SANCTI

HIERONYMI

STRIDONIENSIS

OPERVM,

Tomus IV.

CONTINENS COMMENTARIA

IN QVATVOR PROPHE-
TAS MAIORES.

Opera ac Studio

MARIANI VICTORII REATINI
EPISCOPI AMERINI.

Ad fidem vetustissimorum exemplarium, octingentis & amplius sublatis erroribus, emendatus.

LVTETIÆ PARISIORV

Apud Bibliopolas vrbis Parisiensis Consortes.

M. DC. XXIII.

PIO V. PONTIFICI OPTIMO MAXIMO,

MARIANVS VICTORIVS REATINVS.

SACROSANCTAM Christi Ecclesiam beatissime Pater, quæ suprà firmam petram ædificata est, numquam cessat, ab initio incipiens, humani generis hostis concutere, & ad ruinam omni conamine impellere. Idque partim molitur per ethnicos, & à religione nostra alienos homines; partim, & multo validius per domesticos illius inimicos hæreticos. Qui quidem, vt testatur D. Ioannes, ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis: Si enim fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum. Domesticos autem hostes ideo vocaui, non quod extra Ecclesiam illi non sint (quippe cum ex ea prodierint) sed quod intra illam se esse dicentes, sub Christi nomine Antichristum nobis sequendum proponant, & pro Ecclesia Dei synagogam Satanæ introducant: hæresim Euangelium, mendacium veritatem appellantes. Hæc pestis statim initio nascentis Ecclesiæ exorta est, & veluti infelix lolium, & steriles auenæ, vna cum Dominica semente emersit. Quis enim nesciat (prodente id ipso patrefamilias, qui bonam seuit sementem) statim simul cum tritico zizania exorta? & vix annunciato Euangelio, extitisse Cerinthum, & Hebionem, & deinde huiuscemodi monstra propemodum infinita? quæ illud varijs artibus, diuersisque sophismatibus subruere conati sunt: cunctis Ecclesiam in suas partes trahentibus, & Euangelij veritatem apud se solos illibatam manere, perfricta fronte mentientibus. Equidem dum Irenæi, & Epiphanij libros contra veteres hæreses lego, & tot diabolica figmenta, ac veluti aniles quasdam fabulas in eis considero; non possum totus non horrescere, & intra memet collectus, non plurimum admirari, vnde belluis illis in mentẽ venerint iam prodigiosa, ac non credibilia cõmenta: obstupescens intera eo vesaniæ homines à diuina gratia destitutos venire, vt credant, & profiteantur ea, quæ ne somnijs quidem vanis mortalibus nocte immitti soleant. Restiterunt huiuscemodi perditis hominibus omni tẽpore viri non solum vitæ probitate celebres, verum etiam doctrinæ varietate insignes quam plurimi: qui libris editis eorum diabolica inuenta, & vesanæ mentis ineptias late copioseque redarguerunt: probantes nec eos sacræ scripturæ, de cuius intelligentia gloriabantur, tenuisse sensum, nec eius testimonia sibi cohærentia citasse: argumentaque dialectices, & humanæ philosophiæ rationes, vti fidei nostræ ancillas, non dominas, & veluti ab hominibus excogitatas, non autem diuinitus proditas, docte, appositeque confutarunt. Excitauit, propagante se iam sub Constantino Magno Ecclesia, Diabolus Arium, & Eunomium, sed Christus illis Athanasium, & Basilium, & ex Latinis Hilarium Pictauiensem, vti veros Antagonistas, opposuit: Nestorio Cyrillum, Eutychi, & Dioscoro magnũ Leonem obiecit. Idem præstitit contra alios hæreticos per Epiphanium, per alterum Cyrillum, per vtrumque Gregorium, Nazianzenum, & Nyssenum, per aureæ eloquentiæ Ioannem Chrysostomum, & ex nostratibus, Hieronymum, Ambrosium, Augustinum, & recentiorũ memoriæ D. Thomam: in quo veluti in quodam totius Theologiæ compendio, omnis sanctorum veterum patrum doctrina Anacephaleosi quadam diuina, sese in vnum ordinate coaceruata collegit: ea scientiæ cuiusque generis magnitudine, & varietate, vt is solus vices omnium ferme expleat. Non deseruit etiam ætate nostra Christus Ecclesiam: Martino enim Eckiũ, Pigium, & Roffensem obiecit, Brentio Illustrißimum Cardinalem Stanislaum Hosium, Episcopum Varmiensem: quo (dicam liberè

quod sentio) nemo doctius, ac eruditius Catholicam veritatem hac ætate defendit. Aliis hæreseon principibus, qui veluti è quodam inferorum cœno, vti loquaces è palude ranæ, ebullierunt quam plurimi, catholicos similiter multos opposuit Et quia in hac rerum omnium commotione, perturbationeque, Dux quidam nobis opus erat, ac tot contrariorum ventorum moderator aliquis, & gubernator egregius, Te (quod omnium præstantissimum fuit) Ecclesiæ suæ summum Pastorem, Te maximum Catholicorum principem Christus nobis donauit: vt ex pontificis præstantia quanta sit cunctarum rerum, domi, forisque hac ætate perturbatio, cognoscatur. Aduersus enim maius bellum, maior semper eligitur Imperator. At non propterea cessat hominum inimicus diabolus, quin omni conatu Ecclesiæ principes, veritatisque defensores retundere, reijcereque non nitatur, & præ cæteris illos, quos primas in tuenda Catholica religione (cuiusmodi est D. Hieronymus) partes tenere cognoscit: quod vt facilius assequatur, arma, quibus ipse cæditur, profligaturque, è manibus illis decutere, ac deijcere conatur: Arma autem voco eorum libros, quibus veluti telis quibusdam hic hostis configitur. Hæc autem, cum auferre nequeat, veluti rubigine quadam vitiat, corrumpitque: Tantoque flagitio perpetrando ministros adhibet præcipue hæreticos. Nam & etsi multa temporum iniuria, multa etiam librariorum, impressorumque incuria, & imperitia vitientur, nihil tamen magis noxium est, quam quod ab hæreticis corrumpitur: quippe cum illi mutent plurimum ea quæ ad religionis veritatem non spectent, at hæretici numquam fere nisi quod pertinet ad dogma. Hæc lues grassata est per omnes Ecclesiæ doctores, magno cum Catholicorum hominum detrimento: Hieronymum tamen eo magis infecit, quod is præ doctrinæ magnitudine, eruditionis splendore, linguarumque varietate, non facile ab omnibus intelligi potuerit. Ignorantia enim corruptionis est causa: Dum enim quisque quod non intelligit ad libitum mutat, vitium scripturæ, quod tollere se putat, introducit. Correximus ea ex causa superioribus annis Pij Quarti Pontificis Maximi prædecessoris tui iussu, tres primos Hieronymi tomos: additis etiam scholijs, quibus vel obscura quæque declararentur, vel locorum emendationes defenderentur. Is labor, quia visus est non inutilis, sanctitatis tuæ mandato, & Illustrissimi Cardinalis Ioannis Moroni precibus & beneficentia, quod reliquum est Hieronymi, illius videlicet Commentarios, nuper emendauimus. Qua in re quid præstiterimus, aliorum postea erit iudicium: Nos certe (vt ingenue fateamur) labores perpessi sumus maximos: quippe cum vna quidem syllaba sine magno iudicio, & vetustissimorum exemplarium ope, quæ Florentia, Brixia, Bonoia, ipsaque, in qua viuimus, Roma abunde suppeditauit, mutata à nobis sit. Vulgata quoque sacrorum Bibliorum editio magno nobis in emendando codice adiumento fuit. Siquidem in ea verior sæpe lectio (quæ etiam Commentario probaretur) quam intra ipsum Hieronymum custodita est. Hieronymi autem vulgatam in Prophetas esse editionem, etiam qui in reliquis Bibliorum partibus illius esse negaret, inficiari non poterit: quando ne verbo quidem, paucis sublatis erroribus, vna ab altera dissidet. Profuit hac in re etiam multum Hebraica veritas, ad cuius normam se sacra volumina interpretatum esse, Hieronymus vbique fatetur: præsertim vbi illa vulgatæ (quam pro viribus semper secuti sumus) assentitur editioni: sicut Septuaginta interpretum lectionem ex Græco ipsorum codice, iuncto Hieronymi testimonio, alicubi quoque restituimus. Et quia Hieronymus tam suam, quam lxx. *interpretationem, vbi inter se variant, ex professo recenset, apposuimus in margine verba Hebraica, quæ inter ipsum, &* lxx. *differentiam fecere: & hoc vt vno intuitu lector diuersitatis fontem absque labore statim aspiciat. Verum quia Hieronymus non secundum suam editionem (quæ nondum eo tempore recepta erat) sed secundum interpretationem* lxx. *vbique tunc inuulgatam, scripturæ sacræ testimonijs vtitur, difficillimum fuit ea, cum à vulgata nostra editione dissentiunt, inuenire. Inuenimus tamen fere omnia, marginique locum adscripsimus, addita nota, secundum* lxx. *& ne hoc lector apud vulgatam nostram editionem testimonium quærens, & non inueniens, offenderetur: quam notam ponere omisimus, vbi locus cum* lxx. *consentiens, in vulgata nostra reperitur editione. Hæc autem res, minima forsan aliquibus videatur; nobis certe maioris laboris fuit, quam quiuis existimare possit: quippe cum pro vno testimonio inueniendo, integrum interdum volumen Græcum voluere, legereque necesse fuerit. At vtilitatis fore magnæ, omnes absque dubietate aliqua fatebuntur. In Psalmis nihil tale perpessi sumus, sunt enim in vulgata editione ijdem illi quos* lxx. *verterunt: quos ad se emendatos,*

& cum

& cum gaudio à Romana Ecclesia susceptos, sæpe Hieronymus gloriatur. Non enim quos ipse ex Hebraico transtulit, sed quos à lxx. translatos ipse è Græco emendauit, legit Ecclesia. Errores præterea insignes vltra mille & ducentos ex opere sustulimus: eos autem ex annotationibus, quas in fine sexti voluminis apponemus, videre quilibet poterit. Non enim satis nobis fuit sustulisse errores, nisi qua ratione sublati illi fuerint, demonstraremus. Postremo omnium, indicem locupletissimum composuimus, in quo Græca etiam, Hebrææque nomina posita à nobis sunt: Hebræis tamen à Latinis, Græcisque seiunctis. Hæc sunt Beatissime pater, quæ nos in D. Hieronymo elaborauimus. Superest, vt tam sanctum, atque vtile opus, quod tuo nomini dicatum prodit in vulgus, ea animi pietate, qua sacrosanctam Christi religionem amplecteris, ac foues, illaque vultus hilaritate, qua vti Pastor vniuersalis Ecclesiæ, omnes iuuas, suscipias, tuearisque. Habes enim Hieronymum huius Apostolicæ sedis strenuum defensorem, & hæreticorum omnium acerrimum impugnatorem: quem restitutum, pro veritate inuenienda, in tanta religionis perturbatione, cunctis legendum præbere possis. Munus enim Pastoris est quod tu summa cum laude semper es executus sanam, Catholicamque doctrinam, vti vitale ouium pabulum, populis sibi creditis exhibere. Et huius sanctæ sedis proprium est dicente Christo ad Petrum: Ego autem rogaui pro te, vt non deficiat fides tua: Tu autem aliquando conuersus confirma fratres tuos non solum non labi, sed etiam labentes alios retinere, prolapsosque erigere, & confirmare. At quis hac in re melius, eruditius, & plenius iuuare sanctitatem tuam, quam vnus potest Hieronymus? In eum enim ita se cumulate omnes scientiæ contulerunt, vt non solum illum Catholici venerentur, & hæretici extimescant, sed quid ab eo ignoratum sit, nouerit nemo. Omitto vitæ sanctitatem, qua illum vniuersus orbis semper est admiratus. Taceo ardentissimum eius contra hæreticos zelum: qui talis ac tantus fuit, vt nulla fere in his Commentarijs inueniatur pagella, in qua eos acriter non redarguat, in eisque Nouatores nostri temporis non iugulet, configatque. Quod autem nitidior, emendatiorque nunc prodeat in vulgus (quia tua id factum est opera) tibi omnis debebit posteritas, omnis te prædicabit Ecclesia. Sublati sunt enim ab eo omnes ferme, qui vel temporum iniuria, vel librariorum imperitia, aut impressorum incuria, & hæreticorum vafritia errores irrepserant: & ita veluti multis elutus maculis è sua Bethlehem lætiori vultu ad nos reuertitur: Quantum enim hæc editio Transalpinæ præstet editioni, & quam germanior sit Germana, eruditorum hominum erit iudicium. Reliquum est, vt me ætate iam, & valetudine decidentem, tua sanctitas diligat: eamque Christus saluator noster, ad totius Ecclesiæ vtilitatem diu nobis seruet incolumem.

D. HIERONYMI PRESBYTERI, IN PRIMVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM,

PROOEMIVM.

EXPLETIS longo vix tempore in duodecim Prophetas, viginti explanationum libris, & in Danielem Commentarijs: cogis me virgo Christi Eustochium transire ad Esaiam, & quod sanctæ matri tuæ Paulæ dum viueret pollicitus sũ, tibi reddere: quod quidem & eruditissimo viro fratri tuo Pammachio promisisse me memini: cũque in affectu par sis, vincis præsentia. Itaque & tibi & illi per te reddo quod
Ioan 5. f. Matt. 7. a debeo, obediens Christi præceptis, qui ait: *Scrutamini scripturas.* Et: *Quærite, & inuenietis:* ne illud audiam cum Iudæis. *Erratis nescientes scripturas,*
Ibid. 22. *neque virtutem Dei.* Si enim iuxta Apostolũ Paulum, Christus Dei virtus est, Deique sapientia, & qui nescit scripturas, nescit Dei virtutem, eiusque sapientiã ignoratio scripturarũ, ignoratio Christi est. Vnde orationum tuarũ fultus auxilio, quæ diebus ac noctibus in Dei lege meditaris, & templũ est spiritus sancti, imita-
Mat. 13. g bor patrem familias, *qui de thesauro suo profert noua & vetera:* & sponsam dicentẽ in
Cant. 7. a Cantico canticorum: *Noua & vetera fratruelis meus seruaui tibi;* sicque exponã Esaiã, vt illum non solum Prophetam, sed Euangelistã, & Apostolũ, doceã. Ipse enim
Esa. 52. b. de se & de cæteris Euãgelistis ait: *Quàm speciosi pedes euangelizantiũ pacẽ.* Et ad ipsũ quasi ad Apostolũ loquitur Deus: *Quem mittã? & quis ibit ad populũ istum?* Et ille respõdit:
Ibid. 6. c. *Ecce ego, mitte me.* Nullusque putet me voluminis isti' argumentũ breui cupere sermone cõprehendere: cũ vniuersa Dñi sacramẽta præsens scriptura cõtineat, & tã natus de virgine Emmanuel, quã illustriũ patrator operũ atq; signorũ, mortuus ac sepultus, & resurgẽs ab inferis, & Saluator vniuersarũ gentiũ prædicetur. Quid loquar de physica, ethica & logica? quidquid sanctarũ est scripturarũ, quidquid potest humana lingua proferre, & mortaliũ sensus accipere, isto volumine cõti-
Esa. 29. d. netur. De cuius mysterijs testatur ipse qui scripsit. *Et erit vobis visio omniũ sicut verba libri signati, quẽ cũ dederint scienti litteras, dicẽt: Lege istũ, & respondebit: Non possũ, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei, Lege, & respondebit, Nescio literas.* Siue igitur hunc librũ dederis nesciẽti literas populo nationũ, respõdebit: Non possũ legere, quia nõ didici literas scripturarũ: Siue dederis scribis & pharisæis, qui Legis li-
Ioan. 6. e. teras nosse se iactãt, respõdebunt: Nõ possumus legere, quia signatus est liber. Qui
Apoc. 3. b. idcirco eis signatus est: quoniã nõ receperunt eũ, *quẽ signauit pater: qui habet clauẽ David: qui aperit & nemo claudit: qui claudit & nemo aperit.* Neq; vero (vt Montanus cum in-
1 Tim. 3. b sanis feminis somniat) prophetæ in ecstasi sunt locuti, vt nescirẽt quid loquerẽ-
Prou. 16. Sec. 70. tur, & cum alios erudirẽt, ipsi ignorarẽt quid dicerẽt, de quibus Apostolus ait: *Ne-*
Heb. 3. a. *scientes quæ loquantur, neque de quibus affirment:* sed iuxta Salomonem, qui loquitur in
Exec. 28 a Prouerbijs. *Sapiens intelligit quæ profert de ore suo, & in labijs suis portabit scientiam:* etiam ipsi sciebant quid dicerent. Si enim sapientes erant Prophetæ, quod negare non possumus, & Moyses omni eruditus sapientia loquebatur ad Dñm, & Domi-

nus

nus repondebat ei: Et de Daniele ad principem Tyri dicitur: *Numquid tu sapientior es Daniele?* Et Dauid sapiens erat qui gloriabatur in Psalmo: *Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi:* Quomodo sapientes Prophetæ instar brutorum animantium quid dicerent ignorabant? Legimus & in alio Apostoli loco: *Spiritus Prophetarum Prophetis subiecti sunt*, vt in sua habeant potestate quando taceant, quando loquantur. Quod si cui videtur infirmum, illud eiusdē Apostoli audiat: *Propheta duo, aut tres loquantur, & alij dijudicent si autē alij fuerit reuelatū sedenti, prior taceat.* Qua ergo possunt ratione reticere, cum in ditione sit spiritus, qui loquitur per Prophetas, vel tacere, vel dicere? Si ergo intelligebant quæ dicebant, cuncta sapientiæ rationisque sunt plena: nec aer voce pulsatus ad aures eorum perueniebat, sed Deus loquebatur in animo Prophetarum, iuxta illud quod alius Propheta dicit: *Angelus qui loquebatur in me.* Et: *Clamantes in cordibus nostris, abba pater.* Et: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus.* Vnde post historiæ veritatem, spiritualiter accipienda sunt omnia, & sic Iudæa & Hierusalem, Babylon & Philistijm, Moab & Damascus, Ægyptus & desertum Mare, Idumæa & Arabia, ac vallis Sion, vel vallis visionis, & ad extremum Tyrus, & visio quadrupedum, intelligenda sunt, vt cuncta quæramus in sensu: & in omnibus his, quasi sapiens architectus Paulus Apostolus iaciat fundamentum, quod non est aliud præter Christum Iesum. Magnique laboris & operis est, omnem Isaiæ librum velle edisserere, in quo maiorum nostrorum ingenia sudauerunt: Græcorum dico. Cæterum apud Latinos grande silentium est, præter sanctæ memoriæ martyrem Victorinum, qui cum Apostolo dicere poterat: Et si imperitus sermone, non tamen scientia. Scripsit enim in hunc Prophetam iuxta editiones quatuor, vsque ad visionem quadrupedum in deserto: Origenes triginta volumina, è quibus vicesimus sextus Liber non inuenitur. Feruntur & allij sub nomine eius de visione [illegible] duo ad Gratam libri, qui pseudographi putantur, & vigintiquinque Homiliæ & [illegible] quas nos excerpta possumus appellare. Eusebius quoque Pamphili: iuxta historicam explanationem, quindecim edidit volumina: & Didymus, cuius amicitijs nuper vsi sumus, ab eo loco vbi scriptum est: *Consolamini, consolamini populum meum sacerdotes: loquimini ad cor Hierusalem*, vsque ad finem voluminis, decem & octo edidit tomos. Apollinarius autem more suo sic exponit omnia, vt vniuersa transcurrat, & punctis quibusdam atque interuallis, imo compendijs grandis viæ spacia præteruolet: vt non tam commentarios, quam indices capitulorum nos legere credamus. Ex quo animaduertis quantæ difficultatis sit, vt Latini nostri, quorum aures fastidiosæ sunt, & ad intelligendas scripturas sanctas nauseant, plausuque tantum eloquentiæ delectantur, mihi ignoscant, si prolixius locutus fuero: cum Esaias duodecim prophetis, iuxta numerum versuum, aut æqualis, aut maior sit. Sicubi autem prætermissis septuaginta de Hebraico disputaui, illud in causa est, quod aut eadem, au similia sunt pleraque cum cæteris, & duplici editione proposita, nolui libros explanationis extendere, qui etiam in simplici explanatione modum breuitatis excedunt. Sed iam propositum exequamur.

FINIS.

Psal. 50. b
1. Cor. 14. f.
Ibid.
Zach. 1. c
Gal. 4. a.
Psal. 84. b
1. Cor. 3. b
2. Cor. 11. b
Esa. 40. a.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM.

LIBER PRIMVS.

CAPVT I.

VISIO Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam & Hierusalem, in diebus Oziæ, Ioathan, Achaz, Ezechiæ, regum Iuda. a Audi cælum, & auribus percipe terra, quia Dominus locutus est: Filios genui, & exaltaui: ipsi autem spreue-

VISIO *Esaiæ*, &c.] Super Iudam & Hierusalem. Pro Iuda, in quo significantur duæ tribus, LXX. & Theodotio posuere, Iudæam: quæ totam terram duodecim tribuum ostendit. Et pro eo quod nos ex Hebræo vertimus, super Iudam & Hierusalem: illi interpretati sunt, contra Iudæam & Hierusalem. Symmachus more suo manifestius, de Iuda & Hierusalem: vt nec prospera nec aduersa velit titulo demonstrari, sed ea quæ de Iuda & Hierusalem in vtramque partem propheticus sermo prædixerit. Ergo Esaias principaliter de duabus loquitur tribus, Iuda & Beniamin, exceptis decem, quæ in Samaria erant, & vocabantur Ephraim & Israel: & quas sub Ozia rege Iuda & [4. Reg. 15.] Hierusalem, Phul rex Assyriorum vastare iam cœperat. Denique quinquagesimo & secundo Imperij eius anno, regnante apud Samariam Phacee, filio Romeliæ, venit Teglatphalasar rex Assyriorum, & cepit Ahion & Abel domum Maacha, & Ionaha & Cedes & Asor & Galaad & Galilæam, omnem terram Nephthalim: & transtulit eos in Assyrios. Ex quo ostenditur, vicina euersione Samariæ in commotionem duarum tribuum hæc vniuersa narrari. Ozias autem ipse est qui & Azarias, doplici nomine: & vno quidem atq; eodē tempore: Esaiā, Osee, Ioel, & Amos prophetasse ex regibus, qui ponuntur in titulo, cognoscimus: sed princi- [Osee 1. a.] pium verbi Domini fuit in Osee, filio Beeri. Amos autē pater Esaiæ, non, vt plerique autumant, tertius duodecim pro- [B] phetarum est, sed aliis, diuersisque apud Hebræos scribuntur [אמוץ] literis. Iste primam & extremam literas habet Aleph א & [עמוס] Sade צ, ille Ain ע & Samech ס: & iste secundū quosdā interpretatur fortitudo siue robustus, ille populus durus vel grauis: de quo in Amos plenius diximus. Non solū autē hic propheta, sed & alii, cum habeāt in titulo: Visio quā vidit Esaias [Esa 6. a.] siue Abdias: non inferūt quid viderint. Verbi gratia: *Vidi dominū sabaoth sedentem super thronum excelsum & eleuatū, &* [Abd. a 1. a.] *seraphim duo in circuitu eius*: sed quæ dicta sint, narrāt: id est: [2. Reg 9 b.] *Audi cælum, & auribus percipe terra*. Et: *Hæc dicit Dominus* [Ps 24 c.] *Deus ad Idumæam: Auditum audiui à Domino, & legatum ad* [ibid 122 a.] *gentes misit*. Prophetæ enim prius vocabantur videntes, qui dicere poterāt: *Oculi mei semper ad Dominū*. Et: *Ad te leuaui* [Ioan. 4.] *oculos meos qui habitas in cælo*. Vnde & apostolis à Saluatore præcipitur: *Leuate oculos vestros, & videte regiones: quia iā* [Cant. 4 c.] *albæ sunt ad messē*. Istos cordis oculos, & sponsa habebat in [Mat 6 c.] Cātico canticorū: cui sponsus dicit: *Vulnerasti cor meum soror* [Exod 20. c.] *mea sponsa: vulnerasti cor meū in vno ex oculis tuis*. Et in euāgelio legimus: *Lucerna corporis tui est oculus tuus*. In veteri quoq; dicitur Instrumēto, quod populus videret vocem Dei. Ex quo Montani deliramēta cōticeant, qui in extasi & cordis amentia prophetas putat vētura dixisse: neq; enim videre poterāt, quod ignorabant. Scio quosdā Iudæā & Hierusalem, de cælestibus interpretari: & Esaiā sub persona domini Saluatoris: quod captiuitatem illius prouinciæ in nostra terra prænunciet: & postea reditū consensumq; ad montē sanctū in diebus nouissimis: quæ nos cōtraria Christianorū fidei iudicantes, vniuersa despicimus: & sequentes historiæ veritatē sic interpretamur spiritualiter, vt quicquid illi de cælesti Hierusalem somniāt, referamus ad Christi ecclesiā, & ad eos qui vel propter peccata egrediuntur ex ea, vel ob pœnitentiā reuertuntur ad sedem pristinā. De qua & illud in hoc eo- [Esa. 60. 1.] dē propheta dici arbitramur. *Illuminare, illuminare Hierusalem: venit enim lux tua, & gloria Domini super te orta est: & in te apparebit Dominus, & gloria illius super te ostendetur: & gradientur reges in lumine tuo, & gentes in splendore tuo: quando venient omnes filij eius de longè, & filiæ illius in humeris portabuntur, & operient eam cameli Madian & Epha, afferentes aurum & thus: & greges Cedar congregabuntur in Hierusalem, & arietes Nabaioth properabunt, & erunt placabiles hostiæ super altare Domini*. Quodque in titulo ponitur prophetasse eum sub Ozia, & Ioathan, & Achaz, & Ezechia regibus Iuda: non vt in aliis prophetis confusè intelligendum est, vt nesciamus quid sub quo specialiter rege dictum sit, sed vsque ad finem voluminis scriptum refertur, quid seorsum sub Ozia, & quid sub Ioathan, quid sub Achaz, & quid sub Ezechia ei à Domino reuelatum sit. Sciamus quoque Ezechiam in Hierusalem duodecimo anno Romuli, qui sui nominis in Italia condidit ciuitatem, regnare cœpisse: vt liquido appareat, quāto antiquiores sint nostræ historiæ, quā gentium cæterarum. Interpretatur autē Esaias saluator domini: Iuda, confessio: Hierusalem, visio pacis: Ozias, fortitudo domini: Ioatham, domini perfe- [ישעיהו] ctio: Achaz, tenēs siue robustus: Ezechias, imperium domini. [יהודה] Qui igitur domino præsidente saluatur, & est filius Amos, id- [ירוש-] est, fortis atq; robusti, cernit spiritualiter visionē cōfessionis, [לם] dū antiqua peccata deplangit: & pacis, dum post pœnitentiā [עזיהו] transit ad lucem, & æterna pace requiescit: cunctaq; illius tē- [יותם] pora transeunt sub fortitudine domini, & perfectione eius [אחז] ac robore. *Cumque omnia fecerit*, dicet illud euangelicum: [יחזקיהו] *Serui inutiles sumus: quod enim facere debuimus, fecimus*. [אמוץ]

a ¶ *Audi cælū*, &c.] Supra, quis propheta, cuius filius, quid [Luc. 17 c.] cōtra Iudam & Hierusalē, siue super Iudam & Hierusalem, & quo tempore viderit, titulo demonstratum est: Nunc cæ- [D] lum & terram ad audiendum prouocat. In cælo supernas significās, angelicasque virtutes: In terra, mortalium genus μετωνυμικῶς ab iis qui continent, ea quæ continētur. Siue qui per Moysen testes vocauerat dominus cælū & terram, dans [Deut. 32 a.] populo Israël legē suam, & dixerat: *Attende cælū & loquar: audiat terra verba oris mei*: post præuaricationē populi, eosdem rursus in testimonium vocat, vt cuncta elementa cognoscant, iustè Dominum in vltionem mādatorum suorum ad iracundiam concitatum. Pro cælo, Hebraicum [a] שמים cæ- [a Samaim] los sonat, plurali numero: maximè cum, audite, dixerit, id est, [b] שמעו: quod plurali effertur numero, non singulari. Sed [b Samhou] quidam volunt pluraliter quidē dici cælos, sed singulariter intelligi, iuxta illud quod singulas ciuitates Thebas & Athenas vocamus. Estque Hebraici characteris idioma, vt omnia quæ in [c] ים syllabam finiuntur, masculina sint & pluralia: vt [c Im.] [d] כרובים & [e] שרפים. Et quæ in [f] ות, feminina & pluralia: vt [d Cherubim] [g] צבאות. Et hoc notādū quod cælis dicatur audite: terræ, auri- [e Seraphim] [f Oth.] bus percipe: ea enim quæ excelsa sunt, maiorē habent intelligentiam: quæ humiliora, terrenis sensibus inuoluuntur. Vn- [g Sabaoth.] de & Saluator in euāgelio: *Qui habet*, inquit, *aures audiēdi*, [Matth. 11. A.] *audiat*. Si quis igitur cælum est & habet municipatū in cæ- [Philip. 3. d.] lestibus, audiat mysticè quæ dicuntur. Si quis terrenus, simplicem sequatur historiam. Illud quoq; animaduertendum, quod nō dixerit: Audi cælum, & auribus percipe terra, quid vobis locutus sit Dominus, sed quid locutus sit mihi: vt quod ego audiui in spiritu, vobis referam, qui ipsum loquentem audire non meremini. Quidam cælum & terram, quasi animantia ad audiendum prouocari putant, iuxta illud quod de terra in alio loco dicitur: *Qui respicit terram & facit eā tre-* [Psal. 103. d.] *mere*: cum hoc potestatis Dei sit, non terrenæ intelligentiæ.

b ¶ *Filios genui & exaltaui*, &c.] Pro quo Symmachus & Theodotio ita verterūt: Filios enutriui & exaltaui. Ab hoc loco narrat propheta, quid Dominus sit locutus, quod populum Israël: quos seruos communi lege condiderat, in filios

A

Exod. 4. f. Ioan. 15. b

vertent, dixeritque, *Filius primogenitus meus Israel.* Denique & dominus in euangelio Apostolis repromittit, quod si fecerint voluntatem eius, iam non appellet eos seruos, sed amicos. Quod si superbierit Israël, audiens se esse primogenitum, intelligat primogenitum idcirco se dici, quia secundi filij dicentur ex gentibus. Nun enim appellatur vnigenitus, qui excludat cæteros fratres: sed primogenitus, vt monstret & alios secuturos: & tamen iuxta mysteria scripturarum, non primogeniti accipiunt hæreditatem, sed secundi. Primogenitus fuit Cain, sed Abel munera placuerunt Deo. Primogenitus Ismaël, sed Isaac accepit hæreditatem. Primogenitus Esau, sed benedictionem patris Iacob supplantator præripuit. Primogenitus Ruben, sed tamen benedictio seminis Christi transfertur ad Iudam. Iraque illi iuxta vocationis ordinem primi fuerunt & appellabantur caput: nos secundi qui dicebamur cauda, versi sumus in caput, & Dei appellamur filij. *Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Nec accepimus spiritum seruitutis iterum in timore, sed spiritum adoptionis, in quo clamamus, abba pater: quia perfecta dilectio foras mittit timorem.* Melius est autem iuxta Hebraicum legere: *Filios enutriui*, quam genui: ne videatur illi dicto, quod in Ioannis epistola legimus, esse contrarium: *Omnis qui natus est ex Deo, non peccat:* ergo isti si nati sunt ex Deo, quomodo peccare potuerunt: cum omnis, qui ex Deo natus est, peccare non possit?

Gen. 4. Ibid. 21. 27. Ioan. 1. a Rom. 8. 1. Ioan. 4. d Ibid. 3. a

spreuerũt me. [a] Cognouit bos possessorẽ suum, & asinus præsepe domini sui. Israel non cognouit, & populus meus non intellexit. [b] Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis: dereliquerunt dominum: blasphemauerunt sanctũ Israël: abalienati sunt retrorsum. [c] In quo percutiam vos vltra addẽtes præuaricationem. [d] Omne caput languidũ &

a ¶ *Cognouit bos possessorem suum, &c.*] Pro quo soli Lxx. transtulerunt: Israel autem me non cognouit, & populus me non intellexit: Vt iuxta cæteros, & Hebraicum, possessorem suum Israël non cognouerit, & præsepe domini sui populus non intellexerit. Et est sensus perspicuus: Ego eos adoptaui in filios, & feci populum peculiarem, & partem meam ac funiculum hæreditatis meæ, appellauitque eos primogenitos: illi autem ne hoc quidem fecerunt, quod bruta faciunt animalia, vt beneficiis vincerentur & intelligerent pastorem ac nutricium suum. Nec comparauit eos canibus, quod sagacissimum genus animantium est, & pro paruo cibo dominorum tecta defendit, sed stolidioris sensus boui & asino: quorum alterum carpenta trahens, durissimas terræ glebas vertit vomere: alterum portat onera, & hominum in gradiendo laborem temperat: vnde & iumenta appellantur ab eo quod iuuent homines. Potest hic locus & de Deo patre intelligi, sed magis refertur ad filium, quod non cognouerit eum, neque susceperit populus Israël: Cuius diem Abraham vidit, & lætatus est: & in cuius aduentu omnium prophetarum vota pendebant. Qui & in euangelio ad Hierusalem loquitur: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos sub alas, & noluisti?* Quærimus vbi pariter legerimus bouem & asinum? In Deuteronomio scriptum est: *Non arabis in vitulo simul & asino.* Et in hoc eodẽ Esaia: *Beatus qui seminat super omnem aquam, vbi bos calcat & asinus.* Simul arat in boue & asino Hebeon: dignus pro humilitate sensus, paupertate nominis sui: qui sic recipit euangelium, vt Iudaicarum superstitionum quæ in vmbra & imagine præcesserunt, cæremonias non relinquat. Beatus est autem qui seminat in eloquiis scripturarum tam veteris quam noui Instrumenti: & calcat aquas occidentis litteræ, vt metat fructum spiritus viuificantis. Bos iuxta anagogen refertur ad Israel, qui legis portauit iugum, & mundum animal est. Asinus peccatorum onere prægrauatus, gentium populus accipitur: cui dominus loquebatur: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.* Pharisæis ergo & Scribis non credentibus, qui habebant legis clauem atq; notitiam, & vere appellabantur Israël, id est, mens videns Deum: credidit pars populi Iudæorum, vt vna die tria millia simul crederent, & alia die quinque millia. Sapientibus quoque sæculi non recipientibus crucem Christi, indocta nationum turba suscepit. Vnde & Apostolus loquebatur: *Videte vocationem vestram fratres: quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, nõ multi nobiles sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, vt confundat sapientes: & quæ infirma sunt mundi: elegit Deus, vt confundat fortia.* Sed hæc coacta, superior vera interpretatio est.

B

Ioan. 8. g Matt. 23. d. Deut. 22. b. Infra 32. Mat. 11. d 1. Cor. 4.

C

1. Cor. 1. d

b ¶ *Væ genti peccatrici, &c.*] Hoc quod in vltimo posui, *abalienati sunt retrorsum*, Lxx. interpretes non habẽt: & pro *populo graui iniquitate, populo pleno peccatis*; & pro *blasphemauerunt*, scribitur in eis, *iracundiã concitauerũt*: & pro *semine nequã, semẽ pessimum*: quod cæteri sequentes Hebraicũ [m] מרעים interpretati sunt *pessimorum*: vt non tam seminis vitium sit, ne boni & mali diuersa putetur esse natura, quam eorum malitiæ, qui voluntate propria dominum dereliquerunt. In principio voluminis titulus est, personam, caussam, tempusque commemorans. In secundo intentos auditores facit. In tertio narrat quid locutus sit dominus. In quarto quasi in excessibus gentem increpat peccatricem, & populum plenum vel grauem iniquitate. Non quod alia sit gens, & alius populus, vt quidam putant: sed ipse Israel, & gens appellatur & populus, & filij scelerati siue iniqui: vt qui primum per beneficium filij appellati sunt domini, postea vitio suo vocarentur *filij iniquitatis*, siue, vt reliqui consona voce dixerunt, filij corrumpentes, id est, υἱοὶ διαφθείροντες, qui naturæ bonum suo vitio perdiderunt. Quodque iungitur: *Blasphemauerunt sanctum Israel*: proprie de Iudæis dicitur conclamantibus. *Non habemus regem nisi Cæsarẽ.* Et: *Nonne hic est filius fabri?* & *dæmoniũ habet & Samaritanus est.* Quia igitur dereliquerunt Christum, & *blasphemauerunt sanctum Israel*: idcirco *abalienati sunt retrorsum*: vt qui appellabantur pars & filij Dei, postea diceretur: *Filii alieni mentiti sunt mihi.* Præcepit Saluator, ne apprehenso aratro respiciamus post tergum: ne imitemur vxorem Lot. Vnde & Apostolus extendens se in priora, posteriorum obliuiscitur. Quod autem dixit iuxta Lxx. *populo pleno peccatis*: ostendit nullam speciem peccatorum in Israel populo non fuisse. Sin autem legerimus, vt in Hebraico est: *Populo graui iniquitate*: Illius testimonij recordemur: quod iniquitas sedeat super talentum plumbi: & ex peccatoris persona dicatur in psalmo tricesimoseptimo: *Eleuatæ sunt iniquitates meæ super caput meum*: *Quasi onus graue grauatæ sunt super me.* Manifesta transcurrimus, vt in obscurioribus, & iis quæ explanatione indigent, immoremur.

m Mereim

Ioan. 19. c. Marc. 6. a Ioan. 8. f. Ps. 17. g. Luc. 9. d Philip. 3. c

D

Zach. 5. a

c ¶ *In quo percutiam, &c.*] Quo testimonio discimus idcirco dominum percutere delinquentes, vt percussos corrigat, & non tam pœna sit quam emendatio. Estque sensus: Non inuenio quam plagis vestris possim adhibere medicinam: omnia membra vestra plena sunt vulnerum: nullam partem corporis, quæ non sit ante percussa, reperio. Vel certe hoc modo: nullas inuenio plagas, quibus vestram frangam duritiam. Quanto enim tormenta maiora sunt, tanto magis crescit impietas & iniquitas, siue, vt Theodotio transtulit, declinatio: vt recedatis & declinatis à domino. Quale est illud Hieremiæ: *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non recepistis.* Vnde iratus loquitur per Osee: *Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ: & super nurus vestras, cum adulterauerint.* Et per Ezechielem: *Zelus meus recedet à te: & non irascar tibi amplius.* De quibus & in psalmis legimus: *Non est firmamentum in plaga eorum: & in laboribus hominum non sunt, nec cum hominibus flagellabuntur.*

Hier. 2. b Osee 4. a. Ezech. 16. e Psal. 72. a

d ¶ *Omne caput languidum, &c.*] Animi lætitia interdũ dolorem corporis mitigat: quod si ad ægrotationem corporis accedat ægritudo animi, duplicatur infirmitas. Inter ipsos quoq; sensus & omnia membra corporis principalem locum obtinet caput: in quo visus & odoratus, auditus & gustus est. Cum igitur caput doluerit, omnia membra debilia sunt. Et per metaphoram docet quod à principib. vsque ad extremam plebem: à doctorib. vsq; ad imperitum vulgus

in nullo

E

in nullo sit sanitas: sed omnes in impietatem pari ardore consentiant.

a ¶ *A planta pedis vsque ad verticem*, &c.] Seruat cœptā translationem: A pedibus vsque ad verticem: id est, ab imo vsque ad summum, ab extremis vsque ad primos, toto confossi sunt corpore. *Vulnus*, inquit, *& liuor & plaga tumens*: aut enim verberibus liuēt corpora, aut plagis tument, aut hiant vulneribus. Quærimus cui hæc tempori coaptandæ sint. Post Babylonicam captiuitatem sub Zorobabel, & Ezdra, ac Neemia, Israel reuersus est in Iudæam, & antiquum recepit statum. Sub diuersis quoque principibus ac regibus, templum augustius fabricatum est, in tantum vt etiam externarum gentium, Lacedæmoniorum, & Athenensium, ac Romanorum mererentur amicitias. Ergo hoc quod dicit: Non est in eo sanitas: ad extremam refert captiuitatem: quando post Titum, & Vespasianum, & vltimam euersionem Hierusalem, sub Ælio Hadriano vsque ad præsens tempus nullum remedium est: impleturque quod scriptum est, *Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: Non est qui faciat bonum: Non est vsq; ad vnum*. (Ps. 13.a.) Quodque infertur: non est in eo sanitas: vel in populo intellige, vel in corpore vel in capite.

b ¶ *Non est circumligata*, &c.] Pro quo Lxx. transtulerunt: *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturas*. Vsque hodie vulnus, & liuor, & plaga tumens populi Israel, non est circumligata fasciolis, nec curata medicamine. Quod Aquila interpretatus est, *μότων*: linteola videlicet: quæ ad exsiccandam saniem, & purulentias extrahendas iniiciuntur vulneribus. *Neque fota oleo*: vt eorum duritia lacrymis pœnitentiæ molliretur. Pro fasciolis, quibus Israelis nequaquam circumligata sunt vulnera, Lxx. malagma transtulerunt. Ia-

F

cet ergo confossus & contrucidatus Israel: quia interfecit medicum, qui ad curandam venerat domum Israel. (Hier. 51.a, Lev. 10.c) Vnde & in Hieremia propheta *τρεμιῶν* sub persona Babylonis loquuntur angeli: *Curauimus Babylonem: & non est sanata*, vrbem videlicet confusionis atque vitiorum. Et in euangelio legimus: descendentem de Hierusalem in Hiericho à latronibus vulneratum, curatumque à Samaritano, & post austeritatem vini infusam vulneribus eius olei mollitudinem. Ab eo ergo loco, vbi supra dixerat: In quo percutiam vos. Et: *Omne caput languidum*: vsque ad hoc quod infertur: *Non est curata medicamine, neque fota oleo*: translationis similitudo seruatur: & irremediabilium descriptio vulnerum, æternam captiuitatem exprimit Iudæorum.

c ¶ *Terra vestra deserta*, &c.] Hæc sub Babyloniis ex parte completa sunt: incenso tēplo, subuersa Hierusalem: quando regionem decem tribuum Samaritani possederunt: & in tantam redacta est terra repromissionis solitudinem, vt à leonibus vastaretur. (4. Reg. 17.a) Plenius autem atque perfectius, quid futurum sit sub Romana captiuitate, describitur: quando vniuersam Iudæam Romanus vastauit exercitus: ciuitatesque succensæ sunt, & regionem eorum in præsentiarum alieni deuorant: & vsque ad finem mundi perseuerabit vastitas Iudæorum. Possumus autem hæc tropologice de peccatoribus accipere: qui de sanctitate pristina corruerunt, postquam contrariis fuerint traditi potestatibus: quod omnia eorum bona veniant ad desertum: & prioris iustitiæ Deus non recordetur: & igne diaboli omnia succendantur. & sint pabulum bestiarum: de quibus & in alio loco scriptum est: (Psal. 73.d) *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi*.

b ¶ *Derelinquetur filia Sion sicut vmbraculum in vinea*, &c.] Quod vinea appellatus sit omnis Israel, idem in consequentibus propheta testatur, dicens: (Infra 5.b) *Vinea enim domini sabaoth, domus est Israel: & homo Iuda, nouella plantatio atque dilecta*. (Psal. 79.b) Et in psalmo: *Vineam de Ægypto transtulisti: elegisti gentes, & plantasti eam*. Hæc vinea quamdiu vberrimos attulit fructus, habuit custodem Deum. (Ibid. 120.a) De quo scribitur: *Non*

& omne cor mœrens.[a] A planta pedis vsque ad verticem, non est in eo sanitas: Vulnus & liuor & plaga tumens,[b] nō est circūligata, nec curata medicamine, neque fota oleo.[c] Terra vestra deserta: ciuitates vestræ igne succensæ: regionē vestram in conspectu vestro alieni deuorant: & desolabitur sicut in vastitate hostili.[d] Derelinquetur filia Sion sicut vmbraculū in vinea, sicut tugurium in cucumerario, sicut ciuitas quæ vastatur.[e] Nisi dominus exercituū reliquisset nobis semē, quasi Sodoma fuissemus: & quasi Gomorra similes essemus.[f] Audite verbū domini principes Sodomorum: percipite auribus legē Dei

G

dormitabit neque dormiet qui custodit Israel. Postquam vero vindemiauerunt eam omnes transeuntes viam: & vastauit eam aper de silua: reliquit templum suum dominus: (Matt. 24.c.) iratusque consurgens ait: *Surgite abeamus hinc*. Et: *Relinquetur vobis domus vestra deserta*. (Mat. 23.d, Ibid. 12.b) Et per Hieremiam: *Reliqui domum meam: dimisi hæreditatem meam. Facta est hæreditas mea mihi, sicut leo in silua: dedit super me vocem suam, propterea odiui eam*. Similitudo autem vastationis templi, & Hierusalem sumpta est ab agricolis: qui quamdiu vinea vuarum plena est, ponunt custodes in vmbraculis. *In cucumerario* quoque, quod Lxx. pomorum custodiam vocant, paruulæ fiunt casulæ, propter ardorem solis ac radios declinandos: & inde vel homines, vel bestiolas, quæ insidiari solent natis frugibus abigunt. Cum autem ablata fuerint istiusmodi genimina, remanent arentia fruticum vmbracula, casulæque recedente custode, quia non habet vltra quod seruet. Ergo & omnipotens Deus dereliquit templum, & vrbem fecit esse desertam: quod non necesse est sermonibus approbare, nobis præsertim, qui videmus desertam Sion, & euersam Hierusalem, templumque vsque ad solum dirutum. Quod autem filiam Sion vocat, clementissimi parentis monstrat affectum. Nec mirum si Sion appelletur filia, cum etiam Babylon sæpissime filia nūcupetur. Omnes enim natura filij Dei sumus, sed nostro vitio alieni efficimur. Iuxta anagogen, vinea Dei & pomorum paradisus, anima nostra appellari potest: cui si mens, id est, *νοῦς* præfuerit, habet custodem mentis Deum: sin autem vitia nos quasi quædam bestiæ fuerint deprædata, relinquemur à custode Deo, & omnia nostra redigentur ad solitudinem.

a ¶ [*Nisi dominus exercituū reliquisset nobis semen*, &c.] Hūc locum Paulus Apostolus ad Romanos plenius disserit scribēs. (Rom. 11.a) *Dico ergo: Numquid repulit Deus populū suum? Absit nā & ego Israelita sum ex semine Abrahæ de tribu Beniamin. Nō repulit Deus plebē suā quam præscinit*. Et post paululū: *Sic ergo & in isto tēpore reliquiæ secūdum electionē gratiæ saluæ factæ sunt*.

H

Ex quo ostenditur, superiora, quæ contra Hierusalem & Iudam sermo propheticus comminatus est, non ad Babylonicæ captiuitatis referenda tempus, sed ad vltimam Romanorum: quando in Apostolis saluæ factæ sunt reliquiæ populi Iudæorum: (Act. 2 & 4.) & vna die crediderunt tria millia, & altera quinque millia: & in toto orbe euangeliū seminatum est. Pro *domino exercituum*, quod nos, secuti Aquilā, in Latinū vertimus: in Hebræo legitur, *dominus sabaoth*: quod Lxx. interpretes pro locorum qualitate dupliciter transferunt, aut dominum virtutum: aut dominum omnipotentē: Et quærendum vtrum de patre dicatur an de filio. Nec dubium quin illud, quod in vicesimotertio psalmo legitur. *Attollite portas principes vestras: & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? dominus sabaoth*: id est *dominus virtutum, ipse est rex gloriæ*: ad Christum referatur, qui post passionis triumphum ad cœlos victor ascēdit. Et in alio loco de domino dicitur, quod rex gloriæ sit: *Si enim cognouissent, numquam dominum gloriæ crucifixissent*. (1 Cor. 2.b) Ergo non solum iuxta Apocalypsim Ioannis, & Apostolum Paulum: sed in veteri quoque testamēto, dominus sabaoth, (Apoc. 1 16.) hoc est omnipotens, Christus appellatur. (1. Tim. 6.a) Si enim omnia patris filij sunt, & vt ipse loquitur in euangelio, Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. (Matt. 28.d) Et: *Omnia mea tua sunt, & tua mea sunt, & glorificor in eis*: (Ioan. 17.b) Cur non etiam omnipotentis nomen referatur ad Christum: vt sicut Deus Dei, & dominus domini, sic omnipotens omnipotentis filius sit.

f ¶ *Audite verbum domini principes Sodomorum*, &c.] Saluis factis reliquiis per Apostolos populi Israel, ad scribas & Pharisæos & populum subclamantem: *Crucifige, crucifige talem*: propheticus sermo conuertitur: & vocat eos *principes Sodomorum & populum Gomorræ*: (Luc 23.d) iuxta illud quod

E in consequentibus legimus: *Iniquitatem suam sicut Sodoma annunciauerunt & ostenderunt. Væ animæ eorũ, quia cogitauerunt consiliũ pessimũ contra semetipsos, dicẽtes: Alligemus iustum quoniam inutilis est nobis.* Ergo propterea principes vo-
Infra 3.b Sec.70. cantur Sodomorum, & populus Gomorræ, quia cogitauerunt consilium pessimum: & alligauerunt iustum atque di-
Ioan. 19.c Ibid. 9.f xerunt: *Non habemus regem, nisi Cæsarem.* Et rursum: *Nos scimus quia Moysi locutus est Deus:* istũ autem quis sit, nesci-
Ibid 8.d mus. Simulque gloriantes in euangelio: *Semen Abrahæ sumus: & nemini vnquam seruiuimus:* audiunt à domino Saluatore: *Si essetis filij Abrahæ, v-*
Ibid.e. *tiq; opera Abrahæ faceretis.* Et rursũ: *Vos ex diabolo patre nati estis: & opera patris vestri vultis facere.* Tale quid & Eze-
Ezech. 16.d chiel ad Hierusalem loquitur: *Pater tuus Amorræus, & mater tua Cethæa.* Aiunt Hebræi ob duas causas interfectum Esaiam: quod principes Sodomorum & populum Gomorræ eos appellauerit: & quod do-
Exod.33.d. Infra.6. mino dicente ad Moysen: *Non poteris videre faciem meam:* iste ausus sit dicere: vidi dominum sedentem super thronum excelsum & eleuatum: non considerantes quod faciem & pedes, Dei siue suos, quia in Hebræo ambigue legitur, seraphim texerint: & mediũ tan-
Matt 18 b. 1. Cor 13.d 2 Cor. 3.d tum eius Esaias vidisse se scribat. Homo igitur Dei faciem videre non potest: Angeli autem etiam minimorum in ecclesia, semper vident faciem Dei. *Et nunc in speculo videmus & in ænigmate: tunc autem facie ad faciem:* quando de hominibus in angelos profecerimus, & poterimus cum Apostolo dicere:
F *Nos autem omnes reuelata facie gloriam Dei speculantes, in eandem imaginem transformamur à gloria in gloriam, quasi à domini spiritu:* Licet faciem Dei iuxta naturæ suę proprietatem nulla videat creatura: & tunc mente cernatur, quando inuisibilis creditur.

a ¶ *Quo mihi multitudinem victimarũ, &c.*] Pro eo quod est, *volui*, LXX. transtulerunt, *nolo*: præsens tempus pro præterito. Porro, iuxta Hebraicum, numquam se Deus hostias Iudæorum voluisse demonstrat: quod & quadragesimonono psalmo legimus: *Non accipiã de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos: Quoniam meæ sunt omnes feræ siluarum, iumẽta in montibus & boues: Cognoui omnia volatilia cæli: & pulchritudo agri mecum est: Si esuriero non dicam tibi: meus est enim orbis terræ & plenitudo eius. Nunquid manducabo carnes taurorum: aut sanguinem hircorum potabo?* Cumque veteris legis cæremonias respuisset, transit ad euangelicam puritatem: & quid pro his cupiat, ostendit: *Immola Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua: Et inuoca me in die tribulationis: & eruam te, & honorificabis me.* Omnis ergo capituli huius continentia, vsque ad eum locum vbi ait: Iudicate pupillo: defendite viduam: & venite & disputemus, dicit dominus: respuit sacrificia victimarum, & euangelij obedientiam docet esse super sacrificium. Quodque intu-
Ps. 23.a lit: Plenus sum: hoc sensu est accipiendum: nulla re indigeo:
Ioan. 1 b. *Domini est terra & plenitudo eius.* Vnde & nos omnes de plenitudine eius accepimus. Potest hoc & de iis accipi, qui cum Dei præcepta non faciant, donis variis atque muneribus Deum redimere posse se credunt: vel qui parta per rapinam & auaritiam, altari offerunt & pauperibus.

b ¶ *Quis quæsiuit hæc de manibus vestris*] Audiant Hebionei: qui post passionem Christi abolitam legem putant esse seruandam. Audiant Hebionitarũ socij: qui Iudæis tantum & de stirpe Israëlitici generis hæc custodienda decernunt. Hostiæ ergo & immolatio victimarum non principaliter à Deo quæsita sunt: sed ne idolis offerrentur: & vt de carnalibus victimis quasi per typum & imaginem ad spirituales hostias transiremus. Dicendo autem se hostias non

Dei nostri populus Gomorræ. [a] Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit dominus? plenus sum holocausto arietum & adipe pingui: & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Cum veneritis ante conspectum meum, [b] Quis enim quæsiuit hæc de manibus vestris. [c] Calcate atrium meũ non apponetis. Ne offeratis vltra sacrificium frustra: incensum abominatio est mihi. [d] Neomenias vestras, & Sabbatha vestra, & festiuitates alias non feram: iniqui sunt cœtus vestri. [e] Kalendas vestras & solemnitates vestras [f] odiuit anima mea. [g] Facti estis mihi in satietatem, nequaquam dimittam peccata vestra. Et cũ extenderitis manus vestras: auertã oculos meos à vobis. Et cum multiplicaueritis orationem, nõ exaudiam vos. [h] Manus vestræ sanguine plenæ sunt. [i] Lauamini, mundi estote. [k] Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. [l] Quiescite agere peruerse: discite benefacere

quæsisse, ostendit, quia lex spiritualis sit, & omnia, quæ Iudæi carnaliter faciunt, à nobis impleri spiritualiter. G

c ¶ *Calcare atrium meum non apponetis.*] Obserua quod 1.Ezdr. 3
post Babyloniam vastitatem, rursum à Zorobabel templum ædificatum sit: & per multam annorum seriem in templo sint oblata sacrificia. Ergo vltimam sub Vespasiano & Tito destructionem templi indicat: quæ vsque ad consummationem mundi perseueratura est.

d ¶ *Neomenias vestras, &c.*] Omnis conuentus, qui non offert hostias spiritales, nec audit illud quod in quinquagesimo psalmo canitur: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum & humiliatum Deus non despicit:* abominabilis est Deo. Et idcirco iungit, & dicit.

e ¶ *Kalendas vestras & sollemnitates vestras.*] Vt non suas appellet festiuitates, sed eorum, qui male his abutuntur. Quodque LXX. interpretati sunt, ieiunium & otium: possumus dicere, illud ieiunium recipi à Deo quod otium bonorum operum non habet.

f ¶ *Odiuit anima mea.*] ἀνθρωποπαθῶς, non quod animã Deus habeat: sed nostro loquitur affectu.

g ¶ *Facti estis mihi in satietatem, &c.*] Pro quo interpretatus est Aquila, *laboraui sustinens*: Symmachus ἐκοπίασα [illegible]: quod est, defeci miserans: vt ostendat se nequaquam vltra misereri: quia aliud sit seruos ad se missos occidere, aliud filium. Hunc sensum & in Osee propheta legimus: *Perditio tua Israel, tantum in me auxilium tuum.* Quod
ita intelligitur: pereas Israel quia non tuo merito, sed meo Osee 13.a.
tantum saluaris auxilio.

h ¶ *Manus vestræ sanguine, &c.*] Causam manifestat cur H
Deus auertat ab eis oculos suos, & multiplicatam orationem non exaudiat: quia effuderint sanguinem iusti: & pessimi coloni, heredem ad se missum interfecerint. Vnde & Saluator ad eos loquitur: *Et vos implete mensuram patrum*
vestrorum. Illi enim interfecerunt missos ad se prophetas: Matt.23.d
vos iugulare patris familias filium. Vtendum hoc testimonio & contra eos, qui cum quotidianis operibus sanguine manus plenas habeant, in oratione dies noctesq; coniungunt.

i ¶ *Lauamini, mundi estote.*] Pro superioribus victimis, & holocaustis, & adipe pinguium, & sanguine taurorum, & hircorum, & pro thymiamate, & neomeniis, sabbatho, die festo, atque ieiuniis, Kalendis, & aliis solemnitatibus, euangelij mihi placet religio: vt baptizemini in sanguine meo per lauacrum regenerationis: quod solum potest peccata dimittere. *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua & spiritu,*
non intrabit in regnum cælorum. Ipse quoque dominus ascen- Ioan 3.a
dens ad patrem, *Euntes*, inquit, *docete omnes gentes, bapti-* Mat 28.d
zantes eas in nomine patris & filij & spiritus sancti.

k ¶ *Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis.*] Matt 3.b
Quod & Ioannes Baptista dicebat: *Genimina viperarũ, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura? Facite ergo vobis fructus dignos pœnitentiæ*: vt qui Christi baptisma consecutus est, auferat malum de corde suo, & quiescat agere peruerse, ac postea discat bonum facere: secundum illud quod alibi præcipitur: *Declina à malo, & fac bonum.*

l ¶ *Quiescite agere peruerse: discite bene facere.*] Virtus ergo Psal 30.e
discenda est: nec naturæ tantum bonum sufficit ad iustitiam: nisi quis erudiatur congruis disciplinis. Iesus quoque filius
Syrach tale quid loquitur: *Desiderasti sapientiam: serua man-* Eccle.1.d
data, & dominus tribuet tibi eam. Et in sequentibus idem E-
saias commemorat: *Omnis qui non didicerit iustitiam super* Infra.26.c
terram, veritatem non faciet. Discenda est ergo iustitia: & ma- Secund. 70.
gistrorum sapientiæ terenda sunt limina.

m ¶ *Quærite iudicium: subuenite oppresso: iudicate pupillo: defendite viduam: & venite, &c.*] Victimas Iudæorum euangelica

E euangelica mandata succedunt: & ideo pupillis ac viduis prouidetur: vt securi de tutela coniugum ac liberorum suorum, martyres ad bella procedant. Cum autem, inquit, hæc feceritis, arguite me, si non reddidero præmia quæ pollicitus sum. Quando autem dicit: *Quærite iudicium*: ostendit nō
1.Reg.3. esse omnium recte iudicare, sed eorum qui prudētes sunt. Denique & Salomon in visione per somnium, hoc à Deo postulauit; vt accepta sapientia, iuste populum iudicaret.

a ¶ *Si fuerint peccata vestra vt*, &c.] Ordo præcipuus: Non enim sufficit dixisse, lauamini: nisi iungat, mundi estote: vt post lauacrum aquæ, cordis
Matt.5.a habeant puritatem. *Beati enim mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt*. Cumque cordis habuerint puritatem, debent auferre malum de mentibus suis, non in conspectu hominum, sed in conspectu Dei: quē celare nihil potest. Quodque iungitur: *Quiescite agere*
Ioan.5.a *peruerse*: illud euangelicum sonat: *Ecce sanus factus es: iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat*. Recedens ergo à vitiis discat bonum: quærat iudicium: oppresso subueniat: pupillum viduamque sustentet: & si hoc fecerit, tunc peccata, quæ prius in modum coccini sanguinea fuerant, dimittentur: & opera cruoris ac sanguinis, veste Domini mutabuntur, quæ de agni confecta est vellere quem sequuntur in Apocalypsi,
Apoc.14.a qui virginitatis candore resplendent.

b ¶ *Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis: si nolueritis, & non audieritis: siue, vt in Hebræo habetur, & me ad iracundiam prouocaueritis*, &c.] Liberum seruat arbitriū: vt in vtramque partem non ex præiudicio Dei, sed ex meritis singulorum, vel pœna, vel præmium sit. Bona autem terræ
Psal.26.d illi puro dici, de quibus in psalmo legimus: *Credo videre bo-*
Matt.5.a *na domini in terra viuentium. Et beati mites, quoniā ipsi possi-*
F *debunt terram*. Vel certe, quia Iudæis loquebatur, qui necdum poterant capere spiritualia, pollicetur eis bona præsentis sæculi: vt saltem præsentibus inuitati, faciant quæ præcepta sunt. Et quia noluerunt audire, sed ecōtrario prouocauerunt ad iracundiam sanctum Israel: propterea eos gladius deuorauit: id est Romanus deleuit exercitus. Et hæc, inquit, omnia fient.

c ¶ *Quia os domini locutum est*.] Cuius sententia, permanentibus hominum peccatis, non potest immutari.

a Ialin. d ¶ *Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicii: iustitia requieuit in ea*, &c.] Verbum Hebraicum a ילין pro quo LXX. transtulerunt, ἐκοιμήθη, id est dormiuit: & requieuit, & requiescet, id est, & præteritū & futurū tempus significat. Vnde & Aquila & Theodotio quasi de futuro dicunt. Miratur autem prophetico spiritu: quod ciuitas, quæ quondam fidelis fuit, vel fidelium receptaculum, subito facta sit meretrix. Quod quidem & in Esaiæ temporibus intelligi potest: sed plenius refertur ad passionem Christi, quando omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt. Et quāquam in Hebraico non habeatur, Sion, tamen LXX. vt sensum manifestiorem facerent, addiderunt. Sion autem mons est, in quo Hierusalem vrbs condita est: quæ postquam capta est à Dauid, appellata est ciuitas Dauid. Nec ambigo fuisse in ea sanctos viros, quando tabernaculum Dei habuit; & postea templum ædificatum est, quando Nathan & Gad prophetauerunt: Et super choros (qui in libro dierum plenius descri-
1.Par.26. 25. buntur) Asaph, & Idithum, & Eman, & filij Chore cōstituti sunt: vt paulatim à sacrificiis victimarū ad laudes domini transiret religio. Ciuitas ergo fidelium, quæ prius fuit plena iudicij, & iustitia requieuit in ea, nunc plena est homicidis, qui interfecerunt prophetas; & ipsum dominum Saluatorem. Fornicationem autem Hierusalē, quomodo diuaricauerit crura sua omni transeunti, sub nomine Ooliba, Eze-
Ezech.23. אהליבה chiel prosequitur: quæ interpretatur, tabernaculum meum in ea quod nunc aliis verbis dicitur, iustitia requieuit in ea.

re in Quærite iudiciū: subuenite oppresso: iudicate pupillo: defendite viduam: & venite & arguite me, dicit dominus. a Si fuerint peccata vestra vt coccinum: quasi nix dealbabuntur. Et si fuerint rubra, quasi vermiculus: velut lana alba erūt. b Si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis: si nolueritis, & nō audieritis. (siue vt in Hebræo habetur) & me ad iracundiā prouocaueritis gladius deuorabit vos. c Quia os domini locutū est. d Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis plena iudicij: iustitia requieuit in ea: nunc autē homicidæ. e Argentum tuū versum est in scoriam. f Caupones tui miscēt vino aquam. g Principes tui inobedientes, socij furū. h Omnes diligūt munera: sequūtur retributiones. Pupillo non iudicant: & causa viduæ nō ingreditur

Pro iustitia in Hebræo scriptum est o צדק: quod iustum magis sonat quam iustitiam: vt intelligamus prius in ea domi- G
num commoratum: de quo alibi dicitur: Iustus autem quid o Sedec.
fecit? Dominus in templo sancto suo: dominus in cœlo sedes eius. Quæ omnia possumus secundum anagogen referre ad animam sancti quondam viri: in qua priùs Dei iustitia commorata est, si postea peccauerit, & pro hospite Deo homicidæ dæmones in ea fuerint commorati. Psal.10.a

e ¶ *Argentum tuum versum est in scoriam*.] Ad ciuitatem loquitur Sion, in qua prius requieuit iustitia: quod argentum illius, doctrinæ videlicet scripturarum: de qua in psalmis legimus: Eloquia domini, eloquia casta: argentum igne Psal.11.b.
examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum, versum sit in scoriam: quod Hebraice dicitur p סיגים, rubigo p Sigim.
videlicet metallorum, siue purgamenta & sordes, quæ igne excoquuntur: vt quia argentum nominauerat, seruet metaphoram. Potest autem & hoc dici, quod iusti & sancti viri qui prius in vrbe versati sunt, postea in sordes versi sunt peccatorum.

f ¶ *Caupones tui miscent vino aquā*.] Pro quo Symmachus transtulit: *Vinū tuum mistum est aqua*. Et est sensus: Lex Dei pura atque sincera, & (vt ita dicam) mera veritate subnixa: violata est traditionibus pharisæorum: quod dominus in euangelio plenius docet: Omisisse eos legem Dei, & sequi Matt.15.a
mandata hominum. Omnisque doctor qui austeritatem scripturarum, per quam potest audientes corripere, vertit ad gratiam, & ita loquitur vt non corrigat, sed delectet audientes, vinum sanctarum scripturarū violat, atque corrumpit sensu suo. Hæretici quoque euangelicam veritatem corrumpunt praua intelligentia, & sunt caupones pessimi, faci- Ioan.2.a
entes de vino aquam: Cum econtrario dominus noster H
aquas in vinum verterit, & tale vinum quod miretur architriclinus: Quale & regina Saba in Salomonis est mirata cō- 2.Par.9.a
uiuio, pincernas eius & ministros vini, sua voce collaudans. Sed & Ecclesiastes ministeria vini, atque conuiuij sui, mystico sermone describit. Vnde pro vino Aquila, συμπόσιον, Eccl.2.b
id est, conuiuium interpretatus est, quod apud Græcos ἀπὸ τοῦ πότου, apud nos à conuictu rectius appellatur.

g ¶ *Principes tui inobedientes, socij furum*.] Pro inobedientibus, Aquila recedentes, Symmachus, declinantes, interpretatus est. Principes autem scribas & pharisæos vocat: qui à domino recedentes, immo veritatis semitam relinquentes, peruerso ambulauerunt itinere, & socij fuerunt proditoris furis quæ Iudæ. Quod quidem & nos cauere debemus: ne accipientes ab hominibus sæculi munera, qui per rapinas miserorumque lacrymas diuitias congregant, non tam ipsi fures, quam socij furum appellemur: dicaturque de nobis: *Videbas furem & currebas cum eo, & cum adulteris por-* Psal.49.c
tionem tuam ponebas.

h ¶ *Omnes diligunt munera: sequuntur retributiones: Pupillo non iudicant: & causa viduæ non*, &c.] In catalogo vitiorum numerantur etiam hi qui diligunt munera. Non dixit, qui accipiunt: hoc enim sæpe necessitate fit: sed qui non putant amicos, nisi à quibus dona perceperint: nec os considerant amicorum, sed manus, & eos sanctos iudicant; quorum exhauriunt marsupium: de quibus & Ecclesiastes lo- Eccle.5.a
quitur: *Qui diligit pecuniam, non implebitur pecunia*. Istiusmodi sequuntur retributiones: vt laudent eos à quibus aliquid acceperint: vel certe nulli quippiam tribuunt, nisi à quo se recepturos putauerint. Pro retributionibus Symmachus, vicissitudines, vel vltiones interpretatus est: vt hi quoque in culpa sint, qui reddunt malum pro
malo, & dentem pro dente, oculum pro oculo: & Psal.7.b
non imitantur illud Dauidicum: *Si reddidi retribuentibus mihi mala*. Et Hieremiæ de iusto dicentis: *Dabit per-* Tren.3.d

greditur ad illos.[a] Propter hoc ait dominus exercituum, fortis Israel,[b] Heu consolabor super hostibus meis: & vindicabo de inimicis meis.[c] Et conuertam manum meam ad te: & excoquã ad purum scoriam tuam, & auferam omne stãnum tuum.[d] Et restituam iudices tuos vt fuerunt prius, & consiliarios tuos sicut antiquitus.[e] Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis.[f] Sion in iudicio redimetur, & reducent eam in iustitia: & cõteret scelestos & peccatores simul: & qui dereliquerunt dominum, consumentur: confundentur enim ab idolis quibus sacrificauerunt: & erubescetis super hortis quos elegeratis.[g] Erunt enim quasi terebinthus defluentibus[*] foliis, & velut hortus sine aqua.[h] Et erit fortitudo vestra vt fauilla stupæ, & opus vestrum quasi scintilla.[i] Et succendetur vtrumq; simul: & non erit qui extinguat.

CAPVT II.

VErbum, quod vidit Esaias, filius Amos, super Iudam, & & Hierusalem. [a] Et

A Matt.5.x. cutienti se maxillam suam, saturabitur opprobriis: vt impleat euangelicum virum, cui dicitur: *Qui te percusserit in maxillam, præbe ei & alteram.*

a ¶ *Propter hoc ait dominus exercituũ fortis Israel*, pro fortis Israel quod omnes similiter trãstulerũt, soli Lxx. nescio quid volentes, posuerunt: οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες ἐν Ἰσραήλ, id est, Væ fortes Israel: quod nos sic edisserere possumus: vt dicamus principes quoque corripi, atque robustos: de quibus scriptum est: Sap.6.a. *Potẽtes potenter tormenta patientur.* Et: *Cui plus datur, plus exigetur ab eo.* Abutimurque hoc testimonio, si quãdo opus fuerit, aduersum ecclesiæ principes, qui suam destruent operibus dignitatem.

b ¶ *Heu consolabor super hostibus meis*, &c.] Rursum & in hoc quod in Hebraico non habetur, ponunt Lxx. οὐ παύσεται γάρ μου ὁ θυμὸς ἐν τοῖς ὑπεναντίοις μου, id est, *Nõ cessabit enim furor meus cõtra inimicos meos.* Corripit autem scribas & pharisæos, de quibus & in euan- Luc.11.f gelio loquitur: *Væ vobis scribæ & pharisæi.* Et in alio loco: Matt.12.e *Generatio adultera & peruersa signum quærit: & signum non dabitur ei, nisi signũ Ionæ prophetæ.* Plangit autem clementissimus pater principes delinquentes: & hostes suos vocat: & inimicos appellat, quod pereant, eo quod nolint agere pœnitentiam: quod se venientem non susceperint. Appropinquans enim Hierusalem, fleuit & dixit: *Hierusalem Hierusalem, quæ occidis prophetas, & la-* Ibid 23 d B *pidas eos qui ad te missi sunt: quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos sub alas, & noluisti?* Consolatio ergo Dei super hostibus eius & inimicis est: vt qui non senserunt beneficia, suppliciis corrigantur.

c ¶ *Et conuertam manum meam ad te: & excoquam ad purum scoriam tuam*, &c.] Pro *scoria*, quod interpretatus est Symmachus & Aquila στέμφυλα, id est, vinacia: Theodotio τὸ γίγαρτον, id est, acinum vuæ interpretatus est: soli Lxx. incredulos vel inobedientes, sensum magis quam verba vertentes. Quia enim supra dixerat: *Argentum tuum versum est in scoriam*: nunc seruat metaphoram: vt conuertat super eam, id est, extendat manum suam ad puniendum, atque purgandum: excoquat omnes sordes, ac vitia peccatorum: vt separato stanno, purum argentum remaneat: quod absq; igne fieri non potest: per quod significat eos passuros esse tormenta. Legimus & in Malachia de domino. *Ipsi egredie-* Malach.3.a *tur quasi ignis conflatorij, & quasi herba fullonum: & sedebit conflans & emundans sicut argentum & aurum: & emunda-* Ezech.22.b *bit filios Leui*: vt postquam mundati fuerint dicatur de eis. *Et erunt domino offerentes victimas in iustitia.* Ezechiel quoque omnem domum Israel, ære, & ferro, & plũbo, & stanno dicit esse commistam, & postea purgandam: vt postquam purgata fuerit, cognoscat quia ipse sit dominus. Sed & in euange- Matt.3.e lio sub alia metaphora idem sensus ostenditur: *Cuius ventilabrum in manu eius: & purgabit aream suam, & mundabit triticum: & congregabit frumentum in horrea: paleas autem comburet igni inextinguibili.*

d ¶ *Et restituam iudices tuos*, &c.] In ciuitate fideli Sion, quæ postea facta est meretrix: & pro iusto, siue iustitia, habitauerunt in ea homicidæ: ideo dominus conuertit manũ suam, vt excoquat eam ad purum: & auferat omne stannum eius: & restituat iudices illius, sicut fuerunt à principio, & consiliarios, sicut antiquitus. Iudices priores fuerunt Moyses, & Iesus filius Naue, & cæteri: à quibus etiam liber scripturæ sanctæ nomen accepit, & postea Dauid & alij iusti reges. Restituet ergo iudicum similitudinem: vel post captiuitatem Babylonicam, vt Iudæi volunt Zorobabel, Esdram, & Neemiam, & cæteros principes: qui vsque ad Hircanum populo præfuerunt, cui Herodes successit in regnum. Vel C certe verius & rectius, apostolos, & qui per apostolos crediderunt, ecclesiarumque principes constituti sunt: sicut in principio huius diximus visionis: quod & comminatio & repromissio pertineat ad tempus dominicæ passionis, & ad fidem quæ post passionem eius fundauit ecclesiam.

e ¶ *Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis.*] Hæc perspicue de ecclesia quæ in dominum credidura est, tam de Iudæis quam de gentibus, propheticus sermo complectitur. Vrbs autem iusti, hoc est, domini Saluatoris, siue ipsa iusta vocabitur: de qua dictum est: *Non potest ciuitas abscondi super montem posita.* Matt.5 b Fidelem quoque appellans, vel metropolim iuxta Lxx. ostendit ab his esse appellandam, qui in domino credituri sunt.

f ¶ *Sion in iudicio redimetur*, &c.] Non omnes redimentur, nec omnes salui fient, sed reliquiæ: de quibus & supra dictũ est. Reducentur autem in iustitia, cum scelerati & peccatores contriti fuerint: & qui dominum reliquere consumpti. Cumque saluati fuerint confundentur qui idolis prius sacrificauerant: & erubescent in hortis, quos elegerant. Significat autem loca luxuriæ, lucos & nemora.

g ¶ *Erunt enim quasi terebinthus defluentibus foliis: & velut hortus, (siue paradisus) sine aqua.* Vsque hodie Iudæi legentes scripturas sanctas, terebinthus sunt: siue quercus, vt interpretatus est Symmachus. Et iuxta euangelium: Ficus quæ aruit: in qua cum dominus poma quæsisset, & non in- Matt.21 a D uenisset æterna ei ariditate male dixit. Sed & ipsa folia & poma verborum nunc apud eos esse cessarunt: hortus quoque irriguus, id est, scientia scripturarum, siue paradisus diuersarum arborum, qui absque gratia spirituali est, ne holera qui- Rom 14 a dem affert: de quibus Apostolus loquitur: *Qui infirmus est, holera manducat*: sed siccatis radicibus, omnis viror in ariditatem versus est, ac squalorem.

h ¶ *Et erit fortitudo vestra vt fauilla stupæ*, &c.] Pro fauilla, ἀποτίναγμα, interpretatus est Symmachus: quando stupa pectitur, & quidquid sordidum habet proiicitur. Omnis igitur fortitudo & superbia peccatorum & sceleratorum Israel, qui dereliquerunt dominum: & idcirco consumpti sunt: & sacrificauerunt idolis, & erubescent in hortis quos elegerunt, redigentur in purgamenta stupæ, quæ leui vorãtur incendio. Sequitur enim: Et opus eius, id est, fortitudinis vestræ siue idololatriæ in qua erraueratis, paruula scintilla consumet.

i ¶ *Et succendetur vtrumque simul.*] Et scientia videlicet Iudæorum: & omnia opera quæ faciunt: siue & idolum, & Hierusalem in qua idolum fuit. Et succendente domino, nullus extinguere poterit. Quæ omnia de contrariis quoque dogmatibus accipere possumus: quod & magistri & discipuli pariter pereant, & omne opus eorum ignis pabulum sit.

CAPVT II.

VErbum quod vidit Esaias, &c.] Et in priore visione quã iam exposuimus: vbi Lxx. interpretati sunt: *quam vidit contra Iudæam & contra Hierusalem*: in Hebraico scriptum est: על יהודה וירושלם, id est, super Iudam, & Hie- al Iehouda virousalim rusalem, & in hac quæ secunda est, in Hebraico similiter continetur. Et miror cur Lxx. interpretes in illa dixerint, contra Iudæam & Hierusalem: & in hac, περὶ τῆς Ἰουδαίας, καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ, id est, de Iudæa & de Hierusalem: nisi forte quia ibi appellatur *gens peccatrix, populus plenus peccatis se-* Esa.1. *men pessimum, filij iniquitatis*, & principes Sodomorum, ac populus Gomorræ, & ciuitas meretrix, & cætera istiusmodi,

sensum

E sensum magis quam verbum interpretati sunt: & hic quia
statim prospera promittuntur: erit in nouissimis diebus ma-
nifestus mons domini: & domus Dei in summitate mon-
tium: non contra Iudæam & Hierusalem, sed de Iudæa &
Hierusalem prophetiam intellexerunt: Cum & in illa le-
gerimus post comminationē
Ibidem. prospera: *Restituā indices tuos, vt fuerunt prius, & consiliarios tuos sicut antiquitus: post hæc vocaberis ciuitas iusti vrbs fidelis.* Et in ista post prospera, truculēta sit comminatio: Ecce dominator dominus exercituum auferet ab Hierusalē, & ab Iuda validum & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ, & reliqua. Ergo iuxta Hebraicum: & in illa visione, & in isto sermone, quę vidit Esaias filius Amos, de Iu-
da & Hierusalem intelligendum est: non contra Iudam &
Hierusalem, vel pro Iuda & Hierusalem, vt Symmachus
transtulit: sed absolute, de Iuda & Hierusalem: in quo pos-
sunt & læta & tristia contineri. Et hoc considerandum, quia
ibi visionem videat, hic verbum, quod erat in principio a-
pud Deum: & in illa Iudæis comminans, ad gentium veniat
salutem: in ista à gentium salute incipiens, punito Israel
ex vtraque vocatione credentes in Christi Ecclesiam con-
greget.

[a] Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium.[b] eleuabitur super colles.[c] Et fluent ad eum omnes gentes: & ibunt populi multi.[d] Et dicent: venite ascendamus ad montem domini, & ad domū Dei Iacob: & docebit nos vias suas: & ambulabimus in semitis eius.[e] Quia de Siō exhibit lex, & verbum domini de Herusalem.[f] Et iudicabit gentes, & arguet populos multos.[g] Et cōflabūt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces.[h] Non leuabit gens cōtra gentem gladiū: neque exerce-

vt seruiant ei iuxta Sophoniam sub iugo vno, de quibus G.
idem propheta testatur: *Ex finibus fluuiorum Aethiopiæ* Soph. 3. b Ibidem.
afferent tibi hostias. Et in septuagesimo primo psalmo legi- Psal. 71. a.
mus: In cōspectu eius procidēt Æthiopes. In nomine enim
Iesu omne genu flectatur, cælestium terrestriū, & inferno-
rum.

[d] ¶ *Et dicent. venite ascendamus*, &c.] Gentes & populi nequaquā propria salute contento, se mutuo hortabuntur, & dicent: *Venite ascendamus ad mōtem domini, & ad domum Dei Iacob.* De quibus supra diximus, qoi sit mons domini præparatus, & quæ domus domini super verticem montium. Domus autem domini dicitur domus Dei Iacob, vt recipiamus vetus instrumentum: & non secundum
Manichęum aliam extra domum Dei Iacob quæramus do-
mum. Cum autem fuerimus in domo Dei Iacob: tunc do-
cebit nos vias suas, per quas gradiamur ad eum: & ambula-
bimus in semitis eius, quas triuerunt & alii. Denique & Ie- Matt. 5. a
sus ascendens in montem, docebat discipulos suos octo bea-
titudines: & cætera quæ euangelicus sermo complectitur.
Prius ergo discendæ sunt vię domini: & postea ambulan-
dum in semitis eius.

Gen. 49 a [a] ¶ *Et erit in nouißimis diebus præparatus*, &c.] Nouissi-
mos dies & in Genesi legimus, quod vocāte Iacob filios suos,
atque dicente: *Venite vt annunciem vobis quid futurum sit in*
nouißimis diebus: postea ad Iudam, de cuius semine ortus est
Christus, dixerit: *Non deficiet princeps ex Iuda, neque dux de*
fæmoribus eius: donec veniat, cui repositum est: & ipse erit ex-
pectatio gentium. In his nouissimis diebus erit hora nouissi-
Ioan. 2. d ma, de qua Ioannes Apostolus loquitur: *Filioli mei, nouißima*
Dan. 2. c *hora est*: in qua *abscisus lapis de monte sine manibus, creuit in*
montem magnum, & repleuit omnem terram. A quo & prin-
F. ceps Tyri in Ezechiele dicitur vulneratus. Hic mons in do-
mo domini est, quam propheta suspirat, dicens: *Vnum petiui*
Psal. 26. b *à domino, hoc requiram: vt inhabitem in domo domini, omnes*
dies vitæ meæ. Et de qua Paulus scribit ad Timotheum: Sin
1. Tim 3 d autem tardauero, *vt scias quo modo oporteat te conuersari in*
Ephes 2. d *domo Dei: quæ est ecclesia Dei viuentis, columna & firmamen-*
Psal. 124. a *tum veritatis.* Hæc domus ædificata est *super fundamentum*
apostolorum & prophetarum, qui & ipsi montes sunt quasi
imitatores Christi. De hac domo & Hierusalem Psalmista
conclamat, dicens: *Qui confidunt in domino sicut mons Sion,*
non commouebitur in æternū qui habitat in Hierusalem. Mon-
Matt 16 a *tes in circuitu eius, & Dominus in circuitu populi sui.* Vnde &
super vnum montiū Christus fundat ecclesiam, & loquitur
ad eum: *Tu es Petrus, & super hanc petrā ædificabo ecclesiam*
meam: & portæ inferi non præualebunt aduersus eam. Simile
quid ad desiderantē animam suam, & impatienter domum
Psal. 41. b Dei videre cupientem, sanctus loquitur: *Quare tristis es ani-*
ma mea, & quare conturbas me? Et iterum: *Hæc recordatus*
sum, & effudi in me animam meam: quoniam pertransibo in
locum tabernaculi admirabilis vsque ad domum Dei: in voce
exultationis & confeßionis sonus epulantium. Lxx. manife-
stum montem domini, & domum Dei super capita mon-
tium, transtulerunt: quod testimonium eisdem verbis & Mi-
Mich. 4 a cheas propheta posuit: quę in suo loco exposui.

[b] ¶ *Et eleuabitur super colles.*] Qui in capitibus montium
Cant. 2 b ostensus est & paratus: iste super colle eleuabitur. De qui-
bus montibus & collibus & in Cantico canticorum sponsa
loquitur: *Vox fratruelis mei: ecce hic venit saliens super mon-*
tes, transiliens colles: similis est fratruelis meus capreæ vel hin-
Psalm. 3 b *nulo ceruorum in montibus Bethel.*

[c] ¶ *Et fluent ad eum omnes gentes*, &c.] Omnes enim gētes
seruient ei, cui dictum est: *Postula à me, & dabo tibi gentes*
Ibid. 2. b *hæreditatem tuam: & posseßionem tuam terminos terræ:*

[e] ¶ *Quia de Sion exibit lex*, &c.] Omnes gentes & populi
multi, idcirco se mutuo hortabuntur, & dicent, *Venite as-*
cendamus ad montem domini: & cetera quæ sequuntur: Quia
de Sion egredietur lex: & verbum Domini de Hierusalem:
nequaquam de Sinai, & de solitudine, & de monte Oreb:
sed de monte Sion, in quo ædificata est Hierusalem, Et de
Hierusalem, in qua templum est & regio Dei: legimus Matt. 12. d
quod sæpe dominus docuerit in templo: & quod non opor- Luc. 13. g
tuerit mori prophetam extra Hierusalem: & supra verbum
& legem pariter nominata. Verbum principes iubentur au-
dire, legem populus auribus percipere. Qui enim prius le-
gem fecerit, postea venit ad sermonem Dei. Sed & in Hie-
rusalem primum fundata ecclesia, totius orbis ecclesias se- H
minauit. Et hoc dicendum, quod quicumque in specula
& in visione pacis fuerit: in hoc & lex & verbum domini
constitutum sit. Et pulchre non dixit: in Sion & in Hie-
rusalem erit, & manebit verbum & lex domini, sed egredie-
tur: vt de illo fonte omnes nationes doctrina Dei significet
irrigandas.

[f] ¶ *Et iudicabit gentes*, &c.] Ergo & inter gentes iudican-
dum est, nec omnes increduli pari sententia condemnandi,
sed pro diuersitate meritorum diuersa passuri sunt. Postquā
autem iudicauerit gentes tunc *arguet populos multos*: siue,
vt Lxx. transtulerunt, *populum multum*, id est, λαὸν πολύν.
Et nota ordinem: gentes iudicabuntur: quia crediturę sunt:
Ioan. 3. c *Qui enim non credit, iam iudicatus est.* Populus autem mul-
tus, qui intelligitur Israel, nequaquam iudicabitur, sed ar-
guetur, quia ad se missum filium Dei non receperit.

[g] ¶ *Et conflabunt gladios suos in vomeres*, &c.] Omne bel-
landi studium vertetur ad pacem: & pro discordia erit in
toto orbe concordia. Gladii mutabuntur in vomeres, & lan-
ceę in falces: vt omisso furore bellandi, agriculturæ seruiant,
& vberrimas falcibus messes secent. Quod quidem & spiri-
tualiter intelligi potest: quando omnis duritia cordis nostri, Psalm. 125 d
Christi vomere frangitur: & eradicantur spinę vitiorum, vt
sementis sermonis Dei crescat in fruges: & postea labores
manuum nostrarum manducemus: quando *venientes ve-*
nient in exultatione portantes manipulos suos.

[h] ¶ *Non leuabit gens contra gentem gladium*, &c.] Veteres
reuoluamus historias: & inueniemus, vsque ad vicesimum
octauum annum Cęsaris Augusti, cuius quadragesimo pri-
mo anno Christus natus est in Iudæa, in toto orbe terrarum
fuisse discordiam, & singulas nationes contra vicinas gentes

excercebuntur vltra ad præliū. [a] Domus Iacob venite & ambulemus in lumine domini: proiecisti enim populum tuum domum Iacob. [b] Quia repleti sunt vt olim & augures habuerunt vt Philisthiim. [c] Et pueris alienis adhæserunt [d] Et repleta est terra argento, & auro: & non est finis thesaurorum eius. [e] Et repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius. [f] Et repleta est terra eius idolis: opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum: & incuruauit se homo & humiliatus est vir. [g] Ne ergo dimittas eis. [h] Ingredere in petram: absconderé in fossa humo à facie

A arsisse studio præliandi, ita vt cæderent, & cæderentur. Orto autem domino Saluatore, quando sub præside Syriæ Cyrino prima est in orbe terrarum facta descriptio, & euangelicæ doctrinæ pax Romani imperij præparata, tunc omnia bella cessauerūt, & nequaquā per oppida & vicos exercebātur ad prælia: sed ad agrorum cultus, militibus tāt ī legio Romanis cōtra barbaras nationes bellādi studio delegato: quādo implet⁹ est angelorū ille cōcentus; *Gloria in excelsis Deo: & in terra pax hominibus bonæ volūtatis:* & in diebus eius orta est iustitia & multitudo pacis. Luc. 2. b

b ¶ *Domus Iacob venite, & ambulem⁹ in lumine domini, &c.*] Post vocationē gentiū, & ostensionē montis domini super verticem mōtium: ad populū suum, id est, populum Iudæorū, qui appellatur domus Iacob, propheta conuertitur: & hortatur eos, vt qui in tenebris versantur erroris, lumē suscipiāt veritatis, & ambulent in lumine domini. Et quodā modo illud Dauidicū canit: *Accedite ad eum, & illuminamini, & facies vestræ non confundentur. Omnis enim, qui operatur malū, odit lumen: & non venit ad lucem, ne opera eius arguātur.* Vos autem domus Iacob, domus populi mei, venite mecum, & pariter ambulemus in lumine domini: recipiamus euangeliū Christi, illuminemur ab eo qui dicit: *Ego sum lux mundi.* Cumque hoc locutus fuisset ad populum Iudæorum: cernens impœnitens cor eorum, & animam incredulitate durissimam; facit apostropham ad dominum, & dicit: ideo eos hortor vt ad te veniant, & mecum tuo lumine perfruantur: quia pro merito peccatorum suorum reliquisti populum tuum, domum quondam Iacob.

Psalm. 33. a
Ioan. 3. c
Ioan 8. b

b ¶ *Quia repleti sunt vt olim: & augures habuerunt vt Philisthiim.*] Pro *Philisthiim* semper Lxx. *alienigenas* interpretati sunt, id est, τοὺς ἀλλοφύλους, nomen commune pro proprio: quæ est hodie gens Palæstinorum, quasi Philistinorū: quia p literam sermo Hebraicus non habet, sed pro ea, φ Græco vtitur. Vnde & illud quod in psalmis dicitur, cū enumeratione gentium cæterarum: *mihi alienigenæ subditi sunt:* non omnes externas nationes, sed proprie Palæstinos significat. Redditque causas, quare proiecerit Deus populum suum, domum Iacob: quia repleti sunt, inquit, vt fuerunt in principio, auguribus, & somniis, cunctisq; sordibus idolatriæ. Non attendenda somnia, nec auguria, Moyse scribente, cognoscimus: quæ habuerunt gentes, quas eiecit dominus à facie Israel, Chananæorum, Amorræorum, & Gethæorum. Hunc locum ecclesiæ tractatores aliter atque aliter edisserunt. Quidam enim volunt hoc significari, quod proiecto populo Iudæorum, ingressus sit terram quondam repromissionis Romanus exercitus: & eiectis Iudæis, habitauerint in Iudæa alienigenæ, qui de toto orbe diuersarum gentium accolæ sunt, adducti à Tito, & Vespasiano, & Hadriano, cæterisque principibus. Alij autem putant hoc non pertinere ad Romana tempora, sed ad superiora, priusquam à Babyloniis vastarentur, quibus sub impiis regibus fuisse narrantur, & à domino derelicti sunt.

B.
Psalm. 59. c
Leuit. 18. f
Deut. 13 a

c ¶ *Et pueris alienis adhæserunt.*] Pro quo Lxx. transtulerūt: καὶ τέκνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγεννήθη αὐτοῖς, id est, & filij multi alienigenæ nati sunt eis. Symmachus: & cū filiis alienis applauserunt. Pro quo scriptum est in Hebræo [a] ישפיקו, quod Hebræi interpretātur, ἐν τεκνώθησαν, & nos vertimus, adhæserūt, vt vinorum in gente Iudæa turpitudo mōstretur. In tantum autem Græci & Romani hoc quondam vitio laborauerunt, vt & clarissimi philosophorum Græciæ haberent publice concubinas: & Hadrianus, philosophiæ artibus eruditus, Antinoum consecrarit in Deum: templumque ei, ac victimas, & sacerdotes instituerit & ex eo Ægypti ciuitas ac religio nomen acceperit. Inter scorta quoq; in fornicibus spectaculorum pueri steterunt publicæ libidini expositi donec sub Constantino Imperatore, Christi euangelio coruscante, & infidelitas vniuersarum gentium, & turpitudo deleta est. Porro Lxx. coniuges eorum violatas esse significant, dum filios alienos Iudæis generant. Symmachus, quodam circuitu & honesto sermone, plaudentium eandem cum pueris turpitudinem demonstrauit.

a Iaspikou.

C.

d ¶ *Et repleta est terra argento & auro, &c.*] Inter cætera vitia terræ domus Iacob, etiam auri & argenti multitudo numeratur. Inter somnia & augures, equos & quadrigas, quas Deus multiplicari prohibuit regibus Israel: inter idola, quæ sunt opera manuum hominum, auaritia condemnatur. Vnde dominus præcepit in euangelio: ne thesaurizemus nobis thesauros in terra: & ne faciamus thesauros, quos fur possit eripere: ad extremum inferens: *Non potestis Deo seruire, & mammonæ.* Pulchre autem illud coma versiculi, Semper auarus eget, aliis verbis propheta significauit dicens: Et non est finis thesaurorum eius. Non quod thesauri finem non habeant, sed quod possidentium animus non impleatur. Vtraque autem gens & Iudæorum & Romanorum, per hæc verba auaritiæ sugillatur, quod historiæ quoque tam Græcæ narrant, quam Latinæ, nihil Iudæorum & Romanorum gente esse auarius. Vnde & repetundarum lex constituta est: & quotidie videmus illud apostolicum compleri: Qui præcipis non furandum, furaris. Furem iudicem arguit atque condemnat iudex furacior, in alio de se promens sententiam.

Deut. 17. d
Matt. 6 a
Ibidem.
Rom. 2. c.

e ¶ *Et repleta est terra eius, &c.*] Non enim dignum est numero quod contra Dei imperium possidetur. Vnde & in psalmis dicitur: *Fallax equus ad salutē.* Et in Exodo: *Equum & ascensorem deiecit in mare.* Et in alio psalmo: *Hi in curribus, & hi in equis: nos autem in nomine domini Dei nostri inuocabimus.* Potest autem vtrumque intelligi: quod & populus Iudæorum contra præceptum domini sibi equos & quadrigas multiplicauerit: & terra Iudææ victorum equis & curribus sit repleta.

Psalm 32. d
Exod. 15. a
Psalm. 19. b
D

f ¶ *Et repleta est terra eius idolis, &c.*] Vbi quondam erat templum & religio Dei, ibi Hadriani statua, & Iouis idolum collocatum est: quod multi super illo testimonio interpretantur, quod in euangelio legimus: *Cum autem videritis abominationem desolationis stantem in sancto loco:* Et operi manuum suarum inclinati sunt. Et homo, rationale animal, æs adorauit, & lapidem. Sunt autem, qui hæc de Iudæis interpretantur: quod, antequam caperentur à Babyloniis, vniuersa hæc fecerint: & ideo dimissi sunt à Deo. Vnde & in fine capituli ponitur: Ne *ergo dimittas eis.* Possumus secundum anagogen & hoc dicere: quod omne dogma contrarium veritati adoret opera manuum suarum: & constituat idola in terra sua, & incuruetur homo, & humilietur vir, & se erigere non possit, quia sit à diabolo colligatus, nisi illum erexerit dominus: Exemplo illius mulieris, quam satanas vinxerat annis decem & octo: vt nequaquam cœlum, sed terram semper aspiceret.

Marci 13. b
Luc. 13. d

g ¶ *Ne ergo dimittas eis.*] Pro quo Lxx. interpretati sunt, καὶ οὐ μὴ ἀνήσω αὐτούς, id est, & non dimittam eis. Si Deus loquitur, ita intelligendum est: Quia tanta fecerunt, non parcam eis: nec tam innumerabilia peccata dimittam. Si propheta, sic sentiendum: ne ergo dimittas eis, quia tanta scelera perpetrarunt: Quod si de Romanis intelligimus, verior interpretatio est: qui subuertentes templum Dei, non eum adorauerunt, qui victoriam præbuit, sed idola manuum suarum. Sin autem de Iudæis, prophetæ truculenta sententia est: vt contra populum suum orare videatur: cui supra dixerat: *Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Domini.*

h ¶ *Ingredere in petram, &c.*] Ego quidem populum cohortatus sum, dicens, *Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine domini.* Sed quia proiecit dominus populum suum Iacob, proiecit autem, quia aut fecit, aut passa est, quæ

supra

E supra exposuimus: ideo prænuncio vobis, quæ ventura sint mala: & hortor vt ingrediamini petras, & abscondamini in speluncis à facie Babylonij, vel Romani exercitus, quando omnia vastabuntur, iuxta illud, quod in euangelio legimus:
Ibid. 23. e *Tunc dicent montibus, cadite super nos: & petris, abscondite nos.* Iuxta anagogen vero à facie dominicæ maiestatis præcipitur nobis, assumamus petræ fortitudinem: de qua dictū
Psalm. 90 a est: *Petra refugium leporibus.*
Ibid. 15. e. Et: *In petra exaltasti me.* Moy-
Exod. 33. d ses quoque in foramine petræ ponitur vt videat posteriora
1. Cor 10. b Dei. Et: *Bibebat populus de spi-*
Matth 6. a *rituali sequenti eos petra.* Abscōditurque in petra, qui ingreditur cubiculum suum: & clauso ostio adorat patrem: vt in terreno corpore constitutus, trāseuntem mundi non sentiat tempestatem.

à facie timoris domini, & à gloria maiestatis eius. [a] Oculi sublimes hominis humiliati sunt & iucuruabitur altitudo virorū: exaltabitur autē dominus sol[9] in die illa. [b] Dies enim domini exercituum super omnē superbū & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur. [c] Et super omnes cedros Libani sublimes & erectas: & super omnes quercus Basan. [d] Et super omnes mōtes excelsos: & super omnes colles eleuatos. [e] Et super omnē turrim excelsam: & super omnem murum munitū. [f] Et super omnes naues

a ¶ *Oculi sublimes hominis humiliati sunt*, &c.] Cum hostes venerint, & omnem prouinciam Babylonius aut Romanus mucro vastauerit; & circumsederint agmina bellatorum Hierusalem: tunc nec diuitiæ nec nobilitas generis, nec potentia dignitatum aliquem defendere poterunt: sed omnium erit vna captiuitas: & Deus solus exaltabitur: cuius iram nullus poterit declinare. Multi hæc de die iudicii intelligunt, quod omnis creatura comparatione diuinæ gloriæ humilietur, & incuruetur, & nihil esse se sentiat.

b ¶ *Dies enim domini exercituum*, &c.] Et hæc prioribus coniunguntur. In die (inquit) illa in qua exaltabitur dominus solus, hoc est, in die vltionis dominicæ, excelsi quique, & arrogantes, atque sublimes, captiuitati & gladio subiacebunt. μεταφορικῶς autem sermo de magnis est atque principibus: quod quanto magis superbierint, tanto amplius
1. Pet. 5. b deprimantur. *Dominus enim superbis resistit, & humilibus dat gratiam.* Qui de die iudicii intelligunt, superbum, & excelsum, & sublimem, & arrogantem, diabolum dici putant.
F Qui superbiēs loquitur: *Super stellas cæli ponam sedem meā:*
Esa. 14. d *sedebo in monte excelso, super omnes montes excelsos ad aquilonem ascendam super nubes, ero similis altissimo.* Quando ex
Psalm. 8. a ore infantium & lactentium perficietur laus: vt destruatur inimicus & vltor.

c ¶ *Et super omnes cedros Libani*, &c.] Et in vicesimooctauo psalmo canitur: *Vox domini conterentis cedros: conteret dominus cedros Libani, & comminuet eas quasi vitulum Libani.* Et in tricesimosexto. *Vidi impium exaltatum & eleuatum quasi cedros Libani & transiui, & ecce non erat, & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Querc[9] quoq; Basan, quas Aquila δρυάς, Symmachus & Theodotio βαλάνους interpretati sūt, glādiferas nouimus, quæ & si fecerint fructus, porcorū sunt alimenta, non hominum. Basan regio est Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus est rex Basan, & interpretatur αἰσχύνη, id est, ignominia, quam si confusionem transferre voluerimus, id est, σύγχυσιν, Babylonem significat magis quā Basan. Super omnes ergo, qui eriguntur in superbiam, & faciunt opera ignominiæ, atque in cœno libidinum volutantur, domini vindicta consurget. Quod si prudens lector quæsierit, cur in templo domini cedrina ligna sint posita, & in centesimotertio psalmo legimus iuxta Hebraicam veritatem: Saturabuntur ligna domini, & cedri Libani quas tu plantasti, ibi passeres nidificabunt: Et inter cætera ligna etiam cedri ad laudes domini prouocentur: Et in aduentu Saluatoris, quando omnes arbores, & ligna campi applau-
Esa. 41. e dent ramis suis, scriptum sit: *Ponam in terra inaquosa cedrum & buxum, & cypressum & pinum.* Et nunc diem domini super cedros Libani sermo propheticus comminetur? Hoc dicendum est, quod ex eodem genere hominum, alii sublimentur ad regnum, alij detrahantur ad pœnam: & cedri Libani, quæ propter superbiam conterentur, eligantur, cum boni odoris fuerint, & cum apostolo dixerint, *Christi bonus*
2. Cor. 2. d *odor sumus Deo.*

d ¶ *Et super omnes montes excelsos*, &c.] Sicut in bonam partem, pro varietate virtutum, montes appellantur, & col-

G. les: sic inter impios, pro diuersitate vitiorū, & maxime superbiæ, alii montes sunt, alii colles: super quos erit dies domini: de quibus in Ezechiele scriptū est: *Hæc dicit adonai do-* Ezech. 6. a
minus montibus & collibus: Ecce ego inducam super vos gladium, & dissipabuntur excelsa vestra, & conterentur aræ vestræ: & reliqua.

e ¶ *Et super omnē turrim excelsam*, &c.] Qui ad Vespasiani Hadrianique hæc referunt tempora, corporaliter dicunt impleta, quæ scripta sunt, quod non turris excelsa, non firmissimus murus, non vlla nauiū multitudo, & negotiationis industria, aduersum vim Romani exercitus potuerit præualere; sed in tantā habitatores Iudææ venisse formidinem; vt & ipsi cum coniugibus & liberis auro & argento, quæ sibi auxilio fore existimabant, in foueas terræ demersi sint, & profundissima antra sectati. Si enim voracium & luxuriosorum venter est Deus: quare non auari aurum & argentum appelletur Deus? Alij hæc ad Babylonia referunt tempora. Ego, iuxta tropologiæ leges, singula quæque percurram. Turris vel ob munitionem vrbis ædificatur, vel ob speculam, vt longe veniens cernatur hostis. Vnusquisque ergo nostrum debet ædificare turrim, prius sumptibus supputatis: ne iuxta euangelicam parabolam, cum explere opus nequiuerit, rideatur: Hæc turris bene constructa per- Luc. 14. f
sistit: Sin autem erecta in superbiam firma non habuerit fundamenta: cadet super eum, à quo ædificata est, sicut illa in Siloa, quæ decem & octo homines interfecit. Vnde & Luc. 13 a
dominus loquitur ad audientes: & vos si non egeritis pœnitentiam, similiter peribitis. In consequentibus quoque Esa 5. a
lecturi sumus, quod Deus in vinea sua ædificauerit turrim, & fecerit torcular, & maceriā circumdederit; sed hæc omnia destructa sint, atque vastata; quia vano superbiæ supercilio intumuerint. Muri quoque extruuntur excelsi, ne cito H.
ciuitas destruatur, ne hostibus pateat: quia circumdantur ecclesiæ à sapientissimis viris, & omni ratione firmantur: ne quod dogma peruersum præualeat veritati. De istiusmodi muris Deus loquitur ad Hierusalem: *Ecce super manus* Esa. 49 e
meas depinxi muros tuos: & in conspectu meo sunt semper. Sin autem ij, qui prius impugnauerant ecclesiam, cognita veritate transierint ad fidem, & pugnauerint pro ea, quam ante impugnauerant: tunc illud implebitur: Cito ædificaberis ab iis, à quibus destructa eras. In Leuitico quoque legi- Leuit. 25. e
mus: domum, quæ in vrbibus muratis sit, si intra annum redempta non fuerit, emptori æterna possessione firmari; quod si in villis & in viculis sit, quæ muros non habent, semper posse redimi, & emptoris pretium fluctuare.

f ¶ *Et super omnes naues Tharsis*, &c.] Pro Tharsis, quod omnes similiter trāstulerūt, soli LXX. mare interpretati sunt: καὶ ἐπὶ πᾶν πλοῖον θαλάσσης, Hebræi putant lingua propria sua mare [b] תרשיש appellari: quando autem dicitur [c] ים b Tarsis.
non Hebraico sermone appellari, sed Syriaco. Habuit & c iam.
Iosaphat naues, quas mittebat in Tharsis: sed contritæ sunt 3. Reg 22 g
in Asiongaber. Habuit & Salomon, quæ ibant in Tharsis, & 3. Reg 10. d
post tres annos reuertebantur, afferebantq; regi argentum & aurum, ebur, & simias. Sed quia rex vterque peccauerat, alius deditus voluptati, & externarum gentium amans feminas, alius se cum rege Samariæ copulans: quod vtrumque ad ethnicos refertur, & hæreticos, in quibus nihil est aliud, nisi fulgor eloquentiæ: & sensus dialectica arte constructus, & sermo mortuus, quod intelligitur in eburneis dentibus: & similitudo rationis humanæ, quod sentitur in simiis: idcirco in psalmis legimus: *In spiritu violento con-* Psalm. 47 b
fringes naues Tharsis. Et de his nauibus idē Esaias loquitur: *Væ alis nauium quæ sunt trans Aethiopiam.* Sunt autē econ- Esa. 18. a
trario & bonæ naues, de quibus in eisdem psalmis dicitur: Sec. 70.
Qui descendunt in mare nauibus: & faciunt opus in aquis mul- Psal. 106. e
tis: Ipsi viderunt opera domini: & mirabilia eius in profundo. Qui enim in sæculi huius fluctibus non sunt otiosi, sed

A operantur, & merces portant dominicas, & ad portũ quietis venire festinant: ipsi videbunt opera domini, & mirabilia eius in profundo: quando ad profundam scientiam peruenerint, & vniuersa scrutantes, hoc est, etiam profunda

Lib. 1. antiqui. c. 6. Dei, & mirabilia eius aspexerint. Iosephus, Tharsis, vrbem Ciliciæ Tarsum arbitratur: alii regionem putant Indiæ: & hoc nomen etiam de duodecim gemmis lapidem appellari, qui apud nos vocatur chrysolithus, ob marini coloris si-

Ione. 1. a militudinem. Melius autem est, Tharsis, vel mare vel pelagus, absolute accipere. Neque enim Ionas, de Ioppe nauigans, ad Indiam poterat peruenire, ad quam illo mari non potest nauigari, sed simpliciter ire in pelagus, & ad quascumque insulas pergere. Quodque sequitur.

naues Tharsis: [a] Et super omne quod visu pulchrum est. [b] Et incuruabitur sublimitas hominum: & humiliabitur altitudo virorum: & eleuabitur dominus solus in die illa, & idola penitus conterentur. [c] Et introibunt in speluncas petrarum, & in voragines terræ à facie formidinis domini, & à gloria maiestatis eius, cum surrexerit percutere terram. In die illa proiiciet homo idola argẽti sui, & simulacra auri sui quæ fecerat sibi, vt adoraret talpas & vespertiliones: & ingredietur in fissuras petrarum, & cauernas saxorum à facie formidinis domini: & à gloria maiestatis eius: cum surrexerit percutere terram. [d] Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius: quia excelsus reputatus est ipse.

[a] ¶ *Et super omne quod visu pulchrum est* (siue vt Lxx. transtulerunt.) *Et super omnem aspectum pulchritudinis nauium.*] Eodem sensu accipiendum: quod destruatur à die domini, quidquid pulchrum videtur in verbis, & humana ratione constructum, si se erigat contra scientiam Dei.

[b] ¶ *Et incuruabitur sublimitas hominũ: & humiliabitur altitudo virorum*, &c.] Tamdiu videtur humanus sermo habere rationem, quamdiu diuinæ scientiæ non fuerit comparatus. Cum autem mendacium veritati quasi stipula igni appropinquauerit, cito voratur, & deperit: & omnia dogmata falsitatis, quæ nunc idola nominantur, ab eo quod simulata sint atque conficta, penitus conterentur.

[c] ¶ *Et introibunt in speluncas petrarum, & in voragines terræ à facie formidinis domini: & à gloria maiestatis eius, cum*

B *surrexerit percutere terram: In die illa proiiciet homo idola*, &c.] Sæpe diximus, argentum, & aurum pro sermone & sensu accipi: quæ à Deo hominibus data sint, vt vel loquantur, vel sentiant Deum, & laudent creatorem suum: illi abu-

Osee 2. b tuntur hoc munere in idolorum simulationem: iuxta illud quod scriptum est; Dedi eis argentum & aurum: ipsi vero de argento & auro meo operati sunt Baal. Cum ergo quis domini pauore perterritus primum in spelunca pectoris sui idola condiderit, & in voraginibus terræ absconderit, non audens proferre quod male finxerat, secũdus profectus est, vt prius celata proiiciat, & in se esse non patiatur. Pro talpis, quas nos interpretati sumus, Lxx. vana, id est, τοῖς ματαίοις: Aquila, ὀρυγάς: Symmachus, infructuosa. Theodotio ipsum

d Haphor peroт. verbum Hebraicum posuit [d] חפר פירות. Est autem animal absque oculis, quod semper terram fodit, & humum egerit, & radices subter comedens frugibus noxium est: quod Græci ἀσπάλακας vocant. Vespertilio autem, nocturna auis, quæ congruum ab eis nomen accepit νυκτερίς, eo quod in nocte volitet, paruum animal est, & murium simile, nõ tam voce & cantu resonans, quam stridore: quod cum videatur volitare, lucifugum est, & solem videre non patitur. Istiusmodi animantibus idola comparata sunt, quæ cæca & tenebrosa coluntur à cæcis, & omnia dogmata contraria veritati, quæ cum in die domini fuerint derelicta, ingredientur, ii, qui proiecerint ea in fissuras petrarum cauernasque saxorũ: vt non in terræ puluere & vili luto, sed in firma ratione versentur, & inueniant sibi diuersa virtutum foramina, per quæ ad veritatem valeant peruenire. Hæc iuxta anagogen,

vt potui, breui sermone perstrinxi, quæ Hebræi ad Babyloniã referunt tempora, & subuersionem Hierusalem, quando surrexerit dominus terram percutere Iudæorum. C

[d] ¶ *Quiescite ergo ab homine*, &c.] Hoc prætermisere Lxx. & in græcis exemplaribus ab Origene sub asteriscis de editione Aquilæ additum est: quod in Hebræo ita legitur: [e] הדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא. Vbi nos diximus: excelsus reputatus est ipse: Aquila interpretatus est, in quo reputatus est iste. Verbum Hebraicum [f] במה vel ὕψωμα dicitur, id est, excelsum, quod & in Regnorum libris & in Ezechiele legimus, vel certe in quo, & eisdem literis scribitur [g] במה, ac pro locorum qualitate, si noluerimus legere, in quo dicimus [h] במה, sin autem excelsum vel excelsus, legimus [i] במה. Intelligentes ergo Iudæi prophetiam esse de Christo: verbũ ambiguum in deteriorem partem interpretati sunt: vt viderentur non laudare Christum, sed nihili pendere. Quæ est enim verborum consequentia, & qui ordo orationis ac sensus, vt dicamus: Cum hæc ita se habeant, & dies ventura sit domini, in qua vniuersus Iudææ status subuertendus est, & omnia conterenda, moneo vos, atque præcipio, vt quiescatis ab homine, qui ita spirat ac viuit, vt nos homines, quia in nihili computandus est? Quisquam ne hominum ita quempiam laudet, vt dicat: Cauete ne offendatis eum, qui omnino nihil est? Ergo econtrario sic intelligendum. Cum hæc vniuersa ventura sint vobis, & prophetali spiritu prædicantur, moneo, atque præcipio, vt quiescatis ab eo qui secundũ carnem quidem homo est, & habet animũ, & ita spirat, & naribus halitum trahit, vt nos homines spiramus, & viuimus, sed secundum diuinam maiestatem excelsus & est, & reputatur, & creditur. Tacita mecum mente pertractans, non possum inuenire rationem, quare Lxx. tam perspicuam de Christo prophetiam in Græcum noluerint vertere. Cæteri enim, qui verterunt quidem, sed sermonem ambiguum ad impietatis traxere sensum, non mirum cur male interpretati sint, nec voluerint de Christo gloriosum quid dicere, in quem nõ credebãt, videlicet vt Iudæi, aut semi Iudæi, id est, Hebionitæ. Quod autẽ Christus excelsus sit, vel altissimus, qui alio sermone apud Hebræos appellatur [k] עליון, in octogesimosexto psalmo legimus: Numquid Sion dicet homo, & homo natus est in ea, & ipse fundauit eam altissimus? Et in euangelio, Et tu puer propheta altissimi vocaberis. Ac ne longum funem traham, in expositione enim sanctarum scripturarum veritatem debemus sequi, non contentionem in isto loco, [l] במה apud Hebræos non excelsus dicitur, sed excelsum, id est, ipsa altitudo, atque sublimitas, quasi si de aliquo dicamus, non est diuinus, sed diuinatio, non est riuus, sed fons, non est homo, sed ipsa humanitas. Origenes hunc locum ita interpretatus est. Quia singulariter de vno homine dicitur, referri potest ad dominum Saluatorem, iubente propheta vt quiescant ab eo qui in magno aliquo reputatus est: licet in præsentiarum videatur, vt homo, & spiramen habere in naribus, sicut & cæteri spirant homines. D

e Hellos lachem min haadam aser nesama beappo ci bamme nechsab hou.

f Bama. 4. Reg. 14. Eze. b. 36.

g Bame.

h Bama.

i Bama.

k Elion.

l Bama.

Commentarij primi in Esaiam finis.

b 5

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM

PROLOGVS.

FINITO in Esaiam primo volumine, quod vt potui, non vt volui, celeri sermone dictaui, sensum potius scripturarum, quam compositæ orationis verba perquirens, nunc transcendam ad secundum: & quidquid in me virium est,
Osee 12.c *pronæque in dominum voluntatis, offeram ei, qui per prophetam locutus est:* Ego visiones multiplicaui: & in manibus prophetarum assimilatus sum. *Vnde obsecro te virgo Christi Eustochium, vt nobis in scripturarum explanatione certantibus, tu cum Moyse ad Dominum eleues manus, vt qui exeuntes de Ægypto* Exod 17.c *mare transiuimus rubrum, vincamus Amalec, qui interpretatur deuorans & elingens, & possimus tecum dicere:* Benedictus dominus Deus meus, qui do- Psal.143.a
cet manus meas ad prælium, & digitos meos ad bellum.

עמלק

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER SECVNDVS. CAP. III.

ECCE enim dominator dominus exercituum auferet ab Hierusalem, & ab Iuda validum & fortem: & omne robur panis, & omne robur aquæ.] Hucusque de iudicio dici putant: quod sequitur, de captiuitate
F. ventura: quam alij ad Babylonios, alij referũt ad Romanos: sed melius est, vt supra diximus, cuncta referri ad dominicã passionem. Post interfectionem quippe illius, omnes gratiæ & donationes sublatæ sunt à Iudæis: secundũ quod in euan-
Matt.11.b gelio scriptũ est: *Lex & prophetæ vsque ad Ioannẽ Baptistam.* Et est ordo. Quoniã noluistis cessare ab homine, cuius spiritus in naribus eius, qui excelsus reputatus est: sed è cõtrario fudistis sanguinem iusti, & cogitastis consilium pessimum, dicentes: Alligemus iustum, quia inutilis est nobis: Ideo fru-
Sap.2.c ctum adinuentionum vestrarum comedetis. Nihil apud Iudæos post passionem domini forte, nihil validũ est: sed omnia infirma & languida. Nec aliquis potest apud eos dicere: omnia possum in eo qui me confortat, Christo Iesu domi- Philip 4.c
2.Cor.11 d no nostro. Et quia iuxta Lxx. legimus validum & validam, valido illud possumus coaptare: *Donec occurramus omnes in virũ perfectũ in mensuram ætatis plenitudinis Christi.* Porro validæ: Volo, inquit, omnes vos virginem castam exhibe-
Ibidem a re Christo. Fortitudo autem panis, & fortitudo aquæ, pro
Exod 34.d omni cibo & potu accipitur. Legimus quod Moyses fuerit in mõte Sinai, & quadraginta diebus panem non comede-
Gen 3.c rit, & aquam non biberit. Illud quoque quod ad Adam dicitur: *In sudore vultus tui comedes panẽ tuũ, donec reuerta-*
Matt.4.a *ris in terram de qua sumptus es:* similiter audiendum. Nec nõ quod à Saluatore dicitur: *non in pane solo viuit homo, sed in omni verbo quod egreditur per os Dei.* Fortitudo igitur panis
Ioan.6.c auferetur ab eis: ille qui dicit. *Ego sum panis viuus, qui de cæ-*
Ioan.4.b *lo descendi. Et fortitudo aquæ*: de qua idem dominus loquebatur: *Omnis, qui biberit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternũ: sed aqua*
Prou 10.b *quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternã.* De huiuscemodi panibus & in Prouerbiis legimus: *Aperi oculos tuos, & replere panibus.* Habent Iudæi panẽ, sed absque fortitudine: habent aquas, sed absque robore. Legunt enim scripturas, sed non intelligunt: Tenent membranas, & Christum, qui in membranis scriptus est perdiderunt: Lacte enim aluntur, quasi paruuli, & non solido cibo. Et quia fortitudinem perdiderunt, & infirmi sunt, propterea olera comedunt. Athletarum autem solidus cibus est, qui & vitam sustentat humanam, & viuentibus præbet fortitudinem. De istiusmodi pane & aqua quod auferan- Rom 14.a
tur à Iudæis, etiam alius propheta testatur, dicens: *Ecce* Amos 8 d
dies venient, dicit Dominus, & emittam famem super terram: Non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi sermones domini.

CAP. III.

ECCE enim dominator dominus exercituum auferet ab Hierusalem, & ab Iuda validum & fortem: omne robur panis, & omne robur aquæ b Fortem & virum bellatorem, iudicem & prophetam, & hario-

b ❡ *Fortem & virum bellatorem, &c.*] Pro forti, quod solum est in Hebræo, duo simul Lxx. transtulerunt, gigantem & fortem: eundem volentes gigantem esse quem fortem. De forti supra dictum est. Gigantem autem in bonam partem, hoc est, de domino Saluatore, in octauo decimo psal-
mo legimus: *Exultauit vt gigas ad currendam viam suam, à* Gen.10 b
summo cælo egressio eius: & occursus eius vsque ad summũ il- H
lius. Sin autem legerimus, Nemrod gigãtem, qui fuit venator coram domino, & gigantes, propter quos venit diluuiũ super terram, in contrariam partem accipiendi sunt. *Virum* Gen.6.a
quoque *bellatorem* iuxta historiam sic intelligimus, quod capti sint, & vsque hodie seruiãt, & nõ deposuerint seruitutis iugum, sed ne iudices quidem habeant proprios, Romanisque subiiciantur iudicibus, in tantum vt de principibus eorum, qui esse videntur in populo, Romani principes iudicent. Sed & hoc dicendum, quod nullus sit apud eos bellator in lege, habens scientiam iudicandi, sed omnia vana sint, & caduca, & plena stultitiæ. De propheta autem, quod apud eos esse cessauerit, nulli dubium est. Quærimus iuxta Hebraicum, quo modo interpretemur hariolum, quem omnes interpretati sunt, diuinum, exceptis Lxx. qui pro hoc, *coniectorem* transtulerunt. Et dicendum, quod sæpe etiam per hariolos futura dicantur, sicut in Balaam diuino legimus, & in diuinis quinque vrbium Palæstinarũ, Gazæ, & Ascalonis, Geth, & Accaronis, & Azoti, qui dant consi- Num 22.
lium quomodo arca domini remittatur. Et est sensus. Et 1 Reg.6 a
vera & falsa à Iudæis pariter auferentur. *Senem* quoque, quẽ Lxx. *presbyterum* transtulerunt, intelliget ablatum à Iudæis: qui scierit in scripturis sanctis presbyteros merito & sapiẽtia eligi, non ætate. Neque enim apud Iudæos senes esse cessarunt, quos vsque ad decrepitam senectutem sæpe videre conspicimus. Et inueteratos dierum malorum, duos presbyteros iuxta Theodotionem in Danielis principio le- Dan 13.
gimus. Nam & Moysi præcipitur, vt eligat presbyteros, Exod.18.c
quos scit esse presbyteros. Et apostolus Paulus, qualis presbyter eligi debeat, plenissime scribit ad Timotheum. Vnde 1 Tim 3 c
& in Prouerbiis dicitur, *Gloria senum canities.* Quæ est ista Prou.10.d
canities? haud dubium, quin sapientia: de qua scriptum est: Sap.4 b
Canities hominum prudentia est. Cumq; nongentos & eo amplius annos ab Adam vsq; ad Abraham vixisse homines le- Gen 24 a
gamus, nullus alius prius appellatus est presbyter, id est, senex, nisi Abraham, qui multo paucioribus annis vixisse cõ- Ioan.2.b
uincitur. Vnde scribit & Ioannes post pueros & iuuenes etiam ad senes, dicens: *Scripsi vobis patres, quia cognouistis*

A
1.Reg.12.b *eum qui a principio est.* Et Roboam filius Salomonis, ideo perdidit regnum, quia noluit audire presbyteros.

hariolum & senem. a Principē super quinquaginta b Et honorabilē vultu & consiliarium. c Et sapientē architectū. d Et prudentem eloquij mystici. e Et dabo pueros principes eorū. a Et

a ¶ *Principem super quinquaginta.*] πεντηκόνταρχον, à patre totum, quomodo enim centuriones vocãtur, qui centũ præsunt militibus, & chiliarchi qui mille, quos nos tribunos appellamus, ab eo quod præsunt tribubus: sic in Israelitico exercitu quinquagenarij vocabãtur, qui in capite erãt quinquaginta militum, vnde & decanos dicimus, qui decē præsunt hominibus. Nec mirum, si apud Iudæos omnis perierit dignitas bellatorum: cum militandi sub gladio & arma portandi nõ habeant potestatem. Quia vero quinquagenarius numerus semper refertur ad pœnitentiam, princepsq; pœnitentiæ, & caput eorũ qui saluantur per pœnitentiã, Christus est: breuiter numeri huius sacramenta pandamus.
Gen.18.e In Genesi legimus loquente Abraham ad dominum, quod à quinquaginta primum iustis, si inueniantur in ciuitate, dixerit vrbem esse saluandam.
Leuit.23.c Deut.16.b Leuit.25.a Et septem hebdomadarum in Leuitico, id est, pentecostes celeberrima festiuitas est. Iubileus quoque, id est, remissionis annus, qui septenis annorum hebdomadibus, id est quadraginta nouem annis texitur, in quo clangunt tubæ, & ad omnes reuertatur antiqua possessio, hoc continet sacramentum. Vnde & Dauid in
Num.31.d quinquagesimo numero psalmum scribit pœnitẽtiæ. Legimus quoq; in Numerorum libro, quod de præda & spoliis quinquagesimum caput tam de hominibus quam de iumentis accipiant sacerdotes: & quinquagesimum Leuitæ, qui custodiunt fores tabernaculi.
Luc.7.f Illa quoque euangelij parabola, in qua dicũtur duo debitores: *vnus qui debebat quingentos denarios, & alius quinquaginta*: ad hãc refertur intelli-
1 Co.16.b gentiam. Vnde & apostolus apud Ephesios, quibus mystica quæque dissoluerat, vult permanere vsque ad pentecosten, donec perfecte ad dominum conuertantur, dicens: *Ostiũ enim mihi apertum est magnum & euidens, sed aduersarij*
Exod.18.d *multi.* Imitatur autem & diabolus isto numero Israeliticum exercitum: de quo Iethro dederat genero suo Moysi consi-
B lium, vt constitueret super populum tribunos & centu-
4 Reg.1. riones & quinquagenarios. Vnde impius rex mittit duos quinquagenarios cum subditis sibi militibus, vt exhiberent Eliam: qui diuino igne consumpti sunt. Tertius autem saluatur ex eis: qui conuersus ad preces, pœnitentiæ sacramenta cognouerat. Vnde & Iudæi nolentes dominum esse per-
Ioan.8.g fectum, nec principem quinquagenarium, dicunt ad eum,
Matt.12.a *Quinquaginta annos necdu habes, & Abrahã vidisti?* Et ille sciens se esse non solum pœnitentium principem, sed & iustorum, respondit: *Antequam Abrahã esset, ego sum.* Quod autem dominus princeps sit quinquagenarius, ex vna festiuitate intelligere possumus, de qua ait: Dominus est sabbathi filius hominis. Quod si sabbathi, & calendarum. Si calendarum, & paschæ, id est, Azymorum. Si paschæ, & iubilæi. Si iubilæi, & tabernaculorum. Si tabernaculorum, & pentecostes: quæ ad quinquagesimum refertur numerum.

b ¶ *Et honorabilem vultu & consiliarium.*] Pro duobus, id est, honorabili vultu & consiliario, LXX. vnum virum admirabilem consiliarium transtulerunt. Inter cæteras gratias etiam hoc dominus auferet à Iudæa, vt nullum habeant cõsiliarium, sed faciant cuncta absque consilio. Et Græci poëtæ laudabilis illa & admiranda sententia est: Primum esse beatum, qui per se sapiat: secundum, qui sapientem audiat: qui autem vtroq; careat, hunc inutilem esse, tam sibi quam
Eccle.6.a 32.d omnibus. Vnde & illud in nostris libris legimus: *Amici tibi sint plurimi, consiliarius autem vnus de mille.* Et iterum: *Cum consilio omnia age: & dabit tibi prudentia admirabilẽ consiliarium.* Senatus quoq; consulta dicuntur, & principes quondam Romani, consules appellati sunt, vel à consulendo ciuibus, vel ab agendo cuncta consilio. Et nos habemus in ecclesia senatum nostrum, cœtum presbyterorum. Cum ergo inter cætera etiam senes Iudæa perdiderit, quomodo poterit habere consilium, quod propriẽ seniorum est?

Exod.31.a c ¶ *sapientem architectum.*] Pro quo Aquila transtulit, sapientissimum artificẽ: vt ostenderet eos plures quondam habuisse artifices: qualis & ille fuit Beseleel filius Vri, filij Vr de tribu Iuda: quem impleuit Deus spiritu sapientiæ, & intelligentiæ, ac disciplinæ: vt in omni opere esset faber perfectissimus non solum in auro & argento, sed & in ære, & cæteris quæ Moyses enumerat, qui ædificauit tabernaculum Dei. Illis ergo perdentibus architectos, omnis ædificandi gratia trãslata est ad ecclesiam. Vnde Paulus aposto- C
1.Cor.3.b lus dicit: *Quasi sapiens architectus fundamentũ posui.* Et Hie-
Hiere.18.a remias architectus erat, qui non solum eradicabat, & suffodiebat, & perdebat, sed & ædificabat. Vnde idem apo-
1.Cor.3.b stolus loquitur: *Dei agricultura Dei ædificatio sumus.* Domi-
Esa.5.d Sec.70. nus quoque noster appellatur structor maceriarum. Et in
Matt.13.b euangelio, filius fabri sugillatur, qui vniuersa condiderit. In
3.Reg.5.a 2.Par.2 Regum quoque volumine legimus, quod miserit rex Salomon & tulerit Hyram Tyrium, filium mulieris viduæ, qui erat de tribu Neptalim, & habebat patrem Tyrium, artificem æris. Ingressusque est ad regem, & fecit omnia opera regi Salomoni: in quo typus est ædificandæ ecclesiæ: quod non solum de tribu Iuda, sed de Neptalim quoque & patre Tyrio generatus sit: qui habuit matrem viduam, quia prio-
Esa.54.a 1.Par.4.a rem virũ perdiderat. Et multo *plures* sunt *filij desertæ, magis quam eius, quæ habet virum.* Sed & in Paralipomenon libro legimus vallem artificum, Sarias autem genuit Ioab patrem vallis artificum: ibi quippe artifices erant. Qui propterea habitare dicuntur in valle, quod non eos inflabat scientia: sed humilem atque mansuetum sequebantur Iesum, & cum
1.Cor.15.b Apostolo dicere poterant: *Ego sum minimus apostolorum, qui*
Ibid.13.c *nõ sum dign⁹ vocari apostolus.* Et alibi. *Ex parte cognoscim⁹, & ex parte prophetamus: Et nunc per speculũ videm⁹ in ænigmate.*

d ¶ *Et prudẽtem eloquij mystici.*] Pro quo LXX. interpretati sunt, *prudentem auditorem*: Theodotion, *prudentem incantatorem*: Aquila, *prudentem susurratorem*: Symmachus *prudentem eloquij mystici*: quem & nos in hoc loco secuti sumus. Dicendum primum iuxta LXX. quod inter cæteras
1.Cor.12.b gratias spiritales, etiam prudens auditor in ecclesia necessarius sit. *Alij enim datur prophetia: alij discretio spirituũ.* Vnde D
& constituti erant in populo Iudæorum sacerdotales gradus, qui prophetas, pseudoprophetasque discernerent, hoc est intelligerent, qui de Dei spiritu loquerentur, qui de cõtrario. Legamus Hieremiam. Prudens autem eloquij mystici, siue susurrator, & vt Theodotion voluit, incantator, videtur mihi vir esse eruditus & exercitatus, tam in lege & prophetis, quam in euangelio & apostolis: qui possit singulas animi perturbationes sua sanare doctrina, & ad statum mentis reducere: dum & scortator recipit castitatem, & ganeo frugalitatem: & quondam auarus, dat eleemosynam. Euentila omnes Iudæorum synagogas, & nullum poteris inuenire doctorem, qui sancta præcipiat, & contemptis diuitiis, sectandam doceat paupertatem. De istiusmodi incantatoribus contra serpentes, & aspides, id est, contra
Psal.57.a peccatores, qui Dei iustitiam reliquerunt, Dauid loquebatur in psalmo: *Alienati sunt peccatores à vulua: errauerunt ab vtero, locuti sunt falsa. Furor eorum iuxta similitudinem serpentis, sicut aspidis surdæ & obturantis aures suas: quæ non exaudiet vocem incantantium, & venefici medicantis sapienter.* Omnis sermo apostoli contra serpentes & aspides incantatio est: quem non exaudiunt peccatores, & hæretici, quia claudunt aures suas, ne audiant veritatem.

Esa.3.a e ¶ *Et dabo pueros principes eorũ.*] Si ex persona prophetæ dicitur: *Ecce enim dominator dominus exercituum, auferet ab Hierusalẽ, & ab Iuda validũ & validam: omne robur panis, & omne robur aquæ,* & reliqua: quomodo nunc idem propheta loquitur: *Dabo pueros, principes eorũ, & effeminati dominabuntur eis*: Ergo iuxta consuetudinem prophetalem loquente propheta, subito Deus loquitur per prophetam ex persona sua, & dicit. Dabo pueros principes eorum: sublatis enim iis, quæ ante donaueram, & quasi bona iratus abstuleram, nunc econtrario dabo mala: Tuli senem & quinquagenarium, & admirabilem consiliarium, & sapientem architectum, & prudentem auditorem: & cætera. Pro his dabo pueros principes. Qui enim presbyterum perdiderunt, qualem superior sermo monstrauit, qualis & Abraham

E ham primus appellatus est presbyter, recte iuuenes principes accipiunt. De quibus & in Ecclesiaste legimus: *Væ tibi ciuitas, cuius rex iuuenis, & principes tui mane comedũt: Beata terra, cuius rex filius ingenuorum.* Talis fuit rex iuuenis Roboam, filius Salomonis, qui secutus est iuuenum consilia: Non quod ætate esset iuuenis, sed sapientia: alioqui quadraginta & amplius annorum regnum accepisse narratur. Et econtrario Salomon duodecim annorum erat quando suscepit imperium: & quia habebat sapientiam, propterea non est appellatus iuuenis. Erat enim in eo latitudo cordis, & amplitudo sapientiæ: quanta arena est in maris littoribus. Vnde & Apostolus scribit ad Timotheum: *Nemo adolescẽtiam tuam contemnat.* Qui enim ætate iuuenis est, maturitate senex est. Et Daniel, iuxta Theodotionem, antequam iudicaret, appellatus est puer: postquam vero excitauit in eo Deus spiritum, & iudicauit senes, accepit presbyterij dignitatem. Hieremiæ quoque, qui ad mittentem se dominum dixerat: *Qui es dominator domine: ecce ego nescio loqui, quia iuuenis sum,* Respõdit dominus: *Ne dicas, quia iuuenis sum, prius enim quã formareris in vtero, noui te, & antequam exires de vulua matris tuæ, sanctificaui te, & prophetam in gentibus constitui te.* Ob hanc causam reor & adolescentulas viduas iuberi ab apostolo, vt accipiãt maritos, & matres familiæ sint, & educent liberos suos, quia multæ retro abiere post satanam, & cum luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerant. Nec ecclesiasticis vidua sustentatur alimentis, nisi quæ sexaginta annorum est, & maturitatem habet morum pariter & ætatis. Putet aliquis & illud, quod Apostolus prohibet episcopum fieri neophytum, ad F hoc pertinere, quia paruulus in fide est, *ne elatus in superbiam, incidat in iudicium diaboli.* Iudicium autem diaboli nullum est aliud, nisi superbia eius, propter quam de cœlestibus cecidit. Vnde & Saluator loquitur *Videbam satanam, quasi fulgur cadentem de cælo.*

Gen. 14. 4 · Eccl. 10. c · 3 Reg. 12. · 2 Par. 29. · 1 Tim. 4. · Dan. 13. a · Hiere. 1. a · 1 Tim. 5. c. · 1 Tim. 3. b · Luc. 10. c

a ¶ *Et effeminati dominabuntur eis.* Pro quo in Hebræo scriptum est a תַּעֲלוּלִים, quos LXX. & Theodotion illusores interpretati sunt, Aquila *ἐναλλάκτας*, qui se mutent, & turpitudinis exerceant vices; Qualex in Iudicum libro super concubina Leuitæ in Gabaa legimus. Consideremus patriarchas Iudæorum, & iuuenes, siue pueros, effeminatosque, ac delicijs affluentes: & impletam prophetiam esse cernemus. Possumus illusores dicere, & magistros populi Israel, *qui deuorant populum Dei sicut escam panis,* & peruerse scripturas sanctas interpretantur, illuduntque stultitiæ discipulorũ.

a Taalulim. · Iudic. 19. e · Psal. 13. b

b ¶ *Et corruet populus vir ad virum, &c.*] Quando iuuenes fuerint principes, & illusores domini, quales propheticus sermo describit, tunc nec dignitatis, nec ætatis, nec sciẽtiæ vllius ordo seruabitur: sed rebellabunt pueri senibus, & ignobiles nobilibus: & mutuo corruent. Et implebitur illud apostolicum: Mordentes inuicem consumpti estis ab inuicem. Hæc sub Tito filio Vespasiani accidisse populo Iudæorum, scribit Iosephus, eo quod cum expugnaretur à Romanis Hierusalem, fuerit in tres partes diuisa seditio: & alij arcem & templum, alij inferiorem, alij superiorem partem vrbis tenuerint.

Gal. 5. c · Lib. 6. de bel. Iud. c. 1.

c ¶ *Apprehẽdet enim vir, &c. ruina autem, &c.*] Pro *ruina,* Symmachus & Theod. *infirmitatem,* transtulerunt. LXX. *cibum.* Significat autem raritatem hominum, & maxime rerum omnium penuriam: quod qui cibum & vestimentum habuerit, potens & diues, & inclytus esse credatur. Quod autem ait, iuxta Hebraicum: Ruina autem hæc sub manu tua, hunc sensum habet. Miseria nostra & calamitas tuo sustentetur & protegatur auxilio. Et hoc considerãdum, quod singuli sibi eligant principes singulos, & in principum electione seditio fit: dum alij alios principatu dignos putant. G Nec dicunt ad eos: possessiones tuæ, & reditus sustentare nos poterunt: sed infirmitas ista, siue cibus meus, ex tuo sanabitur, & pendebit arbitrio.

a Et effeminati dominabuntur eis. b Et corruet populus, vir ad virum, vnusquisq; ad proximũ suum: tumultuabitur puer cõtra senẽ & ignobilis contra nobilem. c Apprehendet enim vir fratrem suum, domesticum patris sui: Vestimentum tibi est, princeps esto noster: ruina autem hæc sub manu tua. d Et respondebit in die illa, dicens: non sum medicus: & in domo mea non est panis, neque vestimentum: nolite constituere me principem populi. e Ruit enim Hierusalem, & Iuda concidit: quia lingua eorum & adinuentiones eorum contra dominũ, vt prouocarẽt oculos maiestatis eius: Agnitiõ vultus eorum respondit eis: & peccatum suum quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt. f Væ animæ eorum: quoniam reddita sunt eis

d ¶ *Et respondebit in die illa, dicens: Non sum medicus, &c.*] Pro *medico*, Symmachus & LXX: transtulerũt, *principem*, id est, *ἀρχηγόν*: Theodotio, *ἐπιδεσμεύοντα*, qui liget vulnera, & prouideat sanitati. Respondebit, in Hebræo non habetur: sed de LXX. additum est: In Hebræo enim his, quæ supra scripta sunt, iungitur: In illa die dicet, non sum medicus, & reliqua. Is autem dicet, qui princeps fuerit electus. Et sicut populus, qui eum, quem comparatione sui locupletiorem intelligit, principem habere desiderat: sic qui eligitur, considerans paupertatem & imbecillitatem suam, indignũ se esse delato honore testatur, nec posse mederi vitijs, id est, curare languentes, esurientibus cibum tribuere, vestire nudos, qui ipse se sustentare vix valeat. Ergo non statim multitudinis acquiescamus iudicio: sed electi in principatum, nouerimus mensuram nostram, & humiliemur sub potenti manu Dei: Quia *Deus superbis resistens, humilibus dat gratiam.* Quanti panẽ non habentes & vestimentum: cum ipsi esuriant, & nudi sint, nec habeant spirituales cibos: neque Christi tunicam integram reseruarint: alijs & alimonia & vestimenta promittunt: & pleni vulneribus, medicos esse se iactant: Nec seruant illud Mosaicum: prouide alium quem mittas. Aliudque mandatum: *Ne quæras iudex fieri, ne forte non possis auferre iniquitates.* Solus Iesus omnes languores sanat, & infirmitates, de quo scriptum est. *Qui sanat contritos corde, & alligat contritiones eorum.*

1. Pet. 5. b · Ibidem. · Exod. 4. e · Eccles. 1. a · Psal. 146. a

e ¶ *Ruit enim Hierusalem, & Iuda concidit, &c.*] Hoc propheta loquitur, non vt plerique arbitrantur, ille, qui prin- H ceps fuerat electus. Et dicit, ideo nullum velle præesse populo peccatori, quia & Iudas, & Hierusalem, & vrbs, & Iudæa prouincia, siue tribus Iuda pariter conciderint. Causasque reddit impietatis eorum, quia contra dominum blasphemauerunt, atque dixerunt. *Tolle, tolle, crucifige talem, non habemus regem nisi Cæsarem,* & clementissimum dominum furore linguæ suæ ad amaritudinem prouocauerunt. Agnitio vultus eorum respondit eis, id est, sua recepere peccata, siue vt LXX. transtulerunt, *καὶ ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου αὐτῶν ἀντέστη αὐτοῖς*, id est, confusio vultus eorum restitit eis, id est, ante oculos suos propria semper habuere delicta. Et quomodo Sodomitæ cum omni libertate peccantes, & nec pudorem quidem vllum habentes in scelere, dixerunt ad Loth, *Educ foras viros, vt concũbamus cum eis*, sic & isti publice proclamantes, suum prædicauere peccatum, nec vllam in blasphemando habuere verecundiam. Secunda enim post naufragium tabula pœnitentia est: & consolatio miseriarum, impietatem suam abscondere. Vnde & principes appellantur Sodomorum, quod Sodomitica habuere peccata.

Luc. 23. d · Ioan. 19. b · Gen. 19. a

f ¶ *Væ animæ eorum: quoniam reddita sunt eis mala, &c.*] Iuxta Hebraicũ & cæteros interpretes hunc sensum habet: Væ illis, qui sua scelera receperunt. Vnde vos, qui auditis, vel qui librum prophetæ legitis, laudate iustitiam Dei, quia benefecerit: quia impij labores manuum suarum comederunt: Et væ impio populo in malum: recepit enim quod merebatur. Et qui principem suum Romanæ tradidit potestati, ipse Romanæ subiacet seruituti. Iuxta LXX. autem interpretes, qui dixerunt: *Væ animæ eorum*: quoniam cogitauerunt consilium pessimum contra semetipsos, dicentes: *Alligemus iustum, quoniam inutilis est nobis*: itaque fructus operum suorum comedent: perspicue de Christi dicitur passione: quod inierint consilium pessimum: non tam contra

Sap. 2. a · Ioan. 11. f

eis mala. Dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinuentionum suarum comederunt: Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei: [a] Populū meum exactores sui spoliauerūt: mulieres dominatę sunt eis. [b] Popule meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiūt, & viam gressuū tuorū dissipant. [c] Stat ad iudicandum dominus, & stat ad iudicandos populos. Domin9 ad iudiciū veniet cū senib9 populi sui, & cum principib. eius. [d] Vos enim depasti estis vineam meam: rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populū meū, & facies pauperum commolitis? dicit Dominus Deus exercituū. [e] Et dixit Dominus: pro eo quod eleuatæ sunt filiæ Sion & ambulauerūt extēto collo, & nutibus oculorū ibāt, & plaudebāt, & ambulabāt, & pedibus suis cōposito gradu incedebāt: [f] Decaluabit dominus verticem filiarū Sion: & dominus crinem earum nudabit. [g] In die illa auferet dominus ornamētum calciamētorum. [a] Et

A iustum, quam contra semetipsos, & animam suam: & nunc Gal. 6. b fructus operum suorum comedent. *Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet: Et vnusquisque onus suum portabit.*

[a] ¶ *Populum meum exactores sui spoliauerunt, & mulieres, &c.*] 1. Thess. 2. b Pro *mulieribus*, quas solus interpretatus est Symmachus, & Hebraice dicitur b Nasim [b] נשים, Aquila, & LXX. transtulerunt, *ἀπαιτοῦντες*, qui significant exactores: Theodotio *δανεισταί*, id est, fœneratores. Loquitur autem sermo propheticus cōtra scribas & pharisæos, qui turpis lucri gratia, vt acciperent decimas & primitias, Dei filium negauerūt. 1 Tim. 6. b Mar. 12. d Et non eos vocat magistros, scribas, atq; doctores, sed exactores, qui quæstū putant esse pietatē: Et deuorant, nō iuxta euangelium, domus tantum viduarum, sed vniuersum populum: Accusansque luxuriā eorum, & turpem conuersationem, non solum exactores appellat, vt ab inuitis pecuniā videatur exigere, sed mulieres: quia propter libidinem omnia faciant, & sint dediti voluptatibus. Caueamus ergo & nos ne exactores simus in populo: ne iuxta impium Porphyrium matronæ & mulieres sint noster senatus, quæ dominentur in ecclesiis: & de sacerdotali gradu fauor iudicet feminarum.

[b] ¶ *Popule meus, qui beatum te dicunt, &c.*] Scribas & pharisæos exactores appellauerat, non magistros: & supra illusores: Qui propter munera, Deut. 16. d *quæ excæcant oculos* etiam *sapientum*, non solum peccatores in populo non corripiebant, sed pro diuitiis atque compendiis efferebant laudibus, beatos vocantes, & columnas domus Dei: & cætera, quæ solent adulatores dicere. B Ille est ergo doctor ecclesiasticus, qui lacrymas, nō risum mouet: qui corripit peccatores: qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem: nec præuenit Eccles. 11. d sententiam iudicis sui: dicente scriptura sancta: *Nec beatum dicas quenquā hominem ante mortem.* Sed & in alio loco legimus: Prou. 27. b *Qui benedicit amico mane grandi voce: à maledicēte nihil differt.* Vnde spernentes hominum iudicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtrectationibus contristemur: sed ingrediamur rectam viam, & tritas à sanctis prophetis semitas: Hier. 6. d audiamusque Hieremiam prophetam dicentem: *State in viis, & videte: & interrogate semitas domini sempiternas, quæ sit via bona: & ambulate in ea.* Quod si quando errauerimus, & quasi homines peruerso itinere perrexerimus: Domini per Ezechiel expectemus promissa dicentis: Ezec. 36. a *Dabo eis viam alteram, & cor aliud.* Luc. 11. g Exactores autē peruerterunt atque perturbauerunt viam domini: vt habentes clauem sciētiæ, nec ipsi intrarent, nec populum intrare paterentur: sed facerent eos perdere viam veritatis, quæ loquitur in euangelio: Ioan. 14. a *Ego sum via, veritas, & vita.*

[c] ¶ *Stat ad iudicandum dominus, &c.*] Populus, qui propter simplicitatem imperitiamque deceptus est, adhuc vocatur populus Dei: & propterea iudicatur, vt saluetur. Nec sedet Dan. 7. a dominus in habitu iudicātis: vt in Daniele legimus: Throni positi sunt, & libri aperti sunt: sed stat ad iudicandum: & stat vt iudicet populos, volens eos stare, quorum via fuerat dissipata. Contra principes autem & presbyteros populi sui venit ad iudicium: non vt iudicet, sed vt pariter iudicetur: dans eis locum defensionis, si potuerint habere quod respondeant: iuxta illud, quod in quinquagesimo psalmo dicitur: *Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.* Cap. 6. a In Michea quoque propheta tale quid legimus: quod in suo loco interpretati sumus. Ergo contra pharisæos & *δευτερωτάς*, præsens locus accipitur. Inter senes autem & principes hoc fuisse reor in veteri populo, quod nunc est inter presbyteros & episcopos.

[d] ¶ *Vos enim depasti estis, &c.*] Facies pauperū cōmolitis, siue cōteritis, & vt LXX. interpretati sunt: *confunditis.*] Seruat C consuetudinem prophetalem, vt mutet repente personas: supra enim ipse dominus dixerat: *Popule meus qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt:* & postea propheta subiecerat: *Stat ad iudicandum dominus: dominus ad iudicium veniet.* Igitur post prophetam ipse dominus, qui ad iudicium venerat cum senibus populi sui & principibus eius, loquitur ad eos, & corripit delinquentes: Quare depascitis vineam meam? de qua scriptum est: *Vineam de Ægypto transtulisti.* Psal. 79. b Esa. 5. a Matt. 21. d Et in hoc eodē propheta: *Vinea domini sabaoth domus est Israel.* Hanc vineam & in euangelio locauit dominus agricolis pessimis: qui missum ad se patrisfamilias filium interfecerunt. Rapina, ait, pauperis in domibus vestris; pauperē vel simpliciter accipe, qui indiget eleemosyna: vel certe pauperem spiritu: de quo scriptum est: *Beatus, qui intelligit super egenum, & pauperē.* Psal. 40. a Et Paulus apostolus. *Tantum*, inquit, *vt pauperum memores essemus.* Gal. 2. b Quodque sequitur: Quare atteritis populū meum, & facies pauperum commolitis, siue confunditis? manifeste ad principes dicitur Iudæorum. Sed & ad nostros principes referri potest: si atterant subiectam sibi plebem, & pauperes delinquentes publice arguant, atque confundant: diuitibus autem peiora peccantibus, ne nutum quidem facere audeant. Et rapina pauperum in domibus eorum est: quando replent thesauros suos: & ecclesiæ opibus abutuntur in delicias: publicasque stipes, quæ ad sustentationem pauperum datæ sunt, vel sibi reseruant, vel propinquis distribuunt: & alienam inopiam, suas suorumque faciunt esse diuitias. D

[e] ¶ *Et dixit dominus, &c.*] Supra & populum & principes tam propheta quam dominus corripuerant: nunc ad mulieres, de quibus prius dixerat: Et mulieres dominatæ sunt eis, propheticus sermo conuertitur: ne se alienas arbitrentur à crimine: ob quarum delicias atque luxuriam depasti sunt exactores vineam domini: & rapina pauperis in domibus eorum est: & attriuerunt populum eius, & facies pauperum confuderunt. Quas quidam putant vere feminas Iudæorū: alij metaphorice de vrbibus Iudææ dici arbitrantur, quæ appellantur filiæ Sion: minores videlicet ciuitates, vici & oppida: Vnde & in libro Iesu per singulas tribus ponuntur Iosue 19. & inde. nomina ciuitarum: & postea describuntur villæ, atque castella: & filiæ nuncupantur. Alij, secundum tropologiam, mulieres animas arbitrantur: quæ si extento collo ambulauerint, & se erexerint in superbiam, & nō virilem duritiam, sed dissolutionem sectatæ fuerint feminarum; corripiantur à sermone prophetico; & omnia perdant ornamenta virtutum; quæ sub lunulis, torquibusque, & monilibus, atque armillis, mitris, & discriminalibus, cæterisque huiusmodi describuntur. Abutendum est hoc testimonio & aduersum ecclesiæ feminas, quæ ambulant collo extento, & nutibus loquuntur oculorum: & plaudunt tam manibus, quam pedibus: & vt composito incedant gradu, non naturam sequuntur ducem, sed histriones rediment præceptores.

[f] ¶ *Decaluabit dominus verticem filiarum Sion, &c.*] Hoc & nobis accidet, quorum peccata celantur: cum impletum fuerit illud, quod scriptum est: *Nihil occultum quod non reuelabitur.* Luc. 8. c Matt. 23. e Quamdiu enim protegimur crine, & veste ignorantiæ; & homines nos putant sepulcra dealbata, qui intus sumus pleni ossibus mortuorum; videmur aliquid habere munditiæ: cum autem patuerit, quod occultum est; auferetur vniuersa cæsaries, & fœda caluicies omnibus apparebit.

[g] ¶ *In die illa auferet dominus, &c.*] In qua die Iudæi putāt captiuitatis Babyloniæ: nos verius esse cōuincimus, quādo à Roma-

E Romanis capti sunt, & omnia vestium, atque gemmarum, aurique, ac monilium ornamenta, & diuersas supellectiles perdiderunt. Siue, per metaphoram mulierum, omnis ornatus vrbium destructus esse narratur. Ornamenta vrbium, in plateis, & porticibus, foro, atque gymnasijs, & mœnibus publicis intellige, quæ si referamus ad animarum statum: calciatos pedes eius, qui carnes agni comesturus est, & celebraturus pascha, legisse nos recordemur; & per solitudinem transeuntium, nec vestimenta, nec calciamenta consumpta. Quæ sunt ista calciamenta? Illa, de quibus Apostolus scribit ad Ephesios: *Calceati pedes in præparatione Euangelij pacis.* Quæ calciamenta animæ perdituræ sunt, quando extento collo, ambulauerint, & pedib. traxerint vestimenta, & pro munditi a matronali, terræ verrant spurcitiam.

Exod. 12.b — *Ephes. 6.c*

Et [a] lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras, & discriminalia, & periscelidas, & murenulas: & olfactoriola, & inaures, & annulos, & gemmas in frōte pendentes. Et [b] mutatoria, & pallia, & linteamina. [c] Et acus, & specula, & sindones, & vittas, & theristra. [d] Et erit pro suaui odore fœtor: & pro zona funicul[us]. [e] Et pro crispanti crine caluitium. [f] Et pro fascia pectorali cilicium. [g] Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent: & fortes tui in prælio. [h] Et mærebunt atque lugebunt portæ eius, & ipsa vrbs desolata in terra sedebit.

C A P.

a ¶ *Et lunulas, & torques, & monilia, &c.*] Describit monilia feminarum, & per hæc insignia ciuitatum: vel iuxta anagogen, variarum ornamenta virtutum. Habent mulieres in lunæ similitudinem bullulas dependentes: quas nos ad Ecclesiæ ornamenta trāsferimus: quæ illuminatur sole iustitiæ. Torques quoque ad pectus vsque pendentes, intelligentiam ac principale mentis in corde demonstrant: *Et monilia*, quæ vno sermone omnia ornamenta significant: Et armillarum bona opera: quales Rebecca accepit in sponsalibus: *Et mitras*, capitis ornamenta, *& discriminalia*, vt iudicium habeat singulorum: *Et periscelidas*, quibus noster gressus ornatur: vt audiamus, *Pes tuus non offendet*: Et, *Eruet pedes meos à lapsu. Et murenulas*, quæ auri atque argenti texuntur virgulis, sensu videlicet & sermonibus scripturarum: *Et olfactoriola*: Vt Christi bonus odor simus: Et inaures, ne audiamus iudicium sanguinis, sed Domini verba dicentis: *Qui habet aures audiendi, audiat*: *Et annulos*, quibus signamur ad Domini militiam: *quem Deus signauit pater.* Vnde dicitur ad principem Tyri: *Tu es signaculum similitudinis.* Filius quoque prodigus cum stola recepit annulum, & calciamenta, & gemmas in fronte pendentes, quibus nostra ora decorantur. De cuius capitis ornamento & in Psalmo legimus: *Sicut vnguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.* Quæ omnia licet LXX. interpretes, Aquila, & Symmachus, ac Theodotio diuersis modis interpretentur, nos vt potuimus, vel de Hebræo, vel de ipsorum translatione texuimus: nec volumus diutius in singulis immorari: ne friuola sit expositio, & prudenti lectori fastidium faciat.

Gen. 24.d — *Psal. 90.c* — *Ibid. 55.c* — *2 Cor. 2.d* — F — *Luc. 8.b* — *Ezech. 28.c* — *Luc. 15.* — *Psal. 132.a*

b ¶ *Et mutatoria, & pallia, & linteamina.*] Pro linteaminib. LXX. τὰ διαφανῆ λακωνικὰ, idest, perspicua Laconica, interpretati sunt: volentes tenuissimas significare vestes: quibus Lacedæmoniorum, qui fuerunt ad bella promptissimi, & austerioris vitæ, corpora tegebantur: quanquam, Laconica, nec Hebraicum habeat, nec vllus alius interpretum. Mutatoria autem & pallia, quæ significantius Symmachus transtulit ἀναβόλαια, ornamenta sunt vestium muliebrium, quibus humeri & pectora proteguntur. Mutatoria, iuxta anagogen, illa sunt, de quibus dicitur: Ibunt de virtute in virtutē: & linteamina, vt loti in domino delicijs perfruamur: secundum illud, quod in psalmis scriptum est: *Torrente voluptatis tuæ potabis eos.* Hæc autem omnia perdiderunt filiæ Sion: quia ambulauerunt extento collo, & oculorum nutibus superbiam gesserunt, putantes suæ esse potentiæ, quod habebant, & non domini gratiæ.

Psal. 83.b — *Psal. 35.b*

c ¶ *Et acus, & specula, & sindones, &c.*] Habent acus mulieres, quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, & in sparsos dissipentur capillos. Habent & specula, quibus cōsiderant vultum suum: & si quid deesse viderint, addunt ornatui. Habent sindones, quæ vocantur amictoria: & vittas, quibus crines ligantur, quas appellant *mitras*. Habent & teristra, quæ nos palliola possumus appellare, quibus obuoluta est & Rebecca. Et hodie quoque

Gen. 24.g

G Arabiæ & Mesopotamiæ operiuntur feminæ: quæ Hebraice dicuntur [c] רדידים Græcè θέριστρα: ab eo quod in θέρει, hoc est in æstate & caumate corpora protegant feminarum. Filiæ ergo Sion propter superbiam suam perdiderunt acus; quibus omnium præceptorum regula stringebatur. Perdiderunt specula, quæ obtulerunt in Exodo manentes in foribus tabernaculi mulieres ad laterem domini fabricandum: de quibus & Apostolus Paulus loquebatur: *Videmus autē nunc per speculum in ænigmate.* Amiserunt sindones & vittas, quibus operiebant humeros, & fluentem huc atque illuc animum coustringebant: & theristra, quo tutissimo in æstibus regebantur vmbraculo. Hæc dicimus ne omnino tropologiam huius loci fugere videamur, cæterum laboris est maximi, in singulis immorari, & latam expositionem quærere.

c Redidim — *Exod. 38.a* — *1. Cor. 13.d*

d ¶ *Et erit pro suaui odore, &c.*] Fætere peccata pœnitens loquitur: *Putruerunt & corruptæ sunt cicatrices meæ à facie insipientiæ meæ.* Zona accingi lumbos, Apostolus præcepit, dicens: *State accincti lumbos vestros in veritate.* Et de peccatore legimus: *Funibus peccatorum suorum vnusquisque constringitur.* Igitur pro bono odore virtutum, filiæ Sion habebunt putredinem peccatorum. Et pro cingulo veritatis, mendacij funiculis ligabuntur: quos habuerunt super capita, qui cum pannis & sordibus vitam à rege Syriæ precabantur.

Psal. 37.a — *Ephes. 6.c* — *Prou. 5.d* — *3 Reg. 20.*

e ¶ *Et pro crispanti crine caluitium.*] Pro continuis, longis & ascendentibus orationibus, quæ per crines significantur, habuerunt caluitium, mentem vndique obstrusam, & ad tacendum ab orationibus firmatam.

f ¶ *Et pro fascia pectorali cilicium.*] Pro fascia pectorali, quam interpretatus est Symmachus, LXX. tunicam, μεσοπόρφυρον, id est, clauatam purpuram transtulerunt: quod Aquila cingulum exultationis expressit. Theodotio ipsum verbum Hebraicum [d] פתיגיל posuit, quod genus ornamenti muliebris est. Fascia pectus tegit, & eum possidet locum in feminis, quem rationale in pōtificibus. De hac fascia pectorali & Hieremias mystico sermone dicebat: *Si obliuisci potest sponsa ornatus sui aut virgo fasciæ pectoralis suæ, & ego obliuiscar tui: dicit dominus.* Virgo, qualem exhibere nos cupit Apostolus Christo, quamdiu non corrumpitur in Ægypto, nec franguntur mammillæ eius, quæ pectorali fascia colligatæ sunt, iungitur sponso: & cum quotidie virtutum filios generet, nequaquam virgo esse desistit. Quod si aliquando diuaricauerit pedes omni transeunti: & secuta fuerit amatores suos, & iuxta Osee vaticinium, sepserit dominus vias eius, & intercluserit semitas eius: reuertetur ad virum suum priorem, & audiet: *Exuere vestimentis luctus, & induere vestibus gloriæ tuæ.*

H — *d Petigil* — *Hiere. 2.f* — *2 Cor. 11.a* — *Osee 2.b*

g ¶ *Pulcherrimi quoq; viri tui gladio cadent, &c.*] Pro pulcherrimis viris, LXX. interpretati sūt καὶ υἱός σου ὁ κάλλιστος ὃν ἀγαπᾷς μαχαίρᾳ πεσεῖται, id est, & filius tuus pulcherrimus, quē diligis, gladio cadet. Quod si de animæ statu intelligimus, quæ post virtutes peccauerit: pulcherrimum filium eius, bona accipiamus opera, quæ hostili gladio conciderint: & fortes quosque perisse in prælio: quia *iustitia iusti non liberabit eum, in quacunque die aberrauerit.* Sin autem sequamur historiam: ex his sermonibus docebimur, non de mulieribus Prophetæ esse sermonē, quarum viri in prælio corruerunt, sed de vrbibus Iudææ, quas filias Sion appellauit, & quarum bellatores ceciderunt in certamine. Denique de eadem Sion sequens versiculus loquitur.

Ezech. 33.c

h ¶ *Et mærebunt atque lugebunt portæ, &c.*] Quod vsque hodie oculis cernimus. Facilis secundum tropologiam interpretatio est: quod quicunque locum dederit diabolo, & non omni custodia seruauerit cor suum, lugeant portæ eius & absente sponso semper in luctu sit: ac de excelsis corruens, in terræ puluere sedeat.

CAP. IV.

ET apprehendent septem mulieres virum vnum in die illa dicentes: panem nostrũ comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tantummodo inuocetur nomẽ tuũ super nos: aufer opprobrium nostrum. [a] In die illa erit germen domini in magnificentia, & in gloria, & fructus terræ sublimis, & exultatio iis qui saluati fuerint de Israel. Et erit, omnis, qui relict⁹ fuerit in Sion, & residuus in Hierusalẽ, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Hierusalem. [b] Cùm abluerit Dominus sordes filiarum Sion, & sanguinem Hierusalem lauerit de medio eius in spiritu iudicii & spiritu combustionis. [c] Et creabit dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est nubem per diem, & fumum & splendorem ignis flammantis in nocte. [d] Super omnem autem gloriam protectio. Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æstu: & in securitatem, & in absconsionem à turbine & pluuia.

CAP. V.

CAntabo dilecto meo canticum patruelis mei

E

CAP. IV.

ET *apprehendent septem mulieres virum vnum*, &c.] Cùm pulcherrimi vrbis Hierusalem gladio ceciderint, & fortes perierint in prælio: & mœruerint, luxerintq; portæ eius: & ipsa fuerit desolata ob nimiam hominũ raritatẽ interfectis bellatoribus: Septem mulieres apprehendent vnum virum, cupientes habere semen in Sion, & domesticos in Hierusalem, cibum & vestimentum se habere dicentes: tantum ne absque marito esse videantur, & subiacere illi maledicto, quod scriptum est:
Deut. 7. a. *Maledicta sterilis, quæ non facit semen in Israel.* Zacharias quoq;
Zach. 8. d. huic congruit sensui: *In diebus illis apprehẽdent decem homines ex omnibus linguis gentium fimbriam viri Iudæi dicentes: Ibimus vobiscum. Audiuimus enim quoniam Deus vobiscum est.* Septenarius & denarius numerus, propter Sabbathum & decem præcepta legis, Iudæis familiaris est: & ideò hoc frequenter abutuntur: licet iuxta Hebræi sermonis ambiguitatem: qui
a Sebah. verbum [a] שבע: nunc septem, nunc plures, nunc iuramentum interpretantur, possit in hoc loco non septem significare, sed plures. Hoc secundum literam.

Cæterum in aduentu Domini Saluatoris, Septem mulieres, id est, septem gratiæ Spiritus sancti: de quibus in cõsequen-
Esa. 11. a. F tibus idem propheta dicturus est: *Exiet virga de radice Iesse: & flos de radice eius conscendet, & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis: & implebit eum spiritus timoris Domini:* Apprehendent Iesum, quem multo tempore desiderauerant: quia nullum alium potuerant inuenire, in quo æterna statione requiescerent. Vnde & Ioannes Ba-
Ioan. 1. d. ptista refert in euangelio: *Et qui misit me, ipse mihi dixit: Super quem videris Spiritum sanctũ descendentem, & manentem*
Zach. 3. c. *in eo, ipse est.* In Zacharia quoque legimus: super lapidem vnum septem oculos: & in vno aureo candelabro septem lucernas & septem suffusoria, ac duas oliuas ex vtraque parte lampadis, firma radice fundatas. Quod autem gratia Sancti spiritus cuncta possideat, expositione non indiget: Sed quia in hominibus semper patiebatur opprobrium, nullo viuente, vt Spiritus sancti dona poscebant, propterea Iesu nomen sibi cupiunt inuocari: vt quod in lege imperfectum erat, in euangelio compleatur.

a ¶ *In die illa erit germen Domini in magnificentia, & in gloria,* &c.] Cùm filiæ Sion propter superbiam omnem ornatum perdiderint: & mœruerint luxerintq; portæ eius, & ipsa desolata consederit: omnesque bellatores eius perierint in prælio, intantum vt multæ mulieres vnum virum habere vix possint: Tunc orietur germen nominis Christiani: & terra dabit fructum suum, & exultatio erit iis, qui de Israël saluati
Sup. 1. e. fuerint: de quibus & suprà dictum est: *Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, & similes Go-*
Luc. 10. c. *morræ fuissemus.* Et nota, quod non omnis Israël saluetur, sed reliquiæ populi Sion, & residuus in Hierusalem, omnis qui scriptus est in vita in Hierusalem, quibus & Dominus loquebatur: gaudete quoniam nomina vestra scripta sunt in cælis: Significat autem apostolos, & eos, qui per apostolos crediderunt.

b ¶ *Cùm abluerit Dominus sordes filiarum Sion,* &c.] Tũc saluabuntur reliquiæ de Israël, quando in baptismate Saluatoris eis fuerint peccata dimissa, & ille sanguis ablutus, quẽ super se errans populus imprecatus est: *Sanguis eius super*
Mat. 27. e. Esa. 1. d. *nos, & super filios nostros.* Vnde supra legimus: *Cùm extenderitis manus, non exaudiam vos: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.* Et posteà eos ad pœnitentiã prouocans infert:
G Mat. 3. c. *Lauamini, mundi estote.* Et nota, quòd sordes filiarũ Sion lauerit spiritu iudicii: sanguinem autẽ Hierusalem spiritu cõbustionis: Quod enim leue est, lauatur: quod grauius, exuritur. De quo iudicii spiritu, & spiritu combustionis, Ioannes Baptista in euangelio loquebatur: *Ego baptizo vos in aqua: qui autem post me venit, ipse vos baptizabit in spiritu sancto, & igne.* Ex quo discimus, quod homo tantum aquam tribuat, Deus autem Spiritum sanctum: quo & sordes abluuntur, & sanguinis peccata purgantur.

c ¶ *Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion: & vbi inuocatus est,* &c.] In Christo enim noua creatura est: de qua a-
2. Cor. 5. d. libi legimus: *Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia noua.* Pro quo LXX. transtulerunt: *Et veniet, & erit omnis locus montis Sion, & omnia quæ in circuitu eius sunt, proteget nubes per diem, & lumen ignis flammantis in nocte.* Quis autem veniet, nisi ille, de quo scriptum est: *Veniet ex*
Esa. 59. d. Rom. 11. d. Aba. 2. a. *Sion qui liberet.* Et de quo alius propheta commemorat: *Adhuc pauxillum modicum, qui venturus est, veniet, & non tardabit.*
Exod. 13. Cùm ille venerit, reddetur populo felicitas pristina: quam aliquando habuere in eremo, præcedente Domino eos per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis: vt nec in prosperis, nec in aduersis aliquando turbentur: quod & in
Ps. 120. b. H psalmo dicitur: *Per diem sol non vret te, neque luna per noctem.* Fumus autem in hoc loco non errorem, & ignorantiam, sed gloriam significat, iuxta illud quod in hoc eodem propheta secundum quorumdam opinionem lecturi sumus: *Et domus*
Infra 6. Ioel 2. g. Act. 2. g. Ps. 103. d. *impleta est fumo.* Et in Ioel de gratia Spiritus sancti, quæ descendit super apostolos dicitur: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt. Et dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem, & vaporem fumi.* Id ipsum significare puto & illud in psalmis: *Qui tangit montes, & fumigant.*

d ¶ *Super omnem autem gloriam protectio: Et tabernaculum erit in,* &c.] Hunc locũ Iudæi ad antichristum referunt: quem per turbinem & tempestatem significari existimant, quando eos Dominus à potentissimo aduersario defensurus sit. Nos autem omnia referamus ad primum aduentum Christi: de
Ps. 26. b. quo & in psalmis legimus: *Protexit me in abscondito tabernaculi sui: in petra exaltauit me:* Super quam fundata ecclesia nulla tempestate concutitur, nullo turbine ventisque subuertitur. Plurimi Iudæorum & hæc, & vniuersa, quibus ista sociata sunt, super Babylonia captiuitate & reditu in Hierusalem sub Zorobabel, & Ezdra, & Neemia, intelligunt.

CAP. V.

CAntabo dilecto meo canticum &c.] Cantat propheta carmen lamentabile populo Israël: quod composuit ille de quo scriptum est in euangelio: *Cùm autem vidisset eam:* haud
Luc. 19. f. dubium, quin Hierusalem: *fleuit super eam, & dixit: Si scires & tu, quæ ad pacem sunt tibi: quoniam venient dies super te, & circumdabunt tibi inimici tui munitiones: & vallabunt te, & prosternent te, & filios tuos.* Et rursum: *Quoties volui congre-*
Mat. 23. d. *gare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti? Ecce dimittetur vobis domus vestra deserta:* cui simile est hoc quod nunc in isto carmine dicitur: Dimittam vineam meam. Quod autem Christus dicatur dilectus atque charissimus, quem Aquila interpretatus est πατραδέλφου patruum, vel patruelem, quadragesimi quarti psalmi nos inscriptio do-
Mat. 3. d. cet: *Canticum pro dilecto.* Et vox Dei patris in euangelio: *Hic est filius meus dilectus, in quo bene mihi complacui.*

Et in

E

Et in sexagesimoseptimo psalmo legimus: *Dominus dabit verbum euangeli zantibus virtute multa. Rex virtutū dilecti.* Hic ergo dilectus carmen lugubre fecit vineæ suæ, quod ego cantabo dilecto atque miserabili populo meo. Vel certe ita intelligēdum: Cantabo omnipotenti Deo patri canticum Christi, qui est patruelis meus: hoc est, ex eadē mecum gente generatus. Quod autem vinea Dei appelletur popul' Israel, & in fine huius cantici legimus: Vinea Domini exercituum, domus est Israel, & vir Iuda germen laudabile eius. Et in septuagesimonono psalmo: *Vineam de Ægypto trāstulisti, eiecisti gētes & plantasti eam.* In Euāgelio quoque pene eisdē verbis, quibus propheta nunc loquitur, Dominus texit parabolā:

Matt. 21 d *Homo quidam erat paterfamilias, qui plantauit vineam, & maceriam illi circumdedit, & fodit in ea torcular, & ædificauit*

Hier. 2 d *turrim & locauit eam agricolis, &c.* Et in Hieremia legimus: *Ego plantaui te vineam fructiferam, totam veram: quomodo conuersa es in amaritudinem vinea aliena?* Itaque Hierusalem, vt diximus, plangitur: & sermone prophetico illius ruina cantatur. Porro ecclesiæ & populo quondam gentiū, aliud carmen est editum: de quo in psalmis legimus: *Cantate*

Psal. 95. *Domino omnis terra, annunciate diem ex die salutare eius: Annunciate in gentibus gloriam illius: in omnibus populis mira-*

Psal. 97 a *bilia eius.* Et rursum: *Cantate Domino canticum nouum: quia mirabilia fecit: Ostendit Dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam.*

mei, vineæ suæ. [a] Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. [b] Et sepsit eam, & lapides elegit ex illa, & plantauit vineam sorek: & ædificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea. [c] Et expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas. [d] Nunc ergo habitatores Hierusalem & viri Iuda iudicate inter me & vineam meam: quid est quod vltra debui facere vineæ meæ & non feci ei? An quod expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas? [e] Et nunc ostendam vobis quid ego faciam vineæ meæ. Auferam sepem eius, & erit in direptionem: diruam maceriā eius, & erit in cōculcationem: & ponam eam desertam, non putabitur, & non fodietur: & ascendent super eam vepres & spinæ.

a ¶ *Vinea facta est dilecto meo, &c.*] Hoc iuxta Hebraicum Theodotio & Aquila transtulerunt: Symmachus autem

F.

more suo manifestius: *Vinea facta est dilecto meo in cornu in medio oliuarū.* Porro LXX. sensum magis, quam verbum, interpretati sunt: *Vinea facta est dilecto meo in cornu, in loco pingui, siue vberi:* πίων enim vtrūq; significat. Et re uera nihil terra repromissionis pinguius, si nō montana quæque, atque deserta: sed omnem illius latitudinem consideres, à riuo Ægypti vsque ad flumen magnum Euphratem cōtra orientem, & ad septentrionalem plagam vsque ad Taurum montem & zephyrium Ciliciæ, quod mari imminet. Cornu autem regnum significare, & potentiam, sæpe legimus: vt

Luc. 1 g est illud in Euangelio: *Suscitauit cornu salutis nostræ in domo*

Psal. 43. b *Dauid pueri sui.* Et: *In te inimicos nostros cornu ventilabimus.* Et

Zach. 1 d in Zacharia quatuor cornua, quatuor potentissima regna demonstrant. Hebræi hunc locum ita edisserunt: Vinea Christo plantata est in cornu, id est in forti loco, atque sublimi, qui appellatur filius olei: vel quod indigeat Dei misericordia, & eius sustentetur auxilio: vel quod cunctis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerit.

b ¶ *Et sepsit eam: & lapides elegit ex illa, &c.*] Per metaphorā, vt prius diximus, vineæ, describit populum Iudæorum, quē sepsit angelorum auxilio. *Et lapides elegit ex ea,* vel idola, vel omnia quæ Dei cultū poterant impedire: *Et plantauit eam vineam Sorek:* quam solus Symmachus electam interpretatus est, non verbum è verbo, vt mihi videtur, ex-

שרק primēs, sed sensum, qui tenetur in verbo. Aiunt enim Hebræi, Sorek genus esse vitis optimæ, quod vberes fructus faciat, atque perpetuos. Denique Sorek à quibusdam καλλίκαρπος interpretatur: quod nos in pulcherrimos fructus vertere possumus. Ædificauit quoque turrim in medio eius, templum videlicet in media ciuitate: *Et torcular extruxit in ea:* quod quidem altare significare putant. Sicut enim ad torcular omnes vuæ cōportantur atque calcātur, vt ex eis exprimatur vinum: sic altare omnes populi suscipit fructus, & immolatas hostias deuorat iuxta illud quod de Benia-

Gen. 49 d min in cuius tribu templū fuit & altare, legimus: *Beniamin lupus rapax, mane comedet, & ad vesperā dabit escam.* Cūcta, quæ dicuntur de vinea, possunt & ad animæ humanæ referri statum, quæ à Deo plantata in bonū, non vuas attulerit, sed labruscas, & postea sit tradita bestiis conculcanda: nec diuinum imbrem susceperit doctrinarum: quia præterita dona contempserit.

G

c ¶ *Et expectaui, &c. & fecit labruscas*] Pro labruscis, quas nos vertimus, in Hebræo scriptum est [a] באשים quod Aquila interpretatus est σαπρίας, id est fructus pessimos: Symmachus ἀτελῆ, hoc est imperfectos: LXX. & Theodotio, ἀκάνθας, id est, spinas, quibus Iudæi dominum coronauerunt. Illo enim expectāte, vt vindemiæ tempore deferrent vuas ad torcularia, pro quib. octauus & octogesimus, & octogesimus tertius psalmus habent titulos, isti se curis & vitiis sæculi demergentes, quæ in euā- — [a] Beusim.

Marc. 4 b gelio spinæ interpretantur, blasphemiarum stimulos obtulerunt. Puto autem melius esse, Beusim labruscas, quam spinas, intelligi: vt cœptæ trāslationū similitudo seruetur. vnde & Saluator dicit in Euangelio: *Numquid colligunt de spinis vuas, aut de tribulis ficus?*

Luc. 9 g

d ¶ *Nunc ergo habitatores Hierusalē, &c.*] Feci, inquit, vniuersa quæ debui: plantaui vineam in loco vberrimo: circumdedi maceriam; elegi lapides, & flagella eius hastilibus calamisque subrexi: vitis quoq; ipsa non fuit vna de pluribus sed electa & καλλίκαρπος: Ædificaui firmissimam turrim, in qua fruges conderem: & de qua insidiantes frugibus bestias contemplarer: Extruxi torcular; vt in eodem potissimum loco premerentur vuæ, & vinū funderent. Quia hæc igitur feci, quæ facere debui: respondeant mihi habitatores Hierusalem, & Iudæi: immo iudicent inter me & vineam meam, quid est quod facere debui & non fecerim. Et illis tacentibus, sibi ipse respondet: Nisi forte in hoc erraui, quod pro labore meo expectaui, vt faceret vuas, non labruscas,

H

2 Reg. 12 quas inculta ac deserta vinea afferre consueuit. Tale quid & Nathan propheta ad Dauid missus loquitur, & interrogat eum per parabolam, vt dum de alio iudicat, de se promat sententiam. Ergo & hic populus interrogatur quasi de vinea; vt contra se ipse respondeat. Hunc locum in euangelio

Matt. 21 d plenius saluator exequitur, & quod hic prætermissū est, scribas & pharisæos interrogat. In Esaia enim nihil dictū est de agricolis, nec, quæ passuri sint, indicatur: sed tantum de vinea sermo est; ibi autem, quasi alia sit vinea, & alij agricolæ, sic de populo loquitur; & magistris; vt malos male perdat, & vineā aliis agricolis locet: significās Apostolos, & eos, qui Apostolis successuri sunt. Nec vero ταυτολογία est, vt plerique existimant, in eo quod ait. An quod expectaui, vt faceret vuas, & fecit labruscas; Supra enim apud se tacitus loquitur; hic autem, quod cogitauerat, alios interrogat.

e ¶ *Et nūc ostendam vobis, &c.*] Prouocaui, inquit, vos supra, ô habitatores Hierusalē, & viri tribus Iudæ, vt iudicaretis inter me & vineam meam, & interrogaui, vt diceretis, quid debuerim facere, quod non fecerim: & quia iuxta euāgelicam parabolam non vultis respondere quod sciscitor, ego mihi respondebo ipse pro vobis, indicans quid facturus sim. Quoniam feci vineæ meæ cuncta quæ debui, & pro vuis attulit labruscas, auferam vniuersa, quæ dederam. Tollam angelorum auxilia; de quibus in psalmis scriptum

Psal. 33. b est: *Circumdat angelus Domini in circuitu timentiū eum, & liberabit eos:* & diripietur ab aduersariis; Destruam muros, & inimicis gentibus subiacebit; eritque deserta, & non putabitur in æternum, nec fodietur; vt redigatur in vepres, & ascendent in ea spinæ. Hæc autem sub metaphora vineæ, de Hierusalem atque Iudææ dicuntur solitudine; quod pleriq; Iudæorum putant sub Babylonis accidisse captiuitate; quod & nos ex parte factum negare non possumus. Sed quia sequitur; Et nubibus mandabo, ne pluant super eam imbrem; hoc in illa captiuitate intelligi non potest. Siquidem & Hieremias, capta iam vrbe, prophetauit in populo, & Ezechiel; Daniel quoque & tres pueri, vel prophetasse vel

A mirabilia signa etiam in captiuitate fecisse narrantur: & postea Aggeus, & Zacharias futura dixerunt in consolationem populi seruientis. Tollitur autem Dei auxilium ab iis, qui indigni sunt: vt, quia non senserunt Deum per beneficia, sentiant per supplicia. Vel ideo truculenta quædam & aspera comminatur, vt cōuersi ad pœnitentiam, imminētia tormenta deuitent. Verbum Hebraicum b שית omnes voce simili spinas interpretati sunt. Si ergo Saith in præsenti loco spinæ dicuntur, iuxta Aquilā, & Theodotionem, & Lxx. respondeant, quomodo supra Busim non labruscas, sed spinas transtulerunt.

b Sait.

næ. a Et nubibus mādabo ne pluant super eam imbrem. b Vinea autē domini exercituum domus Israël est: & vir Iuda germē delectabile eius. c Et expectaui vt faceret iudiciū, & ecce iniquitas: & iustitiam, & ecce clamor. d Væ qui cōiungitis domum ad domum, & agrū agro copulatis vsq; ad terminum loci: Numquid habitabitis soli vos super terram? e In auribus meis sunt hæc domini exercituū: Nisi domus multæ desertæ fuerint, grandes & pulchræ absq; habitatore. f Decem enim iugera vinearum, facient lagunculam vnam? & triginta modij sementis, facient

a ¶ *Et nubibus mādabo, &c.*] Istæ sunt nubes, quas eduxit Dominus ab extremo terræ: de quibus & in psalterio legimus: *Veritas tua vsque ad nubes.* Hæ nubes, quoniam sub Helia omnes idololatræ erāt, tribus annis & sex mēsibus super terram Israël non pluerunt. Quod quidem non solū de prophetis, sed de Apostolis possumus intelligere, quod post passionem domini nec prophetas, nec Apostolus habuerunt Iudæi, ne pro vuis afferrent spinas, sed pro sterilitate & ariditate sua precarentur eum, qui potest imbres præbere virtutum. Vnde & in Leuitico loquitur ad eos: *Ponam cælum vobis ferreum, & terram æneam.* Et in Deuteronomio: *Erit cælum super caput tuum æneum: & terra subter te ferrea.* Et rursum; *Dabit Dominus pluuiam terræ tuæ puluerem, & cinis de cælo descendet super te, donec eradicet te, & deleat*: quia *terra, quæ frequenter super se venientem suscipit pluuiam, & non facit segetem sed spinas, & tribulos, reproba est, & maledictioni proxima: cuius finis combustio est.*

Psal. 35 b
3. Reg. 18. a
Leuit. 26. c
Deut. 28 b
Ibidem.
Hebr. 6. b

B b ¶ *Vinea autem Domini exercituum, &c. & vir Iuda germē delectabile eius.*] id est Dei: Siue, vt Lxx. transtulerunt, *νεόφυτον ἠγαπημένον*, id est nouella plantatio dilectissima. Israël, & Iudas, hoc inter se differunt, quod omnis populus prius appellabatur Israël: & postea regnante Dauid super tribum Iudam, & Roboam filio Salomonis super duas tribus, Iudam & Beniamin, ij qui erant in Samaria, hoc est, decem tribus vocabātur Israël, & quib⁹ regnabāt de genere Dauid, appellabantur Iuda. Et quoniam ab Israël vituli colebantur in Dan & in Bethel, propterea ab Assyriis primum est capta Samaria, & multo post tempore Iudas à Chaldæis ductus est in Babylonem: quia minora peccauerat. Vnde & in Ezechiele ad vtriusque populi peccata purganda, Israël in sinistro latere ponuntur: iuxta Lxx. dies centum nonaginta; siue, vt verius in Hebraico continetur, dies trecenti nonaginta: Iudæ autē quadraginta dies. Hoc dico, vt comparatione Israël, id est decem tribuū, amabilem atq; dilectum ostendam Iudam, in quo erant sacerdotes & Leuitæ, & Dei religio versabatur eo tempore, quo propheta Esaias loquebatur ad populū. Et pulchre Israël, hoc est totus populus, domus est: Iudas autē, qui separatis tribubus postea pullulauit, nouellum dicitur delectabile. Sed & hoc notandum, quod iuxta consuetudinem prophetalem, quæ prius per metaphoram dicta sunt, vel per parabulam, postea exponuntur manifesti⁹ quod vinea & nouella plātatio Israël & Iudas sit.

Ezech. 4 b

c ¶ *Et expectaui vt faceret iudiciū, &c. & ecce clamor*, siue (vt Lxx. transtulerunt) *Expectaui vt faceret iudicium, & fecit iniquitatem, & non iustitiam, sed clamorē.*] Volumus Latinis insinuare auribus, quod ab Hebræis didicimus: Iudicium apud eos appellatur, c משפט: iniquitas, siue dissipatio, vt interpretatus est Aquila, d משפח: Rursum iustitia dicitur e צדקה: clamor autem appellatur f צעקה: vna itaq; vel addita litera vel mutatā, sic verborū similitudinem temperauit, vt pro g משפט diceret h משפח: & pro i צדקה poneret k צעקה, & elegantem structuram sonumque verborum, iuxta Hebræam linguam redderet. Expectauit autem Deus, vt populus Iudæorum faceret iudicium, id est, vuas; & fecit iniquitatem, id est labruscas, & expectauit iustitiam, vt largitorem tantorum munerū à patre missum susciperet, & fecit clamorem, quo vociferatus est contra dominum, & clamauit, dicens: *Tolle, tolle, crucifige talem.* Vnde & Paulus Apostolus scribit; *Omnis ira & clamor, & blasphemia auferatur à vobis cum omni malitia.* Vel certe, quoniam iusti sanguinem fuderant, & sanguis dominicæ passionis clamabat ad dominum, propterea clamorem pro iustitia reddiderunt: iuxta illud, quod in Genesi legimus; *Vox sanguinis Abel fratris tui clamat ad me.*

c mispat.
d mispah.
e sedaka.
f seaka.
g mispat.
h mispah.
i sedaka.
k seaka.

D
Ioan. 19. c
Ephes. 4. 8.
Gen. 4.

d ¶ *Væ, qui coniungitis &c. vsque ad terminum loci.* Pro eo quod nos diximus *vsq; ad terminū loci*, Lxx. transtulerunt, *ἵνα τοῦ πλησίον ἀφέλωνταί τι*, id est, *vt auferant aliquid proximo*: Symmachus & Theodotio, donec deficiat, vel non sit locus; vt deficiente terra, nequaquam saturetur auaritia. Quod quidē & generaliter aduersum omnes, quibus nihil satis est, dictum puto, & specialiter contra vineam domini, quæ pro vuis fecit labruscas, id est, pro iudicio iniquitatem, & pro iustitia clamorem. Quæ est enim rabies, cum tecta & & agri ad depellendos imbres, & ad serendas fruges haberi debeant, ea habere cupere, in quibus cunctis habitare non possis, & quæ colere non sufficias, alteriusque necessitatem, tuam facere voluptatem? iuxta tropologiam contra hæreticos, quidam hoc dictum arbitrantur: Qui cum mouerint pedes suos de oriente, veniūt in campum Sennaar: qui interpretatur excussio dentium: Et ædificant ciuitatem confusionis, turrimq; superbiæ, & audiunt sub verbis aliis: *Audite hæc duces dom⁹ Iacob, & residui domus Israel, qui abominamini iudiciū, & omnia recta peruertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, & Hierusalē in iniquitate.* Isti domos domib⁹, id est, dogmata coniungunt dogmatibus, quibus dicitur per Micheam: *Nolite ædificare in domo derisum*: ne super fundamentum Christi, quod Apostolus Paulus posuit, & in quo debuerant ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos: econtrario ædificent ligna, fœnum, stipulam, quorum finis incendium est. De huiuscemodi domibus Saluator in euāgelio loquitur: *Omnis, qui audierit verba mea, & non fecerit ea, assimilabitur viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam*: Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & fuit ruina domus illius magna. Tamdiu autem quærunt hæretici noua veteribus iungere, & eadem recentioribus immutare, donec & sensus humanus & sermo deficiant.

Gen. 11. a
שנער
Mich. 3 c.
D
Mich. 1. c
Sec. 70.
1. Cor 3. c
Matt. 7. d

e ¶ *In auribus meis sunt, &c.*] Pro eo quod nos iuxta Hebraicum vertimus: in auribus meis sunt hæc domini exercituum, id est verba quæ locutus est dominus, adhuc resonāt in auribus meis: Lxx. transtulerūt, *ἠκούσθη γὰρ εἰς τὰ ὦτα κυρίου σαβαὼθ ταῦτα*, id est, Audita sunt hæc in auribus domini sabaoth: Non quod propheta verba domini audierit, sed in aurib⁹ domini audita sint, quæ propheta dicturus est: cū consequentius sit intelligere audisse prophetam, quæ dominus sit locutus. Dominus autem locutus est, quod post captiuitatem, domus magnæ atque pulcherrimæ desertæ futuræ sint, non habentes habitatorem.

f ¶ *Decem enim iugera vinearū facient lagūculam vnā, &c.*] Pro *κεράμιον*, id est laguncula, quam soli Lxx. transtulerunt, omnes alij batum interpretati sunt, quod Hebraice dicitur l בת: Et pro triginta modus quos nos pro coro posuimus, qui Hebraice dicitur m חמר: Lxx. verterunt, *ἀρτάβας ἕξ*: quæ mensura Ægyptiaca est, & facit modios viginti. In sterilitate ergo nimia, quæ sequitur captiuitatem, decem iugera vinearum facient batum, id est, tres amphoras: & triginta modij seminis, id est, corus, faciēt ephi: quod Lxx. *μέτρα τρία*, id est, tres mensuras interpretati sunt, id est, tres modios. Batus autem in liquidis speciebus dicitur, & ephi, siue epha, eiusdē mensuræ in aridis: Sicut in Ezechiele iuxta Hebraicum legimus: *Ephi iustum, & batus iustus erit vobis: ephi & batus æqualia & vnius mēsuræ erūt: vt capiat decimā partem cori batus, & decimam partem cori ephi*: Iuxta mensuram

l bat.
m homer.
איפה
Ezech. 45 d

facient modios tres. a Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam: & potandum vsque ad vesperam, vt vino æstuetis; cithara, & lyra, tympanum, & tibia, vinũ in conuiuiis vestris, & opus domini non respicitis, nec opera manuum eius consideratis. b Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam; & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit. c Propterea dilatauit infernus animam suam, & aperuit os suum absque vllo termino; & descendẽt fortes eius & populus eius, & sublimes gloriosique

E furam cori erit æqua libratio eorum. Quærimus iuxta anagogen, quomodo hæreticorum domus grandes & pulchræ sint, quæ cum iudicij tempus aduenerit, nullum habitatorem habeant. Omnis enim pompa structuraque verborum 1. Cor. 3.b & argumenta dialectica redigentur ad nihilum. Et quia, iuxta Apostolum Paulum, Non solum Dei ædificatio sumus, sed & agricultura, quam imitantes hæretici suffodiuntur Hier. 18.a & eradicantur ab Hieremia: idcirco, vbi decem iugera vinearum, siue vbi decẽ iuga boum operantur, facient batum vnum, & triginta modij sementis facient ephi, vt de denario numero, qui in scripturis sanctis mysticus atque Ezech. 1.a Luc. 3.c perfectus est, & de tricenario, in quo prophetauit Ezechiel, & Dominus baptizatus est, redigantur ad ephi, qui ad comparationem multiplicis numeri, vnione constringitur. Quod autem ædificatio & Ephes. 3.d agricultura referatur ad intelligentiam spiritalem: etiam Eccles. 2.a alio loco Paulus Apostolus docet: Fundatos & radicatos in charitate credentes esse contestans. Vnde & Ecclesiastes: Non solum sibi ædificauit domos: sed plantauit vineas, & fecit hortos & pomaria: & instituit omnes arbores pomiferas, extruxitque piscinas vt irrigaret saltum. Porro hæretici imaginem tantum habentes vmbramque virtutum, & non ipsam veritatem, absque fructu operum, verborum folia Matt. 15.b Deut. 32.e pollicentur. De quorum arboribus dicit Dominus: *Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cælestis, eradicabitur. De vinea enim Sodomorum vinea eorum, & propago eorum de Gomorra: Vua eorum vua fellis, & botrus amaritudinis eis: furor draconum vinum eorum, & furor aspidum insanabilis.*

F a ¶ *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatẽ, &c.*] Pro ebrietate, quam Aquila est interpretatus, & Symmachus, LXX. ipm Sechar. sum Hebraicum posuerunt m שכר, quod omnem significat potionem, quæ inebriare potest & statum mentis euertere. Arguit autem iuxta consequentiam cœptæ explanationis agricolas vineæ, qui imminente sterilitate, & vicino incendio, quo vepres & spinæ sunt comburendæ, luxuriæ se & voluptatibus tradiderunt, non solum in vescendo & bibendo, sed in aurium quoque oblectatione, & in diuersis musicæ artis generibus. Qui cum ista faciunt, opus Domini non respiciunt, nec considerant quæ ventura sint. Abutamur hoc testimonio aduersum principes ecclesiæ, qui de mane consurgunt ad sectandam siceram, & biben- Eccles. 10.e dum vsque ad vesperam: de quibus in alio loco dicitur: *Væ tibi ciuitas cuius rex iuuenis est, & principes tuæ mane comedent.* Qui deliciis occupati, ex creaturis non intelligunt creatorem, nec considerant opera manuum eius, de qui- Psal. 32.b bus legimus: *Verbo Domini cæli firmati sunt: & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Potest iuxta altiorem intelligentiam, omnis animæ perturbatio ebrietas appellari: quæ Deut. 32.e concipitur de vino furoris draconum, & de veneno aspidum insanabili: quod nonnulli bibunt ab adolescentia vsque ad senectutem, hoc est, de mane vsque ad vesperam. Ioel 1.b Alij vero hora tertia, sexta, vel nona, & vndecima suscitãtur de conuiuio, & dicitur ad eos: *Expergiscimini qui ebrij estis à vino.* Super hoc vinum, & super huiuscemodi vuas, Gen 19.c ac vineas pluit Dominus sulphur & ignem. & quicumque ex earum vino biberit, æstuat, atque comburitur à Domino. Requirit citharam, & psalterium, cuius repertor est Iubal, de Cain stirpe generatus: nec audit Dominum di- Gen. 4.d Leuit. 10.b Dan. 3.a centem ad Aaron: *Vinum & siceram non bibetis tu & filij tui, quando ingrediemini in tabernaculum testimonij, vt accedatis ad altare.* Has citharas, & lyras, tympanumque, & tibias rex Babylonius habuit, quibus consonantibus, vniuersarum gentium populi prosternebantur in terram, & adorabant auream statuam: Quod autem primum tempus humanæ sapientiæ, quando egredimur pueritiam & ad rationalem venimus ætatem mane in scripturis in-

G telligatur, multa testimonia docere nos poterunt: de qui- Hier. 7.d bus exempli caussa ponenda sunt pauca: *Mane mittebam pro-* Psal. 5.a *phetas.* Et: *Mane exaudies orationem meam: Mane assistam ti-* Psal. 62.a *bi, & videbo.* Et: *de nocte consurget spiritus meus.* Et: *Deus* Psal. 100.b *Deus meus ad te de luce vigilo.* Et: *In matutinis interficiebam omnes peccatores terræ: vt disperderem de ciuitate Domini omnes qui operãtur iniquitatẽ.* Et in alio loco: *Ad vesperam* Psal. 29.b *demorabitur fletus, & ad matutinũ lætitia:* & cætera his similia. Consurgimus autem de mane, quando vitia relinquimus in pueritia: & dicere Psal. 24.b possumus: *Peccata iuuentutis meæ, & ignorantiæ meæ ne memineris Domine.* Ortoque nobis sole iustitiæ fugantur tenebræ: & statim interficimus omnes cogitationes, quæ ad peccata nos prouocant: & de ciuitate mentis nostræ illos disperdimus peccatores: de quibus Saluator loquitur: *De corde exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ,* & re- Matth. 15.b liqua. Infelicissimi autem sunt, qui de mane vsque ad vesperam ebrietate, gula, & diuersis voluptatibus occupati, non intelligunt in se opera Domini, nec considerant cur creati sunt.

b ¶ *Propterea ductus est captiuus, &c.*] Hæc iuxta literam accidisse populo Iudæorum sub Vespasiano & Tito Romanis principibus, tam Græca quam Latina narrat historia: quod quidem & spiritualiter hodie quoque patiuntur, Amos 8.d sustinentes *non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi sermonis Dei*: quia nec respexerunt opus Domini: nec considerauerunt opera manuum eius: neque habuerunt eius scientiam, qui semper locutus est per prophetas. H Vnde & in psalmis dicitur de eis: *Conuertentur ad vesperam,* Psal. 58.a *& famem patientur vt canes, & circuibunt ciuitatem.* Quod autem omnis sermo doctrinæ panis appelletur & aqua, illud docet Euangelium: *Non in solo pane viuit homo, sed in* Luc. 4.a *omni verbo quod egreditur ex ore Dei.* Et quicumque bibe- Ioan 4.b rit de aqua, quam dedero ei, non sitiet in æternum. Et in psalmo dicitur: *Super aquas refectionis educauit me.* Vnde Psal 22.a & Dominus non vult esurientes in eremo dimittere, ne Matt. 15.d lassentur, & corruant, & interficiantur fame. Et de iusto viro dicitur: *Iuuenis fui, & senui: & non vidi iustum dere-* Psal. 36.a *lictum, nec semen eius quærens panem.* Quidam hoc quod dicitur: Captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit: generaliter de inferis & gehenna interpretari volunt, in qua punietur omnis, qui Dei non habuerit scientiam.

c ¶ *Propterea dilatauit infernus animam suam, &c.*] Qui surrexerunt mane ad sectandam siceram, & permanserunt in ebrietate vsque ad vesperã: & voluptate ac deliciis occupati, opus Domini respicere noluerunt: nec opera manuũ eius contemplati sunt: propterea ducti sunt in captiuitatẽ: quia non habuerunt scientiã filij Dei: Dicente ipso ad eos: Ioan 8.d *Nec me scitis, nec eum qui me misit*: & in ipsa captiuitate fame perierunt ac aruerunt siti: Vnde infernus & mors dilatauit animã suam: & aperuit os suum, & absq; vllo numero & satietate deuorauit in perpetuum puniendos: ita vt principes, & populus & sublimes gloriosiq; terræ Iudæ, descẽderent ad eum: & humiliaretur omnis superbia, & oculi sublimium deprimerentur: intelligentium se esse mortales: & cuncta rebus expleta, quæ ventura per prophetas dominus nunciarat. Infernus autem animam habere dicitur: non quod animal sit, iuxta errorem quorundam: sed quod verbis humanæ consuetudinis, rerum insensibilium exprimamus affectum: quod insatiabilis sit, & nunquam mortuorum multitudine cõpleatur. Quomodo & in manu lin- Prou. 18.d guæ mors dicitur: & omnipotẽs Deus sabbatha & neome- Esa. 1.d nias Iudæorum odisse loquitur animam suam. Quidquid de populo diximus Iudæorum, tropologice referri potest

A

ad eos, qui seculi delitiis occupati, nec respicientes opera Dei, captiui ducuntur in peccatum, & non habent scientiã Dei: & idcirco fame & siti pereunt bonorum operum atq; virtutum: & detrahentur in gehennam: ibique æternis cruciatibus deputati, potentiam & superbiam miseria cernẽt & humilitate mutari.

que eius ad eum. Et incurabitur homo & humiliabitur vir, & oculi sublimium deprimentur. [a] Et exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & Deus sanctus sanctificabitur in iustitia. [b] Et pascentur agni iuxta ordinem suum: & deserta in vbertatem versa, aduenæ comedent. [c] Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis: & quasi vinculum plaustri, peccatum. Qui dicitis: festinet & cito veniat opus eius, vt videamus: & appropiet & veniat consilium sancti Israel, & sciemus illud. [d] Væ qui dicitis malum bonum, & bonum

a ¶ *Et exaltabitur Dominus exercituũ, &c.*] Cũ captiuus ductus fuerit populus, quia non habuit scientiã: & interierit fame, & siti exaruerit, & dilatauerit infernus animã suam: & descenderint fortes atque sublimes gloriosique in profundum, & incuruatus fuerit homo, & humiliatus vir, & receperint omnes iuxta merita sua: Tunc exaltabitur Dominus in iudicio: cuius prius iniustum videbatur esse iudicium: & Deus sanctus ab omnibus sanctificabitur in iustitia: vt impleatur illud, quod in Euangelio dicitur: *Pater noster, qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum.* Et: *Pater iuste, mundus te non cognouit.* Vnde cauere debemus, ne præueniamus iudicium Dei: cuius iudicia magna sunt, & inenarrabilia: & de quo Apostolus loquitur, *Inscrutabilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ illius*: donec *illuminet occulta tenebrarum, & aperiat cogitationes cordium*: qui dicit in Euangelio: *Nolite iudicare, vt non iudicemini.* Cui sententiæ congruens Paulus Apostolus præcepit: *Tu qui es, quis iudicas alienum seruum? suo domino stat, aut cadit: Stabit autem: Potens est enim Deus statuere illum.*

Matt 6 b. Ioan 17 d. Rom. 11 d. 1. Cor 4 a. Matt. 7 a. Rom 14 a.

b ¶ *Et pascentur agni iuxta ordinem suum, &c.*] Pro pascentibus agnis iuxta ordinem suum, quod in bonam partem accipitur, nescio quid volentes Lxx. transtulerunt, βοσκηθήσονται διηρπασμένοι ὡς ταῦροι, id est pascẽtur directi quasi tauri: pro agnis tauros intelligentes, & rursum pro aduenis interpretantes agnos. Quando autem Dominus exaltatus fuerit in iudicio: & sanctus in sua sanctificatus iustitia: vt mali agricolæ male pereant, & exaltata cedrus securi domini succidatur: Tunc qui fuerint de agnorum numero, nõ hœdorum, pascentur in ecclesiæ pratis, & dicent: *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit*: & quæ à Iudæis deserta sunt, versa in vbertatem comedet gentium populus. Hæc iuxta tropologiam. Cæterum vt ordinem compleamus historiæ, idipsum aliis verbis dicitur, de quo supra legimus: *Regionem vestram in conspectu vestro alieni deuorant, & deserta est atque subuersa à populis externis*: De toto enim orbe congregata gentium multitudo habitat in Iudæa: & eiectis prioribus populis, ideo ex parte cæcitas facta est domui Israel: vt subintraret plenitudo gentium. Pulchreque iuxta Lxx. direpti sunt, atque vastati, & ducti in captiuitatem quasi tauri: de quibus Dominus dixerat: *Tauri pingues obsederunt me*: vt loca taurorum occuparent agni.

B

Psal. 22 a. Esa. 1 b. Rom 11 e. Psal. 21 b.

c ¶ *Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quasi vinculum, &c.*] Pro vinculo plaustri, ἱμάντι ζυγοῦ δαμάλεως, id est, corrigiam iugi vitulæ, siue vaccæ Lxx. transtulerunt. Quod autem vincula dicantur esse peccata, crebrius legimus: è quibus illud est: *Funibus peccatorum suorũ vnusquisque constringitur.* Et Dominus arguens populum delinquentem, qui peccatis peccata sociarat, fecit flagellum de funiculis, ostendens eis quomodo domum Dei fecissent speluncam latronum, & sedem orationis vertissent in domũ negotiationis. Conuiua quoque cœnæ dominicæ vestem non habens nuptialem, vinctis pedibus ac manibus eiicitur in tenebras exteriores. Et Dominus venit, vt *iis qui erãt in vinculis, diceret: exite, & qui versabãtur in tenebris, reuelamini*: Ipse enim *soluit cõpeditos, & illuminat cæcos*: quos Hieremias vinctos terræ nũcupat. Nec plãgit eos, qui peccare cœperint, statimque desierint: *non enim est iustus super terram, qui faciat bonũ*, & aliquando *non peccet*: sed qui longo funiculo peccata protraxerint. Vnde & in Numeris legimus, vaccam rufam, cuius cinis expiatio populi est, non aliter immolari & offerri ad altare domini, nisi quæ terrena opera non fecerit, iugumque non traxerit, nec vinculis iugi Nabuchodonosor fuerit alligata. Et in hoc eodem propheta pro cingulo veritatis, filiæ Sion cinguntur funiculo. Achitophel quoque & Iudas, quorum alter Dauid, alter dominum prodiderunt, fune longissimo trahentes peccata sua, periere suspẽdio, putantes malũ conscientiæ præsenti morte finiri, & nihil esse post mortem. Quod autem iuxta Hebraicum & omnes alios interpretes, appellantur funiculi vanitatis, hoc significat, quod facientibus peccatum facile texitur: & tam iuane & futile est, vt aranearum fila texuntur: sed cum inde voluerimus exire, solidissimis vinculis nectimur. Plaustrum autem plenum oneratumque peccatis, facilius intelligunt, qui meminerint scriptum in Zacharia: impietatem sedere super talentum plumbi: & Ægyptios, qui graui peccatorum sarcina premebantur, quasi plumbum in mare rubrum esse demersos. Et in alio loco peccator loquitur: *Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum: Sicut onus graue grauatæ sunt super me.* Dicuntur autem hæc ad principes Iudæorum, qui supra arguti sunt in auaritia atq; luxuria: quod prouocati à Domino ad pœnitentiam, & postea ab Apostolis eius, vsque hodie perseuerent in blasphemiis: & ter per singulos dies in omnibus synagogis sub nomine Nazarenorum anathematizent vocabulum Christianum. Est autem sensus: Væ vobis, qui putatis diem iudicij non futurum, vel non venturam captiuitatem, quam propheticus sermo prædicit: qui dicitis ad prophetam: Vsquequo nobis Dei minaris iram? volumus eam scire, iam veniat. Hoc autem per ironiam loquuntur: quoniam eam non putant esse venturam, sed simulari à propheta.

Prou. 5 d. Ioan 2 a. Matt 21 b. Matt 22 c. Esa 49 c. Psal 145 b. Thren. 3 d. Eccles. 7 c. Num 19 a.

C

Sap 3 d. 2. Reg 19. Matt. 27 a. Zach. 5 c. Exod 15 b. Psal. 37 a.

D

d ¶ *Væ qui dicitis, &c.*] Eiusdem criminis est, bonum, lucem, & dulce contrariis vocare nominibus, ciuus, malum, tenebras, & amarum, vocabulis appellare virtutum. Hoc contra eos, qui peccatum non putant, si bono detrahant, & non existimant esse delictum, si laudent malum. Ponunt autem Iudæi bonum, malum: & lucem, tenebras: & dulce amarum: suscipientes Barabam latrocinij & seditionis auctorem, & crucifigentes Iesum: qui non venerat, *nisi ad oues perditas domus Israel*: vt saluaret quod perierat. In Barraba intelligamus diabolũ: qui cum sit nox & tenebræ, transfiguratur in angelum lucis. Vnde & Apostolus loquitur: *Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? quæ societas luci ad tenebras? qui consensus Christi & Belial?* Neq; enim lucerna tollenda est, & ponenda sub modio, vel sub lecto, *sed supra candelabrũ, vt omnibus luceat.* Nec arbor malos afferens fructus, bonæ arboris est appellanda vocabulo: Vnde in Genesi mystico sermone narratur, quod diuiserit Deus inter lucem ac tenebras, quæ in principio super abyssum ferebantur. Quod autem bonus Saluator sit appellatus, ipse in Euangelio loquitur: *Ego sum pastor bonus. Pastor bon' ponit animam suam pro ouibus suis.* Lucem quoque esse se dicit: Ego sum lux mundi: & de dulcedine ipsius quotidie cœlesti pane saturati dicimus: *Gustate, & videte quam suauis est Dominus.* E contrario quando dicimus: *Libera nos à malo.* Et: *Mundus in maligno positus est*: diaboli cupimus insidiis liberari. Quod autem ipse tenebrarum & amaritudinis significetur nominibus, crebrius legimus. Sed & hoc possumus dicere, quod omnia contraria dogmata veritati amara sint, & sola dulcis veritas. Vnde cauendum est, ne pro veritate sequamur mendacium, ne pro lumine tenebras: *Multæ enim sunt viæ, quæ vidẽtur hominib' rectæ: & nouissima earũ perueniunt in profundum inferni. Est* quoque *iustus periens in iustitia sua*: Cui dicitur: Ne *sis iustus multum.* Quas ob causas Israel repromittit se via ambulaturum regia, nec ad sinistram, nec ad dextram declinaturum, & vt loquar quod sentio, difficile hoc maledicto quis carere potest.

Matt. 27 b. Matt. 15 c. 2. Cor. 12 a. Matt. 5 b. Luc 7 f. Gen. 1 a. Ioan 10 b. Ioan. 8 b. Psal. 33 b. Matt. 6 b. 1. Ioan. 5 d. Prou. 14 b. Eccles 7 c. Deut. 5 d.

E

rest: cum & malis frequenter adulemur propter potentiam, & bonos despiciamus propter inopiam. Vnde significantius [Prou. 17. c] [Sec. 70.] [Col. 2. b] [1. Tim. 4. b] interpretatus est Aquila: *Væ qui dicunt malo, bonus es: & bono, malus es*: Et in hunc congruit sensum illud, quod Salomon in prouerbiis loquitur: *Qui iudicat iustum iniustum, & iniustum iustum, abominabilis est vterque apud Deum.* Scribæ quoque & Pharisæi verba Saluatoris non recipientes, sed traditiones hominum & aniles fabulas, fecerunt bonum malum, & malum bonum.

bonum malum: ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. [a] Væ qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes. [b] Væ qui potentes estis ad bibendum vinum: & viri fortes ad miscendam siceram. [c] Qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. [d] Propter quod sicut deuorat stipulam lingua ignis, & calor flammæ exurit: sic radix eorum quasi fauilla erit: & germen eorum vt puluis ascendet. Abiecerunt enim legem Domini exercituum: & sermonem sancti Israel blasphemauerunt. [e] Ideo iratus est furor Domini in populum suum: & extendit manum suam super eum, & percussit eum: & conturbati sunt montes, & facta sunt morticina eorum, quasi stercus in medio platearum. In omnibus his non est auersus furor eius: sed adhuc manus

a *Væ qui sapientes estis, &c.*] Qui vobis, inquit, ipsis videmini sapientes esse, qui prudentiam sequimini non Dei, sed hominum: & cum non recipiatis Dei virtutem [1. Cor. 1.] Deique sapientiam, putatis vos esse sapientes? Inter sapientiam & prudentiam hoc dicunt interesse Stoici, quod sapientia rerum sit diuinarum humanarumque notitia, prudentia autem tantum mortalium. Consequenter [Luc. 11. g] autem hæc aduersum scribas dicuntur, & pharisæos, qui habentes clauem scientiæ, nec ipsi ad Christum introeunt, nec alios introire permittunt.

b ¶ *Væ qui potentes, &c. & viri fortes ad miscendam siceram,*] id est, ebrietatem. Quibus supra dixerat: *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, & potandum vsque ad vesperam, vt vino æstuetis*: de his etiam nunc loquitur: Qui potentes sunt ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam [Deut. 32. e] siceram: Qui inebriati vino draconis, & veneno aspidum insanabili, virtutes Domini calumniabantur. Et ipsi ebrii inebriabant populos: vt pari furore bacchantes, aduersus Dominum conclamarent. Iuxta tropologiam ante iam diximus, quod sacerdotes ingressuri tabernaculum Dei, non [Leuit. 10. b] [Num. 6. d] debeant vinum bibere & siceram: Quibus nunc addimus: quod Nazareis quoque præceptum sit, qui se sanctificant Domino, vt vinum & siceram, & omne quod de vuis est, non bibant, nec comedant, ne vuam quidem passam, & ace- [Prou. 31. a] tum ex vino. Sed & in prouerbiis præcipitur: Potentes, si iracundi sunt, vinum non bibant: ne, cum biberint, obliuiscantur sapientiæ. Inter vinum & siceram, iuxta anagogen hoc esse arbitror. Quod vinum è pluribus vna perturbatio est: verbi gratia: libidinis, auaritiæ, gulæ, & inuidiæ. Sicera autem, id est, ebrietas, omnes in se vitiorum continet passiones; quas rectius Latino sermone perturbationes possumus dicere, quod statum mentis euertant, & ebrios faciant nescire quid agant. Qui ergo præsunt, plurimum debent carere vitiis, & maxime ira, quæ furori proxima est: ne, quanto plus possint, tanto amplius subiectis noceant. Miscet siceram, qui cum ebrietate plenus sit, ad decipiendos homines, vmbras quasdam & imagines simulat se habere virtutum.

F

c ¶ *Qui iustificatis impium pro muneribus, &c.* Et hæc pars vitiorum est vineæ, quæ pro vuis fecit labruscas: & expectante Domino vt faceret iudicium, fecit iniquitatem, iustificans impium pro muneribus, & non causas, sed dona considerans, quæ excæcant etiam oculos sapientium. Vnde [Deut. 16. d] [Ephes. 5. d] [Gen. 9. c] cauendum est, *ne inebriemur vino, in quo est luxuria*, & nudentur fœmora turpitudinis nostræ, & adulemur impiis pro muneribus, & iustitiam iusti pro inopia despiciamus. Quod & in epistola Iacobi præcipitur: Ne honorantes impios di- [Iacob. 2. a] uites, & despicientes sanctos pauperes, fiamus iudices iniquitatis.

G

d ¶ *Propter quod sicut deuorat, &c.*] Propter superiores causas, superbiæ, & ebrietatis, & auaritiæ, quia pro vuis attulerunt spinas, & fœnum, ligna, stipulam, arsurosque vepres, ideo radix malitiæ eorum redigetur in fauillam, & [1 Cor. 3. c] omnis flos & pulchritudo diuitiarum & corporis, pulueri comparabitur. Non enim solum ista fecerunt, sed his gradibus peruenerunt ad blasphemiam, vt legem Domini non reciperent, & sermonem sancti Israel blasphemarent: de quibus supra legimus: *De* [Esa. 2. a] *Sion egredietur lex, & verbum Domini de Hierusalem.* Potest radix in malis cogitationibus accipi: fructus autem & germen in malis operibus atque sermonibus: vt quod in radice latet, monstretur in germine, quæ vtraque Domini incendio deuorabuntur. Vnde Apostolus: radicem amaritudinis ma- [Heb. 12. a] lorum, sursum loquitur germinantem.

e ¶ *Ideo iratus, &c.*] Quoniam abiecerunt legem domini exercituum, quam se daturũ per Hieremiam dominus pollicetur, dicens: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus: & fe-* [Hier. 31. f] *riam domui Israel, & domui Iuda fœdus nouum: non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die quando apprehendi manum eorum: vt educerem eos de terra Aegypti*: Et sermonem sancti Israel blasphemauerunt, dicentes: *Dæmonium* [Ioan. 8. f] *habet*, & *Samaritanus est*: Et *Nonne hic est filius fabri?* Idcir- [Matth. 13. g] co iratus est furor Domini in populum suum, qui prius iratus fuerat contra principes & potentes, qui sapientes erant [H] in oculis suis: & iustificauerunt impium pro muneribus, & deuorauerat eos quasi stipulam lingua ignis, & calor flãmæ exusserat: vt *potentes potenter tormenta paterentur*: Et exten- [Sap. 6. a] dit manum suam aduersum eum, quem vocat populũ suum: eo quod fuerit pars hæreditatis eius, & funiculus possessionis illius. Extendit autem manum, vt percutiat, & furor eius irascatur: de quo & in alio loco legimus: *Domine ne in furore* [Deut. 32. b] [Psalm. 6. a] *tuo arguas me, neque in ira tua corripias me.* Et Hieremias: [Hiere. 10. d] *Corripe nos*, inquit, *Domine verumtamen in iudicio, & non in furore.* Furere autem Dominus dicitur, non quod humanis perturbationibus subiaceat, sed quod nos qui delinquimus, nisi irascentem audierimus, Dominum non timeamus. [Rom. 2. a] Vnde & Apostolus scribit, quod bonitas Dei & patientia prouocet nos ad pœnitentiam: nos autem secundum duritiam & impœnitens cor nostrum, *thesaurizemus nobis iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei.* Quæ sit autem manus, quæ extenditur, vel eleuatur super populum peccatorem, Iob loquitur manifestius: *Manus enim* [Iob. 19. c] *Domini tetigit me.* Vnde & diabolus sciens potentem manum Domini, & brachium quod vniuersis gentibus re- [Iob. 2. b] uelatum est, dicit ad Dominum: *Mitte manum tuam, & tange omnia, quæ habet, nisi in faciem benedixerit tibi.* Quod autem quasi præteritum dicitur, quod futurum est, consuetudinem sequitur prophetalem, in qua tam certa sunt, quæ futura dicuntur, vt putentur esse præterita: Quod & in psalmis canitur: *Dederunt in cibum meum fel: & in siti* [Psal. 68. c] *mea potauerunt me aceto.* Et iterum: *Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestimentum meum miserunt sortem.* Quodque sequitur: *Et percussit eum*, id est, populum suum, *& conturbati sunt montes*: Montes quidam putant contrarias fortitudines, siue eos spiritus, qui in ministerio Dei sunt, & quibus traduntur peccatores ad puniendum. Nos autem hyperbolice dictum putamus: quod pro magnitudine malorum imminentium etiam montes commoueantur, & cadaueribus mortuorum repleantur omnes plateæ vrbium. Hoc accidisse Iudæis post

A passionem Domini sub Vespasiano & Hadriano, nemo dubitat. Cumque hæc facta sint, non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta, siue excelsa, quæ habitum irascentis & percutientis ostendit. Et notandum in his omnibus, quod non eis exprobret idololatriam, non alia peccata, propter quæ offenderunt Deum, sed quia abiecerunt legem Euangelii, & sermonem Domini blasphemauerunt.

manus eius extenta.[a] Et eleuabit signum in nationibus eius procul: & sibilabit ad eum de finibus terræ, & ecce festinus velociter veniet. Et non erit deficiens, neque laborans in eo: non dormitabit, neq; dormiet, neque soluetur cingulum lumborum eius, nec rumpetur corrigia calciamenti eius. Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extenti: vngulæ equorum eius vt silex, & rotæ eius quasi impetus tempestatis. Rugitus eius vt leonis: rugiet vt catuli leonum, & frendet & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eripiat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris: aspiciemus in terrã, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est caligine eius.

a *Et eleuabit signum, &c.*] Hebræi hunc locum de Babyloniis, & de Nabuchodonosor intelligunt prophetare: quod Dei voluntate adductus sit in Iudæam & Hierusalem, templumque subuerterit. Nos autem sequentes ordinem, & sequentia superioribus copulantes, ideo signum in nationibus procul eleuatum dicimus esse, & sibilasse Dominum, vel traxisse eos de finibus terræ: quoniam abiecerũt legem Euangelii, & sermonem sanctum blasphemarunt. Si enim de Babyloniis esset sermo, iuxta consuetudinẽ prophetalẽ dixisset: Vocabo eum, qui ab Aquilone est: eo quod iuxta Iudææ sitũ, Assyrii atque Chaldæi in Septentrionali plaga sint: Vel certe apertius Babylonios Assyriosq; describeret. Nunc vero dicendo: Leuabit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ: gentes
B longe positas significat, & quæ in terræ finib. cõmorantur: haud dubium, quin Romanos, & omnes Italiæ Galliarumque & Hispaniæ populos, qui sub Vespasiano & Hadriano Romano imperio subiacebant. Vnde & Italia ab eo, quod ibi Hesperus occidat, olim Hesperia dicebatur: Et hoc veniente populus percussus est. Et omnes Iudææ mõ-
C tes turbati sunt: vt interpretatus est Theodotio & Symmachus: vel commoti, vt Aquila posuit: vel παροξύνθη, id est, acerbati, vt LXX. transtulerunt: vt impetu hostium omnes replerentur plateæ cadaueribus mortuorum. Describit ergo sermo diuinus velocitatem venientis exercitus, qui non sua sed Domini venerit voluntate: imo attractus sit, & sibilo illius prouocatus quod non defecerit, nec tanto itinere laborauerit, & cupiditate prædandi, somnum oculis non admiserit, calciamenta quoque illius non sint attrita: sagittariorum multitudinem, equitum turmas, curruum quadrigarumque feruorem: quod instar leonis, non tam ad pugnandum, quam ad prædandum, & vorandum venerit: Et vlulatus vincentis exercitus marinis fluctibus comparatur. Ex quo notandum, vbicumque sonitus maris in scripturis appellatur quid significet. Cum igitur venerit Romanus exercitus, & tenuerit prædam, & non fuerit qui eruat, propheta compatiens affectu se iungit populo, & ait: Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis: Cœlum enim aspicere non audebimus, cuius habitatorem offendimus: Ex lux nostra, quam semper habebamus in Deo, tribulationum caligine obscurata est. Legi in cuiusdam commentariis hoc
D quod dicitur: Leuabit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ, de vocatione gentium debere intelligi, quod eleuato signo crucis, & depositis oneribus peccatorum, velociter venerint atque crediderint. Sed nescio quomodo huic sensui possint congruere quæ sequuntur.

Commentarij secundi in Esaiam finis.

E # DIVI HIERONYMI PRESBYTERI G
IN TERTIVM COMMENTARIORVM
ESAIÆ AD EVSTOCHIVM PROOEMIVM.

NON sufficit mihi voluminum magnitudo, quæ in explanatione Esaiæ prophetæ texitur; vbi aliquid prætermittere damnum est intelligentiæ. Quamobrem in singulis libris, qui tantum numerum ordinemque significant, breues præfatiunculas posui: teque virgo Christi Eustochium precor, vt in expositione difficillimæ visionis orationibus me iuues: in qua Deus omnipotés in sua cernitur maiestate: & duo Seraphim státia in circuitu eius, atq; clamantia: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, plena est omnis terra glocia eius, Et commotum liminare templi atque concussum, & domus Iudaica tenebris erroris impleta: Et comparatione diuinæ gloriæ propheta immunda labia habere se dicens, & habitare in medio populi blasphemantis, qui consona impietatis voce conclamabat: *Crucifige, Crucifige talem*. Et *non habemus regem, nisi Cæsarem*: Vnumque de Seraphim missum ad Esaiam, qui forcipe de altari carbone comprehensoc, prophetæ purgaret labia, & populus remaneret immundus. Tertius ergo in Esaiam liber hoc habet exordium. *Luc. 23. e* *Ioan. 19. c*

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM
LIBER TERTIVS.

CAP. VI.

ANno quo mortuus est rex Ozias vidi dominum sedentem super solium excelsum & eleuatum.[b] Et ea quæ sub ipso erant implebant templum.[c] Seraphim stabant super illud: sex alæ vni, & sex alæ alteri: Duabus velabant faciem eius: & duabus velabant pedes eius: & duabus volabant: Et clamabat alter ad alterum, & dicebat: Sanctus, sanctus, sanctus dominus exercituū: plena est

CAP. VI.

ANNO, *quo mortuus est rex Ozias vidi, &c.*] Sub quatuor regibus prophetasse Esaiam super Iudam & Hierusalem, primæ visionis titulo demonstratum est, id est sub Ozia, Iaotham, Achaz, & Ezechia. Mortuo ergo Ozia, sub quo dicta sunt vniuersa, quæ supra exposuim', successit filius eius Ioatham, qui regnauit annis sedecim, & fecit rectū in conspectu Domini, & *portam templi ædificauit excelsam*. Quo imperante, vidit Esaias *sedentem dominum super solium excelsum & eleuatum*, vt habitū regnantis ostéderet. F

4. Reg. 15. g

b *Et ea, quæ sub ipso erant, implebant templum*, (siue vt Theodotio & Symmachus transtulerunt) Et ea quæ sub pedibus eius erant, implebant templum.] Pro quo Lxx. interpretati sunt: Et plena domus gloria eius. De hac visione ante annos circiter triginta, cum essem Constantinopoli, & apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenū, tunc eiusdem vrbis episcopum, sanctarum scripturarum studiis erudirer, scio me breuem dictasse subitumque tractatum, vt experimentum caperem ingenioli mei, & amicis iubentibus obedirem. Ad illum itaque libellum mitto lectorem: oroque vt breui huius temporis expositione contentus sit. Oziam, quia sibi illicitum sacerdotium vendicabat, lepra fuisse percussum, sacra narrat historia: quo mortuo, dominus videtur in templo quod ille polluerat. Ex quo animaduertimus, regnante in nobis leproso rege, nos dominum in sua maiestate regnanté videre non posse, nec sanctæ Trinitatis nosse mysteria. Vnde & in Exodo postquam mortuus est Pharao, qui opprimebat Israel luto, & paleis, & lateribus: populus clamauit ad dominum, qui illo viuente clamare non poterat: Et Ezechiel, mortuo Phaltia, filio Bananiæ, pessimo principe, cadit in faciem suam: & voce excelsa clamat ad dominum. Pulchreque, iuxta Hebraicum, non ipse dominus implebat templum: Cuius cœlum thronus est, & *terra scabellum pedum eius*: & de quo in alio loco legimus: *Dominus in téplo sancto suo, dominus in cælo sedes eius*: *sed ea, quæ sub pedibus eius erant, implebant templum*. Quis sit auté iste dominus, qui videtur, in euágelista Ioanne, & in Apostolorum actis plenius discimus. Quorum Ioannes ait: *Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, & locutus est de eo*: Haud

Tom. 3. Epist. 142.

1. Par. 26. d

Exod. 2. d

Ezech 11. a

Infr. 66. a Psal. 10. a Ioan. 12. f

dubiū quin Christum significet. Rursum Paulus in Actis Apostolorū, vbi Romæ loquitur ad Iudæos: *Bene*, inquit, *spiritus sanctus locutus est per Esaiam prophetam ad patres nostros, dicens: Vade ad populum istum: & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis: incrassatum est enim cor populi huius: & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt: ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant: & conuertant se, & sanem eos.* Visus est autem filius in regnantis habitu: & locutus est spiritus sanctus propter consortium maiestatis, vnitatemque substantiæ. Quærat aliquis, quomodo nunc propheta dominum vidisse se dicat, & non absolute dominum, sed dominum sabaoth, vt in consequentibus ipse testatur: cum euangelista Ioannes dixerit: *Deum nemo vidit vnquam*: Et ad Moysen loquatur Deus: *Non poteris faciem meam videre: neque enim videbit homo faciem meam, & viuet*. Ad quod respondebimus, non solum patris diuinitatem, sed ne filii quidem, & spiritus sancti, quia vna in Trinitate natura est, posse oculos carnis aspicere, sed oculos mentis. De quibus ipse Saluator ait: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*. Legimus, quod Abrahæ visus sit Dominus in hominis figura: Et cum Iacob quasi homo luctatus sit, qui Deus erat: Vnde & appellatus est locus ipse phanuel: hoc est facies Dei. *Vidi* enim, ait, *dominum facie ad faciem, & salua facta est anima mea*. Et Ezechiel quoq; vidit dominum in forma hominis sedenté super Cherubim: à lumbis eius, & deorsum erat quasi ignis: & superiora habebát speciem electri. Ergo Deus natura non cernitur, sed videtur hominibus vt voluerit. H

Act. 28. g

Ioan. 1. b Exod. 33. d

Math. 5. a Gen. 32. g

פנואל

Ezech. 1. g

c ¶ *Seraphim stabant super illud, &c.*] Hob quod nos, sequentes alios interpretes & Hebraicam veritatem, in qua scriptum est, [a] ממעל לו: id est, ἐπάνω αὐτοῦ, quod Latine dicitur, super illud, vertimus, Lxx. transtulerunt κύκλῳ αὐτοῦ, id est, in circuitu eius: vt non super templum stare Seraphim, sed in circuitu domini describantur. Rursum, vbi nos diximus, quod vnus de Seraphim velaret faciem, & pedes eius: per quod intelligitur, Dei: in Hebræo scriptum habetur [b] רגליו & [c] פניו: quod potest interpretari, & eius, & suam: Vt Seraphim iuxta Hebræi sermonis ambiguitatem, & faciem, pedesque Dei, & suam faciem, ac pedes operire dicantur. In septuagesimo nono Psalmo legimus. *Qui sedes super Cherubim, manifestare*. Qui in nostra lingua interpretantur, multitudo scientiæ. Vnde & dominus in auriga modum super Cherubim aperte sedere ostenditur, Seraphim autem præter hunc lo-

a mimmaal lo.

b raglau c panau.

כרובים

A cum, in scripturis canonicis alibi legisse me nescio: qui stare dicuntur super templum, vel in circuitu Domini. Ergo errant qui solent in precibus dicere: *Qui sedes super Cherubim*, & Seraphim, quod Scriptura non docuit. [Psal. 79. a] [שרפים] Seraphim autem interpretatur ἐμπρησμοὺς, quod nos dicere possumus incendentes, siue comburentes: iuxta illud, quod alibi legimus: *Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos ignem vrentem.* [Psal. 103. a] [Hebr. 1. d] Vnde & Paulus Apostolus in epistula ad Hebræos, quam Latina consuetudo non recipit: *Nonne omnes*, inquit, *ministri sunt spiritus in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem accepturi sunt salutis?* Daniel quoque, cum in habitu regnantis Dominũ descripsisset, adiecit: *Millia millium ministrabant ei: & decies millies centa millia assistebant ei.* [Dan. 7. c] In Cherubim ergo ostenditur dominus: in Seraphim ex parte ostenditur, ex parte celatur. Faciem enim & pedes eius operiunt: quia & præterita ante mundum, & futura post mundum scire non possumus; sed media tantum, quæ in sex diebus facta sunt, contemplamur. Nec mirum hoc de Seraphim credere: cum & Apostoli Saluatorem credẽtibus aperiant, infidelibus abscondant: Et velum ante arcam fuerit testamenti. [Exod. 40. a] Alas quoque habere dicuntur propter velocitatem & in cuncta discursum: siue quia semper in altioribus commorantur. Neque enim illud quod de ventis dicitur: *Qui ambulant super pennas ventorum*: vere ventos iuxta fabulas poetarum & pictorum licentiam pennas habere testatur: sed celerem in cuncta discursum. [Psal 103. d] Et singuli senas alas: quia de fabricatione tantum mundi & præsentis sæculi nouimus. Quod autem clamat alter ad alterum: vel, iuxta Hebræos iste ad istum, id est, vnus ad vnum: inuicem se ad laudes Domini cohortantur, & dicunt: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus exercituum: vt mysterium Trinitatis in vna diuinitate demonstrent: Et nequaquam templum Iudæorum, sicut prius, sed omnem terram illius gloriã plenã esse testentur: qui pro nostra salute dignatus est humanum corpus assumere, ad terrasque descendere. B Denique & Moysi, cum pro adorato vitulo Dominum precaretur, vt parceret populo peccatori: respondit Dominus: *Propitius ero illis: Veruntamen viuo ego, & viuit nomen meum: quia implebitur gloria mea omnis terra.* [Num. 14. c] Et septuagesimus primus psalmus canit: *Implebitur gloria eius omnis terra.* Vnde & angeli clamabant pastoribus: *Gloria in excelsis Deo: & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* [Luc. 2. b] Impie ergo quidam, duo Seraphim, filium & spiritum sanctum intelligit: cum, iuxta euangelistam Ioannem, & Paulum Apostolum, filium Dei visum in maiestate regnantis, & spiritum sanctum locutum esse doceamur. Quidam Latinorum duo Seraphim, vetus & nouum instrumentum intelligunt: quæ tantum de præsenti sæculo loquuntur: vnde & sex alas habere dicuntur, & faciem Dei pedesque velare, & certatim proferre testimonium veritatis, & omne, quod clamant, Trinitatis sacramenta monstrare: Et mirari adinuicem quod dominus Sabaoth in forma Dei patris positus, formam serui acceperit, & humiliauerit se vsque ad mortem, mortem autem crucis: & nequaquam, vt prius, cœlestia eum tantum, sed & terrena cognoscant. [Philip 2. a]

a ¶ *Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis, &c.*] Clamantibus Seraphim, & in tota terra Trinitatis mysterium prædicantibus, quam passionem domini Saluatoris terra vniuersa cognouit, statim commotum est, siue sublatum liminare templi, & omnes illius cardines conciderunt, impleta Saluatoris comminatione dicentis: *Relinquetur vobis domus vestra deserta.* [Matt. 23. d] Et quam pulcher ordo verborum: Postquam terra repleta est gloria domini sabaoth: Iudæorum templum impletum est ignorantiæ tenebris, & caligine, & fumo, qui noxius est oculis. Vel certe per fumum templi monstratur incendium: prius enim euangelium Saluatoris in toto orbe prædicatum est: & post quadraginta duos annos dominicæ passionis, capta Hierusalem, templumque succensum est. C Iudæi putant tẽplum impletum fumo, thymiama significare, id est, incensum: & per hoc aduentum diuinæ maiestatis.

b ¶ *Et dixi: Væ mihi quia tacui: quia, &c.*] Et Abraham, postquam vidit Dominum, & audiuit vocem eius, terram & cinerem esse se dicit: [Gen. 18. d] & Esaias, iuxta LXX. interpretes, compunctum se esse testatur, dicens: ὦ τάλας ἐγὼ ὅτι κατανένυγμαι, id est, ô miser ego, quoniam compunctus sum: non ubi alia crimina, sed quia labia haberet immunda. Felix conscientia, quæ tantum in sermone peccauit: non suo vitio, sed societate populi habentis polluta labia, cum quo loqui sæpissime cogebatur. Ex quo ostenditur noxium esse, viuere cum peccatoribus: Qui enim *tangit picem, inquinabitur ab ea.* [Eccles. 13 a] Sed quia in Hebræo legimus: *Væ mihi quia tacui*: plangit se propheta, quia non fuerit dignus laudare dominum Sabaoth cum Seraphim: quos angelicas fortitudines intelligimus. Non fuit autem ausus laudare Dominum, quia labia habebat immunda. Et propterea labia habebat immunda, quia cum peccatore populo versabatur. Vel certe ita intelligendum: Quia tacui non audacter Oziam impium regem corripui: Ideo labia mea immunda sunt, & laudes Domini cum Angelis cantare non audeo: ne mihi dicatur: *Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meum per os tuum?* [Psal. 49 c] Non est enim pulchra laudatio in ore peccatoris. [Eccle. 15 b] Hoc autem dicimus, non quod Esaiam talem fuisse doceamus, sed quod ipse pro humilitate & immundis tantum labiis, indignum se Dei laude fateatur.

c ¶ *Et volauit ad me vnus de Seraphim, &c.*] Volauit vel missus est vnus de Seraphim: qui interpretatur incendens: vt prophetæ labia purgaret immunda, & pruna vel calculo, quem de altari tulerat, excoqueret. D Multi autem putant duos esse Seraphim, quia clamabat alter ad alterum: cum & de pluribus possint singuli clamare ad singulos. Et LXX. editio magis significet plurimos; qui interpretati sunt, καὶ σεραφὶμ εἱστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ, id est, Seraphim stabant in circuitu eius. Quod si de duobus diceretur, non in circuitu, sed ex vtraque parte dixissent. Et hoc conuenit angelorum multitudini, quæ in Dei ministerium præparata est. Seraphim autem plurali numero appellantur, & singulari seraph: sicut cherubim & cherub. Quod autem altare, sub quo animæ martyrum sunt, videatur in cœlo; & Ioannes in Apocalypsi loquitur: [Apoc 6. c] & calculus iste, qui à solis LXX. ἄνθραξ, id est, carbunculus est interpretatus, potest non carbonem significare, vel prunam, vt plerique existimant, sed ἄνθρακα, id est, carbunculum lapidem: qui ob coloris flammei similitudinẽ igneus appellatur. Ex quo intelligimus, altare Dei plenum esse carbunculis, hoc est ignitis calculis, & prunis, peccata purgantibus. Vnde scriptum de Deo legimus: *Carbones succensi sunt ab eo.* [Psal 17. b] Et de ipso domino dicitur, quod ignis consumens sit. [Deut. 4 d] Et Saluator in Euangelio: *Ignem veni mittere super terrã*, vt baptizaret in spiritu sancto, & igni. [Luc. 12. f] *Vniuscuiusq; enim opus quale sit, ignis probabit.* [1. Cor. 3. c] Et qui saluãdus est, sic saluabitur quasi per ignem transierit. Et hoc notandum, quod ad Hieremiam, cui dictum est: *Priusquam te formarẽ in vtero, noui te: & in vulua matris tuæ sanctificaui te*: [Hierem. 1. b] quia labia nõ habebat immunda, sed tantum dixerat, nescio loqui quia iuuenis sum: extendit ipse Dominus manum suam, & tetigit os eius, & dixit: *Ecce dedi sermones meos in os tuum.* Porro ad Esaiã, qui dixerat: *Vir pollutis labiis ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito*: non Dei manus porrigitur, sed Seraph mittitur à Deo, vel volat propria volũtate, quia huic officio mancipatus est. Et in manu sua tenet calculum, *quem*, iuxta LXX. & Theodotionem, τῇ λαβίδι, id est, *forcipe*: iuxta Aquilam & Symmachum, qui Hebraicum sunt secuti, *forcipibus* apprehendit, id est במלקחים, vt tangeret os eius, & pristina delicta purgaret. [d Melcaheim.] Manus autem & à Deo & Seraph mittitur: vt propheta sui corporis membrum

est omnis terra gloria eius. [a] Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis, & dom[9] impleta est fumo. [b] Et dixi: Væ mihi quia tacui: quia vir pollutus labiis ego sũ, & in medio populi polluta labia habẽtis ego habito: & regẽ dominum exercituum vidi oculis meis. [c] Et volauit ad me vnus de Seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari: & tetigit os meum, & dixit. Ecce & tetigi hoc labia tua, & auferetur iniquitas tua: &

E brum videns, tactu non terreatur externo. Quidam nostrorum forcipem, quo calculus comprehenditur, duo testamenta putant, quæ inter se spiritus sancti vnione sociantur. Quia vero sedens dominus introducitur; & sedens in templo, & domus impleta est fumo, vt Iudæi putant, thymiamatis: consequenter ponuntur [*Exod. 27.*] & forcipes, quas & in sacerdotali ministerio legimus.

& peccatum tuum mundabitur. [a] Et audiui vocem Domini dicentis: Quem mittã, & quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego, mitte me. [b] Et dixit: Vade, & dices populo huic: Auditu audite, & nolite intelligere: & videte visu, & nolite cognoscere: Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude: ne fortè videat oculis suis & auribus audiat, & corde

a ¶ *Et audiui vocem domini dicentis, &c.*] Pro eo quod & nos & alij omnes interpretes transtulerunt, nobis, quod [*c lanu.*] Hebraicè dicitur לנו, nescio quid volentes LXX. posuerunt πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, id est, ad populum istum, quod penitus in Hebræo non habetur. Quando autem ex Dei persona [*Gen 1. c*] dicitur, nobis: illo sensu accipiendum est, quo & in Genesi legitur: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*: vt Sacramentum indicet trinitatis. Quomodo enim in Euangelio legimus dicentem dominum: [*Ioan 10 f*] *Ego & pater vnum sumus*: & vnum, ad naturam referimus: sumus, ad personarum diuersitatem: Sic domino iubente trinitas imperat. Propterea autem non dicit dominus, quem ire præcipiat, sed proponit audientibus optionem: vt voluntas præmium consequatur. Et Propheta non temeritate & arrogantia propriæ conscientiæ se ire promittit, sed fiducia: quoniam purgata sunt labia eius, & ablata iniquitas, mundatúmque peccatum. Ergo & Moyses, cui dixerat dominus: [*Exod. 3. c. & 4. 6.*] *Veni mittam te ad Pharaonem regem Aegypti*, & ille ait: *Obsecro domine, non sum dignus prouide alium, quem mittas*: Siue, vt in Hebræo legitur, *Mitte quem missurus es*: non de contẽptu, sed de humilitate respondit: quia nihil de purgatis labijs suis audierat, qui omni sapientia Ægyptiorum fuerat eruditus. Et Esaias non suo merito, sed domini gratia, quia purgatus est, offert se ad ministerium. Alij autem putant idcirco se F obtulisse Esaiam, quia existimabat populo prospera nunciaanda, sed quia audiuit: Vade dic populo huic: Auribus audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non cognoscetis: propterea in consequentibus dicente ad eum voce domini, [*Esai. 58. a*] *Clama*, non statim clamat, sed interrogat, [*Hier. 25. d*] *Quid clamabo?* Et Hieremias, cui dictum fuerat: *Accipe calicem, & potionabis omnes gentes, ad quas ego mittam te*: libenter accipiens suppliciorum calicem, vt aduersarijs gentibus propinaret, biberentque, & vomerent, & caderent: postquam audiuit, vade, & primum propinabis Hierusalem: Respondit: [*Ibid. 20. d*] *Decepisti me domine, & deceptus sum*. Hæc Hebræorum obseruatio est. Cæterum nos dicimus non temeritatis esse, sed obedientiæ, domino se obtulisse mittendum.

[*Act. 28. g*] b ¶ *Et dixit: vade, & dices populo huic, &c.*] LXX. hunc locum ita interpretati sunt: vt Euangelista Lucas in Apostolorum actibus posuit: *Cumque inuicem non essent consentientes* (haud dubium, quin Iudæi) *discedebant: dicente Paulo vnum verbum: Quia bene spiritus sanctus locutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros: dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis: incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt: & oculos suos compresserunt: ne forte videant oculis suis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertant se, & sanem illos.* Quo autem hæc prophetia impleta sit tempore, ipse Apostolus Paulus in consequentibus loquitur: Notum ergo sit vobis, quoniam gentibus missum est hoc salutare Dei: & ipsi audient. Vnde & in eisdem Apostolorum Actis legimus, [*Act. 13. f*] quod Paulus & Barnabas Iudæis nolentibus credere dixerint: *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes*: sic enim præcepit nobis dominus: Posui te in lucem gentibus, vt sis in salutem vsque ad extremum [*Esa. 49.*] terræ. Ergo secundum LXX. facilis interpretatio est: quod Esaias Propheta domino imperante prædicat, quid populus sit facturus. In Hebraico difficultas est, quomodo ipse Deus præcipiat populo, vt auditu audiat, & non intelligat: & videns videat, & non agnoscat: & postea pro-

G pheta inducatur loquens, & dominum precetur, & dicat: Excæca cor populi huius: & aures eius aggraua, & oculos eius claude: ne forte videat oculis suis, & auribus audiat, & corde intelligat, & conuertatur, & sanetur. Ac primum soluenda est illa quæstio, quæ nobis obijci potest: quare Apostolus Paulus cum Hebræis disputans, non iuxta Hebraicum, quod rectum esse cognouerat, sed iuxta LXX. sit locutus. Euangelistam Lucam tradunt veteres [*Col. 4 d*] Ecclesiæ tractatores medicinæ artis fuisse scientissimum, & magis Græcas literas scisse, quam Hebræas. Vnde & sermo eius tam in Euangelio quam in Actibus Apostolorum, id est, in vtroque volumine, comptior est, & secularem redolet eloquentiam: magísque testimonijs Græcis vtitur, quam Hebræis. Matthæus autem, & Ioannes, quorum alter Hebræo, alter Græco sermone Euangelia texuerunt, testimonium de Hebraico proferunt: vt est illud. [*Matt. 2. d*] *Ex Aegypto vocaui filium meum*. Et: [*Ioan 7. f*] *Quoniam Nazaræus vocabitur*. Et: *Flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ*. Et: [*Ioann 19. g*] *Videbunt in quem compunxerunt*, & cætera his similia. Pauli quoque idcirco ad Hebræos Epistolæ contradicitur, quod ad Hebræos scribens vtatur testimonijs, quæ in Hebræis voluminibus non habentur, quod si aliquis dixerit Hebræos libros posteà à Iudæis esse falsatos: audiat Origenem, quid in octauo volumine explanationum Esaiæ huic respondeat quæstiunculæ: quod nunquam dominus, & Apostoli, qui cætera crimina arguunt in scribis & Pharisæis, de hoc crimine, quod erat maximum, reticuissent. Sin autem dixerint, post aduentum domini Saluatoris, & prædicationem Apostolorum, libros Hebræos fuisse falsatos: cachinnum tenere non potero: vt Saluator, & Euangelistæ, & Apostoli ita testimonia protulerint, vt Iudæi postea falsaturi erãt. De præ- H senti autem loco hoc dicendum est, frustra nos ad LXX. translationem confugere: ne blasphemum videatur esse quod iuxta Hebraicum dicitur: Auditu audite, & nolite intelligere: & videte visionem, & nolite cognoscere: cum huiusmodi testimonia etiam in LXX. interpretibus reperiamus: vt est illud in Exodo, quod ad Pharaonem dicitur: [*Exd 9 c*] *Propterea suscitaui te, vt ostendam in te virtutem meam*. Si autem ipse suscitauit, & indurauit cor Pharaonis ne crederet: & de alijs [*Rom 11. b*] dicitur. *Dedit eis Deus spiritum compunctionis: oculos vt non* [*Psal. 68 a*] *videant, & aures vt non audiant*. Et in Psalmis. *Fiat mensa eorum in laqueum, & in captionem, & in scandalum*, & in retributionem: *obscurentur oculi eorum, ne videant, & dorsa eorum semper incurua*, non sunt illi in culpa, qui non vident, sed ille, qui dedit oculos ad non videndum. Ergo & absque hoc testimonio, quod nunc conamur exponere, manet eadem quæstio in Ecclesijs: & aut cum ista soluentur & cæteræ: aut cum cæteris & hæc indissolubilis erit. Locum istum B. Apost. Paulus plenius explicat ad Romanos: & quod ille pene tota Epistola prosecutus est, nos superfluum facimus, si voluerimus breui sermone comprehendere. Dicit enim post multa: [*Rom 11 d*] *Conclusit Deus omnes in incredulitatẽ, vt omnibus misereatur*. Admiransq; domini Sacramenta intulit: *O profundum diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam inscrutabilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius*. Et iterum de Iudæorum incredulitate disputans ait: *Numquid sic peccauerunt, vt caderent? absit: sed illorum delicto salus est gentibus ad æmulandum eos*. Et post modicum. *Si enim abiectio eorum reconciliatio mundi, quæ assumptio eorum, nonne vita ex mortuis?* [*Ibidem.*] Et iterum. *Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc, vt non sitis vobismetipsis prudentes, quia cæcitas ex parte facta est in Israel, donec plenitudo gentium introeat, & tunc omnis Israel, saluus fiat*, Et post paululũ. *Iuxta Euang. quidẽ inimici propter vos, iuxta electionẽ autẽ dilecti propter patres, absq; pœnitẽtia enim sunt donationes, & vocatio Dei. Sicut enim, vos*, inquit, *aliquando non credidistis Deo, nunc autẽ estis misericordiã consecuti propter eorum incredulitatẽ, sic & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, vt & ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim Deus omnia in incredulitatem, vt*

A *omnibus misereatur*. Ergo non est crudelitas Dei, sed misericordia, vnam perire gentem vt omnes saluæ fiant: Iudæorum partem non videre, vt omnis mundus lumen accipiat. Vnde & ipse dominus in Euangelio Sacramen- Ioan 9.g
tum cæci à natiuitate qui receperat oculos, vertit ad tropologiam: & dicit: *In iudicium ego veni in hunc mundum, vt videntes non videant, & non* Luc.2.e
videntes videant. Et in alio loco Symeon loquitur: *Ecce hic positus est in ruinam, & in resurrectionem multorum*. Illis itaque non videntibus, nos videmus: illis cadentibus, nos resurgimus. Quod intelligens Propheta quodam modo aliis verbis dicit: O domine præcipis mihi loqui populo Iudæorum: vt audiant & non intelligant Saluatorem: & videant eum, & non cognoscant: Si vis implem iussionem tuam: & totum saluari mundum, quod & ego fieri desidero; tu excæca cor populi huius, & aures aggraua, & oculos claude, ne intelligant, ne audiant, ne videant. Si enim illi viderint, & conuersi fuerint, & intellexerint, & sanati fuerint, totus mundus non recipiet sanitatem. Ex quo animaduertimus, quamuis graue sit peccatum, si quis conuertatur, eum posse sanari. Simulque & hoc intelligendum, quod pro magnitudine sceleris, etiam pœnitentia indigni
B iudicati sint. Ipso domino dicente ad Hierusalem: *Quoties*
Matt.23.d *volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos sub alas, & noluisti.*

a ¶ *Et dixi: vsquequo Domine, &c.*] Dicente domino: Vade & dic populo huic, quod audiat, & non audiat: videat & non videat: idcirco autem nec audiat, nec videat, quia non sit intellecturus verba domini, nec eius opera co-
Deut 32.b gniturus: quoniam *incrassatus est, & dilatatus, & oblitus creatoris sui*: Propheta respondet, & quærit solicitus de populo suo: Vsquequo domine hæc sententia permanebit: vt audiens non audiat, vidensque non videat? Cui respondit dominus: tamdiu non audiet, & non videbit, & excæcatum habebit cor: donec ciuitates Iudææ, Vespasiano Titoque pugnantibus, penitus subuertantur: intantum vt ne nomen pristinum quidem permaneat: & domus, si quæ remanserint, sine habitatore sint, & terra redigatur in solitudinem, & vel fuga vel captiuitate in totum orbem Iudaicus populus dispergatur, & nequaquam in Iudæa vt prius: sed in cunctis gentibus Iudæorum populus multiplicetur. Quid autem dico multiplicetur? tanta erit infelicitas residui populi, vt ad comparationem prioris multitudinis, vix decima pars remaneat. Cumque & in ipsa terra fuerit solitudo (dupliciter enim locus iste intelligi potest, quod decima pars & in toto orbe vix remaneat, & in ipsa Iudæa vix parua pars populi reseruetur) rursum ipsæ reliquiæ erunt in deprædationem, quãdo post annos ferme quinquaginta Hadrianus venerit, & terram Iudæam fuerit penitus deprædatus, intantum vt terebintho & quercui quę glandes amiserint, comparetur. Denique post extremam vastitatem, etiam leges publicæ pependerunt, & prohibiti sunt Iudæi terram, de qua eiecti fuerant, ingredi. Si quis autem
Soph. 1. crediderit in Christum, & impletum fuerit illud quod supra legimus. *Nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semẽ, quasi Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus*: quãdo iuxta Apostolum, reliquiæ saluabuntur, hoc semen sanctum erit: & de Apostolorum germine cunctæ Ecclesiæ pullulabunt.
Rom 9. Quod diximus, *sanctum semen erit quod steterit in ea*. Vel iuxta Aquilam, *semen sanctum erit germen eius*, in LXX. interpretib. non habetur: sed de Hebraico & Theodotionis editione ab Origine additum, in Ecclesiæ fertur exem- C
plaribus, vt *postquam intrauerit plenitudo gentium, tunc* Rom.11.e
omnis Israel saluus fiat, impleatur etiam in hoc sermo domini, dicentis. *Ego occidam, & ego viuificabo, percutiam, &* Deut 32.f
ego sanabo.

corde intelligat: & conuertatur & sanetur.[a] Et dixit: vsquequo domine? & dixit, donec desolentur ciuitates absque habitatore: & domus sine hominibus, & terra relinquatur deserta. Et longe faciet dominus homines: & multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ. Et adhuc in ea erit decimatio: & rursum erit in deprædationẽ, sicut terebinthus, & sicut quercus quæ proiecit fructus suos: sanctum semen erit quod steterit in ea.

CAP. VII.

b ET factum est in diebus Achaz filij Ioathã filij Oziæ regis Iuda: Ascendit Rasim rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex Israel, in Hierusalem ad præliandum contra eam: & non potuerunt debellare eam. Et nunciauerunt domui Dauid dicentes: consensit Syria cum Ephraim: & commotum est cor eius: & cor populi illius, sicut mouentur ligna syluarum à facie venti. [c] Et dixit Dominus ad Esaiam:

CAP. VII.

b ET *factum est in diebus, &c.*] Ozias qui & Azarias, rex Iuda, regnauit in Hierusalem annis quinquaginta duobus. Cuius extremo iam tempore vidit Esaias quæ præteritus sermo disseruit. Quo 4. Reg. 15.a
mortuo, & regnante pro eo Ionatham filio eius, rege iustissimo, vidit statim Propheta dominum Saluatorem in sua maiestate regnantem, & annunciantem Iudaici populi cæcitatem, & subuersionem Hierusalem, & cæterarum vrbium sub Vespasiano & Hadriano, & quomodo in Apostolis reliquiæ sint saluandæ. Tertius rex filius Ioa- 4. Reg 16.
than succedit Achaz impiissimus: qui clausit ianuas tem- 2. Par. 28.
pli, & in valle Benhennon adorauit Baalim: & filium 4. Reg. 16.e
suum idolis consecrauit: ita vt auferret altare æneum, quod Salomon fecerat: & poneret in templo Dei altare idolorum, cuius exemplar de Damasco acceperat. Iuste igitur à domini auxilio derelictus est, & consurrexerunt aduersis D
eum Rasin, rex Syriæ, id est, Aram, & Phacee, filius Romeliæ, rex Israel in Samaria, & venerunt in Hierusalem, vt 2. Par. 28.
expugnarent eam. Legimus in Paralipomenon libro. Rasin, regem Damasci, victo Achaz, multos de Iudæa Damascum transtulisse: & Phacee, filium Romeliæ, regem decem tribuum, quæ appellabãtur Israel, & regnabat in Samaria, vna die centum viginti millia percussisse de Iuda hominum bellatorum, & ducenta millia mulierum, puerorumque & puellarum, cum infinita præda in Samariam duxisse captiua. De quo certamine Propheta nunc tacuit: sed secundum refert prælium: quando experimentum habentes fortitudinis suæ atque victoriæ, & inuitati prædæ magnitudine, rursum veniunt ad Iudæam, & Hierusalem cupiunt debellare, & non potuerunt, quia auxiliatus ei est dominus: vt sub occasione misericordiæ, qua populum liberabat obsessum, filium suum nunciaret de virgine nasciturum. Quod cum audisset domus Dauid, hoc est, domus regia, Syriam scilicet & Ephraim, Rasin & Phacee iuncto venire exercitu, exterrita est, atque pertimuit: & tam rex quam populus ita contremuerunt, vt putares arborum folia ventorum flatibus ventilari. Iuxta Anagogen facilis interpretatio est: Quod regnante Achaz, rege impio, rex Aram, qui interpretatur excelsus atque sublimis (vt ארם
indicet arrogantiam sapientiæ secularis) & Phacee filius Romeliæ) qui & ipse iuxta Osee prophetam ex tribu fuit Osee 1.
Ephraim, de qua Hieroboam filius Nabath vitulos aureos in Bethel & Dan constituerat: & à domo Dauid Dei populum separarat) refertur ad hæreticos, consentientes 3. Reg. 12.e
sibi, vt expugnent Ecclesiam. Quod cum audierit domus Dauid: quem in Ezechiele bonum pastorem legimus Ezech 34.f
suscitandum: & populus eius, simpliciter credens in dominum, pertremiscet. Et ideo pertremiscet, quia non arboribus frugiferis, sed infructuoso saltui comparatur. Eosdem autem hæreticos atque gentiles contra domum Dauid argumentorum & dialecticæ artis gladiis dimicare nulli dubium est: vt qui inter se discrepant, in Ecclesiæ op- Luc. 23.b
pugnatione consentiant: iuxta illud, quod Herodes & Pilatus, inter se discordantes, in domini passione amicitia fœderantur.

c ¶ *Et dixit Dominus ad Esaiam: Egredere in occursum*

Achaz

Esaiam. Egredere in occursum Achaz, tu & qui derelictus est Iasub filius tuus, ad extremum aquæ ductus piscinæ superioris, in via agri fullonis. Et dices ad eũ: Vide vt fileas: noli timere, & cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium istorum in ira furoris Rasin & Syriæ, & filii Romeliæ: eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum: Ephraim & filius Romeliæ, dicentes: Ascendamus ad Iudam, & suscitemus eum, & euellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel. Hæc dicit dominus Deus: non stabit, & non erit istud: sed caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Rasin: & adhuc sexaginta & quinque anni, & desinet Ephraim esse populus. Et caput Ephraim Samaria: & caput Samariæ filius Romeliæ: Si non credideritis, non permanebitis. a Et adiecit dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum à domino Deo

E

שאר

Achaz tu & qui derelictus est Iasub, &c.] Iasub, filius Esaię, quæ interpretatur relictus atque conuertens, in typum populi Iuda, qui erat de duorum regum manibus liberandus, iubetur egredi cum parente, & occurrere Achaz, regi Iudæ, in loco aquæ ductus piscinæ superioris, in via agri fullonis:

Infr. 36. a

vbi postea lecturi sumus sub Ezechia rege Iuda stare Rabsacem: & ex præcepto Sénacherib regis Assyriorum Dei populum blasphemare. In quem locum egressi sunt, missi ab Ezechia principes ciuitatis, quos in Regum volumine legimus.

4. Reg. 18 d

Præcipiturque Achaz, quãuis impio regi propter domini misericordiam, vt agat silentium: & non terreatur, neque formidet cor eius, putans se passurũ similia, quæ prius sustinuerat. Duas autem caudas titionum, id est, torrium fumigantium, vocat Rasin regem Syriæ, & Phacee, filium Romeliæ, regẽ Samariæ, eo quod in illis finitũ sit regnum Syriæ, id est Damasci, & regnum Samariæ, id est, decem tribuum, quæ alio nomine appellabantur Ephraim. Scriptum est enim quod Theglaphalassar, rex Assyriorum, sub rege Achaz ascenderit in Damascũ, & vastauerit eam, & transtulerit habitatores eius Cyrenem, & Rasin interfecerit: & quod tetenderit insidias Phacee, filio Romeliæ, Osee, filius Ela: & percusserit eum & interfecerit, & regnauerit pro illo in Israel annis nouem: & quod venerit Salmanasar rex Assur, & obsederit Samariam, quæ nunc Sebaste vocatur, tribus annis, & nono anno regni Osee ceperit eam: vinctumque Osee in carcerem miserit, & transtulerit *Israel in Assyrios*, posueritque eos in *Hala, & in Habor, iuxta fluuium Gozan, in ciuitatibus*, siue Lxx. transtulerunt, *in montibus Medorum*, quãuis enim inierint consilium hi duo reges pessimi, vt ascenderent ad Iudã, cuius regio in montibus sita est, & suscitarent eum quiescentem, & quodammodo dormientem, suoq; imperio subiugarent, & superponerent ei regem filium Tabeel, quæ interpretatur bonus Deus: vt vel hominem hoc nomine: vel idolum demonstrarẽt: tamen hæc dicit dominus Deus: Non stabit hoc consilium: sed interim modo caput Syriæ vrbium erit Damascus: & in ipsa Metropoli Damasco imperabit Rasin. Porro in Ephraim propter Hieroboam filium Nabath, qui primus regnauit de Ephraim, erit caput Samaria: hoc est regia domus in vrbe Samariæ caput erit filius Romeliæ, id est, Phacee: regnum autem decem tribuum, id est, populi Ephraim: post sexaginta & quinque annos esse cessabit. Quod nisi diligentius attendamus; stare non poterit. Duodecimo enim anno Achaz, filii Ioathan, in tribu Iuda regnauit Osee super Samariam, & nono anno imperii sui captus est. Regnauit autem Achaz super Iudã annis sedecim: post cuius mortem septimo anno imperij sui obsessus, & nono captus est Osee, & destructa Samaria, omnisque populus est transductus in Medos: ita vt, si voluerimus sedecim annos Achaz, & septem Osee ponere, efficiantur anni viginti tres, aut, vt multum, vigintiquinque, & vbi erunt sexaginta & quinque anni, in quibus regnum Israel dicitur finiendũ? Igitur Hebræi hunc locum ita edisserunt: vt Amos, qui sub Ozia cœpit prophetare, quando & Esaias prophetiæ suæ habuit exordium, primus prophetauerit contra Israel, dicẽs: Israel autem captiuus ducetur de terra sua. Titulus quoque prophetiæ eius contra Samariam sit: & prophetare cœperit in diebus Oziæ regis Iuda, ante duos annos terræ motus: quem volunt eo tempore accidisse, quo ingressus Ozias in templum Dei, sibi sacerdotium vendicabat: & terra percussa est: & cineres altaris effusi sunt: & ipse rex percussus est lepra. Volunt autem annum fuisse vigesimumquintum Oziæ, quando hæc acciderunt: cuius reliqui anni sunt vigintiseptem: Ozias enim regnauit annos quinquaginta duos: post eum regnauit Ioathan filius eius annis sedecim: & huius filius Achaz annis aliis sedecim: post quẽ regnauit Ezechias, cuius sexto imperii anno capta Samaria est: atque ita efficiuntur simul annos sexaginta quinque. Hæc per prophetam domino prædicente: & Achaz & populus futura non credidit. Vnde subiungitur: Si non credideritis, non permanebitis: vt Symmachus transtulit, id est, & vos non permanebitis in regno vestro: sed in captiuitatẽ ducemini, sustinentes eorum pœnas, quorum imitati estis infidelitatem. Vel certe iuxta Lxx. οὐδὲ μὴ συνῆτε, id est, non intelligetis. Et est sensus: Quia quæ dominus dicit futura, non creditis; intelligẽtiam non habebitis. Hæc iuxta historiam diximus. Cæterum, iuxta cœptam tropologiam considerãdũ est, quod impio regi Esaias iubeatur occurrere, exiens de loco suo, nõ in principio aquæ ductus: sed in extremis finibus piscinæ superioris: quæ erat in agro fullonis, vbi sordes & maculæ purgabantur. Quamuis enim Achaz regnaret super Iudam: tamen, quia impius erat, in superioris piscinæ extremis finibus morabatur. Ergo Deus non tam regis miseretur, quem indignũ existimabat salute, quam populi sui. Duas autem caudas torrium fumigantium: vt prius diximus; vocat sapientiam sæcularẽ, hæreticumque sermonem, quorum finis exustio est. Qui frustra inierent consilium, vt ascenderent contra Iudam: & quasi negligentem & dormientem caperent: & suis erroribus copularent: ponerentque super eum regem filium Tabeel: hoc est, bonum Deum. Vterque enim aduersarius apud se veritatem, apud se existimat optimam esse doctrinã. Denique Marcion hæreticus boni Dei filium, hoc est, alterius putat esse Christum, & non iusti, cuius prophetę sunt, quem sanguinarium, crudelem & iudicem vocat. Hæc illis dicentibus dominus comminatur, quod non stet consilium ipsorum: sed interim nunc quamdiu mundus iste stat: & ea, quæ mundi sunt in suis finibus, & in suis vrbibus dominentur. Cum autem consummationis tempus aduenerit, hoc est, sexaginta quinque anni; & tam mundi res, quæ in sex diebus factę sunt, quam omnia, quæ ad quinque sensus pertinent, finem acceperint: tunc vniuersa esse soluenda, quæ gentiles & hæretici futura non credunt, & propter infidelitatem, non intelligunt quę dicuntur.

4. Reg. 16.
4. Reg. 17. a
F
טבאל
4. Reg. 17. a
4. Reg 16 a
4. Reg 18 b
Amos 1. a
2. Par. 26 d
4. Reg. 15. a
Ib. d. g
G
H

a ¶ *Et adiecit dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum, &c.*] Qui prius per prophetam locutus fuerat ad Achaz, vide vt sileas: noli timere, & cętera Illo non credente, & ideo non intelligente, ipse loquitur ad Achaz: vt saltem auctoritate domini territus, suscipiat quę dicuntur. Quia tibi, inquit, videtur esse difficile, quod regna potentissima breui tempore finienda sint: & tu cum populo tuo de magno periculo libereris: *Pete tibi signum*, nequaquam ab idolis, quorum errore retineris: sed à domino Deo tuo, qui tibi auxilium pollicetur: & ipsum signum optionis tuæ est vnde postules, siue de profundo, siue de excelso: Quod cum soli Lxx. dixerint: cæteri iuxta Hebraicum significantius transtulerunt, de profundo inferni. Ergo sicut profundum, infernum significat: ita excelsum supra, cœlos intelligere debemus: vt cum de inferno, siue de excelso signum acceperis, credas futura quæ dixi: Vis inquit, vt scindatur terra & grandi hiatu inferi pateant, qui in corde terræ esse dicuntur, an vt aperiantur cœli? Quod vtrumque ad typum pertinet mortis Domini, & ascensionis: Qui enim descendit, ipse est, qui & ascendit. Et in Apostolo legimus: *Ne dixeris in corde tuo: quis ascendet in cœlum? hoc est Christum deducere: Aut, quis descendet in abyssum? hoc est Christum de mortuis reducere.* Et in alio loco de Christo disputans, ait: *Quæ sit latitudo, & longitudo, & excelsũ, &*

Ephes. 4. b
Rom. 10. b
Ephes. 3.

A

profundum supereminentis scientiæ & dilectionis Christi: Hoc quantum ad mysticos pertinet intellectus. Cæterum & Moyses accepit signa de terra: de quibus in psalmis legimus; *Misit signa & prodigia in medio tui Aegypte*, ranas, locustas, cyniphes, & cœnomyiæ: de cœlo autẽ grandinem & ignem, & trium dierum tenebras. Ego reor & Ezechiam, quando sol decẽ regressus est lineis, signũ accepisse de cœlo, & Iesum filiũ Naue, in Gabaon & Haialon stantib. sole & luna. Plerique putant Saulem signum accepisse de terra, & de profundo inferni: quando Samuelem per incãtationes & artes magicas visus est suscitasse. Sed & Ionas propheta de abysso, & de profundo ac mortis faucibus liberatus, signũ dedit & accepit inferni. Legi in cuiusdam commentatiis hunc locum per allegoriam extenuatum: vt profundum & excelsum αἰσθητὰ καὶ νοητὰ intelligeret, quæ nos possumus sensibilia dicere, & intelligibilia: quorum alterum refertur ad sensus, alterum ad mentem & rationem. Virginem quoque interpretatur animam, quæ nulla peccati corrupta est cõscientia: & potest de se Emmanuel nobiscum Deum, id est, præsentem Dei generare sermonẽ. Sed nos elixas agni carnes non comedimus, verum assas: & quæ in nobis possint omnes voluptatum siccare pituitas: ne sacramentum fidei nostræ, dum plus sapimus quam oportet sapere, negligamus.

[Psalm. 134. 104 c] [4. Reg 20. b] [Iosue 10. c] [1. Reg 28.] [Ione 2. a] [Exod 12. b]

Deo tuo in profundũ inferni, siue in excelsum supra. [a] Et dixit Achaz. non petam, & non tentabo Dominum. [b] Et dixit: audite ergo domus Dauid: Numquid parũ vobis est molestos esse hominibus: quia molesti estis & Deo meo? [c] Propterea dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce virgo concipiet & pariet filium, & vocabis

a ¶ *Et dixit Achaz: Non petam & non tentabo dominum.*] Non humilitatis est, sed superbiæ, quod non vult signum à domino postulare: Quamquam n. scriptum sit in Deuteronomio: *Non tentabis dominum Deum tuum* & hoc contra diabolum Saluator vsus sit testimonio, tamen iussus vt peteret, obedientia debuit explere præceptum, præsertim cum & Gedeon & Manue signum petierint & acceperint. Quanquam iuxta Hebræi sermonis ambiguitatem, in quo scriptum est: לא אנסה את יהוה: & omnes similiter transtulerunt: *non tentabo dominum*: possit legi, non exaltabo dominum: Sciebat enim rex impius, quod si signum peteret, accepturus esset, & glorificaretur dominus. Ergo quasi idolorum cultor, qui in omnibus angulis platearum, in montibus locisque nemorosis aras construxerat, & pro leuitis habebat fanaticos, non vult signum petere, quod præceptum est.

[Deut. 6. d] [Matt 4. d] [Iudic. 6. b & 13. b]

B

[a velo anasse eth Adonai.]

b ¶ *Et dixit: audite ergo domus Dauid: Numquid parum vobis est molestos esse hominibus, &c.*] Quis est iste qui dixit, audite ergo domus Dauid? Nequaquam Deus qui supra ad Achaz dixerat: Pete tibi signum à Domino Deo tuo, sed Propheta, vt ex consequentibus comprobatur. Quia molesti estis à Deo meo. Et est sensus. Quia non solum Prophetas persequimini, & eorum dicta contemnitis, sed & præsentis & iubentis Dei sententiæ contradicitis, ita vt ei exhibeatis laborẽ, qui in alio loco ait. *Laboraui sustinens*, idcirco dominus faciet quæ sequuntur. Pro labore & molestia, quod Aquila & Symmachus transtulerũt, Lxx. & Theodotio ἀγῶνα interpretati sunt, id est luctam atque certamen, quia contẽtiosi non subiciant collum domini seruituti, sed illo vulnera eorum volente curare respuant sanitatem. Et hoc notandum, quod Achaz, rege impiissimo nolente signum petere, sermo propheticus ad domum Dauid, hoc est, ad tribum regiam cõuertatur, de qua supra legimus. *Et nunciauerunt hæc domui Dauid, dicentes. Consenserunt Syria, & Ephraim.*

[Esa 1. d]

c ¶ *Propterea dabit dominus ipse vobis signum, &c.*] Nequaquam multifarie iuxta Apostolum Paulum & multis modis loquetur Deus. Nec iuxta alium prophetam, in manibus prophetarum assimilabitur, sed qui ante loquebatur per alios dicet, *Ecce adsum* De quo & sponsa rogabat in Cantico canticorum. *Osculetur me osculo oris sui.* *Dominus* enim *virtutum, ipse est rex gloriæ*, ipse descendet in vterũ virginalem, & ingredietur, & egredietur orientalem portam, quæ semper est clausa, de quo Gabriel dicit ad virginem, *Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea quod nascetur ex te sanctum. vocabitur filius Dei.* Et in Prouerbiis: *Sapientia ædificauit sibi domum.* Quando autem dicitur. *Dabit dominus ipse vobis signum*, nouum debet esse atq; mirabile. Sin autẽ muĩcula vel puella, vt Iudæi volũt, &

[Hebr. 1. a] [Esa 52. c] [Infra 58 c] [Cant. 1. a] [Ps. 23 b] [Ezec. 44. a] [Luc. 1. d] [Prou. 9. a]

non virgo pariat, quale signum poterit appellari, cum hoc nomen ætatis sit, non integritatis? Et reuera, vt cum Iudæis conferamus pedem, & nequaquam contentioso fune præbeamus eis risum nostræ imperitiæ, virgo Hebraicè [b] בתולה appellatur, quæ in præsenti loco non scribitur, sed pro hoc verbo positum est, [c] עלמה quod præter Lxx. qui posuerũt ἡ παρθένος, omnes adolescentulam transtulerunt. Porro [d] עלמה apud eos verbum ambiguũ est, dicitur enim & adolescentula, & abscondita, id est, ἀπόκρυφος. Vnde & in titulo psalmi noni, vbi in Hebræo positum est עלמות, cæteri interpretes transtulerũt, pro adolescentia, quod Lxx. interpretati sunt, pro absconditis. Et in Genesi legimus, vbi Rebecca dicitur alma, Aquilam non adolescentulam nec puellam, sed abscõditam transtulisse. Sunamitis quoque mulier amisso filio, cum Helisei fuisset pedib. prouoluta, & prohiberet eam Iezi, audit à propheta: *Dimitte eam, quia in dolore est, & dominus abscondit à me.* Pro eoque in Latino dicitur, abscondit à me, in Hebręo scriptum est [f] העלים ממני. Ergo alma, nõ solum puella vel virgo, sed cum ἐπιτάσει virgo abscondita dicitur & secreta, quæ nunquam virorum patuerit aspectibus, sed magna parẽtum diligentia custodita sit. Lingua quoque Punica, quæ de Hebræorum fontib. manare dicitur, propriè virgo alma appellatur. Et vt risum prębeamus Iudæis, nostro quoq; sermone alma sancta dicitur. Omniumque pene linguarum verbis vtuntur Hebræi. Vt est illud in Cantico canticorum, de Græco φορεῖον, id est, ferculum sibi fecit Salomõ, quod & in Hebræo ita legimus. Verbum quoque nugas & mensuram Hebræi eodem modo & eisdem appellant sensibus. Et quantum cum mea pugno memoria, nunquam me arbitror alma in muliere nupta legisse, sed in ea quæ virgo est, vt non solum virgo sit, sed virgo iunioris ætatis, & in annis adolescentiæ. Potest enim fieri vt virgo sit vetula, ista autẽ virgo erat in annis puellaribus. Vel certe virgo non puellula, & quæ adhuc virum nosse non posset: sed iam nubilis. Denique in Deuteronomio, sub puellæ & adolescentulę nomine, virgo intelligitur: *Si inuenerit*, inquit, *homo in campo puellam desponsatam, & vi opprimens dormierit cum ea: interficietis virum solum, qui concubuit cum ea: & puellæ nihil facietis: non est adolescentulæ peccatum mortis. Quia quomodo si quis in insidijs insurgat contra proximum suum, & interficiat animam eius, sic hoc negocium accidit. In agro inuenit eam: clamauit puella desponsata: & non est inuentus, qui auxiliaretur ei.* Et in Regum volumine legimus, quod quæsierint puellam virginem nomine Abisag, & introduxerint ad regem, quæ dormiret cum eo, & foueret eum: & erat puella pulchra nimis, & ministrabat ei, & rex non cognouit eam. Quodque sequitur. *Et vocabis nomen eius Emmanuel*: & Lxx. & tres reliqui similiter transtulerunt: pro quo in Matthæo scriptum est, vocabunt: quod in Hebræo non habetur. Ergo iste puer qui nascetur ex virgine, ô domus Dauid, nũc à te appelletur Emmanuel, id est, nobiscum Deus, quia rebus ipsis probabis à duobus inimicis regibus liberata, Deum te habere præsentem: & qui postea vocabitur Iesus, id est, Saluator: eo quod vniuersum hominum genus Saluaturus sit, nunc à te Emmanuelis appelletur vocabulo. Verbũ: [g] וקראת quod omnes interpretati sunt, & vocabis: potest intelligi, & vocabit: quod ipsa scilicet virgo quæ concipiet & pariet, hoc Christum appellatura sit nomine. In multis testimoniis quę Euangelistæ vel Apostoli de libris veteribus assumpserunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum. Vnde & in præsenti loco, pro *concipiet in vtero*: Matthæus posuit, *in vtero habebit*: & pro *vocabis, vocabunt*. Hebræi hoc de Ezechia filio Achaz Prophetari arbitrantur, quod ipso regnante sit capta Samaria: quod omnino probari non potest. Siquidem Achaz, filius Ioatham, regnauit super Iudam & Hierusalem annis sedecim: cui successit in regnum filius eius Ezechias, annos natus viginti quinque: & regnauit super Iudam & Hierusalem annis viginti nouẽ. Quomodo ergo, vt demus primo anno Achaz hanc ad eum factam Prophetiam, de Ezechiæ concepta

C

[b bethoula.] [c alma] [d alma] [e almoth.] [Gen. 24. b] [4. Reg 4. e] [f heglim mimmeni.] [Cant. 3. a] [אפריון] [נוי] [מדה] [Deut. 22. d Sec. 70.] [3. Reg. 1. a] [g vekaratĥ] [Matt. 1 d] [Reg. 16.]

D

cepta

E ceptu dicitur & natiuitate: cum eo tempore quo regnare cœpit Achaz, iam nouem Ezechias esset annorum? nisi forte sextum Ezechiæ regni annum, quo est capta Samaria, infantiam eius appellari dicant, non ætatis, sed imperij, quod coactum esse, atq; violentum, etiam stultis patet. Quidam de nostris Iudaizans, Esaiam prophetã duos filios habuisse contendit, Iasub & Emmanuel: & Emmanuel de prophetissa vxore eius esse generatũ, in typum domini Saluatoris: vt prior filius Iasub, quod interpretatur relictus siue conuertens, Iudaicum populum significet: qui relictus est, & postea reuersurus. Secundus autẽ, id est, Emmanuel & nobiscum Deus, gentium vocationem: postquam *verbum caro factũ est, & habitauit in nobis*.

ישוב

Ioan. 1. b

a ¶ *Butyrũ & mel comedet, vt sciat, &c.*] Pro quo Lxx. transtulerũt, *antequã sciat*. Quodq; sequitur: assumere malum: in Hebraico non habetur. Et est sensus: O domus Dauid, cui Dei sermone præcipitur vt voces, id est, inuoces in periculo constituto nomen Emmanuelis, id est, nobiscũ Dei: non mireris ad rei nouitatem, si virgo Deum pariat: qui tantam habeat potestatem, vt multo post tempore nasciturus, te nunc liberet inuocatus: ipse est enim, qui visus est Abraham, & locutus est Moysi. Dicam & aliud mirabilius ne eum putes in phantasmate nasciturum: cibis vtetur infantiæ, butyrum comedet & lac: Et licet multa post sæcula de eo Euangelista testetur: *Puer autem proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum, & homines*: & hoc dicatur, vt veritas humani corporis approbetur: tamen adhuc pãnis inuolutus & butyro pastus ac melle, habebit boni maliq; iudicium, vt reprobans mala, eligat bona. Non quod hoc fecerit, aut reprobauerit, vel elegerit: sed quod scierit reprobare & eligere: vt per hæc verba noscamus, infantiã humani corporis, diuinæ non præiudicasse sapientiæ. Denique iacentem in præsepio angeli pastoribus nunciant: magi adorãt de Oriente venientes, quos vtiq; electos esse credendum est: Et e contrario Herodes, scribæ ac Pharisæi reprobãtur, quia pro vno infante, multa paruulorum millia trucidarunt.

F

Luc. 2. g

Luc. 2. a

Matt. 2.

b ¶ *Prius enim sciat puer reprobare malũ, &c.*] Sexto imperij anno Ezechiæ, est ab Assyriis capta Samaria, id est, tricesimoprimo anno ætatis ipsius. Si itaque iste qui nasciturus, vel de virgine, vt nos probamus, vel de adolescentula, vt Iudæi volunt, butyrum & mel comedet, & tam paruulus erit, vt malum à bono discernere nequeat, & antequam ille tempus egrediatur infantiæ, terra Syriæ & Samariæ vastanda ab Assyriis sit: respondeant Hebræi, quomodo Ezechias triginta & vno annis infantulus prædicetur, & tam rudis ætatis, vt mel & butyrum comedens, iuxta Niniuiticos pueros, nec sinistram, nec dexteram: id est, nec malum nec bonum nouerit. Relatum autem ad Emmanuel, quod interpretatur nobiscum Deus, faciem habebit intelligentiam: quod ad mysterium & inuocationem nominis eius, terra Syriæ & Samariæ, Assyrio superante, vastetur, & domus Dauid liberetur à duobus regibus, quos metuit, Rasin videlicet, & Phacee.

4. Reg. 18. b

Ioan. 4. e

c ¶ *Adducet dominus super te & super populũ, &c.*] Locus iste per Hyperbaton legendus est. Deniq; & nos secuti Hebraicam veritatẽ, ita eum interpretati sumus: ô domus Dauid, ausculta quæ dico, vt derelinquatur terra Syriæ & Samariæ à facie regum duorum, quos tu vehemẽtissime reformidas: Adducet dominus dies super te, & super domum patris tui Dauid: quos nunquam habuisti ex eo tempore, quo decem tribus à duabus tribubus separatæ sunt, & regnum in Samaria habere cœperunt. Adducet autem istos dies, id est, tempora cum rege Assyriorum: vt, illis superatis, atque subuersis, tu Emmanuelis præsentia libereris. Lxx. hunc locum ita verterũt: *Adducet dominus super te, & super populum tuũ, & super domũ patris tui dies, qui necdũ venerint, ex qua die abstulit Ephraim à Iuda regem Assyriorum.* Quod quem sensum habeat, scire non possumus: nisi forte hoc dicendum est: quod peccatorum suorum magnitudine Ephraim, id est, Samaria, primum ad se Assyriorum fecerit impetũ declinare. Aliter: Interim nunc duo reges Rasin & Phacee, qui te obsident & vastare festinant, breui tempore subuertentur: tuæ autem vastationis tempus illud adueniet, quando, quod numquam metueras, Assyrius venerit. Per quæ docet, domui Dauid non Syriam & Samariam, sed Assyrios esse metuendos. Præsenti ergo fortitudine liberat, & de futuro tempore comminatur.

G

cabis nomen eius Emmanuel. a Butyrũ & mel comedet, vt sciat reprobare malum & eligere bonũ. b Prius enim quam sciat puer reprobare malũ & eligere bonũ: derelinquetur terra, quã tu detestatis, à facie duorum regum suorum. c Adducet dominus super te & super populum tuum, & super domum patris tui dies qui non venerunt à diebus separationis Ephraim à Iuda cum rege Assyriorum. d Et erit in die illa sibilabit dominus muscæ, quæ est in extremo fluminũ Aegypti, & api quæ est in terra Assur: & venient & requiescent omnes in torrẽtibus vallium: & in cauernis petrarũ, & in omnibus frutetis, & in vniuersis foraminibus. e In die illa radet dominus in nouacula cõducta, in his qui trãs flumẽ sunt, in rege Assyriorũ, caput & pilos pedũ, & barbã vniuersam. f Et erit in die illa nutriet homo vaccã boũ, & duas oues: & præ vbertate lactis comedet butyrũ: Butyrum n. & mel mãducabit oĩs qui relictus fuerit in medio terræ. g Et erit in die illa: oĩs locus vbi fuerint mille vites, mille argẽteis, in spinas, & in vepres erũt:

d ¶ *Et erit in die illa: sibilabit dominus, &c.*] Cum fuerit duorũ regum terra deserta, Damascus & Samaria, quam tu nunc detestaris & metuis: tunc adducet dominus ô domus Iuda super te, & populum tuum dies, quos nunquam ante vidisti, & regem Assyriorũ. Frustra igitur præsentia metuis, semiustos torres, & ignẽ penitus non habentes: scire enim debes, quod sibilo suo dominus muscas Ægypti & fluminum eius, haud dubium quin septem διώρυχας Nili significet, vocaturus sit: & apem, quæ est in terra Assur. Muscas autem Ægyptios vocat, propter sordes idololatriæ, & imbellem populum: & apem Assyrios, quorum illo tempore potentissimum regnum erat, & ad bella promptissimum: vel ob id, quia omnis prope Assyriorum & Persidis regio vsum habebat sagittarum. Hi igitur omnes venient, & occupabunt terram tuam in torrentibus vallium, & cauernis petrarum; & in omnibus frutetis, & foraminibus, lignisque nemorosis. Hæc autem per metaphoram dicuntur: vt quia semel muscas & apes nominauerat, translationem seruaret in reliquis. Legamus Regum & Paralipomenon libros, & inueniemus ab Ægyptiis cæsum sanctum regem Iosiam: & populum Israël potestati Ægyptiæ subiugatum: ita vt regem illis constitueret. Et post non multum temporis, venit Nabuchodonosor cum innumerabili multitudine bellatorum: captaque Hierusalem & cæteris Iudææ vrbibus dirutis, incendit templum, & habitatores Assyrios posuit in Iudæa.

H

4. Reg. 23. d

2. Par. 35. d

4. Reg. 24.

e ¶ *In die illa radet dominus in nouacula, &c.*] Hæc quidam putant de Assyriis prophetari: qui mille trecentis, annis, antequam Hierusalem subuerterent, regnum Asiæ, Aegyptique, & Lybiæ possederunt, quod à Mœdis, Persisque vincẽdi sint, & eorum imperium destruendum. Alij vero arbitrantur, quod trans flumen Euphratẽ cæsi sint Ægyptij. Nos autem nouaculam mercede cõductam, ipsum arbitramur Assyrium: quem in Hieremia ob vltionem populi peccatoris, etiam columbam suam vocat. Denique & in visione Tyri: quia in extruendis munitionibus, & aggere comportando Nabuchodonosor plurimum laborauerat: & illis classe fugientibus, fuerat mercede priuatus, data est ei Ægyptus pro mercede & labore suo. Ergo in ista nouacula acutissima, & in his, qui habitant trans flumen Euphraten, in rege videlicet Assyrio, omnes capillos & pilos totius corporis à capite vsque ad pedes, decoremque barbæ, quod virilitatis indicium est: radet dominus de Iudæa vt nihil in illa forte, nihil pulchrum resideat, sed effœminatis hominibus, imo ignominiosis mulieribus comparentur.

Hier. 25. g

Ezech. 28. 19

4. Reg. 25.

f ¶ *Et erit in die illa nutriet homo vaccam boum, &c.*] Post subuersionem Hierusalem, & captiuitatem populi, & templi incendium: Nabuzardan princeps militiæ, quem

Cum

A Lxx. ἀρχιμάγειρον vocant, paucos de populo & eos pauperes dereliquit in terra, qui vineas & agros colerent. Denique
Ibid. d. Godolias, qui eis propositus erat de regio genere relictus hortatur & dicit: *Nolite timere Chaldæos: habitate in terra, & seruite regi Babylonis, & bene erit vobis.* In die igitur illa: hoc est, in illo tempore, cum fuerint omnes opes Iudæorum translatæ in Chaldęā, tanta solitudo erit in terra Iudæ, & tam incredibilis vastitas, vt nequaquam armenta boum habeant, nec greges ouium, sicut prius habere consueuerant, sed vix rarus habitator vnam vaccā nutrire possit, & duas oues: non ad arandum, sed ad cibum atque vestitum lactis ac velleris. Propter inopiam quippe frumenti, & omnium, quæ terra gignit ad comedendum, lacte ac butyro, & agresti melle vescentur. Quodq; ait: *Præ vbertate lactis comedet butyrum:* hoc significat, quod terra cultorum raritate fertilior sit, & magis apta pascuis. In illo tempore, præ hominum paucitate, tanta erit vini inopia desertis vineis, quæ metu hostili nequaquam putabuntur, vt singulæ vites siclis argenteis singulis vix emantur. In vepres n. & in spinas omnis terra redigetur: tantaq; erit formido vbi sæuientibus gladiis, vt absque arcu & sagittis nullus suum agrum inuisere audeat, & derelictis campestribus locis, ad montana confugiat; ibique locorum difficultate muniri, vix asperos montes manu fodiant: quia boues, aratra, & vomeres non habebunt. Sicubi ergo rarus cultor in montibus fuerit inuentus, inde vitam
B. miserabilem sustentabunt. Cætera autem patebunt pascuis, & absque vllo custode à brutis animantibus conculcabuntur. Hæc post captiuitatem solere fieri, vtinam nesciremus: at nunc magna pars Romani orbis quondam Iudææ similis est: quod absque ira Dei factum non putamus, qui nequaquā contemptū sui per Assyrios vlciscitur, & Chaldæos, sed per feras gentes, & quondā nobis incognitas: quarū & vultus, & sermo terribilis est: & femineas incisasq; facies præferentes, virorum & bene barbarorū fugientia terga confodiunt. Legisse me noui in his locis latissimā & inextricabilē
Heb 5 d
Pro.5. a tropologiā: quod vniuersa, quæ iuxta historiam disseruimus, spiritualiter Iudæis acciderint, vix vnam habentibus vaccā & duas oues, munda videlicet animalia: vt nequaquam solido cibo, sed lacte nutriantur infantiæ: & comedant mella
Psal.103 a verborū, quæ destillant de labiis mulieris meretricis: & vinū non habeant, quod lætificat cor hominis: sed omnia eorum opera redigantur in spinas: & vulnerentur ab aduersa-
Prou.26. b riis, qui percutiunt in obscuro rectos corde. Quod si quādo voluerint altius quippiam sapere, & nimio labore sudantes
1.Cor.3 d de scripturis sanctis mysticum aliquid inuenire: nihilominus fruges non afferant doctrinæ, sed vepribus compleantur & spinis, quæ oriuntur in manibus ebrij. Et nequaquam terra eorum atque doctrina ab hominibus, rationalibus animantibus: sed à bobus, quorum Deus curam non habet, & à brutis animalibus conculcetur.

Cum sagittis & arcu ingredientur illuc: vepres enim & spinæ erunt in vniuersa terra. Et omnes montes qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarū & vepriūm: & erit in pascua bouis, & in conculcationem pecoris.

CAPVT VIII.

ET dixit dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stilo hominis: velociter spolia detrahe cito prædare. Et adhibui mihi testes fideles, Vriam Sacerdotem, & Zachariam filium Barachiæ: & accessi ad prophetissam & concepit & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen eius: accelera: spolia detrahe. festina prædari: quia antequam sciat puer vocare patrem suū & matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, & spolia Samariæ

CAPVT VIII.

ET *dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandē*, &c.] Lxx. pro libro grandi, interpretati sunt τόμον καινὸν καὶ μέγαν, id est, librum nouum & magnum. Et pro eo, quod in Hebræo habetur, adhibui mihi testes fideles; dixerunt, παρεστὶ γάρ, καὶ μάρτυράς μοι ποίησον πιστοὺς ἀνθρώπους, id est, adest enim, & testes fac mihi fideles homines. Et pro Vria sacerdote, tantum τὸν οὐρίαν, id est, Vriam, cætera similiter.
Esai.7. Primum propheta missus est ad Achaz, vt ei prædiceret, quæ scriptura commemorat: Quo audire nolente, ipse dominus loquitur ad Achaz: & præcepit ei vt petat sibi signum in profundum, siue in excelsum. Quo respondente, non petam, & non tentabo dominū: dimisso rege impio, ad domum Dauid Dei verba vertuntur: & promittitur ei virgo C
parituram filium, cuius nomen sit Emmanuel, hoc est, nobiscum Deus. Qui si crebro fuerit inuocatus, Samaria subuertatur & Syria: subuertatur autem à rege Assyriorum, qui & ipsum Iudam postea capturus sit: ita vt omnis terra Iudæa vertatur in solitudinem. Rursum ergo sub alia figura partus describitur virginalis. Et dixit dominus ad prophetam: vt nequaquam in populos proferat nouæ natiuitatis arcanum: sed scribat eam in isto grandi volumine, quod nunc legimus. Et quo sit mirabilius, humanis verbis, & stylo, quo homines scribere consueuerunt, Dei sacramēta comprehendat. Quid est autem illud, quod scribitur humano stylo? Vt puer natus velociter spolia detrahat, & cito prædetur: hoc est, ne vltra patiatur regnare diabolū: nec mittat angelos, nec prophetas: sed ad saluandas creaturas suas ipse descendat. Facit ergo propheta quod iussum est, & adhibet sibi duos testes fideles, Vriam sacerdotem, qui legis doctor est: dicente Malachia: *Labia Sacerdotis custodient scientiam: & legem requirent ex ore eius: quia angelus domini exercituum est*: Et Zachariam filium Barachiæ, quem pro- Malach.2.b
phetam fuisse dubium non est. Legimus, quod regnante Achaz, Vrias sacerdos præfuerit templo Domini: cui præce- 4.Reg.16.a 2.Par.29.c
pit Achaz, vt altare simile altari Damasci faceret. Et dierum narrat liber, quod Ezechias filius Achaz quæsierit dominū D
in diebus Zachariæ eruditi in timore Dei. Exhibuit autem se Esaias dignum spiritu prophetali: & præbuit prophetissæ, id est, spiritui sancto: qui sermone Hebraico vocatur רוח genere feminino: iuxta illud, quod scriptum est: *Accedite ad dominum & illuminamini.* Spiritu itaq; sancto conceptus est Psal.33.a
dominus. Et licet humanus sermo natiuitatis eius nequeat explicare mysteria: tamē Gabriel ipsi virgini loquitur, quæ concepit: *Spiritus sanctus veniet super te: & virtus altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius* Dei. Quidam prophetissam sanctam Mariam interpretantur, quam prophetin fuisse non dubium est: Ipsa Luc.1 d
enim loquitur in Euangelio: Ecce enim amodo beatā me dicēt omnes generationes: quoniam fecit mihi magna qui potens est: & reliqua. Præcipiturque Esaiæ, vt ipsum puerum qui prius vocabatur Emmanuel, nunc appellet, accelera, spolia detrahe, festina prædari: *Ascendens enim in altum, captiuam duxit captiuitatem: dedit dona hominibus*: Et ante- Psal.67.d Ephes.4.b
quam humanum corpus assumeret, & iuxta infantiam patrem vocaret Deum, & matrem Mariam: auferetur Damasci fortitudo, & spolia Samariæ per regem Assyriorum: vt necdum natus populum suum, domum Dauid, sola inuocatione saluaret. Vrias interpretatur lux domini: Zacha- אוריה
rias, memoria domini: & Barachias, benedictio domi- זכריה
ni: quibus testibus Christi natiuitas comprobatur. Ipse n. ברכיה
in Euangelio duobus euntibus in Emaus, incipiens à Moy- Luc.24.d
se & prophetis, edisseruit, quod de se omnia prophetassent. Iuxta tropologiam. In anima virginali, & nulla sorde maculata, de spiritu Sancto Dei sermo conceptus, velociter de aduersariis potestatibus spolia detrahit, & sibi facit vniuersa seruire. Cumque ex parte nunc videat, & ex parte prophetet, priusquam possit esse perfectus, & merito 1.Cor.13.d
vocare Deum patrem, & matrem suam cœlestem Hierusalem; adhuc in infantia & in profectu positus, vincet fortitudinem Damasci, doctrinam videlicet sapientiæ secularis: Et auferet spolia Samariæ, quibus Ecclesiam hæretici spoliauerant dicentes: *Non est nobis portio in Dauid, neque hæreditas in filio Iesse*: præsente rege ipso Assyriorum diabolo, qui eis non poterit auxiliari. Tales autem filios non solum Maria Prophetis virgo perpetua, sed & sanctæ mulieres patriarchis generant. Sara quæ interpretatur ἄρχουσα, שרה 3.Reg.12 d
id est,

Samariæ coram rege Assyriorũ. a Et adiecit dominus loqui ad me adhuc, dicens. Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloæ, quæ vadũt cũ silentio: & assumpsit magis Rasin & filiũ Romeliæ: propter hoc ecce dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regẽ Assyriorum, & omnem gloriã eius: & ascẽdet super omnes riuos eius: & fluet super vniuersas ripas eius. Et ibit per Iudã inundans & transiens, vsq; ad collum veniet: & erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emmanuel. b Congregamini populi, & vincemini: & audite vniuersæ procul terræ: confortamini, & vincemini. Accingite vos & vincemini, inite consilium, & dissipabitur: loquimini verbum: & non fiet, quia nobiscum Deus.

HEB.

d Hæc n. ait dominus ad me: sicut in forti manu erudiuit me, ne irem in via populi huius, dicens: Non dicatis, cõiuratio: omnia enim, quæ loquitur populus iste, cõiuratio est: & timorem eius ne timeatis, neque paueatis: dominũ exercituũ ipsum sanctificate ipse pauor vester, & ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationem: in lapidem autẽ offẽsionis, & in petram scandali duabus domib. Israël: in laqueũ & in ruinam habitantibus Hierusalem: & offendent ex eis plurimi, & cadent & conterentur: & irretientur & capientur.

SEPT.

c Hęc dicit domin' forti manu recesserunt ab itinere viæ populi huius loquentes: ne forte dicât, durum est. Omnia enim quæ loquitur populus iste, dura sũt: timorẽ autem eius ne timueritis, neq. cõturbemini: dominum virtutum ipsum sanctificate: & ipse erit timor tu': & si in ipso cõfisus fueris, erit tibi in sanctificationem: & nõ vt lapidi offensionis occurretis, neq. vt petræ ruinæ. Domus autem Iacob in laqueo, & in conualle erit sedentib. in Hierusalem: ideo infirmi erunt in ipsis plurimi: & ruent & cõterentur, & appropinquabunt

E id est, princeps: & Rebecca, quæ in lingua nostra patientiam sonat.

a ¶ *Et adiecit dominus loqui ad me adhuc, dicens*, &c.] Dixerat supra auferendam Damasci fortitudinem, & spolia Samariæ in conspectu regis Assyriorum, & duos reges Assyrio pugnante capiendos: Nunc Deus loquitur ad prophetam charactere solito scripturarũ, per trãslationem Siloę fontis Hierusalem: & Assyrij fluminis violentissimi: quod omnem terram Israel suis inũdet aquis & egrediatur ripas aluei: tantoque feratur impetu, vt postquam decem tribuum occupauerit terram, ad Iudam perueniat: & transiens ad collum vsque pertingat, per quæ vicinam significat captiuitatem. Non enim tunc captus est Iudas, sed cunctis duarũ tribuum vrbib. subiugatis, sola remansit Hierusalem, quæ incredibili Dei misericordia liberata est. Potentiam ergo Assyrij & innumerabilis eius exercitus, quam sub fluminis inundatione descripserat, nunc per aliam ostendit translationem, quod alis suis, id est, ducibus & infinita multitudine operuerit terram Emmanuelis, hoc est, defendentis eam Dei, sed tamen non possederit: quamquam Emmanuel à LXX. sequenti capitulo coaptetur, nõ
F proprio nomine, vt apud Hebræos vocatur, sed interpretato, id est nobiscum Deus. Siloam autem fontem esse ad radices montis Sion, qui non iugibus aquis, sed in certis horis diebusque ebulliat, & per terrarum cõcaua & antra saxi durissimi cum magno sonitu veniat, dubitare non possumus, nos præsertim, qui in hac habitamus prouincia. Est autem sensus: quia populus decem tribuum magis voluit Rasin & filio Romeliæ, id est, Damasci, & Samariæ regibus esse subiectus, quam stirpi Dauid, quæ meo cœpit regnare iudicio: faciam eum nequaquam his regibus, quos assumpsit, sed regi seruire Assyrio: cuius potentia occupantis terram Samariæ, inundationi fluminis comparatur. Et fit apostropha ad Emmanuel, hoc est, ad præsentem Deum: quod intantum se erexerit Assyrius, vt etiam terram ipsius Iudam conatus sit possidere. Iuxta anagogen, omnis hæreticus, qui iunxerit auxilio suo sapientiam secularem, &
שילוח Hierusalem, id est, Ecclesiam voluerit oppugnare, dere-
Infra 10.a Ser. 70. linquens aquas Siloæ fontis, qui interpretatur missus, & qui salit in vitam æternam, tradetur Assyriorum principi: quem sensum magnum in posterioribus lecturi sumus: cuius traditus potestati, & in profundum veniet peccatorum,
Matt. 4.b Tantæ est enim arrogantiæ, vt ausus sit ostendere Saluatori vniuersa regna terræ, & dicere: *Hæc omnia mihi tradita sunt*. Conabitur quoque Iudam, id est, domum confessionis intrare: & crebro per eos qui in Ecclesia negligentes sunt vsque ad collum veniet: credentes in Christo cupiens suffocare: & extendet alas suas, implens vniuersam regionem Emmanuelis: sed non poterit obtinere, quia habet Iudas præ-
Ioan 9.a sentem Deum. Legimus in Euangelio secundum Ioannem, quod cæcum à natiuitate, cuius oculos, luto ex saliua sua facto, dominus liniuerat, miserit ad aquas Siloæ: quibus cũ G cæcus lauisset lutum, cæcitate detersa, clarum oculorum lumen accepit: quod post signi magnitudinem, indicat non aliter cæcitatem Iudæorum, & omnis increduli posse sanari, nisi doctrina aquarum Christi: quę absque strepitu & clamore verborum leniter fluit, tenebræ prioris fugentur erroris. Hoc, quod in LXX. legitur: *Et ambulabit super omnem murum vestrum: & auferet de Iudæa hominem, qui possit caput leuare, aut forte aliquid facere*: in Hebraico non habetur: & in Græcis codicibus veru iugulante confossum est.

b ¶ *Congregamini populi & vincemini, &c.*] Pro *congregamini* siue *infirmamini, & confringimini*, vt interpretati sunt alij: LXX. posuerunt, *scitote*. Verbum enim Hebraicum רעו propter ר literæ ד similitudinem intellexerunt דעו. O igitur populi Samariæ & Syriæ, infirmos vos & debiles esse cognoscite: & Emmanuele præsente, nihil posse contra Hierusalem vrbem Dei: & hoc non solum vos, qui vicini estis, sed cuncta procul terra cognoscat. Quamuis enim exercitum congregetis, & accingatis vos ad prælium, & maior sit numerus obsidentium quam obsessorum: tamen non semel, sed iterum dicam: vincemini: & H quodcumque contra Hierusalem inieritis consilium, dissipabitur. Et licet supra dixeritis. *Ascendamus ad Iudam, &* Sep. 7 b. *suscitemus eum quiescentem: & ponamus regem super eum filium Tabeel*: loquimini quidem verbum, sed non fiet: quia nobiscum est Deus, id est, Emmanuel. Possumus hoc testimonio & contra gentes abuo in persecutionis tempore: quod quamuis fortes esse videantur, & nos superare in his qui lapsi sunt, tamen vincantur in iis, qui pro Christo fuderunt sanguinem; & quod post bella pax reddatur Ecclesiis, & vniversa eorum contra Emmanuelem consilia dissipentur, quia nobiscum sit Deus: Contradicentes quoque veritati vtiliter audient, vt tandem ratione superentur, & nequaquam velint in mendacio vincere: quia, quodcunque dixerint, nunquam peruersitas possit superare quod rectum est.

c ¶ *Hæc dicit dominus, &c. Et appropinquabunt & capientur:*] Quodque sequitur, *homines in tuitione*, obelo prænotandum est. Quia multum inter se Hebraicum distat, & vulgata edicio: ideo vtrumque posuimus. Et primum de Hebraico disputandum est.

d ¶ *Hæc enim ait Dominus ad me.*] Qui propter bona opera, & gratiam, per quam bona opera consecutus, sum sicut in forti manu sua erudiuit me, & instituit, ne ambularem in via populi huius, & pari tenerer errore: vel certe fecit me recedere à via populi huius pessima, & dixit mihi: Noli duorum regum timere coniurationem: sed hoc magis considera, quod omne, quod loquitur hic populus aduersum me, coniuratio sit: & secundum Symmachum, qui interpretatus est, ἀντάρτης: in me extiterit perduellis.

pinquabunt & capientur homines in ruitione. a Liga testimoniũ, ſigoa legem in diſcipulis meis & expectabo dominum qui abſcondit faciem ſuã à domo Iacob: & præſtolabor eum. b Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi domin^s in ſigna atq. portenta Iſraelis, à domino exercituũ, qui habitat in monte Sion. c Et cum dixerint ad vos, quærite à Pytonib. & à diuinis, qui ſtridunt in incantationibus ſuis, nunquid non populus à Deo ſuo requirit pro viuis à mortuis? Ad legem magis & ad teſtimonium: quod ſi non dixerint iuxta verbum hoc, nõ eis erit matutina lux. Et tranſibit per eam: corruet, & eſuriet: & cum eſurierit, iraſcetur, & maledicet regi ſuo, & Deo ſuo: Et ſuſpiciet ſurſum, & ad terram intuebitur: & ecce tribulatio & tenebræ, diſſolutio, angustia, & caligo perſequens: & non poterit auolare de anguſtia ſua.

CAP.

E Tu autem propheta, & ij qui tecum ſunt, ne timeatis inſidias populi: ſed dominum timete, & ipſe ſit timor veſter: (Prou. 9. c) *Principium enim ſapientiæ, timor domini.* Qui erit credentib. in ſanctificationẽ, incredulis autem *in lapidem offenſionis, & in petrã ſcandali, duabus* ſcilicet *domibus Iudæ & Iſrael.* Præcipue autem in laqueum & in ruinam habitãtibus in Hieruſalem, in quo impingent plurimi, & cadent & conterentur, peccatorumque ſuorum vinculis irretiti, ducentur in captiuitatem. Duas domus, Nazarei (qui ita Chriſtum recipiunt, vt obſeruationes legis veteris non amittant) duas familias interpretantur, Sammai & Hillel: ex quibus orti ſunt ſcribæ & Phariſæi: quorum ſuſcepit ſcolam Akibas, quem magiſtrũ Aquilæ proſelitii autumant: & poſt eũ Meir: cui ſucceſſit Iohannan filius Zachai: & poſt eum Eliezer, & per ordinem Delphon: & Rurſum Ioſeph Galilæus: & vſque ad captiuitatem Hieruſalem Ioſue. Sammai igitur & Hillel non multo prius, quam dominus naſceretur, orti ſunt in Iudæa, quorum prior diſſipator interpretatur, ſequens prophanus: eo quod per traditiones & δευτερώσεις ſuas legis præcepta diſſipauerint, atque maculauerint. Et has eſſe duas domus, quæ Saluatorem nõ receperint, qui factus ſit eis in ruinam, & in ſcandalũ. Iuxta Lxx. manu forti reſiſtit populus Dei voluntati: & dicit omnia dura eſſe, quæ dominus præcepit: ſecundum illud, (Ioan. 6. f) quod in Euangelio legimus: *Durus eſt iſte ſermo, quis poterit audire eum?* Vnde præcipitur eis, vt dominum audiant, & ipſum ſolum timeant. Si enim in ipſo confiſi fuerint, habe- B bunt eum in ſanctificationem, & non impingent quaſi in (1. Cor. 1. A) lapidem ſcandali, & quaſi in petram ruinæ. De hoc loco & (Rom. 9. g.) Apoſtolus ſumit teſtimonium, quod Chriſtus *Iudæis* factus ſit in *ſcandalum, gentibus autem in ſtultitiam.* Et rurſum, *Iſrael ſectando legẽ iuſtitiæ, in legem iuſtitiæ non peruenit.* Quare? *Quia non ex fide, ſed quaſi ex operibus legis, offenderunt in lapidem offenſionis: ſicut ſcriptum eſt: Ecce ponam in Sion lapidem offenſionis & petram ſcandali: omnis qui credit in eo, non confundetur.* Ergo qui nõ receperunt Emmanuelem, ſed factus eſt eis in lapidem offenſionis & in petram ſcandali, conterentur captiuique ducentur. Quodque ait: *Domus autem Iacob in laqueo & in conualle erit ſedentibus in Hieruſalem:* hoc ſignificat, quod non habitent in montibus: nec in excelſis ſcripturarum verſentur locis; ſed ſemper humilia intelligant, peccatis peccata ſociantes, & vincti laqueis delictorum.

עקיבה מאיר יוחנן זכאי אליעזר דלפון שמאי הלל

a ¶ *Liga teſtimonium, &c.*] Vox domini loquentis ad prophetam: Quia, inquit, factus eſt dominus in lapidem offenſionis, & in petram ſcandali duabus domibus Iſrael, & miſſum ad ſe Emmanuelem ſuſcipere noluerunt: Liga teſtimonia veteris inſtrumenti: & trade illa diſcipulis meis, qui (Matt. 11. b) Euangelium ſuſceperunt: Apoſtolis videlicet ſiue Apoſtolicis viris. Vel certè *lex & Prophetia vſque ad Ioannem* ligetur apud eos, & clauſa ſit atque ſignata: vt quod legunt, nõ intelligant: Pro diſcipulis enim iuxta Hebraici ſermonis ambiguitatem, poſſumus & doctrinas interpretari. Vnde (למדים) propheta reſpondit: Quia Euangelio ſuccedente lex apud Iudæos clauſa eſt atque ſignata: & iubes eam nequaquam Iudæis, ſed gentibus aſſignari: Idcirco ergo expectabo Emmanuelem quem promittis eſſe venturum: de quo ſupra dixiſti, quod ipſe ſit pauor noſter, & ipſe terror noſter: & nobis ſit in ſanctificationem: & præſtolabor dominum, qui abſcondit faciem ſuam à domo Iacob, hoc eſt à Iudæis: quia eum recipere noluerunt. Lxx. hunc locum ita interpretati ſunt τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τοῦ νόμου τοῦ μὴ μαθεῖν, id eſt, tunc manifeſti erunt qui ſignantur vt non diſcant legem. Quod hunc ſenſum habet: quando G ceciderint plurimi, & contriti fuerint, & impegerint in lapidem offenſionis, & in petram ſcandali, tunc manifeſti erunt qui ſignantur in populo, vt nequaquam diſcant legem Moyſi, ſed obediant præceptis Euangelicis.

b ¶ *Ecce ego & pueri mei, &c.*] Præcepit mihi, ait, dominus, vt ligarẽ teſtimonium in Iudæis, & legem diſcipulis eius traderem atq. ſignarem, quia abſcondiſſet faciem ſuam à domo Iacob: Ideo præſtolabor eum, & expectabo dominum meum: & non ſolum ego, ſed & pueri quos mihi dedit dominus: alij videlicet prophetæ & filij prophetarum: *qui non ex voluntate carnis & ſanguinis, ſed ex Deo nati ſunt.* (Ioan. 1.) De quibus & Apoſtolus loquebatur: *Filioli mei quos iterum parturio, donec Chriſtus formetur in vobis.* (Gal. 4. c) Iſti autem pueri, id eſt prophetæ, in ſigna dati ſunt & in portenta Iſraeli: iuxta illud quod in Ezechiele legimus: *Et erit Ezechiel vobis in ſignũ.* (Ezech. 24. g) In Zacharia quoque ſancti viri prophetarumque diſcipuli (Zach. 3. A) τερατοποιοί, id eſt, portentorum ſignorumque factores appellantur: eo quod ſemper Prophetæ in ſignum præceſſerint futurorum. Hoc interim iuxta literam. Cæterum beatus Apoſtolus in Epiſtola quæ ad Hebræos ſcribitur, docet (licet eam Latina conſuetudo inter canonicas ſcripturas non recipiat) hoc teſtimonium ex perſona debere intelligi domini Saluatoris. Quamobrem non erubeſcit fratres eos vocare, dicens: *Annunciabo nomen tuum fratribus meis: in medio Eccleſiæ laudabo te.* (Heb. 2. c) (Pſal. 21. e) Et iterum: *Ego ero confidens in eum.* Et rurſum: *Ecce ego, & pueri mei, quos mihi dedit Deus.* D Quia ergo pueri communicauerunt carni, & ſanguini: & ipſe ſimiliter particeps factus eſt earundem paſſionum. Quomodo autem iſti pueri in ſignum fuerint atque portentum ſapientiæ ſæculi & ſuperbiæ Iudæorum, idem Apoſtolus docet: Qui elegiſſe dicit dominum Saluatorem ſtulta mundi & infirma, vt confunderet ſapientes & fortia. (1. Cor. 1. d) (Matt. 18. a) Vnde & ad Apoſtolos Saluator aiebat: Ni*ſi conuerſi fueritis quaſi vnus de pueris, non intrabitis in regnum cælorum.* Puer autem efficitur noui Euangelij prædicator, qui deponit veterem hominem, qui corrumpitur in deſiderijs ſeductionis, & induitur nouo: qui renouatur in cognitionem iuxta imaginem creatoris, habitare autem dominum exercituum in monte Sion, idem Apoſtolus ſcribit: *Acceſſiſtis ad montem Sion & ciuitatem* Dei *viuentis, Hieruſalem cæleſtem.* (Epheſ. 4. f) (Heb. 4. c.) Vnde miror quendam noſtrorum pueros iſtos duos Eſaiæ filios intelligere, quos de propheteſſæ mulieris conceptione generarit: Iaſub videlicet & Emmanuel: quorum prior in abiectione prioris populi, ſequens in aſſumptione gentium præceſſerit. Quod qui recipit, conſequenter & Oſee prophetam vere meretricem vxorem habuiſſe firmabit.

c ¶ *Et cum dixerint ad vos, &c.*] Eſaiæ prophetæ vox eſt, vt Iudæi exiſtimãt: *Ecce ego & pueri mei quos mihi dedit dominus in ſignum & in portentum Iſraelis:* & hæc quæ ſequuntur, ipſe ad diſcipulos ſuos credendus eſt dicere: Cum dixerint, inquit, ad vos gentes & populi: & de quibus ſupra lectum eſt: Infirmamini populi & vincemini: quid prophetas vultis audire: quid Eſaiæ verbis decipimini, & illum putatis quæ ventura ſunt noſſe? *Quærite magis à Pytonibus & diuinis, qui ſtrident in incantationibus ſuis.* Pro quibus Lxx. interpretati ſunt: *Qui de terra loquuntur, qui de ventre clamitant. Omnis enim qui de terra eſt, de terra loquitur.* (Ioan. 3. A) Et *cuius Deus venter eſt, & gloria in confuſione eius:* (Phil. 3. A) de ventre clamare credendus eſt. Vos reſpondete eis & dicite: *Numquid non populus à Deo ſuo requirit pro viuis à mortuis?* Si vos, inquit, pro varietate idolorum veſtrorum (non enim vnum, ſed plures habetis Deos) eos conſulitis, quos Deos arbitramini, & à mortuis ſiue mortuorum hominum ſimulacris,

de viuen-

A de viuentib. quæritis: quanto magis nos Deũ nostrũ per pro-
phetas audire debemus? Docet ergo discipulos, & infert ad
legẽ magis & ad testimoniũ. Si de aliquo, inquit, dubitatis,
Deut.18.c scitote scriptũ: *Gẽtes quas Dominus Deus tuus disperdet à facie*
Sec.70. *tua, omnia audiũt, & diuinos: tibi a. nõ ita tradidit Dominus De⁹*
tuus. Prophetam vobis suscitabit
domin⁹ Deus vester de fratribus
vestris, sicut me: illum audietis.
Vnde si vultis nosse quę dubia
sunt magis vos legi & testimo
niis tradite scripturarũ. Quod
si noluerit vestra congregatio
verbũ Domini quærere, nõ ha-
bebit lucem veritatis: sed ver-
sabitur in erroris tenebris: quę
lux pertransibit eam, h.e. con-
gregationem vestram siue ter-
ram: & corruetis, & esurietis,
& cum esurieritis, irascemini,
Psal.58.d secundum illud quod scriptũ
est: *Et cum non fuerint saturati,*
murmurabunt: & maledicetis
Deo vestro, & regi vestro, &
in necessitatibus sursum aspicietis in cœlum, & in terram de-
orsum, & ecce tribulatio, & tenebræ: dissolutio gentium,
& mentis angustia, & caligo oculorum: & non poteritis e-
rui de angustia. Hæc iuxta Hebræos. Cæterum, vt supra di-
ximus, si persona Christi est dicentis: Ecce ego, & pueri
mei, quos mihi dedit Deus: Etiam hæc ipse loquitur ad A-
postolos: & ad credentes ex gentibus qui eius euangelium
susceperunt. *Si dixerint*, inquit, *patres vestri, quos reliquistis:*
ἐγγαστρι- *quærite ventriloquos*, quos Pythonas intelligimus. Qualẽ &
μύθους. in actibus Apostolorum ancillam legimus, quæ quæstui erat
Act.16.d dominis suis, & qui de terra loquuntur, quod in euocatione
animarum magis se facere pollicentur, & cætera malefica-
rum artium genera. Hoc scire debetis, quod vnaquæque
gens proprios consulat Deos, & de viuorum salute mor-
B. tuos sciscitetur. Vobis a. in auxilium legem dedit Deus, vt
H a Sec.70. possitis dicere: Non est talis ethnicorum diuinatio, qui cul-
tores suos sæpe decipiunt, sicut nostra, quæ absque vllo mu-
Matt.10.a nere profertur ex lege. Vnde interpretati sunt LXX. Non si-
cut verbum hoc, pro quo non est dare munera. *Gratis*, n. in-
Amos 8.d quit, *accepistis, gratis date*. Veniet a. super incredulos fames
durissima, *non fames panis, aut sitis aquæ, sed* fames *audiendi*
sermonem Dei. Et cũ esurieritis, cõtristabimini: & maledice-
tis principi vestro, & paternis traditionibus, h.e. diabolo, &
antiquis erroribus. Hoc. n. ad eos loquitur, qui famem pas-
si fuerint veritatis, & suspicient in cœlum sursum, & in ter-
ram deorsum, & erunt in indigentia, & in angustia, & in te-
nebris, & in tribulatione, vt non videant vsque ad tempus,
donec & ipsi ad Dominũ conuertantur. Latam explanationẽ
loca ista desiderant, sed parcimus librorum magnitudini, vt
tollamus fastidium lectoris. Hec iuxta LXX. translationem
ex parte perstrinximus: quæ in plerisq; dissonat ab Hebræo.
Cæterum Nazaræi locum istum ita edisserunt: Cum dixerint
ad vos scribæ & Pharisæi, vt eos audiatis, qui omnia ventris
causa faciunt, & in morem magorum strident in incanta-
tionibus suis, vt vos decipiãt, hoc eis respõdere debetis: Nõ
mirum, si vos vestras traditiones sequamini: cũ vnaquæque
gens sua cõsulat idola. Ergo & nos à vobis mortuis de viuẽ-
tibus cõsulere nõ debemus: magis nobis Deus legẽ dedit, &
testimonia scripturarũ, quæ si sequi nolueritis, nõ habebitis
lucẽ, sed semper caligo vos opprimet, quæ transibit per terrã
vestram atque doctrinam: vt, cũ decepti à vobis se in errore
perspexerint, & sustinere famẽ veritatis, nũc cõtristẽtur, siue
irascantur, & maledicãt vobis, quos quasi deos suos & reges
putabant. Et frustra ad cœlum terramq; respiciãt, cum sem-
per in tenebris sint, & nõ possint de vestris auolare insidiis.

CAPVT IX.

HEB.

PRimo tempore alleuiata est terra Zabulon, & terra Neptalim: & nouissimo aggrauata est via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucẽ magnã: habitantib. in regione vmbræ mortis, lux orta est eis. a Multiplicasti gentem, nõ magnificasti

SEPT.

HOc primũ bibe, velociter fac regio Zabulon, terra Neptalim: & reliqui qui iuxta mare estis trans Iordanem. Galilææ gẽtium. Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnã, qui habitatis in regione & vmbra mortis, lux orietur vobis. Plurimã partem populi deduxisti in læ-

CAPVT IX.

PRimo tempore alleuiata est terra Zabulon, &c.] duplicem
posuimus editionem, quia vulgatum est testimonium
& vsurpatum ab euangelista Matthæo, vt vel diuersitas
interpretationis, vel similitudo noscatur. Ac primum no-
tandum, quod testimonium hoc euangelista Matthæus
non iuxta LXX. sed iuxta Hebræos posuerit. Dicit enim

sermo euangelicus: *Audiens autem Iesus, quod Ioannes esset* C
traditus, secessit in Galilæam: & relinquens Nazareth, venit & Matt.4.b
habitauit in Capharnaũ, quæ est iuxta mare in finib. Zabulon &
Nephtalim: vt impleretur quod dictũ est per Esaiam prophetam
dicentẽ: Terra Zabulon & terra Neptalim, via maris trans Ior-
danẽ Galilææ gẽtiũ: populus, qui
sedebat in tenebris, vidit lucem
magnã, sedentib. in regione vm-
bræ mortis, lux orta est eis: ex eo
tẽpore cœpit Iesus prædicare
& dicere: *Appropinquauit re-* Ioan.2.a
gnũ cœlorũ. Et Ioannes euãge-
lista refert: quod Iesus cũ disci-
pulis suis in Chana Galilçæ in-
uitatus ad nuptias, primum ibi
signum fecerit, aquas in vinũ
cõuertẽdo: *Hoc fecit principiũ*
signorũ Iesus in Chana Galilææ:
& manifestauit gloriam suam:
& crediderũt in eũ discipuli eius.
Vnde & in LXX. dicitur: *Hoc*
primũ bibe, velociter fac: quia
terra Zabulõ & terra Neptalim
prima Christi videre miracula: vt prima biberet fidei potio-
nẽ, q̃ prima viderat dominũ signa faciẽtẽ. Et iuxta Hebrai-
cũ, primo tẽpore releuata esse dicitur onere peccatorũ, quia
in regionib. duarũ tribuũ primũ Saluator euangeliũ prædi-
cauit. Vnde & in sexagesimoseptimo psalmo dicitur: *Bene-*
dicite dominũ de fontib. Israel. Ibi Beniamin adolescẽtior, Paul⁹
Apostolus, *in mẽtis excessu*. Qui & alibi loquebatur: *siue mẽ-* 2.Cor.5.c
te excedimus Deo: Principes Zabulon, principes Neptalim du-
ces eorũ: quia in his tribub. fuerunt viculi, de quibus duces
nostri Apostoli crediderũt. Et crediderũt, iuxta Symmachũ,
velociter, vt audiẽtes. *Venite, & faciam vos piscatores homi-* D
nũ: statim & patrẽ relinquerẽt, & nauiculã. Nouissimo a. tẽ- Matt.4.c
pore aggrauata est fides eorũ, plurimis Iudæorũ in errorib.
permanentib. Mare a. hic lacũ appellat Genesaret, qui Ior-
dane influente efficitur, in cuius littore Capharnaũ, & Ti-
berias, & Bethsaida, & Chorozaim sitæ sunt: In qua vel ma-
xime regione dominus cõmoratus est: ita vt popul⁹, qui vel
sedebat, vel ambulabat in tenebris, lucẽ videret, nequaquã
paruam, vt aliorum prophetarum, sed magnam, vt eius qui
in euãgelio loquitur: *Ego sum lux mundi*. Et *qui habitabant*
in regione vmbræ mortis, lux orta est eis. Inter mortẽ & vm- Ioan.8.b
brã mortis hoc esse puto, quod mors eorũ est, qui cũ operi-
bus mortis ad inferos perrexerũt: Anima. n. q̃ peccauerit, ipsa
morietur. Vmbra a. mortis eorum est, qui cum peccẽt, nec- Ezech.18.a
dum de vita ista egressi sunt: Possunt. n. si voluerint, agere
pœnitentiam. Pro *Galilææ gentium*, Aquila, θινὰς gẽtium,
Symmachus, terminos gentium, interpretati sunt. θινὰς
a. tumulos intelligimus arenarum, qui vel in littoribus vel
in ripis sunt Hebræi credentes in Christum, hunc locum ita
edisserunt. Primo tempore hæ duæ tribus Zabulon & Ne-
ptalim ab Assyriis captæ sunt, & ductæ in hostilem terrã, &
Galilæa deserta est, quã nunc propheta dicit alleuiatã esse,
eo quod peccata populi sustineret. Postea a. nõ solũ duæ tri-
bus, sed & reliquæ quæ habitabãt trans Iordanẽ & in Sama-
ria, ductæ sunt in captiuitatem. Et hoc, inquiunt, scriptura
nunc dicit, quod regio cui⁹ populus primus ductus est in ca-
ptiuitatẽ, & Babyloniis seruire cœpit, & quæ pri⁹ in tenebris
versabatur erroris, ipsa primum lucem prædicantis viderit
Christi, & ex ea in vniuersas gentes sit euangelium semina-
tum. Nazaræi, quorũ opinionem supra posui, hunc locum
ita explanare conãtur: Adueniente Christo & prædicatione
illi⁹ coruscante, prima terra Zabulõ & terra Neptalim, scri-
barum & pharisæorum est erroribus liberata & grauissimũ
traditionũ Iudaicarum iugũ excussit de ceruicib. suis. Post-
ea a. per euangeliũ Apostoli Pauli, qui nouissimus Aposto-
lorum omniũ fuit, ingrauata est, i.e. multiplicata prædica-
tio. & in terminos gentium, & viam vniuersi maris, Christi
euangeliũ splenduit. Denique omnis orbis qui ante ambu-
labat vel sedebat in tenebris, & idololatriæ ac mortis vin-
culis tenebatur, clarum euangelium lumen aspexit.
a ❡ *Multiplicasti gẽtẽ, non magnificasti lætitiam*, &c.] In obscu-
ris locis vtrãque editionem ponimus: vt, quantum à cæteris

E editionib. & ab Hebraica veritate distet vulgata trāslatio, diligēs lector agnoscat. Ad lucē ipsā, quæ apparuit populo in tenebris cōstituto, i. e. ad Dominū Saluatorē, fit Apostropha. Et dicitur ad eū: *Multiplicasti gentem*, h. e. replesti omnes Rom 10.b gētes notitia tui, sed nō magnificasti lætitiā. Iuxta quod Apostolus mærorem sibi dicit esse perpetuum pro fratribus suis, qui sint Israëlitæ. Et Ionas cōtristatur, quod ita saluati sint Iona 4.b Niniuitæ, vt cucurbita siue קיקיון Kikaion aruerit. Et ipse dominus Matth. 15.c. 26.a. loquitur in euangelio: *Non veni nisi ad oues perditas domus Israel*. Et in passione: *Pater, si fieri*, inquit, *potest, trāseat calix iste à me*. Qui locus hunc sensū habet: si potest fieri vt siue interitu Iudæorū credat gētium multitudo, passionem recuso. Sin autē illi excæcandi sunt, vt omnes gentes videāt, fiat pater voluntas tua. Cū ergo Christus aduenerit, & Christianorum gens de vniuersis gētibus fuerit congregata: tunc lætabūtur Apostoli, sicut messores lætantur in messe: de quibus Dominus loquebatur. Matth. 9.d *Messis quidem multa, operarij autem pauci*. Et sicut exultant victores, qui Matth. 12.c captā diuidunt prædam. Cū enim fortis captus fuerit, & ligatus, omnis domus eius diripitur, & diuidūtur spolia. Tu a. Domi- F. ne atque Saluator *iugū oneris eius* (hoc est diaboli, qui prius exultabat in mūdo, qui cunctis gētibus imperabat, qui grauissimo seruitutis iugo colla omniū deprimebat) *& virgā* qua percutiebat vniuersos, & peccata sibi quasi quoddā tributū reddere compellebat detraxisti de humeris eorū: & tibi liberatos seruire fecisti absque vllo exercitu, & absque effusione sanguinis in abscondita manu: sicut quondam sub Gedeone Iudic 7. populo Israëli de Madianitis victoriā præbuisti. Quomodo n. vestis, quæ humano sāguine cruētata est, lauari nō potest, sed infecta sanguine igne cōburitur, vt maculæ cō vestimento fœdi cruoris intereāt: sic diaboli violenta prædatio & tumultus ac turbæ, quibus humanū sibi subiecerat gen⁹, gehēnæ ignib. deputatæ sunt, Lxx. nō omnes, sed partē quādā populi credidisse significant: licet pro eo, quod illi dixerūt ὡδήγησας ἐν εὐφροσύνῃ, i. e. deduxisti in lætitia, alij interpretati sint, magnificasti. Et cū in reliquis eundē sensum teneāt: stolam cōgregatā dolo, & vestimentū cōmutatū, eū adiiciūt redditurū, i. e. diabolū: quod sc. omnes animas, quas Dei auxilio nudauerat, cum ornamentis pristinis redditurus sit: nō solum ipse, sed & satellites eius dæmones: quibus si optio detur, magis eligant perire flammis, quam prædam perdere.

b ¶ *Paruulus n. natus est nobis*, &c.] Ideo diabolus & omnis eius violenta prædatio, qua humanū oppresserat genus & sanguinē sanguini miscuerat, erit in cōbustionē & cibos ignis æterni, quia natus est nobis de virgine puer: de quo supra d. est: *Antequam sciat puer reprobare malum & eligere bonū*. Et Sup 7.a postea in generatione prophetissę: *Antequā sciat puer vocare patrē suum, & matrem suam*. Iste igitur puer qui natus est de virgine, appellatur Emmanuel, i. e. nobiscum Deus: & de prophetissa, h. e. de sancto generatus spiritu, nuncupatus est, accelera, spolia detrahe, festina prædari: nunc multis nominibus appellatur. Et licet ex eo quod supra dixerat, Emmanuel, עמנואל i. e. nobiscum Deus: Deum esse monstrauerit, tamē nūc dicit factū illius principatū super humerū eius, vel quod crucē suā ipse portauerit: vel per humerum ostendens brachij fortitudinē, eodē Esaia dicente: *Reuelabit Dominus Deus* Esaia 52.c *brachiū sanctum suū omnibus gentib*. Et rursum: Domine quis Esaia 53.a credidit auditui nostro, & brachiū domini cui reuelatū est? Vocabitur ergo post duo nomina, sex aliis nominib. *Admirabilis, Consiliarius, Deus, Fortis, Pater futuri sæculi, Princeps pacis*. Non. n. vt plerique putāt, bina iungenda sunt nomina: vt legamus, Admirabilis consiliarius: & rursum, Deus fortis, sed admirabilis, legendū est separatim, quod Hebraice dicitur פלא: & Cōsiliarius seorsum, Pele. qui lingua eorū appellant יועץ: & De⁹ separatim, qui He- Ioes. braice dicitur אל. Deniq. in cō- Esaia 45.c El. sequētib. vbi legimus: *Tu es n. Deus & nesciebamus*: Et iterū *Ego sum Deus, & non est alius præter me*: & multa his similia. Pro eo quod in Latino dicitur Deus, in Hebraico אל scriptū El. est. Quodq; sequitur: Fortis, Hebraice גבור appellatur. Gibbor. Vnde & in eo loco vbi idem propheta cōmemorat: *Erunt confi-* Infr. a 10.c *dentes super Deo sancto Israel in* Sec. 70. *veritate, & quod residuū est Iacob super Deo forti*: Pro Deo forti in Hebraico scriptū habet אל גבור. El gibbor. Patrē a. futuri sæculi & resurrectionis, quod in nostra vocatione cōpletur: & principē pacis, qui locutus est ad Apostolos: *Pacē meam do vobis,* Ioan. 14.d *pacē meam relinquo vobis*: non dubitabit, qui pacē nostrā iuxta Paulū Apostolū legerit Saluatorē: H Eph 2.c. Qua nominū maiestate perteritos, Lxx. reor nō esse ausos de puero dicere, quod aperte Deus appellandus sit, & cætera: sed pro his sex nominibus posuisse, quod in Hebraico nō habetur: Magni consilij angelō: & adducam pacem super principes, & sanitatem eius. Quod hunc mihi sensum habere videtur: Magni consilij angelus est, qui nunciauit nobis abiiciendum pro tempore Israel, & gentes esse saluādas: deditque pacem principib. suis, Apostolis & Apostolicis viris: & sanitatem dogmatum suorum credentibus dereliquit. Quod a. sequitur: *Multiplicabitur eius imperiū, & pacis nō erit finis*: pro quo Lxx. transtulerūt: μεγάλη ἡ ἀρχὴ, i. e. magnus principatus eius: scire debem⁹, quod verbum Hebraicū משרה. & hic & supra Lxx. ἀρχὴν, i. e. principatū interpretati sunt: Pro quo nos supra principatū, hic imperiū vertimus. Aquila a. verbi ambiguitate deceptus, μέτρον, i. e. mensurā, interpretatus est, quæ & Hebraice & Latine eodē appellatur nomine משורה. 1.Par. 23. Nec dubitare poterit de multiplici Saluatoris imperio & pace eius, quæ nō habeat finē, qui in psalmis legerit, postula à me, & dabo tibi gentes Psal. 2.b hæreditatē tuā, & possessionē tuā terminos terræ. Et rursū: Et multitudo pacis *donec auferatur luna*, i. e. vsq; ad consummationē sæculi. Principatus a. illius & imperiū erit super soliū & regnū Dauid: quod post captiuitatem Babylonicam Psal. 71. fuerat dissipatū. vt confirmet illud & roboret, & doceat esse perpetuū, ne cassa Dei promissio videretur, ab incarnationis tempore vsque in sempiternum. Propterea a. zelus, i. e. æmulatio Domini exercituū fecit hoc, quia ipsi eū ad æmulationem prouocauerunt in his, qui non erant dij: & ille eos prouocauit ad æmulandū in gente, quæ non erat gens. Cœpta Emmanuelis & nascentis pueri de virgine prophetia: ex Deut. 32.c Sup. 7. eo loco vbi dicitur ad Achaz: *Pete tibi signum à Domino Deo tuo*: versiculo isto finita est, quo infertur: Zelus Domini exercituum faciet hoc. Nunc ad reliqua transeamus.

Commentarij tertij in Esaiam prophetam finis.

HEB.

ficasti lætitiā: lætabuntur coram te, sicut lætātur in messe: sicut exultant victores capta præda, quādo diuidūt spolia. Iugū. n. oneris eius, & virgam humeri illius: & sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madiā. Quia oīs violēta prædicatio cū tumultu: & vestimētum mixtum sanguine erit in combustionem & cibum ignis. Paruulus. n. natus est nobis: filius datus est nobis: & factus est principatus super humerū eius: & vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperiū: & pacis nō erit finis; super soliū Dauid, & super regnū eius: vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia: amodo & vsque in sempiternum: Zelus domini exercituum faciet hoc.

SEPT.

in lætitia tua. & lætabūtur in cōspectu tuo: sicut lætari solēt in messe, & sicut hi qui diuidunt spolia: quia ablatū est iugū quod supra ipsos erat positum: & virga de collo eorum. Virga. n. exactorū dissipata est, sicut in die Madian. Quia omnem stolam congregatā dolo, & vestimentum cōmunicationis restituēt: & cupient igne esse cōbusti. Quia paruulus natus est nobis, filius datus est nobis cuius principatus fact⁹ est super humerū eius: & vocabitur nomē eius magni consilij nuncius. adducā n. pacem super principes, & sanitatem eius: magnus principatus illius, & pacis non erit terminus, super thronum Dauid & regnum eius: vt corrigat illud, & auxilietur in iudicio & iustitia: ex hoc nunc & vsq; in sæculum. Zelus domini sabaoth faciet hæc.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN QVARTVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM

PROLOGVS.

Næquales dictamus libros, & pro diuersitate visionum ac sensuum, alius extenditur, alius contrahitur, itaque tertio finito volumine, transimus ad quartum, qui tertia mensura versuum priore minor est, præsertim cum quintus, quem huic libro subiecimus, historicæ explanationis sit, & pene duplicem numerum habeat. Dum enim nolumus cõiuncta diuidere, & olim interpretata transire: quasi inter duas maris Pontici συμπληγάδας naniculam nostram direximus: quæ, flante spiritu Sancto, & Domino Saluatore cursu dirigente nostrum, elabitur in pelagus, dicente te virgo Christi Eustochium: A quatuor ventis cœli veni spiritus, & mortua ossa viuifica: *vt quæ iacebant in terræ puluere spirante domino suscitentur.* Ezec. 37. d

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER QVARTVS.

CAP. IX.

Verbũ misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel. Et scient populus oĩs Epbraim & habitantes Samariã, in superbia & magnitudine cordis, dicẽtes: Lateres ceciderũt, sed quadris lapidibus ædificabimus: Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet: Syriam ab oriente, & Philistim ab occidente, & deuorabunt Israël toto ore. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta: & populus non est reuersus ad percutiẽtem se: & Dominum exercituum non inquisierunt. b Et disperdet Dominus ab Israel caput & caudam

CAP. IX.

Esa. 7. a
4 Reg. 16. a
Verbũ misit Dominus in Iacob. &c.] Legimus supra q̃ in dieb. Achaz filij Oziæ regis Iuda ascẽderit Rasin, rex Syriæ, & Phacee, filius Romeliæ, rex Israël, in Hierusalẽ, vt expugnarent eam: Et quod missus sit Esaias propheta in occursum Achaz cum Iasub filio suo; vt ei diceret, ne timeret, & cor illius ne formidaret à duab. caudis titionũ fumigãtium: eo quod in ipsis esset Syriæ & Israel imperiũ finiendũ. F Quo non credente propter rei magnitudinẽ & præsens periculũ, iubetur vt sibi postulet signũ. Et quia idololatra erat, hoc quoq; facere noluit: propterea Dominus nequaquã ipsi regi, sed domui Dauid dat signũ filij sui de virgine nascituri: ad cuius inuocationẽ sint de imminenti periculo liberãdi, & cætera quæ vsq; ad præsentẽ locũ interpretati sumus. Multis ergo mysteriis in medio positis, nũc reuertitur ad id, quod cœperat, & euersionẽ Rasin & Ephraim, h. e. Syriæ & Samariæ vaticinatur. Verbum, inquiens, misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel. Apud Hebræos Dabar, quod per tres literas scribitur consonãtes a דבר, pro locorũ qualitate, si legatur Dabar, verbũ significat: si Debet mortẽ & pestilentiã. Quam ob causam plerìq; sermonis ambiguitate decepti, non verbũ dicunt missum esse, sed mortem. Misit ergo Dominus verbum in Iacob, & cecidit in Israel. Regnare voluit Iudam, vt Iacob prophetat in Genesi: Et Israel, hoc est, decem tribus sibi imperium vindicarunt, de quibus dictum est: Ipsi regnauerunt, & non per me. Imperij ergo dignitas, quæ in vnctione Samuëlis post abiectũ Saül cœperat in Dauid, missa in Iacob, h. e. in duodecim tribus, quæ Iacob olim vocabantur, cecidit in Israël: non vt LXX. trãstulerunt ἦλθεν, i. e. venit: cecidit. n. in impiis, quod statutum ad sanctos directum erat. Scient igitur populus Ephraim, & habitantes Samariam, qui propter multitudinem eriguntur in superbiam, & dicunt: Paruum est regnum Iudæ, & nostri comparatione vilissimum. Itaque illis ruentibus quasi lateribus, nos quadro lapide ædificemus nobis domum. Illorum Sycomoris, quæ ligna sunt vilia, hostili incursione succisis, nos imperium nostrum cedris extruemus, quæ imputribiles sunt, vt regnum significent sempiternum. Scient ergo hoc populus omnis Ephraim, & habitantes Samariam, quod Syrus, qui nunc ei auxilio est, in hostem transeat. Vel certe contra ipsum Syrum subita aduersariorum bella consurgant: & omnes vertantur in tumultum: ita vt contra Israël Syrus ab oriente, & Philisthum, hoc est Palæstini ab occidente moueantur, & simul deuorent Israelem. Cumque hæc fecerint, nihilominus manus mea extenta, sine excelsa est super Israel, & eos ferire non cessat. Cæsique à Deo non reuertentur ad percutiẽtem se, nec Dominum quærent exercituum, vitulos aureos adorantes pro Deo. Iuxta anagogen hunc locum nostri ita edisserunt: Misit Deus filium suum ad Iacob, hoc est ad Iudæos, & venit ad Israel, h. e. ad gentium populum: quos & Apostolus appellari dicit Israel. Alij vero ita: Verbum suum misit Dominus ad ecclesiam, quæ priorem populũ supplantauit: & cecidit in Israel, h. e. in hæreticos, qui Deum videre se iactant. Scient itaque principes eorum, & omnes, qui habitant in Samaria, h. e. qui Dei legem custodire se dicunt, & in vbertate esse virtutum, & fructus afferre iustitiæ: hoc enim interpretatur Ephraim qui in superbia cordis sui despiciunt ecclesiam, & simplicitatem eius arbitrantes imperitiam, dicunt: Pro lateribus illius, quadris lapidibus atque fortissimis ædificabimus ecclesias nostras, & pro infructuosis arboribus, citoque perituris, cedros sublissimas extruemus: Quas conteret Dominus, & quas iustus sub persona impij vidisse se narrat & non inuentum locum earum. Dicit ergo Dominus, quod Rasin qui interpretatur, sapientia sæcularis, cuius Ephraim vtebatur auxilio, vertatur contra eum: & omnes inimici eius aduersum illum dimicent: & tam ab oriente quam ab occidente expugnetur, & deuoraturi sint Israëlem toto ore. Pro quibus interpretati sunt LXX. καὶ οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πύργον, καὶ ῥάξει ὁ θεὸς τοὺς ἐπανισταμένους ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ διασκεδάσει, id est: & ædificemus nobis turrem: & allidet Deus, qui consurgunt contra montem Sion: & inimicos illius dissipabit. Cupiunt enim & ipsi in similitudinem templi Dei ædificare sibi templum in Samaria: sed quamuis mouerint pedes ab Oriente, & dixerint: *Venite ædificemus turrim, & faciamus nobis nomen antequam dispergamur*: Domino impugnante soluetur, & dissipabitur consensus eorum: & linguæ eorũ contra se inuicem diuidentur, ne consentiẽtes sibi peiores fiant, sed à se inuicẽ destruantur. Cumq; ita percussi sint & ab hostibus deuorati: tamen non reuertentur ad Dominum: sed adhuc manus illius ad percutiendum parata est: iuxta illud quod legimus in Hieremia: *Sine causa percussi filios vestros, disciplinam non recepistis.*

Gen. 49. b
Osee 8. a
Rom. 9. H
אפרים
Psal. 36. g
רצין
Gen. 11. a
Hier. 2. f

b ¶ *Et disperdet Dominus, &c.*] Non solum Dominus hostes Rasin eleuabit contra eum, & inimicos eius vertet in

dam incuruantem & deprauantem in die vna. Lõgæuus & honorabilis, ipse est caput: & propheta docens mendacium, ipse est cauda. Et erunt qui beatum dicunt populum istum seducentes, & qui beati dicuntur, præcipitati. Propter hoc super adolescentulis eius non lætabitur Dominus, & pupillorum illius & viduarum non miserebitur, quia omnis hypocrita est & nequam, & vniuersum os locutum est stultitiã. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas, veprem & spinam vorabit, & succendetur in densitate saltus, & conuoluetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum contremuit terra: & erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcet, & declinabit ad dexteram, & esuriet & comedet ad sinistram, & non saturabitur: vnusquisque carnem brachij sui vorabit. Manasses Ephraim, & Ephraim Manassen: simul ipsi contra Iudam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta.

CAPVT X.

VÆ qui condunt leges iniquas, & scribẽtes iniustitiã scripserunt, vt opprimerent in iudicio pauperes: & vim facerent causæ humilium populi mei: vt essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis & calamitatis de longe venientis? ad cuius confugietis auxiliũ? & vbi derelinquetis gloriam vestram? Ne incuruemini sub vinculo, & cũ interfectis cadatis. Super omnibus

E tumultum, Syriam ab Oriente, & Philistim ab Occidente, vt deuorent Israel toto ore: sed quia non est reuersus ad percutientem se, nec requisiuit Dominum exercituum, extẽdet manum ad percutiendum, vt disperdat de Israel caput & caudam incuruantẽ & deprauantem, eum videlicet qui recta peruertit. Quis sit autẽ caput, ipse interpretatus est, lõgæuus & honorabilis: Et quis sit cauda, propheta, inquit, qui docet mendacium, id est, pseudopropheta. Dixit de principibus, nunc optimatibus iungit & populum, quod & magistri, & discipuli, & eruditi, & vulgus indoctum pariter pereant. Qui enim beatum dicebant populum, seductores sunt, & qui beati appellabantur, nõ propter virtutem, sed propter munera, præcipitabũtur in mortem. Vnde & supra legimus: *Populus meus qui beatum te dicunt, seducunt te: & semitas pedum tuorum supplantant.* (Sup. 3.) In tali populo nullius personæ miserebitur Deus, non pupilli, non viduæ: quia omnis hypocrita est aliud simulans, & aliud agens: promittens castitatem, & viuens luxoriose: præferens paupertatem, & replens marsupium. Vnde iũgit & dicit: *Et vniuersũ os locutum est stultitiã.* F Propter hæc omnia Dominus nõ cessat irasci, sed adhuc ad percutiendum eleuat manum. Et quia ista fecerunt, succenditur quasi ignis impietas: vt non cultum agrum, sed vepres, & spinas deuoret: nec frugiferas arbores, sed infructuosum saltum, in quo habitant bestiæ, rapiens flamma consumat. Quam ob rem dicitur quod densitas saltus, igne supposito, fumi superbia & altitudine conuoluatur. Omne enim, quod excelsum est, & in sublime consurgens, superbum appellari potest. Pro quo nescio quid volentes LXX. transtulerunt: καὶ συγκαταφάγεται τὰ κύκλῳ τῶν βουνῶν πάντα: id est, & deuorabit in circuitu collium omnia. Vnde & ad iram Domini terra contremuit: & populus ignis factus est pabulum, quia tanta fuit in eo crudelitas, vt ne charissimo quidem germanitatis nomini parceret: sed dextram deserens atque contemnens, saturaretur in his quæ sinistra erant, dum voluptatum & malorum pariter famem, & sẽper cupit malis peiora sociare. Ipsi quoq; Manasses, & Ephraim, qui de vno nati sunt vtero, & de eodem parente generati, in tantam rabiem proruperunt, vt hostili odio inter se dissiderent. Legamus Regum & Paralipomenon volumina, & inueniemus Samariæ inter se bella ciuilia: dum alij pro aliis regibus dimicant, & quomodo suis regibus interfectis in Iudæ expugnationem concordent. Secundum tropologiam auferet Dominus caput & caudam, maiorẽ pariter ac minorem. Caudam appellans, non homines, sed iumenta, hæreticos esse demonstrat, quæ hoc membro vtuntur ad stercora protegenda, & ad arcenda parua animalia. Et post caput, & caudam, incuruantem iungit, & deprauantem: quod legis præcepta subuertant, & rectam deprauent viam. Longæuum quoque, qui caput est, & pseudoprophetam, qui in cauda ponitur, disperdet & magistros pariter & discipulos: alios, qui propter munera laudant peccatores: alios, qui laudati sua mala non sentiunt, nec agunt pœnitentiam. Propter hoc in iuuenibus eorum non lætabitur Dominus: *Væ enim ciuitati cuius rex adolescens.* Et qui Deum pa- (Eccle. 10. c) trem vel Dominum verum perdiderunt, non impetrabunt

G misericordiam: Omnis enim hæreticus hypocrita est, aliud agens, & aliud simulans, & quidquid loquitur, licet videatur esse sapientia, tamen stultitia est. Propter hæc extendit manum suam ad puniendum, & omnes impietates eorum, quasi spinas, vorax flamma consumet. Et verba absque virtutibus, quæ infructuoso saltui comparantur, inuoluentur fumi superbia. Ad eorum pœnam contremiscet omnis humus, & decepti populi, æternis tradentur ardoribus: quia turpis lucri gratia ne suis quidem parcunt, sed certatim de deceptis populis prædas agunt, relinquentes bona, & in pessimis immorantes. Cumque semper sinistra inueniant, tamen suis numquam satiantur erroribus vorãtes carnem brachij sui, & aduersum ecclesiam pari studio dimicantes. Propter luxuriam, & voluptates, & lucra de populis inter se habent discordiam: vt de vna hæresi duæ fiant, & rursum ipsæ diuiduntur in partes, vt proprios abducant greges, *& deuorent domos viduarum* & mulierum peccatricum, *semper discentium, & nũquã ad scientiam veritatis peruenientium.* (Luc. 20. e; 2. Tim. 3. b) In omnibus his nõ auertetur furor Domini consumẽs vitia atque subuertens: H sed quanto illi proficiunt ad peccandum, tanto iste amplius manum suam extendit ad pœnas.

CAPVT X.

VÆ *qui condunt leges iniquas, & scribentes iniustitiam scripserunt, vt opprimerent,* &c.] Hæc plerique adhuc contra decem tribus dici arbitrantur, quæ habitabant in Samaria, quod ad priora scelera etiam ista sociarint. Nobis autem videtur contra iudices tribus Iudæ & Hierusalem, scribas videlicet & δευτερωτάς, sermo propheticus conclamare, quod aduersum legem Dei iniquas scripserint leges, & traditionibus suis subuerterint iudicij veritatem. Deo enim dicente: *Honora patrem tuum, & matrem:* (Exod. 20. b; Matt. 7. b) Illi econtrario monuerunt filios parentibus dicere: Donũ quodcunque est ex me, tibi proderit, ne honorarent patrem & matrem, & cætera his similia. Propterea autem scripserunt leges pessimas, vt opprimerent pauperes & humiles populi: vt prædas agerent de viduis, & pupillos diriperent. Qui interrogantur quid facturi sint, cum vel captiuitatis vel iudicij dies aduenerit, & calamitatis de longe venientis: quæ multo tempore ante prædicta est. Ad cuius, inquit, fugietis auxilium, cum offenderitis Deum, qui verus auxiliator est, & vbi derelinquetis gloriam vestram? Non enim *proderunt diuitiæ in die furoris,* (Prou. 11. a; Sup. 9. f) ne vinctos in hostilem terram ducat Assyrius, ne corruatis in prælio. Et ad extremum sicut in superioribus contra Samariam crebro dixerat: *In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta:* Etiam contra Iudam loquitur, quod non sit finis mali eorum extrema captiuitas: sed etiam in hostili terra Domini eos gladius persequatur. Iuxta anagogen: omnis hæreticus scribit iniquitatem, vt pauperes, & humiles populi decipiat, viduas & pupillos diripiat. Qui enim diues est, de quo legimus: *Redemptio animæ viri propriæ diuitiæ:* (Prou. 13. b) non sustinet commutationem: non cito ab eis capitur. Pauper autem, & qui humilis est, & paruus in populis cito ab eis scandalizatur. Vidua quoque quæ virum perdiderit,

Deum

E

Deut 32.c Deum, & pupillus, qui patrem amiserit creatorem: de quo scriptum est: *Deum, qui te genuit, dereliquisti: & oblitus es Dei creatoris tui*: facile supplantantur. Quid igitur facient Rom 10.b in die iudij, cum tantos deceperint, & calamitatis de longe venientis? Sicut enim ad iustum virum dicitur: *Prope est* Luc 17.e *verbum in ore tuo, & in corde tuo.* Et in alio loco: *Regnum Dei intra vos est*: Sic hæreticorum calamitas de lõge veniet multo eis tẽpore præparata. Ad quem confugient, cum fictum habeant Deum? Cui tradent gloriam suam, cũ simulata sunt omnia? Nec poterunt euadere vinculum, quo plurimos ligauerũt. Vnde & in visione vallis Sion, Infra 22.A quæ Dei altitudine derelicta, & hæretica humilitate decepta est: dicitur de magistris falsi nominis scientiæ: *omnes principes tui fugerunt: & qui capti sunt, duriter ligati sũt*: quodque cum singulis interfectis cadant, & in aliorũ nece ipsi pereant: & cum multa patiantur, diesque visitationis aduenerit, non sit finis eorũ interitus, sed semper sibi impendentem manum domini pertremiscãt. Hucusque cõtra decem, & duas tribus, id est, contra Samariam & Hierusalem Dei comminatio est: quæ regnante adhuc Achaz, 4.Reg 16. 17. cœpit in populo: de quibus duæ & semis tribus sub eo F captæ sunt, & reliquæ sub Ezechia, qui Achaz successit in regnum. Sequens prophetia contra Assyrios scribitur.

a ¶ *Væ Assur, virga furoris mei.*] Ideo posuim⁹ in hoc loco translationẽ LXX. quia ab Hebraico discordat in plurimis. Primum sciendum est, quod in Hebraico non habe- χαλάνη. rut Chalani sed כלנו Chalano: vltima enim nominis huius a Iod b Vau litera non est a i vt illi putauerunt, sed b ו: quæ literæ sola inter se distant magnitudine. Turris autẽ ædificata est in cam- Gen 10.a ארפד po Sennaar, in quo erant Arphad & Chalano & Babylon: Gen 11.a חמת quæ ex confusione linguarum nomen accepit. Arabia autẽ non habetur in Hebræo, sed Hemat: quam Syri vsque hodie Epiphaniam vocant. *Vlulate* quoque *sculptilia in Hierusalẽ*, de suo addiderunt. Quodque supra scriptum est: *Si dixerint ei: tu solus es princeps: respondebit*: non tuli regionem illam & illam, sed tuli Arabiam & Damascum, & Samariam: hunc suggerit sensum: Dum inquit, dixerint Assyrio qui capti sunt, tu princeps es omnium: ille adhuc infirmum se esse sentiens respondebit: Quomodo me vocatis principem, cum tantũ Arabiam & Damascum & Samariam ceperim: & longe positas nationes trans Babylonem necdum meæ subdiderim potestati? Quomodo autem Arabiam cepi, Damascum & Samariam: sic omnia mihi regna substernam. Transeamus ad Hebraicum: & quid nobis videatur breuiter annotemus. *Væ Assyrio*, id est, Sennacherib: quia ipse est virga & baculus furoris mei, in manu enim eius indignatio mea: & per illum percutiam gentem fallacissimam: quæ inter me semper & idola claudicauit: quæ præcepta mea se facturam esse mentita est: & contra populum furoris mei ipsi præcipiam, vt spoliet eum, atque prædetur: & redigat in puluerem, & conculcet quasi lutum platearum, id est, vt percutiat eum, & non interficiat: vt vulneret, & non animam auferat. Ipse autem modum iracundiæ meæ egressus est: & non solum contra Israel, ad quem directus fuerat,

nibus his non est auersus furor eius: sed adhuc manus eius extenta.

HEB.

Væ Assur: virga furoris mei, & baculus ipse est: in manu eius indignatio mea. Ad gẽtem fallacẽ mittam eum: & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prædã, & ponat illum in conculcationem quasi lutũ platearum. Ipse autẽ nõ sic arbitratus est, & cor eius non ita existimauit: sed ad conterendũ erit cor eius; & ad internecionẽ gentiũ plurimarũ. Dicet enim nũquid nõ principes mei simul reges sunt? Nũquid nõ vt Charcamis sic Chalano, & vt Arphad sic Hemath? nũquid nõ vt Damasc⁹ sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idolis sic & simulacra eorũ de Hierusalem & de Samaria. Nũquid non sicut feci Samariæ & idolis eius; sic faciã Hierusalem & simulacris eius?

SEP.

Væ Assyriis: virga furoris mei ipse est in manibus eorum: iram meam in gentem iniquã mittam: & populo meo præcipiam, vt faciat spolia & prædam: & conculcet ciuitates, & po[...]eas in puluerem ipse [...]tem non sic cogitauit, & non ita arbitratus est: sed vt conteratmens eius, & disperdat gentes plurimas. Quod si dixerint ei: tu solus es princeps: respondebit: Non tuli regionem quæ est supra Babylonẽ: & Chalanin, vbi turris ædificata est. Tuli autem Arabiam & Damascum & Samariã: sicut has cepi, sic omnia regna capiam. Vlulare sculptilia in Hierusalem & Samaria: sicut enim feci Samariæ & idolis eius: sic faciã Hierusalem & simulacris illius.

a Et erit cum compleuerit dominum cuncta opera

G

sed in gentes plurimas debacchatus est: vt omnia per circuitum regna contereret, & vsque ad internecionem gẽtium plurimarum illius mucro seuiret. Erectus enim in superbiam, hæc ausus est dicere: Duces mei aliarum gentium reges sunt, & mihi subiecti, cunctis nationibus imperabunt. Quomodo cepi Charcamis, sic cepi & Chalano: quomodo Arphad sic obtinui & Hemath: quomodo Damascum, sic mihi subieci & Samariam. Quomodo cætera regna, quæ idolorum cultui פסל seruiebant, meis subieci pedibus: sic & Hierusalẽ & Samariam, in qua eadem idola sunt, meæ subiiciam potestati. Quomodo cepi Samariam cum idolis suis, sic & Hierusalem capiam: quia eosdem veneratur deos. Pro Charcamis autem LXX. addentes de suo, regionem trans Babylonẽ interpretati sunt, & Chalani, vbi ædificata est turris, Arphad penitus relinquẽtes. Possumus autem iuxta trãslationem eorum, tropologiæ (dummodo pia sit) accommodare: & ex eo quod ait, populo meo præcipiã vt faciat spolia & prædam, & cõculcet ciuitates, & ponat eas in puluerem: etiam hoc dicere, quod quotidie populo H suo præcipiat Dominus, vt aduersariorum ciuitates, quę eriguntur contra scientiam Dei, & hæreticorum nimio labore constructæ sunt, in puluerem redigat, & nihili esse demonstret: Qui intelligens infirmitatem cordis humani, & quod mortali carne circundatus, non possit perfectam virtutum debere victoriam, nec omnes gentes capere: licet eum alij admirentur & dicant: *Tu solus es princeps respondebit eis*: Multa sunt quæ destruere debeo, & adhuc destruere non potui: scio quod nescio. Et quanquam multa aduersariorum argumenta superauerim: tamen sunt plęraque quæ adhuc superanda sunt. Simulque spe futurorum ex his quæ superauit: etiam cæterorum sibi victoriam repromittit. Iubentur autem vlulare simulacra Hierusalem & Samariæ, non ipsa quæ ficta sunt, sed ij, qui ea finxerũt τοὺς ποιοῦντας, ij qui fecerunt, per ea, quæ facta sunt: vt non solum ij, qui in hæresibus idola fabricati sunt, sed qui in ecclesia per ignorantiam defendũnt pro veritate mendacium, vlulatu & pœnitentia se errasse testentur.

a ¶ *Et erit cum compleuerit Dominus, &c.*] LXX pro fructu sẽsũ vel mentẽ magnã interpretati sunt, id est, τὸν νοῦν μέγαν. Post captiuitatẽ Samarię, & Assyriorũ victoriã, & cõminationẽ aduersũ Hierus. quia simulacra imitata Samariæ, similis sint feriẽdi sententia: nũc aduersũ ipsũ Assyrium, qui elatus est in superbiã, & suæ fortitudinis putauit esse quod vicit, propheta loquitur. Dixit enim Assyri⁹, cordis tumore se iactãs, quod in fortitudinẽ manus suę cũctas vicerit nationes, & incredibili sapiẽtia omniũ possederit terminos. Et iuxta LXX. tantæ potentiæ fuerit: vt bellatorũ hominum vrbes funditus subuerterit: totumque orbem quasi nidum apprehenderit, & quasi derelicta oua à matribus in suam prædam verterit. Et quia semel metaphoram ab auibus, modo & ouis sumpserat: seruauit in reliquis, vt diceret: *Non fuit qui moueret pennam, & aperiret os, atque garriret.* Tantus, inquit, terror fuit fortitudinis meæ atq; victoriæ, vt ne fletum qui-

opera sua in mōte Sion & in Hierusalem visitabo super fructū magnifici cordis regis Assur, & super gloriā altitudinis oculorū eius. Dixit enim in fortitudine manus meæ feci, & in sapientia mea intellexi, & abstuli terminos populorū, & principes eorū deprædatus sum: & detraxi quasi potens in sublime residētes: & inuenit quasi nidum manus mea fortitudinem populorū, & sicut colliguntur oua quæ derelicta sunt, sic vniuersam terram ego congregaui, & non fuit qui moueret pennam, & aperiret os atque ganniret. [a] Nunquid gloriabitur securis cōtra eum qui secat in ea: aut exaltabitur serra contra eum à quo trahitur? Quomodo si eleuetur virga contra leuantem se, & exaltetur baculus, qui vtiq; lignū est. [b] Propter hoc mittet dominator dominus exercituum in pinguib. eius tenuitatē, & subtus gloria eius succēsa, ardebit quasi cōbustio ignis. Et erit lumē Israel in igne: & sanctus eius in flāma: & succendetur & deuorabitur spina eius, & vepres in die vna. Et gloria saltus eius, & Carmeli eius ab anima vsque ad carnē consumetur: & erit terrore profugus: & reliquiæ ligni saltus eius per paucitate numerabuntur, & puer scribet eos. [c] Et erit in die illa, non adiiciet residuum

A dem & gemitum victi libere proderent. Sunt qui hæc generaliter contra regnum Assyriorum dici arbitrentur: quod postquam compleuerit dominus cuncta opera sua in monte Sion & in Hierusalem, hoc est postquam subuersa fuerit Hierusalem, Assyriorum imperium destruatur. Mihi autem ex his quæ sequuntur, proprie contra Sennacherib regem Assyriorum videtur comminari: quod autē ait: Postquam compleuerit dominus cuncta opera sua in monte Sion & in Hierusalē: non subuersionem vrbis significat, sed obsidionē, quoniā venit Rabsaces dux Sennacherib, & in ea fecit quæ in posterioribus idē propheta

Infra 36. commemorat. Secundū Tropologiam: cum Samaria & Hierusalem domini iram sustinuerint, & in fabricatione idolorum errasse se senserint: Tūc destruetur sensus magnus Assyrius, qui in tantam cōtra dominum inflatus est superbiam, vt sapientiæ suæ existimauerit cuncta cessura, & quamuis excelsa dogmata, & dialectica arte munita, concutienda & penitus destruēda, in tantum vt in similitudinem pullorum auiū non valeant in sublime consurgere, & necdum animata insensibilia esse atq; torpentia; quod ouorū demonstrat exemplū, & ne mutire quidem, & commouere linguam contra rationem & fortitudinem sui sermonis audere. B

a ¶ *Nunquid gloriabitur securis contra eum, &c.*] Contra Sēnacherib, siue, vt multi putant, Nabuchodon. gloriantem atque dicentem: In fortitudine manus meæ feci, & in sapiētia mea intellexi, & reliqua, sanctus propheta respondit: O stultissime mortalium: Dei iram, tuam putas esse sapientiā, & illius iussionem ad tuam refers fortitudinem? Quomodo si securis glorietur contra eum, qui securim tenet, & serra contra illum, à quo trahitur, & dicāt cūcta opera, quę per securim & serrā fiūt, sua arte perfecta. Et si eleuet quispiā virgā, & exaltet baculū ad percutiendū, quē voluerit, & ipsa virga ac baculus glorientur, & dicāt à se percussū esse, qui percussus est, sic & tu, cum organū Dei fueris volūtatis, erigeris in superbiā & cuncta, quā geruntur, tuæ gloriaris esse virtutis. Quidquid autē Assyrio dicitur, & ad hæreticorum superbiā, & ad diabolū referri potest, qui securis, & serra, & virga

Psal. 72 b in scripturis appellatur, eo quod per illū infructuosæ arbores succidātur, & diuidatur atq; serretur incredulorū duritia, & percutiantur virgā qui non recipiunt disciplinam. Hæretici quoque quorum os in cœlum ponitur, & lingua pertransit in terram, sensu, quem à Deo in bonam partem acceperunt, abutuntur in contrarium atque peruersum, vt loquantur contra eum, à quo conditi sunt, & linguæ ministe-

Infra 37 g rium, quo laudandus est dominus, vertant in blasphemiam.

b ¶ *Propter hoc, &c.*] Quia ista fecisti & locutus es quæ supra narraui, propterea mittet dominus angelum suum, & vna nocte centum octogintaquinque millia de tuo morientur exercitu, ita vt potentissimi quique, quos pingues appellat, redigantur in tenuitatem & in nihili, & sicut Hebræi tradunt, illæsis vestibus Assyriorum, corpora occulto crementur ardore: tunc lumen Israel & sanctus, hoc est angelus, erit in igne & in flamma: & omnes spinæ ac vepres Assyriorum, id est, malitia consumentur, non longo tempore, sed vno die atque memento: Et quomodo saltus & Carmelus, qui est mons in Galilæa nemoribus consitus, supposito igne velociter concrematur: sic ab anima vsque ad carnem omnis Assyrij gloria consumetur: Tunc spoliatus exercitus fugiet, quod idem in consequentibus propheta testatur, & de tam

innumerabili multitudine, quæ Carmelo & saltui comparata est, ad tantam veniet paucitatem, vt puer paruulus eos possit numerare & describere. Tradunt enim Hebræi, decē tantum de eius exercitu remansisse, nostrorum quidam volunt, hunc regē, typum esse aduersariæ fortitudinis; Et quo- C

Dan. 10. c modo in Daniele legimus: Principes regni Persarum, & regni Mœdorum & regni Græcorum, sic & principem esse Assyriorum: qui propter superbiam, sensus magnus vocetur, & in die iudicii Gehennæ tradatur ardoribus, quæ præparata est diabolo, & angelis eius. Et lumen Israel & sanctum: hoc est ipsum Dominum succendere vepres ac spinas Assyrij, omnemque illius potentiam, & innumerabiles populos ad nihili deducendos. Tūc eum timore perterritum, quasi colubrum tortuosum, & fugitiuum, imminentes pœnas velle vitare. Qui autem de saltu & confusione eius lignisque perituris potuerint euadere, eos dignos existere, qui numerentur & describantur à puero, cuius principatus in humeris eius est. Hoc ipsum & ad hæreticos referri potest: Quod postquam ecclesiastica doctrina illuxerit, & omnes eorum decipulæ patuerint: tunc ad tantam veniant solitudinem, vt de saltu & infructuosis arboribus, & innumerabili eorum multitudine, quā hæretica fraude deceperant, vix pauci resideant, qui eorum sequantur errorem. Pro eo quod nos vertimus: *mittet Dominus in pinguibus eius tenuitatem*: Lxx. transtulerunt, ἀποστελεῖ κύριος εἰς τὴν σὴν τιμὴν ἀτιμίαν, id est, mittet Dominus in honorem tuum ignominiam. Et pro eo quod nos diximus: *Et sanctus eius in flamma*: illi verterunt, καὶ ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρί, id est, & sanctificabit eum in igne, per quod quidam intelligi volunt pœnas atque tormenta ad hoc adhibere peccatoribus, vt diuino igne purgentur. Quodque nos diximus: *Et gloria saltus eius & Carmeli eius*: illi interpretati sont, ἀποσβεσθήσεται τὰ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ καὶ οἱ δρυμοί: id est, extinguentur montes, & colles, & saltus, quo omnis Assyriorū claritas, & superbia, & multitudo humilietur extincta. D

Sic habent 70 hoc.

c ¶ *Et erit in die illa, non adiiciet residuum Israel, &c. conuertentur reliquiæ, inquam, Iacob ad Dominum fortem, &c.*] Vbi in Græco dicitur: *Conuertentur reliquiæ Iacob ad Deum fortem*: pro Deo forti, in Hebræo scriptum habetur, [e] אל גבור duo nomina de sex nominibus, quibus paruulum puerum & filium, qui datus est vobis, supra legimus appellatum. Et pro eo quod scriptum est: *Reliquiæ conuertentur*. pro eo dicitur in Hebræo numero singulari, quod reliquum est conuertetur, id est, τὸ κατάλειμμα ἐπιστρέψει, in Hebræo scribitur [d] שאר ישוב. Et ex hac occasione sermonis putant Iasub filium Esaiæ in signum saluandi ex Israel populi præcessisse. Quando ergo lumen Israel, & sanctus, Carmeli saltum vepresque consumpserit & rex Assyrius cum paucis fugerit, tunc residui Israel, qui cum Ezechia principe, captis cæteris Iudææ vrbibus obsidebantur in Hierusalem, nequaquam confident in Assyrio, sicut non faciunt sub Achaz rege quam misit nuncios ad regem Assyriorum dicens: Seruus tuus ego sum, ascende & libera me de manu regis Syriæ, & de manu regis Israel, qui consurrexerunt aduersum me, quando tulit aurum, & argentum, quod inuentum est in thesauris domus Domini, & in domo regia, & misit regi Assyriorum munera, audiuitque eum rex Assyrius, & venit in Damascum, & cepit eam, & transtulit, & Rasin interfecit, sed liberati ab ipso Assyrio percussore, qui prius amicus & postea hostis extiterat, innitentur atque confident

e el gibbor Sup. 9. a

d sear Iasub.

4. Reg. 16 b

residuum Israel: & hi qui saluati fuerint de domo Iacob, inniti super eo qui percutiet eos, sed innitetur super dominū sanctum Israel in veritate. Reliquię conuertentur, reliquiæ inquam Iacob, ad dominum fortem. Si enim fuerit populus tu[us] Israel quasi arena maris, reliquiæ cōuertentur ex eo Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam. Consummationem enim & abbreuiationem dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terræ. a Propter hoc hæc dicit dominus Deus execituum: Noli timere populus meus habitator Sion ab Assur: in virga percutiet te, & baculum suum leuabit super te in via Ægypti. Adhuc enim paululum modicumque: & consummabitur indignatio mea, & furor meus super scelus eorū. Et suscitabit super eum dominus exercituum flagellum iuxta plagam Madian in petra Oreb: & virgam suam super mare: & leuabit eam in via Ægypti. Et erit in die illa: auferetur onus eius de humero tuo, & iugum eius de collo tuo, & computrescet iugum à facie olei.

HEB.	SEP.
b Veniet in Aiath trāsibit in Magron: apud Mac-	Veniet enim in ciuitatem Aggai, & trāsibit in

E confident super dominum sanctum Israel: nequaquam falso, vt sub prioribus fecerant regibus, sed in veritate. Qood sub Ezechia factum legimus: ita vt idolis derelictis conuerterentur ad cultum Dei. Et quia dixerat reliquias esse saluandas, transit ad posteriora tempora: & plenam saluatioοem futuram dicit esse sub Christo: Quod & apostolus Paulus intelligens scribit ad Romanos: *Rom. 9. f* *Esaias autem clamat pro Israel: Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ salua fient. Verbum enim consummans, & breuians in æquitate: quia verbum breuiatum* *Esa. 1. c* *faciet dominus super terram*: Et sicut dixit Esaias: *Nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & Gomorræ similes fuissemus.* Vbi ergo tanti viri præcedit auctoritas: cesset alia omnis inter- *Ioseph. lib. 7. de bel. Iu. cap. 17.* pretatio. Et re vera si legamus Iosephum, & quanta hominū in Hierusalem & in Iudæa fuerit multitudo quando passus est dominus: intelligimus, vix paucos in apostolis & in apostolicis viris ex Iudæis esse saluatos. Abbreuiatus autem atque perfectus sermo euangelicus est: qui pro cunctis laciniosæ legis cærimoniis, dedit præceptum breuissimum dilectionis, & fidei: vt, quod nobis fieri noluerimus, ne fecerimus alteri. Vnde *Matt. 22. d* & dominus in euāgelio: *In his*, inquit, *duobus mādatis pendet omnis lex & prophetæ.* F Nonnulli hoc capitulum ad illa tempora referunt, quando sub Zorobabel filio Salathiel: & Iesu filio Iosedech, & Ezdra, & Neemia quædam pars populi reuersa est in Iudæam, Quibus respondebimus, non eos seruare ordinem historiæ, maxime cum ea, quæ sequūtur, non aduersum Babylonios, quorum rex Nabuchodonosor fuit, sed aduersum Sennacherib regem dicantur Assyriorum.

a ¶ *Propter hoc hæc dicit dominus Deus exercituum, &c. iuxta plagam Madiā in petra Oreb, &c.*] Pro petra, quod iuxta Hebraicū interpretatus est Aquila: Symmachus & Theo- *e sour Oreb.* dotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum e צור עורב: Pro qoo LXX. interpretati sunt locum tribulationis: de quo in suo dicemus loco. Difficile, inquit, tibi videtur ô habitator Sion: vt cunctis in circuitu ab Assyrio gentibus subiugatis: tu solus de eius manibus libereris. Ausculta quæ dico: Noli timere populus meus quod Assur vincente capiaris. Licet *4 Reg. 18. a Infra 37.* enim anno quartodecimo regis Ezechiæ ascensurus sit Sennacherib rex Assyrius super omnes ciuitates Iudæ munitas, & capiat eas: & missurus Rabsacen qui obsessum in Hierusalem populum terreat: tamen hoc scire debes, quod non te gladio sed virga percussurus sit: & pergens contra Taracham regem Aethiopiæ, & Aegyptios, ac mare rubrū per viam Aegypti, baculum tantum suum eleuet contra te, & ferire non possit. Adhuc enim paululum, & reuersus de Aegypto cum infinita exercitus multitudine, atque obsidere te cupiens: statim mea indignatione ferietur: & flagellum illud super eum suscitabo, qoo quondam ad- *Iud. 7. e* uersum Madianitas sub Gedeone, qui altero oomine vocabatur Ierobaal, suscitaui, quando Oreb & Zebee principes Madianitarum occisi sunt super petram duris- *f sour* simam, id est, silicem, quæ Hebraice appellatur f צור, ita vt ex petra & ex rege qoi in ea occisus est, locus petræ Oreb nomen acceperit. Leuabit ergo virgam suam super mare rubrum pergens aduersus Aethiopes, & leuabit reuertens ad te per viam Ægypti: sed statim vt de Aegypto venerit, auferetur onus de humeris tuis, & iugum imperij eius, ac seruire desistes. Quod iugum, id est, potentia Assyrii, à facie olei, id est Dei misericordiæ computrescet. Pos-

G sumus autem hoc quod dixit: in virga percutiet te: & baculum suum leuabit super te io via Ægypti: Et rursum: Et virgam suam super mare, & leuabit eam in via Ægypti: etiam sic intelligere: quod idcirco percusserit plurimos de tribu Iuda, & io circuitu regni Hierusalem ceperit ciuitates: quia non in Deo, sed in Aegyptiis habuerint fiduciam. Vnde & *4 Reg. 18. d* Rapsaces exprobat eis dicens: *Ecce confidis super baculum harundineum confractum. super Aegyptum: Cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eam: sic Pharao rex Aegypti omnibus, qui confidunt in eo.* Historia Madiani- *Iud. 7. & 8.* tarum in Iudicum libro scri- *Psal. 82. b* pta est: quā & in psalmo legimus: Pone principes eorum sunt Oreb & Zeb & Zebee & Salmana. Errant ergo, qui putāt illud significari tempus, *Num. 31. a* quando in libro Numerorum Madianitæ cæsi referun- חורב tur ab Israel à deserto Sur vsque ad montem Dei Oreb: quæ aliis apud Hebræos scri- buntur literis: cum eo tempo- *Num. 25. a* re non fuerint in monte Oreb, sed in solitudine Sethim. Iuxta anagogen præcipitur populo in ecclesia commoranti, ne timeat aduersarios, qui ad pugnandum semper parati sunt, & multa disputatione sua animas subuerterunt. Ideo enim eos contra populum Dei pauxillum accipere potestatem: & non tam gladio per- H cutere quam virga: id est, non occidere sed minari: qoia in via ambulauerint Aegypti, & noo in Domino sint confisi. Cum autem ad Deum reuersi fuerint, & reliquerint iter Aegypti: tunc flagellum Dei iudicio suscitandum sit contra מדין aduersarios: Madian enim interpretatur ex iudicio, vt spiritu oris eius & oleo misericordiæ, iogum hostium computrescat.

b ¶ *Veniet in Aiath: transibit in Magron, &c.*] Multum in hoc loco LXX. ab Hebraico discrepant: Quam ob rem vtrāque editoonem posuimus: vt quid nobis videatur in singulis, Christo si meruimus, inspirante dicamus. Describit sermo propheticus Assyrij iter, pompamque redeuntis de Aegypto Hierusalem, & quanto strepitu qoantoque cursu ad oppugnandum eam veniet. Et primum, inquit, veniet עית in Aiath: vbi præ festinatione nimia nolens manere, transi- מגרון bit in Magron, tantamque capiendæ vrbis habebit, fidu- מכמש ciam, vt apud Machmas commendet sarcinas suas, quasi cito subuersa vrbe rediturus: quibus depositis, transibit eam cursim, & in Gaba habebit diuersorium, quo paulu- גבע lum ibidem subsistente, vt lassum refoueat exercitum, גבעת Rama vrbs vicina terrebitur: *Gabaa Saulis* quondam ciuitas *fugiet*, tunc & filia Gallim, quæ Hebraice dicitur g בת גלים ita eiulabit, vt equorum arbitreris hinnitum. Vn- *g bath gallim.* de ô Laisa, & paupercula vel obediens siue humilis Ana- לישה thoth, tribus enim modis interpretari potest: diligenter at- עניה tendite, & declinate currentis impetum, si potestis: migra- ענתות uit enim iam de sedibus suis vrbs Medemena. Vos autem, מדמנה qui habitatis in collibus, quod interpretatur Gebim, tuti locorum altitudine, confortamini, id est, arma corripite. Ad- גבים huc tārum supererat diei, vt stans in oppidulo Nob, & pro- נב cul vrbem conspiciens Hierusalem, agitaret manum suam atque concuteret super montem Sion, vel despiciens eam atque contemnens, vel insultans & comminans: & admirās quod toto sibi oriente subiecto, tam parua ciuitas potentiæ suæ audeat repugnare. Hæc iuxta Hebræos, vt oobis ab eis traditum est, breui sermone perstrinximus. Nunc quid iuxta LXX. editionem ecclesiastici viri de hoc loco sentiant, subiiciamus: Cum iugum Assyrij, siue, vt quidam male ar-

A

ἄγγαι. bitrantur, Babylonii, ablatum fuerit de humeris tuis atque corruptum; fugiens Assyrius Sennacherib, cum paucis reliquiis veniet in Aggai: quæ in Hebraico non habetur. Et tanta erit fugientis trepidatio, vt vbi manere non audeat: sed transibit in Maggedo: quam & ipsa scriptura non continet. Et quia sarcinis præpeditus velocius fugere nō poterit, deponet vasa in Machmas, & gradu concito transibit vallem, quā & ipsam Hebræus sermo non resonat: & rursum veniet in Aggai: quæ bis in hoc loco ponitur, & in Hebraico non habetur. Ad sonitū fuge eius contremiscet Rama, ciuitas Saul: Quod perspicue falsum est. Ciuitas enim Saul appellatur Gabaa, vt in Hebraico cōtinetur. Deinde veniet in Gallim: audiet Laisa, audiet Anathoth, contrēmiscet Medemena. Habitatores autem Gebim, & colles qui sunt in Hierusalē, id est, excelsi quique viri, prouocātur ad consolandā Hierusalē, non lōgo post tēpore, sed in præsentiarū, & eadē die, dū in via est Assyrius: vt maneant in locis suis, & perturbati timore nequaquā fugiant. Hoc iuxta literā. Cæterū quidā in isto loco cum falsorū nominū iuxta LXX. ἐτυμολογίας inuenire non possit, nec se in libro Hebraicorū nominū reperire potuisse testetur, mittit nos ad incertum; vt dicat, in extremo mundi tempore, & in consummatione huius sæculi imminentibus pœnis sensum magnū principem Assyriorum esse fugiturū, & per diuersa loca variosque profectus fugere cupere ab ira Dei: cumque ille fugerit, habitatores Gebim, id est excelsas quasque virtutes sermone prophetico prouocari, vt consolentur fugientem: doceantque ne fugiat, sed maneat in via, & Dei præstoletur misericordiam: & non solū consolari fugientem, sed in bonis operibus filiam Sion reuocare à luctu, & ad salutē pœnitentiæ prouocare: & hos esse colles in Hierusalē: de quibus in posteriore parte huius prophetæ legimus: *Consolamini, consolamini populū meum, dicit Deus, sacerdotes: loquimini ad cor Hierusalē.* Hæc dicit, quia rei veritate constrictus aliud, quod diceret, non habebat.

B

Iesa. 40. a

a ¶ *Ecce dominator dominus exercituū confringet lagunculam, &c.*] Putant quidam hunc locum adhuc dici de Assyrio, quod, illo cōtrito, omnes in circuitu nationes, quæ ditioni illius subiacebant, succidantur, & humilientur: & saltus densissimus subuertatur: per quem μεταφορικῶς populum & principes intelligi volunt: Libanum quoque cum excelsis suis cadere: vt nihil omnino Assyriæ resideat potestatis. Alii vero ab hoc loco volunt principium esse de Christo: maxime cum & ea, quæ sequuntur, & nos de illo, & circūcisio scripta fateatur. Dixerat supra nomen de virgine pueri nasciturі, quod appellaretur Emmanuel, & postea prophetissæ conceptus vtero vocaretur, *accelera, spolia detrahe, festina prædari*, & ipse esset lapis offensionis & petra scandali duabus domibus Israel: Cuius principat⁹ esset in humero eius: & vocaretur sex nominibus admirabilis, & consiliarius, & Deus, & fortis, & pater futuri sæculi, & princeps pacis: & quod multiplicaretur eius imperiū, & pacis non esset terminus. Nunc in prologo aduentus eius, prius quā dicatur, quod de Iesse & Dauid sit genere nasciturus, per trāslationē fractæ lagūculæ passio illius demōstratur: quod, volente Deo, idcirco caro eius morti tradita

i περικοπή.

Sup. 7. c. 8. a

C

sit, vt Iudæorum sublimitas destruatur, & excelsi quondam in terram corruant; & Libanus cum suis cedris succidatur de quo in Zacharia legimus: *Aperi Libane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas, vlula abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt.* Quod autem à patre contritus, & percussus esse dicatur, & illud indicio est: *Percutiam pastorem, & oues dissipabuntur.* Et aliud testimonium: *Quoniam, quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt.* Verbum Hebraicū, ^b פורה, quod Aquila κεραμεῖον interpretatus est, Theodotio Symmachusque verterunt, ληνόν, id est, torcular: quod & ipsum iuxta inscriptionē trium psalmorum, dominicam significat passionem, ipso dicēte in Esaia: *Torcular calcaui solus, & de gētibus non est vir mecum.* LXX. autem pro torculari, nouum sensum inferentes, gloriosos, interpretati sunt.

Zach. 11. a

Zach. 13. c

Psal. 68. f

b pura.

Psal. 8. 80. 84.

Esaiæ 63. a

HEB.

Machamas commēdabit vasa sua Transierūt curiim Gaba sedes nostra: (siue vt alibi scriptum reperimus: māsione manserunt) obstupuit Rama: Gabaa Saulis fugit. Hinni voce tua filia Gallim: attende Lasia: paupercula Anathoth migrauit Medemena: & habitatores Gebim consortamini: adhuc dies est vt in Nob stetur:

SEPT.

in Maggedo: & in Machmas ponet vasa sua: & trāsibit vallem, & veniet in Aggai: Timor apprehendet Rama ciuitatem Saul: fugiet filia Gallim: attende Laisa: audietur in Anathoth: obstupuit Medemena: & habitatores Gebim. Consolamini hodie in via vt maneat: Consolamini montem filiæ Sion, & collem Hierusalem.

agitabit manum suam super mōtem filiæ Siō, collem Hierusalem. ^a Ecce dominator dominus exercituum confringet lagunculam in terrore: & excelsi statuta succidētur, & sublimes humiliabuntur: & subuertentur condensa saltus ferro. & Libanus cum excelsis cadet.

CAP. XI.

ET egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus: spiritus cōsilii & fortitudinis spiritus

CAP. XI.

ET egredietur virga de radice Iesse, &c.] Vsque ad principium visionis vel ponderis Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos: omnis hęc prophetia de Christo est: quam per partes volumus explanare, ne simul proposita atque disserta, lectoris confundat memoriam, Virgam & florem de radice Iesse, ipsum dominum Iudæi interpretantur: quod scilicet in virga regnantis potentia, in flore pulchritudo monstretur. Nos autem virgam de radice Iesse, sanctam Mariam virginem intelligamus: quæ nullum habuit sibi fruticem cohærentem: de qua & supra legimus: *Ecce virgo concipiet, & pariet filium,* Et florem Dominum Saluatorem: qui dicit in Cantico canticorum: *Ego flos campi & lilium conuallium.* Pro radice, quam soli LXX. transtulerunt, in Hebraico scriptum habetur ^a גזע, quod Aquila, & Symmachus, & Theodotio κορμὸν interpretati sunt, id est truncum. Et pro flore, qui Hebraice dicitur ^b נצר, germen trāstulerunt: vt ostenderent, quod multo post tempore Babylonicæ captiuitatis, nullo de stirpe Dauid antiqui regni gloriam possidente, quasi de trunco Maria, & de Maria Christus exortus sit. Illud quod in euangelio Matthæi omnes quærunt ecclesiastici, & non inueniunt vbi scriptum sit: *Quoniam Nazaræus vocabitur,* eruditi Hebræorum de hoc loco assumptum putant. Sed sciendum, quod hic ^c נצר, per ^d צ literam scribatur: cuius proprietatem & sonum inter z & s Latinus sermo non exprimit. Est enim stridulus, & strictis dentibus vix linguæ impressione profertur, ex qua etiā Siō vrbs scribitur. Porro Nazaræi, quos LXX. sanctificatos, Symmachus separatos, transtulerunt: per ^e ז semper scribūtur elementū. Super hunc igitur florem, qui de trunco & radice Iesse per Mariā virginē repente consurget, requiescet spiritus Domini: quia in ipso complacuit omnem plenitudinem diuinitatis habitare corporaliter nequaquam per partes, vt in cæteris sanctis, sed iuxta euangelium eorum, quod Hebræo sermone conscriptum legunt Nazaræi: *Descendet super eum omnis fons spiritus sancti. Dominus autem spiritus est: & vbi spiritus Domini, ibi libertas.* In eodem Matthæi volumine legimus illud, quod in consequentibus scribitur: *Ecce puer meus, quem elegi: electus meus in quo complacuit animæ meæ: ponam spiritum meum super illum: iudiciū gētibus proferet:* ad Saluatoris referri intelligentiam, in quo requieuit spiritus domini, id est, æterna habitatione permansit: non vt auolaret & rursum ad eum descenderet:

D

Sap. 7. c

Cant. 2. a

a gezach

b neser

Matth. 2. a

c neser

d sade צדי

e zain נזירים

Col. 1. c

2. Cor. 3. d

Matth. 12. b

spiritus scientiae & pietatis: & replebit eum spiritus timoris domini.

Hebr.	Sept.
a Non secundum visionem oculorum iudicabit: neqoe secundū auditum aurium arguet: sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in	Non secundum gloriā iudicabit: neque iuxta sermonem arguet: sed iudicabit humili iudicium, & arguet humiles terrae.

aequitate pro mansuetis terrae, & percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et erit Iustitia cingulum lumborum eius fides einctorium renum eius. b Habitabit lupus cum agno: & pardus cum hoedo accubabit: vitulus & leo & ouis simul morabuntur: & puer paruulus minabit eos. Vitulus & vrsus pascentur: simul requiescent catuli eorū: & leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab vbere super foramen aspidis & in cauernam reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo: quia repleta est terra scientia domini sicut aquae maris operientes.

E

Ioan. 1. e sed iuxta Ioannis Baptistae testimonium iugiter permaneret, qui ait: *Vidi spiritum descendentem quasi columbam de caelo, & manentem in eo, & ego nesciebam illum: sed, qui misit me baptizare in aqua ille mihi dixit: Super quem videris spiritum descendentem, & manentem in eo ipse est, qui baptizat in spiritu sancto.* Porro in euangelio, cuius supra fecimus mentionem, haec scripta reperimus: Factum est autem cum ascendisset dominus de aqua, descendit fons omnis spiritus sancti: & requieuit super eū: & dixit illi: Filij mi, in omnibus prophetis expectabam te, vt venires, & requiescerem in te. Tu es enim requies mea: tu es filius meus primogenitus, qui regnas in sempiternum. Qui spiritus domini appellatur,

Ioan. 1. a & spiritus sapientiae: *Omnia enim per ipsum facta sunt:*

Psal. 103. e *& sine ipso factum est nihil, quod factum est.* Et in psalmis canitur. *Quam magnificata sunt opera tua Domine, omnia*

1. Cor. 1. d
Prou. 3. a *in sapientia fecisti.* Et Apostolus scribit; Christus Dei virtus & Dei sapiētia. Et in Prouerbiis legitur: *Deus in sapientia sua fundauit terram, & parauit caelos in prudentia.* Et quomodo idem sermo Dei vocatur lux, & vita, & resurrectio, sic spiritus sapientiae, & intellectus, consilij, & fortitudinis, & scientiae, & timoris domini nūcupatur: non quo diuersus sit iuxta differentias nominum, sed vnus atqoe idem cunctarum

F

virtutum fons sit atque principium. Absque Christo igitur nec sapiens quis esse potest nec intelligens, nec consiliarius, nec fortis, nec eruditus, nec pius, nec plenus, timoris Dei. Et hoc notandum, quid spiritus domini, sapientiae, & intellectus, consilij, & fortitudinis, & scientiae, & pietatis, & timoris domini, id est, septenarius numerus, qui septem

Zach. 3. d oculi in vno lapide dicuntur in Zacharia; requiescat super virgam, & florem qui de Iesse ac per hoc Dauid stirpe surrexit: Specialiter autem spiritus timoris domini impleuerit eum, propter eos qui timore domini indigēt, quia paruuli sunt, quē foras mittit perfecta dilectio. Qui enim

1. Ioan. 4. d timet, poenam habet, & non est perfectus. Vnde vt Aposto-

Rom. 8. c lus loquitur ad credentes: *Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore; sed accepistis spiritum adoptionis, in quo clamamus abba pater.* Et in Malachia legimus: *Si pater ego*

Malach. 1. b
Psal. 33. *sum; vbi est gloria mea? & si dominus ego sum, vbi est timor meus:* de quo timore cantatur in psalmo: *Venite filij, audite me: timorem domini docebo vos.*

a ¶ *Non secundum visionem oculorum iudica, &c.*] Haec nos ad primum aduentum referimus Saluatoris. Iudaei in fine mundi contendunt futura. Porro LXX. transtulerunt (*Non secundum gloriam iudicabit, neque iuxta sermonem arguet; sed iudicabit humili iudicium, & arguet humiles terrae.*) Nullius enim personam accipit in iudicio, sed scribis, &

Matt. 23. b pharisaeis ac principibus loquitur; *Vae vobis hypocritae:* Et *auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fru-*

Matt. 22. b *ctus eius.* Nec secundum sermonem & auditum aurium corripuit. Illis enim dicentibus: *Magister scimus, quia verax es, & viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo: neque enim vides in faciem hominum*: sciens malitiam eorum, respondebat: *Quid me tentatis hypocritae?* & caetera his similia. Iudicabat autem in iustitia pauperes spiritu,

Matt. 5. a quorum est regnum Dei. *Et arguebat in aequitate mansuetos & humiles terrae*, dicens ad Apostolos: *Adhuc & vos insi-*

Matt. 14. d *pientes estis.* Et iterum; *Necdum scitis neque intelligitis?* Et ad Petrum specialiter: *Modicae fidei quare dubitasti?* Vel certe pro humilibus atque mansuetis alios arguebat, qui eos opprimere conabantur. Percussit quoq; omnia terrena opera virga, siue, vt LXX. transtulerunt, verbo oris sui, loquens in

G

euangelio: *Nolite putare quia venerim mittere pacem super terram: non enim veni mittere pacem sed gladium.* Et *spiritu* Matt. 10. d

labiorum suorum interficiet impium: de quo in nono psalmo legimus: *Increpasti gentes & perijt impius: nomen eorum delesti in saeculum, & in saeculum saeculi.* Et Paulus Apostolus scribit: *Quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui.* 2. Thess. 2. b

Percusso autem impio, accinctus est dominus iustitia & veritate, & fide. Ipse enim factus est nobis à Deo sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redēptio: qui & in euangelio loquitur: *Ego sum lux, & vita, & veritas.* Et de quo in psalmis dicitur: *Veritas de terra orta est: & iustitia de caelo prospexit.* Vnde & Apostolus hortatur Ephesios: *State ergo succincti lūbos vestros in veritate, & induti lorica iustitiae.* Quod si pro veritate fides legitur: Illud dicendum, quod cingulum Domini quo cinctus est & Hieremias, fides credentium sit. 1. Cor. 1. d; Io. 8. b 14. a; Psal. 84. b; Eph. 6. c

b ¶ *Habitabit lupus, &c.*] Hier. 13. a

Haec quoq; Iudaei & nostri Iudaizantes iuxta literā futura contendunt: vt in claritate Christi quem putant in

Hie. fine mūdi esse venturū, omnes bestiae redigantur in mansuetudinem, & pristina feritate deposita, lupus & agnus pascātur simul; & caetera cum caeteris, quae nunc videmus sibi esse contraria. Quos interrogare debemus, si omnia praesentis loci sic accipiuntur, vt scripta sunt, & nihil refertur ad intelligentiam spiritalem: H

iuxta illud Apostoli qui ait; *Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in caelestibus in Christo*: ergo & radix, & virga, & flos non referantur ad sensum: terraque percussa verbo Dei, & interfectus impius spiritu labiorum eius, sic intelligantur, vt scripta sunt, & docere cogantur, quomodo rebus incorporeis iustitia, & veritate, renes Domini circundentur. Sed & hoc eos interrogemus, quid dignum sit domini maiestate, vt lupus & agnus pascantur simul, & pardus cum hoedo accubuet, & leo paleas comedat, & puer paruulus mittat manū suā in foramine aspidū. Nisi forte iuxta fabulas poetarū, aureum nobis Saturni saeculū restituent: in quo lupi & agni pascētur simul, & mulso vino plena currēt flumina, & de folijs arborū stillabūt mella dulcissima, lacteisque fontibus omnia cōplebūtur. Quod si responderint, pro beatitudine temporum haec futura; vt, absque cuiusquam noxa; homines bonis omnibus perfruātur: audiant à nobis, nihil esse bonum, nisi virtutem: & nihil malū, nisi vitium, dicēte psalmista: *Quis est homo, qui vult vitā, & diligit dies videre bonos? Cōpesce linguam tuam à malo: & labia tua ne loquantur dolū. Declina à malo, & fac bonū.* Diuitiae autē & sanitas corporis, & rerū omniū abundātia, & his contraria, paupertas, infirmitas, & inopia, etiā apud philosophos saeculi, nec inter bona reputātur, nec inter mala, sed appellātur indifferētia. Vnde & Stoici, qui nostro dogmati in plerisq; cōcordāt, nihil appellāt bonū, nisi solā honestatē, atq; virtutem; nihil malū, nisi turpitudinē. Haec breuiter diximus, vt Iudaizātes nostros grauissimo sōno stertere cōuincamus. Caeterū, iuxta viuificantē spiritū, facilis intelligētia est. Lup° enim Paulus, qui primū persequebatur & lacerabat ecclesiā de quo dictū est: *Beniamin lupus rapax* habitauit cum agno, vel Anania, à quo baptizatus est, vel Petro Apost. cui dictum est: *Pasce agnos meos.* Et pardus, qui pri° nō mutabat varietates suas lotus in fōte domini accubauit cū hoedo, nō qui à sinistris est, sed qui immolatur in pascha dñi. Et hoc notādum quod nō agn° & hoedus habitēt & accubēt cum lupo, & pardo; sed lupus, & pardus, agni, & hoedi imitentur innocētiā. Ephe. 1. a; Psal. 33. c; Act. 9. a; Gen. 49. d; Galat. 1. d; Ioan. 21. d; Exod. 12. a

A Leo quoque prius ferocissimus, & ouis & vitulus, pariter morabuntur. Quod quotidie cernimus in ecclesia: diuites & pauperes, potentes, & humiles, reges, atque priuatos pariter commorari; & à pueris paruulis, quos Apostolos intelligimus, & Apostolicos viros, imperitos sermone, sed non scientia, regi in ecclesia. Qui cum inter se disciplina Domini fuerint fœderati, ita vt eorum quoque familiæ coniungantur; tunc complebitur: Simul requiescent catuli eorum. Leo quoq; non carnes comedet, sed paleas: quo scilicet vescatur cibo simplici. Et hic obseruandum, quod non bos carnes, sed leo paleas comedat. Paleas puto in scripturis sanctis verba simplicia intelligi: triticum autem, & interiorem medullam, sensum qui inuenitur in litera: & frequenter euenit vt homines sæculi, mystica nescientes, simplici scripturarũ lectione pascantur. Infans quoque qui malitia paruulus est, mittit manum in foramine aspidis, & de obsessis hominum corporibus fugat dæmones. Qui autem ablactatus est, & nequaquam lacte nutritur infantiæ, sed iam solido vescitur cibo: iste in reguli cauernam mittit manum: hoc est in ipsius Satanæ habitaculum, & inde eum extrahit. Vnde & Apostolis potestas data est, vt calcarent super serpentes, & scorpiones, & super omnem fortitudinem inimici. Nocere autem & occidere nequaquã poterunt venenata prius animalia eos, qui habitauerint in monte sancto Dei: quod interpretatur ecclesia: de quo in euangelio dicitur: *Non potest ciuitas abscondi super montem posita.* Ac ne hoc putemus dici de mõte Siõ, iuxta Hebræorum errorem, sequenti versiculo euangelicæ prædicationis sacramenta monstrantur; Quia *repleta est terra scientia Domini*, hoc est illud, qood supra dicebatur obscurius; *Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hædo accubabit*: Et iuxta cõsuetudinem suam prophetalia in fine verba pandũtur. *Sicut aquæ*, inquit, *maris operientes.* Quomodo aquæ maris, operiunt profunda maris, hoc est, terrã quæ operta est fluctibus, sic scientia Domini omnis terra complebitur; Quam diuersorum prius morum coniunctionem, etiam beatus Apostolus Petrus in vase linteo, qood de cœlo dimissum est, se vidisse testatur, habente quatuor principia, quæ quatuor mundi plagas intelligimus, vt repletam terrã Dei scientia cognoscamus; In quo vase erant quadrupedia, & serpentes, & bestiæ, & volatilia cœli; vt, quod arca in diluuio, hoc ecclesia præstet in mundo.

Luc. 10. c
B
Matt. 5. b
Act. 10. b

a ¶ *Et erit in die illa radix Iesse, & qui, &c. in ipso gentes sperabũt: & erit requies eius honor.*] Pro requie eius, in Hebraico positũ est f מנחתו quod omnes similiter trãstulerunt. Pro honore quoque in Hebræo legitur g כבוד, quod perspicue gloriam sonat. Et est sensus: erit mors eius gloriosa, vt impleatur illud quod Saluator in euangelio deprecatur: *pater glorifica me gloria quam habui prius quam mundus esset apud te.* Dictum est de natiuitate eius: dictum est de cæteris in medio sacramentis: venit ad mortem, quæ non consueto mortalium nomine, sed quia in Christo erat vita perpetua, requies appellatur. Nos autem, vt manifestum legenti sensum faceremus, pro dormitione & requie, altero verbo, sed eodem sensu, sepulcrum vertimus. In tempore igitur illo, quando Christi in toto mundo euangelium coruscarit, & repleta fuerit omnis terra scientia Domini, sicut aquæ maris terram operientes, erit radix Iesse, & qui de eius stirpe conscendet in signum omnium populorum: vt videant populi signum filij hominis in cœlo. Qui habet *cornua in manibus suis*, in quibus absconditur fortitudo eius: vt exaltatus omnia trahat ad se.

f menuhatho.
g cabod
Ioan. 17. a
Matt. 24. e
Abac. 3. b
Ioan. 12. e

HEB.

In die illa radix Iesse qui stat in signum populorum: ipsum gentes deprecabuntur: & erit sepulchrum eius gloriosum.

SEP.

a Et erit in die illa radix Iesse, & qui consurget vt princeps sit gentiũ, in ipso gentes sperabunt: & erit requies eius honor,

b Et erit in die illa: adiiciet Dominus secundo manum suam ad posſidendũ residuum populi sui, quod derelinquetur ab Assyriis, & ab Aegypto, & à Phetros, & ab Aethiopia, & ab Elam, & à Sennaar, & ab Hemath, & ab insulis maris. & leuabit signum in nationes: & congregabit profugos Israel: & dispersos Iuda colliget à quatuor plagis terræ, & auferetur zelus Ephraim: & hostes Iuda peribunt. Ephraim nõ æmulabitur Iudam: & Iudas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humero Philistim per mare simul prædabuntur filios orientis: Idumæa & Moab præceptum manus eorum: & filij Ammon

C Siue vt LXX. trãstulerunt, resurget à mortuis, vt princeps sit omnium nationum, & vniuersæ gentes sperent in eo. Quod etiam Iacob de tribu Iuda mystico sermone testatur: *Non deficiet princeps ex Iuda, neque dux de femoribus eius: donec veniat cui repositum est: & ipse erit expectatio gentium.*

Gene. 49. c

b ¶ *Et erit in die illa: adiiciet Dominus secundo manum, &c.*] In die illa: hoc est, in illo tempore, de quo & supra dictum est: cum surrexerit radix Iesse in signum populorum, siue, vt dominetur gentium, apponet Dominus secundo manum suam: vt nequaquam iuxta nostros Iudaizantes in fine mundi, cum intrauerit plenitudo gentiũ, tunc omnis Israel saluus fiat, sed hæc omnia in primo intelligamus aduentu: Neque enim possumus cum vna dies dicatur & nunc & supra, illam referre ad primum aduentum, & istam ad secundũ, ne per hæc quæ sequuntur & illa quæ præcesserunt ad eum referenda sint Christum, quem Iudæi necdum venisse, sed venturum esse contendunt. Post vocationem igitur gẽtium, quæ quondam in caudam reputatæ sunt, Israel in caudam reputabitur: vt apponat Dominus secundo manum suam, & possideat residuum populi sui, de quo & supra legimus, non omnem Israel, sed reliquias esse saluandas, quę relictæ fuerint ab Assyriis, & ab Agypto, & à diuersis per circuitum nationibus. Primum enim duodecim Apostoli, & septuaginta & centumuiginti animæ, & quingenti: quibus pariter congregatis Dominus apparuit: deinde tria millia & quinque millia Iudæorum in Dominum crediderunt. Iacobus quoque ad Paulum Apostolum loquitur: qui & ipse de reliquiis erat: *Vides frater quanta millia sint Iudæorum credentium, & hi omnes æmulatores legis sunt.* Et in eodem volumine legimus: *Erant autem in Hierusalem habitantes Iudæi viri timorati, de vniuersis gẽtibus, quæ sub cœlo sunt, qui omnes mirabantur, atque dicebant: Nonne omnes isti Galilæi sunt, & quomodo nos audiuimus vnusquisque linguam nostram in qua nati sumus? Parthi, & Medi, & Elamitæ, & habitantes in Mesopotamia, & Syria, Cappadocia, Põto, & Asia, Phrygia & Pamphilia, Aegypto, & Libya, & Cyrene, & aduenæ Romani, Iudæi, & proselyti, Cretes, & Arabes: audiuimus loquentes eos nostris linguis magnalia Dei*, De his igitur vniuersis gentibus per Apostolos Israel reliquiæ saluabuntur. Tradunt ecclesiasticæ historiæ, quod Apostoli in toto orbe dispersi euangelium prædicarint: ita vt quidam Persas Indosque penetrarent: & Aethiopia daret manus suas Deo, & trans flumina Aethiopiæ in Christo munera deferrentur. Ac ne solum orientales populos significare videatur, iungit & reliqua: Et ab insulis maris. Insulas autem maris Occidentalem plagam significat, quæ Oceani ambitu clauditur. Leuabit igitur signum crucis in vniuersas nationes, & de synagogis Iudæorum primum Israel populum congregabit: vt Apostoli præceptum Saluatoris implerent, qui dixerat: *Ite ad oues perditas domus Israel.*

Cap. 10. e
1 Cor. 15 b
D
Act. 2. g.
4. a
Act. 21. d.
2. e
Psa. 67. g
Soph. 3. b

Denique & Paulus ad incredulos loquitur ex Iudæis *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æterna vita ecce conuertimur ad gentes, sicut præcepit nobis* Dominus. Quatuor autem plagas, Oriẽtem & Occidentem, Meridiem & Septentrionem significat: vt per hæc mundi vocatio demonstretur. Eo tempore, inquit Esaias, nequaquam Ephraim, & Iudas, qui nunc me prophetante inter se hostili odio dissident, inimici erunt: sed iuxta Ezechielis prophetiam: duæ virgæ in vnam virgam copulabuntur: & iungentur in Christi ecclesiam qui prius fuerant separati: ita vt in gentibus

Matt. 10. a
Act. 13. g
Ezech. 37. e

Ammõ obedientes erũt:[a] Et desolabit Dominus linguam maris Aegypti, & leuabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui: & percutiet eum in riuis septem: ita vt transeant per eũ calciati. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis, sicut fuit Israel in die qua ascendit de terra Aegypti.

Cap. XII.

ET dices in die illa: Confitebor tibi Domine quoniam iratus es mihi conuersus est furor tuus & consolatus es me. Ecce Deus Saluator meus, fiducialiter agam & non timebo: quia fortitudo mea & laus mea Dominus Deus, & factus est mihi in salutem. [c] Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.[d] Et dicetis in illa die cõfitemini domino & inuocate nomen eius: notas facite in populis adinuētiones eius: mementote, quoniam excelsum est nomen eius. Cantate Domino quoniam magnifice fecit: annunciate hoc in vniuersa terra.[e] Exulta & lauda habitatio Siõ: quia magnus in medio tui sanctus Israel.

E gentibus communi labore desudent, & volent in homero Philistijn per mare: hoc est primũ maritimis prædicent Palæstinis: & per mare voluci cursu peragant ad cæteras nationes: Siue, iuxta Lxx. interpretes, πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομεύοντες, id est, volabunt in nauibus alienigenarũ, mare simul prædabuntur, quod de
Act. 14. 19. 2. Cor. 1. c Act. 8. 27. Rom. 15. c vnius Pauli Apostoli exemplo intelligamus: qui per Pamphiliam, & Asiam, & Macedoniam, & Achaiã, & diuersas insulas, atque prouincias, ad Italiam quoque, & vt ipse scribit, ad Hispanias, alienigenarum portatus est nauibus. Igitur Ephraim, & Iudas, id est, quæ de duodecim tribubus in Christum crediderunt ex Iudæis, simul prædabuntur orientem: & in Idumæam, & ad Moab extendent manus suas, iuxta illud quod sub
Psalm. 59. b persona Dauid Christus mystice loquitur: *In Idumæã extendam calciamentum meum: mihi alienigenæ seruient.* Hæ enim gentes eo tempore, quo Esaias prophetabat, aduersariæ erant populo Iudæorum: & idcirco nunc dicit, quod, postquã surrexerit radix Iesse, vt regnet in gentibus, & vexillum crucis ob salutem totius orbis fuerit eleuatum, tunc etiam Idumæa, & Moab, & filij Ammon, omnis scilicet Arabiæ latitudo, dent Apostolis manus, & in locis idololatriæ Christi ecclesiæ suscitentur.

a ¶ *Et desolabit Dominus linguam maris Aegypti, &c.*] Quomodo Idumæa, & Moab, & filij Ammon tradent manus suas Apostolis, vt obediãt euangelicæ prædicationis: sic
E ipse Dominus, qui in Apostolis suis illa perfecit, desolabit non mare, iuxta Lxx. sed, iuxta Hebræos, linguam maris Ægypti, quæ prius contra Dominum blasphemabat & superstitioni Ægyptiæ præerat. Vnde in psalmis legimus. *Hoc ma-*
Psalm. 103. e *re magnum & spatiosum: ibi reptilia, quorum non est numerus.* Quibus infertur: *Draco iste, quem psalmasti vt illuderet ei.* Desolabit igitur, siue interficiet: hoc est, ἀναθεματιεῖ: vt Theodotio, Aquila, & Symmachus, transtulerunt, linguam maris Ægypti: & leuabit manum suam super flumina Ægypti in fortitudine spiritus sui, vel spiritu violentissimo. quod regnum intelligimus Romanorum. Regnante enim Cæsare Augusto, quando flos de radice Iesse conscendit, & in orbe
Luc. 2. a Romano prima facta est descriptio, potentissimũ prius regnũ Ægypt. quod multis durauit ætatibus Cleopatræ morte destructũ est, & percussus est amnis Ægyptius in septẽ riuis, siue in septem vallibus. Nilus enim aquarum multarum, qui prius vno fluebat alueo, & intransibilis erat, in septẽ valles humillimas, & riuos diuisus est, atque concisus, vt calciatis pedibus transiretur. Hoc autẽ tropologice significat, quod gẽtem Ægyptiorum intantum idololatriæ & vanissimæ superstitioni deditam, vt accipitres, noctuas, canes & hircos, & asinos diuino nomine consecrarent, de infinita regni potentia per singulos Romani imperii iudicẽs distribuerit: vt alium iudicem habeat Thebe, alium Libya, alium Pentapolis, alium Ægyptus, alium Alexandria, & diuersæ regiones, quas νομοὺς Ægypti vocant. Propterea autem sub metaphora Nilus diuisus in partes est, scissus in riuos, vt possit absq; vllo impedimento euangelicus sermo discurrere, & ad populos Ægypti vltimos peruenire. Et quo modo temporibus Moysi rubrum siccatum est mare, vt populus de Ægypto fugeret, sic ecõtrario Ægypti flumina siccabuntur, vt reliquiæ populi Dei, quę ab Assyriis & diuersis gentibus saluabuntur, transeant in Ægyptum nequaquam fugientes eam, sed capiẽtes, & suo calcantes pede. Prudens & Christianus lector hanc habeat repromissionum prophetalium regulã, vt quæ Iudæi, & nostri, imo non nostri, Iudaizantes, carnaliter futura contendunt, nos spiritualiter iam transacta doceamus:
G ne per occasionem istiusmodi fabularum, & inextricabiliũ
2. Tim. 2. d iuxta Apostolum quæstionum, Iudaizare cogamur.

Commentarij quarti in Esaiam Prophetam finis.

Capvt XII.

ET *dices in die illa: Confitebor tibi Domine quoniam, &c.*] Qui prius in solitudine dixeratis, quando ascendistis de terra Ægypti, & mare siccatũ
Exod. 15. a est rubrum: *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est:* & reliqua: Nunc percussa lingua maris Ægypti: & flumine illius arefacto, atque conciso, & humiliato, glorificate Dominum, & dicite: Confitebor tibi Domine: quoniã qui iram merui & furorem tuum, misericordiã consecutus sum: tu es enim Saluator meus, id est, Iesus: & nequaquam fiduciam habebo in idolis: nec timebo quæ non sunt timenda, sed tu es fortitudo meo & laus mea, qui factus es mihi in salutem. Audiat sceleratissima hæresis, factum Dominum iis, qui saluantur, & quorum prius Dominus non erat: vt creationem in scripturis sanctis, atque facturam, non semper conditionem eorum, quæ non erant, sed interdum gratiam in eos, qui meruerint sibi Deum fieri, intelligamus.

c ¶ *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.*] Quẽ Matt. 1. a
supra, Emmanuel, deinde, spolia detrahe, festina prędari, & H
reliquis appellarat nominibus ne videretur alter esse præter eum, quem Gabriel virgini nunciauit, dicens: *Et vocabis nomen eius Iesum: ipse enim saluum faciet populum suum.* Nunc vocat Saluatorem, & de eius fontibus aquas prædicat hauriendas, nequaquam de aquis fluminis Ægypti, quæ percussæ sunt, neque de aquis fluminis Rasin, sed de fonti-
Ioan. 4. b bus Iesu hoc enim Hebræorum lingua Saluator exprimitur. Vnde & ipse clamabat in Euangelio, *Qui sitis, veniat ad me, & bibat. Qui crediderit in me, sicut dicit scriptura: Flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Hoc autem inquit euãgelista dicebat de spiritu sancto, quem credentes in eum accepturi
Ibid. 4. b erant. Et in alio loco ipse loquitur euangelii: *Qui biberit de aqua, quam ego dedero ei, non sitiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Fontes Saluatoris, doctrinam intelligamus euangelicam, de qua in sexagesimoseptimo psalmo legimus: *In ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel.*

d ¶ *Et dicetis in illa die: confitemini Domino, & inuocate, &c.*] Hæc præcipiuntur ab Apostolis & reliquis Israel, iis, qui de gentibus crediderunt: vt soli confiteantur. Domino & idolis derelictis, inuocẽt nomen eius: & cuncta opera eius prædicent infidelibus: vt sciant, quoniam solus excelsus est: cui cantandum sit, quod magnifice fecerit, & in omni orbe illius misericordia prædicetur.

e ¶ *Exulta & lauda habitatio Sion.*] Primum dicẽdum iuxta literam: O habitatio Sion, exulta & lauda Deum tuum: quod qui tuus ante videbatur Deus, & modicis Iudææ terræ claudebatur angustijs, nunc repleuerit omnem terram scientia sua, & de morte consurgens, regnet in gentibus & ipsum nationes deprecentur atque adorent, ita duntaxat, vt adiiciat secundo manum suam ad possidendum quod reliquum est populi sui, & congregandos profugos Israel & dispersos Iuda à quatuor plagis terræ: quia seminarium euangelij per Apostolos, qui ex Iudæis erant, processit à fontibus Israel. Melius autẽ est, vt Siõ, id est, speculam in sublimibus collocatam, interpretemur ecclesiam: De qua & quinquagesimus psalmus canit: *Benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion, & ædificentur muri Hierusalem: vt acceptabile fiat in ea Deo sacrificium iustitiæ, oblationes, & holocausta,* & vitulus quem filio pœnitenti pater Luc. 15. f
clementissimus immolauit.

A

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN QVINTVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM

C

PROOEMIVM.

PLVRES anni sunt, quod à sanctæ memoriæ viro Amabili episcopo rogatus, vt in decem Esaiæ scriberem visiones, pro angustia illius temporis, quid mihi videretur in singulis, breui sermone perstrinxi historiam tantum quod petebat edisserens: nunc à te εὐλογημένη Eustochium cogor in totum prophetam commentarios scribere: & interim orationibus tuis ad Babylonem vsque peruenimus, quæ prima decem visionum est: de quibus ante iam dixi. Superfluum autem mihi visum est, aut eadem rursus iterare, aut in vno opere diuersas sententias promere. Vnde quintus in Esaia hic liber erit: qui quondam solus editus est: quo ad calcem vsque perlecto, sexti voluminis iuxta tropologiam arripiemus exordium, & eadem te Dominum deprecante, spiritalis intelligentiæ culmina persequemur.

EIVSDEM AD AMABILEM EPISCOPVM in explicatione decem visionum Esaiæ Prologus.

HVcusque Papa Amabilis, columen charitatis & nomen, ac mihi omnium, quos terra genuit, amantissime, per literas flagitabas, vt tibi decem visiones, quæ in Esaia obscurissimæ sunt, historica expositione dissererem, & omissis nostrorum commentariis, qui varias opiniones secuti, multa volumina condiderunt, Hebraicam panderem veritatem: meque retractantem, & molestissimum explanationis genus in tempus aliud differentem, sæpissime commonebas. Hoc autem anno misisti filium nostrum, Heraclium diaconum, qui me manu conserta in ius vocaret, & promissum per momenta exigeret. Quid igitur faciam? subeamne opus, in quo viri eruditissimi sudauerunt? Origenem loquor, & Eusebium Phamphili: quorum alter liberis allegoriæ spatiis euagatur, & interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit ecclesiæ sacramenta: alter historicam expositionem titulo D *repromittens, interdum obliuiscitur propositi, & in Origenis scita concedit. An taceam, & aperte huius generis expositionē nescire me dicam? & quando tibi potero persuadere me non potuisse magis, quam noluisse: quorum alterum im-* B *becillitatis est, alterum superbiæ. Quibus adactus causis, malui à te ingenium meum quam voluntatem quæri: breuiterque adnotabo, quæ didici, fundamenta iaciens scripturarum. Cæterum, si aut tu volueris, aut spatium fuerit, & voluntati nostræ Christus annuerit, spirituale supra struendum est ædificium: vt, imposito culmine, præfecta ecclesiæ ornamenta monstremus. Proposuisti de Esaia visionem Babylonis, & Philistim, Moab, & Damasci, Aegyptique & deserti maris, & Idumeæ, & Arabiæ, & vallis visionis, & Tyri: quas si latius nitar exponere, multis libris opus erit & exactoris mei nauigatio in annum alterum differetur. Itaque vt vis singulis testimoniis breues sententiolas coaptabo: vt non tam exponam quid sentiam, quam paucis verbis tibi sentienda dimittam. Dictamus hæc, non scribimus, currente notariorum manu currit oratio. Nolumus enim nostra laudari, sed prophetæ dicta intelligi: nec iactamus eloquētiam, sed scientiam quærimus scripturarum. Incipiamus ergo à Babylone.*

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM LIBER QVINTVS.

CAP. XIII.

ONVS Babylonis quod vidit Esaias filius Amos. [b] In montem caliginosum eleuate signum: exaltate vocem; leuate manum. Et ingrediantur portas duces: ego mandaui sanctificatis meis: & vocaui fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea [a] Vox

ONus Babylonis quod vidit Esaias filius Amos.] Verbum Hebraicum a משא vel onus vel pondus intelligi potest. Et vbicunque præpositū fuerit, minarū plena sunt quæ dicuntur. Vnde miror LXX. translatores in re tristi voluisse ponere visionē: sed de hoc alias. Nunc, quod cœpimus, exequamur. Babylō fuit metropolis Chaldæorū: cuius rex Nabuchodon. cunctis vsque ad Æthiop. gentibus superatis, inter cæteras vastauit & Iudæā: diuq; obsessā Hierusalē vndecimo anno cepit regni Sedechiæ: quē & ipsū captū duxit in Antiochiā, quæ tunc vocabatur Reblata: ibique coram patre filiis interfectis, oculos Sedechiæ iussit auferri: excæcatumque misit in caueam, & in risum ferarum traxit in Babylonem, completo vaticinio Hieremiæ, quod canebat: Intrabis in Babylonem, & non videbis eam. Ad consolationem ergo populi Iudæorum Babylonis ruina prædicitur: quod quomodo Niniue metropolis Assyriorum, quorum reges Phul, & Theglathphalasar, & Salmanasar, & Sennach. decē tribus ceperant, Chaldæo vastante, subuersa est: ita etiā hæc, quę contra Deū superbierit, Mœdorū atq; Persarum impetu subuertatur.

a massa.

b ¶ *In monte caliginosum, &c.*] Montem caliginosum, siue tenebrosum, quod Hebraice dicitur b נשפה Babylonem propter superbiam intellige: Isti sunt montes tenebrosi, tristitiam & caliginem præferentes: de quibus Hieremias ait: *Date gloriam domino Deo vestro: antequam offendant pedes vestri ad montes tenebrosos:* Præcipiturq; vel angelis; vel quibuslibet ministris, vt iubente Deo, & exaltata nunciorum manu, ventura Babyloni captiuitas prædicetur.

b nispe.

Hiere. c. 13.

c ¶ *Et ingrediātur portas duces, &c.*] Principes & gigantes, iuxta LXX. trāslatores: Euseb. virtutes angelicas interpretatur, & pessimos dęmones, qui ad euersionē Babyl. missi sunt. Nos autē historiæ ordinē prosequētes, Mœdos esse dicimus: de quib. in cōsequentib. apertius scriptura testatur, dicens: Ecce ego suscitabo super eos Mœdos, qui argentū nō quærant, nec aurū velint. Nec mirū, si Mœdos ad subuersionem Babylonis sanctificatos vocet, cum per Hieremiā ipsū Nabuchodonosor, quia eius imperio seruiebat, destruens pręuaricatricē Hierus. seruū suū & colūbā dixerit. Porro quod ait? *Fortes meos & exultātes in gloria mea:* ostēdit eos nō suis viribus sed Dei ira tam sublimis regni potentiā subuertisse.

Infra. d

Hier. 25. 50.

E

a Vox multitudinis in montib. quasi populorum frequentium: vox sonitus regum gentium congregatarum. Dominus exercituum præcepit militiæ belli: venientibus de terra procul, à summitate cœli: dominus & vasa furoris eius, vt disperdat omnem terram. b Vlulate quia prope est dies domini: quasi vastitas à domino veniet. c Propter hoc omnes man* dissoluẽtur, & omne cor hominis tabescet & cõteretur, torsiones & dolores tenebunt: quasi parturiens dolebunt vnusquisq; ad proximum suum stupebit: facies combustæ vultus eorum. d Ecce dies domini venit crudelis & indignationis plenus, & iræ furorisq; ad ponẽdã terram in solitudinem: & peccatores eius conterendos de ea. e Quoniã stellæ cœli & splendor earũ nõ expandẽt lumẽ suum, obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splẽdebit in lumine suo. f Et visitabo super orbis mala & cõtra impios iniquitatẽ eorum; & quiescere faciã superbiã infidelium, & arrogantiam fortiũ humiliabo. g Preciosior erit vir auro, & homo mũdo obrizo. h Super hoc cęlũ turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationẽ domini exercituũ, & propter diẽ iræ furoris ei*. i Et erit quasi damula fugiẽs & quasi ouis: & nõ erit qui cõgreget. k Vnusquisq; ad populũ suũ cõuertetur, & singuli ad terrã suã fugiẽt. l Omnis qui inuẽt* fuerit, occidetur: & omnis qui superuenerit, cader in gladio. m Infantes eorũ allidentur in oculis eorũ: diripientur domus eorũ, & vxores eorũ violabuntur. n Ecce ego suscitabo super eos Mœdos qui argentũ nõ quærant, neq; aurũ velint. o Sed sagittis paruulos interficient & lactentib. vteri non miserebuntur, & super filios non parcet ocul* eorũ. p Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclyta in superbia Chaldæorũ, sicut subuertit dominus Sodomã & Gomorram, non habitabitur vsq; in finẽ, & non fundabitur vsq; in generationẽ & generationem. q Nec ponet ibi tentotia Arabs, nec pastores requiescent ibi, sed erunt ibi bestię, & replebuntur domus eorũ draconib. & habitabũt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi. Et respondebunt vlulæ in ædib. eius, & Syrenæ in delubris voluptatis.

a ¶ *Vox multitudinis in montibus, &c.*] Mœdorũ atq; Persarum describitur impetus, quod multis secum auxiliis congregatis, domino eorum exercitũ precedente, ad vastitatem veniant Babilonis, vt disperdant omnem terram non quod totum orbem vastauerint, sed omnem terram Babylonis & Chaldæorũ. Idioma est enim sanctæ scripturæ, vt omnẽ terrã illius significet prouinciæ, de qua sermo est, quod quidam non intelligentes, ad omnium terrarum subuersionem trahunt.

b ¶ *Vlulate &c.*] Apostropha fit ad populum Chaldæorum, vt ventura mala flenbus resonent, nec de ruina ambigant ciuitatis, cum dominus vastator adueniat.

c ¶ *Propter hoc omnes man*, &c.*] Hoc expositione nõ indiget, sed breuiter indicatur quod tantũ malorum pondus incumbat, vt pugnatorũ Babylonis soluantur manus, & cor pauore languescat, & in morẽ parturientiũ fœminarũ dolor torqueat viscera, & vnusquisq; alterius quærat auxilium lucidam faciẽ pallore circunferẽs: naturale est enim vt imminentibus malis, alios sapere plus putemus.

d ¶ *Ecce dies domini, &c.*] Crudelẽ diẽ vocat nõ merito sui, sed populi. Non est enim crudelis, qui crudeles iugulat, sed quod crudelis patientibus esse videatur. Nã & latro suspensus patibulo, crudelẽ iudicem putat. Simulque solitudo & vastitas terræ Babyloniæ nunciatur, & causa vastitatis exponitur, quod propter accolas eius hæc omnia fiant.

F

c Cesile. e ¶ *Quoniã stellæ cœli, &c.*] Verbũ Hebraicum, c כסיל Lxx. ὠρίωνα transtulerũt. Hebræus, quo ego præceptore vsus sum, Arcturum interpretatus est. Nos generaliter sequentes Symmachum, stellas diximus. Est autẽ sensus quod cũ dies Domini crudelis aduenerit, & furor eius vniuersa vastarit, præ timoris magnitudine mortalibus cũcta tenebrescant: & sol ipse, & luna, astraque rutilantia suum videantur negare fulgorem. Vnde & cœlum sacco induitur, quod scilicet tenebræ cuncta operiant, & prementibus malis nihil aliud sentiant, homines, nisi quod mens videre compellit.

f ¶ *Et visitabo super orbis, &c.*] Ex hoc loco & ex superiore vbi scriptũ est, quod obtenebrescat sol in ortu suo, & luna caligine cõpleatur, & stellæ fulgorẽ retrahãt, & totius orbis iniquitas visitetur. Quidã putãt nõ de Babylonis ruina, sed de mũdi cõsummatione prædici: cum vtiq; secundũ

d Tebel. superiora, & orbis qui Hebraice dicitur d תבל & Græce οἰκουμένη, Babylon intelligenda sit. οἰκουμένη enim lingua nostra habitata sonat: & habitata propter ingẽtẽ populi multitudinem Babylon dicitur, vt vbi prius fuerat innumerabilis turba populorum, ibi sit vastitas, & habitatio bestiarum.

g ¶ *Pretiosior erit vir, &c.*] Causa manifesta, quare Deus visitet οἰκουμένην, id est Babylonis mala, vt habitatore deserta redigatur in solitudinẽ. Pretiosum autẽ dicitur omne quod rarum est: qoomodo & supra iuxta historiam pro hominum raritate apprehendere legimus septem mulieres vnum virum, dicentes: *Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tantummodo inuocetur nomen tuum super nos: aufer opprobrium nostrũ.* Et in Samuelis volumine continetur: *Sermo Domini erat pretiosus in diebus illis*, id est ratus. Nota quod in Hebraico pro generali auro e פז, pro obrizo f [illegible] scriptum est. G Sup.4.a 1.Reg.3.a e paz f Ophaz.

h ¶ *Super hoc cœlũ, &c.*] Vel eo sensu accipe, quo supra de stellis, & sole, & luna, & orbe exposuimus: vel [illegible], quod ab indignatione Dei, & cœlum triste sit, & terra moueatur, elementa quoque omnia irã creatoris agnoscãt.

i ¶ *Et erit quasi damula, &c.*] Babyloniũ significat & Chaldæorum populum, quod ita pauidus ad irruptionẽ Mœdorum Persarumque fugiat, quasi damula & ouis rugitum leonis, & vlulatum lupi: nec habeat defensorem, aut principẽ, cuius sequatur imperiũ.

k ¶ *Vnusquisq; ad populũ suũ &c.*] Postquam capta fuerit Babylõ, & per portas eius intrarit hostilis exercitus, cuncta auxilia & diuersarum gẽtium turmæ, quibus prius ciuitas defensabatur, ad suas prouincias reuertentur.

l ¶ *Omnis, qui inuentus fuerit. &c.*] Qui nõ fugerit, mucrone ferietur, qui vero aut resistere voluerit, aut reuerti, in tãtũ captæ vrbi nõ proderit, vt ipse quoq; sanguinem fundat. H

m ¶ *Infantes eorum allidẽtur, &c.*] Hoc est quod Dauid in spiritu prophetat: *Filia Babylonis misera, beatus qui retribuet tibi retributionẽ tuã quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram.* Tãta erit vrbis vastitas, & victorum sæuitia, vt nec innoxiæ parcatur ætati, vt cũctæ domorũ diripiantur opes, & in conspectu maritali vxorum violetur pudicitia. Psal.136.b

n ¶ *Ecce ego suscitabo super eos Mœdos, &c.*] Apertũ est quod latebat: quod nequaquã fortes & gigantes angeli intelligẽdi sunt, & dæmones, sed Mœdorũ gẽs, quorũ princeps Darius primus Babyloniorũ destruxit imperiũ, occiso Baltasar nepote Nabuchodonosor, qui Euilmerodach filius fuit. Tantam autem scribit Mœdorum Persarumque sæuitiam, vt ardore sanguinis effundendi, aurũ argentumque contemnant, & oblatas opes pro luto reputent. Dan.5.

o ¶ *Sed sagittis paruulos, &c.*] Interficiẽtur paruuli, quorum vulnera erunt non minora, quam corpora, & prægnantium vteri secabuntur, elidenturque infantes, & ad vbera pressos filios crudelis victor occidet.

p ¶ *Et erit Babylon illa, &c.*] Audiuimus Mœdos, audiuimus Babylonem, audiuimus inclytam in superbia Chaldæorum, nolumus intelligere quod fuit, & quærimus audire quod non fuit. Et hæc dicimus, non quod tropologicam intelligentiam condemnemus, sed quod spiritualis interpretatio sequi debeat ordinem historiæ, quod plerique ignorantes, lymphatico in scripturis vagantur errore. Vsque in præsentem ergo diem prophetia Babylonis expletur & sicut subuertit Deus Sodomam & Gomorram, sic & ista subuersa non habitabitur in æternum. Pro illa enim Seleu-

A ciam & Ctesiphontem vrbes Persarum inclytas fecerunt.

q ¶ *Nec ponet ibi, &c.*] In tantum Babylō vastata erit, atq; deserta vt ne ad pascua quidem armentorū & pecorū vtilis sit. Nō enim tēdet ibi Arabs Saracenusq; tētoria, nec pastores post vestigia gregū fessi labore quiescent: sed inter parietinas & angustias veterum ruinarū habitabūt a ציים quod soli, LXX. θηρία, id est, bestias transtulerūt. Alij ipso nomine, quod apud Hebræos scriptū est, volētes genera dæmonū intelligi, vel phantasmata. Et replebūtur, inquit, domus vt nos diximus draconibus vt Aquila trāstulit, typhonibus: Symmachus b אחים, ipsum verbū Hebraicū exprimens. LXX. vero & Theodotio ἤχους, id est, clamores vel sonitus interpretati sunt. Quodque sequitur: Pilosi saltabunt ibi, vel incubones vel satyros, siluestres quosdam homines, quos nonnulli Faunos sicarios vocāt aut dæmonū genera intelligūt. Pro vlulis quoq; omnes ipsum verbū Hebraicū c איים: soli LXX. onocentauros transtulerūt, Syrenæ a. d תנים vocātur, quas nos aut dæmones aut monstra quędā, vel certe dracones magnos interpretati sum⁹, qui cristati sunt, & volantes. Per quæ omnia vastitatis & solitudinis signa monstrantur: quod tanta sit depopulatio vrbis quōdā potentissimæ vt præ multitudine dæmonū ac bestiarum nullus in eam audeat pastorū, id est, deserti appetitor intrare. Didicimus à quodam fratre Elamita, qui de illis finibus egrediēs nunc Hierosolymis vitā exigit monachorum, venationes regis esse in Babylone, & omnis generis bestias murorum eius tantum ambitu coerceri.

a Siim.
b Ohim.
שעירים
c Iiim.
d Tannim.

CAPVT XIV.

Prope[a] est vt veniat tempus eius: & dies eius non elongabuntur. Miserebitur[b] enim dominus Iacob, & eliget adhuc de Israel: & requiescere eos faciet super humū suā. [c] Adiūgetur aduena ad eos: & adhærebit domui Iacob & tenebunt eos populi: & adducēt eos in locū suū: & possidebit eos dom⁹ Israel super terrā domini in seruos & ancillas: & erūt capiētes eos qui se ceperant & subiiciēt exactores suos. [d] Et erit in die illa cū requiē dederit tibi domin⁹ à labore tuo, & à cōcussione tua, & à seruitute tua dura qua ante seruiuisti: sumes parabolā istā cōtra regē Babylonis, & dices: [e] Quomodo cessauit exactor, requieuit tributū: Contriuit dominus baculū impiorū, virgam dominantiū cædentem populos in indignatione: plaga insanabili subiicientem in furore gētes: persequentem crudeliter: conquieuit & siluit omnis terra, gauisa est, & exultauit. [f] Abietes quoq; lætatæ sunt super te & cedri Libani: ex quo dormisti non ascendit qui succidat nos. [g] Infernus subter te cōturbatus est in occursum aduentus tui suscitauit tibi gigantes: omnes principes terræ surrexerūt de solijs suis: cūcti principes nationum: vniuersi respondebunt & dicent tibi. [h] Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es: detracta est ad inferos superbia tua: cōcidit cadauer tuum, subter te sternetur tinea, & operimentum tuum erunt vermes. [i] Quomodo cecidisti de cœlo lucifer qui mane oriebaris, corruisti in terrā qui vulnerabas gentes, qui dicebas in corde tuo. In cælum ascendā, super sydera Dei exaltabo solium meū, sedebo in mōte testamēti in laterib. aquilonis: ascendam super altitudinem nubium, ero similis altissimo. [k] Veruntamen ad

CAP. XIV.

Prope a est vt veniat tempus eius. &c.*] Instare dicit tempus, quo ab hostibus capienda sit. Post captiuitatem, quippe Hierusalem non multum tempus in medio, & à Medis Persisque vastata est.

Soph.3.c — b ¶ *Miserebitur eū dominus, &c.*] De hoc Sophonias plenius loquitur: *Lauda filia Siō, iubila Israel, lætare & exulta in omni corde filia Hierusalē: quia abstulit dominus iudicium tuū: auertit inimicos tuos.* Significat autē tempus quo Cyrus
1 Esdr.3.a rex Persarum captiuum populum Hierusalem redire per-
Agg.1.a. misit. Lege Ezdræ librum, Aggeum & Zachariam, quando
Zach.1.d sub Zorobabel & Iesu sacerdote magno, & Ezdra & Neemia altare, templum, murique vrbis extructi sunt.

c ¶ *Adiūgetur aduena, &c.*] Multos de diuersis gentibus cum populo Iudæorum Hierusalem venisse coniicimus, credentes Deo Israel, & errorum idola relinquētes. Quod autem reducti sint ad literas regis, & acceperint munera & impensas templi, nulla dubitatio est: Io hoc solum artari videtur intelligentia, quomodo possederit Israel in terra domini victores quondam suos, & subiecerint exactores, seruosque eos habuerint & ancillas, nisi forte *συνεκδοχικῶς* totū intelligamus ex parte, quod tātæ postea felicitatis fuerint vt de diuersis quoq; per circuitum gentibus sibi seruorū & ancillarum familias compararint. Potest & in Assueri
Hest 9. temporibus intelligi, quando occiso Holoferne hostilis ab
Iudith.13.b Israel est cæsus exercitus. Quod hæreo literæ, & in morem serpentis terram comedo, tuæ est voluntatis, qui historicam tantum interpretationem audire voluisti.

d ¶ *Et erit in die illa, &c.*] Sermo dirigitur ad Israelem, quod postquam reuersus fuerit Hierusalem, & iugum seruitutis excusserit, recordetur potentiæ quondam Nabuchodonosor, & culminis Babylonij, miserabilique cum voce deploret, quia ad tantam venerit calamitatem, vt hostibus quoque suis dignus miseratione videatur. C

e ¶ *Quomodo cessauit exactor, &c.*] Vox ista plāgentis & miserātis est Israelis: quomodo Dominus quondā victorque terrarū, & tributis cuncta depopulans, repente cōtritus sit & redactus in nihil. Ille inquā, qui fuit baculus impiorū, qui sceptrum & virga regalis omnes furibunde percutiens, cuius plaga nō poterat sustineri: qui fugientes quoque crudeliter persequebatur, quomodo cōquieuit & humiliatus est, & ad ruinam eius omnis terra cōsiluit: vocem tantum lætitiæ gestientis emittens.

f ¶ *Abietes quoque lætatæ, &c.*] Per abietes & cedros Libani, principes gentiū intellige: qui Nabuchodonosor percutiente succisi sunt, qui & ipsi in vocem lætitiæ prorumpētes dicunt: ex quo ad inferna deductus es, null⁹ alius potuit inueniri, qui magnos potētesque succideret.

g ¶ *Infernus subter, &c.*] Hæc ἐμφαντικῶς legenda sunt & scenæ modo, non quo facta sint, sed quod fieri potuerint, nisi forte animas regū, quos interfecerat, insultantes regi Babylonio occurrisse credimus. Solatium enim malorum est, cum inimicos viderint eadem sustinere. D

h ¶ *Et tu vulneratus, &c.*] Sermo potentium & principum terræ, quos supra cedros & abietes appellarat, ad regem Babylonium dirigitur in inferis constitutum. Iam non dolemus nos fuisse succisos, cum & tu eadem securi corrueris. Omnis potentia tua, & in cœlum eleuata superbia, ad terram detracta est. Ergone & tuum cadauer tineam sustentabit, & scatentium operiet vermium multitudo? Senties per mortem, hominis vilitatem, qui Dei in te potentiam præferebas.

i ¶ *Quo modo cecidisti de cœlo lucifer, &c.*] Pro eo quod nos interpretati sumus ob facilitatem intelligentiæ: *quo modo cecidisti de cœlo lucifer, qui mane oriebaris*: In Hebraico, vt verbū exprimamus ad verbum, legitur: *quomodo cecidisti de cœlo, vlula fili diluculi.* Significat autē alijs verbis Lucifer, & dicitur ei, quod flere debeat & lugere, qui quondā sic fuerit gloriosus, vt fulgori luciferi comparatus sit. Sicut, inquit, lucifer discutiens tenebras, ardens & rutilus illucescit, sic & tuus progressus in populos, & publicum claro syderi similis videbatur, sed cecidisti in terram gentium vulnerator, qui per superbiam loquebaris: tantam potentiam consecutus sum, vt cœlum mihi restet & sidera: vt sub pedibus meis superna debeant subiacere. Quanquā Iudæi cœlum & astra Dei se velint intelligi, ex eo quod sequitur: sedebo in monte testamenti, id est, in templo, vbi Dei iura sunt condita: & in lateribus aquilonis, id est, in Hierusalem. Scriptum est enim. *Mons Sion latera aquilonis.* Nec suffecerat superbiæ eius desiderare cœlestia, nisi ad tantam proruppisset insaniam, vt Dei sibi similitudinem vindicaret. הילל

k ¶ *Veruntamen ad infernum detraheris, &c.*] Qui per superbiam dixerat: In cœlum ascendam, ero similis altissimo, non solum ad infernum, sed ad inferorū vltimum detrahitur. Hoc enim significat laci profunditas, pro quo in Psal.47.a

euange-

A

Luc.13 f

euangelio *tenebras exteriores* legimus, *vbi est fletus & stridor dentium*.

a ¶ *Qui te viderint, ad te inclinabuntur, &c.*]Et hæc vox insultantium est atque mirantium, quomodo vastator omniū & ipse vastatus sit. Quod autem ait, vinctis eius non aperuit carcerem: magnitudo crudelitatis & impietatis exprimitur: vt etiā vinctos teneret in carcere, & nō sufficerent miseris catenæ, nisi illos & tenebrarum horror includeret.

fernum detraheris in profundum laci. a Qui te viderint ad te inclinabuntur, teque prospicient (subauditur dicentes :) Nunquid iste est vir qui conturbauit terram: qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit vinctis eius non aperuit carcerem? b Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autē proiect⁹ es de sepulchro tuo quasi stirps inutilis, pollutus & obuolutus cum his qui interfecti sunt gladio, & descenderūt ad fundamenta laci, quasi cadauer putridum non habebis consortium: neque cum eis in sepultura. c Tu enim terram tuam disperdisti, tu populum tuum occidisti. d Non vocabitur in æternum semen pessimorum: præparate filios eius occisioni in iniquitate patrum suorū, non cōsurgent nec hæreditabunt terram: neque implebunt facies orbis ciuitatum. c Et consurgam super eos dicit dominus exercituum: & perdam Babylonis nomen & reliquias & germen & progeniem: dicit dominus. Et ponam eam in possessionem heritij, & in paludes aquarum, & scopabo eam in scopa terens, dicit dominus exercituum. f Iurauit dominus exercituum, dicens: si non vt putaui ita erit, & quomodo mente tractaui sic eueniet, vt conteram Assyrium in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & auferetur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur. Hoc consilium quod cogitaui super omnem terram, & hæc est manus extenta super vniuersas gentes, Dominus enim exercituum decreuit, & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta: & quis auertet eam? g Anno quo mortuus est rex

b ¶ *Omnes reges gētium vniuersi dormierūt, &c.*] Narrant Hebræi huiuscemodi fabulā, Euilmerodach, qui, patre suo Nabuchodonosor viuēte per septē annos inter bestias ante regnauerat, postquā ille restitutus in regno est, vsque ad mortē patris cū Ioachim rege Iudæ in vinculis fuit: quo mortuo, cū rursus in regnum succederet, & nō susciperetur à principib. qui metuebāt ne viueret qui dicebatur extinct⁹, vt fidē patris mortui faceret, aperuit sepulchrū, & cadauer eius vnco & funib. traxit. Et est sensus: Sepultis omnibus, qui à te interfecti sunt, tu solus insepult⁹ iacebis. Alij vero locū istum sic interpretātur: Omnes animæ apud inferos aliquā requiē accipient, tu solus in extremas tenebras relegaberis. Omnium enim

B

operieris sanguine, & vniuersorum te cruor premet, velut obuolutum sanie mortuorū. Symmachus hunc locum sic transtulit, etiā cum iis qui occiduntur in bello, nō merebetis habere consortium sepulturæ: Pro eo autem quod nos

a Cenether nuhab b Netser.

diximus, quasi stirpis inutilis, & in Hebræo legitur a נצר, מתעב Aquila interpretatus est, quasi sanies polluta. b נצר autē proprie virgultū appellatur, quod ad radices arborū nascitur, & quasi inutile ab agricolis amputatur: possum⁹ id ipsū saniem tabemq; intelligere: Simulq; discimus quod infernus sub terra sit dicente scriptura: Vsque ad fundamenta laci.

c ¶ *Tu enim terrā tuā disperdisti, tu populū tuū occidisti.* LXX. interpretes qui dixerunt *διότι τὴν γῆν μου ἀπώλεσας καὶ τὸν λαόν μου ἀπέκτεινας*, id est, quia terrā meam perdidisti, & populum meum occidisti, qui dicant, nulla dubitatio est, terrā enim Iudæam & populum eius Israel Nabuchodonosor interfecit, & perdidit. Iuxta Hebraicum difficilis intellectus est: quomodo terram suam perdiderit, & populum suum occiderit, nisi forte hoc sensu accipiendum est: eos, quos tibi Deus in correptionem dederat, tu penitus perdidisti. Vel aliter: Antiquum Assyriorum regnum, te multum superbiente, & eleuante contra Deum ceruicem tuam, omnino destructum est. Si enim te egisses humiliter, & scisses mensuram tuam, Assyrius & Babylonius hucusque regnaret. Siue hoc modo, tam crudelis fuisti in externos, vt etiam subiectos tibi populos furibundus opprimeres.

d ¶ *Non vocabitur in æternū semē pessimorum, &c.*] Omnes historiæ cōsentiūt quod, occiso Baltasar, nepote Nabuchodonosor, & succedēte Dario in regnū Chaldæorū, nullus de Nabuchodonosor deinceps stirpe regnarit. Hoc ergo scriptura prædicit, quod in tantā Babylon veniet vastitatem, vt etiā de semine regio nullus remaneat, sed propter impietatē patris omnis soboles deleatur. Pro eo autem quod nos in vltima parte sententiæ transtulimus: neque implebunt facies orbis ciuitatum, in Hebræo scriptum est pro ciuitatibus

Anm.

ערים: quod nos transferre possumus, & aduersarios: vt sit sensus: Nullus ex semine tuo, qui cupiat reparare regnū, aduersarius suscitabitur. Secundum Lxx. interpretes, qui dixerunt, semen pessimum, para filios tuos interfectioni propter peccata patris tui, quem sensum habeat, scire non valeo.

C

c ¶ *Et consurgā super eos, dicit Dominus exercituu, & perdam Babylonis nomē, &c.*] Babylonē fuisse potentissimam, & in cāpestribus per quadrū sitā, ab angulo vsque ad angulū muri quindecim millia tenuisse passuū, id est, simul per circuitum quadraginta octoginta stadia, refert Herodotus, & multi alij, qui Græcas historias conscripserūt. Arx autē id est. Capitoliū illius vrbis, est turris, quæ ædificata post diluuiū, in altitudine quatuor millia dicitur tenere passuum, paulatim delato in angustias coarctata, vt pōdus imminēs facilius à latiorib. sustētetur. Describūt ibi templa marmorea, aureas statuas, plateas lapidib. auroque fulgentes, & multa alia, quæ pene videantur incredibilia. Hoc totū narrauimus, vt ostenderemus, quod ad iram Dei omnis potentia puluis sit, & fauillæ, & cineri cōparetur. Si liceret introire barbaras nationes, & videre tātæ vrbis extrema vestigia, videremus possessionē heritij, & paludes aquarū, & vere cōpletum esse quod nunc Esaiæ vocibus canitur: Scopabo eam in scopa terēs, exceptis enim muris coctilibus, qui propter bestias cōcludendas post annos plurimos instaurantur, omne in medio spatium solitudo est.

Herod.li.1.

D

f ¶ *Iurauit Domin⁹, &c.*] Reuertitur ad præsentia, hoc est ad Sennacherib regem Assyriorū, qui Samariam Iudæamq; vastauit: & excepta Hierusalē deleuit per circuitū omnia: & lōnge post futuris vicina consociat, vt imminens auferatur metus, quia dicere poterant audientes: Nos præsentem perpetimur obsidionē iste multis post sæculis ventura promittit. Est igitur ordo prophetiæ, quāquā post annos plurimos Babylon destruēda sit, & omne penitus stirpis Assyriorū & Chaldeæ seminariū disperdendū, tamē vt non timeatis vicinā captiuitatē, iurat Dominus: cui etiam non iurāti credendū est, quod sua æstimatio non fallatur, & quod mente concepit, irritum non fiat. Hoc autē humano loquitur affectu, quod scilicet nō fallatur, qui falli nō potest. Conterā, inquit, Assyrium in terra mea, & in montibus meis conculcabo eum. Vna enim nocte centū octoginta quinque millia exercitus Assyriorum angelo vastante deleta sunt. Et auferebatur ab iis, qui obsidebātur in Hierusalē, iugū ei⁹, & graue imperiū, quod omnib⁹ imminebat, & pōdus quo premebātur, in ipsum poti⁹ retrudetur. Fugiēte enim Assyriorū rege in terra suā, liber cū populi reliquiis egress⁹ est Ezechias.

4.Reg.19 E
Isa.37 E

g ¶ *Hoc consiliū, &c.*] Hoc loco quidā arbitrātur generalem esse contra omnem orbē prophetiā, & quod vastitas Babylonis & Assyriæ ciuitatis, typ⁹ sit cōsummationis mūdi. Quibus nequaquā contradicimus, dum sciamus hic omnē terrā Assyriorū proprie significari, & vniuersas gentes socias regis Assyrij demonstratas. Quidquid autem à domino decretum est, nullius virtute prohibetur. Et extentam manum eius & ad percutiendum paratam, nemo poterit coercere

h ¶ *Anno, quo mortuus est rex Achaz, &c.*] Quatuor reges Iudææ titulo prophetæ legimus esse præpositos, Oziā, Ioathā, Achaz, & Ezechiā, singulos sibi ordine & sobole succedentes: quorum, Oziam, mortuum supra legimus, referente

E Sup 6.a Esaia: *Anno, quo mortuus est rex Ozias, vidi dominũ sedentẽ super soliũ excelsum & eleuatum.* Ex quo intelligimus & visionem sedentis domini, & ea quæ præcipiuntur prophetæ, vsq; ad eum locum vbi scriptum est. Sicut terebinthus & sicut quercus quæ expandit ramos suos, semen sanctum erit germen eius: sub Ioathã, rege prophetarum. Tertius succedit Achaz, filius Ioathã, filij Oziæ regis Iuda: sub quo ascendit Rasin, rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ, rex Israel, in Hierusalem, ad præliandũ contra eam; & reliqua, Sup 7.a quæ scriptura commemorat. Igitur sub Achaz vsq; ad præsentẽ locum, quem nũc exponere nitimur, omnia, quæ in medio posita sunt, vaticinata cognoscimus: quo mortuo quartus, id est vltimus, succedit Ezechias: sub quo omnis vsque ad finem texitur liber.

Achaz, factum est onus istud. a Ne læteris Philistæa omnis tu: quoniam comminuta est virga percussoris tui de radice. enim colubri egredietur regulus: & semen eius absorbẽs volucrẽ b Et pascentur primogeniti pauperum: & pauperes fiducialiter requiescent c Et interire faciam in fame radicem tuam & reliquias tuas interficiam. d Vlula porta, clama ciuitas: prostrata est Philistæa omnis. Ab Aquilone enim fumus venit, & nõ est qui effugiat agmẽ eius. e Quid respõdebitur nunciis gentis. Quia dominus fundauit Sion, & in ipsa sperabunt pauperes populi eius.

CAPVT XV.

ONus Moab. Quia nocte vastata est, Ar Moab conticuit: quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit. f Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum: super Nabo, & super Medaba, Moab vlulabit g In cũctis capitibus eius

a ¶ *Ne læteris Philistæa, &c.*] Naturale est, quod dicimus: Mortuo rege aduersariũ gentiũ, semper lætãtur inimici: ex rebus nouis bella ciuilia & seditiones ac regnandi imperium præstolantes. Mortuo igitur Achaz peccatore, qui ambulauerat in viis regum Israel, & cognatione eis fuerat copulatus, intelligimus Philistæos è vicino fuisse lætatos, & insoltasse Israeli, quod maturo rege perdito, Ezechiæ iuueni subiacerent. Philistæos autẽ vt supra diximus, Palæstinos significat: quos alienigenas vulgata scribit edi-
F tio, cum hoc nõ vnius gentis, sed omniũ externarũ gentium vocabulũ sit. Ne, inquit, læteris ô Philistæa, ne insultes populo meo, quod percussoris tui Achaz virga confracta sit, quod baculus, qui te ferire solitus erat, videatur morte cõtritus: quod coluber interfect⁹, pro hoc enim nocẽtior nascetur Ezechias regulus, quẽ Græci vocant basiliscum, qui te suo aspectu interficiat, & spiritu oris occidat. Quo modo enim nulla auis reguli aspectũ potest illæsa trãsire, sed quãuis procul fuerit, eius ore sorbetur: ita & à conspectu regis Ezechiæ totus peribit. Et pulchre seruauit metaphorã, quia enim serpentem & regulum nominarat, ore eius & spiritu dicit volucres deuorari. Quod autem nullus regum Iuda sic percusserit Philistiim, quo modo eos depopulatus est Ezechias, audi regum librum: *Ipse percussit Philistiim vsque ad*
4 Reg 18.b *Gazam, & vsque ad terminos eius, à turre custodum vsque ad vrbes munitas.* Pro eo autem quod nos transtulimus, absorbens volucrem, & in Hebræo scriptum est שרף מעופף interpretari potest, serpens volans: Vt sit sensus: De radice colubri nascetur regulus, & fructus illius, id est, reguli serpens volans, vt draconem volantem intelligas.

b ¶ *Et pascentur primogeniti pauperũ, &c.*] Cum te percusserit regulus, & draco volans tuos terminos deuastauerit, nequaquam insidiaberis Iudæ, & pauperculum populum meum tua fraude terrebis: sed pressus propriis angustiis, flebis calamitatem tuam: humiles autẽ & pauperes, qui nõ in diuitiis & in potẽtia, sed in meo nomine cõfidebãt secura pace requiescent, & nullius hostis imperiũ formidabunt.

c ¶ *Et interire faciam, &c.*] Totũ per figuras loquitur. Est autẽ sensus: quod, populo Dei fiducialiter requiescente, siccetur radix Philistiim, & omnes reliquiæ consumantur.

d ¶ *Vlula porta, &c.*] Portã vocat pro iis, qui in porta sũt: & ciuitatem pro habitatoribus ciuitatis, sermonẽ quoque dirigit ad vrbes Palæstinorum, quod eiulare debeant, & lugere, veniente Sennacherib, & torrentis modo cũcta vastãte. Sub rege enim Ezechia venit Assyrius, & inter cæteras
Hier 47.a nationes vastauit Philistæos. Ad quos loquitur Hieremias. *Ecce aquæ ascendent ab aquilone: & erunt quasi torrens inundans: & operient terram, & plenitudinem eius, vrbem, & habitatores illius.* Ab aquilone enim venit Assyrius, & de eius ardore egredientes, Niniuem & nationes cæteras subiugantes. Eo tempore, quo hæc canebantur, fumus ascẽde-

bat in excelsum, id est rumor in populos vagabatur per ordinem cunctarum gentium, Phœnices quoque & Palæstinos esse vastandos. G

e ¶ *Quid respondebitur nunciis gentis, &c.*] Quia dixerat: nullus est, qui effugiat agmen eius, videbatur in generali sententia etiam Iudæos esse comprehensos. Si, inquit, quæsierint angeli gentis Assyriæ, quare solus Iudas euaserit: respondete eis: quia Dominus fundauerit Sion, & ipse humilem populum sua virtute protexerit. Pro angelis LXX. trãstulerunt βασιλεῖς, id est reges, vnius litteræ א errore decepti. מלאכי מלכי

CAP. XV.

ONus *Moab. Quia nocte, &c.*] De onere & pondere semel dixisse sufficiat. Hoc tãtũ breuiter admoneo, quod onus semper tristia cõsequãtur, visionem autem vel statim læta vel in fine post læta tristia. Moab prouincia est Arabũ, in qua fuit Balac, filius Beor: qui conduxit hariolum Balaam de Mesopotamia, vt Num 22. malediceret Israel: vbi & initiatus est populus Beel phegor. Ibid. 25.a Huius Metropolis ciuitas ער, quæ hodie ex Hebræo & Græco sermone composita Areopolis nuncupatur, non, vt plerique existimant, quod ἄρεος, id est Martis, ciuitas sit. Interpretatur autem Ar & [illegible], id est aduersarius. Quantæ autem fuerit potentiæ, Hieremias testatur Hier. 48.b dicens: *Non est vltra exultatio in Moab.* Et iterum: *Habuisti* G *fiduciam in munitionibus tuis, & in thesauris tuis.* Et iterum: *Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua: & requieuit in facibus suis: nec transfusus est de vase in vas, & in transmigrationem non abiit: & idcirco permansit gustus eius in eo, & odor eius non est immutatus.* Et in eodem loco: *Quomodo fracta est virga fortis, baculus gloriosus?* Et post modicum: *Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde. Sublimitatem eius, & arrogantiam, & superbiam, & altitudinem cordis illius ego scio, ait Dominus, & iactantiam eius.* Sicut ergo contra Babylonem & Philistiim propheta vaticinatus est, quod oppresserint populum Iudæorum: ita nunc vastitas prædicitur Moabitarum, id est Arabiæ, ab Assyriis, & Babyloniis. Ab vtraque enim gente vastati sunt, & eo tempore, quo Sennacherib captiuum duxit Israel, & quando Nabuchodonosor 4 Reg. 17.b subuertit Hierusalem. Insultauerat enim ad vtrumque ho- & 25.a stem Ephraim & Iudæ, dicente Hieremia: *Allidet manum* Hier. 48.b *Moab in vomitu suo, & erit in derisum etiam ipse. Fuit enim in derisum tibi Israel, quasi inter fures reperisses eum.* Propter verba ergo tua, quæ aduersus illum locutus es, captiuus duceris. Quod autem ait: *Nocte vastata est ער: Moab conticuit:* Decorum inuectionis principium, vt vastaretur in Gen. 19.g tenebris, qui de incestu patris nocte conceptus est. Nisi forte noctem pro magnitudine terroris accipimus, & credendum, quia sibi confidebat in muris, insidiis eam & cuniculis fuisse superatam. Audiui quendam Areopolitem, sed & omnis ciuitas testis est, motu terræ magno in mea infantia: quando totius orbis littus transgressa sunt maria, eadem nocte muros vrbis istius corruisse.

f ¶ *Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum super Nabo, & super, &c.*] Ne molestum tibi sit, quod per historiæ viam gradior, vt enim hoc facerem, ipse voluisti. Subauditur autem, domus regia & vrbs Dibon ad idola, quæ in editis posita sunt, ascendit: super Nabo, & super Medaba, nobiles ciuitates, vlulabit vniuersa prouincia. In Nabo enim erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beelphegor.

g ¶ *In cunctis capitibus eius, &c.*] Apud antiquos barbæ capitis-

E capitis quæ rasura luctus indicium fuit. Per hæc ergo magnitudo mœroris ostēditur: Hieremia contra Moab eadem conclamante: *Omne caput caluitium, & omnis barba radetur: & in cunctis manibus colligatio, & super omne dorsum cilicium.* Hier. 48. f

eius caluitium, omnis barba radetur. a In triuiis eius accincti sunt facco: super tecta eius & in plateis eius omnis vlulabit, descēdit in fletum. b Clamabit Esebon & Eleale. c Vsque Iasa audita est vox eorum. d Super hoc expediti Moab vlulabunt: anima eius vlulabit sibi. e Cor meum ad Moab clamabit. f Vectes eius vsque ad Segor vitulam conternantem. g Per ascensum enim Luith flens ascendet. h Et in viam Oronaim clamorem contritionis leuabunt. i Aquæ enim Nimrim desertæ erunt. k Quia aruit herba: defecit germen, viror omnis interiit. l Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum ad torrentem salicum ducent eos. m Quoniam circuibit clamor terminum Moab, vsque ad Aggallim vlulatus eius: & vsque ad puteum Elim clamor eius. n Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine. o Ponam enim super Dibon additamenta, his qui fugerint de Moab leonem, & reliquiis terræ.

CAPVT XVI.

E p Mitte agnum dominatorem terræ de petra deserti ad montem filiæ Sion. q Et erit sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes: sic erunt filiæ Moab in transcensu Ernon, In

a ¶ *In triuiis eius accincti, &c.*] Nō erunt priuatæ lacrymæ: publicum luctum, publica lamēta resonabūt: nec matronæ, nec virgines, nec ætas parua puerorum, nec fracti senum gressus tenebuntur domibus: pudorē & imbecillitatē extrema captiuitas nesciet.

b ¶ *Clamabit Esebon & Eleale*] Nomina ciuitatum Moabiticæ prouinciæ, quarum Esebon vrbs fuit quondam regis Amorræorum: de qua idem Hieremias: *Ignis egressus est de Esebon: & flamma de medio Seon.* Interpretatur autem Esebon cogitatio: & ideo Hieremias alludens ad nomen, *Contra Esebon, ait, cogitauerunt mala.* Hier. 48. g — אשבון — Ibidem.

c ¶ *Vsque Iasa audita est vox eorū.*] Vrbs Iasa mortuo mari imminet: vbi est termin⁹ prouinciæ Moabitarū. Hoc ergo indicat, quod vsq; ad extremos fines, vlulatus, prouinciæ personabunt. Vnde & Hieremias ait: *De clamore Esebon vsq; Eleale & Iasa dederunt vocē suā.* חיץ — Hier. 48. e

d ¶ *Super hoc expediti Moab, &c.*] Verbum Hebraicum: d חלצי pro quo Aquila ἐξώμους, id est expeditos, & exertis humeris, Symmachus accinctos interpretatus est: quidam putant non viros, sed nomen vrbis intelligi, quæ hodie appellatur Heluza? & est in Moabitidis partibus sita. Possumus autem & hoc dicere, quòd vniuersa pugnátorum fortitudo corruerit, & mutuis fletibus omnis terra resonarit. Sin autem Heluze, vt Aquila voluit, exertis humeris intelligantur: ille nobis sensus suggeritur, quòd ad plangendum cuncti nudauerint pectora. d Halusē. F — חלצי

e ¶ *Cor meum ad Moab clamabit.*] Propheta loquitur dolentis affectu: vel quòd hostes quoque creatura Dei sint, in quos tot mala superueniant: vel quòd tantis calamitatibus opprimendi, vt etiam inimicis miserabiles fiant. Id ipsum Hieremias ait: *Propterea cor meum ad Moab quasi tibia resonabit.* Hier. 48. f

f ¶ *Vectes eius vsque ad Segor vitulam conternantem.*] Et Hieremias, *A Segor,* inquit, *vsque ad Oronaim vitulam conternantem.* De hac & in libris quæstionum Hebraicarum diximus, & nunc breuiter annotamus, quòd ipsa sit quinta vrbs post Sodomam & Gomorram, Adamam & Seboim, quæ ad preces Loth parua seruata est. Appellaturque bala, id est, absorpta: tradentibus Hebræis quod tertio terræ motu prostrata sit. Ipsa est quæ hodie Syro sermone vocatur Zoora, Hebræo Segor, vtraque paruula. Possumus vitulam conternantem pro perfecta ætate accipere. Sicut enim tricesimus annus in hominibus, ita in pecudibus ac iumentis tertius robustissimus est. Vectes quoque pro terminis & robore intellige, eo quòd Segor in finibus Moabitarum sita sit, diuidens ab eis terram Philistiim. Ibidem. — בלה — זוערה — צוער

g ¶ *Per ascensum, &c.* Et Hieremias: *Per ascensum Luith plorans ascendet in fletum.* Intelligimus autem cliuum esse itineris, quod ducit ad Assyrios, & per hoc captiuitatem significari. Hier. 48. a

h ¶ *Et in via Oronaim clamorem, &c.*] Rursum Hieremias: Vox clamoris ex Oronaim: vastitas & contritio magna. Longum est, si velim de singulis dicere, cum perspicuū sit, vel vrbium in Moab vel locorum esse nomina, quæ deserunt transmigrantes. Ibidem.

i ¶ *Aquæ enim Nimrin desertæ erūt.*] Hoc oppidum super mare mortuum est, salsis aquis, & ob hoc ipsum sterilibus. Siue autē allusit ad nomen, siue, quod ante non fuerat post vastitatē accidit, vt etiam aquæ in amaritudinem verterētur. G נמרים

k ¶ *Quia aruit herba. &c.*] Non, vt quidam putant, verè propter steriles Nimrim aquas omnis herba exaruit: sed per metaphoram scriptura loquitur. Et est sensus: In cuncto Moab aquæ Nimrim erūt salsæ & amaræ: & quomodo ibi nulla herba pullulat, sic totam prouinciam siccitas consequetur, id est, à Segor vsque ad Oronaim, a finibus vsq; ad fines. Id ipsum Hieremias: *Aquæ Nimrim pessimæ erunt.* Hier. 48. f

l ¶ *Secundum magnitudinem operis, &c. ad torrentem salicū ducent eos.*] Pro salicibus in Hebræo legim⁹ e ערבים, quod potest & Arabes intelligi, & legi f עורבים, id est villa in finibus eorum sita: cuius à plerisque accolæ in monte Horeb Heliæ præbuisse alimenta dicuntur: quod nomen propter ambiguitatē transfertur & in coruos, atque occidentem, locaque campestria. Est autem sensus: Iuxta morbi magnitudinem erit visitatio. Visitationem hic non pro remedio, sed pro plaga accipe. *Visitabo,* inquit, *in virga iniquitates eorū, & in verberibus peccata eorum.* Torrentem salicum Babyloniæ accipe flumina: De quibus Dauid: *In Salicibus in medio eius suspendimus organa nostra:* siue vallem Arabiæ per quam pergitur ad Assyrios. e harabim — f horebim — 4. Reg. 17 a — Psal. 88 a — Psal. 136 a — H — Hier. 68.

m ¶ *Quoniam circuibit clamor terminū Moab &c.*] Eadem propè omnia & Hieremias scribit. Sunt autem vrbes & loca Moabitarum, in quibus clamor & eiulatio captiui populi describitur.

n ¶ *Quia apud Dibon repletæ sunt sanguine.*] Vbi prius erat luxuria propter irriguos agros, & fontes iugiter emanantes, ibi præ multitudine interfectorum riui sanguinis fluēt.

o ¶ *Ponam enim super Dibon, &c.*] Ne quis scriptoris vitium putet, & errorem, emendare dum vult, faciat: vna vrbs & per *m* & per *p* litteram scribitur: è quibus Dimon silentium interpretatur, Dibon fluens: indito vtroque nomine propter latices, qui tacitè fluant: vsque hodie indifferenter & Dimon & Dibon hoc oppidulum dicitur. Quod autem ait: *Ponam super Dibon additamenta,* & quæstionem facere videbatur: quid esset, sequenti versiculo demonstrauit, dicens: *His qui fugerint de Moab leonem & reliquiis, terræ.* vt etiam qui fuga lapsi sunt, à bestiis consumantur. Quāquam & per metaphoram leonem regem hostium possumus intelligere, vt potentiam eius quasi rugitum nemo possit euadere. דימון — דיבון

CAP. XVI.

E p *Mitte agnum dominatorem terræ, &c.*] Quod interpretamur, non est historia, sed prophetia. Omnis autem prophetia ænigmatibus inuoluitur: & præcisis sententiis dum de alio loquitur, transit ad aliud, ne, si ordinem scriptura conseruet, non sit vaticinium, sed narratio. Et est sensus: O Moab, in quam desæuiturus est leo, & de qua ne reliquiæ quidem saluari poterunt, habeto solatium hoc: Egredietur de te agnus immaculatus, qui tollat peccata mundi, qui dominetur in orbe terrarum. De petra deserti, hoc est, de Ruth: quæ mariti morte viduata, de Booz genuit Obed, & de Obed Iesse & de Iesse Dauid, & de Dauid Christum. Montem autem filiæ Sion, aut ipsam vrbem Hierosolymam interpretabimur, aut iuxta sacratam intelligentiam, ecclesiam, quæ sit in virtutum culmine constituta. Ruth 4 d — Matt. 1 a

q ¶ *Et erit sicut auis fugiens, &c.*] Redit ad ordinem, quem

D

A cœperat: Cum posuero, inquit, iis, qui fugerint de Moab. & reliquiis terræ leonem sæuissimum, qui eorum artus ossaque confringat, tunc pauidi auolabunt, & omnes filiæ, id est, villæ & vrbes prouinciæ Moab, in transcensu Arnon migrabunt: qui est terminus Amorrhæorum, & Moabitarum. Transcensum autē & hic ponens, captiuitatē significat.

a Ini consilium: coge concilium: pone quasi noctem vmbram tuam in meridie: absconde fugientes, & vagos ne prodas, habitabunt apud te profugi mei: Moab esto latibulum eorum a facie vastatoris: finitus est enim puluis: consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram. b Et præparabitur in misericordia solium: sedebit super illud in veritate in tabernaculo Dauid, iudicans & quærens iudicium, & velociter reddens quod iustum est. c Audiuimus superbiam Moab: superbus est valde: superbia eius & arrogantia eius & indignatio eius plusquam fortitudo eius. Idcirco vlulabit Moab ad Moab, vniuersus vlulabit: his qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas eius. d Quoniam suburbana Esebon deserta sunt: vinea Sabama. e Domini gentium exciderunt flagella eius. f Vsque ad Iazer peruenerunt. errauerunt in deserto: propagines eius relictæ sunt transierunt mare. g Super hoc plorabo in fletu Iazer vineam Sabama: inebriabo te lachryma mea Esebō & Eleale. h Quoniam super vindemiam tuam & super messem tuam vox calcantium irruit. i Et auferetur lætitia & exultatio de Carmelo. k Et in vineis nō exultabit neque iubilabit l Vinum in torculari non calcabit qui calcare consueuerat: vocem calcantium abstuli. m Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit: & viscera mea ad murum cocti lateris. n Et erit cum apparuerit quod adorauit Moab super excelsis suis: ingredietur ad sancta sua, vt obsecret & non valebit. o Hoc verbū quod locutus est dominus ad Moab extunc. p Et tunc locutus est dominus, dicens: In tribus annis quasi anni mercenarij, auferetur gloria Moab super omni populo multo: & relinquetur paruus & modicus nequaquam multus.

CAP. XVII.

ONus q Damasci: Ecce Damascus desinet esse ciuitas: & erit sicut aceruus lapidum in ruina. Derelictæ ciuitates Aroer gregi-

a ¶ *Ini consilium, coge conciliū &c. consummatus est miser, &c.*] Pro misero, in Hebraico legitur שד, quod potest & vastator intelligi. (Sod.) Loquitur autē ad Moab, vt consilium salutis inueniat, & senibus congregatis cogat salutare conciliū. Vis, inquit, saluus esse, & Dei misericordiam promereri? In clara luce & in aperta fuga populi mei, tu quasi nox & vmbra esto: suscipe fugientes, vagosque ne prodas. Et hoc quare dixerit statim infert: Habitabunt apud te profugi mei, Vastata enim Hierusalem & omni Iudæa, quæ confinis est Moabitis: ad te meus populus transmigrabit: esto igitur latibulum eorum, nec timeas impetum vastatoris: quia sicut puluis cito transibit, & depopulator vniuersæ terræ, qui conculcabat eam, & suis pedibus subiiciebat, aura flāte dispeiet. Quidā locū hunc malè de Antichristo interpretātur, vt putent sanctos eo tempore propter viciniam vrbis Hierosolymæ ad Arabas transituros, & nunc eis præcipi, ne prodant fugientes ad se. B

b ¶ *Et præparabitur in misericordia solium, &c.*] Hebræi locum istū sic interpretantur: Fugato Assyrio, regnabit Iudæ Ezechias, vir iustus, & retinebit solium Dauid, subiectum sibi populum Dei iudicans in veritate: Alij de Christo intelligunt. Futuro Antichristi puluere & vastatore sublato, qui conculcabat vniuersam terram, rex Christus adueniet, qui sedebit in tabernaculo Dauid, & in die iudicij reddet cunctis pro operibus suis. Nec est vlla dubitatio, quin capitulum hoc de Christo vaticinetur. Sed nos & in primo aduentu id ipsum intelligere possumus, atque in ecclesiæ tabernaculo demonstrare, quod in omni terra Moab, ecclesiarum trophæa surgentia Christi testentur imperium.

c ¶ *Audiuimus superbiam Moab, &c.*] Rursum ad præsentia redit: & superbiæ arguit Moab, quod multo plus elatus sit, quàm eius fortitudo poscebat, & propter hanc superbiā vlulaturus sit Moab ad Moab, id est, populus ad vrbem, vel Metropolis ad prouinciam: & cuncta vlulatibus terra resonabit super muros cocti lateris: de quibus & Hieremias ait: (Cap. 48 f) *Ideo super Moab eiulabo, & ad Moab vniuersū clamabo: ad viros muri fictilis lamentantes.* Per hæc autem & potentiā pristinæ felicitatis, & plagas repentinæ subuersionis ostendit.

d ¶ *Quoniam suburbana, Esebon, &c.*] Inter Esebon & Sabama vix quingenti passus sunt: & per metaphoram vineæ omnis prouinciæ significat vastitatem.

e ¶ *Domini gentium, &c.*] Seruat translationem quam cœperat, ostendens reges gentium, qui vastauerant Moab, omnes viculos castellaque depopulatos.

f ¶ *Vsq; ad Iazer peruenerūt, &c. propagines eius, &c.*] Flagella & propagines, populum fugitiuosque eius intellige: & transitum maris, captiuitatem in Babylonem, de qua postea lecturi sumus, *Onus deserti maris.* C (Infra 21 a)

g ¶ *Super hoc plorabo, &c.*] Vox plangentis prophetæ, & magnitudinem vastitatis lacrymarum magnitudine contestantis, flentisque vineam Iazer, & Sabama, & Esebon, & Eleale, vrbes quondam validissimas, Assyrio putante succisas.

h ¶ *Quoniam super, &c. vox calcantium irruit.*] Calcatores vuarum, & vindemiæ lætitiā congregantes, hostium exercitus intellige, & quod in ipso lætitiæ tempore captiuitatis tempus aduenerit.

i ¶ *Et auferetur lætitia & exultatio de Carmelo.*] Idioma scripturarū est, quod semper Carmelum montem opimum atque nemorosum, qui Ptolemaidi imminet, & in quo orauit Helias, fertilitati & abūdātiæ cōparet: (3 Reg 18 g) ac per hoc significet omnem lætitiam & fertilitatem de vberrimis quondam vrbibus auferendam.

k ¶ *Et in vineis non exultabit, neque iubilabit.*] Subauditur prior vindemiator, id est, colonus Moabitidis prouinciæ. Denique statim subiecit.

l ¶ *Vinum in torculari, &c.*] Nequaquam in vindemia lætus vindemiator celeuma cantabit: sed vbiq; hostilis vastitas, & victorum orietur clamor. D

m ¶ *Super hoc vēter meus, &c.*] Ne quis putaret planctū prophetæ exultationis indicium, per quam inimicos populi Israel gauderet esse captiuos: ex affectu & ex intimo cordis dolore, potentissimam quondam vrbem subrutam lugere se dicit.

n ¶ *Et erit cū apparuerit, &c.*] Vltima miseria est, nec in iis, quos semper venerata est, habere subsidium. Deserta, inquit, viribus tuis, & cunctis propugnatoribus interfectis, perges ad idola: delubra veneraberis: & nec in illis reperies auxilium, quibus vastitas tecum communis adueniet.

o ¶ *Hoc verbum, quod locutus est dominus ad Moab ex tunc.*] Ex quo putas tēpore? Videlicet ex eo, quo creatus est Moab. Et dominus ait: Moabitæ & Ammonitæ non intrabunt in ecclesiam Dei. Siue ex tunc pro antiquo tempore intelligamus, quod olim diuina sententia ista decreta sint, non quod præscientia Dei causam vastitatis attulerit, sed quòd vastitas (Deut. 23 a) futura Dei maiestati prænota sit.

p ¶ *Et nūc locutus est dominus, dicēs, &c.*] Prophetia ista, vt supra diximus, mortuo Achaz contra Moabitas dirigitur, regnante Ezechia, sub quo decem tribus à Sennacherib rege Assyriorum in captiuitatē ductæ sunt. Itaque sicut mercenarius solis exspectat occubitum, & diebus ac noctibus finem operis præstolatur, vt statutam mercedem accipiat: sic & post tres annos, & Moab Assyrio veniente delebitur; & vix pauci relinquentur in terra, qui subrutas habitent ciuitates, & desertos agros exerceant. Potest & de Babylonica captiuitate prædici, quod post captam Hierusalem, transitis annorū trium curriculis, Moab à Chaldæis vastanda sit: siue quod in trium annorum spatio nulla eis danda sit requies.

CAP. XVII.

ONus Damasci, &c.] Post Babylonem, & Philistæos, & Moab, ad Damascum, id est, Aram sermo conuer-

bus erunt: & requiescent ibi: non erit qui exterreat. Et cessabit adiutorium ad Ephraim & regnum à Damasco: & reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt: dicit dominus exercituum. a Et erit in die illa, attenuabitur gloria Iacob: & pingues carnes eius marcescent. b Et erit sicut congregans in messe quod restiterit: & brachium eius spicas leget: & erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, & sicut excussio oleæ duarum aut trium oliuarum in summitate rami: siue quatuor aut quinq; in cacuminibus eius fructus eius: dicit dominus Deus Israel. c In die illa inclinabitur homo ad factorem suum: & oculi eius ad sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria quæ fecerunt manus eius: & quæ operati sunt digiti illius: & non respicient lucos & delubra. d In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, sicut aratra & segetes quæ derelictæ sunt à facie filiorum Israel: & erit deserta. quia e oblita es Dei saluatoris tui: & fortis adiutoris tui non es recordata. f Propterea plantabis plantationem fidelem, & germen alienum seminabis. g In die plantationis tuæ labrusca, & mane semen tuum florebit. Ablata est messis in die hæreditatis, & dolebit

E conuertitur: quæ & ipsa regalis quondam ciuitas fuit, & in omni Syria tenuit principatum: necdũ florebant Antiochia, & Laodicea & Apamea, quas vrbes post Alexandrũm & Macedonum imperium auctas esse cognouimus. Quia igitur semper decem tribubus contra Iudam præbebat auxilium, vt Regum & Paralipomenon narrat historia: etiam ipsis vastitatem ab Assyriis appropinquare significat: dicente rege Assyriorum: Cepi Arabiam, & Damascum, & Samariam. Sicut enim illas cepi, & vniuersa regna, capiã & te. Et

4 Reg. 16.b in Regum volumine legimus: *Ascẽdit Rex Assyriorũ Damascũ, & cepit eam, & transtulit in Cyrenem.* Rasin quoque interfecit, qui erat rex Damasci: quę omnia, Ezechia Hierosolymis regnante, perpessa est. *Ecce*, inquit, *Damascus desinet esse ciuitas*: iã vicina captiuitas est: iã Assyrius suũ mouit exercitũ. *Et erit sicut aceruus lapidum in ruinam*: vt tantũmodo parietinæ ac pristinæ potentiæ vestigia in ruinarum magnitudine

ערער demõstrẽtur. *Derelictæ ciuitates. Aroer gregibus erũt.* Aroer myrice interpretatur: quæ propriè arbor in solitudine & salsa humo nascitur: & per hoc vastitas demonstratur. *Requiescẽt ibi*: subauditur, greges, & nõ erit qui exterreat. Tanta enim erit solitudo, vt nec insidiator timendus sit. *Et cessabit adiutorium ab Ephraim.* Nequaquam decem tribus in illa contra Iudam habebunt auxilium. *Et regnum à Damasco*, ἀπὸ κοινοῦ, subauditur, cessabit. Quando autem dicit cessa-

F re regnum & quiescere, non perpetuam significat vastitatem, sed aufert in præsens potentiam, per quam in omni Syria ante regnabat. Et reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit dominus exercituum. Quo modo, inquit, decem tribus Assyrio populante deletæ sunt, & omnis gloria earum in captiuitatem ducta est: sic pauci, qui in Damasco resederint, immutabuntur, & habebunt gentis gloriam sociæ. Gloriam per ironiam dictam accipe pro ignominia: hoc autem totum fiet, quia dominus locutus est, cuius verba irrita esse non possunt. Quidam hanc prophetiam eandem putant esse, quam in Hieremia legimus: Dissoluta est Damascus: versa est in fugam: tremor apprehendit eam: angustia & dolores tenuerunt eam quasi parturientem. Et iterum: Succendam ignem in muro Damasci, & deuorabit mœnia Benadad. Sed sciendum, quòd ab Hieremia Babylonia captiuitas Damascenæ vrbis describitur, id est paucorum, quos Assyriorum rex reliquerat in ea. Esaias autem vicinam ab Assyriis captiuitatem nunciat. Alij existimant de Romana captiuitate prædici, quando & Iudæorum captus est populus, & Damascus, cui imperabat Areta, similem sustinuit seruitutem: vt cuncta, quæ super eam scripta sunt, ad Christi tempus & ad Apostolorum mysteria transferantur.

a ¶ *Et erit in die illa, &c.*] Quando inquit, Damascus capta fuerit, & ciuitas esse desierit, & talis eam gloria coronauerit, qualis coronauit Israel, id est decem tribus, tunc omne præsidiũ, & pinguissimæ carnes, & refugium emarcescent Iacob: nequaquam enim habebit, quibus iunctis

Supra 7. vastet Hierusalem. Legimus supra, quod ascenderit Rasin, rex Syriæ, & Phasee, filius Romeliæ, rex Israel, in Hierusalem ad præliandum contra eam; nunciatumque sit domui Dauid: *Requieuit Syria super Ephraim*: de quibus propheta loquitur ad Achaz: *Noli timere, & cor tuũ ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium horum, in ira furoris Rasin, regis Syriæ, & filij Romeliæ: eo quòd concilium inierit contra te Syria pessimum, Ephraim & filius Romeliæ.*

G b ¶ *Et erit sicut congregans in messe, &c.*] Qui præsentẽ Damasci vastitatem sub Romano intelligunt regno, hæc de apostolis significata contendunt: quòd quomodo paucæ spicæ & oliuæ remanere soleant in agro, vel in arboribus, sic reliquiæ Israel saluentur: maximè quia sequatur: In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, & oculi eius ad sanctum Israel respicient: id est ad Christum. Duas oliuas: & tres & quatuor & quinque, quatuordecim apostolos interpretantur, id est, duodecim qui electi sunt: & tertiũ deci- Gal. 2

mũ Iacobũ, qui appellatur frater domini: Paulũ quoq; apostolum vas electionis. Qui verò Assyriorum tẽporibus putant completa quæ dicta sunt, hoc volunt intelligi, quòd sub Assyria captiuitate Damascus nõ sit omnino deleta, sed trãslatis quibusdam in Cyrenem, alia pars cultorũ terræ dimissa sit: quæ & ipsa postea Babylonio vastante deleta est: donec sub Macedonibus & Ptolemæis rursum instauraretur; & in aduẽtu Christi esset quidem ciuitas, sed non tantæ potentiæ, quantæ antea fuerat. Et est sensus: Tam pauci remanebunt in Damasco, quàm solent post messores paucæ remanere spicæ, quas in valle Raphaim latissima & potentissima solent pauperes legere: Vel in olea paucæ oliuæ, quæ diligentiam legentis euaserint.

H c ¶ *In die illa inclinabitur homo ad factorẽ, &c.*] Hoc Christi temporibus putant esse completum, quando destructo regno Damasci, perpetuum Saluatoris successit imperium, & idololatriæ error est imminutus. Pia quidem voluntas interpretantium, sed non seruans historiæ ordinem. Nos autem dicimus, quod subuersa Damasco, & decem tribubus ductis in Assyrios, residui tribuum, qui erant ex Israel, ad 2. Par. 30.

Ezechiæ litteras conuersi sint ad cultum Dei, & ad templum Hierusalem aduenerint: Sicut Paralipomenon narrat historia. Deleta ergo Damasco, conuertentur homines ad factorem suum, id est, ad Deum, qui eos creauit, & oculi eorum nequaquam idola, quæ fecerant in Bethel & in Dan, sed Deum respicient, contemnentes delubra, & altaria, quæ operati sunt digiti eorum.

d ¶ *In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, &c.*] Hoc non loquitur contra Damascum, sed contra decẽ tribus quæ vocabantur Israel: vt quo ad aduentũ ex Ægypto populi Dei, omnes gentes, quæ incolebant terrã repromissionis, subito pauore conterritæ aratra dimiserunt, aceruosque frugum & media opera, salutem pedibus requirentes; sic & terra Israel multo tempore desolata permaneat. Vnde miror, pro aratris & aceruis frugum voluisse Aquilam interpretari, testam & emir. Symmachum, siluam & amir. LXX. Amorreos, & Eueos. Solus Theodotio Hebraicum verbum posuit, bares & emir: quod apud nos emendatius legitur: a חרש והעמיר, id est, vomeres & acerui segetum. a horeś vehaamir.

e ¶ *Quia oblita es Dei Saluatoris tui, &c.*] Ista, inquit, perpetieris ô Israel: quia reliquisti Deum saluatorem tuum, qui te liberauit ex Ægypto, qui tibi gentes subiecit inimicas, & adiutoris tui non es recordata.

f ¶ *Propterea plantabis plantationẽ fidelẽ, &c.*] Hoc pressius & per ironiam legendum. Quia, inquit, oblita es Dei Saluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata: num idcirco plantare debebis plantationem fidelem, & non potius alienum seminare germen, quod hostis eripiat? Vel certè sic: filios meos, qui de populi mei stirpe generati sunt, ideo fundasti in terra, vt eos alienos & pessimos facias.

g ¶ *In die plantationis tuæ labrusca, &c.*] Hos, inquit, ope-

A rum tuorum fructus capies: Vitis tua Sorex degenerauit in labruscam: semen tuum spem promittet in germine: sed cum maturitas aduenerit, ab alio demetetur. Et tunc dolebis grauiter, quando sperata & pene iam tenta perdideris.

grauiter. a Væ multitudini populorum multorum, vt multitudo maris sonantis, & tumultus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum sonabunt: Populi sicut sonitus aquarum inundantium sonabunt, & increpabit eum & fugiet procul: & rapietur sicut puluis montium à facie venti: & sicut turbo coram tempestate. In tempore vesperæ: & ecce turbatio: In matutino & non subsistet. Hæc est pars eorum qui vastauerunt nos, & sors diripientium nos.

Cap. XVIII.

VÆ b terræ cymbalo alatum quæ est trans flumina Æthiopiæ. Qui c mittit, in mari legatos: & in vasis papyri super aquas. Ite angeli veloces ad gentem conuulsam & dilaceratam, ad populum terribilem, post quem non est alius: ad gentem expectantem & conculcatam; cuius diripuerunt flumina terram eius. d Omnes habitatores orbis qui moramini in terra: cum eleuatum fuerit signũ in montibus, videbitis, & clangorẽ tubæ audietis. e Quia hæc dicit dominus ad me, Quiescã & considerabo in loco meo. f Sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis

a ¶ *Væ multitudini populorũ multorum, vt multitudo maris sonantis: & tumultus turbarũ, sicut sonitus aquarũ multarũ, &c.*] Qui superiorẽ Damasci captiuitatem à Romanis illatã existimant: & hoc, quod scriptum est: Inclinabitur homo ad factorem suum, & oculi eius ad sanctũ Israel respicient: ad Christi & Apostolorũ tempora referunt: Nec non illud quod sequitur: Plantabis plãtationem fidelem, & germen alienum seminabis: in die plãtationis tuæ labrusca: & cætera, de infidelitate sentiunt Iudæorum. Et hoc capitulum quod nunc proposuimus, super ethnicis interpretãtur, qui persequuntur Ecclesiam. Illud quoque, quod sequitur, Increpabit eum & fugiet procul: de diabolo accipiunt, tropologica interpretatione vastitatẽ persecutorũ & dæmonum demonstrantes. Nos antẽ cœptum sequimur ordinẽ, & historica fundamenta, historico culmine protegimus. Væ, inquit, vniuersis gẽtibus quæ militauerunt cõtra populũ meum: quarũ tãtus impetus fuit: vt maris fluctibus coæquandus sit. Sed cum venerint sæuientes, & inundauerint

B terram meam, tunc princeps earum Sennacherib ab eo fugiet increpanis. Et sicut puluis vento raptante dispergitur, & turbo in sublime voluitur in tempestate: sic ille appropinquabit quidem Hierusalem obsidens eam: sed percutietur ab angelo. Veniet mane, & deletum potentiæ suæ videbit exercitum. Et hæc erit pars eorum, qui vastauerũt nos. Hoc propheta loquitur vel ex persona populi, vel seipsum iungens genti suæ. Postea legimus: *Egressus est angelus Domini,*

Inf. 47.3 / 4. Reg. 19 g *& percussit in castris Assyriorũ centũ octoginta quinque millia: & surrexerunt mane, & ecce omnes cadauera mortuorum. Et egressus est & abiit, & reuersus est Sennacherib rex Assyriorum, & habitauit in Niniue.*

Capvt XVIII.

a Silsal. V*Æ b terræ cymbalo, &c.*] Verbum Hebraicũ צלצל, quod Symmachus sonitum: Theodotio, alas interpretati sunt: & nos in cymbalum vertimus. Aquila, bis vmbram

b Sel. transtulit. Sed sciendum quod vmbra b צל dicitur: hic autem syllaba ipsa geminatur. Ex quo possumus dictum in-

Psal. 90 a telligere: Væ terræ, quæ in vmbra alarum suarum pollicetur auxilium. Et cum scriptura dicat: *Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur*: Pro quo in Hebræo scriptum est: *in vmbra omnipotentis commorabitur*: ipsam Dei similitudinem habere se iactans: & in periculis

נא constituta, aliis suffragari repromittit. Significat autem siue

Iere. 46 a No, Ægypti ciuitatem, quæ nunc Alexandria dicitur: siue Ægyptum in qua semper Hierusalem quasi super quassatam arundinem innixa est: quæ confracta manum perforat incumbentis. Et est hic ordo pulcherrimus: vt quomodo in priori visione sermo propheticus Damasco minabatur, quod decem tribus in illa habuerint auxilium, misericordiam Dei non rogantes: sic etiam nunc Ægypto vastitas prædicetur: ob cuius auxilium Dei neglecta sit inuocatio. Ipsa est enim terra quæ est trans flumina Æthiopiæ, id est trans riuos Nili fluminis, quem de Æthiopia in Ægyptum fluere nemo dubitat. Potest Ægyptus alarum cymbalum dici propter velocitatem fugum. Velox quippe & concitus auium volatus, reddit cymbali sonitum. Quidam ex eo quod sequitur: *Qui mittit in mari legatos, & in vasis papyri super*

C *aquas*: Romanum regnum intelligunt, & omnem historiam referunt ad Vespasiani & Titi tempora, à quibus Hierosolyma subuersa est. Sed hoc fidei nostræ non conuenit, vt minetur Dominus regno Romano, quare impiam gentẽ subuerterit, & sursum in montem Sion dicat munera deferenda: nisi fortè & hæc spiritualiter in ecclesia accipiamus.

c ¶ *Qui mittit in mari legatos, &c.*] Apud Hebræos: & Ægyptus, & Ægyptius, & Ægyptij, vno vocabulo nuncupantur c מצרים Hoc dictum Misraim.
sit, ne quis in verbo hæreat: cũ pro genere feminino, masculinũ inuenerit, id est, pro terra hominem: quia & nunc dicitur: Qui mittit in mari legatos: hoc est, ipsa mesraim, ipse Ægyptius: eo quod de Alexãdria, quæ tunc, vt diximus, No vocabatur, legati missi sint Hierosolymam, & in vasis papyri, id est, epistolis siue nauibus, suum illis auxilium promittentes dixerint: Ite velociter ad Iudæorum gentem cõuulsam, & Assyriorum impugnatione laceratam: ad populum quondam terribilem, qui Dei vtebatur imperio: ad, cuius potentiam nullus alius cõparandus est: ad gentem quæ Dei semper expectabat auxilium: & nihilominus ab hominibus conculcatur: cuius terram

D flumina, id est diuersi reges depopulati sunt. Alij autem putant quod Apostropha dirigatur ad dominum: & sit sensus: O Deus qui mittis in mare sæculi istius prophetas: & quasi per epistolas nauigantes, populum commonens, tuis imperas nunciis: Ite velociter ad gentem meam laceratam atque conuulsam: ad populum robustissimum: qui omnibus quondam in circuitu gentibus terrori fuit: qui semper Dei expectat auxilium: & pro peccatorum magnitudine, quod sperat non meretur accipere: cuius diuersarum gentium reges vastauere terram, & cætera, quæ sequuntur. Eusebius Cæsariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diuersis sensibus euagatur: cuius cum libros legerem, aliud multo reperi quam indice promittebat: Vbicumque enim eum historia defecerit, transit ad allegoriam: & ita separata consociat, vt mirer eum noua sermonis fabrica in vnum corpus lapidem ferrumque coniungere. Hoc breuiter admonui: ne quis nos putet ex illius fontibus mutuasse, quæ dicimus: nam & in præsenti capitulo aduersum Iudæos & Hierosolymam dicit prophetiam dirigi: quod in principio fidei Christianæ ad totas gentes epistolas miserint, ne susciperent passionem Christi: & miserint vsque ad Æthiopiam & occidentalem plagam: totumque orbem huius blasphemiæ disseminatione compleuerint.

d ¶ *Omnes habitatores orbis, &c.*] Cunctæ, inquit gentes per circuitum, quando meam iussionem quasi signum in montibus eleuatum, meumque imperium quasi clangorem tubæ sublimiter resonantis audieritis: tunc videbitis, quid præceperim.

e ¶ *Quia hæc dicit Dominus, &c.*] Quid est quod locutus est dominus ad prophetam? Hoc quod sequitur: Donec veniant, quæ præcepi, in mea sede requiescam: vt Iudæi putant, in templo: vt nos, in cælestibus. Et considerabo, inquit, qui rerum finis adueniat.

f ¶ *Sicut meridiana lux, &c.*] Sicut in toto die nihil est clarius meridie, quando sol de medio cœlo rutilat: & omnem orbem pariter illustrat: & sicut in æstu & calore torrente, quando nudus messor excoquitur, & operis magnitudinem anhelitus probat: gratissima est roris temperies, si arentes stipulas matutinus humor secabiles faciat: Ita meus sermo quem considerabo in loco meo, cunctis in me credentibus gratus adueniet.

E

a ¶ *Ante messem, &c.*] Quia de meridie dixerat: & nubem roris in æstate ac messe præmiserat: & ab agricultura translationem sumpserat, seruat eam in reliquis: describens Aegypti superbiam, & populi illius vastitatem: & cadauera per vniuersam prouinciam, quæ à volucribus deuoranda sint. Quomodo enim ante maturitatem segetes erumpentes, cito pereunt? & antequam perfectio temporis veniat, germinantes inutiles sunt: Sic, inquit, Aegypti populi quasi rami inutiles falcibus præcidentur, & cunctæ propagines nudabuntur. Ac ne putares eum de vinea dicere, & non de hominibus: vertit metaphoram in historiæ veritatem: Et relinquentur, inquit, simul auibus montium, & bestiis terræ: Aues enim & bestiæ non abscisos arborum ramos, sed cadauera deuorant. Legamus plenius Ezechielem, vbi prophetat contra Pharaonem & contra Aegyptum: & hæc omnia apertissimè scripta reperiemus. Quodque dicit: *Aestate perpetua erunt super eum volucres, & omnes bestiæ super illum hyemabunt*: aut verè interfectorum significat multitudinem: aut per eandem translationem demonstrat, quod à cunctis gentibus vastandus sit.

Ezech. 29.a

b ¶ *In tempore illo, &c.*] Post Aegypti vastitatem & deletum eius imperium: nequaquam Israel in vmbræ illius vanitate cōfidet: sed reuertetur ad dominū & sua munera deferet ad montem Sion, id est, in templum eius: & illum solum rogans, cuius verum æternumque præsidium est. Hoc autem sub Zorobabel & Iesu, Ezdra ac Neemia factū intelligimus. Lxx. pro eo quod nos diximus, expectāte expectāte: & in Hebraico scriptū est, sperante sperāte, ecōtrario interpretati sunt: ἀνέλπιστον enim non sperantē. Et ob hāc causam dederunt occasionem Eusebio, vt hoc de gentibus magis, quæ nec spem habeant, nec testamentum Dei, nec prophetas intelligendum putauerit, quam de Iudæis: quod ab ipsis postea Ecclesiæ quæ in specula constituta est, dona mittenda sint: & offerendæ victimæ spirituales.

F

CAPVT XIX.

O c *Nus. Aegypti, &c.*] Moris est scripturarum, obscuris manifesta subnectere, & quod prius sub ænigmatibus dixerint, aperta voce proferre. Vnde & in præsenti loco, quia contra Ægyptum fuerat comminatus: Væ terræ obumbranti alis quæ est trans flumina Aethiopię, & cetera: quæ propheticus sermo contexuit: Nunc manifestiorem facit intelligentiam: & ad ipsam comminans Aegyptum loquitur, quod nequaquam per angelos, sed ipse dominus veniat super nubem leuem, id est velocem, & ingrediatur Aegyptum: & idola Aegypti contremiscant, tabescatque cor fortium: & Ezechielis vaticinium compleatur. *Disperdam simulacra, & cessare faciam idola de Memphis.* Quidam totam hanc prophetiam ad Saluatoris tempora referunt, quando ingressus est super nubem leuem, id est, corpus humanum, quod ex virgine assumpserat, nullo humanę commistionis semine prægrauatum: siue quod à nube leui portatus sit, id est, corpore virginali, & ad ingressum eius omnes dęmones cōtremuerint, tuncque prima idolorum ruina fuerit, pręsentiam Domini ferre non sustinens.

Ezech 30.d

d ¶ *Et concurrere faciam Aegyptios, &c.*] Ingresso Aegyptum domino, & potentissimam gentem sui præsentia destruente, erit prima victoria dissidere Aegyptios contra Aegyptios, & aduersum se rebelli odio dimicare: quod temporibus Assyriorum & Nabuchodonosor regis Babylonij factum esse manifestum est, aliis sedentibus, & aliis repugnātibus. Quod autem hæc de Babylonica captiuitate prædicat, Hieremias testis est, dicēs: *Vitula elegans atque formosa. Aegyptus, stimulator ab Aquilone veniet ei.* Et rursum: *Confusa est filia Aegypti, & tradita in manu populi Aquilonis.* Ezechiel quoq; pari prophetiæ auctoritate consentiens: *Et cessare*, inquit, *faciam multitudinem Aegypti in manu Nabuchodonosor regis Babyl.* & iterum: *Confortabo brachia regis Babylonis: daboq; gladium meū in manu eius: & confringam brachia Pharaonis: Et scient quia ego Dominus, cum dedero gladiū meū in manu regis Babyl. & extenderit eum super terrā Aegypti: & dispergam Aegyptū in nationes.* Si autē ad tēpora referimus saluatoris: illud de Euāg. sumamꝰ exemplū: *Nolite putare quod veni pacem mittere super terram: non veni pacē mittere sed gladiū: Veni enim diuidere virū aduersus proximū suū, & filiam contra matrē suam, & nurū contra socrum suam: & inimici hominis domestici eiꝰ.* Et rursū in alio loco: *Erūt diuisi duo in tres, & tres in duo, pater cōtra filiū, & mater cōtra filiā: & nurus cōtra socrū.*

Hier. 46.d

Eze. 30.g

Ibidem g

Math. 5.b

Luc. 12.f

G

messis. a Ante messem enim totus effloruit: & immatura perfectio germinauit, & præcidentur ramusculi eius falcibus, & quæ derelicta fuerint, abscindentur & excutientur. Et relinquētur simul auibus montium, & bestiis terræ: & æstate perpetua erunt super eum volucres: & omnes bestiæ terræ super illum hyemabūt. b In tempore illo deferetur munus domino exercituum à populo diuulso & dilacerato, à populo terribili, post quem non fuit alius à gente expectante expectante & conculcata: cuius diripuerunt flumina terram, eius ad locum nominis domini exercituum montem Sion.

CAP. XIX.

O c Nus Aegypti. Eece Dominus ascendet supra nubem leuem, & ingredietur Aegyptum: & mouebuntur simulacra Agypti à facie eius: & cor Aegypti tabescet in medio eius. d Et concurrere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios: & pugnabit vir contra fratrē suum: & vir contra amicum suum: ciuitas aduersus ciuitatem, regnum aduersus regnū. e Et disrumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius: & cōsilium eius præcipitabo: & interrogabūt simulacra sua & diuinos suos, & Pythones & Ariolos. f Et tradā Aegyptum in manu dominorū crudeliū: & rex fortis dominabitur eorum, ait dominus Deus exercituum. g Et arescet aqua de mari: & fluuius desolabitur atque siccabitur: & deficient flumina: attenuabuntur & siccabūtur riui aggerum. Calamus & iuncus marcescēt, nudabitur alueus riui à fonte suo: & omnis sementis irrigua siccabitur, arescet & non erit. Et

H

e ¶ *Et disrumpetur, &c.*] Cum seditio fuerit orta in Aegypto, siue Babylon. seruire cupientibus siue nolentibus iugo eius colla submittere, siue aliis Christo credentibus, aliis repugnantibus, disrumpetur & scindetur spiritus Aegypti, non eadem cunctis volentibus: & omne consilium eorum redigetur ad nihilum. Tunc ibunt ad simulacra sua & diuinos, & ariolos ac vates: magicisque edoctos artibus interrogabunt, cur ista acciderint.

f ¶ *Et tradam Aegyptum, &c.*] Duplicem intelligentiam sequimur: vel Chaldaicorum temporum, quando à Nabuchodonosor Aegyptus expugnata est: vel Romani imperij, quando Antonio Cleopatraque superatis, Augustus Cæsar Aegyptum subiugauit. Babylonios fuisse crudeles, omnis scriptura testatur: qui paruulis non pepercerint: & suis eos iaculis vulnerarint: nec prægnantibus sint miserti, Romanum autem regnum fortissimum, & Danielis scriptura testatur, exponens quartam bestiam habentem dentes & vngues ferreos.

Dan. 7. b

g ¶ *Et arescet aqua de mari, &c.*] Naturale est, vt cum per iram Dei captiuitas venerit, indignationem eius pestilentia subsequatur: & aduersum eos, qui offenderint Deum, cuncta simul elementa desæuiant. Vnde scriptum est in alio Propheta: Et volucres in aere deficere, & pisces in aquis, vt omnia humano vsui subtrahantur. Hoc dicimus, si simpliciter siccitatem Nili fluminis, & riuorum eius voluerimus accipere. Sin autem per metaphoram, in fluuio regnum, & in riuis, duces eius intelligimus: & in virore & iunco & papyro, cunctam Aegypti abundantiam: vt per eas res, opes Aegypti describantur: quarum Aegyptus fertilissima est. Legamus Ezechielem, vbi Rex Pharao draco magnus habitare describitur in fluminibus, & dicit: *Meus est*

Hier. 22. a

Ezec. 29. a

A *fluuius, & ego feci memetipsum.* Et audit: *Ponam frænum in maxillis tuis, & agglutinabo pisces fluminum tuorum in squamis tuis: & extraham te de medio fluminum tuorum, & vniuersi pisces tui squamis tuis adhærebunt: & proiiciam te in deserto.* In aduentu autem Christi hæc omnia τροπικῶς intelligẽda sunt: Iuxta illud quod supra legimus: *Desertum faciet Dominus mare Aegypti,* Et rursum: *Immittet Dominus manum suam super fluuium Aegypti violentum, & percutiet eum in septem vallibus: ita vt pertrãseat eum quis calciato pede*: quod scilicet omnis error Ægyptiarum aquarum, & artes maleficæ, quibus subiectis populis illudebant, Christi siccentur aduentu. Quodque dicit: Arescet aqua de mari, & historicè possumus accipere: non mare magnum significari, sed lacum Mareoten: eo quod scriptura omnes *congregationes aquarum appellet maria.* Possunt & hyberpolicè dicta intelligi. Quodque sequitur: *Nudabitur alueus riui à fonte suo*: describit quod & riuus & fons arescant simul.

Sup. 11. f
Sen. 70.
Gen. 1. a

a ¶ *Et mœrebunt piscatores, &c.*] Et hoc dupliciter accipe: quod vastata Ægypto & cuncta prouincia ariditate siccata, mœreant piscatores, & lugeant qui in flumen mittebant hamum: & qui operabãtur retia ac sagenas: & texebãt iunco diuersi generis vascula, id est, principes & regii generis atque rectores, & quod in aduentu Christi omnes peruersi generis piscatores, qui contra apostolicam disciplinam capiebant homines in perditionem, & stulta sapientia texebant retia & sagenas, quibus perditos irretirent, confusi sint, & nullus aut rarus in Ægypti terra sit talis piscator. Hoc opere videmus expletum, quod Ecclesiarum trophæa consurgunt, & in omni Ægypto idola corruerunt.

B

b ¶ *Stulti principes Taneos, &c.*] Tanin Metropolim fuisse Ægypti, & psalmista declarat, quod ibi Moyses multa signa fecerit, quæ in Exodo describuntur: *Posuit in Aegypto signa sua, & prodigia sua in campo Taneos.* Memphim quoq; magicis artibus deditam, pristini vsque ad præsens tempus vestigia erroris ostendunt. Et hoc breuiter indicatur, quod Babylonia vastitate veniente, omnia Magorum consilia, & eorũ, qui futurorũ scientiã promittebant, stultitiæ coarguãtur: & in aduẽtu Christi cuncta redigantur in nihili, non inuenientibus consiliũ Ægypti vatibus, quomodo dogma opprimant Christianum. Idioma autem scripturarum est, vt angulum pro regno ponãt, eo quod populos cõtineat, quasi in tota domo fortissimũ sit. Vnde & Christus duorũ populorũ parietes continens, lapis dicitur angularis. Quodq; intulit: *Quomodo dicetis Pharaoni, filius sapiẽtiũ ego, filius regũ antiquorũ*: significat quod Ægypti, heroas, & deos auctores suæ gẽtis simulent Oron, & Isin, & Osirim, & Tiphonẽ.

Psal 77 e
Ephes. 2. d

c ¶ *Dominus, &c.*] Primum de interpretatione dicamus: & postea de his quæ scripta sunt differemus. *Pro spiritu vertiginis* interpretari potest & spiritus erroris. In eo quoque quod nos transtulimus, incuruantem & refrenantem, possumus dicere incuruum & lasciuientem, vt intelligamus senem & puerum. Nos autem verbum Hebraicum a אגמון dum celeriter quæ scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti, refrenantem diximus: quod significantius Aquila transtulit σφάλλοντα, id est, qui nihil recte agit, sed omne peruersum; vt puerum significaret. Est igitur sensus: *stulti facti sunt principes Taneos, & sapientes consiliarii Pharaoni dederunt*

עועים
a agmon.

a Et mœrebunt piscatores: & lugebunt omnes mittentes in flumen hamũ, & expandentes rete super faciem aquæ marcescent. Et confundentur qui operantur linum, plectentes & texentes subtilia: & erunt irrigua eius flaccentia: omnes qui faciebãt lacunas ad capiendos pisces. b Stulti principes Taneos: sapientes consiliarii Pharaonis, dederunt consilium insipiens: quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientium ego: filius regum antiquorũ? Vbi sunt nunc sapientes tui? annuncient tibi & indicent: quid cogitauerit dominus exercituum super Ægyptum. Stulti facti sunt principes Taneos: emarcuerunt principes Mempheos: deceperunt Aegyptũ, angulũ populorũ eius. c Dominus miscuit in medio eius spiritũ vertiginis: & errare fecerunt Aegyptũ in omni opere suo: sicut errat ebrius & vomẽs: & non erit Aegypto opus quid faciat: caput & caudam, incuruantem & refrænantẽ. d In die illa erit Aegyptus quasi mulieres: & stupebit & timebit à facie commotionis domini exercituum, quam ipse mouebit super eã. Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem: omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie consilii domini exercituum, quod ipse cogitauit super eam. e In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes lingua Chanaan, & iurantes per dominum exercituum: ciuitas

consilium insipiens: & emarcuerunt principes Mempheos, & deceperunt Aegyptum angulum populorum, quia Dominus miscuit eis spiritum erroris atque vertiginis: vt ignorent, quid loquantur & errare faciant Ægyptum. Et sicut ebrius & vomens ignorat quid gesserit: &, vbi sit, nescit, sed iacet mentis alienæ. Sic nullum habebit Ægyptus opus siue consilium, quod aut caput habeat, aut finem: aut senibus cõueniat, aut pueris: quorum alii per nimiam ætatem desipiunt atque delirant: alii per lasciuiã & infantiam ignorant quid agant. Hoc autem siue in Babylonia vastitate, siue in aduentu Christi, iuxta literam & iuxta spiritualem intelligentiam recipere volueris, habebit consequentiam.

C

d ¶ *In die illa, &c.*] Melior teor etiam proprium errorem reprehendere, quàmdum erubesco imperitiam confiteri, in errore persistere. In eo quod transtuli: Et erit terra Iuda Ægypto in festiuitatem: pro festiuitate in Hebraico legitur b חגא, quod interpretari potest & festiuitas: vnde & Aggeus in festiuum vertitur: & timor, quod significantius Aquila trãstulit γύρωσιν: cum aliquis pauidus & tremens circumfert oculos, & aduenientem formidat inimicum. Ergo si voluerimus in bonam partem accipere, quod recordatio Iudæ Ægypto sit gaudii: rectè festiuitas dicitur. Sin autem, vt arbitror in timorem pro festiuitate vertitur: intelligamus formidinem, vel pauorem: quod, cum Nabuchodonosor venerit, & omnes virorum fortium manus quasi mulierum fuerint dissolutæ, etiam vocabulum Iudæ terrori sit Ægypto: quia dum ei vult auxilium præbere, tanta mala perpessa sit. De nostris temporibus nemo dubitat, quod, comparatione Christianorum, omnes Ethnici quasi mulieres sint, infirmas habentes sententias: & quidquid dixerint, verti in stultitiam: dum stupeant tantam gentis conuersionem, & mirentur atque intelligant manum domini, & quicumque gentilium nominis Christiani fuerit recordatus, imbecillitatem idololatriæ timore fateatur.

b hogga.
D

¶ *In die illa erunt. &c. ciuitas solis.*] Pro ciuitate solis, nescio quid volentes Lxx. interpretati sunt ἀσεδὲκ: quam quidam nostrorum vrbem iustitiæ interpretatur: & ductus errore, quod iuxta Hebraicum c הרס scriptum sit, terram putat, quæ aliis literis scribitur. Melius ergo transtulit Symmachus, ciuitas solis vocabitur vna: d חרס enim verbum ambiguum: & testa dicitur & sol, eo quod vtrumque areat & siccum sit. Hunc locum non intelligens Onias, templum extruxit in Ægypto in oppido ἡλιουπόλει. Lege Iosephi historias. Alii Ares, id est, ὄστρακον, hoc est, testam, vrbem ostracinam intelligi volunt, & cæteras iuxta Rhinocorurã, & Casium ciuitates: quas vsque hodie in Ægypto lingua Chananitide, hoc est, Syra, loqui manifestum est, & putare è vicino Syros atque Arabes à Nabuchodonosor in illam terram fuisse translatos. Porro qui in aduentu Christi & Romano imperio prophetiam differunt? quinque ciuitates, vel legem domini quæ in Alexandria primum interpretata est: vel quinque Ecclesiæ ordines, episcopos, presbyteros, diaconos fideles, catechumenos sentiuot: Aut certè spiritualem legis intelligentiam, de qua & Apostolus ait: *Volo quinque verbis loqui in Ecclesiis in sensu meo, quam decem millibus verborum in lingua*: & quod vna quinque vrbium appelletur ciuitas solis, videlicet iustitiæ in cu-

c heres.
ארץ
d heres.
Lib. 12. cap. 13.
1. Cor. 15. a

uitas solis vocabitur vna. [a] In die illa erit altare domini in medio terræ Aegypti, & titulus iuxta terminum eius domino. Et erit in signum & in testimonium domino exercituũ in terra Aegypti. Clamabunt enim ad dnminum à facie tribulantis: & mittet eis saluatorem & propugnatorem qui liberet eos. Et cognoscetur dominus ab Aegypto, & cognoscent Aegyptii dominum in die illa: & colent eum in hostiis, & muneribus: & vota vouebunt dominn & soluent. [b] Et percutiet dominus Aegyptũ plaga, & sanabit eam: & reuertentur ad dominum, & placabitur eis, & sanabit eos. [c] In die illa erit via de Aegypto in Assyrins, & intrabit Assyrius in Aegyptum, & Aegyptius in Assyrios: & seruient Aegyptii Assur. [d] In die illa erit Israel tertius Aegytio & Assyrio: benedictio in medio terræ: cui benedixit dominus exercituum dicens: Benedictus populus meus Aegypti, & opus manuum mearum Assyrio: hæreditas autem mea Israel.

CAP. XX.

ANno [e] quo ingressus est Thartam in Azotum: cum misisset eum Sargnn rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam. In tempore illo locutus est dominus in manu Esaiæ filii Amos, dicens: Vade & solne saccum tuum de lumbis tuis, & calciamenta tua tolle de pedibus tuis: & fecit sic, vadens nudus, & discalciatus. Dixitque dominus: Sicut ambulauit seruns meus Esaias nudus & discalciatus: trium annorum signum & portentum erit super

E

Malach. 3. a in cuius pectus est sanitas.

a ¶ *In die illa erit altare, &c.*] Ab hoc loco vsque ad finem Aegyptiæ visionis, siue ponderis, & Iudæi & nostri de Christi aduentu intelligi volunt: sed illi vota sua differunt in futurum, nos quasi iam transacta retinemus. Diem autem pro tempore accipe: quanquam sub Onia Iosephus hæc facta contendat: qui profugus in Aegyptum, cum turba plurima Iudæorum ædificauit templum & altare: & prophetiam Christi cassa implere temeritate conatus est. Ita autem vnum altare dicitur, quomodo vna fides, & vnum baptisma, & vna Ecclesia. Et titulus iuxta terminũ eius domino: haud dubium quin euangelium & apostolorũ scripta significet. Quomodo enim supra iuxta tropologicam intelligentiam, terra Iuda Aegypto formidabilis, siue solemnis, vetus intelligitur testamentum: sic & titulus in terminis Aegypti, euangeliorum historia demonstratur. Deniq; iungit: Et erit in signum & in testimonium, dominicæ videlicet passionis. Tunc ij, qui crediderint concurrentibus Aegyptiis contra Aegyptios: & pugnante viro contra fratrem suũ, & ciuitate contra ciuitatem dimicante: cum persecutionis tempus irruerit, implorabunt domini misericordiam statimque saluator adueniet, id est Iesus: hoc enim in lingua nostra

ישוע F sonat: Et cognoscetur dominus ab Aegyptiis: & cognoscent eũ, siue persecutores qui fuerint superati: siue credentes præsenti auxilio liberati: *Et colent eum in hostiis & muneribus: votaque vouebunt Domino & soluent.* Respondeant Iudæi: Lege præceptum est, vt altare non fiat nisi in loco vno quem elegerit Dominus Deus: & hostiæ tantum à Sacerdotibus Leuitici generis immolentur: Ecce Esaias aperte docet, quod Aegyptii cognoscant Dominum, & colant eum: & hostias & munera offerant: & vota moueant atque persoluant. Si Aegyptij sacerdotium habent: impletur & in illis Pauli testimonium dicentis: *Translato sacerdotio, necesse est, vt legis translatio fiat.*

Deut. 36 a

Hebr. 7. b

Hebr. 12 b b ¶ *Et percutiet Dominus Aegyptum. &c.*] *Quem enim diligit Dominus, corripit: castigat autem omnem filium, quem recipit.* Persecutio nõ ad negationem credentium, sed ad probationem pertinet & coronam.

c ¶ *In die illa erit via, &c.*] Ante aduentum Christi vnaquæque gens suum habebat regem: & de alia ad aliam nullus ire poterat nationem: in Romano autem imperio vnum facta sunt omnia. Doctus lector veteres reuoluat historias, & ab Euphrate vsque ad Tygrim, omnem in medio regionẽ Assyriorum fuisse cognoscat. Ergo quos veteres Assyrios, nunc nos vocamus Syrios, à parte totum appellãtes. Quod autem dicitur: Aegyptij seruient Syris: vel sic accipiendum, quod Romanæ legiones, Syrio instructo milite, Aegyptum custodiant: aut quod vtriusque gentis inter se commercia sint, & abundantiam Aegypti Syriæ suscipiant ciuitates, sicut econtrario Palestinæ & Phœnices bonis Aegyptus irrigetur. Quidam nostrorum malè hæc ad mille annos referũt; & more Iudaico in consummatione mundi futura pronunciant, quando Antichristus de Assyriis veniens, Aegyptum Aethiopiamque possederit.

d ¶ *In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assyrio, &c.*] Nequaquam Israel inter Aegyptũ & Assyrium medius eli-

G

detur, nunc Antiochus & Demetriis ad se Iudææ trahentibus regnum, nunc Ptolemæis possessionem eius sibi vindicantibus: sed & ipsa sub Romano imperio, ac per hoc Christi imperio constituta, erit eius conditionis, cuius & Aegyptus & Assyrij: & benedicetur in omni terra: *Quia ex Sion exibit lex, & verbum Domini de Hierusalem*: Tunc dicetur à domino: Benedictus populus meus Aegypti: quando nequaquam Moyse, sed Christo Domino præeunte, infinita hominum millia solitudines repleuerint: & Pharaone submerso, dixerint in deserto: *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equum & ascensorem deiecit in mare.* Tunc & opus manuum Domini erit in Assyriis: hæ enim vel maximè gẽtes monachorum florẽt examinibus, Aegyptus & Mesopotamia: & pari inter se pietate contendunt. Hæreditas autem Christi Israel est: hoc est, natiuitatis, & crucis & resurrectionis, ascensionisque eius loca, ad quæ de toto orbe concurritur. Esa. 2. a

Exod. 15 a

CAP. XX.

A*Nno* [e] *quo ingressus, &c.*] Totam posuimus capituli huius continẽtiam, vt per partes singula disseramus: Azotus quæ Hebraice dicitur [a] אשדוד, vrbs fuit potentissima Palestinæ de quinq; vrbibus, hanc Sargon rex Assyriorum, qui septem nominibus appellatur, misso duce exercitus sui, cui nomẽ erat Thartam, cepit & tenuit. a Asdod.

H

Eo igitur tempore quo vicina ciuitas capta est, præcipitur Esaiæ: vt deposita saccea tunica (hic enim erat habitus prophetalis populi delicta plangentis) & calciamentis è pedibus, quæ LXX. σανδάλια, id est, caligas vocant, nudus & discalciatus incederet, typum præbens captiuitatis Aegyptiæ & Aethiopum: qui Aegyptiis in adiutorium fuerant: quod quomodo Esaias nudus ambularet, & fœditatem cernentibus nudis natibus demõstraret, ita omnis Aegyptus, atque Aethiopia, populante Assyrio, nudæ fierent, & nihil omnino in terra remaneret. Nec hoc aliquis putet superiori felicitati, quæ Aegyptiis repromittitur, esse contrarium: quia ibi post mala de futura beatitudine prædicatur: hic autem præsens narratur captiuitas, per quam, deleto Israel & Damasco & Philistim, recta via perrexit Aegyptum: & ipsos pariter, Aethiopesque superauit. Quod ne cui videatur ambiguum ipsius Esaiæ ponamus testimonium: *Reuersus autem Rapsaces, inuenit Regem Assyriorum prœliantem aduersus Lobnam: audierat enim quia profectus esset de Lachis: & audiuit de Tharaca Rege Aethiopiæ dicentes: Egressus est vt pugnet contra te.* Simulque discimus obedientiam prophetarum; quod vir nobilis (tradunt enim Hebræi Esaiam socerum fuisse Manasse, filii Ezechiæ, Regis Iuda) non erubuerit nudus incedere: sed, Dei præceptis nihil honestius indicans, deposuerit saccum: quo abiecto, nudus fuerit, vnam prius habens tunicam, & ipsam cilicinam. Quod autem dicitur: Trium annorum signum & portentum erit super Aegyptum & super Aethiopiam: hoc significat, quod tribus annis ab Assyriis Aegyptus vastanda sit & Aethiopia. Tunc, inquit, dicet habitator insulæ huius, hoc est, Hierusalem, quæ vicinarum gentium fluctibus tunditur: Hæccine erat spes nostra? & ad hos confugimus, vt nobis 4. Reg. 19 b

A præberent auxilium: qui se de captiuitatis malo eruere non quiuerunt? Est igitur hic ordo prouidentiæ Dei, omne hominum genus ineffabili iudicio dispensantis: Contra Dei iram Israel sperauit in Damasco: diruatur ciuitas quæ aduersum illius volūtatem impijs præstat auxilium, Iudas sperauit in Ægyptijs, & Ægyptus destruatur. Ægyptij confisi sunt in Æthiopibus, Æthiopes quoque vincantur ab Assyrijs. Assyrij superbierunt, non Dei, sed suarum virium arbitrantes esse victoriam & ipsi vincantur à Babylonijs. Babylon
Dan. 8 a eleuauit contra Deum caput: & ipsa Medis Persisque superetur. Persæ & Medi ex parte persecuti sont populum Dei: & aries sæuissimus ad orientem & occidentem omnes populos ventilauit: veniat hircus Alexander, & conterat cum pedibus suis. Et iste qui vltra modum erectus est, veneno pereat, regnumque eius diuidatur in partes: & cum multo tempore inter se collisum fuerit, Romano vincente populetur. Romanus ipse ferratis dentibus vnguibusque, sanctorum carnes & cruento ore la-
Dan. 2 g cerauit: excidatur lapis de mōte sine manibus: & potentissimum primum regnum ac ferreum, deinde fragile & infirmum, in testarum modum conterat.

super Ægyptum & super Æthiopiā. Sic minabit rex Assyriorū captiuitatem Aegypti & trāsmigrationem Aethiopiæ, iuuenum & senum, nudam & discalciatam, discoopertis natibus, ignominiam Aegypti. Et timebunt & confundētur ab Aethiopia spe sua & ad Aegypto gloria sua. Et dicet habitator insulæ huius in die illa. Hæccine erat spes nostra, ad quos cōfugim⁹ in auxiliū vt liberaret nos à facie regis Assyriorum: & quomodo effugere poterimus nos?

Cap. XXI.

ONus [a] deserti maris. [b] Sicut turbines ab Aphrico veniunt de deserto, venit de terra horribili: visio dura nunciata est mihi. [c] Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat. [d] Ascende Elam, obside Mede: omnē gemitū eius cessare feci. [e] Propterea repleti sunt lūbi mei dolore: angustia possedit me sicut angustia parientis: corrui cum audirem, cōturbatus sum cū viderem: Emarcuit cor meū: tenebræ obstupefecerunt me. Babylon dilecta, mea, posita est mihi in miraculum. [f] Pone mensam contemplare in speculo comedentes & bibentes: Surgite principes: arripite clipeum. [g] Hæc enim mihi dixit dominus. Vade & pone speculatorē & quodcūq; viderit, annunciet. Et vidit

B CAPVT XXI.

ONus [a] *deserti maris, &c.*] Nisi in consequentibus huius capituli legerem: Babylon dilecta facta est mihi in miraculum: Et iterum: Cecidit, cecidit Babylon: & omnia sculptilia Deorum eius contrita sunt in terra: Et supra: Ascende Elam, & obside Mede, dubitarem quod esset hoc pondus, quod deserto mari imponitur. Perspicuum ergo est, qood desertum mare Babylon appellatur, Hieremia di-
Hier. 5 d cente ex persona Dei: *Et desertum faciam mare eius, & siccabo terram illius: & erit Babylon in tumulos arenarum.* Mare autem propter multitudinem habitantium dicitur. Vnde
Sup. 11. d Sec. 70. Hier 51. & supra Ægypti multitudo mari comparata est. *Desertum faciet Dominus mare Aegypti.* Quod autem Medi & Persæ pugnauerint contra Babylonem & subuerterint eam, in supradicto Hieremia legimus: *Acuite sagittas, implete pharetras. Suscitabit Dominus spiritum regum Medorum: & contra Babylonem mens eius vt perdat eam: quomodo vltio domini est, vltio templi sui, super muros Babylonis leuate signum: augete custodiam: eleuate custodes: præparate insidias: quia cogitauit Dominus & fecit quæcunque locutus est contra Babylonis habitatores.* Et rursum: *Leuate signum in terra, clangite buccina in gentibus: sanctificate super eam gentes: annunciate contra illam regibus Ararat, Menni, & Ascenez: numerate contra eam Tapsar, adducite equum quasi bruchum aculeatum. Sanctificate contra eam gentes, reges Mediæ, duces eius, & vniuersos magistratus eius, cunctamque terram potestatis eius, & commouebitur terra & turbabitur, quia vigilauit contra Babylonem cogitatio domini, vt ponat terram Babylonis desertam & inhabitabilem.*

b ¶ *Sicut turbines, &c.*] Vox Babylonij populi timentis inducitur, siue ipsius Babylonis, quod audiat Medos & Elamitas contra se exercitum præparare, & venire de solitudine ponitque comparationis exemplum. Sicut inquit ab Aphrico vento vehemens tempestas venire consueuit, ita mihi de solitudine vastitas venit de terra horribili, cuius ne nomen quidem audire possum absque formidine. *Visio dura*

C *nunciata est mihi*: quid enim durius quam præsens captiuitas.

c ¶ *Qui incredulus est, &c.*]. Potest in Hebræo ita legi: Qui cædis, cæde, & qui vastas, vasta: vt ad ipsum Elamitem & Medum prophetiæ vaticinium dirigatur, hortantis, cum implere quod cœpit: intrepidum ascendere, obsidere potentissimam ciuitatem. Sin autem sic legitur vt transtulimus, quasi de persona tertia dicatur, qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat: cum superioribus copulaodum est, in quibus sibi Babyloo visionem duram prædicat nunciatam.

d ¶. *Ascende Elam, &c.*] Ne timeas, inquit, ô Persa & Mede Babylonis multitudinem, nec illius præteritam potentiam reformides: Omnem gemitum eius ac pondus, quo te ante premere consueuerat, cessare feci: seu quod nullus iam gemat & doleat pressus potentia Babylonis: seu quod tantis malis oppressa sit ipsa Babyloo, vt ne gemitum quidem liberum habeat.

e ¶ *Propterea repleti sunt, &c.*] Prophetæ ideo obscuri sunt: quia personæ in his plurimæ commutantur. Ergo & nunc vox Esaiæ inducitur plangentis Babylonem spiritu prophetali, quod tanta mala super eam ventura sint: vt ipse, qui narrat, timore superatus nequeat in verba D prorumpere: videns tantæ multitudinis sanguinem fundi: & misericordiæ motus affectu (homo enim de hominibus loquitur) non minus doleat, quam mulier vlulare in partu solet: sed conturbatus, & trepidus, & in terram corruens, caligantibus oculis nesciat quid loquatur. Pro eo autem, quod nos vertimus: *Babylon dilecta mea*: in Hebræo legitur: [a] נשף חשקי: & est ipsum verbum quod in principio Babylonij oneris posuimos: super montem caligosum: Pro caligoso enim seu tenebroso scriptum est [b] נשפ. Proprieque hæc vrbs sic vocatur propter altitudinem, & erectum vsque ad cœlum superbiæ verticem.

a nesephhisci.

b nesepli.

f ¶ *Pone mensam, &c.*] Locus iste dupliciter accipitur: O Medi & Elamitæ, quibus supra dixi: ascende Elam, obside Mede: sumite cibum: futuro vos prælio præparate: ne postquam dimicationis tempus aduenerit, lassitudo vos retrahat. Cumque comederitis & biberitis, surgite: arma corripite: Babylonium debellare. Quodque ait contemplare in specula: hoc sensu legitur: diligenter quæ ventura sunt, prospice. Potest & sic intelligi. O Babylon, para Balthasar filio Euilmerodach nepoti Nabuchodonosor regi tuo mensam atque conuiuium: & vide quid post cibum eueniat: in quo scortis & concubinis in vasis domini propinabit. O principes qui cum rege accumbitis, Medos autem Persasque significat, surgite, & ad interficiendum regem arma corripite. Hoc plenius in Danielis volumine diximus.

g ¶ *Hæc enim, &c.*] Causas reddit superioris formidinis, quare angustia possederit eum sicut parturientem: & corruerit audieos & perterritus sit: ac tenebroso horrore circundatus. *Hæc*, inquit, *dixit Dominus mihi*: *Vade &* Dan. 5 a. *constitue speculatorem*, vt spiritu prophetali tibi futura prænunciet: quem cum posuissem in speculam, vidit venientem bigam, & aurigam desuper, asinumque, & camelum currum trahere, Significat autem Cyrum, Persarum regem, atque Medorum, cum paruo & magno imperio

F perio venientem. Persæ enim ante Cyrum ignobiles erant,
& nullius inter gentes loci habebantur: Medi semper po-
tentissimi. Iste ergo vnus ascensor, duarum gentium fultus
exercitu, venit contra Babylonem: & speculator ille, qui
positus erat vt ventura prospiceret, clamauit quasi leo: siue
ipse propheta appellatur leo.

vidit currum duorum equitum, ascẽsorem asini,
& ascensorem cameli. Et contẽplatus est diligẽ-
ter multo intuitu, clamauitque leo: super speculã
domini ego sum stans iugiter per diem: & super
custodiam meã ego sum stans totis noctibus. Ec-
ce iste venit ascensor vir bigæ equitum, & respõ-
dit & dixit: Cecidit, cecidit Babylõ, & omnia scul-
ptilia deorum eius contrita sunt in terra. Tritura
mea, & filii areæ meæ, quæ audiui à domino exer-
cituum Deo Israel, annunciaui vobis.[a] Onus Du-
ma, ad me clamat ex Seir, custos quid de nocte?
custos quid de nocte? dixit custos: venit mane &
& nox, si quæritis, quæri ite, conuertimini, & veni-
te.[b] Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dor-
mietis, in semitis Dedanim. Occurrentes sitienti
ferte aquam, qui habitatis terram Austri, cum pa-
nibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum
fugerũt, à facie gladii imminẽtis à facie arcus ex-
tẽti, à facie grauis prælii. Quoniã hæc dicit Domi-
nus ad me: Adhuc in vno anno quasi in anno
mercenarii, & auferetur omnis gloria Cedar:
& re-

Et quia dubium erat de perso-
na speculatoris, qui Cyrum vi-
derat ascendentem, ipse expo-
nit manifestius, & ait: Super
speculam domini ego sum stãs
iugiter per diem, speculatorem
domini se esse pronuncians:
qui semper positus in officio
prophetali, & diebus ac nocti-
bus domini parens imperio,
quodcunque iusserit, loquitur.
Quid igitur clamauit leo: Ecce
iste venit ascensor vir bigæ, e-
quitum: haud dubium quin
Cyrus indicetur. Et respondit
& dixit ipse leo, qui supra cla-
mauerat: Cecidit, cecidit Ba-
bylon: & omnia sculptilia
Deorum eius contrita sunt in
terra. Vastante enim ascensore
bigæ Babylon vsque in æter-
num deleta est, & Belis tem-
plum, omniaque idola vsque
ad solum strata. Quod autem
sequitur: Tritura mea & filij
areæ meæ ad Hierusalem apo-
stropham facit, & ad templum quod in area Ornæ situm
2.Par. 3.a est: dicitque ad eam: ô Hierusalem & popule fili templi mei
non tibi videatur incredulum esse quod dixi, non mea e-
nim verba sunt, sed domini, & per os meum illius verba re-
sonarunt. Quidam putant, sed male, hoc non ad Hierusa-
F lem, sed ad Babylonem dici: de qua & supra, Babylon dile-
cta mea posita est mihi in miraculum, & esse sensum: Quæ
contriuisti me, eris & ipsa contrita, non meo sermone, sed
domini potestate, qui tibi hæc ventura prænunciat. Quid
sibi autem voluerint in hoc loco LXX. interpretes, vt pro leo-
c arie. ne, qui Hebraice dicitur [c] אריה οὐρίαν, id est Vriam transtu-
Sop. 3 a lerint, non satis intelligo, præsertim cum supradictus sacer-
dos Vrias qui vocatur in testimonium, alijs literis scriptus
d ouriia. sit: [d] אוריה.

a ¶ *Onus Duma, &c.*] Pro *Duma* LXX. *ἰδουμαίαν*, id est, Idu-
mæam ponunt: Est autem Duma non tota Idumæa prouin-
cia, sed quædam eius regio, quæ ad Austrum vergit: & ab vr-
be Palæstinæ, quæ hodie dicitur Eleutheropolis, viginti di-
שעיר stat millibus: Iuxta quam sunt montes Seir, sumpto ab au-
Abdia 6 ctore nomine: Seir quippe interpretatur hispidus & pi-
losus, qui Esau fuit: In Abdia propheta plenius super
hac gente à nobis disputatum est, in quo necesse fuit vete-
rem historiam reuoluere, & Ezechielis Hieremiæque,
Eze. 35. 33. easdem in testimonium trahere visiones, & maxime pro-
Hier 49 d phetiam contra montem Seir. Et illud in psalmis: *In
Idumæam extendam calciamentum meum.* Et alibi: *Taber-
Psal. 59. b. nacula Idumæorum, & Ismaelitæ, Moab, & Agareni, Ge-
82 b. bal, & Ammon, & Amalech.* Amos quoque inquit:
Amos 1. d Super tribus sceleribus Edom, & super quatuor non auer-
sabor eum: eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum:
& violauerit misericordiam suam siue, vt Symmachus
transtulit, viscera sua: quod aduersus cognatos populos au-
sus sit dimicare, & hostili odio dissidere. Fuit autem re-
gio Esau in regione Duma, hoc est, in montibus Seir.
Hanc vt Metropolim, iuxta ordinem superiorum visio-
num ab Assyrijs, siue à Nabuchodonosor expugnatam
esse credimus, memoremque pristini generis, quod de
Abraham & Isaac sit stirpe generata, implorasse auxilium
Dei, & necessitate cogente, illius clementiam flagitasse.
Narrat ergo nunc dominus: Qui obsidetur in Seir, &
ab hostibus cingitur, meum implorat auxilium, & dicit: O
custos Israel, qui populum tuum tueris custodia sempiter-
na: & quasi in nocte illis dormientibus vigilas, ne hostis

irrumpat: quare & nos qui de eius semine sumus, non si- G
mili clementia protegis? Quibus ego custos vigilque re-
spondeo: de quo scriptum est: *Non dormitabit, neque obdor-* Psal. 120. a
miet, qui custodit Israel. Venit mane populo meo: & nox gẽ-
ti Idumæorum: illis præbebo lucem: vos in tenebris de-
relinquam. Vel certe ita:
Venit lux nocte transacta: si
meum inuocatis auxilium:
& estis de stirpe serui mei
Abraham. Nolite me tan-
tum in necessitatibus quæ-
rere, sed toti ad me animo
cõuertimini. Venite & sus-
cipiam pœnitentes. Hoc
iuxta historiam dictum sit:
Cæterum propter similitu-
dinem litteræ, ex eo quod
ד & ר non multum inter se
discrepẽt: quidam Hebræo-
rum pro דומה: רומה legunt:
volentes prophetiam cõtra
regnum Romanum dirigi,
friuola persuasione, qua
semper in Idumææ nomine
Romanos existimant de-
monstrari: Duma autem
interpretatur silentium.

b ¶ *Onus in Arabia, &c.*]
Quærenti mihi & diu cum
deliberatione tractanti, quæ
esset Arabia ad quam pro-
pheticus sermo dirigitur: v-
trum Moabitæ, an Ammonitæ, & Idumæi, cunctæque aliæ
regiones, quæ nunc Arabia nuncupantur, occasionem tri-
buit in hac eadem visione quod sequitur: Auferetur omnis
gloria Cedar: & reliquiæ numeri sagittariorum fortium de
filijs Cedar imminuentur, Ismaelitas debere intelligi. Liber
Geneseos docet ex Ismaele Cedar & Agarenos, qui peruer- Gen 25 b
so nomine Sarraceni vocantur esse, genitos. Hi per totam
habitant solitudinem: de quibus puto & poetam dicere: La-
teque vagantes Barcæi, & supradictum volumen, contra fa- H
ciem omnium inquit fratrum suorum habitabit, eo quod
latissima eremus ad India ad Mauritaniam vsque tendatur,
& Athlanticum oceanum, quod puto Hieremiæ titulum Hier. 49 f
sonare. Ad Cedar & ad regna Asor quæ percussit Nabucho-
donosor rex Babylonis, statimque sequitur. *Hæc dicit domi-* Ibid.
nus, surgite & ascendite ad Cedar, & vastate filios orientis.
Tabernacula eorum & greges eorum capient, pelles eorum
& omnia vasa, & camelos tollent sibi. Et iterum. Iniuit
enim contra vos Nabuchodonosor rex Babylonis consi-
lium, cogitauit aduersus vos cogitationes: Surgite & ascen-
dite ad gentem quietam & confidenter habitantem, ait do-
minus, non ostia, non vectes eis, soli habitant. Et erunt ca-
meli eorum in direptionem, & multitudo iumentorum in
prædam. Et dispergam eos in omnem ventum, qui sunt at-
tonsi in comam, & ex omni confinio eorum adducam inte-
ritum super eos, ait dominus, eritque Asor habitaculum
draconum, deserta in sempiternum, non manebit ibi vir,
nec incolet eam filius hominis. Totum prophetiæ testimo-
nium de Hieremia posui, vt quæ sit Cedar indubitanter in-
telligas. Et considera, quomodo Ismaelitarum, hoc est, Sar-
racenorum proprie gentem descripserit, qui habitat in ten-
torijs, qui quas nox compulerit, sedes tenent, quibus ar-
menta sunt & pecora, camelorumque greges, qui non ha-
bent ostia, nec vectes, non enim versantur in vrbibus, sed in
solitudine habitant. Et hi ergo à Babylonijs deleti sunt, eo
quod Asor ciuitatem, quæ metropolis gentis illius in eremo
fuit, vsque ad solum subuerterint, & tamen cum camelorũ
& ouium greges capti sunt, pellesque eorum atque tentoria
sorte diuisa, non omnis gentis illius significatur interitus, eo
quod dromedariis camelis cẽtum & amplius millia vno die
per vastam solitudinem fugere soleant. Auferetur, inquit,
omnis gloria Cedar, & imminuto sagittariorũ numero, quia
maxime polent arte pugnandi, cæteri qui fugerint, rema-
nebunt. Quia intelleximus quæ sit Cedar, & quæ Arabia,

A quæque Asor: videamus Esaias propheta quid dicat. In saltu ad vesperam dormietis: in semitis Dodonim. verbum
Gub. ערב vt sæpe iam diximus, & vesper, & Arabia, & coruus, & planicies, & occidens appellatur. Et pro eo quod nos iuxta Lxx. transtulimus, dormietis, potest interpretari morabimini siue habitabitis, hoc est αὐλισθήσεσθε, quod Hebraice dicitur תלינו. At דדנים in propinquos vertitur & cognatos.
Talinou. Dedanim.
Itaque prædicitur nunc Iudæis, qui obsidionem Babyloniam effugere potuerint: & de totius prouinciæ vastitate ad eremum transire vicinam; quod habitaturi sint in solitudine Arabiæ, in itinere quod ducit ad fratres. Rursumque ad Ismaelitas sermo conuertitur: & eos ad misericordiam cohortatur: Currite, & lassis fratribus ac periclitantibus ardore sitis obuij, ferte aquas: Tantus enim feruor est solis: vt nisi subueneritis, in solitudine pereant; & non solum aquas, sed etiam panem ferte fugiétibus, vt quos confecit obsidio, vestra clementia releuet. Simulque reddit causam quare hæc imperet fieri, dicens: Fugerunt Babylonium gladium: fugerunt arcus Elamitarum: fugerunt imminens prælium. Nec despiciatis miseros: cito veniet & vestra captiuitas. Quomodo enim velox mercenarij annus est, & omnem laborem breuem putat, dum ad
B desideratam mercedem perueniat: Sic vniuersa gloria filiorum Cedar auferetur à vobis: & sagittæ vestræ conterentur: & paruus remanebit numerus pugnatorum. Quidam volunt ex eo quod dicitur: adhuc in vno anno, & auferetur
Hier. 49. omnis gloria Cedar: non Babyloniam captiuitatem prædicari: de qua & Hieremias loquitur, sed Assyriorum: qui post vnum annum vastationis Iudaicæ, Sarracenos latissime persecuti sunt. Illum præterea locum in quo nos transtulimus: qui habitatis terram austri, cum panibus occurrite fugienti: & quasi ex persona domini imperatiuo modo legimus: in Hebræo sic legi posse affirmant: qui habitant terram austri cum panibus occurrerunt fugienti: vt cum Deus eis dixerit: occurrentes sitienti ferte aquam illi inimica mente panes tulerint absque aquis, vt cibo augerent sitim.

CAPVT XXII.

O Nus a vallis visionis.] Lxx. licet non habeatur in Hebræo manifestius transtulerunt, τὸ ῥῆμα τῆς φάραγγος Σιών, id est verbum vallis Sion. Hæc enim ciuitas seminarium prophetarum est: in qua extructum templum: & visiones domini multiplicatæ sunt. Quia ergo inter cæteras gentes ponitur: & reputatur de vna plurimis, nequaquam
Psal. 86. a mons appellatur: iuxta illud propheticum. *Fundamenta eius in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob*, sed vallis, ex eo quod humiliata sit. Alijs
Hier 25. d verbis hoc ipsum Hieremias loquitur; quando accipit calicem plenum vini, & dat vniuersis gentibus, ac nouissime porrigit Hierusalem, vt bibat & vomat, & ruat, & insaniat, significans à Babylonijs & hanc esse vastandam. Quod plenius regum & Hieremiæ narrat historia. Ex quo intelligimus omnium creatorem æqualiter esse Deum, & eodem cuncta dispensare iudicio, iuxta illud quod ipse loquitur per Amos. *Numquid non vt filii Aethiopum*
Amos 2. d & 9. c *vos estis mihi filij Israel, ait dominus? Numquid non Israel ascendere feci de terra Aegypti, & Palæstinos de Cappadocia, & Syros de Cyrene? Ecce oculi domini super regnum peccans.* Ne putarent Iudæi idcirco se meritorum habere priuilegium, quia educti essent de Aegypto: dicit

& reliquiæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: dominus enim Deus Israel locutus est.

CAP. XXII.

O Nus a vallis visionis. b Quidnam tibi quoque est, quia ascendisti & tu omnis in tecta, clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans. c Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello. Cuncti principes tui fugerunt simul dureque ligati sunt. Omnes qui inuenti sunt, vincti sunt pariter, procul fugerunt. d Propterea dixi, recedite à me, amare flebo: nolite incumbere vt consolemini me super vastitatem filiæ populi mei. e Dies enim interfectionis & conculcationis, & fletuum domino Deo exercituum in valle visionis. f Scrutans murum, & magnificus super montem, & Elam sumpsit pharetram: currum hominis equitis, & parietem nudauit clypeus. g Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum: & equites ponent sedes

etiam cæteras gentes ad alias terras suo imperio fuisse translatas. C

b ¶ *Quidnam tibi, &c.*] Referebat mihi Hebræus, præsentem visionem non pertinere ad illud tempus, quo Nabuchodonosor Hierusalem cepit, & Sedechiam vinctum, oculisque priuatum duxit in Babylonem, sed ad Sennacherib tempora, quando Sobna pontifex magnam partem prodidit ciuitatis: & tantum Sion, id est arx & templum, ac nobiles remanserunt, in exemplum Romanæ vrbis, quæ, irruentibus Gallis, patricios & florem iuuentutis in arce seruauit. Nos autem possumus & de Babylonia captiuitate dicere: quamquam Eusebius omnia ad Christi aduentum referat: & putet Vespasiani Titique temporibus fuisse completa. Carpamus ergo singula, triplicem expositionem breuiter attingentes. Quidnam tibi quoque est? quid habes, inquit, Sió, quod etiam tu ascendisti omnis in tecta? Quádo dicit, etiam tu, ostendit quod cæteri prius ascenderint. Num & tu reputata es inter gentes, quæ ab hostibus obsideris, & tecta conscendis plena vlulatus: & planctus miserabilium feminarum, vrbs quondam regia. 4. Reg. 25. e 2. Par. 32.

c ¶ *Interfecti tui, &c.*] Si ad Sennacherib tempora referas, quando ex parte capta est ciuitas, recte dicuntur non fuisse victi gladio, nec occisi in bello, sed proditione, alijs ex vrbe fugientibus, alijs quos hostis oppressit, vinculis alligatis. Sin autem ad Babyloniam captiuitatem, quod & verius est, dicemus quod non pugna, sed obsidione superati sint. Quod si in aduentu Christi iuxta Eusebium Tropologice intelligere volueris, dices eos interfectos non gladio sed infidelitate, omnesque principes eorum recessisse à Deo, & peccatorum funibus alligatos, nec quenquam fuisse de Pharisæis, qui non diaboli retibus alligatus sit. D

b ¶ *Propterea dixi recedite à me, &c.*] Si in vastitate Babylonis lachrymatur propheta lugentis affectu, & dicit, *Angustia possedit me, sicut angustia parientis, corrui cum audirem, conturbatus sum cum viderem, emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me. Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum*, quanto magis nunc in vrbis suæ ruina nullam accipere consolationem potest, totum se planctibus tradens? Sop. 23. b

e ¶ *Dies enim interfectionis & conculcationis, &c.*] Reddit causas iuxta triplicem intelligentiam: quare dixerit, Recedite à me amare flebo, quia conculcata sit Sion, mós quondam visionum, & nunc vallis fletuum.

f ¶ *Scrutans murum, & magnificus super montem, &c.*] Describitur Babylonis exercitus intrans vrbem, templum occupás, & quadrigis per plateas superbus incedens. Quodque auratos postes & marmorum crustis vestitos parietes, clypeus qui alia solet tegere, nudauerit, eleganter in Hebraico resonat, sensusque pulcherrimus est, quod scutum non protexerit in prælio quempiam, sed nudauerit, eo quod per robur militum omnes opes erutæ sint. Sin autem Elamitæ ponuntur in prælio, quæ vrbs Assyriorum est, non potest referri ad tempora Romanæ subuersionis, nisi forte cuncta allegorice interpretemur.

g ¶ *Et erunt electæ valles.*] Manifeste captiuitatem describit, quæ vndecimo anno regis Sedechiæ facta est, de qua & Hieremias loquitur, *Ecce ego conuocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, ait dominus, & venient & ponet vnusquisque solium suum in introitu portarum Hierusalem, & super omnes muros eius in circuitu.* Quod ne putemus voce prædi- 4. Reg. 25. Hier 1. c

E

Hier 32.a prædictum, & opere non expletum, idem Hieremias ait, *Vndecimo anno Sedechiæ, mense quarto, quinta mensis aperta est ciuitas: & ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, & sederunt in porta media.* Tunc ergo in circuitu ciuitatis Hierusalem, innumerabilis est fusus exercitus: & aperta sunt sancta sanctorum: & armamétarium, quod nemore consitú erat, hostili populatione reseratum: & per cunctas vrbis partes diuisis muris hostis ingressus est.

a ¶ *Et congregastis aquas piscinæ, &c.*] Narrat quo modo obsidioni parauerint ciuitaté: & aquas inferioris piscinæ, quæ capi poterant, ad superiorem munitionem trãstulerint: destructisque domibus, muros ædificauerint: & per singulas cognationes, quæ domus quantum aquæ deberet accipere, dinumerarint: fecerintque cisterná inter duos muros & piscinam veteré instaurarint ad seruandas aquas: & non magis Dei inuocauerint auxilium: qui conditor vrbis sit, piscinæque dominus: quasi aliis verbis dixerit: Fiduciam habuistis in homine, & non in Deo qui factor est hominis. Quidam iuxta mysticos intellectus, piscinam veterem, legis vmbram intelligunt: & inter duos muros, nouum vide-
F
licet & vetus testamentum, ædificatum lacum Pharisæorú traditionibus atque mandatis qui aquas continere non possit, & non respexisse eos ad filium Dei: nec illius præsentiam credidisse, quem olim non viderint: quia semper Dei præceptis increduli fuerint.

sedes suas in porta Et reuelabitur operimentú Iudæ: & videbis in illa die armamétariú dom^o saltus, & scissuras ciuitatis Dauid videbitis quia multiplicatæ sunt. a Et congregastis aquas piscinæ inferioris, & domos Hierusalem numerastis; & destruxistis domos ad muniendú murum. Et lacú fecistis inter duos muros ad aquã piscinæ veteris: & non suspexistis ad eú qui fecerat eam, & operatorem illius de longe nõ vidistis. b Et vocabit dominus Deus exercituum in die illa ad fletum, & ad planctum, & ad caluiciú, & ad cingulum sacci. Et ecce gaudiú & lætitia, occidere vitulos & iugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinum: comedamus & bibamus: cras enim moriemur, & reuelata est in auribus meis domine exercituum. Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit dominus Deus exercituum. c Hæc dicit dominus Deus exercituum. Vade ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobná præpositum templi, & dices ei. Quid tu hic: aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulchrum? Excidisti in excelso memoriam diligẽter, in petra tabernaculú tibi. Ecce dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus: & quasi amictú sic subleuabit te. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilá mittet te in terrá latam & spaciosam, ibi morieris, & ibi erunt currus gloriæ tuæ, ignominia domus domini tui. Et expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponá te. Et erit in die illa: vocabo seruum meum Eliakim filium Helkiæ. Et induam illum tunica tua, & cingulo tuo consortabo eum, & potestatem tuam dabo in manu eius, & erit quasi

b ¶ *Et vocabit Dominus, &c.*]
Hier.34.a Captiuitate præsente & obsessa Hierusalem cum ferrum, fames, sitis vrgeret vrbem Hieremias ad pœnitentiam populum prouocabat: & econtrario reges, ac principes, & vulgus miserabile, desperatione pereuntium se tradebat epulis. Nihil autem sic offendit Deum quam post peccata erecta ceruix: & ex desperatione contemptus. Quod & per
Amos 2.a Amos loquitur: *Super tres & quatuor impietates non auersabor eum:* quod & cogitauerit & fecerit, & non egerit pœnitentiam: insuper & docuerit malum, Vnde & nunc dicitur: *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini?* Putãt allegorici interpretes de passione Christi esse prædictum: quod vocauerit Deus etiam post crucem domini Saluatoris infelicem populum ad pœnitentiam, & nihilominus ille se desperationi tradiderit & voluptati. Principium quippe istius visionis, in quo ait: Clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans ad illud tempus referunt, quando à pharisæis populus incitatus, pari contra Iesum voce resonabat: *Crucifige, crucifige talem, non habemus regem, nisi Cæsarem.* Hu-
Ioan.19.c ius testimonij exemplo etiam Apostolus abusus est, scribés ad Corinthios de resurrectione: *Si mortui non resurgunt,*
1.Cor.15.c *manducemus & bibamus: cras enim moriemur.*

c ¶ *Hæc dicit Dominus Deus exercituum: Vade, ingredere ad eum, qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam, &c.*] Supra diximus, Sobnam fuisse pontificem, qui Assyriis prodidit ciuitatem, sed quia hoc traditionis est Hebraicæ, & scriptura non loquitur, intelligamus eum superbum, tumidú, & voluptuosum, suisque pedibus populos conculcantem: & quia fecerit cuncta, quæ propheta describit: sacerdotium eius ad Eliakim filium Helkiæ fuisse translatum, vt illo eie-

G
cto, nouus pontifex fieret. Ex quo intelligimus, omni studio superbiam declinandam, quæ offendit Deum, & ne põtificatus quidem priuilegio tuta esse potest. Iste est Sobna, sicut quidam putant, & Eliakim: de quibus idem propheta subtexuit: Misit rex Assyriorum Rabsacen de Lachis in Hierusalem ad regem Ezechiam in manu graui: *& stetit* Esa.36
in aquæductu piscinæ superioris in via agri fullonis: egressusque est ad eum Eliakim filius Helkiæ, qui erat super domum: & Sobna scriba, & Iohahe filius Asaph à commentarijs. Iubetur ergo ingredi propheta ad pontificem, qui habitabat, iuxta LXX. ἐν τῷ παστοφορίῳ, id est in pastophorio: iuxta Aquilam, in tabernaculo, pro quo sequens Hebraicam veritatem Theodotio ait: Ingredere ad Socen סכן
istum, quod interpretari potest, æquum & rectum: vt scilicet κατ' ἀντίφρασιν, iniquus intelligatur & prauus: ad pontificem templi, & dices ei: Qui habitas in domo Dei, cuius scelera in tota ciuitate bacchantur, cur securus es in operibus tuis: quasi non verearis captiuitatem, excidisti tibi in petra sepulchrum: & tam superbe ædificasti, vt ambitio te & in morte sequeretur? Audi, quæ sit in domini sententia: Quomodo gallus gallinaceus humero portantis aufertur, & singuli hominum leuant in scapula pallium suum: sic tua facilis erit in captiuitatem translatio. Habebis coronam non laminæ aureæ & sanctificationis domini, sed tribulationis & angustiæ. Sicut enim pi- H
la si mittatur in procliue, stare non potest, sed veloci cursu voluitur: ita & tu *ad terram latißimam deduceris:* quam aut Ægyptum aut Babyloniæ campos intelligamus: *ibique morieris, & ibi erunt currus gloriæ tuæ,* omnes potentiæ, & opes, quibus nunc fultus incedis: ibi senties ignominiam domus domini tui: quia propter opera mala & violatum templum Dei tui ista patieris, *Detra-* Num 2.
ham te de gradu tuo, & de pontificatus officio prouciam: & pro te Eliakim seruum meum filium Helkiæ induam vestimentis tuis, & cingulo tuo decorabo: sicut Eleazar vestimẽtis Aaron patris indutus est: Ipsi dabo potestatem templi, qui habeat populum non subiectum sibi quasi seruum, sed amatorem sui quasi filiú: Ipse accipiet clauem domus meæ, & in suo portabit humero: ipse habebit cærimoniarum omnium potestatem. Et quomodo paxillus si figatur in pariete templi, & in loco firmissimo collocetur, omnia vasa sacerdotum & Leuitarum, tam quæ in sacrificiis necessaria sunt, quam omnis generis musicorum suspenduntur in eo: sic omnis populus ex Eliakim serui mei potestate pendebit. Quod autem ait: *In die illa auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli: & frangetur, & cadet, & peribit quod pependerat in eo: quia dominus locutus est:* Multi ad Sobnam referũt, quod Eliakim in fixo paxillo, prior paxillus, qui infixus fuerat, corruat. Sed quia sequitur: *Et peribit quod pependerat in eo:* quod deiecto Sobna, nequaquam factum est: intelligimus hoc dici, quod, deposito Sobna, pontificatum acceperit Eliakim: cuius sacerdotij dignitatem subuertit extrema captiuitas: Qui autem iuxta ἀναγωγὴν cuncta accipiũt: volunt in Sobnæ pontificatu Iudæorum sacerdotium cadere: & in successione Eliakim, qui interpretatur Deus אליקים
resurgens, euangelici cultus sacramenta monstrari, ita

A vt hoc quod sequitur: In die illo, dicit dominus exercituũ auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, & frangetur & cadet: ad prioris populi ruinam pertineat. Nemo autem dubitat & iuxta historiã, & iuxta allegoriam: quia paxillum dixerat, seruari metaphoram in suspensionibus vasorũ diuersi generis, & quod, prioribus fractis, alia suspendantur.

quasi pater habitantibus Hierusalẽ & domui Iuda. Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius: & aperiet, & nemo erit qui claudat: & claudet, & non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli: & erit in solium gloriæ domui patris sui. Et suspendent super eũ omnem gloriam domus patris eius, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum, à vasis craterarum vsque ad omne vas musicorum. In die illo dicit dominus exercituum, auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, & frangetur & cadet, & peribit quod pependerat in eo: quia dominus locutus est.

Cap. XXIII.

ONus [a] Tyri Vlulate naues maris, quia vastata est domus vnde venire cõsueuerãt: de terra Cethim reuelata est ei. Tacete qui habitatis in insula, negociatio Sidonis. [b] Trãsfretantes mare repleuerunt te in aquis multis, semen Nili, messis fluminis fruges eius, & facta est negociatio gentium. [c] Erubesce Sidon: ait enim mare, fortitudo maris, dicens: Non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxi virgines. [d] Cum auditum fuerit in Ægypto, dolebunt cum audierint de Tyro. [e] Trãsite maria: vlulate qui habitatis in insula. [f] Nũquid nõ hæc vestra est quę gloria

Cap. xxiii.

ONus a Tyri, vlulate naues maris, &c.] Manifestius & plenius Ezechiel propheta & subuersionem Tyri, & causas subuersionis exponit, dicens: *Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus de Hierusalem: Euge confracta sunt portæ populorum, conuersa est ad me, implebor: deserta est: Propterea hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego super te Tyre: & ascendere faciam ad te gentes multas: sicut ascendit mare fluctuans: & dissipabo muros Tyri, & destruam turres eius: & radam puluerem eius de ea.* (Eze. 26.) Quæ autem istæ sint gentes multæ, quæ inundabunt Tyrum sicut mare fluctuans, nominatim in consequentibus docet: *Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis ab Aquilone, regem regum cum equis, & curribus, & equitibus, & cœtu populoque magno. Filias tuas, quæ sunt in agro, gladio interficiet: & circundabit te munitionibus: & comportabit aggerem in gyro, & eleuabit contra te clypeum, & vineas, atque arietes temperabit in muros tuos: & turres tuas destruet in armatura sua,* & cætera, quæ vsque ad finem visionis sequuntur. (B) Nam & in alia prophetia, quæ aduersum Ægyptios cernitur, eadem scriptura contexit: *Fili hominis, Nabuchodonosor rex Babylonis seruire fecit exercitum suum seruitute magna aduersum Tyrum: omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus, & merces non est reddita ei, neque exercitui eius de Tyro:* (Eze. 29. d) Per quæ significat, multo tempore ab exercitu Babylonis aggerem comportatum: vt, quod postea fecit Alexander, insulam continenti terræ socians, ille ante facere sit conatus. Quomodo ergo aduersus Babylonem & Philistum, & Moab, & Ægyptum, & Idumæos & Ismaelitas, supra Dei comminationem legimus, quod insultauerint captiuitati populi eius: Ita etiam nunc aduersum Tyrum inimicam & insultatricem subuersionis Hierusalem prophetia texitur, quod etiam ipsa ab eodem hoste sit destruenda. Legamus Græcorum historias, & maxime eorum, qui Assyriæ gentis bella describunt: ibique reperiemus, post captiuitatem Hierusalem, Palæstinos, & Arabas, & Damascenos ac deinceps Ægyptios fuisse subuersos. Quod autem semper hæ gentes & præcipue Tyrus impugnauerit Israel, & in illius subuersione lætata sit, Amos propheta (Amos 1. c) in exordio sui voluminis explicat: & breuiter laudes Deo canens psalmista declarat: (Psal. 82. a) *Deus, qui similis erit tibi, ne taceas, neque compescaris Deus: Quoniam ecce inimici tui sonuerunt, & qui te oderunt, extulerunt caput. Super populum tuum malignauerunt consilium, & cogitauerunt aduersus sanctos tuos. Dixerunt, venite & disperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Israel vltra: Quoniam cogitauerunt vnanimiter, simul aduersum te testamentum disposuerunt tabernacula Idumæorum & Ismaelitæ, Moab, & Agareni, Gebal, & Ammon, & Amalech, alienigenæ cum habitantibus Tyrum.* Ex quibus omnibus discimus pondus iræ Dei super Tyrum venisse meretricem: quæ hic sub specie scorti,

C in Ezechiele sub nauis translatione describitur. *Vlulate,* (Eze. 26. 2. Ion. 1.) inquit, *nauis maris.* Pro quo in Lxx. legimus Καρχηδόνος, id est Carthaginis: & habetur in Hebræo [a] תרשיש: de quo & (a tarsis.) in Iona propheta, & in quadam epistola disputaui. Possumus autem, (Tom. 3. ep. 131.) quia Carthago Tyriorum colonia est in præsenti loco Tharsis, non mare generaliter, sed & Carthaginem accipere: quod nequaquam de Africa naues Tyrum veniant, nec de terra Cethim, quam Cyprum quidam interpretantur: Vsque hodie enim est apud eos vrbs Citium: de qua & Zeno Stoicæ sectæ hæresiarches fuit: quamquam plerique nostrorum, & maxime Machabæorum principum, Cethim Italiæ, Macedoniæque insulas arbitrentur. (כתים) Hoc enim scriptura commemorat, quod Alexander rex Macedonum *egressus sit de terra Cethim.* Insulam quoque nominans, (1. Mac 1. a) non mentitur. Postea enim à Nabuchodonosor vel Alexandro terræ continens facta est, propter expugnationem multis in breui freto aggeribus comportatis. Negotiationem quoque Sidonis appellat iuxta sequentẽ versiculum, in quo ait: *Erubesce Sidon:* Tradunt enim historiæ, quod Tyrus Colonia Sidonis sit. D

b ¶ *Transfretantes mare repleuerunt te in aquis multis: semen Nili, messis fluminis fruges eius.*] Tyrum negociatione gaudere & totius orbis esse emporion: & præsentia tempora probant: & Ezechiel lato (Eze 26. 27.) sermone describit. Quod autem negotiatores in subuehendis mercibus transfretent maria, nemo est qui dubitet, nec tantas habet opes ipsa vrbs de terra regionis suæ, quæ valde angusta est, & Galilææ Damascique finibus premitur: quantas de subuectione nauium: Nilus omnis, & Ægypti fertilitas è vicino infunditur Tyro. Pro Nilo, quod apud Hebræos legimus [b] שחר: Lxx. & Theodotio negotiatores (b sihor) interpretati sunt: quod verbum turbidum & per hoc Nili aquas significat, Hierem. testãte: Quid tibi & Ægypto vt bibas aquas Geõ: pro quo in Hebr. habetur: שחר id est turbidas. (Hier. 2. d) (c sihor)

c ¶ *Erubesce Sidon: ait enim mare fortitudo maris, dicens, &c.*] Dixi supra coloniã Sidoniorum esse Tyrum. Audi igitur mater, cuncta simul contra filiam tuam maria clamantia, & quodammodo vocem emittentia, quæ per naturam loqui non valent, frustra diuitias comportaui, sine causa de toto orbe in Tyrum opes contuli. Illa diues, illa luxuriosa, & populorum quondam gaudens multitudine, in qua nascebatur turba mortalium, caterua puerorũ, iuuentutis examina, cuius plateæ virginum & infantium, ac iuuenum, & puellarum lusibus perstrepebant, nunc ad solitudinẽ redacta est. Fieri autem προσωποποιΐας ex rebus multis solẽne est.

d ¶ *Cum auditum fuerit in Aegypto, dolebunt cum audierint de Tyro.*] (Hier. 2. d) Hoc perspicuum est, quod Ægyptij, postquam audierint potentissimam & vicinam gentem longa obsidione deletam, sciant etiam sibi interitum propinquare.

e ¶ *Transite maria, vlulate qui habitatis in insula.*] Rursum pro mari & tharsis Lxx. Carthaginem transtulerunt. Legimus in historiis Assyriorum, obsessos Tyrios postquã nullam spem euadẽdi videbant, cõscensis nauibus fugisse Carthaginem, seu ad alias Ionij Ægeique maris insulas. Vnde & in Ezechiele dicitur: *Merces non est reddita ei, neque exercitui eius de Tyro:* (Eze. 29. d) eo quod omnes vrbis opes translatæ sunt: & nobiles quoque eam vacuam dereliquerint.

f ¶ *Numquid non hæc vestra est, quæ gloriabatur à diebus pristi-*

gloriabatur à dieb. pristinis in antiquitate sua? a Ducent eam pedes sui longe ad petegrinandum. b Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam? c Cuius negotiatores principes, institores eius inclyti terræ d Dominus exercituum cogitauit hoc: vt detraheret supetbiá omnis gloriæ: &ad ignominiam deduceret vniuersos inclytos terræ. e Transi terrá tuam quasi flumen filia maris: non est cingulum vltra tibi. f Manum suam extendit super mare conturbauit regna. g Dominus mandauit aduersus Chanaam, vt contereret fortes eius. h Et dixit: Non adiicies vltra vt glorieris: calumniam sustinens virgo filia Sidonis, in Cethim consurgens trásfreta, ibi quoque nõ erit requies tibi. i Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit. Assur fundauit eam, in captiuitatem traduxerunt robustos eius, suffoderunt domos illius: posuerũt eam in ruinam. Vlulate naues maris, quia deuastata est fortitudo vestra. k Et erit in die illa, in obliuione eris ô Tyre septuaginta annis, sicut dies regis vnius. l Post septuaginta autem annos, erit Tyro quasi canticum meretricis.

Sume citharam, circui ciuitatem meretrix obliuioni tradita: bene cane, frequenta canticũ, vt memoria tui sit. m Et erit post septuaginta annos visitabit dominus Tyrũ, & reducet eá ad merces suas, & rursum fornicabitur cum vniuersis regnis terræ super faciẽ terræ. n Et erũt negociatio, eius, & merces eius sáctificatę domino non

E *pristinis in antiquitate sua.*] Arguit superbiæ Tyrum, quod ad conditionis suæ antiquitate sit gloriata, & non respexit ad eum, sed nomina patrum recolens se æternam putauerit.

a ¶ *Ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum.*] Eos dicit quin vrbe remanserant, & captiui ducti sunt in Babyloné.

b ¶ *Quis cogitauit hoc super Tyrũ quondam coronatam.*] Rursum lege Ezechielem, & quantæ gloriæ Tyrus fuerit, ex principis eius lamentatione cognosces: Coronatam vocat eá: quod sicut rex inter plurimam hominum multitudiné ornatum diademate erigit caput: ita Tyrus fulgens & excelsa opibus, auroque & gemmis, & sericu ac purpura nitens, regina sit in cunctis gentibus existimata. Ezech. 27.

c ¶ *Cuius negotiatores principes: institores eius inclyti terræ.*] Miramur legatũ Pyrrhi quondam dixisse de vrbe Romana, vidi ciuitatem regum. Ecce multu ante illa tempora negotiatores, & institores Tyri, principes & inclyti describuntur: vt per hæc ostendatur opulentiæ magnitudo, cum negotiator Tyri alterius vrbis esse rex possit.

d ¶ *Dominus exercituum cogitauit, &c.*] Quia supra interrogantis more dixerat: Quis cogitauit hoc super Tyrũ quondam coronatam? Nunc ipse respondit: non fatorũ, vt stulti putant, sic fila dedocta sunt:
F non fortunæ cucurrit rota, sed Dei iudicio & ipsius voluntate perfectũ est: qui *superbis resistit, & humilibus dat gratiam*, & commonet arrogantes cõditionis suæ, vt discant potentiam eius per miseriam, cuius clementiam per beneficia sentire noluerant. Iacob. 4.

e ¶ *Transi terram tuam, &c.*] Sicut, inquit, fluuius, siue vt in Hebraico significantius habet, riuulus: hoc enim dicitur ιεωρ, facile transitur pede: ita & tu terram tuá, in captiuitatem ducta transibis ô filia maris, vel quia insula es, vel quia supra de te scriptũ est: Dixit mare fortitudo maris, non parturiui, & non peperi. Quodque infert, non est cingulum vltra tibi: quem sensum habeat, apertius Symmachus docet, nó poteris vltra resistere, id est, nó habebis vltra vires, nec accinctos ad pugnandum lumbos tuos, vt possis aduersariis cótra ire. Ieor.

f ¶ *Manũ suam extendit super mare, conturbauit regna.*] Quis extendit manum: haud dubiũ ex ipsa sermonis continentia quin Deus, de quo supra dixit: Dominus exercituũ cogitauit hoc, vt detraheret superbiam omnis gloriæ. Extendit ergo manum suam super omnia maria, sæculum orbemque significans: & conturbauit vniuersas gentes: inter quas & tu Tyre turbata es, siue super mare, in qua proprie sita es.

g ¶ *Dominus mandauit aduersus Chanaan, vt contereret fortes eius.*] Ostendit quod sit mare, soper qood extenderit dominus manũ suam, dicens: Mandauit aduersus Chanaan. Tyrus enim in terra Chanaan condita est. Lege scripturas, maximeque euangeliom; vbi Syrophœnissa interpellans pro filia, egreditur de terra Chanaan, quæ dicitur mulier Chananæa. Simulque quia dixerat: Extendit manum suam, ne operantem membris, & officio corporali crederes dominum, adiecit, mandauit: vt Dei fecisse, iussisse sit. Matt. 7.

h ¶ *Et dixit: Non adiicies vltra vt glorieris: calumniam sustinens virgo filia Sidonis in Cethim consurgens transfreta: ibi quoque non erit requies tibi.*] Deus, qui cogitauit detrahere superbiam omnis gloriæ: qui mandauit aduersus Chanaan, vt contereret fortes eius, ipse dicit: nequaquam vltra gloriaberis, & in tua confides potentia. O virgo filia

G Sidonis, id est, colonia Sidoniorum, fugies quidem nauibus ad insulas Occidentis, seu in Cyprum, & cæteras Macedoniæ Græciæque terras: sed & ibi aduersante Deo, requiem inuenire non poteris. Alioquin omnis vagus, atque in orbe peregrinus & incertarum sedium, semper in angustia iugiter & in mœrore est.

i ¶ *Ecce terra Chaldæorum, talis, &c.*] Qoia supra dixerat, ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum: & iterũ? Transi terram tuam quasi flumen: Duplexque fuit populus Tyri, eorum qui fugerant & transfretaoerant in Cethim: & eorum qui in vrbe remanserant: ad vtrumque loquitur. De his qui fugerant, supra ait: In Cethim consurgens transfreta: ibi quoque non erit requies tibi. De his qui remanserant & ducti sunt in captiuitatem. Ecce, inquit, accolæ terræ Chaldæorum, cuius potẽtiam nulli populi ante habuerunt: & quæ ab Assyrio fundata est, trans duxerunt robustos Tyri. Suffoderunt non solum muros, sed & cuncta habitacula ciuitatis: posoeruntque eam in ruinam. Quia igitur alij fugerunt, alij capti sunt: vlulate naues, vel maris, vel Carthaginis: negotiatio enim & colonia vestra deleta est. Simulque
H considera, quomodo laudauerit Chaldæos. Non dixit, talis populus vltra non erit: potentius quippe & durius regnum est Romanorum: sed ante non fuit. Qui priora negauit, concessit sequentia.

k ¶ *Et erit in die illa, &c.*] Ab hoc loco vsque ad finem huius prophetiæ, Tyro prospera nunciantur, qood debeat agere pœnitentiam: quod iterum extruenda sit: quod septuaginta tantum annis, qoibos & templum Dei desolatum fuit, Tyri subuersio maneat: vt cuius ruinis insultabat, & ruinarum eius tempus imitetur. Septuaginta autem annos vnius regis, multi putant Nabuchodonosor dici, quibus regnom gentis Assyriæ in Hierusalem permanserit. Alij generaliter pronunciatum: quod qui longum regnandi tempus habuerit, septuaginta annos transire non possit.

l ¶ *Post septuaginta autem annos, &c.*] Quia cum plurimis gentibus fornicata es, & desolatam te nudamqoe & captiuitatis squalentem sordibus, amatores pristini contempserunt: assume nunc citharam, congemina carmina: circui ciuitatem: plange lupanar pristinum, & antiqoi erroris vestigia lacrymis laua: vt possis Dei in te misericordiam prouocare.

m ¶ *Et erit post septuaginta annos visitabit dominus Tyrum, &c.*] Hæc omnia iuxta historiam expleta esse, consonis Græcorum & Phœnicum literis indicatur, quod post LXX. annos instaurata, ad potentiam pristinam sit reuersa, & negotiatio vniuersarum gentium fuerit: quas ego puto fornicationes appellari: vt quomodo qui fornicatur, ad lupanar ingreditur, & mercedem stupri tribuit: sic & institor, de toto orbe concurrens, pulchritudinem vrbis quasi meretricis impleuerit.

n ¶ *Et erunt negotiatio eius, &c.*] Hæc, secundum historiam necdum facta comperimus: nisi forte putandum est, quod post ædificationem Hierusalem, & instaurationem Tyri, amicæ inter se fuerint ciuitates: & ad templum Dei crebro Tyrij dona transmiserint: sicut & in Esdra legimus, quod Tyrios qui pisces vendebant in sabbatho, abegerit, & introire vrbem non permiserit, atque ex vno mercimonio, etiam de cæteris existimandum sit. Iudæi cassa in futurum 2. Esd. 13.

A vota differunt: post antichristum in mille annis hæc exempla memorantes. Nec mirum si ista confingant, qui spreta veritate Christi, organum diaboli antichristũ recepturi sũt: cum etiam Christiani Iudaizantes, de mille annorum beatitudine hæc dicta cõtendant. Ego autem, quomodo in visione Babylonis sub typo euersionis eius, consummationis tempus intelligo: & in Ægypto destructis idolis altare domini collocatum ad Christi tempus refero: & in visione Moab, thronũ Saluatoris in terra eius

non condentur neque reponentur. Quia his qui habitauerint coram domino, erit negociatio eius: vt manducent in saturitate, & vestiantur vsque ad vetustatem.

positum, recognosco: & in Damasci cæterisque visionibus omnibus nostrorum esse temporum sacramenta non dubito: ita & in visione Tyri, quæ extrema est, Christianæ felicitatis tempus interpretor: quod, postquam ædificata est, & recepit pristinum statum: & omnis negotiator in antiquam consuetudinem, portum eius ingressus est: & mercimonia & labor eorum domino dedicentur. Ornamus in Tyro extructas Christi ecclesias: consideremus opes omnium, quod non reponantur, nec thesaurizentur: sed dentur his qui habitant coram domino: qui seruientes altari participant cum altari. Ministrant autem Tyrij non ad diuitias, nec ad cumulandas sacerdotum opes, sed ad victus necessaria supplenda: vt (iuxta Apostolum) *habentes victum atque vestitum, his contenti simus.* Et nota quod non dixerit negotiationes & merces Tyri sanctificatas domino his dandas, qui habitauerint Hierusalem, sicut Iudæi arbitrantur: sed qui fuerint coram domino, qui seruiunt ei. *Sic enim & dominus constituit: vt qui euangelium prædicant, viuant de euangelio.* Seruire autem domino & habitare coram eo, non est loci, sed meriti. Hucusque visiones Esaiæ siue onera quæ certis gentibus imposuit, vt iussisti, & vt nos quiuimus, historica interpretatione disseruimus, Hebraicæ tantum veritatis prementes vestigia. Quæ sequuntur, ad omnes pertinent nationes, & generaliter ad totius mundi consummationem. De quibus nec tu petisti, vt scriberem: nec mihi otiosum fuit, vt ex superfluo non quæsita dictarem, qui quæsita vix scripsi. C

1.Cor 9.b
1.Tim 6 b,
1.Cor.9.a

Commentarij quinti in Esaiam finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SEXTVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM.

PROOEMIVM.

B. *QVOD in præcedenti volumine pollicitus sum, vt super fundamẽta historiæ, si voluntati nostræ Christus annueret, spirituale extruerem ædificium, & imposito culmine, perfectæ ecclesiæ ornamenta mõstrarem: hoc in sequentibus duobus libris, ô virgo Christi Eustochium orationibus tuis, & domini misericordia facere conabor: vt eodem labore quo quintus liber historiam comprehendit, sextus & septimus perstringat anagogen: non omnia disserentes, ne multa fiant volumina, sed, quid ecclesiastici viri ante nos senserint, breuiter indicantes.* D

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM LIBER SEXTVS.

CAP. XIII.

Onus, a seu visio contra Babylonem, quã vidit Esaias filius Amos. b Super montem caligosum (siue campestrem) leuate signum.

HEB. **Exaltate vocem, leuate manum.**

SEPT. *Exaltate vocem consola-*

CAP. XIII.

Onus a seu visio cõtra Babylonem, quã vidit Esaias, filius Amos.] Vidit nõ carnis, sed mentis oculus quam grãde põdus Babyloni sit imponẽdum. Et quia Babylõ, quæ Hebraice dicitur a בבל interpretatur cõfusio eo quod ibi ędificantium turrim sermo confusus sit: spiritualiter mundus iste intelligitur, qui in maligno positus est: & non solum lingua, sed opera singulorum mentesque confundit. Huius Babylonis rex est verus Nabuchodonosor cõtra dominũ superbiẽs, qui dicit in corde suo: *In cælum ascendam, super sidera cæli ponam soliũ meum: sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis: ascendam super altitudinẽ nubium, ero similis altissimo.* Iste est qui ostendit domino vniuersa regna mundi, & dixit ei: *Hæc omnia mihi tradita sunt: & tibi dabo, si cadens adoraueris me.* Denique in consequentibus nequaquam contra Babylonem, sed contra orbem terrarum comminatio est. *Dominus sabaoth præcipit genti bellicosissimæ, vt veniat de terra longinqua à summitate cæli, vt disperdat orbi terrarum.* Et iterum: *Ecce dies Domini venit insanabilis furoris & iræ: vt ponat orbem terrarum desertum, & peccatores disperdat ex eo.* Ac deinde. *Præcipiam orbem terrarum vniuerso mala, & impiis peccata sua.* Ex quibus probatur, omnia quæ dicuntur contra Babylonẽ, ad mundi huius confusionẽ & interitũ pertinere.

a Babel.
Gen 11.b
1.Ioan.5.d
Esa.14.c
Matt 4.b
Hoc vol.c 1270.

b ¶ *Super montem caligosum (siue campestrem) leuate signum.*] Apostolis præcipitur & apostolicis viris, ac magistris ecclesiarum, vt dimicaturi contra Babylonem, signum eleuent dominicæ crucis, non in humili loco, & in demersis vallibus, sed in mõte caligoso, siue campestri. Quorum alterum significat abscondita ecclesiæ sacramenta: quæ vt videret Moyses, & audiret vocem Dei, intrauit tenebras, & caliginem. *Posuit* enim Deus *tenebras latibulum suum: & nubes & caligo in circuitu eius.* Alterum docet, sic nos ad excelsa ecclesiasticorum dogmatum debere conscendere: vt (iuxta Apostolum Paulum) humiliemur atque dicamus: *Qui non sum dignus vocari Apostolus, quia sum persecutus ecclesiam Dei.* Qui & ipse eleuauit signum in monte campestri, quando insita sibi humilitate dicebat: *Ego autem iudicaui, nihil scire me in vobis, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.* Hoc autem signum & in superioribus leuauit ipse, qui ortus est de radice Iesse in nationib. vt congregaret perditos Israel.

c ¶ *Exaltate vocem, leuate manum.*] Exaltat vocem suam qui de sublimibus loquitur, & præsentia quasi breuia & transitura contemnit: qui audit ab eodem Esaia: *Super montem excelsum ascende qui euangelizas Sion. Eleua in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Hierusalem.* Eleuat manum suam qui potest cum Dauid dicere: *Eleuatio manuũ mearum sacrificium vespertinum:* & qui in omni loco leuat sanctas manus: vt non solum leuet manus, sed etiam consoletur manu, ne dicat pauperi cras veni & accipe: sed vt pauperẽ eius & necessitatem præsenti misericordia consoletur.

Exod.19.b
Psal. 17.b
96.a
1.Cor.15.b
1 Cor.2.a
Esa.40.b
Psa.140.a
1 Tim 2.b

a ¶ Et

HEB.

manum. [a] Et ingrediātur portas duces. [b] Ego mandaui sanctificatis meis. [c] Et vocaui fortes meos in ira mea exultātes in gloria mea. [d] Vox multitudinis in montibus quasi populorum frequentium: vox sonitus regum gentium congregatarum. [e] Dominus exercituū præcepit militiæ belli: venientibus de terra procul à summitate cœli: dominus & vasa furoris eius, vt disperdat omnem terram. [f] Vlulate, quia prope est dies domini: quasi vastitas à domino veniet. Propterea omnes manus dissoluentur, & omnes cor hominis tabescet, & conteretur. [g] Torsiones & dolores tenebunt, quasi parturiens dolebunt, vnusquisque ad proximum suum stupebit, facies cōbustæ vultus eorum. [h] Ecce dies domini venit crudelis, & indi-

SEPT.

solamini manu. Aperite principes. Ego præcipiam, & ego adducam eos. Gigantes veniunt implere furorem meum: gaudentes simul & contumeliam facientes. e *Dominus sabaoth præcepit genti bellicosissimæ, vt veniat de terra longinqua à summo fundamento cœli, dominus, & bellatores eius, vt disperdant vniuersum orbem.*

E

Luc. 11. g — a ¶ *Et ingrediantur portas duces.*] Duces ecclesiæ ingrediuntur portas mysteriorum Dei, & scripturarū sacramenta cognoscunt: habentes clauem scientiæ, vt aperiant eas

Heb. 2. c. — creditis sibi populis. Vnde præcipitur, vt magistri aperiant & discipuli ingrediantur.

b ¶ *Ego mandaui sanctificatis meis.*] Ipse enim sanctificat ministros suos, vt & qui sanctificat & qui sanctificantur,

Leu. 19. a — ex vno omnes sint. Qui & in alio loco credētibus loquitur: *Sancti estote: quoniam & ego sanctus sum*: ipse præcipit & adducet principes suos, vt faciant quæ præcepta sunt.

c ¶ *Et vocaui fortes meos, &c.*] Iuxta Hebraicum hærēt superioribus quæ dicuntur: quod ipse vocauerit fortes suos, exultantes in gloria sua, qui mādauerat sanctificatis suis. Porro iuxta LXX. gigantes veniētes vt impleāt furorem domini, gaudentes in aliena iniuria atque lætantes: sinistræ accipiendæ sunt contrariæque virtutes; de quibus & in psalmis

Psal. 77. a — legimus: *Misit in eos furorē iræ suæ, furorem & iram & tribulationem, immissionem per an-*

Exod. 12. a — *gelos pessimos*. Ex his est & exterminator in Ægypto: qui postes agni litos sanguine nō audet intrare: & ille spiritus, qui

3. Reg. 22. d / Ibid. e. — egressus stetit in cōspectu do-

F

mini, & ait: *Ego decipiam Achab. Dixitque ei dominus: Decipies & præualebis: egredere, & fac sic.* Vnde in eodem regum volumine Micheas dixit: Vidi dominum Israël sedentem super thronum suum, & omnis exercitus cæli stabat circa eum à dextris & à sinistris. Dexteræ, virtutes sunt eorum angelorum qui ad bona mittuntur: sinistræ autem eorum quibus ad puniendum tradimur. Vnde & Apostolus:

1. Tim. 1. d — *Quos tradidi*, inquit, *sathanæ, vt discant non blasphemare.*

b gibbor. m — Nomen autem gigantium, pro quo in Hebræo b גבורים, id est fortium, positum est, LXX. & Theodotio in similitudinem fabularum vertere gentilium: sicut & Syrenas, & Titanas, & Arcturum, Hyadas, & Orionem nominant, quæ apud Hebræos aliis appellantur vocabulis. Si autem gigantes rebelles Dei sunt: & omnes hæreses contrariæ veritati rebellant Deo: omnes hæretici gigantes sunt, qui gaudent in errore suo: & tunc maximè gloriantur, quando ecclesiæ contumeliam fecerint.

d ¶ *Vox multitudinis, &c.*] Tripliciter iste locus accipitur. Primum, vt eleuato signo in monte campestri, veniat gentium multitudo, & ipsa in montibus constituta, quæ diuiditur in duo, in populos scilicet & in reges, in discipulos &

Matt. 8. b — magistros: de quibus & Saluator in euangelio loquebatur: *Multi ab Oriente & ab Occidente venient, & accumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum.* Propterea autem vna vox & consona dicitur, vt illud Apostolicum pro-

1. Cor. 1. a — betur: *Idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata: sed sitis perfecti in eodem sensu, & in eadem sententia.* Secundo hæreticorum describitur superbia: qui in montibus se esse credentes, eriguntur contra scientiam Dei: & iniquitatem in excelsum loquuntur: & ponunt in cælum os suum: qui & ipsi habent populos, habent reges, qui deceptum populum deuorant. Tertia interpretatio est: Quia supra dixerat: gigantes veniunt, vt impleant furorem meum, gaudentes simul & contumeliam facientes: ipsorum gigantium describit arrogantiam, & ad puniendos qui sibi traditi fuerint in mala parte, consensum.

2. Reg. 24. a / 1 Par. 21. a — e ¶ *Dominus sabaoth &c. à summo fundamento, &c.*] Fundamentum, obelo prænotandum est. In Regum & Paralipomenon volumine legimus, quod ira Dei accensa sit super Israel, quando Dauid numerauit populum & offendit do-

G

minum. In Psalmis quoque scribitur: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me*: &c. his similia — Psal. 6 & 37.

per quæ legi in cuiusdam commentariis, iram Dei posse intelligi contrariam fortitudinem qui traduntur ad puniendum: de quo & in octauo psalmo cantatur: *vt destruas inimicum & vltorē.* Possunt bellatores dici qui de terra procul veniunt: & à summo cæli, etiam ministri angeli: qui in

Matth. 13. d — mundi consummatione mittēdi sunt, vt zizaniorum manipulos faciant, & separatos à frumento, incendio præparent sempiterno. Omnis quoque terra disperditur, quando terrena opera subuertuntur. Sunt & alij domini bellatores instructi armatura Apostoli: qui quotidie in ecclesia, quæ οἰκουμένη, id est, orbis & habitata intelligitur, disperdāt eos, & interficiant, qui eriguntur contra scientiam Dei.

f ¶ *Vlulate quia prope est dies domini, &c.*] Quoniā bellatores domini venturi sunt vt disperdāt omnem terram: vlulate & agite pœnitentiam, quibus pœna ventura est. Prope est enim dies domini, vel cōsummationis totius mundi atque iudicij, vel exitus vniuscuiusque de vita. Venit enim à domino deprædatio, quam nos diximus vastitatē, vt ser-

uatemos metaphoram, quia præmiserat bellatores. Cum — Infra 51. d

H

dies iudicij vel dormitionis aduenerit, omnes manus dissoluentur: quibus dicitur in alio loco. *Confortamini manus dissolutæ.* Dissoluentur autem manus, quia nullum opus dignum Dei iustitia reperietur: & non iustificabitur in con- — Psal. 142. a

spectu eius omnis viuens. Vnde propheta dicit in psalmo: — Psal. 129. a

Si iniquitates attendas domine, quis sustinebit? Omne quoque cor, siue anima hominis, tabescet, & pauebit conscientia peccati sui. Hæc est dies formidolosa, atque terribilis, de qua & Sophonias loquitur: *Metuite à facie domini: quia pro-* — Soph. 1. b

pe est dies domini. Et rursum: *Iuxta est dies domini magna, prope & velox nimis.* Et Amos, *Væ*, inquit, *qui desiderant diem* — Amos 5. c

domini: vt quid vobis dies domini, quæ tenebræ sūt, & non lux? Quodque iuxta Septuaginta additum est: Turbabuntur legati, & dolores apprehendent eos: Illos legatos interpretari possumus, quos ciues miserant aduersum eum, qui profectus erat in terram longinquam, vt sibi regnum peteret. Vnde ipse loquitur in euangelio: *Inimicos autem* — Luc. 19. b

qui noluerunt me regnare super se, adducite huc & interficite coram me.

g ¶ *Torsiones & dolores tenebunt: quasi parturiens dolebunt: vnusquisque ad proximum suum stupebit, &c.*] Cum venerint domini bellatores de terra longinqua, & omnes manus fuerint dissolutæ, & cor pauidum atque contritum: tunc σφοδύναι, quæ nos torsiones ventris interpretati sumus: & dolores tenebunt eos, similes doloribus parturientium. Per quæ ostenditur torqueri eos propria conscientia, & facies habere combustas eo igne, quem sibi succēderant: quia non possunt dicere: *Signatum est super nos lumen vultus tui domine.* Et: *Nos omnes reuelata facie gloriam domini contemplantes, in eandem imaginem transformamur.* Vnusquisque — Psal. 4. b

stupebit ad proximum suum, videns eum in eisdem esse tor- — 2. Cor. 3. d

mentis, quibus ipse cruciatur.

h ¶ *Ecce dies domini venit crudelis, & indignationis plenus, & iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, peccatores eius conterendos de ea.*] Pro terra Septuaginta τὴν οἰκουμένην, id est, orbem interpretati sunt: pro crudeli, insanabilem. Cum enim dies vel iudicij vel mortis aduenerit, implebitur illud quod in sexto psalmo legitur: In inferno autem quis confitebitur tibi? Non est enim illud tempus

indignationis plenus, & iræ furorisque ad ponendam terram in solitudinem, peccatores eius conterendos de ea.

HEB.

[a] Quoniam stellæ cœli & splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo: & luna non splendebit in lumine suo. [b] Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum. [c] Et quiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo. [d] Pretiosior erit vir auro, & homo mundo obrizo. [e] Super hoc cælum concutiam, & mouebitur terra de loco suo: propter indignationem domini exercituum, & propter diem iræ indignationis eius.

SEPT.

& Orion, & omnis ornatus cæli lumen suum non dabunt: & obtenebrabuntur sole oriente, & luna non dabit lumen suum. Et perdam iniuriam iniquorum: & iniuriam superborum humiliabo. Et erunt qui derelicti fuerint, honorati, magis quam aurum excoctum: & homo honorabilior erit lapide de Suphir. Cælum enim furiet: & terra mouebitur à fundamentis suis: propter furorem iræ domini sabaoth, in die qua venerit furor eius. [f] *Et erit quasi damula fugiens, & quasi grex ouium: & non erit qui congreget: vnusquisque ad populum*

Stellæ enim cæli

A
Psal.30.a pœnitentiæ, sed pœnatum. Et in alio loco dicitur: *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ domine, quam abscondisti timentibus te.* Ergo absconditur multa Dei misericordia ab iis, qui adhuc in timore sunt positi, & perfectam Dei non habent charitatem: vt, dum crudelem audiunt diem domini, & insanabilem, & indignationis furorisque plenum, peccare desistant. Ponetur quoque orbis vel terra in solitudinem, & peccatores côterentur de ea, quæ prius peccatorû onere grauabatur, vt deletis perditisque scceleribus, habitet & regnet in terra sola iustitia.

a ¶ *Quoniam stellæ cæli, & splendor,* &c.] Pro eo quod nos interpretati sumus, splendor earum; haud dubium quin stellarum: Aquila & Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum c כסיל: pro
c Cesile. quo Lxx. Orionem transtulerunt: addentes de suo, & omnis ornatus cæli: quod obelo prænotandum est. Orionem autem gêtilium fabulæ dicunt viginti duas habere stellas: è quibus quatuor tertiæ magnitudinis sont, nouem quartæ, rursum aliæ nouem quintæ, qui ab aliis appellatur Bootes.
Iob.9.a
& 38.d. Legimus quoque in Iob: Pleiadas, & Vesperum, & Arcturû, & thesauros, siue interiora Austri: de quibus in suo loco dicendum est. Nec putare debemus, apud Hebræos has stellas iis appellari nomi-
B. nibus, quæ Græcus sermo resonat & Latinus, sed propria habere vocabula. Sicut enim Deus *vocauit lucem, diem, &*
Gen 1.a *firmamentum, cælum, & aridam, terram, & congregationes aquarum, maria*: sic & singulas stellas suis appellauit nomi-
Psal.146.a nibus, quarum proprietatem nostra lingua non exprimit: Scriptum est de Deo in alio loco: *Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocans.* Quando igitur dies domini venerit ad ponendum vrbem terrarum in solitudinem, & peccatores de ea penitus auferendos: tunc ad comparationem diuinæ maiestatis stellæ cæli, & omnis splendor earum, retrahent lumen suû. Nec mirum est, hoc de minoribus stellis dici, cum etiam sol obtenebrescat in ortu suo, & luna splendorem solitum non habeat. Illud autem quod Lxx. transtulerunt, quod stellæ & Orion, & omnis ornatus cæli obtenebrentur sole oriente, non habet quid signi, siue miraculi: hoc enim omni fit tempore, vt orto sole stellæ quæ in cælo sunt non appareant. Nec mirum hoc dixisse de sole, cum etiam plena luna & tota nocte fulgente, pleraque astra non luceant. Esse autem etiam per diem stellas in cælo, probat solis deliquium: quod quando vmbra terræ (vt Philosophi disputant) & obiecto orbe lunæ fuerit obscurus, clariora in cælo astra videantur.

b ¶ *Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitates eorum.*] Quando visitat & percutit Deus, ad hoc percutit, vt emendet: Denique qoando vehementer irascitur
Osee 4.c super eos, qui non agunt pœnitentiam. *Non visitabo,* inquit, *super filias vestras, cum fuerint fornicatæ: & super nu-*
Psal 88. *rus vestras, cum adulterauerint*: Econtrario de iis, qui in Christo crediturî suor, dicitur: *Visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorum. Misericordiam autem meam non auferam ab eis.*

c ¶ *Et quiescere faciam superbiam infidelium,* &c.] Verbum
d Geon. Hebraicum d גאון quod perspicue arrogantiam & superbiam sonat, Theodotio & Septuaginta semper iniuriâ transtulerunt, sensum magis, quam verbum, exprimentes: quia omnis superbus promptus est ad iniuriam. Ergo propterea dominus visitat super vrbis mala, & contra impios iniqui- C
tates eorum: vt comprimat arrogantiam superborum, & 1.Pet.5.b
superbiam fortium humiliet. *Deus enim superbis resistit* Prou.16.d
humilibus autem dat gratiam. Et in prouerbiis legimus: *Ante contritionem eleuatur cor viri, & ante gloriam humiliatur.* Semper superbiam ruina sequitur, & humilitatem gloria. *Qui enim se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, ex-* Luc.14.c
altabitur. Legimus in alio lo- 1.Cor.1.c
co: *Perdam sapientiam sapientium, & intelligentiam prudentium reprobabo.* Non quod vera sapientia & vera prudentia perdantur à domino, sed falsi nominis scientia: qui sibi thesaurizant linguâ mendacij: & deficiunt scrutantes scrutinio & inueniunt nihil: loquentes iniquitatem in excelsum, & ponentes in cælum os suum. Vnde proprie hæreticorum superbia veritatis, iniuria nominatur.

d ¶ *Pretiosior erit vir auro,* &c.] In consummatione mûdi, quando orbis redactus fuerit in solitudinem, & obtenebratus sol in ortu suo, & luna splendorem suum non dederit: tanta fient ab antichristo signa, atque portenta: vt, iniquitate crescente, refrigescat charitas multorum, ad decipiendos etiam, si fieri potest,
electos Dei. *Tunc pretiosior erit* Matt.24.b
vir auro, quod Hebraice dici- D
tur e פז & Aquila interpreta- e Paz.
tus est κίρρον, quod coloris optimi atq; sanguinei est: & ho-
mo mundissimo obrizo: quod Hebraice dicitur, f אופיר & f Ophir.
Aquila transtulit σώχουα ἐσείρ, quod nescio quid volentes Lxx. interpretati sunt, lapidem de σουφείρ. Est autem Indiæ locus, in quo aurum optimum nascitur, sicut in Genesi legimus de fluuio Phison: *Iste est qui circuit omnem terram Euilath; vbi est aurum: & aurum terra illius optimum: & ibi*
est carbunculus & lapis prasinus. Pretiosior autem intelligi- Gen 2.b
tur, pro eo quod est rarior. Omne enim, quod rarum est, pretiosum est: sicut & in Samuelis volumine legimus: *Et sermo*
domini pretiosus erat in Israel. 1 Reg 3.a

e ¶ *Super hoc cælum concutiam,* &c.] Cum pretiosior fue- 1 Reg.3.a
rit vir auro, & homo mundo obrizo, & impletum quod
scriptum est: *Putas cum venerit filius hominis, inueniet fidem* Luc.18.b
super terram? tunc & cæli mouebuntur & terra. *Cælum* enim Matt.24.c
& terra pertransibunt: non sua voluntate & proprio arbitrio (vt plerique existimant, animantia ea esse credentes) sed propter indignationem domini exercituum, & propter
diem furoris eius, *qui respicit terram, & facit eam tremere.* Psal.103.d
Vnde hoc quod in Lxx. dicitur, cælum enim furiet, μετωνυμικῶς accipiendum pro his, qui versantur in cælo: quomodo si dicamus, omnis ciuitas conclamauit: & obuiam iudici vrbs vniuersa processit. Fundamenta vero terræ: &
in Prouerbiis legimos: *Deus sapientia fundauit terram.* Et Prou.3.c
ad Iob loquitur dominus: *Vbi eras quando fundabam terram?* Iob.38.a
Non quod terra habeat fundamenta profunda mole deiecta: sed voluntas & potestas Dei, qua omnia continentur, Psal 23.a
fundaméta illius appellanda sunt. *Ipse enim super maria fun-* Iob. 26.b
dauit eam, & super flumina collocauit eam: & ipse appendit eam super nihili.

f ¶ *Et erit quasi damula fugiens, & quasi grex ouium,* &c.] Iob.26.a
Cælo terraque commotis, fugiet diabolus coluber tortuosus, vel omne dogma côtrarium veritati: quod in magistros ac discipulos scinditur: quorû priores propter ὀξυδερκίαν Græco sermone Dorcades, id est, capreæ nuncupantur. Sequentes quasi bruta animalia, & huc atque illuc errantia nô habent

E Prou.20.d

habent qui eos dirigant: perdiderunt enim eum, de quo scriptum est: *A domino gressus hominis diriguntur*: qui liberati à magistris pessimis, conuertentur ad populum suum: & singuli ad terram suam fugient, de qua orti sunt, qui vero inuentus fuerit, occidetur siue iugulabitur. Hoc autem non solum in consummatione mundi, sed vsque hodie fit in ecclesia: quando magistris superatis, grex deceptus reuertitur ad populum, & ad terram suam, & in eo quod inuenitur, occiditur: vt hæreticus esse desistat. Et quicũque superuenerit, cadet in gladio spirituali. Tunc infantes eorum & paruulos, qui nondum ad perfectam venerunt erroris ætatem, allidẽt in oculis magistrorũ: diripientque eorũ domos, & vxores eorum violabunt, prauam sapiẽtiam & doctrinam peruersam. Vnde pro huiusmodi patribus, quorum interficiendi sunt paruuli, debemus orare & dicere, *Da eis domine. Quid dabis eis? Vuluam sterilem, & vbera arẽtia.* Parturierunt enim iniquitatem, conceperunt dolorem, & genuerunt iniustitiam.

Osee 9.a Psal 7.d

a ¶ *Ecce ego suscitabo super eos Medos, &c.*] Inuenimus in Genesi, quod Madai auctor gentis Medorum fuerit, qui interpretatur mensura, siue à potẽte vel forti. Igitur contra Babylonios, qui mente confusi sunt, suscitantur à potente & forti Deo ministri ad puniendum fortitudinis: vt reddant vnicuique secũdum opera sua. *In qua enim mensura mensi sunt, remetietur eis. Mensuram agitatam, atque concussam, & plenam, & supereffundentem restituent in sinus eorum.* Qui nec argentum nec aurum, id est, nec eloquij pulchritudinẽ, nec acumen ingenij: in quibus sibi ante plaudebant, recipient: sed pœnis afficient traditos: & paruulis ac lactentibus vteri non miserebuntur, vt magis misereantur. Atque vtinam & nos suscitemur à domino: & hæc nobis detur potestas, vt nec argentum nec aurum velimus eloquentiæ, & sapientiæ secularis: sed filios hæreticorum, & omnium qui decepti sunt, interficiamus sagittis spiritualibus, id est, testimoniis scripturarum: & qui lacte nutriuntur erroris, absque vlla misericordia trucidentur, vt clementi crudelitate pereant: nulliusque misereamur, infantiæ: & illa beatitudine digni simus. *Beatus, qui tenebit allidet paruulos tuos ad petram.*

Gen.10.a מדי F Matt 7.a Luc.6.c Psal.136.

pulum suum conuertetur: & singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inuentus fuerit occidetur: & omnis qui superuenerit, cadet in gladio. Infantes eorum allidẽtur in oculis eorum: diripientur domus eorum, & vxores eorũ violabuntur. a Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quærant, nec aurum velint: sed sagittis paruulos interficiant, & lactentibus vteri non misereantur: & super filio non parcet oculus eorum.

CAPVT XIV.

HEB.

ET erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclyta in superbia Chaldæorum: sicut subuertit Deus Sodomam & Gomorram. Non habitabitur vsque in finem: & non fundabitur vsque ad generationem & generationẽ: nec ponet ibi tentoria Arabs, nec pastores requiescẽt ibi: sed requiescent ibi bestiæ: & replebuntur domus eorum draconibus: & habitabunt ibi struthiones & pilosi saltabunt ibi, & respondebunt ibi vlulæ in ædibus eius: & Sirenæ in delubris voluptatis. Prope est vt veniat tempus eius, & dies eius non elongabuntur.

SEPT.

ET erit Babylon quæ vocatur inclyta gloriosa regis Chaldeorum sicut subuertit Deus Sodomam & Gomorram: non habitabitur in æternum: nec ingredietur in eam per multas generationes: nec transibunt per illam Arabes, neque pastores requiescent in ea, sed requiescent ibi bestiæ: & replebuntur domus sonitu: & accubabunt ibi Sirenæ: & dæmonia saltabunt ibi: & onocentauri ibi habitabunt: & cubicula facient hericij in domibus eorum. Cito veniet & non tardabit: & dies eius non protrahentur.

a Mi-

CAPVT XIV.

ET erit, &c.] Cito veniet & non tardabit (quodque sequitur.) *Et dies eius non protrahentur*, asteriscis notandum est, quod de Theodotione addita sunt. Medis aduersus confusionis vrbem suscitaris: qui nec aurum in bonis reputant, nec argentum: qui sagittis interficiunt paruulos: & lactentibus vteri non miserentur, & super filios non parcit oculus eorum: vrbs quondam inclyta, quæ erat in superbia Chaldæorum: qui interpretántur, quasi dæmonia, sic subuertetur, quomodo subuersa est Sodoma & Gomorra: vt nullum in ea maneat pristinæ mãsionis vestigium: sed quam postquam fuerit cælum nouum, & terra noua, & *præterierit figura huius mundi*: non habitabitur vrbs confusionis in perpetuũ, & nequaquam eũdem statũ recipiet. Nõ n. ponet ibi

כשדים 1 Cor 7.f

G ערב

postquam in pristina gloria esse desierit Arabs tentoria sua: qui interpretatur occidentalis & vespertinus: vt in ea cupiat habitare quam viderit esse desertã. Arabs autem in præsenti loco in bonam partem accipitur: quod semper tendat ad finem, & oblitus præteritorum, extendat se in priora. *Nec pastores requiescent ibi*, qui mansuetudinem domini gregem in Hierusalem solent pascere: sed econtrario requiescent ibi bestiæ, quas detestatur psalmista, dicens: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi.* Pro quibus Aquila, & Symmachus, & Theodotio, ipsum verbum Hebraicum posuerunt a אחים: *Et implebuntur domus eorum*, hoc est, Babyloniorum, iuxta LXX. & Theodotionem ἠχῶν, id est, sonitu & clamoribus: iuxta Aquilam, typhonibus: quos nos in dracones vertimus iuxta Symmachum, b [illegible] quod verbum in Hebraico continetur, *Et habitabunt ibi struthiones*: animal semper solitudines appetens: de quo in Iob plenius scribitur: qui cum pennas habere videatur, tamen de terra altius non eleuatur: pro quo LXX. σειρῆνας, id est Sirenas interpretati sũt. Pilosos autem qui dicuntur Hebraice c שעירים. Theodotio, erectis & stantibus pilis, interpretatus est. Symmachus & LXX. dæmonas transtulerunt. Pro onocẽtauris quoque, quos soli LXX. interpretati sunt, imitantes gentilium fabulas, qui dicunt fuisse hippocentauros, tres reliqui interpretes ipsum posuere verbum Hebraicum d איים, quod nos in vlulas vertimus. Vbi autem LXX. dixerunt, cubilia facient hericij in domibus eorum: & in Hebraico positum est e תנים: Aquila, & Symmachus, & Theodotio, Sirena interpretati sunt: significantes vel bestias aliquas esse, vel dæmonas, iuxta errorem gentilium dulce cantantes, & decipientes homines, qui huius seculi naufragium clausis auribus transire non possunt. Porro onocentauri nomen, ex asinis centaurisque compositum, videtur mihi significare eos, qui ex parte aliquid humanum sapiunt: & rursum voluptatibus & cœno turpitudinis abducuntur ad vitia. Dicitur ergo secundum tropologiam, quod in fine mundi, vel mortis vniuscuiusque, omnis gloria & superbia Chaldæorum & confusio mundi, recedat à nobis, ita omnia subuertantur, sicut subuertit Deus Sodomam & Gomorram, nec vltra mundi istius futurus sit status, sed pereat in æternum. *Nec ponat ibi Arabs tentoria sua*, de quo in sexagesimoseptimo psalmo dicitur, *Iter facite ei qui ascendit super occasum, dominus nomen eius. Nec pastores ibi requiescãt*, angeli videlicet, qui humano præsunt generi, & quotidie vident faciem patris: sed requiescant ibi bestiæ, & dracones, & struthiones, & pilosi, & vlulæ, & Sirenæ: quas omnes bestias in figura intelligimus angelorum, vel dæmonum, & eorum, quibus tradimur ad puniendum. Et in domibus quondam voluptatis, vbi erat lætitia & gaudium, sit planctus vlularum, & lamentabilis vox Sirenarum: quæ auditores suos ducit ad mortem. Tempus autem imminere iudicij, & diem consummationis Babyloniæ non elongari, nequaquam mirabitur, qui quotidie per sanctos viros in his qui credunt in domino, subuerti viderit Babylonem, & æternitati comparatam, omnem longitudinem esse vicinam. De

Philip 3.c Psal 73.d Cap.14 in Vulgatis Bibliis. a Sum b Ohim. Iob.30 & 39. c Seirim. H d Iim. e tannim. Mau 18 b

a Miserebitur enim dominus Iacob, & eliget adhuc de Israel: & requiescere eos faciet super humũ suam: adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob. Et tenebunt eos populi: & adducent eos ad locum suum: & possidebit eos domus Israël super terram domini in seruos & in ancillas: & erunt capientes eos qui se ceperant: & subiicient exactores suos. Et erit in die illa cum requiem dederit tibi Deus à labore tuo, & à cõcusione tua, & à seruitute dura qua ante seruisti: sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices.

b Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum, contriuit dominus baculum impiorum: virgam dominantium, cedentem populos in indignatione plaga insanabili: subiicientem in furore gentes: persequentem crudeliter.

c Conquieuit & siluit omnis terra: gauisa est & exultauit: abietes quoque lætatæ sunt super te & cedri Libani: ex quo dormisti, non ascendet qui succidat nos: infernus subter te conturbatus est: in occursum aduentus tui suscitauit tibi gigantes. Omnes principes terræ surrexerunt de soliis suis: omnes principes nationum: vniuersi respondebunt, & dicent tibi. Et tu vulneratus es sicut nos: nostri similis effectus es. Detracta est ad inferos superbia tua: concidit cadauer tuum: subter te sternetur tinea, putredo operimentum tuum erunt vermes.

E generibus bestiarum, imo monstrorum, breuiter diximus: quia in priori libro iuxta historiam ex parte perstricta sunt. Hoc quoque cõsiderandum, quod post quam ecclesiasticus sermo & doctrina Saluatoris vrbem confusionis euerterit, ita vt Sodomæ & Gomorræ cõparetur, non habitetur à sanctis viris: nec pastores requiescant in ea, qui Christi gregem pascere consueuerant: sed ecõtrario requiescant ibi bestiæ, & draconem, & struthiones, & pilosi saltent in ea. Quidquid enim hæretici loquuntur

Gen. 27.d in synagogis Satanæ, non est doctrina domini, sed vlulatur dæmonum & pilosorum, quos imitabatur Esau. *Et Sirenæ requiescent in delubris voluptatis:* quæ dulci & mortifero carmine animas pertrahunt in profundum: vt sæuiente naufragio, à lupis & canibus deuorentur. Prope est ergo & instat quotidie tempus ruinæ hæreticorum, & non differtur eorum subuersio.

a ¶ *Miserebitur enim dominus Iacob.*] Pro aduena, id est, προσηλύτου, Lxx. γειώρας interpretati sunt, qui Hebraice גר dicitur: Vnde puto, & Moysi fi-

Ger. Exod. 2. a lium, qui aduena erat in terra, nominatum à patre Gersan. Ergo gioras non est Græcum verbum, sed Hebraicum. Græca consuetudine declinatum:

F. licet quidam Hebræi sermonis ignarus, Græcam in eo etymologiam exprimere conetur: ab eo quod terrenæ rei curam habeat: γῆ enim, inquit, terra appellatur, & ὤρα, φροντὶς, id est, sollicitudo. Rursum pro

Masal. משל, quam Aquila & Symmachus & Theodotio parabolam transtulerunt, quos & nos secuti sumus, Lxx. τὸν θρῆνον, id est, planctum interpretati sunt. Est autem ordo: Postquã Babylon deserta fuerit in æternum, ita vt habitatio bestiarum sit: miserebitur dominus Iacob, eius videlicet qui vitia supplantauit, & eliget Israel, eum qui mente conspicit Deum. Et nota verborum proprietatem: Iacob, qui adhuc in lucta positus est miserebitur: Israëli vero, qui post victoriam nomen accepit, non misericordia, sed electio co-

Matt. 5. a *Psal. 36. d* aptatur. Requiescere quoque eos faciet super terram suam: de qua Saluator loquitur: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* Et: *Credo videre bona domini in terra viuentium.* Adiungetur quoque domui Iacob, qui electi sunt per Apostolos, gentium multitudo: & tenebunt reliquias domus Israël, & adducent eos in locum suum, vt habitent in tabernaculis eorum: & possidebit eos domus Israël super terram domini in seruos & ancillas. Prodest quippe

Gen. 27 f malis, vt bonis seruiant. Vnde & Esau dicitur: *Seruies fratri tuo.* Et ad Iacob? *Seruiet tibi frater tuus.* Et accipient eos qui se sophismatibus ante deceperant: & exactores suos, qui omnia lucri causa faciunt, redigent in seruitutem. Postquam autem requieuerit Iacob & Israel à labore suo, quo multum contra seculum & hæreticos pugnando laborauerat: & à concussione & seruitute sua, qua malignæ interpretationi & falsis dogmatibus ante seruierat: tunc sumet planctum atq; parabolã contra regem Babylonis: sermonem videlicet hæretici erroris & confusionis, & dicet quæ sequuntur. Locum istum Iudæi interpretantur carnaliter, quod postquã reuersi sunt de Babylone, factum esse docere non poterunt. Neq; enim Babylonij seruierunt eis, qui eos prius ceperant: nec victis Babylonijs domus eorum possederunt: neq; habuerũt eos in seruos & ancillas. Restat igitur vt iuxta fabulas suas de imperio hoc putent futurũ esse Romano: quibus superatis in vltimo tempore, seruituræ sint eis gentes, quibus ante ser-

G uierint: quod si sequentes literam spe se falsa decipiunt, quis eis concedet vt Roma vocetur Babylon, & Nabuchodonosor, rex Romani imperij.

b ¶ *Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum, contriuit dominus baculum impiorum virgam dominantium, cædentem populos in indignatione, &c.*] In Petri epistola legimus: *Tempus est, vt incipiat iudicium*

1. Pet. 4. d *Ezech. 9. e* *à domo Dei.* Et in Ezechiele tortoribus dicitur: *A sanctis meis incipite.* Pro diuersitate quippe peccati, iudicij ordo disponitur: vt qui minus deliquerint, ante purgentur. Nouissimus autem inimicus, de-

1. Cor. 15. d struatur mors. Ergo cum Israel de seruitute dura fuerit liberatus, sumet parabolam cõtra regem Babylonis, quam debemus intelligere vt parabolam. Si enim contra Nabuchodonosor sermo est, & simplex historiæ expositio: quomodo parabola dicitur, quæ nulli alteri παραβάλλεται, id est, comparatur: Miratur ergo Israel quo modo cessauerit exactor, qui exigere consueuerat vsque ad nouissimum

Matt. 5. d quadrantem. Exigere autem non alios nisi debitores, qui

Ibidem. dicunt in oratione dominica: *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitori-*

H *bus nostris.* Huic exactori debitores traduntur à iudice; qui eos mittit in carcerem, & exigit vsque ad peccatum minimum. Denique & Paulus Apostolus in Corintho fornicantem, qui vxorem patris acceperat, necnon Phygellum

1. Cor. 5. a *2. Tim. 1. d* *Sap. 3. b ex Lxx.* & Hermogenem tradidit exactori. Et de his exactoribus etiam supra dicitur: *Populus meus exactores vestri deprædantur vos: & qui repetunt dominantur vestri.* Pro tributo, Aquila famem interpretatus est. Sublato enim à nobis sponso, famem patimur verbi Dei, & iugiter à corpore domini ieiunamus. Idcircoque virga & baculus impiorum: pro quo Septuaginta τὸν ζυγὸν, id est, iugum interpretati sunt, percutit nos siue opprimit: quia nolumus sustinere iugum leuissimum, iugum Saluatoris. Hic autem baculus, & hæc virga, insanabili gentes furore cædebat, & fugientes persequebatur crudeliter: non emendare volens traditos, sed occidere.

c ¶ *Conquieuit & siluit omnis terra, gauisa est & exultauit: abietes quoque lætatæ sunt super te, & cedri Libani: ex quo dormisti, non ascendet qui succidat nos, &c.*] Ad interitum regis impij qui percutiebat plaga insanabili nationes & persequebatur eas crudeliter, omnis terra conquieuit, & siluit: quæ prius turbarum & seditionis plena erat: intantum vt abietes & cedri Libani lætarentur: de quibus in psalmis scri-

Psal. 79. b ptum est: Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes & plantasti eam. *Operuit montes vmbra eius, & arbusta eius cedros Dei.* Has cedros Dei, quia aliquando peccauerunt, tradidit dominus supplicijs conterendas. Vnde in alio Psalmo dicitur: *Conteret dominus cedros Libani.* Abietes autem

Ibid. 28. a excelsi quique, & in domini seruitute sublimes debent accipi: quæ consona voce dixerunt: *Ex quo tu dormisti.* Nota quod & mortis mors appelletur dormitio. *Non ascendet qui succidat nos.* Victo enim forti, & direptis vasis eius, etiam cæteri satellites corruerunt. Vnde & dominus loquitur

Matt. 25. d in euangelio: *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo & angelis eius.* Quantos isti lignorum arborumque cæsores suis securibus succiderunt, & fecere corruere? Infernus quoque conturbatus, siue versus in amaritudinem

Quo-

E
Luc. 16. f
1. Pet. 3. d

tudinem, in occursum aduentus veri Nabuchodonosor, locus suppliciorum, atque cruciatuum est, in qoo videtur diues purpuratus ad quem descendit & dominus, vt vinctos de carcere dimitteret. Possumus infernum occurrentem dicere, & eum angelum, qui inferis pœnis præpositus est, qui suscitauit omnes gigantes: pro quo alij Raphaim, alij Titanas transtulerunt. Gigantes autem vocantur iuxta ethnicorum consuetudinem, qui eos terrigenas existimant, quos terra

γῆ terra.

genuerit. Nos autem gigantes iuxta Græci sermonis etymologiá eos appellare possumus, qui terrenis operibus seruierunt. Denique sequitur: *Omnes principes terræ surrexerunt de soliis suis*, in aduentu quondam principis sui: vt quem prius honorabant pro potentia, postea mirarentur in pœnis & dicerent: *Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es.* Quæ verba hunc sensum habēt: Potabamus nos pro imbecillitate nostra non potuisse resistere potētiæ Dei,

HEB.

a Quomodo cecidisti de cœlo Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes?

SEPT.

Quomodo cecidit de cœlo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est in terram, qui mittebat ad omnes gentes.

b Qui dicebas in corde tuo: in cœlum ascendā, super sidera Dei exaltabo solium meum: sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis: ascendam super altitudinem nubium: ero similis altissimo.

HEB.

c Veruntamen ad infernum detraheris, in profundum laci.

SEPT.

Nunc autem in infernum descendes, & ad fundamenta terræ.

d Qui

& te esse solum, qui in tua altitudine permaneres: sed vt rebus ostenditur, & tu vulneratus & captus es, nostriq; similis effectus: vt quos in terra dignitas separauit, apud inferos pœna cōsociet. *Detracta est ad inferos superbia* vel *gloria tua, & concidit cadauer tuum*: siue vt LXX. transtulerunt, ἡ πολλὴ εὐφροσύνη σου, id est, multa lætitia tua, qua prius subiectis tibi gentibus lætabaris. *Subter te sternetur putredo, & operimentum tuum erunt vermes.* Hæc requies diaboli: iste lectus tentatoris: qui in tantam erectus est superbiam, vt etiam dominum auderet tentare, dicens: *Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraueris me.* Putredo & tinea & operimentum vermium, vel pœnæ intelliguntur æternæ, quas propria gignit conscientia, vel suppliciorum materia, quæ ex propriis peccatis nascitur. Sicut enim, quamdiu cadaueris materia est, & aliquis humor in cadauere, vermes nascuntur ex putredine: sic ex ipsa materia peccatorum supplicia gignootur. Vnde & Apostolus Paulus interfecta morte, ad quam per Osee sermo propheticus loquebatur: *Ero mors tua ô mors: ero morsus tuus inferne*: loquitur ad eam: *Vbi est mors contentio tua? Vbi est mors stimulus tuus?* Illa enim mortua, non est qui succidat nos: nequaquam enim erit peccatum quod succidendum sit: Quia *stimulus mortis peccatum sit.*

גאונך δόξα σου. 70.
Matt. 4. b
F
1. Cor. 15. f
Osee. 13. d
1. Cor. 15. g

a ¶ *Quomodo cecidisti de cœlo Lucifer, qui mane oriebaris*, &c.] Pro Lucifero, qui Hebraice dicitur הילל בן שחר Aquila transtulit vlulantem auroræ filium. Vere enim vlulare debuit & eiulare, qui propter superbiam suam de cœlo in terram præcipitatus est, atque contritus. Vnde & Saluator ad discipulos loquitur: *Videbam satanam quasi fulgur de cœlo cadentem.* Non modo video, sed prius videbam quando corruit. Et si ille propter superbiam de tanta magnitudine cecidit: vos quoque non debetis gloriari, quia vobis dæmonia subiecta sunt: sed quia nomina vestra scripta sunt in cœlo: vt vnde ille cecidit per superbiam, vos ascendatis per humilitatem. Iste est princeps seculi, qui inter stellas cæteras mane oriebatur, & suo vitio de Lucifero vesper effectus est: & non oriens, sed occidēns: qui vulnerabat gentes, siue qui mittebat ad gentes satellites suos: vt omnes sua fraude deciperet. Isti sunt falsi Apostoli, operarij mendaces, qui transfigurantur in Apostolos Christi: qui bono semini lolium superseminant, dormientibus ecclesiarum magistris, & nolentibus aut nequeuntibus eorum malitiæ resistere. Iacob autem & Israël, cuius misertus est, & quem eligit dominus, hæc adhuc loquitur ad diabolum: siue, vt LXX. volunt, de diabolo, id est, non ad secundam personam, sed ad tertiam.

a helel ben Sahar,
Luc. 10. c
Matt. 13. b

b ¶ *Qui dicebas in corde*, &c.] Vel antequam de cœlo corrueret, ista dicebat: vel postea quam de cœlo corruit. Si adhuc in cœlo positus, quomodo dicit, ascendam in cœlum? Sed quia legimus: *Cœlum cœli domino*: cum esset in cœlo, id est, in firmamento, in cœlum vbi solium domini est cupiebat ascendere: non humilitate, sed superbia. Sin autem postquam de cœlo corruit, loquitur ista verba, arrogantiam debemos intelligere: quod nec præcipitatus quiescat, sed adhuc sibi grandia repromittat: non vt inter astra, sed super astra Dei sit. Cumque dominus loquatur ad Apostolos. *Sufficit discipulo vt sit quasi magister: & seruo sicut dominus suus*: & dicat ad Patrem: *Pater sancte, da vt sicut ego & tu vnū sumus, ita & isti in nobis vnum sint*: Iste intantum sibi arrogat, vt super stellas cœli, quæ non corruerunt, solium suum positum esse se iactet. Quodque infert: Sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis: pro quo LXX. transtulerunt: ἐν ὄρει ὑψηλῷ, ἐπὶ τὰ ὄρη τὰ ὑψηλὰ τὰ πρὸς βορρᾶν, id est, in monte sublimi, super montes excelsos, qui sont ad Aquilonem: ad illud referamus quod in Hieremia dicitur: *Ab Aquilone exardescent mala super omnes habitatores terræ*: Et quod olla succensa à facie Aquilonis accenditur. Iste est Aquilo ventus durissimus: à quo suos vult dominus liberare captiuos, & reducere in ciuitatem sanctam, dicens: *Dicam Aquiloni adhuc, & Africo noli prohibere, adhuc filios meos de terra longinqua.* Illud autem quod huic potest esse contrarium, *Montes Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni*, facile soluitur. Hi enim qui quondam erant in lateribus Aquilonis durissimi, postea per pœnitentiam in ciuitate Dei esse cœperunt. Semper istiusmodi Lucifer quærit ascendere super eos, qui habent imaginem cælestis: & qui fulgent in ecclesia sicut astra Dei: & sedere in monte pacti siue testamenti, id est, in ecclesia quæ in sublimibus collocata est: & de lateribus quondam Aquilonis habitatores possidet. Qoi intantum oblitus sui est, vt velit super nubes ascendere: *quibus mandauit dominus ne pluant super Israel imbrem*: & ad quas peruenit veritas domini: cui loquitur & Abdias: *Si exaltatus fueris vt Aquila, & inter sidera cœli posueris nidum tuum, inde te detraham, dicit dominus.* Infelix Iudas, qoi quasi nubes cū aliis Apostolis mittebatur, vt plueret super Israel imbrem, & quasi stella inter cæteras stellas erat, quibus dominus loquebatur: *Luceat lumen vestrum coram hominibus*, vitio suo suscepit ascensorem diabolum, qui vt superbiæ verba compleret, etiam hoc ausus est dicere. Ero similis altissimo, vt quomodo Christus habet prophetas & Apostolos suos, sic & ego habeam pseudoprophetas, & pseudo-Apostolos. Hæc autem omnia referenda sunt ad hæreticos, qui cum deorsum sint, cum principe suo excelsos se esse iactant.

Psal. 113. e
G
Matt. 10. d
Ioan. 17. b
Hier. 1. f
Esa. 43. a
Psal. 47. a
H
Sop. 5. b
Psal. 35. b
Abdia. b

e ¶ *Veruntamen ad infernum*, &c.] Non ad infernum sponte descendes, hoc enim domini Saluatoris est, vt vinctos de inferis liberet, sed ad infernum detraheris inuitus, vt qui per virtutes poteras ad excelsa conscendere, per vitia detraharis ad pœnas. Sancti pennas habent Aquilæ, & pennas columbæ, & possunt dicere, *Volabo & requiescam*: Impij autem & Ægyptiorum similes, demersi sunt qoasi plumbum in aquis vehementibus, & demersi sunt in profundum sicut lapis. Vnde & iniquitas, siue, vt melius habetur in Hebræo, impietas super talentum plumbi sedere conspicitur. Ergo illud quod alibi legimus. *Omnis, qui se exaltat, humiliabitur*, etiam rex cōfusionis passus est, vt detraheretur in fundamenta terræ, siue vt verius in Hebraico habetur, in profundum laci. De fundamētis terræ in Deuteronomio scribitur. *Ignis succensus est in furore meo, ardebit vsque ad infernum nouissimum. Deuorabit terram & fundamenta eius*, eos videlicet qui terreni sunt. De lacu quoque, quod per eum profunda significentur inferni, illa sunt testimonia. *Assimilatus sum*

Psal. 54. b
Exod. 15. b
ἀνομία, 70
רשעה
Zach. 5. a
Luc. 18. c
ירכתי
בור
Deut. 32. c

A

Psal 87. *cum descendentibus in lacum.* Et: *Posuerunt me in lacum* nouissimum. 1.Reg.23.a Sicut enim lacus aquas ad se descendentes, ita infer- 1.Par.11. nus animas suscipit: ad quem lacum descendit Banaias tem- Hier. 2.a pore niuis & frigoris, & interfecit in eo leonem. Vnde & hæretici relinquunt fontem aquæ viuentis, dominum: & fodiunt sibi lacus contritos, qui aquam non valeant continere. De his lacis sunt, qui feruoré non habent Spiritus sancti, Hier.31.a nec Hieremiæ prophetæ similes sunt: qui iuxta Septuaginta interpretes loquebatur: Inueni aquam calidam in deserto: sed refrigescente charitate, calorem sancti Spiritus perdiderunt. Ille est lacus, de Hier.6.a quo idē Hieremias loquitur: *Sicut refrigerat lacus aquam,* Apoc.3.c *sic refrigerat malitia habentes se.* Qui vtinam, iuxta Apocalypsim Ioannis, aut calidi essent, aut frigidi, id est, aut crederent, aut omnino non crederent, ne per teporem & simulationem fidei à domino reiicerentur.

a Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teq. prospicient. Nunquid iste est vir qui conturbauit terram? qui concussit regna? qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit, & vinctis eius non aperuit carcerem.

HEB.	SEPT.
b Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria: vnusquisque in domo sua. Tu autem proiectus es de sepulcro tuo sicut sanies pollutus & inuolutus, cum interfectis & confossis gladio, qui descendunt ad lapides laci. c Quasi cadauer putridum non habebis consortiū, neq; cum	*Omnes regum gentium dormierunt in honore: homo in domo sua. Tu autem proiiceris in mōtibus sicut mortuus abominabilis, & inuolutus cum interfectis gladio descendentibus ad fundamenta terræ. Quomodo vestimentum cōmixtum sanguine non erit mundum: sic nec tu*

a ¶ *Qui te viderint, ad te inclinabuntur, &c.*] *& vinctis eius non aperuit carcerem.*] Siue, vt Septuaginta transtulerunt, eos qui ducebantur, non soluit. Qui viderint, Nabuchodonosor, regem Babylonium, non oculorum, sed cordis intuitu de cælo ad inferos corruisse, inclinabuntur humilitate, quæ contraria est superbiæ, & illum prospicient ista dicentes: Nonne iste est vir, siue homo: qui conturbauit, vel concitauit terram? Et est sensus: Qui dixerat: *ero similis altissimo:* & se iactabat Deum: homo esse conuincitur: Psal 9.d de quo in nono psalmo, qui proprie contra diabolum est, Matt.13.d dicitur: *Exurge domine, non confortetur homo.* Et in euange- Psal.18.b lio: *Inimicus homo superseminauit zizania.* B Vnde ad eum & socios eius dictum legimus: *Ego dixi, dii estis, & filii excelsi omnes. Vos autem sicut homines moriemini: & sicut vnus de principibus cadetis.* Et ad eundem sub figura principis Tyri Ezec.28.a dicitur: *Pro eo quod exaltatum est cor tuum, & dixisti, Deus ego sum, habitatione Dei habitaui in corde maris: tu autem es* Gen.3.d *homo, & non Deus: & dedisti cor tuum sicut cor Dei.* Iste vir Prou.21.d & iste homo conturbauit vniuersam terram: eos videlicet Psal.72.a qui audiunt cum Adam: *Terra es, & in terram ibis; & concussit regna,* siue reges: quorum cor in manu domini est, *Concussit,* Ephes 6.b inquit, non subuertit. Vnde & vnus de his qui con- Ma.11.7.d cussi fuerant, & tamen non ruerat, loquebatur: *Mei autem pene moti sunt pedes.* Et Apostolus loquitur ad credentes: vt arripiant armaturam Dei, & stent contra insidias diaboli. Domus autem quæ supra petram fundata est, nulla tempestate concutitur. Sequitur: *Qui posuit orbem terrarum desertum:* Siue, vt iuxta Hebraicum, præter Lxx. omnes alii trāstulerunt, *quasi desertum,* Vitiis enim suis atque peccatis, a Tebel. orbem qui Hebraice dicitur תבל fecit esse desertum, vt nullum haberet virtutem, vel eisdem subiaceret vitiis, quibus gentium plena est solitudo. Vrbes quoque eiusdem destruxit orbis: vt de ecclesiis Christi faceret synagogas diaboli: & munditiam veræ fidei hæretica sorde pollueret. Sed & *vinctis eius,* id est, orbis *non aperuit carcerem.* Nos omnes vincti eramus: & clausi tenebamur in carcere: quibus vinctis dixit Esa.49.a Saluator: exite, & his qui erant in tenebris, reuelamini. Dominus enim soluit compeditos. Qui liberati ab eo gratias referunt, dicentes: *Tu dissoluisti vincula mea. Funibus* enim *peccatorum suorum vnusquisque constringitur.* Quos funes at- Psal 145 b que vincula soluere possunt, & Apostoli imitantes magi- 115 b strum suum qui eis dixerat. *Quæcumque solueritis super ter-* Prou.5.d *ram, erunt soluta, & in cælo.* Matt.18.c Soluunt autem eos Apostoli sermone Dei, & testimoniis scripturarum, & exhortatione virtutum.

b ¶ *Omnes reges gentium vniuersi dormierūt in gloria, &c.*] Reges gentium quibus Deus secundum canticum Deute- Deut.32. ronomii gentes crediderat gubernandas: qui concussi sunt

C

à Nabuchodonosor: & tamen non subuersi: quorum in cor- Rom.6.b pore nequaquam regnabat peccatum: sed quia cor eorum Prou.21.a in manu Dei erat, minime corruerūt. Etenim Saluator, quomodo *Deus deorum* appellatur, sic *dominus dominantium,* & *rex regum.* Isti igitur reges vniuersi requierunt in gloria sua: vnusquisque in domo sua. Diuersæ quippe apud Patrem Ioan.14.a sunt mansiones: & pro varietate virtutum, habitationum differentiæ. Porro Nabuchodonosor proiectus est de sepulcro suo: nec in morte à cruciatibus conquieuit. Proiectus est autem quasi sanies, quæ Hebraice, dicitur h נצר quam Aquila ἰχῶρα interpretatus est, h nefer. tabem videlicet & pedorem: quem Symmachus, ἔκτρωμα, id est, abortiuum, Lxx. νεκρὸς, mortuum: Theodotio, germē, quamquam hoc ipsum verbum supra, vbi de Christo le- Esa.11.a gimus: *Egredietur virga de radice Iesse & flos de radice eius ascendet,* Lxx. ἄνθος, id est, florem, Theodotio: βλαστός, id est, germen: Aquila ἀκρέμονα, id est, virgultum, interpretati sunt. Proprie autem Nezer dicitur virgultum, quod ad radices arborum nascitur, & ab agricolis auulsum quasi inutile proiicitur: vnde & nos stirpem inutilem transtulimus. Igitur Nabuchodonosor quasi stirps inutilis incendio præparatus, vel sicut sanies pollutus, & inuolutus iis, qui ab eo interfecti sunt gladio, & descenderunt vsque ad fundamenta laci, detrahetur in profundum, & ne cum iis quidem habebit consortium sepulturæ, quos interfecit. Alterius enim pœnæ est auctor delicti, & alterius, qui ab auctoritate compulsus est. Iste est gladius, quo vulnerati sunt plurimi & interfecti, de quo in septimo Psal. legimus, *Nisi conuersi fue-* D *ritis, gladium suum vibrabit: arcum suum tetendit, & parauit eum, Et in ipso parauit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit:* his videlicet, qui in suum cor ignita diaboli iacula susceperunt, Porro iuxta Lxx. cadauer Nabuchodonosor, cum plurimis interfectis pollutum atque confossum iacebit in superbiæ montibus, & deducetur ad inferos. Fundamenta autem laci, pro lapidibus laci, interpretatus est Symmachus, εἰς ἃ δου. vt aliis verbis & profundum & tartarum significaret infer- אבני בור ni.

c ¶ *Quasi cadauer putridum non habebis consortium, &c.*] Quia multum inter se Hebraicum distat, & Lxx. editio, separatim de singulis disseramus. Sicut cadauer putridum, siue vt Aquila transtulit, conculcatum, non habebis consortium sepulturæ, nec cum his quidem quos interfecisti. Tu enim Luc.12.f magister es, illi fuere discipuli, & cui plus creditum est, plus exigitur ab eo. Tu terram tuam disperdidisti, populum tuū Matt.4.b occidisti, eos videlicet, qui tibi crediti sunt gubernandi. Vnde ad Saluatorem audet dicere. *Hæc omnia mihi tradita sunt, & dabo tibi ea, si procidens adoraueris me.* Cadauer autem diaboli putridum, ob magnitudinem peccatorum dubitare non poterit, qui legerit peccatum esse fœtidissimum, ipso Psal. 37.a peccatore dicente: *Computruerunt & corruptæ sunt cicatrices meæ à facie insipientiæ meæ.* Ecōtrario virtus boni odoris est. Vnde & spiritualium fratrum dilectio, comparatur vnguēto: quod descendit super barbā, barbā Aaron, & super oram vestimenti eius. Et ad sponsam sponsus loquitur: *Odor tuus* Psal.132.a *suauis, & facies tua speciosa.* Cant.2.d Quomodo autem cadauer diaboli spiritualiter conculcetur, illud Apostoli docet nos: Deus Rom.16.a conteret satanam sub pedibus vestris velociter. Et domini verba dicentis: *Quasi lutum platearum delebo eos.* Iste quia Psal. 17.f terram sibi creditam perdidit, & commissum sibi populum trucidauit, nequaquam eos viuos reseruans Deo, sed socios suæ præparans sepulturæ, propterea non erit, nec vocabitur in æternum semen pessimorum. Porro iuxta Lxx. hunc habet sensum: *O lucifer qui mane oriebaris:* qui quando habebas opera virtutis & luminis, vestimentum eras Dei, & de te

dici

E

Psa. 103.a dici poterat: *Amictus lumine sicut vestimento*: quia multos interfecisti gladio, qui descenderunt ad infernum, & eorum pollutus es sanguine: nequaquam vocaberis vestimentum Dei, sed vestimentum cruore permistum, non maculatum atque pollutum, vt aliquid mundi habere videaris, sed totum sanguine cruentatum. Et hoc notandum, quod ad diabolum dicatur: Sicut vestimentum commistum sanguine non erit mundum, sic & tu non eris mundus. Vbi sunt ergo qui dant diabolo pœnitentiam, & dicunt illum posse mundari? Nec statim fatemur hæresin, quæ diuersas asserit esse naturas, & aliam esse quæ nunquam recipiat sanitatem. Non enim hoc vestimentum per se immundum est, & ita à Deo cõditum, quo olim Deus vestiebatur: sed quia commistum est sanguine, & totum se polluit suo vitio, & malis accedentibus, non erit mundum. Et propterea non erit mundũ, quia terram domini perdidit, populum eius interfecit, terrã Iudææ, & terram confessionis, & sanctos quosque perdens atque interficiens: & ideo non manebit in perpetuum. Vnde
Matt. 25. & in Euangelio dicitur: *Ite in ignem æternum qui præparatus est diabolo & angelis eius.* Quomodo autem sanctus vestimẽtum Dei est, & vestimentum nouum, & vestitur tunica sa-
Esa. 61.d lutis atque lætitiæ, dicens: *Exultet anima mea in domino: Induit enim me vestimẽto salutis: & tunica lætitiæ circũdedit me:*
F. Sic econtrario peccator, qui portat imaginem veteris ho-
Esa. 50.d minis atque terreni, meretur audire: *Ecce omnes vos quasi vestimentum veterascemini: & tinea deuorabit vos.* Qui au-
Esa 64.c tem profecerit in scelere, & vetustatem noluerit emendare nouitate, nequaquam veteri vestimento, sed panno menstruatæ mulieris comparabitur, dicens: *Errauimus, & facti sumus immundi omnes nos, sicut pannus menstruatæ vniuersa iustitia nostra.*

a zerach me[...]. a ¶ *Semen pessimorum*, &c.] Pro semine pessimo, quod Lxx. transtulerunt, in Hebraico scriptum est a זרע מרעים: quod cæteri semen pessimorum interpretati sunt: Non quod
Ge. 1.[d] ipsum semen per seipsum malum sit: Deus enim omnia fecit bona: sed ab his qui sua voluntate sunt pessimi, semen ortum sit malum: quod voluntate fit, non natura. Vnde
Dan. 13.f & in Daniele legimus: *Semen Chanaam & non Iuda.* Et de
1.Cor.4.d bonis filiis dicitur ab Apostolo: *In Christo Iesu per euangelium ego vos genui.* Et in euangelio: *Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem vt filij Dei fierent. Omnis enim qui*
Ioan. 1.a *facit peccatum, de diabolo est.* Huic igitur præcipitur semini,
1.Ioan 3.b vt filios suos, omnes scilicet cogitationes pessimas, & opera mala præparet occisioni: quæ ex impiis nata sunt patribus: haud dubium quin contrarias significet fortitudines. Qui pessimi filij ideo trucidantur in iniquitatibus patrum suorum: ne vltra consurgant, & possideant terram, quæ à sanctis possidenda est, & implenda, vt ciuitates in ea domini
Psal. 126.a construantur. Et quia non est hominum perfecta victoria; *Nisi enim dominus custodierit ciuitatem, in vanum vigilarunt qui custodiunt eam.* Ideo dominus ipse consurget aduersus filios pessimorum: & disperdet de confusione nomen eorum & reliquias, & omne germen & progeniem, ne vltra
Ioan. 8.f pullulent in vrbibus domini. Legimus in euangelio, quod diabolus *ab initio mendax sit, & pater eius*, id est, mendacij,
b leuiathã. quod multi non intelligentes, patrem diaboli volũt esse draconem, qui regnet in mari, quem Hebræi appellant; b לויתן. Et hoc putant loco conuenire præsenti iuxta Lxx. interpretes, qui dixerunt, pro peccatis patris tui: cum perspicue

HEB.

cum eis in sepultura. Tu enim terram tuam disperdidisti: populũ tuum interfecisti. a Semẽ pessimorum, præparate filios eius occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgẽt nec hæreditabunt terram: neque implebunt faciem orbis ciuitatum. Et consurgã superius dicit dominus exercituum: & perdam Babylonis nomen, & reliquias & germen & progeniẽ, ait dominus exercituum. b Et ponam eam in possessionẽ hericij & in paludes aquarum: scopabo eam in scopa terens, dicit dominus exercituum.

SEPT.

tu eris mundus: quia terram meam perdidisti, & populum meum interfecisti semen pessimum, præpara filios tuos occisioni peccatis patris tui: vt non consurgant & possideãt terram, & impleant terram ciuitatum. Et insurgam eis, dicit dominus sabaoth: & disperdam nomen eorum & reliquias & semen. Et ponam Babyloniam desertam dicit dominus: ita vt habitent in ea hericij: & erit in nihili. Et ponam eam luti voraginem in perditionem.

c Iurauit dominus exercituum dicens: si non vt putaui ita erit: & quomodo mente tractaui sic eueniet: vt conteram Assyriũ in terra mea: & in mon-

G

in Hebræo c אבותן non patris tui: sed patrum suorum significet. *c Abothan.*

b ¶ *Et ponam eam*, &c.] Cum perdiderit dominus exercituum nomen Babylonis: & reliquias & germen, & vniuersam progeniem, non erit eius perditione contentus: nisi dederit eam possessionem hericij & paludes aquarũ, & scopauerit eam scopa non leuiter & fortuito, sed terens, vt nihil in ea antiquarum sordium resideat. In Actibus apostolo- *Act 10.b. & 11.a* rum scribitur: in vase illo linteo, quod quatuor demissum principijs pendebat è cœlo, omnia genera quadrupedum, & reptilium, & volatilium contineri: quod postea Apostolus disserens: Deus, inquit, ostendit mihi nullum hominem immundum dicere. Mores ergo hominum in diuersis animantibus monstrabantur: sicut Pharisæi & Sadducæi propter nequitiam appellãtur genimina viperarum, & pro- *Luc 3.b* pter dolos, Herodes vulpes di- *13.g.* citur: & luxuriosi pronique ad *Hier. 5.e* voluptatem, equi appellantur, *Psal 31.e* insanientes in feminas. Et *nolite fieri sicut equus & mulus in quibus non est intelligentia:* Econtrario innocentes colũbæ vocãtur, & oues. Igitur iux- *Matt 13.c* ta doctrinam domini Saluatoris, qui curas istius sæculi, & seductionem diuitiarum, spinas appellauit: hericius mihi videtur, qui iuxta Apostolum, gaudet in incerto diuitiarum: *1.Tim. 6.d* & armatum se non armatura Dei, sed spinis atque peccatis
H
huius mundi esse confidit: cui rectissime dicitur illud euan- *Luc. 12.c* gelicum: *Stulte hac nocte auferetur anima tua à te: quæ autem parasti, cuius erunt?* Tales habitatores habet Babylon deserta virtutibus, vbi non est ager irriguus, qui afferat fructus diuersorum seminum: sed paludes infertiles, & limosæ, ac lutosæ, in quibus cœno gaudentia reptant animalia. Quamobrem clementissimus dominus scopauit eam vehementissime terens: & quasi quodam verriculo ad purum vsque mundauit, vt Babylonia semina pereant, & à solis habitentur hericiis. Quando viderimus aliquem diuitiarum immersum luto, & vt Lxx. interpretati sunt *βάραθρον*, hoc est profunda voragine, & quasi cœnosa palude circundari: non dubitemus eum appellare hericium, habitatorem desertæ Babylonis.

c ¶ *Iurauit dominus*, &c.] Postquam hericius habitauerit in deserta Babylone, & pro agris irriguis ac fertilibus paludes cuncta operuerint, ita vt nihil pristini seminis & abundantiæ in Babylone resideat, iuramẽtum domini complebitur, & eueniet quod mente tractauit, vt conteratur Assyrius in terra eius: & in montibus illius conculcetur. Hostis quippe temerarius, non solum terram Dei & humiliora quæque occupare festinat, sed etiam eos, qui in Dei seruitute virtutibus profecerunt, ita vt montibus comparentur, & dicatur de eis, *Fundamenta eius in montibus sanctis.* Et nota proprietatem. In terra conteritur, in monti- *Psal 86.a* bus Dei ab ipso domino conculcatur. Cum enim omnes ini- *1.Cor.15.d* mici positi fuerint sub pedibus Christi, ita vt *nouissima destruatur mors*, tunc auferetur à sanctis grauissimum iugum Assyrij quo eos ante depresserat, & onus, siue vt Lxx. transtulerunt, *τὸ κῦδος*, id est, gloria, ab humero eorum tolletur, vt sublato iugo Assyriorum, videant *requiem, quia bona est;* *Gen 49.b.* *& terram, quia vberrima est* & supponat ceruices suas iugo Christi ad laborandũ, & fiant veri agricolæ. Vnde & Isachar, qui interpretatus est merces, ex virtutibus nomen accepit. Et in Propheta legimus. *Est merces iis qui seruiunt domino.* Et in alio loco. *Ecce dominus, & merces eius cum eo, qui reddet* *Apoc. 22.b*

A

vnicuique secundum opus suum. Quod autem conterantur & conculcentur Assyrij, id est, contrariæ fortitudines, & illud euangelicum docet. *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici.* Et apostoli verba testantur: *Deus conteret satanam sub pedibus vestris velociter.*

Luc. 10.e
Rom. 16.e

a ¶ *Hoc consilium quod cogitauit super omnem terram*, &c.] Pro omni terra, LXX. vniuersum orbẽ interpretati sunt. In fine oneris vel visionis contra Babylonem, quod latebat aperitur, Deum cogitasse consilium super omnem terram, id est, orbem terrarum: & non contra terram tantum Chaldæorum & regem Assyrium atque Chaldæum: Et extentam siue eleuatam manũ eius super omnes gentes, & nõ super vnã gentem Babyloniam. Ex quo ostenditur, cuncta quę dicta sunt, non ad vnam prouinciam specialiter, sed contra orbem terrarum generaliter pertinere. Quodque dicitur: *Quis poterit infirmare, & quis auertet eam?* Non pro difficili debemus accipere, sicut illud legitur: *Quis sapiens, & intelliget hæc:* Et: *Quis putas est fidelis & prudens dispensator?* & cætera his similia: sed pro impossibili. Nullus enim poterit domini infirmare consilium, & manum eius extentam, siue sublimem, ne percutiat, auertere.

ὅλην οἰκουμένην.
Psal. 106.d
Luc. 12.e
חנכוריה
ὑψηλήν.

B

b ¶ *In anno quo mortuus est rex Achaz*, &c.] Mortuo Achaz, qui interpretatur κατάσχεσις, id est, obtentio, siue possessio, quem regem impiissimum legimus, fit pondus istud super Philistim, siue verbum. Viuente enim illo, & regnante in peccatoribus, nec pondus contra alienigenas, nec sermo Dei fieri poterat ad prophetam. Quod quidem & supra dixisse memini: quando Ozia mortuo, vidit Esaias *dominum sedentem super thronum excelsum, & eleuatum.* Et in Exodo legimus: quod postquam mortuus est rex Ægypti, ingemuerint filij Israel ab operibus suis, & exclamauerint, *& ascenderit clamor eorum ab operibus*, & exaudierit dominus gemitus eorũ. Nisi enim esset mysticũ quod dicebatur: illo magis regnante clamare debuerant: quando luto & lateribus deseruiebant. Præcipitur ergo Philistim, quos nunc Palæstinos vocant, & semper à LXX. ἀλλοφύλους, id est, alienigenæ transferuntur, & dicitur eis, ne gaudeant, neque lætentur, quoniam contriuerint virgam, vel iugum percussoris sui. *Quem enim diligit dominus, corripit, & castigat omnem filium, quem recipit.* Et quasi filios nos erudit Deus, quando visitat in virga iniquitates nostras, & in flagellis peccata nostra, vt misericordiam suam non auferat à nobis. Hęc est virga de qua in alio psalmo scribitur. *Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt:* Hæc est virga, & hoc iugum quod ceruicibus omnium vult Saluator imponere: vt deposito iugo Nabuchodonosor, portent iugum Christi. Quod si quis abiecerit atque contriuerit, statim de semine, siue radice serpentis, qui est coluber tortuosus, egredientur regulus, & aspides: & de aspidibus exibunt serpentes volãtes, siue qui absorbeant volucres. Abiecto autem iugo Dei, & cõtrita domini disciplina, primum in cogitationibus nostris semẽ colubri radicatur: secundo de semine pessimo nascitur regulus, qui rex serpentium est: & afflatu suo atque conspectu homines occidere dicitur: Siue genimina aspidum: de quibus in psalmo dicitur: *Venenum aspidum sub labiis eorum* quæ peccata sunt varia, & de cogitationum pessimo thesauro in mala

אחז
4 Reg. 16.a
Sup. 6
Exod. 22.d
Heb. 12.b
Psal. 88.b
Matt. 11.a
Psal. 22.b
Iob 26.d
Psal. 139.a

montibus meis conculcem eum: & auferetur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur. a Hoc consilium quod cogitauit super omnem terram: & hæc manus extenta super vniuersas gentes. Dominus enim exercituum decreuit: & quis poterit infirmare? & manus eius extenta, & quis auertet eam?

HEB.	SEPT.
b In anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud. Ne læteris Philistæa omnis tu: quoniam comminuta est virga percussoris tui: De radice enim colubri egredietur regulus: semen eius absorbens volucrẽ. Et pascentur primogeniti pauperum: & pauperes fiducialiter requiescent: & interire faciam fame radicem tuam: & reliquias tuas interficiam.	*Anno quo mortuus est rex Achaz: factum est verbum istud. Ne læteminι alienigenæ omnes: contritum est enim iugum eius qui percutiebat vos siquidem ex semine serpentis egredientur genimina aspidum: & ex geniminibus eorum egredientur serpentes pennati: & pascentur pauperes per eum, & pauperes homines in pace requiescent, interficiet autem in fame semen tuum, & reliquias tuas occidet.*

c Vlula porta, clama ciuitas, prostrata est Philistæa omnis. Ab Aquilone enim fumus venit: & non est qui effugiat agmen eius. Et quid respondebitur nunciis gentis? Quia Dominus fundauit Siõ: & in ipsa sperabunt pauperes populi eius. CAP.

C

upera prorumpunt. Cumque regnauerint in hominibus alienigenis: quia Deo alieni sunt: statim egrediuntur serpentes pennati: vt non sufficiat eis cogitasse & fecisse quæ mala sunt, nisi patrocinium quoque malorum operum quæsierint: & diuersas finxerint hæreses. Ego puto serpentes esse pennatos, qui se exaltant & eleuant contra scientiam Dei: *& ponunt in cælum os suum:* vel qui absorbent volucres, hoc est, qui venenato ore singulos quosque, volare cupientes, & ad excelsa cõsurgere, suis faucibus deuorant. Et hoc interim de malis. Cæterum qui nõ contriuerunt virgam & iugum percussoris sui, sed ceruicem suam domino subiecerunt, & sunt pauperes spiritu, pascentur, & dicent: Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: Et à domino audient: *In pascuis vberrimis pascam eos. Et ingredientur & egredientur, & pascua inuenient.* Et pascẽtur pauperes per eum qui eos percutit vt emendet: & in pace requiescent: sine pastore solicito ipsi agent fiducialiter, & cum Lazaro requiescent in sinu Abrahæ. Qui autem contriuerunt iugum & virgam percussoris sui, famem perpetuam sustinebunt: vt non alantur sermone Dei: sed omnes eorum reliquiæ intereant, ne quid de malo semine germinet.

2 Cor. 10.b
Psal. 72.b
Psal. 22.a
Ezec. 34.d
Ioan. 10.b
Luc. 16.f

c ¶ *Vlula porta, clama ciuitas, prostrata est Philistæa omnis. Ab Aquilone enim fumus venit: & non est qui*, &c. *& quid respondebitur nunciis gentis*, &c.] Pro nunciis, id est, angelis quos solus Symmachus transtulit: omnes, reges interpretati sunt, verbi ambiguitate decepti: quia præter vnã litteram א quæ in angelorum vocabulo addita est, eodem reges & angeli apud Hebræos appellantur nomine, id est, b מלאכים. In libro Hebraicorum nominum reperi Philistim interpretari cadentes poculo. Qui ergo inebriati sunt calice Babylonis, & biberint vinum in quo est luxuria, & inter cętera vitia propter ebrietatem regnum Dei, iuxta Apostolum, non fuerint consecuti, his præcipitur, vt porta eorum vlulet, clamet ciuitas. Portam hæreticorum, os arbitror quos blasphemant: Ciuitatem, animam, quæ malarum cogitationum thesaurus est. Hæc vlulare debet & plangere, quia omnis prostrata est, in terramque deiecta, & nihil in ea sanæ intelligentiæ est, deique sapientiæ. Quare vlulat porta? quam ob causam clamat ciuitas? quia prostrata est omnis Philistæa. Curque prostrata sit, sequens versus ostendit: *Ab Aquilone fumus venit, & non est qui effugiat agmen eius.* Fumus iste ardentibus diaboli iaculis suscitatur: qui noxius est oculis & contrarius lumini, & ab Aquilone oritur, à quo in Hieremia olla succenditur, & à quo exardescunt mala super omnes habitatores terræ, qui nõ possunt dicere. *Accola sum & peregrinus, sicut omnes patres mei* sed in terra habitãt. Vnde & in Prouerbis legitur. *Aquilo ventus durus.* Nomine autẽ alio dexter vocatur, qui cum per se durus sit & sinister, & ceruice durissima iugũ Dei nolit recipere: vocatur dexter ab his *qui ponunt dulce amarum, & amarũ dulce, qui ponunt tenebras lucem, & lucem tenebras*, & nullus est qui fumi huius agmen effugiat. *Nemo enim absque peccato, nec si vnius quidẽ diei fuerit vita eius.* Cumq; Philistæa corruerit & fumus eius vniuersa penetrarit, ita vt eum nullus possit effugere; quid dicetur angelis, qui singulis præsunt gentibus, admirantibus & scire cupientibus, cur sola Sion in specula & in sublimi-

D
a Aleph.
b malache
פלשתים
Hier. 51.e
Ephe. 5.
1 Cor. 6.b
Hier. 1.e
Psal. 118.e
Esa. 5.e
Iob 14.a
Ecc. 7.d

E sublimibus collocata amaritudinẽ fumi huius euaserit? Quid igitur dicetur eis? Nempe hoc, quod sequitur: Quia dominus fundauerit eam; & ipse sit fundamentum eius. Fundauerit autem eam super fundamentum prudentiæ, iustitiæ, fortitudinis, temperantiæ, sub quibus nominibus Christus intelligitur: de quo & Apostolus ait, (1 Cor. 3.c) *Fundamentum enim aliud nemo potest iacere, præter eum qui positus est Iesum Christum.* Qui autem fatuus est, & (Matth. 7.c) stulta loquitur, & eos eius vana intelligit, ædificat domum suam super arenam; quæ non habet fundamentum. In hac ergo Sion, quæ fundata est à domino, sperabunt pauperes, siue mansueti, & humiles populi eius; de quibus dicitur: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram*: (Matth. 5.a, 11.d) Et qui audierũt dominum loquentem: *Discite à me, qui mansuetus sum & humilis corde*: Qui ante gloriam humiliati sunt, & audierunt (1. Pet. 5.b) dicentem apostolum Petrum: *Humiliamini sub potenti manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis.* Paoperes autem ipsi sunt, de quibus supra legimus: Pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent.

CAP. XV.

HEB.

Onvs Moab. [a] Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit: quia nocte vastatus est murus, Moab: conticuit. [b] Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum.

[c] Super Nabo & super Madaba Moab vlulabit: in cunctis capitibus eius caluitium: omnis barba radetur. In triuiis eius accincti sunt sacco: super tecta ei⁹, & in plateis eius omnis vlulabit, descẽdet in fletum. Et clamabit, Esebon, & Eleale, vsque ad Iasa audita est vox eorum: super hoc expediti Moab vlulabunt: anima eius vlulabit sibi. Cor meum ad Moab clamabit: vectes eius vsque ad Segor vitulam conternantem: per ascensum enim Luith, flens ascendet, & in via Oronaim clamorem contritionis leuabunt: aquæ enim Nemrim desertæ erunt: quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Secũdum magnitudinem operis, & visitatio eorum: ad torrentẽ salicum ducent eos: quoniam circuiuit clamor terminum Moab: vsque ad Agallim vlulatus eius:

SEPT.

Verbum contra Moabiteidem. Nocte periit Moabitis, nocte enim periit murus Moabitidis. Contristamini in vobis, peribit enim Dibon: vbi ara est, illuc ascendetis ad plorandum.

CAPVT XV.

Onus Moab.] Symmachus, & Theodotio, assumptio Moab. Quomodo F circumcisio & carnalis est, & (Philip. 3.a) spiritualis, & de spirituali ab Apostolo dicitur: *Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo seruimus & gloriamur in domino, & non in carne confidimus.* (1. Cor. 10.d, Ephes. 2.b, מואב) Et rursum ad distinctionem spiritualis Israelis, dicitur de carnali: *Videte Israel secundum carnem, & vos gentes in carne.* Sic Moab accipiendus est spiritualiter, qui interpretatur de patre, siue aqua paterna, de incestu & ebrietate conceptus, quod quodammodo absente, (Gen. 19.g) imo nesciente patre videretur esse generatus. In multis scripturarum locis de Moab legimus, & maxime in Nume- (Num. 24.c) rorum volumine, quando Balac rex Moabitarum ad maledicendum Balaam inuitauit hariolum, qui inter cætera etiã hoc contra Moab mysticum prophetauit. *Orietur stella ex Iacob, & consurget homo ex Israel; & percutiet principes Moab.*

a ¶ *Quia nocte vastata est Ar, Moab, &c.*] Pro [a] ער, quod solus Theodotio ita posuit vt legitur in Hebræo (a Ar עָר) Aquila & Symmachus, vrbem interpretati sunt, non considerantes quod inter [b] ע & [c] ר elementa Hebraica [d] י literam (b ain, c res, d iod) non haberet, quæ si esset, recte ciuitas diceretur. Sapientia secularis; de qua dominus loquitur per prophetam, (Esai. 29.c, Sec. 70.) *Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium probabo*, quia auctorem sui sensum habet qui ex conditione Dei generatur: videtur quidem de patre nasci, qood interpretatur Moab, sed quia adulter est & aduersarius populo Dei, de incestu & in spelunca ac nocte generatur. Vnde & in nocte perit, in errore scilicet sempiterno. Et Ægyptii in mari rubro vigilia matutina, quæ nocturnum spiritus ostendit, fluctibus obruti sunt. (Exod. 14.f) Et Lot Sodomitis nocte pereuntibus venit in Segor, & ortus est ei sol. (Gen. 33.g, 1. Tess. 5.a) Quod intelligens beatus Apostolus scribit de sanctis atque perfectis: *Non sumus noctis, neque tenebrarum, sed sumus filij diei. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui inebriantur, nocte ebrij sunt. Nos autẽ qui diei sumus*, vigilemus induti lorica fidei & charitatis. Et quia noctem reliquerat, & filius diei esse iam cœperat, loquitur ad credentes: (Rom. 13.c) *Nox præcessit, dies autem appropinquauit*: quasi in die cum honestate ambulemus:

H non in comessationibus & ebrietatibus, oon in cubilibus, & luxuria Pereunte autem nocte Moabitide, etiam murus eius, qui dialectica arte constructus est, in eadem nocte vastatus est atque destructus, & æterna taciturnitate conticuit. Porro Ar, quod interpretatur ἀντίδικος, id est, aduersarius, hoc ostendit, quod hæc sapiẽtia, quæ aduersaria Dei est, ecclesiastico sermone contra se pugnante superata sit.

b ¶ *Ascendit domus, & Dibon ad, &c.*] (דיבן) Omnis domus aduersæ sapientiæ, & Dibon, quæ interpretatur fluxus eorum, ascendit excelsa in quib. superbierat: non vt hostias immolet, sed plangat in quibus ante peccauerat. Et reuera mendacium instar fluminis transit & præterfluit, & nunquam potest stabili mansione coosistere. Sermo autem Dei, qui compactus est, stabilis est. Vnde & manna, quod videtur quasi glacies super faciem terræ, non præterfluit, sed consistit. (Num. 11.b, Sec. 70.) Porro iuxta LXX. Moabitæ mœrere iubentur & plangere, non super aliis, hoc enim perfectorũ est, sed super semetipsis, quia & Dibon eorum, id est, sermo compositus, qui fluebat more torrentis, periturus sit: in qoo habebant quasi aram consecrationis suæ, & omnes diuitias seculares. Vnde & in psalmo dicitur: *Diuitiæ si affluant, nolite cor apponere.* I Initium autem salutis est sua intelligere & flere peccata.

c ¶ *Super Nabo & super Medaba Moab vlulabit, &c.*] Quia omnis prophetiæ huius pene vnus est sensus: ne eam per partes proponendo lacerarem, simul vniuersam posui: & quid mihi secundum anagogen videatur in singulis, breui sermone percurram. (נבו, מידבא, חשבון, אלעלה, יהץ, צוער, לוחית, חורנים, נמרים, אגלים, אלים, דימון) Nabo interpretatur sessio vel prophetia: Medaba, de saltu: Esebon, cogitationes: Eleale, ascensio: Iasa, factum siue mandatum: Segor, parua: Luith, genæ: Oronaim, foramen mœroris: Nemrim, pardi siue præuaricatores: Agallim, vituli vel arenarum tumuli: Elim, arietes siue fortes: Dimon, sufficiens mœror. Quia igitur omne dogma contrarium veritati, quod absque inspiratione Dei de humano sensu in erroris tenebris nascitur, nocte vastatum est, & argumenta illius, quæ intelliguntur muri, ecclesiastico sermone destructa sunt: ita vt æterno silentio conticuerint: in tantum vt vniuersa eorum factio ad pœnitentiam & lacrymas verteretur: super Nabo, id est prophetiam, & sessionem, id est, magistros eorum, & super Medaba, vbi non sunt arbores fructuosæ, sed saltus infertilis, in quo habitant bestiæ, de quo in vicesimooctauo psalmo scriptum est: *Et reuelabit condensa saltus*, erit vlulatus, & planctus: & omnia de capitibus eorum eloquentiæ ornamenta tollentur: ita vt nudi maneant, & deformes. Et si quid virilitatis habere videbantur in barba, rasum à viro ecclesiastico effœminatum & debile comprobetur. In triuiis quoque eorum, id est, diuerticulis errorum, dum pro voluntate sua fingit vnusquisque quod voluerit, accingitur sacco pœnitentiæ, & super tecta ac domata, in quibus primum se sublimes esse credebãt: & in plateis, quia non ingrediuntur per angustam viam, (Mat. 7.b) quæ ducit ad vitam, sed per latam, quæ ducit ad mortem, erit vlulatus, Et nequaquam ascendent in superbiam, sed descendent in fletum. Tunc intelligent omnes cogitationes suas vanas, quod interpretatur Esebon, & casum ascensum superbiæ, qnod Eleale sonat: vt vox eorum audiatur, vsque ad mala opera quæ fecerunt, & mandatum, quod putabant Dei, propria se confessione damnantes. Propterea vectes, id

A est, qui firmi fuerant in Moab, & errorem suum intellexerint, vlulabunt, & spem habere profectus incipient, cũ anima eorum vlulauerit sibi. Vnde propheta cõpatientis affectu loquitur ad eos, quorũ anima vlulabat sibi, & dicit: *Cor meum ad Moab clamabit*: vt eos ad pœnitentiam prouocem. Vectes autem eorum & omnia firmamenta, quæ habere in
צוער hæresibus videbantur, ad Segor, hoc est, ad paruulum vsque peruenient, & ostendentur non robusti esse, sed fragiles. Hæc autem Segor, hoc est, parua pœnitentia, si perseuerauerit, perducet eos ad perfe-
שלשיה ctam salutem: quod vitula triũ
τριετής. annorum significat: iuxta illud
Gen. 15. b quod in Genesi legimus: vbi præcipitur Abrahã, vt offerat vitulum, arietem, & hircum trium annorum, perfectum scilicet sacrificiũ: vt heres domini esse mereatur. Cumque
ללחית egerint pœnitentiã: per Luith id est genarum lacrymas ad altiora cõscendent: Et hoc quasi mœroris foramine atque introitu, clamorem contritionis leuabunt ad dominum: vt pos-
Psal. 50. b sint dicere: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum & humiliatum Deus non despiciet*. Et hoc fiet: quia aquæ
נמרים Nemrim, id est, doctrina hæreticorum, quæ pardis & præuaricatoribus comparatur, deserta erit, & deducetur ad nihili: Pardi sunt, quorum in Hie-
Hier. 13. d remia varietates & maculæ non mutantur, apostatæ, de qui-
Psal. 118. d bus in psalmo legimus: *Præuaricatores reputaui omnes peccatores terræ*. Omnis quoque herba & germen, & quicquid in sermone eorum viride videbatur, exaruit. Et secundum
B magnitudinem peccatorum à Deo visitati sunt: vt quem per beneficia non senserant, per flagella cognoscerent. Denique ducentur ad vallem siue torrentem salicum: vt nullus in eis fructus remaneat. Hanc enim seminis harũ arborũ dicunt
נחל esse naturam: vt qui illud in poculo hauserit, liberis careat.
הערבים Vnde & sancti qui propter peccata in confusione huius
φάραγγα. mũdi esse cœperunt: in salicibus Babyloniorum fluminum
Psal. 136. a suspendunt organa sua. Omnes terminos Moabitarum clamor circuiuit, vel prouocantium ad pœnitudinem, vel pro errore plangentium: vt offerre possint per vlulatum suum
Osee 14. b vitulos labiorum, & vsque ad fontem dominicorum arietũ peruenire, siue fortiũ: quia Elim vtrunque significat. Aquæ
אלים autem Dimõ, quod interpretatur sufficiens dolor siue mœ-
דימון ror, quæ multos sua aspersione polluerant, arguentur deceptis populis non saluti fuisse, sed sanguini. Vnde propheticus sermo promittit: vt super fluentes lacrimas, quod interpretatur Dibon, non vnum mœroré, sed plura mœroris
דיבן additamenta congeminẽt: vt postquam plenam egerint pœnitentiam, & fugerint de Moab leonem, principem habeãt
ἀριήλ. Deum, quem LXX. dixerunt ariel, qui interpretatur leo Dei:
אריאל quorum æditionem in hoc loco disserere supersedi: quia & in plurimis ab Hebraica veritate discordat: & ex his quæ interpretati sumus, etiam illius sensus potest intelligi.

eius: & vsque ad puteũ Elim clamor eius: quia aquæ Dimon repletæ sunt sanguine. Ponã enim super Dimon additamenta his qui fugerint de Moab leonem & reliquiis terræ.

Cap. XVI.

EMitte agnum dominatorem terræ, de petra deserti, ad montẽ filiæ Sion. Et erit sicut auis fugiens: & pulli de nido auolantes: sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon. Ini cõsilium: coge concilium: pone quasi noctẽ vmbram tuam in meridie: absconde fugientes: & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei: Moab esto latibulum eorum à facie vastatoris. Finitus est enim puluis: cõsummatus est miser: defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium: & sedebit super illud in veritate in tabernaculo Dauid: iudicãs & quærens iudicium: & velociter reddens quod iustum est.

Heb.	Sept.
b Audiuimus superbiã Moab: superbus est valde	*Audiuimus iniuriam Moab: contumeliosus est*

Capvt XVI.

EMitte agnum dominatorem terræ, de petra deserti, &c.] Hoc quod de Hebræo interpretati sumus: emitte agnũ dominatorem terræ: potest ita legi: *Emitte agnum dominatori terræ*: quo scilicet non ipse agnus dominator sit terræ, vt iuxta historiam interpretati sumus, sed dominatori terræ agnus sit immolandus. Iste igitur agnus, qui vel ipse est dominator terræ, vel immolatur dominatori terræ de gente Moabitarum est, & de ijs, qui fugerint de Moab & leonem habere meruerint principem. Significat autem

C Ruth, de qua generatus est Christus, quam vocat petram
Matt. 1. deserti: quia iuxta præceptũ Dei, Moabitæ & Ammonitæ,
Deut. 23. a vsque ad decimam generationem, & vsque in æternum nõ
Neh. 13. a ingrediuntur ecclesiam Dei. Qui autem fugerit de deserto Moab, vt à prophetia reuertamur ad Anagogen; & contẽpto mendacio in monte steterit veritatis: erit quasi auis fugiens: & quasi pulli de nido auolantes: ne à Moabiticis serpentibus deuorentur. Sic inquit, erunt omnes filiæ, hoc est animæ Moabiticæ: in transcensu Arnon, quod interpre- ארנון
tatur illuminatio eorum: quando erroribus derelictis, ad sciẽtiam transcenderint veritatis. Dicitur itaque ipsi Moab, vel ei qui euaserit de Moab. Nihil agas absque consilio: *nec cir-* Ephes. 4. a
cumferaris omni vento doctrinæ: sed sequere eum qui *magni con-* Esa. 9. b
silij Angelus est: Et coge concilium, vt de vagis & errantibus, Dei ecclesiam facias. Vmbraculum autem tuum & tabernaculum, in quo prius requiescere te putabas, quod erat noctis & tenebrarum, pone in meridie, hoc est in clarissimo lumine: in quo abscondere debes de errore fugientes, & prius vagos vltra non prodere. O enim Moab, profugis meis qui me dereliquerant; qui de ecclesia egressi erant, & dimittentes doctrinam Spiritus sancti suum sensum sequebantur, vel qui habitauerant apud te: cum eos cœperit vastator diabolus persequi; tu eis ad domini timorem Esa. 16. a
tota mente conuersa præbeto latebras: & scito, quod post aduentum agni, qui de petra deserti ortus est dominator v- D
niuersæ terræ: & venit ad montem filiæ Sion: finita sit omnis potentia diaboli: quæ pulueri comparatur: Et consumptus est miser: qui multos fecit miseros: & defecit qui conculcabat omnem terram: eos videlicet qui terreni erant. Illo autem consumpto, & redacto ad nihili, & penitus deficiente, præparabitur solium & regnum sempiternum. Primum in misericordia. Omnes enim sub peccato sumus, & Rom. 3. c
indigemus gratia Dei. Et sedebit in tabernaculo Dauid, quod corruerat & suscitatum est, qui post misericordiam iudicet & quærat iustitiam, & reddat vnicuique secundum opera sua. Consideremus à principio vel oneris, vel sermonis Moab, in quo dicitur: *Nocte vastata est Ar, Moab conticuit*: & cætera vsque ad hunc locum: & videbimus quomodo per gradus & ordinem pœnitentiæ, de Moabitis Israelitæ fiant, & fugiant quasi aues, & auolent quasi pulli de nido: vt transcendant per Arnon: & habitent in monte filiæ Sion: & omni diaboli vel antichristi potestate contrita, Christus regnet in his, & ponat solium suum qui misericordia iustitiaque saluati sunt. *Non enim pater iudicat quemquam: sed om-* Ioan 5. d
ne iudicium dedit filio.

b ¶ *Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde*, &c.] Quantis obscuritatibus locus iste iuxta LXX. interpretes inuolutus sit: ex eo perspicuum est: quod legi vix potest. Dicamus ergo iuxta Hebraicum. Moris est scripturarum, vt postquam desperationem mentis humanæ læto nuncio subleuarint: rursum negligentes & nolentes agere pœnitentiam comminatione deterreant: ne bonitas Dei induret cor nostrum. Cuius rei vnum tantum ponamus exemplum. In centesimoquadragesimoquarto psalmo legimus: *Suauis dominus vniuersis, & miserationes eius super omnia opera illius*. Et post paululum: *Sustentat dominus omnes qui corruunt, & erigit omnes elisos. Oculi omnium in te sperant domine: & tu das escam eorum in tempore oportuno*. Cumque præmisisset, *custodit dominus omnes diligentes se*: ne negligentem faceret auditorem, intulit: *Et omnes peccatores disperdet*

E

det. Quia igitur consummato antichristo & parente eius diabolo, qui conculcabat vniuersam terram, præparandum (est vaticinatum) esse solium in misericordia: & eum qui sessurus sit in tabernaculo Dauid ex persona sanctorū, qui de Moab saluati sunt, & experimento suo eius didicere superbiam, propheta loquitur:

Σεπτ.

Audiuimus superbiam Moab, siue iniuriam, vt Lxx. transtulerunt. Quis enim hæreticorum non superbus est? qui ecclesiasticam despiciēs simplicitatem, ita habet ecclesiæ homines quasi bruta animalia, & intantum superbiæ, iniuriæque tumore erigitur, vt contra ipsum creatorem armet os suum, detrahens prophetis eius, quasi auctoritate testimonij euangelici, in quo

Ioan. 10. b

Saluator ait: *Omnes qui venerunt ante me, fures fuerunt, & latrones*: adeo vt Moysē quoque famulum Dei appellet homicidam, & Iesu filiū Naue detrahat, quasi homini sanguinario: qui tantæ sanctitatis fuit, vt ad imperium sermonis eius sol lunaq; cōstiterint: Et Dauid, de cuius

Iof. 10.

semine ortus est Christus, homicidam & adulterum vocet:

Matth. 1.

non respiciens eius pœnitentiam & mansuetudinē, qua Dei clementia comparatur. Sed quamuis superbus sit & arrogans & furibundus exultet: tamen plus audet, quā eius patitur fortitudo. Idcirco Moab vlulabit ad Moab, id

F

est, alter ad alterum: omnes videlicet hæreticorum & secularis sapientiæ diuersitates contra se mugient, cum in tormentis fuerint. Quam ob rem his qui muros habent non

3. Reg. 6. a

quadris ædificatos lapidibus, de quibus templum ædificatum est: & in tantum politis, vt malleus & securis non sit audita in domo Dei: O vos ecclesiæ magistri, vel qui estis de Moab errore saluati, annunciate plagas suas, quibus hære-

חשבון

ticorum iaculis vulnerati sunt. Omnes enim cogitationes

Psal. 45. a

eorum, quod significat Esebon: non ad vrbis dominicæ habitationem pertinent, de qua scriptum est: *fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei*: sed suburbana sunt, vt ad vrbem domini pertinere credantur: quæ suburbana, Dei sunt deserta

שבמה

præsidia, siue diuino igne combusta, præcipue vinea Sabama, quæ interpretatur attollens altitudinem: eo quod in altū se erigat, & superbiæ suæ turrim vsque ad cœlum extruere conetur. Quod autem in Lxx. positum est, τοῖς κατοικοῦσι Δεσὲθ, id est, habitatoribus Deseth: in Hebraico non habetur: sed pro hoc legitur [a] חרשת: quod testam siue coctum la-

a hareseth

terem significat.

a ¶ *Domini gentium exciderunt, &c. vineam Sabama inebriabo te, &c.* Suburbana Esebon, de quibus supra diximus, deserta sunt: & vinea Sabama, quæ interpretari potest, non solum extollens altitudinē, sed & conuersio aliqua, quia videtur in regione Moabitica ad dominū seruitutem aliqua ex parte velle conuerti. Huius igitur vineę Sabama, domini gentium, apostoli, & apostolici viri, flagella & propagines penitus absciderunt: ne ex aliis hæresibus, aliæ nascerentur hæreses, & infinita errantiū fieret multitudo. Et non solum exciderunt propagines Sabama: sed *vsque ad Iazer peruene-*

יעזר

runt, quę interpretatur fortitudo eorum: hoc est, ad fortissima quæque dogmata hæreticorum & dialectica arte constructa in quibus robur sui habere videbātur erroris: & intantum eorum mucro bacchatus est, vt nouissime errarent in solitudine; & quem interficerent non haberent. Cumq; illi exciderent flagella eius: tamē vitio radicis pessimę, propagines aliquæ remanserunt. Domini autē gentium transierunt mare, hoc est tentationes sęculi huius, de quibus in

Psal. 68. d

psalmo legimus: *Veni in profundum maris, & tempestas ab-*

Heb.

valde. Superbia eius & arrogantia eius, & indignatio eius plus quam fortitudo eius. Idcirco vlulabit Moab ad Moab, vniuersus vlulabit: his qui lætantur super murū cocti lateris, loquimini plagas suas: quoniam suburbana Esebon deserta sunt vinea Sabama.

[a] Domini gentium exciderūt flagella eius, vsq; ad Iazer peruenerūt. Errauerūt in deserto, propagines eius relictæ sunt, trāsierūt mare. Super hoc plorabo in fletu Iazer vineam Sabama: inebriabo te lacryma mea Esebō & Eleale: quoniā super vindemiā tuā, & super messē tuā vox calcantium irruit. Et auferetur lætitia & exultatio de Carmelo, & in vineis non exultabit, neq; iubilabit: vinum in torculari non calcabit qui calcare consueuerat, vocem calcantium abstuli: [b] Super hoc vēter meus ad Moab quasi cithara sonabit:

Sept.

est valde: superbia eius & iniuria eius & furor non sicut diuinatio tua: non sic vlulabit Moab: siquidem in Moab omnes vlulabunt: habitatoribus autem Deseth meditaberis, & non confundaris, campi Esebon lugebunt vinea Sabama.

G

sorbuit me. Et in alio loco: *Qui descendunt mare in nauibus, facientes operationes in aquis multis: ipsi viderunt opera Do-*

Psal. 106. c

mini, & mirabilia eius in profundo. Isti ergo transierunt mare, vt opera Domini, & mirabilia eius in profundo tentationum conspicerent, dum liberantur ex eis. Itaque sermo propheticus plangit fortitudinem hæreticorum, id est, Iazer, & vineam Sabama, quæ se extullit contra scientiam Dei. Et *inebriabo te lacryma mea Esebon*, cogitationes scilicet eorum: *& Eleale*: quibus ad excelsa

אלעלה

conscendunt. Cur autem plangit Iazer vineam Sabama, & inebriat Esebon, & Eleale lacrymis suis? vt, dum ipse plorat, & illos plorare doceat. Quoniam inquit, super vindemiam tuam & super messem tuam vox calcantium irruit. Vinea enim Moabitarum propter viciniam loci talis est, qualis & vinea Sodomorū, de qua dicitur: *De vinea enim Sodomorum vinea eorum, & propago eorum de Gomorra*. Et in

Deut. 32. e
Sec. lxx.

septuagesimoseptimo Psalmo, legimus de Ægyptia vinea, quā Deus percussit grandine. Messes quoque Moabiticæ nascuntur in vallibus, quę appellantur Raphaim: falsaque vindemia eius est vineæ, de qua supra dicitur: Domini gentium exciderunt flagella eius. Ista enim cōterunt vuas amarissimas, & suis calcant pedibus: ne draconis de eis exprimantur venena, & omnes interficiantur bibentes, Auferetur quoque lætitia & exultatio hæreticorum, qua ante gaudere consueuerant, vt postquam egerint pœnitentiam, illud mereantur audire: *Beati lugentes,*

H

quoniam ipsi consolabuntur. Quodque addidit, de Carmelo,

Matt. 5. a
כרמל

hoc significat, non quod hæretici vere Carmelum habeant, id est, spiritalis circumcisionis notitiam: sed quod falso habere se iactent. Cumque succisæ fuerint vineæ, & ablata lætitia, & exultatio de falsi numinis scientia: nunc nullus erit de pristinis calcatoribus, qui calcet vuas, quas ante calcauerat: & vox eorum æterno obmutescet silentio.

b ¶ *Super hoc venter meus ad Moab, &c.*] Destructo errore Moabitico, imo falsa lætitia in luctū lacrymasq; mutata: venter meus prophetæ (qui instar citharæ musica arte compositus est, & qui de Dei timore concipiens, multos liberos procreauit: ita vt nulla sit chorda, quæ non reddat sonum suum) resonabit luctum agentis pœnitētiam Moab, *& omnia viscera mea ad murum cocti lateris*, pro quo interpretatus est Theodotio, ad murum dissipatum: Omnia enim contrariorum præsidia, in quibus antea confidebant, destruentur & corruent. Hæc sunt autem viscera, & interiora prophetę, de quibus & Dauid dicebat in Psalmo: *Benedic anima mea*

Psal. 102.

domino: & omnia interiora mea nomen sanctum eius. Quomodo enim cithara non emittit vocalem sonum atque compositum, si saltem vna chorda rupta fuerit: sic spiritalis venter prophetæ, si vna in eo virtutum chorda defuerit, nō poterit melos dulce resonare: nec ad latericium murū cunctis clamare visceribus. Philosophorum quoq; sententia est, hęrere sibi virtutes, & Apostoli Iacobi, vt cui vna defuerit, huic

Iacob. 2. b

omnes deesse virtutes. Cum autē intellexerit Moab frustra se in his quæ prius putabat excelsa, dogmatibus laborasse: ingredietur ad sancta sua, non quæ per se sancta sunt: sed quæ sancta errans arbitrabatur, & auxiliū inuenire non poterit. Vel certe deserto errore mendacii ad sancta ecclesiæ intrare conabitur, vt sua ea faciat, & oret, & obsecret, sed non præualebit: Neq; enim statim, vt voluerimus, perfectam possumus capere virtutē. Quodq; infert, *Hoc verbū quod locut⁹ est domin⁹ ad Moab ex tūc*: procœmiu, in quo dixerat: verbū cōtra

A Moab siue onus, sciamus epilogum redditum: vt quod ibi cœperat, hic compleuerit. Ex tunc autem intelligendum, ex quo cœpit ad eum loqui, vt omne quod dixit, vnum verbum Dei sit, id est, vna sententia. Porro iuxta LXX. qui interpretati sunt: Interiora prophetæ quasi murum renouata à Deo: & erubescere eum, id est, Moab, & intrare ad aras, & ad ea, quæ manu facta sint ita disserere possumus, vt dicamus semper prophetæ renouari viscera: & à Deo fieri fortiora: vt aduersarij confundantur: & ea quæ humana manu fabricata sunt cassa intelligant, & nihil ad salutem proficientia.

sonabit: & viscera mea ad murum cocti lateris. Et erit cum apparuerit quod laborauit Moab super excelsis suis, ingredietur ad sancta sua, vt obsecret, & non præualebit. Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc. a Et nunc locutus est dominus: dicens: in tribus annis quasi annis mercenarij auferetur gloria Moab super omni populo multo: & relinquetur paruus & modicus, nequaquam multus.

Onus

a ¶ *Et nunc locutus est Dominus, dicens: In tribus annis quasi annis mercenarij auferetur gloria Moab, &c.*] Tres anni in quibus auferetur gloria Moab super omni populo eius multo, vel diuitiis multis, vt LXX. transtulerunt, mystice intelligendi sunt. Sicut enim misericordia Domini in ponderibus est, atque mensura: sic & cruciatus ac supplicia habent mensuram suam: vt postquam tres anni transierint, in quibus relinquetur paruus, & modicus, & nequaquam multus, tunc inglorius esse desistat.
Ezech. 4. b Et hoc notandum, quod iuxta Ezechielis prophetiam: quando dies pro annis numerantur Israeli, hoc est decem tribubus, quæ maiora peccauerant: supputentur in pœnis, anni trecenti nonaginta, vt in Hebraico continetur: non
Sap. 6. a centum nonaginta, vt vulgata editio habet: & Iudæ, in quo
Luc. 12. f erat templum Dei, anni quadraginta. Qui enim paruus est meretur misericordiam: *Potentes autem potenter tormenta*
B *patientur.* Et *seruus, qui scit voluntatem Domini sui, & non facit eam, vapulabit multum.* Moab igitur, quia externus erat, nec de populo Dei, sed relicto errore conuersus non annis pluribus, sed tantum tribus, paruus, & modicus, & inglorius relinquetur. Isti sunt anni, de quibus & alibi legimus: C
Recordamini dierum seculi. Et iterum: *Cogitaui dies antiquos, & annos æternos in mente habui.* Psal. 76. b
Si enim vmbræ & exemplaribus seruiebat iuxta carnem Israel: & omnis eorum solemnitas futurorum erat typus: quare non & anni præsentis temporis, futura tempora præfigurent? de quibus & in alio loco legimus: *Quid facietis in diebus conuentus, & in diebus festiuitatis domini?* Osee 9. a
Quodq; iungitur: Quasi anni mercenarij: hoc ostēdit quod falsa doctrina pro lucro cuncta faciat atque compendio. Omnis enim *mercenarius, & qui non est pastor, cuius non* Ioan. 10. b
sunt oues propriæ: cum viderit lupum venientem fugit, quia mercenarius est, & oues ad eum non pertinent. Quam ob rem Exod. 12. f
puto aduenam & mercenarium de sanctis non comedere, nec seruos sanctorum esse participes. Nō enim ob dilectionem domini, sed ob mercedē cuncta faciunt, qui comedunt domos viduarum & proprios abducunt greges, vt lanis eo- Matt. 12. d
rum vestiantur, & lac mulgeant. Quod de doctrina diximus mercenaria, referamus ad cætera. Si præbeo elemosynam, vt glorificer ab hominib. recepi mercedē meā, & mercenarius appellandus sum. Si castum esse me simulo, & aliud est in conscientia mea: habeo non gloriam mercenarij, sed supplicia peccatoris. Et in comparatione duorum malorum, leuius malū est aperte peccare, quam simulare & fingere sanctitatem. Verum & in hoc profectus est Moab, vt qui prius multos erroris sui habebat comites, postea redigatur ad paucos, vel qui prius multus erat in diuitiis peccatorum, D
post pœnitentiam paruus & pauper sit in malitia.

Commentarij sexti in Esaiam

FINIS.

DIVI

E G

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SEPTIMVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM,

Prologvs.

SEptimvs *Liber, idem iuxta anagogen secundus est, imò extremus. In hoc enim decem visionum tropologica explanatio terminatur: quem cum tuis Eustochium precibus, & Christo auxiliante compleuero, veniam ad octauum: & vtramque explanationem iuxta priores vsque ad quartum, libros pariter explicabo.*

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM LIBER SEPTIMVS.

Cap. XVIII.

ONvs Damasci. b Ecce Damascus desinet esse ciuitas: & erit sicut aceruus lapidum in ruina. Derelictæ ciuitates Atoer gregibus erunt, & requiescent ibi, & nō erit qui exterreat. Et cessabit adiutorium ab Ephraim: & regnum de Damasco, & reliquiæ Syriæ, sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum. c Et erit in die illa, attenuabitur gloria Iacob: & pingues carnes eius tabescent. Et erit sicut congregans in messe quod restiterit: & brachium eius spicas leget: & erit, sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, & sicut excussio oliuæ, duarum, aut trium oliuarum in summitate rami: siue quatuor, aut

Cap. XVIII.

ONvs *Damasci.*] Symmachus & Theodotio, assumptio Damasci, Lxx. verbum contra Damascum, addentes de suo, quod & in Moab fecere principio. Damasci primū [דמשק] [Genes. 15.a] nomē in Genesi legimus: Qui ante Isaac fuit vernaculus Abraham, & putabatur hæres, nisi esset Saræ filius ex promissione generatus. Interpretatur autem, aut sanguinis osculum, aut sanguinē bibens, aut sanguis cilicij, quæ omnia populo conueniunt ethnicorū, qui ante fidem Christi amicus erat sanguinis, & crudelitatis, & digna opera planctu agebat [2. Par. 24.f] & sacco. In dierū Libro narrat historia, quod impleto anno ascēderit contra Ioas regē Iudæ [F] exercitus Syriæ: & venerit in Hierusalē, & omnes principes populi interfecerit: cunctáque prædā miserit regi Damasci, qui cū paucis viris venerat: & Deus tradiderat in manu eorū multitudinē magnā nimis: eo quod reliquissent dominū Deum patrū suorū. Quod iuxta anagogen & futurorū typū considerandū est vtrū ad tempus dominici aduentus referre valeamus. Post finē enim anni acceptabilis, in quo à Saluatore est euangeliū prædicanī, ascendit de Damasco gentium exercitus in paucis viris cōtra Iudā & Hierusalē, qui reliquerant dominū, & omnes eorum legis ac propheatarū abstulere diuitias, & miserunt regi Damasci, viris scilicet ecclesiasticis, & doctrinæ euāgelicæ, qui ad cōparationē totius mūdi, adhuc tunc infidelis, & in toto orbe dispersorū Iudæorum, pauci erant: & tamen dominus tradidit Hierusalē in manibus eorū, eo quod dereliquissent Dei filiū, qui per prophetas [Act. 13.b] ante prædictus est. Ego ob hanc causam reor, & Saulum qui [Act. 9.a] postea Pauli ex virtute nomen accepit, quia æmulator erat legis, ipsse Damascum, & cōtra credētes ex gentibus pugnare voluisse, ibique superatum, eos secutum qui in Damasco versabantur: vt inde rursum Hierusalē Iudæos expugnatu- [2. Par. 24.] rus ascenderet. Nec alicui videatur esse contrariū, si in Paralipomenō libro læta de Damasco & nūc in Esaia tristia prædicentur: quia & de ipso Israel, qui certe portio Dei est, nūc [Eph. 2.b] aduersa, nunc prospera nunciantur. Et quomodo est Israel iuxta carnem, & ad gentes dicitur: vos gētes iuxta carnem, qui dicimini præputium ab ea quæ appellatur in carne circumcisio: sic econtrario est Israel iuxta spiritum, & sunt gētes iuxta spiritum, & inter cæteras gentes est Damascus iuxta spiritum: ne tantum Iudaicis fabulis acquiescamus.

b ¶ *Ecce Damas.* &c.] Sicut in titulo demonstratum est, per Damascū vocatio gentiū significatur, quæ amabant & bibebāt sanguinē, quæ post quā in Christum crediderint, pristinæ cōuersationis ciuitates esse desistent: & erunt sicut aceruus lapidū in ruina. Quomodo enim aceruī lapidum, qui in agris dispersi sunt, in vnum tumulum comportantur, sic de vniuersis nationibus aceruus credentiū congregatus est in ruina populi Iudæorum, illis cadentibus, & nobis surgētibus. Derelictæ quoq; ciuitates ἀροηρ, id est, myricæ, ecclesiasticis gregibus erunt: vt quas Iudæi deseruerunt: nos incolamus, siue destructa idololatria extruetur euāgeliū: Hoc & nostris tēporibus videmus esse completum. Serapiū Alexandriæ, & Marnæ templum Gazæ, in ecclesias domini surrexerunt, & ciuitates Aroer euāgelicis gregib⁹ præparatæ sūt. Aroer, id est, myricæ, nascuntur in desertis locis: iuxta illud quod scriptū est in maledictione eius hominis, qui cōfidit in homine, & à domino recedit cor eius. [a Aroer.] [Hier. 48.a] *Erit*, inquit, *quasi myricæ in deserto, & nō videbit bonum cum venerit, sed habitabit in siccitate, in deserto, in terra salsuginis & inhabitabili.* Alij vero dicunt ex hac arbore maleficis artibus μισεῖν, id est est, odia concitari. Ergo qui prius erāt in deserto gētilium, & in odio nominis Christiani, Christi gregibus seruient: qui requiescent in eis, & nō erit qui exterreat, quia dominus habitabit inter eos, & præsente pastore, lupum timere non poterunt: [H] *Tunc cessabit adiutorium Dei ab Ephraim*, qui in hoc loco intelliguntur scribæ & pharisæi, iuxta Oseæ prophetiam, qui contrarios po- [Osee 5. & 6.] pulo Dei Ephraim nominat. *Et regnum cessabit à Damasco*, vt nequaquam peccatum, & peccati princeps diabolus regnet in Damasco, quæ prius sanguinem diligebat: sed reliquiæ Syriæ, id est, eorum, qui ex gentibus crediderunt, sint sicut prius fuerant filij Israel, ablato ab illis regno Dei, & tradito *gentibus, quæ faciunt fructum eius*, sicut dominus [Matt. 21.d] Deus exercituum locutus est per omnes prophetas suos. [Rom. 11.b]

c ¶ *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Iacob*, &c.] Postquā reliquiæ Syriæ fuerint, sicut quōdā fuerat gloria filiorū Israel, & delicto eorū salus gentibus data: tunc attenuabitur omnis gloria Iudæorum, qua gloriosi erāt in vniuerso orbe: & pingues carnes eorū tabescēt: nō habentiū prophetas, non signa atq; virtutes, nō præsens auxiliū Dei, nō sacerdotij dignitatē: sed omne corpus gentis eorū emarcescet: & redigetur ad nihili. Cumque dicatur de vocatione gentiū: *Messis multa, operarij autem pauci*: illi pauperes, messis reliquias, quæ per apo- [Matt. 9.d] stolos saluatæ sunt, & rarissimas spicas legent, non de montinis & erectis locis, sed in valle Raphaim, id est, in literæ vi- [רפאים] litate. Et cōsidera quod Raphaim, qui gigantes interpretantur, sicut supra Ephraim, pharisæos scribasq; significet. Deniq; Lxx. pro valle Raphaim φάραγγι στερεᾷ, id est, vallē durā interpretati sunt: vt duritiā cordis Iudaici exprimerent. De quorū humilitate eligūtur quasi in stipula spicæ, & quasi in vindemia racemi, qui saluati fuerint: & sicut excussio oliuæ, duarū, aut trium oliuarū, siue quatuor, aut quinque. Quādo enim venit percussio populi Iudæorū, oliua illa populi Israel,

aut quinq; in cacuminibus eius fructus eius, dicit Dominus Deus Israël. a In die illa inclinabitur homo ad factorem suum: & oculi eius ad sanctum Israël respicient. Et non inclinabitur ad altaria quæ fecerunt manus eius, & quæ operati sunt digiti eius: non respicient lucos & delubra.

HEB.

b In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, sicut aratra & segetes quæ derelictæ sunt à facie filiorum Israël. Et eris deserta, quia oblita es Dei saluatoris tui: & fortis adiutoris tui nō es recordata. c Propterea plantabis plantationem fidelem, & germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, & mane semen tuū florebit: ablata est messis in die hæreditatis, & dolebit grauiter.

SEPT.

In die illa erunt ciuitates tuæ drelictæ, sicut dereliquerunt Amorræi & Euæi à facie filiorum Israël. Et erunt desertæ: quia dereliquisti Deum saluatorem tuum: & domini auxiliatoris tui non es recordata: Ideo plantabis plantationem infidelem, & semen infidele: & in die qua plantaueris, errabis. Si autem mane seminaueris, florebit in messem in die hæreditatis: quando sicut pater hominis dat hæreditatem filiis suis.

d Væ multitudo populorum multorum, vt multitudo maris sonantis, & tumultus turbatum, sicut sonitus aquarum multarum. Sonabunt populi, sicut sonitus aquarum inundantium: & increpabit eum, & fugiet procul: & rapietur, sicut puluis montium à facie venti: & sicut turbo coram tempestate. In tempore vesperæ, & ecce turbatio: In matutino, & non subsistet Hæc est pars eorum quæ vastauerunt nos, & sors diripientiū nos.

CAP-

A

Num 26 f · 3. Reg 24. b · Act 11. a · Matth. 17. a · Marc. 5. d · Act. 1. d

quæ sub Moysi sexcenta millia habuit armatorū, & sub Dauid, numerante Ioab, innumerabilē populū, vix paucos fructus offerre potuit domino Saluatori: duas oliuas, Paulum, & Barnabā: & tres oliuas, Petrum, & Iacobum, & Ioannē, qui & in mōte trāsfiguratū dominū conspexerunt: & ad archisynagogi filiā ire cum domino meruerūt. Quatuor autem & quinque oliuæ, reliquos nouē faciūt apostolos: in quibus Iudæ proditoris locū Matthias obtinuit, qui vtriq; pro diuersitate gratiarum, quæ nobis ignota est: in quatuor, & quinque oliuas separati sunt: vt euangeliorum numerum, & legis in se volumina demonstrarent, quasi prædicatores vtriusque instrumenti.

a ¶ *In die illa inclinabitur homo ad fa.* &c.] In illo tempore quando de populo Israel, cui prius dicebatur: *Oliuam fructiferam vocauit te Dominus Deus tuus*: & de qua in psalmis legimus: *Filij tui sicut nouellæ oliuarū in circuitu mensæ tuæ*: pro siccitate gratiæ spiritualis, vix duas oliuas, & tres aut quatuor, aut quinq; dominus esuriens repererit, subintrabit gētiū plenitudo: nequaquam ad idola manufacta; sed ad Deum suum inclinabitur: & respiciēt sanctū Israel: & aras, lucosque, ac delubra cōtemnent: scientes illud scriptum: *Omnis plantatio, quam non plantauit cælestis pater, eradicabitur.*

Hier. 11. c · Psal. 127. a · Matt 15 b

b ¶ *In die illa erūt*, &c.] Quomodo sub Moyse & Iesu filio Naue, Amorræi & Euæi, siue cæteræ gentes, quæ habitabāt in terra repromissionis, dereliquerūt vomeres & segetes, & aceruos in agris, atq; fugerunt, ne ab hostibus occuparentur;

B

sic terra Iudæa & omnes vrbes illius ob ustissimæ, Romanis Judæam vastantibus & obsidentibus Hierusalē, à suis habitatorib. derelictæ sunt. Et fit apostropha ad ipsam terrā Iudææ, id est, ad eos qui habitabant in illa. Hæc autem vniuersa perpessa es: *quia oblita es Dei saluatoris tui*, qui interpretatur Iesus, quem tibi venturū lex, & prophetæ iugiter nūtiabant: & fortis adiutoris tui, qui tuus semper opitulator fuit, non es recordata. Causa ergo desertarum vrbium Iudææ, obliuio Saluatoris est, qui in principio huius prophetæ dixerat, *Israel me non cognouit, & populus meus non intellexit.*

c ¶ *Propterea plantabis plantationē*, &c.] Pro eo quod nos iuxta Aquilā & Symmachū & LXX. interpretati sumus, in die hæreditatis, quod Hebraicè dicitur b ביום נחלה legi potest in Hebraico, in die pessima. Et pro eo quod Aquila & Theodotio interpretati sunt, & dolebit homo, nos docti ab Hebræis, pro homine qui lingua eorū dicitur, c אנוש interpretati sum⁹ d אנוש, id est, grauiter. De cuiusverbi ambiguitate si vitæ huius spatium fuerit, in Hieremia plenius differemus, vbi iuxta LXX. dicitur. *Et homo est, & quis cognoscet eum?* Dicam ergo quod proposui. Quia oblita es terra Iudæa Dei saluatoris tui, & eius, qui tibi semper præbuit fortitudinē, nō es recordata, propterea plantabis quidē plantationē fidelem, siue vt Aquila & Theodotio interpretati sunt, pulchrā: aut vt Symmachus, bonam, vnū Deum prædicans: sed germen alienum seminabis, non recipiens patrē, quia non recipis filium. Qui enim credit in patrē, credit & in filium. Et quia germē alienū blasphemiæ cōtra Iesum seminasti in synagogis satanæ; ideo nō vindemiabis vuā, sed labruscam. Cumq; visum fuerit florere germen tuū, & aliquā habere pietatis vmbram,

b beiom nahala. · c enos. · d anous.

C

Rom 9. a

dum homines ab idolis retrahis: tamen quando ad fructus veneris colligēdos, in die hæreditatis dolebis grauiter, cernens gentiū populū tibi esse prælatum. Vnde & Apostolus loquitur: *Tristitia mihi est magna, & indesinēs dolor cordi meo: Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei iuxta carnem, qui sunt Israelitæ: quorum est adoptio filiorum, & legislatio, & gloria, & testamētū, & repromissiones: quorū patres*, & cætera: Quod non solū Paulus, sed & omnis sanctus loquitur, volens cum ramis oleastri etiam radicem saluam esse. Hereditas autē illa est, quā à domino consequimur: de qua Apostolus ait: *Diuisiones autē gratiarū sunt, idē autem spiritus: & diuisiones ministeriorum, idem autem dominus: & diuisiones operationū sunt, idē autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Miretur quispiam, cur pro plantationib⁹ pulchris & bonis, quod Aquila & Theodotio ac Symmachus interpretati sunt, nós fidelē plantationē dixerimus. Verbū Hebraicum e נאמנים: si per f א literam scribatur, *neemanim*, id est fideles sonat: Si vero per g ע, & dicatur h נעמנים: pulchrā: significat, vnde & Noemi, quæ hac litera scripta est, loquitur in Ruth: Nolite vocare me i נעמי, id est, pulchram, sed vocare me k מרא, id est, amaram.

1. Cor. 12. a

e neemanim. · f aleph. · g ain · h naamanim · Ruth. 1. d · i Naomi · k mara

d ¶ *Væ mul.* &c.] Supra legimus sub nomine Damasci, vocationē gentium, & abiectionē Iudæorū: & per apostolos atq; in apostolis, paucorum de Iudæis credentiū

Cap eod.

D

electionē. Et quoniā ad comparationem totius mūdi & vniuersarum gentium, parua pars populi credidit Christiani, de quibus supra dictū est: Et reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorū Israel erunt. *Multi enim vocati, pauci vero electi.* Et: *Non est omniū fides*: Nunc consequēter infertur non planctus, sed his gentibus, quæ credere noluerunt, & persecutæ sunt populū Christianū: Cōparanturque vndarum molibus, & frementi mari, & quātum in se est, cuncta opprimere & occupare cupiēti. Sonabūt enim populi in spectaculis theatralis luxuriæ & amphitheatri crudelitate, & circi furoribus, sicut sonitus aquarū inundantiū, quando consona impietatis voce blasphemāt, & dicūt Christianos ad leones & bestias proiici, & cætera huiuscemodi. Sed illis instar maris furētibus, increpabit dominus auctorē seditionis eorū, & fugabit eum à suo populo: Et sicut puluis motus in mōtib⁹, quāto excelsior est, tanto fortius rapitur: & sicut turbo qui de terra cōsurgit, subita tēpestate fertur in sublime: Ita & ille raptus, à Dei populo separabitur ac fugiet, ne in abyssos religetur. Cumque dies consummationis aduenerit, quod interpretatur vespera: tūc erit turbatio, sua peccata noscentis. Et in tēpore matutino, die videlicet resurrectionis, nō subsistet: quod LXX. trāstulerūt, non erit. Sin autē non erit: quid respondebūt qui diabolo dant pœnitentiā, & illi, quantū in se est, archangeli cum fastigiū pollicentur? Hæc est pars eorū, qui vastauerunt nos, & sors diripientium nos. Hæc vel populus loquitur Christianus, vel propheta ex persona credentis populi: quod interitū sempiternum persecutores eorum habitaturi sint: qui exilijs, carceribus, bonorum proscriptionibus oppresserunt sanctos Dei, & æterna supplicia possessuri sunt.

Cap. eod. · Matt. 22 b · 2. Thess. 1. a

Cap. XVIII.

Heb.

VÆ terræ cymbalo alarũ, quæ eſt trãs flumina Æthiopiæ, qui mittit in mari legatos, & in vaſis papyri ſuper aquas: ite angeli veloces ad gentem conuulſam & dilaceratam: ad populum horribilẽ, poſt quẽ non eſt alius: ad gentem expectantẽ, expectantẽ & conculcatam: cuius diripuerunt flumina terram eius. Omnes habitatores orbis qui moramini in terra: cum eleuatũ fuerit ſignum in montibus videbitis, & clangorẽ tubæ audietis.

Sep.

VÆ terræ nauiũ alarum trãs flumina Æthiopiæ, qui mittis in mari obſides, & epiſtolas biblinas ſuper aquam: ibunt enim nuncij leues ad gentem excelſam, & peregrinum populum, & peſſimum, qui eſt trans eum: gens abſque ſpe & conculcata: nunc flumina terræ omnis, ſicut regio quæ habitatur, habitabitur regio eorum: quomodo ſi ſignum de monte eleuetur, & tubæ vox audiatur.

b Quia hæc dicit Dominus ad me: quieſcam, & cõſiderabo in loco meo, ſicut meridiana lux clara eſt, & ſicut nubes roris in die meſsis. Ante meſſem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinauit: & præcidẽtur ramuſculi eius falcib⁹: & quæ derelicta fuerint, abſcindẽtur, & excutiẽtur. Et relinquentur ſimul auibus montiũ & beſtiis terræ, & æſtate perpetua erũt ſuper eum volucres, & omnes beſtiæ terræ ſuper illum hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituũ à populo diuulſo & dilacerato: à populo horribili, poſt quẽ nõ fuit alius, à gẽte expectãte, expectante & cõculcata: cuius diripuerunt flumina

Capvt XVIII.

E VÆ terra cymbalo alarum, quæ eſt trans flumina Æthiopiæ, &c.] Vtramq; editionẽ poſui in propheta obſcuriſſima, ne quid volẽtibus intelligere quod ſcriptũ eſt, deeſſe videatur. Simulque vehementer admiror eos, qui fidem noſtram, & ſpem Chriſtianam arbitrantur ſimplicitate contentã: quia ſcriptum eſt: *Mandatum Dei lucidum illuminans oculos* [Iſai. 28.b]: Nec plus debere nos quærere, quam vt fiant quæ præcepta ſunt: cum idcirco & omnis ſcriptura & prophetæ ſpecialiter, futurorum myſteriis inuoluti ſint: vt prouocẽt ad intelligentiam, & ad illud quod in euangelio dicitur [Luc 11.b]: *Petite, & accipietis: quærite, & inuenietis: pulſate, & aperietur vobis.* Quia ergo iuxta hiſtoriã, & id quod in Hebræo cõtinetur, in quinto libro expoſui: nunc quid mihi iuxta anagogen videatur, ediſſeram. Prudens forſitan lector inquirat, quid ſibi velit in viſione vel onere Damaſci, alarũ cymbalum, & cætera quæ ſequuntur. Poſtquam de vocatione gentium dictum eſt, de abiectione Iudæorum, & electione eorum, qui per Apoſtolos crediderunt, & poſtea de gentium multitudine & perſecutoribus, qui maris fluctibus comparati ſunt: ſequebatur, vt de hæreſibus quoque eorum qui eccleſiam vexauerũt F & hucuſque Populantur, ſermo propheticus nunciaret: qui dormiente patrefamilias, in agro eccleſiæ ſuperſeminauerunt zizania [Matt. 13.d]: Et dicuntur cymbalum charitatem Dei nõ habentes, iuxta illud Apoſtoli [1.Cor 13.a]: *Si linguis hominum loquar, & angelorum; charitatem autem non habeam, factus ſum velut æs ſonans, aut cymbalum tinniens.* Et non ſolum cymbalum rauco concrepans ſonitu, ſed propter leuitatẽ ſermonis hæretici in diuerſa currentis, alarum cymbalum dicuntur: ſiue iuxta LXX. πτέρυγας πλοίων, id eſt, alæ nauium: qui magna mercimonia promittentes, nauigãt in ſæculi iſtius fluctibus. Alas autem nauium, vela quibus ſuſpenduntur & trahũtur, intellige. Et pulchre alas dixit nauium: omnis enim hæreticus pollicetur excelſa: & cũ alas habere ſe iactet, tamen hæret in ſalſis fluctib⁹, & procul nõ recedit à terra: in medioque curſu patitur repẽte naufragium. [צלצל כנפים] Vnde Aquila pro cymbalo, vmbra alarum interpretatus eſt: non enim habent alas, ſed alarum ſimilitudinem. Quodq; infert: *Quæ eſt trans flumina Æthiopiæ*, hoc ſignificat, quod impietate ſua omnes vincãt hæretici. Verbi gratia: Dicit Epicurus nõ eſſe prouidentiam, & voluptatem maximum bonum. Comparatione huius ſceleratior Marcion, & omnes hæretici, qui vetus lacerant teſtamentũ. Cum enim recipiant prouidentiã, accuſant creatorem: & aſſerunt eum in pleriſque operibus erraſſe, & non ita feciſſe vt facere debuerat. Ad quam enim vtilitatem hominũ, ſerpentes, ſcorpios, crocodilos, & pulices, cimiceſque & culices pertinere? Iſti ergo trãs flumina Æthiopiæ ſunt: & mittunt in mari huius ſæculi legatos, id eſt, diſcipulos ſuos: qui eorũ portãtes volumina, recte vaſa papyri, id eſt chartacia, ſuper aquas portare dicũtur, quæ delẽtur velociter. Sicut enim libri iuxta aquas & humores cito obſcurantur, delentur, & pereunt: ita ſermo eorũ atque doctrina, cũ in principio aliquã viſa fuerit fortitudinem poſſidere, pertranſit & labitur. Itaq; per ironiã dicitur ad eos. O angeli hæreticorum, G ite veloces. Quos beatus Apoſtolus Paulus falſos Apoſtolos, operarios fraudulẽtos qui in Apoſtolos Chriſti transfigurẽtur, appellat [2.Cor. 11.a]. Et *ite ad gentẽ auulſam & laceratã.* Auulsã à Deo & hæreticorũ morſibus laniatã. Ad populum horribilem: Nihil enim horribilius blaſphemia quæ ponit in excelſum os ſuum. Poſt quẽ non eſt alter populus: omne quippe peccatum comparatũ blaſphemiæ, leuius eſt. Gentem expectantem, expectantem, & conculcatam. Nam omnes hæretici ſibi cœleſtia repromittunt, & pollicentur ingentia: & tamen à dæmonibus, cõculcantur. Cuius terram diripuerunt flumina, quæ non de cœlo habent aquas, ſed de terra. Quis enim angulus eſt, quæ extrema ſolitudo terrarum, ad quam nõ turbidus hæreticorũ ſermo perueniat? Itaque omnes qui habitant & morantur in orbe terrarũ, ad hæreticorum ſignum, quod quaſi in montib. eleuatum eſt, erigunt oculos ſuos, & clangorem tubæ, id eſt, doctrinæ eorum audiunt: Hæc iuxta Hebraicum. Cæterũ ſecundum LXX. planguntur alæ hæreticorum, quæ inſtar nauium per mare huius ſæculi volitant, & impietatem ſuperãt ethnicorũ, quos nunc Æthiopes ſcriptura cognominat: & dicitur ad doctrinam eorum, atque ſermonem: Qui mittis in mari huius ſæculi libros, obſides peruerſitatis tuæ, & epiſtolas ad decipiendos eos, qui lecturi ſunt: H Pergunt nuncij leues ad gentem excelſam, & peregrinum populum & peſſimum. Nullus enim eccleſiaſticorum tantum habet ſtudij in bono, quantum hæretici in malo: & in eo ſe lucrũ putant conſequi, ſi alios decipiant, & ipſi perditi cæteros perdant. Gens autẽ vocatur excelſa propter ſuperbiã: Et peregrina & peſſima, quia aliena à Deo eſt. Vere gẽs ſine ſpe & cõculcata: cuius flumina in tota terra imitãtur habitationem eccleſiæ, vt inueniãt ſibi hoſpitium & regionem in qua eleuẽt ſignũ doctrinæ ſuæ, in qua ſcripturarũ clangant tuba.

b ¶ *Quia hæc dicit Dominus ad me.* &c.] Quieſcit & contẽplatur Deus in loco ſuo, ſiue iuxta Aquilam, in firmamento, id eſt, in eccleſia, de qua Paulus Apoſtolus loquitur, *Columna & firmamentũ veritatis* [1.Tim. 3.d]. Cõtẽplatur autẽ ea, quæ fiunt in eccleſia, & ſicuti meridiana lux clara eſt, ita vniuerſa perluſtrat, iuxta illud quod in 18. Pſalmo, ſecundũ anagogen de ſole iuſtitiæ dicitur: *Nec eſt qui ſe abſcondat à calore eius.* [1.Cor 13.c] Et quomodo nubes roris in die meſſis, & in feruẽti æſtate gratiſſima eſt: ſic dominus habitatores eccleſiæ ſuæ refrigerat, quo præſente cũcta floreſcunt: Et antequã tẽpus cõſummationis adueniat: quia nũc ex parte cognoſcimus, & ex parte prophetamus [Philip. 3.c], multi perfecti reperientur: de quibus Apoſtolus loquitur: *Quotquot perfecti, hoc ſentiamus.* Ramuſculi autem qui inutiles ſunt, falcibus præcidentur, dicente in euangelio Saluatore: *Ego ſum vitis vera, & pater meus agricola eſt. Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum, & omnem qui fert fructum, purgabit eum, vt fructum plus afferat* [Ioan 15.a]. Et quæ præciſa fuerint, relinquẽtur auibus mõtium, & beſtiis terræ. Auibus quæ iuxta viam ſeminata populantur, & beſtiis quibus traditur anima nõ confitens Deum [Matt. 13.a], ita vt qui à domino præciſus fuerit & abiectus [Pſal. 73.b], de corpore illius quod eſt eccleſia, ſeparatus, tam in æſtate quam in hyeme, hoc eſt, in proſperis & in aduerſis, volucrum & beſtiarum manſio ſit,

A

2. Cor. 5. b

Sicut autem ij, qui inutiles sunt & infructuosi in ecclesia, amputatur & proiiciuntur, ne *modicum fermentũ totam massam corrumpat*: sic econtrario fieri potest, vt qui hæretico fuerant errore decepti, & auulsi à domino, atque lacerati, & horribiles ob blasphemiam frustraque mendacia præstolantes, & conculcati à dæmonibus, & à fluuiis in partes varias dissipati, cũ recordati fuerint Dei sui, & magistros pessimos dereliquerint, offerant munus domino exercituum, non alibi nisi in mõte Sion, & in specula, quod interpretatur ecclesia. Breuius dicimus, quia in libro explanationis historicæ multa iam diximus

flumina terram eius, ad locum nominis Domini exercituum, montem Sion.

CAPVT XIX.

ONus Aegypti. [a] Ecce dominus ascendet super nubem leuem: & ingredietur Aegyptum: & mouebuntur simulacra Agypti à facie eius: & cor Agypti tabescet in medio eius. Et cõcurrere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios: & pugnabit vir contra fratrẽ suum: & vir cõtra amicũ suum: ciuitas aduersum ciuitatem, regnũ aduersus regnũ. Et disrumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius: & cõsilium eius præcipitabo: & interrogabunt simulacra sua & diuinos suos: & pythones & ariolos. Et tradam Aegyptum in manus dominorum crudelium: & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum. [b] Et arescet aqua de mari:

CAP. XIX.

ONus Ægypti,] Symmachus & Theodotio, assumptio Ægypti: Lxx. ὅρασις αἰγύπτου, id est, visio Ægypti: Vbi in Hebræo scriptum est a משא מצרים, quod nos interpretati sumus, onus vel pondus Ægypti, pro quo Aquila transtulit ἆρμα αἰγύπτου.

a massa Misraim.

Possumus dicere ab eo quod tollat propheta, & portet iugum domini, eum extitisse condignum, qui prophetiam Ægypti cerneret, siue portaret. Vnde miror Lxx. & in Babylone pro pondere interpretatos visionem: & in Philistim, & Moab, & Damasco, verbum: & nunc in Ægypto, visionem: cum in Hebræo in omnibus his non verbum & visio, sed b משא, id est, onus pondusque ponatur. Quod autem Symmachus & Theodotio λῆμμα, id est, assumptionem semper interpretati sunt: hoc scire debemus, accepisse prophetam à domino gratiam spiritualem, vt Ægypti sacramenta cognosceret, siue oculis mentis aspiceret, vt Lxx. transtulerunt. Non est autem Ægyptus ista, quam Iudæi putant, sicut arbitratus est Iosephus, qui in lib. antiquitatum refert. Oniam sacerdotem Esaiæ implesse vaticinium, vt in territorio Heliopolitano, quod Ægypti νόμον vocant, extrueret templum ad similitudinem templi Dei & altare. Esto enim, concedamus hæc dicta de Onia & altari, quod in Aegypto extruxit: quæ erunt quinque ciuitates, quæ in Ægypto loquantur lingua Chananitica: ex quibus vna iuxta Lxx. appellatur ἀσεδὲκ iuxta alios interpretes, ciuitas Ar, siue Ares, vel ciuitas solis? Et quis erit Saluator, qui missus est Ægyptiis, vt saluaret eos, & dominum cognoscerent Ægyptij, quando coluerunt eum in hostiis & muneribus, & vota soluerunt, quando percussit dominus Ægyptum & sanauit eam? In quo tempore factum poterimus docere, vt fuerit via de Ægypto in Assyrios, & intrarint Assyrij in Ægyptum, & Ægyptij in Assyrios, & seruierint Ægyptij Assur? Quando Israel tertius in Ægypto fuit, & apud Assyrios quasi benedictio in medio terræ. Ita vt dominus diceret: *Benedictus populus meus Ægypti, & opus manuum mearum Assyrius?* Hæc ad Ægyptum istam quam Iudæi æstimant, nõ pertinere perspicuum est: Itaque locum istum, quem incolimus, & mundum qui in maligno positus est, Aegyptum possumus appellare: maxime quia c מצרים, quod dicitur Aegyptus, interpretatur θλίβουσα, id est, tribulans, siue ad angustiam redigens. Est tamen sciendum, multa oneris Aegypti, vel visionis ad Aegypti prouinciam pertinere, quæ vsque hodie habitatur & cernitur. Sed & in hoc & in aliis scripturarum locis pleraque ponuntur, quæ non possent stare iuxta historiam, vt rerum necessitate cogamur altiorem intelligentiam quærere.

b Massa.

B

Lib. 7. c. 30.

Infra in fine cap.

c Misraim.

a ¶ *Ecce Dominus ascendet super nubem leuem*, &c.] Pleraq; de prophetia Aegypti quam leuauit, vel vidit Esaias, in historica explanatione perstrinxi. Vnde nunc, iuxta tropologiam summa quæque carpenda sunt, *Ascendit Dominus super nubem leuem*, corpus sanctæ virginis Mariæ, quod nullo humani seminis pondere prægrauatum est, vel certe corpus suum, quod de Spiritu sancto conceptum est. Et ingressus est in Ægyptum huius mundi: statimque omnia Ægypti simulacra commota sunt: ita vt diuinationes & vniuersa fraus idololatriæ, quæ deceptum possidebat orbẽ, se fractam esse sentiret: intantum vt Magi de oriente docti à dæmonibus, vel iuxta prophetiam Balaam intelligentes natum filiũ Dei, qui omnẽ artis eorũ destrueret potestatẽ, venerint Bethlehem: & ostendente stella, adorauerint puerum. Tũc cor Ægypti omne contabuit: & Ægyptij contra Ægyptios surrexerunt, iuxta illud quod dominus loquitur in euangelio: *Nolite putare, quia veni mittere pacem super terram: nõ veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim diuidere hominẽ contra patrẽ suum, & filiam contra matrem suam, & nurum contra socrum suam.* Eo tempore & illud expletum est: Inimici hominis domestici eius. *Et pugnabit vir contra fratrem suum, & vir contra amicũ suum.* Fuerunt enim in vna domo separati, duo contra tres, & tres contra duos: & diuisus est pater contra filium, & filius contra patrem: *Ciuitas aduersum ciuitatem, & regnum aduersus regnum*: eorum, qui non crediderunt, aduersum eos, qui crediderunt, vel certe eorum, qui crediderunt, proximos suos saluare cupientium. *Et disruptus est spiritus Ægypti in visceribus suis*, vt nequaquam paria sentirent, sed spirituali contra se gladio separati, omne consilium suum præcipitatum esse cognoscerent, & nihilominus in errore pristino permanentes, ij qui fidei veritatem suscipere noluerant, interrogarent simulacra, & diuinos suos, & pythones, & ariolos. Cumque illi hoc fecerint, dominus tradidit eos in manu dominorum crudelium, iuxta illud Apostolicum: *Quos tradidi satanæ vt discãt non blasphemare*: quo seruitute durissima oppressi ad clementissimum dominum reuertantur. Pulchreque dæmones, crudeles dominos vocat: quibus nihil crudelius est. Rex quoq; fortis, qui dominus est eorum, perspicue diabolus intelligitur, quem & in euangelio dominus fortem vocat, quo vincto, & oppresso, vasa domus eius & præda diripitur.

C

Num. 24. c

Matt. 2. a

Ibid. 10. d

Mich. 7. b

Luc. 12. f

D

1. Tim. 1. d

Matt. 12. c

b ¶ *Et arescet aqua de mari*, &c.] Quando rex fortis & durus dominatus fuerit in Aegypto, arescet omnis doctrina & pulchritudo eloquentiæ secularis: & ipse fons fluuiorum omniũ diabolus, à quo oriuntur vniuersa mendacia, desolabitur: ita vt deficiant cætera flumina & riui, qui de turbidis Nili aquis implebantur. Calamus quoque & iuncus nimia siccitate marcescant. Pro iunco, papyrum Lxx. transtulerunt, de quo charta fit, addentes de suo ἄχορον τὸ χλωρὸν, quod in Hebraico non habetur. Cumq; ab eruditis quærerem, quid hic sermo significaret: audiui ab Aegyptiis hoc nomine lingua eorum omne quod in palude virens nascitur appellari. Calamus autem, iuxta tropologiam, est sermo vacuus, & nihil in se solidum habens: & papyrus, qui videtur quidem habere medullam, & non esse vacuus, & tamen fragilis est, citoque marcescit. Omnes quoque riui arefacto riuorũ capite siccabuntur, & quicquid prius aquis irrigabatur Aegyptiis, arefactum, non erit: ita vt mœreant Aegyptij piscatores, qui valde contrarij sunt piscatoribus domini: & lugeant qui mittebant hamum in flumen, & expandebant rete super faciem aquæ. Qui singulos quosque decipiunt, hamum mittũt in aquas turbidas. Qui autem plures simul, ita vt in synagogis satanæ loquantur publice, & populorum abducant greges: isti rete super aquas mittunt Aegyptias. Confundentur etiam hi qui operabantur linum, vt vestes facerent sacerdotum: plectentes illud & texentes subtilia: quod proprie ad dialecticorum artẽ pertinet. Pro subtilibus τὴν βύσσον, id est, byssum Lxx. transtulerunt: quod & ipsum in sacerdotum vestibus texitur. Quodq; sequitur: *Et erũt irrigua eius flaccentia, omnes qui faciebãt lacunas ad capiẽdos pisces*: hoc significat, quod

Alias ἄχει τὸ χλωρὸν

פשתים Pectentes aliter.

mari & fluuius desolabitur atque siccabitur: & deficient flumina, attenuabuntur & siccabuntur riui aggerum. Calamus & iuncus marcescet: nudabitur alueus riui à fonte suo: & omnis sementis irrigua siccabitur: arescet & non erit. Et mœrebunt piscatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandẽtes rete super faciem aquæ & emarcescent. Et confundentur qui operantur linum: plectentes, & texentes subtilia, & erunt irrigua eius flaccentia: omnes qui faciebãt lacunas ad capiendos pisces. Stulti principes Taneos, sapiẽtes cõsiliarij Pharaonis, dederunt cõsilium insipiens. a Quomodo dicitis Pharaoni: filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Vbi sunt nunc sapientes tui? Annuncient tibi & indicẽt quid cogitauerit dominus exercituum super Aegyptũ. Stulti facti sunt principes Taneos: emarcuerũt principes Mempheos: deceperunt Aegyptũ angulum populorum eius. Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis: & errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius, & vomens: & non erit Aegypto opus quod faciat, caput & caudam incuruantem & refrænantem. b In die illa erit Aegyptus quasi mulieres, & stupebit & timebit à facie commotionis manus domini exercituum, quam ipse mouebit super eam. Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem: omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie consilij domini exercituum, quod ipse cogitauit super eam. c In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes lingua Chananitide, & iurantes per dominum exercituum: ciuitas

folis

E quod omnes insidiæ Ægypti piscatorum destruantur & pereant. Pro lacunis, quæ fiebant ad capiendos pisces: quod
אגמי nos iuxta sensum interpretati sumus, in Hebraico & in cun-
נפש ctis interpretibus, in loco piscium ponuntur animæ, vt ab historia trahamur ad tropologiam: quod videlicet isti piscatores qui faciebant lacunas & foueas, ad hoc fecerint, vt ani-
Diosc. li. 2. mas in eis deciperent. Notan-
Plin. lib. 22. dum quod pro lacunis Lxx.
cap. 25. Gal 7. simp. med. ζῦθον transtulerunt: quod genus potionis ex frugibus aquaque confectum: & vulgo in Dalmatiæ Pannoniæque prouinciis gentili barbaroque sermone appellatur sabaium: Hoc maximè vtuntur Ægypti, vt non puras aquas bibẽtibus tribuant, sed turbidas & commistarum fecium similes: vt per huiuscemodi potionem hæreticæ prauitatis doctrina monstretur. Tunc stulti erunt
צען principes Taneos, quæ interpretatur mandatum humile. Omnes enim hæretici contrariam altitudini humilitatem docent, & detrahunt ad inferos, & sunt principes humilis
פרעה deiectique mandati. Consiliarij quoque Pharaonis, qui rex Ægypti est, & recte dissipator, & diuisus, & in partes varias separatus exprimitur: insipiens arguentur dedisse con-
1. Cor. 1. silium, quando *disperderit dominus sapientiam sapientium, & intelligentiam prudentium reprobauerit.*

F a ¶ *Quomodo dicitis Pharaoni,* &c.] Solent hæretici regi suo vel Pharaoni dicere: filij sumus sapientium, qui ab initio doctrinam nobis apostolicam tradiderunt: Filij sumus regum antiquorum; qui appellantur reges philosophorum: & habemus scientiam scripturarum iunctam sapientiæ sæculari: Quos nunc interrogat, siue ipsum regem hæreticorum, vbi sint sapiẽtes eius, qui contemnebant ecclesiasticam simplicitatem: & respondere compellit, quid cogitauerit dominus sabaoth super Ægyptum istius mundi: & quid in consummatione facturus sit. *Stulti sunt approbati principes Taneos,* qui humile hæreticorum habuere mandatum. *Emarcuerunt omnes principes*
נף *Mempheos,* qui eloquentiæ & oris polluere iactantia: Memphis enim os vel ex ore, interpretatur, & μετὰ φρικῶν sermonem sonat. Quodque sequitur: *Deceperunt Ægyptum angulum populorum eius,* siue iuxta Lxx. πλανήσουσι αἴγυπτον κατὰ φυλάς, id est, *decipient Ægyptũ per tribus,* hoc significat, quod regnum sapientiæ sæcularis stultum esse monstretur, & singulorum dogmatum principes, qui interpretantur tribus,
רוח arguantur stultos habuisse doctores. *Dominus enim miscuit*
עועים *eis spiritũ vertiginis,* siue *errorum,* iuxta illud quod scriptum
πνεῦμα est: *Et sicut non probauerunt Deũ habere in notitia: tradidit illos*
πλανή- *Deus in reprobum sensum.* Et quomodo qui sanctus est, cum
σεως. Esaia dicere potest: *Spiritum salutis tuæ faciemus super terrã:*
Rom 1. e sic qui peccator est, faciet spiritum erroris, hoc est, mali-
Infra 26. c tiæ spiritum, secundum quod & in Hieremia legimus. *Ar-*
secun. 70. *guet te præuaricatio tua, & malitia tua corripiet te.* Sin autem
Hiere. 2. d scandalizatur hæreticus, qui vetus non recipit testamentum, quod dominus miscere dicatur erroris vel vertiginis spiritum: Audiat scriptum in Apostolo, hoc est, in nouo testamẽto: *Tradidit eos Deus in desideriis cordis sui in immundi-*
Rom. 1. c *tiam.* Et iterũ: *Propterea tradidit eos Deus in passiones ignominiæ.* Et rursum; *Tradidit eos Deus in reprobum sensum, vt faciant quæ non conueniunt.* Traduntur autem in desideriis

cordis, quia *mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & reptilium.* Quod quidem non solum in epistola ad G
Romanos, sed & ad Thessalonicen. de antichristo legimus: 2. Thes. 2. c
Pro eo quod charitatem veritatis non susceperunt, vt saluarentur, mittet eis Deus operationem erroris, *vt credant mẽdacio,* & iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed complacuerunt sibi in mendacio: quod puto apostolũ Paulum de præsenti Esaiæ lectione sumpsisse, in qua dicit: *Dominus miscuit eis spiritũ erroris, & errare fecerunt Ægyptũ in omnibus operibus suis: sicut errat,* inquit, *ebrius & vomens,* qui inebriatus est vino. De quibus ebriis idem loquitur:
Væ qui ebrij estis absque vino. Infra 28 a
Et non solum ebrij, sed & vo- Sec. 70.
mentes furorem draconum: & Deut 32 e
furorem aspidũ insanabilẽ: vt postquã huiuscemodi vinum euomuerint, intelligant ebrietatem suam atque cognoscãt: quod quamdiu ebrij fuerint, nec principium habuerint, nec finem, id est, nec caput, nec caudam: sed truncum ex vtraque parte animal. Pro principio, & fine: quod & Symmachus & Lxx. transtulerunt: ἀρχὴν καὶ τέλος: Theodotio more suo ipsa verba Hebraica c Cippa
posuit כפה ואגמון: quod A- veagmon
quila interpretatus est, incuruũ, atque peruersum. In incuruo, senes intelligi volens: in peruerso, lasciuientes pueros, qui omnia peruersa faciant: ac H
per hoc esse sensum, quod in Ægypto non solum caput desit & cauda, sed & pueri, id est, & principium & finis.

b ¶ *In die illa erit Ægyptus,* &c.] In illo tempore (hoc enim, vt crebro diximus, significat dies) quando miscuerit dominus spiritum erroris, atque vertiginis, vt euomat Ægyptus vinum draconum, & furorem aspidum insanabilem, intelligens errorem suum, & ebrietatem pristinam, Ægyptus timebit quasi mulier, non timore fortuito, qui viris accidere consueuit: quos non amat Ægyptus, sed
suffocat & interficit, sed timore femineo, quas solas vult Exod 1. c
Pharao viuere. Timebit autem commotionem, siue eleuationem manus Domini, per quam supplicia demonstrantur: quam mouebit & eleuabit vt percutiat Ægy-
ptum. Tunc terra Iuda, id est, scientia scripturarum: lex לחגא
& prophetæ, euangelia, & apostolorum epistolæ erunt Ægyptum in festiuitatem, si eas cognouerit: vel timorem, si comparatione doctrinæ, & veritatis earum se intellexerit habuisse mendacium. Omnis qui huius terræ fuerit
recordatus, pauebit eo pauore qui ducit ad vitam: *Princi-* Eccles 1. b
pium enim sapientiæ, timor domini. Et hoc non solum in consummatione mundi, sed in præsenti quoque tempore accipere possumus: quod ecclesiasticum virum, & doctrinis cœlestibus eruditum, omnis hæreticus timeat, & ad recordationem illius terreatur. Timebit autem & pauebit consilium domini, quod super Ægyptum mundi istius cogitauit. Singula breuiter transcurrimus, vt ad reliqua transeamus.

c ¶ *In die illa erunt quinque ciuitates,* &c.] Multum prodest manus domini eleuata, siue commota super Ægyptum, vt terra Iudæ sit ei in timorem, & omnis qui illius recordatus fuerit, pertremiscat. In illo tempore quinque ciuitates in terra Ægypti loquentur lingua Chanaan: quas plerique

solis vocabitur vna. a In die illa erit altare domini in medio terræ Ægypti: & titul⁹ iuxta terminum eius domino. Et erit in signum, & in testimonium domino exercituum in terra Ægypti. Clamabunt enim ad dominum à facie tribulātis: & mittet eis Saluatorem & propugnatorem qui liberet eos: & cognoscetur domin⁹ ab Ægypto. b Et cognoscent Aegyptij dominū in die illa: & colēt eum in hostiis & muneribus: & vota vouebūt domino & soluēt. Et percutiet dominus Aegyptū plaga, & sanabit eam: & reuertentur ad dominū: & placabitur eis, & sanabit eos. c In die illa erit via de Aegypto in Assyrios: & intrabit Assyrius in Aegyptū, & Aegyptius in Assyrios.

A nostrorum quinque sensus intelligunt: visum, auditum, odoratum, gustum, & tactum. Quando videmus mulierem (Matth. 5 d) ad concupiscendum, visus noster loquitur lingua Ægyptia. Quādo audimus iudicium sanguinis, dicente domino: *Non* (Amos 6. b) *suscipiones auditionē vanā*, auditus noster loquitur lingua Ægyptia. Quādo secūdum prophetā viuimus in deliciis, & iacemus super lectos eburneos, & primis vngimur vnguēns, odoratus noster loqui- (Philip. 3 d) tur lingua Ægyptia. Quando venter noster Deus est, gustus noster loquitur lingua Ægyptia. Si non audierimus illud (1. Cor. 7 a) quod Apostolus loquitur: *Bonū homini mulierē non tangere*, sed ecōtrario iūgamur meretrici: tactus noster loquitur (Ioan. 4. e) lingua Ægyptia. Sin autē ecōtrario eleuauerimus oculos nostros, & viderimus quod regiones iam albæ sint ad metendum: & nequaquam curui (Luc. 13 b) fuerimus in terram: sed iuxta euangelicam mulierem, quæ decem & octo annis cœlum aspicere non poterat, eleuauerimus oculos nostros, & dixerimus, (Psal. 122 a) *Ad te leuaui oculos meos* (Luc. 8. e) *qui habitas in cœlis*: oculus noster & visus loquitur lingua Chananitide. Si circumciderimus aures nostras, & audierimus dominum loquentem: *Qui habet aures audiendi audiat*: (Cant. 1 a) (2 Cor. 2. d) auditus noster loquitur lingua Chananitide. Qui potuerit sponso dicere: *Post te in odorem vnguentorum tuorum currimus*. Et Christi bonus odor sumus in omni loco: huius odo- (Ioan 6) ratus loquitur lingua Chananitide. Gustus quoque in bonā partem accipitur, eius qui comedit panem de cœlo descendentem, panem viuum & non mortuum; & audit illud: *Gu-* (Psal 33. b) *state & videte quam suauis est dominus*: statim loquitur lin- (1 Ioan. 1 a) gua Chananitide. Sed & tactus spiritualis est: de quo Ioan- (Marc. 5 e) nes Apostolus ait: *Manus nostræ palpauerunt de verbo vitæ*: B & qui fide tangit Iesum, ita vt de eo Saluator possit dicere: *Tetigit me aliquis: ego enim scio virtutem exisse de me*. Didicimus quanta bona tribuat eleuata manus domini: quæramus quare nō lingua Hebræa, sed lingua Chananitide loquantur quinque Ægypti ciuitates. Ad quod ita respondere conabi- (d Ibri.) mur: d עִבְרִי, id est, Hebræus, περάτης, id est, transitorem sonat: qui de loco transit ad locum. Ergo & nos licet sancti, quamdiu in Ægypto sumus, & istius mundi versamur tenebris; non possumus loqui lingua Hebræa, sed lingua Chananitide: quæ inter Ægyptiam & Hebræam media est, & He- (e Canaan) brææ magna ex parte confinis e כְּנַעַן interpretatur, quasi cōmotio, siue quasi respondens. Quando igitur ab Ægypto recedimus, & exire volumus de potestate Pharaonis, ita vt terra nostra & confessio formidolosa sit Ægypto; tunc mouemur & quasi respondemus domini voluntati: & tamen, quia adhuc in præsenti sæculo sumus, lingua Hebræa, necdum loqui possumus. Quodque sequitur: Iurare quinque ciuitates per dominum exercituum: hoc significat, quod etiam hic positi nequaquam dæmonum, sed Dei recordemur omnipotentis. De his quinque ciuitatibus, cum aliarum quatuor tacita sint nomina, vna dicitur solis ciuitas, quæ mihi videtur referri ad visum. Sicut enim; vt videatur ciuitas, sole & luna indiget; ita vt oculi nostri illuminentur, indigemus sole iustitiæ.

a ¶ *In die illa erit altare domini*, &c.] Cōsequēter ad id quod supra dixerat: *In die illa erūt quinq; ciuitates in terra Ægypti loquētes lingua Chananitide, & iurātes per dominū exercitu⁹*, nūc infertur: *Erit altare domini in medio terræ Ægypti*: quod (Ioseph. lib. 7 de bello Iud. c. 30.) Onias secundum Iosephum male intelligens, implere conatus est: Et titulus, domini continens passionem, in quo (Is 19 d) scriptum est Hebraicis literis, Græcis, & Latinis: *Iesus Nazarenus rex Iudæorum*: in signum crucis, & in testimonium vniuersarū gentium, quæ nūc Ægyptus appellantur. Cumque persecutio creuerit à facie tribulantium nominis Christiani, tunc clamabūt in cordibus suis: *Abba pater. Et mittet* (Rom 8. c) *dominus exercituum Saluatorem*, id est, Iesum, & iudicem, vel propugnatorem, qui liberet eos: vt liberati cognoscant dominum, & ipsi cognoscantur à domino: & vbi abundauit C peccatum, superabundet gratia. Vnum autem altare Ægypti, id est, mundi istius dicitur: vt cuncta altaria, quæ contra ecclesiæ erigantur altare, sciamus esse non domini. Vsque ad finem visionis Ægyptiæ in libro explanationis historiæ, quia manifesta prophetia erat, diximus quod cuncta referantur ad Christum. (Rom. 5. d)

b ¶ *Et cognoscēt Ægyptij dominū*, &c.] Postquam cognouerint Ægyptij dominū, colent eum in hostiis spiritualibus, & muneribus: & *vota vouebūt domino, & soluēt*: & dicent cum Dauid. *Sacrificium* (Psal. 50. d) *Deo spiritus contribulatus*, &: (Psal. 140. a) *Eleuatio manuū mearum sacrificiū vespertinum*: quādo credentes in Nazareum, & ipsi (Num. 6 d) fuerint Nazarei: vinum & siceram non bibentes, & acetū (Ioan. 19 f) quod domino propinatū est, & quæcunq; fiunt ex vinea Sodomitica. Cumque vota persoluerint cum Abel, & respexerit ea Deus, inuidebit frater maior Cain id est, circumci- (Gen. 4. a) sionis populus: & effundet sanguinem Christianum, qui clamabit ad Dominum: & idcirco egredietur à facie Dei dicens de Saluatore: *Crucifige, crucifige eum*. Et; Nos *non ha-* (Luc 23. e) (Ioan. 19. a) *bemus regem nisi Cæsarem*. Votum offert, & soluit Domino, (Luc. 19. a) qui est sanctus corpore, & spiritu. Votum obtulit & Zachæus, qui mediam partem substantiæ suæ pauperibus repromisit. Quæritur, si Ægyptiis saluator & propugnator est missus, qui liberet eos de angustiis, quomodo nunc dicatur; *Percutiet Dominus Ægyptum plaga*? Sed cōsideremus (Heb. 12. b) quod sequitur. *Et sanabit eam*. Quem enim diligit Dominus, corripit. Et ipse saluator in sexagesimooctauo Psalmo (Rom. 8. f) loquitur ad patrem; *Quoniam quē tu percussisti, ipsi persecuti sunt: & super dolorem vulnerum meorum addiderunt*. Si ergo proprio filio non pepercit, sed tradidit eum pro nobis, vt illius liuore, & vulneribus sanaremur: tradat dominus & D martyres passioni: sed rursum eos in resurrectione sanabit, vt illorum vulneribus fides credentium confirmetur. Vnde & ad Iob dicitur: *Putans me tibi aliter locutum, nisi vt appareres iustus*? (Iob. 40. a) (Sec. 70.) Ipse enim dolorem facit & reddit pristinæ sanitati: & visitat seruos suos in virga, vt misericordiam suam (Ezech. 16. b) non auferat ab eis. Vnde & filiæ & nurus, quæ multum peccauerunt, & diuaricauerunt pedes suos omni transeunti, non visitantur, neque corripiuntur, dicente Domino: *Non* (Osee 2. c) *visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatæ, & super nurus vestras cum adulterauerint*. Percutit ergo Ægyptios dominus, non igne, non gladio, sed virga. *Quis enim filius est, quem non erudiat pater*? vt postquam sanati fuerint, reuertantur ad dominum, & placetur eis, & rursum sanet eos: Semper enim indigemus misericordia Dei, & nullus est finis eius clementiæ.

c ¶ *In die illa*, &c.] Quomodo cætera, quæ præcedunt, in bonam partem accidisse Ægyptiis demōstrauimus, quinque videlicet ciuitates in terra eorū loquentes lingua Chananitide, & iurantes per dominum, & altare domini in medio terræ Ægypti collocatum & titulum, & testimonium, & signum, & saluatorem, qui liberaret eos, & quod dominus cognosceretur ab Ægyptiis, & ipsi cognoscerent eum, & quod offerent hostias, & munera, & vota persoluerent, & percussi sanarentur, & reuerterentur ad dominum, & placaretur eis, & iterum sanarentur, sic & hoc quod sequitur: Seruire Ægyptios Assyriis, in bonam partem accipiendum est. Seruit enim & Apostolus credentibus, vt lucri eos faciat. Et (1. Cor. 9. c) Esau subiicitur fratri suo Iacob, vt particeps fiat benedictio- (Gen. 33. b) nū eius. Igitur qui priores de gentibus saluati fuerint, & habuerint in se altare domini, eos qui in duritia perseuerant, sua seruitute saluabūt: & commixtione ac societate eorum, pergent ad Assyrios: vt Assyrios ducant ad Ægyptum: & postea possint ad Israeliticum populum peruenire. Ob hanc (1. Cor 7. e) causam reor, & fidelem mulierem seruire viro infideli: vt paulatim eum de Ægypto & Assyriis pertrahat ad Iudæam.

a ¶ In

Assyrios. & seruient Ægyptij Assyriis. a In die illa erit Israel tertius Aegyptio, & Assyrio, benedictio in medio terræ: cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Aegypti, & opus manuum mearum Assyrius: hæreditas autem mea Israel.

E

a *In die illa erit Israel, &c.*] Tertius erit Israël in Ægypto & in Assyriis, vt omnem massam suæ benedictionis fermento misceat: & qui prius contra se hostiliter dissidebant, hac benedictionis fibula copulentur: & sit populus Dei Ægyptius, *& opus manuum eius Assyrius: hæreditas autem eius Israel.* Benedictus est Ægyptius domino, quia Israelis societate benedicitur. *Et opus manuum eius, Assyrius:* quia in ipso suam clementiam demonstrauit. Israel autẽ solus potest

Psal. 72.

dicere: *Pars mea dominus*, qui mente conspicit Deum, & eius hæreditas appellatur.

Cap. XX.

Anno quo ingressus est Thartan in Azotum: cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam: in tempore illo locutus est dominus in manu Esaiæ filij Amos dicens: Vade & solue saccum de lumbis tuis; & calciamenta tua tolle de pedibus tuis: & fecit sic, vadens nudus & discalciatus. Et dixit Dominus, sicut ambulauit seruus meus Esaias nudus & discalciatus trium annorum signum & portentum erit super Aegyptum, & super Aethiopiam. Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Aegypti, & transmigrationem Aethiopiæ, iuuenum, & senum, nudam & discalciatã, discoopertis natibus, ignominiam Aegypti. Et timebunt & confundentur ab Aethiopia spe sua, & ab Aegypto gloria sua. Et dicet habitator insulæ huius in die illa: Ecce hęc erat spes nostra? Ad quos confugimus in auxilium, vt liberarent nos à facie regis Assyriorum? Et quomodo effugere poterimus nos?

Anno quo ingressus est Thartã, &c.] Pro Thartan LXX. Tanahan transtulerunt, & pro Sargon, Arna: quod, quid interpretetur, scire non possumus. Neque enim falsorum nominũ falsas

A'pra

possumus etymologias fingere. Sunt autem nomina non

תרתן

Hebræa, sed Assyria, è quibus

סרגן

sonare cognouimus. Thartan, turrem dedit, vel super-

Sup. 10. Sec. xx.

fluus, siue elongans. Sargon autem princeps horti. Hic rex Assyrius, quem supra legimus sensum magnum, habet duces plurimos, quorum vnus est Thartan, elatus in superbiam, & longe procedens in

F

scelere, & amplior cæteris, & mittitur ad impugnandam Azotũ, quæ Hebraice dicitur

a Asded.

a אשדוד, & interpretatur ignis generationis, expugnatq; dux regis Assyrij eos qui generationi & libidini seruiunt. Et pulchre rex Assyriorũ Sargon princeps hortorũ dicitur, voluptati & luxuriæ dedit[9]. De-

3. Reg. 21 a

nique & Achab rex Israel vineã Naboth vertere in hortũ cupiebat: quod ille iuxta leges tropologiæ intelligens, mori maluit quam facere, ne hæreditas paterna & antiqua possessio, in impij regis delicias verteretur. Præcipitur autẽ prophetæ, vt sacco, calciamẽtisq; depositis, nud[9] & discalciatus incedat: & in signũ sit atque portẽtũ Ægyptiis &

מצרים

Æthiopibus, qui Dei populũ

כוש

persecuti sunt: & propter su-

Luc. 14. c

perbiã fuere humiles. Ægypt[9] enim interpretatur persequens, siue tribulans. Æthiopes, humiles atque deiecti. *Omnis enim qui se exaltat, humiliabi-*

Psal. 76. a

tur. Qui ducendi sunt in captiuitatẽ & trium annorum tormenta passuri: de quibus annis, in psalmis legimus: *Cogitaui dies antiquos, & annos æternos in mente habui.* Quæ non putemus parua esse supplicia, sed magnis elõgata temporibus. In ipsa autẽ captiuitate & transmigratione Ægypti, ibunt iuuenes & senes qui in malitia roborati sunt, & ad perfectæ ætatis vitia peruenerunt, nudi, vt omnia eorum scelera pa-

Luc. 8. c Exod. 12. b

teant. *Nihil enim occultum quod non reuelabitur.* Et discalciati, quia pascha domini comedere non poterunt: quod qui comedit, accinctos habet lumbos, & tenet manu baculum, & calceatis stat pedibus: ne per sæculi huius solitudinẽ transiens, à serpentibus mordeatur. Tunc discoopertæ erunt

G

nates eorum, per quas stercus egeritur, & omnis ignominia Ægypti demonstrabitur, ita vt confundatur qui habuerunt spem in Ægypto, & in Æthiopia: & gloriam suam in confusionem viderint esse mutatam: intantum vt habitator insulæ huius, id est sæculi, qui non est aduena & peregrinus, sed perpetuã mundi possessionẽ habere cupiebat, confusus dicat: Hæc est Ægyptus, & hæc est Æthiopia, quarum sperabamus auxilium, vt à principe mundi istius nos liberarent, Quomodo ergo effugere poterimus, cum capti sint hi, in quibus spem habebamus? Et hoc notandum, quod antequã capiatur Azotus, propheta sacco vestitus sit, & calciatis pedibus, vt plangat quidem eos qui ardentibus diaboli iaculis vulnerati sunt & libidinĩ seruiunt, sed nihilominus ipse calciatus incedat, vt calcare possit super serpentes & scorpiones, & securus incedere per huius sæculi eremum, in qua sunt serpentes & scorpiones, & bonarum rerum sitis. Postquam autem Azotus capta fuerit in typum captiuitatis Ægypti, & transmigrationis Æthiopiæ, ipse discalciatus & nudus incedat. Neque enim in terra sancta, ad quam ire festinat sacco vestitus & opertis pelle pedibus, vel stare poterat, vel ambulare: dicente do-

Exod. 3. b

mino: *Solue calciamentum de*

H

pedibus tuis: locus enim, in quo stas, terra sancta est.

Cap. XXI.

Heb.

Onus deserti maris: Sicut turbines ab Aphrico veniunt, de deserto venit de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi: Qui incredulus est, infideliter agit. & qui depopulator est, vastat. Ascende Elam, obside Mede: omnem gemitum eius cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore: angustia possedit me, sicut

Sep.

Visio deserti maris: Sicut tempestas de deserto transeat, de deserto veniens de terra: Horribilis visio & dura annunciata est mihi: præuaricator præuaricatur: & iniquus inique agit. Contra me Elamitæ & legati Persarum veniunt: nunc ingemiscam & consolabor me: idcirco repleti sunt lumbi mei angustia: dolores apprehenderunt me,

Onus deserti maris, &c.] Quid nobis videatur iuxta historiam breuiter diximus: nunc tropologiæ summa carpamus. Visio vel pondus contra sæculi huius cernitur mare, & cernitur à propheta, quantis tentationibus mundus hic

Psal. 106. a

plenus sit. Quod autem mare appelletur sæculum (vt multa prætcream) vno testimonio psalmi contentus sum: *Qui descendunt mare in nauibus, facientes operationes in aquis multis: Ipsi viderunt opera domini, & mirabilia eius in profundo.* Qui enim operãtur in hoc sæculo opus Dei, & cum prophe-

Psal. 68. a

ta dicunt. *Veni in profundũ maris: ipsi vident mirabilia eius in profundo.* Et liberati de tentationibus & angustiis, horribilem & duram visionem au-

Matt. 4. c Num. 21 Deut. 8. a

disse se dicunt. Hæc autem ipsa tempestas à deserto venit, in quo tentatus est & dominus: & Israel colubri morsibus, & scorpionum ictibus patuit. Cumque venerit, pertransit, & præterit; & tunc intelligit ille qui sustinet, quod non præuaricatur nisi qui præuaricator est, & non agit inique, nisi iniquus. Vt igitur maris fluctibus obruamur: & opprimat nos sæua tempestas, nostri vitij est, qui ante tempestatem præuaricatores fuimus & iniqui. Quodque dicit:

עילם

Contra me Elamitæ & legati Persarum veniunt: hic sensus est: Elamitæ interpretantur despicientes: Persæ, tentantes. Veniant igitur hi qui despicere solent, contemnere, atque tentare, sed ego ingemiscam, & gemitus meus erit mea

A consolatio. *Sed & lumbi mei repleti sunt angustia, & obtinuerunt me dolores quasi parturientem, & à timore domini concipiam, & pariam, & spiritum salutis eius faciam super terram.* Recte autem, iuxta Hebraicum, turbines, atque tempestates de deserto veniunt, & de terra horribili, vbi non est habitator Deus, & vbi vniuersa terrena sunt: Et quicunque est incredulus, agit rem congruã infidelitati suæ: & qui depopulator est, vastat. Vnde audacter contra aduersarios loquitur: *Ascende Elam, obside Mede: omnem gemitum* deserti maris, & terræ horribilis, & visionis durissimæ, quæ nunciata est, *cessare feci*: Quia lũbi mei agentes pœnitentiam, nequaquam vt prius voluptate, sed dolore sunt pleni, nec vltra dicam: *Lumbi mei impleti sunt illusionibus.* (*Psal. 37.b*) Angustia enim possedit me & tribulatio, sicut solet tenere parturientem. Multum inter se vulgata editio, & Hebraicum in hoc loco discrepant: ideo breuiter vtramque perstringimus, ne ευλεπτημων carpendi nos occasiunculam relinquamus.

a ¶ *Corrui cum audirẽ, &c.*] Præ auditu & visione durissima, quam cernebat de deserto mari propheta venturam: corruisse & turbatum esse se dicit: & prope modum caligantibus oculis, & stupefacta mente, nescisse quid cerneret. B Illa enim Babylon, pro qua Aquila & Theodotio, tenebras interpretati sunt (vt significarent mundum istum qui *in maligno positus est*, (*1. Ioan. 5.d*) & cuius principes sunt iuxta Apostolum Paulum, *rectores tenebrarum istarum*) (*Ephe. 6.b*) quæ quẽdam vel prophetæ, vel Deo amabilis fuit: facta est in sua subuersione mirabilis. Vnde prophetæ præcipitur, vt vescens in mẽsa domini, & illius saturatus cibo, diligentius cõtempletur quæ vẽtura sint mundo: diciturq; per eum ad omnes credentes, vt comedentes & bibẽtes corpus & sanguinẽ domini, vertantur in principes ecclesiæ; & cũ Apostolis audiãt. Surgite: arripiantque clypeũ fidei de armatura Apostoli (*Mat. 26.c*) Pauli *in quo possint ignita diaboli iacula extinguere.* (*Ephes. 6.a*) Hoc iuxta Hebraicum, & cœptam super mundo interpretationẽ. Trãseamus ad editione Lxx. quæ multũ à superiorib⁹ discrepat: Corripit se propheta, imo sub persona sua aliorũ confitetur errorem, qui sequentes occidentẽ literam, contemnũt spiritum viuificantẽ, & inique fecisse se dicit, vt non audiret legem spiritualiter, sed econtrario festinaret Dei sacramẽta nõ cernere: nec diceret cum Dauid: *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.* (*Psal. 118.c*) Idcirco errat cor eius & Iudaica superstitione completum, non in charitate Dei, sed in timore consistit, vt habeat spiritum seruitutis in timore: & nequaquam *spiritum adoptionis, in quo clamamus, abba pater.* (*Rom. 8.c*) Vnde præcipitur ei, vt accedat ad mensam ciborũ spiritualiũ, comedantque omnes in ea qui illius sequuntur exemplum, & bibant: & veteri errore contempto, consurgant in spiritu, qui iacebãt in littera, & fiant principes dicantque cũ propheta: *Domine, vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.* (*Psal. 5.c*)

b ¶ *Hæc enim dixit mihi dominus. Vade & pone speculatorẽ, &c.*] Iubetur propheta ponere in corde suo speculatorẽ, & diligẽtius intueri quæ vẽtura sunt mũdo, viditq; duos equi- (*Matt. 21.a*, *Zach. 9.b*) tes, *ascensorem asini, & ascensorem cameli*: C Quos quidam sic interpretatus est, vt ascensorem asini iuxta euangelicam lectionem, & prophetiam Zachariæ. Christũ diceret, & econtrario ascensorem cameli, contrariam fortitudinem propter fœditatem tortuosi animantis. Alij vero, duos ascensores literæ, & spiritus, ad duo referunt testamẽta. Illudque quod in Hebraico dicitur a אריה, (*a arie*) pro quo Aquila & Symmachus leonem & leænam interpretati sunt: nescio quid volentes Lxx. οὐρίαν posuerunt: quod quidam lumen domini interpretari putat, cum alijs literis lumen domini, quod hic non habetur: & alijs scribatur leo, qui hic legitur. Vultque speculatorẽ illũ quẽ iubetur propheta ponere in corde suo, appellari Vriã, & per interpretationẽ nominis refert ad Christi intelligẽtiã, vt ipso habitãte in nobis, possimus cernere quæ vẽtura sunt. Quod quidem & leoni poterit coaptari, qui à Iacob & à Balaam sub Christi mysterio nominatur. (*Gen. 49.b*, *Num. 23. & 24.*)

c ¶ *Super speculam, &c.*] Stat propheta in specula domini, & in illius lumine constitutus quæ ventura sint prospicit. Hãcq; habet custodiã, & hoc sibi officium delegatum, vt in sæculi istius tenebris quæ sint ventura cõspiciat. *Ecce iste*, inquit, *venit*: hoc quod sequitur se vidisse significans: venire dominum Saluatorem sedentem super bigam, & duobus equis, D imo animantibus asino & camelo vnum currum iungentẽ: Qui ascensor bigæ desiderans prophetæ, & verba eius audire cupienti, Respondit & dixit: *Cecidit, cecidit Babylon*, totius orbis cõfusio: & in aduẽtu meo cecidit, quo humanum corpus assumpsi: & penitus in consummatione mũdi ruitura est. *Et omnia sculptilia eius contrita sunt in terra.* Pro quo Lxx. simulacra & manufacta interpretati sunt, significãtes scripturas hæreticorũ, variosq; errores hæreseon, qui fabricatores sunt idolorum, & adorãt, quæ de suo corde finxerũt. Quodq; sequitur ex persona prophetæ dicẽtis: *Tritura mea, & fili areæ meæ quæ audiui à domino exercituũ Deo Israel annunciaui vobis*, iuxta Hebraicũ hunc habet sensum: O popule qui condendus es in horrea mea, quẽ idcirco triui in varijs angustijs, vt paleas ab eo excuterẽ, & purissimũ triticũ in meis horreis cõderetur, quæ audiui à domino exercituũ Deo Israel esse vẽtura vniuerso mũdo: hæc vobis qui in mundo estis omnibus nunciaui. Alij vero dicũt adhuc superiorem esse personã, videlicet domini Saluatoris, quod ipse loquatur ad apostolos. *Quæ audiui à patre annunciaui vobis.* (*Ioh. 15.c*) Et quia pro hoc in Lxx. legitur ἀκούσατε οἱ καταλελειμμένοι, καὶ οἱ ὀδυνώμενοι, id est, audite qui relicti estis & doletis: hic mihi iuxta interpretationẽ eorũ sensus videtur. O Apostoli de quibus scribit Esaias: *Nisi dominus reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus*, (*Esa. 1.*) quorũ reliquias & Apostolus ad Romanos docet esse saluatas, qui relicti estis de populo Iudæorum, vt saluaremini: & doletis super perditione gentis vestræ, de qua & alibi legimus: *Tristitia est cordi meo & dolor continuus pro fratribus meis, qui sunt Israelitæ secundum carnem*: (*Rom. 11.a*, *Rom. 9.a*) hæc quæ audiui à Deo patre, vobis annuncio, quæ Deus Israel vobis ventura prædicit.

HEB.

sicut angustia parientis. a Corrui cum audirem: conturbatus sum cum viderem: emarcuit cor meum, tenebræ obstupefecerunt me: Babylon dilecta mea polita est mihi in miraculum. Pone mensam, contemplare in specula comedentes, & bibentes: surgite principes, arripite clipeũ. b Hæc enim dixit mihi dominus. Vade, & pone speculatorem, & quodcunque viderit annunciet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, & ascensorem cameli, & cõtemplatus est diligenter multo intuitu, & clamauit leo. c Super speculam domini ego sum stans iugiter per diem: & super custodiã meã ego sum, stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, & respondit & dixit: Cecidit, cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorũ eius contrita sunt in terra. Tritura mea & filij areæ meæ, quæ audiui à domino exercituum Deo Israel, annun-

SEPT.

apprehenderunt me, sicut parturientem. Inique egi, vt non audirem, festinaui, vt non viderem: errat cor meum: iniquitas inundauit super me: anima mea insistit timori. Para mensam, speculare speculam: comedite, bibite, surgite principes, parate clypeos. Quia sic dixit ad me dominus: Vade & pone tibi speculatorem & quodcunque videris, annuncia. Et vidi ascensores equites duos: ascensorem asini, & ascensorem cameli: Audiui auditum multum: & vocaui Vriam ad speculam domini & dixit: Steti per totam diem, & super castra ego steti tota nocte: & ecce ipse venit ascensor bigæ: & respondens ait: Cecidit, cecidit Babylon, & omnia simulacra eius, & manufacta contrita sunt in terra. Audite qui derelicti estis & doletis: audite quæ audiui à domino sabaoth: Deus Israel annunciauit nobis. Visio Idumeæ, ad me clamat de

a ¶ Onus

E

b el aa. c Eli

a ¶ *Onus Duma*, &c.] Verbum Hebraicum b אלי, quod omnes interpretati sunt, ad me: si volueris legere c אלי interpretatur Deus meus, vel fortis meus. Quodq; nos diximus: clamat vel vocat, id est, κράζει secundum Hebræi & Græci

קרא sermonis ambiguitatem, dici potest clama, vel voca: & est sensus: Deus qui est custos meus, die ac nocte me ad pœnitentiam vocat, vt relinquẽs

שעיר Seir: quod interpretatur, hispidus ac pilosus, reuertar & habitem apud eum, Duma, vel

דומה similitudinem, vel silentium sonat: Idumæa autem in terre-

אדום nam vertitur. Dominus ergo loquitur ad Apostolorũ chorum, & præcipit ei: ad me voca eos qui sunt de Seir: vt mihi seruiat gentium multitudo,

Gen. 27. b quæ in similitudinem Esau nihil in se habet molle & leue, ac nitidum, sed est hispida fera, intractabilis. Et ô vos Apostoli, postquam vocaueritis ad me nationes de Seir, custodite ecclesiæ propugnacula, ne facile hostis irrumpat, ne leo rugiens atque circuiẽs, qui quærit aditum, per quem possit intrare, clausũ in ecclesia gregem laceret, atque disperdat. Responditque ecclesiæ multitudo: non solum in prosperis, sed in aduersis: hoc est, & in die & in nocte, tua Deus præcepta seruabo. Ad quã loquitur Deus: Si vero me quæris, opere ostende quod me quæ-

F ras, nec semel tibi quæsisse sufficiat, sed quem inueneris, semper inquire, & vt perfectius teneas, obliuiscere populi tui & domus patris tui: & deserto errore gẽtilium, apud me in ecclesia commorare. Hoc iuxta LXX. diximus, qui visionem Idumeæ, hoc est, terrenæ ponunt in titulo, vt eos ostẽdant vocari, qui prius terrenis operibus seruiebant. Porrò iuxta Aquilam, qui Duma, hoc est, silẽtium posuit, vel similitudinem, sic possumus intelligere, vt ad similitudinem po-

Matt. 22. a puli Israel prouocetur gentium multitudo: & vbi prius silentium fuerat legis Dei, ibi confessionis clamor sit: & oleaster inseratur in bonam oliuam. Legimus & in parabola euãgelij missos seruos qui vocarẽt bonos & malos, ac patrisfamilias de quibus libet implerent conuiuium, quia priores venire noluerunt. Potest & ecclesia narrare quod dominus de Seir, hoc est de terrenis locis ad se vociferetur, seque prouocet ad salutem, & dicat ad ipsum dominũ: O custos quid de nocte consurgens versaris in tenebris? quid absq; peccato in carne es peccatrice? qua causa voluisti humanum cor-

Luc. 9. f pus assumere? Respondit custos, hoc est Samaritanus, qui in euangelio vulneratum suis humeris ad stabulũ reportauit: *Venit mane & nox*. Et est sensus: Gentium multitudini ortus est sol iustitiæ, & Iudæis venerunt tenebræ, iuxta quod dici-

Ioan. 9. g Hier. 3. g tur à domino: *In iudicium mundi istius ego veni, vt non vidẽtes videant, & vidẽtes cæci fiant*. Et ipse custos qui dixerat: Venit mane & nox, loquitur ad gentium multitudinem: Si me quæritis, studiosius quærite. *Conuertimini ad me filij conuertẽtes, & ego sanabo contritiones vestras, & venite ad me*. Loca difficilia sunt: & cum secundum historiam minime pateant, cogimur iuxta ἀναγωγὴν diuersas opiniones sequi.

HEB.

annunciauit vobis. a Onus Duma: ad me clamat ex Seir: Custos quid de nocte, custos quid de nocte? Dixit custos: venit mane & nox. Si quæritis, quærite: conuertimini, & venite. b Onus in Arabia. c In saltu ad vesperam dormietis, In semitis Dedanim. d Occurrentes sitienti, ferte aquam, qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladij imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælij.

SEPT.

de Seir: Custodite propugnacula: custodio mane & nocte si quæris, quære, & apud me habita in saltu. Ad vesperam dormietis in via Dedan. In occursum sitienti ferte aquã, qui habitatis in regione Theman cum panibus occurrite fugientibus, propter multitudinem occisorum, propter turbam errantium, propter multitudinem gladij, & propter multitudinem arcuum intentorum, & propter multitudinem cadentium in bello.

e Quoniam hæc dicit dominus ad me: Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarij: & auferetur omnis gloria Cedar, & reliquiæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur. Dominus enim Deus Israel locutus est.

CAPVT

b ¶ *Onus in*, &c.] Hoc in editione LXX. interpretum non habetur: sed quod sequitur: In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dedanim, cum priori visione coniunctum est: vt legatur: si quæris, quære, & apud me habita in saltu. Arabia

ערב in lingua nostra, vesperam sonat: quæ noctis & tenebrarum principium est: omnisque, qui habet initium peccatorum, versatur in vespera. Qui autem vadit ad summum in media

G

Exod. 12. e Matt. 26. e nocte consistit. Vnde & in Ægypto primogenita in media nocte cæduntur. Et Apostolus Petrus, antequam gallus cãtaret, ter dominum negauit: quod media nox intelligitur, Postquã autẽ nox præcessit, & cœpit dies appropinquare, superatis mediæ noctis tenebris, & gallo lucis nuncio resonante, fleuit amarè, & intellexit peccatum suum: & eo tẽpore dicere potuit: *Ad vesperam demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia*. Hoc in-

Psal. 29. b terim de præsenti loco: Cæterum nomen Arabiæ, id est, vesperæ, & occidentis: in aliis scripturarum locis, diuersas intelligentias recipit.

c ¶ *In saltu*, &c.] Qui in malitia esse cœperunt, & peccatorũ ingrediuntur viam, non dormiunt, nec morantur in agris cõsitis & noualibus, nec in pratis & segetibus, quas ad metendum esse candentes,

Ioan. 4. e Saluator docet: nec inter arbores pomiferas, sed in infructuosis saltibus, vbi vepres, & spinæ sunt, & bestiæ commorantur. De huiuscemodi saltu, & in Regum volumine le-

2. Reg. 18. b gimus, quod plures deuorauerit silua, vel saltus, quam interfecti sint gladio, quando Absalon aduersus patrem extitit perduellis: Rectéque, quia vespera principium malorum est, in via & in semitis habitare dicuntur: & in via

דדנים Dedanim, quod interpretatur

H iudicia. Quot enim habent peccatorum genera, tot iudiciorum merentur sententias. Potest autem Dedan & grande iudicium interpretari.

d ¶ *Occurrentes sitienti, ferte aquam, qui habitatis*, &c.] Vos

תימן qui estis in Theman, quod interpretatur, Auster atque perfectio, & in eo versamini loco, de quo scriptum est: *Deus ab*

Abac. 3. a *Austro veniet*, & qui consummati estis atque perfecti: & habetis in vobis lumen scientiæ scripturarum, fugientibus de Arabia, & de saltu, occurrite cum aqua & panibus: & noli-

Luc. 15. d te expectare donec ipsi ad vos veniant: sed imitamini illum euangelicæ parabolæ patrem, qui occurrit filio reuertenti. Et ille quidem dedit stolam, obtulit annulum, vos autem aquas & panes offerte fugientibus, vt qui lassi erant atque confecti, vestra misericordia sustententur: & ad sedes vestras citius transeant. Fugerunt enim gladios hæreticorum, doctrinam gentilium, blasphemias Iudæorum. Et quia multos viderunt eorum iaculis interfectos: & cecidisse in prælio plurimos, ipsi cupiunt vestro auxilio liberari. Locus hic proprie aduersus eos intelligi potest: qui tradentes se otio atque desidiæ, propria salute contenti sunt, nec pœnitentibus atque conuersis porrigunt manum.

e ¶ *Quoniam hæc dicit dominus ad me*, &c.] Ideo vobis dico, vt occurratis cum aqua & panibus fugientibus de saltu & Arabia: quia dominus hæc futura pollicitus est. Sicut annus mercenarij cito præterit, qui quotidie nihil aliud nisi mercedem sui laboris expectat, vel certe semper in opere est ac labore, vt mercedem laboris accipiat: sic omnis gloria

קדר Cedar, quod interpretatur tenebræ: de quo & in psalmis

Psal. 119. legimus: *Habitaui cum habitantibus Cedar*, velociter auferetur: & omnis sagittariorum, id est diuersorum dogmatum numerus, qui constitutos in saltu Arabiæ, vulnerabat, redigetur in nihili, postquam fugientes de saltu fuerint liberati, & aquam baptismi salutaris acceperint, comederintque cœlestẽ panem. Hæc enim futura dominus omnium, & proprie Deus Israel, id est, mente cernentium Deum, locutus est.

A ציון

CAPVT XXII.

ONus vallis visionis.] In libro Hebraicorum nominum posuimus, Sion interpretari speculam, quæ in sublimibus sita, de longe venientia contemplatur. Cum igitur Sion iuxta leges tropologiæ referatur ad ecclesiam, vt est illud in secundo psalmo ex persona domini Saluatoris. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius.* Et, *Qui confidunt in domino sicut mons Sion.* Et, *Diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob.* Et, manifestius Apostolus: *Accessistis*, inquit, *ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis, Hierusalem cælestem.* Quærimus, quare in præsenti visione, vallis Sion dicatur: Ipsaque verborum consequentia trahimur ad intelligentiam spiritualem, vt omnes peruersorum dogmatum principes, qui corruerunt de sublimitate sensus sanctarum scripturarum, & ad humilia deuoluti sunt, sciamus in Sion valle versari. Tale quid puto & Salomonem in prouerbiis dicere: *Oculum qui irridet patrem, & despicit senectutem matris, effodiant eum corui de conuallibus, & comedant illum pulli aquilarum.* Statim enim vt sensus hæreticorum irriserit creatorem patrem, & senectutem ecclesiæ matris despexerit, effoditur à tetris & immundis volucribus: quæ referuntur ad contrarias fortitudines, nec possunt istiusmodi dicere: *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi*: sed in modum brutorum animantium ad terrena depressi sunt.

(Psal. 2.a; Psal. 124.a; Psal. 86.a; Heb. 12.f; Prou. 30.c secundum Lxx.; B; Psal. 120.a)

CAP. XXII.

HEB.

ONus vallis visionis. [b] Quid nunc tibi quoque est, quia ascendisti & tu omnis in tecta? [c] Clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans. [d] Interfecti tui, non interfecti gladio, nec mortui in bello.

[e] Cuncti principes tui fugerunt simul: dureque ligati sunt.

SEP.

VErbum vallis Siō. Quid factum est tibi nunc quis ascendistis omnes in tecta vana? Repleta est ciuitas clamantium, vrbs exultans. Vulnerati tui, non vulnerati gladio: nec mortui tui mortui in bello.

HEB.

[f] Omnes qui inuēti sunt in te, vincti sunt pariter, procul fugerunt. [g] Propterea dixi: Recedite à me, amare flebo: nolite incumbere vt consolemini me super vastitate filiæ populi mei: Dies enim interfectionis, & conculcationis, & fletuum à domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum, & magnificus

SEPT.

Et fortes in te longè fugerunt. Propterea dixi: Dimitte me, amare flebo: Nolite contendere, vt consolemini me super contritione filiæ generis mei: Quia dies tumultus, & perditionis: & conculcationis, & erroris à domino Deo sabaoth in valle Sion: errant à minimo vsque ad maximum: errant super montes.

b ¶ *Quid nunc tibi, &c.*] Hoc quod iuxta Lxx. interpretes in Regum volumine quæritur, quid sibi velit dicente Heliseo: Vbi est Deus Heliæ ἀφφώ? in præsenti loco manifestius ponitur, pro eo, quod Lxx. transtulerunt ὅτι νῦν, id est nūc in Hebræo habet אפוא: quod nos interpretati sumus, nunc quoque & Aquila volens Hebraicum seruare idioma, posuit καί γε: quam coniunctionem Latinus sermo non explicat. Quando autem dicit: *quid nunc tibi quoque est?* interrogat cur inter alios & ipsa conscendat, atque opinione sublimium in humilibus commoretur. Et est sensus: cum philosophi tumeant: & omnis sapientia secularis, de sublimibus disputans simplicitatem contemnat ecclesiæ: cur tu quoque excelsa sectaris? quæ Lxx. [illegible], id est, tecta vana interpretati sunt: vt ostenderent esse & aliud tectum, de quo Saluator descendere prohibet: quod tamen non sit tectum vanum. Denique Apostolus Petrus: hora orationis sexta ascendit in tectum. Nunc autem vt ostenderet multam hæreseōn varietatem: non vnum tectum, sed tecta plurima nominauit.

(4. Reg. 2.e; epho; Mat 24.b; Act. 10.b)

c ¶ *Clamoris, &c.*] Doctrina hæreticorum non in sensu, sed in multiloquio & clamore versatur. Vnde ob multitudinem deceptorum, frequens ciuitas appellatur: & exultans, propter superbiam. Inflati enim tument, & sacratiora se inuenisse gloriantur.

d ¶ *Interfecti, &c.*] Maxima pars absque vllo certamine & disceptatione, hæreticorum deceptionibus supplantatur: & hæc est turba quam plurima. Interfecti igitur, siue vt Lxx. transtulerunt, vulnerati vallis Sion, non sunt interfecti & vulnerati gladio, sed voluntate propria ad hæreticos transierunt, & comparatione eorum, qui post prælium victi sunt, infelicius ille vulneratus & interfectus est, qui sponte se tradidit: Quomodo & in martyrio qui post pœnas victus manus dedit, leuioris pœnæ est eo, qui absque vlla necessitate, & dolore cruciatuum Christum negauit. G

e ¶ *Cuncti principes tui, &c.*] In hoc loco Lxx. interpretationem secuti sumus: quia non multum ab Hebraico distat in sensu. Cæterum vt verbum ex verbo de Hebræo transferam, ita apud eos legitur: *Omnes primates tui migrauerunt simul, ab arcu ligati sunt*: quam editionem & alij interpretes secuti sunt. Migrauerunt enim omnes hæreticorum principes ad synagogam satanæ à Christi ecclesia: & transierunt simul discordes in perfidia, in transitu concordes: & ligati sunt ab arcu: de quo in psalmo scriptum est: *Ecce peccatores intenderunt arcum: parauerunt sagittas suas in pharetra, vt sagittent in obscuro rectos corde*: Psal. 10.a & mittant ignita diaboli iacula, quæ vulnerent pariter & ligent. Ideoque dure ligati sunt, quia obturauerunt aures suas, *sicut aspides surdæ, & obturantes aures, quæ non exaudient voces incantantium, nec venefici incantantis sapienter.* Psal. 57.a Ob quā causam & Apostolus Paulus hæreticum post vnam commonitionem, peruersitati suæ præcipit relinquendum: quia 1. Tim. 3.a peruersus est, & proprio iudicio condemnatus. *Ex nobis enim exierunt, sed non erant ex nobis: si enim ex nobis fuissent, mansissent vtiq; nobiscum.* 1. Ioan. 2.a Horum principium fugitiuorum ille princeps est: quem idem D Esaias vocat draconem fugientem, colubrum tortuosum: qui cum verba mortifera Esa. 27.a in aures miserit deceptorum dure eos ligat: & de vinculis suis exire non patitur, de quibus sanctus erutus gratulatur in psalmo: *Anima mea sicut passer erepta est de laqueo venantium.* Psal 123.a Et in alio loco gaudens quod euaserit, loquitur: *Susceptor meus es tu, & refugium meum Deus meus sperabo in eum.* Ibid 90.a Quoniam ipse eruit me *de laqueo venantium, & à verbo aspero* siue turbulento: quod proprie hæreticorum doctrinam significat. τραχέ-ος.

f ¶ *Omnes qui inuenti sunt, &c.*] Adhuc sermo prophetæ contra vallem Sion, cuius habitatores ascenderunt in tecta vana, & clamauerunt clamore confuso: & vulnerati sunt absque prælio: cuius principes omnes fugerunt, & dure ligati sunt: & qui fortes inter eos erant, longius aufugerunt. Quanto enim quis in hæretica peruersitate prudentior est, tanto longius recedit à domino. Quod autem dicit iuxta Hebraicum: Omnes qui inuenti sunt in te, hoc notare debemus, quod & Hæretici eos, quos deceperint, inuenisse se dicant: sed inuentio eorum perditio est. Denique pariter colligantur & procul fugiunt. Nec mihi placet illa expositio, secundum diuersitatem hæreseωn diuersa esse spacia fugientium: cum scriptura sancta dicat: Omnes qui ab hæreticis sunt reperti, pariter colligatos, & fugisse longissime, dicente domino: *Qui non est mecum, contra me est: & qui mecum non colligit, spargit.* Luc. 11.c Vnde de Moyse dicitur: *Appropinquabat Moyses solus ad Deum*: Exod. 24.a Hier. 23.e cæteri vero non appropinquabant. Deus enim sanctis suis: Deus appropinquans est, & non de longe, dicit dominus.

g ¶ *Propterea dixi: Reced. &c.*] Et Samuel plangebat Saul: 1. Reg. 15.g & dominus atque Saluator flebat Hierusalem: & Apostolus Luc. 19.f scribit ad Corint. *Ne cum rursus venero ad vos, humiliet me Deus, & lugeā multos, qui ante peccauerūt, & non egerunt pœnitentiam.* 2. Cor. 12.g Vnde compatientis affectu & ad alios loquitur: Quis infirmatur, & ego non infirmor? *Quis scandalizatur, & ego non vror?* Ibid. 11.g Igitur & propheta videns populum

quondam

E

quondā visionis vana tecta conscendere; & in clamore versari: cunctosq; principes eius fugisse, & ligatos esse vinculis peccatorum: erumpit in lacrymas, & abigit consolantes: & fletu amarissimo se flere testatur: nō super filio, sed super filia populi sui: quæ virilitatis perdidit dignitatem. Dies enim iudicij & interfectionis & conculcationis nequaquam erit Hierusalem, quæ interpretatur visio pacis: sed, antiqui nominis, Iebus, quæ interpretatur conculcatio: fletum quoque, siue erroris, vt Lxx transtulerunt, à domino sabaoth: non quo fletus & error à domino sit: sed per occasionem sanctarum scripturarum, quas dominus legendas dedit, illis nascitur erroris occasio, qui possunt dicere. *Quare nos errare fecisti à via tua?* Et in alio loco: *Dominus eis miscuit spiritum erroris*, vt nō in visionis monte, sed in Sion valle consisterent. Hæc autem ipsa dies, quæ à domino exercituum in valle oritur visionis, vt singulorum opera demonstret, scrutatur murum hæreticorum, quem aduersum ecclesiam, quasi firmissimum propugnaculum construxerunt: & magnificum gloriosumque: id est doctores eorum, qui se super Christo monte consistere gloriantur. De quo alibi legimus: *Venite ascendamus in montem domini: & in domum Dei Iacob: & annunciabit nobis viā suam.* Porro quod Lxx. transtulerunt, πλανῶνται ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, πλανῶνται ἐπὶ τὰ ὄρη, id est, errant à minimo vsque ad maximum, errant super montes: hoc sentire debemus, in maiori scelere esse eos, qui maiores sunt: & tamen à minimo vsque ad maximum errare cunctos, & errare super montes, Moysen, Hieremiam, cæterosque prophetas, euangelistas, & apostolos. Cumq; in valle versentur, mirum in modum errant in montibus.

ירושלם

יבוס

Esaia 63.d

Ibid.29.a

F

Esai.2.a

HEB.

cus super mōtem. [a] Et Elam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, & parietē nudauit clypeus. Et erūt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, & equites ponēt sedes suas in porta. Et reuelabitur operimentum Iudæ: & videbis in die illa armamētariū domus saltus: & scissuras ciuitatis Dauid videbitis, quia multiplicatæ sunt. [b] Et cōgregastis aquas piscinæ inferioris, & dom⁹ Hierusalē numerastis, & destruxistis domus ad muniendū murum. Et lacum fecistis inter duos muros, & aquam piscinæ veteris: & non aspexistis ad eum qui fecerat eam, & operatorem eius de longe non vidistis.

SEPT.

Elamitæ autem tulerunt pharetras: ascensores homines super equos, & congregatio pugnātium: & erunt electæ valles tuæ, implebuntur quadrigis & equites stipabunt portas tuas: & reuelabunt portas Iudæ, & aspicient die illo in domus electas ciuitatis: & reuelabunt abscondita domorum arcis David, & videbunt quoniam plures sunt. Et auerterunt aquā antiquæ piscinæ in ciuitatem, & destruxerunt domos Hierusalem ad firmandos muros ciuitatis. Et fecistis vobis aquā inter duos muros, intra piscinam antiquam: & non aspexistis eum, qui à principio fecit eam: & creatorem illius non vidistis.

[c] Et vocabit dominus Deus exercituū in die illa ad fletū, & ad planctū, ad clauitiū, & ad cingulū sacci: & ecce gaudium & lætitia, occidere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes & bibere vinum: comedamus & bibamus, Cras enim moriemur. Ea reuelata est in aurib. meis vox domini exercituum, si dimittetur iniquitas hæc

עילם

a ¶ *Et Elam sumpsit pharetram currum, &c.*] Elam quod interpretatur ascensus eorum, siue ἐλαμῖται, vel Lxx. transtulerunt. quos in contemptores vertimus, sumpserunt pharetram *vt sagittent in obscuro rectos corde*: & qui sunt in curru equites hominum, vt parietem Sion, & ecclesiæ firmamenta suo clypeo, & impugnatione denudent. *Erunt autem*, inquit, *electa valles tuæ*, id est, humilia dogmata ô vallis Sion, plenę quadrigarum, quas dominus cum Pharaone submersit: quarum equites & ascēsores ponent sedes suas in portis tuis, vt obsessos in te, atque conclusos non patiantur exire. Tunc omnipotens Deus per ecclesiasticos viros reuelabit operimenta Iudæ, & vniuersa secreta eorū, qui in cōfessione fidei constituti sunt: & tunc videbis ô vallis Sion in die illa, & in claro lumine veritatis omnem armaturā apostoli, & domus saltus, in quo gentium turba consistit. Sicut cxxxi. psalmo canitur. *Ecce audiuimus eam in Ephrata, inuenimus eam in campis siluæ.* Cum autem operimentum Iudæ, atq; secretum quod prius propter mysterium celabatur, fuerit reuelatum, & videris armaturam ecclesiæ: tunc intelliges schismata ciuitatis Dauid, quæ multiplicasti, vt deceptos tibi populos congregares. Isti Elamitæ iuxta editionem Lxx. non habent vnam pharetram, sed plures: & ascensores sunt hominum, in quorum equitant animabus: & plurima multitudo est ad pugnam se præparās cōtra ecclesiam: ita vt omnes valles illius compleantur: & equites obturent sensus eorū: & dimicatione sua ecclesiasticum virum, qui interpretatur Iudas, prouocent ad certandū: quo proferente testimonia scripturarum, & cuncta redarguente mendacia, videbunt hæretici domos ciuitatis Dauid: & omnia prius secreta cognoscent: quomodo in arce Dauid qui interpretatur, manu fortis, hoc est Christi, omnia sint dogmata veritatis. Obscura loca sunt, non solum iuxta historiam, sed iuxta ἀναγωγήν. Quibus ergo nostra displicuerint, debēt proferre sua: vt explanationi eorum, si vera fuerit, acquiescamus.

Psal.10.a

Exod.15.a

G

דוד

b *Et congregastis aquas piscinæ inferioris, &c.*] Vos qui scissuras ciuitatis Dauid, id est, ecclesiæ videbitis vel videtis, quæ in toto orbe multiplicatę sunt: qui congregastis aquas piscinæ vestræ atq; doctrinæ, nō superioris, sed inferioris, & domos Hierusalē numerastis, siue destruxistis: vt muniretis murū vestrū: non fodistis puteos, qui vitales haberent, & æternas aquas, sed lacus contritos, qui aquā non valēt cōtinere: & fecistis eos inter duos muros noui & veteris instrumenti: & aquā piscinæ veteris neglexistis: nec considerastis datorem legis Deū, & operatorē mundi penitus neglexistis. Hoc iuxta Hebraicū. Cæterum iuxta Lxx. considerauerunt se hæretici, quod multi essent: & hac multitudine confidentes, doctrinam veteris testamenti, auerterunt à ciuitate Dei, quæ est ecclesia, & destruxerunt domos Hierusalē: vt ędificarent conciliabula malignantiū: dumq; vetus reprobant instrumētum, nec nouum secuti sunt: quia nouū veteris instrumenti testimoniis roboratur. Propterea inter duos muros veterem & nouū, fecerūt, sibi nouas aquas, quas interiores esse putāt, & maiora cōtinere mysteria quā in testamēto veteri cōtinentur: & non respexerunt Deum, qui veteris instrumenti conditor est, & factorē eius ne longe quidem videre voluerunt.

Hier.2.c

H

c ¶ *Et vocabit dominus Deus, &c.*] Quotidie dominus Deus exercituum prouocat hæreticos ad pœnitentiam, qui inter duos muros aquam piscinæ veteris contemnentes, foderunt sibi lacum, & cōgregauerunt aquam piscinæ inferioris, quæ nō de cælo, sed de terra aquas habet: & vocat eos ad fletum. *Beati enim flētes: quia ipsi ridebunt. Et ad planctum*: ne postea audiant: *Lamētauimus vobis & non planxistis. Et ad caluitium*, vt omnia opera mortis radant: & auferant de corpore suo quicquid non viuit in corpore. Et *ad cingulum sacci*: ne postea, iuxta Hierusalem, pro cingulo reste cingantur. Illi autem econtrario pro fletu & planctu, caluitio, & cilicio, gaudium habuere, atque lætitiam, & quasi morte omnia finirentur, occidentes vitulos, arietesque iugulantes, vt comederent carnes, & biberēt vinum, locuti sunt verba blasphemātium. Dum in præsenti sæculo sumus, deliciis affluamus. Crastina enim dies, hoc est futurum tempus, sine sensu erit. Illis ista dicentibus audiuit dominus verba blasphemiæ: & comminatus est non se dimissurum esse hanc iniquitatem, donec, aut peccato moriantur & vitiis, aut cum deliciis suis ad inferos pertrahantur. Quod quidem non solum de hæreticis, sed de omni potest intelligi peccatore, qui negligens peccata sua desperatione fit peior: & voluptatibus irretitus, iungit peccato blasphemiam, vt omnem sēsum viuentium

Matt.5.a

Matt.23.b

Sap.21.s

A

putet morte finiri, dicens illud Epicuri: Post mortem nihil est: & mors ipsa nihil est.

12 ¶ *Hæc dicit dominus Deus exercituum*, &c.] Præcipitur Esaiæ prophetæ, vt ingrediatur ad eum, qui habitat in tabernaculo, quod Hebraice dicitur [b] סכן, ad Sobnam præpositum templi, siue vt LXX. transtulerunt, ταμίαν, hoc est quæstorem, & dispensatorem thesaurorum domus Dei. Sochen autẽ vel tabernaculum interpretatur, vel pastophoriõ, hoc est thalamus, in quo habitat præpositus templi. Quis est autem alius qui habitauit in tabernaculo Iudæorum, & in domo quondam Dei, nisi Iudaicæ legis sermo, & traditio, quæ in veteris instrumenti lectione versata est? Huic itaq; traditioni dicitur atque doctrinæ: Quid hic agis? Cur tibi vis ædificare domum in occidente litera: & tabernaculum tuum, quod non habet fundamentũ in petræ figere firmitate: quod nõn tam tabernaculum & domus, quam sepulcrum & memoria appellandũ est? Propterea autẽ tibi dico, quod in excisione sepulcri nõ debeas laborare: quia transferet dominus sacerdotium tuum: sicut transferri solet [c] גבר quod omnes virũ interpretati sunt. Hebræus autem qui nos in veteris instrumẽti lectione erudiuit, gallũ gallinaceum transtulit. Sicut inquit, gall[9] gallinaceus humero portitoris de alio loco trãsfertur ad aliũ: sic te dominus de loco tuo leuiter asportabit. Et qui quondam habebas coronã põtificis, & sãctificationẽ in auri lamina, in qua erat scriptũ nomẽ Dei: coronaberis tribulatione, & angustia. Et quomodo si sphæra mittatur, in decliui loco, atq; spatioso stare non potest, sed in immẽsum voluitur: sic omnis populus tuus in orbis terminos dispergetur. Ibiq; morieris cũ litera tua: & omnis gloria tua, & currus, quib. inclit[9] antea ferebaris, & domus Dei splendor vertetur in ignominiã. Auferet enim te dominus de statione tua, & de ministerio tuo, hoc est, cęrimoniis victimarum, vt impleatur illud quod scribitur ad Hebr. *Trãslato enim sacerdotio, necesse est vt legis translatio fiat*. Cũ autem tu eiectus fueris de ministerio tuo, vocabo puerũ meũ Eliakim, cui dixi & in alio loco: *Magnum tibi est vocari te puerum meum* Eliakim interpretatur resurgens Deus, siue Dei resurrectio. Iste igitur resurgens Deus, *qui est filius Helkiæ*, id est, partis domini, accipiet locum tuum, itaque induetur stola, & cingulo tuo confortabitur: vt quod tu habebas in litera, ille possideat in spiritu: & erit pater habitantium in Hierusalem: hoc est in visione pacis, quæ interpretatur ecclesia, & domui Iuda vbi est fidei vera cõfessio. Vnde ipse ad apostolos loquitur: *Filioli adhuc modicum vobiscum sum*. Et ad aliũ: *Fili dimittuntur tibi peccata tua*. Et ad aliam: *Filia, fides tua te saluam fecit. Dabo*, inquit, *ei clauem domus Dauid, qui operit, & nemo claudit, qui claudit, & nemo aperit*. Et hæc ipsa clauis erit super humerũ eius, hoc est in passione, iuxta illud quod in alio loco scribitur: *Cuius principatus super humerũ ei[9]*. Quod enim ille sua passione reserauerit claudi nõ poterit, & quod clauserit in cæremoniis Iudæorũ, à nullo alio aperietur. Figã enim illũ paxillũ in loco fideli, vbi conuentus fideliũ est. Vnde & credentes in Christo fideles appellãtur. Et erit in soliũ gloriæ domus patris sui, hoc est ecclesiæ: Et suspẽdent super eum omnẽ gloriã domus patris ei[9]. Vnde & in euãgelio scribitur: *Omnis populus pendebat ex eo*. Quod quidẽ nõ illo tantũ tempore factum est, sed vsq; hodie impletur, vt pendeãt ex eo quasi vasa diuersa Dei sapientia, & iustitia, & omnia, quibus Christus appellatur. Vasorũ diuersa genera, pro quib. Aquila interpretat[9] est [d] צאצאים והצפעות quod Symmach. vertit, nepotes atq; cõmixtos, vt & apostoli & omnes credẽtes, hoc est filij filiorũ, & commixti de vniuersis gentib. pendeãt super eũ: A vasis craterarũ, pro quib. Theod. [e] אגנות posuit: & parui enim, & magni in dominũ crediturũ sunt. Crateras autẽ puto esse apostolos plenos vitalib[9] aquis. De quibus dicitur: *Benedicite Deum de fontibus Israel*: In quibus craterib. miscuit sapiẽtia vinũ suum: *Et omne*, inquit, *vas musicorũ, corũ*, qui omni tẽpore in Dei laudes personãt. Quod sequitur, videtur sensui nostro esse cõtrariũ: quomodo paxillus iste qui fixus fuerat in loco fideli, auferatur, & frangatur: & cadat & pereat quod depẽderat in eo: & hoc fiat quia dominus locutus est. Quod ita solui potest: si legamus illud euãgelij: quod in nouissimis diebus *refrigescat charitas multorũ*, & ipse dominus dicat: *Putas fili[9] hominis veniẽs inueniet fidẽ super terrã?* Nõ ergo paxillus frãgetur & cadet & peribit, quod impiũ est dicere: sed paxill[9] auferetur de loco fideli, hoc est de ecclesia per impietatẽ quotidie subcrescentẽ: & qui super eum ante pepẽderãt fide, postea infidelitate frangẽtur & cadẽt & peribũt. Hoc autẽ fiet in diebus nouissimis: quia dominus locutus est. Pro *paxillo* qui Hebr. dicitur [f] יתד & ab omnib. similiter effertur: soli LXX. supra ἄρχοντα, id est, principẽ, hic hominẽ interpretati sũt. Quodq; nos celeritate dictandi pene præteriit: Sobnas interpretatur cõuertere nũc, siue cõuersio. Dicitur ergo ad principẽ Iudęor. vt con-

hæc vobis, donec moriamini: dicit dominus Deus exercituum.

HEB.

a Hæc dicit dominus Deus exercituum: Vade ingredere ad eum, qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum templi, & dices ei: Quid tu hic: aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulcrum? excidisti in excelso memoriam, diligenter in petra tabernaculum tibi. Ecce dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus: & quasi amictũ sic subleuabit te: Coronãs coronabit te tribulatione: quasi pilam mittet te in terram latam, & spaciosam: Ibi morieris & ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus domini tui. Et expellam te de statione tua: & de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo seruum meum Eliakim filium Helkiæ, & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum: & potestatem tuam dabo in manu eius: & erit quasi pater habitantibus Hierusalem, & domui Iuda. Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius, & aperiet, & non erit qui claudat & claudet, & non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, & erit in solium gloriæ domui patris sui, & suspendent super eum omnem gloriã domus patris sui, & suspendent super eum omnem gloriam domus patris eius vasorum

SEPT.

Hæc dicit dominus sabaoth: Vade ad pastophorion, ad Somnam quæstorem, & dices ei. Quid tu hic? Aut quid tibi est hic? quoniam excidisti tibi sepulcrum. & fecisti tibi in excelso memoriam. Et descripsisti tibi in terra tabernaculum? Ecce dominus sabaoth eiiciet, & conteret virum, & auferet stolam, & coronam tuam gloriosam: & proiiciet te in regionem magnam, & absque mensura, & ibi morieris: & ponet currum tuum optimum in ignominiam, & domum principis tui in conculcationem. Et aufereris à dispensatione tua, & de gradu tuo. Et erit in die illa, vocabo puerum meum Eliakim filium Helkiæ, & induam illum stola tua: & coronam tuam dabo illi fortiter: & dispensationem tuam dabo in manus eius: & erit quasi pater habitatoribus Hierusalem, & Iudæ: & dabo gloriam domus Dauid ei, & principabitur, & non erit qui contradicat. Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius: & claudet, & non erit qui aperiat: Et constituam eum principem in loco fideli, & in solium gloriæ domus patris eius. Et erit confidens super eum omnis gloriosus in domo patris sui, à minimo vsque ad maximum. Omne vas paruulum à vasis

b Sochen — c gaber — B — Exod. 28.f — Heb. 7.b — Esa. 46.b Sec. LXX. — אליקים חלקיה — Io. 9.d

C — Matt. 9.a Luc. 7.g — Esa. 9.b — Luc 19.g — d Sefsim vehassephioth — e aggnoth — D — Psalm. 67.f Pro. 9.a — Matt. 24.b Luc. 18.b — f Iathed — שבנא

E vt conuertatur de lege ad euangelium, & victimarum imaginibus derelictis, transferat se ad spiritualis sacrificij veritatem.

CAPVT XXIII.

VErbũ a Tyri, &c.] quid nobis videretur super onere vel verbo & assumptione Tyri iuxta Hebræos, supra in libro decem visionum historicæ explanationis diximus. Nunc omnem contra Tyrum prophetiam secundum ἀναγωγήν, & editionem LXX. breuiter percurremus. Tyrus lingua Hebræa ᵃ צר dicitur, & in nostrum sermonem transfertur, angustia. Omnis igitur anima vitiis occupata, & prauis cogitationibus, sor appellari potest.

ᵃ Sor

HEB.

vasorũ diuersa genera: omnes vas paruulum à vasis craterarum vsque ad omne vas musicorũ. In die illo, dicit dominus exercituum, auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli: & frangetur & cadet: & peribit quod pependerat in eo: quia dominus locutus est.

SEPT.

vasis aganoth: & pendebunt super eum in die illa. Hæc dicit dominus sabaoth: Mouebitur homo, qui stabilitus erat in loco fideli, & auferetur, & corruet, & disperibit gloria, quæ erat in eo: quoniam dominus locutus est.

CAP. XXIII.

VErbũ a Tyri. ᵇ Vlulate naues Carthaginis, quia perierunt: & vltra non venient de terra Citiorum: ducta captiua est. Cui similes facti sunt habitatores insulæ, negotiatores Phœnices, transfretantes mare in aquis multis, semen negotiatorum quasi messium illatarum, negotiatores gentium. ᶜ Erubesce Sidon, dixit mare: fortitudo autem maris ait: Non parturiui, neque peperi, neque enutriui iuuenes, neque exaltaui virgines. Cum autem auditum fuerit in Ægypto, apprehendet eos dolor super Tyro. ᵈ Ite Carthaginẽ. vlulate qui habitatis in insula hac. Nonne hæc est cõtumelia vestra à principio antequã traderetur? deducent eam pedes eius longe ad peregrinandum. ᵉ Quis cogitauit hæc super Tyrum? Numquid minor est, aut non præualet? Negotiatores ei⁹ principes Chanaã Inclyti terræ, domin⁹ sabaoth cogitauit dissoluere omnem

b *Vlulate naues*, &c.] Pro Carthagine in Hebræo scribitur ᵇ תרשיש quod omnes similiter transtulerunt. Tarsis autem interpretatur contemplatio, siue exploratio gaudii. Citii quoque quod Hebraice dicitur ᶜ כתים interpretatur mare congelascens: & pro Phœnice apud eos, Sidon legitur. Arguuntur itaque ii, quos malarũ cogitationum turba circundat, & *qui volentes* iuxta Apostolum *diuites fieri, incidunt in tentationes, & laqueos diaboli, & desideria multa, & noxia, quæ detrahũt homines in profundum.* Et dicitur eis quod vlulare debeant, scientes omnes negotiationes mundi huius esse perituras, & contemplationem gaudii atque lætitiæ in luctum, lacrymasque vertendam. Mare enim hoc vltra non poterit nauigari, sed omnia congelascẽt: & coloniæ Tyriorum captiuæ ducentur in pœnas. Nulli enim alii similes sunt qui habitant in insula ista, nisi negotiatoribus, siue translatoribus, qui circumferuntur omni vento doctrinæ, & de aliis ad alia vitia transeunt. Habitamus autẽ in insula quam diu tentationibus huius sæculi tundimur, & ex omni parte nostra insula atque nauicula, maris feritur fluctibus. Huius autem insulæ negotiatores de Sidone sunt, quæ interpretatur venatrix, & in qua habitant plurimi venatores. De quibus scriptum est: *Liberabit te de laqueo venãtium.* Et in alio loco, lætatur sanctus quod de eorum insidiis liberatus sit, dicens: *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.* Omnes autem negotiatores gentium, segetibus comparantur, quæ cito arescunt, siue messibus fluminis, quæ de cœlo non habent pluuiam, sed de terra: ideoque cum gentibus perituræ sunt. Vbi nos legimus, semen negotiatorum: in Hebræo scriptum est, semen sichor, quod subauditur Nili, eo quod aquas turbidas habeat quibus Ægypti segetes irrigantur.

ᵇ Tarsis

ᶜ Cettim

1. Tim. 6. b

F

צידון

Psal. 90. a

123. a

שחור

c ¶ *Erubesce Sion, dixit mare*, &c.] Sæculi huius mare, in quo habitant animalia parua cum magnis, *& draco quem plasmauit Deus ad illudendum ei*, videns à venatoribus Christi qui de omni monte venantur & colle, captos qui prius à dæmonibus capti fuerant: loquitur ad contrariam fortitudinem venatorum, quæ interpretatur Sidon, & dicit ei, *Erubesce Sidon*: non enim parturiui, neq; peperi, nec captos à te nutriui iuuenes: nec eleuaui virgines, quarum stultitia in euangelio condemnatur. Mea enim parturitio & partus & nutrimentum & eleuatio virginum, Apostolorum Christi parturitione deleta est, quorum vnus loquebatur: *Filioli mei, quos iterum parturio: donec Christus formetur in vobis.* Et *Lac vobis potum dedi, non escam*, Et rursum: *Volo autem vos omnes virginẽ castam exhibere Christo.* Cum hoc Ægyptus audierit, quæ Hebraice dicitur ᵈ מצרים: quod interpretatur ἐκθλίβουσα, id est, tribulans, & coartãs: etiam ipsa terrebitur, se quoque intelligens eadem, quæ Tyrus passa est, esse passuram. Quod cum ad omnia vitia referatur, potest & in Hæreseon diuersitate sentiri: quomodo alia capta hæresi, alia pertremiscit, & in alterius confusione, alter se capiendum esse sentit. Quomodo autem de Sodomis dicitur: *Quoniam si facta fuissent signa in eis, quæ facta sunt in Capharnaum, mansissent vsque hodie.* Et infertur: *Verumtamen Sodomis tolerabilius erit in die iudicij quam vobis.* Sic de Tyro & Sidone discimus, Saluatore dicente, Verumtamẽ Tyro & Sidoni leuius erit in die iudicij, quã ciuitati illi. Vnde & Chananæa, quæ ad prædicationem Christi, filiam, id est, animã suam grauissimo dæmonio vexari intelligebat: exisse dicitur de finibus Tyri & Sidonis. Neque enim poterat aliter occurrere Saluatori, nisi Tyri & Sidonis terminos reliquisset.

Psal. 103. d

Matt. 25. a

Gal. 4. c

G

1. Cor. 3. a

2. Cor. 11. a

ᵈ Misraim

Matt. 11. d

Matt. 15. b

d ¶ *Ite Carthaginem: vlulate, &c. à principio antequam traderetur.*] Quod sequitur: deducẽt eam pedes eius longe ad peregrinandum, de Hebraico additum est, & stellis illuminantibus prænotatur. O Tyrij qui habitatis in angustia & in insula cõmoramini, qui ex omni parte expositi estis tentationum fluctibus: recedite de ea, & ite ad Carthaginem, id est Tharsis, atq; ad verum gaudiũ festinate, lugentes antiqua peccata, & veterem contumeliam, quam, aut ipsi aliis inferebatis, aut patiebamini ab illis. Hoc autem ideo præcipio, quia Tyrum vrbem vestram de suis sedibus & proposito cernitis ad terminos alios migraturam: quando veteri errore deposito, euangelio Saluatoris colla submiserint, vt qui prius habitabant in angustia, recedant longius, & aduenæ sint, atque obediant doctrinæ domini Saluatoris.

H

e ¶ *Quis cogitauit hæc, &c. principes Chanaam, &c.*] Verbum Chanaan, de Theodotionis editione additum est: pro quo Aquila, negotiatores trãstulit. Interrogat ergo spiritus sanctos, imo interrogatione confirmat, quod dominus hæc aduersum Tyri principes cogitarit, quorum omnis industria est negotiationibus opes quærere. Et quomodo in euangelio legimus institores margaritarum, qui omnibus venditis vnam cupiunt emere margaritam: & vtique appellandi sunt inclyti negotiatores non terræ, sed cœli. Sic econtra negotiatores Tyri, hoc est tribulationis & angustiæ appellandi sunt inclyti terræ: quia quicquid agũt, terrã respiciunt: & principes Chanaam, quod interpretatur fluctuãtes, atque commoti. Non enim statuunt supra petram pedes suos, nec potest de eis dici: *Petra refugium herinacijs, siue leporibus*, sed illud potius quod iustus pene passus est, sustinuit. *Mei autem pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei.* Dominus ergo exercituũ hoc cõsiliũ cogitauit, vt dissolueret pessima negotiatorum vincula, imo compactã iniuriam dissiparet, per quam cuncti qui Tyro subditi sunt, superbiunt. Quodque intulit, & de honestate omne quod gloriosum est super terram, non dominus dehonestamenti auctor est, sed quod per

Matt. 13. f

צער

כנען

Psal. 103. e

Psal. 72. a

מרשיש

ἀπὸ ταμι-εῖον.

Psal. 72. a

A

se ignominiæ patet, ostendit esse ignominiosum. Quod quidem & de sacerdotibus in Leuitico legimus: *Contaminatione contaminabit eum*, haud dubium quin sacerdos, non quo contaminationis auctor sit, sed quo ostendat eum contaminatum, qui prius mundus plurimis videbatur.

C

lerunt. Dicitur ergo ad Tyrum, quod licet ad Citios ire contendat, & angustiarum suarum plagam vitare, perfectam etiã ibi requiem inuenire non valeat. Rursumque si cupiat ire ad Chaldæos, & vbertate eorum, ac rerum omnium, abundantia perfrui, etiam illos inueniat desolatos, arguentibus Assyriis eorum sterilitaté, iuxta quod & Apostolus tradidit peccatores satanæ, *vt discant non blasphemare*, qui traduntur in interitum carnis, vt spiritus saluus
1 Tim. 1.c
fiat. Chaldæorum autem Siim fundamenta fecerunt, quos intelligo dæmones pessimos, qui & propugnacula & turres superbissimas vrbis Chaldææ contra scientiã domini suscitauerunt. Sed omnis eorum ædificatio in ruinas concidit, sequitur enim, paries eius cecidit: *Nisi Dominus ædificauerit do-*
Psal.126.a
mum, in vanum laborauerunt qui ædificant eam. Sæpe videmus in sæculo quosdam de alio proposito transire ad aliud. Verbi gratia, vt qui militiam male experti sunt trãseant ad negotiationé. Rursumque causidicos bellatorum arma corripere. Mutant industriam, vt mutent infelicitatem, & nihilominus dispensatione Dei his, quos Saluare dignatur, omnia nitentibus euenire contraria: vt per inopiã ac miserias cogantur non in se, sed in creatore suo habere fiduciam.

omnem contumeliam gloriantium: & dehonestare omne quod inclytum est super terram. [a] Operare terram tuam: etenim naues nequaquam veniunt de Carthagine: & manus tua nequaquam præualet, quæ in mari prouocat reges. [b] Dominus sabaoth præcepit de Chanaan perdere robur eius, & dixit: nequaquam adiicietis iniuriam facere, & iniquitatem virgini filiæ Sidonis. [c] Si ieris in Citios, neque ibi erit requies tibi, & si ad terram Chaldæorum, & ipsa vastata est ab Assyriis. Fundauit eam Siim, statuerunt propugnacula eius suscitauerunt turrem eius, paries eius cecidit. [d] Vlulate naues Carthaginis: quoniam periit fortitudo vestra. [e] Et erit in die illa, derelinquetur Tyrus septuaginta annis, sicut tempus regis vnius, sicut tẽpus hominis. Et post septuaginta annos erit Tyrus quasi canticum meretricis. Sume citharam, vagare ciuitas meretrix obliuioni tradita. Bene cithariza: plurimum canta,

a ¶ *Operare terram tuam: etenim naues*, &c.] Multum à cæteris interpretibus, & ab ipso Hebraico in hoc loco LXX. discordat editio, sed propositum prosequamur. Supra dixerat: Ite Carthaginem, vlulate qui habitatis in insula. Nũc contrariũ loquitur, quia naues de Carthagine vltra non veniunt, operare terram tuã. Profuit enim Tyro naues interire peregrinas, vt cogatur operari terram suam. De qua
Leuit.21.a
in Prouerbus dicitur: *Qui operatur terram suam, saturabitur panibus*, vt nequaquam de incerto fluctuũ naufragorumq; discrimine, sed operis sui vi-
Prou.12.b
uat frugibus. De quibus in psalmis ad iustum canitur:
Ps 127.a
Labores manuum tuarũ manducabis. Scriptum est in Osee,
Osee.2.b
meretricis vias septas esse à domino spinis, ne sequi possit amatores suos: vt hac necessitate compulsa, reuerteretur ad virum suum pristinum. Quod & in sæculi rebus frequenter animaduertimus, multos qui per prospera, & abundantiam omnium rerum dominum sentire non poterant, intelligere per inopiam, & conuerti ad opera iustitiæ, postquam manus eorum non præualuerit felicitate huius sæculi perfrui: quæ prius in mari prouocabat reges, siue iuxta Symmachum conturbabat: quorum cor in manu Dei est. Atque vtinam & nos maris huius negociatione contempta
Prou 21.a
operemur terram nostram, & nequaquam expectemus na-
B
ues Carthaginis, siue naues Tyri, quæ Carthaginem ire consueuerant: ne subiiciamur potestati draconis, qui dominatur in mari: Sed stabilem gradum figamus in terram, imo ad cælestia festinantes, operemur terram nostram, vt hic seminantes, ibi metamus. Manus quoque nostra, quæ prius in mundi negotiis versabatur, & pro potentia ac felicitate etiam reges, id est sanctos, de statu suo poterat commouere: fiat imbecilla in rebus maris, vt fortis sit in opere terræ suæ.

b ¶ *Dominus sabaoth præcepit de Chanaam perdere*, &c.) Tyrum & Sidonem esse in terra Chanaan, & supra ostendimus, euangelij testimonium proponentes, in quo legitur
Matt.15.b
Chananæam mulierem, siue Syrophœnissam exisse de finibus Tyri & Sidonis, & occurrisse domino Saluatori. Omnis autem anima quæ in sæculi fluctibus posita est, & circumfertur omni vento doctrinæ, Chanaan appellenda est, quæ
Dan.13.e
interpretatur quasi fluctuatio, siue commotio. Vnde & ad senem adulterum dicitur: *Semen Chanaan & non Iuda species decepit te*. Prodest igitur Tyro & eius angustiis robur perire Chananæum, vt dicatur habitatoribus eius, quod vltra non valeant iniurias facere, & opprimere per iniquitatem, virginem filiam Sidonis. Quicunque à diabolo capitur in diuersorum perturbatione vitiorum, & traditur in contumelias ignominiæ, vt polluat corpus voluptatibus & turpitudine, iste filius vel filia est Sidonis. Et hoc sciendum quod sabaoth in Hebraico non habetur: & econtrario virgo de Hebraico addita sit.

c ¶ *Si ieris in Citios*, &c. *ipsa vastata est ab Assyriis*. Quodque sequitur de Theodotionis editione, sub asteriscis additum est: *Fundauit eam Siim: statuerunt propugnacula eius*,
כתים
suscitauerunt turrem eius, & absque asteriscis iungitur: *paries*
Κιτιοὶ
eius cecidit. Citij interpretantur plaga consummata, siue per-
כשדים
fecta: Chaldæi in hoc loco, quasi vbera: Assyrij, arguentes:
אשור
Siim etymologiam, nec nos potuimus inuenire & cæteri in-
ציים
terpretes ipso quo apud Hebræos scribitur nomine transtu-

d ¶ *Vlulate naues Carthaginis*, &c.) Naues Carthaginis, id est, Tharsis, iubentur vlulare: nequaquam enim (vt supra) perierunt, siue non venient, sed periit fortitudo earũ. Thar- תרשיש
sis enim secundum aliam interpretationem in linguam nostram vertitur consummatio sex, siue lætitiæ. In sex autem diebus, mundum istum factum legimus, qui iuxta traditiones ecclesiasticas postea consummabitur. Omnia ergo bo- D
na sæculi huius, & vniuersus mortalium labor, incerto nauium cursui comparatur: quod cito peritura sint, & cuncta nauigantium fortitudo soluatur. Vnde & in Salomone scriptum est: *Ciuitates firmas ascendit sapiens, & destruxit muni-* Prou.21.c
tiones earum. Quicquid enim hæreticorũ & sapientiæ sæcularis contrariorumque dogmatum arte componitur, vir ecclesiasticus destruit, & suis docet pedibus esse subiectum.

e ¶ *Et erit in die illa*, &c.] Hoc quod dicitur, memoriale coram domino: & super faciem terræ, & sicut tempus hominis, in Hebraico non habetur, sed in Græco additum est. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coangustata dimittitur: vt ex expleto solitudinis tempore, carmen quondam meretricium vertat in laudes Dei: assumensque citharã omnes chordas habeat concinentes: vt postquam bene concinuerit, & multa cantauerit: fiat eius apud Deum memoria, quæ propter fornicationem obliuioni tradita erat, & restituatur in pristinum statum, habeatque diuitias regnorum totius orbis: & mercedes laboris illius nequaquam Tyriis congregentur: sed his qui habitant in conspectu domini: cõmedantque & bibant, & impleantur omnibus bonis quę in cõmunẽ lætitiam cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum sermo diuinus ad pœnitentiam cohortatur, & labores eius, atque mercedes domino sanctificandas esse promittit. Quis non peccatorum spem salutis habeat: si tamen bene cecinerit, & vniuersæ chordæ virtutũ, quæ quondam fuerant relaxatæ in laudes domini componantur? Legimus in quadragesimo quarto psalmo, qui specialiter ad cõiunctionem sponsi & sponsæ, id est, ad Deum Saluatoré & ecclesiæ pertinet sacramenta, dici inter cætera: *Filiæ Tyri in muneribus, faciẽ tuam precabuntur diuites plebis*. Et ipse rursum sponsus ad sponsam Tyriam loquitur: *Audi filia & vide, & inclina aurem tuam: & obliuiscere populi tui, & domus patris tui: quia concupiscet rex decorem tuum.* Vnde & in discri-

E

Psal. 44. c descriptione pulchritudinis eius infertur: *Astitit regina à dextris tuis, in vestitu deaurato, circumdata varietate.* Et iterum *Omnis gloria filiæ regis intrinsecus.* Si autem concupiuit rex pulchritudinem Tyriæ pœnitentis, & variarũ habentis ornamenta virtutum: quanto magis merces eius, & negotiatio, non in Tyro permanentium, sed eorum erit qui habitant in conspectu domini? Qui postquam egerint pœnitentiam, audient à domino Saluatore: *Comedite amici mei & bibite, & inebriamini charissimi.* (Cant. 5. a) Quid sit autem comedere & bibere & saturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis desolatum fuisse tẽplum: & Hieremias & Daniel & Zacharias docent. Et in Ezechiele de Sodoma legimus, quod restituatur in antiquum: & de Ægypto, quod post desolationem terræ Ægypti & ariditatem septem fluminum, veterem recipiat vbertatem. (Hier. 29. e. Dan. 9 f. Zach. 7. b. Ezec. 16. b. Sap. 11. 18.) Septenarius autem & septuagesimus numerus, qui vel de singulis diebus, vel de septem conficitur decadibus, perfectam significat & consummatam pœnitentiam, vt iuste Tyrus expleto pœnitentiæ tempore in antiquum redeat statũ. De hac arbitror meretrice, & illud in Prouerbiis Salomonis mystico sermone signari. *Ne attendas pessimam mulierem: Mel enim distillat de labiis mulieris meretricis, quod ad breue impinguat fauces tuas, & postea amarius felle reperies.* (Prou. 5. a. Sec. Lxx.) *Per fenestram enim domus suæ in plateas prospicit:* quia *lata est & spatiosa via, quæ ducit ad mortem:* (Matt. 7. b) & quẽcumque insipientem viderit iuuenem: (sapientes quippe tentare non audet) & transire iuxta angulos qui rectã lineam perdiderũt: loquitur ei in tenebris & in caligine: & sub specie voluptatum quasi victimam ducit ad mortem. Hæc si conuersa fuerit, & bene cecinerit: & perfectæ pœnitentiæ annorum tempus impleuerit: comedet & bibet, & saturabitur: Audiat Nouatianus & taceat.

G

canta, vt sit tui memoria. Post septuaginta autem annos, visitationem faciet Deus Tyri, & iterum restituetur in antiquum: eritque negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ. Et erit negotiatio eius, & merces sancta domino: sed non ipsis congregabitur, sed his qui habitant coram Domino. Omnis negotiatio eius comedere & bibere, & impleri in collationem, memoriale coram domino.

Commentarij Septimi in Esaiam Prophetam finis.

F

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI
IN OCTAVVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM.

H

PROOEMIVM.

SEXTVS & Septimus superiores Libri, allegoriã Quinti voluminis continent, quod olim historica explanatione dictaui. Præsens opus, id est, octauus Liber, ad cœptam interpretationem reuertitur: vt & historiam & tropologiam iuxta vtramque editionem pariter differat. Quæ si longa tibi videbitur ô virgo Christi Eustochium, non mihi imputes, sed scripturæ sanctæ difficultati, præcipueq; Esaiæ prophetæ: qui tantis obscuritatibus inuolutus est, vt præ magnitudine rei breuem explanationem putem, quæ per se longa est. Certe nos studiosis scribimus, & sanctã scripturam scire cupientibus, non fastidiosis & ad singula nauseantibus. Qui si flumen eloquentiæ & concinnas declamationes desiderant, legant Tullium, Quintilianum, Gallionem, Gabinianum: & vt ad nostros veniam, Tertullianum, Cyprianum, Minutium, Arnobium, Lactantium, Hilarium. Nobis propositum est Esaiam per nos intelligi: & nequaquam sub Esaiæ occasione nostra verba laudari.

LIBER OCTAVVS.

CAPVT XXIV.

ECce dominus dissipabit terram, & nudabit eam, & affliget faciẽ eius, & disperget habitatores eius: & erit sicut populus, sic sacerdos, & sicut seruus sic dominus eius: sicut ancilla, sic domina eius: sicut emens, sic ille qui vendit: sicut fenerator, sic is qui mutuum accipit: sicut qui repetit, sic qui debet: dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim loquutus est verbum hoc.

HEB.	SEPT.
b Luxit & defluxit terra & infirmata est: defluxit orbis, infirmata est altitudo populi terræ. Et terra interfecta est ab habitatoribus suis. c Quia transgressi legem sunt: mutauerũt ius: dissipauerũt fœdus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terrã: & peccabunt habitatores eius: ideo insaniẽt cultores eius:	*Luxit terra: corruptus est orbis: luxerunt excelsi terræ: terra autem egit impie propter habitatores suos. Quia præuaricati sunt legem, mutauerunt præcepta, testamentum æternum. Propter hoc maledictio vorabit terram: quia peccauerunt habitatores eius: ideo pauperes erunt habitatores terræ, & dimittentur homines pauci.*

& relinquentur homines pauci.

d Luxit vindemia, infirmata est vitis, ingemuerũt omnes qui lętabãtur corde, Cessauit gaudiũ tympanorũ, quieuit sonitus lætantiũ, cõticuit dulcedo citharæ: cum cantico non bibẽt vinũ, amara erit potio bibẽtib⁹ illã. Attrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeũte. Clamor erit super vino in plateis, deserta est omnis lætitia, translatũ est gaudiũ terræ. Relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimet portas

ECce *dominus dissipabit terrã, &c.*] Post specialem singularum gentiũ correptionẽ, Iudææ, Babyl. Philistim, Moab, Damasci, Israel, Ægypti, deserti maris, Idumæę & Arabiæ, vallis visionis, & ad extremum Tyri, in quarum explanatione, quæ potuimus diximus. Nunc quid totus orbis in consũmatione passurus sit, propheticus sermo describit: & nequaquam de singulis gentib. sed de cũctis pariter prophetatur. Et primũ quidem quæ impij tormẽta passuri sint: & quomodo iuxta euangeliũ & Apo-
Matt. 24. stolũ, pertranseat cœlũ & ter-
1. Cor. 7. f ra, & figura mundi istius, & deducãtur peccatores in infernũ, de quib. scriptum est: *Ingredientur*
Psal. 62. c *tur ad extrema terræ, tradentur*
Ioan. 14. a *in manus gladij, partes vulpium erunt.* Deinde quia pro qualitate meritorũ multæ sunt mãsiones apud patrẽ, dicitur quomodo sancti *rapiantur in nubi-*
1. Thess. 4. d *bus obuiam domino in aera*, &
B semper cum eo futuri sint. Pro dissipata terra, LXX. corruptum orbem interpretati sunt: & pro afflicta facie illius, id est, terræ, ijdem transtulerunt ἀνακαλύψει τὸ πρόσωπον αὐτῆς, id est, & reuelabit faciẽ eius, vt procedant mortui de sepulchris suis, siue nudabit eam, vt omnia opera eius proferantur in publicũ, & dispergantur habitatores eius in diuersa loca, pręmiis vel suppliciis destinati. Tunc nulla erit diuersitas inter nobilem & ignobilẽ, sacerdotem & laicum, seruum & dominum, ancillam & dominam, diuitẽ &
Rom. 14. b pauperem, feneratorem & eum qui ære alieno premitur, e-
Coloss. 3. d mentẽ atq; vendentem Omnes enim ex æquo stabunt ante
Iob 3. b tribunal Christi: nec erit acceptio personarum apud Deum. De quo & Iob eisdem propemodum verbis loquitur: *Paruus & magnus ibi sunt, & seruus non timens dominum suum.* Et Saluator in euangelio: cui omne iudiciũ traditum est pleno sermone testatur. Dissipabitur ergo terra, & omnia terrena opera redigentur ad nihilum, vt abolita imagine χοϊκοῦ permaneat imago supercœlestis. *Primus enim homo de terra*
1. Cor. 15. f *terrenus, & secundus de cælo cælestis: qualis terrenus, tales & terreni: & qualis supercælestis, tales & supercælestes* vt sicut
Ibidem. portauimus imaginẽ terreni, portemus & imaginẽ supercœlestis. Vnde idẽ Apostolus loquitur: *Caro & sanguis regnum Dei non poßidebũt.* Nõ quod secundũ hęreticos dispereat natura corporũ: sed quod corruptiuũ hoc induat incorruptionẽ: & mortale hoc induat immortalitatẽ. Et hæc omnia fiẽt, quia quod futurum est per prophetas dominus locutus est.

b ❡ *Luxit & defluxit terra, &c.*] Deus superbis resistit, &
Iacob. 4. b humilibus dat gratiã. Vnde prima sententia est contra eos, qui excelsi sunt terræ, vt infirmentur vniuersa quæ nunc fortia sunt, propter eos qui sanguinem sanguini miscuerũt, & in morem sanguinis Abel interfectorum cruorem ad Deum clamare fecerunt.

Gen. 4. b c ❡ *Quia trãsgressi legẽ, &c.*] Audiant Iudæi, qui se solos legẽ accepisse domini gloriantur, quod vniuersæ primum gẽtes, totusq; orbis naturalẽ acceperit legẽ, & idcirco postea lex data sit per Moysen, quia prima lex dissipata est. De qua Apost. loquitur. *Cum*
enim gentes, quæ non habẽt le- Rom. 2. c
gem, naturaliter ea quæ legis sunt, faciunt: isti legẽ non habẽtes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptũ in cordib. suis. Qui igitur has leges obseruauerint, præmia cõsequẽtur: qui autẽ neglexerint eas, sustinebũt quæ nũc sermo propheticus cõminatur. Et quomodo in principio benedixit Deus omni creaturæ quã fecerat: sic in consũmatione mũdi, maledicet iis qui terreni sunt, & non fuerint peregrini, sed habitatores terræ, & in ea peccauerint: qui obliti cõditionis suæ, cõtra se mutuo furore bacchati
sũt. Et pauci remanebũt qui Gen. 1.
habeãt imaginẽ supercœlestem, siue iuxta LXX. οἱ πτωχοὶ ἔσονται οἱ κατοικοῦντες ἐν τῇ γῇ, id est, pauperes erunt habitatores terræ, quia spirituales diuitias perdiderunt.

d ❡ *Luxit vindemia, &c.*] In consũmatione mũdi, præteritarũ deliciarum recordatio,
erit materia cruciatuũ. Vnde Luc. 16. d
& diues ille in conuiuio purpuratus, qui receperat bona sua in vita sua, eleuãs oculos suos de inferno, Lazarũ cernit in requie. Et dominus increpans, diuites & luxuriosos atq; ridẽtes, loquitur in euã-
gelio: Væ vobis diuitib. quo- Ibid. 6. d
niã recepistis consolationẽ vestrã. *Væ vobis, qui nũc saturati estis, quoniam esurietis: Væ vobis, qui ridetis nũc quia lugebitis & flebitis.* Quãdo igitur fuerit resurrectio mortuorũ, & iudicii aduenerit dies, tũc lugebit vinũ atque vindemia, de qua
Moys. loquitur: *De vinea Sodom. vinea eorum: propago eorum* Deut. 32. b
de Gomor. Vua eorũ vua fellis, botrus amaritudinis eorũ. Furor Sec. LXX.
draconũ vinũ eorũ, & furor aspidũ insanabilis. Tũc omnis potio, siue, vt Hebr. dicitur, a שכר, id est ebrietas, quæ statũ mẽ- a sechar.
tis euertit, & homines vigilare nõ patitur, amaritudine cõmutabitur: quæ ad tẽpus vtẽtib. se mella mẽtitur, & in nouissimo amarior felle reperietur. Tũc omnis dulcedo lætantiũ, & tympanorũ, ac citharæ sonitus in planctũ vertetur ac gemitũ. Ingeramus hoc testimoniũ his qui in cõuiuiis nõ solũ gula & ebrietate, sed & aurib. luxuriãtur, vt per oẽs sensus animę fortitudo mollescat. *Atteretur ciuitas vanitatis*, siue om-
nis ciuitas, vel spiritualis Babylõ, quæ sedet in septẽ mõtibus Apoc. 18. a
purpurata: cuius supplicia in Apocal. Ioan. legimus Pulcreq; Ecclesi. 1. a
dixit vrbẽ vanitatis Si enim de cœlo & terra, & de omnibus quæ terrena sunt, dicitur: *Vanitas vanitatũ, &c.* quãto magis hoc de vna vrbe dicẽndũ est, quæ totius orbis pars modica est: Tũc dom⁹, quarũ nũc sũt aurata laquearia, & pauperib. absq; tecto & tugurio frigore moriẽtib. parietes earũ vestiuntur marmorũ crustis, & secti eboris nitore resplẽdẽt, re-
manebũt vacuę. Clamor erit in plateis super vino, nõ in arcta Matth. 7. b
& ãgusta via quæ ducit ad vitã, sed in lata & spatiosa quę ducit ad mortẽ. Super vino & ebrietate erroris eorũ, qui *dormierũt*
somnũ suũ: & nihil inuenerũt oẽs viri diuitiarũ in manibus suis. Psal. 75. a

Transla-

E Translatum est quippe in cœlos gaudium terræ, & relicta est in vrbe quondam celeberrima solitudo, & portas viarum frequentium, per quas populorum influebant agmina, opprimet habitatorum calamitas. Et vt sciremus perspicue de totius orbis interitu nunciari, intulit: Hæc erunt in medio terræ, in medio gentium, siue populorum.

a ¶ *Quomodo si paucæ oliuæ, quæ remanserunt, excutiantur ex olea*, &c.] Quantum ab Hebraica veritate in hoc loco LXX. distet trāslatio, sequētia verba monstrabunt. Relictis hominibus paucis, quando maledictio vorauerit terrā, & in vrbe fuerit solitudo, & hæc vniuersa cōtigerint in medio terræ, in medio populorum & gentium: tanta erit sanctorū paucitas, de quibus Dominus loquitur in euangelio: *Multi vocati & pauci electi*: & tam vehemens pressura iustorum, vt tententur, si fieri potest, etiam electi Dei, & paucitas eorum baccis oliuarum rarissimis comparetur: quæ cum excussę fuerint atque demessæ, vix paucæ remaneant in ramorū cacumine: & quomodo cum fuerit finita vindemia, solent pauperes egestate cogēte vacuas circuire vites: & pauca vuarū grana colligere. Hi igitur qui remanserint, & post vindemiam mundi atq; pressuram, manus quiuerint antichristi persequentis effugere, siue pœnæ imminentis ardoris, leuabunt voces suas in sublime, Deīque laudabunt. Quādo venerit Dominus in

F gloria patris sui cum angelis sanctis, & cum viderint in sua maiestate regnantem: tunc hinnient in equorum similitudinē: lætitiæ magnitudine gestiētes, & hinnient de mari huius sæculi. Propterea qui nūc in scripturis sanctis eruditi estis, & scitis vobis tantū gaudiū tantaq; præmia reseruari, in doctrinis glorificate Dominū: audientes illud quod scriptū est: *Qui gloriatur, in Domino glorietur*. Nequaquā in terra Iudææ, sed in insulis, id est, in ecclesiis huius maris & sæculi, in quib. benedicitur atq; laudatur nomē Domini Dei quondā Israel, siue hominis vidētis Deum. Iuxta LXX. omnia quę de sāctis intellexim', referri possūt ad impios: quod cum fuerit finita vindemia, tunc illi clamēt in suppliciis cōstituti. Qui autem euaserint impiorū numerum, lætentur in gloria Domini: & conturbentur aquæ populorū huius sæculi.

Matt. 20.b

2.Cor. 10.d

b ¶ *Ab alis terræ portenta*, &c. *Et dicent: Mysterium meum mihi*, &c.] Hoc quod dicitur, mysterium meum mihi, in LXX. non habetur, sed de Theodotionis trāslatione in Græco additū est. Rursū pro eo quod illi posuerūt væ, vt sequenti versiculo iungeretur, in Hebraico dicitur [b] אוי לי: quod proprie sonat, væ mihi. Pro finib. quoque, quod nos propter explanationem seorsus apertius posuimus, in Hebraico habetur [c] מכנף, quod alam non finem sonat. Hi ergo, de quibus supra dictum est: Leuabunt vocem suam atque laudabunt, cum hinnierint de mari, & in doctrinis glorificauērint dominū, & viderint in insulis maris laudari nomē domini Dei Israel: tunc consona voce cantabūt & dicent: Ab alis terræ, hoc est à prophetis & à sanctis domini, qui assumptis alis columbæ, ad cœlorum regna festinant: laudes eius audiuimus prædi-

b oi li

c miccenaph

portas: quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum.

HEB.

a Quomodo si paucæ oliuæ, quæ remāserunt, excutiantur ex olea: & racemi, cum fuerit finita vindemia. Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt: cum glorificatus fuerit dominus hinnient de mari. propter hoc in doctrinis glorificate dominum: in insulis maris nomē domini Dei Israel. A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iusti, & dixi: Secretum meum mihi, secretum meum mihi: væ mihi. c Præuaricātes præuaricati sūt, & præuaricatione transgressorum præuaricati sunt. Formido, & fouea & laqueus super te qui habitatores terræ: Et erit qui fugerit à voce formidinis cadet in foueam: & qui se explicuerit de fouea, tenebitur laqueo.

SEPT.

Quomodo si quis excutias oliuā, sic excutient eos, & si quiescat vindemia, isti clamore vociferabuntur. Qui autem relicti fuerint super terram, lætabuntur simul cum gloria domini: conturbabitur aqua maris: propterea gloria domini in insulis erit maris: nomen domini gloriosum erit domini Dei Israel. b *Ab alis terræ portenta audiuimus: spes iusto, & dicent mysterium meum mihi. Væ præuaricatoribus, & reliqua. Væ præuaricatoribus, qui præuaricantur legem. Timor & fouea & laqueus super vos qui habitatis terram. Et erit qui fugerit timorem, cadet in foueā: & qui exierit de fouea, capietur laqueo.*

d Quia cataractæ de excelsis apertæ sunt: & cōcutientur fundamenta terræ. Cōfractione cōfringetur terra, cōtritione cōtereretur terra, cōmotione cōmouebitur terra. Agitatione agitabitur terra, sicut ebri': & auferetur quasi tabernaculū vni' noctis. & grauabit eā iniquitas sua: & cor-

G cari: & quod gloria vel spes iusti non sit irrita, sed rebus omnia compleantur. Dicentibus itaque hæc sanctis, & hinniētibus de mari, & leuantibus vocem suam, atque laudantibus, propheta sibimetipsi loquitur. Cum, inquit, hæc audissem, & in subuersionem orbis vaticinium prophetarum explendum esse perspicerem: locutus sum mihi interno cordis affectu: Non possum cuncta narrare, quæ cerno. Hæret lingua faucibus meis: vox dolore concluditur. Vę mihi: quantus ordo pœnarum ante oculos versatur meos: cerno præsentia quæ futura sunt. Errant autem qui hoc putant ex persona Dei debere intelligi, rerum ordinem non sequentes. Miror que quo sensu pro psalmis & laudibus, quod in Hebraico legitur [d] זמרת: Septuaginta τέρατα, id est, portenta interpretati sunt, nisi forte signum est, atque portentum vt excluso populo Iudæorum, incredula prius gentium turba saluetur.

d zemiroth

c ¶ *Præuaricantes præuaricati sunt, & præuaricatione transgressorum*, &c.] Hæc est causa luctus & gemitus mei, propter quam secundo dixi, secretum meum mihi: secretum meum mihi: quia omnes præuaricati sunt legem Dei: & nequaquam domini pœna differtur, nec futura prædicitur, sed imminet, & habitatores terræ captos tenet. Cumque se putauerint fugisse, ex alio incident

H in aliud: & quocunque se verterint, impendentem iram domini non euadent.

d ¶ *Quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, & concutientur*, &c.] Propterea formidinem & laqueum & foueam domini nullus euadet, quia cataractæ de excelsis, siue vt Septuaginta manifestius transtulerunt, *ἐκ θυρίδων τοῦ οὐρανοῦ ἠνεῴχθησαν*, id est, fenestræ cœli apertæ sunt, vt despiceret dominus hominum vniuersa peccata, quæ prius quia non puniebat, videbatur peccatorib. ignorare. Postquā autē apertis fenestris vidit cuncta opera mortalium, concussa sunt fundamenta terræ. Iuxta illud quod in alio loco de Dei intuitu scriptū est: *Qui respicit terram, & facit eam tremere*: tunc cōfringetur & contereretur, & commouebitur, atq; agitabitur terra in similitudinem ebrii: nō quod ipsa terra redigatur in puluerē & in nihili, sed quod vniuersa terrena pertranseant, & succedat alia cōuersatio. Et quomodo ebrius nescit quid agat, sed hebescentibus ebrietate neruis, nec pes, nec mens stat in suo officio, sic omnis terra, id est, omnes homines qui versantur in terra, malorum magnitudine atque pœnarum ebrij erunt, & stupebunt ad cuncta quæ cernent. Et sicut vnius noctis tabernaculum atq; tentorium transfertur de loco ad locum, & locus tentorii pristini à viatore deseritur, ita vt nullum vestigium remaneat præteritæ mansionis, sic transibit figura huius mundi, & erit terra deserta, quæ grauata est iniquitate sua: cuius pondus & grauissimum onus in Zacharia scribitur, qui sedebat super talentum plumbi. *Et corruet*, inquit, *& non adiiciet vt resurgat*. Non quod resurrectio negetur hominum, & omnium qui versabantur in terra, sed nequaquam erit terrena conuersatio, & pristinę vitæ status: cum ad hoc humana resurgant corpora, vt animæ eisdem quæ prius deposuerant corporibus vestiantur,

Psal. 103.d

Zach. 5.e

A

& recipiant à Deo, siue bona, siue mala, quæ egerunt super terram.

a ¶ *Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cœli,* &c. *Et erubescet luna,* &c.] Pro eo quod nos interpretati sumus, & erubescet luna, & confundetur sol, Septuaginta trāstulerunt, liquefieri laterē & cadere murum: quæ autē erroris causa sit, sequentia verba monstrabunt. Sol lingua Hebraica tribus nominibus
e hamma appellatur [e] חמה & [f] שמש
f hammes quod interpretatur calor, &
g heres [g] חרס quod ὄστρακον, id est, testam vel ariditatem sonat:
h maor [h] מאור autem quod Græce φωστὴρ, Latine dicitur luminare: soli lunæque commune est.
i iareah Rursum luna vocatur [i] ירח quæ Græce dicitur μήνη, eo quod triginta dierum circuitu mensem efficiat: & [k] לבנה,
k lebana id est, alba vel candida. In
l lebana præsēti igitur loco pro [l] לבנה, id est, luna: Septuaginta interpretati sunt laterem, qui
m lebena Hebraice appellatur [m] לבנה, verbi ambiguitate decepti.
n hamma Rursum pro [n] חמה, id est, calore, per quem intelligitur sol, posuerunt murum, qui Hebraice dici-
o homa tur [o] חמה. Est autem hic sensus totius capituli: Fenestræ cœli apertæ sunt, vt prospiciente domino terrena peccata, omnis figura terrenorum operum præteriret & corrueret: & nequaquam vltra in pristinum statum resurgeret. In die illa, hoc est, in die iudicij visitabit dominus super militiam, siue super ornatū cœli in excelsis,
B
vt non solum terrena, sed & cœlestia iudicet. Quis sit autē
Deut. 4. c ornatus cœli, siue militia, Moyse scribēte discamus. *Caue ne suspiciēs cœlū, & videns solē & lunā, stellas & omnem ornatū cœli, decipiaris, & adores ea.* Visitabit autē dominus secundū
Psal. 88. a idioma scripturarū, quasi ægrotātē militiā, & exercitū cœli,
Infra 34. a & ferro & cauterijs indigētē, secundū illud: *Visitabo in virga*
Iob. 25. b *peccata eorū, & in flagellis iniquitates eorū.* Nā & in sequētib.
Ibid. 4. d legimus: *Inebriatus est gladius meus in cœlo.* Et in Iob: *Astra non sunt munda in conspectu eius.* Et, *Aduersū angelos suos peruersū quid reperit.* Visitabit quoq; super reges & principes
Eph. 6. c terræ, rectores tenebrarū istarū, & spiritualia nequitiæ in
Dan. 8. cœlestib. De quib principib, diuersis prouinciis præsidēub. & in Daniele scriptū est: *Etiā in occursum mihi princeps regni Persarū, & princeps regni Medorum, & princeps regni Græcorū.* Hos igitur principes, qui suū nō seruauerūt gradū, congregabit dominus in die iudicij, quasi in vno fasce pariter colligatos, & mittet in lacū inferni, vt in illis quoq; implea-
Psalm. 7. d tur, quod de impijs scriptū est: *Lacū aperuit & effodit eum, & incidit in foueam quā fecit.* Et includētur in carcere, iuxta il-
Matt. 25. d lud quod ait dominus: *Ite in ignē æternū, qui præparatus est diabolo & angelis eius.* Quod autē sequitur: *Et post multos dies visitabuntur.* Videtur applaudere amicis meis, qui diabolo & dæmonibus dant pœnitentiā, quod multa post tempora à domino visitentur. Sed cōsiderent quod non dixerit aperte scriptura diuina: Visitabūtur à domino, vel visitabuntur ab angelis: sed absolute visitabūtur. Ex qua ambiguitate verbi & remediū potest intelligi & correptio: quod postquam iusti præmia receperint, illi in pœnis perpetuis visitentur. Est tamen sciendū, quod iudicium Dei humana nō possit scire fragilitas, nec de pœnarum magnitudine atque mensura fer-
Rom. 2. d re sententiā, quæ domini arbitrio derelicta est. Tunc *erubescet luna, & confundetur sol:* iuxta illud quod Apostolus ait:

C

Etenim creatura ipsa congemiscit & parturit: cernens homines, qui suo fruebantur lumine, nihil dignum Dei bonitate Matt. 5. g
fecisse, *qui solem suū oriri facit super iustos & iniustos.* Quomodo si dispensator & villicus veniente domino cernat familiam varijs subiici cruciatibus, & nequaquā sua implesse præcepta. De hoc eodē loco plenius Saluator in euan- Ibid. 24. c
gelico docet: *Sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum: & stellæ cadent de cœlo: & virtutes cœlorum mouebuntur,* quando apparuerit signum filij hominum in cœlo: & plāxerint se omnes tribus terræ: & viderint *filium hominis ve-* Heb. 12. c
nientem cum nubibus cœli, in Gen. 25. a
virtute & gloria multa. Didicimus subuersionem terræ, visitationem militiæ cœli, cōgregationem regum & principum in vnum fascem & detrusionem in lacum, & custodiam carceris, & clausorum post longum tempus visitationem, ruborem lunæ, & cōfusionem solis. Post hæc omnia regnabit dominus exercituum in monte Sion & in Hierusalem cœlesti: de qua & in epistola scribitur ad Hebræos: *Et in conspectu senum suorum gloriabitur.* Qualis se- Num. 11. e
nex fuit Abraham, qui mortuus est in senectute bona, & appositus est ad patres suos. Quales iubetur & Moyses presbyteros eligere, quos scit Sap. 4. b
esse presbyteros: Cani enim hominis sapientia eius, qui Dan. 7. b
imitantur vetustum dierum: cuius cæsaries describitur cā-
D
dida, vt ætatis longitudo mōstretur. Potest hoc & de ecclesiastico gradu intelligi: si tamen non destruant operibus dignitatem.

& corruet, & non adiiciet vt resurgat. [a] Et erit in die illa, visitabit dominus super militiam cœli in excelso, & super reges terræ qui sunt super terram. Et congregabuntur in congregatione vnius fascis in lacum: & claudentur ibi in carcere, & post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, & confundetur sol: cum regnauerit dominus exercituum in monte Sion & in Hierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.

Cap. XXV.

Heb.

Domine Deus meus es tu, & exaltabo te: confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles: Amen. Quia posuisti ciuitatem in tumulum, vrbem fortem in ruinam, domum alienorum, vt non sit ciuitas, & in sempiternum non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi: fortitudo egeno in tribulatione sua spes à tur-

Sept.

Domine Deus meus, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum verum fiat. Quia posuisti ciuitates in tumulum, ciuitates fortes, vt caderent fundamenta earum. Impiorum ciuitates in æternum non ædificabuntur. Propterea benedicet tibi populus pauperum: & ciuitates hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi. Fuisti enim omni ciuitati humili auxiliator

Cap. xxv.

Domine Deus meus es tu, exaltabo te, &c.] Duplex huius loci expositio est. Iudæi putāt vocem sanctorū esse populique credentis: cum Deus aduersū omnē orbē quæ supra dicta sunt fecerit, & omniū prophetarū fuerint cōpleta vaticinia: ciuitatemq; subuersam Romam interpretantur, quę delenda sit penitus, populumq; fortem qui laudet dominū, & cui factus sit dominus fortitudo in tribulatione sua & angustia, referūt ad Israel, qui de persecutione gentiū quasi in æstu ardētissimo & in siti liberatus sit. Alij vero & melius & rectius ex persona prophetæ dici intelligunt, pro passione domini Saluatoris gratias patri referētis: quod fecerit mirabilia, & cogitationes antiquas veritate cōpleuerit, quando stātes ad dexterā audient: *Venite benedicti patris mei, possidete præparatum vobis regnum à constitutione mundi.* Quod & Matt. 25. a
Paulus intelligēs loquebatur: *Sicut elegit nos in ipso, ante constitutionem mūdi, esse nos sanctos & immaculatos:* desiderāsq; Ephe. 1. a
fieri quod prophetat, adiūgit verbū Hebraicū [a] אמן, pro quo a amen
LXX. γένοιτο, id est, fiat. Et dominus in euangelio sæpe hoc verbo vtitur: *Amen, amen,* id est, vere vere *dico vobis.* Quare Ioan. 6. f
autem laudet & confiteatur nomini domini, & quæ sint ista mirabilia, & cogitationes antiquæ, quas veras opere demonstrauit, sequitur: *Quia posuisti ciuitatē in tumulum, vrbē fortē in ruinā domum alienorum vt non sit ciuitas, & in æternum non ædificetur.* Ciuitas quondam fortis Hierusalē intelligitur, quæ facta est domus alienorum, de quibus Saluator dicit in Psalmo: *Filij alieni mētiti sunt mihi, filij alieni inueterauerunt, & claudicauerūt in semitis suis.* Hęc ciuitas cum Psal. 17. g
destructa fuerit, in æternum nō ædificabitur, vt mille annorum

E
rum regnum & aureæ Hierusalem atque gemmatæ somnia conquiescant. Destructa autem Hierusalem pro impietate sua, laudabit dominum populus fortis. Quis sit autem populus fortis, sequens versus ostendit: *Ciuitas gentium robustarum timebit te.* Illis blasphemantibus, gentium populus

Prou. 9.a
te timebit. *Principium enim sapientiæ timor Domini.* Laudabitque te populus fortis, & ciuitas gentium robustarum timebit te: hoc est, ecclesia de gentibus congregata: quia factus es fortitudo pauperi Christo tuo, de quo & in Psalmis legimus: *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem.* Et in Zacharia, secundum Hebraicam veritatem Pauper, hoc est b עני super pullum asinæ sedere describitur. *Fortitudo egeno,* in tribulatione passionis suæ: *spes à turbine* patibuli, & *vmbraculum ab æstu*, quando locutus est: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meũ.* Quomodo enim si ventus impingatur parieti, atque pertranseat, sic turbo blasphemantium Iudæorum illi nocere non potuit. Et vt alia vtar similitudine: Sicut propago grauissimo torretur æstu, atque flaccescit: ita tumultum & clamorem alienorum, hoc est, qui à te alieni facti sunt, marcescere facies & perire. Iuxta LXX. interpretes, non dico sensum, sed verborum ordinem & consequentiam in hoc loco reperire non potui. Et pro eo loco, vbi nos interpretati sumus, sicut æstum in siti: pro quo in Hebræo scriptum est c בציון, quod apud eos inuium vel sitis dicitur: quare illi pro inuio & in siti, verterunt in Sion, error perspicuus est, ob similitudinẽ verbi d ציון & e ציון, quod eisdem signatur elementis.

Psal. 40.a
Zach. 9.c
πραΰς lxx. id est, mansuetus.
b ani
Luc. 23.f
F
c besaion
d Sion. e saion

HEB.

à turbine, vmbraculum ab æstu: spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis: & quasi calore sub nube torrente, propaginem fortiũ marcescere facies. a Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuiũ pinguiũ, conuiuium vindemiæ: pinguium medullatorũ, vindemiæ defecatæ. Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos: & telam quam orditus est super omnes nationes. Præcipitabit mortem in sempiternũ: Et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie: & opprobrium populi sui auferet de vniuersa terra, quia Dominus loquutus est.

b Et dicent in die illa· Ecce Deus noster iste, expectauimus eum, & saluabit nos: Iste Dominus, sustinuimus eum, exultabimus & lætabimur in salutari eius. Quia requiescet manus Domini in mõte isto: & triturabitur Moab sub eo, sicut teruntur paleę in plaustro. Et extẽdet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum: & humiliabitur gloria eius cum allisione manuũ eius. Et munimenta sublimium murorũ tuorũ concident,

SEPT.

liator, & tristibus propter inopiam protectio ab hominibus pessimis liberabis eos: Vmbraculum sitiẽtium, & spiritus hominum iniquitatẽ sustinentium quasi homines pusillanimes sitientes in Sion ab hominibus impiis, quibus nos tradidisti. Et faciet dominus sabaoth omnibus gentibus super montem istum: bibent lætitiam, bibent vinum. Vngentur vnguento in monte isto. Trade omnia hæc gentibus: consilium enim hoc super omnes gentes: deuorauit mors præualens. Et rursum: Abstulit dominus Deus omnem lacrymam ab omni facie, & opprobrium populi sui abstulit ab omni terra. Os enim Domini locutum est.

a ¶ *Et faciet Dominus exercituum, &c. Et præcipitabit in monte isto faciẽ vinculi colligati super omnes populos, &c.*] Pro eo quod nos vertimus, faciem vinculi colligati super omnes populos, Aquila interpretatus est, faciem tenebrarum super omnes populos. Cumque Aquila bis tenebras dixerit, Theodotio semel tenebras nominauit. Cætera similiter. Pro quo Symmachus transtulit, faciem dominatoris, qui dominatur super omnes populos. Quid autẽ voluerint pro hoc loco Septuaginta dicere: Trade omnia hæc gentibus: legenti perspicuum est, quod non scripturæ verba, sed suũ sensum posuerint: eo quod omnia mysteria legis & tẽpli transferẽda sint ad ecclesias nationũ. Post passionẽ ergo domini, quãdo eum à siti & æstu ac turbine liberauerit: faciet dominus nequaquã populo Iudæorum, sed omnibus gentibus in monte Sion pingue conuiuium, holocausta medullata, & vinũ vindemiæ defecatæ, vt præcipitet & absorberi faciat faciẽ mortis & vinculi, quo omnes populi ligabãtur, disrumpetque rete mortis, & telam quæ omnes cœperat nationes. Et iuxta Apostolum, absorbebitur mors in perpetuum. Et auferet dominus lacrymam ab omni facie, quando morte superata Christi aduenerit regnũ: & opprobrium generis humani, quod ad imaginem cõditum fuerat creatoris, diaboli, & mortis effugerit seruitutẽ. Nec mirum si iuxta Symmachum domina appelletur mors, cum beatus Apostolus dixerit: *Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen, etiam super eos qui non peccauerunt, in similitudinẽ præuaricationis Adam.* Dominatorem omnium populorum, siue faciem tenebrarum super omnes populos, & telam quæ ordita sit super omnes gentes: Quidam antichristum intelligi volunt, qui in monte Oliueti consumendus sit, quod & in Danielis vltima diximus visione. Iuxta LXX. omnibus gentibus in monte Sion conuiuium lætitiæ præparatur, in quo bibent vinum, quod se dominus cum sanctis suis in regno patris sui bibiturum esse promisit: & vngentur vnguento, vt renati in Christo efficiantur populus nouus vnde dicitur: Trade omnia hæc gentibus, quæ quondam Israël in typo & imagine celebrabat. Hoc enim consilium domini est, vt cuncta transferantur ad gentes: quia mors absorpta est, & lacryma omnis absterſa: & opprobriũ vniuersæ terræ, Christi imperio succedente deletum est.

1. Cor. 15.g
Rom. 5.e
C
Matt. 26.d

b ¶ *Et dicent in die illa: Ecce Deus, &c.*] Absorpta morte in perpetuum, populus Dei qui de manu mortis fuerit liberatus, dicet ad dominum: Ecce Deus noster iste, quem increduli hominem tantum putabant: Et expectauimus eum, hoc est, verbis eius credidimus, quia sua promissa compleuit: & saluabit nos. Propterea eius auxilio de faucibus mortis erepti, exultabimus & lætabimur in eo, & manus atque eius potentia requiescet in monte isto. De quo supra legimus: *Cum regnauerit dominus exercituum in monte Sion & in Hierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.* Moab autem, quod interpretatur de patre, ita conteretur, vt solent plaustro paleæ conteri. Hoc iuxta ritum loquitur Palæstinæ, & multarum Orientis prouinciarum, quæ ob pratorum & fœni penuriam, paleas præparant esui animantium. Sunt autem carpenta ferrata, rotis per medium in serrarum modum se voluentibus, quæ stipulam conterunt, & comminuunt in paleas. Quomodo igitur plaustris serratis paleæ conteruntur, sic conteretur Moab sub eo, siue sub Dei potentia, siue in semetipso, vt nihil in eo integri remaneat. Et sicut solet qui natat totum corpus extendere, ita ille de sua potentia allidetur in terram, & ruens sopitum faciet. Omnia quoque munimenta sublimium domorum illius, siue murorum, vt in Hebraico continetur, concident & humiliabuntur: & detrahentur in terram vsque ad puluerem comminutam. Igitur sermo propheticus licet de consummatione mundi generaliter texat vaticinium: tamen ne præsentia omnino videatur negligere, nominat Moab, qui fuit inimicus Israël, intantum vt faceret eos fornicari cum Madianitis, & consecrari idolo Beelphegor, qui interpretatur Priapus, contra quem & Hieremias loquitur: *Egredietur chamos in captiuitatem, sacerdotes illius & principes eius simul.* Et iterum: *Confundetur Moab in chamos, sicut confusa est domus Israel in Bethel,* & reliqua his similia: atque ex vno idolo & dæmone, qui huic idolo præsidebat, omnes indicat contrarias fortitudines humiliandas, & deducendos in tartarum, & instar

H
Supra 24.f
מואב
חומות
Num. 25.
בעל פעור

A. pulueris conterendas. Si autem hoc ita erit, vbi est diaboli pœnitentia?

concident, & humiliabuntur & detrahentur in terram vsque ad puluerem.

CAPVT XXVI.

HEB.

IN die illa cantabitur cắticum istud in terra Iuda. Vrbs fortitudinis nostræ: Saluator ponetur in ea murus & antemurale. [b] Aperite portas, & ingrediatur gens iusta, custodiens veritatem. Vetus error abiit: seruabis pacem pacem: quia in te sperauimus. Sperastis in Domino in sæculis æternis. [c] In domino Deo forti in perpetuum: Quia incuruabit habitantes in excelso: ciuitatem sublimem humiliabit: humiliabit eam vsque ad terrã, detrahet eam vsq. ad puluerem. Conculcabit eam pes: pedes pauperis, gressus egenorũ. a Semita

SEPT.

IN die illa cantabunt canticum istud super terram Iudæam, dicẽtes: Ecce ciuitas fortis, & salutare nostrum ponet murum & circũmurale. Aperite portas, ingrediatur populus custodiens iustitiã, & custodiens veritatem: apprehendens veritatẽ, & custodiens pacem pacem: quoniã in te sperauerunt Domine vsque in sempiternum. Deus magne æterne, qui humiliasti & detraxisti eos qui habitant in excelsis: ciuitates robustas destrues, & deduces vsque ad pauimentum: & conculcabunt eas pedes mansuetorum & humilium. Via

CAPVT XXVI.

IN die illa cantabitur, &c.*] Cum humiliatus fuerit Moab, & detractus ad terram vsque ad puluerem, & omnes inimici substrati Christi pedibus, יהודה tunc cãtabitur canticum istud in terra Iuda, siue Iudæa, quod interpretatur vtrumque confessio: vt quomodo Sion & Hierusalem vrbem cœlestem intelleximus, ita & regionem huius vrbis confessionem cœlestem intelligamus. Denique sancti in terra aliena carmen Iudææ cantare nolentes, dicunt: Psal.136.b *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?* Ego puto hoc esse canticum, de quo in alio loco sanctis præcipitur: Ibid.95.a *Cantate Domino canticum nouum.* Erit autem canticum, hoc quod sequitur: Matth.5.b *Vrbs fortitudinis nostræ Saluator.* Psal.45.a Quæ est ista vrbs? Quæ in Ibid.86.a monte sita latere non potest. De qua & in alio loco scriptũ Infra 45.c est: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei. Et rursum: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.* Huius vrbis ille conditor est, de quo loquitur pater: Iste ædificauit ciuitatem meam. Imo vrbs fortitudinis nostræ Saluator est, id est, Iesus. *Et ponetur in ea murus & antemurale.* Murus bonorũ operum, & antemurale rectæ fidei, vt duplici B septa sit munimento. Non enim sufficit murum habere fidei, nisi ipsa fides bonis operibus confirmetur. Hic murus & hoc antemurale, siue circummurale, de viuis lapidibus extruitur, qui iuxta prophetã voluuntur super terram. περίτειχος Zach.9.d Pro eo quod nos vertimus antemurale, Symmachus, firmamentum interpretatus est, vt ipsi muri munitionibus cincti sint, & vallo fossaque & aliis muris, quos in ædificatione castrorum solent loriculas dicere.

b *Aperite portas, & ingrediatur gẽs iusta, &c.*] Omne hoc canticũ, quod in terra confessionis & laudis sancti cantaturi sunt, mutat repente personas: & quasi per interrogationẽ & responsionem texitur. Dixerat populus Dei: *Vrbs fortitudinis nostræ: Saluator ponetur in ea murus & antemurale.* Respõdit dominus, imo præcepit non eis qui hoc dixerãt, sed Angelis qui portis vrbis dominicæ præsidebant vt aperiãt portas, & ingrediatur per eas gens iusta, custodiens veritatẽ, siue vt in Hebraico dicitur a אמונים, quod nostra lingua vertitur, fi- a emunim des, plurali numero, non singulari. Quæ sunt portæ quæ aperiuntur ab angelis, vt ingrediatur non populus Iudæorũ, qui abiectus est, sed gens iusta, quæ ex fide fidelium nomen accepit? vtique illæ de quibus sanctis loquitur: Psal.117.b *Aperite mihi portas iustitiæ ingressus in eas cõfitebor domino.* Has autẽ portas nullus poterit ingredi, nisi qui de portis mortis fuerit liberatus, & cũ psalmista dixerit: *Qui exaltas me de portis mor-* Ibid.9.a *tis, vt annunciẽ omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.* Cũ n. de portis mortis fuerimus erepti: tunc in portis filiæ Siõ omnes laudationes domini cantare poterimus. Et quomodo portas mortis reor esse peccata, de quibus ad Petrũ dicitur, Matth.16.c *Portæ inferni non præualebunt aduersum te:* Sic portas iustitiæ omnia opera virtutum: quas qui fuerit ingressus, vnã inueniet portã, de qua dicitur: Psal.117. *Hæc porta Domini, iusti intrabũt in eam.* Ioan.14.a Et quomodo per plures margaritas ad vnum pergitur 12.b margaritũ: sic per multas vias & portas peruenimus ad eum qui dicit esse se viam & portã, per quã ingredimur ad patrẽ. Post sermonem Dei respondit populus Hebraice b יצר סמוך. b iezer samouch. quod Aquila & Symmachus similiter transtulerũt τὸ πλάσμα ἡμῶν ἐστηριγμένον, hoc est, error noster ablatus est, siue cogitatio nostra firmata est, quæ prius inter te & idola fluctuabat, vt nequaquam circũferamur omni vẽto doctrinæ, sed in C te dominum Saluatorem tota mẽte credamus: Pro quo nos, vt sensus manifestior fieret, transtulimus, vetus error abiit. Et quia cogitatio nostra firmata est, propterea seruabis nobis pacem quã apostolis pollicitus es, dicens: *Pacem meã do vobis, pacẽ meam relinquo vobis,* Ioan.14.d & non solum semel, sed secundo, vt secura sit retribuno quæ duplici sermone promittitur. Iuxta quod & Apostolus loquebatur: *Gaudete, iterũ dico gaudete.* Phil.4.a Hoc autem ille consequitur, de quo in Leuitico dicitur: Leu.17.a Sec. Lxx. *Homo, homo filiorum Israel.* Et in Numerorum libro, *Vir, vir, cuius vxor cubile maculauit,* Num.5.b Sec. Lxx. vt duplex homo & duplex vir, pacem duplicem consequãtur. meremur autem inquiunt pacem, quia in te tota mente confidimus. Post populi verba & respõsionem domini, & rursum vocem populi, propheta loquitur ad credentes: *Sperastis, vel sperate in domino, in sæculis sempiternis, &c.* בטחו quæ sequuntur. Iuxta Lxx. ille ingreditur portas domini, qui custodit iustitiã in bonis operibus, & seruat, siue amplectitur veritatem in fidei veritate, Philip.4.b vt per bona opera & fidẽ perueniat ad pacem, quæ omnem sensum exuperat, & ipsam pacem mereatur accipere, quia credidit in Deum qui æternus bonorum operum retributor D est. Vnde & in alio loco scribitur. *Desiderasti sapientiam: serua mandata, & dominus tribuet tibi eam.* Eccl.1.

c *In Domino Deo forti in perpetuum, &c.*] Et hæc propheta loquitur, qui ab eo respondit loco, in quo supra dixerat: Sperate in Domino in sæculis æternis: & iũgit ei quod nunc proposuimus: *In Domino Deo forti in perpetuũ,* & reliqua. Pro Domino Deo forti, in Hebraico tria habet nomina, c צור & e sour. d יהוה & e יה: quod aliud inuisibilem, aliud ineffabilem, aliud robustum sonat: quorum primum in f הללויה extrema d Adonai. e Ia f hallelou ia syllaba ponitur. Et hoc diligens lector obseruet, quod interdum textum in propositione testimonij diuidamus: quoniam alium Lxx. editio, & alium ex Hebræo ad verbum expressa translatio efficit sensum. Dicit ergo propheta: *Sperate in Domino in sæculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuũ:* cuius auxilium sempiternum est. Ipse enim incuruabit habitantes in excelso: Quia *omnis qui se exaltat, humiliabitur:* Qui patrẽ Abraham se habere iactabãt, & in sugillatione do- Luc.18.c mini loquebãtur: *Nos de fornicatione nati non sumus.* Ipse ciuitatem sublimen humiliabit, vt Iudæi putant Romã, vt nos Ioan.8.e rectius esse conuincimus, Hierusalem, quæ occidit prophetas, & lapidauit eos qui ad se missi erant, & ad extremum patrisfamilias interfecit filium, vt hærede iugulato periret hæreditas. Matt.23.d Nec vocatur ciuitas, quæ Hebraice dicitur g עיר, g ir sed h קריה, quam Aquila πολίχνην interpretatus est: & quam h kiria. nos, vel ciuitatulam, vel viculum, vel opidulum possumus dicere: & frequenter in scripturis hoc nomine appellatur Hierusalem. Pulchreque duplicem humilitatem posuit: Humiliabit, humiliabit eam: primum sub Babyloniis, quando templum destructum est: secundu sub Tito & Vespasiano, cuius ruina vsque in finem permanet. *Conculcabit eã pes,* repetitq; & copulat *pedes pauperis:* haud dubium quin Christi. De quo & supra diximus: *Factus est fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua.* Sup.25.b *Gressus egenorũ,* Apostolorũ scilicet, qui imitantes Domini paupertatem, etiam virtutis eius pri- Matt.10.b uilegium consequuti sunt, qui non recepti, excusserunt su- Luc.18.a per eam puluerẽ pedum suorum. Et quia Saluatoris dicitur verbis:

E verbis: *Omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat exaltabitur*, non solum hoc ad homines, sed & ad contrarias quoque fortitudines referre possumus. Iuxta LXX. laudes Deo propheta decantat, quod omnes superbos humiliet, & vniuersarum vrbium munimenta vsque ad solum diruat, & sanctorum ea mitiumque & humilium calcent pedes.

HEB.

a Semita iusti recta est: rectus callis iusti ad ambulandum. Et in semita iudiciorum tuorum domine sustinuimus te, nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ: Anima mea desiderauit te in nocte. b Sed & spiritu meo in præcordiis meis de mane vigilabo ad te. c Cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis. Misereamur impio & non discet iustitiam. in terra sanctorum inique egit, & non videbit gloriam Domini. d Domine, exaltetur manus tua vt non videant: videant, & confundatur zelus populi, & ignis hostes tuos deuoret. a Domine, dabis pacem nobis:

SEPT.

Via iustorum recta: recta facta est via iustorum, & præparata. Via enim Domini iudicium sperauimus in nomine tuo: & in memoria quā desiderat anima nostra. De nocte consurgit spiritus meus ad te Deus quia lux iudicia tua super terram. Iustitiam discite, qui habitatis super terram: Cessauit enim impius, & non discet iustitiam super terram: veritatem non faciet: auferatur impius vt non videat gloriam Domini. Domine excelsum est brachium tuum, & nesciebant: scientes autem confundentur: zelus apprehendet populum ineruditū & nūc ignis aduersarios comedet. Domine Deus noster

a ¶ *Semita iusti recta*, &c.] Adhuc propheta de Christo loquitur, de quo supra dixerat: Conculcabit eam pes, pedes pauperis. Huius ergo iusti semita recta est, siue vt verbum nouum fingam, rectitudines, quas Græci vocant εὐθύτητας, & nos æquitates Latinius possumus appellare: dicunturque Hebraice i. מישרים. (*i mesarim.*) In vna igitur Christi semita omnes iustitiæ reperiuntur: & propterea eam suo calcauit & triuit pede, vt quicunque per eam voluerit ambulare, cursu ambulet in offenso. In hac semita iudiciorum Domini, sustinuerunt eum sancti & sperauerunt in eo: quia spes non confundit. (*Rom. 5. a*) Et nomen illius & memoriale habuerunt in desiderio animæ, dicentes: *Concupiuit anima mea desiderare iudicia tua in omni tempore*. (*Psal. 118.*) Et iterum *Desiderat anima mea. Et defecit in salutari tuo*. (*Ibidem.*) Qui autem nomen Domini habet in desiderio, aliud non desiderat. Et hoc notandum, quod desiderium Domini non in carne sit, F sed in anima: iuxta illud quod in alio Psalmo legimus, *Siti-uit anima mea ad Deum, fortem viuum*. (*Psal. 41.*) *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Hæc enim sibi inuicem aduersantur: ne quæ volumus, illa faciamus*. (*Gal. 5. c*) Quodque sequitur: *In nocte*, iuxta LXX. sequenti capitulo iungitur iuxta Hebraicum priori. Ille autem potest dicere: *Anima mea desiderauit te in nocte*, qui cum Psalmista loquitur confidenter: *Lauabo per singulas noctes lectum meum: in lacrymis stratum meum rigabo*. (*Psal. 6. b*) Potest nox & tenebræ, pro tribulatione & angustiis accipi. Vnde & in alio Psalmo super iusti securitate propheta decantat: *Per diem sol non vret te, neque luna per noctem*, id est, nec in prosperis nec in aduersis vnquam de tuo moueberis gradu. (*Psal. 120.*)

b ¶ *Sed & spiritu meo in præcordiis meis*, &c.] Volumus & Hebraicum sequi, & vulgatam editionem nō penitus præterire: & hac rerum necessitate compellimur, diuerso ordine atque sermone diuersas intelligentias quærere. Igitur quod dicitur, de nocte: iuxta LXX. huius capituli (vt diximus) principium est, iuxta Hebraicum finis superioris, licet possit etiam iuxta Septuaginta in fine accipi superioris testimonij, vt sit sensus: *Desiderat anima mea ad te nocte*: & postea incipiat: mane consurgit spiritus meus ad te Deus. Ideo autem mane cōsurgit, quia lux præcepta tua super terram. Seruans enim mandata tua, & illuminatus eorum lumine, de quibus dicitur: *Præceptum Domini lucidum illuminans oculos*, (*Psal. 18. c*) dormire nequeo, sed omni tempore te desiderans, meo ad te consurgo spiritu. Et hoc obseruandum, quod in nocte adhuc positi, animo desideremus dominum. Postquam autem spiritus noster in præcordiis nostris tota se ad Deum mente commouerit, mane vigilemus ad eum, atque (vt manifestius dicam) animæ, nox & desiderium: spiritui autem, mane iungitur & vigilia. Porro spiritu in præcordiis suis euigilat ad Deum qui potest dicere: *De profundis clamaui ad te Domine*. (*Psal. 129. a*)

c ¶ *Cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis. Misereamur impio, & non discet iustitiā, in terra sanctorum*, &c.] Dicamus primum iuxta Hebraicum, & si sensum prophetæ valuerimus exprimere, tunc ad Septuaginta interpretes transeamus. (G) Quamdiu non exerces iudicia tua super terram, & nec bonis bona, nec malis retribuis mala: iustitia tua ô Domine Deus ignoratur in terra. Cum autem iudicij die pro qualitate operum vnicuiq; reddideris quod meretur, tunc iustitia tua cognoscetur in orbe terrarum, quæ prius apud incredulos videbatur iniusta: ita vt vnus sanctorum quoque diceret: *Mei autem pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei: quoniam elatus sum super iniquis pacem peccatorum videns*. (*Psal. 72. a*) Ad quod respondit dominus: *Misereatur impio*: quod exceptis LXX. omnes similiter transtulerunt. Et est sensus: Magis impius misericordiam consequatur, & discat clementiam meā, dum etiam ipse saluatur. Rursumque loquenti domino, ex persona humanæ impatientiæ propheta respondit: Et non discet iustitiam: Estque sensus: Et quomodo poterit tuam nosse iustitiam, si tantum clementiam fuerit expertus? Redditque causas quare eum velit Dei iustitiam discere: quia in terra sanctorum inique gessit, & contra sanctos tuos iugiter dimicauit, debet sentire tormenta. Rursumque dominus sententia temperans. *Et non videat*, inquit, siue *non videbit gloriam domini*. Estque (H) sensus, sufficit ei pro vniuersa pœna, quod me cum sanctis meis non videbit in mea maiestate regnantem. Quidam impium, h. e.[a] רשע diabolum intelligi volunt, de quo in nono psalmo scribitur: *Increpasti gentes & periit impius, nomen eorum delesti in æternum & in sæculum sæculi. Inimici defecerunt frameæ in finem, & ciuitates eorum destruxisti*. (*a rasah*) Nos autē generaliter impium, vel pro peccatore, vel pro eo qui Dei cultū non habet accipiamus. Iuxta LXX. iubentur habitatores terræ iustitiam discere. *Omnis, n. vir videtur sibi iustus. Deus autē corda omniū nouit*, qui *reddet vnicuique secundū opera sua*. (*Prou. 21. a*; *Prou. 24. b*) Et in alio loco eiusdem voluminis dicitur: *Sunt viri viæ, quæ videntur rectæ: nouissima autem earū respiciunt in profundū inferni*. Vnde debemus iustitiam discere, nec confidere in proprio iudicio. *Est* enim *iustus qui pereat in iustitia sua*, non quo iustus sit, sed quo sibi iustus esse videatur. (*Eccles. 7. c*) Sin autē Christus *factus est nobis à Deo sapientia, & iustitia, sanctificatio, & redemptio*, quibus præcipitur vt cognoscant iustitiam, hoc iubetur, vt Christum discant atque cognoscant. (*1. Cor. 1. d*) Propterea autem præcipio, ait, vobis, vt discatis iustitiam, quia ablatus est impius, & regnū illius destructum est: qui quamdiu regnabat in terra, iustitiā scire non poterat, nec facere veritatem. De qua alibi scribitur, quod *gratia & veritas per Iesū Christum facta sit*. (*Ioan. 1. b*) Et quia in terra veritatem non facit impius, auferetur. Non enim meretur dominum videre regnantem.

d ¶ *Domine exaltetur manus tua, & non videant*, &c.] Hoc quod supra dixerat, & non videbit gloriam domini, potest sic intelligi: Postulas ô Propheta vt non miserear impio, ne si misertus eius fuero, incipiat nescire iustitiam, qui in terra sanctorum inique gessit: ego tibi respondeo; Ergone gloriam domini non videbit? ergo non cernet triumphos meos, qui magis me debet videre regnantem, vt sciat quanto bono careat? & hoc pressius voce interrogantis legendum est, Ad quod propheta respondit: *Domine, exaltetur manus tua*, & extendatur ad percutiendum, vt te non videant impij, & tuæ gloriæ, ne ad pœnitendum quidem, lumine perfruantur. Cui respondit dominus; Videant

A magis & confundantur, vel zelus populi, vel zelantes populi, & ignis aduersarios tuos, id est, sanctorum populi deuoret atque consumat. Ignis autem pœnitentiæ qui eorum corda excruciat, quod talem dominum perdiderunt. Potest hoc & super Iudæis intelligi qui Christum brachiū domini nescierunt. Cumque viderint eum atque cognouerint, quem patibulo affixerant, confundētur. Tunc meruditus populus & nesciens legem Dei, zeli stimulis incitabitur, quando viderit nationes in suum successisse locum, & igne pœnitudinis arserit, siue dolore supplicij, quando audierit illud quod scriptum est: Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo & angelis eius. Matt. 25.d

a ¶ *Domine dabis nobis pacem,* &c.] Notandum, quod postquam nobis opera nostra reddiderit, pacem daturus sit, & quomodo exponat caussas, cur postulet pacem. Pro cunctis enim operibus quæ operati sūt super terram, dicunt se sustinuisse tormenta, & iustum esse vt post supplicia atque cruciatus, misericordiam consequātur. Siue aliter: Quia venit mundi consummatio, & omnia quæ per prophetas loquutus es, rebus expleta sunt, & reddidisti vniuersa quæ pollicitus es, tribue nobis pacem, *quæ exuperat omnem sensum.* Philip. 4.b

b ¶ *Dominus Deus noster, possederunt nos domini absque te,* &c.] Idcirco misericordiam quæsumus & pacem, quæ post cuncta tribuenda est: quia nos absque te domini possederunt: idola videlicet vel dæmones idolis assidentes: nihilque aliud postulamus, nisi vt digni simus post errores plurimos, qui tui nominis recordemur. Iuxta LXX. qui dixerunt; *Domine Deus, posside nos:* hoc precantur, vt post pacem sibi redditam, Dei possessio fiant. Quod quidem & de sapientia legimus: quæ iuxta Hebraicum loquitur in Prouerbijs: *Deus possedit me initio viarum suarum:* licet quædam exemplaria male pro possessione habeant creaturam. Denique sequitur: *Ante omnes autem colles generauit me.* Quomodo enim creaturæ generatio poterit coaptari, quæ magis possessioni congruit? Scriptum est in Deuteronomio: *Nonne iste pater tuus possedit te, & fecit te, & creauit te?* Et hoc considerandum, quod non dixerit, dominus siue Deus possedit te, & fecit te, & creauit te: sed pater, vt clementia nominis austeritatem potentiæ mitigaret. Quodque sequitur: *Domine absque te alium non nouimus,* non excludit filium, sed iungit patri, neque enim dixit, alium non nouimus, sed extra te alium non nouimus. Cum autem dicat filius. *Ego in patre & pater in me,* extra patrem non nouimus filium: quia in patre cognoscimus eum. Denique & nomen illius nominamus, dicentes in oratione dominica: *Pater noster qui es in cælis.*

B קנני Prouer. 8.c ἔκτισε pro ἐκτήσατο. חוללתי Deut. 32. Ioan 14.b Matt. 6.b

c ¶ *Morientes non viuant, gigantes,* &c.] Symmachus more suo manifestius: *Mortui non viuificabunt, gigantes non suscitabūt. Propterea visitasti, & contriuisti eos, & disperdidisti omnem memoriam eorum.* Dicamus primum iuxta LXX. Quæstio videtur esse difficilis, quomodo mortui vitam non videant? Quæ sic soluitur, tamdiu eos vitam non videre, quamdiu mortui sunt. Quomodo si dicamus, cæcus non videt lumen, quamdiu cæcus est: sin autem receperit sanitatem, lumen aspiciet: sic & qui iniquitate mortuus est atque peccatis, antequam viuificetur iustitia atque virtutibus per eum qui dicit, *Ego sum vita,* viuere non poterit. Vnde & *Deus viuorū* dicitur, *non mortuorum. Anima* enim *quæ peccauerit, ipsa morietur.* Legimus in epistola quæ ad Hebræos scribitur: *Ne rursum fundamētum iaciamus pœnitentiæ ab operibus mortuis.* Sin autem peccata appellantur opera mortua, quare non econtrario virtutes appellentur opera viua? Quodque sequitur: *Nec medici suscitabunt:* sensus perspicuus est, condēnari fabulas poetarum, qui ab Æsculapio iactant Vubaum

Ioan. 14.a Matt. 22.d Ezech. 18.a Heb. 6.a

HEB.

nobis: omnia enim opera nostra operatus es nobis. b Domine Deus noster, possederunt nos domini absque te: tantum in te recordemur nominis tui. c Morientes non viuant, gigantes non resurgant. Propterea visitasti & contriuisti eos, & perdidisti omnem memoriam eorum. d Indulsisti genti domine, indulsisti genti. Numquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ. e Domine in angustia requi-

SEPT.

noster pacem da nobis: omnia enim reddidisti nobis. Domine Deus noster posside nos: Domine extra te alium nescimus: nomen tuum inuocamus. Mortui enim vitam non videbunt, neque medici suscitabunt. Idcirco induxisti & perdidisti & tulisti omne masculinum eorum. Adde eis mala domine, adde mala gloriosis terræ: longe fecisti omnes terminos terræ: Domine in tribulatione recordatus sum tui,

C suscitatum. Non solum autem hoc de mortuis, sed de omni infirmitate dicendum est, quod absque Dei misericordia nihil medendi ars valeat. Sed quomodo nisi dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt qui ædificant eam: *Nisi dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilauit qui custodit eam.* Sic, nisi Dominus languorem curauerit, in vanum laborant medici qui cupiunt sanare languentes. Nisi Dominus custodierit sanitatem, in vanum custodiunt, qui etiam præcepta custodiendæ salutis proprijs edunt libris, semperque dicendum est, non solum in corporis, sed etiam in animę sanitate: *Benedic anima mea Domino,* qui sanat omnes languores tuos. Porro qui peccato mortui perseuerant, & nulla arte medicinæ possunt recipere animæ sanitatem, isti disperdentur & tollentur à Domino, & quicquid robustum est in eis, quod masculinū vocatur, penitus auferetur. Vnde & Pharao non vult interficere sexum fœmineum, qui per se fragilis est, & facile interire potest, sed omne masculinum: quod si adultum fuerit, & in virilem ætatem peruenerit, difficulter occiditur. Iuxta Symmachum, mortui non viuificabunt: quia peccato mortui, alios viuificare non possunt: nec pulchra laudatio est in ore peccatoris. Et gigantes, id est רפאים, non suscitabunt alios, quia ipsi iuxta Geneseos librum appellantur cadentes. Visitatque eos Dominus, vt & mortuorum & gigantium omnis deleatur memoria. Solus enim est qui suscitat mortuos, de quo dicitur: *Sicut pater suscitat mortuos & viuificat: sic & filius viuificat quos vult.* Possumus mortuos simulacra appellare hominum mortuorum: & gigantes dæmones qui simulacris eorū assidēt. Nec terrere nos debet, quare LXX. masculū, & cæteri interpretes, memoriā transtulerunt, cum eisdē tribus litteris ז & כ & ר vtrumque scribatur apud Hebræos. Sed quando memoriale dicimus, legitur זכר. quādo masculum, זכר. Et hac verbi ambiguitate deceptū arbitrātur Saul, quando pugnauit contra Amalech, & interfecit omne masculinum eorū. Deo enim præcipiente vt deleret omnē memoriam Amalech sub cœlo, ille pro memoria, non tā errore, quā prædæ seductus cupidine, masculos interpretatus est, nesciēs illud Apostoli: *Nolite errare, Deus nō irridetur.*

Psal. 126.a Psal. 102.a Exod. 1.a Eccl. 15.b Iephaim Gen. 6.a נפלים Ioh. 5.d

D zain caph res zecher zachar 1. Reg. 15.a Gal. 6.b

d ¶ *Indulsisti genti Domine, indulsisti genti,* &c.] Mala quæ LXX. secundo posuerunt, in Hebraico non habentur, sed quia supra dixerant. Ideo induxisti, & perdidisti, & tulisti omne masculum eorum, eundem sensum secuti, addiderunt de suo, mala, vt qui gloriosi in terra sunt, malis duplicibus opprimantur. Porro iuxta Hebræos multo aliter est sensus, & priori disputationi congruens. Dixerat Dominus: misereamur impio. Propheta responderat. Et vbi est iustitia tua? præsertim cum tanta mala in sanctos tuos operatus sit. Ad quod Dominus: *Et non videbit,* inquit, *gloriam Domini.* Rursum propheta: Exaltetur manus tua ad percutiendum, & non videant gloriam tuam, quam non merentur aspicere. Ad quod Dominus: Videant magis & confundantur. Rursum propheta: Domine pacem da nobis, & posside nos, qui tui nominis recordamur. Impij autem & superbi non viuāt, nec resurgant in gloria, sed contere omnem memoriam eorum. Caussasque reddit cur eos cupiat interire: Indulsisti gēti Domine, indulsisti genti: numquid glorificatus es? Et est sensus. Sæpe misertus est gentibus, id est, humano generi: & exercuisti in eas incredibilem clementiam: numquid te cognouerunt? numquid glorificauerunt nomen tuum? Nonne econtrario à te longe recesserunt? Securitas enim negligentiam, negligentia contemptum parit.

e ¶ *Domine in angustia requisierunt te,* &c.] Quia indulgens sæpe contemptus es, nec glorificatus, sed econtrario omnes

E omnes à tui scientia recesserunt, propterea domine percute eos, vt in angustia te requirant, & in tribulatione murmuris doctrina tua sit eis: quando tantum eis malorum pondus incumbet, vt ne clamare quidem audeant confidenter, sed dolorem suum silentio deuorent. Iuxta LXX. in tribulatione Propheta Domini recordatur, *Psal.17.b* iuxta illud quod in Psalmo dicitur: *De tribulatione inuocaui* *Psal.119.a* *Dominum, & exaudiuit me in latitudine.* Et in alio loco: *Ad Dominum cum tribularer clamaui, & exaudiuit me.* *2.Cor.4.a* Vnde & Apostolus loquitur: *Tribulamur, sed non coangustamur, persecutionem patimur, sed non derelinquimur.* Et in alio loco: *Rom.8.d* *Non sunt condigna passiones huius temporis ad venturam gloriam, qua reuelabitur in nobis.* Si autem parua tribulatio docet & emendat & corripit, quanto magis magna, cum admonemur conditionis nostræ, & Dei potentiæ recordamur?

a ¶ *Sicut qua concepit cum appropinquauerit ad partum, &c.*] Sicut ad partum mulier appropinquans, dolore cogitur exclamare, sic nos in angustia requirimus te, & à facie formidinis tuæ concepimus & parturiuimus, & peperimus, non carnis liberos, sed spiritus, vt tota in te mente credamus, vt quem per beneficia non sensimus, per tormenta discamus. F Hoc quod LXX. addiderunt οὕτως ἐγενήθημεν τῷ ἀγαπητῷ σου, id est, sic facti sumus dilecto tuo, pro quo cæteri transtulerunt, sic facti sumus à facie tua Domine, obelo prænotandum est. Possumus autem dilectum Domini Christum accipere, propter cuius timorem concipimus & parturimus & parimus & spiritum salutis facimus super terram. Potest hoc & apostolicus vir dicere, quando populos erudit, & imitatur Apostolum Paulum: *Gal.4.c* *Rom.15.d* *1.Cor.3.b* *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* An dubitandum est, quod Paulus Apostolus spiritum salutis fecerit super terram, qui de Hierusalem vsque ad Illyricum Euangeliũ prædicauit, & quasi sapiens architectus fundamentum posuit, extra quod nullus alius potest ponere, qui est Christus Iesus? Siue igitur legerimus, propter timorem tuum domine in vtero accepimus, siue iuxta Hebraicum, *A facie tua Domine concepimus, & in vtero accepimus:* Vtrumque ad id pertinet, vt ex timore & recordatione Domini sermonem concipiamus Dei, & illuminetur cor nostrum dicentium: *Psal.4.b. & 79.b* *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine.* Et, *Ostende faciem tuam, & salui erimus.*

b ¶ *Salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores orbis.*] Diuersa interpretatio, necesse est, vt diuersum habeat & sensum. Iuxta Hebraicum hoc dicitur: Quia nihil dignum tua fecimus misericordia, propterea impij non corruerunt, sed vsq; hodie præualent & possident terram. LXX. autem hoc asserunt, quod facientibus sanctis spiritum salutis super terram, hi qui terræ habitatores sunt, corruant: li- *c Tebel.* cet inter orbem qui Hebraice c תבל, & Græce dicitur οἰκουμένη ac terram, multa diuersitas sit. Cadent ergo quicumque habitationi terræ se dederunt, & in terrenis operibus fixa radice fundati sunt, & non cadent qui sedent in orbe terrarum, & requiescunt in ecclesia, quæ habitaculum patris & filij & Spiritus sancti est.

c ¶ *Viuent mortui tui & interfecti mei resurgent, &c.*] Sanctis parturientibus & parientibus spiritũ, & habitatoribus terræ *Thes.4.d* corruentibus, quia salutes non fecerunt in terra. Hi quos in Christo mortuos Apostolus vocat, & propter nomẽ domini

HEB.

requisierũt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis. a Sicut quæ concepit cum appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus suis, sic facti sumus. A facie tua domine concepimus & quasi parturiuimus & peperimus Spiritum. b Salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores orbis. c Viuent mortui, tui interfecti mei resurgent. Expergiscimini & laudate qui habitatis in puluere: quia ros luminum ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam. d Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indigna-

SEPT.

mi, in tribulatione parua doctrina tua nobis. Et sicut parturiens cum appropinquat ad partum in dolore suo clamat, sic facti sumus dilecto tuo: Propter timorem tuum Domine in vtero recepimus, & doluimus, & peperimus Spiritum salutis tuæ, quem fecimus super terram. Non cademus, sed cadent habitatores terræ. Resurgent mortui & resurgent de sepulchris & lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim tuus sanitas eorum, terra autem impiorum cadet. Vade populus meus, ingredere cubicula tua, claude ostium tuum, abscondere paululum quantulumcumque donec pertranseat ira domini. Ecce enim dominus

interfecti sunt, resurgent in gloria. Et quia mors eorum G somnus est, nequaquam iuxta LXX. resurgere, sed expergisci & euigilare dicuntur. Vnde & Lazarus qui euigilaturus e- *Ioan.11.b* rat, à Domino dormiens appellatur. Omnes igitur martyres & sancti viri, qui pro Christo fuderunt sanguinem, & quorum fuit tota vita martyrium, resurgent & euigilabũt, atque laudabunt Deum creatorem suum, qui nunc habitant in puluere, de quibus in Daniele scriptum est: *Dan.12.a* *Multi dormientium in terræ puluere resurgent, hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & confusionem sempiternam.* Et in Ioanne Euangelista legimus: *Ioan.5.d* *Veniet hora & nunc est, quando qui in sepulchris sunt, audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuẽt: & egredientur qui bona fecerunt in resurrectionẽ vitæ, & qui mala, in resurrectionem iudicij.* Ros enim Domini, iuxta fabulas poëtarum, vincens omnes herbas Pęonias, viuificabit corpora mortuorum. Et quomodo iactis in terram seminibus ros paulatim crescere facit herbas & ad fruges sui generis peruenire: Sic domini ros, qui pro misericordia ponitur, ros erit hominum plurimorum, quod Hebraice dicitur f אורות. Terrã *Foroth.* autẽ, id est corpora, Raphaim, gigantium videlicet & impiorum, dominus in pœnas detrahet sempiternas. Denique pro H t רפאים soli LXX. τῶν ἀσεβῶν, id *t rephaim* est, impios trãstulerũt. Et quia supra legimus: *Mortui vitã non videbunt, nec medici suscitabunt,* pro quo Aquila & Symmachus, raphaim & gigantes interpretati sunt, quærimus quæ erroris causa sit, vt pro u רופאים *u rophaim* Hebraico, alij gigantes, alij medicos posuerint. Verbũm Hebraicum x רפאים si post y ר primam literam sequentem habeat z ו legitur a רופאים, & significat medicos: sin autẽ absq; b ו litera scribatur, legitur c רפאים, & transfertur in gigantes. *x rephaim* *y res* *z vau* *a ropheim* *b vau* *c rephaim* Simulque quia supra dixerat: *Mortui vitam non videbunt:* vt manifestius demonstraret non dici ibi de mortuis lege naturæ, & separatione animæ ac corporis, sed de his qui peccato mortui sunt: Nunc econtrario dicit ad Deum: *Viuent mortui tui*, qui interfecti sunt propter te, qui non absolute mortui, vt LXX. transtulerunt οἱ νεκροί, sed iuxta Hebraicum, vbi dicitur d יחיו מתיך: mortui tui appellantur. *d ihiou methecha*

d ¶ *Vade populus meus, &c.*] Supra de sanctis dixerat. Resurgent mortui, & resurgent qui in sepulchris sunt. Ros enim à te sanitas eorum est, & econtrario de impiis, terra autem impiorum cadet. Nunc ad sanctos loquitur: Quia vobis resurrectio repromissa est, donec in peccatores & impios Dei ira desæuiat, ingredimini in sepulchra vestra, & abscondite vos: breue enim tempus est, donec Dei pertranseat indignatio; Siquidem egreditur dominus de loco suo, quia misericors & miserator dominus, & clementissimus pater, filios negligẽtes ferire cõpellitur, & quodammodo de sua sententia commutari: vt visitet & inducat iram suam super habitatores terræ, de quibus dicitur in Osee: *Osee 4.a* *Maledictio & mendaciũ, & adulterium & furtũ, effusa sũt super habitatores terræ.* Et in Apocalypsi tertio legim᷑: *Apoc.8.d* *Væ super habitatores terræ.* Porro iusti licet videantur in terra, tamẽ conuersatio eorum in cœlis est, qui possunt dicere: *Psal.38.c* *Aduena ego sũ in terra, & peregrinus sicut omnes patres mei:* & fruũtur habitatione altissimi, de quibus sanctus loquitur: *Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur.* *Ibid.90.a* Tunc reuelabit terra sanguinẽ suũ, de quo Deus loquitur ad Cain: *Gen.4.b* *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra: quæ aperuit os suum, vt susciperet sanguinem fratris tui de manu tua.*

A Apoc.6.b Poteſt hoc & de martyribus intelligi, qui pro Chriſto fude-
runt ſanguinem, & ſub altari Dei clamitant, *Vſquequo Do-*
mine non vlciſceris ſanguinem noſtrum de his qui habitant ſuper
Deut.32.f Sec. 70. *terram?* De quibus & Moyſes dicit in Cantico: *Sanguis fi-*
liorum eius vindicabitur & vlciſcetur, & retribuet vindictam
inimicis. Hunc ſanguinem terra
quæ ſuſceperat, reuelabit, &
interfectos Domini nequa-
quam operiet, ſed producet in
publicum ad condemnationē
eorum, qui martyres occide-
runt. Hoc de ſimplici reſurre-
ctione intellectum ſit. Præci-
pitur autem iuxta Anagogen
c hadarecha. populo Dei, vt ingrediatur cu-
bicula ſua, ſiue cellaria: c חדריך
Matt 6.a quippe vtrumque ſignificat: vt
claudat iuxta Euāgelicum præ-
Psal.140.a ceptum oſtium cubiculi ſui, &
dicat cum Propheta: *Pone Do-*
mine cuſtodiam ori meo, & o-
ſtium munitum labiis meis. Et
abſcondatur paululum quan-
tulumcumque, donec pertrāſ-
eat ira Domini, vt nihil gloriæ
cauſa faciat, ſed fruatur bono
conſcientiæ, & ſolum iudicem
expectet Deum. Sunt autem
cellaria quæ claudenda ſunt, &
abſcondenda ab his qui diui-
Luc 6 a tes facti ſunt in operibus atque ſermonibus prudentia, tem-
perantia, fortitudo, iuſtitia, vt neſciat ſiniſtra quid faciat dex-
tera, vt legis & prophetarum & Euangelij opibus perfrua-
mur. Quod autē omnes dies vitæ noſtræ breues ſint & par-
Gen.47.b B uuli: Iacob excedens annos centum loquitur: *Parui ſunt &*
peſſimi dies mei. Ira autem Domini tranſitura, illa eſt, quam
theſaurizant ſibi qui nolunt agere pœnitentiam: quæ poſt-
quam tranſierit, nequaquam cellaria vltra claudentur, ſed
Luc 8.c implebitur quod ſcriptum eſt: *Nihil occultum quod non reue-*
labitur, & abſconditum quod non manifeſtetur. Quodq; ſequi-
tur. *Ecce enim Dominus de ſancto inducet iram ſuam*: illud ſi-
gnificat, quod à ſanctis Dei ira incipiat: vel omnis illius vltio
iuſta ſanctaque ſit, non de mentis perturbatione deſcendēs,
vt in hominibus ſolet, ſed ſtudio corrigendi. Terram autem
habitatorum illam reor, de qua ſcriptum eſt: *Audiat terra*
Deut 32.a *ſermones oris mei*: Et, *Auribus percipe terra.* Et iterum: *Terra,*
Esa.1.a Hier 22 g *terra, audi ſermonē Domini.* Quomodo enim qui in terra ha-
Rom 8 b bitant, ſic *qui in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.* Terra au-
tem in hoc loco ſignificat animam, quæ viuit carnaliter. Et
Gen 4 b reuelabit ſanguinē ſuum, ſi quempiam ſcādalizauerit, & cū
Cain meretur audire: *Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me*
de terra: quæ aperuit os ſuum, vt ſuſciperet ſanguinem fratris
tui. Omnis igitur ſanguis in die iudicij requiretur, nec abſ-
condet terra ſanguinem ſuum, & interfectos quos occidit,
vel volens, vel per negligentiam, producet in medium.

HEB.	SEPT.
dignatio. Ecce enim dominus egredietur de loco ſuo, vt viſitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, & reuelabit terra ſanguinem ſuum, & nō operiet vltra interfectos ſuos.	*nus de ſancto inducet iram ſuper habitatores terræ: & reuelabit terra ſanguinem ſuum, & non abſcondet vltra interfectos.*

CAPVT XXVII.

HEB.	SEPT.
IN a die illo viſitabit Dominus in gladio ſuo duro & grandi & forti ſuper leuiathan ſerpentem vectem, & ſuper leuiathan ſerpentem tortuoſum, & occidet cetum qui eſt in mari. b In die illa vinea meri	*IN die illa inducet Deus gladium ſanctum & magnum, & fortem, ſuper draconem colubrum fugientem: ſuper draconem colubrum tortuoſum, & occidet draconem qui eſt in mari. In die illo vinea*

CAPVT XXVII.

diabolos. a satan Za b.3.a IN *die illo viſitabit Dominus in gladio*, &c.] Tradunt He-
bræi diabolum, id eſt, criminatorem, quod Græcum
nomen eſt, Hebraicè appellari a שטן, hoc eſt, aduerſarium.
Vnde & in Zacharia dicitur: Stabant ſatan, id eſt, ad-
uerſarius à dextris eius, vt aduerſaretur ei. Appellaturque
b beliaal 2.Cor.9.c. & b בליעל, id eſt, apoſtata, præuaricator, & abſque iugo.
Vnde & Apoſtolus: Quæ, inquit, communicatio Chriſti ad
Psal 88.d Belial? & vbicunque Lxx. ponunt filios peſtilentiæ, in He-
braico ſcriptum eſt, filij Belial. Vnde & illud quod in pſal-
Ibid. 90 c mo canitur de myſterio Saluatoris: *Filius iniquitatis non ap-*
ponet nocere ei, in Hebraico dicitur, filius Belial: Appellaturq;
& aliis nominibus, vt in alio pſalmo ſcriptum eſt: *Super aſpi-*
*dem & baſiliſcum ambulabis, & conculcabis leonem & dracon*ē.
c liuiathan Qui draco propriè in Hebraico ſermone appellatur c לויתן
Ipſe eſt & magnus cetus, de quo quodā Chriſto capiendus
Iob.40.c ſit, myſtico in Iob ſermone narratur: Qui magnum cetum
capturus eſt: nam & ibi pro ceto leuiathan ponitur. Et
iterum: *Adduces autem draconem in hamo: circumdabis ca-*
piſtrum naribus eius. Statimque. *Hoc eſt principium plaſma-* C
tis Domini, quod factum eſt, vt illudatur ab angelis eius. Et in
Pſalmo: *Hoc mare magnum & ſpacioſum, ibi reptilia, quorum* Psal 103.e
non eſt numerus: Animalia parua cum magnis. Draco iſte quem Apoc.12.b
formaſti ad illudendum ei. De hoc in Apocalypſi ſcribit Ioan-
nes: *Facta eſt pugna in cælo: Mi-*
chael & Angeli eius bellabant
cum Dracone, & draco pugnabat
& Angeli eius: & non præua-
luerunt, nec locus inuentus eſt
eis in cælo. Et miſſus eſt draco
magnus coluber antiquus, qui
vocatur Diabolus & Satanas,
qui errare facit orbem terrarum
vniuerſum, miſſuſque eſt in ter-
ram, & Angeli eius cum eo, i-
bique dicitur: *Miſſus eſt accu-*
ſator fratrum noſtrorum, qui ac- Ibid.a
cuſabat eos coram Deo noſtro.
Illudque notandum, quod &
in pſalmo, & in Iob propter-
ea factus dicatur draco, hoc eſt
leuiathan, vt illuderetur ei ab
Angelis. Vnde & Apoſtoli ac- Luc.10.c
cipiunt poteſtatem, vt calcent
ſuper ſerpentes & ſcorpiones,
& ſuper omnem virtutem ini-
mici. Quia igitur ab eo loco
vbi ſcriptum eſt: *Ecce Dominus*
diſſipabit terram, & nudabit eā. Sup. 24.a
Siue iuxta Lxx. *Ecce Dominus diſperdet orbem terrarum, & de-* 1.Cor.15.d
ſolabit eum, vſque ad præſens capitulum, contra orbem in
conſummatione mundi iudicium prædicatum eſt, & nouiſſi-
mus inimicus deſtruetur mors: Propterea aduerſum diabo-
lum extrema ſententia eſt, vt inducatur ſuper eum gladius
ſanctus & magnus & fortis, ſiue iuxta Hebraicum, & reli- D
quos interpretes, gladius durus. Non enim vt Lxx. arbitra-
ti ſunt d קדשה dicitur, quod ſi eſſet, ſanctum ſonaret, ſed d Kodsa
e קשה, quod propriè transfertur in durum. Vnde & Cis pa- e Kasa
ter Saul durus appellatur. Gladium autem ſanctum, ſiue du- קש
rum ob eius ſenſum qui pantur, quidem noſtrorum intel-
ligunt verbum Dei, de quo dicit Apoſtolus: *Viuens autem* Heb.4.c
Dei ſermo & efficax, & acutus ſuper omnem gladium ex vtra-
que parte acutum. Vnde & in alio loco de ore Saluatoris gla-
dium bicipitem exire legimus: Cum autē in fine mundi ad- Apoc. 19.c
uerſum Leuiathan, qui in principio Geneſeos appellatur Gen.3.a
ſerpens prudentiſſimus ſuper omnes beſtias quæ erāt in ter-
ra: gladius ſanctus, ſiue durus & magnus & fortis fuerit in-
ductus, fugiet qui numquam fugere conſueuerat, neſciens
illud ſcriptum: *Quo vadam à ſpiritu tuo, aut à facie tua quo* Psal.138.b
fugiam? Pulchrè quidam poëta in gigantomachia de Encela-
do luſit. *Quo fugis Encelade? quaſcumque acceſſeris oras, ſub*
Ioue ſemper eris. Iſte autem Leuiathan coluber fugiens, in
Hebraico dicitur f בריח, quod Aquila interpretatus eſt ve- f bariah
ctem: Symmachus, concludentem: Theodotio robuſtum.
Vectem autem ſiue claudentem puto appellari, quod mul-
tos ſuo carcere clauſerit, & propriæ ſubiecerit poteſtati: ni-
hilque in ſe rectum habet, & idcirco dicitur tortuoſus: nec
imitari poteſt virgam Domini, de qua ſcriptum eſt: *Virga* Ibid.44.b
directionis virga regni tui: Quem Dominus interficiet ſpiritu 2 The.2.b
oris ſui: habitatorem quondam maris, ſalſorum & amaro-
rum fluctuum. Qui dicunt diabolum acturum pœnitētiam,
& veniam conſecuturum, interpretentur nobis quomodo
hoc accipiant, quod ſcriptum eſt: *Et interficiet draconem qui*
eſt in mari, ſiue *cetum.* Secundo enim loco in præſenti capi-
tulo, in Hebraico non appellatur Leuiathan, ſed g תנין quod g tannin
propriè cetum ſonat. Vnde Hebræi antumant Leuiathan ha-
bitare ſub terra, & in æthere. Tannin vero in mari: quæ Iu-
daica fabula eſt. Quodque dicitur in extremo huius capitu-
li. In die illa: Euſebius priori iungit capiti, ne ſequens pro-
phetia huic tempori coaptetur; Hebræi autem & cæteri ex-
planatores ſequentur, quod nunc propoſitum ſumus.
b ¶ *In die illa vinea meri cantabit*, &c.] Multum Hebraicum
in hoc loco à Lxx. editione diſcordat, idcirco ſingula, vt pro-
poſuimus diſſeramus. Vinea de qua ſupra loquitur Eſaias:
Vinea

E

Sup. 5.a *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco vberi*, quæ debeat in-
Ibid. d telligi ipso docente discamus: *Vinea enim Domini Sabaoth, do-*
Psal.79.b *mus est Israel*, de qua in psalmo canitur: *Vineam de Ægypto*
Hier 51.g *transtulisti*, &c. Huic & per Hieremiam propinat calicē meracissimum. Cū enim misisset eum, vt potionaret omnes gētes, & huic se propheta libenter obtulisset officio: primum inebriare iubetur Hierusalem. Vnde dicit: *Decepisti me Domine, & deceptus sū.* Bibet igitur Hierusalem, & propinatur ei meraca potio, vt planctum discat & fletum Dicitq; se Dominus multo eam tēpore custodisse, & locū dedisse pœnitentiæ, & quia conuerti noluerit, subito inebriandā. Hoc enim dicit diebus egisse vel noctib⁹, vt ipsius semper auxilio seruaretur. LXX. autem eandem pulchrā appellant vineam, in qua fuit lex & prophetæ, sacerdotiū & pōtificiū, & Dei notitia,
Psal 75.a dicente scriptura: *Notus in Iudæa Deus, in Israel magnū nomē eius.* Quod alij putāt iuxta editionē eorum ad ecclesiam pertinere quia nihil est pulchrius.
Psal.86.b Et de qua dictum est: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei*, quæ
Cant 1.b princeps est genetricis suæ, & dicit in Cātico canticorū: *Filij matris meæ pugnauerunt aduersus me.* Et loquitur: *Ego ciuitas firma, ciuitas quæ oppugnatur.*
F Pulchreque oppugnatur dixit, nō expugnatur. Statimq; iūgit de synagoga, quę de capite versa est in caudā. Frustra ei potū mearum tribuo doctrinarum, capietur enim in tenebris erroris sui. Et quia apertā lucem non recepit, per diem corruit murus eius, id est, omne quod sibi putabat auxilium: nullusq; erit aduersariorum, qui non capiat eam: quod de contrariis debemus intelligere potestatibus.

HEB.

meri cantabit ei. Ego dominus qui seruo eā, repente propinabo illi: ne forte visitetur contra eam. Nocte & die seruo eam [a]Indignatio non est mihi: quis dabit me spinam & veprem in prælio? Gradiar super eam: succendam eā pariter. An potius tenebo fortitudinē meā? Faciet pacem mihi: pacē faciet mihi. [b] Qui egrediuntur de radice Iacob, florebit, & germinabit Israël, & implebunt faciem orbis semine.

SEPT.

vinea bona desiderium eius, vt princeps illius sit. Ego ciuitas fortis, ciuitas quæ oppugnatur: frustra potum dabo illi. Capietur enim nocte, die autem cadet murus. Non est quæ non apprehēderit eam. Quis ponet me custodem stipulæ in agro? propter aduersariam hanc repuli eam: Idcirco fecit dominus omnia quæ disposuit: cōbusta sum: dicent habitatores ei: faciemus pacem illi: faciemus pacem ei. Qui veniunt filij Iacob: germinabit & florebit Israel, & implebit orbem terrarum fructus eius.

[c] Numquid iuxta plagam percutientis se percussit eum: aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est?

HEB.

[d] In mensura cōtra mēsuram cum abiecta fuerit iudicabis eam. [e] Meditatus est in spiritu suo duro per diē æstus. [f] Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob: & iste omnis fructus, vt auferatur peccatum eius: Quia posuit

SEPT.

Rixans & exprobrans emittet eos. Nonne tu eras qui meditabaris spiritu duro interficere eos spiritu furoris? Propterea auferetur iniquitas Iacob, & hæc erit benedictio eius, cum abstulero peccatum eius: Quando posuerit omnes

G

se habeat non frumenta, quæ ita inculta est, vt veprium plena sit & spinarum, quam saluare volui? Sed quia hostiliter mecum agit, recessi ab ea. Dixeruntque in me, & ex me nati Act.13.g
Apostoli: *Vobis quidem oportebat primū loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gētes.* Idcirco faciet dominus quod minatus est, vt omnes in ea ardeant Romano igne circundan: Vel Ephes.6.a
certè ardeāt vitiis atq; peccatis, ne possint ardētia diaboli iacula restinguere. *Omnes enim a-* Osee.7.a
dulterantes, quasi clibanus corda eorū. Et illi qui prius habitabāt in ea, postquam clamauerint, capta est ciuitas, atque succēsa, dimittent eam, & reconciliātes mūdum Deo, dicent: *Faciamus pacem illi, pacē faciamus ei:* hoc est, Christo, semper scribentes in epistolis suis: *Gratia vobiscū, & pax à Deo patre, & Christo Iesu Domino nostro.* De quibus in hoc eodē propheta legimus: 1.Cor.1.a
Quam speciosi pedes euangelizantium pacem. Quidam hunc locum ad Ecclesias referunt, Infra 52.b
quod custodiantur quidem à Deo, sed multi in eis fructus non faciant: & propterea boni doctoris succendantur ardoribus vt clamitent & confiteantur errorem suum, & postea pacem faciant Deo, qui verè appellentur filij Iacob.

b ¶ *Qui egrediūtur de radice Iacob, &c.*] Postquā Apostoli in toto orbe Euangeliū prædicātes, dixerunt: Faciemus pacem Christo, pacē faciemus ei: qui in excelsis fuerint de semine Iacob, & in Apostolicā peruenerint dignitatē appellabūtur filij Iacob. Tunc germinabit & florebit Israel, vidēs doctrina filiorū suorū vniuersum orbē esse cōpletum, & attulisse fructus vberrimos, quos in Iudęa manens non attulerat.

H

a ¶ *Indignatio non est mihi, quis dabit me spinā & veprē, &c.*] Iuxta Hebraicum hic sensus est. Ego qui diebus & noctibus semper meam vineam conseruaui, ne exterminaret eam aper de silua, ne bestiæ deuorarent. Numquid indignationem non habeo, & nescio ferire peccantem, & reddere vnicuique quod meretur? Vbi Aquila posuit spinam, & veprem, in He-
b famis. i facta. braico scriptum est b שמיר & שית, quod adamantem & loca sentium plena significat. Vnde dicit: Quis me docebit vt durus sim, & meam vincam clementiam, & in prælio atq; certamine truculentus incedam, vt gradiar super vineam quam ante seruaui, & succendam eam quam meo sepseram muro? An potius id aget fortitudo mea, vt iram differam, & saluem eos Euangelij clementia, qui nequaquam sunt legis auctoritate seruati? [illegible] autem iuxta Hebraicum legēdum est. Quis me faciet durum atque crudelem, vt vincam naturam meam? Hoc quippe id deserto significatur & in spinis, vt eam quasi in prælio conteram atque succendam quā semper mea diligentia custodiui. An potius tenebo fortitu-
1.Cor.1.d. dinē meam, quam Christum esse non dubiū est, & de qua legimus: Christus Dei virtus, & Dei sapientia, vt ipsa mihi pacē faciat, & mūdum recōciliet? Iuxta LXX. hic est sēsus, vt ex persona accipiamus ecclesiæ: Ego ciuitas firma, ciuitas multis vallata hostibus, quæ frustra dedi pocula inimicæ meæ synagogæ. Capietur enim nocte, & corruet murus eius, nullaque erit de aduersariis potestatibus, quæ nō apprehēdet eā. Rursum loquar: Quid mihi prodest custodire eā: quæ stipulam in

c ¶ *Numquid iuxta plagam percutientis se percussit eū, &c.*] Locus iste dupliciter intelligitur. Aut contra Hierusalem, vt dicant eā non ita à Deo esse percussam, vt ipsa percussit Christum & Apostolos eius: Aut contra gentium multitudinem, quod illis persequentibus & effundentibus sanguinē Christianum, Apostoli & apostolici viri nihilominus salutis eorum curam habuerint, & reconciliauerint eos Deo.

d ¶ *In mensura contra mensuram, &c.*] Iuxta Hebraicum hic sensus est. Sicut fecit Hierusalem, sic recipiet, & iuxta mensuram qua mensa est, remetietur ei. Tuncq; cumulatam mēsuram recipiet, quando iudicij tempus aduenerit, & abiecerit eam Deus. Iuxta LXX. pendet ex superioribus quod dicitur Non enim Israel sicut percussit percutietur, nec sicut interfecit interficietur. Qui iurgabat contra Apostolos, & exprobrabat doctoribus suis, & præcipiebat ne in nomine Christi loquerentur. Propterea dominus abiiciet eos, & de suo expellet grege.

e ¶ *Meditatus est in spiritu, &c.*] Iuxta Hebraicum hoc dicitur: In mensura qua mensa est Hierusalē, recipiet: propterea Deus in spiritu suo duro atque vehementi meditatus est, siue locutus contra eā in die æstus, hoc est, in persecutionis tēpore quādo ardētior indignationis dies est, atq; pænitentiæ iuxta LXX. ad ipsam dicitur Hierusalē, siue ad Israël: Nōne tu eras, quæ in spiritu tuo durissimo atq; crudeli, & in furore blasphemiarū tuarū, Apostolos dñi atq; doctores interficere cupiebas?

f ¶ *Idcirco super hoc, &c.*] Causas reddit cur postquam

A Iudæi in Dominum miserint manus, veniam consequantur, si voluerint agere pœnitentiã, vt impleatur Saluatoris ora-
Luc. 23.e tio: *Pater ignosce eis, quod enim faciunt, nesciũt.* Propterea, inquit, dimittetur iniquitas domus Iacob, & auferetur pecca-
Matt. 27.e tũ eius, vt mereatur benedictionẽ Dei, qui sibi maledictionem fuerat imprecatus, dicẽs: *Sanguis eius super nos, & super filios nostros.* Quia per Apostolos de stirpe Israël in toto orbe euangeliũ seminabitur & destruetur idololatria, & cõminuẽtur aræ vsq; ad puluerẽ: succidentur luci, delubra corruẽt, & Dei vnius sub mysterio Trinitatis notitia prædicabitur.

a ¶ *Ciuitas enim munita desolata, &c.*] Hierusalẽ ciuitas quõdam firma atque munita, quia non suscepit patrisfamilias fi-
Matt. 21.d lium, sed dixit: *venite occidamus eum, quia iste hæres est, & nostra erit hæreditas*: desolata erit: Et quæ quondam fuit spe-
Ezec. 16.b ciosa, de qua & in Ezechiele dicitur. *Similam & mel, & oleũ comedisti, & speciosa facta es ve-*
Psal. 44.a *hementer nimis*: & in qua habitabat ille, de quo scriptum est: *Speciosus forma præ filiis hominis*, relinquetur & dimittetur quasi desertum, dicente domi-
Ioan. 14.d no ad Apostolos: *Surgite abeamus hinc. Ibi pascetur vitulus*, Romanus exercitus, de quo & in alio loco sub nomine apri
Psal. 79.b dictũ est: *vastauit eã aper de sil-*
B *ua, & singularis ferus depastus est ea. Et ibi accubabit & consumet summitates eius*, sub metaphora vineæ, & propaginum eius, vt nihil in ea viride, nihil remaneat flagellorum, sed omnia consumat inimicus. Iuxta Lxx. quia nõ receperunt pastorem bonum: propterea erũt quasi grex derelictus, & patebunt morsibus bestiarum: & nihil in eis viride remanebit, quia siccitas omnia possidebit.

b ¶ *In siccitate messis illius conterentur, &c.*] Hoc quod dicitur in siccitate messis illius conterentur, pro quo Lxx. interpretati sunt οὐκ ἔσται ἐν αὐτῇ πᾶν χλωρὸν διὰ τὸ ξηρανθῆναι, id est, non erit in ea quicquam viride, quia exaruit, iuxta Hebraicũ sequentibus copulatur, iuxta Lxx. priori sensui. Dicamus ergo primũ iuxta Hebraicũ. Cum siccitatis & messionis Hierusalem, & vt apertius loquar, vastitatis tempus aduenerit, de toto orbe synagogarum turba concurret, vt plãgat Hierusalẽ, & mala illius consoletur. Siue aperte de mu-
Luc. 23.d lieribus loquitur: quæ nudatis pectoribus, sanguinantes feriunt lacertos, & impletur domini vaticinium: *Filiæ Hierusalem nolite me flere, sed plãgite super vos & super filios vestros.* Magnaq; infelicitas populi, à mulieribus lamentationũ carmina discere, sicut reprehẽsio fuit populi Israël, quãdo in Iudicum libro in manu mulieris Debboræ fecit salutem domi-
Iud. 4.a nus, & tẽpore vicinæ captiuitatis tacẽtibus viris Holda mulier prophetauit: Propterea autem mulieres longo conterẽtur itinere, imbecillitate fame, & squalore confectæ, & do-
4. Reg. 22.c cebunt populũ miserabilẽ: quia non est populus sapiens, neç intellexit creatorẽ suum: qui neglectus ab eis atque cõtem-
Matt. 28.b ptus nõ miserebitur facturæ, & nõ parcet creaturæ suæ: Iuxta Lxx. de Maria dicitur Magdalene, & alia Maria, & cęteris mulieribus, quæ primum viderunt Dominum resurgentem, & tenuerunt pedes eius, & ab eo audire meruerunt. *Nolite timere: Ite, nunciate fratribus meis, vt vadant in Galilæam, & ibi me videbunt.* De istis mulieribus multo prius quã nascerentur, propheticus sermo prænunciat, & vocat eas à spectaculo dominicæ passionis, & resurrectionis, vt Euangeliũ prædicent, & iuxta Hebraicum, doceant Hierusalem siue terram Israël, quod iste sit Dominus & Deus. Populo enim

HEB.

fuit omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci & delubra. [a] Ciuitas enim munita desolata erit: speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertũ. Ibi pascetur vitulus, & ibi accubabit & consumet summitates eius. [b] In siccitate messis illius cõterentur mulieres veniẽtes & docentes eã. Non est enim populus sapiens: propterea non miserebitur eius qui fecit eũ; & qui formauit eum non parcet ei. [c] Et erit in die illa percutiet dominus ab alueo fluminis vsque ad torrentem Aegypti. [d] Et vos congregabimini vnus & vnus filij Israël. Et erit in die illa clangetur in tuba magna, & venient qui perditi fuerãt de terra Assyriorum, & qui erecti erant de

C Israël non habente sapientiam illo tempore quando passus est Dominus, & impletum est vaticinium Prophetale:
Psal. 11.b *Saluum fac me Domine, quoniam defecit sanctus.* Et, *Omnes de-*
Iob. 13.a *clinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonũ, non est vsque ad vnum*: vocantur mulieres de spectaculo, vt quod ipsæ viderunt, Aposto-
Sup. 1.a lis nuncient. Israël autem, de quo dictum est, *Israël non cognouit me, & populus meus non intellexit*: clementissimum creatorem & factorem suum prouocauit in amaritudinem, vt nequaquã eius misereatur. Hæc piè quidem dicuntur, sed quomodo cum cæteris congruant, & consummationis mundi temporibus coaptentur, difficilis interpretatio est.

c ¶ *Et erit in die illa percutiet Dominus, &c.*] Nisi iunxisset in die illa, per quod docemur ea, quæ dicturus est superioribus copulanda: poteramus quasi proprium capituli huius sensum exponere: nunc autem ad superiora referenda sunt omnia. Quoniam ciuitas munita desolata erit, & speciosa quondam relinquetur quasi desertum, & vbi vitulus accubabit, & consumet propagines vineæ, & omnia siccabũtur quoniã non est populus habẽs intellectũ, & propter stultitiã eius, nullam à creatore suo mi-
D sericordiam consecutus est. Idcirco percutiet, siue concludet Dominus ab alueo, vel riuo fluminis vsque ad torrentẽ Ægypti, vt in vniuersa Iudæa, quæ quondam repromissionis terra fuit, nullus reperiatur sermo doctrinæ, nihil scientiæ scripturarum, de quibus & Apostolus loquitur: *Vt non attendamus Iudaicis fabulis, &*
Tit. 1.d *mandatis hominum, qui auertuntur à veritate.* Et iterum: *Sunt*
Ibidem. *enim multi & non subditi, ac vaniloqui, & seductores, quos oportet redarguere, præcipue ex circumcisione.* Alueum autẽ, siue riuum fluminis, iuxta historiam Euphratem possumus dicere, sicut & in septuagesimo primo psalmo scriptũ est: Dominabitur à mari vsq; ad mare, & à flumine vsq; ad fines orbis terræ. Alij Iordanẽ putant. Et hoc notandũ, quod in Iudææ terminis, fluuius appelletur, in Ægypti finibus, torrens: qui turbidas aquas habet, & non perpetuas. Pro torrente Ægypti, Lxx. Rhinocoruram transtulerunt, quod est oppidum in Ægypti Palestinæque confinio: nõ tam verba scripturarum, quam sensum verborum exprimentes. Quod autem nos diximus, percutiet, pro quo Lxx. συμφράξει, id est, concludet transtulerunt: Aquila & Theodotio, ῥαβδιεῖ interpretati sunt, quod siue virga percutiet, siue ad virgam recensebit numerum gregis sui, intelligi potest, vt non in malam, sed in bonam partem accipiatur.

d ¶ *Et vos congregabimini, &c.*] O filij, inquit, Israël, pro quo interpretatus est Symmachus, domus Israël, percussis aduersariis vestris à riuo fluminis, vsque ad torrentem Ægypti i. e. ab Euphrate vsq; ad Nilũ, vos vel ipsi congregabimini ad fidem domini vnus & vnus, quia Iudæorũ turba non credidit (per quod significat paucos ex Iudæis in Saluatorẽ dominum credituros.) Vel certe ô Apostoli & Apostolici viri, Iudæorum multitudine nõ credente, vos de toto orbe quos potueritis, quasi oues morbidas referte ad caulas domini, & cõgregate eas cum gentium populo, vt impleatur illud quod Paulus Apostolus, & Barnabas loquuntur ad Iudæos. *Vobis quidem primum oportebat annunciare verbum Dei, sed quia in-*
Act. 13.g *dignos vos iudicatis salute, ecce conuertimur ad gentes.*

e ¶ *Et erit in die illa: clangetur in tuba, &c.*] In hoc loco יתקע
Iudæi

SEPT.

nes lapides ararum cõtritos quasi cinerem cõminutum: & non perseuerabunt arbores eorum. Et idola eorũ succidentur quasi lucus, & longe habitans grex dimittetur, sicut grex derelictus. Et erit multo tempore in pascua, & ibi requiescent greges, & post multũ tempus non erit in ea omne viride, quia exiccatus est. Mulieres venientes à spectaculo venite: non est enim populus habens intelligentiam. Propterea non miserebitur eorum qui fecit eos, & qui formauit eos, non parcet. Et erit in die illa, concludet dominus à fossa fluminis vsque ad Rhinocoruram. Vos autẽ congregate vnum & vnum filios Israël. Et erit in die illa canent tuba magna: & veniet qui perie-

HEB.

de terra Ægypti, & adorabunt Dominum in monte sancto in Hierusalem.

SEPT.

perierant in regione Assyriorum, & qui perierant in Aegypto: & adorabunt Dominum super montem sanctum in Hierusalem.

E Iudæi cassa sibi vota promittunt, quod in consummatione mundi, quādo ἀλειμμένος suus venerit, de Assyriis, & de terra Ægypti dispersus populus congregetur, & veniat in Hierusalem, & ædificato templo, adorent dominū Deum suum: Quod secundum litteram omnino stare non potest. Neque enim de Assyriis tantum, & de Ægypto, sed de toto orbe terrarum, qui in Christum credituri sunt, vocabūtur. Ergo hoc
1.Cor.15.g significat, quod *in nouissima tuba*, iuxta Apostolum Paulū, omnes qui perierant in Assyriis & in Ægypto ad dominum veniant. Nec dixit: omnes filios Israel, sed omnes qui perierant, per quod significat gentium multitudinē, quod & idololatriæ: & magicis ac philosophiæ artibus obligati, veniant ad fidē Christi, & adorent eum in ecclesia. Tuba autem magna potest intelligi sermo euangeli- G
cus, de quo & in hoc eodē Propheta legimus: *Super montem excelsum ascende qui euangelizas Sion, exalta vocem tuam qui euangelizas Hierusalem.* Mons ergo sanctus & Hierusalem Infra 40.b Heb. 12.f
illa est, de qua sæpe diximus: Accessistis ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis Hierusalem cœlestem, & multorum Angelorum millia, & Ecclesiam primitiuorum, qui scripti sunt in cœlis. Hucusque de consummatione mundi dictū est ab eo loco, in quo exponere cœpimus: *Ecce Domine dissipabit terram, & nudabit eā*, quod Sup. 24.a
præsenti volumine continetur. Nunc adiuuante, imo inspirante nobis Christo trāseamus ad Nonum, quod alterius prophetiæ habebit exordium.

Commentarij Octaui in Esaiam Prophetam finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN NONVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM,

PROOEMIVM.

VARIIS molestiis occupati, explanationes in Esaiam Prophetam per interualla dictamus. Vnde expleto Octauo volumine, nunc post aliquantum temporis spatium transimus ad Nonum, non absq. morsu & obtrectationibus inuidorum, qui ignorantes quid audiant, quid loquantur, de eo audent iudicare quod nesciunt, & ante despiciunt quam probēt, eruditosque se existimant & disertos, si de cunctis Scriptoribus detrahant. Quorum liuorem & mussitationem garrulam contemnentes, Dei poscamus auxilium, & psalmistæ imprecatione dicamus: Dissipa gentes, quæ bella volunt. *Domini n. locus in pace est, quæ exuperat omnem sensum. Quam & Propheta desiderat clamitans:* Dominus Deus noster, pacem da nobis, om- Psal. 67.g Esaiæ 26.1
F nia enim reddidisti nobis. *Sed iam proponimus Esaiæ capitulum: & cum Moyse ingrediamur nubem & caliginem, vt clarificetur vultus noster, & iuxta Hebraicum, cornuta sit facies, audianturque & rutilent tonitrua & fulgura, quæ plebs vilior videre non potuit.* Exod.34.d LXX. Addo farae.
H

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER NONVS.

CAP. XXVIII.

HEB.

VÆ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim, & flori decidenti, gloriæ exultationis eius: qui erant in vertice vallis pinguissimæ errantes à vino. Ecce validus & fortis Domini, sicut impetus grandinis: turbo confringens

SEPT.

VÆ coronæ iniuriæ mercenarij Ephraim, flos cadens de gloria super verticem montis pinguis: qui ebrij estis absque vino. Ecce fortis & durus furor Domini, sicut grando, quæ fertur in pronum, non habens

CAP. XXVIII.

VÆ coronæ superbiæ, &c.] Dicamus primū iuxta historiā, deinde iuxta tropologiam, & ad extremum iuxta vaticinium prophetale. Loquitur sermo diuinus aduersum decem tribus quæ regnabant in Samaria, & propter Hieroboam, qui de tribu Ephraim fuit, appellabantur Ephraim. Et vocat eos coronam superbiæ, quia comparati duabus tribubus, quæ appellabātur Iuda: sublimiores erant & numero & robore. Ebriosque eos dicit Ephraim, qui suum non intelligant creatorem, sed pro Domino adorent vitulos aureos in Dan & Bethel. Isti quondam in flore fuerunt domini, & in gloria, quando regebantur à Dauid & Salomone: & in duodecim tribubus erant adorantes Deum in templo Hierusalem: qui fuerunt in vertice vallis pinguissimæ, quod
a ge semanim. Hebraice dicitur גֵיא שְׁמָנִים. Significat autem locum vbi traditus dominus est, super cuius vallis verticem templum domini situm est. Isti inebriati sunt vino erroris & amentiæ, quod eis miscuit Hieroboam: Quapropter pœnam illis dominus comminatur: quod sicut grandinis turbo vniuersa cōfringit, & impetus aquarum inundantium quicquid obuium inuenerit rapit: sic ab Assyriorum deleantur exercitu, & quod reliquum fuerit, in montes, siue vrbes Mediæ transferatur. Cōparat autem gloriā decem tribuū coronæ variorum florum, quæ tantam habuerit pulchritudinem, vt quomodo si quis antequam æstas veniat & autumnus, πρόδρομον ficum vidēs in arbore, statim vt manu tenuerit, deuorat: sic & decē tribus cū Assyrius viderit, vastet, & deuoret: & nihil omnino pristini populi relinquat in Samaria. Hoc breuiter iuxta historiā dictū sit: Transeamus ad Allegoriā, Secundū expositionē Osee Prophetæ, in quo Ephraim, & Ioseph, & Samariā, & decē tribus, quæ scissæ sunt à corpore duodecim tribuum, & templum domini reliquerunt, retulimus ad Hæreticos, qui verè iuxta Septuaginta editionem, corona iniuriæ sunt, Dominū blasphemantes, & omnia mercedis causa faciūt, & de gloria domini ceciderunt, nec sequuntur tenuitatē mēnæ, & humilitatem ecclesiasticam, sed in monte pinguissimo versantur ebrij absque vino. Propterea fortis & durus furor domini, qui eos punitutus est, grandini præcipiti, quæ non in tecta, sed in capita mortalium ruit, & multarum aquarū inundationibus comparatur, quæ quicquid obuium inuenerint, trahunt. Hæc corona iniuriæ, mercenarij appellantur Ephraim, qui iuxta Apostolū *turpis lucri gratia*, de florē 1.Pet.5.

Osee.4. &c.

A & spe ac gloria pristinæ fidei corruerunt, & versantur in superbia, & dulcissimus cibus diaboli sunt, qui eos quotidie deuorat. Secundum prophetiam illud possumus dicere, quod coronam iniuriæ vocet scribas & pharisæos, qui dominum blasphemabant. Et appellantur mercenarij Ephraim propter Iudam, qui de tribu Ephraim, & de vico eiusdem tribus Iscarioth Dominum pretio vendidit, qui verè flos Apostolicæ gloriæ cecidit super
Deut. 32. c Sec. 70. Matt. 26. d Marc. 14. d montem pinguissimũ, de quo dictum putamus: *Manducauit & bibit Iacob, & saturatus est: & impinguatus, & recalcitrauit dilectus*. Siue iuxta Hebraicum, super vallem pinguium, id est, Gessemanim, in qua etiã nomen loci significatur, in quo Iudas Dominum tradidit, Vallis autem pinguis siue pinguiũ dicitur propter vbertatem, & scribas & Pharisæos, qui ibi dominum comprehenderunt.
Psal. 21. b De quibus in psalmo scriptum est: *Tauri pingues obsederunt me*. Hæc vallis pinguium, id est, Gessemanim, in hoc capitulo, secundo appellatur, & miror quomodo Lxx. primum eam dixerint montem pin-
Ioan. 13. e guem, & postea montem excelsum. Ebrius autem fuit proditor non vino, sed auaritia & furore aspidum insanabili: & diaboli cibo, qui post buccel-
B lam intrauit in eum, & peritus
Psal. 108. a deuoratus est, quia oratio eius versa est in peccatũ, & ne pœnitentia quidem eius fructum salutis habuit. Verbum He-
b siccore braicum & [b] שכר, ambiguum est: & vel ebrios, vel mercena-
c isachar tios sonat. Vnde & [c] שכר interpretatur, est merces: &
d sachar [d] שכר μέθυσμα, id est, ebrietas, cæterique ebrios, Soli Lxx. μισθωτούς, id est, mercenarios transtulerunt.

a ¶ *In die illa erit Dominus exercituum, &c.*] Postquam omnis terra Samariæ, id est, decem tribuum, Assyrio fuerit inundante deleta, & conculcata pedibus corona superbiæ ebriorum Ephraim, & in modum ficus temporaneæ deuorata: tunc residuis populi Israël, hoc est, duarum tribuum Iudæ, & Beniamin, ipse dominus erit corona victoriæ, & spiritus iudicij sedenti super iudicium, haud dubium quin Ezechiæ re-
Infra 37. g g: Iudæ, & fortitudo eorum, qui cuncta regione populata, de prælio reuertentes se vrbe clauserunt. Quod in hoc eodẽ propheta lecturi sumus, quando cẽtum octoginta quinque millia armatorum de Assyriorum exercitu angelo percutiẽte, deleta sunt. Verum hi quoque, id est, Iudas & Beniamin inebriati sunt vino idololatriæ, & contempta religione templi, dæmonum simulacra venerati: & nescierunt videntem dominum qui cuncta considerat. *Omnes* enim *mensæ* eorum & vniuersa religio *repletæ sunt vomitu sordiumq;* vt non solũ in templo, sed in vertice montium & nemorosis locis, idololatriæ sordibus cuncta complerent: & dominus in eis non haberet habitationis locum. Hoc iuxta litteram dictum sit. Porrò iuxta Tropologiam, priorem sequamur intelligẽtiam, nec intactos Lxx. interpretes relinquamus. Hæreticis
Sap. 4. b enim ore diaboli deuoratis, qui montem superbiæ pinguissimum conscenderunt: Dominus erit corona gloriæ his qui in ecclesia commorantur, & ad multitudinem plurimorum errantium comparari, parui sunt numero. Erit autem in spiritum iudicij super iudicium, quia lauabit dominus sordes filiorum & filiarum Sion spiritu iudicij. Si quis autem sanguinem habuerit, nequaquam spiritu iudicij, sed combustionis igne purgabitur: eritque populo fortitudo, &

HEB.

fringens, sicut impetus aquarum multarum inundantium, & emissarum super terram spaciosam. Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis eius, qui est super verticem vallis pinguiũ, quasi temporaneum ante maturitatem autumni, quod cum aspexerit videns, statim, vt manu tenuerit, deuorabit illud. [a] In die illa erit dominus exercituum corona gloriæ: & sertum exultationis residuo populi sui: & spiritus iudicij sedenti super iudicium, & fortitudo reuertentibus de bello ad portam. Verum hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt, Sacerdos & propheta nescierunt, præ ebrietate absorpti sunt à vino,

SEPT.

habens vmbraculum, & quæ violenter decidit sicut aquarum multitudo trahens humum, & faciens sibi spacium: manibus & pedibus cõculcabitur corona iniuriæ mercenarij Ephraim. Et erit flos qui decidit de spe gloriæ in summitate montis excelsi, sicut præmatura ficus, quam qui viderit antequam sumat manu, cupiet eam deuorare. In die illa erit Dominus sabaoth corona spei, quæ compacta est gloriæ reliquiis populi: relinquetur in spiritu iudicij super iudicium, & fortitudinem vetans interficere. Isti enim vino decepti sunt, errant propter siceram: Sacerdos & Propheta exciderunt mente propter siceram: absorpti sunt propter vinum: vacillauerunt: propter ebrietatem sicera errauerunt,

prohibebit eum interfici ab his qui vino draconũ inebriati sunt, & errauerunt propter siceram. Sæpe diximus esse vinum quod de vineis fit. Siceram autem omnem potionem quæ inebriare potest, & statum mentis euertere: quam propriè Aquila ebrietatem transtulit: siue illa frumento, siue hordeo, siue milio, pomorũq; succo, & palmarum fructu, & alio quolibet genere conficiatur. Igitur sacerdotes & prophetæ hæreticorum exciderũt mente propter siceram, & absorpti sunt propter vinũ, quales fuerunt Prisca, & Maximilla, earumque princeps Montanus: qui quid dicerent, nesciebant. Vino inebriantur, quando scripturas sanctas malè intelligunt, atque peruertunt. Sicera, quando sæculari abutuntur sapientia, & dialecticorum tendiculis, quæ non tam vincula sunt appellanda, quam c. Vino dist. 37.
εἴδωλα, id est, vmbræ quædã & imagines, quæ cito pereunt atque soluuntur. Istiusmodi consiliarios maledictio possidebit: qui quæstum putant esse pietatem, & cuncta faciunt propter auaritiam. De hoc phasmate & Apostolus loquebatur: *Attendentes spiritibus* 1. Tim. 4. a
erroris, & doctrinis dæmoniorũ, in hypocrisi loquentium mendaciũ. Tertia explanatio est, quod D
postquã Dominus scribas pharisæosque subuerterit, & socium eorum Iudam proditorem, qui ab initio fur erat: loculos enim pecuniæ pauperum ipse portabat: tunc sit in spem & in gloriæ coronam his qui de Iudæis in Dominum crediderint, haud dubium quin Apostolos significet, quos ad prædicationem euangelij reseruarit, & non statim permiserit pro Christo sanguinem fundere; Omnes enim scribæ & pharisæi vino & sicera, de quibus supra diximus, inebriati sunt: tam sacerdotes quam pseudoprophetæ. Sed tendiculæ eorum atque insidiæ fuere pro nihilo, quia & Iudas ipse qui prodidit, fecit propter pecuniam: & sacerdotes qui proditorem pecunia corruperunt, propter metum abiectionis suæ: Ipse enim flagellum de funiculis faciens, eiecit de templo eos qui vendebant boues & oues, & cathedras vendentium columbas, & nummulariorum mensas sua auctoritate subuertit, dicens ad eos. Scriptum est: *Domus patris* Marc. 11. c
mei, domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam do- Luc. 19. g
mum negotiationis, siue *speluncam latronum*. Iuxta anago- Ioan. 2. a
gen illud Hebraicum, in quo diximus: *Omnes enim mensæ eorum repletæ sunt vomitu sordiumque, ita vt non sit vltra locus*: ad hæreticos, & ad scribas, ac pharisæos sic referri potest, vt vniuersam doctrinam eorum, & cuncta mysteria dicamus vomitu plena & sordium, dum Scripturarum sanctarum non digerent cibos: nec vniuersi corpori faciunt esse vitales, sed immaturos & fœtentes egerunt, ita vt nullum in eis Deus reperiat locum. Miror autem quid voluerit Theodotio, vt pro verbo Hebraico quod dici-
tur, [e] קיא צאה pro quo Aquila interpretatus est, vo- e Ki soa
mitum sordium, & Symmachus tantum vomitum, ille diceret, ἔμετον δυσαλίας, id est, vomitum dysaliæ, quod verbum vbi apud Græcos lectum sit, inuenire non potui, nisi fortè nouæ rei nouum finxerit nomen. Si quidem & apud Hebræos compositum est,
quia vomitus dicitur [f] קיא & [g] צאה sordes. Quicquid f ki
igitur nauseam facit & vomitum, ἀυζαλία appellari po- g soa
test.

¶Que m

E

Luc. 8.a a ¶ *Quem docebit scientiam, &c.*] Quis, inquit, dignus est doctrina Domini, quis verbu saluatoris dicentis: *Qui habet aures audiendi, audiat*, vt quid auribus hauserit, corde intelligat? Quinam illi sint, sequens versus ostendit: *Ablactati à lacte, auulsi ab vbere*, qui nequaquam lacte nutriuntur infantiæ, sed solido vescuntur cibo, qui auulsi sunt ab vbere cum Isaac, propter quam lætitiam fecit Abrahã grande cõuiuium: hi merentur Domini audire mysteria, & intelligere quæ sacerdos & propheta nesciũt, inebriati & absorpti à vino: qui errauerunt & nescierunt videntem, quia omnes mẽsæ eorum repletæ sunt vomitu sordiumq;: qui prophetis ventura annunciantibus, & nisi fecissent quæ præcepta erant tormenta minitantibus, solebant dicere subsannantes: *Manda, remãda: manda, remanda*, id est, præcipe, præcipe, impera quæ facere debeamus. Cumq; abuterentur Dei patientia, qui differt irã, vt præbeat misericordiam: solebant etiam ex hoc persona prophetarum ludentes dicere: Expecta paulisper expecta modicũ: venient quæ futura prædiximus. Hæc autem vniuersa loquebãtur in populo, quia Dei sermonibus non credebant: statimq; infert propheta: Nequaquam vobis Deus his verbis loquetur, vt præcipiat quid facere debeatis, & præstolemini quæ ventura sunt, sed loquetur vobis in furore pœnitenti, qui prius dixerat ad populũ: Hæc est requies mea, reficite lassum: multo tempore laboraui, in nullo inueni requiẽ. *Vulpes foueas habẽt, & volucres cæli nidos: filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.* Et hoc est meum refrigerium, vt in vobis aliquando requiescã. Qui noluerunt audire, & mea monita contẽpserunt: quamobrem hoc quod solebant ludentes dicere prophetis: *Manda. remanda: manda remanda: expecta, reexpecta expecta, reexpecta: modicum ibi, modicum ibi*: & irridere patientiam meam, dum me arbitrantur minitari, quę nunquam facturus sim, sentient rebus expleri, vt vadant in interitum, & cadant retrorsum ὀπισθοτόνῳ insanabili, numquamque ad priora proficiant, nec possunt cum Apostolo dicere: *Præteritorum oblita ad ea quæ priora sunt extendimur*, sed conterantur, & illaqueentur, & vel à Babylonio, vel à Romano capiantur exercitu. Pro eo quod nos diximus: *manda, remanda: manda, remanda: expecta, reexpecta: expecta, reexpecta: modicum ibi, modicum ibi*: in Hebræo scriptum est,[h] צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו זעיר שם זעיר שם, hisque verbis abuti solet immundissima hæresis apud simplices quosque atque deceptos, vt terrorem faciant nouitate sermonum, quod scilicet qui hæc verba cognouerit, & in coitu eorum meminerit, absque vlla dubitatione transeat ad regna cœlorum. Legimus in Apostolo: *In aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudient me, dicit Dominus.* Quod mihi videtur iuxta Hebraicum de præsenti sumptum capitulo: Et hoc in veteri obseruauimus testamento, absque paucis testimoniis, quibus Lucas solus abutitur, qui magis Græcæ linguæ habuit scientiam: vbicumque de veteri instrumento quid dicitur: nõ eos iuxta Lxx. sed iuxta Hebraicum ponere, nullius sequentes interpretationẽ, sed sensum Hebraicum suo sermone vertentes. Symmachus, Theodotio, & Lxx. de hoc loco diuersa senserũt, & quia lõgum est de omnibus dicere, Lxx. interpretes qui leguntur in ecclesiis, breuiter transcurramus: Reiecto populo Iudæorum, sacerdotibus & prophetis, qui inebriati sunt sicera, & errauerunt, & maledictio comedit consilium eorum, quod inierunt propter auaritiam: Cui annunciabimus futuras pro Christo tribulationes? Cui mala pro quibus paratur corona virtutum? Vtique his qui ablactati sunt à lacte, qui auulsi sunt ab vbere, haud dubium quin apostolos significet. *Tribulationem super tribulationem expecta.* Loquitur autem ad chorum apostolorum, omniumque credentium, vt non ad vnam, sed ad multas se paret tribulationes: vt cum tribulatus fuerit, atque depressus, rursum speret, & spem super spem habeat. Quod si paululum tardauerint quæ promissa sunt non sit incredulus: Modicum enim paruulumque, & venient quæ promissa sunt. Etenim *tribulatio patientiam operatur: patientia, probationem: probatio, spem: spes autem non confundit.* Et hæc ipsa tribulatio geminabitur detractione labiorum, & blasphemiis persequentiũ, quibus aduersus Dei populum rabido ore desæuiunt. Porro apostoli & apostolici viri loquentur ad populum Iudæorum dicentes: Hæc est requies esurienti iustitiam, & hæc contritio & angustia quæ ducit ad vitam. Illis hæc prædicantibus audire impii noluerũt. Vnde hoc quod ad Dei populũ dicebatur. Tribulationẽ sustine, tribulationẽ sustine: expecta spẽ, expecta spẽ: adhuc modicũ, adhuc modicũ: illis vertetur in pœnam qui audire sermonem domini noluerunt, vt corruant & vadant retrorsum, & periculum obsidionis ac mortis incurrant, & absque vllo miseriarum fine capiantur. Quod autem verbum Hebraicum[i] דעה quod omnes verterunt scientiam, soli, Lxx. κακά, id est, mala interpretati sunt: error perspicuus est. Prima enim litera[k] ר vel[l] ד paruo apice distinguuntur. Si ergo legatur[m] דעה, scientiam sonat, si[n] רעה, malitiam, non à malo quod contrarium bono est, sed ab angustia.

b ¶ *Propter hoc audite verbum, &c.* Quod supra diximus cum irrisione solitos principes Iudæorum prophetis dicere: *Manda, remanda: expecta, reexpecta*: & cętera his similia, per quæ ostenditur nequaquam eos prophetarum credidisse sermonibus, sed Prophetiam eorum habuisse despectui: præsens ostendit capitulum, per quod appellantur viri illusores. Sunt autem scribæ & pharisæi, qui dominantur super populum Dei in Hierusalem, quos Lxx. vocant viros tribulatos & principes populi Hierusalem. Dixerunt enim non sermone, sed opere: sumus sicut & cæteræ nationes, habemus pactum & fœdus cum inferno & cum morte, semel salutem desperauimus. Certè captiuitas lõgo post tempore ventura est, dicentibus vobis: Adhuc modicum, adhuc modicum: expecta, rursus expecta. Ergo cum

HEB.

à vino, errauerunt in ebrietate: nescierũt vidẽtẽ, ignorauerũt iudiciũ, (siue mirabiliter.) Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu sordiũque, ita vt non esset vltra locus. a Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum: Ablactatos à lacte: auulsos ab vberibus, quia manda, remanda: manda remanda: expecta, reexpecta, expecta, reexpecta: modicũ ibi, modicum ibi. In loquela enim labii & in lingua altera loquetur ad populũ istũ, cui dixit: Hæc est requies mea, reficere lassum, & hoc est meũ refrigerium, & noluerunt audire. Et erit eis verbum domini: mãda, remanda, manda, remanda expecta reexpecta, expecta, reexpecta: modicum ibi, modicũ ibi, vt vadant & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueantur, & capiantur. b Propter hoc audite verbum domini viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Hierusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus,

SEPT.

runt, hoc est, ἐδέσθη, maledictio comedet hoc consilium, siquidẽ istud consilium propter auaritiam est. Cui annunciabimus mala, & cui annunciabimus nuncium? qui ablactati sunt à lacte, qui abstracti ab vbere. Tribulationẽ super tribulationem expecta: præstolare spem super spem: Adhuc parum, adhuc parum, propter irrisionẽ labiorum, propter linguam alteram qua loquentur populo huic dicentes ei: Hæc est requies esurienti, & hæc contritio: & noluerunt audire. Et erit eis sermo domini: Tribulatio super tribulationem, expecta, expecta, spes super spem: adhuc parum, adhuc parum: vt vadant & cadant retrorsum, & conterantur, & periclitentur, & capiantur. Propterea audite verbum Domini viri tribulati, & principes populi huius qui est in Hierusalem: Quia dixistis: Fecimus testamentum cum inferno, & cum morte pactum, tempestas transiens si irruerit,

Cant. 21.a

F

Matt. 8.c

Phil. 3.c

h sau lasau sau lasau kau lakau kau lakau zeer sam zeer sam

1.Cor.14.A

G

Rom 5.a

H

i dea

k res l daleth m dea n raa.

A mortui fuerimus, hoc flagellum captiuitatis, & hanc tempestatem non sentiemus. Semel enim mendacio credidimus, hoc est, frustra spem habuimus in Deo, & in lege eius. Et ideo mendacio protecti sumus, quia mortui imminentem captiuitatem declinauimus. Verbum Hebraicum

a sot
a שוט Aquila & Symmachus, flagellum, LXX. καταιγίδα, id est, tempestatem interpretati sunt, p כזב quoque omnes mendacium transtulerunt, in quo sperauerunt Iudæi, cuius iuxta Euangelistam Ioannem, pater est diabolus. Ioan. 8 f

p cazab

a ¶ *Idcirco hæc dicit Dominus, &c.*] Dixeram, inquit, vobis: Audite verbum Domini viri illusores, siue tribulati principes populi mei, & nolite fœdus habere cum morte, nec pactum cum inferno, qui contemneres præcepta mea, posuistis mendacium spem vestram, & gloriantes imo desperantes dicitis: mendacio protegemur. Idcirco misericors & miserator Dominus, patiens & multum misericors nolentibus vobis, in fundamenta Sion, lapidem electum, & probatum, & pretiosum, & angularem, missurum esse se dicit. De quo & Apostolus loquitur:
1. Cor. 3. b *Quasi sapiens architectus fundamentum posui.* Et iterum:
Ibid. c *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus.* Iste lapis vere & secundo
B appellatur lapis, sicut & in Leuitico, *homo, homo* bis dicitur: & angularis lapis,
Leuit. 17. d Sec. 70.
quia circuncisionis & gentiũ populos copulauit, de quo & in psalmo dicitur: *Lapidem*
Psal. 117. e *quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* Isti sunt autem ædificantes & cementarii, qui nunc appellantur viri illusores & principes populi qui est Hierusalem. De hoc lapide & in Daniele legimus, quod excisus
Dan. 2. g
sit de monte sine manibus, & impleuerit vniuersum orbẽ, eo quod diuini germinis dispensatio humanum corpus assumpserit, & habitauerit in eo *plenitudo diuinitatis corporaliter.* Super hũc lapidẽ qui alio
Col. 2. b nomine appellatur petra, Christus ædificauit ecclesiã, & firmo iuxta Hebr. fũdauit fũdamine, in quo *qui crediderit, non confundetur*, siue iuxta Hebr. *non festinet*, ne videlicet tardus ei Christi videatur aduẽtus. Si enim tardauerit iuxta Habac.
Habac. 2. a nemo desperet, *quia veniẽs veniet*, & sua promissa cõplebit. Promittit quoque De⁹ ponere se in eo iudiciũ põderis: *Neque*
Ioan. 5. d enim *iudicat pater quenquam, sed omne iudicium tradidit filio.* Et iustitiã, siue misericordiã in mẽsura, vt reddat vnicuique secundũ opera sua, & iustitiã ad misericordiã alterutro tẽ-
Psal. 84. b peret, iuxta illud quod & in psalmis legim⁹: *Misericordia & veritas obuiauerũt sibi, iustitia & pax deosculatæ sunt se.* Spem quoque ait vestram atque mendaciũ, id est, diabolũ patrẽ omnis mendacii, suppliciorum meorum grando subuertet. Et protectionem, sub qua vos tutos fore arbitrabimini, tempestas valida, & aquarum multitudo delebit, ita vt amicitia & fœdus quod habebatis cum morte & cum inferno, hoc est, C
שוט cum diabolo pereat in æternum. Et flagellum, siue tempestas, de quo dixeratis: *Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: veniet, & eritis ei in conculcationem,* hoc est, omnia tormenta patiemini, quæ vos putabatis desperationis animo nequaquam esse passuros. Semper enim irruet vobis, & tam in prosperis quam in aduersis iram domini sentietis, & mors vos sæua populabitur. Quid dicam de pœnis? Pœnarum sola formido & tormentorum metus vos corriget ad salutem, & mala vestra intelligere faciet. Cumque vexati fueritis, tunc scietis prophetas meos vera dixisse. Quodque sequitur: *Coangustatum est enim stratum: ita vt alter decidat: & pallium breue vtrumque operire non potest*: illum habet sensum, quem in apostolo legimus: *Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ* 1. Cor. 10. e
domini esse participes & mensæ idolorum. Et alibi: *Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conuentio Christi ad Belial? Quæ pars fideli cum in-* 2. Cor. 6. c
fidele? Qui consensus templo Dei cum idolis? Loquitur autem sub metaphora mariti pudicissimi, qui adulteræ dixit vxori: Vtrius lectulus me, & adulterũ tecum capere non potest, & pallium breue maritum & mœ- D
chum cooperire non præualet. O igitur Hierusalem ad quam Ezech. 16. & 23.
& in Ezechiele sub persona vxoris loquitur fornicantis: & quam in Osee principio scor- Osee 1.
tum vocat & adulteram: si vis meis complexibus copulari, abiice idola: si seruieris idolis, me habere non poteris. Hoc iuxta Hebraicũ. Porro quod in LXX. legitur: Discite audire qui tribulati estis, non possumus pugnare: ipsi autẽ infirmi sumus, vt congregemur, quem sensum habeat, & quomodo superioribus copuletur, penitus ignoro. Nisi forte ad principes populi loquatur sermo diuinus, & hortetur eos, vt spem habeant in Deo, & non in morte atque inferno, & discant audire vaticinia prophetarum: illique respondeant, se pro infirmitate virium aduersus contrarias potestates pugnare non posse, nec inter Dei populum congregari.

b ¶ *Sicut enim in monte diuisionum, &c.*] Lapidem pretiosum in fundamentis Sion positurum se dominus repromisit, vt subuerteret grando mendacium & impiorum spẽ fœdusque cum morte, & pactum cum inferno tempestas valida deleret. Quem quia suscipere illusores principes noluerunt, sicut quondam contra allophylos regnante Dauid in monte diuisionum, qui Hebraice appellabatur q פרצים q perasim
dominus conscidit aduersarios suos, vnde & locus nomen accepit. Et sicut in valle Gabaon, sub Iesu principe, quando fiducia habitantis in se Dei locutus est: *Stet sol in Ga-* Ios. 10. a
baon, & luna contra vallem Aialon: & stetit sol spatio vnius diei, multique de alienigenis perierunt: Sic contra

HEB.

dus cum morte: & cum inferno fecimus pactum: flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: quia posuimus mendacium spem nostram: & mendacio protecti sumus. a Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum angularem, pretiosum, fundatum fundamine, qui crediderit, non festinet. Et ponam iudicium in pondere, & iustitiam in mensura, & subuertet grando spem mendacii, & protectionem aquæ inundabunt. Et delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit: flagellum inundans cum transierit, eritis ei in conculcationem. Cum pertrãsierit, tollet vos, quoniam & mane diluculo transibit in die & in nocte: & tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui. Coangustatum est enim stratum, ita vt alter decidat & pallium breue vtrumque operire non potest. b Sicut enim in monte diuisionum stabit dominus sicut in valle Gabaon irasce-

SEPT.

irruerit, non veniet super nos: quoniam posuimus mẽdacium spem nostram: & mendacio protegemur. Propterea sic dicit dominus: Ecce ego immittam in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem in fundamenta eius, & qui crediderit, non confundetur. Et ponam iudicium in spem: misericordiam autem meam in pondera: & qui creduntt frustra mendacio: quoniam non transibit per vos tempestas, & non auferet vobis testamentum mortis, & spes vestra ad infernum non permanebit. Tempestas veniens si transierit, eritis ei in conculcationem. Cum transierit, tollet vos mane, mane pertransietur die & nocte erit spes pessima. Discite audire qui estis in tribulatione: Non possumus pugnare: ipsi autem infirmi sumus, vt congregemur. Sicut mons impiorum consurget dominus, & erit in valle Gabaon: Cum furore faciet opera sua: amaritudinis opus & furor eius quasi alienis

E tra impios & illusores irascetur Dominus, *vt faciat opus suum* nequaquam. Non est enim opus Domini perdere, quos creauit, sed facere opus alienum: quod ad crudelitatem magis quam ad clementiam pertinet. Rursumque idipsum aliis verbis repetit, *Vt operetur opus suum*? Non est opus eius punire peccantes, sed peregrinum, & alienum ab eo, vt puniat qui Saluator est. Quoniam igitur de patientia sua resurrecturus est est Dominus, & nequaquam parciturus, sicut non pepercit in monte Pharasim, & in valle Gabaon: Moneo vos ô viri illusores, vt nequaquam rideatis de prophetis meis, & non putetis non ventura quæ nunciant: ne si permanseritis in illudendo constringantur vincola peccatorum vestrorum. *Funibus* enim *peccatorum suorum vnusquisque constringitur*, siue captiuitatis vobis tempus aduenîat. Si quidem quod Dominus tanto tempore differebat vincula, captiuitatem, atque supplicia siue vltimum iudicii diem, iam rebus expleturus est, & consummaturus, & abbreuiaturus. Itaque ego propheta, quæ à Domino Deo omnipotente futura cognoui super vniuersam terram, hæc vobis nuncio, vt imminentem iram pœnitētia preuentatis. Iuxta LXX. ipse Dominus quasi mons impiorū dicitur surrecturus, & futurus in valle Gabaon, vt faciat opera sua: quæ omnia vnum opus est amaritudinis: quod nequaquam videatur esse blasphemum: Non enim dixit futurum Dominum mōtem impiorū, sed quasi mōtem, qui impiis & sustinentibus videatur esse grauissimus. Quomodo si filius negligēs & alter ægrotus, patrem & medicum putent esse crudeles, si eos verberibus atque cauterio disciplinæ restituant & sanitati. Consurget enim Dominos, & erit in valle Gabaon, propter eos qui cū ob peccata in humili cōsistāt loco, propter tumorē animi erigūtur in superbiā. (Gabaon enim collis interpretatur) vt faciat opera sua, quæ sunt opera amaritudinis, quando cogitur mutare clemētiā, & pro dulci, amarus efficitur. Igitur vos qui hæc estis aliquando passuri, nunc nolite lætari illa lætitia, qua gaudebat, & diues in conuiuio purpuratus, Lazarum pauperē negligens, ne forte fiant vestra vincula fortiora. Quæ enim facturus est Dominus, & rebus suam sententiam completurus, hæc ego audiui, & vobis omnia nunciaui. Quodque intulit: Supra omnem terram, iuxta historiam, Iudæi terminos intellige, iuxta Anagogen, totius mundi.

Prou. 5. d

F

גבעון

Luc. 16. e

Ioan. 15. b

a ¶ *Auribus percipite & audite vocem meam, &c.*] Ad eosdem nunc etiam loquitur, quibus supra dixerat: *Audite verbum Dei viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Hierusalem*, & præcipit eis, vt vocem eius audiant & eloquium illius diligenter attendant. Nūquid ait, agricola semper arabit, vt sementem iaciat? Nonne prius proscindet humum, & vomere sulcos reuoluet, iacentesque glebas rastro franget & sarculo: vt cum adæquauerit superficiem terræ, & dura prius arua mollierit, tunc spargat gith siue cyminum: seratque triticum, & hordeum, & milium, & far in finibus suis, iuxta varietatē terræ & temporum? neq; enim simul omnia seminantur. Pro farre quod Græci ζέαν vocant, quidam vitiam intelligunt: Ipsumque agricolam id est, satorem erudit Deus naturaliter iudicio suo, & docet illum, vt sciat quam cui sementi culturam adhibeat. Demq; cum metendi tempus aduenerit, gith & cyminum quæ infirmiora sunt semina, non rotis plaustrorum teruntur, quæ in serrarum similitudinem ferreæ circumaguntur & trahuntur super demessas segetes: sed virga excutiuntur & baculo, quæ vulgo flagella dicuntur. Panis autem, id est, triticum, de quo efficitur panis, rotis ferreis teritur, & omnis eius stipula comminuitur in paleas. Verumtamen non semper vexatur & teritur: nec omni tēpore rotarum vngulis comminuitur: pro quibus in Hebraico dicitur equis earum vt quia vngulas rotarum dixerat, metaphoram seruaret in reliquis. Quidam volunt ex eo quod vngulas & equos nominauit ostendi equarum greges qui ad terenda frumēta areis immitti soleant, sed non poterat scriptura dicere, quod Iudęa prouincia non habebat. Hoc autem, id est vt gith & cyminum virga excutiantur & baculo, frumētum, hordeumq; & far, fortasse & milium, rotis ferreis conterātur, non in perpetuum Dei iudicium est, qui in omnibus ostendit mirabile consilium suum, & iustitię magnitudinē monstrat in cunctis. Hęc παραφραστικῶς diximus, vt facilius sensum, pro quo ista dicuntur, possimus intelligere. Deus varie genus dispensat humanum: nunc punit, nunc miseretur nunc corripit, nunc defēdit, id est, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit, & demessas in areis terit: orbēque suum gubernat, vt voluerit: Gith & cyminum, id est, omnes gētes, quæ non receperūt eius notitiam: nec legis habuere præcepta: virga emendat & baculo: frumentū autē, id est, populū Iudęorū magnis torquebit suppliciis. Cui enim plus creditur, plus exigetur ab eo: *Et seruus qui scit voluntatē Domini sui, & non fecerit eam, vapulabit multis.* Et in alio loco scriptū est: *Potētes potenter tormenta patiētur.* Veruntamen non eos torquebit in perpetuū. Aliud enim est esse impiū, aliud peccatorē. Quod nos de gentibus & Iudæis interpretati sumus, alii exponunt super populo & sacerdotibus, quod vulgus indoctū in die iudicii, quasi gith & cyminū: corripiatur virga & baculo: sacerdotes autē, qui habuerūt clauē scientię magnis suppliciis torqueātur: & hoc domini fiat iudicio, qui ostēdit in cūctis mirabile cōsiliū suū & iustitię veritatem, vt qui plus acceperūt, plus exigatur ab eis. Pro eo quod nos interpretati sumus: *In virga excutietur gith, & cyminum in baculo*, nescio quid volentes LXX. transtulerunt, cyminum autem cum pane comeditur. Denique & veteres Græciæ interpretes

Esa. cap.

G

ופרשו

H

Luc. 12. f

Sap. 6. a

HEB.

irascetur, vt faciat opus suum? alienum opus eius: vt operetur opus suum peregrinum est opus ab eo. Et nunc nolite illudere, ne forte constringantur vincula vestra. Consummationem enim & abbreuiationem audiui à domino Deo exercituum super vniuersam terram. a Auribus percipite & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. Numquid tota die arabit arans, vt serat, proscindet & sarriet, humum suam? Nonne cum adæquauerit faciem eius, seret gith & cyminum sparget: & ponet triticum per ordinem, & hordeum & milium, & vitiam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio: Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturabitur gith, nec rota plaustri super cyminum circuibit: sed virga excutietur gith, & cyminum baculo: panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabat eum rota plaustri, neque vngulis suis

SEPT.

alienis abutetur, & aliena amaritudo eius. Et vos nolite lætari, ne confortentur vincula vestra: quia consummatas & abbreuiatas res audiui à domino Deo sabaoth, quas facturus est super omnem terram. Auribus percipite & audite vocem meam: attendite & audite sermones meos. Numquid tota die arabit qui arat, aut sementem præparabit antequam præparet terram? Numquid non cum adæquauerit faciem eius, tunc seminabit gith & cyminum, & rursum seminabit triticum, & hordeum, & milium, & far in finibus suis: & erudieris iudicio Dei & lætaberis? Non enim cum duritia mundatur gith neque rota plaustri circuit super cyminum, sed virga excutitur gith, & cyminum cum pane comeditur. Neque enim in sempiternum ego. irascar vobis, nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos: & hæc à Domino sunt egressa

A Hebraicum differentes, de hoc sermone tacuerunt, quia forsitan quid dicerent, non habebant. Illud autem in quo nos iuxta Hebraicum posuimus: *Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque ve·abit illum rota plaustri, nec vngulis suis comminuet eum:* Lxx. non iuxta verbum, sed iuxta sẽsum interpretati sunt.

Hebr.

suis comminuet eum. Et hoc à domino exercituum exiuit, vt mirabile faceret consilium,

Sept.

egressa portenta. Inite consilium, exaltate vanam consolationem vt magnificaret iustitiam.

Neque enim ego in sempiternũ irascar vobis, nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos: ostendentes futura peccatoribus post tormenta refrigeria, & hæc quasi portenta atque mirabilia egressa esse à Domino. Vnde præcipitur peccatoribus, qui postea puniẽdi sunt, vt ineant consilium, & exaltent consolationem suam, nequaquam vanã, vt à Lxx. additum est, sed absolute, consolationẽ. Nunquam enim Deus præciperet, vt exaltarent vanã consolationem suam, quę eis non erat profutura.

Cap. xxix.

VÆ Ariel, Ariel ciuitas quã expugnauit Dauid. Additus est annus ad annũ, solẽnitates euolutæ sunt. Circũuallabo, Ariel, & erit tristis & mœrens, & erit mihi quasi Ariel. Et circumdabo quasi sphærã in circuitu tuo: & iaciã contra te aggerem, & munimenta ponã in obsidionem tuã. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquiũ tuũ, & erit quasi pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum mussitabit. Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te, & sicut fauilla pertransiens multitudo eorum qui contra te præualuerunt: eritque repente confestim. A Domino exercituum visitabitur in tonitruo & commotione terræ, & voce magna turbi-

VÆ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid, Congregate genimina, annũ super annũ comedite, comeditis enim cũ Moab: coangustabo enim Ariel, & erit fortitudo illius, & diuitiæ mihi: & circumdabo sicut Dauid super te, & mittam vallum in circuitu tuo: & ponam per gyrum tui turres, & humiliabuntur in terram sermones tui, & in terram occident verba tua. Et erit sicut loquentium de terra vox tua, & vsque ad pauimentum vox tua infirmabitur. Et erunt sicut puluis de rota diuitiæ impiorum, & sicut fauilla quæ rapitur multitudo eorum qui te oppresserunt, eritque in puncto repente à domino Sabaoth. Visitatio enim erit cum tonitru & commotione, & voce magna

VAe Ariel, Ariel ciuitas, &c.] Pro eo quod nos interpretati sumus, væ, in Hebræo scriptũ est,[a] הוי quod apud eos interdum vocatiuo casu dicitur, vt non plangat Ariel, sed vocet: licet in præsenti loco pro plãctu accipiẽdum sit. Ariel quoq; interpretatur leo Dei: & pro ciuitate quã Aquila interpretatus est, πολίχνην, hoc est, oppidulũ siue viculum, in Hebræo legũt [b] קריה quod proprie villam significat, & lingua Syra dicitur Cartha, vnde & villa Syluarũ, appellatur, [c] קרית יערים. Denique & in superioribus vbi legimus: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis Sion? Pro ciuitate Cariat scribitur, id est, villa: quam nos, vt translationem Aquilæ exprimamus ad verbum, ciuitatulam possumus dicere. Igitur Ariel, id est leo Dei, quondam fortissima vocatur Hierusalem, siue vt alii arbitrantur, templum & altare Dei quod erat in Hierusalem. Quodque sequitur: Quam expugnauit Dauid pro quo interpretatus est Symmachus, Castrum Dauid: & Theodotio, circumuallatio Dauid, in Hebraico legitur [d] חנה, quod eruditissimus Hebræorum, habitaculum significare voluit. Si igitur legerimus, quam expugnauit Dauid, ad illud tempus referamus, quando cepit Dauid arcem Sion, repugnantibus cæcis & claudis, & primus Ioab domatum excelsa conscendit. Si autem iuxta Symmachum, & Theodotionem, hoc sentiendum, quod Dauid eam instaurauerit atque munierit. Additus est annus ad annum, siue subtractus, vt interpretatus est Aquila & solemnitates euolutæ sunt. Subuerso enim templo, & Iudaica religione sublata, omnis eorum festiuitas periit. Dicitque se Dominus circumuallare Ariel Babylonio exercitu, & fore eam tristem atque mœrentem, quando ab eis diruta fuerit. Rursumque sub Iesu filio Iosedech sacerdote magno, & Zerobabel filio Salathiel Esdraque, & Neemia, quando prophetauerunt Aggæus, & Zacharias fore eã quasi Ariel: quod habeat antiqui templi similitudinem, sed magnificentiam ornamentumque non habeat. Secundo quoque Dominus comminatur, quod circundet Arielem

[Margin: a hoi; אריאל; b kiriath; c kiriath iearim; Sop. 1. f; B; d hana; 2 Reg. 5. b; 1 Par. 11. b; 1 Ezdr. 3. 4. 5.]

C sphæra, & iaciat contra eam aggerem, & munimenta ponat in obsidionem eius, & compleatur illud quod ipse plangens Hierusalem loquitur in euangelio: *Si scires ea quæ ad pacem sunt tibi: quoniam venient dies super te, & circumdabunt te inimici tui vallo, & obsidebunt te, & in terram humiliaberis: & Hierusalem erit conculcata à nationibus vsque ad consummationem temporis gentium.* [Luc. 19. f] [Luc. 20. e]

Alius enim verbis eadem propheta nunc dicit, quod humiliata de terra loquatur, & de humo audiatur eloquium eius: & fit quasi pythonis de terra vox illius: & de humo instar passerum mussitet, vt per hæc verba significet magorum νεκρομαντείαν, per quam animas euocare dicuntur: & tenues vmbrarum, imo dæmonum audire voces. Denique pro pythone, Aquila magum interpretatus est, qui Hebraice dicitur [e] אוב pro quo Lxx. ἐκ γῆς φωνοῦντες, id est de terra loquentes, transtulerunt. [e ob] Quibus verbis indicatur ruinam templi vsque ad consummationem permansuram mundi quod collapsum in cineres, nequaquam vltra suscitetur. Tantus autem ô Ariel, te Romanæ potentiæ vallabit exercitus, vt innumerabili pulueri comparetur, & fauillæ per aërem volitanti. Vnde non imbecillitatem eorum pulueri comparat & fauillæ, qui contra eos militauerunt: sed multitudinem quæ arenis innumerabilibus exæquatur. Et hoc erit repente, confestim: vt in media pace, subita sub Nerone bella consurgant: & Dominus exercituum visitet Hierusalem in tonitru, & in commotione terræ, & in turbine tempestatis, & in flamma ignis deuorantis, per quod templum significat comburendum. D Romani autem qui superatis Iudæis, & subuersa Hierusalem sub Tito & Vespasiano, de vasis quondam Dei manubias obtulerunt Capitolio, suæque virtutis & potentiæ numinum, non iræ Dei putauerunt esse quod fecerant quasi in somnio, & in nocturna visione omnes diuitias possidebunt. Et quomodo qui esurit, dormiens in somnis se vesci putat, & qui sitit, arentibus siti faucibus flumina bibit, cumque euigilauerit, ardentior sitis fit, quæ cassa potione delusa est, sic multitudo vniuersarum gentium, quæ Romanæ subditæ potestati dimicauerunt contra montem Sion, habebunt quasi in vmbra, & nube & somnio noctis diuitias, quas maturo interitu derelinquent. In eo loco vbi nos posuimus, *omnes qui militauerunt & obsederunt, & præualuerunt aduersus eam.* Lxx. transtulerunt, *& omnes qui militauerunt contra Hierusalem*, quod in Hebraico non habetur. In principio quoque huius capituli, vbi nos diximus, *additus est annus ad annum*, siue *subtractus*: illi interpretati sunt: *congregate fructus, vel genimina, annum super annum: manducate: comedetis enim cum Moab* Et est sensus, antequam annus Domini acceptabilis prædicationis eius adueniat, imo duo anni, de quibus in cantico Habacuc, iuxta Hebraicum legimus: *In medio duorum temporum cognosceris*: seminate vobis in lachrymis, [Hab. 3. a] [שנים] [Psal. 125 a]

vt mes-

E

Ioa.2.6.13. vt metaris in gaudio. Scriptum est in Euangelio secundum Ioannem, per tria paschata Dominum venisse in Hierusalem, quæ duos annos efficiunt. Quod autẽ sequitur: *Comedetis enim cum Moab*, in Hebraico non habetur. De quo possumus dicere, quod nisi fructus sibi pœnitentiæ congregauerint, incipiãt cum his comedere, qui non ingrediuntur ecclesiam domini vsque in æternum. Cætera in quibus videntur discrepare, manifesta sunt: & ex his quæ exposuim⁹, facilis eorũ interpretatio est. Scio me legisse [f] אריאל interpretari, lux mea Deus, quod longe alter est. Hic enim prima sillaba per [g] א & [h] ר scribitur: lux autẽ quæ Hebraicè dicitur [i] אור inter [k] א & [l] ר mediam habet literam [m] ו quæ in præsenti nomine nõ habetur. Omniaque quæ nunc dicuntur contra Ariel, referunt ad hæreticos, qui doctrinam suã Dei existimant lucem: & expugnandi sunt à vero Dauid: omnesque solemnitates eorum auferendæ, & gaudium præsens, futura tristitia commutandum: quibus præcipiat Deus, vt agant pœnitentiam, ne incipiant comedere cum Moabitis, & similes esse gentilium. Ipse enim expugnabit Ariel, & omnem virtutem eorum atque diuitias suo circũdabit exercitu. Turribusque, hoc est, magistris ecclesiæ humiliabit in terra sermones eorum, vt nequaquam ponant in cælum os suum, sed scribãtur in terra, loquanturque de terra, & fiant quasi puluis excussus rota: omnesque diuitiæ impiorum puncto & momẽto temporis comparentur: quando visitauerit eos in sua maiestate, descendens in turbine, & tempestate & igne supplicij: & intellexerint omnes diuinas suas pompamque sermonum & argumẽtorum strophas, frustra comedentis & bibentis somnio comparari: qui militauerunt contra Hierusalem, visionem pacis, siue aduersum Arielem leonem fortissimum, & ad extremum contra montem Sion, super quem ecclesiæ ciuitas sita latere non potest.

f Ariel

g aleph h res i or k aleph l res m vau.

F

HEB.

turbinis & tempestatis & flammæ ignis. Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentium quæ dimicauerunt cõtra Ariel: & omnes qui militauerunt, & obsederunt, & præualuerunt aduersus eam. Et sicut somniat esuriens, & comedit, cum autem fuerit expergefactus, vacua est anima eius, & sicut somniat sitiens, & bibit, & postquam euigilauerit, lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est: sic erit multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra montem Sion.

SEPT.

magna tempestas valida, & flãma ignis deuorans. Et erunt quomodo videntes somniũ nocte diuitiæ omnium gẽtium quæ militauerunt cõtra Ariel, & omnes qui pugnauerunt contra Hierusalẽ & vniuersi qui cõgregati sunt super eã, & afflixerunt eam. Eruntq; sicut qui in somnis esuriunt & comedũt: cumq; surrexerint, vanum est somnium eorum, & sicut qui per somnium sitit, & bibit, cum surrexerit adhuc sitit, & anima eius frustra sperauit: sic erunt diuitiæ omnium gentium quæ militauerunt contra montem Sion.

[a] Obstupescite & admiramini, fluctuate, & vacillate inebriamini, & non à vino, mouemini, & non ab ebrietate. Quoniam miscuit vobis dominus spiritum soporis, claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros, qui vidẽt visiones, operiet. Et erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti literas dicent: lege istum, & respondebit, non possum: signatus enim est. Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei, lege, & respondebit, nescio literas.

HEB.

[b] Et dixit dominus. Pro eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autẽ eius longe est à me: & timuerũt me mã-

SEPT.

Et ait domin⁹, Appropinquat mihi populus iste in ore suo, & labiis suis honorat me, cor autem ei⁹ longe est à me, frustra colũt me, docẽtes ho-

a ¶ *Obstupescite, &c. spiritum soporis, &c.*] Pro *soporis spiritum* LXX. κατάνυξιν, id est, *compunctionem*: Theodotio, ἔκστασιν, id est, *mentis excessum*. Aquila, καταφορὰν, id est *grauem somnum* interpretatus est, qui Hebraice dicitur [n] תרדמה, quem in Adam missum à Deo, scriptura commemorat: quando de costa lateris eius mulier effecta est. Et Ionas hoc eodem somno stertebat in naui: Omnis autem prophetia post subuersionem Hierusalem & templi id est, Ariel, contra scribas & pharisæos est: qui habentes clauem scientiæ, nec ipsi introeunt, nec volẽtes alios introire, permittunt. Et præcipitur eis, vt stupore atque miraculo, imo iuxta LXX. dissolutione totius corporis & mentis excessu inebriẽtur, atque moueantur, & fluctuent, vacillantes non vino nec sicera, sed spiritu soporis, siue compũctionis Domini: vt intelligentes malum suum, agant aliquando pœnitentiam, dicantque cum propheta: *Versatus sum in infirmitate, dum configitur mihi spina.* Scitote ergo ô Scribæ & Pharisæi, qui estis principes Iudæorum, quod reddat vobis Dominus vicissitudinem vestram. Vos enim audientes Dominum Saluatorẽ, intelligere noluistis, & clausistis oculos vestros, ne eum videretis: & aures aggrauastis, ne audiretis. Ideo & ille claudet oculos vestros, qui sunt prophetæ, per quos Dei scientiam videbatis. Siue vestros oculos claudet, & prophetarum, qui sunt principes vestri. *Lex enim & prophetæ vsque ad Ioannem Baptistam*: vt vobis non videntibus, illi videant, de quibus inferior sermo testatur: Et audient in die illo surdi verba libri signati: & oculi cæcorum videbunt, & exultabunt. In iudicium enim venit dominus, vt videntes Iudæi non videant: & qui cæci erãt, populus scilicet nationum, videant, & Dominum contemplentur. Vnde significanter non dixit, quod visio omnium prophetarum signata sit cunctis legentibus, sed vobis inquit, erit signata quibus nunc loquor, quibus hæc futura prænuncio: siue oculos principum vestrorum, qui se iuxta LXX absondita & arcana videre iactabant, claudet in perpetuum: eritque, ait vobis omnis scriptura sancta clausa, atque signata, vt vos qui legitis literas, & prophetarum vaticinia nosse vos existimatis, & diebus ac noctibus volumina scripturarũ indefesso ore meditamini, nõ intelligatis quod legitis, sicut in Apocalypsi Ioannis scribitur: *Quis est dignus aperire librũ & soluere signacula eius?* Cum nullus fuisset inuentus qui aperiret signacula, flesse se dicit: & Dei tandem ad se meruisse sermonem: *Noli flere: ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, vt aperiat librum & soluat signacula eius.* Leo autem de tribu Iuda, Domin⁹ Iesus Christus est, qui soluit signacula libri, non proprie vnius, vt multi putant, psalmorum Dauid: [illegible] omnium scripturarum, quæ vno scriptæ sunt Spiritu sancto: & propterea vnus liber appellatur. De quo Ezechiel mystico sermone testatur, quod scriptus fuerit intus & foris, in sensu & in litera. De quo & Saluator loquitur in psalmis. *In capitulo libri scriptum est de me*: non Hieremiæ, non Esaiæ, sed in omni scriptura sancta, quæ vnus liber appellatur. Magistris igitur Iudæorum vsque in præsentem diem nequeuntibus legere, & aperire signacula, & mysteria pandere scripturarum: si dederis eum librum indocto populo, qui à suis præceptoribus deuoratur, fatebuntur nescire se literas: & idcirco legere non posse. Atque è duobus malis multo leuius est legis imperitiam confiteri, quam iactare prudentiam, & non posse scire quod dicitur.

G Luc.16.d Ioan.9.g

H Apoc.5.a

n tardema Gen.2.d Ione.1.b

Luc.11.g

ἐκλύθητε καὶ ἔκστητε.

Psal.31.a

Ezech.2.d Psal.39.b

b ¶ *Et dixit Dominus, &c. cor autem eius longe, &c.*] Hoc testimonio abusus est Dominus contra Pharisæos in euangelio Matthæi dicens: *Quare & vos præteritis mandatum Dei propter traditiones vestras?* Et iterum: *Hypocritæ, bene prophetauit de vobis Esaias dicens: Populus iste labiis me honorat, cor autem eius longe est à me. Frustra autem colunt me, docentes doctrinas, & præcepta hominum.* In quo notare debemus illud quod plerunque admonuimus: Euangelistas, & Apostolos, non verbum interpretatos esse de verbo, nec

Matt.15.a

A

LXX. interpretum auctoritatem secutos, quorum editio illo iam tempore legebatur, sed quasi Hebræos, & instructos in lege, absque damno sensuum suis vsos esse sermonibus. Appropinquat autem populus Iudæorum ore & labiis suis Deo, quia viuus Dei cultū habere se gloriatur & respuere idola, sed cor eius longe est ab eo, quia non recipit dominum Iesum Christum. Qui enim non recipit filium, non recipit patrem. Simulque discamus quomodo aliquis appropinquet Deo, vel longe fiat ab eo. Qui & per Hieremiam loquitur: *Deus appropinquās ego, & non de longe dicit dominus.* Hier.23.a Appropinquamus autem Deo mēte nō corpore, sicut & de Moyse legimus: Appropinquauit Moyses solus ad Deū, Exod.24. cæteri autē non appropinquabant. Ioan.4.c Orabat enim Deū in spiritu, & veritate, & accedebat ad eum sensu & spiritu. Hi autem de quibus scribitur quod tollantur ab vtero, & erudiātur à puero vsque ad senectutē: & in lege Dei ac nocte meditentur, Psal.1.a non appropinquant Deo, quia traditiones pharisæorum scribarumque suscipiunt: quæ eos longe faciunt à Deo, & sunt sepulchra dealbata, *quæ foris videtur esse pulchra, intus autē plena sunt ossibus mortuorum:* Mat.23.a qui elegerunt Barabbam, & dominum respuerunt. Ibid 27.c Propterea additurū se esse cōminatur, iuxta LXX. B vt nequaquam in Assyrios & Babylonios eos transferat, sed in toto orbe dispergat. iuxta Hebraicum, admirationem magnam populo Iudæorum stupendumque miraculum facturum esse se dicit, vt perdat eorum sapientiam, qui non receperunt Dei virtutem, Deique sapiētiam. & intellectum prudentium abscondat & celet, ne scilicet eum reperiant, qui in litera continetur. De hoc loco Apostolus Paulus scribens ad Corinthios, posuit testimonium: 1 Cor.1.c *Perdam sapientiam sapientium, & intellectum prudentium reprobabo*: aliis verbis eundem sensum edisserens: non quod Deus sit inimicus sapientiæ, cuius pater est, & per quem omnis est in hominibus sapientia: sed cum additamento posuit, vt in Hebraico est, sapientium populi, & prudentium illius, id est, populi Iudæorum. Et reuera grande miraculum Deus fecit in populo post aduentum domini Saluatoris, vt vno atque eodem tempore arderet Hierusalem, templumque corrueret, & omnis magistrorum scientia tolleretur, impleto illo quod supra dictum est: Esa.3.a *Ecce dominator Dominus sabaoth auferet ab Hierusalem, & à Iuda validum & validam: omnem fortitudinem panis, & omne robur aquæ: gigantem & hominem bellatorem, & iudicem & prophetam, & coniectorem, & senem & quinquagenarium, & admirabilem consiliarium, & sapientem architectum, & prudentem auditorem*, & cætera quæ propheticus sermo contexuit.

a ¶ *Væ qui profundi estis corde, &c.*] Aduersus eosdem de quibus supra dixerat: *Perdam sapientiam sapientium, & intelligentiam prudentium reprobabo*, siue vt propheta scribit, abscondam, nunc etiam Dei sermo dirigitur: qui sapientes sunt in semetipsis, & in conspectu suo prudentes. De quibus rectissime illud intelligi potest: *Defecerunt scrutantes scrutinio*: Psal 63.b cum scriptum sit de Dei sapientia. Sap.3.d *Si enim quis perfectus fuerit in filiis hominum absque tua sapientia, in nihili reputabitur.* Qui idcirco arbitrātur

C

Deum sua nescire consilia, quia in tenebris sunt opera eorum, & dicunt: Quis videt nos? & quis nouit nos? Hæc autem dicunt & sapientes huius sæculi, & hæreticorum magistri & Iudæorum pharisæi, quod nullus eos intelligat: non recordantes eius quod ad Deum dicitur: Psal 138.b *tenebræ non obscurabūtur à te, & nox sicut dies illuminabitur, & sicut tenebræ ei⁹, ita & lux eius.* Hoc errore decepti Adam & Eua, Gen.3.b audientes sonitum pedū deambulantis in paradiso Dei, absconderunt se sub arbore, in qua erat scientia boni & mali. Cain quoque dicens: Ibid 4.b *Si eiicis me hodie à facie tua, abscondar* simili stultitia Deum arbitrat⁹ est ignorare. Et per Amos de impiis & peccatoribus dicitur: Amos 9.a *Si absconderint se ab oculis meis in profundo maris: ibi mandabo draconi, & mordebit eos.* Vnde quāuis aliquis sapiens sit, & feruentioris ingenii, si nō habuerit Dei sapientiam atque doctrinam, dicamus de eo: Psal.126.a *Nisi Dominus ædificauerit domū, in vanum laborauerunt qui ædificāt eam: Nisi Dominus custodierit ciuitatē, in vanū vigilauit qui custodit eam.* Cui nos faciamus simile: Nisi Dominus adiuuerit scientiam, in vanū laborat qui se putat esse sapientem: Nisi Dominus omni custodia seruauerit cor nostrum, in vanū vigilat qui putat illud sua diligentia posse seruari. D Peruersa est, inquit, hæc vestra cogitatio, vt factorem putetis nescire quod fecit, & creatorem ignorare creaturam suam: quasi si lutum & opus dicat figulo & factori suo, non me fecisti, vel, non me bene fecisti, nec intelligis facturam tuam. Hoc testimonio aliis verbis Apostolus vtitur ad Romanos, Rom 9.d vbi de Dei profunda scientia disputat: & hominum vult calumniam confutare: *O homo tu qui es qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum fictori suo, quare me fecisti sic?* An non habet potestatem figulus de eodem luto aliud vas facere in honorem, aliud in contumeliam? In quibus cunctis illa semper obseruanda est regula: Euangelistas & Apostolos absque damno sensuum interpretatos in Græcum ex Hebræo, vt sibi visum fuerit.

b ¶ *Nonne adhuc in modico & in breui, &c.*] Respondeant Iudæi & amici simplicis tantum historiæ: qui fructus non quærunt in arbore, sed folia tantum vmbramque verborum, quæ cito arescit & deperit: quomodo in aduentu Domini Saluatoris (quia à temporibus Esaiæ vsque ad dispensationem carnis assumptæ, pro comparatione æternitatis breue & modicum temporis spacium est: Libanus mons Phœnices versus sit, atque translatus in montem Carmelum, qui Hebraice ° כרמל dicitur. ° Carmel. Et est in confinio Palæstinæ atque Phœnices Ptolemaidi imminens, licet & alius in scripturis sanctis mons Carmelus appelletur, in quo fuit Nabal Carmelius, homo stultus & iniquus, qui vxorem habuit Abigail, 1.Reg.25.a quæ mortuo viro nupsit Dauid: illo enim viuente, virum Dauid accipere non poterat: ne vocaretur adultera si foret alteri viro sociata: & quomodo Charmel in saltum & in fructuosa ligna reputetur? Quod cum dicere non potuerint: audiant Libanum qui interpretatur dealbatio, referri ad populum gentium, qui lotus in Domino & לבנון purga-

HEB.

dato hominum & doctrinis. Ideo, ecce ego addā vt admirationem faciam populo huic miraculo grādi & stupendo: peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium illius abscondetur. a Væ qui profundi estis: corde, vt à domino abscondatis consiliū quorum sunt in tenebris opera, & dicunt: Quis videt nos, & quis nouit nos? Peruersa est hæc vestra cogitatio, quasi si lutum contra figulū cogitet, & dicat opus factori suo, non fecisti me: & figmentum dicat fictori suo, non intelligis.

SEP.

minū præcepta, atque doctrinas. Propterea ecce adiiciam vt transferam populum istum. Transferam enim illos & perdam sapientiam sapientium, & intellectum prudentium abscondam. Væ qui profundum consilium faciunt, & erunt in tenebris opera eorum, & dicunt: Quis videt nos & quis sciet nos, & quæ nos facimus? nonne vt lutum figuli reputabimini. Nunquid dicet factura factori suo, non sapienter me fecisti: aut figmentum fictori suo, non tu me fecisti?

b Nonne adhuc in modico & in breui conuertetur Libanus in Charmel, & Charmel in saltū reputabitur. Et audient in die illa surdi verba libri: & de tenebris & caligine oculi cæcorum videbunt. Et addent mites in domino lætitiam & pauperes homines in sancto Israel exultabūt quoniam defecit qui præualebat. Consummatus est illusor, & succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem. Qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta supplantabant, & declinauerunt frustra à iusto.

ישהיר
[illegible]

E purgatis sordibus pristinis, totus mundus ascendens, sub ecclesiæ persona innititur Saluatori, & de eo in cantico can- Cant.3.c ticorũ dicitur: *Quæ est ista quæ ascendit dealbata, innitens super fratruelem suum*: & istum populum transferri in Charmel, hoc est in circumcisionis scientiã, vt spiritualis & veræ circumcisionis mysteria recognoscat: & in loco sit quondã populi Iudæorum: Illos autem qui Christum suscipere noluerunt, reputari in saltum, & in arbores steriles, quæ non possunt cum lignis fructiferis laudare dominum. Cum autem Libanus in Charmel, & Charmel in saltum fuerit commutatus: tunc qui prius surdi erant, & verba libri prophetici audire non poterant (de quo supra diximus, quod omnis scriptura sancta vnus liber appellentur, dicente Ecclesia- Eccl.12.d ste: *Sermones sapientium tamquam stimuli, & quasi claui in altum confixi, qui à conciliis dati sunt à pastore vno*) audient & loquentur, quibus Salua- פתחה tor dicet: *Epheta, quod interpre-* Mat 7.d *tatur adaperire*: Quodque nos vertimus, *de tenebris & caligine oculi cæcorum videbũt*, quorum facilis interpretatio est: Aquila, & Theodotio, & Symmachus transtulerunt: *tenebras & caliginem oculi cæcorum videbunt*, vt ostenderent gentium populo, qui prius F cæcus erat, Christi sacramenta pandenda, iuxta illud quod Psal 17.b dicitur: *Tenebrosa aqua in nu-* Ibid. *bibus aeris*. Et in eodem psalmo de Deo scriptum est: *Posuit tenebras latibulum suum*. Et in Prouerbiis legimus: *Hæc audiens sapiens sapientior erit, & prudẽs gubernationem pos-* Prou.1.a *sidebit: & intelliget parabolam & tenebrosum sermonem dicta sapientium & ænigmata*. Denique Moyses, vt intelligeret, & Exod.20.d videret Deum, in nubem ingressus est, & in caliginem, de qua in psalmo dicitur. *Caligo sub pedibus eius*. Cum autem prius cæci vel mystica quæque conspexerint, vel de Psal.17.b cæcitate, & tenebris oculos leuauerint ad videndum, vt sedentibus in tenebris & vmbra mortis oriatur lumen verum tunc mites, de quibus scriptum est: *Beati mites, quo-* ענוים *niam ipsi possidebunt terram*: Siue pauperes, quorũ princeps πτωχοί. in psalmis ait: *Hic pauper clamauit & Dominus exaudiuit illũ*: Psal.33.b & qui iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, de quo dicitur ad Iudæos: Consilium pauperis spre- 1.Cor.10.d uistis: addent in domino lætitiam, vt qui gloriatur in domino glorietur: & pauperes homines siue desperati ab hominibus atque contẽpti, qui legis prius notitiam non habebãt in sancto Israel exultabunt, qui ait: *Sancti estote quoniam* Leui.11.g. *ego sanctus sum*: Omnisque est exultatio, quoniam defecit qui præualebat. Consummatus est illusor, siue arrogans & Sap.10. superbus, qui dixerat: *Fortitudine faciam, & sapientia intelle-* Sec 70. *ctus auferam fines gentium, & fortitudinem earũ vastabo*: qui omnibus illudebat: intantum vt sanctus quoque diceret: Psal 37.b *Lumbi mei impleti sunt illusionibus*. Et succisi sunt, siue deleti omnes qui vigilabãt super iniquitatem; quorũ propter malas vigilias non dormitat interitus: qui peccare faciebãt vniuersum hominũ genus in verbo blasphemiæ, vt negarẽt verbũ Dei, & in cælo ponerent os suum. Significat autem dæmones, qui nequam ipsi, omnes faciebant homines in sermone peccare, variis dogmatibus blasphemantes, & arguentem in porta atque iudicio, quantum in se erat, supplantabãt Amos 5 c & à iustitia declinare faciebant: qui erat in portis filiæ Sion, exaltatus de portis mortis, & corripiebat eos qui oderant in portis arguentem. Quæ nos super diabolo, & angelis eius

HEB.

Propter hoc hæc dicit Dominus ad domum Iacob, qui redemit Abrahã: Non modo confundetur Iacob, nec modo vultus eius erubescet, sed cum viderit filios suos, opera manuum mearum in medio sui sanctificantes nomen meũ & sanctificabunt sanctũ Iacob, & Deum Israel prædicabunt: & scient errantes spiritu intellectum, & mussitatores discent legem.

SEPT.

Propter hoc hæc dicit dominus super domum Iacob, quam separauit ex Abraham: Non modo confundetur Iacob neque nunc faciem mutabit: sed cum viderit filios suos, opera mea propter me sanctificabunt nomen meum, & sanctificabunt sanctum Iacob: & Deum Israel timebunt. Et scient qui errãt spiritu intelligentiam, & mussitatores discent obedientiam, & linguæ balbutientes discent loqui pacem.

intelleximus, Nazaræi contra scribas & pharisæos dicta arbitrantur, quod defecerint δευτερωταὶ, qui prius illudebant G populo traditionibus pessimis & ad decipiendos simplices die noctuque vigilabant, qui peccare faciebant homines in verbo Dei, vt Christum Dei filium negarent.

a ¶ *Propter hoc hæc dicit dominus super domum, &c. mussita. &c.*] Quodq; sequitur: *Et linguæ balbutientes discent loqui pacem*: obelo prænotandũ est. Cum audierint, inquit, surdi verba libri, & oculi cæcorum viderint: Libanusque conuersus fuerit in Charmel, & Charmel reputatus in saltum, ita vt mites & pauperes lætentur in domino, & superbus illusorq; deficiat: tunc confundetur Iacob, qui modo interim nõ cõfunditur: Significat autem Esaiæ tempora. Et vultus illius erubescet, vt rubor atq; confusio occasio sit salutis: præcipue cum viderit filios suos, id est, Apostolos & Apostolicos viros, qui fuerunt de genere Iudæorum, in medio nationum domini perpetrare virtutes, & Christi nomen gentibus prædicare & dicere: *Pater noster* Matt 6 b *qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum*. Illi enim sanctificabunt sanctum qui ortus est de Iacob, & Deum Israel docebunt in gentibus, vt idolis derelictis, dicant: quam falsa possederunt patres nostri H idola, & non est in illis qui pluat: & tunc scient qui nunc errant spiritu, intelligentiam Dei. & qui quondam in solitudine murmurabant contra Dominum, discent legem, cuius prius notitiã non habebant. Si enim recepissent Moysem, recepissent & Dominum Iesum Christum, quia Moyses de illo loquebatur. Quod in principio capituli iuxta Hebraicum transtulimus: Hæc dicit Dominus ad domum Iacob, qui redemit quondam Abraham, & eduxit de Chaldæis, & in terram repromissionis induxit, perspicue patet. Illud autem quod Septuaginta transtulerunt: hæc dicit Do- Gen.12.d minus super domum Iacob, quam separauit ex Abraham, sic intelligi potest, quod scribas & pharisæos, qui dominum blasphemabant, separauit ab Abraham: qui vidit diem domini, & lætatus est. Si enim fuissent filij Abraham: fecissent opera Abraham. Et Apostolus disputat eos appellandos filios Abraham, qui habuerint similitudinem fidei Abraham: hoc est populum gentium: qui non ex operibus, sed ex fide Ioan 8.g Abraham filius appellatus est. Rom 4.

CAP. XXX.

HEB.

VÆ filij desertores, dicit Dominus: vt faceretis consilium & non ex me & ordiremini telam, & non per spiritum meũ: vt adderetis peccatum super peccatum. Qui ambulatis vt descẽdatis

SEPT.

VAe filij præuaricatores dicit dominus. Fecistis consilium, & non per me; & pactum, non per spiritum meum, vt adderetis peccata peccatis: qui itis, vt descendatis in Aegyptum: & me

CAP. XXX.

V*Ae filii sacerdotis dicit Dominus, &c.*] Post prophetiã contra Ariel, & cætera quæ vsque ad hunc locum præteritus sermo disseruit: nunc alterius vaticinationis exordium est, quæ post centum quinquaginta annos, qui fuerunt inter Esaiam & Hieremiam probatur esse completa. Prædicit enim illam historiam quam in Hieremiæ volumine legimus: quando subuersa Hierusalem & omnibus in Babylonem opibus principibusque translatis: præpositus est regij generis his qui in Iudæa remanserant, Godolias fi- Hier.41 a lius Ahicam: quo per dolum cum Chaldæis sociis interfecto omnes principes bellatorum, & Iohanam filius Chareæ, & Iechonias filius Osiæ, & reliquum vulgus à paruo vsq; ad magnũ, accesserunt ad Hieremiam prophetam, & di- Ibid 42.a xerunt ei: *Cadat oratio nostra in conspectu tuo: & ora pro nobis*

A *ad Dominum Deum tuum pro vniuersis reliquiis istis: Quia relicti sumus pauci de pluribus, sicut oculi tui non intuentur: & annũciet nobis Dominus Deus tuus viam per quam pergamus,* Ibid.b *& verbum quod faciamus.* Cumque Hieremias post decem dies ex sermone Domini respondisset: Hæc dicit *Dominus Deus Israel: Si quiescentes manseritis in terra hac, ædificabo vos, & non destruam, plantabo; & non euellam quoniam placatus sum super malo quod feci vobis: Nolite timere à facie regis Babylonis, quem vos pauidi formidatis.* Ibid.c Et post modicum: *Si autem dixeritis, non habitabimus in terra ista, & posueritis faciem vestram, vt ingrediamini Aegyptum, & intraueritis vt ibi habitetis, gladius quem vos formidatis, ibi comprehendet vos & fames, pro qua estis soliciti, adhærebit vobis in Aegypto, & ibi moriemini. Responderunt viri superbi,* Ibid.43.a *dicentes ad Hieremiam: Mendacium tu loqueris, non misit te Dominus Deus noster dicens: Ne ingrediamini in Aegyptum, vt habitetis illic, sed Baruch filius Nerie incitat te aduersum nos, vt tradat nos in manibus Chaldæorum, vt interficiat nos & transduci faciat in Babylonē.*

HEB.

datis in Ægyptum: & os meum non interrogastis: sperantes auxiliũ in fortitudine Pharaonis: & habentes fiduciam in vmbra Ægypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem. & fiducia vmbræ Aegypti in ignominiā. Erant enim in Tanis principes tui, & nuncij tui vsque Hanes peruenerunt. Omnes confusi sunt super populo, qui eis prodesse non poterit. Non fuerunt in auxilium, & in aliquam vtilitatem: sed in confusionem, & in opprobrium. a Onus iumentorum Austri.

a In

SEPT.

& me non interrogastis, vt accipiatis auxilium à Pharaone: & protegamini ab Aegyptiis, Erit vobis protectio Pharaonis in confusionem, & hi, qui confidunt in Aegypto, opprobrium. Sunt enim in Tani principes. Nuncij pessimi frustra laborabunt ad populum qui eis non proderit ad auxiliandū: Neque in vtilitatem, sed in confusionē & opprobrium. Visio quadrupedū in deserto

In

Denique omnes principes populi reliquiis congregatis cum mulieribus & paruulis, & filiabus regis, non audientes vocem domini, ingressi sunt Ægyptum, assumptis B secum Hieremia & Baruch, & venerunt in Taphnas, ita vt Hieremias in signum captiuitatis futuræ prophetaret contra inobedientem populum ea quæ in libro illius continentur. Quod igitur postea futurum erat, ante annos multos prædicitur, & desertores & præuaricatores filij appellantur, qui deserto consilio Dei quod acceperant per Hieremiam, suam secuti sunt voluntatem, & orditi telam, non per spiritum Dei, qui eis Hieremiæ ore sonabat. Orditam autem telam μεταφορικῶς posuit, vt prauum consilium demonstraret: & hoc fecerunt vt peccata pristina augerent peccato contemptionis & superbiæ. *Qui descenditis,* inquit, *Aegyptum, & os meum non interrogastis.* Non quod interrogauerint, sed quod consilium prophetæ audire noluerint, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in protectione, siue vmbra Ægypti. Pro fortitudine Pharaonis, quæ in hoc loco bis ponitur, in Hebraico scriptum habet, a מעוז. Hoc annotauimus, vt quod in Danielis extrema legimus visione Deum b מעזים, non vt Porphyrius somniat, Deum viculi Modim, sed robustum Deum & fortem intelligamus. Pharao, autem apud Ægyptios nomen est regiæ potestatis, & vnusquisque speciali appellatur vocabulo, vt Pharao Nechao, & Pharao Vafræ: quomodo si nos Cæsares & Augustos propriis regum vocabulis præponamus. *Et erit,* inquit, *vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, & fiducia vmbræ Aegypti in ignominiam.* Scribit idem Hieremias, quod in Taphnis vrbe Ægypti infoderit lapides in porta domus Pharaonis, & dixerit viris Iudæis: *Hæc dicit Dominus exercituū Deus Israel: Ecce ego mittam, & assumam Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum, & ponam thronum eius super lapides istos, quos abscondi, & statuet solium suum super eos. Veniensque percutiet terram Aegypti, quos in mortem, in mortem, & quos in captiuitatem, in captiuitatem: & quos in gladium, in gladium: & succendet ignem in delubris deorum Aegypti, & comburet ea, & captiuos ducet illos. Et amicietur terra Aegypti, sicut amicitur pastor pallio suo, & egredietur inde in pace.* Superatis enim Ægyptiis capti sunt & Iudæi, qui ad Ægyptios fugerant. Quodq; sequitur. Erant enim in Tanis principes tui, & nuncij tui vsque ad Hanes peruenerũt, cũ irrisione, & εἰρωνικῶς legẽdum, quod spreto Dei consilio, principes suos ad Tanis vrbem Ægypti miserint, in qua domus Pharaonis regia fuit

[margin: a. maoz Daniel. 15. b mauzzim — Hier. 43.c — צען חנס]

C & sub Moyse signa atque portenta plurima perpetrata sunt, dicente psalmographo: *Qui fecit mirabilia in terra Aegypti, in campos Taneos.* Et idẽ Esaias cõtra Ægyptũ loquitur: *Vbi sunt nũc sapiẽtes tui? annuncient tibi, & dicant, quid cogitauerit Dominus sabaoth cõtra Aegyptũ. Defecerũt principes Taneos,* quos eo tempore defecisse commemorat, quando Dominus ingressus est Ægyptum super nubem leuem. Hanas autem vrbem Ægypti in alio loco non legimus, sed ex eo quod ait: *Nũcij tui vsq; ad Hanes peruenerũt,* intelligimus vltimam iuxta Æthiopes & Blemmyas esse Ægypti ciuitatem, pro quo Lxx. interpretati sunt: *Nuncij pessimi frustra laborabunt,* qui confisi sunt super populo Ægypti, qui eis prodesse non potuit: & fuerunt in opprobrium sempiternum. Quidam hunc locum contra decem tribus in Samaria scriptum putant, quod ab Ægyptiis auxilia postulantes, capti sint ab Assyriis. Iuxta tropologiā: Omnes qui Dei religione contempta reuertuntur ad vomitum suum, & perdito nomine filiorum, impudentissimi canes appellantur: ineunt consilium, non per dominum, & feriunt fœdus, non per spiritum Domini, adduntque peccata peccatis, vt superati blandientibus vitiis, etiam dogmatum recipiant prauitatem, & descendant in Ægypti tenebras, quærentes auxilium Pharaonis, qui regnat in Ægypto, cuius D protectio ducit in ignominiam, & in opprobrium sempiternum. Sunt enim in Tanis, in mandato videlicet, humili atque deiecto, principes eius, pessimi nuncij, qui frustra laborant super populo qui eis prodesse non poterit. Sicut enim sanctos magistros iuuat discipulorum salus, sic perditio seductorum perdit patriarchas eorum, qui ad Ægypti auxilium confugerunt.

a ¶*Onus iumentorum, &c.*] Pro quo Hebraice dicitur e משא בהמות נגב, quod Lxx. transtulerunt, ὅρασις τῶν τετραπόδων ἐν τῇ ἐρήμῳ, id est visio quadrupedum in deserto. Superior expositio, quam latissime historiæ replicatione texuimus, huius loci est interpretatio, quod iuxta consuetudinẽ prophetalem, Onus, id est pondus & sarcina cruciatuũ atque pœnarum, non solum super Babylonẽ, & Philisthim, & Moab, & Damascum, & Ægyptũ, & desertum mare, Idumæam quoq; & Arabiam, & vallẽ Sion, & ad extremũ Tyrum sed super iumenta quoque Austri peruenerit, quæ Lxx. transtulerunt, quadrupes in deserto. Significat autẽ tribum Iuda, quæ in australi parte sita, eremo confinis est. & eos qui Hieremiæ vaticiniũ respuentes, capta Hierosolyma, noluerunt habitare in Iudæa, sed per desertũ ad Ægyptios confugerunt. Et recte appellantur iumenta austri siue quadrupedes in deserto, quia respuerunt notitiam Dei, & contempto eius imperio, ad Ægypti simulacra fugerunt, spẽ habentes in Pharaone, cui quæ innixus fuerit, quasi si incũbat harundini, quæ fracta manum vulneret innitentis. De istiusmodi iumentis & filij Chore loquebãtur in psalmo: *Homo cum in honore esset, non intellexerit, comparatus est iumentis insipiẽtibus, & similis factus est illis.* Quodq; sequitur: Hæc via eorũ scandalum ipsis. recte super præsenti capitulo intelligi potest, quod via deserti illis fuerit in ruinam. Legisse me noui, iumenta austri & quadrupedes in deserto, qui Iudææ terminos relinquentes, ad Ægypti tenebras confugerunt, referri ad spiritualia nequitiæ in cælestibus, & rectores tenebrarum istarum. qui vniuersas diuitias & pristinas opes Ægypti desiderio perdiderunt. Hoc ille dixerit. Nos iuxta tropologiam, vt quæ necdum proposuimus disseramus, dicimus omnes qui creatore deserto, seculi erroribus se dedederunt, esse quadrupedes in deserto istius sæculi, à quo frustra sperent auxilium, cum verum Dei auxilium dereliquerint.

[margin: Psal 77.b — Esaias 19. — חנס — e massa bahamoth negeb — Psal 48.d — Eph 6.a]

a ¶ *In*

HEB.

a In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo: ex eis vipera & regulus volans: portantes super humeros iumentorũ diuitias suas, & super gibbum camelorum thesauros suos, ad populum, qui eis prodesse non poterit: Ægyptus enim frustra & vane auxiliabitur. b Ideo clamaui super hoc: superbia tantum est, quiesce.

SEPT.

In tribulatione, & angustia leo & catulus leonis, inde aspides, & genimina aspidum volantium, qui ferebant super asinos & camelos diuitias suas ad gentem, quæ eis non proderit: Ægyptij inania & vacua proderunt vobis. Annuncia eis, quia vana consolatio vestra hæc.

c Nunc ingressus scribe eis super buxũ: in libro diligẽter exara illud, & erit in die nouissimo in testimonium vsq; in æternum. d Populus enim ad iracundiã prouocans est, & filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntib' nolite videre, & aspiciẽtibus, nolite aspicere nobis ea quæ recta sunt: Loquimini nobis placẽtia, videte nobis errores. Auferte à me viã, declinate à me semitam, cesset à facie nostra sanctus Israel. e Propterea hæc dicit dominus sanctus Israel: Pro eo quod reprobastis verbum hoc, & sperastis in calumnia & tumultu: & innixi estis super eo. Propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens, & requisita in muro excelso, quoniam subito, dum non speratur veniet contritio eius. Et comminuetur sicut conteritur lagena figuli contritione peruualida: & non inuenietur de fragmentis eius testa

E

thla s / a laaph / meo. / phch / f meo. / phch / g iaaph

a ¶ *In terra tribulationis, &c.*] Pro leone, Hebraico scriptum habet d ליש, & pro regulo volante, quem LXX. genimina aspidum volantium transtulerunt, in Hebraico est e מעופף שרף f מעופף dicitur euolans, g שרף nos appellare possumus comburentem. Rursum in eo loco vbi nos interpretati sumus, *portantes super humeros iumentorum*, pro iumentis, omnes similiter transtulerunt πώλων, id est pullos asinorum. Terra autem tribulationis, & angustiæ, latissimam etenim significat vastitatem, per quam reliquiæ Hie- (Hier.43.b) rusalem cum Iohanam filio Careæ, & filiabus regis Sedechiæ, sublatis omnibus quæ habere poterant, ad Ægyptum transfugerunt. Leænam quoque & catulum leonis Hierusalem & populum eius μεταφορικῶς intellige dicente Balaam in Numeris: (Num.23.d) *Ecce populus, vt leæna consurget & quasi leo erigetur: Non accubabit donec deuoret prædam, & occisorum sanguinem bibat.* In Ezechiele quoque scriptum est. (Ezec.19.a) *Assume planctũ super principem Israel, & dices: Quare mater tua leæna inter leones cubauit, in medio leunculorum enutriuit catulos suos?* Ac ne putaremus vere scripturam sanctam de leæna & leone dicere contra naturam rerum loquitur, quod de leæna & leone nata sit vipera, & regulus volans, siue genimina aspidum volantia, quod videlicet de malis parentibus peiores generati sint liberi, de quibus & euangelium loque- (F) batur: (Matt.3.b) *Generatio viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura?* Et ad terram dicitur (Sup.7.b) Israel: Tu es terra, in qua non pluit, nec imber venit super te in die iræ, cuius principes in medio eius, quasi leones rugientes, rapientes prædam, animas deuorantes per potentiam. Ista genimina viperarum, siue aspidum volantiũ (Soph.3.a) id est principes populi, & omnis impiorum turba, *ierunt ad populum, qui eis prodesse non potuit*, dicente Hieremia quod *traderet Dominus Pharaonem Vafre regem Aegypti in manum inimicorum eius, & in manus quærentium animam illius: & consumerentur omnes viri Iuda, qui erant in terra Aegypti, gladio & fame, vsque ad internecionem*: in tantum vt (Hier.46.f) tradant Hebræi, prius quam Nabuchodonosor Ægyptum caperet, Hieremiam & Baruch imminentem captiuitatem morte vitasse. Leænam & catulum leonis quidam cælestem Hierusalem, & delectum ex ea populum exposuit, regulumque volantem, & viperas, & genimina aspidum, illum de (Sup.27.a; Luc.10.c; Apoc.12.a) quo supra legimus, colubrum tortuosum, & de quo Saluator in Euangelio loquebatur: *Videbam satanam quasi fulgur de cælo cadentem*: qui draco appellatus in Apocalypsi, tertiam partem stellarum secum detraxit in terram, quæ peruersitate scientiæ priores diuitias perdiderunt, deferentes eas in Ægyptum huius sæculi.

b ¶ *Ideo clamaui super hoc: superbia tantum est. quiesce.*] Pro quo nescio quid volentes LXX. transtulerunt: annuncia ista, quoniam vana est consolatio vestra hæc. Porro Symmachus παραχωρεῖτε ἀνηκουστεῖν, id est tumultus sunt, vt habi- (h rahab) tent. Verbum Hebraicum h רהב Aquila, ὅρμημα, id est, impetum & superbiam: Symmachus turbationem, LXX. ματαῖα, id est vanitatem: Theodotio, latitudinem interpretati sunt: quod tribus literis scribitur, i רהב & ipsum est quod (i rahab; Psal.86.) in psalmis legitur: *Memor ero Raab, & Babylonis scientium me*. Et est sensus: Quoniam in Ægyptiis vanum auxilium est præcepi ei, id est Hierusalem, siue clamaui: quod Ægypti regni tantum haberent vocabulum, & absque viribus superbiam, & Israel in terra sua sedere, vel habitare deberet, nec frustra ab infirmis auxilium petere.

G

c ¶ *Nũc ingressus scribe eis super, &c.*] Aiunt Hebræi, quoniã in prophetis vnus sit spiritus, & omnia apud dominum iuncta sint tempora, Hieremiæ præcipi, & Dei esse mandatum, vt ingressus Ægyptum scribat eis super buxum, quod lignum est imputribile, siue vt Symmachus transtulit, ἐπὶ πυξίον, id est super latissimam tabulam. Eis autem, haud dubium quin Iudæis, & in libro diligenter edisserat, ita vt nulla difficultas sit lectionis, vt quando vaticiniũ fuerit rebus expletum, tunc intelligant verum prophetarum esse sermonem. Manifesta transcurrimus, vt in obscurioribus immoremur.

d ¶ *Populus enim ad iracũdiam &c.*] Perspicuum est, quod ad iracũdiam prouocauerint Dominum, Hieremiæ verba audire nolentes. Qui dixerunt ei: (Hier.43.b) Noli nobis videre, quod nolumus: noli nobis interdicere viam Ægypti, nec quæ recta sunt prædices: sed loquere quod nobis placet, vt pergamus in Ægyptum, quod cumulent peccata peccatis.

H

Quid nobis ingeris quod nõ libenter audimus? quid monstras viam per quam ingredi nolumus? Quid frequenter ingeminas auribus nostris: Hæc dicit Dominus sanctus Israel. Cesset à nobis ista prædicatio. Secundum tropologiam, omnes hæretici mendaces filij appellantur. *Ex nobis* (1.Ioan.2.c) *enim exierunt, sed non fuerunt ex nobis*: qui non audiunt interioris hominis auribus legem Dei, & ecclesiarum loquũtur magistris: Nolite nobis videre quæ recta sunt, nec gehẽnæ flammas cõminemini, sed promittite nobis regna cælorum: vt post luxuriã, & delicias, pandatur nobis paradisus. Quid mihi ostendis viam Domini, per quam non libenter ingredior? Quid replicas nomen sancti Israel, siue verbum Israelis, quod mei pectoris arcana non penetrat? Quod quidem, & ad populum ecclesiæ dicitur negligentem, si auertetur austeritatem magistrorum, & adulatoribus faueat.

e ¶ *Propterea hæc dicit Domin' sanctus Israel, &c.*] Quia inquit, supra dixistis: Cesset à facie nostra sanctus Israel, siue vt (Sup. eod.) LXX. transtulerunt, ἀφέλετε ἀφ' ἡμῶν τὸ λόγιον τοῦ ἰσραήλ, id est auferte à nobis verbũ Israel: Idcirco hæc dicit Dominus sanctus Israel, & nolentibus vobis se ingerit, vt quem neglexistis cõmonentem, sentiatis punientem. Habuistis fiduciam in Ægyptiorum calumnia atque mẽdacio, & innixi estis super tumultu eorum, siue cõtradictione & superbia, vt Symmachus & Theodotio interpretati sunt. Propterea vertetur vobis hæc iniquitas, siue peccatum, vt sitis quasi murus cadẽs subito ciuitatis firmissimæ & captæ, cuius repentina aduenerit ruina, ita enim LXX. transtulerunt. Et est sensus iuxta Hebraicum: Quomodo interruptio muri altissimi, qui longam trahit ruinam, difficile instaurari potest, & pristinũ decorem recipere: sic vobis veniet repentina contritio. Et vsalia vtar similitudine: Sicut vas figuli si cõfringatur cõtritione peruualida, ita comminuitur in frusta, vt vix paruula testa remaneat de fragmentis in qua portetur igniculus, aut paululũ aquæ de lacuna hauriatur, & fouea sic vos cum ictus

A in Ægyptum, persequente vos illuc Nabuchodonosor, vsq; ad internecionem peribitis. Hæretici quoque, & omne dogma contrarium veritati, confidunt in calumnia atque mendacio, & mussitant iuxta LXX. contra creatorem suum: Propterea inpietatis eorum ciuitas destruetur, quam ædificauit Cain, (Gen 4 c) cui veniet repentina perditio, cum capta fuerit ab ecclesiasticis viris, & ita destructa & cõminuta, vt nihil in ea remaneat quod possit ignem emortuum reaccendere, & saltem cænosam, & paruulam aquam populis præbere sitientibus.

a ¶ *Quia hæc dicit Dominus Deus, &c.*] (Hier. 1.18 b) Sanctus ait: cuius supra nomen tacuerã, ipse est Dominus Deus, qui vobis & per Hieremiam loquitur: Si agatis pœnitentiam, & vel vitia relinquatis, vel errorem praui consilij, & maneatis in Iudæa, non Babyloniorum impetum sed mea præcepta metuentes, salui eritis. Quiescite, & sperate in Domino: & fidei in promissis meis robur arripite, quia contemnentes præcepta vitalia, desperatione dixistis, nequaquam ita erit vt loqueris, sed ad equos confugiemus Ægyptios: & concito ad eos atque veloci pergemus gradu. Quia igitur ista dixistis, fugietis quidem, & pernici cursu intrabitis Ægyptum: sed velociores erunt Babylonij, qui vos vsque ad Ægyptum persequentur, tan- B tusque terror atque formido obtinebit Ægyptum, vt vno Chaldæo mille Ægyptij resistere nequeant, & quinque hostibus, fugientium plurima multitudo: iuxta illud quod (Deut. 28. a 32. c) in Deuteronomio legimus: *Dabit te Dominus, vt corruas in conspectu inimicorum tuorum. Via vna egredieris ad eos: & per septem vias fugies à facie eorum, & eris in dispersione in cunctis regnis terræ.* Iuxta Anagogen & LXX. editionẽ: omnes ad pœnitentiã peccatores, & præcipue hæreticos cohortatur sermo diuin', quod tum reuersi à vitiis ingemuerint, & egerint pœnitẽtiã, salui fiant: & tunc intelligant vbi prius fuerint, & quod frustra in vanis sperauerint. Cũque eos ad pœnitentiã cohortetur: illi econtrario confidunt in falsis magistris, & in incerto sæculi, (Deut. 17. d) Deique verba audire nolentes, equos Ægyptios desiderant, & eorum velocitate lætantur quos multiplicari dominus prohibuit. Idcirco ecclesiastici viri eos velociter persequentur, & vnius bellatoris vocẽ, siue quinque pugnatium, quod ad mentem, & ad quinq; sensus referre debemus, mille homines, & incognita turba fugientiũ sustinere non poterũt.

b ¶ *Donec relinquamini, &c.*] (Hier. 46 b) Scribit & Hieremias, quod interfectis gladio & fame his qui in Ægyptũ confugerãt, pauci remanserint qui reuersi sint in Iudæã. Et quomodo si fracta naui, & cõpage illius dissoluta, sola arbor quæ malus dicitur remaneat, & ponatur pro signo in summitate montis, siue in excelso colle: Sic pro signo atque vestigio, vix vnus & alter resideant, ad Dei potentiam demonstrandam. *Et tunc,* inquit, *scient omnes reliquiæ Iuda, qui nunc ingrediuntur terram Ægypti, vt habitent ibi: cum reuersi fuerint in terram Iudæam, cuius sermo compleatur, meus an illorum.*

c ¶ *Propterea expectat Dominus, vt misereatur, &c*] Grandis clementia Dei, vt expectet nostram pœnitentiam:

testa in qua portetur igniculus de incendio: aut hauriatur parum aquæ de fouea.

HEB.

Quia a hæc dicit Dominus Deus sanctus Israel: Si reuertamini & quiescatis salui eritis: in silentio, & in spe erit fortitudo vestra: Et noluistis, & dixistis, nequaquam, sed ad equos fugiemus: Ideo fugietis, & super veloces ascendemus: ideo velociores erunt qui persequentur vos. Mille homines à facie terroris vnius: & a facie terroris quinque, fugietis.

SEPT.

Hæc dicit dominus Deus sanctus Israel. Cum reuersus ingemueris: tunc saluus eris, & scies vbi fueris: Quis confidebas super vanis, vana facta est fortitudo vestra, & noluistis audire sed dixistis, super equos fugiemus. Propterea fugietis. Et super leuibus ascensoribus erimus, ideo leues erunt qui persequuntur vos. Mille ad vocẽ vnius fugient, & ad vocem quinque fugient multi.

b Donec relinquamini quasi malus nauis in vertice mõtis, & quasi signũ super collem. c Propterea expectat Dominus, vt misereatur vestri, & ideo exaltabitur parcens vobis, quia Deus iudicij Dominus: beati omnes qui expectant eum. d Populus enim Sion habitabit in Hierusalem. e Plorans nequaquam plorabis, miserans miserebitur tui, Ad vocem clamoris tui, statim vt audierit respondebit tibi. f Et dabit vobis Dominus panem arctum, & aquam breuem.

HEB.

Et g non faciet auolare à te vltra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuæ audient verbum post tergum monentis.

SEPT.

Et nequaquam vltra appropinquabunt tibi qui decipiant te, quia oculi tui videbunt eos qui te seduxerunt, & aures tuæ audient verba post te

C & donec nos à vitiis conuertamur, ille potentem contrahat manum, ne ferire cogatur. Ideo autem miseretur & parcit, vt exaltetur illius misericordia: & bonitas creatoris nota cunctis fiat. Vel certe iuxta illud quod in Euangelio loquitur: *Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me:* (Ioan. 12. a) idcirco exaltatur in cruce, vt parcat omnibus. Ipse est enim Deus iudicij: & beati sunt omnes qui expectant Dominum expectantem conuersionem suã. Quorum sit autem & quæ ista conuersio, sequentia verba monstrabunt.

d ¶ *Populus enim Sion habitabit, &c.*] Iudæi hæc ad Cyri tempora referunt, quando de Babylone in Iudæam reuersus est populus sub Zorobabel & Iesu pontifice. Nos autem, vt sæpe iam diximus: omnes repromissiones quæ excedunt mediocritatem illius temporis ad Christi referamus aduentum, in quo captiuus quondam populus passione Domini liberatus, habitauit in Sion, & Hierusalem: in specula videlicet & in visione pacis, hoc est in ecclesia. Porro quod in LXX. verbum addiderunt sanctitatis, qui dixerũt: populus enim sanctus in Sion habitabit, sic interpretari possumus, vt dicamus nullum habitare in Sion, nisi eum qui sanctus sit, & audiat dicentem Dominum: *Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum.* (Leu. 10. b)

e ¶ *Plorans nequaquam plorabis, &c.*] D Cum reuersus fuerit in Sion, & habitaueris in Hierusalem, nequaquam plorabis vt ante ploraueras, sed fletus tuus vertetur in gaudium: *Beati enim flentes, quia ipsi ridebunt.* (Luc. 6. d) Et postquam clamaueris & dixeris ad Dominum: *Clamaui in toto corde meo exaudi me Domine:* Et iterum: *Clamaui miserere mei, & custodiam mandata.* (Psal. 118. a) Et alibi *Expectaui in matutino & clamaui:* (Ibid. c) & tam clara fuerit vox tua, vt cælos penetret: statim tibi Dominus respondebit: & similis eris Moysi, de quo scriptum est: *Loquebatur Moyses, & Dominus respondebat ei.* (Exod. 19. d)

f ¶ *Et dabit vobis Dominus panẽ arctum, & aquam, &c.*] Si ad Zorobabel hæc referimus tempora, facilis interpretatio est, quod nõ fuerit sub eo perfecta lætitia, dicente Dauid: *Cũ conuerterit Dominus captiuitatem Sion, facti sumus sicut consolati:* (Psal. 125. a) vt non consolationẽ plenam atque perfectam, sed similitudinem consolationis acciperent. Sin autem ad Saluatoris aduentum, panis arctus & aqua breuis iuxta Apostolum Paulum, (Gal. 5. c) & hunc eundem Esaiã prophetã, euangelicus sermo prædicitur, (Sop. 10. f) qui pro laciniosis legis obseruationibus, atque mandatis, in vno verbo recapitulauit omnia: *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* (Rom. 9. f) Consummatum enim & abbreuiatum sermonem fecit dominus super terram.

g ¶ *Et non faciet auolare, &c.*] Multũ in hoc loco LXX. editio, Hebraicumq; discordant. Primum ergo de vulgata editione tractabimus, & postea sequemur ordinem veritatis. Cum intellexerint atq; perspexerint cordis oculi veritatẽ, & eos qui se prius deceperant, tota mẽtis ratione cognouerint & auribus eruditis post tergum decipientium verba perspexerint: semper enim cæcam corporis partem decipere festinant: (Psal. 10. a) iuxta illud quod in psalmo legimus: *Vt sagittent in obscu-*

E

obscuro rectos corde, qui tantam sibi assumunt auctoritatē, vt seu dextra doceant, seu sinistra, id est, siue bona, siue mala, nolint discipulos ratione discutere, sed se præcessores sequi: Tunc hi qui prius decipiebant, nequaquā vltra ad eos valebunt accedere, postquā se senserint intellectos. Porrò iuxta Hebraicum, & facilis & vera explanatio est. Cum enim dominus credentibus dederit panem arctum, & aquam breuem, nequaquam vltra faciet auolare ab eis illum qui docet hominem scientiam: sed semper videbūt oculi eius præceptorē suum, & aures illius verbum post tergum monentis exaudient, atque dicentis: *Hæc via recta est, ambulate in ea, neque ad dexteram, neque ad sinistram*: secundū illud quod alibi legitur: *Nec ad dexteram, nec ad sinistram declinabimus: via regia gradiemur*. In vtraque enim parte quicquid supra modum est, in vitio est. Et de dexteris partibus dicitur: *Ne sis iustus multū*. De sinistris autē, quod in hædorum, & in pereunnū parte ponantur, nulla dubitatio est.

Nu.20.c — Eccl.7.c

HEB.

Hæc via, ambulate in ea, neque ad dexteram, neque ad sinistram. [a] Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, & vestimentum conflatilis auri tui: & disperges ea sicut immunditiam menstruatæ: egredere dices ei. [b] Et dabitur pluuia semini tuo, vbicumque seminaueris in terra: & panis frugum terræ erit vberrimus & pinguis. [c] Pascetur in possessione tua in die illa agnus spatiose. Et tauri tui & pulli asinorum qui operantur terram, cōmistum migma comedent, sicut in area ventilatum est.

SEPT.

decipientium, qui dixerunt. Hæc via, ambulemus in ea, siue ad dexteram, siue ad sinistram. Et contaminabis idola deargentata & deaurata: comminues ea, & disperges sicut aquam menstruatæ: & sicut stercus abiicies ea. Tunc erit pluuia semini terræ tuæ: & panis frugum terræ tuæ erit abundans & pinguis. Et pascentur iumenta tua in die illa locum pinguem & spatiosum. Tauri vestri, & boues vestri qui operantur terram, comedent paleas commixtas in hordeo ventilato.

[d] Et erunt super omnem montem excelsum: & super omnem collem eleuatum riui currentium aquarum in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres.

HEB.

[e] Et erit lux lunæ, sicut lux solis: & lumen solis erit

SEPT.

Et erit lumen lunæ, sicut lumen solis, & lumen solis

a ¶ *Et contaminabis, &c.*] Cū intellexeris veritatem, & decipiētes ad te nō accesserint, sed oculi tui viderint præceptorē tuum, & aures tuæ semper audierint: *Hæc via, ambulate in ea, neque ad dexteram, neque ad sinistram*. Tunc omnes errores & idola, ac similitudines veritatis, quæ artifex lingua cōposuerat, in splēdore eloquētiæ, quod interpretatur argentū: & in ratione sapientiæ, quod aurū sonat, comminues atque disperges: & ita iudicabis immunda, vt menstruatæ mulieris sordidissimo sanguini compares, quod verbis aliis aquā menstruatæ, Lxx. transtulerūt.

F

3.Reg.18.g — 4.Reg.4.g — Ioan.6.b

b ¶ *Et dabitur pluuia semini tuo, &c.*] Scriptū est in Regum volumine, quod postquā interfecti sunt ab Elia pseudoprophetæ, data sit pluuia terræ Israel, & quod panis Helisei, & postea Saluatoris, vberrimus fuerit atq; pinguissimus: & tātā habuerit plenitudinē, vt multa hominū millia ex eo saturata sint. Ita & in præsēti loco, nō prius dabitur pluuia semini spirituali, & panis terræ vberrimus atq; pinguissimus, nisi idola deargentata, & deaurata fuerint comminuta, & reputata in sterquilinium. Nisi enim vitia recesserint, virtutes non subeūt.

Ioan.6.

c ¶ *Pascetur in possessione tua, &c.*] In rerum omnium abundantia, cælesti pluuia descendente, & illo pane qui de cœlo descendit, quem qui comederit, numquam esuriet, pascentur agni in loco spatiosissimo, qui sequuntur agnum quocumque vadit, & qui semper ad dexteram sunt. Tauri autem principes gregis, de quibus legimus: *Congregatio taurorum in vaccis populorum*: & pulli asinorum, quibus sedēs dominus ingressus est Hierusalem, qui operantur terram, sic de area comedent, vt fuerit ventilatum, ne quid videlicet in cibo eorum mistum sit palearum, de quibus in Hieremia scriptū est: *Quid paleis ad triticum, dicit Dominus?* & quæ in Euangelio comburuntur igni inextinguibili. Porrò iuxta Lxx. iumenta quæ necdum rationis, sapiētiæque sunt plena, & de quibus vnum loquitur ad Deum: *Sicut iumentum factus sum apud te*, pascentur in loco pinguissimo & spatioso, qui non affert spinas & tribulos, sed quasi terra Israel lacte & melle decurrit, & plenam pascentibus tribuit libertatē. Tauri autem & boues qui operantur terram, id est, Apostoli & viri Apostolici, de quibus & Apostolus Paulus scriptum interpretatur: *Non alligabis os boui trituranti. Nūquid de bobus cura est Deo?* Sed vtique de his dicit, qui operantur terram suam: & de quibus idem loquitur. Dei agricultura, Dei ædificatio sumus. Pater enim agricola est, & Christus vinea: comedent paleas mistas cū hordeo ventilato. Legimus quod Isaac hordeum seuerit, & quia apud Allophylos erat, centenariam hordei frugem receperit. Et Osee: *Coro & dimidio coro hordei* conduxit mulierē adulteram. Saluator quoque quinque millia virorum, qui adhuc sensibus corporis seruiebant, & legem sequebantur Moysi, hordeaceis panibus saturauerat: Qui in alio loco frangens septem legis panes, & in frusta cōminuens, quatuor millia viros repleuit triticeis panibus, qui euangelicum numerum sequebantur. Istiusmodi populi comedūt, & partem palearum, dum in quibusdam sequūtur literam: & tamen per paleas & hordeum paulatim proficiunt, vt transeant ad frumentum.

Apoc.14.a — Psal.17.g — Matt.21.a — Hier.23.f — Luc.3.d — Psal.27.d — 1.Cor.9.b

G

1.Cor.3.b — Ioan.15.a — Gen.26.c — Osee.3.a — Ioan.6.a — Matt.15.d

d ¶ *Et erunt super omnem montem, &c.*] In hoc loco Iudæi multos interfectos, & ruentes turres, ad Romani imperij referunt potentiam, de quibus & Apostolus loquitur: *Tantum qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat*. Quod scilicet in illo tempore tanta beatitudo sit populi Israel, vt non solum valles atque campestria: sed omnes montes & colles aquis fluentibus irrigentur. Nos autem montes, & colles, eos intelligamus, qui in excelsum virtutibus eleuati sunt: qui esuriunt & sitiunt iustitiam, quos Dominus prouocat ad bibendum. Qui enim biberit de aquis eius, *non sitiet in æternum*. Vnde & in psalmo legimus: *Benedicite dominū de fontibus Israel*. Et in Euangelio dicitur: quod omnis qui biberit de aquis Iesu, *flumina aquæ viuæ fluent de ventre eius*. Et ad Deum sanctus loquitur: *Quoniam apud te est fons vitæ*, de quo purissimum flumen egreditur, super quo rursū scriptura commemorat: *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei*. Et in alio loco: *Fluuius Dei repletus est aquis*: ille videlicet, qui loquitur per Hieremiam: *Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ*. Hoc autem tunc fiet, cum interfecti fuerint, siue perierint plurimi. *Multi enim vocati, pauci vero electi*, Et cum ceciderint turres, siue dæmonum potestates, siue superbi quique & arrogantes & magni in isto sæculo, de quibus & in psalmis dicitur: *Vidi impium eleuatum, & exaltatum sicut cedros Libani: & transiui, & ecce non erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius*. Has turres ædificare cupiebant, qui mouerunt pedes suos de Oriente, quorum linguæ in Babylone confusæ sunt: & illi super quos cecidit turris Siloe.

2.Thess.2.b — Matt.5.a — H — Ioan.4.b — Psal.67.f — Ioan.7.f — Psal.35.a — Ibid.45.a — Hier.2.c — Matt.20.b — Psal.36.g — Gen.12.a — Luc.13.a

e ¶ *Et erit lux lunæ, &c.*] Miror quomodo in præsenti loco verba Hebraica [k] לבנה & [l] חמה: quæ Aquila interpretatur albam & calorem, per quæ lunam solemq; significat: supra iidem Lxx. laterem & murum transtulerint, in eo loco vbi scriptū est: *Et erubescet luna & sol confundetur*. Pro quo illi interpretati sunt: *liquefient lateres, & ruet murus*: & nunc idē sequentes Hebraicum, lunam, solemque transtulerint. Vnde mihi datur suspitio, non eos errasse à principio, sed paulatim scriptorum vitio deprauatos. Neque enim fieri potest, vt qui in hoc loco eadem verba bene interpretati sunt, in superioribus errauerint. In die ergo interfectionis multorum, cum arrogantes superbique corruerint, & qui posuerunt in cœlum os suum, didicerint esse se terram: erit lumen lunæ, sicut lumen solis, quando dederit dominus cælum nouum, & terram nouam, & transierit habitus mundi huius, vt luna

k lebana — l hamma — Sup.24.d

A

Rom. 8. d — & sol laboris & cursus sui præmia consequantur. *Etenim expectatio creaturæ reuelationem filiorū Dei præstolatur: quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis, in libertatē gloriæ filiorum Dei*: Licet ea quidem organa lucis intelligentes, insensibilia esse contendant. Luna ergo solis fulgorem accipiet. Nec mirum hoc de clarissimo sentire elemento, cui principatus noctis est traditus, cum de sanctis quoque scriptum sit. *Fulgebūt iusti quasi sol.* (Matt. 13. f) Et sol septuplum lumen accipiet, sicut fuit lux septē dierum, quando ab initio creatus est mundus: quamquam septē dies, LXX. non trāstulerunt: quando dominus alligauerit vulnus populi sui, siue sanauerit contritionem populi sui, quando implebitur illud quod scriptum est: *Fugiet dolor, & mœror & gemitus*: (Esa. 35. d) quando subintrāte plenitudine gentium, saluus fiet omnis Israel: aut certè quando vltio eorum venerit: quorum sub altari clamant animæ: *Vsquequo non vlcisceris sanguinem* (Apoc. 6. c)

HEB.

erit septuplum, sicut lux septē dierū: in die qua alligauerit domin⁹ vulnus populi sui: & percussurā plagæ eius sanauerit.

SEPT.

solis septuplum, in die quando sanauerit Dominus contritionem populi sui: & dolorem plagæ tuæ curauerit.

nostrū, de his qui habitant in terra? Et hoc considera quod nō dixerit, quando sanauerit contritionē populi sui Israel, siue Iacob, sed absolutè populi sui, vt omnes Deo significet seruientes. Quidam locum istum, & omnia quæ in hoc repromissionum capitulo continentur, ad cœlestē referunt Hierusalem, & ad reuersionem populi eius: quando implebitur illud quod scriptū est. Cæli & terra pertransibunt. (Matt. 24. c; Sup. 20. c. a.) Alij ad Heliæ tempora: & ipsum dicunt esse, de quo scriptum est: *Erunt oculi tui vidētes præceptorem tuū: & aures tuæ audient verbum post tergum monentis*: tunc de montibus & collibus iuxta fabulas poëtarum, & Saturni aureum sæculum, lactis riuos fluere, & de arborum foliis stillare mella purissima. Quæ qui recipiunt, mille quoq; annorum fabulam, & terrenorum Saluatoris imperium Iudaico errore suscipient, non intelligentes Apocalypsim Ioannis in superficie literæ, medullatæ Ecclesiæ sacramenta contexere. C

Commentarij Noni in Esaiam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN DECIMVM COMMENTARIORVM

ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM,

PROOEMIVM.

DECIMVS liber, quem nunc habemus in manibus, Nono & Vndecimo minor erit, numero versūū, non sensuū magnitudine. Sequitur enim cū Sennacherib atque Rabsacu, & Ezechiæ regis historia: quæ nec iungi cum præcedentibus poterit, propter enormem voluminis magnitudinem, nec diuidi propter gestorum continentiam. Itaque vt voluisti virgo Christi Eustochium: & vt in commune placuit, sicut & superiores ante dictaui. & hunc & reliquos, si Christus annuerit, dictabo libros: vt prophetias sibi copulem, nec eas inter se lacerem atque discerpam in alterius finem, & alterius principium. B *Audio præterea scorpium mutum animal & venenatum super sponsione quondam commentarioli mei in Danielem Prophetam, nescio quod mussitare, imo ferire conari in suo purè moriturum. Cuius neniæ & lugubres cantilenæ necdum mihi proditæ sunt: & idcirco dilata responsio: magisque obediendum tibi est, & sancto atque eruditissimo viro fratri tuo Pammachio, qui insatiabili studio me per literas cogit, expleto Esaia transire ad Ezechielem: cum ego & ætatis & corporis imbecillitate confectus: notariorumque penuria, qui me possent suis ministeriis adiuuare, in eodem adhuc luto hæsitem, & vix partem Esaiæ mediam in hoc volumine finiturum esse me credam. Quod si te orante compleuero, arripienda erunt & reliqua: quæ à quartodecimo Ezechiæ regis anno habebunt initium.* D

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER DECIMVS.

CAP. XXX.

ECce nomen Domini, &c.] Dicamus primum iuxta Hebraicū. Pendent ex superioribus, quæ dicuntur: Corripuerat sermo propheticus eos qui contempto auxilio Dei, propter Babyloniorum metum ad Ægyptios confugiebant: & est cōminatus descēdentibus, ibi eos esse morituros. Rursumque post pœnas, eos qui illum audire voluissent, nō solū sub Zorobabel, Ezra, & Neemia in Hierusalē habitaturos esse promittit, sed maiorem cunctis credentibus verbo Dei, in consummatione mūdi beatitudinem pollicetur, quando per omnes montes & colles currēt aquarū flumina, & interfectis multis cadēt turres. Luna quoque & sol clarius lumen accipiēt, quando vulnus populi sui dominus alligauerit atq; sanauerit, licet hæc quidā ἱστορικῶς Cyri temporibus, qui captiuitatem populi relaxauit, in terra Iudæa expleta contendant. Quia igitur bonis & obediētibus præmia repromissa sunt: nunc econtrario malis & contēptoribus supplicia nunciātur, quod dominus impleat cogitationem suam, & ad puniendos lōgo post tēmpore veniat peccatores & in cunctos sententiam proferat: spirituq; oris sui interficiat impiū, quē frenū appellat fuisse populorū: nō quo subiectos regeret, sed quo subditos sibi traheret ad ruinam. Ponit quoq; similitudinem torrentis vsque ad collum inundantis, vt finē omnium venisse testetur. Sicut enim torrens suffocat eum, ad cuius collum vsq; peruenerit: sic iudiciū Dei neminē impunitū abire patietur. Cum autē frenū, quod in maxillis erat omniū gētiū, cum subditis ei gētibus perdiderit & ad nihili deduxerit: tūc vobis, inquit, sāctis qui meis iussionibus obeditis, erit cāticū sicut nox sanctificatæ solēnitatis, quādo egressi estis de Ægypto, & in solēnitate paschæ iugū seruitutis Ægyptiæ proiecistis, dicentes in mari rubro Pharaone submerso: *Cātem⁹ dño, gloriose enim magnificat⁹ est*: & cordis tāta lętitia, vt imitemini eos, qui ad tēplū primitiua portāres, & inde torcularia deferētes munera, pergūt cū tibiis, cordis gaudia carmine demōstrātes. (Exo. 15. a) Hæc iuxta hebr. breui sermone perstrinxi. In vtraq; autē editione annotandū est, quod non dominus

CAP. XXX.

HEB.

ECce nomen Domini venit de longe: ardens furor eius, & grauis ad portādum. labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis de-

SEPT.

ECce nomen Domini venit post tēpus multum: ardens furor cum gloria. eloquium labiorum eius. Eloquium iræ plenum: & ira furoris, sicut ignis de-

E

Psal. 117. dominus, sed nomen Domini post multum tempus adueniat, de quo in psalmis dicitur: *Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, & illuxit nobis.* Et ipse loquitur in
Ioan. 5. a Euãgelio: *Ego veni in nomine patris mei, & non suscepistis me.*
Psal. 12. 7 Pulchreque post multum tempus venire dicitur, loquente humana impatientia: *Vsque quo Domine obliuisceris me in finem: quamdiu auertis faciem tuam à me?* Ardens quoque furor eius venit cum gloria vt quem in humilitate contẽpsimus in maiestate timeamus.
Psal. 94. a Hoc ipsum & in psalmis scriptũ est: *Deus manifestè veniet: Deus noster, & non silebit. Ignis in conspectu eius ardebit, & in circuitu eius tempestas valida.* Ipse enim loquitur in Euange-
Luc. 12. f lio: *Ignẽ veni mittere super terram, & quam volo vt ardeat.*
Psal. 28. b Rursus in alio psalmo legitur: *Vox Domini intercidentis flammam ignis,* vt quicquid in mũdo est fœni, lignorũ, & stipulæ, rapiens flamma consumat.
Deut. 4. d Vnde & Deus ignis dicitur es-
Ibid. 32. e se consumens. Quodque infertur, Ira furoris eius quasi ignis deuorabit. Plerique nostrorum iram furoris domini diabolum interpretantur, cui tradimur ad puniendum, qui iuxta librũ Samuelis commouit Dauid, vt numeraret populum Dei. Et Apostolus loqui-
2. Reg. 24. a tur, *tradere huiuscemodi satanæ*
1. Cor. 5. a *in interitum carnis, vt spiritus saluus fiat.* Hic autem ipse furor, & ira furoris domini nihil
F suo faciet arbitrio. Sed quod sibi fuerit imperatum. Vnde sequitur, *Eloquium labiorum eius, eloquium iræ plenum.* Spiritus quoque eius quasi aqua in valle, trahens veniet vsque ad collum, vt supplicia super peccatores faciat redundare. Qui diuidetur pro qualitate meritorum, vt perdat atque conturbet gentes, quas vanus error seduxerat, & se intelligãt supplantatas. Vnde ad huiuscemodi homines dicitur, qui in mundi huius potentia præualebant, & suo delectabantur errore, non eos semper hoc esse facturos. Præcipoeque locum istum & totam cõtinentiam capituli aduersus hæreticos, & omnia dogmata, quæ sunt contraria veritati, dicta quidem oostrorum putant: quod cum iudicij tempus aduenerit, nequaquam ingrediantur sancta eius & mõtem, id est, ecclesiam domini, oe sub religionis nomine diuitias congregent: abutanturque luxuria, quasi domini festa celebrantes. Iudæi de Gog & Magog, gentibus, quas putant ab Aquilone venturas, id est, de Scythiæ partibus hæc intelli-
Ezech. 38. 3. gunt, soper qoibus Ezechiel plenius loquitur.

a ¶ *Et auditam faciet Dominus, &c.*] Poterã iuxta Hebraicum, quid mihi videretur currens legentibus indicare: sed quid faciam quorundam studiis, qui nisi LXX. interpretum edioonem differuero, imperfectum opus me habiturum esse denunciant? Sequar igitur cœptum ordinem differendi. Vox domini atque præceptum omnibus nota fiẽt, & fortitudo brachij illius cunctis patebit: quando retributionis tempus aduenerit, flammæ & turbinis, grandinisque magnitudine, & poodere lapidum deferetur. Super qoo Ezechiel G
in prophetia, vt diximus, Gog, & Magog, pleno sermone scribit. Ad vocis eius imperiũ pauebit Assur virga percussus. Omnis impius, omnis imitator gentis inimicæ, non quo in die iudicij solus sit feriendus Assyrius, sed quo per Assyriũ diabolum intelligamus. Deniq; sequitur: Et erit transitus virgæ fundatus, quã requiescere faciet dominus super eũ. Et est sensus: Nequaquam eum virga percutiet, & eam rursus leuabit, ac more cædẽtium finem faciet verberandi: sed quasi fundatam & alta radice defixam, in pœnis eius faciet permanere. Quod si ita intelligitur, vbi erit pœnitentia diaboli? præsertim cum dicatur peccatoribus: *Ite in ignem æternũ, quẽ præparauit Deus diabolo & angelis eius.* In Matt. 25. d
tympanis & in cytharis, & bellis præcipuis expugnabit eos. Dæmones videlicet & omoes impios cum gaudio omniũ Dominus expugnabit. Abheri quippe & à præterito tempore præparata est à rege
domino Tophet, id est lata & spaciosa gehenna, quæ eos æternis vrat ardoribus. Nutrimẽtum eius & fomes ignis est, & ligna multa, id est flãma perpetua, & supplicia peccatorum. Et quoniã sicut de camino & fornace ignis ardentis, propheticus sermo prædixerat, seruat metaphoram: vt flatu & spiritu ac volũtate domini hanc succendi sciamus: misto sulphure, quod flãmas excitat, vt faciat acriora tormenta. Porro quod iuxta LXX. dicitur: *Ad vocẽ domini superabuntur Assyrii, plaga cum percusserit eos: & erit ei in circuitu vnde fuerat ei spes auxilij, in quo confidebat: ipsi cum tympanis & cithara pugnabunt aduersũ eũ ex commutatione:* illud significat, quod aduersum diabolum cõsurgant, qui ei quondam subditi fuerãt, & cum gaudio atque lætitia dimicent contra eum ex cõmutatione subita: dum intelligẽtes errorem suum, destruunt eum, à quo decepti fuerant. Diciturque ad illum, quod ab initio seipse deceperit, regnum suum arbitrans sempiternum, cui præparata sint gehenna, & æterna supplicia.

תפתה

H

HEB.

deuorans. Spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihili: & frenum erroris quod erat in maxillis populorum Canticum erit vobis, sicut nox sanctificatæ solẽnitatis: & lætitia cordis, sicut qui pergit cũ tibia, vt intret in mõtem Domini ad fortem Israel. a Et auditã faciet Dominus gloriam vocis suæ: & terrorem brachij sui ostendet in comminatione furoris & flamma ignis deuorantis: allidet in turbine, & in lapide grandinis. A voce enim domini pauebit Assur virga percussus, & erit transitus virgæ fundatus: quam requiescere faciet dominus super eum in tympanis, & in citharis: & in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata est enim ab heri Thophet, à rege præparata profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.

SEPT.

deuorabit: & spiritus eius, sicut aqua in valle, trahens veniet vsque ad collum: & diuidetur, vt conturbet gentes super errore vano: & abijcietur error, & assumet eos in conspectu eorum. Numquid semper oportet vos lætari & ingredi in sancta mea iugiter: quasi festa celebrantes atque gaudentes, vt ingrediamini cum tibia ad montem domini, ad Deum Israel? Et auditam faciet dominus gloriam vocis suæ, & furorem brachij sui ostendet cum furore & ira: & flamma ignis deuorante fulminabit vehementer: & sicut aqua & grando descendens cum vi. Ad vocem enim Domini superabuntur Assyrij, plaga, qua percutiet eos, & erit ei per circuitum, vnde habebat spem auxilij, in quo confidebat, ipsi cum tympanis & cithara pugnabunt contra eum ex commutatione. Tu enim ante dies decipieris: numquid & tibi regnum paratum est: Vallem profundam, ligna posita, ignem & ligna multorũ furor domini, sicut vallis sulphure succensa.

CAPVT XXXI.

VÆ qui descendunt in Aegyptum ad auxilium, in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ sunt & super equitibus, quia prævalidi nimis: & non sunt

CAP. XXXI.

VAE qui descendunt in Aegyptũ ad auxiliũ, in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ sunt, & super equitibus, quia prævalidi nimis: & non sunt confisi super sanctum Israel, & Dominum non requisierunt. Ipse, &c.] Post onus iomentorum Austri, & eos qui portabant in Ægyptum diuitias suas ad populum, qui eis prodesse oon poterat, qui sperabant auxilium in fortitudine Pharaonis, & habebant fiduciam in vmbra Ægypti, sub specie reuersionis in Hierusalem, & captiuitatis laxandæ sub Cyro, de consummatione sæculi, & de perfecta iustorum beatitudine sermo propheticus nunciarat: nunc reuertitur ad eosdem, ad quos supra loquutus fuerat ne descenderent in Ægyptum. Et hoc inter præsentem locum interest

sunt confisi super sanctum Israel, & Dominum non requilierunt. Ipse autẽ sapiens adduxit malum, & verba sua non abstulit: & consurget contra domum pessimorum, & contra auxiliũ operantium iniquitatem. Ægyptus homo & non Deus: & equi eorum caro, & non spiritus: & dominus inclinabit manum suam, & corruet auxiliator, & cadet cui præstatur auxilium: simulq; omnes consumentur. ª Quia hæc dicit dominus ad me: quomodo si rugiat leo & catulus leonis super prædã suam, cum occurrerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit: sic descendet Dominus exercituum, vt prælietur super montem Sion, & super collem eius. Sicut aues volãtes, sic proteget Dominus exercituũ Hierusalem: protegens & liberans, transiens & saluans.

HEB.	SEPT.
ᵇ Conuertimini, sicut in profundum recesseratis filij Israel. In die enim illa abiiciet vir idola argẽti sui, & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatũ. Et cadet Assur in gla-	*Conuertimini, sicut in profundum recesseratis filij Israel. In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui: & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatũ. Et cadet Assur in gla-*

A & prætetitum: quod ibi præcipitur tribui Iudæ, ne descendat in Ægyptum. Hic quia contempto imperio domini descensuri sint, prophetatur: & quod à Nabuchodonosor rege Babylonio, tam Israel quã Ægyptij, tam perfugæ quam auxiliatores pariter trucidẽtur. De quo Hieremias plenissimè
Hier. 42. loquitur: Væ ergo his qui descendunt in Ægyptũ, & Chaldæorum metu domini præcepta contemnunt, sperantes in idololatris, qui Dei cultum habere se iactant: & in equorum auxilio confidentes, nesciunt scriptum: *Fallax equus in salutem*: habentq; fiduciam
Psal. 32. d super quadrigis & curribus, & equitibus, nec recordantur
Exod. 15. a illius cantici: *Equum & ascensorẽ deiecit in mare.* Et non sunt confisi super sanctum Israel, qui manentibus in terra Iudææ, suum per Hieremiã pollicebatur auxilium: Et dominum non requisierunt, non quo non requisierint, sed quo
Psal. 52. a requisito verba contempserint. Vnde & de malis sacerdotibus dicitur: *Qui deuorant plebem meam, Dominum non inuocauerunt. Ipse autem sapiens*, id est, dominus, *adduxit malum super eos*, & pessimum, videlicet Nabuchodonosor, siue absolutum malum, rem significans, non personam, &
B verba sua non abstulit, quæ loquutus fuerat per Prophetas. Quamobrem consurget super tribum Iudam domũ pessimorum: & contra auxilium Ægyptiorum, qui operantur iniquitatem. Ægyptus enim, siue Ægyptius, vt LXX. transtulerunt, homo est, & non Deus: & equi eorum caro, & non spiritus. Vnde & in Hie-
Hier. 17. a remia scriptum est: *Maledictus homo qui spem habet in homi-*
Sec. 70. *ne, & firmauit carnem brachij sui: & à domino recessit cor eius: & erit quasi myrica in deserto, & non videbit cum venerint*
Psal. 59. c *bona.* Et in alio loco scriptum est: *Vana salus hominis*, siue vt
ἐν ἀνθ. melius habetur in Hebræo, *in homine*. Cumq; dominus ma-
אדם num suam extenderit ad puniendũ, vt declinauerit, sub metaphora aurigæ, & frænos equorum currentium relaxarit: corruet auxiliator Ægyptius, & Israel cui præstabatur au-
Gen. 12. xilium. Quæ quidem possumus intelligere, & super his, qui
Exod. 1. persecutionis tempore, & tribulationis atque angustiæ, non confidunt in Domino, sed in Ægyptiorum, id est, sæculariũ
Apoc. 11. b hominum auxilio: nescientes Abraham periclitatum in Ægypto, & Dei populum, luto & lateribus in illa regione seruisse: quæ spiritualiter appellatur fornax ferrea. Vnde & in Apocalypsi Ioannis legitur: Locus in quo crucifixus est Dominus, spiritualiter vocatur Sodoma & Ægyptus.

a ¶ *Quia hæc dicit dominus ad me, quomodo, &c.*] In manifestis vnam ponimus editionẽ, maximè vbi nulla diuersitas sensuum est. Cæsis in Ægypto Israelitis, & Ægyptiis, in quorũ auxilio confidebant, & reuertuntur in Hierusalem Cyro regnante captiui. Et per duas similitudines Domini, qui se fore adiutorem promiserat, fortitudo monstratur. Sicut leo & catulus leonis esuriens, si cernat ouium gregem, nulla pastorum voce terretur, & multitudinem eorum conscius virium suarum despicit: sic Dominus exercituum præliabitur, non cõtra montem Sion, & collem eius, sed super montem Sion contra aduersarios illius. Dicamus & aliam comparationem. Quomodo aues vt defendant fœtus suos, nidos superuolant: & siue serpentem, siue hominem viderint, auesque alias ad pullos suos accedere, oblitæ imbecillitatis, rostro pugnant & vnguibus: doloremque pectoris garrula voce congeminant, sic Dominus proteget Hierusalem, & liberabit eam transiens, atque saluabit. Pro tran-
a pascah seunte, in Hebraico ª פסח, in tribus præter LXX. interpretibus ὑπερβαίνων, ponitur. Ex quo manifestum est pascha, C
פסח hoc est, phase domini, non passionem significare, sed transitum. Quod autem dominus in similitudinem auium protector fuerit super Hierusalem, in Euangelio ipse testatur.
Matt. 23. b *Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt. &c.* Et in Deuteronomio dicitur de Domino: *Expandit alas suas, & suscepit eos, & portauit eos in humeris suis.*
Deut. 32. b b ¶ *Conuertimini sicut in profundũ recess. &c.*] LXX. consimiliter priora transtulerunt, in fine fuere diuersi, scribentes iuuenes superabuntur. Pugnãte dño super montẽ Sion cõtra aduersarios eius, & protegente eam instar auiũ. Cõuertimini ô filij Israel: siue vt Symmachus transtulit: Agite pœnitentiam, qui profundo consilio atque peccato à domino recessistis. Si enim hoc feceritis, abiicientes idola aurea atque argentea, quæ vobis fuerunt in peccatum, propter quæ vrbs vestra capta est: cadet Assur, cuius metu nunc fugitis: non gladio hominum,
Infra 37. g nec exercitus robore, sed Dei potentia. Significat autẽ angelum, à quo cẽtum octogintaquinque millia Assyriorum vna nocte deleta sunt. Ipse quoque rex Assyrius fugiet: non hominum gladium, sed
D iram Dei; ita vt iuuenes illius
Sap. 13. atque robusti, vectigales fiãt Medis: de quibus supra contra Babylonẽ dicitur: *Ecce ego suscitabo vobis Medos*: & fortitudo Assyrij domini terrore trãsibit atq; præteriet, omnesq; principes illius pertremiscẽt. Dixit enim Dominus, atq; pollicitus est, cuius dixisse fecisse est: & qui habet ignẽ in Sion, & caminum in Hierusalem, vt aduersarios suos instar stipulæ atque lignorũ egrediens de Hierusalẽ flamma consumat. Alius hoc quod dicitur: In die illa abiiciet vir idola argenti sui, & reliqua: sic interpretatur, vt post reditũ de captiuitate Babylonica vsq; ad aduentũ Christi, nũquã filios Israel idola coluisse testetur: Assyriũ quoque in præsenti loco significari, non ab angelo, sed à Medis esse superandũ, quod vetustissimum & quondã potens regnum post offensam domini deletum sit, victoribusque seruierit. Nazaræi locum istum sic intelligũt: O filij Israel, qui consilio pessimo Dei filium denegastis, reuertimini ad eum, & ad Apostolos eius. Si enim hoc feceritis, omnia abiicietis idola quæ vobis prius fuerant in peccatum, & cadet vobis diabolus, non vestris viribus, sed misericordia Dei, & iuuenes eius, qui quondam pro illo pugnauerant, erunt ecclesiæ vectigales, omnisq; fortitudo, & petra illius pertransibit, philosophi quoque, & omne dogma peruersum ad crucis signũ terga conuertent. Domini quippe sententia est, vt hoc fiat, cuius ignis, siue lumen est in Sion, & clibanus in Hierusalem. Ignis & lumen Hebraice eisdem
b aleph vau, res scribuntur literis ᵇ אור, quod si legatur ᶜ אוּר, ignem sonat,
c our *d or* si ᵈ אוֹר, lucem. Hoc ideo dictum est, quia pro igne quem solus interpretatus est Symmachus, Aquila & Theodotio lumen transtulerunt. Quid sibi autem velit, quod in Septuaginta legitur, *Petra circundabuntur quasi vallo, & vincẽtur, qui autem fugerit capietur*, scire non valeo. Nisi forte hoc possumus dicere, quod iuuenes regis Assyrij, qui vincendi sunt atque capiendi, ita circundentur petra, hoc est, fortitudine Domini, quomodo vallo circundatur ciuitas. Porro quod sequitur, *Beatus qui habet semẽ in Sion, & domesticos in Hierusalem*, sic interpretari possumus, vt dicamus præsenti loci sensui conuenire, quod exhortetur sermo diuinus fugientes in Ægyptum, reuerti in Hierusalem, & filios procreare. Cui tanta beatitudo promittitur, vt

domini

E

Aggaei 2 b domini defendatur & protegatur auxilio. Et in alio loco de ea scriptum sit: *Erit gloria domus huius nouissimæ super priorem.* Quod & ad Ecclesiam referri potest, visionem pacis &
Psal 36. a
Ibid 45. d speculam: de qua scriptum: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.* Et alibi: *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.* In hac enim ignis est & caminus, qui deuoret peccatores: & ligna, fenum, stipulamque consumat, siue lumen & clibanus, vt iustorum claritas & peccatorum pœna monstretur.

Heb.

in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum, & fugiet non à facie gladii, & iuuenes eius vectigales erunt. Et fortitudo eius à terrore transibit, & pauebunt fugientes principes eius, dixit dominus, cuius ignis in Sion, & caminus eius in Hierusalem.

Sept.

in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum, & fugiet non à facie gladii. Iuuenes eius superabuntur, petra enim circundabuntur quasi vallo, & vincentur: qui autem fugerit, capietur. Hæc dicit dominus. Beatus qui habet in Sion semen, & domesticos in Hierusalem.

Cap. XXXII.

Heb.

Ecce[a] cum iustitia regnabit rex, & principes in Iudicio præerunt. Et erit vir sicut qui absconditur à vento, & celat se à tempestate, sicut riui aquarum in siti, & vmbra petræ prominentis in terra deserta Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt. Et cor stultorum intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & planè. Non vocabitur vltra is qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellabitur magnus. Fatuus enim fatua loquetur: & cor eius faciet iniquitatem vt perficiat simulationem, & loquatur ad dominum fraudulenter; & vacuē faciat animam esurientis: & potum sitienti auferat. Fraudulenti vasa pessima sunt: ipse enim cogitationes concinnauit ad perdendos mites in sermone mendacii, cum loqueretur pauper iudicium. Princeps vero ea quæ digna sunt principe cogitabit: & ipse super duces stabit.

[a] Mu-

Sept.

Ecce enim rex iustus regnabit, & principes cum iudicio præerunt. Et erit homo occultans sermones suos, & abscondetur quasi ab aqua quæ fertur: & apparebit in Sion, sicut fluuius currens, inclytus in terra sitienti. Et nequaquam erunt confidentes in hominibus, sed aures suas ad audiendum dabunt, & cor infirmorum attendent auditui: & linguæ balbutientium cito discent loqui pacem, & nequaquam dicent stulto, vt princeps sit: nec vltra dicent ministri tui, tace. Fatuus enim fatua loquetur, & cor eius vana intelliget ad perficiendam iniquitatem, & loquendum ad Dominum errorem: vt dispergat animas esurientes, & animas sitientes vacuas faciat. Consilium enim pessimorum iniqua cogitabit: interficere humiles sermonibus iniquis, & dissipare verba humilium in iudicio. Pii autem sapientiam cogitarunt: & hoc consilium permanet.

Cap. XXXII.

Ecce cum iustitia regnabit, &c.] Iuxta Septuaginta interpretes, qui dixerunt: Ecce enim rex iustus regnabit, & principes cum iudicio præerunt, quæ sequuntur, superioribus copulanda sunt: his videlicet, in quibus prius capitulum finitum est: *Beatus qui habet semen in Sion, & domesticos in Hierusalem.* Iuxta Hebraicum, finita priore prophetia, de his qui in Ægyptum descendebant, nunc alterius vaticinationis exordium est, de aduentu scilicet Christi & Apostolorum eius. Iste enim rex regnabit iustè, non accipiens personam in iudicio, & principes illius cum veritate præerunt, causas, non homines considerantes. Et qui-
F cunque sub eius vmbraculo fuerit, sic tutus erit in tribulationibus & angustiis, & in mundi istius tempestate, quomodo qui ventum & turbinem fugiens, se tuto abscondit loco: & qui purissimos fontes inuenit in deserto: & qui in vehementi æstu solis ardore cuncta torrente, sub prominenti saxo requieuerit. Vbi nos diximus, sicut riui aquarum in siti: Septuaginta transtulerunt, & apparebit in Sion quasi fluuius currens: Verbum enim Hebr., de quo
a besaion supra disputauimus [a] בציון, quod dicitur in siti, siue in siccitate & in inuio; Septuaginta
b saion & Theodotio in Sion inter-
c Sion pretati sunt: Pro [b] ציון, id est, siti, legentes [c] ציון, quæ eisdem literis scribitur. Cum ergo Christus regnauerit, & principes eius præfuerint in iudicio, non caligabunt oculi credentium, & aures audientium diligenter attendent, quæ prius surdæ erant: & cor quondam stultorum intelliget scientiam, & lingua balbutientium atque mutorum, quæ Christum sonare non poterat, pleno apertoque sermone dominum confitebitur. Non vocabitur vltra
1. Cor. 1. c is, qui stultus est, princeps. *Stultam enim fecit Deus sapientiam huius sæculi.* Neque fraudulentus doctor atque peruersus, appellabitur magnus in populis, scribæ videlicet &
Matt. 23 b pharisæi, quibus Dominus loquebatur: *Stulti & cæci quid*

G

maius est: aurum an templum, quod sanctificat aurum? Fatuus enim fatua loquetur, pro quo in Hebraico scriptum est, d ci nabal nebala
[d] כי נבל נבלה ידבר. Hoc diximus, vt verba Abigail exponamus, dicentis de Nabal Carmelio: *Secundum nomen suum* iedabber.
insipiens est. Verè enim fatuus fatua loquetur, & cor eius per- 1. Reg 25. d
ficiet iniquitatem: qui ibi timuit vbi non erat timor, & abutebatur stultitia pro sapientia, dicens: *Hic si e Deo esset, non solueret Sabbathum.* Quod vsque hodie Ioan 5. b
facit magister synagogarum, vt perficiat simulationem, pro qua in Hebr. scribitur [e] חנף, e honeph
id est, ὑπόκρισις. Vnde sæpius ad pharisæos dicitur: *Væ vobis Scribæ, & Pharis. hypocritæ.* Et loquitur, in- Matt. 23. c
quit, ad Dominum fraudulenter: *Magister, scimus quia* Ibid. 22. b
ex Deo es: & quod ad te non pertinet de hominib., licet censum dari Cæsari an non? Qui vacuē faciunt animas esurientes populi: & potum auferunt sitientib. turbis, nec ipsi intrantes, nec alios intrare patientes. Fraudulenti enim doctoris & principis, omnia vasa & arma sunt pessima: qui concinnat dolos ad perdendos simplices in sermone mendacii, dicens ad deceptum populum: *Scrutare & vide:* Ioan 7 g
quoniam Propheta de Galilæa non surget. Cum loqueretur ad
eos pauper iudicium, qui cum 2. Cor 8. b
diues esset, pro nobis pauper
factus est. Verè enim iudicium H
eis Christus, & iustitiam loquebatur, dicens: *Si non facio* Ioan 10 g
opera patris mei, nolite credere mihi: si autem facio, & mihi non vultis credere, operib. credite. Iste pauper qui loquitur iudicium, Princeps & Dominus: ea quæ principe digna sunt, cogitauit, dicens: *Non*
veni nisi ad oues perditas do- Matt. 15 c
mus Israel: Et sollicitus erit pro infidelib., saluare cupiens non credentes: & stabit super duces suos apostolos, quorum
ad vnum loquitur: *Tu autem ho-* Psal. 54. c
mo vnanimis, dux meus & notus meus. Hæc iuxta Hebr. à quo Septuaginta non solum verbis, sed & sensib. in plerisque discordant. Cum enim rex iustus regnauerit, & principes illius imperauerint cum iudicio: erit homo abscondens sermones suos: homo qui per naturam Deus est, & abscondet sermones suos, loquens eis in parabolis. Abscondet autem quasi ab aqua currente, à populo, scilicet Iudæorum: qui instar aquæ pro magistrorum voluntate huc illucque fertur & trahitur. Qui homo abscondens apud incredulos sermones suos, apparebit in Sion, hoc est, in ecclesia, quasi fluuius inclytus, & decurrens in terra sitienti. Apparebit enim gentilium populo, qui prius veritatis patiebatur sitim, & rigabit arua sitientia fluuius Dei, de quo scriptum est: *Fluminis impetus lætificat* Psal. 45. a

A

Ioan. 7. f

ciuitatem Dei. Et in alio loco: *Flumen Dei repletum est aquis.* Ipse enim loquitur in Euangelio: *Qui sitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Tunc nequaquam habebunt fiduciã in magistris, sed præbebunt aures suas ad audiendum dominum, & tam corde quã lingua pacẽ domini fatebũtur: deserentes stultos principes & ministros eorum, qui credẽtibus in Iesum imperabũt silentiũ. Quæ sequũtur, eundem propè sensum, quem & Hebraicũ continent: & possunt hæreticis coaptari. Hi enim loquuntur contra Dominum mendacium: & peruertũt animas esurientes, atque sitientes, & vacuas abire faciunt: vt etiam si quid naturaliter boni habeant, magistrorũ amittant vitio: quorum omne consilium est, vt perdant humiles iniquis sermonibus, & dissipent verba humilium in iudicio. In quo pariter annotandum, quod qui ab eis decipi potest, humilis sit, & terræ cohærens.

[a] Mulieres opulentæ, surgite & audite vocẽ meã: filiæ confidẽtes percipite auribus eloquium meũ, Post dies & annum vos conturbabimini confidẽtes: consummata est enim vindemia, collectio vltra non veniet. Obstupescite opulentæ: cõturbamini confidẽtes, exuite vos & cõfundimini. (Pro quo Symmachus interpretatus est, nudamini.) Accingite lumbos vestros, super vbera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili. Super humum populi mei spina & vepres ascendẽt, quanto magis super omnes domos gaudii ciuitatis exultantis? Domus enim dimissa est, multitudo vrbis relicta est, tenebræ & palpatio factæ sunt super speluncas vsque in æternũ. Gaudium onagrorum pascua gregum, donec effundatur super nos spiritus de excelso: & erit desertum in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur. Et habitabit in solitudine iudicium: & iustitia in Charmel sedebit. Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, & securitas vsque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta. Grando autem in descensione saltus, & humiliabitur ciuitas. Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini.

CAPVT.

a ¶ *Mulieres opulentæ, surgite, & audite vocem meam: filiæ confidentes, percipite auribus eloquium meum: post dies & annum vos conturbabimini confidentes: consummata e[st] enim vindemia, &c. tenebræ & palpatio factæ sunt super speluncas vsque in æternũ, &c.*] Pro tenebris & palpatione,

B

quæ factæ sunt super speluncas vsque in sempiternum: Septuaginta transtulerunt, καὶ ἔσονται αἱ κῶμαι σου σπήλαια ἕως τοῦ αἰῶνος i. e. Et erunt villæ tuæ speluncæ vsque in æternũ: quod in Hebraico dicitur בחן & עפל: quas Hebræi duas turres in Hierusalem fuisse arbitrãtur, excelsas atque firmissimas: quæ his appellantur nominibus. Quarum prior interpretatur tenebræ, siue nubilum, quod vsque ad nubes erigeret caput. Altera probamentũ & firmitas, siue vt Symmachus vertit, inquisitio: eo quod in contemplando culmine eius oculi fallerentur. In fine quoque capituli ita interpretati sunt. *Beati qui seminant super omnem aquam, vbi bos & asinus calcant*, post vocationem gentium, quando Christus rex imperauerit cum iustitia, & principes, eius Apostoli & apostolici viri præfuerint credentibus cum iudicio: dirigetur sermo propheticus ad mulieres opulentas, quas vel vrbes Iudææ, vel synagogas illius temporis, vel vt plerique arbitrantur, matronas diuitum quondam populi Iudæorum debemus accipere, quibus quasi iacentibus dicitur post ruinam: Surgite: & nihilominus appellantur filiæ confidentes, siue sperantes: præcipiturque eis, vt audiant sermones domini, & recordentur dierum & anni, de quo in consequentibus lecturi sumus, ipsum Saluatorem dicentem: *Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me: euangelizare pauperibus misit me, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum: vocare annum Domini acceptabilem:* & ipsa recordatio fiat eis iuxta Septuaginta in dolore cum spe: vt plangant se Dominum denegasse, & spem habeant salutis, si egerint pœnitentiam. Dicit enim vindemiam consummatam: & post vltimam vastitatem, quæ sub Vespasiano & Tito, Hadrianoque accidit, nequaquam aliam captiuitatem esse venturam: nec remansuros botros in populis, qui deinceps colligendi sint, vnde prouocantur ad planctum, & iubentur nudare pectora, & accingere lumbos suos: eo quod regio quondam desiderabilis, & vinea fertilis, de qua scriptum est: *Ego plantaui te vineam fructiferam, totam veram, quomodo conuersa es in amaritudinem vitis alienæ*: Romano vastante deleta sit. Super humum, inquit, populi mei, spinæ, & vepres, siue fenum ascendet. Et est sensus: Si terram Iudæam, quæ repromissionis terra est, spinæ repleuerunt, & vepres: quanto magis alias ciuitates, quæ plenæ sunt gaudio, & quæ illud Euangelicum cõsequentur: *Væ qui gaudetis nunc, quoniam plorabitis*: Domus enim id est, templũ illorũ dimissum est, dicente me ad Apostolos: *Surgite, abeamus hinc.* & ad incredulos: *Relinquetur vobis domus vestra deserta.* Adita templi, & secreta mysteria palpabiles tenebræ possederunt: & facta sunt nequaquam cellaria vasorũ Domini: sed speluncæ vsque in sempiternum. Audierant enim à Domino Saluatore: *Domus patris mei, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam Latronum. Gaudium*, inquit, *onagrorum, pascua gregum.* Quod vel iuxta literam intelligendum est: eo quod deserta sint omnia. Vel spiritualiter, quod expulso Israele, feri homines, & Dei notitiam non habẽtes, habitent in Iudæa. Et hoc fiat donec effundatur super nos spiritus de excelso, quem Saluator ascendens ad patrem, credentibus repromisit, dicens: *Ecce ego vado, & mittam vobis paracletum spiritum veritatis.* Et rursum: *Donec accipiatis de excelso virtutem.* Quodque supra dixerat: *Adhuc modicum, & erit Libanus in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur: & audient in die illa surdi verba libri, & de tenebris, & caligine oculi cæcorum videbunt.* Nunc aliis verbis idipsum repetit, quod solitudo gentium vertatur in diuitias Israel, & Israel reputetur in gẽtes: quo tempore habitauerit in deserto iudicium, dominus atque Saluator: cui pater dedit omne iudicium. *Et iustitia in Charmel requiescet*: de qua supra dictum est: *Et erit in Charmel desertum*: quod iudicium atque iustitia habuet in deserto, & requiescat in Charmel, qui prius appellabatur desertum. *Opus quoque iustitiæ erit pax*: quæ, iuxta Apostolum, *omnem sensum exuperat. Et cultus iustitiæ silentium*, vt non multiloquio Iudæorum, sed breuitate fidei adorẽt dominũ, & securi æterna pace requiescant: & in tabernaculis eorum sint diuitiæ, de quibus Apostolus loquebatur: *Gratias ago Deo meo per Iesum Christum: quoniam in omnibus diuites facti estis in eo, in omni verbo, & in omni scientia.* Cum autẽ populus Christianus sederit, vel habitauerit in pulchritudine, siue vt LXX. trãstulerunt, ἐν πόλει εἰρήνης, id est, in ciuitate pacis, haud dubium quin in Ecclesia: tunc grando atque tẽpestas, & domini ira desæuiens, descendent in saltum, de quo supra dictum est: Et Charmel in saltum reputabitur, & humiliabitur ciuitas Hierusalem, & iuxta aliam scripturam in terra loquetur. Quæ cum ita se habeant, & didicerimus vaticinio prophetali, quanta bona Ecclesia possessura sit, & quanta mala passura sit Hierusalẽ, Beati estis apostoli, cæterique doctores, qui seminatis super omnes aquas scripturæ sanctæ, in quibus calcat bos & asinus. Bos mũdum animal, propter electionem patrum, asinus immundus, propter idololatriam quondam gentilium, vt & de circuncisione, & de præputio ecclesia domini congregetur. Quod supra iuxta Septuaginta dicitur ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ λαοῦ μου ἄκανθα καὶ χόρτος ἀναβήσεται, id est, super terram populi mei spinæ & fenum ascendet, referri potest, & ad hæreticos, & ad simplices quosque credentium, qui non ita scripturam intelligunt sanctam, vt illius conuenit maiestati. Vnde singula singulis coaptauimus, vt terra populi Dei, hæreticas spinas, imperitis quibusque ecclesiæ fenum afferat.

CAPVT

Marginal notes: sbahan gophel (beside "quod in Hebraico dicitur"); Infra 61. a; Luc. 4. a; Hie. 2. c (Hier. 2. d); עפל; C; χόρτος; Luc. 6. d; Ioan. 14. d; Luc. 13. g; Matt. 21. b; Ioan. 16. b; D; Sup. 29. f; Ioan. 5. d; Phil. 4. b; 1. Cor. 1. a; Sup. 29. a

E

CAP. XXXIII.

VAe^a qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? Et qui spernis, nonne & ipse sperneris? Cum consummaueris deprædationem, deprædaberis: cum fatigatus, &c.]De Apostolis dixerat, & de ecclesiarum magistris: Beati qui seminant super omnem aquam, vbi bos & asinus calcant, nunc ad persecutores eorum maledictionem dirigit, imo aduersum principem eorum, qui corda possidet impiorum: quodquicquid fecerint recipiant, & præsens potentia, futurorum sit materia tormentorum. Vnde iuxta Lxx. dicitur: Væ eis qui vos miseros faciunt: vos enim nemo facit miseros. Et est sensus: Quantum in illis est, quando persequuntur vos, & variis affligunt cruciatibus: interfectos atque cruciatos miseros arbitrantur. Sed nullus vos potest facere miseros: non enim habent in anima potestatem, sed in corpore. Et qui reprobat vos, non vos

Luc. 10.c reprobat, sed eum, qui vos misit, iuxta illud quod Saluator discipulis loquitur: *Qui vos reprobat, me reprobat: & qui me reprobat, reprobat eum, qui me misit.* Capientur igitur persecutores, & æternis tradentur ardoribus. Et quomodo tinea vestimentum, ita illos iugis flamma consumet. Quod & in fine huius pro-

Infra 66.g phetiæ scribitur: *Vermis eorũ non morietur, & ignis eorum non extinguetur.*

b ¶ *Domine miserere nostri: te enim expectauimus, &c.*] Hebræi capitulũ superius, in quo legitur: *Væ, qui prædaris, nonne & ipse prædaberis,* & reliqua vsque ad finem, contra

F Sennacherib regem Assyriorum dictum putant: quod postquam decem tribuum, quæ appellabantur Israel, subuerterit ciuitates, & excepta Hierusalẽ, Iudæ quoq; vrbes ceperit, ipse superetur: & percutienti angelo eius deleatur exercitus. Vnde nũc ex persona populi gratias referentis Deo,

2.Par 32. Infra 37. atque dicentis: *Domine miserere nostri, te expectauimus:* hæc dicta contendunt, quæ præsenti capitulo continentur, quod ipse brachium fuerit, & robur populi obsidione vallati in tempore matutino, & salus in necessitate & angustia. A voce enim angeli, quem Symmachus ita vt in Hebræo scriptũ est, transtulit ^a המון, quem Hebræi Gabrielem autumant,

a hamon המון Populus & habere etymologiam populi: fugit Assyrius, & ab exaltatione Dei, gentes quæ cum eo erant, huc illucque dispersę sunt. Quibus fugientibus, spolia congregata sunt à Iudæis, sicut solet bruchi & locustarum colligi multitudo, cum in fossas coaceruatæ fuerint: in quorum victoria magnificatus est dominus, & Sion impleta iudicio & iustitia, & fides obsessi populi comprobata: omnesque diuitias in sapientia habuerunt, & scientia Dei, & timore Domini, qui solus eorum thesaurus fuit. Hæc illi iuxta historiam dixerint, omni ratione nitentes Christi & apostolorum eius subuertere sacramenta. Nos autem post beatitudinem apostolorum, de

Sup. 32.d quibus supra dictum est: *Beati qui seminant super omnem aquam, vbi bos & asinus calcant,* & lamẽtationem & planctũ eorum, qui eos persecuti sunt: de quibus in consequentibus dicitur: Væ qui miseros vos faciunt, vos autem nemo

G

Sup. 32.a facit miseros, & sicut tinea in vestimento, sic atterentur, ex persona eorundem apostolorum, omniumque credentium hæc dicta cnnuincimus. Et est sensus: Domine, in tuo sperauimus auxilio, & in te confidimus: semen incredulorũ periit in æternum, & salus nostra in tempore tribulationis apparuit. Te enim præbente

Sup. 33.a auxilium, omnis gentiũ multitudo dispersa est, & prædæ atq; illusioni victoribus fuit. Et hoc factum est, quia sanctus dominus habitat in excelsis, & repleta est Sion iudicio & iustitia, de qua supra scriptum est: *Requiescet in deserto iudiciũ & iustitia.* Ipsa est ergo Sion, quæ prius est appellata desertum: & quicumq; habitauerit in ea, tradetur ei lex Euangelii: in cuius thesauro salus nostra est, & sapientia credentium, & disciplina & pietas, sine fides, quæ propriè Christianorum est, & timor domini, in quo thesauri sapientię continentur.

c ¶ *Ecce videntes clamabũt foris, angeli pacis amare flebunt. Dissipatæ sunt viæ, cessauit transiens, &c.*]Verbum Hebraicũ ^b אראלם, pro quo

b erellam Aquila & Symmachus & Theodotio interpretati sũt, apparebo eis: extremam syllabã diuidentes, & legentes

c ere lam ^c אראה לם Hebræi significare angelos arbitrantur, & esse prophetiam post vocationẽ gentium, & diuitias ecclesię, de subuersione templi, quod flebunt angeli, nequaquam intus habitantes, sed exeũtes foras, & qui prius nuncij pacis erant, flebunt amarè. Si-

Luc. 19.f ue ipsi apostoli qui missi fuerant, vt pacẽ nunciarẽt Hie-

H rusalem, ad quam dominus & ipse loquebatur. Si scires etiam tu ea quæ ad pacẽ sunt tibi, quibus apparuit dominus, vt eos suo cõfortaret aspectu, flebunt Hierusalem, quia non receperit prædicationẽ suã, eo quod dissipatæ sunt viæ, & cessauerit trãsiẽs per semitã iustã, iuxta illud, quod in

Threno. 1.b Hieremiæ lamẽtationib. dicitur: *Viæ Sion lugẽt, eo quod non sint qui veniãt ad solẽnitatẽ.* Irritũ quoq; factum est pactũ cũ Abrahã, Isaac, & Iacob. Proiecit ciuitates Iudææ, nõ reputauit homines, qui suo vitio iunẽta esse voluerunt. *Luxit & elãguit terra,* pro his qui morabãtur in terra. *Cõfusus est Li-*

Zach 11.a Ezec. 17.a *banus & [illegible]surduit,* haud dubiũ quin templum significet, de quo in Za[illegible]ia legimus: *Aperi Libane portas tuas. vt deuoret ign[illegible] [illegible] tuas.* Siue Hierusalẽ, quæ in Ezechiele Libanus [illegible], dicente propheta: *Aquila magnarum alarũ,* quæ [illegible]ictũ intrandi in Libanum, quod postea interpretat[illegible]o diuinus. Cum, inquit, venerit Nabuchodonosor in Hierusalem, perspicuè Aquilam regem Babylonium, & Libanum Hierusalem edisserens. *Factus est Saron, sicut desertũ, & concussa est Basan & Carmelus.* Pro Basan, Lxx. Galilæã transtulerũt, prouinciã pro vno loco prouin-

Deu. 3.a ciæ. Saron autem omnis iuxta Ioppen Liddamque appellatur regio, in qua latissimi campi fertilesque tenduntur. Basan quoque regio trans Iordanem est, quam duæ & dimidia tribus possederunt, & quæ interpretatur vberrima &

CAPUT XXXIII.

HEB.

VÆ^a qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? Et qui spernis nonne & ipse sperneris. Cum cõsummaueris deprædationẽ, deprædaberis: cũ fatigatus desieris contemnere, contẽneris. ^b Domine miserere nostri: te enim expectauimus: esto brachiũ eorum in mane, & salus nostra in tẽpore tribulationis. A voce angeli fugerũt populi: ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus: velut cum fossæ plenæ fuerint de eo. Magnificatus est Dominus quoniam habitauit in excelso: impleuit Siõ iudicio & iustitia. Et erit fides in temporibus tuis: diuitiæ salutis sapientia, & scientia: timor domini, ipse thesaurus eius.

^c Ecce videntes clamabunt foris: angelis pacis amate flebunt. Dissipatę sunt viæ, cessauit transiens per semitam, irritum factum est pactum, proiecit ciuitates, non reputauit homines. Luxit & elanguit terra, confusus est Libanus & obsurduit, & factus est Saron sicut desertum, & concussa est Basan & Carmelus. Nunc consurgam, dicit Dominus, nunc exaltabor, nunc subleuabor

Conci-

SEPT.

VÆ eis qui vos miseros faciunt, vos enim nemo facit miseros. Et qui reprobant vos, vos non reprobant: Capientur reprobantes, & tradentur, & quasi tinea in vestimẽto sic superabũtur. Domine miserere nostri, in te enim confidimus factũ est semẽ incredulorum in perditionem, salus autem nostra in tempore tribulationis, propter vocem timoris obstupuerunt populi a timore tuo, & dispersa sunt gentes. Nunc autem congregabuntur spolia vestra parui & magni, quo modo si quis congreget locustas sic illudens vobis, sanctus Deus qui habitat in excelsis. Repleta est Sion iudicio & iustitia, in lege tradentur, in thesauris salus nostra, venit sapientia & disciplina, & pietas à Domino, isti sunt thesauri iustitiæ.

A pinguis: & Carmelus, de quo supra dicimus. Loca igitur Iudææ quondam fertilia vertentur in solitudinem: per quæ φιλοπαροιμιῶς ostenditur, omnis opulentia Iudæorum egestate & penuria esse commutanda. Quia igitur apostolorum sermonem recipere noluerunt, confusus est Libanus, & Saron versus est in solitudinẽ. &
בשן Basan Carmelusque cõcussi sunt: propterea dominus, vel de nimia patientia, vel ab inferis resurrecturum esse se dicit, & exultandum in gẽtibus, & subleuandũ in cruce. Et ad ipsos Iudæos apostrophã facit: cõcipietis ardorem, & parietis stipulam, & spiritus vester vobis conflabit incendiũ: vt conceptum & partum vorax flamma consumat. Et erunt, inquit, populi Iudæorũ, quasi de incendio cinis: infelicitatis magnitudinem fauillæ reliquiis demõstrãtes. Spinæ enim eorũ, quæ peccatorum multitudine congregatæ sunt, incendio vorabuntur. Quod plerique ad extremam captiuitatem & subuersionẽ referunt Hierusalem. Alii plenius atque perfectius iudicii tempore futurum esse confirmant.

a ¶ *Audite qui long. &c.*] Quoniam dissipatæ sunt viæ, cessauit transiens per semitas: irritum factum est pactum cum populo Iudæorum: proiecit Deus ciuitates eorũ non reputauit eos inter homines. Propterea vos qui longe estis, audite quæ fecerim: & appropinquate vt agnoscatis fortitudinẽ meã. *Conterriti sunt*, siue *recesserunt qui erant in Sion*
B *peccatores* vel *impii*, *& tremor*
פחדו *possedit hypocritas*: quibus dominus in euangelio loquebatur: *Væ vobis scribæ & Pharisæi*
Matt.23.c *hypocritæ. Quis poterit habitare de vobis cũ eo, qui ignis est deuorans? Qui habitabit cũ ardoribus sẽpiternis?* Siue iux-
Ibid.25.d ta LXX. *Quis vobis annũciabit, quia ignis ardet æternus, quẽ præparauit Deus diabolo & angelis eius?* Quis igitur poterit habitare cum Deo, vel annũciare vẽtura supplicia? Omnis qui huiuscemodi est, qualem propheticus sermo describit: qui ambulat in pluribus iustitiis: & non semel, sed semper iustitias diligit, nec vna vice, sed iugiter loquitur veritates, qui proiecit auaritiã, quæ est
Deut.16.d mater calũniæ. Nisi enim eũ alterius dãno & malo, pecuniæ alteri non coacerũatur. *Et excutit manus suas ab omni munere.* Munera quippe excæcant oculos, etiã sapientiũ. *Qui obturat aures suas ne audiat iudicium sãguinis.* Omnis iniquitas, & oppressio, & iniustitia, iudicium sanguinis est: & licet gladio non occidat, voluntate tamen interficit. *Et claudit oculos suos ne videat malum.* Fœlix conscientia, quæ nec audit, nec aspicit malum. Qui igitur talis est, ipse habitabit in excelsis: hoc est, in regno cælorum, siue in excelsa spelunca petræ fortissimæ: in

Concipietis ardorem, & parietis stipulam, spiritus vester vt ignis deuorabit vos. Et erũt populi quasi de incendio cinis: spinæ congregatæ igni comburentur.

HEB.

ᵃ Audite qui longe estis, quæ fecerim: & cognoscite vicini fortitudinẽ meã. Cõterriti sunt in Sion peccatores: possedit tremor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cũ igne deuorãte? Quis habitabit ex vobis cũ ardorib⁹ sempiternis? Qui ãbulat in iustitiis, & loquitur veritates? qui proiicit auaritiã ex calũnia, & excutit manus suas ab omni munere: Qui obturat aures suas ne audiat sanguinẽ: & claudit oculos suos ne videat malũ: Iste in excelsis habitabit: munimẽta saxorũ sublimitas eius. Panis ei dat⁹ est, aquæ eius fideles sunt. Regẽ in decore suo videbũt oculi eius cernent terram de lõge. Cor tuũ meditabitur timorẽ. Vbi est scriba? vbi legis verba pondetans? vbi doctor paruulorũ? Populũ imprudentẽ non videbis, populum alti sermonis: ita vt nõ possis intelligere disertitudinẽ linguæ eius, in quo nulla est sapiẽtia. ᵇ Respice Sion ciuitatẽ solemnitatis nostræ. Oculi tui videbunt Hierusalem, habitationem opulentã: tabernaculũ quod nequaquã trã[...]rri poterit: nec [...]ur claui eius in [...]ternum

SEPT.

Audient qui longe sunt quæ fecerunt: scient qui appropinquant, fortitudinem meam. Recesserunt qui erant in Sion iniqui, apprehendet tremor impios. Quis annunciabit vobis, quoniam ignis ardet? Quis annunciabit vobis locum æternum? Qui ambulat in iustitia, & loquitur rectam viam, & odit impietatem & iniquitatem, & manus excutit à muneribus: & obturat aures, vt non audiat iudicium sanguinis: & claudit oculos, ne videat iniquitatem: iste habitabit in excelsa spelunca petra fortissimæ. Panis ei dabitur, & aqua eius fidelis, regem cum gloria videbunt oculi vestri, videbunt terram de longe, anima vestra meditabitur timorem. Vbi sunt grammatici? vbi consiliatores? vbi est qui numerat eos qui nutriunt? & paruum & magnum populum, cui non dedit consilium, neque sciebat profundam vocem illius: ita vt non audiret populus contemptus, & non est audienti intelligentia. Ecce Sion ciuitas, salutare nostrum. Oculi tui videbunt Hierusalem: ciuitas diues: tabernacula quæ non mouebuntur, nec auferentur paxilli tabernaculi eius in sempiternum, & funiculi eius non diri-

Christo Iesu, quæ petra Israel populum sequebatur: vt biberet de ea, & illius fortitudine protegeretur. *Panis ei dabi-* C 1.Cor.10.b
tur & aqua eius fideles sunt, quæ gentilium fabulæ, in ambrosia & nectare intelligũt. Nos autem panes & aquas fidelissimas, legem Dei interpretabimur. Qui igitur talis est, regẽ Christum in sua claritate cõspiciet, de quo supra dicitur:
Ecce rex iustus regnabit, & principes in iudicio præerũt: Et Sup 32. a
oculi eius videbũt terrã de longe: quã multo tẽpore desiderauerat, terrã mitiũ & mansuetorũ, de qua in Euangelio scriptum est: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* Matt.5.a
Siue in cœlo positi, terrena despicient. *Cor tuum meditabitur timorem*: vt cum omnia fueris consequutus, dicas cũ
Apostolo: *Qui nõ sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei.* 1.Cor.15.b
Principium enim sapientiæ timor Domini. Prou.9.c
Vbi est scriba? vbi legis verba ponderans? vbi doctor paruulorum? vbi sunt, inquit, scribæ & pharisæi, qui legis verba trutinantes, infelicẽ populũ decipiebãt? quos nunc paruulos scriptura cognominat: paruulos sensu, paruulos intelligentia. Cum autẽ oculi credentes, regem in sua maiestate cõspexerint, & cor eius meditatum fuerit timorem, tunc imprudentẽ populũ non videbit, populũ Iudæorũ, siue philosophorũ & oratorũ mũdi, qui applaudunt sibi in eruditione & eloquentia sæculari, de quibus D
nunc ait: *Populum alti sermonis, ita vt non possis intelligere disertitudinem linguæ eius*: quorũ omnis ornatus in verbis est: qui habent folia tantũ vmbrãque sermonũ, & fructũ non possident veritatis. Deniq; sequitur: *In quo nulla*
est sapientia: de quibus & alio Sup 29.c
loco dicitur: *Perdam sapien-* Sec 70.
tiam sapientium, & intelle- 1.Cor.1.a
ctum prudentium reprobabo. Cur? quia stultam fecit Deus sapientiam huius sæculi.

b ¶ *Respice Sion ciuitatẽ solemnitatis nostræ, oculi tui videbunt Hierusalem, &c.*] O iuste cui supra dictũ est: cor tuum meditabitur timorẽ, & populũ imprudentẽ non videbis, & qui antea audieras, regem in decore suo videbũt oculi tui, contemplare Sion vrbem solemnitatis nostræ, vide Ecclesiã Christi, in qua est vera solẽnitas: oculi qui cernent visionem pacis, & diuitias insperatas, quas *oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt*, & taber- Esa.64.a
naculũ, quod nequaquã transferri poterit. Prius enim tabernaculũ, quod habuit populus Iudæorum, translatum est atque sublatum, nec mouebũtur claui eius in sempiternũ: & omnes funiculi eius firmi erunt, ita vt Dominus habitet in eo, qui locus est omnium fluuiorum, riuorumque currentium: per quos nullius aduersæ partis poterit nauigare, neq;

triëris

E trieris magna, quæ interpretatur diabolus, eum transgredi
τριήρης potetit: quia dominus ipse est iudex, & princeps, & rex, & Saluator noster: & illo protegēte, nulli° metuemus insidias. Hæc dicta sunt de Sion vrbe solēnitatis nostræ, & de Hierusalem habitatione ditissima, quam ipse dominus fluuiis suis circundabit atque vallabit. Nunc autē ad terrenā loquitur Hierusalem quod laxati sint funiculi tabernaculi eius: & tentorium sustinere non quiuerint: & malus eius, in quo pulcherrima quondam vela pendebant, ruptis funibus ceciderit: vt non solum ad nauigationē, sed ad signum quoq; inutilis sit. Postqoam autem nauis eorum fuerit dissoluta, & tabernaculum dissipatum, ita vt in vtrāque partem funiculi disrumpātur, præda victoribus diuidetur: qui tam imbecilli erunt propriis viribus, vt claudi appellētur: nihilominus Dei ira tribuente eis fortitudinem, nullam infirmitatem sentient, nec dicent laboraui. Qui enim fuerit inter eos, auferetur ab eo iniquitas atque peccatum, quia Dei exequutus est voluntatem.

CAP. XXXIV.

Accedite gentes & audite, &c.] Post euersionē Hierosalē, & naufragium quōdam solidissimæ nauis, prædamque omnis suppellectilis illius, de interitu omnium dicitur nationū & de consummatione mundi, quæ est in die futura iudicii. Vnde omnes gentes & populi terræ, & plenitudo eius, orbis & cuncta genimina eius, tam quæ habitantur loca, quam quæ inhabitabilia sunt, nimietate frigoris & caloris, iubētur audire,
F & quæ ventura sunt cum omni mentis tremore cognoscere. Indignatio enim domini nequaquam super vnam gentem Iudæā, & Assyrios, atq; Chaldæos, Ægyptios, Moabitas, & Ammonitas, & Philisthæos: sed & contra omnes gentes, & super vniuersam militiam, siue vt lxx. trāstulerūt, ἀριθμὸν αὐτῶν, id est, numerum earum, ventura describitur: quæ interficiat eas, & fœtorem corporum putrescentium in altum ascendere faciat: significās peccata omnium nationum, ita vt sanie earum, & spurcitia, ac sanguine mōtes repleantur, sublimes quæque vir-
צבא tutes & angeli qui singulis gētibus præsidebant: & tabescat
δυνάμεις. omnis militia, vel fortitudo cælorū, replicentur, siue cōplicentur cæli sicut liber, & omnis militia & exercitus eorū, atq; vt lxx. transtulerunt καὶ ἄστρα πεσοῦνται ὡς φύλλα. id est, & stellæ defluent in similitudinem foliorum: quæ appropinquāte frigore arentia atq; contracta de vinea & ficu defluūt. Quod quidē & Saluator loquitur in euangelio: *Stellæ cadent de cælo,*
Matt. 24. c *& virtutes cælorum mouebuntur: & tunc apparebit signum filii hominis in cælo.* Et hoc cōsiderandum, quod non dicat interire cælos, sed replicari, siue complicari quasi librum, vt postquā omnia peccata aperta fuerint & relecta, complicētur qui prius aperti fuerāt, vt nequaquam vltra scribātur in
Dan. 7. c eis delicta multorū. De huiuscemodi libris, & Daniel in suo

HEB.

num, & omnes funiculi eius non rumpentur: quia solūmodo ibi magnificus est dominus noster. Locus fluuiorū riui latissimi & patentes, non transibit per eū nauis remigū, neque trieris magna transgredietur eum. Dominus enim iudex noster, dominus legifer noster, dominus rex noster, ipe saluabit nos. Laxati sunt funiculi tui & non præualebunt. Sic erit malus tuus, vt dilatare signū nequeas. Tunc diuidentur spolia prædarum multarum claudi diripient rapinā. Nec dicit vicinus, elangui: populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.

SEPT.

diripientur. Quia nomen magnum domini vobis: locus vester erit. flumina & riui latissimi & spatiosi: non ingredietur per eum nauis agitata remigio: Deus enim meus magnus est: non transibit me dominus iudex noster, dominus princeps noster, dominus rex noster, dominus ipse saluabit nos. Disrupti sunt funiculi tui, quia non præualuerunt, malus tuus inclinatus est, non demittet vela, non eleuabit signum, donec tradatur in vastitatem. Multi igitur claudi prædas facient, & non dicent laborabo, populus qui habitat in eis, dimittetur eis delictum.

CAP. XXXIV.

Accedite gentes, & audite, & populi attēdite: audiat terra & plenitudo eius, orbis & omne germen eius. Quia indignatio domini super omnes gentes & furor super vniuersam militiam earum: interfecit eas, & dedit eas in occisionem. Occisi earum proiicientur, & de cadaueribus earum ascendet fœtor. Tabescent montes à sanguine earum, & tabescet omnis malitia cælorum: Replicabuntur (siue complicabuntur) sicut liber cæli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea, & de ficu: quoniam inebriatus est in cælo gladius meus. Ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meæ ad iudicium. Gladius domini repletus est sanguine: incrassatus est adipe de sanguine agnorum & hircorū, de sanguine medullatorum arietum. Victima enim domini in Bosra: & interfectio magna in terra Edom. Et descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Inebriabitur terra eorum sanguine, & humus eorum adipe pinguiū.

a Quia

G volumine loquitur: Iudiciū sedit, & libri aperti sunt, in qui-
Apoc. 6. d & 8. c bus descripta erant opera singulorum. Stellas autem cadere
Matt. 24. c plerīq; iuxta Apocalypsim Ioannis, & illud quod alibi scri-
2. Pet. 3. c ptum est. *Stellæ vniuersæ ardentes soluentur. & cælum ac ter-*
1. Cor. 7. f *ra transibunt. Præterit enim figura huius mūdi:* Vere has stellas dici putant, quæ in cælo rutilant vt in parte mōstretur & totū quod scilicet per stellarum ruinā etiam cælorum interitus ostendatur. Alij vero has stellas putāt esse ruituras de quib. & Paulus apost. scribit: *Non est nobis*
Eph. 6. b *certamen aduersus sanguinem & carnem sed aduersus principatus, aduersus potestates, aduersus rectores tenebrarum istarū, aduersus spiritalia nequitiæ in cælestibus.* Nec mirum, si dæmones qui in aëre habitant, dicantur esse cælestes: cum etiā volucres cæli,
1. Cor. 11. a quæ vtique non in cælo, sed in aëre volitāt, scriptura cognominet. *Nam & Satanas*
Luc. 10. c *transfiguratur, in angelū lucis,* stellā esse se simulans. Et Saluator vidit eū quasi fulgur de cælo cadentē. Et tropologice de eo quasi de stella magna dicitur: *Quomodo ce-*
Esa. 14. c *cidit Lucifer, qui mane oriebatur?* Hæc vniuersa fient, quia inebriatus est in cęlo gladius eius: pœna atque sententia & vltio in peccatores, quę profertur à domino. Qui gladius & machæra, in Ezechiele cōtra impios exacuitur, ac plurimis interfectis, vaginā suā iubetur intrare. Cumq; inebriatus fuerit, & repletus in
H cælo, hoc est, in aëre: qui cū-
Ezec. 21. b suetudine scripturarū cælum dicitur: tūc ad Idumęā quoq; id est ad terrena descēdet: vt post pœnā dæmonū, etiā hominū animæ iudicētur. Idu-
אדום męa quippe in lingua nostra, terrenā sonat. Repletusq; est sāguine, & incrassatus adipe agnorū & hircorū, medullatorūq; arietū, atque taurorū: vt & principes & populi pariter significet puniēdos. *Victima enim domini in Bosra, &*
Esa. 63. a *interfectio magna in terra Edō.* De qua Bosra, & Idumæa, etiā in consequentib. idē propheta testatur dicēs: *Quis est iste qui venit de Edom, rubra vestimenta eius de Bosra?* Et nōnulli existimāt, quia Bosor caro dicitur: per victimā domini in Bosra, tormēta omniū in carne mōstrari: qui pro labūtur
a sin b Basar errore. In presēti enim loco nō per ש literā, quę in בשר: hoc
c sade est in carne, ponitur: sed per צ scribitur, & בצרה appellatur:
d Bosra quę iuxta Iesū & Hierem. non in Edō, id est, Idumæa, sed in
Ios. 20 b terra Moab inuenitur. Bosra autē lingua nostra munitā so-
Hier. 48. d nat, atq; circundatā, siue firmatā, vt orbē terrarū domini voluntate doceat esse solidatū: iuxta illud quod in psal. canitur:
Psal. 23. a *Ipse super maria fundauit eū, & super, &c.* & de firmitate ter-
Ibid. 74. a ræ ex persona Dei dicitur: *Ego firmaui collūnas eius.* Cūq; victima domini fuerit in Bosra, & interfectio eius in Idumęa, descēdūt vnicornes cū tauris potētib. reges videlicet & principes terræ: & omnia interfectionis & sanguinis replebūtur

A & adipe quondam diuitum ac potentum: per quæ verba, iuxta humanam consuetudinem, terrorem audientibus incutiens, in omnes principes ac potentes, populosque, ac paruos tormenta monstrantur. Bosra, id est, munitam, atque firmatam, & Edom, siue Duma, & Idumæam, Iudæorum magistri Romā intelligi voluēt, & omnia de ipsa dici, quę sequēti capitulo continētur.

a Quia dies vltionis domini: annus retributionum iudicii Sion. Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur: & erit terra eius in picem ardentem. Nocte & die non extinguetur, in sempiternum ascendet fumus eius: à generatione in generationem desolabitur: in sæculum sæculorum non erit transiens per eam. Et possidebūt illam onocrotalus, & hericius, & ibis, & coruus habitabunt ea in. Et extēdetur super eā mensura, vt redigatur ad nihili & perpendiculum in desolationem. Nobiles eius non erunt ibi: regē potius iouocabunt, & omnes principes eius erūt in nihili. Et orientur in domibus eius spinæ, & vrticæ, & paliurus in munitiooibus eius: & erit cubile draconum, & pascua struthionum. Et occurrēt dæmonia ooocentauris, & pilosus clamabit alter ad alterū. Ibi cubauit lamia & inoenit sibi requiē. Ibi habuit foueam hericius, & nutriuit catulos, & circumfodit & fouit in vmbra eius: Illuc congregati sunt milui, alter ad alterum. Requirite diligenter in libro domini, & legite: vnū ex eis ooo defuit: alter alterum non quæsiuit: quia quod ex ore meo procedit, ille mandauit: & spiritus eius ipse congregauit ea. Et ipse misit eis sortem & manus eius diuisit eam illis in mēsura. Vsque in sempiternum possidebunt eam: in generatione & generatiooem habitabunt in ea.

Cap. XXXV.

Heb.	Sept.
LÆtabitur deserta & inuia: & exultabit solitudo, & florebit quasi lilium. Germinans germinabit &	*Lætare desertum sitiens: exultet solitudo, & floreat quasi lilium. Florebunt & exultabunt deserta*

a ¶ *Quia dies vltionis Domini annus retributionū iudicij Sion, &c.*] Hebræi vt supra diximus hæc de Romano imperio prophetata contendunt: & in vltionē Sion vastitatē quondā regni potētissimi prædicari, quod iuxta literā à plerisq; nostrorum etiā in Apocalypsi Ioannis scriptū putant. Nos autem ex eo
Apoc.18 22. quod dicitur, *dies vltionis Domini annus retributionum*
Luc 4.c *iudicij Sion*, hunc arbitramur
Isai 61.a annū, de quo loquitur ipse Saluator: *Spiritus Domini super me, eo, quod vnxit me, euāgelizare pauperib⁹ misit me, sanare contritos corde, prædicare captiuis remißionem, & cæcis visum, dimittere confractos in remißionē, vocare annum Domini acceptabilem, & diem retributionis Deo nostro*: consolari omnes lugētes, & dare plangentibus Sion gloriam: & de quo supra dictū est: *Mulieres opulētæ surgite*:
Sup 32.b & dierum anni recordamini in dolore cū spe: ac per hoc post generalem totius orbis cōsummationē reuerti scripturam ad Hierusalē: cui illo
B tēpore loquebatur, & vastitatē eius pleno sermone describi: quod scilicet postquā tempus Romanæ obsidionis aduenerit: pice & sulphure & flammis ardentibus omnia compleantur: & fumus illius maneat in æternum: habitentque ibi onocrotalus, & hericius, & ibis, & coruus, quæ animantia in desertis locis habitare consueuerūt: & hoc fiat, quia funiculus domini atq; perpendiculum, id est, sententia illius oon valeat immutari. Nobiles eius, id est, apostoli, atq; credentes non erunt ibi, nec perditorū numero cōiuogentur: sed regem potius Christum inuocabunt. *Omnes* autem *principes illius*, scribæ videlicet & pharisæi, *redigentur in nihi'i* & in domibus quondā ornatissimis, spinæ & vrticæ & paliurus orientur. Eritque cubile draconum, & pascua struthionum, quæ & ipsa signa sunt extremæ solitudinis: Et occurrent sibi io ea, iuxta Lxx. diuersa dæmonū phantasmata, siue vt omnes alij iuxta He-
e ziim braicū transtulerunt, e איים & f ציים, onocentauri, & pilosi,
f siim & lamia, quæ gentilium fabulæ, & poetarum figmenta describunt. Hericiū quoq; ibi enutrire catulos & stationē habere fidissimam: illuc congregari miluos rapacissimam auē,
g daioth quæ Hebraice appellatur g דיות: siue vt Lxx. transtulerunt ceruos, de quib. infra dicemus. Inter quæ propheta loquitur audientibus: O homines, qui me auditis loquentē: quæ ventura pronuncio, rebus omnia complebuntur. In libro enim scripta sunt domini: & illius sentētia definita, & ne vnū quidē irritū erit. Nā quod de meo ore procedit, ille mādauit, id est, ego quidē loquor: sed verba sunt domini, & spiritu illius quidquid dictū est perpetrabitur: Ipsius decreto atque mensura singula cōplebuntur, & vsq; in generationes sempiternas suum ordinē non relinquent. Hæc iuxta Hebraicum, & explanationē historicam dicta sint: Cæterum qui tropolo-

C giam sequuntur, expulso populo Iudæorum sub bestiarum & portentorū nominibus, idololatras, & variis superstitionibus seruientes in Hierusalem habitaturos esse confirmāt, & hos esse onocrotalos, & hiricios, ibin, & coruū, dracones & struthiones, & onocentauros, & dæmonia, & pilosos, & lamiam, quæ Hebraice dicitur h לילית: & à solo Symma- h lilith
cho translata est lamia: quam quidam Hebræorum ἐριννύν, id furiam suspicantur. Et reuera si consideremus de diuersis gētibus adductas Hierusalem colonias, & iuxta ritum prouinciarum suarum, singulas familias propriorū dæmonum coluisse portenta: hæc omnia in Hierusalē habitasse firmabimus. Quodq; Lxx. transtulerūt: Ibi obuiauerunt sibi cerui, & viderūt facies suas: numero transierūt, vnus ex ipsis non periit, nec quęsiuit alterum: Dominus enim præcepit eis, & spiritus eius cōgregauit eos, & ipse dedit eis sortes, & manus illius diuidet eis, vt pascantur in sempiternum, & possideant in generatione generationum, & requiescant in ea: Sic Allegorice interpretabimur, vt doceamus ceruos, id est, apostolos, & sanctos quosq; doctores (de quibus
scriptum est: *Sicut desiderat* Psal. 41.a
ceruus ad fontes aquarum, ita
desiderat anima mea ad te Ibid 28 b
D
Deus. Et alibi: *Vox Domini*
perficientis ceruos. Et rursum: Prou.5 a
Ceruus amicitiæ & pullus Sec.70.
gratiarum tuarum loquantur
tibi. Et in Iob: *Custodisti autē* Iob 39. a
menses ceruorū, & partus eorum emittes. Et in cantico cā- Cant.2.b
ticorum dicitur: *Similis est fratruelis meus capreæ, vel hinnulo ceruorum super montes aromatum*) obuiasse sibi in Hierusalem, & mutuos vidisse conspectus, & transisse ac reliquisse eam, & ad diuersas prouincias perrexisse, quia dominus mandauerit eis: *Ite & docete omnes gentes, baptizan-*
tes eas in nomine patris & filij & Spiritus sancti: & spiritus il- Matt. 28.d
lius congregauerit eos, dederitque eis sortes, atque diuiserit: vt alius ad Indos, alius ad Hispanias, alius ad Illyricum, alius ad Græciam pergeret: & vnusquisque in euangelii sui atque doctrinæ prouincia requiesceret. Quæ nos super Hierusalē diximus prophetari, & Iudæi de Romano dicta imperio suspicantur: nōnulli ad orbem referunt, ne à prioribus discrepare videantur.

Capvt xxxv.

LÆtabitur deserta & inuia, &c.] Quoniam Hierusalem cōuersa est in picem, & ascendit fumus illius sempiternus: & habitant in ea onocrotalus, & hericius, ibis & coruus, dracones, & struthiones, dæmonia, & onocentauri, lamia, & pilosi, & domini super eam impleta sen-
tentia est: *Relinquetur vobis domus vestra deserta*: Propterea Luc. 13. g
quæ prius deserta fuerat, de qua in psalmo dicitur: *Vox Domini concutientis solitudinem & commouebit Dominus deser-*
tū Cades: Vox Domini præparantis ceruos, & reuelabit conden- Psal. 28.b
sa siluarum: mutabitur in rerum omnium abundantiam, & pugnantibus ceruis, de vniuersis saltibus nationum be-
stiæ, quæ eas prius possederant, expellentur: vt impleatur Isai 54 a
illud quod in hoc eodē propheta dicitur: *Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quoniam plures sunt*

A

sunt filij deserta, magis quam eius quæ habet virum: Hæc erat prius sitiens, siue inuia, non habens vitales aquas, & Dominus non gradiebatur per eam, quæ nunc florebit vt lilium, siue vt significantius expressit Aquila, ὡς κάλυξ, quam nos tumentem rosam, & necdum foliis dilatatis possumus dicere. Florebit autem, vt cum Apostolo pronunciet: *Christi bonus odor sumus in omni loco.* Et illud Cantici canticorum. *Flores visi sunt in terra: & mandragoræ dederunt odorem suũ.* Quodque in Lxx. ponitur: καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου, id est, & exultabunt deserta Iordanis, in Hebraico quidem non habetur: sed possumus dicere Ioannis in Iordane fluuio, pœnitẽtię baptismum demonstrari: quod dominus suo lauacro signauit atque firmauit. Et quia de solitudine figuraliter dicitur, quæ refertur ad gentes, in qua fuit Ioannes: consequenter iungi potest Iordanis, vt per desertum gentium veniamus ad baptismum Saluatoris. Quodque sequitur: *gloria Libani data est ei, & decor Carmeli, & Saron:* Iuxta priorem explanationem debemus accipere, in qua diximus Libanũ templum, siue Hierusalem intelligi, dicente Zacharia: *Aperi Libane portas tuas.* Et Ezechiel: *Aquila magnarum alarum plena vnguibus,* quæ habet ductum intrandi in Libanum. Et Carmelum priorẽ significare populum: de quo supra dictum est: *Et erit desertum in Charmel & Charmel in saltum reputabitur.* Et Saron, eandem habere intelligentiã scriptura dicent: *Factus est Saron sicut desertum.* Omnis igitur candor cultus Dei, & circũcisionis scientia, & loca vbertima atq; cãpestria, quæ appellantur Saron (pro quibus Symmachus interpretatus est cãpos) dabũtur desertæ quondã ecclesiæ: & habitatores illius videbunt gloriam domini & decorem, siue altitudinem Dei nostri.

2.Cor.2.d — Cant.7.d — Sec. lxx. — Matth.3. — Luc.1. — Zach.11.a — Ezec.17.a — Esa.32.d — B — לבנן — כרמל — שרון

HEB.	SEPT.
& exultabit lætabunda & laudãs. Gloria Libani data est ei decor Carmeli & Saron. Ipsi videbunt gloriã domini & decorem Dei nostri.	*sera Iordanis gloria Libani data est ei, & honor Carmeli, & populus meus videbit gloriam domini, & altitudinem Dei nostri.*

a Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite pusillanimis (siue meticulosis) confortamini, & nolite timere: Ecce Deus vester vltionẽ adducet retributionis: Deus ipse veniet & saluabit vos (Siue vt Lxx. transtulerũt nos) Tũc aperientur oculi cæcorũ, & aures surdorũ patebũt: (vel audiẽt.) Tunc saliet sicut ceruus claudus: & aperta erit lingua mutorũ, quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrẽtes in solitudine, & quæ erat arida, erit in stagnũ (siue paludes:) & sitiẽs in fõtes aquarũ. In cubilibꝰ, in quibꝰ prius dracones habitabant orietur viror calami & iunci. (Pro quo Lxx. transtulerunt: Erit ibi lætitia auium, & caulæ gregũ & erit vbi semita & via siue via mũda:) & via sancta vocabitur, non transibit per eam pollutus, Et hæc erit vobis directa via: ita vt stulti nõ errent per eam. (Vel vt Lxx. transtulerunt, neque erit ibi via immunda, qui autem dispersi sunt, transibunt per eam, & non errabunt.) Non erit ibi leo, & mala bestia non ascendet per eam, nec inuenietur ibi. Sed ambulabunt per eam qui liberati fuerint. Et redempti à domino conuertentur, & venient in Sion cum laude, & lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium & lætitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus.

a ¶ *Confortate manus dissolutas, &c.*] Vtramq; editionem miscuimus: ne in proponendis singulis, librorũ magnitudo tendatur, quia modũ breuitatis excedit. Apostolis, de quibus supra dictũ est: Ipsi videbũt gloriã domini, & decorem Dei nostri, præcipitur, vt confortẽt manus in gẽtibus dissolutas, & genua debilia roborẽt: vt qui prius manibus dissolutis opus Dei facere nõ poterãt, & aridã habebant dexterã, extendant eã ad bona opera. Et qui dudum inter idola diuersis erroribus claudicabãt, firmo super veritatẽ incedant gradu, & pusillanimes, siue formidolosos in fide domini cõfirmantes, faciãt non timere, vnusq; Dei metus vniuersi erroris expellat timores. Causa autẽ est securitatis atq; cõstantiæ: quia venturus est Christus, cui pater dedit omne iudiciũ, *& reddet vnicuiq; secundũ opera sua: Ipse veniet & saluabit vos,* quib. dicitur, nolite timere, siue nos, vt salutẽ cũ credentibus apostoli dicant sibi esse cõmunem. *Tunc aperientur oculi cæcorũ, & aures surdorũ patebũt: Tunc saliet sicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorũ.* Quod quanquã signorũ magnitudine cõpletum sit, quando dominus loquebatur discipulis Ioannis, qui ad eũ missi fuerat. *Euntes renunciate Ioanni, quæ audistis & vidistis: cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiũt, mortui resurgũt, pauperes euangelizantur:* tamen quotidie expletur in gentibus, quando qui prius cæci erant, & in ligna, & lapides impingebant, veritatis lumen aspiciunt. Et qui scripturarum verba surdis auribus audire non poterant, nunc ad Dei præcepta lætantur, quando qui prius claudi erant, & rectam viam non tenebant, saliunt sicut cerui, imitantes doctores suos, & aperta erit lingua mutorum, quorum satanas ora concluserat, ne possent vnũ dominum confiteri. Idcirco autem aperientur oculi, aures audient, salient claudi, & aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt, siue erupeerũt in deserto, quondam ecclesiæ aquę baptismi salutaris, & torrentes ac riui in solitudine, diuersę scilicet gratiæ spirituales & quæ erat arida in stagnum, paludesq; conuersa est, vt non solum careret ardore sitis, sed nauigabilis esset, & irrigua, & haberet fontes plurimos quos ceruus desiderat, quos qui biberit potest benedicere domino iuxta illud quod scriptum est, *Benedicite domino de fontibus Israel.* In cubilibus animarum gentilium, in quibus prius dracones habitabant, erunt calamus & iuncus, quibꝰ scribatur fides domini: & in quibus fessa priꝰ mẽbra requiescãt: Siue erit lætitia auiũ, & caulæ gregũ, vt assumãt alas columbæ, & humilia relinquẽtes, ad excelsa festinent: possintq; cum Psalmista dicere. *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit in loco pascuæ ibi me collocauit Super aquas refectionis educauit me.* Ibi erit semita & via mundissima, quæ sancta vocabitur: & quæ dicit ipsa de se: Ego sũ via: per quã qui pollutus est, transire non poterit. Vnde & in psalmo dicitur. *Beati immaculati in via.* Et hæc via erit nobis, id est Deus noster tã recta, & plana, atq; campestris: vt nullũ habeat errorẽ: & stulti, atq; vecordes per eam ingredi valeant: quibus in Prouerbiis loquitur sapientia: Si quis est paruulus, veniat ad me, & insipientib. locuta est: *Venite, comedite panẽ meum: & bibite vinũ quod miscui vobis.* Relinquite infantiam, & viuite, & ambulate per vias prudẽtiæ *Stulta enim mundi elegit Deus:* quorum stultorum princeps loquitur in psalmo: Deus tu scis insipientiam meam. *Et stultũ Dei sapientius est hominibus.* Vnde Lxx. transtulerunt. Et qui dispersi fuerant, & à societate domini separati, nequaquã errabũt. Sequitur: *Non erit ibi leo,* aduersarius noster diabolus, qui circuit rugiens, quomodo ouile domini possit intrare. Et malæ bestiæ satellites eius non ascendẽt per eam. Neque enim vestigium colubri in petra inueniri potest. Ambulabunt autem per eam qui liberati fuerint de vinculis peccatorũ & redempti sanguine Saluatoris, & egerint pœnitentiã, & venerint in Sion, de qua sæpius diximus: *Accessistis ad Sion montẽ, & ciuitatẽ Dei viuẽtis Hierusalẽ cælestẽ:* Ne more iudaico aureã quæramus Sion, & gẽmatã Hierusalem, quæ iuxta prophetiã Danielis, in æternos cineres dissoluta est. Eritque lætitia sẽpiterna laudantiũ dominũ super caput eorũ vt postquã sæculũ vicerint possint cũ Apost. & propheta dicere: *Cursũ consummaui fidẽ seruaui. de cætero reposita est mihi corona iustitiæ:* Et: *Domine vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.* Tũc succedẽte gaudio atq; lætitia, fugiet dolor & gemitꝰ, quãdo venerit ex Siõ qui eruat: Quæ omnia nos iuxta Apost. Paulũ in primo Saluatoris interpretamur aduẽtu, Iudęi autẽ & nostri Iudaizãtes, ad secũdũ referũt, vnius occasione versiculi. Cõuertẽtur & veniẽt in Siõ cũ laude, hostiarũ sanguinẽ, cunctarũque gentiũ seruitutẽ, & vxorum pulchritudinẽ desiderantes.

C — נצפה — ἐρράγη — Psalm.41.a — Psal.67.f — Psal.22.a — D — Ioan.14.a — Psal.118. — Prouerb.9.a — 1.Cor.1.d — Psal.68.b — 1.Cor.1.d — 1.Pet.5.b — Prou.30.c — Hebr.12.f — Dan.9.g — 2.Tim.4.b — Psal.5.c

Commentarij decimi in Esaiam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN VNDECIMVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM,

PROOEMIVM.

Ifficile, imo impoßibile est placere omnibus: nec tanta vultuum, quanta sententiarum diuersitas est. In explanatione duodecim prophetarum longior quibusdam visus sum, quam oportuit & ob hanc causam in commentariolis Danielis breuitati studui, præter vltimam & penultimam visionem, in quibus me necesse fuit ob obscuritatis magnitudinem sermonem tendere: præcipueque in expositione septem & sexagintaduarum & vnius hebdomadarum: in quibus differendis quid Aphricanus temporum scriptor, quid Origenes, & Cæsariensis Eusebius, Clemens quoque Alexandrinæ ecclesiæ presbyter, & Apollinarius Laodicenus, Hippolytusque, & Hebræi & Tertulianus senserint, breuiter comprehendi, lectoru arbitrio derelinquens quid de pluribus eligeret. Itaque quod nos verecundia fecimus indicandi, & eorum honore qui lecturi erant, quibusdam forte non placeat: qui non antiquorum opiniones, sed nostram sententiam scire desiderant. Quibus facilis responsio est: noluisse me sic vnum recipere, vt viderer alios condemnare. Et certe si tanti & tam eruditi viri fastidiosis lectoribus displicent, quid de me facturi erant, qui pro tenuitate ingenioli inuidorum morsibus pateo? Sin autem supra dictos viros, magistros ecclesiæ nominaui, illud intelligant non me omnium probare fidem, qui certe inter se contrarij sunt, sed ad distinctionem Iosephi, Porphyriique dixisse, qui de hac quæstione plurima disputarunt. Quod si in expositione statuæ, pedumque eius & digitorum discrepantia, ferrum & testam super Romano regno interpretatus sum, quod primum forte, dein imbecillum scriptura portendit: non mihi imputent sed prophetæ. Neque enim sic adulandum est principibus, vt sanctarum scripturarum veritas negligatur: nec generalis disputatio vnius personæ iniuria est. Quæ cum benigno meorum studio caueretur Dei iudicio repente sublata est, vt & amicorum in me studia, & æmulorum insidiæ monstrarentur. Sed hæc alias, nunc quod cœpimus exequamur. Vndecimus in Esaiam Liber ò virgo Christi Eustochium, quia magnam partem historiæ disserturus est facilior erit in principijs, & vsque ad duas sui partes: reliqua simili more dictanda sunt, & sic studendum breuitati, vt nullum damnum fiat intelligentiæ.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER VNDECIMVS.

B

CAP. XXXVI.

T factũ est in quartodecimo anno regis Ezechiæ: ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas. Et misit rex Assyriorũ Rabsacem de Lachis in Hierusalem ad regem Ezechiam in manu graui: & stetit in aquæductu piscinæ superioris in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliacim filius Helxiæ, qui erat super domum, & Sobna scriba, & Ioahe filius Asaph à commentariis, & dixit ad eos Rabsaces: dicite Ezechiæ: Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia qua confidis: aut quo consilio & fortitudine rebellare disponis? super quem habes fiduciam, quia recessisti à me? Ecce confidis super baculum harundineum confractũ istum, semper Ægyptum cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum eius

D

CAP. XXXVI.

T factum est in quartodecimo anno, &c.] Historia manifesta est, & interpretatione non indiget: pleniusque in
4 Reg 18. 2.Par 32 Regum & Dierum voluminibus hæc eadem scripta referũtur, quod anno tertio Osee filij
4.Reg.18.a Hela regis Israel, regnauerit Ezechias filius Achas regis Iudæ. Vigintiquinque, inquit, annorum erat cum regnare cœpisset: & viginti nouem annis regnauit in Hierusalem: *& fecit quod erat bonum coram Domino, iuxta omnia quæ fecerat*
Ibid. *Dauid pater eius.* Et post paululum: *In Domino Deo Israel sperauit: & post eum non fuit similis illi, de cunctis regibus Iuda, sed neque in his qui ante eum fuerunt: adhæsit Domino, & non recessit à vestigiis eius: fecitque mandata eius, quæ præceperat Dominus Moysi: vnde & erat Dominus cum eo, & in cunctis ad quæ procedebat sapienter se agebat. Rebellauit autem contra regem Assyriorum, & non seruiuit ei*: in cuius sexto anno imperii, Salmanasar rex Assyriorum cepit Samariam, & decem tribus quæ appellabantur Israel: & transtulit eas in Assyrios: collocauitque in Hala, & Habor fluuius Gozan in ciuitatibus Medorum. Post annos septem, id est, quartodecimo anno Ezechiæ, rex Assyriorum Sennacherib ingressus Iu-
4.Reg 17.a & 18 b 2. Reg.18.c dæam, obsedit ciuitates eius munitas, volens eas capere. *Cumque obsideret Lachis, misit ad eum Ezechias nuncios, dicens: Peccaui recede à me, & omne quod imposueris mihi, feram.* Cumque trecenta talenta argenti, & triginta auri ad regis imperiũ persoluisset: fractis ianuis templi domini, & laminis eius detractis, quas ipse affixerat, misit rex Assyriorum Thartan, & Rabsacen de Lachis ad regem Ezechiam cum manu valida Hierusalem: qui cum ascendissent, venerunt in Hierusalẽ, & steterunt contra aquæductum piscinæ superioris, quæ est in via agri fullonis: vocaueruntque ad se regem. Egressus est autem ad eos Eliakim filius Helkiæ præpositus domus, & Sobna scriba & Ioahe filius Asaph à commentariis, dixitque ad eos Rabsaces: Loquimini Ezechiæ. Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum, & cætera quæ in historia continentur. In quo, arrogantia consideranda Rabsacis, quod velut quædã contraria fortitudo, imitatur consuetudinẽ prophetarũ, vt quod illi solẽt in prologis ponere. Hæc dicit dominus, quo auctoritatẽ, & magnitudinẽ loqoẽtis ostendãt, iste nũc dixerit: *Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorũ.* Egressus est autẽ ad eũ Eliakim filius Helkiæ, qui erat præpositus domus: & Sobna scriba, & Ioahe filius Asaph à cõmentariis. Iste est Eliakim filius Helkiæ, de quo in visione vallis Siõ supra legimus: *Vocabo seruũ meũ Eliakim filiũ Helkiæ, & induã illũ tunica tua, &* Sup.22.f
cingulo tuo cõfortabo eũ, & potestatẽ tuã dabo in manu eius: & erit quasi pater habitantium in Hierusalem, & domui Iuda, &c. Hæc autẽ dicuntur ad Sobnã, qui ante eum præpositus templi

E Ibid. a templi de quo in eadem scriptum est visione: *Vade & ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum templi:* quem tradunt Hebræi Rabsacis comminatione perterritum tradidisse manus Assyriis, & inferiorem partem Hierusalem aduersarius prodidisse, exceptaque arce Sion & templo, nihil aliud remansisse, quod non tenuerit Assyrius. Vnde errant qui Sobnam, qui nunc cum Eliakim & Ioahe ad Rabsacen egreditur, eundem putant quem & supra. Ibi enim Sobna præpositus templi ponitur, qui ab Assyriis dicitur esse capiendus: Hic autem Sobna scriba, hoc est, γραμματεὺς, qui Hebraice appellatur a סופר, & est superiori ὁμώνυμος. Rabsacen autem qui Hebræa lingua locutus sit, filium Esaiæ prophetæ Iudæi autumant: qui & ipse proditor fuerit, relictumque filium Esaiæ alterum, appellari Iasub, qui in lingua nostra relictum sonet. Porro alij arbitrantur eū fuisse Samariten: & idcirco Hebraicum scisse sermonem, & tam audacter & impie dominum blasphemare. Consideremus ergo verba Rabsacis, ac primū quod dicit: Confidis super baculum harūdineum confractum istum super Ægyptum, falsum est: nulla enim narrat historia quod Ezechias ad Ægyptios miserit, & Pharaonis auxilium postularit. Quodque infert. Si responderis mihi, in domino Deo nostro confidimus: verum est. Sed rursum iungit mendacium veritati, quod abstulerit Ezechias ex-

F 4. Reg. 18. a celsa illius & altaria. Hoc enim non contra Deum, sed pro Deo fecerat, vt idololatria & veteri errore destructo, iuberet Deū adorari in Hierusalem, vbi erat templum eius: quamquam legamus pessima consuetudine, in montibus, collibusque extructo iam altari, populū Deo victimas immolasse. Quodque paucitatem obsessorū volens ostendere, equorū duo millia pollicetur, quorum Ezechias ascensores præbere nō possit: non de imbecillitate venit populi Iudæorū, qui equitādi carebat scientia: sed de obseruatione mandatorū Dei, qui per Moysen super rege præ-

Deut. 17. d ceperat Israel: *Ne multiplicabit sibi equos, & vxores plurimas non habebit.* Sin autem me, inquit, seruum Sennacherib, qui sum minimus famulorum eius, non vales sustinere, quomodo tantā regis potentiam sustinebis? Ad id autem quod dixerat: Si responderis mihi, in domino Deo confidimus: callide prudenterque respondit se non sua voluntate, sed domini venisse præceptis: *Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, & disperde eam.* Et est argumentum, certe imo domini voluntate huc venire non poteram. Cum autem venerim, & multas ceperim ciuitates, & pars Hierusalem maneat intacta manifestū est me eius voluntate venisse. Legi in cuiusdā commentario eundē esse Sennacherib, qui & Samariā

4. Reg. 15. ceperit: quod omnino falsum est. Sacra enim narrat historia

Ibid. 1. primum Phul regē Assyriorum, sub Manahen rege Israel va-

Ibid. 17. a stasse decem trib. Secundū Theglathphalasar sub Phacee fi-

Esa. 20. a lio Romeliæ rege Israel, venisse Samariam. Tertium Salma-

4. Reg. 17. d nasar sub Osee rege Israel totam cepisse Samariam. Quartum fuisse Sargon qui expugnauit Azotum. Quintum Asaraddon qui transtulit Israel, Samaritanos in terram Iudæam custodes miserit. Sextum Sennacherib, qui sub Ezechia rege Iudæ, capta Lachis, & cæteris Iudææ vrbibus obsederit Hierusalem. Alij autem vnum atque eundem, multis putant nominibus appellari. G Ibid. 36. d

eius, & perforabit eā: sic est Pharao rex Ægypti omnibus qui cōfidunt in eo. Quod si respōderis mihi, in domino Deo nostro confidimus, nonne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria, & dixit Iudæ & Hierusalem: Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te domino meo regi Assyriorū & dabo tibi duo millia equorū, nec poteris ex te præbere ascēsores eorū. Et quomodo sustinebis faciē iudicis vnius loci ex seruis domini mei minoribus. Quod si confidis in Ægypto, in quadrigis, & in equitibus & nūc numquid sine domino ascendi ad terram istam vt disperderem? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, & disperde eam. [a] Et dixit Eliakim & Sobna, & Ioahe ad Rabsacen. Loquere ad seruos tuos, Syra lingua, intelligimus enim, ne loquaris ad nos Iudaice in aurib. populi qui est super murū. Et dixit ad eos Rabsaces: Nunquid ad dominū tuum, & ad te misit me domin' meus, vt loquerer omnia verba ista & nō potius ad viros qui sedent in muro, vt cōedant stercora sua, & bibant vrinam pedū suorum vobiscum? Et stetit Rabsaces, & clamauit voce magna Iudaice, & dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc dicit rex. Nō seducat vos Ezechias, quia nō poterit vos eruere, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias super domino dicens; Eruens liberabit nos dominus, non dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Nolite audire Ezechiam: Hæc dicit enim rex Assyriorum. [b] Facite mecum benedictionē, & egredimini ad me, & comedite vnusquisque vineā suam: & vnusquisque ficum suā, & bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ, donec veniam & tollam vos ad terram quæ est similis terræ vestræ, terram frumenti & vini, terram panum & vinearum. Nec conturbet vos Ezechias dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dij gentium vnusquisq; terram suā de manu regis Assyriorū? [c] Vbi est Deus

He

a ¶ *Et dixit Eliakim & Sobna, &c.*] Accusatio Rabsacis Ezechiæ testimonium est, quod captis cunctis Iudeæ vrbibus confisus in Domino sit, dixeritque ad populum: *Nolite timere, nec paueatis regem Assyriorū, & vniuersam multitudinem quæ est cum eo: Multo enim plures nobiscum sunt, quam cum illo: Cum illo est brachium carneum, nobiscū est Dominus Deus noster, qui auxiliator est noster, pugnatque pro nobis. Et confortatus est,* inquit, *populus huiuscemodi verbis Ezechiæ regis Iuda.* Vnde Rabsaces destruere vult, quod ille construxerat, & loquitur ad populum: Non seducat vos Ezechias, & non vobis tribuat fiduciam super Domino Deo. Quod autem Eliakim & Sobna, & Ioache humiliter deprecantur: Loquere ad seruos tuos Syra lingua intelligimus enim, & non loquaris ad nos Iudaice in auribus populi qui est super murum: hunc sensum habet: Quid necesse est populum falsis terroribus commoueri, & vanam iactare virtutem: loquere linguam quam populus non intelligit. Si quidem nos habemus linguæ tuæ scientiam, nouimusque sermonem Syrum, qui vtrisque communis est. Ad quod Rabsaces arroganter. *Num*, ait, *ad Dominum tuum, & ad te misit me dominus meus? & non potius ad viros qui sedēt in muro?* Rursumque augens comminatione terrorem, vt comedant, inquit, stercora sua: & bibant vrinam pedum suorum vobiscum? per quæ ostendit famē eos & penuria, sitique esse capiendos: Simulque illecebram iungit formidini: vt quos terrore non vicerat, repromissionibus & persuasione decipiat, dicens ex sermone regis Assyriorum. H

b ¶ *Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, &c.*] 4. Reg. 18. f
Pro quo in regum volumine legitur. *Facite mecum quod vobis est vtile, & egredimini ad me.* Ergo sensus idem est. *Facite,* inquit, *quod vobis prosit:* & in benedictionem vestram proficiat. Siue hoc dicit: Benedicite regi Assyrio, & laudate eum, & dominū confitemini, vt præmia consequamini: & donec reuertar de Ægypto, siue capta Lobna redeam, habitate in vrbe vestra, & rebus vestris fruimini: Postea autem veniā, & transferam vos in terram, quæ similis est terræ vestræ frumenti, vini, & olearum. Nec dicit nomen regionis: quia æqualem terræ repromissionis inuenire non poterat: sed similitudinem pollicetur. Hoc enim vnusquisque desiderat, in quo natus est. Quidam putant terram eis Mediæ repromitti, quæ habebat terræ Iudææ similitudinem, tam in situ, quam in frugibus. Quodque infert:

c ¶ *Vbi est Deus Hemath, & Arphad? Vbi est Deus Sepharuaim? Numquid liberauerunt Samariam de manu mea?*] Hoc ostendit, quod omnibus his dijs Samaria seruierit, & idcirco capta sit: Sin autem, ait tantis dijs præsidentibus deo

A cem tribus facile superauimus, quanto magis vos, imo solam Hierusalem, vno Deo præsule vincemus facilius? tacuitque omnis populus, & non respondit ei quicquam: Siquidem præceptum regis acceperant, vt non responderent ei. Vere iustus Ezechias, agens cuncta fideliter vniuersaque cōsilio. Ideo autem iusserat blasphemanti Assyrio non responderi, ne eū ad maiores blasphemias prouocaret. Vnde scriptū
Eccl. 8. c est: *Ne succēdas carbones peccatoris.*
Psal. 38. a Et in psalmo legimus: *Cū*
Ibid. 140. a *consisteret aduersū me peccator, obmutui, & humiliatus sum: & tacui de bonis.* Et iterum: *Pone Domine custodiam ori meo: & ostiū munitum labiis meis: ne declines cor meū in verba malitiæ.*

Hemath, & Arphad? Vbi est Deus Sepharuaim Nunquid liberauerunt Samariā de manu mea? Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, vt eruat dominus Hierusalem de manu mea? Et siluerunt, & non responderunt ei verbum: Mandauerat enim eis rex dicēs: Ne respōdeatis ei. Et ingressus est Eliakim filius Helkiæ, qui erat super domum: & Sobna scriba, & Ioahe filius Asaph à commentariis ad Ezechiam scissis vestibus, & nunciauerunt ei verba Rabsacis.

Capvt XXXVII.

Et factum est cū audisset rex Ezechias, scidit vestimēta sua, & obuolutus est sacco: & intrauit in domum domini. Et misit Eliakim, qui erat super domum, & Sobnam scribam, & seniores de sacerdotibus opertos saccis ad Esaiam filium Amos prophetæ, & dixerunt ad eū: Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis & correptionis, & blasphemiæ, dies hæc: quia venerunt filij vsque ad partum: & virtus non est pariendi. Si quomodo audiat dominus Deus tuus verba Rabsacis, quem misit rex Assyriorū dominus suus ad blasphemandum Deū viuentem, & exprobrandū sermonibus, quos audiuit dominus Deus tuus. Leua ergo orationem pro reliquis, quæ repertæ sunt. Et venerunt serui regis Ezechiæ ad Esaiam, & dixit ad eos Esaias. Hęc dicetis domino vestro: Hæc dicit dominus Ne timeas à facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemauerunt pueri regis Assyriorum me: Ecce ego dabo ei spiritum, & audiet nuncium, & reuertetur ad terram suam, & corruere eum faciam gladio in terra sua. [b] Reuersus autē Rabsaces, inuenit regem Assyriorum præliantem aduersum Sobnam. Audierat enim quia profectus esset de Lachis, & audiuit de Taracha rege Æthiopiæ dicentes: Egressus est, vt pugnet contra te. Quod cum audisset, misit nūcios ad Ezechiā dicens: Hæc dicetis Ezechiæ regi Iudæ loquētes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu cōfidis, dicens: Non dabitur Hierusalem in manum regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris quas

Capvt XXXVII.

Et factum est cū audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, &c.] Perspicua relinquentes, ea tantum, in quibus latens sensus est, differamus. Scindūt vestes: quia Rabsacen audiunt blasphemantem. Scindit & ipse rex vestimenta sua: quia peccatorū socium & populi esse credebat, quod Rabsaces vsque ad portam Hierusalē venerit, & contra dominū talia
Matt. 26. f sit locutus. Vnde & Pontifex quia Saluatorē blasphemasse credebat, scidit vestimenta sua: Et Paulus ac Barnabas deferētibus sibi Dei cultū Lycaonib[us], sciderunt vestimenta sua. Pro
B
Act. 14. c regio ergo cultu obuolutus est sacco: & de palatio ad templū gradiens, Eliakim pontificem & Sobnam Scribam, & seniores de sacerdotibus misit ad Esaiam filium Amos prophetæ. In quo regis consideranda humilitas atq; prudentia: Ipse pergit ad templū: principes populi & seniores sacerdotum, non stolis sacerdotalibus sed ciliciis opertos mittit ad Esaiam filiū Amos prophetæ: Pro quo in
4. Reg. 19. a Regum volumine legitur: *Ipse coopertus est sacco: & ingressus domum domini*, Eliakim præpositum domus, & Sobnam scribā, & seniores de sacerdotibus misit coopertos saccis ad Esaiam prophetam filium Amos. Hic quia ipse de se Esaias scribebat historiam, non se appellauit prophetam, sed filium prophetæ: Ibi vero quia
Matth. 9. a alter erit scriptor historiæ, ipsum scribit prophetam. Quod quidem & de Matthæo euangelista legimus, quod ipse Matthæus se dixerit publicanum: alij vero euangelistæ nomen
Matt. 10. a publicani tacuerint, & apostolicam tantum posuerint digni-
Mar. 3. b tatem, & quod in coniunctionibus Apostolorum, apud se
Luc. 6. c secundus apud illos primus sit. *Dixeruntque*, inquit, *ad eum: Hæc dicit Ezechias*, non rex, non tumens nomine imperij. *Dies tribulationis, & correptionis, & blasphemiæ, dies hæc*: tribulationis nostræ, correptionis Dei, blasphemiæ hostium.
Sap. 26. c Ponitque similitudinem parturientis mulieris, & dolentis quod ad partum vsque peruenerit, & generare non possit, nec dicere: *A timore tuo Domine concepimus, & doluimus, & peperimus spiritum salutis*: Sequitur: *Si quomodo audiat dominus Deus tuus verba Rabsacis.* Nō enim audemus dominum omnium, nostrum dominum dicere: quo irascente tanta perpetimur: sed tuum dicimus Dominum. Et hanc habemus vltionis fiduciam: quoniam viuens Deus blasphema- C
tur à cultore idolorum mortuorum. Et exprobrauerunt sermonibus, quos audiuit dominus Deus tuus. Leua ergo orationē nostram iacentem: non pro cūcto populo qui iā periit, sed pro reliquis quæ obsidentur. Cūque venissēt serui regis Ezechiæ ad Esaiā, rursum nomē prophetæ tacuit, vt cœptā seruaret humilitatē. Præueniteque eos Esaias, eodē enim spiritu quo futura noscebat, etiā absentem regē audierat, & dicit quid respondere deberent Domino suo, humiliati in ista fiducia cōsciētiæ. *Dicite*, inquit, *Domino vestro*, qui vester est Dominus: meus enim hæc dicit dominus: Nolite timere verba, quibus non tu, sed ego sum blasphematus. Nec dico vniuersa, quæ regi Assyriorū sim facturus, ne meam videar iactare potentiam, sed quod dandus sit ei spiritus non Dei, sed aduersarius: Auditoque nuncio, reuertatur ad terram suā, & corruat in ea gladio, vt duo pariter Ezechias quæ optabat, audiret: se obsidione & pericu- D
lo liberādum & inimicum iratumque regem in sua terra esse moriturū. Si quis quærat cur in libro prophetiæ historia, quæ
in Regum, & dierum volumi- 4. Reg. 18. & 19. 2. Par. 32.
nibus scripta est, mista videatur: Consideret quod historiæ prophetia sit copulata, tam de liberatione vrbis, quam de Assyrij interitu, & de reuersione solis horarum decem, & quindecim annorū spaciis protelatis quod & prophetię est, & historię.

b ¶ *Reuersus autem Rabsaces, &c.*] Eisdem verbis eademque sententia scriptum est in
Regum & Dierum volumine, 4. Reg. 18. & 9. 2. Par. 32.
quod Rabsaces iuxta Domini voluntatem, obsidionem deseruerit Hierusalem, & perrexerit ad Dominum suum, quem vel deserta, vel capta Lachis, ad oppugnandam Lobnam ire cognouerat. Ipse quoque Sennacherib audiens Taracham regem Æthiopum inferre sibi bellum, occurrit venienti, & nihilominus mittit nuncios ad Ezechiam, & epistolas, vt quos needum viribus ceperat, sermone terreret. Et quomodo populo dixerat: *Non te decipiat Ezechias*, eadē blasphemia loquitur ad regem. *Nō te decipiat Deus tuus.* Ponitque exempla maiorum, quod quomodo cæteras terras nō potuerint liberare dij sui de manibus eorum, sic nec Hierusalem liberetur. In enumeratione autem gentiū
cæterarum ponit [a] הנע ועוה: quas LXX. miscuerunt dicentes a Hena veaua
ana ueaua, coniunctionemque & id est, [b] ו, inter duas gētes b vau
ana & aua, lingua posuere Hebræa, vt ignorantibus vna gēs videatur, aut ciuitas: Manifesta transcurrimus: vt in dubiis immoremur. Pugnasse autem Sennacherib regem Assyriorum contra Ægyptios, & obsedisse Pelusium, iamque extructis aggeribus, vrbi capiendæ venisse Taracham regem Æthio-

quas subuerterunt, & tu poteris liberari? Numquid eruerunt eos dij gentium, quos subuerterunt patres mei, Gozan: & Haran, & Reseph, & filios Eden, qui erant in Thalassar? Vbi est rex Hemath, & rex Arphad, & rex vrbis Sepharuaim Ana, & Aua? [a] Et tulit Ezechias libros de manu nunciorum, & legit eos, & ascendit in domum domini: & expandit eos coram domino, & orauit ad dominum dicens: Domine exercituum Deus Israël, qui sedes super Cherubim: tu es Deus solus omnium regnorum terræ. tu enim fecisti cœlum & terram. Inclina domine aurem tuam & audi. aperi domine oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Sēnacherib, quæ misit ad blasphemandū Deum viuentē. Vere enim domine desertas fecerunt reges Assyriorum terras, & regiones earū, & dederunt deos earum igni: non enim erant dij, sed opera manuū hominū lignū & lapides, & comminuerunt eos. Et nunc domine Deus noster, salua nos de manu eius: & cognoscāt omnia regna terræ, quia tu es dominus solus. [b] Misit autem Esaias filius Amos ad Ezechiam dicens: Hæc dicit dominus Deus Israel: pro quib. rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum: hoc est verbū quod locutus est dominus super eum: Despexit te, & subsānauit te virgo filia Sion post te caput mouit, filia Hierusalem. Cui exprobrasti, & quē blasphemasti, & super quem exaltasti vocem tuam, & leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctū Israel. In manu seruorum tuorū exprobrasti domino & dixisti: In multitudine quadrigarum mearū ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani: & succidam excelsa cedrorum eius, & electas abietes illius, & introibo altitudinem summitatis eius, saltum Carmeli eius. Ego fodi & bibi aquam, & exiccaui vestigio pedis mei omnes riuos aggerum. [c] Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei? ex dieb. antiquis ego plasmaui illud, & nunc adduxi eos, & factum est in eradicationem collium compugnantium, & ciuitatum munitarum. Habitatores earū breuiata manu contremuerunt, & confusi sunt, facti sunt sicut fenum agri, & gramen pascuæ, & herba tectorū quæ exaruit antequā maturesceret. Habitationem tuam, & egressum tuum, & introitum tuū cognoui, & insaniam tuam contra me. Cum fureres aduersum me superbia tua ascendit in aures meas, ponam ergo circulū in naribus tuis, et frenum in labiis tuis, & reducam te in viam, per quā venisti. [d] Tibi autē hoc erit signum: Comede hoc anno quæ sponte nascuntur, & in anno secundo

Æthiopum in auxilium, & vna nocte iuxta Hierusalem centum octogintaquinque millia exercitus Assyrij pestilentia corruisse, narrat Herodotus, & plenissime Berosus, Chaldaicæ scriptor historiæ, quorum fides de propriis libris petenda est.

a ¶ *Et tulit Ezechias libros de, &c.*] Contra Sennacherib regis blasphemias, solita Ezechias arma corripuit. Rursumq; pergit ad templum, & epistolas eius expandit coram domino. Prius tacuerat: nō enim audebat domini timore perterritus in templo ora reserare, nec libertas ad Deum preces fundere. Nunc autem quia iam audierat Esaiam dicentem: *Ne timeas à facie verborū quæ audisti quibus blasphemauerūt pueri regis Assyriorum me*, & cætera: audacter dominum deprecatur, & solum Deum asserit esse viuentē, per quæ, idola intelligimus imagines mortuorum. Quodq; infert: *Vere enim domine desertas fecerūt reges Assyriorū terras & regiones earum, & dederunt Deos earum igni: nō enim erant dii, sed opera manuū hominū lignum, & lapides & comminuerunt eos.* Multis probatur historiis, quæ scribūt reges Persarū venisse in Græciā, & subuertisse atque spoliasse templa Græcorū: vltionemq; postulat, vt per occasionem sui omnia regna cognoscāt, quod solus sit Deus qui possit suos de discrimine liberare.

b ¶ *Misit autē Esaias filius Amos, &c.*] Quia tam audacter Ezechias dominū deprecatus est, nec misit ad Esaiā, vt prius miserat, nō ipse propheta pergit ad eum, sed mittit nuncios, qui ei dicerēt verbis Dei. Super Sennacherib, contra quē rogas, domini ista sententia est: Virgo Sion, & filia Hierusalē, quæ ideo virgo appellatur, & filia, quia cunctis gentibus simulachra adorantib. hominū mortuorū, hæc sola conseruet castitatē religionis Dei, & vnius diuinitatis cultū: subsannauit te, atque despexit: & quæ ne ad maiorē te blasphemiam concitaret, præsenti non responderat, post abeuntē mouit caput suum, certa de vltione, secura de pœna. Et hæc locuta est: Non contra me, sed contra dominum superbisti, nec ipse per te, sed per seruos tuos, vt maior esse arrogantia blasphemantis. Dixisti enim quod in quadrigarum tuarum multitudine ascenderes altitudinem montium & iuga Libani, & excelsas succideres cedros, atque abietes illius. Quod vel de cunctis gentibus [illegible] principibusque earum debemus accipere, vel de Hierusalem, quæ interpretatur Libanus: vt cedros eius atq; abietes ad potentes quosque & optimates, altitudinem vero summitatis illius, saltumque Carmeli, referamus ad tēplum. Ipse enim supra dixerat: *Nunquid non audisti quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subuerte-*

runt? ergo nec tu poteris liberari. Quodque infert: Ego fodi & bibi aquam, & exiccaui vestigio pedis mei omnes riuos aggerum. Iuxta historiā hoc intelligi potest, quòd præ multitudine exercitus, omnia fluenta exiccauerit, vt puteos sibi fodere sit compulsus. Iuxta translationē, quod omnes populos qui interdū sub aquarū nomine describūtur, suo vastauerit exercitu. Pro quo soli LXX. transtulerunt, *καὶ ἔθηκα γέφυραν, καὶ ἠρήμωσα ὕδατα, καὶ πᾶσαν συναγωγὴν ὕδατος* id est & posui pōtē, & in desertas feci aquas, & omnē congregationē aquarū: quod scilicet nulla sibi gēs inuia fuerit, sed super oēs populorū aquas suo calcauerit pede. Apoc. 17.d

c ¶ *Nūquid non audisti quæ olim fecerim, &c.*] Hæc ex persona Dei cōtra verba Assyrij sentiēda sunt, quod ad blasphemiam eius sic responderit dominus: Nō ignoras quod hæc quæ fecisti, mea feceris voluntate, & ego hæc futura prædixerim, ac per te facienda mandauerim? Itaque quod olim decreui, hoc expletū est tēpore, vt colles, id est, principes, qui inter se ante pugnabant: & ciuitates munitissimæ, me contrahente manū meā nec solitum præbente auxilium, eradicarentur, & contremiscerent, ac perirent: & cōpararentur, non oliuæ & vineæ fructuosisq; arboribus, sed feno & gramini, herbisq; domatū, quæ frugibus impedimēto sunt, & ante marcescunt, quā ad maturitatē perueniāt. Itaq; & sessionē, & egressum, & introitum tuum ante cognoui, & insaniā quā contra me debacchaturus eras prophetis vaticinantibus sum locutus, per quos olim dicturum esse te noueram: *In cœlū ascendam, super sidera cœli ponam thronū meū: eroque similis altissimo.* Itaque Isa. 14. d furor tuus, & superbia tua peruenit in aures meas, & nequaquā vltra te perferam, vt intelligas quod potuisti, nō tuis potuisse te viribus, sed meo arbitrio. Merebantur enim impiæ gentes & infructuosæ arbores, vt per te quasi securim & serrā meam succiderentur & caderent. Itaque *ponam circulum, siue chamum in naribus tuis*, vt blasphemantia ora constringam: & nequaquam vltra talia loqui audeas frenumque iniiciam labiis tuis quod tuam ferociam domet, & te reducat in Assyrios. Qua translatione & in psalmis contra impios scriptura abutitur: *In chamo & freno maxillas eorum constringe: qui non appropinquant tibi.* Psal. 2.e

d ¶ *Tibi autem hoc erit signum: Comede hoc anno, &c.*] Omnis hæc prophetia per nuncios ad Ezechiam loquitur, quid Sennacherib dixerit: quid ei Dominus responderit: Nunc ad ipsum sermonem facit: ne forsitan dubitet ventura quæ dicta sunt. Et ideirco vel maxime prophetæ apud populum sermonum suorum habebant fidem: quia non solum de his quæ multa post sæcula futura erant, sed etiam

A quæ incontinenti, & post non grande temporis spacium essent implenda, memorabant: & quod intra biennium, & rex Assyrius interiret, & vrbi Hierusalem securitas redderetur. *Hoc erit*, inquit, *signum* eorum quæ futura prænuncio, quod hoc anno ea comedas, quæ sponte nascũtur. Siue iuxta Lxx. quæ prius seueras. Anno autẽ secundo iuxta Symmachũ pomis vescere: Siue iuxta cosdẽ, quæ de præteritis segetibus & cadente in terram semine, pullulauerint. In anno autem tertio fugato iam Assyrio & obsidione laxata, seminate & metite, & plantate vineas & fructus earum comedite. Si quidẽ paruæ vrbis huius reliquiæ, quæ nunc hostili vallantur exercitu, & euasuras se esse non credunt, tantam recipient rerum omnium abundantiam ac felicitatem, vt instar arboris altæ radice fundatæ, pomis densissimis impleantur. De Hierusalem. n. & de monte Sion egredientur reliquiæ, & implebunt terram Iudæam, non suo merito, sed Dei misericordia, imo zelo quod aduersus impios zelatus est populum suũ.

a ¶ *Propterea hæc dicit Domin⁹ de reg. Assy. Non introibit ciuit. hanc, & non iac.* &c.] Reuertitur ad propositum & post futurorum spem præsentem excutit metum. Non enim erat tanta lætitia super his quæ longe post tempore ventura promiserat, quanta cura de imminentibus. B Quod autem dicit Assyrium recessurum, nec leuaturum contra Hierusalem clypeum, nec iacula missurum neque vrbẽ munitionibus, & aggere esse vallandam, aduersariumque per viam, qua venerat reuersurum, & liberandam ciuitatem obsidione præsenti, & ad extremum infert, propter me, & propter Dauid seruum meum: illud significat, quod non merito suo, sed Dei clementia conseruentur, imo patris eorum Dauid memoria. In quo admonentur, & suæ negligentiæ, & illius fidei, atque iustitiæ, quod intantum iustitiam diligat Deus, vt etiam posteros sanctorum hominũ, non suo merito, sed maiorem virtute tueatur.

b ¶ *Egressus est autẽ Angelus Dei & percussit in castris Assyriorum centum octogintaquinque millia*, &c.]Centum octogintaquinque millia fortissimorum virorum ab vno Angelo vna nocte cæduntur, & absque vulneribus occisorum mors sæua discurrit: excludens à corporibus animas Dei voluntate. Super quo in Paralipomenon legitur: *Et misit dominus angelum, qui percussit omnem virum robustum, & principem exercitus regis Assyriorum, reuersusque est cum ignominia in terram suam.* Qui idcirco seruatus est, vt sciret potentiam Dei, & blasphemantia ora comprimeret: fieretque testis illius maiestatis, quem paulò antè contempserat. Quod autem intulit: *Et resurrexerunt mane*, vel Israelitas, vel reliquos exercitus eius accipiamus: licet in Regum scriptum sit volumine, quod cum ipse rex diluculo surrexisset, vidit omnia corpora mortuorum. Pharao quoque in decem Ægypti seruatur plagis, vt nouissimus pereat, quod & iste passus est. Cum enim reuersus esset in Niniuem vrbem primam regni sui, & adoraret in templo Nesrach Deum suum quasi victoriam de hostibus reportaret, & delubrum idoli sui triumphans, & gratulabundus incederet: contemptor veri Dei in phano falsi numinis trucidatur, nec angeli perit gladio, quod erat cõmune cum pluribus, sed parricidio filio-

Par. 32. e
4. Reg. 19. g

secundo pomis vescere, in anno autẽ tertio seminate & metite, & plantate vineas, & comedite fructum earum. Et mittet id quod saluatũ fuerit de domo Iuda, & quod reliquũ est, radicem deorsum: & faciet fructum sursum, quia de Hierusalẽ exibunt reliquiæ, & saluatio de monte Sion: Zelus domini exercituum faciet istud. a Propterea hæc dicit dominus de rege Assyriorum: Nõ introibit ciuitatem hanc, & non iaciet ibi sagittam, nec occupabit eam clypeus: & non mittet in circuitu eius aggerem. In via qua venit, per eam reuertetur, & vrbem hanc non ingredietur, dicit dominus, protegamque ciuitatem istam, vt saluem eam propter me, & propter Dauid seruum meum. b Egressus est aũt angelus domini, & percussis in castris Assyriorum centum octoginta quinq; millia, & surrexerũt mane, & ecce omnes cadauera mortuorum. Et egressus est, & abiit, & reuersus est Sẽnacherib rex Assyriorum, & habitauit in Niniue. Et factum est cum adoraret in templo Nesrach Deũ suum, Adramelech & Sarasar filii eius percusserunt eum gladio, fugeruntque in terram Ararat, & regnauit Asaradcon filius eius pro eo.

Capvt XXXVIII.

IN diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & intrauit ad eum Esaias filius Amos Prophetæ & dixit ei: Hæc dicit dominus: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & nõ viues. Et conuertit Ezechias faciẽ suam ad parietem, & orauit ad dominũ, & dixit: Obsecro domine, memẽto quæso, quomodo ambulauerim coram

C rum. Qui cum fugissent in terram Ararat: quod intelligitur Armenia, successit in patris locum Asaraddon: quem scriptura restatur, misisse habitatores Samariam, ne terra maneret inculta. Ararat autem regio in Armenia campestris est, per quam Araxes fluit incredibilis vbertatis, ad radices Tauri montis, qui vsque illuc extenditur. Ergo & arca, in qua liberatus est Noe cum liberis suis, cessante diluuio, non ad montes generaliter Armeniæ delata est, quæ appellatur Ararat, sed ad montes Tauri altissimos, qui Ararat imminent campis.

4. Reg. 17. d
Gen. 8. A

Cap. XXXVIII.

IN dieb⁹ illis ægrot. Ezechias vsq; ad mor. &c.] *Quẽ diligit Dominus, corripit & castigat omnem filium quem recepit.* Ne eleuaretur cor Ezechiæ post incredibiles triumphos, & de media captiuitate victoriam: infirmitate corporis sui visitatur, & audit se esse moriturum vt conuersus ad Dominum flectat sententiam eius. Quodquidem & in Iona propheta legimus: & in comminationibus contra Dauid, quæ dicuntur futura, nec facta sunt, non Deo mutante sententiam, sed prouocante humanum genus ad notitiam sui. Dominus enim pœnitens est super malitiis. Conuertitque Ezechias faciem suam ad parietem, quia ad templum ire non poterat. Ad parietem autem templi, iuxta quod Salomon palatium extruxerat. Vel absolute ad parietem, ne lachrymas suas assidentibus ostentare videretur. D Aut certe iuxta Hieremiã, ad cor suum, qui a קיר id est, parietem, cor appellat, vt non tota mente dominum deprecaretur. Et ait: *Obsecro Domine, memento quæso, quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis, fecerim.* Audiensque se esse moriturum, non precatur vitam & annos plurimos, sed in Dei iudicio quid velit præstare dimittit. Nouerat enim idcirco Deo placuisse Salomonem, quod annos vitæ non petierit ampliores, sed iturus ad dominum, narrat opera sua, quomodo ambulauerit coram eo in veritate, & in corde perfecto. Felix conscientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur: *Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deũ videbunt.* Et quomodo alibi scribitur: *Quis gloriabitur purum habere se cor?* Quod ita soluitur: Perfectionem cordis in eo nunc dici, quod idola destruxerit, templi Baal vasa peruerterit, serpentem æneum comminuerit, & cætera fecerit quæ scriptura commemorat. Fleuit autem fletu magno propter promissionem domini ad Dauid, quam videbat in sua morte perituram. Eo enim tempore Ezechias, filios non habebat: nam post mortem eius Manasses cum duodecim esset annorum regnare cœpit in Iudæa. Ex quo perspicuum est, post tertium annum concessæ vitę Manassem esse generatum. Ergo iste omnis est fletus, quod desperabat Christũ de suo semine nasciturum. Alij asserunt, quamuis sanctos viros morte terreri, propter incertum iudicij, & ignorationẽ sententiæ Dei, quam sedem habituri sint. Simulque fati quęstio soluitur, ac necessitatis vincula atque causarum, quod nequaquam dies mortis singulis præstituta sit: sed voluntate Dei, & ignotis mortalibus causis, vel viuat aliquis vel moriatur: præsertim cum & statuto nunc mortis necessitas

Prou. 3. b
Ioan. 3. b
2. Reg. 12. e
a x. c
1. Reg. 3. b
Matt. 5.
Prou. 20. b
4. Reg. 18.
4. Reg. 21. a

A cessitas differatur, & post mortem resuscitatos plurimos legerimus.

Iosu.e
4. Reg. 20.a
a ¶ *Et factum est verbum domini ad Esaiam dicens,* &c.] Præpostero ordine, quasi in prophetia, hic refertur historia, quę in Regum volumine consequentius legitur: *Flente Ezechia fletu magno, priusquā egrederetur Esaias mediā partē atrii, factus est sermo domini ad eū dicēs: Reuertere & dic Ezechiæ duci populi mei: Audiui orationē tuā, & vidi lachrymas tuas: Ecce sanabo te. Dixitq; Ezechias ad Esaiā: Quod erit signum, quia dominus me sanabit?* Cui propheta respondit: *Hoc erit signum à domino, quod facturus sit dominus sermonē quē locutus est: Vis vt accedat vmbra tot lineis, an vt reuertatur totidē gradibus?* Cui dixit Ezech. *Facile est vmbram crescere decē lineis, nec hoc volo vt fiat, sed vt reuertatur retrorsum decē gradibus.* Cumque inuocante Esaia potentiā domini, signū esset effectum, præcepit Esaias afferri massam ficorum recentium: quam cum attulissent & posuissent super vulnus eius, curatus est. Reuertitur autem ad regem propheta domini iussione, vt ipse sanaret qui percusserat: & vocatur Ezechias dux populi eius, & filius Dauid, cuius opera sectabatur: fecerat enim rectum

B iuxta omnia quæ fecit Dauid pater eius: & auditur eius oratio, videturque lacrymæ, quoniam ambulauerat coram domino in veritate, & in corde perfecto, & fleuerat fletu magno, & quod placitum erat in oculis eius fecerat: Adiiciunturq; quindecim anni ad vitā, quos ille non postulauerat: & insuper viuente eo, regni securitas repromittitur. Sin autem vt quidam putant in corpore viuere, condemnatio est: &

Psal 114.b
Psal 141.b
iuxta illud quod dicitur: *Reuertere anima mea in requiem tuā.* Et in alio loco: *Educ de carcere animam meam*, optanda est mors, vt de carcere liberemur:

מכתם
quomodo nunc dominus donat pro beneficio, vt qui liberandus erat, adhuc quindecim annis viuat in carcere? Datur autem signum, vt sol decem gradibus reuertatur, quos nos iuxta Symmachum, in lineas, & horologium vertimus: qui gradus intellexit in lineis, vt manifestiorem sensum legentibus faceret. Siue ita extructi erant gradus arte mechanica, vt per singulos vmbra descendens, horarum spacia terminaret. Quod signum & præsentis temporis, & futuri typus erat: vt quomodo sol reuerteretur ad exordium sui, ita & Ezechiæ vita ad detextos annos rediret: nobisque in hebdomade & ogdoade viuentibus per resurrectionē Christi vitæ spacia protelentur. Solent sanctorum locorū in hac prouincia monstratores, intra conceptum templi ostendere gradus domos Ezechiæ, vel Achaz, quod sol per eos descenderit. Sed numquā ego credam, non dico Achaz qui rex impius fuit, sed

3. Reg. 9.c
cuiuslibet regis iusti domum fuisse in templo Dei: cum Salomon idcirco Deum inter cætera offendisse dicatur, quod in sublime ædificauerit mello: vnde atrium templi deambulans, in turre palatii despicere solitus sit.

b ¶ *Scriptura Ezechiæ regis Iudæ cum ægrotasset*, &c.] Miror quomodo soli L x x. pro scriptura, orationem posuerint: cum oratio b תפלה, dicatur, & non quæ in præsenti

b tephilla

coram te in veritate & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis, fecerim: fleuitq; Ezechias fletu magno. a Et factum est verbum domini ad Esaiam dicens: Vade & dic Ezechiæ: Hæc dicit dominus Deus Dauid patris tui: Audiui orationem tuam, vidi lacrymas tuas. Ecce ego adiiciam super dies tuos quindecim annus, & de manu regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit signum à domino: quia faciet dominus verbum hoc, quod locutus est: Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz in sole retrorsum decem lineis: & reuersus est sol decem lineis per gradus, quos descenderat.

HEB.

Scriptura b Ezechiæ regis Iudæ cum ægrotasset & conualuisset de infirmitate sua. c Ego dixi in dimidio dierū meorū, vadā ad portas inferi: Quæsiui residuū annorum meorum: dixi, non videbo dominum, dominum in terra viuentium: Non aspiciam hominem vltra & habitatorem quietis. Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me, quasi tabernaculum pastorū. Præcisa est velut à texente vita mea: dum adhuc ordirer succidit me, de mane vsque ad vesperam finies me: Sperabam vsque ad mane:

SEPT.

Oratio Ezechiæ regis Iudæ quando languit, & surrexit de infirmitate sua. Ego dixi in excelso dierum meorum, vadam ad portas inferi, relinquam annos residuos: dixi, nequaquam vltra videbo salutare Dei in terra viuentium: nec videbo hominē adhuc cum habitantibus defeci à cognatione mea: Exiuit, & recessit à me, sicut tabernaculum soluit qui fixerat. sicut tela spiritus meus recessit, cum à texente succiditur. In illa die traditus sum vsque mane, sicut

loco scribitur e מכתב, alioquin consequenter diceretur oratio, si de præsenti esset tempore, & non de præterito. Manifestum est enim: quod post redditam sanitatem, de infirmitate consurgens ista conscripserit: ex quo non oratio est, sed gratiarum actio pro beneficio quod acceperat. C e michtab

c ¶ *Ego dixi in dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi*, &c.] Narrat quid tempore premente angustiæ, imminentisque languoris, tacitus cogitarit: Dixi, inquit, in corde meo: in dimidio dierum meorum, siue vt Aquila & Symmachus, & Theodotio interpretati sunt, in infirmitate & silentio dierum meorum: pro quo Lxx. excelsum interpretati sunt ob litteræ similitudinem, d דמי pro e רמי legentes, id est ἀκμῇ, licet quidam f דמי, sanguinem verterint, vt sit sensus: In sanguine dierum meorum, quando meus cruor, meusque expectabatur interitus: Itaque desperatione dixi: *Vadam ad portas inferi*, vel communi lege naturæ, vel illas portas, de quibus quod liberatus sit, psalmista decantat: *Qui exaltas me de portis mortis, vt annunciem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.* Has portas inferni reor, quæ aduersum Petrum non præualent, quia dormiuit in plenitudine dierum suorum. Sancti implent dies suos: qualis fuit Abraham, qui mortuus est plenus dierum in senectute bona. Peccatores vero & impii in dimidio dierum suorum moriuntur, & de quibus psalmista loquitur: *Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos.* Non enim implent opera virtutum, nec student pœnitentia emendare delicta. Vnde in medio vitæ cursu: & in errorum tenebris ducentur ad Tartarum. *Quæsiui*, inquit, *residuum annorum meorum*, non me putans vltra esse victurum. *Dixi, non videbo dominum, dominum in terra viuentium.* Pro domino & domino, bis in Hebræo ponitur g יה יה, quod in extrema syllaba h יה יה sonat, pro quo L x x. transtulerunt: Nequaquam vltra videbo salutare Dei in terra viuentium. De qua & in alio loco scriptum est: *Placebo domino in regione viuentium.* Et rursum; *Placebo domino in lumine viuentium.* Regio ergo sanctorum ipsa est, quæ appellatur lux viuentium. *Non est* enim *Deus mortuorum, sed viuorum.* Hoc autem est omne quod metuit, ne salutare Dei ductus ad inferos, nequaquam mereatur aspicere. Sequitur: *Non aspiciam hominem vltra, & habitatorem quietis.* Quod nos olim propter verbi ambiguitatem sequenti versiculo iunxeramus: sermo enim Hebraicus, si legatur, aut scribatur i חדל requiem: si k חלד, occidentem sonat. Timet ergo ne cum sanctis, & hominibus Dei non habitet in quiete: ne non videat dominum in terra viuentium, ne generatio illius instar tabernaculi dissoluatur: ne in telæ similitudinem in ipso lucis exordio præcidatur: & nequaquam de semine eius Christus oriatur. Quod autem corpus nostrum appelletur tabernaculum, & Apostolus instruit dicens: *Nos qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus aggrauati. De mane*, ait, *vsque ad vesperum finies me, sperabam vsque mane.* Quod

ἐν τῷ ὕψει
d temi
e demi
f dem
Psal. 9.e
Matt 16.c
D
Gen. 25.a
Psa. 54.d
g Ia 'a
h halielou ia
Psal 114.b
Ibid. 55.c
Matt. 22.c
עם יושבי חדל
i hadel
k hadal
2. Cor. 5.b

A

Iob.4.d & Iob in angustia sua, atque in tormētis corporis sustinuisse se dicit, quando in die expectabat noctem, & lucem præstolabatur in tenebris, mutatione temporum putans mutari posse supplicia. Hoc verum esse nouit, qui magnis febribus æstuat, cuius ignis internus in similitudinem leonis omnia ossa consumit, nec se putat prę doloris magnitudine vltra esse victurum.

HEB.

mane: quasi leo sic contriuit omnia ossa mea: de mane vsque ad vesperum finies me. [a] Sicut pullus hirundinis sic clamabo, meditabor vt columba, attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum Domine vim patior: responde pro me: quid dicam, aut quid respondebit mihi cum ipse fecerit? [b] Reputabo omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. Domine si sic viuitur, & in talibus vita spiritus mei: corripies me, & viuificabis me: Ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autem eruisti animam meam, vt non periret, proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt qui descendunt in lacum veritatem tuam. Viuens, viuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie. Pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine saluum me fac: & psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo domini.

SEPT.

sicut leo, sic contriuit omnia ossa mea. A die vsque ad noctem traditus sum. Quasi hirundo sic clamabo: quasi columba sic meditabor. Defecerunt enim oculi mei aspiciendo in excelsum cæli ad dominum: qui eruit me, & abstulit dolorem animæ meæ, & ipse fecit. Domine de ipsa annunciatum est tibi, & suscitasti spiritum meum: & consolatus viuificasti. Ecce in pace amaritudo mea: liberasti enim animam meam, vt non periret, & proiecisti post me omnis peccata mea. Neque enim in inferno laudabunt te, neque mortui benedicent tibi. Neque sperabunt qui apud inferos sunt misericordiam tuam: viuentes benedicent tibi sicut & ego. Ab hodie enim filios faciam: qui annunciabunt iustitiam tuam domine salutis meæ, & non requiescam benedices tibi cum psalterio, omnibus diebus vitæ meæ in conspectu domus Dei.

§ Et iussit Esaias, vt sumeret massam de ficis, & cataplasmarent super vulnus, & sanaretur. Et dixit

a ¶ *Sicut pullus hirundinis sic clamabo, meditabor vt columba, &c.*] Mors imminens & languori incumbeos dolor, quasi leo, ita omnia corporis mei ossa frangebat: sed ego in similitudinem hirundinis, & columbæ, fletib. & gemitib. dies noctesque iungebā, & à Deo solo qui poterat subuenire, eleuatis in altum oculis auxiliū præstolabar. Dicebamq; ad eum: plus patior quam mea poscunt merita, sed & si quid errau, conuertar ad melius: tu responde

Rom.9.c pro me: *Non est n. volentis, neq; currentis, sed miserentis Dei.* Rursumque in se reuertmur: Quid dicam, quidve causabor contra te factorem meum? aut quid mihi respondebit qui fecit ipse quod voluit? Sustinenda ergo sunt quæcumq; decreuerit. Pro pullo hirundinis, siue hirūdine, vt Lxx. transtulerunt in Hebr. scriptū est l סוס

B

l sous עגור quod interpretatus est Aquila, equus Agor, Theodotio m סיס עגור: media n. vocalis litera n ו: si ponatur inter duas o ס, legitur p סוס, & appellatur equus: si q י, legitur r סיס, & hirundo dicitur. Symmachus autem ita transtulit: Sicut hirundo inclusa, sic clamabo, quod verbū s עגור & in Hieremia legitur, vbi scriptū est:

a gour
m sia
a gour
n vau
o samech
p sous
q iod
r sis
s agour

Hier.8.c *Miluus in cælo cognouit tempus suum: turtur & hirūdo, & ciconia custodierunt tempora sua.*

b ¶ *Reputabo oēs annos meos, &c. Domine si sic viuitur, & in talib. vita, &c.*] Nulla res longa mortaliū est: omnisq; felicitas sæculi dum tenetur, amittitur. Cum n. tribulationis tempus aduenerit, omne quod prę teritū est, nihil adiuuat sustinentem. Vnde stulta Epicuri sententia est, qui asserit, recordatione præteritorum bonorum, mala præsentia mitigari. Ergo Ezechias reputare se dicit omnes annos regni sui, & præteritæ, vt putabat, beatitudinis in præsenti amaritudine. Et quia iam securus est, nec patitur quæ refert, de humano statu philosophatur, & dicit: Domine, si sic viuitur, & tali sumus conditione generati, corripuisti me, sed viuificasti me, pacemque tribuisti fugato Assyrio, sed pax mea omni mihi amaritudine fuit amarior, quia tranquillitate populis reddita, & vrbe secura, ego solus limina mortis intraui. Sed tu eruisti animam meam, vt non periret, vel præsenti vitæ, vel futuræ. *Proiecisti* enim *post tergum omnia peccata*

Psal.6.b *mea*, ne illa tristis aspicerem, sed tuam misericordiā contem-

Luc.10.d plarer. Infernus enim & mors non confitebuntur, neque laudabunt te, iuxta illud quod scriptum est: *In inferno autem quis confitebitur tibi?* Confessioque in hoc loco, non pro pœnitentia, sed pro gloria & laude accipitur, sicut & in euangelio legimus: *Confitebor tibi Domine pater cæli & terræ.* Non expectabunt, inquit, qui descendunt in lacum, veritatem tuam, melius quam in Lxx. τὴν ἐλεημοσύνην, id est, miseri- C

1.Pet.3.d cordiam. Qui enim in inferno est, non expectat iudicij veritatem, sed misericordiam Dei, maximè cum Saluator ad inferna descēderit, vt vinctos de inferis liberaret. Pro lacu manifestius iidem, inferos transtulerunt. *Viuens viuēs ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie.* Et hic confessio pro laudatione ponitur. Neque enim sua scelera confitetur: sed gratias agit Deo, & non est pul- Eze.15.b chra laudatio in ore peccatoris. Cumque infernus & mors non confiteantur, nec laudent Deū, econtrario vita atque viuentes dominum glorificant. Quodque sequitur: *Pater filiis notam faciet veritatem tuam:* hoc significat, quod in Deute- Deut.32.a ronomio dicitur: *Interroga patrem tuum, & annunciabit tibi: seniores tuos & dicēt tibi:* vt per successiones & singulas generationes, Dei in posteros clementia prædicetur. Pro quo Lxx. posuerunt: ab hodie enim filios faciam, qui annūciabunt iustitiam tuam. Causalisq; coniunctio, sequētia cum superiorib. copulat, quod videlicet idcirco viuentes, & ipse viuens benedicant Deo: quia ab hac die facturus sit filios, qui annūcient veritatem eius: quod certe suæ non erat potestatis. Neque enim per prophetam illi liberi repromissi sunt: sed præsens vita concessa: præsertim cum impiissimum filium genuerit Manassen, qui repleuerit Hierusalem sanguine, à 4.Reg.21. porta vsque ad portam, & non benedixit, sed maledixit Deo persequens sanctos eius. Possumus ergo iuxta Lxx. hoc dicere, quod noo dixerit filios faciam: sed παιδία, quos vel paruulos, vel pueros, siue infantulos, & posteros intelligimus, vt ex eo quod ipse misericordiam consecutus est, omnis ventura posteritas hoc cognoscens, laudet eius incredibilem clementiam. Saluum ergo me fac domine, & omnes qui in te credimus, tuoque sumus auxilio liberati: & cunctis diebus vitæ nostræ te canemus in templo.

D

c ¶ *Et iussit Esaias, vt sumerent massam de ficis, & cataplasmarent super vulnus, &c.*] Hoc prius legendum est, quā oratio Ezechiæ, siue scriptura, quam nunc interpretati sumus: ante enim cataplasma vulneri impositum est: & prius signum ab eo petitum futuræ sanitatis, quam gratias ageret domino: quod dicitur fecisse sanatus. Aiunt Hebræi ver- t schin bum t שחין, quod prætermisere Lxx. vlcus sanare, non vulnus. Nam & Aquila, Symmachusq; & Theodotio ἕλκος interpretati sunt, per quod morbum regiū intelligi volunt: cui contraria putātur vel sumpta in cibo, vel apposita corpori, quæcunque suot dulcia: Ergo vt Dei potentia monstraretur, per res noxias & aduersas, sanitas restituta est. Alij u שחין, u schin non vlcus, sed apostema suspicantur: quando tumens corpus, cocto & putrescente pure completur. Et iuxta artē me- Diosc.lib. dicorum, omnis sanies siccioribus ficis atq; contusis, in cutis Gal.simpl. superficiem prouocatur, ac per hoc non spernendam esse 1.lib.8.

medici-

A medicinam, quæ vsu constet & experimento: quia & hanc fecerit Deus. Oratio igitur ac gratiarum actio hucusq; conscripta est: Cæterum quod signum datum sit, superior historiæ ordo narrauit.

dixit Ezechias: quod erit signum, quia ascēdam in domum domini?

CAPVT XXXIX.

IN tēpore illo misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis, libros & munera ad Ezechiam: audierat enim quod ægrotasset, & conualuisset. Lætatusq; est super eis Ezechias, & ostendit eis cellam aromatum, & argenti & auri, & odoramentorum, & vnguenti optimi, & omnes apothecas supellectilis suæ, & vniuersa quæ inuenta sunt in thesauris eius. non fuit verbū quod nō ostēderit eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua. [b] Introiuit autē Esaias propheta ad regem Ezechiam, & dixit ei: Quid dixerunt viri isti, & vnde venerūt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone. Et dixit: quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quæ in domo mea sunt viderunt: non fuit verbum (siue res) quam non ostenderim eis in thesauris meis. Et dixit Esaias ad Ezechiā: audi verbū domini exercituū: Ecce dies venient, & auferentur omnia quæ in domo tua sunt: & quæ thesaurizauerūt patres tui vsque ad diem hāc, in Babylonē: Non relinquetur quicquā dicit dominus. Et de filiis tuis qui egredietur ex te, quod genueris, tollēt, & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Esaiam: Bonum verbū domini quod

CAPVT XXXIX.

Sup 36.a *IN tēpore illo misit Merodach, &c.*] Supra legimus quartodecimo anno regis Ezechiæ ascendisse Sennacherib regem Assyriorum super omnes ciuitates Iudæ munitas: & cepisse eas, & postea obsedisse Lachis, transisse Sobnam, misisse Hierusalem partem exercitus sui: cæsaque per angelum centum octogintaquinque millia exercitus eius, & ipsum fugisse Niniuen, interfectumque à filiis in phano Dei sui: & regnasse pro eo Asaraddon filium eius: ægrotasse Ezechiam, & recepisse prophetæ nuncio sospitatem: factum signum incredibile, vt sol decem horarum spaciu reuerteretur ad ortum suum, & pene duplex dies fieret: Nunc legimus quod in tēpore illo, hoc est, eodem anno, quo hæc gesta sunt omnia, miserit Merodach Baladan, filius Baladan rex Babylonis, libros & munera ad Ezechiam, non Asaraddon, qui Senna-
4.Reg 17. cherib patri apud Assyrios in regnum successerit: de cuius,
B seu morte, seu vita scriptura conticuit. Ex quo perspicuum est aliud fuisse tunc regnum Assyriorum, & aliud Babyloniorum. Denique Samariam, id est, decem tribus cepere As-
4.Reg 24. syrij. Iudam autem, & Hierusalem postea legimus cepisse Chaldæos, quorum rex Nabuchodonosor fuit. Et quia apud eos astrorum obseruantia est, stellarumque cursus longo vsu, & exercitatione cognitus, quod & in domini natiuitate monstratur: intellexerunt solem reuersum, diei spacia duplicata, seruire ei quem solum Deū putabant. Cumq; causas huius miraculi, rationēq; perquirerent: fama per omnes gentes volitante, didicerūt propter ægrotationē regis Iudæ,
2.Par 32.g etiā cursum signi clarissimi cōmutatum. Quā non esse opinationē meam, sed scripturæ sanctæ fidē, Dierum verba testātur, quæ dixere post alia: *Ipse est Ezechias qui obturauit superiorem fontē aquarum Gihō, & auertit eas subter ad Occidētem vrbis Dauid. In omnibus operib. suis fecit prospere quæ voluit: attamen in legatione principum Babylonis qui missi fuerant ad eū, vt interrogarēt de portēto quod acciderat super terram, reliquit eum Deus vt tentaretur, & nota fierent omnia quæ erant in corde eius.* Idcirco autē tentationi relictus est, quia post tantam victoriam, & solis regressum, & congratulationē regis potentissimi, cor illius eleuatū est. Denique in eodē volumi-
2.Par. 32.f ne scribitur: *Multi deferebant hostias, & sacrificia domino in Hierusalem, & munera Ezechiæ regi Iuda, & exaltatus est coram cunctis gentibus. In diebus illis ægrotauit vsq; ad mortē, & orauit dominum, & exaudiuit eū, & dedit ei signum: sed nō iuxta beneficia quæ acceperat, retribuit, quia exaltatū est cor eius, & facta est contra eū ira, & cōtra Iudam & Hierusalem.* Rursumque scriptura sancta elationem cordis eius dicit pœnitentia mitigatam, inferens: *Et humiliatus est postea, eo quod exaltatum esset cor eius, tam ipse quam habitatores Hierusalē: & idcirco non venit super eos ira domini in dieb. Ezechiæ.* Lætatus est ergo in aduentu legatorum Merodach, quem patrem fuisse Nabuchodonosor Hebræi autumant, & in oblatione
nechoto νεχωθῶ munerum, & congratulatione sanitatis suæ. Ostenditque eis iuxta LXX. domum nechotha, pro qua Symmachus transtulit aromatum suorum, & thesauros argenti & auri,

C & odoramentorum & vnguenti optimi, quod in Hebraico scribitur, olei boni, & omnes thesauros vasorum Gazæ, siue vt ibi legitur, vasorum suorum. Gaza autem lingua Persarum diuitiæ nuncupantur, nec est Hebræus sermo, sed barbarus. *Non fuit*, inquit, *verbum* (quod iuxta Hebraicam consuetudinem pro re frequenter accipitur) *quod non ostenderit eis in domo sua, & in omni potestate sua.* Vnde Dei ira iustissima: quoniam non solum thesauros suos atque palatij, sed & tēpli ostenderit: quod certe fuit potestatis eius, de cuius valuis auri laminas ante iam tulerat.

b ¶ *Introiuit autem Esaias propheta ad regem Ezechiam, &c.*] Tradunt Hebræi ideo ægrotasse Ezechiam, quoniam post inauditam victoriam Iudæorum, & Assyrij regis interitum, non cecinerit laudes domino, quas cecinit Moyses Exod 15.a
Pharaone submerso: & Debbora interfecto Sysara: & Anna genito Samuele: vnde commonitum esse fragilitatis suæ. Rursumque post corporis sanitatem, & signi magnitudinem offerri aliam occasionem superbiæ, quam vt prudens & Dei cultor vitare debuerat, nec monstrare alienigenis diuitias suas, quas Deo tribuente possederat. Ex quo iuxta leges quoque tropologiæ discimus, non mittendas margaritas ante porcos, nec dandum sanctum canibus. Qui enim fidelis est, spiritus abscondit negotia; & quicumque hæc non fecerit, omnis virtus illius eneruatur: peritque posteritas, & amisso virili robore, in muliebrem redigitur mollitudinem. Ingreditur ergo Esaias ad regem, & quasi nescius sciscitatur: Quid dixerunt viri isti, & vnde venerunt: Duo interrogat: quid locuti sint, & vnde venerint. Ille ad vnum respondit altero prætermisso: quod cum ἔμφασι & supercilio legendum est: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone: quod quanto terra longior sit vnde venerunt, tanto iste gloriosior, propter quem venerint. Et venerunt, inquit, ad me, qui debuerat dicere: venerunt ad glorificandum Deum pro signi magnitudine, de Babylone, quæ vrbs in toto orbe potentissima est. Rursumque Esaias: *Quid*, inquit, *viderunt in domo tua?* Et ille respondit ex parte verum: quod omnia viderint in domo illius: nec fuerit res quam non ostenderit eis in thesauris suis: Sed alterum tacet, de quo verebatur offensam, quod ostenderit eis cuncta quæ haberet in potestate sua: haud dubium quin & templi supellectilem: propter quæ Esaias Dei sermone profert sententiam: *Audi verbum domini exercituum:* Veniet tempus, quando omnia hæc quæ in domo tua sunt, & non tuo, sed patrum tuorum labore quæsita, in Babylonem transferantur: & de semine tuo fiant eunuchi in aula regia. Ex quo Hebræi volunt Danielem, Ananiam, Misael, & Azariam, qui fuere de regio semine, factos esse eunuchos, quos in ministerio regis Nabuchodonosor fuisse non dubium est. Dixit itaque Ezechias: *Bonum verbum domini, quod locutus est.* In quo ab Hebræis reprehenditur: cur non sit imitatus bonitatem Moysi, qui locutus ad Dominum est: *Aut dimitte eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro tuo quem scripsisti.* Vnde & Apostolus Exod 32.g
Paulus anathema vult esse à Christo pro fratribus suis, Rom 9.a
qui sunt Israëlitæ: & propterea Ezechiam Dei sermonibus non probatum, qui in consequentibus loquitur: *Consolamini, consolamini popule meus, dicit Deus vester*, vt pro qui-

Iud 5.a
1.Reg 2.a
Matth 7.a
D

A bus ille non togauerat, domini clementia consolentur.

quod locutus est. Et ait: Fiat tantum pax & veritas in diebus meis.

Capvt XL.

Heb.

Consolamini, consolamini popule meus dicit Deus vester. Loquimini ad cor Hierusalem, & aduocate eam: quoniam completa est malitia eius: dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu domini duplicia pro omnibus peccatis suis. [b] Vox clamantis in deserto, parate viam domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons, & collis humiliabitur: & erunt praua in directa, & aspera in vias planas. Et reuelabitur gloria domini, & videbit omnis caro pariter quos os domini locutū est. [c] Vox dicentis, clama. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro fenū, & omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum est fænum, cecidit flos: quia spiritus domini flauit in eo: vere fænum

Sept.

Consolamini, consolamini populum meum dicit Deus [sacerdotes] loquimini ad cor Hierusalem: consolamini eam, quia repleta est humilitas eius. Solutum est peccatum illius: quis recepit de manu domini duplicia peccata sua. Vox clamantis in deserto: parate viam domini recte facite semitas Dei nostri. Omnis vallis implebitur, & omnis mons, & collis humiliabitur. & erunt praua in directa & aspera in campos, Et apparebit gloria domini, et videbit omnis caro salutare Dei: quia dominus locutus est. Vox dicentis, clama, et dixi: Quid clamabo? Omnis caro fænum, et omnis gloria hominis quasi flos fæni. Aruit fænum, et cecidit flos. ⁎ *quia spiritus Dei flauit in eo: vere fænum est popu-*

Capvt XL.

Consolamini, consolamini popule, &c.] Iuxta interpretes cæteros, iubentur alij, vt populum Dei, & Hierusalem pariter consolentur: Iuxta Hebraicum ipsi præcipitur populo, vt consoletur, & loquatur ad cor Hierusalem, & aduocet eam. Loqui autem ad cor Hierusalem: Idioma scripturarum est. Qui enim merenti loquitur, & blandiens consolator est, ad cor loqui dicitur.
Gen. 34. a Doceat nos Sychen filius Hemor, qui corrupta Dinà locutus est ad cor eius, & consolatus est eam. Et vbicumque simile quid inueneris, hūc sensum habet. Causaq; consolationis, remissio peccatorum est, & causa remissionis, quoniam suscepit de manu domini duplicia pro omnibus pec-
Luc. 12. f catis suis. *Qui enim scit voluntatem domini sui, & peccat, vapulabit multis.* Omnisq; qui habet in se habitatorem Spiritū sanctum, quem Saluator Apo-
Ioan. 14. b stolis promittebat, dicens: *Rogabo patrem meum, & alium consolatorem dabit vobis, vt sit vobiscum in sempiternum, spiri-*
Ibidem d *tum veritatis.* Et iterum: *Cum autē venerit consolator Spiritus sāctus, quem mittet pater meus in nomine meo: illc vos docebit*
B *omnia.* Et rursū: *cū venerit con-*
Ibid. 15. a *solator, quem ego mittā vobis à patre, spiritū veritatis, qui à patre egreditur, ille testificabitur de*
Ibid. 16. b *me.* Et, *prōdest vobis vt ego vadā: Nisi enim ego abiero, cōsolator non veniet ad vos.* Consolator est cui & nūc præcipitur, vt cōsoletur populum Dei. Vnde & Apostolus Paulus loqueba-
2. Cor. 1. a tur ad credētes: *Benedictus Deus & pater Domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarū, & Deus omnis consolationis qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, vt possimus cōsolari eos, qui in omni tribulatione sunt, per consolationem qua ipsi consolamur à Deo: quoniam sicut superabundant passiones Christi in nobis, sic per Christum abundabit & consolatio nostra.* Et iterū: *Et spes nostra firma est pro vobis: scientes quoniam participes estis passionum, sic & consolationis eritis.* Quis sit autem iste populus, qui per Apostolos & viros ecclesiasticos consolatur, non Israel, & Iacob, & Iuda, vt
Zach. 2. c in alijs locis scriptura commemorat, sed populum Dei: Zacharias propheta testatur, dicens: *Gaude & lætare filia Sion, quia ego veniam, & habitabo in medio tui, dicit dominus. Et cōfugient gentes multæ ad dominum in die illa: & erunt ei in populum, & habitabunt in medio tui & cognosces, quoniam dominus omnipotens misit me ad te.* Quo testimonio perspicue demonstratur gentes plurimas in populum Dei esse vertendas. Et hæc dicit dominus missus à domino, cui nomen omnipotens est. Et hoc notandum, quod non soluantur peccata nostra, nisi de manu domini receperimus ea. Nec idem est solui peccata, atque dimitti. Cui enim dimittuntur, solutione non indiget, audiens in Euangelio: *Confide fili di-*
Matth. 9. a *mittuntur tibi peccata tua.* Cui autem soluuntur, propterea soluuntur, quia purgata sunt & soluta per pœnas. Iuxta historiam recepit Hierusalem de manu domini duplicia peccata sua: Semel à Babylonijs; secundo à Romanis. Quodque additur in LXX. *ἱερεῖς*, id est, sacerdotes, obelo prænotandum est.

[b] ¶ *Vox clamantis in deserto, &c.*] Huius vocis memores C
Scribæ, & Pharisæi, & principes Iudæorum, cum audissent Ioannem in solitudine prædicare baptismum pœnitentiæ, & docere populum, mittunt qui interrogent eum, vtrum ipse sit Christus, an Helias, an propheta: cumque respondisset nihil se horum esse: Rursus interrogant: *Dic ergo nobis, quis* Ioan. 1. c
est vt responsū demus his qui miserunt nos: Quid dicis de te? Atq; ille respondit: *Ego sum vox clamantis in deserto: parate viā domini, sicut dixit Esaias propheta.* In quo animaduertendum, quod rectæ viæ domini, & semitæ Dei nostri, impletio vallium, & montium, colliumq; humiliatio, & prauorum correctio, & asperorum rupiumque campestria, & gloria domini, & salutare Dei nostri, non prædicentur in Hierusalem, sed in solitudine ecclesiæ, & in deserta gentium multitudine, de qua supra legimus: *Lætare deserta sitiens, exultet* Esa. 35. a
solitudo, & floreat quasi lilium: Hæc enim deserta erat notitia Dei, & ab idolis tenebatur: humilis in confessione, erecta in superbia, aspera & intractabilis in feritate. Sed postquā apparuit gloria domini, & vidit omnis caro salutare Dei, cuncta repente mutata sunt, & via domini præparata: ita vt appareret in solitudine gloria Dei, quādo baptizatus est do- D
minus in Iordane, & aperti sunt cœli, & Spiritus sanctus in specie columbæ descendit, & mansit in eo, voxque patris desuper intonantis audita est: Matth. 3. d
Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui: hūc audite. Et omnis caro vidit salutare Dei. Quæ propterea appellabatur caro, quia prius sanctū Spiritū non habebat. De qua dicit & dominus: *Nō permanebit spiri-* Gen. 6. a
tus meus in hominib. istis, quo- Ioel. 2. g Matth. 3. a
niam carnes sunt. Illa autem caro videbit salutare Dei, de qua per Ioël idem loquebatur: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt.* Quod non solum illo tempore clamabat Ioannes qui sermonis Dei præcursor & præuius, recte, Vox, appellatur: sed vsque hodie in deserto gentium ecclesiarū clamant magistri, vt rectas faciamus vias & semitas in cordib. nostris Deo, impleamurq; virtutibus, & inclinemur humilitate, praua mutemus in recta, aspera vertamus in mollia: & sic gloriā dñi, & salutare Dei videre mereamur.

[c] ¶ *Vox dicentis, clama, &c. quia spiritus Dei, &c.*] Hoc quod asteriscos notatur, quia spiritus Dei flauit in eo: vere fænum est populus: aruit fænum, & cecidit flos: ex Hebraico & Theodotionis editione additum est. Ex quo manifestum est, vel à LXX. prætermissum, vel paulatim scriptorum vitio abolitum: dum & prior & sequens versus finitur in flore. Supra legimus propheta dicente: *Et audiui vocem do-* Esa. 6. c
mini dicentis: Quem mittam, & quis ibit ad populum istum? Et dixi: Ecce ego, mitte me, & ait: Vade & dic populo isti: Aure audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis: & reliqua: ad quam prædicationem dura perpessus nūc domini voce dicente clama, timens similia, quid clamare debeat sciscitatur, & à generali incipiens: *Omnis caro fænum, & omnis gloria eius quasi flos fæni*, peruenit ad specialem vt nihilominus dicat de populo: *Vere fænum est populus.* Et reuera si quis fragilitatem carnis aspiciat, & quod per horarum momen-

A momenta crescimus, atque decrescimus, nec in eodem manemus statu: ipsumque quod loquimur, dictamus, & scribimus, de vitæ nostræ parte prætervolat, non dubitabit carnem fenum dicere, & gloriam eius quasi florem feni, siue prata camporum. Qui dudum infans, subito puer, qui puer, repente iuuenis, & vsque ad senectutem per spacia mutatur incerta, & ante se senem intelligit, quam iuuenem non esse se miretur. Pulchra mulier, quę adolescentulorum post se trahebat greges, arata fronte contrahitur: & quæ prius amori, postea fastidio est. Quod & egregius apud Græcos scribit Orator: speciem corporis, aut tempore deficere, aut languore consumi. Exiccata est igitur caro, & cecidit pulchritudo (quia spiritus furoris Dei, atq; sententiæ flauit in ea, vt à generali disputatione ad scripturæ ordinem reuertamur (eius qui portat imaginem terreni, & seruit vitiis atq; luxuriæ, fenumque est & flos pręteriens. Qui autē habet atque custodit imaginē cœlestis, illa caro est, quæ cernit salutare domini: quæ quotidie renouatur in cognitionem secundum imaginē creatoris, & incorruptibile atque immortale corpus accipiens, mutat gloriam non naturam. (Col. 3 b) (1. Cor. 15 f) B *Verbum autem domini nostri*, & hi qui verbo sociati sunt, *permanent in æternum.*

a ¶ *Super montem excelsū ascende tu*, &c.] Præcipitur Apostolorum choro, vt ad prædicationem omnis carnis, quæ visura sit salutare Dei, excelsa conscendat, de magnisque dicturi, in sublimibus commoreentur. Porro Hebraicum, (מבשרת) & cæteri interpretes ponunt genere feminino, vt dicant, quæ euangelizas Sion, & quæ euangelizas Hierusalem. Quod verbum iuxta Græcos (εὐαγγελιζόμενος) ambiguum est: vt possimus accipere, vel eam quæ nunciat, vel eam cui nunciatur. Siue igitur nunciat verbum Dei, & domini salutare, Sion & Hierusalem: (Esa. 2 a) *De Sion enim exiuit lex: & verbum domini de Hierusalem:* siue nunciatur eis per Apostolos, debent excelsa conscendere, & ad montana transire. (Psal. 73 a) (Ezech. 28 c) (Sec. 70) (Matt. 10 a) Mirumque in modum cum ipsa Sion mons sit, dicente scriptura: *Mons Sion, in quo habitasti*: altum altiorem montem iubetur ascendere, à quo vulneratus est princeps Tyri. Et quia doctrinæ Apostolorum erant multa futura contraria: & staturi ante præsides, & tribunalia ducebantur: iungitur, exalta, noli timere: dic ciuitatibus Iuda, synagogis videlicet & populus Iudæorum, de quibus dominus loquebatur: *Non veni nisi ad oues perditas domus Israel.* (Matt. 15 c) (Act. 13 g) Et Paulus Apostolus: *Vobis*, inquit, *oportebat annunciari primum verbum Dei.* Quid est autem illud quod iubentur dicere? *Ecce Deus vester*, quem semper expectabatis: *Ecce dominus Deus in fortitudine veniet*: quem contempsistis in humilitate venientem. Et fortitudo eius damnabitur, qui prius formam serui acceperat, factus patri obediens vsque ad mortem. (Philip. 2 b) *Ecce merces eius cum eo, & opus illius coram eo.* Iuxta quod ipse dicit in Euangelio:

HEB.

fenū est populus. Exiccatum est fenū: cecidit flos: verbum autem domini nostri manet in æternum. a Super mōtem excelsum ascende tu quæ euangelizas Sion: Exalta in fortitudine vocem tuam quæ euangelizas Hierusalē: exalta, noli timere: dic ciuitatib. Iudæ: Ecce Deus vester: ecce dominus Deus in fortitudine veniet: & brachium eius dominabitur: Ecce merces eius cum eo, & opus illius coram eo. Sicut pastor gregem suum pascet, in brachio suo congregabit agnos & in sinu suo leuabit fetas ipse portabit. b Quis mensus est pugillo aquas, & cœlum palmo pōderauit? Quis appendit tribus digitis molem terræ, & librauit in pōdere montes, & colles in statera? Quis audiuit spiritum domini, aut quis consiliarius eius fuit, & ostendit illi? Cum quo iniit cōsilium, & instruxit eum, & docuit eum semitam iustitiæ: & erudiuit eum scientia, & viā prudentiæ ostendit illi? Ecce gentes sicut stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ

SEPT.

populus, exiccatum est fenum, cecidit flos, verbum autem Dei nostri manet in sempiternum. Super montem excelsum ascende qui euangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam qui euangelizas Hierusalem: exalta, noli timere, dic ciuitatibus Iuda: Ecce Deus vester, ecce dominus Deus cum virtute veniet: & brachiū cum dominatione: ecce merces eius cum eo, & opus in conspectu illius. Sicut pastor pascet populum suum, & in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo portabit, & prægnantes consolabitur. Quis mensus est manu aquam, & cœlum palmo, & omnem terram pugillo? Quis statuit montes pondere, & rupes statera? Quis cognouit mentem domini, aut quis consiliarius eius fuit? Quis docuit eum: cuius accepit consilium, & instruxit illū: Vel quis ostendit ei iudicium, & viam intelligentiæ quis ostendit illi: Si omnes gentes sicut stilla situlæ, & quasi momentum stateræ

C *Venturus est enim filius hominis in gloria patris sui cum angelis suis & reddet vnicuiq; secundum opus suum.* (Matt. 16 d) *Sicut pastor gregē suum pascet.* Iste qui postea in maiestate venturus est, prius formam pastoris accipit, & dicit ipse de se: (Ioan. 10.) *Ego sum pastor bonus, & cognosco meas, & cognoscunt me meæ, & pono animam pro ouibus meis.* De quo in Zacharia pater loquitur: (Zach. 13 c) *Percutiam pastorem, & oues dispergentur. In brachio*, inquit, *suo congregabit agnos*: Non tauros, & arietes, & hircos, & grandes oues, quibus per Ezechielem (Ezech. 34 a) cōminatur, quod lacte vescantur & operiantur lanis, & infirmū conterant gregē, sed agnos adhuc tenellos, & rudis in Christo infantiæ, qui nuper in baptismo sunt renati, de quibus ipse dominus loquebatur ad Petrum: Pasce agnos meos. (Ioan. 21 d) Vnde & in eodem Ezechiele (Ezech. 34 f) scriptum est: *Suscitabo super eos pastorem vnū, & pascet eos, seruum meum Dauid: & erit pastor eorum: & ego dominus ero eis in Deum: & Dauid in medio eorum princeps. Ego dominus locutus sū: & ponam cū Dauid testamētū pacis.* In quo cōsiderandum quod post multa tēpora Dauid, gulosis pastoribus reprobatis, dominum nostrum, qui est de stirpe Dauid suscitatum esse se dicat, qui congreget agnos, & foueat in sinu suo, & fetus ouium, siue fetas oues ipse portet in humero suo. D Sicut in euangelio legimus: quod ouem erroneam, & à grege solito remanentem, (Luc. 15 a) suis ad caulas humeris reportarit. Possumus oues fetas, Apostolos & apostolicos viros, omnesque ecclesiæ doctores dicere, qui salutem parturiunt plurimorum: & dicunt cum Apostol. (Gal. 4 c) *Filioli mei, quos iterū parturio, donec Christus formetur in vobis.* Hebræi asserunt, nec de hac re apud eos vlla dubitatio est, Spiritum sanctum lingua sua appellari genere feminino, id est, a רוח קדשה (a rouah codsa) Illudque quod in sexagesimo septimo dicitur: (Psalm. 67 a) *Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa*: Illi sic intelligunt: Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa: his videlicet animabus, quæ Spiritum sanctum consecutæ sunt. Necnon & illud: *Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ*, animam interpretantur ancillam, & dominam Spiritum sanctum. Sed & in euangelio quod iuxta Hebræos scriptum, Nazaræi lectitant, Dominus loquitur: modo me tulit mater mea, Spiritus sanctus. Nemo autem in hac parte scandalizari debet, quod dicatur apud Hebræos spiritus genere feminino, cum nostra lingua appelletur genere masculino, & Græco sermone neutro. In diuinitate enim nullus est sexus. (Ioann. 19 d) Et ideo in tribus principalibus linguis: quibus titulus dominicæ scriptus est passionis, tribus generibus appellatur, vt sciamus nullius esse generis quod diuersum est.

b ¶ *Quis mensus est pugillo*, &c.] Ne quis putaret difficilem esse vocationem gentium, & quod omnis caro videret salutare Dei, super montem excelsum iubetur ascendere, qui

A euãgelizat Sion:& dicere quod ipse dominus veniret in fortitudine,& redderet vnicuique secundum opus suum instarque pastoris agnos foueret in sinu, & fetas ipse portaret: Nunc autem describitur illius magnitudo, quod nihil ei impossibile sit: & qui vniuersa condiderit, creatorque sit omnium, etiã hæc quæ comparatione eorum parua sunt, valeat perpetrare. Quod autẽ pugillũ vocat,& palmum humanę cõsuetudinis verbis vtitur atque mensuris: vt Dei potentiam per nostra verba discamus. In eo vbi LXX. transtulerunt τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, id est *Quis mensus est manu aquam*: Siue vt nos vertimus. *Quis mensus est pugillo aquas*: Aquila transtulit: *Quis mensus est minimo digito aquas?* Hoc enim κοχασις sonat: vt scilicet non tota manu, sed paruo digito, quẽ vulgo gustatorem vocant, omnis aquarum vastitas ponderetur: σπιθαμὴ autẽ, hoc est palmus, extentam significat manum à pollice vsque ad extremum digitũ. Sin autem contrahamus manum, pugillus efficitur: vt per palmũ & pugillum, extentos cælos globum terræ nouerimus. Pro pugillo, quem in comprehensione terræ LXX. transtulerũt, in Hebraico scri-
b Gal.s. ptum est, [b] שליש, quem Sym-
B machus τρίτον, Aquila τρίταμον interpretati sunt: & nos vt manifestius faceremus, in tres digitos vertimus: quod scilic. molem terræ, & excelsa montium, colliumque, quasi tribus digitulis, & stateræ paruo momento appenderit, per quę Dei maiestas & creatoris potentia demonstratur. *Quis*, inquit, *audiuit spiritũ domini, aut quis consiliarius eius fuit, & ostendit illi*, &c. Pro quib. Symmachus interpretatus est: *quis parauit spiritum domini, & virum consilij eius quis ostendit ei? cum quo iniit consilium, deditque ei intelligentiam, & docuit eum viam iudicij, & instruxit illum scientia, & iter prudentiæ monstrauit ei?* Per quod ostendit manifestius paratum spiritum, siue firmatum illum esse, de quo in Apostolo legitur: *Domi-*
Ioan 4.d *nus autem spiritus est*: Et *super quem requieuit spiritus Dei, spi-*
Sup.11.a *ritus sapiẽtia & intelligentia*, & reliqua: Qui dicit consequẽ-
Infra 61.a tib. *Spiritus domini super me, propter quod vnxit me*. Ipse est n. spiritus domini, & vir consilij eius, *in quo habitabit omnis ple-*
Col.11.c *nitudo diuinitatis corporaliter*: cum illo iniit consiliũ, de quo
Sap.9.a supra diximus: *Admirabilis consiliarius*. Et in Prouerb. scri-
Prou.3.c ptum est: *Deus sapientia fundauit terram: parauit autem cælos prudentia*. Porro LXX. qui dixerunt τίς ἔγνω νοῦν κυρίου, καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο, id est. *Quis nouit mentem domini, & quis consiliarius eius fuit?* hoc intelligi voluit, quod mens & ratio, & sensus Dei per quẽ facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil: ille sit, de quo in psalmis canitur: *Verbo domini cæli*
Psal.32.b *firmati sunt: & spiritu oris eius omnis virtus eorum*. Omnes gentes quæ non nouerunt creatorem suum, siue vniuersum mortalium genus, ad comparationem Dei quasi stilla situlæ sunt, & quasi momentum stateræ, quod leui pondere in partem alteram declinatur. Et quomodo si de situla stilla modica fluat, à portante negligitur, ita vniuersa gentium multitudo supernis ministeriis comparata, & angelorum multitudini, pro nihilo ducitur. Insulæ quoque quasi saliua

Heb.	Sept.
tatæ sunt: ecce insulæ quasi puluis exiguus. Et Libanus non sufficiet ad succendendum, & animalia eius non sufficiẽt ad holocaustum. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt eoram eo: & quasi nihili & inane reputatæ sunt ei.	*terræ reputata sunt: & quasi saliua reputata sunt: Libanus nõ sufficit ad comburendũ, & omnia quadrupedia nõ sufficiunt ad holocaustum: & cunctæ gentes quasi nihili sunt: & in nihili reputatæ sunt ei.*

[a] Cui ergo similem fecistis Deum, aut quam imaginem ponetis illi? Numquid sculptile conflauit faber, aut aurifex auro figurauit illud, & laminis argenteis argẽtarius? Forte lignũ & imputribile elegit artifex sapiens: quæret quomodo statuat simulacrum quod non moueatur.

Heb.	Sept.
[b] Numquid non scietis? numquid non audietis? numquid non annunciatum est ab initio vobis? numquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrum terræ: & habitatores eius sunt quasi locustæ. Qui extendit velut nihilum cœlos: & expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint: iudices terræ velut inane fecit. Et quidem neque plantatus, neque satus, neque radicatus in terra truncus	*Nonne scitis? nonne audietis? nonne annunciatum est vobis à principio? Non cognouistis fundamenta terræ? Qui tenet gyrum terræ: & habitatores eius quasi locustæ. Qui statuit quasi cameram cælum: & extendit quasi tabernaculum ad habitandum. Qui dat principes regnare pro nihilo terram autem quasi nihili fecit. Siquidem non plantabuntur, neque serentur, nec solidabitur in terra radix eorum. Flauit super eos,*

reputantur, siue vt Symmachus & Theodotio ipsum ponẽ- C
tes Hebraicum, sicut [c] רק quod decidit: pro quo Aquila λε- c dak.
πτὸν βαλλόμενον transtulit. Aiunt autem Hebræi hoc verbo significari tenuissimum puluerem, qui vento raptante sæpe in oculos mittitur: & sentitur potius quam videtur. Minutissima ergo frusta pulueris & pene inuisibilia, hoc verbo appellantur, quas forsitan Democritus cũ Epicuro suo atomos vocat. Multaque sunt nomina, quæ ita legũtur in Græco, vt in Hebraico posita sunt, propter interpretandi difficultatem & ad comparationem linguæ Hebrææ, tam Gręci, quam Latini sermonis pauperiem. Simulq; vt paulatim homines abstrahat ab idololatria, aufert ceremonias victimarum: & docet quod omnia ligna Libani & armenta quæ in eo pascuntur, holocaustis eius sufficere nequeant. Si autem omnes gẽtes sic sunt in cõspectu illius quasi non sint: & quasi nihil & inane reputantur: in omnibus autem gentibus, & Israel est: ergo & ipse sic est, quasi non sit, & in nihili atque inane reputatur. Hoc dicimus vt frangatur eius superbia, & cæterarum gentiũ similes esse se nouerint. D

a ¶ *Cui ergo simile fecistis Deũ*, &c.] Descripta Dei magnitudine, & potentia illius ex parte monstrata: gentibus quoque, insulisque quasi stilla situlæ, & momento stateræ reputatis, ac puluere & hostiarum ceremoniis refutatis: cur omnes gentes quasi nihili sint in conspectu eius, & quasi inane reputentur, sequentibus docet: *Cui similem fecistis Deum: aut quam imaginem ponetis ei*, qui spiritus est, & in omnibus est, & vbique discurrit, & terram quasi pugillo continet? Simulque irridet stultitiam nationum, quod artifex, siue faber ærarius, aut aurifex, aut argẽtarius Deum sibi faciant, & laminis, clauisque compingant, ac fortiter statuant: ne ventorum flatibus detrudatur. Quodque intulit, *forte lignum &*
imputribile elegit artifex sapiẽs: in Hebraico dicitur, [d] המסכן, d hamsoecan
quod genus ligni est imputribile, quo vel maxime idola fiũt. Hæc autem dicit: vt idolis reprobatis, euangelicæ doctrinæ paret viam: & omnia praua dirigantur in rectum: exaltentur valles & colles humilientur, & reueletur gloria Domini: vt omnis caro videat salutare Dei. Iuxta tropologiam possumus dicere: quod increpentur principes hæreticorum, diuersa idola de suo corde fingentes, vel eloquij venustate, quod interpretatur argentum, vel splendore auri, quod refertur ad sensum, vel ligno imputribili, quæ viliora sunt dogmata: & perpetua putentur à fingentibus, & dialectica arte firmentur: ne moueantur & corruant, sed solida radice consistant.

b ¶ *Numquid non scietis? numquid non audietis*, &c.] Ab initio, inquit, naturali lege vos docui, & postea per Moysem scripta lege testatus sum, quod nihil essent idola, & quod creator mundi ipse esset Deus, qui tantam molem terræ fundasset super maria, & super flumina Psal 23.a
collocasset eam: vt elementum grauissimum super tenues aquas Dei penderet arbitrio, qui instar regis sedet

super

Heb.

truncus eorum; repente flauit in eos, & aruerunt, & turbo quasi stipulam auferet eos. Et cui assimilastis me, & adæquastis dicit sanctus? Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc; qui educit in numero militiam eorum; & omnes ex nomine vocat, præ multitudine fortitudinis & roboris virtutisque eius; neque vnum reliquum fuit.

Sept.

eos, & arefacti sunt: & tempestas assumet illos quasi stipulam. Nunc ergo cui assimilastis me, & exæquabor ei, dicit sanctus? Eleuate sursum oculos vestros: & videte quis ostendit hæc omnia. Qui educit iuxta numerum ornatum suum, omnes in nomine vocabit: à multa gloria, & in robore fortitudinis: nihil te latet.

A super gyrum terræ: ex quo nonnulli quasi punctum & globum eam esse contendunt. Et habitatores illius quasi locustas: Si enim in toto orbe consideremus varias nationes, & ab oceano vsque ad oceanum, id est, ab Indico mari vsque ad Britannicum: & ab Atlantico vsque ad Septentrionis rigorem, in quo congelascunt aquæ, & succina pulchra concrescunt: omne in medio hominum genus quasi locustas habitare cernimus. *Quid igitur superbit terra & cinis?* quia cœlum, imo, vt scripturarum vtar auctoritate, cœli, extenduntur quasi camera, siue vt in Hebraico continetur quasi *דק, de quo supra diximus: pro quo Lxx. ibi salinam interpretati sunt: & vnum verbum, nunc sputum, nunc cameram, id est, fornicem, transtulerunt: & tantam eorum latitudinem quasi tabernaculum & papilionem extendit desuper, vt similitudine tecti operiret homines, & quasi in domo latissima habitare faceret: quid miremur si parua hominum corpora quasi locustæ, & minuta reputentur animantia? Rursum & in hoc loco qui ἡμισφαίριον terris imminere cœlum, & in similitudinem sphæræ cœlum esse contendunt, abutuntur nomine fornicis, quod scilicet media pars sphæræ terras operiat: cum in Hebr. non fornicem, sed †דק, id est tenuissimum puluerem legerimus: Pro quo saliua, quæ proiicitur in terram, & pulueri commiscetur & deperit, ostendit vniuersam corporum magnitudinem pro nihili reputandam. Qui autem extendit cœlos & expandit eos, vt vel supra habitarent angelorum multitudines, vel subter homines morarentur: & quasi magnam rationabilib. creaturis fecit domum: ipse pro qualitate temporum

B principes constituit, siue secretorum scrutatores, vt sint quasi non sint: *& iudices terræ velut inane fecit:* Pro quo Lxx. transtulerunt τὴν δὲ γῆν ὡς οὐδὲν ἐποίησεν, id est, *terram autem quasi nihil fecit.* Siquidem & in principio Geneseos, vbi scriptum est. *Terra autem erat inuisibilis, & incomposita:* cæteri transtulerunt: *Terra autem erat inane & nihili.* Quantos reges & Græca, & Barbara, Romanaque narrat historia? Vbi est Xerxis innumerabilis ille exercitus: Vbi Israelitica in eremo multitudo? vbi regnum incredibilis potentiæ? Quid de veteribus loquor? præsentia exempla nos doceant, esse principes quasi nihili, & iudices terræ quasi inane reputari. Qui

C principes & iudices terræ, siue vt alij suspicantur, cœli necsati sunt, nec plantati, nec firma radice solidati: & repente iussione Dei ita auferuntur & pereunt, quasi stipula quæ à turbine & tempestate raptatur, iuxta illud quod scriptum est: *Et transiui, & non erat, & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius:* Cum ergo tanta sit potentia creatoris atque maiestas, cui Deum similitudini comparatis? & non potius ex creaturarum magnitudine intelligitis conditorem? Si non creditis verbis, saltem oculis vestris credite, & ex cœlorum elementorumque omnium seruitute, potestatem domini cogitate. *Qui educit in numero militiam eorum*, id est, cœlorum, *& omnes ex nomine vocat*, subauditur, stellas. De quibus & in psalmis canitur: *Qui numerat multitudinem stellarum, & omnes eas ex nomine vocat.* Siue militiam cœli, angelos interpretemur, & omnes cœlorum exercitus, de quib. & Daniel loquitur: *Millia millium ministrabant ei, & decies centena millia assistebant illi.* Vnde & dominus sabaoth appellatur, qui nostra lingua dicitur dominus militiæ, atque exercituum, siue virtutum. Educit autem iuxta numerum cœlorum militiam: quod sol, & luna, & astra cætera, quæ Abraham numerare non potuit, illi numerata sint, & seruiant officio delegato: dum eundem cæli cursum sol vno anno, lucifer, vesperque biennio, luna singulis explet mensibus, omnesque stellæ cer-

D tis temporib. peragrant: & quædam ex his vocantur errantes, atque inæquales earum motus, oculis non mente conspicimus, nec tam intelligimus, quam miramur: Magnitudo enim fortitudinis Dei suo facit ordine cuncta seruire. Siue iuxta Lxx. à multitudine gloriæ & potentiæ virtutis eius, nihil eum latere potest: sed omnium vias, rationesque & cursus, creatoris maiestate cognoscit.

Marginalia: שמים · * דק · † דק · תהו · בהו · Gen. 1. a · Psal. 38. g · Psal. 146. a · Dan. 7. c · צבאות · Gen. 15. b

Commentarij Vndecimi in Esaiam Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN DVODECIMVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM,

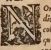
PROOEMIVM.

Nullus tam imperitus scriptor est, qui lectorem non inueniat similem sui: multoque pars maior est, Milesias fabellas reuoluentium, quam Platonis libros. In altero enim ludus & oblectatio est: in altero difficultas & sudor mistus labori. Denique Timæum, de mundi harmonia, astrorumque cursu, & numeris disputantem, ipse qui interpretatus est Tullius, se non intelligere confitetur. Testamentum autem Grunij Corocottæ porcelli decantant in scholis puerorum agmina cachinnantium. Igitur & noster Lucius Lauinius, fruatur testibus, imo fautorib. suis: vincatque multitudine, quia forsitan vincit ingenio. Mihi sufficit paucorum testimonium, & amicorum, laude contentus sum: qui in expetendis opusculis meis, amore nostri labuntur, & studio scripturarum: ac nonnullos fore arbitror, qui hoc ipsum quod ad te Eustochium sermonem facio, obtrectationi patere contendant: non considerantes Holdam, & Annam, ac Debboram viris tacentibus prophetasse: & in seruitute Christi nequaquam differentiam sexuum valere, sed mentium. Duodecimus ergo in Esaiam explanationum liber hoc habebit exordium.

CAPVT. XL.

Vare dicis Iacob, & loqueris Israel: abscōdita est via mea à Domino, & à Deo meo iudiciū meū trāsibit? Numquid nescis aut non audisti? Deus sēpiternus, dominus qui creauit terminos terræ nō deficiet, neque laborabit, nec est inuestigatio sapiētiæ ei⁹. Qui dat lasso virtutē & his qui non habēt fortitudinē, robur multiplicat. Deficiēt pueri & laborabūt: & iuuenes in infirmitate cadēt. Qui autē sperāt in domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current & non laborabunt: & ambulabunt, non deficient.

On enim dicas Iacob: & quid locutus es Israel: Abscondita est via mea à Deo: & Deus me⁹ iudicium meū abstulit, & recessit: & nūc nescis, quis non audisti? De⁹ æternus, Deus qui creauit terminos terræ non esuriet, nec laborabit, nec est inuentio prudentiæ eius. Qui dat esurientib. fortitudinem, & non dolētib. mœrorē. Esurient enim iuuenes, & laborabunt adolescentes, & electi infirmi erunt. Qui autē expectāt Deū mutabunt fortitudinē: assument alas quasi aquilæ: currēt, & non laborabūt: gradiētur, & nō esuriēt,

Vare dicis Iacob, & loqueris Israel, &c.] Cum omnipotētis Dei tanta sit magnitudo, vt nihil eū lateat, & omnia illius arbitrio gubernētur: quare dicis Iacob, id est, duæ tribus, quę appellabantur Iuda, & loqueris Israel, decem aliæ tribus in Samaria, quæ iā captiuæ ductæ estis in Assyrios: Abscondita est via mea à domino, & à Deo meo iudiciū meū trāsibit? Et est sensus: Dicitis, ad Deū terrena non pertinēt, nec cōsiderat quid vnusquisque nostrū gerat. Vnde & nos ab hostibus iniuste opprimimur, & in iumentorū & pi-
Habac.1.d scīū similitudinē, iuxta Habacuc absq; vllo rectore disperdimur. Quibus respōdit Deus: *Nūquid nescis*, nec præcedētiū scripturarū te verba docuerūt? siue iuxta LXX ignoras, quia nō audisti quod ætern⁹ Deus, & creator omnium dominus: omnia nouit, omnia continet, omnia sua maiestate dispēsat? Nec aliquando deficit, nec laborat, vt tuū iudiciū non intelligat, & absconditæ sint ab eo viæ tuæ? *Nec est*, inquit, *in-*
Rom 11 d *uestigatio sapientiæ eius*: de quo loco illud Apost. sumpsit teor: *Incomprehēsibilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ illius*. Siue vt LXX transtulerunt: non
B esuriet, & nō laborabit. Vbi enim cibus, ibi frequenter esuries, si cibum detraxeris: & vbi esuries, ibi & labor. Cum autē in Deo hæc non sint: cur ei humanas iungitis passiones? quin potius ipse esurientib. & lassis dat fortitudinē: & qui videtur in sæculo esse quasi nihili, virtutē, roburque multiplicat: siue iuxta LXX. qui tribuit non dolētib. mœrorē: est enim tri-
Eccl.4.c stitia quę ducit ad mortē, & est
2 Cor 7.c tristitia quę ducit ad vitā: vnde his qui habēt cor impœnitēs, dat tristitiā, vt peccata sua intelligāt. Et quia multi gaudent in corporis sanitate, & adolescentiam, atque pueritiam putant esse perpetuam: iungit & dicit, quod florens ætas cito concidat, & corpora robusta marcescant. Qui autem non in suis viribus, sed in Deo habent fiduciam, & eius semper misericordiam præstolantur, mutent fortitudinem, & vadant de virtute in virtutem, & assumant pennas sicut aquilæ, &
Psal 101.a audiant: *Renouabitur sicut aquilæ iuuentus tua*: current ad dominum, & eius desiderio non laborent: ambulent, & numquam deficiant: Crebro diximus aquilarum senectutem reuirescere mutatione pennarum, & solas esse quæ iubar solis aspiciant, & splendorem radiorum eius possint micantibus oculis intueri, pullosque suos an generosi sint, hoc experimento probent. Itaque & sanctos repuerascere: & assumpto immortali corpore laborem non sentire mortalium, sed rapi in nubibus ob-
uiam Christo: & nequaquam 1.Thes.4.d
iuxta LXX. esurire, quia præsentem dominum habeant cibum.

CAPVT XLI.

Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem: accedāt & tunc loquantur: simul ad iudiciū propinquemus. Quis suscitauit ab oriēte iustū: vocauit eum vt sequeretur se? Dabit in conspectu eius gentes & reges obtinebit. Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulam vento raptam arcui illius. Persequetur eos, transibit in pace: semita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit, vocans generationes ab exordio? Ego dominus, primus & nouissimus ego sum.

In nouamini ad me insulæ: principes enim mutabunt virtutem: appropinquēt & loquantur simul: tunc iudicium annunciēt: Quis suscitauit de oriente iustitiā: vocauit eā ad pedes suos, & vadet? Dabit in conspectu gentium, & reges in stuporem mittet, & dabit in terrā gladios eorū, & sicut stipulā proiectā arcus eorum, & persequetur eos, transibit in pace via pedū eius. Quis operat⁹ est, & fecit hæc? vocauit eam, qui vocat eam, à generationum principio. Ergo Deus primus, & in hæc quæ ventura

Taceant, &c.] Gentes, id est, insulæ quæ salsis amarisque huius sæculi tunduntur fluctibus, iubentur audire, & ora concludere, & illud nosse quod ad Israel
dictum est: *Audi Israel, &* Deut. 27. c
tace: & mutare fortitudinem, Sa.70.
ne per imbecillitatem pristinam Dei non possint audire sermonem: vt accedant prius ad dominum: & quod non sint propria salute contentæ, sed quod didicerint, cæteros doceant, & cum domino disputent, vtrum omnium Deus iusta seruauerit. Sic autem interrogat eas, & ad respondendum prouocat, vt interrogatione doceat,
quod ignorant: *Quis suscita-* pts
uit ab oriente iustum, siue iustitiam? Neque enim Iudæorum tantum Deus, sed & gentium qui vocauit Christum
dominum Saluatorem, *qui*
factus nobis sapientia à Deo, Rom.3.d
iustitia, & sanctitas, & re-
demptio. In quo iuxta eun- 1.Cor.1.d
dem Apostoli Dei iustitia re-
uelatur. Vocauit autem eum D
vt se in omnibus sequeretur, & opera patris faceret: & illud impleret dicens: *Deus vt*
facerem voluntatem tuam, vo- Psal.39.b
lui. In huius conspectu reges & gentes colla submittent, & gladio illius ac sagittis aduersariæ potestates, quasi stipula subiicientur, & puluis persequetur eos, reges videlicet, & principes gentium singularum: Et pertransibit in pace, ad pacem cunctos vocans, vt reconcilientur Deo. Semita in pedibus illius non apparebit, id est, vix laborem non sentiet, nec aliquam imbecillitatis humanę lassitudinem: sed
de torrente bibet in via, & propterea leuabit caput. Quis, in-
quit, *hæc operatus est, & fecit*: Quis suscitauit iustum, siue in- Psal.109.a
stitiam? Quis ei gentes & reges tradidit? Quis gladio eius, & arcui vniuersa subiecit? vtique ille, qui ab initio mundi hæc futura prædixit, qui omnium conditor est. Et quia dixerat sciscitantis affectu, quis suscitauit ab oriente iustum, &c.
Cunctis tacentibus sibi ipse respondit: *Ego sum dominus, pri-* Apoc.1.
mus, & nouissimus ego sum. Ipse est, qui & in Apocalypsi Ioannis loquitur: *Ego sum α, & ω, principium & finis. Viderūt insulæ*, id est, gentes, siue ecclesiæ de gentibus congregatæ, quæ mundi huius sustinent tempestates, & timuerunt do-
minum: *Principium enim sapientiæ timor Domini.* Omnes Prou.9.c
terrarum

E terrarũ termini ad Apostolorũ verba tremuerũt, appropinquantes, & ad Christi Euãgelium pariter accedentes. Cumque seipsos cernerent esse saluatos, id quod supra audierant, accedãt, & tunc loquantur: opere cõpleuerunt: vt auxiliarẽtur proximis suis: & fratres suos, vellent in domino confortare, & dicerent eis: Recedite ab idolis, simulcra dæmonum antiqua contẽnite, quę humana finxit man9, quę malleo cudẽte producta sunt: quę compacta glutino, quę stabilita clauis, vt nonmoueãtur, & cũ steterint ambulare non valeant. Quæ nos super persona Christi, & vocatione gentiũ, & prędicatione Euangelij atq; idolorũ condẽnatione interpretati sumus, quidã ad Cyrũ regem Persarum referunt, quod suscitauerit eum aduersũ Babylonios de oriente, & parere suę fecerit iussioni, prosternẽs ei gẽtes plurimas: & gladio illius, & arcui cũcta subijciens: & cætera qui sequũtur ad eius personam referunt: quod scilicet Babylonijs idola sua non profuerint, quæ humano facta sunt studio, & arte ærarij suscitata. Nõnulli Hebræorũ de Abrahã dictũ putant, qui vocatus sit iustus ab oriẽte, id est, de Chãldæis, eo quod solus iu-
Gen.12. a stus inuentus est: & secutus est
H eũ, egrediens de patria sua in terram quã nesciebat, & tradiderit reges in manu eius, qui aduersum Sodomam, & Gomorrã venerãt, & ante gladiũ eius, & arcum fecerit eos esse quasi stipulã, & puluerẽ, persecutusque sit illos, & reuersus in pace, & longi itineris cursum non senserit, & hoc non suis viribus, sed domini fecerit misericordia, qui ab initio hæc futura cognouerit. *Viderunt*, ait, *insulæ*, id est, gentes in circuitu, & illius virtute perterritæ sunt: & extrema terræ: Sem videlicet filius
Gen. 9. Noe, qui tempore extremo terrarũ cum patre & cum fratribus de diluuio euaserat, & vsque ad tempus illud fuerat reseruatus: quem Melchisedec intelligi volunt, & venisse
Ibid.14.g obuiam Abraham de prœlio reuertenti, & accessisse, & benedixisse ei, & eum Dei benedictionibus corroborasse: ipsumque esse fabrum ærarium, qui Abraham conflauerit, & malleo suæ artis ad meliora produxerit: & dixisse ei: bonũ est, vt timore Domini glutineris & iungaris ei: Et confortauit eum, siue solidauit in clauis præceptorum solidorum Domini, vt nonmoueretur, sed in timore illius permaneret.

HEB.

sum. Viderũt insulæ, & timuerũt, extrema terræ obstupuerũt, appropinquauerũt, & accesserũt. Vnusquisq; proximo suo auxiliabitur, & fratri suo dicet, cõfortare. Confortauit faber ærari9 percutiẽs malleo eũ qui cudebat tũc tẽporis, dicens glutino, bonũ est. Et cõfortauit eũ in clauis, vt nõ moueatur. a Et tu Israel serue meus, Iacob quẽ elegi: semen Abrahã amici mei. In quo apprehẽdi te ab extremis terræ, & a lõginquis ei9 vocaui te, & dixi tibi, Seruus meus es tu elegi te, & non abieci te. Ne timeas, quia tecum sum ego: ne declines, quia ego Deus tuus, confortaui te, & auxiliatus sum tui: & suscepit te dextera iusti mei. Ecce confundentur & erubescẽt omnes qui pugnant aduersum te, erunt quasi nõ sint, & peribunt viri qui cõtradicunt tibi. Quæres eos, & non inuenies viri rebelles tui erũt quasi non sint, & veluti cõsumptio homines bellantes aduersum te. Quia ego Dominus Deus tuus apprehendi manum tuam, dicens tibi: Ne timeas ego adiuui te. Noli timere vermis Iacob, qui mortui estis ex Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit dominus, & redemptor tuus sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrũ triturans nouum, habens rostra serrantia. Triturabis montes, & com-

SEPT.

ventura sunt ego sum. Viderunt gentes, & timuerunt, termini terræ obstupuerunt, & accesserunt, venerunt simul, indicans vnu quisque proximo suo auxiliari & fratri: & dicet. præualuit vir artifex, & æraiius percutiens malleo simul producens aliquando quid dominauit: [illegible] datio bona est. [illegible] nerunt ea. [illegible] ea, non mouebuntur [illegible] autem [illegible] meus, Iacob [illegible] Abraham [illegible], quem assum[illegible] mis terræ [illegible] tibus ei[illegible] & dixi tibi [illegible] es: elegi te, [illegible] [illegible] Ne ti[illegible] tecum enim sum [illegible]. Ego enim sum Deus [illegible], qui con[illegible] & [illegible] te [illegible] & [illegible] te dextera [illegible] mea. Ecce con[illegible] & [illegible] omnes [illegible] erunt enim qu[illegible] sint, & peribunt [illegible] omnes inimici tui. Quæres eos & non inuenies, homines qui insanient in te. Erunt enim quasi non sint, & non erunt pugnantes, aduersum te. Quia ego dominus [illegible], qui teneo dexteram tuam, qui dico tibi: ne timeas Iacob paruule numero Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Deus, qui redimo te Israel: Ecce feci te quasi rotas plaustri triturantes nouas in serrarum modum: Et triturabis montes, & comminues colles, & vt puluerem pones, & ventilabis

a ¶ *Et tu Israel serue me9 Iacob, &c.*] Iacob & Israel esse car-
1.Cor.10. d nalem, & esse spiritualẽ, Paulus Apost. docet. Videte Israel secundum carnẽ. Ex quo intelligimus, esse & alterum iuxta spiritum, & ad carnalem dici Israel: Si filij essetis Abraham, opera Abrahã faceretis. Quibus & supra dicitur: *Quare dicis Iacob, & loqueris Israel: abscondita est via mea à Do-* G
mino, & à Deo meo iudiciũ meum transiuit? Econtrario nunc Ioan. 8. e Sup 40. g
ad spiritualem Deus loquitur Israel, qui domini sui suscepit aduentum quem primum seruum, dein electum, ad extremum semẽ Abraham vocat. Ante enim accepimus spiritũ seruitutis in timore, & postea electi in amicitiam Dei iũgimur. Post vocationẽ igitur gentiũ, quando viderũt insulæ, & timuerũt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquauerunt & accesserũt, vocantur reliquiæ iuxta electionẽ gratiæ, de quib scribit & Euangelium. Istos duodecim elegit Iesus: quos & Apo-
stolos nominauit: qui post Luc.6.b
seruitutem pædagogæ legis, electi sunt in Euangelio, & semen Abrahã amici Dei esse meruerũt. In illo enim apprehẽdit eos ab extremo terræ, & à lõginquis eius finib. vocauit Israel de vniuersis nationib. congregãs primũ populũ Iudæorũ, de quibus, & Paulus Apost. dicit: *Vobis o-*
portebat primũ prædicari ser- Act. 13. g
monem: quoniam autẽ auertitis nos, imus ad gẽtes, Tibi ergo, qui es seruus meus, & e-
lectus meus, quæ prædicaturus in gẽtib. es, & persecutio- H
nes plurimas perpessurus, dico, ne timeas, quia tecũ sum, cui loquor in Euãgelio: *Ecce*
ego vobiscũ sum oẽs dies, vsque Matt.vlt.
ad consummationẽ seculi. Non erres, neque à veritate declines, nec te falsa persuasione decipias: quod tuis virib., imperitus & nudus, siluam gentium penetres, & ferocissimas nationes ad mansuetudinem voces. Ego sum qui *confortaui te, & auxiliatus tui sum, & suscepit te*, siue *protexit dextera iusti mei*, id est, Domini Saluatoris, siue dextera mea, vt Lxx. transtulerunt. Ecce enim aduersarii tui, populus Iudæorũ, & oẽs qui pugnant aduersum te, & persecutores tui, vertẽtur in nihilũ quæresque aduersarios tuos, & non inuenies: Causaque redditur, quare non inuenias aduersarios suos. Quia erũt quasi nõ sint. Qui aduersarii insanire dicuntur contra Apostolos: vel iuxta Hebr. esse consũpti. Idcirco autem timere nõ debes, quia ego apprehẽdi manum tuam, qui dico tibi: ne timeas, ego audiui te, *noli timere vermis Iacob, qui mortui estis ex Israel*, siue vt Lxx. *Paucissimi ex Israel.* Hoc quod posuimus, *ego adiuui te, noli timere vermis Iacob*, in
Lxx. non habetur. Vermis autem qui Hebr. dicitur, a תולעת a tolaath
propter humilitatẽ, atque contemptum vocatur Apostolo- Psal.21. b
rum chorus, imitans Saluatorem, qui loquitur in psalmo: *Ego sum vermis, & non homo, opprobrium hominum, & ab-*

LIBER DVODECIMVS.

CAPVT. XL.

Quare dicis Iacob, & loqueris Israel. abscõdita est via mea à Domino, & à Deo meo iudiciũ meũ trãsibit? Numquid nescis aut non audisti? Deus sẽpiternus, dominus qui creauit terminos terræ. nõ deficiet, neque laborabit, nec est inuestigatio sapiẽtiæ ei⁹. Qui dat lasso virtutẽ & his qui non habẽt fortitudinẽ, robur multiplicat. Deficiẽt pueri & laborabũt: & iuuenes in infirmitate cadẽt. Qui autẽ sperãt in domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current & non laborabunt: & ambulabunt, non deficient.

Non enim dicas Iacob: & quid locutus es Israel: Absconditа est via mea à Deo: & Deus me⁹ iudicium meũ abstulit, & recessit: & nũc nescis, quis non audisti? De⁹ æternus, Deus qui creauit terminos terræ non esuriet, nec laborabit, nec est inuentio prudentiæ eius. Qui dat esurientib. fortitudinem, & non dolẽtib. mœrorẽ. Esurient enim iuuenes, & laborabunt adolescentes, & electi infirmi erunt. Qui autẽ expectãt Deũ mutabunt fortitudinẽ: assument alas quasi aquilæ: currẽt, & non laborabũt: gradiẽtur, & nõ esuriẽt.

Qvare dicis *Iacob, & loqueris Israel, &c.*] Cum omnipotẽtis Dei tanta sit magnitudo, vt nihil eũ lateat, & omnia illius arbitrio gubernẽtur: quare dicis Iacob, id est, duæ tribus, quę appellabantur Iuda, & loqueris Israel, decem aliæ tribus in Samaria, quæ iã captiuæ ductæ estis in Assyrios? Abscondita est via mea à domino, & à Deo meo iudiciũ meũ trãsibit? Et est sensus: Dicitis, ad Deũ terrena non pertinẽt, nec cõsiderat quid vnusquisque nostrũ gerat. Vnde & nos ab hostibus iniuste opprimimur, & in iumentorũ & piscium similitudinẽ, iuxta Habacuc (Habac.1.d) absq; vllo rectore dispergimur. Quibus respõdit Deus: *Nũquid nescis*, nec præcedẽtiũ scripturarũ te verba docuerũt? siue iuxta LXX ignoras, quia nõ audisti quod æternus Deus, & creator omnium dominus: omnia nouit, omnia continet, omnia sua maiestate dispẽsat? Nec aliquando deficit, nec laborat, vt tuũ iudiciũ non intelligat, & absconditæ sint ab eo viæ tuæ? *Nec est*, loquit, *inuestigatio sapientiæ eius*: (Rom.11.d) de quo loco illud Apost. sumptũ reor: *Incomprehẽsibilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ illius*. Siue vt LXX transtulerunt: non esuriet, & nõ laborabit. Vbi enim cibus, ibi frequenter esuries, si cibum detraxeris: & vbi esuries, ibi & labor. Cum autẽ in Deo hæc non sint: cur ei humanas iungitis passiones? quin potius ipse esurientib. & lassis dat fortitudinẽ: & qui vidẽtur in sæculo esse quasi nihili, virtutẽ, robur que multiplicat: siue iuxta LXX. qui tribuit non dolẽtib. mœrorẽ: est enim tristitia quę ducit ad mortẽ, & est (Eccl.4.e; 2 Cor.7.d) tristitia quę ducit ad vitã: vnde his qui habẽt cor impœnitẽs, dat tristitiã, vt peccata sua intelligãt. Et quia multi gaudent in corporis sanitate, & adolescentiam, atque pueritiam putant esse perpetuam: iungit & dicit, quod florens ætas cito concidat, & corpora robusta marcescant. Qui autem non in suis viribus, sed in Deo habent fiduciam, & eius semper misericordiam præstolantur, mutent fortitudinem, & vadant de virtute in virtutem, & assumant pennas sicut aquilæ, & audiant: *Renouabitur sicut aquilæ iuuentus tua*: (Psal.102.a) current ad dominum, & eius desiderio non laborent: ambulent, & numquam deficiant. Crebro diximus aquilarum senectutem repuerescere mutatione pennarum, & solas esse quæ iubar solis aspiciant, & splendorem radiorum eius possint micantibus oculis intueri, pullosque suos an generosi sint, hoc experimento probent. Itaque & sanctos repuerascere: & assumpto immortali corpore laborem non sentire mortalium, sed rapi in nubibus obuiam Christu: (1.Thes.4.d) & nequaquam iuxta LXX. esurire, quia præsentem dominum habeant cibum.

B

CAPVT XLI.

Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem: accedãt & tunc loquantur: simul ad iudiciũ propinquemus. Quis suscitauit ab oriẽte iustũ: vocauit eum vt sequeretur se? Dabit in conspectu eius gentes & reges obtinebit. Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulam vento raptam arcui illius. Persequetur eos, transibit in pace: semita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit, vocans generationes ab exordio? Ego dominus, primus & nouissimus ego sum.

Innouamini ad me insulæ: principes enim mutabunt virtutem: appropinquẽt & loquantur simul: tunc iudicium annunciẽt: Quis suscitauit de oriente iustitiã: vocauit eã ad pedes suos, & vadet? Dabit in conspectu gentium, & reges in stuporem mittet, & dabit in terrã gladios eorũ, & sicut stipulã proiectã arcus eorum, & persequetur eos, transibit in pace via pedũ eius. Quis operat⁹ est, & fecit hæc? vocauit eam, qui vocat eam, à generationum principio. Ergo Deus primus, & in hæc quæ ventura

T*aceant, &c.*] Gentes, id est, insulæ quæ salsis amarisque huius sæculi tunduntur fluctibus, iubentur audire, & ora concludere, & illud nosse quod ad Israel dictum est: *Audi Israel, & tace: & mutare fortitudinem*, (Deut. 27. c; Sec.70.) ne per imbecillitatem pristinam Dei non possint audire sermonem: vt accedant prius ad dominum: & quod non sint propria salute contentæ, sed quod didicerint, cæteros doceant, & cum domino disputent, vtrum omnium Deus iusta seruauerit. Sic autem interrogat eas, & ad respondendum prouocat, vt interrogatione doceat, quod ignorant: *Quis suscitauit ab oriente iustum*, siue iustitiam? Neque enim Iudæorum tantum Deus, sed & gentium qui vocant Christum dominum Saluatorem, *qui factus nobis sapientia à Deo, iustitia, & sanctitas, & redemptio*. (Rom.3.d; 1.Cor.1.d) In quo iuxta eundem Apostolũ Dei iustitia reuelatur. Vocauit autem eum (D) vt se in omnibus sequeretur, & opera patris faceret: & illud impleret dicens: *Deus vt facerem voluntatem tuam, volui*. (Psal.39.b) In huius conspectu reges & gentes colla submittent, & gladio illius ac sagittis aduersariæ potestates, quasi stipula subiicientur, & puluis persequetur eos, reges videlicet, & principes gentium singularum: Et pertransibit in pace, ad pacem cunctos vocans, vt reconcilientur Deo. Semita in pedibus illius non apparebit, id est, viæ laborem non sentiet, nec aliquam imbecillitatis humanę lassitudinem: sed *de torrente bibet in via, & propterea leuabit caput*. (Psal.109.a) Quis, inquit, *hæc operatus est, & fecit*: Quis suscitauit iustum, siue iustitiam? Quis ei gentes & reges tradidit? Quis gladio eius, & arcui vniuersa subiecit? vtique ille, qui ab initio mundi hæc futura prædixit, qui omnium conditor est. Et quia dixerat sciscitantis affectu, quis suscitauit ab oriente iustum, &c. Cunctis tacentibus sibi ipse respondit: *Ego sum dominus, primus, & nouissimus ego sum*. (Apoc.1.) Ipse est, qui & in Apocalypsi Ioannis loquitur: *Ego sum α, & ω, principium & finis. Viderũt insulæ*, id est, gentes, siue ecclesiæ de gentibus coogregatæ, quæ mundi huius sustinent tempestates, & timuerunt dominum: *Principium enim sapientiæ timor Domini*. (Prou.9.c) Omnes

terrarum

E terra:ū termini ad Apostolorū verba tremuerūt, appropinquantes, & ad Christi Euāgelium pariter accedentes. Cumque seipsos cernerent esse saluatos, id quod supra audierant, accedāt, & tunc loquantur: opere cōpleuerunt: vt auxiliarētur proximis suis: & fratres suos vellent in domino confortare, & dicerent eis: Recedite ab idolis, simulcra dæmonum antiqua contēnite, quę humana finxit man⁹, quę malleo cudēte producta sunt: quę compacta glutino, quę stabilita clauis, vt non moueātur, & cū steterint ambulare non valeant. Quæ nos super persona Christi, & vocatione gentiū, & prędicatione Euangelij atq; idolorū condēnatione interpretati sumus, quidā ad Cyrū regem Persarum referunt, quod suscitauerit eum aduersū Babylonios de oriente, & parere suę fecerit iussioni, prosternēs ei gētes plurimas: & gladio illius, & arcui cūcta subiiciens: & cætera qui sequūtur ad eius personam referunt: quod scilicet Babyloniis idola sua non profuerint, quæ humano facta sunt studio, & arte ærarij suscitata. Nōnulli Hebræorū de Abrahā dictū putant, qui vocatus sit iustus ab oriēte, id est, de Chāldæis, eo quod solus iu-
Gen.11.e stus inuentus est: & secutus est eū, egrediens de patria sua in
H terram quā nesciebat, & tradiderit reges in manu eius, qui aduersum Sodomam, & Gomorrā venerāt, & ante gladiū eius, & arcum fecerit eos esse quasi stipulā, & puluerē, persecutusque sit illos, & reuersus in pace, & longi itineris cursum non senserit, & hoc non suis viribus, sed domini fecerit misericordia, qui ab initio hæc futura cognouerit. *Viderunt*, ait, *insulæ*, id est, gentes in circuitu, & illius virtute perterritæ sunt: & extrema terræ: Sem videlicet filius
Gen. 9. Noe, qui tempore extremo terrarū cum patre & cum fratribus de diluuio euaserat, & vsque ad tempus illud fuerat reseruatus: quem Melchisedec intelligi volunt, & venisse
Ibid.14.g obuiam Abraham de prœlio reuertenti, & accessisse, & benedixisse ei, & eum Dei benedictionibus corroborasse: ipsumque esse fabrum ærarium, qui Abraham conflauerit, & malleo suæ artis ad meliora produxerit: & dixisse ei: bonū est, vt timore Domini glutineris & iungaris ei: Et confortauit eum, siue solidauit in clauis præceptorum solidorum Domini, vt non moueretur, sed in timore illius permaneret.

HEB.

sum. Viderūt insulæ, & timuerūt, extrema terræ obstupuerūt, appropinquauerūt, & accesserūt. Vnusquisq; proximo suo auxiliabitur, & fratri suo dicet, cōfortate. Confortauit faber ærari⁹ percutiēs malleo eū qui cudebat tūc tēporis, dicens glutino, bonū est. Et cōfortauit eū in clauis, vt nō moueatur.ᵃ Et tu Israel serue meus, Iacob quē elegi: semen Abrahā amici mei. In quo apprehēdi te ab extremis terræ, & a lōginquis ei⁹ vocaui te, & dixi tibi, Seruus meus es tu elegi te, & non abieci te. Ne timeas, quia tecum sum ego: ne declines, quia ego Deus tuus, confortaui te, & auxiliatus sum tui: & suscepit te dextera iusti mei. Ecce confundentur & erubescēt omnes qui pugnant aduersum te, erunt quasi nō sint, & peribunt viri qui cōtradicunt tibi. Quæres eos, & non inuenies viri rebelles tui erūt quasi non sint, & veluti cōsumptio homines bellantes aduersum te. Quia ego Dominus Deus tuus apprehendi manum tuam, dicens tibi: Ne timeas ego adiuui te. Noli timere vermis Iacob, qui mortui estis ex Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit dominus, & redemptor tuus sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrū triturans nouum, habens rostra serrantia. Triturabis montes, & com-

SEPT.

ventura sunt ego sum. Viderunt gentes, & timuerunt, termini terræ obstupuerunt, & accesserunt, venerunt simul, iudicans vnusquisque proximo suo auxiliari & fratri: & dicet. præualuit vir artifex, & ærarius percutiens malleo simul producens aliquando quid. [illegible] ditio bona est. [illegible] nerunt ea [illegible] ea, non moue[illegible] autem Is[illegible] meus, Iacob [illegible] Abraham [illegible] quem assum[illegible] nis terræ [illegible] tibus ei[illegible] & dixi tibi [illegible] elegi te, [illegible] Ne [illegible] enim sum [illegible] Ego enim sum Deus [illegible], qui con[illegible], & auxilia[illegible] [illegible] & [illegible] [illegible] Ecce con[illegible]ntur & [illegible]escēt [illegible] erunt enim qu[illegible] sint, & peri[illegible] omnes inimici tui. Quæres eos & non inuenies [illegible], homines qui insaniunt in te. Erunt enim quasi non sint, & non erunt pugnantes, aduersum te. Quis ego dominus [illegible], qui teneo dexteram tuam, qui dico tibi: ne timeas Iacob paruule numero Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Deus, qui redimo te Israel: Ecce feci te quasi rotas plaustri triturantis nouas in serrarum modum: Et triturabis montes, & comminues colles, & vt puluerem pones, & ventilabis

a ¶ *Et tu Israel serue me⁹ Iacob, &c.*] Iacob & Israel esse car-
1.Cor.10.d nalem, & esse spiritualē, Paulus Apost. docet. Videte Israel secundum carnē. Ex quo intelligimus, esse & alterum iuxta spiritum, & ad carnalem dici Israel: Si filij essetis Abra-
G ham, opera Abrahā faceretis. Quibus & supra dicitur: *Qua-*
Ioan.8.e *re dicis Iacob, & loqueris Israel: abscondita est via mea à Do-*
Sup.40.g *mino, & à Deo meo iudiciū meum transiuit?* Econtrario nunc ad spiritualem Deus loquitur Israel, qui domini sui suscepit aduentum quem primum seruum, dein electum, ad extremum semē Abraham vocat. Ante enim accepimus spiritū seruitutis in timore, & postea electi in amicitiam Dei iūgimur. Post vocationē igitur gentiū, quando viderūt insulæ, & timuerūt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquauerunt & accesserūt, vocantur reliquiæ iuxta electionē gratiæ, de quib scribit & Euangelium. Istos duodecim elegit Iesus: quos & Apo-
Luc.6.e stolos nominauit: qui post seruitutem pædagogæ legis, electi sunt in Euangelio, & semen Abrahā amici Dei esse meruerūt. In illo enim apprehēdit eos ab extremo terræ, & à lōginquis eius finib. vocauit Israel de vniuersis nationib. congregās primū populū Iudæorū, de quibus, & Paulus Apost. dicit: *Vobis o-*
Act.13.g *portebat primū prædicari sermonem: quoniam autē auertitis nos, imus ad gētes*, Tibi ergo, qui es seruus meus, & e-
H lectus meus, quæ prædicaturus in gētib. es, & persecutiones plurimas perpessurus, dico, ne timeas, quia tecū sum, cui loquor in Euāgelio: *Ecce*
Matt.vlt. *ego vobiscū sum oēs dies, vsque ad consummationē sæculi.* Non erres, neque à veritate declines, nec te falsa persuasione decipias: quod tuis virib., imperitus & nudus, siluam gentium penetres, & ferocissimas nationes ad mansuetudinem voces. Ego sum qui *confortaui te, & auxiliatus tui sum, & suscepit te*, siue *protexit dextera iusti mei*, id est, Domini Saluatoris, siue dextera mea, vt Lxx. transtulerunt. Ecce enim aduersarii tui, populus Iudæorū, & oēs qui pugnant aduersum te, & persecutores tui, vertētur in nihili: quæresque aduersarios tuos, & non inuenies: Causaque redditur, quare non inueniat aduersarios suos. Quia erūt quasi nō sint. Qui aduersarii insanire dicuntur contra Apostolos: vel iuxta Hebr. esse consūpti. Idcirco autem timere nō debes, quia ego apprehēdi manum tuam, qui dico tibi: ne timeas, ego audiui te, *noli timere vermis Iacob, qui mortui estis ex Israel*, siue vt Lxx. *Paucissimi ex Israel.* Hoc quod posuimus, *ego adiuui te, noli timere vermis Iacob*, in
Lxx. non habetur. Vermis autem qui Hebr. dicitur, ᵃ תולעת a tolath
propter humilitatē, atque contemptum vocatur Apostolorum chorus, imitans Saluatorem, qui loquitur in psalmo: Psal.21.b
Ego sum vermis, & non homo, opprobrium hominum, & ab-

E ictio plebis. Sicut enim vermis terrā penetrat, ita sermo Apostolicus penetrauit gentiū ciuitates, & ingressus est prius corda durissima. Et recte pauci appellantur ex Israel, quia ad cōparationem totius orbis, genus Iudaicæ paucissimi crediderunt: quib. in Euangelio dominus loquitur: *Noli timere*
Luc. 12.g *grex paruul*ʹ: Siue iuxta Hebr.
מתי mortui ex Israel, qui cū Apo-
ישראל stolo dicunt: *Quotidie morior.*
1.Cor 15 d Et alibi: *Cū Christo crucifixus*
Gal. 2.d *sum. Viuo autem non ego, viuit vero in me Christus.* Quodque sequitur: *Ego posui te quasi plaustrū triturās nouum, habēs rostra ferrantia*, hoc significat, quod prædicatio Euangelica conterat aduersarias potestates & spiritualem nequitiam, eleuantem se contra scientiam Dei, quæ pro varietate superbiæ mōtes appellātur, & colles. Illisque sublatis, & turbinis more dispersis, exultet Israel, atque lætetur in domino sancto Israel. Possumus quoque dicere, quod Ecclesiast. vir habēs Euāgel. prædicationis rostra sarrantia in plaustro nouo (quod nequaquā operatur in vetustate literę, sed in nouitate spiritus) cōterat incredulorū corda durissima: separās triticū à paleis, & mōtes, collesq; cōminuens, id est oēs hæreticorū principes: qui cōminuti, atq; cōtriti, redigātur in puluerē, & nihil esse doceantur: vt qui male fuerant congregati, diuidantur in bonum suum.

F a ¶ *Egeni & pauperes quærūt aquas, & non sunt lingua eorū siti aruit: ego Dominus exaudiā eos, Deus Israel non derelinquā illos, &c.*] Gētiū populus pauper & tenuis qui non habebat scientiam veritatis, quærit per diuersos magistros, & varia philosophorū dogmata aquas salubres: & non inuenit, quia nō sunt: lingua eorū siti aruit,
Luc. 8 f sine lege ac Prophetis. Omnē enim, iuxta Euāg. fidē, substātiā suam in medicos consumpserat, & à cruore idololatrię & sanguine victimarū nō poterat liberari. Propterea dominus Deus Israel nō eos penitus dereliquit, nec in æternū perire passus est: sed aperuit in supinis collib. siue in mōtibus flumina, & in medio cāporū fōtes. Quę flumina ex illo fluuio duxere principium, qui in psalmis legitur: *Fluminis impetus*
Psal 45.a *lætificat ciuitatē Dei.* Et in alio loco: *Fluuius Dei repletus est*
64.c *aquis*: Quæ aquæ, & fontes de illo fonte manarunt, qui per Hierem. loquitur: *Me dereliquerūt fontē aquæ viuæ.* Et supra
Hiere. 2.c in hoc eodē propheta dicitur: bibēt aquas de fontib. Salua-
Sup. 12.a ris. De quibus, & in psalmis canitur: *Benedicite dominū Deū*
Psal. 67.f *de fontib. Israel. Et posuit*, inquit, *desertū in stagnū aquarū, & terram inuiā in riuos aquarū.* De quib. aquis, & Saluator in E-
Ioan. 4.b uang. mystico sermone dicebat: *Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum, sed aqua quam ego dedero ei, fiet*
Ioan. f *in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et iterū: *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Qui biberit de aqua quā ego dabo ei, flumina de vētre eius fluēt aquæ viuæ, hoc autē*, inquit Euāg. *dicebat de spiritu sancto quē credētes in eo accepturi erant.* Quia igitur deserta quondam Ecclesiæ multitudo, aquis vitalibus fuerat irrigata: Propterea iuxta LXX. nascuntur in ea cedrus,

HEB.

comminues, & colles quasi puluerem pones. Vētilabis eos, & vētus tollet, & turbo disperget eos Et tu exultabis in domino, in sācto Israel lætaberis. a Egeni & pauperes quærunt aquas, & nō sunt, lingua eorū siti aruit: ego dominus exaudiā eos: Deus Israel nō derelinquam illos. Aperiā in supinis collibus flumina & in medio cāporū fontes. Ponā desertū in stagnū aquarū: & terrā inuiam in riuos aquarū. Dabo in solitudine cedrū, & spinā, & myrtū, & lignū oliuæ. Ponam in deserto abietē, vlmū, & buxum simul: vt videant & sciant, & recogitent, & intelligāt pariter: quia manus domini fecit hoc: & sanctus Israel creauit illud. b Prope facite iudiciū vestrū, dicit dominus: afferte si quid forte habetis, dixit rex Iacob. Accedāt & nūciēt nobis quæcunq; ventura sūt: Priora quæ fuerūt, nunciate, & ponemus cor nostrū, & sciemus nouissima eorum. Aut quæ vētura sunt, indicate nobis: annunciate quæ

SEPT.

labis: & ventus auferet eos, & tempestas disperget illos. Tu autem lætaberis in domino, & in sancto Israel, & exultabunt pauperes, & inopes: quærent enim aquam, & non erit: lingua eorum præ siti exaruit. Ego Dominus Deus, exaudiam ipsos, Deus Israel, & non derelinquam eos: sed aperiam in montibus flumina: & in medio camporum fontes: faciam desertum in paludes, & sitientem terram in aquæductus. Ponam in terram absque aqua, cedrum, & buxum, & myrtum, & cyparissum & populum: vt videant & sciant, & cogitent, & noscrint simul: quia manus domini fecit hæc, & sanctus Israel ostendit. Iuxta est iudicium vestrum, dicit dominus Deus: venerunt & appropinquauerunt consilia vestra, dicit rex Iacob. Appropinquent, & annuncient nobis quæ ventura sunt: aut priora quæ erant dicite: & apponemus sensum, & sciemus quæ sunt nouissima. Ventura quoque dicite nobis: & nunciate quæ futura sunt in nouissimo: & sciemus quoniam dij estis:

& buxus, & myrtus, & cyparissus, & populus: Iuxta He- G
braicum, & cæteros interpretes, cedrus, setta, & myrtus, & lignum oliuæ, & abies, & vlmus, & buxus simul. Quæ varietates arborum diuersitatem significant gratiæ spiritualis. Et quia omnibus natura earum nota est, de setta tantum Hebraica edisseramus, quā spinam Theodotio transtulit. Est autem genus arboris nascentis in eremo, spinæ שטה
albæ habēs similitudinē: vnde omnia ligna arcæ, & tabernaculi facta sunt instrumenta, quæ appellantur Sethim: quod lignum imputribile & leuissimum, omniū Exod 37.a
lignorum, tam in fortitudine, quam in nitore soliditatem superat, & pulchritudinem. Cedrus autē, & cyparissus, & myrtus, odoris optimi sunt, & imputribiles. Vlmus quoque, & populus, siue buxus, vel maritādis vitibus iunguntur, vel ad diuersa opera aptissimæ sunt. Hæc autē omnia pariter ponuntur in solitudine, ne saltē vna chorda de cithara domini, & aliqua virtus gratiarum, Ecclesiæ deesse videatur: Vt omnes intelligāt, & pariter mente cognoscāt, quia manus domini hæc vniuersa perfecerit: vt in ariditate gentiū inuenirentur fluenta virtutum, & in terra quondā deserta, plenaq; salsuginis, & cedrus, & cyparissus & aliæ arbores nascerentur, quarū sublimitatem, & H
verticem ad cœlestia festinātem, illuminaret lignum oliuæ, quod nutrimētum lucis est, & laborantium requies.

b ¶ *Probe facite, &c.*] Quo modo supra diximus, duplicē esse Iacob, & Israel, non credentiū atq; credentiū in dominū Saluatorē: ita vocatis gentib. & in deserto quondā Ecclesiæ erumpētib. fluuiis, fontibusq; & mirum in modū conante varietate arborū, cunctis vbertate plenissimis, qui in Christum ex gētibus credere noluerunt, prouocantur ad iudicium: vt respondeant, cur videre, & scire, & recogitare, & intelligere noluerint: quia manus domini ista fecerit, & sanctus Israel creauerit vniuersa. Accedant, inquit, idola vestra, quæ putatis esse fortissima: Vel afferte, si quid forte habetis in vobis: & vestra aperite consilia, qua ratione, quo sensu nolueritis apertam suscipere veritatem. Simulque fit Apostropha ad ipsa idola, quæ insensibilia sunt, & nec audiendi, nec respondendi possident facultatem. Dicite, inquit, nobis vel præterita, vel futura: & ex rerum euentibus, vestram potentiam demonstrate. Hoc autem significat, quod post aduentum Christi omnia idola conticuerint: vbi Apollo Delphicus, & Loxias, Deliusque, & Clarius, & cætera idola, futurorum scientiam pollicentia, quæ reges potentissimos deceperunt? Cur de Christo nihil potuere prædicere nihil de Apostolis eius, nihil de ruinis & abolitione templorum? Si ergo suum interitum non potuere prædicere: quomodo aliena, vel mala, vel bona poterint nunciare? Quod si aliquis dixerit, multa ab idolis esse prædicta, hoc sciendum quod

quod semper mēdacium iunxerint veritati, & sic sententias temperarint: vt seu boni seu mali quid accidisset, vtrumque posset intelligi. Vt est illud Pyrrhi regis Epirotarum: Aio te Æacida Romanos vincere posse. Et Crœsi: Crœsus transgressus Halim maxima regna perdet. Aliud quoque signum est, idola Deos non esse, quod nec bene possint facere, nec male. Nō quo idola vel dæmones assidētes idolis, mala sæpe nō fecerint, sed quo nisi concessa eis fuerit potestas à domino, hoc facere nō possint. *Matt. 8 d* Denique in Euangelio deprecantur, vt habeant potestatem in porcorū gregē. *Iob 1 c* Et in Iob legimus: Absque domini iussione, eum viri sancti, ne iumenta quidem & possessiones valuisse disperdere. Nec mirum hoc de Deo *1. Tim. 1 d* cum etiam Apostolus Paulus tradat quosdā Satanæ, *vt discāt non blasphemare*. Siue hoc dicēdū, quod muta simulacra, & insensibilia, nec bene possint facere, nec male, nec præterita nosse, nec futura: quia ex nihilo sint, & ex eo quod nō est, & non tam ipsa, quam ille qui ea colat, abominatione condignus sit. *Psal. 113 b* *Idola enim gentium, argentum & aurum: opera manuū hominum. Os habēt & non loquentur, &c.* Quo modo ergo possunt scire & nunciare ventura, aut narrare præterita, & benefacere vel male, quæ nec hominum sensum habēt, nec brutorum animantium? F Nec interest, de qua materia facta videantur, cum vniuersa terrena sint.

a ¶ *Suscitaui ab Aquilone, &c.*] Adhuc contra idola loquitur, & eos qui post aduentū Christi, ea relinquere noluerunt. Illisque permanentibus in errore, ipse ab Aquilone suscitasse se dicit populum nationum. Ab aquilone enim exardescent mala super omnes habitatores terræ: *Hier. 1 d* Et ad *Ibid.* Hieremiam dicitur: *Quid tu vides Hieremia.* Et ille respondit: *Ollam succensam, & faciem eius à facie aquilonis.* Suscitantur autē ab aquilone mala, vt *Sup. eod. a* credant in eū, qui venit ab ortu solis. De quo supra legimus: *Zachar. 6 c* *Quis suscitauit ab oriente iustū, siue iustitiam?* Et in alio loco: *Ecce vir, oriens nomen eius.* Qui vocauit eos nomine meo: vt derelictis simulacris, vnū colant Deum. *Ioan. 5 g* Ipse enim loquitur in Euangelio: *Ego veni in nomine patris mei, & non suscepistis me: alius veniet in nomine suo, & suscipietis eum.* Ipse principes, & magistratus, & omnem mundi superbiam conculcabit, & subiciētur ei quasi lutum figulo, vt faciat ex eis *aliud* *Rom. 9 d* *vas in honorē, aliud in contumeliam.* Hæc quæ ego iuxta consuetudinem prophetalem fecisse me dico, quasi iam præterita sint: vel iuxta Symmachum, futura polliceor, nullus dæmonum, & idolorum potest prædicere: Vnde oracula cuncta tacuerunt, quia nemo est qui annunciet, nemo qui audiat: dum bruta prius corda gentiliū intellexerunt errorē suum, & falsa vaticinia reliquerunt. Primusque dominus loquetur ad Sion id est, ad Ecclesiam suam, & dicet ei: Ecce adsunt filij tui, quos tibi per meā donaui fidem. Significat autē Apostolos, qui in toto orbe Euangelium prædicarunt. Sion & Hierusalem nominibus differunt: cæterum vt vna vrbs, sic & vna Ecclesia est. Omnes igitur gentes, quā idolorum sequuntur errorē, interrogentur à nobis, vt respondeant vnde sint. Et hæc erit vniuersarū responsio, quod omnes vanitatem sequantur & ventos, & adorent opera manuum suarum. Quidquid de idolis & gentibus diximus, referamus ad dogmata prauitatis, & ad principes eorū hæresiarchas: quod Christo pacem Ecclesiæ nunciante, & monstrante eis veritatis viam, ipsi sequantur errorem: & vento ac turbini comparētur. Hebræi, suscitatum ab aquilone, & venire ab ortu solis, Assyrium interpretantur & Persam: qui venerint Hierusalem, & omnes principes illius cōculcauerint, nullumque idolorum quæ colebant, hoc scierit esse venturum, nisi solus dominus, qui vltus est eos pro peccatis suis.

HEB.

quæ ventura sunt in futurum, & sciemus, quia dij estis vos. Bene quoque aut male si potestis facite: & loquamur, & videamus simul. Ecce vos estis ex nihilo, & opus vestrum ex eo quod non est: abominatio est qui elegit vos. a Suscitaui ab Aquilone, & veniet ab ortu solis: vocauit nomen meum, & adducet magistratus quasi lutum, & veluti figulus conculcans humum. Quis annunciauit ab exordio vt sciamus, & à principio, vt dicamus, iustus es? Non est neque annuncians, neque prædicens, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet: Ecce adsum: & Hierusalem Euangelistam dabo. Et vidi, & non erat, neque ex istis quisquam qui iniret consilium: & interrogatus responderet verbum. Ecce omnes iniusti, & vana opera eorum: ventus & inane simulacra eorum.

SEPT.

estis: Bene facite & male, & admirabimur, & videbimus simul vnde sitis vos: & vnde sit opus vestrum: de terra abominationem elegerunt vos. Ego autem suscitaui eum qui ab Aquilone est, & qui ab ortu solis: vocabuntur nomine meo. Veniant principes, & sicut lutum figuli, & sicut figulus conculcans lutum, sic conculcabimini. Quis enim annunciabit vobis ea quæ à principio sunt, vt cognoscamus ea quæ in futuro, & dicemus quia verum sit? non est qui prædicat, neque qui audiat verba vestra. Principium Sion dabo: & Hierusalem consolabor in viam: nam de gentibus nullus est: & de simulacris ipsorum non erat qui annunciaret: & si interrogauero eos vnde estis, non respondebunt mihi: sunt enim factores vestri: & frustra seducunt vos.

CAPVT XLII.

HEB.

ECCE seruus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima

SEPT.

ECCE Iacob puer meus, assumam eum: Israel electus meus, suscepit eum anima

CAP. XLII.

E*Cce seruus meus, &c.*] Iacob & Israel in præsenti capitulo non habentur: quod nec Matthæus Euāgelista posuit, secutus Hebraicam veritatē. *Matt. 12 b* Hoc dicimus in sugillationē eorum qui nostra contēnūt. De quo plenius in Matthæi cōmētariolis, & in libro quē ad Algasiā nuper scripsimus, disputatū est. *Epist. [illegible] q 2 tom. 3.* Et interim notandū, quod vbi de Apostolorū scribitur choro, & Iacob, & Israel, & semen appellātur Abrahā: quibus quasi hominibus ac seruis consequenter dicitur: H *Sup. 41 d* *Noli timere vermis Iacob, & paruulus numero Israel.* Vbi autē de Christo est vaticinium, absque Iacob & Israel legitur: *Ecce seruus meus, suscipiā eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea.* Et in cōsequentibus: *Dedi te in testamentū generis, in lucem nationū, aperire oculos cæcorum, & educere de vinculis alligatos, & de domo carceris habitantes in tenebris.* *Infra eod. ex LXX.* Nec mirum, si seruus vocetur, factus ex muliere, factusque sub lege: *Gal. 4 a* *Philip. 2 a* *qui cum in forma Dei esset, humiliauit se, formam serui accipiens, & habitu inuētus vt homo.* In quo cōplacuit sibi anima Dei, cernēs in illo omnes esse virtutes, imo ipsum esse Dei virtutē atque sapientiā. *Dedi*, inquit, *spiritum meum super eum*, qui descendit in specie columbæ. *Matt. 3 d* *Iudicium gentibus proferet*, quod antea nesciebāt. *Non clamabit*: erit enim mitis atque mansuetus. Et non accipiet personā in iudicio, siue non leuabit, subauditur, in altū vocem suam. Vel iuxta Symmachū, non decipietur, omnes insidias diaboli intelligens, aut secundum LXX. לא יכהה ἐγκαταλείψει, id est, non relinquet, populū scilicet Iudæorū, vocans eum ad pœnitentiā. *Nec audietur foris vox eius*: neque enim extra Galilæam, atque Iudæam in aliis gentibus Euāgelium prædicauit. Quod si legimus fuisse eum in terminis Tyri, & Sydonis, siue in confinio Cæsareæ Philippi, *Matt. 15 b* quæ nunc vocatur Paneas, tamen sciendum, non esse scriptum, quod ipsas ingressus sit ciuitates. *Calamum quassatū siue confractum non conteret.* ירוץ Cunctis enim placabilis erit, & veniam dabit peccatoribus, dicens: *Matth. 9 a* *Confide fili, dimittuntur tibi peccata. Et linum fugiens*, siue vt cæteri transtule- [illegible]

rũt, *obscurum*, atque *tenebrosum, non extinguet*: quiuicum etiã extinctioni, domini clementia seruabuntur: quæ super Iudæis, & nationibus in supradictis opusculis disseruimus: sed cum veritate omnia iudicabit: nequaquam metuens Matt. 23. Scribas, & Pharisæos quos confidenter hypocritas appellabat. Quod autem sequitur: *Splẽdebit & non conteretur, do-* Matt. 12. b *nec ponat super terram iudiciũ*, Matthæus Euangelista non posuit: siue inter iudicium & iudicium media, scriptoris errore sublata sunt: Significat autẽ quod resurgens ex mortuis, cũctos illuminauerit, nec morte contritus sit, donec poneret super terram iudicium, qui loquebatur in Euãgelio: Ioan. 9. g *In iudiciũ ego veni in mundum istũ, vt non vidẽtes videant, & vidẽtes cæci fiant*. Pro quo nos interpretati sumus: *Non erit tristis, neq; turbulentus*, sed æqualitatẽ vultus omni tẽpore cõseruabit: quod falso de Socrate philosophi gloriãtur, nũquã eum plus solito, nec tristẽ fuisse, nec lætũ. Pro quo Aquila & Theodotio interpretati sunt: *Non obscurabit: & nõ curret, donec ponat in terra iudicium*: Et est sensus. Nullũ vultus tristitia deterrebit, nec festinabit ad pœnã, qui iudicij veritatem vltimo tempori reseruauit. Quodque sequitur: *Et legem illius insulæ expectabũt*: manifestius posuere Lxx. F ϗ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν, id est, in nomine eius gentes sperabunt, quæ in scripturis appellãtur insulæ: quia ex omni parte persecutorum incursionib. patent. Legẽ autẽ eius, non quæ per Moysen data est, sed Euangelium sentiamus. Esa. 2. a *De Sion enim egredietur lex & verbum domini de Hierusalem*. Hier. 31. e De qua lege & Hieremias vaticinatur: *Ecce dies veniunt, dicit dominus, & ponam testamentum nouum, non iuxta testamentum, quod olim pepigi cum patribus eorum*.

a ¶ *Hæc dicit dominus Deus, &c.*] Incertũ erat quis ante dixisset: *Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritũ meum super eum: iudiciũ gentibus proferet*. Post condemnationẽ enim idolorum subitus sermo proruperat: *Ecce seruus meus*, & reliqua, quæ nos ex persona patris super Christo interpretati sumus. Itaque ne relinqueret ambiguum quis superiora dixisset, adiungit, & dicit: *Hæc dicit dominus Deus, creans cælos, & extendens eos*. Siue vt Lxx. transtulerũt: *Qui fecit cælum, & defixit illud*. Vniuersitatis igitur creator, & Dominus, ipse Christi sui promisit aduentum: qui non solum extendit cœlos, atque defixit, sed terram quoque alta mole firmauit, & omnia quæ nascuntur ex ea: Gen. 2. b *vt inuisibilia eius ex his quæ facta sũt intellecta conspiciantur: sempiterna quoque virtus illius, & diuinitas*. Qui spiramen Rom. 1. c omnibus dedit, qui versantur in terra, lege prima mortalium. *Insufflauit enim Deus in faciẽ Adam spiritum vitæ, & factus est in animam viuentem*. Spiritum autem his propriè qui calcant terram, & sapientiam carnis, suæ subiciunt potestati. Ille igitur cuius tanta præconia sunt hæc ad eum loquutus est, cuius legem insulæ præstolantur, & gentes;

HEB.

mamea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur foris vox eius. Calamum quassatum non conteret: & linum fumigans non extinguet: in veritate educet iudicium. Non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, & legem eius insulæ expectabunt.

SEPT.

animamea. Dedi spiritum meum super eum: iudicium gentibus educet: non clamabit, neque dimittet, nec audietur foris vox eius. Calamum fractum non conteret, & linum fumigans non extinguet: sed in veritate educet iudicium: splendebit, & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, & in nomine eius gentes sperabunt.

a Hæc dicit dominus Deus, creans cœlos, & extendans eos, firmans terram, & quæ germinãtur ex ea: dans flatum populo qui est super eam, & spiritum calcantib. illam. Ego dominus vocaui te in iustitia: & apprehendi manum tuã, & seruaui te, & dedi te in fœdus populi, in lucẽ gentium: vt aperires oculos cæcorũ, & educeres de cõclusione vinctũ, de domo carceris sedentes in tenebris. Ego dominus, hoc est nomẽ meum gloriã meam alteri non dabo, & laudem meam: sculptilibus. Quę prima fuerãt, ecce venerunt: noua quoque ego annũcio antequam oriantur audita vobis faciam.

HEB.

Canite b Deo canticum nouum: laus eius ab extremis terræ, qui descenditis in mare, & plenitudo eius, insulæ & habitatores earum. Leuet desertum & ciuitates eius in domibus habitabit Cedar: laudate habitatores Petræ, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino

SEPT.

Cantate domino canticum nouum: principatus eius glorificatur, & nomen illius à summitate terræ, qui descendunt in mare, & nauigant illud, insulæ, & habitatores earum: Lætare desertum, & vici eius, villæ, & habitatores Cedar. Lætabuntur qui habitent in Petra, de summo.

C *Ego dominus vocaui te in iustitia*. De quo ipse loquitur Euangelio: Pater iuste, mundus te ignorat, vt esses non solum Iudæorum, sed & gẽtiũ Deus. Ioan. 17. d *Et apprehendi manum tuam*: quia quidquid operatur filius, operatur & pater. *Et seruaui te*, qui omnia ipse conseruas. *Et dedi te in fœdus populi Israel*: cui te venturũ ante promiserã. *Et in lucẽ gentium*, qui sedebãt in tenebris, & in vmbra mortis: *vt aperires oculos cæcorũ*, qui Deũ antea non videbant. *Et educeres de conclusione vinctum*. Prou. 5. d Funibus enim *peccatorum suorum vnusquisque constringitur*: Et in Euangelio, quam Satanas vinxerat, soluit domin⁹. De domo carceris sedentes in tenebris, qui in erroris nocte & caligine versabantur. Quodque infert: *Ego dominus, hoc est nomẽ meũ, gloriam meam alteri non dabo*: non excludit filium, cui dicenti Ioan. 17. a in Euangelio: *Pater, glorifica me gloria quam apud te habui prius quam mundus esset*: Ipse respondit: *Et glorificaui, & glorificabo*. Neq; enim dixit: Gloriam meam nulli dabo, quod si dixisset, exclusisset, & filiũ: sed *gloriam meam alteri non dabo*, præter te cui dedi, cui daturus sum. Vnde proprietatem sanctæ scripturæ vehementer admiror, quod verbum a אחר a aher omnes interpretes voce consona transtulerunt, alterum, qui in multis aliis soliti sunt discrepare. Vt autem sciamus per hanc sententiam non excludi filiũ: sed idola, sequentia verba testantur: Et laudem D meam sculptilibus. Pro quo: Lxx. οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς, id est, nec virtutes meas simulacris. Cum enim Christus Dei virtus sit, Deique 1. Cor. 1. f sapientia, omnes in se virtutes continet patris. Sequitur: *Quæ prima fuerunt, ecce venerunt*. Et est sensus: Quæ locutus sum, quæ per Moysen, Prophetasque pollicitus sum, vniuersa completa sunt: Nunc autem annuncio vobis Euangelium, vocationem gentium, passionem Christi, nouitatem fidei, vt quo modo priora cernitis rebus expleta, sic & ea quæ nunc polliceor, credatis esse ventura.

b ¶ *Canite Deo canticum nouum. &c.*] Qui prius dixerat, quæ prima fuerant, ecce venerunt. Noua quoque ego annuncio: antequam oriantur, audita faciam vobis: & se promiserat quod ignorabant esse dicturum: quæ sint illa noua, sequenti sermone testatur, Apostolis præcipiens & Rom. 7. b Apostolicis viris, vt canant canticum nouum, nequaquam in vetustate literæ, sed in nouitate spiritus. Nec solum in veteri instrumento, sed in nouo: & laus eius penetret vsque ad extrema terræ. Psal. 18. b *A summo enim cælo egressus eius, & vsq; ad summum illius, occursus eius. In omnẽ terram exiit* Apostolorum *sonus, & in terminos orbis verba eorum*. Siue iuxta Lxx. *Glorificate nomen eius in terminis terræ*, vt in vniuerso mũdo Christi nomen annuncietur in gentibus. Qui sint autem isti, qui canere debeant canticum nouum, sequentia verba testantur: Luc. 5. b *Qui descenditis*, inquit, *in mare, & nauigatis illud*, siue plenitudo maris. Apostolos enim videns Iesus in littore iuxta mare Genezaret reficientes retia sua, vocauit,

& misit

E Rom 15.c & misit in magnū mare, vt de piscatoribus pisciū faceret hominum piscatores. Qui de Hierusalem vsq; ad Illyricum & Hispanias Euangelium prædicarunt, capientes in breui tempore ipsam quoque Romanæ vrbis potētiam. Vel certe descenderunt in mare, & nauigauerunt illud: tempestates & persecutiones istius sæculi sustinentes. Insulas quoq; & habitatores earū, vel diuersitatē gentium intellige, vel Ecclesiarum multitudinem: *Leuet*, inquit, *desertū & ciuitates eius* ישאו מדבר vocem suam: de qua & supra diximus: Siue lætetur desertum & vici eius, & Cedar, quæ quoniā inhabitabilis fuit regio trans Arabiam Sarracenorum. Et habitatores Petræ, quæ & ipsa vrbs Palestinæ est. Hoc autē significat, quod gētiū populus desertus prius notitia Dei, & idololatriæ erroribus obligatus, ad laudes domini conuertatur. Siue quia קדר Cedar interpretatur tenebræ, 1.Cor.10.a & iuxta Apostolū, petra Christus, præcipitur cunctis credentib' vt qui ante erāt in tenebris, & nūc credūt in dominū Saluatorē, de vertice montiū clamitent, & aperte prædicent Christū, quibus & supra Sup.40.b dictū est: *In montem excelsum ascende, qui Euangelizas Sion. Eleua in fortitudinē vocē tuam, qui Euangelizas Hierusalē.* Et ponam gloriam eius in insulis, de quibus prius diximus: Describitque sermo propheticus F gloriosum Saluatoris aduentum, de quo & Paulus Apostolus loquitur: Secundum 2 Cor 4.b 5.Tim.2.c illuminationem gloriæ magni Dei, & Saluatoris nostri Iesu Christi: & eum viro fortissimo comparat, qui pugnaturus sit contra aduersarios suos & suscitaturus zelum. De quo Deut 32.c & in cantico Deuteronomij prophetatum est: ipsi me zelare fecerunt in eo qui nō erat Deus & irritauerunt me in idolis suis. & ego zelare eos faciā in gente quæ nō est, & in gēte stultissima irritabo illos. Vociferabitur quoque & clamabit contra inimicos suos, aperte eorū infidelitatem reprobās, & cum clamore pronuncians: *Tacui, sēper silui, patiens fui.* Siue vt LXX. transtulerunt: *Tacui, numquid sem-* Eccl.3.b *per tacebo?* Vt impleatur illud quod per Salomonem dicitur: *Tempus tacendi, & tēpus loquēdi.* Et est sensus: Diu vos delinquentes sæpe portaui, sed quia ante tacuerā, nequaquam vltra reticebo. Et quo modo pariens in lucē profundit infantem, & apertū facit esse quod prius clausum in visceribus tenebatur: Sic ego dolorem meum, & dissimulationem quam semper habui, super sceleribus vestris nunc proferam: & dissipabo vestra consilia. Sup.40.b Vno quoque tempore absorbebo vniuersam gentē, & omnem superbiam montium, tumoremque collium vestrorū. Et fœnum, de quo supra dictū est: *Vere fenum est populus*, id est, tam principes quam vulgus ignobile, in desertum redigam. Quod in LXX. de Theodotionis editione additum est: qui hæc verba tacuerunt. Cumque vos à capite vsq; ad pedes exiccauero atq; deleuero, tunc flumina doctrinæ meæ in in- G איים sulis gentium currere faciā, & stagna vestra, siue paludes redigam in ariditatē: vt in gētibus sit serenna scripturarum, & in vobis doctrinæ ariditas. Ducāq; cæcos per viam quā ante nesciebant: de quib' & supra legimus: *Dedi te in fœdus populi,* Sup.vid. *in lucē gētiū, vt aperires oculos cæcorū.* Hi ducentur per viam, Ioan 14.a de qua Christus loquitur: *Ego sum via*: siue via scientiæ Dei: & per semitas prophetales ambulare eos faciam. Tunc tenebræ eorū mutabuntur in lucē, & praua vertentur in recta, vt intelligāt quæ legunt, & cordis oculis, clarum in veteri testamento, Christi lumen aspiciant. Simulq; infert: Hæc verba quæ feci, siue faciam eis, nequaquam vltra futura promittens, sed quæ ante promiseram reddens. Me autem ista dicente, conuersus est retrorsum populus Iudæorum, vt non crederet promittenti, & in suis confunderetur erroribus, & negligeret sponsionē Dei, qui Rom 11.b idolis ante crediderat. Siue, cum intrauerit plenitudo gentium, tunc etiam Israel populus conuertetur, & pœnitebit eum erroris sui; per quē idolis ante seruierat. Aut certe post vocationem gentium reuertetur ad principium, vt dicat omnes gentes quæ Euangelio credere noluerunt, in suis idolis confundendas.

H

a¶ *Surdi audite. & cæci, &c.*] Ne quis putaret hoc quod dicitur: Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum, ad gentium populum pertinere, qui prius surdus & cæcus fuerat, vt Iudæi stulta interpretatione approbare contendunt: ipse propheticus sermo demonstrat, qui surdi, & cæci intelligi debeant. *Quis*, inquit, *cæcus, nisi seruus meus, & surdus, nisi ad quē nuncios meos misi*: haud dubiū quin Prophetas significet. *Quis cæcus, nisi qui venundatus est peccatis suis?* Quis cæcus, nisi qui prius seruus fuit domini? Cui dicitur: O Israel qui vides multa, & habes prophetas plurimos, per quos Dei mandata cognoscas: nonne custodies quæ tibi præcepta sunt? Qui apertas habes aures, nōne audies quæ dicun- Sup.6.a tur: de quo & supra legim': *Auditu audietis, & nō intelligetis: & videtes aspicietis, & nō videbitis: incrassatū est enim cor populi huius.* Domin', inquit, voluit vt sāctificaret eum: & magnificaret legē suā, & populū iacentem extolleret ac leuaret. Sed ille Dei facere noluit voluntatē: & idcirco ab aduersarijs suis dirept' est atque vastatus, quos vel dæmones, vel hostes intelligere debemus. *Laqueus iuuenis omnes & in domib. carcerū absconditi sunt.* Siue vt LXX. transtulerunt: ἡ γὰρ παγὶς ἐν τοῖς ταμιείοις πανταχοῦ, καὶ ἐν τοῖς οἴκοις ἅμα, ὅπου ἔκρυψαν αὐτούς, id est, *Laqueus in cubilibus vbique: & in domibus simul, in quibus absconderunt eos.* Scribas significans & Pharisæos qui plebem miserabilem deceperunt, & vbique posuerunt insidias contra Dominum Saluatorem, & Apostolos

HEB.

mino gloriam, & laudem eius in insulis nunciabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum: vociferabitur & clamabit: super inimicos suos confortabitur. Tacui semper, silui, patiens fui, sicut patiens loquar: dissipabo, & absorbebo simul. Desertos faciam montes & colles, & omne gramen eorum exsiccabo: & ponam flumina in insulas, & stagna arefaciam. Et educam cæcos in viam, quam nesciunt, & in semitis quas ignorāt, ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, & praua in recta: hæc verba feci eis, & non dereliqui eos. Conuersi sunt retrorsum: cōfundantur confusione, qui confidunt in sculptili: qui dicunt conflatili: vos dij nostri. a Surdi audite: & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus, nisi seruus meus: & surdus, nisi ad quem nuncios meos misi? Quis cæcus, nisi qui venundatus est; & quis cæcus, nisi seruus domini? Qui vides multa nonne custodies? Qui apertas habes aures, nonne audies? Et dominus voluit, vt sanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret. Ipse autem populus direptus, atque vasta-

SEPT.

de summitate montium clamabūt. Dabunt Deo gloriam, virtutes eius in insulis nunciabunt. Dominus Deus virtutum egredietur & conteret bellum: suscitabit zelū, & clamabit super inimicos suos cū fortitudine. Tacui à principio: num semper tacebo, & sustinebo? sicut pariens patienter egi. Erūpā & arefaciā simul, vastabo montes & colles: & omne fenum eorum arefaciam. Et ponam flumina in insulas, & paludes siccabo. Et adducam cæcos per viam, quā nesciunt, & semitas quas ignorauerunt, calcare eos faciam: faciam eis tenebras in lucem, & praua in recta. Hæc verba faciam illis, & non derelinquam eos: ipsi vero conuersi sunt retrorsum: confundamini confusione, qui confunditis super sculptilibus, qui dicitis conflatis, vos estis dij nostri. Surdi audite, & cæci suspicite vt videatis. Quis est cæcus, nisi pueri mei: & surdi, nisi qui dominantur eorum? Quis cæcus, nisi qui recepit? & excæcati sunt serui Dei? Vidistis sæpe & non custodistis: apertæ sunt aures, & nō audistis. Dominus Deus voluit vt iustificaretur, & magnificaret laudem. Et vidi & erat populus vasta-

E los eius habentes clauem scientiæ, nec ipsi intrantes, & alios volentes introire prohibentes. Pulchreq; pectore eorum in quibus habitabãt cogitationes pessimæ, carceres appellauit. Ideo facti sunt in rapinã & in direptionẽ, nec fuit qui liberaret eos, & pro eis sermonem faceret. Simulq; propheta cohortatur eos, vt si omnes audire nõ possint, saltẽ pauci futura cognoscant, & intelligãt à quo ista perpessi sint. Causasq; suæ vastitatis agnoscant, qui nec audire, nec facere voluerunt, quæ lege præcepta sunt. Ideo effudit domin⁹ super eos totã iram suã, & indignationẽ furoris plenam: vt qui prius tacuerat, nequaquã vltra reticeret, nec sermonib. eos, sed pœnis, tormentisque corriperet & cõprehenderet eos bellũ fortissimũ, quod nequaquã possint euadere: ostẽdens ferociam Romanorum. Cumque ex omni parte combustus sit, & nihil in se habeat sanitatis, tamen non intelligit causam pœnæ suæ: quod idcirco punitus sit, quia Dei filium non receperit.

CAP. XLIII.

Rom.11.a ET nũc hæc dicit, &c.] Hebræi de secundo Saluatoris hæc interpretãtur aduẽtu, quãdo post plenitudinem gentium omnis saluandus sit Israel. Nos autẽ nequaquam putam⁹ ad eos fieri repromissionem, quib. supra dictũ est: F *Quis cæcus, nisi pueri mei: & qui surdi, nisi qui dominantur eorũ?* Quis cæcus, nisi qui recepit? & excæcati sunt serui Dei. Et rursũ: *Factus est populus vastatus atq; direptus*, & his similia. Sup.42.f Deniq; infert: *Effudit super eum indignationẽ furoris sui, & forte bellum: & combussit eum in circuitu, & non cognouit, & succendit eum, & nõ intellexit.* Ergo quod supra diximus, duos esse Iacob, & duos Israel: vnũ carnalem, & alterum spiritualem: eorum qui in Saluatorẽ credere noluerunt, & eorũ qui receperunt filium Dei. Hoc etiã nũc intelligendũ, quod prouocetur Apostolorum chorus, & prima Christi Ecclesia de Iudæorum populo cõgregata: vt intelligat creatorẽ, & factorẽ suum, qui & animæ & corporis eius sit cõditor: Nec timeat persecutores: quia redemptus sit Christi sanguine, qui vocauerit eum nomine suo: & ob familiaritatem specialiter appellet populum suum: sed prædicet incũctanter, & nulla pericula reformidet. Quodque infert: Aquas, & flumina, & ignem, & flammas: persecutorum impetũ, furoréq; describit: qui saluti gentium inuideant, & nolint sermonem Euangelicum prædicari. Quamquam Iudæi in aquis, Ægyptios, in fluminibus, Babylonios, in igne Macedonas, in flamma, Romanos intelligi velint. Idcirco autem præcipit eis, ne timeant, quia dominus Deus Saluator eorũ, & sanctus Israel sit cum eis, qui fecerit eos Ægypto, Æthiopiæ, & Syene, extremis mũdi terminis prædicare. Pro συήνη, reliqui interpretes posuerunt a שבא: vnde fuit regina Austri, quæ venit sapientiam audire Salomonis. a Saba Quamobrem honorabilis factus est Apostolorum chorus in conspectu Dei, & dilectus ab eo: & cunctorum hominũ salus, atque populorum, qui per eos ad Euangelium sunt vocati: & reputabuntur in salutem animarum eorum. Vnde iungit & dicit: *Noli timere, ego tecum sum*: qui vobis in Euangelio loquor: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi.* Matt.vlt.a *Ab Oriente enim, & ab Occidente adducam filios tuos*, qui requiescant in sinu Abraham, & de cunctis mundi partibus filiorum meorum; & filiarum populus congregabitur: qui vel inuocent nomen meum, vel meo vocentur nomine: vt appellentur Christiani in gloriam conditoris sui. Quodque sequitur: *Educ foras populum cæcum, & oculos habentem: surdum, & aures ei sunt*: Multi putant dici de populo gentium, qui per Apostolorum doctrinam audire cœperunt, & videre. Sed nos etiam hæc de disperso intelligamus Israel, qui vocatus sit per Apostolos, primusque crediderit: quibus loquitur & Paulus: *Vobis primum oportuit prædicare sermonem Dei.* Et ipse Dominus in Euangelio: ite ad oues perditas domus Israel. Deniq; sequitur: *Omnes gentes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus*, id est, cum populo qui credidit ex Iudæis, vt duplex vocatio sit, circumcisionis, & præputij. Quod autem dicitur: Educ, ad filium sermo est, Siue iuxta LXX. pater de filio loquitur, quod eduxerit populum suum cæcum, & surdum, & gentibus copularit, & fecerit ex eis multos Ecclesiæ principes. Miraturque Propheta, quod nullus in gentibus hæc præscire potuerit, nec DEI nosse consilia, sed tantum populus eius qui legem acceperit, & Prophetas habuerit: *Notus enim in Iudæa Deus, in Israel magnum nomen eius.* Siue ipse Deus, testis suorum sermonum sit, & narrator, & puer eius ac seruus, quem elegit, haud dubium quin Christum significet, cus

(Margin: 3.Reg.10.a; Matt.8.b; H; Act.13.g; Math.10.a; Psal.75.a)

HEB.

vastatus, laqueus iuuenum omnes, & in domibus carcerum abscõditi sunt: facti sunt in rapinam, nec est qui eruat: in direptionem, & non est qui dicat, redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat & auscultet futura? Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel vastantibus? Nonne dominus ipse cui peccauimus, & noluerunt in viis eius ambulare, & non audierunt legem eius? Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum: & combussit eum in circuitu, & non cognouit, & succendit eum, & non intellexit.

CAP. XLIII.

ET nunc hæc dicit dominus: creans te Iacob, & formans te Israel: Noli timere, quia redemi te, & vocaui te nomine tuo meus es tu. Cum transieris per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. Cum ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te: quia ego Dominus DEVS tuus, sanctus Israel Saluator tuus. Dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiã, & Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis, & gloriosus: ego dilexi te, & dabo homines pro te, & populos pro anima tua. Noli timere, quoniam tecum ego sum: ab Oriente adducam semen tuum, & ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, da: & Austro noli prohibere, adhuc filios meos de longinquo, & filias meas ab extremo terræ.

Et

SEPT.

vastatus, atque direptus. Laqueus enim in cubilibus vbique, & in domibus simul: in quibus absconderunt eos. Facti sunt in direptionem: & non erat qui erueret prædam, & non erat qui diceret, redde. Quis est in vobis qui hæc audiat, & futura cognoscat? Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel vastantibus? Nonne Deus cui peccauerunt, & noluissent in viis illius ambulare, neque audire legem eius. Et induxit super eos iram furoris sui, & præualuit aduersus eos bellum: & qui cõburebant eos per circuitum, & non cognouit vnusquisque, nec posuerunt super animam.

CAP. XLIII.

ET nũc sic dicit dominus, qui fecit te Iacob, & creauit te Israel: Noli timere, quoniam redemi te: vocaui te nomine tuo: meus es tu, & si transieris per aquã, tecum sum: & flumina non cooperient te. Etsi transieris per ignẽ, non combureris: flamma non exuret te: quia ego Dominus DEVS *tuus sanctus Israel, Saluator tuus. Feci commutationem tuam Aegyptum, & Aethiopiã, & Syenen pro te. Ex quo honorabilis factus es, & in conspectu meo glorificatus es: & ego dilexi te, & dabo homines pro te, & principes pro capite tuo. Noli timere, quoniam tecum sum: ab Oriente adducam semen tuum & ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, adhuc: & Aphrico, noli prohibere adduc filios meos de terra longinqua, & filias meas à terminis terræ.*

G

E

Isa. 49. b — Sup. c. 42. cet, cui & infra dicit: *Magnum tibi est vocari te puerum meũ.* Et hæc omnia fient, vt veritas mundo prædicetur: & sciant, & credant, & intelligant, quorum mens prius bruta erat, & insensibilis, quod præter vnum Deum, nullus alius Deus sit, nec ante, nec postea. Neq; enim temporũ conditor habet aliquãdo principiũ, cum hoc ipsum aliquando sit temporis Et quomodo nunc locutus est: Ego testis, dicit domin⁹ Deus, & puer quẽ elegi, dicente hoc ipsum domino in Euangelio: (Ioan. 8. c) *Duorũ hominum testimonium verũ est. Ego sum qui testimoniũ perhibeo de me, & qui misit me pater.* Sic & de diuinitate illius sentiendũ est, quod nullus sit Deus, nisi ipse qui loquitur, & puer eius quẽ elegit. Pulchreque præter Deum patrem alter nullus est Deus: (1. Cor. 1. d — Ioan. 14. d) quia Christus Dei virtus est, & Dei sapientia, qui loquitur in Euangelio: *Ego in patre & pater in me est.* (Ioan. 1. a) Sicut enim vn⁹ Christus dominus non aufert patri, ne dominus sit: sic vnus Deus pater non aufert filio, ne Deus sit: qui in principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum: hoc erat in principio apud Deũ. Quodque sequitur: *Et non est absque me Saluator:* ostendit in patre filium cuncta saluare. (Sup. 19. d) De quo idẽ Propheta testatur: *Et mittet eis Dominus Saluatorem, qui Saluos eos faciet:*

F

Neque enim Deus sapiens & fortis, sine sua potest esse sapientia atque virtute. Cum ergo ab initio ego hæc futura prædixerim, nullus erit qui meæ renuat voluntati, imo quæ ego fecero, possit irrita facere. Hæc dicũtur quidem ad Iacob, & Israël, sed referuntur ad Apostolicum chorum, & omnes qui de populo Iudæorum in Christum voluerint credere.

a ¶ *Hæc dicit dominus redemptor, &c.*] Iuxta Hebraicum adhuc ad Israel propheticus sermo dirigitur: quod redemptor eorum dominus, & sanctus Israel, hæc ad eos locutus sit: Propter vos qui mecum Euangelium prædicans, (Sup. eod.) quibus supra dixi: *Noli timere, quoniam ego tecum sum:* qui estis testes voluntatis meæ, & puerum meum alterum testem mundo incredulo nunciaris: Misi filium meum in Babylonem, & confusionem huius sæculi. Et detraxi omnes vectes eius, qui Hebraice appellãtur [b] בריחים, & quos Theodotio fortes interpretatus est. (b barihim) Et Chaldæos, inquit subauditur *ἀπὸ τούτων* detraxi, qui in suis gloriabantur nauibus, in his videlicet, qui instar nauium inter idola fluctuabant. De Chaldæis nullus ambigit, quin dæmones sonent. Ego dominus hæc futura prædixi, qui sum creator vester, & rex Israel. Porro iuxta LXX. multo alter est sensus: Ego dominus, qui te de periculo liberaui, & sanctus Israeli

HEB.

Et omnem qui inuocat nomen meũ, in gloriam meã creaui eum, formaui eum, & feci eum. Educ foras populum cæcum & oculos habẽtẽ, surdũ, & aures ei sunt. Omnes gẽtes cõgregatæ sunt simul, & collectæ sũt trib. Quis in vobis annũciabit illud, & quæ prima sunt audire nos faciet? dẽt testes eorũ & iustificẽtur, & audiãt & dicant, vere: Vos testes mei, dicit dominus, & seruus meus quem elegi: vt sciatis & credatis mihi, & intelligatis quia ego ipse sum. Ante me nõ est format⁹ Deus, & post me nõ erit. Ego sum, ego sũ dominus, & nõ est absque me Saluator. Ego annunciaui, & saluaui, auditũ feci, nõ fuit in vobis alienus. Vos testes mei, & dicit domin⁹, & ego Deus: & ab initio ego ipse, & nõ est qui de manu mea eruat: operabor, & quis auertet illud? [a] Hæc dicit dominus redẽptor vester, sanctus Israel. Propter vos misi in Babylonẽ, & detraxi vectes vniuersos, & Chaldæos in nauibus suis gloriantes: ego dominus sãctus vester, creans Israel rex vester: [b] Hæc dicit dominus qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus semitã. Qui eduxit quadrigam, & equum, agmen, & robustũ: simul obdormierunt, nec resurgent: contriti sunt quasi linum extincti sunt. Ne memineritis priorum: & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua nunc orientur: vtique cognoscetis ea Ponam in deserto viam, & in inuio flumina. Glorificabit me bestia agri, dracones, & struthio-

SEPT.

terræ: omnes qui vocantur nomine meo: in gloria enim mea creaui illũ, & plasmaui eum, & feci illũ, & eduxi populũ cæcũ, qui habent oculos, & sunt cæci, & surdæ sũt aures eius. Omnes gẽtes cõgregatæ sũt simul, & conuenerunt principes eorũ. Quis annunciabit hæc? aut quæ à principio sunt, quis annunciabit vobis? adducant testes suos, & iustificentur, & audiant, & loquãtur vera. Estote mihi testes, & ego testis dicit domin⁹ Deus, & puer meus quẽ elegi: vt sciatis, & credatis, & intelligatis, quia ego sum. Ante me non fuit alius Deus, & post me non erit. Ego Deus, & nõ est præter me Saluator. Ego annunciaui, & saluos feci: exprobraui, & non erat in vobis alien⁹. Vos mei testes, & ego dominus Deus ab initio, & nõ est qui de manib. meis eruat. Faciam & quis auertet illud? Sic dicit dominus Deus, qui redemit vos sanctus Israel. propter vos mittam in Babylonẽ: & suscitabo fugientes vniuersos, & Chaldæi in nauib. vincientur. Ego dominus Deus sanctus Israel, qui ostẽdi Israel regẽ vestrũ. Quis sic dicit dominus, qui dat in mari viã, & in aqua vehemẽti semitam. Qui educit currus & equos, & multitudinem robustissimam. Sed dormierũt, & nõ resurgent: extincti sunt quasi linũ extinctũ. Nolite meminisse priorũ, & vetera ne recogitetis. Ecce ego faciã noua, quæ nunc orientur, & cognoscetis ea: & faciam in deserto viam, & in inaquoso flumina. Benedicent me bestiæ agri, Sirenes, & filiæ

propter vos mittam in Babylonem regem Medorum atque Persarum, & habitatores eius fugere faciam, & Chaldæi, qui vos ceperant, vincti per mare Caspium ad gentes alias transferentur. Ego dominus hæc futura decreui, qui ostendi Israel regem credentium fore. G

b ¶ *Hæc dicit dominus, &c.*] Dominus qui destruxit, & abiecit Babylonem, & fortissimos illius detraxit de potentia omnesq; Chaldæos, qui in fluctib⁹ huius sæculi feliciter nauigabant, fecit esse captiuos Ipse in aquis torrentib. maris rubri reperit viam, vt transiret populus eius de Ægypto liberatus. Siue qui dedit in mari rubro viã, ipse & in aquis torrentib. Iordanis fluuij reperit semitam, vt & egressio ex Ægypto, & introitus in terrã repromissionis haberet miraculum. Ipse currus, & equos, & omnẽ exercitũ Pharaonis demersit in profundum, (Exod. 14. f) qui dormierũt somno perpetuo. Contriti sunt, & extincti quasi linum in breui tẽporis spatio, & in pũcto atq; momẽto. Linum enim necdum igne correptum pro leuitate substantiæ statim extinctum, in fauillã dissoluitur. H Igitur hoc præcipio vobis vt inter signa mea, atque miracula, quibus Babylon vrbs potentissima diruta est, & quibus in mari rubro atq; Iordane, populo meo aperta est via nequaquã memineritis veterũ: quoniam in Euangelio multo sum maiora facturus: quorum comparatione, præterita sileri debeãt. Nequaquã enim vltra in mari rubro, sed in deserto totius mundi reperiam viam. Nec vnus fluuius, siue fons erumpet de petra, sed multa flumina, quæ non corpora, vt prius, sed animas sitientes reficiãt, & impleatur illud quod supra legimus: *Bibetis aquas de fontibus Saluatoris.* (Sup. 12. a) Tũc quod nunquam factũ est, fiet: vt omnes bestiæ, & dracones, & struthiones, qui in solitudine gentium morabantur, & idololatriæ sanguine, motúque feritate bestiarum similes erant glorificent me, atque collaudent. Pro draconibus, quos solus Theodotio, vt in Hebraico scriptum est, appellauit [c] תנים: reliqui sirenas interpretati sunt, (c tannim) animalia portentosa, quæ dulci carmine atque mortifero, nauigantes Scyllæis canibus lacerandos

E

præcipitabãt. Hocq; significat, quod voluptati prius, & luxuriæ dediti, ad seruitutem domini conuertentur: licet melius sit dracones intelligi, quia iunguntur & struthiones: vt quia semel de bestiis solitudinis loquebatur, hæc animantia poneret, quæ deserto familiaria sunt. Laudabũt autem, inquit, me, & glorificabũt bestiæ agri & dracones, & struthiones: quia dedi in deserto gentiũ aquas, & in ariditate nationum flumina: vt biberet populus meus, quẽ elegi mihi, siue gens meũ electũ, & populus quẽ acquisiui sanguine meo, vt laudes meas virtutesq; narraret.

a ¶ *Non me inuocasti Iacob, &c.*] Bestiis agri, draconibus, & struthionibus, laudantibus me, tu Iacob nequaquã me inuocare voluisti, nec postea laborare, vt peccatum emendares pœnitentia. Quod autem arbitraris obtulisse te mihi victimas, & arietes immolasse, scias eos à me non esse susceptos, quia mihi, & idolis communes erant: Illumq; sensum repetit: de quo supra dixerat: *Vt quid mihi multitudinẽ victimarũ vestrarũ, dicit dominus? Plenus sum holocausto arietũ, & adipe agnorũ & sanguinẽ taurorũ, & hircorũ nolo.* (Sup. 1.c) Neque enim ait: Pretiosum à te quippiã requisiui vt in parandis eis laborare te facerẽ. Non exegi à te oblationes, nec thura quæsiui. Nõ calamũ, neq; incensũ, & diuersi pigmenta generis, quorum fumo inebriares me, atq; satiares Sed obedientiam, quæ est supra sacrificiũ: & sacrificiũ, de quo in psalmis Dauid dicit: *Sacrificiũ Deo spiritus cõtribulatus: cor cõtritũ, & humiliatũ Deus non despiciet.* Illa volui, illa quæsiui. Tu autẽ me seruire, & laborare fecisti in peccatis tuis, vt cogerer dicere: *Laboraui sustinẽs,* & nequaquã vltra ferre te possũ. Vnde & per Osee idẽ loquitur Deus: *Quid tibi faciã Ephraim, protegam te Israel?* Quid tibi faciã, quasi Adamam ponam te, & quasi Seboim? Quod autem LXX. posuerunt: ἀλλ' ἐν ταῖς ἁμαρτίαις σου προέστην σου καὶ ἐν ταῖς ἀδικίαις σου, id est: *Sed in peccatis tuis defendi te, & in iniquitatibus tuis.* Sic potest superioribus copulari, vt labor sit Dei, & lassitudo defendere peccatores.

F

(1.Reg. 15.e; Psal. 50.; Exod. 2.d; Osee 11.c)

b ¶ *Ego sum &c.*] Tu me, inquit, Iacob & Israel laborare fecisti in peccatis tuis, & onera iniquitatum tuarum portare vix potui: quos nequaquã seruos meos, nec pueros voco, sed simplici appello nomine, Iacob & Israel, vt ostendam & arguam peccatores. Ego autem propter me, quia misericors sum, & patiens, & multarum miserationum, delebo omnes iniquitates tuas, in aspersione, & sanguine noui testamenti, delens vetus chirographum, quod aduersum te scriptum erat, & peccatorum tuorum vltra non recordabor: quæ tibi, si credere volueris, in baptismate dimissurus sum. Reduc ergo me in memoriã, si qoid habes iusti quod respõdeas mihi, libenter accipiam, vt iudicemur simul, & arguas me non fecisse tibi, quod facere debui. Quem sensum in (Col. 2.c)

G

Michea plenius legimus: *Populus meus quid feci tibi: & quid molestus fui tibi? responde mihi: quia eduxi te de terra Aegypti, & de domo seruitutis liberaui te, & misi ante faciẽ tuã Moysen, & Aaron, & Mariã.* (Mich. 6.a) Et in quinquagesimo psalmo Dauid loquitur ad Deũ: *Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.* Narra ergo si qoid habes, vt iustificeris. Et est sensus: Ego non loquar prior contra te, ne oppressum esse te dicas multiplicatione sermonum: sed tu si quid iusti habes ipse pro te loquere: vt videaris ista, quæ pateris immerito sustinere. Et vt scias me misereri tui, nõ ob meritum tuum, sed propter meam clementiam, à patribus tuis repetam, atq; maioribus: vt intelligas te à peccatorib. esse generatum. Pater tuus primus peccauit in solitudine, omnis videlicet populus Israel: Siue auctor generis tui Abraham, peccasse cõuincitur, quando domino terram repromissionis semini illius pollicente, respondit: In quo sciam, quia possidebo eam? Et interpretes, inquit, tui præuaricati sunt in me: Aaron, & Moyses ad aquam contradictionis, qui inter me, & te, medij loquebantur. (Gen. 15.b; Exod. 17.b) Et vt intelligamus non esse violentam expositionem, sequitur: Et cõtaminaui principes sanctos: de quibus & in psalmo canitur: *Absorpti sunt iuxta petrã indices eorũ.* (Psal. 140.b) Quos idcirco cõtaminasse se dicit, quod terrã repromissionis non intrauerint. Dediq; ad internecionem Iacob, & Israel in blasphemiam: vt nullus, præter duos ex his, quæ de Ægypto egressi erant, intraret in Iudæam: sed cadauera eorum iacerent in solitudine. Iuxta LXX. qui addiderunt de suo: *Dic tu prior iniquitates tuas, vt iustificeris,* ad pœnitẽtiam eos prouocat Deus, vt intelligant, scelera sua, atque peccata, & veniam consequãtur. Scriptum est enim, & in alio loco: *Iustus accusator sui est in principio sermonis.* (Prou. 18.c) Principesque eorum, & patres dicũtur domini sancta violasse: non seruientes legi Dei, sed traditiones, & manda hominum requirentes: propter quos periit Iacob, & in opprobriũ datus est Israel, eiectus de sua prouincia, & totius orbis exul, atque peregrinus.

H

HEB.

struthiones: quia dedi in deserto aquas, flumina in inuio: vt darẽ potum populo meo, electo meo. Populũ istum formaui mihi, laudẽ meam narrabunt. a Nõ me inuocasti Iacob, nec laborasti in me Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, & victimis tuis non glorificasti me. Nõ te seruire feci in oblatione, nec laborẽ tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamũ. & adipe victimarũ tuarũ non inebriasti me. Veruntamen seruire me fecisti in peccatis tuis, præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. b Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorũ tuorũ nõ recordabor: Reduc me in memoriam, vt iudicemur simul. Narra si quid habes, vt iustificeris. Pater tuus primus peccauit, & interpretes tui præuaricati sunt in me. Et contaminaui principes sanctos: dedi ad internecionem Iacob, & Israel in blasphemiam.

SEPT.

filiæ struthionum: quia dedi in deserto aquam, & flumina in inaquoso: vt bibere faciam genus meum electum, populum meum quem acquisiui, vt virtutes meas narret. Non nunc vocaui te Iacob, neque laborare feci Israel. Non attulisti mihi oues holocausti tui, neque in victimis tuis magnificasti me: nec seruire te feci in hostiis, nec laborem tibi præbui in thure: nec emisti mihi argento thymiama, nec adipẽ hostiarum tuarum concupiui: sed in peccatis tuis defendi te, & in iniquitatib. tuis. Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas, & non recordabor. Tu vero memento, & iudicemur. Dic tu iniquitates tuas primus, vt iustificeris. Patres vestri peccauerũt, & principes vestri inique egerunt in me, & contaminauerunt principes sancta mea. Et dedi, vt perderem Iacob, & Israel in opprobrium.

CAPVT XLIV.

ET nunc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi. Hæc dicit DOMINVS faciens, & formans te: ab vtero auxiliator tuus. Noli timere serue meus

NVnc autem audi Iacob puer meus, & Israel, quem elegi. Ego DOMINVS DEVS, qui feci te, & plasmaui te de ventre, adhuc habebis auxiliũ. Noli

CAP. XLIV.

ET *nunc audi Iacob. &c.*] Vbi accusator populus Iudæorum ob incredulitatem, atque blasphemiam, absque vlla nominis dignitate, puris appellatur vocabulis: *Non me inuocasti Iacob, nec laborasti in me Israel:* Et iterum: *Dedi ad internecionem Iacob, & Israel in blasphemiam.* (Sup. 43.d; Ibid. f) Vbi autem ad Apostolorum chorum, qui ex Iudæis est, sermonem facit, iunguntur & nominum priuilegia: *Audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi:* vt prima sit seruitus, secũda electio. *Hæc dicit dominus, factor & formator tuus, qui ab vtero auxiliatus est tui,* vt adhuc in ventre matris plantã fratris arriperes. (Gen. 25.a) Siue qui in principio nascentis Ecclesiæ te de

persecu-

A persecutorum manibus conseruauit. Noli timere crudelitatem eorum *serue meus Iacob, & rectissime, quem elegi*. Alio
a iesurun nomine Israelem vocat: ישורון enim verbum Hebraicum, cæteri εὐθύτατον, siue εὐθὺς, id est rectissimum, & rectum interpretati sunt: soli Lxx. dilectissimum, iungentes de suo,
ישראל Israel. Proprie enim iuxta Hebræos, & Hebræorum fidem: Israel, rectus Dei dicitur. Vir autem videns Deum, non in elementis, sed in sono vocis est. Vnde & liber Geneseos appellatur εὐθέων, id est, iustorum, Abrahā, Isaac, & Israel. Noli igitur timere Iacob, & Israel, quia effundam aquas super sitientem & aridam: de qua sæpe dictum est: Et effundam, siue ponam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam, quæ ex aqua, & Spiritu sancto in baptismate renascetur. Quam & in euangelio Saluator promisit, dicēs:
Ioan 7 f *Qui sitit, veniat ad me & bibat*. Statimq; infertur: *Hoc autem dicebat de spiritu sancto, quem credētes accepturi erant*. Cōparat quoq; in baptismate renascentes herbis virentibus, & salici, quæ iuxta fluētes aquas oritur, & contra rerum naturam affert fructus, quæ prius sterilis erat, vel cuius semē in cibo sumptum, steriles facit. Quod quidem in primo psalmo legitur: *Et erit sicut lignū*
B *quod plantatū est secus decursus aquarū: quod fructus suos dabit in tēpore suo: & folium eius non decidet*. Alij inter herbas, & renascentes salices, duplicē vocationem intelligunt, vt in herbis, populus nationum sit, in salicib⁹ hi qui ex Israel crediderunt. Simulque describit varietatem credentium: Alius dicet, domini ego sum, qui iustitiæ opera in se esse confidit. Alius vocabit, subauditur, peccatores ad pœnitentiā, in nomine Iacob, vt & ipsi supplantent vitia atque peccata. Alius scribet manu sua, domino. Siue vt Lxx. transtulerūt, ἐπιγράψει χειρὶ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ εἰμι, id est, Scribet in manu sua, Dei sum: vt nouo tyrocinio seruitutis Christi se militem glorietur. Et in nomine Israel assimilabitur. Nō enim omnes ex Israel, sed magna pars ex gentium multitudine, in nomine Israel assimilabitur, vt recipiat legem & prophetas, omnesque gratias Spiritus sancti, quæ Israel populo repromissæ sunt.

HEB.

meus Iacob, & rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, & fluenta super aridam: effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam: & germinabunt inter herbas, quasi salices iuxta præterfluentes aquas. Iste dicet, Domini ego sum, & ille vocabit in nomine Iacob, & hic scribet manu sua Domino, & in nomine Israel assimilabitur.

SEPT.

Noli timere puer meus Iacob, & dilecte Israel, quem elegi: adhuc ego dabo aquam in siti, qui ambulant in inaquoso: ponam Spiritum meum super semen tuum, & benedictiones meas super filios tuos. Et orientur vt in medio aquæ fœnum, & sicut salix iuxta præterfluentes aquas. Iste dicet, Dei sum: iste clamabit in nomine Iacob. Et alius scribet in manu sua, Dei sum ego, & in nomine Israel clamabit.

a Hæc dicit dominus rex Israel, & redēptor eius dominus exercituum. Ego primus & ego nouissimus, & absq; me nō est Deus. Quis similis mei? vocet & annunciet, & ordinem exponat mihi: ex quo cōstitui populum antiquum: ventura & quæ futura sunt annuncient eis. Nolite timere, neque conturbemini: ex tunc audire te feci, & annunciaui, vos estis testes mei. Numquid est Deus absq; me, & formator quem ego non nouerim? Plastæ idoli omnes nihil sunt, & amātissima eorum non proderunt eis. Ipsi sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt, vt cōfundantur. Quis formauit Deum, & sculptile cōflauit ad nihil vtile? Ecce omnes participes eius confundētur. Fabri enim sunt ex hominibus: cōuenient omnes: stabunt & pauebunt, & cōfundentur simul. Faber ferrarius lima operatus est in prunis, & in malleis formauit illud, & operat⁹ est in brachio fortitudinis suæ. Esuriet, & deficiet: nō bibet aquam, & lassescet. Artifex lignarius extendit normam, formauit illud in runcina: fecit illud in angularib. & circino tornauit illud, & fecit imaginem viri; quasi speciosum hominem habitantem in domo. Succidit cedros, tulit ilicem & quercum, quæ steterat inter ligna saltus. Plantauit pinum, quam pluuia nutriuit, & facta est hominib. in foeum: sumpsit ex eis, & calefactus est: succēdit, & coxit panes. De reliquo autem operatus est Deum, & adorauit,

a ¶ *Hæc dicit Dominus, &c.*] Post prædicationē Apostolorum, vocationē gentium, Saluatoris aduentū, & effusionem Spiritus sancti, quem cunctis credentibus datutum se esse promisit, quando pro varietate meritorū alius dicit, domini ego sum: alius vocabit in nomine Iacob, alius scribet manu sua se esse domini, & cum ortus sit de infideli turba gentiliū, in nomine assimilabitur Israel: vt relictis idolis, vnius Dei cultor sit. Incipit altera περικοπὴ, quam totā simul proposuimus, ne vnius sensus diuideremus continentiam. Et quia
C Lxx. in hoc capitulo, exceptis paucis verbis, non discrepant ab Hebraico, nostra editione cōtenti sumus: qua intellecta, noscentur & cæteræ. Est autem sermo contra illius temporis idololatras, quo Esaias propheta ventura populis nunciabat, & arguit eos qui Dei omnipotentis religione contempta, simulacris ligneis inclinentur, & adorāt operā manuum suarum. Curramus ergo per singula. Hæc dicit dominus rex Israel, qui in me crediturus est, & redemptor eius, qui filij mei suscipiet aduentum: Dominus exercituū atque virtutū, & omnipotēs. Hoc enim in Hebraico sonat b *צבאות Ego* b sabaoth
sum primus, & ego nouissimus: ego α & ω, & absque me non est Deus, quia puer quem elegi, in me Deus est. De quo supra dixi: *Ecce puer meus quem elegi:* Sup. 41. b
electus meus, quem suscepit anima mea: iudiciū gentibus proferet, & in nomine eius gentes sperabunt. Nec dicit se esse solum, sed præter virtutem suam, atq; sapientiam nullum esse externum Deum, Deorumq; multorum opinionem, & simulacra condemnans. Quis, inquit, similis mei est? Vocet ea quæ non sunt quasi sint, & exponat ordinem creaturæ meæ, qua cuncta ratione liberauerim, ex quo feci hominem super terram. Nec hoc solum volo, sed quæro etiam scientiam futurorum. Vnde tu Israel, cuius & rex & redemptor sum, noli timere simulacra, D
quæ esse nihil, in Sina monte didicisti. An forsitan creator est alius, quem ego non nouerim? Aut præter hunc alter est mundus, qui ignoti Dei monstret potentiā. Neq; vero ea solum quæ fiunt, sed & illi qui faciunt, habebūtur pro nihili. Cumq; vindictæ tempus aduenerit, nequaquam poterūt eos manuum suarum opera liberare, quæ cæca & insensibilia confundūt artifices suos. Quis enim possit hoc credere, quod ascia, lima, & teretro, malleoque formetur Deus? Et vel in prunis simulacra fundantur, vel norma, runcina, & angularibus, circinoq; in Deos repente consurgant? Præsertim cum fame & siti artificis, artis vilitas demonstretur. Fit enim lignea statua, humanam exprimens speciem, & quanto pulchrior fuerit, tanto Deus putatur augustior. Ponitur in phano, & æterno clauditur carcere, quæ longo tempore creuit in saltibus: & pro varietate arborum, cedrus, & ilex, & quercus, vel pinus fuit. Miramque in modum segmenta eius, atque rasuræ mittuntur in focum: vt calefaciant artificem Dei, & coquāt diuersa pulmenta. Pars autem altera formatur in Deum, vt opere cōpleto, adoret illam factor suus, & operis sui imprecetur auxilium: nec intelligit, vel recogitat, imo nec carnis, nec mentis aspicit oculis, quod non possit esse Deus, cuius pars igne combusta est, nec hominis manu fieri diuina maiestas. Plenius q; super irrisione idolorū propheticus sermo contexitur, quæ faci-

A lis intelligentiæ sunt, nec laciniosam, imo superfluam expositionem desiderant. Super quo & Flaccus scribit in satyra, deridens simulacra gentiū. *Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum: Cum faber incertus scamnū faceretne Priapum, Maluit esse Deū: Deus inde ego, furum, auiumque maxima formido.* Quidquid autem de Idolis dictum est, potest referri, & ad hæreseon principes, qui simulacra dogmatum suorum atq; mendacij, artifici corde componunt & venerantur ea, quæ à se scriunt esse simulata. Nec sufficit eis error proprius, nisi simplices quosque eorū adoratione deceperint.
1. Tim. 6. c Luc. 10 g *Qui quæstū putant esse pietatē, & deuorant domos viduarum,* abutentesque vulgi imperitia, ita arte dialectica quasi ascia, & terebro, lima, & runcina formant Deum suum, & cudunt malleo, atq; inaurant sermonis Rhetorici venustate:
Phil. 3. d *quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum.*

a ¶ *Memento horū Iacob & Israel, quoniam seruus, &c.*] Cum hæc se ita habeāt, & idola hominū scias esse figmēta, O Iacob, & puer meus Israel, ne obliuiscaris creatoris tui, tibique ipsi iniuriam facias vt incurueris operi manuū tuarū. Quæ quia in aduentu pueri mei, quem elegi, penitus de-
B struenda sunt, propterea tota mentis auiditate cognosce, quod sicut nubes & caligo, & nebula, vel solis calore dissoluitur, vel vēto raptāte tenuatur, ita iniquitates tuas, & vniuersa peccata, quib. prius me offenderas, dissolui faciam. Tu tantum reuertere ad me, & age pœnitentiam, quia redimendus es pretioso sanguine. Quod si feceris, scias in salute tua cœlos, terramq; lætari, & omnia elementa concinere. Siue angelos, qui morantur in cœlis, & alias potestates, quib⁹ terræ fundamēta portantur, vel certe Apostolos, & prophetas, de quib. loquebatur & Apostolus:
Ephes. 2. d *Ædificati super fundamentū Apostolorū & prophetarum.* Montes quoq;, & siluæ, siue colles, qui pro varietate virtutū prima & media loca & vltima possederunt, iubentur iubilare, & tuba canere, scientes quod redemerit Dominus Iacob, & in Israel conuersione lætetur, siue ipse Israel ab errore conuersus, inclytus fiat.

Luc. 15 b b ¶ *Hæc dicit Dominus redemptor, &c.*] Destructis idolis, & iniquitatib⁹ Israel, peccatisque deletis, quando omnis simul creatura gaudebit, & iuxta euangelij fidem, super pœnitentia peccatorum angeli lætabuntur in cœlis, describitur potentia Dei, quod nequaquā ei grande sit redimere Iacob, & Israel instaurare cor rectum, quem formauit ex vtero. Etsi hoc alicui non paruum videatur, nō sit illi difficile, qui
Psal. 103. a Ioan. 1. a extenderit cœlos solus, Iuxta quod alibi legitur: *Qui extendit cœlum quasi pellem.* Non quo filius excludatur ab extensione cœlorum: *Omnia enim per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil, quod factum est*: sed quo, vt sæpe diximus,

C per hanc sententiam excludantur idola. Nam & in Prouerbiis Salomonis ex persona Christi Dei virtutis, Deique sapientiæ dicitur: Quando parabat cœlum, ego eram cum eo. Prou. 8. c
Ipse enim dixit, & facta sunt: ipse mādauit, & creata sunt. Et: Psal. 32. b
Verbo Domini cœli firmati sunt: & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Ibidem.
Hæc frequenter ingerimus, ne vlla blasphemandi Christum hæreticis occasio relinquatur. In stabilitate quoque terræ, quando illius fundamenta solidabat, nullus erat cum Deo, præter eum qui erat in eo. Iste igitur tantus ac talis, cum præfinitum mysterij tempus aduenerit (vt cuncta idola destruantur, & Dei solius notitia prædicetur in mundo) omnia vaticinia diuinorum, & pythonum, & ariolorū signa atque portenta, quibus humanum deceperūt genus, destruet atque subuertet, & sapientiam philosophorum (quæ & ipsa erroris pars maxima est) stultam esse monstrabit, dū nequaquā humanis cogitationibus, Dei probantur comprehendisse sapientiam. Qui etiam verbum pueri sui, siue serui sui: de quo supra diximus, & consilium nunciorum eius, rebus explebit, Apostolorum scilicet, omniumque doctorum, qui voluntatem magistri sui gentibus nuncia-
D uerunt. Ipse ergo qui est tanta facturus, cuius potentiam breui sermone descripsi, etiam ad Hierusalē, quæ destruenda erit à Babyloniis, nūc dicit antequā destruatur, quod rursū habitetur à populis: Et ciuitatib⁹ Iudææ quod instaurentur: qui & solitudines illius suscitabit, vt omnia cultoribus impleantur. Qui igitur dicit Hierusalē, & Iudææ, & desertis eius, quod habitetur & ædificetur, & suscitetur: hic dicit profundo, siue abysso, id est, Babyloni, desolare, & flumina tua arefaciā omnem regum potentiā. Siue quia profundum & abyssum dixerat, recte per translationē, Psal. 136.
& flumina posuit, de quibus & psalmista decantat: *Super flumina Babylonis ibi sedimus & fleuimus.* Et quia Hierusalem instaurat, & Babylonem destruit. Dicit quoque Cyro regi Persarum, qui primus destruxit Babylonem atque Chaldæos: pastor meus es, siue vt Lxx. transtulerunt, vt sapiat. Cuius differentiæ causa manifesta est. Verbum enim Hebraicum ᵃרעי si per ᵇר a roi
literam legamus, intelligitur, pastor meus. Si per ᶜד, b res
sciens vel intelligens meus, quarum similitudo paruo api- c daleth
ce distinguitur, ac per hoc sæpe cōfunditur. Scriptum est in Esdræ principio, quod ad edictū Cyri regis Persarū, atq; Medorū, populi Israel sit laxata captiuitas, & remissi in Hierusalē, qui redire voluerunt sub Zorobabel filio Salathiel, & Iesu filio Iosedech sacerdote magno. Huic enim Dominus inspirauit, vt suam faceret voluntatem, & illius præcepta 1. Esd. 1. 3.
compleret. Signanterq; addidit, *qui dico Hierusalem ædificaberis, & tēplo fundaberis.* Sub Cyro enim iussum est, vt ædificaretur Hierusalem, & templū, cuius tantum illo viuente

rauit: fecit sculptile, & curuatus est ante illud. Medium eius combussit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum & saturatus est, & calefactus est & dixit: Vah, calefactus sum, vidi focum. Reliquum autem eius, Deum fecit, & sculptile sibi: curuatur ante illud, & adorat illud, & obsecrat, dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. Nescierunt neq; intellexerunt: Obliti enim sunt, nec videant oculi eorum, ne intelligant corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscūt, neque sentiunt vt dicant: medium eius combussi igni, & coxi super carbones eius panes. Coxi carnes & comedi, & de reliquo eius idolum faciam? ante truncum ligni procidam? pars eius cinis est: cor insipiens adorabit illud, & non liberabit animam suam, neque dicet, forte mendacium est in dextera mea.

HEB.	SEPT.
ᵃ Memento horum Iacob & Israel, quoniam seruus meus es tu: formaui te, seruus meus es tu Israel, ne obliuiscaris mei. Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te. Laudate cœli, quoniam fecit Dominus: iubilate extrema terræ, resonate montes laudationem, saltus & omne lignum eius, quoniam redemit Dominus Iacob, & Israel gloriabitur. ᵇ Hæc dicit Dominus redemptor tuus, & formator tuus ex vtero: Ego sum Dominus faciens omnia, extēdens cœlos solus, stabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciēs signa diuinorum, & ariolos in furorem vertens, conuertens sapientes retrorsum, & scien-	*Memento horum Iacob & Israel: quoniam puer meus es tu: formaui te puerum meum, & tu Israel ne obliuiscaris mei. Ecce enim deleui sicut nubem iniquitates tuas, & sicut caliginem peccata tua. Reuertere ad me, & redimam te. Lætamini cœli, quoniam misertus est Deus Israelis. Canite tuba fundamenta terræ, clamate montes lætitiam, colles, & omnia ligna, quæ in eis sunt: quoniam redemit Deus Iacob & Israel inclytus erit. Sic dicit Dominus qui redemit te, & formans te ex vtero. Ego Dominus, qui compleo omnia, extendi cælum solus, & firmaui terrā. Quis alius dissipauit signa pythonum, & diuinationes de corde? qui auerto prudentes retrorsum, & consiliū eorum*

facta

E [Esd. 4.] iacta sunt fundamenta. Cæterum sub Dario, anno illius secundo, prophetantibus Aggæo & Zacharia, templum ædificari cœptum est.

HEB.

& scientiam eorū stultam faciens. Suscitans verbum serui sui, & consilium nunciorum suorum complens. Qui dico Hierusalem, habitaberis, & ciuitatibus Iudæ, ædificabimini, & deserta eius suscitabo. Qui dico profundo, desolare: & flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Hierusalem, ædificaberis: & templo fundaberis.

SEPT.

eorum stultum facio. Et statuo verbum pueri mei, & consilium angelorum eius verum probo. Qui dico Hierusalem, habitaberis, & ciuitatibus Iudæ, ædificabimini, & deserta illius orientur. Qui dico abysso, desolaberis, & flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, vt sapiat, & omnes voluntates meas faciat: qui dico Hierusalem, ædificaberis: & domum sanctā meam fundabo.

CAP. XLV.

HÆc dicit Dominus Christo meo Cyro, cuius apprehendi dexteram: vt subiiciam ante faciem eius gentes, & dorsa regum vertā, & aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudētur. Ego ante te ibo, & gloriosos terræ humiliabo: portas æreas conteram, & vectes ferreos cōfringam: Et dabo tibi thesauros abscōditos, & arcana secretorū: vt scias quia ego dominus, qui voco nomē tuum Deus Israel. Propter seruum meum Iacob, & Israel electum meum: & vocaui te nomine tuo, assimilaui te, & non cognouisti me. Ego dominus, & non est amplius, extra me non est Deus: accinxi te, & nō cognouisti me. Vt sciant hi, qui ab ortu solis & qui ab occidente, quoniam absq; me non est Deus. Ego dominus, & non est alter. Formās lucem, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum: Ego dominus faciens omnia hæc.

CAP. XLV.

H*Aec dicit Dominus Christo meo Cyro, &c.*] Scio in hoc capitulo non solum Latinorum, sed & Græcorū plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse. Sic dicit dominus Christo, meo domino: vt intelligatur, iuxta illud quod alibi legimus: [Gen. 19.e] *Pluit dominus à domino*: Et, [Psal. 109.a] *Dixit dominus domino meo.* Neq; enim κυρίῳ, quod dominum sonat, sed κύρῳ dicitur, qui Hebraice [a Coret.] appellatur a כורש regi Persarum, qui Babylonem, Chaldæosque superauit. Et iunctis Medis, agitator bigæ, id est, cameli & asini, supra legitur. [Sup. 21.b] Iste appellatus est Christus, id est, vnctus domini, quod erat insigne apud Hebræos regiæ potestatis: vt quomodo apud nos diadema, & purpura solis imperatoribus datur, sic apud Hebræos regnaturi perfundebantur vnguento. [1. Reg. 26.b, 2. Reg. 1.c] Vnde & Saul Christus domini dicitur. [Psal. 104.b] Et in psalmis legimus: *Nolite tāgere christos meos, & in prophetis meis nolite malignari.* Huius dexterā apprehendi & tenuit, vt nullus fortitudini eius valeret resistere. Legamus Xenophontis octo librorum F Cyri maioris historiā, & prophetiam Esaiæ cernemus expletam. Quæ enim ciuitas illi non patuit? quis non regum terga subiecit? Qui muri prius inexpugnabiles, nō illius obsidione subuersi sunt. Vnde ad ipsum Cyrum Deus apostropham facit. Dedi tibi thesauros, & absconditas opes cunctarum vrbium: vt qui prius colebas idola, beneficiis vnum sentires Deum, præsertim cum scias, multo ante [c. 2.] quam nascereris tuum nomen esse prædictum. Quod quidem, & Iosephus in vndecimo Iudaicæ antiquitatis volumine refert, legisse Cyrum ab Esaia de se certo vaticinatum nomine: & idcirco Iudæos, quasi Dei familiares [Gen 17.c] plurimum dilexisse. Hæc autem, inquit, tribus tibi [3 Reg 13.a] *propter Iacob seruum meum, & Israel electum meū. Et vocaui te nomine tuo,* sicut vocaui Abraham, Isaac, & Iacob: & multo ante prædixi, vt Isaac, & Iosiam, ne putareris ille esse Christus cui assimilatus es, & in cuius typum & imaginem præcessisti. *Tu autem non cognouisti me*, id est, simulacra coluisti, non Deum. *Accinxi te fortitudine*, multarum gentium feci esse victorem, & non cognouisti auxiliatorem tuum. In quo loco satis mirari nequeo, quæ stultitia sit legentium, vt hæc ad Christum referant, per quem mundus reconciliatus est Deo. *Ego*, ait *dominus, & non est amplius: extra me nō est Deus.* G Præter sermonem quippe atque rationem, virtutemq; meā, & sapientiam, quæ in me est, nullus est alter Deus. Et hæc feci, vt ab Oriente & Occidente omnis orbis agnoscat, nullum alium esse absq; me Deum. *Ego dominus, & non est alter.* [Ioan 10 f] Pater enim in filio, & filius in patre. Qui loquitur in Euāgelio: *Ego & pater vnum sumus.* Et in Ezdræ volumine positū [1. Esd. 1.] est, scripsisse Cyrum ad omnes gentes, nullum esse Deum, nisi solum Deum Israel. Siue ita intelligendum, quod captiuorum laxatio, & Dei in populū suum clementia, cunctis gentibus Deum fecerit notiorem. Qui igitur tibi dedi fortitudinem, & solus Deus sum: ipse res inter se contrarias facio: lucem & tenebras, id est, diem & noctem: pacem & malum, hoc est, ocium, & bellum: per quæ significat & iratum fuisse se populo suo, quādo tenebras captiuitatis, malaque sustinuit seruitutis: & rursum misertū, quando remissi in patriam, pacem & gaudium receperunt. Quomodo enim luci contrariæ tenebræ sunt, ita paci contrarium bellum est. Vndè confundatur hæresis, quæ malorū arbitratur conditorem Deum. Cum hic malum non contrarium bono, sed pro afflictione ponatur & bello, secundum illud quod in Euangelio scri- [Matt 6 f] ptū est: *Sufficit diei malitia sua.* possumus iuxta tropologiam hæc & de ecclesiastico viro dicere: cui Deus dedit sermonem H atque sapientiam, vt omnes sectas contrarias veritati, sua disputatione subuertat. Sicut [Act 6.c] & de Stephano sancta scriptura commemorat, quod nullus potuerit resistere sapientiæ eius: & vt reges, id est, patriarchas singularum hæreseon, suę subiciat potestati: & aperiat atque confringat, quod prius videbatur dialectica arte conclusum, & in medium proferat arcana hæreticorum, superans eos atque conuincens: vt Christi secreta cognoscant, in quo sunt omnes thesau- [Col 2.a] ri sapientiæ & scientiæ absconditi. Istiusmodi virum vocat Deus ex nomine suo, quia defensor est pueri eius Iacob, & electi illius Israel. Hunc suscipit, & assimilat sermoni suo: qui cauere debet, ne suum putet esse quod loquitur, sed omnia ad datoris referat gloriam, ne & ipse mereatur audire: *Accinxi te, & non cognouisti me.* Cum enim instructus armatura Apostoli, omnes docuerit, non esse alium Deum, nisi vnum, qui sit Iacob, & Israel Deus, confundetur Marcion, duos Deos intelligens, vnum bonum, & alium iustum, alterum inuisibilium, alterum visibilium conditorem. E quibus prior lucem faciat, secundus tenebras, ille pacem, hic malum: cum vtrumque pro diuersitate meritorum vnus Deus idemque condiderit.

Commentarij duodecimi in Esaiam prophetam Finis.

A C

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN TERTIVMDECIMVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM,

PROOEMIVM.

VLTI casus opprimunt nauigantes. Si vehementior flauerit ventus, tempestas formidini est. Si aura moderatior summa iacentis elementi terga crispauerit, piratarum insidias pertimescunt. Atque ita fit, vt fragili animæ ligno credita, aut metuant periculum, aut sustineant: quorum vtrumque altero grauius est, vel mortem timere perpetuo, vel quam timueris sustinere. Hoc mihi in Esaiæ pelago nauiganti accidere video. Dum enim inoffenso cursu vela tenduntur, & securis nautarum manibus, sulcans æquoris campos carina delabitur subito clangoris turbo consurgens, tantis vndarum molibus, & collisorum inter se fluctuum fragore resonante, pauida amicorum corda perterruit, vt dicere cogerentur: Magister, saluos nos fac perimus. Quamobrem Eustochium, in toto orbe terrarum vnicum nobilitatis & virginitatis exemplum, non sileat pupilla oculi tui: clamaque in corde: Abba pater. *Et cum Psalmista loquere:* Exurge, vt quid dormis Domine? *vt iniunctũ in Esaiam opus, te orante, & Christo miserante perficiam. Iam enim tertiusdecimus explanationum liber cuditur: qui necdum peruenit ad calcem. Et interim donec* misericors & miserator Dominus, patiens & multarum miserationum, *reddat pristinam sanitatem. Hanc præfatiunculam tumultuario sermone dictaui, vt quæ habentur in scedulis, describantur, & plena emendatio lectoris iudicio reseruetur.* Matt.8.c Thren.2.f Rom.8.c Psal.43.d Psal.144.b

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER TERTIVSDECIMVS.

CAP. XLV. CAP. XLV.

HEB.

RORATE cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra & germinet Saluatorem, & iustitia oriatur simul: ego Dominus creaui eum. b Væ qui contradicit fictori suo, testa de Samiis terræ. Numquid dicit lutum figulo suo quid facis, & opus tuũ absque manibus est? Væ qui dicit patri, quid generas. & mulieri, quid parturis? Hæc dicit dominus sanctus

SEPT.

Lætetur cœlũ desuper, & nubes spargant iustitiã. Germinet terra, & oriatur misericordia, & iustitia germinet simul: ego dominus qui creaui te. Quid melius feci quã lutũ figuli? Nũquid arans arabit terrã? Nũquid dicet lutum figulo, quid facis, quoniam non operaris, nec habes manus? Væ qui dicit patri, quid generas, & matri quid parturis? Sic enim dicit dominus Deus sanctus

B *Rorate cœli desuper & nubes, &c.*] Duplex huius loci interpretatio est. quidam enim putant hærere superioribus quæ dicuntur, & Cyro rege laxãte captiuos, cœlum, terramque lætari, *ueτωνυμικῶς*, pro eo quod est, illos qui in cœlo morãtur & terra. Alij à superioribus separãt, & proprium capituli huius volunt esse principiũ, ac de aduentu Domini prophetari, quod imperetur nubibus, de quibus supra scriptum est *Mandabo nubibus, ne pluant super eam imbrẽ*, id est, vineam Israel, & ad quas peruenit veritas Dei, vt pluant mũdo iustum, siue iustitiam, terraque aperiatur, & germinet Saluatorem. De qua in psalmis canitur: *Veritas de terra orta est, & iustitia de cœlo prospexit.* Siue iuxta LXX. Terra misericordiam, & iustitiam pariter germinauit, vt & peccatores misericordiam, & iusti præmia consequantur: Quodque sequitur: *Ego Dominus creaui eum*: vel, *ego Dominus qui creaui te.* Non scandalizabitur ad nomen creaturæ, qui illum vermem, ac seruum, & germinatum legerit esse de terra.

Sup.5.b Psal.35.b

צדק Psal.84.b

b ¶*Væ qui contradicit fictori, &c.*] Qui ad Cyri personã volunt referre quæ dicta sunt, sic locum istum interpretantur. Me ingentia pollicente, quod propter reuersionem populi mei in Iudæam, omnia Cyro regna substernam: Væ ei qui incredulus est, & non putat ventura quæ dico: quasi lutum, & testa confracta calumnietur figulum suum, quare facta, vel cur ita facta sit: & opus contra artificis loquatur manus: & patrem ac matrem calumnietur filius, cur in terram naturæ lege profusus sit. Cum igitur ego dominus sanctus Israel plasmauerim Cyrum, & mea iussione generatus sit: superfluum facitis ambigere de futuris: quin potius nosse debetis, quod filios meos, populum Israel, & opus manuum mearum, non vestro arbitrio, sed mea voluntate dispensem: vt qui prius eis tenebras & malum creaui, nunc lucem & pacem tribuam. Ego enim sum Deus, qui non in vacuum creaui terram, vt esset deserta, & squalida: sed vt homines habitarent in ea. Ego extendi, siue firmaui cœlos, vt angelorum essent habitaculum. Stellarumque eos varietate distinxi, & imperaui singulis quo currerent ordine, & dierum ac mensium, annorumque diuersa spacia complerent. Qui igitur cœlum feci, & terram, quid magnum est, si vnum regem creauerim, qui mea mandata conseruet, & omnes vias illius dirigam? Ipse enim iussurus est vt ædificetur ciuitas mea Hierusalem & captiui redeant in Iudæam: Non ob precium, neque munera: sed ob meam voluntatẽ, dicit dominus Deus exercituum. Qui autem cœptam ad Christum refert intelligentiam, sic explanationis suæ verba moderatur. Væ eis qui contradicunt Deo, & Christum non putant esse venturum, quasi lutum, & testa de testis contradicat figulo suo. Væ qui dicit omnipotenti patri, quare tu generas filium, & mulieri sanctæ Mariæ, quid parturis? De qua scribit & Apostolus: Quod Christus *factus* sit *de muliere factusque* sub lege. Hæc ergo dicit Dominus sanctus Israel, qui plasmauit in virginali vtero Saluatorem, dicens per Gabrielem: *Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrauit tibi, quod autem nascetur in te sanctum, vocabitur filius Dei.* Interroget me testa, & futurorum secreta perquirat: Et præcipiat mihi quomodo adoptiuos filios, qui in meum filium credituri sunt, debeam regere. Dicit & Euangelista Ioannes: *Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri.*

D

Gal.4.a Luc.1.d Ioan.1.a

Sin autem

A Siu autem ego feci terram, vt habitaretur ab hominibus, & cœlos extendi desuper, & eos astrorum varietate decoraui, vt morarentur in terra cultores Dei: Quid mirum si filium meum, iustum regem miserim mundo, siue ab inferis suscitauerim, cuius omnes viæ rectæ sunt? *Peccatum enim non* [1.Pet 2.d] *fecit, nec dolus inuentus est in ore eius*: Qui ædificet ciuitatem [Matt 16.c] meam super petram, aduersum [Ibid. 5 b] quam portæ inferi non præualeant: & quæ in monte posita, latere non possit. Dæmoniacisque prius vinculis alligatos, omnes dimittat liberos, non in pretio, neque in muneribus: Gratis enim salui facti sumus, audientibus Apostolis atque facientibus. *Gratis accepistis, gratis date.* Nonnulli hæc ad Zorobabel referunt, qui eduxit captiuos de Babylone, & ædificauit ciuitatem, & extruxit templum, prophetantibus Aggæo, & Zacharia, atque dicentibus: [Matt. 10.a] [1.Esd.1.5.] *Manus Zorobabel fundauerunt domum istam, & manus eius complebunt eam.* Sed nos rectius dicimus & verius, nec Cyrum ædificasse ciuitatem (quæ postea extructa est sub Neemia, nec omnes vias eius fuisse directas. Cui supra dictum est: *Assumpsi & accinxi te, & non* [Zach 4.c] *cognouisti me*) & Zorobabelis statum, qui sub nutu ac potestate Medorum fuit, atque Persarum, omnia quæ dicuntur excedere. Neque enim Zorobabel extruxit ciuitatem, nec captiuitatem dimisit, nec rex appellari potest, qui sub aliis viuens regibus, hoc nomine caruit. Quid sibi autem velint Lxx. qui in principio huius capituli [Neem 3.] translulerunt: *Quid melius feci, quam lutum figuli? Numquid* [Sup. eod.] *qui arat, arabit terram?* scire non valeo: nisi forte Theodotionis sequar editionem, qui pro hoc B posuit: *Væ ei qui contendit contra factorem suum, aratus arantis terram*: quod scilicet vulneret impenitentia corda mortalium, & in morem sulcorum ea subruat atque subuertat. Sed & hæc friuola interpretatio est. Porro quod figulus, hoc est, creator noster & factor appelletur Deus, & Apostolus Paulus in epist. loquitur ad Romanos: *Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: quid me fecisti sic? An non habet potestatem* [Rom 9 d] *figulus luti, ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam?* [Hier. 18.] Et in Hieremia prolixius scribitur, qui narrat post cætera: *Descendi in domum figuli, & ecce ipse faciebat opus in rota*, & dissipatum est vas quod faciebat in manibus suis: Rursumque fecit ex eodem luto aliud vas, sicut placuit in conspectu eius. Et factus est sermo domini ad me dicens: Si non possum sicut iste figulus facere vos domus Israel, dicit dominus? Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos estis in manibus meis domus Israel. Illudque quod scriptum est: ego omnibus stellis præcepi: occasionem quibusdam tribuit, quod astra rationalia sint, & animam sensumque habeant. Neque enim, aiunt, [Iona 4 c] [Ibid.] præciperet, nisi intelligentibus: non recordantes quod in Iona scriptum sit: *Præcepit Dominus spiritui comburenti.* Et rursum: *Præcepit vermi matutino.* Et quod in euangelio salua- [Luc. 8.d] tor, ventos, & mare increpauerit, in quibus sensum atque rationem non esse, perspicuum est.

HEB.

ctus Israel plastes eius. Ventura interrogate me: super filios meos, & super opus manuũ mearũ mandate mihi. Ego feci terrã, & hominem super eã creaui ego: Manus meæ tetẽderunt cœlos, & omni militiæ eorũ mandaui. Ego suscitaui eũ ad iustitiam, & oẽs vias eius dirigã. Ipse ædificabit ciuitatẽ meã, & captiuitatẽ meam dimittet, non in pretio, neq; in muneribus, dicit Dominus Deus exercituũ. ᵃHæc dicit dominus: Labor Ægypti, & negotiatio Æthiopiæ, & Sabaim viri sublimes ad te transibunt, & tui erunt: post te ambulabũt vincti manicis pergent, & te adorabunt, teque deprecabuntur: tantum in te est Deus, & non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator. Confusi sunt & erubuerunt omnes, simul abierũt in confusionem fabricatores errorũ. Israel saluatus est in Domino salute æterna: Non confundemini, & non eru-

SEPT.

ctus Israel qui fecit ventura. Interrogate me de filijs meis, & de operibus manuũ mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominem super eam: Ego manu mea firmaui cœlum; ego omnibus stellis mãdaui. Ego suscitaui eum cum iustitia regem: omnes viæ illius rectæ. Ipse ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem populi mei cõuertet, non cum precio, neque cum muneribus dixit dominus Deus sabaoth. Sic dicit dominus sabaoth: Laborauit Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim: Viri excelsi ad te transibunt, & tui erunt serui, & te sequentur vincti manicis: & transibũt ad te, & adorabũt te, & in te orabunt, quoniam in te Deus est, & non est Deus absque te. Tu enim Deus es, & nesciebamus. Deus Israel saluator: Confundantur & erubescant omnes aduersarii eius, & ambulent in confusione. Innouamini ad me insulæ: Israel saluatur à Domino salute æterna, non confundentur, neque eru-

a *Hæc dicit dominus, Labor Ægypti, &c.*] Et in hoc loco C qui sequuntur historiam, dicunt Ægyptum & Æthiopes, gentesque Sabaim, quæ trans Æthiopiam est, seruisse Cyro, & ei gentes vltimas fuisse subiectas, atque ex mirabili intellexisse victoria, quod in eo esset dominus, & non esset alius præter eum, qui in illo habitaret Deus. Sed hoc quod sequitur: Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator. quomodo possit Cyri personæ cõuenire, non intelligo: Nisi forte Theodotionis vtantur editione: qui transtulit, *in te est fortis, & non est alius præter eum Deus*: Propterea tu fortis absconditus, Deus Israel saluator. Quocunque se verterint, non valebunt laqueos veritatis effugere. Fac enim esse in Cyro Deum, & non esse alium præter eum qui sit in Cyro Deus, quomodo Cyri personæ dici conueniet: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator?* Ergo Deus in quo est Deus: Dominus noster Iesus Christus rectius intelligitur, & verius: qui in euangelio loquitur: *Ego & pater vnum sumus:* [Ioan. 10 f] *& ego in patre, & pater in me* [& 14 b] *est.* Qui Deus appellatur absconditus propter assumpti corporis sacramẽtum, & Deus Israel saluator, quod interpretatur Iesus. Hic enim iuxta angelum Gabrielem, saluabit populum suum. *Confusi sunt, & erubuerunt omnes simul*, scribæ [Matt 1 d] videlicet & pharisæi. *Et abierunt in confusionẽ fabricatores erroris*: qui in toto mundo disseminauere mendacium, vt eum dicerent ab Apostolis furto esse sublatum. Israel autem saluatus in domino salute æterna, Apostolorum intelligitur chorus, & hi qui per Apostolos crediderunt: Vnde dicitur ad D eos: [Matt 28 a] *Non confundemini, neque erubescetis*, non solum in præsenti sæculo, sed & in futuro. Seruisse autem ei Ægyptum, & Æthiopas, & Sabaim, excelsos viros, atque sublimes, nemo dubitat, cum ei mundum videat esse subiectum, & ex paucarum nomine nationum, quæ habitant in extremis finibus terræ, cunctos cœlorum cardines & omnia terræ litora, ei creditura perspiciat. Vnde pulchre quasi laborantibus in errore idololatriæ, cessare labor Ægypti nominatur. Nulla enim gens ita idololatriæ dedita fuit, & tam innumerabilia portenta venerata est, quam Ægyptus, de quo supra legimus. *Ecce dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Ægyptum, & mouebuntur simulacra Ægypti à facie eius, & cor Ægypti tabescet in medio eius.* [Sup. 19 a] Porro quod in Lxx. additum est: Innouamini ad me insulæ: sic exponere possumus, vt dicamus ecclesias de gentibus congregatas innouari in Christo, & appellari insulas, quod persecutorum rabiem, procellasque sustineant, & fundatæ supra petram, nulla turbinum mole quatiantur. Hebræi stulta contentione nituntur asserere, vsque ad eum locum vbi legitur: *Tantum in te est Deus, & non est absque te Deus*, vel ad Hierusalem, vel ad Cyrum dici. Hoc autem quod sequitur: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Saluator*: Subito ad omnipotentem Deum apostropham fieri: cum etiam stultis perspicuum sit, vnum contextum esse sermonis, nec

A posse sensum diuidi, qui in ipso narrationis ordine, & ratione coniunctus est.

a ¶ *Quia hæc dicit dominus, creans cælos, ipse Deus, &c.*] Vocans Ægypto & Æthiopia, & Sabaim viris excelsis, per quę monstratur salus vniuersarum gentium barbararum, & totius mundi ad Deum conuersio, ostendit Deus iustitiã suam, quod non solũ Iudæorum sit dominus, sed & gentium. Ipse enim cœli factor & terræ, æqualiter omnium Deus est, & nõ ob aliã causã creauit terram, nisi vt hominum esset habitaculum: qui suũ adorarent, & intelligerẽt creatorem, & idola vniuersa contẽnerent. Nam & in mõte Sina, de excelso eius vertice hæc audientib. populis est locutus: *Nõ erũt tibi dij alieni*
Exod. 20. a *absque me, nec facies tibi idolũ.* Sed melius vt hoc dictum de euangelica prædicatione credamus: Moyses enim in abscondita solitudine, vni tantũ
Psal. 18. a locutus est populo. Apostolorum autẽ sonus, in vniuersum orbẽ exiit, & verba eorum vsque ad terræ terminos peruenerunt. Nõ dixi, inquit, semini Iacob, frustra quærite me. Cœlorũ enim illis regna promisit, & primũ ad eos lo-
Matt. 15. e cutus sum. *Non veni nisi ad oues perditas domus Israel.* Et idcirco locutus sum iustitiã, & annunciaui recta, siue veritatẽ, vt imaginib. legis & ceremoniis derelictis, sequerẽ-
B tur euãgelii veritatẽ. Sed quia illi credere noluerũt, & indignos se iudicauerunt salute:
Act. 13. g propterea dico gentib. *Cõgregamini de toto orbe: & venite & accedite ad me simul, qui saluati estis ex gẽtib.* Per quod ostẽdit, nõ statim omnes gẽtes esse credituras, sed paulatim, & per partes. Deniq; corripit eos, qui in errore pristino permanserunt dicẽs: Nescierũt qui leuant lignũ sculpturæ suæ, & rogant Deũ nõ saluantẽ. Et est sensus: Nõ intellexerũt sermones meos, simulacrorũ suorũ onere prægrauati, & sperãtes in eis, quibus nulla est salus. Vnde Apostolis præcipitur, vt *opor-*
2. Tim. 4. a *tune importune* annunciẽt veritatẽ, & ineant consiliũ salutis gentiũ. Hoc autẽ, id est, vt congregarentur & venirẽt ex gentib. plurimi qui saluarentur, ab initio locutus est De⁹, & cunctorũ prophetarũ ora cecinerunt, qui sermone domini loquebãtur, præter quẽ nullus est alius. Filius enim nõ absq; eo, sed in eo De⁹ est. Pulchreq; iungit, Deus iust⁹, nequaquam vnius gentis, sed vniuersi mundi: cui loquitur: *Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fines terræ.* Impleto illo quod pater filio repromisit: Postula à me, & *da-*
bo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam termi- C Psal. 2. b
nos terræ: Iuratque per semetipsum, quoniam sententia oris sui, & verbum quod protulit semel super salute gentium, nequaquam irritum fiat, sed repromissio eius opere compleatur, dicentis supra: *Conuertimini ad me, & salui eritis* Hebr. 6. A
omnes fines terræ. Iurat autem secundum Apostolum, vt per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, Phil. 2. b
firmam cõsolationem habeamus: sed & hoc iurat, quod idolis derelictis omne genu ei flectatur, cœlestium, terrestrium, & infernorum, & omnis per illũ iuret lingua mortalium, in quo perspicue significatur populus Christianus. Moris est enim ecclesiastici, Christo genu flectere. Quod Iudæi mentis superbiam demonstrantes omnino non faciunt. Sed & omnis lingua cunctarum gentium barbararum, non in synagogis, sed in Christi ecclesiis confitetur Deum. Omnis autem lingua Christum confitens, in domino loquetur, & dicet: Meæ sunt iustitiæ, & meum est imperium, non populi Iudæorum. Ad eum cunctæ gentes venient & confundentur, qui prius illius euangelio repugnabant, & iustificabitur atque laudabitur omne semẽ Israel: quorum prædicatio, & sementis fertilissima, in toto orbe vberrimos attulit fructus. Siue iuxta Lxx. omnis lingua iurans & confitens Deum, dicet: quod iustitia & gloria totius orbis ad eum veniat, & D
confundantur Iudæi, qui se ab eo separant. Hi autem qui de stirpe filiorum Israel orti sunt, & qui de Apostolorum semine pullulauerunt, & crediderunt in Christo, habeant iustitiam, & gloriam sempiternam.

HEB.

erubescetis vsque in sæculũ sæculi. a Quia hæc dicit dominus, creans cælos: ipse Deus formãs terram, & faciens eam: ipse plastes eius, non in vanum creauit eam, vt habitetur formauit illã: Ego dominus, & non est alius. Non in abscondito locutus sum, in loco terræ tenebroso: non dixi semini Iacob, frustra quærite me: Ego dominus loquens iustitiam, annuncians recta. Congregamini, & venite, & accedite simul qui saluati estis ex gentibus: Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ, & rogant Deũ non saluantem. Annunciate, & venite, & consiliamini simul: quis auditum fecit hoc ab initio, ex tunc prædixit illud? Numquid non ego dominus, & non est vltra Deus absque me? Deus iustus & saluãs nõ est præter me. Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fines terræ: quia ego Deus, & non est alius. In memetipso iuraui: egredietur de ore meo iustitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Ergo in domino dicet: Meæ sunt iustitiæ. & imperium: Ad eum venient, & confundentur omnes, qui repugnant ei. In domino iustificabitur, & laudabitur omne semen Israel.

SEPT.

erubescent vsque in æternum. Sic dicit Dominus qui fecit cælum, iste Deus qui ostendit terram, & fecit eam, ipse separauit eam: non in vacuum fecit eam, sed vt habitaretur psalmauit eam. Ego sum dominus, & non est vltra. Non in abscondito locutus sum, neque in loco terræ tenebroso. Non dixi semini Iacob, vanum quærite: ego sum dominus qui loquor iustitiam: annuncio veritatem. Congregamini, & venite, & consulite simul qui saluamini de gẽtibus. Non cognouerunt qui portant lignum sculpturæ suæ, & orant deos non saluantes. Si annunciant, appropinquent vt sciant simul: quis audita fecit hæc ab initio, tunc annunciatum est vobis. Nonne ego dominus Deus, & non est alius absque me: iustus & saluans non est præter me: Conuertimini ad me, & salui eritis ab extremis terræ. Ego sum Deus, & non est alius: Per memetipsũ iuro: nisi egredietur de ore meo iustitia, sermones mei non auertentur, quia mihi incuruabitur omne genu, & iurabit & confitebitur omnis lingua Deo, dicens: Iustitia & gloria ad eum veniet, & confundentur omnes qui separant se à domino: Iustificabitur, & in Deo glorificabitur omne semen filiorum Israel.

CAPVT XLVI.

CONfractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulacra eorum bestiis & iumen-

CEcidit Bel, contritus est Dagon: facta sunt sculptilia eorũ in bestiis, & iumenta:

CAPVT XLVI.

COnfractus est Bel, contritus est Nabo &c.] Cõsequẽter post vocationem gentium & electionem credentiũ ex Israel, idola corruisse testatur. Cecidit, cecidit, siue confractus est Bel. Quem Græci בל
Belum, Latini Saturnum vocant. Cuius tanta fuit apud veteres religio, vt ei non solum humanas hostias captiuorum ignobiliumque mortalium, sed & suos liberos immolarent. Nabo autem & ipsum idolum נבו
est, quod interpretatur prophetia, & diuinatio, quã post euangelii veritatem in toto orbe conticuisse significat. Siue iuxta Lxx. Δαγὼν, qui tamen in Hebraico non habetur. Er est idolum Aschalonis, Gazæ, & reliquarum vrbium Philisthim. Et à speciali transit ad generale: *Facta sunt simulacra*

A

simulacra eorum bestiis & iumentis. Non quo simulacra gentium in prædam bestiarum & iumentorum exposita sint, sed quo religio nationum, simulacra sint bestiarum, & brutorum animantium, quæ maxime in Ægypto diuino cultui consecrata sunt. De quibus & Virgilius: *Omnigenumq; Deū monstra, & latrator Anubis.*
Nam & pleraque oppida eorum ex bestiis & iumētis habent nomina: κυνῶν à cane, λεόντων à leone, Θμοῦις lingua Ægyptia ab hirco, λύκων à lupo: vt taceā de formidoloso, & horribili cepe, & crepitu vētris inflati, quę Pelusiaca religio est. Hæc, inquit, simulacra quæ non possunt saluare portantes, nihil sunt aliud, nisi onera sacerdotū, deprimentia eos vsque ad lassitudinem. Quę cum captiuitas venerit, pro pretio metallorū, de quib. facta sunt, ducuntur prima captiua, & animā suā, siue portantiū, liberare nō possunt. Nō quo muta simulacra habeant animam, & aliquē sensū doloris, quæ insēsibilia sunt, sed quo κατα-χρηστικῶς vocentur anima mēbra earū rerū, quæ absq; sensu, & mēbris sunt. Alioquin & in Prouerbiis legitur: *In manu lingua, mors & vita*, cum perspicue manū lingua non habeat. Vel hoc dicendū, quod grauissimū onus in gentib. error fuerit idololatriæ: quæ cultores suos deprimebat ad terram, & saluare non poterat, animasq; eorum faciebat diabolo, & dæmonibus esse captiuas.

Prou. 18.d

B

a ¶ *Audite me domus Iacob, & oē, &c.*] Nequaquā eum appellat Iacob, nec Israel, quod & ipsū absq; coniunctione serui, & pueri, & electi in sugillationē populi dici supra exposuim⁹: sed multo vilius, domū Iacob, & reliquias Israel, ob propinquitatē carnis, & sāguinis, & quasi feces reliquarū Israel. Docetq; eos instar puerorū atq; lactētiū, ita à Deo quasi matris vtero, & vulua prægnātis ex Ægypto esse portatos. Nō quo ineffabilis Dei, incōprehēsibilisq; maiestas, aut vterū habeat, aut vuluā, pedesq;, & manus, & cętera corporis membra. Sed quo nos affectū Dei per nostra verba discam⁹. Alioquin, & in centesimonono psalmo ex persona Dei hoc idem canitur. In eo enim loco, vbi LXX. trāstulerunt, ex vtero ante luciferū genui te: in Hebræo scriptum habet, [a] מרחם, quod interpretatur de vulua. In præsentiarum vero non solum de vtero, & de vulua scriptum est, hæc est, [b] מני בטן מרחם, [c] sed מני, quæ præpositio significat ex meo vtero, siue ex mea vulua. Et est sensus: Qui vos genui ab infantia, & meo vtero, vuluaque gestaui: ipse vsque ad senectutem protegam, non meam, sed vestram,

a merehem
b mibbetē
c umerahā
e minim.

HEB.

tis: onera vestra graui pondere vsque ad lassitudinem. Contabuerūt, & contrita sunt simul: nō potuerūt saluare portātem, & anima eorū, in captiuitatem ibit. [a] Audite me domus Iacob, & omne residuum domus Israel, qui portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua. Vsque ad senectam ego ipse, & vsque ad canos ego portabo. Ego feci, & ego feram, ego portabo, & saluabo. Cui assimilastis me, & adæquastis, & comparastis me, & fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, & argentum statera pōderatis conducentes aurificem vt faciat Deum, & procidunt, & adorant. Portant illum, in humeris gestantes, & ponentes in loco suo: & stabit, ac de loco suo non mouebitur. Sed & cum clamauerint ad eum non audiet, de tribulatione non saluabit eos. [b] Mementote istud, & fundamini, & redite præuaricatores ad cor. Recordamini prioris sæculi, quoniam ego sum Deus, & non est vltra Deus, nec est similis mei, annuncians ab exordio nouissima, & ab initio, quæ necdum facta sunt, dicens: Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. Vocans ab Oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ: Et locutus sum,

SEPT.

ta: portatis es colligata quasi onus laboranti & deficiēti, & esuriēti, nec præualenti simul: qui nō potuerūt saluare de bello: Ipsi autem captiui ducti sūt. Audite me dom⁹ Iacob, & oēs reliquiæ Israel, qui portamini de vtero, & erudimini à paruulo vsq; ad senectutē. Ego sū, & donec senescatis ego sū: ego sustineo vos, ego feci, & ego portabo: ego suscipiā, & saluos vos faciā. Cui assimilastis me? Videte, excogitate qui erratis, & cōfertis aurū de sacculo, & argentum in statera appenditis, & cōducitis aurificem: fecerunt opera manuū, & incuruati adorauerūt: portant illud in humeris, & vadūt. Si autem posuerint illud in loco suo, manet, & non mouebitur: & qui clamauerit ad illud, non audiet, & de malis non liberabit eum. Memētote horum, & ingemiscite: agite pœnitentiā qui erratis. Reuertimini corde, & mementote priorū à sæculo: quoniam ego sum Deus: & non est vltra præter me. Qui annuncio prius nouissima antequā fiāt, & compleātur, & dixi: omnis voluntas mea stabit, & cuncta quæ cogitaui faciam. Qui voco ab Oriente auem, & de terra longinqua, de quibus cogitaui: locutus sum, &

C

vt eos doceat diuina misericordia esse saluandos. Creator enim omnium parcit creaturæ suæ, & *pastor bonus ponit animam suam pro ouibus suis: Qui autem mercenarius est, cuius non sunt oues, cum viderit lupum fugit*: Quia igitur feci & genui liberos, ego ferā & ipse portabo, iuxta LXX. qui dixerūt, οἱ αἰρόμενοι ἐκ κοιλίας, καὶ παιδευόμενοι ἐκ παιδίου ἕως γήρως, id est. *Qui portamini ex vtero, & erudimini ab infantia vsq; ad senectutē.* Hoc significat, quod frustra legē Dei die ac nocte meditentur: nō habentes notitiā Dei sed hominū ac bestiarū simulacra venerantes; in tantū vt correptione indigeant prophetali, per quam loquitur ad eos Deus: *Cui assimilastis me, & adæquastis?* & reliqua: Quod aurum, argentumq; contulerint, & cōducto statuario fecerint idola, & adorauerint opera manuum suarum, quæ portentur humeris, & confixa atque stabilita se non valeant commouere, nec prodesse his à quibus coluntur. Manifesta transcurrimus, vt Christi misericordia clausa reseremus.

Ioan. 10.b

b ¶ *Mementote istud & fūdamini. &c.*] Quia vos ipse genui, ipse portaui, & ab infantia vsque ad senectutem, non vestro merito, sed mea pietate saluamini: deserite idola quæ fecistis, & ad vnius Dei cultum reuertimini. Agite pœnitentiam: ingemiscite pro errore, qui vos tenuit, imo fundamini, ne rursum subitus idololatriæ vos turbo subuertat: & redite ad cor, id est ad mentē vestram, qui simulacra venerantes velut furiosi in ligna impingebatis, & lapides. Ab initio considerate mundi, quod præter me nullus sit Deus, nec alius potuerit scire ventura, nisi ego qui per prophetas nuncio quæ facturus sum: vt cum prædicta compleuero, diuinatione probē diuinitatem. Ego enim mysterium quod retro cūctis generationibus fuerat ignoratum, imo consilium meum statutum esse nunc dico, vt cum illud videritis effectum, nullū sciatis Deum, nisi eum qui hæc futura cognouit, imo percepit fieri. Ego sum qui ab oriente voco auem, vt putant Hebræi, Cyrum regem Persarum, siue Dariū Medorum principem: & de terra longinqua virum voluntatis meæ: qui expleat omnem voluntatem meam contra Babylonem, atque Chaldeos: siue, vt nos verum esse conuincimus, dominum saluatorem. De quo & Balaam vaticinatur: *Orietur stella ex Iacob, & homo ex Israel*: cuius nomen est Oriēs: quē adorauerūt Magi de Oriēte veniētes. Hic enim loquitur in psalmus: *Deus vt faciā volūtatē tuā volui*: de quo locutus est pater, & spōsionē suā opere cōprobauit. LXX. pro eo quod nos de Hebr. expressim⁹, virū volūtatis meæ, posuerūt, περὶ ὧν βεβούλευμαι, id est, de quib. cogitaui. Ergo iuxta eos vocatas de oriente aues, angelorū possumus intelligere ministeria: quæ ad imperium domini in toto orbe discurrunt, qui *sunt administratorij spiritus*, & mittuntur ob salutem credentium. De quibus

D

Num. 24.e
Zachar. 6.b
Matth. 2.
Psal. 39.b
Heb. 1.d

A & in psalmo canitur: *Qui facis Angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem.*

Psal.103. a Sup eod. Ibid. 2 ¶ *Audite me duro corde, &c.*] Quib. supra dixerat: *Audite me domus Iacob, & omne residuum domus Israel.* Et iterũ: *Redite præuaricatores ad cor:* etiam nunc iuxta Hebraicum propter incredulitatem appellat eos duro corde, & iuxta Lxx. qui cor mentemque perdiderunt. Quod secutus vir eruditissimus, & dignus nomine suo Stephanus martyr in Iudæorum loquitur concione:
Act.7 f *Dura ceruice, & incircumcisi cordibus auribusq; vos semper Spiritui sancto restitistis, sicut patres vestri.* Hi igitur longe sunt à iustitia Dei: quia non crediderunt in eam, quã pro sua clementia Deus fecit esse vicinã, & venire ad terras, & nequaquam vult tardare, nec procul fieri. Dedit enim Sion salutare suum, & Israel gloriã suam. Hoc de vaticinio dictũ sit futurorum, & de aduentu domini Saluatoris. Cæterum iuxta historiã, datur Sion salus, & Israel gloria: quoniam Deus prope fecit suam esse iustitiam: vt vocaret ab Oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis suæ: qui Israelis, & subuersæ Hierusalẽ vlcisceretur iniurias, & Medis, Persisque superantibus
B Babylonem, Chaldæosq; deleret, sicut sequentia prophetæ verba testantur.

CAPVT XLII.

Ezec.27 d *DEscende, sede in puluere virgo filia Babylonis, &c.*] Quomodo in Ezechiele sub figura nauis, & omnis in-
Ezech.29. strumenti eius Tyri ornatus exponitur, quæ negotiationibus dedita est: & propter aquarũ abundãtiam rex Ægypti draco appellatur: & squamæ illius, iuncusque, ac papyrus, & pisciculi describuntur, & Hierusalẽ cum idolis fornicationem scortorum, ac lupanaris similitudo testatur, sic in præsenti loco sub persona captiuæ mulieris, quæ quondam regina fuerit, Babylonis seruitus indicatur: diciturque ei vt descẽdat de regni superbia, & in puluere sedeat. Virgo autem appellatur, & filia, vel quia omnes homines creatura Dei sumus, nec est Babylonis iuxta hæreticos natura damnabilis, vel ob luxuriam, & ornatum vrbis quondam potentissimæ: quæ cum senuisset, & vicina esset occasui, virgunculam ac puellam se esse iactabat: Licet ex eo quod iuxta Lxx. scriptum est, θύγατερ Βαβυλῶνος, id est, filia Babylonis, non ipsam Babylonem quidam, sed Romanam vrbem interpretentur: quæ in Apocalypsi Ioannis, & in epistol.
Apoc.14 b 1.Pet.5. d Petri, Babylon specialiter appellatur, & cuncta quæ nunc ad Babylonem dicuntur, illius ruinæ conuenire testentur: contra quam vocanda sit anis, Deique iustitia: vt postquam Sion, id est, ecclesia saluata fuerit, illa pateat in æternum. Dicitur ergo Babyloni reginæ, & filiæ Chaldæorum (à Chaldæis enim cõdita est) quod nequaquã vltra vocetur mollis, & tenera, & deliciis affluens, quæ cunctarum gentium

C manibus portabatur, ita vt terræ plantas vix imprimeret: præcipiturq; ei vt tollat molam, & molat farinam, quod est duræ captiuitatis, & extremæ seruitutis indicium: vt quæ quondam regina fuerat, postea molendæ farinæ operi seruiat. Sed quia sequitur: Denuda turpitudinem tuam: etiam mola ab Hebræis figuraliter intelligitur: quod scilicet in morem scorti, victorum libidini pateat. Illudque quod in Iudicum libro de Samson scribitur, Iud.16. d ad molam eum à Philistiim esse damnatum, hoc significare volunt, quod pro sobole robustissimorum virorum, hoc in allophylas mulieres facere sit compulsus. In eo vbi nos interpretati sumus, denuda turpitudinem tuam, pro quo Lxx. transtulerunt, ἀποκάλυψαι τὸ κάλυμμα, id est, reuela operimentum: Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit [a] שובלך, Aquila [b] צמתך Symmachus τὴν σιώπησίν σου, quod nos exprimere possumus, taciturnitatem tuam, quod taceri debeat præ verecundia: quod quidem & in Cantico canticorum legimus, vbi sponsæ pulchritudo describitur, ad extremum infert: Absque taciturnitate tua: Nolentibus qui interpretati sunt transferre nomen, quod in sancta scriptura sonaret turpitudinem.
D Recteque contra Babylonem inuerecundis vtitur nominibus licet nulla sit turpitudo, humani corporis membrum vocare nomine suo: cui percipitur, vt nudet pectora, & crura, ac femina aperiat, & vadat in captiuitatem, videaturque ignominia eius, & opprobrio pateat sempiterno. Et hoc dominus fecisse se dicit, vt vltionem caperet de ea, quæ oppressit populum suum, & nullum pro ea audiat precatorem, qui iram domini sui lenire conetur occursu significat autem angelum gentis Babyloniæ præsidem, qui cum cæteris angelis loquitur: *Curauimus Babylonem, & non est curata:* quod autem Lxx. transtulerunt, τὸ δίκαιον ἀπὸ σοῦ λήψομαι, καὶ οὐκέτι μὴ παραδῶ ἀνθρώποις, id est, *quod iustum est de te auferam, nequaquam vltra tradam hominibus,* subauditur Babylonem, vel certe hoc quod iustum est, & ablatum de Babylone. Disputant Stoici, multa re turpia, praua hominum consuetudine, verbis honesta esse, vt parricidiũ, adulterium, homicidium, incestum, & cætera his similia. Rursumque re honesta, nominibus videri turpia: vt liberos procreare, inflationem ventris crepitu digerere, aluum releuare stercore, vesicam vrinæ effusione laxare: denique non posse nos, vt dicimus à ruta rutulam, sic [illegible] à menta facere. Ergo [c] צמתך, quod Aquila posuit, vt diximus, verenda mulieris appellentur. Cuius etymologia apud eos sonat, sitiens tuus, vt inexpletam Babylonis incidet voluptatem.

c ¶ *Redemptor noster dominus, &c.*] Primus versus iuxta Lxx. cum superioribus copulatur, vt sit sensus: Et hæc faciet qui eruit te dominus sabaoth, nomen eius sanctus Israel,

Porro

a simlatheeh b sammatech Cant 4. c Sec lxx. מבעד לצמתך c sammathech צמתך

HEB.

sum, & adducam illud, creaui & faciam illud. [a] Audite me duro corde, qui longe estis à iustitia. Prope feci iustitiam meam, non elongabitur, & salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam.

CAPVT XLVII.

DEscende, sede in puluere virgo filia Babylonis, sede in terra: non est soliũ filiæ Chaldæorum, quia vltra nõ vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinẽ tuã, discooperi humerum, reuela crura, trãsi flumina. Reuelabitur ignominia tua, & videtur opprobriũ tuũ: vltionem capiã, & non resistet mihi homo. [c] Redẽptor noster, Dominus exercituum nomẽ illius sanctus Israel. Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum, quia nõ vocaberis vltra domina regnorum. Iratus sum super populum meum, contaminaui hæreditatem meam, & dedi eos in manu tua, non posuisti eis misericordias: super senem aggrauasti iugum tuũ valde, & dixisti. In sempiternum ero domina, non posuisti hæc super cor

SEPT.

& adduxi: creaui, & feci. Audite me qui perdidistis cor, qui longe estis à iustitia. Adduxi iustitiam meam, & salutem quæ à me est tardare non faciam. Dedi in Sion salutem, & Israeli gloriam.

DEscende, sede super terram virgo filia Babylonis, sede in terra. Non est solium filiæ Chaldæorum: quoniã nequaquam vltra vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, mole farinam. Reuela operimentum tuum, denuda canos, discooperi tibias, trãsi flumina: Reuelabitur ignominia tua, apparebunt opprobria tua. Quod iustum est de te auferã, nequaquam vltra tradã hominibus. Dixit qui eruit te Dominus Sabaoth, nomen eius sanctus Israel. Sede compũcta, ingredere in tenebras filia Chaldæorũ: nequaquã vltra vocaberis fortitudo regni: Iratus sum cõtra populum meũ, contaminaui hereditatẽ meam. Ego dedi eos in manum tuam, tu vero non dedisti eis misericordiã: senis aggrauasti iugum valde, & dixisti, in æternum ero domina: non intellexisti hæc in cor-

E Porro iuxta Hebr., ex persona populi propheta loquitur, quod hæc fecerit contra Babylonẽ dominus exercituum, cuius nomẽ sit sanctus Israel: Rursumque ad ipsam Babylonẽ sermo dirigitur. Sede tacẽs, siue cõpuncta, & tuorũ criminũ recordare. Ingredere tenebras, quia prę confusione & ignominia lucem ferre nõ sustinens, nequaquã vocaberis, non vnius regni, sed nec omniũ regnorum domina. Simulque quia occulta quæstio nascebatur, cur irasceretur Deus aduersum Chaldæos, quos ipse misit ad capiendum Israel, Respondit, iratum se contra populum suum, corripere eos voluisse, non perdere, verberare, non occidere. Illos autem abusos esse crudelitate sua, & plus imposuisse plagarũ, quã Dei vltio flagitabat: magnũque Babyloniæ crudelitatis indicium est, ne senibus quidem pepercisse, quorum ætas etiam inter hostes venerabilis est. Sed & hoc signum superbiæ, quod præsenti felicitate decepta, futurorum non cogitarit ambigua. Ergo semper in prosperis debemus cauere ventura, nec traditos nobis opprimere, qui ad hoc erudiuntur, vt meliores fiant.

a ¶ *Et nunc audi hæc delicata, &c.*] Duo simul venient Babyloni, sterilitas, & viduitas: vt nec filios habeat, id est, subiectos sibi populos, nec virum, quem regem possumus intelligere, quę dum non sperat repente sustinuit. Neque enim poterat arbitrari, quod per se nullius ante fortitudinis eam Cyro regnante F superarent, & suæ subiicerent potestati. Quę perpessa es, inquit, non solũ propter superbiã & abundantiã cunctarum opũ atque delicias, sed & propter multitudinem maleficiorũ tuorum, & incantatorum tuorum, in quibus habuisti fiduciam. *Et veniet super te malum*, quod antea nesciebas, & cuius ignorabas ortum. Siue vt Lxx. trãstulerunt: *veniet super te perditio, & nescies: fouea, & incides in eam*: vt quæ cunctis gentibus parabas captiuitatis malum, ipsa incidas in foueam quam parasti. Quæ perspicua sunt, cito sermone transcurrimus.

b ¶ *Sta cum incantatoribus tuis, &c.*] Habuisse Babylonem, omnemque Chaldæam, incantatorum & augurum, & ariolorum & gazarenorum studium, quos nos aruspices appellamus, Danielis Prophetæ lectio probat: qui ad eorum consilium, cuncta reges Babylonios fecisse commemorat. Pro eo quoque quod nos iuxta Symmachũ Dan.2. & Theodotionem interpretati sumus, Stent, & saluent te augures cœli, Lxx. manifestius transtulerunt, στήτωσαν δὴ καὶ σωσάτωσάν σε οἱ ἀστρολόγοι τοῦ οὐρανοῦ, id est, Stent & saluã te faciant astrologi cœli: qui vulgo appellantur mathematici, & ex astrorum cursu, lapsuq; siderum, res humanas regi arbitrantur. Vnde & Magi de Oriente venerunt, Domini Matth.2.b stellam se vidisse dicentes: vel ex artis scientia, vel ex vaticinio Balaam prophetæ sui: qui in Numeris dixerat: *Orietur stella ex Iacob: & homo de Israel.* Isti igitur qui supputant Num.24.e mẽses annosq; dinumerãt, & horarũ momẽta librantes, futurorũ scientiã pollicẽtur: dicant tibi quid super te dominus cogitauerit. Illisq; tacentib. quid venturũ sit, propheta respondit: *Ecce facti sunt quasi stipula: ignis deuorauit eos*: vt qui salutem aliis promittebãt, sua ignorarent supplicia: nec dubiũ, quin ardẽte vrbe, habitatores eius vorax flãma consũpserit. Quodque sequitur: *Nõ sunt prunæ quibus calefiant: nec focus vt sedeant ad eũ*: sic Hebræi edisserunt: Nullam habẽt caloris scientiam, nec illuminationem sensuum, qui eorũ tenebras possit discutere, & frigus erroris expellere. Pro quo nescio quid volẽtes Lxx. transtulerunt: *Habes carbones ignis, sedebis super eos: hi erunt tibi in adiutorium*: Nisi forte possumus hoc dicere, quod multo vtilior sit ignis & incẽdiũ Babyloni, quã fuerũt magi & Gazareni, astrologi & incantatores, hic enim eos per pœnas atq; supplicia ad pœnitentiã prouocat: illi per errorẽ ducunt ad superbiã. Omnis labor eius & negotiatores illius, (quos magos intelligimus) hoc profecit: vt vnusquisque sua erraret via, & ipse perditus salutẽ alteri nõ prębereret. Interrogemus eos, qui H diuersas asserũt esse naturas: vtrum Babylon malæ naturæ sit an bonæ. Si malæ dixerint (quod eos responsuros esse non dubiũ est) quo modo prouocatur ad pœnitẽtiam, & dicitur ei: Sede compũcta, intra in tenebras filia Chaldæorũ? Ac deinceps post enumerationẽ peccatorũ & criminũ: *Habes carbones ignis, sedebis super eos, hi erũt tibi in adiutoriũ*? Et quid sibi velit quod infertur iuxta eosdẽ Lxx. Laborasti in cõmutatione ab adolescẽtia, Quę est ista commutatio? Vtique de bono in malũ. Ex quo perspicuũ est natura bonos, voluntate malos fieri. Deniq; infertur: Homo in semetipso errauit, non natura, sed mentis arbitrio.

HEB.

cor tuũ, neque recordata es nouissimi tui. a Et nunc audi hæc delicata & habitans confidẽter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius. non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatẽ. Et venient tibi duo hæc subito in die vna: sterilitas & viduitas, vniuersa venerunt super te, propter multitudinẽ maleficiorũ tuorũ, & propter duritiã incãtatorũ tuorum vehemẽtẽ. Et fiduciã habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me: Sapientia tua & scientia tua, hæc deceperũt te, & dixisti, in corde tuo ego sum, & præter me non est altera. Veniet super te malũ, & nescies ortũ eius, & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare: veniet super te repente miseria, quam nescies.

SEPT.

corde tuo, neque recordata es nouissimorum.

HEB.

b Sta cum incãtatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum in quibus laborasti ab adolescẽtia tua: si forte quid prosit tibi; aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum, stent & saluẽt te augures cœli, qui contemplabantur sidera, & supputabant menses, vt ex eis annunciarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis cõbuissit eos: non liberabunt animas suas de manu flãmæ: non sunt prunæ quib. calefiant, nec focus vt sedeãt ad eum: sic facta sunt tibi in quibuscũque laborsueras: negotiatores tui ab adolescentia tua, vnusquisque in via sua errauerunt: non est qui saluet te.

SEPT.

Sta nunc in incantationibus tuis, & in multis maleficiis tuis, quæ discebas ab adolescentia tua, si prodesse tibi possint: & laborasti in consiliis tuis. Stent & saluam te faciant astrologi cœli, quia contemplantur stellas: annuncient tibi quid venturum sit super te. Ecce omnes quasi phrygana in igne comburentur: & non eruent animam suam de flamma. Quia habes carbones ignis, sedebis super eos: hi erũt tibi in adiutorium. Laborasti in commutatione tua ab adolescentia: homo in semetipso errauit: tibi autem non erit salus.

CAP. XLVIII.

AVdite hæc dom⁹ Iacob, qui vocamini nomine Israel, & de aquis Iuda existis: qui iuratis in nomine Domini, & Dei Israel recordamini, non in veritate neque in iustitia. De ciuitate enim sancta vocati sunt, & super Deum

CAPVT XLVIII.

A*Vdite hæc domus Iacob: qui vocamini nomine Israel, &c.*] Hæc Chaldæis & Babyloniis ventura prædixi, & necesse est quod per Prophetas meos locutus sum rebus expleri. Tu autẽ domus Iacob, & qui vocamini nomine Israel, & qui de aqua Iuda existis, & cætera quæ sequuntur, audi attẽtius quæ dicturus sum. Et notandum quod nequaquam eos appellet Iacob, sed domum Iacob, nec Israel qui hoc falso appellantur nomine, cum opus non habeant nominis. *Et de aquis*, inquit, *Iuda existis*, [illegible] aquas vocans pro semine, vt nequaquam eos virtutum patriarcharum filios ostẽderet esse, sed carnium. Et rectè aquas Iuda appellauit: quia sola tunc in terra Iudæa adhuc perma-

nebat tribus,& semen Dauid illo tempore regium seruabatur. Qui, inquit, iuratis in nomine domini, non vt Siō honoretis dominū, sed vt assumptio nomini faciatis iniuriā, dum eum testē vestri vultis esse mendacii: & requiescitis in sancta ciuitate, & super eum dominum Israel innitimini, vt iactetis habitatores vos esse vrbis Hierusalē, & domini sabaoth habere priuilegiū, cum cassa Iacob, & Israel, & vrbis sanctæ, & Dei omnipotentis assumaris vocabula.

a ¶ *Priora ex tunc annunciaui, & ex ore meo exierunt, &c.*] Prædico tibi Babylonios à Medis, Persisq; superandos, & repēte faciā quod minatus sum, ne cum venerint quæ prædicta sunt, vel deorum nutu, quos colis, vel fortuito ea existimes accidisse. Nec iacto sciētiam futurorū, sed ob vtilitatē tuam loquor, cuius cor incredulum, & ceruicem ferreā, ac frontem æneā ab initio esse cognoui. Ecce audisti omnia quæ ventura sunt, & tamen celas silentio veritatem. Nec narro præterita, quibus sæpe mea potentia comprobata est (quomodo eduxerim populū de Ægypto, Ægyptios in mari submerserim rubro, terram repromissionis tradiderim, gentes vobis varias subiugarim:) Sed noua quæ contra Babylonem facturus sub nuncio, vt impudēs oris tui mendacium confutetur, qui te asseris scire quæ nescis. Ab initio enim F meorū præuaricator es mādatorū, & de ventre transgressorem vocauit te Deus, quando de Ægypto liberatus quasi meo ventre conceptus es, & educatus & eruditus. Caput bouis Ægypti desiderasti, dicens: *hi sunt dij tui Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti.* Nō Exod. 32. igitur tuo merito, sed mea misericordia furorē meū distuli, ne penitus interires: & ob laudē nominis mei infrenabo te vt me quasi iumentum, & infrenis equos sequaris inuitus. *Ecce excoxi te*, id est, probaui, quo modo conflatur argentū. Siue non in diuitiis, sed in fornace paupertatis probare te volui. Ex quo ostenditur, & diuitiis, & paupertate plerosque tentari: si aut illis malè abutātur, aut penuriam nequaquam virtute sustineant. Propter me ergo faciam, ne blasphemetur nomen meum in gentibus & putent vos non mea ira, sed idolorum suorum auxilio esse superatos. Quodque infert, gloriam meam alteri non dabo: Hoc significat, ne idola putentur oppressisse populum Dei. Vel certè cum dicit, alteri non dabo, ostendit se alteri iam dedisse: alteri enim ad distinctionem prioris dicitur. Plerique nostrorum, vt iuxta Lxx. interpretes pauca perstringā, de Christi aduentu autumant prophetari: quod repēte veniat insperatus, & durissimo populo sui demonstret præsentiam, cui numquam Deus aures aperuerit, quia incrassatum fuerit cor eius, & auribus suis

grauiter audierit: Statimque vt dominus de vtero virginali profusus est, transgressor & iniquus sit appellatus, quærens eum interficere. Quodq; iungit: *Propter nomen meum ostendā tibi furorē meū, & gloriosa mea inducā super te*, sensu abutitur Apostoli, siue Apostolus Paulus de hoc loco sumit testimoniū, vt reuelatur ira Dei ad terrendos eos qui peccant, & postea conuersis gloria præbeatur: Ecce, ait, vēdidi te nō in pecunia, sed vendidi te in peccatis tuis, & erui te de fornace paupertatis. Propter quod & Salomon diuitias, & paupertatem habere non vult, sed tātum necessaria postulat, ne aut illis eleuetur cor eius in superbiam, aut in ista compellatur facere quod non vult, & Deū pressus inopia blasphemare. Vnde & Apostolus: *Habentes*, inquit, *victum & vestimentū, his contenti simus.* G Rom. 1. b Prou. 30. b 1 Tim. 6. b

b ¶ *Audi me Iacob, & Israel quem ego voco: Ego ipse, ego primus, & ego nouissimus. Manus &c.*] Quibus ante iam dixerat: Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel, & de aquis Iuda existis: numquid ad eosdem loquitur: *Audi me Iacob, & Israel, quem ego voco? Multi enim vocati, & pauci electi.* Vnde non eos electos, quia necdum receperant Saluatorem, sed vocatos nuncupat. *Ego sum*, inquit, *α & ω, primus & nouissimus, qui viuo, & fui mortuus*: vt vitam ad principium referas, nouissimum ad eum, qui mortuus est. *Qui se exinaniuit formam serui accipiens, & factus est obediens* patri, *humiliauit seipsum vsque ad mortem, & mortē crucis.* Manus mea fundauit terram. Vnde & in Prouerbiis loquitur: *Deus sapientia sua fundauit terram: & dextera illius mensa est, siue firmauit cœlos*, vel cœlum, vt Lxx. transtulerunt. Vocat autem cœlos, vt eius pareant iussioni, & enarrēt gloriam illius. Si autem cœli obediunt domini voluntati, & suo currunt ordine, quod gloriatur terra & cinis, & ignorat fragillitatem suam? Congregamini omnes vos, & audite, vel cœli, vel vniuersa creatura, vel omnis multitudo Israel. Quæ sunt quæ iubentur audire? Quod dominus dilexerit eum. Haud dubium quin Cyrum, Dariumque significet: qui fecit voluntatem Domini cōtra Babylonem, & brachium suū exercuit in Chaldæis. Et ipse locutus est, & vocauit eum nomine suo, & adduxit eum, & directa est via eius vt nullus viribus eius auderet resistere. Vnde prouocat eos, vt accedant, & audiant, & domino prædicente cognoscant, venturum esse regem Persarum, atque Medorum, qui subruat Babylonem, deleatque Chaldæos. Et vt hæc annunciet, dicit se Propheta missum à domino, & à spiritu eius. Hoc iuxta Hebræos, & eorum opinionem. Cæterum iuxta Symmachum, qui interpretatus est: Quis eis annūciauit hæc? quem dominus Matt. 22. b Apoc. 22. b Philip. 2. a H Prou. 3. a Eccl. 10. b

Deum Israel constabiliti sunt: dominus exercituum nomen eius.

HEB.

Priora a ex tunc annunciaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea: repēte operatus sum, & venerūt. Sciui enim quia durus es tu, & neru' ferre' ceruix tua, & frōs tua ænea. Prędixi tibi ex tūc, antequā venirēt indicaui tibi, ne forte diceres, idola mea fecerunt hæc, & sculptilia mea, & conflatilia mādauerunt ista: Quę audisti, vide omnia: vos autem non annūciastis. Audita feci tibi noua ex tunc, & conseruata quæ nescis: modo creata sunt, & non ex tunc, & ante diē, & nō audisti ea, ne forte dicas, ecce cognoui ea. Neq; audisti, neque cognouisti, neq; ex tunc aperta est auris tua: scio enim quia præuaricās præuaricaberis, & transgressorem ex vētre vocaui te. Propter nomen meum longe faciam furorem meum, & laude mea infrenabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed nō quasi argentū: elegi te in camino paupertatis. Propter me, propter me faciā, vt non blasphemer, & gloriam meam alteri non dabo. b Audi me Iacob & Israel, quē ego voco: Ego ipse, ego primus, & ego nouissimus. Man' quoq; mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos: ego vocabo eos, est stabunt simul. Congre-

SEPT.

Priora adhuc annunciaui, & de ore meo egressa sunt, & auditum factum est: subito feci & venerunt: scio quia durus es, & neruus ferreus collū tuum, & frons tua ænea: & annunciaui tibi olim antequam venirēt super te. Auditum tibi feci, ne forte diceres, quia idola mihi fecerunt, sculptilia, & conflatilia mandauerunt mihi. Audistis omnia, & vos non cognouistis: sed audita tibi feci noua à nunc quæ futura sunt. Et non dixisti: nunc fiunt, & non olim, & nō in prioribus diebus, ne dicas etiam noui ea: Neque nosti, neque scis, neque à principio aperui aures tuas. Scio enim quoniam præuaricans præuaricaberis, & iniquus adhuc ex vtero vocaberis. Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum & gloriosa mea inferam super te, vt non te interficiam. Ecce vendidi te nō propter argentū: erui autem te de fornace paupertatis: propter me faciam, quia nomen meum polluitur, & gloriam meam alteri non dabo. Audi me Iacob, & Israel, quē ego voco. Ego sum primus, & ego in sempiternum, & manus mea fundauit terram, & dextera mea firmauit cœlum. Vocabo eos, & stabunt simul, & congrega-

E

dominus dilexit, qui facit voluntatem eius in Babylone: Et iuxta LXX. τοῦ ἆραι σπέρμα χαλδαίων, id est, vt auferat semen Chaldæorum: Ad domini personā refertur, qui vere dilectus est à patre, & qui fecit omnē voluntatē patris, & qui subuertit in Babylone, hoc est in confusione huius mūdi, omne semen Chaldæorum, qui dæmones interpretātur. Ipse locutus est, & audiuit filium, & adduxit illū, qui loquitur ad credentes. *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis.* Et audite hæc, quę à principio in abscōdito sū locut⁹, hoc est per ęnigmata, & mysteria prophetarū, quod cunctis retro generationib. fuerat ignoratū: Quādo fiebāt omnia à patre, ipse erat cū eo, cui adgaudebat, qui etiā nunc dicit: Ego quæ semper erā cum patre, & in patre, & sine patre nunquam eram, etiam nunc loquor, & iuxta fragilitatem carnis assumptæ dico, quod dominus Deus misit me, & spiritus eius: Breuique versiculo, Trinitatis nobis ostenditur sacramentum.

Matth. 11. d

HEB.

Congregamini omnes vos, & audite: quis ex eis annūciauit hęc? Dominus dilexit eū, faciet volūtatē suā in Babylone, & brachiū suum in Chaldæis. Ego ego locutus sum, & vocaui eum: adduxi eū, & directa est via eius. Accedite ad me, & audite hoc: non à principio in abscōdito locut⁹ sum: ex tēpore antequā fieret, ibi iram: & nūc dominus Deus misit me, & spiritus eius.

SEPT.

gregabuntur omnes, & audient: Quis eis nuntiauit hæc? Diligens te feci voluntatem tuam super Babylonem, vt auferrem semen Chaldæorum. Ego locutus sum, & ego vocaui. Adduxi eum, & prosperam feci viam eius. Adducite ad me, & audite hæc: Non à principio in abscōdito locutus sum: quando fiebat, ibi erā. Et nunc dominus Deus misit me, & spiritus eius.

[a] Hæc dicit dominus redēptor tuus sanctus Israel. Ego domin⁹ Deus tuus docēs te vtilia: gubernans te in via qua ambulas. Vtinam attēdisses mandata mea, facta fuisset, sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris. Et fuisset sicut arena semen tuum, & stirps vteri tui, vt lapilli eius: non interisset, & non fuisset attritum nomen eius à facie mea. [b] Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis, in voce exultationis annūciate: auditū facite hoc, efferte illud vsque ad extremum terræ. Dicite, Redemit dominus seruum suum Iacob. Non sitierunt in deserto cum educeret eos: aquā de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ. Non est pax impiis, dicit dominus.

CAP. XLIX.

HEB.

AVdite insulæ, & attendite populi de longe: Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ, recordatus est nominis mei. Et posuit os meū quasi gladium acutum in vmbra manus suæ protexit me. Et posuit me sicut sagittā electā, in pharetra sua abscōdit me, & dixit mihi. Seru⁹ meus es tu Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi: in vacuum laboraui,

SEPT.

AVdite me insulæ, & attendite gentes. Post multum tempus stabit, dicit dominus. De ventre vocauit me, & ex vtero matris meæ vocauit nomen meum. Et posuit os meū quasi gladium acutum, & sub protectione manus suæ abscondit me. Posuit me quasi sagittam electam & in pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, & in te gloriabor. Et ego dixi, sine causa laboraui

a ¶ *Hæc dicit dominus redemptor tuus sanctus Israel, &c.*] Quia Israeli futura promisit reddit causas quare eos prius afflixerit, quas si vitauerit nequaquā similia patiatur. Si, inquit, attendisses mandata mea, vt LXX. transtulerunt, vel certè optantis affectu, vtinam attendisses mandata mea: quæ si fecisses, fuisset sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris: Abundantiam omnium rerū, copiamque significans. Quodque sequitur, *& fuisset quasi arena semen tuū, & stirps vteri tui, vt lapilli ei⁹:* Videtur quidem permanere in populo Iudæorum, qui vsq; in præsentem diem, instar vermiculorum pullulant filios, & nepotes. Sed quo modo hoc in repromissione accipiendū est, cum pacem, iustitiamque non habeant? aut enim iratus est eis, aut placatus. Si iratus, quo modo semen eius quotidie multiplicatur? Si placatus, quomodo seruiunt, & pacem, iustitiamq; non possident? Ex quo perspicuum est, de Apostolico dici nunc semine: de quo & supra legimus: *Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus.* Quod quia illo tēpore nequaquā videtur expletū, in Christi cōpletur aduētu, & ante faciē illius semē permanet Israelis.

F

Sup. 1. a

b ¶ *Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis in voce, &c.*] Qui supra in eo loco, vbi scriptū est: Ego locutus sū, & vocaui eum, adduxi eū, & directa est via eius: super Cyro, Darioq; intelligūt: etiam hæc ad illius referunt tempora, quando egressus est populus de Babylone, & fugit de Chaldæis, & redemptus est à domino Deo suo. Hoc quoq; quod dicitur: *Non sitierunt in deserto cum educeret eos, aquam de petra produxit eis: & scidit petrā, & fluxerunt aquæ.* Licet secundū historiam expletū docere non valeant (neque enim sub Zorobabel & Esdra venerunt per desertū, & scissa petra præbuit eis aquas, quod de Ægypto exeuntib. accidisse narratur) tamen Hyperbolicè in similitudinē prioris felicitatis impleta testantur, quando per desertum nationum venerunt in Iudæam, & de captiuitate sunt liberati. Et vt sciamus, inquiunt, non esse de Christo, sed de Cyro prophetatum iungitur: *Non est pax impiis, dicit dominus,* & esse sensum: Perfecta felicitas non erit nisi sub Christo, quod in vltimo tempore reseruatur. Porro qui & verius & rectius hæc referunt ad Saluatoris aduentum, de quo dicitur: *Annunciare pauperibus misit me, prædicare captiuis remissionem:* cohortationem esse intelligunt eorum qui Euangelium annunciant ipsius domini Saluatoris: vt egrediamur de Babylone, id est, confusione istius mundi, & fugiamus Chaldæos, de quibus crebro dictum est. Redemit enim dominus seruum suum Iacob pretiosissimo sanguine suo, & adduxit per desertum sæculi, & aquam scidit de petra: Super qua & Apostolus loquitur: *Petra autem erat Christus.* Scinditur, autem sermo diuinus, & in multas partes diuiditur, vt quem totum suscipere non possumus, sumamus in partibus. Ac ne putaretur ista prædicatio dici omni semini Iacob, & non his tantum qui per Apostolos credituri sunt, infertur & iungitur: *Non est pax impiis, dicit dominus.* Illis videlicet, qui in errore pristino permanserunt, qui non meruerunt bibere de petra. Cuius (vt noue loquar) latus lancea vulneratum, aquis fluxit & sanguine, baptismum nobis & martyrium dedicans.

Sup. 48. c

G

Exod. 17. b

Infra 61. a

Luc. 4. b

1. Cor. 10. a

H

Ioan. 19. f

CAP. XLIX.

AVdite insulæ, & attendite populi de longe. Dominus ab vtero, &c.] Scio & hæc, & inferiora quę dicturi sumus, ad vnius capituli scientiam seu intelligentiam pertinere, & omnia ex persona Christi debere accipi: Sed nolui simul omnia proponendo, lectoris onerare sensū & quod per partes facilius dici potest, magnitudine sui confundere. Vnde & vtramque editionem posui: vt quod in altera videtur obscurum, alterius lectione referetur. Post vocationem ergo reliquiarum Israel, & abiectionem in incredulitate populi permanentis: de quibus dixerat: *Non est pax impiis dicit dominus,* transit ad Ecclesias de gētibus congregatas, & eis sub insularum nomine loquitur: quæ ita persecutorum insidiis, quasi maris fluctibus patent, & ex omni parte sæuiente naufragio, tunduntur potius quam mouētur. Ac ne quis putet violentam esse expositionem

E sionem nostram, & non ad gentes pertinere quod dicitur, sed ad Synagogas populi Iudæorum, sequitur: *Et attendite populi*, siue *gẽtes de longe*, hoc est ab extremis finib. terræ. Vel vt LXX. trãstulerunt, *διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται*, id est, *post tempus multum stabit*: hoc est, non hoc tempore quo dicuntur, sed post multa fient tempora. Dominus, inquit, ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei: Quod nunc interim audientibus videtur obscurũ: postea autem cunctis gentib. notum fiet, quando Gabriel Ioseph de partu dixerit virginali:
Matt. 1. e *Et vocabis nomẽ eius Iesum: ipse enim Saluum faciet populum suum.* Posuit quoq; os eius quasi gladium acutũ, vt spiritu oris sui interficiat impium. De quo gladio & ipse
Ibid. 10. d in Euangelio loquitur: *Non veni pacẽ mittere super terram, sed gladiũ*, Malos à bonis separans. *Veni enim diuidere hominẽ contra patrẽ suum, & filiã contra matrem suam, & nurũ contra socrum suã. Et in vmbra*, inquit, *manꝰ sua protexit me*, vt carnis vilitas, diuinitatis potentia tegeretur, angelo ad virginem nunciante: *Spiritus*
Luc. 1. d *sanctus superueniet in te, & virtus altissimi obũbrabit tibi. Posuit*, inquit, *me sicut sagittã electã, in pharetra sua abscõdit me.* Quando dicit sagittã

Heb.

raui, sine causa & vane fortitudinem meã consumpsi: ergo iudicium meum cum domino, & opus meum cum Deo meo. [a] Et nunc dicit Dominus, formans me ex vtero seruum sibi, vt reducam Iacob ad eum, & Israel non congregabitur. Et glorificatus sum in oculis domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit, parum est, vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & feces Israel conuertendas. Dedi te in lucem gentium: vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. [b] Hæc dicit Dominus redemptor Israel

F electam: ostendit habere Deum sagittas plurimas, sed non electas: quæ sagittæ, prophetæ sunt, & Apostoli, qui in toto orbe discurrunt. De quibus & in alio loco canitur: *Sagittæ*
Psal. 44. b *tuæ acutæ potentissimæ: populi tui sub te cadent.* Et iterum: *Sa-*
Ibid. 116 b *gittæ potentis acutæ cum carbonibus desolatorijs.* Christus autẽ de multis sagittis, & filiis plurimis, vna sagitta electa, &
Col. 2. b filius vnigenitus est: quam in pharetra sua abscondit, id est, in humano corpore: vt habitaret in eo plenitudo diuinitatis corporaliter: Raraque est credentium fides. Cui & supra di-
Isa. 45. c citur: *Tu es Deus absconditus, & nesciebamus.* Qua sagitta & sponsa vulnus accipiens, loquitur in cantico canticorũ: *Vulnerata charitate ego sum.* Et dixit mihi: *Seruus meus es tu Is-*
Cant. 2. a
Sec. lxx. *rael, quia in te glorificabor.* Seruus, quia cum in forma Dei esset, formam serui est dignatus assumere, & Israel, quia natus est de semine Iudæorum. Quodque de nullo alio seruo-
Philip. 2. a rum intelligi potest, iungitur: *Quia in te glorificabor.* Dicit enim & ipse in Euangelio: *Pater glorifica nomen tuum.* Qui
Ioann. 12. e in psalmo loquitur ad filium: *Exurge gloria mea, exurge Psal-*
Psal. 56 b *teriũ, & cithara*, id est omnium virtutum chorus. Dicente autem mihi patre ista, quæ retuli, ego respõdi ei: Quo modo in me glorificatus es pater, quia in vacuum laboraui, & magnã partẽ populi Iudæorum ad te reuocare non potui: Hæc autẽ vniuersa dicuntur, vt liberum hominis arbitrium mõstraretur. Dei enim vocare est, & nostrum credere, nec statim si nos non credimus, impossibilis Deus est: sed potentiã suam, nostro arbitrio derelinquit, vt iuste voluntas præmiũ consequatur. Quia ergo noluerunt per me in te credere, iudicium meum apud te est, quod omnia fecerim quæ eis facere debui, dicens in Euangelio: *Ego te glorificaui super ter-*
Ioan. 17. a *ram, opere completo, quod dedisti mihi vt facerem.* Et iterum:
עמלי *Manifestaui nomen tuum hominibus.* Et opus meum, siue labor & dolor meus, hoc enim significat *πόνος μου* in conspectu tuo est. Fleuit enim & in Euangelio Hierusalem & in
Luc. 19. f psalmo ob incredulorum multitudinem, quodammodo frustra passum se esse dicit: *Quæ vtilitas in sanguine meo dum*
Psal. 29. c *descendo in corruptionem?* Et iuxta Hebraicum pendens in
Psal. 21. a crucẽ loquitur. *Longe à salute mea, verba lamentationum*
שאגתי *mearum.*

a ¶ *Et nunc dicit Dominus, formans me ex vtero seruum*

G *sibi, &c.*] Dicente me: *In vacuum laboraui, sine causa & vane fortitudinem meam consumpsi*, quia Iudęi credere noluerunt, & iudicium meum, cum domino est, & opus meum, quod illo iuuante compleui, cum domino: Respondit mihi dominus, qui me formauit ex vtero seruum sibi. Ex quo ostendit

Sept.

raui in vanum & in nihili dedi fortitudinẽ meã. Propterea iudicium meũ apud dominum, & labor meus coram Deo meo. Et nũc sic dicit dominus qui formauit me ex vtero seruum sibi, vt congregarem Iacob ad eum, & Israel: Congregabor & glorificabor coram domino, & Deus meus erit fortitudo mea. Et dixit mihi: Magnum tibi est vt voceris puer meus, & suscites tribus Iacob, & dispersionem Israel conuertas. Ecce posui te in testamentum generis, in lucem gentium, vt sis salus vsque ad extremum terræ. Sic dicit dominus qui eruit te Deus Israel

eum appellari seruum, qui sit formatus ex vtero? Qui & in
Psal. 21. b psalmo dicit: *De ventre matris meæ Deus meus es tu.* Quid ergo dominus dixit ei? Vt reduceret Iacob ad eum qui aberrauerat, qui deserto creatore idolis seruiebat. Vnde & ipse loquitur ad
Matt. 10. a discipulos: *In viam gentium ne ieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intretis: sed ite magis ad oues perditas domus Israel.*
Ibid. 15 c Et in alio loco: *Non veni, nisi ad oues perditas domus Israel.* Hæc igitur voluntas patris fuit, vt pessimi vinitores missum susciperent filium & fructus vineæ redderent, qui interfecerunt eum, dicentes: *Venite occida-*
Ibid. 21. d *mus illum, & nostra erit hæreditas*: & hoc est quod nunc dicit: Israel non congregabitur, id est, non reuertetur ad dominum. Satisque miror quo modo vulgata editio, fortissimum contra Iudæorum perfidiam testimoniũ, alia interpretatione subuerterit, dicens: Congregabor & glorificabor coram domino: cum Theodotio & Symmachus nostræ interpretationi congruant. De Aquila autem non H

nostræ interpretationi congruant. De Aquila autem non miror, quod homo eruditissimꝰ linguæ Hebraicæ, & verbũ de verbo exprimens, in hoc loco, aut simularit imperitiam, aut Pharisæorum peruersa expositione deceptus sit, qui interpretari voluit, & Israel ei congregabitur, hoc est, Deo:
a lo Cum verbo Hebraicum [a] לא in hoc loco non scribatur per
b lamed [b] ל & [c] ו, quod si esset, significaret, ei vel illi, sed per [d] ל & [e] א
c vau quod proprie, non, sonat. Quia igitur non est reductus Ia-
d lamed cob ad Deum, & nec Israel congregatus: propterea filius lo-
e aleph quitur illis non credentibus: Glorificatus sum in oculis domini: In me enim omnis mundus credidit, & Deus meus factus est fortitudo mea: qui & consolatus est me tristem super abiectione populi mei, & dixit mihi. *Parum est si seruias mihi ad suscitandas tribus Iacob*, quæ suo vitio corruerunt, & ad feces, siue reliquias Israel conuertendas: Hoc enim verbum Hebraicum [f] נצורי sonat. Pro illis enim *dedi te* f netsure
lucem omnium gentium, vt illumines vniuersum mundum & salutem meam, per quam omnes salui fiunt, vsque ad extrema terræ facias peruenire. Illud autem quod in LXX. legitur, *συναχθήσομαι καὶ δοξασθήσομαι ἐναντίον κυρίου*, id est, *congregabor & glorificabor coram domino*, sic intelligi potest, vt cõgregatus sit dominus cũ credẽtib. Quodq; sequitur, *εἶπέ μοι, μέγα σοί ἐστι τὸ κληθῆναί σε παῖδά μου*, id est. *Dixit mihi: Magnum tibi est, vt voceris puer meus*: magnũ referamus ad hominem, & ad puerum, qui comparatione Dei paruus est.

b ¶ *Hæc dicit dominus redemptor Israel sanctus, &c.*] Pro eo quod nos diximus: ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad seruum dominorum: Theodotio transtulit, ei qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui seruus est principum: quod manifestè Christi personæ conuenit. Ipse enim bonus pastor, posuit animam suam pro Ioan. 10. b
ouibus suis, & contempsit eam, qui abominationi est genti Iudæorum, cui ter per singulos dies sub nomine Nazarenorum maledicunt in synagogis suis. Qui seruus fuit principum: & tam humilis, vt staret ante Annam, & Caipham, & crucifigendus Pilato, & Herodi mitteretur. Cui interpretationi Aquila consentit, & ex parte Septuaginta, licet in eo mutauerint sensum, & extenuauerint, quod pro gente gen-

E

res, & pro seruo seruos interpretati sunt. Alij vero hoc dici arbitrantur ad gentem Iudæorum, quæ contempsit animam suam, & abominationi est vniuerso mundo, & seruit princi-
Psal. 13.e pibus, de quib. scriptum est: *Qui deuorant plebem meā sicut cibū panis.* Sed melior super Christo interpretatio. Quæ igitur pater, redemptor quondā
Prou. 21.a & sanctus Israël, ad filium loquitur: *Reges videbunt, & consurgent principes, & adorabunt:* quādo venerit in gloria patris cum angelis suis, & sederit in throno gloriæ suæ, iudicans viuos & mortuos, tunc omnes adorabūt eum propter dominum patrem suum, qui elegit eum. Siue ita intelligendum: Reges quorū cor in manu Dei est, & Ecclesiæ principes, adorabunt te quia fidelis est dominus sanctus Israel qui elegit te. Hæc autem omnia ad eum refert, qui cōtempsit animam suam, qui abominatur à gente, qui seruus est principum.
a ¶ *Hæc dicit dominus. In tēpore placito exaudiui te, &c.*] Hoc testimonio Apostolus Paulus in secunda Epistola ad Corint.
2 Cor. 6.a vsus est dicens: *Tempore opportuno exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui. Ecce nūc tēpus acceptabile, ecce nūc dies salutis.* Si ergo vas electionis ad primi aduentus refert intelligentiam, quæ dicuntur, & nos
F sequamur expositionis eius vestigia, & instar paruulorū, super adumbratas lineas præceptoris, litteras imprimamus. Tempus placitū, & opportunū, & dies salutis, passio Salua-
Matt. 27.f toris est, & resurrectio, qui Deo orabat in cruce: *Deus Deus meus, quare me dereliquisti?* Er seruauit eum, siue plasmauit
האצרך morte superata, deditque in fœdus populi Iudæorum: his videlicet qui ex illis credere
שממות noluerunt: vt suscitaret terram quæ in idololatria iacebat erroribus, & possideret hæreditates dissipatas, siue desertas, quæ habitatorem non habebant Deum, & diceret his qui erāt in vinculis, exite: qui peccatorum vinculis stringeban-
Prou. 5.d tur, quia *funibus peccatorū suorum vnusquisque constringitur:* & qui erant in tenebris, reuelamini: qui sedebant in tenebris, & vmbra mortis, & lucē videre nō poterant. Qui post-
Psal. 22.a quam conuersi fuerint, & clarum Christi lumen aspexerint, pascentur in viis, & in semitis sanctarum scripturarum, & dicent: *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit. Super aquas*
Psal. 120.b *refectionis educauit me.* Qui autem in istiusmodi viis, atque semitis pastus fuerit, & nutritus, nec esuriet, nec sitiet, neque calorem sentiet solis, & implebitur de illo quod scri-
ἀξεν νο-μοῖς. ptum est: *Per diem sol non vret te, neque luna per noctem:* Vt nec aduersa nec prospera huius sæculi sentiat. Si quidem misericors & miserator dominus, ipse cōsolabitur, & reget eos,
יהלל *Psal. 67.f* & deducet ad fontes aquarum: Siue portabit illos ad fon-
Esai. 12.b tes, de quibus scriptum est: *Benedicite Domino de fontibus Israel.* Et in alio loco: *Haurite aquas de fontibus Saluatoris.*

HEB.

Israel sanctus eius, ad cōtemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad seruum dominorum: Reges videbunt & consurgent principes, & adorabunt propter dominum, quia fidelis est, & sanctum Israel qui elegit te. a Hæc dicit dominus: in tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sū tui. Et seruaui te, & dedi te in fœdus populi: vt suscitares terram, & possideres hæreditates dissipatas: vt diceres his qui vincti sunt, exite, & his qui in tenebris, reuelamini. In viis pascentur, & in omnibus planis pascua eorum. Nō esurient neque sitient, & non percutiet eos æstus & sol: quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarū portabit eos. Et ponam omnes montes meos in viam, & semitæ meæ exaltabuntur. Ecce isti de longe venient, & ecce illi ab Aquilone & mari, & isti de terra Australi. Laudate cœli, & exulta terra, iubilate montes laudem, quia consolatus est dominus populum suum, & pauperum suorum miserebitur. b Et dixit Sion: Dereliquit me dominus, & Dominus oblitus est mei. Numquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filio vteri sui?

SEPT.

Israel. Sanctificate eum qui despicit animā suā: qui abominationi est gētium, seruorū principū. Reges videbunt eū, & consurgēt principes, & adorabunt eum propter dominū, quia fidelis est sanctus Israel, & elegit te. Sic dicit dominus, tēpore opportuno exaudiui te. & in die salutis auxiliatus sum tui, & plasmaui te, & dedi te in testamentum gentiū, vt cōstitueres terrā, & possideres hæreditates desertas. Diceresque his qui in vinculis sunt, exite, & qui in tenebris, reuelamini: In omnibus viis pascentur, & in omnibus semitis pascua eorū. Non esuriēt neque sitient, nec percutiet eos æstus, neq; sol: sed qui miseretur eorū consolabitur eos, & per fontes aquarum ducet illos. Ponamque omnē montem in viā, & omnem semitam in pascua eis. Ecce isti de longe venient: isti ab Aquilone, & mari: alij autē de terra Persarum. Lætamini cœli, & exultet terra, erumpant montes lætitiam, quia misertus est Deus populi sui, & humiles populi sui consolatus est. Dixit autē Sion: dereliquit me dominus, & Deus oblitus est mei. Numquid obliuiscetur mulier paruuli sui, vt non misereatur partus vteri sui,

C

Hi fontes in veteri testamento, & nouo sunt. Omniaque offendicula, quæ credentium poterāt impedire gressus, dominus eis vertet in planum, & excelsa humiliabit, atque humilia sublimabit, vt iter planum habeat, atque campestre. Qui sunt autem isti quibus præparetur via, ponit manifestius. Ecce isti de longe venient: & ecce illi ab Aquilone, & mari: & isti de terra Australi: Quatuor plagas orbis ostendēs: Orientē, & Septētrionem, occidentē, & meridiem. Pro oriente lōge posuit: pro australi plaga in Hebræo legitur g סינים g sinim
quod Septuaginta Persarū, interpretati sunt. Cæteri ita vt in Hebræo legitur, expresserunt, h סינים, quod nos interpretati h sinim
sumus, ab australi: illud suspicātes, quod mons Sinai in australi parte positus sit, iuxta Habacuc prophetā: Deus ab *Habac. 3.a*
austro veniet, & sāctus de mōte Pharan, vmbroso & condē- פארן
so. Si autem סינים vt Septuaginta transtulerunt. Persas in- i sinim.
telligimus, qui ad Orientē siti sunt: illud quod supra dicitur: Ecce isti de lōge venient, ad austrum referre poterimus. Præcipiturq; cœlis & terræ, vel his virtutibus, quæ in cœlo morātur, & terra, vel angelis, & hominibus, vt Dei concinat laudes. Et qui in excelso virtutum positi sunt, mentis lætitiā, iubilo, & exultatione testentur. Quia consolatus est dominus populum suum: eos qui ex Iu- H
dæis credere voluerūt. Et pauperum, humiliumq; suorū misertus est, siue omnis populi sui, qui de oriente, & occidente, aquilone, & austro, ad eum vocatus est: Non habens legem, nec prophetas, nec diuitias spirituales, sed desertus pauper & humilis, cunctis dæmonibus subiacebat.
b ¶ *Et dixit Sion: dereliquit me dominus, &c.*] Hierusalem & Sion, quatuor modis in scripturis sanctū debere intelligi, sæpe memorauimus. Vno iuxta Iudæos, quam plangit Dominus in Euangelio: *Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis* *Matt. 23.d*
Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt. Et in alio loco: *Cum videritis circundari ab exercitu Hierusalem: tunc scitote* *Luc. 21.d*
quia appropinquauit desolatio eius. Secundo, sanctorum est congregatio, qui in pace domini, & in virtutum specula constituti, recte appellantur Sion, de qua dicitur: *Fundamenta eius in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion, super omnia tabernacula Iacob.* Ne- *Psa. 86.a*
que enim fundamenta Iudaicæ Sion, quam videmus esse destructam, à Domino sunt dilecta, aut quod à Domino dilectum est, destrui potuit. Tertio appellatur Hierusalem, multitudo angelorum, dominationum, & potestatum: & omne quod in Dei ministerio constitutum est. De qua Hierusalem & Apostolus loquebatur: *Quæ autem sursum est Hie-* *Gal. 4.d*
rusalem libera est, quæ est mater omnium nostrum. Et in alio *Heb. 12.f*
loco: *Sed accessistis ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis Hierusalem cœlestem.* Quarto appellatur Hierusalem, quam

A

Apoc.21.c *Ezech.40.*

Iudæi, & nostri Iudaizantes iuxta Apocalypsim Ioannis, quá non intelligunt, putant aureá atq; gemmatam de cœlestibus ponendam. Cuius terminos & infinitá latitudinem, etiam in Ezechielis vltima parte descripsi. Quæ cũ ita se habeát, nunc diligẽtius intuendũ est, quæ ex quatuor dixerit Sion: Dereliquit me dominus. & dominus oblitus est mei. Nec dubiũ est quin congregatio sanctorum, quæ prior fuerat in Iudæis, & à domino derelicta est, ista cõmemoret, & voce lacrymabili conqueratur se esse desertam, & domini auxilio destitutam. Cui respondit Deus, naturali vtens similitudine: Si potest fieri, vt mater sui obliuiscatur infantis, & ad partum viscerũ suorum non flectatur misericordia, & ego obliuiscar tui. Plus aliquid dicam: & si illa oblita fuerit, vincens mentis duritia iura naturæ: ego tamen non obliuiscar creaturæ meæ, & sanctorum animas semper in meo corde retinebo. Scito enim tu, quæ te penitus arbitraris derelictá, in meis descriptá esse manibus atq; depictá, & muros tuos coram oculis meis iugiter permanere. Ex quo discimus, nequaquá Hierusalem in Palæstinæ regione quærendá, quæ totius prouinciæ deterrima est, & saxosis montibus asperatur, & penuriam patitur sitis, ita vt cœlestibus vtatur pluuiis, & raritatem fontium, cisternarum extructione soletur, sed in Dei manibus, ad quã dicitur: *Festinauerũt structores tui.* Siue iuxta LXX. *Cito ædificaberis à quibus destructa fueras.* A Iudæis enim destructa, à Iudæis ædificata est. Quæ ob culpam scribarum, pharisæorumque deserta, ad prædicationem Apostolorum Christi congregata est tam de Iudæis, quam de gentibus. Sequitur: *Et qui te destruxerant, & dissipauerant, egredientur ex te* doctores pessimi: vt nequaquam mandata & traditiones sequaris hominum, sed legem Dei: Diciturque ad eam, vt eleuet oculos suos in circuitu, & videat filios qui ei fuerant congregati. De quibus & dominus loquebatur: *Leuate oculos vestros, & videte quia iam albæ sunt segetes ad metendum.* Et vt securos nos faciat: *Viuo ego,* inquit *dominus* (quod iuxta testamentum, iurandi dicitur consuetudine) *quia omnibus his velut ornamento vestieris, & circumdabis tibi eos, quasi sponsa circũdat monile sibi.* Felix qui tanti meriti est, tantæque virtutis, vt ornamentum dicatur Ecclesiæ. Puto autem diuersas significari gratias spirituales, per quas sponsæ ornatur ambitio: De qua & in quadragesimo quarto psalmo canitur: *Astitit regina à dextris tuis, in vestitu deaurato, circumdata varietate:* Quæ enim prius deserta fuerant, & dilapsa in solitudines & ruinas, adueniẽte Christi Euangelio instaurabuntur, & tantá habebunt habitatorum multitudinem, vt eos capere non possint. Ita duntaxat vt persecutores fugentur procul, vel hi, de quibus supra diximus: Qui destruebant te, & dissipabant,

B

מהרו בניך מהרסיך

Matt 15.a

Ioan.4.b

Psal 44.c

Sup.ead.c

C

exibunt à te. Filiique sterilitatis tuæ, quos putabas te penitus perdidisse, & illis te esse viduatam, *dicent in auribus tuis: Angustus mihi est locus* in synagogis: *fac mihi spatium* in Ecclesiis, *vt habitem* latius: vt non comprimar blasphemiis Iudæorum, vt totum orbem, tua mecum capiat latitudo. Tu autem lætitiæ magnitudinem non valens ore proferre, in tuo corde tacita cogitabis, & dices *Quis mihi istos genuit?* Ego etiam sterilis & vidua, deserta, atque captiua in populo Iudæorum, filios habere desierã: multo tempore non pepereram: Post Aggæum & Zachariam & Malachiam, nullos alios Prophetas vsque ad Ioannem Baptistam videram, & quomodo quæ fueram sola, & viri auxilio destituta, tantos filios habere nunc cœpi? Vt autem sciamus super petram & fundamentum Christi ex vtroque populo ædificari Sion, ad credentes Paulus loquitur: *Ædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo lapide angulari, qui est Iesus Christus.* Ex quo perspicuum est, vnum esse fundamentum Apostolorum & Prophetarum, dominum nostrum Iesum Christum.

Ephes.2.d

a ¶ *Hæc dicit dominus Deus, &c.*] Ad id quod Ecclesia dixerat: Ego sterilis atq; captiua istos quis genuit mihi? *Ego destituta & sola, & isti vbi erant?* Respondit dominus: Miraris cur ista sint facta? Nequaquam miraberis cum audieris, quod ego ad gentes leuauerim manum meam: De qua & sanctus loquitur: *Tu formasti me, & posuisti super me manum tuã.* Et ipse Saluator: *Nemo potest rapere de manu patris mei.* Et Apostolus Petrus: *Humiliamini sub potenti manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis.* Ista manus ad gẽtes leuata, ipsa est de qua hic idem Propheta loquitur: *Erit radix Iesse, qui exurget, vt princeps sit gentiũ: in ipsum gentes sperabunt.* Nec solum manum suam leuabit ad gentes: sed & signum suum exaltabit in populis. Haud dubiũ quin vexillũ crucis, vt impleatur illud quod scriptũ est: *Laudibus eius plena est terra.* Et iterũ: *In omni terra admirabile nomen eius.* Tunc afferẽt in vlnis siue in sinu filios Sion, & filias eius portabunt in humeris. Qualis fuit & Lazarus, omnesq; sancti qui requiescunt in sinu Abrahæ, & animæ credentiũ, ad quas Paulus Apostolus loquebatur: *Lacte vos potaui.* Et alibi: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis,* Et in alio loco: *Quasi nutrix foueat filios suos, Sic desiderantes vos, cupimus impertire vobis, non solũ Euangelium Christi, sed & animas nostras:* alioquin ridiculũ est more Iudaico grandæuos filios & filias in vlnis humerisq; portari. Reges autẽ nutricij, & reginæ principesque nutrices, manifeste Apostolos & Apostolicos ostendunt viros: Qualis fuit & Abraham, ad quem dicitur: *Rex à Deo tuo in nobis es:* & quorũ cor in manu Dei est, qui dicunt credentibus: *Quasi modo nati*

D

Psal 138.a *Ioan 10.f* *1 Pet.5.b*

Esa 11.c

Psal.8.a *Luc.16.e* *2 Cor.3.a*

Gal.4.f

1.Thess.2.b

Genes.23.a *Sec.LXX.* *1.Pet.2.a*

HEB.

fui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui. Ecce in manib meis descripsi te, muri tui coram oculis meis semper. Venerunt structores tui, & qui te destruxerant, & dissipauerant, exibunt à te. Leua in circuitu oculos tuos, & vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Viuo ego, dicit dominus: Quia omnibus his velut ornamento vestieris, & circundabis tibi eos quasi sponsa. Quia deserta tua, & solitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ, nunc angusta erunt præ habitatoribus, & longe fugabũtur qui absorbebant te. Adhuc dicẽt in auribus tuis, filij sterilitatis tuæ: Angustus mihi est locus, fac spatium mihi, vt habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis & non pariens, transmigrata & captiua, & istos quis enutriuit? Ego destituta & sola: & isti vbi erant? [a] Hæc dicit dominus Deus: Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meum, & afferent filios tuos in vlnis: & filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutricij tui, & reginæ nutrices tuæ. Vultu in terram de-

SEPT.

fui? Sin autem & horum oblita fuerit mulier sed ego non obliuiscar tui, dicit Dominus. Ecce super manus meas depinxi muros tuos, & corã me es semper. Citoque ædificaberis à quibus destructa fueras, & qui te dissipauerant, egredientur ex te. Leua in circuitu oculos tuos & vide: omnes isti congregati sunt. venerũt ad te. Viuo ego, dicit Dominus, quia omnibus his quasi ornamento vestieris, & circumdabis tibi eos quasi monile sponsæ: quoniam deserta tua, & quæ dissipata, & quæ corruerunt. Nunc angustaberis præ habitatoribus, & longe fient à te qui te humiliauerãt. Dicent enim in auribus tuis filij tui, quos perdidisti: Angustus mihi locus est, fac mihi locum vt habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? ego autem absque liberis & vidua: & istos quis enutriuit mihi? Ego derelicta sum sola: & isti vbi erãt? Sic dicit Dominus Deus: Ecce eleuo super gentes manũ meã, & super insulas leuabo signum meum & adducent filios tuos in sinu, & filias tuas in humeris portabunt. Et erunt reges nutricij tui, & principes fœminæ nutrices tuæ: super faciem terræ ado-

E

שרה *nati paruuli, rationabile, & absq; dolo lac desiderate.* Princeps quoque, id est, ἄρχουσα, quod Saræ nomen sonat: Et reginæ siue regina, de qua in quadragesimoquarto psalmo canitur: *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato*: quotidie Christi nutrit paruulos, & ad perfectam ducit ætatem. Omnisque ætas, sexus, & dignitas, adorabunt Sion, propter eum qui habitat in ea. Si enim caput Ecclesiæ Christus est, caput adoratur in corpore: & si ad quosdā dicitur:
Psal. 98. a *Exaltate dominum Deum nostrum, & adorate scabellum pedum eius* (non quo scabellum adorandum sit, sed quo maiestas pedum illius incedetur) cur non adoretur Ecclesia, quæ totum Christi corpus amplectitur, vt impleatur illud quod scriptum est in Sophonia:
Soph. 2. a *Adorabunt eum singuli de loco suo, omnes insulæ gentium?* Vt nequaquam more Iudaico tribus per annum vicibus veniant in Hierusalem, sed in loco suo adorantes dominū, possideant Hierusalem. Quodque sequitur: *Et puluerem pedum tuorum lingent*: Hoc significat, quod reges & principes, quicquid in pedibus Ecclesiæ, terreni operis adhæserit, suo sermone tergant atque delingant.
Mat. 10. b Vnde & Apostolis præcipitur, vt excutiant puluerem pedum suorum. Et ad Petrum

F

Ioan. 13. b dicitur: Quod *qui semel lotus sit, non habeat necesse, nisi pedes lauare.* Per quæ omnia dicit Ecclesia, non esse alium dominum præter eum: quem qui expectauerint æternam gloriam possidebunt.

a ¶ *Numquid tolletur à forti præda, aut quod captū, &c.*] Dominus noster atque Saluator,
Matt. 12. f Matt. 3. d Luc. 11. c qui prius locutus fuerat per Esaiam, ipse in Euangelio eundem sensum repetit: *Quomodo potest aliquis intrare in domum fortis, & vasa eius diripere, nisi primum ligauerit fortem, & tūc domū eius diripiet?* Fortis & gigas, diabol⁹ est, qui omnes gētes, suo subiugarat imperio, audens dicere Salvatori:
Matt. 4. a Ioan. 5. d Amos 3. a *Hæc omnia mihi tradita sunt, & dabo tibi ea, si procidens adoraueris me. Mundus enim in maligno positus est*: quē nullus iustorū vincere potuit, nec iuxta Amos, prædā de ore leonis auferre. Proposita igitur quæstione, quod nullus possit fortē & gigantē vincere, nec saluare quod ab eo raptum erat: Respondit dominus suo aduentu omnia perpetranda: quod scilicet captæ prius gentes à gigante, tollantur, & omnis illius suppellex, vniuersaque spolia Apostolis diuidantur. Impleto illo quod
Psal. 67. c scriptum est: *Rex virtutū dilecti, & speciei domus diuidere spolia.* Iste est enim qui ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem: dedit dona in hominibus, eos videlicet qui prius capti erant in mortem, recepit in vitam. Vnde manifestius interpretatus est Symmachus: Sed & captiuitas fortis auferetur, & rapina horribilis salua erit: Fortem atque horribilem, diabolū volens intelligi: qui domini virtute superatus est. Ergo dominus iudicās eos, qui oppresserant Siō: siue iudicans iudicium eius, liberabit filios illius qui capti fuerant à gigante, atq; saluabit, & aduersarias potestates cibabit carnibus suis, & inebriabit quasi musto, vt nequaquā

G

aliorum nece, sed sua morte saturentur: & qui carnes sunt (quia Dei spiritum perdiderunt) suis vescantur carnibus. Quod quidem & sanctus loquitur in psalmis: *Cum appropinquarent mihi qui affligebant, vt comederent carnes meas.* Psal. 26. a
Non enim spiritus qui incorporalis est, sed caro comeditur, ferocium bestiarum morsibus patens. Et tunc discet Sion omnis caro, quæ videbit salutare Dei: quod redemptor atque Saluator eius ille sit, qui luctatus est cum Iacob, vel auxiliator fuit virtutis Iacob, vt in passione supereleuatus, crucifigentibus benediceret: *Pater, ignosce eis, quod enim faciūt, nesciunt.* Sup. 40. b Gen. 32. f Luc 23. e

Heb.

demisso adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingēt. Et scies quia ego Dominus, super quo non confundentur qui expectant eum.

a Numquid tolletur à forti præda: aut quod captum fuerit à robusto, saluum esse poterit? Quia hæc dicit dominus: Equidem & captiuitas à forti tolletur: & quod ablatum fuerit à robusto, saluabitur. Eos vero qui iudicauerunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego saluabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto sanguine suo inebriabuntur: & sciet omnis caro, quia ego dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob.

Sept.

adorabunt te, & pulue rem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego dominus, & non confundentur qui expectāt me. Numquid accipiet quis à gigante spolia? Et si captiuum duxerit quis inique, saluabitur? Sic dicit dominus: Si quis ceperit gigantem, accipiet spolia, & accipiens à forti saluabitur. Ego autem iudicium meum iudicabo. Et ego filios meos eruam: & comedent, qui tribulauerunt te carnes suas, & bibent quasi vinum nouum sāguinem suum, & inebriabuntur: & sciet omnis caro, quia ego dominus, qui erui te, & adiutorium fortitudinis Iacob.

Caput L.

Heb.

Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudij matris vestræ, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus cui vendidi vos? Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram: Quia veni, & non erat

Sept.

Sic dicit Dominus: Qualis est liber repudij matris vestræ quo dimisi eam? Aut cui creditori & exactori meo vendidi vos? Ecce peccatis vestris venundati estis, & in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram: quia veni, & non erat homo: vocaui,

Cap. L.

Hæc dicit Dominus, &c.] Post vocationem gentium, & reges ac principes, nutricios, & nutrices & captiuitatem fortis prius atque robusti, (cuius præda Apostolis distributa est) & post dæmonum vesaniam, qui suis saturati carnibus, suoq; inebriati sunt sanguine (quando omnis cognouit caro, quod redemptor & fortis ipse esset Deus Iacob:) Loquitur ad populum Iudæorum super Sion, quæ prius dixerat: *Dereliquit me dominus, & dominus oblitus est mei.* Sup. 49. d

H

Putatis mea duritia matrem vestram, terrenam Hierusalem, esse proiectam, & quod ego mentis rigidæ dederim ei libellum repudij, & nō potius, quod verum est, intelligitis illam suo à me vitio recessisse? Dicente enim me ad eam: Quiescite inique agere, discite bonum facere: audire me noluit, sed vertit contra me scapulam recedentem. Vnde locutus sum filiis eius: *Væ illis, quoniā recesserūt à me*: Manifesti sunt, quia impie egerunt in me: Et ad ipsam: *erudiet te abscessio tua, & malitia tua corripiet te: & scies quoniam malum tibi sit, quod reliqueris me.* Sed forsitan libellum repudij ostendere non potestis, & aliquis creditor meus exigens pecuniam, me non habente quod redderem, vos in debiti compensationem suscepit. Non est ita, sed ego ostendam vobis, quamobrem matrem cum filiis dereliquerim. Isa. 1. e Zach. 6. e Osee 7. d Sup. 70. Hier. 2. d Sup. 70.
Scelera vestra atque peccata vos dæmonibus vendiderunt: vt præsentis sæculi voluptatibus irretiti, & vos parentem, & illa coniugem derelinqueret: Vnde adulteram matrem vestram vltra tenere non potui, sed volentem abire, permisi. Quod autem peccatis suis vnusquisque venundatur, dum proprio arbitrio derelicti, nostra voluntate, vel ad bonum, vel ad malum ducimur, & Paulus Apostolus docet: *Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato.* Rom. 7. c
Qui enim facit peccatum, seruus est peccati. Et quomodo auari atq; raptores serui sunt māmonæ: sic omne peccatum dominatur peccatorib. Quib. dicitur: *Non regnet peccatū in mortali vestro corpore.* Vt autē sciatis non à me repudiatam matrem vestrā, sed voluntate propria recessisse: Post multa beneficia humanum corpus assumpsi, & nequaquam per prophetas, sed præsens locutus sum: *Veni & non erat vir siue homo.* Ioan. 8. d Rom. 6. b

E

Luc.13.g Matt.23.d Matt.3.c Omnes n. viri & hominis imaginem relinquentes, bestiarum & serpentium sumpsere imagines. Vnde & ad Herodem propter malitiam dicitur: *Ite, & dicite vulpi huic.* Et ad Pharisæos: *Genimina viperarum.* Et ad libidinosos: *Equi insanientes in feminas facti sunt.* Et de voluptuosis: *Nolite mittere margaritas vestras ante por-*
Matt.7.a *cos.* Et impudentibus: *Neque sanctum detis canibus.* Et in cõmuni de omnibus:
Esa.30.b Visio quadrupedum quæ erant in deserto. Venit itaque dominus, & non inuenit hominem.
Psal.48.d *Homo enim cum in honore esset, nõ intellexit: comparatus est iumẽtis insipientibus, & similis factus est eis.* Vocaui, inquit, eos quasi rationale animal, & dixi: *Inclinate aurẽ vestram in verba oris mei:* & non audiuit populus meus vocem meam.
Psal.72.a Ioan.7.f Matth.11.d Clamaui & dixi: *Qui sitit, veniat ad me, & bibat.* Et in alio loco: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis:* & non erat qui audiret. Vnde eis in
Ioan.5.f Euangelio sum locutus: Neque speciem Dei vidistis, neque vocem illius audistis: quia nõ habetis sermonem eius manentem in vobis.

HEB.

erat vir: vocaui, & non erat qui audiret. Nunquid abbreuiata est, & paruula facta est manus mea, vt non possit redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare: ponam flumina in siccum: computrescent pisces sine aqua, & morientur in siti. Induam cœlos tenebris, & saccum ponam operimentum eorum.

SEPT.

vocaui, & non erat qui obediret. Numquid non potest manus mea liberare, aut non præualet vt eruat? Ecce comminatione mea desertum faciam mare, & ponam flumina deserta, & arescent pisces eorum, eo quod non sit aqua, & morientur in siti. Et induam cœlum tenebris, & quasi cilicium ponam operimentum eius.

Exod.14.e Iosue 3.d a ¶ *Numquid abbreuiata est & paruula,* &c.] Aduersum eos qui putabant dominum non potuisse liberare populum suum de captiuitate, ponit rationem & exempla plenissima: Quod qui mare rubrum fecit peruium populo suo: Iordanis
Exod.7.c. 10.f fluenta siccauit: & arescentibus in Ægypto fluuiis pisces vertit in putredinem: & qui tribus diebus in Ægypto tenebras
F fecit esse palpabiles, ita vt cœlum quasi sacco opertum videretur & tenebris: vtique potuerit & populum suum de periculo liberare. Siue quia supra dixerat: *Veni, & nõ erat homo: vocaui, & non erat qui audiret:* Illud possumus dicere: quod

qui tantorum signorum patrator est, & cœlum terrasque & maria suo facit seruire nutui: etiam ipse crucem euadere potuerit, dicens in Euangelio. *An putas quia non possum rogare patrem meum, & exhiberet mihi modo plusquam duodecim legiones angelorum?* Iuxta Anagogen, ad increpationem domini desertum fit mare, quando omnis huius sæculi amaritudo siccatur, & flumina desolantur; de quibus spiritualis draco dicebat in Ægypto: *Mea sunt flumina, & ego feci ea.* Et de quibus in alio loco legimus: *Quid tibi est & viæ Assyriorũ, vt bibas aquas fluminum:* Pisces quoque, sagena missa in mari, computrescent, qui à bonis piscib. fuerint separati. Quodque sequitur: Induam cœlum tenebris, & quasi cilicium erit operimentum eius: Vel omne quod supra nos est, intelligamus cœlum: sicut volatilia quæ in aëre sunt, appellantur cœlestia, & aduersariæ potestates dicuntur esse cœlestes, quæ inter cœlum terramque discurrunt. Vel certe induitur cœlũ tenebris, quãdo obtegitur nubibus, iuxta illud quod scriptũ est: *Qui operit cœlum nubibus, & dat terræ pluuiam.* Et in comminatione siccitatis loquitur Deus: *Ponam cœlũ æneum, & terram ferream:* Non quod elementorum natura mutetur, sed quod per æs & ferrum, pœnarum magnitudo monstrata sit. Aiunt Philosophi: nõ amplius decem stadiis à terra nubes in sublime sustolli, & solis splendorem abscondere. Ergo non cœlum sacco obuoluitur, sed intercluso cœli lumine, aër qui subter est, nubis tenebris obscuratur. Possumus cœlos obuolutos tenebris & sacco opertos, sic interpretari, vt dicamus omnes esse sub peccato, & sanctos quoque indigere misericordia Dei.

G Matt.26.e Ezec.29.a Hier.2.d Sec.Lxx. Psal.8.b Ephes.6.a Psal.146.b Deut.28.b H

Commentarij Decimitertij in Esaiam Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN QVARTVMDECIMVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM,

PROOEMIVM.

DOminus qui respicit terram, & facit eam tremere: qui tangit montes, & fumigabunt: *Qui*
Psal 103 d Deut 32 f Gen 3 d. *loquitur in Deuteronomij Cantico:* Ego occidam, & ego viuificabo, percutiam, & ego sanabo: *frequentibus morbis meã quoque terram fecit contremiscere: cui dictum est:* Terra es, & in terrã ibis. *Et oblitum conditionis humanæ, crebro admonet, vt hominem, & senem etiam, iamque moriturum esse me nouerim. De quo scribitur.*
Eccl. 10. b Quid gloriatur terra & cinis? *Vnde qui me subito lãguore percusserat, incredibili velocitate sanauit: vt terreret potius, quam affligeret & emendaret magis, quam verberaret. Itaque sciens, cuius sit omne quod viuo, & quod idcirco forsitan mea dormitio differatur, vt cœptum in prophetas opus expleam: totũ me huic trado studio, & quasi in quadam specula constitutus, mundi huius turbines atque naufragia, non absque gemitu & dolore contemplor: nequaquam præsentia cogitans, sed futura, nec hominum famã atque rumusculos, sed Dei iudiciũ pertremiscens. Tuque virgo Christi Eustochium, quæ ægrotantem tuis orationibus adiuuisti: sancto quoque imprecare gratiam Christi: vt eodem spiritu quo propheta futura cecinerunt, possim in nubem eorum ingredi & caliginem & Dei nosse sermonem: qui nequaquam carnis auribus, sed cordis auditur, & dicere cum propheta: Dominus dat mihi linguam disciplinæ, vt sciam quando oporteat me loqui. Quod testimonium quarti & decimi in Esaiam Libri, quem nunc disserere cupio, principium est.*

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER QVARTVSDECIMVS.

CAPVT L.

HEB.

DOmin' dedit mihi linguã eruditã, vt sciã sustentare eum qui lassus est, verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, vt audiam quasi magistrũ. Dominus Deus aperuit mihi aurẽ: ego autẽ non cõtradico, retrorsum nõ abii. Corpus meũ dedi percutientibus, & genas meas vellentib. Faciem meã nõ auerti ab increpãtib. & conspuẽtib. Dominus Deus auxiliator meus, ideo nõ sum cõfusus: ideo posui faciẽ meam vt petrã durissimã, & scio quia non confundar.

Iuxta

SEPT.

DOminus dat mihi linguã disciplinæ: vt sciam quando oporteat me loqui verbum. Posuit me mane, addidit mihi aurem ad audiendum, & disciplina Domini aperit aures meas. Ego autem nõ renuo neq; cõtradico. Dorsum meum dedi ad flagella, & genas meas ad alapas. Faciem autem meam non auerti à confusione sputorum. Et dominus auxiliator meus factus est: propterea non sum confusus, sed posui faciem meã, sicut fortissimã petrã: & sciam quoniam non confundar.

Quis

DOMINVS *dedit mihi linguã, &c.*] Iudæi hoc capitulum à superioribus separantes, volunt ad Esaiæ referre personam: quod se dicat à domino accepisse sermonẽ: quomodo lassum errantemq;
F populũ sustẽtet, & reuocet ad salutẽ, & in morẽ paruulorũ, qui matutinis horis erudiuntur, à Spiritu sãcto audiat quid loquatur: seq; non cõtradixisse eius imperio, sed domino
Sup 6. c sciscitante: *Quẽ mittã, & quis*
Sup 1. c *ibit ad populum istum:* respondisse ei: *Ecce ego, mitte me.* Et quia dixerit: *Audite verbum domini principes Sodomorum: percipite auribus legem Dei nostri populus Gomorræ:* in tantũ dura perpessum vt non solum verborũ cõtumeliis, sed & plagarũ dolorib. fuerit expositus. Attamen se cõscientia iubẽtis Dei nequaquã esse perterritũ: sed iuxta id quod Ezechieli dicitur: *Ecce dedi faciẽ tuã valẽtiorem facieb. eorum, & frontẽ tuam duriorẽ frontib. eorum, vt adamantẽ & silicem dedi faciẽ*
Ezech. 3. b *tuã:* vniuersos eorum impetus contrudisse. Hoc illi dixerint, qui omni ratione conantur de Christo euertere prophetias, & ad peruersam intelligentiam, praua interpretatione torquere: quasi & si hæc de Esaia scripta sint possint alia super Christo auferre testimonia: quæ ita perspicua sunt, vt clarum sui cunctorum oculis lumen infundant. Ad personam igitur domini, in qua & superior finitus est Liber, etiam ista referenda sunt, quod iuxta dispensationem assumpti corporis eruditus sit, & linguã acceperit disciplinæ, vt sciret quãdo deberet loqui, quando reticere. Denique qui in passione tacuit, per Apostolos & Apostolicos viros in cuncto orbe nunc loquitur. Magnæque scientiæ est, dare in tempore cõseruis cibaria, & audientium cõsiderare personas. Vnde & Apost. Paulus his qui prophetarũ fidẽ non recipiebant, auctorũ suorum loquitur testimoniis: *Sicut quidam de vestris*
poetis dixerunt. Huius & genus Matt 24 d Act. 17. f
sumus: Aratũ significãs. Rursumque de Comico: *Corrum-*
punt mores bonos confabulationes malæ. 1. Cor. 15. d H
Et Epimenidis versum hexametrum: *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri* Tit. 1. c
Qui si metrorum ordinem atque mensuram in translatione non seruant, sciendum est in Græco eos pedibus currere. Hoc autem faciebat, quia acceperat linguam disciplinæ, vt sciret quando oporteret loqui verbum. Cui addita est auris per gratiam, quam per naturam non habebat: vt intelligamus nequaquam aures corporis accipi debere sed mentis: De quibus & in euangelio dominus loquebatur: *Qui habet* Luc. 8. a
aures audiendi, audiat. Quæ disciplina & eruditio, aperuit aures eius, vt scientiam patris ad nos vsque transmitteret: qui non contradixit ei: sed *factus est obediens vsque ad mortẽ,* Philip. 2. b
& mortem crucis: Ita vt poneret corpus siue dorsum suum ad plagas, & pectus Dei capax, flagella conciderent genasq; suas non auerteret ab alapis. Quod illum à ministro principis sacerdotum sustinuisse, non dubium est: ita vt certatim & Iudæorum populi illuderent. Qui percussus atque con- Ioan. 18
sputus, non erubuit, sed quasi agnus ductus ad victimam est, Matt. 27
& quasi ouis coram tondente non aperuit os suum. Quod Isa. 53
autem filius iuxta suscepti corporis sacramentum à patre audierit quid loquatur, in euangelio plenius discimus, in quo ipse ait: *Et qui misit me pater, mandatum mihi dedit, quid dicam & quid loquar.* Et iterum, *Sicut audio sic iudico.*

HEB.

a Iuxta est qui iustificat me: quis cōtradicit mihi? stem' simul. Quis est aduersarius meus? accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus, quis est qui condemnet me? Ecce oēs quasi vestimentum cōterētur: tinea comedet eos. b Quis ex vobis timens dominū, audiens vocem serui eius? qui ambulauit in tenebris, & non est lumē ei: speret in nomine domini, & innitatur super Deū suum. c Ecce oēs vos accendētes ignem accincti flāmis: ambulate in lumine ignis vestri, & in flāmis, quas succēdistis: de manu mea factum est hoc vobis: in doloribus dormietis.

SEPT.

Quia iuxta est qui iustificat me: quis est qui iudicetur mecum? resistat mihi simul. Et quis est qui iudicium ineat aduersū me? appropinquet mihi, Ecce dominus auxiliator meus, quis affliget me? Ecce omnes vos quasi vestimentū veterascetis: & quasi tinea comedet vos. Quis est in vobis qui timeat dominum, exaudiet vocē pueri eius? qui ambulant in tenebris, & non est eis lux. Cōfiditis in nomine domini, & innitimini super Deo. c *Ecce omnes vos ignem accenditis, & confortatis flammas: ambulate in lumine ignis vestri, & in flamma quam succēdistis: propter me facta sunt hæc vobis: In mœrore dormietis.*

CAPVT LI.

AVdite me qui persequimini quod iustū est, & quæritis dominū. Attēdite ad petram vnde excisi estis, & ad cauernā laci de qua præcisi estis. Attendite ad Abrahā patrem vestrū, & ad Saram quæ peperit vos: quia vnum vocaui eū, & benedixi ei, & multiplicaui eum. Consolabitur ergo Dominus Sion,

AVdite me qui persequimini quod iustum est, & quæritis dominū. Attēdite in robustā petrā quam excidistis, & in foueā laci quem fodistis. Respicite in Abrahā patrē vestrum, & in Sarā quæ peperit vos: quia vnus erat, & vocaui eū, & benedixi ei, & dilexi illum, & multiplicaui eum, & te nunc consolabor Sion,

A a ¶ *Iuxta est qui iustificat me, &c.*] Si quis, inquit, me putat
iuste addictum cruci, & aliquod fecisse peccatum, resistat
mihi. Quis est qui iudicetur mecum? vt non potentia maie-
statis meæ, sed ratione superetur. Iudicatur autem quis cum
domino; non auctoritate regnantis, sed comparatione vir-
tutū: quomodo & Apostoli iu-
dicant duodecim tribus Israel,
Matt.19.d 12.d & Niniuitæ ac regina Saba po-
pulū Iudæorū: Iuxta quē sen-
sum ad Hierusalem dicitur: *Iu-*
Ezech.16 f *stificata est Sodoma ex te.* Quia
igitur nullus potest iustificari
præsente domino: omnes qua-
si vestimentū veterascēt. *Quod*
Psal.101.d *autē inueterascit, perditioni pro-*
ximum est. Et quasi tinea, ait,
comedet eos: Conscientia vi-
delicet peccatorum, & zelus
gentium saluatarum. De quo
& fine huius voluminis dici-
Mich.7 a Sec.70. tur: *Vermis eorum non morie-*
tur. Et in Michæa contra per-
uersos principes: *Auferam bo-*
na eorum quasi tinea excome-
dens, & ambulans super regulā
in die speculationis tuæ. Et in
Prou 14.d Sec .70. Prouerbiis: *Tinea ossium cor in-*
עש *telligens.* Pro tinea in præsenti
loco, Symmachus, rubiginem:
Aquila, vermem, interpretati
sunt,

b ¶ *Quis ex vobis, &c.*] Vos
me flagellastis: vos meam faciē
conspuistis, ego tamen ad pœ-
nitentiam prouoco persecuto-
res meos. *Nolo enim mortem*
Ezech.33.e B *populi peccatoris, sed tantum vt*
conuertatur & viuat. Et dico:
Quis est inter vos qui timeat do-
עבדו *minum, & audiat vocem serui*
vel *pueri*, id est, filii eius? quo-
rū aliud assumptæ carnis est, a-
liud naturæ. Nec vero parum
putemus esse timere dominū,
iuxta illud quod in Prouerbiis
Prou 9 c dicitur: *Principium sapientiæ ti-*
1.Ioan.4 d *mor domini. Perfecta* quippe
dilectio, foras mittit timorem:
quia timor pœnam habet. Qui
autem timet, nō est perfectus in
charitate. Sed hic timor pro ti-
miditate, & εὐλάβεια, ponitur,
Prou.20.a de quo & alibi legimus: Beatus
qui, omnia metuit, propter εὐ-
λάβειαν, hoc est, propter timi-
ditatē: quos vulgo appellant ti-
moratos in religione Dei. *Pro-*
Eccl.24. b *tegit* enim *dominus iter eorum,*
Psal 31 b *& viam timoratorū custodit.* De hoc timore scriptum est: *Ti-*
mor domini omnia superat. Et alibi: *Non est inopia timentibus*
eum. Deniq; post multos virtutū gradus, ad huiuscemodi ti-
morē domini peruenitur. Loquitur enim sermo diuinus sub
persona magistri & patris, discipulum erudientis & filium.
Si inuocaueris sapientiā, & intelligentia dederis vocem tuā, &
Prou.2.a *si quæsieris eā quasi pecuniā, & quasi thesauros inuestigaueris*
eā: tunc intelliges timorem domini, & scientiā Dei reperies. Iste
est timor, qui animas sanctorū integras ac pudicas purasque
conseruat, de quo dicitur: *Timor domini sanctus permanet in*
sæculum sæculi. Ad quem nos diuina eloquia cohortantur:
Timete dominum, & date ei gloriam. Qui igitur sic timet
Isa.18.e dominum, audiat vocem serui vel pueri eius; quia ambula-
uit in tenebris, & non erat ei lumen: qui non habuit spe-
Apoc.14.b ciem, nec gloriam: sed in similitudine carnis peccatricis
suscepit formam serui, vt peccatum in carne superaret. De
hoc dicitur, quod speret in nomine domini: & innitatur su-
per Deum suum, vt quidquid humanæ fragilitatis est, diui- C
na maiestate corroboret atque sustentet. Hoc iuxta Hebrai-
cum. Cæterum secundum LXX. de peccatoribus dicitur: qui
noluerunt obedire voci filii eius, & in tenebris gradiuntur
erroris, & idcirco non habent lucem. Neq; enim fieri pote-
rat, vt in peruersam animam Sap.1.a
introiret sapientia. Qui *nes-*
cierunt nec intellexerunt, & Psal.81 a
ideo in tenebris ambulant: Non
enim fecerunt opera domini
atq; mādata, nec seminauerūt
sibi iustitiā, neque vindemia-
uerunt vitā, vt accenderent si-
bi lumen scientiæ. Qui enim
desiderat sapientiā, seruet mā-
data, & dominus tribuet eam
illi. Vnde & ad Deum dicitur:
Lux præcepta tua. Et alibi: *mā-* Isa 26 b
datum domini lucidum illumi- Sec.70.
nans oculos. Præcipiturq; im- Psal.18.b
piis vt confidant in domino,
& peccatis tuentes, illius in-
nitātur, & sustentētur auxilio.

c ¶ *Ecce omnes vos accēden-*
tes ignem, &c.] Nihil prodest
exhortatio, nec post scelera
spes salutis est. *Omnes declina-* Psal. 13.a
uerūt, simul inutiles facti sunt:
omnes sibi ignem succēdunt,
flāmamque corroborāt. Ha-
bent enim in se fenum, ligna,
stipulam, spinas & tribulos,
ac lolium, quæ æterno tradū-
tur incendio. Vnde & in Pro- D
uerbiis scriptū est: In multis Prou. 26 c
lignis viget ignis. Sin autem
paruulus ignis, grandē mate-
riā cōprehendit: grandis flam-
ma quanta populabitur? Di-
citur & in epistola, quæ fertur
ad Hebræos, de terra, quod
proferens spinas & tribulos re-
proba sit, & maledictioni pro- Heb.6. b
xima, finisque illius in cōbu-
stionē. Ergo qui accincti sunt
flāmis atq; circundati, & sibi
incēdiū roborauerūt: prouo-
cantur ad salutem, & dicitur
ad eos: Ambulate in lumine
ignis vestri, & in flāmis quas
succēdistis: vt in pœnis atque
suppliciis discant Dei poten-
tiam, & redeant ad salutem:
Significat autem Iudaici po-
puli vastitatem, qua Romanis
traditi sunt, vt captiuitatis iu-
gum hucusque sustineant. De
manu enim Christi hæc facta
sunt omnia, & in mœrore ac doloribus dormient: quia nec
beneficiis, nec tormentis, Dei filium recipere voluerūt. Vn-
de loquetur ad eos: *Ite in ignē æternū, qui præparatus est dia-*
bolo & angelis eius. Hoc est quod Apostolus ait: *Peruenit* Matt 25 d
enim super eos ira in finē. Hoc capitulo discimus, pro quali- 1.Thess.2.d
tate peccati, ignem sibi vnumquemque succendere: Et quo-
modo in eodem manentes loco, & si dici potest lectulo, alii
sani sunt, alii febrium succēduntur ardoribus, ex diuersitate
humorū atque pituitæ diuersa supplicia sentiētes: sic & ignis
qui à peccatoribus succenditur, materiam in peccatis habet,
& in iniquitate: de qua scriptum est: *Ardebit sicut ignis ini-* Sap 9 d
quitas, & sicut gramen siccum vorabitur incendio. Sec. 70.

CAPVT XLVIII.

AVdite me qui persequimini quod iustum est, & cæt*]
Dormientibus in mœrore ac dolore perpetuo qui
succen-

HEB.

Sion, & consolabitur omnes ruinas eius, & ponet desertũ ei⁹ quasi delicias, & solitudinẽ ei⁹ quasi hortũ domini. gaudiũ & lætitia inuenietur in ea gratiarũ actio, & vox laudis. a Attendite ad me popule meus, & tribus mea me audite: quia lex à me exiet, & iudiciũ meum in lucẽ populorum requiescet. Prope est iustus meus: egressus est saluator meus, & brachia mea populos iudicabunt. Me insulæ expectabũt, & brachiũ meũ sustinebũt. b Leuate in cœlos oculos vestros, & videte sub terrã deorsum

SEPT.

Sion. Et consolatus sum omnia deserta eius quasi paradisum, & ea quæ ad occidentem sunt, quasi paradisum domini: exultationem & lætitiam inuenient in ea, confessionem & vocem laudis. Audite me, audite me populus meus, & reges ad me attẽdite: quia lex à me egredietur, & iudicium meũ in lucem gẽtium. Appropinquat cito iustitia mea, & egredietur sicut lux salutare meum, & in brachio meo gẽtes sperabunt. Me insulæ expectabunt, & in brachio meo sperabunt. Leuate in cœlum oculos vestros, & inspicite terram deorsum

E succenderunt sibi ignem, & flammas robustissimas esse fecerunt: vos qui persequimini iustitiam, & quæritis dominũ (significat autem Apostolorum, & per Apostolos credentium chorum) *respicite ad petram*, id est, Abrahã patrem vestrum; *de quo excisi estis, & ad cauernam laci, de qua præcisi estis*, id est, Saram, quæ peperit vos. Et hoc considerare, quod cum vnus centũ esset annorũ, & sterilem haberet vxorẽ, multiplicauerim filios eius, quasi stellas cæli, ita vt numerũ vinceret multitudo. Si ergo de vno homine tanta populorum nata sunt millia, quid mihi grãde est vt instaurem ruinas Sion; & deserta eius mutem in paradisum voluptatis, & in hortum domini, quem plantauit Deus in Eden contra Orientem, & inueniatur in ea pro diuersis arboribus gaudiũ atque lætitia, cõfessio, & vox laudis? Hoc Iudæi ad Zorobabel tempora referunt: quod post Babyloniæ vastitatem instaurata sit Sion, ædificatumq; templum, & antiqua religio reddita: Sed quomodo supra dicitur ad Sion: *Afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas super humeros portabunt. Et erũt reges nutricij tui, & reginæ nutrices tuæ*. Et: *Ecce isti de longe venient, & illi ab Aquilone & mari, & isti de terra australi*: quando dicet Sion: *Angustus mihi est locus: fac mihi spatium vt habitem*: quæ me-

Gen. 17. b

Gen. 2. b 4. c

Sup. 49. f

F diocritatem excedunt illorum temporum, nec super terrena Hierusalem impleta noscuntur: Sic & hic loquitur dominus ad eos qui persequuntur quod iustum est: iuxta illud quod alibi dicitur: *Quære pacem, & persequere eam.* Et iterum: *Hospitalitatem sequentes*: Et quærunt dominum, vt ex prioribus coniiciant præsentia, & cum multo difficiliora iã facta sint, hæc quę promittuntur futura non dubitent. Porro iuxta Lxx. persecutoribus iustitiæ dicitur, vt aspiciant in robustissimam petram, quam exciderunt, & in foueam laci quam foderunt, id est, dominum saluatorem, de quo Apostolus loquitur: *Petra autem erat Christus*. Et alibi scriptum est: *Statuit super petram pedes meos*. Et iterum: *In petra exaltauit me*. Huius enim latus lancea perfoderunt, de quo exiuit sanguis & aqua: & huius foderunt manus & pedes: dicente ipso domino saluatore: *Foderunt manus meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea*. Possumus excisam petram, sepulcrum dicere saluatoris, in quo conditus est, & resurgens à mortuis, innumerabiles filios genuit: Et appellatus est Abraham, id est, pater multarum gentium: sicut Sara prius sterilis, interpretatur ecclesia: quæ alio nomine appellatur Sion: quam dominus consolatus est, & posuit deserta eius quasi paradisum. *Plures enim filij desertæ, magis quam eius quæ habet virum*. Quodq; dicitur: *Et ea quæ ad occidẽtem sunt, ponam in paradisum domini*, siue in hortum Dei: significat illud, quod sedentibus in tenebris & vmbra mortis, lux repẽtina surrexit. Pro paradiso, in cuius loco nos delicias vertimus, in Hebraico ponitur a עדן, de quo in principio Geneseos scriptum est. Et hoc notandum, quod in Sion, quæ cõparatur paradiso Dei, aliud esse non debeat: nisi gaudium & lætitia, confessio, & vox laudis: vt quod in cœlis facturi sunt sancti cum Angelis Dei, hoc etiam in terra iugi in domini laude meditentur.

Psal. 33. c

Rom. 12. c

1. Cor. 10. a

Psal. 39. a

Psal. 26. b

Ioan. 19. f

Psal. 21. d

Infra 54.

a edem

Gen. 2. b

a ¶ *Attendite ad, &c.*] Semel in Hebraico dicitur: Attẽdite, secundo iuxta Lxx. audite me, audite me: vt doceat nos & auribus corporis, & sensu animæ audire debere: Prouocaturque gentium multitudo, quæ est populus Dei, vt diligenter audiat, quæ dicuntur: de quo Zacharias: *confugient*, inquit, *gentes multæ ad dominum, & erunt ei in populo*. Siue vt

Zach. 2. b

G quidã volũt, populus appellatur reliquiæ ex Israel credentium, & tribus siue gentes, hi qui crediderunt ex multitudine nationum: dicente nationibus Moyse in Deuteronomii Cantico: *Lætamini gentes cum populo eius*. Pro tribu, quam nos interpretati sumus: Theodotio, genus: Symmachus, gẽtem: Lxx. βασιλεῖς, id est, reges, transtulerunt: Nos enim sumus, & tribus, & gens, & genus domini regale, & sacerdotale: qualis fuit & Abraham, qui rex appellatus est, & cęteri sancti, de quibus scriptum est: *Nolite tangere Christos meos*. Quod est quod iubetur audire? *Quia lex*, inquit, *à me egredietur, & iudicium meum in lucẽ populorum siue gẽtium*. Hîc, lex euangelii ostenditur spiritualis, quę exiet in Sion, non Moysi, quæ olim de Sina data est. Iudiciumque meum in lucem gentium procedet: per quod statuit atque decreuit omnes gentes esse saluandas. Ac ne forsitan putaremus longo post tempore quod promisit esse venturum, infert, prope est iustus meus, siue iustitia. Christus enim à patre factus est nobis sapientia & redẽptio, sanctitas ac iustitia, & omnia quibus virtus nominibus appellatur. Pulchreque dicitur, iustitia processura, vt nequaquam vna gens, sed omnis saluetur orbis. Quod autem saluator siue salus, quod Hebr. dicitur b ישע appelletur filius Dei qui missus à patre est, Simeõ tenẽs puerũ in vlnis suis loquitur: Nunc dimittis seruũ tuũ domine: quoniã viderũt oculi mei salutare tuũ: quod præparasti in cõspectu omniũ populorũ: lumen ad reuelationẽ gẽtiũ. Quodq; sequitur: *Et brachia mea populos iudicabunt*: Siue iuxta Lxx. καὶ εἰς τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιοῦσι, id est, *& in brachio meo gẽtes sperabunt*: Vel hoc significat, quod omnes virtute illius iudicẽtur: vel quod in Christum, qui est brachiũ & fortitudo Dei, omnes credituræ sint nationes. Dicitur & in alio loco: *Tuum brachium cum potentia. Confortetur manus tua, & exaltetur dextera tua*. Et iterum: *Cantate domino canticum nouum, saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum illius*. Dextera enim & brachiũ domini, ipse est qui prius perditos saluauit sibi, vt nullus periret de his quos ei pater dederat. Quod autẽ insulæ, vel animæ sanctorũ, quæ in persecutionib. mundi istius firmæ in Deũ solidatæ sunt fide, vel ecclesiarũ ex gentib. multitudo dicatur: crebro exposuimus. Et sicut brachiũ domini saluatorem, sic brachia eius quę populos iudicent, omnes sanctos possumus intelligere, in quibus Deus mundum iudicabit.

Deut. 32. f

Gen. 23. a Sec. 70.

Psal. 104. b

צדק

1. Cor. 1. d

b Iesoua

Luc. 2. d

H

Psal. 88. c

Psal. 97. a

Ioan. 17. b

b ¶ *Leuate in cœlos oculos vestros, & videte, &c.*] Hoc est quod domin⁹ loquitur in Euãgel. *Cœlum & terra transibunt: verba autẽ mea nõ præteribunt*. Et Dauid in ps. canit: *A principio tu domine terrã fundasti, & opera manuũ tuarũ sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autẽ permanes, & oẽs sicut vestimentũ veterascent: Et sicut palliũ inuolues eos, & mutabũtur*. Ex quo ostenditur, perditionẽ cœlorũ, non interitũ sonare, sed mutationẽ in melius: De quib. dicitur: *Erit cœlũ nouũ, & terra noua*, quæ ego faciã permanere in cõspectu meo. Si enim de sãctis scriptũ est: *Non oẽs quidem dormiemus, sed omnes immutabimur*. Et in quatuor psalmorum titulis legitur: *Pro his qui immutabuntur*. Quanto magis hoc de cœlo ac sole stellisque credendum est: quando luna solis lumen accipiet, & sol septuplo fulgore rutilabit? Vnde & omnis creatura congemiscit & parturit, expectans reuelationem filiorum Dei, vt mutetur in melius. Et non solum animæ hominum, quæ immortales sunt, sed & corpora commutentur in glorificatam substantiam. *Oportet enim corruptiuum hoc induere incor-*

Mat. 24. c

Psal. 101. d

Apoc. 21. A

1. Cor. 15. f

Sec. 2. lect.

Psal. 44. 59. 68. 79.

Sup. 30. f

Rom. 8. d

A *ruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.* Cum autẽ cœlum veterascat & terra: consequenter, & ea quæ cœli circulo continentur, & homines qui sunt habitatores terræ, sicut hæc morientur: non in interitum sui, sed in abolitionem vilitatis antiquæ, & innouationem futuræ gloriæ: quãdo fulgebunt iusti sicut sol, & abeũtibus præteritis atq; antiquis, facta fuerint omnia noua. Quãdã perire & veterascere, pro abolitione & morte accipiunt: Iuxta illud quod in catholica ep. legim⁹: *Cœli qui nũc sunt & terra, eodẽ verbo reseruata sunt igni.* (2.Pet.3.b) Et iterum: *Elementa ardentia soluentur.* Quæ quidem & philosophorũ mũdi opinio est, omnia quæ cernimus igni peritura. Vnde & Apostolus: *Pertransit, ait, figura mundi huius, contemplantibus nobis non ea quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna.* (1.Cor.7.f; 2.Cor.4.d) Tale quid & Ioãnes Apostolus scribit: *Mũdus pertransit, & desiderium eius.* (1.Ioan.2.c) Et in Hebraico dicitur: *Cœli sicut fumus liquescẽt.* Siue iuxta Aquilam & Symmachum: Comminuentur in nihili, & in salis modum conterẽtur & euanescent, quorum prior dixit: ἠλοήθησαν, alter, [illegible] quod à comminutione & deliquio salis [illegible], trahere manifestum est. Pro quo miror quid dicere voluerint Lxx. ὁ οὐρανὸς ὡς καπνὸς ἐστερεώθη, id est, cœlum sicut fumus firmatum est. Si enim firmitas pro robore accipitur, quomodo fumo, quod firmũ est, comparatur? Nisi forsitan possumus hoc dicere, quod omnis cœlorum firmitas, & robur, & fortitudo, vento inanissimo, & fumo qui in auras soluitur, coæquetur: iuxta Ecclesiasten: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas.* (Eccle.1.a) Illudque dicendum: quod si cœlũ & terra peribunt atque veterascent, qua consequentia habitatores eius sicut ista moriantur atque dispereant, cum animas esse perpetuas, & resurrectura corpora nouerimus. Ex quo perspicuum est, cœlum & terram non perire, & in nihili redigi, sed in melius cõmutari.

B

HEB.

sum: quia cœli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum attereiur, & habitatores eius sicut hæc interibunt. Salus autem mea in sẽpiternũ erit, & iustitia mea non deficiet. [a] Audite me qui scitis iustum populus meus, lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobriũ hominũ, & blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentũ, sic comedet eos vermis, & sicut lanã, sic deuorabit eos tinea. Salus autem mea in sempiternũ erit, & iustitia mea in generatione generationum. [b] Consurge, cõsurge, induere fortitudine brachiũ domini. Consurge sicut in diebus antiquis, in generationibus sæculorum. Nũquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? Numquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis: qui posuisti profũdum maris viam, vt transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt à domino, reuertentur, & venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum: gaudium & lætitiã tenebunt, fugiet dolor & gemitus.

Ego

SEPT.

*sum: quoniam cœlum sicut fumus firmatum est. Terra autem sicut vestimentum veterascet, & habitatores eius sicut hæc morientur. Salutare autem meum in sempiternum erit, & iustitia mea non deficiet. Audite me qui scitis iudicium, populus meus, cuius lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum: & contemptu eorũ ne vincamini. Sicut enim vestimentum consumetur tempore, & sicut lana comedentur à tinea. Iustitia autem mea in æternum erit, & salus mea in generationes generationũ. Exurge, exurge * Hierusalem, & induere fortitudine brachii tui. Exurge sicut in principio diei, sicut generatio sempiterna. Nonne tu es quæ excidisti latitudinem, dissoluisti draconem? Nonne tu es quæ desertum fecisti mare, aquas abyssi multas: quæ posuisti profundum maris viam transitus, his qui fuerant liberati & redempti? A domino enim reducentur, & venient in Sion cum lætitia & exultatione æterna. In capite enim eorum laus, & lætitia apprehendet eos. Fugiet dolor, & mœror, & gemitus.*

Ego

a ¶ *Audite me qui scitis iustum, &c.*] Qui supra dixerat: Lex à me egredietur, & iudiciũ meũ in lucem gentium: Nunc ad eosdẽ loquitur, qui sciunt iudicium eius, & legem illius habent in cordibus suis: vt omnia cum iudicio faciant, & habeant legem quam per Hieremiam dominus pollicetur, dicens: *Statuam testamentum nouum: non iuxta testamentũ quod disposui patribus eorum, sed statuam testamentum, dans leges meas in mentibus eorum, & super cor eorum scribam eas, & ero eorum Deus, & ipsi erunt populus meus,* (Hiere.31.a) vt nequaquã viuant iuxta litteram, sed iuxta spiritum, instaurantes naturalem legem in cordibus suis, de qua scribit & Apostolus: *Cum enim gentes quæ non habent legem, naturaliter ea quæ legis sunt faciũt, isti legem habentes, sibi ipsi sunt lex: qui ostendũt opus legis scriptũ in cordibus suis.* (Rom.9.g) De qua lege significatur in

C Psalmo: *Os iusti meditabitur sapientiam, & lingua eius loquetur iudicium. Lex Dei eius in corde illius, & non supplantabuntur gressus eius.* (Psal.36.f) Et quia sciebat spiritus propheticus, multas persecutiones credentibus fore, exhortatur eos ad fortitudinẽ, imo ad contemptum eorum, qui eos persecuturi sunt. Quod & dominus in Euangelio loquebatur. *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem nõ possunt occidere: sed potius eũ timete, qui potest animam & corpus perdere in gehennam.* (Matt.10.e) Et in alio loco: *Gaudete, cũ omne malum dixerint aduersum vos mẽtientes.* (Ibid.5.a) Sicut enim vestimentũ consumitur verme vel tẽpore, & sicut lanæ à tinea deuorantur: sic omne persecutorum opprobrium cum persecutoribus pertransibit. Vnde & Apostoli gloriabantur, *quod digni essent habiti pro domino pati contumelias.* (Act.5.g) Gloriabantur autem quod salus & iustitia domini, quæ eis victoriam & præmia repromiserat, id est, dominus atque saluator, permaneat in æternum: siue in vtraque generatione prioris populi & posterioris, qui aduentum illius receperunt: de quo & supra dicitur: *Prope est iustus meus: egressus est saluator meus.* (Sup. eod. b)

b ¶ *Consurge, consurge, &c.*] Nomen Hierusalem, quod hic à Lxx. additum est, nec in Hebræo habetur; nec vllus trium interpretum posuit: vnde obelo prænotandum est, & sic cum superiori sensu sequens capitulum copulandum. Dominus credentes in se fuerat cohortatus, dicens: Nolite timere opprobrium hominum, & blasphemias eorum ne metuatis. Salutemque suam & iustitiam sempiternam eis promiserat in auxilium: quæ non est alia præter Christum, brachium domini: de quo supra dixerat: *Et in brachio meo gentes sperabũt.* Vnde populus loquitur ad brachium domini, & eius deprecatur aduentum: & promissum implorat auxilium dicens: *Consurge, consurge, induere fortitudine brachium domini.* Consurge sicut in diebus antiquis, & omnem tuã exerce fortitudinẽ: vt qui per multa secula sanctos tuos de periculis liberasti, etiã nos tua fortudine protegas. Tu es enim *qui percussisti superbum: vulnerasti draconem,* regem videlicet Ægypti Pharaonem, qui & in Ezechiele draco magnus appellatur. (Ezec.29.a) Tu siccasti mare rubrum, vt per aquas vehementissimas, & profunda maris, viam tuus populus reperiret, & Ægyptios fugeret persequentes. Qui igitur ista fecisti, nunc quoque redemptos & liberatos sanguine tuo reduc in Sion, & in cœlestẽ Hierusalem, siue in ecclesiam, quam tibi tuo sanguine præparasti, in qua cum fuerint, gaudebunt lætitia sempiterna, & dicent: *Domine, vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.* (Psal.5.e) Habebũt enim gaudiũ atque lætitiã, fugiente dolore & gemitu. Hoc iuxta Hebraicum. Cæterũ iuxta Lxx. Hierusalẽ, id est, peccatrix anima, prouocatur vt induat fortitudinẽ brachii sui, & priora assumat opera, sicut fuerat antequam caderet,

D

quando

E quando in die versabatur & luce. Tu es enim, inquit, quæ superasti latam & spatiosam viam quæ ducit ad mortem, & dissipasti draconem, colubrū tortuosum, de quo & in psalmis legitur: *Tu contriuisti capita draconum in aquis*. Memento prioris fortitudinis tuæ, quod sæculi huius calcaueris mare, & illud feceris esse desertū, & viam reperens in mediis fluctibus. Vnde & Apostolus Petrus per mare huius sæculi trāsiuit ad dominum, & qui fide ambulabat, cœpit infidelitate mergi: nisi quod dextera domini sustentatus est. Sicut igitur prior victoria domino auxiliāte concessa est, sic & reuersus post pœnitentiam & audientibus. *Numquid qui cadet, non resurget, dicit dominus*. Et: *Conuertimini ad me filij conuertentes, & ego sanabo contritiones vestras*. Ipse porriget manum, & reducet eos in Sion speculam culmenque virtutum cum gaudio atque lætitia sempiterna: & ponet in capite eorum laudem atque lætitiam. *Sapientis* enim *oculi in capite eius*. Et hāc habebunt coronam, istoq; diademate protegentur, vt semper gaudeant, & laudent dominum: quia pro dolore, mœrore: & gemitu successerint gaudia.

Matt. 7. b — Sap. 15. a — Psal. 73. b — Matt. 14. d — Hier. 8. b — Ibid. 3. g — Eccl. 2. b

HEB.

Ego, a ego ipse consolabor vos. Quis tu vt timueris ab homine mortali, & à filio hominis, qui quasi fenū ita arescet? Et oblitus es Dei factoris tui, qui tetēdit cœlos & fūdauit terrā, & formidasti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat & parauerat ad perdēdū. Vbi nūc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendū, & non interficiet vsque ad internecionē, nec deficiet panis eius. Ego autem sum dominus Deus tuus: qui cōturbo mare, & intumescūt fluctus eius, Dominus exercituū nomē meū. Posui verba mea in ore tuo, & in vmbra manus meæ protexi te, vt plantes cœlos & fundes

SEPT.

Ego sum, ego sum ipse qui consolor te. Scito quæ fueris & timueris ab homine mortali, & à filio hominis. Qui quasi fenum arefacti sunt, & oblitus es Dei factoris tui: qui fecit cælū & fundauit terram, & timebas semper cunctis diebus faciem furoris tribulantis te, sicut cogitauit auferre te, & nunc vbi est furor tribulantis te? Cum enim salua facta fueris, non stabit neque permanebit, & non occidet in corruptionem, & non deficiet panis eius: quia ego Deus tuus qui conturbo mare, & sonare facio fluctus eius, dominus sabaoth nomen mihi. Ponā verba mea in ore tuo, & in vmbra manus meæ protegā te, in qua statui cælum &

a¶ *Ego, ego ipse consolabor vos. Quis, &c.*] Credentium populus, brachium domini, qui ipse est Dei virtus Deique sapientia, fuerat deprecatus, vt consurgeret & sibi præberet auxilium: & illo pugnante pro sanctis, gaudium atque lætitiam, fugato dolore, & gemitu possiderent. Itaque vel brachium domini, vel dominus ipse respondit: *Ego sum, ego sum*, & nequaquam per prophetas, sed ipse vos consolabor: *Deus misericordiarū, & pater totius consolationis*. Miror que quomodo me dicente supra: Nolite timere opprobrium hominum & blasphemias eorum ne metuatis: timueritis persecutorum rabiem, & nescieritis eos esse mortales, qui instar feni arescunt repente & pereunt. Et certe eo tempore quo illos metuebas, oblitus es domini factoris tui. Si enim mei semper memoria in tuo fuisset corde versata, numquam timuisses homines qui in cinerem dissoluendi sunt. Et cuius oblita es? Dei qui cælos incredibili virtute suspendit, & terram stabili mole fundauit. Et timuisti aduersarios tuos: non ad breue (quod poterat ibi aliqua ex parte concedi) sed iugiter & tota die: vt cum haberes lumen fidei, tenebræ te formidinis possiderent, & eius qui te putabat esse periturum. Vbi est ergo nunc persecutorum superbia? vbi potentia secularis, qua in te ore rabido sæuiebant? Cito veniet filius meus, gradiens & conculcans aduersarios tuos, vt aperiat tibi viam victoriæ, siue vt inferos referet: qui non interficiat vsque ad internecionem, sed velit saluare conuersos. Denique panis illius, qui interpretatur euangelio probante, doctrina, numquam deficiet, sed semper volentibus ad vescendum patebit. Simulque Apostropham facit ad filium, quem cito promittit esse venturum, & cuius panem dicit esse perpetuum: quod ipse sit iuxta dispensationem carnis assumptæ Dominus Deus eius: qui conturbari faciat mare, & intumescere fluctus eius: vt aduersum seruos suos persecutorum infletur superbia: quæ iterū auxiliante domino conquiescat. Dicitque, quod posuerit verba sua in ore eius. Quidquid enim filius loquitur, verba patris sunt, & in vmbra manus suæ protexerit eum. Et idcirco protectus sit, vt plantet cœlos nouos, & fundet terram

F — Matt. 16. a

G nouam, & dicat ad Sion, hoc est, ad ecclesiam: *Populus meus es tu*. Ergo; Sion non est alia, nisi populus Dei. Symmachus in eo loco vbi nos diximus: *Cito veniet gradiens ad aperiendū, & non interficiet vsque ad internecionem*, ita interpretatus est: *Cito infernus aperietur, & non morietur in corruptionem*: subauditur Christus, qui in quintodecimo psalmo loquitur: *Nō derelinques animam meam in inferno: nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*. In eo quoque loco, vbi nos iuxta Hebraicum & Aquilam vertimus: *posui verba mea in ore tuo & in vmbra manus meæ protexi te, vt plantes cœlos & fundes terram, & dicas ad Sion: populus meus es tu*: Ille sic transtulit *Ponam verba mea in ore tuo, & in vmbra manus meæ protegam te, in qua plantaui cælum & fundaui terram, & vt dicam Sion, populus meus es tu*. Iuxta LXX. ad omnem credentium dicitur animam: quod creata ad imaginem & similitudinem Dei, suam ignorauerit dignitatem: sed timuerit hominem & filium hominis, qui solum potest corpus occidere, & immortalem se esse nescierit, nec dixerit cum Propheta: *Dominus illuminatio mea, & saluator meus, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?* Et iterum: *Dominus adiutor meus, non timebo quod faciat mihi homo. Dominus auxiliator meus, & ego despiciam inimicos meos*. Quid sit autem homo, alio versiculo demonstratur: *In Deo speraui, non timebo quid faciat mihi caro*. H

Vnde & nunc dicitur: *Timuisti ab homine mortali, & à filio hominis, qui sicut fenū arefacti sunt. Omnis* enim *caro fenum, & omnis gloria eius quasi flos feni*: Et territa iudicis potestate, oblita es quod ipse esset protector tuus, qui cœlum fecit & terram, & omnia elementa quæ cernimus: vel eos cœlos, qui portant imaginem supercœlestis, & eam terram, quę sementem domini multiplicat. Illud autem quod supra dicitur: *Et non occidet in corruptionem, & non deficiet panis eius*: de Theodotionis editione ex Hebraico additum est. Ipse conturbat mare, & sonare facit fluctus eius: cui & in psalmis cantatur: *Tu dominaris fortitudini maris, & commotionē fluctuū eius tu mitigas*. In Hieremia quoque scriptum est: *Me non timebitis, dicit dominus, & à facie mea non formidabitis: qui posui arenas terminum mari, præceptum sempiternum quod non præteribit*. Turbata sunt maria, qoādo sagena domini extraxit piscium multitudinem. Et posuit dominus verba sua in ore credentis, & in vmbra manus suæ protexit eum. Qui & in euangelio loquitur: Quando tradiderint vos, *nolite cogitare, quomodo, aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis*. Et in alio loco dicit ad iustum: *Dilata os tuum, & implebo illud*. Et iterum: *Aperi os tuum verbo Dei. Dominus* enim *dabit verbum euangelizantibus virtute multa*. Vnde ad interiorem Hieremiæ hominē loquitur Deus postquam tetigit os eius. *Ecce ego dedi sermones meos in ore tuo*. Qui poterat cum Psalmista canere: *Misit in ore meo canticum nouum, hymnum Deo nostro*. Quis autem hęc operatus est omnia, nisi dominus atq; saluator, qui cœlum fecit & terram, & dicit Sion: Populus meus es tu? Quod proprie ecclesiæ conuenit de gentibus congregatæ. Et in Osee, credentibus pollicetur, dicens: *Vocabo non populum meum, populum meum, & ipse dicet mihi Deus meus es tu*.

Psal. 26. a — Ibid. 117. a — Ibid. 55. a — Esa. 48. b — Psal. 88. b — Hier. 5. a — Matt. 13. f — Ibid. 10. b — Psal. 80. b — Ibid. 67. a — Hier. 1. b — Psal. 39. a — Osee 2. b

E a ¶ *Eleuare, eleuare, consurge Hierusalem, quæ, &c.*] Hieru-
salem & Sion esse διώνυμον, sæpe docui, quarum Sion, quæ
interpretatur specula, eo quod in mõte sita sit, arx vocatur,
reliqua autem vrbis pars, Hierusalem dicitur: quæ prius ap-
pellabatur Hiebus & Salem, quam nunc propheta cohor-
tatur vt surgat (quæ prius ne-
gatione corruerat, dicens in
domini passione: *Crucifige,*
Ioan.19.c *crucifige talem, non habemus*
regem nisi Cæsarem) & agat
pœnitentiam, & captiuitatis
sentiat malis cur suum offen-
ἀντίδ. derit creatorẽ. Solent medici
amarissimam anodotum, quæ
ex gustu nomen accepit, dare
stomacho nauseanti, vt no-
xios humores euomat, &
possit coctos cibos atque di-
gestos in aluum transmittere,
quos phlegmatum magnitu-
do digeri non sinebat. Igitur
& Hierusalem, quæ bibit de
calice furoris domini, & de
κόνδυ eius, quẽ Symmachus,
craterem interpretatus est, &
quẽ iuxta Geneseos librũ, Io-
seph in sacculo fratris Benia-
Gen.44.a min iussit abscõdi, iubetur de
ebrietate cõsurgere, eo quod
biberit, & vacue fecerit & po-
tauerit eum vsque ad feces,
quod tres vno indicauere ser-
mone, ἐξεκένωσας. Hic est
Psal.74.b calix, de quo in psalmis legi-
mus: *Calix in manu domini vi-*
ni meri plenus misto: Et incli-
nauit ex hoc in illud: verũtamẽ
F *fex eius non est exinanita, bibẽt*
omnes peccatores terræ. De
quo & ad Hieremiã Deus lo-
Hiere.25.d quitur: *Sume calicẽ vini meri*
de manu mea, & propinabis cũ-
ctis gentibus ad quas ego mittã
te. Et bibent & voment, & in-
sanient à facie gladij, quem ego
mittam in medio eorum. Cum-
que alijs gentib. & Hierusalẽ
vrbibusque Iudææ propinas-
se se dicat, infert: Sic dicit do-
minus omnipotens Deus Is-
rael: *Bibite & inebriamini, &*
euomite, & cadite à facie gladij, quem ego mittam in medio ve-
Ibid.8.e *stri.* Et notandũ quod calix iste furoris domini gladius eius
sit, qui in medio mittitur peccatorũ. In quo quæstio nasci-
tur quomodo post potũ, ebrietatẽ, vomitumq; & ruinam, in
Hieremia dicatur, Hierusalẽ non posse cõsurgere, & nunc
per Esaiã loquatur ad eam. *Eleuare, eleuare, consurge Hieru-*
salem. Quæ ita soluitur: Quãdiu quis bibit calicẽ, & inebria-
tur, & insanit, vomitq; & corruit, non eũ posse consurgere,
necdũ enim epotauit calicẽ domini, nec peruenit ad feces, vt
eũ vsq; ad fundũ biberit. Nunc autẽ ad Hierusalẽ de præte-
rito dicit tẽpore, quæ bibisti de manu domini calicẽ furoris
eius, & nõ quæ bibis. Simulq; considerandũ, quod non pro-
pheta, non Apostolus exinde fuerit in Iudæa, qui eam con-
solatus sit, & apprehenderit manum eius, & iacentem ele-
uauerit. Ex quo manifestum est, quod post vltimã captiui-
tatem ista dicantur: alioquin in Babylone & post Babylo-
nem, Ezechielem, & cæteros prophetas habuisse eam nar-
rat historia. Quod autem dicit: Duo sunt quæ occurrerunt
tibi: siue duo hæc contraria tibi: quis contristabitur super te?
& pro duobus, infert quatuor: vastitatem & contritio-
nem, famem & gladium: illi simile est, quod in Psalterio ca-
nitur; in psalmo sexagesimoprimo: *Semel locutus est Deus,*
duo hæc audiui, quia potestas Dei, & tibi domine misericor-
Psal.61. *dia: quia tu reddes vnicuique iuxta opera sua.* Et ibi enim semel
loquitur Deus, quod omnipotens sit, & duo audit propheta, G
quod omnipotentia illius in vtraque parte præualeat: vt &
pœnitentibus tribuat misericordiam, & permanentibus in
peccato reddat supplicia quæ merentur. Iuxta quod & in
alio loco duo occurrerũt Hierusalem, quæ singula bina ha-
bent. Ruinam etiam siue vasti-
tatẽ sequitur contritio, & famẽ
& gladiũ interitus. Possumus
hæc iuxta anagogen, & super
anima intelligere peccatrice,
quæ nolens bibere calicẽ fu-
roris domini, dicit in psalmo:
domine ne in furore tuo arguas Psal.6.a
me: neq; in ira tua corripias me.
Si autem biberit: bonũ est ei
sua sentire supplicia, & audire
dominũ dicentẽ: Cum ira fu-
roris mei trãsierit, rursum cu-
rabo. Et alibi: *Nunquid qui ca-* Hier.8.b
dit non resurget, dicit dominus.
b ¶ *Filij tui &c. sicut beta se-*
micocta. &c.] Pro beta semico-
cta, reliqui interpretes, orygẽ
captum & illaqueatum, tran-
stulerunt, qui Hebraice appel-
latur ᶜ תאו: quod genus be- c 10.
stiæ nascentis in eremo, inter
mũda animalia in Leuitic. &
Deut. ponitur. Pro quo LXX. Deut.14.a
Syra lingua opinati sunt tho-
reth, quæ dicitur beta. Hoc de
nomine: trãseamus ad sensum.
Filij tui sicut oryx venatorum
laqueis irretitus, dormierunt
in compitis & plateis, & super H
nudam humum, nuda mẽbra
ponentes, indignationem do-
mini, & increpationẽ Dei sui,
proprijs miserijs indicarunt.
Porro iuxta LXX. qui nolue-
runt habere diuitias spiritua-
les in omni verbo, scientia &
operibus bonis, sed fuerint
pauperes, qui non sustinent
comminationem: nequaquam
habitabunt in domibus quæ
virtutibus extruuntur, sed in
principijs viarum & in exitu,
tangentes omnia, & omnia
relinquentes. Qui recte dor-
mire dicuntur illo somno, de
quo scribitur: *Dormierunt somnum suum, & inuenerunt nihil.* Psal.75.a
Quo somno consopiuit eos rex Assyrius. Et comparantur
betæ semicoctæ, quod genus holeris est vilissimi & fragilis-
simi. De quibus holeribus, puto illud in psalmis dicit: *Ne*
zeleris in malignantibus, neque æmuleris facientes iniquitatẽ. Psal.36.a
Quoniam sicut fœnum velociter arescent, & sicut holera herba-
rum cito decident. Est etiam ægrotantium cibus. Qui semel
incredulus est, appellatur beta cruda: Qui autem simplici
contentus fide absq; ratione & dogmatum veritate facit o-
pera iustitiæ, potest dici beta cocta. Porro qui inter vitia at-
q; virtutes medius fluctuat, & duplici corde accedit ad ser-
uitutem Dei: iste rectissime vocatur beta semicocta, ad quẽ
& in Apoc. Ioannis loquitur Deus: *Vtinam aut calidus esses,* Eccle.1.b
aut frigidus: nunc autem quia tepidus es, euomam te. Qui tepi- Apoc.3.a
di & dormientes, pleni sunt furoris domini, & dissoluti siue
deficientes per dominum Deum: non quo dominus disso-
lutionis eorum causa sit, *qui mortem non fecit, nec delectatur* Sap.eod.
in perditione viuentium: sed quo qui in lege peccauerint, per
legem iudicentur: quæ operatur iram Dei his qui præuari- Rom.4.c
catores eius sunt.
c ¶ *Idcirco audi hæc paupercula, &c.*] O Hierusalẽ cui dixi:
Eleuare, eleuare, consurge, & age pœnitentiã, quæ bibisti de
mano domini calicem furoris eius, & epotasti eum vsque
ad feces, & filij tui qui in toto orbe dispersi sunt, ductique
captiui

HEB.

des terram, & dicas ad
Siõ: Populus meus es tu.
ᵃEleuare, eleuare, cõsur-
ge Hierusalẽ, quæ bibi-
sti de manu domini ca-
licẽ iræ eius: vsq; ad fũ-
dũ calicis soporis bibi-
sti, & potasti vsq; ad fe-
ces. Nõ est qui sustẽtet
eã ex omnib. filijs quos
genuit: & nõ est qui ap-
prehẽdat manũ eius ex
omnib. filijs quos enu-
triuit. Duo sunt quę oc-
currerũt tibi: quis con-
tristabitur super te? va-
stitas, & contritio, & fa-
mes, & gladius: quis cõ-
solabitur te? ᵇFilij tui
proiecti sunt: dormie-
rũt in capite omniũ via-
rũ, sicut oryx illaquea-
tus: pleni indignatione
domini, increpatione
Dei tui.ᶜ Idcirco audi
hoc paupercula & ebria
nõ à vino. Hæc dicit do-
minator tuus dominus
& Deus tuus, qui pu-
gnauit pro populo suo.
Ecce tuli de manu tua
calicẽ soporis, fundum
calicis indignationis
meæ, vt non adijcies vt
bibas illum vltra. Et
ponam illum in manu
eorum

SEPT.

fundaui terram, & dicet
Sion: populus meus es tu.
Exurge, exurge, eleuare
Hierusalem, quæ bibisti
de manu domini calicem
furoris eius. Calicem e-
nim ruinæ κόνδυ, furoris
ebibisti & euacuasti. Et
non erat qui consolaretur
te, ex omnibus filijs tuis
quos genuisti: & non e-
rat qui apprehẽderet ma-
num tuam, neq; ex om-
nibus filijs tuis quos ex-
altasti. Duo hæc contra-
ria tibi: quis contristabi-
tur tecum? ruina, & cõ-
tritio, fames, & gladius:
quis consolabitur te? Filij
tui indigentes, & dor-
mientes in capite omniũ
viarum, sicut beta semi-
cocta: pleni furoris do-
mini, & deficientes à do-
mino Deo. Propterea au-
di humiliata & ebria nõ
à vino. Sic dicit domi-
nus Deus, qui iudicat po-
pulum suum. Ecce tuli
de manu tua calicẽ rui-
næ, κόνδυ furoris mei: &
nõ adijcies bibere illũ vl-
tra, & dabo eũ in manu eo-
rum

E captiui iacuerunt in plateis, & in capitibus viarum: Scito te esse paupeculam & humiliatam & ebriam. non à vino, sed furore domini. Idcirco si egeris pœnitentiam; & eleuata surrexeris, scies calicē soporis & ruinæ: Siue iuxta Symmachū & Theodotionē, lacerationis & cōmotionis, de manu tua esse tollendum, & κόνδυ: (pro quo & in hoc loco Symmach. craterē interpretat⁹ est) te vltra non esse bibiturā, sed tradendū aduersariis tuis, qui dixerunt animæ tuæ, incuruare, vt trāseamus: illisq; dicentibus volūtate propria incuruata es, & posuisti quasi terram
גו corpus siue dorsū: Vel iuxta Lxx. media, & ceruices tuas foris trāseuntibus. Hoc iuxta historiā dictū sit, quod Hierusalē si eleuare se voluerit atq; consurgere, nequaquā bibat calicē furoris domini: nec patiatur vltra quę prius sustinuit. Cęterū vt veniamus iuxta Lxx. ad intelligentiā spiritualē: animæ dicitur humiliatæ vitiis, & ebriæ perturbationibus vt sciat dominum habere se iudicē, & de omnib. redditurā se esse rationem. Quod si fuerit ad meliora cōuersa, auferendū calicem ruinæ de manibus eius & craterem furoris domini, qui supplicia cōtinebat: de quo &
Ezech.23.e Ezechiel dicit ad Hierusalem: *Calicē furoris tuæ Samariæ bibes profūdum & latum, vt inebrieris*: tradendū in manib. eo-
F rum qui eam humiliauerāt. Haud dubiū quin aduersarias significet potestates: quę dixerunt animæ illius, incuruare vt transeamus. In quo pariter adnotandum, quod non eam incuruauerint, nec vim fecerint, vt prius erecta inclinaretur in terrā: sed proprio arbitrio dereliquerint. Illi autē voluntate suā posuerit ceruices vel dorsū, siue totū corpus suum, non intus sed foris, his qui eā cōculcauerint. Tale quid & in euāgelio legimus: quod decem & octo annis satanas incuruauerit mulierē, quā dominus ad statū pristinū erexit, vt posset dicere: *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi. Et ad te leuaui oculos meos qui habitas in cælo.*
Luc.13.b Psal.110. a 122 a

HEB.

eorum qui te humiliarunt; & dixerūt animæ tuæ, incuruare vt transeamus, & posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam pertranseuntibus.

CAPVT LII.

CONsurge, consurge, induere fortitudine tua Siō, induere vestimentis gloriæ tuæ Hierusalē ciuitas sancti: quia nō adiiciet vltra vt pertrāseat per te incircūcisus & immūdus. Excutere [b] de puluere: consurge, sede Hierusalē, solue vincula colli tui captiua filia Sion. Quia hęc dicit Dominus. Gratis venunda-

SEPT.

rum qui te inique oppresserunt, & humiliauerūt: qui dixerunt animæ tuæ, inclinare, vt trāseamus, & posuisti æqualia terræ media tua a foris transeuntibus.

LII.

EXurge exurge [a] Sion, induere fortitudine tua Sion: & induere gloria tua Hierusalem ciuitas sancta: nequaquam vltra adiiciet vt pertranseat per te incircuncisus & immūdus. Excute puluerē, & exurge, sede Hierusalē: Solue vinculū colli tui captiua filia, Sion. Quia hæc dicit dominus: Gratias venunda-

CAPVT LIII.

Sup 51.f *COnsurge, consurge, induere fortitudine tua Siō, &c.*] Rursum & in hoc loco nomen Sion, vt superius à Lxx. additum est, & idcirco iugulatum veru. Cui ergo supra dixerat: *Eleuare, eleuare: consurge Hierusalem*: Nunc eidem loquitur: *Consurge consurge, induere fortitudine tua Sion.* Quæ sit autem Sion, sequens versus ostendit: Induere vestimentis gloriæ tuæ Hierusalem. Hoc diximus, vt Hierusalem & Siō vnam probemus vrbem. Præcipiturque ei, vt lugubria vestimenta deponat, & induatur his quæ habuit antequam biberet de manu domini calicem furoris eius: Appellaturque ciuitas sanctuarii, hoc enim [a] קדש sonat, propter templum quod in ea conditum fuit: Siue sancti, propter notitiā Dei, vel sancta, quia sola in orbe terrarum acceperat legem Vn-
a קדש
Matt.27.f de & post resurrectionem saluatoris apparuerunt corpora mortuorum in ciuitate sancta. Quę vtique propter blasphemiam & missas in dominum manus, sancta esse non poterat. Quodque promittitur: Si surrexerit post ruinam, & induta fuerit fortitudine & gloria sua, nequaquam vltra transiturum per eam incircuncisum & immundum: Hoc signi-
2. Cor.6.d ficat, quod & Paulus Apostolus dicit: *Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conuentio Christi ad Belial? Quæ pars fideli cum infidele?* Quis consensus templo Dei cum idolis? Quæ quidem vt exponere cœpimus, & ad animæ statum vniuersa referuntur: Quod si per pœnitentiam pristinum robur receperit, vocetur habitaculum sancti, & fiat templum Dei, & nequaquam per eam

G incircuncisus & immundus λιέρμὸς transeat. De quibus dictum est: *Ab occultis meis mūda me domine, & ab alienis parce seruo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo.* Omnia autem quæ promittūtur Sion & Hierusalē: non vt Iudæi somniāt, ad lapides illius & cineres fauillasque dicuntur, vt instauretur in pristinum statum, sed ad populum Hierusalem, qui occidit prophetas, & lapidauit eos qui ad se missi erant, & ad extremum etiam in filium Dei misit manus. Qui corruens in passione Christi, in resurrectione illius suscitatus est, quando multa millia crediderunt de Iudæis, & reliquæ saluæ factæ sont. Eadē & de ecclesia possumus dicere, quæ visio pacis & specula, si in hæresim corruerit, iubetur exire, & pristinæ fidei ornamenta suscipere. Et si fuerit suscitata, sanctitatis ei & continentiæ præmia promittuntur, vt nequaquā per eam transeat incircuncisus & immundus. Quod non ad carnis concisionem atq; præputium, sed ad operum immunditiam, siue munditiam referri potest: vt incircuncisos & immundos vocemus, qui corporis voluptati & libidini seruiūt. Deniq; ad circuncisos carne, non spiritu, loquitur Hieremias. *Omnes gentes incircumcisæ carne sunt: filii autē Israel incircumcisi sunt cordibus suis.* Et beatus Apostolus de virginitate & cōtinentia ac nuptiis disputans, fecit in medio: *Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat præputium. In præputio vocatus est, nō circūcidatur.* Quod mihi videtur aliis verbis dicere: Absque vxore vocatus est, & credidit, non ducat vxorem. Vel e contrario habens vxorem in Christum credidit, nequaquam diuortium faciat. Quem sensum, non solum in circumcisione, & in præputio, sed in libertate ac seruitute custodit: vt liberos vocet virgines, & continentes seruos, qui vxori debitum reddant. Neque enim potestatis nostræ est præputiū adducere post circumcisionem, iuxta eos qui in Machabæorum libro dicuntur sibi fecisse præputia: quod de nascentib. filiis, & nō de patrib. dicitur. Aut qui liber vocatus est, magis seruus est Christi, cum in Christi baptismate nulla sit differētia Iudæi, Ethnici, Græci & barbari, viri & mulieris, liberi ac serui.
Psal.18 Matt.23.d Act.2.4. Rom.9. Hier.4.a H 1.Cor.7.d Mach.1.b Rom.10.a Gal.3.d

b ¶ *Excutere de puluere: consurge, sede Hierusalem, &c.*] Nequaquam ad Hierusalē, id est, ad ruinas lapidum illius, & cineres ac fauillas, prophetæ esse sermonem, sed ad populum qui habitet in ea, & quod propter effœminationem animi filia nominetur, sequens versus ostendit, in quo ait: Solue vincula colli tui captiua filia Sion. Vere enim captiuus est populus Iudæorū, qui vsq; hodie Nabuchodonosor portat iugum, & peccatorum ac blasphemiarum suarum strictus est funibus, qui gratis est venditus, & nihil fecit dignū propter quod possit redimi. Cui & supra dicitur: *Ecce peccatis vestris venundati estis, & in iniquitatibus vestris dimisi matrē vestrā.* Causasq; reddidit, cur venundati sint, cur abiecti. *Quia*, inquit, *veni, & non erat homo, vocaui, & non erat qui audiret.* Ex quo manifestum est, ideo errori & dæmonibus eos traditos, quia non audierunt clamantem: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis.* Redimētur autē qui voluerint credere, nequaquā argento & pecunia, sed pretioso Christi sanguine, vt audiant per Apostolos: *Gratia vobis: & pax.* Non enim ob merita, sed ob gratiam & fidem Christi Deo reconciliati sumus. Animæ quoque dicitur, quæ vitiorum polluta sordibus, candorem pristinæ conuersationis amiserat, vt excutiat puluerem cum Apostolis, qui adhæsit
Sup.50:a Matt.11.d Rom.1.a Matt.10.b

A pedibus eius. Neq; enim fieri poterat, vt quæ prostrata sub-
iecerat ceruices suas foris transeuntibus, & media terræ so-
Psal. 43.d ciauerat, dixeratque: *Humiliata est in puluere anima mea, ad-*
hæsit terræ venter meus, non imaginem terreni acceperit. A
1. Cor. 15.f qua nos reuocat Apostolus dicens: *sicut portauimus imagi-*
Rom. 8.b *nē terreni, sic portemus & ima-*
Ibid. *ginem cælestis.* Vnde qui in car-
ne sunt placere Deo non possūt.
Non quo carnis natura damne-
tur, cuius conditor Deus est, &
in qua plurimi placuerūt Deo,
regnantque cum Christo: Sed
quo opera carnis repudientur:
de quibus idem Apostolus lo-
Rom 7.c quitur: *Ego autem carnalis sum,*
venundatus sub peccato. Deniq;
1. Cor 3.a ad huiuscemodi homines dicit:
Rom. 8.b *Vbi autem zelus, & æmulatio in*
vobis est: Nonne carnales estis,
& secundum hominē ambulatis.
Et econtrario ad sanctos: *Vos*
autem non estis in carne: si quidē
spiritus Dei habitat in vobis. Ex-
cutitur ergo puluis, de quo
scriptum est: *Numquid confite-*
Psal. 29.c *bitur tibi puluis, aut annuntiabit*
veritatem tuam? Et soluantur
vincula colli nostri. Et nequa-
quam audiamus: *Neruus fer-*
Sup. 48.a *reus collum tuum*, sed cum spō-
Cant. 1.c sa mereamur audire: *Quā pul-*
chræ sunt genæ tuæ sicut turtu-
ris, collum tuum sicut monilia. Et
Ezech. 15.d iterū: *Circumdedi armillas ma-*
nibus tuis, & monile collo tuo: vt
graui onere liberati, & recipientes ornamenta pristina, ca-
ptiui esse cessemus, redēpti ab eo qui venit prædicare capti-
B uis remissionē. Et de quo scriptū est: *Hic ædificabit ciuitatem*
meā, & captiuitatē populi mei reducet: nō cum pretio, neq; cum
munerib. Cui sēsui & Petrus Apostol. cōgruit: sciētes quoniā
non corruptibilibus argento & auro redempti estis de vana ve-
Sup. 45.c *stra cōuersatione patrib. tradita, sed sanguine agni immacu-*
1. Pet. 1.d *lati.*

HEB.

nūdati estis, & sine ar-
gento redimemini. [a]
Quia hæc dicit domi-
nus Deus In Ægyptū
descēdit popul' meus
in principio, vt colon'
esset tibi, & Assur absq;
vlla causa calūniat' est
eū Et nūc quid mihi
est hic, dicit domin'?
Quoniā ablat' est po-
pulus meus gratis: do-
minatores eius iniquè
agunt, dicit dominus,
& iugiter tota die no-
men meum blasphe-
matur. Propter quod
sciet populus me' no-
men meum in die illa:
quia ego ipse qui lo-
quebar, ecce adsum.
[b]Quam pulchri super
mōtes pedes annunciantis & prædicātis pacē:
annun-

SEPT.

nundati estis, & sine pe-
cunia redimemini. Quia
dicit dominus: In Ægyptū
descendit populus meus
prius, vt peregrinaretur
ibi, & in Assyrios violen-
ter abducti sunt: & nūc
quid erit hic, dicit Domi-
nus? Quia ablatus est po-
pulus meus gratis: admira-
mini, & vlulate. Hæc dicit
dominus, propter vos sem-
per nomen meum blasphe-
matur in gentibus. Propte-
rea sciet populus meus no-
men meum in die illa: quia
ego ipse qui loquebar ad-
sum. Sicut ὥρα super mon-
tes, sic pedes euange-
lizantis auditum pacis,
euan-

a ¶ *Quia hæc, &c. In Ægyptū descendit populus meus, &c.*]
Arguit populum Iudæorum, & ventura prædicit. Quod qui
voluntate sua in Iacob descendit ad Ægyptios, & tempore
Gen. 47.b necessitatis ac famis peregrinatus est in terra Gessen, postea
4. Reg. 17.d ab Assyriis, quos in nullo læserat, calumniam sustinuerit, &
& 25. in Babylonem captiuitate translatus sit. Vnde infert: *Et nunc*
quid mihi est hic, dicit dominus? Et est sensus: Nihil habeo re-
liqui, propter quod in hac regione permaneā, de qua popu-
lus meus ablatus est gratis, & vēditus peccatis suis, & quasi
oryx rete cōprehēsus, vel viribus Romanorū, vel diaboli la-
queis, quibus vinctus hucusque retinetur. Vt autem ista pa-
terentur, dominatores eorū, ac magistri inique egerunt: qui
[illegible] iuxta Symmachum & Theodot. vlulabunt: iuxta Aquilā, fle-
Ioan. 19.c būt, cum tormētis traditi fuerint: Ipsi enim sunt, qui aduer-
sū saluatorē populū concitarūt, vt consona voce clamarent.
Esa. 30.a *Crucifige, crucifige talē.* De quib. & ante iam dixerat: *Ipse do-*
minus veniet cum seniorib. populi, & cum principib. eius. Vos
autem quare succendistis vineam meam, & rapina pauperis in
domib. vestris? Quamobrem iuxta LXX. loquitur ad eos: Pro-
pter vos sēper nomē meū blasphematur in gētibus. Et sciē-
dum, quod in gentibus, non habeatur in Hebræo: sed abso-
lute nomē meū iugiter blasphematur: vt subaudiatur, in sy-
nagogis vestris, qui dieb. ac noctib. blasphemāt saluatorē. Et
sub nomine, vt sæpe dixi, Nazarenorum ter in die in Christia-
nos congerunt maledicta. Illis itaque blasphemantibus &
maledicentibus domino, populus eius, de quo crebro iam
dictum est, id est, populus Christianus, sciet nomen illius
qui venturus est in nomine patris. Et propterea sciet, quia
ipse qui prius loquutus est per prophetas, præsens erudiet
populos. Iuxta LXX. loquitur ad Israel Deus, quod in Ægyptū
voluntate descenderit, dicente in Deuteronomio Moyse:
Deut. 10.a *In septuaginta animabus descenderunt patres tui in Ægyptum,*

& ab Assyriis captiui violenter abducti sunt. Vnde dicitur ad C
eos: Et nūc quid estis hic? i. e. quid facitis in terra Iudæa, qui
post necem prophetarum, in Dei filium misistis manus? Aut
certe ad angelicas potestates, & præsides templi angelos lo-
quitur Deus: Quid hic facitis, cur non relinquitis populum
blasphemantem? Quod & Io- Lib. 6. de bel. Iud. c. 12.
sephus refert: Apertis repente
ianuis templi, & sponte rese-
ratis, quas multi homines
claudere vix poterant, vocem
de adytis templi exisse dicen-
tium: Trāseamus ex his sedi-
bus. In quo consideranda ser-
monum proprietas, quod nō
dixerint, recedamus, sed trans-
seamus ad populum gentiū. Matt. 27.a
Vnde & velum templi à sum-
mo vsq; deorsum scissum est
in duas partes, vt omnes Iu-
dæorum cæremoniæ pande-
rentur, & eo tempore imple-
retur, quod in hoc eodē Pro- Sup. 2.a
pheta dicitur: *Ex Sion egredie-* Su. 70.
tur lex, & verbum domini de Psal. 18.a
Hierusalem. Et iudicabit inter Malach. 1.d
multas gentes vsque in lōgin-
quum. *In omnem enim terram*
exiuit sonus eorū, & in termi-
nos orbis verba eorum. Et in
omni loco Deo offertur in-
censum, & holocausta mun-
da, quando propheticus
sermo completus est. *Recor-*
dabuntur, & redibunt ad domi- Psal. 21.f
num omnes fines terræ: & a-
dorabunt in conspectu eius omnes familiæ gētium: quoniam do-
mini regnum est, & ipse dominabitur gentium. Vnde dicitur ad
principes Iudæorum: Admiramini, & vlulate, quoniam vos D
causa estis ruinæ populi. Porro iuxta Anagogen hoc possu- Mich. 4.d
mus dicere, quod descendat in Ægyptum huius sæculi po-
pulus Dei propria voluntate, quādo amator magis volupta-
tū quam Dei est, & non audit illud propheticum: *Væ qui des-*
cendunt in Ægyptum ad auxilium. Qui cum vitiis fuerit deli- Sup. 31.a
nitus, & habitauerit in loco aquarū & fluminū, qui castita-
tis non habet siccitatē: tūc violenter tradetur Assyrus, vt do-
mitientur eū, qui eum postea in peccato arguant, atq; cōuin-
cant. Ipsi sunt enim & inimici & vindices, de quib. loquitur
ad Israel: *Et nunc quid tibi est, & viæ Ægypti, vt bibas aquā*
Geon? Et quid tibi est, & viæ Assyriorum vt bibas aquam flu- Hier. 2.d
minum? Qui igitur descēdit in Ægyptum, & de excelso Hie- Luc. 10.
rusalē ad humiliora delapsus est, vadensque Hiericho alterā
Ægyptum, à latronib. vulnera plura suscepit: Dicitur ad eū:
Et nūc quid vobis est hic? quid in terra, & in ecclesia Dei vos
esse simulatis, qui studio atq; omni desiderio descendistis in
Ægyp. & ab Assyriis possidemini, captiq; estis, & vlulare ma-
gis ac lugere deberetis, quia propter vitia vestra, atq; peccata,
nomen Dei blasphematur in gentibus? quib. in Ezechiele di-
citur: *Contaminastis nomen meum in gentibus.* Et quomodo in Ezech. 36.c
euangelio discipulis loquitur dominus: *Luceat lumen vestrū*
coram hominibus, vt videant bona opera vestra, & glorificent Matt. 5.b
patrem vestrū, qui est in cælis: Sic econtrario, cum mala ope-
ra fecerimus, nomen Dei propter nos blasphematur in gen-
tibus. Idcirco qui habet scientiā nominis Dei, & quod ad
imaginem & similitudinem illius sit conditus non ignorat,
in luce versabitur. Et erit in die, de qua exultauit Abraham,
quod vidisset eam: de qua & sanctus loquitur Dauid. *Hæc est*
dies quam fecit dominus, exultemus & lætemur in ea: Qui enim Ioan. 8.g
illuminauerunt sibi lucem scientiæ, & habent lumen sem- Psal. 117.c
piternum, quod credentibus repromissum est. *Erit tibi do-*
minus lux æterna: in die honeste ambulant, & sunt filii lucis, Esa. 60.d
& diei, & cognoscunt eum qui dicit ad Moysen: *Vade dic fi-*
liis Israel, qui est, misit me: & quem in sanctis ante cognoue- Exod. 3.d
rant, etiam sibi adesse cognoscent.
b ¶ *Quod pulchri super montes pedes, &c.*] Consequenter
de eo qui supra dixerat: *Ego ipse qui loquebar, ecce adsum:*
Nunc

E

Nunc propheta testatur, quod ipse super montes Euangeliũ prædicarit, id est, super Apostolos: de quibus scriptum est: Appropinquare montibus æternis: & quorũ doctrina illuminatio Dei est. Vnde ad eum in psalmis dicitur: *Illuminans*
Psal. 75. a
Ephes. 2. d
tu mirabiliter à montibus æternis. Hic annunciauit, & prædiuit pacem his qui erant longè, id est gentibus, & prope, hoc est Iudæis, mundũ reconciliãs Deo, de quo sub nomine Salomonis in psalmo canitur:
Psal. 71. b
Orietur in diebus eius iustitia, & multitudo pacis, donec auferatur luna. Et in hoc eodem Propheta de puero qui natus est, & de filio qui datus est nobis, cuius principatus in humero eius, & vocabitur magni consilii angelus, post reliqua dicitur:
Sup. 9. e
Ephes. 2. e
Et pacis eius non erit terminus. Ipse est enim pax nostra, qui pacificauit omnia per sãguinem crucis suæ in cœlo & in terra. Qui locutus est Apostolis:
Ioan. 14. d
Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Et annunciauit vobis bona, nõ quæ à Philosophis appellantur
Matt. 7. b
indifferentia, sed quæ vere bona sunt, quæ dat pater petẽtibus se, id est, omnes gratias Spiritus sãcti. Deniq; alter Euangelista in eodem loco scribit: *Quanto magis pater*
Luc. 11. b
vester, qui est in cælis, dabit Spiritũ sanctum petentibus se? Hæc sunt bona quæ credentibus dominus pollicetur. *Audite me,*
Infra. 55. a
& comedetis bona, & delectabitur in bonis anima vestra: & nõ solum bona, sed salutem omnibus nũciauit, quam ipse præbuit, qui dicit Sion, id est, Ecclesiæ: *Regnauit Deus tuus*. Vnde
F
& Apostolus loquitur ad sanctos: Non regnet peccatum in
Rom. 6. b
vestro mortali corpore, vt obediatis desideriis ei*. Et de peccatoribus scribens: *Mors*, inquit, *regnauit ab Adam vsque ad*
Ibid. 5. c
Moysen: Quodq; sequitur: *Vox speculatorum tuorum*, siue cu-
צפי
stodum tuorum, Apostolos significat: de quibus & in alio loco ad Ecclesiam loquitur Deus: *Super muros tuos constitui*
Infra 62. b
custodes, qui nunquã tacebunt, recordantes Domini, qui exulta-
Sup. 40. b
bunt vocem de sublimibus differentes. Vnde dicitur ad eos: *Super montem excelsum ascende qui Euangelizas Sion: Exalta in fortitudine vocem tuam qui Euangelizas Hierusalem.* Isti pari Deum voce laudabunt, & oculis videbunt ad oculos.
1. Cor. 13. d
Quod aliis verbis Apostolus dicit: *Facie ad faciem*, quando
Psal. 24. c
sanctus canit: *Oculi mei semper ad dominum*: Et, *Ad te leuaui*
Psal. 122. a
Ibid. 20. a
oculos meos, qui habitas in cælo. Et dominus respondebit ei:
Psal. 33. c
oculi domini super iustos, & aures illius in precem eorum. Hoc quod Lxx. transtulerunt, ὡς ὥρα, id est, sicut Hora super mõtes, sic pedes Euangelizantis auditum pacis, & reliqua. Paulus sequens sensum Hebraicæ veritatis, ponit in Epistola ad
Rom. 10. c
Romanos: *Quam speciosi pedes Euangelizantium bona, Euã-*
Ioan. 13. a
gelizãtium pacem: Apostolos intelligi volens, quorum Dominus lauit pedes, vt mundi & pulchri essent ad prædicandũ, & in toto orbe discurrerent, breuique doctrina Christi implerent mundum. ὥρα autem, id est, Hora, iuxta Lxx. & ambiguitatem sermonis Græci, aut tempus significat, aut pulchritudinem. Si tempus, illi aptabitur: *Tẽpore opportuno au-*
Sup. 49. c
2. Cor. 6. a
diui te, & in die salutis adiutor tui fui. Vnde infert Apostolus: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis*: Opor-
Psal. 13. a
tuno enim tempore pro cunctis sanguinem fudit, quando
Heb. 2. c
omnes declinauerunt, simul inutiles facti erant: non erat qui
Rom. 3. c
faceret bonum, non erat vsque ad vnum: vt pro omnibus
Psal. 44. a
gustaret mortem, quia omnes peccauerant, & indigebant gloria Dei. Si autem pulchritudinem: ad illud referamus, quod in psalmo dicitur: *Speciosus forma præ filiis hominum.* Quid enim pulchrius, quam vt forma serui fieret forma Dei, & sederet & regnaret cum Christo in cœlestibus? Potest ὥρα secundum Græcæ linguæ latitudinem, cura dici,
Psal. 137. a
& solitudo, iuxta illud quod sanctus ait, *Multiplicabis me in*

HEB.

annũciantis bonũ, prędicantis salutem, dicẽtis Sion: Regnauit Deus tuus: vox speculatorũ tuorum leuauerunt vocem, simul laudabunt, quia oculo ad oculum videbunt, cum conuerterit Dominus Sion. [a] Gaudete, & laudate simul deserta Hierusalẽ, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Hierusalẽ. Parauit Dominus brachiũ sanctũ suum in oculis omniũ gentiũ, & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. [a] Rece-

SEPT.

euangelizãtis bona: quia auditam faciam salutem meam, dicens Sion: regnabit Deus tuus. Vox custodientium te exaltata est, & voce simul letabuntur, quia oculi ad oculos videbunt, quando misertus fuerit Dominus Sion. Erumpant lætitiam simul deserta Hierusalẽ, quia misertus est dominus eius; & eruit Hierusalem. Reuelabit dominus brachium sanctum suum in conspectu cũctarũ gentium, & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Recedite,

anima mea virtute tua. Pro multiplicabis me: in Græco dicitur πολυωρήσεις με, quod est, multa cura, & solicitudine dignum habebis. Et alibi: *Secundum altitudinem tuam ἐπολυώρησας filios hominum*: quod aliis verbis Græcè dicitur τὸν ὕψει σου ἐπολυώρησας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Sed hæc superflua sunt, G Psal. 11. b
& speciosi magis pedes Christi, vel Apostolorum accipiendi: quod præter Lxx. omnes similiter transtulerunt, Paulo eorum interpretationem probante. Rom. 10. c

a ¶ *Gaudete, & laudate, simul deserta Hierusalem, quia consolatus est Dominus populum suum, &c.*] Ducto in captiuitatem populo Iudæorum, & vrbe succensa, aut rarus erat in Hierusalem, aut nullus habitator. Postquam autem qui prius loquebatur in Prophetis, & erat in principio apud Deum, Deus verbum habitauit in nobis, & caro factus est, instaurata sunt deserta Hierusalem, & venit ille de quo scriptum est: *Hic ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem populi mei reducet*, vt nequaquam plangatur ab Hieremia: *Quomodo sedet sola ciuitas, quæ erat plena populis, facta est quasi vidua, quæ erat multiplicata in gentibus*: sed audiat Dauid canentem: Ioan. 1. a Sup. 45. c Thren. 1. a
In conuertendo Dominus captiuitatem Sion, facti sumus tanquam consolati. Et post paululum: *Facti sumus lætantes.* Psal. 125. a
Et vt sciamus nequaquam hæc dici de populo Iudæorum, sed de omnibus, qui per Apostolos in dominum credituri sunt, ponit & dicit: Qui consolatus est eam, siue misertus est eius: & qui eruit, vel redemit eam, ipse parabit, siue reuelauit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Ex quo perspicuum est, extructa per Apostolos spirituali Hierusalem, id est, Ecclesia, quæ à Iudæis fuerat derelicta, reuelari brachium domini cunctis gentibus, & videre salutare eius omnes fines terræ. Quod dupliciter intelligitur: Aut enim reuelat pater brachium suum cunctis gentibus, aut filius reuelat fortitudinem suam. De quo scriptum est: *Virtus enim ab eo egrediebatur, & sanabat omnes.* Et iterum: *Sensi virtutem exisse de me*, quæ sanauit hæmorrhoussam. Quod autem filius Dei, patris dextera appelletur & brachium, multa sunt testimonia, è quibus pauca dicemus. *Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum illius.* Et alibi: *In brachio meo gentes sperabunt.* De quo & Iacob dicit: *Hic erit expectatio gentium.* Et octogesimus octauus psalmus: *Tuum brachium cum potentia.* Hoc brachio eduxit Dominus populum Israel de terra Ægypti. De quo ad Apostolorum principem loquebatur: *Beatus es Simon Bariona, quia caro & sanguis non reuelauerũt tibi, sed pater meus qui est in cælis.* Et Apostolus Paulus de se: *Quando*, inquit, *placuit Deo, qui separauit me de vtero matris meæ, vt reuelaret filium suum in me.* Quod autem cunctis gentibus omnes terræ terminos copulauit, qui visuri sunt salutare Dei, illud ostendit, quod & in alio loco dicitur: *Conuertimini ad me ab extremis terræ, & salui eritis.* Et per Hieremiam: *Ad te venient gentes ab extremis terræ.* Et iterum: *Recordabuntur, & conuertentur ad Dominum omnes fines terræ: & adorabunt in conspectu eius omnes familiæ gentiũ: quia Domini est regnum, & ipse dominabitur gentium*: vt non solum varietas gentium singularum, sed & omnes mundi cardines credituri prænuncientur in Christo. Iuxta id quod ipse loquitur. Cum autem prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo: tunc erit finis. Alij summitates, & extrema terræ, eos intelligi volunt, qui non in media terra, sed in extremis eius instar rotarum finibus consistentes, humilia deserunt, & ad excelsa festinant.

Margin notes, right: נחם H; Luc. 6. c; Marc. 5. a; Psal. 97. a; Esaie 51. b; Gen. 49. b; Exod. 15. b; Matt. 16. a; Gal. 1. c; Sup. 45. d; Hiere. 16. d; Psal. 21. f; Matt. 24. b

A

4.Reg. 25. a ¶ *Recedite, recedite, &c.*] Et hoc Iudæi sic differere conantur: Exite de Babylone, & idola eorum derelinquite. Exite de medio illius, & vasa (quæ Nabuchodonosor capta Hierusalem tulerat, Cyro laxante captiuos sub Zorobabel & Ezdra. 1. c Ezdra) referte in templum: nec sicut prius de Ægypto cum tumultu & timore fugistis, ita egredimini de Babylone, sed cum pace & volũtate regis Persarum, atque Medorũ, in quo domini volũtas apparuit, quia protexit & congregauit vos. Alii quę de Babylone diximus, de Romano regno interpretãtur, quod in ad aduentu Christi, qui eos liberaturus sit, hæc omnia cõpleantur. Nos autem audiẽtes supra. *Quã pulchri super montes pedes annunciantis, & prædicantis pacem.* Et, *Reuelabit Dominus brachium suum in conspectu omnium gẽtium, & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri*: nequaquam hoc de Iudæis, sed de Apostolorum, omniumque sanctorũ intelligimus choro. Quib. pręcipitur, vt recedant de Hierusalem, & in toto mundo Euãgelium prædicent, dicente domino Saluatore: Matt. 28 d *Ite & docete omnes gentes, baptizãtes eas in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti*: vt nequaquã cum Iudæis blasphemantibus maneant, in quorum necem. Romanus paretur exercitus: sed pollutos derelinquant, & separentur ab eis, atq; mundentur qui portant vasa domini:

B

1.Cor 3. c Templum enim sunt Spiritus sancti, & magnæ domus vasa aurea, & argentea. Qualis fuit Act. 9 c Apostolus Paulus, qui vas electionis dicitur: præparauerat enim se in vas preciosum, & aptum in ministerium Dei. Vel certe hoc dicendum, quod vasa domini, armatura Dei sit spiritualis. De qua & Paulus Apostolus loquebatur: Ephes. 6 a *Induite vos armatura Dei*, & per singula enumerat: *Loricam iustitiæ, & clypeum fidei, & galeam salutis, & gladium spiritus,* qui interpretatur *verbum Dei:* Ad hæc addit, cingulum veritatis, & *calceatos pedes in præparatione Euangelii pacis.* Et in Rom 13. d alio loco. *Deponentes ergo opera tenebrarum, induamur arma lucis.* Sequitur: *Non in tumultus exibitis, nec in fuga properabitis.* Neque enim, vt victi de Hierusalem, sed vt victores recesserunt, vt qui quotidie prædicantes in templo Euange- Act 2.4. lium Dei, multa millia Iudæorum Christi fidei subiicerant, etiam mundum illius Euangelio subiugarent. Præuium enim habebant Dominum, qui congregaret eos, Deum Israel, hoc est, de orbe terrarum vnum gregem faceret, vt impleretur illud quod Dominus in Euangelio ad patrem loquitur: Da *vt sicut ego & tu vnum sumus: sic & isti in nobis* Ioan. 17 d *vnum sint*: vt eodem sensu, & eadem sententia, repugnantia inter se vitia, atque contraria deserentes, vnam apprehenderent solamque virtutem. Neque enim vitia & perturbationes inuicem se sequũtur, quod de virtutibus dicitur, in quibus nec ὑπερβάλλοντα sunt, nec ἐλλείποντα, id est, nec plus, nec minus, sed omnia temperata. Porro in vitiis vniuersa contraria sunt, vt pauor audaciæ, impietati superstitio, luxuria parcitati.

Heb.

[a] Recedite, recedite: exite inde, pollutũ nolite tãgere. exite de medio eius, mũdamini qui fertis vasa domini. Quoniã nõ in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis. Præcedet enim vos dominus, & congregabit vos Deus Israel. [b] Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ei⁹, & forma illius inter filios hominũ. Iste asperget gẽtes multas: super ipsũ cõtinebunt reges os suũ: quia quib. nõ est narratũ de eo viderũt, & qui non audierunt, contemplati sunt,

Sept.

te, recedite, egredimini inde, & immundum nolite tangere: exite de medio eius, separamini qui portatis vasa Domini: Quia non cum tumultu exiuitis, neque cum fuga ibitis, sed præcedet vos dominus, & qui congregat vos Deus Israel. Ecce intelliget puer meus, & exaltabitur, & glorificabitur valde: Sicut stupebunt super te, multi, sic in gloria erit ab hominibus species tua, & gloria tua a filiis hominum. Sic mirabuntur gentes multæ super eo, & continebunt reges os suum, quia quibus non est annunciatum de eo videbunt, & qui non audierunt intelligent.

Capvt LIII.

Qvis credidit auditui nostro & brachium Domini, cui reuelatũ est? Et ascẽdet sicut virgultũ corã eo, & sicut radix de terra siti-

Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini, cui reuelatum est? Annũciauimus quasi paruulum in conspectu eius, sicut radix in terra siti-

b ¶ *Ecce intelliget ser. &c.* Nec vlla legentib. ambiguitas relinquatur, quis sit ille qui dicerit: *Ego qui loquebar, ecce adsum.* Et quod sit brachium sanctum domini, quod cunctis gentibus reuelatum est: Deus omnipotens pater perspicuè

C

docet. Ecce intelliget seruus meus, siue puer meus, de cuius differentia supra diximus. Intelliget autem, non vt verbum Dei, atque sapientia, sed vt seruus & puer. *Qui cum in forma* Phil. 2. a *Dei esset,* formam serui dignatus est accipere, *factus obediens patri vsque ad mortem, & mortem crucis.* Quamobrem exaltauit eum, & donauit illi nomen super omne nomen: Qui loquitur in Psalmo: *Benedicam* Psal 15 b *dominum qui tribuit mihi intellectum*: & de quo Dauid canit: Ibid. 135. a *Qui fecit cœlos in intellectu.* Ipse est enim sapientia, atque intelligentia, qui proficiebat quasi puer ætate, atque sapientia, de Luc 2 g quo loquitur & Petrus: *Deus* Act. 3. b *patrũ nostrorum glorificauit filium suum Iesum, quem vos quidem tradidistis, & negastis ante faciem Pilati, volentis eum dimittere. Vos autem sanctum, & iustum negastis*: de quo & supra scriptum ostendimus. Sup 43. b *Ego testis, dicit Dominus Deus, & puer meus, quem elegi: super ipsum stupebunt plurimi,* cum illius signa perspexerint. Et hinc erit maius miraculum, quod inglorius erit inter homines aspectus eius, non quo formæ significet fœditatem, sed quo in humilitate venerit, & paupertate. Qui cum diues esset, pro nobis pauper factus est, & credentibus dixit. Matt. 11. *Discite à me, quia mitis sum & humilis corde*: de quo & Clemens vir Apostolicus, qui post Pe-

D

trum Romanam rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios: Sceptrum Dei dominus Iesus Christus, non venit in iactantia superbiæ, cum possit omnia, sed in humilitate, in tantum vt verberatus à ministro Io. 18 d sacerdotis, responderit: *Si male locutus sum, argue de peccato: sin autem bene, quid me cædis?* habens duodecim angelorum millia, quæ illius nutibus obedirent. Iste asperget gentes multas, mundans eas sanguine suo, & in baptismate Dei consecrans seruituti. Super ipsum continebunt reges os suum, & principes sæculi: quorum omnis sapientia, crucis prædicatione subuersa est, & qui non habuerant legem & prophetas, & quibus de eo non fuerat nunciatum, ipsi videbunt & Ioan. 20. g intelligent. De quibus loquitur & Saluator: *Beati qui non viderunt & crediderunt.* In quorum comparatione, Iudæo- Esa. 6. c rum duritia reprehenditur: qui videntes & audientes Esaię in se vaticinium compleuerunt, dicentis: *Auditu audietis, & non intelligetis, & videntes aspicietis, & non videbitis. Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt.*

Capvt LIII.

Q*Vis credidit auditui nostro, & brachium Domini, cui reuelatũ est, &c.*] Post verba patris, quibus filium suum mundo nunciauerat esse venturum, & ante scandalum crucis, de quo dicturus erat: Inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius præ filiis hominum, gloriam præmiserat resurrectionis: *Exaltabitur & eleuabitur, & sublimis* Sup. 52. f *erit valde,* vt humilitate crucis, resurrectionis gloriam præueniret. Respondit, Prophetarum chorus se implesse officium, & quantum in se fuit, brachium illius, atque virtutem omnibus nunciasse. In eo autem quod dicit: *Quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est?* Raritatem credentium significat ex Iudæis. Quodque sequitur:

Ascen-

Ascendet sicut virgultũ coram eo, pro quo LXX. transtulerunt, ἀνηγγείλαμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, id est, Annunciauimus sicut paruulum coram eo. Pro virgulto, Symmachus ramum interpretatus est, vt assumptum ostenderet hominem, qui processit de vtero virginali. De quo infert: *Sicut radix de terra sitienti*. Pro sitienti, Aquila interpretatus est inuia, vt virginitatis priuilegium demõstraret, quod absque vllo humano semine de terra prius inuia sit creatus. Iste est de quo & supra legimus: *Exiet virga*
Sup. 11. a *de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet*, vt natiuitatis eius ascensum significet in mundo. Sin autem non habebat speciẽ, neq; gloriam, sed forma ipsius erat ignobilis, & deficiens præ filiis hominũ, siue vt habetur in Hebræo, despectus & nouissimus virorum, quomodo
Psal. 44. a in Psalmis dicitur: *Accingere gladio tuo super fœmur tuũ potentissime, pulchritudine, & decore tuo?* Quod facile soluitur. Despectus erat & ignobilis, quando pendebat in cruce, & factus pro nobis maledictum, peccata nostra portabat: Et lo-
Matt. 27. f quebatur Patri: *Deus Deus meus quare me dereliquisti?* In-
Ibid. clytus autem erat, & decorus aspectu, quando ad passionem eius terra contremuit, saxa di rupta sunt, & fugiente sole, æternam noctem elementa timuerunt: De quo & sponsa in
F
Cant. 5. c Cantico canticorum: *Fratruelis meus candidus, & rubicundus, electus de millibus.* Candidus plenitudine, ac puritate virtutum: rubicundus in passione, de qua postea lecturi su-
Infra 36. a mus: *Quis est iste qui ascendit de Edom, fuluida vestimenta eius, ex Bosor*, electus de millibus in resurrectionem: vt qui erat primogenitus omnis creaturæ, primogenitus fieret ex mortuis: Quod autem infert: *Homo in dolore, & sciens ferre infirmitatem*: Siue *virum dolorum, & scientem infirmitatem*: verum corpus hominis, & veram demonstrat animam, qui sciens ferre infirmitates, omnes eas diuinitate superauit. Et absconditus vultus illius, atque despectus, vt humano corpore, diuina potentia celaretur: De
Sup. 45. c quo supra dictum est: *Tu es Deus absconditus, & nesciebamus.* Qui vere languores nostros, & peccata portauit, & pro nobis dolet, non putatiuè, id est, δοκήσει, vt vetus & noua hæresis suspicantur, sed vere crucifixus est, vere doluit, dicens in Euangelio: *Tristis est anima mea vsque ad mortem.*
Matt. 26. a
Psal. 6. a Et, Anima mea turbata est. Et nos putauimus eum esse in-
נגוע mundum, siue ἐν πόνῳ, id est, dolore, vt LXX. transtulerunt: pro quo Aquila, & Symmachus, posuerunt, leprosum: Theodotio, flagellatum (quod aliis verbis Hebraico idiomate lepra intelligitur:) iuxta illud quod in Psalmo
Psal. 90. b scriptum est: *Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.* Et est sensus: Putauimus eum pro peccatis suis à Deo esse percussum: qui humiliatus est propter nos & cum latronibus crucifixus. Pro eo quod Symmachus transtulit ἐν ἁφῇ ὄντα, hoc est, in lepra, Aquila posuit ἀφημένον, id est, leprosũ, quod multi non intelligentes, putant relictum, & alii legũt καθήμενον, id est, sedentem. In principio capituli, in quo iuxta LXX. dicitur: *Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est*, quo testimonio, & Apostolus Paulus vtitur ad Romanos, edisserens illud super do-

HEB.

sitiẽti: Nõ est species ei, neq; decor: & vidimus eũ, & non erat aspectus, & desiderauimus eum. Despectũ & nouissimũ virorũ virũ dolorũ, & scientem infirmitatẽ, & quasi abscõditus vultus eius, & despectus, vnde nec reputauimus eum. Verè lãguores nostros ipse tulit, & dolores nostros portauit, & nos putauimus eum, quasi leprosum, & percussum à Deo, & humiliatum. [a] Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisq; in viam suam declinauit, & dominus posuit in eo iniquitatẽ omniũ nostrũ. Oblatus est, quia ipse voluit, & non aperuit os suum. [b] Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum. De

SEPT.

sitienti. Non est species ei neque gloria: & vidimus eum, & non habebat speciem, neque decorem sed species eius inhonorata, & deficiens præ filiis hominum. Homo in plaga, & sciens ferre infirmitatem: quia auersa est facies eius, despecta & non reputata. Iste peccata nostra portat, & pro nobis dolet: & nos reputauimus eum esse in dolore & in plaga, & in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, & infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum, liuore eius sanati sumus. Omnes quasi oues errauimus, homo in via sua errauit. Et dominus tradidit eum propter iniquitates nostras, & ipse propter afflictionem non aperuit os suum. Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum. In humilita-

mini passione. Dominus, in Hebraico non habetur, sed pro O
intelligentia personæ, ad quam dicitur, additum est. Rom. 10. a
a ¶ *Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra.*] Nos, inquit, putauimus eum virum dolorum, Siue iuxta LXX. esse in dolore, & percussum à Deo, & propria sustinere peccata. Ille autem vulneratus est propter iniquitates nostras, dicens in Psalmo: *Foderunt ma-* Psal. 21. d
nus meas, & pedes, vt suo vul- כארי
nere, vulnera nostra curaret: Gal. 3. b
& attritus est, siue *infirmatus* Deut. 21. d
propter scelera nostra vt factus pro nobis maledictum, nos liberaret de maledicto. *Maledictus* enim *omnis homo qui pendet in ligno*: Vnde disciplina pacis nostræ super eũ est. Quod enim nos pro nostris debebamus scelerib. sustinere, ille pro nobis passus est, pacificans per sanguinem crucis suæ siue quæ in terra, siue quę in cœlis sunt. *Ipse est enim pax nostra, qui fe-*
cit vtraque vnum, & medium Ephes. 2. c
parietem maceriæ, soluens inimicitiam in carne sua, & liuore eius sanati sumus. Ex quo perspicuum est, sicut corpus flagellatum, atque laceratum, signa iniuriæ in vibicibus, ac liuore portabat, ita & animã vere doluisse pro nobis, ne ex parte veritas, & ex parte mendaciũ credatur in Christo: *Om-* Rom. 3. c
nes, inquit, *quasi oues errauimus*, & indiguimus misericor-
dia Dei, dicẽtes in Psalmo: *Er-* H
raui sicut ouis perdita: quæ in E- Psal. 118. y
uangelii parabola, pastoris, at- Matt. 18. b
que solicitis humeris reportata est. Quæ sint autem istæ oues, sequens versus ostendit. *Homo in via sua errauit*, siue *vnusquisque in viam suam declinauit*: vt proprium sequeretur errorem, & rectam viam deserens, de crucifixo diuersa sentiret. *Dominus autem posuit in eo iniqui-*
tatem omnium nostrum, siue tradidit eum pro peccatis no- Ioan. 18. b
stris: vt quod propter imbecillitatem virium ferre non poteramus, pro nobis ille portaret, qui oblatus est, quia ipse voluit. Non enim necessitate crucẽ, sed voluntate sustinuit, dicens in Euangelio: *Calicem quem mihi dedit pater, non bibã*
illum? Et ad Petrum, qui scandalizabatur ad crucis nomen, Matt. 16. d
quia non nouit mysterium, & humano pauore trepidabat:
Vade retro me satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quę Marci 14. e
Dei sunt, sed quæ hominum. Alioquin si non propria voluntate esset oblatus, qui indicare & prædicere poterat proditorem, & Apostolis loquabatur: *Omnes vos in hac nocte in*
me scandalum sustinebitis. Poterat eos qui ad se missi fuerant Ioan. 18. a
declinare, quibus occurrit intrepidus, & vltro se obtulit, di-
cens: *Quem quæritis?* Qui statim ceciderunt retrorsum. Vo- Ibid. 19. b
cem enim præsentis Dei ferre non poterant. Pulchreque ad-
didit: *Et non aperuit os suum*. Qui dicenti Pilato, *Mihi non lo-* Ibidem.
queris? noluit respondere. Siue iuxta LXX. *Afflictus non ape-* נענה
ruit os. Aut iuxta Symmachum, & Theodotionem, *audiens non aperuit os suum*.
b ¶ *Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus corã tondente se obmut. &c.*] Hoc testimoniũ, cum in Actibus Apostol. reginæ Candacis Eunuchus reda veheretur, & legens non in-
telligeret, interpretãte Philippo super passione & nomine Act. 8. e
Saluatoris, intellexit, & statim baptizatus in agni sanguine, quẽ legebat, vir meruit appellari, & Apostolus genti Æthiopum missus est. Qui igitur oblatus est Pilato, quia ipse vo-

HEB.

De angustia, & de iudicio sublat⁹ est. Generationē eius quis enarrabit? Quia abscis⁹ est de terra viuentiū: propter scelus populi mei percussit eos. Et dabit impios pro sepultura, & diuitē pro morte sua, eo quod iniquitatē nō fecerit, neq; dolus fuerit in ore eius. Et domin⁹ voluit cōterere eū in infirmitate. a Si posuerit pro peccato animā suam, videbit semē lōgæuū, & volūtas domini in manu eius dirigetur. Pro eo quod laborauit anima eius, videbit, & saturabitur: in scientia sua iustificabit ipse iustus seruus meus multos, & iniquitates eorum ipse

SEPT.

militate iudicium eius sublatum est. Generationem illius, quis enarrabit: quia tollitur de terra vita eius? Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem: & dabo pessimos pro sepultura eius, & diuites pro morte illius. Quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore suo: & dominus vult mundare eum à plaga. Si dederitis pro peccato, anima vestra videbit semen longæuum: & vult Dominus auferre de dolore animam eius: ostendere ei lucem, & formare intelligētiam. Iustificare iustum bene seruiētem multis: & peccata eorum ipse

A hit, & non respondit, vt paobulum pro nobis damnatus ascenderet. Ipse sicut ouis ad occisionem ductus est, & quasi agnus coram todente obmutuit. Etenim pascha nostrū immolatus est Christus, quem Ioannes Baptista monstrabat, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Qui & in

1. Cor. 5. b
Ioan. 1. d
Apoc. 5. b
Apocalypsi Ioannis Euangelistæ, agnus occisus sæpe memoratur. Qui de seipso loquitur, in Hieremia:

Hier. 11. d
Ego autem sicut agnus innocēs, & ductus ad victimam nesciebā. Cum enim

2. Cor. 5. d
nesciret peccatum, pro nobis peccatum factus est. Et sicut agnus cum ducitur ad victimā non repugnat, sic ille passus est

Heb. 2. d
voluntate: *vt destrueret eum qui mortis habebat imperiū,* hu-

Philip. 2. a
milians se *vsque ad mortem, &*

Exod. 12. b
mortem crucis. Hic agnus est, in cuius typo immolabatur agnus, cuius cruor linitus in postibus, exterminatorem fugabat Ægypti: qui non solum sanguine suo nos redemit, sed & lanis operuit, vt algentes infidelitate, sua veste calefaceret, & audiremus Apostolum no-

Gal. 3. d
bis loquentem: *Quotquot in Christo baptizati estis Christum induistis.* Et in alio loco: *Induimini Christo Iesu.* Quod-

Rom. 13. d
que sequitur: De angustia & de iudicio sublatus est. Siue vt LXX. transtulerunt, ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, id est, in humilitate iudicium eius ablatum est, illud significat,

B quod de tribulatione, atque iudicio ad patrem victor ascenderit: siue quod iudex omnium, iudicij non repererit veritatem, sed absque vlla culpa, seditione Iudæorum, & Pilati voce damnatus sit. Vnde admiratur Propheta quod omnium Deus se tradiderit passioni. De quo Paulus loquitur: Si *enim cognouissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixis-*

1. Cor. 2. c
sent. Sequitur: *Generationem eius quis enarrabit?* Quod dupliciter intelligitur: Aut enim de diuinitate eius accipiendum est, quod impossibile sit diuinæ natiuitatis nosse my-

Prou. 8. b
steria. De qua ipse loquitur in Prouerbiis: *Ante omnes*

Sup. 40. c
colles generauit me. Iuxta illud quod alibi legimus: *Quis*

Rom. 11. d
cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? id est, nullus. Aut de partu virginis, quod difficulter possit

Luc. 1. c
exponi. Denique cum Mariæ diceretur ab angelo: *Concipies & paries filium:* Illa respondit: Vnde mihi hoc, quia virum non cognoui? Cui rursum angelus: *Spiritus,* inquit, *sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi:* vt

Osee 14. d
vel ab angelo, vel ab Euangelista tantum, natiuitatis huius Sacramenta dicantur. Cuius narrator rarissimus est, secundum illud: *Quis sapiens & intelliget hæc, intelligēs, & cognoscet ea?* Sin autem prudens lector tacita cogitatione responderit: Et quomodo scriptum est: *Nemo nouit filium nisi pater, & nemo nouit patrem, nisi filius, & cui voluerit filius re-*

Luc. 10. d
uelare: Et qui nouit patrem, & filium, vtique & generationis potest enarrare mysterium. Audiat aliud esse nosse, aliud eloqui, quia frequenter quæ mente concipimus, sermone explicare non possumus. Ergo & mysterium diuinæ natiuitatis in corpore, possunt sancti, fide magis nosse quam dicere. Alioquin & Apostolus raptus in tertium cœlum, & in para-

2. Cor. 12. a
disum, audiuit verba, quæ nequaquam valet humana lin-

Rom. 8. e
gua proferre. Sed & spiritus interpellat pro nobis gemitibus ineffabilibus. Istius igitur, cuius generationem, aut nullus, aut rarus enarrare potest, sublata est vita de terra, vt nequaquā in terra, sed in cœlo viueret. Siue abscissus est de terra viuentiū, vt impleretur de eo quod scriptū est in Apoca-

Apoc. 1. d
lypsi Ioānis: *Ego sum primus & nouissimus: qui viuebā, & sum mortuus:* & ecce viuo in æternū: vt post vitam, quam vixit in terra, mortuus terræ, cœlis viueret in æternum. Quodque

iungitur: Propter scelus populi mei percussit eos: Siue iux- C
ta LXX. ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον, id est, ab ini- נגע למו
quitatibus populi mei ductus est ad mortē. Duplicem sensum habet. Aut enim persecutores, & sceleratos populi sui, sua morte percussit. Aut propter magnitudinem peccatorū popoli, quem semper peculiarem habuit, ductus ad mortem est: vt illos ad vitam sua morte reuocaret. Ipse dedit impios pro sepultura sua, & diuitem, pro morte sua: Siue pessimus pro sepultura eius, & diuites, pro morte eius: vtrūque populum significans: vt in malis & pessimis, qui ante Dei notitiam non habebant, ostēdatur gentium multitudo: in diuitibus, quorum erat testamentum & legislatio, & Prophetæ, Iudaicus populus de-
monstretur. Ergo idcirco pas- Rom. 9. a
sus est Dominus, & sepultus, vt ex vtroque populo sibi Ecclesiam congregaret: Siue hoc dicendum, quod scribas, & Pharisæos, ac Saducæos, sacerdotes, & pontifices, qui in populo ante regnabant, & nimis opibus affluebant, post Domini passionem Romanis tradiderit Deus, & æternę subiecerit seruituti. Iste pro cuius sepultura & morte, impii: diuitesque sunt traditi, iniquitatem non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius. Quod de nullo penitus hominum D
intelligi potest: vt nec opere, nec sermone peccauerit (dicen- Iob. 14. b
te scriptura: *Nemo mundus à sordibus, ne si vnius quidem diei* Sup. 70. a
fuerit vita eius: & *omnes sicut oues errauimus, vnusquisque in viam suā declinauit*) nisi de illo, qui peccata nostra portauit, & pro nobis dolet, & vulneratus est pro iniquitatibus no-
stris: & afflictus est propter scelera nostra: *cuius liuore sanati* Esa. 53. b
sumus: Super quo & princeps Apostolorum Petrus hoc te- 1. Pet. 2. d
stimonium edisserēs, ait: *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, vt sequamini vestigia eius. Qui peccatum non fecit, nec inuētus est dolus in ore ipsius. Qui cum malediceretur, non maledicebat, & cum pateretur, non comminabatur.* Dominus autem voluit mundare eum à plaga, quam lancea militis percussus acceperat. Siue conterere eum in infirmitate, ac vulnere. De quo & ip-
se dicebat, *quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt:* Et Ioan. 19. f
per Zachariam loquitur Deus: *Percutiam pastorem, & oues* Psal. 68. f
dispergentur. Ergo vt pateretur non fuit necessitatis, sed vo- Zacha. 13. a
luntatis patris & suæ, ad quem ipse dicebat: *Deus, vt facerem
voluntatem tuam, volui:* De quo & supra legimus: *Oblatus est,* Psal. 36. b
quia ipse voluit. Sup.

a ¶ *Si posuerit pro peccato, &c.*] Iuxta Hebraicum hic sensus est: Si posuerit pro peccato animam suam ille, quem dominus conterere voluit, siue mundare, videbit semen longæuum, quod seminauit in bona terra. De quo in Euangelio
scriptum est: *Exiuit qui seminat seminare.* Et iterum: *Simile est* Matt. 13. a
regnum cælorum homini qui seminauit bonum semen in agro suo. Et volūtas Domini in manu illius dirigetur: vt quicquid pater voluit, illius virtutibus impleatur, dicentis ad patrem: *Ego seruaui eos in nomine tuo, quos dedisti mihi.* Custodiui, &
nemo ex his perijt, nisi filius perditionis. Semen autem vide- Ioan. 17. b
bit æternū, & voluntas patris in manu illius dirigetur. Quia laborauit anima eius multo tempore, requiem non inue-
niens in Iudæis, & dicens in Euangelio: *Vulpes foueas ha-* Matt. 8. c
bent, & volucres cœli, nidos: filius autem hominis nō habet vbi caput reclinet. Et in hoc eodem propheta: *Laboraui sustinens.* Quia igitur laborauit, videbit Ecclesias in toto orbe cōsur-
gere, & earū saturabitur fide. Deniq; cum esuriēs & sitiēs se- Esa. 1. d
disset super puteū Iacob, mediū diem sole torrente, emptis Ioan. 4. a
cibis

E

cibis uti noluit quia iam Samaritanæ, & exeuntis ad eum ciuitatis Sichem fide satiatus erat. Iuxta quem sensum dicit inter octo beatitudines: *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiã.* [Matt. 5.a] In scientia sua, id est, in doctrina, ipse iustus (qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius: & seruus patris, qui formam serui acceperat, & domini seruierat voluntati) multos iustificabit de toto orbe credentes. Et iniquitates eorum ipse portabit: quas illi portare non poterant, & quarum pondere opprimebantur. Iuxta LXX. hoc dicitur: O vos, propter quorum peccata filius Dei est ductus ad mortem: qui pessimi, & in malo diuites, dati estis pro sepultura, & morte eius, si volueritis agere pœnitentiam, & pro peccatis vestris offerre *sacrificium* placens *Deo, spiritum contribulatum*: [Psal. 50.d] videbit anima vestra semen longi temporis, ipsum Dominum Saluatorem. De quo in octogesimooctauo psalmo canitur: *Semen eius in æternum permanet, & thronus illius sicut sol in conspectu meo.* [Psal. 88.e] Et iterum: *Ponam in sæculum sæculi semen eius, & thronum illius sicut dies cœli.* Quod aliis verbis ad virginem Gabrielem loquitur: *Ecce concipies in vtero, & paries, qui filius altissimi vocabitur. Et dabit illi Dominus thronum David patris sui, & regnabit super domum Iacob in sempiternum, & regni eius non erit finis.* [Luc. 1.c] Vult enim dominus auferre de dolore animam eius, qui dixerat: *Tristis est anima mea vsque ad mortem:* [Matt. 26.d] vt crucis cõtumelia, resurrectionis gloria tẽperetur. Et ostendere ei lucẽ, vt omnes per se videat illuminatos. Et formare intelligentia, subauditur eum, super quẽ descẽderit spiritus sapientiæ, & intellectus: Et iustificare iustũ, qui bene multis seruierit. *Non enim venit, vt ministraretur ei, sed vt ministraret:* [Matt. 20.d] [Ioan. 13.a] in Petri pedibus, cunctorũ

F

Apostolorum peccata abluens: Qui *apparuit in carne, iustificatus est in spiritu.* [1. Tim 3.f] De quo & Iudas proditor confitetur: *Peccaui, tradẽs sanguinem iustum.* [Matt. 27.d] Et vxor Pilati: *Nihil tibi sit, & iusto illi: multa enim passa sum hodie in somnis propter eum.* [Ibid. a] Et notandum quod non iustificatus sit (vt de iniquo iustus fieret.) Sed iustus iustificatur, non vt inciperet esse quod non erat, sed vt quod erat omnibus appareret. Iste iustus pro iniquis passus est, vt omnes nos offerret Deo. [1 Pet. 3.c] De quo dicitur ad Iudæos: *Et negastis sanctum & iustum, & petistis vt vir homicida donaretur vobis.* [Act. 3.] Et *peccata*, inquit, *eorum ipse portauit*, [Luc. 5.f] quasi medicus languores ægrotantium: quo sani non indigent, sed hi qui male se habent.

a ¶ *Ideo dispertiam ei plurimos, &c.*] Causas reddit cur post passionem multa Christus præmia consequatur. Quia, inquit, passus est, & fecit omnia quæ præteritus sermo descripsit, & iniquitates multorum ipse portauit: Propterea diuidam ei plurimos, vt pro parte, domini Iacob, & funiculo hæreditatis illius Israel, [Deut. 32.a] credant in eum de Oriente, & Occidente venientes, & recũbant in regno Dei, cum Abraham, Isaac, & Iacob, [Matt. 8.b] Impleto illo quod scriptũ est: *Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatẽ tuam, & possessionem tuã terminos terræ.* [Psal. 2.b.] [Sap. 12.e] De quo & in hoc eodem Propheta legitur. *Erit radix Iesse, & qui resurget, vt principetur gentium, in ipso gentes sperabunt.* Isti autem plurimi quondam à fortibus tenebantur, & sub specie asinæ, & pulli, multos habebant dominos, quibus dixerunt Apostoli: *Dominus eos necessarios habet.* [Matt. 21.a]

HEB.

ipse portabit. a Ideo dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia: pro eo quod tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis reputatus est: & ipse peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogauit.

SEPT.

ipse portabit. Propterea ipse possidebit multos, & fortium diuidet spolia, pro eo quod contaminata est in morte anima eius, & cum iniquis reputatus est: & ipse peccata multorum suscepit, & propter iniquitates eorum traditus est.

G

Qui fortes erant antequã Christus humanum corpus assumeret, & forte superato, diriperet domum eius. Prædam ergo fortium Apostolis suis tradidit, atque diuisit, vt Petrus, Iacobus, & Ioannes circumcisi populi principes fierent, & Paulus, & Barnabas mitterentur ad gentes, [Gal. 2.b] locis non animo separati, & sub vno domino in diuersa starent acie, vt agminis vtriusque victoria, triumphum erigerent Saluatori. Ex quo qui dispensatoriam inter Petrum, & Paulum contentionem, [Ibid.] vere dicunt iurgium fuisse, atque certamen, vt blasphemanti Porphyrio satisfaciant, & veteris legis cerimonias in Ecclesia Christi, à stirpe credentis Israel asserunt esse seruandas, debent & aureã in mille annis expectare Hierusalem: [Exod. 32.b] vt victimas immolent, & circumcidantur: vt in sabbatho sedeant, dormiant, saturentur, inebrientur, & surgant ludere, qui ludus offendit Deum. Hoc diximus propter id quod nunc prophetatur. *Et fortium diuidet spolia.* Iuxta illud quod in alio loco scriptum est: *Cum diuideret cœlestis reges in ea.* [Psal. 67.e] Et iterum: *Rex virtutum dilecti, & speciei domus diuidere spolia.* Deniq; super Paulo Apostolo, qui de tribu Bẽiamin erat, iuxta Hebraicum dicitur: *Beniamin lupus rapax, mane comedet prædam, & ad vesperum diuidet spolia.* De quibus & ante iam diximus: *Lætabuntur in conspectu tuo, sicut qui lætantur in messe, & sicut qui diuidunt spolia:* [Sup. 9.a] [Gen. 49. b] in toto orbe sibi Christi Ecclesias diuidentes. Propterea autem accipiet gẽntes plurimas, qui venit prædicare captiuis remissionem, & captiuã prius à diabolo, atque dæmonibus duxit captiuitatem, & dedit eam dono hominibus, atque credẽtibus: [Psal. 67.d] quia tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis siue iniquis reputatus est. Si enim Apostolus eius his, qui erant sine lege factus est quasi sine lege (cum non esset sine lege, sed esset in lege Christi) [1. Cor 9. c] quare non & Christus cum iniquis reputatus sit, vt iniquos redimeret à peccato, & omnibus omnia fieret, vt omnes saluos faceret? Peccata enim nostra portauit in corpore suo, ligno crucis affigẽs ea, [1 Pet. 2.d] vt deleret chirographum, quod diabolo & angelis illius feceramus, scriptum manibus animæ, id est, operibus eius. De quibus Paulus Apostolus loquitur: *Et vos cum essetis mortui in peccatis, & in desideriis carnis, viuere fecit cum Christo, donans nobis omnia peccata, Et delens quod aduersum nos erat chirographum, quod erat contrarium nobis: & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci, spolians principatus, & potestates dehonestauit, cõfidenter triumphans de eis.* [Eph. 2.a] [Coloss. 2.c]

H

Iniquos autem, cum quibus reputatus est, Marcus Euangelista latrones intelligit, scribens: *Et crucifixerunt cum eo duos latrones, vnum à dexteris, & alterum à sinistris. Et impleta est scriptura, quæ dicit. Et cum iniquis reputatus est.* [Marc. 15.c] Quod & altius intelligi potest, dicente de semetipso domino: *Reputatus sum cum descendẽtibus in lacum: factus sum sicut homo sine adiutorio, inter mortuos liber.* [Psal. 87.a] Vere enim reputatus est inter peccatores & iniquos, vt descenderet ad infernum, qui in multis scripturarum locis vocatur lacus, & vinctos in carcere liberaret. *Qui traditus est propter peccata nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.* [Rom 4.d] Tantæque clementiæ fuit, vt pro transgressoribus, imo pro persecutoribus suis rogaret in cruce, & diceret: *Pater ignosce illis: quod enim faciunt, nesciunt.* [Luc. 23.e]

Commentarij Decimiquarti in Esaiam Prophetam finis.

A C

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN QVINTVMDECIMVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM,

PROOEMIVM.

CRebro Eustochium dixisse me noui, Apostolos & Euangelistas vbicumque de veteri instrumento ponunt testimonia, si inter Hebraicum, & LXX. nulla diuersitas sit, vel suis, vel LXX. interpretum verbis vti solitos. Sin autem, aliter in Hebraico, aliter in veteri editione sensus est: Hebraicum magis quam LXX. interpretes sequi. Denique, vt nos multa ostendimus posuisse eos ex Hebræo, quæ in LXX. non habentur, sic æmuli nostri doceant assumpta aliqua de LXX. testimonia, quæ non sint in Hebræorum libris, & finita contentio est. Hoc diximus, quia præsens Capitulum cum in sensu vnum sit, in verbis discrepat. A cuius explanatione Quintus post Decimum in Esaiam Liber incipit.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER QVINTVSDECIMVS.

CAP. LIV.

HEB.

LAuda sterilis quę non paris, decanta laudẽ, & hinni quæ non parturiebas: quoniam plures filii desertæ magis quam eius quæ habebat virum, dicit dominus.[b] Dilata locum tentorii tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas longos fac funiculos tuos & clauos tuos consolida. Ad dexterã enim & ad leuã penetra-

SEPT.

LÆtare sterilis, quæ non paris, erumpe & clama quæ non parturis: quia plures filij desertæ, magis quam eius quæ habet virum. Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui, & pelles aulæorũ tuorũ fige, ne parcas. Protẽde funiculos, & clauos tuos cõforta: adhuc in dextris, & in sinistris dilata

LAuda sterilis quæ, &c.] Symmachus hunc locũ ita interpretatus est: *Lætare sterilis, quæ non peperisti: Gaude in exultatione, & hinni, quæ non parturisti: Plures enim filii dißipatæ, magis quam eius, quæ erat sub viro.* A quo Theodotio, & Aquila præter pauca verba non
B discrepant. Post natiuitatem Saluatoris, & ordinem vitæ, atque virtutum, passionem crucis, & resurrectionis glo-
Sup.53.f riam, quando ponens animam suam vidit semen longæuum, & in scientia sua ipse iustus iustificauit plurimos, & fortiũ diuisit spolia, & pro transgressoribus rogauit, dans locum pœnitentiæ transit ad vocationem gentiũ, & qui in illo sint
Gal.4.d credituri, pleno sermone describit. Quem quidem locum & Apostolus Paulus sub nomine Saræ, & Isaac, refert ad Ecclesiã: quod prior populus de monte Sina, & Agar seruiat cum filiis suis: sequens autẽ Liber sit, de quo dicit Esaias: *Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quia plures filij desertæ, magis quam eius quæ habet virum.* Et statim, nos autem, inquit, fratres secundum Isaac repromissio-
Ibidem. nis filii sumus. *Sed sicut tunc qui secundum carnem natus est, persequebatur eum qui secũdum spiritum, ita & nunc. Sed quid*
Gen.21.b *dicit scriptura? Eijce ancillã, & filiũ eius. Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Nos autẽ fratres non sumus filij ancillæ, sed liberæ, qua libertate donauit nos Christ⁹.* Si igitur vas electionis, assumẽs de Esaia testimonium, quod nunc habemus in manib⁹, ad repromissionis retulit filios, & ad Ecclesiã de gentibus, seu ex vtroque populo cõgregatam, quæ deserta in Iudæis fuerat, & relicta, quæ virum non habuerat Deũ, nec legem acceperat, nec Prophetas: Ipsa ratione compellimur sequi vestigia præcessoris, & desertam eam dicere: de qua supra legimus: Lætare deserta, & reliqua his similia. De qua & in Hieremia scriptum est ex persona Dei: *Vacua facta est quæ pariebat septem, defecit & anima eius. Occidit ei sol*
Sup.36.a *adhuc meridie.* Et in Samuelis volumine: *Sterilis peperit se-*
Hier.15.b *ptem, & quæ habebat filios plures, infirmata est:* Et in Psal-
Sec.LXX. mis. *Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum læ-*
1 Reg.2.a *tantem.* Septem autem filios dicitur genuisse synagoga, pro-
Psal.112.a pter mysterium hebdomadis, & Sabbati, cui prior populus fuerat obligatus. Siue pro septem, plures intelligendi sunt, iuxta Hebræi sermonis ambiguitatẽ, quo & Sabbathum significatur & plures. De quo in Hebraicarum quæstionum libro, quem in Genesim scripsimus, plenius dictum est. Hæc ergo, quæ quamdiu virum habebat Deum, sermonemque diuinum, & legi iuncta erat, generabat Deo plurimos filios: quoniã autẽ accepit libellum repudii, & vocanti viro noluit respondere, audiuit: *Filia matris tuæ tu es, quæ dereliquisti virũ tuũ.* Et iterũ: *Non* D
Ezech.16.c *vt dominum me vocasti, neque vt patrem & principem virginitatis tuæ.* Propterea in hoc eodẽ propheta plãgitur: *Quo modo facta est meretrix ciuitas fidelis Siõ plena iudicij: in qua iustitia dormiuit in ea, nunc autem latrones.* Sed & hoc Hier.3.b
notandum, quod quando dicit: *Plures filiæ desertæ, ma-* Sec.LXX.
gis quam eius quæ habet virum, non penitus synagoga ex- Esa.1.e
cludatur à partu, sed multitudo ei gentium præferatur, & ipsa etiam in Apostolis, & per Apostolos, primum populum genuit de Iudæis. Vnde duo Apostolorum principes, agmina sibi credentium in Christo, circumcisionis & gentium diuiserunt: vt ex vtroque populo desertam prius, atque pauperculam ædificarent Hierusalem. Quod autem Hebrai- Gal.2.b
cum pro lætitia, hinnitum posuit, gaudij significat magnitudinem, in similitudinem hinnientis equi ad victoriam. De quo in Iob plenius scribitur. Hunc locum, & cætera quæ sequuntur Iudæi, & nostri Iudaizantes ad Hierusalem Iob.39.
referunt, quam dicunt in mille annorum regno instaurandam, & eandem esse quæ prius habuit virum, & postea habere desierit: multoq; plures habitura sit filios post repudiũ, quã prius habuit sub viro. Cum perspicue duarum mulierũ ponatur comparatio, eius quæ virum habuit, & dimissa est, & eius quæ semper deserta, & absque viro fuit. Nec mirandum de Iudæis, quorum oculi, aurésque sunt clausæ, si apertam non videant veritatem. De Christianis quid loquar, nescio: qui dicente Apostolo, quæ sunt allegorica, & ad duo testamenta, vetus & nouum, Saram, Agarque referente, Iu- Gal.4.d
dæis tradunt manus, terrenarum in mille annis desiderio voluptatum.

b ❡ *Dilata locum tentorij, &c.*] Cui dixerat: *Lauda sterilis quæ non paris*: rumpe vincula, quib. prius tenebaris astricta, & clama

E

Esai.54.c &clama in confessionem domini, quæ liberos non habebas. Nunc eidem præcipit in similitudinem tabernaculi Moysi, quod quondã habuit in deserto, vt dilatet tentorium suum, pellesque distentet, & funiculos faciat longiores, & clauos, quibus firmatur omne tentorium, in altum defigat, & roboret, ne ventorũ flatibus dissipetur. Ad dexteráque penetret, & sinistram, & nequaquã Iudaici tabernaculi imi-
Ibid.27.b tetur angustias: quod centũ longitudinis cubitorum & quinquaginta latitudinis am-
3.Reg. 6.a biebat: nec templi breuitate claudatur, quod sexaginta cubita habebat in lõgum, & viginti in latũ. Sed ad dexterã, & ad sinistrã locũ capere necesset. Ac ne putem⁹ hoc iuxta friuolã Hebr. contentionẽ dici de Sion, quæ in antiquũ statum à domino restituenda sit, ponit manifestius quod latebat: Et semen tuum gentes hæreditabit. De quo & in Euangelio legimus: *Egressus*
Matt.13.d *est qui seminat seminare.* Iterum: *Nonne bonum semen*
Ibid. *seminasti in agro tuo?* Quod semen etiam ciuitates desertas faciat inhabitari, vt Ecclesiæ gentium in toto orbe cõsurgant. Vel certè semen dicendum est Apostolorum, &
Esai.1.c Iudaici populi reliquiæ. De quo in hoc eodem propheta dicitur: *Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus.* Et Apostolus:
Rom. 9.f 11.a *Reliquiæ, ait, saluæ factæ sunt.* Hoc de Ecclesiarũ magnitudi-
F ne, quæ pro vno Iudææ loco, & ipso angustissimo, in toto orbe terrarum, suos terminos dilatabunt. Veniamus ad intelligentiã spiritualem. Qui in tabernaculo est, firmam atque perpetuam non possidet mansionẽ, sed semper mutat loca,
Psal.41.a & ad vlteriora festinat, dicens in psalmo: *Pertransibo in locũ tabernaculi admirabilis:* præteritorũ obliuiscens, & in futurũ se extendẽs, donec perueniat ad brauiũ supernæ vocationis. De hoc tabernaculo & in alio loco legimus: *Quã dilecta ta-*
Ibid 83. a *bernacula tua domine virtutum, concupiscit, & deficit anima*
Ibid. *mea in atria domini.* Postque infert: *Beati qui habitant in domo tua: in sæcula sæculorum laudabunt te.* Finis enim tabernaculorum, æternæ domus possessio est: quæ fundamenta non mutat, nec transfertur de alio in alium locum. Qui enim plãtati in domo sunt domini, prius in atriis illius efflorueruntː
Psal. 51.b vt de floribus ad frugem veniant, possintque dicere: *Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei.* Denique vir sanctus tabernacula præterite festinans, & domum Dei videre desiderans, vnum votum habere se dicit, vt nunquam de do-
Ibid.26.b mo Dei exeat. *Vnum petiui à domino, hoc requiram, vt inhabitem in domo domini omnibus diebus vitæ meæ.* Dilatandum est ergo tabernaculum, & aulea pellesque tendendæ, & funiculi multiplicium, variorumque sermonum longius producendi, & claui ratione firmandi, in dextris & sinistris: vt semen sermonis, id est, doctrinæ Dei, gentes valeat possidere, & ciuitates habitabiles facere, quas accepit qui
Luc.19.b minam duplicauerat. Dextera autem & sinistra in scripturis sanctis, tunc in bonam partẽ accipitur, quando eas, & iuxta
2.Cor.6.b spiritum intelligimus, & iuxta literam per arma iustitiæ à dextris, & à sinistris: vt & humilior intelligentia, vitæ teneat institutionẽ, exemplaq; maiorum, & spiritualis, atque sublimis de præsentibus nos transferat ad futura. Hoc est, quod
Matt.22.b & Dominus Phariseis interrogantibus loquebatur: *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo:* vt & pote-
Rom.13.a statibus istius sæculi subiiciamur: quæ non iniuste tenent gladium in vindictam eorum, qui male egerunt (quæ si-
Matt.10.d nistra intelligitur) & Deo reddamus quæ Dei sunt: vt nullum alium timeamus, nisi eum, qui & animæ habet & corporis potestatem, (quod in dextera accipitur.) Denique

HEB.

nectabis, & semẽ tuum gẽtes hæreditabit, & ciuitates desertas inhabitabit.[a] Noli timere, quia nõ cõfũderis, neq; erubesces: non enim te pudebit, quia confusionis adolescẽtię tuæ obliuisceris, & opprobrii viduitatis tuæ nõ recordaberis amplius. Quia dominabitur tui qui fecit te, domin⁹ exercituũ nomẽ eius, & redẽptor tuus sanctus Israel, De⁹ omnis terræ vocabitur.[b] Quia vt mulierem derelictam, & merentem spiritu vocauit te dominus, & vxorem ab adolescẽtia abiectã, dixit

SEPT.

dilata, & semen tuũ possidebit gentes, & ciuitates desertas habitare facies. Noli *timere, quia confusa es, neq; confundaris, quia exprobratum tibi est: confusionem enim æternam obliuisceris, & opprobrij viduitatis tuæ memor non eris: Quia dominus qui fecit te, dominus sabaoth nomen ei: & qui eruit te, Deus Israel, omnis terræ vocabitur. Non vt mulierem derelictam, & pusillanimem vocauit te dominus, neque vt mulierem quæ ab adolescentia odiosa est, dixit*

G

Prou.3.b de sapientia Dei dicitur, cui nihil pretiosum comparari potest, quod in dextera suauitæ habeat longitudinem, & annos plurimos: in sinistra autẽ diuitias, & gloriam: Vt diuitiæ illæ accipiãtur, quæ in præsenti scientia sunt, & bonis operibus: Et gloria, quam accipitis, per cuius opera Deus glorificatur in gentibus: Longitudo autem vitæ, & anni plurimi, æternam vitam significent: quæ præsentia negligens, ad futura festinat.

a ¶ *Noli timere, quia non confunderis, &c.*] Oritur quæstio, quo modo si ad Ecclesiam dicitur de gẽtibus congregatã: *Lætare sterilis, quæ non paris: & plures filij desertæ magis quam eius quæ habet virũ* (quod scilicet virum non habuerit, quæ postea plures fecit filios, & illa in sterilitatem versa sit, quæ prius habebat virum) quo modo nũc dicatur ad eam quæ virum non habuit: Viduitatis tuæ nõ recordaberis amplius. & confusionis adolescentiæ tuæ obliuisceris. Ex quo intelligi volunt Iudæi, omnia quæ dicuntur dici ad Hierusalem, quæ deserta à Deo, rursum ab eo instauranda sit. Qui facile repellẽtur, cum admoniti fuerint dici ex persona domini in Zacharia: *Et assumpsi mihi duas* Zach. 11.b *virgas: vnam vocaui decorem, & alteram vocaui funiculum, & paui gregem.* De quo in suo loco plenius diximus, & nunc ex parte dicetur: Duas virgas, vtrumque esse populum, gentiũ & Iudæorum: quorum prior vocata sit turba gentilium, quę accepit naturalem legem fixam in cordibus suis: de qua H
Paulus scribens ad Romanos, fortissimè disputat: qua vir- Rom.1.e ga nihil pulchrius est: vt omnis creatura æqualiter vocetur ad cultum creatoris sui. Secunda autem, id est, populi Iudæorum appellata est funiculus, quæ post offensam gentium, vocatur pars domini, & funiculus hæreditatis eius Israel. Denique postquam in Abrahã vocatus est Israel, dicit Deut.32.b
Dominus: *Tuli virgam meã, quæ vocabatur decus, & abscidi* Zach.11.c *eam, vt irritum facerẽ fœdus meũ, quod percussi cum omnibus gentibus.* Ergo in aduentum Christi dicitur ad virgam, quæ abscissa fuerat: Noli timere, nec erubescas, neque ora pudore suffundas. Nequaquam enim vltra confunderis, vt prius confusa fueras, nec confusionis adolescentiæ tuæ memor eris, & viduitatis tuæ non recordaberis, per quam relicta es à Deo: quia factor tuus ipse dominabitur tui, cuius nomen omnipotens est: qui regnat, non in vna gente Iudæa, sed in vniuerso orbe terrarum. Denique sequitur: Qui te fecerat, ipse te redemit sanguine suo, & Deus omnis terræ vocabitur: pro eo quod est omnium, qui morantur in terra. Ex quo perspicuè patet, nequaquam dici ad Hierusalem, quæ nunquam in toto orbe dominata est, sed ad Ecclesiam Christi, cuius hæreditas, mundi possessio est.

b ¶ *Quia vt mulierem derelictã, &c.*] Hic amici Iudæorum vilificant mulierem derelictam, & vxorem ab adolescentia abiectam, quam ad punctum, & ad modicum dereliquit dominus, Hierusalem esse, dicentes. Qui abscondens parũ per faciem suam, susceperit eam in misericordiis sempiternis, & dolorem præteritum, gaudio commutarit. Hęc iuxta Hebraicum. Porro iuxta LXX. non eam dicit quasi derelictam mulierem, & pusillanimem vocatam à domino, neque sicut vxorem quæ ab adolescentia odio habita sit. Sed idcirco se eam ad modicum reliquisse, & auertisse faciam suam, vt misereatur illius in æternum. Si ergo Iudæi & nostri Iudaizantes, dicunt Israel ad modicum derelictum, vt in aduentu Christi eius misereatur Deus, & modicum, interpretantur ad comparationem totius æternitatis: cur & nobis non cõcedunt modicum dicere tempus, quo gentes sunt derelictæ: vt abiectæ in medio, quæ in

A adolescentia sua Dei fuerant, postea in senectute æternam misericordiam consequantur. Præsertim cum in vocatione temporis Israel, nunquã exclusa sit turba gentium, sed semper eis per proselytos ianua patuerit reuertendi: Vt sicut nos illorũ vocatione parumper videmur exclusi, sic illorum exclusione perpetua, nobis ad Deum reditus cõcedatur. Perpetuã autẽ exclusionem diximus, si non egerint pœnitentiã. Alioquin Paulus Apostolus dicit:
Gal. 3 d Rom. 11 d *Conclusit Deus omnia sub peccato, vt omnib. misereatur.* Quæ nos de Ecclesia ex vtroq; populo cõgregata, interpretati sumus, & Iudæi de Hierusalẽ accipiunt: Qui solã tropologiã sequuntur, & in locis difficillimis liberæ disputationis ex cursu, nascentes fugiũt quæstiones, ad animã referũt peccatricem, quę abiecta à Deo sit, non ob odium, sed ob dispensationem: vt malorum pressa pondere, reuertatur ad virum suum pristinũ, & perdita substãtia, de patris clemẽ-
Luc 15 e tia non desperet. An non est grandis misericordia occurrere filio reuertenti, anulum, & stolam, osculumq; porrigere: & inuidenti fratri, iuxta alterius parabolæ similitudinem
Matt. 20 b dicere: Amice, si ego bonus, quare oculus tuus nequam?

HEB.

dixit Deus tuus. Ad pũctũ in modico dereliqui te, & in miserationib. magnis cõgregabo te. In momẽto indignationis abscõdi faciem meã parũper à te, & in misericordia sẽpiterna miserť sũ tui, dixit redẽptor tuus dominus. [a] Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui iuraui ne inducerẽ aquas Noe vltra super terrã, sic iuraui, vt non irascar tibi, & nõ increpẽ te. Mõtes enim cõmouebũtur, & colles cõtremiscẽt: misericordia autẽ mea nõ recedat à te, & fœdus pacis meæ nõ mouebitur, dixit miserator tuᵒ dominus. [b] Paupercula, tempestate conuulsa absque cõsolatione. Ecce ego sternam per ordine lapides tuos & fun-

SEPT.

dixit Deus tuus: Tempore modico reliqui te & cum misericordia magna miserebor tui. In furore paruo auerti faciem meã à te, & in misericordia sẽpiterna miserebor tui, dixit qui eruit te dominᵒ. Ab aqua quæ fuit sub Noe hoc mihi est, sicut iuraui ei in tempore illo terræ nequaquam vltra irasci super te, neque in comminatione tua montes trãsferre, neque colles tui transferentur. Sic nec misericordia mea deficiet, nec testamentum pacis meæ auferetur, dixit propitius tui dominus. Humilis, & instabilis absque cõsolatione. Ecce ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum, & fundamenta

a ¶ *Sicut in diebus Noe, &c.*] Vt credat sanctorum congre-
Gen. 6 b gatio misericordiam domini sempiternam, & ideo ad pun-
B ctũ, & breue eos esse desertos vt in amicitiam Dei, æterno fœdere iungerentur, ponit exempla maiorum, dicens: Quomodo vniuerso orbe peccante, postquam corrupit omnis terra viam domini, inductum est diluuium, & cum auctoribus cunctis, peccatorum cuncta peccata deleta sunt, & in vno homine Noe humanũ seruatum est genus: Cui iuraui
Gen 8 d & 9 d nequaquam terris inducendum esse diluuium: & sponsio mea hucusq; seruata est, nec vnquam irrita fiet. Sic iuro Ecclesiæ meæ, quam mihi redemi sanguine meo, nequaquã me iratum fore his, quorum misertus sum, nec meam clementiam vlla increpationis duritia cõmutandam. Facilius enim montes moouebuntur, & colles, quam mea sententia commutabitur. Iuxta quod & in Euangelio loquitur: *Cælum &*
Matt. 24 d *terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* Hæc est autem, inquit, misericordia mea: vt fœdus pacis, quo mihi reconciliatus est mundus, non merito eorum, quibus datũ est, sed mea clementia conseruetur. Iuxta Lxx. confusus est sensus, & sic turbata sunt omnia, vt quid dicatur, difficile possit intelligi, non quo ignorem quid in hoc capitulo vir prudentissimus dixerit, sed quo non satisfaciat animo meo. Ponit enim tropologicum diluuium, quod interpretatur in baptismo Saluatoris, congerens exempla quamplurima, vt
Psal. 28 b Nahum 1 b Sec. lxx. est illud: *Dominus diluuium inhabitare facit:* Et iterum: *Suauis Dominus expectantibus se in die tribulationis, & sciens timentes, & in diluuio itineris consummationem faciet:* quod scilicet vniuersa peccata in baptismo deleuerit, dicens in alio
Sup. 43 d Psal. 13 a Os. 4 a loco: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas. Omnes enim declinauerunt, simul inutiles facti erant.* Non erat qui faceret misericordiam, nec veritatem, neque erat scientia Dei super terram. *Maledictio, & mendacium, & homicidium,*
Mich. 7 a Sec. lxx. *& adulterium, & furtum,* cuncta occupauerant, & sanguinem sanguini miscuerant. Vnde loquitur per Prophetam: Heu mihi, quia perit reuertens à terra. Non est qui faciat rectum in hominibus, omnes in sanguine iudicantur. Vnusquisque proximum suum tribulat tribulatione, & ad malum manus suas præparant, & cætera his similia.

C E quibus illud est: *Nemo mundus à sorde, nec si vnius quidem*
Iob. 15 b Sec lxx. 1. Pet. 3 b *dies fuerit vita eius super terram.* Vnde dominum fecisse diluuium, qui iuxta Apostolum Petrum, occisus est carne, viuificatus spiritu, & prędicauit spiritibus in carcere constitutis, quando Dei patientia expectabat in diebus Noe, diluuiũ impiis inferens. In cuius exemplum aqua nos mundat, non sordes carnis abluens, sed bonæ cõscientiæ interrogatio in Deum. Montes autem & colles, qui non commouerantur, & in huiuscemodi diluuio permoti fuerant, sanctos vult intelligi, accepto fœdere sempiterno, qui in priore diluuio moti fuerant, & suam reliquerant firmitatem. Dicit mõtes,
Gen. 6 a & dæmones, & aduersarias potestates, qui viderunt *filias hominum, quod essent bonæ,* & amoris iaculo vulnerati, sumpserũt sibi vxores ex omnibus, quas elegerunt, & perdiderũt fortitudinem pristinam, & nequaquam in hoc diluuio sunt futuri. Hoc ille dixerit, cuius explanationem lectoris arbitrio derelinquo.

b ¶ *Paupercula, &c.*] Vbi nos diximus: Sternam per ordinem lapides tuos, in Hebraico scri-
a Bap: pouce abannaich ptũ est [a] בפוך אבניך: quod omnes præter Lxx. similiter transtulerunt: Sternam in stibio lapides tuos, in similitudinem comptæ mulieris, quę oculos pingit stibio, vt pulchritudinẽ significet ciuitatis. Et vbi nos iaspidem, sequentes Lxx. diximus, in Hebraico scriptũ ha-
b Cadcod bet [b] כדכד, quod solus Symmachus ἰασπίδα trãstulit. Pro
c exda crystallo quoque in cuius loco apud Hebræos [c] אקדח legi-
D tur, Symmachus, & Theodotio, γλυφῆς, id est, sculpturæ: Aquila τρυπανισμῷ posuit quod verbum foratarum, cælatarumque gemmarum sensum sonat. De diuersitate transla-
שמש tionis diximus: Veniamus ad sensum. Adhuc loquitur ad Ecclesiam, humilem prius, atque pauperculam, quæ non habet legem, nec Prophetas, nec sermonem Dei, & tempestate conuulsam, siue instabilem: quæ multos sæculi turbines sustinuerat, & inter varios idolorum fluctuabat errores: quæ nul-
Luc. 8 f lum habuit consolatorem, & frustra omnem substantiam suam in medicis perdidit: quod ipse veniat, ipse descendat, & ædificet in terris cœlestem Hierusalem: quæ in Apocaly-
Apoc. 21 pli Ioannis vocatur sponsa, & vxor agni habens lumen simile lapidis pretiosi, sicut iaspidis, & crystalli, & murum magnum, & portas duodecim inscriptas nominibus tribuũ Israel: quarum tres erant ab Oriente, & tres ab Aquilone, & tres ab Austro, & tres ab occasu solis: murusque fultus duodecim fundamentis, cuius omnis ædificatio ex lapide iaspide, & singula fundamenta murorum habebant singulos lapides: primum, iaspidem: secundum, sapphirum: tertium, chalcedonium: quartum, smaragdum: quintum, sardonicem: sextum, sardium: septimum, chrysolitum: octauũ, berillum: nonum, topazium: decimum, Chrysopasum: vndecimum, hiacynthum duodecimum, amethistum: quod legentes, exclamamus illud, & dicimus: *O profundum sapien-*
Rom. 11 d Osee 14 d *tiæ, & scientiæ Dei, quam inscrutabilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius? Quis enim cognouit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit?* Et iterum: *Quis sapiens, & intelliget hæc intelligens, & cognoscet ea?* Respondeant amatores tantum occidentis literæ, & in mille annis exquisitos cibos gulæ, ac luxuriæ præparantes (*quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum*): Qui post secundum in gloria
Phil. 3 d Saluatoris aduentum sperant, nuptias, & paruulos centum annorum, & circumcisionis iniuriam, & victima-

rum

E
1.Cor.15.e rum sanguinem, & perpetuum sabbathum: qui dicunt cum Israel in peruersum modum: *Manducemus, & bibamus, cras enim regnabimus:*) quæ sit ista cœlestis Hierusalem, cui nunc dicitur: *Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.* Siue iuxta LXX. ἰδοὺ ἐγὼ ἑτοιμάζω σοι ἄνθρακα τὸν λίθον σου, id est, *Ecce ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum:* vt tota ciuitas sit plena carbunculis, & habeat fundamēta sapphirina, & propugnacula, iaspidē, siue chalcedonium, & portas crystallinas, siue anaglyphis, & murū in circuitu pretiosorum lapidum: omnesque filij eius non habeant magistros homines, sed Deum, & appellentur discipuli Dei: & sit in ea pax perpetua, & ædificatio iustitiæ: Ex quo perspicuum est sub occasione iustitiæ, quod virtutis est nomen, etiam cæteras virtutes in ædificationem ecclesiæ debere nos quærere, nec
Prou.3.b & 16.b
1.Cor.1.d
Psal.18.c
Iudaica deliramenta sectari: Exponant enim quid sit illud quod in Prouerbiis de sapientia dicitur: *pretiosior est cunctis lapidibus pretiosissimis.* Si enim Christus Dei virtus & Dei sapientia est, stultum est Christum insensibilibus lapidibus comparari. Rursumque de iudiciis Dei legimus, Iudicia domini recta, iustificata in semetipsa: *Desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum.* Ex quo palam est illum lapidem cæteris lapidibus comparari, de quo supra in hoc eodem
Sup.28.d
Psal.117.e
Matt.21.d
propheta ex persona Dei dicitur: *Ecce imittam in fundamenta Sion lapidem angularem, lapidem electum, pretiosum, & qui crediderit in eo non confundetur.* Hunc lapidem reprobauerunt ædificantes, scribæ videlicet & pharisæi, & principes Iudæorum: qui *factus est in caput anguli.* De quo & A-
F
1.Pet.2.a postolus Petrus disputans ait: *Nobis ergo honor qui credimus,* angulari & pretioso electoque lapidi. Incredulis autem
Act.4.b est *lapis offensionis & petra scandali.* Qui & in Actibus Apostolorum ad principes loquitur sacerdotum: Iste est lapis electus, pretiosus, quem vos despexistis reprobantes: qui factus est in caput anguli, & duos populos continet, gentium & Israel: Qui ædificauit ciuitatem, cuius artifex &
1.Cor.3.b conditor Deus est: de qua & Apostolus scribit Corinthiis: *Dei ædificatio estis:* & quasi architectus sapiens fundamentum posui, alius superædificat. *Vnusquisque autem videat quomodo ædificet. Fundamentū enim aliud nemo potest ponere, præter eum qui positus est, Iesum Christum.* Si quis autē super fūdamentum hoc ædificat aurum, argentum, & lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulā: vniuscuiusque opus manifestū
Ephes.2.b
1.Pet.2.d
erit. De hoc fundamento & in epistola altera loquitur: *Aedificati super fundamētum Apostolorū & Prophetarū, ipso angulari lapide Iesu Christo.* Et iterū: *In quib^o omnes ædificamini,*
Zach.9.d
sec.LXX.
lapides viuētes in sacerdotium sanctum, offerre spirituales victimas. De his lapidibus mystice dicitur: Lapides sancti voluuntur super terram. E quibus ædificat Christus ecclesiam
Matt.16.c
Psal.47.b
Sup.45.a
super petrā, dicens in euangelio: *Super hanc petram ædificabo ecclesiā meam.* Quā ciuitatem qui meruerit intrare, gaudens loquitur in domino: *Sicut audiuimus ita vidim^o in ciuitate domini virtutum, in ciuitate Dei nostri: Deus fundauit eam in æternum.* Super conditore huius ciuitatis, & in alio loco dicitur: *Hic ædificabit ciuitatem meam, & reducet captiuitatem populi mei.* De natura autem duodecim lapidum atque gemmarum, non est huius temporis dicere, cum & Græcorum plurimi scripserint & Latinorum. E quibus duos tantum nominabo, virum sanctæ & venerabilis memoriæ Episcopum Epiphanium: qui insigne nobis ingenij & eruditionis suæ reliquit Volumen, quod inscripsit περὶ λίθων, Et Plinium Secundum, eundem apud Latinos oratorem & philosophum: qui in Opere pulcherrimo naturalis historiæ tricesimumseptimum librum, qui & extremus est, lapidum atque gemmarum disputatione compleuit. Hi duo-
Exod.28.b decim lapides scribuntur per ordinem in Exodo & in Ezechiele, id est, ἐν τῷ λογίῳ pontificis, & in corona, atque diademate principis Tyri. Dicamus primum de Exodo:

HEB.

fundabo te in sapphiris: & ponam iaspidem propugnacula tua, & portas tuas in lapides sculptos, & omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. Vniuersos filios tuos doctos à domino, & multitudinem pacis filiis tuis,

SEPT.

menta tua sapphirum: & ponam propugnacula tua iaspin, & portas tuas lapides crystalli, & muros tuos lapides electos, & omnes filios tuos discipulos Dei: & multa pax erit filiis tuis, & in iustitia ædificaberis. Recede ab iniquo, & non timebis, & tremor non appro-

G
Exod.28.c Quatuor ordines intexti erant lapidum. Ordo primus habuit lapidem sardium, topazium, smaragdum. Ordo secundus, carbunculum, sapphirum, iaspidem. Ordo tertius, lyncurium, achatem, amethistum. Ordo quartus, chrysolitum, berillum, onychinum auro circundatos, & inscripti erant ex nominibus duodecim tribuum filiorum Israel. In quo notandum, quod secundus ordo lapidum etiam in præsenti scriptura sit positus, carbunculus, sapphyrus, & iaspis. Necdum enim perfecta tenemus, nec ad prima peruenimus: quia nunc per speculum videmus in ænigmate. Porro in Ezechiele sic scriptum reperimus: *Tu es signaculum similitudinis* 1.Cor.13.d
& corona decoris, in deliciis paradisi Dei fuisti. Omni lapide primo indutus es, sardio, topazio, & smaragdo: carbunculo & sapphiro & iaspide: argento quoque & auro, & lyncurio, & achate, & amethisto, & chrysolito, & berillo, & onychino: auroque replesti thesauros tuos, & apothecas tuas in te. A qua die conditus es, cum Cherubim posui te in monte sancto meo: fuisti in medio lapidum ignitorum, immaculatus in diebus tuis, ex quo conditus es, donec inuentæ sunt in te iniquitates tuæ. Quis enim tam stultus & vecordis ingenij, vt in paradiso Dei, positum principem Tyri (quemcumque illum esse crediderit) & conditum inter Cherubim, & inter igneos lapides conuersatum (quos haud dubie angelos intelligimus, cœlestesque virtutes) putet fuisse eum qui terrenis lapidibus ornatus sit, & habuerit similitudinem & signaculum Dei? De natura igitur omnium lapidum, & per partes singulorum, non est huius temporis dicere: neque enim semper dicenda sunt omnia. Nunc tantum de carbunculo, sapphiro, & iaspide disseramus. Carbunculus qui paratur, siue per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinæ: qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium. Hic est, quem vnus de
H
Seraphim tulit forcipe comprehensum, ad Esaiæ labia pur- Esai.6.b
ganda: qui nascitur, iuxta Geneseos fidem, in terra Heuilat: Gen.2.c
vbi est aurum optimum, carbunculus & lapis prasinus. Porro sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cœli habet similitudinem, & superioris aëris: qui talis est, vt possit Aristophanicum dicere cū Socrate: ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον: quod nos in Latinum sermonem vertere possumus: Scando aërem, solemque despicio. Siue cum Paulo Apostolo: *Nostra autem conuersatio in cœlis est.* Ezechielis quoque scriptura commemorat: quod locus in quo thronus Dei sit, sapphiri habeat similitudinem, & gloria domini in hoc colore consistat: qui portat imaginem supercœlestis. Sed & propugnacula vrbis dominicæ, hoc est, murorum septa iaspide roborantur, qui possunt omnem altitudinem eleuantem se contra scientiam Dei destruere atque conuincere, & mendacium subucere veritati. Qui ergo in disputando fortissimus est, & sanctarum scripturarum testimoniis roboratus, iste propugnaculum ecclesiæ est. Iaspidum multa sunt genera: alius est enim smaragdi habens similitudinem: qui reperitur in fontibus Thermodoontis fluminis, & vocatur grāmatias, quo omnia phantasmata fugari autumant. Alius viridior mari & tinctus quasi floribus: hunc in Phrygiæ monte Ida, & in profundissimis specubus eius nasci referunt. Alium vero iuxta Iberos, Hyrcanosque & mare Caspium reperiri, & præcipue iuxta lacum Neusin. Est & alius iaspis niui & spumæ marinorum fluctuum similis, & clementer quasi mixto cruore subrutilans. Hoc diximus, vt vniuersas gratias spirituales in ecclesiæ propugnaculis cognoscamus: quas qui habuerit, vanos timores fugat, & potest cum sponsa dicere: Fratruelis meus candidus & rubicundus. Portæ autem istius ciuitatis de lapide sunt crystallo: qui scalpitur variis modis, quo lapide nihil purius est. Denique vehementissimis Alpium frigoribus, & inaccessis soli speluncis, concrescere aquæ dicuntur in crystallum,

Ezech.28.c Phil.3.d Ezech.1.g 1.Cor.15.f 2.Cor.10.b Plin.lib.37. c.8.& 9. Cant.5.c

HEB.

tuis, & in iustitia fundaberis. [a] Recede procul à calumnia, quia non timebis, & à pauore, quia non appropinquabit tibi. [b] Ecce accola veniet, qui non erat mecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi. [c] Ecce ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus suum: & ego creaui interfectorem ad disperdendum. Omne vas quod fictum est contra te, non dirigetur, & omnem linguam resistentem tibi, in iudicio iudicabis. Hæc hæreditas seruorum domini, & iustitia eorum apud me, dicit dominus.

SEPT.

appropinquabit tibi. Ecce proselyti accedent ad te per me, & coloni erunt tui, & ad te confugient. Ecce ego creaui te, non vt ærarius sufflans in igne prunas, & proferans vas in opus. Ego autem creaui te non in perditionem interficere. Omne vas quod factum est contra te, non prosperabitur, & omnis vox surget contra te in iudicium: omnes eos vinces: † & obnoxij tui erunt in ea: Est hereditas seruientibus domino, & vos eritis mihi iusti, dicit dominus.

CAPVT LV.

OMNES sitientes venite ad aquas & qui non habetis pecuniam properate, emite & comedite. Veni

QVI sititis, ite ad aquam, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite & comedite, & ambulate,

A & tactu quidem lapidem, visu aquam esse. Per quæ ostenditur eos qui in foribus ecclesiæ sunt nulla debere sorde maculari, sed fidei esse purissimæ, & dicere cum propheta: A mandatis tuis intellexi. Et illud audire: [Psal. 118. n] *Beati mūdo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* [Matt. 5. a] Muri autem ciuitatis siue termini, & περίβολος, lapidibus electis extruuntur, quos reliquos lapides intelligere possumus: & omnes filios eius esse doctos, siue discipulos Dei: quo testimonio dominus vtitur in euāgelio Ioannis, dicens: [Ioan. 6. e] *Nemo potest ad me venire, nisi pater meus qui misit me traxerit eū, & omnis qui audierit & didicerit à patre, venit ad me.* Et post paululum. Scriptum est in prophetis: *Erunt omnes docti à Deo.* Qui & per Hieremiam loquitur: [Hier. 31. f] *Dans leges meas in mentibus eorum, & super cor illorum scribam eas, & nequaquam vltra docebunt singuli proximos suos & fratres, dicentes: Cognosce dominum. Sed omnes scient me à minimo vsque ad maximū. Propitius enim ero iniquitatum eorum, & peccatorum eorum non recordabor.* [Ioan. 14. d] Doctrina autem discipulorum Dei, habet multitudinem pacis, quæ eis à domino derelicta est: ædificatioque vrbis pulcherrimæ completur iustitia: vt nequaquam vnius gentis, sed totius mundi Deus sit, vocantis ad fidem suam, seruos & liberos, B Græcos & barbaros, diuites & pauperes, nobiles & ignobiles, viros & mulieres, paruulos & senes, & omnia quæ in mundo videntur esse cōtraria. Excessimus breuitatis modum, qui vtilis est in omnibus quæ dicenda sunt: nequaquam nos iuxta Hebræos & nostros semi-Iudæos in terra, sed in cœlis vrbem Dei quærendo, quæ in Christo mōte sita latere non potest. [Matt. 5. b]

a ¶ *Recede procul, &c.*]. Ordo pulcherrimus. Pauperculam & humilē fuerat consolatus, promittēs ei gratias spirituales. Nunc docet quid facere debeat, si nolit aduersariorum impetus formidare. Et est sensus: Non vis timere inimicos tuos, fac ista quæ dico: Recede procul à calumnia, siue ab iniquitate (quia omnis iniquitas & rapina de calumnia nascitur) [עשק] & non timebis: tremorque & pauor non appropinquabunt tibi: vt nequaquam homines, sed Deum timeas, dicēs cum Moyse: Tremens sum ego, & meticulosus. Et cum vno amicorum Iob: [Deut. 9. e Sec. LXX.] *Horror & tremor venerunt super me*: & multum mea ossa concussit. [Iob 4. c] Et cum propheta: *A voce orationis meæ intrauit tremor in ossa mea. Et, super quem dominus requiescit, nisi super humilem & quietum, & trementem verba eius?* [Infra 66. a] [Psal. 47. a] Porro alius est impiorum tremor, qui ex metu supplicij nascitur. De quo scriptum est: *Tremor apprehendit impios.*

b ¶ *Ecce accola veniet, &c.*] Et hæc Iudæi putant ad Hierusalem dici: quod multi de gentibus proselyti sint futuri, & legē Moysi ceremoniasque suscipiant. Quod nos iuxta cœptam interpretationem ad ecclesiam referimus: quæ per Apostolos ex vtroque populo congregata est: quæ non habet maculam, neque rugam: quæ libera est, & mater omnium credentium. [Ephes. 5. f] [Gal. 4. d] Ad quos proselytos & aduenas congregandos, misit dominus discipulos suos, dicens: [Matth. vlt.] *Docete omnes gentes*: vt cōfugiant ad euangelium, & nouam legem suscipiant: vt habitatores quondam idololatriæ fiant coloni ecclesiæ. De quibus & in psalmis dicitur: [Psal. 145. b ὁ τυφλοί.] *Dominus sapienter facit cæcos*: siue vt in Latinis codicibus legitur: *Dominus illuminat cæcos*: dominus diligit aduenas: vt postquam cæci lumen receperint C veritatis, & stulti sapientiam dedicerint, tunc ad ecclesiam transeuntes diligantur à domino: Et audiant per prophetā: [Osee 2. d] *Vocabo non populum meum, populum meum*: quo intrante tēplum Dei, zelus apprehendit populum ineruditum.

c ¶ *Ecce ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, &c.*] Dicamus primum iuxta Hebraicum: Si vis non timere, & proculà te esse formidinem, fac quæ præteritus sermo narrabit: Ego enim sum per quem habitura es proselytos. Ego qui creaui fabrum sufflantem in igne prunas, hoc est diabolum omnium malorum artificem, non necessitate naturæ, sed mentis arbitrio. Qui suscitauit incendia, & proferet contra te vasa. Quales fuerunt Simon & Elimas magi, [Act. 8. 13.] Petro & Paulo Apost. resistentes. Ego creaui interfectorem eorum, qui increduli sunt futuri. Non quo ego sim causa perditionis eorum, sed quo creatus aduersarius ad pugnādū, & victis perditio, & victorib. causa sit præmiorum. Omnesq; qui contra te à fabro sufflāte sunt fabricati, non dirigētur, sed & præsentes pœnas sētient, & futuras. Quodq; prius videbatur occultum, in consequentib. dicitur manifestius: [1. Cor. 1. e] Et omnem linguam resistentē tibi in iudicio iudicabis: perdens sapientiam sapientiū, & prudentiam prudentiū reprobās. D Cunctosque hæreticorū principes, & Iudæorum magistros, & mundi philosophos, quos faber ille conflauerat, tuo iudicio condemnabis. Quomodo & regina Saba cōdemnauit in- [Matt. 12. b] [Ezech. 16. f] credulos & Niniuitas: & econtrario iustificabitur Sodoma cōparatione peioris Hierusalem. Post hæc infertur quæ sunt præmia futurorū, ne cassum putent esse certamen, & præsenti morte finiri. *Hæc est hæreditas seruorū domini*, id est, regna cœlorum, & vita perpetua, & retributio laborum: quę oculus non vidit, & auris non audiuit, & in cor hominis non ascenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus se. [1. Cor. 2. b] Si autem diligentibus ergo & seruientibus: qui nullum alium habent dñm, nisi Deum. Et hæc est iustitia eorum qui apud Deum sunt, dicit dñs: vt præsens tribulatio, futuro gaudio compēsetur. Porro iuxta LXX. Iste mihi sensus videtur. Ego creator tuus non te ita feci, quomodo diabolus faber pessimus immundo spiritu conflat vasa iniquitatis, & profert ea in perditionem: qui scire debet quod huiuscemodi vasa prosperum iter non habeant, sed in cursu medio confringantur. Quæ sint autem vasa, sequenti sermone demonstrat. Et omnis vox surget contra te in iudicium; omnes eos vinces. Vasa iniquitatis vocem habent, quæ vox surgit contra ecclesiam, quādo ponunt hæretici in excelsum os suum, & lingua eorum pertransit ad terram. [Psal. 72. b] Quodq; sequitur: *Et obnoxij tui erunt in ea*, obelo prænotauimus: quod nō tam à LXX. quam à malis scriptoribus videtur additum. Cum autem omnem vocem surgentem aduersum se ecclesia vicerit, tunc seruientibus domino & obedientibus erit hæreditas, æterna possessio. De qua & in Hieremia aliis verbis dicitur: *Est merces operibus tuis.* [Hier. 31. c] Habitatoresq; ecclesię iusti erunt domino. *Omnis enim qui facit iustitiam, de Deo natus est.* [1. Ioan. 2. d] Quibus loquitur dominus: *Estote sancti, quoniam ego sanctus sum.* [Leuit. 20. b]

CAPVT LV.

OMnes sitientes, &c.] Verbum Hebraicum, [a] הוי de quo supra in prophetia contra Ariel dixeram, [a hoi] [Sup. 29. a] quod esset ambiguum, & vel interiectionem vocantis, vel væ, signifi-

E

significaret: hic in principio capituli positum, nequaquam plangentis legitur, sed vocantis affectu. Quia ergo omne vas fictum contra ecclesiam dixerat conterendum: & omnem vocem linguamque quæ se armauerat contra sciẽtiam Dei, esse superandam: prouocat credentes ad fluuium Dei, qui repletus est aquis & cuius impetus lætificat ciuitatem Dei: vt bibant aquas de fontibus Saluatoris, qui loquitur ad Samaritanam: Si scires gratiam Dei, & quis est qui dicit tibi, da mihi bibere: tu petisses ab eo, & dedisset tibi aquã viuam. *Aqua quam ego dedero ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* De his aquis clamabat in templo: *Si quis sitit, veniat ad me & bibat. Qui biberit de aqua quam ego dedero ei, flumina de vẽtre eius fluẽt aquæ viuæ:* Significans Spiritum sanctum, quem credentes accepturi erant, & de quo propheta mystico sermone resonabat: *Sitiuit anima mea ad Deum viuentem.* Et iterum: *Apud te est fons vitæ.* Qui ipse de se loquebatur: *Me dereliquerũt fontem aquæ viuæ: & foderunt sibi lacus contritos, qui non possunt aquas continere.* Has aquas spargunt nubes, ad quas peruenit veritas Dei. Sicut scriptum est: *Et nubes spargunt iustitiam.* Præcipiturque sitientibus, vt nequaquam bibant aquas Sior turbidas, & tumentes gurgites Assyriorum: sed pergant ad *aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio:* nec timeant eloquij paupertatem, si argentum forte non habeant: sed audiant Apostolum dicentem: *Gratia salui facti estis.* Et dominum ad discipulos: *Gratis accepistis, gratis date.* Mirumq; in modum emant aquas absque pecunia, & non bibunt eas, sed comedunt. Ipse enim & aqua & panis est, qui de cœlo descendit. Ergo quod in quibusdam exemplaribus legitur: *Emite & bibite,* ab imperitis scriptoribus immutatum est, qui putauerunt esse consequentius, si biberentur potius aquæ quam comederentur. Est autem & pecunia pessima siue argentum, quod reprobat scriptura, dicens: *Pecunia quæ datur cum dolo, quasi testa reputabitur.* Et in alio loco: *Argentum vestrum reprobum.* Et est argentum quod Dei eloquiis comparatur: *Eloquia domini eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.* Spreto igitur illo argento & pecuniis, quibus aquas domini emere non possumus, pergamus ad eum qui tenens calicem sacramenti discipulis loquebatur: *Accipite & bibite, hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorũ.* Quod vinum miscuit & sapientia in cratere suo: omnes stultos sæculi mundique sapientiam non habentes, prouocans ad bibendum: & vt non solum vinum emamus, sed & lac: quod significat innocentiã paruulorum: qui mos ac typus in Occidentis ecclesiis hodie vsque seruatur: vt renatis in Christo, vinum lacque tribuatur. De quo lacte dicebat & Paulus: *Lac vobis potum dedi, non solidum cibũ.* Et Petrus: *Quasi modo nati paruuli, rationale lac desiderate.* Vnde & Moyses vinum & lac in Christi intelligens passione, mystico sermone testatur: *Gratiosi oculi eius à vino, & candidi dentes eius à lacte.* Pro lacte in præsenti loco LXX. στέαρ, id est, adipem trãstulerunt. De quo sanctus Dauid dicit in Psalmo: *Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea.* Et in alio loco: *Cibauit eos de adipe frumẽti, & de petra melle saturauit eos.* Qui adipes non aliud quã mysticã carnem souant: Ad quam dominus discipulos hortabatur, dicens: *Nisi comederitis carnem meã, & biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis.* Vnde & in b גיא שמנים traditus est, quod significat vallem adipeam, siue pinguissimam. Simulque increpat eos qui sequuntur sapientiam sæcularem, & peruersas hæreticorum, simulatasque doctrinas, & Pharisæorum traditiones, omnemque falsi nominis scientiam, quæ eleuatur contra Deum: &

Margin: Psal. 64. a; 45. a; Esai. 12. a; Ioan. 4. b; Ioan. 7. f. 4. e; Psal. 41. a & 35. c; Hier. 2. a; Esaia 45. d; Hier. 2. d; Ephes. 2. d; Mat. 10. a; F; Ioan. 6. e; Prou. 16. d; Sec. 70.; Hier. 6. g; Psal. 11. b; Matt. 26. c; Prou. 9. a; 1. Cor. 3. a; 1. Pet. 2. a; Gen. 49. b; Psal. 62. b; Ibid. 80. c; Ioan. 6. f; Matt. 26. d; b Ge semanim

HEB.

Venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione, vinum & lac. Quare appenditis argentum, non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate? a Audite audientes me, & comedite bonum, & delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, & venite ad me: audite, & viuet anima vestra. Et feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles.

a Ecce

SEPT.

bulate, & emite absque pecunia & absque pretio vinum & adipem. Quare emitis pecunia, non in panibus, & laborem vestrum non in saturitatem? Audite me & comedite bona, & delectabitur in bonis animæ vestræ. Attendite auribus vestris, & sequimini vias meas, & audite me, & viuet in bonis anima vestra. Et constituam vobis testamentum æternum, sancta Dauid fidelia. Ecce testimonium in genti-

G

magnis pretiis ac labore continuo appendunt argentum pro ea disciplina in qua non sunt panes, & sudant pro his ribis, in quibus nulla saturitas est. Ex quo ostenditur eam sectandam esse sapientiam, quæ non est in foliis ac flore verborum, sed in medullis ac fructibus sensuum: quæ non aurem præteruolat, sed animũ reficit. Quam vt discamus, non transimus maria, nec magnis sumptibus indigemus: sed prope est verbum in ore nostro, & in corde nostro.

a ¶. *Audite audientes me, &c.*] Ne quis putaret auditum carnis esse, non mentis, ad quem cohortatur auditores sermo diuinus: non carnis illis bona, sed animæ pollicetur. *Si enim,* inquit, *audieritis me, bona terræ comedetis.* Siue bonum, qui dicit: *Ego sum pastor bonus. Et delectabitur* in bonis, *& in crassitudine anima vestra.* Ergo bona quæ animæ repromissa sũt, nõ diuitiæ & corporis sanitas, & sæculi dignitates: quæ etiã philosophi appellant indifferentia, id est, nec bona, nec mala, & pro vtentiũ qualitate variantur: sed illa credenda sunt, ad quæ nos cohortatur Deus: *Declina à malo, & fac bonum.* Sin autem bona animæ, honestas virtutesque dicuntur, ergo & mala, non paupertas, & infirmitas corporis & ignobilitas accipienda, sed omnia vitia, quæ verè mala sunt. Denique Abraham non ideo bona habuit, quia diues fuit, sed quia diuitiis bene vsus est. Et Lazarus qui postea requieuit in sinu eius, non idcirco mala sustinuit, quia cum egestate passus est tormenta morborum: sed malis quæ putabantur in sæculo, vera bona est consecutus. Vnde & diues ille purpuratus, recepit bona sua in vita sua: quæ illi erant bona, qui ea arbitrabatur bona, & de Lazaro non econtrario dicitur: Recepit mala sua in vita sua, sed, recepit mala in vita sua: quæ mala non illi qui patiebatur, sed aliis videbantur. Vtriusque rei exemplum nobis tribuit beatus Iob, qui nec in bonis nec in malis sæculi victus est, sed omnia pari meritis firmitate sustinuit. Quamobrem Salomon precatur Deum dicens: *Diuitias & paupertatem ne dederis mihi: Constitue autem mihi quæ sunt victui meo necessaria & sufficientia, ne saturatus mendax efficiar, & dicam: Quis mihi videbit: aut egens furer, & periurem nomen domini.* Si autem hoc deprecatur: vt nec diuitias habeat, nec paupertatem, sed tantum victus necessaria, de quibus & Apostolus dicit: *Habentes victum & vestitum, his contenti simus.* Perspicuum est diuitias & egestatem, sanitatem & languorem, voluptatem atque cruciatus, nec bona esse nec mala, sed pro sustinentium diuersitate bona & mala fieri. Ergo non iuxta χιλιαστάς, opum abundantiam, & delicatos cibos, & crassitudinem corporis, phasidesque & fartos turtures, mulsum, merum, vxorum pulchritudinem, examina liberorum, dominus animæ pollicetur: sed illas delicias, ad quas nos mystice prouocat, dicens: *Delectare,* siue *deliciis fruere in domino, & dabit tibi petitiones cordis tui.* Et alibi: *Credo videre bona domini in terra viuentium.* Et in alio Psalmo: *Benedic anima mea domino, & omnia interiora mea nomen sanctum eius.* Qui implet in bonis desiderium tuum. Deniq; infert: *Audite me, & viuet anima vestra.* Omnium bonorum promissio, vita est sempiterna. Quod si volueritis audire, & anima vestra vixerit in æternum: feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles. De quibus idem Psalmista cantabat: *Misericordias domini in æternũ cantabo. In generatione & generatione annunciabo veritatem tuã.* Et vt sciamus quæ sint istæ misericordiæ, sequẽti sermone demonstrat: *Semel iuraui in sancto meo: si Dauid mentiar, semen eius in sẽpiternũ manebit, & thronus illius sicut sol in cõspectu meo, & sicut luna perfecta in æternũ, & testis in cælo fidelis.* Qui idcirco vocatur fidelis, quia promissa cõpleuerit. Pro quibus LXX,

H

Margin: Rom. 10. b; Sap. 1. a; Ioan. 10. b; Psal. 36. e; Gen. 13. b; Luc. 16. e; Iob 1. b; Prou. 30. a; 1. Tim. 6. b; Psal. 36. a; χιλιασταὶ quos vocat; Psal. 26. d; Psal. 102. a; Psalm. 88. a

HEBR.

des terram, & dicas ad
Siõ: Populus meᵘ es tu.
ᵃEleuare, eleuate, cõsur-
ge Hierusalẽ, quæ bibi-
sti de manu domini ca-
licẽ iræ eius: vsq; ad fũ-
dũ calicis soporis bibi-
sti, & potasti vsq; ad fe-
ces. Nõ est qui sustẽtet
eã ex omnib. filiis quos
genuit: & nõ est qui ap-
prehẽdat manũ eius ex
omnib. filiis quos enu-
triuit. Duo sunt quę oc-
curretũt tibi: quis con-
tristabitur super te? va-
stitas, & contritio, & fa-
mes, & gladius: quis cõ-
solabitur te? ᵇFilii tui
proiecti sunt: dormie-
rũt in capite omniũ via-
rũ, sicut oryx illaquea-
tus: pleni indignatione
domini, increpatione
Dei tui.ᶜ Idcirco audi
hoc paupercula & ebria
nõ à vino. Hæc dicit do-
minator tuus dominus
& Deus tuus, qui pu-
gnauit pro populo suo.
Ecce tuli de manu tua
calicẽ soporis, fundum
calicis indignationis
meæ, vt non adicies vt
bibas illum vltra. Et
ponam illum in manu
eorum

SEPT.

*fundaui terram, & dicet
Sion: populus meus es tu.
Exurge, exurge, eleuare
Hierusalem, quæ bibisti
de manu domini calicem
furoris eius. Calicem e-
nim ruinæ κόνδυ, furoris
ebibisti & euacuasti. Et
non erat qui consolaretur
te, ex omnibus filiis tuis
quos genuisti: & non e-
rat qui apprehẽderet ma-
num tuam, neq; ex om-
nibus filiis tuis quos ex-
altasti. Duo hæc contra-
ria tibi: quis contristabi-
tur tecum? ruina, & cõ-
tritio, fames, & gladius:
quis consolabitur te? Filij
tui indigentes, & dor-
mientes in capite omniũ
viarum, sicut beta semi-
cocta: pleni furoris do-
mini, & deficientes à do-
mino Deo. Propterea au-
di humillata & ebria nõ
à vino. Sic dicit domi-
nus Deus, qui iudicat po-
pulum suum. Ecce tuli
de manu tua calicẽ rui-
næ, κόνδυ furoris mei: &
nõ adicies bibere illũ vl-
tra, & dabo eũ in manᵘ eo-
rum*

E a ¶ *Eleuare, eleuare, consurge Hierusalem, quæ, &c.*] Hieru-
salem & Sion esse ὁμώνυμω, sæpe docui, quarum Sion, quæ
interpretatur specula, eo quod in mõte sita sit, arx vocatur,
reliqua autem vrbis pars, Hierusalem dicitur: quæ prius ap-
pellabatur Hiebus & Salem, quam nunc propheta cohor-
tatur vt surgat (quæ prius ne-
gatione corruerat, dicens in
domini passione: *Crucifige,*
Ioan. 19. c *crucifige talem, non habemus*
regem nisi Cæsarem) & agat
pœnitentiam, & captiuitatis
sentiat malis cur suum offen-
μηφί. derit creatorẽ. Solent medici
amarissimam antidotum, quæ
ex gustu nomen accepit, dare
stomacho nauseanti, vt no-
xios humores euomat, &
possit coctos cibos atque di-
gestos in aluum transmittere,
quos phlegmatum magnitu-
do digeri non sinebat. Igitur
& Hierusalem, quæ bibit de
calice furoris domini, & de
κόνδυ eius, quẽ Symmachus,
craterem interpretatus est, &
quẽ iuxta Geneseos librũ, Io-
seph in sacculo fratris Benia-
Gen. 44. a min iussit abscõdi, iubetur de
ebrietate cõsurgere, eo quod
biberit, & vacue fecerit & po-
tauerit eum vsque ad feces,
quod tres vno indicauere ser-
mone, ἐξεσφάγησεν. Hic est
Psal. 74. b calix, de quo in psalmis legi-
mus: *Calix in manu domini vi-*
ni meri plenus misto: Et incli-
nauit ex hoc in illud: verũtamẽ
F *fex eius non est exinanita, bibẽt*
omnes peccatores terræ. De
quo & ad Hieremiã Deus lo-
Hiere. 25. d quitur: *Sume calicẽ vini meri*
de manu mea, & propinabis cũ-
ctis gentibus ad quas ego mittã
te. Et bibent & voment, & in-
sanient à facie gladij, quem ego
mittam in medio eorum. Cum-
que aliis gentib. & Hierusalẽ
vrbibusque Iudææ propinas-
se se dicat, infert: Sic dicit do-
minus omnipotens Deus Is-
rael: *Bibite & inebriamini, &*
euomite, & cadite à facie gladij, quem ego mittam in medio ve-
Ibid. 8 e *stri.* Et notandũ quod calix iste furoris domini gladius eius
sit, qui in medio mittitur peccatorũ. In quo quæstio nasci-
tur quomodo post potũ, ebrietatẽ, vomitumq; & ruinam, in
Hieremia dicatur, Hierusalẽ non posse cõsurgere, & nunc
per Esaiã loquatur ad eam. *Eleuare, eleuare, consurge Hieru-*
salem. Quæ ita soluitur: Quãdiu quis bibit calicẽ, & inebria-
tur, & insanit, vomitq; & corruit, non eũ posse consurgere,
necdũ enim epotauit calicẽ domini, nec peruenit ad feces, vt
eũ vsq; ad fundũ biberit. Nunc autẽ ad Hierusalẽ de præte-
rito dicit tẽpore, quæ bibisti de manu domini calicẽ furoris
eius, & nõ quæ bibis. Simulq; considerandũ, quod non pro-
pheta, non Apostolus exinde fuerit in Iudæa, qui eam con-
solatus sit, & apprehenderit manum eius, & iacentem ele-
uauerit. Ex quo manifestum est, quod post vltimã captiui-
tatem ista dicantur: alioquin in Babylone & post Babylo-
nem, Ezechielem, & cæteros prophetas habuisse eam nar-
rat historia. Quod autem dicit: Duo sunt quæ occurrerunt
tibi: siue duo hęc contraria tibi: quis contristabitur super te?
& pro duobus, infert quatuor: vastitatem & contritio-
nem, famem & gladium: illi simile est, quod in Psalterio ca-
nitur; in psalmo sexagesimoprimo: *Semel locutus est Deus,*
duo hæc audiui, quia potestas Dei, & tibi domine misericor-
Psal. 61. *dia: quia tu reddes vnicuique iuxta opera sua.* Et ibi enim semel
loquitur Deus, quod omnipotens sit, & duo audit propheta: G
quod omnipotentia illius in vtraque parte præualeat: vt &
pœnitentibus tribuat misericordiam, & permanentibus in
peccato reddat supplicia quæ merentur. Iuxta quod & in
alio loco duo occurrerũt Hierusalem, quæ singula bina ha-
bent. Ruinam etiam siue vasti-
tatẽ sequitur contritio, & famẽ
& gladiũ interitus. Possumus
hæc iuxta anagogen, & super
anima intelligere peccatrice,
quæ nolens bibere calicẽ fu-
roris domini, dicit in psalmo:
domine ne in furore tuo arguas Psal. 6. a
me: neq; in ira tua corripias me.
Si autem biberit: bonũ est ei
sua sentire supplicia, & audire
dominũ dicentẽ: Cum ira fu-
roris mei trãsierit, rursum cu-
rabo. Et alibi: *Nunquid qui ca-* Hier. 8. b
dit non resurget, dicit dominus.
b ¶ *Filij tui &c. sicut beta se-*
micocta. &c.] Pro beta semico-
cta, reliqui interpretes, orygẽ
captum & illaqueatum, tran-
stulerunt, qui Hebraice appel-
latur ᶜ תוא: quod genus be- c to,
stiæ nascentis in eremo, inter
mũda animalia in Leuitic. &
Deut. ponitur. Pro quo LXX. Deut. 14. a
Syra lingua opinati sunt tho-
reth, quæ dicitur beta. Hoc de
nomine: trãseamus ad sensum.
Filii tui sicut oryx venatorum
laqueis irretitus, dormierunt
in compitis & plateis, & super H
nudam humum, nuda mẽbra
ponentes, indignationem do-
mini, & increpationẽ Dei sui,
propriis miseriis indicarunt.
Porro iuxta LXX. qui nolue-
rint habere diuitias spiritua-
les in omni verbo, scientia &
operibus bonis, sed fuerint
pauperes, qui non sustinent
comminationem: nequaquam
habitabunt in domibus quæ
virtutibus extruuntur, sed in
principiis viarum & in exitu,
tangentes omnia, & omnia
relinquentes. Qui recte dor-
mire dicuntur illo somno, de
quo scribitur: *Dormierunt somnum suum, & inuenerunt nihil.* Psal. 75. a
Quo somno consopiuit eos rex Assyrius. Et comparantur
betæ semicoctæ, quod genus holeris est vilissimi & fragilis-
simi. De quibus holeribus, puto illud in psalmis dici: *Ne*
zeleris in malignantibus, neque æmuleris facientes iniquitatẽ. Psal. 36. a
Quoniam sicut fenum velociter arescent, & sicut holera herba-
rum cito decident. Est etiam ægrotantium cibus. Qui semel
incredulus est, appellatur beta cruda: Qui autem simplici
contentus fide absq; ratione & dogmatum veritate facit o-
pera iustitiæ, potest dici beta cocta. Porro qui inter vitia at-
q; virtutes medius fluctuat, & duplici corde accedit ad ser-
uitutem Dei: iste rectissime vocatur beta semicocta, ad quẽ
& in Apoc. Ioannis loquitur Deus: *Vtinam aut calidus esses,* Ecclo. 1. d
aut frigidus: nunc autem quia tepidus es, euomam te. Qui tepi- Apoc. 3. c
di & dormientes, pleni sunt furoris domini, & dissoluti siue
deficientes per dominum Deum: non quo dominus disso-
lutionis eorum causa sit, *qui mortem non fecit, nec delectatur* Sap. eod.
in perditione viuentium: sed quo qui in lege peccauerint, per
legem iudicentur: quæ operatur iram Dei his qui præuari- Rom. 4. c
catores eius sunt.

c ¶ *Idcirco audi hæc paupercula, &c.*] O Hierusalẽ cui dixi:
Eleuare, eleuare, consurge, & age pœnitentiã, quæ bibisti de
mano domini calicem furoris eius, & epotasti eum vsque
ad feces, & filii tui qui in tõto orbe dispersi sunt, ductique
captiui

E captiui iacuerunt in plateis, & in capitibus viarum: Scito te esse pauperculam & humiliatam & ebriam, non à vino, sed furore domini. Idcirco si egeris pœnitentiam, & eleuata surrexeris, scies calicē soporis & ruinæ: Siue iuxta Symmachū & Theodotionē, lacerationis & cōmotionis, de manu tua esse tollendum, & κόνδυ: (pro quo & in hoc loco Symmach. craterē interpretat⁹ est) te vltra non esse bibiturā, sed tradendū aduersariis tuis, qui dixerunt animæ tuæ, incuruare, vt trāseamus: illisq; dicentibus volūtate propria incuruata es, & posuisti quasi terram
Tu corpus siue dorsū: Vel iuxta Lxx. media, & ceruices tuas foris trāseuntibus. Hoc iuxta historiā dictū sit, quod Hierusalē si eleuare se voluerit atq; consurgere, nequaquā bibat calicē furoris domini: nec patiatur vltra quę prius sustinuit. Cæterū vt veniamus iuxta Lxx. ad intelligentiā spiritualē: animæ dicitur humiliatæ vitiis, & ebriæ perturbationibus vt sciat dominum habere se iudicē, & de omnib. redditurā se esse rationem. Quod si fuerit ad meliora cōuersa, auferendū calicem ruinæ de manibus eius & craterem furoris domini, qui supplicia cōtinebat: de quo &
Ezech. 23. e Ezechiel dicit ad Hierusalem: *Calicē sororis tuæ Samariæ bibes profundum & latum, vt inebrieris*: tradendū in manib. eo-
F rum qui eam humiliauerāt. Haud dubiū quin aduersarias significet potestates: quę dixerunt animæ illius, incuruare vt transeamus. In quo pariter adnotandum, quod non eam incuruauerint, nec vim fecerint, vt prius erecta inclinaretur in terrā: sed proprio arbitrio dereliquerint. Illi autē voluntate suā posuerit ceruices vel dorsū, siue totū corpus suum, non intus sed foris, his qui eā cōculcauerint. Tale quid & in euāgelio legimus: quod decem & octo annis satanas incuruauerit mulierē, quā dominus ad statū pristinū erexit, vt posset dicere: *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi*. Et *ad te leuaui oculos meos qui habitas in cælo*.
Luc. 13. b
Psal. 110. a 122. a

Hebr.

eorum qui te humiliarunt; & dixerūt animæ tuæ, incuruare vt transeamus, & posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam pertranseuntibus.

Caput LII.

Consurge, consurge, induere fortitudine tua Siō, induere vestimentis gloriæ tuæ Hierusalē ciuitas sancti: quia nō adiiciet vltra vt pertrāseat per te incircūcisus & immūdus. Excutere [b] de puluere: consurge, sede Hierusalē, solue vincula colli tui captiua filia Sion. Quia hęc dicit Dominus. Gratis venunda-

Sept.

rum qui te inique oppresserunt, & humiliauerūt: qui dixerunt animæ tuæ, inclinare, vt trāseamus, & posuisti æqualia terræ media tua a foris transeuntibus.

Exurge exurge Sion, induere fortitudine tua Sion: & induere gloria tua Hierusalem ciuitas sancta: nequaquam vltra adiiciet vt pertranseat per te incircuncisus & immūdus. Excute puluerē, & exurge, sede Hierusalē: Solue vinculū colli tui captiua filia, Sion. Quia hæc dicit dominus: Gratias venunda-

Caput LIII.

Sup. 51. f *Consurge, consurge, induere fortitudine tua Siō, &c.*] Rursum & in hoc loco nomen Sion, vt superius à Lxx. additum est, & idcirco iugulatum veru. Cui ergo supra dixerat: *Eleuare, eleuare, consurge Hierusalem*: Nunc eidem loquitur: *Consurge consurge, induere fortitudine tua Sion*. Quæ sit autem Sion, sequens versus ostendit: Induere vestimentis gloriæ tuæ Hierusalem. Hoc diximus, vt Hierusalem & Siō vnam probemus vrbem. Præcipiturque ei, vt lugubria vestimenta deponat, & induatur his quæ habuit antequam biberet de manu domini calicem furoris eius: Appellaturque ci-
a kodes uitas sanctuarii, hoc enim קדש sonat, propter templum quod in ea conditum fuit: Siue sancti, propter notitiā Dei, vel sancta, quia sola in orbe terrarum acceperat legem Vn-
Matt. 27 f de & post resurrectionem saluatoris apparuerunt corpora mortuorum in ciuitate sancta. Quę vtique propter blasphemiam & missas in dominum manus, sancta esse non poterat. Quodque promittitur: Si surrexerit post ruinam, & induta fuerit fortitudine & gloria sua, nequaquam vltra transiturum per eam incircuncisum & immundum: Hoc signi-
1. Cor. 6. d ficat, quod & Paulus Apostolus dicit: *Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conuentio Christi ad Belial? Quæ pars fideli cum infidele?* Quis consensus templo Dei cum idolis? Quæ quidem vt exponere cœpimus, & ad animæ statum vniuersa referuntur: Quod si per pœnitentiam pristinum robur receperit, vocetur habitaculum sancti, & fiat templum Dei, & nequaquam per eam

incircuncisus & immundus λοιπὸν transeat. De quibus di- G
ctum est: *Ab occultis meis munda me domine, & ab alienis parce seruo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo*. Omnia autem quæ promittūtur Sion & Hierusalē: non vt Iudæi somniāt, ad lapides illius & cineres fauillasque dicuntur, vt instauretur in pristinum statum, sed ad populum Hierusalem, qui occidit prophetas, & lapidauit eos qui ad se missi erant, & ad extremum etiam in filium Dei misit manus. Qui corruens in passione Christi, in resurrectione illius suscitatus est, quando multa millia crediderunt de Iudæis, & reliquiæ saluæ factæ sunt. Eadē & de ecclesia possumus dicere, quæ visio pacis & specula, si in hæresim corruerit, iubetur exire, & pristinæ fidei ornamenta suscipere. Et si fuerit suscitata, sanctitatis ei & continentiæ præmia promittuntur, vt nequaquā per eam transeat incircuncisus & immundus. Quod non ad carnis concisionem atq; præputium, sed ad operum immunditiam, siue munditiam referri potest: vt incircuncisos & immundos vocemus, qui corporis voluptati & libidini seruiūt. Deniq; ad circuncisos carne, non spiritu, loquitur Hieremias. *Omnes gentes incircumcisæ carne* Hier. 4. a
sunt: filii autē Israel incircumcisi sunt cordibus suis. Et beatus Apostolus de virginitate & cō- H
tinentia ac nuptiis disputans, fecit in medio: *Circumcisus ali-* 1. Cor. 7. d
quis vocatus est, non adducat præputium. In præputio vocatus est, nō circūcidatur. Quod mihi videtur aliis verbis dicere: Absque vxore vocatus est, & credidit, non ducat vxorem. Vel e contrario habens vxorem in Christum credidit, nequaquam diuortium faciat. Quem sensum, non solum in circumcisione, & in præputio, sed in libertate ac seruitute custodit: vt liberos vocet virgines, & continentes seruos, qui vxori debitum reddant. Neque enim potestatis nostræ est præputiū Mach. 1. b
adducere post circumcisionem, iuxta eos qui in Machabæorum libro dicuntur sibi fecisse præputia: quod de nascentib. filiis, & nō de patrib. dicitur. Aut qui liber vocatus est, magis seruus est Christi, cum in Christi baptismate nulla sit Rom. 10. a
differētia Iudæi, Ethnici, Græci & barbari, viri & mulieris, li- Gal. 3 d
beri ac serui.

b ¶ *Excutere de puluere: consurge, sede Hierusalem, &c.*] Nequaquam ad Hierusalē, id est, ad ruinas lapidum illius, & cineres ac fauillas, prophetæ esse sermonem, sed ad populum qui habitet in ea, & quod propter effœminationem animi filia nominetur, sequens versus ostendit, in quo ait: Solue vincula colli tui captiua filia Sion. Vere enim captiuus est populus Iudæorū, qui vsq; hodie Nabuchodonosor portat iugum, & peccatorum ac blasphemiarum suarum strictus est funibus, qui gratis est venditus, & nihil fecit dignū propter quod possit redimi. Cui & supra dicitur: *Ecce peccatis vestris venundati estis, & in iniquitatibus vestris dimisi ma-* Sup. 50: a
trē vestrā. Causasq; reddidit, cur venundati sint, cur abiecti. *Quia*, inquit, *veni, & non erat homo, vocaui, & non erat qui audiret*. Ex quo manifestum est, ideo errori & dæmonibus eos traditos, quia non audierunt clamantem: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis*. Redimētur autē qui vo- Matt. 11. d
luerint credere, nequaquā argento & pecunia, sed pretioso Christi sanguine, vt audiant per Apostolos: *Gratia vobis: &* Rom. 1. a
pax. Non enim ob merita, sed ob gratiam & fidem Christi Deo reconciliati sumus. Animæ quoque dicitur, quæ vitiorum polluta sordibus, candorem pristinæ conuersationis amiserat, vt excutiat puluerem cum Apostolis, qui adhæsit Matt. 10. b

A
pedibus eius. Neq; enim fieri poterat, vt quæ prostrata sub-
iecerat ceruices suas foris transeuntibus, & media terræ so-
Psal. 43. d ciauerat, dixeratque: *Humiliata est in puluere anima mea, ad-*
hæsit terræ venter meus, non imaginem terreni acceperit. A
1. Cor. 15. f qua nos reuocat Apostolus dicens: *sicut portauimus imagi-*
Rom. 8. b *nē terreni, sic portemus & ima-*
Ibid. *ginem cælestis*. Vnde qui in car-
ne sunt placere Deo non possūt.
Non quo carnis natura damne-
tur, cuius conditor Deus est, &
in qua plurimi placuerūt Deo,
regnantque cum Christo: Sed
quo opera carnis repudientur:
de quibus idem Apostolus lo-
Rom. 7. c quitur: *Ego autem carnalis sum,*
venundatus sub peccato. Deniq;
1. Cor. 3. a ad huiuscemodi homines dicit:
Rom. 8. b *Vbi autem zelus, & æmulatio in*
vobis est: Nonne carnales estis,
& secundum hominē ambulatis.
Et econtrario ad sanctos: *Vos*
autem non estis in carne: si quidē
spiritus Dei habitat in vobis. Ex-
cutitur ergo puluis, de quo
scriptum est: *Nunquid confite-*
Psal. 29. c *bitur tibi puluis, aut annuntiabit*
veritatem tuam? Et soluantur
vincula colli nostri. Et nequa-
quam audiamus: *Neruus fer-*
Sup. 48. a *reus collum tuum*, sed cum spō-
Cant. 1. c sa mereamur audire: *Quā pul-*
chræ sunt genæ tuæ sicut turtu-
ris, collum tuum sicut monilia. Et
Ezech. 15. d iterū: *Circumdedi armillas ma-*
nibus tuis, & monile collo tuo: vt
graui onere liberati, & recipientes ornamenta pristina, ca-
ptiui esse cessemus, redēpti ab eo qui venit prædicare capti-
B uis remissionē. Et de quo scriptū est: *Hic ædificabit ciuitatem*
meā, & captiuitatē populi mei reducet: nō cum pretio, neq; cum
munerib. Cui sēsui & Petrus Apostol. cōgruit: sciētes quoniā
non corruptibilibus argento & auro redempti estis de vana ve-
Sup. 45. c *stra cōuersatione patrib. tradita, sed sanguine agni immacu-*
1. Pet. 1. d *lati.*

HEB.

nūdati estis, & sine argento redimemini. [a] Quia hæc dicit dominus Deus. In Ægyptū descēdit popul' meus in principio, vt colon' esset tibi, & Assur absq; vlla causa calūniat' est eū. Et nūc quid mihi est hic, dicit domin'? Quoniā ablat' est populus meus gratis: dominatores eius iniquè agunt, dicit dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur. Propter quod sciet populus me' nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. [b] Quam pulchri super mōtes pedes annunciantis & prædicātis pacē: annun-

SEPT.

nudati estis, & sine pecunia redimemini. Quia dicit dominus: In Ægyptū descendit populus meus prius, vt peregrinaretur ibi, & in Assyrios violenter abducti sunt: & nūc quid erit hic, dicit Dominus? Quia ablatus est populus meus gratis: admiramini, & vlulate. Hæc dicit dominus, propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. Propterea sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar adsum. Sicut species super montes, sic pedes euangelizantis auditum pacis, euan-

a ¶ *Quia hæc, &c. In Ægyptū descendit populus meus, &c.*]
Arguit populum Iudæorum, & ventura prædicit. Quod qui
voluntate sua in Iacob descendit ad Ægyptios, & tempore
Gen. 47. b necessitatis ac famis peregrinatus est in terra Gessen, postea
4. Reg. 17. d ab Assyriis, quos in nullo læserat, calumniam sustinuerit, &
& 15. in Babylonem captiuitate translatus sit. Vnde infert: *Et nunc*
quid mihi est hic, dicit dominus? Et est sensus: Nihil habeo re-
liqui, propter quod in hac regione permaneā, de qua popu-
lus meus ablatus est gratis, & vēditus peccatis suis. Et quasi
oryx rete cōprehēsus, vel viribus Romanorū, vel diaboli la-
queis, quibus vinctos hucusque retinetur. Vt autem ista pa-
terentur, dominatores eorū, ac magistri inique egerunt: qui
ילילו iuxta Symmachum & Theodot. vlulabunt: iuxta Aquilā, fle-
Ioan. 19. c būt, cum tormētis traditi fuerint: Ipsi enim sunt, qui aduer-
sū saluatorē populū concitarūt, vt consona voce clamarent.
Esa. 30. e *Crucifige, crucifige talē.* De quib. & ante iam dixerat: *Ipse do-*
minus veniet cum seniorib. populi, & cum principib. eius. Vos
autem quare succendistis vineam meam, & rapina pauperis in
domib. vestris? Quamobrem iuxta Lxx. loquitur ad eos: Pro-
pter vos sēper nomē meū blasphematur in gētibus. Et sciē-
dum, quod in gentibus, non habeatur in Hebræo: sed abso-
lute nomē meū iugiter blasphematur: vt subaudiatur, in sy-
nagogis vestris, qui dieb. ac noctib. blasphemāt saluatorē. Et
sub nomine, vt sæpe dixi, Nazarenorum ter in die in Christia-
nos congerunt maledicta. Illis itaque blasphemantibus &
maledicentibus domino, populus eius, de quo crebro iam
dictum est, id est, populus Christianus, sciet nomen illius
qui venturus est in nomine patris. Et propterea sciet, quia
ipse qui prius loquutus est per prophetas, præsens erudiet
populos. Iuxta Lxx. loquitur ad Israel Deus, quod in Ægyptū
voluntate descenderit, dicente in Deuteronomio Moyse:
Deut. 10. a *In septuaginta animabus descenderunt patres tui in Ægyptum,*

& ab Assyriis captiui violenter abducti sunt. Vnde dicitur ad C
eos: Et nūc quid estis hic? i. e. quid facitis in terra Iudæa, qui
post necem prophetarum, in Dei filium misistis manus? Aut
certe ad angelicas potestates, & præsides templi angelos lo-
quitur Deus: Quid hic facitis, cur non relinquitis populum
blasphemantem? Quod & Io- Lib. 6. de bel. Iud. c. 12.
sephus refert: Apertis repente
ianuis templi, & sponte rese-
ratis, quas multi homines
claudere vix poterant, vocem
de adytis templi exisse dicen-
tium: Trāseamus ex his sedi-
bus. In quo consideranda ser-
monum proprietas, quod nō
dixerint, recedamus, sed tran-
seamus ad populum gentiū. Matt. 27. a
Vnde & velum templi à sum-
mo vsq; deorsum scissum est
in duas partes, vt omnes Iu-
dæorum cæremoniæ pande-
rentur, & eo tempore imple-
retur, quod in hoc eodē Pro- Sup. 2. a
pheta dicitur: *Ex Sion egredie-* Sec. 70.
tur lex, & verbum domini de Psal. 18. a
Hierusalem. Et iudicabit inter Malach. 1. d
multas gentes vsque in lōgin-
quum. *In omnem enim terram*
exiuit sonus eorū, & in termi-
nos orbis verba eorum. Et in
omni loco Deo offertur in-
censum, & holocausta mun-
da, quando propheticus
sermo completus est. *Recor-*
dabuntur, & redibunt ad domi- Psal. 21. f
num omnes fines terræ: & a-
dorabunt in conspectu eius omnes familiæ gētium: quoniam do-
mini regnum est, & ipse dominabitur gentium. Vnde dicitur ad
principes Iudæorum: Admiramini, & vlulate, quoniam vos D
causa estis ruinæ populi. Porro iuxta Anagogen hoc possu- Mich. 4. d
mus dicere, quod descendat in Ægyptum huius sæculi po-
pulus Dei propria voluntate, quādo amator magis volupta-
tū quam Dei est, & non audit illud propheticum: *Væ qui des-*
cendunt in Ægyptum ad auxilium. Qui cum vitiis fuerit deli- Sup. 31. a
nitus, & habitauerit in loco aquarū & fluminū, qui castita-
tis non habet siccitatē: tūc violenter tradetur Assyrius, vt do-
minentur ei, qui eum postea in peccato arguant, atq; cōuin-
cant. Ipsi sunt enim & inimici & vindices, de quib. loquitur
ad Israel: *Et nunc quid tibi est, & viæ Ægypti, vt bibas aquā*
Geon? Et quid tibi est, & viæ Assyriorum vt bibas aquam flu- Hier. 2. d
minum? Qui igitur descēdit in Ægyptum, & de excelso Hie- Luc. 10.
rusalē ad humiliora delapsus est, vadensque Hiericho alterā
Ægyptum, à latronib. vulnera plura suscepit: Dicitur ad eū:
Et nūc quid vobis est hic? quid in terra, & in ecclesia Dei vos
esse simulatis, qui studio atq; omni desiderio descendistis in
Ægyp. & ab Assyriis possidemini, captiq; estis, & vlulare ma-
gis ac lugere debetis, quia propter vitia vestra, atq; peccata,
nomen Dei blasphematur in gentibus? quib. in Ezechiele di-
citur: *Contaminastis nomen meum in gentibus.* Et quomodo in Ezech. 36. e
euangelio discipulis loquitur dominus: *Luceat lumen vestrū*
coram hominibus, vt videant bona opera vestra, & glorificent Matt. 5. b
patrem vestrū, qui est in cælis: Sic econtrario, cum mala ope-
ra fecerimus, nomen Dei propter nos blasphematur in gen-
tibus. Idcirco qui habet scientiā nominis Dei, & quod ad
imaginem & similitudinem illius sit conditus non ignorat,
in luce versabitur. Et erit in die, de qua exultauit Abraham,
quod vidisset eam: de qua & sanctus loquitur Dauid. *Hæc est*
dies quam fecit dominus, exultemus & lætemur in ea: Qui enim Ioan. 8. g
illuminauerunt sibi lucem scientiæ, & habent lumen sem- Psal. 117. e
piternum, quod credentibus repromissum est. *Erit tibi do-*
minus lux æterna: in die honeste ambulant, & sunt filii lucis, Esa. 60. d
& diei, & cognoscunt eum qui dicit ad Moysen: *Vade dic fi-*
liis Israel, qui est, misit me: & quem in sanctis ante cognoue- Exod. 3. d
rant, etiam sibi adesse cognoscent.

b ¶ *Quod pulchri super montes pedes, &c.*] Consequenter
de eo qui supra dixerat: *Ego ipse qui loquebar, ecce adsum*:
Nunc

E Nunc propheta testatur, quod ipse super montes Euangeliū prædicarit, id est, super Apostolos: de quibus scriptum est: Appropinquare montibus æternis: & quorū doctrina illuminatio Dei est. Vnde ad eum in psalmis dicitur: (Psal. 75. a) *Illuminans tu mirabiliter à montibus æternis.* (Ephes. 2. d) Hic annunciauit, & prædicauit pacem his qui erant longè, id est gentibus, & prope, hoc est Iudæis, mundū reconcilians Deo, de quo sub nomine Salomonis in psalmo canitur: (Psal. 71. b) *Orietur in diebus eius iustitia, & multitudo pacis, donec auferatur luna.* Et in hoc eodem Propheta de puero qui natus est, & de filio qui datus est nobis, cuius principatus in humero eius, & vocabitur magni consilii angelus, post reliqua dicitur: (Sup. 9. e) *Et pacis eius non erit terminus.* (Ephes. 2. e) *Ipse est enim pax nostra*, qui pacificauit omnia per sanguinem crucis suæ in cœlo & in terra. Qui locutus est Apostolis: (Ioan. 14. d) *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* Et annunciauit nobis bona, nō quæ à Philosophis appellantur indifferentia, sed quæ (Matt. 7. b) vere bona sunt, quæ dat pater petētibus se, id est, omnes gratias Spiritus sācti. Denique alter Euangelista in eodem loco scribit: *Quanto magis pater* (Luc. 11. b) *vester, qui est in cælis, dabit Spiritū sanctum petentibus se?* Hęc sunt bona quæ credentibus dominus pollicetur. *Audite me,* (Infra. 55. a) *& comedetis bona, & delectabitur in bonis anima vestra:* & nō solum bona, sed salutem omnibus nūciauit, quam ipse præbuit, qui dicit Sion, id est, Ecclesiæ: *Regnauit Deus tuus.* Vnde F & Apostolus, loquitur ad sanctos: (Rom. 6. b) Non regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis desideriis eius. Et de peccatoribus scribens: *Mors,* inquit, *regnauit ab Adam vsque ad* (Ibid. 5. c) *Moysen:* Quodque sequitur: *Vox speculatorum tuorum*, siue (צפיך) *custodum tuorum*, Apostolos significat: de quibus & in alio loco ad Ecclesiam loquitur Deus: *Super muros tuos constitui* (Infra 62. b) *custodes, qui nunquā tacebunt, recordantes Domini*, qui exulta- (Sup. 40. b) bunt vocem de sublimibus differentes. Vnde dicitur ad eos: *Super montem excelsum ascende qui Euangelizas Sion: Exalta in fortitudine vocem tuam qui Euangelizas Hierusalem.* Isti pari Deum voce laudabunt, & oculis videbunt ad oculos. (1. Cor. 13. d) Quod aliis verbis Apostolus dicit: *Facie ad faciem*, quando (Psal. 24. c) sanctus canit: *Oculi mei semper ad dominum:* Et, (Psal. 122. a) *Ad te leuaui* (Ibid. 120. a) *oculos meos, qui habitas in cælo.* Et dominus respondebit ei: (Psal. 33. c) *oculi domini super iustos, & aures illius in precem eorum.* Hoc quod Lxx. transtulerunt, ὡς ὥρα, id est, sicut Hora super mōtes, sic pedes Euangelizantis auditum pacis, & reliqua. Paulus sequens sensum Hebraicæ veritatis, posuit in Epistola ad (Rom. 10. c) Romanos: *Quam speciosi pedes Euangelizantium bona, Euā-* (Ioan. 13. a) *gelizātium pacem:* Apostolos intelligi volens, quorum Dominus lauit pedes, vt mundi & pulchri essent ad prædicandū, & in toto orbe discurrerent, breuique doctrina Christi implerent mundum. ὥρα autem, id est, Hora, iuxta Lxx. & ambiguitatem sermonis Græci, aut tempus significat, aut pulchritudinem. Si tempus, illi aptabitur: (Sup. 49. c) *Tēpore opportuno exaudiui te, & in die salutis adiutor tui fui.* (2. Cor. 6. a) Vnde infert Apostolus: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis:* Opportuno enim tempore pro cunctis sanguinem fudit, quando (Psal. 13. a) omnes declinauerunt, simul inutiles facti erant: non erat qui (Heb. 2. c) faceret bonum, non erat vsque ad vnum: vt pro omnibus (Rom. 3. c) gustaret mortem, quia omnes peccauerant, & indigebant (Psal. 44. a) gloria Dei. Si autem pulchritudinem: ad illud referamus, quod in psalmo dicitur: *Speciosus forma præ filiis hominum.* Quid enim pulchrius, quam vt forma serui fieret forma Dei, & sederet & regnaret cum Christo in cœlestibus? Potest ὥρα secundum Græcæ linguæ latitudinem, cura dici, (Psal. 137. a) & solitudo, iuxta illud quod sanctus ait, *Multiplicabis me in anima mea virtute tua.* Pro multiplicabis me: in Græco dicitur πολυωρήσεις με, quod est, multa cura, & solicitudine dignum habebis. Et alibi: *Secundum altitudinem tuam ἐπολυώρησας filios hominum?* (Psal. 11. b) quod aliis verbis Græcè dicitur [illegible]. G Sed hæc superflua sunt, & speciosi magis pedes Christi, vel Apostolorum accipiendi: quod præter Lxx. omnes similiter transtulerunt, Paulo eorum interpretationem probante. (Rom. 10. c)

HEB.

annūciantis bonū, prędicantis salutem, dicētis Sion: Regnauit Deus tuus: vox speculatorū tuorum leuauerunt vocem, simul laudabunt, quia oculo ad oculum videbunt, cum conuerterit Dominus Sion. [a] Gaudete, & laudate simul deserta Hierusalē, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Hierusalē. Parauit Dominus brachiū sanctū suum in oculis omniū gentiū, & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. [a] Rece-

SEPT.

euangelizātis bona: quia audiam faciam salutem meam, dicens Sion: regnabit Deus tuus. Vox custodientium te exaltata est, & voce simul lætabuntur, quia oculi ad oculos videbunt, quando misertus fuerit Dominus Sion. Erumpant lætitiam simul deserta Hierusalē, quia misertus est dominus eius, & eruit Hierusalem. Reuelabit dominus brachium sanctum suum in conspectu cūctarū gentium, & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Recedite,

a ¶ *Gaudete, & laudate, simul deserta Hierusalem, quia consolatus est Dominus populum suum, &c.*] Ducto in captiuitatem populo Iudæorum, & vrbe succensa, aut rarus erat in Hierusalem, aut nullus habitator. Postquam autem qui prius loquebatur in Prophetis, & erat in principio apud Deum, Deus verbum habitauit in nobis, (Ioan. 1. a) & caro factus est, instaurata sunt deserta Hierusalem, & venit ille de quo scriptum est: *Hic ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem populi mei reducet,* (Sup. 45. a) vt nequaquam plangatur ab Hieremia: *Quomodo sedet sola ciuitas, quæ erat plena populis, facta est quasi vidua, quæ erat multiplicata in gentibus:* (Thren. 1. a) sed audiat Dauid cantentem: *In conuertendo Dominus captiuitatem Sion, facti sumus tanquam consolati.* (Psal. 125. a) Et post paululum: *Facti sumus lætantes.* Et vt sciamus nequaquam hæc dici de populo Iudæorum, sed de omnibus, qui per Apostolos in dominum credituri sunt, ponit & dicit: Qui consolatus est eam, (נחם / חמל H) siue misertus est eius: & qui eruit, vel redemit eam, ipse parabit, siue reuelauit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Ex quo perspicuum est, extructa per Apostolos spirituali Hierusalem, id est, Ecclesia, quæ à Iudæis fuerat derelicta, reuelari brachium domini cunctis gentibus, & videre salutare eius omnes fines terræ. Quod dupliciter intelligitur: Aut enim reuelat pater brachium suum cunctis gentibus, aut filius reuelat fortitudinem (Luc. 6. c) suam. De quo scriptum est: *Virtus enim ab eo egrediebatur, & sanabat omnes.* (Marc. 5. a) Et iterum: *Sensi virtutem exisse de me*, quæ sanauit hæmorrhoussam. Quod autem filius Dei, patris (Psal. 97. a) dextera appelletur & brachium, multa sunt testimonia, è quibus pauca dicemus. *Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum illius.* (Esaie 51. b) Et alibi: *In brachio meo gentes sperabunt.* (Gen. 49. b) De quo & Iacob dicit: *Hic erit expectatio gentium.* Et octogesimus octauus psalmus: *Tuum brachium cum potentia.* (Exod. 15. b) Hoc brachio eduxit Dominus populum Israel de terra Ægypti. De quo ad Apostolorum principem loquebatur: *Beatus es Simon Bariona, quia caro & sanguis non reuelauerūt tibi, sed pater meus qui est in cælis.* (Matt. 16. c) (Gal. 1. c) Et Apostolus Paulus de se: *Quando, inquit, placuit Deo, qui separauit me de vtero matris meæ, vt reuelaret filium suum in me.* Quod autem cunctis gentibus omnes terræ terminos copulauit, qui visuri sunt (Sup. 45. d) salutare Dei, illud ostendit, quod & in alio loco dicitur: *Conuertimini ad me ab extremis terræ, & salui eritis.* Et per Hieremiam: *Ad te venient gentes ab extremis terræ.* (Hiere. 16. d) Et iterum: *Recordabuntur, & conuertentur ad Dominum omnes fines terræ: & adorabunt in conspectu eius omnes familiæ gentium: quia Domini est regnum, & ipse dominabitur gentium:* (Psal. 21. f) vt non solum varietas gentium singularum, sed & omnes mundi cardines credituri prænuncientur in Christo. (Matt. 24. b) Iuxta id quod ipse loquitur. Cum autem prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo: tunc erit finis. Alii summitates, & extrema terræ, eos intelligi volunt, qui non in media terra, sed in extremis eius instar rotarum finibus consistentes, humilia deserunt, & ad excelsa festinant.

HEB.

a Recedite, recedite: exite inde, pollutũ nolite tãgere. exite de medio eius, mũdamini qui fertis vasa domini. Quoniã nõ in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis. Præcedet enim vos dominus, & congregabit vos Deus Israel. b Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ei⁹, & forma illius inter filios hominũ. Iste asperget gẽtes multas: super ipsũ cõtinebunt reges os suũ: quia quib. nõ est narratũ de eo viderũt, & qui non audierunt, contemplati sunt.

SEPT.

te, recedite, egredimini inde, & immundum nolite tangere: exite de medio eius, separamini qui portatis vasa Domini: Quia non cum tumultu exibitis, neque cum fuga ibitis, sed præcedet vos dominus, & qui congregat vos Deus Israel. Ecce intelliget puer meus, & exaltabitur, & glorificabitur valde: Sicut stupebunt super te, multi, sic in gloria erit ab hominibus species tua, & gloria tua a filiis hominum. Sic mirabuntur gentes multæ super eo, & continebunt reges os suum, quia quibus non est annunciatum de eo videbunt, & qui non audierunt intelligent.

CAPVT LIII.

HEB.

QVis credidit auditui nostro & brachium Domini, cui reuelatũ est? Et ascẽdet sicut virgultũ corã eo, & sicut radix de terra siti-

SEPT.

DOmine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini, cui reuelatum est? Annũciauimus quasi paruulum in conspectu eius, sicut radix in terra siti-

A 4. Reg. 25. a ¶ *Recedite, recedite, &c.*] Et hoc Iudæi sic disserere conantur: Exite de Babylone, & idola eorum derelinquite. Exite de medio illius, & vasa (quæ Nabuchodonosor capta Hierusalem tulerat, Cyro laxante captiuos sub Zorobabel & Esd. 1. c Ezdra) referte in templum: nec sicut prius de Ægypto cum tumultu & timore fugistis, ita egredimini de Babylone, sed cum pace & volũtate regis Persarum, atque Medorũ, in quo domini volũtas apparuit, quia protexit & congregauit vos. Alii quoq; de Babylone diximus, de Romano regno interpretãtur, quod in ad aduentu Christi, qui eos liberaturus sit, hæc omnia cõpleantur. Nos autem audiẽtes supra. *Quã pulchri super montes pedes annunciantis, & prædicantis pacem.* Et, *Reuelabit Dominus brachium suum in conspectu omnium gẽtium, & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri*: nequaquam hoc de Iudæis, sed de Apostolorum, omniumque sanctorũ intelligimus choro. Quib. præcipitur, vt recedant de Hierusalem, & in toto mundo Euãgelium prædicent, dicente domino Saluatore: Matt. 28. d *Ite & docete omnes gentes, baptizãtes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*: vt nequaquã cum Iudæis blasphemantibus maneant, in quorum necem. Romanus paretur exercitus: sed pollutos derelinquant, & separentur ab eis, atq; mundentur qui portant vasa domini: B 1. Cor 3. c Templum enim sunt Spiritus sancti, & magnæ domus vasa aurea, & argentea. Qualis fuit Act. 9. c Apostolus Paulus, qui vas electionis dicitur: præparauerat enim se in vas preciosum, & aptum in ministerium Dei. Vel certe hoc dicendum, quod vasa domini, armatura Dei sit spiritualis. De qua & Paulus Apostolus loquebatur: Ephe. 6. *Induite vos armatura Dei*, & per singula enumerat: *Loricam iustitiæ, & clypeum fidei, & galeam salutis, & gladium spiritus*, *qui* interpretatur *verbum Dei*: Ad hæc addit, cingulum veritatis, & *calceatos pedes in præparatione Euangelii pacis.* Et in Rom. 13. d alio loco. *Deponentes ergo opera tenebrarum, induamur arma lucis.* Sequitur: *Non in tumultus exibitis, nec in fuga properabitis.* Neque enim, vt victi de Hierusalem, sed vt victores re- Act. 2. 4. cesserunt, vt qui quotidie prædicantes in templo Euangelium Dei, multa millia Iudæorum Christi fidei subiicerant, etiam mundum illius Euangelio subiugarent. Præuium enim habebant Dominum, qui congregaret eos, Deum Israel, hoc est, de orbe terrarum vnum gregem faceret, vt impleretur illud quod Dominus in Euangelio ad patrem loquitur: Da *vt sicut ego & tu vnum sumus: sic & isti in nobis* Ioan. 17. d *vnum sint*: vt eodem sensu, & eadem sententia, repugnantia inter se vitia, atque contraria deserentes, vnam apprehenderent solamque virtutem. Neque enim vitia & perturbationes inuicem se sequũtur, quod de virtutibus dicitur, in quibus nec ὑπερβολαὶ sunt, nec ἐλλείψεις, id est, nec plus, nec minus, sed omnia temperata. Porro in vitiis vniuersa contraria sunt, vt pauor audaciæ, impietati superstitio, luxuria parcitati.

b ¶ *Ecce intelliget ser. &c.* Nec vlla legentib. ambiguitas relinquatur, quis sit ille qui dicerit: *Ego qui loquebar, ecce adsum.* Et quod sit brachium sanctum domini, quod cunctis gentibus reuelatum est: Deus omnipotens pater perspicuè C docet. Ecce intelliget seruus meus, siue puer meus, de cuius differentia supra diximus. Intelliget autem, non vt verbum Dei, atque sapientia, sed vt seruus & puer. *Qui cum in forma* Philip. 2. a *Dei esset*, formam serui dignatus est accipere, *factus obediens patri vsque ad mortem, & mortem crucis.* Quamobrem exaltauit eum, & donauit illi nomen super omne nomen: Qui loquitur in Psalmo: *Benedicam dominum qui tribuit mihi intel-* Psal. 15. b *lectum*: & de quo Dauid canit: *Qui fecit cælos in intellectu.* Ibid. 135. a Ipse est enim sapientia, atque intelligentia, qui proficiebat quasi puer ætate, atque sapientia, de quo loquitur & Petrus: *Deus* Luc. 2. g Act. 3. b *patrũ nostrorum glorificauit filium suum Iesum, quem vos quidem tradidistis, & negastis ante faciem Pilati, volentis eum dimittere. Vos autem sanctum, & iustum negastis*: de quo & supra scriptum ostendimus. *Ego testis, dicit Dominus Deus,* Sup. 43. b *& puer meus, quem elegi: super ipsum stupebunt plurimi,* cum illius signa perspexerint. Et hinc erit maius miraculum, quod inglorius erit inter homines aspectus eius, non quo formæ significet fœditatem, sed quo in humilitate venerit, & paupertate. Qui cum diues esset, pro nobis pauper factus est, & credentibus dixit. *Discite à me, quia mitis sum & hu-* Matt. 11. *milis corde*: de quo & Clemens D vir Apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios: Sceptrum Dei dominus Iesus Christus, non venit in iactantia superbiæ, cum possit omnia, sed in humilitate, in tantum vt verberatus à ministro sacerdotis, responderit: Si *male* Ioan. 18. d *locutus sum, argue de peccato: sin autem bene, quid me cædis?* habens duodecim angelorum millia, quæ illius nutibus obedirent. Iste asperget gentes multas, mundans eas sanguine suo, & in baptismate Dei consecrans seruituti. Super ipsum continebunt reges os suum, & principes sæculi: quorum omnis sapientia, crucis prædicatione subuersa est, & qui non habuerant legem & prophetas, & quibus de eo non fuerat nunciatum, ipsi videbunt & intelligent. De quibus loquitur & Saluator: *Beati qui non* Ioan. 20. g *viderunt & crediderunt.* In quorum comparatione, Iudæorum duritia reprehenditur: qui videntes & audientes Esa. 6. c Esaiæ in se vaticinium compleuerunt, dicentis: *Auditu audietis, & non intelligetis, & videntes aspicietis, & non videbitis. Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt.*

CAPVT LIII.

Q*Vis credidit auditui nostro, & brachium Domini, cui reuelatũ est, &c.*] Post verba patris, quibus filium suum mundo nunciauerat esse venturum, & ante scandalum crucis, de quo dicturus erat: Inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius præ filiis hominum, gloriam præmiserat resurrectionis: *Exaltabitur & eleuabitur, & sublimis* Sup. 52. f *erit valde*, vt humilitate crucis, resurrectionis gloriam præueniret. Respondit, Prophetarum chorus se implesse officium, & quantum in se fuit, brachium illius, atque virtutem omnibus nunciasse. In eo autem quod dicit: *Quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est?* Raritatem credentium significat ex Iudæis. Quodque sequitur: Ascen-

Ascendet sicut virgultū coram eo, pro quo Lxx. transtulerunt, ἀνηγγείλαμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, id est, Annunciauimus sicut paruulum coram eo. Pro virgulto, Symmachus ramum interpretatus est, vt assumptum ostenderet hominem, qui processit de vtero virginali. De quo infert: *Sicut radix de terra sitienti.* Pro sitienti, Aquila interpretatus est inuia, vt virginitatis priuilegium demōstraret, quod absque vllo humano semine de terra prius inuia sit creatus. Iste est de quo & supra legimus: *Exiet virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet,* vt natiuitatis eius ascensum significet in mundo. Sin autem non habebat speciē, neq; gloriam, sed forma ipsius erat ignobilis, & deficiens præ filiis hominū, siue vt habetur in Hebræo, despectus & nouissimus virorum, quomodo in Psalmis dicitur: *Accingere gladio tuo super femur tuū potentissime, pulchritudine, & decore tuo?* Quod facile soluitur. Despectus erat & ignobilis, quando pendebat in cruce, & factus pro nobis maledictum, peccata nostra portabat: Et loquebatur Patri: *Deus Deus meus quare me dereliquisti?* Inclytus autem erat, & decorus aspectu, quando ad passionem eius terra contremuit, saxa dirupta sunt, & fugiente sole, æternam noctem elementa timuerunt: De quo & sponsa in Cantico canticorum: *Fratruelis meus candidus, & rubicundus, electus de millibus.* Candidus plenitudine, ac puritate virtutum: rubicundus in passione, de qua postea lecturi sumus: *Quis est iste qui ascendit de Edom, fuluida vestimenta eius, ex Bosor,* electus de millibus in resurrectionem: vt qui erat primogenitus omnis creaturæ, primogenitus fieret ex mortuis: Quod autem infert: *Homo in dolore, & sciens ferre infirmitatem*: Siue *virum dolorum, & scientem infirmitatem*: verum corpus hominis, & veram demonstrat animam, qui sciens ferre infirmitates, omnes eas diuinitate superauit. Et absconditus vultus illius, atque despectus, vt humano corpore, diuina potentia celaretur: De quo supra dictum est: *Tu es Deus absconditus, & nesciebamus.* Qui vere languores nostros, & peccata portauit, & pro nobis dolet, non putatiuè, id est, δοκήσει, vt vetus & noua hæresis suspicantur, sed vere crucifixus est, vere doluit, dicens in Euangelio: *Tristis est anima mea vsque ad mortem.* Et, Anima mea turbata est. Et nos putauimus eum esse immundum, siue ἐν πόνῳ, id est, dolore, vt Lxx. transtulerunt: pro quo Aquila, & Symmachus, posuerunt, leprosum: Theodotio, flagellatum (quod aliis verbis Hebraico idiomate lepra intelligitur:) iuxta illud quod in Psalmo scriptum est: *Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.* Et est sensus: Putauimus eum pro peccatis suis à Deo esse percussum; qui humiliatus est propter nos & cum latronibus crucifixus. Pro eo quod Symmachus transtulit ἐν ἀφῇ ὄντα, hoc est, in lepra, Aquila posuit ἀφώμενον, id est, leprosū, quod multi non intelligentes, putant relictum, & alii legūt καθήμενον, id est, sedentem. In principio capituli, in quo iuxta Lxx. dicitur: *Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est,* quo testimonio, & Apostolus Paulus vtitur ad Romanos, edisserens illud super domini passione. Dominus, in Hebraico non habetur, sed pro intelligentia personæ, ad quam dicitur, additum est.

Sup. 11. a
Psal. 44. a
Matt. 27. f
Ibid.
F
Cant. 5. c
Infra 63. a
Sup. 45. c
Matt 26. a
Psal 6. a
נגוע
Psal 90. b

HEB.

sitienti: Nō est species ei, neq; decor: & vidimus eū, & non erat aspectus, & desiderauimus eum. Despectū & nouissimū virorū virū dolorū, & scientem infirmitatē, & quasi abscōditus vultus eius, & despectus, vnde nec reputauimus eum. Verè lāguores nostros ipse tulit, & dolores nostros portauit, & nos putauimus eum, quasi leprosum, & percussum à Deo, & humiliatum. [a] Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisq; in viam suam declinauit, & dominus posuit in eo iniquitatē omniū nostrū. Oblatus est, quia ipse voluit, & non aperuit os suum. [b] Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.

De

SEPT.

sitienti. Non est species ei neque gloria: & vidimus eum, & non habebat speciem, neque decorem sed species eius inhonorata, & deficiens præ filiis hominum. Homo in plaga, & sciens ferre infirmitatem: quia auersa est facies eius, despecta & non reputata. Iste peccata nostra portat, & pro nobis dolet: & nos reputauimus eum esse in dolore & in plaga, & in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, & infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum, liuore eius sanati sumus. Omnes quasi oues errauimus, homo in via sua errauit. Et dominus tradidit eum propter iniquitates nostras. & ipse propter afflictionem non aperuit os suum. Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum. In humilita-

a ¶ *Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra.*] Nos, inquit, putauimus eum virum dolorum, Siue iuxta Lxx. esse in dolore, & percussum à Deo, & propria sustinere peccata. Ille autem vulneratus est propter iniquitates nostras, dicens in Psalmo: *Foderunt manus meas, & pedes,* vt suo vulnere, vulnera nostra curaret: *& attritus est,* siue *infirmatus propter scelera nostra* vt factus pro nobis maledictum, nos liberaret de maledicto. *Maledictus enim omnis homo qui pendet in ligno*: Vnde disciplina pacis nostræ super eū est. Quod enim nos pro nostris debebamus scelerib. sustinere, ille pro nobis passus est, pacificans per sanguinem crucis suæ siue quæ in terra, siue quę in cœlis sunt. *Ipse est enim pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ, soluens inimicitiam in carne sua, & liuore eius sanati sumus.* Ex quo perspicuum est, sicut corpus flagellatum, atque laceratum, signa iniuriæ in vibicibus, ac liuore portabat, ita & animā vere doluisse pro nobis, ne ex parte veritas, & ex parte mendaciū credatur in Christo: *Omnes,* inquit, *quasi oues errauimus,* & indiguimus misericordia Dei, dicētes in Psalmo: *Erraui sicut ouis perdita:* quæ in Euangelii parabola, pastoris, atque soliciti humeris reportata est. Quæ sint autem istæ oues, sequens versus ostendit. *Homo in via sua errauit,* siue *vnusquisque in viam suam declinauit*: vt proprium sequeretur errorem, & rectam viam deserens, de crucifixo diuersa sentiret. *Dominus autem posuit in eo iniquitatem omnium nostrum,* siue tradidit eum pro peccatis nostris: vt quod propter imbecillitatem virium ferre non poteramus, pro nobis ille portaret, qui oblatus est, quia ipse voluit. Non enim necessitate crucē, sed voluntate sustinuit, dicens in Euangelio: *Calicem quem mihi dedit pater, non bibā illum?* Et ad Petrum, qui scandalizabatur ad crucis nomen, quia non nouit mysterium, & humano pauore trepidabat: *Vade retro me satana, scandalum es mihi,* quia non sapis ea quę Dei sunt, sed quæ hominum. Alioqnin si non propria voluntate esset oblatus, qui indicare & prædicere poterat proditorem, & Apostolis loquabatur: *Omnes vos in hac nocte in me scandalum sustinebitis.* Poterat eos qui ad se missi fuerant declinare, quibus occurrit intrepidus, & vltro se obtulit, dicens: *Quem quæritis?* Qui statim ceciderunt retrorsum. Vocem enim præsentis Dei ferre non poterant. Pulchreque addidit: *Et non aperuit os suum.* Qui dicenti Pilato, *Mihi non loqueris?* noluit respondere. Siue iuxta Lxx. *Afflictus non aperuit os.* Aut iuxta Symmachum, & Theodotionem, *audiens non aperuit os suum.*

b ¶ *Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus corā tonse obmu. &c.*] Hoc testimoniū, cum in Actibus Apostol. reginæ Candacis Eunuchus reda veheretur, & legens non intelligeret, interpretante Philippo super passione & nomine Saluatoris, intellexit, & statim baptizatus in agni sanguine, quē legebat, vir meruit appellari, & Apostolus genti Æthiopum missus est. Qui igitur oblatus est Pilato, quia ipse vo-

G
Rom 10. a
Psal. 21. d
כארי
Gal. 3. b
Deut. 21. d
Ephes 2. c
Rom. 3. c
H
Psal 118. 9
Matt. 18. b
Ioan 18. b
Matt 26. d
Marci 14. e
Ioan. 18. a
Ibid 19. b
Ibidem.
נענה
Act 8. e

E cibis vti noluit quia iam Samaritanæ,& exeuntis ad eum ci-
uitatis Sichem fide satiatus erat. Iuxta quem sensum dicit
Matt. 5.a inter octo beatitudines: *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiã.*
In scientia sua, id est, in doctrina, ipse iustus (qui peccatum
non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius: & seruus pa-
tris, qui formam serui acce-
perat, & domini seruierat vo-
luntati) multos iustificabit de
toto orbe credentes. Et ini-
quitates eorum ipse portabit:
quas illi portare non poterant,
& quarum pondere opprime-
bantur. Iuxta LXX. hoc dicitur:
O vos, propter quorum pec-
cata filius Dei est ductus ad
mortem: qui pessimi, & in ma-
lo diuites, dan estis pro sepul-
tura, & morte eius, si volueri-
tis agere pœnitentiam, & pro
Psal. 50.d peccatis vestris offerre *sacrifi-*
cium placens Deo, spiritum con-
tribulatum: videbit anima vestra semen longi temporis, ip-
sum Dominum Saluatorem. De quo in octogesimooctauo
Psal. 88.e psalmo canitur: *Semen eius in æternum permanet, & thronus*
illius sicut sol in conspectu meo. Et iterum: *Ponam in sæculum*
Luc. 1.c *sæculi semen eius, & thronum illius sicut dies cœli.* Quod aliis
verbis ad virginem Gabrielem loquitur: *Ecce concipies in vte-*
ro, & paries, qui filius altissimi vocabitur. Et dabit illi Domi-
nus thronum Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob
in sempiternum, & regni eius non erit finis. Vult enim domi-
nus auferre de dolore animam eius, qui dixerat: *Tristis est a-*
Matt. 26.d *nima mea vsque ad mortem*: vt crucis cõtumelia, resurrectio-
nis gloria tẽperetur. Et ostendere ei lucẽ, vt omnes per se vi-
deat illuminatos. Et formare intelligentia, subauditur eum,
super quẽ descẽderit spiritus sapientiæ, & intellectus: Et iu-
Matt. 20.d stificare iustũ, qui bene multis seruierit. *Non enim venit, vt*
Ioan. 13.a *ministraretur ei, sed vt ministraret*: in Petri pedibus, cunctorũ
F Apostolorum peccata abluens: Qui *apparuit in carne, iustifi-*
1. Tim 3.f *catus est in spiritu.* De quo & Iudas proditor confitetur: *Pec-*
Matt. 27.d *caui tradẽs sanguinem iustum.* Et vxor Pilati: *Nihil tibi sit, &*
Ibid. a *iusto illi: multa enim passa sum hodie in somnis propter eum.* Et
notandum quod non iustificatus sit (vt de iniquo iustus fie-
ret.) Sed iustus iustificatur, non vt inciperet esse quod non e-
rat, sed vt quod erat omnibus appareret. Iste iustus pro ini-
quis passus est, vt omnes nos offerret Deo. De quo dicitur ad
1 Pet. 3.e Iudæos: *Et negastis sanctum & iustum, & petistis vt vir ho-*
Act. 3. *micida donaretur vobis.* Et *peccata*, inquit, *eorum ipse porta-*
Luc. 5.f *uit*, quasi medicus languores ægrotantium: quo sani non in-
digent, sed hi qui male se habent.

a ¶ *Ideo dispertiam ei plurimos, &c.*] Causas reddit cur post
passionem multa Christus præmia consequatur. Quia, in-
quit, passus est, & fecit omnia quæ præteritus sermo descri-
Deut. 32.a psit, & iniquitates multorum ipse portauit: Propterea diui-
dam ei plurimos, vt pro parte, domini Iacob, & funiculo
Matt 8.b hæreditatis illius Israel, credant in eum de Oriente, & Oc-
cidente venientes, & recũbant in regno Dei, cum Abraham,
Psal 2.b. Isaac, & Iacob, Impleto illo quod scriptũ est: *Postula à me,*
Sup. 11.e *& dabo tibi gentes hæreditatẽ tuam, & possessionem tuã termi-*
nos terræ. De quo & in hoc eodem Propheta legitur. *Erit ra-*
dix Iesse, & qui resurget, vt principetur gentium, in ipso gentes
sperabunt. Isti autem plurimi quondam à fortibus teneban-
tur, & sub specie asinæ, & pulli, multos habebant dominos,
Matt. 21.a quibus dixerunt Apostoli: *Dominus eos necessarios habet.*

HEB.

ipse portabit. [a] Ideo dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia: pro eo quod tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis reputatus est: & ipse peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogauit.

SEPT.

ipse portabit. Propterea ipse possidebit multos, & fortium diuidet spolia, pro eo quod contaminata est in morte anima eius, & cum iniquis reputatus est: & ipse peccata multorum suscepit, & propter iniquitates eorum traditus est.

Qui fortes erant antequã Christus humanum corpus assu- G
meret, & forte superato, diriperet domum eius. Prædam er-
go fortium Apostolis suis tradidit, atque diuisit, vt Petrus, Gal. 2.b
Iacobus, & Ioannes circumcisi populi principes fierent, &
Paulus, & Barnabas mitterentur ad gentes, locis non animo
separati, & sub vno domino
in diuersa starent acie, vt agmi-
nis vtriusque victoria, trium-
phum erigerent Saluatori. Ex Ibid.
quo qui dispensatoriam inter
Petrum, & Paulum conten-
tionem, vere dicunt iurgium
fuisse, atque certamen, vt blas-
phemanti Porphyrio satisfa-
ciant, & veteris legis cerimo-
nias in Ecclesia Christi, à stir-
pe credentis Israel asserunt es-
se seruandas, debent & aureã
in mille annis expectare Hie- Exod. 32.b
rusalem: vt victimas immo-
lent, & circumcidantur: vt in
sabbatho sedeant, dormiant, saturentur, inebrientur, & sur-
gant ludere, qui ludus offendit Deum. Hoc diximus propter
id quod nunc prophetatur. *Et fortium diuidet spolia.* Iuxta il- Psal. 67.e
lud quod in alio loco scriptum est: *Cum diuideret cœlestis re-*
ges in ea. Et iterum: *Rex virtutum dilecti, & speciei domus di-*
uidere spolia. Deniq; super Paulo Apostolo, qui de tribu Bẽ-
iamin erat, iuxta Hebraicum dicitur: *Beniamin lupus rapax,*
mane comedet prædam, & ad vesperum diuidet spolia. De qui- Sup. 9.a
bus & ante iam diximus: *Lætabuntur in conspectu tuo, sicut* Gen. 49. b
qui lætantur in messe, & sicut qui diuidunt spolia: in toto orbe
sibi Christi Ecclesias diuidentes. Propterea autem accipiet
gentes plurimas, qui venit prædicare captiuis remissionem, Psal. 67. d
& captiuã prius à diabolo, atque dæmonibus duxit captiui-
tatem, & dedit eam dono hominibus, atque credẽtibus: quia
tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis siue ini-
quis reputatus est. Si enim Apostolus eius his, qui erant sine 1. Cor 9. e
lege factus est quasi sine lege (cum non esset sine lege, sed es- H
set in lege Christi) quare non & Christus cum iniquis repu-
tatus sit, vt iniquos redimeret à peccato, & omnibus omnia 1 Pet. 2.d
fieret, vt omnes saluos faceret? Peccata enim nostra portauit
in corpore suo, ligno crucis affigẽs ea, vt deleret chirogra-
phum, quod diabolo & angelis illius feceramus, scriptum
manibus animæ, id est, operibus eius. De quibus Paulus
Apostolus loquitur: *Et vos cum essetis mortui in peccatis, &* Eph. 2.a
in desideriis carnis, viuere fecit cum Christo, donans nobis om- Coloss. 2.c
nia peccata, Et delens quod aduersum nos erat chirographum,
quod erat contrarium nobis: & ipsum tulit de medio, affigens
illud cruci, spolians principatus, & potestates debonestauit, cõ-
fidenter triumphans de eis. Iniquos autem, cum quibus repu-
tatus est, Marcus Euangelista latrones intelligit, scribens: *Et*
crucifixerunt cum eo duos latrones, vnum à dexteris, & alte- Marc. 15.c
rum à sinistris. Et impleta est scriptura, quæ dicit. Et cum iniquis
reputatus est. Quod & altius intelligi potest, dicente de se-
metipso domino: *Reputatus sum cum descendẽtibus in lacum:* Psal. 87. a
factus sum sicut homo sine adiutorio, inter mortuos liber. Ve-
re enim reputatus est inter peccatores & iniquos, vt descen-
deret ad infernum, qui in multis scripturarum locis vocatur
lacus, & vinctos in carcere liberaret. *Qui traditus est propter*
peccata nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram. Rom 4.d
Tantæque clementiæ fuit, vt pro transgressoribus, imo pro
persecutoribus suis rogaret in cruce, & diceret: *Pater ignos-* Luc. 23.e
ce illis: quod enim faciunt, nesciunt.

Commentarij Decimiquarti in Esaiam Prophetam finis.

Exod.36.c &clama in confessionem domini, quæ liberos non habebas.
Nunc eidem præcipit in similitudinem tabernaculi Moysi,
quod quondã habuit in deserto, vt dilatet tentorium suum,
pellesque distentet, & funiculos faciat longiores, & clauos,
quibus firmatur omne tentorium, in altum defigat, & robo-
ret, ne ventorũ flatibus dissi-
petur. Ad dexterãque pene-
tret, & sinistram, & nequa-
Ibid.37.b quã Iudaici tabernaculi imi-
tetur angustias: quod centũ
longitudinis cubitorum &
quinquaginta latitudinis am-
3.Reg 6.a biebat: nec templi breuitate
claudatur, quod sexaginta cu-
bita habebat in lõgum, & vi-
ginti in latũ. Sed ad dexterã,
& ad sinistrã locũ capere ne
cesset. Ac ne putent hoc iux-
ta friuolã Hebr contentionẽ
dici de Sion, quæ in antiquũ
statum à domino restituenda
sit, ponit manifestius quod
latebat: Et semen tuum gen-
tes hæreditabit. De quo & in
Matt.13.d Euangelio legimus: *Egressus*
Ibid. *est qui seminat seminare.* Et i-
terum: *Nonne bonum semen
seminasti in agro tuo?* Quod
semen etiam ciuitates deser-
tas faciat inhabitari, vt Eccle-
siæ gentium in toto orbe cõ-
surgant. Vel certè semen di-
cendum est Apostolorum, &
Esai.1.a Iudaici populi reliquiæ. De quo in hoc eodem propheta di-
citur: *Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut So-
doma essemus, & similes Gomorræ fuissemus.* Et Apostolus:
Rom 9.f *Reliquiæ, ait, saluæ factæ sunt.* Hoc de Ecclesiarũ magnitudi-
11.a
F ne, quæ pro vno Iudææ loco, & ipso angustissimo, in toto
orbe terrarum, suos terminos dilatabunt. Veniamus ad in-
telligentiã spiritualem. Qui in tabernaculo est, firmam atque
perpetuam non possidet mansionẽ, sed semper mutat loca,
Psal.41.a & ad vlteriora festinat, dicens in psalmo: *Pertransibo in locũ
tabernaculi admirabilis:* præteritorũ obliuiscens, & in futurũ
se extendẽs, donec perueniat ad brauiũ supernæ vocationis.
De hoc tabernaculo & in alio loco legimus: *Quã dilecta ta-
Ibid 83.a bernacula tua domine virtutum, concupiscit, & deficit anima
Ibid. mea in atria domini.* Postque infert: *Beati qui habitant in domo
tua in sæcula sæculorum laudabunt te.* Finis enim tabernacu-
lorum, æternæ domus possessio est: quæ fundamenta non
mutat, nec transfertur de alio in alium locum. Qui enim plã-
tati in domo sunt domini, prius in atriis illius efflorueruni:
Psal 51.b vt de floribus ad frugem veniant, possintque dicere: *Ego au-
tem sicut oliua fructifera in domo Dei.* Denique vir sanctus ta-
bernacula præterite festinans, & domum Dei videre desi-
derans, vnum votum habere se dicit, vt nunquam de do-
Ibid.29.b mo Dei exeat. *Vnum petiui à domino, hoc requiram, vt inhabi-
tem in domo domini omnibus diebus vitæ meæ.* Dilatandum
est ergo tabernaculum, & aulea pellesque tendendæ, & fu-
niculi multiplicium, variorumque sermonum longius
producendi, & claui ratione firmandi, in dextris & sini-
stris: vt semen sermonis, id est, doctrinæ Dei, gentes valeat
possidere, & ciuitates habitabiles facere, quas accepit qui
Luc.19 b minam duplicauerat. Dextera autem & sinistra in scripturis
sanctis, tunc in bonam partẽ accipitur, quando eas, & iuxta
2.Cor.6 b spiritum intelligimus, & iuxta literam per arma iustitiæ à
dextris, & à sinistris: vt & humilior intelligentia, vitæ teneat
institutionẽ, exemplaq; maiorum, & spiritualis, atque subli-
mis de præsentibus nos transferat ad futura. Hoc est, quod
Matt.22 b & Dominus Pharisæis interrogantibus loquebatur: *Red-
dite quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo:* vt & pote-
Rom 13.a statibus istius sæculi subiciamur: quæ non iniuste tenent
gladium in vindictam eorum, qui male egerunt (quæ si-
Matt.10.d nistra intelligitur) & Deo reddamus quæ Dei sunt: vt nul-
lum alium timeamus, nisi eum, qui & animæ habet & cor-
poris potestatem, (quod in dextera accipitur.) Denique

HEB.

netrabis, & semẽ tuum
gẽtes hæreditabit, & ci-
uitates desertas inhabi-
tabit.[a] Noli timere, quia
nõ cõfũderis, neq; eru-
besces: non enim te pu-
debit, quia confusionis
adolescẽtię tuæ obliuis-
ceris, & opprobrii vi-
duitatis tuæ nõ recor-
daberis amplius. Quia
dominabitur tui qui fe-
cit te, domin' exercituũ
nomẽ eius, & redẽptor
tuus sanctus Israel, De'
omnis terræ vocabi-
tur.[b] Quia vt mulierem
derelictam, & meren-
tem spiritu vocauit te
dominus, & vxorem
ab adolescẽtia abiectã,
dixit

SEPT.

*dilata, & semen tuũ pos-
sidebit gentes, & ciuitates
desertas habitare facies.*
Noli *timere, quia confusa
es, neq; confundaris, quia
exprobratum tibi est: con-
fusionem enim æternam
obliuisceris, & opprobrij
viduitatis tuæ memor non
eris: Quia dominus qui
fecit te, dominus sabaoth
nomen ei: & qui eruit te,
Deus Israel, omnis terræ
vocabitur. Non vt mulie-
rem derelictam, & pusil-
lanimem vocauit te do-
minus, neque vt mu-
lierem quæ ab ado-
lescentia odiosa est,
dixit*

de sapientia Dei dicitur, cui nihil pretiosum comparari po-
Prou.3.b test, quod in dextera suauitæ habeat longitudinem, & annos
plurimos: in sinistra autẽ diuitias, & gloriam: Vt diuitiæ illæ
accipiãtur, quæ in præsenti scientia sunt, & bonis operibus:
Et gloria, quam accipitis, per cuius opera Deus glorificatur
in gentibus: Longitudo autem
vitæ, & anni plurimi, æternam
vitam significent: quæ præsen-
tia negligens, ad futura festi-
nat.

a ¶ *Noli timere, quia non con-
funderis, &c.*] Oritur quæstio,
quo modo si ad Ecclesiam di-
citur de gẽtibus congregatã:
*Lætare sterilis, quæ non paris: &
plures filij desertæ magis quam
eius quæ habet virũ* (quod sci-
licet virum non habuerit, quæ
postea plures fecit filios, & il-
la in sterilitatem versa sit, quæ
prius habebat virum) quo
modo nũc dicamr ad eam quæ
virum non habuit: Viduitatis
tuæ nõ recordaberis amplius,
& confusionis adolescentiæ
tuæ obliuisceris. Ex quo intel-
ligi volunt Iudæi, omnia quæ
dicuntur dici ad Hierusalem,
quæ deserta à Deo, rursum ab
eo instauranda sit. Qui facile
repellẽtur, cum admoniti fue-
rint dici ex persona domini in
Zacharia: *Et assumpsi mihi duas* Zach. 11.b
*virgas: vnam vocaui decorem, & altera vocaui funiculum, &
paui gregem.* De quo in suo loco plenius diximus, & nunc ex
parte dicetur: Duas virgas, vtrumque esse populum, gentiũ
& Iudæorum: quorum prior vocata sit turba gentilium, quę
accepit naturalem legem fixam in cordibus suis: de qua H
Paulus scribens ad Romanos, fortissimè disputat: qua vir- Rom.1 e
ga nihil pulchrius est: vt omnis creatura æqualiter vocetur
ad cultum creatoris sui. Secunda autem, id est, populi Iu-
dæorum appellata est funiculus, quæ post offensam gen-
tium, vocatur pars domini, & funiculus hæreditatis eius
Israel Denique postquam in Abrahã vocatus est Israel, dicit Deut 32.b
Dominus: *Tuli virgam meã, quæ vocabatur decus, & abscidi* Zach.11.e
*eam, vt irritum facerẽ fœdus meũ, quod percussi cum omnibus
gentibus.* Ergo in aduentum Christi dicitur ad virgam, quæ
abscissa fuerat: Noli timere, nec erubescas, neque ora pudo-
re suffundas. Nequaquam enim vltra confunderis, vt prius
confusa fueras, nec confusionis adolescentiæ tuæ memor
eris, & viduitatis tuæ non recordaberis, per quam relicta
es à Deo: quia factor tuus ipse dominabitur tui, cuius no-
men omnipotens est: qui regnat, non in vna gente Iudæa,
sed in vniuerso orbe terrarum. Denique sequitur: Qui te fe-
cerat, ipse te redemit sanguine suo, & Deus omnis terræ
vocabitur: pro eo quod est omnium, qui morantur in terra.
Ex quo perspicuè patet, nequaquam dici ad Hierusalem,
quæ nunquam in toto orbe dominata est, sed ad Ecclesiam
Christi, cuius hæreditas, mundi possessio est.

b ¶ *Quia vt mulierem derelictã, &c.*] Hic amici Iudæorum
vilificant mulierem derelictam, & vxorem ab adolescen-
tia abiectam, quam ad punctum, & ad modicum dereli-
quit dominus, Hierusalem esse, dicentes. Qui abscondens
parũ per faciem suam, susceperit eam in misericordiis sem-
piternis, & dolorem præteritum, gaudio commutarit. Hęc
iuxta Hebraicum. Porro iuxta LXX. non eam dicit quasi
derelictam mulierem, & pusillanimem vocatam à domi-
no, neque sicut vxorem quæ ab adolescentia odio habita
sit. Sed idcirco se eam ad modicum reliquisse, & auertisse
faciem suam, vt misereatur illius in æternum. Si ergo Iu-
dæi & nostri Iudaizantes, dicunt Israel ad modicum de-
relictum, vt in aduentu Christi eius misereatur Deus, &
modicum, interpretantur ad comparationem totius æter-
nitatis: cur & nobis non cõcedunt modicum dicere tem-
pus, quo gentes sunt derelictæ: vt abiectæ in medio, quæ in

A

adolescentia sua Dei fuerant, postea in senectute æternam misericordiam consequantur. Præsertim cum in vocatione temporis Israel, nunquã exclusa sit turba gẽtilium, sed semper eis per proselytos ianua patuerit reuertendi: Vt sicut nus illorũ vocatione parumper videmur exclusi, sic illorum exclusione perpetua, nobis ad Deum reditus cõcedatur. Perpetuã autẽ exclusionem diximus, si non egerint pœnitentiã. Alioquin Paulus Apostolus dicit: *Conclusit Deus omnia sub peccato, vt omnib. misereatur.* (Gal. 3 d; Rom. 11 d) Quæ nos de Ecclesia ex vtroq; populo cõgregata, interpretati sumus, & Iudæi de Hierusalẽ accipiunt: Qui solã tropologiã sequuntur, & in locis difficillimis liberæ disputationis ex cursu, nascentes fugiũt quæstiones, ad animã referũt peccatricem, quę abiecta à Deo sit, non ob odium, sed ob dispensationem: vt malorum pressa pondere, reuertatur ad virum suum pristinũ, & perdita substãtia, de patris clemẽtia non desperet. (Luc. 15 e) An non est grandis misericordia occurrere filio reuertenti, anulum, & stolam, osculumq; porrigere: & inuidenti fratri, iuxta alterius parabolæ similitudinem dicere: Amice, si ego bonus, quare oculus tuus nequam? (Matt. 20 b)

HEB.

dixit Deus tuus. Ad pũctũ in modico dereliqui te, & in miserationib. magnis cõgregabo te. In momẽto indignationis abscõdi faciem meã parũper à te, & in misericordia sẽpiterna miser' sũ tui, dixit redẽptor tuus dominus. a Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui iuraui ne inducerẽ aquas Noe vltra super terrã, sic iuraui, vt non irascar tibi, & nõ increpẽ te. Mõtes enim cõmouebũtur, & colles cõtremiscẽt: misericordia autẽ mea nõ recedat à te, & fœdus pacis meæ nõ mouebitur, dixit miserator tu' dominus. b Paupercula, tempestate conuulsa absque cõsolatione. Ecce ego sternam per ordine lapides tuos & fun-

SEPT.

dixit Deus tuus: Tempore modico reliqui te & cum misericordia magna miserebor tui. In furore paruo auerti faciem meã à te, & in misericordia sẽpiterna miserebor tui, dixit qui eruit te domin'. Ab aqua quæ fuit sub Noe hoc mihi est, sicut iuraui ei in tempore illo terræ nequaquam vltra irasci super te, neque in comminatione tua montes trãsferre, neque colles tui transferentur. Sic nec misericordia mea deficiet, nec testamentum pacis meæ auferetur, dixit propitius tui dominus. Humilis, & instabilis absque cõsolatione. Ecce ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum, & fundamenta

a ¶ *Sicut in diebus Noe, &c.*] Vt credat sanctorum congregatio misericordiam domini sempiternam, (Gen. 6 b) & ideo ad punctũ, & breue eos esse desertos vt in amicitiam Dei, æterno

B

fœdere iungerentur, ponit exempla maiorum, dicens: Quomodo vniuerso orbe peccante, postquam corrupit omnis terra viam domini, inductum est diluuium, & cum auctoribus cunctis, peccatorum cuncta peccata deleta sunt, & in vno homine Noe humanũ seruatum est genus: Cui iuraui nequaquam terris inducendum esse diluuium: (Gen. 8 d & 9 d) & sponsio mea hucusq; seruata est, nec vnquam irrita fiet. Sic iuro Ecclesiæ meæ, quam mihi redemi sanguine meo, nequaquã me iratum fore his, quorum misertus sum, nec meam clementiam vlla increpationis duritia cõmutandam. Facilius enim montes mouebuntur, & colles, quam mea sententia commotabitur. Iuxta quod & in Euangelio loquitur: *Cælum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* (Matt. 24 c) Hæc est autem, inquit, misericordia mea: vt fœdus pacis, quo mihi reconciliatus est mundus, non merito eorum, quibus datũ est, sed mea clementia conseruetur. Iuxta Lxx. confusus est sensus, & sic turbata sunt omnia, vt quid dicatur, difficile possit intelligi, non quo ignorem quid in hoc capitulo vir prudentissimus dixerit, sed quo non satisfaciat animo meo. Ponit enim tropologicum diluuium, quod interpretatur in baptismo Saluatoris, congerens exempla quamplurima, vt est illud: *Dominus diluuium inhabitare facit:* (Psal. 28 b) Et iterum: *Suauis Dominus expectantibus se in die tribulationis, & sciens timentes, & in diluuio itineris consummationem faciet:* (Nahum 1 b, Sec. lxx.) quod scilicet vniuersa peccata in baptismo deleuerit, dicens in alio loco: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas.* (Sup. 43 d) *Omnes enim declinauerunt, simul inutiles facti erant.* (Psal. 13 a) Non erat qui faceret misericordiam, nec veritatem, neque erat scientia Dei super terram. (Ose 4 a) *Maledictio, & mendacium, & homicidium, & adulterium, & furtum,* cuncta occupauerant, & sanguinem sanguini miscuerant. (Mich. 7 a, Sec. lxx.) Vnde loquitur per Prophetam: Heu mihi, quia perit reuertens à terra. Non est qui faciat rectum in hominibus, omnes in sanguine iudicantur. Vnusquisque proximum suum tribulat tribulatione, & ad malum manus suas præparant, & cætera his similia.

C

E quibus illud est: *Nemo mundus à sorde, nec si vnius quidem diei fuerit vita eius super terram.* (Iob. 5 b, Sec lxx.) Vnde dominum fecisse diluuium, qui iuxta Apostolum Petrum, occisus est carne, viuificatus spiritu, & prędicauit spiritibus in carcere constitutis, quando Dei patientia expectabat in diebus Noe, diluuiũ impiis inferens. (1. Pet. 3 b) In cuius exemplum aqua nos mundat, non sordes carnis abluens, sed bonæ cõscientiæ interrogatio in Deum. Montes autem & colles, qui non commoueantur, & in huiuscemodi diluuio permoti fuerant, sanctos vult intelligi, accepto fœdere sempiterno, qui in priore diluuio mori fuerant, & suam reliquerant firmitatem. Dicit mõtes, & dæmones, & aduersarias potestates, qui viderunt *filias hominum, quod essent bonæ,* (Gen. 6 a) & amoris iaculo vulnerati, sumpserũt sibi vxores ex omnibus, quas elegerunt, & perdiderũt fortitudinem pristinam, & nequaquam in hoc diluuio sunt futuri. Hoc ille dixerit, cuius explanationem lectoris arbitrio derelinquo.

b ¶ *Paupercula, &c.*] Vbi nos diximus: Sternam per ordinem lapides tuos, in Hebraico scriptũ est a בפוך אבניך: quod omnes præter Lxx. similiter transtulerunt: Sternam in stibio lapides tuos, in similitudinem comptæ mulieris, quę oculos pingit stibio, vt pulchritudinẽ significet ciuitatis. (a Bapouce abannaich) Et vbi nos iaspidem, sequentes Lxx. diximus, in Hebraico scriptũ habet b כדכד, quod solus Symmachus [illegible] trãstulit. (b Cadcod) Pro crystallo quoque in cuius loco apud Hebræos c אקדח legitur, Symmachus, & Theodotio, γλυφῆς, id est, sculpturæ: (c exda)

D

Aquila τρυπανισμοῦ posuit quod verbum foratarum, cælatarumque gemmarum sensum sonat. De diuersitate translationis diximus: Veniamus ad sensum. Adhuc loquitur ad Ecclesiam, humilem prius, atque pauperculam, quæ non habet legem, nec Prophetas, nec sermonem Dei, & tempestate conuulsam, siue instabilem: qui multos sæculi turbines sustinuerat, & inter varios idolorum fluctuabat errores: qui nullum habuit consolatorem, & frustra omnem substantiam suam in medicis perdidit: (Luc. 8 f) quod ipse veniat, ipse descendat, & ædificet in terris cœlestem Hierusalem: quæ in Apocalypsi Ioannis vocatur sponsa, & vxor agni habens lumen simile lapidis pretiosi, sicut iaspidis, & crystalli: & murum magnum, & portas duodecim inscriptas nominibus tribuũ Israel: (Apoc. 21) quarum tres erant ab Oriente, & tres ab Aquilone, & tres ab Austro, & tres ab occasu solis: murusque fultus duodecim fundamentis, cuius omnis ædificatio ex lapide iaspide, & singula fundamenta murorum habebant singulos lapides: primum, iaspidem: secundum, sapphirum: tertium, chalcedonium: quartum, smaragdum: quintum, sardonicem: sextum, sardium: septimum, chrysolitum: octauũ, berillum: nonum, topazium: decimum, Chrysopasum: vndecimum, hiacynthum duodecimum, amethistum: quod legentes, exclamamus illud, & dicimus: *O profundum sapientiæ, & scientiæ Dei, quam inscrutabilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius? Quis enim cognouit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit?* (Rom. 11 d) Et iterum: *Quis sapiens, & intelliget hæc intelligens, & cognoscet ea?* (Ose 14 c) Respondeant amatores tantum occidentis literæ, & in mille annis exquisitos cibos gulæ, ac luxuriæ præparantes (*quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum*): (Phil. 3 d) Qui post secundum in gloria Saluatoris aduentum sperant, nuptias, & paruulos centum annorum, & circumcisionis iniuriam, & victimarum

(margin: משוח)

E
1.Cor.15.e rum sanguinem, & perpetuum sabbathum: qui dicent cum Israel in peruersum modum: *Manducemus, & bibamus, cras enim regnabimus:*) quæ sit ista cœlestis Hierusalem, cui nunc dicitur: *Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.* Siue iuxta LXX. ἰδοὺ ἐγὼ ἑτοιμάζω σοι ἄνθρακα τὸν λίθον σου, id est, *Ecce ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum:* vt tota ciuitas sit plena carbunculis, & habeat fundaméta sapphirina, & propugnacula, iaspidé, siue chalcedonium, & portas crystallinas, siue anaglyphas, & murū in circuitu pretiosorum lapidum: omnesque filij eius non habeant magistros homines, sed Deum, & appellentur discipuli Dei: & sit in ea pax perpetua, & ædificatio iustitiæ: Ex quo perspicuum est sub occasione iustitiæ, quod virtutis est nomen, etiam cæteras virtutes in ædificationem ecclesiæ debere nos quærere, nec
Prou.3.b & 16.b Iudaica deliramenta sectari: Exponant enim quid sit illud
1.Cor.1.d quod in Prouerbiis de sapientia dicitur: *pretiosior est cunctis*
Psal.18.c *lapidibus pretiosissimis.* Si enim Christus Dei virtus & Dei sapientia est, stultum est Christum insensibilibus lapidibus comparari. Rursumq; de iudiciis Dei legimus, Iudicia domini recta, iustificata in semetipsa: *Desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum.* Ex quo palam est illum lapi-
Sup.28.d dem cęteris lapidibus comparari, de quo supra in hoc eodem
Psal.117.e propheta ex persona Dei dicitur: *Ecce immittam in fundamen-*
Matt.21.d *ta Sion lapidem angularem, lapidem electum, pretiosum, & qui crediderit in eo non confundetur.* Hunc lapidem reprobauerunt ædificantes, scribæ videlicet & pharisæi, & princi-
F pes Iudæorum: qui *factus est in caput anguli.* De quo & A-
1.Pet.2.a postolus Petrus disputans ait: *Nobis ergo honor qui credimus,* angulari & pretioso electoque lapidi. Incredulis autem
Act.4.b est *lapis offensionis & petra scandali.* Qui & in Actibus Apostolorum ad principes loquitur sacerdotum: Iste est lapis electus, pretiosus, quem vos despexistis reprobantes: qui factus est in caput anguli, & duos populos continet, gentium & Israel: Qui ædificauit ciuitatem, cuius artifex &
1.Cor.3.b conditor Deus est: de qua & Apostolus scribit Corinthiis: *Dei ædificatio estis:* & quasi architectus sapiens fundamentum posui, alius superædificat. *Vnusquisque autem videat quomodo ædificet. Fundamentū enim aliud nemo potest ponere, præter eum qui positus est, Iesum Christum.* Si quis auté super fūdamentum hoc ædificat aurum, argentum, & lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulā: vniuscuiusque opus manifestū
Ephes.2.b erit. De hoc fundamento & in epistola altera loquitur: *Ae-*
1.Pet.2.d *dificati super fundamētum Apostolorū & Prophetarū, ipso angulari lapide Iesu Christo.* Et iterū: *In quib⁹ omnes ædificamini,*
Zach.9.d *lapides viuētes in sacerdotium sanctum, offerre spirituales victi-*
Sec.LXX. *mas.* De his lapidibus mystice dicitur: Lapides sancti voluuntur super terram. E quibus ædificat Christus ecclesiam
Matt.16.c super petrā, dicens in euangelio: *Super hanc petram ædificabo*
Psal.47.b *ecclesiā meam.* Quā ciuitatem qui meruerit intrare, gaudens
Sup.45.c loquitur in domino: *Sicut audiuimus ita vidim⁹ in ciuitate domini virtutum, in ciuitate Dei nostri: Deus fundauit eam in æternum.* Super conditore huius ciuitatis, & in alio loco dicitur: *Hic ædificabis ciuitatem meam, & reducet captiuitatem populi mei.* De natura autem duodecim lapidum atque gemmarum, non est huius temporis dicere, cum & Græcorum plurimi scripserint & Latinorum. E quibus duos tantum nominabo, virum sanctæ & venerabilis memoriæ Episcopum Epiphanium: qui insigne nobis ingenij & eruditionis suæ reliquit Volumen, quod inscripsit περὶ λίθων, Et Plinium Secundum, eundem apud Latinos oratorem & philosophum: qui in Opere pulcherrimo naturalis historiæ tricesimumseptimum librum, qui & extremus est, lapidum atque gemmarum disputatione compleuit. Hi duo-
Exod.28.b decim lapides scribuntur per ordinem in Exodo & in Ezechiele, id est, ἐν τῷ λογίῳ pontificis, & in corona, atque diademate principis Tyri. Dicamus primum de Exodo:

HEB.

fundabo te in sapphiris: & ponam iaspidem propugnacula tua, & portas tuas in lapides sculptos, & omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. Vniuersos filios tuos doctos à domino, & multitudinem pacis filiis tuis,

SEPT.

menta tua sapphirum: & ponam propugnacula tua iaspin, & portas tuas lapides crystalli, & muros tuos lapides electos, & omnes filios tuos discipulos Dei: & multa pax erit filiis tuis, & in iustitia ædificaberis. Recede ab iniquo, & non timebis, & tremor non appro-

G
Ezech.28.e Quatuor ordines intexti erant lapidum. Ordo primus habuit lapidem sardium, topazium, smaragdum. Ordo secundus, carbunculum, sapphirum, iaspidem. Ordo tertius, lyncurium, achatem, amethistum. Ordo quartus, chrysolitum, berillum, onychinum auro circundatos, & inscripti erant ex nominibus duodecim tribuum filiorum Israel. In quo notandum, quod secundus ordo lapidum etiam in præsenti scriptura sit positus, carbunculus, sapphyrus, & iaspis. Necdum enim perfecta tenemus, nec ad prima peruenimus: quia nunc per speculum videmus in ænigmate. Porro in Ezechiele sic scriptum reperimus:
Tu es signaculum similitudinis 1.Cor.13.d
& corona decoris, in deliciis pa- Ezech.28.c
radisi Dei fuisti. Omni lapide primo indutus es, sardio, topazio, & smaragdo: carbunculo & sapphiro & iaspide: argento quoque & auro, & lyncurio, & achate, & amethisto, & chrysolito, & berillo, & onychino: auroque replesti thesauros tuos, & apothecas tuas in te. A qua die conditus es, cum Cherubim posui te in monte sancto meo: fuisti in medio lapidum ignitorum, immaculatus in diebus tuis, ex quo conditus es, donec inuentæ sunt in te iniquitates tuæ. Quis enim tam stultus & vecordis ingenij, vt in paradiso Dei, positum principem Tyri (quemcumque illum esse crediderit) & conditum inter Cherubim, & inter igneos lapides conuersatum (quos haud dubie angelos intelligimus, cœlestesque virtutes) patet fuisse eum qui terrenis lapidibus ornatus sit, & habuerit similitudinem & signaculum Dei? De natura igitur omnium lapidum, & per partes singulorum, non est huius temporis dicere: neque enim semper dicenda sunt omnia. Nunc tan- H
tum de carbunculo, sapphiro, & iaspide differamus. Carbunculus qui paratur, siue per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinæ: qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium. Hic est, quem vnus de
Seraphim tulit forcipe comprehensum, ad Esaiæ labia pur- Esai.6.b
ganda: qui nascitur, iuxta Geneseos fidem, in terra Heuilat: Gen.2.c
vbi est aurum optimum, carbunculus & lapis prasinus. Por- Sec.LXX.
ro sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cœli habet similitudinem, & superioris aëris: qui talis est, vt possit Aristophanicum dicere cū Socrate: ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον: quod nos in Latinum sermonem vertere possumus: Scando
aërem, solemque despicio. Siue cum Paulo Apostolo: *No-* Phil.3.d
stra autem conuersatio in cœlis est. Ezechielis quoque scri- Ezech.1.g
ptura commemorat: quod locus in quo thronus Dei sit,
sapphiri habeat similitudinem, & gloria domini in hoc co- 1.Cor.15.f
lore consistat: qui portat imaginem supercœlestis. Sed & propugnacula vrbis dominicæ, hoc est, murorum septa iaspide roborantur, qui possunt omnem altitudinem eleuan-
tem se contra scientiam Dei destruere atque conuincere, & 2.Cor.10.b
mendacium subucere veritati. Qui ergo in disputando fortis-
simus est, & sanctarum scripturarum testimoniis robora- Plin.lib.37.
tus, iste propugnaculum ecclesiæ est. Iaspidum multa sunt c.8.& 9.
genera: alius est enim smaragdi habens similitudinem: qui reperitur in fontibus Thermodoontis fluminis, & vocatur grāmatias, quo omnia phantasmata fugari autumant. Alius viridior mari & tinctus quasi floribus: hunc in Phrygiæ monte Ida, & in profundissimis specubus eius nasci referunt. Alium vero iuxta Iberos, Hyrcanosque & mare Caspium reperiri, & præcipue iuxta lacum Neusin. Est & alius iaspis niui & spumæ marinorum fluctuum similis, & clementer quasi mixto cruore subrutilans. Hoc diximus, vt vniuersas gratias spirituales in ecclesiæ propugnaculis cognoscamus: quas qui habuerit, vanos timores fugat, & po-
test cum sponsa dicere: Fratruelis meus candidus & rubicun- Cant.5.c
dus. Portæ autem istius ciuitatis de lapide sunt crystallo: qui scalpitur variis modis, quo lapide nihil purius est. Denique vehementissimis Alpium frigoribus, & inaccessis soli speluncis, concrescere aquæ dicuntur in crystallum,

HEBR.

tuis, & in iustitia fundaberis. [a] Recede procul à calumnia, quia non timebis, & à pauore, quia non appropinquabit tibi. [b] Ecce accola veniet, qui non erat mecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi. [c] Ecce ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus suum: & ego creaui interfectorem ad disperdendum. Omne vas quod fictum est contra te, non dirigetur, & omnem linguam resistentem tibi, in iudicio iudicabis. Hæc hæreditas seruorum domini, & iustitia eorum apud me, dicit dominus.

SEPT.

appropinquabit tibi. Ecce proselyti accedent ad te per me, & colonierunt tui, & ad te confugient. Ecce ego creaui te, non vt ærarius sufflans in igne prunas, & proferans vas in opus. Ego autem creaui te non in perditionem interficere. Omne vas quod factum est contra te, non prosperabitur, & omnis vox surget contra te in iudicium: omnes eos vinces: † & obnoxij tui erunt in ea: Est hereditas seruientibus domino, & vos eritis mihi iusti, dicit dominus.

CAPVT LV.

OMNES sitientes venite ad aquas & qui non habetis pecuniam properate, emite & comedite. Veni

QVI sititis, ite ad aquam, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite & comedite, & ambulate,

A & tactu quidem lapidem, visu aquam esse. Per quæ ostenditur eos qui in foribus ecclesiæ sunt nulla debere sorde maculari, sed fidei esse purissimæ, & dicere cum propheta: A mandatis tuis intellexi. Et illud audire: *Beati mũdo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Muti autem ciuitatis siue termini,
Psal.118.n Matt.5.a
& περίβολος, lapidibus electis extruuntur, quos reliquos lapides intelligere possumus: & omnes filios eius esse doctos, siue discipulos Dei: quo testimonio dominus vtitur in euangelio Ioannis, dicens: *Nemo potest ad me venire, nisi pater meus qui misit me traxerit eũ, & omnis qui audierit & didicerit à patre, venit ad me.* Et post paululum. Scriptum est in prophetis: *Erunt omnes docti à Deo.* Qui & per Hieremiam loquitur: *Dans leges meas in mentibus eorum, & super cor illorum scribam eas, & nequaquam vltra docebunt singuli proximos suos & fratres, dicentes: Cognosce dominum. Sed omnes scient me à minimo vsque ad maximũ. Propitius enim ero iniquitatum eorum, & peccatorum eorum non recordabor.* Doctrina autem discipulorum Dei, habet multitudinem pacis, quæ eis à domino derelicta est: ædificatioque vrbis pulcherrimæ completur iustitia: vt nequaquam vnius gentis, sed totius mundi Deus sit, vocantis ad fidem suam, seruos & liberos, Græcos & barbaros, diuites & pauperes, nobiles & ignobiles, viros & mulieres, paruulos & senes, & omnia quæ in mundo videntur esse cõtraria. Excessimus breuitatis modum, qui vtilis est in omnibus quæ dicenda sont: nequaquam nos iuxta Hebræos & nostros semi-Iudæos in terra, sed in cœlis vrbem Dei quærendo, quæ in Christo mõte sita latere non potest.

Ioan 6.a; Hier.41.f; Ioan.14.d; B; Matt.5.b

a ¶ *Recede procul, &c.*]. Ordo pulcherrimus. Pauperculam & humilẽ fuerat consolatus, promittẽs ei gratias spirituales. Nunc docet quid facere debeat, si nolit aduersariorum impetus formidare. Et est sensus: Non vis timere inimicos tuos, fac ista quæ dico: Recede procul à calumnia, siue ab iniquitate (quia omnis iniquitas & rapina de calumnia nascitur) & non timebis: tremorque & pauor non appropinquabunt tibi: vt nequaquam homines, sed Deum timeas, dicẽs cum Moyse: Tremens sum ego, & meticulosus. Et cum vno amicorum Iob: *Horror & tremor venerunt super me*: & multum mea ossa concussit. Et cum propheta: *A voce orationis meæ intrauit tremor in ossa mea.* Et, *super quem dominus requiescit, nisi super humilem & quietum, & trementem verba eius?* Porro alius est impiorum tremor, qui ex metu supplicij nascitur. De quo scriptum est: *Tremor apprehendit impios.*

פחד; Deut.9.e; Sec.LXX.; Iob 4.c; Infra 66.a; Psal.47.a

b ¶ *Ecce accola veniet, &c.*] Et hæc Iudæi putant ad Hierusalem dici: quod multi de gentibus proselyti sint futuri, & legẽ Moysi ceremoniasque suscipiant. Quod nos iuxta cœptam interpretationem ad ecclesiam referimus: quæ per Apostolos ex vtroque populo congregata est: quæ non habet maculam, neque rugam: quæ libera est, & mater omnium credentium. Ad quos proselytos & aduenas congregandos, misit dominus discipulos suos, dicens: *Docete omnes gentes*: vt cõfugiant ad euangelium, & nouam legem suscipiant: vt habitatores quondam idololatriæ fiant coloni ecclesiæ. De quibus & in psalmis dicitur: *Dominus sapientes facit cæcos*: siue vt in Latinis codicibus legitur: *Dominus illuminat cæcos*: dominus diligit aduenas: vt postquam cæci lumen receperint veritatis, & stulti sapientiam didicerint, tunc ad ecclesiam transeuntes diligantur à domino: Et audiant per prophetã: *Vocabo non populum meum, populum meum*: quo iutrante templum Dei, zelus apprehendit populum ineruditum.

Ephes.5.f; Gal.4.d; Matth. vlt.; Psal.145.b σοφοὺς; C; Osee 2.d

c ¶ *Ecce ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, &c.*] Dicamus primum iuxta Hebraicum: Si vis non timere, & procul à te esse formidinem, fac quæ præteritus sermo narrabit: Ego enim sum per quem habitura es proselytos. Ego qui creaui fabrum sufflantem in igne prunas, hoc est diabolum omnium malorum artificem, non necessitate naturæ, sed mentis arbitrio. Qui suscitauit incendia, & proferet contra te vasa. Quales fuerunt Simon & Elimas magi, Petro & Paulo Apost. resistentes. Ego creaui interfectorem eorum, qui increduli sunt futuri. Non quo ego sim causa perditionis eorum, sed quo creatus aduersarius ad pugnãdũ, & victis perditio, & victorib. causa sit præmiorum. Omnesq; qui contra te à fabro sufflãte sunt fabricati, non dirigẽtur, sed & præsentes pœnas sẽtient, & futuras. Quodq; prius videbatur occultum, in consequentib. dicitur manifestius: Et omnem linguam resistentẽ tibi in iudicio iudicabis: perdens sapientiam sapientiũ, & prudentiam prudentiũ reprobãs. Cunctosque hæreticorũ principes, & Iudæorum magistros, & mundi philosophos, quos faber ille conflauerat, tuo iudicio condemnabis. Quomodo & regina Saba cõdemnauit incredulos & Niniuitas: & econtrario iustificabitur Sodoma cõparatione peioris Hierusalem. Post hæc infertur quæ sunt præmia futurorũ, ne cassum putent esse certamen, & præsenti morte finiri. *Hæc est hæreditas seruorũ domini*, id est, regna cœlorum, & vita perpetua, & retributio laborum: quę oculus non vidit, & auris non audiuit, & in cor hominis non ascenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus se. Si autem diligentibus ergo & seruientibus: qui nullum alium habent dñm, nisi Deum. Et hæc est iustitia eorum qui apud Deum sunt, dicit dñs: vt præsens tribulatio, futuro gaudio compẽsetur. Porro iuxta LXX. Iste mihi sensus videtur. Ego creator tuus non te ita feci, quomodo diabolus faber pessimos immundo spiritu conflat vasa iniquitatis, & profert ea in perditionem: qui scire debet quod huiuscemodi vasa prosperum iter non habeant, sed in cursu medio confringantur. Quæ sint autem vasa, sequenti sermone demonstrat. Et omnis vox surget contra te in iudicium; omnes eos vinces. Vasa iniquitatis vocem habent, quæ vox surgit contra ecclesiam, quãdo ponunt hæretici in excelsum os suum, & lingua eorum pertransit ad terram. Quodq; sequitur: *Et obnoxij tui erunt in ea,* obelo prænotauimus: quod nõ tam à LXX. quam à malis scriptoribus videtur additum. Cum autem omnem vocem surgentem aduersum se ecclesia vicerit, tunc seruientibus domino & obedientibus erit hæreditas, æterna possessio. De qua & in Hieremia aliis verbis dicitur: *Est merces operibus tuis.* Habitatoresq; ecclesię iusti erunt domino. *Omnis* enim *qui facit iustitiam, de Deo natus est.* Quibus loquitur dominus: *Estote sancti, quoniam ego sanctus sum.*

Act.8.13.; D; 1.Cor.1.c; Matt.12.b; Ezech.16.f; 1.Cor.2.b; Psal.72.b; Hier.31.c; 1.Ioan.2.d; Leui.20.b

CAPVT LV.

OMnes sitientes, &c.] Verbum Hebraicum, [a] הוי de quo supra in prophetia contra Ariel dixeram: quod esset ambiguum, & vel interiectionem vocantis, vel væ, signifi-

a hoi; Sup.29.a

E significaret: hic in principio capituli positum, nequaquam plangentis legitur, sed vocantis affectu. Quia ergo omne vas fictum contra ecclesiam dixerat conterendum: & omnem vocem linguamque quæ se armauerat contra scientiam Dei, esse superandam: prouocat credentes ad fluuium Dei,

Psal. 64. a 45. a Psal. 13. a Ioan. 4. b

HEB.

Venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione, vinum & lac. Quare appenditis argentum, non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate? a Audite audientes me, & comedite bonum, & delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, & venite ad me: audite, & viuet anima vestra. Et feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles.

a Ecce

SEPT.

bulate, & emite absque pecunia & absque pretio vinum & adipem. Quare emitis pecunia, non in panibus, & laborem vestrum non in saturitatem? Audite me & comedite bona, & delectabitur in bonis anima vestra. Attendite auribus vestris, & sequimini vias meas, & audite me, & viuetis in bonis anima vestra. Et constituam vobis testamentum æternum, sancta Dauid fidelia. Ecce testimonium in genti-

qui repletus est aquis & cuius impetus lætificat ciuitatem Dei: vt bibant aquas de fontibus Saluatoris, qui loquitur ad Samaritanam: Si scires gratiam Dei, & quis est qui dicit tibi, da mihi bibere: tu petisses ab eo, & dedisset tibi aquā viuam. (Ioan. 7. & 4. a) *Aqua quam ego dedero ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* De his aquis clamabat in templo: *Si quis sitit, veniat ad me & bibat. Qui biberit de aqua quam ego dedero ei, flumina de vētre eius fluēt aquæ viuæ*: Significans Spiritum sanctum, quem credentes accepturi erant, & de quo propheta mystico sermone resonabat: (Psal. 41. & 45. c Hier. 2. d) *Sitiuit anima mea ad Deum viuentem.* Et iterum: *Apud te est fons vitæ.* Qui ipse de se loquebatur: *Me dereliquerūt fontem aquæ viuæ: & foderunt* (Psal. 45. d Hier. 2. d) *sibi lacus contritos, qui non possunt aquas continere.* Has aquas spargunt nubes, ad quas peruenit veritas Dei. Sicut scriptum est: *Et nubes spargunt iustitiam.* Præcipiturque sitientibus, vt nequaquam bibant aquas Sior turbidas, & tumentes gurgites Assyriorum: sed (Ephes. 2. d Matt. 10. a) pergant ad *aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio*: nec timeant F eloquij paupertatem, si argentum forte non habeant: sed (Ioan. 6. e) audiant Apostolum dicentem: *Gratia salui facti estis.* Et dominum ad discipulos: *Gratis accepistis, gratis date.* Mirumq; in modum emant aquas absque pecunia, & non bibunt eas, sed comedunt. Ipse enim & aqua & panis est, qui de cœlo descendit. Ergo quod in quibusdam exemplaribus legitur: *Emite & bibite*, ab imperitis scriptoribus immutatum est, qui putauerunt esse consequentius, si biberentur potius aquæ quam comederentur. Est autem & pecunia pessima si- (Prou. 16. d Ecc. 70. Hier. 6. f Psal. 11. b) ue argentum, quod reprobat scriptura, dicens: *Pecunia quæ datur cum dolo, quasi testa reputabitur.* Et in alio loco: *Argentum vestrum reprobum.* Et est argentum quod Dei eloquiis comparatur: *Eloquia domini eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.* Spreto igitur illo argento & pecuniis, quibus aquas domini emere non possumus, pergamus ad eum qui tenens calicem sacra- (Matt. 26. c Ioan. 9. a) menti discipulis loquebatur: *Accipite & bibite, hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorū.* Quod vinum miscuit & sapientia in cratere suo: omnes stultos sæculi mundique sapientiam non habentes, prouocans ad bibendum: & vt non solum vinum emamus, sed & lac: quod significat innocentiā paruulorum: qui mos ac typus in Occi- (1. Cor. 3. a 1. Pet. 2. a) dentis ecclesiis hodie vsque seruatur: vt renatis in Christo, vinum lacque tribuatur. De quo lacte dicebat & Paulus: *Lac vobis potum dedi, non solidum cibū.* Et Petrus: *Quasi modo nati paruuli, rationale lac desiderate.* Vnde & Moyses vinum & lac in Christi intelligens passione, mystico sermone testatur: (Gen. 49. b) *Gratiosi oculi eius à vino, & candidi dentes eius à lacte.* Pro lacte in præsenti loco LXX. στέαρ, id est, adipem trāstulerunt. De (Psal. 62. b Ibid. 80. c) quo sanctus Dauid dicit io Psalmo: *Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea.* Et in alio loco: *Cibauit eos de adipe frumēti, & de petra melle saturauit eos.* Qui adipes non aliud quā mysticā carnem sonant: Ad quam dominus discipulos hor- (Ioan. 6. f Matt. 26. d) tabatur, dicens: *Nisi comederitis carnem meā, & biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis.* Vnde & in (b Gessemani) b גיא שמנים traditus est, quod significat vallem adipeam, siue pinguissimam. Simulque increpat eos qui sequuntur sapientiam sæcularem, & peruersas hæreticorum, simulatasque doctrinas, & Pharisæorum traditiones, omnemque falsi nominis scientiam, quæ eleuatur contra Deum: &

magnis pretiis ac labore continuo appendunt argentum G pro ea disciplina in qua non sunt panes, & sudant pro his cibis, in quibus nulla saturitas est. Ex quo ostenditur eam sectandam esse sapientiam, quæ non est in foliis ac flore verborum, sed in medullis ac fructibus sensuum: quæ non autem prætervolat, sed animū reficit. Quam vt discamus, non (Rom. 10. b) transimus maria, nec magnis sumptibus indigemus: sed prope est verbum in ore nostro, & in corde nostro.

a ¶. *Audite audientes me, &c.*] Ne quis putaret auditum carnis esse, non mentis, ad quem cohortatur auditores sermo diuinus: non carnis illis bona, sed animæ pollicetur. (Esai. 1. d) Si enim, inquit, *audieritis me, bona terræ comedetis.* Siue bonum, qui (Ioan. 10. b) dicit: *Ego sum pastor bonus. Et delectabitur in bonis, & in crassitudine anima vestra.* Ergo bona quæ animæ repromissa sūt, nō diuitiæ & corporis sanitas, & sæculi dignitates: quæ etiā philosophi appellant indifferentia, id est, nec bona, nec mala, & pro vtentiū qualitate variantur: sed illa credenda sunt, ad quæ nos cohortatur Deus: *Declina à malo, & fac bonum.* (Psal. 36. e) Sin autem bona animæ, honestas virtutesque dicuntur, ergo & mala, non paupertas, & infirmitas corporis & ignobilitas accipienda, sed (Gen. 13. b Luc. 16. e) omnia vitia, quæ verè mala sunt. Denique Abraham non ideo bona habuit, quia diues fuit, sed quia diuitiis bene vsus est. Et Lazarus qui postea requieuit in sinu eius, non H idcirco mala sustinuit, quia cum egestate passus est tormenta morborum: sed malis quæ putabantur in sæculo, vera bona est consecutus. Vnde & diues ille purpuratus, recepit bona sua in vita sua: quæ illi erant bona, qui ea arbitrabatur bona, & de Lazaro non econtrario dicitur: Recepit mala sua in vita sua, sed, recepit mala in vita sua: quæ mala non illi qui patiebatur, sed aliis videbantur. Vtriusque rei exemplum nobis tribuit beatus Iob, qui nec in bonis nec in (Iob 2. b Prou. 30. a) malis sæculi victus est, sed omnia pari mentis firmitate sustinuit. Quamobrem Salomon precatur Deum dicens: *Diuitias & paupertatem ne dederis mihi: Constitue autem mihi quæ sunt victui meo necessaria & sufficientia, ne saturatus mendax efficiar, & dicam: Quis mihi videbit: aut egens furer, & periurem nomen domini.* Si autem hoc deprecatur: vt nec diuitias habeat, nec paupertatem, sed tantum victus necessaria, de quibus & Apostolus dicit: (1. Tim. 6. b) *Habentes victum & vestitum, his contenti sumus.* Perspicuum est diuitias & egestatem, sanitatem & languorem, voluptatem atque cruciatus, nec bona esse nec mala, sed pro sustinentium diuersitate bona & mala fieri. Ergo non iuxta χιλιαστάς, opum abundantiam, & delicatos cibos, & crassitudinem corporis, phasideique & fartos turtures, mulsum, merum, vxorum pulchritudinem, examina liberorum, dominus animæ pollicetur: sed illas delicias, ad quas nos mystice prouocat, dicens: (Psal. 36. a ἐντρύφησον) *Delectare*, siue *deliciis fruere in domino, & dabit tibi petitiones cordis tui.* Et alibi: *Credo videre bona domini in terra viuentium.* Et in alio Psalmo: (Psal. 26. d Psal. 102. a) *Benedic anima mea domino, & omnia interiora mea nomen sanctum eius.* Qui implet in bonis desiderium tuum. Deniq; infert: *Audite me, & viuet anima vestra.* Omnium bonorum promissio, vita est sempiterna. Quod si volueritis audire, & anima vestra vixerit in æternum: feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles. De quibus idem Psalmista cantabat: (Psalm. 88. a) *Misericordias domini in æternū cantabo. In generatione & generatione annunciabo veritatem tuā.* Et vt sciamus quæ sint istæ misericordiæ, sequēti sermone demonstrat: *Semel iuraui in sancto meo: si Dauid mentiar, semen eius in sēpiternū manebit, & thronus illius sicut sol in cōspectu meo, & sicut luna perfecta in æternū, & testis in cœlo fidelis.* Qui idcirco vocatur fidelis, quia promissa cōpleuerit. Pro quibus LXX.

A
Psal. 120. trãstulerint: τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά, id est, *sancta Dauid fidelia:*
quod potest pro firmis accipi atq; robustis. Vt est illud. *Fide-*
Deut. 32.a *lia omnia mandata eius: confirmata in sæculũ sæculi.* Et in alio
2. Tim. 2.b loco: *Deus fidelis, & non est iniquitas in eo.* Et Apost. Paulus:
Si negauerimus, inquit, *eum, ipse fidelis manet: negare seipsum*
1. Tim. 1.c *non potest.* Et in alio loco scri-
bens ad Timotheũ: *Fidelis ser-*
mo, & omni acceptione dignus.
Hoc autem pactum quod do-
minus pollicetur, non erit bre-
ue & vnius tẽporis, sicut fuit
populi Iudæorum: sed mane-
bit in æternũ, vt veniat verus
Dauid, & in euangelio com-
pleantur, quæ ex Dei persona
Psal. 88.d sunt repromissa: *Inueni Dauid*
Ibidem. *seruum meũ: in misericordia sã-*
cta vnxi eum. Cuius manũ po-
suit in mari, & in fluminibus
dexteram illius. Quem iuxta
Ezech. 34.f Ezechielem, per multa iam sæ-
cula dormiente Dauid, appel-
lat seruum suum atque pasto-
rem dicens: *Suscitabo vobis pa-*
storẽ vnum, seruum meũ Dauid.
a ¶ *Ecce testẽ populis, &c.*] Pro-
uocauerat ad credendum po-
pulum Iudæorum, vt inclina-
rent aurem suam, & pactum
acciperẽt sempiternum: quod
dominus Dauid repromiserat,
Gen. 22.d & 26.a & Abraham ac semini eius, di-
cens: *In semini tuo benedicen-*
tur omnes gentes. Quod Apo-
Gal. 3.b stolus Paulus edisserens, *non*
B *dixit*, ait: *in seminibus, sed, in se-*
mine tuo, quod est Christus. Et
quia sciebat illis non credenti-
bus crediturus esse populos nationum, transit ad gentes, &
ש dicit misisse se filium suum testem vel testimonium cuncta-
rum gentium, qui præcepta illius atque mandata populis
nunciaret, qui de seipso loquitur: Oportet prædicari euan-
Matth. 24.b gelium istud in omni orbe, in testimonium cunctis genti-
bus. Denique superbientem Pilatum hoc sermone confu-
Ioan. 18.g tat: *In hoc natus sum, vt testimonium præbeam veritati.* De
1. Tim. 2.b quo Apostolus Paulus scribit Timotheo: *Vnus mediator Dei*
& hominum, homo Christus Iesus: qui dedit se redemptionem
pro omnibus, testimonium temporibus propriis: in quo ego posi-
tus sum præco & Apostolus. Omnia ergo quæ dicuntur, ad
eum referenda sunt. Qui quasi ouis ad victimam ductus est,
& quasi agnus coram tondente se non aperuit os suum. De
Sup. 53.f quo supra dicitur: *Vidimus eum & non habeat speciem neque*
ידיו *decorem. Et ipse peccata nostra portauit, & pro nobis dolet.*
Psal. 45.a Ad hunc confugerunt siue cucurrerunt, qui eum antea ne-
Psal. 89.a sciebant, dicentes: *Deus noster refugium & virtus.* Et ite-
Sup. 44.b rum: *Domine refugium factus es nobis in generatione & gene-*
ratione. De quorum fide & supra legimus: *Quibus non est*
prædicatum de eo, videbunt, & qui non audierant, intelligent.
Iste testis est omnium quæ pater mundo spopondit & præ-
Ephes. 1.c stitit: cuius mysterium breui Paulus ad Ephesios sermone
comprehendens: *Deus*, inquit, *domini nostri Iesu Christi pa-*
ter gloriæ De quo & nunc scriptũ est: *Propter dominum Deum*
tuũ, & sanctum Israel, qui glorificauit te, & ea gloria quã ha-
Ioan. 17.a buit prius quam mũdus fieret. De qua & propheta testatur:
Hab. 1.a *Apparebit gloria Dei, qui est splendor gloriæ, & forma substan-*
Philip. 2.b *tiæ eius:* quãdo omnis lingua confitebitur, quod dominus Ie-
sus in gloria patris sit. Qui respondit filio gloriam, quam
Ioan. 17.d prius habuerat, postulanti: *Et glorificaui, & glorificabo.* De
Ibid. 1.b quo & Ioannes Apostolus: *Vidimus*, ait, *gloriam eius, gloriam*
quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis. Ergo quã-
do de eo loquitur: Qui in principio apud Deum erat Deus
verbum, appellatur *pater gloriæ*: quando autem de eo qui
Ioan. 8.e dicit in Euangelio: *Quid me persequimini hominem, qui veri-*
tatem vobis loquor, vocatur *Deus Domini nostri Iesu Christi.*
Non quod alter sit (qui multorum error est pessimus) sed

HEB.

a Ecce testem populis dedi eum: ducẽ ac præceptorem gentibus. Ecce gentem quam nesciebas, vocabis, & gentes quæ non cognouerunt te, ad te current: propter dominum Deum tuum, & sanctum Israel, quia glorificauit te. b Quærite dominum dum inueniri potest: inuocate eũ dum prope est. Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas, & conuertatur ad dominum, & miserebitur eius, & ad Deũ nostrum: quoniam multus est ad ignoscendum. c Non enim cogitationes meæ cogitationes vestræ: neque viæ vestræ, viæ meæ, dicit

SEPT.

gentibus dedi eum: principem & præcipientem gentibus. Ecce gentes quæ nesciebant te, inuocabunt te, & populi qui ignorabant te, ad te confugient: propter domini Deum tuum sanctum Israel, quia glorificauit te. Quærite dominum, & cum inueneritis eum, inuocate. Et postquam vobis appropinquauerit, relinquat impius vias suas, & vir iniquus cogitationes suas, & conuertatur ad dominum, & misericordiam consequetur: quia multum dimittet peccata vestra. Neque enim sunt cogitationes meæ sicut cogitationes vestræ: nec sicut via meæ, via

quod vous atque idem filius Dei, nunc diuinitatis suæ glo- C
riæ, nunc nostræ naturæ (quam suscipere dignatus est) lo-
quatur affectibus.
b ¶ *Quærite dominum dum inuenire potest, &c.*] Quia igitur,
vt ante iam diximus, noluistis pactum recipere sempiter-
num, & *misericordias Dauid fi-*
deles (quas vobis nolentib. su-
scipere, suscepit turba gẽtiliũ.)
Moneo vos populares meos
ego propheta, atque cõtestor:
Dum tempus est, agite pœni-
tentiam. Conuertimini ad eũ
qui vobis nunc loquitur per
prophetas, qui postea locutu-
rus est præsens. Quærite eum
dum inueniri potest: dũ estis
in corpore, dum datur locus
pœnitentiæ, & quærite non
loco, sed fide. Quomodo au-
tẽ quæratur Deus, in alio loco
plenius dicitur: *Sapite de domi-* Sap. 1.a
no in bonitate, & in simplicitate
cordis quærite eũ: quia inuenitur
ab his, qui non tentant eũ, & ap-
paret his, qui non sunt ei incre-
duli. Vnde & nos scientes il-
lud dictum de peccatoribus:
Qui longe recedunt à te, peri-
bunt: loquamur ad dominum:
Quo ibo à spiritu tuo, & à facie Psal. 138.b
tua quo fugiam? Si ascendero in
cœlũ, tu ibi es: si descendero in in-
fernum, ades. Et inuocemus
eum, dum prope est, ne nostris
vitiis atque peccatis procul re-
cedat. Appropinquat enim ap-
propinquantibus sibi, & filio D
longo post tempore reuerten-
ti, lætus occurrit. Quamobrem sanctus in psalmo canit: *Mi-* Luc. 15.d
hi autem adhærere Deo bonum est. Et Moyses solus appropin- Psal. 72.d
quabit ad dominum. Et per Hieremiam loquitur Deus: *E-* Exod. 24.b
go Deus appropinquans, & non de longe, Appropinquans eis, Hier. 23.e
qui mihi appropinquant fide, & longe recedens ab his, qui Iacob. 4.b
à me procul infidelitate discedunt. Propter quæ dicitur ad
credentes: *Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis.* Ac 1. Pet. 5.b
ne putaremus posse sufficere, statim superadiungit: *Resistite*
diabolo, & fugiet à vobis. De quo & Petrus dixerat: *Aduersa-*
rius vester diabolus sicut leo circumiens, quærite quem deuoret:
Aduersum quem resistite, confortati fide. Nec satis est quæ-
rere dominum, & dum pœnitentiæ tempus est inuenire, at-
que inuocare eum dum prope est, nisi reliquerit impius vias
suas pristinas, & cogitationes antiquas, quibus à domino
declinauerat. Tunc enim reuertemur ad dominum qui mi-
serebitur nostri, & ad clementissimum patrem, qui multus
est in misericordiis, & facilis ad ignoscendum: cum cogita-
tiones & vias pristinas reliquerimus, vt postea mereamur
audire: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum te-* Psal. 31.a
cta sunt peccata.
c ¶ *Non enim, &c.*] Ne putetis, inquit, difficile esse quod
spondeo, & vobis incredibile videatur, impium & iniquum
posse saluari: vel populum Iudæorum, vel omnes qui in
gentibus nesciebant Deum: Hoc considerate, quod mul-
ta inter mea vestraque consilia sit differentia, & quanta na-
turæ, tanta voluntatis diuersitas. *Multæ enim cogitationes in* Prou. 19.e
corde viri: cõsilium autem domini in sempiternum manet. Vos
vt homines sæpe promissi pœnitentes, veterem voluntatem,
nouella voluntate subuertitis. *Dominus enim dissipat consi-* Psal. 32.q
lia gentium, & reprobat cogitationes populorum, & irritas fa-
cit voluntates principum. Cogitationes autem cordis eius à
generatione & in generationem, & quicquid decreuerit, nõ
potest immutari. Vultis scire diuersitatem mei vestrique
consilij? Quantum cœlum loci distat à terra, & aliud an-
gelorum, aliud hominum habitaculum est: tantum meæ
cogitationes à vestris consiliis separantur. De meis enim co-
gitationibus dicitur: *Inscrutibilia iudicia eius, & inuesti-* Rom. 11.d
gabiles

E

Psal. 20.a / Sap. 8.e / sec. Lxx. gabiles viæ illius. Porro de vestris: *Cogitauerunt consiliũ, quod non potuerunt stabilire*. Et in alio loco: *Quodcumque inieritis consilium, dissipabitur, & quicquid locuti fueritis, non permanebit in vobis*. Perspicua interpretatione non indigent: idcirco stringuntur potius quam differuntur.

a ¶ *Et quomodo, &c.*] Pendent ex superioribus quæ dicũtur, & breuiter hic sensus est: Non sit incredulus populus nationum, quod post tanta scelera impius repente saluetur. Non enim sunt cogitationes meæ, vt cogitationes hominum, & quantum cœlum distat à terra, tantum meæ cogitationes à cogitationibus hominum separatæ sunt: Ego enim clementissimus sum, & multus ad ignoscendum. Vultis & aliam accipere similitudinem: *Quomodo imber & nix descendit de cœlo, & illuc vltra non reuertetur: sed inebriat terram, & infundit eam*, & varia semina pullulat: vt plenis segetib. panes in vsus hominum procreentur. Sic repromissionis meæ verbũ, quod semel pollicitus sũ, & quod egressum est de ore meo, irritum non erit: sed omnia opere complebuntur. Iuxta Anagogen duplex intelligentia est, quod verbũ domini vel ille sit, de quo scri-

Ioan. 1.a

F

ptum est: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deũ, & Deus erat verbum*. Qui non reuertetur ad eum vacuus, nisi patris fecerit voluntatem: & vniuersa compleuerit, propter quæ fuerat corporatus: & mundum recõciliauerit Deo. Qui de ore procedere dicitur & de vtero ac vulua: nõ quod Deus hæc membra habeat, sed quod nos naturam domini per nostra verba discamus. Vel certe hoc dicendum, quod euangelicæ sermo doctrinæ, imber appelletur, & pluuiæ quas fundunt super terram bonam, nubes spirituales, ad quas

Psal. 31.a / Deut. 32.a / Psal. 125.a

peruenit veritas Dei. Quem imbrem, & quas pluuias Moyses in Deuter. cantico pollicetur: *Audiat terra verba oris mei. Expectetur sicut pluuia eloquium meum, & descẽdant sicut ros verba mea*: vt qui seminauerint in lacrymis, in gaudio metãt.

Prou. 20.b / Ecc. 11.a

Et qui seminauerint in iustitia & spiritu, metant fructum vitæ sempiternę, accipiantq; panem doctrinæ euangelicæ: de quo in Prouerb. & in Ecclesiaste scriptum est: *Aperi oculos tuos, & imple panibus*. Et iterũ: *Mitte panem tuum super aquã quia in multitudine dierum tuorum inuenies eum*. Neque enim credendum est, quod præcipiatur vescẽtibus, vt ad comedendum hunc panem, quo corpora nutriuntur, oculos

Habac. 3.a

aperire debeant, & sic saturari panibus: quos in Habacuc comedit pauper abscondite. Sed ad panem doctrinæ cohortatur Dei: quem nisi aperuerimus oculos cordis nostri, comedere non possumus. De quo sæpe scribit & Paulus, his qui

1. Cor. 6.b / Hebr. 5.d / Eccl. 11.a

fidei & veritatis sermonibus nutriuntur. Præcipiturque doctori, vt panem doctrinæ suæ mittat super omnem aquam, & cunctis infundat gratiam spiritualem: & sciat, quod si fecerit quæ præcepta sunt, in nouissimo tempore sit præmia recepturus. Satisque videbitur iniustum, vt qui præbet eleemosynam, de iniquo mammona faciat sibi amicos, qui eum

Luc. 16.b

recipiant in æterna tabernacula: & qui spirituales largitur cibos, datque conseruis cibaria in tempore suo, non inueniat eos post multa sæcula: quæ Ecclesiastes appellat dierum

Ecc. 11.a

multitudinem.

b ¶ *Quia in lætitia egrediemini, &c.*] *Verbum*, inquit, *meum non reuertetur vacuum*: sed postquam compleuerit vni-

HEB.

dicit dominus. Sicut enim exaltantur cœli à terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. [a] Et quomodo descendit imber & nix de cœlo, & illuc vltra non reuertetur: sed inebriat terram & infundit eam, & germinare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti. Sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum: sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his, ad quæ misi illud. [b] Quia in lætitia egrediemini & in pace deducemini. Montes & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. Pro saliuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus. Et erit dominus

SEPT.

viæ vestræ, dicit dominus. Sed quantum distat cælum à terra, tantum distat via mea à viis vestris, & cogitationes vestræ, a cogitatione mea. Quomodo si descendat pluuia, aut nix de cælo, & non reuertatur, donec inebriet terram, & generet & oriatur, & det semen seminanti, & panem ad comedendum. Sic erit verbum meum, quod exierit de ore meo non reuertetur, donec compleat quæ volui, & prosperas faciam vias eius, & præcepta mea. In lætitia egrediemini, & in gaudio deducemini. Montes & colles exilient, expectantes vos in gaudio, & omnia ligna agri applaudent ramis. Et pro Stæbe ascendet cypariſsus, & pro conyza ascendet myrtus. Et erit

uersa quæ volui, & meam in terris fecerit voluntatem, tunc ad me veniet, & implebitur illud quod scriptum est: *Dixit dominus domino meo: sede à dextris meis: Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. In lætitia enim egrediemini de idololatriæ sanguine, & deducemini in pace: vt audiatis ab Apostolo: *Gratia vobis & pax*. Siue in gaudio deducemini: vt post vmbram legis, discatis euangelij veritatem. Montes enim & colles, quos angelos intelligere possumus, & sanctorum animas, quæ pro varietate virtutum, montes appellantur & colles, gaudebunt super pœnitentibus, & mentis lætitiam saltibus indicabunt. Quod & dominus loquitur in euangelio: *Lætabuntur angeli in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente*. Omnia quoque ligna agri plaudent manu, siue ramis, quæ plantata sunt secus decursus aquarum: quæ fructum suum dabunt in tempore suo, & folium eorum non defluet. De quibus vnum lignum loquebatur in psalmo: *Ego autem sicut oliua fructifera in domo domini*. Interrogemus eos qui simplicem tantum sequuntur historiam, & elixas carnes agni comedunt. Vtrũ ligna plaudãt ramis, & concrepent manu, & illud quod de fluminibus dicitur: *Flumina plaudent manu*, quo sensu accipiendum sit. Nec solum montes & colles exilient atque cantabunt, & omnia ligna agri cui benedixit dominus, plaudent ramis, & manibus concrepabunt, sed & στοιβὴ quoque & κόνυζα, siue saliuncula & vrtica in abietẽ vertentur, ac myrtum ac cyparissum. Et pro στοιβὴ iuxta Symmachum & Lxx. in Hebræo scribitur c נעצוץ: quem Aquila & Theodotio κονίζων interpretati sunt. Est autem κόνυζα herba vilissima & amara, odorisque pessimi. Vbi autem Lxx. transtulerunt κόνυζα, quæ in Hebraico dicitur d סרפד, Symmachus vertit, vrticam. Vtcumque se habeat nominum proprietas, hoc dicendum est, quod mala vertantur in bona, & pro vitiis nascantur virtutes, id est, pro iniquitate, iustitia: pro temeritate, fortitudo: pro luxuria, temperantia: pro stultitia, prudentia. Demus exempla maiorum: Matthæus & Zacchæus publicani, saliuncula erant, & στοιβὴ, & stirpes inutiles, & κόνυζα amari saporis, & odoris teterrimi, dicentes: *Computruerũt & corruptæ sunt cicatrices meæ, à facie insipientiæ meæ*. Isti in Apostolos repente mutati, facti sunt cyparissus, & abies, & myrtus, odoris optimi, & in varia opera necessarij. Paulus quoque persecutor ecclesiæ, quãdo audiebat à domino, *Saule, Saule, quid me persequeris? durum tibi est contra stimulum calcitrare*: vrtica erat habens persecutionis aculeos. Quando aũt in toto orbe euangeliũ prędicabat, & dicere poterat: Christi bonus odor sumus: recte cyparissus appellatur, & myrtus. Meretrices & publicani præueniunt pharisæos in regno Dei, & latro de cruce transit in paradisum. Ergo illud quod in euangelio dicitur: *Nõ potest arbor bona facere fructus malos*: nequaquam refertur ad naturæ proprietatem, vt hæretici volunt, sed ad mentis arbitrium. Denique infertur: *Aut facite arborem bonam, & fructus eius bonos*. Ex quo perspicuum est, vnumquemque propria voluntate facere animę suæ bonã vel malam arborẽ, cuius fructus varij sunt. Sequitur: *Et erit dominus in nomen, & in signum sempiternum, quod nõ deficiet*. His qui de malo commutati fuerint in bonum, erit dominus in nomẽ & in signum æternum: vt ex ipsius ap-

G

Psal. 109. Rom. 1.a Luc. 15.b ימחאו כף Psalm. 1.a Psal. 51.b Exod. 12.a Psal. 97.b

H

c naasous Dios lib. 3. Gal. lib. 7. simp. m d sirpad Psal. 37.b Act. 9.a 2. Cor. 2.d Matth. 21.e Luc. 23.f Matth. 7.a

A pelletur nomine Christiani, & crucis eius inurantur cauterio. De quo signo Simeon tenens vlnis paruulum, loquebatur: *Hic erit in ruinam & resurrectionem multorum, & in signum cui contradicetur*: de quo & supradictum est: *Dabit vobis dominus signum.* Et sanctus cantat in psalmo: *Fac mecum domine signum in bonum.* Et ipse qui signū est. *Cum videritis*, ait *signum filij hominis*: quod non deficiet, nec vllo fine mutabitur: sed de præsenti conuersatione transiet in futurum.

Luc. 2. d
Sap. 7. a
Psal. 85. c
Matth. 24.
Luc. 21.

HEB.

minus nominatus in signum æternum quod non auferetur.

SEPT.

erit dominus in nomen, & in signum sempiternum, & non deficiet.

CAPVT LVI.

HÆc dicit dominus: Custodite iudicium, & facite iustitiam: quia iuxta est salus mea vt veniat, & iustitia mea vt reueletur.

HEB.

b Beat⁹ vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehendet ista custodiēs sabbathum, ne polluat illud, custodiens manus suas, ne faciat omne malum. c Et non dicit filius aduenæ, qui adhæret domino, dicens: Separatione diuidet me dominus à populo suo, & non dicat eunuchus. Ecce ego lignum aridū. d Quia hæc dicit dominus eunuchis. Qui custodie-

SEPT.

Beat⁹ vir qui facit hæc, & homo qui retinet ista, & custodit sabbatha ne non prophanet ea, & seruat manus suas, ne faciat iniquitatem. Ne dicat alienigena qui appositus est domino: Putes ne separat me dominus à populo suo? & ne dicat eunuchus: quia ego sum lignum aridum. Hæc dicit dominus eunuchis. Qui custodie-

CAP. LVI.

HÆc dicit dominus, &c.] Pro iustitia τὸ ἔλεος, id est, misericordiam, LXX. transtulerunt: cætera similiter. Gentium vaticinio terminato, quæ in aduentu sermonis Dei, de saliuncula & vrtica in cyparissum myrtumque mutandæ sunt, Loquitur Esaias ad illius temporis auditores, vt faciant cuncta quæ recta sunt, & parent se aduentui saluatoris: quia ipse est iustitia & misericordia Dei. Si enim cogitationes sanctorum iudicia sunt, & exercitatos sensus ad discretionem boni ac mali habere debemus: cur non omni tempore custodiamus iudicium: ne despiciamus personam pauperis in iudicio: ne diuitis potentia terreamur: sed

Heb. 5. d

B ita magnum iudicemus vt paruum: scientes iuxta Moysen, quod domini iudicium sit, qui iudicat iudicantes: iuxta quod in psalmo legitur: *Deus stetit in synagoga Deorum: in medio autem deos diiudicat.* Huic quod nūc dicitur: *Custodite iudicium, & facite iustitiam*: illud simile est: *Beati qui custodiunt iudicium, & faciunt iustitiam in omni tempore*: vt iuste quod iustum est, persequantur. Quamquam in nomine iustitiæ, omnis mihi videatur significari locus: quod qui vnam iustitiam fecerit, cunctas virtutes implesse dicatur: quæ inuicem se sequuntur, & sibi hærent: ita vt qui vnam habuerit, omnes habeat, & qui vna caruerit, cūctis careat. Tale quid & quartusdecimus psalmus sonat: *Qui ambulat immaculatus, & operatur iustitiam.* Et alibi scriptum est: *Iustitiam discite qui habitatis super terram.* Quod autem saluator qui factus est nobis iustitia, & sanctitas, & redemptio, ipse sit misericordia Dei: sanctorum verba testantur: *Et misit Deus misericordiam suam & veritatem suam.*

Deut. 1. c
Psalm. 81. a
Psal. 105. a
Sa. 26. b
1. Cor. 1. d
Psal. 56. a

b ¶ *Beatus vir qui facit*, &c.] Qui cum Apostolo Paulo potest dicere: *Quādo eram paruulus, loquebar vt paruulus: vt paruulus sapiebam, vt paruulus cogitabam: postquam factus sum vir, destruxi ea quæ paruuli sunt.* Iste præsentem consequitur beatitudinem, præteritorum obliuiscens, & in futurum se extendens: donec perueniat in vnitatem fidei, & cognitionem filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: vt ei psalmus ille valeat coaptari: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum.* Iste igitur vir, & filius interioris hominis de quo in Leuitico crebrius dicitur: *Homo, homo*: in eo beatus est quod facit primum: & apprehendit hæc: iudicium scil. atque iustitiam & salutem domini, quæ prope est, & cunctis gentibus reuelanda: vt non solum faciat quod præceptum est, sed stricta teneat manu, & custodiat sabbathum, ne polluat illud. Quod sit autem sabbathum quod præcepit obseruandum, sequens versus ostendit: *Custodiens manus suas, ne faciat omne malum.* Neq; n. prodest sedere in sabbatho, siue dormire, & epulis inhiare. Sed si bona faciens quiescat in malis, & iuge iniquitatis habeat sabbathum, id est, otium: eaque tantum faciat, quæ ad animæ salutem pertinent, & ad omne opus seruile non moueat. *Qui enim facit peccatum, seruus est peccati. Nos autem in libertatē vocati sumus, qua libertate donauit nos Christus*: vt

1. Cor. 13. c
Phil. 3. a
Ephes. 4. e
Psal. 1.
Leui. 17. a. c
Sec. LXX.

nequaquam operemur cibum qui perit: sed adhærentes domino, dicamus cum propheta: *Mihi autem adhærere Deo bonum est.* Efficiamur cum eo vnus spiritus: impleamusque sabbatha delicata, ne simus de sex diebus, in quibus factus est mundus: de quibus Apostoli non erant, quibus dominus loquebatur: *Si essetis de mundo isto, mūdus vtique amaret quod suum est. Nunc autem non estis de mundo isto, quia elegi vos, & idcirco elegit vos mundus.* C

Ioan. 8. d
Gal. 4. d
Ioan. 6. e
Psal. 72. d
Esa. 18. d
Ioan. 15. d

c ¶ *Et nō dicat*, &c.] Qui humiliter hunc locum intelligunt, ad proselytos ex gentibus & vere eunuchos referunt, quæ dicuntur: quod & aduenæ si legem domini susceperint, & circuncidantur, & eunuchi (qualis fuit Candacis illæ reginæ: qui etiam in itinere otiosus esse non poterat, & dum quærit interpretem lectionis, Christum reperit quem quærebat) non sint externi à salute Dei. Hoc autem, inquiunt, dicitur contra Iudæos, qui nobilitatem iactant generis, & filios Abrahæ se esse dicunt, & beatos putant qui habent semen in Sion, & domesticos in Hierusalem. Nos autem quos supra per saliunculam, & vrticam & κονύζαν & στοιβὴν interpretati sumus, in abietem & cyparissum myrtumque cōuersos, eosdem hunc ad fidem euāgelij intelligimus prouocari: quod desperari non debeant, si adhæserint domino: nec se putent à Dei populo separari. Omnis enim qui in Christo sunt baptizati, Christum induerunt. Non est Iudæus & ethnicus, circuncisio & præputium: quibus in Deuteronomij præcipitur cātico: *Lætamini gentes cum populo eius*, id est, Dei, qui priorem habuit populum Iudæorum. Qui de Oriente & Occidente venientes, requiescent in sinu Abraham. Hoc est quod & Ioannes Baptista dicebat: *Et ne dicatis, patrem habemus Abraham. Dico enim vobis: Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.* Et quomodo in proselytis non est vlla diuersitas, sed & viri & feminæ ad salutem pariter vocantur: sic & in eunuchis, qui se castrauerunt propter regna cælorum, vterque sexus accipitur: qui mortificauerunt membra sua super terram: fornicationem, immunditiam, passionem, desiderium malum: donec perueniant omnes in virum perfectum, & dicant cum Apostolo: *Nos neminem nouimus secundum carnem. Et si cognouimus iuxta carnem Christum, sed nunc iam non nouimus.* Ergo in eunuchis nequaquam illi intelligendi sunt, quos ardens Poëta describens, ait: *Nec non infelix ferro truncata iuuentus.* Atque execta virum. Sed illi de quibus dominus in euangelio loquitur: *Qui se castrauerunt propter regna cælorum*: quales erant & Apostoli, quibus admirantibus, & pro rei difficultate dicentibus: *Quis ergo potest saluus fieri?* Respondit saluator: *Qui potest capere capiat.* Vnde & Apostolus de huiusmodi eunuchis, id est de virginib⁹, præceptum domini se non habere testatur: sed dat cōsilium, quasi misericordiam consequutus à domino, volens omnes esse sicut seipsum. Tempus, ait, in collecto est: superest, vt & qui habent vxores, sic sint quasi non habeant. Qui enim liber vocatus est à seruitute & officio coniugali, iste vere seruus est Christi.

Act. 8.
Ioan. 8. d
Sap. 31. f
Sec. LXX.
Sap. 35. d
D
Gal. 3. d
Deut. 32. f
Matth. 8. b
Ibid. 3. b
Ibid. 19. b
Coloss. 3. a
2. Cor. 5. c
Matth. 19. a
1. Cor. 7. e

d ¶ *Quia hæc dicit dominus eunuchis*, &c.] Duo proposuerat, proselytos & eunuchos. Prius loquitur de eunuchis, datque eius præcepta viuendi: & futurorum præmia pollicetur. Et post eos venit ad proselytos, illis quoque similia repromittens. Loquitur ergo eunuchis, qui desperatione dixerunt: *Ecce ego lignum arens*: ne se putent subiacere maledicto, quod sterilibus dictum est: *Maledictus sterilis qui non facit semen in Israel.* Si, inquit, custodierint sabbatha mea, & de

Deut. 7. a

E de meis præceptis elegerint ea quæ volui, & non ea quę pro audientiũ imbecillitate cõcessi, & fœdus meum siue testamẽtũ omni retinuerint fide: dabo eis in domo mea, & in templo meo, & in muris firmissimæ ciuitatis meæ locũ, & nomen melius à filiis & filiabus, quod nulla obliuione delebitur. Qui sint eunuchi supra diximus: qui solliciti sunt ad ea quæ Dei sunt: de quibus loquitur & Sapientia, quæ titulo Salomonis
Sap. 3. c inscribitur: *Beata sterilis immaculata, quæ non cognouit stratũ in delicto, habebit fructũ in visitatione animarũ: Et eunuchus, qui nõ est operatus manu iniquitatem, neq; cogitauit contra dominũ mala: Dabitur n. fidei eius electa gratia, & pars in tẽplo do-*
Matth. 19. c *mini delectabilis.* Hæc sterilis virginitate fecunda est: hic eunuchus regno cælorũ vim facit, & violenter diripit illud. Iste custos est sabbathorum, vt nunquam faciat opera nuptiarũ. Iste elegit quæ dominus voluit, vt plus offerat, quã præce-
1. Cor. 7. a ptũ est: vt non indulgentiã Apostoli eius, sed voluntatẽ cõsideret. Iste tenet fœdus domini sempiternum, vt nõ ad tempus vacet orationi & iterũ ad ipsum reuertatur: sed acceptũ esse se nouerit in domo domini, quæ est ecclesia eius, lo-
Ioan. 14. a cum optimum. Multæ n. mansiones sunt apud patrẽ. Et qui
F eunuchus fuerit, ac fecerit vniuersa quæ scripta sunt, habebit in muris eius locum optimũ: vt scil. turris domini efficiatur, & in sacerdotali consistat gradu, & pro carnis filiis, multos habeat filios spirituales. Talem fuisse eunuchũ quẽ Iesus amauit plurimum, euangelistam Ioannem, ecclesiasti-
Ioan. 13. e & 21. f cæ tradunt historiæ: qui recubuit super pectus Iesu: qui Petro tardius ambulante, elatus virginitatis alis cucurrit ad dominum, qui in secreta diuinæ se natiuitatis immergens au-
Ioan. 1. sus est dicere, quod cuncta sæcula nesciebãt: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbũ:* hoc erat in principio apud Deum. Facessat igitur omnis cauillatio Iudæorum, & risui præbere se cesset, aperiens semiuiris regna cælorum: cum pudicitia non in debilitate sit corporis, sed in animi voluntate.

a ¶ [*Et filios aduenæ*, &c.] Post eunuchos trãsit ad alienigenas, quos prius nominauerat, & illis quoque præmia pollicetur: quod si seruierint ei, & de seruitute transierint ad nominis il-
Rom. 1. a Heb. 3. a lius charitatem, sint ei serui: qualis fuit & Apost. Paul. scribens in principio epist. suarum: *Paulus seruus Iesu Christi:* & Moyses famulus Dei. Quod autẽ in LXX. additum est, *& ancillas*, obelo prænotauimus: Neque n. fieri potest, vt spiritualibus donis sit sexus vlla diuersitas: Cum in Christo Iesu non sit vir & mulier: sed omnes in eo vnum simus. De sabbatho & fœdere sempiterno supra diximus. Qui ergo hæc fecerit, adducet eum Deus in montem sanctum suum, & lætitia afficiet in domo orationis suæ. Mons sanctus, aut dogmata veritatis sunt, trinitatisque confessio, aut ipse dominus ad quẽ vltimo tempore (iuxta hũc eundem Esaiam & Micheã pro-
Sup. 2. a Mich. 4. a phetam) gentes plurimæ confluent. Domusque orationis ecclesia est: quæ in toto orbe diuiditur, & nõ templum Iudæorum quod breuissimis Iudææ terræ artabatur angustiis.

b ¶ [*Holocausta eorum & victimæ eorum*, &c.] differentiam
Leuit. 2. 3. hostiarum, & holocaustorum, in Leuitico plenius discimus. Holocausta sunt, quæ super altare integra concremãtur. Vi- G ctimę & hostiæ, quarũ pars offertur altari, pars sacerdotibus traditur. Non est ergo credendũ, quod alienigenarũ & eunuchorum hostiæ, ritu Iudaico requirantur. Sed hoc scire debemus, quod holocausta eunuchi offerant, qui totos se cõsecrãt Deo. Victimas autẽ alienigenæ, qui ad tempus vocantur orationi: de quib. loquitur Deus:
Psal. 49. d *Hostia laudis glorificabit me.* Et in eodẽ loco: Immola Deo sacrificiũ laudis. De his victimis & holocaustis, per Osee dñs
Osee 6. b loquitur: *Misericordiã volo, & non sacrificium:* sciẽtiã Dei magis quã holocausta, quæ offeruntur super altare dñi. Quod
Apoc. 6. b Ioannes in Apocal. in cœlo se vidisse testatur, sub quo erant animæ martyrũ. Ex quo vnus de Seraphim carbonẽ forcipe
Sup. 6. b Exod. 38. cõprehẽsum, ad Esaiæ detulit labia purgãda. Hoc est altare, & hoc tabernaculũ, ad cuius similitudinẽ omnia in Exodo facta referuntur, in quib. oblatæ sunt victimæ spirituales Deo. Alioquin de corporalib. hostiis, & holocaustis supra i-
Sup. 1. c dẽ testatur Deus: *Vt quid mihi multitudinẽ victimarum vestrarũ, dicit dominus: Plenus sũ holocaustomate arietum, & adipe agnorum, & sãguinẽ taurorum & hircorum nolo. Domus n. mea domus orationis vocabitur cunctis gẽtibus.* Nõ vni gẽti Iudęę, A nec vno Hierosolymæ vrbis loco, sed in toto orbe terrarũ. Ne-
Malach. 1. b quaquã taurorum & hircorum & arietum, sed orationis. Quo testimonio dominus abusus est, loquens cõtra eos, qui Spi-
Ioan. 2. c ritus sancti sub nomine colũbarum in templo dona vendebant, & sedebant in cathedris pestilẽtiæ, & habebant mẽsas nummulariorũ, omnia facientes turpis lucri gratia: nescientes
Matt. 10. a Ioan. 11. g illud quod scriptum est: *Gratis accepistis, gratis date.* Hæc autẽ futura dñs repromisit, qui cõ-
Psal. 7. b gregat dispersos Israel. Ad quos & Petrus Apost. scribit epistolã: de quibus euangelista loquitur: *Hoc autẽ à semetipso nõ dixit: sed cum esset pontifex anni illius, prophetauit: quia Iesus moriturus erat pro gente, & non tantum pro gẽnte, sed vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum.* Impleretur q; quod dictũ est: *Congregatio populorum circumdabit te: propter hãc in excelsum conuertere.* Congregatis autem per Apostolos reliquiis Israel, & in vnum redactis gregẽ his, qui fuerant ante dispersi, oẽs bestiæ prouocantur vt veniãt & deuorẽt Israelitas
Phil. 3. d videl. qui credere noluerunt: de quibus Apostolus ait.
Luc. 21. d Etenim peruenit super eos finis. Et dñs in euãgelio: *Cũ autẽ videritis circumdari ab exercitu Hierusalẽ, tunc scitote quod ad-*
Psal. 73. d *uenerit eius cõsummatio.* Siue hoc dicẽdũ, quod bestiis ad deuorãdũ traditi sũt, quas detestatur propheta, dicẽs: *Ne tradas bestiis animas confitẽtes tibi.* De his tropologice bestiis, q̃ par-
Sup. 9. c Hier. 50. c tẽ quandam dñi deuorarunt, & supra legimus, Syriam ab ortu solis, & Græcos ab Occidẽte, qui deuorant Israel toto ore. Et in Hieremia: *Ouis errans Israel: leones eiecerunt eã: primus deuorauit eã rex Assur: & nouissimus cõfringet ossa illius rex Babylonis.* Potest & hoc dici, quod cũ Israel populo rabidæ prius gentes prouocentur ad fidem: vt desertis saltib. qui de exer-
2. Reg. 18. citu Abessalon plurimos occiderunt, veniant ad ecclesiam: & comedant cœlestem panem, agnique carne saturentur.

c ¶ [*Speculatores*, &c.] Vt oẽs, inquit, bestiæ saltus veniant, & deuorent congregatos (siue in locũ Iudæorum, gentiũ turbæ

HEB.

custodierint sabbatha mea & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus meum. Dabo eis in domo mea, & in muris meis locũ, & nomen melius à filiis & filiabus: nomen sempiternũ dabo eis, quod nõ peribit. a Et filios aduenæ qui adhærent domino, vt colant eum, & diligant nomẽ eius, vt sint ei in seruos: omnem custodientem sabbathum ne polluat illud, & tenentes fœdus meum. Adducã eos in montem sanctum meum, & lætificabo eos in domo orationis meæ. b Holocausta eorum & victimæ eorũ placebunt mihi super altari meo: quia domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis. Ait domin' Deus qui cõgregat dispersos Israel: adhuc cõgregabo ad eum congregatos eius. Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum, vniuersæ bestiæ saltus. c Speculatores eius cæci, omnes nescierunt: vniuersi canes

SEPT.

stodierunt sabbatha mea & elegerint quæ ego volo, & tenuerint testamentum meũ: dabo eis in domo mea, & in muro meo locum nominatum, meliorem filiis & filiabus: nomen sempiternũ dabo eis & non deficiet: Et alienigenis qui additi sunt domino seruire ei, & diligere nomẽ eius: vt sint ei in seruos † & ancillas: & omnes qui custodiũt sabbatha mea, vt non violent ea, & tenentes testamentum meũ: inducam illos in montem sanctum meum, & lætificabo eos in domo orationis meæ. Holocaustomata eorum, & victimæ erunt acceptabiles super altare meum. Domus enim mea domus orationis vocabitur cunctis gentibus, dixit dominus, qui congregat dispersos Israel: quia congregabo ad eũ congregationẽ. Omnes bestiæ feræ venite, comedite omnes bestiæ saltus. Videte quoniã excæcati sũt omnes non cognouerunt vni-

A

Matt.23.b succedant (speculatores eorum in causa sunt, scribæ videl. & pharisæi: quia omnes cæci, nescierūt dñm saluatorē, nec lucem voluerunt videre præsentem. Ad quos dñs loquebatur: Ibid.15.b *Stulti & cæci, quid est plus, aurum, an altare quod sanctificat aurū.* Et iterū: *Duces cæci, culicē liquantes, & camelū glutiētes.* Et: *Cæcus cæcū ducens, ambo in foueā cadunt.* Quod aūt magistri speculatores vocētur, & supra legimus. In eo n. loco vbi iuxta Lxx. dicitur: *Vox custodū tuorū eleuata est.* In Hebr. scriptū est: Vox speculatorum tuorū. De Ezech.3.d quib. erat Ezechiel cui loquitur Deus: *Fily hominis speculatorē dedi te domui Israel.* Sed illi 1.Reg.9.b speculatores nō erāt cæci. Deniq; appellabantur vidētes. Isti aūt de quibus propheta nūc loquitur, nō solū speculatores cæci, sed & canes muti appellātur, non valentes latrare. Qui enim gregē domini custodire debebāt, & lupos abigere, & latrare pro domino, diligunt somnia, & dæmoniacis visionib. delectātur: Et est sensus: Non possunt loqui veritatē, sed vniuersa mēdacia. Nec hoc sine contenti sunt, qui in custodia gregis dñi dormiebant, & latrare non poterāt, & amabāt cubile, per quæ voluptas corporis indicatur, sed apud suos impudētis animæ nescierūt saturitatē, qui nunquā suo saturantur Psal.13.b errore: *Qui deuorāt plebē domi-* B *ni sicut escā panis,* & domos vi- Ibid.8.a duarū, gulæq; ac libidini seruiūt. Non n. possunt dicere: *Mandatū domini lucidū illuminans oculos,* nec nosse quod scriptū Eccl.8.a est: *Sapiētia hominis illuminat faciē eius.* Et canes muti aduer- Matth.7.a sū inimicos. De quib. scriptū est: *Nolite sanctū dare canib.* Et Psal 131.a canes dormientes, qui nesciunt esse præceptū: *Ne dederis sō-* Matt. 24.d *ni oculis tuis, & palpebris tuis dormitationē.* Et rursū: *Vigilate. quia nescitis qua hora dominus vester venturus sit:* Et idcirco dātes locū diabolo, canes impudentissimi sunt, qui nūquā saturātur: Vomunt n. quod comederunt, & reuertūtur ad vo- 2.Pe 2 d mitū suū. De quibus & Petrus Apost. loquitur: *Accidit illis verū illud prouerbiū: Canis reuersus ad vomitū suum, & sus lota in volutabro luti.* Quos speculatores & canes, eosdē esse pastores, sequēs sermo demōstrat: Ipsi pastores ignorauerūt intelligentiā. Verbū n. Heb. רעים quod quatuor literis scribitur a ריש & b ם, si legatur c רעים, pastores: si d רעים, pessimos sonat. Hoc diximus, vt variæ interpretationis causas mōstraremus: Omnes n. sua quæsierunt, & non quæ Dei sunt: nec ambulauerunt per viā dñi, de qua scriptū est: *Quærite quæ sit via bona, & ambulate in ea:* Sed iuxta quod in Iudic. volumine legitur: *Non erat rex Israel: vnusquisq; quod rectum sibi videbatur, hoc faciebat,* & proprios sequebatur errores. Quodq; sequitur: *Vnusquisq; ad auaritiam suam, à summo vsq; ad nouissimum: venite sumamus vinum, & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie, sic & cras, & multo amplius:* In Lxx. interpretib. non habetur, sed ex Hebraico additū, stellis illuminantibus prænotatur. Denique hos versiculos nullus ecclesiasticorum interpretum disseruit, sed quasi patentem in medio foueam trāsiliunt atq; transmittunt. Quod autem dicit, hoc est: quoniam à via domini declinantes, proprias semitas sunt secuti, propterea ardent auaritia à summo vsque ad nouissimum, à principibus vsq; ad plebem: vt postquam cœperint percutere conseruos, & comedere ac bibere cū ebriis, dicant: *Venite* Luc 12 f *sumamus vinum, & impleamur ebrietate: Mãducemus & biba-* Sap.2.a.d *mus, cras enim moriemur. Et erit sicut hodie, sic & cras, & mul-* 1.Cor.15 d *to amplius.* Hoc est quod supra dixit: *Nescierūt saturitatē,* nec præterita voluptate satiati sunt: sed futuras delicias parant, multo maiores quam quibus prius fruiti fuerant. Si hoc de principibus dicitur Iudæorum, propter quos plebs domini à

a res ain
Iod
b mem
c roim
d raim
Philip.2.c
Hier 6 d
Iud 17.c

C

bestiis deuorata est: Vitemus exempla peiorum; nec inebrie- Ephes.5 d mur *vino, in quo est luxuria:* nec voluptatibus obruamur: nec muti ad loquendum, cōtra aduersarios nostros rabidi canes simus, sed Dei potius quam nostras sequamur vias, & audia- Sap 1 a mus scripturā monentē: *Sapite de domino in bonitate.* Et iterū: Intelligētia optima est his qui faciūt eam. Et si canes sumus, non desperemus salutē, audiētes verba Chananææ dicētis ad dñm: *Etiā domine, nā & catelli* Matt.15.a *comedunt de micis quæ cadūt de mensa dominorū suorū.* Ob quā causam misericordiā cōsecuta, audit à dño: *O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis.* Poterat n. dicere cū propheta: *Viā mādatorū tuorū cucurri.* Et Psal 118.d iterum: *Deduc me in via recta.*

HEB.

nes muti non valētes latrare, videntes vana, dormientes, & amātes somnia. Et canes impudētissimi nescierunt saturitatē: ipsi pastores ignorauerunt intelligētiā: omnes in viā suā declinauerunt: vnusquisque ad auaritiā suā, à summo vsq; ad nouissimum. Venite sumamus vinum, & impleamur ebrietate: & erit sicut hodie, sic & cras, & multo amplius.

CAPVT LVII.

IVstus periit, & non est qui recogitet in corde suo: & viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat. A facie enim malitiæ collectus est iustus. Veniat pax, requiescat in cubili suo qui ambulat in directione sua.

SEPT.

vniuersi: canes muti nō poterunt latrare, somniantes lectulum, amātes dormitationes. Et canes impudentis animæ ignorauerunt saturitatem, Et sunt mali nescientes intelligentiā: omnes vias suas secuti sunt. Vnusquisque simul à summitate eius Venite, & sumamus vinum, & inebriemur, & sit talis dies crastina. magna amplius nimis.

CAPVT LVII.

VIdete quomodo iustus periit, & nemo suscipit corde: & viri iusti tolluntur, & nemo considerat. A facie enim iniquitatis ablatus est iustus: erit in pace sepultura eius: ablata est de medio.

CAP. LVII.

IVstus periit, &c.] Propter speculatores cæcos & canes mutos, qui ipsi pastores sunt, nesciētes intelligentiam: nec præsentib. saturātur voluptatibus sed sēper se præparant ad futuras, *iustus perit.* De quo dicit vxor Pilati: *Nihil tibi sit & iusto illi.* Qui lotis manib⁹: in- Matt.27.b nocēs sū ego, inquit, à sanguine iusti huius. In quo cōsiderādū, quod verbū perditionis, de quo sæpe hæretici calūniā faciunt, quod interitū significet & abolitionē in perpetuū, ponatur super Christo: cuius vtique perditio persecutionis magnitudinē, & nō finē mon- D strat substantiæ. *Et nemo est,* ait, *qui recogitet in corde suo,* siue *reponat*: Neque enim fieri poterat, vt cæci & muti videntes vana & amantes somnia, ignorantesque intelligentiam atq; sapientiam, cogitarent ea quæ Dei sunt. Quodque sequitur: *Et viri misericordiæ* siue *iusti colliguntur* atque tollūtur, Apostolos significat: qui interficiuntur ab impiis, & à domino congregantur. Causasque reddit cur interfectus sit iustus atque sublatus, dicens: *A facie enim malitiæ collectus est iustus,* vt mala sæculi non videret. Siue propter malitiam hominū, quorum ipse peccata portabat, ad patrem victor ascendit. Quod autem iuxta Hebraicum dicitur: *Veniat pax, requiescant in cubili suo: ambulet in directione sua:* Sensus quidē perspicuus est: sed verborū cōsequentia, quæ in suæ linguæ stat idiomate, apud nos videtur esse turbata. Quod autem dicit, h. e. Veniat pax iusti, quam ascendens ad patrem Apostolis dereliquit dicens: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo* Ioan.14 d *vobis.* Cumque pax Christi, quæ exuperat omnem sensum venerit, requiescent Apostoli eius in cubilibus suis, & mors eorū requiescet. Ex quo ostendit martyres non perire, sed vincere, & æterna sede requiescere. Ipse vero cuius pax est, & Phil 4.b cuius Apostoli requiescunt in cubilibus suis, ambulat in directione sua, recto itinere ad patrem victor ascendēs. Porro quod in Lxx. legitur: *A facie malitia ablatus est iustus*: erit in pace sepultura eius, ablata est de medio: Omnia referuntur ad Christum absque commistione personæ Apostolorum, cuius sepultura in pace est, & sublata de medio. *Neque enim* Act.2.c *caro eius vidit corruptionem*: nec permansit in sepulchro, qui est inter mortuos liber, dicente angelo ad mulieres: *Quem* Matt.28.a *quæritis Iesum, non est hic: Venite & videte locum vbi positus fuit dominus.* Iudæi & hæc & cætera quæ sequuntur, vel generaliter de omnibus iustis arbitrantur intelligi, quorum Manasses fudit sanguinem, & impleuit Hierusalem à porta vsque ad portam. Vel certe Esaiam de sua prophetare morte, quod serrandus sit à Manasse serra lignea, quæ apud eos 4 Reg 21.c certissima traditio est. Vnde & nostrorum plurimi illud quod de passione sanctorum in epistola ad Hebræos ponitur, Ser- Hebr.11.g rati sunt, ad Esaiæ referunt passionem.

Commentariorum XV. in Esaiam Prophetam Finis.

DIVI

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SEXTVMDECIMVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM, PROOEMIVM.

Ecel.25.b Se.LXX. GREGIA disertißimi oratoris sentētia est. Felices esse artes, si de illis soli artifices iudicarent. Ac ne à profanis tantum sumere videar exemplum: nimirum hoc illud est quod alius verbis Propheta demonstrat: Beatus qui in aures loquitur audientium. Qua felicitate tu filia Eustochium me compotem esse fecisti. Nam cum anterioris libri præfatiunculam legeres, in qua asserui Apostolos & Euangelistas, ea tantum de LXX. interpretibus, vel suis vel eorum verbis ponere testimonia, quæ cum Hebraico consonarent: si qua autem ab aliis addita sunt, omnino negligere: illico mihi non paruam quæstiunculam detulisti, quod scilicet octo versus qui leguntur in Ecclesiis, & in Hebraico non habentur, tertiidecimi psalmi, Apostolus vsurparit, scribēs ad Romanos: Sepul-
Rom.3.b crum patens est guttur eorum. Linguis suis dolose agebant: Venenū aspidū sub labiis eorum: Quorum os maledictione & amaritudine plenū est: Veloces pedes eorum ad effundendū sanguinem: Cōtritio & infelicitas in viis eorū: Et viā pacis non cognouerunt: Non est timor Dei ante oculos eorum. Quod cum audissem: quasi à fortißimo pugile percussus essem, cœpi tacitus æstuare & stuporem mētis, vultus pallore signare. Hebræus, inquam ex Hebræis, secundum legem Pharisæus, eruditusque ad pedes Gamalielis, aut ignorauit hæc, aut eorum, qui lecturi erant, abusus est ignorantia. Quorum alterum inerudīti, alterum callidi est ad malitiā, nec eius qui dixerit:
2.Cor.11.b Et si imperitus sermone, non tamen scientia. Et iterum: In simplicitate & sinceritate annunciaui vobis
Ibidem.1.c verbum. Tandem in memet reuersus, vnius diei spacium postulaui: vt responsio mea nequaquam augmentum humani esset ingenij, sed fructus assiduæ lectionis. Itaque omnem scripturam mente perlustrans, animaduerti, sicut omnis pene ad Romanos Epistola de veteri structa est instrumento, sic & hoc testimonium de psalmis, & de Esaia esse contextum. Nam duo primi versus: Sepulcrum patens est guttur eorum: Linguis suis dolose agebant: quinti psalmi sunt. Illud autem quod sequitur: Venenum aspidum sub labiis eorum: centesimi tricesimi noni psalmi est. Rursumque quod dicitur: Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, de nono psalmo sumptum est. Tres autem versiculos, qui sequuntur (Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio & infelicitas in viis eorum: Et viam pacis non cognouerunt.) In Esaia Propheta reperi: quos in decimosexto explanationis eius libro, quem nunc dictare cupio, expositurus sum. Vltimus autē versus, id est, octauus: Non est timor
F Dei ante oculos eorum: in tricesimiquinti Psalmi principio est. Nec in hoc culquam videatur esse diuersum, H si quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter dicatur: qui scribebat ad plurimos, & in vnum sensum multa cogebat exempla. Arbitror solutam quæstionem tuam, & nostram regulā super translatione veteris instrumenti concussam magis esse quam motam: Et non tam Apostolum de psalmo tertiodecimo sumpsisse, quod in Hebraico non habetur, quam eos qui artem contexendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant quæsisse aptum locum, vbi assumptum ab eo ponerent testimonium, quod absque auctoritate scripturæ positum non putabant. Denique omnes Græciæ tractatores qui nobis eruditionis suæ in Psalmos commentarios reliquerunt: hos versiculos veru annotāt atque prætereunt: liquido confitentes, in Hebraico non haberi, nec esse in LXX. interpretibus, sed in editione vulgata, quæ Græce κοινὴ dicitur, & in toto orbe diuersa est. Sed iam tempus est, vt cœpto incumbamus operi, & reliqua persequamur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER SEXTVSDECIMVS.

CAP. LVII. CAP. LVII.

HEB.

Os autē accedite huc filij auguratricis, semen adulteri & fornicariæ. Super quem lusistis? super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? b Numquid non vos filij scelesti, semen

SEPT.

Os autem accedite huc filij iniqui, semen adulterorum & meretricis. In quo lusistis? super quē aperuistis os vestrū, & super quo eiecistis linguā vestrā? Nonne vos estis filij per-

Os autem accedite huc filii auguratricis, &c.] Sublato iusto, cuius sepultura in pace est, imo sublato de medio: Vos qui estis filij iniquitatis: accedite ad me, &
Ioan.17.b audite quæ dicam. Quomodo enim qui facit iniquitatē, seruus est iniquitatis: sic qui iuxta Iudam proditorem, filius est perditionis, appellari potest filius iniquitatis. Deniq; scriptū est de domino Saluatore: Et filius iniquitatis nō apponet,
Psal.88.d vt affligat eum. Pro iniquitate siue iniquorum, quod LXX. transtulerunt, Theodotio ipsum verbum Hebraicum po-
a onena suit a עננה, quod nos iuxta Symmachum, inauguratricem vertimus: quod scilicet semper Hierusalē, quæ est mater audientiū, idololatriæ dedita fuerit. Quāobrē appellat eos semen adulteri siue adulterorum, de quibus dictū est: Et mechabantur in lignis & lapidē: ac עננה meretricis: haud dubiū quin
Hier.3.a eandē significet, de qua supra
Sap.1.f legimus: Quomodo facta est
Mat.24.g meretrix ciuitas fidelis Siō? Super quem, inquit, lusistis, conspuentes faciē eius, barbāque vellentes: & super quē dilatastis & apperuistis os vestrum, & linguam eiecistis, dicentes
Ioan.8.f ei: Samaritanus es, & dæmonium
Mat.12.b habes? Et iterum: Iste non eiicit dæmonia, nisi in Beelzebub principe dæmoniorū. Et postea
Luc.23.c in passione: Crucifige, crucifige talē. Et rursum: Sanguis eius super eos & super filios nostros. Et alibi: Vah, qui destruit tē-
Matt.27.e plū, & in triduo instaurat illud? Alios saluos fecit: seipsū sal-
Marc.15.e uum facere non potest: Descendat nunc de cruce, & credimus ei.
. b ¶ Numquid nos vos filij scelesti, semē mēdax, &c.] Vos, in-
Ioan.17.b quit, ista fecistis, quæ præteritus sermo narrauit. Qui estis
Act.8.d filij scelerati, siue perditionis: qualis fuit & Iudas proditor, שקר

HEB.

men mendax, [a] qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum, immolātes paruulos in torrentibus subter imminentes petras?
[a] In partibus torrentis pars tua: hæc est sors tua, & ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium: nunquid super his non indignabor?

SEPT.

perditionis, semen iniquum: qui vocatis idola subter frondosas arbores, immolantes filios vestros in vallibus in medio petræ? Hæc est pars tua, hæc est sors tua, & illis effudisti libamina, & his præparasti hostias. Super his ergo non irascar.

[b] Super montem excelsum, & sublimem posuisti cubile tuum, & illuc ascendisti, vt immolares hostias. Et post ostium, & retro postem posuisti memoriale tuum?

HEB.

[c] Quia iuxta me discooperuisti, & suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum, & pepigisti cum

SEPT.

Putabis quoniam si recessisses à me, plus aliquid haberes. Dilexisti dormientes tecum, & mul-

A
qui appellatus est filius perditionis, & semen iniquum, siue
Mendax, atq; mendacij: qui delectamini in diis subter omni
4 Reg. 16 a frondosa arbore, & immolatis filios vestros in torrentibus De
17 c quo & Regū, ac Paralipomenon narrat historia: Quod im-
2 Par. 18. molauerint diis filios suos, & in igne consecrauerint. Quod
quidē & Achab regē Israel, &
Manassen regē Iuda fecisse, nō
est dubium: qui à parricidio li-
berorū, ad prophetarū sangui-
nē peruenerunt, de quo & in
Osee 13 a Osee: *Immolate*, ait, *homines:*
vituli enim defecerunt. Siue vt
in Hebræo scriptū est: *Immo-*
Psal. 105 f *late homines, vitulos adorantes.*
Et in psalmis plenius scribitur:
Commisti sunt in gētibus, & di-
dicerunt opera eorum, & seruie-
rūt sculptilibus eorum, & factū
est in eis scandalum. Et immola-
uerunt filios suos, & filias suas
dæmonibus, & effuderunt san-
guinē innocentē, vel innoxium,
sanguinem filiorum & filiarum
suarum, & immolauerunt scul-
ptilibus Chanaan. Et infecta est
terra sanguinibus, & polluta est
in operibus suis. Cum ergo ma-
nifesta sit historia, quod filij
sint interfectores Christi ista
faciētiū, occurrit quæstio, quo
modo filij dicantur filij perdi-
tionis, aduersum eos qui volūt
esse diuersas naturas: aliā quæ
Luc 15. B perdita sit, & mala, & saluari nequeat, & aliā bonam, quæ
perire nō possit. Si enim, vt illi putāt, filij perditionis naturæ
pessimæ sunt, quo modo inuentum est, quod prius perditū
fuerat? Denique in parabolis pœnitentiū, & ouis perdita de
centum ouibus & drachma, quem de decem perierat, repe-
riuntur, & perditus filius inuenitur, de quo ad maiorem na-
tu dixerat pater: *Iste frater tuus perierat, & inuentus est: mor-*
tuus erat, & reuixit. Nunquā enim perit, nisi quod prius sal-
uū fuit, nunquā moritur, nisi quod ante vixerat. Ergo isti qui
nunc appellātur filij perditionis, siue iniquitatis, ac sceleris,
proprio vitio dereliquerunt dominū & de filiis dñi filij per-
Sap. 1 b ditionis esse cœperunt, dicēte ad eos hoc eodē propheta: *De-*
Ioan. 8 f *reliquistis dominū, & ad iracundiā, &c.* Possumus hæc secun-
dū tropologiā, & super hæreticis accipere, qui filij perditio-
nis sunt, & semen pessimum, siue mendacij. Ab initio enim
mendaces sunt, sicut diabolus qui est pater eius, qui est pa-
ter omnis mēdacij. Isti vocant eos, quos deceperunt ad ido-
la, siue ad simulacra dogmatum suorum subter frondosas
arbores, atq; nemorosas, voluptates illis, & delitias pollicen-
Gen. 3 b tes, siue cælantes impuritates suas. Vnde & Adam postquā
peccauerat abscondit se in paradiso subter arborem, ne Dei
pateret aspectui. Nec dubium est quin huiusmodi perditio-
nis filij, & semen iniquum, habeant plurimos filios, quos-
cunque deceperint, & occidant in profundis vallibus & in
barathro impietatis subter imminentes petras, quæ semper
minantur ruinas: quæ pro diuersitate mendacij, & varieta-
1. Cor. 13 b te dogmatum peruersorum, plures appellantur petræ. Nos
autem vnam habemus petram, quæ semper sequitur popu-
lum Dei, de qua bibebat quondam populus Israel, quando
familiaritate domini fruebatur.
a¶ *In partib. torrentis, &c.*] Esaiæ temporibus conueniunt
quem dicuntur: Omnes enim mōtes, valles, atq; torrētes, ple-
Hier. 7 d ni erāt cultu dæmonū, de quib. loquitur Hieremias: Quod
patres, ac filij ligna cōportent, ignemque succendant, vt fa-
ciant chauonas militiæ cœli, cōterentib. feminis, atque mis-
centib. similæ adipem, vt dominum ad iracundiam prouo-
carent. Nulliq; dubium quin placentas significent, siue cru-
כונים stulas in manu artificis præparatas. Hoc enim lingua no-
Deut. 32 a stra chauonas sonat. De his ex domini persona, prophetali
spiritu, præcinebat Moyses in cantico Deuteronomij: *Irrita-*
uerunt me in diis alienis, & in abominationib. suis ad iracundiā
prouocauerunt: immolauerunt dæmoniis, & nō Deo: & hoc fe-

C
cerunt propria voluntate, quia in nostro consistit arbitrio Psal. 134 b
bonum, malumve eligere. Denique his qui se Deo virtutib. Psa. 46 a
obtulerunt, dicitur: *Elegit nobis hæreditatem suā, pulchritudi-* Deut. 32 b
nē Iacob quam dilexit Et in alio loco: *Facta est pars domini* Sec. 70
populus eius Iacob, funiculus hæreditatis eius Israel. Et in Acti- Act. 17 a
bus Apostolorū refertur: quod
in partē, sortēque Pauli, & Silæ
plurimi se dederint. Qui ergo
fuerint pars, & sors domini, si-
cut Leuitæ, habebūt partē do-
mini, & dicere poterunt cum Psal. 15 A
Dauid: *Pars mea dominus.* Quæ
possumus & super hæreticorū
persona accipere Ipsi enim di-
misso cultu Dei, errorū suorum
simulacra venerantur, & illis
offeruut victimas, ac libamina
effundūt: facientes abscondite, 2. Tim. 3 b
quem turpe est etiā dicere, &
captiuas ducentes mulierculas
oneratas peccatis, quæ ducun-
tur variis desideriis: semper
discentes, & nunquā ad scien-
tiam veritatis peruenientes.
Cum igitur ista in vtraq; im-
pietate faciant impij: nōne iu-
stū est Dei contra eos iracun-
diam prouocari?
b¶ *Super montem, &c.*]
Quod in excelsis montibus,
collibusque, diis gentiū Israel
hostias immolarit, & quasi
procacissima meretrix cunctis
dæmonibus diuaricarit pedes suos sacra narrat historia: nul-
lusque fuerit locus, qui non idololatriæ sordibus inquinatus
sit, intantum vt post fores domorum idola ponerent, quos
domesticos appellant lares, & tam publicæ quam priuatim D
animarum suarum sanguinem funderent. Hoc errore &
pessima consuetudine vetustatis, multarum prouinciarum
vrbes laborāt. Ipsaq; Roma orbis domina in singulis, domi-
busque, tutelæ simulacrum cereis venerās, ac lucernis, quam
ad tuitionē ædium isto appellant nomine vt tā intrantes, quā
exeuntes domus suas inoliti semper commoneantur erro-
ris. Hæretici quoque quorum cor eleuatur in superbiam, &
qui Ecclesiastica humilitate contempta sibi excelsa promit-
tunt, ascendunt dogmatum suorum montes sublimissimos,
& illic suum dæmonibus cubile prostituunt. Et quia secun- Sap. 4 e
dum prophetam, conuersi sunt retrorsum, imitantes vxorem
Lot, mutantur in statuam salis, habentes imaginem Ecclesia- Gen. 19 f
sticæ conditurae, & saporem penitus non habētes: qui proii- Matt. 5 b
ciuntur foras, & in nihil vtiles sunt, nisi vt cunctorum pedi-
bus conculcentur. Quamobrem monet dominus in Euan-
gelio, vt qui arātri stiuam tenet, post tergum non respiciat. Luc. 9 g
c¶ *Quia iuxta &c.*] Primū Hebraicum disseramus, quod
in hoc loco multū distat à Lxx. Ad quam supra dixerat: *Super*
montē excelsum, & sublimē posuisti cubile tuum, & quasi me-
retricem arguerat, in introitu domorum, & in locis tene-
brosis, post ostia prostitutam, vt quicunque ædes vellet in-
trare, haberet ante oculos expositam voluptate: Eandem
nunc quasi vxorē adulterā arguit, atq; confutat, quod dor-
miens cum viro, clam adulterum susceperit, & discoope-
ruerit palliū, imo dilatauerit stratum suum, & fecerit pactū,
quasi dotis instrumēta conficiens cum adulteris. Hoc autem
dicit, vt ostēdat quod nō solū in agris, & domibus idola co-
luerint, sed in tēplo quoq; posuerint simulacrum Baal, quod Ezech. 8 c
Ezechiel, quoq; perfosso pariete vidisse se dicit. *Dilexisti, in-*
quit, stratū eorum manu aperta, vt nō erubesceres in peccato
tuo, nec fornicationis cuperes abscōdere turpitudinē, sed
tota libertate peccares. *Et ornasti te regi vnguento, & multi-*
plicasti idola tua. Et est sensus: Varia ornamenta quæsisti, vt
& visu, & odore adulteros prouocares. Quod autē dicitur:
ornasti te regi vnguēto, dupliciter intelligitur, aut regi Deo,
dum his ornaris, quē ille dederat, & idolis prostitueris. Aut
certe regi idolo Ammonitarum, qui appellatur Moloch, &
in lingua nostra regē sonat. Quem iuxta Lxx. in aliis locis
melchom

E

3. Reg. 15 c melchom legimus. *Et misisti legatos tuos procul*, vt nō solum in vicinarum gentium idolis, sed & in longe positarum haberes studium fornicandi. Significat autē Babylonios Deos, & Ægyptios. *Et humiliata es*, ait, *vsque ad inferos*. Nō ea humilitate, quæ in laude est, sed qua Amnon sororem suam Thamar humiliauerat. Erreuera grandis humilitas, imo vsque ad inferos præcipitatio, de luce & culmine castitatis in tenebras lupanaris, imo in barathrum libidinum præcipitari. 2. Reg. 2. b Sup. 14. c Cui dicitur in alio loco: *Vsque ad inferos deduceris*. Iuxta Lxx in his quæ dissonāt, hic mihi sensus videtur. Putasti meretrix, quod si à me recessisses, & iunxisses te ama- Ezech. 16. d toribus tuis, plus aliquid inuenires? Cui & per Ezechielem loquitur Deus: *Omnib. meretricibus dantur mercedes: tu autem dedisti mercedes, & in te peruersum factum est istud*. Nō solum enim nihil accepisti ab amatoribus tuis, sed etiam ea quæ à viro acceperas, perdidisti. Quodque sequitur: Dilatasti cubile tuū, & pepigisti cum eis, in Lxx. non habetur. Hæc dilexit dormientes secum speculatores cæcos, & canes mutos, qui dormientes vident somnia vanitatis. Et multiplicauit fornicationem suam, vt non semel cum vno, sed frequenter & cum plurimis misceretur. Propter quod multos fecit à se longè recedere, vel Angelos qui in eius præsidiis erant, vel sanctos viros, qui ab huiuscemodi meretricis con- F sortio recesserunt. Quod quidem, & de hæreticis possumus dicere, qui derelicto Deo suo, sequuntur errores, & putant se aliquid plus habere: cum sequentes mendacia perdiderint veritatem, & multiplicauerint fornicationem suam, non in vno dogmate, sed in pluribus. Et fecerint à se Ecclesiarum præsides Angelos recedere: qui non contenti fornicatione vicina mittunt legatos vltra terminos suos ad gentilium dogmata & errores gentium barbararum, vt nouitate sermonum decipiant audientes.

Heb.

cum eis: dilexisti stratum eorum manu aperta, & ornasti te regi vnguento, & multiplicasti pigmenta tua. Misisti legatos tuos procul & humiliata es vsq; ad inferos. [a] In multitudine viæ tuæ laborasti, & non dixisti, quiescam: vitam manus tuæ inuenisti, propterea nō rogasti. [b] Pro quo sollicita timuisti: quia mentita es, & mei non es recordata: neque cogitasti in corde tuo, quia ego tacens, & quasi non videns, & mei oblita es. [c] Ego annunciabo iustitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi. Cum clamaue-

Sept.

multiplicasti fornicationem tuam cum eis, multosque fecisti proculàte: & misisti legatos vltra terminos tuos, & humiliata es vsque ad inferos. Multis itineribus tuis laborasti, & non dixisti, desinā: confortata fecisti hæc: propterea non rogasti me. Quem timens perterrita es, & mentita es mihi, nec recordata est mei. Neque posuisti me in mente tua, & in corde tuo. Et ego te videns despiciam, & non me timuisti. Ego annunciabo iustitiam tuam, & mala tua, quæ non proderunt tibi. Cum clamaueris,

Deut. 5. d a ¶ *In multitudine, &c.*] Qui ambulat in via vna & regia, non laborat, de qua per Moysen præcepit Deus: *Via regia* Ioan. 14. a *ambulabis, & non declinabis ad dexterā, neq; ad sinistram*: Vna via est veritatis, quæ dicit in Euangelio: *Ego sum via, veritas, & vita*: & multæ mendaciorum viæ, per quas nunc ambulasse arguitur Hierusalem: quarum viarum Deus sciens dif- Sup. 55. c ferentiam, supra loquitur ad errantes: *Nō sicut via mea, viæ vestræ*, quæ dicunt domino confitentes: *Declinare fecisti vias nostras à viis tuis*. Cognita igitur vna via regia, videamus quæ dexteræ viæ sint, & sinistræ, per quas prohibemur incedere. Via regia temperata est, nec plus in se habens, nec minus. Verbi gratia. Via recta, & regia, prudentia est. Declinamus ad dexteram, si plus sapimus quam oportet sapere, Gen. 3. a Luc. 16. b Psal. 9. c & pro prudentia calliditatem diligimus. Quia *serpens prudentior erat omnib. bestiis* in paradiso. Et *filij tenebrarum prudentiores sunt filiis lucis*. Ad sinistramq; diuertimus, quādo stulti sumus, & minus sapimus quam necesse est. De quibus dictum est: Dixit stultus in corde suo: non est Deus. Pietas quoque, & vera religio, via regia est. Declinat ad dexte- Eccl. 7. c ram, qui superstitiosus est, & meretur audire. *Ne sis multum iustus*. Ad sinistram, qui negligit cultum Dei, & inter hædos, hircosque numeratur. Liberalitas quoque, & dispensatio virtus maxima est: à qua declinat ad dexteram, qui parcus est, & non solū aliis, sed ne sibi quidem tribuit, quod necesse est. Ad sinistram, qui comedit substantiam suam cum mere- Sup. 22. d tricibus, & dicit cum Israel: *Manducemus, & bibamus: cras enim moriemur*. Fortitudo etiam, atque constantia via regia est, à qua declinat ad dexteram, qui temerarius &

G

pertinax est, ad sinistram, qui formidolosus & pauidus. Vn- Psal. 118. f Ibid. 142. c de vir sanctus per viam rectā gradi cupiens deprecatur: Deduc me domine in via recta. Et in alio loco: *Notam fac mihi domine viam, in qua ambulem, quoniam ad te leuaui oculos* Hier. 3. d *meos*. De istiusmodi viā, & alibi scriptura commemorat: *Quærite viam bonam, & ambulate in ea, & inuenietis purificationem animarum vestrarum*. Hierusalem ergo propterea humiliata est vsque ad inferos, quia in multis viis laborauit, neque dixit: Emendabo errorem pœnitentia, sed econtrario, confortabor in incœpto, nec curabo sententiam cō- Ibid. 2. e monentis, *Conuerte pedem tuū à via aspera, & guttur tuum à siti*. Denique sequitur: At illa respondit: ἀνδρίζομαι id est, agam viriliter, quod nunc verbo alio dicitur: Confortabor. Et quia fecit hæc quæ præteritus sermo narrauit, ideo non est dominum deprecata, in suis magis viribus quam in Deo habens fiduciam. Porro quod iuxta Hebraicum ponitur: *Vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti*: hunc habet sensum & intellectum. Quia rebus omnibus abundasti & affluxisti diuitiis, ideo dominū neglexisti: quas diuitias, & Salomon habere detrectat, ne obliuiscatur Dei. Et ad Sodo- Prou. 30. c & 31 Ezech. 16. f mam per Ezechielem dicitur: Quia saturata sit panibus, propterea superbiuisse. Non solum autem diuitiæ, sed & paupertas probat hominem. Vnde supra scriptum est: *Probaui te in camino paupertatis*: in quo & Lazarus probatus est pauper: qui egestatem simul, debilitatemque sustinuit.

H

Sup. 48. b Lam. 3. c b ¶ *Pro quo sollicita timuisti, &c.*] Quia plenis horreis habes fiduciam in diuitiis, rogare me noluisti, idcirco timuisti plurimos. Non enim poteras dicere: *Dominus auxiliator* Psal. 117. c Ibid. 26. a *meus, & ego despiciam inimicos meos*. Et iterum: *Dominus illuminatio mea, & Saluator meus, quem timebo?* Quod & si contra mentis tuæ conscientiam dicere aliquando voluisti, mentita es. Quomodo enim me poteras inuocare, quæ mei ᴺᴬᶜ non habebas memoriam, neque cogitasti vnquam præcepta, Eccl. 38. a dicentis: *Honora dominum, & confortaberis*; & absque illo nullum metuas? Ego enim sum, qui iuxta Symmachum, & Aquilam, semper tacui peccata tua, & scelera quæcunque faciebas, quasi non viderem, dissimulatione neglexi, vt si nō timore mei, saltem patientia ad me redires. Qui non oculis, sed palpebris interrogo filios hominum. At tu econtrario Psal. 10. a Osee 4. b Leuit. 26. d Sec. LXX. oblita es mei, & audire meruisti: *Oblita es legis Dei tui, & ego obliuiscar filiorum tuorum*. Et iterum: *Ipsi ambulauerunt contra me peruersi, & ego ambulabo contra eos in furore peruerso*: Mens quæ in Lxx. cum corde sociatur, non est scripta in Hebraico, sed quasi interpretatio addita, quid in scripturis cor intelligi debeat.

c ¶ *Ego annunciabo iustitiā tuam, &c.*] Qui semper tacui, & quasi non viderem tua peccata, neglexi, nequaquā vltra reticebo, sed dicam, quod ante iam dixi: Tacui, nunquid semper tacebo? Et annunciabo iustitiam tuam, & opera tua. Quod per Ironiam legendū est: velut si quis in sceleribus deprehenso dicat, vide bona opera tua. Propter quod si quando tibi tribulationis tempus aduenerit, & cœperis non ad idola quæ coluisti, sed ad cœlū manus tēdere, & Dei implorare auxilium, audiant te illi, & liberent te de periculo, quos secura coluisti. Quod & per Hieremiam ad eandem Hier. 2. f loquitur Deus: *Vbi sunt dij tui, quos feceras? Resurgant, & saluam te faciant in tempore malorum tuorum*. Pro eo quod Lxx. transtulerunt: *Eruant te in tribulatione tua*, & nos diximus, *liberent te congregati tui*: Symmachus transtulit: *E-* קבוציך *ruant te synagoga tua*. Ergo propriè loquitur ad Iudæos,

A quod eos synagogarum suarum turba tempore obsidionis liberare non valeat.

a ¶ *Et omnes eos, &c.*] Iudæi de Babylonis hæc asserunt prophetari, quod illis Dei virtute superatis, populus redeat in Iudæam, & possideat montem Sion, & omnia itineris impedimenta tollātur, nec vllius gentis patiatur insidias, quia dominus planam fecerit viam populo suo. Et sub Zorobabel, & Ezdra impleta contendunt. Nos autē iungentes superioribus quæ dicuntur, hoc asserimus, quod omnia idola quæ eos nō poterant liberare, tollat vētus, atque tēpestas: & sint quasi puluis, quē proiicit ventus à facie terræ. (Psal.1.b) Eos autē qui habuerint in domino fiduciam possessuros terrā. De qua in hoc eodē propheta lecturi sumus. Eleuabit te ad bona terræ. (Infra 58.c) Ex quo perspicuum est, hāc terrā nō deorsum esse, sed sursum. Ad quā sanctus domino eleuāte conscendet, de qua crebro diximus: (Matt.5.a; Psal.36.d) *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terrā.* Et, *Credo videre bona domini in terra viuentiū.* Mons autē sanctus Dei, ille intelligendus est, de quo ad Hebræos loquitur, (Heb.12.f) qui scribit Epistolā: *Accessistis ad Sion montem, & ciuitatē Dei viuentis Hierusalem cœlestem, & multa millia angelorum, & Ecclesiam primitiuorum, qui scripti sunt in cœlis.* Possumus

B terram, & montem domini, quem sancti possessuri sunt, & scripturas sanctas intelligere, quas auferendas à Iudæis, dominus comminatur, dicens: (Matt.21.d) *Auferetur à vobis regnū Dei, & tradetur gēti facienti fructus eius*: vt inueniant in eis illū montem, de quo in hoc eodem Propheta, & in Michea legimus: (Sup.2.a) *Erit in nouissimis diebus manifestus mons domini.* Et ipse dominus præcepit Apostolis, cunctisque doctoribus Ecclesiæ, vt quicquid asperum videretur, atq; difficile, sua interpretatione dissoluant, & intelligentiæ viam præbeant, omniaque tollāt de medio scandala: vt populus domini absq; vllo impedimēto quod legit, intelligat: & in Dei timore proficiat. (Matt.3.a) De his viis, & Ioannes Baptista dicebat. *Parate vias domini. &c.* Vbi nos posuimus ex persona Dei, & dicam: LXX. posuerunt καὶ ἐροῦσι, id est, & dicent: hi videlicet qui possidebunt terrā, & hæreditare consequentur montem sanctum Dei. Noc erunt propria salute contenti, sed etiam cæteros ad docendum populos prouocabunt. Symmachus hunc locum ita interpretatus est. *Qui autem confidit in me, possidebit terram, & hæreditate consequetur montem sanctum meum, & dicet: Rectam viam facite*, & reliqua. Eo quod ipse qui terram, montemque possederit, cæteros instruat vt viam domino parent.

HEB.

maueris, liberēt te congregati tui. [a] Et omnes eos auferet vētus, tollet aura. Qui autē fiduciam habet mei, hæreditabit terrā, & possidebit mōtē sanctū meum, & dicā viam facite, præbete iter, declinate de semita, auferte offendicula de via populi mei. [b] Quia hæc dicit excelsus, & sublimis, habitator æternitatis, & sanctum nomen eius: in excelso, & in sancto habitans, & eum contrito, & humili spiritu, vt viuificet spiritum humilium, & viuificet cor contritorum. [c] Non in sempiternum litigabo, neque vsque in finem irascar: quia spiritus à facie mea egre-

SEPT.

ueris, eruant te in tribulatione tua. Istos enim omnes tollet ventus, & auferet tempestas. Qui autem sperant in me, possidebunt terram, & hereditate consequentur montem sanctum meum, & dicent: Mūdas facite à facie eius vias, & auferte offendicula de via populi mei. Hæc dicit excelsus, & in excelsis habitans in æternū, sanctus in sanctis nomen illi. Excelsus in sanctis requiescens, & pusillanimis dans patientiam & vitam his qui corde contriti sunt. Non in æternū vlciscar in vos, neque semper irascar vobis. Spiritus enim à me egre-

b ¶ *Quia hæc dicit excelsus, &c.*] Cœperat sermo Propheticus contra populum Iudæorum: quorum magistros appellauit speculatores cæcos, & canes mutos, & pastores ignorantes intelligentiam, & filios iniquos, & semen adulterorum, atque meretricis: post quæ venit ad Hierusalem, cui exprobat fornicationem eius, eo quod dilatauerit cubile amatoribus suis, & susceperit eos manu aperta, & ornauerit se cunctis idolis, & miserit legatos procul, vt peregrinis quoque amatoribus frueretur. Qua increpatione finita, venit ad eos qui confidunt in domino: & quibus terram montemque promiserat possidendum, & quorum reuersioni iter iusserat præparari: Haud dubium quin Apostolis, ad quorum prædicationem de vtroque populo crediderunt. Vnde à laudibus Dei incipit, & quæ de reditu populi sui pollicitus sit, sequenti sermone testatur. Hæc enim dicit dominus excelsus, atque sublimis, qui habitat in excelsis, & sanctus in sanctis, non loco, sed merito eorum, in

C quibus habitat: quorum vnus dicit in Psalmo: *Exaltabo te domine, quoniā suscepisti me.* (Psal 29.a) Et iterū: *Exaltare domine qui iudicas terrā*: (Ibid.93.a) nō quo Deus humanis sermonibus eleuetur, sed iuxta illud quod alibi dicitur. (Psal 117.b) Dominus mihi factus est in salutē, etiā humilib. excelsus fiat. (Iacob.4.b) Qui *superbis resistit, & humilibus dat gratiā*, vt eos eleuet, & habitet in excelsis. (Psal 112.a) *Excelsus enim dominus & humilia prospicit.* Et in Euangelio angeli clamitant: *Gloria in excelsis Deo & super terram pax.* (Luc.2.b) Et rursum in Psalmis: *Laudate Dominum de cœlis: laudate eum in excelsis.* (Psal.148.a) Et non solum excelsus habitat in excelsis, sed & sanctus in sanctis. Qui dicit in alio loco: *Sācti estote, quoniā ego sanctus sum.* (Leuit.20.b; Sap.1.a) Et quo modo in peruersam animam non ingreditur sapientia, neq; habitat in corpore subdito peccatis: sic sanctus in sanctis habitat, & vbicunq; sordes fuerint, nō potest habitare munditia, dicente sancto ad dominum: *Tu autem in sancto habitas laus Israel.* Vnde & nos in oratione audemus dicere: (Psal.21.a) *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuū.* Et in secundo psalmo legimus: *Qui habitat in cœlis, irridebit eos, & dominus subsannabit eos*: (Matt.6.b) Christus enim non in his habitat, qui terreni sunt: sed in his qui super cœlestes, qui enarrāt gloriam domini: de quib. dicitur: *Exaudiat eū de cœlo sancto suo.* (Psal.19.b) Et iterum: *Cœlum cœli domino*: (Ibid.113.d) in quem sensum & Moyses famulus Dei pari voce consentit: (Deut 10.c) Ecce domini Dei tui

D cœlum, & cœlum cœli: quod vtique non more Iudaico debemus accipere: vt Deus vllo claudatur loco, & in cœlo tantum habitet, qui vbique diffusus est, & à quo omnia continentur: Sed excelsa & cœlos, sanctos merito intelligamus, atq; virtutes. Iste est enim qui habitat in cœlo: de quo in Euangelio scriptū est: (Ioan 3.b) *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, filius hominis qui est in coelo.* Iste requiescit in sanctis, & habitat in humilib. & in his qui contriti sunt spiritu. De quibus dicitur: *Sacrificiū Deo, spiritus contribulatus: cor contritū & humiliatū Deus nō despiciet.* (Psal.50.) Ipse pusillanimis dat patientiam, vt in angustiis constituti, spe futurorum, tribulationem sustineant. Ipse dat vitam, vtique his, qui peccato mortui erant. De quo dicitur: *Apud te est fons vitæ.* (Psal.35.) Qui loquitur in Euangelio: *Ego sum via veritas, & vita.* (Ioan.14.a)

c ¶ *Nō in sempiternū, &c.*] (Psal.112.a) Dominus qui in excelsis habitat, & humilia respicit, cuius nomen est sanctū, & requiescit in sanctis, qui sustentat afflictos, & vitā tribuit oppressis, hæc locutus est: Non semper irascar, nec iugiter indignabor. Qui ad hoc percutio, vt emēdē, ideo occido, vt viuificē. Misereor enim creaturæ meæ, & quos ipse cōdidi, in æternū perire nō patiar. Spiritus quoque meus, qui ex me egredietur, siue qui iuxta Hebraicū, Aquilā, Symmachū, & Theodotionē, cūcta circūdat: hoc enim significat περιβαλεῖ, vegetator est omniū. Et flatum, siue Pluraliter flatus, hoc quippe [b] *nesamot* sonat, ego feci, (b nesamot) de quo alibi scriptū est: Omnis flatus, siue omne quod spirat, laudat dominū. (Psal. 150.b; πᾶσα πνοή) De quo spiritu, & flatu, in principio Geneseos scriptū est: Insufflauit Deus flatu vitæ, & factus est homo in animā viuentē. (Gen 2.a) Tale quid & Iob loquitur: Spiritus domini, qui est in narib⁹ meis, & flatus omnipotētis qui docet me. (Iob 27.a) Cum ergo à me egrediatur spiritus, & flatu, atque inspiratione mea cuncta vegetētur, & viuāt, non est iustū perire eos in æternū, qui meo flatu ac spiritu sustentantur. Quidā nostrorū hunc esse aiunt spiritū, quo omnis mundus inspiratur, & regitur, & cūcta habent notitiā Dei, quem iuxta Stoicos insignis poeta describens, ait: *Principio coelum, ac terras, cāposq; liquentes, Lucentemq; globum lunæ, Titaniaq; astra,* (Virg.6. Æneid.)

E *astra, Spiritus intus alit, totãq; infusa per artus, Mens agitat:* & reliqua. Alij vero sanctum Spiritum intelligunt: qui in principio ferebatur super aquas, & viuificabat omnia, qui de patre egreditur, & propter societatem naturæ, à filio mittitur, dicente: *Expedit vobis, vt ego vadá.* Nisi enim ego iero, (Ioan. 16. b)
paracletus non veniet ad vos: sin autem ego iero, mittã eum ad vos. De quo rursũ ait: *Cum venerit paracletus quem ego mittam vobis à patre, spiritum veritatis, qui de patre egreditur.* Ne scandalizet quempiã, si spiritus egredi dicatur ex patre: cũ etiã filius de se dixerit: *Ego de patre exiui & veni, neq; enim à me ipso exiui, sed ille me misit:* De hoc spiritu loquebatur: *Rogabo patrẽ, & alium paracletum dabit vobis: vt sit vobiscum semper, spiritũ veritatis.* Hic est spiritus, de quo scribit & Moyses: *Quis det vt omnis populus domini sit in Prophetas & det dominus spiritũ suũ super eos?* Et Ioel ex persona Dei: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri, & filiæ vestræ:* Et Zacharias: *Veruntamẽ verba mea, & legitima mea suscipite, quæ ego præcipio in spiritu meo, seruis meis prophetis.* Et iterum: *Effundam super Hierusalem spiritum gratiæ, & misericordiæ.* Multaque alia de vtroq; testamẽto, quæ nũc lõgũ est repetere. Hoc solũ dicimus, quod idem Propheta de hoc spiritu, & flatu pariter sit locutus: *Hæc dicit domin⁹ Deus qui fecit cælum.* Et post paululum: *Qui dat flatũ populo suo, qui est super eam, & spiritum his qui calcant eam.*

(Ioan. 15. d; Ibid. 16. f; Ibid. 14. b; Num. 11. f; Ioel. 2. g; Zachar. 1. b; Zacha. 12. e; F; Sup. 42. a)

HEB.

gredietur, & flatus ego faciã. [a] Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum, & percussi eum: abscondi & indignatus sum, & ambulauit conuersus in via cordis sui. Vias eius vidi, & sanaui eum: & reduxi eum, & reddidi consolationes ipsi, & lugentibus eius. Creaui fructum labiorum pacem, pacem ei qui lõge est, & qui prope: dixit dominus, & sanaui eum. Impij autẽ quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Non est pax, dixit Deus meus, impijs.

SEPT.

egredietur, & flatum omnem ego feci. Propter peccatum ad modicum quid contristaui eum: & percussi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contristatus est: & ambulauit tristis in vijs suis. Vias eius vidi, & sanaui eum, & consolatus sum illum: & dedi ei consolationem veram, pacem super pacem his qui longe, & qui prope sunt, & dicit Dominus, & sanabo eos. Qui autem iniqui sunt, fluctuabunt, & quiescere non poterunt. Non est gaudium impijs, dicit dominus Deus.

CAPVT LVIII.

HEB.

CLAMA ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum, & domui

SEPT.

CLAMA in fortitudine & ne parcas, quasi tuba exalta vocẽ tuam, & annũtia populo meo peccata eorum, & domui

a ¶ *Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum & percussi eum: abscondi, & indignatus sum, &c.*] Post deiectionẽ populi Iudæorum, & eorum qui in Saluatorem credere noluerunt, pollicitus fuerat habentibus in se fiduciam, terram mitium, montemque sanctorũ, & Apostolis præceperat: Viam facite populo reuertenti, & omnia de medio scandala tollite: Ac ne incredibile videretur, exponit potentiã suam, quod excelsus, & magnus facile possit pœnitentibus veniam tribuere, & iustum sit, vt creator misereatur creaturæ suæ. Propter quæ iungit: Quod iratus sit, & contristauerit populum suũ, idcirco se fecisse, quia peccauerit, & iniquitatis auaritiã habuerit, nec vna fuerit iniquitate contentus, sed semper addiderit peccata peccatis. Et percussi, inquit, eum ad breue vt sanarem, & abscondi, subauditur, faciem meam, vt magis me desideraret, & diceret: *Ostende faciem tuam, & salui erimus.* Indignatusq; sum: Quod ille sentiens, tristis incessit, dicens: *Tota die tristis ingrediebar:* Et ambulauit mœrens, siue conuersus in via cordis sui: vt non ad faciem hominum, sed in corde ageret pœnitẽtiam. Propterea videns vias conuersionis eius, sanaui vulnera, quibus eum ante percusserã. Et reduxi eum ad me, quem prius eieceram, & reddidi ei consolationem verã. Multæ enim falsæ sunt consolationes, quibus genus decipitur humanum. Siue consolatus sum lugentes eius, dicens in Euangelio: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur.* Quodq; sequitur: *Creaui fructum labiorũ*, hũc habet sensum, impleui quod pollicitus eram, dicens: *Viuo ego, dicit Dominus:* malo pœnitentiam peccatoris quam mortem. Siue omnia tribui, quæ antea promiseram. Quæ est autem domini pollicitatio? *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* Et hoc est, quod nunc ait: *Pacem super pacem*, non vni tantum genti, sed omni mundo,

(Psal. 79. b; Psal. 37. b; שובב; Matt. 5. a; Ezech. 33. a; Ioan. 14. d)

his videlicet qui erant longe, & qui prope, id est, primum gentibus, & postea his qui ex Israel credere voluerunt. De quibus dicit & Apostolus. *Vobis quidem oportebat prædicari verbũ Dei, sed quia indignos vos indicatis salute, ecce conuertimur ad gentes.* Qui scribens ad Ephesios, & de populo circũcisionis, atq; gentilium plenissimè disputans, intulit: Nunc autem in Christo Iesu, *vos qui aliquando eratis lõge, facti estis prope in sanguine Christi. Ipse est enim pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ, soluens inimicitiã in carne sua*, & reliqua. Et iterum: *Et veniens, annuntiauit pacem vobis qui longe, & pacẽ his qui prope erant.* Quoniam per ipsum habemus accessum vtrique in vno spiritu ad patrẽ, dans pacem super pacem his, qui fuerant longe, & qui prope, id est, qui non habuerant legem & prophetas, & qui ante susceperant, suscepit eos, atque sanauit. Impij autem, siue iniqui, fluctuabunt, quasi mare feruens, & quiescere nunquam poterunt. Quod licet de omni impio possit intelligi, tamen propriè refertur ad populũ Iudæorũ, qui consona voce clamauit, & perseuerauit in impietate sua, dicẽs: *Crucifige, crucifige talem. Non habemus regem, nisi Cæsarem.* Sicut igitur mare feruens quiescere nõ potest, sed redundant fluctus eius, & reuoluuntur ad litora, atq; iterum resorbentur, & in se fracti, lutum efficiunt, quod pedibus conculcatur: Sic impij æternæ conculcationi subiacebunt, quorum nullum est gaudium, & qui nulla pace requiescunt in eo, quod impij perseuerant. Quidam hunc locum specialiter super Saluatore intelligunt, quod propter peccata mundi ad modicum contristatus sit, dicens: *Tristis est anima mea vsque ad mortem.* Et percusserit eum pater, qui loquitur per Zachariam: *Percutiam pastorem, & oues dispergentur:* qui & ipse de se in sexagesimo octauo Psalmo dixerit: *Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt*, & auerterit Deus faciem suam ab eo: vt formam serui paulisper acciperet, & ambularet tristis, & lugens peccata populi, deplorans, & plangẽs Hierusalem. Et quia viderit pater vias eius, propterea sanauerit eum, qui fuit inter mortuos liber, & caro eius non vidit corruptionem: vt qui percussus est in cruce, sanaretur in resurrectione. Et consolatus sum, inquit, eum, dans ei pro vna gente Iudæorum, vniuersum mundũ. Et lugentes eius, subauditur, consolatus sum. Nec dubium quin Apostolus significet. Et compleuit fructu labiorum suorum, qui dixerat ei: *Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ:* pacem super pacem, mundum reconcilians Deo, vt vtrumque populum vocaret ad se, & sanaretur à patre. Impios autem, de quibus supra diximus, comparat mari, quod nunquam potest quiescere: sed etiam in summa tranquillitate, fractis ad litora voluitur fluctibus, finisque eius lutum est, & conculcatio.

(G; Act. 13. g; Ephes. 2. c; Ibidem. d; Ioan. 19. a; H; Matt. 26. d; Zach. 13. e; Psal. 68. f; Act. 2. e; Psal. 2. b)

CAP. LVIII.

CLama ne cesses, quasi tuba, &c.] Finito priori capitulo, in quo pax iustis, & nulla requies impiis nunciatur, præcipit Deus Esaiæ Prophetæ, vt clamet in fortitudine, & instar tubæ exaltet vocem suam, & peccata, ac scelera

A populi Israel dicere non formidet: nequaquã mortem metuens, nec impiorum truculenta conuitia, sed magis consideret imperantem dominum. Et quia surdas aures habeant, & audire vix possint, iuxta Symmachum, & Aquilã, guttur suum vertat in buccinã, quæ Hebraicè dicitur a שופר, quã
a Tophar Sup. 40.b κερατίνην, id est corneam interpretati sunt. Et supra quidem, vbi Apostolis dicebatur: in montem excelsum ascende quod Euãgelizas Siõ: exalta in fortitudine vocem tuam, qui Euangelizas Hierusalẽ: exalta, noli timere: nec buccina assumitur, nec tuba: sed montẽ iubentur ascẽdere, & voce propria personare. Hic autem quia peccatores erant, quibus nunciandum est, & morabantur deorsum, nõ iubetur propheta, vt ascendat in mõtem, sed tantũ vt exaltet sicut tuba vocem suam, & eis nunciet bella ventura. Alioquin in die iudicij, quãdo de resurrectione mortuorum, & nouissima
1. Cor. 15.g tuba dicitur. Scriptũ est: *Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti*: Vt quomodo illi ad vocem tubæ sunt iudicandi, sic Israel peccato mortuus audiat scelera sua: simulque appellatur populus Dei, vt discat qualem patrem perdiderit, qui etiam peccatorem vocet populum suum.

HEB.	SEPT.
domui Iacob peccata eorum.	*Iacob iniquitates eorum.*
a Me etenim de die in diẽ quærunt, & scire vias meas volunt, quasi gens quæ iustitiam fecerit, & quæ iudicium Dei sui non dereliquerit.	
b Rogant me iudicia iustitiæ, appropinquare Deo volunt: Quare ieiunauimus, & non aspexisti: Humiliauimus animas nostras, & nescisti. Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites & contentio-	*Petunt me nunc iudicium iustum, & appropinquare Deo cupiunt dicentes: Quare ieiunauimus, & non vidisti: Humiliauimus animas nostras, & non cognouisti. In diebus enim ieiuniorum vestrorum inueniuntur voluntates vestræ, & omnes subiectos vobis affligitis,* ad

a ¶ *Me etenim de die in diem, &c.*] Hoc propriè Iudæis conuenit, qui per singulos dies currunt ad synagogas, & Dei legem meditantur, scire cupientes, quid Abrahã, Isaac, & Iacob, quid & cæteri sanctorum fecerint: & libros Prophetarum, ac Moysi memoriter reuoluentes, decantant di-
B uina mandata: quibus rectissime illud aptabitur: Quærent
Hier. 29.b me mali, & non inueniẽt. Sic enim scriptum est: *Omnis qui*
Matt. 7.a *quærit, inuenit*: quicunq; non inuenit, male quæsisse conuin-
Sup. 1.a citur. Dominus enim inuenitur ab his qui eum quærunt in bonitate, & ostenditur illis, qui non sunt ei increduli. Cum igitur iustitiam, iudiciumque reliquerint Dei, quibus no-
Psal. 71.a minibus Christus ostenditur, dicente Psalmographo: *Deus*
1. Cor. 1.d *iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis*: Christus enim factus est nobis redemptio, sanctitas, & iustitia: frustra legis iactant scientiam cum sanctus non in notitia scripturarum, sed in operibus glorietur, dicens: *Viam mandatorum tuorum cucurri, quando dilatasti cor meum.*
Psal. 118.d b ¶ *Rogant me iudicia iustitiæ, &c.*] Est alia temeritas Iudæorum, quasi fiducia bonæ conscientiæ, iudiciũ postulant
Psal. 25.a iustum, & imitantur sanctorũ verba dicentium: *Iudica me*
Ibid. 118. *domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum.* Et iterũ: *Proba me domine, & tenta me: vre renes meos, & cor meũ.* Et
Psal. 41.a in alio loco: *Iudica causam meam, & redime me.* Et appropinquare Deo desiderant: cum hoc non in loco sit, sed in affectu, nec mentis otiosæ, sed laboriosi operis. Denique quid sit appropinquare Deo, instruit scriptura dicens: *Quærite*
Sup. 55.b *dominum.* Cum autem appropinquauerit vobis, *derelinquat*
Sec. 70. *impius vias suas, & vir iniquus cogitationes suas.* Appropinquat enim Dominus appropinquãtibus sibi, & his qui iustè
Psal. 27.d quod iustum est persequuntur, & possunt dicere: *Mihi autem adhærere Deo bonum est.* Si enim omnipotẽs Deus pater est veritatis, atque iustitiæ: quicunq; est mẽdax, & iniustus, appropinquare Deo non potest: de quo scriptum est: Non habitabit iuxta te malignus, neque permanebunt iniusti
Ibid. 5.a ante oculos tuos. *Quare ieiunauimus, inquiunt, & nõ aspexisti? humiliauimus animas nostras, & nescisti?* Iniuste arguunt dominum, quod bona opera non respiciat, solamque ventris esuriem, absque opere virtutum ingerunt Deo: non comedentes eos cibos, quos creauit Deus fidelibus, & his qui cognoscunt veritatem, vt sumant eos cum gratiarum actione: Sed illos, de quibus scriptum est in Prouerbus: Hi n. aluntur cibis impietatis, & vino iniquitatis in-
Prou. 23. ebriantur. Huiuscemodi epulis saturatus Pharisæus, inter

cætera verba superbiæ, bis in sabbatho se ieiunare iactabat: C Luc. 18.b
qui nõ biberat vinum de vinea Sorek, sed de vinea Sodomo- Hier. 2.d
rum: cuius vinum furor draconum est, & furor aspidũ insa- Deut. 32.a
nabilis, & *vua eorũ, vua fellis*: quos Deus arguit per Prophe-
tã, dicẽs: *Peccata populi mei comedunt.* Et rursum: Quare ta- Osee 4.b
cuistis impietatem eorũ, & ini- Ibid. 10.b
quitates vindemiastis, & comedistis fructũ mẽdacij? Quià igitur proposuerant quæstionem Deo, scire cupientes quare ieiunauerint, & humiliauerint animas suas, & Deus non respexerit: obliti veteris historiæ cur non respexerit ad munera Cain: qui rectè quidem
offerebat, sed non rectè diuidebat cum fratre: Dei non vi- Gen. 4.d
dens charitatẽ, dicẽte scriptura: *Diliges dominum Deum tuũ* Matt. 22.d
ex toto corde tuo, & proximum tuũ sicut teipsũ: Propterea respõdit Deus, quod non ieiunia reprobet: sed opera quæ in ieiuniis fiunt, dicens: In diebus ieiuniorum vestrorum inueniuntur volũtates vestræ: vt nõ Dei, sed vestras faciatis voluntates, quas Paulus scribens E-
phesiis reprobat: Iuxta *principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filiis incredulitatis, in quibus & nos omnes cõuersati sumus aliquãdo, in desideriis carnis nostræ, faciẽtes voluntatẽ, & cogitationum. Et eramus natura filij iræ sicut & cæteri.* Quodq; sequitur iuxta Se- Eph. 2.a
ptuaginta. *Et omnes subiectos vobis compungitis*, siue *affligi-* ὑπυχείρους.
tis: melius Theodotio, & Symmachus trãstulerũt (quos nos וכל
in hoc loco secuti sumus) *& omnes debitores vestros repeti-* עצביכם
tis. Ex quo ostendit, non esse absq; periculo repetere paupe- תנגשו
rem qui soluendo non sit, & pallium quod pignoris loco D
tuleris, algenti non reddere debitori, ne clamor eius perueniat ad Deum. *Qui enim miseretur pauperis, Deo fænerat.* Et Prou. 19.c
econtrario: qui repetit non habentem, Deo facit violentiam. Atque vt sciamus hunc sensum esse in præsenti loco, etiam in consequentibus in hoc eodem capitulo lecturi sumus. *Dissolue colligationes impietatis, solue fasciculos deprimẽtes.* Haud dubium quin chirographa significet. Quid enim prodest ieiuniis ora pallere, & ad lites, & ad iurgia ieiunare, dicẽte scriptura: *Qui amat peccata, gaudet iurgiis. Seruum au-* Prou. 17.b
tem domini non oportet litigare, sed esse mansuetum & imitari Sec. 70.
eum qui dicit: *Discite à me, quia mitis sum & humilis corde*: vt 2. Tim. 2.b
humilitas non sit affectata, sed cordis, nec gloriam quærens Matt. 11.d
hominum, sed animæ conscientiam. Ieiunatis, inquit, & percutitis pugnis humilem, & alapis verberatis. Vnde Episcopus non debet esse percussor. Quo modo enim potest 1. Tim. 3.a
libidinem refrenare, qui nec manum valet cohibere, nec linguam? Huiuscemodi ieiunia, & in exordio huius Prophetæ Sup. 1.d
dominus arguit, dicens: Ieiunium & ocium, neomenias, Sec. 70.
& Sabbatha, & alias solemnitates vestras odit anima mea. Ioel. 2.d
Vnde præcipitur per Ioel: *Sãctificate ieiunium, prædicate curationem*: vt à vitiis ieiunemus, & bonis operibus, curatisque peccatis, fiant sancta ieiunia. Denique sequitur: *Egrediatur sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo*: vt tempore ieiunij vocemus orationi: ne interior homo noster, draconis vescatur carnibus, qui datus est in escam populis Æthiopũ.
Et hæc dicimus, non quo ieiunia reprobemus, per quæ & Psal. 73.c
Daniel vir desideriorum futura cognouit: & Niniuitæ iram Dan. 9.a
placauerunt Dei: & Helias, ac Moyses, quadraginta dierum Ione 3.b
esurie, Dei familiaritate saturati sunt: & ipse dominus to- 3 Reg. 19.b
tidem diebus in solitudine ieiunauit, vt nobis solemnes Exod. 34.d
ieiuniorum dies relinqueret: sed quo non prosit vacuum Matt. 4.a
portare ventrem, & alia facere, quæ Deo displicent, atque vt cætera prætermittam, exterminare facies suas, vt appareant hominibus ieiunare, qui in præsenti gloriam consequentes excludentur à regno Dei, quia receperunt merce- Matt. 6.b
dem suam. Vnde & Apostolus, si etiam corpus suum tradat
martyrio, vt ardeat, siue glorietur (vtrumque enim fertur in 1. Cor. 13.b
exempla-

E

exemplaribus) absque Dei charitate, quæ est in cordis conscientia, frustra se dicit sanguinem fundere.

σεσοφισμένος. κακοτεχνήματα.

a ¶ *Nolite ieiunare, sicut vsque ad hanc diem, vt audiatur in excelso clamor vester, &c.*] Ne videatur reprobare ieiuniũ, quod ipse præceperat, docet quo modo ieiunandum sit, imo antequam doceat quid sequatur, instruit quid debeant declinare: *Vt audiatur*, inquit, *in excelso clamor vester*. Ne ad orationem deferatis clamorẽ

Matt. 6. Luc. 18. Matt. 6.

orãtes in synagogis, & angulis platearum, vt ab hominibus videamini, & eleuetis vocem in excelsum, & cũ Pharisæo, qui domini iudicio condemnatur, vestra ieiunia, & opera prædicetis. Propter quæ Dominus Pharisæorũ reprobans orationem, docet discipulos quo modo orare debeãt, clauso scilicet pectoris sui cubiculo vt soli loquantur Deo, qui potest silentiũ cordis audire: vt clament in cordibus suis:

Rom. 8. c

Abba pater: & nõ exterminẽt facies suas, sed lauẽt aqua, & caput vngant oleo. De quo & Ioannes Euãgelista scribit: *Et vos vnguentum habetis à sancto*: quo cum vncti fuerint, etiam ipsi sancti fiant. Non enim quærit Deus afflictionem solam, & humiliationem animæ per iniuriam corporis: vt instar circuli torqueat corpus, &

1. Ioan. 2. a

Psal. 37. a

colla submittat, ac tristis incedat. Iuxta illud quod in Psalmis dicitur: *Afflictus sum, & incuruatus vsque ad finem, tota die contristatus incedebam.* Nec vt sacco quis vestiatur, & in cinere dormiat: quod de Dauid, & Achab legimus: sed vt cũ istis hæc faciat, quæ sequuntur: Alioquin & Apostolus frequenter ieiunare se dicit, & dominus cum sponsus à discipulis suis fuerit ablatus, docet eos ieiunaturos: & in Psalmis pœnitens loquitur: *Manducaui sicut cinerem panem meum, & potum meum cum fletu miscebam. Et cum mihi molesti essent induebar cilicio.* Ex quo discimus hæc facienda primum esse, quæ vult dominus, & non alia prætereunda.

F

2. Reg. 3. f
3. Reg. 21. g
2. Cor. 6. a
& 11. f
Matt. 6. b
Psal. 101. b.
Psal. 34. b

b ¶ *Nonne hoc est magis, &c.*] Postquam docuit quale ieiunium reprobet, ostendit quale libenter accipiat. *Dissolue*, inquit, *colligationes impietatis, solue fasciculos deprimentes.* Siue vt LXX. manifestius transtulerunt obligationes violentarum cautionum, quas nostri verbi ambiguitate decepti, id est, συναλλαγμάτων cõmutationes pro chirographis interpretati sunt. Significat autem chartarum fasciculos, in quibus fœneratorum calumniæ continentur, & opprimuntur pauperes ære alieno: quæ in cunctis vrbibus, seditionis causa vel maxima est. Vnde & Romanus populus vicinos occupat montes, & tabulæ nouæ, quas Græci appellant χρεῶν ἀποκοπάς. Non ergo præcipit Propheta, ne exigat vnusquisque quod iuste dedit, & iuste repetit: alioquin Tribunitiæ esset seditionis assertor: Sed vbi iniqua est cautio, vbi opprimuntur pauperes calumnia: ibi fasciculi cautionum, & omnia iniquitatis vincula rumpenda sunt. Vel certe hoc dicendum, quia de ieiuniis sermo est, & ieiunium, afflictionẽ, atque humiliationem habet animæ: afflictio autem corporis peccatorum indulgentiam deprecatur: Docet scriptura diuina: vt dimittamus debitoribus nostris: vt & pater cœlestis dimittat nobis debita nostra. Vetus narrat historia, anno remissionis septimo, vel quinquagesimo, qui est verus iubileus, omnes possessiones redire ad dominos, & reddi seruis pristinam libertatẽ, cunctaque nomina, quæ vulgo appellãt cautiones, irrita fieri. Sin autem hoc veteri lege præcipitur, quanto magis in Euangelio, vbi omnia quæ bona sunt, duplicantur: & nequaquam oculum pro oculo, dentem pro dente iubemur eruere, sed verberanti præbere maxillam? Atque vt sciamus illud quod supra diximus: *Omnes debitores vestros repetitis*, de creditoribus scribi: de debitoribus iungitur manifestius: *Dimitte eos qui confracti sunt liberos*, hoc est, qui paupertate sunt fracti: quos afflixit inopia, neli-

Matt. 18. c
Leuit. 25. b
& 27. a

Ezech. 18. a
Matt. 5. f

HEB.

tentiones ieiunatis, & percutitis pugno impiè. [a] Nolite ieiunare sicut vsq; ad hãc diẽ, vt audiatur in excelso clamor vester. Numquid tale est ieiuniũ, quod elegi, per diem affligere hominem animam suã? Numquid contorquere quasi circulum caput suum, & saccum & cinerem sternere? Numquid istud vocabis ieiunium, & diem acceptabilem Domino? [b] Nonne hoc est magis ieiunium quod elegi? Dissol-

SEPT.

ad iudicia, & iurgia ieiunantes, & percutitis pugnis humilem. Quid mihi ieiunatis, vt hodie audiatur in clamore vox vestra? Non tale ieiunium elegi in die humiliare hominem animam suam? Neque si incuruaueris quasi circulum collum tuum, & cilicium, & cinerem substraueris, nec sic vocabis ieiunium, & diem acceptabilem? Nonne tale ieiunium elegi, dicit Dominus: sed

G

betos sinas mendicare. Et omne onus quo deprimuntur rumpe. Pro quo manifestius Septuaginta transtulerunt, *καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἄδικον διάσπα*, id est, *& omnẽ scripturã iniquam conscinde*: quod Symmachus transtulit: *Et omnem cautionẽ falsam disrumpe.* Sed poterat fieri, vt aliquis diceret: Nõ habeo debitores: quid facere debeo, vt suscipiatur ieiunium meum? Sequitur: Frange esurienti panem tuum. Nõ plures panes ne de paupertate causeris, sed vnum panẽ: Nec ipsum totum, sed partem panis, quam si non ieiunares comesturus erat: vt ieiunium tuum non sit lucrum marsupij, sed saturitas animæ. Pulchreque addidit tuum, ne de rapina facias eleemosynam: *Redemptio enim animæ viri, propria diuitiæ.* Et in alio loco: *Honora dominum de tuis iustis laboribus.* Certe si panem non habes, & esurientium plurima multitudo est: præbe de quo nullum damnũ pateris In quo nulla dispendia sunt pauperes absque tecto induc in domum tuam. Siue vt in Hebraico habetur, in domum, vt si tuam non habes, inducas in hospitiolum, quod vel mercede conductum, vel beneficio possides. *Si videris nudum, operi.* Quod & dominus in Euangelio loquebatur. *Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti.* Non enim vnam iussit scindi, & diuidi, quod multi popularis auræ causa faciunt: sed alteram non seruari, augens præcepta iustitiæ, vt etiam calicem quæ frigidæ porrectum habere præmia diceret. *Et carnem*, ait, *tuam ne despexeris*. Omnis enim homo caro nostra est. Et iuxta Euangelicam parabolam, eius qui de Hierusalem descendebat Hiericho, & à latronibus vulneratus est, ille proximus appellatur, qui benefecerit. Vel certe iuxta Septuaginta, qui dixerunt: *Et domesticos seminis tui ne despicias*: Domesticos seminis illos intelligamus, de quibus & Apostolus docet, omnibus faciendam esse eleemosynam, maximè autẽ domesticis fidei. Illi enim caro nostra sunt, & semen nostrum, qui de vno nobiscum parente generantur. Ad quos extẽdebat & Saluator manum, dicens: *Mater mea, & fratres mei hi sunt, qui faciunt voluntatem patris mei.* Atque vt sciamus vnum esse dominum, & noui & veteris instrumenti: Eadem & dominus loquitur in Euangelio, de his qui in die iudicij à dextris statuti sunt. *Venite benedicti patris mei, possidete regnũ præparatũ vobis à constitutione mũdi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare. Sitiui, & dedistis mihi bibere. Infirmus eram, & in carcere, & venistis ad me. Peregrinus, & duxistis me in domũ vestram. Et nudus & vestistis me.* Illisq; humilitate dicentibus, se nihil fecisse domino Saluatori, respõdit: *Quamdiu fecistis vni de fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Iuxta tropologiam hæc possumus dicere: Qui ieiunat ab omnibus malis, & vult suum ieiunium respici, non solum declinet à malo, sed & faciat bonum: vt soluat omne vinculum iniquitatis, in quo simplices quique credentium hæreticorum fraudibus colligati sunt. Et *στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων*, id est, obligationes violentorum tractatuum: quas & in Psalmo Propheta demonstrat, dicens: *Declinantes autẽ in obligationes, adducet dominus cum operantibus iniquitatem.* Omnes enim qui hæreticorum vinculis alligantur, declinant à domino, quasi bos ductus ad victimam, & eligunt, atque commutant pro veritate mendaciũ. Istiusmodi igitur homines, qui sunt fracti iudicio, dimittat vir Ecclesiasticus, atque dissoluat, & omnem scripturam hæreticorum: de quibus hic idem Propheta dicit: *Væ qui scribunt iniquitatẽ: scribentes enim scribunt malitiam: rapientes iudicium pauperum populi mei*, soluat, atque disrumpat: vt nequaquam laqueis suis simplices quosque teneant irretitos: Et cum hoc fecerit, frangat doctrinæ Ecclesiasticæ, esurientibus panem suum: quod fecit & Dominus,

Prou. 13. a
Ibid. 3. b
Luc. 3. b
Matt. 10. d
H
Luc. 10. e
Gal. 6. a
Matt. 3. d
Matt. 25. d
Psal. 124. a
Esa. 10. a

A

Matt.15.d fractos panes Apostolis tribuẽ: quos eis in septem sportis, & duodecim cophinis, nequaquã integros sicut habebantur in lege, sed cõminutos, atque confractos in Euangelio dereliquit, vt haberent quod pauperib. largirẽtur. Quos videris nõ habentes calorem fidei: sed extra Ecclesiam frigoribus infidelitatis algẽtes, inopes, atque peregrinos, induc, ait, in domum tuam, id est, in domũ Ecclesiæ, & operi incorruptionis pallio: vt vestiti Christi tunica, Marc.5.a nequaquã maneãt in sepulcris, quod de eo legimus, qui possessus à dæmonũ legione, nudus habitabat in memoriis mortuorũ. Cũque, inquit, hæc feceris, & liberalitas tua ad omnes exposita fuerit, specialiter ne despicias domesticos fidei.

a ¶ *Tunc erumpet quasi, &c.*] Quando illa non feceris quæ præteritus sermo narrauit, & ista feceris, de quib. nunc diximus: Tunc acceptabile erit ieiunium tuum, & erumpet matutinum lumen tuum: Sol videlicet iustitiæ: de quo Mala- Malac.4.a chias propheta ex persona Dei patris loquitur: *Orietur vobis timentibus nomen meum sol iustitiæ & sanitas in pennis eius.* Qui ibi sol, hic lux dicitur: Sicut enim matutina lux soluit tenebras, ita lumen scientię, & veritatis omnes errores fugat. Et sanitates, inquit, tuæ cito orientur. Pro quo Aquila, verbũ de verbo exprimẽs posuit: B ארבתך מהרה תצמח Et cicatrix vulneris tui cito obducetur: vt scilicet vulnera peccatorum nostrorum ad ortum solis iustitiæ, cito obducta cicatrice claudantur. Pro eo quod LXX transtulerunt *ἰάματά σου*, id est, sanitates tuæ, Latini interpretes ducti nominis similitudine: *ἱμάτια* id est, vestimenta posuerunt. Vnde multi translationis falsitate decepti ad resurrectionem corporis comprobandam, hoc vtuntur testimonio: quo scilicet vestimentum animæ corpus accipi velint, quod in die resur- Gen.30.e Sec.LXX. rectionis oriatur. *Et antecedet*, inquit, *in conspectu tuo iustitia tua*: Secundum illud quod loquitur Iacob: *Exaudiet me cras iustitia mea*: & implebitur quod scriptum est: *Ecce homo, & opera eius.* Et gloria domini circumdabit te, quasi veste pulcherrima: vt glorificeris apud Deum, & apud homines. *Tunc inuocabis, & dominus exaudiet: clamabis, & dicet: Ecce adsum*, non voce, sed opere: non responsione, sed beneficiis: quod Matt.8.a iuxta literam & in Euangelio comprobatur, quando dicente ad dominum leproso: *Si vis potes me mundare.* Respondit dominus, dicens: *Volo, mundare.*

b ¶ *Si abstuleris de medio tui catenã, &c.*] Verbum Hebrai- Hier.28.c b mota cum b מוטה quod in Hieremia, torques ferrea interpretatur, in præsenti capitulo bis legitur. In eo enim loco, vbi supra, iuxta LXX. diximus: Dissolue obligationes violentarum cau- c mota tionum: pro vno verbo c מוטה sciamus eos posuisse violentas cautiones: pro quibus Aquila, errorem: Symmachus, declinationem: Theodotio *κλοιόν*, id est, torquem, transtulerunt. Rursum in præsenti loco, vbi nos vertimus. Si abstuleris de medio tui catenã, & pro catena Septuaginta *σύνδεσμον* id est, colligationem, siue vinculum transtulerunt: Aquila, sicut supra, errorem, interpretatus est. Symmachus in Theodotionis scita cõcedens torquem posuit. Hoc de interpretationis varietate sit dictum. Alioquin sensus sic cum superioribus iungitur: *Orietur tibi matutina lux, & sanitates tuæ cito oriẽtur, & præcedet te iustitia tua, & gloria domini coronabit te.*

HEB.

Dissolue colligationes impietatis, solue fasciculos deprimentes. Dimitte eos, qui confracti sunt, liberos, & omne onus disrumpe. Frange esurienti panem tuum, & egenos, vagosque induc in domũ tuã. Cum videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris. [a] Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, & sanitas tua cito orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Domini colliget te. Tunc inuocabis, & dominus exaudiet, clamabis & dicet: ecce adsum. [b] Si abstuleris de medio tui catenam, & desieris digitum extendere, & loqui quod non prodest. Cũ effuderis esurienti animam tuam, & animam afflictam repleueris, orietur in tenebris lux tua, & tenebræ tuæ erũt sicut meridies. [a] Et requi-

SEPT.

sed solue omnem colligaturam iniquitatis. Dissolue obligationes violentarum cautionũ. Dimitte fractos in remissionem, & omnem scripturam iniquam cõscinde. Frange esurienti panem tuum, & pauperes sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, operi, & domesticos seminis tui, ne despexeris. Tunc erumpet matutinum lumen tuũ, & sanitates tuæ cito orietur, & præibit in conspectu tuo iustitia tua, & gloria Dei circumdabit te. Tunc clamabis, & Deus exaudiet te. Adhuc loquente te dicet. ecce adsum. Si abstuleris à te colligationem, & ordinationẽ, & verbum murmurationis, & dederis esurienti panem tuum ex animo tuo, & animam humiliatam saturaueris: tunc orietur in tenebris lumen tuum, & tenebræ tuæ erũt sicut meridies. Et

C

Deprecantemque statim exaudiet, & se ostẽdet esse præsentẽ. Ita dũtaxat, si ad superiora opera hæc quoque addideris, vt tollas de te obligationẽ, & catenam, qua tua anima colligata est. De qua & Petrus loquebatur ad Simonem: *In felle enim amaritudinis, & obligatione iniquitatis video te esse.* Et Act.8.d Ibid.17.d Paulus dolebat obligatã cernẽs idololatriæ Atheniensiũ ciuitatẽ. *Funibus enim peccatorum suorũ vnusquisque constringitur*: Prou.5.b De quibus animæ vinculis, & Dauid precabatur in Psalmo: *Ab occultis meis mũda me Do-* Psal.18.d *mine, & ab alienis parce seruo tuo.* Difficile reperitur qui his non stringatur catenis. Raro inuenitur anima, quæ hanc grauissimam torquem non habeat suo collo circundatam, ad terrena se opera deprimẽtem: vt nequaquã cœlum, sed terrã aspiciat. Quod & de Euangeli- Luc.13.d ca refertur muliere, quam vinxerat satanas per annos decem & octo: vt incuruata, cœlestia nõ videret. Si ergo, ait, tuleris de medio tui hanc catenã: & istiusmodi vincula dissipauens, & *χειροτονίαν*, pro qua tres alij interpretes voce consona, extentum digitum, transtulerunt (vt non solum malum ipse non cogites & non facias sed ne detrahas quidem proximo tuo & singulos quasi digito notes, & loquaris quod non prodest animæ tuæ, non tua mala, sed aliorum errores cõsiderans) accipies quæ sequens

D

sermo subnectit. Plerique nostrorũ *χειροτονίαν*, id est, ordinationem clericorũ, quæ non solum ad imprecationem vocis, sed ad impositionem impletur manus, ne scilicet, vt in quibusdam risimus, vocis imprecatio clandestina, clericos ordinet nescientes, sic intelligunt, vt assumant testimonium Pauli, scribentis ad Timo- 1.Tim.5.d theum: *Manus cito nemini imposueris, neq; cõmunicaueris pec-* Matt.7.a *catis alienis.* Non est enim peccatum leue, mittere margaritas ante porcos, & dare sanctum canibus, & ordinationem clericatus, nequaquam sanctis, & in lege Dei doctissimis, sed asseclis suis tribuere, & vilium officiorum ministris, quodque his dedecorosius est, mulierecularum precibus. In quo consideranda loquentis in se Christi Apostoli sapientia: qui vt ordinationis periculum demonstraret, iunxit tormenta peccantium: Neque communicaueris peccatis alienis. Sicut ergo in ordinationibus malorum, particeps est peccatorum qui tales constituit, sic in ordinatione sanctorum, particeps est eorum iustitiæ, qui bonos elegit. Sequitur: *Et verbum murmurationis*, subauditur *ἀπὸ σοῦ*, si abstuleris à te. Verbum autem murmurationis est, quando contra nos loquitur Deus: *Desinat à me murmuratio populi huius, & nõ morietur*: nostraq; peccata referimus ad Deum, *ad excusandas excusationes in peccatis, & dicimus.* Corporis me superauit ardor, adolescentiæ incentiua vicerunt, à Deo talis creatus sum, paupertas coëgit ad furtum. Itaque si non fecerimus ista qui dicta sunt, & fecerimus ea quæ dicenda sunt: vt esurienti, non sicut supra, demus panem nostrum, sed animam nostram: vt eum in quibuscunque possumus, adiuuemus, & *non quasi ex tristitia, & necessitate*, sed ex animo tribuamus, & accipientes magis quam dantes beneficiũ: *Hilarem* 2.Cor.9.d *enim datorẽ diligit Deus*: vt animã esurientem, siue afflictam Rom.12.c non refocillemus ex parte, sed saturemus, & doleamus cum dolentibus, lugeamusque cum lugentibus: *Tunc orietur in tenebris*

E Ioan. 12. g Matt. 6. c *tenebris lux* nostra, ille qui dicit: *Ego lux veni in mundũ: vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat, sed habeat lucem vitæ. Lucerna enim corporis nostri est oculus: Si simplex fuerit, totum corpus nostrum erit lucidum.* Si autem qui lux esse deberet conuersus fuerit in tenebras, tunc omne corpus tenebrosum erit, & dicetur nobis: *Si lux quæ in te est tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt?* Consideremus quantis virtutibus perueniamus ad lucem Dei, vt tenebræ nostræ vertantur in meridiem, dicamusque cum sponsa: Cant. 1. b *Vbi pascis, vbi cubas, in meridie?*

HEB.

[a] Et requiem dabit tibi Dominus semper, & implebit splendoribus animam tuam, & ossa tua liberabit. Et eris quasi hortus irriguus, & sicut fons aquarũ, cuius non deficient aquæ. [b] Et ædificabuntur in te deserta sæculorum: fundamẽta generationis & generationis suscitabis, & vocabitur in te ædificator sepiũ auertens semitas in quietem. [c] Si auerteris à sabbatho pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, & vocaueris

SEPT.

Et erit Deus tuus tecum semper, & impleberis sicut desiderat anima tua, & ossa tua pinguescent. Et erunt sicut hortus ebrius, & sicut fons cui non deficiet aqua. Et ædificabuntur tibi deserta à sæculo: & erunt fundamenta tua sẽpiterna in generationes & generationes: & vocaberis ædificator maceriæ, & semitas in medio quiescere facies. Si auerteris in sabbathis pedem tuum, vt non facies voluntates tuas in die sãcta. Et vocabis

a ¶ *Et requiem dabit tibi Dominus semper, & implebit splendoribus animam tuam, & ossa tua liberabit, &c.*] Quod in Alexandrinis exemplaribus in principio huius capituli additum est: *Et adhuc in te erit laus mea semper.* Et in fine: *& ossa tua quasi herba orientur, & pinguescent, & hæreditate possidebunt in generatione & generationes*: in Hebraico non habetur, sed ne in Septuaginta quidem emendatis & veris exemplaribus. Vnde obelo prænotandum est. Cum tenebræ, inquit, pectoris tui, orta luce fuerint dissolutæ, pro nocte palpabili meridies fuerit exorta: tunc semper habitatorem habebis Deum, qui impleat splendoribus animam tuam. Psal. 109. a De quibus in psalmo legitur: *Tecũ principium in die virtutis tuæ,*
F *in splendoribus sanctorum, ex vtero ante Luciferum genui te.* Siue saturaberis cunctis quæ desiderat anima tua, quia & ipse saturasti animam esurientem: Et dicere poteris: Ibid. 102. a *Benedic anima mea Domino*, qui implet in bonis desiderium tuum, & ossa tua liberabuntur de interitu, & igne perpetuo. Siue impinguescent: vt pristinam crassitudinem recipiant: quæ fame sermonis Domini attenuata fuerant. Quod quidem & iuxta literam de resurrectione eorum, quæ casura sunt corporum, intelligere possumus, & de virtutibus animæ quas Psal. 34. b Prou. 15. d & 3. b Sec. 70. Psal. 33. d significans sanctus loquitur in psalmo: *Omnia ossa mea dicent: Domine quis similis tibi?* De quibus & in prouerbiis scriptum est: *Fama bona impinguat ossa*: Et quibus præmia promittuntur: *Sanitas erit corpori tuo, & curatio ossibus tuis.* Psal. 140. c De quibus rursum scriptum est: *Dominus custodit omnia ossa eorum, vnum ex his non conteretur.* Econtrariò, qui peccator est, & animæ robur perdidit, atque virtutem, plangit & loquitur: Prou. 15. *Dissipata sunt ossa nostra secus infernum.* Neque enim possumus credere, quod ossa peccatorum non in inferno sint, sed iuxta infernum: *Et fama bona impinguet ossa*, quæ ad corporis saginam non pertinet. Sequitur: *Et eris*, siue erit, id est, aut tu aut anima tua, *sicut hortus irriguus.* Gen. 2. b De quo scriptum est: *Fons egrediebatur, & irrigabat omnem faciem paradisi*, pro quo in Hebraico, hortus legitur. Quem fontem non alium possumus dicere, nisi eum cui dicitur: Psal. 35. c *Apud te est fons vitæ*: qui indesinenter rigat Ecclesiam suam, & cunctorum corda credentium.

b ¶ *Et ædificabuntur in te deserta sæculorum, fundamenta generationis, & generationis, &c.*] Non solum, inquit, orietur in tenebris lumen tuum, & tenebræ tuæ erunt quasi meridies, & dabit tibi dominus requiẽ semper, & eris quasi hortus irriguus, & cætera: Sed ædificabuntur in te, quæ longo tẽpore deserta fuerãt & in multis generationibus permansura, ædium tuarum fundamenta iacientur: ita vt, vel tu ipse voceris ædificator sepium, atque maceriarum, vel oriatur in te quasi ædificator sepiũ, & auertat semitas in quietem, siue iuxta LXX. τὰς τρίβους τὰς ἀναμέσον παύσεις, id est, *calles in medio facies conquiescere.* Hæc Iudæi & amici tantum occidentis literæ, ad instaurationem referunt vrbium Palæstinorum. Et vel facta sub Zorobabel, & Ezdra, & Neemia, vel in vltimo tempore futura contendunt: Et ad instaurationem Hierusalem, & in circuitu ciuitatum altissima fundamenta iacienda: & tam excelsos muros ædificandos: vt nullus hostium possit intrare, & omnium in eas inimicorum prohibeatur ingressus. Nos autem sequentes cœptæ explanationis ordinem, quæ deserta fuerant in Iudæis, dicimus ædificari in Ecclesia, nõ ad breue tempus, sed in perpetuum: Et fundamenta illius ex vtroque populo, id est, in duabus generationibus suscitanda. 1. Cor. 3. b Vnde dicebat Apostolus: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui, alius superædificat: vnusquisque autẽ videat quid superædificet.* Et in alio loco: *Dei agricultura, Dei ædificatio sumus.* Ephes. 2. d Et iterum: *Ædificati super fundamentum Apostolorum, & Prophetarum*: & vocandam eam, siue eum, qui natus est in ea, ædificatorem sepium. Psal. 86. a De quo in psalmo legimus: *Homo natus est in ea, & ipse fundauit eam altissimus.* Quas sepes, atque macerias, (hoc enim Græcus sermo significat, φραγμοὺς) agro & vineis circumdari scriptura cõmemorat: Psal. 79. b Sap. 5. a *Vineam de Ægypto transtulisti eiecisti gentes, & plantasti eam.* Et post paululum: *Quare destruxisti maceriam eius, & vindemiant eam omnes qui transeunt viam?* Et in hoc eodem Propheta: *Vinea facta est dilecto*: Quam pulchro sermone describens, intulit: Eccl. 10. b *Ædificaui turrem, & maceria circumdedi.* Quam qui destruxerit, iuxta Ecclesiasten, mordebit eum coluber. Quæ ideo circumdata est, vt omnium bestiarum in vineam Dei Sap. 17. a prohibeatur accessus. Iste est autem coluber tortuosus, qui
H decepit Euam in paradiso: quæ quia Dei præcepta destruxerat, propterea morsibus eius patuit, & audiuit à domino: Gen. 3. c Sec. 70. a *Tu obseruabis caput eius, & ille obseruabit tibi calcaneum.* In eo loco vbi nos iuxta Septuaginta interpretati sumus, ne quid innouare videremur: quia vulgatum est testimonium: καὶ κληθήσῃ οἰκοδόμος φραγμῶν, id est, *& vocaberis ædificator sepium*: in Hebraico legitur, & vocabitur in te גדר פרץ, godec peres quod Aquila interpretatus est παρεκκοπῆς χειλῶν: 1. Reg. 7. b Num. 7. d quod nos possumus iuxta sensum dicere: qui se opponit Dei iracundiæ sæuienti. Denique Symmachus transtulit, murum opponens cedenti: qualis fuit Moyses, & Aaron, & Samuel, qui iræ Domini restiterunt, & quasi ædificato muro, indignationi eius posuerunt terminum. Quod & Hieremiæ dicitur, Ne occurrat domino, ne iræ eius velit resistere, & indignationem ita precibus quasi quodam muro intercludere: Et Moysi quasi teneretur ab eo dominus: Exod. 32. c וקראלך *Dimitte me, inquit, & percutiam populum istum.* Istiusmodi ergo ædificator maceriarum, murorumque, & sepium, conuertet semitas in quietem: vt nequaquã Dei ira desæuiat, sed placatus sit eis Dominus, & omnes indignationis semitæ conquiescant.

c ¶ *Si auerteris à sabbatho pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, & vocaueris, &c.*] Cui supra dixerat: Nonne hoc est ieiunium magis quod elegi; dissolue colligationem impietatis, solue fasciculos deprimentes, & cætera. Etiam nunc præmia repromittit, si facere voluerit quæ sequuntur, vt hic scilicet cohibeat pedem suum in sabbathis, ne faciat voluntates suas, & diem sanctum Domini suis cõmaculet voluptatibus. Exod. 20. b & 35. a Lege præceptum est, ne in sabbathis opus seruile faciamus, ne accendamus ignem, vt in vno sedeamus loco, vt illa tantum faciamus opera, quæ ad animæ salutẽ pertinẽt. Quod si iuxta literã accipiamus, penitus impleri non potest. Quis enim potest hoc facere, vt tota die ac nocte sedens in sabbatho de vno loco non recedat, imo ne leuiter quidem se commoueat, quod si fecerit transgressor legis sit? Ex vno igitur mandato, quod iuxta literam impossibile est, & cætera cogimur spiritualiter intelligere, ne faciamus seruile opus, & perdamus animæ libertatem. Qui

A [Ioan. 8. d] enim facit peccatum, seruus est peccati: Ne onus portemus in sabbatho, quale portabat ille qui dicit: [Hier. 17. c] [Psal. 38. a] *Iniquitates meæ eleuatæ sunt super caput meum: Quasi onus graue aggrauatæ sunt super me.* [Zach. 5. a] Ne iniquitas quæ sedet super talentum plumbi, in nobis habeat potestatem: [Osee 7. b] Ne nos voluptas corporis, & libido succendat. [Psal. 10. a] *Omnes enim adulterantes quasi clibanus corda eorum*: & diaboli iacula ignita sunt, vt sagittent in obscuro rectos corde. Præcipitur quoq; nobis, [Luc. 9. g] [Matt. 24. b] vt arrepto nobis aratro non respiciamus post tergum: vt tectorum altitudinem conscendentes, nequaquam ad tollenda sæculi vestimenta velimus descendere: [Exod. 34. a] sed vt audiamus cum Moyse: *Tu vero hic sta mecum* & sedeamus cum Domino, [Ioan. 4. a] lassi in via huius sæculi, super puteum Samaritanæ, & conuersionem errantiumque salutem sitientes: vt audiamus apostolum commonentem: [1 Cor. 15. g] [Coloss. 1. a] [Act. 1. e] *State firmi, & immobiles*: ne patiamur illud quod Iudas passus est proditor, qui perdidit locum ministerij sui, & transgressor effectus est: illiusque semper sententiæ recordemur: [Eccl. 10. a] *Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris.* [Psal. 72. b] Qui sic quiescit in sabbatho, & lauat inter innocentes manus suas, B nec mouet pedes, vt suas faciat voluntates: iste celebrat sabbatha domini delicata. Qui sabbathismus, iuxta epistolam, quæ [Hebr. 4. c] ad Hebræos scribitur, repromittitur nobis in cælestibus, & gloria præparatur, dum non facimus vias nostras in sabbatho, nec inuenitur voluntas nostra, vt loquamur sermonem: quo scilicet nec opere, nec sermone peccemus: Alioquin si hæc tantum prohibentur in sabbatho, ergo in alijs sex diebus libertas nobis tribuitur delinquendi. Quod si stultum est credere, superest vt sabbathum, quod interpretatur requies, omni tempore iustificandum sit à fidelibus dum non carnis, sed animæ faciunt voluntates. Quodque iungitur iuxta LXX. in ira ex ore tuo: in Hebraico non habetur. [Matt. 11. d] Ad hoc sabbathum, omni festiuitate celebrandum, Saluator nos prouocat in Euangelio, dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego vobis dabo requiem*: hoc enim significat ἀναπαύσω ὑμᾶς, vt scilicet peccatorum onera deponentes, sabbathizemus in Christo, & dicamus: [Psal. 39. a] *Statuit supra petram pedes meos*: [Psal. 72. a] illudque vitemus, quod sanctus pene sustinuisse se dicit: *Mei vero pene moti sunt pedes.*

HEB.

caueris sabbathum delicatum, & sanctum Domini gloriosum, & glorificaueris eum, dum non facis vias tuas, & non inuenietur voluntas tua, vt loquaris sermonem. [a] Tunc delectaberis super dominum, & sustollam te super altitudines terræ, & cibabo te hæreditate Iacob patris tui. Os enim domini locutum est.

SEPT.

cabis sabbatha delicata sancta domino. Non tolles pedem tuum ad opus neque loqueris verbum in ira de ore tuo. Et eris confidens super dominum, & eleuabit te super bona terræ, & cibabit te hæreditate Iacob patris tui. Os enim domini locutum est.

CAPVT LIX.

HEB.

ECCE non est abbreuiata manus Domini vt saluare nequeat: neque aggrauata est auris eius vt non exaudiat: sed iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis ne

SEPT.

NVmquid non potest manus Domini saluos facere, aut aggrauata est auris eius, vt non exaudiat? Sed peccata vestra separant inter vos & Deum, & propter peccata vestra auertit faciem eius à vobis, vt non

a ¶ *Tunc delectaberis super Dominum, & sustollam te super altitudines, &c.*] Postquam vocaueris sabbatha delicata, & non moueris in sabbatho pedem tuum ad opus seruile faciendum, neque verbum locutus fueris, id est, semper tacueris, & impleueris quod præceptum est: [Psal. 33. c] *Cohibe linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum*: Tunc delectaberis in Domino, & videbis in te esse completum: [Psal. 36. a] *Delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cordis tui.* Siue fiduciam habebis in Domino, iuxta illud quod scriptum est: *Qui confidit in Domino, beatus est.* Et in Hieremia: [Hier. 17. a] [Psal. 17. b] *Benedictus homo, qui confidit in Domino, & erit Dominus spes eius.* Et alibi: *Bonum est confidere in Domino, quàm confidere in homine.* Et eleuabit te Dominus, atque sustollet super altitudines, ac bona terræ. Terra enim mitium, terraque viuentium, non est deorsum, sed sursum est. [Gen. 19. d] Denique ad Lot de Sodomæ, & Gomorræ valle fugientem dicitur: [Matt. 5. a] *In monte saluum te fac.* Ad quem postquam peruenit, *ortus est ei sol in Segor.* De hac terra dicebat Dominus: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram*: C & multa alia quæ crebro vsurpauimus, quorum illud est: [Exod. 20. b] *Honora patrem tuum, & matrem tuam, & eris longæuus super terram, quam Dominus Deus tuus dederit tibi.* Quod iuxta literam penitus stare non potest. Multi enim honorant parentes, & cito moriuntur, & alij parricidæ longo viuunt tempore. Vt autem certius nouerimus hanc terram esse in sublimibus, tricesimisexti psalmi breuiter recordemur, in quo scriptum est, [Psal. 36. a] Mites possidebunt terram, & epulabuntur in multitudine pacis. [ἐντρυφήσουσιν.] Post quæ infertur, [Ibidem f] *Expecta Dominum & custodi vias eius, & eleuabit te, vt possideas terram, & habitabunt in sæculum sæculi super eam.* Quod & ipsum impossibile est. Si enim terra pertransibit, hæc vtique quam incolimus, quo modo in sæculum sæculi iusti habitabunt super eam? Ex quo discimus esse terram quæ in sublimibus sita est. Post quæ infertur, Et cibabo, siue cibabit te Dominus hæreditate Iacob patris tui. Sicut enim qui fidem habuerit Abraham, appellatur filius Abraham: sic qui supplantat vitia, atque peccata, vocatur filius Iacob: Et cuius quis virtutis imitator est, illius appellatur & filius. Bona autem terræ, quæ in excelsis sita est, quibus saturatur filius Iacob, illa accipienda sunt, D [1. Cor. 2. b] *Quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt.* [Heb. 11. a] De quibus in Epistola scriptum est ad Hebræos: *Qui enim hæc dicunt, ostendunt quod patriam quærant, & siquidem illam quærerent, de qua egressi erant, habebant tempus, vt reuerterentur ad eam. Nunc autem meliorem desiderant patriam, hoc est, cælestem Hierusalem.* Ex quo discimus mille annorum fabulam, in qua rursum nuptiæ promittuntur, & cibi, & terrenæ vitæ conuersatio, abiiciendam. Si enim *in resurrectione, neque nubent, neque nubentur, sed erunt similes angelorum*, quia sunt filij resurrectionis: [Matt. 22. c] Et de ventre, ac cibis Apostolus loquitur: *Esca ventri, & venter escis, Deus autem & hunc & illam destruet.* [1. Cor. 6. a] Quo modo rursum incorrupto, & spirituali, immortalique corpore, carnis pristinæ mortalis, atque corruptæ vitia quæremus? Et hæc dicimus, non quo substantiam glorificati corporis denegemus: sed quo opera pristina in his qui angelorum sunt similes, penitus auferamus. Alioquin & in isto adhuc corpore per ieiunia, & continentiam, & perpetuam castitatem, & charitatem, imitamur virtutes angelicas: & tamen substantiam corporum amittimus. Quæ vt omnia futura credamus, sciamus à Deo esse promissa, cuius os locutum est: vt quo modo in manibus opus, & in pedibus incessum, & in ventre generationem, & in auribus, oculisque auditum, atque intuitum, sic in ore sermonem Dei intelligamus.

CAP. LIX.

ECce non est abbreuiata manus *Domini, &c.*] Poteram quæ nunc facturum esse me dixi (Eris confidens in domino, & eleuabit te ad bona terræ, & cibabit te hæreditate Iacob patris tui) & ante complere. [Sup. 58. in fine.] Neque enim abbreuiata est manus mea, atque contracta vt eam ad liberandum populum meum extendere nequeam, aut surdas aures habeo, vt exaudire non possim. Ex quo ostenditur aures domini, quæ iustos audiunt, & non audiunt peccatores, nequaquam esse nostrarum aurium similes, quæ emissam vocem

E

Ephes. 2.c vocem siue iustitiæ, siue iniustitiæ, æqualiter audiunt, sed peccata, inquit, vestra, quasi quidam in medio murus oppositus, vos & Deum diuidunt. Vnde & Saluator in passione sua fecit vtrumque vnum, & medium parietē maceriæ soluens, inimicitiam in sua carne destruxit, vt quos paries diuiserat peccatorum, Christi sanguis coniungeret. Qui aperuit paradisi ianuam, quæ multo tempore clausa fuerat, & igneum gladium suo cruore testinxit, vt audiret latro:
Gen. 3.d
Luc. 23.f *Hodie mecum eris in paradiso.* Quodque sequitur: Et propter peccata vestra auertit faciem à vobis: vt non audiret, siue vt non misereretur, hoc ostēdit, quod fœtorem peccatorum & iniquitates eorum ferre non potuerit, sed auerterit faciem suam, ne eorum turpitudinem cerneret, & statim percutere
Psal. 12.a cogeretur. Vnde peccator domini vultum videre desiderās,
Ibid. 79.b dicit in psalmo: *Vsquequo Domine obliuisceris me in finē: vsquequo auertis faciem tuam à me?* Et alibi: *Ostende faciem tuam, & salui erimus.*

a ¶ *Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, &c.*] Quæ supra generaliter nominauit, nunc exponit in partibus. Et considerandum: quod nequaquam eis obiiciat idololatriam, qua

F Esaiæ temporibus tenebantur, sed effusionem sanguinis:
Sup. 57.a
Ibid. 70. de quo ante iam dixerat: *Iustus perit, & nemo suscipit corde. Et viri iusti tolluntur, & nemo intelligit. A facie enim iniquitatis sublatus est iustus: erit in pace sepultura eius, ablata est de medio.* Et quamquam ipsi manus non miserint in dominum Saluatorem, tamen consona impietatis voce clamantes:
Matt. 27.e *Sanguis eius super nos, & super filios nostros*: mortis eius rei sunt, & habent pollutas manus. De quibus idem propheta testatur, dicens:
Sup. 1.d *Si leuaueritis manus vestras ad me non exaudiam. Manus vestra sanguine plenæ sunt.* Labia quoque eorum & lingua loquuntur iniquitatem, atque mendaciū: cum pro Christo sibi antichristum repromittant: nec sit vllus in populo, qui inuocet iustitiam, & iudicet veritatem. Si-
ᵃ אמונה ue vt in Hebræo habetur ᵃ fidem, quod scilicet credat in
Tit. 1.d Christo: sed confidunt in nihili, & loquuntur vanitates: Vnde apostolus præcipit, ne attendamus Iudaicas fabulas, & mandata hominum auersantium se à veritate. Verè enim confidunt in nihili, & sequuntur vanitates: in quo impletur
Ioan. 5.g domini vaticinium. *Ego veni in nomine patris mei, & non suscepistis me, si alius venerit in nomine suo, illum suscipietis.*

b ¶ *Conceperūt laborē & pepererūt iniquitatem, &c.*] Qui
Sup. 26.e Antichristi præstolantur aduentum, nec possunt dicere: *A timore tuo Domine concepimus, & parturiuimus, & peperimus, spiritum salutis tuæ fecimus super terram*: rectè concipiunt dolorem, & parturiunt iniquitatem: vt quem multo labore
Psal. 23.d perquirunt, in iniquitate suscipiant, de quorum scriptum est patre: *Concepit dolorem & peperit iniquitatem.* Isti fran-
Matt. 23.d gunt atque disrumpunt oua aspidum, vt earum venena in sua mente suscipiant: quibus in Euangelio dicitur: *Serpentes, genimina viperarum.* Pulchreque oua posuit aspidum atque serpentum, quæ oua prius generare dicuntur. Et quia non solum malitiæ venena in cordibus suis retinent, sed in lege domini die ac nocte meditantur, aniles fabulas mussitantes, propterea dicitur: Et telas araneæ texunt, quibus

HEB.

ne exaudiret. ᵃ Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate. Labia vestra locuta sunt mendaciū, & lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui inuocet iustitiam, neque est qui iudicet vere, sed confidunt in nihili & loquūtur vanitates. ᵇ Conceperūt laborem, & pepererunt iniquitatem: oua aspidum ruperunt, & telas araneæ texuerunt. Qui comederit de ouis eorū morietur, & quod confotum est, erumpet in regulum. Telæ eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis. ᶜ Opera eorum opera inutilia, & opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant vt effundant sanguinem innocentem. Cogitationes eorum, cogitationes inutiles, vastitas & con-

SEPT.

non misereatur. Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, & digiti vestri peccatis. Labia vestra polluta sunt iniquitate, & lingua vestra iniustitiam meditatur. Nullus loquitur iusta: neque est iustum iudicium. Confidunt in vanis, & loquuntur vacua, iniquitates atque peccata. Quia parturiunt dolorem, & generant iniquitatem. Oua aspidum fregerunt, & telam araneæ texuerunt. Et qui de ouis eorum comedere voluerit, frangens reperiet putridum, & in ipso regulum: Tela eorum non erit in vestimentum, nec operientur operibus suis. Opera enim eorū opera iniquitatis, & pedes eorum ad malitiam currunt. Veloces ad effundendum sanguinem innoxium, & cogitationes eorum, cogitationes stultorum. Contri-

tio &

C muscas & culices & parua capiunt animantia, ad quas cum fortè quid venerit, quasi per aërem vacuum transuolat. Qui
Gen. 4.b comederit, inquit, de ouis eorū, morietur: hoc est, qui consiliis eorum acquieuerit: quomodo Abel acquieuit Cain dicenti: *Transeamus in campum*: statim interficietur: Siue vt Lxx. transtulerunt: Qui voluerit de ouis eorum comedere, cōterens inueniet putridū, & in ipso regulum. Qui enim prima fronte deceptus, oua putauerit gallinarum & aliarum volucrum, quarum esus innoxius est: si fregerit antequam comedat, statim pudorem teterrimum fœtoremque cognoscet, & quod confotum est, inueniet regulum. Siue iuxta Symmachum & Theodotionem, aspidem, Aquila autem viperam posuit: Pro qua in Hebraico legitur
a ephe ᵃ [illegible]. Qui igitur audiens traditiones Iudaicas, ad escas se mille annorum voluerit præparare, & repromissionum deliciis irretitus, manum ad ouum extendere: Si antequam comedat, hoc est, verbis mortiferis acquiescat, voluerit prius considerare quod dicitur, & singulos sermones discutere, eorumque tractare rationem: statim in ipsis reperiet Antichristum præparari. Ergo iuxta Hebraicum, qui
H comederit de ouis eorum, morietur. Qui autem iuxta Lxx. frangere ante voluerit, & diligentius intueri ac videre quid lateat, reperiet fœtorem teterrimum, & principē omnium serpentum diabolum, in eorum latitare traditionibus. Et quia supra dixerat: *Telas araneæ texunt*: exponit, quod telarum istarum textura non proficiat. Labor, inquit, eorum omnisque doctrina non Christi efficit vestimentum, nec pallium, quo nuditas animæ protegatur, sed casso labore desudant, dicente hoc eo-
Sup. 29.d dem propheta: *Populus hic labiis me honorat: cor vero eorum longe est à me. Frustra autem me colunt, docentes doctrinas & præcepta hominū*, quæ sequentes, negligunt legem Dei. Et vt sciamus in tela opera demonstrari, intulit: Neq; operiētur operibus suis. Quidam locum istum sic ediderunt. *Oua aspidum sciderunt*, siue *ruperunt*, id est, mordentes prophetarum reliquere sermones omnes, & blandi sibi pseudoprophetarum eloquia texuerunt: De quibus qui comederit, à serpēte ferietur, & intelliget nihil sibi verba profuisse mendacij.

c ¶ *Opera eorum opera inutilia, &c.*] Ideo non operiuntur operibus suis, quia opera eorum opera iniquitatis
Ephes. 5.b sunt. Quæ Apostolus infructuosa cognominat: id est, fructus non habentia. *Et pedes eorum currunt ad malum, & festinant ad effundendum sanguinem innoxium.* Hanc enim & in prophetarum occisione habuerunt consuetudinem. Ad quos Stephanus loquebatur: *Quem enim prophetarum*
Act. 7.f
Matt. 23.d *non sunt persecuti patres vestri?* Et Dominus in Euangelio: *Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt.* Et iterum: *Veniet super vos omnis sanguis iustus qui effusus est super terram: à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ: quem occidistis*
Sup. eod. a *inter templum & altare.* Vnde & supra ad eos dicitur: *Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine: & lingua vestra loquitur iniquitatem.* Et per hanc meditationem crudelitatis atque blasphemiæ, ad necem Domini peruenerunt. Quomodo & Iudas per auaritiæ viam venit ad homicidium,

A iuno sacrilegium auaritiæ copulatum. Quodque sequitur: *Cogitationes eorum cogitationes stultorũ, cõtritio & infelicitas in viis eorum, & viã pacis non cognouerunt.* Et supra: *Veloces*
Rom 3.c *pedes eorum ad effundendum sanguinem*: Apostolus posuit ad Romanus: Quod multi ignorantes, de tertiodecimo psalmo sumptum putant, qui versus in editione vulgata additi sunt, & in Hebraico non habentur. De quo plenius in exordio huius voluminis diximus. Rectè autem viam pacis ignorauerunt: quia auctorem eius suscipere noluerunt. Ipse
Ioan. 14 d est enim pax nostra, qui loquitur ad Apostolos: *Pacem meã*
Luc 19 f *do vobis: pacem meam relinquo vobis.* Et ad Hierusalem: *Si scires quæ ad pacem sunt tibi: quoniã venient dies super te, & circumdabunt te inimici tui vallo, & obsidebunt te, & filios tuos allident ad terram.* Qui autem pacem non susceperint, consequenter nec iudicium habent in viis suis. Illum de quo
Sup. 43.b supradictum est: *Ecce puer meus quẽ elegi, dilectus meus, quem dilexit anima mea, iudicium gẽtib' proferet.* Sequitur: *Viæ eorũ peruersæ*, nõ natura, sed propria voluntate. Quicquid enim peruertitur atque curuatur, de recto torquetur in prauum. Omnis doctrina
B pharisæorum subuersio veritatis est: per quam qui ambulauerit, non solum non inuenit pacem, sed nec cognoscit quidem eam, vt sciat quid quærere debeat.

a ¶ *Propter hoc elongatum est iudiciũ à nobis, &c.*] Post accusationem populi Iudæorũ, ex persona eorum propheta respondit, quid loqui debeant pœnitentes: si tamen velint post vulnera recipere sanitatem. Miror que cur LXX. quasi propheta de eis loquatur, & non ipsi ad Prophetæ verba respondeant oratione texuerint: cum in consequentibus veritati superati, hoc idem fecerint dicentes: expectauimus iudicium, & non est: salus longe recessit à nobis. Multa enim iniquitas nostra in conspectu tuo, & peccata nostra restiterunt nobis, & cætera. In præsenti igitur tempore vniuersa complentur. Elongatum est iudicium à Iudæis, quod gentibus nunciatũ est. Et non ap-
Psal. 42.a prehendet eos iustitia, quæ à nationibus comprehensa est. Expectauerunt lucem, dicentes: *Emitte lucem tuã & veritatem tuam*: quæ eis per prophetas fuerat repromissa, & erroris tenebris occupati sunt. *Sustinebant splendorem, & ambulauerunt in tenebris*: Ita scripturas sanctas, quasi cæci palpantes parietẽ: verba tantum in eis & folia, nõ sensum fructumque quærentes, qui tenetur in literis. Denique iungit & dicit: *Impegimus* siue *cademus meridie, quasi in tenebris*: in caligosis, quasi mortui. In toto enim orbe, sole iustitiæ splẽdore rutilante, illi morantur in tenebris: videlicet vt peccato mortui. *Rugiemus*, ait, *quasi vrsi omnes, & quasi colũbæ meditantes gememus*: vt & crudeles sint pariter & miseri: feri &
immanes, ad humiles atque subiectos: pauidi atque trepidantes, ad eos qui fortiores sunt, quos quasi accipitres per- C
horrescunt. Legimus & in alto loco: *Quasi vrsa raptis catu-* 3 Reg 17 b
lis. Et in Daniele, regnum cruentũ, in cuius ore tres sunt or- Dan. 7 b
dines dentium, vrsæ ferocissimæ comparatum. Et quasi columbæ meditantes gememus, absque sensu & intelligentia, scripturarum, tantum verba meditantes, quæ decãtant memoriter. Sed quo modo colũbæ, de quibus scriptum est: *E-*
phraim quasi columba non ha- Osee 7 e
bens sensum: Et quo modo in E- Matt. 10.
uangelio cõtra serpentum malitiam, simplicitas ponitur columbarũ, sic in præsenti loco, simplicitas absque prudentia, quæ vicina stultitiæ est, in sola verborum meditatione monstratur. Expectabunt iudicium, & non erit: salutem, subauditur, expectabunt, & non erit, quia longe migrauit ad gentes. In quo notandum, quod omnia futuro dicantur tempore: vt quod nunc Iudæi sustinent, indicetur.

b ¶ *Multiplicatæ sunt iniquitates nostræ coram te, &c.*] Reddit causas quare rugierint quasi vrsi, & meditati sunt vt columbæ: expectauerint iudicium quod non erat, salutem, quæ transiuit ad gentes: quia multiplicatæ sunt dicentes: iniquitates nostræ in conspectu
tuo. A quibus multo tempore auerteras faciem: ne eas cerneres, ne ferires. *Et peccata nostra responderunt nobis*: vt reciperemus quod meruimus. *Et scelera nostra nobiscum sunt.* Iniquitatesque cognouimus, quas multo tempore perpetrantes, putabamus esse iustitiam. Quæ sunt autem iniquitates? *Peccare & mentiri contra Deũ*: D
siue vt iuxta Hebraicum Aquila transtulit: *negare Deum*: quod ad Saluatorem refertur. Et reliquimus, inquiunt, Deum nostrum d■entes: *Scimus quod* כחש ביהוה
Moysi locutus sit Deus, hunc autẽ Ioan 9 f
nescimus vnde sit, vt loqueremur calumniã. *Hic si ex Deo esset, non solueret sabbathum.* Et *In Beelzebub principe dæmoniorũ eiicit dæmonia.* Et transgres- Luc. 11.b
sionem quæ significantius Grecè dicitur ἀπόστασις: cum aliquis negat Deum & præuaricationis arguitur: concepimus, & locuti sumus de corde verba mendacij, contemnentes legem Dei, & sequentes traditiones hominum: quas illi δευτερώσεις vocant, & quas in nostro corde simulauimus. Et conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia longe stetit. *Quæ enim pars iu-* 2. Cor. 6.c
stitiæ & iniquitati? qui consensus Christi & Belial: Stetit iustitia in gentibus, & recessit à nobis, quia corruit in platea
veritas. *Lata enim & spatiosa via quæ ducit ad mortẽ*: quia Matt. 7.b
angustam viam, in qua veritas commoratur, intrare nolebant. *Et facta est veritas in obliuionem*: de qua scriptum est: Psal. 84.b
Veritas de terra orta est, & iustitia de cælo prospexit. In quo animaduertendum, quod crebro veritas nominata sit, vt Christi persona monstraretur: quam deserentes, secuti sunt menda-

HEB.

contritio in viis corum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorum. Semitæ eorum incuruatæ sunt eis, omnis qui calcat in eis, ignorat pacẽ. a Propter hoc elongatum est iudicium à nobis, & non apprehendet nos iustitia. Expectauimus lucem, & ecce tenebræ: splendorem, & in tenebris ambulauimus. Palpauimus sicut cæci parietem, & quasi absque oculis attrectauimus: impegimus meridie quasi in tenebris: in caligosis quasi mortui. Rugiemus, quasi vrsi omnes, & quasi columbæ meditantes gememus. Expectabimus iudicium, & non erit: salutem, & elongata est à nobis. [b] Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te: & peccata nostra responderunt nobis: quia scelera nostra nobiscum, & iniquitates nostras cognouimus. Peccare & mentiti contra Dominum, & auersi sumus ne iremus post tergum Dei nostri, vt loqueremur calumniam & transgressionem: concepimus & locuti sumus de corde verba mendacij. Et conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia longe stetit: quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi. Et facta est

SEPT.

tio & miseria in viis eorum, & viam pacis non cognouerunt, & non est iudicium in viis eorum. Semitæ enim eorũ peruersæ, quas transeunt & nesciunt pacẽ. Propterea recessit iudicium ab eis, & non apprehendit eos iustitia. Cum expectarent lucem, factæ sũt eis tenebræ. Præstolantes eam in tenebris ambulabunt: palpabunt sicut cæci parietem, & quasi non habentes oculos attrectabunt. Cadent in meridie, quasi in nocte media: quasi morientes gement: quasi vrsus, & quasi columba pariter ambulabũt. Expectauimus iudicium, & non est: salus longe recessit à nobis. Multa est enim iniquitas nostra in conspectu tuo, & peccata nostra restiterunt nobis. Iniquitates enim nostræ in nobis sunt, & iniustitias nostras cognouimus. Impiè egimus, & mentiti sumus, & recessimus à Deo nostro. Locuti sumus iniqua, & inobedientes fuimus. Parturiuimus & meditati sumus de cordibus nostris verba iniqua. Et recessimus à iudicio, & iustitia longe stetit: quis consumpta est in viis eorum veritas, & per rectum iter transire non poterant. Et veritas sublata est, & transtulerunt

HEB.

est veritas in obliuionem, & qui recessit à malo, prædæ patuit.[a] Et vidit Dominus, & malũ apparuit in oculis eius: quia non est iudicium. Et vidit quia non est vir: & aporiatus est, quia non est qui occurrat. Et saluauit sibi brachium suum, & iustitia eius ipsa confirmauit eum. Indutus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius. Indutus est vestimentis vltionis, & opertus est quasi pallio zeli. Sicut ad vindictam, quasi ad retributionem indignationis hostibus suis: & vicissitudinem inimicis suis: Insulis vicem reddet. [b] Et timebunt qui ab occidente nomen Domini, & qui ab ortu solis gloriam eius: cum venerit quasi fluuius violentus, quem spiritus Domini cogit & venerit

SEPT.

stulerunt mentem vt non intelligerent. Vidit Dominus & nõ placuit ei: quoniam non erat iudicium. Et vidit, & non erat vir. Et considerauit, & non erat qui defenderet. Et vltus est eos brachio suo, & misericordia sustinuit. Et indutus est iustitiam quasi loricã, & posuit galeam salutis in capite. Et circumdatus est vestimento vindictæ & pallio: quasi retribuens vltionem, opprobrium aduersariis. Et timebunt qui ab occidente nomen Domini, & qui ab ortu solis, nomen inclytum. Veniet enim quasi fluuius violentus ira Domini, veniet cum furore. Et veniet de Sion qui liberet, & auertat impietates à Iacob, & hoc erit eis à me testamentum, dicit Dominus

E mendacium. *Et qui recessit à malo, præda patuit.* Quod quãquam videatur obscurum, sic edisseri potest: nobis mendacium de nostro corde fingentibus, & deserentibus legem Dei, iustitia longe stetit, & veritas corruit in plateis & æquitas ad nos intrare non potuit, & filius Dei, qui est veritas, factus est in obliuio-

Ioan 9.a nem: intantum vt quicumque à traditionibus Iudæorum cupierit recedere, statim pateret insidiis & persecutionibus: ita vt cæcum à natiuitate, qui oculos receperat, expulerint de synagogis. Et post resurrectionem domini Saluatoris, omnes qui in eo credebant, quibus de toto orbe gentium ecclesiæ ministeria dirigebant, quæ per manus Apostolorum distribuerentur.

a ¶ *Et vidit Dominus, & malum apparuit in oculis eius, &c.*] Hucusque ex persona populi propheticus sermo contextus est: nunc propheta ex sua persona loquitur. Istis ista dicentibus, vidit dominus quod pœnitentiam ore iactarent, & opere non agerent, & non placuit ei. Quæsiuit enim in eis iudicij veritatem, quod ad gentes translatum fuerat, & non reperit. Desiderauit aliquem iu-

Sap 50.a stum virum, qui sibi irato possit occurrere, & non inuenit, qui & supra dixerat:

F *Veni, & non erat vir: vocaui,*

Psal.13.a *& non erat qui audiret.* Et quia illis in scelere permanentibus, ne vnus quidem iustus inuentus est: sed *omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, & non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum.* Brachio suo atque iustitia, siue misericordia confirmauit eum: vt qui voluerint ab errore conuerti, non suo merito, sed Dei clementia conseruentur. Denique indutus est iustitiæ lorica, & galea salutis, & vestibus vltionis, & zeli pallio circumdatus: sicque armatus processit ad bellũ, vt redderet vltionem inimicis suis. Haud dubium quin Iudæos significet, perseuerantes in blasphemiis: & vicissitudinem hostibus suis, quando eos Romanus cinxit exercitus. Quibus vincentibus, dominus pugnasse monstratus est. Hoc testimonio vsus est Paulus scribẽs ad Ephe-

Ephes.6.b sios: volens nos indui armatura Christi, quo possimus ignitis diaboli iaculis resistere. Quodque in Lxx. interpretibus non habetur: insulis vicem reddet: vrbes Iudææ significat, quas Romanus vastauit exercitus. Nã & supra habitatoribus insulæ, id est, Hierusalem, dominus loquitur per prophetã.

b ¶ *Et timebunt qui ab occidente nomen domini, &c.*] Postquã dominus lorica iustitiæ, & galea salutis, & vestibus vltionis,

Matt.8.b zelique pallio fuerit indutus ad pugnam, & venerit ad certamen atque vindictam, vt retribuat hostibus & reddat ini-

Sap 49.c micis suis, & insulas eorum, id est, vrbes viculosque subuertat. Tũc alienigenæ qui de occidente & oriente venturi sunt, vt requiescant in sinu Abraham: de quibus &

Eccl.1.b

Psal.122.a supra dictum est: *Ecce isti de longe venient*: alij de occiden-

33.b te, & alij ab Aquilone, & alij de terra Persarum: timebunt Dominum, eo timore qui est initium sapientiæ. De quo in multis locis legimus, ex quibus pauca ponamus: *Beatus vir qui timet Dominum*, & *non est inopia timentibus*

Prou.13.d *eum.* Et: *Timor Domini disciplina & sapientia.* Et: *Venite filij audite me: Timorem Domini docebo vos.* Et: *Bea-*

G *tus homo qui timet Dominũ.* Et: *Timor domini addit dies.* Quod Psal 33.a

autem repulso Israel, gentium turba succedat, Malachias Prou.10.d

propheta plenius docet, in quo dicitur ad Iudæos: *Non est* Malac.1.c

voluntas mea in vobis, dicit Dominus omnipotens. Et hostiã nõ suscipiam de manibus vestris. Rursumque de multitudine nationum: *Ab ortu enim solis vsque ad occasum, glorificatum est nomen meum in gentibus.* Huius beatitudinis ille autor est, qui veniet quasi fluuius violentus, quem spiritus Domini cogit. Siue vt Aquila transtulit, quasi flumen angustum, spiritus Domini signaculum eius. Aut Theodotio, quasi fluuius oppugnans. spiritus Domini signatus est. In eo ergo testimonij huius, quod Lxx. transtulerunt: ὡς ποταμὸς βίαιος, ἡ ὀργὴ κυρίου ἥξει μετὰ θυμοῦ: id est quasi fluuius violentus, ira Domini veniet cum furore: Pars vltima in Hebraico non habetur. Neque enim in repromissionibus Dei, ira furorque ponendus est: cum in cæteris quæ sequuntur beatitudo sit futurorum, & comminatio pœnaque peccantium. Iuxta Aquilam & Theodotionem: spiritus Domini, qui signatus in Christo est, illud confirmat exemplum, quod in Ioanne Euan-

Ioan.6.f gelista legitur: *Hunc enim Deus*

Sup.11.a *signauit pater*: de quo & ante

H iam dictum est: *Exiet virga de radice Iesse: & flos de radice eius ascendet & requiescet super eum spiritus domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & replebit eum spiritus timoris Domini.*

כנהר צר רוח יהוה נססה בו

Vnde & nos dicimus. *Signatum est super nos lumen vultus tui*

Psal.4.b *domine.* Et in Ezechiele, virorum gementium frontes thau,

Ezech.9.b literæ Hebraicæ, quæ apud eos vltima est impressione signantur. Sin autem scire volumus, quo modo Spiritus san-

Act.2.a ctus fluuius violentus sit, Apostolorum acta relegamus: in quibus scriptum est: *Cùm autem congregati essent pariter, factus est subito de cælo sonus, quasi spiritus violentus, & impleuit vniuersam domum vbi erant sedentes.* Apparueruntque linguæ dispertitæ sicut ignis & sedit super singulos eorum:

Psal.88.a *Repletique sunt omnes Spiritu sancto.* Sequitur: *Veniet redemptor Sion, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit dominus.* Pro quo Lxx. transtulerunt: *Veniet ex Sion qui liberet, & auertet impietates à Iacob.* Si ergo de Sion veniet qui auertat impietates à Iacob. Hoc intelligimus, quod homo natus sit in Sion, & fundauerit eam altissimus, qui auertit scelera à Iacob. Sin autem veniet Sion redemptor: & his qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus: Hic sensus est: Veniet Christus qui redimet Sion sanguine suo. Siue iuxta Hebraicam proprietatem, qui propinquus est Sion: & de Israel stirpe generatus sit: hoc enim גואל ἀγχιστεύς, sonat. Ac ne pu- b goel

temus omnem redimi Sion: & eam de sceleribus liberari, quæ Domini sanguine cruentata est, significanter adiunxit, His qui redeunt ab iniquitate, si voluerint agere pœnitentiam, in quibus oratio Domini compleatur: *Pater, ignosce* Luc.23.e

eis, quod enim faciunt, nesciunt. Eorum igitur in Sion redemptio est & propinquus, qui eum susceperint ex Iacob, & illis pollicetur dicens: *Hoc fœdus meum cum eis siue pactum*, vt omnes alij transtulerunt, aut διαθήκη, id est, testamentum, vt posuere Lxx. Quod si autem fœdus pactum, & testamentum, sequens versus ostendit: Spiritus, inquit, meus, qui est in te,

&verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, & de ore seminis tui amodo & vsque in sempiternũ. Quod vel ad Esaiam dicitur, vt mihi videtur: vel ad Dominum, vt plerique existimant. Igitur ad Esaiam sic ordo connectitur: Hoc est pactum Euangelij sempiternum, vt spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, per quæ ventura prædices: non de tuo ore discedant, nec de filiorum tuorum ac nepotum, & seminis seminis tui: vt omnis per seriẽ generatio demonstretur: quod scilicet gratia prophetarum in Apostolos veniat, & in eos qui de Israel per Apostolos crediturì sunt. Quod autem infert:
L uc.21.g *Amodo & vsque in sempiternum*, illi congruit: *Cælum &*
Rom.10.a *terra transibunt: verba autem*
Ibid.11.a *mea non præteribunt*. Hunc locum diligenter Paulus edisserens, scribit ad Romanos: quod *non sit distinctio Iudæi & Græci: sed ipse Dominus omnium, diues in omnibus qui inuocant illum*: & quod non sic crediderint gentes, vt Israel penitus pelleretur. *Nam & ego, ait, Israelites sum ex semine Abraham, de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem suam quam præsciuit.* Et post paululum, cum Heliæ posuisset exemplum, quærentis ad Dominum quod solus esset relictus, & audientis ab eo quod reliquisset sibi dominus septem millia virorum, qui non curuassent genua ante Baal, intulit: *Sic* 3.Reg.19.b
igitur & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ saluæ factæ sunt. Si autem gratia, iam non ex operibus, alioquin gratia iam non est gratia. Quid ergo est? quod quærebat Israel, hoc non est cõsecutus: electio autẽ consecuta est: cæteri vero excæcati sunt. Qui si non permanserint in incredulitate, inserentur. *Potens est* Rom.11.b
enim, inquit, *Deus iterum inserere illos*: non contra naturam ex oleastro, sicut gentium inserta est multitudo: sed secundum naturam in bonam, id est, in suam oliuam. Et ad extremum posuit, vt ad præsens capitulum perueniret. *Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc, vt non sitis apud vosmetipsos sapientes. Quia cæcitas ex parte in Israel contigit, donec plenitudo gentium subintraret,* Sup.eod.
& sic omnis Israel saluus fieret: sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui liberet & auertat impietates à Iacob, & hoc illis à me testamentum cum abstulero peccata eorum. Hæc idcirco latius prosecuti sumus: vt quicquid repromissionum & legimus & lecturi sumus ad Sion & ad Hierusalem: non generaliter ad omnes Iudæos, sed specialiter ad eos dicta intelligamus, qui in apostolis & per apostolos electi sunt ex Israel.

HEB.

venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus. Hoc fœdus meum cum eis, dicit dominus. Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui, dicis dominus: Amodo & vsque in sempiternum.

SEPT.

minus. Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ dedi in ore tuo, non deficient de ore tuo, & ex ore seminis tui: ait dominus ex nunc & in æternum.

Commentarij Decimisexti in Esaiam Prophetam Finis.

DIVI

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN DECIMVMSEPTIMVM COMMENTARIORVM ESAIÆ AD EVSTOCHIVM VIRGINEM,

PROOEMIVM.

VANTA mysteria septimus post decimum numerus, ad quem nunc explanationum in Esaiam peruenit liber, in scripturis sanctis contineat: vellem virgo Christi Eustochium breui sermone percurrere. Sed quia non possum omnia in omnibus locis dicere, hoc strictim admoneo: quod psal-
Psal.17. *mus qui eiusdem numeri titulo prænotatur, sit pueri Domini Dauid, & cecinerit verba cantici, in die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum, & de manu Saul, & dixe-*
Esaia 49.b *rit:* Diligam te Domine fortitudo mea, *& reliqua. Puer autem Domini ille est, cui pater*
42.a *loquitur in Esaia:* Magnum tibi est vocari puerum meum. *Et in alio loco:* Ecce puer meus quem elegi, & dilectus meus in quo complacuit sibi anima mea. *Iste puer qui*
Luc.23.e *interpretatur, fortis manu, in die qua liberauit eum Dominus de manu Saul, qui in lingua nostra, expetitum, vel infer-*
Esa.63.a *num sonat, & ab omnibus inimicis suis, qui clamauerunt contra eum:* Crucifige, crucifige talem: *quando ad patrem*
Psal.17.g *victor ascendit fuluus vestibus de Bosra, inter cætera triumphantis locutus est verba:* Eripe me de contradictionibus populi: constitues me in caput gentium. Populus quem non cognoui, seruiuit mihi: in auditu auris obediuit mihi. *Rursumque de populo Iudæorum:* Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterauerunt
F 3.Reg.18.d & claudicauerunt à semitis suis: *quibus & Helias dixerat:* Vsquequo claudicatis vtroque pede? *Denique*
2.Reg.22. *quod difficile in aliis reperitur, hic psalmus etiam in Samuelis seu Regum historia cõtinetur. Qui de vno numero ad hebdomadem per incrementa proficiens, venit ad vicesimumoctauum psalmum: qui & ipse inscribitur Dauid, in consum-*
Psal.28. *mationem tabernaculi, quando angelus imperatur:* Afferte domino filij Dei, afferte domino filios arietum. *Et omnia baptismi salutaris, & ecclesiæ mysteria concinuntur:* Vox domini super aquas, Deus maiestatis intonuit, dominus super aquas multas: vox domini in virtute. *Et post paululum:* Vox domini præparãtis ceruos, & reuelabit condensa, & in templo eius omnes dicent gloriam. *Atque vt multitudinem credentium demonstraret intulit: Dominus diluuium inhabitare facit, & sedebit dominus rex in æternum. Rursumque octaui addi-*
Gal.1.d *to sacramento, tricesimum sextum psalmum efficit literatum, cuius principiũ est: Noli æmulari in malignantibus: neque*
Act.1.2. *zelaueris facientes iniquitatẽ. Cuius expositio, nõ præfationis, sed proprij voluminis est. Et ne multa nũc replicemus, vs-* H
que ad quintumdecimum numerũ per augmenta succrescens, in quo psalmi graduum sunt & vas electionis apud Petrũ
Ioan.21.a *Hierosolymis commoratur, centesimum vicesimum efficit numerum: qui primi in Christum fuere credentes, & cum apostolis cænaculum fidei conscenderent. Descenditque super eos Spiritus sanctus: postque vsque ad septimumdecimum numerum ordine gradiens, & euangelicam possidens dignitatem, præcipiente domino de dextris partibus, centum quinquaginta tres pisces magnos capit, & in ecclesia collocat. Cui & nunc Esaias propheta loquitur.*

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER DECIMVSSEPTIMVS.

CAPVT LX.

VRGE *illuminare, &c.*] Quid nobis videretur de instauratione Sion & Hierusalem, & cunctis quæ ei prophetali vaticinio promittuntur, in fine superioris libri plenius diximus, vbi interpretati sumus, quid significaret ille versiculus: *Veniet Sion redẽptor, & his qui redeunt ab iniquitate in Iacob.* Nũc breuiter perstringendum est, quid plurimi de hoc loco sentiant: vt errore perspecto, facilius possimus suscipere veritatem. Iudæi & nostri semi-Iudæi, qui auream atque gemmatam de cælo expectant Hierusalem: hæc in mille annorum regno futura contendunt: quando omnes gentes seruituræ sunt Israel, & cameli Madiam & Epha de Saba venientes, aurum deferent & thus: & omnes oues Cedar congregentur, arietesque Nabaioth veniant, vt immolentur super altare templi, quod fuerit extructum: De insulis quoque & maximè nauibus Tharsis volare filias illius vt columbas, auri & argenti diuitias conferentes, & ædificari muros in Hierusalem ab alienigenis, quibus præsint reges gentium: semperque apertas fore portas ciuitatis, vt

HEB.

VRGE illuminare, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos:

SEPT.

Llumina re, illuminare: Hierusalem. Venit enim lumẽ tuũ, & gloria Domini super te orta est. Ecce tenebræ operient

diebus ac noctibus diuitiæ Hierusalem & victimæ deferantur: Et omnia quæ deserta sunt, cyparisso, & pino, & cedro, sectis in Libano, construenda: præcipuè templum Domini, in quo sit lætitia sempiterna: ita vt sugat lac nationum, & regum diuitias comedat: tantamque abundantiam rerum omnium fore: vt pro ære aurum habeant, pro ferro argentum, pro lignis æs, pro lapidibus, ferrum. Principes quoque illius æterna pace fruituros, & episcopos præfuturos populis in iustitia: sed & portas futuras anaglyphas. Et quod his maius est, pro sole & luna, ipsum dominum æterna luce fulsurum: & pro vno homine habituram eam mille fortissimos viros, & pro paruulis, gentes robustissimas possessuram. Hæc illi dicunt, qui terrenas desiderant voluptates, & vxorum quærunt pulchritudinem, ac numerum liberorum: *quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum*: quorum qui sequitur errorem, sub nomine Christiano Iudæorum se similem confitetur. Alij autem asserunt hæc omnia Iudæis carnaliter repromissa, si recepissent eum, qui dicit in Euangelio: *Ego sum lux mundi,* Phil.3.d Ioan.8.b

A
Ibid. 1.a *quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.* Vt quomodo victimæ concessæ sunt populo Israel (non quo per se bonæ essent, sed ne dæmonibus offerrentur) Ita & gulosis Iudæis, nihilque aliud quærentibus nisi corporum voluptates, ista Dominus pollicetur: vt saltem pro carnalibus desideriis, & opum abundantia, filium Dei susciperent: quem quia non susceperunt, repromissiones quoque irritas fieri. Denique
Matt. 15.c Marc. 10.a Chananææ pro filia deprecanti: *Non veni,* inquit, *nisi ad oues perditas domus Israel* Et discipulis suis: *In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis: ite magis ad oues perditas domus Israel.* Quam ob causam & Apostoli primum in synagogis Dominum nunciabant: quibus non reci-
Act. 13.g pientibus Euangelium, dicunt ad eos: *Vobis quidem oportuerat prædicare verbum: sed quia non recepistis salutem, ecce conuertimur ad gentes.* Lux
Ioan. 3.c enim venit in mundum, & magis Iudæi dilexerunt tenebras. Vnde & Dominus cum Hierusalem fleuisset, ad-
Luc. 19.f iecit: Si scires etiam tu *quæ ad pacem sunt tibi*: Quam quia non suscepit, intulit: Nunc au-
B tem *venient dies super te, & circumdabunt te inimici tui vallo, & coarctabunt te*: ad terramque deducent cum filiis tuis. Nos autem iuxta priorem sensum, ad Ecclesiam dici vniuersa credamus: quæ primum de Iudaico populo congregata est, & lumen quod super eam ortum fuerat, per Apostolos transmisit ad gentes. Cui dicitur: *Surge, illuminare*: vt quæ cecidit in incredulis, surgat in fidelibus: quæ cecidit in synagogis, surgat in Ecclesiis, & postquam surrexerit, illuminetur: vt
Psal. 86.a nequaquam habeant erroris tenebras. *Venit enim*, inquit, *lumen tuum*, quod omnes prophetæ pollicebantur: quod iugiter expectabas. *Et gloria Domini*, quæ quondam fuit super tabernaculum & templum eius, *orta est super te.* De qua dictum est: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Ecce enim tenebræ operient terram*, eos qui terrena sapiunt: *Et cali-*
לאמים *go populos*: siue vt in Hebraico legitur, tribus: quod pro-
Psal. 121.a priè refertur ad Iudæos: de quibus in alio psalmo scriptum est: *Illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini, testimonium*
Ioan. 1. *Israel. Super te autem orietur Dominus* sol iustitiæ, *& gloria eius in te videbitur.* De qua scriptum est: *Et vidimus gloriam eius gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis. Et ambulabunt gentes in lumine tuo.* Nos autem ambula-
Prou. 21.a Rom. 6.b uimus in apostolorum luce, quæ lucet in mundo, & tenebræ eam non comprehenderunt. *Et reges*, inquit, *in splendore ortus tui*: quando primum in Christo nata es: Quod & spiritualiter impletur, & carnaliter: Vt reges, quorum cor in manu Domini est, & quibus non regnat peccatum in mortali corpore, ambulent in splendore nascentis Ecclesiæ: siue in eo qui ortus est in Ecclesia, & veri regis Christi fidei colla submittant. Quod quotidie videmus expleri: quando idololatriæ errore sublato, & persecutionis rabie, ad fidem ac tranquillitatem Christi, Romani principes transeunt. Sunt qui hæc omnia quæ nos post primum Saluatoris aduentum vsque ad consummationem mundi,
Ibid. 11.e & ex parte completa, & penitus explenda memoramus, futuro tempore præstolentur: quando subintrante plenitudine gentium, saluandus sit omnis Israel. Quorum nequaquam sententia reprobanda est: dummodo spiritualiter hæc complenda, & non carnaliter nouerimus. Porrò nomen, Hierusalem & gentium, quod hic à Lxx. ponitur, in Hebraico non habetur, & obelo prænotandum

HEB.

pulos: super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui. [a] Leua in circuitu oculos tuos, & vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Filij tui de longe venient, & filiæ tuæ lac sugent. [b] Tunc videbis & afflues, & mirabitur & dilatabitur cor tuum, quando conuersa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi. [c] Inundatio camelorum operiet te, drome-

SEPT.

rient terram, & caligo super gentes: super te autem apparebit Dominus, & gloria illius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore tuo. Leua in circuitu oculos tuos, & vide omnes congregatos filios tuos. Venerunt omnes filij tui de longè, & filiæ tuæ super humeros portabuntur. Tunc videbis & gaudebis, & timebis, & stupebis corde: quoniam transferentur in te diuitiæ maris, & gentium, & populorum Et venient tibi greges camelorum & ope-

C
est, aduersum eos, qui asserunt, omnia quæ dicuntur, dici ad Hierusalem.

a ¶ *Leua in circuitu oculos tuos, & vide: omnes isti congregati sunt, &c.*] Dicitur hoc ad Ecclesiam, quæ primum per Act. 2.a
Apostolos congregata est in Sion: De quibus & in actibus Apostolorum legimus: quod de vniuerso orbe terrarum viri religiosi fuerint in Hierusalem, qui susceperint sermonem Dei, & linguis suarum, alienarumque gentium, vel audirent loquentes alios, vel ipsi loquerentur ad cæteros: Et præcipitur vt leuent oculos suos in circuitu. Quod Ioan. 4.f Sup. 2.a
& Dominus præcipit Apostolis, dicens: *Leuate oculos vestros, & videte: quia iam albæ sunt segetes ad metendum.* De Sion enim, & nequaquam de monte Sina egredietur lex, & verbum Domini de Hierusalem. Præcipiturque vt eleuatis oculis videat suos filios congregatos, qui de longe veniant. Cui & in alio loco Soph. 3.e Zach. 2.d
dicitur: *Gaude nimis filia Sion, prædica filia Hierusalem: Ecce ego venio & habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et venient gentes multæ ad Dominum, & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum* Nos autem su- Eph. 2.e
mus filij, qui de longe venimus ad Dominum, peregrini quondam à testamento Dei, & repromissionibus eius spem non habentes, & absque Deo in mundo. Sed quid dicit D
Apostolus? *Vos qui eratis aliquando longe, nunc facti estis* Ibid.
prope. Quodque sequitur: Et filiæ tuæ lac sugent: illud si- ובנותיך
gnificat, quod animæ in Christo lactentes, & in baptismate על צד
paruulorum: de quibus & Petrus apostolus: loquitur: *Quasi* תאמנה
modo nati paruuli, rationabile, & absque dolo lac desiderate: 1. Pet. 2.a
sugant lac Apostolorum. Quibus paruulis atque lactentibus loquebatur & Paulus: *Filioli mei quos iterum parturio donec* Gal. 4.c
Christus formetur in vobis Et in alio loco: *Quasi nutrix fouens filios suos, sic desiderantes vos, cupimus impertiri*: non 1. Thess. 2.c
solum Euangelium Christi, sed & animas nostras. Quod autem pro hoc in Lxx. dicitur: *αἱ θυγατέρες σου ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται*: id est, Filiæ tuæ super humeros portabuntur: diligentius attendendum est. Filij enim qui robusti sunt, ipsi per se de longe veniunt, & ad fidem Domini congregantur. Filiæ autem quæ imbecilliores sunt, & pro fragilitate sexus, necdum in virum venere perfectum, Apostolorum portantur humeris, vt deferantur in sinus Abraham, Isaac, & Iacob.

b ¶ *Tunc videbis & afflues, &c.*] Cum eleuaueris oculos tuos, & filios tuos filiasque prospexeris, vel per se venire velociter, vel sanctorum humeris deportari: Tunc gaudebis, & in modum fluuiorum, aquis subitis inundaberis, & mirabitur ac stupebit, imo dilatabitur cor tuum, audien- 2. Cor. 6.c
tis Apostolum: *Os meum patet ad vos o Corinthij.* Et iterum: *Di-* Ibid.
latamini & vos: ne angustia pectoris non possitis habere hospitem Christum: Qui dicit in Euangelio: *Ego & pater* Ioan. 14.c.
veniemus, & mansionem faciemus apud eum. Quod autem additur in Lxx. *καὶ φοβηθήσῃ*: id est, & timebis: in Hebraico non habetur. Nisi forte post gaudij magnitudinem subintrauit timor, ne tanto bono careat. An non est gaudium, cernere diuitias & multitudinem maris ad se transferri, atque conuerti, & fortitudinem gentium venire sibi: vt quidquid in sæculo & orbe terrarum est, suum sit, & roborata fide gentium dicat: *Omnia possum in eo qui confortat me*, Iesu Phil. 4.c
Christo.

c ¶ *Inundatio, &c.*] Post diuitias maris & fortitudinem gentium

E tium: greges quoque camelorum, & dromades Madiã & Epha pronuntiuntur Hierusalem: qui omnes venient de Saba, portantes aurum & thus, & quod his maius est, annunciãtes domini salutare, vniuersæ quoque oues Cedar congregabuntur ecclesiæ, & arietes Nabaoth venient, siue vt in

ישרתונך יעלו Hebraico scriptum est, ministrabunt & offerentur siue offerẽt victimas supes altare domini vt domus eius inclyta fiat.

3 Reg 10 a Madian & Epha, regiones sũt trans Arabiam, fertiles camelorum, omnisque prouincia appellatur Saba. Vnde fuit & Saba regina, quæ venit sapientiam audire Salomonis: Et ipsa deferens aurum & thus, pacifico regi multa deportans, & ab eo maiora suscipiens. Cedar autem regio Sarracenorũ est, qui in scriptura vocantur Ismaëlitæ. Et Nabaioth, vnus est filiorum Ismaël, ex quorũ nominibus solitudo appellatur, quæ frugum inops plena est pecorũ. Per familiaria ergo nomina gentium Barbararum, quæ vicinæ sunt Israeli, totius mundi conuersio prædicatur.

מדין עיפה Madian quippe in hoc loco interpretatur iniquitas. Epha, resolutus, siue effundens: Saba, cõuersio vel captiuitas: Cedar,

קדר נביות tenebræ: Nabaioth, prophetiæ. Greges igitur camelorum, iniquitatis vinculis resoluti, & animas suas effundentes Deo, operient Hierusalem muneribus, & omnes de captiuitate

F venient, & conuersione sua, aurum fidei deferentes, & thus sacrificij. Et per hæc munera nequaquam propria salute cõtenti proficient, vt etiam cæteris prædicent salutare Dei. Diues ille qui instar cameli

Matt. 19. c portabat in euangelio diuitiarum pondera, & camelus erat, noluit audire consilia, nec exonerari: vt abiecta sarcina, alis columbæ volaret ad cœlum, propterea tristis abiit. Et de istiusmodi camelo Saluator loquitur: *Facilius est camelum per foramen acus transire, quam diuitem intrare in regna cœlorum.* Difficultatem rei proposuit, non impossibilitatem. Denique sanctæ memoriæ mater tua Paula, Fraterque Pammachius, per foramen acus, hoc est, per arctam & angustam viam quæ ducit ad vitam, transierunt ad regna cœlorum: latam viam eum sarcinis relinquentes, quæ ducit ad Tartarum. Imo quidquid habebant, in domini dona portarunt implentes illud quod scriptum est: *Redemptio ani-*

Prou. 13 b *mæ viri propriæ diuitiæ.* Quæ enim apud homines impos-

Mat. 19 b sibilia apud Deum possibilia sunt: Habentes in muneribus principalia, aurum sensuum, & thus odoris optimi, atque

Psal 140. a dicentes: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo*

2 Cor. 2 d *& Christi bonus odor sumus in omni loco*: exemplo virtutis suæ quotidie nunciant salutare Domini: vt omnes oues Cedar congregentur in ecclesia, & de erroris tenebris ad lucem transeant, Arietesque prophetarum, de quibus in vicesimooctauo psalmo canitur: *Afferte Domino filij Dei, afferte Domino filios arietum*: veniant & offerantur: siue (iuxta Theodotionem.) Offerant se sacrificium Domino, &

Matt. 10. a placabiles hostiæ fiant: vt Christi glorificetur ecclesia. De hu-

Ioan. 10 c iuscemodi ouibus Saluator discipulis loquebatur: *Ite ad oues*

Ezech. 34. c *perditas domus Israel* Et iterum: *Meæ oues, meam vocem audiunt.* Et in Ezechiele plenius: *Ecce ego quæram oues meas, &*

Ibid. *visitabo illas: sicut quærit pastor gregem suum. Hæc dicit domi-*

Sec 70. *nus: Perditam quæram, & errantem reducam, & fractam alligabo, & infirmam confortabo, fortemque custodiã: & pascã eas cũ iudicio.* Et vt nossem quæ essent oues, ponit manifestius:

HEB.

Dromedarij Madian & Epha. Omnes de Saba venient aurum & thus deferentes, & laudem Domino annunciantes: Omne pecus Cedar cõgregabitur tibi, & arietes Nabaioth ministrabunt tibi offerentur super placabili altari meo, & domum maiestatis meæ, glorificabo. [a]Qui sunt isti qui vt nubes volant, & quasi columbæ ad fenestras suas? Me enim insulæ expectant, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longe, argentum eorum, & aurum eorum cum eis, nomini domini Dei tui, & sancto Israel, quia glorificauit te. [b] Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos, & reges eorum ministrabunt tibi. In indignatione enim mea percussi te, & in re-

SEPT.

& operient te cameli Madian & Gephar, omnes de Saba venient aurum & thus deferentes, & salutare domini annunciabunt. Omnes oues Cedar congregabuntur tibi, arietes Nabeioth, venient, & offerentur placabiles super altare meum, & domus orationis meæ glorificabitur. Qui sunt hi qui vt nubes volant, & sicut columbæ cum pullis ad me? Me insulæ expectarũt, & naues Tharsis in primis, vt adducant filios tuos de longe, & argentum suum & aurum cum eis, propter nomen domini sanctum, & quia sanctus Israel glorificatus est. Et ædificabunt alienigenæ muros tuos, & reges eorum assistent tibi. Propter iram enim meam percussi te, & propter misericordiam

Et scient, quia ego sum Dominus Deus eorum, & isti populus meus Dominus Israel, dicit Dominus Deus: & vos oues meæ, & oues gregis mei omnes estis, & ego Dominus Deus vester. G Si quis ergo in gentibus diues est, saluetur vt camelus: non absque donis, atque muneribus, quo possit verbum Domini prædicare. Si quis simplicitatis ouium, & auctoritatis arietum: ascendat vel offeratur in altare Domini, ab his qui præualent, vt domus eius glorificetur. Quod autem in Hebraico scriptum notauimus: *Arietes Nabaioth ministrabunt tibi, & offerent super placabili altari meo*: proprie super his intelligitur, qui de gentibus electi in sacerdotium, ministri sũt Saluatoris. Si quis autem contentiosus est, & carnaliter hæc promissa contendit. Respondeamus ei: *Nos* 1. Cor. 11. c *talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei.* Illudque dicamus quod etiam si carnaliter sunt promissa Iudæis tamen sub conditione sunt promissa: vt si suscepissent lumen suum quod ad eos missum fuerat: tunc etiam ista sequerentur: quo videlicet per desiderium auri, & opum abundantiam, rerumque carnalium, quarum semper ista gens capiebatur illecebris, susciperent ad se missum filium Dei: quem quia non susceperunt, vniuersa sublata sunt, & H suscipiẽtibus spiritualiter reddita hereditas.

a ¶ *Qui sunt isti qui vt nubes,* Sup. 19. a. & b
&c.] Quia Dominus ingressus Psal. 35. b
est Ægyptum super nubem leuem, & nubibus prophetarum mandauit, ne pluerent super Israel imbrem, ad quos peruenit veritas Dei: Miratur ecclesia de circuncisionis primum populo congregata, volare ad se gentium turbam toto orbe terrarum: Et assumptis alis Spiritus sancti, festinare iuxta Symmachum & Theodotionem, ad fenestras suas, iuxta Aquilam, ad catharactas suas, ארבתיהם vt ingrediantur ecclesias: Siue doctores cum discipulis: id est, columbas cum pullis suis volare ad ecclesiam de insulis gentium: quæ iuxta vaticinia prophetarum expectabant a tharsis dominum. Naues quoque a תרשיש, id est, maris: de quibus Sup. 21. in visione Tyri plenius diximus, adducent filios ecclesiæ in Rom. 10. principio fidei aurum argentumque portantes. *Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* De quo auro & argento in sexagesimoseptimo psalmo scriptum est, pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora eius in fulgore auri. Et septuagesimoprimo psalmo. Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent. Quæ omnia deferuntur nomini domini Dei, & sancto Israel, qui glorificauit eum.

b ¶ *Et ædificabunt filij peregrinorum muros,* &c.] Inter cætera quibus ædificatur ecclesia, & vrbs Saluatoris extruitur: Alienigenæ quoque & filij peregrinorum ædificant muros eius, ne hostis possit intrare, ne locum inuenire perfidia. Alienigenæ autem & peregrini, proprie significant populum nationum, qui vere extruxerunt ecclesiam Christi: intantum vt reges eorum & principes ministrent, siue assistant ei. Quod vel carnaliter accipiunt, vel spiritualiter: Si carnaliter, videmus Cæsares Romanos Christi iugo colla submittere, ædificare ecclesias expensis publicis, & aduersus persecutiones gentium, atque insidias hereticorum legum scita pendere. Si spiritualiter: quicunque

A in eis continentia, eloquentia, sanctitate principes sunt, & animæ imperio carnis subiugant seruitutem. Ipsi administrant, & assistunt vel auxiliantur ei: quam Deus sæpe propter negligentiam deserit, vel persecutorum percutit virga, vt rursum propter sui misericordiam diligat. Vel certe hoc dicendum: quod ecclesiam afflictam quondam & captiuitati traditam in populo Iudæorũ, in vocatione gentiũ reconciliet sibi, ita vt portæ eius sẽper apertæ sint, & nec die nec nocte claudantur, & saluari cupientibus, iugiter pateant: id est, vt ei in gaudio, & in tribulatione volentibus credere, introitus non negetur. Et afferatur ad eam fortitudo, siue diuitiæ gentium, & reges earum ministrent siue adducantur ei quasi captiui tunc intelliges, cum videris eloquentissimos adduci ad fidem Christi, & stultam fieri sapientium, ac prudentiam prudentium reprobari, vt fatuum Dei sapientius sit hominibus. Gentes autem & reges earum, qui seruire ecclesiæ noluerint bonam & vtilem seruitutem, vt in apostolicam transferantur dignitatem peribunt ea perditione, quæ impiis præparata est, & quicquid in eis fuerit, redigetur in solitudinem, quæ habere noluerunt hospitem Deum. 1.Cor.1.c

B a¶ *Gloria Libani ad te veniet,* &c.] Multa desunt in Lxx. quæ ex Hebræo sub asteriscis posui: & quod addiderũt, obelo prænotaui. Libanus mons Phœnices est, excelsis arboribus consitus. Quas psalmista describens ait: *vidi impium superexaltatum, & eleuatũ quasi Cedros Libani.* Et in alio loco: *Conteret dominus Cedros Libani.* Multaque alia quæ studio breuitatis prætereo. De hoc quondam Hyrã rex Tyri, Salomoni Ioppẽ ligna mittebat ad ædificãdũ templum Dei. De quo etiam nunc scriptura promittit, abietẽ & buxũ & pinum, siue iuxta Lxx. cyparissum, & pinũ & cedrũ, aut iuxta Aquilã, abietem. Thadaar & Thaassur, vel iuxta Theodotionẽ, prati Thadaar, & Theassur, Simul esse cædendas, vt ædificetur templũ Sion. Quod si ita est, vbi erit aurea & gemmata Hierusalem? Vbi vxor agni? Vbi portæ duodecim gemmarum varietate distinctæ? Nisi forte mutos habebit & fundamenta gemmata, & templum quod ornatius esse deberet, lignis ędificabitur. qua ratione compellimur omnia spiritualiter accipere: quod abies, cyparissus, pinus, & cedrus, excelsæ quondam Libani arbores, glorificauerint templum Dei, & locum pedum illius, & inclytum fecerint. Ac ne longo sermone sensum traham: vir sanctus & eloquentissimus martyr Cyprian. & nostri temporis cõfessor Hilarius, nõne tibi videntur excelsæ quondam in seculo arbores ædificasse ecclesiam Dei? Quodque sequitur. *Et venient ad te curui siue reuertentes filij eorum qui humiliauerunt te, & adorabunt vestigia pedum tuorum, omnes qui detraxerant tibi,* de his debemus intelligere, qui non voluntate, sed necessitate

Psal 39.8 | Ibid.28.a | 3.Reg 5.c | 2.Par. 2.b | ברוש תדהר ותאשור | שחוח

HEB.

reconciliatione mea misertus sum tui. Et aperientur portæ tuæ iugiter die ac nocte nõ claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducãtur. Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit, & gentes solitudine vastabuntur.[a] Gloria Libani ad te veniet, abies & buxus & pinus simul, ad ornandum locum sanctificationis meæ, & locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curui filij eorum qui humiliauerunt te, & odorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem domini, Sion sancti Israël. Pro [b] eo quod fuisti derelicta & odio habita, & non erat qui pertransiret: ponam te in superbiam sæculorum, gaudium in generatione & generatione, & suges lac gentium, & mammilla regum lactaberis. Et scies quia ego dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob. [c] Pro ære afferam aurum, pro ferro afferam argentum, & pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum: & ponam visitationem tuam pacem, & præpositos tuos iustitiam. Non au-

SEPT.

diam dilexi te. Et aperientur portæ tuæ semper, die ac nocte nõ claudentur, vt introducant ad te fortitudinem gentium, & reges earum qui adducendi sunt. Gentes enim & reges qui non seruierint tibi, peribunt, gentes solitudine desolabuntur. Gloria Libani ad te venient in Cypa- risso & Pino, & Cedro simul, vt glorificetur locus sanctus meus, & locum pedum meorum glorificabo. Et ibunt ad te timentes filij eorum qui te humiliauerunt, & irritauerunt te & adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui irritauerunt te & vocaberis ciuitas domini Sion sancti Israel. Pro eo quod fuisti derelicta & odio habita, & non erat qui auxiliaretur: ponam te exultationem æternam, gaudium generationum in generationes. Et suges lac gentium, & diuitias regum comedes. Et scies quia ego dominus qui saluam te feci, & qui eruo te Deus Iacob. Pro ære afferam tibi aurum, & pro ferro dabo tibi argentũ, & pro lignis tribuam tibi æs, & pro lapidibus ferrum. Et dabo principes tuos in pace, & episcopos tuos in iustitia: &

C sunt Christiani, & metu offensæ regnantium timentibus animis inclinantur. Vel certe quod prius persecutores, postea crediderint. Qualis fuit & Apostolus Paulus, qui persequebatur ecclesiam Dei, & postea vas electionis est appellatus. Cum hæc ita fuerint expleta, vt intret gentium plenitudo, tunc omnis Israel saluus fiet. Et vocabitur vere ciuitas Domini Sion sancti Israel, quæ consistit in specula, & dextroque populo congregata est. 1.Tim. 1.c | Act 9.a

b¶ *Pro eo quod fuisti derelicta & odio habita,* &c.] Quæ prius fueras derelicta, & odio habita, fractis in te ramis, quia fructum non attulerat. Qui idcirco fracti sunt, quia nullus erat qui pertransiret, & tibi præberet auxilium: De quibus in psalmis dicitur: *Et non dixerunt qui præteribant: Benedictio Domini super vos:* Propterea ponam te in superbiam sempiternam, siue in exultationem & gaudium duarum generationum: pro pristinis ramis, aliis insertis de oleastro nationum, qui contra naturam exempli afferent fructus: non prioris amaritudinis, sed dulcedinis, quam de radice sumpserunt. Suges quoque lac gentium, & mammilla regum lactaberis: Qui locus quem sensum habeat, supra plenius exposuimus, differentes illum versiculum: *Filij tui de longe venient, & filiæ tuæ lac sugẽt.* Siue iuxta Lxx. πλοῦτον τῶν βασιλέων φάγεσαι, id est diuitias regum comedes. Quæ diuitiæ secundum Hebraicam veritatem, vbera sunt regum atque doctorum: quibus nascentium in Christo eruditur & nutritur infantia. Quæ cum suxeris & perueneris ad solidum cibum (vt diuitias quoque huiuscemodi regum comedas.) Tunc scies quod ego sum saluator tuus, qui redemi te sanguine meo: siue Deus fortis Iacob. Rom.11.a | Psal 128.a | D | Sup.eod. | שד

c¶ *Pro ære afferam aurum,* &c.] Eadem res pro locorum qualitate, alteri genus, alteri species est. Et ne de artibus, Rhetorica, ac Dialectica dicere quippiam videar, ponam exempla communia, quæ possint simplicem lectorem instruere Filius meus, qui ad me species est, & me habet genus, filio suo genus est. Dicam & aliud, quod alteri maius, alteri minus est. Centurio, gregario milite maior, tribuno minor est. Quinque pauci sunt ad decem plures, ad vnum. Ergo in instauratione spiritualis Hierusalem ligna vertentur in æs, & lapides mutabuntur in ferrum, id est, bruti quondam & insensibiles homines, in eas materias mutabuntur, quæ vtilitatem aliquam præbeant ciuitati. Ipsumque æs & ferrum per augmenta virtutum in aurum argentumque mutabuntur: vt nequaquam vtilitati speciem, sed pretium quoque habeant ac decorem. De auro & argento quid significent in scripturis sanctis sæpius diximus. *Ponam,* inquit, *principes tuos in pacem & episcopos tuos in iustitiam:* Pro quo in Hebraico scriptũ est: *Ponam visitatio-* פקדתך

E *visitationem tuam pacem, & præpositos tuos in iustitiam.* In quo scripturæ sanctæ admiranda maiestas, quod principes futuros ecclesiæ, episcopos nominauit: quorum omnis visitatio in pace est, & vocabulum dignitatis in iustitia: vt nequaquam accipiant personam in iudicio, nec audiatur quippiam iniquum in terra ecclesiæ, neque contritio & infelicitas in terminis eius. Vbicunque enim iniquitas est, & iustitia nō seruatur, & pax perditur hæc omnia consequentur. Sed pro his, ait, omnibus occupabit salus muros tuos, siue Saluator: qui in Hebraico legitur (b iesous) b ישוע quod proprie nomē domini sonat. Ipse est enim fortitudo murorum ecclesiæ, quæ habet portas in laude domini: vt qui ingrediuntur eam, primum discant laudare dominū & nomē illius confiteri. Quod autem LXX. pro laude interpretati sunt γλύμμα, id est, sculpturam: hoc possumus dicere, quod portæ ecclesiæ cūctis debeant cælatæ esse virtutibus, per quas ingrediantur ad eam. a ¶ *Non erit tibi amplius sol ad lucendum*, &c.] Ex hoc capitulo cogimur omnia quæ dicta sunt & dicenda, ad vltimū referre tempus:
F quando cælo terraque transeuntibus, solis ac lunæ cessabit officium. Et erit dominus ipse lumen perpetuum: vt quæ χιλιασταὶ carnaliter asserunt esse complenda, nos spiritualiter futura credamus: in qualitate promissionum, non in tempore discrepantes. Quibus breuiter respondendū est: quod pseudoprophetis & peccatoribus sol occidat meridie, & econtrario timentibus dominum semper oritur sol iustitiæ, ille qui dicit:
(Ioan. 8 b.c.) *Ego sum lux mundi*: qui lucet in tenebris & tenebræ eum non comprehenderunt: *Per diem*
(Psal. 120.b) *quippe sol non vret nos, neque luna per noctem.* Quia habemus dominum lucem perpetuam, & dies luctus nostri cōplebuntur, nequaquam plangentibus in subuersione Hierusalem, sed lætantibus in ex-
(Matt. 5.a) structione ecclesiæ. *Beati quippe lugentes: quoniam ipsi consolabuntur. Beati flentes, quoniam ipsi ridebunt. Beati qui esuriunt, & sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur.* Vt postquam domini fuerint carne saturati, eructent sermonē domini, & dicant opera sua regi.
(Psal. 44.a) b ¶ *Populus autem tuus omnes iusti*, &c.] Finitis diebus luctus atque completis, quando tristitia vertetur in gaudiū: populus Sion erit omnis iustus: non ad breue tempus, sed in perpetuum, & quia iustus est, terram mitium possidebit. Nec mirandum si ad recipienda promissionis bona, terram mansuetorum teneat, atque viuentium: quam propheta su-
(Psal. 26.d) spirat, dicens: *Credo videre bona Domini in terra viuentium*, cum germen plantationis domini sit, & opus manuum eius
(Matt. 15.b) ad glorificandū Deū. *Omnis enim*, inquit, *plantatio quam non plantauit pater meus cælestis, eradicabitur.* Siue iuxta LXX. populus custodiēs plantationem Dei, & opera manuū domini in gloria seruabitur creatoris. De bona plātatione per Hiere-
(Hier. 2.d) miā loquitur Deus: *Ego plantaui te vineam, bonā, totam, verā*:

HEB.

audietur vltra iniquitas in terra tua, vastitas & cōtritio in terminis tuis: & occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio. Non erit tibi amplius sol ad lucendū per diem, nec splendor lunæ illuminabit te. sed erit tibi dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet vltra sol tuus, & luna tua non minuetur: quia dominus erit tibi in lucem sempiternam, & complebuntur dies luctus tui. b Populus autem tuus omnes iusti, in perpetuum hereditabunt terram, germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum. Minimus erit in mille, & paruulus in gentem fortissimam. Ego dominus in tempore eius subito faciam istud.

CAPVT LXI.

SPiritus dominis Dei super me, eo quod vnxerit me Dominus ad annunciandum māsuetis misit me: vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem: Vt annunciarem annum placabilem domino, & diem vltionis Deo nostro:

SEPT.

& non audietur vltra iniquitas in terra tua, neque contritio & miseria in finibus tuis: sed vocabitur salutare muri tui, & portæ tuæ sculptura. Et non erit tibi sol vltra in lucem diei, neque ortus lunæ lumen præbebit tibi nocte: sed erit tibi dominus lux æterna, & Deus gloria tua. Non enim occidet sol tibi & luna tibi non deficiet. Eritque dominus lux sempiterna, & complebuntur dies luctus tui. Populus tuus omnes iusti semper possidebunt terram: custodiens plantationem, opera manuum suarum in gloriam. Qui paruus est, erit in millibus, & qui minimus, in gentem magnam. Ego dominus in tempore congregabo eos.

CAPVT LXI.

SPiritus domini super me, propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me: sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem & cæcis visum: dimittere fractos in libertatem, vocarem annum acceptabilem Domino, & diem retributionis Deo nostro: con-

G quæ in Esaia appellatur vinea Sorek. Et quia Paulus conscientia virtutum loquentis in se Christi dicere poterat, *Imita-* (Esa. 5.a) *tores mei estote, sicut & ego Christi*: Ideo ad Corinth loque- (1 Cor. 11.a) *batur: Ego plantaui, Apollo rigauit, dominus autem incrementū* (1 Cor. 3.b) *dedit.* Plantati enim in domo domini, in atriis eius efflore- (Psal. 91.c) scent. Tunc qui paruulus fuit (Luc. 19.a) erit in millia, audiens à domino: Esto habens potestatē super quinq; vel decem ciuitates: ita vt appelletur χιλίαρχος: Et qui cum Apostolo dixerat: *Mihi minimo omnium sanctorū data est gratia hæc*: Princeps erit (Eph. 3.b) magnæ gentis in cœlestibus: Quando tēpore constituto mi- (Matt. 24.b) serit dominus angelos suos, & cōgregauerint ad eum omnes sanctos, à summitate cæli vsq; ad summum eius: nō solum de Israel, & sed de gentiū populo: quē significans loquebatur: *Et* (Ioan. 10.a) *alias oues habeo, quæ non sunt de grege isto & illas oportet me congregare: vt fiat vnus grex & vnus pastor.* Hoc autem subito faciet, vt quando omnia fuerint desperata, tunc in gentem fortissimam congregentur. Quæ licet ex parte in ecclesia quotidie videamus expleri, tamen in mundi cōsummatione plenius cōplebuntur & in secūdo Saluatoris aduētu.

CAPVT LXI.

SPiritus Domini Dei super, &c.] Ille qui supra dixerat: *Ego Dominus in tempore cōgre-* (Sup. 60.d) *gabo eos*, Siue iuxta Hebraicū
H *Ego Dominus in tēpore eius subito faciam istud*, loquitur consequenter: *Spiritus Domini Dei super me*, non quod dominus Deus habeat dominum Deū, sed quod iuxta dispēsationem carnis assumptæ dicat ea quæ humilia sunt. Ad quē psalmista iam dixerat. *Dilexisti iustitiam,* (Psal. 44.b) *& odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus tuus, oleo exultationis præ cōsortibus tuis.* Quādo enim consortes nominātur naturam carnis intellige: quia Deus consortes substantiæ suæ non habet. Et quia erat vnctio spiritualis: & nequaquam humani corporis (vt fuit in sacerdotibus Iudæorū) idcirco præ consortibus, id est, cæteris sanctis vnctus esse memoratur. Cuius vnctio illo expleta est tēpore quando baptizatus est in Iordane, & Spiritus sanctus in specie columbæ descendit su- (Ioan. 1.) per eum, & mãsit in illo. De quo & hic idem propheta dicebat. *Exiet virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet,* (Sup. 11.a) *& requiescet super eū spiritus domini, spiritus sapiētiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus sciētiæ & pietatis.* Vnde & Saluator cum venisset in Nazareth in qua nutritus erat, postquā baptizatus est in Iordane, ingressus est iuxta consuetudinem in die sabbathi synagogā eorum. Cúmq; surrexisset ad legendum, datus ei liber Esaiæ prophetæ, quo aperto, inuenit scriptum, *Spiritus Domini super me, propter* (Luc. 4.c) *quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, dimittere fractos in libertatem, prædicare annum Domini acceptum.* Quando conuolutum librum reddidit ministro, & sedit, & omnium oculi qui erant in synagoga

A attendebant eum, cœpitque ad eos dicere: *Hodie completa est scriptura hæc in auribus vestris*: & omnes testimonium præbebant ei, & mirabantur super sermonibus gratiæ, qui egrediebantur de ore eius. Si ergo illo completa est tempore prophetiæ: quomodo quidam ad consummationis referunt tempora quæ dicuntur: nisi forte possumus hoc dicere, quod tunc ex parte completum sit, plenius esse complendum, quando omnis populus Dei fuerit iustus? *Nunc enim ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus: Cum autem venerit quod perfectum est, ea quæ ex parte sunt, destruentur.* (1. Cor. 13. c) Vnctus est igitur Spiritu sancto, vt annunciaret pauperibus siue mansuetis: dicens eis in euangelio. Beati pauperes spiritu, quoniam eorum est regnum cœlorum. *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* (Matth. 5. Luc. 4. c) Et missus est ad sanandos eos, qui corde contriti sunt, & dicunt: *Cor contritum & humiliatum Deus non despiciet.* (Psal. 50.) Siue iuxta Symmachum & Theodotionem, ad alliganda vulnera peccatorum, prædicare captiuis remissionem, cæcis vt videant, vel clausis apertioně quod manifestius interpretatus est Symmachus, vinctis solutionem. De quo, imo ad quě supra dicitur: *Ecce posui te in lucem gentium: aperire oculos cæcorum: educere de vinculis alligatos, & de domo carceris sedentes in tenebris.* (Sup. 5. c) B Annum autem acceptabilem, & diem retributionis, omne prædicationis eius quo in carne versatus est, tempus intellige: Quod & Apostolus Paolus in primo Saluatoris interpretatur aduentu, dicens: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* (2. Cor. 6. a; Sup. 49. c) De quo supra plenius diximus. Sin autem retributio non in meritis bonorum, sed in pœnis accipitur peccatorum iuxta quod dies dicitur vltionis: de Iudaico populo sentiendum est: in quem post passionem eius, statim ira Dei peruenit. Consolatusque est omnes lugentes, dicens: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur*: (Mat. 5.) vt poneret lugentibus Sion, & daret eis gloriam coronamque pro cinere: De quibus fuit & Apostolus Paulus, qui lugebat Sion atque dicebat: *Tristitia enim est mihi, & dolor continuus.* (Rom. 9. a) Et iterum. *Optabam ego anathema esse à Christo pro fratribus meis, & propinquis iuxta carnem, qui sunt Israelitæ.* Et propterea lugentes atque plangentes, pro cinere oleum gaudij susceperunt videntes de Iudæis plurimos credidisse, & stolam accipere mundissimam, pro lugubri vestimento.

HEB.

nostro: vt consolarer omnes lugentes. Vt ponerem lugentibus Sion, & darem eis coronă pro cinere, oleum gaudij pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris. [a] Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ, plantatio domini ad glorificandum. Et ædificabunt deserta à sæculo & ruinas antiquas erigent, & instaurabunt ciuitates desertas, dissipatas in generationem & generationem. Et stabunt alieni & pascent pecora vestra, & filij peregrinorŭ, agricolæ, & vinitores vestri erunt. [b] Vos autem sacerdotes domini vocabimini, ministri Dei nostri dicetur vobis: Fortitudinem gentium comedetis, & in gloria earum superbietis. Pro confusione vestra duplici, & rubore, lau-

SEPT.

consolari omnes lugentes dare lugentibus Sion, gloriam pro cinere, vnctionem lætitiæ lugentibus, habitum gloriæ pro spiritu mœroris. Et vocabuntur generationes iustitiæ, plantatio domini in gloriam. Et ædificabunt desertas sempiternas, quæ desolatæ fuerant prius, suscitabuntur, & innouabunt ciuitates desertas, desolatas in generationes. Et venient alienigenæ, pascent oues tuas & aliarum gentium aratores, & vinitores. Vos autem sacerdotes domini vocabimini, ministri Dei nostri. Fortitudinem gentium comedetis, & in diuitiis earum eritis admirabiles. Sic terram secundo possidebunt, & gaudium

a ¶ *Et vocabuntur*, &c.] Postquam & Apostoli & apostolici viri pro cinere & mœroris spiritu, oleum gaudij, & pallium, siue iuxta LXX. ἐς περιβολὴ δόξης: id est, stolam gloriæ laudisque susceperint: *Tunc vocabuntur generationes iustitiæ, Plantatio domini gloriosa.* Vel iuxta Hebraicum, a ele (a ele) per extensam vtramque syllabam, fortes Deique iustitiæ, aut plantatio domini ad glorificandum: vt cum glorificati fuerint vel ipsi glorificauerint dominum, ædificent desertas à sæculo ciuitates, & ruinas antiquas suscitent, tam populi Iudæorum, quam cunctarum gentium: qui non solum ædificandi, & instaurandi vrbes, habebunt scientiam, sed & pastores erunt optimi, vt repulsis antiquis pastoribus, quibus per Ezechielem dixerat Deus: *O pastores Israel, numquid pascunt semetipsos pastores, & non magis oues*, (Ezec. 34. a) audiant cum Apostolo Petro: *Pasce oues meas.* (Ioan. 21. d) Mirumque in modum de cementarijs, atque pastoribus transibunt in agricolas, id

C est, in aratores, & vinitores: vt possint cum Apostolo dicere: Dei ædificatio, Dei agricultura sumus. (1. Cor. 3. b) Denique scribas, & pharisæos; vinitores, & agricolas Iudæorum, Saluator interrogat: quid faciat vinitoribus malis, & agricolis: (Matt. 21. d) Illisque respondentibus: *Malos male perdet, & vineam suam dabit aliis agricolis*, intulit, *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* Quæ res interpretatione nŏ indiget. Quotus enim quisque ecclesiarum princeps est de Iudæis, & non de alienigenis, atque externarum gentium hominibus? (Eph. 1. a) qui ante idolis seruientes, & alieni à testamento Dei, ac peregrini à promissionibus illius, spem non habentes, & sine Deo in sæculo, nunc præsunt ecclesiis, & dura corda gentilium, priusque indomita, ad fructus ferendos aratro fidei edomant: vt sementem doctrinæ domini bonorum operum vbertate multiplicent.

b ¶ *Vos autem sacerdotes domini*, &c.] Ædificatores vrbium desertarum, & pastores gregum, qui ipsi sunt aratores, & vinitores, hoc est, filij peregrinorum, ipsi quoque sunt sacerdotes Dei, ad quos propheta nunc dicit: Vos autem vocabimini sacerdotes domini, & ministri Dei nostri, dicetur vobis: Haud dubium quin ecclesiarum principes significet. Vel certe de Apostolis intelligendum est, vt sit ordo: Cum cementarij, pastores, aratores, & vinitores de gentibus fuerint ecclesiis præpositi: (Rom. 9. f & 11. a) D Vos de quibus dictum est: *Reliquiæ saluæ fient.* Et, *Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus*: (Sup. 1. a) vocabimini sacerdotes, & ministri Dei, quales erant & filij Dauid: De quibus scriptura dicit: *Filij autem Dauid erant sacerdotes Dei.* (2. Reg. 8. d) Isti fortitudinem gentium comedant, & in diuitiis earum admirabiles erunt. Corona enim patrum, gloria liberorum, & profectus populi, epulæ sacerdotum. De istiusmodi diuitiis Paulus scribebat ad Corinthios. *Gratias ago Deo meo per Iesum Christum, quoniam in omnibus diuites facti estis in eo, in omni verbo & in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis, vt in nullo indigeatis in vlla gratia.* (1 Cor. 1. a) Fortitudo autem gentium, triumphus est martyrum, & nos in eorum gloria superbi sumus, non ea superbia quæ in vitio est, cui Deus resistit, vt humilibus det gratiam, sed ea quæ pro potentia, & gloria accipitur. (Iacob. 4. b) Vnde & Moysi cornuta facies erat, qui dicere poterat. *In te inimicos nostros cornu ventilabimus.* Et pro superbia gloriæ, interpretatus est Aquila: κ̀ ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύραν ἐνδύσεσθε, id est, purpura vestiemini: (Exod. 34; Psal. 43. A) vt insigne regij decoris ostenderet. Quodque sequitur: *Pro confusione duplici, & pro rubore laudabunt partem suam*, quod in LXX. non habetur, sic mihi explanandum videtur. Pro eo quod duplicem habebatis confusionem (tam super populo Iudæorum, qui à Deo recesserat, quam super nationibus, quæ idolis seruiebant:) Videbitis eos conuersos ad timorem Dei, laudare partem suam: Haud dubium quin dominum, de quo loquebatur & sanctus: *Pars mea Dominus.* (Psal. 72.) Hoc autem nemo potest dicere, nisi qui aliam partem non habet. Quia igitur vos super eis duplicem habuistis confusionem, & ruborem peccati eorum, super quo ipsi non erubescebant: propterea in terra sua, id est, in terra mitium, atque viuentium, duplicia possidebunt, cum & in præsentibus crediderint,

HEB.

laudabunt partem suam: propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, lætitia sempiterna erit eis. Quia ego dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam in holocausto. [a] Et dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. Et scietur in gentibus semen eorum, & germen eorum in medio populorum. Omnes qui viderint eos, cognoscent illos, quia isti sunt semen cui benedixit dominus. [b] Gaudēs gaudebo in domino, & exultabit anima mea in Deo meo: quia induit me vestimentis salutis, & indumento iustitiæ circūdedit me, quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic dominus Deus germinabit iustitiam, & laudem coram vniuersis gentibus.

SEPT.

gaudium sempiternum erit super caput eorum. Ego enim sum dominus, qui diligo iustitiam, & odi rapinas ex iniquitate. Et dabo laborem eorum iustis, & testamentum æternum ponam cum eis. Et scietur in gentibus semen eorum, & nepotes eorum in medio populorum. Omnis qui viderit eos, cognoscet illos, quia isti sunt semen benedictum à Deo. Gaudio lætabuntur in domino, exultet anima mea in domino. Induit enim me vestimento salutis, & tunicam lætitiæ circumdedit mihi. Sicut sponsum mitra, & sicut spōsam ornauit me mundo muliebri, & sicut terram efferentem florem suum, & sicut hortus semina sua germinat, sic Dominus Deus profert iustitiam, & laudem in conspectu omnium gentium.

CAPVT LXII.

HEB.

PRopter [c] Sion non tacebo, & propter Hierusalem nō quiescā, donec egrediatur vt splendor iustus eius, & saluator eius vt lāpas accendatur. Et videbunt gentes iustum tuum, & cuncti reges inclytum tuum, & vocabitur tibi

SEPT.

PRopter Sion non tacebo, & propter Hierusalem non relinquam, donec egrediatur sicut lumen iustitia eius, & salutare illius sicut lampas ardeat. Et videbunt gentes iustitiam tuam, & omnes reges gloriam tuam: & voca-

E diderint, & futuris. Et habebunt lætitiam sempiternam. Pro quo in Septuaginta legitur: οὕτως ἐκ δευτέρας τὴν γῆν κληρονομήσουσιν, id est, sic terram secundo possidebunt. Et gaudium sempiternum erit super caput eorum, vt qui possederant terram in Iudææ angustissimis finibus, postea vniuersum orbem possideant. De
Ibid. b qua terra pater loquitur Saluatori: *Postula à me & dabo tibi gentes hæreditatem tuā, & possessionem tuam terminos terræ.* Hoc autem præstitit dominus, qui diligit iudicij veritatem, & odio habet rapinā in holocausto. Pro quo Septuaginta transtulerunt rapinā de iniquitate: quasi aliqua sit rapina, quæ nō ex iniquitate consistat. Ergo quod dicit, hoc est: magis Deus iustorum diligit paupertatem, quam diuitum munera, quæ de rapinis sunt, & iniquitate.

a ¶ *Et dabo opus eorum, &c.*] Deus qui diligit iustitiam, atq; iudiciū, & detestatur holocausta violenta (quicquid enim de rapinis est, quasi mercedem scorti reputat, & pretium canis) ipse eorū qui secundo possederint terrā, & quos duplici lætitia coronarit, laborē dabit iustis, siue (vt melius habetur
באמת in Hebraico) in veritate, vt nequaquam sicut in lege vmbra
F veritatis, sed ipsa sit veritas. Et pactum feriet sempiternū, nō quale Moysi dederat, quod præteriit, sed pactum euangelij: de quo loquitur Christus:
Matt. 24 c *Cælum & terra pertransibunt: verba autē mea non præteribūt.* Et tunc scietur in gentibus semen apostolicum & omnes futuræ generationes suscipient sementem doctrinæ Dei, nequaquam illud dicentes: in quo populus prius circuncisionis errabat, dicens: Quid enim aliud, nisi semen quærit Deus? Omnis qui viderit eos prima fronte cognoscet quia semen sit, cui benedixerit dominus. Quis enim ex ordine vitæ, mansuetudine, continentia, hospitalitate, cunctisque virtutibus non intelligat populum Dei: Et quis non econtrario dete-
Psal. 82 c stetur cruentas Israëlis manus aduersū quos imprecatur propheta, dicens: *Imple domine facies eorum ignominia.*

b ¶ *Gaudens gaudebo in domino, &c.*] Principium capituli iuxta LXX. qui dixerunt: *Gaudio lætabuntur in domino*, fini superioris capituli copulatur: Iuxta Hebræos vero alterius capitis exordium est, in quo introducitur ecclesia, Christi respondere sermonibus: *Gaudens gaudebo in Domino, & exul-*
Ioan. 8 d *tabit anima mea in Deo meo.* Nequaquam in patribus, sicut Iudæi gloriabantur dicentes: *Semen Abraham sumus, & ne-*
Act. 4 f
Gal. 3 d *mini vnquam seruiuimus*, sed in Deo scriptura dicente: multitudinis autē credētium erat cor vnum, & anima vna. Redditque causas lætitiæ: *Quia induit me vestimēto salutis, & in-*
1 Cor. 1 d *dumento, siue tunica iustitiæ* atque lætitiæ, quæ Hebraice dici-
b mel. tur יעטני, ornauit atq; circūdedit. Quotquot enim in Christo baptizati sumus, induimur Christo, & habemus tunicam iustitiæ, qui factus est nobis sanctitas, iustitia, & redem- G
ptio. Ponitque similitudinem duorum in ecclesia agminum perfectorum, atque incipientium. Perfectos sponsi comparat pulchritudini, incipientes, sponsæ assimulat ornatui. Perfectus erat Paulus, quia quasi sponsus decoratus corona, atque coronādus, siue vt Aquila transtulit, ἱερατευόμενον στεφάνῳ: quod in lingua nostra dicitur, sacerdotij portans coronā, loquentis in se Christi auctorita-
2 Tim. 4 b te dicebat: *Certamen bonū certaui, cursū consummaui, fidē seruaui, de cætero reposita est mihi corona iustitiæ.* Et in alio loco: *Quotquot ergo perfecti, hoc sa-*
Phil. 3 c *piamus* Incipiens autem erat, cōparatione plenitudinis, quādo ex persona incipientium loquebatur: *Cum essem paruulus, sicut paruulus loquebar, sicut*
1 Cor. 13 c *paruulus sapiebam, sicut paruulus cogitabam.* Et iterū. *Ex parte videmus, & ex parte cognoscimus: donec veniat quod perfectum est.* Et ideo sponsæ assimulatur ornatui, quæ ornatur mundo muliebri, siue vt cæteri transtulerunt: vasis vel monilibus suis. Ponitque alterius cōparationis exempla, quorum prius ad sponsum, sequens refertur ad sponsam. Sicut terra profert germen suum, & cælestibus pluuiis irrigatur, & sicut hortus semen suum germinat (qui fontium, atq; fluuiorum aquas desiderat) sic inquit, dominus germinabit iustitiam atque lætitiam, coram cunctis gentibus: Nequaquā coram Israel vt supercilium decutiat Iu- H
dæorum, sed cunctis gentibus, quæ in ecclesia congregantur.

CAPVT LXII.

Sup. 61. PRopter Sion, &c.] Dixerat Dominus, atque Saluator spiritus domini super me, propter quod vnxit me, vsque ad eum locum vbi scriptū est: Omnes qui viderint eos, cognoscent: quia isti sunt semen, cui benedixit dominus. Post quam repromissionem respōdit ecclesia: *Gaudens gaudebo in domino*, qui in tertio graduum psalmo, ex persona populi pœnitentis læta cantauit. *Lætatus*
Psal. 121 a *sum in his quæ dicta sunt mihi: in domū domini ibimus.* Nūc prophetæ introducitur persona, dicentis: *Propter Sion non tacebo, & propter Hierusalem non quiescam.* Diebus inquit, ac noctibus ora non claudam, nec mea vnquam reticebit oratio: sed tādiu clamabo, & precibus iungam preces, donec veniat qui promissus est, & splendore suo cunctum orbem illuminet. Quis est iste quem quærit, quem venire desiderat, ponit manifestius: Donec egrediatur, vt splendor iustus eius, & Saluator eius, vt lāpas accendatur. Siue iuxta LXX. Donec exeat sicut lux iustitia eius, & salutare illius sicut lampas ardeat. Quæ dicebat in euangelio. *Ego sum lux mundi.* Quæ cum in Sion, & in Hierusa- Ioan. 8 b
lem fuerit accensa, nequaquam in sola splendebit Iudæa, sed dicetur ad eam: Lumen quod in te est, accensum est: quod egressum ex parte: in tuis cœpit ardere finibus, omnes

E

gentes illuminabit. Et cuncti reges videbunt inclytum tuum ô Hierusalem, & Sion: qui de tua stirpe generatus est, qui in te exaltatus patibulo, omnes traxit ad se, ita vt gentes videãt iustitiam eius qua cunctorum creator misertus est gentibus: Et reges gloriam illius, qua glorificatus in cruce est, & quæ crebrius in Cantico scribitur canticorum, quæ non habet rugam, nec maculam: Quam Paulus desiderat, offerre vni viro virginem castam, *vt sit sancta corpore & spiritu*. De qua & sub nomine charissimi & quadragesimusquartus psalmus canit: *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato,* G 2.Cor.11.a ἀγαπητοῦ.

omnia suo imperio regna subiecit. Denique nequaquam vocabitur Hierusalem, & Sion sed nomen nouum accipiet, quod ei dominus imposuerit dicens ad Apostolum Petrum: Matt.16.c *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebũt aduersus eam.* Quod vocabulum à nomine domini deriuauit, vt dicatur dominicum: Et populus illius nequaquam veteri nomine appelletur Israel, sed nouo, id est, Christianus. *Eritque quasi corona decoris in manu Domini, & quasi diadema regni in manu Dei sui*, quando eam coronauerit turba credentium: & diadema imperij, quod martyres gemmarum suarum varietate distinxerit, fuerit in manu Dei, vt filium suum eorum coronet victoriis Vnde & Apostolus Paulus loquebatur ad sanctos: *Gaudium & corona mea.* Phil.4.a

HEB.

tibi nomen nouum, quod os domini nominabit. Et eris corona gloriæ in manu domini, & diadema regni in manu Dei tui. [a]Non vocaberis vltra derelicta, & terra tua non vocabitur amplius desolata, sed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua habitata: quia complacuit domino in te, & terra tua inhabitabitur. [b]Habitabit enim iuuenis cũ virgine, & habitabunt in te filij tui. Et gaudebit sponsus super sponsa: gaudebit super te Deus tuus. [c]Super muros tuos Hierusalem constitui custodes tota die, & tota nocte perpetuo non tacebunt: Qui reminiscimini domini, ne taceatis, & ne detis silentium ei, donec stabiliat, & donec ponat Hierusalem lau-

SEPT.

vocabit te nomen nouum, quod os domini nominabit. Et eris corona decoris in manu domini, & diadema regni in manu Dei tui. Et nequaquam vltra vocaberis derelicta, & terra tua non vocabitur adhuc deserta. Vocaberis enim voluntas mea, & terra tua habitata. Et sicut habitans iuuenis cum virgine, sic habitabunt filii tui. Et erit quo modo lætatur sponsus super sponsa, sic lætabitur super te Dominus. Et super muros tuos Hierusalem constitui custodes, tota die, & tota nocte, qui numquam tacebunt, recordantes domini: non est enim vestri similis, si correxerit, & faciat Hierusalem gaudium super terram. Iurauit do-

circundata varietate. Sicut igitur sponsus gaudet in sponsa, iuuenisq; cum virgine, in quibus exemplis sancta coniunctio est: Sic dominus lætabitur in ea, cuius nomina fuerint immutata.

c ¶ *Super muros tuos Hierusalem, &c.*] Propheta dixerat: *Propter Sion tacebo, & propter Hierusalem non quiescam*, & cætera vsque ad eum locum, vbi nunc capitulum terminatum est. Gaudebit sponsus super sponsa, gaudebit super te Deus tuus. Seque promiserat diebus ac noctibus rogaturum, vt Saluator & iustus, qui promissus fuerat, adueniret. & instar lampadis, totum illustraret orbem. Post quæ introducitur persona Dei loquentis ad Hierusalem, id est ecclesiam primitiuorũ, & eam quæ in apostolis ac per apostolos ædificata est. *Super muros tuos constitui custodes*, quos vel angelos, vel apostolos, & omnes principes eius, atque doctores accipere possumus. Qui custodiũt muros ecclesiæ, ne aduersarius noster diabolus, qui quasi leo rugiens circuit, & quærit quo modo possit intrare, occasionem accipiat ad gregem domini deuorandum. Qui custodes, nec diebus debent nec nocti- Sup.eod. 1.Pet.5.b H

a ¶ *Nõ vocaberis vltra derelicta, &c.*] Pro Sion & Hierusalem, vocaberis ecclesia, & domini, cum pro Iudæis appellabuntur Christiani. Nec hoc eris vocabulorum fine cõtenta, sed quæ prius vocabaris relicta, quod Hebraice dicitur a עזובה vocaberis b חפצי בה quod interpretatur voluntas mea in ea: & terra tua, quæ prius vocabatur e שממה, desolata, siue deserta, postea vocabitur d בעולה, quod Aquila interpretatus est ἐσχημένη: Symmachus & Theodotio συνῳκισμένη. LXX. οἰκουμένη, quæ omnia habitatam, possessamque significant. Hoc est autem Hebraicæ consuetudinis, vt ex euentu rebus vocabula semper imponat, sicut Abram, qui prius dicebatur, pater excelsus, quando audiuit repromissionem: *Et in semine tuo benedicentur omnes gentes*, appellatus est pater multarum gentium, id est, Abraham. Et domino Saluatori supra nomen imponitur: Cito spolia detrahe, Velociter prædare. Filij quoque Zebedæi, quorum vnus vocem tonitrui emittere poterat: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*, appellati sunt e בני רגש, quod interpretatur, filij tonitrui. Quod autem sequitur: *Quia complacuit domino in te, & terra tua inhabitabitur:* à LXX. prætermissum est, causasque reddidit, quare appellatur f חפצי בה: & quare appellatur g בעולה: quoniam complacuerit sibi dominus in Sion, & terram ipsius habitabilem fecerit, quæ prius Iudaico fuerat errore deserta. Siue hoc ipsum referamus ad ecclesiam, quæ possessa prius ab idolis, deserta fuerat à Deo.

F

a asouba
b hephsiba
e semama
d beoula
אברם
Gen 12.a
אברהם
Sup.8.a
Marc 3.b
Ioan.1.a
e bene raam.
f hephsi ba
g beoula.

bus tacere, nec in lætis, nec in tristibus, sed semper domini clementiam deprecari, vt grex illius & mori Hierusalem custodiantur & vallentur eius auxilio. Vnde & ad eosdem custodes, atque doctores sermo dirigitur. O vos qui recordamini domini, eiusque clementiam die, ac nocte precibus fatigatis: cauere, ne vnquam in ore vestro sileat oratio: Ne detis silentium ei, subauditur, domino: sed semper molesti sitis, opportune, importune: & imitemini interpellatricem duri iudicis. Si enim ille mentis ferociam assidua interpretatione deposuit: quanto magis pater cœlestis bona dabit petentibus se? Tamdiu autem rogare debetis, donec Hierusalem, quæ in Iudæis concidit, & in exemplum est, atque maledictum, in totius orbis terrarum laude versetur. Mirorque quid voluerint LXX. pro eo quod habetur in Hebræo, ne detis silentium ei, donec stabiliat, & ponat Hierusalem laudem in terra, dicere (cuios sensus in superioribus non cohæret.) Non est enim vobis similis, si corrigat, & faciat Hierusalem gaudium super terram. Nisi forte hoc artifici eloquio coaptemus, vt dicatur ad custodes ecclesiæ nullum eorum similem fore, qui prædicatione sua fecerint, vt corrigatur, & fiat Hierusalem gaudium omnis terræ. Luc.18.a

b ¶ *Habitabit enim iuuenis cum virgine, &c.*] Dicit & Apostolus: *Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus ecclesiam.* Cumque posuisset exemplum: Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori suæ: & erunt duo in carne vna, intulit: *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, & in ecclesia.* Si ergo propter breuitatem temporis, quod in arcto est, sic debent viri habere vxores suas, quasi non habeant: Quanto magis inter sponsum & sponsam erit sancta coniunctio? Iste est sponsus, de quo in duodeuicesimo psalmo canitur: Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo. Et ista sponsa, Eph.5.e 1.Cor.7.e

d ¶ *Iurauit Dominus in dextera, &c.*] Omnipotens Deus, qui dixerat ad ecclesiam: *Super muros tuos constitui custodes*, qui perpetuo non tacebunt, quibusque præcipiam, vt numquam orare desistant, nisi impetrauerint quod precantur: Nunc iurat per dexteram suam, & brachium fortitudinis suæ. De quo crebro diximus, quod sit dominus noster, atque Saluator, qui iuxta Apostolum, *Dei virtus, Deique sapientia.* Iurat autem quod triticum, & vinum Hierusalem nequaquam cedat in hostium cibos, nec alienigenæ labore illius perfruantur, sed quicunque in lachrymis seminauerint, in gaudio metant: & qui messuerint, abiectis- Ibid. 1.Cor.1.d Psal.125.a

E abiectisque paleis, purum frumentum in horrea congregauerint, ipsi comedant labores manuum suarum, & dominum æterna laude sustollant, & bibant vinum in atriis sanctis eius. Quod vel multas apud patrem intelligimus mansiones, si de futura in regno cælorum accipimus beatitudine: vel certe ecclesias in toto orbe diuisas, in quibus plantati, postea in domo domini florebimus. Quando autem dicit: Nequaquam vltra dabo triticum tuum inimicis tuis, & vinum tuum alienigenæ nõ bibent, quo laborasti: ostendit laborem antea Iudæorum, & omnia opera eorum à dæmonibus fuisse possessa quando inter Deum & idola fluctuabant, quando eis dicebat Helias: *vsque quo claudicatis vtroque pede? si dominus est Deus, sequimini illum.* Et iuxta typicam historiam, quæ in Iudicum libro narratur: *Veniebant*

3 Reg. 18. d
Iud. 6. a

Madianitæ, & vsque ad Gazan fructus eius deuastabant, ita vt cibus hominum in escas brutorum animantium verteretur. Hoc est autem triticum, & hoc vinum quod non comedent, nisi laudantes dominum, & non bibent, nisi in atriis sanctis eius, de quo dominus in passione dicebat: *Amen*

Marc. 14. e
Matt. 26. e

amen dico vobis: Non bibam de genimine vitis huius, donec illud bibam nouum in regno patris mei. Quæ ex parte complentur in ecclesia, quãdo dicit dominus discipulis suis: *Bibite amici mei, & inebriamini fratres: quod vinum lætificat cor hominis.* Et in plena luce, atque meridie bibitur à Ioseph cum fratribus suis. Et complebitur plenius quando inebriabitur terra benedictionibus domini. Triticum quoque, de quo panis cælestis efficitur, illud est, de quo loquitur Dominus: *Caro mea verè est cibus. Rursumque de vino, & sanguis meus verè est potus.*

F

Cant. 5. a
Psal. 100. b
Gen. 43. g
Ioan. 6. f

b ¶ *Transite, transite per portas*, &c.] Præcepit custodibus murorum Hierusalem, quibus ante præceperat ne tacerent ne aliquando orare desisterent, vt transeant per portas Hierusalem, & viam faciant populo. Quod semi Iudæi in vltimo tempore, quando post plenitudinem gentium saluãdus est Israel, & ad dominum rediturus, futurum esse contendũt. Alij vero in regno cælorum explendum putant: quando erit vera lætitia, & vnusquisque recipiet secundum meritum suum, ac nequaquam dominum in humilitate conspiciant, sed in habitu sentiant iudicantis: quando veniet super nubes cum angelorum multitudine, vt reddat vnicuique secundum opus suum. Nos autem secundum cœptam explanationem, possumus hæc, & in primo aduentu intelligere, vt dicamus præcipi apostolis & apostolicis viris, vt ingrediantur & transeant per portas quibus infernus non præualet, & omnia tollant impedimenta de via, vt absque aliquo scãdalo populus ecclesiam Saluatoris introeat. Vnde & Ioannes clamabat in eremo: *Ego sum vox clamantis in deserto, sicut Esaias dixit: Parate viam Domini, rectas facite semitas eius: Omnis vallis implebitur, & omnis mons, & collis humiliabitur.* Aliisque verbis nunc idem sensus dicitur: Eligit lapides vir ecclesiasticus, qui omnem emollit de credentium corde duritiam. De quibus idem Baptista dicebat: *Potens*

Ioan. 1. c
Sup. 40. a
Matt. 3. b

G *est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.* Vel iuxta LXX. Proiicit de via lapides, qui infideles à credentibus separat. Quod ne putarent Iudæi de se dici, iungitur: *Leuate signum in gentes*, & ad populos nationum, vt nequaquam vnius terræ Iudæ ad salutem prouocentur angustiæ, sed auditum fiat in extremis terræ vt passionem omnium creatoris totus mundus exaudiat. Dicite, inquit, filiæ Sion. Quæ vel ideo appellatur filia Sion, quia primum orta est ex Iudæis. De qua dicit in Cantico canticorum. *Filij matris meæ pugnauerunt aduersum me.* Vel certe propterea filia, quia à Deo adoptionis nomen accepit. *Quotquot enim susceperunt eum, dedit eis potestatem, vt filij Dei fierent.* Quid est autem quod iubentur magistri, atq; doctores Sion filiæ nunciare? Ecce Saluator tuus venit, qui in Hebraico dicitur Iesus. Vnde & Gabriel ad Ioseph: *Et vocabis*, inquit, *nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suũ à peccatis eorum.* Qui Saluator credentium iudex est omnium, *vt reddat vnicuique secundum opera sua.* Iustis, præmia: peccatoribus, æterna supplicia. Et vocabit, inquit, eos ipse dominus, atq; Saluator: siue iuxta Hebraicum: Vocabunt eos, apostoli & apostolici viri, populum sanctum & redemptum à domino, qui redempti sunt Christi sanguine. Ipsa quoque ciuitas nequaquam appellabitur derelicta, vt prius vocata fuerat, vel in Iudæis, propter negationem, vel in gentibus, propter idololatriam: sed requisita, vt Hebraice dicitur דרושה, vt pro augmentis, & varietate virtutum; noua semper accipiant nomina.

Cant. 1. b
Ioan. 1. a
Matt. 1. d
Ibid. 16 d
וקרא
H
h derousa

HEB.

laudem in terra. a Iurauit dominus in dextera sua & in brachio fortitudinis suæ: Si dedero triticum tuum vltra cibum inimicis tuis & si biberint filij alieni vinum tuũ in quo laborasti: Quia qui congregant illud, comedent, & laudabunt dominum, & qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis.

b Transite, transite per portas, præparate viam populi, planum facite iter, & eligite lapides, eleuate signum ad populos. Ecce dominus auditum fecit in extremis terræ, dicite filiæ Sion. Ecce Saluator tuus venit: ecce merces eius cũ eo & opus eius coram illo. Et vocabunt eos, populus sanctus, redempti à domino. Tu autem vocaberis quæsita ciuitas, & non derelicta.

SEPT.

dominus per dexteram suam, & fortitudinem brachij sui. Si vltra dedero triticum tuum, & cibos tuos inimicis tuis, & si vltra biberint filij alieni vinum tuum in quo laborasti. Sed qui congregauerint, comedent ea & laudabunt dominum, & qui congregauerint, bibent ea in atriis sanctis meis. Ite per portas meas, & viam facite populo meo, & lapides de via proiicite. Leuate signum in gentes: ecce enim dominus fecit auditum vsque ad extremum terræ. Dicite filiæ Sion. Ecce Saluator tuus venit, habens mercedem suam secum, & opus suum ante faciem suam: & vocabit eum populum sanctum redemptum à domino. Tu autem vocaberis requisita ciuitas, & non derelicta.

CAPUT LXIII.

HEB.

Q c Vis est iste qui venit de Edõ tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gra-

SEPT.

Q Vis est iste qui venit de Edom fuluis vestibus de Bosor? Hic formosus in stola sua, vio-

CAPUT LXIII.

Q c *Vis est iste qui venit de Edom*,] Omnem hunc locum ab eo loco, vbi iuxta LXX. dicitur: *Illuminare, illuminare, Hierusalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est*, vsque ad præsens capitulum, vbi dicitur: *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?* multi nostrorum referunt ad finem mundi, in quo siue carnaliter, siue spiritualiter (diuersa enim sententia plurimorum est) explenda contendunt. Nos autem, quia & supra in hoc eodem capitulo legimus: *Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me annunciare pauperibus misit me.* quod dominus, atque Saluator lecto Esaiæ Volumine in synagoga Iudæorum super se expletum esse monstrauit, dicens: *Hodie completa est hæc scriptura in auribus vestris*: Et nunc de eodem dicitur, quod post passionem ad patrem cruentus ascẽderit: necessitate compellimur, omnia quæ dicuntur, in primo accipere Saluatoris aduentu. Neque enim fieri potest (quod plerique nostrorum facere nituntur) vt varientur tempore, quæ operibus copulata sunt: nec negamus sudoris esse maximi, hæc omnia sibi coniungere, & sic spiritualiter explenda in consummatione monstrare, vt Christo, iuxta carnem, & iuxta spiritum, iam completa doceamus. Quia igitur venit filiæ Sion Saluator (cuius merces cum eo est, & opes illius coram illo) & egressus est iustus, vt splendor, & Saluator accensus est vt lampas: gauisusque

Sup. 60.
Sup. 61. a
Luc. 4. d

A sponsus super sponsa sua ecclesia, imo exultauit super eam
Deus suus, qui ipse & sponsus, & dominus est: Propterea
Psal 67 e secundum assumptionem carnis, & passionem crucis dici-
Gen. 49 b tur ad eum: *Vt intingatur pes tuus in sanguine.* Et sub Iudæ
vocabulo in Genesi prophetatur: *Iuda, te laudabunt fratres*
tui. Manus tuæ in ceruicibus ini-
micorum tuorum: adorabunt te
filij patris tui: Catulus leonis
Iuda: ad prædam fili mi ascen-
Psal. 23. b *disti, requiescens accubuisti, vt*
leo, & quasi leæna: quis suscita-
bit eum? Et iterum: *Ligans ad*
vineam pullum suum, & ad vi-
tem ô fili mi, asinam suam, la-
uabit in vino stolam suam, &
in sanguine vuæ pallium suum:
Iste est, quem angelicæ pote-
states videntes ad patrem as-
cendere cruentum, imperant
cæteris angelis, & ab eis au-
diunt: *Leuate portas principes*
vestras, & eleuamini portæ æ-
ternales, & introibit rex gloriæ.
Quis est iste rex gloriæ? Domi-
nus fortis & potens: Dominus
fortis in prælio. Et iterum: *Do-*
minus virtutum, ipse est rex
gloriæ. Hæc præmisimus, vt
cum aliis testimoniis, etiam
præsens capitulum congruere
Cant. 5. c doceamus. Vnde & in Can-
Sec. 70. tico dicitur Canticorum: *Fratuelis meus rubicundus, & can-*
didus: rubicundus in passione, candidus in resurrectione. In-
terrogant igitur angeli, rei nouitate perterriti. (Mysterium
enim passionis, & resurrectionis Christi secundum Aposto-
lum Paulum, cunctis retro generationibus fuerat ignora-
1 Cor. 2 b tum.) Quis est iste qui de terra cruentus aduenit? a אדום
a Edom quippe in linguam nostram & terrenus & cruentus expri-
mitur. *Tinctis vestibus de Bosra*: Quod multi pio errore la-
B psi, putant de carne domini intelligi: id est, b בשר quod ver-
b Bosra בצרה bum, si carnem significaret, scriberetur per mediam literam
c sin. c ש nunc autem per d צ scribitur, & interpretatur firma, at-
d sade. que munita: Quod vel de Hierusalem accipimus, quæ fir-
missimis muris fuit ante circũdata, in qua passus est domin⁹.
Vel de inferno. De quo in quinquagesimonono, & cẽtesimo
septimo psalmo scriptum est: *Quis deducet me in ciuitatẽ mu-*
nitam? in qua clausæ sunt animæ mortuorum, & circundata
est firmissimis custodiis. Sciendum quoque quod iuxta hi-
storiam, e בצרה non sit in Edom, sed in Moab. Sequitur: Hic
e Bosra formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis
suæ. De quo & quadragesimus quartus psalmus canit: For-
mosus decore præ filiis hominum. *Accingere gladio tuo su-*
per femur tuum potentissime. Specie tua & pulchritudine tua
intende prospere, procede & regna. Pro quo LXX. transtulerunt,
βία μετὰ ἰσχύος: id est, violentia cum fortitudine. Quod quem
sensum habeat, prudens lector inquirat.

HEB.

gradiens in multitudine fortitudinis suæ. [a] Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum. [b] Quare ergo rubrũ est indumentum tuum, & vestimenta tua sicut calcantium in torculari. [c] Torcular calcaui solus & de gentibus nõ est vir mecum. Calcaui eos in furore meo, & cõculcaui eos in ira mea: & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea pollui. Dies enim vltionis in corde meo: annus redemptionis meæ venit.

Circun-

SEPT.

violentia cum fortitudine. Ego qui loquor iustitiam, & iudicium salutaris. Quare rubra sunt vestimenta tua, & indumenta tua sicut calcantium torcular, plenum conculcatum: Et de gentibus non est vir mecum: & conculcaui eos in furore meo, & confregi eos quasi terram: & deduxi sanguinem eorum in terram, & omnia vestimenta mea inquinaui. Dies enim retributionis venit eis, & annus redemptionis adest.

Aspe-

a ¶ *Ego qui loquor iust.* &c.] Respondit dominus interrogã-
tibus angelis. Quæritis, qui sim, qui ad cælos cruentus ascen-
dam, & sanguis quo aspersus sum, non mihi deformitatem
tribuerit, sed decorem. Ego sum, cui pater tradidit omne
Ioan. 5. d iudicium. De quo & psalmista dicebat: *Deus iudicium tuum*
Psal. 71. a *regi da, & iustitiam tuam filio regis.* Qui loquor iustitiam vt
malis mala, & bonis retribuam bona: qui veni pugnare cõ-
tra aduersarias potestates, & captiuis prædicare remissionẽ,
& vinctos de carcere liberare: vt & aduersarij pœnas, & ca-
ptiui sentiant libertatem.

b ¶ *Quare ergo rubrum est indu.* &c.] Vbi nunc dicitur,
f adom rubrum: in Hebræo legitur f אדום. Ergo & supra vbi scriba-
tur Edom, non loci vocabulum est, sed nomen sanguinis.
Rursum autem angeli sciscitãtur & dicunt. Didicimus quod
tu sis qui loqueris iustitiam, & salus omnium tuo sit iudicio
constituta: Nunc scire volumus, quare vestimẽta tua sint ve-
lut musto tincta: aut quid causę extiterit, vt tunicã quæ desu-

per texta est, & scindi non potest, & de vtero virginali tan- C
tum candorem habuit, quantum nullus fullonum possit fa-
cere super terram, sanguine cruentares: Magis enim tibi cle-
mentia conuenit, quam crudelitas: magis candor, quã cruor.
Quibus respondit dominus: non vno versiculo, vt prius, sed
multis verbis, vt omnia doceat
ignorantes, ne rursum quære-
re compellantur.

c ¶ *Torcular calcaui sol.* &c.]
LXX pro eo quod nos diximus
torcular calcaui solus: inter-
pretati sunt, *plenum conculca-*
tum, quod magis cum supe-
riori capitulo legendum est,
quam vt sit sequentis princi-
pium. Pro torculari quod
Hebraice dicitur g גת: Theo- g gath:
dotio ipsum verbum Hebrai-
cum posuit h פורה. Sed melius h poura.
in hoc loco Symmachus, quem
& nos secuti sumus. Verbum i poura
enim i פורה ambiguum est, &
tam torcular quam lagunculam
plerumque significat. Di-
cendum est itaque de torcula-
ri, quod iuxta scripturæ san-
ctæ consuetudinem, inter-
dum pro vltione atque suppli-
ciis ponitur peccatorum: In-
terdum in congregatione no-
uorum fructuum. Pro pœnis ponitur atque tormentis, quã-
do Hieremias in lamentationibus plangens euersionem Hie- Thren. 1. a
rusalem loquitur: *Torcular calcauit Dominus virgini filiæ Iu-*
da, ideo ego ploro. In bonam partem scribuntur psalmi pro
torcularibus, octauus, & octogesimus tertius: De quibus
in suis locis, si vita comes fuerit Domino præbente dicetur.
Hoc torcular, in quo & malis supplicia, & bonis præmia
à saluatore calcantur, solus ipse calcauit, nullumque ha-
buit adiutorem. Neque enim Angelus, aut Archangelus,
throni, dominationes, aut vlla cœlestium potestatum, hu- D
manum corpus assumpsit, & pro nobis passus est, & con-
culcauit aduersarias fortitudines, atque contriuit, nisi ille
qui loquitur in psalmo: *Saluum me fac Domine: quoniam de-*
fecit sanctus: In tantum, vt etiam confidentissimus, & in fi-
dei veritate firmissimus Apostolus Petrus, timore territus Psal. 15. a
fugerit, imo Dominum negarit. Quodque sequitur: *Et* Matt. 27. g
aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia in-
dumenta mea pollui. Nequaquam sic intelligendum, vt dæ-
mones & aduersarias potestates, sanguinem habere creda-
mus. Sed tropologice accipienda sunt omnia: quando cle-
mentissimus Deus ad erudiendum populum suum, & ca-
ptiuitatis vinculis liberandum, hostes ferire compellitur.
Dies enim, inquit, *vltionis in corde meo: annus redemptionis*
meæ venit. De quo & supra legimus, in bonam partem Sup. 61. a
prædicare annum Domini acceptum: Et diem retributio-
nis Deo nostro, & nunc tam in malam quam in bonam. In
malam: *Dies enim vltionis in corde meo.* In bonam. *Annus re-*
demptionis meæ venit: vt eo tempore quo puniuntur aduer-
sarij, Dei populus liberetur, imo redimatur pretioso sangui-
ne agni, qui in Ioãnis Apocalypsi dicitur trucidatus. De hac
retributionis die, & Moyses sancto Spiritu plenus propheta-
bat: *Et retribuet vindictam inimicis, & odientibus se restituet.* Apoc 5. d
Circumspexi, & non erat auxiliator: quæsiui & nõ erat qui ad-
iuuaret. Qui & in psalmo dixerat: *Et expectaui qui contrista-* Deut. 32 f
retur, & non fuit, & qui consolaretur, & nõ inueni. Ipse n. cum
esset in forma Dei: *non est rapinam arbitratus æqualem se esse* Psal. 68. e
Deo, sed semetipsum exinaniuit formã serui accipiens, & factus
obediens patri vsque ad mortẽ, mortẽ autẽ crucis, & propterea Phil. 2. a
donauit ei nomen super omne nomen: vt saluaret sibi credẽtes
dextera sua, & indignatio eius quæ erat contra aduersarios,
Dei populum liberaret. Siue eruit credentes in brachio suo,
& furorem suum vltra non distulit: deduxitque sanguinem
eorum in terram, vel dæmonum *τροπαίοις* vel certe san- נצחם
guinem Iudæorum: pro quo cæteri interpretes, contentio-
nem

E nem transtulerunt: Qui omni studio nitebantur, vt vinctum populum non dimitterent.

a ¶ *Miserationum Domini recordabor, &c.*] Finito, vt nos arbitramur primo, vt plerique existimant, secundo Saluatoris aduentu: in quo, sub habitu iudicantis imo pugnantis, suosque & populi sui aduersarios trucidantis cruentus victorq; describitur: Incipit alia περικοπὴ, in qua ex persona populi propheta loquitur: enarrans beneficia in se Dei, & sui cordis duritiam, ob quam & Hierusalē incendio, & Israel captiuitati traditus sit. Quod Iudęi ad Babylonica referunt tempora. Nos autem ordine & ratione monstrauimus, de præsenti dici tempore, in quo Romani seruiunt, & excluso Israele, gentium turba successit. Curramus igitur per singula orationis membra, & ea, ne laciniosa sit expositio, breuiter disseramus: Pressus pondere malorum, in nullo alio nisi in Dei misericordia spem habeo: qui facit misericordiam in millia diligentibus se, & extendit misericordiam suam his qui cognoscunt eum. Ex quo ostenditur, diligentibus & cognoscentibus Deum, misericordiam Domini subuenire. Rom. 9. c *Non est enim volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.* Et: Psal. 126. a *Nisi Dominus ædificauerit domum, & custodierit ciuitatem: in vanum vigilat qui ædificat & custodit eam.* F Ipse enim virtutem tribuet vt faciamus fortitudinem, & possimus dicere. Fortitudo mea, & auxilium, & refugium meum in die malorum Hier. 16. d meorum. Quæ in præsenti loco, non pro vitiis atque peccatis, sed pro angustiis debemus accipere. Quod autem iuxta Sup. 42. b Sec. 70. τὰς ἀρετὰς. Ibid. c Sec. 70. LXX. sequitur: *Virtutes domini recordabor in omnibus quæ retribuit mihi:* Pro quo in Hebraico, laudes domini continentur: signa intelligamus atq; miracula, pro quib. ponūtur sæpe virtutes, vt ibi: *Gloriam meam alteri non dabo: nec virtutes meas sculptilib.* Et ibidē: *Virtutes eius in insulis nunciabūt*: vel gentib. totius mundi, vel ecclesiis quæ firma mole fundatæ sunt, & feriuntur potius quā subuertuntur. Interdum virtus nequaquā pro fortitudine accipitur atque miraculis, sed pro cōuersatione bona, vt illud est apostolorum Petri: 2 Pet. 1. b *Ministrate in scientia vestra virtutem.* Et Pauli: Phil. 4. b *Si qua virtus, & si qua laus.* Iuxta quod & in alio loco dicitur: *Melior est sterilitas cum virtute.* Prior virtutis intelligentia, Deo: secunda hominib. cōuenit. Pro eo autē quod nos interpretati sumus: Super omnib. quæ credidit nobis Dominus, quod potest & in bonā & in malam partē accipi: Symmachus manifestius, in bonorū posuit retributione, dicēs: pro omnibus in quibus benefecit nobis, & pro multitudine bonitatis, quam super domum Israel exercuit: Pro quo Septuaginta transtulerūt: κύριος κριτὴς ἀγαθὸς τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, ἐπάγει ἡμῖν κατὰ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, id est, *Dominus iudex bonus domui Israel, retribuit nobis secundū misericordiā suam, & secundum multitudinem iustitiæ suæ.* Hoc autem non potest dicere, nisi ille qui intelligit iuste sustinere quæ patitur. Denique in septuagesimosecundo psalmo, cuius exordium est: *Quam bonus Israel Deus, his qui recto sunt corde*: loquitur propheta ex persona eorum qui Dei iudiciis perturbantur: *Mei autem penè moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei*, pacem peccatorum videns, & cætera vsque ad finem psalmi. Vnde Apostolus Paulus, qui 2. Tim. 4. b Dominum iudicē bonum iustumque cognouerat, loquitur confidenter: *Reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet*

HEB.

Circūspexi, & nō erat auxiliator: quæsiui, & nō erat qui adiuuaret, Et saluauit mihi brachiū meū, & indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et cōculcaui populos in furore meo, & inebriaui eos in indignatione mea, & detraxi in terrā virtutē eorum. [a]Miserationū domini recordabor, laudē domini super omnib. quæ reddidit nobis dominus, & super multitudine bonorum domui Israel: quæ largitus est eis secūdū indulgentiā suā, & secūdū multitudinē miserationū suarū. [b]Et dixit: Verumtamē populus meus est, filij non negantes, & factus est eis Saluator. In omni tribulatione eorū non est tribu-

SEPT.

Aspexi, & non erat auxiliator: consideraui, & nullus qui præberet auxilium. Et eruit eos brachiū meum, & furor meus aduenit, & conculcaui eos in ira mea, & deduxi in terram sanguinem eorum. Misericordiæ domini recordatus sum, virtutes domini recordabor in omnibus, quæ reddidit nobis: Dominus iudex bonus domui Israel, retribuit nobis secundum misericordiam suam, & secundum multitudinem iustitiæ suæ. Et dixit: Non populus meus, filij nequaquam reprobabunt. Et factum est eis in salutem, ex omni tribulatione eorum: non legatus

mihi iustus iudex? Non solum autem mihi, sed & omnibus qui G *diligunt aduentum.* Domini & Saluatoris nostri. Nec est inter bonum & iustum, vt hæretici volunt, vlla distantia, eodem Rom. 7. c scribente: Ergo *lex sancta est, & mandatum sanctum, & iustum & bonum*: vt videlicet bonitas in genere, & iustitia intelligatur in specie. Quamobrem scribit ad Romanos: Rom. 5. a *Vix enim pro iusto quis moritur: nam pro bono forsitā quis audeat mori?*

b ¶ *Et dixit: Veruntamen populus meus est, &c.*] Vbi nos interpretati sumus: In omni tribulatione eorum non est tribulatus, quod Hebraicè dicitur [a]בכל צרתם לא צר, [l]לא est negātis aduerbium, & pro non, legi potest, [m]לו id est, ipse: vt sit sensus. In omni tribulatione eorum ipse est tribulatus: id est, Deus: vt non solum peccata, sed & tribulationes nostras ipse portaret. Ipse enim infirmi- Esaia 53. a tates nostras portat, & pro nobis dolet. Porro LXX. posuerunt aliud, quod in Hebræo non habetur, οὐ πρέσβυς, οὐδὲ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ἔσωσεν αὐτούς, id est, *non legatus neque angelus, sed ipse saluauit eos*, de quo in suo dicemus loco. Dixit igitur Deus qui iustus est iudex, domui Israel, & austeritatem iustitiæ clementia mitigat iudicantis. Sup. 1. a Genui quidem filios & exaltaui, & ipsi spreuerunt. Veruntamen quia populus meus sunt, & semel filij nominati: non peribunt in perpetuum. Si me spernere & negare desierint, sen- H tient Saluatorem, qui in omni tribulatione eorum ipse tribulatus est. Siue non est tribulatus: vt parumper eos desereret, & nudatos auxilio suo cogeret ad rogandum. Vel certè nequaquam tribulauit eos, sed econtratio cæteris persequentibus adiutor fuit, misitque an- Luc. 15. a gelum suum, qui eos de periculo liberaret. Aut iuxta LXX. non per angelos & prophetas & alios sanctos viros saluare voluit populum suum: verum ipse descendit ad oues perditas domus Israel, vt ouem morbidam suis humeris reportaret, & drachmam, quæ perierat, inueniret, & luxurioso filio reuertenti, lætus occurreret, propter quod sponsa dicit in Cantico canticorum: Cant. 1. Sec. 70. *Osculetur me osculis oris sui.* Nequaquam per patriarchas, Moysen, & prophetas: sed meum corpus assumat, in mea carne versetur, verbum caro fiat, & sic osculetur me, habitans in me, vt sit Emmanuel. Nequaquam igitur vt legatus, nec vt angelus, sed ipse saluabit eos: qui receperunt salutem, non operum merito, sed charitate Dei. Ioan. 3. b Sic enim Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Quod si prudens lector tacita cogitatione responderit: quare multi non sunt saluati, si ipse saluauit eos, & dilexit, & pepercit filiis suis, & redemit eos sanguine suo: suscepitque & exaltauit assumptos? Infertur causa perspicua. Ipsi autem non crediderint, & exacerbauerunt Spiritum sanctum eius, siue sancti illius, quod Hebraicè dicitur [a]קדשו. Voluit itaque Deus saluare cupientes, & prouo- a kodso cauit ad salutem vt voluntas haberet præmium, sed illi credere noluerunt. Alioquin & de Ioanne scriptum est: *Fuit* Ioan. 1. *homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes: hic venit vt præberet testimonium luci, vt omnes crederent per eum.* Nec statim in culpa est, si plures credere noluerunt, sed voluntas venientis hæc fuit, vt omnes crederent & saluarentur. Sin autem quis exasperauerit & afflixerit Spiritum sanctum, vel sancti eius: id est, Christi, Deum exasperat: Eiusdem enim Spiritus sanctus cum patre filioque naturæ est,

Margin: [a] bechol Sarathan lo sar [l] lo [m] lo

A

Eph.4.g Sap.1.a Psal.50.

Quamobrem Apostolus præcipit: *Nolite contristare spiritũ sanctum, in quo signati estis.* Qui spiritus sanctus recedit à corpore subdito peccatis: Et in peruersam animam non ingreditur sapientia. Vnde & Dauid conscientia peccatorum, ne Spiritum sanctum perderet, precabatur dicens: Et Spiritum sanctum tuum ne auferas à me. Vt autem sciamus omnẽ qui exasperat Spiritum sanctũ, Deum offendere, & de amico inimicum & hostem fieri, Petrus Apostolus significantius in apostolorum Actib. loquitur: *Quare conuenit vobis mentiri* Act.5.a *Spiritui sancto? non estis hominibus mẽtiti, sed Deo.* Iste Spiritus Ioan.14.b sanctus de quo in Euangelio dominus dicebat: *Si diligitis me, mandata mea seruate, & ego petam patrem, & alium paracletum dabit vobis: vt sit vobiscum in sempiternum spiritum veritatis.* De quo & in Sapientia re- Sap.1.b perimus, quæ nomine Salomonis scribitur: *Sanctus enim spiritus disciplinæ fugiet dolum*, & recedet à cogitationibus stultis.

a ¶ *Et recordatus est dierum, &c.*] Dominus qui de protectore factus est aduersarius populi Iudæorum: qui de iracundiam prouocauerunt Spiritum sanctum eius, & debellauit eos: Ipse recordatus est antiquorum dierum quando pro eis Moyses in eremo deprecatus est, dicens: *Aut dimitte eis* B Exo.32.g *hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro tuo quem scripsisti.* Veteris igitur Esaias recordatus Exod.14.e historiæ dicit: Vbi est ille Moyses, qui eduxit eos de rubro mari? vbi est pastor ouium? Vbi ille qui cum cæteris pastoribus gregis domini laborauit? qui impetrauit, & posuit spiritum Dei oratione & precibus suis in grege domini? Aut certè ita intelligendũ: Vbi est illa clemẽtia domini? qua quondã misertus est populo suo: vt spiritus quoque sancti eis gratiam tribueret? Qui eduxit in dexteram partẽ, non in sinistram, Moysen seruum suum brachio maiestatis suæ: Qui scidit aquas ante eos Ibid. vt faceret sibi nomen sempiternum: vt vsque in præsentem diem illius potẽtia narraretur? Duxit enim populũ suum per immensas aquarum abyssos, quasi equum per solitudinem, & iumenta per planum, & spiritus domini ductor eius fuit: id est, gregis domini. Spiritum autem hic angelum debemus intelligere, qui ductor fuit populi Israel, iuxta illud quod Psal.103.a Heb.1.d scriptum est: *Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos ignem vrentem.* Et in Epistola ad Hebræos: *Isti sunt administratorii spiritus, qui mittuntur in ministerium, propter eos qui possessuri sunt salutem.* Consideremus illud quod in Actibus Apostolorum scribitur: *Spiritus domini rapuit Philippum,* Act.8.g. *& non vidit eum vltra eunuchus*, an super angelo debeamus accipere. Sunt qui Angelum in Spiritu sancto hæc fecisse testentur. Manifesta percurrimus, vt in obscurioribus immoremur.

b ¶ *Attende de cælo, & vide, &c.*] Qui tanta populo tuo præstitisti, quæ superior sermo narrauit, vt spiritus quoque tui dignos nos consortio duceres: Nunc quoque attende de cælo & vide opera nostra, si tamen te digna sunt. *Quare* C Psal.43.d Infra 66. *auertis faciem tuam à nobis?* Cælum autem dicitur habitaculum sanctum, & domus gloriæ eius: iuxta illud: *Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum.* Et in alio loco: *Qui habitat in cælis, irridebit eos.* Et: *Ad te leuaui* Psal.2.a Psal.122.a *oculos meos, qui habitas in cælo.* Non quo omnipotẽs Deus qui tenet cælum palmo, & terram pugillo, vllo claudatur loco: sed quo quæ sanctiora sunt, illius locus & habitaculum esse dicantur. Denique Salomon qui ædificauit domum Dei, ad eum precans loquitur: Cæli cælorum & terra non sufficiũt tibi. Et in oratione dominica dicitur: *Fiat volũtas tua, sicut in cælo,* 2.Par.2.b Mat.6.b *ita & in terra.* Vbicumq; ergo fit volũtas Dei, illud est habitaculũ eius & domus Dei. Quod autẽ sequitur: *Vbi est zelus tuus & fortitudo tua?* Illo testimonio disseramus, quod per Ezechielem ad Hierusalẽ dicit Deus, quæ secuta Ezech.16.e fuerat amatores suos: *Iam nõ irascar tibi, & zelus meus recessit à te.* Et est sensus: Quia peccauimus, & nos odisse cœpit: recessit à nobis zelus tuus, qui non recedit, quando loquitur per Zachariam: *Zelatus sum Sion & Hierusalem zelo magno.* Vnde & in D consequentibus ait: *Et irascar super gentes, quæ congrega-* Zach.5.e Ibid.] *ta sunt aduersum eam in circuitu.* Recedente autem zelo, recedit & fortitudo Dei, & paternorum viscerum superatur affectus, dum magnitudine peccatorum, incredibilis Dei clementia vincitur: vt contineat se super auxilio meo, qui me oppressum videre non poterat. Tu enim, inquit, es pater noster, qui creator es omnium. Nescit nos Abraham, & ignorat Israel, quia te offendimus: nec cognoscunt filios, quos à Deo suo intelligunt non amari. Subita nascitur quæstio: quare Abraham & Israel, hoc est, Iacob posuerit, & Isaac nomen tacitum sit? Ad quod respondebimus: principio & fine posito etiam media nominari. Siue ita: Abraham de gentibus vocatus ad fidem est, & pro qualitate prioris & consequentis conditionis, mutationem sortitus est nominis. Iacob quoque vt appellaretur Israel, multo ad id labore peruenit. Vnde & Abraham tres habuit vxores, & Iacob quatuor: Isaac vero ab initio vsque ad finem nomen possedit antiquum: & ecclesiæ indicans castitatem, vna fuit vxore contentus. Isti igitur qui precantur de peioribus commutationem in meliorem statum, eorum assumunt similitudinem, quibus læta post tristitia successerunt. Hoc autem est omne quod postulant, vt quia pa- Gen.17.a Ibid.32.a ter eorum est, & hoc eos dignatus est nomine, non obliuiscatur filiorum suorum, ne per ipsos nomen Dei blasphemetur in gentibus.

HEB.

tribulatus, & angelus faciei ei[a] saluauit eos: In dilectione sua, & in indulgẽtia sua ipse redemit eos, & portauit eos, & eleuauit eos cũctis diebus sæculi. Ipsi autẽ ad iracundiã prouocauerunt, & afflixerũt Spiritũ sancti eius, & conuersus est eis in inimicũ, & ipse debellauit eos.[a] Et recordatus est dierum sæculi Moysi populi sui. Vbi est qui eduxit eos de mari cũ pastorib. gregis sui? vbi est qui posuit in medio eius Spiritũ sãcti sui? Qui eduxit ad dexterã Moysen brachio maiestatis suæ: qui scidit aquas ante eos, vt faceret sibi nomẽ sempiternum: qui duxit eos per abyssos, quasi equũ in deserto nõ impingentẽ. Quasi animal in cãpo descẽdens, spiritus domini ductor eius fuit: sic adduxisti populum tuũ vt faceres tibi nomen gloriæ. [b] Attende de cælo, & vide de habitaculo sancto, tuo & gloriæ tuæ. Vbi est zelus tuus, & fortitudo tua: multitudo viscerũ tuorũ & miserationũ tuarũ super me continuerunt se. Tu enim pater noster, & Abraham nesciuit nos, & Israel ignorauit nos. Tu domine pater noster, redẽptor noster, à

sæculo

SEPT.

legatus, neque angelus: sed ipse saluauit eos, quod diligeret illos, & parceret eis, ipse redemit eos, & suscepit illos, & exaltauit omnibus diebus sæculi. Ipsi autem non crediderũt, & exacerbauerunt Spiritum sanctum eius: conuersus est eis in inimicum, ipse pugnauit contra eos. Et recordatus est dierum antiquorum, qui eduxit de terra pastorem ouium. Vbi est qui posuit in eis Spiritum sanctum: qui eduxit dextera Moysen brachium gloriæ suæ. Sic eduxit populum suum per validam aquam in conspectu eius, vt faceret sibi nomen sempiternũ. Adduxit eos per abyssum sicut equum per solitudinẽ, & non laborauerunt. Et sicut iumenta per campũ descendit spiritus à domino, & dux eorum fuit: sic adduxisti populum tuũ vt faceres tibi nomen gloriæ. Conuertere de cælo & vide de domo sancta tua, & gloriæ tuæ: vbi est zelus tuus & fortitudo tua: vbi est multitudo misericordiarum tuarum, & miserationum tuarum, quia sustinuisti nos: Tu enim es pater noster: qui Abraham non cognouit nos, & Israel non cognouit nos. Sed tu Domine pater noster libera nos, à principio

nomen

a ¶ *Quare*

E
a ¶ *Quare errare nos fecisti, &c.*] Epistola quam scribit Paulus ad Corinthios: cum ad vnius scribatur populum ciuitatis, pro varietate habitantium, id est, sanctorum & peccatorum, nunc laudat eos, nunc corripit, nunc docet, nunc reprehendit: prouocat ad continentiam, nuptias non recusat, retrahit ab idololatria, instruit de resurrectione, digamiæ porrigit manum: ne locũ tribuat fornicationi. Hoc diximus, vt præsens quoq; capitulum, quod omne ex populi Deũ deprecãtis oratione cõtexitur, vel iustorum intelligamus esse, vel peccatorũ: Et nunc laudare dominũ nunc mouere domino quæstionẽ, & suã culpã referre in Deũ. Vnde & post cætera etiã hoc loquuntur: Quare errare nos fecisti domine de viis tuis: vel seduxisti nos de via tua: indurasti cor nostrum ne timeremus te. Nõ quo Deus erroris causa sit & duritiæ, sed quo illius patientia, nostram expectãtis salutem, dum non corripit delinquentes, causa erroris duritiæq; videatur. Vnde de quibusdam vehemẽter
Osee 4 c
iratus, à percutiendo manum suspendit, & loquitur: *Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras cum adulteraverint*. Flagellat enim omnem
F
Heb. 12. b
filium quem recipit, & ad hoc percutit, vt emendet. Deniq; qui nequaquam filiorum vocabulum perdiderunt, sed per pœnas retrahũtur ad pœnitentiam, dicit de eis: *Visita-*
Psal 88. c
bo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meam, non auferam ab eis. Est enim tri-
2. Cor 7. c
stitia quæ ducit ad vitam, & est tristitia quæ ducit ad mortem. Vnde & peccator loquitur in psalmo: *Declinare fecisti*
Psal. 43. c
Num 32. c
semitas nostras à via tua, & humiliasti nos in loco afflictionis: Et per quadraginta annos errat populus in deserto: vt priorem viam non inueniat, nec ad Ægyptios reuertatur. In O-
Osee 2. c
see quoque sequantur semitæ Hierusalem, & clauduntur spinis: ne sequatur amatores suos, & necessitate compulsa,
Exod. 4. c
reuertatur ad virum suum pristinum. Et Pharaonis dicitur Deus indurasse cor, ne dimitteret populum eius, & vt decẽ plagis affligeretur. Quam quæstionem diligentissimè Paulus disseruit ad Romanos. Et nos in quodam opere perstrinximus. Conuertere, ait, domine, siue conuerte nos propter seruos tuos Abraham, & Israel: qui non cognouerunt nos: vel quos esse in populo credimus. Quasi ad nihil enim, & absque vllo labore populum tuum sanctum possederunt aduersarij nostri. Siue conuerte nos, vt iuxta LXX. paululũ possideamus montis sancti tui: quia totum montem tuum possidere non possumus: vt cum partem habuerimus, veniamus ad plenitudinem eius, & contempleniur gloriam vnigeniti à
Ioan 1 b
patre, plenum gratiæ & veritatis. De quo in hoc eodẽ propheta dicitur. *In nouissimis diebus manifestus erit mõs domi-*
Sup. 2 a
ni. De eo autem quod supra positũ est: *Quare errare nos fe-*
Hier. 20. b
cisti? quo sensu accipiendum sit, plenissimè docet Hieremias: *Seduxisti me domine, & seductus sum* tenuisti & potuisti. Dũ enim mihi clementiam polliceris, & quasi misericors pater dissimulas duritiam, & artifex medicus abscondis ferrũ acutissimum, ne ægrotantem terreas antequam cures: fecisti me negligentem, propter quod & de Hierusalẽ dicit Deus: Ecce ego seducam eam, & ponam eam quasi desertum, (id
Osee 2 c
est, statuam eam sicut terram absq; aquis) & loquar ad cor eius, & dabo ei possessiones eius inde, & vallem Achor ad aperiendam intelligentiam. Consideremus ordinem singu-

HEB.

sæculo nomen tuum. a Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis, indurasti cor nostrũ ne timeremus te: cõuertere propter seruos tuos, trib. hereditatis tuæ. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum hostes nostri: conculcauerunt sanctificationem tuam: Facti sumus quasi in principio: cum non dominareris nostri, neque inuocaretur nomen tuum super nos.

CAPVT

VTinam disrumperes cælos, & descenderes, à facie tua montes defluerent. Sicut exustio ignis tabescerent, aquæ arderent igni: vt notum fieret nomen tuũ inimicis tuis: à facie tua

SEPT.

nomen tuum super nos est. Quare seduxisti nos domine de via tua, indurasti corda nostra vt non timeremus te: cõuertere propter seruos tuos: propter tribus hereditatis tuæ, vt modicũ possideamus montis sancti tui: Aduersarij nostri conculcauerunt sanctuariũ tuum, facti sumus quasi à principio cum non dominareris nostri, neque inuocatum est nomen tuum super nos.

LXIV.

SI aperueris cælum, tremor apprehendet ex te montes, & liquescent, sicut cera à facie ignis liquescit, & cõburet ignis aduersarios, & manifestũ erit nomen tuum in aduersariis: à facie tua

lorum: seducit eam & facit esse desertam, & absque aqua: vt G
virtutum patiatur sitim. Quæ postquam dixerit: *Sitiuit in te* Psal. 41. a
anima mea, quam multipliciter tibi caro mea: tunc loquetur ad cor eius, & lugentem consolabitur. Et dabit ei possessionem inde: hoc est, de pœnitentia & de mœrore, qui operatur salutem. Et humilitas conturbati cordis eius (hoc enim interpretatur vallis achor) aperit intel- עכור
ligentiam, ne ignoret creatorem suum. Hostes, ait, nostri conculcauerunt sanctuarium tuum. Haud dubium quin templum significet, quod victores calcauere Romani. Et facti sumus sicut in principio antequã vocaretnur in Abraham, & dum essemus in Ægypto, non habentes Deum, nec reges, nec principes, nec prophetas, nec legem mandatorum Dei: quæ omnia post passionem completa sunt domini, hodieque complentur. Dicentibus enim illis: Osee 3 b
Sanguis eius super nos, & super Matt 27. e
filios nostros: manet maledictio sempiterna: Et non dominatur eorum Deus, neque inuocatur nomen illius super eos, dum nequaquam Dei populus nuncupatur.

CAPVT LXIIII.

VTinam *disrumperes cælos & descenderes, &c.*] Quoniam hostes nostri conculcauerunt sanctuarium tuum, & fa- H
cti sumus quasi in principio, quando non inuocabatur nomen tuum super nos: Propterea deprecamur & dicimus: Vtinã disrumperes cælos, & descenderes, vt qui semper promittens, tu aliquando promissa compleres. Hoc autem eo tempore dicebatur, quando necdum saluator aduenerat: nec de vtero virginali naturæ nostræ atque substantiæ assumpserat hominem quem saluaret: vt *sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem supercælestis*. Quod si fa- 1. Cor. 15 f
ceres, inquiunt, & aperientur cæli siue cælum, ad aduentum maiestatis tuæ: montes defluerent, vel tremor ap- הרים
prehenderet montes, & consumerentur, sicut cera à facie נזלו
ignis consumitur. Et Ezechiel aperti sunt cæli, & vidit visio- Eze 1. a
nem magnam. Sed & Moyses in Deuteronomij benedictionibus imprecatur: *Aperiat tibi Dominus thesaurum suum bo-* Deut. 28. c
num cælum, & det tibi benedictionem. Et in Euangelio Baptista Ioannes vidisse testatur cælos apertos, & Spiritum sanctum super Dominum in specie columbæ descendentem. Matt. 3. d
Montes autem qui in aduentum Domini, de quo scriptum est, Deus ignis consumens, instar ceræ consumentur & li- Cant. 4 d
quefient: aduersariæ potestates sunt, & omnes qui se erigunt aduersum scientiam Dei. De quibus & in nonagesimosexto psalmo canitur: V*idit & commota est terra. Montes liquefacti sunt sicut cera à facie Domini, à facie Dei vniuersa terræ*. Si enim tu descenderes, & tua promissa compleres, tabescerent (iuxta Symmachum) aquæ maris, & omnem salsuginem earum ignis ille consumeret, de quo & in alio psalmo scriptum est. *Sicut deficit fumus, deficiant: sicut consumitur cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei*. Et hoc notandum, quod cum aquæ maris diuino fuerint igne consumptæ, tunc notum fiat nomen domini saluatoris inimicis eius. De quibus in sexagesimoseptimo psalmo dicitur: *Lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso*: vt quem beneficiis non senserant, vrbis suæ subuersione, & propria captiuitate co- Psal. 67. a
gnoscant. *Et à facie illius gentes turbabuntur*: siue vt significantius in Hebræo dicitur, mouebũtur: vt quæ prius immo- ירגזו
biles erant, veniant ad salutem. Cumque mirabilia fecerit, &

ostenderit signa in Euangelio, quæ quondam ostendit in Ægypto & in solitudine, confitebuntur se gloriam aduentus eius ferre non posse, sine quod tremor apprehenderit montes. Pulchreque iuxta Hebraicum, quasi exanditi essent qui supra fuerant deprecati: *Vtinam disrumperes cælos & de-*

Ioan.1. b *scenderes, à facie tua mentes defluerent* postea inferunt: Descendisti,

ירדת verbum caro factum es, & habitasti in nobis: vere Emmanuel, quod interpreta-

עמנואל tur nobiscum Deus. Et ideo à facie tua omnes montes defluxerunt: de quibus supra diximus. Hebræi hunc locum ita edisserunt: Sic comburet ignis iniquos, quo modo atque feruent ignis ardore.[a] חמסים

a hamasim enim non consumptionem & tabem, vt cæteri interpretati sunt, sed iniquos intelligi volunt.

a ¶. *A sæculo non, &c.*] Paraphrasin huius testimonij, qua-

1.Cor.2. b si Hebræus ex Hebræis, assumit Apostolus Paulus de authenticis libris in epistola quã scribit ad Corinthios: non verbũ ex verbo reddens, quod facere omnino contemnit: sed sensuum exprimens veritaté, quibus vtitur ad id quod voluerit roborandum. Vnde apocryphorũ deliramenta conticeant, quæ ex occasione hu-

Psal. 9.c ἐν ἀποκρύφοις. ius testimonij ingeruntur ecclesiis Christi. De quibus verè dici potest, quod sedeat dia-

B bolus in *insidijs cum diuitibus*

ἐν ἀποκρύφῳ. *in apocryphis, vt interficiat innocentem.* Et iterum: *Insidiatur in apocrypho quasi leo in spelunca sua: insidiatur, vt rapiat pauperem.* Ascensio enim Esaiæ & in

2.Tim 3.b Apocalypsis Heliæ, hoc habent testimonium. Et per hanc occasionem, multaque huiuscemodi, Hispaniarum, & Lusitaniæ deceptæ sunt mulierculæ, oneratæ peccatis, quæ ducuntur desideriis variis, semper discétes, & nunquã ad sciẽtiã veritatis peruenientes: vt Basilidis, Balsami atque Thesauri, Barbelonis, quoque & Leusiporæ, ac reliquorum nominum portenta susciperent. De quibus diligentissimè vir Apostolicus scribit Hireneus, Episcopus Lugdunensis & martyr, multarum origines explicans hæreseon, & maxime Gnosticorum, qui per Marcum Ægyptium, Galliarum primũ circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas deceperunt, miscentes fabulis voluptatem, & imperitiæ suæ nomen scientiæ suæ vendicantes. Quod autem dicit populus in præsenti, hoc est, Numquam se nec auribus nec oculis cognouisse, quæ Deus sanctis suis præparet in futurũ, quod occurrat his qui faciunt iustitiam, & viarum illius recordãtur. Porrò iuxta LXX. dicunt se numquam Deum alium cognouisse, præter eum qui verè Deus est, nec alterius talia opera tantaque vidisse, quæ facturus sit his qui expectent misericordiam eius, faciantque iustitiam, & viarum illius re-

1.Ioan.1. b Exod.33.d cordentur. Et quomodo scriptum est: *Deum nemo vidit vnquam.* Et iterum: *Nemo videt faciem meam & viuet?* Ergo Deus nequaquam sermonibus explicatur, nec oculis con-

Matt.5.a templabilis est: sed ab his videtur, de quibus scriptum est: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*

b ¶ *Ecce tu iratus es, &c.*] Ordo præposterus: Non quia tu iratus es, nõ peccauimus, sed quia nos peccauimus, tu iratus es. Et quia peccauimus, nobis iratus es domine: propterea errauimus, & rectam reliquimus viam. Siue iuxta Hebraicum: qui semper fuimus in peccatis, tua tantum saluabimur misericordia, qui per nos immũdi sumus, & quicquid videmur habere iustitiæ, panno sedentis, siue mẽstruatæ mulie-

C

ris comparatur. Pro quo Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit[b] עדים: quod Symmachus interpretatus est κυούσων, id est parientium. Aquila μαρτυρίων, hoc est, testimo- b iddim niorum, quando sanguis in primo coitu maritali virginis approbatur. *Et defluximus*, inquit, *quasi folia de arboribus*: quæ propter iniquitates nostras, ventorum flatibus disperguntur. In quo considerandum, quod iustitia quæ in lege est, ad comparationem euangelicæ puritatis immunditia nominetur. Etenim non est glorificatum quod prius glorificatum fuit, propter excellentem gloriam. Vnde & Aposto- 2.Cor.3.a lus Paulus, qui secundum iusti- Phil.3.b tiam, quæ in lege est, vniuersa compleuerat: dicit se omnia duxisse pro damno vt Christum lucrificaret, & propter eminentem scientiam Domini nostri Iesu Christi: propter quem cuncta arbitratur quasi stercora, vt Christum lucrifaciat, & inueniatur in eo non habens suam iustitiam, quæ ex lege est, sed per fidem Christi, quæ est ex Deo iustitia. *Est enim iustus qui perit* Eccl.7.a *in iustitia sua*: si post Euangelij veritatem vmbras velit exercere legales, & non iuste quod iustum est persequi. Vnde iuxta sapientissimum Salomonem: *Om-* Prou 21. Sec. 70. *nis vir videtur sibi iustus*, cum in lege versatur: ad quos Dominus loquitur in Euangelio: *Vos estis qui vosmetipsos iustificatis* Luc.16 d *coram hominibus*, Quod Paulus fugiens ait: *Nihil mihi conscius* D *sum, nec tamen in hoc iustificatus* 1.Cor.4.a *sum*: Ex peccato autem Dei iu- Prou.1. a stitia. De qua idem Salomon Sec. 70. loquitur: Intelligite iustitiam veram. Ergo est alia iustitia quæ non habet veritatem: & hæc est vera iustitia, de qua rursum in Euangelio dicitur. *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam.* Quam multi prophetæ & iusti desiderauerunt videre, & Matt.5 g non viderunt. Abraham autem vidit istam iustitiam, & Ioan. 8 g lætatus est: nequaquam sequens Occidentem literam, sed spiritum viuificantem. Nec mirum hæc de hominibus dicere, cum astra quoque Dei iustitiæ comparata, non sint munda, & aduersum Angelos suos, peruersum quid excogitauerit. Job.25.b Iud.4.b Si quis igitur post euangelium Christi & aduentum filij Dei, pædagogæ legis obseruat ceremonias, audiat populum confitentem, quod omnis illa iustitia panno sordidissimo comparetur: cui & Hester diadema suum, quod erat re- Hest.14 d giæ potestatis insigne, comparat: quod nequaquam voluntate, sed necessitate portabat dicens: *Tu scis necessitatem meã: quoniam detestor signum superbiæ meæ, quod est super caput meum in diebus ostensionis meæ*: abominor illud sicut pãnum menstruum: nec porto in diebus quietis meæ.

c ¶ *Non est qui inuocet nomen tuum: qui consurgat & teneat te.. Abscondisti faciem tuam à nobis, & allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.*] Quia instar foliorum de arboribus fluximus, quæ ventus arefacta dispergit: propterea nullus inuentus est qui inuocaret nomen tuum, & consurgens de ruina iniquitatum suarum, apprehenderet vel teneret te, diceretque cum sponsa: *Inueni quem quæsiuit anima mea: tenebo eum, & non dimittam illum.* Ventus in scripturis tripliciter Cant.3.b ponitur: aut in tentationum magnitudine: aut in peruersitate doctrinæ: aut simpliciter ventus, quo nubila congregantur, & aër in nubes cogitur. De tentationibus, illud est euangelicum: Venerunt flumina, flauerunt venti, & impe- Matt 7.b gerunt in domum illam, & non potuerunt subuertere eam, quia super petram stabili erat mole fundata. De peruersitate

HEB.

tua gentes turbarẽtur. Cum feceris mirabilia non sustinebimus: descendisti, & à facie tua montes defluxerunt. [a] A sæculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te. Occurristi lætanti, & facienti iustitiam: in viis tuis recordabũtur tui. [b] Ecce tu iratus es, & peccauimus: in ipsis fuimus semper, & saluabimur. Et facti sumus, vt immundus omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ. Et cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. [c] Non est qui inuocet nomen tuum: qui consurgat & teneat te. Abscondisti faciem tuam à nobis, & allisisti nos in

SEPT.

tua gentes turbabũtur cum feceris gloriosa, tremor apprehẽdet ex te mõtes. A sæculo nõ audiuimus: neque oculi nostri viderũt Deum absque te, & opera tua: quæ facies expectãtibus misericordiã: occurret enim facientib. iustitiam, & viarum tuarũ recordabuntur. Ecce tu iratus es, & omnes peccauimus: idcirco errauimus, & facti sumus quasi immũdi omnes: nos, vt pãnus sedentis omnis iustitia nostra: & defluximus quasi folia propter iniquitates nostras, sicut vẽtus auferet nos. Et nõ est qui inuocet nomẽ tuũ, & qui recordatus apprehẽdat te. Quoniã auertisti faciem tuam à nobis, & tradidisti nos propter iniquitates nostras. Et nunc

E tate doctrinæ, vt; *Non circumferamur omni vento doctrinæ in*
Eph. 4.c / Matt 6.f *malitia hominum*. De vento simpliciter: *Et non poterant nauigare: erat enim ventus contrarius*: non quo & hoc non possit sentiri tropologicè, sed quo præsenti sensui tantum similitudinem præbeat: Auertente enim domino faciem suam à nobis allidimur in manu iniquitatis nostræ: siue tradimur tentationibus propter peccata nostra. Ex quo discimus, quod & iniquitas manus habeat, & omnia peccata: quæ nos fortiter strictos tenere desiderant.
Prou. 18.d Vnde & *in manu linguæ mors & vita est*, & sanctus precatur:
Psal. 35.d *Non veniat mihi pes superbiæ*. Nos autem, quia auertit dominus faciem suam à nobis, scientes illud quod scriptum est:
Iohel. 2.g *Omnis qui inuocauerit nomen domini, saluus erit*: Inuocemus nomen eius atque dicamus: *Peccatum meum notũ*
Psal. 50. *feci tibi, & iniquitatem meam non operui. Dixi, pronunciabo*
Psal. 31.b *aduersum me iniquitatem meã domino, & tu dimisisti impietatem cordis mei*. Et statum habebimus dominum respondentem.
Sup. 44.d *Delebo sicut nebulam iniquitates tuas, & sicut nubem peccata tua*: ad quem dicemus:
Psal. 79.b *Ostende faciem tuam, & salui erimus*: nequaquam sumus seruí peccati, sed serui tui.
Ioan 8.d *Omnis enim qui facit peccatum, seruus eius est*.

HEB.

in manu iniquitatis nostræ. ᵃEt nunc Domine pater noster es tu, nos vero lutum, & fictor noster tu, & opera manuũ tuarũ oẽs nos. Ne irascaris domine satis, & ne vltra memineris iniquitatis. Ecce, respice, populus tuus oẽs nos. Ciuitas sãcti tui facta est deserta. Siõ deserta facta est, Hierusalẽ desolata. Domus sanctificationis nostræ, & gloriæ nostræ, vbi laudauerũt te patres nostri, facta est in exustionẽ ignis, & omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinã. Numquid super his continebis te domine, tacebis & affliges nos vehementer?

SEPT.

nunc domine pater noster tu, nos autem lutum, opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris nobis domine nimis: & ne in tempore memineris peccatorum nostrorum. Et nunc respice quoniam populus tuus omnes, nos, ciuitas sancti tui facta est deserta, Sion quasi solitudo, Hierusalẽ in maledictionem. Domus sanctuarij nostri, & gloria, cui benedixerunt patres nostri, facta est igne combusta, & omnia gloriosa nostra conciderunt. Et super omnibus his sustinuisti domine, & tacuisti & humiliasti nos valde.

a ¶ [*Et nunc Domine pater, &c*] Si nostra consideremus me-
F rita, desperandum est. Si tuam autem clementiam, qui flagellas omnem filium quem recipis, audemus preces fundere.
Heb. 12.b *Tu enim pater noster es*, qui dignatus es dicere: *Filius primogenitus meus Israel*. Et quamquam lutum sumus & opera
Exod. 4.f manuũ tuarum: *& fictor noster sis*: nec vas figulo valeat respondere, quare sic vel sic factum sit, tamen scientes esse nos filios audemus dicere: *Ne irascaris domine satis*. Non iram
Esa. 45.c vitamus, nec vltra patientiam tuã quærimus, per quam thesaurizauimus nobis iram in die iræ. Sed hoc quæsumus ne irascaris nobis satis: ne tempore vltionis atq; vindictæ memineris iniquitatis nostræ, sed magis respicias populum tuum, qui quondam tuus appellatus est populus. Et ciuitatis sanctuarij tui miserearis, in qua inuocatum est nomen tuum. Quæ ciuitas appellatur Sion & Hierusalem, quam
Psal. 54.a fluminis impetus lætificat, & in qua quondam fuit specula
virtutum & pacis contemplatio. Domus quoque tua, id est, G
templum sanctificationis nostræ & gloriæ, in qua laudauerunt te patres nostri, in ruinas & cineres concidit, & incendio vastante deleta est: ita vt nequaquam in ea offerantur victimæ, non pascha celebretur: non quicquã fiat de ceremonijs, quas tu fieri præcepisti: sed omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Cum hæc igitur ita se habeant, numquid domine super his continebis misericordiam tuã, & tacebis aduersarijs blasphemantibus: & affliges nos atque humiliabis, nõ more solito, sed nimis? Quæ omnia Iudæi Assyriorũ Infr. 65.a
& Babyloniorum temporibus putant esse completa. Nos autem iuxta ea, quæ ex persona Saluatoris sequuntur: *Apparui his qui non interrogabãt: In-* Rom 10.d
uentus sum ab his qui me non quærebant: ad tẽpus Romanæ victoriæ vniuersa referimus, quæ Iosephus Iudaicæ scriptor historiæ septem explicat voluminibus: quibus imposuit titulũ captiuitatis Iudaicæ, id est, περὶ ἁλώσεως: & superfluum est ea sermone differere, quæ oculis pateant, cum omnia desiderabilia eorum versa sint in ruinas, & templum toto orbe celebratum, in Sterquilinium vrbis nouæ, quæ à conditore appellabatur Helia, & in habitaculum transierit noctuarum, frustraque quotidie dicunt in synagogis suis: Su-
per his omnibus Domine sustinebis & affliges nos, atque H
humiliabis vehementer. Possumus hæc referre, ad Ecclesiã, vel ad sancti viri animam, quæ rectè appellari potest specula & visio pacis, quando Pater & Filius & Spiritus sanctus habitauerint in ea. Sin verò vitio vel nostro vel populi, huiuscemodi Sion à Domino fuerit derelicta, statim patebit incendio ignitarum diaboli sagittarum. *Omnes* enim *adulterãtes quasi clibanus corda eorum*. Et expulso pudicitiæ frigore, Osee. 7.a
libidinis in templo Dei flamma grassabitur, vt quidquid in nobis gloriosum prius & in inclytum fuit, corruat, deleatur & pereat. Et impleatur illud quod in psalmis dicitur: *Com-*
busserunt igni sanctuarium tuum: prophanauerunt in terra ta- Psal. 73.b
bernaculum nominis tui. Quod solus potest ille restinguere, Ioan 7.f
de cuius ventre fluunt aquæ viuentes flumina.

Commentarij decimiseptimi in Esaiam Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN DECIMVMOCTAVVM COMMENTARIORVM AD EVSTOCHIVM VIRGINEM

PROOEMIVM.

Vodevicesimus in Esaiam imo extremus Liber, tuo ô filia Eustochium, & sanctæ matris tuæ Paulæ nomini dedicatur: vt quas pari honore suspexi, æqua commemoratione nunc recolam: præsertim cum & illa dum viueret, hoc opus secum crebrius postularit, & vir eruditissimus frater tuus Pammachius, & tunc & postea frequentibus scriptis cogere non destiterit: mihique & præsentium amicorum & absentium, virorumque ac feminarum in Christo dormientium, eadem religio sit: id est, animorum charitas, non corporum. Nec ignoro quanta inter homines sententiarum diuersitas sit. Non dico de mysterio Trinitatis, cuius recta confessio est ignoratio scientiæ: sed de alijs ecclesiasticis dogmatibus: de resurrectione scilicet, & de animarum & humanæ carnis statu; de repromissionibus futurorum, quo modo debeant accipi, & qua ratione intelligenda sit Apocalypsis Ioannis: quam si iuxta litteram accipimus, Iudaizandum est, si spiritualiter, vt scripta est, disserimus, multorum veterum videbimur opinionibus contraire: Latinorum, Tertulliani, Victorini, Lactan-

A *tij: Græcorum, vt cæteros prætermittam, Hirenæi tantum Lugdunensis Episcopi faciam mentionem: aduersum quẽ vir* D
eloquentissimus Dionysius Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex, elegantem scribit Librum, irridens mille annorum fabulã,
& auream atque gemmatam in terris Hierusalem, instaurationem templi, hostiarum sanguinem otium sabbathi, cir-
cumcisionis iniuriam, nuptias. partus, liberorum educationem, epularum delicias, & cunctarum gentium seruitutẽ, rur-
susque bella, exercitus ac triumphos, & superatorum neces, mortemque centenarij peccatoris. Cui duobus Voluminibus
respondit Apollinarius: quem non solum suæ sectæ homines, sed & nostrorum, in hac parte duntaxat, plurima sequitur
multitudo: vt præsaga mente, iam cernam quantorum in me rabies concitanda sit. Quib. non inuideo, si tantũ amant ter-
ram, vt in regno Christi terrena desiderent, & post ciborũ abundantiam gulæque ac ventris ingluuiem, ea quæ sub ven-
1.Cor.6.c *tre sunt, quærant. De quib. Apostolus Paulus:* Esca, *inquit*, ventri & venter escis: Deus autem & hunc & illas
destruet. *Et:* Non est regnum Dei cib. & potus. *Et dominus atq; saluator:* Erratis, *inquit*, nescientes scriptu-
Rom.14.c ras neque virtutem Dei. In resurrectione enim neq; nubent neque nubentur: sed erunt similes ange-
Matt.22.c lorum. *Nec hæc dicens aufero corporum veritatem: quæ incorrupta & immortalia resurrectura confiteor: vt mutent*
gloriam non substantiam. Sic que recto incedẽdum est tramite, vt nec ad sinistram nec ad dexteram declinemus: id est,
nec Iudaicum, nec hæreticum sequamur errorem. Quorũ alij quia carnales sunt, solas diligunt carnes: alij ingrati benefi-
ciorum Dei, habere detrectant, quod Christus & natus habuit & resurgens. Cum enim Apostoli eum putarẽt spiritum,
vel iuxta euangelium, quod Hebræorum lectitant Nazaræi, incorporale dæmonium, dixit eis: Quid turbati estis,
Luc.24.f & cogitationes ascendunt in corda vestra? Videte manus meas & pedes quia ipse ego sum. Palpate
& cernite, quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere. Et cum hoc dixisset, osten-
Ioan.20.f dit eis manus & pedes. *Rursumque Thomæ loquutus est ambigenti.* Infer digitum tuum huc, & vide manus
meas, & extende manum tuam, & mitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed fidelis. *Denique ad*
Luc.24.f *probandam corporis veritatem, sumpsisse scribitur cibos: quos & archisynagogi filiæ iusserat tribui, quam à mortuis sus-*
Mar.5.e *citauit. Et Lazarum, ne resurrectio eius phantasma putaretur, cum* Saluatore *narratur iniisse conuiuium. Non quo post*
Ioan.12.a *resurrectionem manducemus & bibamus (vt Millenarij nostri volunt) & immortalia atque incorrupta corpora ali-*
moniis sustentanda terrenis sint: alioquin vbi cibus, sequuntur & morbi: vbi morbi, adhibendus est medicus: vbi medi-
ci, frequentes interitus: rursumque resurrectio, & noua ex integro conuersatio: sed vt resurrectionis fidem ciborum assũ-
ptio comprobaret. Hæc magnopere præcauemus, & pressius loquimur: scientes inter serpẽtes nobis & scorpiones ambu-
Eccl.10.c *landum, qui mordent & feriunt in abscondito. De quib. & Ecclesiastes:* Si momorderit, *inquit*, serpens in silentio,
nihil eo minus habet qui occulte detrahit. *Et huius pater Dauid:* Sedens aduersus fratrem tuũ loqueba-
Psal.49.d ris, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalũ. Hæc fecisti, & tacui: Existimasti inique quod ero
tui similis, arguam te & ponam contra faciem tuam: *vt quæ in aliis criminaris, ipse habere docearis. Si cui autẽ*
B *explanationum in prophetas displicet longitudo: audiat liberè, multo me pauciora dixisse, quam rei obscuritas flagitat: &*
posse vnumquemque de nostra latitudine breues sibi commentariolos facere: qui tamen pleno intellectui non sufficient.
Neque enim simplex à prophetis historia, & gestorum ordo narratur: sed ænigmatum plena sunt omnia, aliudque in ver- C
bis sonant, aliud tenetur in sensibus vt quæ æstimaueris plana & inoffensa currere lectione, sequentium rursum obscuri-
tatibus inuoluantur. Verum tempus est, vt finem imponam Volumini prophetali, in cuius expositione si prolixior solito
fuero, extremis partibus concedendum est: quas diuidere nolui, ne Librorum numerus augeretur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM

LIBER DECIMVS OCTAVVS.

CAPVT LXV.

Væsierũt me qui ante non interroga-bãt, inuenerũt qui nõ quæsierunt me. Dixi: ecce ego, ecce ego ad gentem, quæ non inuocabat nomen meũ. Ex-

Pparui non quærentibus me inuentus sum ab his qui me non interrogabant. Dixi: ecce ego in gente, quæ non inuocauit nomen meum. Expandi manus meas tota

Væsierunt me qui ante non interrogabant, &c.] Ad orationem populi mistã quæ-
Sup.63.b rimoniis in qua dixerat: Quare nos errare fecisti Domine de via tua: indurasti corda nostra, vt non timeremus te. Respondit, vt Iudæi volunt, Deus pater: vt nos probamus, dominus atq; Saluator: in tantũ non sum rigidus & crudelis, qui malo pœnitentiam peccatoris quam mortem: nec repello fi-
Ezech.33.a lios pœnitentes, qui tamen sui nominis seruauerint dignitatem: vt etiam alienos saluare velim. Qui enim me non quærebant, nec dicere poterant: quem scripsit Moyses in lege & prophetæ, inuenimus Iesum: ipsis apparui, de quibus & ali-
Ioan 1.f bi propheta testatus est: *Quib. non est annunciatum de eo, au-*
Sup.52.d *dient, & qui non audierunt, intelligent.* Vos autem qui legem Dei die ac nocte meditamini, frustra iactatis pœnitentiam, cuius opera non facitis. Vnde Euangelistæ & Apostoli, sem-
Matt.3.d per aduentum domini, veteris testamenti cupientes testi-
Luc.7.a moniis roborare, dicebant: vt impleretur quod dictum est per Prophetam. Centurio dominum non quærebat, & audiuit à domino; Neq; in Israel tantã fidẽ inueni. Syrophœnissa mulier prophetarũ eloquia nesciebat, & domini voce laudatur: *O mulier, magna est*
fides tua. Regulus, qui Græcè Marc.7.a
dicitur βασιλικὸς, quẽ nos de Matt.15.e
aula regia rectius interpre- Ioan.4.f
tari possumus palatinũ: non βασιλικὸς.
solũ filij, sed vniuersę domus suæ reperit sanitatem. Quod autem iuxta Hebr. dicitur: Quæsierũt me qui ante non interrogabant: ad eundem sensum refertur: vt prius Dei notitiam non habentes, postea quærãt dominũ, & eum reuelatione cognoscãt: qui &
Paulo dum ecclesiam credentium persequitur, reuelatus Act.9.a
est: Et Apostolo Petro ait: *Beatus es Simon Bariona, quia* Matt.16.c
caro & sanguis non reuelauerunt tibi, sed pater meus qui est
in cælis. Hunc quærebat & Moyses loquens Deo: *Si inueni* Exod.33.c
gratiam apud te, ostende te mihi manifestè, vt videam te. Ma- Sec.70.
iores diuitias thesauris Ægypti oprobrium præstolãs: dum Heb.11.f
retributionem desiderat futurorum, & inuisibilem Deum quasi videret, animo contemplabatur. De quo & in psal- Psal.64.b
mis legitur: *Spes omnium finium terræ, & in mari longe.* Et Gen.49.b
in Genesi: *Ipse erit expectatio gentium.* Quodque sequitur: *Dixi: ecce ego sum: ad gentem quæ non inuocabat nomen meũ:* illi sensui conuenit. *Qui est, misit me ad vos. Qui cum in for-*
ma Dei esset, non est rapinam arbitratus æqualem se esse Deo, Exod.3.d
&c. sed totius mundi prouocans gentes, vnam fecit sui no- Phil.2.a
minis

E minis gentem Christianorum.

a ¶ *Expandi manus meas, &c.*] Hoc quod supra dictum est: Apparui his qui me non interrogabant: inoctus sum ab his qui me non quærebant: Apostolus Paulus scribens ad Romanos, cum super gentium persona exposuisset, adiecit: Ad (Rom. 10. d) Israel autem dicit: *Expãdi manus meas ad populum incredulũ & contradicentem*: qui cum beneficiis domini vinceretur, & vltra hominem signa conspiceret, loquebatur: (Luc. 13. b) *Iste non eiicit dæmonia, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum.* Et iterum: (Ioan 8 f) *Samaritanus es tu, & dæmoniũ habes.* (Ibid 10 f) Et rursum *Cum sis homo facis te Deum.* (Ibid. 9. e) Et alibi: *Iste homo non est à Deo, qui sabbathum nõ custodit.* Et multa alia, quæ longum est texere. Deniq; cum ille in cruce extenderet manus ad populum non credentem, & diceret: (Marc. 15.) *Pater ignosce eis, quod enim faciunt nesciunt.* (Matt. 17. e) Illi e regione dicebãt: *Vah qui destruit templum, & in tribus diebus ædificat illud: descendat nunc de cruce, & credimus ei. Alios saluos fecit, seipsum saluum facere non potest.* De hoc & Simeon (Luc. 2. e) in vlnis tenens paruulum prophetabat: *Ecce hic positus est in ruinam, & in resurrectionẽ multorum, & in signum cui contradicetur.* Romæ Iudæi loquũtur (Act. 28 e) ad Paulum: *de Secta hac notum est nobis, quod vbiq; ei contradicatur.* Possumus expansas manus & in largitate donantis accipere, quod nihil eis petentibus denegarit. F sed statim roganti (Matt. 8. a) leproso reddiderit sanitatem: Et cæcus à natiuitate ac (Ioan 9. a) ceperit oculos: Et esurientia in deserto, exceptis pueris ac mulieribus, populorum saturata sint millia. Significant expansæ manus, & parentis clementiam, (Matt 14 a) suos filios in sinum (Prou. 4. d) recipere gestientis Qui econtrariò ambulauerunt in via nõ bona, & secuti sunt cogitationes suas. Quibus dominus loquitur per prophetam: (Osee 2 a) *Auerte pedẽ tuum à via aspera.* Dilexerant enim alienos, & instar meretricis dixerant: (Ioan. 14. a) *Vadã post amatores meos.* Et relinquentes viam bonam, quæ dicit in Euangelio: *Ego sum via*, (Matt. 7 f) ambulauerunt per latam & spaciosam viam, quæ ducit ad mortem, (Psal. 18. d) & secuti sunt cogitationes suas, quas propheta deuitans, dominum deprecatur: *Ab occultis meis munda me domine, & ab alienis parce seruo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero.* Et Apostolus (Rom. 1. d) eos qui non habuerunt notitiam Dei, tradi docet reprobo sensui, & operibus malis: vt faciant ea quæ non cõueniunt. Nos autem psalmistæ voce dicamus: *Deduc me in via recta.*

b ¶ *Populus qui ad iracundiam, &c.*] Dicẽte Domino: (Psal 138 d) *Non facies tibi idolum, neq; similitudinem omnium quæ in cælo sũt,* (Exod. 20. a) *& quæ super terram.* Et per Moysen increpante: (Deut. 32 c) *Facientes irritauerunt me in diis alienis, & in abominationibus suis me ad amaritudinem prouocauerunt. Immolauerunt dæmoniis, & non Deo.* Illi studio delinquendi quasi irritarent & prouocarent Deum: non solum fecerunt quod non licebat, sed iugiter (Deut. 27 a) semperque fecerunt: peccantes in conspectu domini, cuius oculis cuncta patent, vel in tẽplo eius idolis hostias immolantes. Ac ne quid vero deesset sacrilegio, immolabãt in hortis, & adolebant thura super lateres: iungẽtes idololatriæ luxuriã, & sacrificiis voluptatem, & pro vno altari quod impolitis lapidibus Dei erat lege constructum, coctos lateres & agrorum cespites, hostiarum sanguine cruentabant. Hoc dictum sit iuxta literam, alioquin secundum intelligentiam spiritualem, omnis hæreticus ad iracundiam prouocat Dominum, & in falsitate dogmatum suorum offert immunda sacrificia, nequaquam firma & mansura perpetuò, sed instar hortorum ad breue virentia, carnis, deliciis prouidens. Cui (Esa 40. b) dicitur: *Omnis caro fœnum & omnis gloria eius quasi flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit: verbum autem Domini,* quod

HEB.

a Expandi manus meas tota die ad populũ incredulũ, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. b Populus qui ad iracundiã prouocat me ante faciem meã semper: qui immolant in hortis, & sacrificãt super lateres. c Qui habitãt in sepulchris, & in delubris idolorũ dormiunt: qui comedũt carnem suillam, & ius prophanum in vasis suis: qui dicũt, recede à me, non appropinques mihi, quia immundus es. d Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram

SEPT.

tota die ad populum incredulum & contradicentẽ: qui non ambulauerunt in via bona, sed post peccata sua. Popul⁹ hic qui exacerbat me in conspectu meo: ipsi semper immolant in hortis, & adolent incensũ super laterem dæmonibus qui non sunt. In sepulchris & in specubus dormiunt propter somnia: qui comedunt carnem suillam & ius hostiarum, prophana omnia vasa eorum: qui dicũt, abi longe à me, ne appropinques mihi, quoniã mundus sum. Iste est fumus furoris mei: ignis ardet in eo cunctis diebus, Ecce scriptum est in con-

in ecclesiis prædicatur, *permanet in æternum.* Hos hortos ex vinea sua nolens fieri Naboth, Achab impiissimo rege sanguinem fundit. G (3. Reg. 21. a) Neque enim congruum erat vt paterna periret hereditas. Et excisis vineis, quæ afferũt fructum, qui lætificat cor hominis: in loco virtutum, deliciarum atq; vitiorum holera nascerentur. Fertur sapiẽtissimi apud Græcos merito celebrata & laudata sententia: Qui omnes sæculi voluptates, & pompam mũdi atq; luxuriã celeriter transeũtem, hortos Adonidis vocat. Sacrificãt quoq; hæretici super lapides, quando errores suos & exquisita mendacia, dialectica nituntur arte firmare, & in quadrum extruere & ἰσχυρῶς, vt aiunt, γράμμασι id est, secti in latere pulueris atq; descripti lineis roborare. Quod autem in Septuaginta legitur: *Dæmonib. qui non sunt*, & in Hebraico non habetur, illo sensu accipiendum est: quod iuxta literam & iuxta spiritum, nec dæmonia subsistant: quia iam à Deo qui verè est, exciderunt: nec sectæ hæreticorũ quæ nullam retinent veritatem, sed in vmbrarum similitudinem transeunt atq; intereunt. Vnde & Hester loquitur ad dominum: (Hest. 4. e) *Ne tradas hæreditatem tuam his qui non sunt.* Et sanctus precatur in psalmo: (Psal 38. e) *Ignosce mihi vt refrigerer, priusquam abeam, & vltra non subsistam.* H Qui enim dum in hoc viuit corpore, veniam peccatorum non fuerit consequutus, & sic de vita excesserit, Deo perit, & esse desistit licet sibi subsistat in pœnis.

c ¶ *Qui habitãt in sepulchris, &c.*] Nihil fuit sacrilegij quod Israel populus prætermitteret, non solum in hortis immolãs & super lateres thura succendens, sed sedens quoq; vel habitans in sepulchris, & in delobris idolorum dormiens: vbi stratis pellibus hostiarũ incobare soliti erant, vt somniis futura cognoscerẽt. Quod in phano Æsculapii vsq; hodie error celebrat (Leuit. 11. a) ethnicorum multorumque aliorum: quæ non sunt aliud, nisi tumuli mortuorum. Nec hoc erãt impietatis fine contenti, sed porcorum quoque carnibus vescebantur, quod lege prohibitum erat, & ius hesternũ qood Græci vocant ἕωλον auidis faucibus deuorabant. Vnde tam ipsi quam vasa eorum immunda erant, & in tantum procacitatis ac superbiæ augmenta capiebant, vt quicunq; non simul ducerentur errore, eum arbitrarentur immundum, cõtactũque eius fugerent: quemadmodum Samaritani & Iudæi nobis faciũt, omnesque hæretici: quales nuper sub magistro cerebroso in Gallia pullularunt: qui Basilicas martyrum declinantes, nos qui ibi orationes ex more celebramus, quasi immundos fugiunt. Hoc autem non tam illi faciũt, quam habitãtes in eis dæmones: fortitudinem & flagella sancti cineris non ferentes. Qui autem hæreticorum non requiescit in memoriis: non dormit in specubus magistrorum? Qualis fuit Marcion & Valentinus, & nuper Eunomius, mẽtis immunditiam leprosa carne cõtestans, qui lumen sancti Spiritus relinquẽtes, & cænaculũ in quo apostoli versabantur, in diaboli tenebris commorãtur, & speluncas diligunt, quas Hieremias mystico (Hier. 12. b) sermone condẽnat: *Facta est hæreditas mea mihi quasi speluncæ hyænæ*, quam nostri hyænam vocant, quod animal semper cadauera persequitur, & viuit succo ac sanie corporũ mortuorum. Aduersum hos qui habitant in speluncis, & Habacuc lamentabili voce dicebat: (Habac. 2. c) *Væ qui potum dat proximo suo subuersionis turbidæ, & inebrians eum*, (Sec. 70.) vt respiciat ad spelũcas suas. De his speluncis & dominus loquebatur: *Scriptum est: domus patris mei domus orationis vocabitur: vos autẽ fecistis eam speluncam latronum*, (Matt. 21. b) in quibus animas interficitis deceptorum, vt non videatis in eas visiones, de quibus idem

A saluator ait, *Ego visiones multiplicaui, & in manibus prophe-*
Osee 12 *tarũ assimilatus sum.* Et alius ad eum: *Loquutus es*, inquit, *in*
Ysal. 88.c *visione filiis tuis* : Sed somnius crediis & phantasmatibus,
quibus præcepit dominus non esse credendum. Isti porcorũ
carne vescuntur, de quibus dicitur : *Ne miseritis margari-*
Matt. 7.a *tas vestras ante porcos.* Et ius
prophanum comedunt, quod
in libris eorum hæretica arte
conditum est : Quorum vasa
immunda sunt omnia, tam sci-
licet corpora quam doctrinæ,
& in tantam dementiam ve-
niunt, vt quicunque eorum nõ
fuerit similis, eum quasi per-
ditum detestentur.

d ¶ *Isti fumus erunt*, &c.]
Propter opera vestra & incre-
dibilem mentis arrogantiam:
vt immundi, mundos putate-
tis immundos: eritis fumus, &
ignis ardens, qui de meo furo-
re succensus est. Furorem au-
tem, obliuionem, iram, pœni-
tudinem, ita in Deo debemus
accipere : quo modo pedes,
manus, oculos aures, & cætera
membra quæ habere dicitur
incorporalis & inuisibilis
Deus. Non quo his pateat
perturbationibus, qui eas do-
no gratiæ suæ extinguit in
nobis: sed quo per nostra verba, Dei erga nos intelligamus
affectum. Neque enim ira, quæ est vltionis libido, ita defini-
tur in Deo, vt in hominibus: quæ materiam habet in nostris
vitiis non in domini voluntate, qui thesaurizamus nobis *irã*
B *in die iræ, & reuelationis iusti iudicij* Dei: vt tribulos nostros &
Rom. 2. a spinas, & zizania, quæ pro semine Dei attulimus, ligna quo-
q; fœnum & stipulam, quæ super fundamentũ Pauli ædifica-
1.Cor. 3.c uimus, sapiens flamma consumat. De hoc igne perpetuo, &
Deut. 32.c in Moysi Cãtico legimus: *Ignis accensus est de furore meo, &*
ardebit vsque ad infernum deorsum. Deuorabit terram & geni-
mina eius: combure fundamenta montium, congregabo in eos
mala, & sagittæ meæ consument eos. Cuius testimonii sensus
est, quod ignis Dei atque vindicta, semper ardeat peccatori-
bus, & eos vsque ad inferos persequatur. Qualis erat & di-
ues ille in Euangelio purpuratus, qui requiescente Lazaro
in sinu Abraham, æternis torquebatur ardoribus. Terram
Luc. 16.c quoque, id est, carnem nostram, & genimina eius, id est, car-
nis desideria, eadem flamma comburet, & fundamenta mõ-
tium quæ se eleuant contra scientiam Dei. Ipsos quoque
montes Dei iacula disperdent: vt humiliati in pœnis montes
esse desistant. *Ecce*, inquit, *scriptum est coram me*, Omnia e-
nim nostra peccata Dei patent oculis, & in his scripta sunt
libris, de quibus in Daniele legimus: Throni positi sunt, &
Dan. 7. c libri aperti sunt, De quibus in alio loco dicitur: Super terram
scribantur, & nequaquam vltra reticebit. Qui prius dixerat:
Esa. 42.c *Tacui, numquid semper tacebo, dicit dominus?* sed reddet vni-
cuique quod operatus est in sinu eius, hoc est, in cordis ar-
cano: vt eos propria torqueat conscientia. De qua & Osee
Osee 7 d propheta vaticinatur : *Cadent in gladio principes eorum* pro-
pter indisciplinationem linguæ eorũ. Hæc est detractio ip-
sorum in sinu eorum, quæ de vniuscuiusq; corde procedit.
Simile quid & in Prouerbiis scribitur : *In sinu redduntur suo*
Prou. 5.d *iniquis omnia.* Qui sinus propter animæ principale, alio no-
mine appellatur caput: *Vias eorum dedi in capita eorũ.* Et ali-
Ezec. 9.b bi: *Conuertetur dolor eius in caput eius, & super verticẽ illius*
Psal. 7.d *iniquitas eius descẽdet.* Est autem & bonus sinus qui sancti-
tate fruitur conscientiæ : de quo psalmista dicebat: *Et oratio*
mea in sinum meum conuertetur. Intelligitur sinus in quemli-
Psal 34 d bet, & affectus atque dilectio, quando ad maritum sermo
dirigitur. *Vxoris, quæ in sinu tuo*: & ad parentem: *adducent fi-*
Eccle. 9.a *lios tuos in sinu.* Vnde & omnes qui patrem habent Abra-
Luc. 15.c ham, & virtutum eius similes esse meruerunt, requiescunt
in sinu eius. Neque enim patres, quorum nunc iniquitates
nobis & peccata redduntur, eos debemus accipere, de
quorum semine nostra nata sunt corpora. Alioquin & ipse C
Moyses qui dixerat: Peccata patrum filiis esse reddenda in Exod 20.a
tertiam & quartam generationem his qui oderunt Deum,
interpretatur sententiam suam, dicens: *Non morientur filij* Deut 24.c
propter peccata patrũ, sed vnusquisque in suo peccato morietur.
Eadem Ezechiele approbante
sententiã, quod nequaquã di-
catur illa parabola : *Patres v-*
uam acerbam comederunt, & Ezec. 18 a
dentes filiorum obstupuerunt.
Sed eius tantum dentes obstu-
pescere, qui comederit, & pe-
rire animam peccatricem, nec
externa luere peccata. Ex quo
intelligimus vel in bonam
partem vel in contrariam, eos
accipiendos patres, quibus v-
nusquisque apponitur, cum de
hac vita excesserit. Sacrificaunt
autem super montes & colles
Israel, quando in Bethel &
Dan aureos vitulos posuit. Et Osee 4.c
exprobrauit Deo super præ-
ceptis suis, dum eius neglexit
ceremonias, & cultum Dei
dæmonibus tribuit, quorum
opera reddenda sunt in sinu
eorum. Omnisque hæreticus
contemnens ecclesiasticã sim-
plicitatem, sacrificat in mon-
tibus, & exprobrat Deo, dum
eius præcepta contemnit.

a ¶ *Hæc dicit Dominus: quo modo si inueniatur granum in bo-*
tro, & dicatur: ne dissipes illud, quoniam benedictio est, &c.] Di-
xerat dominus Israel esse periturum, & omnia peccata illius,
suis patere conspectibus, & redditurum se opera singulorũ
in sinu eorum. Post hæc infert similitudinem, & compara-
tionis exemplum, quo doceat vnumquemq; suo perire pec-
cato, & etiam si peccantium sit plurima multitudo, vnum
iustum cunctorum vitio non perire. Si quis ait, in botro & D
vua, quæ ad maturitatem peruenire non potuit, & arescen-
tes attulit fructus; vel aliquo aëris ac terræ corrupta est vi-
tio, vnum granum reperit illæsum, quod spem habeat adhuc
maius fieri, & ad maturitatem solitam peruenire, dicat alte-
ri: ne tangas illud, sed dimitte vt crescat, quia benedictio do-
mini est: vt in tanta acinorum multitudine solum euaderet
siccitatem: Sic, inquit, de Iudæorum innumerabili multitu-
dine, quæ offendit Deum, si paucos iustos inuenero, libera-
bo eos de interitu plurimorum. Et hoc faciam propter ser-
uos meos, Abraham, Isaac, & Iacob, ad quos facta est re-
promissio: siue propter eos, qui inter plurimos peccatores
seruiunt mihi. Tale quid & in Genesi legimus, quando de Gen. 18.a
quinquaginta vsque ad decem paulatim quærũtur iusti, qui
de peccato liberent ciuitatẽ : & Loth de Sodomis cum filia- Ibid 19. f
bus suis solus iustus eripitur. De quo in catholica epistola 2.Pet. 2.d
scribitur, quod cruciaretur anima ipsius videntis nefanda
committi, & animæ iudicium, corporis habitudine demon-
straret. Enoch quoque inter peccantium plurimam multi-
tudinem solus raptus ad Deum est. Et Noe cum liberis suis Gen. 5.b
propter declinantem omnem carnem à domini seruitute, di- Ieb. 7. a
luuium delere non potuit. Sed & Abraham de igne Chal-
dæorum, fidei integritate seruatus est. In quem sensum &
Hieremiæ verba ex persona domini dicentis consentiunt: Ibid. 11. d
Quasi calidum in deserto, inueni Israel tum occisis gladio. Cum
enim, inquit, omnis mundus idololatriæ gladio vulneratus Hier. 31.a
iaceret exanimus, inueni Israel in Abraham habere calorem & c. 70.
fidei : quasi medicus qui post prælium, inter cadauera mor-
tuorum, vbi quem senserit pulsantibus venis aliquid habe-
re vitale, adhibet curam vulneribus, vt restituat sanitatem.
Pro eo quo quod scriptum est *ὡς θερμὸν*, hoc est quasi calidũ:
Latinus interpres verbi ambiguitate deceptus, lupinum in-
terpretatus est: in quo & Græcorum plerique errant, & ta-
men sciendum in Hebraico pro calore scriptum esse חן, o hen
quod interpretatur gratia: quod scilicet gratia Dei, & non
merito operum suorum saluatus sit Israel.

Heb.

corã me, non tacebo: sed reddam & retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus. Qui sacrificauerunt super mõtes & super colles, exprobrauerunt mihi, & remetiar opus eorũ primum in sinu eorum. a Hæc dicit dominus, quomodo si inueniatur granum in botro, & dicatur, ne dissipes illud, quoniam benedictio est : si faciam propter seruos meos, vt

Sept.

conspectu meo: Non tacebo, donec reddam & retribuam in sinu eorum peccata sua, & patrum suorum, dicit Dominus. Qui adolebant incensum super montes & super colles, exprobrauerunt mihi: reddam opera eorum in sinum eorum. Sic dicit Dominus: quomodo si inuenitur acinum in botro, & dicatur, ne cõtingas illud, quia benedictio est in eo: sic faciã propter seruũ meum, vt

2 ¶ Et

HEB.

vt nõ disperdã totũ.[a] Et educã de Iacob semen & de Iuda possidẽtem mõtes meos: & hæreditabũt eam electi mei, & serui mei inhabitabunt ibi, & erũt cãpestria in caulas gregũ, & vallis Achor in cubile armẽtorũ populo meo qui quæsierũt me. [b] Et vos qui dereliquistis dominũ & obliti estis montẽ sanctũ meũ, qui ponitis fortunę mẽsã, & libatis super eam. Numerabo vos in gladio, & omnes in cæde corruetis. [c] Pro eo quod vocaui, & non respondistis loquutus

SEPT.

vt non disperdã omnes. Et educam de Iacob semen & de Iuda, & hæreditabit montẽ sanctũ meum, & hæreditabũt electi mei, & serui mei habitabũt ibi: & erũt in saltu ouilia gregum, & vallis Achor in requie armentorũ populo meo qui requisierũt me. Vos autem qui dereliquistis me, & obliti estis mõtis sancti mei, & paratis fortunæ mensã, & impletis dæmoni potionẽ, ego tradam vos in gladium, omnes interfecti corruetis. Quia vocaui vos, & non audistis, loquutus

E

Sup. 61. b — a ¶ *Et educam de Iacob semen*, &c.] Quem supra vocauit granum botri siue acinum, aut (vt multi volunt) racemum: hunc nunc appellat semen Iacob & Iuda, qui possideat mõtes siue montem eius. Semen Iacob & Iuda, plerique Christum intelligunt: de quo in Genesi dicitur: (Gen. 49.) *Iuda te laudabunt fratres tui, &c.*] Nulli enim dubium quin Saluator de Iudæ stirpe generatus sit. Alij autem apostolos intelligi volunt, de quibus sæpe diximus: (Sup. 10. b, Rom. 9. f, Sup. 1. c) *Reliquiæ saluæ erunt.* Et: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus.* Isti possederunt montem Domini conscientia habitantis in se Christi, loquentes: (Heb. 12. f) *Accessimus ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis, Hierusalem cælestem.* (Psal. 124. a) Siue montes eius, de quibus in psalmis canitur: *Montes in circuitu eius, & Dominus in circuitu populi sui.* Et: (Psal. 86. a) *Fundamenta eius in montibus sanctis.* Possidebunt autem Sion electi Domini, & inhabitabũt in ea serui eius. De quibus in eodem Volumine scribitur: (Psal. 104. a) *Semen Abraham serui eius, filij Iacob electi eius*, Quicunque ergo adhuc semen est, nec formatus in filium: iste seruus est domini, cui dicit in euangelio: (Ioan. 8. e) Scio quia semen Abrahæ estis, sed necdum filij. Si enim semen essent Abraham, opera vtique Abraham facerent. F Qui autem filius, iste & electus est domini. Vnde electus possidet Hierusalem, & serui habitant in ea, & de filiorum ac seruorum differentia dicitur: (Rom. 8. c) *Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timorem, sed spiritum adoptionis.* Et erunt inquit, campestria siue saltus in caulas gregum. Pro campestribus in Hebræo [b] שרון ponitur. (b saron) Omnis regio circa Lyddam, Ioppem & Iamniam, apta est pascendis gregib. De quo & in Actibus Apostolorum scriptum est. Saltus autem vertentur in ouilia: iuxta illud quod in psalmo canitur: (Act. 9. f, Psal. 28. b, δρυμούς.) *Vox domini præparãtis ceruos, & reuelabit saltus siue condẽsa siluarum* vt latrones ibi latitare desistant, & bestiæ venenataque animalia, & loca quondam insidiarum & sanguinis, in ecclesias domini transeant, & pascantur ibi greges ab eo, qui posuit animam pro ouibus suis. De quo scriptum est: (Ezec. 34.) *Ipse pascet nos in sæcula.* Ista vox domini præparãs ceruos, & reuelans condensa siluarum, per Ioannem clamabat in eremo: Iam securis ad radicem arborum posita est. (Mat. 3. c, Luc. 3. a) *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.* Et iterum: *Omnis vallis implebitur: de qua & nunc dicitur:* Et vallis Achor in cubile armentorum, & in requiem populo meo qui requisierunt me. (Iosue 7. d) De qua in libro Iesu filij Naue legimus, quod ibi interfectus sit Achan, qui furatus est de anathemate, & de spolijs Hiericho, & cum omni domo sua interfectus: atque ex eo quod turbauerit populum, locus ipse in quo hoc accidit, Achor, id est, turbationis ac tumultus (עכור) nomen accepit. Vallis igitur Achor, in qua quondam maledictio fuit atque supplicium, erit in armentorum requiem. (1. Cor. 9. b) Quæ Paulus edisserens, ait: *Numquid de bobus cura est Deo? an vtique de nobis dicit? Quia debet in spe qui arat, arare, & qui terit aream, terere eam in spe vt participetur.* De hac valle & in Osee mystice scriptum est: (Osee 2.) *Loquar ad cor eius* (haud dubium quin Hierusalem) *& dabo possessores illius inde, & vallem Achor, vt aperiam intelligentiam illius.* Idcirco enim vallis Achor in possessionem traditur armentorum populi Dei, & saltus vertuntur in caulas gregum, vt aperiatur intelligentia, & domini veritas cognoscatur.

b ¶ *Et vos qui dereliquistis dominum*, &c.] In locis quondam siluestribus atque turbarum, in locis gentium erunt caulæ ouium: id est, ecclesiæ de toto orbe credentium. Vos autem ô popule Israel, qui dereliquistis dominum, & ad iracundiam prouocastis sanctum Israel: qui obliti estis montem sanctum eius (de quo crebro diximus, vel dominum Saluatorem, qui mõtium mons est, & sanctorum omnium sanctus: vel montem Sion, & ciuitatem Dei viuentis Hierusalem cælestem) qui hæc & hæc facitis, tradam gladio: vt omnes interfecti, pariter corruatis. Quis sit gladius, dicemus postea. *Ponitis*, inquit, *fortunæ mensam, & libatis super eam.* Siue iuxta LXX. *Paratis fortunæ mensam & impletis dæmoni poculum*, aut κέρασμα, quod omnes similiter transtulerunt, id est, mistam potionem. Est autem in cunctis vrbibus, & maxime in Ægypto, & in Alexandria idololatriæ vetus consuetudo: vt vltimo die anni & mensis eorum qui extremus est, ponant mensam refertam varij generis epulis, & poculum mulso mistum, vel præteriti anni vel futuri fertilitatem auspicantes. Hoc autem faciebant & Israelitæ, omnium simulacrorum portenta venerantes, & nequaquam altari victimas, sed huiuscemodi mensæ liba fundebant. Quodque LXX. transtulerunt, τῷ δαιμονίῳ, id est, dæmoni: in Hebraico habet [c] מני, quod Symmachus interpretatus est, absque me: vt sit sensus: Qui parans (c meni) fortunæ mensam, & impletis absque me potionẽ, vt doceat non sibi fieri, sed dæmoni. H Gladius autem quo interficiuntur, pro supplicio accipitur. Neque enim omnis populus Israel gladio traditus est: quorum videmus quãta millia in toto orbe dispersa sint: sed pœnis atque cruciatibus, captiuitati & vltimæ seruituti: iuxta illud quod alibi dicitur: (Amos 6. c) *In gladio morientur omnes peccatores populi mei:* & in Deuteronomij Cantico. (Deut. 32. f) *Inebriabo sagittas meas in sanguine, & gladius meus comedet carnes vulneratorum.* Haud credibile esse potest, sagittas domini inebriari sanguine, & gladium illius vulneratorum saturari carnibus. De his sagittis quæ Iob per singula horarum momenta pungebant, loquitur: (Iob 6. a, Sec. 70.) *Sagittæ domini in corpore meo sunt: quarum furor ebibit spiritum meum:* cum enim cœpero loqui, stimulant me. Iuxta tropologiam autem hoc dicendum est, quod omnes qui ecclesiam deserunt, & obliuiscuntur montem sanctum Dei, & se tradunt spiritib. erroris, & doctrinis dæmoniorum: isti parant fortunæ mẽsam, nihil ad Deum pertinere credentes, sed vel stellarum cursu vel varietate fortunæ omnia gubernari: quos Paulus increpat, dicens: (1. Cor. 10. e) *Non potestis mensæ Domini participari, & mensæ dæmoniorum. Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum:* Qui æternis tradentur supplicijs, ita vt nullus eorum cædem & ruinam possit euadere.

c ¶ *Pro eo quod vocaui*, &c.] Gladio ait, estis traditi quia non solum reliquistis me, & obliti estis mei, & fortunæ poculum miscuistis, sed cum essem Emmanuel, id est, nobiscum Deus (de quo & Ioannes scribit: (Ioan. 1.) *Verbum caro factum est, & habitauit in nobis*) præsens vos vocaui: (Hier. 3. e) *Reuertimini ad me filij reuertentes.* Et: (Mat. 11. d) *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis:* & respondere noluistis. Loquutus sum in parabolis, & omnia feci quæ facere debui; (Marc. 14.) & non audistis me, imo & contẽpsistis. Ego enim sum qui & supra dixi: *Veni & non erat homo, vocaui, & non erat qui obediret.* (Sup. 50. a) Nec vobis hæc sufficit impietas, vt me præsentem contemneretis, & missum ad vos occideretis heredem: sed fecistis malum in conspectu meo, & quæ nolebam elegistis. & blasphemastis filium Dei: vt peteretis vobis Barrabam latronem, (Sup. 63. a, Sup. 65. a) homicidij & seditionis auctorem, & adhuc audetis dicere: *Quare nos errare fecisti à vijs tuis?* Si enim qui me nesciebant inuenerunt me, & qui me non inuocabant,

A

Mat 15.c Esa.65.e Mat.7.c

susceperunt me quibus vos digni estis cruciatibus, qui missum ad vos atque dicentem: *Non veni nisi ad oues perditas domus Israel*, suscipere noluistis, sed insuper affixistis cruci? Considerandum quid significet quod ait: Et quæ nolebam elegistis, aut quæ sit voluntas filii Dei, qui loquitur in euangelio: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, ingredietur in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem patris mei qui est in cælis*. De qua & ipse dicit Deus: *Vt facerem voluntatem tuam volui*. Hęc est voluntas, de qua & ipse dominus loquebatur: *Inueni Dauid filium Iesse, virũ iuxta cor meum, qui faciat omnes voluntates meas*. Vnde & sanctus precatur & dicit: *Doce me vt faciam voluntatem tuam, quia Deus meus es tu. Omnia enim licent, sed non omnia expediunt*. Et de virginibus narrat Apostolus se domini non habere præceptum: vult tamen nos esse sicut seipsum. Ex quo ostendit nequaquam indulgẽtiam magistri sectandam esse, sed voluntatem, & ea nos debere eligere quæ expediunt, non quæ licent: vt illud est de digamia. *Volo adolescentulas nubere, filios procreare, matresfamilias esse*. Ponitque causas, cur ista concedat: *Iam enim quædam abierunt retro post Satanã*. Ergo non est volũtas pura secũdi matrimonii, quę fornicationis cõparatione vilescit.

Psal 39 b Act.13 d 1.Reg 13.c Psal.142 c 1.Cor.6 Ibid.7.e Tit.2.a

B

HEB.

loquutus sum, & non audistis: sed fecistis malũ in oculis meis, & quæ nolui elegistis. [a] Propter hoc hæc dicit dominus Deus: Ecce serui mei comedẽt, & vos esurietis. Ecce serui mei bibẽt, & vos sitietis. Ecce serui mei lætabũtur, & vos cõfũdemini. Ecce serui mei laudabũt præ exultatione cordis & vos clamabitis præ dolore cordis, & prę cõtritione spiritus vlulabitis. [b] Et dimittetis nomen vestrum in iuramentũ electis meis, & interficiet te dominus Deus, & seruos suos vocabit nomine alio: in quo qui benedictus est super terrã benedicetur in Deo

SEPT.

loquutus sum & contempsistis, & fecistis malum in conspectu meo, & quæ nolebam elegistis. Propterea hæc dicit dominus: Ecce serui mei comedent, vos autem esurietis. Ecce serui mei bibent, vos autem sitietis. Ecce serui mei exsultabũt vos autem confundemini: Ecce serui mei exultabunt in gaudio, vos autem clamabitis propter dolorem cordis vestri, & propter contritionem spiritus vestri vlulabitis. Relinquetis enim nomẽ vestrum in saturitatẽ electis meis. Vos autẽ interficiet dominus, seruientibus autẽ mihi vocabitur nomen nouũ, cui benedicetur super terram benedicent enim Deum

a ¶ *Propter hoc hæc dicit Dominus Deus, &c.*] Non solum gladio corrueris vos qui dereliquistis dominum, & fecistis malum in conspectu eius, & præsentem noluistis audire, sed multam inter vos & gentium multitudinem cernetis differentiam. Illi enim qui seruierunt mihi, comedent & bibent, lætabuntur & laudabuntur præ exultatione cordis: Vos autem econtrario, esurietis atque sitietis, confundemini, & præ dolore cordis & contritione spiritus, vlulabitis. Quæ omnia χιλιασταὶ in mille annis putant esse complenda, cibũ & potum, regnum Dei esse credentes: nec intelligentes illud quod scriptum est. *Operamini, non cibum qui perit*, sed panem vitæ & veritatis: nec carnem Christi, & fructum ligni vitæ comedere cupientes. De quo Saluator loquitur: *Ego sum panis qui de cælo descendi*. Et Ecclesiastes. *Aperi oculos tuos & saturare panibus*. Et Psalmista: *Iuuenis*, inquit, *fui & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius quærens panem. Tota die miseretur & fœnerat, & semen eius in benedictionem erit*. De isto pane & conuiuio spirituali, discipulos instruebat: *Vos qui perseuerastis mecum in tentationibus meis, edetis in mensa patris mei in regno cælorum*. Quod si de simplici pane accipiamus, quo modo illud explanare poterimus: *Non interficiet fame Dominus animam iustam*. Et iterum: *Cognoscit Dominus vias immaculatorum & hæreditas eorum erit in sempiternum. Non confundentur in tempore pessimo, & in diebus famis saturabuntur*. Quanti enim sancti in persecutione moriuntur fame & egestate confecti, quanti iusti esuriunt, & impii cruditatibus distenduntur? Potus autem ille accipiendus est, qui hauritur de fontibus Israel: quem qui biberit, habebit in se fontem aquæ salientis in vitam æternam. Quem & Saluator in regno patris se bibiturum cum apostolis pollicetur, qui lætificat cor hominis, ita vt bibentes possint dicere: *Dedisti lætitiam in corde meo*. De hoc cibo & potu inter octo beatitudines dicitur: *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam*. Et mater domini plena sancto Spiritu prophetabat: *Esurientes impleuit bonis*, qui prius cibum domini non habebant, & diuites dimisit inanes, qui dati sunt pro sepultura eius, & quem prophetæ promiserant, respuerunt. De quibus & in alio loco psalmista decãtat: *Diuites eguerunt & esurierunt*, id est, populus Iudæorum. Qui autem quærunt Dominum, hoc est, turba gentilium, non egebunt omni bono. Cumque seruientes Christo, & credentes ei læti fuerint, & laudauerint Deum præ exultatione cordis & gaudio, tunc illi confundentur, videntes in suũ locum alios successisse, & clamabunt præ dolore cordis, implẽtes illud quod scriptum est: *Ibi erit fletus & stridor dentiũ*, quando steterint agni gentiũ atque iustorum ad dexteram, & hœdi Iudæorum atque impiorum à sinistris, aliis recipiẽtibus æterna præmia, aliis æterna supplicia. Contritio autem spiritus præ dolore cordis, intelligenda in cõscientia peccatorum, iuxta illud quod scriptum est: *Cognoscent errantes spiritu intelligentiam*. Et: *Cor contritum & humiliatum Deus non despiciet*. Conteritur spiritus quando fuerit eleuatus: quod de rege inimico Israel scribitur: Indurauit Dominus spiritum eius. Et de Babyloniorum principe: quando eleuatum est cor eius, & induratus spiritus, vt superbiens diceret: *Hæc est Babylon, & ego feci eam*.

Ioan. 6.d Prov 20 b Psal 36.e Luc.22.c Prov 10 a Psal. 36.c Ioan. 4 b Luc. 22. b Psal. 103 b Psal.4. b Mat.5.b Luc 1.e Sup 53.c

C

Psal 33.a Mat. 25.e Esa.29 g Sec. 70. Psal 50.a Deut. 2.f Dan.4.f

b ¶ *Et dimittetis nomen vestrũ in iuramẽtum, &c.*] Pro πλησμονὴν, id est, saturitate: quæ Hebraice dicitur [d] שבועה, cæteri iuramentum interpretati sunt, quod verbum multas habet intelligentias, & pro diuersitate accentuum variatur. Intelligitur enim & iuramentũ, & saturitas, & satietas, & plures, & septem. De quo in libro Geneseos diximus, & in hoc Volumine, vbi septẽ mulieres apprehenderunt vnum virũ. Rursum pro eo quod LXX. transtulerũt: τὸν ἀληθινὸν, id est, verum & in Hebraico dicitur, [e] אמן. Aquila vertit πιστώτως, id est fideliter. Quod autẽ dicit, hoc est, aliis in vestrũ succedẽtibus locũ, nomen vestrum erit in iuramentũ electis meis, vt pro malorum exemplo vos habeant, & detestentur talia sustinere, & iurent sic: non hæc patiar quæ passus est populus Iudæorum. Siue nomẽ vestrum erit in satietatẽ, quod in his dici solet, quorũ odiosa est recordatio & memoria, & qui vsque ad saturitatẽ nauseamq; venerunt. Vel certe hoc dicendũ, quod nomẽ suũ derelinquant electis domini, vt pro illis gentium turba succedat, & ipsi appellentur filii Abrahã & Israel, De quibus Paulus loquitur: *Pax super eos, & super Israel Dei. Neque enim qui ex Israelitis sunt, Israel, nec qui semẽ Abrahã, omnes filii*, ad quos dicitur? Si *filii essetis Abraham, opera Abrahã faceretis*. Et quia semẽ sunt Abrahã, & non filii (de quorũ differentia supra diximus) propterea eos increpat Baptista Ioannes, dicens: *Et ne velitis dicere, patrẽ habemus Abraham: potens est enim Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ*. Quo modo enim possũt huius esse filii qui dixerunt ligno & lapidi: tu genuisti me: Cum ecõtrario qui ex fide sunt, hi appellẽtur filii Abrahæ. Vos autẽ, inquit, interficiet dominus, vt nequaquã appellemini circũcisio, sed cõcisio, vt vita careatis æterna, vt non habeatis eũ qui dicit: *Ego sum vita: Seruos autẽ, ait, suos vocabit nomine alio*, siue nouo, quod in toto orbe celebrabitur. Et erit benedictũ: in tantũ, vt qui illo nomine fuerit appellatus, benedicatur in domino, & signũ veræ circũcisionis accipiat, Amen. Quo sæpe in approbationẽ eorũ quæ dicta sunt, domin[us] vtitur in euãgelio: *Amen amẽ, dico vobis*. Nomẽ autẽ nouũ siue aliud, nullũ est, nisi quod ex Christi nomine deriuatur, vt nequaquã vocetur populus Dei Iacob, & Iudas, & Israel, & Ephraim, & Ioseph, sed Christianus. Quicunq; enim iurauerit in terra, nequaquã iurauerit in idolis & falsis diis, sed in Deo, quæ sentẽtia rursũ, Amẽ signaculo cõprobatur. Porro iuxta LXX. qui pro

d schoua

D

Gen. 22. Sup. 4.a e amen Gal 6 b Rom 9 b Ioan.8 c Mat 3. b Heb.2.f Gal.4.b Ioan.14.a Ibid.5.e

Amen

E Amen, verum Deum interpretati sunt, vt benedicatur Deus
verus, & qui iurant super terram, iurent Deum verum: non
secundum errorem Arianorum referimus ad personam tan-
Ioan. 17. a tum Dei patris de quo scriptum est: *Vt cognoscant te solum*
verum Deum, & quem misisti Iesum Christum: sed ad filium,
qui & ipse verus Deus est, di-
cente euangelista Ioanne: Ve-
1. Ioan. 5. d nit filius Dei & dedit nobis
mentem, vt cognoscamus ve-
rũ, & simus in vero filio eius
Iesu Christo. Iste est verus
Deus & vita æterna. Si enim
Ioan. 14. a Saluator de se loquitur: *Ego*
sum veritas, consequenter ve-
rus Deus à veritate nomẽ ac-
cepit: vt nequaquam secundũ
falsos Deos appelletur Deus,
sed secũdũ verũ Deum Patrẽ,
& ipse sit verus Deus: alioquin
si nõ est verus erit idolo simi-
lis, quod redũdat in capita eo-
rũ qui Christũ verũ Deum ne-
gant. Hoc est autem nomen
nouum, quod ei in Apocalyp-
Apoc. 2. c si super calculo scribitur, cui
in toto orbe benedicitur.
a ¶ *Quia obliuioni trad. &c.*]
Causæ lætitiæ & confessionis
Dei veri est, quia æterna an-
gustiarum priorum succedet
obliuio, vt nequaquã idolorũ
meminerint & erroris pristi-
ni, sed ad locẽ de tenebris trãs-
eãt, vt æterna beatitudine per-
fruantur. Obliuiscentur enim
pristina mala: non obliuione
memoriæ, sed bonorũ succes-
F sione, iuxta illud quod scriptũ
Eccle. 11. a est: In die bona, obliuio malo-
rum. Et alibi. Afflictio horæ, obliuionem facit deliciarũ: eo
quod in angustiis constituti, nequaquã voluptatib. pristinis
iuxta errorem Epicuri animo perfruantur. Licet possit & hoc
dici, quod in cælo nouo & in terra noua, omnis conuersa-
tionis pristinæ memoria deleatur: ne hoc ipsum pars malo-
rum sit, prioris angustiæ recordari. Cælum autem nouum &
terram nouam qui putant omnia interire quæ cernimus, e-
uangelij interpretantur testimonio: *Cælum & terra transi-*
bunt. Et Pauli Apostoli: *Quæ enim videntur, temporalia sunt,*
Matt. 24. c 2. Cor. 4. d *quæ autem non videntur, æterna*. Porro qui nouitatem, com-
mutationẽ in melius, & non elementorum arbitrantur in-
teritum, illo vtuntur exemplo: *A principio terram tu fundasti*
Psal. 101. d *domine, & opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu*
autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent, &
quasi amictum inuolues eos, & mutabuntur. In quo perspicue
demonstratur perditionem & interitum, non abolitionem
in nihili, sed commutationem sonare in melius. Neque enim
Sup. 30. f illud quod in alio loco scriptum est: *Luna fulgebit vt sol, &*
sol septuplum lumen accipiet, interitum significat pristinorum,
sed commutationem in melius: Quod vt possit intelligi, no-
stræ cõditionis ponamus exẽpla: Infãs cũ in puerũ creuerit,
& puer in iuuenẽ, & iuuenis in virum, & vir in senẽ nequa-
quã per singulas ætates perit. Idem enim est qui prius fuit,
sed paulatim immutatur, & ætati pristinæ perisse dicitur.
Quod intelligens & Paulus Apostol. loquebatur: *Præterit*
1. Cor. 7. f *enim figura huius mundi*. Consideremus quid dixerit: Figura
præterit non substantia. Hoc idem significat & Petrus: *La-*
2. Petr. 3. b *tet eos hoc volentes, quoniam cæli erant ab initio, & terra de a-*
qua, & per aquã Dei sermone subsistit, per quæ prior mũdus in-
undatus diluuio perijt. Cæli autẽ qui nũc sunt & terra, eadẽ ra-
tione seruãtur igni, quod quo sensu accipiendũ sit, postmo-
dum docet. *Nouos autem cælos, & nouæ terram videbimus &*
repromissionem eius, nõ dixit, alios cælos & aliam terram vi-
debimus, sed veteres & antiquos in melius cõmutatos. Pos-
sumus & hoc dicere, quod cõuersi ab idololatria, & pristino
errore deserto, nouos cælos & nouam terram videant: Ne-

quaquam arbitrantes elementa Deos, & ea quæ nascuntur G
ex terra. Nunc confitemur cælum & terram opera esse ma-
nũ Dei: Illo autem tempore, seruos & creaturam venerába-
mur obsequio Dei, quod & Dauid sentiens cantat in psal-
mo: *Videbo cælos opera digitorum tuorum*: non quo eo tem-
pore cælos non viderit cum ista Psal. 8. a
dicebat, sed quo per singula
augmenta virtutum & futurorum
scientiam, nouos videat, quos
veteres iam videbat. Quod au-
tem in fine huius testimonij di-
citur: Quæ ego creo, à LXX. præ-
termissum est.
b ¶ *Quia ecce ego creo Hierusa-*
lem, &c.] Gaudete, inquit, & e-
xultare debetis lætitia sempi-
terna in creatione nouorũ cæ-
lorũ & terræ nouæ, & priorum
penitus non meminisse: ne qua
vobis recordationis antiquæ o-
riatur tristitia: quia non solum
cælos nouos & terram nouã sed
Hierusalem quoque creabo in
exultatione, & populum eius in
gaudio. Haud dubiũ quin vni-
uersæ terræ, vt quæ vetus vni
genti gaudium erat, noua cun-
ctis nationibus lætitiæ sit. In tã-
tum autẽ exultatio erit omniũ
atq; lætitia super vrbe & popu-
lo Dei, vt ego quoq; conditor
eius exultẽt & gaudeam super
Hierusalẽ, & super populo meo:
qui comedet & bibet & lætabi-
tur, & exultabit in ea, & qui in
nomine nouo fuerit appellatus.
c ¶ *Et non audietur in ea, &c.*]
Neque enim congruum erit vt
in ciuitate Hierusalẽ & popolo H
Dei, qui exultationis & gaudij æternã suscipiet creaturã, au-
diatur vltra vox fletus & clamoris, quando abierint dolor,
mœror, & gemitus. Cõtraria quippe simul esse nõ possũt. Et Gal. 5. d
vbi exultatio est & gaudiũ (qui fructus est Spiritus sãcti) ibi
fletus & plãctus non potest cõmorari, qui aptus est lamentã-
tib. atq; lugẽtib. & præcipue clamor quẽ de ecclesia credẽtiũ
Paulus expellit, ne in similitudinẽ Iudæorũ, pro iudicio fa- Eph. 4. d
ciamus clamorẽ. In tali vrbe diuersæ ætates nõ erũt infãs &
senex, paruus & magnus qui nõ impleat dies suos: sed quasi
filij resurrectionis, oẽs peruenient *in virũ perfectũ, in mensurã* Ibid. c
ætatis plenitudinis Christi: vt nec desint alicui annorũ spatia,
nec supersint, & alio necdum solidas habẽte vires, alius desi-
nat esse quod fuerit, & decrepita ætate marcescat. Peruenient q;
oẽs ad cẽtenariũ numerũ: qualis fuit Abrahã qui promissio-
nẽ filij Isaac, hac ætate suscepit. De cuius numeri laudib. nõ Gen. 21. a
necesse est plurima memorare, ne superflua sit disputatio.
Hoc tantũ dicimus, quod decẽ decadis æqualia habeat late-
ra, & quadræ formæ possideat firmitatẽ. In repromissionib. Matt. 19. d Luc. 8. a
quoq; pro his quæ cõtẽpsimus, multiplicata nobis cẽtuplũ
dominus pollicetur, & in bonã terrã semẽtis cadens, primũ
habet vberrimæ frugis numerũ cẽtenariũ. Deniq; & Isaac v-
tiã sementẽ iaciẽs fidei, hoc numero laboris sui opera multi-
plicata suscepit. In illo igitur tẽpore, quãdo ætas fuerit vna Gen. 26. c
cũctorũ, & sanctus & peccator erũt simili resurrectione per-
fecti, nec inter se variabũt tẽpore, sed alius ad præmia ali9 ad
supplicia pertrahetur. Et in eo peccator maledict9 erit, quod
incorrupto corpore pœnas patietur æternas. Illud quoq; quod
in Apocal. Ioannis legimus, post resurrectionẽ exhiberi præ- Apoc. 20. d
sẽtiæ iudicis paruos & magnos: nõ ætatũ, sed meritorũ signi-
ficat differẽtias. Qui enim paruus est, iuxta sentẽtiã Salomo- Sap. 6. a
nis, dign9 est misericordia: *Potẽtes autem potẽter tormẽta pa-*
tientur. In quẽ sensũ & domini verba consentiũt. *Seruus qui*
scit voluntatẽ domini sui, & non facit eã, vapulabit multis. Qui Luc. 12. f
vero nescit, & fecerit digna plagis, vapulabit paucis. Beatus A-
postolus Paulus Christo in se loquente, scripturam veterem Rom. 4. b
edisserens, Abraham patriarcham non solum circũcisionis,

HEB.

Deo Amen, & qui iurat
in terra, iurabit in Deo
Amẽ. [a] Quia obliuioni
traditæ sunt angustiæ
priores, & quia abscõdi-
tæ sunt ab oculis meis.
Ecce enim ego creo cæ-
los nouos, & terrã no-
uã, & nõ erũt in memo-
ria priora & nõ ascẽdet
super cor, sed gaudebi-
tis & exultabitis vsq; in
sẽpiternũ in his quæ e-
go creo. [b] Quia ecce ego
creo Hierusalem exul-
tationẽ, & populũ eius
gaudiũ, & exultabo in
Hierusalẽ, & gaudebo
in populo meo. [c] Et nõ
audietur in ea vltra vox
flet9 & vox clamoris. nõ
erit ibi ampli9 infãs die-
rũ, & senex qui nõ im-
pleat dies suos. Quo-
niã puer centũ annorũ
morietur, & peccator
centum

SEPT.

Deum verum, & qui iu-
rant super terram, iura-
bunt Deum verum. O-
bliuiscentur enim tri-
bulationis prioris, & non
ascendet super cor eorũ.
Erit enim cælum nouum
& terra noua, & non re-
cordabuntur priorum, &
non veniet super cor eo-
rum, sed gaudiũ & exul-
tationẽ inuenient in ea.
Quia ecce ego facio Hie-
rusalẽ exultationem, &
populum meum lætitiam,
& exultabo super Hie-
rusalem, & lætabor super
populo meo. Et non au-
dietur vltra in ea vox
fletus, & vox clamoris
neque fiet ibi vltra im-
maturus, & senex, qui
non impleat tempus
suum. Erit enim infans
centum annorum, &
qui moritur peccator
cente-

A

Gal. 4. d Matt. 9. c Marc. 5. c Psal. 137. Luc. 8. f

sed præputij asserit patrem: hoc est, duos ex eo populos esse generatos, & eum quæ iuxta carnem natus fuerat, centenarius propter Christū, qui de Abraham stirpe generatus est, in quem ille miserit manus, maledictioni perpetuę subiacere. Hanc figuram docent euangelia, in quib. fertur tunc hæmorrousam ægrotare cœpisse, quādo nata est filia archisynagogi, & quando ista sanata sit, statim illā esse mortuā; vno atq; eodē annorū spatio nouum populum in iuuentute persistere, & veterem in infidelitate mori, & esse maledictum. Hoc iuxta LXX. interpretes diximus, quorū editio toto orbe vulgata est, ne in loco famosissimo videremur ad Hebrææ linguæ arcem cōfugere. Quod siue post resurrectionē intellexeris in secundo Saluatoris aduētu: siue post baptismum in prima resurrectione credendum, non abhorret ab ecclesiæ fide. Hebræi hæc ante resurrectionē in mille annorū regno super terram futura cōtendunt, & tam longa futuræ vitæ spatia repromitti, vt centum anni reputentur infantię, peccatorē autē centesimo ætatis suæ anno, esse moriturum, ne videlicet paratis opibus perfruatur, sed ob peccatum, maledictum esse se nouerit. Quod si ita est, vbi erit beatitudo perfecta, quæ peccato violatur atq; corrūpitur, & peccatū immatura morte punitur?

HEB.

cētum annorum maledictus erit.

a Et ædificabunt domos, & habitabunt, & plantabunt vineas & comedent fructus earū. Non ædificabunt & alius habitabit, non plantabunt & alius comedet.

SEPT.

centenarius, maledictus erit.

HEB.

b Secūdum enim dies ligni erūt dies populi mei & opera manuū eorum veterascent electis meis. Nō laborabunt frustra, neque generabunt in cōturbatione, quia semen benedictorum domini est, & nepotes eorū cum eis. Eritq; antequam clament, ego exau-

SEPT.

Etenim secundum dies ligni vitæ, dies populi mei, opera laborum suorum inueterascere facient electi mei: non laborabunt in vacuum, neque filios generabunt in maledictionem, quia semen benedictum à domino est, & nepotes eorum cum eis. Et erit antequam clament, ego exau-

a ¶ *Et ædificabunt domos & habit. &c.*] De his omnibus, & in sexagesimooctauo psalmo sermo propheticus pollicetur, dicens: Quia *Deus saluam faciet Sion, & ædificabuntur ciuitates Iudæ: & habitabunt ibi, & hæreditate acquirent illam & semen seruorum eius possidebit eam, & qui diligunt nomen eius, habitabunt in ea.* Quæ omnia Iudæi accipiunt carnaliter, vt Hierusalem vrbesque Iudææ restituantur in pristinum statum.

B

Quod si eis dederimus: audiant non solum hoc Hierusalem, sed & Sodomæ repromitti, dicente Ezechiele: *Restituetur Sodoma in antiquum.*

Eze. 16. g

Ergo domus, in quibus habitaturi sunt qui ædificant eas, vel virtutes intelligendæ sunt, vel diuersæ mansiones apud patrem, quas iugiter possidebit, qui eas ædificauerit: Quales sibi ædificasse & obstetrices dicuntur in Exodo, quæ timebant Deum, licet scriptum sit in Hebraico, à Deo eis ædificatas domos: quia timuerunt eum. Et Iacob quia simplex erat, siue vt Græce dicitur ἄπλαστος, id est, nequaquam fictus, nec talis quales in Petri epistola condemnantur, de quibus ait: *In auaritia fictis sermonibus de vobis negotiantur.*

Exo. 1. d Gen. 25. d Sep. 70. 2. Pet. 2. a

Idcirco habitabat in domo, quam Esau qui feris delectabatur & siluis possidere nō potuit. Talem domū & saluatoris in euangelio verba describunt: *Omnis qui venit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, similis erit viro prudenti, qui ædificauit domum suam super petram,* & reliqua.

Matt. 7. d

Alioquin iuxta litteram, multi sancti ædificant domos, & non habitant in eis, vel peregrinatione, vel alterius rapina, vel morte subtracti. Qualis fuit Iob, qui diues carne & spiritu in tantam deductus est paupertatē, vt in sterquilinio sederet extra portā ciuitatis.

Iob. 2. c

E cōtrario diues ille in euāgelio purpuratus, ædificauit domū & habitauit in ea, cui rectissime dici poterat, *Stulte hac nocte auferetur anima tua à te: quæ autem præparasti, cuius erūt?* Non solū autē ait, ædificabunt domos & habitabūt in eis, sed plantabūt quoq; vineas, & ipsi comedēt fructū earū. Iuxta illud quod in Michea dicitur: *Requiescet vnusquisque sub vinea sua, & sub ficu sua, & nō erit qui exterreat.*

Mich. 4. b

Hæc est vinea, quæ in euāgelio loquebatur. *Ego sum vitis, & vos palmites, & pater meus agricola. Omnis qui non facit fructum, excidetur & in ignē mittetur.* Huius fructus comeduntur & bibuntur, & lætificāt cor hominis, & inebriāt amicos spōsi, & in regno Dei bibūtur quotidie. Sub ficu autem requiescit, & nullius insidias reformidat, qui dulcedine sancti Spiritus fruitur, & illius fructibus saturatur, charitate, gaudio, pace, fide, continentia, patientia.

Ioan. 15. a Matt. 13.

C

Amo. 9. d 1. Cor. 3. b Gal. 6. b

De huiuscemodi dicitur plantatore: *Qui plantauerit ficum, comedet fructus eius.* Qui tales ædificauerit domos, & plantauerit vineas, de quibus & Apostolus gloriatur: *Ego plantaui, Appollo rigauit, Deus incrementum dedit:* comedet labores manuū suarum, & seminans in spiritu, de spiritu metet vitam æternam: nec diaboli & satellitum eius fraudibus supplantabitur.

b ¶ *Secundum dies enim ligni, &c.*] Æterna erit habitatio, atque plantatio iustorum, vt dies vitæ populi mei, diebus vitæ ligni comparentur, de quo in psalmis dicitur: *Iustus vt palma florebit:* quotidie triūphans de aduersariis, & insigne victoriæ præferens. Sin autem iuxta LXX. legimus dies ligni vitæ, (qui magis sensum ex Hebræo vertere quam verba:) Lignum vitæ intelligimus, quod in paradiso situm est. Ad quod ne extenderet Adam manum suā vt viueret, eiectus est de paradiso. In cuius custodiam Cherubim, id est, scientiæ multitudo, & ignita framea posita est, vt seruarent viā ligni vitæ ne in peccato positus Adā, & necdum sua delicta cognoscens, comederet ex eo, & impœnitentiæ desperationisq; ac superbiæ morte moreretur.

Psal. 91. c Gen. 3.

Quod sit hoc lignū vitę, Salomō exponit manifestius, qui de sapiētia Dei disputās ait: *Lignū vitæ est omnib. qui accedūt ad eā,* & qui innituntur super illam, quasi super dominū firmitas.

Prou. 3. c

D

Nec dubiū quin verbū Dei significet, qui ipse est vita atq; sapiētia & de se loquitur: *Ego sum vita.* Et de quo propheta decātat: *Omnia in sapientia fecisti, repleta est terra creatione tua.* Et Apostol. Paulus, Christus *Dei virtus, & Dei sapientia.*

Ioan. 11. e Psal. 103. d κτίσεως σου. 1. Cor. 1. d Rom. 7. b Ibid. 5. d

Opera quoque populi Dei non veterascēt, sed innouabūtur quotidie, vt non ambulēt *in vetustate litteræ, sed in nouitate spiritus:* Vt quomodo per inobedientiā vnius hominis, peccatores cōstituti sunt plurimi, sic per obedientiā vnius hominis, iusti cōstituātur multi. Vel certe hoc dicendū, quod opera eorū veterascant, quorū domus fūdata super petrā, permanet in æternū, & qui ædificauerūt super fundamentum Christi, aurum, argentum, lapides pretiosos: Et econtrario eorum opera dispereant, quorū domus fundata super arenam, subita tēpestate subuertitur, & qui ædificauerunt super fundamentum Christi, ligna, fenū, stipulam.

1. Cor. 3. c

An non tibi videtur quotidie inueterare opera sua, qui præteritorum oblitus, in futurum extenditur? Vnde & vetus & nouum dicitur testamentum, non quo vetus pereat, sed quo nouo aliud non succedat. Hoc quoq; iuxta Hebraicum dici potest quod opera populi & in Christo credētiū fructus sint apostolorum, id est, electorum Dei, & in thesauris eorum recondantur. *Multi enim vocati, & pauci electi.*

Matt. 20. b

Isti non habebunt frustra, vt quondam laborauere Iudęi, sed labores manuum suarū manducabunt, neq; generabunt in conturbatione, siue in maledictione, & vt in Hebraico expressius ponitur εἰς ἀνυπαρξίαν, quod lingua eorum dicitur לבהלה, hoc est, vt esse desistāt, & finem substantiæ suæ habeant, pro quo Aquila, Symmachus, & Theodotio, festinatione interpretati sunt, vt nequaquā festinēt absque ratione credere, sed imitētur Nathanael, qui domini voce laudatus est: *Ecce vere Israelita, in quo dolus non est?* qui Christū auctoritate scripturū quærebat, & de prophetis cupiebat agnoscere dicens: De Nazareth potest aliquid boni esse? Et est sensus: Quo modo mihi Messiam adducitis de Galilæa, & Nazareth, quem ego de Bethleem Iuda scio esse promissum?

labbehala.

Ioan. 1. g

Apostoli igitur & Apostolici viri, ita filios generabunt, vt de scripturis sanctis instruant, vt non imitentur maledictionem Iudæorū, sed cum propheta dicant: *A timore tuo Domine in vtero concepimus, & parturiuimus, & peperimus,* De

Sap. 26. c Luc. 2. c

his

E

his enim dictum erat: Benedicta progenies vteri tui. Tales sunt filij Abraham, qui faciunt opera eius, & in veteri historia appellãtur filij prophetarum: quales & in nouo instrumento apostoli genuerunt: Paulus, Timotheum, Lucam, & Titum, multosque alios: Petrus, Marcum Euangelistam & Act. 16.a caeteri caeteros: quorum benedictum semen est, & hucusque benedicitur, & permanent filij filiorum. De quibus propheta dicit: *Beatus vir qui timet Dominum:* Psal. 111.a *in mandatis eius volet nimis. Potens in terra erit semen eius: generatio rectorum benedicetur.* Et alibi: *Filij tui sicut* Ibid. 127.a *nouellae oliuarum in circuitu mensae tuae. Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum.* Econtrario de Iuda dicitur Ibid. 108.a proditore, & omnibus qui similes eius sunt: Fiant filij eius pupilli & vxor eius vidua. *Commoueantur & transferantur filij eius, & mendicent: eiiciantur de domibus suis.* Generationis enim malae finis est pessimus. Qui concipiunt dolorem, & pariunt iniquitatem. De quorum scriptum est principe: Psal 7.d 1. Reg 8.a *Ecce parturiit iniustitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.* Si autem hoc de impiis dicitur, quo modo Samuel vir beatus & iustus, filios 2. Reg. 13.a & 15.d. 16.c pessimos genuit, qui non ambulauerunt per viam patris: Et Dauid, de cuius Christus natus est semine duos genuit filios, Amnon & Abessalon: quorum alter fratres, alter patris extitit parricida? Ex quibus omnibus discimus, filios & nepotes secundum id intelligi debere quod diximus. Iuxta quod & Paulus filios parturit, donec Christus formetur in eis, & Onesimum in vinculis generat. [a]Qui cum clamauerint, sta- F tim exaudientur, & illis loquentibus, dicet Dominus adsũ. Gal 4.c Phil. 1.d Quae omnia etiam iuxta literam in Actibus Apostolorũ cernimus esse completa. Neque enim potuissent omnes gentes in tam breui tempore credere, nisi signorum miraculis fides eorum quodammodo esset extorta. Loquentibus enim & clamantibus Apostolis & apostolicis viris, dominus signorum magnitudine respondebat, vt Dorcas ad preces Petri Act. 9.g Ibid. 28.b surgeret: vt Publij pater in insula Melite febribus & dysenteria, qui morbi inter se contrarij sunt, Pauli precibus sanaretur, & vt eos totus orbis Deos inter homines diceret ambulare. Tunc lupus & agnus pascebantur simul, persecutor Paulus, & Ananias discipulus. Ille lupus de quo scriptũ est: *Beniamin lupus rapax mane comedet praedam, & ad vesperam* Ibid. 9.e Gen. 49.d *dabit escas*, siue vt in Hebraico dicitur: diuidet spolia. Cuius Apoc. 14.a doctrina cibus fuit credentium, & qui in toto orbe de superatis aduersariis triumphaunt. Agni autem credẽdi sunt omnes, qui in vestibus candidis sequuntur, agnum quocunque Ioan. 21.d vadit: Quos dominus Petro tradidit ad pascendum dicens: *Pasce agnos meos.* Leo quoque vt bos comedet paleas, quãdo viri disertissimi, & quondã apud saeculum potentes, scripturarũ se tradunt rusticitati: vt nequaquam seculari pascãtur eloquentia, quae instar mellis stillat de labiis meretricis, Prou. 5.a sed vilitatem & paleas sequantur historiae, donec multo labore atque industria mereantur ad frumentum sensuũ peruenire. De quib. paleis & frumẽto Hieremias loquitur: *Quid paleis ad triticum dicit dominus?* Et considerandum, quod nõ Hier 23.f bos vertatur in rabiem, sed leo mutetur in mansuetudinem. Serpens etiã qui obseruabat hominis calcaneum, & cuius Gen. 3.c ab homine obseruabatur caput, nequaquam aliorum nutrietur interitu, sed terram siue puluerem quasi panem comedet. Aut certe sic intelligẽdum, quod diabolus qui prius hominũ mortib. pascebatur, eos tantũ comedat, qui puluis ac terra sunt: Per quę omnia demonstratur malorũ in bonũ commutatio, qui innoxij erunt antiqua feritate deposita: non foris, sed in monte sancto domini, hoc est, in ecclesia

G

& in confessione eius montis, à quo vulneratus est princeps Tyri, & qui *excisus de monte sine manibus, creuit in montem* Ezec. 28.d Dan. 2.g *magnum*, & impleuit orbem. Interrogemus in hoc loco Iudaeos, & omnes qui sub nomine Christiano adhuc paleas comedunt scripturarum, quae ventilabro domini à trinco separatae, vento tradentur & flammis, quae beatitudo sit aestimanda, vt in mille annorum regno in Sion monte ciuitate Christi praesenti Hierusalem, & in tẽplo augustissimo, lupi, & agni, leones & boues, serpentes & homines simul comedant, pariterque commorentur & hi tantum innoxij sint, qui in monte sancto domini habitauerint? Ex quo intelligimus omnes qui extra montem fuerint, occidendos. Nudabitur ergo lupis, leonibus, vrsis, pardis, atque serpentibus, & caeteris bestiis vniuersus orbis, & immensi saltus, & Aegyptiae vastitas solitudinis, Sap. 11 c. quae venenatorum animantium fertilis est: & pro summa felicitate ciuitas sancta, non solum hominum, sed & bestiarum ac serpentium erit habitaculum: vt iuxta superiorem Prophetiam, habitet lupus cũ agno, & pardus cum hoedo, vitulus & leo, & oues cum vrsis simul morentur, & puer paruulus regat eos, & infans ab vbere mittat manum in foramen aspidis & in cauerna sua interficiat regulum. Causaque sit tantae felicitatis, quia repleta est omnis terra scientia domini.

HEB.	SEPT.
exaudiá: adhuc illis loquẽtibus, ego audiam. Lupus & agnus pascentur simul, & leo & bos comedẽt paleas, & serpenti puluis panis eius. Non nocebunt, neque occident in omni mõte sancto meo, dicit dominus.	*exaudiam eos: adhuc loquentibus illis dicam quid est? Tunc lupi & agni pascentur simul, leo autem quasi bos comedet paleas, & serpens terram quasi panem. Non nocebunt neque corrumpent in monte sancto meo, dicit dominus.*

CAPVT LXVI.

HAec dicit Dominus: Caelum sedes mea, & terra scabellum pedum meorum: Quae est ista domus quam aedificabitis mihi, & quis est iste locus requietionis meae? Omnia haec manus mea fecit: & facta sunt vniuersa ista dicit Dominus.

[a] Ad quem

CAPVT LXVI.

H

HAec dicit dominus: Caelum sedes mea, &c.] Ne montem sanctum intelligeremus Sion, & Iudaico caperemur Act 7.f errore; qui putant extruendam Hierusalem, & omnia quae Dominus pollicetur ibi explenda carnaliter: aufert nobis hanc suspicionem, & ponit testimonium, quo vsus est Stephanus primus martyr in Christo aduersum Iudaicam contentionem. Salomon ędificauit ei domum (haud dubiũ quin Deo) sed non in manu factis excelsus habitat sicut propheta ait: Caelum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum. Et Paulus in eodem volumine: *Deus qui fecit mũ-* Act. 17.f *dum & quae in eo sunt, nequaquam in templis manufactis habitat.* Si enim instar sedentis in solio atque regnantis, caelum thronus eius est, & terra scabellum pedum illius: Quo modo paruo clauditur loco, qui complet omnia, & in quo sunt omnia? Vnde & Moyses: *Ne dicas*, inquit, *in corde tuo, longe* Deut. 4.f *est: Deus enim in caelo sursum, & super terram deorsum, & non est alius, praeter eum Deus.* Et Psalmista: *Quo ibo à Spiritu tuo,* Psal. 138.b Hier 23.e *& à facie tua quo fugiam? Si ascendero in caelum, illic es: si ad inferna descendero, ades.* Cui & Hieremias ex persona Dei congruit, dicens: *Deus appropinquans ego, & non de longe Deus.* Numquid latere quis poterit in absconditis, & ego non videbo eum? *Nonne caelum & terram ego impleo?* In ipso Act. 17.f enim omnes sumus, & mouemur. Hoc autem dicit, vt Iudaicum conuincat errorem, qui putant inuisibilem & incorporalem, & incomprehensibilem Deum, templo Hierusalem posse concludi. Quod quidem & ipse Salomon extructor templi, in oratione sua ad dominum prolixius confite- 3. Reg. 8 tur. Ac ne arbitremur caelo quoque & terra Dei magnitudinem metiendam: in alio loco de eo legimus: *Qui tenet caelum palmo, & terram pugillo.* Per quae ostenditur Deus & Sap 40.c forinsecus, & intrinsecus, & infusus & circunfusus, dum & solio ambiente non concluditur, & pugillo concludit ac palmo. Qui non solum caeli & terrae, sed & inuisibilium creator est Angelorum, & Archangelorum, dominationum, potestatum, & cunctorum hominum,

A

Colos. 1. b Iob. 10. b Psal. 118. b Ioan 1. Psal. 32. b

de quibus Apostolus loquitur: Quæ omnia Dei manus operata est. De qua & Iob & psalmista commemorant: *Manus tua fecit me & psalmauit me. Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil*. De quo sursum Ioannes: *In mundo, ait, erat & mundus per ipsum factus est. Ipse enim dixit, & facta sunt: ipse mandauit, & creata sunt*. Et quod scriptura Geneseos mystico sermone demonstrat: Dixit Deus, & fecit Deus. *Verbo* enim *domini cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* (Gen. 1. Psal. 32. b) Nullusque locus est requietionis domini, nisi iste quem propheta subnectit.

a ¶ *Ad quem autem respiciam, &c.*] Sublato altari temploque terreno, quod humana construxerat manus, recte auferuntur & victimæ Iudæorum, ne forsitan dicerent: Non tam stulti sumus, vt Deum putemus loco posse concludi, sed in separato ad sacrificandum loco, Deo victimas immolamus, quæ lege præcepta sunt. Habitator igitur cæli, imo creator omnium, qui in terris templum habere se denegat, humilem & quietum, & trementem sermones suos hominem libenter assumit in templum. Iuxta illud Apostoli: Vos autem estis templum Dei, & Spiritus sanctus habitat in vobis. Si

B

1 Cor. 3. c

quis violat templum Dei, violabit illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. Quicunque ergo humilis est & quietus, & tremens sermones Dei, ipsum respicit dominus, & de ipso dictum intelligi potest, quod sub terræ nomine prophetatur: *Terra tremuit & quieuit, cum resurgeret ad iudicium Deus*: (Psal. 75. b) Habitatores enim eius (pro quibus μετωνυμικῶς terra dicitur) considerantes iudicium Dei, quiescunt à malis operibus, & sedentes in domo, æterno requiescunt sabbato, ne moueant se ad opus seruile peccati: (Gen. 11. a) sicut ædificatores turris mouerunt quondam de Oriente pedes suos, & ortum veri luminis reliquerunt: Nec audierunt illud quod ad Cain dicitur: *Peccasti, quiesce*. Sed iuxta prouerbia Salomonis: *Qui audit Deum, habitabit confidens, & quiescet absque timore ab omni malo.* (Gen. 4. a Pro. 1. d Sec. lxx.) Iste est humilis atque pauperculus, & contritus spiritu, tremeosque sermones domini, de quo scriptum est in Euangelio: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Et alibi: *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem.* Et rursum. *Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me.* (Matt. 5. a Psal. 40. a Sup. 61. a) Quodque sequitur in editione vulgata: Iniquus autem in Hebraico non habetur, sed simpliciter iungit & dicit: *Qui immolat bouem, quasi interficiat hominem.* Quod & in alio scriptum est loco: *Misericordiam volo, & non sacrificium: scientiam magis Dei, quam holocaustum.* (Osee 6. b) Et per Malachiam: *Omnia quæ oderam, faciebatis, operientes lachrymis altare meum: numquid dignum est vt respiciam ad sacrificium vestrum, & suscipiam placabile quid de manibus vestris?* (Malac. 2. c) Audiant Iudæi quod Deus non quærat sacrificia, sed offerentium animum. *Et qui mactat*, inquit, *pecus, quasi qui excerebret canem.* (Deut. 23. c) Vnde & per Moysen scriptum est: Non offeres mercedem meretricis neque pretium canis in domo Dei tui. Pulchreque canis & meretrix copulantur, quia vtrumque animal pronum est ad libidinem. Simulque consideremus quod non dixerit: *Qui immolat arietem, quasi qui immolat canem*: sed *occidat*, inquit, *canem*, Quod verbum

HEB.

a Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum & contritum spiritu, & trementem sermones meos? Qui immolat bouem, quasi qui interficiat hominem. Qui mactat pecus quasi qui excerebret canem, qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat: qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo. b Hæc omnia elegerunt in viis suis, & in abominationibus suis anima eorum delectata est. Vnde & ego eligam illusiones eorum, & quæ timebant, adducam eis. Quia vocaui, & non erat qui responderet, locutus sum, & non audierunt, feceruntque malum in oculis meis, & quæ nolui, elegerunt. c Audite verbum domini qui tremitis ad sermonem eius. Dixerunt fratres vestri qui oderunt vos, & abiiciunt propter nomen

SEPT.

Et super quem respiciam, nisi super humilem & quietum, & trementem sermones meos? Iniquus autem qui immolat vitulum, quasi percutiens virum. Sacrificans de grege quasi qui occidat canem: qui offert similam, quasi qui sanguinem suillum: qui dat thus immemoriale quasi blasphemus. Et ipsi elegerunt vias suas, & abominationes suas quas anima eorum voluit, & ego eligam illusiones eorum, & peccata retribuam eis. Quia vocaui eos, & non obaudierunt: locutus sum, & non audierunt. Et fecerunt malum in conspectu meo, & quæ nolebam, elegerunt. Audite verbum domini, qui tremitis sermonem eius. Dicite fratribus vestris qui oderunt vos, & abominantur: vt nomen

C

non ponitur in sacrificiis, sed in his quæ trucidantur illicite. Qui offert oblationem & sacrificium, quasi qui sanguinem suillum offerat. (Leuit. 11. a) Quod & ipsum lege prohibetur: tales sunt ceremoniæ Iudæorum. Qui thus tribuit quasi blasphemus, imo quasi benedicens idolo. Potest autem hic esse sensus: Post filium meum qui venit mansuetus & pauper, sedens super pullum asinæ, nolo carnes, victimas detestor: sacrificia iudæorum, & vmbras legis reprobo, quia delectabilis mihi est veritas euangelij: Sin autem hoc dicitur, quod post fulgur euangelii, vetus religio cesset in nube. Quid respondebunt, qui credentes ex Iudæis arbitrantur absque noxa sui posse carnaliter offerre sacrificia?

b *Hæc omnia elegerunt, &c.*] Immolare bouem, mactare arietem, offerre sacrificium, thura succendere: quæ ita habet Deus quasi homicidium, & oblationem canis: & suillum sanguinem, atque blasphemiam ipsi elegerunt, & vt talia colerent, eorum arbitrij fuit. Iuxta quod dicit per Ezechielem: *Dedi eis iustificationes non bonas, & præcepta non bonas*, (Ezec. 20. d) & in viis, inquit, suis ambulauerunt, non in via domini: Et abominationes suas anima eorum voluit: vt amatores magis essent sui, quam amatores Dei.

D

Quam ob causam illis eligentibus vias suas, & non eum qui dicit: *Ego sum via*, & dominus elegit illusiones siue illusores eorum, quæ Hebraice dicuntur a תעלולים, id est, ἐμπαίγματα, vt (Ioan. 14. a, a thaalouli) constituat principes pessimos & omnia mala eorum, siue quæ timebant, pariter adducat. Causasque reddit, cur traditi sint scribis & pharisæis illusoribus suis, de quibus primus psalmus iuxta Hebræos canit: Et in cathedra illusorum non sedit: quos appellant Lxx. pestilentes: quales fuerunt filij Heli filij pestilentiæ, (לצים) pro quo in Hebraico scriptum est b בליעל, hoc est, diaboli. (1. Reg. 2. c, b belial) *Quia, inquit, vocaui, & non erat qui responderet, locutus sum & non audierunt: feceruntque malum in oculis meis, & quæ nolui, elegerunt.* Quos versus secundo ponit in præsenti loco & supra, vbi dicitur: *Numerabo vos in gladio, & omnes in cæde corruetis, Quia vocaui, & non respondistis*, & cætera similiter. (Sup. 65. b) Quod testimonium, quo sensu accipi debeat, ibi dictum est.

c ¶ *Audite verbum domini, &c.*] De quibus ante iam dixerat: Super quem respiciam, nisi super humilem & quietum, & trementem sermones meos: ipsis præcipit vt contemptis victimis Iudæorum, & omni scribarum ac pharisæorum tumore despecto, transeant ad eius cultum, quem vocantem illi audire noluerunt, atque contempserunt, & fecerunt malum in conspectu eius: (Luc. 9. d) Nec hoc præceptorum fine contentus est, sed imperat eis mandatum euangelij, vt diligant inimicos suos, benefaciant his qui oderunt se, & orent pro persecutoribus suis, & imitentur clementiam patris, *qui oriri facit solem suum super iustos & iniustos, vt videntes*, inquit, *opera vestra, glorificent patrem vestrum qui in cælis est.* (Matt. 5. g) Quod post generalem intelligentiam spiritualiter apostolis præcipitur & apostolicis viris, vt diligant Iudæos persecutores suos & eos qui se abominantur, in loco fratrum habeant, dicentes cum Petro: *Viri fratres & patres audite*: Et cum Apostolo: *Tristitia mihi est, & continuus dolor cordi meo pro fratribus meis qui sunt Israelitæ.* (Act. 2. d Rom. 9. a) Glorificatur autem nomen

domini

E domini quando viderint homines persecutorum ferociam nostra se iugi patiẽtia, & verberantem manum, alterius malæ obuersione confundi. Quibus in euangelio præcipitur: *Luceat lumen vestrum coram hominibus: vt videntes bona opera vestra, glorificent patrem vestrum qui in cælis est.* Et in *Matt.5.b* *Apo.14.b* *1.Cor 7.d* Apocalypsi Ioannis: *Timete Deum, & date ei gloriam.* Paulus quoque scribit ad Corinthios, prouocãs eos ad *Ibid. 10.g* continentiam: *Vt glorificetis Deũ in corpore vestro.* Et rursum: *Siue comeditis, siue bibitis, omnia in gloriã Dei facite.* *1.Pet.3.d* *Luc.23.e* Vnde & Dominus maledicẽtibus non remaledicebat: Et pro persecutoribus precabatur. Quod autẽ præcipit: Dicite fratrib. vestris non simpliciter accipiendum est: alioquin multi fratres vocant, & in corde non retinẽt charitatẽ, de quib. scribit apostolus *Deum confitentur se scire,* *Tit.1.d* *operib. autẽ negant.* De quib. *Matt.7.c* & Dominus loquebatur: *Nõ omnis qui dicit mihi: Domine,* *1.Cor.12.a* *Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem patris mei qui in cælis est.* Sicque stare potest illa sententia: *nemo dicit, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto.* Nam cum hæretici dicãt Do- *Matt 7.e* F minum Iesum, & multi in resurrectione dicturi sunt: *Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & virtutes multas fecimus?* Respondebit eis *Exod.23.a* dominus: *Recedite à me, nescio vos, operarii iniquitatis.* Ergo dicere, non sermone, qui facilis est, sed affectu & operibus comprobatur. Ex quib. discimus, eundem esse vtriusque testamenti dominum, qui præcipit, vt si viderimus iumentum inimici nostri cadere sub onere suo, non transeamus, sed leuemus cum eo, & si bouem aut asinum inuenerimus erran- *Matt.18.b* tem, reddamus ei. Hæc iuxta LXX. Porro iuxta Hebraicum, hic mihi sensus videtur: Audite apostoli, audite discipuli mei qui tremitis verbum domini, narrabo quid dixerint fratres vestri, qui oderunt, & separant vos, & arbitrantur alienos, non propter mala vestra, sed propter nomen meum: qui immundos existimant cunctos de sua in me gente credentes, & dicunt: Recede à me, quia immundus es. Quid ergo *Sup 65.b* est quod eos dixisse commemorat? *Glorificetur dominus, & videbimus in lætitia vestra.* Cuius versiculi hic sensus est: Quid nobis humilem introducitis Deum? quid crucifixum & virum dolorum, & scientem ferre infirmitates? volumus eum in sua (vt dicitis) maiestate conspicere regnantem: suspiciemus & in sua gloria triumphantem humilem atque de- *Sup 53.b* iectum videre non possumus. Statimque infert: *Ipsi autem confundentur.* subauditur, qui loquũtur talia, qui non intelligũt mysteria scripturarum, malisque suis sentient eius potentiam, quem pro humilitate contempserant.

a ¶ *Vox fremitus de ciuitate, &c.*] LXX. pro fremitu, clamorem posuerunt, & cætera similiter. Volumus scire quæ sit confusio Iudæorum, qui dixerunt: Glorificetur dominus vt vestram lætitiam videamus, & triumphos regis vestri, nequaquam cassis promissionibus, sed oculis contemplemur. *Vox* (inquit) *clamoris de ciuitate:* Haud dubium quin Hierusalem significet Romano exercitu circundatam, & in tres partes intus seditione diuisam, quando vnus templum obtinuit, & omnia prius sancta possedit, forinsecus contra hostes, intrinsecus contra ciues dimicans. Eo tempore & in vrbe & in templo, tam sacerdotum & leuitarũ, quam vulgi *Luc.13.g* ignobilis, mulierumq; ac puerorũ vlulatus auditus est, quãdo reddidit dominus retributionem inimicis suis, implens cõminationẽ qua dixerat: *Relinquetur vobis domus vestra deserta.* Et illam prophetiam Dereliqui domum meam quan- G *Hier 22.b* do præsides templi consona angeli voce dixerunt: Transeamus ex his sedibus. De quibus non solum Iosephus Iudaicæ *Lib 6. de bello Iud. c.12* scriptor historiæ, sed multis prius sæculis psalmista testatur, dicens: Vidi iniquitatem & contradictionẽ in ciuitate: quæ *Psalm.54.b* circũdedit muros eius tota die, & tota nocte, ita vt subuerteretur ciuitas, & impleretur aliud *Mich.3.d* vaticinium: Sion *quasi ager arabitur, & Hierusalem quasi casula in cumerario relinquetur.*

b ¶ *Antequam parturiret, peperit, &c.*] Clamore resonantẽ de Hierusalem & templo eius, quando obsessa atque subuersa est, & inimicis Christi, qui eum regem suscipere noluerunt, recipientibus pro impietate sua atque blasphemiis æterna supplicia: Ecclesia in nomine Domini congregata, de qua in psalmo dicitur. *Homo* *Psal.86.a* *natus in ea, & ipse fundauit eam altissimus, antequam parturiret, peperit, antequam veniret partus eius, genuit masculum.* Non enim multo tempore, vt populus Iudæorum per Abraham, & Isaac, & Iacob, & duodecim patriarchas, & rursum per liberos eorum ac nepotes creuit in maius: sed ad euangelicam prædicationem statim omnis mundus concepit, & parturiuit, & peperit masculum, quem Pharao & H Herodes conabantur occidere, *Exod 1.c* qui in Moyse & in Christo Sal- *Matt.2.c* uatus in Ægypto est. Denique Abraham & Isaac masculos habuere liberos, & Iacob multorum filiorum pater, vnam *Gen.34.c* genuit filiam, pro qua dura perpessus est. Quod si filiæ Sal- *Num 27.b* phaad Dei sententia recipiunt hæreditatem patris: Hoc considerandum est, quod pater earum in peccato suo mortuus sit, qui nullum filium genuit, & Moyses nihil super eis *Gen 6.a* ausus fuerit iudicare, sed retulit ad dominum, qui eas ne inopes permanerent, iussit fratribus copulari. Geneseos quoq; narrat liber, quod postquam cœperunt homines multi fieri (qui numerus semper in vitio est) & filiæ eis natæ sunt, acceperunt eas, non angeli, sed filij Dei: de quibus orti sunt gigantes: Siue vt in Hebræo scriptum est, c נפלים, id est, *c nephilim* ἐπιπίπτοντες, id est, irruentes. Econtrario ad sanctum dicitur: *Psal 127.a* *Vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Filij tui sicut nouellæ oliuarum, in circuitu mensæ tuæ.* Et iterum. *Videas filios filiorum tuorum.* Peperit igitur Sion, hoc est, reliquiæ ex Israel & apostolorum credentium fides, masculum dominum Saluatorem, qui in toto simul orbe generatus est quod nullus audiuit, quod nulla narrat historia, vt alicuius doctrina, omnes in breui tempore crederent nationes, & de vniuersis gentibus, vna gens fieret Christianorum, de qua & Paulus loquitur. Si *quis in Christo noua creatura, vetera* *2 Cor 5.d* *transierunt, ecce facta sunt omnia noua.* Iuxta illud quod alibi *Psal 21.f* scriptum est: *Et adorabunt in conspectu eius omnes familiæ gentium, quia Domini est regnum, & ipse dominabitur gentiũ.* *Ibid.85.b* *Omnes* enim (ait) *gentes quas fecisti, venient & adorabunt coram te & glorificabunt nomen tuũ,* de quo dicit Iacob: *Ipse est* *Gen 49.b* *expectatio gentium.* Et psalmista: *Spes omnium finium terræ:* Et idem Esaias quem nunc edisserimus: *Erit radix Iesse, & qui surget, vt princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt:* Implentibus apostolis quod præceptum est: Docete omnes *Sup 11.c* gentes, baptizantes eas in nomine Patris & Filij & Spiritus *Matt.28.d* sancti, vt nascatur nouus populus, de quo & vicesimus primus psalmus canit: *Annũciabũt cæli iustitiam eius, populo qui* *Psal 21.g* *nascetur quem fecit Dominus.* Et iterum: *Populus qui creabi-* *Psal 101.c* *tur, laudabit Dominum.* Hic autem populus vno creatus *Esa.60.d* est die, quem illustrat sol iustitiæ, dicente scriptura: *Erit tibi*

HEB.

nomen meum: Glorificetur dominus & videbimus in lætitia vestra, ipsi autem confundentur.

SEPT.

nomen glorificetur domini, & appareat in lætitia eorum, & illi confundentur.

a Vox fremitus de ciuitate, vox de templo, vox domini reddẽtis retributionem inimicis suis.

HEB.

b Antequam parturiret, peperit: antequã veniret partus ei*, peperit masculũ. Quis audiuit vmquã tale? quis vidit huic simile? Nũquid parturiet terra in die vna aut parturietur gens simul: quia parturiuit & peperit Sion filios suos? Nũquid ego qui alios parere facio, ipse nõ pariam, dicit dominus? Si ego qui generationẽ cæteris tribuo, sterilis ero, ait dominus Deus tuus.

a Lætamini

SEPT.

Antequam parturiens pariat, antequã veniat dolor parturiẽtium, effugit & peperit masculum. Quis audiuit tale, & quis vidit simile? si parturiuit terra in die vna, aut si nata est gens simul, quia parturiuit & peperit Sion paruulos suos. Ego autem dedi expectationem hanc, & nõ recordata es mei, dicit dominus: Nõne ego parientẽ & sterilem feci, dicit Deus tuus?

Lætare

A
Act. 2. 4. Ibid. 2. a dominus lux sempiterna. Possumus hoc quod dicitur: Orietur gens simul: quia parturiuit & peperit Sion filios suos: Et ad illud tempus referre, quando vna die tria millia & quinque millia de Iudaico populo crediderũt. Dicitur quoque in eodem Actuum apostolorum libro: quod de vniuersis gentibus quæ sub cœlo sunt fuerint in Hierusalem: qui audiebant variis linguis loquentes magnalia Dei. Quodque sequitur iuxta Lxx. *Ego autem dedi expectationem hanc, & non recordata es mei, dicit Dominus:* Nonne ego parientem & sterilem feci, dixit Deus tuus: Manifestius in Hebraico ponitur: cui & reliqui interpretes congruunt: *Numquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem cæteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus?*
Psal. 93. b secundum illud quod alibi dicitur: *Qui plantauit aurem, non audiet? qui finxit oculum, non considerat?* quod scilicet qui omnes homines creauit ex nihili, possit de vniuersis gentibus vnam partem in se credẽtium ecclesiam facere. Denique in vicesimoctauo psalmo, vbi nos legimus: *Vox domini concutientis desertum,* in Hebræo scriptum est: *Vox domini parere faciens desertum,* vt deserta prius ecclesia generet,
B & perficiantur cerui apertis saltibus atque contritus. Porro iuxta Lxx. hic sensus est, quod vno tẽpore ad prædicationem euangeliorũ, vna gens totius orbis oriatur. Per multos prophetas sæpe promisi, & non meministi promissionis meæ. O vrbs quæ clamoribus es plena. O templum quod à domino derelictum est. O popule cui reddidi vicissitudinem suã: Nonne ego inquit, feci parturientem & sterilem, id est quæ prius fuerat sterilis, postea parturiuit & peperit? De qua in
Psal. 112. a 1. Reg. 2. a psalmo scribitur: *Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem.* Vel certe rerum ordo conuersus est: Pariens facta est sterilis, & quondam sterilis peperit plurimos, quia domini ista sententia est.

HEB.

[a] Lætamini cum Hierusalem, & exultate in ea omnes qui diligitis eã. Gaudete cũ ea gaudio vniuersi qui lugetis super eã: vt sugatis & repleamini ab vbere cõsolationis eius: vt mulgeatis, & deliciis affluatis, & ab omnimoda gloria eius. [b] Quia hæc dicit dominus: Ecce ego declino super eã quasi fluuiũ pacis, & quasi torrentẽ inundãtem gloriã gẽtiũ, quã sugetis, ad vbera portabimini, & super genua blãdiẽtur vobis. [c] Quo modo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, & in Hierusalem consolabimini. Videbitis, & gaudebit cor vestrum, & ossa vestra sicut herba germinabunt: Et cognescetur manus

SEPT.

Lætare Hierusalem, & conuentum facite omnes qui diligitis eam. Gaudete gaudio omnes qui lugetis super eam, vt sugatis, & impleamini ab vbere consolationis eius, vt postquam suxeritis, delectemini ab introitu gloriæ eius. Quia hæc dicit dominus: Ecce ego declinabo ad eos quasi fluuius pacis, & quasi torrens inundans gloriam gentium. Paruuli eorum in humeris portabuntur, & super genua consolabuntur.

a ¶ *Lætamini cum Hierusalem,* &c.] Apostolis præcipitur & apostolicis viris: qui diligunt vtrãque Hierusalem & eam quæ corruit, plangentibus atque lugentibus, & illam quæ surrectura est, omni desiderio præstolantibus, vt gaudeant cum ea, & in ea quæ ædificata sit viuis lapidibus, qui voluũtur super terram, & in rotarum Cherubim similitudinem, sequuntur spiritum præcedentem: non in his qui in æter-
Zach. 9. d Ezech. 1. d nos cineres dissoluti sunt. De quibus Dominus loquebatur: *Amen, amen dico vobis: non permanebit lapis super lapidem, donec compleantur omnia hæc.* Gaudete (inquit) cum ea
Matt. 24. a gaudio, vniuersi qui lugetis eam. Quales supra Petrum & Paulum apostolos docuimus, & omnes qui expectabant redemptionem Israel, vt sugant & repleantur vberibus consolationis eius. Neq; enim poterat fieri, vt quæ genuit masculũ, & erat puerpera, careret lactis abundantia in educatio-
Ezec. 23. a nem eius gentis & paruulorum, qui simul nati fuerant: vt præberet eis duo vbera, nequaquam, vt prius in Ægypto
1. Pet. 2. a Can. 1. a Matt. 5. a fracta & iacentia, sed integra & virginali decore stantia, veteris ac noui instrumenti ad præbendum rationale lac. De quibus sponsus ad eam loquitur: *Bona vbera tua super vinũ.* Isti erant, de quibus specialiter dicebatur: *Beati lugẽtes quoniam ipsi consolabuntur.* Et hoc notandum, quod qui paruuli sunt, consolationis indigent lacte, & adhuc in mortali versantur loco. Qui vero post lac cõsolationis ad solidum profecerit cibum, deliciis affluent veritatis, & scientia omni-
d ziz modæ gloriæ, quæ Hebraice dicitur [d] זיז: Pro qua Lxx. introitũ, Symmachus pinguedinẽ, Theodotio multitudinẽ

C
interpretati sunt. Hoc diximus, vt psalmi septuagesiminoni verbum panderemus ambiguum, in quo scriptum est: Vastauit eam aper de silua, & singularis ferus depastus est eam. Pro eo enim, vbi in nostris Græcis codibus legitur μονιὸς ἄγριος, id est, singularis ferus, in Hebraico scriptum est [e] זיז שדי: Quod Aquila transtulit παντοδαπῆς χώρας, hoc est, omnimodum regionis: vt significaret non solum à Romanis, sed à cunctis gentibus Israelem esse vastatã. Introitus autem gloriosus ecclesiæ, ille intelligendus est, de quo scribit Ioannes Apostolus: *Et in duodecim portis erant duodecim margaritæ, & platea ciuitatis auro mundo, sicut vitrum perspicuum.* Istas margaritas prohibet dominus mitti ante porcos, quas negotiator bonus cum in prophetis inuenerit & apostolis, pergit ad vnũ pretiosissimũ margaritum, non priores abiiciens, sed per illas quærẽs pretiosi[us]. e ziz saddai Apoc. 21. d Matt. 7. a Ibid. 13. f

b ¶ *Quia hæc dicit dominus,* &c.] Extructa per apostolos Hierusalem, & instaurata in priorẽ statum: postquam filii & habitatores eius vberibus fuerint consolati, & lactis abundantia ad delicias peruenerint veritatis: per quas introitur ad gloriam Dei: Tũc dominus declinabit super eã fluuium pacis, de quo crebro diximus, *Flumen Dei repletum est aquis:* Et: *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei:* vt pace omnia possidente, & nationum cessantibus bellis: de quibus scriptura dicit: *Dissipa gentes quæ bella volunt:* torrẽs doctrinarum Dei irriget arua credentium. Tunc filij eius siue paruuli (vt Lxx. transtulerunt) in humeris portabuntur, & super genua consolationem accipient. In humeris, de quibus & in priori prophetia dictum est: Et quos Iacob interpretatur filio suo Isachar: *Quia supposuit humerum suum ad laborandum & vocatus est vir agricola.* Sudore enim & labore nimio ad vbertatem fructuum peruenimus. Vnde & ad Siõ per Hieremiam dicitur: Da cor tuum in humeros tuos: vt à mandatis intelligat dominum, imitans eum de qua scriptũ est: *Iesus cœpit facere & docere:* vt non otiosa sit fides, sed per opera currat ad præmium. Genua autem & sinus quid significent & supra breuiter exposui, & nunc Abraham exemplũ docere nos poterit: in cuius sinu Lazarus requiescit, & omnes de Oriente & Occidente venientes, *qui accumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob.* D Psal. 64. c Ibid. 45. a Ibid. 67. g Sup. 49. f Gen. 49. b Sec. Lxx. Hierem. 24. Act. 1. a Luc. 16. e Matt. 8. b

c ¶ *Quo modo si cui mater blandiatur,* &c.] *Et cognoscetur manus Domini seruis eius, & indignabitur inimicis suis*) Lxx. pro seruis posuerunt timentes, pro inimicis, incredulos: cætera similiter. Misericordiam creatoris in creaturas suas, exemplo matrum discimus: quæ liberos amore in sinu nutrientes, omnem superant charitatem. Denique volens Deus ostendere, quo modo diligat quos creauit: *Numquid obliuiscetur, ait, mulier, vt non misereatur sobolis vteri sui? sed et si illa fuerit oblita, ego tamen non obliuiscar tui.* Quem sensum & illud habet euangelicum, in quo Dominus loquitur ad Hierusalem: *Quotiens volui congregare filios tuos, sicut, gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti?* Et Deuteronomium in quo tale quid resonat: *Sicut Aquila proteget nidum suum, & pullos suos desiderauit: expandẽs alas suas suscepit eos, & portauit in humeris suis.* Aiunt qui de animantium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum, & iumentorum, & pecudum auiumque ingenitum esse in filios pullosque suos affectum: sed maximum esse amorem Aquilarũ, quæ in excelsis & inaccessis locis nidos collocant ne coluber fetus violet: Amethystum quoque inter pullos Sup. 49. d Matt. 23. d Deut. 32. b Sec. Lxx.

eius

E eius lapidem reperiri, quo omnia venena superentur. Si
hoc verum est, rectè affectus Dei in suas creaturas aquilis
comparatus est, qui omni custodia protegit liberos suos, ne
draco & coluber antiquus, diabolus & satanas, obrepat no-
Apoc. 12.f uellis fœtibus, vt ad nomen lapidis qui ponitur in funda-
mentis Sion, omnes aduersariorum frangatur insidiæ. Hæc
autem Hierusalem (in qua
consolabuntur à matre filij, &
in genibus palpabuntur) illa
Gal 4 d est de qua scribit Apostolus:
Quæ autem sursum est Hierusa-
lem, libera est, quæ est mater om-
nium nostrum: Cuius consola-
tionis lacte saturatus, consola-
batur cæteros, qui eius sermo-
2.Cor.1.a nibus indigebant, dicens: *Be-*
nedictus Deus pater domini no-
stri Iesu Christi, pater miseri-
cordiarum, & Deus omnis con-
solationis, qui consolatur nos in
omni tribulatione nostra, vt &
nos possimus consolari eos qui in
omni sunt tribulatione, per con-
solationem qua ipsi consolamur
à Deo: qui postquam fuerint
וראיתם consolati dicetur ad eos: *Et videbitis, & gaudebit cor vestrũ,*
& ossa vestra quasi herba germinabunt siue *orientur*: aut iux-
ta Symmachum *florebunt*. Videbunt autem haud dubium
Matt. 5. quin Deum, quæ vera lætitia est. De quibus Dominus lo-
Sup. 38. c quebatur: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*
Cuius visio perfectum est gaudium, quod in plenæ fidei cor-
de versatur, & ossium germinatio subsequitur. De quibus
ante iam diximus. Quorum si lector oblitus est, recurrat ad
explanationem pristinam: Melius est enim illum scripta re-
F legere, quam nos dicta replicare. Et nota, inquit, erit ma-
nus Domini seruis eius, vel timentibus eum, & comminа-
bitur inimicis siue incredulis suis. Manus autem vel pro po-
Exod. 4 f tentia accipitur, quod possit Deus omnia facere quæ pro-
mittit, iuxta illud quod ex persona Dei Moyses loquitur ad
Ibid 9.d Pharaonem: *Nunc mittam manum & percutiam te, & popu-*
Psal. 43.a *lum tuum interficiam, & deleberis de terra.* Et rursum ipse ad
eundem tyrãnum: *Ecce manus Domini erit super iumenta tua*:
Sup. 10.d.a de qua ad Deum psalmista dicebat: *Manus tua gentes inter-*
fecit, & plantasti eos. Aut certè manus domini Christus in-
telligendus est, de quo & supra legimus: *Manus mea fecit*
hæc omnia. Quam notam faciet dominus seruis suis & timẽ-
tibus se, & comminabitur incredulis & inimicis suis: vt a-
liis promittat præmia, aliis supplicia comminetur. In quo
consideranda verborum proprietas, quod non dixerit: Infe-
ret inimicis suis, sed comminabitur, vt per comminationẽ
deterriti, & ipsi ad domini transeant seruitutem.

a ¶ *Quia ecce dominus*, &c.] Manus domini quæ nota
fiet seruis eius & timentibus eum, ipsa comminatur incre-
dulis siue inimicis eius: vt si non egerint pœnitentiam, su-
סופה stineant quæ sequuntur: *Ecce* enim, inquit, *dominus in igne*
veniet, & quasi turbo siue *tempestas currus eius*: Quas debe-
mus intelligere angelicas potestates, quando venturus est
dominus in gloria patris cum angelis suis, iudicare viuos
& mortuos, non quo dominus ignis sit, sed quo sustinenti-
Deut 4.d bus pœnas esse ignis videatur. Et licet Moyses dixerit idip-
Heb 12.a sum Apostolo confirmante: *Deus ignis consumens est.* Atta-
Ioan. 4.d men Saluator exprimens diuinitatis substantiam, ait: *Spiri-*
tus est Deus. Inter spiritum autem & ignem secundum intel-
ligentiam corporalẽ, multa diuersitas est. Quod si ignis, aut
1.Cor 3.b spiritus est, quo modo oculos, & aures, & manus, & pedes,
Luc. 8. b & ventrẽ, & cætera corporis membra habere dicitur, cum
hæc spiritus ignisque non habeant? Ignis ergo consumens
appellatur Deus: vt quicquid in nobis vitiorũ est, fenum, li-
gna, stipulamque consumat, & spinas, id est, sollicitudines
Heb. 6.b sæculi huius, quas pro bono semine terra attulit infecunda:
de qua ad Hebræos dicitur: *Quæ autem affert spinas & tri-*
Luc. 12.f *bulos, reproba est, & maledictio proxima: cuius finis cõsũptio*
Sup 9.d *est.* De hoc igne & in Euangelio Dominus loquebatur: *I-*
gnẽ veni mittere super terrã. Et supra legimus: *Ardebit sicut*

manus domini seruus eius, et indignabitur ini-
micis suis.

HEB.

a Quia ecce Dominus in
igne veniet, & quasi tur-
bo quadrigæ eius, red-
dere in indignatione fu-
rorem suum, & increpa-
tionem suam in flamma
ignis. Quia in igne Do-
minus diiudicatur, & in
gladio suo ad omnem
carnem, & multiplica-
buntur interfecti à do-
mino. b Qui sanctifi-
cabantur, & mundos
se

SEPT.

Ecce Dominus quasi i-
gnis veniet, & quasi
tempestas currus eius:
reddere in furore vl-
tionem suam, & incre-
pationem in flamma
ignis. In igne enim do-
mini iudicabitur o-
mnis terra, & in gladio
illius cadet vniuersa
caro: multi vulnerati
erunt à domini. Qui
sanctificantur & puri-
ficant-

ignis iniquitas; & sicut gramen aridum consumetur igni, & G
omnia zizania quę inimicus homo superseminauit, dormiẽ- Sup. 70.
te patrefamilias. De quo & in Epistola Iacobi scribitur. *Par-* Matt. 13 d
uus ignis quam grandem succendit materiam. Et in Prouer-
bus: *In multis lignis viget ignis.* Quamquã in eo quod pro- Iacob. 3 a
uerbium est, aliud possit in- Prou. 26.d
telligi. Hunc puto ignem se- Sup. 70.
disse super linguas Apostolo-
rum omniumque credentium, Act. 2.a
quando linguis variis loque-
bantur & omnes erroris fuga-
bat tenebras, & illuminabat
corda eorum; qui recipiebant
sermonem domini. Quod au-
tem sequitur: Quasi tempestas
currus, siue quadrigæ eius,
psalmorum edisseremus exem-
plis: in quibus scriptum est: Psal 49.a
Deus manifestè veniet, Deus no-
ster, & non tacebit. Ignis ante
eum ardebit, & in circuitu eius
tempestas valida. Et alibi: *Cur-* Psal 67 d
rus Dei decem millibus multi-
plex millia lætantium. His cur-
ribus & equis Helisæus erat 4 Reg 6 d
circundatus; quos puer eius
videre non poterat. Vnde ait: *Domine, aperi oculos pueri hu-*
ius, vt videat. Et apertis, inquit, *oculis vidit currus, & qua-* 4 Reg 2.b
drigas, & equos per circuitum. Hoc curru igneo & Helias ra-
ptus ad cælum est, quando clamabat Helisæus: *Pater mi, pa-*
ter mi, currus Israel & auriga eius. Hæc autem vniuersa nar-
rantur: non quo Deus aut currus habeat, aut quadrigas, aut
equorum velocitate portetur, de quo alibi scriptum est: *Qui* Psal. 103.a
ambulabat super pennas ventorum: Sed quo modo in solio se-
dere dicitur, quando assumit habitum iudicantis: sic quando
ad vindictam venit, vt debellet aduersarios suos, in habitu
victoris & triumphantis ostenditur. De furore Domini cre- H
bro diximus: quod sic accipi debeat, quomodo obliuio eius,
& pœnitentia, & contristatio, & affectus cæteri, qui Dei non
conueniunt maiestati. Et in hoc igitur igne & furore, in his
curribus, & in flamma ignis iudicabitur omnis caro, siue ip-
se dominus cum creaturis suis: vt non potentia, sed iudicij
veritate videatur ferre sententiam: iuxta illud quod in Mi-
chæa prolixius, & in quinquagesimo psalmo breuius dicitur:
Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris. Gla- Mich 6.
dius autem quo omnis caro est iudicanda, ille accipiendus
est, de quo & prius diximus, & nunc dicemus ex parte: *Nisi* Psal. 7.c
conuersi fueritis, gladium suum vibrabit. Hunc gladium pu-
nitorem carnis peccatricis omniumque vitiorum Israelitæ
in manus Pharaonis datum queruntur: Dicuntque Moysi
& Aaron: *Videat Deus vos & iudicet, quia abominabilem fe-* Exod 5 d
cistis odorem nostrum coram Pharaone: vt daretur gladius in
manu eius & interficeret nos. De gladio & in Amos scriptum
est: *Gladio interibunt omnes peccatores populi*: cum vtique & Amos 9.a
alia sint genera pœnarum. Quidquid ergo pungit, & percu-
tit, & torquet, & cruciat, in scripturis sanctis, gladius ap-
pellatur: quo gladio vulnerabuntur siue interficientur, qui
Dei non fecerint voluntatem, & omisso lumine veritatis, te-
nebris se erroris inuoluerint. De quibus scriptum est in Hie-
remia: *Si mutauit Æthiops pellem suam.* Et in Sophonia: *Et* Hier. 13 d
vos Æthiopes vulnerati siue *interfecti gladio meo eritis.* Om- Soph. 2.c
nem loci istius continentiam, quo sensu accipienda sit, A-
postolus prolixius edisserit, scribens ad Romanos. *Iuxta du-* Rom. 2.a
ritiam autem tuam, & impœnitens cor, thesauri zas tibi iram
in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei: qui reddet vnicuique
secundum opera sua. Iis quidem qui iuxta patientiam operis bo-
ni, gloriam & honorem & incorruptionem quærentibus, vitam
æternam. Qui autem ex contentione & increduli sunt veritati,
acquiescunt autem iniquitati, ira, & furor, tribulatio, & angu-
stia super omnes homines qui operantur malum, Iudæi primùm
& ethnici.

b ¶ *Qui sanctificabantur*, &c.] Symmachus & Theodotio
hunc locum ita interpretati sunt: Qui sanctificamini & lu-
stramini in hortis, alter post alterum, inter eos qui comedũt
carnem suillam, & abominationem & murem, simul defi-

A cient, dicit dominus: volentes ostendere, non ipsos comedere carnem suillam, & abominationem & murem, qui sanctificantur in hortis alter post alterum: sed eos qui lustrantur, versari cum eis qui comedunt quæ prohibita sunt. Arguit autem sermo diuinus populos Iudæorum, imo scribas & pharisæos: quos & do-
Luc.16.d minus arguebat, dicens: *Vos estis qui iustificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem scit corda vestra: quoniam quod in hominibus excelsum est, abo-*
Matt.23.e *minatio est apud Deum.* Vnde increpabat eos atque dicebat: *Væ vobis scribæ & pharisæi, hypocritæ: qui mundatis quod foris est calicis & paropsidis, & intus pleni estis immunditia.* Et iterum: *Qui estis sepulchra dealbata: intus autem pleni estis ossibus mortuorum, & omni spurci-*
Psal.61.a *tia. Qui ore suo benedicebant, &*
Ibid.54.d *corde suo maledicebant*: qui domino loquebantur pacifica, & molliebãt verba sua super oleũ,
Esaia 29.d ipsi autem erant iacula: de quibus rectissimè dicebatur: *Populus hic labiis me honorat, cor*
Num 19 a *vero eius longe est à me.* Præceperat autem per Moysen Deus, vt si quis præuentus fuisset in peccato vaccæ rufæ aspersus cinere, & aliis expiationis modis, per sacrificia & victimas rediret ad templum, quod illi negligentes, in locis deliciarum & voluptatum, hoc est in hortis amœnissimis, vel baptisteria extruebant, vel pisci-
B nas ad areolas irrigandas, adulteria & omnem libidinum turpitudinem, simplicibus aquis abluere se putantes, quibus rectissime illud aptabitur: Et noctem flumine purgant. Nec alicui videatur incongruum, si quæ geruntur turpiter, manifestius explicentur, in correctionem eorum, qui talia
Ephes.5.a committere non erubescunt, quæ turpe est & dicere, dum
Rom.1.d scortis adhærent in modum canum, & masculi in masculos exercent turpitudinem, retributionem peccati in semetip-
Leuit.11. sos recipientes. Qui hæc opera faciunt, voluntate & sceleribus cum his sunt qui carnem suillam comedunt, & omnia quæ lege prohibentur, & murem, quem nos glirem vocamus, vel iuxta orientis prouincias μυοξοὺς. Et illi igitur qui hæc comedunt, & hi qui exercentes omnem turpitudinem, talia agunt quæ & ethnici forte non faciunt, pariter consumentur secundum tropologiam possumus dicere: Omnes voluptatis magis amatores, quam amatores Dei, sanctificari in hortis & in liminibus, quia mysteria veritatis non valent
Ioan 6 f introire, & comedere cibos impietatis, dum non sunt sancti corpore & spiritu, nec comedunt carnem Iesu, neque bibũt sanguinem eius. De quo ipso loquitur: *Qui comedit carnem*
1.Cor.5.d *meam, & bibit sanguinem meum, habet vitam æternam.* Ete-
Exod.12. nim pascha nostrum immolatus est Christus. Qui non foris, sed in domo vna & intus comeditur.

a ¶ *Ego autem opera eorum & cogitationes eorũ*, &c.] Priusquam exponam quid significet enumeratio gentium plurimarum, breuiter de interpretationis varietate dicendum
תרשיש est: Tharsis lingua Hebræa mare appellatur, & (vt aiunt) Indiæ regio est, licet Iosephus litera commutata, Tharsum
Ion.1. putet nuncupari pro Tharsis, vrbem Ciliciæ, ad quam Ionas de Ioppe fugiens, ire cupiebat. Phud autem siue Phul,
פול Libyes, omnisq; Aphrica vsque ad mare Mauritaniæ, in qua fluuius hodie qui Phud dicitur, & cuncta circa eum regio Phuthensis appellatur. Lud autem Lydos vocant, quorum coloni Hetrusci qui nunc Thusci appellantur, quondã mittendarum sagittarum peritissimi, & nune dicuntur tenden-
f moseche caseth tes sagittam. Pro quo in Hebraico legitur f משכי קשת, quod absque LXX. omnes similiter transtulerunt, tendentes arcum: Et LXX. posuerunt μοσόχ, nomen pro verbo interpretantes: Quod si accipiatur, Cappadocas significat, quorum Metropolis Mazaca, quæ postea à Cæsare Augusto, Cæsarea nomẽ accepit. Qui nescio quid volentes, etiam in Genesi vltimum
Gen 10.d filium Aram, id est, Syrorum Damasci, qui appellatur Mes, interpretati sunt μοσόχ: pro quo nos rectius Mœonas transferimus. Thubal autem siue Thobel aut Italia interpretatur, aut Iberia, hoc est, Hispania, ab Ibero flumine: vnde & hodie Hispaniarum regio appellatur Celuberia. De quibus pulchrè Lucanus: Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberi: quos nos possumus Gallo Hispanos dicere. Græco autem qui sermone Hebraico appellatur Iauan, Ionas significant: vnde & Græci Iones, & mare Ionium. Et hoc considerandum, quod maximè orientales de Iapheth posuerit nationes, vno filiorũ Noë, licet in Tharsis & Phud, Sem quoque & Cham, id est Indię & Aphricæ nominum fuerit recordatus, vt totum orbem ostenderet. Venit ergo dominus, vt opera & cogitationes congreget singulorum. Ex quo discimus non solum opera, sed & cogitationes esse in die iudicij indicandas. *Qui enim viderit mulierem ad concupiscendum, iam mœchatus est eam in corde suo.* De quibus dicitur: *Nunc circumdederunt eos cogitationes suæ*, quando iudicabit Dominus abscondita hominum secundum Euangelium Iesu Christi: vt illud quod Apostolus scribit, veritate iudicij comprobetur: *inuicem cogitationibus accusantibus & satisfacientibus, in die qua iudicabit Deus abscondita hominum*: Vt cogitationes nostræ omnes vno tempore congregatæ, iustum iudicem probent: dum aut accusat nos nostra conscientia, aut satisfacit pro delicto, verum plurima sint peccata, an bona opera, & vtrum vetera an noua: & vtrum deleta pœnitentia, an nouis sceleribus instaurata, quando dicit dominus: *Vias eorum dedi in capita eorum, & cogitationes eorum reddam eis. Qui finxit sigillatim corda eorum, & intelligit omnia opera eorum.* De quibus & in alio loco legimus: Tu cognoscis corda hominum solus. *Nemo enim scit quæ sint in homine, nisi spiritus hominis qui est in eo.* Vnde & per Hieremiam loquitur Deus: *Ego Deus appropinquans, & non de longe, dicit Dominus: Nunquid abscondet se in absconditis homo, & ego ignorabo?* Denique ad scribas dicitur & ad pharisæos: *Vos estis qui iustificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra.* In quo considerandum, quod non dixerit, pater, iuxta hæreticorum blasphemias, ne filium videretur excludere, sed Deus, quod patri filioque commune est. *In principio enim erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum: hoc erat in principio apud Deum.* De quo idẽ Ioãnes scribit: Ipse autem Iesus non credebat se eis, quia sciebat omnes, & non habebat necesse, vt aliquis testimonium daret ei de homine: Ipse enim nouerat quid esset in homine. Cui & illud congruit: Sciens *autem Iesus cogitationes eorum*: Et in alio loco: *Sciens autem Iesus malitiam eorum.* Ac ne aliqua sit dubitatio hæreticis, calumniam facientibus de verbo Dei, quod nouerit omnia: in epistola quæ scribitur ad Hebræos, prolixius dicitur: *Viuens enim sermo Dei, & euidens & acutus super omnem gladium bicipitem, & diuidens vsque ad partitionem animæ & spiritus, artuum quoque & medullarum, & iudex cogitationum & sensuum cordis.* Nullaque est creatura inuisibilis in conspectu eius. *Omnia autem nuda & aperta sunt oculis illius, de quo nobis sermo est.* Postquam autem omnes cogitationes in vnum fuerint congregatę, accusantes nos vel defendentes: tunc omnes gentes & linguæ cum cogitationibus suis pariter adducentur in medium. Linguas autem iuxta apostolum Paulum, non solum hominum legimus, sed & Angelorum. Ex quo intelligi datur, omnes creaturas à domino iudicandas, non solum super terram, sed in aëre & in cœlestibus, iuxta quod ipse in superioribus dixerat: *Inebriatus est gladius meus in cælo, ad terrãque descendet.* Venient autem omnes, vt videant gloriam Dei: & ponet in eis signum quod in Ezechiele, principio sub

Right margin: C; תובל; יון; Matt.5.d; Osee.7.a; Rom.2.c; D; Osee.4.b; Psal.32.c; 2.Par.6.f; 1.Cor.2.c; Hier.23.e; Luc.16.d; Ioan 1.; Ibi 6.c.10.c; Luc 6.b; Matt.12.b; Heb.4.c; 1.Cor.13.a; Sup 34.a; Ezech.9.b

HEB.

se putabat in hortis, post ianuã intrinsecus: qui comedebant carnẽ suillam, & abominationem & murem, simul consumentur, dicit Dominus. a Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum: venio vt congregem cum omnibus gentibus & linguis: & venient & videbunt gloriam meam. Et ponam in eis signum, & mittam ex eis qui saluati fuerint ad gentes in mare, in

SEPT.

ficantur in hortis & liminibus: comedentes carnem porcinam, & abominationes & murem, simul consumentur, dicit Dominus. Et ego opera eorum & cogitationes eorum noui, & venio congregare omnes gentes & omnes linguas: & venient & videbunt gloriam meam: & dimittam super eos signum, & emittam ex eis qui saluati fuerint ad gentes, in Tharsis & Phud, &

E [Exod. 12. b] [Sup. 7. b] sub g n literæ Hebraicæ interpretatione monstratur. Quo signo qui fuerit impressus, manus percutientis effugiet. Hoc & postes domorum in Ægypto signabantur, quando percunte Ægypto solus Israel mansit illæsus. De hoc signo, quod Achaz rex Iuda nolebat accipere, Esaias propheta testatur: *Propterea dabit Dominus vobis signũ: Ecce virgo in vtero cõcipiet, & pariet.* [Psal. 85. 1] [Ibid. 59. a] Vnde & propheta quod promissum fuerat deprecatur: *Fac mecum signum in bonum.* Et in alio loco: *Dedisti metuentibus te significationem, vt fugerent à facie arcus.* Hoc nobis ad patrem ascendẽs dominus dereliquit, siue in nostris frontibus posuit, vt liberè diceremus: [Psal. 4. b] *Signatum est super nos lumen vultus tui domine.* Quod autem sequitur: *Et mittam ex eis qui saluati fuerint ad gentes*, & singulas enumerat: videtur expositioni nostræ esse contrarium. Si enim de die iudicij dicitur, quo modo rursum ad primum recurrit saluatoris aduentum, quando Apostoli diriguntur ad gentes, & audiunt à Domino. [Matt. 28. d] *Ite docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine patris & filij & spiritus sancti?* Quod ita soluitur: Iudicij prædicatur dies, imo comminatur: vt metu futuræ pœnæ, recipiant Saluatoris aduentum, & Apostolorum Euangelium: qui ante mittendi sunt. Pulchrè autem dixit: *Et mittam ex eis qui saluati fuerint.* Nisi enim dominus nobis reliquisset semen quasi Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus. [Sup. 1. c] [Rom. 9. f] Et Apostolus: *Reliquiæ, inquit, saluæ factæ sunt.* Isti mittútur ad gentes Tharsis, & Phud, & Lud, & Mosoch, & Thobel, & Græciam, & insulas plurimas, quæ longe sunt, & quæ non audierunt nomen domini, neque viderunt gloriam eius. [Sup. 52. d] [תרשיש] De quibus iuxta historiam supra diximus: F Nunc stringenda est anagoge. Tharsis interpretatur, exploratio gaudij, vt consideremus non ea quæ in præsenti sunt, sed quæ in futuro, & audire mereamur: [Matt. 25. b] Quia in paucis fuistis fideles, ingredimini in gaudium domini vestri. [1. Pet. 1. b] De quo & Petrus Apostolus scribit: *Exultabitis gaudio ineffabili & glorioso:* [Psal. 125. a] vt laudemus Deum dicentes: *Impletum est gaudio os nostrum, & lingua nostra exultatione.* [פוד] Quodque sequitur: Phud, interpretatur, oris exclusio, vt omnem excludentes blasphemiam, ea loquamur, quæ bona sunt, atque dicamus: [Ibid. 70. c] [Ibid. 39. c] *Os meum annunciabit iustitiam tuã domine: tota die salutare tuum.* Et rursum: *Non abscondi in corde meo veritatem tuam, & salutare tuum dixi.* [לוד] [משך] [תובל] Lud quoque in lingua nostra, vtilitas vertitur, & Mosoch, extensio, & Thubal siue Thobel, ductus ad luctum, vel conuersus ad vniuersa, quæ omnia vocationi gentium congruunt, vt vtilitatem sequantur per confessionem animæ suæ, & præteritorum obliti, ad futura extendantur. Lugeantque antiqua peccata, & trahantur ad luctum atque tristitiam, quæ ducit ad vitam. [Matt. 5.] *Beati quippe lugentes, quoniam ipsi ridebunt.* Et conuertantur omnes ad dominum, vt postea transeant ad gratiam, & sciant dictum ab Apostolo: [Rom. 2. b] *Gloria & honor & pax omni operanti bonum: Iudæo primum & Græco:* [Rom. 3. d] quoniam *non solum Iudæorum Deus, sed & gentium.* Porro illud quod dicitur: Et insulis procul, quæ non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam: Illis conuenit, de quibus supra legimus: [Sup. 52. d] [Sup. 65. a] *Quibus non est nunciatum de eo, videbunt, & qui non audierunt, intelligent.* Et iterum: *Apparui his qui me non interrogabant: inuentus sum ab his qui me non quærebant. Dixi: Ecce adsum, his qui non inuocabant nomen meum.* Insulas autem significari, vel totius orbis gentes, vel ecclesias in toto orbe dispersas, crebro diximus.

HEB.

in Aphricam, in Lydiam tenentes sagittam, in Italiam & Græciam, ad insulas longe, ad eos qui non audierunt de me, & non viderunt gloriam meã. [a] Et annunciabunt gloriam meam in gentibus, & adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum domino: in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrucis, ad montem sanctũ meum

SEPT.

& Lud, & Mosoch, & Thobel, & in Græciam & in insulas longe, qui non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meã. Et annunciabunt gloriam meam in gentibus, & adducent fratres vestros de cunctis nationibus donum domino, cum equis & rhedis, in lampenis mulorum, cum vmbraculis in sanctam ciuitatem

a ¶ *Et annunciabunt gloriam meam gentibus, &c.*] Hi qui salui fuerint & missi ad varias nationes, & ad eos qui non audierant primum, neq; viderant gloriam domini: Annunciabunt eam cunctis gentibus, & adducent fratres populi Iudaici (quorum reliquiæ saluæ factæ sunt) munus Domino de vniuersis gentibus: vel ipsos qui idololatriæ errore contempto, veri Dei notitiã sunt secuti: vel qui de toto orbe ex G [1. Pet. 1. a] Israel populo crediderunt: Ad quos scribit & Apostolus Petrus. Adducent autem eos in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrucis. Pro carrucis, quas solus interpretatus est Symmachus, quem nos in hoc loco secuti sumus: Aquila, Lxx. & Theodotio, mulos trãstulerunt. Et vbi posuere Lxx. cum vmbraculis (quæ nos dormitoria interpretari possumus, vel basternas.) Alij voce consona transtulerunt φορεῖα, quæ nos varij generis interpretamur vehicula: vbi autem Lxx. & Theodotio dixerunt, lampenas, pro quibus Symmachus, lecticas interpretatus est: Aquila, σκέπαστα posuit: quod & ipsum lecticas opertas pellibus significat. Hoc de varietate translationum dictum sit. Equos autem, & quadrigas, & lecticas, & mulos atque carrucas, & diuersi generis vehicula, angelica possumus intelligere ministeria: de quibus alibi ad Deum dicitur: *Ascende super equos tuos, & equitatio tua salus.* [Abac. 3. b] [4. Reg. 2. b] [Zach. 1. b] [Sup. 70.] His equis, curribus, & quadrigis, Helias raptus ad cælũ est, & Heliseus circundari se atque seruari, nescienti puero demonstrauit. Et Zacharias vidit in nocte: *Ecce vir ascendens super equum rufum, & iste stabat in medio duorũ montium vmbrosorum, & post eũ equi rufi, & sturnini, & varij, & albi, & dixi: inquit: Quid sunt isti Domine? Et ait ad me angelus qui loquebatur in me: Ego ostendam tibi quid sint isti. Et respondit vir qui stabat in medio montium, & ait ad me: Isti sunt quos misit Dominus, vt perambulent omnem terram.* Ioannes quoque in Apocalypsi hæc se vidisse testatur: [Apoc. 19. b] H *Vidi cælum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, & cum iustitia iudicans, & bellator. Oculi autem eius quasi flamma ignis, & super caput eius diademata plurima: habens nomen scriptum, quod nemo nouit nisi ipse: & amictus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius verbum Dei: & exercitus in cælo sequebatur eum in equis albis, vestitus bysso albo atque mundissimo: & de ore eius egrediebatur gladius acutus, vt in ipso percuteret gentes.* Equo rufo sedebat dominus atque Saluator, humanum corpus assumens, qui dicitur: [Sup. 63.] *Quare rubra sunt vestimenta tua?* Et: *Quis est iste qui ascendit de Edom, fulua vestimenta eius de Bosra?* Et sequebantur eum variorum colorum equi: vel in martyrio rubri, vel sturnini in volatu, vel varij in virtutibus, vel candidi in virginitate. Equo autem sedebat albo, quando post resurrectionem, immortale & incorruptum corpus assumpsit: Et quicumque eum sequebantur, candidis vtebantur equis: incorruptis vidilicet immortalibusque corporibus. Longum est, si velimus vtrumque explanare testimonium: hoc solum dicam, quod diuersa vehicula, quibus homines adducuntur ad fidem, angeli sint, vel sancti viri, qui de hominibus in angelos profecerunt. Quod autem vnusquisque nostrum habeat angelos, multæ scripturæ docent: è quibus illud: [Matt. 18. b] *Nolite contemnere vnum de minimis istis: quia angeli eorum vident quotidie faciem patris, qui est in cælis.* Et puella Rode Petrum Apostolum nunciante alij angelum ipsius esse credebant. [Act. 12. c] Sin autem hoc de minimis dicitur, & de vno homine: quanto magis de omnibus sanctis, & præcipuè de Apostolis sentiendum est? quorum angeli quotidie vident faciem Patris: iuxta illud quod scriptum est: *Circundat angelus Domini in circuitu timentium eum.* Et Iacob de se loquitur: [Psal. 33. b] [Gen. 48. d] *Angelus qui liberauit me.* Isti sunt qui ascendunt & descendunt super filium hominis. Qui veloces sunt in fide, equis vehuntur: qui multiplices in gratia, quadrigis, qui consolatione indigent, tectis lecticis & vmbraculis, vt audire mereantur: *Per diem sol non vret te, neque luna per noctem.* Mulos autem in scripturis Sanctis dupliciter accipimus: [Psal. 120. a] [3. Reg. 1. c] [2. Reg. 1. a] Vel in sterilitate & continentia: qualibus sedit Dauid & Salomon: quorum alter interpretatur, fortis manu: alter pa-

A cificus. Vel in mala parte, de quibus dicitur: *Nolite fieri sicut*
Psal.31.c *equus & mulus, quibus non est intellectus*. Quibus præpositus
1.Reg.21.c erat Dohec. Cartuca autem pro quibus (vt supra diximus)
LXX. tecta vehicula, cæteri vehicula simpliciter transtulerũt,
Gal 6 a illi intelligendi, de quibus apostolus loquitur: *Inuicem onera*
vestra portate. Porrò lampenæ,
splendentia sanctorum intel-
ligenda sunt corpora, & ani-
Matt.5.b mæ fide domini illuminatæ:
quibus dici potest: *Vos estis*
lux mundi. Hic autẽ omnis ap-
paratus illo proficit, vt ingre-
diamur sanctam ciuitatem
Dei, siue sanctum montem
domini Hierusalem, non illam
quæ occidit prophetas, & quæ
lapidat missos ad se, sed Hieru-
Gal.4 d salem cælestem: De qua crebro
Heb.12.f diximus: *Quæ autem sursum est*
Hierusalem, libera est, quæ est
mater nostra. Et iterum: *Sed ac-*
cessistis ad Sion montem, & ci-
uitatem Dei viuentis, Hierusalẽ
cælestem. Quod vel de præ-
senti Ecclesia possumus in-
1.Thes 4.d telligere, quæ toto orbe per Apostolos congregata est, vel
de futura, vt impleatur illud quod Apostolus sancto spiritu
prophetauit: *Rapiemur in nubibus obuiam domino in æra, &*
sic semper cum domino erimus. Iudæi & Iudaici erroris here-
pauper אביון des Hebionitæ, qui pro humilitate sensus nomen pauperum
susceperunt, omnesq; mille annorum delicias præstolantes,
equos & quadrigas, & rhedas & lecticas, siue basternas, &
dormitoria, mulosq; & mulas, & carrucas, & diuersi gene-
ris vehicula, sic intelligunt, vt scripta sunt: Quod videlicet in
B consummatione mundi, quando Christus Hierusalem re-
gnaturus aduenerit, & templum fuerit instauratum, & im-
molatæ Iudaicæ victimæ, de toto orbe reducantur filij Israel,
nequaquam assumptis aliis, sed Sarraco Gallico, cotinisq;
bellicis, & equis Cappadociæ atq; Hispaniæ, ac rhedis Ita-
liæ, & matronæ eorum lecticis referantur atq; basternis, ne-
quaquam super equos, sed super mulos Numidiæ. Qui au-
tem senatoriæ fuerint dignitatis, & locum principum obti-
nuerint, de Britannis, Hispanis, Gallisque extremis homi-
num Morinis, & vbi bicornis finditur Rhenus, in carrucis
veniant, occurrentibus sibi cunctis gentibus, quæ eorum
seruituti fuerint præparatæ.
a § *Quomodo si inferant filij Israel munus in*, &c.] Qui ad gen-
tes, aut, directi fuerint, & annunciauerint eis gloriam meã:
Sic adducent fratres vestros de vniuersis nationibus mu-
nus domino, cum equis, & quadrigis, & lecticis, & mulis, &
carrucis, & diuersis vehiculis in montem sanctum Hierusa-
lem, quo modo solebant filij Israel, dum eorum staret reli-
gio, & templi ceremoniæ seruarentur, offerre victimas cum
psalmis in domo domini. Siue vt habetur in Hebræo, & o-
mnes voce consona transtulerunt, in vase mundo, quod &
במהור בכלי vsque hodie offerunt in domo Dei, quæ est ecclesia, filij Is-
2.Cor.3.a rael qui mente conspiciunt Deum, hostias spirituales cum
fructibus atque virtutibus animæ suæ in vasis mundis, hoc
est in sanctis corporibus, De quibus Apostolus scribit: *An i-*
gnoratis quia tẽplũ Dei estis, & spiritus Sanctus habitat in vo-
bis? Et sumam, inquit, *ex eis sacerdotes & leuitas, dicit Domi-*
nus: vt qui saluati fuerint, gentibus prædicarent. De quibus
1.Cor.4 a vnus loquebatur: *Sic nos reputet homo quasi ministros Chri-*
sti, & dispensatores ministeriorum Dei. Et Lucas Euangelista:
Luc 1.a *Sicut tradiderunt*, inquit, *nobis, qui à principio viderunt, &*
Sup 61.b *ministri fuerunt sermonis*. De quibus & supra legimus: *Vos*
Rom.2 d *eritis mihi sacerdotes Domini*. Quo modo enim in abscondi-
Phil.3.a to Iudæus est, qui spiritu circunciditur, de quo scriptum
est: Nos sumus circuncisio, qui spiritu Deo seruimus, & of-
ferimus spirituales victimas placentes Deo: psallimusque
spiritu & sensu: Sic & sacerdotes & leuitæ in abscondito
sunt, qui non seriem generis sequuntur, sed ordinem fidei.
Vel certè non dicit de Apostolis & Apostolicis viris, qui
principes fuerunt Ecclesiæ ex populo Iudæorum, sed de e-
numeratis supra gentibus, de mari, de Aphrica, de Lybia, de

HEB.

meum Hierusalem, di-
cit Dominus. a Quo
modo si inferant filij Is-
rael munus in vase mũ-
do in domum domini.
Et assumam ex eis in
sacerdotes, & leuitas,
dicit dominus. b Quia
sicut cæli noui & terra
noua, quæ ego facio
stare coram me, dicit
dominus: sic stabit se-
men vestrum, & no-
men

SEPT.

uitatem Hierusalem,
dicit Dominus. Quo
modo si offerant filij
Israel victimas suas
mihi cum psalmis in
domo domini, & ex eis
sumam sacerdotes &
leuitas, dicit dominus.
Sicut enim cælum no-
uum & terra noua, quæ
ego facio permanere
in conspectu meo, di-
cit dominus: sic stabit
semen vestrum & no-
men

Cappadocia, de Italia, de Græcia, de cunctis insulis, quarũ C
habitatores primum non audierant dominum, nec viderãt
gloriam eius, & postea vertentur in sacerdotes, vt qui fue-
rant cauda, sint caput, & qui caput, vertantur in caudam.
b § *Quia sicut cæli noui & terra noua*, &c.] Quando dicit: As-
sumam ex eis in sacerdotes &
leuitas, ostendit verus sacerdo-
tium prætermissum, quod tri-
bui leuiticæ debebatur, vbi
non est electio, sed ordo natu-
ræ, & series est familiæ per po-
steros descendens. *Translato e-* Heb.7. b
nim sacerdotio, necesse est vt &
legis trãslatio fiat, & electio ad
eos pertineat, quibus nequa-
quam iuxta sanguinẽ, sed iux-
ta merita atque virtutes sacer-
dotium defertur, qui venient
de insulis gentium, & gloriam
domini nunciabunt: Et addu-
centur in equis, & in quadri-
gis, & in lecticis, & in mulis,
& in carrucis. Quo modo au-
tem cœlum nouum, & terra
noua erit, & noua Hierusa- Matt.24.c
lem, vt nequaquam dicatur: *Cælum & terra pertransibunt*. Apoc.6.d
Et iterum: *Inuoluetur cælum quasi liber, & corruptione dissi-* Sup 24.a
pabitur terra. Sic in omnibus nouis, nouus fiet & populus 2 Cor 5 c
Dei, dicente scriptura: *Vetera transierunt, ecce facta sunt om-* 1.Cor.15.c
nia noua. Et in eodem loco: *Si qua in Christo noua creatura*, e-
ritque & populus nouus. *Primitiæ enim Christus, deinde qui*
sunt Christi in aduentu eius. Cælumque & terra noua, de qui- Matt 5.
bus inter octo beatitudines dicitur: *Beati pauperes spiritu,*
quoniam ipsorum est regnum cælorum. Beati mites, quoniã ipsi
possidebunt terram. Si quidem *omnis creatura nunc subiecta* Rom. 8.d
est vanitati in spe, propter eum qui subiecit eam. Liberabuntur D
autem à seruitute corruptionis in gloriam filiorum Dei. Qui
fient de hominibus filij eius, & stabunt in conspectu illius
semper, & nomen eorum iugiter permanebit: vt nequaquã
illis gens succedat alia, quod factum est de Iudæis: sed ma-
neant in æternum. *Et erit*, inquit, *mensis ex mense, & sabba-* Sup.58 d
thum ex sabbatho: vt de carnalibus sabbathis mensibusque
fiant spiritualia sabbatha delicata, qui sabbathismus Dei po-
pulo reseruatur, & mensis spiritualis, quando à puncto vs-
que ad punctum luna complebitur, & suo curret ordine, vt
efficiat mensem, id est, Kalendas, quæ Græcè appellantur
νουμηνίαι, hoc est, mensis noui exordium, apud quos ini-
tium kalendarum, non iuxta solis cursum, & diuersa men-
sium spacia, sed iuxta lunæ circuitum incipit & finitur. Hæc
est luna, de qua in laude veri Salomonis dicitur: *Et perma-* Psal.71.a
nebit cum sole & ante lunam, in generationes generationum.
Quæ in Cantico Canticorum appellatur electa: *Quæ est hæc* Cant. 6.d
quæ processit quasi diluculum, pulchra vt luna, & electa, vt
sol admirabilis? Aiunt Physici, & quorum curæ est de cæle-
stibus disputare, lunam non habere proprium lumen, sed
solis radiis illustrari. Ab ea enim semper orbis parte com-
pletur & fulget, à qua soli vicinior est, nec vmbræ terræ ob-
scuratur: quod & Poëta vno versiculo demonstrauit: Nec
fratris radiis obnoxia surgere luna. Si hoc verum est, & nos
tropologicè possumus dicere: Ecclesiam quæ pace & perse-
cutionibus crescat atque decrescit, & oppressa tentationum
tenebris rursum pristinum lumen assumit, habere splendo-
rem à sole iustitiæ, & hoc esse quod dicitur: Splendebit lu-
na quasi sol, habitatoresque eius iustos fulgere quasi solem Sup. 30 f
in regno patris sui. Et per hos menses semen Domini, Matt.13.f
quod instauratum est in æternum, venire ad solemnitates
suas: quas sanctus mystico ore resonabat, dicens: *Annos* Psal.76.b
æternos in mente habui, & meditatus sum. De sabbatho au- Sup.56.b
tem quod significat requiem, pleno sermone tractauimus,
in eunuchorum & aduenarum prophetia: Et nunc breuiter
est dicendum, eos venire in neomeniis & in sabbathis: qui
sex diebus, in quibus factus est mundus, transcensis atque
præteritis, festinant ad septimum diem, id est sabbathum,
in quo vera est requies. De his solemnitatibus, creden-
tes Paulus Apostolus instruebat, dicens: *Verbum enim ha-* Heb.10.
bens

E
Gal. 2 c *bens lex futurorum bonorum.* Et iterum: *Ne quis ergo vos iu-*
dicet in cibo, aut potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut
sabbathorũ, quæ sunt vmbræ futurorum. Si autẽ hæc in vmbra
Rom 7. c futurorum bonorum, & in imagine præcesserunt: omnis
lex spiritualiter intelligenda est: de qua idem dicebat Apo-
Psal. 118. a stolus: *Scimus quia lex spiritua-*
lis est: cuius mysteria & Dauid
2 Cor. 4 d nosse cupiebat: *Reuela oculos*
meos, & considerabo mirabilia
de lege tua. Quæ enim viden-
tur, temporalia sunt, quæ au-
tem non videntur, æterna. De
quibus omnia celeri disputa-
tione percurrere, non est hu-
Sup 64. b & ius temporis. Si enim *nec ocu-*
1 Cor. 2. b *lus vidit, nec auris audiuit, nec*
in cor hominis ascenderunt, quæ
præparauit Deus diligentibus
se, quo modo nos totius legis
quasi vniuersi orbis descriptio-
nem in breui tabella conamur ostendere? Quodque sequi-
tur: Veniet omnis caro, vt adoret in conspectu meo in Hie-
rusalem: Sciendum quod in Hebraico non sit scriptũ, Hie-
rusalem, vt decutiamus supercilium Iudæorum: sed tantum,
Ioan. 4. e in conspectu meo, vt sermo Domini compleatur, dicentis
in Euangelio: *Amen, amen dico vobis, quoniam veniet hora*
1. Tim. 2. a *quando neque in monte isto, neque in Hierosolymis adorabitis*
patrem. Et iterum: *Spiritus est Deus: Et eos qui adorant eum,*
in spiritu & veritate oportet adorare. Et illud Apostoli: *Le-*
uantes sanctas manus in omni loco. Omnis autem caro non
Sup 40. b populum Iudæorum, sed omne hominum significat genus,
Ioel. 2. g iuxta illud quod supra dictum est: *Videbit omnis caro saluta-*
Zach 2. d *re tuum.* Et in Ioele: *Effundam de spiritu meo super omnẽ car-*
Psal 64. a *nem, & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ*: Et in Za-
Ibid 85 b charia: *Timeat omnis caro à facie Domini.* Et in psalmis: *Ad te*
F *omnis caro veniet.* Quod aliis verbis in alio psalmo dicitur:
Omnes gentes quas fecisti, venient & adorabunt in conspectu
tuo, & glorificabunt nomen tuum Domine. Mensem ex men-
se, & sabbathum ex sabbatho: in quibus veniet omnis caro,
vt adoret Deum, ridiculè interpretantur χιλιασταὶ, quod nos
dicere possumus milliarios, vt qui in vicino sunt, omni sab-
batho veniant in Hierusalem, qui longius, per menses, id
est, Kalendarum orbe completo: qui valde procul, per an-
nos singulos, hoc est, diebus paschæ siue tabernaculorum:
Zach. 14. e Iuxta illud quod in Zacharia dicitur: *Ascendent ab anno in*
annum, vt adorent Dominum regem exercituum, & celebrent
festiuitatem tabernaculorum. Et vt maiorem risum præbeant
Ibidem d audientibus, quod in vltimo eiusdem prophetæ Volumine
scribitur: *Et non erit mercator vltra in domo Domini exerci-*
tuum in die illo: Sic interpretantur: vt negotiatores in mille
annis esse desistant, quia omnia nascantur in omnibus lo-
cis, quo nec scilicet nos indigeamus folio, amomo, & pipe-
re, nec Indi à nobis pulegium desiderent.

HEB.

men vestrum. Et erit mensis ex mense, & sabbathum ex sabbatho: veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit Dominus.

SEPT.

men vestrum. Et erit mensis ex mense, & sabbathum ex sabbatho: veniet omnis caro, vt adoret in conspectu meo in Hierusalem Dominum.

a Et egredientur & videbunt cadauera virorum, qui præuaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: Et erunt vsque ad satietatem visionis omni carni.

a ¶ *Et egredientur & videbunt cadauera virorum, qui præ-*
uaricati sunt in me.] Omnis caro quæ adoratura est in con-
spectu Domini, vel in Hierusalem cœlesti vel in omni loco
Sup 1. a in quo leuantur mundæ manus, egredietur, vt videat cada-
Rom 1. c uera hominum mortuorum, qui præuaricati fuerint in
Deum. Quod vel de Iudæis intelligi potest, de quibus di-
ctum est: *Filios genui & exaltaui, ipsi autem me spreuerunt.*
Vel de omnibus qui habentes notitiam Dei in cordibus suis,
aduersi sunt in vanitatem: vt adorent creaturam potius quã
creatorem. Egredientur autem non loco, sed intelligentia.
Neque enim cadauera mortuorum possunt intus esse cum
Domino. Quod si omnis caro adoratura est Dominum,
& ecõtrario cadauera virorum, qui præuaricati sunt in do- G
mino, æternis tradentur ardoribus, in vtramque partem,
veræ carnis erit resurrectio. Vermis autem qui non morie-
tur, & ignis qui non extinguetur, à plerisque conscientia
accipitur peccatorum, quæ torqueat in suppliciis constitu-
tos, quare vitio suo atque pec-
cato caruerint electorum bo-
no: iuxta illud quod dicitur:
Versatus sum in miseria, dum
infigitur mihi spina. Et in Pro-
uerbiis: *Tinea ossium cor intelli-*
gens. Et iterum sub obelo: *Si-* Psal 31. a
cut tinea, vestimentum, & ver- Prou 14. d
mis, lignum: sic mæror excru- Sec. 70.
ciat cor viri: Ita duntaxat, vt Ibid. 25. e
non negent præuaricatorum,
& dominum negantium, æter- Matt. 25. d
na supplicia: Dicente domino
in Euãgelio: *Ite in ignem æter-* Ibid 22
num, qui præparatus est diabolo
& angelis eius. Et in alio loco: *Ligate manus eius & pedes, &*
mittite eum in tenebras exteriores, ibi erit fletus & stridor den-
tium. Si manus audiuimus & pedes, & tenebras exteriores
quæ oculorum pœna est lumen Dei non videntiũ, & fletũ,
qui vtique & ipse ad oculos pertinet, & stridorem dentium:
Miror quosdam aëreum corpus, & paulatim in auras tenues
dissoluẽdũ, post resurrectionem introducere: quia dominus
potentia maiestatis suæ, ad apostolos clausis ingressus est ia- Ioan 20. e
nuis. Qui certè & ante resurrectionem pendulo super mare
ambulauit incessu, & hoc ipsũ apostolo præbuit Petro, vt
qui fide ambulabat, infidelitate postea mergeretur, cui dictũ Matt. 14. e
est: Quare dubitasti modicæ fidei? Ignis quoq; iuxta id acci-
piendus, quod & vermis: qui tãdiu succenditur, quam diu
habet materiã, quã vorax flãma pascatur. Si quis igitur ha- Ibid. 13. d
beat in conscientia sua zizania, quæ inimicus homo dormiẽ-
te patrefamilias superseminauit, hæc ignis exuret, hæc vora- 1. Cor 3
bit incendiũ. Et omnium sanctorum oculis eorum supplicia H
monstrabuntur: qui pro auro, & argento, & lapide pretio-
so, ædificauerunt super fundamentũ domini, fenum, ligna,
stipulam, ignis pabulum sempiterni. Porrò qui volunt sup-
plicia aliquando finiri, & licet post multa tempora, tamen Rom 11 e
terminum habere tormenta, his vtuntur testimoniis. *Cum* Gal. 3 d
intrauerit plenitudo gentium, tunc omnis Israel saluus fiet. Et
iterum: *Conclusit Deus omnia sub peccata, vt omnibus mise-* Rom 11 d
reatur. Et in alio loco sanctus loquitur: *Iram Domini susti-* Mich. 7. b
nebo, quia peccaui ei: donec iustificet causam meam, & auferat
iudicium meum, & educat me in lucem. Et rursum: *Benedicant*
te Domine, quoniam iratus est mihi. Auertisti faciem tuã à me,
& misertus es mei. Dominus quoque loquitur ad peccato- Sup. 12 a
rem: Cum ira furoris mei transierit rursum sanabo. Et hoc
est quod in alio loco dicitur: *Quam grandis multitudo bonita-* Psal. 30. c
tis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te. Quæ omnia
replicant, asseuerare cupientes, post cruciatus atque tormẽ-
ta, futura refrigeria, quæ nunc abscõdenda sunt ab his qui-
bus timor vtilis est, vt dum supplicia reformidant, pecca-
re desistant. Quod nos Dei solius debemus scientiæ derelin-
quere, cuius non solum misericordiæ, sed & tormenta in
pondere sunt, & nouit, quem, quomodo, aut quam diu de-
beat iudicare. Solumque dicamus, quod humanæ conuenit
fragilitati: *Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira* Ps. 6 & 37.
tua corripias me. Et sicut diaboli & omnium negatorum at-
que impiorum, qui dixerunt in corde suo: *Non est Deus*, cre-
dimus æterna tormenta: Sic peccatorum atque impiorum Psal 13.
& tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda
sunt atque purganda, moderatam arbitramur & mistam
clementiæ sententiam iudicis.

Commentarioru Sancti Hieronymi in Esaiam Prophetam Finis.

a # DIVI HIERONYMI PRESBYTERI c

IN PRIMVM COMMENTARIORVM HIEREMIÆ AD EVSEBIVM

PROOEMIVM.

POST explanationes duodecim Prophetarum, & Esaiæ, Danielis, & Ezechielis, ad extremum in Hieremiam manum mittimus: tibi frater Eusebi eiusdem Commētariolos dedicantes, vt euangelicum virum Matthæo euangelistæ copules, quem ante annos plurimos strictis sensibus te hortante disserui. Et quia volumen longissimum est, & in plerisque manifesta historia texitur: illud prudentiam tuam admoneo, ne quæras in hoc latam explanationem super his maxime, quæ iam & in prophetis aliis dicta sunt, & per se patent intelligentiæ. Sicque conabor notariorum manu scribere, vt nihil desit in sensibus, cum multum desit in verbis. Stamina tibi atque subtegmina & licia præparabo: tu pulcherrimam vestem ipse conficito, vt non solum nos audire, sed etiam docere possis & alios. Libellum autem Baruch, qui vulgo editioni Lxx. copulatur, nec habetur apud Hebræos, & ψευδεπίγραφον Epistolam Hieremiæ, nequaquam censui disserendam: sed magis Hieremiæ ordinem, librariorum errore confusum, multaque quæ desunt, ex Hebræis fontibus digerere, ac complere, vt nouum ex veteri, verumque pro corrupto atque falsato prophetā teneas, paruipendens obtrectatorum rabiem, qui non solum verba, sed syllabas quoque nostrorum verborum calumniantur: in eo se scire aliquid arbitrantes, si de alienis operibus detrahant, vt nuper indoctus calumniator erupit, qui Commentarios meos in Epistolam Pauli ad Ephesios reprehendendos putat. Nec intelligit, nimia stertens vecordia, leges Commentariorum, quibus multæ diuersorum ponuntur opiniones, vel tacitis, vel expressis auctorum nominibus, vt lectoris arbitrium sit quid potissimum eligere debeat, decernere: quamquam & in primo eiusdem operis libro præfatus sim, vel me propria vel aliena dicturum, & ipsos Commentarios, tam veterum scriptorum esse, quam nostros. Quod non videns præcursor eius Grunnius, olim nisus est carpere. Cui duobus respondi libris, quæ iste quasi sua profert, & alio iam calumniante purgata sunt, vt præteream contra Iouinianum volumina, in quibus dolet virginitatem nuptiis, & nuptias digamiæ, & digamiā polygamiæ esse prælatam. Nec recordatur stolidissimus & scortorum pultibus prægrauatus,
B *nos in ipso dixisse opere: Non damno digamos, imo nec trigamos, & si fieri potest, octogamos: plus aliquid inferam, etiam scortatorem recipio pœnitentem, quidquid æqualiter licet, æquali lance pensandum est. Legat eiusdem operis Apologiam, quam ante annos plurimos aduersus magistrum eius, gaudens Roma suscepit: & tunc animaduertet alienis se vocibus blasphemare, & in tantum esse imperitum, vt ne maledicta quidem habeat propria: sed inimicorum etiam olim sepultorum contra nos vtatur rabie. Sed iam propositum opus aggrediendum est.*

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN HIEREMIAM PROPHETAM

LIBER PRIMVS.

CAPVT I.

Verba Hieremiæ filij Helkiæ de sacerdotibus, qui fuerūt in Anathot in terra Beniamin. Quod factum est verbum Domini ad eum in diebus Iosiæ filij Amon regis Iuda, in tertiodecimo anno regni eius. Et factum est in diebus Ioachim filij Iosiæ regis Iuda, vsque ad consummationem vndecimi anni Sedechiæ filij Iosiæ regis Iuda, vsque ad transmigrationem Hierusalem, in mense quinto.

[b] Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Priusquam te formarem in vtero, noui te, & antequam

Verba Hieremiæ filij Helkiæ de sacerdotibus, &c.] Cæteri Prophetæ, vt Esaias, Osee, Ioel, fuerūt ante captiuitatē decē tribuū Israel, siue duarum tribuum, Iudæ & Beniamin. Alij post captiuitatem: vt Daniel, Aggeus, & Zacharias. Hieremias autem & Ezechiel imminente captiuitate vaticinium texuerunt: sed alter eorū in terra Iuda, alter in Babylone. Hieremias cum esset adhuc puer, prophetare cœpit anno tertiodecimo Iosiæ filij Amon regis Iudæ. Prophetauitque in imperio eius annis decem & nouem, & postea sub Ioachim filio eius annis vndecim, & sub Sedechia, qui vltimus fuit regum Iuda, annis vndecim, vsq; ad quintū mensem, quando à Babylonis capta est Hierusalem. Ioachaz vero & Iechoniæ ternis menses (quorū alter in Ægyptum, alter cum matre ductus est in Babylonem) in supradictis annis computantur, ac per hoc ab exordio prophetiæ suæ vsq; ad captiuitatem Hierosalem, in qua & ipse captus est, prophetauit annis quadraginta & vno: præter illud tēpus quando ductus est in Ægyptum. Ibiq; prophetauit in Taphnis, vt hoc ipso volumine conuincitur. Pro verbis Hieremiæ: Lxx. posuerunt, verbum Dei quod factum est ad Hieremiam: hoc videlicet sensu, quod verba Hieremiæ verbum sit domini. Fuit autē de genere sacerdotum qui habitabant contra septentrionē Hierusalē in tertio milliario in viculo Anathot. Simulque admirabilis clemētia domini, quod iā captiuitate vicina, & Babylonio exercitu vallante Hierusalē, nihilominus populum ad pœnitentiā prouocat, malens saluare conuersos, quā perdere delinquentes. Pro transmigratione, quod omnes alij voce cōsona trāstulerūt, Lxx. posuere, captiuitatem. Post exordium autē vaticinationis Hieremiæ, tricesimo quinto prophetiæ eius anno, Ezechiel in Babylone his qui cum eo capti fuerant exorsus est prophetare.

b *Et factum est verbū domini ad me dicens: Priusquā te formarem, &c.*] Non quod ante cōceptionē, vt hæresis suspicatur, fuerit Hieremias: sed quo præscierit eum futurum dominus: cui nec dum facta, iam facta sunt, secundum illud quod Apostolus loquitur: *Qui vocauit ea quæ non erant, quasi ea quæ essent.* Quod autem sanctificatur in vtero, iuxta illud Apostoli debemus accipere: *Postquam autem placuit ei qui me segregauit de vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suā, vt reuelaret filium suum in me: vt euangelizarem illum in gentibus.* Ioannes quoque Baptista sanctificatur in vtero, & sanctū spiritū accipit, & mouetur in vulua, & per os matris loquitur. Quod autem dixit: prophetam gentibus dedit te, illud vult intelligi, quod in ipso postea propheta lecturi sum*, quod

Rom. 4.
Gal. 1. c
Luc. 1. b

tequam exires de vulua sanctificaui te: prophetam gentibus dedi te.

HEB.	SEPT.
[a] Et dixi: ah, ah, ah, domine Deus, ecce nescio loqui, quia puer ego sum.	*Et dixi, O Domine Deus, nescio loqui, quia iuuenis sum.*

[b] Et dicit dominus ad me: Noli dicere, puer sum: quoniam ad omnia quæ mittam te, ibis, & vniuersa quæcunque mandauero tibi, loqueris. Ne timeas à facie eorum, quia ego tecum sum vt eruam te, dicit dominus. [c] Et misit dominus manum suam & tetigit os meum, & dixit dominus ad me: Ecce dedi verba mea in ore meo. [d] Ecce ego constitui te hodie super gentes, & super regna: vt euellas, & destruas, & disperdas, & dissipes, & ædifices, & plantes. [e] Et factum est verbũ domini ad me, dicens: Quid tu vides Hieremia? Et dixi: virgã vigilantem ego video. Et dixit dominus ad me: Bene vidisti: quia vigilabo ego super verbum meum vt faciam illud. [f] Et factum est verbum domini secundo ad me dicens: quid tu vides? & dixi, ollam succensam ego video, & faciem eius à facie Aquilonis. Et dixit dominus ad me: ab Aquilone aperiẽtur (siue exardescent) mala

E quod non solum Hierusalem, sed & multis in circuitu gẽtibus prophetarit. Quidã hunc locũ super saluatore intelligũt, qui propriè propheta gentium fuit, & per apostolos vocauit omnes nationes. Iste enim verè priusquam in vtero virginali formaretur, & antequã exiret de vulua matris, sanctificatus in vtero est, & notus patri, quippe qui semper in patre, & in quo semper est pater.

a ¶ *Et dixi ah, ah, ah, domine De⁹, ecce nescio loqui, &c.*] Detestatur officium quod pro ætate nõ potest sustinere: eadem verecũ-
Exo. 4. c. 6 b dia qua & Moyses tenuis & gracilis vocis esse se dicit. Sed ille quasi magnæ robustæque ætatis corripitur, huic pueritię datur venia, quæ verecundia & pudore decoratur.

b ¶ *Et dixit dominus ad me: Noli dicere, &c.*] Ne ætatem, inquit, consideres: alio enim prophe-
Sap. 4. b ta loquente didicisti: *Cani hominis sẽs⁹ sunt sapiẽtia eius*: tuæ sit tantũ voluntatis vt pergas, me habetis comitem: quo cun-
Psal. 80. b cta adiuuante complebis: *aperi os tuum, & implebo illud.* Nec consideres multitudinem eorũ ad quos & contra quos locuturus es: sed me qui tecũ sum, vt eruam te, dicit dominus. Liberat autem dominus, non quo propheta persecutionibus careat & angustiis: quippe cum legamus eum multa perpessum, sed vt patiens omnia superet, ne cedat angustiæ.

F c ¶ *Et misit dominus manũ suam, & tetigit os meum, &c.*] No-
Esaia 6. b tandũ quod hic manus mittatur Dei quæ tangat os prophetæ, & dicatur ei: *Ecce dedi verba mea in ore tuo.* In Esaia autem scriptũ sit: *Et missus est ad me vnus de Seraphim & in manu habeat carbonem quẽ forcipe tulerat de altari, & tetigit os meũ & dixit: Ecce tetigit iste labia tua, & auferet iniquitates tuas, & peccata tua mũdabit.* Ibi enim quia solidæ & perfectæ ætatis erat, & ipse simpliciter confitetur quod immunda labia habeat, & habitet in medio populi polluta labia habentis, mittitur vnus de Seraphim, qui nõ manu, sed forcipe & carbone tangat os eius, & iniquitates auferat & mundat pecca-
Esa. 44. d ta. Hic autẽ ipsius Dei manus mittitur, per quã cuncta operatus est, & quæ in alio loco brachiũ dicitur: non vt peccata auferat quæ per pueritiam multa non fecerat: sed vt loquẽdi gratiam tribuat. Porro Ezechiel librũ deuorat & intus & fo-
Eze. 3. a. d ris scriptum: tam sacramenta diuina, quam simplicem historiam continentem. Hieremiæ os tangitur, & domini verba tribuuntur, vt confidentiam accipiat prædicandi. Pulchreq; iuxta litteram manus mittitur, vt humanorum artuum vadens similitudinem, tactum manus non reformidet.

נתשׁ d ¶ *Ecce ego constitui te hodie super gentes: vt euellas & destruas, & disperdas, & dissipes, &c.*] Hoc quod nos de Hebraico addidimus, dissipes siue deponas: in Lxx. nõ habetur. Et considerandũ, quod quatuor tristibus duo læta succedãt.
Matt. 15 b Neque enim ædificari poterant bona, nisi destructa essent mala: nec plantari optima, nisi eradicarentur pessima. *Omnis enim plantatio, quam non plantauit cælestis pater, eradicabitur*: & ædificatio quæ supra petram non habet fundamentum, sed in æterna extructa est, sermone Dei suffoditur atq;
2. Thes. 2. c destruitur. Illam autem quam consumet Iesus spiritu oris sui, & destruet aduentu præsentiæ suæ, omnem scilicet sacrilegam peruersamque doctrinam, disperdet in perpetuum. Porrò ea quæ eleuantur contra scientiam Dei, & in sua confidunt sapientia, quæ apud Deum stultitia est, dissipabit atq; deponet, vt ædificentur pro his humilia, & in locũ superiorũ, quæ destructa sunt & euulsa, extruantur atque plantẽtur quæ ecclesiasticæ cõueniunt veritati, & impleatur illud quod
1. Cor. 3. b dicit Apostolus: *Dei ædificatio, Dei agricultura estis*: Multi hunc locum super persona Christi intelligunt: Hieremias G
enim interpretatur excelsus domini, qui destruxit regna dia- ירמיה
boli, quæ sibi in montis ostenderat excelso, aduersarias per- Matt. 4. b
didit potestates, delens chirographum errorum in cruce. De quibus & in psalmo post historiæ veritatem τροπικῶς loqui- Psal. 2. a
tur: *Quarè fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania. Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum.* Pro his euulsis, destructis, & perditis, & in inferiora detractis, ædificatur, atque plantatur ecclesia Dei. Super Hieremiæ autem persona nulla dubitatio
est. Legimus enim in consequentibus, quod in manu accipiat calicem meri plenum, & propinare iubeatur cunctis in circuitu nationibus. Infra 25. d

e ¶ *Et factum est verbum domini ad me, dicens: Quid tu vides Hieremia? Et dixi, virgam vigilantem ego video. Et dixit dominus ad me, &c.*] Pro virga vigilante Lxx. baculũ nuceum transtulerunt. Laborandũ igitur nobis est, vt breuiter Hebreã etymologiã Latinus lector intelligat.
a שקד nux dicitur, vigilia autẽ a saced
vel vigil, siue vigilare, appella- infra 5. a
tur b שקד: vnde & in posterio- נמר שקד
ribus, pardus vigilans hoc no- b sacad
mine appellatur. Ab eo igitur quod dicitur nux, propter verbi similitudinem ad vigilis intelligentiam nomen allusit,
quod quidem & in Daniele iuxta Theodotionẽ scriptum est, Dan. 13.
vt arboribus σχῖνον & πρῖνον, ilice videlicet & lentisco, scisso H
atque serrario adulteris presbyteris decernatur. Alioquin &
in principio Geneseos à viro qui dicitur c איש, mulier appel- Gen. 2. d
latur d אשה, quasi quædam virago, eo quod de viro sumpta c is d issa
sit. Pro baculo nuceo, virgam vigilantem, Aquila & Symmachus: Theodotio verò amygdalinam trãstulerunt. Vigilat autem virga, cuncta populi peccata considerans, vt percutiat & corripiat delinquentes. Vnde & Apostolus scribit pec-
cantibus: *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate* 1. Cor. 4. d
& spiritu mansuetudinis? Ista est virga vel baculus de qua Da-
uid loquitur: *Virga tua & baculus tuus, ipsa me consolata sũt.* Psal. 22. b
Pulchreque posuit, consolata sunt. Ad hoc enim dominus corripit, vt emendet. Et quo modo nux siue amygdalus amarissimum habet corticem, & testa durissima cingitur, vt detractis austerioribus & duris, fructus dulcissimus reperitur: sic omnis correptio, & labor cõtinentiæ, amara quidem videtur ad præsens, sed fructus parit dulcissimos. Vnde & vetus illa sententia est: Litterarum radices amaræ, fructus dulces. Quidam virgam vigilantem atque nuceam, intelli-
gũt dominum de quo dicit Esaias: *Exiet virga de radice Iesse:* Esaia 11. a
Vnde & virga Aaron quæ putabatur emortua, in resurrectione domini floruisse narratur.

f ¶ *Et factum est verbum Domini secundo ad me dicens: quid tu vides? & dixi, ollam succensam ego video, & faciem eius à facie Aquilonis. Et dixit Dominus ad me, ab Aquilone aperientur, siue exardescent, &c.*] Quibusdam gradibus peccantibus tormenta tribuuntur, vt paulatim veniant ad salutẽ. Qui noluerint percutiente virga emendari, mittuntur in ollam æneam,
atq; succẽsam, de qua plenius scribit Ezechiel, quæ à facie A- Ezec. 24. a
quilonis accenditur, Babyloniorũ regem significans, & vrbẽ Hierusalem. Pulchreque infertur: *Ab Aquilone exardescent mala super omnes habitatores terræ,* vel terræ Iudæ, vel certè
vniuersæ terræ, de quib. in Apocalypsi scriptũ est: *Væ super* Apoc. 8. d
omnes habitatores terræ. Sãcti enim non sunt habitatores ter- Psal. 38. c
ræ, sed aduenæ atq; peregrini, quorum vnus dicit: *Aduena ego*
sum super terrã, & peregrinus sicut omnes patres mei. Et alius: Gen. 46 V
Parui sunt & pessimi dies mei, quibus ego peregrinor in terra. 1. Pet. 1. a
Vnde & Petrus Catholicam Epistolam scribit aduenis atque

A (Prou. 27. c; Ier. 70.) peregrinis, Pono, Galatiæ, & Cappadociæ. Et iuxta mysticos intellectus Salomon loquitur: *Aquilo durus ventus*, nomine autem dexter vocatur, ab his videlicet qui eius obriguere frigore, & calorem fidei perdiderunt.

a ¶ *Quia ecce conuocabo omnes cognationes regnorũ Aquilonis*, &c.] Nulli dubium, multas gẽtes & singularum gentiũ reges, Babylonio regi fuisse subiectos, qui obsessa Hierusalẽ posuerunt in circuitu, & maximè in exitibus portarũ thronũ suũ atq; tẽtoria, ne quis eorum qui clausi erãt posset erumpere, & nõ solum Hierusalem, sed & omnes vrbes Iudæ simili obsidione vallatas. Cumq; ait, capta fuerit ciuitas, tunc loquar ad eos recta fuisse iudicia mea, & recepisse singulos quæ merebãtur, non pro cæteris vitiis quibus subiacet humana conditio, sed maximè pro idololatria, per quàm deserentes me, adorauerunt opera manuum suarum. Quidam hunc locum in bonam partẽ accipiunt, quod videlicet hi qui in olla ænea excocti fuerint per cruciatus, atque purgari, postea principes sint Hierusalem: & postquam misertus eorũ fuerit dominus tunc exprobret eis, quia se deserto, simulchra venerati sunt. Sed hæc violenta & praua interpretatio est, ne calumniam faciat tractator indoctus.

B (Iob. 4. a; Luc. 12. d; 4. Reg. 1. b; Matt. 3. a) b ¶ *Tu ergo accinge lumbos tuos*, &c.] Et Iob præcipitur, vt accingat lumbos suos, & apostolis, vt accinctis lumbis (quos Helias & Ioannes Baptista zonis mortificauere pelliceis) lucernas teneãt in manibus suis, prædicationis videlicet euãgelicæ. Quicũq; igitur sermones locuturus est Dei, debet accingere lũbos suos, sciens quod diaboli omnis virtus in lumbis sit, & iustus dicat in psalmis: *Lũbi mei impleti sunt illusionib⁹*. (Iob. 40. b; Psal. 37. b; Ephe. 5. d) Cũq; accinxerit lũbos, audiat illud quod scriptum est: Surge qui dormis, & eleuare, & illuminabit te Christus, vt sẽper vigilãs & de sõno cõsurgẽs, loquatur quæ sibi præceperit De⁹.

c ¶ *Ne timeas à facie eorum*, &c.] Siue vt Lxx. & cæteri habẽt interpretes, ne forte timere te faciã. Et est sensus iuxta translationẽ nostrã. Noli timere à facie eorũ, me enim adiutore, eos timere nõ poteris. Iuxta Lxx. Noli timere à facie eorum, habeto meæ confidẽtiã iussionis. Si enim nõ obtuleris quod habes, vt timere desinas, derelinquam te, & tradã timori, & quomodo videbor timere te facere, dũ relinquo formidini. Hoc autẽ significat, quod semper amanda sit veritas, nec ómenda hominum multitudo, qui increpiti correptionẽ non sustinẽt, sed insidias tendunt ei à quo corripiuntur. Quodq; iuxta Lxx. sequitur: *quia tecum sum vt liberẽ te, dicit dominus*, in Hebraico nõ habetur. Et est sensus: Eruã te nõ in eo, vt tibi nullus insidietur, sed in eo vt patiẽs insidias nõ delinquas.

d ¶ *Ego quippe dedi te hodie* (siue *ecce posui te in hac die*) *in ciuitatem munitã, & in colũnam*, &c.] Describit sermo diuinus, cur propheta timere non debeat. Ego, inquit, posui, siue dedi te hodie, hoc est, in præsenti vita, donec vocatur hodie, quasi ciuitatem firmissimã, non vt vnã domum, nec turrem aut aliqua mœnia, sed omnem ciuitatem, quæ sita super montem latere non potest: De qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei*. (Matt. 5. b; Psal. 86. a; Esa. 27. a; Sed. 70; 1. Tim. 3. d) Et, ego ciuitas firma, ciuitas quæ oppugnatur. Et in columnam, inquit, ferream, de qua scribit Apostolus: *Columna & firmamentum veritatis*. Vnde

mala super omnes habitatores terræ.[a] Quia ecce conuocabo omnes cognationes regnorũ Aquilonis, ait dominus. Et venient & ponent vnusquisq; solium suum in introitu portarũ Hierusalem, & super omnes muros eius in circuitu, & super vniuersas vrbes Iudæ. Et loquar iudicia mea cum eis super omni malitia eorũ, qui dereliquerunt me, & libauerũt diis alienis, & adorauerunt opus manuum suarum.[b] Tu ergo accinge lũbos tuos, & surge, & loquere ad eos omnia quæ ego præcipio tibi.[c] Ne timeas à facie eorũ: nec enim timere te faciam vultum eorum (quia tecum sum vt liberem te, dicit dominus.)[d] Ego quippe dedi te hodie (siue ecce posui te in hac die) in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æneum super omnem terrã regibus Iuda, principibus eius, & sacerdotibus, & populo terræ. Et bellabunt aduersum te, & non præualebunt: quia ego tecum sum, ait, dominus, vt liberem te.

CAPVT II.

ET[e] factum est verbum domini ad me, dicens: Vade & clama in auribus Hierusalẽ, dicens.

HEB.	SEPT.
[f] Hæc dicit dominus: Recordatus sum tui, miserans adolescentiam tuam, & charitatem desponsationis tuæ, quan-	*Hæc dicit Dominus. Recordatus sum misericordiæ adolescentiæ tuæ, & dilectionis perfectionis tuæ.*

do secuta me es in deserto, in terra quæ non seminatur.[g] Sanctus Israel domino primitiæ frugum eius: omnes qui deuorant eum delinquẽt, mala venient super eos, dicit Dominus.[h] Audite verbum domini domus Iacob, & omnes cognationes domus Israel. Hæc dicit dominus: Quid inuene-

(Gal. 2. b) *Petrus & Ioannes qui putabantur colũnæ ecclesiæ, dextras dederunt Paulo & Barnabæ cõmunionis*. Nec hoc sufficit, sed in murũ, ait, æneum, qui nulla violatur rubigine, nec cæsus imbribus deperit, sed vetustate fit fortior. Eris autem talis contra reges & principes, & populum, non cuiuslibet loci, sed terræ: id est, eorum qui terrena sapiunt, & cælestia non nouerunt, qui habent imaginẽ *choici* & non cælestis. Hi, inquit, bellabunt aduersum te, & non præualebunt. Cur quæso? Quæ est tantæ fortitudinis causa, vt vt nec reges nec principes, nec sacerdotes, nec populi aduersus vnum præualeant? Sequitur: Quia tecum ego sum, ait dominus, vt liberem te. Si quãdo reges Iuda, quæ interpretatur confessio, & principes eius, & sacerdotes, & populi, episcopi videlicet, & presbyteri, & diaconi, & vulgus vile atque ignobile, contra sanctum virum consurgere voluerint, habeat fidei firmitatem, & timere desistat, quia domino auxiliante superabit.

CAPVT II.

E ¶ *ET factum est verbũ domini ad me, dicens: vade & clama in auribus Hierusalem, dicens*.] Hoc in Lxx. non habetur, sed sub asteriscis de Theodotionis editione additum est: qui verbum Hebraicum [a] קרא pro quo nos diximus, clama, siue prædica, interpretatus est, lege. Et lectionem enim, & clamorem, & prædicationem pro sui ambiguitate significat. Aures autem Hierusalem pro auribus habitatorum eius debemus accipere. (D; a karatha)

f ¶ *Hæc dicit dominus: Recordatus sum tui*, &c.] Plenius hoc in Ezechiele dicitur, quando sibi Hierusalẽ in matrimonio dominus copulat, & sub persona vxoris, suis iungit amplexibus: (Ezech. 16. b) Siue vt ardentiorem monstret affectum, puellam eam & adolescentulam & desponsatam vocat. Quo enim necdum potiti sumus, magis vt potiamur appetimus. Quando, inquit, secuta es me in solitudine, & instar sponsaliorum & dotis, legis tibi ornamenta & verborum distribui monilia. Totumque hoc, non ad meritũ eius refert, sed ad suam misericordiam, per quam & charitatem consecuta est. Hoc quoque quod posuimus in deserto, in terra quæ non seminatur: in Lxx. non habetur.

g ¶ *Sanctus Israel domino*, &c.] Quando Israel dicit primitias frugum domini, ostendit populum de gentibus congregatum esse post primitias, iuxta illud quod in alio loco scriptum est: *Memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio*. (Psal. 73. a; Num. 5. b) Primitiæ autẽ sẽper debentur sacerdotibus & non hostibus. Quod sequitur: *Omnes qui deuorant eũ delinquent, mala venient super eos, dicit dominus*, hunc habet sensum: Quomodo qui primitias deuorant, nequaquam de genere sacerdotali, sceleris rei sunt, sic qui contaminant Israel, malis subiicientur, iuxta illud quod in vicesimosexto psalmo sanctus Dauid loquitur: *Dum appropinquant super me nocentes, vt edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt & ceciderunt*. (Psal. 26. a) Neque enim ex eo quod Dei exequuntur sententiam, immunes erunt à supplicio: malaque venient super eos: oportet enim venire scandala, verùm, *Væ ei per quem veniunt scandala*. (Matt. 18. a)

h ¶ *Audite verbum Domini domus Iacob*, &c.] Hunc sensum & alius propheta testatur. *Popule meus quid feci tibi, & quid* (Mich. 6. a)

E quid molestus fuit tibi? Respõde mihi: quia eduxi te de terra Aegypti: & de domo seruientium liberaui te. Vtrumque autẽ nomen, Iacob & Israel ponitur, nõ secundũ duas & decẽ trib. sed iuxta omnẽ populũ, cum & ipse Iacob postea appellatus sit Israel. Offensam autẽ ducit à patrib. nõ quo peccata patrũ filiis imputẽtur, sed quo & filij habentes patrũ similitudinẽ, & suo & parẽtum scelere puniãtur. Sæpe legimus quod propter sanctos patres, filiorũ misereatur Deus. Dereliquerunt autem patres populi peccatoris Deum, & non breuiter, sed longo tempore, & pro Deo secuti sunt vanitatem idola videlicet quæ nihil prosunt cultoribus suis, & ipsis similes facti sunt, secundum illud quod scriptum est: *Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis.*

Gen 32.g

Psal 113.a

a ¶ *Et non dixerunt, vbi est dominus qui ascendere nos fecit, &c.*] Pro homine: Lxx. filium hominis interpretati sunt, & pro imagine mortis, de Theodotione additum est, vmbra mortis. Quod cũ iuxta historiã manifestum sit, illud considerandum est secundum Anagogen quod quãdiu in isto sęculo sum⁹ & de Ægypto educimur, paulatim ascendimus, & primum deserta transimus, & terrã inhabitabilem, quã sanctus inhabitare non debet, & inuiã & difficultatem mõstrer itineris: Per terram sitis, vbi semper maiora cupimus, nec præsentibus contẽti sumus: & imaginẽ siue vmbrã mortis: semper enim in periculo consistimus, & vbiq; diabolus tẽdit laqueos suos: Per terrã, in qua non ambulauit vir qui perfectæ ætatis in Christo est. Omnes enim resurgem⁹ *in virũ perfectũ, in mẽsurã ætatis plenitudinis Christi.* Neq; vnquã in ea habitat qui homo Dei est, vel filius hominis, sed semper ad maiora festinat. Ex quo perspicuũ est, non esse perfectionẽ in via, sed in fine viæ, & in mansione, quæ sanctis in cælestibus præparatur, & quibus dicitur. *Qui statis in domo domini, in atriis domus Dei nostri* Frustra igitur noua ex veteri hæresis suspicatur, hic perfectã esse victoriã vbi pugna est atque certamen, & incertus exitus futurorũ.

F

Eph 4.c

Psal. 133.a

b ¶ *Et induxi vos in terrã Carmeli, &c.*] Pro labore durissimi itineris, dedi vobis omniũ rerum abundantiam. Hoc quippe significat Carmelus, qui Hebraice appellatur [b] כרמל, & in lingua nostra sonat, cognitionẽ circũcisionis. Quo modo autem ille populus terrã sanctã & omniũ rerũ fertilẽ, idololatria polluit, atq; violauit, sic nos vere circunsionis accipiẽtes sciẽtiã comedim⁹ fruct⁹ eius, & si negligẽtia subrepserit, cõtaminam⁹ terrã Dei, & hereditatẽ illius abominabilẽ facim⁹.

b Carmel

c ¶ *Sacerdotes non dixerunt, vbi est, &c.*] Post tanta beneficia verterunt in contemptum priuilegia dignitatis, vt sacerdotes, dominum non quærerent, vt doctores legis ignorarẽt eum, qui alios docere debebant, & pastores per negligentiam præuaricatores fierent, & prophetæ qui in populis disputant non Deo loquantur sed idolo, & sua figmenta venerentur. His autem verbis vtendum est aduersus nostri ordinis magistros, *qui deuorant plebem*, Dei *velut cibum panis*, & per mala opera non inuocant dominum.

Psal. 13.b

d ¶ *Propterea adhuc iudicio, &c.*] Ne videatur percutere potentiam, quasi cum paribus ratione contendit, iuxta illud quod Dauid canit, & vsurpat Apostolus: *vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cũ iudicaris.* Quodq; posuit, adhuc: sæpe fecisse testatur, & quod intulit, cum filiis vestris, similem ostendit etiam in filiis malorum pertinaciam. Occul-

Psal. 50.
Rom 3.a

inuenerunt patres vestri in me iniquitatis: quia elõgauerunt à me, & ambulauerunt post vanitatem & vani facti sunt. [a] Et non dixerunt, vbi est dominus qui ascẽderẽ nos fecit de terra Aegypti qui transduxit nos per desertum, per terram inhabitabilem & inuiam per terram sitis & imaginẽ mortis, per terrã in qua nõ ambulauit vir neq. habitauit homo. [b] Et induxi vos in terrã Carmeli, vt comederetis fructũ eius, & bona illius & ingressi cõtaminastis terrã meã, & hæreditatem meã posuistis in abominationẽ. [c] Sacerdotes nõ dixerũt vbi est dominus? & tenẽtes legẽ nescierunt me, & pastores præuaricati sũt in me, & prophetæ prophetauerũt in Baal, & idola secuti sunt. [d] Propterea adhuc iudicio contendam vobiscũ, ait dominus. & cum filiis vestris disceptabo. [e] Trãsite ad insulas Cethim & videte & in Cedar mittite, & cõsiderate vehemẽter, & videte si factũ est huiuscemodi, si mutauit gens deos (siue deos suos) Et certe ipsi nõ sunt dij: populus vero meus mutauit gloriam suam in idolum (siue de quo ei nihil proderit.)

HEB.	SEPT.
[f] Obstupescite cæli super hoc, & portæ eius desolamini vehementer dicit dominus.	*Obstupuit cælum super hoc, & inhorruit extra modũ & vehementer.*

Duo enim mala fecit populus meus, me dereliquerunt fontẽ aquæ viuæ & foderũt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ cõtinere nõ valent aquas. [g] Nunquid seruus est Israel aut vernaculus? [h] Quare ergo factus est in prædã, super eum rugierunt leones, & dederũt vocem suam: posuerunt terram eius in solitudinem, ciuita-

G te autem significat quod antiquam in Deum negationem, etiam filij eorum in aduentu domini sint secuti.

e ¶ *Transite ad insulas Cethim, &c.*] Cõparationẽ facit eius rei quæ incõparabilis est, & verum Deum confert mendacibus. Ite, inquit, ad insulas Cethim: quas vel Italiæ, vel Occidentalium partiũ debemus accipere, ab eo quod terræ Iudææ Cypr⁹ insula, in qua vrbs hoc vocabulo nũcupatur, vicina sit: De qua & Zeno princeps Stoicorũ fuit. Cedar autẽ regio est solitudinis & Ismaëlitarum quos nunc Saracenos vocant, cõtra quã hui⁹ ipsius prophetæ in extremis partib. texitur vaticiniũ. Et cuius meminit Dauid dicens: *Habitaui cũ habitãtibus Cedar: multũ peregrinata est anima mea.* Et est sensus: Vel ad Occidẽtẽ pergite, vel in solitudinem mittite, & videte si qua gẽs hoc fecerit quod vos fecistis: nulla enim earũ spreuit deos suos: nec ligneos & lapideos aureorũ cõparatione mutauit: sed antiquũ errorẽ secuta, tenuit quod à maiorib⁹ acceperat. Et certe hoc, cũ nullus eorũ Deus sit, sed simulachra hominũ ficta manu. Popul⁹ vero me⁹ mutauit mẽdacio veritatẽ & idolum mihi prætulit, quod eis necessitatis tempore prodesse nõ poterit. Possumus hoc, & contra eos dicere, qui maiori studio sequuntur vitia quam virtutes: quos monet Apostolus dicens humanũ loquor propter infirmitatẽ carnis vestræ. *Sicut exhibuistis mẽbra vestra seruientia immunditiæ & iniquitati ad iniquitatẽ: ita nũc exhibete mẽbra vestra seruiẽtia iustitiæ in sanctificationẽ.*

Infr. 49.f
Psal. 119.b

H

Rom 6.d

f ¶ *Obstupescite, &c.*] Cælum cui dictum est: *Attende cælum, & loquar*, Et *audi cælum, & auribus percipe terra*: videns Dei præcepta calcata, inhorrescit & stuporem dissimulare non potest. *Omnis enim creatura congemiscit & condolet* super peccatis hominum. Duo autem populus Dei fecit aduersa. Primum, vt relinqueret Deum qui est fons vitæ, & præceptum dedit dicens: *Ego dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti.* Secũdũ quod in eodẽ loco scriptũ est: *Nõ sint tibi dij in cõspectu meo*: pro quo secutus est dæmones quos dissipatas cisternas vocat, eo quod Dei mandata seruare non valeant. Et hoc attendendũ, quod fons perpetuus est, & vitales habet aquas. Cisternæ autẽ & lacus, vel de torrentib. vel ex aquis turbidis terra complentur & pluuiis. Portas autẽ cælorũ illas vocat, de quib. & in vigesimotertio psalmo scriptũ est: *Leuate portæ capita vestra, & introibit rex gloriæ.* Pro quo Lxx. transtulerunt: *Leuate portas principes vestras*, de quibus plenius suo dicetur loco. Quodq; Aquila & Symmachus, cælos, Lxx vero & Theodotio cælum, interpretati sunt, nullum moueat. Hebraicum enim [c] שמים communis est numeri, & tam cæli quam cælum eodem appellantur nomine, vt Thebæ, Athenæ, & Salonæ.

Deut 32.a
Esa 1.a

Exod 20.a

c samaim

g ¶ *Nunquid seruus, &c.*] Puto ex hoc loco in superbiã elatos, saluatori dixisse Iudæos: *Semẽ Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquã*, quo modo tu dicis, liberi eritis: Nescientes quod omnis qui facit peccatum, seruus peccati sit, & seruiat vnusquisq; ei à quo vincitur. Nati ergo de amico Dei Abraham, vitio suo facti sunt quasi filij Cham: cui dictum est: *Maledictus Chanaan, seruus erit fratribus suis.*

Ioan 8.d
ibid.

Gen. 9.d

h ¶ *Quare ergo factus est in prædam? super eum rugierunt Leones, & dederunt vocẽ, &c.*] Interrogat sermo diuinus vt ipse respondeat. Leones autem vocat principes Babalonis: qui terram eius posuerunt in solitudinem, & ciuitates illius

A
Osee 7.b incendio deleuerunt. Vel certè iuxta Anagogen: Leones intelligamus aduersarias potestates, aut hæreticorū principes, qui terrā ecclesiæ desolantes, omnes illius vrbes hæretico incendio vastauerūt: & illo igne de quo scriptum est, omnes adulterantes, quasi clibanus corda eorum. Illi enim vere dāt vocem suam, & in hoc eodem propheta sub perdicis
Hier.17.b persona clamāt: Cōgregāt quæ nō pepererunt, faciuntq; diuitias non cū iudicio. Propterea autē vrbes illius vastatæ sunt & deletæ: quia nō habēt habitatorē Deū dicente scriptura: *Et non est qui habitet in eis.*

a ¶ *Filij quoque, &c.*] Hoc
Iesr.4.g quod nos diximus eo tempore quod ducebat te per viam: in Lxx. non habetur. Duas autem vrbes maximas Ægypti, Memphim & Taphnim nominat, earumq; dicit filios cōstuprasse Israel vsq; ad verticem, illo sensu
Esa.1.b quo Esaias posuit: *A planta pedis vsq; ad verticē non est in eo sanitas.* Tanta enim fuit libido Ægyptiorum qui sunt magnis carnibus, vt nulli parcerent membro, sed omnia cōstuprarent. Iuxta literam refertur ad idola Ægyptiorum, iuxta intelligentiam spiritualē ad magistros peruersi dogmatis, qui ecclesiæ puritatem, sua polluūt turpitudine. Hæc autem idcirco eueniunt ei, quia dereliquit dominum Deum suum & illo maxime tempore quo ipsum ductorem sequi debuit.

B
b ¶ *Et nunc quid tibi vis in via, &c.*] Pro Sihor nos turbidam interpretati sumus, quod verbum Hebraicum significat pro
שיחור quo communis editio habet, Gehon. Quia ergo supra filios Memphis & Taphnis posuerat, qui constuprauerunt Israel vsque ad verticem, nunc manifestius ipsam Ægyptū nominat. Nullique dubium quin Nilus aquas turbidas habeat, &
Gen.15.d quod fluuium Assyriorum Euphraten significet, dicēte scriptura, quod repromissionis terra sit à torrente Ægypti, vsq; ad fluuium magnum Euphraten. Qui autem Christum reliquerint fontem vitæ, & hæreticorū sibi foderint lacus, qui aquas doctrinarum continere non possunt, necesse est vt Leonibus subiaceant: qui redigant terrā eorum in solitudinem, & vniuersas ecclesias destruant, & vsque ad verticem
Sap 2.a polluantur, & bibant aquas turbidas, & fluenta Assyrij fluminis & aquilonis, vnde exardescunt mala super terram.

תיסרך
רעתך c ¶ *Arguet te malitia tua, &c.*] Notandum quod malitia siue præuaricatio, postquam saturauerit præuaricantem, &
Pro 9.c instar coturnicum vsque ad nauseam venerit, erudiat agentē pœnitentiam, cui imperatur vt videat quid reliquerit, & quid secutus sit, & quo modo spernens bona & dulcia mala, & amata elegerit. Hoc autem totum factum est: quia dereliquit dominum Deum suum, & timor illius non est apud
Num.13.d eum. *Principium* enim *sapientiæ timor domini*: quem quia non habuit, malo & amaritudini traditur.

d ¶ *A saeculo confregisti iugum, &c.*] Quasi ad meretricem loquatur Israel, quod cōiugalia fœdera ruperit, & dixerit, nō seruiam, subauditur domino, vel marito: sed in omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso postrata fuerit idololatriæ. Amæna enim semper & excelsa loca idolis dedicantur. Potest hoc ad eum dici, qui ab initio Christianus, & ex parte sacris literis eruditus, postea desiderio sæcularis literaturæ, quæ significatur in collib. & amœnæ eloquentiæ, quæ in frondosis mōstratur arboribus prosternat se dæmonibus, qui sub occasione eruditionis, & sublimis sciētię polluūt cre-

ciuitates illius exustæ sunt, & nō est qui habitet in eis.[a] Filij quoq; Mempheos & Taphneos cōstuprauerunt te vsque ad verticem. Numquid non istud factum est tibi, quia dereliquisti dominum Deum tuum eo tempore quo ducebat te per viam.[b] Et nunc quid tibi vis in via Ægypti, vt bibas aquarum Sihor? Et quod tibi & viæ Assyriorum vt bibat aquam fluminis. Arguet te malitia tua (siue erudiet te præuaricatio tua) & auersio tua increpabit te. Scito & vide, quia malum, & amarū est reliquisse te dominū Deū tuū: & non esse timorem mei apud te, dicit dominus Deus exercituū.[d] A seculo cōfregisti iugū meū (siue tuū) rupisti vincula mea (siue tua) & dixisti, non seruiā. In omni enim colle sublimi, & sub omni ligno frōdoso tu prosternebaris meretrix (siue ibi diffūdebaris in fornicatione.)

HEB.	SEPT.
[e] Ego autem plantaui te vineam electā omne semen verū quo modo cōuersa es mihi in prauum vinea aliena? [f] Si lauatis	*Ego autem plantaui te vineam frugiferam omnem veram: quomodo conuersa es in amaritudinem vitis aliena?*

te nitro, & multiplicaueris tibi herbam borith, maculata es in iniquitate tua coram me dicit domin[9] Deus. [g] Quo modo dicis non sum polluta, post Balaim non abij? vide vias tuas in conualle, scito quid feceris.

[h] Cursor leuis explicans vias suas, onager assuetus in solitudine, in desiderio animæ suæ attraxit ventum	*Ad vesperam vox eius vlulauit: vias suas dilatauit super aquas solitudinis, in desiderio animæ suæ spiritu*

C
dēniū animas, & diuaricare faciūt pedes suos omni trāseūti.

e ¶ *Ego autem plantaui te vineam, &c.*] Pro vinea frugifera siue electa, in Hebræo [d] שורק habetur, quæ in Esaiæ Cātico d sorec
ponitur. Est autem genus vitis optimæ, quo surculo & Israel Esa.5.a
dominus plantasse se dicit, & miratur quo modo semen verum electaq; vinea cōuersa sit in amaritudinē, & ideo facta sit vinea aliena: nullusq; secur[9] sit, si & plantatio domini & semen verum, & vinea sorek, in tātū suo vitio commutatur, vt per amaritudinē recedat à domino, & fiat vitis aliena. Et in hoc cōsideranda clemētia saluatoris, quod qui in euāgelio dixit:
Ego sum vitis vera, discipulis Ioan.15.a
quoque suis dederit, & credēti in se populo, vt vitis electa vel vera sit, si voluerit in eo quod plantata est, permanere.

f ¶ Si *laueris te nitro, & multiplicaueris, &c.*] Pro ber- e borith
ba e בורית quam nos vt in Hebræo posita est vertimus. Lxx. transtulerunt ποίαν, vt significarent herbam fullonum, quæ iuxta sitū prouinciæ Palestinæ in virentibus & humectis nascitur locis, & ad lauandas sordes eandē vim habet quam & nitrū, Nitrū autē nostrum, & herba fullonis pœnitentia est. Ecclesiastic[9] quoq; sermo, qui arguit & increpat, & corripit delinquentes, mordacioris nitri habet similitudinē. Qui vero leui peccatorū sorde maculatus est, leuioribus purgatur monitis. Porro peccata grauia quæ ad mortē trahunt, nec nitro nec herba borit dilui possunt: sed grauioribus tormētis indigēt. *Vniuscuiusque* enim o- 1.Cor 3.c
pus quale sit, ignis probabit, & in igne reuelabitur. Pulchreque addidit: Maculata es iniquitate tua in cōspectu meo: quod etiāsi hominib. mūda videaris, mihi mūda nō sis, qui noui cōsciētias singulorū. Vnde & in Psal.142.a
alio loco dicitur: *Nō iustificabitur in cōspectu tuo omnis viuēs.*

g ¶ *Quo modo dicis. &c. in cōualle.*] Siue valle, quæ Hebraice dicitur f גיא & à Lxx. interpretatur πολυάνδριον, quod ser- f ge
mone nostro dici potest, sepulcrum multitudinis. Frustra, inquit, non vis confiteri scelera tua, & iactas mūditiam, quæ idololatriæ polluta est sordib. & impudēter negas te coluisse idolū Baalim. Respice conuallē filij Ennō, quæ Siloe fon- Iosu.19.a
tibus irrigatur: & ibi cernes delubrū Baal, quem relicto Deo venerata es. Quodque additur, scito quid feceris, clausos oculos operit denegantis, vt cernat quod erubescit aspicere. Iuxta tropologiam, impudentiam frontis eorum qui nolunt sua vitia confiteri, operibus arguamus. Huiuscemodi enim homines, non ambulant in arta & in angusta via, quæ ducit Matt 7 b
ad vitam: sed in lata & spaciosa, per quam ingrediuntur plurimi quæ ducit ad mortem. Vnde & significāter πολυάνδριον nominata est, siue iuxta historiam, quod ibi interfecta, & perdita sit idololatriæ malo, populi multitudo.

h ¶ *Cursor leuis explicans vias suas, &c.*] Multū in hoc loco Lxx. editio ab Hebraica veritate discordat, tamen vtraque habet sensum suum. Quia supra dixit, non sum polluta, & quasi ad mulierem, quæ turpiter se gesserat loquebatur, describit fornicationem eius. Quo modo inquit, caprea leuis quam nos genere cōmuni, cursorē diximus, significantiusq; Aquila, Symmachus, & Theodotio vertere δρομὰς κούφη, explicat vias suas, & velox fertur ad pabula, & sicuti onager assuetus in solitudine trahit in desiderio animæ suæ ventum vel spiritum amoris sui. Vno enim apud Hebræos nomine g רוח & ventus appellatur & spiritus: Sic & Israel g rouah
siue

HEB.

ventum amoris sui nullus auertat eam, omnes qui quærunt eam, non deficient. In menstruis eius inuenient eã.[a] Prohibe pedem tuum à nuditate, & guttur tuum à siti: & dixisti desperaui, nequaquam faciam adamaui quippe alienos, & post eos ambulabo.

SEPT.

spiritu portabatur: tradita est, quis conuertet eam? Omnes qui quærunt illam non laborabunt, & in humilitate eius reperient illam. Conuerte pedem tuum à via aspera, & guttur tuum à siti: quæ dixit, viriliter agam quoniam dilexi alienos, & post eos ambulaui.

[b] Quomodo confunditur fur quãdo deprehẽditur, sic confusi sunt domus Israel, ipsi & reges eorum, principes, & sacerdotes, & prophetæ eorum, dicentes ligno: Pater meus es tu, & lapidi, tu me genuisti.[c] Verterunt ad me tergum, & non faciem.[d] Et in tempore afflictionis suæ dicent: Surge, & libera nos.[e] Vbi sunt dij quos fecisti tibi? surgant & liberent te in tempore afflictionis tuæ.[f] Secũdum numerum quippe ciuitatum tuarum erant dij tui Iuda (& iuxta numerum viarum Hierusalem immolabãt Baal.)[g] Quid vultis mecũ iudicio cõtendere, omnes dereliquistis me, dicit dominus (& omnes inique egistis in me.)[h] Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non receperunt.

HEB.

[i] Deuorabit gladius vester prophetas vestros:[k] Quasi leo vastator, generatio vestra,[l] Videte verbum domini: Nũquid solitudo factus sum Israeli, aut terra serotina: Quare ergo dixit populus meus, recessimus, non veniemus vltra ad te.

SEPT.

Deuorauit gladius prophetas vestros: Quasi leo vastator, & non timuistis. Audite verbũ domini: hæc dicit dominus: Nunquid solitudo factus sum Israeli: aut terra plena sentiũ: quia dixit popul⁹ meus, non seruiemus nec veniemus ad te.

[m] Numquid

E

siue Hierusalem toto impetu ad desiderium libidinis ferebatur, & omni idolorum amore feruebat: nullusque est qui eam suis monitis posset ab hoc impetu auertere: non quo impossibilitas hoc fecerit prophetarum, sed malitia peruersa capientis. Quicunque ait, eam quæsierint, non magnopere laborabunt. In menstruis & in immundicia eius inuenient eã.

בחדשה

Pro quo Aquila *νουμηνίας*, hoc est, Kalendas, Symmachus, mensem. Lxx. & Theodotio, humilitatem interpretati sunt. Porro iuxta Lxx. hic sensus est: Meretrix Hierusalem, iuxta illam mulierem quæ in prouerbiis describitur: Ad vesperam vlulabat voce sua, & amatores ad libidinem prouocabat, aperiebat vias turpitudinis suæ, & diuaricabat pedes omni trãseunti.

Prou. 7. a

Erat autem locus amœnitatem habens aquarum fluẽtium, qui delectabilior fit, quãdo in circuitu solitudo est, vt nullus videat fornicantem. In desiderio, inquit, animæ suæ *πνευματοφορεῖτο* siue peruerso spiritu ducebatur, siue trahebat amoris refrigeriũ, vel certè canebat turpitudinis suæ carmina.

Exod. 12. b

Tradita est, inquit, vitiis suis & libidini, nullus eam cõuertere poterit, omnes qui voluerint eam inuenire in turpitudinis humilitate reperient, vt numquam possit voluptatis amore satiari.

F

Ephes. 6. d

a ¶ *Prohibe pedẽ tuũ, &c.*] Pascha facturi, calciamenta iubẽtur habere in pedibus. Et Apostolus, calciatos prædicat pedes eorum qui euãgelio præparantur, ne dũ per sæculi huius solitudinem gradiuntur, venenatis pateant animantib. quæ debent euangelico pede calcari & conteri. Guttur prohibemus à siti quando saluatoris præcepta implemus, dicentis: qui sitit, veniat ad me & bibat:

Ioan. 7. f

Quæ desperatione meliorum negauit se facturam quod dominus imperauit, causamq; exposuit dicẽs: Adamaui alienos & illos sequar, impudenti confessione putans se crimina deuitare. Porro iuxta Lxx. via peccatorum aspera est, quæ à domino conuertitur in viam planam. Quicunque hæreticos sequitur, horum versuum notetur elogio, quod dixerit, desperaui, siue in malo proposito agam viriliter, & in meo cõfortabor errore. Necesse autem est, vt qui alienam ab ecclesiastico doctrinã sequitur alienos diligat, & eorum sequatur vestigia, vel dæmones, vel hæreticorum principes, qui à Deo alieni sunt.

b ¶ *Quomodo confunditur fur quando deprehenditur, &c.*] Quamuis sit impudens & procax vultus furantium, tamen erubescit cum in furto fuerit deprehensus. Et Israel ergo dicens ligno, *pater meus es tu, & lapidi, tu me genuisti*, vt eos vocaret parentes, quos ipse fabricatus est, confunditur cum in sua idololatria fuerit deprehensus. Et ne putemus hoc de plebe eum dicere: r[illegible]s ponit, & principes, & sacerdotes, & prophetas eorum. [illegible]tamur hoc testimonio contra principes nostros, & contra hos qui in ecclesia putantur duces, cum in peccatis turpibus fuerint deprehensi.

c ¶ *Verterunt ad me tergũ & non faciem, &c.*] Qui prouciũt sermones Dei retrorsum, ipsi vertunt contra eũ tergum & non faciem: Quando enim magister præcipit, obedientis

G

Zach. 7. a

indicium est, si demisso contra audiat capite. Sin autem vertat tergum, signum est contemnentis vt in alio loco scriptũ est: *Et verterunt ad me scapulam recedentem*. In tãtum, inquit Deus, mea contempsere præcepta, vt ne audire quidem voluerint, sed tumorem animi, gestu corporis indicarint.

d ¶ *Et in tempore afflictionis suæ dicent, &c.*] Qui per beneficia non senserunt, per tormenta sentient Deum.

e ¶ *Vbi sunt dij tui quos fecisti tibi &c.*] Impudens postulatio, tempore necessitatis & angustiæ ab eo quærere auxiliũ, quem in pace contempserint: Legendumque increpantis affectu, liberent te dij tui, quos fecisti tibi, vt cum Deus creator sit hominum, homo fecerit Deum, probet necessitas quid possint quos securus ante coluisti.

f ¶ *Secundum numerum quippe &c.*] Vel eosdem, vel singulos, atque diuersos singulæ ciuitates colebant deos, vt nec in impietate viderẽtur habere consensum: sed pugnans contra superstitio, diuersũ sequeretur errorem. Quodq; sequitur & iuxta numerum viarum Hierusalem immolabant Baal, à Lxx. additum est.

g ¶ *Quid vultis mecũ, &c.*] Prona est ad excusationem sui humana peruersitas, vt quidquid merito sustinent, iniuste sustinere videantur, & propriam culpam referant ad iudicium Dei. Frustra igitur, ait, obtenditis querimonias; & iniquam causam in iudicem, cum impietatis vestræ sit, quod patimini. Quodque sequitur: *Et omnes inique egistis in me*, similiter: à Lxx. additum est.

H

h ¶ *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non receperunt, &c.*] Pro quo posuere Lxx. non recepistis. Sensusque est in Hebraico: Ipsi qui percussi sunt, disciplinam recipere noluerũt. In Lxx. vero: ideó percussi filios vestros, vt illorum nece vos erudiremini. Et ne forte diceretis, peccantes corripere noluisti: plagis discite filiorum vestrorum, quod austeriori vos cupierim curare medicamine.

i ¶ *Deuorauit gladius vester prophetas, &c.*] Non meos, sed vestros prophetas: nequaquam meus, sed vester gladius deuorauit: quem sustinuistis pro peccatis vestris. Porro Lxx. non habent *vester*: sed simpliciter interpretati sunt, deuorauit gladius, prophetas vestros: vt ostendatur vel hostilis gladius, vel gladius meus, per quem peccata vestra confodi.

k ¶ *Quasi leo vastator, &c.*] Gladius, inquit, qui deuorauit prophetas vestros, haud dubium quin Baal & idolorum ariolos significet, instar leonis vniuersa vastauit, & tamen vestra generatio, quæ paucorum interfectione debuerat emendari, omnis perseuerauit in scelere. Iuxta Lxx. vero hic sensus est. Sic gladius domini in aduersariorum gladio demonstratus, deuorauit, atque lacerauit pseudo prophetas vestros, quasi leo, qui audissimus repertam prædam lacerat, & tamen ne prophetarum vestrorum supplicio potuistis ad meliora conuerti.

l ¶ *Videte verbum domini, &c.*] Et Moyses videbat vocem Exod. 20.

A Dei, & Ioannes apostolus verbum Dei vidisse & attrectasse se dicit. Miratur autem quo modo populus Israel Deum habuerit quasi solitudinem, cum idola quasi celebritatem vrbium sit secutus. Terra serotina est, quæ imbres non recipit doctrinarum, nec euangelij disciplinam: plenaque sentium, quia exculta non fuerat. Populus igitur quondam Dei, in eo est sceleratior, quod recessit à domino, & non vult vltra reuerti ad dominum suum. Grãdis offensa nolle placare quem offenderis.

[a] Nunquid obliuiscetur virgo ornamẽti sui, & spõsa fasciæ pectoralis suæ? populus vero meus oblitus est mei diebus innumeris. [b] Quid niteris ostendere viam tuam bonã ad quærendam dilectionẽ, quæ insuper & malitias tuas docuisti vias tuas, & in alis tuis (siue in manibus) inuentus est sanguis animarum pauperum, & innocentum? Non in fossis (siue foueis) inueni eos, sed in omnib9 istis (siue sub omni quercu.) Et [c] dixisti, absque peccato & innocens ego sum & propterea auertatur furor tuus à me: Ecce ego iudicio contendam tecum, eo quod dixeris, non peccaui, quam vilis es facta nimis! (siue quo modo contempsisti nimis) iterans vias tuas. Et [d] ab Ægypto confunderis sicut confusa es ab Assur. nam & ab ista egredieris, & manus tuæ erunt super caput tuum, quoniam cõtriuit dominus confidentiam (siue spem) tuam, & nihil in ea habebis prosperum.

CAP. III.

V[e]Vlgo dicitur (pro quo Lxx. taotũ, dicitur, transtulerunt.) Si dimiserit vir vxorẽ suam, & recedens ab eo duxerit virum alterum nunquid reuertetur ad eam vltra? nunquid non polluta & contaminata erit mulier illa (siue terra illa?) & tu fornicata es cum amatoribus multis (siue pastoribus) [f] Tameo reuertere ad me dicit dominus (siue reuertebaris ad me dicit dominus.) [g] Leua oculos tuos in directum, & vide vbi non prostrata sis. In viis sedebas, expectans eos quasi latro in solitudine, (siue quasi cornix deserta.) [h] Et polluisti (siue interfecisti) terram in fornicationibus tuis, & in malitiis tuis: quamobrem prohibitæ sunt stillæ pluuiarum, & serotinus imber non fuit (siue & habuisti pastores multos in offensionem tui.)

a Frons

Ephes. 5.f a ¶ *Nunquid obliuiscetur virgo ornamenti sui, &c.*] Per hæc discimus Christum esse sponsum virginis ecclesiæ, quæ non habet maculam neque rugam. Ioan. 3.d Si autem ipse est spõsus: ipsius verba sunt, de quo loquitur Ioannes Baptista: *Qui habet sponsam, sponsus est.* Ornamentum ergo suum perdit, qui recedit à domino, & amittit intelligẽtiam doctrinarum, Ibid. 13.c quæ Leuit. 7.l significatur in pectore. Vnde & Ioannes euangelista recumbit super pectus domini, & sacerdotibus inter cætera separatur pectusculum victimarum. Quanto autem maior est numerus temporum quibus obliuiscimur domini, tanto maior pœna peccati: quod nec longitudine sæculorum potuerit edomari.

B b ¶ *Quid niteris ostẽdere, &c.*] Frustra, inquit, te cupis verborum arte defendere, & quasi bona ostendere opera tua, vt merearis dilectionem: quæ insuper etiam alios docuisti vias tuas & exemplum fuisti omnibus malorum operum, & in בכניפך alis quippe siue in manib9 tuis inuentus est sanguis innocentium: quos idolis immolasti, siue quorum animas perdidi- אביונים sti sacrificiorum similitudine. Pauperes, de Hebraico posuimus, qui in Lxx. non habentur. Hos autem, inquit, pauperes & innocentes, non inueni in foueis interfectos: quod solet plerunque accidere latronum insidiis: sed in omnibus h ela quæ supra memoraui: siue sub quercu, quæ Hebraice dici- אלה tur h אלה: quæ quidem & ista significat, vt sit sensus. In omnibus istis, siue sub quercu atque terebintho, sub cuius vmbra & frondibus quasi in amœnis locis idololatriæ sceleribus fruebaris.

c ¶ *Et dixisti absque peccato, &c.*] His vtendum est aduersus eos qui nolunt sua peccata cognoscere: sed in tempore afflictionis & angustiæ dicunt se iniuste sustinere quæ sustinẽt: magisq; prouocant iram Dei, dum alterũ maiusque peccatum sit, non lugere quod fecerint, sed vanas excusationes obtendere peccatorum. Iudicio, inquit, contendam tecum pro eo quod dixeris, non peccaui: quasi maius quippiam sit hoc peccatum, aliud habere in conscientia, aliud sermone proferre. Audiat noua ex veteri hæresis, iram Dei esse vel maximam nolle peccatum confiteri humiliter, sed impudenter iactare iustitiam.

d ¶ *Et ab Aegypto confunderis, &c.*] Vt Ægyptiorum impetum declinarent, confugiebant ad Assyrios, quorum cassum fuit præsidium: victos enim eos ab Ægyptiis legimus. Rursum vt iram Assyrij fugerent, Ægyptiorum adiutorio vtebãtur, quos ab Assyriis superatos, narrat historia. Increpantur ergo quod omissa spe in dominum, hominum vtantur auxilio: quod omne contritum est & ita subuersum, vt nihil in eo vtilitatis valeãt reperire. Vnde ait. Et ab ista egredieris: hoc est, ab Ægypto, sicut egressa es ab Assyriis, & manus tuæ erunt super caput tuum, lugebisque te frustra ab 2. Reg. 13.a Ægyptiis expectasse præsidium. Recordemur historiæ quãdo ab Amnon fratre sceleratissimo corrupta Thamar & violata, supra caput sparsum cinerem manus posuerit, & ita reuersa sit in domum suam.

CAP. III.

V[e]*Vlgo dicitur* (pro quo Lxx tantum, dicitur, trãstulerunt.) *Si dimiserit vir vxorem &c. Et tu fornicata es cum amatoribus multis* siue *pastori-* a res, sin, iod, mem. *bus:*] Verbum enim רעים quod quatuor literis scribitur a רעים & amatores & pastores vtrũq; significat. Et si legamus b רעים b reim. amatores significat: sic c רועים c roim. pastores.

f ¶ *Tamen reuertere ad me, dicit Dominus, &c.*] In Hebræo etiam post fornicationem suscipit pœnitentem, & hortatur vt reuertatur ad se. In Lxx. vero, non prouocat ad pœnitentiam, sed arguit impudentiam meretricis, quod post adulterium reuerti audeat ad הארץ : ההיא maritum. Quodque ait: *Et contaminata erit mulier illa:* pro quo in Hebraico legimus, terram, relinquit exemplum, & D manifestius de terra loquitur Israel, quæ adulteræ mulieri comparatur. Vtamur hoc testimonio aduersus eos qui fidem domini relinquentes, & hæreticorum erroribus præpediti, post multas fornicationes & deceptiones animarum simulãt se reuerti ad pristinam veritatem, non vt deponant venena pectoris, sed vt cæteris insinuent.

g ¶ *Leua oculos tuos in directum, &c.*] Quasi latro in solitudine siue quasi cornix deserta. Pro latrone siue cornice, in Hebræo scriptum est d ערבי: quod potest & Arabas signifi- d arabi care, quæ gens latrociniis dedita, vsque hodie incursat terminos Palestinæ, & descendentibus de Hierusalem in Hiericho obsidet vias, cuius rei & dominus in euangelio recordatur. Eleua igitur oculos tuos ô Hierusalem, & huc illuc- Luc. 10.e que circũspice, & vide vbi non fornicatione prostrata sis. Quo modo enim latrones solent ad vesperam, & in desertis Prou. 7.a locis viatoribus insidias tendere: sic tu iuxta fornicariã Prouerbiorũ sedebas in viis ad vesperam, vt concubitu tuo animas interficeres fornicantium, propter quod vniuersa terra polluta est in fornicationibus tuis. Significanterque iuxta anagogen his qui hæreticos errores deserere se promittunt, præcipitur vt leuent oculos in directum. Nisi enim recta videre cœperint, prauitatem pristinam damnare non possunt.

h ¶ *Et polluisti (siue interfecisti) terram fornicationibus tuis, &c.*] Interfecta est terra siue polluta, propter interfectionem eorum qui idololatriæ fornicatione perierunt. Vnde ablata est omnium benedictio rerum, vt paterentur siccitatem sermonis Dei. Siue habuit pastores, per quos offenderet Deum, vt qui magistri esse debuerant, vt alios ab errore prohiberent, auctores impietatis extiterint.

a ¶ *Frons*

HEB.

a Frons mulieris meretricis facta est tibi, noluisti erubescere.

SEPT.

Facies meretricis facta est tibi: sine rubore facta es ad omnes.

Ergo b saltem amodo voca me: Pater meus, dux virginitatis meæ es tu. Nũquid irasceris in perpetuũ, aut perseuerabis in finem? c Ecce locuta es & fecisti mala, & potuisti. d Et dixit dominus ad me in dieb. Iosiæ regis: Nunquid vidisti, quæ fecerit auersatrix Israel? Abiit sibimet super omnem mõtẽ excelsum, & subter omne lignũ frondosum, & fornicata est ibi. Et dixi cum fecisset hæc omnia, ad me reuertere, & non est reuersa. Et vidit præuaricatrix soror eius Iuda: quia pro eo quod mœchata esset auersatrix Israel dimisissem eam, & dedissem ei libellum repudij, & non timuit præuaricatrix Iuda soror eius: sed abiit & fornicata est etiam ipsa, & facilitate fornicationis suæ cõtaminauit terram, & mœchata est cũ lapide & ligno. Et in omnibus his nõ est reuersa ad me præuaricatrix soror ei⁹ Iuda in toto corde suo, sed in mendacio, ait dominus. e Et dixit dominus ad me: Iustificauit animam suã auersatrix Israel, cõparatione præuaricatricis Iuda. f Vade & clama (siue lege) sermones istos contra aquilonẽ, & dices: Reuertere auersatrix Israel, dicit dominus, & nõ auertam (siue firmabo) faciẽ meã à vobis (siue super vos:) quia sanct⁹ (siue misericors) ego sum, dicit dominus, & non irascar in perpetuum. Verumtamen scito iniquitatem tuam, quia in dominũ Deum tuum præuaricata es (siue impie egisti) & dispersisti (siue effudisti) vias tuas alienis sub omni ligno frondoso, & vocem meam non audisti, ait dominus. g Conuertimini filij reuertẽtes (siue vagi & recedentes) dicit dominus, quia ego vir vester siue dominator vestri) & assumã vos, vnum de ciuitate, & duos de cogitatione, & introducã vos Sion, & dabo vobis pastores iuxta cor meũ, & pascent vos sciẽtia & doctrina. Cũq; multiplicati fueritis & creueritis in terra

E
Sup.1.g a ¶ *Frons mulieris meretricis, &c.*] Quia supra dixerat non peccaui, & magis peccauerat sua scelera denegando: idcirco nunc arguit quasi mulierẽ procacẽ, & nimiæ impudentiæ: vt non ad vnum & alterum procaci vultu feratur, sed nullũ erubescat. Vtamur hoc sermone aduersum hæreticorum conciliabulum, qui in suis erroribus gloriantur.

b ¶ *Ergo saltem amodo vocat, &c.*] Erubescant hæretici qui nolunt ad meliora cõuerti, nec regredi ad patrem creatorem suum, & audiant: saltem amodo voca me pater meus, dux virginitatis meæ es tu. Ipse despondit animam vestram amplexib⁹ suis, & docet quo modo orare debeat, & agere pœnitentiam. Quanto autem ille clemẽtior, qui salutis post fornicationem ostendit viam: tãto miserior meretrix: quæ non vult post vulnera recipere sanitatem.

c ¶ *Ecce locuta es, &c.*] Pro verbis pœnitentiæ, verbis superbiæ blasphemasti, & implesti cogitationem tuam malam, & ostendisti cõtra virum fortitudinem tuam: vt possis facere quod sermone tractasti.

d ¶ *Et dixit dominus ad me in diebus Iosiæ regis: Numquid vidisti quæ fecerit auersatrix, &c.*] Aliorũ tormẽta, aliorum remedia sunt. Cumque punitur homicida, recipit quidẽm
F
ipse quod fecit, sed alij deterrentur à scelere. Decem igitur 4.Reg.17.d
tribubus quæ appellabantur Israel captis ab Assyriis, Mediamque translati, duæ tribus, Iuda & Beniamin, quæ debuerant similia formidare, & tota ad Deum mente cõuerti, vicerunt decem tribuum scelera,
Eze.8.b & intantum idola sunt secutæ, vt in templo Dei statuam Baal ponerent: quæ in Ezechiele vocatur idolum, ad zelũ & æmulationẽ domini collocatũ. Loquitur autẽ sub figura duarum sororũ, quia de vna sunt Abraham, Isaac, & Iacob stirpe generatæ, & priorem auersatricem, sequentem præuaricatricem vocat. Illa enim Deum penitus auersata est, statim
3.Reg.12.g adoratis in Dan & Bethel vitulis aureis. Ista autem apud quã erat templum, & veri Dei religio, imitatione Germanæ paulatim recessit à domino. Et idcirco præuaricatrix dicitur. Secundum anagogen autem de hæreticis prophetia est, qui falsi nominis scientiam, dum se arbitrantur hæretica subtilitate sectari, ascenderunt montem superbiæ, & carnis hui⁹ voluptatibus deliniti, sub omni ligno frondoso, & amœno exponunt fornicationem suam. Qui cum tradantur diabolo in interitum carnis, frequenter euenit, vt domus Iuda, id est, confessionis & veræ fidei, nequaquam terreatur exemplo sed multo maiora committat, & facilitate fornicationis suæ contaminet terrã ecclesiæ, & mœchetur cum lapide & ligno, ea sequẽs dogmata, quæ aduersaria Deo sunt. Sin autẽ ecclesiasticus vir corrigere voluerit errãtem, & putridas resecare carnes, & ad pœnitentiã retrahere eos, qui secuti fuerint falsitatẽ: ac nihilominus illi sub specie ecclesiasticæ veritatis antiquum sequantur errorẽ: dici potest de his. In omnib. his nõ est reuersa ad me præuaricatrix Iuda in toto corde suo, sed in mẽdacio. Fit autẽ hæc prophetia Iosiæ tẽporibus regis iusti sub quo & Hieremias exorsus est prophetare.

e ¶ *Et dixit dominus ad me, &c.*] Iustior, inquit, est Israel cõparatione Iudæ: quia illa statim in principio periit: hæc illius cruciatibus potuit emẽdari. Attendat noua ex veteri hæresis, quod Israel comparatione Iudæ iustificata dicatur. Nec mirum hoc de vnius gentis sororibus, cum Sodoma quoq; collatione Hierusalem, iustitiæ nomen accipiat: dicẽte domino per Ezechielem: *Iustificata est Sodoma ex te*, & publican⁹ Eze.16.f
pharisæi cõparatione fit iust⁹. Luc.18 b
f ¶ *Vade & clama siue, &c.*] Verbum Hebraicum e קרא, e karatha
& voca, & clama, & lege significat. Vnde Aquila & Symmachus, clamita, Lxx. & Theodotio, lege, interpretati sunt. Ad aquilonẽ autem & contra Babylonem atq; Assyrios sermo dirigitur, ad decem & duas tribus, & earum reuersio prædicatur. *Et non auertam faciem meam*, inquit, *à vobis*: siue *non* לא אפיל
firmabo faciem meã cõtra vos: פני בכם
vt nequaquam vos austeritate iudicis, sed vultu misericordiæ suscipiam. Sanctus enim & misericors sum: vt non recorder vltra iniquitatis vestræ, nec meminerim quod à Domino recessistis, & pro illo vos idola delectarint, & fornicatæ sitis sub omni ligno vmbroso atq; frondoso: Quod quidem ad hæreticos & in ecclesia negligentes dici potest, qui quotidie per ecclesiasticos viros H
ad pœnitẽtiam prouocantur, & quibus proprie aptari potest: *Et vocem meã nõ audisti*. Omnis autem hæreticus habitat in Aquilone, & calorem fidei perdidit: nec audire potest illud Apostoli: *Spiritu*
feruentes. Et quia se voluptatibus tradidit, recessit à domino, & dispersit vias suas alienis dogmatibus, & voluptatem secutus est. Nulla enim Rom.12.c
hæresis nisi propter gulam vẽtremque construitur, vt seducat *mulierculas oneratas peccatis, semper discentes & nunquam ad scientiam veritatis* 2.Tim.3.b
peruenientes, de quibus vere dicitur. *Qui deuorant populum meum velut escam panis*, & quos Christus notat, deuorantes domus viduarum. Cumque, inquit, misertus tui fuero, ne Psa. 13 b
iustum esse te putes: sed memento iniquitatis tuæ semper, Mar.12.d
& scito quia in dominum fornicatus sis, & superba colla demitte vt qui offendisti dominũ per arrogantiã, places per humilitatẽ. Illi autẽ quod supra diximus: *Et non firmabo faciem meam super vos*, illud propheticum conuenit: *Auerte faciem tuam à peccatis meis, & omnes iniquitates meas dele.* Psal.50.b

g ¶ *Conuertimini filij reuertentes, &c.*] Iudæi impletum hoc putant post reuersionem ex Babylone sub Cyro rege Persarum, & Zorobabel filio Salathiel, etiamsi non omnes reuersi sint, hoc significari, assumam vnum de ciuitate, & duos de cognatione: Sed melius in aduentu Christi, quando reliquiæ saluæ factæ sunt, dicente & exponente Apostolo: *Nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus*: Tunc introducti sunt in Sion, de qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas Dei*. Et dati sunt pastores iuxta cor eius, Apostoli & apostolici viri, & pauerunt credentium multitudinem, non in Iudaicis ceremoniis, sed in scientia Christi atque doctrina. Et in toto orbe prædicatione Euangelij
Esa.1.a Rom.9.f Psal.86.a

A

ſeminat, nequaquam in arca domini, quæ cuſtos fuit legis Moſaicæ, habebunt fiduciam, ſed ipſi erunt templum Dei: Nec iuxta errantes Nazaræos, abolitis ſacrificiis inſeruient, ſed ſpiritualem cultum ſectabuntur. Alij vero in hoc in fine temporum intelligunt: quando ſubintrante plenitudine gentium, *omnis Iſrael ſaluus fiet.* Rom. 11. a

in diebus illis ait dominus, non dicent vltra, arca pacti (vel teſtamenti) domini: neque aſcēdet ſuper cor, nec recordabuntur illius, nec viſitabitur, nec fiet vltra. [a] In tempore illo vocabūt Hieruſalem ſolium domini & congregabūtur ad eam omnes gentes in nomine domini in Hieruſalem, & non ambulabunt poſt prauitatē cordis ſui peſsimi. [b] In diebus illis ibit domus Iuda ad domū Iſrael, & venient ſimul de terra aquilonis ad terrā, quam dedi patribus veſtris. [c] Ego autē dixi: quo modo ponam te in filios, & tribuam tibi terram deſiderabilem, hereditatem præclaram exercituum gentium? Et dixi, patrem vocabis me, & poſt me ingredi nō ceſſabis. [d] Sed quo modo ſi contemnat mulier amatorem ſuum, ſic contempſit me domus Iſrael, dicit dominus. [e] Vox in viis (ſiue in labiis) audita eſt, ploratus & vlulatus filiorum Iſrael, quoniam iniquam fecerunt viam ſuam, obliti ſunt domini Dei ſui. Conuertimini filij reuertentes, & ſanabo auerſiones (ſiue contritiones) veſtras. [f] Ecce nos venimus ad te: tu enim es dominus Deus noſter. Vere mendaces erant colles, & multitudo (ſiue fortitudo) montium, vere in domino Deo noſtro ſalus Iſrael. [g] Confuſio comedit laborem patrum noſtrorū ab adoleſcentia noſtra, greges eorum, & armēta eorum, filios & filias eorum. [h] Dormiemus in confuſione noſtra, & operiet nos ignominia noſtra, quoniam Deo noſtro peccauimus nos, & patres noſtri ab adoleſcentia noſtra vſque in hanc diem, & non audiuimus vocem domini Dei noſtri.

CAP. IV.

SI reuerteris Iſrael, ait Dominus, ad me conuertere. [a] Si ab-

SI conuerſus fuerit Iſrael, ait Dominus, ad me conuertetur.

a ¶ *In tempore illo vocabunt Hieruſalem ſolium Domini, & congregabuntur ad eam, &c.*] Nequaquam Dominus ſedebit ſuper arcam teſtamenti & Cherubim, cui prius ab illo populo dicebatur: *Qui ſedes ſuper Cherubim, manifeſtare:* Pſal. 79. a ſed omnes perfecta mente credentes, erunt Thronus Dei. Vel certe melius totum de eccleſia intelligendum: quando congregantur omnes gentes in nomine domini in Hieruſalem, in qua eſt viſio pacis: & nequaquam ambulant poſt prauitatem cordis ſui peſſimi, vt faciant quæ deſiderant: nec ſuos ſequuntur errores, ſed dicunt cum propheta: Ibid. 62. a *Adhæſit anima mea poſt te: me ſuſcepit dextera tua.*

b ¶ *In diebus illis ibit domus Iuda ad domum Iſrael, & venient ſimul de terra Aquilonis, &c.*] Hoc proprie in Chriſti completur aduentu, quando de duodecim ſimul tribubus euangelio crediderunt, relinquentes terram Aquilonis duriſſimi frigoris, & à diaboli imperio recedentes: tunc receperunt terram repromiſſionis, quam pollicitus fuerat patribus eorum Abraham, Iſaac, & Iacob. Edidi nuper libellum paruum de terra repromiſſionis. Tom. 3. epiſt. 129.

B

c ¶ *Ego autem dixi, quo modo ponam te in filios, & tribuam tibi terram deſiderabilem, hæreditatem præclaram exercituum gentium: & dixi: patrem vocabis, &c.*] Pro hæreditate præclara exercituum gentium: (quam LXX. tranſtulerunt hereditatem nominatam Dei omnipotentis gētium) Theodotio ſignificantius tranſtulit, hereditatem inclytam fortitudinis robuſtiſſimi gentium: Chriſtum ſignificans, qui ductor & Dominus eſt vniuerſarum gentium, ſuo nomini paſſionique credentium. Ioan. 12. g Ipſe dixit ad Iſrael: *Patrem vocabis me.* Et: *Qui credit in me credit in patrem.* Ipſe pollicitus eſt: ponam te in filios: in numero ſcilicet filiorum meorum: qui mihi de gentium populo crediderunt, & quibus dedi terram deſiderabilem. Ioan. 1. a *Quotquot enim receperunt eum, dedit eis poteſtatem vt filij Dei fiant.*

d ¶ *Sed quo modo ſi contemnat, &c.*] Chriſti vox eſt iuxta populum Iudæorum cui dixerat: ponam te in filios, & dabo tibi terram deſiderabilem, & patrem vocabis me, & poſt me ingredi non ceſſabis. Quo modo, inquit, mulier contemnit non virum ſed amatorem, ſi ſemel commixta fuerit, cernēs eum ſuæ libidini ſeruientem, & in ſe mutatam eſſe legem naturæ, per quam viro quondam ſubiecta fuerat, dicente domino: Gen. 3. a Sec. 70. Et ad te conuerſio eius: Sic domus Iſrael, id eſt, populus Iudæorum contempſit dominum ſaluatorem in perniciem ſuam.

e ¶ *Vox in viis (ſiue in labiis) audita eſt, ploratus, &c. & ſanabo auerſiones ſiue contritiones eorum.*] Pro quo Symmachus tranſtulit, conuerſiones. Libenter Deus ſuſcipit pœnitentes, & occurrit filio inopia & ſqualore confecto ſtatimque induit priſtinis veſtibus, & reddit gloriam reuertenti: ita duntaxat, vt reuertatur in ploratu & vlulatu. Suo enim vitio fecit iniquam viam ſuam, & oblitus eſt domini Dei & patris ſui: ad quos prophetali ſermone loquitur: Conuertimini filij reuertētes. Quos idcirco filios voco, quia intellectis peccatis veſtris, in ploratu atque vlulatu reuertemini ad parentem. Cumque vos, ait, reuerſi fueritis ad dominum ſanabit omnes contritiones veſtras ſiue auerſiones, quibus à domino receſſeratis, vel certe conuerſiones. [illegible] Quamuis enim propria voluntate ad dominum reuertamur, tamen niſi ille nos traxerit, & cupiditatem noſtram ſuo roborauerit præſidio, ſalui eſſe non poterimus. Intelligamus hoc & de Iudæorum populo ad dominum reuertente, & de hæreticis qui dominum dereliquerunt.

C

f ¶ *Ecce nos venimus ad te: tu enim es Dominus Deus noſter, &c.*] Dicat hoc pœnitens, & omnem ſuperbiam derelinquens, & multitudinem ſiue montium & collium, per quā ſuperbiebat contra Deum, & humilitate proſtratus loquatur. Vere in domino Deo noſtro ſalus Iſrael.

D

g ¶ *Confuſio comedit laborem patrum noſtrorum ab adoleſcentia noſtra: greges, &c.*] Omnes hæreticorum labores de quibus ſcriptum eſt: Pſ. 163. *Defecerunt ſcrutantes ſcrutinio:* ab adoleſcentia eorum quos deceperant, filios & filias eorum: qui in hæreſi profecerant, & velut armenta luxuria tenebantur: operiuntur confuſione. Vnde inferunt:

h ¶ *Dormiemus in confuſione noſtra, & operiet nos ignominia, &c.*] Hoc loquatur Iſrael qui ſuum dominum non audiuit: hoc omnis hæreticus qui agit pœnitentiam, & tamen pars ſalutis eſt, ſua confiteri, & noſſe peccata. Dic inquit, tu prius iniquitates tuas, vt iuſtificeris. Eſa. 43. d Sec. 70. Vere enim Iſrael dimiſit Chriſtum Dominum Deum ſuum, & in eum peccauit non ſolum eo tempore quando viſus eſt in carne, ſed & ante aduentum illius. Vnde dicunt, nos & patres noſtri ab adoleſcentia noſtra vſque ad hanc diem, & non audiuimus vocem Dei noſtri, qui noſtris patribus loquebatur: Si crederetis Moyſi, crederetis & mihi, de me enim ille ſcripſit. Ioan. 5. g

CAPVT IV.

SI reuerteris Iſrael, ait Dominus, ad me conuertere.] pro quo LXX. tranſtulerunt: Si conuerſus fuerit Iſrael, ait Dominus, ad me conuertetur. Et eſt ſenſus, ſi ad me fuerit reuerſus, reuertetur de captiuitate. Siue aliter: cum obtulerit quod habet, qui enim habet, dabitur ei: qui autem non habet, etiam id quod videtur habere auferetur ab eo. Matt. 25. Porro iuxta Hebraicum hic ſenſus eſt: Si reuerteris ad me Iſrael, & ſemel ſalutem deſiderans, peccaſſe te dicis, & vocem domini Dei tui non audiſſe: plene conuertere, & crede quem negaſti, & tunc erit plena conuerſio.

a ¶ *Si ab*

[a] Si abstuleris offendicula tua à facie mea, oon commoueberis.[b] Et iurabis, viuit dominus, in veritate & in iudicio & in iustitia: & benedicēt eum gentes: ipsumque laudabunt.[c] Hæc enim dicit dominus viro Iuda, & Hierusalem: Nouate vobis nouale, & nolite serere super spinas: circuncidimini domino, & auferre præputia cordium vestrorū viri Iuda & habitatores Hierusalem: ne forte egrediatur vt igois indignatio mea, & succendatur, & non sit qui extinguat: propter malitiam cogitationum (siue adinuentionum (vestrarū.[d] Annunciate in Iuda, & in Hierusalem auditum facite: loquimini, & canite tuba in terra, clamate fortiter, & dicite: Congregamini, & iogrediamur ciuitates munitas: Leuate sigoum in Sioo, consortamioi, nolite stare, quia malum ego adduco ab Aquilone, & contritionem magnam.[e] Ascēdit leo de cubili suo, & prædo gētium se leuauit: egressus est de loco suo, vt ponat terram tuam in solitudinē. Ciuitates tuæ vastabuntur, remanentes absque habitatore.[f] Super hoc accingite vos ciliciis, plangite & vlulate: quia non est auersa ira furoris domini à nobis.[g] Et erit in die illa, dicit dominus, peribit cor regis & cor principū, & obstupescēt sacerdotes & prophetæ cōsternabūtur.[h] Et dixi: heu, heu, heu, domine Deus (pro quo Lxx. transtulerunt: O domine Deus) ergo ne decepisti populum iustum & Hierusalem, dicens pax erit vobis? Et ecce peruenit gladius vsque ad animam.[i] In tempore illo dicetur populo huic & Hierusalem: ventus vrens

E a ¶ *Si abstuleris offendicula tua à facie mea, non. &c.*] Quando mouemur & dicimus: mei autem pene muti sunt pedes: (Psal 72.a) non imbecillitate naturæ hoc patimur, sed quia ponimus offendicula, & idola nostra contra dominum.

b ¶ *Et iurabis, viuit dominus in veritate, &c.*] Et quomodo euangelium iurare nos prohibet? (Mat.5.f) Sed hic iurabis, pro confessione dicitur, & ad condemnationem idolorum, per quæ iurabat Israel. Denique auferuntur offendicula, & iurat per dominum. Quodque dicitur: *Viuit Dominus*: in testamento veteri iusiurandum est, ad condemnationem mortuorū, per quos iurat omnis idololatra. Simulq; animaduertēdū quod (c Animaduertendū. 22. q. 2.) iusiurandum hos habeat comites, veritatem, iudicium atque iustitiam: si ista defuerint, nequaquam erit iuramentum, sed periurium. Cumque ait, hoc fecerit Israel, & per apostolos magister fuerit gētium, tunc benedicent siue benedicentur in eo omnes gentes, & ipsum laudabunt, quod saluus processerit ex Israel.

c ¶ *Hæc enim dicit Dominus viro Iuda & Hierusalem, &c. Circuncidimini Domino, & auferte præputia cordiū vestrorū, &c.*] Pro eo quod nos diximus, circuncidimini domino, & auferte præputia cordiū vestrorum: Symmachus posuit, purificamini domino, & auferte malitias cordium vestrorum. F Circuncisionem, emundationem, & præputia vitium intelligens. Hoc autem præcipitur viris Iuda & Hierusalem qui veram sectantur fidem, & habitant in ecclesia: vt non seminent super spinas, quas euangelicus sermo significat, (Mat.13.a) quæ suffocent sementem Dei, sed prius nouale faciant, & omnes suffodiant vepres sentesque auferant, vt munda semina, munda arua suscipiant: hoc est quod in alio loco dicitur: *Ne miseritis margaritas vestras ante porcos, & ne detis sanctum canibus.* (Mat.7.a) Quomodo enim potest Dei audire sermonem, & concipere semina, & fructum facere, cuius animus ærumnis mundi plenus est? Quodque sequitur: Circuncidimini domino, & auferte præputia cordium vestrorum, nulli alij præcipitur, nisi viro Iuda, & habitatoribus Hierusalem, vt deserant occidentem literam, & sequantur spiritum viuificantem. Si enim hoc, inquit, non feceritis, egredietur vt ignis indignatio mea, & succendetur, & non erit qui extinguat. (Ioan 1.b) Ideo autem monet, & ante prædicit, ne facere compellatur: quod & in Niniuitis probamus, (מעלליכם) (Matt.13.b) quibus prædicta sententia est vt imminentem furorem pœnitentia declinarent. Omnia autem hæc mala venient propter malitiam cogitationum, siue adinuentionum vestrarum. Vbi sunt qui in cogitationibus dicunt, non esse peccatum, cum omnia vitia, iuxta euangelicam veritatem, de corde procedant?

d ¶ *Annunciate in Iuda, &c.*] Hoc audiat Iuda, hoc Hierusalem in qua confessio fidei est, & in qua pax Christi habitat, (Esa 40.b) & cui per Esaiam dictum est: *in montem excelsum ascende tu qui euangelizas Sion.* Eleua vocem tuam qui euangelizas Hierusalem: vt clamet fortiter & ita præcipiat Ingrediamur ciuitates munitas, hæreticorum bella consurgunt, Christi munimenta nos teneant. Leuate crucis signū in specula, id est, in sublimitate ecclesiæ. Confortamini qui timetis nolite stare, sed ad Christi auxilium currite. *Quia malum*, inquit, *ego adduco ab aquilone, & contritionē magnam* verum Nabuchodonosor, qui idcirco in mundo isto à me esse permittitur, vt vestra fortitudo, & victoria cōprobetur. G

e ¶ *Ascendit leo de cubili suo, & prædo gentium se leuauit, &c.*] Iste est vt diximus verus Nabuchodonosor, de quo & (1 Pet.5.b) (Luc.22) beatus Petrus Apostolus loquitur: *Aduersarius noster diabolus quasi leo rugiens circuit quærens quem deuoret.* Ascendit autem de abyssis, in quas religandus est, & ne mittatur exorat: & prædo siue vastator gentium se eleuauit: de quo dictum est. *Omnium inimicorum suorum dominabitur.* (Psal.9.a) Et qui gloriatur in conspectu Domini: *Circuiui omnem terram, & conculcaui eam.* (Iob.1.a) Quis est enim quem diaboli venena non tangant, nisi ille solus qui potest dicere: *Ecce venit princeps mundi istius, & inuenit in me nihil?* (Ioan 14.d) Iste crebro ponit omnem terram ecclesiæ in solitudinem, vt egressi de ecclesia, pugnent contra ecclesiam. De quibus loquitus Ioānes euangelista: (1.Ioan.2.d) *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis permansissent vtique nobiscum.* Ciuitates vastantur terræ Iudææ, & hæreticorum florent conciliabula. Si quis ergo fautor & auctor est peruersorum dogmatum, de hoc dici potest: *Ascendit leo de cubili suo, & prædo gentium se leuauit*, & reliqua.

f ¶ *Super hoc accingite vos ciliciis, &c.*] quia non est auersa ira furoris domini à nobis.) Siue vt Lxx. transtulerūt, à vobis Aliter leonē & sæuissimam bestiam vitare non possumus, H nisi agamus pœnitentiam, & ad dominum conuertamur, nō solum mente, sed & opere. Quamdiu enim ille vastat ecclesiam & terram Iuda, & Hierusalem quoque populatur, Dei ira perspicua est.

g ¶ *Et erit, &c.*] Vastante prædone ecclesiam domini, & ira contra nos domini permanente, omne auxilium inutile erit. (Pro.21.a) (1.Cor.1.) Peribit cor regis, cuius cor debet esse in manu Dei, & cor principum qui putabantur esse sapiētes. Stultam enim fecit Deus sapientiam mundi, quia per illam non cognouerunt Deum. Ipsi quoque sacerdotes, qui legē domini docere deberent, & subiectos sibi populos à leonis furore defendere, quodam stupore infatuati, vertentur in amentiam. Sic enim Lxx transtulerunt, pro stupore excessum mentis exprimentes. (ἐκστήσονται.) Et Prophetæ consternabuntur, siue vt Aquila transtulit verbum Hebraicū a תמהו, amentes erūt. (a ithmahou.) Quis enim non insaniat, non perdat cor, quando principes & reges & sacerdotes & prophetas quondam suos sub leone conspexerit:

h ¶ *Et dixi: heu, heu, heu, &c.*] Pro quo Lxx. transtulerunt: (Sop 3.f) *O domine Deus, &c.* Quia supra dixerat: in illo tēpore vocabūt Hierusalē solium Dei, & congregabūtur ad eam omnes gētes in mōte domini in Hierusalē, & nūc dicit, peribit cor regis & cor principū, & obstupescēt sacerdotes, & prophetæ consternabuntur, turbatur propheta, & in se Deum putat esse mentium: nec intelligit illud multa post tempora repromissum, hoc autem vicino futurum tempore, iuxta quod & Apostolus loquitur: *Numquid repulit Deus populum suum? Absit.* (Rom.11.a) Peruenit autem vsque ad animam gladius, quando nihil vitale in anima reseruatur. Simulque hoc ostendit, quod nisi gladius præcesserit, qui desecet & purget animæ vitia, pax & promissio non sequatur.

i ¶ *In tempore illo dicetur populo, &c.*] Quando peruenerit gladius vsque ad animam, & fuerit area consummata: tunc ventus vrens veniet de deserto, quæ non eam purget & ventilet, vt paleis huc illucque dispersis, frumentum in

(sine rotis) in viis, quæ sunt in deserto viæ filiæ populi mei non ad ventilandum & nõ ad purgandum. Spiritus plenus ex his veniet mihi. [a] Et nunc ego loquar iudicia mea cum eis. [b] Ecce quasi nubes ascendet, & quasi tempestas currus eius, velociores Aquilis equi illius: væ nobis quoniam vastati sumus. [c] Laua à malitia cor tuũ Hierusalem, vt salua fias, vsquequo morabuntur in te cogitationes noxiæ? Vox enim annũciantis [d] à Dan, & notum facientis idolum (vel dolorem) de monte Ephraim. [e] Dicite gentib. ecce auditum est in Hierusalẽ custodes venire de terra longinqua, & dederunt super ciuitates Iuda vocem suam, quasi custodes agrorum facti sunt super eam in circuitu, quia me ad iracũdiam prouocauit, ait dominus. [f] Viæ tuæ & cogitationes tuæ fecerũt hæc tibi: ista malitia tua quia amara, quia tetigit cor tuũ. [g] Ventrẽ meũ ventrẽ meũ doleo, sensus cordis mei turbati sunt in me, non tacebo, quoniã vocẽ buccinæ audiuit anima mea, clamorẽ prælij. Contritio super contritionem vocata est: & vastata est omnis terra. Repente vastata sunt tabernacula mea, subito pelles meæ. [h] Vsquequo videbo fugientes, audiam vocem buccinæ? [i] Quia stultus populus meus me non cognouit, filij insipientes sunt, & vecordes. Sapientes sunt vt faciant mala, bene autem facere nescierunt. [k] Aspexi terram, & certe vacua erat, & nihil, & cœlos, & non erat lux in eis. Vidi mõtes, & ecce mouebantur: & omnes colles conturbati sunt. Intuitus sum, & non erat homo: & omne volatile cæli recessit. Aspexi, & ecce Carmelus desertus, & omnes vrbes eius destructæ sunt à facie domi-

A horrea recondatur: sed spiritus plenus, nequaquam populo sed mihi veniet, vt meum triticum dissipetur. Ventus & spiritus, eodem apud Hebræos appellantur nomine [a] רוח, & pro locorum qualitate, vel ventum vel spiritu m debemus accipere. Alij hunc locum sic edisserunt, vt postquam purgata fuerit area, reliquiæ saluæ fiant. Vnde & scriptum sit spiritus plenitudinis veniet, mihi dicente euangelista: *Omnes ex plenitudine eius accepimus*, & Spiritus sancti gratiam sortiemur. Ventum autem vrentem iuxta historiam accipe Nabuchodonosor, qui vniuersa consumat. Iuxta tropologiam, aduersariam potestatem: quæ veniens de deserto, & de solitudine, vbi nullum hospitium Dei est, ecclesiam eius conetur euertere.

(margin: a rouah; רוח מלא; Ioan. 1. b)

a ¶ *Et nunc ego loquar iudicia mea, &c.*] ἀποσιώπησις est, iuxta illud Virgilianum: *Quos ego? sed motos præstat componere fluctus.* Dicturus itaque prospera retinet se, & tristibus iungit tristia. Hæc enim sunt iudicia, quæ cum populo suo quondam loquitur Deus, vt sciant se iuste sustinere quæ sustinent.

(margin: Aeneid. 1.)

b ¶ *Ecce quasi nubes ascendet, quasi tẽpestas currus eius, &c.*] Ventura cernit præsentia & Babylonium describit exercitum: cuius curruum rotarumque strepitus, tempestati sæuissimæ comparatur, & equorum velocitas Aquilis iungitur. Quod cum propheta dixisset, & quasi venientes hostes, digito demonstrasset, populus ingemiscit, & nequaquam futura, sed facta iam sentit dicẽs: Væ nobis, quoniam vastati sumus. Hoc idem refertur ad ecclesiam, quod quotidie veri Nabuchodonosor nos impugnet exercitus, & currus Pharaonis omnisque eius equitatus, aquilarum impetum superet. Quod si intelligat vir ecclesiasticus, credẽs illi sententiæ: *Cum conuersus ingemueris, tunc saluus eris*, dicet: *væ nobis quoniam vastati sumus.*

(margin: B; Psal. 30. a; Sec. 70.)

c ¶ *Laua à malitia cor tuum Hierusalem, &c.*] Dicenti populo, væ nobis quoniam vastati sumus. Respondet propheta, imo per prophetã Deus, *Laua à malitia cor tuum* Hierusalem, illa aqua de qua & Esaias loquitur: *Lauamini mũdi estote*, aqua baptismi salutaris, aqua pœnitentiæ. Ad metropolim autem loquitur Iudæorum, vt per vrbem intelligantur populi. Vsquequo iniquis cogitationibus subiaces, quæ procedunt de corde tuo? Cor autem in scripturis sanctis pro sensu & anima debemus accipere.

(margin: Esa. 1. d)

d ¶ *Vox enim annunciantis à Dan, &c.*] Iuxta situm terræ Iudææ, diuinus sermo nunc loquitur. Dan enim tribus iuxta montem Libanum & vrbem quæ nunc dicitur Paneas, Aquilonem respicit, vnde venturus est Nabuchodonosor. Idolum autem, Bel, vel dolorem vel iniquitatem de monte Ephraim venire describit. Post tribum quippe Dan succedit terra Ephraim, per quam venitur Hierusalem. Dan interpretatur iudicium, Ephraim, vbertas. Veniet igitur iudicium domini in terram delinquentem domino, cum omni vbertate supplicij.

(margin: און; דן; אפרים)

e ¶ *Dicite gentibus, ecce auditum est in Hierusalem, &c.*] Vult omnes in circuitu nationes Dei nosse sententiam, & flagellata Hierusalem, cunctos recipere disciplinam. Celebri, inquit, in Hierusalem sermone narratur, aduersarios venire de terra longinqua, & fremitum contra eam surgere vlulãtis exercitus: qui tam diligenter obsideat ciuitatem, & claudant vrbem munitionibus vt non tam aduersarios putes esse, quam agrorum vinearumque custodes. Hoc autem totum factum est, non hostium viribus, sed culpa Hierusalem quia Deum ad iracundiã prouocauit. Si enim in porcos non habent potestatem aduersariæ fortitudines, quanto magis in homines & homines quondam ciuitatis Dei?

(margin: C; Abac 1. d)

f ¶ *Viæ & cogitationes, &c.*] Facit Apostropham ad vrbem Hierusalem, quod viæ illius, & cogitationes, quibus & opere & sermone peccauit, fecerint ei venire omnia quæ euenerunt, malitiamque illius, quæ per se amara sit, tetigisse cor illius, & animæ interna penetrasse. Quidquid ergo nobis accidit, nostro accidit vitio, qui dulcem dominum in amaritudinem vertimus, & cogimus sæuire nolentem.

g ¶ *Ventrem, &c.*] Vbi nos iuxta Symmachum posuimus, turbati sunt, in Hebræo scriptũ est: [e] המה, Lxx. & Theodotio posuerunt μαιμάσσει, quod verbũ vsque in præsentiarum quid significet ignoro. Aquila autem posuit ὀχλάζει, quod & ipsum tumultum sonat. Hoc de verbo dictum sit, super quo scio apud plerosque magnum esse certamen. Vox autem prophetæ, & per prophetam Dei loquentis inducitur, quod doleat super contritione populi sui, & instar hominis viscera eius interna lacerentur. Quomodo & saluator super Lazari morte doluit, & planxit Hierusalem, ne celaret dolorem silentio: omnisque clangor buccinæ, & fremitus præliorũ illi⁹ turbat affectũ dum mala cumulantur malis & vniuersa duarũ tribuũ terra vastatus. Dum non putabam, inquit, tabernacula quondã & pelles meæ Babylonio exercitu furente populata sunt: & in prædam hostium, mea quondam cessere hospitia. Loquitur autem hoc idem Deus, quando seditionis turbas atque discordias cernit in ecclesia, & in conuenticulis suis clamare perdicem, & Dei requiem in bella conuerti. Vnde sequitur.

(margin: e home; D; Ioan. 11. d; Luc. 19. f)

h ¶ *Vsquequo, videbo. &c.*] Vel fugientes regem Babylonium, vel fugientes me, & à meo seruitio recedentes.

i ¶ *Quia stultus, &c.*] Causa contritionis, vastitatis, fugæque & buccinæ: quia stultus factus est populus, non natura, sed studio voluntatis. Ipsaque stultitia hinc probatur: quia non cognouerunt Deum, & pro filiis sapientibus, stulti filij facti sunt, & vecordes. Quæ enim maior potest esse stultitia, quam cognoscente boue possessorem suum, & asino præsepe domini sui, Israel dominum non cognoscere, & præsentẽ contemnere quem semper videre cupiebat? Quodque infertur: *Sapientes sunt vt faciant mala, bene autẽ facere nescierunt:* Hic sapientia pro malitia accipienda est, iuxta quod, & filij sæculi huius sapientiores sunt filiis lucis. Et villicus iniquitatis quædam sapienter fecisse narratur: Et serpens in paradiso, prudentior cunctis bestiis legitur. Illa est ergo vera sapiẽtia, quæ Dei timori iungitur. Alioquin vbi insidiæ sunt, & tergiuersatio, non sapientia, sed versutia, & calliditas appellanda est. Pro eo quod nos diximus, quia stultus populus meus me non cognouit, Lxx. transtulerunt, quia principes populi mei non cognouerunt, vt magistrorum sit magis culpa quam populi, Dei scientiam non habentis.

(margin: Esa. 1. a; Luc. 16. b; Gen. 3. a)

k ¶ *Aspexi terram & ecce vacua, &c.*] Propheta cernit in spiri-

domini, & à facie iræ furoris eius. [a] Hæc enim diçit dominus: Deserta erit omnis terra, sed tamen consummationem non faciam, lugebit terra & mœrebunt cœli desuper, eo quod locutus sim. Cogitaui, & non pœnituit me, nec auersus sum ab eo. [b] A voce equitis & mittentis sagittã (siue intendentis arcum) fugit omnis ciuitas (siue regio.) Ingressi sunt ardua & ascenderunt rupes: (Et ingressi sunt saltus siue speluncas.) Vniuersæ vrbes derelictæ sunt, & non habitat in eis homo. [c] Tu autem vastata quid facies? [d] Cũ vestieris te coccino, & ornata fueris monili aureo, & pinxeris stibio oculos tuos, frustra componeris, contempserunt te amatores tui, animam tuam quærent, [e] Vocem enim quasi parturientis audiui, angustias (siue gemitus) vt puerperæ. Vox filiæ Sion intermorientis, expandentisque manus suas: Væ mihi, quia defecit anima mea propter interfectos,

CAPVT V.

[f] Circuite vias Hierusalẽ, & aspicite, & considerate, & quærite in plateis eius, an inueniatis virum, qui faciat iudicium, & quærat fidem, & propitius ero ei: Quod si etiam, viuit dominus, dixerint, & hoc falso iurabunt. [g] Domine oculi tui respiciunt fidem: percussisti eos, & non doluerunt: attriuisti illos, & renuerunt accipere disciplinam. Indurauerunt facies suas supra petram, & noluerunt reuerti. [h] Ego autem dixi: forsitan pauperes sunt & stulti (siue non potuerunt) ignorantes viam domini, iudicium Dei sui. Ibo igitur ad optimates, & loquar

E spiritu quæ ventura sunt, vt audiens populus terreatur, & acta pœnitentia nequaquã sustineat quæ formidat. Vacua terra est habitatore deleto. Cœli nõ habent lumen, terroris magnitudine, populo non vidente. Ipsi montes & colles in tuta habent latibula, & per ὑπερβολὴν, moueri videntur atque turbari. Intuitus est, & huc illucq; circumspexit, & ne auis quidem potuit inueniri. Iram enim Dei & muta sentiũt elementa, & irrationalia pertimescunt animantia. Hoc verũ esse, nunc totus orbis demonstrat, vt cæsa hominum multitudine, volatilia quoque quæ solent habitatores sequi, abierint, & perierint. Ipse quoque Carmelus, qui mari imminet magno, oleis consitus, & arbustis, vineisque condensus, ad tantam veniet solitudinem, vt eremi habeat vastitatem. Omnes quoque vrbes desertæ fient. Et vniuersorum malorum hæc causa est, quod vitio populi delinquentis iram domini concitata sit. Quidquid iuxta historiam de Hierusalem diximus & Iudæa, referamus ad ecclesiam Dei çum offenderit Deum, & vel vitiis fuerit, vel persecutione vastata, vt vbi quondam erat virtutum chorus, atque lætitia, ibi peccatorum & mœrorum multitudo versetur.

a *Hæc enim dicit dominus: Deserta erit omnis terra, &c.*] Mi-
F sta iræ misericordia Dei, omnis terra deseritur, sed non fit consummatio, vt sint qui intelligant clementiã eius. Cælum quoque triste videbitur desuper, & ipsa terra lugebit, eo quod domini sententia ad finem vsque peruenerit, nec pœnituerit eum super his, quæ cogitauerit & locutus sit. Pœnitentia autem Dei dicitur, quando aufertur prædicta sententia, & ira sæuiens ad finem vsque non peruenit. Mi-
Ioan.3. natus est per Ionam, & impendentem gladium, lacrymarum & gemituum multitudo superauit.

b ¶ *A voce equitis & mittentis sagittam, &c.*] Quodque sequitur: *Et ingressi sunt saltus siue speluncas*, à LXX. additum est. Describit autem sermo diuinus Babylonij furentis exercitum, quod à tremore eius cunctus populus dereliquerit ciuitatem, & ardua quæque conscenderit, & tamen iram domini non potuerit declinare. Quidquid autem, vt supra diximus in historia, intelligitur contra Hierusalem, refertur ad ecclesiam, cum offenderit Deum, & tradita fuerit aduersarius, vel persecutionis tempore, vel certe vitiis atque peccatis.

c ¶ *Tu autem vastata, quid facies, &c.*] Pro vastata, quod
a sadoud Hebraice dicitur [a] שדוד, quod solus interpretatus est Aquila: alij transtulerunt, miseram atque miserabilem culpa sui, quæ clementem offenderit Deum, & tradita fuerit aduersarius. Denique sequitur.

d ¶ (*Cũ vestieris te coccino, & orna. fuer. mon. aureo. &c.*) Sub figura mulieris adulteræ loquitur, cum semel offenderis Deum, & quasi virum tuum reliqueris creatorem, frustra ornamenta perquiris. Contẽpserunt te dæmones amatores tui & nequaquam stupri immũditiam, sed animæ tuæ quærent interitum. Hoc idem intelligendũ spiritualiter contra eos, qui coniugales affectus, & veræ fidei pudicitiam perdi-
G derunt. *Si te*, inquit, *vestieris coccino*. id est, sanguinis Christi assumpseris fidem: Si monili ornaueris aureo, id est, meditationem habueris sensus, & intelligentiæ spiritualis: & pinxeris oculos tuos stibio, id est, habueris studium mysteriorum, & Dei secreta noscendi: frustra compositeris. Hæc enim etiam tuis amatoribus præparatas, & idcirco lectus angustus vtrumque capere non potest: nec recipit ornamenta Deus, quibus amatoribus tuis ante placuisti.

e ¶ *Vocem enim quasi parturientis audiui, angustias, &c.*] Ad similitudinem mulieris puerperæ, id est, quæ primos parit fœtus, describit vrbem Hierusalem eiulantem, atque clamantem. Quo modo enim mulier pariens, & necdum dolorem parturitionis experta, pene moritur, & angustias sustinens, vix potest respirare, sparsisque manibus collabitur. Sic & filia Sion, cum suos viderit liberos interfectos, in hæc verba prorumpet, & dicet: Væ mihi quia defecit anima mea propter interfectos. Duo autẽ exempla in vno capitulo comparata sunt, parturientis filios, & lugentis, vt quidquid mulier patitur in fœtu vel mortibus filiorum, Hierusalem patiatur in populis.
H

CAP. V.

f ¶ Circuite vias Hierusalem, &c.] Grandis amor iu- Gen.18.d
stitiæ, vt nequaquam iuxta interrogationem Abrahæ, & responsionem Dei, pro decem viris iustis Deus liberauerit ciuitatem: sed si vnum inuenerit, iamiamque peritura Hierusalem, qui faciat iudicium, & quærat fidem, siue vt Symmachus transtulit, veritatem, tamen Deus misereatur Hierusalem. Et quia poterat fieri vt aliqui inuenirentur in populo, qui simularent cultum Dei, & iurarent per Deum, hoc præuenit, quod nequaquam Deus vanis sermonibus, sed veritate fidei delectetur, & dicit: Non eos diligo qui iurant per me, & iurant in mendacio, sed quorum labia cordaque consentiunt.

g ¶ *Domine oculi tui respiciunt fidem, &c.*] Post verba domini quibus imperauerat dicens: Circuite vias Hierusalem, & cætera, propheta loquitur ad dominum: Domine, oculi tui respiciunt fidem, quæ Hebraice dicitur
[a] אמונה non opera Iudæorum, in quibus iuxta legis ceremonias exultabant, sed fidem Christianorum, per quam gratia salui facti sumus. Hoc autem capitulo discimus, idcirco a emouna
inferri supplicia, vt vitia corrigantur. Denique ait, *percussisti* Iof 6.b
eos, & non doluerunt, & attriuisti eos, & renuerunt accipere Ier 70.
disciplinam. Per omnia enim tormenta atque flagella emendatur Hierusalem: & super hæc vniuersa ne verecundiam quidem suorum habuere vitiorum, sed instar petræ indurantes frontes impudentia, noluerunt ad meliora conuerti.

h ¶ *Ego autem dixi: forsitan pauperes, &c.*] Pauperes hic & optimates, non inopia dicit & diuitiis, sed populum principibus cõparat. Et est sensus: Cernens infidelis populi pertinaciam, & quod indurata facie noluerit recipere disciplinã, hoc mecum ratione tractabam. Forsitan vulgus ignobile, Dei non potest nosse doctrinam, & idcirco excusabile est, quia propter imperitiam, Dei non valet scire mandata,

(siue roris) in viis, quæ sunt in deserto viæ filiæ populi mei non ad ventilandum & nõ ad purgandum. Spiritus plenus ex his veniet mihi. [a] Et nunc ego loquar iudicia mea cum eis. [b] Ecce quasi nubes ascendet, & quasi tempestas currus eius, velociores Aquilis equi illius: væ nobis quoniam vastati sumus. [c] Laua à malitia cor tuũ Hierusalem, vt salua fias, vsquequo morabuntur in te cogitationes noxiæ? Vox enim annũciantis [d] à Dan, & notum facientis idolum (vel dolorem) de monte Ephraim. [e] Dicite gentib. ecce auditum est in Hierusalẽ custodes venire de terra longinqua, & dederunt super ciuitates Iuda vocem suam, quasi custodes agrorum facti sunt super eam in circuitu, quia me ad iracũdiam prouocauit, ait dominus. [f] Viæ tuæ & cogitationes tuæ fecerũt hæc tibi: ista malitia tua quia amara, quia tetigit cor tuũ. [g] Ventrẽ meũ ventrẽ meũ doleo, sensus cordis mei turbati sunt in me, non tacebo, quoniã vocẽ buccinæ audiuit anima mea, clamorẽ prælij. Contritio super contritionem vocata est: & vastata est omnis terra. Repente vastata sunt tabernacula mea, subito pelles meæ. [h] Vsquequo videbo fugientes, audiam vocem buccinæ? [i] Quia stultus populus meus me non cognouit, filij insipientes sunt, & vecordes. Sapientes sunt vt faciant mala, bene autem facere nescierunt. [k] Aspexi terram, & certe vacua erat, & nihil, & cœlos, & non erat lux in eis. Vidi mõtes, & ecce mouebantur? & omnes colles conturbati sunt. Intuitus sum, & non erat homo: & omne volatile cæli recessit. Aspexi, & ecce Carmelus desertus, & omnes vrbes eius destructæ sunt à facie domi-

A

horrea recondantur: sed spiritus plenus, nequaquam populo sed mihi veniet, vt meum triticum dissipetur. Ventus & spiritus, eodem apud Hebræos appellantur nomine רוח [ruah], & pro locorum qualitate, vel ventum vel spiritu m debemus accipere. Alij hunc locum sic edisserunt, vt postquam purgata fuerit area, reliquiæ saluæ fiant. Vnde & scriptum sit spiritus plenitudinis veniet, mihi dicente euangelista: *Omnes ex plenitudine eius accepimus*, & Spiritus sancti gratiam sortiemur. Ventum autem vrentem iuxta historiam accipe Nabuchodonosor, qui vniuersa consumat. Iuxta tropologiam, aduersariam potestatem: quæ veniens de deserto, & de solitudine, vbi nullum hospitium Dei est, ecclesiam eius conetur euertere.

(margin: רוח מלא; Ioan. 1. b)

a ¶ *Et nunc ego loquar iudicia mea, &c.*] Ἀνταπόδοσις est, iuxta illud Virgilianum: *Quos ego? sed motos præstat componere fluctus.* Dicturus itaque prospera retinet se, & tristibus iungit tristia. Hæc enim sunt iudicia, quæ cum populo suo quondam loquitur Deus, vt sciant se iuste sustinere quæ sustinent.

(margin: Aeneid. 1.)

b ¶ *Ecce quasi nubes ascendet, quasi tẽpestas currus eius, &c.*] Ventura cernit præsentia & Babylonium describit exercitum: cuius curruum rotarumque strepitus, tempestati sæuissimæ comparatur, & equorum velocitas Aquilis fugitur. Quod cum propheta dixisset, & quasi venientes hostes, digito demonstrasset, populus ingemiscit, & nequaquam futura, sed facta iam sentit dicẽs: Væ nobis, quoniam vastati sumus. Hoc idem refertur ad ecclesiam, quod quotidie veri Nabuchodonosor nos impugnet exercitus, & currus Pharaonis omnisque eius equitatus, aquilarum impetum superet. Quod si intelligat vir ecclesiasticus, credẽs illi sententiæ: *Cum conuersus ingemueris, tunc saluus eris*, dicet: *væ nobis quoniam vastati sumus.*

B

(margin: Psal. 50. a; Esa. 30.)

c ¶ *Laua à malitia cor tuum Hierusalem, &c.*] Dicenti populo, væ nobis quoniam vastati sumus. Respondet propheta, imo per prophetã Deus, *Laua à malitia cor tuum* Hierusalem, illa aqua de qua & Esaias loquitur: *Lauamini mũdi estote*, aqua baptismi salutaris, aqua pœnitentiæ. Ad metropolim autem loquitur Iudæorum, vt per vrbem intelligantur populi. Vsquequo iniquis cogitationibus subiaces, quæ procedunt de corde tuo? Cor autem in scripturis sanctis pro sensu & anima debemus accipere.

(margin: Esa. 1. d)

d ¶ *Vox enim annunciantis à Dan, &c.*] Iuxta situm terræ Iudææ, diuinus sermo nunc loquitur. Dan enim tribus iuxta montem Libanum & vrbem quæ nunc dicitur Paneas, Aquilonem respicit, vnde venturus est Nabuchodonosor. Idolum autem, Bel, vel dolorem vel iniquitatem de monte Ephraim venire describit. Post tribum quippe Dan succedit terra Ephraim, per quam venitur Hierusalem. Dan interpretatur iudicium, Ephraim, vbertas. Veniet igitur iudicium domini in terram delinquentem domino, cum omni vberitate supplicij.

(margin: און; דן; אפרים)

e ¶ *Dicite gentibus, ecce auditum est in Hierusalem, &c.*] Vult omnes in circuitu nationes Dei nosse sententiam, & flagellata Hierusalem, cunctos recipere disciplinam. Celebri, inquit, in Hierusalem sermone narratur, aduersarios venire de terra longinqua, & fremitum contra eam surgere vlulãtis exercitus: qui tam diligenter obsideat ciuitatem, & claudant vrbem munitionibus vt non tam aduersarios putes esse, quam agrorum vinearumque custodes. Hoc autem totum factum est, non hostium viribus, sed culpa Hierusalem quia Deum ad iracundiã prouocauit. Si enim in porcos non habent potestatem aduersariæ fortitudines, quanto magis in homines & homines quondam ciuitatis Dei?

C

(margin: Matt. 8. d)

f ¶ *Viæ & cogitationes, &c.*] Facit Apostropham ad vrbem Hierusalem, quod viæ illius, & cogitationes, quibus & opere & sermone peccauit, fecerint ei venire omnia quæ euenerunt, malitiamque illius, quæ per se amara sit, tetigisse cor illius, & animæ interna penetrasse. Quidquid ergo nobis accidit, nostro accidit vitio, qui dulcem dominum in amaritudinem vertimus, & cogimus sæuire nolentem.

g ¶ *Ventrem, &c.*] Vbi nos iuxta Symmachum posuimus, turbati sunt, in Hebræo scriptũ est: המה [chome], Lxx. & Theodotio posuerunt μαιμάσσει, quod verbũ vsque in præsentiarum quid significet ignoro. Aquila autem posuit ὀχλάζει, quod & ipsum tumultum sonat. Hoc de verbo dictum sit, super quo scio apud plerosque magnum esse certamen. Vox autem prophetæ, & per prophetam Dei loquentis inducitur, quod doleat super contritione populi sui, & instar hominis viscera eius interna lacerentur. Quomodo & saluator super Lazari morte doluit, & planxit Hierusalem, ne celaret dolorem silentio: omnisque clangor buccinæ, & fremitus præliorũ illi⁹ turbat affectũ dum mala cumulantur malis & vniuersa duarũ tribuũ terra vastatur. Dum non putabam, inquit, tabernacula quondã & pelles meæ Babylonio exercitu furente populata sunt: & in prædam hostium, mea quondam cessere hospitia. Loquitur autem hoc idem Deus, quando seditionis turbas atque discordias cernit in ecclesia, & in conuenticulis suis clamare perdicem, & Dei requiem in bella conuerti. Vnde sequitur.

D

(margin: Ioan. 11. d; Luc. 19. f)

h ¶ *Vsquequo, videbo. &c.*] Vel fugientes regem Babylonium, vel fugientes me, & à meo seruitio recedentes.

i ¶ *Quia stultus, &c.*] Causa contritionis, vastitatis, fugæque & buccinæ: quia stultus factus est populus, non natura, sed studio voluntatis. Ipsaque stultitia hinc probatur: quia non cognouerunt Deum, & pro filiis sapientibus, stulti filij facti sunt, & vecordes. Quæ enim maior potest esse stultitia, quam cognoscente boue possessorem suum, & asino præsepe domini sui, Israel dominum non cognoscere, & præsentẽ contemnere quem semper videre cupiebat? Quodque infertur: *Sapientes sunt vt faciant mala, bene autẽ facere nescierunt:* Hic sapientia pro malitia accipienda est, iuxta quod, & filij sæculi huius sapientiores sunt filiis lucis. Et villicus iniquitatis quædam sapienter fecisse narratur: Et serpens in paradiso, prudentior cunctis bestiis legitur. Illa est ergo vera sapiẽtia, quæ Dei timori iungitur. Alioquin vbi insidiæ sunt, & tergiuersatio, non sapientia, sed versutia, & calliditas appellanda est. Pro eo quod nos diximus, quia stultus populus meus me non cognouit, Lxx. transtulerunt, quia principes populi mei non cognouerunt, vt magistrorum sit magis culpa quam populi, Dei scientiam non habentis.

(margin: Esa. 1. a; Luc. 16. b; Gen. 3. a)

k ¶ *Aspexi terram & ecce vacua, &c.*] Propheta cernit in spiri-

domini, & à facie iræ furoris eius. [a] Hæc enim dicit dominus: Deserta erit omnis terra, sed tamen consummationem non faciam, lugebit terra & mœrebunt cœli desuper, eo quod locutus sim. Cogitaui, & non pœnituit me, nec auersus sum ab eo. [b] A voce equitis & mittentis sagittã (siue intendentis arcum) fugit omnis ciuitas (siue regio.) Ingressi sunt ardua & ascenderunt rupes: (Et ingressi sunt saltus siue speluncas.) Vniuersæ vrbes derelictæ sunt, & non habitat in eis homo. [c] Tu autem vastata quid facies? [d] Cũ vestieris te coccino, & ornata fueris monili aureo, & pinxeris stibio oculos tuos, frustra componeris, contempserunt te amatores tui, animam tuam quærent. [e] Vocem enim quasi parturientis audiui, angustias (siue gemitus) vt puerperæ. Vox filiæ Sion intermorientis, expandentisque manus suas: Væ mihi, quia defecit anima mea propter interfectos.

CAPVT V.

C[f]Ircuite vias Hierusalẽ, & aspicite, & considerate, & quærite in plateis eius, an inueniatis virum, qui faciat iudicium, & quærat fidem, & propitius ero ei: Quod si etiam, viuit dominus, dixerint, & hoc falso iurabunt. [g] Domine oculi tui respiciunt fidem: percussisti eos, & non doluerunt: attriuisti illos, & renuerunt accipere disciplinam. Indurauerunt facies suas supra petram, & noluerunt reuerti. [h] Ego autem dixi: forsitan pauperes sunt & stulti (siue non potuerunt) ignorantes viam domini, iudicium Dei sui. Ibo igitur ad optimates, & loquar

E spiritu quæ ventura sunt, vt audiens populus terreatur, & acta pœnitentia nequaquã sustineat quæ formidat. Vacua terra est habitatore deleto. Cœli nõ habent lumen, terroris magnitudine, populo non vidente. Ipsi montes & colles in tuta habent latibula, & per ὑπερβολὴν, moueri videntur atque turbari. Intuitus est, & huc illucq; circumspexit, & ne auis quidem potuit inueniri. Iram enim Dei & muta sentiũt elementa, & irrationalia pertimescunt animantia. Hoc verũ esse, nunc totus orbis demonstrat, vt cæsa hominum multitudine, volatilia quoque quæ solent habitatores sequi, abierint, & perierint. Ipse quoque Carmelus, qui mari imminet magno, oleis consitus, & arbustis, vineisque condensus, ad tantam veniet solitudinem, vt eremi habeat vastitatem. Omnes quoque vrbes desertæ fient. Et vniuersorum malorum hæc causa est, quod vitio populi delinquentis iram domini concitata sit. Quidquid iuxta historiam de Hierusalem diximus & Iudæa, referamus ad ecclesiam Dei cum offenderit Deum, & vel vitiis fuerit, vel persecutione vastata, vt vbi quondam erat virtutum chorus, atque lætitia, ibi peccatorum & mœrorum multitudo versetur.

F a *Hæc enim dicit dominus: Deserta erit omnis terra, &c.*] Mista iræ misericordia Dei, omnis terra deseritur, sed non fit consummatio, vt sint qui intelligant clementiã eius. Cælum quoque triste videbitur desuper, & ipsa terra lugebit, eo quod domini sententia ad finem vsque peruenerit, nec pœnituerit eum super his, quæ cogitauerit & locutus sit. Pœnitentia autem Dei dicitur, quando aufertur prædicta sententia, & ira sæuiens ad finem vsque non peruenit. Minatus est per Ionam, & impendentem gladium, lacrymarum & gemituum multitudo superauit. Ioan. 3.

b ¶ *A voce equitis & mittentis sagittam, &c.*] Quodque sequitur: *Et ingressi sunt saltus siue speluncas*, à LXX. additum est. Describit autem sermo diuinus Babylonij furentis exercitum, quod à tremore eius cunctus populus dereliquerit ciuitatem, & ardua quæque conscenderit, & tamen iram domini non potuerit declinare. Quidquid autem, vt supra diximus in historia, intelligitur contra Hierusalem, refertur ad ecclesiam, cum offenderit Deum, & tradita fuerit aduersariis, vel persecutionis tempore, vel certe vitiis atque peccatis.

c ¶ *Tu autem vastata, quid facies, &c.*] Pro vastata, quod Hebraice dicitur a שדוד, quod solus interpretatus est Aquila: alij transtulerunt, miseram atque miserabilem culpa sui, quæ clementem offenderit Deum, & tradita fuerit aduersariis. Denique sequitur. a sadoud

d ¶ *Cũ vestieris te coccino, & orna. fuer. mon. aureo. &c.*) Sub figura mulieris adulteræ loquitur, cum semel offenderis Deum, & quasi virum tuum reliqueris creatorem, frustra ornamenta perquiris. Contẽpserunt te dæmones amatores tui & nequaquam stupri immũditiam, sed animæ tuæ quærent interitum. Hoc idem intelligendũ spiritualiter contra eos, qui coniugales affectus, & veræ fidei pudicitiam perdiderunt. Si te, inquit, *vestieris coccino*, id est, sanguinis Christi G assumpseris fidem: Si monili ornaueris aureo, id est, meditationem habueris sensus, & intelligentiæ spiritualis: & pinxeris oculos tuos stibio, id est, habueris studium mysteriorum, & Dei secreta noscendi: frustra componeris. Hæc enim etiam tuis amatoribus præparatas, & idcirco lectus angustus vtrumque capere non potest: nec recipit ornamenta Deus, quibus amatoribus tuis ante placuisti.

e ¶ *Vocem enim quasi parturientis audiui, angustias, &c.*] Ad similitudinem mulieris puerperæ, id est, quæ primos parit fœtus, describit vrbem Hierusalem eiulantem, atque clamantem. Quo modo enim mulier pariens, & necdum dolorem parturitionis experta, pene moritur, & angustias sustinens, vix potest respirare, sparsisque manibus collabitur. Sic & filia Sion, cum suos viderit liberos interfectos, in hæc verba prorumpet, & dicet: Væ mihi quia defecit anima mea propter interfectos. Duo autẽ exempla in vno capitulo comparata sunt, parturientis filios, & lugentis, vt quidquid mulier patitur in fœtu vel mortibus filiorum, Hierusalem patiatur in populis. H

CAP. V.

f CIrcuite vias Hierusalem, *&c.*] Grandis amor iustitiæ, vt nequaquam iuxta interrogationem Abrahæ, & responsionem Dei, pro decem viris iustis Deus liberauerit ciuitatem; sed si vnum inuenerit, iamiamque peritura Hierusalem, qui faciat iudicium, & quærat fidem, siue vt Symmachus transtulit, veritatem, tamen Deus misereatur Hierusalem. Et quia poterat fieri vt aliqui inuenirentur in populo, qui simularent cultum Dei, & iurarent per Deum, hoc præuenit. quod nequaquam Deus vanis sermonibus, sed veritate fidei delectetur, & dicit: Non eos diligo qui iurant per me, & iurant in mendacio, sed quorum labia cordaque consentiunt. Gen. 18. d

g ¶ *Domine oculi tui respiciunt fidem, &c.*] Post verba domini quibus imperauerat dicens: Circuite vias Hierusalem, & cætera, propheta loquitur ad dominum: Domine, oculi tui respiciunt fidem, quæ Hebraice dicitur a אמונה non opera Iudæorum, in quibus iuxta legis ceremonias exultabant, sed fidem Christianorum, per quam gratia salui facti sumus. Hoc autem capitulo discimus, idcirco inferri supplicia, vt vitia corrigantur. Denique ait, *percussisti eos, & non doluerunt, & attriuisti eos, & renuerunt accipere disciplinam.* Per omnia enim tormenta atque flagella emendatur Hierusalem: & super hæc vniuersa ne verecundiam quidem suorum habuere vitiorum, sed instar petræ indurantes frontes impudentia, noluerunt ad meliora conuerti. a emona; Eef 6. b Sec 70.

h ¶ *Ego autem dixi: forsitan pauperes, &c.*] Pauperes hic & optimates, non inopia dicit & diuitiis, sed populum principibus cõparat. Et est sensus: Cernens infidelis populi pertinaciam, & quod indurata facie noluerit recipere disciplinã, hoc mecum ratione tractabam. Forsitan vulgus ignobile. Dei non potest nosse doctrinam, & idcirco excusabile est, quia propter imperitiam, Dei non valet scire mandata.

A

Pergam igitur ad sacerdotes, & ad eos qui præsunt populo, & loquar eis: Ipsi enim voluntatem domini cognouerunt, & sciunt iudiciū Dei sui. Hoc autem dicit sermone dubitantis, iuxta illud euangelicum: *Mittam filiū meum, forsitan ipsum reuerebuntur*: (Matt. 21. d) vt ex ambiguitate sententiæ, & suspensione verborum, liberum hominis monstraretur arbitrium.

C

& seruet equorum furentium ad libidinem metaphoram. Cum hæc, inquit, feceris, numquid non visitatione condigna est? Et nota quod hic visitatio pro pœna ponatur atque supplicij, iuxta illud quod scriptum est: *Visitabo in virga iniquitates eorum*. (Psal. 88. c) Et in gente tali non vlciscetur anima mea? Postquam peccatis obligata est, nequaquam vocatur populus Dei, sed gens à qua recessit anima Dei, secundum illud quod scriptum est: Neomenias vestras, & sabbatha, & dies festos odit anima mea. (Esa. 1. d) Quod autē in veteri testamento dicitur, pro affectu, in nouo scriptū est, pro veritate, Saluatore dicente: *Potestatem habeo ponēdi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi illam.* (Ioan. 10. d)

quar eis: ipsi enim cognouerunt viam domini, iudicium Dei sui.[a] Et ecce magis hi simul confregerunt iugū, ruperunt vincula, idcirco percussit eos leo de silua: lupus ad vesperam vastauit eos: pardus vigilans super ciuitates eorum, omnis qui egressus fuerit ex eis, capietur. Quia multiplicatæ sunt præuaricationes eorū, confortatæ sunt auersiones eorū.[b] Super quo propitius tibi esse potero? Filij tui dereliquerunt me, & iurant in his qui non sunt dij: saturaui eos, & mœchati sunt, & in domo meretricis luxuriabantur. Et qui amatores, & emissarij facti sunt: Vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat. Nunquid super his non visitabo, dicit dominus, & in gente tali non vlciscetur anima mea?[c] Ascendite muros eius (siue propugnacula) & dissipate: consummationem autē nolite facere. Auferte propagines, eius (siue sustentacula) quia nō sunt domini. Præuaricatione enim præuaricata est in me domus Israel, & domus Iuda, dicit dominus.[d] Negauerunt dominum, & dixerunt, non est ipse (siue non sunt hæc) nec superueniet super nos malum: gladium & famem non videbimus. Prophetæ fuerunt in ventum locuti: & responsum (siue sermo) non fuit in eis. Hæc ergo euenient illis.[e] Hæc dicit dominus Deus exercituū, quia locuti estis verbum istud, ecce ego do verba mea in ore tuo, in ignem, & populum istum ligna, & deuorabit eos.[f] Ecce ego adducā super vos gentem de longinquo domus Israel, dicit dominus: gentem robustam, gentem antiquam, gētem cuius ignorabis linguam, nec intelliges quid loquatur. Pharetra eius quasi sepulcrum patens, vniuersi fortes. Et comedet segetes tuas, & panem tuum: deuorabit filios tuos, & filias tuas, comedet gregem tuum & armenta tua, comedet vineam tuam & ficum tuam:

a ¶ *Et ecce magis hi simul, &c.*] Quos magistros putabant inueniūtur esse peiores esse discipulis, & quāto in diuitibus maior auctoritas, tanto maior insolentia peccantium. Confregerunt enim iugum legis, dicente apostolo: (Act. 15. a) *Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruicem discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus, sed per gratiam domini Iesu credimus saluari, quemadmodum & illi*: Ruperuntque vincula præceptorum Dei, & non pharisæorum, de quibus in secundo psalmo dicitur: Dirumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum. Quia igitur ista fecerunt, percussit eos leo de silua; regnum videlicet Babyloniorum: Lupus ad vesperam vastauit eos, Medos, Persasque significans: pro quo in visione (Dan. 7. b) Danielis, vrsa ponitur, cuius in ore tres erant ordines: Pardus vigilans super ciuitates eorum, Alexandri impetum præfigurans, & velocem de occidente vsque ad Indiam percussionem. Pardum autem vocat ob varietatem, & quia plurimis sibi subditis gentibus contra Medos dimicauit, & Persas. Et quatuor, inquit, erant capita in bestia, & potestas data est ei. Et quia nō de futuro vaticinatur, sed de præterito, & velut iamiam venturis texit historiam, idcirco de Romano tacet imperio, de quo fortitā dicitur: *Omnis qui egressus fuerit ex eis, capietur.* Causasque reddit cur ista perpessi sint: Quia multiplicatæ sunt præuaricationes eorum, & perseuerauerunt in transgressionibus. Vnde dicitur: *Et confortatæ sunt auersiones eorum.* Illud quod posuimus in principio, verbum Hebraicum q שקד sonare vigiliam, in præsenti loco ostēditur: Vbi enim nos diximus, *pardus vigilans*, in Hebraico scriptum est c נמר שקד Iuxta tropologiam, qui magni putantur in ecclesia, quia confringunt iugum, & rumpunt vincula, idcirco traduntur in ignominiam passionum, *vt faciant quæ non conueniunt.*

(B) (Esa. ad Sup. 1. b) (c namer seced hom. 1. e)

c ¶ *Ascēdite muros eius, &c.*] Imperat gentibus, de quibus supra dixerat: Percussit eos leo de silua, lupus vastauit eos, & pardus in ciuitatibus eorum: vt ascendant muros Hierusalem, siue propugnacula, & dissipent eam, consummationem autem non faciant: vt saluentur reliquiæ, & sit qui annunciet in gentibus gloriā Dei, seueritatique; miscet clementiā. (הסיר נטישותיה) Quodque intulit: *Auferte propagines eius*, siue sustentacula, omnia illi auxilia iubet, quæ suo vitio perdidit, eo quod præuaricata sit in Deum domus Israel, & domus Iuda: decem tribus, & duas significans. Audiat hoc ecclesia, quod cito muri & propugnacula dissipentur eorum, qui non habent spem in domino, & præuaricantur in eum: sed tamen non fiat consummatio propter clementiam iudicis, & non propter merita delinquentium. (D)

d ¶ *Negauerunt dominū, & dixerunt, &c.*] Quia negauerunt dominum, siue mentiti sunt domino, & dixerunt: non est ipse, cuius iudicio fiunt omnia, sed fortuitu hæc omnia acciderunt: neque euenient quæ nobis prophetarum voces minantur: nec videbimus gladiū, nec famem sustinebimus obsidionis, & quidquid locuti sunt prophetæ, in ventum locuti sunt, & irrita omnia transierunt: nec habuerunt responsum, hoc est, oraculum, siue sermo Dei non fuit in eis, ideo sustinebunt quæ sequens sermo describit. Audiat hoc ecclesia negligens, & prouidentiam Dei refutans, quod & gladium & famem sustineat, nisi futura crediderit quæ dicuntur. (כחשו ביהוה)

b ¶ *Super quo propitius tibi esse potero, &c.*] τὰ τέλη τῶν, peccatorum Hierusalem, dum dicit se ignorare Deus qua possit eius occasione misereri. Filij, inquit, tui dereliquerūt me: nequaquam mei, sed tui, quia iurant in his qui non sunt dij. Saturaui eos, & mœchati sunt. Audiant hoc qui acceptis à domino diuitiis, incubantes luxuriæ seruiunt. Et qui amatores, & emissarij facti sunt. Pro emissariis in Hebraico scriptum est d משכים quod omnes voce consona ἕλκοντες, id est, trahentes, transtulerunt: vt ostendatur magnitudo genitalium, iuxta illud Ezechielis: quasi asinorum carnes, eorum carnes. (d Mosecim aunt Masicim.) (Ezech. 23. a) Hoc est quod in alio loco scriptum est: *Assimilati sunt iumentis insipientibus, & similes facti sunt illis.* (Psal. 48. a) Simulque tantam ostendit insaniam libidinis, vt non solum appetitum voluptatis, sed χρεμετισμὸν, id est, hinnitū vocet,

e ¶ *Hæc dicit dominus Deus exercituum, &c.*] Dixistis: Prophetæ fuerunt locuti in ventum nec ventura sunt, quæ minantur: propterea ô propheta, do verba mea in ore tuo, quæ ignis habeant potestatem, & popolum istum in ligna conuertam, vt sermone tuo & prophetia increduli concrementur. Sic Deus ignis consumens dicitur, vt consumat in nobis, si super fundamentum Christi ædificauerimus, ligna, fœnum, stipulam. (Deut. 4. d) (1. Cor. 3. b)

f ¶ *Ecce ego adducam, &c.*] Nequaquā multo post tēpore nec, vt falso creditis, prophetæ vobis loquentur in ventum, sed iam nunc adducam super vos gentem Babyloniorum, quæ veniet de longinquo: gentem robustam, pro quo in Hebræo scriptum est e איתן *gentem antiquam*, cuius quondam dominatus est Nemrod gigas. (e ethan) (Gen. 10. b) *Cuius ignorabis linguam*, sicut in Hebræo scriptum est, *nec intelliges quid loquatur.*

E G

& conteret vrbes munitas tuas, in quibus tu fiduciam habes, gladio. Veruntamen in diebus illis, ait dominus: Non faciam vos in consummationem. [a] Quod si dixeritis, quare fecit dominus Deus noster nobis hæc omnia? Dices ad eos, Sicut dereliquistis me, & seruistis Deo alieno (vel diis alienis) in terra vestra: sic seruietis alienis in terra non vestra.

quatur, est enim malorum solatium, si illos habeas hostes, quos possis rogare, & qui tuas intelligant preces. Quodque sequitur: *Pharetra eius quasi sepulchrũ patens*, & in LXX. editione non dicitur, Babyloniam significat armaturam. Nec dubium quin regnum Assyriorum, Babyloniorum, Medorum atq; Persarum, sagitandi peritissimum sit. Simulque describit vastitatem terræ Iudææ, interfectionemque multorũ, abactionem pecorum subuersionem vrbium atque murorum, quod gladio hostili cuncta capiantur, & tamen in tãtis malis non eos perdat vsque ad internecionem, sed reliquias saluas faciat, vel eorum qui in Babylonem ducti sunt, dimissique ad agriculturam terræ Iudææ, vel eorum qui post persecutionis ardorem, vel fugã, vel confessionem fidem domini seruauerunt.

a ¶ *Quod si dixeritis, quare fecit dominus Deus noster nobis hæc, &c.*] Grandis stultitia nescire cur passi sint, cũm tanta peccauerint, breuisque ad ambigentes responsio, sicut seruiuistis Deo alieno, id est, Baal, vel diis alienis cunctarum gentium in terra Iudæa, sic seruietis diis alienis in terra non vestra. Haud dubium quin Babylonis atque Chaldææ. Si enim vos peregrina religio delectat, quid necesse est longinquum errorem suscipere? Habitate cum talibus, imo seruite his quorum Deos colitis. Potest hoc & super hæreticis accipi, de quibus scriptum est: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: Si enim fuißent ex nobis, mansissent vtique nobiscum*: quod proiiciat de ecclesia hæreticos dominus, qui multo tempore sub nomine eius mendaciorum suorum simulacra venerati sunt, vt foris colant, quod intus prius venerabantur, & paleæ separentur à tritico. 1. Ioan. 2

Commentarij primi in Hieremiam Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM COMMENTARIORVM HIEREMIÆ AD EVSEBIVM

PROOEMIVM.

F H

SEcundum, frater Eusebi, in Hieremiã librũ celeri sermone dictamus, auertentes parumper aures, ne audiamus iudiciũ sanguinu, & interfectorum animas deploremus, qui opinione virtutũ quotidie corruunt in superbiam, & Deo se similes arbitrantur: vt æqualitatẽ, quam impia Arianorũ hæresis in Filio negat, cunctis hominibus tribuãt: & ponant in cælum os suum, & nihil futuræ sanctorum beatitudini amplius derelinquãt. Quorũ furori respondimus, vt potuimus: & si dominus vitam dederit, plenius responsuri sumus: Nunc cepta carpenda est via, & dictandi commentarioli, nec nimia longitudine extẽdentes opus, nec immoderata breuitate auferentes intelligentiam: quorum alterum onerat sensus legentium, alterum præpedit studiosorum desiderium.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN HIEREMIAM PROPHETAM LIBER SECVNDVS.

CAPVT V.

[a] ANnũciate hoc domui Iacob, & auditum facite in Iuda, dicẽtes: Audi popule stulte qui non habes cor: qui habentes oculos, non videtis: & aures, & nõ auditis. [b] Me ergo nõ timebitis, ait dominus, & à facie mea nõ dolebitis (siue timebitis.) Qui posui arenam terminum mari, præceptum sempiternum quod non præteribit. Et commouebuntur, & non poterunt, (siue turbabitur, & non poterit) & intumescent (siue sonabunt) fluctus eius, & non transibunt illud. Populo autem huic factum est cor incredulum, & exasperans, recesserunt, & abierunt, & non dixerunt in corde suo: Metuamus dominum Deum nostrum, qui dat nobis pluuiam temporaneam, & serotinam in tempore suo: plenitudinem annuæ messis custodientem nobis. [c] Iniquitates vestræ declinauerunt hæc: & peccata vestra

a *Nnũciate hoc, &c.*] Multis modis peccãtes retrahit ad salutẽ, & stultum vocat populũ, qui sapientiæ reliquit auctorẽ, cõparatq; eos simulacris, de quib⁹ scriptũ est: *Oculos habent & non videbunt, aures habent & nõ audiẽt. Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis.* Propriè autẽ ad Iudam loquitur, & ad domum Iacob: Israel enim multo iam tempore in Assyriis exulabat: simulque dat intelligentiam, quod etiã absq; præcepto, naturali sẽsu debeamus intelligere quæ tecta sunt. Psal. 113 b

b ¶ *Me ergo non timebitis, &c.*] Narrat beneficia vt ingratos arguat. Me, inquit, non timebitis qui tanta vobis præstiti? Non dilectionem desidero perfectorum, sed timorem incipientium, qui posui arenam terminum mari, qui tam potens elementum, & immensas gurgitum moles, meo præcepto litoribus refrænam, iuxta illud quod scriptum est: *Præceptum posuit, & non præteribit.* Audiunt me, & sentiũt, quæ sensum non habent audiendi, & populus quondam meus suo vitio stultus effectus, non solum contemnit, sed & dulcem exaspera Deum. *Recesserunt*, ait, *à me*, & mihi terga verterunt, & concito abierunt gradu: nec tacita eos retraxit conscientia, vt dicerent in cordibus suis: metuamus eum qui dat nobis pluuiam temporaneam, & serotinam. Per quæ omnia ostendit bonam plenitudinem annuæ messis, pro quo Aquilæ prima editio, & Symmachus, hebdomadas interpretati sunt. In Hebræo enim scriptum est a שבעות quod pro ambiguitate verbi, & septimanas significat, & plenitudinem. Psal. 184 b; a sebuoth

c ¶ *Iniquitates, &c.*] Ergo si quando & mare transcendit terminos suos, & pluuia retrahitur, nequaquã abbreuiata est man⁹ domini, vt ista non faciat: sed peccata nostra hęc ad nos veniẽtia declinarũt, vt ad alios pergerent, qui nõ peccauerũt: Et prohibuerũt, inquit iã venientes ad nos bonũ, iuxta illud quod secundum literam scriptum est: *Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem.* Possumus autem imbrem temporaneum, & serotinum, legem accipere & euangelium, & di- Esa 5 g; Mat. 10 a

vestra prohibuerunt bonum à vobis.[a] Quia inuenti sunt in populo meo impij, insidiātes quasi aucupes, laqueos ponentes, & pedicas ad capiendos viros: sicut decipula plena auibus, sic domus eorum plenæ dolo.[b] Ideo magnificati sunt & ditati, incrassati sunt & impinguati, & præterierunt sermones meos pessime: causam non iudicauerunt: causam (siue iudicium) pupilli nō direxerunt, & iudicium pauperum (siue viduæ) non iudicauerunt. Nūquid super his non visitabo, dicit dominus? aut super gentem huiuscemodi non vlciscetur anima mea?[c] Stupor & mirabilia facta sunt in terra. Prophetæ prophetabant mendacium (siue iniqua) & sacerdotes applaudebant manibus suis, & populus meus dilexit talia: quid ergo facietis in nouissimo eius (siue post hæc?)

CAPVT VI.

C[d]Onfortamini filij Beniamin in medio Hierusalē, & in Thecua clangite buccina, & super Bethacerem leuate signum (siue vexillum) quia malum visum est (siue apparuit) ab Aquilone, & contritio magna.[e] Speciosæ, & delicatæ assimilaui filiam Sion: ad eam venient pastores, & greges eorum, fixerunt (siue figēt) in ea tentoria in circuitu: pascet vnusquisque eos, qui sub manu sua sunt. Sanctificate (siue parate) super eam bellum: consurgite, & ascendamus in meridie.[f] Væ nobis, quia declinauit dies, quia longiores factæ sunt (siue defecerunt) vmbræ vesperi. Surgite & ascendamus in nocte, & dissipemus domos eius (siue fundamenta illius)[g] Quia hæc dicit dominus exercituum: Cædite lignum (siue ligna) eius, & effundite (siue comportate) circa Hierusalem aggerem.[h] Hæc est ciuitas visitationis (siue mēdax) omnis calumnia (siue oppressio) in medio eius. Sicut frigidam facit cisterna (vel lacus) aquam suam, sic frigidam fecit malitiam suam.

[a] Iniqui-

A uersas vocationes à prima hora vsq; ad vndecimā: in quibus operarius vineæ, vnum æternæ vitæ præmium pollicetur.

a ¶ *Quis inuenti, &c.*] Cur declinaret ab eis imber temporaneus & serotinus, & bona omnia non venirent, causæ subiiciuntur: quia inuenti sunt in populo eius impij. Non dixit, iniquos & peccatores, vt noua vult hæresis, sed impios. Impietas aperte negat Deum: iniquitas atque peccatū, si cōfiteatur errorem, facile ad misericordiā flectit Deū. Quodque nos diximus: Insidiantes quasi aucupes, & in Lxx. non habetur. Aquila & Symmach⁹ transtulerunt verbum b ישור quasi rete aucupis: quod etiam qui bonus inter eos videtur & rectus, instar aucupis tendat insidias, dum inuicem se venantur ad mortem, & aliorum damnis atque dispendiis, suas complent domos, vt impleatur philosophorum illa sententia: Omnis diues atque iniquus, aut hæres iniqui. Atque vtinā ab his tantum fiant qui videntur foris esse, & quos dominus iudicat: & non in nostris conuenticulis impleantur, quos possidet radix omnium malorum auaritia ita vt venientium ad nos non ora contemplemur, sed manus.

(margin: b iasour)

B b ¶ *Ideo magnificati, &c.*] Si voluero annotare per singula quæ in Lxx. editione prætermissa sunt, longum fiet. Qui tendunt, ait, insidias, & aliorū nuditate lætātur, ideo magnificati sunt & ditati, quia superiora fecerunt. Incrassati sunt & impinguati, iuxta illud quod scriptum est: *Incrassatus & impinguat⁹ est, & recalcitrauit dilectus.* Et præterierūt sermones meos, quia diuitiarū conscientia illud dixerunt de euāgelio: *Anima habes multa bona posita in annos multos, requiesce, comede, bibe, epulare.* Prætererunt autem in malum sui, cūctosque homines despicientes, non posuerunt Dei iudicium ante oculos suos. *Pupillum & pauperes contempserunt.* Pro quo Lxx. dixerunt, *viduas*, quod in Hebraico non habetur, c אביונים quippe proprie pauperes, non viduas sonat. Quod autem sequitur: *Nunquid super his non visitabo, dicit dominus, aut super gentem huiuscemodi non vlciscetur anima mea?* iam supra dissertum est.

(margin: Deut 32. b; Luca 12. c; e ebionim)

c ¶ *Stupor & mirabilia, &c.*] Supra dixerat: ibo ad optimates, & loquar eis, forsitan ipsi cognouerunt viam domini: & ecce hi magis pariter confregerunt iugum, ruperunt vincula: nunc describit qui sint optimates, prophetæ videlicet & sacerdotes, quorum alij futura prædicunt, alij ex lege facienda decernunt. Et ecce, inqnit, illis mendacium prophetantibus, sacerdotes manibus applauserunt. Et vt ostendatur nec populus esse sine culpa, qui à talibus abducatur, scriptum est: *Et populus meus dilexit talia*: quondam meus: sed postquam dilexit talia, meus esse desinit. Quid igitur facient cum nouissimum iudicij tempus aduenerit siue captiuitatis necessitas? Vnde stupor & mirabilia sunt, quod nec in principibus, nec in populo inuentus sit qui recta sentiret.

CAP. VI.

C[d]*Onfortamini filij Beniamin in medio Hierusalem, &c.*] Hierusalem in tribu Beniamin sitam, nul-

C lus ignorat. Thecuā quoq; viculū esse in monte situ, & duodecim millibus ab Hierosolymis separatum, quotidie oculis cernimus. Inter hos alius vicus est, qoi lingua Syra, & Hebraica a בית הכרם nominatur: & ipse in monte positus. Quod ergo dicit, hoc est, quia ab Aquilone iā iamq; venturus est Nabuchodonosor, & imminet vicina captiuitas, ô habitatores Hierusalē arma corripite, & in Thecua buccina cōcrepate, & in Bethacerem leuate vexillū, vt contra hostes valeatis resistere. Beniamin interpretatur filius dexteræ: Thecua, tuba: Bethacerē, villa vineæ. Hæc omnia referamus ad ecclesiam, vt si deliquerit, & persecutionis impetus fuerit, separet ad resistendum.

(margin: a Beth hacerem; בנימן תקוע בית הכרם)

e ¶ *Speciosæ, & delicatæ assimilaui, &c.*] Describitur pulchritudo Hierusalem, quæ est ipsa Sion, vt aliud totam vrbē, aliud arcem vrbis insinuet esse: Sion enim arx, specula interpretatur, & speciosæ mulieri comparatur: & quo modo ad illam amatores, sic ad istam pastores conuenire dicuntur. Satisque eleganter in Hebræo verbum quod quatuor literis scribitur b רעים si legatur c רעים amatores: si d רעים pastores significat: vt vel iuxta metaphoram, pulchræ mulieris amatores: vel iuxta euersionem vrbis, pastores intelligātur, quorum alij scortum polluere festinant, alij obsidere & subuertere ciuitatē. In pastoribus & gregib. eorū, principes sentiamus, & exercitus Chaldæorū. Figent autē tentoria sua in obsidione vrbis in circuitu: & pascet vnusquisq; eos qui sub manu sua sunt, suas videlicet turmas & numeros. Qui principes siue pastores, dicent gregibus suis: Sanctificate super Hierusalem bellum: domini enim imperium est. Cōsurgite, & ascendamus in meridie: non per noctem & insidias, sed plena luce pugnemus: nullus enim nobis potest resistere.

(margin: ציון; b res, ain, iod, mem. c reim d roim) D

f ¶ *Væ nobis, &c. Surgite & ascendamus in nocte, &c.*] Illi dicunt: *Surgite & ascendamus in meridie*, & clara luce pugnemus. Isti respōdēt: *Væ nobis quia longiores factæ sunt vmbræ vesperi.* Secundum illud Virgilianum: *Et iam summa procul villarum culmina fumant: Maioresque cadunt altis de mōtibus vmbræ.* Et est sensus: Si per diē hæc patimur, quid patiemur in nocte? Rursumq; qui supra dixerant: *Sāctificate super eam bellum*, atque consurgite: nunc ipsi se prouocant ad bellandum, dicentes: *Surgite, & ascendamus in nocte*: vt sciāt aduersarij non temporis victoriam esse, sed virium: & dissipemus domos, quæ frustra murorum firmitate vallantur.

g ¶ *Quia hæc dicit dominus, &c.*] Idcirco, inquiunt, de victoria securi sumus, quia præceptum domini est imperantis Chaldæis: ligna succidite, & futuris munitionibus aggerem comportate. Per quæ ostenditur antequam veniat corona, non statim esse vrbem capiendam: sed longa obsidione, vt postea legimus.

h ¶ *Hæc est ciuitas visitationis, &c.*] Præcepit dominus vt arbores succidantur, & fundantur per circuitum aggeres: quia tempus visitationis eius aduenerit, vt recipiat pro peccatis suis, quorum maximum est συκοφαντία, vt innocentem oppri-

E

opprimat per calumniā. Quo modo ergo cisterna vel lacus frigidam facit aquam suam, sic in medio Hierusalem, malitia quæ in ea est, omnē calorē perdidit vitæ. Et hoc notandū quod sancto spiritu accensi, feruentes appellentur, mala autē frigida sint. Vnde & illud scriptum est, quod in nouissimis diebus, quādo multiplicata fuerit iniquitas, refrigescet charitas multorū. Quod puto & illud sonare: *Assimilatus sum descendentib. in lacum.* Hoc autē Latin⁹ lector intelligat, vt semel dixisse sufficiat: lacum non stagnū sonare, iuxta Græcos, sed cisternā: quæ sermone Syro & Hebraico גבא appellatur. In præsenti autē lacu, quē omnes similiter transtulerunt, in Hebraico dicitur כר.

Matt. 24. b — Psal. 27. a — Esa. 30. c

HEB.

[a] Iniquitas, & vastitas audietur in ea: coram me semper infirmitas & plaga. Erudire Hierusalem, ne forte recedat anima mea à te, ponam te desertam, terram inhabitabilem. [b] Hæc dicit dominus exercituum: vsque ad racemum colligent quasi in vinea reliquias Israel. Cōuerte manum tuam quasi vindemiator ad cartallum.

SEPT.

Impietas & miseria audietur in ea contra faciē eius. Per omnē dolorem & flagellum erudieris Hierusalē, ne forte recedat anima mea à te: ne faciam te inuiā terram, quæ non habitetur. Quia hæc dicit dominus virtutū: Racemate, racemate quasi in vinea reliquias Israel. Reuertimini quasi vindemiator in cartallum suum.

[c] Cui loquar, & quem contestabor, vt audiat? Ecce incircuncisæ aures eorum (siue vestræ) & audire non possunt. Ecce verbum domini factū est eis in opprobriū, & non suscipiēt illud.

HEB.

[d] Idcirco furore domini plenus sum, laboraui sustinens.

SEPT.

Et furorem meum impleui & sustinui: & nō consumpsi eum.

[e] Effunde (siue effundit) super paruulum foris, & super concilium iuuenum simul, vir enim cū vxore capietur, senex cum pleno dierum. Et transibunt domus eorum ad alteros, agri & vxores pariter. [f] Quia extendam manum meam super habitantes terram, dicit dominus. A minore quippe vsque ad maiorē omnes auaritiæ student: & à propheta vsque ad sacerdotē cuncti faciunt dolum. Et curabant contritionem filiæ populi mei cum ignominia, dicentes: Pax, pax, & non erat pax. [g] Confusi sunt, quia abominationem fecerunt: quin potius confusione non sunt confusi, & erubescere nescierunt. [h] Quamobrem cadent inter ruentes: in tempore visitationis suæ corruent, dicit dominus. [i] Hæc dicit dominus: State super vias: & videte, & interrogate de semitis antiquis, quæ sit via bona, & ambulate in ea: & inuenietis refrigerium

a ¶ *Iniquitas, &c.*] Per hæc discimus quod flagellat dominus omnem filium quem recipit. Et idcirco plagis atque tormentis eruditur Hierusalem, vt corrigatur & non recedat anima Dei ab ea, & redigatur in solitudinem. Si quando igitur crebris angustiis subiacemus, recordemur in consolationem nostri istius versiculi: Per omne flagellum & dolorem erudieris Hierusalem.

b ¶ *Hæc dicit, &c.*] Alij in bonam partem, alij in malam hæc dicta suscipiunt. In bonā partē, cum vastata fuerit Hierusalem, reliquiæ saluæ fiant. In malam sic, ne vnus quidem racemus, & paruus botrus remaneat in vinea: omnia colligantur: & quodcunque inueneris, instar vindemiatoris in cartallū colligito, vt quo modo ille racemos ad torcular, sic tu captiuos pertrahas in Babylonem.

F

c ¶ *Cui loquar, &c.*] Non possunt audire, quia aures circumcidere noluerunt: nec tamen vacat impossibilitas supplicio, quæ de contemptu & infidelitate descendit. Si quis ergo Dei verba non suscipit, nec habet præceptorum eius intelligentiam, incircuncisis auribus est. Similque notandum quod circuncisio tribus generibus in scripturis appellatur, in præputio, in corde & in auribus. Vnde dicit dominus: *Qui habet aures audiendi, audiat.* Voluntate ergo nostra verbum Dei non suscipimus: & idcirco fit nobis in opprobrium, vt quod datum fuerat nobis ad salutem, nostro vitio vertatur in pœnam.

Matt. 11. b

d ¶ *Idcirco, &c.*] Iuxta Hebraicum, ex persona prophetæ dicitur: quod venientem iram Dei ante prospiciat, & plenus sit furoris domini, & iracundiæ, & vltra sustinere non possit, nec pro peccatoribus audeat dominum deprecari. Iuxta LXX. autem nouus sensus ponitur, quod ipse dominus loquatur & dicat: Furorem meum compleui feriendo populum peccatorem: & tamen tenuerit illum, & non totum effuderit, vt reliquiæ saluæ fiant, quod mihi videtur sibi esse contrarium. Si enim compleuit furorem suum, quo modo sustinuit ne compleret?

e ¶ *Effunde super paruulum, &c.*] Vel Propheta præcipit in spiritu venienti Chaldæo, vt effundat furorem domini super paruulos, & innoxiæ quoque nō parcat ætati: vel certe narrat quid factum sit super concilium iuuenum simul qui ad repugnandū arma corripuerant. *Vir enim cū vxore capietur.* dulcissima inter se nomina pariter sentient captiuitatem, *senex cum pleno dierum.* Ergo senectus non est ætas vltima, sed eorū qui pleni sunt dierū: quos nostro sermone appellamus depositos, siue decrepitos. Sequitur: *Et transibūt domos eorū ad alteros,* captiuitatis malo, *agri & vxores simul*: vt & coniux ad hostes transeat & possessio. Quicquid iuxta literam intelligimus super Hierusalē, iuxta intelligētiam spiritualem referamus ad ecclesiam, si offenderit Deum.

G

f ¶ *Quia extēdam, &c.*] Quod in Hebraico dicitur: Extendam manum meam super peccatores siue habitatores terræ: apud LXX. semper, eleuabo, scribitur, qui vterque percutientis est habitus. Iuxta illud quod scriptum est: *Et adhuc manus domini extenta siue excelsa.* Habitatores autem terræ semper in vitio sunt. Vnde & in Apocalypsi frequentius dicitur: *Væ habitatorib. terræ. A minore vsq; ad maiorem omnes studēt auaritiæ*, secundum illud apostolicū: *Radix omnium malorum est auaritia. Et à propheta vsque ad sacerdotem cuncti faciūt dolū.* Alij in prophetando mendacium, alij peruerse interpretādo legem Dei. Dicit enim & in alio loco Propheta. *Quærite legem à sacerdotibus.* Et cum, inquit, tanta facerent, prospera quæque meo populo nunciabant: & quasi curare cupiebāt vulnus, & ignominiam filiæ meæ *dicentes: Pax, pax*: cum pax omnino non esset. Hoc proprie de sacerdotibus, & doctoribus intelligendum est: qui diuitibus & eis, quos vident in honore maximo constitutos, repromittunt prospera, & clementem prædicant Deum: magis illos supplicio & iracundiæ præparantes.

Esa. 5. f — מחוה — Apoc. 8. d — 1. Tim. 6. — H — Aggæ. 2. a

g ¶ *Confusi, &c.*] Pressius hoc legendum est iuxta Hebraicum. Et cum inquit, tanta fecerint, nunquid cōfusi sunt? nunquid erubuerunt in sceleribus suis? quin potius peccatum auxere contemptu, & erubescere nescierunt. Nescierunt autem, hic potuit pro noluerunt: siue nimio contemptu & vitio moliti mali ne intelligere quidem potuerunt.

h ¶ *Quamobrem, &c.*] Quoniam ait, erubescere nescierunt, & non solum opus, sed ne scientiam quidem habuere, & sensum pœnitentiæ: propterea cadent qui prius stabant inter eos, qui vitiis suis corruent: & cum visitationis, & pœnæ eorum tempus aduenerit, cunctis ruentibus sociabuntur. Grandis autem impietas, non solum non cauere, sed nec intelligere velle peccata, & nullam habere distantiam bonorum malorumque operum.

i ¶ *Hæc dicit dominus: State super, &c.*] Euangelica parabola si fuerit intellecta, huius loci præbebit intelligentiam: in qua negotiator bonus, omnes vendere dicitur margaritas vt de pretio earum vnam emat pretiosissimam margaritam: quod scil. per patriarchas, & prophetas veniamus ad eum qui dicit: *Ego sum via.* Sciēdum est igitur in prophetis, & diligentissime contemplandum: & interrogandum de semitis antiquis siue sempiternis, quæ multorum sanctorum sunt

Matt. 13. f — Ioan. 14. a

A

tritæ vestigiis: quæ significãtius Græce appellãtur τρίβος, quæ sit via bona in euangelio, & ambulandũ in ea: quæ via cum inuenta fuerit, præbet refrigeriũ, siue purificationẽ animabus credentiũ. At illi econtrario respõderunt, non ambulabimus per viam euangelij, proprie hoc propheta dicente

frigeriũ (siue purificationẽ) animab. vestris. Et dixerũt, nõ ambulabimus (siue non ibimus.) Et constitui super vos speculatores, audite vocem tubæ: Et dixerunt, non audiemus. Ideo audite (siue audierũt) gẽtes, & cognoscit cõgregatio (siue qui pascitis greges:) aut iuxta Symmachũ, (& cognoscite testimoniũ quod in eis est) quanta ego faciam eis. Audi terra.[a] Ecce ego adducam mala super populum istum, fructum cogitationũ (siue auersionis) eius: quia verba mea non audierunt, & legẽ meã proiecerunt.[b] Vt quid mihi thus de Saba affertis, & calamũ suaueolentem de terra longinqua? Holocausta vestra nõ sunt accepta, & victimæ vestræ mihi nõ placuerunt.[c] Propterea hæc dicit dominus: Ecce ego dabo in populũ istũ ruinas: & ruẽt in eis (siue infirmitatẽ & infirmabuntur in ea) patres & filij simul, vicinus ac proxim⁹, & peribũt.[d] Hæc dicit dominus: ecce popul⁹ venit de terra Aquilonis, & gens magna cõsurget à finib. terræ. Sagittã & scutũ (siue zibynã) arripiet: crudelis est (vel impudens) & non miserebitur: vox ei⁹ quasi mare sonabit, & super equos ascẽdẽt præparati quasi vir ad præliũ, aduersũ te filia Sion.[e] Audiuimus famã eius, dissolutæ sunt man⁹ nostræ: tribulatio apprehendit nos, dolores quasi parturientẽ.[f] Nolite exire ad agros, & in via ne ambuletis: quoniam gladius inimici pauor in circuitu.[g] Filia populi mei accingere cilicio, & cõspergere cinere: luctũ vnigeniti (siue dilecti) fac tibi, planctũ amarũ (siue miserabilem:) quia repente veniet vastator (siue miseria) super nos (siue super vos.)[h] Probatorem dedi te in populo meo robustũ, & scies, & probabis viam eorũ. Omnes isti principes declinantes (siue inobedientes) ambulantes fraudulenter (siue peruerse.) Aes & ferrũ, vniuersi corrupti sunt, defecit sufflatoriũ: in igne (quem significantius Græci φυσητῆρας appellant) cõsumptum est plumbum, frustra conflauit conflator) siue argentarius (Malitia enim eorum non sunt consumptæ argen-

de perfidia Iudæorũ. Statimq; infert: Et cõstitui super vos speculatores: Haud dubium quin apostolorum indicetur chor⁹, iuxta Ezechielẽ: *Fili hominis speculatorẽ te dedi domui Israel:* & præcepit vt audiretis vocem tubæ vel mãdata euãgelij, vel doctrinam apostolorum, iuxta illud Esaiæ: *In montẽ excelsum ascende, qui euãgelizas Siõ: exalta sicut tuba vocẽ tuã, qui annuncias Hierusalẽ.* Qui dixerũt: Non audiemus. Et inuitati ad cœnam, noluerunt venire: propterea dicitur: *Audite gentes.* Quod sequuti sunt & apostoli quãdo loquuntur in Lycaonia: *Vobis quidẽ oportebat primũ loqui verbũ Dei, sed quia repellitis illud & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce cõuertimur ad gẽtes.* Et cognosce cõgregatio, nequaquã Iudaica, sed omnium nationũ. Siue qui pascitis greges, episcopi & presbyteri, & omnis ordo ecclesiasticus. Vel cognoscite testimoniũ quod in eis est: *Testimoniũ enim Dei fidele sapiẽtiã præstãs paruulis.* Quib. loquitur & dominus: Noli timere grex paruule. Et, *Ecce ego, & pueri mei, quos mihi dedit Deus.* Cognoscite ergo quanta faciam populo non credenti. Quodque infertur: Audi terra, totus orbis ad audiendũ vocatur, sicut & in principio Esaiæ legimus: *Audi cœlum, & auribus percipe terra:* quæ scilicet dominus facturus sit populo Iudæorum.

Ezech. 3. d
Esa. 40. b
Luc. 14. d
Act. 13. g
Psal. 18. b
B
Luc. 12. d
Esa. 8.
Esa. 1. a

a ¶ *Ecce ego adducam, &c.*] Mala appellat supplicia pœnasque peccantium: non super gentes quæ vocantur ad euangelij veritatẽ, sed super populũ qui respondit: *Non audiemus.* Et recepturus est fructum cogitationum, siue auersionis suæ, dicente Dauid: labores manuum tuarum manducabis. Causaque perspicua, quia verbo domini non audierint, & legem eius abiecerint.

Psal. 127. a

b ¶ *Vt quid, &c.*] Quod thura de Saba veniant nemo dubitat: vnde & illud Virgilianũ: Centumq; Sabæo thure calẽt aræ. Calamum autem quod Hebraice dicitur g קנה pro quo Lxx. & Theodotio, cinamomum transtulerunt, de terra venire longinqua, propheticus sermo testatur, vt intelligamus Indiã, de qua per mare rubrum plura veniunt aromata. Hoc gen⁹ pigmenti, medici, [illegible] appellãt. Et est sensus: Frustra mihi in vnguẽta conficienda, quæ lege præcepta sunt, suauissimi odoris pigmẽta cõfertis, & holocausta succenditis, qui meam in lege nõ facitis voluntatẽ: iuxta quod supra dictũ est: *Verba mea non audierunt, & legẽ meã proiecerunt.* Hoc autem proprie conuenit his, qui de rapinis & nudatione miserorum offerunt sacrificia: de eleemosynis ex iniquitate se putant redimere posse peccata, dicente scriptura: *Redemptio animæ viri propriæ diuitiæ:* quæ non de iniquitate, sed de labore, & iustitia congregantur.

g kane
Sup. eod.
Prouer. 13. b

c ¶ *Propterea hæc dicit dominus: Ecce ego, &c.*] Impleta videmus omnia quæ dominus illi populo comminatus est: quotidie enim ruunt in blasphemiis suis: nihilq; in se habent forte, sed omnis apud eos infirmitas est. Filij patrum sequũtur blasphemias, & quotidie recipiunt illam imprecationem: *Sanguis eius super nos, & super filios nostros:* & nõ solũ ipsi, sed & vicini & proximi eorum, omnes qui legẽ & prophetas sequuntur iuxta occidentem literam, & non iuxta spiritum viuificantem: & omnes pariter peribunt: quia omnes pariter peccauerunt.

C
Matt. 27. e

d ¶ *Hæc dicit, &c.*] Proprie hoc de Babyloniis prophetatur, qui venturi sunt contra populum Hierusalem: & omnis armaturæ ordo describitur, & impetus præliantium, vt vocis terrore concussi, agãt pœnitentiã, & clementissimũ placent Deum. Denique dat occasionem rogandi, dum dicit, aduersum te filia Sion. Possumus hoc testimonio abuti persecutionis tempore: quando omnis aduersus nos diaboli rabies concitatur, nullaque misericordia est: & quasi vehementissimi maris fluctus, ita opprimunt resistentes.

e ¶ *Audiuimus, &c.*] Respondit populus, cui propheta, imo per prophetã domin⁹ Babylonios cõminatus est: quod antequã veniant, timore superati sint: nec possint eleuare manus: & angustia eos comprehenderit, quasi dolor parturiẽtem: quo dolore nihil affirmãt grauius quæ senserunt.

f ¶ *Nolite exire, &c.*] Docet euangelium non esse exeundũ in agrum, nec de tectorum altitudine descendendum, sed audiendum illud: *in monte saluum te fac.* Ad quem in Esaia, & Michea, iubemur currere, atque conscendere. Præcipitur autem iuxta literam, ne foras exeant, nec deserant muros: sed vt tueantur se firmissimis munitionibus.

D
Matt. 24. b
Gen. 19. d
Esa. 2. a
Mich. 4. a

g ¶ *Filia populi, &c.*] Quia supra dixerat: *Nolite exire ad agros, & in via ne ambuletis: quoniam gladius inimici, pauor in circuitu:* & fugã quoq; prohibuerat: docet quid facere debeant: vt conuertantur, scilicet ad pœnitentiam, & hanc firmissimam & securam habeant armaturam. Vbi nos diximus, *luctum vnigeniti fac tibi:* Pro vnigenito, in Hebraico scribitur h יחיד quod magis solitarium, quam vnigenitum sonat. Si enim esset dilectus siue amabilis, vt Lxx. trãstulerunt i ידיד poneretur: quod & Salomoni Deus nomen imposuit. Nihil autem dolentius, quam vnum vel solum perdere filium. Illud quoque quod nos interpretati sumus, quia repente veniet vastator siue miseria super nos: Septuaginta, super vos, posuerunt, cum multo Deus misericordius dixerit: vt quidquid super suum venturum est populum, super se quoque venire testetur: Vastatorem autem proprie vel Nabuchonosor, vel diabolum significat.

h Iahid
i iedid
2. Reg. 12. f
ידידיה
השדד

h ¶ *Probatorem dedi te in populo meo, &c.*] Datur propheta populo incredulo probator robustus, quod Hebraice dicitur k מבצר, quod vel munitum, iuxta Aquilam, vel clausum atque circundatum, iuxta Symmachum, & Lxx. sonat, instar vrbis firmissimæ: vt nullas populi pertimescat insidias: & cum probaueris, ait, & scieris viam populi delinquẽtis, tunc intelligas argentum commistum ære nulla ratione

k mibsar

posse

E posse purgari. Quo modo enim plũbũ miscetur metallis, quæ adulterata sunt atq; violata, vt materia separetur aliena: & si forsitan purgata nõ fuerit, plumbum omne cõsumitur, & in nihilum redigitur: ita omne eloquiũ doctrinarũ, & sermo propheticus perit in his qui audire contemnunt. Dicamus & Psal.75.a super his, qui *sicut aspides surdæ obturant aures suas, ne audiant voces incantantium.* Frustra enim conflauit argentarius siue cõflator: malitiæ enim eorum non sunt consumptæ. Vnde nequaquam argentum, sed argẽtum reprobum sunt vocati: סרי סוררים quia dominus abiecit eos. Principes autem sunt à domino recedentes siue inobedientes qui peruerse ambulant & fraudulenter.

Cap. VII.

V[a] *Erbũ, &c.*] Hoc in editione Lxx. non habetur, sed de Theodotione ex Hebraico additum est. Imperatur autem prophetæ vt stet in porta domus domini, per quam ad adorandũ dominum ingreditur populi multitudo: vt per hanc occasionẽ possint audire quæ dominus præcipit. Per quod intelligimus duritiam populi Iudæorum, quod quasi mendaces atq; vesanos habuerint prophetas, dum per occasionem & celebritatem loci F audire cogunt verba domini & non propter hoc, quod verba sint domini.

b ¶ *Hæc dicit, &c.*] Clementissimus medicus omni vulneratos cupit sanare medicamine. Quando autem dicit: *Bonas* היטיבו *facite* siue *corrigite vias vestras*, ostendit eas esse peruersas, & διορθώσατε. nihil in se habere boni. Et quia naturale est, vt vnusquisq; natale diligat solum, & nihil dulcius habeat patria, pollicetur præmia obedientib. Habitabo, inquit, vobiscum, vt securos de habitatione vos faciam: siue vos ipsos, iuxta Symmachum, firma habitatione fundabo, qui ait. *Et confirmabo vos in loco isto.*

c ¶ *Nolite confidere in verbis, &c.*] Hoc quod Lxx. in huius capituli addidere principio: In verbis mendacij, quæ vobis omnino nõ proderũt: in Hebraico nõ habetur. Præcipit autẽ & tunc populo Iudæorum, & hodie nobis, qui videmur in ecclesia cõstituti, ne fiduciã habeamos in ædificiorum splẽdore, auratisq; laquearibus & vestitis parietibus marmorum crustis. Et dicamus: *Templũ domini, templũ domini, templũ domini est.* Illud enim tẽplũ domini est, in quo habitat vera fides sancta cõuersatio, omniumq; virtutum chorus. Denique infert: Si rectas feceritis vias vestras, & cogitatio vestra non abierit post errorẽ, & sequuti fueritis iustitiã, & malum non feceritis, neq; effuderitis sanguinem innocentem, simplices quosq; nõ scandalizantes, & post Deos alienos non ambulaueritis, peruersa adorantes dogmata, quæ de vestro corde simulastis in malum vobismetipsis. Vel habitabo vobiscum in loco isto, quẽ vocatis tẽplũ Dei. & in terram quã dedi patrib. vestris, apostolis sc. & apostolicis viris. Vel certe firma statione habitare vos faciã à principio vsq; ad finem. Potest hoc & illis virginib. cõuenire, quæ iactant pudicitiã, & impudenti vultu præferunt castitatem, cum aliud habeat con-
1.Cor.7.f scientia, & nesciunt illam definitionem apostoli virginalem: *Vt sit sancta corpore & spiritu.* Quid enim prodest corporis pudicitia animo constuprato, si cæteras virtutes quas pro-

argentum reprobum vocate eos, quia dominus proiecit illos.

Cap. VII.

V[a] Erbũ quod factum est ad Hieremiam à domino dicẽs: Sta in porta domus domini, & prædica (vel lege) ibi verbum istud, & dic: Audite verbum domini omnis Iuda, qui ingredimini per portas has, vt adoretis dominum. [b] Hæc dicit dominus exercituũ Deus Israel: Bonas facite (siue dirigite) vias vestras, & studia vestra (siue adinuẽtiones vestras) & habitabo vobiscũ in loco isto (siue habitare vos faciã in loco isto.) Nolite cõfidere in verbis mẽdacij, dicentes: Tẽplũ domini, tẽplũ domini, templum domini est: quoniã si bene direxeritis (siue direxeritis) vias vestras, & studia vestra: si feceritis iudiciũ inter virũ & proximũ suum: Aduenæ, & pupillo, & viduæ, non feceritis calũniã siue nõ oppresseritis eos) nec sanguinẽ innocẽtem effuderitis in loco hoc, & post Deos alienos nõ ambulaueritis in malũ vobismetipsis. Habitabo vobiscum (siue habitare vos faciam) in isto loco, in terra quã dedi patrib. vestris, à sæculo vsque in sæculum. [d] Ecce vos confiditis vobis in verbis mendacij (siue mendacibus) quæ non proderunt vobis. Furari, occidere, adulterare, iurare mẽdaciter, libare Baalim, & ire post Deos alienos, quos ignoratis. Et venistis, & stetistis coram me in domo hac, in qua inuocatũ est nomen meum, & dixistis: Liberati sumus (siue desiuimus) eo quod fecerimus omnes abominationes istas. [e] Nunquid ergo spelunca latronũ facta est domus ista (siue mea (in qua inuocatũ est nomen meum in oculis vestris? Ego, ego sum: ego vidi, dicit dominus. [f] Ite ad locum meũ in Silo, vbi habitauit nomen meum à principio: & videte quæ fecerim ei propter malitiam populi mei Israel. [g] Et nunc quia fecistis omnia opera hæc dicit dominus: & locutus sum ad vos

G pheticus sermo descripsit, non habuerit?

d ¶ *Ecce vos, &c.*] Frustra eos in templo habere fiduciam sequentia peccata demõstrant. Quid enim prodest audacter ingredi limẽ domus Dei, erecta stare ceruice, & non solũ cor, sed manus habere pollutas, furto, homicidio, adulterio, periurio, sacrilegio, & cultu eorum Deorũ, quos nescias? Hæc spiritualiter accidere in ecclesia nemo dubitat, quãdo præsẽtis tẽporis cõsiderãtes felicitatem, sua peccata non reputant: & latere arbitrãtur Deũ, quia statim vindicta nõ sequitur: quin potius in tantã prorumpunt amentiam, vt liberatos se putẽt, quia post mala opera etiam à cultu domini recesserunt.

e ¶ *Nũquid ergo, &c.*] De hoc loco in euangelio assumptum puto: Scriptum est: *Domus pa-* Matt.21.b *tris mei, domus orationis vocabitur: vos autẽ fecistis illã speluncam latronũ.* Siue vt in alio Ioan.2.c euangelio scriptum est, *domum negotiationis.* Ecclesia Dei vertitur in speluncam latronum, quando furta, homicidia, adulteria, sacrilegia, periuria, hæreseos adinuentio, & omnia in ea scelera versantur, quãdo auaritiæ facib. principes inardescũt, & regum quondam opes, vile aut certe non vile palliolũ possidet. Vnde infert: *Ego, ego sum, ego vidi, dicit dominus.* Oculi H mei contẽplati sunt, quod vos putatis occultum: tenebræ thesaurorum, meam non fugiunt conscientiã. Qui cum diues esset, pauper pro nobis factus est: nunc in nostris diui- 2.Cor.8.b tiis erubescit, & dicit: *Væ vobis diuitibus, qui habetis consolationem vestram.*

f ¶ *Ite ad locũ, &c.*] Ex præ- Luc.6.d teritis docet præsentia, & dicẽtib. Templum domini, templũ domini, templum domini est: & pretiosæ domus fulgore gaudentibus Silo vbi primum fuit tabernaculum Dei, recordatur historiæ, de qua in psal- Iud.20.c mo scriptum est: *Et repulit tabernaculum Silo.* Vt quo modo Psal.77.g ille locus in ruinas cineresque collapsus est: ita & templum corruat, cum similium habitatio fuerit peccatorum. Sicut igitur Silo, templi exemplum est, ita templum nobis, quando tempus aduenerit illius testimonij: *Putas veniens filius hominis, inueniet fidem super terram?*

g ¶ *Et nunc, &c.*] Hoc quod posuimus mane consurgens Luc.18.b & loquens: in Lxx. non habetur. Mane autẽ cõsurgẽs Deus, non quo aliquod ei tẽpus absq; diluculo sit, sed quo post noctis quietem viribus corporis instauratis anima hominum vegetior sit: & nequaquam voluptatib. occupata, cibiq; desiderio audire, & facere valeat quæ dicuntur. Vnde & illud in Psal.5.a Psalmo legimus: *Mane exaudies vocem meã: mane astabo tibi* Esa.26.a *& videbo.* Et in Esaia: *De nocte* siue *diluculo consurgit spiritus meus ad te Deus*: quoniã lux præcepta tua super terrã. Vnde, & filios lucis Paulus gloriosus apostolus appellat, & non no- Ephes.5.b ctis neq; tenebrarum, nec dormientes: sicut & cæteri dormiunt, qui Dei mandata nõ sentiunt. Quia igitur Deus vocauit eos, de nocte consurgens, vt & eos de tenebris liberaret, cõminatur eis similia se esse facturum templo in Hierosolymis, quæ fecit loco Silo, vbi primũ fuit tabernaculum, vt 1.Re.3.& 4 peccata similia pari sentẽtia feriantur. Et quo modo proiecit dominus semen Ephraim, id est decem tribus, quæ vocabãtur Israel, & habebant principes, propter Hieroboam filium

A 3.Reg.11.c N.baath de tribu Ephraim (quæ eadē appellabatur trib. Ioseph:) sic etiā Hierusalē & tribū Iuda cū Beniamin se abiecturū esse testatur. Abiecit igitur Silo, abiecturus & tēplū: abiecit decem tribus, abiecturus & duas. Quidquid illi populo dicitur, intelligamus & de nobis, si similia fecerimus.

mane consurgens & loquēs, & nō audistis, & vocaui vos, & nō respōdistis: faciā domui huic, in qua inuocatū est nomen meū, & in qua vos habetis fiduciā, & loco quē dedi vobis & patrib. vestris, sicut feci Silo: & proiiciam vos à facie mea, sicut proieci omnes fratres vestros, vniuersū semē Ephraim. [a] Tu ergo noli orare pro populo hoc: nec assumas pro eis laudē, & orationē (siue nec roges vt misericordiā cōsequātur) & nō obsistas mihi, quia nō exaudiā te. [b] Nōne vides quid isti faciāt in ciuitatib. Iuda & in plateis Hierusalē? Filij colligunt ligna, & patres succēdūt ignē, & mulieres cōspergūt adipē, vt faciāt placentas (siue chauonas) reginæ (siue militiæ) cæli, & libent diis alienis, & me ad iracūdiam prouocēt. Nūquid me ad iracundiā prouocāt, dicit dominus? Nōne semetipsos in confusionē vultus sui? [c] Ideo hæc dicit dominus Deus: Ecce furor meus, & indignatio mea cōflata est (siue stillauit) super locū istū, super viros, & super iumenta, & super lignū regionis, & super fruges terræ: & succēdetur, & nō extinguetur. [d] Hæc dicit domin⁹ exercituū, De⁹ Israel: Holocaustomata vestra addite victimis vestris, & comedite carnes. Quia nō sum loquut⁹ cū patrib. vestris, & non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocaustomatū, & victimarū. Sed hoc verbū præcepi eis, dicēs: Audite vocem meā: Et ero vobis Deus, & vos eritis mihi populus: & ambulate in omni via quā mandaui vobis, vt bene sit vobis. [e] Et nō audierūt, nec inclinauerūt aurē suā, sed abierunt in volūtatib. (siue desideriis) & prauitate cordis sui mali: factiq; sunt retrorsū & nō in ante, à die qua egressi sunt patres eorū de terra Ægypti, vsq; ad diē hanc. [f] Et misi ad vos omnes seruos meos prophetas per diē: cōsurgens diluculo & mittēs. Et nō audierūt me, nec inclinauerūt aurē suā, sed indurauerunt ceruicem suā: & peius operati sunt quam patres eorum. [g] Et loqueris ad eos omnia verba hæc, & non audient te: & vocabis eos, & non respondebunt tibi. Et dices ad eos: Hæc est gēs quæ nō audiuit vocē domini Dei sui, nec recepit disciplinā. Periit fides, & ablata est de ore earum. [h] Tonde capillum tuum, & proiice, & sume in directum (siue super labia) planctum: quia proiecit dominus, reliquit

a ¶ *Tu ergo*,] Ne videatur rogās propheta non impetrare quod postulat, præcipit Deus, ne pro populo peccatore, & nullā agēte pænitētiā deprecetur. Quod autē dicit: Et nō resistas mihi: illud ostendit quod sanctorū preces, Dei iræ possint resistere. Vnde & dominus loquitur ad Moysen: Exod.32.b *Dimitte me, vt percutiā populū istū, & faciā te in gentē magnam.* Et in psalmis legitur: *Et stetit Phinees, & placauit, & cessauit quassatio, & reputatū est ei ad iustitiā.* Num.16.g Aarō quoque arrepto thuribulo, inter ignē arsurāq; populū medi⁹ stetit, & Dei ira cessauit. Ac ne putemus crudelitatem Dei, qui ne rogari quidem se permittat, reddit causas, cur non exaudiat, dicens.

b ¶ *Nonne, &c.*] Vis, inquit, audire propheta cur tibi dixerim: *Noli orare pro populo hoc?* Hæc faciūt quæ sequūtur: Et intus & foris, & in plateis, & in exitib. Hierusalē, filij ligna cōportant, & patres succēdūt ignē, & B mulieres conspergūt adipē cū כונים farina, vt faciāt χαυῶνας, quas nos placentas interpretati sum⁹, siue præparationes: vt omne gen⁹ ostendat sacrificij reginæ cæli, quā lunā debemus accipere. Vel certe militiæ cæli, vt omnes stellas intelligamus. Et post hęc libēter diis alienis: nō quo sint, sed quo sub nominibus eorum dæmonib. thura succendant: & me ad iracūdiam prouocent ista facientes: nec intelligūt miseri quod ista cōtentio nō me lædat, quē nūquā ira cōmutat, sed semetipsos in cōfusionem vultus sui, & ignominiam sempiternam. Quidquid igitur facimus, non Rom.2.a Deum lædimus, qui lædi nūquam potest, sed nobis interitum præparamus, thesaurizātes irā in die iræ. Ideo autē diuersa officia filiorum patrumque & matrum posuit vel vxorum: vt nulla ætas sit, quæ ab impietate dissenserit.

c ¶ *Ideo, &c.*] Qui supra dixerat: Nūquid me ad iracundiam prouocant: quo modo nūc dicit: *Ecce furor meus, & indignatio mea stillauit super locū istum?* Et est sēsus: Ego quidē naturaliter nō irascor, sed illi ita agūt me ad iracūdiā prouocēt, & meā videar mutare naturā. Sētiāt igitur iratū, quod quātū in se est, facere conātur. Pulchreq; nō ait, effusus est furor meus super locū istū, sed stillauit, vt moderatā pœnam significet. Si autē in stilla furoris tāta duritia est, quid fiet si omnis iniiet fuerit effusus? Sed & cōflata indignatio sic intelligi potest, vt quod diu facere noluit, peccatorum multitudine facere cōpellatur. Cum autem Deus iratus fuerit: & homines & ea quæ hominum sunt similē interitum sustinebunt. Et succēdetur, inquit, haud dubium quin furor domini, & non extinguetur: quia non agit populus, per quæ possit extingui.

d ¶ *Hæc dicit dominus exercituum, &c.*] Quorum reprobauit tēplum consequenter reprobat & sacrificia: & obliqꝫ arguit eos, quod nō veneratione sui, sed epularum desiderio immolēt victimas. Quod autē ait: Nō sum loquutus cum principib. vestris, & nō præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti, super verbo holocausti, & victimarū: manifeste intelligitur, quod primū decalogum dederit in tabulis lapideis, scriptū digito Dei: & post offensam idololatriæ caputq; vituli, postea iusserit, sibi Exod.32.d magis fieri quam dæmonibus: auferens puram [illegible]onem mandatorum Dei, [illegible] concedens sanguinem victimarum, carniumque desiderium. Ibid.32.d

e ¶ *Et nō audierūt, &c.*] Me dicente: *Audite vocē meā, & ero vobis Deus*, & reliqua: nō audierūt, nec inclinauerūt aurem suā, sed sui cordis fecere desi- Phil.3.a deria: & cōtra Apostoli sententiā, qui præteritorū obliuiscebatur, & in priora se extendebat, fecere cōtraria: vt præterita cuperēt, & futura cōtēnerent. Quodque dicit: A die qua egressi sunt patres eorū de terra Ægypti vsque ad diem hāc: omne tempus in medio dicit eos per offensam domini trāsegisse. Vnde, & necessaria fuit euangelij gratia, quæ illos non suo merito, sed domini misericordia conseruauit.

C

f ¶ *Et misi, &c.*] Iusta ergo ira domini, quæ cōflata est, & stillauit super populū contēptorē duræque ceruicis, & verba Dei audire nolentem. Quo modo autem Deus, vel de nocte, vel diluculo, & in die mittat prophetas supra diximus, D

g ¶ *Et loqueris &c.*] Ne dubites, inquit, eos indurasse ceruicē, & peiora patrib. suis operatos. Ecce do locū pœnitentiæ: nec ideo loquor, vt fiant, sed quia futura sunt, idcirco prædico. Saltem nunc loquere eis verbis meis, & tamē nō audient te: & vocabis eos, & non respondebunt tibi. Tātæ enim erunt superbiæ, vt cū vocaueris eos ad audiendū, nullus respōdere dignetur. Et dices ad eos: Hæc est gens, quæ nō audiuit vocē domini Dei sui, nec recepit disciplinā. Pulchre, vt ante iam dixi, nequaquā populum suū sed gentē vocat. Quod licet, & in tēpore prophetarū ex parte sit factum, & in vmbra præcesserit, & in imagine: tamen plenius cōpletur in Christo, quando noluerunt recipere disciplinam, & vocem sui domini contempserunt. Vnde eleganter infertur: Periit fides, quæ proprie Christianorum est: & ablata est de ore eorum: omnis videlicet filij Dei, fideique confessio.

h ¶ *Tonde, &c.*] Et Iob audita filiorum & filiarū morte, capillos legimus totondisse: & apud veteres hæc erat omnium Iob 1.d consuetudo lugentium, tondere cæsariem. At nunc econtrario comam dimittere, luctus indicium est. Omnis autem planctus & lamentatio prophetalis idcirco assumitur, quia proiecit dominus, & reliquit generationem furoris sui. Haud dubium quin populum significet Iudæorum. Et proprie hoc ad Christi tempora referendū: quando periit fides, & ablata est de ore populi dominum blasphemantis.

a ¶ *Quia*

generationē futoris sui.[a] Quia fecerūt filij Iuda malum in cōspectu meo, dicit dominus. Posuerunt offendicula sua in domo, in qua inuocatū est nomen meū, vt pollurent eā. Et ædificauerūt excelsa (siue aram) Tophet, quæ est in valle filij Ennō, vt incenderent filios suos & filias suas igne: quæ nō præcepi, nec cogitaui in corde meo.[b] Ideo ecce dies venient, dicit domin⁹, & nō dicetur amplius, Tophet, & vallis filij Ennō, sed vallis interfectionis: & sepelient in Tophet, eo quod non sit locus. Et erit morticinum populi huius in cibū volucribus cæli, & bestiis terræ, & nō erit qui abigat.[c] Et quiescere faciam de vrbibus Iuda, & de plateis Hierusalem vocē gaudij, & vocem lætitiæ, vocem sponsi, & vocem sponsæ. In desolationem enim erit terra.

CAPVT VIII.

In [d] tēpore illo, ait dominus, eiiciēt ossa regis Iuda, & ossa principū eius, & ossa sacerdotū, & ossa prophetarum, & ossa eorū qui habitauerunt Hierusalem, de sepulcris suis. Et expādent ea ad solem, & lunam, & ad omnem militiam cæli, quæ dilexerunt, & quibus seruierunt, & post quæ ambulauerunt, & quæ quæsierunt, & adorauerūt. Nō colligentur, & nō sepelientur: in sterquilinium super faciem terræ erunt. Et eligent magis mortē quam vitā oēs qui residui fuerint de cognatione hac pessima, in vniuersis locis, quæ derelicta sunt, ad quæ eieci eos, dicit dñs exercituum.[e] Et dices ad eos. Hæc dicit dñs nūquid qui cadit, nō resurget? Et qui auersus est, non reuertetur (siue nō auertetur?)[f] Quare ergo auersus est populus iste in Hierusalē auersione cōtentiosa? apprehenderunt mendacium, & noluerunt reuerti.[g] Attendi & auscultaui, nemo quod bonum est, loquitur. Nullus est qui agat pœnitentiā super peccato suo, dicens: quid feci? Omnes cōuersi sunt ad cursum suum: quasi equus impetu vadens ad prælium,[h] Miluus in cælo cognouit tempus suum: turtur, et hirundo, et ciconia custodierunt tempus aduentus sui: populus autem meus non cognouit iudicium domini.[i] Quomodo dicitis, sapientes sumus, et lex domini nobiscum est? Vere mendacium operatus est stilus mendax scribarum.

a Con-

E

a ¶ *Quia fecerūt filij Iuda malū in conspectu meo, dicit dominus, Posuerūt offendicula sua in domo,* &c.] Quod in tēplo Dei filij Iuda statuā Baal posuerint, in Ezechielis principio discimus, excelsa autē quæ Hebraice appellantur a במות siue Arā Tophet, quæ est in valle filij Ennō, illū locū significat, qui Siloe fontib. irrigatur, & est amœnus atq; nemorosus, hodieque hortorum præbet delicias. Hic a. gentilitatis error oēs prouincias occupauit, vt ad capita fontiū lucosque amœnissimos, victimas immolarēt: & omnis prauæ superstitionis religio seruaretur: Tophet lingua Hebræa interpretatur, latitudo: scriptumque fertur in libro Iosue filij Nun, de hoc loco qui est in valle filij Ennō, & Hebraice dicitur b גיא בן הנם, c גיא quippe [illegible], h. e. vallē & d חנם vel hominis nomē vel gratiam sonat. Traduntque Hebræi ex hoc loco appellatam gehennā: quod sc. omnis populus Iudæorū ibi perierit, offendens Deū. In quo loco etiam filios suos in igne idolis consecrarint, siue holocaustum obtulerint, quæ nō præceperit eis, nec vlla legis iusserit sanctione. Quod si Iephte obtulit filiā suam virginem Deo nō sacrificium placet, sed animus offerētis. Neq; n. si canis, aut asin⁹, aut immūdū quodlibet animal primū occurrisset patri à cæde hostiū reuertenti, Deo illud offerre debuerat.

Ezech 8.b
a bamoth
תפת
Ios 15.b
b ge hinnā
c ge.
d hinnam
4 Reg 17.e
Iud. 11.f

F

b ¶ *Ideo ecce dies venient dicit dominus,* &c.] Tēpus obsidionis significat, quod ab anno nono Sedechiæ regis, vsq; ad annum vndecimum perpessi sunt, & quod nequaquam vocetur vallis ipsa gehennom, hoc est, vallis Ennom, siue filij Ennom: sed ob interfectionem plurimorū, vallis occisionis. Tanta autem cædes erit, vt in loco prius religionis, sepulchra sint innumerabilia: & quos sepelire non potuerint, lacerentur ab auibus, & à bestiis deuorentur. Nullusque sit qui abigat, similia metuens, & humandi victus officiis. Manifesta transcurrimus, vt sicubi locus fuerit, in obscuris moremur. Ipsius enim libri magnitudo, fastidium potest facere legentibus & quanto magis si à nobis latius disseratur?

4. Reg. 25.a

& prophetarum, & vniuersi populi qui fuerāt in Hierusalē, ossa de tumulis proferebātur, patiētia solis & lunæ, & omniū stellarū aspectui: vt quib. seruierāt derelicto Deo, eorū paterēt aspectib. & consūpti, in sterquiliniū & cineres soluerētur. Si quis a. de multitudine potuisset effugere, ad quæcūq; loca venisset, mortem præferret vitæ, & remedium infelicis animæ putaret interitum.

e ¶ *Et dices ad eos,* &c.] Post tāta mala ad pœnitentiā prouocat eos qui potuerint remanere: sine prius q̃ veniant quæ minat⁹ est, hortatur ad conuersionem, & dat locū pœnitentiæ. Quod autē iuxta Hebraicum scriptū est: Et qui auersus est, nō auertetur: illud significat, quod qui à Deo auersatus est, si voluerit ad meliora conuerti, possit & Dei furorem ad meliora conuertere, & venienti obsistere, & plagas precibus euitare.

f ¶ *Quare ergo,* &c.] Quanto, inquit, magis ego ad pœnitentiā prouocaui, tanto illi plus recesserunt à me, nō tam peccandi, studio quā me superandi. Apprehenderunt. n. fortiter mēdacium, vel idola, vel praua quæque, veritati iustitiæq; contraria, & noluerūt reuerti. Nō dixit: non potuerunt, sed omni studio iniqua sectati sunt.

g ¶ *Attēdi & auscultaui,* &c.] Reuocari ad pœnitentiā, audire contemnunt: nec sufficit eis cōtra dominū deliquisse, & loquutos esse blasphemiam: sed omnes instar equorū & feruido cursu ad prælium ruentiū, non recogitant super peccato suo, nec dicunt, quid feci? Per quæ intelligimus, vel de omni genere humano ista dici, quod pronum sit ad vitia: vel de tempore Saluatoris, qñ *oēs declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non fuit qui faceret bonū, nō fuit vsque ad vnum.* Vnde & ipse mystice clamitat: *Saluum me fac domine quoniam defecit sanctus.* Sin autem hæc ita se habent, vbi sunt qui in nostra dicunt positum esse voluntate, omni carere peccato? Nemo, inquit, quod bonū est, loquitur: quia etiam pro otioso verbo reddituri sum⁹ rationē in die iudicij.

H
Gen 8 d
Psal. 13.a
Psal 11 a
Matt. 12.

e ¶ *Et quiescere faciā de vrbib. Iuda,* &c.] Cū locus idololatriæ versus fuerit in sepulcra: vt vbi Deū offenderāt, ibi eorū inhumata iaceant cadauera: de vrbe quondā Hierusalem, & de cæteris vrbib., quæ sob illius ditione erāt, auferetur omnis lætitia: & mœrore gemituq; & desolatione omnia complebuntur.

CAPVT VIII.

In d tēpore illo ait domin⁹, &c.] Omnia quę prophetalis sermo describit, nostro tēpore cernim⁹ accidisse, nō vni Hierusalem, quæ ista perpessa est à Chaldæis atq; Romanis, sed vniuerso orbi: ita vt lacrymæ arœrint, & vniuersa completa sint ossibus mortuorum. Et quia solebant iuxta antiquum morem, aurum, & quædam ornamenta vel mulierum vel virorum, in sepulcris condere: hæc quoque frangebat & effodiebat auaritia, vt cœli & luci proderentur. Et ideo primum regum Iuda, & principum eius, sacerdotum quoque

h ¶ *Miluus in cælo,* &c.] Pro miluo, quē interpretatus est Symmachus, Lxx. & Theodotio, ipsum verbum Hebraicū posuere a [illegible]: Aquila herodiana. Rursum pro hirundine, Symmachus, cicadam transtulit: quæ Hebraice dicitur b סיס. Pro eo a. quod nos posuimus ciconiam, & Aquila & Symmachus ita vt in Hebræo scriptum est: c עגור transtulerunt, pro quo Lxx. agri passeres interpretati sunt. Vnus a. atq; idē sensus est, qui & in Esaiæ principio ponitur: *Agnouit bos possessorem suum asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognouit, & populus meus non intellexit.* Quod etiam paruæ aues sua norint tempora, & sciant quando ad calida festinantes loca, rigorem hyemis debeant declinare, & rursus veris principio, ad solitas venire regiones. Cœlum autem hic pro aëre qui supra est debemus accipere.

a hasida
b sis
c agour
Esa. 1.a

i ¶ *Quomodo dicitis,* &c.] Ad scribas loquitur & pharisæos qui legis iactant notitiam, & scribentes scribunt iniquitatem. Quodque ait.

A

[a] Cōfusi sunt sapientes, perterriti & capti sunt. Verbum enim domini proiecerūt, & sapientia nulla est in eis.[b] Propterea dabo mulieres (siue vxores) eorū externis, agros eorū hæredibus quia à minimo vsq; ad maximū, omnes auaritiæ student à propheta vsq. ad sacerdotē. cuncti faciunt mendaciū (siue iniquitatem. Et sanabā contritionem filiæ populi mei ad ignominiam, dicentes: Pax, pax, cum non esset pax.[c] Confusi sunt, quia abominationē fecerunt: quinimo cōfusione nō sunt cunfusi, & erubescere nescierunt.[d] Idcirco cadent inter ruentes: in tempore visitationis suæ corruent, dicit dn̄s.[e] Cōgregās congregabo eos dicit dn̄s: Non est vua in vitibus, & nō sunt ficus in ficulnea: folium defluxit, & dedi eis quæ prætergressa sunt.[f] Quare sedemus? Cōuenite, & ingrediamur ciuitatē munitā (siue ciuitates munitas) & sileamus ibi (siue proiiciamur ibi:) quia dominus Deus noster silere nos fecit, & potū dedit nobis aquam fellis. Peccauimus. n. domino: expectauimus pacem, & nō erat bonū, tempus medelæ, & ecce formido.[g] A Dan auditus est fremitus equorum eius: à voce hinnituum pugnatorum eius (siue equitatus) cōmota est omnis terra. Et venerunt, & deuorauerunt (siue & venient & deuorabunt) terram, & plenitudinē eius, vrbem, & habitatores eius.[h] Quia ecce ego mittam vobis serpētes regulos (siue pessimos) aut (vt Lxx. transtulerunt, mortiferos) quibus non est incantatio.

HEB.	SEPT.
Et mordebunt vos, ait Dominus.[i] Dolor meus super dolorem: in me cor meum mœrens.	*Et mordebunt vos ait, Dominus insanabiliter, cum dolore cordis vestri deficientis.*

[k] Ecce vox clamoris filiæ populi mei de terra lōginqua.[l] Nunquid dominus non est in Sion, aut rex eius non est in ea?[m] Quare ergo me ad iracundiam concitauerunt in sculptilibus suis, & in vanitatibus alienis?[n] Transiit messis, finita est æstas, & nos saluati non sumus.[o] Super contritione filiæ populi mei contritus sum, & con-

a ¶ *Confusi sunt sapientes, &c.*] Nō quo sapientes sint qui ista faciunt: sed sapientes vocat, vt suo iudicio cōdemnentur, & econtrario sapientia eorū cōuincatur stultitia, dicēte Paulo
Rom. 2. c apostolo: *Qui doces aliū, te ipsum non doces?* Et quia verbum dn̄i proiecerunt, ideo nulla sapientia est in eis. Frustra igitur iactant legis scientiam, qui doctrinam operibus destruunt.

b ¶ *Propterea dabo, &c.*] Receperunt mercedē operum suorum, vt qui verbum dn̄i proiecerunt, ipsi abiicerentur ab eo. Vxores, inquit, eorū, & possessiones tradam hostibus. Et ne mea crudelis putetur esse sētētia, causas auditor agnoscat: A minimo vsq; ad maximū, omnes auaritiæ student. *Radix est n. omnium malorum auaritia.* A
1. Tim. 6. b propheta vsq; ad sacerdotē, qui alios peccantes prohibere deberēt, primi scelerib. subiacēt, & cūcti vel iniqua faciūt, dum aliena diripiunt, vel certe mendacium, vt nō sit veritas in ore eorum. Et post ista quasi boni medici, aliena vulnera verbis sanare cupiebant, qui ipsi erant omniū flagitiorū confossi vulnerib. Hæc quotidie in nostro quoq; populo cernimus, dicēte beato Paulo Apostolo: *Qui*
Rom. 2. a *prædicas nō furandū, furaris*, & reliqua. Qui cum peccatores & diuites viderint; sanare cupiunt cōtritionem filiæ populi Dei, h. e. ecclesiæ: ad ignomi-
B niā vel eorum qui decipiūtur, vel eorum qui alios decipiunt: vt dicāt omni facinore coopertis: pax, pax, cū nulla sit pax & bellū eis immineat peccatorū.

c ¶ *Confusi sunt, &c.*] ἐμφαντικῶς hoc est legendū, vt sit sensus: Erubuerunt in sceleribus suis: intellexerunt abominationes, quas operati sunt? Nequaquā: sed in tantā erupere amētiam, vt nec confusione cuperent emendare vitia, nec spe veniæ sua scelera confiteri.

d ¶ *Idcirco ca. &c.*] Hæc sūt præmia eorum qui erubescere nescierunt: vt quorum dignitas erat excellior populis, ruinis populi miscerentur. *A minimo n. vsque ad maximum, omnes auaritiæ student, & à propheta vsque ad sacerdotem, cuncti faciunt mendacium.* Visitationis autem tempus, propinqua captiuitas est.

e ¶ *Cōgregans, &c.*] Quod si tēpus visitationis in quo corruēt delinquentes, manifestius docet, dicens: Congregans congregabo eos. Haud dubium quin in Hierusalem, vt obsideātur à Chaldæis longo tempore, & famis sustineant mala. Cū inquit tēpora prætereāt, & æstati succedat autūnus, & hyeme arborum cadant folia, videbitis cuncta de longe, & ex his non capietis cibos. Non est. n. vua in vitibus vobis qui fructus vinum non sumitis, & non sunt ficus in ficulnea obsesso populo, qui suarū arborū poma cernit ab hostibus deuorari. Folia, inquit, defluent æstate autumnoque transactis. Dedi n. eis quæ præterire cernerent: vt maiori dolore amitterent rerum omnium abundantiam, quam eis tāgere non licebat.

f ¶ *Quare sedemus, &c.*] Vox populi respondentis inducitur, & sua vitia confitentis, & cohortantis se mutuo, vt ciuitates ingrediātur munitas, siue vnā ciuitatem Hierusalem: iā enim ceteræ captæ fuerant. Et sileamus, inquit ibi, quia dominus noster silere nos fecit: non enim habemus fiduciam deprecandi: siue abi[illegible]amur ibi, siue proiiciamur instar stercoris.

C

Ipse potauit nos aqua fellis. quia dulcem in amaritudinem conuertimus Deum. Et vt tales biberemus aquas, causa perspicua est. Peccauimus enim domino, & expectauimus pacem, qui nihil boni operis feceramus, putabamusque nobis tempus adesse medicinæ, cum formidine atque terrore omnia complerentur. Personarū mutatio, & maximè in prophetis, difficilem intellectum facit, quæ si suis locis & causis temporibusque reddantur, plana fient quæ videbantur obscura.

g ¶ *A Dan auditus est, &c.*] Non igitur vt supra Lxx. trāstulerūt, dixit populus, Ingrediamur ciuitates munitas, sed ciuitatem munitam, vt significet Hierusalē. Deniq; & nūc infert, vrbē & habitatores eius. Describitur a. à Dan per Phœnicē veniens cū exercitu Nabuchodonosor, in quo loco fluuius Iordanis oritur, & quæ Lxx. futura, Hebraicum pro veritate rei, iam facta commemorat.

h ¶ *Quia ecce ego, &c.*] Qui sint illi qui veniūt à Dan, & quorū auditus est fremitus, & qui terram omnem ad solitudinē redegerunt, sub alia figura idem prophetalis sermo demōstrat: serpentes eos appellans pessimos, siue mortiferos, & vt Aquila trāstulit, regulos qui appellantur Hebraice צפעונים, dsiphonim pro quo quid sibi voluerit secūda eius editio, vt speculatores diceret, non intelligo, nisi forte ob verbi similitudinem. D
Esa. 27. a Quib. non est, ait, incantatio. Frustra enim ad Deum preces fundunt, aduersus serpentem antiquum colubrum tortuosum, qui Dei præcepta contēpserint. Vtamur hoc loco aduersus eos qui Saluatoris eloquia contemnentes, traduntur aduersariis potestatibus.

i ¶ *Dolor meus, &c.*] Pro quo vt supra diximus, Lxx. superiori sententiæ, quæ dicta sunt copularunt, vt ponerent: & mordebunt vos, ait dominus, insanabiliter, cum dolore cordis vestri deficientis. In Hebraico autem non tam dolor est, qui Græce dicitur ὀδύνη, quam μειδίαμα: quod nos interpretari possumus, rictum oris dolore contracti, & habentem risus similitudinem, ἐμφαντικῶς autem hæc ex persona Dei legenda sunt, plangentis euersionem Hierusalem, & eius miserias non ferentis.

k ¶ *Ecce vox, &c.*] Fletum describit & vlulatum vrbis Hierusalem ingressis hostibus.

l ¶ *Nunquid dominus, &c.*] Siue, dn̄s ipse est rex. Aut certe dn̄s ad patrem, rex refertur ad filiū: iuxta illud quod sub nomine Salomonis scribitur: *Deus iudiciū tuū regi da & iustitiā tuam filio regis.* Vt autē vox clamoris sit in Hierusalē, & clamor ipse veniat de terra lōginqua, causa manifesta est, quod dominus non sit in ea, & rex illius recesserit ab illa. Psal. 71.

m ¶ *Quare ergo, &c.*] Recessit autem, inquit, ab eis dominus, quia me, qui dominus & rex illorum eram, idolorum cultu ad iracundiam prouocarunt.

n ¶ *Transiit messis, &c.*] Rursum populus loquitur, qui in Hierusalem diuturna obsidione conclusus est, quod mutata sint tempora, & anni circulus euolutus sit, & omnis eorum spes irrita fuerit, atque transierit.

o ¶ *Super con. &c.*] Respondit Deus, quod in afflictione

Hierusalem ipse videatur afflictus, & in humanam similitudinem stupore conteratur.

a ¶ *Nunquid*, &c.] Non solũ in præsenti loco, sed & in multis aliis testimoniis scripturarum, inuenimus resinã Galaad pro pœnitentia poni, atque medicamine: miranque nunc Deũ, quare vulnera Hierusalem nequaquam curata sint, & necdum cicatrices obduxerint cutem, eo quod non sint prophetæ, nec sacerdotes, quorum debeant curari medicamine.

CAPVT IX.

Q*Vis* [b]*dabit*, &c.] Si totus, inquit, vertar in fletũ, & nequaquã guttæ sint lacrymarum, sed abundantia fluminis, tamen interfectos filiæ populi mei digne flere non potero. Tanta enim sunt mala, vt omnem dolorem sui vincant magnitudine. Hoc autem tam ex prophetæ, quã ex domini persona intelligi potest.

c ¶ *Quis*, &c.] Melius, inquit, est habitare in extrema solitudine, quã inter tanta hominũ scelera cõmorari. (Matt. 17. Amos 5.d Sec. 70.) Vnde & Saluator in euangelio loquebatur *Vsquequo sustinebo vos?* Et in alio loco scriptũ est: *In tempore illo qui intelligit, sedebit & tacebit, quoniã tempus pessimum est.*

d ¶ *Quia oẽs adulteri sunt*, &c.] De malo ad malum transeunt peccatores, quãdo idolum mutant idolo, & de peccatis ad peccata transcendunt: vel certe de obsidionis malo transeũt ad captiuitatem. Et de sanctis quidem dicitur: (Psal. 83.b) *Ibunt de virtute in virtutẽ.* De peccatorib. vero: De malo in malum egressi sunt. Causaque omnium miseriarum, quod non cognouerũt dominum: cœtusque sit præuaricantium, & armantiũ linguã (Gen. 3.d) suã instar extenti arcus in blasphemiã: confortatique sunt in terra, vt mereantur audire: *Terra es, & in terram ibis.*

e ¶ *Vnusquisq; se à proximo suo*, &c.] (Mich. 7.b) Hoc loco vtendum est in tẽpore persecutionis & angustiæ: (Matt. 10.a) qm̃ aut rara aut nulla fides est: quando nec fratri nec proximo credendum est, & inimici hominis domestici eius, qm̃ iuxta euangelium. *Tradet pater filium, & filius patrem, & diuidentur duo in tres, & tres in duo.* Quodq; infert: *Docuerunt linguã suã in loqui mendaciũ*: siue didicit lingua eorũ loqui mẽdacium, ostendit consuetudinem mentiendi quodammodo in naturã verti: studioseq; eos agere, vt agãt iniqua. Quodque sequitur: *Habitatio tua in medio doli in dolo*: proprie ad prophetam sermo dirigitur, quod habitet in medio populi mẽtientis: siue vt Lxx. trãstulerunt: *Vsura super vsurã, & dolus super dolum*: Et quod quotidie augeãt scelera, & nequaquam eos prioris facti pœniteat, sed nouis præterita cumulent. Hæc facientes, omni agunt studio, vt nesciant dominum, qui hæc non facienda præcepit.

f ¶ *Propterea hæc dicit dominus*, &c.] Quotiescunq; angustiis subiacemus, mala recipimus à Deo, & examinamur persecutionibus vt quidquid in nobis adulterinæ materiæ est, tribulationum & miseriarum exuratur ardoribus: (Psal. 11.b) *Argentum enim domini, igne examinatum, probatum terra, purgatum septuplum.*

g ¶ *Sagitta vulnerans lingua eorum*, &c.] (Pro. 4.d) Omnis hæreticus qui corda vulnerat audientium, & nescientium scriptum: *Omni custodia serua cor tuum*: sagittam possidet vulnerantẽ, & in dolo loquitur. Cumque ore suo pacem proximo repromittat, occulte tendit insidias. Sequentibus autẽ versiculis in quibus dicit: Nunquid super his nõ visitabo, dicit dominus: aut in gente huiuscemodi non vlciscetur anima mea? crebro in hoc propheta abutitur, vt cum singula malorum operum enumerarit, inferat se iuste facere quod facit.

h ¶ *Super montes assumã*, &c.] Superueniente Babylonio exercitu, & cũcta vastante, solitudo prouinciæ, prophetatur, quod plãctus in mõtibus fletus sit in deserto, siue in semitis solitudinis, quod vniuersa defecerint atq; succẽsa sint, & null⁹ sit qui per terrã gradiatur cæsis omnibus nihilq; remãserit, quod spirare possit & viuere: Vnde pro possidente, Lxx. transtulerunt substantiæ: quæ Hebraice dicitur מקנה (a migne) & substantia hic nõ pro *vsia*, hoc est essentia accipitur, sed pro opibus atque diuitiis. Quodq; infert. *A volucre cæli vsque ad pecus recesserunt, & abierunt*, hoc ostendit quod sæpe diximus, iram Dei vniuersa sentire, & nõ solum aues aëris, sed & pisces aquæ deficere Iuxta tropologiã, flet⁹ assumitur super montes, & lamentatio super speciosa deserti, quando principes peccant ecclesiæ, & nihil in ea inuenitur substãtiæ Dei, nec auditur vox Christi dñi ecclesiã possidẽtis, per sanctos & Apostolicos viros, & à volucre cæli vsq; ad pecora, ab his videl. qui possẽt in sublime ascendere, vsque ad irrationales, & simpliciores quosq; qui recesserunt à cõciliabulo Dei.

i ¶ *Et dabo Hierusalem in aceruos arenæ, siue in transmigrationem, & in*, &c.] (לגלים) Cum ecclesiastici viri doctores quique defecerint, tunc datur Hierusalem in trãsmigrationem, siue in aceruos arenæ: vt hæreticus in ea sermo præualeat, & efficiatur cubile draconum, & ciuitates illius redigantur in solitudinem: nec sit in ea diuini sermonis habitatio, & ille qui dicit, (Leuit. 26. 2. Co. 6.d) *Inhabitabo & inambulabo in eis, & ero Deus eorum.*

k ¶ *Quis est vir sapiens*, &c.] Interrogat propheta, si quem sapientium in Hierusalẽ valeat reperire, & eorũ ad quos fiat sermo Dei, & qui possint annunciare domini voluntatem, & causas reddere cur Iudæa redacta sit in solitudinem, & omnibus interfectis, nullus remanserit qui per eam transeat. Et inducit dominum respondentem, causasque reddentem. *Quia dereliquerint legem* eius, *quam dederat* eis, *nec audierint vocem* eius, nec fecerint quæ præcepta sint, *sed abierint post prauitatem cordis sui.* (Infr. 17.b Matt. 15.b) Ergo non in nostra voluntate, sed in domino confidendum est. *Prauum* enim *cor in omnibus.* Et *De corde* nostro *exeunt pessimæ cogitationes.* Et post Baalim,

cõtristatus: stupor obtinuit me. [a] Nũquid resina nõ est in Galaad: aut medicus non est ibi? Quare igitur nõ est obducta cicatrix filiæ populi mei?

CAP. IX.

QVis [b] dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lacrymarum & plorabo die ac nocte interfectos filiæ populi mei.

HAB.	SEPT.
[c] Quis dabit me in solitudine diuersoriũ viatorum; & derelinquam populum meum, & recedam ab eis?	*Quis det mihi in solitudine mansionem nouissimam, & relinquam populum meum, & recedam ab eis?*

[d] Quia oẽs adulteri sunt, cœtus præuaricatorũ. Et extenderunt linguã suã quasi arcũ mendacij, & nõ veritatis: confortati sunt in terra, quia de malo in malũ egressi sũt, & me nõ cognouerũt, dicit dñs. [e] Vnusquisq; se à proximo suo custodiat, & in omni fratre suo nõ habeat fiduciam, quia omnis frater supplantatione supplantabit, & omnis amic⁹ fraudulenter incedet: & vir fratrẽ suũ deridebit, & veritatem nõ loquentur. Docuerũt. n. linguã suã loqui mendaciũ: (siue: didicit. n. lingua eorũ loqui mendacium) vt inique agerent, laborauerunt: (Siue inique egerũt, & non intermiserunt vt cõuerterẽtur) Habitatio tua in medio doli in dolo (siue vsura super vsurã, & dolus in dolo) renuerunt (siue noluerunt) scire me, dicit dñs. [f] Propterea hæc dicit dñs exercituũ: Ecce ego cõflabo (siue igne examinabo) & probabo eos. Quid. n. aliud faciã à facie filiæ populi mei (siue quid faciã à facie malitiæ filiæ populi mei?) [g] Sagitta vulnerãs lingua eorũ, dolũ locuta est: in ore suo pacẽ cũ amico suo loquitur, & occulte ponit ei insidias. Nũquid super his nõ visitabo, dicit dñs: aut in gẽte huiuscemodi non vlciscetur anima mea? [h] Super mõtes assumã (siue assumite) fletũ & lamẽtũ, & super speciosa (siue semitas) deserti plãctũ, qm̃ incẽsa sunt (siue defecerũt) eo quod nõ sit vir (siue homo) pertransiẽs. & non audierunt vocẽ possidentis (siue substantiæ,) à volucre cœli vsq; ad pecora migrauerunt & recesserũt. [i] Et dabo Hierusalem in aceruos arenæ siue in transmigrationem, & in cubilia draconum, & ciuitates Iuda dabo in desolationẽ, eo quod nõ sit habitator. [k] Quis est vir sapiens qui intelligat hoc, & ad quem verbum oris domini

A inquit, abierunt, *quos didicerũt à patrib. suis.* Baal idolum Sidoniorum est, & est numeri singularis, Baalim vero pluralis oumeri. Ergo oec parentum oec maiorum error sequendus est, sed auctoritas scripturarum & Dei docentis imperium.

a ¶ *Idcirco hæc dicit dominus, &c.*] Potest & de vicino tēpore prophetari, qñ capti sunt à Chaldæis: & proprie de hoc tēpore, quando dispersi sunt in gentibus, quas non nouerant ipsi & patres eorum, & in toto orbe diuisi, cibatique sunt absynthio, siue necessitatibus & angustiis. Et acceperunt potũ aquam fellis: quod aut malorũ significat magnitudinem, & sempiternũ captiuitatis iugũ. Aut certe per ignorantiã legis Dei, pro Christo antichristum susceptum sunt. Mittitur autē gladius post eos, vt vsque ad interitum consumantur. Vel certe gladius qui eos diuidat, & non patiatur in malum habere consensum, vt desperent in eo quod mali sunt. לענה

b ¶ *Hæc dicit dominus exercituũ: Contemplamini, &c.*] Propter futuram captiuitatem & euersionem Hierusalem lamentatrices vocari iubet: quæ solent in luctu, voce flebili, & lacertos manibus verberantes, ad lacrymas populum prouocare. Hic. n. mos vsque hodie permanet in Iudæa: vt mulieres sparsis crinibus, nudatisque pe-
B ctoribus, voce modulata omnes ad fletũ concitent. Se autē iungit Deus compatientis affectu, siue propheta: vt quidquid populus sustinet, ipsum sustinere & senõte se dicat. Quod a. infert: *Quia vox lamentationis audita est de Sion*: statim sequitur quæ ista sit vox.

1.Ioan.2.b c ¶ *Quomodo vastati sumus, & cõfusi vehemēter, &c.*] Vox ista est lamentantium Sion, quomodo vastati sumus, & confusi vehementer? Statimque sibi ipsi respõdent, & causas suæ vastationis exponunt, dicentes: Quia dereliquim⁹ terrã nostro vitio atque peccato, & deiecta sunt tabernacula nostra: quæ quasi prætereuntes quondam possidebant. Dicant hoc & in persecutione quondã credentiũ turbæ: qm̃ idcirco vastatæ sunt atque confusæ, quia dereliquerint terram domini, & deseruerint tabernacula sua.

d ¶ *Audite ergo mu. &c.*] In superiori capitulo dixerat: vocate lamētatrices & veniant, & ad eas quæ sapiētes sunt mittite, & properent: Nunc quasi præsentib. loquitur, in condemnationem sacerdotum atq; doctorum, & virorum omnium: vt illis cessantibus à doctrina, istæ audiant verbũ domini, & assumant sermones oris eius, doceãtq; filias & proximas suas planctum, causasq; lacrymarum: Quia, asceudit, inquit, mors per fenestras nostras, ingressa est dom⁹ nostras. Quod quamquã & spiritualiter possit intelligi, eo quod per omnes sensus ad animæ interitum mors introeat peccatorum: tamen & de Babyloniorum impetu intelligi potest: quod tanta sit fortitudo & velocitas præliandi, vt non expectent reserare fores, sed per fenestras & tecta conscendãt, vt domos vastēt Hierusalem. Pereunt autem paruuli qui foris

fiat vt annũciet istud? quare periit terra & exusta est quasi desertũ, eo quod nõ sit qui pertrãseat? Et dixit dñs: Quia dereliquerunt legē meã quã dedi eis, & nõ audierunt vocē meam, & nõ ambulauerunt in ea, & abierũt post prauitatē cordis sui, & post Baalim, quos didicerũt à patrib. suis. [a] Idcirco hæc dicit dominus exercituũ Deus Israel. Ecce ego cibabo populum istũ absiothio (siue angustiis, & potũ dabo eis aquã fellis, & dispergã eos io gentib. quas non nouerũt ipsi & patres eorũ: & mittam post eos gladiũ, donec consumantur. [b] Hæc dicit dominus exercituũ: Cōtēplamini (siue intelligite) & vocate lamētatrices, & veniant: & ad eas quæ sapiētes sũt, mittite, & properēt (siue loquãtur) festinēt, & assumãt super nos (siue super vos) lamentũ: & deducãt oculi nostri (siue vestri) lacrymas, & palpebræ oostræ (siue vestræ) defluãt aquis: qm̃ vox lamētatioois audita est de Siõ (siue in Siõ.) [c] Quo modo vastati sumus & cõfusi vehemēter? Quia dereliquimus terram quoniã deiecta sunt (siue abiecimus) tabernacula nostra. [d] Audite ergo mulieres verbũ domioi, & assumat autis vestra sermonē oris eius, & docete filias vestras lamentũ, & vnaquæque proximã suã plaoctũ. Quia ascēdit mors per fenestras nostras, ingressa est domus nostras, disperdere paruulos de foris, iuuenes de plateis. [e] Loquere, hæc dicit dñs: Et cadet morticinũ hominis (siue cadauera hominũ) quasi stercus super faciē regionis (siue cãpi) & quasi fenũ post tergũ meteotis, & nõ est qui colligat. [f] Hæc dicit dñs: Non glorietur sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudioe sua, & oon glorietur diues in diuitiis suis. Sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire (siue intelligere) & nosse me, quia ego sũ dominus qui facio misericordiã, & iudiciũ, & iustitiã in terra. Hæc enim placent mihi (siue quia io istis est volũtas mea) dicit dominus. [g] Ecce dies veniunt, dicit dominus, & visitabo super omnem qui circuncisũ habet præputium: super Ægyptum, & super Iudam, & super Edom, & super filios Ammon, & super Moab, & super omnes qui attonsi sunt in comam, habitaotes in deserto: quia omnes gentes habent præputium: omnis autem domus Israel incircuncisi sunt corde. CAP.

sunt, & egrediuntur de Hierusalē, & iuuenes ad quos scribit & Ioannes qui non ingrediuntur per arctam & angustam viã, quæ ducit ad vitam: sed ambulant per plateas, de quib. scriptum est: *Quam lata & spaciosa via quæ ducit ad mortem.* C

e ¶ *Loquere hæc, dicit dominus, &c.*] Verbũ Hebraicũ quod tribus literis scribitur דבר vocales enim in medio nõ habet, Matt.7 b
pro consequentia & legentis arbitrio si legatur [b] דבר, sermonem significat, [d] דבר mortem: si [e] דבר loquere. Unde & LXX. & Theodotio iunxerunt illud præterito capitulo, vt dicerent: disperdent paruulos de foris iuuenes de plateis morte. Aquila vero & Symmachus trãstulerunt λάλησον, i.e. loquere vt imperet Deus prophetæ loqui quæ sequuntur: *Hæc dicit dominus*, & reliqua. Et est sensus: Cũ asceoderit mors per fenestras nostras, & ingressa fuerit domos Hierusalem, & paruuli iuuenesque de foris perierint in plateis: tunc erit morticinum eorum, siue cadauera mortuorũ, quasi sterquiliniũ super faciē terræ, & quasi stipula, quæ post tergũ metentiũ dimittitur, & vt inutilis non colligitur. Per quæ ostendere vult tantam in Hierusalem & circa vrbem cædem futuram, vt nullus sit qui sepeliat corruentes.

b daleth, beth, res.
c dabar
d deber
e dabber

f ¶ *Hæc dicit dominus, &c.*] Omnis hominum aufertur superbia, dũ & sapientia, fortitudo, & opes eorũ reputantur in nihilum, & ista est sola gloriatio, D
vt sciat & intelligat quod ipse sit dñs, qui facit misericordiã & iudicium & iustitiam super terrã, quod omnia Dei prouidentia & iustitia gubernentur, & q̃ nobis videntur nõ habere rationem, iustitiæ plena sint atque rationis. Hæc. n. sola placent Deo, & in his volũtas illius est. Vbi sunt ergo qui dicũt hominē proprio regi posse arbitrio, & sic datã liberi arbitrij potestatē, vt Dei misericordia tollatur atque iustitia? Vnde & Apostolus assumēs hoc testimoniũ, ponit exemplum. *Qui gloriatur in domino glorietur.* 2.Cor.10.d

g ¶ *Ecce dies ve. d. do. &c.*] Multarũ ex quadã parte gentium, & maxime quæ Iudææ Palestinæque confines sunt, vsq; hodie populi circunciduntur, & præcipue Ægyptij & Idumæi, Ammonitæ, & Moabitæ, & omnis regio Sarracenorum, quæ habitat in solitudine, & de quibus dicitur: super omnes qui attonsi sunt in comam, habitantes in deserto. Nõ igitur gloriari debet Iuda, qui mistus est cum gētib. suprascriptis, eo quod præputium non habeat, sed ex lege Dei circumcisus sit, cum & alij hæc faciant, qui legis mandata non seruant, & ignorant Deum Israel. Nec prodest circuncisio, quæ in signum data est, nisi mandata domini cõpleantur: sicut & comæ quæ gentem significãt, non roborãt corpora & fortitudinem pugnatorum. Quodq; sequitur: *Omnes gentes habent præputium: omnis autem domus Israel incircumcisi sunt corde*: Hunc habet sensum: Cum præter Ægyptios, Idumæos, Ammonitas, Moabitas, & Ismaelitas in solitudine commorantes (quorum pleraque pars circuncisa est) omnes aliæ

natio-

E nationes in toto orbe incircumcisæ sint carne: omnis domus Israel incircuncisa est corde, nõ carne: quæ incircuncisio ducit ad mortem. Illa enim carnis, hæc spiritus est.

CAP. X.

AVdite[a] verbũ quod locut' est dominus super vos domus Israel Hæc dicit dñs: iuxta vias gentiũ nolite discere, & à signis cœli nolite metuere, quæ timẽt gentes, quia leges populorum vanæ sunt.[b] Quia lignũ de saltu præcidit opus manuũ artificis in ascia: argẽto & auro decorauit illud: clauis & malleis cõpegit, vt non dissoluatur (siue nõ moueatur.) In similitudinẽ palmæ fabricata sunt, & nõ loquentur: portata tollentur, quia incedere nõ valẽt. Nolite ergo timere ea, quia nec male facere possunt nec bene.[c] Non est similis tui domine: magnus tu, & magnũ nomen tuũ in fortitudine. Quis non timebit te ô rex gẽtiũ? Tuũ est.n.decus, inter cũctos sapiẽtes gentiũ, & in vniuersis regnis eorũ nullus est similis tui. Pariter fatui & sapientes probabũtur: doctrina vanitatis eorũ lignũ est. Argentũ inuolutũ (siue productũ) de Tharsis affertur, & aurũ de Ophaz, opus artificis & manus ærarij. Hyacinthus & purpura indumentũ eorũ: opus artificum (siue sapientiũ) vniuersa hæc. Dominus a. Deus verus est, ipse Deus viuens & rex sempiternus. Ab indignatione eius commouebitur terra, & non sustinebunt gẽtes cõminationẽ eius.[d] Sic ergo dicetis eis dij qui cœlos & terrã nõ fecerunt, pereant de terra & de his quę sub cælo sunt.[e] Qui facit (siue fecit) terrã in fortitudine sua, præparat orbẽ in sapiẽtia sua, & in prudentia sua extendit cœlos. Ad vocem suã dat multitudinẽ aquarum in cœlo, & eleuat (siue educit) nebulas ab extremis terræ: fulgura in pluuiã facit, & educit ventũ (siue ventos) de thesauris suis. Stultus factus est omnis homo à scientia, confusus est omnis artifex in sculptili, quoniam falsum est quod cõflauit, & non est spiritus in eis: vana sunt, & opus risu dignũ in tempore visitationis suæ peribũt. Non est his similis pars Iacob. Qui enim formauit omnia, ipse est: & Israel virga hereditatis eius: dominus exercituum nomen illi.

CAPVT X.

AVdite[a] *verbũ quod locutus est d.* &c.] Proprie aduersus eos loquitur qui venerantur cœlestia, & quæ in signa sũt posita annorũ, temporũ, mensium, & dierum, ab his æstimant regi humanum genus, & ex causis cælestiũ terrena moderari. Gen. 1. b Quodque ait: Leges, siue legitima, populorum vanæ sunt, omnem humanam sapiẽtiam futilem esse demonstrat, & nullã in se habere vtilitatẽ.

b ¶ *Quia lignũ de saltu,* &c.] Descriptio idolorũ quę venerãtur gentes. Lignum, inquit, de saltu præcidit. Materia ergo idolorum vilis atq; corruptibilis: *Opus manuum artificis.* Cũ artifex mortalis sit, mortalia ergo & illa quæ fabricatur. *Argento & auro decorauit illud,* vt fulgore vtriusq; materiæ decipiat simplices. Qui quidem error ad nos vsque trãsiuit, vt religionem in diuitiis arbitremur. *Clauis & malleis cõpegit, vt nõ dissoluatur:* siue vt nõ moueatur. Quanta idolorum potentia, quæ stare per se nequeunt, nisi clauis & malleis compingantur? In similitudinẽ palmæ fabricata, habent pulchritudinem metallorũ & picturæ F arte decorata sunt, sed vtilitatẽ nõ possident, qua præbeant aliquos fructus artifici. Et non loquentur. Nihil. n. in se vitale habent. De quibus scriptũ est: Psal. 113. b *Os habẽt & nõ loquentur, aures habent & non audient. Portata tollentur.* Fortior ille qui portat, quã illa quæ portatur, imo in illo sensus est, in hoc figura sine sẽsu. *Nolite ergo timere ea, quia nec benefacere possunt, nec male.* Solent n. plerique gentilium dæmones colere, ne noceant, & alios exorare vt præstarent beneficia. Vnde & illud Virgilianum est. *Nigram hyemi pecudẽ, Zephyris felicibus albam.* Quidquid de idolis diximus, ad omnia dogmata quæ sunt contraria veritati referri potest. Et ipsi enim ingentia pollicentur, & simulacrũ vani cultus de suo corde confingũt. Iactant grandia, & ad decipiendos simplices quosque, quasi aureis sensibus, & eloquiis argenti splendore fulgentibus, imperitorum obstringunt aciem, & à suis inuentoribus sublimantur: in quibus nulla est vtilitas, & quorum cultura propriè gentium est, & eorum qui ignorant Deum.

c ¶ *Non est similis tui dominę ma.* &c.] Hæc in LXX. non habentur, sed de Theodotionis editione in plerisque addita sunt: & cum iuxta literam videantur perspicua, iuxta anagogen magnam habent difficultatem. Nullus enim similis est Deo vero, eorum deorum qui hæretica arte finguntur. Omnes timebunt eum, quia rex gentiũ est. *Principium enim* Prouer. 9. b *sapientiæ timor domini,* & de eo proficimus ad charitatem veram. *Tuum est,* inquit, *decus.* In veritate decor, in mendacio turpitudo, quamuis hæretici iuxta sapientiam mundi, quæ destruitur, sibi sapientes esse videantur, ta- Esaie 19. a Sec. 70. 1. Cor. 1. c men in omnibus regnis quibus lacerant ecclesiam, nullus est similis tui, dicente sermone diuino: *perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo.* Simul sapientes & fatui sunt. Doctrina eorum pro qualitate ingenij vel vilis est, & ligno comparatur, vel similis argento propter eloquij venustatem. Affertur de Tharsis. Tharsis vel regio India est, vt vult Iosephus: vel certe omne pelagus Tharsis appellatur, & cœli habet similitudinem, & tamen inuoluta est verborũ artificio siue producta. Si n. voluerit decipere, non poterit. *Et aurum de Ophaz.* Septẽ nominibus apud Hebręos appellatur aurũ: quorum vnum a אופז dicitur, quod nos dicere possumus obrizum, a ophaz vt splendeat in superficie idolorum, quod intrinsecus lignũ est, vilisque materia, Hyacintho operiuntur & purpura, vt superficie sui oculos decipiãt, dũ cœlorum sibi colorẽ & regna cælestia pollicentur, & iñ opera sapientum sunt vniuersa hæc, qui in sæculo sapientes putantur, cæterum apud Deũ stulti sunt. Dominus autẽ De' noster, Deus verus est, illa ergo vniuersa mẽdacia. Et ipse Deus viuens: igitur illa mortua quæ finguntur. Et ille rex sempiternus. Hæreticorum vmbræ ad tempus præualent, sed longo tempore corrumpuntur. Ab indignatione eius commouebitur terra, hi qui terrena habent opera, & terrena simulacra confingunt. Et non sustinebunt gentes, nequaquam populus domini, sed gentiũ multitudo, quæ Dei comminationem ferre non præualent. H

d ¶ *Sic ergo dicetis eis: dij qui cælos,* &c.] Falsis diis, & qui artificiose compositi sunt, ista dicenda sunt. Illi enim nec cœlos fecerunt nec terram. Qui cooperatores sunt Christi, dij vocantur, & domini per doctrinã ecclesiasticam, magna ex parte fabricant domum.

e ¶ *Qui facit, siue qui fecit, terrã,* &c.] Qui facit terram in fortitudine sua, Deus pater est. Facit autem in fortitudine sua, domino Saluatore. Christus enim Dei virtus, & Dei sapientia. Qui ipse & prudentia, in quo extendit cœlum. *Ipse* 1 Cor 1. d *enim dixit & facta sunt: ipse mandauit & creata sunt:* lo- Psal. 32. b quens ad filium: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Gen. 1. e Ad vocem suam dat multitudinem aquarũ in cœlo. Omnis enim doctrina domini de cœlestibus fluit, dicente Dauid: *Pluuiam voluntariam segregabis Deus hæreditati tuæ, & infirmata est: tu vero perfecisti eam.* Psal 67 b Et eleuat siue educit nebulas ab extremis terræ. ויעלה Nebulæ siue nubes, quibus mandauit Deus ne pluerent super Israel imbrem, Esai. 5. b educuntur ab extremitatibus terræ, quarum vna nebula lo- 1. Cor. 4. b quebatur: *Puto nos enim Deus Apostolos ostendit nouissimos, tanquam morti destinatos: quia spectaculum facti sumus huic mundo, & angelis & hominibus.* Fulgura in pluuiam facit. Cum enim imber de cœlo venerit doctrinarum, & arentia hominum corda satiarit: tunc coruscationes inueniẽs & clara fulgura sapientiæ. *Et educit ventos de thesauris suis:* in quibus sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. *Stultus factus est omnis homo à scientia.* Col. 2. a Licet ille Paulus, licet Apostolus Petrus, licet Moyses & Abraham sapientes sint, ad comparationem Dei cuncta eorum sapientia in nihilum deputabitur: vnde & fatuum Dei, sapientius est hominibus. *Confusus est omnis artifex in* 1. Cor. 1. d

HEB.

Congrega [a] de terra cōfusionē tuam, quæ habitas in obsidione: quia hæc dicit dñs: Ecce ego longe proiiciam habitatores terræ in hac vice, & tribulabo eos, vt inueniantur. [b] Væ mihi super contritione mea, pessima plaga mea.

SEPT.

Congregauit, de foris substantiā suā, quæ habitat in munitione. Quia hæc dicit dominus: Ecce ego supplantabo habitatores terræ huius: & tribulabo eos vt inueniantur. Væ super contritione tua, pessima plaga tua.

[c] Ego a. dixi: plane hæc infirmitas mea est (siue vulnus meū) & portabo illā (siue apprehendit me) [d] Tabernaculū meū vastatū est, omnes funiculi mei disrupti sunt (siue oēs pelles meæ cōscissæ sunt. filij mei exierūt à me (siue oues meæ) & non sunt: nō est qui extēdat vltra tentorium meū (siue nō est locus vltra tabernaculo meo:) & qui erigat pelles meas. [e] Quia stulte egerunt pastores, & dñm non quæsierunt: propterea nō intellexerunt, & omnis grex eorū dispersus est, [f] Vox auditionis, ecce venit & cōmotio magna de terra Aquilonis, vt ponat ciuitates Iuda solitudinē, & habitaculū draconū (siue cubile struthionū.) [g] Scio dñe quia nō est hominis via eiꝰ: nec viri est vt ambulet, & dirigat gressus suos. [h] Corripe me dñe, veruntamen in iudicio & nō in furore tuo, ne forte ad nihilū redigas me. Effunde indignationē tuā super gentes, quæ non cognouerūt te, & super prouincias (siue generationes) quæ nomē tuū non inuocauerunt: quia comederunt Iacob, & deuorauerunt eum, & consumpserunt illum, & decus eius (vel pascua) dissipauerunt, siue ad solitudinem redegerunt.

CAPVT XI.

VErbum quod factum est ad Hieremiam à domino dicens. Audite verba pacti (siue testamenti) huius, & loquimini ad viros

A *sculptili*, qui de suo corde simulacra confinxit, falsum que est quod conflauit. Si a. stultus est omnis homo à scientia, stultū est omne falsū, quod fecit. Et non est spiritus in eis. Notādū quod & in isto capitulo, vētꝰ & spiritus, vno apud Hebræos nomine appellatur. a רוח Spiritum a. sanctificationis vo-
a rouah cat, qui in hæreticorū mentib. nō potest inueniri. *Vana sūt, & opus risu dignū.* Quis n. non rideat cum hæreticorum simulacra perspexerit? Aut. n. rustica sunt quę dicuntur, & lignū est: aut pulchro sermone composita, & reperitur argentum, aut certe de proprio simulata sensu: & frustra auri imaginē pollicentur. In tēpore visitationis suæ peribunt. Ad tempus valet hæresis, vt electi quique mani-
1.Cor 11.d festi fiant, & probati sint. Cum a. visitatio Dei venerit, & oculus eiꝰ stulta perspexerit, omnia conticescunt. Non est similis his pars Iacob, eorum qui supplantauere Iudæos, & quotidie destruunt hæreticos. Pars a. sāctorū Deꝰ est, de quo propheta dicit: *Pars mea dominus.* Quis n.
Psal 72.d formauit omnia: ipse est: Qui fecit omnia atq; psalmauit, tā in animo, quā in corpore. Et Israel virga hereditatis eius est. Omnis qui directus in Deo est, vel sensu cernit Deū, sceptrum est hereditatis eius. Cuius nomen, dñs, omnipotens est, siue
B virtutū: hoc. n. sonat dominus
צבאות exercituum: quod in Hebraico scriptum est, dominus sabaoth.

a ¶ *Congrega de ter. confu. &c.*] Præcipitur Hierusalē, vt quicquid habet foris substantiæ, in vrbem munitissimam congreget, & longe obsidioni paret alimēta: Se. n. nequaquā vt prius de futuro & longo tempore comminari, sed iam de vicina captiuitate, quæ iam iamq; vētura sit. Congrega, inquit, de foris seu de terra, h. e. ex agris
כנעך substantiam tuā siue confusionem. Quidquid. n habes, confusione dignum est, quæ licet præpares hæc super his dñi dicta cognosce. Ecce ego in hac vice, in isto tempore, proiiciam siue instar fundæ iaciam longe habitatores terræ huius. Pro quo Lxx. interpretati sunt: supplantabo & cadere faciam. Pro quo verbo Hebraico b קלע Aquila & Symmachus in-
b zolegh terpretati sunt *Conspicuo.* Et est sensus: Instar fundæ cum omni impetu abiiciam, & sic eos obsideri faciam, sicque tribulabo, & coangustabo, vt omnes in vrbe reperiantur, & effugere nequeant malum.

b ¶ *Væ mihi super contritione mea, &c.*] Iuxta Hebraicum ipsa Hierusalē loquitur, quod vehementer afflicta sit, & plagā sustineat insanabilem. Iuxta Lxx. vero propheta loquitur ad Hierusalem, & plangit eam super contritione & plaga sui.

c ¶ *Ego autem dixi, plane hæc infirmitas, &c.*] Ipsa loquitur Hierusalem, quidquid patior mea culpa patior: intelligo vulnus meum quod apprehendit me: siue iram domini sustine-
Mich 7.9. bo, quoniam peccaui ei.

d ¶ *Tabernaculū meū vastatū est, oēs funiculi mei disrupti sunt, &c.*] Subuersionem vrbis suæ tam facilem plangit Hierusalem, vt nequaquā muros & mœnia omnia funditus eruta, sed tabernaculi atque tētorij ablationem putes. Tabernaculum, inquit, h. e. habitatio mea, repēte sublata est: *Omnes funiculi mei disrupti sunt.* Seruat tabernaculi metaphoram: siue omnes pelles meæ conscissæ sunt: *Filij mei exierunt à me*: siue pecora mea: quod à Lxx. additū, non stat iuxta historiam. In longa enim obsidione quo modo oues & pecora auferri poterāt de Hierusalē, quæ etiā si fuissent, fames consūpserat: Et non, inquit, subsistunt, siue non sunt. Neq; n. translati sunt in Chaldæā, sed magna pars eorū interfecta, penitusque deleta est. *Nō est qui extēdat vltra tentoriū meum*, non est qui me instauret, & murorū meorum iaciat fundamenta, qui ad solum vsque prostrati sunt. C

e ¶ *Quia stulte egerunt pastor, &c.*] Per trāslationē pastorum, atq; ouiū, principū culpa & dispersio populi describitur. Quia n. principes stulte egerunt, nec quæsierūt dñm, quem toto debuerāt corde perquirere: idcirco & mala venientia non viderunt: siue nō intellexerunt dominū: & oīs multitudo Hierusalem huc illucque dispersa est.

f ¶ *Vox auditionis ecce venit, &c.*] Et vt Symachꝰ interpretatus est, sirenarū: pro quo in Hebraico c תנים positum est. Ver- c tannim
ba prophetę: Ecce, inquit, sonitus & fremitus Babylonij venientis auditur: magnaq; cōmotio siue terræmotus de terra Aquilonis, vt omnes vrbes Iudęę habitatoribus interfectis redigat in solitudinē, & faciat pro hominibus dracones habitare, & cuncta animantia venenata, siue struthiones, quod & ipsū D
animal solitudinis familiare est, & in desertis nascitur ac nutritur. Aut certe sirenas, monstra quædā, & dæmonū phantasmata possumus intelligere. Hæc omnia quæ & præteritꝰ & præsēs sermo descripsit, ad persecutionis ecclesiæ referamꝰ tēpora, qn̄ tabernacula dñi subuertūtur, & omnis habitatio ecclesiæ redigitur in solitudinē. Et vt ista vniuersa veniāt, culpa pastorū est, qui stulte egerūt, & dñm non quæsierunt, nec intellexerunt eū, & idcirco grex omnis dispersus est.

g ¶ *Scio domine quia, &c.*] Erubescāt noui prædicatores, qui aiunt vnumquēque suo arbitrio regi, cum & hic propheta dicat, nō est hominis via eius. Et Dauid in lyrico canat carmine: *A domino gressus hominis dirigūtur, & viā eius volet nimis.* Psal. 36.A
Siue hic sēsus est: Quod à Babyloniis sustinemus, non est eorum fortitudinis, sed nostri meriti, & indignationis tuæ.

h ¶ *Corripe, &c.*] Hunc locū & in psal. legimus, *Domine ne in furore tuo arguas me, neq; in ira tua corripias me.* Et est sēsus. Ps. 6 & 37.
Meremur quidē omnia quæ sustinemus, & multo meremur maiora quā patimur. Veruntamē hoc obsecro, vt quasi pater me corripias, nō quasi aduersarius, vt me emendes quasi filiū, & non punias quasi inimicū. Castigas. n. omnem filium Heb. 12.A
quē recipis, & per oēm dolorē ac flagellū emēdas Hierusalē. Hier. 6.b
Hostes a. qui nō nouerūt te, & prouinciæ siue regiones, q̄ nō Sec 70.
inuocauerunt nomē tuū, nequaquā tuū debent sentire iudi- Psal. 78.b
ciū, sed indignationē. Tradidisti enim nos vt emēdaremur. Illi. a. aggrauauerunt iugū suum. Seni nō pepercerūt, & paruulos afflixerūt, comederunt nos, & penitus deuorauerūt, & in tantā solitudinē redegerūt Hierusalē, vt & publicarum & priuatarū ædiū omnia dissiparēt, & populū tuū interficerēt.

CAPVT XI.

VErbū quod fa. &c.] Non quidē est positū in titulo, sub quo tempore, vel sub quo rege, & quoto anno eius hęc prophetia facta sit: sed intelligimus, vel priori prophetæ & tem-

viros Iuda, & habitatores Hierusalē, & dices ad eos: Hæc dicit dominus Deus Israel: [a] Maledictus vir qui nō audierit verba pacti huius, quod præcepi patrib. vestris in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de fornace ferrea, dicens: Audite vocē meā & facite omnia quæ præcipio vobis: & eritis mihi in populū, & ego ero vobis in Deū. [b] Vt suscitē iuramentū quod iuraui patrib. vestris, daturum me eis terrā fluentē lacte & melle, sicut est dies hæc. [c] Et respōdi & dixi: Amen domine. [d] Et dixit dominus ad me, vociferare (vel lege) omnia verba hæc in ciuitatib Iuda & foris Hierusalē, dicēs: Audite verba pacti huius, & facite illa. [e] Quia cōtestās cōtestatus sum patres vestros, in die qua eduxi eos de terra Ægypti vsq; ad diē hanc. Mane cōsurgēs contestatus sum, & dixi: Audite vocē meā, & non audierunt, nec inclinauerūt aurē suam: sed abierunt vnusquisq; in prauitate cordis sui mali: & induxi super eos omnia verba pacti huius, quod præcepi vt facerent, & nō fecerūt. [f] Et dixit domin' ad me, inuenta est cōiuratio in viris Iuda, & in habitatorib. Hierusalem: reuersi sunt ad iniquitates patrū suorum priores, qui noluerunt audire verba mea: Et hi ergo abierūt post deos alienos, vt seruirēt eis. Irritū fecerunt domus Israel, & domus Iuda pactū meum, quod pepigi cum patrib. eorū. [g] Quamobrē hæc dicit dominus: Ecce ego induco super eos mala, de quib. exire non poterunt, & clamabunt ad me, & non exaudiā eos. Et ibunt ciuitates Iuda, & habitatores Hierusalē, & clamabunt ad deos quib. libāt, & nō saluabunt eos in tēpore afflictionis eorū. [h] Secundum n. numerum ciuitatum tuarū erant dij tui Iuda: & secundum numerum viarum Hierusalem posuistis aras confusionis, aras ad libādum Baalim. [i] Tu ergo noli orare pro populo hoc, & ne assumas pro eis laudem, & orationem, quia non exaudiam in tempore clamoris eorum ad me, in tempore afflictionis eorum. [k] Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Numquid carnes sanctæ auferent à te malitias tuas, in quibus gloriata es? Oliuam vberem, pulchram, fructiferam,

E & tēpori hæc esse iungenda: vel certe post aliquod temporis interuallū prioris prophetiæ hunc dñi ad prophetā factum esse sermonē. Notandum est a. quod verbum [a] ברית Aquila & Symmachus sēper pactum. Lxx. & Theodotio, testamentū interpretati sunt. Proprie a. nunc ad Hierusalē & ad viros tribus Iudæ sermo dirigitur. (a berith)

a ¶ *Maledictus vir, &c.*] Non ꝓpter generis priuilegia, non propter circumcisionis iniuriā, & otium sabbathi: sed ꝑ obediētiā, & Deus efficitur populi Israel, & Israel populus eius. Et hic quidem quasi ad seruos loquitur, vt placeant Deo. In euangelio vero dominus ad discipulos: *Vos*, inquit, *amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis*. Iam non dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius. *Vos a. dixi amicos, quia omnia quæcunq; audiui a patre meo nota feci vobis*. Cūque amici mei fuerint, de amicis transeunt in filios. *Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatē filios Dei fieri*. Vnde amicis & filiis præcipit. *Estote perfecti, sicut & pater vester perfectus est*: similitudinem imperans, nō æqualitatem. Et ibi obedientia mandatorū est, hic similitudo Dei. Quodque ait: *In die qua eduxi eos de terra Ægypti, de fornace ferrea*, dat nobis intelligentiam, quod caminus & fornax ferrea, atque succensa, tribulationis & pænę significet magnitudinem, non aliquem locū pœnæ ferri materia præparatum. (Ioan. 15. b; Ibid. 1. A; Mat. 5. g)

F b ¶ *Vt suscitē iura. quod iur. pa. &c.*] Patres videntur accipere, qñ accipiunt filij, & Abrahæ promissio cōpletur in posteris. Terram aūt lacte & melle manantē Hyperbolice debemus accipere pro rerū omniū abundantia, vt est illud: *Mella fluāt illis, ferat & rubus asper amomum*. Et iterum: *Et passim riuis currentia vina repressit*. Aut certe tropologice, terram lacte & melle manantem, Christi ecclesiam sentiamus: in qua paruuli atque lactentes educamur per fidem, vt possimus solidum cibum capere. (Ver. in Buc.)

c ¶ *Et respondi, & dixi: Amen domine,*] Pro quo Lxx. Fiat domine, hoc. n. amen significat, transtulerunt. Dixerat dominus, iuraui patribus vestris daturum me eis terram lacte & melle manantem, sicut rebus ipsis hodie comprobatur: Propheta diligens populum suum occupat vocem domini, & cupit vera esse & in perpetuum permanere, quæ data sūt. Vnde ait: Vere domine implesti quod pollicitus es, siue fiat domine, hoc est semper maneat quod dedisti.

d ¶ *Et dixit do. ad me, &c.*] Clementissimus Deus frequenter futura prædicit, vt tandem durus ad credendum animus molliatur. Prædicit autē tam in vrbe Hierusalē quam foris in agro, vt quorum cōmune discrimen est, eadē pœnitudo sit.

e ¶ *Quia contestans contestatus sum patres, &c.*] Huc vsque in Lxx. non habetur. Quodque sequitur: Et non fecerunt: ab eis positum est, & cum superioris capituli fine sociatum, in quo scriptum est: audite verba pacti huius, & facite illa, & non fecerunt. Quid sit autem de mane consurgere, & Dei verba per prophetas eis frequentur ingerere, & educere

G eos de Ægypto, & sæpius admonere & dicere: audite vocem meam, & illos abiisse post prauitatem cordis sui, & postea eis reddere quæ merentur accipere: ante iam diximus.

f ¶ *Et dixit dominus ad me: inuenta, &c.*] Pro coniuratione, quā nos iuxta Symmachū interpretati sum*. Aquila, & Lxx. & Theodotio, συνδεσμὸν, trāstulerunt, q̄ nos colligationem possumus dicere. Vnde & Athalia cum in tēplo sibi parari insidias deprehēdisset, eodem verbo locuta est: *Cōiuratio, coniuratio*. Proprie aūt hoc verbo scriptura abutitur, quando nō subito fortuitoq; peccato, sed paratis insidiis, & coniuratione tēditur ad delictū: & pari mente, vnoque studio id agunt, vt Dei mādata cōtemnant. Dicitque & patres & filios vna mēte, parique sñīa, neglecto Deo, idola veneratos: tam Israel videlicet q̄ domū Iuda, h. e. tam decē trib. quā duas, quarū imperium erat in Hierusalem: vt quorū in cōtemptu Dei vnum studium fuit, par sit in sustinēda captiuitate supplicium. (Sep. 7. a; 4. Reg. 11)

g ¶ *Quamobrem hæc dicit dominus, &c.*] Non exaudit Deus in tempore necessitatis & angustiæ: quia & illi audire vocē dñi noluerūt. Quod & Saul passus est: cum. n. Philistim agmina reformidans verbum dñi non meruisset accipere, conuersus est ad Pythonissam, vt ab idolis disceret, quod instātia orationis ac fletuum à dño debuit extorquere. Per quæ discimus, etiam si dñs nō exaudierit, nequaquā esse cessādum, nec cōfugiendū ad dæmones, qui cultores suos adiuuare non possunt: sed ad dñi auxilium, qui cito iratus flectitur, & mutat sententiam, si & hi quib. iratus fuerit, commutētur. Totum a. quod nūc dicitur, ad tribū Iuda pertinet, & vrbem Hierusalem, quibus instat captiuitas. (1. Reg. 28) H

h ¶ *Secundum enim nu. ciui. tuarum, &c.*] Legamus, Regum & Paralipomenon libros, & inueniemus Iudam & Hierusalem multo quam Israel peiora fecisse, vt quot habebant vrbes, tot haberent & idolorū species. Et quot erant in vrbe Hierusalem plateæ, & viarum capita, tot haberent aras in confusionem suam, in quibus idolis Baalim victimas immolarent. (4. Reg. 21. g; 2. Par. 33)

i ¶ *Tu ergo noli orare pro populo, &c.*] Præcipitur Hieremię, ne velit pro eis dominum deprecari, in quos iam est cōsummata sententia: ne videatur oratio eius infirma, & propriis sceleribus non exaudiri. Noli, inquit, orare pro eis nec laudem assumere, vt replicando veteris historiæ clementiam, qua eis semper misertus sum, & laudando, meam nitaris mutare sententiam. Et si enim hoc feceris non exaudiam eos, qui me necessitatis tempore rogare coguntur. Ex quibus discimus, frustra aliquem rogare pro alio, cum ille non mereatur accipere, pro quo rogatur Deus.

k ¶ *Quid est quod dilectus meus in domo mea, &c.*] Dilectum, & amantissimum vocat populum Iuda, qui in templo eius posuit, & veneratus est idola: & in eo se putat iram Dei placare, si multas hostias immolet, & gloriatur in sacrificiorum multitudine, quę malitias peccatorum auferre non possunt.

A Comparat autem Hierusalem siue omnem populum Iudæorum oliuæ pulchræ, atq; fructiferæ: quæ exaltata per superbiam, nequaquam egit humiliter, nec intellexit creatorem, & dominatorem suum: sed elata per superbiam, & locuta granditer, domini igne succensa est: ita vt comburerentur & redigerentur ad nihilum rami siue fruteta eius, id est, omnis populus aduersariorum gladio deleretur. Hic sensus, & in alio loco est, vbi dicitur ad Hierusalem: *Ego te plātaui vineam frugiferam, omnem veram, quo modo conuersa es in amaritudinē vitis alienæ?* (Sep 2.d) (Psal 79.b) Quando destruuntur maceriæ illius, & vastat eā aper de silua, & omnes bestiæ deuorant fructus illius, dicamus istud capitulum principibus ecclesiarum: quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Vel certe diuitibus, qui cum aliena diripiant, & non auferant malitias cordis sui putant se Dei clemētiam mereri: *Numquid carnes sanctæ auferent à te malitias tuas, in quibus gloriata es?* At nunc publice recitantur offerentium nomina, & redemptio peccatorum mutatur in laudem: nec meminerunt viduæ illius in euangelio, quæ in gazophylacium duo æra mittendo, omnium diuitium vicit donaria.

speciosam vocauit dominus nomen tuum: ad vocē loquelæ, grandis exarsit ignis in ea, & cōbusta sunt fruteta eius. [a] Et dominus exercituū qui plantauit te, locutus est super te malum, pro malis domus Israel & domus Iuda, quæ fecerūt sibi ad irritandū me, libantes Baalim. [b] Tu autē domine demonstrasti mihi, & cognoui: tu ostendisti mihi studia eorum: Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam: & non cognoui quia super me cogitauerunt consilia. Mittamus lignum in panem eius, & conteramus eum de terra viuentium, & nomen eius nō memoretur amplius. Tu aūt domine sabaoth, qui iudicas iuste, & probas renes & cor: videam vltionem tuam ex eis, tibi enim reuelaui causam meam. [c] Propterea hæc dicit dominus ad viros Anathot, qui quærunt animam tuam, & dicunt: Non prophetabis in nomine domini, & nō morieris in manibus nostris. Propterea hæc dicit dominus exercituum: Ecce ego visitabo super eos: iuuenes morientur in gladio, filij eorum, & filiæ eorum morientur in fame, & reliquiæ non erunt ex eis. Induca̅. n. malum super viros Anathot, annum visitationis eorū.

Iustus

B a ¶ *Et dominus exercituum qui plant. &c.*] *Oliuam*, inquit, *vberem, pulchrā, fructiferam vocauit te dominus tuus, atq; plātauit.* (Mat.12.d) Sed quia ad vocem loquelæ, grandis Dei in te flamma descendit, & consumpsit omnes ramos tuos. Propterea qui te plantauerat, nunc locutus est super te malum, non iniquitate sententiæ, nec subita prauitate sermonis, sed pro malis quæ fecerunt sibi domus Israel, & domus Iuda, & studiose egerunt libantes Baalim, vt me ad iracundiam prouocarent. Cumque possit Deus facere quæ vult, reddit causas ne facere videatur iniuste, secundum illud quod scriptum est: *Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.*

b ¶ *Tu autem domine demonstrasti mihi, & cognoui: tu, &c.*] (Psal.50.) Omnium ecclesiarum iste est consensus, vt sub persona Hieremiæ, à Christo hæc dici intelligant: Quod ei pater monstrauerit quo modo eum oporteat loqui, & ostenderit illi studia Iudæorum, & ipse quasi agnus ductus ad victimam, non aperuit os suum, & non cognouerit, subaudi-

C tur peccatum. Iuxta illud quod ab Apostolo dicitur: *Qui cum non cognouisset peccatum, pro nobis peccatum factus est,* (2 Cor 5.d) & dixerint: *Mittamus lignum in panem eius:* crucem videlicet in corpus Saluatoris. Ipse est enim qui ait: *Ego sum panis qui de cælo descendi.* (Ioan.6.e) *Et eradicemus eum siue conteramus de terra viuentium.* (ונכרתנו) Hoc enim scelus animo cogitauerunt vt nomen eius delerent in perpetuū. Sed econtrario iuxta assumpti corporis sacramentum loquitur filius ad patrem: & imprecatur iudicium eius, dum laudat iustitiam, & inspectorem renis & cordis inuocat Deum vt ipse reddat populo quod meretur, & dicit: *Videam vltionem tuam ex eis:* eorum videlicet qui in scelere perseuerant: & non eorum qui vertuntur ad pœnitentiam. De illis ait in cruce: *Pater ignosce illis, quod enim faciunt nesciunt.* (Luc.23.e) Reuelarque patri & aperit causam suā: quia nullo suo merito, sed scelere populi crucifixus est, dicens: *Ecce venit princeps mundi huius, & inuenit in me nihil.* (Ioan.14.d) Iudæi & nostri Iudaizantes hæc ex persona Hieremiæ dici intelligunt, qui propter vaticinium futurorum, & ingruētia captiuitatis mala, hæc eum à populo sustinuisse confirmāt. Sed nescio quo modo possint approbare, crucifixū esse Hie- D remiam, cum hoc scriptura non memoret: nisi forte cogitauerint, & non fecerint.

c ¶ *Propterea hæc dicit dominus ad viros, &c.*] Videtur hoc superiori sententiæ contraire, qua volumus approbare ex persona Christi dicta esse quæ dicta sunt, & non ex Hieremiæ, qui proprie habitat in viculo Anathot, qui ab Hierosolymis trib. distat millibus. Sed si intellexerimus etymologiam oppidi Anathot, quod interpretatur obedientia, (ענות) liquido monstrabitur viros Anathot, qui quondam domini præceptis obtemperarunt, omnes dici Iudæos, & maxime habitatores vrbis Hierusalem, in quos extrema venit sententia, vt obsidionis malis, gladio, fame, & peste interirent. Vt autem nos omni interpretationis molestia liberemur, illam sequamur regulam: Quod omnes prophetæ in typum domini Saluatoris pleraque gesserint, & quidquid iuxta præsens tempus completum sit in Hieremia, hoc in futurum de domino prophetari.

Commentarij secundi in Hieremiam Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN TERTIVM COMMENTARIORVM HIEREMIÆ AD EVSEBIVM

PROOEMIVM.

Ernaum anguem fabulæ ferunt, multis ex medio capite pullulasse serpentibus, & Scyllam Siculi monstrum freti, facie quidem virginali sed succinctam canib. miserorum lacerasse naufragia, iuncto in eodem litore Sirenarũ mortifero carmine: quæ vt vitaret Vlysses Homericus, clausisse aures dicitur, & malum inexuperabile, prudenti vitasse consilio. Hoc ego cum facere cuperem, & hæreticorum rabiem declinarem, vt ita Hismeniam, mihi caneus meu, illudque propheticum reuoluerem: Cum consisteret aduersum me peccator, obtumui, & silui de bonis: *non est passus diabolus me optata quiete contĩcum, scripturarum sanctarum explanationi insistere, & hominib. linguæ meæ, Hebræorum, Græcorumque eruditionem tradere: sed id agit dieb. & noctibus & aperte, & per insidias, veris falsa miscendo, imo vniuersa mendacia subdolo melle circumliniens: vt qui audit verborum dulcedinem, venena pectoris non formidet: pacem pollicetur, vt grauiora bella exerceat, ridet, vt mordeat: manum offert, vt ex improuiso simplicem interficiat Abner. Nimirum hoc illud est quod & Apostolus loquebatur:* Non enim eius ignoramus astutias. *Hic tacet, alibi criminatur: mittit in vniuersum orbem epistolas biblinas, prius auriferas, nunc maledicas, & patienti nostram de Christi humilitate venientem, malæ conscientiæ signum interpretatur: Ipseque mutus, latrat per alpinum cauem grandem & corpulentum, & qui calcib. magis possit sæuire quam dentib. habet enim progeniem Stoicæ gentis, de Britannorum vicinia: qui iuxta fabulas poetarum instar Cerberi spirituali percutiendus est claua, vt æterno suo magistro Plutone silentio conticescat. Verum hoc alias. Nunc in Hieremiam tertium aggrediar Librum, in quo conabor frater Eusebi, latissimos explanationis campos, angusta Commentariorum semita coartare.*

Psal. 38. a

2. Reg. 3. d
2. Cor. 2. c
Esa. 18. a
Sac. 70.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN HIEREMIAM PROPHETAM

LIBER TERTIVS.

CAPVT XII.

Vstus quidem es tu domine, si disputẽ tecum (siue quia satisfaciam tibi:) verumtamen iudicia loquar ad te. Quid est quod via impiorum prosperatur, bene est omnibus qui præuaricantur, & iniquè agunt? Plantasti eos, & radicem miserunt: proficiunt (siue generauerunt filios) & faciunt fructum, prope es tu ori eorum, & longe à renibus eorum. [b] Et tu domine nosti me, vidisti me, & probasti cor meum tecum, congrega eos quasi gregẽ ad victimã, & sãctifica eos in die occisionis. [c] Vsque quo lugebit terra, & herba omnis regionis siccabitur propter malitiã habitãtiũ in ea? Cõsũptũ est animal, & volucre, quoniã dixerunt: Nõ videbit nouissima nostra: (siue nõ videbit Deus vias nostras.) [d] Si cum peditib. currẽs laborasti, quo modo contendere poteris cum equis? Si in terra pacis confisa es, quid facies in superbia (siue fremitu) Iordanis? [e] Nam & fratres tui, & domus patris tui, etiam ipsi pugnauerũt aduersum

F *Iustus quidẽ es tu domine, si disputem, &c.*] Contra oẽs quidẽ iniquè agẽtes ista disputatio est, & septuagesimi secũdi psalmi breuiter sentẽtia cõprehenditur, in qua propheta ait: *Quã bonus Deus Israel, his qui recto sunt cordẽ. Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei, quia zelaui super iniquis, pacem peccatorum videns, &c.* Sed proprie contra hæreticos dicitur, qui cũ sint impij, via eorum prosperatur, generantq; filios eos, quos in hæresi deceperunt: & præuaricãtur, & inique agunt: ita vt ecclesiã spoliẽt: & dum in prauitate sẽtentiæ perseuerant, iactant se à Deo esse plantatos, & radicem misisse, generasse filios, & attulisse fructum, qui cum Christi nomen sæpius replicent, habitatorem suum non habent Deũ iuxta illud Esaiæ: *Populus hic labiis me honorat: cor autem eius longe est à me.*

Psal. 72. a

Esa. 29. d

b ¶ *Et tu domine nosti me, vidisti me, &c.*] Nullum inquit, scandalũ est, quod impij siue omnes hæretici pro tẽpore florẽat: Tu enim domine nosti me, & vidisti me, & probasti cor meum tecum. Quem ita nouit pater Deus quo modo filiũ suum? *Nemo enim cognoscit filium nisi pater: & nemo cognoscit patrem nisi filius, & cui voluerit filius reuelare.* Licet, inquit, proficiãt, licet filios generẽt, & faciant fructũ hæretici, & prope sis tu ori eorum, & longe à renib. eorũ: id est, conscientia: tamen non parua est consolatio, quod quasi pecora sagmantur ad victimã. Congrega eos in vrbẽ Hierusalẽ, siue in sua conciliabula: vt quasi victimæ cædantur in mortẽ, & tũc sãctificẽtur cũ ecclesiastico fuerint mucrone iugulati: interfectio enim hæreticorũ, salus eorũ est qui decepti fuerãt.

Luc 13. d

c ¶ *Vsque quo lugebit terra, & herba omnis regionis siccabitur, &c.*] Quicquid in mundo vel bonorũ accidit vel malorum, non absque prouidẽtia, & fortuito casu accidit, sed iudicio Dei. Terra nunc sterilis est, herba siccatur. Vis nosse rationẽ? Malitiæ habitatorum eius hoc faciũt: ita vt & animalia super terrã, & volatilia cæli consumãtur, quia in vsus hominũ hæc creata sunt omnia, qui in tantã cõsurrexere blasphemiã, vt dicerent Deũ ignorare vias suas, & nescire quid vnusquisque passurus sit. Quod autem dicit vsquequo? illud significat, permanere iram Dei: quia animus peccantium non flectebatur ad pœnitentiam. H

d ¶ *Si cum peditib. currens laborasti, &c.*] Si inquit, te crebra vicinarum gentium captiuitas fatigauit Moabitarũ, & Ammonitar. Philistim, & Idumæorũ, quid facies ad longã captiuitatẽ, quæ te Chaldæã vsq; ductura est? Et cõparat pedites equitib. quia tenera & iuxta historiã, omnis Persis, & vniuersa Chaldæa, & regionũ illarũ exercitus gaudet equitatu, istę autẽ gẽtes, quas supra memoraui, propter difficultatem locorũ non tã pugnę aptæ sunt quã latrocinio. Seruatq; metaphorã & dicit: Si cum peditib. currens lassitudine defecisti, quid facies si equis cursum tuum volueris coæquare? Etsi in terra tua aliquam habuisti fiduciam, quid actura es cum Iordanem transieris, & illius gurgites sustinueris?

e ¶ *Nã & fratres tui, & domus patris tui, &c.*] In tantũ, inquit, grauissimis Iordanis operietis fluctibus & equitum te de longe venientium multitudo vastabit: vt fratres quoque

A

Gen. 19 g tui Idumæi, & domus patris tui, qui de Lot stirpe nati sunt, Moab & Ammon, etiã ipsi tẽpore necessitatis & angustiæ dimicent contra te, & insultent tibi. Vnde caue ne velis eis credere, & spẽ habere cõsanguinitatis, per quã maiori in te quã hostes odio desæuiãt. Potest hoc & de Saluatore accipi, quod fratres eius & domus patris eius pugnauerint cõtra eũ, & clamauerint plena voce dicẽtes: *Crucifige, crucifige eũ,*
Ioan. 19 c *nõ habemus regẽ nisi Cæsarem.*

a ¶ *Reliqui domum meã, &c.*] Qui in euangelio locutus est:
Ioan. 14 d *Surgite, abeamus hinc.* Et iterum
Luc. 13 g *Relinquetur vobis domus vestra deserta:* hic etiã in propheta eadem [...]minatur: & quod factum est, fecisse se dicit: Hæreditas enim domini, Israel est, & funiculus hæreditatis eius. Quod autẽ ait: *Dedi dilectã animã meã in manuum*
Ioan. 10 d *inimicorũ eius.* Illud est: *potestatẽ habeo ponẽdi animã meã, & potestatẽ habeo resumẽdi illã.* Facta est autẽ hæreditas quõdam domini populus Iudæorum contra eum quasi leo in silua, quando pati aduersus illum in passione voce clamauit. Et quia dedit contra eum vocem suam, ideo eam odio habuit & abiecit, & quæ quõdam fuit dilecta atq; charissima, nunc appellatur odiosa.

b ¶ *Nũquid auis discolor, &c.*] Auẽ discolorem, tinctamque per totũ, iuxta literam pauum vocat. Tantã, inquit, habuit pulchritudinẽ Israel, & tantis
B fuit Hierusalẽ distincta virtutibus, vt nihil esset bonorum, quod non cerneretur in ea. Quia igitur mihi facta est hæreditas quondã mea, idest, populus Israel, quasi leo in silua: & dedit cõtra me vocẽ suã, & eã omni odio detestatus sum: idcirco venite & cõgregamini cõtra eam oẽs bestiæ terræ, diuersarum gẽtiũ multitudo: & deuorate eã, quæ suũ dominũ nõ cognouit. Sin autẽ vt LXX. & alij interpretes trãstulerũt, legatur: *Nũquid spelũca hiænæ hæreditas mea mihi,* referamus ad immunditiã nocturnæ bestiæ, quæ viuit cadaueribus mortuorum, & de sepulcris solet effodere corpora, nihilque est immunditiæ qua non vescatur. Talis est Israel offẽdens domũ suum, & omnium bestiarum moribus traditus.

sum te, & clamauerunt post te plena voce: ne credas ei, cum locuti fuerint tibi bona. [a] Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam: dedi dilectam animam meam in manum inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in silua: dedit contra me vocem: ideo odiui eam.

HEB.	SEPT.
[b] Nũquid auis discolor hæreditas mea mihi? numquid auis tincta per totum? Contra eam venite, congregamini oẽs bestiæ terræ: properate ad deuorandum.	*Nunquid spelunca hiænæ hæreditas mea mihi? an spelunca in circuitu eius: Super eam pergite, congregate omnes bestias agri: & veniant, & comedant eam.*

[c] Pastores multi demoliti sunt (siue disruperunt) vineam meam, conculcauerunt (siue polluerunt) partem meam: dederunt portionem meam desiderabilem in desertum solitudinis (siue inuiam.) Posuerunt eam (siue posita est in dissipationem.) [d] Luxitque super me (siue periit.)

HEB.	SEPT.
Desolatione desolata est omnis terra.	*Propter me dissipatione dissipata est terra.*

Quia nullus est qui recogitet corde. Super omnes vias deserti venerunt vastatores: quia gladius domini deuorauit ab extremo terræ vsque ad extremum eius: non est pax vniuersæ carni.

HEB.	SEPT.
[e] Seminauerunt triticũ, & spinas messuerũt: hæreditatem acceperunt, & non eis proderit.	*Seminastis triticum & spinas messuistis: Cleri eorum non proderunt eis.*

[f] Confundemini à fructibus vestris (siue à gloriatione vestra:) propter iram furoris domini (siue ab opprobrio in conspectu domini.) Hæc dicit dominus aduersum omnes vicinos meos pessimos, qui tangunt hæreditatem, quam distribui populo meo Israel: Ecce ego euellam eos de terra sua, & domum Iuda euellam (siue eiiciam) de medio eorum. Et cum euulsero eos, conuertar (siue reuertar) & miserebor eorum: & reducam eos (siue habitare faciam) virum in hæreditatem suam, & virum in terram suam. [g] Et erit, si eruditi didicerint vias populi mei, vt iurent in nomine meo: Viuit dominus, sicut docuerunt populum meum iurare in Baal: ædificabuntur in medio populi mei. Quod si non audierint, euellam gentem illam euulsione, & perditione dicit dominus.

CAPVT

c ¶ *Pastores multi demoliti sunt, &c.*] Audiant hæc qui principes volunt esse populorũ, quod non solum pro se, sed & pro commissis sibi gregib. reddituri sunt rationẽ in die iudicij. Propter illos enim pars domini conculcatur, atque polluitur: vt vbi quondam Dei erat hospitium, ibi sit habitaculum bestiarum. Alij vero nõ præpositos plebis & sacerdotes, sed hostium intelligunt principes, qui Hierusalem, id est, vineam domini, dissiparunt.

d ¶ *Luxitq; super me, siue periit: desolatione desolata est omnis terra, &c.*] Hoc quod posuimus: luxitque super me iuxta
אבלה עלי Hebraicum priori versiculo copulatur, vt sit sensus. Posuerunt eam in dissipationem, hoc est, hæreditatem meam:

G Luxitque super me, meo auxilio destituta. Iuxta LXX. vero loquitur Deus, quod propter illũ terra sit dissipata, & redacta in solitudinem. quia nullus sit qui corde recogitet, nec vlla pax vniuersæ carni. Porro iuxta Hebraicum, ideo Iudæa omnis est desolata, quia nullus est qui recogitet Deum, nec residuus, qui possit euadere. Per oẽs enim vias solitudinis venerũt vastatores, id est, hostilis exercitus, & gladius domini deorauit à termino vsque ad terminũ, nec requies vlla fuit de vrbe fugientibus: vnde dicitur. Non est pax vniuersæ carni, neque enim pacem Dei potest caro recipere: Sapientia enim *carnis inimica*
Rom. 8 b *est Deo:* Et, *qui in carne sunt, Deo placere non possunt.*

e ¶ *Seminauerunt triticũ, & spinas messuerũt, &c.*] Meliora inquit, expectauerũt, & venerũt pessima: sperabãt prospera, & aduersa perpessi sunt: acceperũt à domino terrũ omniũ abundantiã, qui eis non proderit. Iuxta LXX. vero, oẽs hæretici quasi triticum seminãt, & spinas metunt, expectante domino vt facerent fructum & non fecerunt iudicium, sed clamorẽ. Dicitur autẽ hoc & ecclesiasticis, qui verba domini, & doctrinã eius mala cõuersatione disperdũt. De quibus infertur: *Cleri eorum non proderunt eis.* Quid enim eos iuuare poterit episcopi nomẽ, & presbyteri, vel reliquus ordo ecclesiasticus, cum magis grauentur dignitatib. suis *& potentes potenter tormenta patiantur,* & quanto eis plus creditum fuerint, tanto plus requiratur ab eis?

D

Sapien. 6 a
Luc. 12 f
f ¶ *Confundemini à fructib. siue à gloriatione vestra, &c.*] Dicitur ad eos, quib. cleri sui, & ecclesiasticus ordo nõ proderit: vt cõfũdantur à gloriatione sua, & ab opprobrio corã domino. Quodq; infert: aduersum oẽs vicinos meos pessimos: Iuxta literã vicini terræ sãctæ, Idumæi sunt, Philistim, Moab, & Ammõ. Iuxta tropologiam vero oẽs hæretici, qui sub nomine Christi cẽsentur, & vicini magis sunt quã habitatores terræ sanctæ: qui tãgunt hæreditatẽ Dei, & deuastãt eam: diciturq; eis, quod auferantur de medio terræ, & domus Iuda tollatur de medio eorũ. Qui cum euulsi fuerint, & de hæreticorũ faucib. liberati, cõsequẽtur misericordiam Dei, & reducentur in hæreditatem, & in terram suam.

g ¶ &c.] Si translati de hæresi in ecclesiam, didicerint vias populi Dei, & iurauerint in nomine domini, & non in nomine idolorum, quę de suo corde finxerunt, ædificabuntur à domino, & erũt pars populi eius. Quod si translati in ecclesiam, peruersorum dogmatum reliquias tenuerint, & nõ audierint verba domini: euelletur gẽs illa de medio populi Dei, euulsione & perditione perpetua: vt nequaquã eis vllus locus pœnitentiæ relinquatur. Hæc quotidie cernimus, & rebus probamus, quod ideo hæretici fidei simulent veritatem,

vt sin-

E vt simplices quosque decipiant: & non ipsi conuertantur ad fidem, sed fideles trahant ad infidelitatem.

CAPVT XIII.

CAPVT XIII.

Hæc dicit dominus ad me: Vade & posside tibi lumbare (siue cinctorium) lineum, & pones illud super lumbos tuos, & in aquam nō inferes illud (siue per aquam non transibit) & possedi lumbare iuxta verbū domini, & posui circa lumbos meos. Et factus est sermo domini ad me secundo, dicens: Tolle lumbare (siue cinctorium) quod possedisti, quod est circa lumbos tuos, & surgens vade ad Euphraten & abscōde ibi illud in foramine petræ. Et abij, & abscondi illud in Euphrate, sicut præceperat mihi dominus. Et factū est post dies plurimos, dixit dominus ad me: Surge, vade ad Euphraten, & tolle inde lumbare (siue cinctoriū) quod præcepi tibi vt absconderes illud ibi. Et abii ad Euphratē, & fodi, & tuli lumbare de loco vbi absconderā illud: & ecce computruerat lumbare (siue cinctoriū) ita vt nulli vsui aptum esset. Et factum est verbum domini ad me, dicens: Hæc dicit dominus, sic putrescere faciam superbiā (siue iniuriam) Iuda, & superbiam Hierusalem multam, populum istum, pessimum, qui nolunt audire verba mea, & ambulant in prauitate (siue in directione) cordis sui: abieruntque post Deos alienos, vt seruirent eis, & adorarent eos: & erunt sicut lumbare istud, quod nulli vsui aptum est. Sicut enim adhæret lumbare ad lumbos viri, sic agglutinaui mihi omnem domum Israel, & omnem domum Iuda, dicit dominus, vt esset mihi in populum, & in nomen, & in laudem, & in gloriam, & non audierunt. [b] Dices ergo ad eos (siue ad populum) sermonem istum: Hæc dicit dominus Deus Israel: Omnis laguncula (siue vter) implebitur vino. Et dicent ad te: Numquid ignoramus quod omnis laguncula (siue vter) impleatur vino? Et dices ad eos: Hæc dicit dominus: Ecce ego implebo oēs habitatores terræ huius, & reges qui sedent de stirpe (siue filios) Dauid super thronum eius, & sacerdotes, & prophetas, & omnes habitatores Hierusalem, ebrietate: & dispergam eos, virum à fratre suo, & patres, & filios pariter, ait dominus. Non parcam (siue non desiderabo) & non concedam, neque miserebor, vt non disperdam eos. [c] Audite, & auribus percipite: Nolite eleuari, quia dominus locutus est. [d] Date domino Deo vestro gloriā meam, antequam cōtenebrescat, & ante-

אזור HÆc dicit dominus ad me, &c.] Cinctorium siue lumbare quod Dei renibus iungitur, populus Israel est: qui in lini similitudinem assumptus de terra, & illotus, nec mollitudinem habuit, nec cādorem: & tamen per illius misericordiā adhæsit Deo. Cúq; peccasset (rationale quippe est huiuscemodi linum atque lūbare,) ductus est trans Euphraten: id est, in Assyrios: & ibi absconditur, hoc est, magnitudine magnarū, & innumerabiliū gētium quodammodo absorptus, & nihili reputatus. Post multum autem tempus, ipse propheta in typum Dei liberat populum de captiuitate, quā nihilominus, & post reditū Dei præcepta non fecit: sed secutus Deos alienos, ad extremū etiā in Dei filiū misit manus, & æterna perditione cōtabuit. Omnis quoque vir sanctus lūbare Dei est: qui assūptus de terra & terræ limo, Dei consortio copulatur, & quodāmodo quæ in ecclesia eius videntur obscena, maiori diligētia operit atq; circundat: ne gētiliū & hæreticorū morsib. pateant. Quod lūbare, si aquam tetigerit, & Euphratis fluenta trāsierit ita vt Assyriæ regionis humorib. imbuatur: perdit pristinā fortitudinē, & cōputrescit atque dissoluitur.
F Et quāuis in vsum Dei redeat, tamē pristinā pulchritudinem habere nō potest, non duritia Dei, sed suo vitio: quia nolunt audire verba eius: & ambulāt in prauitate cordis sui: siue quod sibi rectum videtur hoc faciūt. Sed ipse sermo diuinus cur hāc posuerit similitudinē exponit dicens: Sicut enim adhæret lūbare ad lūbos hominis: sic agglutinaui, & adhærere mihi feci omnē domum Israel, & omnē domū Iuda: decē videlicet & duas tribus vt essent mihi in populū nominatum, & in laudem, & in gloriā: & pro his omnib. non audierunt me, sed sua vitia sunt secuti. Caueat ergo qui potest dicere: *Mihi autem adhærere Deo bonum est*: ne forte per negligentiā ab illius renib. separetur, & transeat Euphraten, & detur in potestatem regis Assyrij, & nequaquam in solidissima petra, sed in foramine petræ corruptæ atque vitiatæ, hoc est hæreticorū sordibus, & vitiis occupetur, & in tantam veniat putredinem, vt in vsum, & in cinctorium domini vltra redire non possit. Psal.72.d

b ¶ *Dices ergo ad eos, siue ad populum, &c.*] Verbum Hebraicum [a] נבל Aquilæ prima editio, lagunculam, secunda ipsum [b] נבל Simmachus, craterem. Lxx. vtrem: Theodotio vas interpretati sunt quod omne non oleo, non aqua, non melle, non lacte, non alia qualibet materia liquentis elementi, sed vino, & ebrietate completur, ostendens nos vas esse fragile iuxta Apostolum dicentem: *Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus*: nec posse fieri, vt non illud impleatur in nobis quod scriptum est: *Non enim habitat in carne mea bonum.* Et iterum: *Non enim quod volo bonum hoc facio, sed quod nolo malū hoc operor.* Ac deinde: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Hac autem ebrietate, qua obliuiscimur præceptorum Dei, & vitiis atque peccatis omnis impletur humana conditio dicente propheta: *Nō iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens*: non ad comparationem Dei (vt veteres, & noui hæretici volunt, & patroni hæreticorum) sed ad scientiam eius: *Homo enim videt in facie, Deus in corde*: & quod nobis interdum mundum videtur, illius oculis sordidum deprehenditur: non solum vulgus ignobile vilisque plebecula, sed reges ecclesiarum de stirpe siue filij Dauid: qui sedent resupini erectaque ceruice, & protento aqualiculo super thronum eius: Sacerdotes quoque ipsi, secundus in ecclesiastico honore gradus, & prophetæ qui videntur habere scientiam scripturarum, & omnes habitatores Hierusalem, pro varietate peccatorum complentur: siue Iuda, vt addidere Lxx. Cumque ebrij fuerint, disperguntur à societate sui, patresque à filiis, & filij à patribus separantur, vt diuersis polluantur hæresibus & sub Christi nomine inter se digladientur, & dimicent contra matrem suam, quæ eos genuit, ecclesiam. Vnde dicit: Non desiderabo eos, sed odio habebo sempiterno: non parcam, & non concedam, neque miserebor: non crudelitate sententiæ, sed veritate iudicij. Qui enim meos populos trucidarunt, ipsi in æternum peribunt. Potest H hoc, & iuxta historiam simpliciter accipi, quod reges, sacerdotes, & prophetæ, & omnis populus Hierusalem, inebriandus sit calice Babylonio, & captiuitatis obruendus malis.

a nebel
b nebel
2 Cor.4.b
Rom.7.d
G Ibid.
Psal.140.a
1.Reg.16.b

c ¶ *Audite, &c.*] Quia supra dixerat: omnis vter implebitur vino: ita vt reges quoque & sacerdotes & prophetæ, & omnes habitatores Hierusalem impleātur ebrietate: propterea iungit & dicit: *Audite, & auribus percipite*, tam extrinsecus, quam intrinsecus, tam mente quam corpore: & nolite eleuari per superbiam, cogitantes fragilitatem vestram, & quod nullus sit qui pro qualitate peccati hac ebrietate careat. Vnde disperditur atque corrumpitur, & Dei misericordia indignus est, eleuans se aduersus eum per superbiam.

d ¶ *Date domino Deo vestro, &c.*] Eos quib. dixerat sermo diuinus: Audite & aurib. percipite, & nolite eleuari, nūc prouocat ad pœnitentiā, vt priusquā ducātur Babylonem, & offēdant pedes eorū ad mōtes caliginosos siue tenebrosos, dēt gloriam Deo. Vnde & peccatoribus sæpe dicitur: *Date gloriā Deo.* Quod autem Babylon, & omnis regio Chaldæorū mōtes caliginosi siue tenebrosi appellentur, in principio Esaiæ contra Babylonem legimus, vbi scriptum est: super montem caliginosum leuate signū, quod Hebraice dicitur נשפה. Hoc itaque præcipit, vt antequā ducantur in captiuitatem, & seruitutis mala sentiant, agant pœnitentiam. Cumque expectent lucem, sessuri sint in tenebris. Sin autem, inquit, ista

Psal 67.g
Ioan.9.e
Esai.13.a
e nispe

A audire nolueritis, in abscondito, juxta Aquilam in tenebris, plorabit anima vestra à facie superbiæ (siue juxta LXX.) iniuriæ, vt ne gemitus quidem & ploratus liber sit: ne victorum offendantur oculi. Possumus autem & sic locum istum interpretari: Saluator loquitur: *Operamini dum dies est, veniet*
Ioan.9.a *nox quando nullus vltra potest operari.* De hoc tempore & Esaiæ vaticinium est. Stellæ enim cœli, &
Esai.13. Sec.70. Orion, & omnis ornatus cœli lucē non dabunt, & tenebrabūtur orto sole, & luna non dabit lucem. Sophonias quoque in eadem verba
Soph.1.d consentit, dicens: *Dies tribulationis, & angustiæ dies miseriæ, & perditionis: dies tenebrarum & turbinis: dies nubis & caliginis.* Prius ergo quam iudicij tempus adueniat, & offendant pedes nostri ad montes tenebrosos, aduersarias scilicet fortitudines, quę tormētis & cruciatibus præpositæ sunt, agamus pœnitentiam: ne expectātes lucem, noctis tenebris inuoluamur: sciamusque nisi hoc fecerimus, ploraturam animam, vel Dei vel prophetæ, à facie nostræ superbiæ, Dei verba audire nolentium: Vnde & ipse propheta dicit.

antequam offendant pedes vestri ad montes caliginosos (siue tenebrosos.) Expectabitis lucem, & ponet eam in vmbram mortis, & in caliginē (siue, & ibi vmbra mortis, & ponentur in tenebris.) Quod si hoc non audieritis, in abscondito plorabit anima mea (siue vestra) à facie superbiæ (siue iniuriæ.) a Plorans plorabit, & deducet oculus meus lacrymam, quia captus est grex Domini. b Dic regi & dominatrici (siue dicite regi & potentibus.) Humiliamini, sedete, quoniam descendit (siue sublata est) de capite vestro corona gloriæ vestræ. Ciuitates Austri clausæ sunt, & non est qui aperiat? Translata est omnis Iudæa (siue translatus est omnis Iuda) trāsmigratione (siue captiuitate) perfecta. c Leuate oculos vestros, & videte qui venitis ab aquilone: vbi est grex qui datus est tibi, pecus inclitū tuum? Quid dices cum visitauerit te? Tu enim docuisti eos aduersū te, & erudisti in caput tuum. d Nūquid nō dolores apprehendēt te, quasi mulierem parturientē? Quod si dixeris in corde tuo, quare venerunt mihi hæc? propter multitudinem iniquitatis tuæ reuelata sunt verecūdiora tua, pollutæ sunt (siue dehonestatæ sunt) plantæ tuæ. e Si mutare potest Æthiops pellem suā, aut pardus varietates suas: & vos poteritis benefacere, cū didiceritis malū. f Et disseminabo eos quasi stipulā, quæ vēto raptatur in deserto. Hæc sors tua, parsq; mensuræ tuæ à me, dicit dominus (siue & pars inobediētiæ tuæ aduersū me.) g Quia oblita es mei, & confisa es (siue sperasti) in mēdacio, vnde & ego nudaui (siue nudabo, siue reuelabo) fœmora (vel posteriora) tua contra faciem tuam, & apparuit (seu apparebit) ignominia tua, adulteria tua, & hinnitus tuus, scelus (vel alienatio) fornicationis tuæ.

a ¶ *Plorans plorabit, &c.*] Omnis autem causa cruciatuū est, quod captus sit grex Domini. Dicamus Iudæis & nostris Iudaizantibus qui simplicem tantum & occidētem sequuntur historiam: nisi audieritis abscondite, hoc est, in mysterio, siue in tenebris, quas posuit Deus latibulum suum: & iuxta
B Salomonem, vt intelligāt parabo-
Psal.17.b lam, & tenebrosum sermonem, plorabit anima prophetæ, siue ipsorum à facie superbiæ dum per
Prouer 1.a Sec.70. contumaciam resistunt Deo, vnde & fletus erit iugis, lacrymæque perpetuæ: eo quod à vero Nabuchodonosor captus sit grex domini, atque corruptus.

b ¶ *Dic regi & dominatrici, &c.*] Prophetæ præcipitur, vt loquatur regi Iechoniæ, & matri eius: quā dominam & dominatricem siue reginam appellat: vt humilientur, & in puluere sedeant: perdidisse enim eos regiā dignitatem, & regi tradendos Babylonio. Ciuitates Austri clausæ sunt: id est, tribus Iudæ & Hierusalem: quæ iuxta solitudinem ad austrum versa est, & non est qui aperiat obsidione circundatas. Translata est omnis Iudęa siue omnis Iuda transmigratione perfecta, hęc est recepit quod merebatur, & cōpletum est in ea: sic enim LXX. transtulerūt. Delirat in hoc loco: qui regē, Christum, & potentes, angelos, vel apostolos intellexerit, vt assumant corpus humilitatis, & in puluere sedeāt, & amittāt vel rex, vel potentes de capite suo coronam, & gloriam fortitudinis. Ciuitates quoque austri clausas, interpretatur infernum, & quæ nulli aperiantur: omnēque gloriam Iudæ esse
Psal.13.a tanslatam, quando in passione completum est. *Omnes declinauerunt, simulque inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum,*
d gebira *non est vsque ad vnum.* Verbū Hebraicum d גבירה, Aquila & Symmachus dominatricem, & dominam interpretati sunt:
e gebôroth quod LXX. putauerunt e גבורות, potentesque dixerunt.

c ¶ *Leuate oculos, &c.*] Pręcipitur habitatorib. Hierusalē, vt eleuent oculos suos, & videant Chaldæos ab Aquilonis parte venientes, interrogaturque ipsa ciuitas, & dicitur ei: Vbi est grex qui datus est tibi, pecus inclitum tuum? Vbi est populus tuus, quem à Deo acceperas? Vbi illa tanta & inclita multitudo, vt totius prouinciæ turbam in vnum locū crederes congregatā? Quid dices cum te visitauerit dominus

in virga sua, & Babyloniis tradiderit hostibus quos aduersum te, vel in caput tuum, vel à principio ipsa docuisti, vt ad C
eorum auxilia confugeres, & ipsorum idola sectareris? qui sub occasione amicitiæ tuæ didicerunt, per quod iter ad tē venire deberent. Audiat hoc ecclesia negligens, quod ipsa doceat aduersarios suos, quomodo eam possit spiritali captiuitate comprehendere, & pecus eius bestiarum crudelitate lacerare.

d ¶ *Nunquid non, &c.*] Dum nescis, quasi mulierum partus subitus, ita te captiuitas repentina cōprehendet. Quod si caussari volueris & quærere cur tradita sis hostibus, audi manifeste, multitudinem hæc tibi fecisse iniquitatis tuæ, vt quasi mulieris meretricis sublatis vestibus reuelaretur ignominia tua, & ostenderentur publice fornicationes tuæ. Per quæ discimus, quādiu fuerint minora peccata, agere dominum patienter, & expectare pœnitudinem nostram. Sin autem voluerimus delictis copulare delicta, & cumulum facere peccatorum, reuelabuntur pudenda nostra: & ostendentur cunctis plantæ nostræ, vel in præsenti sæculo, vel in futuro. *Nihil est enim occultum quod non reueletur*: quo- Matt.10.a
niam implebitur illud Danielis: *Isti* Dan.12.a
resurgent in vitam æternam: & illi in opprobrium & confusionem sempiternam.

e ¶ *Si mutare potest Æthiops pellem suam, &c.*] Hoc testimonio vtuntur aduersus ecclesiam, qui diuersas, cupiunt asserere naturas, &
tantam dicunt esse vel nigredinē D
vel varietatem peccatorum: vt in candorem, & vnius coloris pulchritudinem transire non possit, non attendentes hoc quod sequitur: Et vos poteritis benefacere cum didiceritis malum. Quidquid enim discitur, non naturæ est, sed studij, & propriæ voluntatis: quæ a Super nimia cōsuetudine & amore peccandi quodāmodo in naturā cōuertitur. Sed hoc quod hominib. impossibile est, Deo possibile est: vt nequaquā Æthiops & pardus suā videantur mutare naturam, sed ille qui in Æthiope operatur & pardo, dicente apostolo: *Omnia possum in eo qui me confortat* Christo.
Vnde, & in alio loco: *Amplius*, inquit, *illis omnibus labora-* Philip.4.c
ui: non ego autem, sed gratia Dei, quæ in me est. Et *viuo iam non* 1.Cor.15.b
ego, viuit vero in me Christus. Et iterum scriptum legimus:
Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloria- Gal.2.d
ris quasi non acceperis: Quas ob caussas non glorietur sapiens 1.Cor.4.b
in sapientia sua; neque fortis in fortitudine sua, nec diues in Sap 9.a
diuitiis suis: nec pudicus in sua pudicitia, sciens quod in omnibus his Christi virtus sit, non eorū qui in suis virtutibus gloriantur.

f ¶ *Et disseminabo eos quasi stipulam, &c.*] Quia nimia consuetudine malorum non potuerunt mutare naturam, non vitio conditoris, sed studio insoliti sceleris: propterea quasi stipulam vento raptatā dispergam eos in solitudinem: iuxta illud quod alibi scriptum est: Tanquam puluis quem
proiicit ventus à facie terræ. Facitque apostropham ad ip- Psal.1.b
sam Hierusalem: quod hæc sit sors eius, & ista pars quam Luc.6.f
ipsa sibi elegerit, mensuram cumulatam atque perfectam, & superessfundentem: siue partem inobedientiæ suæ, qua noluit, Deo acquiescere. *In qua enim mensura mensus fuerit, remetietur illi.*

g ¶ *Quia oblita es mei, &c.*] Caussa dispersionis Hierusalem, quod oblita sit Dei, & confisa sit, vel sperauerit in mēdaciis.
Qui pręter Deum in rebus confidit sæculi, obliuiscitur Dei. Matt 7.a
Vnde

E

Vnde reuelantur fæmora, vel posteriora eius, vt videat ignominiam suam, & quæ retro esse deberent, fiant in prioribus: Cernatque ipsa quod fecit, & appareat ignominia eius, non tantum ipsi, sed & omnibus. Adulteria, inquit, tua & hinnitus tuus, non solum libidinem, sed insaniam ostendit libidinis, equarũ more, quæ ad coitum gestiunt, vt est illud Virgilij: Hippomanes vero quod nomine dicũt Pastores, lentum distillat ab inguine virus. Rogemus Iesum, vt nec in præsenti, nec in futuro sæculo reuelet fœmora & posteriora nostra: sed vt deleat omnes iniquitates nostras, & omnia scelera apparere non faciat.

Virgil. lib. 3. Georgic.

[a] Super colles in agro vidi abominationes tuas: Væ tibi Hierusalem: non mundaberis (siue quia non es mundata) post me, vsquequo adhuc?

CAP. XIV.

QVod [b] factũ est verbũ domini ad Hieremiã de sermonibus siccitatis. [c] Luxit Iudæa (siue Iuda) & portæ eius corruerũt (siue vacuæ factæ sunt) & obscuratæ (siue contenebratæ) sunt in terra, & clamor Hierusalẽ ascẽdit. Maiores eius miserunt minores (siue iuniores) suos ad aquã: venerunt ad hauriendũ (siue ad puteos) non inuenerũt aquã, reportauerũt vasa sua vacua. Cõfusi sunt & afflicti (siue erubuerunt) & operuerunt capita sua propter terræ vastitatẽ (siue & opera terræ) quoniã defecerũt, quia nõ venit (siue nõ erat) pluuia super terrã: cõfusi sunt agricolæ, operuerũt capita sua. [d] Nã & cerua (siue ceruæ) in agro peperit (siue peperũt) & reliquit (siue reliquerũt) quia nõ erat herba. Et onagri steterũt in rupib. traxerũt ventũ quasi dracones: defecerũt oculi eorũ, quia nõ erat herba (siue fenũ) [e] Si iniquitates nostræ responderint (siue restiterint) nobis: domine fac propter nomẽ tuum, quoniam multæ sunt auersiones nostræ (vel peccata nostra.) Tibi peccauimus expectatio Israel: saluator eius in tempore tribulationis.

HEB.

[f] Quare futurus es quasi colonus in terra, & quasi viator declinans ad manendum? Quare futurus es velut vir vagus, & fortis qui non potest saluare?

SEPT.

Quare factus es sicut aduena in terra, & quasi indigena diuertens ad manendum? numquid eris quasi homo dormiens, & quasi vir qui saluare non possit.

[g] Tu autem in nobis es domine, & nomen tuũ inuocatum est super nos: ne derelinquas nos (siue ne obliuiscaris nostri.) [h] Hæc dicit dominus populo huic: quia dilexit (siue dilexerunt) mouere pedes suos, & non quieuit (siue non perce-

a ¶ *Super colles in agro vidi abominationes tuas, &c.* [Non solũ in media vrbe Hierusalẽ, sed in omni colle, cunctisque regionib. vidi idola tua, vnde dicitur ad eam: Væ tibi Hierusalem, quia non es mundata post me, vt cum mea te iactares sequi vestigia, & confessionem mei nominis ventilares, tamẽ nũquã purgata sis, quia oblita es mei & sperasti in mẽdacijs. Vnde increpat eam, & dicit: Vsquequo adhuc? & est sensus: quãdiu te expectabo? quãdiu ferã? vsquequo obliuisceris mei in finẽ, & mea præcepta contemnes? Fornicatur in collib & in agris, & nunquã mundatur, qui erecta ceruice per superbiã non humiliatur sub potenti manu Dei, sed in suis scelerib. viriisque cõfidit.

F

CAP. XIV.

Amos 8. a

Q*Vod [b] factum est verbum domini ad Hieremiã, &c.*] Iræ Dei vniuersa consentiunt. Vnde & sol vt super peccatores occidit meridie: & luna astraque & cætera non dant lumẽ suum. Putandumque est obsidionis tempore pluuias non fuisse, vt sterilitatem obsessi sustinerent aquæ. Vno quippe fonte Siloe, & hoc non perpetuo vtitur ciuitas, & vsque in præsentem diem sterilitas pluuiarum, non solum frugũ, sed & bibendi inopiam facit.

c ¶ *Luxit Iudæa siue Iuda, &c.*] Tẽpore siccitatis, quoniã famẽ patitur multitudo audiẽdi & discendi sermonem Dei, luget Iudæa, cultum Dei prius habere se iactans, & confessionem veræ fidei: portæque eius vel vacuantur vel corruũt, quas ad sensus referre debemus, per quos animæ concipitur disciplina. Tũc obscurãtur omnia, & inuoluũtur tenebris: & nequaquã in Hierusalẽ ratio regnat & sermo doctrinæ, sed

Gen. 16. 26. clamor atque cõfusio. Maiores quoque qui deberẽt ipsi pergere ad hauriendas aquas, mittunt iuniores, in quibus cani non sunt sapientiæ: & idcirco veniũt ad puteos, & non inueniunt aquas, quas patriarchas inuenisse narrat historia. Reportant vasa sua vacua, iuniores videlicet: non quod aquæ non fuerint, sed quod illi inuenire non potuerint. Confusi

2. Cor 3. a sunt & afflicti, siue erubuerũt, & operuerũt capita sua: quia non poterant dicere cũ Apostolo: *Nos autem reuelata facie gloriam domini contẽplamur.* Propter terræ vastitatem, siue & terræ opera defecerunt, per quæ ad Dei notitiam pergimus.

Esa 5. b Causaque perspicua: *quia non venit*, inquit, *pluuia super terram.* Mandatum est quippe nubibus ne pluerent super eam

1 Cor 3. b imbrem. Agricolæ quoque, quorum vnus loquitur: *Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.* Et in eodem loco: *Dei*

G

cooperatores sumus: operiunt caput suũ, & confundũtur intelligentes sine Dei gratia, & adiutorio frustra se tendere.

d ¶ *Nã & cerua, siue ceruæ, in agro peperit*, siue *pepererunt, &c.*] Grãdis sterilitas, quando & ceruæ in agro pariũt, & relinquũt fœtus suos, quia nõ sit herba vel fœnũ: vt quæ odore narium serpentes extrahunt de cauernis, & venenata interficiũt animantia, cibo gratæ nõ vtantur. Onagri quoq; de quib. scriptum est Iob tricesimonono: *Quis dimisit in solitudinem onagrũ liberũ?* plana & campestria relinquentes, stent in rupib. & currere nequeant, & attrahant ventum in similitudinẽ draconũ: deficiantq; oculi eorum, & clarã lucẽ cernere nequeant, rationabilib. subtractis cibis. Siccitas hæc sæpe accidit in ecclesijs, quãdo cerui & onagri inueniũtur in populis, & magistrorũ penuria contabescunt. Sunt qui possũt discere, & non sunt qui possunt docere.

¶ Si *iniquitates nostræ responderint*, siue *restiterint nobis, &c.*] Si dubitamus quare non descendant pluuiæ super terrã, quare cũcta ariditate marcescant: audiamus, iniquitates nostræ restiterunt nobis: propterea domine non secundũ opera nostra, sed secũdũ sanctũ nomẽ tuũ vince multas auersiones nostras. Tibi enim peccauimus, quẽ cordis secreta nõ fallunt: & te præstola-

H

mur, qui vera spes, & expectatio es Israel: & saluas eos in tẽpore tribulationis, iuxta illud quod scriptũ est: *Ad dominum cum tribularer clamaui, & exaudiuit me.* Dicamus & nos Psal. 119 a in tẽpore siccitatis, aquarumq; penuria: *Tibi peccauimus, & malũ corã te fecimus.* tuum Psal. 50 a præstolamur aduentum, qui saluas Israel, non suo merito, sed tua clementia.

f ¶ *Quare futurus es quasi colonus in terra, &c.*] Iudæi hũc locũ sic intelligũt. Quare segregas te à populo tuo, & quasi viator propter vnius horæ refrigerium nõ curas quali vtaris hospitio, sed ad alia trãsiturus nõ saluas populũ tuũ, & tẽplũ quondã inclitũ deseris? Nostri vero de futura Christi dispẽsatione dici putãt, quod futurus sit peregrinus in terra, & paruo tẽpore terræ vsurus hospitio: & quasi vir pertrãsiẽs ac robustus, relicto Israel tẽdat ad gẽtiũ multitudinẽ, vt de loco ad locũ, de populo ad populum, de tẽplo ad ecclesiã transeat. Quod autẽ iuxta LXX. dicitur: *Nũquid eris quasi homo dormiẽs, & quasi vir qui saluare non possit*: similitudinẽ posuit & nõ rei veritatẽ, secundum illud quod scriptum est: *Surge cur dormis domine?* non quod dominus dormiat, de quo dicitur: Psal. 43 d *Non dormitabit, neque dormitet, qui custodit Israel*: sed quod Psal. 120 a his videatur dormire, quos deserit. Denique in sequentibus non scribitur: vir dormiens qui saluare non possit: sed quasi vir, in vtroque αἰτρες ναδος scribitur.

g ¶ *Tu autem in nobis es domine, &c.*] Qui apud Iudæos quasi aduena futurus es & viator, & vir vagus, & antiquã deserẽs mãsionem in nobis habitas, & nomen tuum inuocatum est super nos, vt appellemur Christiani: idcirco ne derelinquas nos, & ne obliuiscaris nostri, quibus de futuro aduentu tuo, omnium prophetarum ora cecinerunt.

h ¶ *Hæc dicit dominus populo huic, &c.*] Dicente populo

A

quare factus es vt aduena & viator & vagus, vt tuam deseras mansionem? Respondet dominus populo quondam suo: Vis nosse rationem, ausculta quod dicitur: Quia dilexit populus mouere pedes suos, & non abstulit eos de compede peccatorum, siue nõ quieuit, & stare non potuit: idcirco & ego deserui eũ, & nulla est in illo mihi complacentia. Qui igitur diu distulit, & per patientiã noluit punire peccãtes: quia in scelere permanserũt, recordabitur iniquitatum eorũ: & quasi ægrotantium, & Deũ non sentientium peccata visitabit, vt vltra peccare desistant. Notãdũ autẽ in scripturis sanctis, quod semper peccatorũ moueãtur pedes: & sanctis dicatur cum Moyse: *Tu vero hic*
Deut. 5. d
sta mecum. Et alibi scriptũ sit:
Psal. 134. a
Laudate serui dominum, qui statis in domo domini, in atriis domus Dei nostri.

a ¶ *Et dixit dominus ad me: Noli orare pro populo isto in bonum, &c.*] Stultũ est orare
1. Ioan. 5. d
pro eo qui peccauerit ad mortẽ, dicẽte Ioãne: *Est peccatũ ad mortẽ non pro illo dico vt roget quis. Omnis iniquitas peccatũ est: & est peccatũ ad mortẽ.* Ieiunia & preces, & victimæ, & holocausta tunc proficiunt, cum recedimus à vitiis, & flemus antiqua peccata. Sin autem in scelerib. permanentes, putauerimus, votis atque sacrificiis redimere nos, vehementer erramus, Iniquũ arbitrantes Deũ. Qui enim semel gladio & fami & pesti fuerit
B
destinatus, nullis precib. erui potest. Vnde & prophetæ dicitur: ne frustra roget quod impetrare non possit.

b ¶ *Et dixi ah, ah, ah, domine Deus, siue qui es domine Deus, propheta. &c.*] Audiant hęc magistri, qui peccãtibus & in suis vitiis permanentib. prospera pollicẽtur: qui dicũt ditutib. nõ videbitis gladiũ tormentorũ Dei, & fames non erit in vobis. Saturabimini quippe sermonib. Dei, & pacẽ dabit vobis dominus verissimã in loco ecclesiæ siue Hierusalem. Quod autẽ dixit iux-
a aha
ta Hebraicũ a אהה ah, ah, ah, ad priora respondit, vbi dominus fuerat comminatus, dicẽs: *Gladio, & fame & peste ego consumam eos.* Quia igitur prophetæ, imo pseudoprophetæ falsa polliciti sunt, ideo dominus locutus est per Hieremiam: Nolite audire verba pseudoprophetarum, qui non à me missi sunt, sed sua voluntate venerunt. Vnde nequaquam prophetæ, sed diuini sunt appellandi, qui seductionem populo loquuntur. Multo enim melius est timore pœnarum emendare peccata, quam spe prosperorum diuinæ sententiæ subiacere.

c ¶ *Ideo hæc dicit dominus de prophetis qui prophetant in nomine meo, &c.*] Caueãt pseudoprophetæ, qui prospera promittendo supplantant populum Dei: ne & ipsi pereant, & deceptus populus simili deleatur interitu iaceantque in viis Hierusalem, & domini præcepta calcantes, fame & gladio pereant, & non sit qui sepeliat eos: nec ignominiam eorum puluere operiat pœnitentiæ. Et ipsi enim prophetæ, & populus, vxoresque eorum, & filij & filiæ, omnisque generatio

percerũt:) & domino non placuit (siue & Deus nõ placuit sibi in eis:) nũc recordabitur iniquitatũ eorũ, & visitabit peccata eorũ.[a] Et dixit dominus ad me: Noli orare pro populo isto in bonũ. Cũ ieiunauerint, nõ exaudiã preces eorũ: & si obtulerint holocaustomata, & victimas nõ suscipiã eas: quoniã gladio, & fame & peste ego consumã eos:[b] Et dixi ah, ah, ah, domine Deus (siue qui es domine Deus) prophetæ dicũt eis, nõ videbitis gladiũ, & fames nõ erit in vobis: sed pacẽ verã dabit vobis in loco isto. Et dixit domin⁹ ad me: falso prophetæ vaticinãtur in nomine meo: nõ misi eos, & non præcepi eis, neq; locutus sũ ad eos, visionẽ mẽdacẽ, & diuinationẽ fraudulẽtã, & seductionẽ cordis sui prophetãt vobis.[c] Ideo hæc dicit dominus de prophetis, qui prophetãt in nomine meo, quos ego non misi: dicẽtes, gladius, & fames nõ erit in terra hac: In gladio & fame cõsumẽtur prophetæ illi: Et populi, quib. prophetãt proiecti erũt in viis Hierusalẽ prę fame, & gladio, & nõ erit qui sepeliat eos: ipsi & vxores eorũ, filij & filiæ eorũ, & effundã super eos malũ suũ (siue mala sua.)[d] Et dices ad eos verbũ istud: Deducãt oculi mei lacrymã (siue deducãt oculi vestri lachrymas) per noctẽ, & diẽ, & nõ taceãt (siue non cessent) quoniã cõtritione magna contrita est virgo filia populi mei, plaga pessima vehementer.[e] Si egressus fuero ad agros: ecce occisi gladio: & si introiero in ciuitatẽ: ecce attenuati fame (siue dolore famis.) Propheta quoque, & sacerdos abierunt in terram quam ignorabant. [f] Numquid proiiciens abiecisti Iudam: aut Sion abominata est anima tua? quare ergo percussisti nos, ita vt nulla sit sanitas? Expectauimus pacem, & non est bonum: & tempus curationis, & ecce turbatio. [g] Cognouimus domine impietates nostras & iniquitatem patrum nostrorum, quia peccauimus tibi. [h] Ne nos des in opprobrium propter nomen tuum: neque facias nobis contumeliam. Solij gloriæ tuæ recordare, ne irritum facias fœdus tuũ nobiscũ. [i] Numquid sunt in sculptilibus gentium qui pluãt, aut cœli possunt dare imbres? Nonne tu es dominus Deus quem expectauimus? tu enim fecisti omnia hæc.

CAP.

C

absque vllo pollinctore in sterquilinum erit. Quanti iacent in viis Hierusalem: quot cernimus insepultos recipere mala sua, quæ domino effundente patiuntur.

d ¶ *Et dices ad eos verbum istud &c.*] Dupliciter his locus intelligitur, vel quod ipse Deus plangat populũ suũ, & oculi eius flere nõ cessent, vel certe imperet, vt populorũ oculi lacrymis fluãt. nec leue esse quod plangendũ sit: cum virgo filia populi sui contritione maxima, & plaga intolerabili percussa sit. Alij ex persona prophetæ hæc dici arbitrantur.

e ¶ *Si egressus fuero ad agros, ecce occisi gladio, &c.*] Iusta causa plangendi, quod virgo cõtrita sit, filia percussa, populusq; deletus. Si enim, inquit, foras exire voluero, interfectos videbo: si ingredi ciuitatẽ, attenuatos, & ossib. vix hærẽtes famis necessitate conspiciã. Et quid mirũ hoc de plebe, & ignobili vulgo diceret cum prophetę quoq;, & sacerdotes, qui aliis prospera prophetabãt, & qui debebãt legis aperte mãdata, ipsi ierint in terrã, quã ignorabãt, & captiuitatis sustinuerint malũ. Audiãt hoc nostri prophetæ & sacerdotes, quod nec intus nec foris propter negligentiã eorũ sit vlla securitas, quod & eos scãdalizãt qui foris sunt: & eos qui intus, fame interire patiantur: & qui auctores fuerint peccãdi, sint cruciatuum socij.

D

f ¶ *Numquid proiiciens abiecisti Iudã, aut Siõ abominata est anima tua, &c.*] Miratus propheta quod Iudã, & Hierusalem, duarum tribuũ videlicet regnũ, in quo erat religio Dei, & tẽpli cæremoniæ: dominus tam repente proiecerit, & tanta percusserit plaga, vt nulla possit adhiberi medicina. Expectauimus, inquit, pacem, & tẽpus curationis: & nullum est bonum sed econtra turbatio: vt vbi prius fuerat cultus Dei atq; tranquillitas, ibi seditionibus, & hostili fremitu omnia cõplerentur. Si ergo quãdoq; nostra Sion, nosterque Iuda abiicitur, & abominatur, illum anima Dei: nequaquam miremur, sed magis dicamus quod sequitur.

g ¶ *Cognouimus domine impietates nostras, &c.*] Et nos, inquit, & patres nostri eadem dementia, Dei præcepta neglēximus, & impleta est in nobis mẽsura maiorũ: vt quidquid illis defuerat, nostro cumulo cõpleretur. Vnde & de Iuda dicitur: *In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conspectu* Psal. 108. b
domini: & peccatum matris eius non deleatur. Fiant contra dominum semper, & dispereat de terra memoria eorum.

h ¶ *Ne nos des in oppro. &c.*] Soliũ gloriæ Dei non solum arbitremur templum Iudææ, quod sæpe destructũ est, sed omnem sanctum: iuxta illud quod scriptum est: *Thronum eius* Psal. 88. f
in terram allisisti. Tunc alliditur atque destruitur, quando multitudine peccatorum offenderit Deum: sed tamen qui sua culpa perit, domini clementia sustentatur, quæ mutatur seueritate sententiæ, si irritum faciat dominus pactum suum: quo nos saluos futuros esse pollicitus est.

i ¶ *Numquid sunt in sculptili, &c.*] Post multos variosque

sermones

E sermones, redit ad titulum prophetiæ, in quo scriptum est: quod factū est verbū domini ad Hieremiam de sermonibus siccitatis. Ergo quod dicit, hoc est, quia dæmonum simulacra non possunt pluere, nec cœli per se dare imbrem suum: ideo tu domine Deus noster, quem semper expectauimus, in quē spes nostras conuertimus & vota, tu da pluuiā tuā. Tua enim sunt omnia, & quidquid boni est, sine te cuius est, dari non potest. Dicamus hoc & contra hæreticos, qui pluuiam doctrinarum tribuere non possunt. Et cum se cælos esse promittant, & de se
Psal. 18. a scriptum glorientur: *Cæli enarrant gloriam Dei*: tamen imbres non possunt donare doctrinæ. Solus est enim Deus, qui suā instruat populum, & diuersitates gratiæ tribuat expectanobus se.

Capvt XV.

ET [a] dixit dominus ad me: Si steterit Moyses, & Samuel coram me (siue contra me) non est anima mea ad populum istū. [b] Eiice (vel emitte) illos) à facie mea, & egrediantur. [c] Quod si dixerint ad te: Quo egrediemur? Dices ad eos: Hæc dicit dominus: Qui ad mortem, ad mortem: & qui ad gladium, ad gladium: & qui ad famem, ad famem: & qui ad captiuitatem, ad captiuitatem. Et visitabo super eos quatuor species, dicit dominus: gladium ad occasionem, & canes ad lacerandum, & volatilia cœli & bestias terræ, ad deuorandum, & dissipandum. [d] Et dabo eos in feruorem (siue commotionem, & angustias) vniuersis regnis terræ, propter Manassen filium Ezechiæ regis Iuda, super omnibus quæ fecit in Hierusalem? [e] Quis enim miserebitur tui Hierusalem? aut quis contristabitur pro te? aut quis ibit ad rogandum pro pace tua? [f] Tu dereliquisti me, dicit dominus: retrorsum abiisti. [g] Et extendam manum meam super te, & interficiam te, laboraui rogatus (siue rogans) pro quo Lxx. transtulerunt, nequaquam vltra dimittam eos. [h] Et dispergam eos ventilabro in portis terræ (siue populi mei.) Interfeci & perdidi populum meum, & tamen à viis suis non sunt reuersi. [i] Multiplicatæ sunt mihi viduæ eius super arenam maris, induxi eis super matrem adolescentis vastatorem meridie: misi super ciuitates repente terrorem. [k] Infirmata est (siue abiecit, aut vacua facta est) quæ peperit septem (siue plurimos) defecit anima eius, occidit ei sol cum adhuc esset dies (aut medius dies.) Confusa est, & erubuit: & residuos eius in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum, ait dominus. Væ [l] mihi mater mea, quare genuisti me virum rixæ

Capvt XV.

ET [a] *dixit dominus ad me: Si steterit Moyses, & Samuel coram me, &c.*] Hos enim legimus iræ domini pro populo restitisse, & iā impendentem auertisse sententiam. Et si: inquit, illi steterint vel in cōspectu meo, vel contra me, quorū
Exo. 32. c vni dixit Deus: *Dimitte me, & percutiam populum istum*: tamē non exaudiam, quoniam consummata sunt scelera populi delinquentis.

b ¶ *Eiice, vel emitte, illos à facie mea, & egrediantur, &c.*] Non loco recedunt à Deo peccatores, sed voluntate, quanquam
F
Gen. 3. d 4. b legamus & Adam & Cain electos esse à facie Dei.

c ¶ *Quod si dixerint &c. Qui ad mortem, ad mortem, &c.*] Quatuor plagas, quibus traditus est populus Iudæorum? etiam
Ezech. 14. g Ezechielis prophetia demonstrat: gladium pestilentiam, famem, bestias, & captiuitatem. Inter bestias autem, canes quoque & volatilia intellige, quibus laceranda, & deuoranda, & dissipanda corpora tradita sunt. Neque enim fieri poterat, vt creatore neglecto, non vniuersa creatura
2. Par. 33. c consurgeret in peccatores.

d ¶ *Et dabo eos in feruorem (siue commotionem, & angustias) vniuersis regnis terræ, propter Manassen, &c.*] Legimus in dierum volumine, Manassen post captiuitatem, & pœnitētiam reuersum Hierusalem, atque regnasse. Sed quo modo sanctorum merita descendunt ad posteros, sicut Dauid & cæterorum, sic peccatorum flagitia, si liberi nepotesque similia gesserint, ad posteros perueniunt. Quod autem dicit: *Dabo eos in feruorem, siue commotionem, & angustias vni-*
לזועה *uersæ terræ*: & sub Babyloniis ex parte completum est, &
εἰς ἀνάγκας. nunc expletur in toto, quando pessimum regem, & qui repleuerit Hierusalem à porta vsque ad portam cruore iusto-
4. Reg. 21. c rum, populus imitatus est impius. Ex quo discimus regum ac principum, & præpositorum scelere, populos plerumque deleri.

c ¶ *Quis enim miserebitur tui Hierusalem? aut quis contristabitur pro te? &c.*] Nullus enim potest offenso Deo pro flagitiis rogare peccantium, quia nec tam clemens potest creatura quàm conditor esse, nec ita alienus externis, quomodo dominus suis parcere.

f ¶ *Tu dereliquisti me, dicit dominus, retrorsum abiisti.*] Causa redditur quare nullus misereatur Hierusalem, nec contristetur pro ea, nec pro pace illius obsecret, quod cum iuxta
Philip. 3. c ta Apostolum posteriorum obliuiscens, ad priora se extendere debuerit, econtrario retro versa sit, & Ægyptias carnes desiderarit. G

g ¶ *Et extendam manū meam super te, & interficiam te, laboraui rogatus, siue rogans*) pro quo Lxx. transtulerunt: nequaquā vltra dimittam eos.] Manus extenta, percutientis iudicium est, interfectio peccatorum, iram significat consummatam. Quod autem intulit: *Laboraui rogatus, siue rogans*, duplicem habet sensum: quod iam defecerit Deus, crebro eis ignoscendo, & lassus sit semper eos prouocans ad salutem. Non ti. a נלאיתי

h ¶ *Et dispergam eos ventilabro in portis terræ, (siue populi mei.) Interfeci, & perdidi populum, &c.*] Quid prodest sæpius me rogari, cū à viis suis pessimis non reuertantur, nec agant pœnitentiam? Dispersi enim eos quasi ventilabro, vt purgarem aream meā. Et dispersi in portis terræ, vt inferni quodammodo calcarent limina. Et interfeci & perdidi populum meū, & coacti malorum necessitate, impendentia vitarent mala.

i ¶ *Multiplicatæ sunt mihi viduæ eius super arenā maris, induxi eis super matrem adolescentis vastatorē meridie, &c.*] Diuersis medicaminibus cupit Deus saluare peccantes, vt qui contempserant blandientem, timeant comminantem. Viduæ multiplicatæ sunt super arenam maris, interfectis viris; matres perditis liberis sensere vastantem: non in nocte & per insidias, sed clara luce: H vt ostendat apertam vim aduersarij fortioris. Misi, inquit, super ciuitates: Haud dubium quin Iuda, & populi peccatoris repente terrorem, vt quanto fuit subitum malum, tanto difficilius esset effugium.

k ¶ *Infirmata est, siue abiecit, aut vacua facta est quæ peperit septem, siue plurimos: defecit anima eius, occidit sol cum adhuc esset dies (aut medius dies.) Confusa est, &c.*] Sæpe diximus verbum Hebraicum שבע vel septem, vel iuramentum sonare, vel plurimos. Vnde & diuersa est interpretatio: Aquila, Lxx. & Theodotione, septem transferentibus, Symmacho plurimos. Quæ igitur erat diues liberis, orba subito facta est, & clara luce disperiit, & confusa est in solitudine sua. Reliquum autem ait, populum tradam gladio, vt mortē & iram Dei nullus effugiat. Alij ad synagogam referunt, quæ infirmata est, vt ecclesiæ cresceret multitudo: iuxta illud quod scriptum est, sterilis peperit septem siue plurimos, & quæ multos habebat liberos, infirmata est. Vnde & occidit ei sol iustitiæ, in cuius pennis est sanitas, & idcirco æterna confusione cooperta est, perdens populum suum gladio spirituali. אמללה ascbagh 1. Reg. 2. d Malac. 4. a

l ¶ *Væ mihi mater mea, quare genuisti me virum rixæ (siue iudicii) viri discordiæ, &c.*] Potest hoc, συνεκδοχικῶς de Hieremia intelligi, quod non in toto orbe terrarum, sed in terra Iudæa sit iudicatus. Vere autem domino competit Saluatori, qui loquitur in euangelio: In iudicium ego in istum mundum veni, vt qui non vident, videant, & qui vident cæci fiant, de quo scriptum est: *Ecce hic est positus in ruinam, & in resurrectionem multorum in Israel, & in signum, cui contradicetur.* Quis enim philosophorum, quis gentilium, quis hæreticorum, non iudicat Christum ponentium ei leges natiuitatis, & passionis, resurrectionisque Ioan. 9. g Luc. 2. e

A suæ, & substantiæ? Nec mirū iuxta assumpti corporis veritatem, Christum dicere: *Væ mihi mater mea*: cum & in alio Mich.7.a loco perspicuæ personæ eius conueniat quod dicitur: *Væ mihi quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, & sicut racemum in vindemia*: non habens spicam, vt comedat primitiua. Et ne putemus gemitum vilitatem referri ad verbum Dei, qui sit iste qui plangat, statim sequitur: *Væ mihi anima, quia periit reuertens à terra*: non quod diuidamus personas, vt impij faciunt, sed quod vnus atque idem filius Dei, nunc iuxta carnem, nūc iuxta verbum loquatur Dei.

rixæ (siue iudicij) virum discordiæ (siue qui iudicet) in vniuersa terra? [a] Nō fœneraui, nec fœnerauit mihi quisquam, omnes maledicunt mihi. [b] Dicit dominus, si non reliquiæ tuæ in bonum, si non occurrit tibi in tempore afflictionis, & in tempore tribulationis (siue angustiæ) aduersus inimicum.

HEB.

[e] Numquid fœderabitur ferrum ferro ab Aquilone & æs.

SYM.

Numquid nocebit ferrum ferro ab Aquilone & æs? LXX. & Theodotio. Si cognoscet ferrum & operimentum æneum? [d] Diuitias tuas, & thesauros tuos in direptionē dabo gratis (siue absque pretio) in omnibus peccatis tuis, in cunctis terminis tuis. Et adducā inimicos tuos (siue seruire te faciam inimicis tuis) de terra quam nescis: quia ignis accensus est in furore meo, super vos ardebit. [c] Tu scis domine, recordare mei, & visita me, & tuere me ab his qui persequuntur me. Noli in patientia tua suscipere me, scito quoniam sustinui pro te opprobrium. Inuēti sunt sermones tui, & comedi eos (siue ab his qui reprobāt sermones tuos consume eos.) Et factum est mihi (siue erit mihi) verbum tuum in gaudium, & lætitiam cordis mei, quoniam inuocatum est nomen tuum super me domine Deus exercituum. [f] Non sedi in concilio ludentium, & gloriatus sum (siue metuebam) à facie manus tuæ, solus sedebam, quoniam amaritudine replesti me. Quare factus est dolor meus perpetuus (siue quare qui contristant me confortantur:) & plaga mea desperabilis renuit curari? (siue plaga mea fortis, vnde curabor?)

a ¶ *Non fœneraui, nec fœnerauit mihi quisquam, oēs maledicunt mihi.*] Pro quo LXX. Non profui, neque profuit mihi quisquam: Theodotio: *Non debui neque debuit mihi quisquam.* Quorum omnium hic sēsus est ex persona Christi: Nullus se præbuit, qui digne mea æra susciperet nec fenerauit mihi quisquā in sanctis, atque pauperibus confouendis, me sibi faciens debitorem. Siue non profui, nec profuit mihi quisquam. Nullus enim tantum voluit accipere, quantū ego tribuere desideraui. Nec profuit mihi quisquam. Salus enim creaturæ, lucrū est creatoris. Aut certe non, debui, nec debuit mihi quisquam. Nemo B debuit mihi quātum accipere cupiebā, nec me sibi fecit in aliquo debitorem. Quodque infert: Nec debuit mihi quisquam, hunc habet sensū. Quo modo enim poterat mihi vsuram debere, qui fœnus non est dignatus accipere? *Omnes*, inquit, *maledicunt mihi*. Quis enim hæreticorum, atque errantium non maledicit Christo, peruersa credendo, & peruersiora blasphemans?

(margin: לא נשיתי ולא נשו בי)

b ¶ *Dicit dominus: si nō reliquiæ tuæ in bonū, &c.* Possūt hæc & ex persona Hieremiæ accipi, qui pessimo tēpore, & iā imminēte captiuitate prophetare cōpulsus est, & dura perpeti à populo nō credēte. Ad id quod supra dixerat: *Væ mihi mater mea, vt quid me genuisti virū, qui iudicer, & discernar omni terra*: & reliqua: Respōdit dominus: Noli considerare præsētia, sed futura: reliquiæ enim tuæ, & nouissima erūt in bonū. Deniq; & in præsentiarū cum te cuperēt inimici opprimere, affui tibi, & meo es protectus auxilio. Hoc autem tā ad Hieremiā, quā secundū dispēsationē carnis assūptæ, referri potest ad Saluatorē. Pro eo quod nos iuxta Hebraicū interpretati sumus: *Omnes maledicūt mihi*, vsque ad eum locū vbi scriptū est: *In tēpore tribulationis aduersus inimicū*: in editione vulgata ita scriptū reperi: *Fortitudo mea defecit in his qui maledicūt mihi*, fiat domine dirigētib. illis, si non astiti tibi in tēpore afflictionis eorum, & in tēpore tribulationis eorum in bona contra inimicum. Et est sensus: Fortitudo mea defecit in his qui maledicunt mihi. Non enim intelligūt virtu-
2.Cor 12.c tem meā, quæ in infirmitate perficitur, & quanto plus mihi maledixerint tanto mea in illis plus deficit fortitudo. Iungitque vel propheta vel dominus, & ait: *Fiat domine dirigentibus illis*, hoc est, eueniant mihi maledicta quæ loquuntur inimici, & illi dirigantur in bonum: si non in tempore tribulationis eorum & angustiæ, quando eos vastabat inimicus & capere festinabat, steti in conspectu tuo, & rogaui te pro illis & dixi: *Pater ignosce eis, quod enim faciunt, nes-*
Luc.23.d *ciunt*. Sed & Hieremiam sæpe deprehendimus in hoc volu-

C mine rogasse pro populo.

e ¶ *Numquid fœderabitur ferrum, &c.*] Varietatis causa perspicua est, verbum enim ירע quod in præsenti loco scriptū est, pro ambiguitate enunciationis, & amicitiam sonat & malitiam, quod si pro ר litera, quæ ד literæ similis est, legatur ד scientiam cognitioné que significat. Quod autē dicitur, sic intelligēdum est: Ne doleas quod populus inimicus tuus sit, & te enim dura nunciāte, non potest te amare qui durus est. Siue Babylonij, qui ab Aquilone venıūt, suntque ferrum durissimum, huic populo duriori, & in æris similitudinem indomito, non poterūt amicitia copulari: Siue ferrum durissimū, hęc est, populus Israel. Dei cognitione indignus est, qui in tātam peruenit malitiam, vt duriori metallo ære circūdatus sit. (margin: iaroagh; res; daleth; daleth)

d ¶ *Diuitias tuas & thesauros tuos in direptionem dabo gratis, &c.*] Omnem, inquit substantiam tradam inimicis tuis absque vllo pretio propter peccata, quæ fecisti in cūctis terminis tuis. Propterea adducā inimicos tuos, siue seruire te faciam in terra Chaldęa, quia ignis meus qui semel in meo furore succensus est, in te ardebit, & extingui non poterit. Tu enim D præbuisti materiam ardoris tui: vt meus ignis, tua quæ in te sunt ligna consumat, & fenum, & stipulam. At per hoc non est caosa ardoris in domino, sed in his qui fomenta incendio ministrarunt.

c ¶ *Tu scis domine, recordare mei, & visita me, & tuere me ab his qui persequuntur me. Noli in patientia tua suscipere, &c.*] Hoc quod diximus: *Tu scis* in LXX. non habetur: Felix est autē illa cōsciētia, quæ pro Deo sustinet opprobriū. Vnde dicit: *Inuēti sunt sermones tui*, quos meo ore loquebaris. *Et comedi eos*, hoc est in cibum mihi versi sunt, siue iuxta Symmachū. Suscipiebam eos, vt mihi in lætitiam verterentur, qui dudum fuerāt in opprobrium. Vnde, & Babylonij confitentur impleta, quæ Hieremias futura prædixerat. Siue hic sensus est. Sensi angustias, miserias pertuli populi persequentis: sed tamen gauisus sum me tuis paruisse præceptis, & propter nomen tuum dura perpessus sum.

f ¶ *Non sedi in concilio ludentiū, & gloriatus sum (siue metuebā) à facie manus tuæ. solus sedebam, quoniā amarit, &c.*] Hęc Hebræi ex persona Hierusalem dici arbitrantur, quod sola sederit, & amaritudine repleta sit, & factus sit dolor eius perpetuus, & quo modo aquæ pertranseunt, sic verba prophetarū, quib. sibi prospera pollicebātur, trāsisse mēdaciter. Melius autē vt ex persona prophetæ hæc dici accipiamus, sed Psal 25.a & de sermonib. sancti viri, qui non sederit in concilio siue secreto ludentium, quod timuerit impendentem sibi manum Dei: siue magis gloriatus sit se malorum non habere consortium. Solus, inquit, sedebam, secundum illud quod scriptum est: *Non sedi cum concilio vanitatis, & cum iniqua gerentib. nō* Psal 140.c *introibo. Odiui ecclesiā malignātium, & cum impiis non sedebo.* Et in alio loco: *Solitarius sum ego, donec pertranseam. A facie*, inquit, *manus tuæ, solus sedebā*: dum te timeo, dum impendentem mihi manum tuam semper expecto. In concilio ludentium sedere nolui sed meam amaritudinem deuorabam, vt in futuro mihi gaudiū præpararē. Nec habui interualla doloris mei, sed iugi miseria deprimebar, vt nulla expectarē remedia. Præualuerunt enim qui contristabant me: & facta est

(margin: בסוד)

bor?) Facta est mihi quasi mendacium aquarum infidelium (siue quasi aqua mendax non habens fidem.) [a] Propter hoc hæc dicit dominus: Si conuerteris, conuertam te, & ante faciem meam stabis. Et si separaueris preciosum à vili, quasi os meũ eris. Conuertentur ipsi ad te, & tu non conuerteris ad eos. Et dabo te populo huic in murum æneũ fortem: & bellabunt aduersum te, & non præualebunt, quia ego tecum sum, vt saluum te faciam, & eruam te, dicit dominus. Et liberabo te de manu pessimorum, & redimam te de manu fortium, (siue pestilentium.)

CAPVT XVI.

ET [b] factum est verbum domini ad me dicens: Noli accipere vxorem, & non sint tibi filij, & filiæ in loco isto: Quia hæc dicit dominus super filios, & filias quæ generantur in loco isto: & super matres eorum quæ genuerunt eos: & super patres eorum, de quorum stirpe nati sunt in terra hac: mortibus ægrotationum morientur: non plangẽtur, & non sepelientur: in sterquilinum super faciem terræ erunt: & gladio & fame consumentur: & erunt cadauera eorum in escam volatilibus cœli, & bestijs terræ: Hæc [c] enim dicit dominus: Ne ingrediaris domum conuiuij, neque vadas ad plangendum, neque consoleris eos, quia abstuli pacem meam à populo isto, dicit dominus, misericordiam & miserationes. Et morientur grãdes, & parui in terra ista: non sepelientur, neque plangentur: & non se incident, neque caluitiũ fiet pro eis. Et non frangent inter eos lugenti panẽ ad consolandum super mortuo: & non dabũt eis potũ calicis ad consolandũ super patre suo & matre. Et domum conuiuij non ingredieris, vt sedeas cum eis, & comedas, & bibas. [d] Quia hæc dicit dominus exercituum Deus Israel. Ecce ego auferã de loco isto in oculis vestris, & in diebus vestris, vocẽ gaudij, & vocem lætitiæ, vocem spõsi, & vocem sponsæ: Et cum annunciaueris populo huic omnia verba hæc, & dixerint tibi: Quare locut⁹ est dominus super nos omne malũ grande istud? quæ iniquitas nostra, & quod peccatũ nostrũ quod peccaui-

E est plaga mea fortis. Sed in hoc habui consolationem, quod fuerit quasi aqua mendax, atque præteriens. Sicut enim aquæ prætereuntes dum fluunt, videntur & dilabuntur, sic & omnis impetus inimicorum te adiuuante præterit. Vtinam dominus præstet, & nobis non sedere in concilio ludentium, & eorum qui futura non cogitant, nec aduersis cedere, sed semper Dei sententiam formidare & dicere cum propheta: solus sedebam, quia amaritudine repletus sum. Gaudeat igitur in præsenti tempore, nequaquam concilium sapientium, sed arcanum secretumque ludentium: *mihi adhærere Deo bonum sit*, ponere in Deo spem meam: saturati opprobriis, & iudicis mei expectare sententiam, quæ cùm finis aduenerit, opere monstrabit omnem tristitiam & amaritudinẽ instar aquarum fluentium pertransisse. Psal.72.d

a ¶ *Propter hoc hæc dicit dominus*: Si *conuerteris, conuertã te, & ante faciem meam stabis. Et si separaueris pretiosum à vili, quasi os meum eris, &c.*] Manifestum est quod superiora nequaquam Hierusalem sed propheta dixerit. Cui respondit dominus: Si conuerteris à peccans populum, & ego de tribulatione co[n]uertam te in lætitiam, & stabis ante faciem meam, sicut Angeli stant in cõspectu Dei, quotidie videntes faciem illius. *Et si separaueris pretiosum à vili, quasi os meum eris*. Ne putes, inquit, boni operis non esse mercedẽ, si sanctos quosque meos de numero peccantium tuis sermonibus segregaris, eris quasi os meum, & meis præceptis copulaberis. Debent enim illi tui imitatores esse, & non tu eorum. Nec reformides, & dicas: Quare factus est dolor meus perpetuus: & plaga mea fortis siue desperabilis: vt me desperem posse curari? Dabo enim te quasi murum æneum atque fortissimum: vt contra aduersarium omni resistas robore, & me habeas adiutorem, & liberem te de manu pessimorum, & de manu fortium siue pestilentium redimam te, vel meo sanguine, vel in præsentiarum meo auxilio. Consideremus quantam mercedem habeat sermo doctoris, si valuerit ab errore quempiam liberare, & de peccantium numero educere. F

CAPVT XVI.

ET [b] *factum est verbum domini ad me dicens: Noli accipere vxorem, & non sint tibi filij, nec filiæ in loco isto: Quia hæc dicit dominus, super filios & filias, &c.*] Si tẽpore imminentis captiuitatis vetatur propheta vxorem ducere, ne tribulationem carnis habeat: & super dolorem proprium, vxoris quoque ac liberorum miseriis torqueatur, quanto magis Apostolus iubet, quia abbreuiatum tempus est, & imminet consummatio, vt etiam qui habent vxores, sic sint quasi non habeant? Vnde superflua noui hæretici reprehensio: quia docuimus digamiam & trigamiam non ex lege descendere, sed ex indulgentia. Aliud est enim facere, quod per se bonum sit, aliud ideo concedi, ne peiora faciamus. Dicit enim & ipse causas, cur velit adolescentulas viduas nubere: inferens: *Iam enim quædam earum abierunt* 1.Cor.7.e 1.Tim.5.e

G *retro post Satanam*. Simulque præceptor continentiæ, & perpetuæ castitatis, & æqualem se blasphemans Deo, laudat terna quaternaque coniugia, quæ ego non tam coniugia dicam, quam miseriarum solatia, & extremam tabulam naufragorum: nisi forte tribuit indulgentiam Amazonibus suis: vt vsque ad decrepitam senectutem bella libidinum experiantur. Cur autem propheta arceatur vxorem ducere, causa perspicua est, quod obsidione vicina, pestilentia & gladio & fame vniuersi intereant, & tantus sit numerus morientium vt sepulturæ vincatur officiũ: sed instar sterquilinij iaceant cadauera, volatilibus bestijsque lacerãda. Et hoc notãdũ quod ægrotationibus & lõga infirmitate tabescere Dei ira sit. Vnde & Ioram filius Iosaphat infirmitate consumitur. Et Apostolus docet ægrotare eos, & tabescere, & mori qui sancta violarint. 2.Par.21.e 1.Cor.11.b

c ¶ *Hæc enim dicit dominus: Ne ingrediaris domum conuiuij, &c.*] Apostolus præcipit, cum his qui aduersentur Deum, nec cibum quidẽ esse sumendum. Et amplius: *nec aue quidem huiusmodi dixeritis*. Et Saluator apostolis interdicit, ne quemquam in itinere salutent. Vnde, & Heliseus pergens ad sanandum puerum Giezi salutationem interdicit. Moris autem est lugentib. ferre cibos, & præparare conuiuium, quæ Græci περίδειπνα vocant, & à nostris vulgo appellãtur parẽtalia: eo quod parentib. iusta celebrẽtur. Dicit, & alibi scriptura: *Date vinum, & his qui in luctu sunt*, vt videlicet *obliuiscantur doloris*. Præcipitur ergo prophetæ, ne vllum de populo consoletur, ne se misceat inimicorum Dei cõuiuiis, ne iusta celebret super funeribus defunctorũ. Aliud est enim mori communi lege naturę, aliud Dei occidisse sententia. Abstuli, inquit, pacem meã de populo isto, & misericordia indigni sunt, nullique ætati parcam, sed & grandes & parui pariter interibunt, ita vt sepultura quoque careant. Nec se incident, inquit, neque caluitium fiet pro eis. Mos hic fuit apud veteres, & vsque hodie in quibusdam permanet Iudæorum, vt in luctibus incidant lacertos, & caluitiũ faciant, quod etiam Iob fecisse legimus. Vnde & prophetæ dicitur, ne frãgat inter eos panem, nec ingrediatur ad consolandum pro mortuo, neque potum tribuat, neque ingrediatur domum conuiuij, & ne misceatur eis qui Dei sententiæ præparati sunt. Si autem hoc de lugentibus dicitur, quid fiet de hæreticis, *quorum sermo serpit vt cancer*: & quotidie prosternunt in ecclesia funera deceptorum? 1.Cor.5.b 2.Ioan.1.d Luc.10.a 4.Reg.4.e H Pro.31.a Iob.1.d 2.b 2.Tim.2.d

d ¶ *Quia hæc dicit dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego auferam de loco isto in oculis vestris, & in diebus vestris, vocem gaudij, & vocem lætitiæ, vocem sponsi, &c.*] Quando peccauerit ecclesia, aufertur de ea omne gaudium, & vniuersa lætitia, de qua Apostolus dicit: *Gaudete iterum dico, gaudete*: Vox sponsi & vox sponsæ, de quo scriptum est: *Qui habet sponsam, sponsus est*. Si autem, inquit, interrogauerit te populus, cur ista patiatur, & causas Philip.4.a Ioan.3.d

cauimus domino Deo nostro? Dices ad eos. Quia dereliquerunt me patres vestri, ait dominus, & abierunt post deos alienos, & seruierunt eis, & adorauerunt eos, & me dereliquerunt, & legem meam non custodierunt. Sed & vos peius operati estis quam patres vestri: [a] Ecce enim ambulat vnusquisque post prauitatem cordis sui mali, vt me non audiat. Et eiciam vos de terra hac in terram, quam ignoratis vos, & patres vestri, & seruietis ibi diis alienis die ac nocte, qui non dabunt vobis requiem.

[b] Propterea ecce dies veniunt, dicit dominus, & non dicetur vltra, Viuit dominus qui eduxit filios Israel de terra Ægypti: sed viuit dominus, qui eduxit filios Israel de terra Aquilonis, & de vniuersis terris, ad quas eieci eos, & reducam eos in terram suam, quam dedi patribus eorum. [c] Ecce ego mittam piscatores multos, dicit dominus, & piscabuntur eos Et post hæc mittam eis multos venatores, & venabuntur eos de omni monte, & de omni colle, & de cauernis petrarum: quia oculi mei super omnes vias eorum. Non sunt abscondita ea à facie mea, & non fuit occulta iniquitas eorum ab oculis meis. Et reddam primum duplices iniquitates, & peccata eorum, quia contaminauerunt terrã meam in morticinis idolorum suorum, & abominationibus suis impleuerunt hæreditatem meam. [d] Domine fortitudo mea, & robur meum, & refugium meum in die tribulationis (siue malorum.)

HEB.	SEPT.
Ad [e] te gentes venient ab extremis terræ, & dicent: Vere mendacium possederunt patres nostri, vanitatem quæ eis non profuit.	*Ad te gentes venient ab extremis terræ, & dicent: Quomodo falsa possederunt patres nostri idola: & non est in eis vtilitas?*

[f] Numquid faciet sibi homo deos, & ipsi non sunt Dij? [g] Idcirco ecce ego ostendam eis per vicem hanc

A

miseriarum suarum quæsierit: Respondebis eis: *Quia dereliquerunt me patres vestri, ait dominus*, qui vobis præsunt in

Phil. 3. d

ecclesiis: *& abierunt post deos alienos, quorum Deus venter est*: & auaritia, & luxuria, *& gloria in confusione eorum*: & seruierunt eis: *A quo enim quis vincitur, eius & seruus est*, a-

2. Pet. 2.

dorauerunt eas: Adorat enim vnusquisque quod diligit. *Et me dereliquerunt, & legem meam non custodierunt*. Sacerdotũ est proprie nõ solum docere, sed & facere legem, vt nequaquã verbis subiectos sibi populos & creditum gregem, sed exẽplis doceant. Ac ne forte dice-

Inf. 31. e
Ezec. 18. a

rent: iniusta est sententia, patres comedere vuam acerbam, & dentes filiorum obstupescere, infert: *Sed & vos peius operati estis quàm patres vestri*, vt super his qui patribus peiora peccauerint, iuxta supplicia deferantur.

a ¶ *Ecce enim ambulat vnusquisque post prauitatem cordis sui mali, vt me, &c.*] Semel à domino derelicti faciunt ea quæ non competunt, vt vadãt post desideria cordis sui mali,

Matt. 15. b

de quo exeunt cogitationes pessimæ: & idcirco de ecclesia separantur vt vadant in terrã longinquã: quam nec ipsi, nec patres eorum nouerant priusquã peccarent, vt ibi seruiant diis alienis, qui nõ sunt dij, sed eorũ putantur errore qui eos colũt. Quod autem intulit: *Die ac nocte*: perpetuã peccantium ostendit in scelere perseuerãtiã: dum & in dieb. flagitiis, & in noctibus libidini seruiunt: *Qui non dabunt*, inquit, *vobis requiẽ*. Haud dubiũ quin falsos deos significet, de quib[us] dixit: *Et seruietis ibi diis alienis*. Quidquid ergo peccam[us], quidquid die, & nocte facimus, & malorum operum perpetramus, imperium est dæmonũ, qui nunquam nobis dant requiem, sed semper impellunt delictis augere delicta, & cumulum facere peccatorum.

B

b ¶ *Propterea ecce dies veniunt, dicit dominus: & non dicetur vltra, viuit dominus qui eduxit filios, &c.*] Manifeste futura populi Israel restitutio prædicitur, & post captiuitatem misericordia, quæ iuxta literam sub Zorobabel, & Iesu pontifice, & Ezdra ex parte completa est: Iuxta intelligentiã spiritualem verius atque perfectius in Christo complenda describitur. Veniet, inquit, tempus quando nequaquam dicetur, quod populus reductus sit de Ægypto per Moysẽ, & Aarõ: sed reductus de terra Aquilonis, Cyro rege Persarũ laxãte captiuos. *Et de vniuersis*, inquit, *terris*, quod nequaquam

Rom. 11. d

Cyri tẽpore, sed vltimo fine complebitur, dicẽte Apostolo: *Postquã subintrauerit plenitudo gentiu[m] sic omnis Israel salus fiet*. Possumus hoc & de persecutionib. quæ nostro accide-

2. Tim. 4. d

re popolo à dieb. Neronis, de quo scribit Apostolus: *Et liberatus sum de ore Leonis*: vsque ad Maximi tẽpora dicere, quo modo dominus misertus sit populo suo, & reduxerit eos in terram suam: Haud dubium quin Ecclesiam, quam dedit patribus eorum, Apostolis & apostolicis viris.

c ¶ *Ecce ego mittã piscatores multos, dicit dominus, & piscabuntur eos Et post hæc mittam, &c.*] Diuersa huius capituli interpretatio est. Iudæi enim autumant significari Chaldæos, qui sub piscatorum nomine describuntur, & postea Romanos, qui venatoribus comparantur, & de montibus collibusque & de cauernis petrarum, infelicem po-

C

pulũ sunt venati. Hoc autem dominus fecisse se dicit: Quia respexerit vias eorum, & reddiderit iniquitates, quibus cõtaminauerant terram, simulacra venerantes, & abominationibus idolorum polluerint hæreditatem eius. Nostri autem rectius & melius, hæc de futuro vaticinatum prophetã putant. Quia enim supra di-

Sop. eod.

xerat: *Reducã eos in terrã suã quam dedi patrib. eorum*: nũc ostendit quomodo reducẽdi sint. quod primum mittat apostolos, quib. Saluator di-

Matt. 4. c

xit: *Venite post me, & faciam vos piscatores hominum*: Et postea venatores, quos vel ecclesiasticos viros, vel angelos possumus accipere, qui postquam consummationis tẽpus aduenerit, venẽtur sãctos quosq; de montib. dogmatũ excelsorũ, & de collib. bonorũ operũ, & de cauernis petrarũ, apostolis & apostolicis viris. Non solũ enim Christus petra, sed & apostolo Petro donauit, vt vocare-

1 Cor. 10.
Matt. 16. c

tur petra. In cuius sensib. requiescentes, recte dicuntur trãslati esse de petra: Ostenditque vel apostolos, vel eos qui postea venandi sunt, habuisse peccata, & recepisse duplices iniquitates suas.

Luc. 12. f

Seruus, enim, qui scit voluntatem domini sui, & non facit eam, vapulabit multũ. Sciendũq; quod in Hebraico positũ sit, primum, & in Lxx. editione prætermissum. Quãdo autẽ dicit: Reddam primũ duplices iniquitates, & peccata eorum: subostẽdit: quod postquam receperint mala receptura sint & bona. Hi autẽ qui postea transferẽdi sunt, contaminauerunt terram domini in morticinis idolorũ suorum, & abominationibus suis impleuerũt hæreditatem eius, vt omnis mundus subditus fiat Deo, & nequaquam suo merito, sed illius misericordia conseruetur. Quod hic de Hebraico posuimus: *Non sunt abscondita ea à facie mea*, in Lxx. non habetur.

D

d ¶ *Domine fortitudo mea, & robur meum, &c.*] Omnis hominum fortitudo, sine Dei virtute quæ Christus est, imbecilla reputatur & nihil. Vnde confugiendum est ad dominũ

Psal. 89. a
Ibid. 90. a

atque dicendum est: *Domine refugium factus es nobis, in generatione & generationem*. Et in alio loco: *Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur*. Dies autem tribulationis siue malorum, illa intelligenda est, de

Gal. 1. a
Eph. 5. d

qua dicit & apostolus: Vt eriperet nos de præsenti sæculo nequam, & redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.

e ¶ *Ad te gentes venient ab extremis terræ, &c.*] Postquam eiectus est Israel, & à piscatoribus venatoribusque translatus consequenter vocatur ad fidem gentium multitudo, & confitetur se, siue patres suos, in priori errore versatos. Qui autem dicũt, quomodo falsa possederunt patres nostri idola, in quibus nulla est vtilitas, confitentur vera esse ad quæ transeunt, & omni subnixa præsidio.

f ¶ *Nũquid faciet sibi homo deos, & ipsi nõ sunt dij*] Et hoc gẽtes loquũtur quæ venerũt ad saluatorem ab extremis terræ, sugillantes ignorantiã tam suam, quã maiorũ suorum, qua putauerũt ab homine fieri deos, cum Dei sit homines facere.

g ¶ *Idcirco ecce ego ostendam eis per vicem hanc, &c.*] Manus Dei per quam cuncta operatus est, & virtus de qua dixit

apostо-

E

1. Cor. 1. d apostolus: Christus Dei virtus & Dei sapientia, ostenditur gentibus, filij passione completa. Pulchreque dixit: Ostēdam eis per vicem, hāc: ostendā autē manifeste, & non vt prius, in vmbra & in imagine, & vaticinio futurorum vt postquā cognouerint, sciant nomen meum: audiantque à filio: Ioan. 17. a *Pater manifestaui nomen tuum hominibus.*

Capvt XVII.

P*Eccatum* [a] *Iuda scriptum est stilo ferreo in vngue adamātino: exaratū super, &c.*] De gentib. quæ ad dominum conuersæ fuerant supra dictū est: Ecce ego ostēdam eis per Sup. 16 f vicē hanc, ostendā eis manū meam & virtutē meam. Nūc de Israel qui abiectus est, loquitur: *Peccatum Iuda scriptū est stilo ferreo in vngue adamātino*, & cætera. Quod cur à Lxx. prætermissum sit, nescio: nisi forsitan pepercerunt populo suo, sicut & in Esaia eos fecisse manifestū est: Esa. 2. d *Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius, quia excelsus reputatus est ipse*: multaque huiuscemodi: quæ si voluero cuncta digerere, non dicā libro, sed libris opus erit. Gentium peccata deleta sunt, quia conuersæ ad dominum ab extremis terræ audierunt illud: Psal. 116. a *Laudate Dominum omnes gentes, Laudate eū omnes populi. Quia confirmata est super nos misericordia eius, & veritas domini manet in æternum.* F Et de quibus dixerat ad Moysen: *Dimitte me, vt interficiā populum istum, & faciam te in* Exo. 32. c *gentem magnam.* Peccatum Deut. 9. c autem Iudæ indelebile, & (vt ita dicam) nulla ratione abolendum, scriptum est stilo ferreo in vngue adamantino, qui בצפרן שמיר a samir b samir Hebraice dicitur: a שמיר, non quo vllus vnguis sit qui appelletur שמיר, sed quo lapis adamātinus, qui ex eo quod indomitus sit & infringibilis hoc nomen accepit, qui tantum duritatem habeat & leuitatem, vt absque vllo impedimento in eo scribi possit stilo ferreo, vt dura ferri materies scribat in duriori tabula adamantina, & duret quod scriptum est, in perpetuum. Ipsi enim dixerunt, Matth. 27. c *Sanguis eius super nos, & super filios nostros.* Vnde exaratum siue insculptum est in cornibus altarium, siue ararum eorum, vt opera sacrilega in æternam memoriam perseuerent. Si autem hoc ita est, vbi illud quod anus delyra confingit, posse hominem sine peccato esse si velit, & facilia Dei esse mandata.

b ¶ *Cum recordati fuerint filij eorum ararum suarum, & lucorū, &c.*] Et hæc in Lxx non habentur, eadē (vt reor) causa quā supra diximus, ne scilicet æterna in eo sententia permaneret. *Relinqueris*, ait, *sola ab hæreditate tua, quā dedi tibi: & seruire te faciam inimicis tuis, in terra quam ignoras*: vel sub Babylonijs, vel vt est verius, sub Romanis. Ipsi enim succenderunt ignem, & clementissimum dominum in furorē prouocarunt, qui ignis furoris eius ardebit in æternum. Pudet me contentionis nostrorum, qui Hebraicam arguunt veritatem. Iudæi contra se legunt, & quid pro se sit, nescit ecclesia. Vnde nos qui sumus filij apostolorum recordamur iniquitatum prioris populi, & iuste eos perpessos esse testamur. Possunt autem excelsa quæ Hebraice dicuntur c במות, c bamoth & contra hæreticos accipi, qui posuerunt in excelsum os suum, & lingua eorum transiuit super terram. Psal. 72. b Qui in tantā vesaniam proruperunt, vt soli absque Spiritus sancti gratia remanserint, & perdiderint hæreditatem domini pretiosam videlicet fidei veritatem, Vnde & æternum eis paratur

hanc ostendam eis manum meam: & virtutem meam: & scient quoniam nomen mihi dominus.

Capvt XVII.

PEccatum [a] Iuda scriptū est stilo ferreo in vngue adamantino, exaratum super latitudinē cordis eorū (siue in pectore cordis eorum) & in cornib. altarium (siue ararum) eorum. [b] Cum recordati fuerint filij eorum ararum suarum, & lucorum suorum, lignorumque frondentium in montib. excelsis, sacrificātes in agro, fortitudinē tuam, & omnes thesauros tuos in direptionē dabo. excelsa tua propter peccata in vniuersis finib. tuis. Et relinqueris sola ab hereditate tua, quā dedi tibi: & seruire te faciā inimicis tuis in terra quā ignoras: quoniā ignē succendistis in furore meo, vsque in æternum ardebit. [c] Hæc dicit dominus: Maledictus homo qui confidit (siue spem habet) in homine, & ponit carnem brachium suum, & à domino recedit cor eius. Erit enim quasi myricæ in deserto, & non videbit cum venerit bonum: sed habitabit in siccitate in deserto, in terra salsuginis, & inhabitabili. [d] Benedictus vir qui confidit in domino, & erit dominus spes (siue fiducia) eius: & erit quasi lignum quod transplantatum est (siue fructiferum) super aquas, quod ad humorem mittit radices suas, & non timebit cum venerit æstus. Et erit folium eius viride (siue ramusculi eius frondentes:) & in tempore (siue anno) siccitatis non erit solicitum (siue non timebit) nec aliquando desinet facere fructum.

a Prauum

G

incendium: & seruitus dæmonū, qui sunt inimici & victores. c ¶ *Hæc dicit dominus: Maledictus homo qui confidit in homine, &c.*] Si maledictus est omnis homo qui cōfidit in homine, Paulus autem Samusatenus, & Fotinus, quamuis sanctum, & cunctis excelsum virtutibus prædicent Saluatorē, tamen hominem confitētur: Ergo maledicti erunt spem habentes in homine. Quod si nobis oppositum fuerit, quod & nos credamus in eo qui dicit: *Nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quā* Ioan. 8. e *audiui à Deo: hoc Abraham non fecit*: vos facitis opera patris vestri. Respondebimus illud apostolicum: 2. Cor. 5. c *Et si Christum secundum carnem aliquando cognouimus, sed nunc iam non nouimus.* Denique idē Apostolus in principio epistolæ suæ scribit ad Galatas: *Paulus apostolus, non ab hominib. neq; per hominē, sed per Iesum Christum, & Deum patrem, qui suscitauit eum à mortuis: & qui* 1. Cor. 15. g *mecum sunt omnes fratres.* Si enim mors absorpta est in victoria: Osee 13. d quare non carnis humilitas, quæ propter humanā salutem assumpta est, in diuinitatis transierit maiestatē: vt fecerit vtrumque vnū, & non adoremus creaturā, sed creatorem, qui est benedictus in sæcula? Maledictus est igitur, non solum qui spē habet in homine, sed qui ponit carnē brachium suum, id est, fortitudinem suam: & quidquid egerit, non domini clementiæ, sed suæ putauerit esse virtutis. Quid enim hoc agit; à domino recedit cor eius, asserens se posse quod non potest. *Et erit quasi myricæ*, quæ Hebraice dicitur d ערער, siue, vt interpretatus est Symma- d arar chus, lignum infructuosum, *in solitudine. Et non videbit cum venerint bona*, quæ visura est gentium multitudo, *sed habitabit in siccitate in deserto.* Hoc dicitur de populo Iudæorum, qui habitarit in deserto, fructusque non faciunt, & sunt in terra salsuginis, quæ nullos fructus faciat, & inhabitabili, quæ hospitem non habet Deum, nec angelorum præsidia, nec Spiritus sancti gratiam, nec scientiam magistrorum.

d ¶ *Benedictus vir qui confidit in Domino, & erit Dominus, &c.*] Illud de Iudæis dictum sit & hæreticis, qui spem habent in homine, in Christo videlicet suo: quem non filium Dei, sed parum hominem putant esse venturum. E contrario vir ecclesiasticus qui confidit in Domino, audit illud: *Et scitote, quoniam Dominus ipse est Deus. Confidit in Do-* Psal. 99. a *mino*, & illi ligno comparabitur, de quo & in primo psalmo cantatur: *Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet.* Super aquas autem, Spiritus sancti gratiam, diuersas donationes. Quod ad humorem mittit radices suas, vt à Domino accipiat vbertatem. Sed & aliter possumus dicere, quod de siccitate Iudaica translati simus in baptismatis gratiam sempiternam. *Et non*, inquit, *timebit cum venerit æstus*, vel tempus persecutionis, vel dies iudicij. *Et erit folium eius viride*, siue erunt in eo ramusculi frondentes, vt nunquam timeat siccitatem, sed cunctarum virtutum germinet gratiam; Cumque tempus siue annus venerit siccitatis, non mouetur, quando dominus iratus mandauerit nubibus ne pluant super Israel imbrem. Quodque sequitur: *Nec desinet facere fructum*: Esa. 5. b Illum locum qui in Marco scriptus est, quod venerit Marc. 11. b

A

dominus ad ficum, & non inuenerit in ea fructum, quia nódum erat tempus: & maledixerit ei, vt fructus non faciat in æternum, exponere poterit. Qui enim confidit in domino, & dominus est fiducia eius etiam in tempote Iudaicę siccitatis non metuet, sed semper afferet fructum: credens in eű qui semel pro nobis mortuus est, & vltra non moritur, & dicit: *Ego sum vita.*

Rom. 6. b Ioan. 14. a

a ¶ *Prauű est cor omniű, & inscrutabile, quis cognoscet illud?*] Verbum Hebraicű [a] אנוש quatuor literis scribitur [b] ש & [c] ו,נ,א: Si igitur legatur [d] אנש homo dicitur: si autem [e] אנוש inscrutabile siue despe-rabile: eo quod nullus cor hominum valeat inuenire. Symmachus vero hunc locum ita interpretatus est: *Inscrutabile cor omnium, vir autem quis est qui inueniat illud?* Solent quidam nostri, bono quidem voto, sed non secundű scientiã, vti hoc loco cótra Iudæos, quod homo sit dominus atq; Saluator, secundű dispensationẽ carnis assumptæ, nullusque possit natiuitatis eius scire mysteriű, secűdű illud quod scriptű est. *Generationẽ eius quis enarrabit?* nisi solus Deus qui arcana nouit, & reddit vnicuique secűdum opera sua. Melius autem est vt simpliciter accipiamus, quod nullus cogitationű secreta cognoscat, nisi solus Deus, dixerat enim supra: *Maledictus homo, qui spẽ habet in homine.* Et ecótrario *Benedictus vir qui confidit in domino.* Vnde ne hominű putaremus certum esse iudicium, intulit omnium propemodum corda esse peruersa, dicente psalmista: *Ab occultis meis munda me domine, & alienis parce seruo tuo*: Haud dubium quin cogitationibus. Et in Genesi. *Videns autem Deus, quod multa malitia hominum esset in terra, & cũcta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore*: Et iterum: *Sensus enim & cogitatio humani cordis ab adolescentia sua prona sunt in malum.* Per quæ discimus solum Deum nosse cogitationes eorum. Si autem de saluatore dicitur: Videns autem cogitationes eorum Iesus: nullusque potest videre cogitationes eorum, nisi solus Deus: ergo Christus, *Deus est, qui scrutatur corda, & probat renes: & reddit vnicuiq; iuxta opera sua.*

[a] aenos [b] schin [c] aleph, nun, vau. [d] enos. [e] anous.

Esa. 53.

B

Psal 18. d

Gen 6. a

Ibid. 7.

Luc 11. b Psal. 7. c

b ¶ *Perdix fouit, &c.*] Aiunt scriptores naturalis historiæ, tam bestiarum & volucrum, quam arborum herbarumque quorum principes sunt apud Græcos, Aristoteles & Theophrastus, apud nos Plinius Secundus, hanc perdicis esse naturam, vt oua alterius perdicis, id est, aliena furetur, & eis incubet foueatque: cumque fœtus adoleuerit, auolare ab eo, & alienum parẽtem relinquere. Huiuscemodi diuites sunt, qui aliena diripiunt, & absque cogitatione iudicij Dei, faciunt diuitias non cum iudicio, quas in medio tempore relinquunt subita morte subtracti, quando dicitur eis: *Stulte, hac nocte repetent animam tuam à te: quæ autem præparasti, cuius erunt?* Nihilque insipientius, quam non prouidere nouissima, & breuia putare perpetua. Alij vero & propter superiorem historiã, & propter alteram, qua dicunt perdicem esse pugnacissimum & immundum, ita vt victum polluat, diabolum sub eius nomine interpretantur, quod alienas sibi diuitias congregarit, dicens ad dominum: *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me.* Quem relinquent diuitiæ suæ, quæ male ab eo fuerant congregatæ: & per apostolos conuertuntur ad dominum, & qui sibi videbatur esse prudentissimus, erit omnium iudicio insipiens. Quodque à LXX. dicitur: *Clamauit perdix*: ad hæreticorum personam referẽdum est, quod perdix iste diabolus clamauerit per principes hæreticorum, & cõgregauerit quæ non peperit, & deceptorum sibi multitudinem cõgregarit, quæ postea dimittat eum, & omnium iudicio stultissimus comprobetur.

Apocal. 2. f

Luc. 12. f

Matt. 4. a

HEB.

a Prauum est cor omnium, & inscrutabile, quis cognoscet illud?

SEPT.

Profundum est cor super omnia: & homo est, quis cognoscet eum?

Ego dominus scrutãs cor & probãs renes: qui do vnicuique iuxta viam suam, & iuxta fructum adinuentionum suarum.

HEB.

b Perdix fouit siue (congregauit) quę nó peperit.

SEPT.

Clamauit perdix: congregauit qui non peperit.

Fecit diuitias, & nõ cum iudicio. In dimidio dierű suorű relinquet eas (siue in dimidio dierű eius relinquẽt eű:) & in nouissimo suo erit insipiẽs. c Soliű gloriæ altitudinis à principio, locus sanctificationis nostræ. Expectatio Israel domine, oẽs qui te dereliquűt, cõfundẽtur: recedẽtes in terra scribẽtur, quoniã dereliquerűt venã (siue fõtẽ) aquarű viuẽtiű dominű. d Sana me domine, & sanabor: saluű me fac, & saluus ero, quoniã laus mea tu es. e Ecce ipsi dicűt ad me: Vbi est verbű domini? veniat. Ego autẽ nõ sum turbatus, te pastorẽ sequẽs (siue nõ laboraui sequẽs te:) & diẽ hominis non desideraui, tu scis. Quod egressű est de labiis meis, rectű fuit in cõspectu tuo (siue ante faciẽ tuã est.) Nõ sis mihi formidini, spes mea tu in die afflictionis (siue non fias mihi alienus, parcẽs mihi in die pessimo.) f Cõfűdãtur qui persequuntur me, & nõ cõfundar ego. Paueant illi, & non paueam ego. Induc super eos diem afflictionis, & duplici contritione contere eos. g Hæc dicit dominus ad me. Vade

C

c ¶ *Soliű gloria, &c. Expectatio Israel, &c.*] Perdice propter suam stultitiam derelicto: Expectatio Israel, id est, populi Dei, & credentis in domino, ipse est qui fecit omnia: Cuius solium gloriosum est, & excelsum à principio, locusque sãctificationis omnium credentium: vt non in loco sit dominus, sed vt vbi ille fuerit, locus sanctificatus sit. Econtrario qui dereliquűt dominű, confundentur confusione perpetua, & recedẽtes, siue declinãtes ab eo, scribentur in terra, deleti de libro viuentium. Sicut enim qui potest cum Apostolo dicere. *Noster autem municipatus in cælo est*, in cælestib. scribitur: Sic qui derelinquit dominum vel declinat ab eo, scribetur in terra cű his qui terrena sapiunt. Causaq; manifesta, cur scribãtur in terra, quia dereliquerunt fontem vitæ dominum, siue fontem aquarum viuẽnum dominum, qui loquitur in euangelio: *Si quis sitit, veniat ad me & bibat, qui credit in me, sicut dicit scriptura: flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Hoc autẽ dixit de spiritu quem accepturi erant credentes in eum.

Phil. 3. d πολίτευμα.

Ioan 7. f

Matt. 9. c

D

d ¶ *Sana me domine, &c.*] Multi medici in euangelio hæmorrousã curauerãt, quæ omnem substantiã suam perdiderat in eis, & tamen à nullo curari potuit, nisi ab eo qui verus est medicus: & cuius *sanitas in pennis eius.* Vnde & nunc propheta à populo passus opprobria, & crebro insidiis circumuentus, ab eo curari & saluus fieri cupit, cuius vera laus, veraque medicina est.

Malac. 4. a

e ¶ *Ecce ipsi dicunt ad me, &c.*] Qui non putãt ventura quę dicta sunt, loquűtur ad prophetã: Vbi est verbum domini? veniat: dissimulationẽ sentẽtiæ dilationẽ arbitrantes. Illis autẽ inquit, ista dicẽtib. *Ego non sum turbatus, nec laboraui te pastorem sequens*, siue post tua ingrediẽs vestigia. Nec hoc fui fine contentus, sed diẽ hominis nõ desideraui, vel vitã lógiorẽ, vel prospera quæque huius sæculi: Ipsumque vocat testẽ, quẽ & iudicẽ: Tu nosti. Sequitur: *Quod egressum est de labiis meis rectű fuit in cõspectu tuo*: vt nunquã mẽtitus sit, & domini voluntati aduersa non dixerit. *Non sis mihi*, inquit, *tu formidini, spes mea in die afflictionis.* Quod perspicuű est iuxta Hebraicű. Iuxta id vero quod LXX. transtulerunt dicentes: *Ne fias mihi alienus, parcens in die malo*: est sẽsus: Ne parcas mihi in præsenti sæculo, quod malű est, sed redde mihi iuxta peccata mea, vt requiem habeã sempiternam. Scio enim scriptum: *Quem diligit dominus, corripit, flagellat autem omnem filiű quem recipit.* Dies autem malus, vel omne sæculum est, vel dies iudicij, his qui propter peccata cruciantur.

Hebr. 12. b

f ¶ *Confundãtur qui persequűtur me, &c.*] Imprecatur aduersű eos propheta qui exprobrant ei verbű domini, & dicunt: Vbi est verbű domini? veniat: vt cõfundantur qui persequűtur eum, & erubescant & redeãt ad salutẽ: vt illi paueãt mẽtientes, & non iste qui vera prædicit. Cűque dies vltionis aduenerit, duplici contritione conterat eos, fame & gladio.

g ¶ *Hæc dicit dominus ad me: Vade & sta in porta filiorű, &c.*] Quoniam, inquit, verba tua audire contemnunt, nec ad te veniunt vt requirant quæ sit sententia Dei: tu perge ad locum celeberrimum, vel portarum templi, vel vrbis, per quas reges, & omne vulgus ingreditur & egreditur, vt

necessitate

necessitate cogantur audire: & importune opportune prædices verbum domini: nec vlla apud eos remaneat excusatio, quod ideo non fecerint, quia non audierint.

Vade, & sta in porta (siue in portis) filiorū populi, per quā (siue per quas) ingrediuntur reges Iuda, & egrediūtur, & in cunctis portis Hierusalē: & dices ad eos: Audite verbum domini reges Iuda, & omnis Iuda (siue Iudæa) cunctiq; habitatores Hierusalem, qui ingredimini per portas has. ᵃHæc dicit dominus: Custodite animas vestras, & nolite portare pōdera in die sabbathi, nec inferatis per portas Hierusalē. Et nolite eiicere onera de domibus vestris in die sabbathi, & omne opus nō facietis: sanctificate diē sabbathi, sicut præcepi patrib. vestris. Et non audierūt, nec inclinauerunt aurē suā: sed indurauerunt ceruicē suā: (& quod in Hebraico non habetur: super patres suos) ne audirēt me, & ne acciperent disciplinam. Et erit, si audieritis me, dicit dominus, vt nō inferatis onera per portas ciuitatis hu' in die sabbathi: & si sanctificaueritis diem sabbathi, ne faciatis in eo omne opus. Ingredientur per portas ciuitatis huius reges, & principes sedentes super soliū Dauid, & ascēdentes in currib. & equis, ipsi & principes eorum, viri Iuda, & habitatores Hierusalem, & habitabitur ciuitas hæc in sempiternum Et venient de ciuitatibus Iuda, & de circuitu Hierusalem, & de terra Beniamin, & de cāpestrib. & de mōtosis, & ab austro portantes holocaustum & victimas (siue thymiamata) & sacrificiū (siue manna) & thus: & inferent oblationem (siue laudem) in domum Domini. Si autem non audieritis me, vt sanctificetis diem sabbathi, & ne portetis onus, & ne inferatis per portas Hierusalem in die sabbathi, succendam ignem in portis eius, & deuorabit domos Hierusalem, & non extinguetur.

a *Hæc dicit dominus: Custodite animas vestras, & nolite portare pōdera in die sabbathi: nec, &c.*] Ne præceptū sabbathi instauratū per Hieremiam in frusta discerperem, totū ponere placuit, vt simul omnia cognoscamus. Custodit animā suam, qui nō portat pōdera peccatorū in die quietis & sabbathi: Nec infert ea per portas Hierusalē, quas virtutes debemus accipere. Et nolite, inquit, eiicere onera de domib. vestris: Nō enim portāda sūt, sed penitus abiiciēda. Et omne opus ne faciatis: vel seruile, vel illud de quo scriptū est: *Esca ventri, & venter escis: Deus autē & hunc & illā destruet* (1. Cor. 6. c) sed illud opus operandū, de quo saluator loquitur: *Operamini opus, quod non perit.* (Ioan. 6. c) *Sāctificate*, inquit, *diē sabbathi*, vt omne tempus vitæ nostræ in sanctificatione ducamus, sicut fecerūt patres nostri Abrahā, Isaac, & Iacob. Cūque ista præceperit Deus, nō inclinauerunt aurē suā, mentis vtiq; non carnis, sed indurauerūt ceruicē suā, reiicientes iugū legis, & per metaphorā, indomitorū animaliū habentes similitudinē. Videamus quod sit præmiū eorū qui non portant onera in die sabbathi, & sanctificāt illū. *Ingredientur*, inquit, *per portas ciuitatis huius reges*, quorū cor in manu Dei est, (Pro. 21. a) & qui regnant corporib. suis, (Rom. 6. b) & principes sedētes super soliū Dauid, vt Christi imitentur exemplum, & ascendentes in curribus & equis, de quibus scriptum est: *Currus Dei decem millibus, multiplex millia lætantium, dominus in eis in Sinai in sancto.* (Psal. 67. d) Et alibi: *Equitatio tua salus*: (Abac. 3. b) omnis vir qui confitetur Deum, & qui habitat in Hierusalem, de qua dictum est: *Factus est in Salem*, id est, *in pace locus eius, & habitatio eius in Sion*: (Psal. 75. a) Et habitabitur ecclesia Dei in æternum. Veniéntque de ciuitatibus Iuda, & de circuitu Hierusalem, de quibus iam diximus, & de terra Beniamin, qui filius est virtutis & dexteræ, & de cāpestribus quod Hebraice dicitur ᵃ שפלה (a sephela) & planā historiæ significat intelligentiā, & de montosis, excelsis videlicet dogmatib. & ab austro, de quo scriptū est: *Deus ab Austro veniet*. (Abac. 3. a) Vnde calor & plena lux, & vbi omne frigus expellitur: *Portātes*, ait, *holocausta*, seipsos consecrātes Deo, *& victimam* siue thymiama, vt dicant: *Sacrificium domino spiritus contribulatus.* (Psal. 50. d) Et *Christi bonus odor sumus in omni loco.* (2. Cor. 2. d) Et alibi, *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* (Psal. 140. a) *Et sacrificiū*, pro quo Lxx. ipsum verbum Hebraicū posuere ᵇ מנחה (b minha) quod pessima cōsuetudine, imo scriptorum negligentia, manna in nostris libris legitur. Et thus, de quo scriptum est. *Vt quid mihi thus affertis de Saba?* (Sup. 6. c) Et inferēt oblationem, quæ Hebraice dicitur ᶜ תודה (c toda) & in gratiarum actionē verti potest, & quā laudem Lxx. transtulerunt: In domum Dauid, haud dubiū quin in ecclesiam. Hæc sunt præmia eorum qui sanctificant sabbathum, & nullo pondere prægrauantur. Sin autē inquit, nō audieritis præcepta mea, & feceritis quæ non facienda mandaui: *Succendā ignē in portis eius*, id est, Hierusalem, illum de quo dicitur: *Omnes adulterātes quasi clibanus corda eorum*, (Ose 7. b) qui deuorat domos, siue vicos, Hierusalem, quos Lxx. Aquila, & Symmachus βάρεις, id est, turritas domos interpretati sunt appellanturque Hebraice ᵈ ארמנות (d armenoth). Et nunquam hoc extinguetur, dicente Apostolo, vniuscuiusque opus quale sit ignis probabit. (1. Cor. 3. a) Et iterum. *Si cuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem.* Sin autem nostri Iudaizantes, explanationem tropicam repudiarint: aut Iudæi esse cogentur, & cum obseruatione sabbathi circumcidere præputia, aut reprehendere certe Saluatorem, qui iussit in sabbatho paralytico vt portaret lectulum suum, Euangelista dicente: *Propterea magis Iudæi quærebant eum interficere, non solum quia soluebat sabbathum, sed & patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.* (Ioan 5.)

Commentarij Tertij in Hieremiam Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN QVARTVM COMMENTARIORVM HIEREMIÆ AD EVSEBIVM

PROOEMIVM.

Emper diabolus bono operi imminet: vbique gradientibus ponit laqueos, narrante propheta de satellitum eius insidiis: Iuxta semitam scandalum posuerunt mihi. (Psal. 139. b) *& Euangelio hoc ipsum plenius instruente, quod volatilia cæli iuxta viam iacta semina diripiant atque disperdant.* (Matt. 13. a) *Cur hoc principio frater Eusebi vsus sim sequens sermo monstrabit. Multis & de toto huc orbe confluentium turbis, & sanctorum fratrum monasteriique curis occupatus, commentarios in Hieremiam per interualla dictabam: vt quod deerat otio, superesset industriæ: cum subito hæresis Pythagoræ & Zenonis ἀπαθείας ϗ ἀναμαρτησίας, id est, impassibilitatis & impeccantiæ, quæ olim in Origene, & dudum in discipulis eius Grunnio, Euagrioque Pontico, &*

A C

Iouiniano iugulata est, cœpit reminiscere, & non solum in Occidentis, sed & in Orientis partibus sibilare, & in quibusdam insulis, præcipueque Siciliæ, & Rhodi, maculare plerosque, & crescere per dies singulos, dum secreto docent, & publice negant: Cui respondere, diu tacens, & dolorem silentio deuorans, crebra fratrum expostulatione compulsus sum: nec tamen hucusque prorupi, vt auctorum nomina ponerem: malens eos corrigi quam infamari. Nec enim hominum, sed errorum inimicus sum: qui mihi vt vicē talionis & genuinum sui doloris illiderent, veteres magistrorum suorum calumnias concinnantes in tantum elingues & miseri demonstrati sunt, vt ne maledicere quidem suis verbis potuerint. Quorum tunc temporis, editis aduersus eos libris, næniæ confutatæ sunt: quos qui legere voluerint, liquido peruidebunt canes eos

(Libros contra Pelagianos intelligo.)

Esa. 56. d *iuxta Esaiam esse mutos, qui latrare nesciant, habentes quidem voluntatem, & rabiem mentiendi, sed artem fingendi, & latrandi non habentes. Quibus loquar compendio: Aut bona sunt, quæ docetis, aut mala. Si bona, defendite libere: si mala, quid occulte miseros inuoluitis errore: rectæque fidei ad decipiendos simplices quosque tractatus expositionem? quæ si vera est, cur absconditur? si falsa, cur scribitur? Rogo quæ est ista insania? præcipiente Apostolo, vt parati simus ad satisfaciendum* omni poscenti nos rationem de ea quæ in nobis est spe: *& Propheta clamante:* loquebar de te-

1. Pet 3 c / Psal. 118. stimoniis tuis in conspectu regum, & non confundebar: *isti publicum fugiunt, & susurrant in angulis perditorum: dolentque quasi pro sue, quæ sua metuunt confiteri. Cūque generaliter aduersum vitia quid & hæreticos dixerimus, se peti queruntur, malumque conscientiæ dissimulata diu indignatione pronunciant. Quod si cauendum nobis est, ne veterem lædere videamur necessitudinem, si superbissimam hæresin spirituali mucrone truncemus: ergo sustinendæ trunt*

Psal. 31 a / Act. 5. e *nobis cruces proditæ fidei, & dicendum cum Propheta:* Versatus sum in miseria, dum nihil infigitur spina. *Quin potius audiant illud Apostolicum:* Obedire Deo magis oportet quàm hominibus. *Et iterum:* Si hominibus

Gal. 1. b placerem, Christi seruus non essem. *Verum hec in proprio, nisi tacuerint, opere plenius exequimur. Nunc cœptū in Hieremiam carpamus iter, & Quartum in eum Volumen breuiter trāscurrentes, in his tantum quæ obscura fuerint, immoremur.*

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN HIEREMIAM PROPHETAM

LIBER QVARTVS.

CAPVT XVIII.

Verbum quod factum est ad Hieremiam à domino dicens: Surge & descende in domū figuli, & ibi audies verba mea Et descendit in domum figuli, & ecce ipse faciebat opus super rotam (siue lapides.) Et dissipatum est vas, quod ipse faciebat è luto manibus suis. Conuersusque (siue & rursum) fecit illud vas alterum, sicut placuerat in oculis eius vt faceret. Et factum est verbum domini ad me, dicens: Numquid sicut figulus iste, non potero vobis facere domus Israel, ait dominus? Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea, domus Israel. Repente (siue ad summam) loquar aduersum gentem, & aduersum regnum, vt eradicem (siue auferam) & destruam, & disperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo quod locutus sum aduersum eam: agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui vt facerem ei. Et subito (siue ad summam) loquar de gente & regno, vt ædificem, & plantem illud. Si fecerit malum in oculis meis, vt non audiat vocem meam: pœnitentiam agam super bono, quod locutus sum vt facerem ei. [b] Nunc ergo dic viro Iudæ, &

B

Verbum quod factum est ad Hieremiam à domino, dicēs: &c.] Per omnes quidem sensus ad iudicium, & intelligentiam animi peruenitur, auditu, odoratu, gustu, tactu: sed magis mente retinetur, quod oculis cernitur. Vnde iubetur propheta ad domum figuli ire, & ibi domini audire præcepta. Cumque ait perrexissem, & descendissem in domum figuli, faciebat ipse opus super rotam: quam LXX. verbi ambiguitate seducti, lapides transtulerunt:

a obnaim / a abanim a אבנים enim pro qualitate loci, & diuersitate pronunciationis, & organum, id est, rota figuli vocatur, & lapides. Cumque, inquit, cernerem vas è luto fieri, subito dissipatum est: hoc Dei agente prouidentia, vt manus artificis, dum nesciret errore suo parabolam figuraret. Rursumque ille figulus, quia vas è luto rota currente perdiderat, fecit aliud sibi, vt ei visum est. Statimque dominus ad prophetam: Si figulus, ait, hanc habet potestatem, vt ex eodem luto rursum faciat quod fuerit dissipatum, ego in vobis, qui quātum in vobis est perisse videmini, hoc facere non potero? Et vt liberum significaret arbitrium, dicit se & mala annunciare genti, & regno illi vel illi, & rursum bona, nec tamen hoc euenire, quod ipse prædixerit, sed econtrario fieri vt & bona malis eueniant, si egerint pœnitentiam, & bonis mala, si post repromissiones fuerint ad peccata conuersi. Et hoc dicimus, non quod ignoret Deus hoc vel illud, gentem aut regnum esse facturum, sed quod dimittat hominem voluntati suæ, vt vel præmia, vel pœnas sua voluntate, & suo merito recipiat. Ne statim totum erit hominis quod eueniet, sed eius gratiæ qui cuncta largitus est,

D

ita enim libertas arbitrij reseruāda est, vt in omnibus excellat gratia largitoris, iuxta illud propheticum: *Nisi dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt qui ædificant eam. Nisi dominus custodierit ciuitatem, in vanum vigilauit qui custodit eam.* Psal. 126. a

Non enim volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Rom. 9. c

b ¶ *Nunc ergo dic viro Iudæ, & habitatoribus Hierusalem, &c.*] Implet dominus parabolam, quam, & sermonibus, & aspectu docuerat, & dicit: Ecce ego fingo contra vos malum, quasi figulus lutum: malum autem iuxta Esaiam qui dicit: *Faciens pacem, & creans malum:* Esa. 45. b

Non quod per se malum sit, sed quod patientibus malum esse videatur. Et cogito contra vos cogitationem, id est, pro merito inferre sententiam. Mutate opera, & dirigite vias vestras, vt & prosperis pœna mutetur. Qui (inquit) dixerunt contrario: Confortabimur in malis, videlicet o- נואש

peribus: siue iuxta Aquilam, desperauimus, & iuxta Symmachum, defecimus, quod vtrumque offendit Deum, vt aut nequaquam se putet posse saluari, aut ad placandum Deum animo defecisse. Et post cogitationes, inquit, nostras ibimus. Vbi est ergo absque Dei gratia liberi arbitrij potestas, & propriæ iudicium voluntatis: cum grandis offensa sit Dei, sequi cogitationes suas, & praui

cordis

& habitatoribus Hierusalem, dicens: Hæc (siue sic) dicit dominus: Ecce ego fingo contra vos malum, & cogito cōtra vos cogitationē: reuertatur vnusquisque à via sua mala, & dirigite vias vestras, & studia vestra. Qui dixerunt, desperauimus (siue confortabimur?) post cogitationes enim nostras ibimus, & vnusquisque prauitatem (siue quod placuit) cordis sui mali faciemus. Ideo hæc dicit dominus: Interrogate gentes, qui audiuit talia horribilia, quæ fecit nimis virgo Israel?

Heb.	Sept.
[a] Nunquid deficiet de petra agri nix Libani? aut auelli possunt aquæ erumpentes frigidæ, & defluentes?	*Nunquid deficient de petra vbera, aut nix de Libano? aut declinabit aqua violenter subla[ta] vento.*

[b] Quia oblitus est mei populus meus, frustra libantes & impingentes in viis suis, in semitis sæculi (siue sempiternis,) vt ambularent per eas in itinere non trito. [c] Vt fieret terra eorum in desolationem, & in sibilū sempiternū: omnis qui præterit per eam, obstupescet, & mouebit caput suum. [d] Sicut ventus vrens dispergam eos coram inimico (siue inimicis) dorsum, & non faciem ostendam eis in die perditionis eorum. [e] Et dixerunt: Venite, & cogitemus aduersus Hieremiam cogitationes: non enim peribit lex à sacerdote, neque consilium à sapiente, nec sermo à propheta. Venite, & percutiamus eum in lingua, & non attendamus ad vniuersos sermones eius. [f] Attende domine ad me, & audi vocem aduersariorum meorū. Nunquid redditur pro bono malum, quia foderunt foueam animæ meæ? Recordare quod steterim in conspectu tuo: vt loquerer pro eis bonum, & auerterem indignationem tuam ab eis. Propterea ad filios eorum in famem, & deduc eos in manus gladij. Fiant vxores eorum absque liberis, & viduæ, & viri earum interficiantur morte: iuuenes eorum confodiantur gladio in prælio: audiatur clamor de domibus eorum. [g] Adduces enim super eos latronem repente, quia foderunt foueam, vt caperent me, & laqueos absconderunt pedibus meis. Tu autem domine scis omne consilium eorum aduersum me in mortem. Ne propicieris iniquitati eorum. & peccatum eorum à facie tua non deleatur. Fiant corruentes (siue impingentes) in conspectu tuo, in tempore furoris tui abutere eis (siue fac in eis.)

CAPVT XIX.

HÆc dicit dominus: Vade & sume lagunculam figuli testeam, & de senioribus populi, & de senioribus sacerdotum, &

E cordis facere voluntatem? Propterea infert, dicens: Interrogate gentes, & omnes in circuitu nationes, quis fecerit, quis audierit idolis seruiēs? quæ fecit nimis virgo Israel. Virginē autem vocat, eo quod vni Deo seruierit, dicente propheta:
Psal. 75. a *Notus in Iudæa Deus, in Israel magnum nomen eius.*

a ¶ *Nunquid deficiet de petra agri nix, &c.*] Tale quid & illud Virgilianum sonat: *Ante leues ergo pascentur in æthere cerui: Et freta destituent nudos in litore pisces: Quā nostro illius labatur pectore vult[us].* Et in alio loco: *In freta dum fluuij currēt, dum montib. vmbræ Lustrabūt cōuexa polus dū sidera pascet: Sēper honos nomēq; tu[um], laudesq; manebūt.* Quo modo, inquit, nix de Libani summitatib. deficere nō potest nec vllo, vt omnis liquescat, solis ardore superatur fluētesq; de montib. riui, nequaquā siccantur in fontib. Sic meū nomen, quod per se stabile est, atq. perpetuū, non poterit immotari, & tamen cum cætera naturæ ordinem seruent, populus meus oblitus est mei. Sequitur enim.

b ¶ *Quia oblit[us] est mei, &c.*] Qui obliuiscitur Dei & relin-
Ioan. 14. a quit illum, qui dicit: *Ego sum via*: libatque diis alienis, impingit in viis suis, nequaquā Dei, sed suis, & antiquas sempiternasque semitas derelinquit, quæ omnium sanctorū sunt tritæ vestigiis colētium Deū. Isti vero ambulauerunt in itinere nō trito, & relicto cultu Dei, idola venerari sūt, propter qui infertur pœna qui sequitur,

F c ¶ *Vt fieret terra eorum in, &c.*] Et quia dereliquerunt, ait, cultū Dei, & prauas idololatriæ semitas sunt secuti, propterea terra eorū redacta est in solitudinem & in miraculum omnium sibilumque: ita vt qui terram quondam, & vrbem florentissimam viderint in desertum, & cineres esse collapsam, admirentur, & stupeant, & animæ confusionem, gestu corporis indicent; hoc est, enim mouere caput, & stuporem mētis sibilo demonstrare. Quod plenius, & rectius post aduentum domini intelligimus esse completum: quando nullus Iudæorum terram quondam & vrbem sanctam ingredi lege permittitur: sed cum ad planctum venerint, mirātur, & defluent vaticinia prophetarum opere completa.

d ¶ *Sicut ventus, &c.*] Vsque hodie sententia Dei permanet in Iudæos. In toto orbe dispersi sunt coram inimico diabolo, vel inimicis dæmonibus, & cum diebus ac noctibus in synagogis satanæ inuocent nomen Dei, dorsum, & non faciem suam ostendit eis Deus: vt intelligant eum semper recedentem, & nunquam ad se venientem. Dies autem perditionis Iudaicæ, omne tempus est post passionem saluatoris, vsque ad finem sæculi, vt postquam subintrauerit plenitudo gentium, tunc omnis Israel saluus fiat.

Rom. 11. d e ¶ *Et dixerunt: Venite & cogitemus, &c.*] ista & tunc Iudæorū contra Hieremiam siue dominum saluatorem, & hodie hæreticorū contra seruos eius cogitatio est, vt calumnias struant, & sanctos viros accusatione præueniant: nec cogitent quid illi veritatis loquantur, sed quid ipsi struant, mendacij: iactant enim in sacerdotibus, & in sapientibus, & in pseudo prophetis suis, legē, & consilium Dei, & eloquiū permanere: dicente scriptura: *In peruersam animam non intrabit sapientia.* Sapien. 1. a

G f ¶ *Attēde domine ad me, &c.*] In typum quidem saluatoris hæc à populo Iudæorū Hieremias vniuersa perpetitur, qui postea Babylonio veniēte vastantur. Sed plenius atque perfectius cōplentur in Christo, cū vrbe subuersa, Romano gladio trucidati sunt, non ob idololatriā, quę eo tēpore nō erat, sed ob interfectionē filij Dei, quādo cūctus simul populus conclamauit: *Tolle, tolle talē: regē nō habemus nisi Cæsarē.* Et imprecatio eorū Ioan. 19. a æterna damnatione cōpleta est: *Sanguis eius super nos, & super filios nostros.* Foderant Matt. 27. e enim Christo foueā, & dixerāt: *Auferamus eum de terra viuentiū.* Qui tantæ erga eos Esai. 53. a misericordiæ fuit, vt stans in cōspectu patris, loqueretur pro eis bonum, vt auerteret indignationem suam ab eis: vt in cruce quoque diceret: *Pater ignosce eis, quod enim faciunt, nesciunt.* Luc. 23. e Manifesta trāscurrimus, vt in obscurioribus immoremur: nequaquā delitamēta quorundam, & captiuitatem cœlestis Hierusalem interpretantes sed perspicuā historiā, & manifestissimam prophetiā, omni verborū & H sensuū cōsidētia persequētes.

g ¶ *Adduces enim, &c.*] Si de Hieremia intelligimus, repētinū latronē te[la]tunus ad Nabuchodonosor: si de saluatore, quod & verius & melius est, ad Romanum exercitum. Et ne iniusta videatur sententia Dei, exponit quod fecerint cōtra filiū Dei Christū, & quid passi sint. Quod autē infert ne propicieris iniquitati eorū, & peccatū eorū à facie tua non deleatur: nequaquā priori sententiæ cōtrariū est, in qua pro populo deprecatur patrem: sed postquā datum tempus pœnitentiæ præterit, & illi in suo scelere perseuerāt, populi ac seniores, non tā pro se puniūtur, quā pro aliis: ne multum peccatum cæteris noceat exemplo. Quodque infert: Fiāt impingentes siue corruentes in conspectu tuo: illius Esaiæ & Petri Apostoli simile est & non impingetis sicut *in lapidem offensionis, & petram scandali.* Esai. 8. c Cuius & in psalmis propheta meminit: *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: A domino factum est hoc.* Sec. .. 1. Pet. 2. b Psal. 117.

CAPVT XIX.

HÆc dicit dominus: *Vade & sume lagunculam, &c.*] Pro laguncula figuli, quæ Hebraice dicitur a בקבק a bakbuk Lxx. doliolum transtulerunt & pro porta fictili, Aquila, Symmachus, & Theodotio ipsum verbum posuerunt

A
a harsith
b heth

Hebraicū[a] חרסית: pro quo LXX. iuxta moré suum pro aspiratione[b] ה literæ addiderunt χ Græcum vt dicerent Charsith pro Harsith: sicut illud est pro Hebrō, Chebron, & pro Hierico, Hiericho. Vult autem scriptura diuina, non solum auribus doceri populum, sed & oculis. Magis enim (vt iam diximus) mente retinetur quod visu, quam quod auditu ad animū peruenit, tolle, inquit, lagūculam siue doliolum, testeum, & de senioribus populi ac sacerdotum, & egredere ad
67.B vallem filij Ennom, de qua supra diximus, in qua erat delubrum Baal, & nemus ac lucus, Siloe fontib. irrigatus. Ipsam autē inquit, vallis iuxta portā est,
c harasith quæ Hebraice[c] החרסית, hoc est, fictilis appellatur. Et prædicabis vel leges ibi verba qui ego loquar tecū: vt ibi audiātur quę dicturus sū. Ideo autē (vt iā diximus) & prædicabis, & clamabis, & leges ponitur,
d caratha quia verbū Hebraicū,[d] קראת, tria significat. Vultque quæ dicturus est reges Iuda audire, & habitatores Hierusalem, id est & stirpem regiam, & omnem populum, vt inexcusabiles sint qui audire noluerint.

a ¶ *Hæc, &c.*]Et hunc locum stulte quidam ad cælestem referunt Hierusalem. Quod ne semper admoneamus, hoc tamen dixisse sufficiat: vitandā istiusmodi explanationē esse, imo hæresim, quæ manifesta
B subuertit, & persīgias quasdā ecclesiis Christi conatur inducere. Nulli autem dubiū quin in tēplo Dei, Baal idolum posuerint: siue in delubro quod erat in valle filij Ennon, vbi & lucus Baal & ara eius fuit: super quā immolauerunt & incenderūt filios suos. Quæ dominus nec cogitauit, nec locutus est, nec ascēderūt in cor eius, Non quod Deus futura nescierit, sed quod indigna sua notitia ignorare se dicat: iuxta illud euangelicū: *discedite à me*
Luc.13.f *operarii iniquitatis, nescio vos.*
2.Tim.2. Nouit enim dominus eos qui
1.Cor.1. sui sunt. Et: *Qui ignorat, ignorabitur.* Vel certe ἀνθρωποπαθῶς, & hæc de Deo accipienda sunt, sicut & alia. Omnis autē hæreticus derelinquit Deū, & alienū facit locū habitatione Dei, quem sua fraude polluerit, & libat diis alienis, quos nec ipse nouerat, nec patres eius, apostoli videlicet, & apostoli viri: reges autem Iuda hoc est, hæreticorum patriarchæ implent locum quondam Dei sanguine deceptorum & innocentum. Nisi enim stultus & simplex fuerit, non cito subuertitur. Et ædificāt excelsa Baalim, dum de sublimibus disputare se dicunt. Et comburunt filios suos idolo, quos in hæresi genuerūt. Quæ omnia ignorare se dicit dominus, nec vnquam ascendisse in cogitationem suam.

b ¶ *Propterea ecce dies, &c.*]Quę sit vallis filij Ennom, quæ
e ge hinnā Hebraice dicitur[e] גיא בן הנם: vnde gehennam appellatam putant, supra diximus. Miror autē quid sibi voluerint LXX. Pro
f topheth [f] תפת διάπτωσιν, hoc est ruinam ponere, & pro valle, πολυάνδριον: quod significat virorum multitudinem, nisi forte

& egredere ad vallem filij Ennom, quæ est iuxta introitum portæ fictilis (siue Charsith:) & prædicabis (siue clamabis) vel leges ibi verba quæ ego loquar ad te, & dices: Audite verbum domini reges Iuda, & habitatores Hierusalem. [a] Hæc dicit dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego inducam afflictionem (siue mala) super locum istum: ita vt omnis qui audierit illam (siue illa) tinniant aures eius: eo quod dereliquerint me, & alienum fecerint locum istum, & libauerint in eo diis alienis, quos nescierunt ipsi & patres eorum, & reges Iuda. Et repleuerunt locum istum sanguine innocentum, & ædificauerunt excelsa Baalim ad comburendos filios suos igne in holocaustum Baalim: quæ non præcepi (siue cogitaui,) nec locutus sum, nec ascenderunt in cor meum.

HEB.	SEPT.
Propterea[b] ecce dies veniunt, dicit dominus, non vocabitur locus iste amplius Thophet, & vallis filij Ennom, sed vallis occisionis.	*Idirco ecce dies veniūt, dicit dominus, & non vocabitur locus iste amplius ruina, & πολυάνδριον filij Hennom, sed πολυάνδριον occisionis.*

Et[c] dissipabo consilium Iuda, & Hierusalem in loco isto: & subuertam eos gladio in conspectu inimicorum suorum, & in manu quærentium animas eorum: & dabo cadauera eorum escam volatilibus cæli, & bestiis terræ: & ponam ciuitatem hanc in stuporem & in sibilum. Omnis qui præterit per eam obstupescet, & sibilabit super vniuersa plaga eius. Et cibabo eos carnibus filiorum suorum, & carnibus filiarum suarum, & vnusquisque carnem amici sui comedet in obsidione, & in angustia, in qua concludent eos inimici eorum, & qui quærunt animas eorum: Et[d] conteres lagunculam in oculis virorum, qui ibunt (vel egredientur) tecum. Et dices ad eos: Hæc dicit dominus exercituum: Sic conteram populum istum, & ciuitatem hanc, sicut cōteritur vas figuli, quod non potest vltra instaurari. [e] Et in Tophet sepelientur (siue sepelient:) eo quod non sit alius locus ad sepeliendum. Sic faciam loco huic, ait dominus, & habitatoribus eius, & ponam ciuitatem istam sicut Tophet) siue vt ruinam) & erunt domus Hierusalem & domus regum Iuda, sicut locus Tophet (siue ruinæ) (omnes domus regum Iuda sicut locus Thophet.) [f] Immundæ omnes domus in quarum doma-

ex eo, quod ibi populus corruerit, & cæsa sit hominum multitudo, vel spiritualiter, in errore idololatriæ, vel iuxta literam, à Babylonio exercitu, quod in consequentibus manifestius legitur. C

c ¶ *Et dissipabo consilium Iuda & Hierusalē, &c.*]Quisquam hæc in Babylonia captiuitate accidisse populo nouerimus tamen plenius referuntur ad tēpora saluatoris, quoniā obsessi sunt à Vespasiano & Tito, & ciuitas eorum Hadriani temporib. in æternos cineres collapsa est vt qui obtulerāt filios suos idolis, ipsi eos postea, famis necessitate compulsi, in ciborum vsum verterent: carnesq; omnium darentur volatilib. cæli & bestiis terræ: vt qui domini muneribus abusi fuerant in impietatem, & propria viscera idolis immolarāt, ventres suos sepulcra facerent liberorum.

¶ *Et conteres, &c.*]Perspicue non de Babylonia, sed de Romana dicitur captiuitate. Post Babylonios quippe, & vrbs instaurata, & populus reductus in Iudæā, & abundantiæ pristinæ restitutus est. Post captiuitatem autē quę sub Vespasiano & Tito, & postea accidit sub Hadriano, vsque ad consummationem sæculi ruinæ Hierusalē permansuræ sunt: quamquam sibi Iudęi auream atque gemmatam Hierusalem restituendam putent: rursumque victimas, & sacrificia & coniugia sanctorum, & regnum in terris domini saluatoris: qui licet non sequamur, tamen dānare non possumus, quia multi ecclesiasticorum virorum, & martyres ista dixerunt: *Et vnusquisque in suo sensu abundet,* & domini cūcta iudicio reser- D
uentur. Quo modo autem vas fictile & testeum si fractū fue- Rom.14.a
rit, In antiquam speciem non potest reformari: sic & populus Iudæorum & Hierusalem subuersa, statum pristinum nō habebunt. Denique cassum est hodie nomē ipsius ciuitatis, & ab Ælio Hadriano, Ælia dicitur, & cum habitatione pristina, pristinum quoque nomen amisit, ad decutiendam superbiam habitatorum eius. Sanctæ autem crucis, & resurrectionis vocabula, non vrbem significant, sed locum: nec diuinarum, quondam magnitudinem, per quā perit populus Iudæorum, sed gloriam sanctitatis, quā nostra paupercula possidet Bethleem: non habens aurum & gemmas, sed panem qui in ea natus est.

c ¶ *Et in Tophet sepelientur, &c. Et erunt domus Hierusa-* Sup 7.
lem.]Quod autem in LXX insertur: Omnes domus regum Iuda, sicut locus Tophet: in Hebraico non habetur. Et sequitur.

f ¶ *Immundæ omnes domus in quarū domatibus, &c.*]Quod supra dixerat: Non vocabitur locus iste amplius Tophet, & vallis filij Ennom, sed vallis occisionis: nunc ponit manifestius, quod tanta in ipso loco futura sit cædes, vt ibi aceruatim populus sepeliatur, & lucus quondam religionis fiat tumulus mortuorum. Ipsa quoque ciuitas quæ huc

inum-

E imminet loco, fiat sicut Thophet: pro quo LXX. ruinam transtulerunt: Domus quoq; Hierusalẽ regumque palatia in ruinas similes conuertantur. Causaq; redditur, eo quod immundæ fuerint, & idololatriæ pollutæ scelere: pro eo quod in domatibus & tectis earum, soli & lunæ & stellis cœli immolauerint, & thura incenderint:
Soph. 1 b nec hoc fuerint errore contenti: sed immolauerint dæmonibus, & libamina fuderint diis alienis.

a ¶ *Venit autẽ Hieremias de Thophet*, &c.] Postquã in Thophet præsẽtib. populi seniorib. quos duxerat secum Hieremias, cõfregit lagunculã, siue doliolũ, & prophetauit verbis dñi ad cõterendũ populum, & ciuitatem Hierusalem, reuertitur & stat in atrio domus dñi, & vniuersæ loquitur multitudini, quæ ad locum Thophet ire noluerat: quod inducturus sit dñs super ciuitatẽ Hierusalẽ, & super oẽs vrbes eius vniuersa mala, quæ locutus est aduersum eã. Et ne putemus crudelem esse sententiam, reddit causas cur inducturus sit mala: Quoniã, inquit, indurauerunt ceruicem suam, vt non audirent sermones meos: ne post multas quidem impietates volentes agere pœnitentiam.

CAPVT XX.

פשחור πασχώρ. ET *audiuit Phashur filius Emmer sacerdos*, &c.] Pro Phashur LXX. transtulerũt Phaschor: qui interpretatur oris
F nigredo, & pro neruo, quem nos diximus, LXX. & Theodotio vertere, cataractem, Symmachus *βασανιστήριον*, siue *στρεβλωτήριον*: quod vtrumque tormenta significat: Nos autem neruũ diximus more vulgari: quod tormẽti genus etiã in
Act. 16 c Actib. Apost. legimus, qñ Apostoli Paulus & Silas in custodiã carceris dati sunt. Iste autem erat pontifex templi, & data sibi sacerdotij dignitate, in peruer-
Ioan 19 a sum abutitur: non vt doceat, &
Act. 10 a sermone corripiat, sed vt cruciatibus terreat. Vnde & Saluator, & Apost. Paulus, iussione pontificis verberantur. Nec mirum si hodie serui Dei cæduntur à Phaschor, mittanturque in carcerem, & horribili costodia reseruentur. Datur enim hæc potestas à Deo, vt prophetarum ostendatur fides: Nec tamen maior est ille qui cædit, sed fortior iste qui cæditur. Et patienter propheta suscipit iudicium Dei: nec reclamat ad verbera, sed considerat imperantem. Emmer ver-
אמר bum sonat: de quo sæpe nigredo generatur, non parentis vitio, sed scelere degenerantis. Tormentum autem quo cruciatur propheta, videtur in parte dextera: quod interpretatur Beniamin: & in porta sublimi, quæ non veritatem indicat sed iniustam pontificis potestatem.

c ¶ *Cumq; illuxisset in crastinum*, &c.] Et hic tam nomẽ põtificis quam tormenti genus similiter omnes vt supra interpretati sunt. Mutatur autem nomen pontificis, vt ex nomine futurum supplicium demonstretur. Nequaquã, inquit, habebis nomen oris nigredinem, & iniquæ imperium potestatis, sed captiuus duceris in Babylonem: hoc enim significat pauor vndique, siue per circuitum: vt tremens & propriæ salutis incertus huc illucque circumspicias, & venientes contra te aduersarios reformides. Pro pauore, quod in G
Hebraico scriptum est מגור, LXX. & Theodotio *μέτοικον*, id a magor
est migrantem: Aquilæ secunda editio, peregrinum: prima, circumspicientem: Symmachus ablatũ, siue congregatum, & coactum, interpretati sunt.

d ¶ *Quia hæc dicit dominus*, &c.] Iuxta superiorem interpretationẽ, qua Phashur nomen fuerat immutatũ, vt appellaretur
מגור, omnes similiter transtulerunt, vt significarent vel pauorem, vel peregrinationem, vel sublationem, & translationem, & congregationem. Comminaturque eum cum amicis suis iam iamque capiendũ, tradendumque hostium manibus, & cunctum populũ tribus Iudæ Babylonij regis manibus obtinendum, aliosque interficiendos gladio, & alios ducendos in captiuitatem, & vniuersas diuitias, tam vrbis quã thesaurorum regiorum ab inimicis esse capiendas: ipsumque Phashur cum omni cognatione sua & familia ducendum in captiuitatem, & in Babylone esse moriturum: eo quod populum suum mendacio deceperit, nequaquam illi vera & tristia, sed per mendacium prospera pollicendo. Simulque animaduertenda prophetæ patientia atque prudentia, quod missus in carcerẽ tacet, & silentio vincit iniuriam: nec tamen dissimulat quod scit esse euenturum, H
vt saltem sic pseudopropheta pontifex peccare desistat, & Dei clementiam deprecetur.

e ¶ *Seduxisti me domine*, &c.] Dicit se Propheta à domino esse deceptum, quia in principio audiens: Prophetam in gentib. dedi te. Et iterum: *Ecce constitui* Iere. 1 a
te hodie super gẽtes, & super regna, vt euellas, & destruas, & disperdas, & dissipes, & ædifices, & plãtes: arbitratus sit nihil se contra populũ Iudæorum, sed contra diuersas in circuitu nationes esse dicturum. Vnde & prophetiã libẽter assumpserit, & euenisse contrario: vt captiuitatem Hierusalem prædicãs, persecutiones & angustias sustineret. Quodque intulit: *Factus sum in derisum tota die*: omnes subsannant meo: eo quod æstiment illũ vniuersa mentitum, & cuncta quæ prædixerit esse ventura, mendacia fuerint. Et propheta enim statim putauerat futurum quod dominus minabatur & populus æstimabat nequaquam vltra venturum, quod statim non venerat: Atque vociferor vastitatem Babyloniam, & iniquitatem hostium, per quam opprimendus sit populus meus. Sin autẽ sequimur LXX. in eo quod dixere: quia amaro verbo meo ridebo præuaricationem, & miseriam inuocabo: hic sensus est: Scio præsentem tristitiam futuro gaudio commutãdam, iuxta illud quod scriptum est: *Beati flentes, quoniam ipsi ride-* Matth. 5 a
bunt, & idcirco miseriam, & iniquitatem, afflictionemque libenter sustineo, ita vt cupiam & inuocem eas, & breuitatem iniuriæ felicitatis æternitate compensem.

f ¶ *Quia factus est mihi sermo domini in opprobrium, & in derisum tota die*, &c.] Clamante me atq; dicente, quod iam Baby-

domatibus (siue tectis) sacrificauerũt omni militiæ cœli, & libauerunt libamina diis alienis. [a] Venit autem Hieremias de Tophet, quo miserat eum dñs ad prophetandum, & stetit in atrio domus domini, & dixit ad omnem populum: Hæc dicit dominus exercituũ Deus Israel: Ecce ego inducam super ciuitatem hanc, & super omnes vrbes eius vniuersa mala quæ locutus sũ aduersum eam: quoniam indurauerunt ceruicem suam, vt non audirent sermones meos.

CAP. XX.

ET audiuit Phashur filius Emmer sacerdos, qui constitutus erat princeps in domo domini, Hieremiam prophetantem sermones istos. Et percussit Phashur prophetam Hieremiam, & misit eum in neruũ, quod erat in porta Beniamin superiori, in domo domini. [c] Cumque illuxisset in crastinum, eduxit Phashur Hieremiam de neruo, & dixit ad eum Hieremias: Non Phashur vocauit dominus nomen tuum, sed pauorem vndiq;. [d] Quia hæc dicit dominus: Ecce ego dabo te in pauorem, & omnes amicos tuos, & corruent gladio inimicorum suorum, & oculi tui videbũt: & omnem Iudam dabo in manũ regis Babylonis, & traducet eos in Babylonem, & percutiet eos gladio. Et dabo vniuersam substantiam (siue fortitudinem) ciuitatis huius, & omnem laborem eius, omneq; pretium (siue gloriam,) & cunctos thesauros regum Iuda dabo in manu inimicorum eorum, & diripient eos, & tollent, & ducent in Babylonem. Tu autem Phashur, & omnes habitatores domus tuæ ibitis in captiuitatem, & in Babylonem venies, & ibi morieris: ibiq; sepelieris, tu & omnes amici tui quibus prophetasti mendaciũ. [e] Seduxisti me domine, & seductus sum: (siue decepisti me domine, & deceptus sum.) Fortior me fuisti, & inualuisti (siue obtinuisti, & potuisti.) Factus sum in derisum tota die: omnes subsannant me, quia iam olim loquor, vociferans iniquitatem, & vastitatem clamito: (siue quia amaro verbo meo ridebo præuaricationem, & miseriam inuocabo) [f] Quia factus est mihi sermo domini in opprobriũ, & in derisũ tota die: Et

A lonius veniret exercitus, & omnia hostilis gladius prædaretur: versus est mihi sermo domini in opprobrium atque derisum, dum tarditatem prophetiæ putant esse mendacium: Quamobrem in mea mente decreui, vt vltra ad populum Dei verbis non loquerer, nec nomen illius nominarem.

Et dixi: Non recordabor eius: (siue non nominabo dominum: nec loquar vltra in nomine ipsius. Et factus est in corde meo quasi ignis exæstuans, claususq; in ossibus meis, & defeci (siue dissolutus sum.) ferre non sustinens: Audiui enim cõtumelias (siue vituperationem) multorum, & terrorẽ in circuitu (siue congregatorũ vndique.) persequimini, & persequamur eum. [a] Omnes viri qui erant pacifici mei, & custodientes latus meum: si quomodo decipiatur, & præualeamus aduersus eum, & consequamur vltionem ex eo. Dominus autẽ mecũ est quasi bellator fortis. [b] Idcirco qui me persequuntur cadent & infirmi erũt: (siue ideo persecuti sunt, & intelligere non potuerunt.) Confundentur vehemẽter: quia non intellexerunt opprobriũ (siue ignominiam) sempiternum, quod numquam delebitur. [c] Et tu domine exercituũ probator iusti (siue qui probas iusta:) qui vides renes, & cor: videam quæso vltionem tuam ex eis: tibi enim reuelaui causam meam. [d] Cantate domino, laudate dominum: quia liberauit animã pauperis de manu pessimorũ. [e] Maledicta dies in qua natus sum: dies in qua peperit me mater mea non sit benedicta. Maledictus vir (siue homo) qui annunciauit patri meo dicens: natus est tibi filius masculus, & quasi gaudio lætificauit eum. Sit homo ille vt sunt ciuitates quas subuertit dominus, & non pœnituit eum: audiat clamorem mane, & vlulatum in tempore meridiano: qui non interfecit me à vulua, vt fieret mihi mater mea sepulcrum, & vulua eius conceptus æternus. Quare de vulua egressus sum, vt viderem laborem & dolorem, & consumerentur in confusione dies mei?

CAP. XXI.

VERBVM quod factum est ad Hieremiam à domino, quando misit ad eum rex Sedechias Phashut filium Melchiæ, & Sophoniam filium Maasiæ sacerdotem, dicens: Interroga

Quod cum pudore superatus, verecunde quidem, sed stulte cõstituissem: factus est, inquit, in corde meo quasi ignis exæstuans, claususque in ossibus meis, siue vndique dissolutus sum, ita vt ferre non possem. Conceptus n. animo sermo diuinus, nec ore prolatus, ardet in pectore. Vnde & Paulus loquitur: *Si euangelizauero, non est mihi gloria: Necessitas enim mihi incumbit. Væ enim mihi est nisi euangelizauero: si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem inuitus, dispensatio mihi credita est.* (1.Cor.9.c) Et in Athenis *videns idololatriæ deditam ciuitatem*, incitabatur spiritu, & tota mẽte feruebat. (Act.17.d) Et post modicum in eodem volumine legimus: *Cum venissent autem de Macedonia Silas & Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Iudæis esse Christum Iesum.* (Ibid.18.b) Sed & plerique doctorum in ecclesia vsque hodie similia sustinent: audiẽtes vituperationem multorum congregatorum aduersum se in circuitu atque dicentium. Persequimini & persequamur eos.

B a ¶ *Omnes viri qui erant pacifici mei & custodiẽtes latus meum, &c.*] Cum aduersarij surrexerint, & amici quondam atque pacifici fuerint ad bella cõuersi, voluerintque nobis insidias tendere, non magnopere curemus, sed optemus hoc dicere quod propheta loquitur: Dominus autem mecum est quasi bellator fortis.

b ¶ *Idcirco qui me persequuntur, cadẽt & infirmi erũt, &c.*] Quia persecuti sunt, ideo propheticum non potuerunt intelligere sermonem, & ignorantiã confusio vehemens consecuta est: nec intellexerunt ignominiam sempiternam, quæ obtinebit eos, & nulla obliuione delebitur. Dicant igitur quod volunt viri quondam pacifici, & qui custodiebant latus meum, & decipere cupiebant: dummodo iustum virum atque doctorem ecclesiæ, post persecutionem tanta vindicta tantaque præmia consequantur.

c ¶ *Et tu domine exercituum probator iusti, &c.*] Solus est dominus qui nouerit probare iustitiam: quomodo solus est qui cordis interna conspiciat. Vnde & Iesus sciens cogitationes hominum, non ex profectu, vt quidam putant, sed natura Deus est. (Luc.6.b) Tale quid & in psalmis sonat: *Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.* (Psal.142.a) Si viuens virtutibus nõ iustificatur, quanto magis qui pro peccatis mortuus est? Cumque se sciat iustus propugnatorem habere Deum: tamen impatientia fragilitatis humanæ, quod nouit esse venturum, iam nũc videre desiderat. Cui & reuelauit causam suam, qui dicit in alio loco: *Mihi vindictam & ego retribuam, dicit dominus*: Felix autem conscientia cuius causa domino reuelatur, dicente Apostolo: omne quod manifestatur, lux est. (Deut.32.a; Hebr.10.f; Ephes.5.b)

d ¶ *Cantate domino, laudate dominum: quia liberauit, &c.*] Qui pauper est spiritu, nec habet diuitias; quæ receperunt

C in isto sæculo consolationem suam, de quibus & Paulus loquitur: *Tantum vt pauperum memores essemus*: (1.Cor.15.b) cũ fuerit vindictam à domino consecutus, dominum laudat in spiritu, & se de manu pessimorum erutum gloriatur. Hoc autem totum fit, non nostro merito, sed eius gratia qui pauperem liberauit: nec habet diuitias superbiæ corruentis, sed humilitatem pauperis liberati.

e ¶ *Maledicta dies in qua natus sum, &c.*] Qui putant animas fuisse in cœlestibus, & de meliori in peiorem statum præcipitatas, hoc & huiuscemodi vtuntur testimonijs: quod scilicet melius fuerit in cœlestibus quam in terrenis commorari, & corpus humilitatis assumere: noua quædam imo iam vetera hæreseos suæ argumenta quærentes: Nos vero legentes illud beati Iob: *Maledicta dies in qua natus sum*: (Iob.3.a) & nox illa in qua dixerunt, ecce masculus: & maledictus homo qui annunciauit patri meo dicens: natus est tibi puer: huic testimonio coaptamus, quod scilicet melius sit non esse, quam viuere in suppliciis: iuxta illud quod scriptũ est: *Mors viro requies, cui clausit Deus viam suam.* (Iob.3.d) Et iterum: *Quare data est misero lux, & vita his qui in amaritudine animæ sunt*: (Matt.26.c) Et in Euangelio similiter dictum legimus: *Melius ei fuerat si natus non fuisset*: non quod sit qui natus non fuerit: sed quod melius sit nõ esse quã male esse. D Aliud est n. omnino non esse: aliud, cum sit, absque vlla intermissione cruciari: quomodo mortem quietam, vitæ miseræ præferimus. Vnde & Amos diem appellat tenebrarum, & diem afflictionis. (Amos.5.c; Gen.47.b) Et Iacob eo quod vixerit in labore & angustia, dies vitæ suæ, prauos & pessimos vocat. Et Paulus Apostolus dicit: *Vt eriperet nos de præsenti sæculo nequã.* (Gal.1.a; Ephes.5.d) Et iterum: *Redimẽtes tempus, quoniam dies mali sunt.* Hebræi quintũ mensẽ, quo capta Hierusalem templumque subuersum est, natiuitati Hieremiæ supputant, inextricabilibus quibusdã & incredibilibus argumentis. Quod si probare potuerint, quomodo testimonium Iob interpretari valeant, nescio: nisi forte & illum diem quadam præfiguratione, & vaticinio futurorum subuersionis templi autument. Quodque imprecatur similitudinem subuersarum ciuitatum, de Sodoma & Gomorra dici arbitror, & omne tempus in luctu, vt mane sit clamor, & vlulatus meridie. Quod autem infert: *Qui me non interfecit in vulua*: Deũ significari putant. Vt esset, inquit, mihi conceptus æternus: quæ omnia dicuntur hyperbolice. Denique exponit causas cur mortem præferat vitæ, & omnino non esse quam male esse, subiungens: *Quare de vulua egressus sum, vt viderem laborem, & dolorem, & consumerentur in confusione dies mei?*

CAP. XXI.

VErbum quod factum est ad Hieremiam à domino, &c.] Supra pontifex Phashur siue Phaschor, qui percussit Hieremiam, patrem habuit Emmer. (Sup.20.a) Hic autem Phashur filius est Melchiæ. Hoc idcirco, ne quis eundem putet.

terroga pro nobis dominũ, quia Nabuchodonosor rex Babylonis præliatur aduersum nos: si forte faciat dominus nobiscum secundum omnia mirabilia sua, & recedat à nobis. [a] Et dixit Hieremias ad eos: Sic dicetis Sedechiæ: Hæc dicit dominus Deus Israël: Ecce ego conuertã vasa belli (siue arma bellica) quæ sunt in manibus vestris, & quibus pugnatis aduersum regem Babylonis, & Chaldæos, qui obsident vos in circuitu murorum: & congregabo eos (siue ea) in medio ciuitatis huius, & debellabo ego vos in manu extenta, & brachio forti (siue excelso) & in furore, & in indignatione, & in ira grandi. Et percutiam habitatores ciuitatis huius. homines & iumenta pestilentia magna morientur. [b] Et post hoc, ait dominus, Dabo Sedechiam regem Iuda, & seruos eius, & populum eius, & qui derelicti sunt in ciuitate hac à peste & gladio & fame, in manu Nabuchodonosor regis Babylonis, & in manu inimicorum eorum, & in manu quærentium animam eorum: & percutiet eos in ore gladij, & non flectetur, neque parcet nec miserebitur. [c] Et ad populum hunc dices: Hæc dicit dominus: ecce ego do coram vobis viam vitæ, & viam mortis. Qui habitauerit in vrbe hac, morietur gladio, fame, & peste. Qui autem egressus fuerit, & trãsfugerit ad Chaldæos, qui obsidẽt vos, viuet, & erit in anima sua quasi spolium. Posui enim faciem meã super ciuitatem hanc in malum, & non in bonum, ait dominus: In manu regis Babylonis dabitur, & exuret eam igni. [d] Et domui regis Iuda: audite verbum domini domus Dauid. Hæc dicit dominus: Iudicate mane iudicium, & eruite vi oppressum de manu calumniantis: ne forte egrediatur (siue vt non egrediatur) quasi ignis indignatio mea, & succẽdatur, & nõ sit qui extinguat propter malitiam studiorum vestrorũ. [e] Ecce ego ad te habitatricem vallis solidæ, atq; campestris. ait dñs: qui dicitis: quis percutiet (siue terrebit) nos? Et quis ingredietur domus nostras? Et visitabo super

per

E putet. Mittit autem rex Sedechias ad prophetam, nolens vel populum scire vel principes: vt occulto per legatos nuncio recognoscat, quam dominus super vrbem Hierusalem & populum Iudæorum habeat sententiam. Quodque infert: Quia Nabuchodonosor rex Babylonis præliatur aduersum nos: ostendit iam obsessa Hierusalem, à propheta hoc sciscitari Sedechiam. Et notandum quod in prophetis, maximeq; in Ezechiele & Hieremia, nequaquam regum & temporũ ordo seruetur: sed præpostere, quod iuxta historiam postea factũ sit, prius referri, & quod prius gestum sit, postea. Aliud est enim historiam, aliud prophetiam scribere: vt in præsenti loco, Sedechias, qui cum vrbe Hierusalem captus est, mittens scribitur ad Hieremiam,
Ios. 22. c eo tempore quo obsidebatur
4.Reg.24.d Hierusalem, & postea narra-
2.Par.30. tur historia Ioakim fratris eius, qui ante eum rex fuit, & Ioachin, id est Iechoniæ, qui fuit filius Ioakim: super quibus dicetur in sequentibus.

a ¶ *Et dixit Hieremias ad eos: sic dicetis Sedechiæ, &c.*] Frustra, inquit, repugnare vultis Chaldæis obsidentibus, & arma bellica præparatis: quorum in media tantum vrbe vsum habebitis, vt armati esse videamini. Cæterum illis obsidentibus ego vos debellabo in ma-
E nu extenta, & brachio forti meoq; furore & indignatione percutiam: vt & vos & omne quod spirat, fame & pestilentia in media vrbe moriatur. Quod quidem & factum legimus. Absque vlla enim corona strepituque pugnantium vrbs tãta obsidione capta est, vt quos vincerent non haberent, sed quos tantum caperent. Meliores, ait, fuerunt gladio vulnerati, quam occisi fame.

b ¶ *Et post hoc, ait dominus: dabo Sedechiam regem Iuda & ser. &c.*] Hoc quod nos transtulimus: In manu Nabuchodonosor regis Babylonis, & in manu inimicorum eorum: in Lxx. non habetur. Et pro eo quod nos diximus: *Non flectetur, neque parcet, neque miserebitur*: Lxx. transtulerunt: Non parcam, nec miserebor. Meliusque est iuxta Hebraicum, vt crudelis sententia & inflexibilis, magis regis Babylonij quã domini esse videatur. Primum autem de vniuersa vrbe prophetatum est: nunc proprie Sedechiæ prædicitur, & populo eius, qui residui fuerint post pestem, gladium, & famem, quod à Nabuchodonosor rege Babylonio capiendus sit, interficiendusque cum amicis suis gladio: nec vllam eius misericordiam speret, cuius fœdus & necessitudinem periurio deseruit.

c ¶ *Et ad populum hunc dices, hæc dicit, &c.*] His qui à rege missi sunt, & ad prophetam venerant deprecandum, vt interrogaret pro eis dominum, superiora responderat, & quæ referrent regi Sedechiæ: Nunc hortatur vt respondeant populo: datque consilium vt transfugiant ad Chaldæos, contra regiam voluntatem: quod periculosum fuisse prophetæ, nullus ignorat: Vnde & mortem sibi imprecatur &
Sup. 20.d dicit: *Maledicta dies in qua natus sum.* Et: *Quare de vulua egressus sum, vt viderem laborem & dolorem?* Non quod leue

G sit necdum captis dare consilium, se vltro tradere captiuitati: quasi passuris naufragium imperetur, vt ante naufragium & dissipatam nauem, remos & tabulas corripiant, & se vndis tradant: Sed quod tolerabilius sit vtcumque captos viuere, quam gladio, fame, & peste consumi. Sunt qui hunc Infr.38.A
locum secundum tropologiam sic edisserunt: melius esse sæcularibus se tradere disciplinis, & maxime philosophiæ, quã in illa permanere ecclesia, in qua fames sit sermonis Dei, & cunctus populus hæreticorũ gladio, doctrinæque penuria & hæretica peste moriatur.

d ¶ *Et domui regis Iuda: audite verbum domini domus Dauid, &c. & non sit qui extinguat.*] Quodque sequitur: Propter malitiam studiorum vestrorũ: in Lxx. non habetur. Quia supra dixerat, & ad populũ hunc dices, hæc dicit dominus: consequenter nunc infert, & domui regis Iuda: vt subaudiatur, dices, hæc dicit dominus: *ἀπὸ κοινοῦ* enim & superiora & inferiora iunguntur: vt sit sensus: Et ad populum hũc dices: hæc dicit dominus. Proprie autem sermo fit ad domum regiam, ob cuius maxime culpam ciuitas obsidetur: vt emendet errorem pœnitudine, & clementiam domini consequatur. Iudicate, inquit, mane iudicium: non in tenebris iniquitatis, sed in luce iustitiæ. Et eruite vi op-
H pressum de manu calumniatoris: vt non accipiatis personam in iudicio: sed diuitibus pauperes opprimentibus magis apud vos Dei imperium valeat, quã potentia persequentis. Etsi, inquit, hoc feceritis, nequaquam succendetur in vobis ignis furoris mei, nec inueniet materiam quam consumat. Incredibilis in hoc loco Dei clementia demonstratur: vt de quibus supra dixerat: Posui enim faciem meam super ciuitatem hanc in malum & non in bonum: in manu regis Babylonis tradetur, & exuret eã igni: iam domini ingruente sententia, eos prouocet ad salutem. Non quod ignoret vrbem Hierusalem esse capiendam: sed quod liberum homini seruetur arbitrium: vt non ignorantia futuri, sed voluntate propria videantur perire. Quo- Matt.26.c
modo & Saluator sciebat Apostolum negaturum, & se esse crucifigendum: quippe qui hoc Apostolis sæpe prædixerat, & nihilominus commonebat, volens eos corrigere ad pœnitentiam: vt quidquid postea sustinuerunt, suo vitio eis acciderit, non duritia comminantis.

e ¶ *Ecce ego ad te habitatricem val. &c.*] Quodque sequitur: Iuxta fructum studiorum vestrorum, dicit dominus: in Lxx. non habetur. Pro habitatrice vallis solidæ atque campestris: Lxx. transtulerunt: *Ecce ego ad te, qui habitas in valle* [a] צר campestri, pro quo Symmach. petram: Theodotio ob- a sour
sessam, interpretati sunt: Aquilæ prima editio, solidam: secunda, Tyrum, [b] צור enim siue [c] צר lingua Hebræa, & Ty- b sor
rum & silicem, & coarctatam sonat. Loquitur autem contra c sour
Hierusalem, quæ obsidione vallata est: sicque in similitudinem Tyri quasi mari grandi, ita Babylonio exercitu cingitur, & euadere non potest: aut certe quæ se instar petræ durissimæ inexpugnabilem putat atque robustam, pro soliditate ma-

A rorum & magnitudine. & dicit: Quis terrere nos poterit? & quis ingredietur domus nostras? cum econtrario loquatur Deus: ego visitabo vos: meum euadere oculum non poteritis. Visitabo autem vos in perniciem, & reddam vobis fructum malitiæ vestræ: *Et ego succendam ignem in saltu vestro.* Non Babylonius, vt putatis, non rex Chaldæorum, sed mea hæc omnia ira perficiet. Saltū autem vocat Hierusalem, & omnem circa regionem, quæ frugiferas arbores bonorum operum non habet, quod sit incendio præparatus. Pulchreq; vallem appellat campestrem, quod peruia sit hostibus, & non mōtem excelsum, qui difficulter ascendi potest, iuxta quod & in Esaia dicitur: *Visio vallis Sion.* (Esaie 22.) Quidquid ad domū regiam, & ad vrbem Metropolim prophetatur, referamus ad ecclesiasticum ordinem, & ad principes ecclesiarum, eos dūtaxat qui se superbiæ & diuitiis lasciuiæque tradiderint. Nec statim quia domus regia est, ab interitu liberabitur: quomodo & qui de stirpe fuere Dauid, pauci admodum sunt inuenti, qui placuerint domino, vt ipse Dauid, Ezechias & Iosias: magnaque pars principum & stirpis regiæ, in vniuersum populum iram domini prouocauit.

per vos iuxta fructum studiorum vestrorum, dicit dominus: Et succendam ignem in saltu eius, & deuorabit omnia in circuitu eius.

CAP. XXII.

HÆc dicit dominus: Descende in domum regis Iuda, & loqueris ibi verbum hoc, & dices: Audi verbum domini rex Iuda, qui sedes super solium Dauid: tu & serui tui, & populus tuus, qui ingredimini per portas istas. Hæc dicit dominus: Facite iudicium & iustitiam, & liberate vi oppressum de manu calumniatoris: & aduenam & pupillum & viduam nolite contristare, neque opprimatis inique (siue impie) & sanguinem innocentem ne effundatis in loco isto. Si enim facientes feceritis verbum istud, ingredientur per portas domus huius reges sedentes de genere Dauid super thronum eius, & ascendentes currus & equos, ipsi & serui & populus eorum. Quod si non audieritis verba hæc: per memetipsum iuraui, dicit dominus, quia in solitudinem erit domus hæc. [b] Quia hæc dicit dominus super domum (siue ad domum) regis Iuda: Galaad tu mihi caput (siue principium) Libani, si non posuero te in solitudinem, vrbes inhabitabiles. Et sanctificabo super te interficientem virum, & arma eius, & succident electos cedros tuas, & præcipitabunt (siue mittent) in ignem, & pertransibunt gentes multæ per ciuitatem hanc, & dicet vnusquisque proximo suo: Quare fecit dominus sic ciuitati huic magnæ? Et respondebunt, eo quod dereliquerunt pactum domini Dei sui, & adorauerunt Deos alienos, & seruierunt eis. [c] Nolite flere mortuum, neque lugeatis super

CAPVT XXII.

B HÆc dicit dominus: descēde in domum regis Iuda, & loqueris ibi verbū hoc, & dices: Audi verbum domini rex Iuda, qui sedes super solium Dauid: tu & serui tui, & populus tuus, qui ingrediemini per portas, &c.] Hæc visio, imo hic sermo dñi, vel ante fit ad prophetam quā Sedechias nūcios ad eum mitteret: vel certe postquam nuncis præcepit quid regi referre deberent, præcipitur Hieremiæ, vt nequaquam per nuncius loquanur ad regem, sed ipse vadat ad palatium, & ibi loquatur ei. Simulque animaduertamus diuinam sapientiam, quod per nuncios iubet tristia nunciari, mistis & prosperis, si agere voluerit rex pœnitentiam. Hic vero qui ipsi imperatur vt pergat: non tristia nunciat & captiuitatem iam iamque venturam, sed monet quid facere debeat, vt vitet impendentem sententiam Dei. Regum autem proprium est facere iudicium & iustitiam, & liberare de manu calumniatorum vi oppressos, & peregrino pupilloque & viduæ, qui facilius opprimuntur à potentibus, præbere auxilium. Et vt curam eis præceptorum Dei maiorem iniiceret, intulit: Nolite contristare, vt non solum non eripiatis, sed ne patiamini quidem per vestram conniuentiam ab aliis contristari. Et sanguinem innocentem non effundatis in loco isto. Homicidas enim & sacrilegos, & venenarios punire, non est effusio sanguinis, sed legum ministerium. Si, inquit, hæc feceritis ô reges Iuda: tenebitis pristinam potestatem, & cum ambitione ingrediemini portas Hierusalem. Sin autem facere nolueritis, ô domus regia: non tam domini erit crudelitatis, quam uræ voluntatis, vt omnis ciuitas redigatur in solitudinem. Quidquid regiæ domui dictum est: intelligant episcopi, sociique eorum presbyteri, atque diaconi, & omnis ordo ecclesiasticus, quod si fecerint, quæ præcepta sunt, & inter cætera innocentem sanguinem non fuderint, scandalizantes minimos quosque & percutientes conscientias singulorum, obtineant traditam sibi à domino dignitatem. Sin autem facere noluerint atque contempserint, ipsi redigant ecclesiam Dei in solitudinem. Ingrediuntur autem de genere Dauid per portas Hierusalem, & sedent super thronum eius, qui interpretatur fortis manu, & ascendunt currus & equos, quando sestrænant & suas & populi perturbationes, & cōposito in ecclesia ingrediuntur gradu, & multarum virtutum choro, sibique ex omni parte concinentium. Et vt hoc verum esse credamus, iurat per se: quia iuxta Apostolum, maiorem alium; per quem iurare possit, non habet. (Hebr. 6. g)

C

b ¶ *Quia hæc dicit dominus super domum (siue ad domum) regis*, &c.] (Ios. 22. b, Gen 31 f) Galaad quam possedit dimidia tribus Manasse, trans Iordanem scriptura cōmemorat. In quo monte Laban fugientem consecutus est Iacob, & mons iuxta Genesim nomen accepit *βουνὸς*, id est, tumulus testimonij, eo quod ibi Iacob Labanque iurauerint in aceruum lapidibus congregatis. Est autem caput siue principium Libani montis excelsi, qui vniuersus cedris consitus est, iuxta illud Dauid canentis: (Psal. 28 b) *Et commouebit dominus cedros Libani.* Et alibi: *Vidi impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani.* (Ibid. 36. g) Et in Zacharia legimus: (Zach. 11. a) *Aperi Libane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas.* Igitur præsenti loco, quia ad domum regiam loquebatur, per metaphoram loquitur ad templum, siue ad domum stirpis Iuda, quod ipsa sit in excelso, siue quod de templo, atque sacrario, omnium peccatorum remedia poscebantur. Vnde & hic idem propheta commemorat: (Sup. 8 g) *Numquid resina non est in Galaad: aut medicus non est ibi?* Quare non ascendit curatio filiæ populi mei? Comminatur igitur regiæ domui, & vrbi Hierusalem, & templo quod vocat caput Libani, quod redigendum sit in solitudinem cum vniuersis vrbibus suis: non potentia regis Babylonij, sed domini iussione, qui dicit: sanctificabo super te interficientem. Sanctus autem vocatur Nabuchodonosor & omnis eius exercitus, quia exequitur sententiam Dei. *Et succident*, inquit, *electas cedros tuas*: potentes quosque & principes ciuitatis: mittent in ignem, vt omnia deuorans flamma consumat. Cumque deleta fuerint vniuersa, transibunt gentes multæ per ciuitatem, & templum, quod eis prius ingredi non licebat, & vnusquisque loquetur proximo suo: quare fecerit dominus ciuitati inclytæ & magnæ tam subitam, & tam grandem euersionem. Respondebuntque, inquit, qui interrogati fuerint, & exponent causas ruinarum, dicentes: quia dereliquerunt pactum domini Dei sui, & pro Deo idola venerati sunt. Audiat hoc & nostræ vrbis domus regia & principes eius, & cedri, quæ eleuant vsque ad nubes verticem suum, & per superbiā loquuntur, quis nos videbit? quod cito flamma domini consumantur, si noluerint illius præceptis acquiescere. Alia autem est sanctificatio interfectoris, & armorum eius: alia sacerdotum, & eorum qui ministrant domino.

D

c ¶ *Nolite flere mortuum, neque lugeatis super eum*, &c.] Iosias rex iustus tres filios habuit: Ioachaz & Ioakim & Sedechiam, quorum primum rex Ægypti Pharao Nechao

captiuum

super eum: plangite fletu eū, qui egreditur, quia nō reuertetur vltra, nec videbit terrā natiuitatis suæ. Quia hæc dicit dn̄s ad Sellum filium Iosiæ regē Iuda, qui regnauit pro Iosia patre suo, qui egressus est de loco isto: Nō reuertetur huc amplius, sed in loco ad quem trāstuli eum, ibi morietur, & terram istam non videbit amplius.

HEB.	SEPT.
a Væ qui ædificat domum suam in iniustitia, & cœnacula sua non in iudicio. Amicum suum opprimet frustra, & mercedem eius non reddet ei. Qui dicit, ædificabo mihi domum latam, & cœnacula spaciosa: qui aperit sibi fenestras, & facit laquearia cedrina, pingitq; sinopide. Nūquid regnabis, quoniam confers de cedro? Pater tuus nonne comedit, & bibit, & fecit iudicium, & iustitiam, tunc cum bene erat ei? Iudicauit causam pauperis & egeni, in bonum suum: nunquid non ideo quia cognouit me, dicit dominus? Tui vero oculi & cor ad auaritiam & ad sanguinem innocentem fundendum, & ad calumniam, & ad cursum mali operis.	*O qui ædificas domum tuam non cum iustitia, & cœnacula tua non in iudicio. Apud eum proximus operatur gratis, & mercedem ei nō reddit. Ædificasti tibi domum paruulā, cœnacula perflatilia distincta fenestris, & contignata cedro, & lita sinopide. Nunquid regnabis, quia tu contendis contra Achaz patrem tuum? non comedent, & nō bibent. Melius tibi erat facere iudicium, & iustitiam bonam, nō cognouerunt, non iudicauerunt iudicium humili, neque iudicium pauperis. Nonne hoc est te ignorare me dicit dominus? Ecce non sunt oculi tui recti, nec cor tuum bonum: sed ad auaritiam tuam, & vt sanguinem innocentem effundas, & ad iniquitatem & homicidium, vt facias ea.*

b Propterea hæc dicit dominus ad Ioakim filiū Iosiæ regem Iudæ. Non plangent eum, væ frater, & væ soror non cōcrepabūt ei, væ domine, & væ inclytæ. Sepultura asini sepelietur, putrefactus & proiectus extra portas Hierusalē. c Ascēde Libanum, & clama, & in Basan da vocem tuam, & clama ad transeuntes, quia cōtriti sūt omnes amatores tui. Locutus sū ad te in abundantia tua, dixisti non audiā. Hæc est via tua ab ado-

E

[4 Reg. 23 f; 4 Reg. 24 f] captiuum duxit in Ægyptum, ibique mortuus est, & constituit pro eo regem Eliachim fratrem eius. Quo mortuo regnauit filius eius Iechonias, qui à Nabuchodonosor rege Babylonio, cum matre & principibus ductus est in captiui-

[2. Par. 36 a] tatem, pro quo patruus eius regnauit Sedechias: qui capta Hierusalem ductus est in Babylonem. Quæritur itaque quis sit iste qui fleri non debeat, ducendusque sit in captiuitatem, & vltra non reuersurus, cum tres capti sint, atque trāsducti? Hebræi putant hoc omnibus conuenire, i. e. & Ioachaz, & Iechoniæ, & Sedechiæ: appel-

[שלם] larique omnes filios Iosiæ Sellen, siue Sellum, quod interpretatur cōsummatio siue cōpletio, eo quod regnum Iuda in ipsis finitum sit. Mihi autem proprie hoc dici videtur de Sedechia, de quo & præsētis & præteriti Capituli prophetia est: in quo vere regnum Iuda finitum est, sub quo & vrbs capta est, ductusque in Babylonem, ibi mortuus scribitur: Iste est Sellum, id est, consummatio atque completio, filius Iosiæ, rex Iuda: qui regnauit pro Iosia patre suo. Iechonias autem non fuit filius sed nepos Iosiæ, filius Ioakim, vt à principio visionis, quando misit ad Hieremiam

[Sup. 21. a] rex Sedechias Phashur filium Melchiæ, & Sophoniam filiū Maasiæ sacerdotem, vsque ad

F

istud capitulum, omnia ad regem & de rege Sedechia dici intelligamus.

a ¶ *Væ qui ædificat domum suā in iniustitia, & cœnacula sua non in iud. &c.*] Vtramque editionem ex integro posui, vt & Hebraica veritas, & difficultas vulgatæ editionis facilius cognoscatur. Est autem sermo contra Ioachim filium Iosiæ regis Iudæ, de quo supra diximus, quem constituit Nechao Pharao rex Ægypti pro Ioachaz fratre suo, quem vinctum duxit in Ægyptum. Legimus

[4 Reg. 23 g & 24 a; 2. Par. 36 a] autem, vt tam Regum, quam Paralipomenon narrat historia, vndecim annis regnasse in Hierusalem Ioachim filium Iosiæ, & regnasse crudeliter, & extitisse impiū, & postea mortuum, nec tamen eius sepultura narratur. Hanc habente scriptura sacra consuetudinem, vt omnes reges & mortuos referat & sepultos. Hunc autem proprie narrat mortuū & nō sepultum, de quo dicemus in posterioribus. Plangit itaque supradictum regem, quod confidat in iniustitia, & putet esse perpetuam regiam dignitatem, faciatque sibi cenacula, & amicos opprimat, operantibusq; non reddat mercedem suā, & æternam palatij sui ædificationem arbitretur. Numquid, ait sermo diuinus, regnare poteris in perpetuum: qm̄ conferre te cupis cedro excelsæ: patri tuo Iosiæ, videl. regi iusto? Pater, inquit, tuus & comedit & bibit & fruitus est opibus regiis: nec tamen in eo offendit Deum, quod habuit diuitias, sed in eo placuit, quod fecit iudicium, atque iustitiam. Et idcirco tam in præsenti sæculo, quam in futuro bene ei fuit & erit. Iudicauit, inquit, causam pauperis, & egeni, &

G

in eorum refrigeriū, quos audiuit, & proprie in bonum suū. Hæc autē omnia euenerunt ei prospera, quia me cognouit, dicit dn̄s. Tui vero, ô Ioachim, oculi declinant ad auaritiam & vt innocentem sanguinem fundas, ad calumniam, & ad cursum mali operis. Iuxta LXX. vero quem sensum habeant intelligere non possum. Cū n. cætera sibi aliqua ex parte consentiant, illud q̄ infertur: Nūquid regnabis, qm̄ tu contendis in Achaz patre tuo, pro quo in Hebræo scriptū est ארז, & [a arez.] hic sermo cedrū significet: manifestū est, quod nullum sēsum habeat. Illud quoque quod sequitur Nō comedent & nō bibent: & cætera, quæ ita inter se dissipata sunt, atque confusa, vt absque veritate Hebraicæ lectionis nullā intelligētiam habeant. Possumus autē hunc locū iuxta Anagogen contra hæreticos accipere: qui ædificant sibi domū nō magnā, ne ecclesiæ vbertate latissimā, sed paruulā. Ædificant autē non cum iustitia, atque iudicio, aliena diripere cupientes. Vnde dicitur:

[Ephes. 4. c] *Ædificasti tibi domū paruulam, cœnacula perflatilia. quæ circumferuntur omni vēto doctrinæ, & distincta fenestris.* Nō n. habent perpetuū ædificiū, nec solidam firmitatem. *Et contignata,* inquit, *cedro:* Videntur quidem contignationē habere pulcher-

H

rimā: sed ad imbres, & persecutionū tempestatē cito putrescūt & corruūt, itaque sinopide. Et ipsi quidem passionem domini, & sanguinē pollicētur: sed in perpetuum non regnant, quia contendunt, & ad iracundiā prouocant Arez, id est, cedrū patrem suū. Omnis n. hæreticus nascitur in ecclesia, sed de ecclesia proiicitur, & cōtendit, & pugnat contra parentem. Quodq; infert: *Non comedēt & non bibent*, subauditur corpus & sanguinē saluatoris, cæteraque his similia: erroremq; omnem dicit inde descēdere, quod ignorauerint Deum: nec habeant rectos oculos, sed cor eorum pronum sit ad auaritiā, vt aliena diripiant, & deceptorum sanguinem fundant. Hoc est n. facere homicidium. Obscura latius differenda sunt.

b ¶ *Propterea hæc dicit do. ad Ioachim filium Iosiæ, &c.*] Hoc q̄ nos de Hebraico posuimus: non plangent eum, væ frater, & væ soror: in LXX. non habetur: Proprieque dicitur contra Ioachim regem, & aperitur ænigma, quod prius videbatur occultū, & inter tres fratres ambiguum soluitur, vt non sit sermo de Ioachaz, neque de Sedechia, sed proprie de Ioachim, quem interfectum à latrunculis Chaldæorum Syriæ, Ammonitarum, & Moabitarum, Hebræa narrat historia. Vnde & in Malachim mortuus [4 Reg. 24 a; 2. Par. 36 a] scribitur, & sepultus tacetur. In libro Dierum legimus, vinctum catenis, & ductum in Babylonē, nec vltra quid refertur de eo. Pulchreque sepoltura asini dicit eum sepeliēdum, vt aliis verbis significet insepultum, hoc à bestiis auibusque lacerandum. Hæc est enim asini sepultura.

c ¶ *Ascende Libanum & clama, & in Basan da vocem, &c.*] Per

A metaphoram Libani, & Basan, & regionum & montium trans Iordanem, ad Hierusalem sermo dirigitur, quod frustra in Ægypto sit confisa: siue ad ipsum Ioakim, qui eo tempore regnabat in Hierusalem, & ab Ægyptiis rex fuerat constitutus, quod frustra Ægyptiorum speret auxilium, & quod ipsi quoque à Babylonio rege superandi sint, & ducendi in captiuitatem. Quodque ait: locutus sum ad te, hoc est, ipse Deus per prophetas, siue locuti sunt ad te: vt subaudiatur, prophetæ mei, & tu in abundantia tua dixisti, non audiam. Arguit eam superbiæ, & quod diuitiarū magnitudine abusa sit in cōtemptum Dei. Et narrat quod non solum hoc tempore, sed ab initio quando educta sit de Ægypto, non audierit vocē Dei: vnde & omnes pastores eius & principes huc illucque dispersi sint, & captiuitati Babyloniæ colla submiserint. Quodque infert: Quæ sedes in Libano, & nidificas in cedris: arrogantiam suggilat, quæ de omnium rerum creuerat abūdantia, & quod instar mulieris puerperæ, repentinus ei dolor, & subita veniat captiuitas. Quod autem nos diximus, clama ad transeuntes, & in Hebraico scriptum est b מעברים, Lxx. Theodotioque verterunt, trans mare. Symmach⁹, de cōtra: vt significēt quod vox prophetæ de Hierusalem, vsque ad montem Libanum & Basan debeat peruenire. B

4. Reg. 23 g

b meabarim.

adolescentia tua: quia nō audisti vocem meam. Omnes pastores (siue amatores) tuos pascet ventus & amatores (siue amici) tui in captiuitatem ibunt. Et tunc confunderis, & erubesces ab omni malitia tua. Quæ sedes in Libano & nidificas in cedris: quomodo congemuisti cū venissent tibi dolores, quasi dolores parturientis? a Viuo ego, dicit domin⁹ quasi si fuerit Chonias filius Ioakim regis Iuda anulus in manu dextera mea, inde euellā eum (siue te,) & dabo te in manu quærentium animam tuam, & in manu, quorum tu formidas faciem, & in manu Nabuchodonosor regis Babylonis (quod in Lxx. nō habetur) & in manu Chaldæorum. Et mittam te (siue proiiciam te) & matrem tuam, quæ genuit te, in terram alienam, in qua nati non estis: ibiq; moriemini. Et in terram, ad quam ipsi leuant animam suam, vt reuertantur illuc, nō reuertentur. b Numquid vas fictile, atq; contritum vir iste Chonias? Numquid vas absq; omni voluptate (siue vtilitate?) Quare abiecti sunt ipse & semen eius, & proiecti in terram, quam ignorauerunt? Terra, terra, terra, audi sermonem domini. Hæc dicit dominus: Scribe virū istum sterilem; virum in diebus suis non prosperabitur. Nec enim erit de semine eius vir qui sedeat super solium Dauid, & potestatem habeat vltra in Iuda.

CAPVT

a ¶ *Viuo ego dicit dominus, quia si fu.* &c.] Supra dixerat, domui regis Iuda hæc loqueris, & deinde, descende in domū regis Iuda. Et iterum: hæc dicit dominus super domum regis Iuda: & præpostero ordine, postquam locutus est de Sedechia, quia vltimus regum fuit in Hierusalem, reuertitur ad Ioakim fratrem eius, qui ante eum regnauit. Qua vaticinatione completa: nunc loquitur ad filium Ioachim, nepotem Iosiæ, regem Hierusalem Iechoniam, qui & alio nomine appellatur Ioachin, qui captus à Nabuchodonosor cum matre sua, principibus & artificibus, & multis nobilibus, ductus est in Chaldæam, ibique mortuus. Hoc igitur dicitur, si quomodo anulus non recedit de manu portantis, & de digito difficulter elabitur, sic sit in manu mea Iechonias: tamen euellam eum & tradam regi Babylonio, ibique cum matre & omnibus sociis suis morietur, & vltra terram Iudæam, quam desiderat, non videbit. Miserabilis Grunnius, qui ad calumniandos sanctos viros aperuit os suum, linguamque suam docuit mendacium, Sexti Pythagorei hominis gentilissimi, vnum librum interpretatus est in Latinum, diuisitque eum in duo Volumina, & sub nomine sancti martyris Xysti, vrbis Romanæ episcopi, ausus est edere: in quib. nulla Christi, nulla Spiritus sancti, nulla Dei Patris, nulla patriarcharum, prophetarum, & Apostolorum fit mentio: & hunc librum solita temeritate & insania, anulum nominauit: qui per multas prouincias legitur, & maxime ab his qui ἀπάθειαν & impeccantiam prædicāt. Quomodo igitur dominus Iechoniam instar anuli de manu sua & digito se proiectutū comminatur, ita lectorem obsecro, vt nefarium librum abiiciat, legatque si voluerit, vt cæteros philosophorum libros, non vt volumen ecclesiasticū. Soleo in cōmentariis, & explanationibus, quorum mos est diuersas sententias ponere interpretū, huiuscemodi miscere sermonē: quidam hoc dicūt, alij hoc autumant, nonnulli sic sentiunt. Quod & ipse miserabilis Grunnius & post multos annos discipulus Iouiniani, & illius, calumniati sunt, & calumniātur me sub alienis nominibus proprias sententias ponere: quod ego causa beneuolentiæ facio, ne aliquem certo nomine videar lacerare. Quia igitur benignitas versa est in calumniam: nunc dico & illi, qui mortuus est, & isti, qui viuit, & hæresim illius instaurare conatur: magistrum eorū Origenem hunc locum referre ad Christū: quod de manu Dei Patris instar anuli auulsus sit, & missus in terrā captiuitatis: in vallem lacrymarū: crucisque traditus: matrem quoque eius, haud dubium quin synagogam captam atque proiectam, & nō pertimescit ista commemorans hoc quod sequitur: *Terra, terra, terra, audi verbū domini.* Hęc dicit dominus: Scribe virum istum abominatum, siue sterilē, & reliqua, intelligere de domino maiestatis. Scribit autem hoc, ne discipuli eius negare audeant, in quinto Stromatū libro.

4. Reg. 24 c
2. Par. 36 c

C

b ¶ *Nunquid vas fictile, atque,* &c.] Pro eo quod nos dixim⁹, Nunquid vas fictile, atque cōtritum: Symmach. transtulit: *Nūquid purgamentū, siue quisquiliæ viles, atque proiecta?* Pro quo in Lxx. nihil habetur: sed hoc tantum interpretati sunt: Inhonoratus est Iechonias quasi vas in quo nulla est vtilitas. Et cum hoc de Iechonia dicant filio Ioakim, audet quispiam ad typū referre Christi, & ex eo, quod Apost. dicat, dominum Saluatorem imaginē esse Dei inuisibilis, *primogenitum omnis creaturæ*, id est, sapientiā, verbum, veritatem, atque vitā & iustitiam, eum appellari anulum: qui proiiciatur, vel auellatur de manu domini, & regi tradatur Nabuchodonosor. Abiecti sunt, inquit, ipse & semen eius, & proiecti in terram quam ignorabant. Quod de Iechonia factum nemo dubitat. Iechonias interpretatur domini præparatio: cui in præsenti loco prima Syllaba, id est, domini nomen aufertur, & dicitur Chonias, vt subaudiatur, perditioni, & interitui præparatus.

העצב
נבזה
נפוץ

D
Coloss. 1 c

יכניה
כניה

c ¶ *Terra, terra, terra, audi sermonem domini*, &c.] Si voluero per loca notare singula, quanta Lxx. vel prætermiserint, vel mutauerint, longum fiet: præsertim cum possit diligens lector ex vtraque editione considerare, quid mutatum quid additum, quid subtractum sit. Pro sterili in Hebræo scriptum est c ערירי, quod Aquilæ prima editio, sterilem, Secunda ἀναυξητόν, id est, non crescentem. Symmachus vacuum: Lxx. & Theodotio, abominabilem, & abdicatum, interpretati sunt. Et oritur quæstio, quomodo stare possit prophetia, de stirpe eius nullum esse generatum, qui sederit super thronum Dauid: nec princeps fuerit vltra in Iuda, cum dominus atque saluator de huius natus sit semine: super cuius ortu loquitur Gabriel ad Mariam: *Ecce concipies in vtero & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum: Ipse erit magnus, & filius altissimi vocabitur. Et dabit ei dominus Deus sedem Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Possumus ergo hoc dicere, quoniam illud, quod deest in Lxx. videlicet in diebus eius non prosperabitur, siue non crescet, ignorantibus fecerit quæstionem. Lxx. enim transtulerunt: *Scribe virum istum abdicatum hominem, quia non crescet de semine eius vir qui sedeat super thronum Dauid, princeps vltra in Iuda,* quod in Hebraico bis positum est, quod putantes qui ab initio scripserunt in Græcis libris additum, subtraxerunt. Respondeamus igitur, quod in diebus Iechoniæ non successerit ei vir qui sederit super thronum eius, sed multo post tempore de semine eius natus sit qui soliū eius obtinuerit. Potest autē & sic solui: Non sedebit quidem super thronum Dauid vir & homo, sed sedebit Deus, regnumq; eius non erit terrenum & breue, vt

c ariri

Luc. 1 c

fuit

E fuit Dauid, sed perpetuum, atque cœleste dicente scriptura:
Luc. 1. c. *Regnabit super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Natus est ergo Ioakim Iechonias, de Iechonia Salathiel,
Matt. 1. a. de Salathiel Zorobabel, & per ordinem venitur ad Christum. Sed in diebus Ioachin non successit ei rex filius, sicut ipse patri successerat, sed fuit in captiuitate, & Salathiel & Zorobabel, & vsq; ad Christum nullus regiam obtinuit potestatem. Hoc autem idcirco, quia in Hebraico scriptum est: in diebus eius & in tempore suo, quo ipse fuit, nō erit vir qui sedeat super solium Dauid. Omnes enim fuere captiui, & nullus deinceps de stirpe Dauid in terra Iudæa tenuit principa-
Antiq. lib. 14. c. 12. & 16. tum. Vnde & Ioseph refert de sacerdotali genere ac tribu Leui fuisse principes, quibus successerit Herodes Antipatri proselyti filius, & postea sub Vespasiano regnum huius generis, imo imaginem imperij, funditus fuisse delatam.

CAP. XXIII.

VÆ pastoribus qui disperdunt & lacerant gregẽ pascuæ meæ (siue ô pastores qui disperditis & dissipatis oues pascuæ meæ) dicit dominus. Ideo hæc dicit dñs Deus Israel ad pastores, qui pascunt populũ meum: Vos dispersistis gregem meũ & eiecistis eos, & nō visitastis eos. Ecce ego visitabo super vos malitiam studiorũ vestrorum, ait dominus: Et ego congregabo reliquias gregis mei de omnib. terris, ad quas eieceram eos illuc, & conuertã eos ad rura sua (siue restituam illos ad pascua sua) & crescẽt & multiplicabũtur. Et suscitabo super eos pastores, & pascent eos. Non formidabunt vltra, & non pauebũt: nullus quæretur ex numero, dicit dominus.[b] Ecce dies veniunt, dicit dominus, & suscitabo Dauid germen iustum (siue orientem iustum & regnabit rex, & sapiens erit (siue intelliget) & faciet iudicium, & iustitiam in terra: In diebus illis saluabitur Iuda, & Israel habitabit cōfidenter. Et hoc est nomen quo vocabunt eũ (siue vocabit eum) dominus iustus noster (siue iustitia nostra.)[c] Propter hoc ecce dies veniũt, dicit dominus. Et non dicent vltra, viuit dominus, qui eduxit filios Israel de terra Ægypti sed viuit dominus, qui eduxit & adduxit semẽ dom[9] Israel de terra Aquilonis, & de cunctis terris ad quas eieceram eos illuc: & habitabunt in terra sua.[d] Ad prophetas (siue in prophetis, vel cōtra prophetas.)[e] Contritũ est cor meum in medio mei (siue in me) contremuerunt (siue commota sunt) omnia ossa mea: factus sum quasi vir ebrius, & quasi homo madidus (siue superatus) vino, à facie domini, & à facie verborũ sanctorum

CAP. XXIII.

VÆ *pastoribus qui disperdunt & lacerant gre. pa. &c.*] Ad pastores, siue de pastoribus propheticus sermo est. Et quia de Iechonia penultimo rege Iudææ, qui fuit de stirpe Dauid, legimus scriptũ:
Sop. 22. g. *Terra, terra, terra: audi sermonem domini: scribe virum istum abdicatum, siue sterilem, & non erit de semine eius vir, qui sedeat*
F *super solium Dauid*, omnisque spes regni Iudaici fuerat amputata, transit ad principes ecclesiæ, & synagoga cum suis pastoribus derelicta atque dā-
Ezech. 34. nata, ad Apostulos sermo fit, de quibus dicitur: *Et suscitabo super eos pastores, & pascẽt eos: non formidabunt vltra, & non pauebunt, & nullus quæretur ex numero, dicit dominus.* Apostoli enim confidenter, & absq; vllo timore pascent ecclesiasticum gregem, & reliquiæ populi Israel saluabũtur de omnib. terris, & conuertentur ad rura, siue ad pascua sua, & crescẽt, & multiplicabuntur. Super malos autem pastores, scribas & pharisæos, visitabit dominus propter malitiã studiorum ipsorum. Possumus autem hoc iuxta tropologiam, & de ecclesiæ principibus intelligere, qui tamen non digne regũt oues domini: quod illis abiectis, atq; damnatis, saluetur populus, aliis traditus qui digne extiterint, & reliquiæ saluæ fiant. Perdũt oues pastores, qui docent hæresim. Lacerant & dissipant, qui schismata faciunt. Eiiciunt eas, qui contra iustitiam de ecclesia separant. Non visitant, qui pœnitentibus contrahunt manum. Quorum omnium miserebitur dominus, reddens eis pristina pascua, & malos pastores auferens.

b ¶ *Ecce dies veniunt dicit dominus, & suscitabo, &c.*] *Do-*
a Isdxenou *minus iustus noster*, quod Hebraice dicitur a צדקנו. Hoc quod in Lxx. male additum est, in prophetis: penitus amputandum. Aliud enim capitulum sequitur, quod ab eis prætermissum est: quo finito, titulus est ad prophetas, siue contra prophetas, de quo suo dicemus loco: Abiectis ergo pastoribus synagogæ, scribis videl. & pharisæis, & saluatis reliquiis ex Israel, Apostolisq; euangelij in locum priorũ principum constitutis: inducitur pastor pastorum, & princeps principum, & rex regum, & dominus dominantium, Christus videlicet saluator noster: qui proprie est germen iu-
Psal. 71. b stum, siue oriens iustus, de quo legimus: *Orietur in diebus e-*
Zach. 6. c *ius iustitia.* Et in alio loco: *Ecce vir oriens nomen eius, & subter*

eum orietur, & ædificabit templum domino: vt quomodo in G
Esaia Emmanuel appellatur, hoc est, nobiscum Deus, sic in *1. Cor. 1. d* *Esa. 7. c*
Hieremia nomen accipiat, iustitia nostra. Vnde & Apostolus loquitur: *Qui factus est sapientia nobis à Deo, & iustitia, & sanctificatio, & redẽptio.* Cui cōtrarius Antichristus est, & eius habitator diabolus, in Zacharia stultus pastor dicitur: *Et*
faciet, inquit, *iudicium & iustitiam in terra.* Non enim pater *Zach. 11. d* *Ioan. 5. d*
iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio. In diebus illis, & duæ & decem tribus Iuda, & Israel pariter saluabuntur. Et de duabus virgis, iuxta *Ezec. 37. d*
Ezechielem vna virga fiet: Nomenq; eius, si iuxta Lxx. vocauerit eum dominus, appellabitur Iosedech, id est, dominus יהוצדק
iustus. Si secundũ Hebraicum, qui dixerunt, nomen eius vocabunt: dicetur dominus iustitia nostra. Hoc enim significat b יהוה צדקנו, pro quo Symmachus vertit, domine iustifica nos. *b Adonai Isdxenou*

c ¶ *Propter hoc ecce dies veniũt dicit do. &c.*] Hoc omne capitulum in Lxx. non habetur: Cuius hic sensus est, quod nequaquam per Moysen populus Dei de Ægypto liberetur, sed per Iesum Christum de omni orbe terrarum, in quem dispersus fuerat. Quod ex parte & nunc completur in mũdo: H
& ex toto complebitur, quãdo de oriente & occidente, septẽtrione & meridie, venient, *& discumbẽt cum Abraham, Isaac, & Iacob.* Vt postquã subintrauerit plenitudo gentium, tunc omnis Israel saluus fiat. *Matt. 8. b* *Rom. 11. d*

d ¶ *Ad prophetas (siue in prophetis, vel contra proph.) &c.*] Hic titulus, vt supra diximus, in editione Lxx finis anterioris capituli positus est, vbi scriptũ legimus: & hoc est nomen quo appellabit eum dominus Iosedech, in prophetis. Quod plerique ignorantes, varia explanationis deliramenta confingunt. Multoque melius fuerat simpliciter inscitiam confiteri, quàm imperitiæ suæ alios hæredes facere. Est autem sermo cōtra prophetas, imo pseudoprophetas Hierusalem & Samariæ, quos nunc communi, & vulgato nomine prophetas vocat, de quibus scriptum est in consequentibus: Et in prophetis Samariæ vidi iniquitatem statimque: *Et in prophetis Hierusalem vidi horribile.* *Infr. eod.*
Quando autem ponit coniunctionem, &, ostendit superiora de prophetis dicta domini: qui & ipsi pseudoprophetarum similes extiterunt.

e ¶ *Contritum est cor, &c.*] Considerato vultu omnipotentis Dei, hoc est patris, & considerato vultu filij, qui iuxta Apostolum splendor illius gloriæ appellatur, & forma substantiæ Dei: propheta, & animo, & corpore perhorre- *Hebr. 1. a*
scit, & intelligit esse se nihili, secundum quod & in alio loco dicitur. *Vt iumentum factus sum apud te*: Siue victimam *Psal. 72. d*
conscientiæ, & humilitatis suæ offert Deo, iuxta illud, quod in psalmis legitur: *Sacrificium Deo spiritus cōtribulatus: cor cō-* *Ibid. 50. d*
tritum & humiliatum Deus non spernet. Ossa autem quæ cōtremuerunt, siue commota sunt: illa intelligamus, de quibus idem Dauid canit: *Omnia ossa mea dicent, domine quis si-* *Ibid. 34. b*
milis tui? Factus est quasi ebrius, & quasi homo madidus, *Ibid. 93. b*
siue superatus vino: nullam habens intelligentiam, nullamque sapientiam. *Dominus* enim *nouit cogitationes hominum, quoniam vana sunt.* Si autem hoc ita est, vbi sunt, qui perfectam in homine iustitiam prædicant? Quod si responde-

rũ eius(siue & à facie decoris glorię eius.)[a]Quia adulteris repleta est terra, quia à facie maledictionis(siue iuramenti) luxit terra, arefacta sunt arua(siue pascua) deserti, factus est cursus eorũ malus, & fortitudo eorũ dissimilis.[b] Propheta namq; & sacerdos polluti sunt: & in domo mea inueni mala eorũ, ait dominus: Idcirco via eorum erit quasi lubricum in tenebris. Impellentur enim & corruẽt in ea, quia afferam (siue inferam)super eos mala: annum visitationis eorũ. ait dominus:[c]Et in prophetis Samariæ vidi stultitiam(siue iniquitatem) prophetabant in Baal, & decipiebant populum meum Israel. [d] Et in prophetis Hierusalem vidi similitudinem,(siue horribilia)adulterium,& iter mendacij,& confortauerunt manus pessimorum, vt non cõuerteretur vnusquisque à malitia sua(siue à via sua pessima.)Facti sunt mihi omnes quasi Sodoma, & habitatores eius quasi Gomorra.[e] Propterea hæc dicit dominus exercituum ad prophetas. Ecce ego cibabo eos absinthio (siue doloribus, & iuxta Symmachum, amaritudine) & potabo eos felle(siue aqua amara) quia egressa est à prophetis Hierusalem pollutio in omnem terram. [f]Hæc dicit dominus exercituum: Nolite audire verba prophetarum, qui prophetant vobis, & decipiunt vos: visionẽ cordis sui loquuntur, nõ de ore domini. Dicũt his qui blasphemant me (siue abiiciunt verbum meum) locutus est dñs, pax erit vobis. Et omni qui ambulat in prauitate cordis sui dixerunt: nõ veniet super vos malum.[g]Quis enim affuit in consilio domini & vidit,& audiuit sermonem eius? quis considerauit verbũ illius,& audiuit?[h] Ecce turbo (siue tempestas, & cõmotio) dñicæ indignationis egredietur,& tẽpestas erũpens super caput impiorũ veniet. Non reuertetur furor domini vsq; dũ faciat,& vsq; dum cõpleat cogitationes cordis sui.

In

A rint de sanctis hoc se dicere, non de seipsis: certè nullum puto sanctiorem esse Hieremia, qui virgo propheta, sanctificatusque in vtero, ipso nomine præfigurat dominum Saluatorem. Hieremias enim interpretatur domini excelsus. ירמיה

a¶ *Quia adulteris replet est terra*, &c.] Hoc quod nos de Hebraico posuimus: quia adulteris repleta est terra: in Lxx. non habetur qui iuramentum dixere pro maledictione. Redditq; causas, quod propter adulteria, & maledicta, siue superfluum iuramentũ, imo periuria, frugum sterilitas consecuta sit. Quidquid de terra Iudæa iuxta literam intelligis, refer ad congregationem credẽtium: quoniam propter adulteria, & mendacia, siue periuria, virtutum & donationum Dei sterilitas in ecclesiis fit.

b¶ *Propheta namque & sacerdos polluti sunt*, &c.] Quando in ecclesia Dei, & maxime in principibus eius inueniuntur mala, sciamus esse completum: Propheta & sacerdos polluti sunt: in domo mea inueni mala eorum, ait dominus: Domus autẽ Christi ecclesia est, de qua & Apostolus scribit ad Timotheũ: 1.Tim 3 b *Vt scias quomodo te oporteat in domo Dei conuersari, quæ est ecclesia Dei viui, columna & firmamentum veritatis*. In propheta, doctorem accipe, in sacerdote, ministerij dignitatẽ. Qui si praua mẽte cõsenserint, B erit via eorum in lubricum, & in tenebris: nec habebunt dominum loquentem: Ioan.12 g *Ego lux in mũdum veni: vt omnis qui credit in me, in tenebris nõ maneat*. Vnde sanctus loqitur, oẽs tenebras fugiens: Psal. 4 b *Signatum est super nos lumen vultus tui domine, dedisti lætitiam in cor meum*. Cum autem fuerint in tenebris, & in via lobrica, errore videl. hæretico, ad omnem motum impellentur, & corruent. Et inferet super eos dominus mala: nõ quo mala sint, vt dominus mala inferat, sed mala his sunt qui sustinent supplicia. Alioquin eadẽ & mala sunt & bona. Mala iuxta eos quos cruciãt, bona iuxta eos quos emendant: Et hoc notandum, quod annus visitationis domini, correctio peccantium dicatur, atq; castigatus iuxta illud, quod scriptum est: Psal.8.c *Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eo.*

c¶ *Et in prophetis Samariæ vidi stultitiam*, &c.] Ego prophetas Samariæ iuxta mysticos intellectus, proprie hæreticos dici puto, & omnes qui iactant falsi nominis scientiam. Quomodo autem prophetæ Samariæ, quidquid loquebantur, prophetabãt in Baal idolo, videl. dæmonib. consecrato. Sic & hæretici quidquid loquuntur in ecclesia, siue extra ecclesiã, vt supplantent populum Israel, qui prius cernebat Deum, loquuntur in dæmonibus. Vnde & significanter ait: Et in prophetis Samariæ vidi stultitiam: non enim habent eum, de quo dicitur, Christus Dei virtus, & Dei sapientia. 1.Cor.1. d

d¶ *Et in prophetis Hierusalem vidi similitudinem*, &c.] Non solum, inquit, in hæreticorũ conciliabulis hæc reperta sunt, sed in prophetis quoque Hierusalem: id est, doctorib. ecclesiæ vidi similia, siue horribilia, adulterantiũ verbum Dei, & ingredientium per viam mendacij: vt hæreticorum fallaciis acquiescerent, & confortarent manus pessimorũ: eorumque mala suis sceleribus adiungerent, & quos corrigere debuerant, ducerent in interitum. Qui hoc fecerint, nõ se æstimẽt inpunitos. Erunt enim & ipsi & hi quibus fauent, quasi Sodoma, omnesque qui habitant cum eis, nec recedent à talibus, quasi Gomorra. C Exultet igitur quantum vult doctrina pessima, & glorientur prophetæ Hierusalem, quod obtinuerint per mendacium, & confortauerint manus pessimorum, finis eorum erit, quasi Sodoma & Gomorra.

e¶ *Propterea hæc dicit dominus exercituum ad prophetas*, &c.] Vtamur hoc testimonio aduersum eos, qui epistolas plenas mendaciorum, & fraudulentiæ, atque periurij in orbem dirigunt, vt & aures polluant audientiũ, & existimationẽ simplicium lædãt, quod impleatur in eis hoc, quod scriptum est: *A prophetis Hierusalẽ est egressa pollutio in omnem terram*. S ꝑ aod. Nõ enim eis sufficit iniquitatem propriã deuorare, & proximos lædere: sed quos semel oderunt, per vniuersum orbem infamare conantur, & vbique seminare blasphemias.

f¶ *Hæc dicit dominus exercituũ*, &c.] Ne putaret se populus alienum esse à culpa si peruersis acquiesceret doctoribus: Nolite, inquit, audire verba prophetarum, qui vobis prophetant mendacium, & decipiunt vos. Par n. erit pœna, & magistro & discipulo. D Non loquuntur ex ore domini, sed ea quæ in suo corde simularũt. Dicunt his qui blasphemant me: hæreticis videl. atque peruersis, siue qui abiiciunt sermonem meum quod dicũt, Locutus est dñs: pax erit vobis: Nequaquam timeatis dura supplicia: nec vanis cõminationibus terreamini: pax erit vobis, atque tranquillitas, & quidquid dicimus, & annũciamus vobis, locutus est dñs: nec veniet super vos malum, quod timetis pro mala conscientia: sed bonum quod vobis locutus est dominus.

g¶ *Quis enim affuit in consilio domini, & vidit, & audiuit sermonẽ eius?* &c.] Vbi nos interpretati sumus, in consilio domini, & in Hebraico scriptum est c בסוד Aquila, secretum, c besod Symmachus sermonem: Lxx. & Theodotio substantiã, siue subsistentiam interpretati sunt. Et est sensus: Nolite credere ô vulgus indoctum prophetis, vobis falsa annuncіantibus qui dicunt, hæc locutus est dominus: pax erit vobis, non veniet super vos malum. Vnde n. possunt Dei nosse secreta, aut quo annunciante Dei didicere consilium, quomodo ad eos diuinæ dispositionis sermo peruenit. Quidam nostrorum in hoc loco reperisse se putant, vbi Dei describatur substantia.

h¶ *Ecce turbo, siue tempestas*, &c.] Qui supra dixerant: locutus est nobis dominus, pax erit vobis, & quos corripuerat quod non possent ventura cognoscere, nec Dei nosse sententiam: nunc ostendit per contraria, eos omnino nescire. Pro pace enim & securitate, tempestatem venire Babyloniam, & venire non super quoslibet, sed super capita impiorum, vel vniuersi populi, vel eorum qui falsa populo nunciabant. Nec sicut in præteritis temporibus Dei iram furoremque placandum: sed quod prædixit, & sæpissime comminatus est, opere complendum, & cogitationem illius, atque sententiam impiorum suppliciis comprobandã. Cum, inquit, extremum captiuitatis tempus aduenerit, & obtinuerit vos victor exultans, & manus stridore vinxerit

catena-

In nouissimis diebus intelligetis consiliū eius. [a] Non mittebā Prophetas,& ipsi currebant:nō loquebar ad eos.& ipsi prophetabant.Si stetissent in cō silio meo,& nota fecissent verba mea populo meo : auertissem vtique eos à via sua mala,& à pessimis cogitationibus suis.

HEB.	SEPT.
[b] Nunquid Deus è vicino ego sum,dicit dominus, & non Deus de lōge? Si occultabitur vir in abscōditis,& ego non videbo eum,dicit dominus? Nunquid non cœlum & terram ego impleo, dicit dominus?	*Deus appropinquans ego,dicit dominus, & non Deus de longe: Si abscondetur homo in abscondita, & ego non videbo eum, dicit Dominus? Nunquid non cælū & terram ego impleo, dicit Dominus?*

[c] Audiui quæ dixerunt Prophetæ, prophetātes in nomine meo mendaciū,atq; dicentes:Somniaui,somniaui(siue vidi somnium.) Vsquequo istud est in prophetarum vaticinantium mēdacium, & prophetātium seductiones(siue volūtates)cordis sui? Qui volūt(siue cogitant)facere vt obliuiscatur popul9 meus nominis mei propter sōnia eorū,quæ narrat vnusquisq; ad proximū suū:sicut obliti sunt patres eorū nominis mei propter Baal(siue in Baal.) [d] Propheta qui habet somnium,narret somnium : & qui habet sermonem meum, loquatur sermonem meum verè.Quid paleis ad triticum, dicit Dominus? Nunquid

E catenarum : tunc intelligetis consilium eis,quod vos frustra nunc scire iactatis.

Rom. 1. d a ¶ *Non mittebam, &c.*]Hunc sensum & Apostolus explicat,ad Romanos: *Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia,tradidit eos Deus in reprobum sensum, vt faciant,quæ non conueniunt : repletos omni iniquitate,malitia,fornicatione,nequitia,auaritia,*&c. Cum enim semel se tradiderint falsi doctores mendaciis,atque periuriis, & moribus deceptorum:non pedetentim , nec considerato gradu , sed præcipites currunt ad interitum,& suum,& eorū, quos deceperint.Nec loquitur eis dominus, sed ipsi loquuntur,quasi ex ore dñi, de quibus & dicitur. Si stetissent in consilio meo:hoc est,si meę voluissent acquiescere volūtati,& nota fecissent verba mea populo meo,nō blādientes eis, & adulatione perdentes vt dicerent, non habetis peccata : perfectā iustitiā possidetis : sanctitas & pudicitia, atq; iustitia in vobis tantummodo reperiuntur : & ego non tradidissem eos in immunditiam,& ignominiam:vt facerēt quæ non cōueniunt,& sequerentur cogitationes suas pessimas. Contemplemur hæreticos , quo modo semel desperantes salutem, gulæ se tradant, & deliciis:vescantur carnibus , frequentes adeant bal- F nea : musco fragrent, vnguentis variis delibuti quærant corporum pulchritudinē. Semel enim futura nō sperant, neque credunt in resurrectionem. Quod cum sermone non pandant, ostendunt operibus. Si enim crederent,ista non facerent. Et in hoc loco vbi scriptū est: si stetissent in consilio meo, Aquila & Symmachus, & Theodotio,& Lxx.vt sopra,similiter transtulerunt.

b ¶ *Nunqaid Deus, &c.*]Aquila & Symmachus similiter interpretati sunt : Nūquid Deus de propinquo , siue vicino ego sum , & non Deus de longe ? Lxx. vero & Theodotio sensu vertêre contrario , vt dicerent ? Deus appropinquans ego,dicit dominus,& non Deus de longe. Quod scilicet superiores asserant Deum non tantum vicina sed & ea quæ lōge sunt cognoscere:nec præsentia,sed futura conspicere. Isti vero vbique Deum existimant esse præsentem: nec aliquem esse locum vbi non adsit Deus.Omnibus enim, & præcipuè sanctis appropinquat Deus, quo modo si vestimentum adhæreat cuti. Peccatores autem longè recedentes ab eo peri- Psal. 138. b bunt. Hunc sensum & in psalmis legimus : *Quo ibo à spiritu tuo, & à facie tua quo fugiam? Si ascendero in cœlum,tu illic es:* Amos 9. a *si descendero ad infernum, tu ades. Si sumpsero pennas meas diluculo , & habitauero in extremis maris : Etenim illuc manus tua deducet me , & tenebit me dextera tua.* Amos quoque in hæc verba consentit , dicens: *Si descenderint vsque ad infernū, inde manus mea educet eos, & si ascenderint , vsque ad cælum, inde detraham eos.* Et si absconditi fuerint in vertice Carmeli, inde scrutans auferam eos : Et si cælauerint se ab oculis meis in profundo maris, ibi mandabo serpenti, & mordebit Psal. 138. eos, Rursumque in superiori psalmo : *Quia tenebræ ax, non obscurabuntur à te , & nox sicut dies illuminabitur : sicut tenebræ eius, ita & lumen eius.* Quod autem in Prophetis crebro dicitur : Hæc dicit dominus : propterea semper infertur, ne contemnantur ,quasi verba prophetarum,sed admoneantur iugiter Dei esse sermones quos loquuntur.

c ¶ *Audiui quæ dixerunt Prophetæ , prophetantes in nomine meo mendaciam ,atq; dicentes, &c.*]Quia superior titulus contra Prophetas est , siue ad Prophetas : quos perspicuè pseu- G doprophetas intelligimus. Sunt autē multa genera prophe- Dan. 2. a tandi,quorū vnum est somniorum (quale fuit in Daniele) idcirco & ad eos prophetalis sermo dirigitur, qui credūt som- Gen. 41. e nus, & omnia quæ cernūt, putant reuelationē esse diuinam, quæ propriè sanctis , & seruis Dei aperitur. Quod si legerimus Pharao & Nabuchodonosor impios reges vidisse sōnia,quæ vera fuerint : non eorum fuit meriti, qui viderunt, sed vt per eorum occasionem sancti viri Ioseph Danielque clarescerent,& dura corda,atque indomabilia tyrannorum, propria conscientia sentirent domini maiestatem. Sūt hodie quoque somniatores in Ecclesia , & maximè in nostro grege:qui errores suos domini iactant prophetiā , & crebro ingerunt , somniaui , somniaui, quos corripit dominus dicens: Vsquequo istud est in corde prophetarum vaticinantium mendaciū , & prophetantium seductiones cordis sui? Hoc autem faciunt, vt quo modo antiquus populus qui de Ægypto egressus est , oblit9 est nominis Dei, sic & posteri eorū obliuiscātur mei. Huiuscemodi autem prophetatio nō est in nomine dñi, sed in nomine Baal, quod propriè idolum Sidoniorum est, siue Babylonium,& vicino nomine appellatur Bel.

d ¶ *Propheta, &c.*] Eorum est exponere somnium, qui Dei H merentur habere sermonem, & dicere, hæc dicit dominus, quibus locutus est dominus, in quib. veritas est, & nō mēdacium fraudulentum. Quid sibi volunt hæreticorum paleæ Matt. 3. c ad triticum Ecclesiæ? de quo Ioannes Baptista plenius loquitur: quod purget dominus aream suam, ventilabro,& paleas ventorum flatibus dispergendas , vrendasque ignibus derelinquat: triticum autem condat in horrea, vt fiat cœlestis pa- Psal. 33. b nis,& loquatur vnusquisque credentium : *Gustate & videte quoniam suauis est dominus.* Et pulchrè doctrina peruersa paleis comparatur : quæ medullam non habent, nec possunt nutrire credentium populos , sed de inanibus stipulis conteruntur: Et quia solent hæretici semper prospera polliceri, & cœlorum regna peccatoribus pandere: vt dicant , parata sunt tibi regna cœlorum : potes imitari maiestatem Dei , vt absque peccato sis. Accepisti enim liberi arbitrij potestatem, & legis scientiam, per quam consequaris, quod volueris: decipiuntque blanditiis miseros , & maximè *mulierculas one-* 2. Tim. 3. b *ratas peccatis: quæ circumferantur omni vento doctrinæ:* semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes: & omnes auditores suos adulatione decipiunt. Idcirco dominus verba sua hæreticorum paleis comparans dicit, Nunquid non verba mea sunt quasi ignis dicit dominus : & quasi malleus conterens petram ? Meus enim inquit, sermo nunciat futura supplicia , vt deterreat homines à peccando, & paleis peccatorum comminatur incendium, vt hæreticorum corda dura , & instar silicis indomabilia , sermonis sui malleo conterantur: auferens cor lapideum, vt ponat pro eo cor carneum: molle videlicet, & quod possit Dei suscipere, & sentire præcepta. Tale quid & per Ezechielem dominus lo- Ezech. 13. c quitur: quod pseudoprophetæ blanditiis suis liniant parietē absque temperamento, qui postea imbre vehementi , & veritate iudicij subruatur. Et pseudoprophetæ consuant ceruicalia sub omni cubito manus: vt faciant peccatores requiescere, & nequaquam iram Dei lacrymis mitigare, Pro malleo Lxx. securim interpretati sunt : illam videlicet, de qua Baptista Ioan. loquitur , *Iam securis ad radices arborum posita est.* Matt. 3. c

A

Amos 1.b 3.Reg.6.a Hæc securis infructuosas succidit arbores, & hic malleus cõterit durissimos lapides. Vnde & Nahum propheta loquitur: *Furor eius*, haud dubium quin Dei, consumet principatus, & petræ conterentur ab eo. Hoc contra hæreticos. Cæterum de Ecclesiasticis viris scriptũ est, quod malleus & securis nõ sint audita in domo domini.

Nunquid non verba mea sunt sicut ignis, dicit dominus? & quasi malleus (siue securis) conterẽs petram?[a] Propterea ecce ego ad Prophetas, dicit Dominus: qui furantur verba mea vnusquisque à proximo suo. Ecce ego ad Prophetas dicit Dominus, qui assumunt linguas suas (siue dormitant dormitationẽ) & aiunt, dicit, Ecce ego ad Prophetas somniantes mendaciũ. ait dominus: qui narrauerunt ea, & seduxerunt populum meum in mendaciis suis, & in miraculis (siue stuporibus, atque terroribus suis) cũ ego non misissem eos, nec mandassem eis: qui nihil profuerunt populo huic, dicit Dominus. [b] Si igitur interrogauerit te populus iste, vel propheta, aut sacerdos dicens, quod est onus domini (siue, quæ est assumptio Domini?) Dices ad eos: Vos estis onus (siue assumptio) Proiiciam quippe (siue allidam) vos, dicit dominus. Et propheta & sacerdos, & populus qui dicit, onus, (siue assumptio) domini: visitabo (siue vlciscar) super virum illum, & super domũ eius. Hæc dicetis vnusquisque ad amicum suum, & ad fratrem suum: quid respondit dominus? & quid locutus est dominus (Et onus (siue assumptio) domini vltra non memorabitur: quia onus (siue assumptio) erit vnicuique sermo suus. [c] Et peruertistis verba Dei viuentis, Domini exercituum, Dei nostri. Hæc dices (siue dicetis) ad Prophetam. Quid respondit tibi dominus? & quid locutus est dominus? Si autem onus Domini dixeritis. Propter hoc hæc dicit dominus: quia dixistis sermonem istum; onus (siue assumptio) Domini, & misi ad vos, dicens, nolite dicere, onus (siue assumptionem) domini. Propterea ecce ego tollam (siue assumam) vos portans, & proiiciam vos, & ciuitatem, quam dedi vobis, & patribus vestris à facie mea: & dabo vos in opprobrium sempiternũ, & ignominiã æternã, quæ nũquã obliuione delebitur.

a ¶ *Propterea, &c.*] Semper imitatur mendacium veritaté, & nisi habuerit aliquam similitudinem recti, decipere non potest innocentes. Quo modo igitur in priori populo mentiebantur Prophetæ, atque dicebant. Hæc dicit dominus: Et vidi dominum, & verbũ domini, quod factum est ad illum, siue illum: Sic hæretici assumunt testimonia scripturarum de veteri, & nouo testamento: & furantur verba Saluatoris, vnusquisque à proximo suo, Prophetis & Apostolis & Euãgelistis, & assumunt linguas suas, vt cordis venena ore pronunciet, & dormitant dormitationé, de quibus vere dictum est. *Dormitauerũt somnũ suum, & nihil inuenerunt.* Siue iuxta Hebraicum: Et aiunt, dicit: vt subaudiatur domin[9]: aut certè sermo diuinus. Comminatur itaq; dñs seipsum contra huiuscemodi magistros esse venturũ, qui seducunt populũ eius in mendaciis suis, & in stuporibus, atque miraculis. Magna enim & incredibilia & ingẽtia repromittunt, vt seducant miseros, qui nihil profuerũt populo Dei. Et illud implent Apostolicum: *docentes quæ non oportet turpis lucri gratia*: qui solent malis prospera, & bonis contraria nunciare.

Psal.75.a

B

b ¶ [*Si igitur, &c.*] Verbũ Hebraicum משא Aquila ἆρμα, id est, onus & pondus interpretatur: Symmachus, Lxx. & Theodotio, assumptionem. Vbicunque ergo graue est quod dñs comminatur, & plenum ponderis ac laboris, & imperabile in titulo quoq; ἆρμα, hoc est pondus dicitur. Vbicunque autem prospera Dominus pollicetur, siue post comminationẽ meliora promittit: ibi visio dicitur, vel certe verbum domini: & perspicuum erat ex ipso titulo prophetiæ ponderis, siue visionis & verbi Dei, qualis vaticinatio sequeretur. Quia igitur Prophetæ solebant populo peccatori tristia nunciare, & comminari supplicia, vt eos retraherent ad pœnitentiam: clemens autem & miserator dominus diu sententiam differebat: putabat deceptus populus, & pseudoprophetarum fraude seductus, non ventura quæ dominus minabatur, & rem seueram, in ludum, & iocum verterant, prophetantibusque Prophetis quasi irridentes, dicebant: Rursum hic videt pondus & onus domini. Atque ita fiebat, vt nequaquam vltra visio, sed per iocum atque derisum, onus & pondus appellaretur. Præcepit ergo dominus, vt siue populus, siue Propheta, siue sacerdos interrogauerint Hieremiam, quid

λῆμμα, à massa

C

sit pondus, vel quæ assumptio domini: respondeat eis & dicat: Vos estis onus, & vos assumptio. Assumam enim vos, proiiciam, allidamque & interire faciam. Si qui autem deinceps, vel prophetarum, vel sacerdotum, vel populi ausus fuerit onus & pondus domini nominare, Visitabo inquit, super virum illum, & super domum illius, & eum delebo in perpetuum. Dicat itaque vnusquisque proximo & amico suo, nequaquã quod est onus domini: sed quid respondit dominus? & quid locutus est dominus? Veteris obliuiscimini: onus & pondus, siue assumptio in ore vestro vltra non resonet: quia singulis hominib. sermo suus, & opus suum in onus pondusque reputabitur, secundum illud, quod scriptum est: ex ore tuo iustificaberis, & ex ore tuo condemnaueris.

Matth.12.c

c ¶ *Et peruertistis verba Dei viuentis, domini exercituum Dei nostri. Hæc dices*, siue *dicetis*, *&c.*] Hucusque in Lxx non habetur. Præcepit dominus, vt nequaquam oneris, & ponderis & assumptionis sermo diceretur in populo: sed responsionis, & verbi Dei: quod quia populus, impropere contépserat, ipsum verbum interpretatur super eis, & dicit: Quoniam dixistis, quod nolui, & hoc, cum sæpe Prophetas mitteré, & iuberem, ne diceretis: propterea sermonem vestrum assumptionis, oneris, & ponderis in vobis opere complebo. Assumam quippe vos, & tollã, atque portabo & allidam, ac de sublimibus in terrã corruere faciam. Non solum autem vos, sed & vrbem vestram, quã dedi patribus vestris. *Et dabo*, inquit, *vos in opprobrium, & ignominiam sempiternam: quæ nunquam obliuione delebitur.* Hoc autem & tempore Babyloniæ captiuitatis factum esse nouimus: sed plenius, atque perfectius post Saluatoris passionem resurrectionemque completur, quando locutus est dominus: *Relinquetur vobis domus vestra deserta*, & vsque ad finem eius sententia permanebit. Dicamus aliter duntaxat iuxta Lxx. λῆμμα non solum assumptionem sed & donum, munusque significat. Quia igitur sibi populus semper prospera promittebat: dicit eos nequaquam vltra hoc debere dicere. Indignos enim esse donis Dei, atque muneribus: quin potius abiiciendos & à Dei auxilio penitus relinquendos. Ex verbis autem & interpretatione nominum, sæpe res ostenduntur, vt Abraham, Saræ, & Petri, & filiorum Zebedæi, vocabula commutata, significant rerum mutationem, & in hoc eodẽ Propheta, Phashur, dicitur pauor, siue trãslatio, & colonus, siue peregrinus. Notandũ quod verba Dei viuentis, domini exercituum, Dei nostri, Latini & Græci codices non habeant, & Hebræi in suis voluminibus contra se legant, quod propriè mysterium significat Trinitatis.

D

Luc.13.g

Sup.20.a

Commentarij quarti in Hieremiam Prophetam Finis.

DIVI

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN QVINTVM COMMENTARIORVM HIEREMIÆ AD EVSEBIVM

PROOEMIVM.

Infr. 28.29.

Vintus cõmentariorũ in Hieremiã liber, à duobus frater Eusebi calathis habebit exordiũ quorũ alter re-cta fidei dulcedinẽ: alter hæreticorũ perfidiæ amaritudinẽ demonstrabit. Quãuis Ananias filius Azur repugnet Hieremiæ: & Semeias Nehelamites Prophetam mitti cupiat in carcerẽ, & Sophonias sacerdos in pseudoprophetarum verba coniuret: tamen veritas claudi, & ligari potest, vinci non potest: quæ & suorum paucitate contenta est, & multitudine hostiũ non terretur. Erige itaque cũ Moyse ad cœlum manus, & antiquum serpentẽ in eremo suspende: statimq; & Amalech delebitur, & venenati morsus non prævalebunt securusq; populus Domini cum Iesu Iordanis fluenta transibit, & post vastam solitudinem, comedet panem, qui in Bethlehem nostro natus est viculo.

Exod. 17.d Num. 21.b

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN HIEREMIAM PROPHETAM

LIBER QVINTVS.

CAPVT XXIV.

OStẽdit[a] mihi dominus: & ecce duo calathi (siue cophini) pleni ficis positi ante templũ domini: postquã trãstulit Nabuchodonosor rex Babylonis Iechoniam filium Ioacim regem Iuda, & principes eius, & fabrũ, & inclusorem de Hierusalem, & adduxit eos in Babylonem. Calathus vnus ficus bonas habebat nimis: vt solent ficus esse primi temporis: & calathus vnus ficus habebat malas nimis, quæ comedi nõ poterãt, eo quod essent malæ. Et dixit dominus ad me: Quid tu vides Hieremia? Et dixi ficus, sic[a] bonas, bonas valde, & malas, malas valde, quæ comedi nõ possunt, eo quod malæ sint. Et factũ est verbũ domini ad me dicẽs, Hæc dicit dominus Deus Israel. Sicut ficus hæ bonæ, sic cognoscã transmigrationẽ Iuda, quã emisi de loco isto, in terram Chaldæorum, in bonum. Et ponã oculos meos super eos in bonum: & reducam eos in terrã hanc, & ædificabo eos, & nõ destruã: & plantabo eos, & nõ euellã. Et dabo eis cor, vt sciãt me, quia ego sum dominus: & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deũ: quia reuertẽtur ad me in toto corde suo. Et sicut ficus pessimæ, quæ comedi non possunt, eo quod sint malæ: hæc dicit dominus, sic dabo (siue tradã) Sedechiã regẽ Iuda, & principes eius, & reliquos de Hierusalẽ, qui remanserunt in vrbe hac, & qui habitãt in terra Ægypti. Et dabo eos in vexationem, afflictionemq; (siue dispersionem) omnibus regnis terræ: in oppro-

OStẽdit, a &c.] Duos cophinos, siue calathos bonorum & malorũ ficorũ, quidam interpretãtur in lege, & in Euãgelio, synagoga & Ecclesia Iudæorũ populo & Christianorũ, gehenna & regno cœlorũ: quorũ alterũ ad supplicium pertinet peccatorũ, alterum ad
Rom. 7.c sanctorũ habitaculum. Sed nos sciẽtes iuxta Apostolũ Paulum,
F legẽ bonã & sanctã, & mãdatũ bonũ, & sãctũ, & vnum esse vtriusq; testamẽti Deũ: vel ad eos magis referam[a], qui in aduẽtu dñi Saluatoris crediderunt, & nõ crediderũt, vt quia scribis & Sacerdotib. cõcitati clamauerũt dicẽtes:
Luc. 23.c *Crucifige, crucifige talẽ*, sint calathus ficorũ malorũ: Qui v. post ascẽsionẽ eius de populo crediderũt: ad bonas ficus & ad calathũ cophinũque optimũ referãtur. Simplicẽ autẽ & verã sequamur historiam, q̃ bonorũ ficorũ calathũ dixerit Iechoniã, qui se Hieremiæ cõsilio & imperio Dei, tradiderat
4 Reg. 25. regi Babylonio: cui & prospera dñs pollicetur. Malarum autẽ Sedechiã: qui cõtradicẽs sententiæ Dei captus sit, cæcatusq; oculis ductus est in Baby-
Infr. 42.b lonẽ: ibiq; mortuus est. In tantũ autẽ De[us] posuit oculos suos in
Dan. 5.g Ibid. 3.c 2. Ezdr. 2. bonũ, qui imperio eius acquieuerũt, & reduxit illos in terrã suã, & ædificauit & non destruxit, & plãtauit, & nõ euulsit, deditq; eis cor, vt scirẽt eũ, q̃ ipse esset dñs, & fierẽt illi in populũ, & ipse eis esset in Deũ, vt etiã in captiuitate posuerit oculos suos super illos: & exercere terram, ædificare domus, plãtare pomaria in Babylonia regione permiserit: Daniel signorũ miraculis, de captiuo subito princeps factus sit: Et tres pueri gloriose de fornacis incẽdio liberati sint. Et expletis annis septuaginta sub Zorobabel, & Iesu sacerdote magno, & Ezdra, ac Neemia, plurima pars reuersa sit Hierusalẽ: quorũ numerus in eiusdẽ Ezdræ volumine cõtinetur. Notandũ quoq;, quod hæc visio, Sedechiæ tẽporib. facta sit ad prophetã, postq̃ Iechonias ductus est in transmigrationem. Non enim dixit captiuitatẽ: quia se vltro tradiderat. Fabros autẽ & inclusores: vel legis interpretes, atq; doctores debemus accipere: vel artifices inclusoresq; auri atq; gemmarum, quæ ars apud Barbaras nationes preciosissima est. Pro, inclusoribus LXX vinctos interpretati sunt, vt captiuitatis significarẽt malũ, & de suo addidere diuites, q̃ in Hebraico nõ habetur. ‎המסגר Cõparat autẽ calathum, qui bonas ficus habebat, & bonas nimis, sic[a] primi temporis, q̃ Græcè appellantur πρώιμα, Abrahæ videlicet, Isaac, & Iacob & Moysi & Aarõ & Iob, & cæteris sãctis viris: de quibus vnus de duodecim loquitur prophetarũ. Sicut vuam in deserto inueni Israel, & sicut ficus in ficulnea inueni patres eorum. Vnde & nos appellamur filij Abrahã, & econtrario dicitur ad Iudæos: Si pater vester esset Abrahã, faceretis opera eius. His autẽ calathi qui bonas habebant & malas ficus, non erant foris, & extra Ecclesiam, sed ante tẽplum domini, eo quod cũcta illius scientiæ pateant, nec tãtam habẽt amaritudinẽ hæ ficus, quæ foris sunt, quãtũ illæ, quæ post confessionẽ fidei præuaricatione mutatæ sunt. Nec tãtã suauitatẽ bonæ ficus, quæ non sunt in cõspectu templi Dei, quales fuerũt mũdi Philosophi qui naturali bono & intelligẽtia creatoris, non tam visi sunt sequi, quã laudare virtutes: quantã habẽt suauitatẽ ficus, quæ sunt in tẽplo Dei quarum fuerũt Prophetæ, & Apostoli, de quibus vna ficus loquebatur: *Lac vobis dedi, non solidum cibum*. Et: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis*. Vnde dicitur quod in conspectu templi Dei, ficus bonæ, fuerint bonæ valde, & ficus malæ, fuerint malæ valde. Ac ne putemur nostrũ sensũ ponere, ipsa scriptura se pãdit. *Sicut*, inquit, *ficus hæ bonæ, sic cognoscã trãsmigrationẽ Iuda quã emisi de loco isto in terrã Chaldæorũ, in bonũ*: Iechoniã & principes qui cũ eo capti sũt significãs. Et ecõtrario de calatho, qui malas habebat ficus. *Et sicut ficus*, ait, *pessimæ, quæ comedi nõ possunt, eo quod sint malæ: Sic dabo Sedechiam regem Iuda & principes eius*, & eos, qui in Ægyptũ transfugerunt, & qui remanserunt in vrbe hac, in vexationẽ, afflictionẽq; omnib. regnis terræ: quoniã in Ægypto quoq; capti sunt, & Nabuchodonosor posuit

Oser. 9.c Ioan. 8.e H

1. Cor. 3.a Gal. 4.c

A in Taphnis solium suū, misitq; super eos dominus gladium, famem & pestem, donec consumerentur de terra, quā dedi
Phil. 2. b patrib. eorū. Quod autem dicit de ficis bonis: *Dabo eis, cor, vt sciant me, quia ego sum dominus*: illi simile est Apostolico: *Deus est qui operatur in vobis, & velle, & perficere*, quod oon solū opera, sed & volūtas nostra Dei mittatur auxilio. Delirat in hoc loco allegoric' sēper interpres, & vim cupiens historicæ facere veritati, de cœlesti Hierusalē captos refert, atq; trāslatos in terrā Chaldæorū: rursumq; ad locū pristinū reuersuros: vt Hieremiā, & cæteros sanctos Prophetas, alios vero qui peccatores fuerint, in terra hac & in valle lacrymarum esse morituros. Totam visionis huius simul posui [illegible], ne sensum in expositione diuiderem.

opptobrium, & in parabolam, & in prouerbiū, & in maledictionem in vniuersis locis, ad quæ eieci eos. Et mittam in eos gladium, & famem, & pestem, donec consumantur de terra, quam dedi eis, & patribus eorum.

CAP. XXV.

VErbū quod factum est ad Hieremiam de omni populo Iuda (siue super omnē populum Iuda) in anno quarto Ioakim filij Iosiæ regis Iuda: [b] Ipse est annus primus Nabuchodonosor regis Babylonis. Quod locutus est Hieremias Propheta ad omnem populum Iuda, & ad vniuersos habitatores Hierusalem, dicens: [c] A tertiodecimo anno Iosiæ filij Ammō regis Iuda, vsque ad diem hanc, iste est tertius, & vicesimus annus, factum est verbum Domini ad me, & locutus sum ad vos de nocte consurgēs, loquens, & non audistis. [d] Et misit Dominus ad vos omnes seruos suos Prophetas, consurgens diluculo mittensque, & non audistis. [e] Neque inclinastis aures vestras, vt audiretis, cū diceret: Reuertimini vnusquisque à via sua mala, & à pessimis cogitationib. vestris: & habitabitis in terra, quam dedit dominus vobis & patribus vestris à sæculo & vsque in sæculum. [f] Et nolite ire post Deos alienos, vt seruiatis eis, adoretisque eos, neque me ad iracundiā prouocetis in operibus manuum vestrarū, & non affligam vos. Et non audistis me, dicit dominus, vt me ad iracundiam prouocaretis in operibus manuum vestrarum, in malum vestrum. [g] Propterea hæc dicit dominus exercituum: Pro eo quod oon audistis verba mea, ecce ego mittā, & assumam vniuersas cognationes Aquilonis, ait dominus, & Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum. [h] Et adducam eos super terram istā, & super habitatores eius, & super nationes omnes, quæ in circuitu illius suot: & interficiam eos, & ponam eos in stuporem, & in sibilū, & in solitudines sempiternas. [i] Perdamq; ex eis vocē gaudij, & vocē lætitiæ, vocem sponsi

CAPVT XXV.

VErbum, &c.] Hæc priora sunt præterita visione: Illa n. sub Sedechia facta est, postquā Iechonias trāslatus est Babylonē, hæc autem sub Ioakim filio Iosiæ, & patre Iechoniæ. Nō enim curæ erat (vt ante iam dixi) prophetis tempora conseruare, quæ historiæ leges desiderant: sed scribere vtcunq; audientib. atq; lectorib. vtile nouerant. Vnde & in psalterio male quidam iuxta textum historiæ psalmorum requirunt ordinem, quod in lyrico carmine non obseruatur.

b ¶ *Ipse est, &c.*] Quarto anno regis Ioakim filij Iosiæ patris Iechoniæ, Nabuchodonosor in Babylone suscepit imperiū:
B atque ita factū est, vt annus qui prim' erat Nabuchodonosor in Babylone, quartus esset
4. Reg. in Hierusalem regis Ioakim. Deniq; octauo anno regni sui, Iechoniā cum matre & principib. duxit in captiuitatem: qui tribus tantū post interfectionem patris Ioakim regnarat
2. Par. 36 a
4. Reg. 24. a mensibus. Interfectus est autem Ioakim vndecimo anno
4. Reg 22. a regni sui in Hierusalem.

c ¶ *A tertio, &c.*] Tertiodecimo anno regis Iosiæ, qui regnauit in Hierusalē annos triginta & vno, Hieremias prophetare exorsus est, & prophetauit sub eo annis decem & nouem cui successit in regnū filius ei' Ioachaz: Quo statim ducto in captiuitatē à Nechao rege Ægyptiorū, regnū obtinuit Ioakim frater eius. In cuius regni quarto anno, iste ad Hieremiā fit sermo dñi, ac per hoc vigesimus tertius annus erat Hieremiæ prophetæ, ex quo loqui ad populū cœpit, & nūquam prædicare cessauit, sed singulis dieb. diluculo, & de nocte cōsurgēs, loquebatur ad populū. Et nō, inquit, audistis. Sin autē, vt noui ex veteribus heretici volūt, lex semel in adiutoriū data est, & cōstituta præcepta, quæ nostri arbitrij voluntate, vel facimus, vel non facimus, quo modo propheta se semper ingerit, & quotidie replicat mandata Dei, quæ vtiq; semel accepta, suffecerāt eis quibus data fuerant: nisi vt hoc ostendat, Dei nos semper indigere auxilio: & nunquam posse sufficere, quod semel datum est: nisi quotidie domini admonitione renouetur?
4. Reg. 21. f
Ibidem g

d ¶ *Et misit, &c.*] Non per vnū prophetā, sed per omnes populū suū Deus semper admonuit, & quasi ipse in vigilus atq; excubus constitutus, surrexit diluculo, vt suū populum commoneret. *Et non*, inquit, *audistis*, vt quāto crebrior admonitio, tanto contemnentium fuerint peccata maiora. C

e ¶ *Neq; inclinastis, &c.*] Tanta fuit duritia populi, vt ne habitū quidē audientis assumeret, & inclinaret aurem suam: præcipuè domino cōmonente vt reuerteretur vnusquisq; à via sua mala, & à pessimis cogitationibus suis. Et, ô infinita clementia, non supplicium inferre pro scelere, sed ad pœnitentiam prouocare, tam malorū operum, quæ significat via mala, quam pessimarum cogitationum, quæ & ipsæ absque opere reputantur in peccatū. Et promittit præmium, si fecerint, quod præceptum est vt habitent in terra, quæ data sit patribus, & propter filiorum vitia sublata. Quodq; ait: A seculo, & vsque in seculum siue ab æterno, & vsque in æternū, ostendit Dei dona perpetua, si digni extiterint hi quibus data sunt.

f ¶ *Et nolite, &c.*] Et hæc, inquit, monebā cum superioribus, ne diis alienis seruiretis, & adoraretis eos, & ne ista faciendo me prouocaretis ad iracundiā propter opera manuum vestrarum, vt facerem, quod nolebam, & affligerem vos, & non audistis me: Quodque sequitur: *Dicit dominus, vt me ad iracundiam prouocaretis in operibus manuum vestrarum in malum vestrum*, in LXX. oon habetur.

g ¶ *Propterea, &c.*] Quia me ad iracundiam prouocastis, & fecistis malum in interitum vestrum, & prouocantem ad pœnitentiam, superbo calcastis pede: mittam, inquit ad vniuersas cognationes, siue nationes Aquilonis, & adducam principem earum Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum. Mittit autē dominus, vel angelos, vt concitent gentes, vel certè huiusmodi mouet cognationes, vt faciant dñi voluntatem. Quodq; vocat seruum suum Nabuchodonosor, non sic seruus vocatur, vt Prophetæ, & omnes sancti, qui vere seruiunt domino: sed quod in euersione Hierusalem, domini seruiat voluntati, secundum quod & Apostolus loquitur, *Quos tradidi satanæ, vt discant non blasphemare*. In Aquilonis autem parte esse Chaldæos iuxta situm Hierusalem, nulli dubium est. D 1. Tim. 1. d

h ¶ *Et adducam, &c.*] Ista sunt præmia contemptorum, & Dei verba audire nolentiū. Quidquid igitur mali super oos adducitur, nostra peccata fecerunt. Omnesq; gentes, vt tunc adductæ sunt cōtra Hierusalem, sic hodie adducuntur contra Ecclesiam negligentem, vt interficiat eos, & ponat in stuporem, & in sibilum, & in solitudines sempiternas, vt exemplo sint omnium, atq; miraculo. Sibilus autem, miraculi, & stuporis indicium est: & solitudo sempiterna in his deprehenditur, qui præsidem non habent Deum.

i ¶ *Perdamque ex eis vocem, &c.*] Hoc in conciliabulo malignantium & hodie comprobatur, vt magistri eorum non doceant verbum Dei, sed instar colubri sibilent. Pereatque in eis vox gaudij, voxque lætitiæ, vt nunquam audiant illud Apostoli: *Gaudete, iterum dico gaudete*, Vox quoq; sponsæ, Ecclesiasticæ fidei, & vox sponsi, Domini Saluatoris. *Qui enim habet sponsam, sponsus est*. Vox molæ, vt non conterantur in ea frumenta, & populis vescenda tribuantur. Phil 4. d Ioan. 3. d

Et lu-

E

Ioh. 5. f Et lumen lucernæ: doctrina videlicet & scientia prophetarū.
Psal. 118. o Deniq; & de Ioanne Baptista dicitur: *Ille erat lucerna lucens*, Et alius propheta. *Lucerna*, inquit, *pedibus meis verbū tuū domine: & lux semitis meis*. Vniuersa, inquit, terra hæreticorū erit in solitudinē, & in stuporem, cum nouissimū eius insipiens fuerit demonstratum.

sponsi & vocē sponsæ, vocē molæ, & lumen lucernæ. Et erit vniuersa terra hæc in solitudinē & in stuporem. [a] Et seruient omnes gentes istæ regi Babylonis, septuaginta annis. Cumq; impleti fuerint anni septuaginta, visitabo super regē Babylonis, & super gentem illā, dicit dominus, iniquitatem eorum, & super terrā Chaldæorum, & ponam illam in solitudines sempiternas. Et adducā super terrā illā omnia verba mea, quæ locutus sum contra eam omne quod scriptū est in libro isto: quæcūque prophetauit Hieremias aduersū omnes gētes. [b] Quia seruierūt eis cū essent gētes multæ, & reges magni: & reddā eis secundū opera eorū, & secundū facta manuum suarum. [c] Quia sic ait dominus Deus Israel ad me: Sume calicē vini furoris (siue meri) huius de manu mea, & propinabis de illo cūctis gentibus, ad quas ego mittā te: & bibēt, & turbabūtur (siue vomēt) & insanient à facie gladij, quē ego mittā inter eos. Et accepi calicem de manu domini, & propinaui cunctis gētibus, ad quas misit me dominus: [d] Hierusalē & ciuitatibus Iuda, & regib. eius, & principib. eius, vt darē eos in solitudinē, & in stuporē, & in sibilū & in maledictionē, sicut est dies ista: [e] Pharaoni regi Ægypti, & seruis eius, & principibus eius, & omni populo eius, & vniuersis generaliter: [f] Et cunctis regibus terræ Ausitidis: [g] Et cunctis regibus terræ Philistim & Ascalonis, & Gazæ & Accaronis, & reliquiis Azori. [h] Idumææ, & Moab, & filius Ammon, & cunctis regibus Tyri & vniuersis regibus Sidonis [i] Et regib. insularū quæ sunt trans mare. [k] Et Dedan & Theman, & Buz, & vniuersis qui attōsi sunt in comam. [l] Et cūctis regibus Arabiæ, & cūctis regibus occidētis, qui habitāt in deserto: [m] Et cunctis regibus Zamri, [n] Et cunctis regibus Elam, cūctisque regibus Medorum. [o] Et cūctis regibus Aquilonis de prope & de longe. [p] Vnicuique cōtra fratrē suū, & omnibus regnis terræ, quæ super faciem eius sunt. [q] Et rex Sesach bibet post eos.

a ¶ *Et seruient, &c.*] Sicut Hierusalem post septuaginta annos recipit pristinos habitatores, & expletis suppliciis, quia obediuit sentētiæ Dei, felicitate pristina perfruitur, sic rex Babylonis, qui elatus est in superbiā, & suum arbitratus est virtū, quod regnauit in gētib. & non domini voluntatis, Medis, Persisque venientibus destruetur. Denique vsq; hodie vrbis Babylonis reliquiæ tantum manent. Et posuit illam dominus in solitudinem sempiternam: & impleuit omnia verba quæ in istius ipsius Prophetæ volumine continentur. Nam in consequentibus, quæ mala passura sit Babylon, Hieremiæ sermo describit.

b ¶ *Quia, &c.*] Hoc in Lxx. non habetur. Significat autem quod non solum contra Babylonem prophetauerit Hieremias, sed cōtra cæteras gentes quæ in Babylonio fuerāt exercitu, & contra domini populū dimicarunt. Denique in sequētib. dicitur contra Ægyptum,
F
& Philistim, & Moab, & Ammon, & Idumæam, & Damascum, & Cedar, & regna Asor & Elam, & ad extremum contra Babylonem terramque Chaldæam.

c ¶ *Quia sic, &c.*] Propinatio calicis & calicis meri, siue non misti, quæ Græcè dicitur ἀκράτου, dominici furoris indiciū est, vt omnes gentes quæ contra Dei populū militarunt, bibant de calice furoris domi-
Esa. 51. f Sec. LXX. ni, de quo scribit Esaias contra Hierusalem: Cyphum furoris, calicem ruinæ ebibisti, & euacuasti, propterea consurge. Iste autem calix idcirco bibitur à cunctis gentib. vt vomant & insaniant. Quod quidā prauus interpres in bonā partē accipit: vt instar catharticæ potionis quicquid choleræ & pituitæ, & noxij humoris in pectore est, foras exire cōpellat, & restituat pristinam sanitatem. Pro Hieremia quoq; Saluatorē accipit: quod ipse cunctis gentib. propinarit, ad quas & missus sit: vt abiecta idololatria, Dei se cultui dedicarent. Quod contrarium esse scripturæ sanctę monstrabunt sequentia. Non enim pro remedio, vt ille vult, sed pro pœna meraco calice propinatur.

d ¶ *Hierusalem & ciuitatibus &c.*] Putabam, inquit, quod solis gentibus propinarem, & ideo me huic ministerio lætus obtuleram, sed inter cæteras gentes, imo ante cæteras, propinaui Hierusalem, & ciuitatibus Iuda, & regibus eius, & principibus, vt darem eos in stuporem, & in solitudinem & in sibilum, & in maledictionem, sicut & præsenti probatur exemplo. Vnde dicit & supra: *Seduxisti me domine, & seductus sum, inualuisti & potuisti.*
Sup. 20. b

e ¶ *Pharaoni, &c.*] Post Hierusalē bibit Pharao rex Ægypti & socij eius: biberunt principes & vniuersus populus cūctusq; qui non quidem est Ægyptius, sed in eius regionibus commoratur: quos Lxx. vertēre συμμάχους, id est mysticos: vulgus nō Ægyptiæ regionis, sed peregrinū & aduēnitium. G

f ¶ *Et cunctis, &c.*] Quæ Hebraicè appellatur [a] עוץ, de qua & Iob fuisse narrat historia: *Homo quidā erat in regione Ausitidi, nomine Iob.* Et tamen sciendum huc versiculum in Lxx. non haberi: Theodotionemque pro Hus interpretatum esse insulam. a ous Iob. 1. a

g ¶ *Et cunctis, &c.*] Generaliter posuit Philistim, hoc est, terram Palæstinorum, & specialiter vrbes eorum, Ascalonem, Gazam, Acaron Azotū, solam tacuit Geth, quæ connectur in reliquiis. Hoc est enim quod scriptum est. Et reliquiis Azoti: vicina enim atque confinis est Azoto, quæ Hebraicè dicitur [a] אשדוד, regio vrbis Geth. Palæstinos autē à Babyloniis captos atque vastatos, scribit Esaias. a Asdod Esa. 14. g Infr. 47. a

h ¶ *Idumæa & Moab, &c.*] Idumæa, in qua sunt montes Seir, & quæ Hebraicè appellatur [b] אדום Moab, & Ammō: ipsi sunt filij Lot, proximi maris mortui. Tyrus & Sidō in Phœnices litore principes ciuitates, quæ & ipsæ Babylonio veniente superatæ sunt, quarū Cartago Colonia. Vnde & Pœni sermone corrupto quasi Phœni appellantur: quorum lingua, Hebrææ linguæ magna ex parte confinis est. b Edom

i ¶ *Et regibus, &c.*] Trās Cyprū & Rhodū & insulas, quę appellantur νῆσοι. Et hæ n. à Babyloniis occupatæ sunt.

k ¶ *Et Dedan, &c.*] Hæ gentes in solitudine sunt, vicinæ & mistæ regionibus Ismaelitarū, quos nunc Sarracenos vocant, & de quibus dicitur: qui attonsi sunt in comam. H

l ¶ *Et cunctis regibus, &c.*] Hoc in Lxx. nō habetur. Post Dedan igitur & Theman, & Buz & Ismaelitas, regionum ordinem sequitur.

m ¶ *Et cunctis, &c.*] Hoc quoque in Lxx. non habetur.

n ¶ *Et cūctis, &c.*] Ex eo quod Zamri sequitur Elam, regesq; Medorum: arbitramur & Zāri regionem esse Persidis nisi forte ex eo quod præcessit Arabia, & hi reges solitudinis accipiendi sunt. Elam autem regio Persidis trans Babylonem. Vnde & Elamitæ. Medi quoq; atq; Persæ, à quibus capta & destructa est Babylon. Et ipsi enim meracum calicem Alexandro rege Macedonum propinante portarunt.

o ¶ *Et cūctis, &c.*] Quia Persidis & Babylonis, Elam atque Medorum enumerauerat regiones: nunc generaliter ponit omnes reges Aquilonis, qui prope sunt & qui longe. Pro Aquilone, qui Hebraicè dicitur [c] צפון Lxx. vertēre ἀπηλιώτην: quem nos subsolanum possumus dicere. c ſaphon

p ¶ *Vnicuique, &c.*] Ne cūctas orientalis prouinciæ regiones enumerare per partes longum fieret, generaliter posuit omnia regna terræ, quæ memorantur in terra. Quod autem dixit contra fratrem suum, subauditur: dedi meracam potionem: vt omnes furerent, vomerent, insanirent, & mutuis inter se præliis dimicarent. Quodque intulit.

q ¶ *Et rex, &c.*] Et in Lxx. nō habetur: hunc habet sensum: Omnes, inquit, in circuitu nationes Babylonio imperio subiacebūt, & cūcta suæ subiiciet potestati, ita vt vniuersæ, quas præteritus sermo narrauit, gentes, ipsi seruiant & bibant de calice eius: Vnde & in visione contra Babylonem Infr. 51. a

a Et dices ad eos, hæc dicit dominus exercituũ Deus Israel: Bibite & inebriamini, & vomite & cadite, & nolite consurgere à facie gladij, quem ego mittã inter vos. b Cumque noluerint accipere calicẽ de manu tua vt bibant, dices ad eos: Hæc dicit dominus exercituũ: Bibentes bibetis: quia ecce in ciuitate in qua inuocatũ est nomen meũ, ego incipio affligere, & vos quasi innocentes & immunes eritis? (siue, & vos mundicia mundi eritis:) Nõ eritis immunes (siue nõ eritis mundi.) c Gladium enim ego voco super omnes habitatores terræ, dicit dominus exercituũ. d Et tu prophetabis ad eos omnia verba hæc, & dices ad illos: Dominus de excelso rugiet: (siue, responsum dabit,) & de habitaculo sancto suo dabit vocem suam. Rugiens rugiet super decorem suũ (siue, respondebit super locum suum:) celeuma quasi calcantium concinetur aduersum omnes habitatores terræ. Peruenit sonitus (siue, interitus) vsq; ad extrema (siue, super partem) terræ: quia iudicium domino cum gentibus: iudicatur ipse cum omni carne, impios tradidit gladio, dicit dominus. e Hæc dicit dominus exercituũ. Ecce afflictio (siue, malum) egredietur de gente in gentem: & turbo magnus (siue tempestas) egredietur à summitatib. (siue, extremis) terræ. Et erũt interfecti domini (siue, vulnerati à domino) in die illa à sũmo terræ, vsque ad summũ eius. Non plangentur, & non colligẽtur, neq; sepelientur, in sterquiliniũ super faciẽ terræ iacebũt. f Vlulate (siue, iubilate) pastores, & clamate, & aspergite vos cinere

A scribitur: *Calix aureus Babylon inebrians omnẽ terrã.* Nouissimus autẽ rex Babylonis bibet hanc potionẽ, propinante sibi ascensore bigæ, cameli, & asini Cyro rege Medorum, atq; Persarũ. Quo modo autẽ Babylon quæ Hebraicè dici-

d Babel e Sesach tur d בבל, intelligatur e ששך: non magnopere laborabit, qui Hebrææ linguæ paruã saltem habuerit scientiam. Sicut apud nos Græcum alphabetum vsq; ad nouissimam literam per ordinem legitur hoc est α, β & cætera vsq; ad ω, rursumque propter memoriã paruulorum solemus lectionis ordinẽ vertere, & primis extrema miscere, vt dicamus ω, ψ: sic &

f aleph g beth h gimel i tau k sin l aleph, tau. beth, sin. m lamed n caph apud Hebræos primum est f א, secundum g ב, tertium h ג vsq; vigesimamsecundam, & extremam literam i ת, cui penultima est k ש. Legimus itaque l בש, את: Cũque venerimus ad medium, m ל literæ, occurrit n כ, & vt si recte legatur, legimus Babel, ita ordine commutato legimus Sesach. Vocales

o beth p beth q lamed autem literæ inter o ב & p ב, & q ל iuxta idioma linguæ Hebrææ in hoc nomine non ponuntur. Arbitrorque à sancto propheta prudenter fuisse celatum, ne aperte eorum contra se insaniam commoueret, qui obsidebãt Hierusalem, & iam iamque eius potituri erant.

2. Thess. 2. Quod & Apostolum contra imperium Romanum fecisse

B legimus, scribentem de Antichristo: *non meministis quod cũ apud vos essem, adhuc dicebam vobis? Et nunc quid detineat scitis: vt reueletur in suo tempore,* subauditur Antichristus. *Iam enim mysterium iniquitatis operatur: tãtum qui tenet modo, teneat, donec de medio fiat, & tunc reuelabitur ille iniquus: quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illuminatione aduentus sui.* Eum qui tenet, Romanum imperium

Dan. 7. ostendit. Nisi enim hoc destructum fuerit, sublatumque de medio, iuxta prophetiam Danielis, Antichristus ante non veniet. Quod si aperte dicere voluisset, stulte persecutiones aduersum Christianos, & tunc nascentem Ecclesiam, rabiẽ concitasset. Longius quam commentariorum breuitas pati-

Infr. 51. c tur, de hoc capitulo diximus: quod Græci forsitan Latinique fastidient, quia in suis codicibus non habetur. Sed quid proderit cum in consequentibus hic ipse Propheta dicat: Quo modo capta est Sesach, & comprehensa est inclyta vniuersæ terræ? quo modo facta est in stuporem Babylon inter gentes? Allegorici interpretes istum omnem locum ad cunctas referunt nationes, quas inebriauerit diabolus calice peccatorum meracissimo. Et nouissimum etiam ipsum bi-

2. Thess. 2. biturum supplicia atque cruciatus: de quo scribit Aposto-

1. Cor. 15. lus: *Quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui.* Et in alio loco dicit: *Nouissimus autem inimicus destruetur mors.* Quod magnarum virium est posse diuersarum vocabula nationum transferre sub etymologiis suis, & singula vitia, singulis nominibus coaptare.

a ¶ *Et dices, &c.*] Postquam, inquit, cunctis gentibus propinaueris, & impleueris præceptum domini, rursum hæc verbis domini imperabis, & dices: *Bibite & inebriamini, & vomite, & cadite, & nolite consurgere.* Si bibere & inebriari, vomere, & cadere salutis indicium est, vt instar catharticæ potionis noxia quæque pellantur: quo modo sequitur, & nolite consurgere? Quæ sit autem potio quæ eos cadere faciat in æternum, ponit manifestius, id est, à facie gladij, quem ego mittam inter vos.

b ¶ *Cumque noluerint accipere, &c.*] Latenter ostendit

C præceptum qui Dei voluntate facere noluerint, suscepturos necessitate, & audituros: *Bibentes bibetis.* Velitis, inquit, nolitis, Dei sententia complenda est. Si enim ciuitas Hierusalẽ, in qua notũ fuit nomen Dei, dicente Propheta: *Notus in*

Iudæa Deus: in Israel nomen magnum eius: bibit meracum Psal. 75. a

calicem furoris: quanto magis vos non eritis mundi, qui pro Dei nomine idola colitis?

c ¶ *Gladium enim, &c.*] Ista est potio meracissima: iste calix furoris domini, qui non super solam Hierusalem, sed super omnem vocatur terram, & cunctas in circuitu nationes. De quo supra dixerat: *Et mittam ad Nabuchodonosor regem Babylonis, seruum meum, & adducam eum super terram istam, & super habitatores eius, & super omnes nationes quæ in circuitu illius sunt.*

d ¶ *Et tu, &c.*] Primum dicamus, vt se interpretationis veritas habet. Cunctis, inquit, gentibus prophetabis, & dices: quod domin' de excelso rugiat, hoc est, det sui furoris indiciũ; iuxta illud quod scriptum est: Amos 3. b

Leo rugiet, & quis non timebit? Dominus loquutus est, & quis non prophetabit? Et de habitaculo sancto suo dabit vocem suã, vt cunctos terreat audientes. Rugiet autem super decorem suum, hoc est, super templum. Cumq; ille rugiet, instar calcantium in torcularib. D

celeuma cantabitur: & in effusione sanguinis mutui, carmen lugubre cõcinetur: quod Symmachus, ἐπιλήνημα, Aquila ἰακμὸν vocat. Cuius celeumatis, & carminis sonitus vsq; ad terræ extrema perueniet: quia iudiciũ domini cum gentibus. Si autem iudicium domini cum gentibus est, sunt & gentium merita diuersa: Ad exponendum illum locum, vt Ioan. 3. c

quidã volũt. *Qui non credit, iam iudicatus est.* Iudicatus quidẽ est in eo, quod non credidit, sed ipsi, qui non credunt inter se, diuersis afficientur suppliciis. Iudicatur ipse cum omni carne, vt nullus iniudicatus abeat. Impios autem, hoc est, qui domino nõ credunt, tradit gladio sempiterno. Allegorici interpretes iuxta LXX. hunc locum sic edisserunt, vt ad bonam partem referant, apertam domini comminationem. *Dominus*, inquiunt, *de excelso responsum dabit*, his videlicet quos saluaturus est. *Et de loco sancto suo dabit vocem suam, respondebitq; sermonem in loco suo.* Illi autem quasi vindemiantes pleni fructibus illius sententiæ respondebunt. Super omnes habitatores terræ: Veniet interitus non super vniuersam terram, sed super partem terræ, eorum videlicet qui non credunt. Iudicium enim erit in gentibus, & ipse iudicabitur cum omni carne Impij autem tradentur gladio.

e ¶ *Hæc dicit, &c.*] Erubescant qui vim scripturæ sanctæ facere conantur, in bonam partem ea, quæ comminationis plena sunt, disserentes. De hoc autem loco puto dixisse & Luc. 21. b

dominum: *Consurget gens aduersus gentem, & regnum contra regnum* & cætera, quæ in ipsius Euangelij sententia continentur. Intelligamus autem hæc facta iuxta historiam, quando à rege Babylonio cunctæ nationes in circuitu subiugatæ sunt, & imperium eius sensere crudele. Vel iuxta prophetiam longo post tempore in consummatione mundi futura. Dicunturque interfecti à domino: non quod dominus ipse percutiat, sed quod in interitu pessimorum voluntas & imperium domini compleatur.

f ¶ *Vlulate siue, &c.*] Notandum quod in hoc tantum lo- הילילו

co LXX. iubilum, in malam partem posuerunt: pro quo alij inter-

cinere optimates gregis (siue, plangite arietes ouium:) quia completi sunt dies vestri, vt interficiamini, & dissipationes vestræ, & cadetis, quasi vasa pretiosa (siue, quasi arietes electi.) Et peribit fuga à pastoribus: & saluatio ab optimatibus. (siue, arietibus) gregis. [a] Vox clamoris pastorum, & vlulatus optimatum gregis (siue iubilum arietum) quia vastauit dominus pascua eorum. Et conticuerunt arua (siue speciosa) pacis à faciæ iræ furoris domini. [b] Dereliquit quasi leo vmbraculum (siue cubile) suum. (Et vt verius est, tabernaculum: hoc enim סכו Hebraicum sonat.) Quia facta est terra eorum in desolationem (vel inuia) à facie iræ columbæ (siue à facie gladij magni) & à facie iræ furoris domini.

CAPVT XXVI.

IN principio regni Ioakim, filij Iosiæ regis Iuda, factum est verbum istud à domino dicens: Hæc dicit dominus: Sta in atrio domus domini, & loqueris ad omnes ciuitates Iuda, de quibus veniunt, vt adorent in domo domini, vniuersos sermones, quos ego mandaui tibi vt loquaris ad eos: Noli subtrahere verbum, si forte audiant, & conuertantur vnusquisque à via sua mala, & pœniteat me mali (siue quiescam à malo) quod cogito facere eis propter malitiam studiorum eorum. [c] Et dices ad eos: Hæc dicit dominus: Si non audieritis me, vt ambuletis in lege mea quam dedi vobis: vt audiatis sermonē seruorū meorum Propherarum, quos ego misi ad vos de nocte consurgens, & dirigens, & non audistis: dabo

E interpretes, vlulatū (vt in Hebræo scriptum est) transtulêre. Inter pastores & arietes, siue optimates gregis ista distantia est: quod pastores rationalium sunt: arietes autem & optimates referuntur ad diuites, qui & ipsi pars gregis appellātur. Quodq; infert: *Cōpleti sunt dies vestri, vt interficiamini.* Tunc complebuntur dies eorum, qn̄ fuerint peccata completa: & dispergentur & cadent, sicut vasa pretiosa: vt confracta non valeant instaurari: & quanto fuêre pretiosa, tanto maius eorum in confractione sit dānum: siue quasi arietes electi, vt pinguis hostia sit deuorate cupiennū. *Peribit*, inquit, *fuga à pastoribus*, quando non egerint pœnitentiam. Denique Luc 3.b dicitur ad Pharisæos, *Genimina viperarū, quis ostendit vobis fugere à ventura ira?* Et in psal- Psal.141.b mis legimus: *Periit fuga à me. Et saluatio*, inquit, *ab optimatibus gregis*, siue arietibus: *aut vero* subauditur, peribit.

a ¶ *Vox clamoris, &c.*] Et hic notandum, quod apud Lxx. iubilum pro vlulatu positum sit. Inter pastores autem & arietes, ista diuersitas est, quod pastores putentur in Ecclesia, qui præsunt gregi cum sapientia & eruditione, atque doctrina. Arietes vero, qui principes quidem videntur in populo, sed nihil habent in se doctrinæ, atque sapientiæ, & per nimiā simplicitatem propemodū stultitiæ vicini sunt. F Quando autem habuerimus pacem, & non intellexerimus, vel bona, vel speciosa pacis: sed luxuriæ nos & otio, & voluptatib. dederimus, tunc cōquiescent, siue conticescent bona pacis, & auferētur à vobis propter iram furoris domini, & implebitur illud quod 1.Thes.5.a scriptū est. *Cum dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus*. quo veniente, omnia conticescent.

b ¶ *Dereliquit quasi leo vmbraculum (siue cubile) suum, &c.*] Sup.eod.a Dominus, de quo supra dixerat: *de excelso rugiet, & de habitaculo sancto suo dabit vocem suam. Rugiens rugiet super decorē suum*: ipse derelinquet tabernaculum suum: de quo scriptum est: *Factus est in pace, siue in Salem locus eius, & habitatio eius* Psal.75.a *in Sion.* Ipse relinquet sedem suam: & complebit quod per Sup.1.b eundem hunc prophetam loquutus est: *Dimisi domum meā, dereliqui hæreditatem meam.* Reliquit autem quasi leo cubile suum, vt omnes bestiæ, vastandi terram eius habeant potestatem. Leone enim custode & præside, nullus ad eandem audet accedere. *Facta est*, inquit, *terra eorum* (haud dubium Sup.eod b quin vel populi Iudæorum, vel certè vniuersarum gentium) *in desolationem, & in inuium à facie iræ columbæ.* Non mirabitur columbam domini intelligi Nabuchodonosor qui supra eum vocari seruum domini legerit. Pro quo Lxx. transtulerunt. gladium magnum. Licet columbam, & in persona Hierusalem possimus accipere: quod irascatur & tristis sit se Leonis sui perdidisse custodiam, & terram suam venisse in desolationem.

CAPVT XXVI.

IN *principio regni Ioakim. &c.*] Hæc prophetia superior est priore, licet sub eodem rege sit facta. Illa enim facta est in anno quarto Ioakim filij Iosiæ regis Iuda: hæc autem in principio eiusdem regis, scriptura dicente: In principio regni Ioakim filij Iosiæ regis Iuda, factum est verbum istud à domino Nō igitur (vt sæpe iam diximus) in Prophetis historiæ ordo texendus est: cum in præsentiarum sub eodē rege priora postea, & posteriora ante dicantur. Qui autē verbum dicturus est dn̄i, debet stare cū Moyse, & audire cum psalmista: *Qui statis in domo domini, in atriis domus Dei nostri.* Et G Deut.5.d Psal.134.a præcipitur illi vt loquatur ad omnes ciuitates Iuda: licet ciuitates Lxx non transtulerint: ne indecorum forte videretur, in atrio domus domini loqui ad vrbes, quæ coram non erāt sed quando ad populum, & ad ciues loquitur, ipsis ciuitatibus loquitur. Pulchrè autem statim in atrio, atque vestibulo templi domini: vt per occasionem orationis domini, & adorandi eum, sermones Prophetæ audire cogantur. Noli, r succo inquit, subtrahere verbum: licet triste sit, licet aduersum te audientium rabies concitetur, tamen dicito quod tibi imperatum est: non formidans persecutiones eorum, qui aduersum te concitandi sunt, sed domini iubentis imperiū. Si forsitan, inquit, audiant & conuertantur. Verbum ambiguum, forsitan, maiestati domini non potest conuenire, sed nostro loquitur affectu, vt liberum homini seruetur arbitrium: ne ex præscientia eius, quasi necessitate vel facere quid vel nō facere cogatur. Non enim ex eo quod Deus scit futurū aliquid, idcirco futurum est: sed quia futurum est, Deus nouit H quasi præscius futurorum. Et tamen sciendum iuxta hunc eundem Hieremiam, & si mala prædixerit dominus, & egerit populus pœnitentiā, quod & ipse acturus sit pœnitentiā super his quæ facere comminatus est. Et si prospera pollicitus fuerit, & egerit populus negligenter, mutet Deus sententiam, & pro bonis mala inferat. Tale quid & illud in Euangelio est: *Mittam filium meum, forsitan verebuntur eum.* Luc.20.b Quod vtique ex persona Dei omnipotentis dicitur. Denique & in præsenti ait: *Si forte audiant & conuertantur vnusquisque à via sua mala*: vt cum illi conuersi fuerint, & meæ sententiæ me pœniteat, & non faciam quod eis facere cogito. Cogito autem facere propter malitias studiorum illorum: quæ si fuerint immutatæ, & mea sententia commutabitur. Legamus historiam Ionæ & Niniue.

c ¶ *Et dices ad eos, &c.*] In nostra ergo positū est potestate, vel facere quid, vel non facere: ita duntaxat vt quidquid boni operis volumus, appetimus, explemus, ad Dei gratiam referamus: qui iuxta Apostolum *dedit nobis & velle & perficere.* Phil.2.b Sin autem sufficit semel ambulare in lege, quæ nobis data est per Moysen, vt stulta hæresis suspicatur: quomodo addidit: *Vt audiatis sermones seruorū meorum prophetarum?* Qui vtique post legem missi sunt, & non semel, sed frequenter: nec otiose & à securo, sed semper & à sollicito. *Misi*, inquit, *ad vos seruos meos Prophetas quotidie, & de nocte consurgens*: quos si audire nolueritis, dabo domum istam, hoc est, templum Dei, sicut Silo, vbi fuit tabernaculum. Cumque templum destructum fuerit, consequenter & ciuitas erit in maledictionem cunctis gentibus terræ. Sicut autem extructo templo in area Ornæ, & in monte Moria, hoc est, visionis: in quo Abraham filium suum Isaac obtulisse narratur, cessauit religio Silo, nec postea ibi sunt celebrata sacrificia: sic extructa Ecclesia, & spiritualibus in ea victimis immolatis, cessauerunt legis ceremoniæ, & data 2.Par.3.a מריה Gen.22.a

A Gal.3.b est vrbs Iudæorum in maledictionem cunctis gentibus terræ: de qua nos dominus liberauit, dicente Apostolo: *Christus redemit nos de maledictione legis, factus pro nobis maledictio.*

a ¶ *Et audierunt, &c.*] Sacerdotes & Prophetæ, quos pseudoprophetas manifestius LXX. transtulerūt, irascuntur Hieremiæ, quod verba prędicat: vt subuerso tēplo & ciuitate deserta, sit peritura religio, & lucra ex religione venietia: Idcirco apprehendūt eū, & consentiēti sibi populo, morti destinant: quare dixerit io nomine dñi, sicut Silo erit domus hæc, & vrbs desolabitur, eo quod nō sit habitator. Si quando igitur propter mādata dñi, & fidei veritatē, vel sacerdotes nobis vel pseudoprophetæ, vel deceptus populus irascitur, non magnopere curemus: sed exequamur sententiam Dei, nequaquam præsentia mala, sed futura bona animo cogitantes.

b ¶ *Et cōgregatus &c.*] Hieremias in templo verba domini prophetarat, & dixerat: dabo domum istam, sicut Silo, & vrbē hanc in maledictionem dabo cunctis gentibus terræ: statimque à sacerdotibus & Prophetis & populo, seditione cōmota, omne vulgus aduersus Prophetam congregatur in templum, vbi erat Propheta, & sacerdotum ac prophetarum

B

vulgique manibus tenebatur. Quod cum audissent principes ciuitatis, qui in domo regia versabantur, transierunt siue ascenderunt de domo regis in domum domini. Notandumque quod ire ad domum domini, semper ascensus sit. Sederuntque in introitu portæ domini nouæ. Principium enim erat officiū sedere in porta domus domini, & ibi negocij & seditionis cognoscere veritatem. Noua autem porta dicitur: quia qni sedebant in ea & iudicio præerant, sacerdotum & pseudoprophetarum calumniæ resistebant.

c ¶ *Et loquuti sunt sacerdotes & Prophetæ, &c.*] Sedentibus vrbis principibus in porta templi, & in porta noua: qui de regis palatio ad templum cucurrerant, vt seditio populi sedaretur: & concione populi congregata, accusant sacerdotes & pseudoprophetæ Hieremiam: periretque Propheta, quantum fuit in sacerdotibus & Prophetis, si accusatores ipsi habuissent iudicij potestatem. Ex quo intelligimus crudeliores fuisse in Prophetam per inuidiam sanctitatis, qui religioni videbantur dediti, quam qui necessitatibus publicis præerant.

dabo in maledictionē cunctis gentib. terræ. [a] Et audierūt sacerdotes & prophetæ (siue pseudoprophetæ,) & omnis populus Hieremiā loquentem verba hæc in domo domini. Cumq; complesset Hieremias loquēs omnia quæ præceperat ei dominus, vt loqueretur ad vniuersū populū: apprehenderūt eum sacerdotes & prophetæ (siue pseudoprophetæ) & omnis populus, dicēs: Morte moriatur. Quare prophetauit in nomine domini, dicēs, Sicut Silo erit domus hæc, & vrbs ista desolabitur, eo quod non sit habitator? [b] Et congregatus est omnis populus aduersus Hieremiam in domo domini. Et audierunt principes Iuda verba hæc: & ascenderūt de domo regis in domū domini, & sederūt in introitu portæ domini nouæ. [c] Et loquuti sunt sacerdotes & Prophetæ ad principes, & ad omnem populū dicentes: Iudiciū mortis est viro huic: quia prophetauit aduersus ciuitatē istam, sicut audistis auribus vestris. [d] Et ait Hieremias ad omnes principes, & ad vniuersum populum, dicens: Dominus misit me vt prophetarem ad domum (siue super domū) istam, & ad ciuitatem (siue super ciuitatem hanc) omnia verba quæ audistis. Nunc ergo bonas facite vias vestras, & studia vestra, & audite vocē domini Dei vestri: & pœnitebit dominum mali quod loquotus est aduersum vos: (siue, & quiescet dominus à malis, quæ loquutus est contra vos.) Ego autem ecce in manibus vestris sum: facite mihi vt bonum & rectum est in oculis vestris (siue, vt expedit vobis.) Veruntamen scitote & cognoscite, quod si occideritis me, sanguinem innocētem tradetis contra vosmetipsos, & contra ciuitatem istam, & habitatores eius. In veritate enim misit me dominus ad vos, vt loquerer in auribus vestris omnia verba hæc. [e] Et dixerunt principes, & omnis populus ad sacerdotes & Prophetas: Non est viro huic iudicium mortis: quia in nomine Domini Dei nostri loquut⁹ est ad nos. [f] Surrexeruntque viri de senioribus terræ, & dixerunt ad omnem cœtum populi, loquentes: Michæas de Morasthi fuit Propheta in diebus Ezechiæ regis Iuda, & ait ad omnem populum Iudæ, dicens: Hæc dicit Dominos exercituum: Sion quasi ager arabitur, & Hierusalem in aceruum lapidum erit, & mons domus in excelsa siluatum. Numquid morte condemnauit eum Ezechias rex Iuda, & omnis Iuda? Numquid non timuerunt dominum, & deprecati sunt faciem Domini? Et pœnituit dominū mali, quod loquutus fuerat aduersum eos. Itaque nos facimus malum grande contra

d ¶ *Et ait Hieremias ad omnes, &c.*] Cum præsente populo sederent in porta ciuitatis principes, & accusarent sacerdotes & Prophetæ Hieremiā Prophetam, & mortis crimen intenderēt: Hieremias ad principes loquitur, & ad vniuersum populū, quos sacerdotum & pseudoprophetarum factio concitauerat, prudenter pariter & humiliter, atque

C

constanter. Prudēter, quod à domino missum esse se diceret, vt contra tēplum & ciuitatē loqueretur daretq; consilium: quod si eius vellent audire consilium, & agere pœnitētiam: domin⁹ quoq; suam sententiā cōmutaret. Humiliter autē in eo quod ait: *Ecce in manib⁹ vestris sum: facite mihi vt bonū & rectū est in oculis vestris.* Porro constāter: *In veritate misit me domin⁹ ad vos, vt loquerer in aurib. vestris omnia verba hæc.* Aliisq; sermonibus loquitur: Si irascimini, quod cōtra tēplum & vrbē domini sim loquut⁹, & curæ vobis est salus vrbis & tēpli: cur augetis peccata peccatis, & sanguinis mei tā vrbē quā habitatores eius reos facitis? Si quando igitur & nobis pro necessitatis angustiis, humilitate opus est: sic eam assumamus, ne veritatem & constantiam deseramus. Aliud est enim superbe cōtumeliam facere iudicanti, quod signum stultitiæ est. Aliud sic impendens vitare discrimen, vt de veritate nihil subtrahas.

e ¶ *Et dixerunt, &c.*] Populus qui prius à sacerdotibus & pseudoprophetis fuerat supplantatus, iungitur principib. ciuitatis, & pro Hieremia loquitur: quod nequaquam reus mortis sit, sed in nomine domini, & ex ore illius prophetarit. Cito enim vulgus indoctū accepta ratione mutat sententiam. Dolor autem accusantium, præcipuè sacerdotum & pseudoprophetarum, non potest immutari. Et ideo illis accusantibus & in accusatione perseuerantibus, populus commutatur: quod spem eis dederat indulgentiæ dominus, si bonas facerent vias suas, & audirent vocem domini Dei sui: vt & dominus suam sententiam flecteret.

D

f ¶ *Surrexerūtque, &c.*] Principes ciuitatis & populus intelligunt iudicij veritatem. Senes, autem quorum proprie erat nosse vetera, replicant historiam: & prophetiam Micheæ de Morasthi, qui prophetauit sub rege Ezechia, comparant prophetiæ Hieremiæ, pro qua ei mortis discrimen intenditur: ostenduntque illum dixisse grauiora, & tamen à iusto rege Ezechia nihil esse perpessum: sed conuersos ad pœnitentiam, domini in bonam partem vertisse sententiam. Michæas enim dixit: *Sion quasi ager arabitur, & Hierusalem in aceruum lapidum erit, & mons domus in excelsa siluarum.* Mich.3.d Sop.od.a Porro Hieremias: *Dabo*, inquit, *domum istam sicut Silo, & vrbem hanc dabo in maledictionem cunctis gētib. terræ.* Dantque consiliūm, putantes nequaquam futurum, quod Michæas prædixerat: quia multo tempore non sit factum propter populi pœnitentiam. Et hoc quoque quod Hieremias loquutus est nequaquam fore si iuxta consilium eius bonas faciant vias suas, & studia sua, & audiant vocem domini Dei sui, vt dominus non inferat malum, quod eis fuerat

E fuerat comminatus. Simulque frangunt accusatorum rabiem, & semiscẽt cum eis dicentes: Itaque nos facimus malum grande contra animas nostras: non quod facere debeãt, sed quia si fecerint, nequaquam noceant accusato, sed animabus suis, quas mutatione sententiæ potuerint liberare.

cõtra animas nostras. [a] Fuit quoq; vir prophetans in nomine domini Vrias, filius Semei de Cariathiarim, & prophetauit aduersus ciuitatẽ istam, & aduersum terrã hanc, iuxta vniuersa verba Hieremiæ. Et audiuit rex Ioakim & omnes potẽtes & principes eius verba hæc, & quæsiuit rex interficere eum, & audiuit Vrias, & timuit, fugitque, & ingressus est Ægyptũ. Et misit rex Ioakim viros in Ægyptum: Elnathan filium Achabor, & viros cum eo in Aegyptum. Et eduxerunt Vriam de Aegypto, & adduxerunt eum ad regem Ioakim, & percussit eum gladio, & proiecit cadauer eius in sepulcris vulgi ignobilis. Veruotamen manus Achikam filij Saphan erat cum Hieremia, vt non traderetur in manus populi, & interficerent eum.

CAP. XXVII.

IN principio regni Ioakim, [b] filij Iosiæ regis Iuda factum est verbum istud ad Hieremiam a domino, dicens: [c] Hæc dicit dominus ad me: Fac tibi vincula & catenas. [d] Ponesq; eas in collo tuo, & mittes eas ad regem Edom, & ad regẽ Moab, & ad regem filiorum Ammon, & ad regem Tyri, & ad regem Sidonis, in manu nunciorum, qui venerũt Hierusalem ad Sedechiã regẽ Iuda. Et præcipies eis, vt ad dominos suos loquãtur: Hæc dicit dominus exercituũ, Deus Israel. Hæc dicetis ad dominos vestros: [e] Ego feci terrã, & hominẽ, & iumenta, quæ sunt super faciẽ terræ, in fortitudine mea magna, & in brachio meo extento, & dedi eam ei cui placuit in oculis meis. [f] Nũc itaq; ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor regis Babylonis serui mei: insuper & bestias agri dedi ei, vt seruiant

a ¶ *Fuit quoque vir prophetans in nomine domini Vrias, filius Semei, &c.*] Quodque sequitur: Et misit rex Ioakim viros in Ægyptum, Elnathan filium Achabor, & viros cum eo in Ægyptum. In Lxx. non habetur. Quæritur cur cum Vrias filius Semei de oppido Cariathiarim eadem quæ Hieremias prophetarit, timore perterritus fugerit in Ægyptum, & inde retractus, occisus sit, Hieremias potuerit euadere: qui certe non fugerat, sed audacter in priori sentẽtia perseuerans, liberatus sit tam vulgi principumque iudicio, quam cõsilio seniorum aduersum accusatores, sacerdotes, & pseudoprophetas. Ad quod breuiter respondendum: nequaquam Dei sciri posse iudicium, dum eadem causa, eadẽque sententia alius punitur, & alius liberatur. Nisi forte hoc

F respondere possumus, quod Vrias in condemnationem accusatorum & populi trucidatus sit: Hieremias autem reseruatus iudicio Dei, vt reliquos infelicis populi prædicaret, & eos retraheret ad pœnitudinẽ.

Act. 12. a Quod quidem & in Apostolorum Actibus legimus, Iacobũ Apostolũ statim Herodis pertulisse sententiam, & martyrio coronatum: beatum autẽ Petrum, & cæteros Apostolos, doctrinæ domini reseruatos. Et animaduertẽda cõstantia prophetalis, quod nec de Ægypto quidẽ retractus Vrias mutauerit sententiã: sed videns sibi intentari mortẽ, nihilominus sit loquutus quæ præceperat dominus. Quodq; timuit & fugit & ingressus est Ægyptũ: non infidelitatũ, sed prudẽtiæ indiciũ est: ne frustra nos offeramus periculis. Alioquin & dominum saluatorẽ de manibus persequentium lapsum legim⁹,

Luc. 4. e
Ioan. 8. g
Mat. 10. c

& præcipientẽ Apostolis: *Cum vos persequuti fuerint in hac ciuitate, fugite ad aliã.* Quæritur quoque quomodo Ioakim

4. Reg. 23. g rex Iuda parui imperij & debilitati, & iã tamq; perituri, mittendi in Ægyptũ habuerit potestatem, & inde Vriã educendi. Quod facile soluitur, si consideremus eum à rege Ægypti Nechao principẽ constitutũ, & hanc prophetiam factam esse in principio regni eius. Quamquã autẽ Hieremias domini adiutorio liberatus sit, tamen & illi reputatur in mercedẽ per quem prophetam suum dominus liberauit, Achikam videlicet filio Saphan: quod in posterioribus lecturi sumus

Infr. 38. b quãdo de cisterna luti Abdemelech spadonis consilio atque præsidio, Hieremias de mortis periculo liberatur.

CAPVT XXVII.

IN *principio regni, &c.*] Hoc in editione Lxx. non habetur. Et multi putant sequentis capituli esse principium: quod nequaquam ita est, sed iungendum superiori: vt quidquid dictum refertur & factum in principio regni Ioakim factum esse credamus. Vnde & mittendi in Ægyptum, quasi ad amicum regem habuit potestatem. Videntur autem mihi Septuaginta titulum istum hac ratione siluisse, ne secundo dicere viderentur. Iam enim in principio posuerant: In principio regis Ioakim filij Iosiæ regis Iuda, factum est verbum istud ad Hieremiam à domino, dicens:

G c ¶ *Hæc dicit dominus ad me: Fac tibi vincula & catenas.*] Siue κλοιοὺς, qui Hebraice appellantur [a] מוטות, & sermone vulgari Boias vocant. a mototh

d ¶ *Ponesque, &c.*] Præterita visio facta est ad prophetam in principio regni Ioakim, filij Iosiæ regis Iuda. Hæc autem sub Sedechia, qui extremus regnauit in Hierusalem, & sub quo vrbs capta est atque subuersa. Præcipiturq; Hieremiæ, vt catenas siue furcas ligneas, quæ Hebraice, vt diximus, appellãtur [b] מוטות: imponat collo suo, & mittat eas ad reges Edom, Moab, filiorum Ammon, Tyri, & Sidonis, per legatos, qui venerant ad Sedechiã, & præcipiat suis dominis nunciare, quod regi Nabuchodonosor seruire debeant, & audire quæ sequens prophetæ sermo prosequitur. Ac ne forsitan legati & reges istarũ gentiũ responderent: cur hoc tuo populo nõ præcipis? Sedechiæ quoq; regi similia loquitur, & sacerdotibus ac prophetis. Hũc locũ allegoricus semper interpres & historiæ fugiens veritatẽ, interpretatur de cœlesti Hierusalẽ, quod debeant habitatores eius spõte assumere corpora, & descendere in Babylonem, id est, confusionem mundi istius, quæ in maligno posit⁹ est, & seruire regi Babylonio: haud dubium quin diabolo. Quod si hoc facere noluerint, nequaquã eos grauia corpora portaturos, sed perituros gladios, & fame, & peste, & nequaquã homines futuros, sed dæmones. Hoc ille dixerit ne defensores eius nobis calũniã faciant. Cæterum nos simplicem & veram sequamur historiam, ne quibusdam nubibus atque præstigiis inuoluamur. b mototh H

e ¶ *Ego feci, &c.*] Licet ἀνθρωποπαθῶς hæc scriptura loquatur quo modo nos homines loqui possumus & intelligere: tamen fortitudo Dei & brachium eius ille est, de quo & Apostolus loquitur: Christus Dei virtus, & Dei sapientia. Et Esaias: *Domine quis credidit auditui nostro & brachium domini cui reuelatum est?* Scribit & Ioannes euangelista: *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Dauid quoq; in suo carmine loquitur: *Verbo domini cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Quod autem ait: Dedi eam ei cui placuit in oculis meis: hęc significat, quod omnia humano generi per Dei gratiam sint tributa. *Ego,* inquit, *feci terram, & hominẽ, & iumenta.* Ordo contrarius. In Genesi enim primum fiunt animantia, & extremus homo: sed hic prius hominẽ nominat, & postea quæ subiecta sũt homini. 1. Cor. 1. d Esa. 53. a Ioan. 1. Psal. 32. b Gen. 1.

f ¶ *Nunc itaque, &c.*] Cuius infelicitatis est Israel, quando comparatione eius Nabuchodonosor seruus Dei appellatur. Scriptum est in euangelio: *Mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. In propria venit, & sui eum non receperunt.* Recte itaque conditor creaturam suam tradit cui voluerit. Denique & diabolus, in cuius typum præcessit Nabuchodonosor, confitetur: hæc omnia mihi tradita sunt. Quod autem intulit: *Insuper & bestias agri dedi ei vt seruiant illi*: vel simpliciter omne genus animalium intelligere debemus: Cum homine enim & ea traduntur quæ ei subdita sunt. Aut certe bestias, feras gentes accipiamus: quod etiam illæ seruiant, quæ prius seruire non nouerant. Filium autem eius, & filium filij, iuxta Hebraicum, Balthasar vocat & Euilmerodach: de quibus scribit Daniel. Ioan. 1. Luc. 4. b

A

a ¶ *Donec veniat tempus terræ eius, &c.*] Pulchre ne perpetuum Nabuchodonosor putaretur imperium, & ipsum dicit à Medis Persisque capiendum. Hoc est enim quod significat: Donec veniat tempus terræ eius & ipsius: sed nec hoc habetur in Lxx.

seruiant illi. Et seruient ei omnes gẽtes, & filio eius, & filio filij eius. [a] Donec veniat tempus terræ eius & ipsius. [b] Et seruient ei gentes multæ, & reges magni. [c] Gens autem & regnum quod non seruierit Nabuchodonosor regi Babylonis, & quicunque non curuauerit collum suum sub iugo regis Babylonis in gladio, & fame, & peste visitabo super gentem illam, ait dominus, donec consumam eos in manu eius. [d] Vos ergo nolite audire prophetas vestros, & diuinos & somniatores, & augures, & maleficos, qui dicunt vobis: Non seruietis regi Babylonis: quia mendacium prophetant vobis, vt longe faciant vos de terra vestra, & eiiciant vos & pereatis. Gens autem quæ subiecerit ceruicem suam sub iugo regis Babylonis, & seruierit ei: dimittam eam in terra sua, dicit dominus, & colet eam, & habitabit in ea. [e] Et ad Sedechiã regem Iuda loquutus sum secundum omnia verba hæc, dicens Subiicite colla vestra sub iugo regis Babylonis, & seruite ei & populo ei*, & viuetis. Quare moriemini tu & populus tuus, gladio & fame, & peste, sicut loquutus est dominus ad gentem, quæ seruire noluerit regi Babylonis? Nolite audire verba prophetarum dicentium vobis: Non seruietis regi Babylonis: quia mendacium ipsi loquuntur vobis. Quia non misi eos: ait dominus, & ipsi prophetant in nomine meo mendaciter: vt eiiciant vos, & pereatis tam vos, quam prophetæ qui vaticinantur vobis. [f] Et ad sacerdotes, & ad populum istum locutus sum, dicens: hæc dicit dominus: Nolite audire verba prophetarum vestrorum, qui prophetant vobis, dicẽtes: Ecce vasa domini reuertẽtur de Babylone nunc cito: mẽdaciũ enim prophetãt vobis. (Hoc quod posuimus, nunc cito, in Lxx. non habetur. Et illud quod sequitur.) Nolite ergo audire eos, sed seruite regi Babylonis, vt viuatis. Quare datur hæc ciuitas in solitudinẽ? [g] Et si prophetæ sunt, & est verbũ domini in eis, occurrat [h] domino exercituum: vt non veniant vasa quæ derelicta fuerant in domo domini, & in domo regis Iuda, & in Hierusalẽ, & in Babylonem Quia hæc dicit dominus exercituum: ad columnas & mare, ad bases. (Pro quib. in Hebraico scriptũ est מכנות:) & ad reliqua vasorum, quæ remanserunt in ciuitate hac quæ non tulit Nabuchodonosor rex Babylonis, cum transferret Iechoniam filium Ioakim regem Iuda à Hierusalem in Babylonem, & omnes optimates Iuda & Hierusalem. Quia hæc dicit dominus exercituum, Deus Israel ad vasa quæ derelicta sunt in domo domini, & in domo regis Iuda & Hierusalem. In Babylonem transferentur, & ibi erunt vsque ad diem

b ¶ *Et seruient ei gentes, &c.*] Non dixit, omnes: hoc enim proprie Christi debetur imperio: quamquam iuxta Symmachũ non legatur: Seruient ei gentes multæ, & reges magni: sed subiicient eum seruituti gentes multæ, & reges magni: vt ipse quoque seruiat Medis & Persis, cui ante omnes gẽtes seruierãt. Hoc quod ex Hebraico posuimus: Dedi vt seruiant illi, & seruiẽt ei omnes gentes & filio eius, & filio filij eius: donec veniat tempus terræ eius & ipsius, & seruituti eũ subiicient gentes multæ, & reges magni, in Lxx. (vt iam diximus) editione non legitur.

c ¶ *Gens autem, &c.*] Non solũ dominus peccatrices gentes subiicit Nabuchodonosor, sed Apostolus de peccatoribus loquitur: *Quos tradidit satanæ, vt discant non blasphemare.* Et in alio loco: *Tradidi huiusmodi satanæ in interitum carnis, vt spirit⁹ salu⁹ fiat.* Potestatibus quoque obediendum monet: non solum propter irã, sed & propter conscientiam, ne condemnemur ab eis.

1. Tim 1.d

2. Cor 5.b

Rom. 13.a

B

d ¶ *Vos ergo nolite audire, &c.*] Delirat & in hoc loco allegoricus interpres, & hortatur in cœlesti positos Hierusalem, ne audiant prophetas suos atque diuinos, & somniatores & augures, & maleficos: sed vt potius seruiãt Nabuchodonosor, & corpus humilitatis assumãt, infantiũ vagitus, & incunabula paruulorũ. Si enim hæc fecerint, expleto famulatu, & cõditione mortalitatis humanę, reuersuros eos ad terrã suã, & habituros in ea, & operaturos quæ prius operati sunt. Dicitque se suspicari eos qui Dei præcepta contẽpserint, humanis corporibus prægrauari, futuros dæmones, & immundos spiritus, & sedem pristinã nequaquã recepturos. Nos autẽ simpliciter exponamus, & prophetas esse in gẽtib⁹, qui simulẽt se diuino spiritu futura prędicere, & diuinos, de quibus & vulgare prouerbium est: Amnt diuinare sapientes: Et somniatores, qui imitantur Ioseph & & Daniel: Et augures, qui volatu auium & oscinũ vocibus, faciendum quid vel non faciẽdum denunciant. Et maleficos quos vel veneficos possumus appellare, vel demonum phantasmatibus seruientes, qui Hebraice dicuntur [c] כשפים. Omnes isti, inquit, decipiunt vos, atque supplantant, ne seruiatis regi Babylonis Multo enim melius est seruitutem sponte suscipere, & amicum habere cui seruiatis, & genitalẽ terram colere, quam vi & necessitate seruire captiuos..

michoto

c cassaphim.

C

e ¶ *Et ad Sedechiã, &c.*] Post vniuersas gentes transit ad Sedechiam regem Iuda, & iisdem, quibus gentibus comminatus est, sermonibus loqitur: Neque enim meretur priuilegium gentis Israeliticæ, qui cæteris gentibus aut similia, aut maiora peccauit. Denique quia audire contempsit populus perduellis, gladio, fame, & peste cõsumptus est. Obseruãdũ autẽ in scriptura sancta, quod pro pseudoprophetis appellet prophetas, qui vaticinentur in nomine domini mendaciter. Hoc autem, inquit, faciunt, vt eiiciãt vos, & pereatis tam vos quam prophetæ, qui vaticinãtur vobis. Et eorum igitur qui decipiuntur, & eorũ qui decipiunt, similis interitus est. Hoc quod de Hebraico posuimus: Sub iugo regis Babylonis, & seruite ei, & populo eius, & viuetis. Quare moriemini tu & populus tuus gladio, & fame, & peste: sicut loquutus est dominus ad gentem, quæ seruire noluerit regi Babylonis: nolite audire verba prophetarũ dicẽtium vobis: in Lxx. non habetur. Et idcirco admoneo, vt prudens lector intelligat quãtum desit per singula Græcis codicibus & Latinis

f ¶ *Et ad sacerdotes, &c.*] Post gentes autẽ & regẽ, sacerdotibus loquitur & populo: qui iam prophetis supra interitum nunciauerat, dicens: vt eiiciam vos & pereatis, tam vos quam prophetæ, qui vaticinãtur vobis. Loquitur autẽ eadem quæ loquutus fuerat regi & gentib. ne audiant verba prophetarũ suorum, & dicant vasa templi domini reportanda iam nunc, quæ cũ Iechonia principibusq; & matre eius fuerant asportata: monetq; vt deseruiant regi Babylonis & viuant, & ciuitas sponte subiecta, nequaquã tradatur incendio. Et in hoc clementia domini, leuiori pœnæ tradere, ne sustineãt grauiorẽ.

D

4. Reg. 24.a

g ¶ *Et si prophetæ sũt, &c.*] Quodq; sequitur, & subditum sumus, vsque ad finem huius capituli, in Lxx. non habetur.

h ¶ *Domino exercituum, &c.*] Hæc, vt diximus, in Lxx. nõ habẽtur sed de Hebraicæ veritate trãslata sunt: pro quo aliud quod scriptũ non erat, posuere dicentes: Mihi quia sic dixit dominus: Et reliqua vasa quæ nõ tulit rex Babylonis, quãdo transtulit Iechoniã de Hierusalem, in Babylonẽ intrabunt, dicit dominus: sensum magis quam verba ponẽtes: forsitan irrationale arbitrati, vt De⁹ loqueretur ad colũnas, & ad mare, & ad bases, & ad reliqua vasa, quæ remanserãt in Hierusalẽ: quasi nõ legamus: Et vermi matutino increpuisse dñm. & mari loquutũ: *Tace & obmutesce.* Quodq; ait: Occurrant mihi, siue domino exercituũ: illud ostendit, verũ, prophetã posse domino precib. resistere: secũdũ quod & Moyses stetit in percussione cõtra dominũ, vt auerteret irã furoris eius. Samuel quoq; idẽ fecit. Et dominus ad

Ione 4.

Marc. 4.d

Exod. 32.f

E

nus ad Moysen: *Dimitte me, ait, vt percutiam populū istum.* Quando autem dicit: Dimitte me, ostendit se precibus sanctorum posse retineri. Occurrant, inquit, prophetæ, & quæcumque prædicunt, opere completa demonstrent, & tunc veritate vaticinium comprobabitur. Columnas autem & mare, & bases, & reliqua vasorum in Malachim, & in extremo huius prophetæ volumine legimus. Et enumerantur vasa, quæ translata sint in Babylonem, quando captus est Sedechias, & incensa ciuitas, templumque subuersum.

4 Reg. vlt. — Infr. 52. d

diem visitationis suæ, dicit dominus, & afferri faciam ea, & restitui in loco isto.

Cap. XXVIII.

ET [a] factū est in anno illo, in principio regni Sedechiæ regis Iuda, in anno quarto, in mēse quinto, dixit ad me Ananias filius Azur propheta de Gabaon, in domo domini, coram sacerdotibus, & omni populo, dicens: Hæc dicit dominus exercituum Deus Israel: Contriui iugū regis Babylonis: adhuc duo anni dierum, & ego referri faciam ad locum istum omnia vasa domus domini. [b] Quæ tulit Nabucodonosor rex Babylonis de loco isto, & transtulit ea in Babylonem. Et Iechoniam filium Ioakim, regem Iuda, & omnem transmigrationem Iudæ, qui ingressi sunt Babylonem, ego conuertā in locum istum, ait dominus. Conteram enim iugum regis Babylonis. [c] Et dixit Hieremias propheta ad Ananiam prophetam, in oculis sacerdotum, & in oculis omnis populi qui stabat in domo domini. Et ait Hieremias propheta Amen, sic facit dominus. Suscitet dominus verba tua quæ prophetasti: vt referantur vasa in domum domini, & omnis transmigratio de Babylone ad locū istum. [d] Veruntamen audi verbū hoc quod ego loquor in auribus tuis, & in auribus vniuersi populi: Prophetæ qui fuerūt ante me, & ante te ab initio, & prophetauerūt super terras multas, & super regna magna, de prælio, & de afflictione, & de fame. Propheta qui vaticinatus est pacem: cum venerit verbū eius, scietur propheta quem miserit dominus in veritate. [e] Et tulit Ananias propheta catenam (vel furcam quæ Hebraice dicitur [c] מוטה.) de collo Hieremiæ prophetæ, & confregit eam. Et ait Ananias in conspectu omnis populi, dicēs: Hæc dicit dominus: sic confringam iugū Nabuchodonosor regis Babylonis duobus annis dierum de collo omniū gentiū. Et abiit Hieremias propheta in viā suam. [f] Et factū est verbū domini ad Hieremiā, postquam confregit Ananias propheta catenam (vel furcam) de collo Hieremiæ pro-

CAPVT XXVIII.

a nebiim — b nabi

ET [a] *factū, &c.*] Quos Hebraicum prophetas, hoc est, [a] נביאים, LXX. pseudoprophetas interpretati sunt, vt manifestiorem facerent intelligētiam. Denique & in præsenti loco propheta dicitur, hoc est, [b] נביא & non pseudopropheta. Fit autem sermo domini sub rege Sedechia, in quarto anno regni eius, & in mense quinto: necdum propheta Ezechiele vaticinante in Babylone, ad eos qui cum Iechonia fuerant transmigrati: habetque fiduciam in templo domini loqui contra prophetam: quia prospera populo pollicetur, & libenter audiuntur mendacia, præsertim quæ læta promittunt. Hieremias dixerat etiam cætera vasa vel templi vel domus regiæ & vniuersi populi, quæ Nabuchodonosor dimiserat, transferēda in Babylonē. Hic autem econtrario, etiam ea quæ translata fuerant, referenda promittit.

F

b ¶ *Quæ tulit, &c.*] Pro quibus LXX. transtulerunt: Iechoniam, & trāsmigrationem Iudæ, quia cōteram iugum regis Babylonis: breuiter Hebraicæ veritatis sensum, magis quā verba ponentes. Pollicetur autē Ananias, qui propheten tūc populo videbatur: nō solū vasa, sed & regem Iechoniam reducendum esse Hierusalem, & iugū regis Babylonis conterēdum, hoc est, destruendū eius imperium & hoc necdū completo futurū biennio: vt gaudij magnitudinem, vicino in tempus repromissionis augeret.

Ioan. 5. 6 8 — Mich. 2. c — Ionæ 3 b

c ¶ *Et dixit Hieremias, &c.*] Optat fieri quod pseudopropheta mentitur: hoc enim significat, Amen: quo verbo sæpe dominus vtitur in euangelio: *Amen, amen dico vobis*: Et cupit pro rerum prosperitate, magis illum quam se vera dicere: Vnde & alius propheta testatur, dicens: *Vtinam non essem vir habens spiritum, & mendacium potius loquerer.* Ecōtrario Ionas contristatur quare mentitus sit, & arguitur à domino, vtilius prophetæ esse mendacium, quam tantæ ruinæ multitudinem. Ac ne videretur pseudoprophetæ comprobare vaticinium, sub aliorum exemplo, absque iniuria mentientis asserit veritatem.

d ¶ *Veruntamen audi verbum, &c.*] Poterat Hieremias Ananiæ dicere: Falsum loqueris, decipis populum, nō es propheta, sed pseudopropheta. Quod si dixisset, poterat & pseudopropheta in Hieremiam eadē retorquere ergo non facit iniuriam. Et quasi ad prophetam loquitur. Non solum, inquit, ego sum propheta & tu, sed fuerūt ante te & me multi alij, quorum fuit Esaias, Osee, Ioel, Amos, & cæteri. Prophetauerunt, inquit, cōtra terras multas, & regna nō parua, sed magna: bellum illis & aduersa, & rerum omnium penuriam nunciantes. Et econtrario fuerunt alij, qui pacē pollicerentur & prospera. Vtrorumque sententia, nō adulatione mendacij, sed rerum exitu comprobata est. Sub aliorū ergo exēplo de se loquitur & Anania: quod cum rerum finis aduenerit, tunc prophetarum veritas ostenditur. Hoc idē & dominus loquutus est per Moysen, quod propheta vaticinij fine mōstretur. Et hoc animaduertendum, quod non minaciter, nō truculenter, sed fiducia veritatis increpet mētientē, & differat in futurum, vt qui audiūt, rerū exitum præstolētur.

G

Deut. 13.

e ¶ *Et tulit, &c.*] Duos annos, non transtulerunt LXX. prophetam quoq; non dixere Ananiam, ne scilicet prophetā viderentur dicere, qui propheta nō erat: quasi nō multa in scripturis sanctis dicantur iuxta opinionē illius temporis, quo gesta referuntur, & non iuxta quod rei veritas continebat. Denique & Ioseph in euangelio, pater domini vocatur, & ipsa Maria quæ sciebat se de Spiritu sancto cōcepisse, & respōderat angelo: *Quomodo erit istud, quoniā virū non cognosco?* loquitur ad filiū: Fili, quid fecisti nobis sic? *ecce ego & pater tuus dolētes quærebamus te.* Simulque consideranda prudētia Hieremiæ, & humilitas atque patientia. Pseudopropheta rebus facit iniuriam, & arreptā furcam de ceruice eius conterit: quod vtique in ferrea facere non poterat. Iste tacet, doloréq; dissimulat: necdū enim ei à domino quid loqueretur, fuerat reuelatum: vt tacite sancta scriptura demonstret, nequaquā prophetas suo tantum arbitrio loqui, sed ex domini voluntate, maxime de futuris, quorum solius Dei notitia est. Abiit, inquit, & recessit in viā suam, quasi victus, & illud implēs propheticum: *Factus sum quasi homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes.*

Luc. 1. d — Ibid. 2. g — H — c mota — Psal. 37. e

f ¶ *Et factum est verbum, &c.*] Quodque sequitur: *Et seruient ei, insuper & bestias terræ dedi illi*: In LXX. non habetur. Et in præsenti loco iuxta LXX. Ananias, propheta non scribitur, & in cōsequentibus: ne scilicet (vt prius dixi) pseudoprophetam appellare viderentur prophetam. Sequamur Hebraicam veritatem. Postquam abiit Hieremias prophetes in viam, & iniuriam silentio deuorauit, factus est sermo domini ad eum: vt non suis verbis propheta loqueretur ad pseudoprophetam mendacio gloriantem, sed diceret: hæc dicit dominus: quamquam & Ananias confringens furcam ligneam, eadem auctoritate in conspectu domini sit loquutus: hæc dicit dominus. Imitatur enim semper mendacium veritatē. Quodque intulit: *Furcas ligneas contriuisti, & facies* siue *faciam pro eis catenas ferreas*: hoc ostendit, quod minorem renuens pœnam, maioris supplicij causa fuerit in populo. Delirat & in hoc loco allegoricus interpres, furcas & catenas ligneas, ætherea appellans & aërea corpora, dæmonū videlicet & aduersariū potestatum. Furcas autem siue catenas ferreas, nostra corpora crassiora, q̄ neruis & ossibus

A carnis venisq; cõtexta sint: vt qui noluerint de cœlesti Hierusalé pro qualitate peccati, minores subire cruciatus, in catenas nostrorũ corporum condemnentur, & infantiæ vagitus, pannorum vincula, sordesque sustineant, & seruiant diabolo regi Babylonis: id est, mũdi huius: dicẽte scriptura: 1.Ioan.5.d *Mũd' in maligno posit' est*: cũ bestiis terræ, quæ in brutorũ animantiũ corpora sint religatæ. Cõpulit me tractator indoctus, & sectator calũniæ Gruninianæ, aperte ponere aliena vitia, quæ pri' cũ dissimulatione, dicebã, lectoris prudẽtiæ derelinquens.

a ¶ *Et dixit, &c.*] Quodque sequitur (Quia aduersũ dominum loquutus es, & mortuus est Ananias propheta in anno illo, in mense septimo.) In Lxx. non habetur. Pro quo tantum posuerunt: *Et mortuus est mense septimo*. Et hic in Lxx. Ananias, propheta non dicitur, cũ secundũ Hebraicum scriptura sancta prophetam vocet: licet in eo quod arguit eum Hieremias, dicens: *Audi Anania, non misit te dominus*: prophetã tacuerit. Quomodo. n. prophetã poterat appellare, quẽ missum à domino denegabat? Sed historiæ veritas & ordo seruatur, sicut prædiximus: non iuxta id q erat, sed iuxta id quod illo B tempore putabatur. *Decepisti*, inquit, *populum mendacio*, ne Dei sentẽtiæ acquiesceret. Vnde scias te hoc anno esse moriturũ. Si quãdo morimur, de carceribus corporum liberamur: secũdũ illud testimoniũ quod male interpretantur hæretici Psal.141.a *Educ de carcere animam meam*: quomodo nunc pseudoprophetæ pro supplicio mors irrogatur? Sed hoc loco notandũ, quod Hieremias à pseudopropheta passus iniuriã, necdũ ad se facto sermone domini, siluit: postea vero missus à domino, audacter arguit mentientem, & mortem propinquam nunciat. Quodque in mẽse septimo mortuus est, qui semper interpretari solent requiem sub hoc numero demõstrari, forsitan eum idcirco mense septimo mortuum mentientur, vt de malis corporis liberaretur: iuxta illud quod scriptum proferunt: Mors viro requies. Nos autem nouimus corpora 1.Cor.3.c credentium tẽpla esse Dei, *si tamen Spiritus sanctus habitat in illis*.

CAP. XXIX.

E*T a hæc, &c.*] Hæc epistola, imo libell' Hieremiæ prophetæ per legatos Sedechiæ Elhasa & Gamaria mittitur in Babyloné, ad eos qui cum Iechonia & matre eius trãslati fuerãt à Nabuchodonosor: vt per occasionem legationis regiæ, suum quoq; opus propheta cõpleret, & moneret populum transmigratum q sibi à domino fuerant imperata. Pulchreq; dixit: *Egressus est Iechonias rex, & domina, & eunuchi, & principes Iuda* & cæteri. Et *hæc dicit domin' exercituum, Deus Israel omni trãsmigrationi, quã transtulit de Hierusalẽ in Babylonẽ*: vt nõ potentia regis Babylonis, sed dñi volũtate translati esse videãtur. Et primo ad senes, deinde ad sacerdotes, tertio ad prophetas, quarto ad omnem populũ Dei sermo dirigitur: vt secundũ ordinẽ ætatis, prophetæ quoque ad eos qui monebantur literæ peruenirent. Monet autẽ eos non suis verbis, sed dñi: vt ædificent domos & habitent in eis, & plãtent hortos, siue pomaria, & comedãt fructũ eorũ: accipiant vxores, & generent filios & filias, & multiplicentur in loco

prophetæ, dicens: Vade & dices Ananiæ: hæc dicit dominus: Catenas (vel furcas) ligneas contriuisti, & facies (siue faciam) pro eis catenas (vel furcas ferreas. Quia hæc dicit dominus exercituũ Deus Israel: Iugum ferreum posui super collum cunctarum gentium istarum, vt seruiant Nabuchodonosor regi Babylonis, & seruient ei: insuper & bestias terræ dedi illi. a Et dixit Hieremias propheta ad Ananiam prophetam: Audi Anania: Non misit te dominus, & tu confidere fecisti populum istum in mendacio. Idcirco hæc dicit dominus: Ecce ego mittam (siue eiiciam) te à facie terræ: hoc anno morieris; quia aduersum dominum loquutus es. Et mortuus est Ananias propheta in anno illo, in mense septimo.

CAP. XXIX.

ET a hæc sunt verba libri quem misit Hieremias propheta de Hierusalem, ad reliquias seniorum transmigrationis, & ad sacerdotes, & ad prophetas, & ad omnem populum quem traduxerat Nabuchodonosor de Hierusalem in Babylonem. Postquam egressus est Iechonias rex, & domina (siue regina) & eunuchi, & principes Iuda, Hierusalem (siue optimates) & faber, & inclusor, (seu artifices) de Hierusalem, in manu Elhasa filii Sapham, & Gamariæ filii Helchiæ: quos misit Sedechias rex Iuda ad Nabuchodonosor regem Babylonis, in Babylonem, dicens. Hæc dicit dominus exercituum. Deus Israel, omni transmigrationi, quam transtuli de Hierusalem in Babylonem: ædificate domos & habitate, & plantate hortos (siue pomaria) & comedite fructũ eorũ. Accipite vxores, & generate filios, & filias, & date filiis vestris vxores, & filias vestras date viris: & pariant filios & filias, & multiplicamini ibi, & nolite esse pauci numero: Et quærite pacem ciuitatis (siue terræ) ad quã transtuli vos, & orate pro ea ad dominũ: quia in pace illius erit pax vobis. c Hæc enim dicit dominus exercituum, Deus Israel

transmigrationis, & nõ sint pauci numero: quærãtq; pacem C ciuitatis, siue terræ ad quã eos transtulerit dñs, & orẽt pro eis ad dñm. Causasq; reddẽs, ait, quia in pace illius terræ erit pax vobis. Hieremiæ, quia post breue tẽpus erat Hierusalem sequutura captiuitas, imperatur, ne accipiat vxorẽ, nec faciat Sap.16.a 1.Cor.7.d filios. Vnde & nobis per Apostolũ dicitur: *Tempus breue est: superest, vt qui habent vxores, tanquã nõ habẽtes sint*. Quod si propter angustiã tẽporis habẽtib. vsus vxorũ tollitur, quanto magis nõ habẽtib', ne accipiãt imperatur? Hoc autẽ totũ præcipit vaticiniũ prophetale, ne acquiescant pseudoprophetis, qui eis post breue tẽp' in Hierusalẽ reditũ promittebãt: sed vt sciant multo se in Babylone tẽpore moraturos: ita vt vxores accipere, plãtare pomaria, hortosque serere, ædificare domos, & generare filios debeãt. Quodq; intulit: *Quærite pacem ciuitatis*, siue *terræ*. Et iterum: *Quia in pace illi' erit pax vobis*: illud apostolicũ cõprobatur, in quo iubet: *Obsecro igitur primũ omnium, fieri obsecrationes,* 1.Tim.2.a *orationes, postulationes, gratiarũ actiones, pro omnib. hominibus, pro regibus, & cũctis qui sunt in sublimitate: vt quietam & tranquillã vitam agamus in omni pietate & castitate*. Porro secundũ mysticos intellectus, postquam de Hierusalem, id est, ecclesia, propter peccata nostra eiecti fuerimus, & traditi Nabuchodonosor: de quo 1.Cor.5.a dicit idem Apostolus: *Tradidi huiuscemodi satanæ in interitum carnis, vt spiritus saluus fiat in* 1.Tim.1.d *die domini*. Et iterum: *Quos tradidi satanæ, vt discãt nõ blasphemare*: non debemus esse securi, nec torpẽtes otio, salutẽ penitus desperare, sed primũ ædificare domos, nõ super arenam, sed super petra, & tales domos, quales ædificauerũt obstetrices in Exodo: quia timebãt do- Exod.1.d minũ. Deinde plantare hortos siue pomaria, qualem & dñs plantauit paradisum in Eden, & posuit in eo lignum vitæ: de Prou.3.c quo scriptũ est: Lignũ vitæ est his qui apprehenderint eã, & qui tenuerint eã, beatus. Tertio accipere vxores, quarũ vna est Ibid.4.b sapiẽtia: de qua scribit Salomon: *Ama illã, & seruabit te, &* Sap.8.a *circũda illã, & exaltabit te*. Et in alio loco: *Hãc exquisiui spõsam accipere mihi, & amator factus sum decoris eius* Nec sufficit nobis vna cõiunx sapiẽtia, nisi habeamus & reliqua: fortitudinẽ, tẽperantiã atq; iustitiã: vt plures ex eis generemus filios. Filias quoq; nostras demus viris, vt & fidei veritas, quæ interpretatur in filiis, bonis operibus copuletur: quæ referũtur ad filias, & opera bona iũgãtur fidei sanitati: talesq; filios generãtes & filias, multiplicemur in numero: vt destruentes ea q paruuli sunt & in pfectũ crescẽtes virũ, audire mereamur: *Scribo vobis patres: quoniã agnouistis eũ, qui ab initio est*: 1.Ioan.2.b & cũ Apostolo dicam' liberis nobis: in Christo enim Iesu per 1.Cor.4.d Euangelium ego vos genui. Quæramus quoq; pacẽ ecclesiæ, ciuitati & terræ nostræ: vt ad eã redire mereamur, de qua dñi iudicio trãslati sumus, vt habitarem' in cõfusionis errore. Si enim illa susceperit nos habebimus pacẽ. Simulq; cõsiderãda Luc.6.d clemẽtia domini: orare præcepit pro inimicis nostris, & benefacere iis qui persequuntur nos: vt nõ simus nostra tantũ salute cõtenti, sed inimicorum quoque quæramus salutem.

c ¶ *Hæc enim dicit dominus, &c.*] Prophetas imo pseudoprophetas,

Istael Nō vos seducāt prophetæ vestri, qui sūt in medio vestrū, & diuini vestri: & ne attendatis ad sōnia vestra, quæ vos sōniaris: quia falso ipsi prophetāt vobis in nomioe meo: nō misi eos, dicit dominus. [a] Quia hæc dicit domin⁹: Cū cœperint impleri in Babylone lxx. anni, visitabo vos, & suscitabo super vos verbū meū bonū, vt reducā vos ad locū istū. Ego enim scio cogitationes quas ego cogito super vos, ait dominus: cogitationes pacis, & nō afflictionis: vt dē vobis finē & patiētiā (siue spē.) Et inuocabitis me, & ibitis (siue iuxta Symmachū, inuenietis:) & orabitis me, & exaudiā vos. Quæretis me, & inuenietis, cū quæsieritis me in toto corde vestro, Et inueniar a vobis (siue apparebo vobis) dicit domin⁹. [b] Et reducā captiuitatē vestrā: & cōgregabo vos de vniuersis gētib. & de cūctis locis ad quæ expuli vos, dicit domin⁹. Et reuerti vos faciā de loco ad quē transmigrare vos feci. Quia dixistis: Suscitabit nobis domin⁹ prophetas in Babylone. Hæc enim dicit domin⁹ ad regē, qui sedet super soliū Dauid, & ad omnē populum habitatorē vrbis huius, ad fratres vestros, qui non sunt egressi vobiscū in trāsmigrationem. Hæc dicit domin⁹ exercituū: Ecce mittā in eos gladiū, famē, & pestē: & ponā eos quasi fic⁹ malas, quæ comedi non possūt, eo quod pessimæ sint. Et persequar eos in gladio, & in fama, & in pestilētia. & dabo eos in vexationē vniuersis regnis terræ in maledictionē, & in stuporē, & in sibilū, & in opprobriū cūctis gētib. ad quas ego eiiciā eos: eo quod nō audierūt verba mea, dicit dominus, quæ misi ad eos per seruos meos prophetas de nocte cōsurgēs, & mittēs, & nō audistis, dicit dominus. Vos ergo audite verbū domini omnis trāsmigratio, quā emisit de Hieru-

E prophetas, & diuinos, & sōniatores fuisse in Babylone, inter eos, quos Nabuchodonosor cū Iechonia & matre eius adduxerat. Ezech. 13. Ezechiel propheta testatur, scribēs cōtra eos, quib. Hieremias quoq; præcipit non credendū. Necdum autē eo tēpore quo hæc epistola dirigebatur, Ezechiel, in Babylone cœperat prophetare. Hic enim sermo in principio Sedechiæ regis mittitur. Ezechiel autem quinto anno transmigrationis Iechoniæ, exors⁹ est prophetare: qui idē ann⁹ regni Sedechiæ erat. Dist. 37. c Vnum. Porrò secūdū tropologiā, pseudo prophetas eos debem⁹ accipere: qui aliter scripturarū verba accipiūt quā spiritus sāctus sonat. Et diuinos eos qui coniectura mētis suæ, incerta futurorū quasi vera pronūciāt, absq; diuinorū auctoritate verborum. Somniatores quoque, qui non audiūt illud scriptum: Prou. 6. a *Nec dederis somnū oculis tuis, neq; dormitationē palpebris tuis*: de quib. Iudas apostolus loquitur: *Similiter & hi somniantes, carnem quidem maculant, dominationē, autem spernunt*: Iudæ a. quorū mens nequaquam vigilat, sed arrogātiæ & soporis errore depressa, noctis horrore circūdatur: Ephes. 5. d quibus loquitur & apostolus Paulus: *Eleuare, quid dormis? & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.*

a ¶ [*Quia, &c.*] Nolite, inquit, credere pseudoprophetis, diuinis & sōniatoribus vestris, qui F vobis vicinū in Hierusalē reditū pollicētur. Nisi enim septuaginta anni expleti fuerint, Cyro rege Persarū laxante captiuos, nequaquā in patriā reuertemini, & tunc mea promissa cōplebo, vt reducā vos ad locū istum: Ego enim scio cogitationes, quas cogito super vos, ait dominus. Se dicit nosse quid cogitet: illos autē, cum suis prophetis, diuinis & sōniatorib. ignorare. Futurorū igitur sciētia soli Deo cōpetit. Vt dē vobis, ait, finē & patiētiā: Finē captiuitatis, & patiētiā laborum præsentiū, siue spē futurorū. Tunc inuocabitis me, & ibitis Hierusalē, & orabitis, & exaudiā vos. Certe absq; inuocatione & oratione captiuorū poterat implere domin⁹ quod promiserat, sed hortatur eos ad preces: vt quod promissum est, mereantur accipere. Quæretis me & inuenietis, cū quæsieritis in toto corde vestro: Matt. 7. a iuxta illud euangelicū: *Petite, & accipietis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.* Secūdū anagogen: tādiu in sæculi huius cōfusione versamur, quādiu requiē septenarij numeri mereamur accipere: & accepta pœnitētia Deus impleat quod promisit, & reducamur ad locum nostrum ecclesiam. Idcirco enim dominus percutere visus est, vt sanaret: dabitq; nobis finē laboris nostri atq; patiētiæ: & inuocabimus eum, & reuertemur in ecclesiā, & orabim⁹, & exaudiemur: quæremus, & inueniemus eū, cum toto corde quæsierimus illū, & tūc apparebit nobis. Quidā lxx. annos, iuxta illud interpretātur quod scriptū est: Psal. 89. c *Dies annorū nostrorū in ipsis septuaginta anni*: qui cum fuerint expleti, tunc ad dominum reuertamur in toto corde nostro, & exaudiamur, & finis sit laboris nostri atque patientiæ: nunc enim in vmbra nos omnia & in imagine possidere.

b ¶ [*Et reducam, &c. quam emisit, &c.*] Hucusq; in Lxx. nō habetur, quæ asteriscis prænotaui. Cætera enim in quib. vel singuli versus, vel pauca ab eis prætermissa sunt verba, victus tędio, annotare nolui, ne fastidium legentibus facerem. Pollicetur autē domin⁹ his qui erāt in trāsmigratione, quod post septuaginta annos captiuitatis redire eos faciat de vni- G uersis gentib. & de cunctis locis, ad quæ expulerit eos, & captiuitate laxata, pristinū statū & patriā recipere. Et cum ego hæc, inquit, mea sponte facturus sim, & certo tēpore redituros vos decreuerim, frustra decipimini, & putatis vos habere prophetas in Babylone qui vobis falsa promittūt. Ita autē sciatis, nequaquā vos reditum nūc sperare debere, sed ædificare domos, plātare pomaria, accipere vxores, & generare filios, & multiplicari numero & tēpus expectare promissū. Audite quid domin⁹ loquatur ad Sedechiam, qui nūc regnat in Hierusalē, & ad omnes habitatores vrbis ei⁹, id est, ad fratres vestros, qui noluerūt meæ obedire sententiæ, & Babylonē migrare vobiscū: quod nequaquā captiuitatem possint effugere: sed gladio & fame & peste morientur: Et ponā eos quasi ficus malas: quas Theodotio interpretatus est sudrinas, secunda editio, pessimas, Symmachus, nouissimas, quæ Hebraice appellantur [a] שערים: sed scriptorū vitio pro media syllaba siue litera [a] suarim Græcū δ inoleuit: vt pro pro suarim legatur sudrim. Sup. 24. b Quo modo autē cophinus siue calathus, qui habebat ficus bonas, primitiuas habuisse dicitur: sic alter cophinus qui habebat ficus malas, habuisse fic⁹ nouissimas scribitur. *Et persequar*, inquit, *eos* qui nūc in Hierusalē H vrbe versantur, *gladio, fame, & pestilētia*: vt primū obsidione, cōfestim qui remanere & effugere potuerint, dispergātur in vniuersas terras, & exēplo sint omnib⁹, maledictionis, stuporis, & sibili, & opprobrij: *ad quos ego eiiciā eos: quia nō audierūt verba mea dicit dominus*: quæ per seruos meos loquutus sum ad eos de nocte cōsurgēs, & mittēs: & nūquā monere cessaui, vt imitarētur vos qui nūc in trāsmigratione securo otio perfruimini, donec promissio, dñi cōpleatur. Vos autē qui meæ obedistis sententiæ, & regi vos Babylonio tradidistis, audite quæ dictur⁹ sim. Et in hoc delir⁹ interpres sōniat ruinā cælestis Hierus. & ad eos prophetiā dirigi suspicatur, qui in hui⁹ mūdi Babylonia regione versātur: q̄ bene fecerint in hæc corpora spōte descēdere, & in terra Chaldæorū ædificare domos, plātare pomaria; accipere vxores, filios generare, bonisq; operib. restitui, post lxx. annos in locū pristinū, & in cælestē Hierusalē. Illos autē qui noluerint propria voluntate ad terrena descēdere, hæc passuros, q̄ domin⁹ Sedechię & ei⁹ populo cōminatur: qui noluerint imitari fratres suos, nec venire in Babylonē, q̄ mittat in eos gladiū, & famē, & pestē: hoc est rerū omnium penuriā: & ponat quasi fic⁹ pessimas, q̄ penit⁹ comedi nō possint, & persequatur eos gladio sēpiterno: & det in vexationē vniuersis regnis terræ: quo scil. nequaq̄ homines, sed fiant aereæ potestates, & sint apud cunctos angelos qui p̄sint singulis prouinciis in maledictionē, & in stuporē, in sibilū, & in opprobriū cūctis gētibus. Et hoc eos idcirco passuros, quia verba pphetarū in cælesti Hierusalē audire noluerint: qui eos hortabātur, vt ad terrena descenderēt & corpus humilitatis assumerēt & acta pœnitētia post verum sabbathismum, locum pristinū possiderent. Hæc ille dixerit. Quæ cum audiunt discipuli eius, & Grunnianæ familiæ stercora, putant se diuina audire mysteria. Nosque qui ista contemnimus, quasi pro brutis habent animantibus, & vocant πηλουσίους: eo quod in luto istius corporis constituti non possimus sentire cælestia.

salẽ in Babylonem. a Hæc dicit dñs exercituũ De⁹ Israel ad Achab filiũ Coliæ, & ad Sedechiã filium Maasiæ, qui prophetãt vobis in nomine meo mẽdaciter: Ecce ego tradã eos in manũ Nabuchodonosor regis Babylonis: & percutiet eos in oculis vestris. Et assumetur ex eis maledictio omni trãsmigrationi Iudæ, quę est in Babylone, dicẽtiũ: Ponat te dñs sicut Sedechiã, & sicut Achab, quos frixit rex Babylonis in igne, pro eo quod fecerunt stultitiam (siue, iniquitatem) in Israel & mœchati sunt vxores amicorum (siue ciuium) suorum, & loquuti sunt verbum in nomine meo mendaciter, quod non mandaui eis: ego sum iudex & testis, dicit dominus. b Et ad Semeiam Nehelamitẽ dices, (quod sequitur:) Hæc dicit dominus exercituum, Deus Israel: Pro eo quod misisti in nomine tuo libros ad omnem populum qui est in Hierusalem. (In Lxx. non habetur. Rursumque addidere de suo.) (Non misi te in nomine meo) & ad Sophoniam filium Maasiæ sacerdotem, & ad omnes sacerdotes, dicens: Dominus dedit te sacerdotem pro Ioiade sacerdote: vt sis dux (siue, præceptor & Episcopus) in domo domini super omnem virum arreptitium & prophetantem: vt mittas eum in neruum & in carcerem (siue, in custodiam, & in cataractem: quem Symmachus μόχλον: Aquila ipsum verbum Hebraicum posuit צינק.) Et nunc quare non increpuisti Hieremiam Anathotiten, qui prophetat vobis? Quia super hoc misit ad nos in Babylonem, dicens. Longum est: ædificate domos, & habitate: & plantate hortos, & comedite fructus eorum. Legit ergo Sophonias sacerdos librum istum in auribus Hieremiæ prophetæ. c Et factum est verbum domini ad Hieremiam, dicẽs: Mitte ad omnem transmigrationẽ dicens: Hæc dicit dominus ad Semeiã Nehelamitẽ: pro eo, quod prophetauit vobis Semeias, & ego nõ misi eũ, & fecit vos confidere in mendacio: idcirco hæc dicit domin⁹: Ecce ego visitabo super Semeiam Nehelamitem, & super semen eius. Non erit ei vir sedens in medio populi huius, & non videbit bonum: quod ego faciam populo meo, ait dominus, quia præuaricationem locutus est aduersus dominum.

A Dan.13.f a ¶ *Hæc dicit, &c.*] Aiunt Hebræi hos esse presbyteros, qui fecerunt stultitiã in Israel, & mœchati sunt vxores ciuiũ suorum: quorũ vni loquitur Daniel: Inueterate dierũ malorum, & alteri: *Semen Chanaan, & nõ Iuda: species decepit te, & concupiscentia subuertit cor tuũ: Sic faciebatis filiabus Israel, & illæ metuentes loquebãtur vobiscũ: Sed nõ filia Iu. sustinuit iniquitatẽ vestrã.* Quodq; propheta nunc loquitur. *Et loquuti sunt verbũ in nomine meo mendaciter, quod nõ mãdaui eis*: illud significari putãt, quod miseras mulierculas, quæ circumferuntur omni vẽto doctrinæ, sic deceperint, quod dicerẽt eis, quia de tribu erãt Iuda, Christũ de suo semine esse generandũ, quæ illectæ cupidine præbebãt corpora sua, quasi matres futuræ Christi. Sed illud quod in præsentiarũ dicitur: quos frixit rex Babylonis in igne, videtur Danielis historiæ contraire. Ille enim asserit eos ad sententiã Danielis à populo esse lapidatos: hic vero scriptũ est, quod frixerit eos rex Babylonis in igne. Vnde & à plerisque, ac pene omnib. Hebræis, ipsa quasi fabula non recipitur, nec legitur in synagogis eorũ. Qui n. inquiunt, fieri poterat, vt captiui lapidãdi principes & prophetas suos haberẽt potestatẽ? Et magis hoc esse verũ affirmãt, quod scribit Hieremias, cõuictos quidẽ esse presbyteros à Daniele, sed latam in eos sententiã à rege Babylonis: B qui in captiuos vt victor & dominus habebat imperiũ. Quanti & de nostro grege similes Achab & Sedechiæ, prophetãt in nomine dñi mẽdaciũ, & faciũt stultitiã in Israel, & mœchãtur vxores ciuiũ suorũ, qui in eadẽ ecclesię sũt vrbe generati? quos verus Nabuchodonosor friget Osee 7.a Thren.3.a in igne peccati, dicente Osee propheta: *Omnes adulterantes, quasi clibanus succensus à coquẽte.* Felix qui tollit iugum ab Psal 25.a adolescẽtia sua, & sedet solus, quia amaritudine repletus est: potestq; dicere cum Dauid: *Non sedi in concilio malignãtiũ: & cum iniqua gerentib. non introibo.* Quodque intulit nunc propheta: Ego sum iudex & testis, dicit dominus: hunc habet sensum: Hæc quæ dico de duobus pseudoprophetis, qui loquũtur verbũ in nomine meo mendaciter quod non mãdauerã eis, nequaquã opinione cognoui, sed ipse scio vera esse, quæ celare nemo potest, nec effugere mei iudicij veritatẽ.

נחלמי b ¶ *Et ad, &c.*] Semeias de loco Nehelami, qui interpretatur torrens, cũ rege Iechonia duct⁹ fuerat in Babylonẽ, & prophetabat populo mẽdaciter, eo quod celeriter essent Hierusalẽ reuersuri. Fuisse autẽ eum pseudoprophetã, sequentia Hieremiæ verba demõstrant. *Hæc dicit dominus ad Semeiam Nehelamitẽ, pro eo quod prophetauit vobis Semeias, & ego nõ misi eũ.* Quia igitur Hieremias ad eos, qui erãt in Babylone literas miserat, dicens: Ædificate domos, & habitate: & plãtate hortos, & comedite fructus eorũ: accipite vxores, & generate filios. Et post alia iunxerat: *Non vos seducant prophetæ vestri qui sunt in medio vestri, & diuini vestri.* Ac deinde, quia isti falso prophetant vobis in nomine meo, & non misi eos, dicit dominus: intelligẽs Semeias sub cõmuni nomine pseudo prophetarũ cõtra se scriptũ: mittit literas Hierusalẽ ad Sophoniã filiũ Maasiæ sacerdotem, & ad reliquos sacerdotes cõtra Hieremiã: quare nõ increpetur à Sophonia sacerdote, cuius officiũ est discernẽdi inter prophetas: qui Spiritu sãcto loquãtur, qui cõtrario: & recludi iubeatur in carcerẽ, vt mẽdacij sui pœnas luat, & populũ vltra supplãtare desistat. C 4 Reg.11.d 2.Par.23. Ioiade sacerdos fuit, qui Ioas post interfectionẽ Athaliæ imperiũ tradidit, & interfecit sacerdotes Baal. Hoc est ergo, quod scribit: Quare non imitaris Ioiadẽ sacerdotem, & interficis Hieremiã pseudoprophetam? Dominus enim te pro Ioiade cõstituit, vt habeas curã tẽpli, & præcipue discernas, qui sancto Spiritu loquantur, qui dæmoniaco. Discretiones autem spirituum diuinæ esse 1.Ioan 4.a gratiæ, & Apostolus memorat. Cur inquit, nõ increpuisti Hieremiã Anathotitem? Quod ipse merebatur, quasi pseudopropheta, refert in prophetam, & præuenit mendacio veritatem. Vnde & prudentiores putãtur Luc.16.b filij tenebrarũ filiis lucis in generatione hac. Nobisq; agẽtib. patienter & expectantib. miserorũ salutẽ, præueniunt hæretici, & nos suo appellãt nomine, dicentes cæci cæcos in Matt 15.b foueam. Misit, inquit, ad nos in Babylonẽ, dicẽs: Longe est. Hoc est omne, quod dolet: quare aduersum suum mẽdacium Hieremias scripsit veritatem, lõge esse reditum, & post Lxx. annos redituros in Hierusalẽ: vnde debere eos ædificare domos, plantare pomaria, & comedere fructus eorum: accipere vxores, & facere filios quæ D præterit⁹ sermo narrauit. Quas literas cum accepisset Sophonias sacerdos, ad cuius specialiter nomen scriptæ erant: legit Hieremiæ quodammodo suggillans eum, & ipsa increpans lectione, quare auderet in Babylonem talia scribere.

c ¶ *Et factũ, &c.*] Pseudopropheta Semeias vere Nehelamites, qui de torrente alienas, & turbidas aquas sumpserat, irascitur cõtra mendaciũ suũ vera scripsisse Hieremiã, & ad Sophoniã sacerdotẽ mittit epistolas: cur ausus sit propheta scribere veritatẽ, & cupit eũ recludi in carcerẽ, ne loquatur. Sophonias quoq; prophetã latenter accusat, dũ legit epistolam mẽtiẽtis: & accusationẽ eius habere se iactitat. Quãto magis sceleris rei sũt, qui defendũt pseudoprophetas, & mẽtientes fouẽt, & ad aliorum male inuẽta, sua faciũt esse peccata? Audiat itaq; pseudopropheta, intelligat sacerdos, quid per eũ & ipse audire mereatur: Hæc dicit dñs: Ecce ego visitabo super Semeiã. Hoc dñs loquitur, nõ propheta, quod visitet super Semeiã Nehelamitẽ, nõ in remediũ, sed in suppliciũ mẽtiẽ- Psal 88.c tis: iuxta quod scriptũ est: *Visitabo in virga iniquitates eorũ, & in flagellis peccata eorũ.* Nec solũ super pseudoprophetã visitat: sed & super semẽ eius, omnes discipulos, quos suo errore decepit. *Non erit,* inquit, *vir sedens in medio populi huius.* Deleatur de sanctorũ cõciliabulo stirps pessima: nec sedeat in medio quiescentiũ qui cũ stãtib. stare non potuit: nec audiuit Sup.23.d illud: *Si stetissẽt in substãtia mea.* Cumq; dñs perfectionẽ vir- Sit.70. tutũ omnium finito septenario tẽpore promittat ille non videbit bonum, quod sibi in præsenti tẽpore vendicabat. Hoc autem totum fiet, quia præuaricationem locutus est aduersus dominum, vt diceret iam soluta peccatorum captiuitate, reuersuros esse in Hierusalem quibus Apostolus commina- 1.Cor.4.b tur: *Iam saturati estis: iam diuites facti estis: sine nobis regnastis: & vtinam regnaretis, vt & nos regnaremus vobiscum.*

Commentarij Quinti in Hieremiam Prophetam Finis.

DIVI

E # DIVI HIERONYMI PRESBYTERI G

IN SEXTVM COMMENTARIORVM HIEREMIÆ AD EVSEBIVM

PROOEMIVM.

Rolixitas voluminis Hieremiæ prophetæ vincit nostrũ propositũ: vt quãuis breuiter tamen multa dicamus. Vnde & præsens Sextus Liber cõmentariorũ in Hieremiã, repromissiones mysticas cõtinebit: quas Iudæi putãt, & nostri Iudaizãtes, in consũmatione mũdi esse cõplendas: necdũ enim sub Zorobabel possũt expletas cõuincere. Nos autem sequentes auctoritatem apostolorum & euangelistarum, & maxime apo- 1.Cor.10.b
stoli Pauli: quidquid populo Israel carnaliter repromittitur, in nobis spiritualiter cõpletum esse, mõstramus, hodieq; cõpleri: nec inter Iudæos & Christianos vllũ aliud esse certamẽ, nisi hoc: vt cũ illi nosq; credamus Christũ Dei filiũ repromissũ, & ea quæ sunt futura sub Christo, à nobis expleta, ab illis explenda dicãtur. Qui igitur Christũ venisse iam credimus: Matt.3.b
necesse est vt ea quæ sub Christo futura dicũtur, expleta doceamus: Nosq; esse filios Abrahã, de quibus scriptũ est: Potẽs Gen.22.d
est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahã, *ad quẽ facta est repromissio:* Et in semine tuo benedicẽtur omnes gẽtes. *Quã benedictionẽ vas electionis in Christo expletã docẽs: nõ dixit, inquit, in seminibus sed in semine, qui est Christus. Ora igitur, frater Eusebi, dominũ Iesum Christũ, vt eodẽ labore, & Spiritus gratia, quo aliorũ prophetarũ & præcipue Esaiæ repromissiones interpretati sumus, etiam huius prophetæ explanare valeamus. Qui quantum in verbis simplex videtur & facilis, tantum in maiestate sensuum profundissimus est.* Galat.5.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN HIEREMIAM PROPHETAM

LIBER SEXTVS.

CAPVT XXX.

Oc[a] verbũ, quod factũ est ad Hieremiã, à domino, dicens: hæc dicit dominus Deus Israel, dicens: Scribe tibi omnia verba, quæ locutus sum ad te, in libro. Ecce enim dies veniunt dicit dominus, & conuertam conuersionẽ populi mei Israel, & Iuda, ait dominus, & conuertiã eos (siue sedere faciã) ad terram quã dedi patribus eorum, & possidebunt eam. [b] Et hæc verba, quæ locutus est dominus ad Israel & ad Iudam, quoniam hæc dicit dominus. Vocem terroris (siue timoris) audiuimus: formido, & non est pax. Interrogate, & videte si generat masculus. Quare ergo vidi omnis viri manum super lumbos suos, quasi parturientis: & conuersæ sunt vniuersæ facies in auruginem? [c] Væ quia magna dies illa, nec est similis eius: tempusque tribulationis est Iacob, & ex ipso saluabitur. [d] Et erit in die illa, ait dominus exercituũ: conterã iugũ eius de collo tuo, & vincula illius disrumpã: & non dominabũtur ei amplius alieni: sed seruient (siue operabũtur) domino Deo suo, & Dauid regi suo, quẽ suscitabo eis. [e] Tu ergo ne timeas serue meus

Oc[a] *verbũ &c.*] Promittentib. in Babylone pseudoprophetis cito populum, qui cũ Iechonia capt⁹ fuerat reuersorũ, & Anania filio Azur in
F Hierusalẽ eadẽ ꝑdicante: Hieremias ꝓpheta, & illud quidẽ futurũ asseruit: non intra bienniũ, vt illi mẽtiebantur, sed finins septuaginta annis. Et nũc iubetur in libro scribere, & memoriæ tradere, quæ dñs vẽtura ꝓnunciet. Ex quo manifestum est, nequaq̃ vicinũ tẽp⁹ esse vaticinij, sed multa post tempora hæc explẽda: quando Israel & Iuda reuersuri sunt in terram
Ezec.37.d suã, & implendũ illud, ꝙ Ezechiel prophetauit, duas virgas sibi pariter copulandas, & imperaturum Dauid regẽ: de quo scribit: *Et seruus meus Dauid rex super eos, & pastor vnus erit omniũ eorum.* Si quid igitur in illa prophetia diximus, etiã in præsenti loco intelligendum est: præsertim cum eadem & eo tempore Ezechiel in Babylone, & Hieremias in Hierusalem prophetauerint.

b ¶ *Et hæc, &c.*] Primũ tristia annũciãtur, vt post malorum magnitudinẽ læta succedãt. Gratior quippe est sanitas ægrotatione depulsa, & doloris magnitudo, in magnitudinẽ vertitur gaudiorũ. Quod autẽ dicit, hoc est, tãt⁹ erit timor, tãtaq; formido: vt fugata pace, bellis & sanguine omnia cõpleãtur, & viros quoq; (quorũ propriũ est cõtra aduersarios dimicate) muliebris timor obtineat manusq; nequaquã ad arma, sed ad renes tenẽdos cõferãt: quasi si mulier pariens ilia lũbosq; cõtineat. Vnde & cũctorũ facies vertẽtur in auruginẽ: pauorẽ cordis, vultus pallore restantes. Quidã hũc locũ, secundũ
Esa.26.c tropologiã sic interpretãtur: vt putẽt illud testimoniũ: *A ti-*
Gal.4.c *more tuo domine concepimus, & parturiuimus, & peperimus, spiritum salutis tuæ fecimus super terram:* & illud apostolicũ in quo dicit: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis:* huic exemplo comparari: quod manifestũ est non ad terrorem, sed ad gaudium pertinere, cum præsens scriptura vastationis Israel & ruinæ tempus significet.

c ¶ *Væ, quia magna, &c.*] Prædicit tempus miseriæ, vt inferat tempus gaudij. Cum, inquit, tanta præcesserint mala, vt dolor virorum omnium dolori parturientis fœminæ comparetur, tamen tẽpus tribulationis Iacob, hoc est populi Dei, mutabitur in prospera, & ex ipso quoque saluabitur, subauditur tẽpore: de quo sermo præcesserat Iacob autẽ duodecim trib. intellige, quæ nequaquã sub Zorobabel, vt nonnulli falso pu- H
tant, sed de euangelica vocatione saluatæ sunt.

d ¶ *Et erit, &c.*] Iste est Dauid cuius & Euãgeliũ meminit, daturũ se nobis, *vt sine ti-* Luc.1.
more de manu inimicorũ nostrorum liberati seruiamus illi: In sanctitate & iustitia coram ipso omnibus dieb. nostris. Quomodo enim primus Adam, & secundus Adam scribuntur iuxta corporis veritatem, sic & Dauid, dominus, atque Saluator: quia iuxta carnem ex Dauid, totum in eo sancta Maria conferente, quidquid fuit ex stirpe Dauid, & habente originẽ, atq; conceptũ de Spiritu sancto. Quodq; ait: *Conteram iugum eius de collo tuo, & vincula illius disrumpam:* Non dubium quin sub typo Nabuchodonosor de diabolo sentiendum sit.

e ¶ *Tu ergo, &c.*] Hæc περικοπὴ in LXX. non habetur, & in plerisq; codicibus vulgatæ editionis sub asteriscis de Theodotione addita est. Pollicetur autẽ sermo diuinus, & familiarẽ vocat seruũ suum Iacob & Israel, sicut Abrahã, Isaac & Iacob vocãtur serui Dei. Moyses quoq; & alij prophetæ, & apostolus Paulus in principio epistolarũ suarũ hoc titulo gloriatur: vt & duæ & decẽ tribus, id est, duodecim, sciãt se de terra longinqua esse saluandas, & soluendã captiuitatẽ, reddendãq; pacem, & omni eas replendas abundantia:
iuxta illud quod in psalmo dicitur. *Fiat pax in virtute tua: & abundãtia in turrib. tuis.* Hoc autẽ erit, quia præsenti domini perfruentur: quando & gentes aduersariæ, quæ eos ceperant, disperibũt, & isti liberabũtur ex gẽtibus. Docetq; eos nequaquam pœnæ, sed eruditioni traditos, vt iudicarẽ- Psal.121.b

Iacob, ait domin⁹, neq; paueas Israel. Quia ecce ego saluum te faciã de terra longinqua, & semē tuū de terra captiuitatis eorū: & reuertetur Iacob, & quiescet, & cunctis affluet bonis, & non erit quem formidet: quoniã tecū ego sum, ait dominus, vt saluem te. Faciam enim consummationē, in cunctis gētibus, in quibus dispersi te. Te autē non faciam in consummationē, sed castigabo (siue erudiam) te in iudicio: vt nō tibi videaris innoxius (siue & mundans nō mundabo te.) ᵃ Quia hæc dicit domin⁹: insanabilis fractura tua, pessima plaga tua. Nō est qui iustificet iudicium tuū ad alligandū: curationum vtilitas nō est tibi. Omnes amatores tui obliti sunt tui, te nō quærent. Plaga enim inimici percussi te, castigatione crudeli (siue forti:) propter multitudinem iniquitatis tuæ, dura facta sunt (siue multiplicata sunt) peccata tua. Quid clamas super contritione tua? Insanabilis est dolor tuus: propter multitudinē iniquitatis tuæ, & propter dura peccata tua feci hæc tibi. ᵇ Propterea omnes qui comedūt te, deuorabuntur, & vniuersi hostes tui in captiuitatem ducētur & qui te vastāt, vastabūtur: cūctosq; prædatores tuos dabo in prædã. Obducam enim cicatricē tibi, & à vulneribus tuis sanabo te, dicit dominus. Quia eiectã (siue dispersam) vocauerūt te Sion. Hæc est quæ nō habebat requirentem. ᶜ Hæc dicit dominus: Ecce ego conuertam conuersionem tabernaculorū Iacob, & tectis (siue captiuitati) eorū miserebor. Et ædificabitur ciuitas in excelso suo: & templū iuxta ordinē fundabitur. Et egredietur de eis laus, voxque ludentiū. Et multiplicabo eos: & non minuētur. (Quodque sequitur:) Et glorificabo eos, & nō attenuabūtur: in Lxx. nō habetur:) Et erūt, filij eius sicut à principio, & cœtus eius corã me permanebit, & visitabo aduersum omnes qui tribulãt eum. Et erit dux eius ex eo, & princeps de medio eius producetur. Et applicabo eū, & accedet ad me. Quis enim iste est qui applicet cor suum, vt appropinquet mihi, ait dominus? Rursūq; & hoc in Lxx. nō habetur.) Et eritis mihi in populum, & ego ero vobis in Deū. ᵈ Ecce, turbo dñi furor egrediens: procella ruens, in capite impiorum cōquiescet. Nō auertet iram indignationis dominus: donec faciat & compleat cogitationem cordis sui. In nouissimo dierum intelligetis ea.

CAPVT XXXI.

IN ᵉ tēpore illo dicit dominus, ero Deus vniuersis cognationibus Israel, (siue generi Israel) & ipsi erunt mihi in populum.

A
Ioan.3.c tur quasi proprij, non perderentur quasi alieni: *Qui enim non credit, iam iudicatus est*: hoc est præiudicatus in interitum. Quod autem intulit: *Vt non tibi videaris innoxius*, siue iuxta Symmachū, & mundans non mãdabo te: vel iuxta Aquilam: cum te erudiero per iudicium, nequaquã innocentē faciã: illud significat, quod omnis mundus indigeat misericordia Dei, & nullus q sãius sãctus sit, securus pergat ad iudicē: cōtra nouã ex veteri hæresin, q̄ putat in isto sæculo, & in ista carne mortali, antequã corruptiuū hoc induat incor-
1.Cor.15.g ruptionē, & mortale induat immortalitatē, perfectionem esse in quoquam, & omnes simul iustum posse implere virtutes.

a ¶ *Quia, &c.*] Quasi ad speciosã mulierē loquitur, cui supra dixerat: *Castigabo te in iudicio, vt non tibi videaris innoxius*, siue innoxia, & per metaphorã ad Hierusalē, quod Dei iudicio pessime vulnerata sit, & nequaquã filio, nisi ipso qui percusserat possit curante sanari. *Non est*, ait dominus, *qui iudicet iudiciū tuū*: nec altissimo vulneri valeãt curã cicatricis obducere. Quocunq; te cōuerteris, vtilitas nō est tibi: quia offēdisti eū, qui verus & solus est medicus. *Omnes amatores tui obliti sunt tui*: vel sacerdotes vel principes, aut certe angelorū p̄sidia: quibus priusquam offenderes do-
2 Cor.12. minum vallabaris. *Te non quærent*, facientes cōtra Apostolū,
B qui quærebat credētes, & non ea quæ erãt credentium. *Plaga enim inimici percussi te, castigatione crudeli.* Aliter amicus, aliter inimic⁹ percutit: aliter pater, aliter hostis. Ille cædit, vt corrigat, iste percutit vt occi-
Psal. 6.a. dat. Vnde & propheta lacrymabiliter dicit: *Domine ne in furore tuo arguas me: neq; in ira tua corripias me.* Hoc autē factum est: quia propter multitudinē iniquitatis tuæ dura facta sūt peccata tua. Quodque sequitur: *Quid clamas super contritione tua: insanabilis est dolor tu⁹ propter multitudinē iniquitatis tuæ*: in Lxx. non habetur: videlicet quia secundo dicitur propter multitudinē iniquitatis tuæ, & dura peccata tua, & qui scribebãt à principio, additū putauerunt. Et est sensus: vt inimici te plaga percuterē, & cæderē castigatione crudeli, fecit multitudo iniquitatis tuæ, & dura peccata tua: q̄ sanari non poterãt, nisi mordacissimo puluere, & ardēti cauterio, & ferro acutissimo, quo putridas carnes & insanabiles amputarē. Et tamē p̄pter multitudinē iniquitatis tuæ, & dura peccata tua feci hæc tibi: nō mea volūtate, sed medicinæ ratione cogēre.

b ¶ *Propterea, &c.*] Et sub Zorobabel hæc facta cognoscimus, quando Assyrios, hoc est, Niniuem vastauere Babylonij, atque Chaldæi, & rursum Babylonios & Chaldæos Medi, Persæque ceperunt, & Babylon destructa est. Tunc Sion cœpit habere dominum requirentem, & obducta est cicatrix vulneribus illius, & sanata est à plagis suis: quod plenius, atque perfectius complebitur in Christo.

c ¶ *Hæc dicit dominus, &c.*] Quorū typus præcessit in Zorobabel & Ezdra: quando reuersus est populus, & cœpta est ædificari ciuitas in excelso suo, templiq; obseruari religio & cætera quæ ipsius Exdræ volumine continentur. Plenius autem atq; perfectius in domino Saluatore, apostolisque completum est, quãdo ædificata est ciuitas in excelso suo, de qua scriptū est: *Non potest abscondi ciuitas, quæ in monte sita est*: & Matt.5.b templum iuxta ordinem suū, cerimoniasque fundatum, vt quidquid in priori popolo fiebat carnaliter, in ecclesia spiritualiter compleretur. Tunc egressa est laus, siue gratiarum actio. Hoc enim significat a תודה vt omnes apostoli dicerēt: *Gratia vobis & pax.* Vox- a toda 1.Cor.1.a que ludentium, non illo ludó, Exod.32.b quo manducauit populus, & bibit, & surrexit vt luderet: sed eo quo coram arca domini lusit Dauid. *Et multiplicati sunt,* 2. Reg 6.a *& non imminuti*: vt totus orbis crederet in dominum Saluatorē: Et glorificati sunt vt impleretur, quod scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.* Fueruntque filij eius, hoc Psal 86.a est apostoli, sicut fuerūt à principio, Abraham, & Isaac & Iacob, principes generis Israelitici. Tunc visitauit dominus aduersum omnes qui tribulauerunt populum Dei aduersarias videlicent potestates. *Et fuit dux eius ex eo.* Haud dubium quin dominus & Saluator secūdum carnem ex genere Israel. *Et princeps de medio eius productus est.* Applicauit eum pater ad se, & accessit ad D eum, vt diceret filius: *Ego in pa-* Ioan.14.b *tre, & pater in me*: quia nullus potest sic cor suum applicare Deo, nec ita vt filius patri esse coniunctus. Quodq; dicit iuxta Hebraicū: *Et eritis mihi in populū, & ego ero vobis in Deum*: cernimus opere cōpletum ex parte in Israel, & ex toto in gentium multitudine.

d ¶ *Ecce turbo, &c.*] Turbo furoris domini & procella ruēs atque tempestas, requiescet in capite eorū, vel dæmonum vel eorū qui Dei filiū blasphemauerūt, & non auertet irã indignationis suæ, donec faciat & cōpleat cogitationē cordis sui, & circūdetur exercitu Hierusalē & penitus deleatur. quo modo autē artifex non potest intelligi: nisi opere cōpleto, nec medicinæ industria, nisi postquam fuerit sanitas cōsecuta, ita cum euersio fuerit Hierusalem, & prioris populi abiectio: tunc intelligent credentes, quod repulsio Iudæorum nostræ salutis occasio sit.

CAPVT XXXI.

IN ᵉ *tēpore illo dicit dominus, ego Deus vniuersis, &c.*] Nisi cogitatio domini fuerit impleta, & furor eius requieuerit super impiorum caput, vniuersitatis dominus, cognationibus Israël Deus esse non poterit. Hoc autem dici reliquiis, quæ saluæ factæ sunt. Quod si opponitur nobis id quod dictum est: *Ero Deus generi Israel*, siue *vniuersis cognationibus Israel*: assumamus exēplum. Si filij essetis Abrahæ, Ioan.8.e facereti s opera patris vestri. Et apostol⁹ scribit: *Videte Israel* 1.Cor.10. *secundum carnem.* Ex quo docet esse alium Israel secundum spiri-

E spiritū. Ille igitur Israel est, qui mente cernit Deū, siue rectissimus Domini est, & huiuscemodi Israel erit populus Dei.

a ¶ *Hæc dicit dominus*, &c.] Ridicule Latini codices in hoc loco, ambiguitate verbi Græci pro calido lupinos interpretati sunt: Græcum enim θερμὸν vtrumque significat. Quod & ipsum nō habetur in Hebræo.
a hen Est enim scriptum a חן, quod Aquila, Symmachus & Theodotio χάριν, hoc est, gratiā interpretati sūt. Soli septuaginta posuerunt calidū, putantes vltimā literā b ם esse.
b mem c hen. d nun. e mem. Si enim legamus c חן per literam d ן, gratia dicitur, si per e ם, calor interpretatur. Est autē sensus iuxta Hebraicum. Cum populus Iudæorum qui Romano remanserat gladio, vel certe iram furoris domini potuerat euitare, inuenit gratiam in deserto gentium, vt intra turbam nationū in ecclesia saluetur: vnde vadet & inueniet requiem suā Israel, quam semper sperauerat, quā ei prophetarū præmiserant vaticinia. Porro iuxta septuaginta hæc intelligentia est: Dominus inuenit calidos, atque viuentes apostolos, & socios eorum in deserto gētiū, inter eos qui infidelitate sua interfecti fuerāt, nec habebāt calorē vitæ. Vnde præcipitur angelis, & his qui in ministerio Dei sunt, ne omnes interficiāt, ne Israel penitus de-
F leatur, diciturque eis: Ite & nolite interficere Israel: Sint aliqoi qoi viuant: Sint qui caleāt ardore fidei: sint qui frigus infidelitatis, & mortis effugiant, quos dñs inueniat in deserto.

b ¶ *Longe dominus apparuit mihi siue ei*, &c.] Quia offenderat Israel dominum, & dixerat: *Non habemus regem nisi Cæsarem.* Et: *Venite & interficiamus eum & nostra erit hæreditas*: (Ioan.19.c; Matt.21.e) & longe recesserat à Deo, propterea dominus post multum tempus apparuit ei: non tempore Zorobabel & Ezdræ postquam rursum capti sunt: sed in charitate perpetua dilexit eum: quæ nullo fine delebitur. Et attraxit eum miserans. Nequaquam enim merito, sed clementia saluatus est. Rursumq; ait: *Ædificabo te, & ædificaberis virgo Israel.* Hoc proprie intelligamus in ecclesia. Delirant enim qui auream, atque gemmatam suspirant Hierusalem, suam auaritiam in mysterio vrbis domini cōsecrantes. *Adhuc ornaberis tympanis tuis*, vt canas domino in ecclesiis: omni in te malorum operum carne consumpta. *Et egredieris in choro ludentium* cum gentiom turbis: *plantabis vineas in montibus Samariæ.* Neqoaquam in vallibos & humilibus locis, sed in montibus Samariæ, qui post captiuitatem populi Israel ab alienigenis possessi sunt: quibus dicitur, plantate plantaria, & vindemiate. Tunc fuit dies domini, in qua clamauerunt custodes, apostoli videlicet & apostolici viri in monte Samariæ, &
שמרון אפרים in monte Ephraim: quorū alterū custodiam, alterū vbertatē sonat. Quid vero dicūt custodes Samariæ, imo quid clamant in monte Ephraim? Surgite qui iacetis, humilia relinquite, victimarū hostias spernite. *Sacrificiū domino spiritus cōtribulatus*: Ascēdamus in Siō: hoc est in ecclesiā, vbi est speculatio
Psal.50.d & intuitus Dei. Cumq; fuerimus in Sion, imo ascenderimus ad eam, ascendamus pariter ad dominum Deum nostrum.

c ¶ *Quia hæc dicit dominus*, &c.] Significanter non totus saluatur Israel, sed reliquiæ Israel: præcipiente domino, atq; dicente: Exultate in lænria qui estis de Iacob: & hinnite, ad caput gentium referentes cuncta: quia cauda quondam versa est in caput. Personate, canite & dicite. Quid est illud, quod iubentur dicere? *Saluum fac domine populum tuum*, Quem populom? Vtiq. reliqoias Israel: quæ secundum electionē saluæ factæ sunt. De quibus & Paulus assumens testi-
Esa.10.d Rom 9.f Esa.1.c moniū Esaiæ loquitur: *Nisi domin⁹ sabaoth reliquisset nobis semē, sicut Sodoma facti essem⁹, & sicut Gomorra similes fuissem⁹.*

Heb.

a Hæc dicit dominus. Inuenit gratiam in deserto populus qui remanserat gladio: vadet ad requiē suam Israel.

b Longe dominus apparuit mihi (siue ei,) & in charitate perpetua dilexi te, ideo attraxi te miserans. Rursumque ædificabo te & ædificaberis virgo Israel: adhuc ornaberis tympanis tuis (siue assumes tympana tua,) & egredieris in choro ludentium: adhuc plantabis vineas in mōtibus Samariæ: plātate plantaria & vindemiate: Quia erit dies in qua clamabunt custodes in mōte Ephraim. Surgite & ascendamus in Sion ad dominum Deum nostrum. c Quia hæc dicit dominus: Exultate in lætitia Iacob, & hinnite contra caput gentium: personate, canite & dicite: Saluum fac domine populum tuum reliquias Israel. d Ecce ego adducam eos de terra Aquilonis, & congregabo eos ab extremis terræ. (In solemnitate phase & generabit filios multos.) Inter quos erūt cæcus & claudus, & prægnans & pariens simul: ecclesia magna reuertentium huc. e In fletu venient (siue egre-

Sept.

Sic dicit domin⁹: Inueni calidum in deserto cum his qui perierant gladio. Ite & nolite interficere Israel.

d ¶ *Ecce ego adducam eos de terra Aquilonis*, &c.] Quod seqoitur (In solemnitate Phase, & generabit filios multos:) In Hebraico nō habetur, sed in Lxx tantum legitur: pro quo apud Hebræos scriptum est inter quos erunt cæcus, & claudus, & prægnans, & pariēs simul. Cōgregātur reliquiæ populi Israël per Apostolos & Apostolicos viros, de quib. supra legimus: Clamabunt custodes in mōte, Sup.eod. & quibus præcipitur. Personate, canite & dicite, vt saluæ fiāt reliqoiæ Israel. Ipse quoq; dominus pollicetur se reducturū eos de terra Aquilonis, qui est Pro 27.c ventus durissimus, nomine autem dexter vocatur: Sec.70. de incredulitate, de frigore dominicæ charitatis, & cōgregare eos ab extremis terræ: nō in alio tempore, sed in solemnitate Phase, hoc est feriis dominicæ passionis: quādo crucifixus dominus est, impletumq; illud, quod ipse in euangelio repromisit: *Cū exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me.* Ioan 12.e Tūc generauit multum populum, vt illud Esa. 66 c impleretur Esaiæ: *Quia nata est* Sec 70. *gens semel.* Act.2. 4. Vno enim die tria millia, altero quinq; millia hominū crediderunt. Quodq; in Hebraico scribitur: *inter quos erunt cæcus, & claudus, & prægnans & pariens simul, ecclesia magna reuertentium huc*: quamquam & iuxta literam implerū
H sit, quod cæci viderint, claudi ambulauerint, tamen melius iuxta Anagogen intelligi potest, quod qui prius erant cæci perfidia postea crediderint Saluatori: & qui claudi, quibus quondam loquebatur Helias: *Vsquequo claudicatis vtroque pede*: 3 Reg 18.d postea ambulauerint, & populus qui sedebat in tenebris & vmbra mortis, magnum lumen aspexerit, Esa 9.a claudique cucurrerint, & prægnans pepererit filios, ecclesiam magnam reuertentium ad fidem. Iudæi putant hoc esse completum, quando sub Ezdra post diem phase egressi sunt de Babylone, vt reuerterentur Hierusalem, in quo typus fuit, & non veritas. Neque enim in illo tempore vniuersa, quæ legimus & lecturi sumus, fuisse completa poterunt approbare.

e ¶ *In fletu venient*, &c.] Si iuxta Hebraicum legerimus, in fletu venient, hoc enim indicat f יבאו. ſ iaboou. Dicemus quod interdum & nimij gaodij fletus indicium sit, iuxta illud, lacrymor gaudio. Sin autē iuxta Lxx. qui dixerūt: In fletu egredientur & in misericordia, siue in consolatione reducā eos: illū sensum ponemus, qui & in psalmis dicitur: *Euntes ibant & flebāt, mittentes semina sua: Venientes autē venient cum exultatione, portantes manipulos suos.* Psal 125.a Fleuerunt enim, quando captiui ducti sunt, & consolationē maximā receperunt, quando misericordia domini sunt reducti. Et adduxit eos dominus per Apostolos, & Apostolicos viros, plenus aquarū & largissimi fluminis: in via recta, videlicet fidei, non in perfidia Iudæorū. Et nō, inquit, impingēt in ea: quia cæci esse cessarunt: quibus quondā dictum est: *Si cæci essetis non haberetis peccatum: Nūc vero; quia dicitis, videmus, peccatū vestrum manet.* Ioan.9.g Possumus viā rectā, & Christū intelligere: in qua quicūq. ambulauerit, non impinget. Factus sum, ait Israel pater, qui reductus est, & Ephraim primogenitus meus est. *Vbi enim quondam abūdauit peccatū, superabundauit gratia.* Rom.5.d Ephraim autē in typo esse populi de gentibus congregari, scriptura testatur. Fuit enim posterior filius Ioseph, & surripuit primogenita Manasse: qui natura primitiuus erat: sed in mysterio crucis decussatis manibus, qui stabat ad sinistram Iacob, dextrę manos Gen.48.b eios suscepit benedictionē. Et qui steterat ad dexterā, sinistra benedictus, in secūdū redactus est gradū. Et quo modo Iacob Esau, [illegible] Ephraim Manasse rapuit primogenita. Omnisque po[illegible]us decē tribuū vocatus est Ephraim, quia Hieroboā fi- Ibid.18 b lius Nabath, ex hac tribu regnū primus obtinuit in Samaria. 3.Reg.11.e

egredientur,) & in misericordia reducam eos, & adducam eos per torrentes aquarum in via recta & non impingent (siue non errabunt in ea. Quia factus sum Israeli pater, & Ephraim primogenitus meus est.ª Audite verbum domini gentes, & annuntiate in insulis, quæ procul sunt, & dicite. Qui dispersit Israel, coogregabit eum, & custodiet eum, sicut pastor gregē suum: quia redemit dominus Iacob, & liberauit eum de manu potentioris (siue de manu fortioris.) Et venient, & laudabunt in monte Sion, & confluent ad bona domini super frumento, & vino, & oleo, & fœtu pecorum & armētorū. Eritq; anima eorum quasi hortus irriguus (siue quasi lignum fructiferum,) & vltra nō esurient. Tunc lætabitur virgo in choro (siue virgines) iuuenes ac senes simul: & cōuertam luctum eorum in gaudium, & consolabor eos & lætificabo à dolore suo. Et inebriabo animam sacerdotum (filiorum Leui) pinguedine, & populus meus bonis meis adimplebitur, ait dominus.

HEB.	SEPT.
ᵇ Hæc dicit dominus. Vox in excelso audita est lamentationis, fletus & luctus, Rachel plorantis filios suos: & noluit consolari super filijs suis, quia non sunt.	*Sic dixit dominus. Vox in Rama audita est: lamentatio & fletus & luctus, Rachel plorans filios suos: & noluit conquiescere, quia non sunt.*

ᶜ Hæc dicit domin⁹: quiescat vox tua à ploratu, & oculi tui à lacrymis: quia est merces operi tuo, ait domin⁹. Et reuertentur de terra inimici (siue inimicorum:) & erit spes nouissimis tuis, ait dominus: & reuertētur filij ad terminos suos.

a Au-

A a ¶ *Audite verbum domini gentes,* &c.] Perspicue vocatio gētium demonstratur, scriptura dicente: Audite verbum domini gentes, & annunciate in insulis, quæ procul sunt, & dicite. Quid annuntiant insulis, quæ procul sitæ sunt? Quod dominus qui dispersit Israel, ipse congregabit eum. Nequaquam ergo vt dispergerentur, potentiæ fuit aduersariorum, sed domini voluntatis. Et custodiet eum, sicut pastor gregem suū.
Ioan.10.b *Pastor* enim *bonus ponit animā suā pro ouibus suis.* Quia redemit dominus Iacob, pretio sanguinis sui: & liberauit eum de manu potentioris siue fortioris. Per quæ ostenduntur fortiores aduersariæ potestates natura fragilitatis humanæ. Et quantum in vtrisque virium est: illas fortiores esse natura, sed nos fortiores fide: si tamen mereamur liberari ab eo, qui potest alligare fortem, & domum eius
Matt.12.c diripere. *Et venient,* inquit, haud dubium quin liberati de manu potentium, *& laudabunt* liberatorē suum *in monte Sion,* hoc est, in ecclesia: & confluent ad bona domini, rerum omnium abundantiam: quæ non in frugibus, & cibis carnis istius, sed in virtutum varietate sentitur. Super frumento, inquit, & vino, & oleo, de quo conficitur panis domini, & sanguinis eius impletur typus, & benedictio sanctificationis ostenditur: dicente scriptura.
Psal.44. B *Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Et fœtu pecorum, qui in ecclesia simplices sūt: & armentorū, quæ cornuta sunt, & aduersarios ventilant. Vt autē sciamus benedictiones has nequaquam ad corpus, sed ad animam pertinere: sequitur:
Psal.1.b *Eritque anima eorum, quasi hortus irriguus,* siue quasi lignum fructiferum, *quod plantatū est secus decursus aquarum,* & paradisus domini in delitiis. *Et vltra, ait, non esurient.* Nequaquam ea esurie, de qua scriptum
Matt.5. est: *Beati qui esuriunt, & sitiunt iustitiā:* sed ea quæ saturitate mutatur, & rerum omniū excludit penuriam. Tūc lætabitur
2.Cor.11.a virgo in choro, de qua scribit Apostolus: *Despondi enim vos*
1.Ioan.2.b *vni viro virginem castā exhibere Christo.* Et iuuenes, ad quos loquitur Ioannes. *Scribo vobis iuuenes, quoniam vicistis malignum.* Et senes, ad quos idem mystico sermone testatur: *Scribo vobis patres, quoniam cognouistis eum qui ab initio est. Et cōuertam,* inquit, *luctū eorum in gaudiū,* vt quos terruerat crux, lætificet resurrectio. *Et consolabor eos & lætificabo à dolore*
Matth.5. *suo:* iuxta illud quod dominus loquitur: *Beati lugentes, quoniā ipsi consolabuntur. Et inebriabo animam sacerdotum,* qui habent scientiam Dei: de quorum ore interrogant legē domini
Psal.109. qui credunt in eum: ad quem propheta canit: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* Quod autē sequitur iuxta Lxx. *Filiorū Leui,* in Hebraico non habetur. Et perspicuum est, nequaquam id dici de his sacerdotibus qui sunt filij Leui, sed de his in quorū typum præcessit Melchisedec. Ebrietas autem sacerdotum & in apostolis comprobatur:
Act.2.b quando feruebant fide, & musto pleni dicebantur. Vnde &
Matt.26.d locus in quo comprehensus dominus est vocatur Gesemani,
גת שמן quod in lingua nostra vallem pinguedinis sonat. Cumq; sacerdotes pingues fuerint doctrina domini, & inebriati in cō-
Gen.44 niuio Ioseph dixerint: *Calix tuus inebrians quā præclarus est:*
Psal.22.b tūc erit & hoc quod nūc domin⁹ pollicetur. *Et populus meus bonis meis adimplebitur.* Quæ omnia nunc ex parte tribuuntur: tunc autem dabuntur in pleno, quando viderimus facie ad faciem, & corpus humilitatis nostræ fuerit resurrectionis gloria commutatum.

b ¶ *Hæc dicit dominus. Vox in excelso audita est,* &c.] Nec iuxta Hebraicum, nec iuxta Lxx. Matthæus sumpsit testi- Matt.2.b
monium. Legimus enim in eo post descriptionē infantiū necis: Tunc impletum est, quod dictum est per Hieremiā prophetam dicentē: *Vox in Rama audita est, ploratus, & vlulatus mult⁹: Rachel flens filios suos: & noluit consolari, quia non sūt.* Ex quo perspicuum est, euangelistas & apostolos, nequaquā ex Hebræo interpretationem alicuius secutos, sed quasi Hebræos ex Hebræis, quę legebant Hebraice, suis sermonibus expressisse. Rachel mater Ioseph Gen.35.a
cū veniret Bethlehem, subito partus dolore correpta, peperit filium: quem obstetrix, quia moriebatur pariens, vocauit Benoni: hoc est, filius doloris בן אוני
mei. Pater autē Iacob mutauit vocabulum, & appellauit eum בנימין
Beniamin, hoc est, filius dexteræ. Quæritur itaque quomodo Matthæus euāgelista testimoniū prophetæ ad interfectionē transtulerit paruulorū, cū perspicue de decem tribubus scriptū sit, quarū princeps nō fuit Ephrata, & nequaquā sit in tribu Ephraim sed in tribu Iuda: ipsa est enim, & Bethlehem ὁμωνυμῶν, Vnde & nomina vtriusq; cōcordant. Bethlehem בית לחם
vocatur domus panis: Ephrata D
καρποφορία, quā nos vbertatem possumus dicere. Quia igitur Rachel in Ephrata, hoc est in אפרתה
Bethlehem condita est: sicut & scriptura sancta, & titulus sepulcri eius hodieque testantur: flere dicitur pueros, qui iuxta se, & in suis regionibus interfecti sunt. Quidam Iudæorum hūc locum sic interpretantur, quod capta Hierusalem sub Vespasiano, per hanc viā Gazam, & Alexandriam infinita millia captiuorum Romam directa sint, alij vero, quod vltima captiuitate sub Hadriano quando & vrbs Hierusalem subuersa est, innumerabilis populus diuersæ ætatis, & vtriusque sexus, in mercato terebinthi venundatus sit. Et idcirco execrabile esse Iudæis mercatum celeberrimum visere. Dicant illi, quod volunt: nos recte testimonium sumpsisse dicemus euangelistam Matthæū, pro loco in quo Rachel condita est: vt vicinarum in circuitu villarum filios, quasi suos fleuerit.

c ¶ *Hæc dicit dominus,* &c.] Hoc iuxta literam necdū factum est: Neque enim decē tribus, quæ in ciuitatib. Medorū exulant, atque Persarū, reuersas in terrā Iudæā legimus: sed iuxta spiritum & in passione domini completum est, & hucusque cōpletur: quādo de toto orbe saluatur Israel, & Rachel dicitur: *Quiescat vox tua à ploratu, & oculi tui à lacrymis.* Et est sensus: Plorare desiste: priora.n. opera tua respexit dominus *Et reuertētur filij tui de terra inimici,* ne præsenti dolore tenearis. *Est.n. spes nouissimis tuis, ait dominus. Et reuertentur filij tui ad terminos suos,* quos habuerunt patres eorum, Abrahā, Isaac & Iacob. Melius autem de paruulis intelligimus, quod mercedē habeāt effusi sāguinis pro Christo, & pro terra Herodis inimici, teneāt regna cœlorū, & reuersuri sint in sedem pristinā, quādo pro corpore humilitatis, corpus receperint gloriosū. Ista est spes nouissima, quando *iusti fulgebunt sicut sol,* & infantes quondam paruuli, atque lactantes, absq; ætatum incremento, & iniuriis ac labore corporeo, resurgent *in* Sap.3.b
virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.

a ¶ Au-

E

Ephes 4.e a ¶ *Audiens*, &c.] Loquitur Deus quod Ephraim dicentem audierit & lamentantem. Nulli autem dubium quin decem tribus significet, quibus primus imperauit Hieroboam

3. Reg 12. filius Nabath; qui & vitulos aureos fecit in Dan, & Bethel: vt hoc populus errore seductus, Deum Israel colere, & adorare desisteret. *Castigasti me*, inquit, *& castigatus sum*. Omnis correptio proficit in salutẽ: quę ad præsens videtur esse tristitiæ, & postea fructus affert pacificos. Quodq; ait. *Quasi iuuencus indomitus*, siue sicut vitulus, non didici: hoc significat, quod multo labore, atq; verberibus eruditus sit: vt ad pœnitentiam conuerteretur, & non profecerit. *Conuerte*, inquit, *me: & conuertar*. Ergo idipsum, q agimus pœnitentiam, nisi Dei nitamur auxibo, implere nõ possumus. *Postquã enim conuerteris me*, & ad te cõuersus fuero, nũc cognoscam, quia tu dominus Deus meus es, & nequaquã errores mei atque peccata interficient me. *Et postquam conuertisti me, egi pœnitentiam*. Vide quãtum sit auxilium Dei, & quã fragilis humana conditio: vt hoc ipsũ, quod agimus pœnitẽtiam, nisi nos dominus ante cõuerterit, nequaquã implere valeamus. *Et postquã*, inquit, *ostendisti mihi*, vel ipsam pœnitentiam, vel tui notitiam: siue cognoui te,

F

percussi fœmur meum. Quod dolentis & plangentis, & super errore pristino plorantis indicium est vt fœmur manu percutiat, & stultum se ante fuisse fateatur. *Confusus*, inquit, *sum, & erubui*, siue ex die confusionis. Quod enim tempus nõ est confusionis nostræ: si recordemur antiqua peccata, & omnium quæ male egimus capiamus memoriam: Quodque dixere LXX. & ostendite, significat quod postquam ingemuit, & sua delicta cognouit, tunc in tantũ perfectũ venerit, vt etiã alijs ignorantibus Deum ostẽderit, iuxta id quod Dauid pœ-

Psal 50.c nitens loquitur: *Docebo iniquos vias tuas, & impij ad te cõuertentur*. Et quod dicit: *Quoniã sustinui opprobriũ adolescentiæ*

Psal 24.b *meæ*: per ætatis ignorantiam peccasse se dicit: vt facilius veniã consequatur: iuxta illud, quod Dauid canit: *Delicta iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris*. Vnde & in consequentibus Deus paruulum eum vocat, & delitiis affluentẽ. Hoc autem dicit propter diuitiarum magnitudinem & terræ fertilitatem, qua Ephraim tribus, vsque hodie luxuriat. b ¶ *Si filius honorabilis*, &c.] Pœnitentiam agẽte Ephraim, & dicente: in principio erudisti me, & eruditus sum, quasi iuuencus indomitus. Et in fine: Quoniã sustinui opprobrium adolescẽtiæ meæ. Respõdit dominus, & plena ad se mẽte cõuersum, tali sustentat oraculo. Fibus dilectus mihi Ephraim: quem intantum dilexi ab initio, vt fratri præferrem Manas-

Gen. 48.b se. *Filius honorabilis*, qui contra naturæ ordinem honorem primogeniti domini dignatione suscepit. *Puer delicatus*, de

Psal. 77.b quo scribitur: *Filij Ephraim intendentes, & mittentes arcũ, cõuersi sunt in die belli*. Contra quem & ad quem, totus Osee

ἐντρύ-φησον liber est prophetæ, cui benedicit Iacob. Delicias autem in hoc loco, iuxta illud accipiamus, quod in psalmo dicitur: *De-*

[illegible] *lectare in domino, & dabit tibi petitiones cordis tui*. Pro quo

Ibid. 36.a in Græco, & in Hebraico habetur, delitiis afflue. Vnde & paradisus in Eden, delitiarum paradisus appellatur. Quia, inquit, fuerunt verba mea, in eo, recordatione memor ero eius adhuc. Ne putaretur gratuita benedictio, & ecce indulgentia potius largitoris, quã merito eius, in quẽ cõferebatur esse collata: ideo ait. Recordabor eius, quia verba mea fuerunt in eo. Non in ore eius, non in labiis, sed in imo cordis affectu. O

Propter quam causam, & conturbata sunt viscera mea super eo: Cui loquitur & per Osee: *Quid tibi faciam Ephraim, quid* *Osee 6.b*

tibi faciam Israel? quasi adamã ponam te, & quasi Seboim: Con- *& 11.c*

uersum est in me cor meum: conturbata sunt viscera mea. Nõ faciam furorẽ iræ meæ & nõ disperdam Ephraim. Miserans miserebor eius, ait dominus. Fuerunt quidem sermones mei in eo, & omnia mãdata mea auido suscepit animo, & in suo corde seruauit, & tamen miserans miserebor eius, ait dominus, vt ostenderet omnem hominum iustitiam indigere misericordia Dei.

[a] Audiens audiui Ephraim transmigrãtem (siue lamentantẽ) castigasti me, & eruditus sum, sicut iuuencus indomitus (siue sicut vitulus nõ didici:) conuerte me, & conuertar: quia tu dominus Deus meus. Postquã enim conuertisti me (siue captus sum) egi pœnitentiã. Et postquã ostendisti mihi: (siue cognoui) percussi fœmur meũ (siue ingemui), confusus sum, & erubui (siue ex die confusionis, & ostendi te), quoniam sustinui opprobrium adolescentiæ meæ. [b] Si filius honorabilis (siue dilectus) mihi Ephraim, si puer delicatus: quia ex quo locutus sum de eo (siue verba mea in eo) recordans recordabor eius adhuc: idcirco conturbata sunt viscera mea super eo: miserans miserebor eius, ait dominus.

HEB.

[c] Statue tibi speculas, pone tibi amaritudines: dirige eor tuũ in viam rectã, in qua ambulasti. Reuertere virgo Israel: reuertere ad ciuitates tuas istas. Vsquequo deliciis dissoluetis filia vaga? quia creauit dominus nouum super terrã: femina circundabit virum. [d] Hæc dicit dominus exercituum Deus Israel: Adhuc dicẽt verbum istud in terra Iuda, & in vrbibus eius, cum con-

SEPT.

Statue teipsam Sion, fac pœnam: da cor tuum in humeros tuos, viã in qua ambulasti. Reuertere virgo Israel: reuertere in ciuitates tuas lugẽns. Vsquequo conuerteris filia despecta? quoniam creauit te dominus salute in plantationem nouam: in salute tua circuibunt homines, sic dixit dominus virtutum Deus Israel: Adhuc dicent sermonẽ istum in terra Iuda & in vrbibus eius, quando

c ¶ *Statue tibi speculas, pone tibi amaritudines*, &c. *Vsquequo deliciis dissolueris filia vaga* &c.] Vbi nos diximus, vsquequo deliciis dissolueris: Symmachus posuit: Vsquequo demergeris in profundum? Vtrãque autẽ editionẽ ex toto posui, vt caput obscurissimum, & ecclesiæ cõmunẽs sacramenta, à septuaginta, siue quis alius hunc prophetam interpretatus est: aut ignoratum, aut omissum ostenderem. Verbum Hebraicum [a] צִיּוּנִים, vel in speculatores, vel in speculas vertitur, vt Aquila, & Symmach. interpretati sunt. Vnde miror, quid sibi voluerit vulgata editio, vt pro [b] צִיּוּנִים, hoc est, pro speculatoribus, Sion poneret, turbaretq; lectoris intelligẽtiã, quo putaret post Ephraim ad Sion, & ad tribum Iuda repente Dei factum esse sermonem, cum perpetua oratio sit Ephraim: cui supra locutus est: *Audiens audiui Ephraim*: Et *Filius honorabilis mihi Ephraim*, siue *puer delicatus*, cui & nunc loquitur, *Statue tibi speculas*, siue speculatores qui tibi prænuntient aduenire tantã rerum omnium felicitatẽ. Quodque sequitur, amaritudines, quæ Hebraice dicuntur [c] תַּמְרוּרִים: pro quibus Symmachus interpretatus est, transmutationes: hoc indicat, quod flere debeat, vel antiqua peccata, vel gaudij magnitudine, & tota ad dominum mente cõuerti, & ponere, siue dirigere cor suũ in viã per quã profecta est: inde enim illam esse rediturã. Quodque pro hoc dixere LXX. *Da cor tuum in humeros*: illud significat, quod cogitationes debeat operibus iungere, siue humeros contemplari portantiũ se, de captiuitate reducentium. Quod Esaias plenius exequitur in camelis & curribus, ac basternis eos afferens reducendos. Reuertere, inquit, virgo Israel, reuertere ad ciuitates tuas quas captiuus deseruisti: vsquequo negligẽtia dissolueris, & profundo errore vagaberis: Respice quid dicturus sum, & vnde tibi tanta beatitudo expectanda sit, diligenter attende. Audi quod nunquã ante cognoueras. Nouã rem creauit dominus super terrã. Absq; viri semine, absq; vllo coitu, atq; conceptu, femina circundabit virũ gremio vteri sui: qui iuxta incremẽta quidẽ ætatis per vagitus & infantiã proficere videbitur sapientia, & ætate: sed perfectus vir in vẽtre femineo solitis mensib. cõtinebitur. Vnde Symmachus & Aquila iuxta nostram editionem interpretati sunt. Quid sibi autem in loco hoc voluerit editio vulgata, possent dicere & sensum aliquem reperire: nisi de verbis Dei humano sensu argumentari esset sacrilegũ. Theodotio autem & ipse vulgatæ editioni consentiens, interpretatus est: Creauit dominus salutem nouam, in salute circuibit homo, singulare ponens pro plurali. Simulque & hoc notandum, quod natiuitas saluatoris, atque conceptus Dei, creatio nuncupetur.

d ¶ *Hæc*, &c.] Iuxta Hebraicũ manifestũ est, quod in reditu

Right margin notes: *a siunim.* — *b siunim:* H — *c tamrourim.* — *Esa 60.* — *Luc. 1.g*

A Israel, & in terram suam captiuitate conuersa, habitent vrbes Iuda, & dicatur eis per singula: *Benedicat tibi dominus*, qui est vere *pulchritudo iustitiæ, & mons sanctus*: in quo qui habitauerit, nullas timebit insidias: Et habitabit absq; iniquitate Iudas in ciuitatibus suis: eruntque agricolæ & pecorũ multitudo, quod ex parte videtur sub Zorobabel & Ezdra esse completũ. Plenitudo autẽ vaticinij ad Christi tempora referatur, & vel in primo aduentu, quando spiritualiter hæc facta sunt, vel in secũdo vniuersa complentur: Iuxta nos spiritualiter, iuxta Iudæos & nostros Iudaizantes, carnaliter. Porro iuxta LXX. hic sensus est. Adhuc sermo iste dicetur in terra Iuda, & in ciuitatibus eius, qñ conuertero captiuitatem eius. Quid dicetur? benedictus dominus super iustum montem sanctum eius. Mõs qui iustitię, & sanctitatis mereatur significationem accipere, nullus est alius nisi saluator. Cæterũ stultum est irrationalem & insensibilem montẽ, errore Iudaico iustum, & sanctũ credere. Ipse est, de quo & in cõsequentibus scribitur: Et in omni ciuitate eius, subauditur saluatoris: cũ agricola nõ dubiũ quin dominum significet: (Ioan. 15. a) de quo in euãgelio scriptum est: *Ego sũ vitis, vos palmites, pater meus agricola*. (B 1. Cor. 3. b) Vnde & Apostolus loquitur: *Dei agricultura estis: Dei ædificatio estis*. Quodque sequitur: Et eleuabitur in grege: hoc ostendit, quod in singulis gregibus iustus & sanctus, & agricola ipse dominus eleuetur: in seruis suis, atque credentibus ad excelsa conscendat.

HEB.	SEPT.
conuertero captiuitatẽ eorum. Benedicat tibi dominus pulchritudo iustitiæ mons sanctus: & habitabunt in eo Iudas, & omnes ciuitates eius simul: agricolæ & minantes greges.	*quãdo reduxero trãsmigrationẽ eius. Benedictꝰ dominus super iustum montẽ sanctum eius, & qui habitant in terra Iudæa, & in omni ciuitate eius cum agricola, & eleuabitur in grege.*

[a] Quia inebriaui animam lassam: (siue quia inebriaui omnem animam sitientem) & omnem animã esurientem saturaui (siue repleui.) Ideo expergefactus sum & vidi, & somnus meus dulcis fuit mihi. [b] Ecce dies veniunt dicit dominus, & seminabo domum Israël, & domum Iuda semine hominum, & semine iumentorũ. Et sicut vigilaui super eos, vt euellerem, & demolirer, & dissiparem, & disperderem, & affligerem, sic vigilabo super eos, vt ædificem, & plantẽ, ait dominus. In diebus illis non dicent vltra, Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obstupescent: sed vnusquisque in iniquitate sua morietur. Omnis homo qui comederit vuam acerbam, obstupescent dentes eius. [c] Ecce, dies, veniunt, dicit dominus, & feriã (siue disponã) domui Israel, & domui Iuda pactum (siue testamentum) nouum, non secundum pactum (siue testamentũ) quod pepigi cum patribus vestris in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti: Pactum (siue testamentũ) quod irritum fecerunt, & ego dominatus sum eorũ (siue ego neglexi eos) dicit dominus. Sed hoc erit pactũ (siue testamentũ) quod feriam cũ domo Israel post dies illos, dicit dominus? Dabo legem meam in viscerib. (siue in mente) eorum, & in corde eorum scribam eam: & ero

C Quodque intulit. *Semine hominum, & semine iumentorũ*, ad rationales, & simplices referre debemus. Et sicut in principio Hieremiæ dictum est ad eum: *Ecce constitui te hodie super gentes, & super regna, vt euellas, & destruas, & disperdas, & dissipes, & ædifices, & plantes*, & vigilaui super eos, vt facerẽ, quod minatus sum: sic, inquit, vigilabo nũc super eos, vt ædificem & plantem. (1. Cor. 3. b) *Dei enim agricultura, Dei ædificatio estis*. Omnes huiuscemodi repromissiones iuxta Iudæos, & nostros Iudaizantes in mille annorum regno putantur esse complẽdę. Nos autem dicente Apostolo: *Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus incremẽtum dedit*: (Ibid. 1. b; Esa. 58. d) & Esaia propheta, quod saluator ædificator sepium & domorum esse memoretur: in primo aduentu Christi spiritualiter impleta defendimus, & impleta ex parte, non ex toto: (1. Cor. 13.) quia *nunc in speculo videmus, & in ænigmate*, & nescimus, sicut oportet nos scire. (Rom. 11. a) Cum autem quod perfectũ est venerit: tunc quod ex parte est destruetur. Aut certe in secundo complenda credimus: quando in sua maiestate dominus apparebit, & *subintrauerit plenitudo gẽtium, vt omnis Israel saluus fiat*, (1. Cor. 15. a) & nequaquã ex parte per singulos, sed *sit Deus omnia in omnibus*. Quodque infertur: *In diebus illis non dicent vltra, patres comederunt vuã acerbam, & dẽtes filiorum obstupescent*, & reliqua, in explanationibus Ezechielis plenius disseruimus: (D Ezech. 18. a) quando interpretati sumus illum locum: *Filij hominis quid vobis, & parabolæ istæ inter filios Israel dicentiũ: Patres comederunt vuam acerbã, & dentes filiorum obstupuerunt: Viuo ego* (Sec. 70.) *dicit dominus, si fuerit vltra hæc parabola in Israel: quia omnes animæ meæ sunt: sicut anima patris, sic & anima filij. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur*. Per quæ discimus mortem nõ facere dominum, sed peccatum, *Anima enim quæ peccauerit, ipsa morietur*. Hocque in præsenti loco dicitur, quod nequaquam peccatis patrum in æternum offenderit Israel, sed propriis meritis, & fide in Christum post tempora multa saluetur. Et obseruandum quod vitia atque peccata, vua acerba dicãtur: vt comedentium dentes obstupescant, & non possint eius suauitatem sentire, de quo dicitur: *Gustate & videte quoniam suauis est dominus*. (Psal. 33. b) Quicunque scripturas non ita intelligit, vt rei veritas habet, vuam acerbam comedit. Vnde omnes hæretici peruersa credentes, panem de cœlo descẽdentem comedere non possunt: sed obstupescunt dentes eorum, non ciborum austeritate, sed vitio dentium.

a ¶ *Quia inebriaui animam lassam*, &c.] Mutatio personarũ, obscuram facit intelligentiam prophetarum. Dixerat dominus: *adhuc dicẽt verbum istud in terra Iuda, & in vrbibus eius, cum conuertero captiuitatem eorum*. Quid autẽ dicent? Haud dubium quin hoc, quod sequitur: *Benedicat tibi dominus, pulchritudo iustitiæ mons sanctus*, &c. Rursumque illis ista dicẽtibus, respondit dominus: *Quia inebriaui animam lassam, siue sitientem, & omnem animam esurientem saturaui*. Illoque ista dicente, respondit populus, qui de captiuitate venerat: *Ideo expergefactus sum, & vidi, & somnus meus dulcis fuit mihi*. Quia dominus inebriat animam lassam, siue sitientem, & dicit in euangelio: (Ioan. 7. f) *Qui sitit veniat ad me, & bibat. Et qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluẽt aquæ viuæ*. (Matth. 5. a) Et omnem animam esurientem satiat, atque sitientẽ. De qua siti & esurie idem in euangelio testatur: *Beati qui esuriũt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur*. Notandumq; quod ebrietas in hoc loco in bonam partẽ ponatur: de qua & (Cant. 5. a) in Cantico dicitur. *Comedite amici: bibite & inebriamini charissimi*. (Gen. 43. g) Qua ebrietate & Ioseph inebriatus est cum fratribus suis in meridie. Inebriati autem, atque saturati hi qui lassi fuerant atque esurierant, agunt gratias respondentes. Expergefactus sum & vidi dominum, scilicet suscitantem, atque (Ephes. 5. d) dicentẽ. *Surge qui dormis & eleuare a mortuis, & illuminabit te Christus. Et somnus*, (Psal. 3. b) inquit, *meus dulcis fuit mihi*, vt imitaret domini mei verba dicentis. *Ego dormiui, & soporatus sum, & exurrexi, quoniam dominus suscepit me*.

b ¶ *Ecce dies veniunt*, &c.] Domum & domum, id est, domum Israel, & domum Iuda, in LXX. non habetur: sed tãtum Israel, & Iudam, vt sit, & seminabo Israël & Iudam.

c ¶ *Ecce dies veniunt dicit dominus, & feriam, siue disponã, domui Israel*, &c.] (Heb. 8. b) Hoc testimonio Apostolus Paulus, siue quis alius scripsit epistolam, vsus est ad Hebræos: omnesq; deinceps ecclesiastici viri, in primo saluatoris aduentu dicunt vniuersa completa, & nouum testamentum, hoc est euangelium, successisse veteri testamento: à quo legem literæ, lege spiritus commutatam, vt omnia quoque sacrificia & circumcisio & sabbathum spiritualiter complerentur: Quod autem pactum pro testamento ponimus, Hebraicæ veritatis est: licet testamentum recte pactum appelletur: quia voluntas in eo, atque testatio eorum qui pactum ineunt continetur. Quando eductus est Israel de terra Ægypti, tanta Dei in illo populo familiaritas fuit, vt manũ eorum apprehẽdisse dicatur,

E dicatur, & dedisse pactum, quod illi fecerunt irritum, & propterea dominus neglexit eos. Nunc autem in euangelio post crucem, resurrectionem, & ascensionem dare se pactum, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus pollicetur. Cumque scriptū fuerit domini testamentum in mēte credentium: ipsum esse eis in Deum, & illos esse in populum: vt nequaquam Iudaicos quęrant magistros, & traditiones, & mandata hominum: sed doceātur à Spiritu sancto: si tamē audire mereātur: *Templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis.* (1 Cor. 6. d / Ib. 3. d) Spiritus autem spirat vbi vult, & diuersas habet gratias. Notitiaq; vnius Dei, omnium virtutum possessio est. Et hoc, inquit, fiet, quia propitius ero iniquitati eorū, & peccati eorū non recordabor amplius. Ex quo perspicuum est, secundum huius *πρὸς τὸ ῥητὸν* intelligētiam superiora in primo intelligēda saluatoris aduentu: quādo vterq; populus sibi Israel, & Iuda copulatus est. Si cui autē scrupulum facit quare dixerit: *Disponam domui Israel & domui Iuda pactū siue testamentum nouū, nō secundum pactum, quod pepigi cū patribus vestris:* intelligat primum ecclesiam Christi ex Iudæis: & ad illos venisse dominum saluatorem atque dixisse: *Non veni nisi ad oues perditas domus Israel,* (Matt. 15. d / Act. 13. g) F & ipsū Apostolos confirmasse: *Vobis quidem primum oportebat loqui verbū Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes.* (Matt. 15.) Non enim oportebat panem filiorum dare canibus: (Ioan. 1. a) sed quia filij patrem in sua venientem suscipere noluerunt: dedit omnibus potestatem, vt qui receperint eum, fiant filij Dei.

& ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et non docebunt vltra vir proximū suum, & vir fratrem suum, dicens. Cognoscite dominum: quia omnes scient me à minimo eorum, vsq; ad maximum, ait dominus: quia propitiabor iniquitati eorū, & peccati eorum non ero memor amplius. [a] Hæc dicit dominus, qui dat solem in lumine diei, ordinem lunæ, & stellarum in lumine noctis: qui turbat mare, & sonāt fluctus eius. Dominus exercituum nomen illi. Si defecerint leges istæ (siue statuta hæc) coram me, dicit dominus: tunc & semen Israel deficiet: vt non sit gens coram me cunctis diebus.

HEB.	SEPT.
[b] Hæc dicit dominus: Si mēsurati potuerint cœli sursum, & inuestigati fundamēta terræ deorsum: & ego abiiciam vniuersum semē Israel, propter omnia quę fecerūt, dicit dominus.	*Hæc dicit dominus: Si eleuatum fuerit cœlum sublimius, & si humiliatum pauimentum terræ deorsum: & ego non reprobabo genus Israel dicit dominus, pro omnibus quæ fecerunt.*

[c] Ecce dies veniūt, dicit dominus, & ædificabitur ciuitas domino, à turre Hananeel vsque ad portam anguli, & exibit vltra norma (siue iuxta Symmachum, funiculus) mensuræ eius contra eam super collem Gareb, & circuibit Goatha, (siue iuxta LXX. de electis lapidibus) Et omnem vallem ruinarum (pro quib. Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit, Phagarim פגרים) & cineres, & omnē Assademoth (quod melius legimus [f] שדמות pro quo Aquila suburbana inter-

(f sedemoth)

(Gen 1 b / Psal 18 a) 2 ¶ *Hæc dicit dominus, qui dat, &c.*] Et in Genesi principio legimus solem in cœlo positum in lumine diei: lunā quoq; & stellas in lumine noctis: Et in psalmo: *Dies diei annunciat verbum, & nox nocti indicat scientiam:* quod inuicem sibi nox diesque succedant. Quomodo, inquit, rerum & maxime cœlestium astrorum non potest ordo mutari, & sonantis maris fluctus voluuntur ad litora: fragorque gurgitum, & vndarum intumescentium terribilis auditur: nec potest vltra procedere, quā Dei iussione præceptum est iuxta illud: (Ibid. 103. b) *Terminū posuisti, quem non transibunt: neque conuertentur operire terram.* Sic, inquit, semen & genus Israel, domini erit voluntate perpetuum, nec aliquando deficiet. Leges autem hic non Mosaicæ sunt intelligendæ, sed constitutio, & ordo naturæ. Interrogemus Iudæos, si cœli peribunt, & omnes quasi vestimentum veterascent, & ad dominum dicitur: *Tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient:* (Gen. 49. a) quo modo semen Israel potest esse perpetuum? Aut enim pereuntibus cœlis, peribit & semen Israel: aut si fuerit perpetuum, ergo nec cœli peribunt. Quod si scriptura mentiri non potest, & perituri sunt cœli: peribit igitur & semen Israel: maxime cum & Iacob loquatur ad filios: *Venite & annunciabo vobis, quid futurum sit in nouissimis diebus.* Quando autem dicitur, in nouissimis diebus: ergo mundus esse cessabit, & alia fiet rerū dispositio. Hoc aduersum illos. Cæterum nostris mundum istum non esse perpetuum, etiam euangelium demōstrat, dicēs: (Matt 24 c / Ibid. ult.) *Cœlum & terra transibunt.* Et: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, vsque ad consummationem sæculi.* Dicamus & aliter. Quandiu mundus iste fuerit, semen Israel, & gentē Iudaicā permansuram, nō in his qui nunc increduli sunt, sed in his qui cū apostolis, & per apostolos crediderunt, vt reliquiæ saluæ fierent.

G b ¶ *Hæc dicit dominus: Si, &c.*] Multū in hoc loco distat Hebraicū ab editione vulgata. Dicamus primū iuxta Hebraicū. Si mensurati potuerint cœli sursum, & eorū altitudo cognosci, vel inuestigari fundamēta terræ, & extrema eorum ratione comprehēdi: & ego, inquit, abiiciam vniuersū semē Israël, propter omnia, quę fecerūt, dicit dominus. Quo modo autē illud impossibile est, vt cœlorum summitatē, & terræ fūdamēta noscamus, sic & hoc impossibile erit, vt abiiciam vniuersum semē Israel. Sin autem abiecero vniuersū semē Israël, ergo mensurabitur cœlorum summitas, & extrema terrarū. Hic syllogismus & in euangelio texitur: qn̄ impossibile impossibili cōparatur: *Facilius camelus intrabit per foramen acus, quā diues intrare possit in regna cœlorū.* (Matt. 19. c) Quo modo enim illud fieri nō potest, sic nec hoc fieri poterit: quod si hoc factū fuerit, ergo fiet illud, quod impossibile putabatur. Errāt ergo qui hunc locum aliter edisserunt, ponētes & illud testimonium, (Matt. 19. c) quod potuerit petere Patrem Filius, & duodecim legiones angelorum adducere in suum auxilium. Huic sensui Septuaginta contrarium transtulerūt, dicentes: Si exaltatum fuerit cœlum sublimius, & humiliatum pauimentum terræ deorsum: & ego, inquit, non reprobabo semen Israel, dicit dominus, propter omnia quæ fecerunt. H Quod si ita est, reprobabitur genus Israel. Quo modo enim cœlū nō potest eo, quod est, esse sublimius: nec terra humilior esse eo, quod est, sic & genus Israel nequaquam poterit reprobari. Si viderimus Iudæos iuxta Hebraicum hoc testimonio gloriari, assentiamur eis quod non sit abiectum vniuersum semen Israel. Non enim omnes abiecti sunt, sed hi tantum qui fuerunt increduli.

c ¶ *Ecce dies veniunt, &c.*] Qui mille annorum in terra Iudæa regnum Christi recipiunt, Iudæi videlicet & nostri Iudaizātes, conantur ostendere turrem Hananeel, & portam anguli, & collem Gareb, & Goatha, & vallem Phagarim, & omnem Assademoth, & torrentem Cedron, & locum anguli portæ equorum orientalis, & ibi dicūt sanctuarium domini, id est, templum esse condendum, māsurumque in perpetuū. Quod quia post captiuitatē temporib. Zorobabel, & Ezdræ non possunt mōstrare completum, trāseunt ad Christi tempora, quem in cōsummatione mundi dicunt esse venturum: vt aurea, atque gemmata iuxta Apocalypsim Ioannis (Apoc. 21. a) descendat Hierusalem: & hoc terræ spatio, id est, ab illo loco vsq; ad illum locum ædificetur per circuitum: Suspicionisque suæ hāc aurulā capiūt, quod à turre Anathoth, quæ hodie appellatur Hieremiæ, tribus ad Hierusalem millibus separata, vsque ad torrentē Cedron, qui scribitur in euangelio, & est in (Iohn. 18. a) valle Iosaphat, vbi hortus erat, in quo & Iudas proditor tradidit saluatorem, ciuitatis fundamēta iaciantur. Lecturi, inquiunt, sumus in cōsequentibus Hanameel filiū Sallum (Inf. 32 b) patruelem fuisse Hieremiæ, cuius emit agrum, & hæc est turris Hanameel: ignorantes Hebraicā veritatem. Hic enim iuxta Hebraicum scribitur, à turre Hananeel חננאל per [d] נ videlicet mediam literam, ibi autem: Ecce חנמאל, Hanameel filius (d nun) Sallum patruelis tuus veniet ad te, per mediam [e] מ literam. (e mem / Apoc 3 b / Esa. 22 f) Inuocantes igitur dominum saluatorem *qui habet clauē David: qui aperit, & nemo claudit: qui claudit & nemo aperit:* (Apoc 3. b)

interpretatus est) vsque ad torrentem Cedron, vsque ad angulum portæ equorum orientalis. sanctum domini non euelletur, & non destruetur vltra in perpetuum.

CAPVT XXXII.

VErbum[a] quod factum est ad Hieremiam à domino in anno decimo Sedechiæ regis Iuda: ipse est annus octauus decimus Nabuchodonosor: Tunc exercitus regis Babylonis obsidebat Hierusalem, & Hieremias propheta clausus erat in atrio carceris, qui erat in domo regis Iuda. Clauserat enim eum Sedechias rex Iuda, dicens. Quare vaticinaris dicens: Hæc dicit dominus? [b] Ecce ego dabo ciuitatem istam in manu regis Babylonis, & capiet eam. Et Sedechias rex Iuda non effugiet de manu Chaldæorum: sed tradetur in manu regis Babylonis, & loquetur os eius cum ore illius, & oculi eius oculos illius videbunt. Et in Babylonem ducet Sedechiam, & ibi erit donec visitē eum, dicit dominus. Quod si pugnaueritis contra Chaldæos, nihil prosperum habebitis: [c] Et dixit Hieremias: factum est verbum Domini ad me dicens: Ecce Hanameel filius Sellum (siue Sallom) patruelis tuus (quod Hebraice dicitur [a] דודך) veniet ad te dicens: Eme tibi agrum meum qui est in Anathot; tibi enim competit ex propinquitate emptio.

A qui signatum quoq; Esaiæ librum & omnium prophetarū
aperuit, & adorauerunt viginti quatuor seniores tenentes
citharas, quod solus potuerit diuina reserare mysteria: Ag-
grediamur ædificium ciuitatis, ad quam propheticus sermo
Psal. 85. a dirigitur. *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.* Et: *Fluminis im-*
Ibid. 45. a *petus lætificat ciuitatē Dei.* Æ-
dificatur itaq; ecclesia à turre
obedientiæ, siue gratiæ & do-
norū Dei: hoc enim interpre-
tatur Hananeel, vsque ad portā
anguli: quæ licet videatur ini-
tium habere sublime, quandiu
in ista carne subsistimus, rectā
veritatis lineam non possumus
possidere; sed in angulo sta-
mus, & fractis lineis: exitque
vltra funiculus mensuræ cōtra
eam, id est, portā anguli super
גרב collem Gareb, qui in lingua
nostra vertitur, aut incolatus,
aut scabies: vt doceat nos ad-
uenas esse, atque peregrinos &
non auribus prurientes, & ad
nouitatē dogmatum pessimo-
rum facile non præbere con-
sensum. *Et circuibit*, inquit,
געתה *Goatha*, pro quo interpretati
Zach. 9. d sunt Lxx. per gyrum electis la-
Sec. 70. pidibus, qui voluuntur super
faciem terræ, & angulari lapide
construnguntur: dicente Apo-
1. Pet. 2. a stolo Petro: Et ipsi tanquā lapi-
des viui superædificamini do-
mus spiritualis, sacerdotiū san-
ctum, offerētes spirituales ho-
a dodecha stias, & acceptabiles Deo per
IesumChristum. *Et omnem*, in-
פגרים quit, *vallem Phagarim*, quod
interpretatur ruinarum, & ci-
neres, subauditur circuibit: vt
B quanquam nobis videamur in collibus, tamen semper ti-
meamus ruinas, & consideremus cineres, & pœnitentes di-
Psal. 101 b camus cum Dauid: *Quia cinerem quasi panem manducaui, &*
Psal. 40. b *poculum meum cum fletu miscebam.* Vnde & iacentib. dicitur:
Sup. 2. b *Nunquid qui cadit non resurget, dicit dominus? Et vniuersam,*
inquit, *sademoth* שדמות, quod nos vertimus in regionē mor-
tis: vnum nomen in duo verba diuidentes: sade שדה, quod
dicitur regio, & moth מות, quod interpretatur mortis: pro
quo Aquila vertit suburbana siue arua & rura. Regio autem
mortis, regio peccatorū est, & suburbana, regio voluptatū:
Ioan. 18. a quæ pergit *vsque ad torrentem Cedron*, vbi traditus est domi-
קדרון nus: qui interpretatur tenebræ. Vide quāta habeat loca ec-
Eph. 7 f clesia, & quo modo illud apostolicum, vt sit sine macula &
ruga, in futuro, & in cœlestibus seruetur. Audis angulos, au-
dis scabiē, audis ruinas & cineres, & regionem mortis & te-
nebras, & de tua virtute & impeccantia gloriaris? Deniq; se-
quitur: *Et vsque ad angulum portæ.* Et hic angulus, ne vlla ve-
ra iustitia, ne certa victoria in isto sæculo demonstretur: Ipse
quoque angulus portæ quamquam sit orientalis, vnde lumē
egreditur, tamen equorū appellatur: vt indigere nos doceat
Aba c. 3. b cursu atque certamine, & tandē cum domino audire merea-
mur: *Ascendisti equos tuos, & equitatio tua salus.* In porta o-
Psal. 67. d rientali, in porta quadrigarū, sanctificatio domini est. Et tūc
nos perfectos arbitremur, quādo dixerimus ad dominū: *Cur-*
1. Cor. 3. b *rus Dei decē millium multiplex millia lætantium: dominus in eis*
in Sina in sancto. Istiusmodi ædificatio, quæ super fundamē-
tum Christi posita est, de qua loquitur & Apostolus: *Vt sa-*
piens architectus fundamentum posui: numquam destruetur,
sed permanebit in perpetuum. Obscura & difficilia latius dis-
serenda sunt, vt manifesta breuius percurramus.

CAP. XXXII.

V*Erbum* a *quod factum est ad Hieremiā à domino in anno*
decimo Sedechiæ regis, &c.] Non solū verba, sed & ope-
ra prophetarum nobis exemplo sunt ad virtutem. Poterat
Hieremias prospera nunciare, & regis Sedechiæ frui ami-
citia: sed malebat Deo magis obedire quam hominibus, & C
ei qui potest & animam & corpus perdere in gehennam, Matt. 10. c
quam illi qui tantum in corpus habere poterat potestatem. Act. 5. a
Et hoc considerandum quod decimus annus erat regni Se-
dechiæ, obsessa iam Hierusalem, & gladio, fame & peste
consumpta & captiuitate vici-
na, & tamen Sedechias perstat
in sententia, & ex parte aliqua
illius clementia demonstratur:
quod nequaquam eum in car-
cere, sed in vestibulo recludi
iusserit carceris, libera videli-
cet custodia, ne posset effuge-
re. Quasi non omnis Hierusa-
lem clausa munitionibus com-
munis carcer fuerit habitan-
tium. Ipse annus est duodeui-
gesimus regni Nabochodono-
sor, qui quarto anno regis Ioa-
chim cœpit imperium. Omnis
autem causa iræ regis ista est:
cur loquatur ex Dei nomine
quæ ei fuerat imperata.

b ❡ *Ecce ego dabo ciuitatem i-*
stam, &c.] Hæc erat causa iræ
regiæ, quare præferret menda-
cio veritatem, & tam vrbem
Hierusalem quam Sedechiam
regem diceret esse capiendum:
quodque grauius est, visurum
eum ora regis Babylonij, & lo-
cuturum humilem atque ca-
ptiuum, cum potentissimi regis
insania. Grauior enim terror
est, videre quem timeas, & an-
te increpationem verborum,
quam pœnarum sustinere cru-
ciatū. *Et in Babylonem*, inquit,
ducet Sedechiam & ibi erit: Pro D
quo Lxx. transtulerunt & Ba-
bylonem ingredietur: quorum alterum inuitum trahit, alte-
rum voluntate pergere significat. *Et ibi*, inquit, *erit*. Verbum
ponit ambiguum, ne videatur cruciatus & miserias prophe-
tare. Quodque sequitur: *Donec visitem eum, ait dominus: &*
si pugnaueritis aduersus Chaldæos, nihil prosperum habebitis:
in Lxx. non habetur. Prudenterque sententiam temperauit,
quæ ad bonam & ad malam partem referri potest. Visitatio
enim, vt sæpe dixi, & consolationem significat & suppli-
cium.

c ❡ *Et dixit Hieremias, factum est verbum domini*, &c.] Oc-
cultum ad Hieremiam Dei factum esse sermonem, nemo
scire poterat, nisi ipso indicante, ad quem factus fuerat: &
prædicitur ei quod venturus sit ad eum Hanameel patrue-
lis suus, & possessionem agri qui suus fuerat, delaturus: esse
autem ipsum locum in Anathot, de suburbanis quæ sacer-
dotibus per singulas tribus & ciuitates dabantur ex lege: nec
licitum erat possessionem de tribu transire ad tribum, nec
de familia ad aliam familiam. Vnde & filiæ Salphaad acci- Num. 27. b
piunt sortem inter fratres suos, præcipueque suburbana sa-
cerdotum nulli alij poterant venundari, vsque ad annum re-
missionis: nisi ei quem propinquitas sanguinis expetebat.
Venit ergo ad eum patruelis frater suus, & offert emptio- Leuit. 25. a
nem, quæ illi ex propinquitate debetur. Helchias & Sellum
fratres fuere Germani. Helchiæ filius Hieremias: Sellum חלקיהו
Hanameel. Helchias interpretatur, pars domini: Hiere ירמיהו
mias, sublimitas domini. Recteque altitudo domini de parte שלם
domini nascitur. Sellum vero in linguam nostram vertitur חנמאל
pax siue pacificus. Hanameel donum vel gratia Dei. Nec mi- Rom. 1. a
rabimur quod sibi pax iungātur & gratia, cum etiam episto-
larum apostolicarum hoc principiū sit: *Gratia vobis & pax.*
Primū ergo pacem mereamur Dei, & post pacem nobis gra-
tia nascitur: quæ non in possidentis, sed in arbitrio donan-
tis est. Defert autem emptionē gratia Dei, illi qui in sublimi-
bus collocatus est: vt quamuis videatur excelsus, tamē gratia
Dei indigeat: illud quod in Cantico sæpe cantatur à sponsa: Cant. 3. a
Fratrue-

E דודי *Fratruelis meus*, id est, ἀδελφιδοῦς μου in Hebraico בן דדי dicitur: ergo non fratruelis sed πατράδελφος, id est, patruelis dicendus est, fuisse autem Hieremiam filium Helchiæ *de sacerdotibus qui erant in Anathot in terra Beniamin*, & voluminis huius testatur exordium.

[a] Et venit ad me Hanameel filius patrui mei, secundum verbum domini ad vestibulum (siue atrium) carceris, & ait ad me: posside (siue eme) agrum meum qui est in Anathot in terra Beniamin. quia tibi competit hæreditas, & tu es propinquus, vt possideas (siue emas.) [b] intellexi autem quod verbum domini esset, & emi agrum ab Hanameel filio patrui mei, qui est in Anathot, & appendi ei argentum, statheres septem & decem argenteos. Et scripsi in libro, & signaui, & adhibui testes, & appendi argentum in stathera. Et accepi librum possessionis signatū, & stipulationes, & rata, & signa forinsecus. [c] Et dedi librum possessionis Baruch filio Neriæ filij Maasiæ in oculis Hanameel patruelis mei, & in oculis testium, qui erant scripti in libro emptionis, in oculis omnium Iudæorum, qui sedebant in atrio carceris. [d] Et præcepi Baruch corā eis, dicens: Hæc dicit dominus exercituū Deus Israel: Sume libros istos, librum emptionis hūc signatum, & librum hunc qui apertus est, & pone illos in vase fictili, vt permanere possint diebus multis. Hæc enim dicit dominus exercituum Deus Israel: Adhuc possidebuntur domus, & agri, & vineæ, in terra ista. [e] Et oraui ad dominū postquā tradidi librū possessionis Baruch filio Neriæ, dicens. Heu, heu, heu, domine Deus (siue qui es domine Deus) Ecce tu fecisti cœlum & terrā in fortitudine tua magna, & in bra-

a ¶ *Et venit ad me*, &c.] Quod futurum prophetæ verbū domini nunciarat, statim opere completum est. Venit, inquit, ad me Hanameel gratia Dei, filius patrui mei. שלם Sellum, hoc est, filius pacis. Venit autem in vestibulo carceris: dixitque ad me ea quæ dominus ab eo dicenda prædixerat. Ager autem iste sacerdotalis, cuius emptio atque possessio Hieremiæ deferebatur, ענתות in Anathot est, in terra בנימין Beniamin, quorum prius obediētiam: secundum filium dexteræ sonat. Et consequenter eius appetit emptionem in quo obedientia & virtus domini versabantur. Pro quo LXX. πρεσβυτέρου, id est seniorē interpretati sūt: quod loco huic non conuenit.

b ¶ *Intellexi autem quod verbū*, &c.] Durum quidem erat & prope inconsequens risuq; dignum, eā qui iam iamque capiendam prophetabat Hierusalem, & omnes ducendos esse captiuos, vel gladio, fame, & peste perituros, agrum in Anathot emere, quem nō erat possessurus. Sed intellexi, inquit, verbum domini esse & emptionem meam argumēto & vati- F cinio domini coaptandam, & ideo acquieui præcepto eius vt emerem: nec frustra ad me super huiuscemodi re, Dei factū esse sermonem, & appendi argenti decem & septem siclos, quos nos in stateres vertimus. *Siclus autem viginti habet obolos*, vt in Ezechielis extremo volumine scribitur. (Ezech. 45.) Emitque propheta decem & septem siclis, in quo numero cantauit puer domini Dauid, in die qua eruit eum dominus de manu omnium inimicorum eius, & de manu Saul, & dixit: (Psal. 118 a) *Diligā te domine fortitudo mea: dominus firmamentum meum, & refugium meum, & liberator meus. Deus meus adiutor meus, & sperabo in eum: protector meus, & cornu salutis meæ*. Denarium esse mysticum numerum, ostendit decalogus qui scriptus fuit in tabulis lapideis digito Dei, (Exod. 20. a; Leuit. 23. e) & dies ieiunij & propitiationis mensis septimi. Septem quoque, in quo verus est sabbathismus & requies, esse sanctum, multis scripturarum testimonijs comprobamus: de quibus saltem pauca posuissem, nisi otiosum esset docere quæ nota sunt. In hoc igitur numero à propheta & sacerdote emitur possessio: scribiturque in libro atque signatur, & adhibentur testes, argentumque diligenter appenditur: vt omnia venditionis & emptionis iura seruentur, & sit certa possessio, stipulationibus & sponsionibus roborata. Vel hoc audiant, qui falsa testamenta, & interdum ne testamenta quidem, sibi adhibitis testibus vindicare conantur.

c ¶ *Et dedi*, &c.] Quanquam statim esset possessio relinquenda, imo emenda posteris, & ab eo emenda qui filios non habebat: neque enim vxorem acceperat: tamen obediens imperio domini, omnia rite celebrat: Signatumque librum possessionis dat Baruch filio Neri filij Maasiæ. ברוך Baruch נריה in lingua nostra, benedictus dicitur: qui erat filius Neri, qui (Psal. 118. o) interpretatur lucerna mea, dicēte propheta: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, & lumen semitis meis ardens*. מחסיה Neri quoque pater Baruch filius Maasiæ, id est, facturæ & operis domini. Animaduertamus ergo, quātis virtutum priuilegijs discipulus Baruch Hieremiæ ministrauerit, dicēte Dauid: (Psal. 100.) *Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat*. (4 Reg. 2. b) Vnde & Helisæus minister Heliæ intantum placuit Deo, vt post translationem magistri etiam duplicem spiritum mereretur accipere. Hoc dico ad commonitionē eorum qui malorū hominū abutuntur ministerijs, & nō audent abijcere eos, quos malæ conscientiæ norunt sibi glutino copulatos. Traditur autē liber Baruch tanto & tali viro vidente Hanameel, qui vendiderat & testibus qui subscripserāt, & quorū nomina in emptionis volumine tenebantur. Et in cōspectu, inquit, omniū Iudæorū, qui sedebant in atrio carceris: qui videlicet ad prophetam venerant consolandū, vel studio timoris Dei, domini verba audire cupiebant. G

d ¶ *Et præcepi*, &c.] Cunctis quos preteritus sermo narrauit præsentibus & videntibus, Baruch ministro præcipitur & discipulo: nō sermonibus præceptoris, sed Dei iubentis imperio: vt assumat libros, vnum signatū, alterū apertū: quæ emptionū cōsuetudo hucusq; seruatur: vt quæ intrinsecus clausū signacula continent, hoc legere cupientibus apertum volumen exhibeat, vtrunq; in vase fictili, vt permanere possint diebus multis. Firma igitur erat, & lōgo post tēpore futura possessio: quę tāta custodia seruabatur: ne vel foris emptionis libri positi paterent rapinæ, vel humo conditi, humore terræ soluerentur. Hoc autem totum fit vt intelligant qui videbant rursum habitandā Hierusalem, & possidendos agros: quod licet absque sermone Hieremiæ H debuerant per se intelligere: tamen domini sermōnibus commonentur, & dicit ad eos: *Hæc dicit dominus exercituum Deus Israel: adhuc possidebuntur domus & agri & vineæ in terra ista*. Hoc est illud quod Hieremias dudum dixerat. Intellexi verbum esse domini, & idcirco emit agrum, quem possessurus non erat.

e ¶ *Et oraui ad dominum postquā tradidi librū*, &c.] Post emptionē agri iure celebrata, & post sententiā domini, qua pollicitus est domos, agros, & vineas deinceps possidendas, orat propheta ad dominum, & dolorē cordis gemitibus exprimit, dicens. *Heu, heu, heu domine Deus*: pro quo LXX. transtulerūt, ὁ ὤν, id est, *qui es domine Deus*: iuxta illud quod Moysi dicitur: *Vade dic populo Israel: Qui est, misit ad me vos*. Nō quo nō sint (Exod. 3. d) alij, sed aliud est creatoris esse beneficio quod subsistat, aliud æternitate naturæ. Laudat dominū, & ex creaturis prædicat creatorē: Primumque potentiā eius & misericordiā, atq; iustitiā, in omne hominū genus eleuat vocibus: Deinde transit ad Israel, & quanta ei præstiterit, celebri sermone describit. Et post tanta beneficia dicit eos immemores bonorū illius, clementiam in amaritudinem prouocasse: ita vt obsideatur ciuitas, & antequam hostiū in eam fiat irruptio, fame & gladio & peste consumpta sit. Hæc autem vniuersa præmisit, vt consequenter illud inferret, quod in reprehensionem diuinæ sententiæ facere videbatur. Et tu dicis mihi domine Deus, eme agrum argento, & adhibe testes, cum vrbs data sit in manus Chaldæorum? Hæc interim tota loci istius continet περιοχήν. Nunc ad singula reuertamur. *Tu fecisti cœlum & terram in fortitudine tua magna*. Et Ioannes dicit de filio: *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factū est*. (Ioan. 1.) Hæc est enim domini fortitudo Apostolo comprobante: Christus Dei virtus, & Dei sapientia. *Et in brachio tuo extento siue excelso*: quorū vtrumq; percutientis indicium est. Hoc est autē brachiū de quo Esaias loquitur: *Et brachium domini cui reuelatum est?* (1 Cor. 1. d; ירמיה) Non erit tibi difficile omne verbum: *Quæ n. apud homines impossibilia, apud Deum possibilia sūt*: (Esa. 53. a; Luc. 18. a) siue cui nihil est abscōditū: iuxta illud psalmographi, dicentis: *Quia tenebræ non obscurabūtur à te, & nox sicut dies illuminabitur*. (Psa. 138. a)

A Qui facis misericordiam in millibus & reddis iniquitatem patrum in sinum filiorum eorum post eos. Grandis clementia creatoris, misericordiam suam in mille generationes extendere, & iustitiam statim in altera generatione monstrare: quæ tamen & ipsa est mista misericordiæ. Non enim statim punit delinquentem, sed expectat pœnitudinem: vt si liberi imitati fuerint parentum vitia, diu dilata pœna reddatur. Fortissime, magne, potens, dominus exercituum siue virtutum nomen tibi. Ista nomina potentiam indicant creatoris. Cæterum proprie nomen Dei, pater est, quod in euangelio per dominū reuelatur dicētem: *Pater manifestaui nomē tuum hominibus.* Magnus consilio. Et audet se quisquam domini inserere secreto & de illis iudicijs iudicare? Et incomprehēsibilis cogitatu. Quem non comprehēdit cogitatio, quo modo potest sermo comprehendere? Cuius oculi aperti sunt super omnes vias filiorum Adam. Frustra ergo homo se putat Dei cælare notitiam. Quodque infert: vt reddas vnicuique secundum vias suas, & secundum fructum adinuentionum suarum, hoc indicat, quod interdum pro nimia patientia, iniusta eius videantur iudicia. Quem locum Apostolus plenius explicat ad Romanos. Ignoras quoniā benignitas Dei ad pœnitentiam te hortatur? secundum duritiam autē & cor impœnitens, *thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei.* Quanto igitur serior vindicta peccantium est, tanto iustior: in similitudinem Pharaonis, qui decē plagis admonitus, nō punitus, & in duritia perseuerās, ad extremum rubri maris fluctibus obrutus est.

Ioan. 17. a
e gibbor
Rom. 2. a
B
Exod. 14.

brachio tuo extento (siue excelso.) non erit tibi difficile (siue impossibile) omne verbum: (vel iuxta LXX. Nihil apud te est absconditum.) Qui facis misericordiā in millibus, & reddis iniquitatem patrum in sinum filiorum eorū post eos, fortissime, magne, potens, (quod Hebraice dicitur [e] נבור:) dominus exercituum (siue virtutum) nomen tibi. Magnus consilio, & incomprehensibilis cogitatu. Cuius oculi aperti sunt super omnes vias filiorū Adam (siue hominū.) vt reddas vnicuiq; secundum vias suas, & secūdum fructum adinuentionum suarum. [a] Qui posuisti signa & portenta in terra Ægypti vsque ad diem hanc, & in Israel & in hominibus (siue terrigenis:) & fecisti tibi nomen, sicut est dies hæc, & eduxisti populum tuum Israel de terra Ægypti, in signis & in portentis, & in manu robusta, & in brachio extento, & in terrore magno. Et dedisti eis terram hanc, quam iurasti patribus eorum. vt dares eis terram fluētem lacte & melle. Et ingressi sunt, & possederunt eam, & non obedierunt voci tuæ, & in lege tua non ambulauerunt: omnia quæ mandasti eis vt facerent, non fecerunt, & euenerunt eis vniuersa mala hæc. [b] Ecce munitiones extructæ sunt aduersus ciuitatem, vt capiatur, & vrbs data est in manus Chaldæorum, qui præliantur aduersus eā à facie gladij, & famis, & pestilentiæ. Et quæcunque locutus es acciderunt, vt ipse tu cernis: Et tu dicis mihi: Domine Deus, eme agrum argēto, & adhibe testes, cum vrbs data sit in manus Chaldæorum? [c] Et factum est verbum domini ad Hieremiam dicens: Ecce ego dominus Deus vniuersæ carnis. Numquid mihi difficile (siue impossibile) erit (aut abscondetur à me omne verbum? Propterea hæc dicit dominus: Ecce ego tradam ciuitatem istam in manum Chaldæorum, & in manum regis Babylonis, &

a¶ *Qui posuisti signa & portenta in, &c.*] De generali transit ad speciale, & quid propriè præstiterit Israël, breui sermone percurrit. Qui posuisti, ait, signa & portenta in terra Ægypti, quibus afflicta est Ægyptus vsque ad diem hanc, & in Israel & in hominibus siue terrigenis. Hoc quod dicitur, vsque ad diem hanc: posterioribus copulandum est, vt legamus, & in Israel & in cunctis mortalibus quotidie tua signa complentur. Siue aliter signa atque portenta non solum in Ægypto perpetrasti, sed vsque hodie eadē tuæ misericordiæ fortitudo saluauit populū tuū, & vniuerso generi humano creatoris subuenis potestate. Et hoc notandum. quod Israel ab hominibus separat atque terrigenis iuxta illud: Filius meus primogenitus Israel. *Et fecisti tibi nomen sicut dies hæc.* Laudes, inquit, tuæ totius orbis sermone celebrantur. *Et eduxisti populum tuum Israel de terra Ægypti.* Pulchre dixit, populum tuum, eo enim tempore quo eductus est, domini imperio seruiebat. Eduxisti autē in signis & portentis, quibus percutiebatur Ægyptus, & in manu robusta & in brachio extento, & in terrore magno: quando mare rubrum transeunti populo Israel viā præbuit, & Ægyptium oppressit exercitum. *Et dedisti eis terram hanc, quam iurasti patribus eorū vt dares eis, Abraham videlicet, Isaac & Iacob.* Ergo non suo merito terrā repromissionis, sed patrū accepere virtutibus. *Terram fluentē lacte & melle.* Necdū enim solidum poterant cibum capere sed melle & lacte nutriebantur infantiæ. Vel certe lacte & melle, rerum omniū vbertate & abundantia. Et ingressi sunt & possederunt eam. Statimque inter possessionem & inobedientiam nihil fuit medium. Vbertas enim, securitatem: securitas, neglegētiam: negligentia, contemptum parit. Et non obedierunt (inquit) voci tuæ, & in lege tua non ambulauerunt. Frustra ergo promisere in eremo dicentes: *Omnia quæcunque dominus præcepit, faciemus.* Non enim in spōsione, sed in opere præmium est, ad retundendā eorum impudentiam, qui putant hominem omnia posse complere, quæ se facturum esse pollicitus est. *Omnia quæ mandasti eis vt facerent, non fecerunt*, & certe facturos se promiserant. *Et euenerunt eis vniuersa mala hæc.* Mala patientibus, cæterum iuxta domini sententiam, bona qui reddit vnicuique secundū vias suas.

Exod. 4. f
Heb. 4. a
D
Exod. 19. b

b¶ *Ecce munitiones extructæ, &c.*] Decimus annus erat regis Sedechiæ: ita enim scriptum est: *Verbum quod factum est ad Hieremiam à domino anno decimo Sedechiæ regis Iudæ: tunc exercitus regis Babylonis obsidebat Hierusalem, & Hieremias propheta clausus erat in atrio carceris.* Recteque nunc dicitur: Ecce munitiones sunt extructæ aduersus ciuitatem, vt capiatur, & vrbs tradita est in manus Chaldæorum, nec habent quos vincant, aut quos capiant: Iam enim gladio, fame, peste consumpti sunt: & quæcumque dixisti, videmus esse completa: quomodo ergo mihi dicis domine, eme agrum argento, & adhibe testes, cum vrbs data sit in manus Chaldæorum? Igitur non reprehēdit, sed interrogat, nec tam sibi, quam alijs vult discere, qui sedebant in atrio carceris, & forsan taciti reprehendebant, quo modo idem propheta quē verum nunciare credebant, & vrbem dicat esse capiendam, & agrum emat quasi possessurus.

Sup. ca. a
D

c¶ *Et factum est verbum Domini, &c.*] Tristibus læta subiungit, & post euersionem Hierusalem captiuo populo reditum pollicetur. Primumque causas exponit offensi & iusti furoris Dei, vt quanto maior culpa peccantiū, tanto amplior in peccatores clementia creatoris. *Ego*, inquit, *dominus Deus vniuersæ carnis.* Nequaquam cunctarum gentium, nec populi Israel, aut certe vt de sanctis crebro dicere solet: *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob*, sed *Deus* dixit *vniuersæ carnis*: vt & rationalia & bruta animantia ipse fecisse credatur. Sunt enim qui prouidentiā creatoris vsque ad rationalia cōfiteantur, bruta autem fortuitis casibus asserant, vel perire, vel viuere. Propheticusque sermo declarat, nihil esse quod fugiat prouidentiam & scientiam Dei: quia alia propter se, alia in vsum hominum sunt creata. Numquid mihi difficile aut impossibile: aut certe abscōdetur à me omne verbum? & supra diximus: *Quæ apud homines impossibilia sunt, apud Deū possibilia sunt.* Verbum autem hic, & in multis alijs locis, pro rebus debemus accipere. *Quid est* (aut) *quod factum est verbū? Propterea hæc dicit Dominus.* Quid enim præcesserat, vt causalem coniunctionem poneret, dicens: *Propterea hæc dicit Dominus?* Quia, inquit, curæ meæ est omnia regere, vniuersa disponere, & reddere singulis iuxta vias suas: idcirco ego tradam ciuitatem istam in manu Chaldæorum, & in manu regis

Luc. 18. e

E regis Babylonis, & capient eam. Primũ enim vallatur exercitu, & absente capitur Nabuchodonosor, Sedechiasq; ducitur in Reblatha, & ibi regi traditur. Et venient, inquit, Chaldæi præliantes aduersum vrbem hanc. Melius Aquila qui pro eo quod scriptum est, veniẽt, trãstulit *εἰσελεύσονται*, hoc est, ingredientur ciuitatem. Neq; enim absentes erãt vt venirent: quippe qui circundederãt Hierusalẽ, sicut scriptura testatur: *Tunc exercitus regis Babylonis obsidebat Hierusalẽ*. Ac deinde: *Ecce munitiones extructæ sunt aduersũ ciuitatẽ vt capiatur, & vrbs data est in manus Chaldæorũ*. (Sup. 20. a) Quo modo igitur venient qui præsentes erant? Sed hi qui obsidebãt vrbem, ingrediẽtur, inquit, & capiẽt eã, & succendent, & ad solũ vsque comburent: Verbum enim Hebraicũ [d] ובאו, ambiguitate sui, & venient, & ingrediẽtur sonat. (d oubaou) Et domus, in quarũ domatibus sacrificabant Baal idolo Sydoniorũ, & libabant dijs alienis libamina ad irritandũ me: vt non errore religionis, sed contentione quadam, & in creatorẽ contumelia facere viderẽtur. Quo modo autẽ periturus scribitur mundus, iuxta illud quod scriptum est: *Cælum & terra pertransibunt*, eo quod in maligno positus sit: (Matt. 24. d; 1. Ioan. 5. d; Apoc. 11. b) sic & domus ipsæ, & loca in quib. flagitia perpetrata sũt, iræ Dei subiacent. Sunt qui contentiose illud quod scriptũ est, Locus in quo crucifixus est dominus atque Saluator, spiritualiter Gomorra & Ægyptus vocatur, ad ipsa loca referant. Alij vero vniuersum mundum sub nomine Ægypti & Gomorræ significari putãt. Vt enim Gomorra diuino igne deleta est, ita & mundum iudicio Dei concremandum.

F

& capiet eam. Et veniẽt (siue ingredientur) Chaldæi præliantes aduersus vrbem hanc, & succendẽt eam igni, & cõburent eam, & domos, in quarum domatibus sacrificabant Baal, & libabãt dijs alienis libamina ad irritandum me. [a] Erant enim filij Israel, & filij Iuda iugiter (siue soli) facientes malũ in oculis meis ab adolescẽtia sua. [b] Filij Israel, qui vsque nunc exacerbant me in opere manuũ suarũ, dicit dominus: [c] Quia in furore & in indignatione mea facta est mihi ciuitas hæc, à die qua ædificauerunt eam, vsq; ad diem istam, qua auferetur de conspectu meo. [d] Propter malitiam filiorum Israel, & filiorum Iuda, quam fecerunt, ad iracundiam me prouocãtes, ipsi & reges eorum, & principes eorum, Sacerdotes eorum, & prophetæ eorum, viri Iuda, & habitatores Hierusalem. [e] Et verterunt ad me terga, & non facies: [f] Cum docerem eos diluculo, & erudirem, & nollent audire, vt acciperent disciplinam. [g] Et posuerunt idola sua in domo, in qua inuocatum est nomen meum, vt polluerent eam. [h] Et ædificauerunt excelsa (siue aras) Baal, quæ sunt in valle filij Ennom, vt initiarent filios suos & filias suas Moloch. [i] Quod non mandaui eis, nec ascendit in cor meum, vt facerent abominationem hanc & in peccatum deducerent Iudam. [k] Et nũc propter ista, hæc dicit dominus Deus Israel ad ciuitatem hanc, de qua vos dicitis, quod tradatur in manum regis Babylonis in gladio, & in fame, & in

a ¶ *Erant enim filij Israel, & filij Iuda iugiter, siue soli, &c.*] Verbum Hebraicum [a] אך Aquila interpretatus est *πλήν*: (a ach) quod coniunctionem significat: verumtamen Symmachi prima editio, & Lxx. & Theodotio, solos interpretati sunt. Secunda quippe Symmachi vertit *διόλου*, quem & nos in præsentiarũ secuti sumus, vt diceremus, iugiter. Dicamus igitur primũ iuxta Hebraicũ: filij Israel, & filij Iuda facientes iugiter malũ. Et decẽ, inquit, & duæ tribus malum sine cessatione fecerunt, & iugis fuit eis in pessimis operibus perseuerantia. Si autem iugis & semper in toto populo, vbi est iustitia sempiterna? Porro iuxta Lxx. qui dixerunt: *Soli facientes malum*, oritur quæstio: Num & aliæ gentes eo tempore quo Israel Iudasque peccabant, malum non fecerunt? Quod sic soluitur: Qui habet notitiam Dei & recedit ab eo, solus peccat in oculis Dei: qui vero increduli permanserint, quasi illo nõ vidente & negligente delinquunt. Vnde & Dauid vir sãctus, quia corruerat in peccatum vxoris Vriæ, Bethsabeæ, agens postea pœnitentiam, loquitur: *Tibi soli peccaui, & malum coram te feci*, (2. Reg. 12.; Psal. 50.) id est, in conspectu tuo. Denique iungitur: *Soli facientes malum in oculis, & in conspectu meo ab adolescentia sua*. Quodque sequitur.

b ¶ *Filij Israel qui vsque nunc exacerbant me in opere manuũ suarum, &c.*] In Lxx. non habetur, & de Hebraico additum est. Quia autem ab adolescentia sua vsque ad præsentem diẽ iugiter deliquerunt: ideo iusta sententia Dei est, & merito scriptura contexit.

c ¶ *Quia in furore & in indignatione mea, &c.*] Si ex eo tempore quo ciuitatis iacta sunt fundamenta vsque ad hanc diẽ, quando capta est atque succensa, & sublata de conspectu domini, fuit semper in vitio, & indignationem contra se domini prouocauit: Vbi est (vt sæpe iam diximus) peccatorum quies. G

d ¶ *Propter malitiã, &c.*] Quia supra dixerat: In furore & in indignatione mea facta est mihi ciuitas hæc: à die qua ædificauerunt eam vsq; ad diẽ istam, qua auferetur de cõspectu meo, & nullum generaliter absque peccato fuisse mõstrauerat: nunc per partes enumerat, & reges & principes & sacerdotes, & prophetas eorum, & cuncta vno sermone cõprehendens: Viri, inquit, Iuda & habitatores Hierusalem. Pulchreque non dicit: Reges mei, & principes mei, & sacerdotes mei, & prophetæ mei, sed quia peccauerũt reges eorũ, & principes eorum, & sacerdotes eorum, & prophetæ eorum.

e ¶ *Et verterunt ad me, &c.*] Iuxta illud quod alibi scriptũ est: *Et verterũt cõtra me scapulam recedentem*. (Zach. 7. a) Qui enim precatur, inclinata ceruice in terram pronus funditur: qui vero tergum vertit, ipso gestu corporis indicat negligere se cõminãtem. Et hoc ait, faciebãt.

f ¶ *Cum docerẽ, &c.*] Fugatis erroris tenebris, & omni idolorũ cultu, mea sententia confutata, quotidie corda eorum illuminare cupiebã, & docere quæ recta sunt. Et vt liberum seruaret arbitriũ, iungit & dicit: *Et nollent audire, vt acciperent disciplinã*. Sequitur.

g ¶ *Et posuerunt Idola, &c.*] Non solũ eo tẽpore Iudas posuit in templo Dei statuam idoli, quam in Ezechielis principio legimus: (H; Ezech. 8. b) sed vsque hodie in domo Dei, quæ interpretatur ecclesia, siue in corde animaque credentiũ, ponitur idolum, quando nouum dogma constituitur, & iuxta Deuteronomium, adoratur in abscondito. (Deut. 4. e; 1. Cor. 3. d) *Nescitis*, inquit, *quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis?*

h ¶ *Et ædificauerunt excelsa, siue aras, &c.*] Pro initiarent, in Hebraico scriptũ est [f] להעביר: (f haabir) quod Aquila & Symmachus, transducerent: Lxx. & Theodotio interpretati sunt, offerrẽt. De valle filij Ennom, quæ Hebraice dicitur [g] גי בן הנם, (g ge hinnom) supra plenius diximus quod subiaceat Siloe fontib. & amœnitate sui, (Sup. 7. g) quia locus irriguus est, populum prouocauerit ad luxuriam, quam idolorum cultus sequitur. Notandũ quoque quod aræ & excelsa, Hebraico sermone appellantur [h] במות: (h bamoth) propter eos qui in Samuelis & Regum volumine quid significet hoc verbũ dubitant. (1. Reg. 9. b; 3. Reg. 3. a) Moloch idolum Ammonitarũ est, quod in regem vertitur. (מלך) Significat autem scriptura diuina, quod non solum Baal idolo, sed & Moloch cunctisque dæmonibus in ipso loco populus seruierit.

i ¶ *Quod non, &c.*] Proprie tribus Iuda & Beniamin in fano Baalis & Moloch, dæmonũ simulacra veneratæ sunt. Vitulos autem aureos in Bethel & Dan, & decem tribus, quæ appellantur Samaria, Ioseph, & Ephraim, coluisse perspicuum est. (3. Reg. 12. g) Tantumque mali fuit quod à populo factũ est, vt testetur Deus se numquam cogitasse, nec ascendisse in cor suum, quæ illi facturi fuerint: Omnia autem hæc *ἀνθρωποπαθῶς*.

x ¶ *Et nunc propter, &c.*] Sicut sperantibus auxilium, & in murorum firmitate fidentibus, prophetatur quod subuertenda sit Hierusalẽ, & populus iam iamque capiẽdus, & ante captiuitatem gladio, fame, & peste periturus: Sic desperantibus, & post subuersionem vrbis nullam salutem expectantibus, suum auxilium pollicetur, vt & confidentia, atque

A superbia, iustam sententiam, & desperatio, atque humilitas Dei mereamur auxilium.

in peste. [a] Ecce ego congregabo eos de vniuersis terris, ad quas eieci eos in furore meo, & in ira mea, & in indignatione grādi: & reducam eos ad locum istum, & habitare eos faciam confidenter. Et erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deū. Et dabo eis cor vnum, & viam vnam, vt timeant me vniuersis diebus, & bene sit eis, & filiis eorum post eos. Et feriam eis pactum sempiternum, (siue disponam testamentum æternum) & non desinā eis benefacere, & timorem meum dabo in corde eorum vt non recedāt à me Et lætabor super eis, cum eis benefecero: (siue & visitabo eos, vt eis benefaciam.) Et plantabo eos in terra ista in veritate, (siue in fide:) in toto corde meo, & in tota anima mea. [b] Quia hæc dicit dominus: Sicut adduxi super populum istum omne malum hoc grande, sic adducam super eos, omne bonum quod ego loquor ad eos. Et possidebuntur agri in terra ista, de qua vos dicitis quod deserta sit, eo quod non remanserit homo & iumentum, & data sit in manum Chaldæorum. Agri pecunia ementur, & scribentur in libro, & imprimetur signaculum, & testis adhibebitur in terra Beniamin, & in circuitu Hierusalem: in ciuitatibus Iuda, & in ciuitatibus montanis, & in ciuitatibus campestribus (siue sephela) & in ciuitatibus, quæ ad Austrum sunt (seu Negeb) quia conuertam captiuitatem eorum, ait dominus.

a ¶ *Ecce ego congregabo eos de vniuersis terris*, &c.] Multi hoc putāt tēpore Zorobabel filij Salathiel, & Iesu filij Iosedech sacerdotis magni, quando Aggeus & Zacharias prophetauerunt sub Esdra sacerdote completum, quando ędificatum est tēplū, & sub Neemia extructi muri per circuitū: vt quos ante deiecerat in furore & ira, & in indignatione grādi de Hierusalē, & in toto orbe disperserat: postea reductos habitare fecerit cōfidēter, & fuisse eos in populū Dei, & dominū fuisse in Deum eorū, & cætera quæ scriptura contexit. Sed quo modo hoc possit illi tempori coaptari: Habitare eos faciam confidenter, & feriam eis pactum sempiternū, siue disponam illis testamentū æternum: penitus non potest approbari: quippe quos legimus & sacra narrat historia, non solum à vicinis gentibus, sed à Persis quoq; & Macedonibus, & Ægyptiis, Romanisque sæpe captos, & hucusque seruire. Omnia igitur ad aduētum referēda sunt Saluatoris: quæ nostro & fidei tēpore vidimus expleta, & electio (iuxta apostolum) reliquiarum salua facta est. Et qui in Christo habitant confidenter, datū est illis cor vnū, iuxta illud quod scriptū est: *Multitudinis autē credentiū erat cor vnum & anima vna. Et viā*, inquit, *vnā*, illum qui dicit: *Ego sum via veritas, & vita. Vt timeant me vniuersis dieb. Principiū* enim *sapiētiæ, timor domini*. Vniuersis ait diebus. Quod si Iudęis non competit, de nostro populo accipiendū est: cui & bene fuit, & est & erit, non solum ipsis, sed & filijs eorū post eos. Nobiscum enim pactum pepigit sempiternum, nec desinet nobis vltra benefacere. Quodq; sequitur: *Et timorem meum dabo in corde eorum, vt non recedant à me*. Sic liberum donat arbitrium, vt tamen ipse timor qui tribuitur, gratia permaneat, largitoris. Cumq; inquit, eis benefecero, lætabor. Gaudet quippe quia videt creaturā suam esse saluatam. Vnde & *Gaudiū angelorū est in cœlis super vno peccatore pœnitentiā agēte. Et plātabo*, inquit, *eos in terra ista in veritate*: siue (vt LXX. transtulerunt) in fide, vt proprie significet populum Christianum, cuius religio fides est. In toto corde meo & in tota anima mea: Si domini verba sunt Saluatoris, recte cor & anima eius creditur, qui dicit in euangelio: *Potestatē habeo ponendi animā meam, & potestatem habeo iterum sumendi illam*. Sin autem ex persona Dei patris accipimus: secundū illud intelligendum est: *Neomenias vestras & sabbatha & dies festos odit anima mea*.

b ¶ *Quia hæc dicit dominus: Sicut adduxi super populū istū omne malū hoc grāde, sic adducam super eos omne bonū, &c.*] Hæc iuxta literam, licet in typo præcesserint post reditum de Chaldæis, quando ad Cyri regis imperium reuersus est populus, in Iudæam tamen spiritualiter in Christo & apostolis verius pleniusq; complentur. Tunc & homines & iumēta reducti sunt in ecclesiam: iuxta illud quod scriptū est: *Homines & iumenta saluos facies domine*, rationales quosque & simplices. Tunc agri empti sunt pecunia, vt faceremus nobis *amicos de iniquo in mămona*, qui nos *reciperent in æterna tabernacula*. Et scripti in libro, haud dubium quin viuētium. Et impressum est signum vexilli dominicæ crucis atq; victoriæ, & testes adhibiti sunt martyres, & omnis sanctorū chorus. In terra Beniamin, vbi est domini fortitudo, & in circuitu Hierusalē, in qua est visio pacis, & æterna securitas, in ciuitatib. Iuda, in quibus est Christi verā confessio. *Et in ciuitatibus montanis*, de quibus vna est, de qua dicitur: *Non potest ciuitas abscondi in monte posita. Et in ciuitatibus campestribus*, quæ Hebraice appellantur [i] שפלה: vt de profundis atque depressis, per camporum æqualitatem ad summa gradiamur. *Et ciuitatibus quæ ad Austrum sunt*: quod Negeb LXX. transtulerunt, vbi est meridies, & plena lux veritatis. Cum autem hæc omnia fuerint, implebitur quod scriptum est: *Conuertam captiuitatem eorum, ait dominus*: de quo scriptum est: *Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem: Accepit* siue (vt Apostolus ait) *dedit bona hominibus*.

Marginal notes: 1. Esdr. 3.f. / 2. Esdr. 3. / Ioan. 10.d / Esaiæ 1.d / Psal. 35.b / Luc. 16.c / D / Rom. 9.f / B / Act. 4.f / Ioan. 14.a / Prouer. 9.c / Luc. 15.b / Matt. 5.b / i Sephela / נגב / Psal. 67.d / Ephes. 4.b / C

Commentarij Sexti in Hieremiam Prophetam Finis.

MARIANVS VICTORIVS AMORETTVS REATINVS,

PIO ET ERVDITO LECTORI. S.

SErmo aliquantulum fusior, & longioribus excurrens circuitibus: Item aliquot voces in opere non sa-tu Latinæ, vt secutores, hodietenus, victualia, & historialiter: Adhæc quod nec Græca, nec Hebraica verba vnquam proferat: neque LXX. interpretationis, Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis meminerit: imo quod vulgata potius ipsius Hieronymi editione vtatur, mouent eruditos quosdam, vt Hieronymi opus non esse laborem hunc in Hieremiæ lamentationes, pro certo assenerent. Ego quia stylus interdum ætate, & dicendi materia variat, & voces illæ non satis Latinæ, immistæ forsitan, aut corruptæ ab imperito Librario sunt, interpretationesque veterum translatorum in Commentario, vbi mystice, non secundum historiam fit expositio, consulto, prudenterque omitti potuerunt: alibique semel, Ezechielis scilicet quadragesimoseptimo capite, dum numeros adducit, sua Hieronymus interpretatione vtatur: Videns librum doctum & eruditum, & a veteribus, inter quos Gratianus est, Hieronymi nomine relatum: itaque ad stylum dicendi, & eruditionem Hieronymi accedere, vt ab eius fœtu non sine erroris periculo discernatur: contra omnem antiquitatem censuram talem primus approbare, librumque vti alienum è suo loco dimouere nec potui, nec ausus sum: præsertim cum, omnibus consentientibus exemplaribus, ad Eusebium Cremonensem Diui Hieronymi indiuiduum socium, cui totum in Hieremiam dicatur opus, inscriptus sit. Nam mẽtitum hac in re virum sanctum, quisquis Librum condiderit (sanctum enim, piumque fuisse inficiari quis audeat?) credi nullo modo potest. Epistola certe Libro præfixa Hieronymi, est eadem prorsus cum ea, quam ad Paulam Vrbicam de Alphabeti Hebraici mysterio, & metrorum apud Hebræos genere ille inscripsit: Inuenies autem eam Tomo tertio, numero CLV. Legant igitur Librum omnes vti Hieronymi, aut saltem vti Hieronymiani spiritus partum, & à talis censuræ periculo abstinentes, non quis quid scripserit, sed quid potius scriptum sit, considerent. Opus enim ita pium, & eruditum est, vt Hieronymi nomine securè legi, & pro eius labore proferri iure ab omnibus possit.

F H

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN LAMENTATIONVM HIEREMIÆ AD EVSEBIVM

PROOEMIVM.

HAbes in Lamẽtationibus Hieremiæ, quatuor alphabeta: è quibus duo prima quasi sapphico metro scripta sunt quia tres versiculos, qui sibi connexi sunt, & ab vna tantum litera incipiunt, heroica coma cõcludit. Tertium vero alphabetũ trimetro scriptum est, & à ternis literis, sed eisdem, trini versus incipiunt. Quartum alphabetum simile est primo & secundo. Prouerbia quoque Salomonis extremum concludit alphabetum, quod tetrametro iambico supputatur, ab eo loco vbi ait: *Mulierem fortem quis inueniet?*
Prou.31. Quo modo autem in his nostris literis non potest quis ad legenda verba texendaque procedere, nisi prius ab elementis cœperit: ita in scripturis diuinis non valemus ea quæ
Psal.118. maiora sunt nosse, nisi ab ethica in ipsas habuerimus exordium, secundum illud quod propheta dicit: *A mandatis tuis intellexi.* Quod videlicet post opera cœperit habere scientiam secretorum. Verum iam complendum est quod petisti, vt sensum vniuscuiusq; elementi interpretatio annexa significet, אלף Aleph, doctrina interpretatur: בית Beth, domus: גימל, plenitudo: דלת Daleth, tabularum: הא He, ista: ויו Vau, &: זין Zain, hæc: חית Heth, vita: טית Teth, bonum: יוד Iod, principium: כף Caph, manus: למד, disciplinæ, siue cordis: מם Mem, ex ipsis: נון, sempiternum: סמך Samech, adiutorium: עין Ain, fons, siue oculus: פא Phe, os, ab ore, non ab osse: צדי Sade, iustitiæ: קוף Coph, vocatio: ריש Res, capitis: שין Sin, dentium: תיו Tau, signa. Ecce intellege, ne literarum ambiguitate fallaris. Post interpretationem elementorum intelligentiæ ordo dicendus est.

Aleph, Beth, Gimel, Daleth, prima connexio est: doctrina domus, plenitudo tabularum, quod videlicet doctrina ecclesiæ, quæ domus Dei est, in librorum reperiatur plenitudine diuinorum. Secunda connexio est, He, Vao, Zain, Heth, ista & hæc vita. Quæ enim alia potest esse vita sine scientia scripturarum: per quam etiam ipse Christus cognoscitur, qui est vita credentium? Tertia connexio habet, Thet, Iod, bonum principium: quia quamuis nunc sciamus vniuersa quæ scripta sunt, tamen *ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus, & nunc per speculum videmus in ænigmate.* 1 Cor.13
Cum autem meruerimus esse cum Christo, & similes angelis fuerimus: tunc librorum doctrina cessabit. Quarta connexio est, Caph, Lamed, manus cordis, siue disciplinæ. Manus intelliguntur in opere: cor & disciplina interpretantur in sensu: quia nihil facere possumus, nisi quæ prius facienda sint sciuerimus. Quinta cõnexio est Mem, Nun, Samech, ex ipsis sempiternum adiutoriũ. Hoc explanatione non indiget, sed omni luce manifestius est, scripturis æterna subsidia ministrari. Sexta connexio habet, Ain, Phe, Sade, fons siue oculus oris iustitiæ, secundum illud quod in tertio numero exposuimus. Septima cõnexio est, quæ & extrema, quo & in ipso quoq; septenario numero sit mysticus intellectus. Coph, Res, Sin, Thau, vocatio capitis, dentium signa. Per dentes articulata vox promitur, & his signis ad caput omniũ, qui est Christus, itur: per quem venitur ad regnum sempiternum. Verum hæc idcirco inseruimus, vt instruant lectorem: quo sciat non frustra iuxta seriem literarum à propheta hæc esse edita: sed vniuersa

A quæ scripta sunt, ad Christi & ecclesiæ pertinere sacramenta. Quod enim Lamentationes prædictæ, non solum super vrbis Hierusalem vastatione, & Iudaici populi captiuitate, sed etiam super Iosiæ regis occasum conscriptæ sint: Liber verborum dierum demonstrat, vbi ita legitur: *Mortuus est rex Iosias, & sepultus in mausoleo patrum suorum: & vniuersus Iuda & Hierusalem luxerunt eum. Hieremias maxime, cuius omnes cantores atque cantatrices vsque in præsentem diem, lamentationes super Iosiam replicant, & quasi lex obtinuit in Israel.* Vnde primum iuxta historiam in explanatione retexemus. Deinde allegoriam per congrua loca: siue ad Iosiam, qui interpretatur salus domini, vel fortitudo domini: siue ad Iudæos, hoc est, confidentes pertinent, inseremus. Opportunius ergo multo nunc à nobis, quam tũc à propheta Dei lamentatur: licet non vrbes multæ, non gens integra, sed anima hominis Christiani multis gentibus nobilior, multisque vrbibus pretiosior. Nam si vnus qui facit voluntatem Dei, melior est quam multitudo iniquorum, Melior erat anima quondam fidelis, in qua Deus inhabitabat, quam multitudines Iudæorum, qui ingrati beneficiis Dei, semper contraria agebant. Vnde Legislator eorum perfidiam exprobrãdo, taliter ad eos loquitur dicẽs: *Ego enim scio contentionem vestram contra dominum.* Et Stephanus. *Dura*, inquit, *ceruice, & incircumcisi cordibus vestris.* Si quis templum corporis, hominis Dei contemplatus est tunc, tum castitatis splendore refulgeret: paruam profecto & valde inferiorem illam propheticam lamentationem putabit: in qua barbaricæ manus sancta sanctorum polluisse deflentur, & sacras ædes ignem populasse hostilem: vbi contaminata cherubim, & arca ac propitiatorium, tabulæque duæ lapideæ, & vrna aurea lamentantur. Hæc lamentatio, quam nos deflemus, tanto illa durior & amarior esse probatur, quanto verius cuncta hæc, & euidentius in fideli anima quam intra illius templi parietes erant. Hoc sanctius multo fuit, quod in ea erat templum. Non enim auri & argenti metallo, sed virtutibus animi radiabat: habebat enim arcam intra se, & duo cherubim, id est, fidem Patris & Filij & Spiritus sancti, sitam. Sed nunc nihil eorum apparet. Ablata sunt hæc cuncta, nudata est domus Dei omnibus ornamentis suis, cunctisque quæ diuinitus cõsecuta fuerat, spoliata muneribus, remansit deformis ac turpis: periit ab ea omne munimen, omnisque custodia. Et iam non clauditur ostium: in ea non seruatur, sed patet ingressus omnibus malis spiritibus ad corruptelam animæ festinantibus: nulla inde turpis cogitatio, nulla cupiditas fœda repellitur. Sed si venerit fornicationis spiritus, ingreditur: si iactantiæ, si auaritiæ, & horum nequiores & impuriores venerint: nemo prohibet, nemo propellit: nullus enim custos, nullus remansit Æditus. Nam prius sicut ad cœli secreta nullus huiuscemodi malis indulgebatur accessus: ita nec purissimam mentem huiuscemodi penetrare poterat vlla cogitatio. Sed iam nunc quomodo textus ipsius historiæ incipiat, videamus. C

2. Par. 35. d

Sap 4 a

Deut 3 f

Act 7 f

COMMENTARIORVM DIVI HIERONYMI IN LAMENTATIONES HIEREMIÆ.

LIBER PRIMVS.

CAPVT I.

א Aleph

Vomodo [a] sedet sola ciuitas plena populo: facta est quasi vidua domina gentium, princeps prouinciarum facta est sub tributo. ב Beth. [b] Plorans plorauit in nocte, & lacrymæ eius in maxillis eius: Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius: omnes amici eius spreuerunt eam, & facti sunt ei inimici. ג Gimel. [c] Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis: habitauit inter gentes, nec inuenit requiem, omnes persecutores eius apprehenderunt eam inter angu-

Q*Vo modo, sedet sola ciuitas plena populo, &c.*] Deplorat propheta ruinam peruersi populi & subuersionem perfidæ ciuitatis: quæ semper contraria domino suo sentiebat, & præceptis suis aduersabatur: ingrata beneficiorum Dei, prophetas eius persequebatur, ipsumque heredem nouissime trucidabat. Vnde in manus hostium tradita, deuastata est, ita vt quæ prius diuersis gentibus & prouinciis imperabat, postmodum dura seruitute premeretur. B Quod tamẽ ante aduentũ domini sub Chaldaica captiuitate ex parte gerebatur: nunc autẽ post incarnationem dominicam, passionem, resurrectionem, & ascensionem Christi ad cœlos, plenius factum est: cum per Vespasianum & Titum Romanos principes, in vltionem dominici sanguinis vrbe succensa, tota gens simul, partim occisa, partim in captiuitatem ducta est, iuxta illud quod in Danielis visione scriptum est, vbi Angelus ad Prophetam ita loquitur dicens: *Post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus qui eum negaturus est: & ciuitatem & sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo: & finis eius vastitas, & post finem belli statuta desolatio.* Et Paulo post: *Vsque ad consummationem*, inquit, *& finem perseuerabit desolatio.* Mystice autem plangitur anima fidelis hominis, quæ quondam plena fuit numerositate virtutum, & imperabat diuersis affectibus, dominans concupiscentiis carnis: postea autem à malignis spiritib. flammis libidinis succensa, destituta angelorum solatio, & carens diuino consortio, tot seruit sceptris dedita quot vitiis.

Dan. 9. g

b ¶ *Plorans plorauit in nocte, &c.*] Adueniente tribulatione captiuitatis propter idololatriam, & enormitatem scelerum, plebs Iudaica sero doluit: cum sæpius propheticum attestationib. commenta, satius illi esset præuaricationis noxã cauere, quã post cõmissa pœnaliter lugere. Falsa ergo numina quæ diuersæ gentes in simulacris colebãt, causæ fuerũt illi scãdali & deceptionis: cũ relicto vero Deo, falsis diis in idolorũ cultura seruierint: qui eis nihil in tẽpore vindictæ profuerunt, imo plurimũ nocuerũt: in tantũ vt eos ludibrio & cõfusione dignos, inter hostes cõstituerẽt. Hinc quoque per Ezechielẽ peccanti Iudææ dicitur: *Ecce ego suscitabo oẽs amatores tuos cõtra te, de quibus satiata est anima tua: & cõgregabo eos aduersũ te in circuitu, & agent tecũ in odio & tollẽt oẽs labores tuos, & dimittẽt te nudã & ignominia plenam.* Iuxta allegoriã vero decepta anima diabolica suggestione, in noctẽ veniet futuræ perditionis, vbi gemitũ dabit perpetuò sine vlla cõsolatione. Ipsi enim spiritus maligni qui eã ante per illecebras voluptatũ in diuersa trahebãt, tãdẽ in tenebris exteriorib. cõstitutã, perpetuis cruciatib. punire nõ cessant. Vt ergo hũc dolorẽ maximũ deuitet, necesse est quod in præsẽti salubriter doleat: quatenus immẽsa bonitas Dei pro fletu præsẽtis tẽporis, cõsolationẽ illi præbeat sempiternã. *Beati qui lugẽt: quoniã ipsi cõsolabuntur.* Maxillæ quippe sancti prædicatores sunt, de qua nũc dicitur: *Plorãs plorauit in nocte, & lacrymæ ei' in maxillis ei':* quia in aduersitate ecclesiæ, illi amplius plãgũt, qui virã carnaliũ cõfringere prædicãdo nouerũt. Per ipsos quippe sãcta ecclesia, iniquos à vitiis conterit, & quasi glutiẽs in sua mẽbra cõuertit. Vnde ipsi quoq; primo prædicatori velut maxillæ ecclesiæ dicitur. *Occide & manduca.*

Ezec. 23. e

D

Matt. 5.

Act. 10. b

c ¶ *Migrauit Iudas propter, &c.*] Migrauit ergo Iudæorum popul' in dispersionẽ gẽtiũ propter afflictionẽ captiuitatis, & qui ante regni principatũ multis nationibus præerat, postea inter diuersas gẽtes seruitio laborabat: quia scelerũ suorum merito, vindicta eos inueniebat. Spiritualis autem Iuda ideo de terra sua migrauit: quia peccando, dominum irritauit, & iniquitatibus suis eum ad vindictam prouocauit. De quo ipse per Esaiam prophetam locutus ait: *Seruire me fecistis in peccatis tuis: præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis.* Vnde inter gentes deputata, & sordibus eorum polluta liberta-

Esai. 43 d

angustias. ד Daleth. [a] Viæ Sion lugēt, eo quod nō sint qui veniant ad solemnitatē: omnes portæ eius destructæ: sacerdotes eius gemētes: virgines eius squalidæ, & ipsa oppressa amaritudine. ה He. [b] Facti sūt: hostes eius in capite, inimici illius locupletati sūt qui domin[us] locutus est super eā propter multitudinem iniquitatum eius: paruuli eius ducti sunt in captiuitatem ante faciem tribulātis. ו Vau. [c] Et egressus est à filia Siō omnis decor eius facti sunt principes eius velut arietes non inuenientes pascua: Et abierunt absque fortitudine ante faciē subsequentis. ז Zain. [d] Recordata est Hierusalem afflictionis suæ, & præuaricationis, omnium desiderabilium suorum: quæ habuerat à diebus antiquis, cum caderet populus eius in manu hostili, & non esset auxiliator: Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbatha eius. ח Heth. [e] Peccatum peccauit Hierusalem, propterea instabilis facta est: omnes qui glorificauerunt eam, spreuerunt illam, quia viderunt ignominiam eius: ipsa autem gemens & conuersa est retrorsum. ט Teth.

E libertatem perdidit, & in hostium suorum manus incidit: qui eam per diuersos errores ducentes, nequaquam requiescere, vel paululum respirare concedebant.

a ¶ *Via Sion lugent, &c.*] Vias Sion dicit lugere, hoc est, lugubres existere: eo quod non sint qui veniant ad solemnitatem, vt festiua gaudia celebrēt: vel sacerdotum officia in templo expleant: quia templo succenso, muri ciuitatis funditus diruti, & portę destructæ sunt. Vnde omnis decor eius squalescit, & ipsa oppressa amaritudine in filiis suis fortiter gemit. Mystice autem viæ Sion lugent: quando animæ quōdā in arce mētis Deum speculantis actiones exteriores, post lapsum peccati, turpes atque lugubres apparent: eo quod non pristino more affectus eius ad interna gaudia delectanda occurrant. Sed quinque sensibus corporeis, qui portarum nomine hic notantur, per desidiā destructis, patescat aditus variis delictis: ecclesiasticum quoque officium vilescat, & continentiæ virtus mollescat. Vnde Spiritus sancti suauitate priuata, tota in amaritudine vitiorum versatur.

b ¶ *Facti sunt hostes eius in capite, &c.*] Facti sunt hostes Hierusalem in capite quando inimici illius superiores effecti, vniuersam gentem diuitiis spoliando, vinculis captiuitatis subiecerunt, & in alienam

F terram simul cum mulieribus & paruulis ire compulerunt: domino cui peccauerunt, iustum iudicium eis retribuente. Animæ vero deceptæ, hostes fiunt in capite: quando maligni spiritus eius gaudent dominatione: qui spoliantes eam virtutibus, paruulos cogitatus eius per varia desideria huc illucque trahendo, nullam quietem eam in animo habere permittunt.

c ¶ *Et egressus est à filia Sion omnis decor eius, &c.*] Obsessa Hierusalem ab hoste extrinsecus, omnem decorem iocunditatis suæ perdidit intrinsecus: maxime cum fame, & pestilentia laborans, nullius ope sustentabatur: quoniam principes & rectores illius dissolutis viribus, pauido corde, non defensionem ciuium, sed fugam inertem meditabātur. Mystice autem filia Sion reliquit decorem suum, quando anima per incuriam cogitationum, virtutum perdidit ornamentum, nec ei subueniebant principes sui, hoc est, rationabiles tractatus: cum quibus resistere debuit inimicis persequētibus, sed defecto robore fortitudinis coram hoste persequente, propulsa est in foueam deceptionis. Hac etiam sententia arguuntur negligentes rectores ecclesiæ Dei, ob quorum incuriam perit omnis decor populi Christiani, cum nec in meditatione legis diuinæ, nec in cultu pietatis, neque in sacrarum virtutum exercitio laborare conantur: sed in luxu voluptatum per varia scelera, iuxta suggestionem hostis cogentis, abducuntur. Cuius periculi malum, illos maxime respicit, qui in loco regiminis constituti, potius sæcularia desideria, quam mandatorum Dei sequi vestigia elegerunt. Vnde cælestis regni gloriam cum sanctis doctoribus non merentur accipere, sed cum diabolo & angelis eius, pœnam gehennæ cogentur recipere, de qua & subditur.

d ¶ *Recordata est Hierusalē afflictionis suæ, & præuaricationis, omnium desiderabilium suorum, &c.*] Non solum enim Hierusalem illa terrena doluit se perdere iocunditatem suā, & deliciarum affluentiam inter hostes constituta, sed etiam hæc mystica: & maximo dolore torquetur, cum in pœnis constituta, iam sero dolet se tunc negligentem fuisse, quando per bona opera & rectam conuersationem potuit sibimetipsi subuenire. Non enim cum sanctis angelis exultat, sed in inferno cum dæmonibus cruciata infructuose præterita peccata deplorat, iuxta illud quod scriptura teste, impij, G Sap. 5 a
in inferno dicturi sunt: *Ergo errauimus à via veritatis & iustitiæ lumē nō luxit nobis, & sol non est ortus nobis: lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles: Viā autē domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarū opulentia contulit nobis? Transierunt omnia illa tamquam vmbra mortis: in malignitate autem nostra consumpti sumus.* Tunc & ipsi spiritus maligni deridēt otiū, quod negligētes inutiliter duxerūt per præsētis vitæ spatium. Vnde & nūc per prophetam dicitur: *Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbatha eius.* Præcepto etenim legis, ab exteriori opere in sabbatho cessatur. Hostes enim sabbatha videntes irridēt, cum maligni spiritus vacationis otia ad cogitationes illicitas pertrahūt: vnaquæq; anima quæ remota ab externis actionib. seruire Dēo creditur, eo magis eorū tyrānidi illicita cogitando famulatur. Sancti autem viri, qui mūdi operib. non corpore, sed virtute sopiuntur, laboriosius dormiunt, quam vigilare potuerūt: quia in eo quod actiones huius sæculi deserentes superant, robusto cōflictu quotidie contra semetipsos pugnant. ne mens per negligentiam torpeat, ne subacto otio ad desideria immunda frigescat: ne ipsis desideriis bonis plus iusto inseruiat: ne sub discretionis specie sibimet parcendo, à perfectione languescat. Agit hęc, & à mundi huius inquieta concupiscentia se penitus liberahit: ac terrenarum actionum strepitum deserit, & per quie- H
tis studium, virtutibus intenta vigilans dormit. Neque enim ad contemplanda interna perducitur, nisi ab his quæ exterius implicāt, studiose subtrahatur. Hinc est enim quod per semetipsam veritas dicit: *Nemo potest duobus dominis serui-* Matt. 6. c
re. Hinc Paulus, ait: *Nemo militans Deo implicat se sæcularibus negociis.* 2. Tim. 2 a

e ¶ *Peccatū peccauit Hierusalē, propterea instabilis facta est: oēs qui glorificauerunt eam, spreuerunt illam, quia viderunt ignominiam eius, &c.*] Causam vindictæ expressit in principio huius sententiæ quia ob magnitudinem scelerum, Hierusalem promeruit transmigrationis excidium, ipsique qui eam deridebant, non condolentes illi, gemitui eius nullam consolationem præbebant. Hinc est quod per Esaiam plebi Iudaicæ dominus dicit: *Popule meus qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant,* siue conturbāt. Scribæ & pharisæi quos ante idem propheta exacto- Esa. 3 b [illegible]
res appellauerat, non magistros, & supra illusores: propter munera, quæ excæcant oculos etiam sapientium, non solum peccatores in populo non corripiebant, sed pro diuitiis atq; Ibidem.
compendiis efferebant laudibus: & ipsi econtrario, beatos Deut. 16 d
vocabant eos, & colūnas domus Dei, & cætera quæ solēt adulatores dicere. Sed tales fautores, nullam in die tribulationis laborantib. consolationē præbebant, imo confusionem scelerum eorum denudabant, & cordis ignominiam manifestabant. Ille est ergo doctor ecclesiasticus, qui lacrymas, nō risum mouet: qui corripit peccatores: qui nullum beatum, nullum dicit esse felicē: nec præuenit sententiam iudicis sui, dicente scriptura sancta: Ne beatū iudices quemquam hominem ante mortem. Sed & in alio loco legimus: *Qui benedicit amico mane grandi voce, à maledicente nihil differt.* Vnde Eccl. 11. d Prou. 17 b
spernentes hominum iudicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtrectationibus contristemur: sed ingrediamur rectam viam, & tritas à sanctis prophetis semitas. Audiamus hunc prophetam alio loco dicentem: *State in viis, & videte, & interrogate semitas domini sempiternas, quæ sit via bona: & ambulate in eo.* Supra 6 d

A

a ¶ *Sordes eius in pedibus eius: nec recordata est, &c.*] Sordes gestat in pedibus, qui gressum conuersationis suæ malis polluit operibus: nec recordatur finis sui, & temporis iusti iudicij Dei. Vnde deposita vehementer & hostium manibus tradita, nullum consolatorem habet: quia tempore opportuno, cultu pietatis honorare noluit suum auctorẽ. Solus in ea dominator inimicus, quoniã Deus verus eam deseruit amicus. Vnde maximo dolore contrita, miserabiliter ad dominum clamat: Vide domine afflictionem meam, quoniã erectus est inimic⁹: Nullo enim sibi resistente, hostis de victoria gaudet iniquus, & de potẽtia sua contra dominum erigitur superbus, proprijs hoc deputans viribus, non iusto iudicio Dei: quoniam iuxta psalmistam: *Non est Deus in conspectu eius: polluuntur viæ eius in omni tempore: auferuntur iudicia Dei à facie eius.* Psal.9.c

ט Teth. [a]Sordes eius in pedib⁹ eius, nec recordata est finis sui: deposita est vehemẽter, nõ habens cõsolatorem: vide domine afflictionem meam, quoniã erectus est inimicus. י Iod. [b]Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius: quia vidit gẽtes ingressas sanctuariũ suũ, de quib. præceperas, ne intrarent in ecclesiã tuã. כ Caph. [c]Omnis populus eius gemẽs, & quærens panem: dederunt pretiosa quæq; pro cibo ad resocillandã animam. Vide domine & cõsidera, quoniã facta sum vilis. ל Lamed. [d]O vos omnes qui trãsitis per viã, attẽdite & videte, si est dolor sicut dolor meus: quoniã vindemiauit me, vt locutus est dominus in die iræ furoris sui. מ Mem. [e]De excelso misit ignem in ossibus meis & erudiuit me, expandit rete pedibus meis, conuertit me retrorsum: posuit me desolatam, tota die mœrore confectam. נ Nun. [f]Vigilauit iugum iniquitatũ mearũ in manu eius, conuolutæ sunt & impositæ collo meo: infirmata est virtus mea dedit me dominus in manum, de qua nõ potero surgere. ס Samech. [g]Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei: vocauit aduersum me tempus, vt contereret electos meos.

b ¶ *Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius, &c.*] Propter peccata populi hostilis exercitus deuastat templum domini, & omnem ornatum eius deijcit: quod nec ingredi, nec in aliquo cõtingere debuit. *Repulit enim dominus tabernaculum suum, in quo habitauit inter homines*, & tradidit in captiuitatem virtutes eorum & pulchritudines spreuit. Sed & nos si non obseruauerimus diligenter claustra cordis nostri, & per aliquem sensuum nostrorum hostis antiquus patentem inuenerit introitum, ingreditur per suggestiones prauas, & illicitas concupiscentias in sacrarium animæ nostræ: vbi sancta Trinitas per fidem veram habitare consueuit, & spoliat illud decore sapientiæ, & ornatu virtutum: eritmusque miserabiles, & omni confusione dignissimi. Inf.2.c

B

c ¶ *Omnis populus eius gemens & quærens, &c.*] Quanta mala passa sit gens Iudæorum in fame, pestilentia, & clade, diuini exponunt libri, & Iosephi non tacet historia. Spiritualiter vero pro pane iocunditas humanæ delectationis recipitur. Vnde & nunc propheta, cum synagogæ perditos mores defleret, dixit: *Omnis populus eius gemens & quærens panem.* Praua quippe hominum multitudo affligitur: quia non ad votũ de præsentis vitæ iocunditate satiatur. Sed & pretiosa quæque pro cibo dat: quia virtutes mentis in appetitu transitoriæ delectationis inclinat: & refocillari animam nititur, quia peruersis suis desiderijs satisfacere conatur. Vnde bene mox ex voce illius electæ multitudinis subditur: *Vide domine & considera, quoniam facta sum vilis.* Vilis quippe plebs Dei efficitur, quando paruorum numero crescente in eis, non summa & cœlestia, sed abiecta & terrena sectatur.

d ¶ *O vos omnes qui transitis per viam, &c.*] Proprium hoc est dolentiũ, vt laborẽ suum eo maiorem cæteris æstiment, quo aliorum passionem non cognoscunt: quia quando plus dolorem suum sentiunt, tanto minus aliorum huic adæquari non sentiunt. Vindemiare in die iræ furoris sui illos dominum dicit: quia iustitiæ norma dictante, laboris sui fructũ iam eos metere decreuit. Sed hoc considerandum est, quare eos tantum qui transeunt viam ad aspiciendum dolorem suum inuitet. Qui enim præsentem vitam non quasi viam transeunt, sed quasi ad patriam redeunt, luctum cordis electorum considerare nesciunt. Illos enim vt dolorem suum considerent exquirit, quos in hoc mundo contingit animam non fixisse. Hinc per Salomonem dicitur: *Aperi os tuũ muto, & causis omnium filiorum qui pertranseunt.* Muti enim dicuntur, qui prædicatorum verbis contradicendo minime resistunt. Qui etiam pertranseuntes sunt, qui intentionem mentis in amore vitæ præsentis dedignantur figere. Prou.31.a

C

e ¶ *De excelso misit ignem in ossibus meis, &c.*] Quod de cælo misisse ignem in ossibus eius ait: supernam vindictam esse insinuat: quæ eos vlterius cruciando castigauit, quatenus agnoscerent cui omni modo subijci deberent. Rete pedibus suis expandit, quia eos voluptatem suam vsque ad finẽ vitæ sequi non permisit. Cõuertit eos retrorsum, vt dolorẽ pro luxuria sentirent, & desolati amicorũ solatio, malũ quod fecerãt omni tẽpore vitæ inter hostes plãgerent. Mystice autẽ anima peccatis obnoxia, dum pro iniquitatib. suis à domino corripitur, si introrsus rediẽs salubri dolore cõpũgitur abstinẽdo se à peccatis omnẽ luxũ pristinũ in lacrymas vertit, & tanto forti⁹ cõstringẽdo semetipsã plangit, quãto laxi⁹ peruaria desideria [illegible] errasse recolit.

f ¶ [illegible]auit iugũ iniquitatum mearum in manus eius, &c.] Vigilare iugũ iniquitatũ suarũ in manu domini dicit, quia tẽpus diu dilatæ vindictæ tandẽ in eam aduenit. Quasi dormire enim est, in torpore nequitiæ secure & impunite quiescere, & quasi vigilare est, pro cõmisso piaculo pœnas vltionis sentiẽdo sustinere. Vnde cõuolutas & impositas collo suo iniquitates suas asserit: pro quo virgo virtutis eius defecerit: quia cumulum peccatorum quem diuturno tempore varijs trãsgressionibus collegit, opprimere se & infirmum facere sentit. Vnde scriptum est: *Funibus peccatorum suorum vnusquisque tenetur*: quia districtus iudex, facinus quod per pœnitentiam non corrigitur, inultum esse nequaquam patitur. De quo etiam in Iob legitur: *Nullum peccatum Deus impunitum dimittit.* Quod autem sequitur: *Dedit me Deus in manu, de qua non potero surgere*: hoc siue validam captiuitatem Chaldæorum, siue Romanorum, nimis Iudæos opprimentem ostendit. Spiritualiter autem indicat, quod extrema vltio omnibus impijs, & peccatoribus infinitæ calamitatis sit, nec aliquando à crucianda molestia cesset: quia in exterioribus tenebris vermis impiorũ non moritur, & ignis non extinguitur. Vbi qui semel ingreditur, vlterius iam egredi non permittitur. Quod ipsa veritas in euangelio ostendit, dicens: *Esto consentiens cum aduersario*, & reliqua, *vsque ad nouissimum quadrantem.* Quemadmodum ibi intelligitur, vbi dictum est: *Oportet eum regnare donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis*: semper illum regnaturum: quoniam semper illi erunt inimici sub pedibus, ita & hic accipi potest dictum: *Non exies inde donec soluas nouissimum quadrãtem*: semper non exiturum esse, quia semper soluit nouissimum quadrantem, dum sempiternas pœnas terrenorum peccatorum luit. Prou.5.d

D

Esa.66.g Matt.5.d 1.Cor.15.d

g ¶ *Abstulit omnes magnificos meos, &c.*] Abstulit dominus magnificos plebis Iudaicæ in tẽpore captiuitatis suæ, quando prophetas & sacerdotes, quorum ope & doctrina maxime sustentati sunt, propter malitiam eorum & scelerũ multitudinem, apud illos habitare non permisit, sicut propheta Daniel in oratione sua testatur, dicens: *Domine non est in tempore hoc princeps, nec propheta & dux, neque holocaustum, neque sacrificium, neque incensum neque locus primitiarũ coram te, vt possimus inuenire misericordiam.* Sic & ab anima diabolica fraude decepta: postquam eam inimicus intus captiuã à statu rectæ fidei & bonæ conuersationis in conuersionem erroris abduxerit, sanctorum prædicatorum doctrinam & exempla ab aspectu cordis eius per obliuionem aufert: quatenus eam spoliatam virtutibus, facilius in terra aliena possideat ne per recordationem sani dogmatis, & meliorationem vitæ ad statum pristinum reuertatur. Dan.3.d

a ¶ *Torcular*

meos. [a] Torcular calcauit dominus virgini filiæ
Iuda. ע Ain. [b] Idcirco ego plorans, & oculus meus
deducens aquas, quia longe factus est à me con-
solator, conuertens animã meã, facti sunt filij mei
perditi quoniam inualuit inimicus. פ Phe. [c] Ex-
pandit Sion manus suas: non est qui consoletur
eam: mandauit dominus aduersum Iacob, in
circuitu eius hostes eius: facta est Hierusalem,
quasi pollutà menstruis inter eos. צ Sade. [d] Iu-
stus est dominus, quia os eius ad iracundiam pro-
uocaui: audite obsecro vniuersi populi, & vide-
te dolorem meum. Virgines meæ, & iuuenes
mei abiesunt in captiuitatem. ק Coph. [e] Vocaui
amicos meos, & ipsi deceperunt me: sacerdotes
mei, & senes mei in vrbe consumpti sunt: quia
quæsierunt cibum sibi, vt refocillarent animam
suam. ר Res. [f] Vide domine, quoniam tribulor,
venter meus conturbatus est: subuersum est cor
meum in memet ipsa: quoniam amaritudine
plena sum: foris interficit gladius, & domi mors
similis

E a ¶ *Torcular calcauit dominus virgini, &c.*] Dicendum est itaque de torculari, quod iuxta scripturæ sanctæ consuetudinem, interdum pro vltione atque suppliciis ponitur peccatorum. Interdum in congregatione nouorũ fructuũ, pro pœnis ponitur atque tormẽtis, vt Hieremias in præsenti lamentatione plangens euersionem Hierusalẽ loquitur: Torcular calcauit dominus virgini filiæ Iuda: idcirco ego ploro. In bonam partem scribuntur psalmi pro torcularibus, octauus, octogesimus, & octogesimustertius. In quo torculari, & malis supplicia, & bonis præmia à domino Saluatore calcantur. Quod solus solus ipse calcauit nullumque habuit adiutorem. (Esa.63.a) Neque enim Angeli, aut Archãgeli, throni, dominationes, aut vlla cœlestiũ potestatũ humanũ corpus assumpsit, & pro nobis passa est, & calcauit aduersarias potestates, atque contriuit, sed ille solus qui loquitur in psalmo: *Saluum me fac domine quoniã defecit sanctus*, (Psal.11.a) intantum quod etiam confidentissimus, & in fide firmissimus Apostolus Petrus timore perterritus fugeret, imo dominum negaret. *Torcular* ergo *calcauit dominus virgini filiæ Iudæ*: quando viti infructuosæ Iudæorum, & diu sterili permanẽti, cui per Esaiam dicitur: *Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas*: (Matt.26 f) captiuitatis oppressionem præparauit. Mystice autem animæ virtutibus infœcũdæ, & bonis operibus vacuæ, nec fidei fructum gignenti, dominus torcular calcat: quando eam pro sterilitate sua, & otiositate inimica, pœnas condignæ vindictæ luere facit. Vnde sequitur.

b ¶ *Idcirco ego plorans, &c.*] Ideo quoque fletus ingens animæ dolentis describitur: quia post vanam lætitiam huius mundi, omnis consolatio præsentis vitę illi aufertur: fructus malorum operum dissipatur, & solus inimicus in tormenta varia illius dominatur.

F c ¶ *Expandit Sion manus suas, &c.*] Circundata Sion captiuitate Chaldæorum, quæsiuit se consolantem, & non inuenit: eo quod dominum peccatis exigentibus verum non meruit habere consolatorem: qui eam tradidit hostibus suis ad puniendum, quia sibi subiecta esse noluit ad obediendũ. Ita & anima hominis credentis, quæ quondam erat speculum Dei, & supplantatrix vitiorum, cum pro malis meritis traditur spiritualibus nequitiis, frustra forinsecus quærit consolatorem, quæ spiritualem interius perdidit consolationem. *Facta est*, inquit, *Hierusalem quasi polluta menstruis inter eos*. Polluta Hierusalem dicitur menstrua fœditate, quia sanguinolenta opera, & carnalia desideria noluit vitare in praua conuersatione. Menstrua enim fœditas est, cum per singulos menses grauia, atque torpentia mulierum corpora immundi sanguinis effusione releuantur. Quo tempore si vir coierit cum muliere, dicũtur concepti fœtus vitiũ seminis trahere: ita vt leprosi, & elephantiaci ex hac conceptione nascantur, & fœda in vtroque sexu corpora paruitate, vel enormitate membrorum sanies corrupta degeneret. Præcipitur ergo in lege domini viris, (Leui.15.e) vt nõ solum in alienis mulieribus, (Gen.1.e) sed in suis quoque, quibus videntur legaliter coniungi, scriptura dicente: *Crescite & multiplicamini & replete terram*, (1.Cor.7.a) certa concubitus nouerint tempora, quando coeundum, quandoue ab vxoribus abstinendum sit. Quod quidẽ & Apostolus, & Ecclesiastes sonant: (Eccle.3.a) *tempus amplexandi, & tempus longe fieri ab amplexibus*. (1.Thes.4.a) Caueat ergo & vxor ne forte victa desiderio coeundi, alliciat virum, & maritus ne vim faciat vxori, putans omni tempore subiectam sibi esse debere coniugis voluptatem. Vnde & Paulus ait: *Vt nouerit vnusquisque suum vas possidere*.

d ¶ *Iustus est dominus: quia os eius ad iracundiam, &c.*] Querimonia flebilis producitur ad agnitionem sententiæ

G iusti iudicis. Postquam enim lamentatrix calumniam suam enumerauit, merito se hanc pati commemorauit, quia iustus iudex non aliam ferre potest quam iustam sententiam. Iustus est, inquit dominus: quia os eius ad iracundiam prouocaui: hoc est iustum iudicem, & natura clementem, meis prauis meritis cõpuli durã contra me ferre sententiã. Membra enim hominis sicut & affectus humani, tropice Deo ascribuntur, non proprie: quia incircũscriptum lumen, & immensa maiestas, lineamentis corporis circũscribi nõ nouit. Audite ait, vniuersi populi, & videte dolorem meũ, quia virgines meæ, & iuuenes mei abierunt in captiuitatem. Plurimos ad vidẽdum dolorem suum inuitat, quia calamitatẽ suam, vltra modum grandem esse existimat, vt aliorum cõpassione, anxietatem suam quodãmodo leuiget: dum consolatores, & subleuatores angustiæ suæ sibi adhibet. Talis est enim humanus affectus, vt doloris sui, sine gaudij alios quærat esse participes: quatenus eorum solatio illatum onus tristitiæ, siue lætitiæ facilius portet. Vnde in euangelio ille qui (Luc.15.b) ouem perditam requisiuit: seu mulier, quæ drachmam perditam inuenit, conuocat amicas, & vicinas, vt testes assistãt, & gaudij eorum participes fiant. Quod ergo virgines, & iuuenes abire in captiuitatem deplorat, ostendit se inde maxime dolere, quod spem status sui vidit subito corruisse. Quãdo enim sobolem suam subito interire conspexit, spem futuræ generationis amisit.

e ¶ *Vocaui amicos meos, &c.*] Quærendum est quomodo amici dici possint, qui amatoribus suis decipulam parauerunt. H Verus enim *amicus & fidelis*, vt scriptura testatur, *protectio est fortis: medicamentum vitæ & immortalitatis*. (Eccl.6.b) Vnde patet quod per antiphrasim iste amicus dicatur, qui deceptor esse probetur. Sunt enim qui dicuntur amici, sed magis ostẽduntur esse inimici: quia egrediuntur ad inimicitiam, odium & rixam, & conuitia denudant: conuiuæ fiunt, & socij mensæ, sed non permanent in die necessitatis. Tales sunt qui hodietenus carnaliter viuẽtes, suis executoribus blandiuntur: vt voluptatum amatores magis sint quam Dei. Et dum hoc consentiunt, in peccati voraginem eos secum trahunt: ita vt sceleris sui consortes, cruciatus æterni faciant illos esse participes. Quanta autem vis veræ amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, vt omnis charitas, aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est enim amicitia, vt quidam ait, nihil aliud nisi omnium diuinarum humanarumque rerum cum beneuolentia, & charitate consensio. Vnde recte scriptum est: *Amico fideli nulla est comparatio: & non est digna ponderatio auri & argẽti cõtra bonitatẽ fidei illius*. (Eccl.6.b) Quod autem dicit: Sacerdotes & senes in vrbe consumptos: ostẽdit, quia ob tenuitatem victus, fame & siti perierũt. Sicut in obsidione hostium in Hierosolymis (vt historiæ tradunt) sæpius contigit. Mystice autem anima, quæ voluptatib. & desideriis carnis innititur, sacerdotij dignitatem, & maturitatẽ consilij propter indigentiam sapientiæ, & inopiam virtutum perdit. *Mundus enim transit, & concupiscentia eius*. (1.Ioan.2.e) Ægyptus vane auxiliabitur, & baculus arundineus atque contractus innitentes super se lacerat, ac manum eorum perforat: nec vnquã perfectã prosperitatẽ suis amatoribus conferre potest.

f ¶ *Vide domine, quoniam tribulor, &c.*] Quid est quod propheta ex persona plebis loquens, ad videndum tribulationẽ suam dominũ inuitat: nisi quod anxietatem suã nimiam, & immensam agnoscens ipsius solũmodo opẽ, & misericordiã,

similis est. ש Sin. ᵃ Audierunt quia ingemiſco ego, & non eſt qui conſoletur me: omnes inimici mei audierunt malum meum: lætati ſunt, quia tu feciſti: & adduxiſti diē conſolationis, & fient ſimiles mei. ת Thau. ᵇ Ingrediatur omne malum coram te: & vindemia eos, ſicut vindemiaſti me propter omnes iniquitates meas: multi enim gemitus mei, & cor meum mœrens.

CAPVT II. א Aleph.

QVomodo ᶜ obtexit caligine in furore ſuo dominus filiam Sion: proiecit de cælo in terram inclytam Iſrael, & non eſt recordatus ſcabelli pedum ſuorum, in die furoris ſui. ב Beth. ᵈ Præcipitauit dominus, nec pepercit omnia ſpecioſa Iacob: deſtruxit in furore ſuo munitiones virginis Iuda, & deiecit in terram: polluit regnum

A ſibi ſubuenire exoptat. Sciendũ eſt, quod in ſacro eloquio, ventris vel vteri nomine, mens ſolet intelligi. Hinc eſt enim quod per Salomonem dicitur: *Lucerna domini ſpiraculum hominis: quæ inueſtigat omnia ſecreta ventris*. Prou.10.d Lux enim gratiæ, quæ deſuper venit, ſpiraculum hominis præſtat ad vitam. Quæ videlicet lux, omnia ſecreta vētris inueſtigare dicit: quia occulta mentis penetrat, vt ea quæ de ipſa latebāt animam, ante eius, flēdo, oculos reducat. Hinc ipſe Hieremias in anterioribus ait: *Ventrem meũ doleo*: Hier.4.a qui vt vētrem ſuũ, quid dixiſſet oſtenderet, adiunxit: Senſus cordis mei turbati ſunt. Vteri itaq; nomine, mens recte accipitur: quia ſicut proles in vtero cōcipitur, ſic cogitatio in mēte generatur. Et ſicut in ventre cibi, ita cōtinētur in mēte cogitationes. Fidelis enim anima tentationib. varijs fatigata merito ſe intus, foriſque morte ſimili attritã deplorat. Quia foris perſecutionib. & intus anguſtijs lacerari ſe nō ignorat. Sępe enim foris flagellis atteruntur, & intus carnali ſuggeſtione fatigamur. Vnde nunc Hieremias in præſenti lamentatione deplorat, dicens: Foris interficit gladius, & domi mors ſimilis eſt. Foris enim gladiꝰ interficit cum nos exterius feriēs vindicta cōficit. Sed domi mors ſimilis eſt, quia & flagella quidē ſuſtinet, & tamē intus cōſcientia à tētationis ſordibus conſentiendo mũda nō eſt.

a ¶ *Audierũt quia ingemiſco*, &c.] Anxianti animæ & laboribus afflictæ, hoc videtur eſſe augmentum doloris, quod ille
B in quo ſpem habuit conſolationis, differt opem afferre ſolatij. Nec non & hoc maxime illi dolorem ingerit, quod eam inimici derident: quaſi ſpe fruſtrata, à domino ſuo hanc haberet calumniam. Tale eſt illud pſalmiſtæ: *Qui cuſtodiebant animam meam, conſilium fecerunt in vnum*. Pſal.70.b Et in euāgelio, Iudæi dominum in cruce ſuſpenſum irridebant, dicentes: *Alios ſaluos fecit*. Sed & talis loquela, manifeſta eſt blaſphemia Matt.27.e quæ non lædit periclitantem, ſed interficit blaſphemantem. Non enim eſt in vllo reprehendendum iudicium Dei, quod ſemper iuſtum eſt, & iuſte diſponit omnia: ſed venerandum atque timēdum: quia omnia quæcunque vult facit in cœlo, cum ſit iuſtus in omnib. vijs ipſius nec derelinquat omnes ſperantes in ſe, imo orationes eorũ exaudiat, & ſaluos faciat eos. Sed cum iuſte dominus vnicuique ſecundum opera ſua retribuit, videndum eſt, quid ſequatur: Adduxiſti, inquit, diē conſolationis, & fient ſimiles mei. Conſolatio ergo quæ iniuſte oppreſſis à domino confertur, & pœna quæ oppreſſoribus eorũ merito infligitur, ex iuſto iudicio Dei procedunt, *vt recipiat vnuſquiſq; propria corporis prout geſſit, ſiue malũ, ſiue bonum*: 2.Cor.5.b pœna eſt reproborum, qui aliena felicitate cruciantur. Adducit ergo diuina clementia poſt illatam ſeruis ſuis flagelli correptionem, piæ conuerſationis paternã conſolationem: vt poſt diuturnum laborem, habeant reſpirandi poteſtatem, & econtrario tortoribus eorum poſt vanam mundi lætitiam, iuſtæ damnationis reddet diuturnæ calamitatis mœſtitiã, vt recipiant in ſemetipſis, quod inique geſſerant in proximis. Sicque fit vt patientia ſanctorum coronetur: & iniuſtitia iniquorum puniatur.

b ¶ *Ingrediatur omne malum coram te*, &c.] Hoc quippe orat fidelium turba, vt rememoretur in conſpectu Dei perſecutorum ſuorum plaga: quatenus eos per condignam vindictam iuſtum iudicium Dei corripiendo humiliet: qui ſuperbiendo multiplici perſecutione non timuerũt cōfeſſores Dei fatigare. Vindemiare enim eſt vnumquemque operum ſuorum fructum metere. Vindemiat enim dominus hoſtes ſuos, qui ſanctos eius vindemiauerunt, quando pro contritione tēporali, qua illos ad probationē opprimere permiſſi ſunt, in futuro iudicio perpetuam faciet recipere vltionem. Sed hoc intimãdum eſt, quod quãdo ſancti viri deprecato- C rio more contra hoſtes ſuos rogant: non voto malitiæ, ſed ſpiritu prophetiæ hoc quod eis præſciunt futurum prædicunt: vel etiam cōtra ſpiritales nequitias orant: quas incorrigibiles eſſe ſciunt, vt iuſtam à domino recipiant ſententiã. Hinc eſt illud quod in pſalmo propheta dominum contra nocentes ſe precatur, dicens: *Iudica domine nocentes me*, Pſal.34.a Aſſumpta pro nobis clamat infirmitas, vt damnētur nocentes: id eſt, diabolus cum miniſtris ſuis, quod non erat eſſe venturũ. Malos enim iudicari dãnari eſt: quia nequeunt in diſceptatione liberari, qui ſēper prauis actionib. probãtur implicitri. Sed hoc, vt dictũ eſt, ad diabolum pertinet cum ſequacib. ſuis: per quos prouenit Iudaicæ voluntatis iniquitas. Matt.5.g Nam cum ipſe præcipiat, pro inimicis veſtris orate: hominibus hæc non poteſt conuenire ſententia. Ipſos ergo debere petit dãnari, quos virtute præſcientiæ ſuæ nouit ad pœnitudinis remedia nō venire. Nam & in ſubſequentibus vbi venit ad homines, cōuerti eos deſiderat, non perire, vt eſt illud: *Confundantur & reuereantur qui quærunt mihi mala*. Pſal.39.d Hic iam vbi venit ad homines corrigibiles, non maledictio funditur, ſed correctio poſtulatur. Confundi, eſt facta ſua erubeſcere, & in meliorem ſententiam commutari. Nam & illi confuſi dicuntur, qui coniunguntur ad pœnam. Sed vt hoc magis ad conuerſionem intelligere debuiſſes, addidit: reuereantur, id eſt, emendati colant quem perſequendum eſſe putauerant.

CAPVT II.

QVomodo ᶜ *obtexit*, &c.] Ventum eſt ad ſecũdum alphabetum: Vbi ſub primo obſtupeſcendo Hieroſolymitanæ vrbis improuiſam ruinam, & plebis Iudaicæ inſperatum caſum propheta deplorabat: ſicut etiam nunc admirando quæritat, quo modo pulcherrima habitatio Sion & inclyta Iſraelitarum gens, quæ Angelico miniſterio ſuffulta, per ipſius domini ducatũ de terra Ægypti per mare rubrum trãſlata eſt, & in deſerto multis miraculis, ac diuinis ſolatijs diutiſſime per Moyſen, & Aarō educata ita vt vocabulo ſcabelli pedum domini, propter ſtatum diuini cultus, qui in ipſa plebe tunc præcipuus erat, merito nuncuparetur. nunc de D ſumma felicitate in maximam miſeriam in die furoris domini & vindictæ in eam prolatæ, quaſi de cœlo in terrã proiecta & conculcata ſit. Myſtice autem, anima peccatrix, quæ quondam habuit lumen ſcientiæ, & ſpeculum diuinæ contemplationis, quando pedes domini, hoc eſt, veſtigia præceptorum eius in cordis illius ſecreto conſiſtebant: nunc propter cæcitatem cordis, & nequitiam prauæ actionis, de culmine virtutum in fœditatem terrenorum deſideriorum prolapſa, iuſto iudicio Dei ſpreta, atque derelicta ab hoſtibus conculcatur. Vnde propheta merito eius deflet ruinam: quia à ſummo honore ad maximam deuoluta eſt miſeriam, per quam omnium iam deſpectui patet & irriſioni.

d ¶ *Præcipitauit dominus, nec pepercit omnia ſpecioſa Iacob*, &c.] Propter peccata enim Iudæorum & transgreſſiones, quibus tranſgredientes legem Dei, teſtimonia eius non cuſtodiendo, ſeruientes dijs alienis: & adorantes idola, & ſimulacra eorum venerantes ad ſimilitudinem gentium, quæ circa eos erant, irritatus dominus tradidit ipſum populum ſuum in manus gentium, & dominati ſunt eorum qui oderunt eos: omniaque ſpecioſa Iacob, quæ habebat in ornatu famoſiſſimi templi, & cultu celeberrimo, quo ſe nobiliores cæteris gentibus eſſe credebant: dominus præcipitauit, & deſtruxit in furore ſuo, munitiones vrbium Iuda, ſtatum murorum, ac turrium in terram deijciens, polluitque honorem regni, & principatum eius: ita vt nobiliores eorum,

hoſte-

E hostes captiuos ducẽtes, in seruitutem sui redigerent, & eunuchos facerent, atque deformes: sicut Liber Esaiæ testatur, vbi ipse propheta ad Regem Ezechiam loquutos est, dicẽs: Esa.39.c *Ecce dies venũt, & auferentur omnia, quæ in domo tua sunt, & quæ thesaurizauerũt patres tui, vsque ad diẽ hanc in Babylonẽ, non derelinquetur quicquã, dicit dominus: & de filijs tuis, qui exibũt de te quos genueris, tollent, & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis* Mystice autẽ destruit dominus speciosa Iacob, cum decorẽ animæ diabolica arte deceptæ spernit, & mutationem doctrinę, seculari sapientia conditæ, in qua maxime confidebat diruit: & polluit honorem regni & principatũ eius, quem habuit in perceptione baptismatis & sacri vnctione chrismatis, ita vt iam nõ mereatur cum cæteris fidelib. ab Apostolo Petro audire. *Vos* 1.Pet.2.b *estis genus electum*: quãdo diuersis seruit vitiis, & obtẽperat hostis antiqui suasionib' malignis, de quo & sobditur.

regnum & principes eius. ג Ghimel. [a] Confregit in ira furoris omne cornu Israel: auertit retrorsũ dexteram suam à facie inimici, & succendit in Iacob, quasi ignem flammæ deuorantis in gyro. ד Daleth. [b] Tetendit arcum suum quasi inimicus: firmauit dexteram suam, quasi hostis, & occidit omne quod pulchrum erat visu in tabernaculo filiæ Sion: effudit, quasi ignem indignationem suam. ה He. [c] Factus est dominus velut inimicus: præcipitauit Israel, præcipitauit omnia mœnia eius: dissipauit munitiones eius, & repleuit in filia Iuda humiliatum, & humiliatã. ו Vau. [d] Et dissipauit, quasi hortum tentorium suum, demolitus est tabernaculum suum: obliuioni tradidit dominus in Siõ festiuitatẽ & sabbathum, & in opprobrium, & in indignationẽ furoris sui, regem,

a ¶ *Confregit in ira furoris omne cornu Israel: auertit retrorsũ dexterã, &c.*] Non solũ enim vniuersũ regnũ Iudæorum dominus destruxit, & defensionẽ dexteræ suæ ab eis auferẽs, terrã eorum in manus hostiũ ad deuastandũ tradidit: sed & Hierusalẽ mysticã, quando à domino recesserit, & dijs alienis in diuersis scelerib. seruierit, defensione cœlestis auxilij priuatã, flãmæ libidinis, & furori hostiũ ad succẽdendũ tradidit. Dextera enim Dei patris vnigenitus filius est: per quẽ & solatiũ & defensionẽ fidelib. suis præstat. Sed quando offenso illo non meremur ab inimicis liberari, quasi traditi videmur, cum defensorem nullũ habemus. Vnde & propheta quasi desertũ à domino populũ Iudæorũ cõquestus, in psal- F mis ait: *Vt quid auertis faciẽ tuã de medio sinu tuo?* Quasi of- Psal.73.c fẽso, quasi irato domino dicit, quod nolit peccatores populos intueri: vt adhuc in sua videantur permanere nequitia. Ille enim quos dispensatione mirabili placatus attenderit, corrigit: quos propitius intuetur, emendat. Quod autẽ dicit, *dexteram tuam de medio sinu tuo in finem*: significat quod Exod.4.b sicut Moysi manus dextera domini iussu de sinu prolata, leprosa conspecta est, iterumque in sinum retracta curata: ita populus Iudæorum exiens à domino Christo immundus fiat, ad eum vero conuersus, ad pristinam redeat sanitatem.

b ¶ *Tetẽdit dominus arcũ suum quasi inimicus: firmauit dexteram suã, quasi hostis*, &c.] Tetendit dominus arcum suum quasi inimicus, & dexteram suam quasi hostis firmauit: cum dimicantes contra Hierusalem Chaldæos siue Romanos superiores fecit, data illis potestate vt incenderent templum, & destruerent muros ciuitatis, eo quod ipse iratus nõ parceret illis: qui aliquando patribus eorum placatus, terram diuersarum gentium ad possidendum distribuit: sicut psalmista testatur ad dominum, dicens: *Manus tua gentes* Psal.43.a *disperdidit*. Ne enim putarent Hebræi se triumphatores suis vrbibus extitisse: profitetur illos non in suo gladio fuisse victores, nec terram gentium sibi propria fortitudine vendicasse. Brachium pro robore dicimus: quoniam ipso dimicante pugnatur. Sed illud brachium non eos ab inimicis suis liberare præualuit, quos specialiter virtus diuina saluauit: sic dum Hebræorũ actus exponitur, humano generi proficua doctrina præstatur. Dextera enim significat prosperã partem: brachium fortitudinem: illuminatio consilium: quæ dominus prælijantibus confert, quando victoriam donare dignatur. Sed ne dicerent, patres nostri suo merito placuerũt, ideo tanta sunt à domino consecuti: intulit, non meritis datum, sed quia ita sit Deo placitum: cuius est gratuitũ omne, quod præstat. Complacuit enim illis, quando de toto mundo sola gens electa est, de qua Saluator dominus adueniret, qui brachium, victoria, & fortitudo est nostra. Cui si peccauerimus, & diutius per patientiam eius expectati, ad eum per pœnitentiam reuerti noluerimus: tendit arcum iudicij G sui contra nos, & dextera potentiæ suæ, quidquid ornatus, scientiæ, vel virtutem visi sumus habere, totum dissipat, & exercet in nobis vindictam indignationis suæ: eo quod noluerimus intelligere misericordiam, & beneficentiam immensæ clementiæ suæ.

c ¶ *Factus est dominus velut inimicus: præcipitauit Israel*, &c.] Factus est dominus velut inimicus Synagogæ Iudæorum, quando eam hostili gladio deuastari fecit. Deiecit mœnia, & destruxit munitiones eius, & repleuit in ipso populo humiliatũ, & humiliatam: hoc est, vtrumque sexum multiplici confusione despicabilẽ reddidit. Iuxta allegoriã vero, sicut mœnia in vrbibus pro ornamẽto sunt, munitiones vero in defensionem: ita alia sunt dona, quæ nos muniunt, alia quæ ornãt. Prophetiæ quippe doctrina, genera linguarũ, curationum virtus, quasi quædam mœnia mentis sunt: quæ etsi quisque non habeat, stare munitus per fidem & iustitiam potest: quamuis ornatus virtutum altitudine minime esse videatur: fides vero, spes, & charitas, non nostra mœnia, sed munitiones sunt: quæ si habere negligimus, hostium insidiis paremus. De Iudæa ergo, quia prophetiam, atque doctrinã, vel miraculorum signa abstulit, mœnia præcipitauit. Quia vero fidem, spem, atque charitatem, propter eius duritiam auferre permisit, munitiones eius dissipare studuit. Rectus vero ordo seruatus est, vt prius mœnia, & post munitiones dissipatæ dicerentur: quia cum peccatrix anima relinquitur, prius ab ea virtutum dona (quæ ad manifestationem spiritus data fuerunt) & post fidei, spei, atque charitatis fundamenta destruuntur. Quæ cuncta dominus à perfidis ablata, gentilitati tribuit, atque ex his quæ infidelibus abstulit, mẽtes fidelium ornauit. Vnde & scriptum est: *Speciei domus di-* H *uidere spolis.* Cum enim virtutum spolia à Iudæis abstulit, Psal.67.c domum cordis gentilium, quam per fidem inhabitare dignatus est, speciem donorum dedit. Quod videlicet gestum est, cum verba Dei & Iudæorum populus ad solam literã, quæ occidit acciperet, & conuersa gentilitas per spiritum, qui viuificat, penetraret.

d ¶ *Et dissipauit quasi hortum*, &c.] Propter peccata enim Israelitarum dissipauit tentorium suum, quasi hortum demolitus est tabernaculum, in obliuionem tradidit festiuitates, & sabbatha, & totam gentẽ spernẽs simul cum regibus, & sacerdotibus in opprobriũ captiuitatis dedit. In tentorij enim nomine, & tabernaculi, quãuis vnum videatur sonare, eo quod tabernacula Iudæ sint dicta: quod cortinæ distentæ funib. tabernaculis intra stantibus appenderentur, quæ tentoria sustinerent: tamen in tentorio, illud tabernaculũ, quod Moyses in deserto fabricauit, & in tabernaculo hoc templũ, quod Salomon in terra repromissionis ædificauit, possumus accipere: quæ tamen vtraque propter scelera habitatorum dominus in manus hostium tradidit: sicut in psalterio legitur: *Repulit tabernaculum Silo, tabernaculum suum, vbi habi-* Psal.77.d *tauit in hominib. & tradidit in captiuitatem virtutem eorum, & pulchritudinem eorum in manus inimici.* Rursumque per Hier.26.b præsentem prophetam dominus in superiorib. dicit: *Faciam domui huic in qua inuocatum est nomen meum, & in qua vos habetis fiduciam, & loco quem dedi vobis & patribus vestris, sicut feci Silo: & proiiciam vos à facie mea, sicut proieci omnes fratres vestros, vniuersum semen Ephraim.* Vnde videndũ nobis est, ne propter iniquitates nostras habitaculum pectoris nostri deserat inhabitor Spiritus sanctus, respuat sacerdotiũ, & despiciat ordinem regiminis nostri: simusque sicut hortus dissipatus, vbi nullus virtutum gignitur fructus. Metuendum igitur ne tanta suauitate, & iocunditate priuati, in amaritudinẽ, & fœditatẽ perueniamus sẽpiternã. Dicit enim Corinthijs manifeste Paulus Apost. *Nescitis quia tẽplum Dei* 1.Cor.3.d

regem, & sacerdotem. ז Zain. [a] Repulit dominus altare suum, maledixit saoctificatiooi suæ tradidit in manus ioimici muros turrium eius: vocem dederũt in domo domioi, sicut in die solẽni. ח Heth. [b] Cogitauit dominus dissipare murum filiæ Sioo: rerendit funiculum suum, & non auertit manum suam à perdirione: luxitq; ante murale, & murus pariter dissipatus est. ט Teth. [c] Defixæ sunt in terra portæ eius: perdidit & contriuit vectes eius: regem eius, & principes eius in gentibus non est lex, & prophetæ eius non inuenerunt visiooem à domino. י Iod. [d] Sederunt in terra, cõticuerunt senes filiæ Sion: consperserũt cioere capita sua, accinctæ sunt ciliciis, abiecerunt in terram capita sua virgines Hierusalem. כ Caph. [e] Defecerunt præ lacrymis oculi mei, conturbata sunt viscera mea: effusum est in terra iecur meum super contritionem filiæ populi mei, cum deficeret paruulus & lactẽs io plateis oppidi ל Lamed. [f] Matribus suis dixerunt, vbi est triticum, & vinum: eum deficerent, quasi vulnerari in plateis ciuitatis: cum exhalarent animas suas in sinu matrum suarum, מ Mem. [g] Cui comparabo te, vel cui assimilabo te filia Hierusalem? cui exæquabo te, & consolabor te virgo filia Sion: magna est enim velut mare contri-

A

1.Cor.6.d *estis? Si quis autem tẽplum Dei violauerit, disperdet illũ Deus. Tẽplum enim Dei sanctũ est, quod estis vos.* Et idem: *An nescitis quia mẽbra vestra tẽplum sunt Spiritus sancti, quẽ habetis, & non estis vestri? Empti enim estis pretio magno: glorificate ergo, & portate Deum in corpore vestro.*

a ¶ *Repulit dominus altare suum* &c.] Altare suum repulisse & sãctificanonis suæ maledixisse dominus dicitur: quia hostias secundum legem oblaras, quas salutares ibidem appellat, & altare in quo eædẽ hostiæ offerebantut, spreuit: diripiẽdaque hostiũ manibus tradidit, simul cum vrbe atq; propugnaculis eius: clamotẽq; blasphemiæ, id est, hostes in domo domini dederunt, vbi quondã laudes in solẽnitatib. varus per diuersa organa, sacerdotes & Leuitæ in tẽplo, & ritu inuiolato canebãt. Quod olim Esaias propheta deplo-

Esa.64.c rat, dicẽs: *Ecce respice, populus tuus omnes nos, & ciuitas sãcti tui facta est deserta. Sion deserta facta est. Hierusalem desolata est: Domus sanctificationis nostræ, & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionẽ ignis: & omnia desiderabilia nostræ versa sunt in ruinas.* Mystice autem repulit dominus altare suum: quãdo peccatis nostris exigẽtibus, quasi ingratam despicit aram cordis nostri, & auertit faciem suam à nobis, vnde salui fieri debueramus, sicut scri-

Psal.79.b ptũ est: *Ostende nobis faciem tuam, & salui erimus*: nec preces

B uostras attendit, neque oblationes recipit. Maledicit sanctificationis suæ, quando Christianum nomen in quo gloriabamur, & quod in sacro baptismate per sancti chrismatis vnctionẽ suscepimus, pollutũ dixerit: quia facinora nostra, & praui actus nostri hoc promeruerunt. Tradidit in manus inimicorum nostrorum omnia arma nostra, & munitiones, in quibus confidebamus: quoniam in omni conuersatione nostra ad nihilum redacti sumus: nec præpositos, neque defensores iam vtiles habere meremur: quia in domo domini, vbi laus honor & gloria confessionis sonare debuit: ibi clamor & blasphemiæ resultant, & negotiatio terrena exercetur: pro quo irritatus dominus flagellum de funiculis fa-

Ioan.2.c ciens, omnes eiecit de templo, *& nummulariorum effudit æs.*

b ¶ *Cogitauit dominus*, &c.] Vrbs ista cuius dominus cogitauit dissipare murum, tetenditque funiculum, hoc est, rectam & condignam mercedem nequitiæ suæ reddere ei disposuit, synagoga est Iudæorum, quæ semper superbe, & cõtentiose agebat contra dominũ: prophetas eius, & nuncios ad se missos persequens: nouissime vero ipsum hæredẽ, hoc est, vnicum filium eius interfecit. Vnde & ipse dominus iustus iudex, & iustitiam diligens, non auertit manum suam à perditione eius: sed terram illius, quasi funiculo metiens hostibus partiendam diuidit. Murum & antemurale dissipauit, cum angelorum custodiam & defensionem, quam domini pietate & patrum suorum merito olim habuerant, ab ipsa secedere fecit. Econtrario vero alia est vrbs illa, de qua in Esaia scriptum est: post contritionem Moab Canticũ celebre compositum esse, vbi ita legitur: In illa die cantabitur canticum istud in terra Iuda: *Vrbs fortitudinis nostræ, sal-*

Esa.26.a *uator ponetur in ea*: bonorum operum murus, & antemurale. *Aperite portas, & ingrediatur gens iusta custodiẽs veritatẽ.*

c ¶ *Defixæ sunt in terra*, &c.] Hoc describit sermo propheticus, quod destructa Hierusalem terrena, imo synagoga Iudæorum, doctores eius, & defensores, quos portarum, & vectium nomina denotant, contriti sunt, atque dissipati: reges eius, & principes, atq; prophetæ iam non sint in illa: sed

C

nec legem inuiolatam habeant, neq; visionem, & prophetiam à domino mereantur habere, quia ipsum verum legislatorem, & dominum prophetarum præsentialiter ad se venientem recipere dedignabantur. Ipse enim finis est legis ad iustitiam omni credenti, verusque propheta paternam, & Rom.10.a suam credentibus annuntiãs voluntatem. De quo Moyses olim Israelitis ait: *Prophetam* Deut.18.a *vobis suscitabit dominus de fratribus vestris, tãquam me, ipsum audietis. Et erit omnis quicũque non audierit prophetam illum, exterminabitur anima eius de populo suo.*

d ¶ *Sederũt in terra*, &c.] Sederũt in terra, qui terrena nõ cælestia sequuti sunt desideria. Conticuerunt senes etiã, quia non habuerũt spiritualẽ scientiam legis Dei: vnde nec iam deserta veritate consiliũ vtile auditoribus suis præbere valebant. Filiæ Siõ cõsperserunt cinere capita sua: accinctæque ciliciis lugubri indutæ sunt tegumento: quoniam ornatum virtutum, & sapientiæ spiritualis, quod ad cælestis regni thalamũ se præcingere debuerãt, non seruauerũt: idcirco abiecerunt in terra capita sua virgines Hierusalem cum mentes tristitia terrena grauatas in ima depresserunt, nec iam ad cæleste gaudium vllo modo aspirare præsumpserũt. Hæc ergo omnia admonent nos, ne simus segnes, & tepidi ad discendã diuinã sapientiã, & virtutũ opera exercenda, ne forte propter inertiã nostrã spernẽdo deserat nos auctor noster, destituamurque omni solatio: nec habeamus iam portis, & vectibus destructis reges, & principes, qui nos ducant in viam iustitiæ, nec iam lex Dei, & prophetarũ oracula illuminent corda nostra: sedeamusq; in terra, carnis nostræ desideriis, quasi cinere polluti, & vitiorum setis circumamicti, totam gloriã, quam in cælesti regno habere poteramus, perdamus: iaceamusque in terra, donec caro nostra in puluerẽ vnde sumpta est reuertatur, & finis noster fiat interitus sempiternus.

e ¶ *Defecerunt præ lacrymis*, &c.] Videns propheta nimiam contritionem gentis suæ, templumque incensum, & ciuitatem deuastatam, nullique sexui vel ætati hostes in nece parcere: ita vt oculi præ lacrymis deficiant, & omnis iocunditas desiderij vertatur in anxietatem cordis. Quid enim magis dolendum fuit, quam quod natio antiqua, & semẽ patriarcharũ, atque amicorum Dei diuinis legibus erudita, & prophetarum oraculis sæpius confortata, in tantam apostasiam venerit, vt Dei sui oblita, propter immanitatem scelerũ traderetur in manus hostium, Dei nomen blasphemãtium? Sed & nunc pari modo deflenda est ruina animarum quondam fidelium, quæ pretioso sanguine Christi redemptæ, & vnda baptismatis à sorde peccatorum ablutæ, mysticaque vnctione consecratæ, iterum nunc in cœnum, & sordes vitiorum deuolutæ sunt: ita vt hi qui innocentiam, & simplicitatem paruulorum videbantur imitari, in plateis mundi, & sæculi desideriis ab hostibus spiritualibus enecentur.

f ¶ *Matribus suis dixerunt*, &c.] Frustra tunc auditores negligentes quærunt à doctoribus suis triticum, & vinũ verbi gratiæ spiritualis, cum in terrenis negotiis, & voluptatibus sæculi ad effectum peruenerint præsentis vitæ, & sub ipso magistrorum nutrimine, tempus indultum perdiderunt in praua conuersatione. Non enim tunc tempus est remedij, sed vltionis: quando districtus iudex veniet singulorum actus, & vitam discutere, per discretionem iusti examinis.

g ¶ *Cui cõparabo te: vel cui assimilabo te filia Hierusalẽ*, &c.] Magna enim dignitate synagoga Iudæorum temporibus legis,

E legis, & prophetarum, sub regibus, & sacerdotibus multis gentibus, & nationibus excellebat: cui lex diuina, regni ducatus, & cultus pietatis erat: cuique per angelicam ostensionem, & propheticam visionem secreta sua ipse dominus reuelauit, & quæ vitanda quæue agenda erant suo oraculo demonstrauit. At postquam deseruit Deum, & vano errore delusa ad idololatriam declinauit, valida collisione cōtrita est, & fluctibus persecutionū, quasi maris tempestatibus cōquassata, atque submersa est. Similiter & animæ Christianæ, cuius à statu rectæ fidei, & celsitudine virtutum immēsa ruina fuit, nullius est miseriæ coæquanda, quę ex consortio diuino, & societate sanctorū angelorum in malignorum spirituū decidit dominium: qui eam variis vitiis, atque sceleribus captiuatam, huc illucque per sæculi vndantes luxus: ac casus vertēdo, in foueam perditionis propellunt, in barathrūque gehennæ perpetualiter puniendam præcipitare contendunt. Hinc ergo, vnde tāta mala superuenerint, propheta subiungendo, ostendit dicens.

contritio tua: quis medebitur tui? נ Nun. [a] Prophe-
tæ tui viderunt tibi falsa, & stulta: nec apperiebāt
iniquitatē. vt te ad pœnitentiā prouocarent: vide-
runt autem tibi assumptiones falsas, & eiectiones.
ס Samech. [b] Plauserunt super te manib. omnes trā-
seūtes per viam: sibilauerunt & mouerunt caput
suum super filiā Hierusalem: Hæccine vrbs, dicē-
tes, perfecti decoris, gaudiū vniuersæ? פ Phe. [c] A-
peruerunt super te os tuum omnes inimici tui: si-
bilauerunt & fremuerunt dentibus: dixerunt,
deuorabimus: en ista est dies, quam expectaba-
mus, inuenimus, vidimus. ע Ain [d] Fecit domi-
nus, quæ cogitauit, compleuit sermonem suum
quem præceperat à diebus antiquis: destru-
xit, & non pepercit, & lætificauit super te ini-
micum exaltauit cornu hostium tuorum. צ Sa-
de. [e] Clamauit cor eorum ad dominum super
muros filiæ Sion: [f] Deduc quasi torrentem la-
crymas per diem & noctem: non des requiem
tibi, neque taceat pupilla oculi tui. ק Coph.
[g] Consurge, lauda in nocte in principio vigiliarū:
effunde sicut aquam cor tuum ante conspectum
domi-

a ¶ *Prophetæ tui viderunt tibi falsa, & stulta,* &c.] Sicut enim quondā pseudoprophetæ falsis vaticiniis, & mendacib. promissis gentē Iudæorū seducebant, ita & nunc hæretici, atq; schismatici fictis opinionibus & dolosis argumētationibus corda simplicium à veritate rectæ fidei, & statu bono-

F rum operum subuertere certant. Hoc attestante Petro apo-

2.Pet.2.a stolo, qui in epistola sua ita ait: *Fuerunt vero pseudoprophetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, & eum qui emit eos, dominum negant, superducentes sibi celerem perditionem, & multi sequētur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur, & in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur: quib. iudicium iā*

Esa.5.c *rum non cessat, & perditio non dormitat.* Hinc & per Esaiā dicitur: *Væ qui dicitis malum bonum, & bonum malum, ponentes tenebras lucem, & lucē tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarū.* Qui enim peccāti & iniquis operib attendenti promittit impunitatis securitatē, propheticæ maledictioni subiacebit. Similiter & ille, qui bonum actum per inuidiā detrahit, & benefaciēti contra dicendo aduersatur: væ sempiternum, si non se correxerit, habebit. Vnde cauendum est ne pro veritate sequamur mendacium, ne pro lumine tene-

Prou 14 b bras. *Multæ enim sunt viæ, quæ videntur hominib. recta, & nouißima eorum perueniunt in profundum inferni.* Est quoque

Eccles.7.c periēs in iustitia sua, cui dicitur: *Ne sis iustus multum.* Quas ob causas Israel promittit se via ambulaturum regia: nec ad dexteram, nec ad sinistram declinaturum. Et vt loquar quod sentio, difficile hoc maledicto quis carere potest, cum & malis frequenter adulemur propter potentiam, & bonos despiciamus propter inopiam.

b ¶ *Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viā,* &c.] Gaudium exprimit inimicorum, quo lætati sunt de casu Israelitarum: qui plaudentes manibus, ore sibilantes, caputque mouentes, in manus inimicorum de summa felicitate eos decidisse cum irrisione insultabant. Motus autem capitis ad consuetudinem pertinet nimis irascentium, & in-

Matt 27.e uidia æstuantium. Nam quotiens furore succendimur, turbulenta commotione capitis comminamur. Vnde est illud, quod Iudæi dominum Christum in cruce pendentem prætereuntes blasphemabant. Ad eundem sensum respicit hoc, quod subiungitur.

c ¶ *Aperuerunt super te os suum,* &c.] Illam enim diem hostes semper desiderabant inuenire, qua liceret eis totam simul gentem Iudæorum gladio occisionis, & vastationis deuorare Sed quia hoc minime euenire ita potuisset, nisi pro multitudine impietatum suarum dominus hoc iusto iudicio fieri permisisset, continuo propheta subiungit.

d ¶ *Fecit dominus quæ cogitauit,* &c.] Sæpius ergo synagoga Iudæorum dominum irritās iamdudum iustā pœnam promeruisset, nisi eam conditoris sui bonitas diu tolerasset, ac pie & patienter sufferret. Sed quoniam conuerti noluit, & cessare à cœpta nequitia renuit, tandem secūdum merita sua, cōdignam vltionem recepit: sicut olim ad Moysen famulum suum, quādo populo ad idololatriam cōuerso orabat, dominus respondit, dicēs: *Dimittam iuxta verbum tuum,* Num 14 e

verumtamen in die vltionis visitabo, & hoc peccatum eorum. Exo 32 g

Vnde nūc dicit: *Fecit dominus quæ cogitauit: compleuit sermonem suum, quē præceperat à diebus antiquis: destruxit & non pepercit.* Quoniā plagas quas in prophetis & lege frequēter comminando prędixerat, tandē ad iracundiam prouocatus super eos inducebat. Igitur si hæc corporales inimici cōtra Hierusalem terrenam tūc fecerunt: quid spirituales nequitiæ, & ministri antiqui hostis facturi sunt erga spiritualē Hierusalem, hoc est, animam Christianam: quando eam pro suis iniquitatibus sibi à domino traditam, vndique pœnis, vndique doloribus circumdant: nec eam quicquam tunc iuuat, quod in præterita ætate aliquid de terrena felicitate habuerat? Vnde eam dominus sub typo perituræ ciuitatis de- H

fleuit, dicens: *Si cognouisses & tu.* Luc.19 g

e ¶ *Clamauit cor eorum,* &c.] Clamor hic intentionem mētis, nō exaltationem vocis significat. Clamant enim peruersi homines, siue nequitiæ spirituales coram domino super muros filiæ Sion, cum potestatem, quando minantur plebi, vel animæ peccatrici, suæ adscribunt potentiæ, non indicio permissionis diuinæ: quorum blasphemia, qua contra dominum clamant, condigna non euadet tormenta. Cum enim expleuerint superni arbitrij in aduersariis suis secreta iudicia, tunc & ipsi reatus sui iusta recipient præmia. Nulli enim personæ parcunt: quia omnibus quibus possunt, & quātum permittuntur, nocere cupiunt, eosque perditionis suæ consortes habere quærunt.

f ¶ *Deduc quasi torrentem,* &c.] Omni tēpore lacrymas per compunctionē cordis effundere debemus: qui auctorē nostrū, nostris offensum iniquitatib. non ignoramus. Non dissoluamur pigra inertia, nec per desidiā, & vanā securitatem cesset à lacrymis oculi nostri pupilla: præoccupemus faciem eius: lauemus per singulas noctes lectum nostrum lacrymis stratum nostrum rigemus misericordiæ operib. insistamus, & eleemosynam pauperibus largiter tribuamus, & tam pro nobis, quam pro proximis nostris, & nobis commissis, misericordiam domini assidue deprecemur. Vnde sequitur.

g ¶ *Consurge, Lauda in nocte,* &c.] Cōsurgit in nocte, qui in tribulatione præsentis vitæ torporem à se excutit negligentiæ. Laudat in principio vigiliarū, qui in omni conuersatione sua strenuum se adhibet, & cautum, & quicquid aduersitatis patitur, totum ad confessionem laudis Dei cōuertere nititur. Effundit sicut aquā cor suum ante conspectum domini, qui ex intimo affectu cordis producit lacrymas cōpunctionis: *Sacrificium enim Deo spiritus contribulatus: cor con-* Psal. 50.

tritum & humiliatum Deus non spernet. Leuat ad dominum manus suas pro animab. paruulorum suorum, qui defecerūt fame in capite omnium compitorum: qui operationem misericordiæ pro humilibus, & paruulis Christi membris, fame & siti, vsquequaq; in terminis mundi laborantibus, curam adhibet ex syncera dilectione. Nullum enim munus

domini: leua ad eum manus tuas pro anima paruulorum tuorum, qui defecerunt in fame, in capite omnium compitorum. ר Res. [a] Vide domine: & cōsidera quem vindemiaueris ita. Ergo ne comedent mulieres fructum suum, paruulos ad mensuram palmæ? si occiditur in sanctuario domini sacerdos, & propheta? ש Sin. [b] Iacuerunt in terra foris puer, & senex: virgines meæ, & iuuenes mei ceciderunt in gladio: interfecisti in die furoris tui: percussisti, nec misertus es. ת Tau. [c] Vocasti quasi ad diem solemnem, qui terrerent me de circuitu, & non fuit in die furoris domini qui effugeret, & relinqueretur: quos educaui & enutriui, inimicus meus consumpsit eos.

A Deo acceptabilius est, quam compunctio cordis prolata ex radice veræ dilectionis. Hinc est illud, quod in euangelio dominus cum ingressus domum pharisæi ad prandium discubuit, magis lacrymas mulieris peccatricis, quam delitias epularum pharisæi probauit, vbi ita legitur: *Ingressus domū*
Luc. 7. f *pharisæi discubuit: & ecce mulier, quæ erat in ciuitate peccatrix: vt cognouit, quod recubuisset in domo pharisæi, attulit alabastrum vnguenti, & stans retro secus pedes domini, vnguento vngebat: videns autē pharisæus, &c.*] Igitur postquam propheta ciuitatem miseram ad pœnitentiæ, & orationis lacrymas prouocauit: ad ipsum dominum, si quo modo à vindicta cum placaret, verba deprecationis conuertit, dicens.

a ¶ *Vide domine, & considera quem vindemiaueris, &c.*] Inter cætera quoque mala, quæ miseræ genti Iudæorum accidere, illud quoque cōtigit, quod mulieres eorum, paruulos, infantes, & fructum vteri sui propter famis inopiam comederint. Vnde est illud, quod in obsidione Samariæ mulier
4. Reg. 6. f ad Ioram regem clamauit pro occisione filij sui: quem cum vicina sua comedit: experens vt ipsius filius similiter ad comestionem ambabus daretur. Sic quoque & in captiui-
Ioseph. lib. 7. de bello Iudai. c cap. 8 tate vltima Romanorum, sub Tito & Vespasiano principibus, mulier quædam ex plebe trans Iordanem habitantium incolarum Maria nomine, Eleazari filia, genere ac di-
B uitiis nobilis, cum alia multitudine fugiens, Hierosolymam recepta cum cæteris obsidebatur: vbi cum à raptoribus rebus omnibus, & victualibus expoliata fuerat: ad extremum necessitate famis cogente proprium filium lactentem interfecit, partemque eius coquens comedit: partē vero in futurum ad comedendum reseruauit: vnde & nidore assatæ carnis ipsi raptores excitati, cum factum reperissent, nimis exhorrescentes recesserunt. Quod autem in sanctuario domini sacerdotes, & prophetæ, pueri & senes, iuuenes, & virgines, gladio ceciderunt: historiæ diuinæ, necnon & libri Iosephi historiographi de excidio vrbis Hierosolymæ manifeste docent. Mystice autem mulieres fructum suum comedent, quando animæ peccatrices iusto iudice Deo retribuente, operum suorum condignam mercedem recipient. Occiditur sacerdos, & propheta in sanctuario
C domini: cum ipsi ministri altaris, & prædicatores verbi Dei, propter negligentiam suam, atque desidiam, de suo officio, vnde coronari debuerant, meritam pœnam vltionis sortiuntur.

b ¶ *Iacuerunt in terra foris puer & senex, &c.*] Iacent in terra foris puer & senex, cū illi qui innocentiam puerilē simulabant, vt illi qui videbantur consilio plebē regere, terrenis desideriis incūbentes, propter facinorosā vitam de ciuitate domini eiecti, terræ cui animo inhæserant, coæquabuntur, pulnisque pulueri reddetur. Similiter & qui continentiā virgineam videbantur habere, & robur iuuentutis in [illegible]ratione bona exercere, propter hypocrisin, quam coram oculis hominū gesserant, gladio futuræ damnationis occidentur. Interficie enim vindicta cælestis in die furoris domini fictos simulatores, non veros executores sacrarum virtutum. Vnde in euangelio, virgines stultæ in aduentu sponsi leguntur men- Matt. 25. a
dicantes extra ianuam nuptiarum foris remāsisse: & in psalmis scriptum est: Iuuenes ignem comedisse: & virgines ea- Psal. 77. g
rum lamentatas non esse.

c ¶ *Vocasti quasi ad diem solemnē, qui terrerent, &c.*] Quasi ad diem solemnem hostes vocati sunt ad subuersionem perfidæ ciuitatis: quia id quod desiderabāt, domino permittente eueniebat. Interitum enim Iudæorum quem appetebant, conspicere meruerunt. Aliter. Hostes quasi vocati ad D
solemnitatem veniunt, cum maligni spiritus in die iudicij ad puniendos peccatores exultantes cōueniunt. Gaudent enim illi de ruina animarum: quia non ignorant ad suppletionem supernæ ciuitatis, vnde illi corruerant, creatum esse humanum genus: & ob hoc se priuatos æterna felicitate conspicientes, homines ne paradisum habeant, toto nisu per inuidiam præcipitare festinant. Hoc tamen non sine grandi dolore sancta ecclesia sustinet: cum filios suos, quos baptismate genuit, & sacramentis diuinis imbuit, sub inimicorum manu per diuersa scelera quotidie cadere videt. Quod in sequentis Libri initio satis lucide demonstrabitur: quoniam præsentem Librum hic finire censemus.

Commentarij Primi in Lamentationes Hieremiæ Finis.

IN SECVNDVM LIBRVM COMMENTARIORVM LAMENTATIONVM HIEREMIÆ,

PROOEMIVM.

Rimam partem lamentationis Hieremiæ, quæ duob. alphabetis, quasi sapphico metro scripta constat: quia tres versiculos, qui sibi connexi sunt, & ab vna litera tantum incipiunt, heroici coma concludit: sicut iam supra ostensum est, exponendo transcurrimus. Recte ergo ad secundam partẽ, vbi tertium alphabetum, quod trimetro scriptum est, & à ternis literis, si de eisdem terni versus incipiunt, explanandam veniamus. Hoc in primis volentes sciri, quod hæc pars primum calamitatem gentis Iudææ seu potius humani generis deflendo pronunciat: deinde sacramentum dominicæ Incarnationis, ac passionis manifeste exprimit: vbi Iudæorum persecutio, & innocentis Christi pœna, ac mors describitur.

COMMENTARIORVM IN LAMENTATIONES HIEREMIÆ,

LIBER SECVNDVS.

CAPVT III.

א Aleph
EGo [a] vir videns paupertatem meam
in virga indignationis eius. א Aleph.
[b] Me minauit, & adduxit in tenebras,
& non lucem. א Aleph. [c] Tãtum in me
vertit, & conuertit manũ suam tota
die ב Beth. [d] Vetustam fecit pellem meam, & car-
nem meam, contriuit ossa mea. ב Beth. [e] Ædifica
uit in gyro meo, & circũdedit me felle & labore. ב
Beth. [f] In tenebrosis collocauit me, quasi mor-
tuos sempiternos. ג Gimel. [g] Circumædificauit
aduersum me, vt non egrediar: aggrauauit com-
pedem meum. ג Gimel. [h] Sed & cum cla-
mauero, & rogauero, exclusit orationem
meam. ג Gimel. [i] Conclusit vias meas lapidi-
bus quadris, semitas meas subuertit. ד Dalerh.
[a] Vrsus

EGo *vir vidẽs paupertatem meã, &c.*] Conqueritur ergo populus fidelis paupertatem suam in correptione indignationis domini, quia plurimos à statu rectæ fidei, & studio bonorum operum in tenebras erroris, & vitiorum barathrum cernit deuolui. *Multi enim sũt vocati, pauci vero electi.*

b ¶ *Me minauit, & adduxit in tenebras, &c.*] Hoc est in tribu- Matt. 24. b lationẽ cadere permisit, & non in prosperitatem seruauit.

c ¶ *Tantũ in me, &c.*] Hoc enim sentit, iusti iudicis sentẽtia

F

decernẽte, sibi iuxta merita sua euenire, quod se recolit propriis actionib. promereri. Illud tamen considerandum est quod dicit, *Tantum in me vertit,* Psal. 89. c *& conuertit manum suam.* Conuertere enim sæpe in scripturis ponitur pro placare, vt est illud: *Cõuertere domine aliquãtulũ & deprecabilis esto super seruos tuos.* Vertit enim dominus: manũ suam, quando iuste in reos debitã vltionem immittit. Et conuertit manum suam, quando misericorditer à vindicta sententiam suspendit. Scriptum est enim de illo. 1 Reg. 2. b *Dominus mortificat & viuificat, & sublimat.* Et in Deutero- Deut. 9. f nomio dicit. *Ego occidam, & ego viuere faciam.*

d ¶ *Vetustam fecit pellem meã, &c.*] In pelle, & carne, exteriora & mollia quæque exprimit: in ossibus, robur internũ. Vetustam ergo fecit dominus pellem Iudęorum, & carnem, quando in exterioribus rebus per indigentiam fecit deformem. Contriuit ossa eorum, quando duritiam mentis eorũ comminuit. Hic quoque per beatum Iob dicitur: *Cutis mea* Iob. 30. d *denigrata est super me, & ossa mea aruerunt præ caumate.*

e ¶ *Ædificauit in gyro, &c.*] Quid est ædificare in gyro, nisi vndiq; pressuris coarctare? Et quid est circundare felle, & labore, nisi amaritudine, & labore repletum coangustare? Vnde & subdit.

f *In tenebrosis collocauit me, quasi mortuos sempiternos.*] In tenebrosis collocat, quasi mortuos sempiternos, quando omni solatio destitutos, nullam sinit de præsenti vita consolationem sperare afflictos. De quo adhuc subiungit.

g ¶ *Circumædificauit aduersum me, &c.*] Cum aduersum se obsidionem vallo, & aggeribus circumædificatam cõspicit, compedem suum aggrauatum asserit: quia eius exitũ, quomodo calamitatem euadat, non inuenit. Quod sanctus Iob similibus verbis expressit dicẽs: *Semitam meam circumsepsit,* Iob 19. a *ita vt trãsire non possim, & in calle meo tenebras posuit.* Quod ad infirma quoq; mẽbra sanctæ ecclesię nõ incõgrue infertur: quãdo per hoc, quod praue sese egisse meminerũt, à bono opere retardentur, & ex infirmitate propria timidi, bona cõtra hæc fortia aggredi non præsumũt. Timẽt enim magna bona incipere, qui se in suis actib. infirmos esse meminerũt. Et cum plerũq; etiã bonũ, quod eligãt, nesciunt, quasi in calle suo positas tenebras perhorrescũt. Nã sæpe ita de suo opere fit animus incertus, vt ignoret omnino, quid virt[us], quid culpa sit. In calle ergo suo tenebras inuenit, qui in his quæ agere appetit, quid eligere debeat, nescit. Quia igitur sæpe infirmitate, nõnunquã vero ignorãtia peccatur: ex infirmantib. mẽbris dicit: Semitã meã circũsepsit, & trãsire nõ possũ. Ex eis vero quæ ad ipsũ opus bonũ, quod eligũt, caligãt, subditur: *Et in calle meo te-* Iob. 19. b *nebras posuit.* Ex pœna etenim culpa est, videre bonũ, quod agere debeat, & tamẽ implere nõ posse: & rursũ ex grauiore pœna culpa est, quod agere debeat, nec videre. Vnde & cõtra hæc vtraq; psalmistæ voce dicitur: *Dominus illuminatio, &c.* Psal. 26. a Cõtra ignorãtiæ enim tenebras illuminatio: cõtra infirmitatẽ vero salus est dominus: quãdo & ostẽdit, quid debeat ad agẽdũ appeti, & vires præbet: vt quod ostẽderat, possit impleri.

H

h ¶ *Sed & cũ clamauero, &c.*] Omnipotẽs Deus quod nobis profuturũ esse valeat, sciens, dissimulat exaudire dolentium vocẽt, vt augeat vtilitatẽ, vt purgetur vita per pœnã, & quietis tranquillitas, quia hic inueniri non valet, alibi quæratur. Sed hãc dispẽsationis gratiã nõnulli etiam fidelium ignorãt. Ex quorũ etiã persona per beatum Iob alibi dicitur: *Ecce cla-* Iob. 19. a *mabo vim patiens, & nemo audiet: vociferabor, & non est qui iudicet.* Non est enim qui iudicet, quando iudicare dissimulat ipse qui est: quia causam nostram contra aduersarium, præter eum, qui iudicet, non est: nec tamen hoc sine iudicio est, quod iudicium differtur: quia & cum hæc beatus Iob diceret, & sancti viri merita, & aduersarij pœna crescebat. Hoc ipso ergo iudicium iudicis differre fuit, vt singuli iuxta merita sua condignam mercedem in futuro reciperent.

i ¶ *Conclusit vias meas lapidibus quadris. &c.*] Vt ostenderet se validis tribulationibus coarctatam, lapidibus quadris se clausam dicit, & semitam gressuum suorum subuersam: quia petræ solidam formam quadratam habẽtes vbicumque positæ fuerint, fixæ iacent, nec alibi relabi possunt. Mystice

A autem electorum populus lapidibus quadris apud inimicum cõcluditur, cum eius caro antiqu⁹ hostis persecutionib. temporaliter datur. Cuius semitam subuertit quia tormenta sua eum euadere non permittit: nec contẽtus est solummodo carnem cruciantibus affligere: uoo etiam dolo & insidiis eius animam funditus quærit subuertere. Vnde subiungitur.

[a] Vrsus insidians factus est mihi, leo in absconditis. ד Daleth. [b] Semitas meas subuertit, & confregit me, posuit me desolatã. ד Daleth. [c] Tetendit arcum suum, & posuit me, quasi signum ad sagittam. ה He. [d] Misit in renibus meis filias pharetræ suæ. ה He. [e] Factus sum in derisum omni populo meo, canticum eorum tota die. ה He. [f] Repleuit me amaritudinibus, inebriauit me absinthio. ו Vau. [g] Confregit ad numerum dentes meos:

a ¶ *Vrsus insidians*, *&c.*] Per duas bestias ferocissimas, nimis dolosam, & crudelem persecutionem antiqui hostis exprimit qui per ministros suos, alium blandimentis, aliũ minis, alium vero suppliciis à semita rectæ fidei subuertere, & à spe cœlestis auxilij, quasi desolatos atterere cupit. Vnde sequitur.

Psal.9.d b ¶ *Semitas meas subuertit*, &c.] De huius leonis insidiis propheta in psalmis testatur dicens: *Sedet in insidiis cum diuitibus in occultis*. Actus antichristi, latronũ cõsuetudini comparauit, qui occultas vias insident, vt interficiãt innocentes.

c ¶ *Tetendit arcum suũ, & posuit me quasi signum*, &c.] Hoc est, sententiam iudicij sui in me direxit, & certo ictu castigationes corripuit. Arcus autem nomine in sacro eloquio aliquando malorũ insidiæ, aliquãdo dies iudicij, aliquãdo vero ipsa eadẽ sacra eloquia designantur. Per arcũ quippe, insidię
Psal. 36.c figurantur, sicut per psalmistam dicitur: *Intenderunt arcum, rem amaram*. Per arcũ quoque, iudicij dies designatur: sicut per eundem rursum psalmistam dicitur: Ostendisti populo tuo dura, potasti nos vino compunctionis. *Dedisti metuenti-*
Psal 59.a *bus te significationẽ, vt fugiãt à facie arcus*. In arcu enim quãto longius trahitur chorda, tanto de eo districtior exit sagitta. Sed nimirum sic extremi iudicij dies, quanto longe differtur, vt veniat, tanto cum venerit, de illo districtior sententia procedit. Idcirco autem diuersis nũc cladib. percutimur, vt his correcti, paratiores tunc inueniri valeamus. Vnde illic præmissum est: Ostendisti populo tuo dura: flagella videlicet sæculi, quæ secuturum grauius iudicij diẽ præcurrũt. Po-
B tasti nos vino compunctionis, vt terrena gaudia in lacrymas verterentur. Dedisti metuentibus te significationem, vt fugiant à facie arcus: ac si diceret, hoc tempus misericordiæ est, illud iudicij erit. Per ista ergo huius temporis flagella, significãs, quo modo tunc percussurus es, quando nõ parcens iudicas, qui sic districte modo percutis, quando parcis? Aliquando autem per arcum etiam sacra scriptura designatur. Ipsa quippe arcus ecclesiæ, ipsa arcus domini: de quo ad corda hominũ, sicut ferientes sagittæ, sic terrentes sententiæ
Psal.7.d veniunt. Vnde recte per psalmistam dicitur: *Arcum suum tetendit, & parauit illum: & in eo parauit vasa mortis, sagittas suas ardentib. effecit*. Arcũ nãque suũ dominus tetendit: quia cunctis peccatoribus per scripturam sacrã minas exhibuit. In quo arcu, scilicet vasa mortis præparat: quia secundum eloquij sui sententiam, eos qui nunc corrigi negligunt, reprobos damnat. In quo etiam sagittas suas ardentibus effecit quia ad eos, quos per terrorẽ corrigit, accensas verborum sententias emittit. Et posuit me, inquit, quasi signũ ad sagittam. Constat nimirum, quod idcirco signum ponitur, vt sagittarũ emissione feriatur. Fidelis itaque populus in signum hosti suo est positus: quia eum semper suis ictibus impetit, cum suis persecutionibus affligit. Qui enim in hac vita assidue mala tolerat, velut in signo positus, ictus suscipit ferientis. Vnde & prædicator egregius, cum persecutionum mala toleraret, atque sub persecutione aduersariorũ gemeret: tenerã discipulorum mentem de suis afflictionibus consolans ait: *Ipsi enim scitis, quod in hoc positi sumus*: ac si eis aperte di-
1.Thes.3.a cat: Quid in hoc tempore vulnera nostra miramini: qui si æterna gaudia quærimus, huc ad hoc venimus, vt feriamur?

d ¶ *Misit in renib. meis filias pharetræ suæ.*] Filias pharetrę, sagittas dicit: Misit ergo in renibus filias pharetræ, cum carnalia desideria in hominib. iuxta modum dispensationis suæ congrua castigatione corripuit. De hac quippe pharetra in Iob, ita scriptum est: *Pharetrã enim suam aperuit, & afflixit*
Iob 30.b *me*. Quid per pharetram Dei, nisi occultum iudicium, vel consilium designatur? Sagittam vero de pharetra dominus

C eiicit, quando de occulto iudicij consilio apertam sententiam emittit. Quia enim flagellatur quisque, agnoscimus: sed ex qua causa flagellũ veniat, ignoramus. Cum vero post flagella vitæ correctio sequitur, & ipsa consilij virtus aperitur. Pharetra igitur clausa, est cõsilium occultum. Sed aperta pharetra affligimur, quando per id quod post flagellũ sequitur quo consilio flagellamur, videmus. Cum peccata dominus videt, & tamen manum ad vindictam non commouet, quasi clausam pharetrã tenet: sed feriẽdo indicat, quantũ ei in nobis displicuit, hoc quod diu videndo tolerauit.

e ¶ *Factus sum in derisum*, &c.] Derisionem populi sui propheta passus est, quãdo verbis eius nõ credebant, imo repugnabãt dicẽtes ad eum: *Mendaciũ tu loqueris, non misit te* Hier 43.a
dominus Deus noster: Aut his verbis: illud sãctæ ecclesiæ tẽpus exprimitur, quo publice reprobis irridetur, quando iniquis crescẽtib. in opprobriũ, fides & veritas erit in crimine. Tãto quippe vnusquisque despectior erit, quãto iustior esse potuerit, tanto abominabilis, quanto laudabilis. Sãcta quippe electorũ ecclesia afflictionis tempore prouerbium prauis efficitur: quia cum bonos mori per tormẽta cõspiciunt, ab eis similitudinem electionis sumũt. Quo enim transitoriam mortẽ viderit, sed permanentẽ vitã non vident: tanto magis deridendo mala præsentia fugiunt, quanto per intellectum intrinsecus ad bona permanentia nõ pertingunt. Sed sancta ecclesia scit in passionibus crescere, atque inter opprobria honorabilẽ vitam tenere. Scit nec de aduersis deiici, nec de prosperis gloriari. Nouit circa prospera mentẽ suam in deiectione sternere: nouit contra aduersa animum ad spẽ superni culminis exaltare. Scit bona sua misericordiæ redemptoris: scit mala sua iustitiæ retribuere iudicis, quod & bona illo largiente habeat, & mala illo permittente patiatur.

f ¶ *Repleuit me amaritudinibus*, &c.] Amaritudine repletum se propheta asserit: quia non tam de sua calamitate, quã de contritione populi sui dolore anxiatus est. Vnde trahit ad similitudinem potionem amarissimæ herbæ: quia valde afflictum se videt inimicorum deuastatione. Mystice autem D
Hieremias totius in se humanæ conuersationis speciem tenens, per lamentum queritur, dicens: Inebriauit me absinthio. Ebrius quisq; quod patitur, nescit. Qui vero absinthio inebriatur, & hoc quod sumpsit, amarum est, & tamen non intelligit eandem amaritudinem, qua repletur. Humanum quoque genus recto Dei iudicio in calamitatibus suis sibi dimissum atque per easdem voluptates spontaneis tribulationibus traditum, absinthio est ebrium: quia & amata sunt, quæ pro huius vitæ amore tolerat, & tamen eandem amaritudinẽ cæcitate cupiditatis, quasi insensibilitate ebrietatis ignorat. Mundi enim gloriã sitiens, dum multas pro ea tribulationes reperit amarũ est, quod bibit: sed quia hoc nimis inaniter sumpsit, eiusdem amaritudinis malũ discernere iam præ ipsa ebrietate nõ sufficit. Amant enim peruersi homines pro huius mundi gloriã & tribulationes, cunctisque pro ea sudoribus libenter seruiunt: & grauium laborum iugo, deuotissime colla submittunt, de quo adhuc subditur.

g ¶ *Confregit ad numerũ dentes meos, &c.*] Hoc est, abstulit mihi vsum edẽdi, & pauit pastu inutili. Mystice autem in scriptura sacra, dentes aliquando prædicatores, aliquando vero interni accipi sensus solent: de sanctis enim prædicatoribus sponsæ dictũ est: *Dentes tui sicut greges tonsarum, quæ* Cant.4.a
ascenderunt de lauacro. Vnde & vni eorum ostensis in figura gentibus dicitur. *Macta & manduca*, id est, vetustatẽ earum Act.10.b
conterere, & in corpus ecclesiæ videlicet, & tua membra conuerte. Rursum quia dentes, interiores sensus accipi solent, Hieremias propheta nũc testatur, dicens: Fregit ad numerũ dẽtes meos. Per dentes etenim cibus frangitur, vt glutiatur. Vnde non immerito dẽtibus internos sensus accipimus: qui singula, quæ cogitant, quasi mandunt & comminunt, atq; ad ventrem memoriæ transmittunt. Quos propheta ad numerum fractos dicit: quia iuxta mensuram vniuscuiusque

peccati

E peccati, intelligentiæ cæcitas generatur in sensibus: & secundum quod quisque egit exterius, in eo obstupescit, quod interius, atq; in inuisibilibus intelligere potuit. Vnde recte &
Hier 31. e scriptum est: *Omnis homo qui comederit vuam acerbam, obstupescent dentes eius.* Quid namq; vua acerba, nisi peccatum est? Vua quippe acerba, est fructus ante tempus. Quisquis enim præsentis vitæ delectationibus satiari desiderat, quasi fructus ante tempus comedere festinat. Qui igitur vuam acerbam comedit, dentes eius obstupescunt: quia qui præsentis mūdi delectatione pascitur, interni eius sensus ligantur: vt iam spiritualia mandere, id est, intelligere nequeant quia vnde in exterioribus delectati sunt, inde in intimis obstupescūt. Et dum peccato anima pascitur, panem iustitiæ edere non valet: quoniam ligati dentes ex peccati consuetudine, iustū quod intus sapit, edere nequaquam possunt. Hoc igitur loco, quia dentes (vt diximus inter nos sensus accipimus, considerare magnopere, quid agere iusti soleant, debemus: qui plerumque si qua in se quomodolibet carnalia esse deprehendunt: hæc internis sensibus retrectantes, vehementer in semetipsis insequuntur. Afflictione se cōterunt magnisque cruciatibus, vel minima in se praua diiudicant, atque hæc per pœnitentiam damnant, quod idcirco agunt, vt in conspectu æterni iudicis, & ipsi inueniri, inquantum est possibile, irreprehensibiles debeant, & hi qui eos sic se iudicare conspiciunt, emendare semetipsos a culpis grauioribus inardescant. *Cibauit*, inquit, *me cinere*, hoc est, fragili, & minus vili sustentabat me ciborum adminiculo.

a ¶ *Et repulsa est à pace, &c.*] Si hæc iuxta historiam considerentur, magna angustia Iudaici populi exprimitur: qui se
F repulsum ab omni felicitate terrena, & oblitū bonorū præteritorū propter imminentem captiuitatis tribulationē asserit: nec iam finem præsentis tribulationis vllum, vel cōsolationis spē habere se dicit. Iuxta mysticos vero intellectus, electorū cœtus repulsum se à sæculi prosperitate fatetur, & oblitū bonorū præsentium, nec pro præsenti labore transitorium præmium à domino, sed futuram cœlestis regni gloriam ostendit se quæsiturum. Mundus enim perit, & cōcu-
1. Ioan. 2. a piscentia eius: qui autem facit voluntatē domini, manet in
Iob 7. c æternum. Hinc per beatum Iob dicitur: *Elegit suspendium animam mea, & mortem ossa mea: desperaui, nequaquam vltra iā viuā.* Quid per animam, nisi mentis intentio? quid per ossa, nisi carnis fortitudo designatur? Omne autē, quod suspenditur, proculdubio ab imis eleuatur. Anima ergo suspendium eligit, vt ossa moriantur: quia dum mentis intentio ad alta se sublevat, omnē in se fortitudinē vitæ exterioris necat. Sancti enim viri certissime sciunt, quia habere in hac vita requiē nequaquā possunt, & idcirco suspendium eligunt, quia rimirum desideria terrena deserentes, ad alta animum tollūt. Suspensi autem mortē suis ossibus inferunt, qui amore su-
Ezech. 10. g pernæ patriæ in virtutum studiis accincti, hoc quo fortes prius in mundo fuerant, vinculo humilitatis insequuntur.

b ¶ *Recordare domine pauper. &c.*] Mutata locutione ad ipsum dominum pro populi calamitate propheta orationis verba conuertit: vt ipse qui flagella peccantibus iuste intorsit, afflictis opē misericorditer impendat. Propter transgressionem ergo ad paupertatem venerūt, & amaritudinem vastationis, & captiuitatis, quæ absinthij & fellis nomina exprimunt, pati meruerunt. Sed quia diuinitatis natura clemens est & pia, magisque ad indulgentiam, quam ad vindictam prona, quia non vult mortem peccatoris, sed vt conuertatur, & viuat: si quis post lapsum peccatorum ad veram pœnitentiam se conuertit, cito à misericorde iudice veniam impetrabit: quod & propheta in sequentib. ostēdit, cū dicit:

c *Memoria memor ero, &c.*] Qui enim semetipsum diligēter inspicit, & pro peccatis suis carnem macerare, & desideria mortificare non despicit: non solum veniam delicto-

meos: cibauit me cinere. ו [a] Et repulsa est à pace anima mea, oblitus sum bonorū. ו Vau. Et dixi, Periit finis meus, & spes mea à domino. ז Zain. [b] Recordare domine paupertatis, & transgressionis meæ, absinthij, & fellis. ז Zain. [c] Memoria memor ero, & tabescet in me anima mea. ז Zain. Hæc recolēs in corde meo, in Deo sperabo. ח Heth. [d] Misericordiæ domini quia nō sumus consūpti, quia nō defecerūt miserationes eius. ח Heth [e] Noui diluculo, multa est fides tua. ח Heth. [f] Pars mea dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eū. ט Teth. [g] Bonus est dominus sperantibus in eum, animæ quærenti illum. ט Teth. [a] Bonum

rum, sed & supernū præmium à vero saluatore, & clemen- G
tissimo iudice sperare debebit, qui omnes homines vult sal- 1. Tim. 2. b
uos facere. *Misericors & miserator dominus, patiens & multum misericors.* Psal. 144. b
Ideo & propheta hanc inuestigabilem profunditatem bonitatis Dei considerans, & populi sui reatum, & proteruia non ignorās vitia, subdidit dicens:

d ¶ *Misericordiæ domini, &c.*] Toties enim gēs praua & peruersa Iudæorum, dominū ad iracūdiam prouocando irritauit: vt si eā secundū iudiciū vellet iudicare, & nō per misericordiam eligeret patiēter sufferre: iādudū pœnis deficeret: nec restaurationis spē vllā haberet: quod Esaias ostēdit, dicens: *Væ gēti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequaquam, filiis sceleratis: dereliquerūt Deū: blasphemauerūt sanctū Israel:* Esa 1. a
abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiā vos vltra, addentes præuaricationē. Omne caput languidū, & omne cor mœrēs: à planta pedis, vsque ad verticē non est in eo sanitas. Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circūligata, nec curata medicamine, nec fota oleo. Et post paululum: *Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorra similes essemus.*

e ¶ *Noui diluculo, &c.*] Loquitur ergo propheta ad primitiuam in Hierusalem ecclesiā, laudans speciē eius: quæ post diluculū resurrectionis Christi, veterē hominē exuens, noui hominis pulchritudinē ortu suo declarabat: cuius etiā multa est fides: quia per gratiā sancti Spiritus cōfortata verbo prædicationis, & virtutum signis, plurimos ad societatē fidei, & religionem Christianam conuocabat. Vnde in Actib. apo- Act 6. b
stolorum scriptum est. *Verbum domini crescebat, & multipli-* H
cabatur numerus discipulorum in Hierusalem valde, & multa turba sacerdotum obediebat fidei. Et rursum: *Multitudinis au-* Ibi. 4 f
tem credentium erat cor vnum: nec quisquam eorum, quæ possidebat aliquid suum esse dicebat: sed erant illis omnia communia: Et virtute magna reddebant apostoli testimonium Resurrectionis Iesu Christi Domini nostri, & gratia magna erat in omnibus illis. Vnde ipse consequenter dicit.

f ¶ *Pars mea dominus, dixit anima mea, &c.*] Nam portio domini, ecclesiasticus est populus sanguine Christi redemptus: de quo in Cantico Deuteronomij Moyses ait: *Pars do-*
mini, populus eius Iacob: funiculus hæreditatis eius, Israel. Vel Deut. 32. b Sec. lxx.
potius ipse dominus pars eius est, cuius amore omnia terrena despicit, & ipsum solum præ omnibus habere elegit: ad cuius aspectum futurum, & se peruenturum sperat. Ex cuius persona propheta in psal. ait: *Defecit cor meū, & caro mea:* Psal. 72. e
Deus cordis mei, & pars mea Deus in secula. Defectus dictus est, quoniā deest illi effectus, & iure cogitatio carnalis defecerat, quæ se errasse noscebat. Sed illi confitetur, cui culpam reuelare remedium est, delicta confiteri securitas. Et notandum quod in vno versu, cor & in bono ponitur, & in malo. Defecit cor, vtique mala cogitatio: Deus autem cordis, hoc est, auctor boni intellectus: quia eum sine eius gratia nemo habet. Illius vero hominis Deus est pars, qui se maiestati ipsius, & credulitati consociat, & probabili actione commendat. In secula vero, quod addidit, semper se ipsi adhærere promisit: quod reuera perfectorum est, nunquam ab illo velle discedere, sine quo contingit semper errasse.

g ¶ *Bonus est dominus, &c.*] Bonus est itaq; dominus sperā-
tibus in eum: quia beneplacitum est domino super timētes Psal. 46. b
eum. Quē qui quærit, inueniet, & ad beatā vitam perueniet.
Vnde dicit psalmista: *Quærite dominū, & viuet anima vestra.* Psal 68 g
De quo & Esa. ait: *Sācti qui sperāt in domino, mutabunt forti-* Esa. 40 g.
tudinem, assument pennas, vt aquilæ volabunt, & non deficiēt. Sed quia bonum est illi, qui sperat in domino, & ad futuram visionem peruenire certat, vt patienter omnia aduersa sustineat, vt sine molestia aliorum præsentem vitam ducat, imitans illum de quo scriptum est: *Ecce seruus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea.* Esa 42. a

A

Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. Nō clamabit, neq; accipiet personam, neque audietur foris vox eius. *Calamum quassatum non conteret: & linum fumigans non extinguet.* Propterea dicit.

a ¶ *Bonū est præstolari cum silentio salutare domini.*] Omnis enim bonorum vita tranquilla est, & placida: inter superbos vero sēper iurgia sunt. Idcirco Paulus Thessalonicensib. ait. *Rogamus autem vos fratres, vt abundetis magis, & operam detis, vt quieti sitis, & vt vestrū negotium agatis, & operemini manib. vestris, sicut præcepimus vobis, & vt honeste ambuletis ad eos, qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis.* Quod quia nemo perfecte agere valet, nisi qui se à mundi concupiscentiis, & sæculi negotiis sequestrat, subsequitur dicere. (1.Thes.4.a)

a Bonū est præstolari cum silentio salutare domini. ט Teth. b Bonū est viro cum portauerit iugum ab adolescentia sua. י Iod. Sedebit solitarius, & tacebit: quia leuauit se super se. י Iod. c Ponet in puluere os suum, si forte sit spes. י Iod. d Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. כ Caph. e Quia non repellet in sempiternum dominus. כ Caph. Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum. כ Caph. f Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum. ל Lamed. g Vt contereret

b ¶ *Bonum est viro cum portauerit iugum ab adolescentia.*] Militum ergo Christi perfectio est, exutam mentem habere à cunctis terrenis negotiis, & tumultu sæculi, iuxta illud Apostoli. *Nemo militans Deo implicat se negotiis sæcularibus,* & cætera: (2.Tim.2.a) eamque quantum humana imbecillitas sinit, festinat vnire cum Christo. Quam quidem speciem conuersationis boni eremitæ, & monachi, qui voto monasticæ disciplinæ obligati sunt, imitari contendunt: sed rara est, & paucissimis dono Dei hæc perfectio concessa. Is enim vere & non ex parte perfectus est: qui & in eremo squalorem solitudinis, & in cœnobio infirmitates fratrum æquali magnanimitate sustentat. Et ideo in vtraque professione per omnia cōsummatum inuenire difficile est: quia nec Anachoreta contemptum, ac priuationem materialium rerum, nec cœnobita Theoricam ad integrum potest assequi puritatem: Sed

B

tamen quātum superexcellat serenitas tranquillæ vitæ turbulentiam sæcularis conuersationis, nouit qui hanc expertus est, & dominicū iudicium in euangelio inter duas mulieres ceruit, ad Martham dicens: (Luc.10.g) *Martha Martha solicita es, & turbaris circa plurima: Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.* Et beatus Dauid solum hoc necessarium homini esse definiens, Deo iugiter adhærere desiderat, dicens: (Psal.72.d; Ibid.26.b) *Mihi autem adhærere Deo bonum est: ponere in domino Deo spem meam.* Et alibi: *Vnam petii à domino,* & cætera. Vna ergo & sola est Theorica, id est, contemplatio Dei: cui merito omnia iustificationum merita, vniuersa virtutum studia postponuntur. Actiua etenim vita cum corpore deficit: Contemplatiua autem vita hic incipitur: vt in cœlesti patria perficiatur: quia amoris ignis, qui hic ardere inchoat, cum ipsum quē amat viderit, in amore eius amplius ignescit. Contemplatiua ergo vita minime aufertur; quia subtracta præsentis sæculi luce perficitur: sed ante omnia, humilitatis, & patientiæ custodia seruis Dei necessaria est: quia (Luc.14.c) *qui se exaltat, humiliabitur*: qui autem in patientiæ virtute perseuerauerit, hic saluus erit. Vnde subiungitur.

c ¶ *Ponet in puluere os suum,* &c.] Ille quippe in puluere ponit os suum, qui humiliter sentiēs, fragilem se cognoscit: & de puluere se factū, iterum in puluerem reuersurum fatetur, dicens cum patriarcha Abraham: *Loquar ad dominum meum, cum sim puluis & cinis*: (Gen.18.e) cui & spes erit futuræ resurrectionis: qui cum semper pœnitentia castigando carnem macerat, spem remissionis & futuræ gloriæ per domini misericordiam habere debebit. Hinc est quod beatus Iob sapiētes domini sententias audiens, se cognoscendo non est esse sapientem, semetipsum reprehendit, dicens: (Iob.42.a) *Ideo insipienter loquutus sum, & quæ vltra modum excederent scientiam meā.* Sed quia nulla est cognitio reprehensionis, si non sequitur & lamentatio pœnitudinis eorum, quæ fecit post reprehensionem, subditur. Et ago pœnitentiam in fauilla, & cinere. In fauilla enim & cinere pœnitentiam agere, est contemplata summa essentia, nihil aliud quam fauillam cineréque se cognoscere. Vnde & ciuitati reprobæ in euāgelio dominus dicit: (Matt.11.c) *Si in Tyro & Sidone facta fuissent virtutes, quæ*

C

facta sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiā egissent. In cilicio quippe asperitas & compūctio peccatorum, in cinere autem puluis ostenditur mortuorum. Et idcirco vtrūque hoc adhiberi ad pœnitentiam solet: vt in compunctione cilicij, cognoscamus quid per culpam fecimus, & in fauilla cineris perpendamus, quid per vitium facti sumus. Considerēmr ergo in cilicio pūgentia vitia: consideretur in cinere per mortis sententiā subsequēs iusta pœna vitiorū. Quia enim post peccatū carnis contumeliæ surrexerūt, videat homo in asperitate cilicij superbiēdo quid fecit: videat in cinere vsque quo peccando peruenit. Potest quoq; cilicio ipsa in reprehēsione atque pœnitentia dolorum cōpunctio designari. Nā hoc quod ait beatus Iob: (Iob.42.a) *Ipse me reprehendo*: quasi quodam cilicio pungitur, dum in mente sua asperis redargutionum stimulis confricatur. In cinere autē agit pœnitentiam: quia ex primo peccato quid per iustum iudicium factus sit, solerter attēdit, dicens: Ago pœnitentiam in fauilla & cinere. Ac si aperte dicat, de nullo auctoris dono superbio: quia sumptus ex puluere, per illatæ mortis sententiam ad puluerem me redire cognosco. Et quia necessarium est vt humilitatem comitetur patientia, ostendit præsens propheta, dicens.

d ¶ *Dabit percutienti se maxillam, satur.* &c.] Vt impleat euangelicum virum, cui dicitur: *Qui te percusserit in vnam maxillam, præbe ei & alteram.* (Matt.5.f) Quod illi quoque in culpa sint qui reddunt malum pro malo, & dentem pro dente, oculum pro oculo, ostendit Dauid dicens: *Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis.* (Psal.7.b) Quapropter illa apostolica sentētia magis tenenda est, quæ dicit: *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum.* Et quoniam post calamitatem huius mundi, misericordia domini electos suos de præsenti tribulatione subleuabit: sequitur. (Rom.12.d)

D

e ¶ *Quia non repellet dominus in sempi.* &c.] Non enim in sempiternum dominus repellet eos qui se corrigere volunt, & cohibere à peccatis: quia si abiecit ad tempus, & digne corripi ab hostibus reos permisit: iterum conuersis secundum multitudinem misericordiarum suarum beneficia præstat. Huic simile est illud quod in psalmis Dauid ait: *Non in finem irascetur dominus: neque in æternum indignabitur. Non secundum peccata nostra fecit nobis,* &c. (Psal.102.b)

f ¶ *Non enim humiliauit ex corde suo,* &c.] Non enim ita despexit Deus ex corde suo genus humanum, & abiecit à procuratione solatij sui, vt vltra propter transgressiones noluit eorum curam habere, & ope suæ pietatis sustentare, sed propter bonitatem suam sustinet eos in multa patientia sua: vt de vasis iræ efficiat vasa misericordiæ. (Rom.9.e; Psal.144.a) Quia *misericors & miserator dominus, patiens & multū misericors.* De quo alia scriptura ait: (Sap.11.d) *Misereris omnium domine, quia omnia potes, & dissimulas peccata hominū propter pœnitentiam: diligis omnia quæ sunt, & nihil odisti eorum quæ fecisti: nec odiens aliquid cōstituisti. Quo modo enim posset aliquid permanere, nisi tu voluisses: aut quod à te vocatum non esset, conseruaretur? Parcis autē omnib. quoniam tua sunt domine: qui animas amas. Bonus & suauis est domine spiritus tuus in omnibus: propter quod hos qui exerrant partibus corripis, & de quibus peccant, admonens alloqueris, vt relicta malitia credāt in te domine.* Proinde nullo modo existimādum est, quod creator clemētissimus, causa sit perditionis hominum iniquorum: qui ad eum per pœnitentiam nolunt conuerti, sed vnusquisque in peccato suo interibit. *Funiculis* enim *peccatorum suorum vnusquisque cōstringitur. Et anima quæ peccauerit, ipsa morietur.* (Prou.5.d; Ezec.18.a)

g ¶ *Vt contereret sub pedibus suis omnes vinctos ter.*] Nec plangit eos qui peccare cœperant, statimque desierant. (*Nō est enim iustus super terram qui faciat bonum, & aliquando non peccet,*) (Eccl.7.c) Sed qui longo funiculo peccata protraxerant. Vnde & in Numeris legimus vaccam rufam, cuius cinis expiatio est populi, non aliter immolari & offerri ad (Num.19.a)

altare

E altare domini, nisi quæ terrena opera non fecerit, iugumque non traxerit, nec vinculis iugi Nabuchodonosor fuerit alligata. Et in Esaia propheta pro cingulo veritatis filiæ Sion
Esa. 1. d
cinguntur funiculo: Achitophel quoque & Iudas: quorum
2. Reg 15. f
alter Dauid, alter dominum prodiderunt, fune longissimo
Matt. 27. a
trahentes peccata sua, petiere suspendio, putantes malum conscientiæ præsenti morte finiri, & nihil esse post mortem. Domini enim iudicium nullo modo errabit: nec aliquid fit in terra sine causa: neminem iniuste damnat, neminem spernit, neminemque indebite relinquit: quia omnia numero, mensura, & pondere disponit, ordinat, atque gubernat. Nec vllo modo credendum est, quod aliquid per ignorantiam auctoris sui contingat in rebus humanis, quod sequens sententia sonare videtur.

Iob 22. b a ¶ *Vt declinaret iudicium viri, &c.*] Huic quoque simile est quod in libro Iob in Eliphaz verbis legitur, vbi ita scriptum est: *An cogitas quod Deus excelsior cælo sit, & super stellarum vertices sublimetur? & dicis: Quid enim nouit Deus, quasi per caliginem iudicat, Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cæli perambulat.* Sunt plerique ita habentes, vt formidare nesciant, nisi quod corporaliter vident, vnde fit vt Deum non metuant quem videre non possunt.

b ¶ *Quis est iste qui dixit, &c.*] Fuerunt enim hæretici qui dixerunt Deum non facere mala: contra illud quod scriptum
Esa. 45. b
F est: *Ego dominus formans lucem, & creans tenebras: faciens pacē, & creans malū.* Econtrario fuerunt alij qui dixerunt Deū
Gen. 1. d
Eccl. 3. b creasse mala: contra id quod scriptum est: *Fecit Deus omnia bona.* Fuere item alij qui dixerūt duas naturas, & duas substātias ab initio fuisse, id est, bonā & malam: cum omnis natura aut creator sit, aut creatura. Vnde falsum est quod natura vlla mala sit, cum creator summus & optimus, creauerit bonā
Gen. 1. d. creaturam. Quia *vidit Deus cuncta quæ fecit, & erant valde bona.* Tropice igitur Deus dicitur facere mala, hoc est, aduersa merentibus infligere. Iuxta illud quod in Esaia scriptū est:
Esa. 45. b *Ego dominus, & non est alter, formans lucē & creans tenebras: faciens pacem, & creans malū.* Mala quę nulla sua natura subsistunt, à domino non creantur: sed creare se mala dominus indicat: cum res bene conditas, nobis male agentibus, in flagellū format: vt ea ipsa & per dolores quo feriunt, delinquētibus mala sint, & per naturam qua existunt, bona. Venenū quidē mors scilicet est homini, sed tamē vita serpenti. Amore enim præsentium ab auctoris nostri dilectione recessimus, & peruersa mens, dum delectatione creaturæ se subdidit, à creatoris se societate disiunxit. Ex his ergo ab auctore ferienda erat, quæ errans auctori præposuerat, vt vnde homo culpam non timuit superbus admittere, inde pœnam corrigendus inueniret, & tantu ocius respiceret ad illa quæ perdidit, quanto doloris pœnam esse conspiceret quæ quæsiuit.

c ¶ *Scrutemur vias nostras, & quæramus, & reuertamur ad, &c.*] Sciendum vero est, quod quisquis à præceptis dominicis discordat opere: quoties ea viderit, corde suo reprehēditur, atque cōfunditur: qui id quod fecerit, memoratur. Nam in quo se errasse considerat, ipse se conscientia latenter ac-
Psal. 118. a
cusat. Vnde Dauid propheta deprecatur dicens: *Tunc non confundar, dum perspexero in omnibus mandatis tuis.* Grauiter namque vnusquisque confunditur, quando mandata Dei vel legendo, vel audiendo respicit, quæ viuendo contem-
1. Ioan 3. d
psit. Hinc enim Ioannis voce dicitur: *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad dominum, & quidquid petierimus ab eo, accipiemus.* Ac si diceret: Si id quod præcipit, facimus: id quod petimus, obtinemus. Valde namque apud dominum vtraque hæc sibi necessario congruunt, & vt oratione operatio, & operatione fulciatur oratio. Hinc & modo Hieremias ait: Scrutemur, & reliqua. Vias

...teret sub pedibus suis omnes vinctos terræ. ל Lamed. [a] Vt declinaret iudiciū viri in conspectu vultus altissimi. ל Lamed. Vt peruerteret hominē iudicio suo, dominus ignorauit. מ Mē. [b] Quis est iste qui dixit, vt fieret domino non iubēte? מ Mē. Ex ore altissimi nō egredientur nec mala nec bona. מ Mem. Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis suis? נ Nun. [c] Scrutemur vias nostras, & quæramus, & reuertamur ad dominum. נ Nun. Leuemus corda nostra, cū manibus ad dominum in cœlos. נ Nun. [d] Nos inique egimus, & ad iracundiā prouocauimus, idcirco tu inexorabilis es. ס Samech. [e] Operuisti in furore, & percussisti nos: occidisti, nec pepercisti. ס Samech. [f] Opposuisti nubē tibi, ne transeat oratio. ס Samech. [g] Eradicationem & abiectionem posuisti me in medio populorū. פ Phe. [h] Aperuerunt super nos os suum omnes inimici nostri

etenim nostras scrutari, est cogitationum interna discutere. G
Cor vero cum manibus leuat, qui orationem suam operib. roborat. Nam quisquis orat, sed operari dissimulat, cor leuat & manus non leuat. Quisquis vero operatur & non orat, manus leuat, & cor non leuat. Iuxta ergo Ioānis vocem, tunc cor fiduciam in oratione accipit, cum sibi vitæ prauitas nulla contradicit, & bonorum operū ratio orationi consentit.

d ¶ *Nos inique egimus, & ad iracundiam prouocauimus, &c.*] Dan. 9. e
Propter peccata enim populi, & transgressiones plurimas, quas ab initio fecerunt, dominum ad iracundiam prouocantes, simul cum ciuitate disperdi meruerunt: nec iam digni fuerunt venia, qui filium Dei ad se venientem spernentes, tanta affecerunt contumelia, sicut alius propheta ostendit dicens: Propter peccata enim nostra & iniquitates patrum nostrorum, Hierusalem & populus tuus in opprobrium sunt omnibus per circuitum nostrum. Vnde etiam nobis timendum est, ne & ipsi contēpserimus præcepta domini, & inobedientes fuerimus euangelio Christi, duram gehennæ sentiamus vindictam qui corrigi nolumus de peccatis ad iustitiam. Dicit enim Apostolus: Heb. 10. e
Voluntarie enim nobis peccantibus post acceptam notitiam veritatis, iam non derelinquitur pro peccatis hostia: terribilis autem quædam expectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ consumpturus est aduersarios. Et item: *Irritam*, inquit, *quis faciens le-* H
gem Moysi sine vlla miseratione, duobus vel tribus testibus moriebatur: Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filiūm Dei cōculcauerit, & sanguinē testamenti pollutū duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit?

e ¶ *Operuisti in furore, & percussisti nos, &c.*] Vbicunque enim furor vel ira Dei in scripturis legitur: non perturbatio mentis, sed illa vindicta in pœna patientis exprimitur: Deus enim naturaliter pius semper bonus & placidus est, & semper idē ipse est, & anni eius nō deficiēt. De quo alibi legitur: Psal. 102. a
Tu autem domini vniuersoris, cum tranquillitate iudicas & disponis omnia. Sap. 12. a
Ideo dum percurit quemlibet vel occidit, nec parcit, non perturbationem vllam in semetipso sentit: sed quietus & placidus, reos debitas pœnas soluere cogit, de quo adhuc subdimt.

f ¶ *Opposuisti nubem tibi, &c.*] Nubem sibi opponere Deus dicitur, cum ingratas preces petentium exaudire dedignatur. Item nubes opposita orationi videtur, cum caligine quadam & nubilo cæcitatis mens obuoluitur, ne radio diuinæ contemplationis illustrari mereatur.

g ¶ *Eradicationem & abiectionem, &c.*] Eradicatam se asserit & abiectam plebs Iudaica, quæ in Chaldaica captiuitate sæpe pro sceleribus suis contrita est: primum sub Ioaxim: deinde sub Iechonia tertio sub Sedechia: quando vrbs vasta- 4. Reg 24. 25
ta templumque incēsum est, & muri destructi. Postremo reliquiæ quæ sub Hodolia ad habitandam terram à Nabuzardam principe militiæ relictæ sunt contra præceptum domini, quod eis per prophetam mandauerat, in Ægyptum pergentes ibi disperierunt. In Romana vero captiuitate ita vrbs tota & terra deuastata est, & plebs dissipata: vt nullam vltra spem restaurationis haberet: sed vsque in finem perseuerauerit eius desolatio. Mystice autem eradicationem & abiectionem à domino patitur anima peccatrix in medio populorum constituta, quando à malignis spiritibus ita virtutib. spoliatur, & radice fidei tentatur: vt iam non honori, sed pateat omnium irrisioni, & ipsi inimici dominentur illius, & deceptæ insultent: quia iuxta merita sua pœnas quas ei scriptura sacra prædixit, & laqueum perditionis sustinere cogatur. Vnde sequitur.

h ¶ *Aperuerunt super nos os suum omnes inimici nostri, &c.*] Aperuerunt enim tunc omnia os suum super pecca-

A tores, quando eos diuersis laniatibus & cruciatibus, deuorare festinant debitores. Nec eis in aliquo miserantes parcuit, sed in formidinem pœnarum, & laqueum perditionis, iuxta id quod propheticus sermo peccantibus prædixit, præcipitare student. Vnde tunc propheta interitū populi sui multipliciter plorauit, & nūc sancta ecclesia animarum peccātium ruinā incessabiliter plāgit: sicut in sequenti sententia demonstratur.

a ¶ *Diuisiones aquarum deduxit oculus meus, &c.*] Diuisiones ergo aquarū deducere se ab oculis perhibet propheta in contritione filiæ populi sui: qui & peruersitatem cordis illius defleuit, & ruinā in peccatis, & contritionem in deuastatione. Sic & nunc electorū turba pro anima in peccatis perdita, multiplices gemitus fundit: quæ in diuersis facinoribus eā errasse conspicit, & si quo modo eam à cœpta nequitia reuocare possit, toto nisu & labore cōtēdit.

b ¶ *Oculus meus afflictus est, &c.*] Instantiam orationis & perseuerantiā nos habere propheta docet. Qui ad cupita peruenire voluerit, reflectere mentē à studio orationis non debet: sed magis perseuerare in intentione cœpta illū oportet. Hinc est quod in libro Regū de Anna scriptum est, quod postquam orauerat, *vultus eius* (1. Reg. 1. a) *non sunt amplius in diuersa mutati.* Hinc & in euāgelio: cæcus (Luc. 18 f) ille qui in Hiericho transeuntem Iesum audierat, misereri sibi ab eo petebat: sed cum à præeuntibus sibi iuberetur vt taceret, ipse multo magis clamabat dicens: *Miserere mei fili David*: vnde & lumen quod petiuit à Saluatore accipere promeruit. Quicunque enim fide plena petit hoc quod expetit,

B nullo modo eius fructu carebit. Respicit enim dominus de cælis, & fidelis sui oratoris preces suscipiēs, saluum fecit eū, (Marci 11. c) quoniam sperauit in ipsum: Dicit enim ipsa veritas: *Amen dico vobis: quicquid orātes petitis, fiet vobis.* Et quia per oculorum aspectum, sæpe noxia concupiscentia intrat. Sequitur:

c ¶ *Oculus meus deprædatus est, &c.*] Nunc reddit causam quare prædixerit oculum suum afflictum esse, eo quod non esset requies: quoniam cum per incuriam aspectus patefactus fuerit tentationi aditus, vix tranquillitatem inueniet animus turbatus, nisi illi subuenerit diuinæ pietatis intuitus. (Iob. 31 a) Hinc est quod beatus Iob ait: *Pepigi fœdus cū oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine.* Vt enim cogitationes cordis caste seruare posset, fœdus cum oculis pepigit: ne prius incaute aspiceret, quod postmodum inuitus amaret. Valde nāque est quod caro deorsū trahit, & semel species formę cordi per oculos alligata, vix magni luctaminis manu soluitur. Ne ergo quædam lubrica in cogitatione versemus, prouidendū nobis est: quia intueri non debet, quod non licet concupisci. Vt enim munda mens in cogitatione seruetur à lasciuia voluptatis suæ, deprimendi sunt oculi, quasi quidā raptores ad culpam. Neque enim Eua lignum vetitum contigisset, nisi (Gen. 3. b) hoc prius incaute respiceret. Scriptum quippe est: *Vidit mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, & pulchrum oculis, aspectuq; delectabile, & tulit de fructu illius, & comedit.* Hinc ergo pensandum est quanto debemus moderamine erga illicita visum restringere, nos qui mortaliter viuimus: si & mater viuentium per oculos ad mortem venit. Hinc etiam modo sub Iudææ voce, quæ exteriora videndo concupiscens, bona interiora perdiderat, propheta dicit: *Oculus meus deprædatus est animam meam.* Concupiscendo enim visibilia, inuisibiles virtutes amisit. Quæ ergo interiorem fructum per exteriorem visum perdidit, per oculum corporis pertulit prædam cordis. Vnde nobis ad custodiendam cordis mūditiam, exteriorum quoque sensuum disciplina seruāda est. Nā quālibet grauitate mens vigeat: carnales tamen sensus pueriliter exterius perstrepunt, & nisi interioris grauitatis pondere, & quasi iuuenili quodā vigore refrenentur, ad fluxa quæque & lenis mentem eneruem trahunt.

nostri. פ Phe. Formido & laqueus factus est nobis vaticinatio & contritio. פ Phe. [a] Diuisiones aquarum deduxit oculus meus, in contritione filiæ populi mei. ע Ain. [b] Oculus meus afflictus est, nec tacuit, eo quod non esset requies. ע Ain. Donec respiceret & videret dominus de cœlis. ע Ain. [c] Oculus meus deprædatus est animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ. צ Zadi. [d] Venatione cœperunt me quasi auem inimici mei gratis. צ Zadi. [e] Lapsa est in lacū vita mea, & posuerunt lapidem super me. צ Zadi. [f] Inūdauerunt aquæ super caput meum: dixi, perij. ק Coph. [g] inuocaui nomen tuum domine de lacu nouissimo. ק Coph [h] Vocem meam audisti: ne auertas aurem tuam à singultu meo, & clamoribus. ק Coph. [i] Appropinquasti in die quan-

d ¶ *Venatione ceperunt me, quasi auem inimici mei gratis. &c.*] C Auis enim nomine ipse dominus significatur, qui licet in terra de virgine matre sit editus, tamen cœlestia, doctrina sua & exemplo semper petit: membraque sua fide, & spe quasi duabus alis ad superna semper subleuat, dicens in euangelio: *Regnum meum non est de hoc mūdo.* (Ioan. 18 g) Et iterum: *exiui, inquit à patre, & cætera.* Et rursum: *Qui* (ibid. 16 f) *vult venire post me.* De hac aue in Iob scriptum est: *Semitam ignorauit auis: nec intuitus est eā oculus vulturis.* (Matt. 16 d) (Iob. 28 b)

e ¶ *Lapsa est in lacum vita mea, &c.*] Cum superius dixisset venatione se quasi auem captum nunc addit vitam suam lapsam in lacum, & lapidē superpositū. Quid est ergo vitam labi in lacum, nisi corporalem vitam venire vsque ad defectum? Lapsa est ergo vita Christi in lacum, quando eius caro peruenit vsque ad mortis occubitū. Cui superposuerunt lapidem: quando eo sepulto, petierunt à Pilato vt iuberet custodiri sepulcrum: ne forte venirent discipuli & furarentur eum: quibus cum ipse responderet: *Habetis custodiam, ite custodite sicut scitis: illi abeuntes, munierunt sepulcrū, signantes lapidem cū custodibus.* (Matt. 27 g) Potest & in laci nomine, vel infernus designatus accipi, vel calamitas profunda istius mūdi. Lacus dicitur, cuius fundus latet, dum in vnam foueam circundatus includitur. Hic plano tergo intuentium oculis, falsa tranquillitate blanditur: sed quantum sit profundus, absconditur. Hinc & in psalmo scriptum est: *Posuerunt me in lacu inferiori, &c.* (Psal. 87 b)

f ¶ *Inundauerunt aquæ super caput meum, &c.*] Aquæ in scriptura sacra, aliquando Spiritum sanctum, aliquando scientiam sacram, aliquando scientiam prauam, aliquando tribulationem, aliquando defluentes populos, aliquando mentes fidem sequentium demonstrare solent. D Per aquam quippe sancti Spiritus infusio designatur, sicut in euangelio dicitur: *Qui credit in me, sicut dicit scriptura flumina de vētre eius fluēt aquæ viuæ, & cætera.* (Ioan. 7 f) Rursum per aquam, sancta scientia designatur, sicut dicitur: *Aqua sapientia salutaris potauit eos.* (Eccl. 15 a) Per aquam quoque praua scientia appellari solet, sicut apud Salomonem: mulier quæ typum hæreseos tenet, callidis suasionibus blanditur, dicēs: *Aquæ furtiuæ dulciores sunt.* (Prou. 9 d) Aquarum ergo nomine nonnunquam solent tribulationes intelligi, sicut per psalmistam dicitur: *Saluum me fac Deus: quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam.* (Psal. 68 a) (Apoc. 17. d) Per aquam, populi designantur, sicut per Ioannem dicitur: Aquæ vero populi sunt. Per aquam quoque non solum fluxus decurrentium populorum, sed etiam bonorum mentes fidei prædicamenta sequentium designantur, sicut propheta ait: *Beati qui seminatis super omnes aquas*, & per psalmistam dicitur: *Vox domini super aquas.* (Esai 32. d) (Psal. 28. a) Aquę vero super caput redēptoris inundauerunt, quando seditiosi populi Iudæorum persecutionem mouentes, diuinitati redemptoris detraxerūt. *Caput vero Christi, Deus est*, vt Apostolus testatur: cui invidentes Iudæi, dixerunt ad Pilatum: *Nos legem habemus, & secundum legem debet mori: Quia filium Dei se fecit.* (Ioan. 19 b)

g ¶ *Inuocaui nomen tuum domine de lacu, &c.*] Quid enim lacum nouissimum, nisi infernum inferiorem intelligere debemus, de quo in psalmo scriptum est: *Eruisti animā meam ex inferno inferiori?* (Psal. 85 a) Inuocauit ergo redemptor noster nomē domini de lacu nouissimo, cum in virtute diuinitatis descēdit ad inferos, & destructis claustris tartari, suos, quos ibi reperit eruens, victor ad superos ascendit.

h ¶ *Vocem meā, &c.*] Vocem enim dominicæ incarnationis diuinitas ipsius audiuit: qui salutem humani generis, quam secundū humanitatē postulauit, secundū diuinitatē tribuit. Proinde ipse ad patrē dicit in euangelio: *Pater, gratias, ago tibi quoniā audisti me: ego autē sciebā, quoniā semper me audis.* (Ioan. 11 a)

i ¶ *Appropinquasti in die, &c.*] Appropinquauit diuinitas Saluatoris humanitati ipsius, quando eā subita resurrectione iuxta

E iuxta votum suum de morte triumphare fecit. Aliter: Appropinquauit dominus seruis suis cum tribularentur, & de Psal 63.a necessitatibus eorum liberauit eos: quoniam à timore inimici animas eorum eripuit, sic. n. ipsi orabant in psalmo: *Exaudi Deus orationem cũ precor, à timore inimici eripe animam meã.*

quãdo inuocaui te dixisti, ne timeas. ר Res [a] Iudicasti domine causam animæ meæ, redemptor vitæ meæ. ר Res. [b] Vidisti domine iniquitatẽ illorum aduersum me: iudica iudicium meum. ר Res. Vidisti omnem furorẽ, vniuersas cogitationes eorum aduersum me ש Sin. [c] Audisti opprobium eorum domine, omnes cogitationes eorum aduersum me. ש Sin. Labia insurgentiũ mihi, & meditationes eorũ aduersum me tota die. ש Sin. [d] Sessionem eorum & resurrectionẽ eorum vide: ego sum psalmus eorum. ת Thau. [e] Reddes eis vicẽ domine iuxta opera manuum suarum. ת Thau. [f] Dabis eis scutum cordis laborem tuum. ת Thau. [g] Persequeris in furore, & conteres eos sub cœlis domine.

a ¶ *Iudicasti domine causam animæ meæ, &c.*] Iudicauit ergo dominus causam animæ Christi, quando innocentis mortem peruenire fecit ad salutem generis humani, & triumpho suæ resurrectionis cõfudit auctores eius interemptionis. Aliter: Iudicauit dominus causã fidelium suorum, quando redemit animas eorum & nõ dereliquit omnes qui in se sperauerunt: confessores suos ad cœlestem transtulit gloriam, & persecutores eorum in pœnã demersit perpetuam. Iniquitas enim illorũ hoc promeruit: quia timere & honorare auctorem suum, temeritas mentis eorum eos non permisit. Insurrexerunt enim primum cum furoris Matt 21.d sui insania in ipsum pastorem dicentes: *Hic est hæres*, & cætera. Ex seruis vero eius alium ceciderunt, alium occiderunt, alium vero lapidauerunt, & sic dissipatæ sunt oues gregis. Quapropter nunc dicit,

b ¶ *Vidisti domine iniquitatem illorum*, &c.] Cogitatio enim illorum maligna erat, & sermones pleni insania, auctorem vitæ interficere cogitantes, & sermonibus veritatis exprobrare nitentes. De quo sequitur,

Matt. 26.a F c ¶ *Audisti opprobrium eorum domine*, &c.] Hinc & in euangelio scriptum est: Principes autem & seniores populi consilium fecerunt, vt Iesum dolo tenerent & occiderent. Et iterum: *Principes sacerdotum & omne consiliũ quærebant falsum testimonium contra Iesum*, & cætera. Vnde eo crucifixo, Ibid. 27.e prætereuntes blasphemabant: *Vah qui destruis templum Dei*, dicentes: Similiter & principes sacerdotum illudentes cum scribis & senioribus dicebant: *Alios saluos fecit, seipsum saluũ faciat: Si rex Israel est, descendat nunc de cruce.* Talis enim fuit meditatio eorum, vt contra veritatem instruerent testes fal- Psal. 34.a sos, & malum pro bono redderent gratis: Quæ psalmista dudum præcinebat, dicens: *Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui.* Gratis reuera quibus mali nihil fecerat. Illud enim gratuitum dicimus, quod non alicuius rei compensatione tribuitur. Absconderunt mihi, vt illi putabant, qui diuinitatis eius potentiam non credebant. Nam quid potest abscondi, cui nihil occultum est.

d ¶ *Sessionem eorũ & resurrectionem eorum vide*, &c.] In ses- Psal. 1. sione exprimit habitum iudicãdi: in resurrectione vero stu- Psal 13.b dium id quod moliebantur perficiendi. Sed quia in cathedra pestilentiæ pontifices & principes Iudæorum sederunt, in- Matt. 26.f sidiantes vt interficerent innocentem: ad hoc surrexerunt vt quod nequiter tractarent, opere nefario consummarent. Infelicitas fuit in viis eorum, *& viam pacis non cognouerunt.* Sed quidquid ipse coram eis veracibus verbis proferebat, totum in calumniam & in opprobrium vertere studebant. Vnde cum diceret: *Amodo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli: tunc expuerunt in faciem eius, & acceperunt arundinem, & percusserunt caput eius, dicentes: Prophetiza nobis, quis est qui te percussit?* Quod etiam propheta dudum in spiritu prævidens, ostendit

G dicens: *Aduersum me exercebantur qui sedebant in porta, & in* Psal. 68.c *me psallebant qui bibebant vinum.* Dicit enim passionem suã genti Iudaicæ fuisse fabulam: qui quasi impleta cogitatione sua, de nece domini temulentissime garriebant. Sed his qui incorrigibiles erant, & magis perseuerare in malo, quam inde recedere eligebant: superba se intentione defendentes, quasi iustitiæ executores, per Hieremiam dicitur.

e ¶ *Reddes eis vicem domine iuxta opera manuum suarum.*] Moxque eandem vicem expressius subdidit dicens.

f ¶ *Dabis eis scutum cordis laborẽ tuum.*] Labor quippe domini apparens inter homines, passibilis eius humanitas fuit: quã Iudæi superbe sapientes, dum discernerent, despexerunt: eũque immortalem credere dedignati sunt, quem natura passibili mortalem viderunt. Cumque eius humilitatem conspicerent, superbiæ fastu indurati, summa cura moliti sunt, ne eorum mentes sancta prædicantium verba penetrerent. Dum ergo eis dominus vicem malorum operum redderet, dedit illis scutum cordis laborem suum: quia recto iudicio inde illos contra se superbe obstinatos exhibuit, vnde ipse pro nobis in infirmitate laborauit. Repulerunt quippe à se verba prædicantium, qui dedignati sunt in domino infirma passionum. Laborem igitur domini contra eundem dominum scutum cordis habuerunt: qui superbe sapientibus eo despectior apparuit, quo propter eos humilis fuit. Hoc scutum sicut iam superius diximus, prius ille peccator tenuit: qui requirenti domino, cur lignum vetitum contigisset, non ad se culpam reddidit, sed à muliere quam ei dederat se accepisse respondit: vt quasi reatum suum oblique in auctorem retorqueret, qui ei mulierem dederat, quę H talia persuaderet. Hoc scutum etiam requisita mulier tenuit, quando neque ipsa ad se culpam retulit, sed serpentis illud Gen 3.a persuasionibus replicauit dicẽs: *Serpens decepit me, & comedi:* vt ipsa quoque reatum suum oblique in creatorem duceret: qui illic intrare serpentem persuasurum talia permisisset. Serpens vero iam non requiritur, quia nec eius pœnitentia Gen. 3.e quærebatur. Hi autem quorum pœnitentia quæsita est, scutum nequissimæ defensionis contra iustissimæ correptionis verba protulerunt. Vnde nunc vsque in vsum peccantium trahitur: vt culpa cum arguitur, defendatur, & vnde finiri reatus debuit, inde cumuletur.

g ¶ *Persequeris in furore, & conteres eos sub cœlis domine.*] His tribus sententiis, quas modo enumerauimus, quæ sub Thau litera prænotatæ sunt, respondet ad superiores: quibus iniquitatem Iudæorum, & dolosam meditationem expresserat: ostendens quid meruerint, quoniam in furore, diuino iudicio disponente, hostes eorum illos persecuti sunt, & in præsenti vita fortiter contriuerunt: ita vt hactenus per totũ orbem dispersi, malum exilij patiantur: sedentes sine rege ac sacerdotio regali, & sine templo, & sine cultu pietatis. Qui autem ad Christum conuertuntur, promissionem illã, quæ ad patres eorum facta est, spiritualiter hæreditabunt. Denique tribus alphabetis, quibus anteriorem partem Lamentationis propheta explicauit enarratis, iam quid Quartum insinuat considerandum est.

Commentarij Secundi in Lamentationes Hieremiæ Prophetæ Finis.

COMMENTARIORVM LAMENTATIONVM HIEREMIÆ,

PROOEMIVM.

Xtremus Liber tractatus Hieremiæ inchoandus est à quarto alphabeto, quod sicut primum & secundum sapphico metro decurrit: in quo simili modo, vt in cæteris, casum populi Iudaici, atque vastationem vrbis, lamentabili voce propheta historialiter deplorat. Spiritualiter autem lapsum animæ fidelis, atque ruinam in peccatis miserabiliter plangit: subnectens orationem, quam fudit lachrymosa voce propter interitum suorum ad pias aures domini: quatenus ipse benignus miseris manus solatij porrigendo, in statum pristinum erigat, atque perfectæ sanitati restituat.

COMMENTARIORVM D. HIERONYMI IN LAMENTATIONES HIEREMIÆ,

Liber Tertius.

א Aleph   Cap. IV.

Vomodo obscuratū est aurū, mutat⁹ est color optimus: dispersi sūt lapides sanctuarij in capite omniū platearū. ב Beth. [b] Filij Siō inclyti & amicti auro primo: quomodo reputati sunt in vasa testea, opus manuū figuli? ג Gimel. [c] Sed & lamiæ nudauerūt māmā, lactauerunt catulos suos filia populi mei crudelis quasi struthio in deserto. ד Daleth. [d] Adhæsit lingua lactentis ad palatū eius in siti: paruuli petierunt panem,

Vomodo obscuratū est aurū, &c.] Nā licet hæc historialiter vrbis Hierosolymitanæ destructionem, & templi concremationem videātur sonare: vbi totus ille ornat⁹ veterū dissipatus est, & ad nihilum redactus: tamen altiori sensu templi mystica deiectionē significat, quod quotidie in reproborū vita & moribus obfuscatur

B atq; destruitur. Quid namque auro, quod metallis cæteris præeminet, nisi excellētia sanctitatis: quid colore optimo, nisi cunctis amabilis reuerētia religionis exprimitur? quid per sanctuarij lapides, nisi sacrorum ordinum personæ signātur? quid platearū nomine, nisi præsentis vitæ latitudo signatur? Quia enim Græco eloquio πλάτος latitudo dicitur, profecto

Mat. 7 b à latitudine plateæ sunt vocatę. Per semetipsā vero dicit veritas: *Lata & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem.* Aurum igitur obscuratur, cū terrenis actibus sāctitatis vita polluitur. Color optimus commutatur: cum quorundam qui agere religiose credebantur, existimatio ante acta minuitur. Nam cū quilibet post sanctitatis habitum terrenis se actibus inserit: quasi colore permutato ante humanos oculos eius reuerentia despecta pallescit. Sanctuarij quoq; lapides in plateas dispergūtur, cum causa sæcularium foras lata itinera expetūt hi, qui ad ornamenta ecclesiæ internis mysterijs quasi in secretis sanctuarij vacare debuerant. Ad hoc quippe sanctuarij lapides fiebant, vt intra sancta sanctorū in vestimēto summi sacerdotis apparerent. Cum vero ministri religionis à subditis honorem redēptoris sui, ex merito vitæ non exigunt sanctuarij lapides in ornamento pontificis non sunt. Qui nimirum sanctuarij lapides dispersi per plateas iacēt, cū personæ sacrorum ordinum voluptatum suarū latitudini deditæ, terrenis negotijs inhærent. Et notandū quod non hos dispersos in plateis, sed in capite platearū dicit: quia cū terrena agunt, summi videri appetunt, vt & lata itinera teneāt ex voluptate delectationis, & tamē in platearū sint capite ex honore sanctitatis. Nihil quoque obstat, si sanctuarij lapides, eosdem ipsos, quibus constructū sanctuarium existebat, accipimus: qui dispersi in capite platearum iacent, quādo sacrorum ordinum viri terrenis actibus ex desiderio inseruiūt: ex quorū prius officio sanctitatis gloria stare videbatur. Secularia itaq; negotia aliquando ex compassione toleranda sunt: numquā vero ex amore requirenda: ne cū mentē diligentis aggrauāt, hanc suo victam pondere ad ima de cœlestibus mergant.

b ¶ *Filij Sion inclyti & amicti auro primo, &c.*] Ad eundem sensum hæc sententia pertinet, ad quem superior: quod filij ecclesiæ qui inclyti fuerunt Christiana religione, & ornati sapientiæ fulgore, & decore virtutum, nunc emolliti carnalibus desiderijs, & terrenis cupiditatibus tabefacti, vasis testeis cōparentur: quæ dominicæ correptionis virga in futuro examine conterens franget, & ad nihilum rediget: taliter vt non inueniri possit fragmē testæ, quo igniculus ferri possit de incendio.

c ¶ *Sed & Lamiæ nudauerunt māmā, lactauerunt catulos suos, &c.*] In Lamia quippe duplicitas Iudæorū, & fictio hypocritarum exprimitur. Lamia enim humanam faciem habet, sed corpus bestiale: sic & populus Iudæorum specietenus culturam Dei simulabat, sed feroci D animo semper illi contrarius existebat. Quod bene per Esaiam ostenditur cum dicitur: *Populus hic labijs me honorat: cor autem eorum longe est à me.* Esaie 29. d Similiter omnes hypocritæ in prima facie quod ostendunt, quasi ex ratione sanctitatis est. Sed bestiale est, quod sequitur, corpus: quia valde iniqua sūt quæ sub boni specie molliuntur. Possunt & in lamia, hæretici accipi: qui humanam quidem faciem, sed beluina per impietatem corda gestant. Hi tunc mammam nudant, quando errorem suum libere prædicant. Tunc catulos lactant, quando male sequaces paruulorum animas, dum peruersa insinuant, ad impietatem nutriendo confirmant. Filia populi mei crudelis, quasi struthio in deserto. Sicut in lamia, sic & in struthione fictio & immanitas historialiter Iudæorum. Et secundum mysticum sensum, simulatio & immanitas hypocritarum designatur, qui fingere sciunt virtutum opera non veraciter agere. De hoc struthione inter alia & in libro Iob. 39. b Iob legitur: *Induratur ad filios suos quasi non sint sui, frustra laborauit nullo timore cogente.* Indurata est ergo crudelis synagoga Iudæorum contra Apostolos & prædicatores noui testamenti, qui de ipsa gente nati fuerant, quasi non essent sui filij: odio eos habens & externos deputans: crudeliter illos vbique in deserto gentium persequebatur propter euangelium Christi, quod & ipsa veritas videtur eis prænunciare, cum ait: *Hæc locutus sum vobis, vt non scandalizemini,* Ioan. 16. a *absque synagogis facient vos: sed venit hora, vt omnis qui interficit vos arbitretur obsequium se præstare Deo:* Et hæc facient vobis, quia non nouerunt patrem neque me. Frustra ergo laborat nullo timore cogente: quia cum Christum persecuta est quasi euersorem gentis, & destructorem regni: nec statū regni, nec salutem gentis seruauit, sed magis perdidit.

d ¶ *Adhæsit lingua lactētis, &c.*] Hoc nota iuxta historiam, quod lactentes atque paruuli infantes Iudæorum destituti matrum atque nutricum solatio, fame & siti laborauerunt. Iuxta allegoriam vero significat, quod hi qui infirmi adhuc 1. Cor. 3. a sunt intellectu, & minus validi ad percipiendum fortiorem cibum, qualibus ait Apostolus: *Lac vobis potum dedi:* propter inertiam & desidiam doctorum, spiritualis intelligentiæ carent alimonia. *Paruuli*, inquit, *petierunt panem, & non erat qui frangeret eis*: id est, infirmi quique scripturæ sacræ fortiores

E tiores sententias petierunt sibi exponendo comminui: sed
qui exponere studeat, non valet inueniri. Potum vidit scri-
pturam sacram propheta cum diceret: *Omnes sitientes veni-*
Esa 55 a *te ad aquas.* Si potus aperta mandata non essent, per semet-
ipsam veritas nõ clamaret: *Si quis sitit, veniat & bibat.* Qua-
si cibum & potum intellexit
Ioan. 17 f propheta Iudææ defuisse cum
Esa. 5 b diceret: *Nobiles eius interierunt*
fame, & multitudo siti exaruit.
Paucorum quippe est fortia &
occulta cognoscere, multorum
vero historię aperta sentire. Id-
circo Iudææ nobiles non siti,
sed fame interisse asserit: quia
hi qui præesse videbantur, dũ
totos se exteriori intelligentiæ
dederant, quod de intimis dis-
cutiendo manderent, non ha-
bebant.
a ¶ *Qui vescebantur*, &c.] Qui
sunt illi qui vescebantur volu-
ptuose, nisi illi Iudæi qui sem-
per terrenis concupiscentiis,
& sæculi voluptatibus dediti
erant & pro cibo & potu sæpius murmurabant, dicentes ad
Num 19 b Moysen: *Reuera induxisti nos in terram, qua fluit riuis lactis,*
& mellis, & dedisti nobis possessiones agrorum & vinearum.
ibid. 11 b Et iterum: *Quis dabit nobis ad vescendum carnes? Recordamur*
piscium quos comedebamus in Ægypto gratis. In mente nobis
veniunt cucumeres & pepones, porrique & cepe & allia. Ani-
ma nostra arida est, nihil aliud respiciunt oculi nostri nisi Man.
Ipsi interierunt in viis: quia in *lata & spatiosa via qua ducit*
ad mortem, exterminati sunt. Et *qui nutriebantur in croceis,*
amplexati sunt stercora: cum vanam istius mundi pompam
appetentes, & historicam traditionem legis sequentes, spi-
ritualem intelligentiam spernebant, & in ipso exteriorum
F fœtore squalebant. Quod enim vetus obseruantia ceremo-
Phil 3 b niarum legis stercoribus comparetur, ostendit Paulus, di-
cens: *Quæ ergo mihi fuerunt lucra propter Christum arbitratus*
sum vt stercora. Tropologice vere, quicumque auaritiam
terrenam, & delicias voluptatum secutus, viam istius vitæ
incorrectus expleuerit: non ad æternæ vitæ gaudia, sed ad
fœditatem pœnarum peruenturus erit.
b ¶ *Et maior effecta est*, &c.] Maior ergo effecta est iniqui-
tas populi Iudæorum peccato Sodomorum: quia illi tantũ-
modo legem naturalem, isti autem & naturalem & scriptam
transgressi sunt. Videntes mirabilia Dei, & cibo cælesti pa-
sti, ingrati semper eius beneficiis extiterunt. Vnde & docto-
res non ceperunt in ea manus, qui condignos laboris sui in
ipsis non inuenerũt fructus. Nam ipsum legislatorem suum
Moysen plurimis conuitiis irritauerunt, & prophetas Dei ad
se missos persecuti sunt: nouissime vero ipsum hæredem,
hoc est vnigenitum filium patris ad se venientem, vt eos sal-
uaret, & ab errore corrigeret, spernebant, & diuersis calum-
niis insequentes ad extremum per inuidiam occiderunt.
Qualiter autem iniquitas Iudæorum maior sit peccato So-
Matt 11 c domorum, ostendit euangelium, vbi ita legitur: *Tunc cœpit*
Iesus exprobrare ciuitatibus, in quibus facta sunt plurimæ vir-
tutes eius: quia non egissent pœnitentiam: Væ tibi Corozaim,
væ tibi Bethsaida quia si in Tyro & Sidone facta essent virtu-
tes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœniten-
Luc. 10 *tiam egissent. Veruntamen dico vobis, Tyro & Sidoni remissius*
erit in die iudicij, quam vobis. Et tu Capharnaum numquid vs-
que in cælum exaltaberis? vsque in infernum descendes: quia si
in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, forte
mansissent vsque in hunc diem. Veruntamen dico: quia terræ So-
domorum remissius erit in die iudicij quam tibi.

c ¶ *Candidiores Nazaræi eius niue*, &c.] His duabus senten-
tiis ostenditur, quo modo omnis decor prioris populi, quã
habebant in ornatu templi, & cultu diuino, propter peccata
eorum emarcuerit, & destruẽtibus hostibus, ad nihilum re-
dactus sit. Mystice autem casus animarum quorundam fide-
lium à propheta deploratur. Quid enim Nazaręorum no-
mine, nisi abstinentium & continentium vita signatur: quæ

panem, & non erat qui frangeret eis. ה He. [a]Qui
vescebantur voluptuose, interierunt in viis, qui
nutriebantur in croceis, amplexati sunt sterco-
ra. ו Vau. [b]Et maior effecta est iniquitas filiæ po-
puli mei peccato Sodomorum: quæ subuersa
est in momento, & non ceperunt in ea manus.
ז Zain. [c]Cãdidiores Nazaræi eius niue, nitidio-
res lacte, rubicũdiores ebore antiquo, Sapphi-
ro pulchriores. ח Heth. Denigrata est super car-
bones facies eorum, & non sunt cogniti in pla-
teis: adhæsit cutis eorum ossibus: aruit, & facta
est quasi lignũ. ט Teth. [d]Melius fuit occisis gla-
dio quam interfectis fame: quoniam isti exta-
buerunt consũpti sterilitate terræ. י Iod. [e]Ma-
nus mulierum misericordium coxerunt filios
suos

tuue & lacte nitidior dicitur? Nix enim ex aqua congelascit, G
quæ desuper venit. Lac autem ex carne exprimitur, quæ de
inferioribus nutritur. Quid enim per niuem, nisi candor vi-
tæ cœlestis? Quid per lac, nisi temporalis dispensationis ad-
ministratio demonstratur? Et quia plerumque continentes
viri in ecclesia tam mira opera
faciunt: vt ab eis multi qui cœ-
lestem vitam tenuerunt, multi
qui terrena bene dispensaue-
runt, superari videantur, & cã-
didiores niue & nitidiores la-
cte referuntur: qui etiam quia
per feruorẽ spiritus, antiquo-
rum ac fortium patrum non-
numquam vincere vitam vi-
deantur, recte adiungit: *Rubi-*
cundiores ebore antiquo. Dum
enim ruboris nomen imprimi-
tur, sancti desiderij flamma si-
gnatur. Ebus vero esse os ma-
gnorũ animalium non ignora-
mus. Ebore vtique antiquo ru-
bicũdiores sunt: quia sæpe an-
te humanos oculos nonnullis
præcedentibus patribus studij feruentioris existunt. De qui-
bus, vt totum simul ostẽdatur, adiũgitur: *Sapphiro pulchrio-*
res. Aërei quippe coloris est Sapphirus. Et quia præcedentes
multos, atque ad superna tendentes, per cœlestem conuer-
sationem videntur vincere, narrantur Sapphiro pulchriores
extitisse. Sed plerumque dum virtutum copia, etiã plus quã
expedit prosperatur, in quandam sui fiduciam mens adduci-
tur, & decepta præsumptione propria, repente peccato sur-
ripiente infuscatur: Vnde recte subiungitur: *Denigrata est su-*
per carbones facies eorum. Nigri enim post candorẽ fiũt, quia
amissa Dei iustitia cum de se præsumunt, in ea etiam quæ nõ
intelligunt, dilabuntur peccata. Et qui post amoris ignem ad H
frigus torporis veniunt, extinctis carbonibus ex cõparatio-
ne præferuntur: nonnunquam enim dum timorẽ Dei per sui
fiduciam deserunt, etiam frigidis mentibus frigidiores fiunt.
De quibus recte subiungitur: *Non sunt cogniti in plateis.* Pla-
tea quippe sermonis Græci ratione pro latitudine dicitur.
Quid vero est humanæ menti angustius, quam voluntates
propria frangere? De qua fractione veritas dicit: *intrate per* Matt 7 b
angustam portam. Quid autem latius, quam nullis propriis
volũtatibus reluctari & quaquam versum impulsus arbitrij
duxerit, se sine retractione diffundere? Qui ergo per fiduciam
sanctitatis postposito meliorum iudicio se sequuntur: quasi
per plateas pergunt: sed non sunt cogniti in plateis, quia de
vita sua aliud ostenderunt, quando frangendo voluntates
proprias in angusto se calle retinebant. Et bene additur: *Ad-*
hæsit cutis eorum ossibus. Quid in osse nisi duritia fortitudinis?
Quid in cute, nisi mollities exprimitur infirmitatis? Cutis
ergo eorum adhærere ossibus dicitur: quia ab eis praua sen-
tientibus, infirmitas vitij, duritia virtutis putatur. Infirma e-
nim sunt quæ faciunt: sed elationis fiducia decepti, fortibus
ea suspicientibus iungunt, & quo de se magna existimari cu-
piunt, eo de sua nequitia emendari contemnunt. Vnde recte
adiungitur: Aruit & facta est quasi lignum. Culpa quippe
eorum tanto insensibilior redditur, quanto apud eos etiam
laudabilis habetur. Quam recte aridam asserit, quia nulla sui
cogitatione viridescit.
d ¶ *Melius fuit occisis gladio, quã interfectis fame*, &c.] Quan-
tum ad compendium mortis respicit, breuior fuit pœna su-
bito gladio occisorum, quam fame & siti diu excruciatorũ.
Quantum vero ad spiritualem sensum pertinet, melius fuit
Apostolis & prædicatoribus euangelij, breuiori pœna cor-
poris, pro Christi nomine ad tẽpus plecti, & postea in æterna
lætitia coronari: quam persecutoribus eorum, longa inedia
verbi Dei tabefieri, & propter sterilitatem & infœcunditatẽ
bonorum operum ad extremũ æterno incendio cõcremari.
e ¶ *Manus mulierum misericordiam coxerunt filios suos*, &c.]
Hoc historialiter recapitulat, quod superius iam dixerat: quia
in captiuitate Chaldaica, necnon & in Romana, ad talem
necessitatem propter inopiam cibi, plebs Iudæorum perue-
nit: vt aliquæ ex mulieribus eorum, filios suos trucidarẽt, &

suos: facti sunt cibus earum in contritione filiæ populi mei. כ Caph. [a] Cõpleuit dominus furorẽ suum, effudit iram indignationis suæ: & succendit ignem in Sion, & deuorauit fundamenta eius. ל Lamed. [b] Non crediderũt reges terræ, & vniuersi habitatores orbis: quoniã ingrederetur hostis per portas Hierusalem. מ Mem. [c] Propter peccata prophetarũ eius, & iniquitates sacerdotũ eius, & qui effuderunt in medio eius sanguinem iustorum. נ Nun. [d] Errauerunt cæci in plateis, polluti sunt sanguine. Cumque nõ possent, tenuerunt lacinias suas. ס Samech [e] Recedite polluti, clamauerunt eis: recedite, abire, nolite tãgere: iurgati quippe sunt & commoti dixerunt inter gentes: non addet vltra vt habitet in eis. פ Phe. Facies domini diuisit eos, nõ addet vt respiciat eos: facies sacerdotum nõ erubue-

A carnes eorum coctas comederent. Iuxta spiritualem vero intellectum: non parui est delicti, quod doctores mali auditores suos, rebus terrenis & substantiis suis propter voracitatem suam spoliant: nec eis pabulum verbi tribuunt, quod illi ad vitã nutriantur æternã: cum dominus per Ezechielem (Ezec. 34.a) dicat: *Væ pastoribus Israel qui pascebant semetipsos, nonne greges pascuntur à pastoribus? Lac comedebatis & lanis operiebamini, & quod crassum erat, occidebatis, gregem autem meum nõ pascebatis: quod infirmum fuit, non consolidastis, & quod ægrotum, non sanastis: quod fractum est nõ alligastis, & quod abierat: non reduxistis: quod perierat, nõ quæsistis: sed cum austeritate imperabatis eis & cum potentia & dispersæ sunt oues meæ, eo quod non esset pastor: factæ sunt in deuorationem omnium bestiarum agri*, & reliqua. Sed quia talis actio iram domini meretur, sequitur.

a ¶ *Compleuit dominus furorem suum*, &c.] Compleuit dominus furorem suum, & effudit irã indignationis suæ in gentẽ peccatricem: quando non solũ populũ exterminauit, sed etiam habitacula per hostes eorũ vsque ad fundamenta destruxit, & templum atque vrbem incendio consompsit. Complet etiam & in malis doctoribus furorem suum, quando negligentia & desidia sua, incendio eos tradit perpetuo, & non solum pro operibus malis eos punit, sed vsque ad fundamenta peruersarum cogitationum, eius vindicta peruenit.

b ¶ *Non crediderunt reges terræ*, &c.] Quando ergo status
B regni Iudaici mansit incolumis, & cultus Dei ibi erat celeberrimus, difficile fuit nationibus gentium circumquaque positarum credere, quod externos hostis, dominatutus esset vrbi insignissimæ & templo famosissimo, maxime cum viderent & audirent ab initio gentem illam signis clarescentibus diuina ope sustentatam atque protectam. Mystice autem cũ animam cuiuslibet fidelis viderimus spirituali scientia, atque omnium virtutum decore adornatam, vix credere possumus tam subitaneo casu eam corruere: quæ vt quondam imperabat spiritualibus inimicis, eos ab obsessis corporibus verbo orationis eiiciebat: nunc eorundem hostium præda fiat, & tota illorum nequissimæ subdita voluntati. Sed vnde hæc ruina maxime proueniat, sequẽs sermo prophetę demõstrat.

c ¶ *Propter peccata prophetarum eius*, &c.] Propter peccata enim Scribarum & Pharisæorum, necnon & pontificum Iudæorum qui sanguinem redemptoris, & prophetarum atq; apostolorum eius effuderunt, captiuitas Hierusalem, atque deuastatio maxime euenit. Similiter & nunc in ecclesia propter peccata prophetarũ, & iniquitates sacerdotũ eius, portarum spiritualis Hierusalem patet introitus: quãdo propter ignauiam prædicatorum, & negligentiam sacerdotum Dei: qui non curant populo annuntiare viam domini, & compescere eum à peccatis: hostis malignus per sensus exteriores aditum intrandi in animã inuenit, & occasionem habet per diuersas fraudes eam seducendi. Vnde scriptum est: Causa ruinæ populi, sacerdotes mali. Qui merito dicuntur effondere sanguinem iustorum, quia dum simplicibus, qui forte per innocẽtiam iusti esse possent, si rectitudinem viarum domini scirent, subtrahunt verbum solatij, rei dicuntur esse sanguinis effusi. (Ezec. 3.d) Quod sermo diuinus ad Ezechielem prophetã liquido demonstrat dicens: *Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel, & audies de ore meo verba, & annuntiabis eis ex me. Si dicente me ad impium, morte morieris, non annuntiaueris ei, neque locutus fueris, vt auertatur à via sua impia & viuat: ipse impius in iniquitate sua morietur: sanguinem autem eius de manu tua requiram. Si autem annuntiaueris impio, & ille non fuerit conuersus ab impietate sua, & via sua impia: ipse quidem in iniquitate sua morietur: tu autem animam tuam liberasti. Sed & si conuersus fuerit iustus à iustitia sua, & fecerit iniquitatem, ponam offendiculum coram eo: ipse morietur quia non annuntiasti ei: in peccato suo morietur, & non erunt in memoria iustitiæ eius quas fecit: sanguinem vero eius de manu tua requiram. Si autem tu annuntiaueris iusto, vt non peccet, & ille non peccauerit, viuens viuet: quia tu annuntiasti ei, & tu animam tuam liberasti.*

d ¶ *Errauerunt cæci in plateis*, &c.] Per inertiam ergo doctorum tenebris ignorãtiæ excæcatæ errauerunt in plateis turmæ plebium: quia dum se ad illecebras tradunt voluptatum, rectum callem non tenent diuinorum præceptorum. Et bene dicitur: *Polluti sunt sãguine*: quia sanguinolentorum operum cõtaminati sunt commistione. *Cumque non possent*, inquit (subauditur recto tramite incedere) *tenuerunt lacinias suas*: hoc est, aliorum ducatum expetebant, vt eorum actuum exemplis, quasi quibusdam laciniis tracti, gressum imitarentur præcedentium. Sed quia frequenter illi qui præeunt, & sequentes se verbo doctrinæ & bonis exemplis docere debuerant, ipsos secutores suos per fastum superbiæ spernentes, in desperationem mittunt. Sequitur.

e ¶ *Recedite polluti, clamauerunt eis*, &c.] Talis est vox superborum magistrorum: qui pecus quod crassum est, de grege assumunt, & quod debile, proiiciunt: quod infirmum non consolidant, & quod ægrotũ, non sanant. Recedite, inquiũt, polluti, recedite, abite, nolite nos tangere, nolite in aliquo nobis cõmunicare: insanabilia sunt vulnera vestra, & incurabiles plagæ, non estis digni communione Christiana, vt vltra in vobis inhabitet Spiritus sanctus. Faciès domini diuidit vos ac respuit: nec addet vltra vt recipiat, quia facies D
sacerdotũ vestrorũ non erubuistis: nec seniorum vestrorum admonitionem mansuete suscepistis. Talis loquela enim non (c Recedite dist. 45.) illuminat cæcum, non sanat ægrotum, non curat infirmum: sed magis occidit, atque in desperationem periclitãtem mittit. Boni etenim rectores ex sua infirmitate aliorum infirmitates pensantes, magis per humilitatis & mansuetudinis lenimentum, student peccantes ab erroris laqueo eruere, quam per austeritatem in foueam perditionis nutantes propellere. Vnde & doctor gentium qualiter subditis suis præfuerit, ostendit, dicens: *Factus sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem: omnia omnibus factus sum, vt omnes facerem saluos.* (1. Cor. 9.d) *Quis infirmatur, & ego nõ infirmor? Quis scãdalizatur, & ego non vror?* (2. Cor. 11.g) Debet rector esse bene agẽtibus per humilitatẽ socius: contra delinquentium vitia, per zelum iustitiæ erectus: vt & bonis in nullo se præferat, & cum prauorum culpa exigit, potestatẽ protinus sui prioratus agnoscat: quatenus & honore suppresso, æqualem se subditis bene viuentibus deputet, & erga peruersos iura rectitudinis non exercere formidet. Nam liquet quod omnes homines natura æquales sunt geniti, sed variãtur meritorum ordine, alios aliis culpa postponit. Ipsa autem diuersitas accessit ex vitio, diuino iudicio dispensante: vt quia omnis homo æque stare non valet, alter regatur ab altero. Vnde cuncti qui præsunt non in se potestatem debent ordinis pensare, sed æqualitatẽ cõditionis: nec præesse hominibus se gaudeant, sed prodesse. Antiqui enim patres nostri, non reges hominum, sed pastores pecorum fuisse memorantur. Et cum Noe dominus & filiis eius diceret: *Crescite & multiplicamini, & replete terram*, (Gen. 9.a) protinus adiunxit: *Et terror vester, ac tremor sit super cũcta animalia terræ*. Quorum videlicet terror ac tremor esse super animalia terræ præcipitur, profecto esse super homines prohibetur. Homo quippe brutis animalibus, non autẽ hominibus cæteris natura prælatus est. Et idcirco ei dicitur, vt ab animalibus, & non ab hominibus timeatur: quia cõtra naturam superbire est, ab æquali velle timeri, & tamen necesse est, vt rectores à subditis timeantur, quando ab eis Deũ minime

E minime timeri deprehendunt: vt humana saltem formidine peccare metuant, qui iudicia diuina non formidant. Possunt & superiores sententiæ, quæ clamando recedere pollutos iubent, & iurgantes illis denunciāt, quod vltra dominus eos non recipiat, neq; in eis habitet ex persona hostium Iudæorum accipi, qui insultabant captiuis, quando per violentiam, aut à terra sua eos iecerant, & in terram alienam adduxerant: quod deserti & derelicti sint à Deo, & diuino auxilio destituti, nec spem reuersionis vllam eis remanere, sed in perpetuū damnatos fore. Quare autem deserti à domino sint, sequens sentētia prophetæ manifestat.

erubuerunt, neque senum miserti sunt. ע Ain. [a] Cum adhuc subsisteremus, defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanum, cum respiceremus attenti ad gentem, quæ saluare nō poterat. צ Sade. [b] Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum appropinquauit finis noster: cōpleti sunt dies nostri, quia venit finis noster. ק Coph. [c] Velociores fuerunt persecutores nostri Aquilis cœli: super montes persecuti sunt nos, in deserto insidiati sunt nobis. ר Res. [d] Spiritus oris nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris: cui diximus, in vmbra tua viuemus in gētibus. ש Sin. [e] Gaude & lætare filia Edom, quæ hábitas in terra Huz. ad te quoque perueniet calix, inebriaberis, atq; nudaberis. ת Thau. [f] Completa est iniquitas tua filia Sion, non addet vltra vt transmigrare: visitauit iniquitatem tuam filia Edom, discooperuit peccata tua.

a ¶ *Cum adhuc subsisteremus, &c.*]Hoc narrat, quod quando à domino arguebātur pro sceleribus suis, non ad ipsum conuersi sunt per pœnitentiam: neque ad eius misericordiam confugerunt, quatenus eius ope ab hostibus eriperentur, sed forinsecus ab alijs gētibus auxilium quærebant: ab Ægyptiis videlicet vel Assyriis: quæ nullo modo eos liberare poterāt. Vnde dicit: Defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanū, cum respiceremus attenti ad gentem quæ saluare non poterat. Frustra enim ab illis solatia quærebant, qui semetipsos defendere non poterant. Hinc quoque factum est, quod re-
F liquiæ Iudæorum, quæ post vastationem vrbis Hierusalem,
4. Reg. 25.f derelictæ sunt à Nabuzardan principe militiæ ad colendam
Hier. 40.c terram, interfecto ab Ismahele Godolia: quem præfecis memoratus Nabuzardan terræ, & ipsis reliquiis quæ ibi remāserant: metu exterritæ contra verbum domini, quod eis per Hieremiam mandauerat, in Ægyptum transierunt, quasi ab Ægyptiis contra Chaldæorum arma possent tueri. Sed vana fuit hæc spes eorum: Quinto siquidem anno captiuitatis Hierosolymorum: vt Iosephus refert: qui est tertius & vicesimus regni Nabuchodonosor, inferiora Syriæ castrametatus est idem Nabuchodonosor: eamque detinens expugnauit & Ammonitas & Moabitas. Cumque subdidisset has gentes, perrexit ad Ægyptum: eamque subuertit, & regem quidem qui tunc ibi erat, occidit: aliumque ei in ea constituens, denuo Iudæos captiuos duxit in Babyloniā, & Hebræorum genus huiusmodi habuit terminum. Vnde sequitur.

b ¶ *Lubricauerunt vestigia nostra, &c.*] Mystice autem quisquis deserto vno vero Deo, adiutorium quærit à spirituali
Esaie 30.b Ægypto, hoc est, ab hoc mundo, & lubrica sæculi huius per-
Hier. 17.a git vestigia, vana spe delusus, hostium spiritualium fit præda. Vnde scriptum est: *Ægyptus vane auxiliabitur.* Et iterū. *Maledictus homo qui confidit in homine*, & cætera.

c ¶ *Velociores fuerunt persecutores nostri Aquilis cœli, &c.*] Per rapidum volatum auium, validam & velocem significat persecutionem hostium: qui infra patriam constitutos, & deserta patria fugitiuos, nimia crudelitate insecuti sunt.

d ¶ *Spiritus oris nostri, &c.*] Hanc sentētiam diuersi auctores, diuersis modis exposuerūt. Nam alij super reges Iudæorum, qui Christi, hoc est, vncti dicebantur, sub quorum pro- G
tectione gens Iudæorum videbatur degere, interpretati sunt: quasi propter peccata populi ipsi interierint: vt Iosias qui iustus esse legitur, & cæteri huiusmodi. Alij autem super Iesu Christo vero vniuersorum domino, ac vita animarum fidelium, dictum intelligunt: sub cuius tutela in vniuersis gentibus versatur ecclesia. Ipse au- Act. 17.f
tem spiritus oris nostri est: in quo viuimus, mouemur, & sumus: ex cuius sapore quidquid recte sentimus, sapimus: qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram: Scripsit enim de hoc plenissime propheta Esaias, ita dicens: *Vere languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit: & nos putauimus eum quasi leprosum, & percussum à Deo & humiliatum: ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: disciplina pacis nostræ super eū, & liuore eius sanati sumus.*

e ¶ *Gaude & lætare filia Edom, &c.*] Edom idem fuit qui Esau
frater Iacob, à quo Idumæi hostes Israel orti sunt: huic ergo Esaie 53.b
fuit filius Core, Traconitidis & Damasci conditor, inter Palæstinam & Cœlesyriam tenens principatum. Quod autem dicit filiam Edom gaudere & lætari, eo quod peruenerit calix domini: per Ironiam legendum est, vt est illud in epistola Iacobi Apostoli: *Glorietur autē frater humilis in exaltatio-* Gen. 36.a
ne sua: diues autem in humilitate sua, subauditur, à superiore glorietur, quod non tamen ad gloriam, sed ad humilitatem Iacob. 1.b
eius & damnationem pertinet. Venit autem calix domini, hoc est, vindicta ad Idumæos, quando Nabuchodonosor vastata Iudæa, cæteras gentes simili modo deuastauit: & dignum fuit, quod hostes populi Dei, qui eius subuersione ga- H
uisi sunt, ipsi quoque meritam pro eo ab hostibus reciperēt vindictam. Mystice autem in filia Edom, qui sanguineus vel terrenus interpretatur, synagoga Iudæorum, vel etiam generaliter turba omnium persecutorum ecclesiæ exprimitur, qui acerbissimis persecutionibus fidelium turbam in toto orbe constitutam insectantur: quibus tamen certa in gehenna ignis æterni remanebit vindicta. De hac etiam Edom filia, Dauid propheta in psalmis meminit, *dicens: Memento domine filiorum Edom in die Hierusalem: qui dicunt exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea.*

f ¶ *Completa est iniquitas. &c.*]Completa ergo persecutione, qua hostes in hoc sæculo permittuntur persequi electos Dei: ad probationem scilicet eorum, non ad damnationem, iam vltra non addent, vt transmigrent per eos. Quoniam *abster-* Apoc. 21.b
git Deus omnem lacrymam ab oculis sanctorum suorum, & neque luctus, neque clamor, neque dolor erit vltra, quæ prima abierunt: Sed exultent iusti in iustitia: impij autem & peccatores cum diabolo mittantur in stagnum ignis & sulphuris, vbi est bestia & pseudoprophetæ, & cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæculorum.

Commentarij Tertij in Lamentationes Hieremiæ Prophetæ Finis.

IN ORATIONEM HIEREMIÆ PROOEMIVM.

Post lamentationem ergo (quæ literis Hebraicis secundum seriem earundem literarum, quadrupliciter opportunus locus vt diximus, prænotata est) sequitur Oratio *prophetæ, quæ vastationem vrbis Hierusalem, & casum populi Iudæorum, historialiter deplorat. Et spiritualiter ruinam animarum fidelium, & vastationem, quam passæ sunt à nequitiis spiritualibus flebiliter commemorat. Ad extremum vero ipsius domini opem & misericordiam subuenire afflictis humiliter deprecatur.*

COMMENTARIA IN ORATIONEM HIEREMIÆ.

CAPVT V.

Recordare[a] domini quid acciderit nobis: intuere, & respice opprobrium nostrum. [b] Hæreditas nostra versa est ad alienos: domus nostræ ad extraneos. [c] Pupulli facti sumus absque patre: matres nostræ quasi viduæ. [d] Aquam nostram pecunia bibimus: ligna nostra pretio comparauimus. [e] Ceruicibus nostris minabamur: lassis non dabatur requies. [f] Ægypto dedimus manum, & Assyriis, vt saturaremur pane. [g] Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus. [h] Serui dominati sunt nostri: nō fuit qui redimeret de manu eorum

Recordare[a] domine quid acciderit nobis: intuere, & respice opprobrium nostrū.] Vsus prophetarum est, frequenter per humanas consuetudines dominum supplicare: recordare enim vel memento, illi dicitur, qui nullius aliquando potuit obliuisci. Non enim vt ad memoriam redeat diuinitas commonetur, coram qua omne præteritū & futurum semper præsens est. Non est dignum in illa maiestate ponere obliuionis iniuriam: sed ideo recordari vel meminisse postulatur, vt cito auxilium indigentibus conferat, & palam faciat quod ante fuit occultum. Has enim tropologias frequenter in scripturis diuinis inuenies, vt est illud in Genesi: *Recordabor fœderis mei.* Vel in Exodo: *Recordatus est dominus pacti quod pepigerat cum Abrahā, Isaac, & Iacob.* Siue illud quod Moyses ad Deum dicit: *Recordare Abraham Isaac, & Iacob.* Gen. 9. c Exod. 6. a Ibid. 32. c *Recordare,* inquit, *domine quid acciderit nobis* in calumnia vastationis: *intuere & respice opprobrium nostrum,* quod passi sumus ab his qui duxerunt nos quasi seruos captiuos in terram alienam, & abusi sunt nostri ad seruitium suum.

b ¶ *Hæreditas nostra versa est ad alienos: domus nostræ ad extraneos.*] Cum diuersæ gentes vndique congregatæ, possident terram inclytam, quam promisisti patribus nostris dare in possessionem.

c ¶ *Pupilli facti sumus absque patre,* &c.] Quia defensore destituti sumus quasi pupilli: nec personas habemus, quæ nobis nutrimenis solaria solebant conferre: sed quasi viduæ omni prouisione ac consolatione priuati sumus.

d ¶ *Aquam nostram pecunia bibimus:* &c.] Duo elementa in quibus maxime nutritur vita humana, & quorum vsus omnibus communis est, sibi dicit propter captiuitatis penuriā difficilem esse adempta: ita vt nec aquam ad bibendum, nec ligna ad focum sine pretij redemptione habere possent.

e ¶ *Ceruicibus minabamur: lassis non dabatur requies.*] More iumētorum ceruicibus ligatis se minari dicit: quia hostis eorum, nullam dominationem sui habere permittit: sed trahuntur quocunque impetus dirigentis voluerit: nec lassis ad refrigerandum vlla datur facultas, & vnde solatium quæsierunt, mox subdit dicens.

f ¶ *Ægypto dedimus manum, & Assyrios, vt saturaremur pane.*] Semper enim Israelitæ auersi sunt cordibus in Ægyptum, & ab Assyriis sæpius auxilia petebant. Vnde merito ab eis sunt flagellati: quibus, deserto Deo propter cupiditatem terrenam, elegerunt esse subiecti. Iuxta allegoriam vero hæc quærimonia conuenit his qui propter peccata sua virtutibus spoliati, traditi sunt in manus hostium spiritualium, & maxime Iudæis: qui post Christū aduentum innitentes veteri traditioni, ipsam legem Moysi & benedictionem paternam, quā hæreditario iure videbantur possidere, perdiderunt, & data est gentibus, quæ in Christo crediderunt: quia in semine Abrahæ benedicentur omnes cogitationes terræ. Vnde repugnantibus illis & contradicentibus prædicationi Pauli, & Barnabæ, responsum est: *Vobis oportebat primū prædicare verbum Dei: sed quia repellitis illud, ecce conuertimur ad gentes.* Act. 13. g Isti ergo quasi pupilli facti sunt absque patre: quoniam Deum verum patrem habere renuerunt, & alium patrem elegerunt. De quo ad illos dictum est: *Vos ex patre diabolo estis.* Ioan. 8. f Horum matres nimirum synagogæ, factæ sunt quasi viduæ: quia priorem virum, hoc est Deum, propter fornicationem idololatriæ habere non meruerunt. Hi aquam scientiæ voto discendi, quasi pecunia ad bibendum redimunt: sed quia Christum in ea non inueniunt, æterna siti dispereunt, semper quidem discentes, & numquam ad scientiam veritatis peruenientes. Similiter etiam ligna pretio comparant, cum exercendis virtutibus operam dant. Sed quia ardorem charitatis in eo habere despiciunt, in vacuum totum laborem expendunt. Hos quidem scribæ eorum & Pharisæi per varias sectas & traditiones inutiles, ceu ceruicibus iunctis minabant: nec lassis in eo dabāt requiem. Et quoniam Ægypto spirituali, & Assyriis propter gulam seruire magis quam Deo eligunt, æterna egestate peribunt. Sic enim patres eorum terrenis negotiis atque voluptatibus dediti fecerunt, & filij eorum adhuc facere non desinunt. Ideo sequitur.

D

g ¶ *Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus.*] Ideo iniquitates eorum portauerunt, quia imitatores eorū in nequitia exstiterunt: iuxta illud quod scriptū est: *Patres nostri comederunt vuā acerbam, & dentes filiorū obstupuerunt.* Hier. 31. e Et in Exodo: *Ego sum, ait dominus Deus tuus æmulator: qui reddo peccata patrū super filios vsq; ad tertiā & quartā generationem, his qui oderunt me, & facio misericordiā in millia his qui diligunt & custodiūt præcepta mea.* Exod. 20. a Nec contrarius est iste locus illi testimonio Ezechielis, vbi dicitur: Ezec. 16. a *Filius autem non portabit iniquitatē patris: nec pater iniquitatem filij:* quia mox sequitur: *Iustitia iusti erit super eum.*

h ¶ *Serui dominati sunt nostri: non fuit qui redimeret de manu eorum.*] Seruos appellat gentiles, qui idolis seruiebant,

E

bant, & dæmonibus immolabant: in quorum dominium propter peccata sua traditi sunt Israelitæ, qui quondam fuerunt in loco filiorum deputati. Vnde scriptum est: *Ex Aegypto vocaui filium meum* primogenitum Israel. Nec fuit qui redimeret illos de manibus eorum. Quoniam defensorem & liberatorem Deum habere non meruerunt. Osee 11 a

rum. [a] In animabus nostris afferebamus panem nobis, à facie gladij in deserto. [b] Pellis nostra quasi clibanus exusta est à facie tempestatum famis. [c] Mulieres in Sion humiliauerunt, virgines in ciuitatibus Iuda. Principes manu suspensi sunt: facies senum non erubuerunt. Adolescentibus impudice abusi sunt, & pueri in ligno corruerunt. [d] Senes defecerunt de portis: iuuenes de choro psallentium. [e] Defecit gaudium cordis nostri, versus est in luctum chorus noster. Cecidit corona capitis nostri: væ nobis quia peccauimus. [f] Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrũ: ideo contenebrati sunt oculi nostri. [g] Propter montem Sion, quia disperiit: vulpes ambulauerunt in eo. [h] Tu autem domine in æternum permanebis, & solium tuũ in generatione, & generationem. Quare in perpetuum obliuisceris nostri? derelinques nos in lõgitudine dierum? [i] Conuerte nos domine ad te, & conuertemur:

Innoua

a ¶ *In animabus nostris afferebamus panem nobis à facie, &c.*] Hoc est cum animarum nostrarum periculo quæsiuimus nobis victum in deserto gentium constituti. Merito ergo seruis subiicitur, qui libertatem sponte perdidit. Si enim in Christum Iudæi crederent, vere liberi essent, & pane vitæ pasti, periculũ animarum suarum veraciter deuitarent. Nunc autem quia verum liberatorem spreuerũt, imo crucifixerunt, de terra sua eiecti, vagi & profugi in toto versantur orbe, & sedibus incertis discurrentes, victum cum periculo vitæ acquirunt. Quod n. bene Cain parricida præfigurabat: cui data est sententia: vt vagus & profugus, pauens & tremens, per loca varia discurreret: nec vsquam tutus & securus maneret. Gen. 4 b

b ¶ *Pellis nostra, &c.*] In pelle exusta deformitatem obscœnam ostendit, quam fame & siti & nuditate inter hostes positi passi sunt. Clibanus est coquendis panibus ænei vasculi deducta rotunditas, quæ sub vrentibus flammis ardet intrinsecus. In qua similitudine merito peccatores Iudæi

F

ponuntur, qui in futuro iudicio, & mœrore animi, & pœnali excruciatione torquendi sunt: quia contra regulas domini obstinata mente vixerunt. Vnde scriptum est in psalmis: *Pones eos vt clibanum ignis in tempore vultus tui.* Tempus vero vultus domini, dies iudicij est, quando filius hominis videbitur ab hominibus: sed soli eum iusti etiam diuinitatis suæ contemplatione respiciunt. Veraciter enim fame conficitur, quisquis cœlesti pane satiari non meretur. Psal. 20 b

c ¶ *Mulieres in Sion, &c.*] Diuersas species calamitatis enumerat, quas gens nefanda in deuastatione Chaldæorum siue Romanorum perpessa est. Ibi enim mulieres eorum constupratæ sunt, virgines in ciuitatibus oppressæ, principes manibus vincti: senes sine honore, adolescentes & pueri in turpis officij abusione. Hoc enim ideo ei contigit, quia creatorem suum honorare noluerunt, sed falsis diis atque simulacris homana arte confictis, diuinum honorem impartierunt: vt qui propter libidinem suam in culturam falsorum Deorum impudice vixerunt, hostium manibus traditi, omni turpitudine & confusione afficerentur Sed iuxta allegoriam, quisquis sæuitiam spiritualium hostium intelligit veraciter, ingentem confusionem, quam in animabus sua fraude deceptis gerunt, agnoscit: vbi omnis impudicitia atque immunditia, insolentia & inhonestas regnat: vbi tot apparent confusiones, quot sunt vitiorum facies.

d ¶ *Senes defecerunt, &c.*] Nec enim ibi potest maturitas esse consilij, vbi nullus est ordo iudicij: nec psallentium chorus ibi consistere rite potest, vbi dolor & gemitus præsens est. *Musica* enim *in luctu*, vt quidam ait, *importuna narratio.* Vnde & sequitur, Eccle. 22 a

e ¶ *Defecit gaudium cordis nostri: versus est in luctum chorus noster, &c.*] Bene ergo ibi dicitur chorum in luctum conuersum esse, vbi constat gaudium cordis defecisse. & honorem veræ religionis periisse: quia vbi non est lætitia mentis, frustra sonat melodia carminis. Vnde propheta ex persona captiuorum in psalmis ait: *Super flumina Babylonis illic sedimus & fleuimus, dum recordaremur tui Sion: in* Psal. 136.

salicib. in medio eius suspẽdim' organa nostra. Et quia propheta luctũ sibi inditũ, & gloriã depositã conquestus est, causam addit afflictionis suæ & doloris: Væ, inquit, nobis quia peccauimus. Peccato enim commisso & non per condignam pœnitentiam & correctionem vitæ emendato, merita vindicta successit: quia quod homo pœnitendo non corrigit, diuinæ vltionis sententiam expectabit: attestante apostolo qui ait: *Existimas o homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis contemnis? ignorans quoniam benignitas Dei te ad pœnitentiam adducit.* G Rom. 2 a

f ¶ *Propterea mœstum, &c.*] Recte ergo propter peccatum, mœstum cor factum esse dicitur: quia vbi iniquitas premendo insidet cordi, ibi non est habitatio Spiritus sancti: sed animus totus caligine obscuratur peccati: cum in eo dedignatur splendorem suum infundere gratia summi paracleti. *Spiritus* enim *sanctus disciplinæ effugiet fictum: & in maleuolam animam non introibit sapientia.* Nam aliam adhuc subiungendo pandit mœroris causam. Sap. 1 b

g ¶ *Propter montem Sion, quia disperiit, vulpes, &c.*] Iuxta historiam ergo digna fuit doloris mœstitia: quod in loco vbi sanctuarium domini constitutum erat, & cultura Dei celeberrima, bestiarum ibi fuerunt latibula. Secundum allegoriam autem non minus, imo magis dolendum est, quod in anima Christiana, vbi contemplatio fuit diuina, erroris regnet insipientia. Vulpes enim non alios quam hæreticos propter dolum & calliditatem intelligere debemus: qui vbicunque cum dogmate suo intrauerint, totum animum turbant, & tenebris erroris obcæcant. H

h ¶ *Tu autem domine in æternum permanebis, & solium tuum in generatione & generationem. Quare, &c.*] Enumerata multitudine tribulationum, quas supra retulit propheta, æternam domini potentiam & maiestatem, & solium eius, verbis simplicibus commemorando prædicat: quatenus eum humili petitione ad miserandum prouocet ad accelerationem opportuni auxilij: ne diu sub hostium dominatione constituti, penitus desperatione deficiant. Quod autem dicit: Quare in perpetuum obliuisceris nostri? more humano loquitur, quod quasi oblitus omnino spernere videatur, qui eis cito non auxiliatur: cum alibi de eo scriptum sit. Non in finem irascetur. Et iterum: *Non repulit dominus plebem suam.* Non enim Iudaicam plebem dominus ita repulit, vt vltra eis misereri nolit: sed cæcitas ex parte cõtigit in Israel, donec plenitudo gentium subintraret. Nunc quoque quotidie, sicut dudum fecerat, aliquos ad fidem Christi, & ecclesiasticam vnitatem conuertit, vt electio salua fiat: nam ex ipsa plebe, quã sibi dominus in patribus cognoscitur elegisse, extiterunt prophetæ: inde sunt & apostoli multi fideles, qui domino syncera mente crediderunt: sicut doctor gentiũ testatur, dicens: *Numquid repulit dominus plebem suam, quam præsciuit? Absit: nam & ego Israelita sum ex semine Abraham de tribu Beniamin*, & reliqua. Sed vnde eis vera salus prouenire possit, subiungendo manifestat. Psal. 93 b Rom. 11 a Rom. 11 a

i ¶ *Conuerte nos domine ad te &c.*] Quem enim dominus conuerterit, ille veraciter saluus erit: quem autem ipse despexerit, nemo corrigere poterit. Quod autem dicit: Innoua dies nostros sicut à principio: hoc postulare videtur: vt sicut à principio primos patriarchas eorum, Abraham, Isaac, & Iacob, plena fide, & dilectione sibi esse fecit deuotos: ita & ipsos eodem munere sibi fideles, ac deuotos facere dignetur.

domini: leua ad eum manus tuas pro anima paruulorum tuorum, qui defecerunt in fame, in capite omnium compitorum. ר Res. [a] Vide domine: & cōsidera quem vindemiaueris ita. Ergo ne comedent mulieris fructum suum, paruulos ad mensuram palmæ? si occiditur in sanctuario domini sacerdos, & propheta? ש Sin. [b] Iacuerunt in terra foris puer, & senex: virgines meæ, & iuuenes mei ceciderunt in gladio: interfecisti in die furoris tui: percussisti, nec misertus es. ת Tau. [c] Vocasti quasi ad diem solemnem, qui terrerent me de circuitu, & non fuit in die furoris domini qui effugeret, & relinqueretur: quos educaui & enutriui, inimicus meus consumpsit eos.

A Deo acceptabilius est, quam compunctio cordis prolata ex radice veræ dilectionis. Hinc est illud, quod in euangelio dominus cum ingressus domum pharisæi ad prandium discubuit, magis lacrymas mulieris peccatricis, quam delitias epularum pharisæi probauit, vbi ita legitur: *Ingressus domū* Luc. 7.f *pharisæi discubuit: & ecce mulier, quæ erat in ciuitate peccatrix: vt cognouit, quod recubuisset in domo pharisæi, attulit alabastrum vnguenti, & stans retro secus pedes domini, vnguento vngebat: videns autē pharisæus, &c.*] Igitur postquam propheta ciuitatem miseram ad pœnitentiæ, & orationis lacrymas prouocauit: ad ipsum dominum, si quo modo à vindicta cum placaret, verba deprecationis conuertit, dicens.

a ¶ *Vide domine, & considera quem vindemiaueris, &c.*] Inter cætera quoque mala, quæ miseræ genti Iudæorum accidere, illud quoque cōtigit, quod mulieres eorum, paruulos, infantes, & fructum vteri sui propter famis inopiam comederint. Vnde est illud, quod in obsidione Samariæ mulier 4 Reg. 6.f ad Ioram regem clamauit pro occisione filij sui: quem cum vicina sua comedit: expetens vt ipsius filius similiter ad comestionem ambabus daretur. Sic quoque & in captiuitate vltima Romanorum, sub Tito & Vespasiano principi- Ioseph lib 7. de bello Iudai. cap. 8 bus, mulier quædam ex plebe trans Iordanem habitantium incolarum Maria nomine, Eleazari filia, genere ac di- B uitiis nobilis, cum alia multitudine fugiens, Hierosolymam recepta cum cæteris obsidebatur: vbi cum à raptoribus rebus omnibus, & victualibus expoliata fuerat: ad extremum necessitate famis cogente proprium filium lactentem interfecit, partemque eius coquens comedit: partē vero in futurum ad comedendum reseruauit: vnde & nidore assatæ carnis ipsi raptores excitati, cum factum reperissent, nimis exhorrescentes recesserunt. Quod autem in sanctuario domini sacerdotes, & prophetæ, pueri & senes, iuuenes, & virgines, gladio ceciderunt: historiæ diuinæ, necnon & libri Iosephi historiographi de excidio vrbis Hierosolymæ manifeste docent. Mystice autem mulieres fructum suum comedent, quando animæ peccatrices iusto iudice Deo retribuente, operum suorum condignam mercedem recipient. Occiditur sacerdos, & propheta in sanctuario C domini: cum ipsi ministri altaris, & prædicatores verbi Dei, propter negligentiam suam, atque desidiam, de suo officio, vnde coronari debuerant, meritam pœnam vltionis sortiuntur.

b ¶ *Iacuerunt in terra foris puer & senex, &c.*] Iacent in terra foris puer & senex, cū illi qui innocentiam puerilē simulabant, vt illi qui videbantur consilio plebē regere, terrenis desideriis incūbentes, propter facinorosā vitam de ciuitate domini eiecti, terræ cui animo inhæserant, coæquabuntur, puluisque pulueri reddetur. Similiter & qui continentiā virgineam videbantur habere, & robur iuuentutis in ... ratione bona exercere, propter hypocrisin, quam coram oculis hominū gesserant, gladio futuræ damnationis occidentur. Interficit enim vindicta cælestis in die furoris domini fictos simulatores, non veros executores sacrarum virtutum. Vnde in euangelio, virgines stultæ in aduentu sponsi leguntur men- Matt. 25.a dicantes extra ianuam nuptiarum foris remāsisse: & in psalmis scriptum est: Iuuenes ignem comedisse: & virgines ea- Psal. 77.g rum lamentatas non esse.

c ¶ *Vocasti quasi ad diem solemnē, qui terrerent, &c.*] Quasi ad diem solemnem hostes vocati sunt ad subuersionem perfidæ ciuitatis: quia id quod desiderabāt, domino permittente eueniebat. Interitum enim Iudæorum quem appetebant, conspicere meruerunt. Aliter. Hostes quasi vocati ad D solemnitatem veniunt, cum maligni spiritus in die iudicij ad puniendos peccatores exultantes cōueniunt. Gaudent enim illi de ruina animarum: quia non ignorant ad suppletionem supernæ ciuitatis, vnde illi corruerant, creatum esse humanum genus: & ob hoc se priuatos æterna felicitate conspicientes, homines ne paradisum habeant, toto nisu per inuidiam præcipitare festinant. Hoc tamen non sine grandi dolore sancta ecclesia sustinet: cum filios suos, quos baptismate genuit, & sacramentis diuinis imbuit, sub inimicorum manu per diuersa scelera quotidie cadere videt. Quod in sequentis Libri initio satis lucide demonstrabitur: quoniam præsentem Librum hic finire censemus.

Commentarij Primi in Lamentationes Hieremiæ Finis.

IN

COMMENTARIORVM LAMENTATIONVM HIEREMIÆ;

PROOEMIVM.

Primam partem lamentationis Hieremiæ, quæ duob. alphabetis, quasi sapphico metro scripta constat: quia tres versiculos, qui sibi connexi sunt, & ab vna litera tantum incipiunt, heroici coma concludit: sicut iam supra ostensum est, exponendo transcurrimus. Rectè ergo ad secundam partē, vbi tertium alphabetum, quod trimetro scriptum est, & à ternis literis, sed eisdem terni versus incipiunt, explanandam veniamus. Hoc in primis volentes sciri, quod hæc pars primum calamitatem gentis Iudææ seu potius humani generis deflendo pronuntiat: deinde sacramentum dominicæ Incarnationis, ac passionis manifeste exprimit: vbi Iudæorum persecutio, & innocentis Christi pœna, ac mors describitur.

COMMENTARIORVM IN LAMENTATIONES HIEREMIÆ,

LIBER SECVNDVS.

CAPVT III.

א Aleph
Ego ª vir videns paupertatem meam
in virga indignationis eius. א Aleph.
ᵇ Me minauit, & adduxit in tenebras,
& non lucem. א Aleph. ᶜ Tātum in me
vertit, & conuertit manū suam tota
die ב Beth. ᵈ Vetustam fecit pellem meam, & car-
nem meam, contriuit ossa mea. ב Beth. ᵉ Ædifica-
uit in gyro meo, & circūdedit me felle & labore. ב
Beth. ᶠ In tenebrosis collocauit me, quasi mor-
tuos sempiternos. ג Gimel. ᵍ Circumædificauit
aduersum me, vt non egrediar: aggrauauit com-
pedem meum. ג Gimel. ʰ Sed & cum cla-
mauero, & rogauero, exclusit orationem
meam. ג Gimel. ⁱ Conclusit vias meas lapidi-
bus quadris, semitas meas subuertit. ד Daleth.
ª Vrsus

Ego a *vir vidēs paupertatem meā*, &c.] Cōqueritur ergo populus fidelis paupertatem suam in correptione indignationis domini, quia plurimos à statu rectæ fidei, & studio bonorum operum in tenebras erroris, & vitiorum barathrum cernit deuolui. *Multi enim sūt vocati, pauci vero electi.*

Matt. 24. b b ¶ *Me minauit, & adduxit in tenebras*, &c.] Hoc est in tribulationē cadere permisit, & non in prosperitatem seruauit.

c ¶ *Tātū in me*, &c.] Hoc enim sentit, iusti iudicis sentētia decernēte, sibi iuxta merita sua euenire, quod se recolit propriis actionib. promereri. Illud tamen considerandum est quod dicit, *Tantum in me vertit, & conuertit manum suam.* Conuertere enim sæpe in scripturis ponitur pro placare, vt est illud: *Cōuertere domine aliquātulū & deprecabilis esto super seruos tuos.* Vertit enim dominus: manū suam, quando iuste in reos debitā vltionem immittit. Et conuertit manum suam, quando misericorditer à vindicta sententiam suspendit. Scriptum est enim de illo. *Dominus mortificat & viuificat, & sublimat.* Et in Deuteronomio dicit. *Ego occidam, & ego viuere faciam.*

Psal. 89. c
3 Reg. 2. b
Deut. 32. f

F

d ¶ *Vetustam fecit pellem meā*, &c.] In pelle, & carne, exteriora & mollia quæque exprimit: in ossibus, robur internū. Vetustam ergo fecit dominus pellem Iudæorum, & carnem, quando in exterioribus rebus per indigentiam fecit deformem. Contriuit ossa eorum, quando duritiam mentis eorū comminuit. Hic quoque per beatum Iob dicitur: *Cutis mea denigrata est super me, & ossa mea aruerunt præ caumate.*

Iob. 30. d

e ¶ *Ædificauit in gyro*, &c.] Quid est ædificare in gyro, nisi vndiq; pressuris coarctare? Et quid est circundare felle, & labore, nisi amaritudine, & labore repletum coangustare? Vnde & subdit.

f *In tenebrosis collocauit me, quasi mortuos sempiternos.*] In tenebrosis collocat, quasi mortuos sempiternos, quando omni solatio destitutos, nullam finit de præsenti vita consolationem spetare afflictos. De quo adhuc subiungit.

g ¶ *Circumædificauit aduersum me*, &c.] Cum aduersum se obsidionem vallo, & aggeribus circumædificatam cōspicit, compedem suum aggrauatum asserit: quia eius exitū, quomodo calamitatem euadat, non inuenit. Quod sanctus Iob similibus verbis expressit dicēs: *Semitam meam circumsepsit, ita vt trāsire non possim, & in calle meo tenebras posuit.* Quod ad infirma quoq; mēbra sanctæ ecclesię nō incōgrue infertur: quādo per hoc, quod praue sese egisse meminerūt, à bono opere retardantur, & ex infirmitate propria timidi, bona cōtra hæc fortia aggredi non præsumūt. Timēt enim magna bona incipere, qui se in suis actib. infirmos esse meminerūt. Et cum plerūq; etiā bonū, quod eligāt, nesciunt, quasi in calle suo positas tenebras perhorrescūt. Nā sæpe ita de suo opere fit animus incertus, vt ignoret omnino, quid virt⁹, quid culpa sit. In calle ergo suo tenebras inuenit, qui in his quæ agere appetit, quid eligere debeat, nescit. Quia igitur sæpe infirmitate, nōnunquā vero ignorātia peccatur: ex infirmantib. mēbris dicit: Semitā meā circūsepsit, & trāsire nō possū. Ex eis vero quæ ad ipsū opus bonū, quod eligūt, caligāt, subditur: *Et in calle meo tenebras posui:* Ex pœna etenim culpa est, videre bonū, quod agere debeat, & tamē implere nō posse: & rursū ex grauiore pœna culpa est, quod agere debeat, nec videre. Vnde & cōtra hæc vtraq;, psalmistæ voce dicitur: *Dominus illuminatio, &c.* Cōtra ignorātiæ enim tenebras illuminatio: cōtra infirmitatē vero salus est dominus: quādo & ostēdit, quid debeat ad agēdū appeti, & vires præbet: vt quod ostēderat, possit impleri.

Iob 19. a
H
Iob. 19. b
Ps. 26. a

h ¶ *Sed & cū clamauero, &c.*] Omnipotēs Deus quod nobis profuturū esse valeat, sciens, dissimulat exaudire dolentium vocēt, vt augeat vtilitatē, vt purgetur vita per pœnā, & quietis tranquillitas, quia hic inueniri non valet, alibi quæratur. Sed hāc dispēsationis gratiā nōnulli etiam fidelium ignorāt. Ex quorū etiā persona per beatum Iob alibi dicitur: *Ecce clamabo vim patiens, & nemo audiet: vociferabor, & non est qui iudicet.* Non est enim qui iudicet, quando iudicare dissimulat ipse qui est: quia causam nostram contra aduersarium, præter eum, qui iudicet, non est: nec tamen hoc sine iudicio est, quod iudicium differtur: quia & cum hæc beatus Iob diceret, & sancti viri merita, & aduersarij pœna crescebat. Hoc ipso ergo iudicium iudicis differre fuit, vt singuli iuxta merita sua condignam mercedem in futuro reciperent.

Iob. 19. a

i ¶ *Conclusit vias meas lapidibus quadris.* &c.] Vt ostenderet se validis tribulationibus coarctatam, lapidibus quadris se clausam dicit, & semitam gressuum suorum subuersam: quia petræ solidam formam quadratam habētes vbicumque positæ fuerint, fixæ iacent, nec alibi relabi possunt. Mystice

A
autem electorum populus lapidibus quadris apud inimi-
cum cōcluditur, cum eius caro antiqu' hostis persecutionib.
temporaliter datur. Cuius semitam subuertit quia tormenta
sua eum euadere non permittit: nec contētus est solummo-
do carnem cruciatibus affligere: imo etiam dolo & insidiis
eius animam funditus quærit
subuertere. Vnde subiungitur.

ᵃ Vrsus insidians factus est mihi, leo in abscon-
ditis. ד Daleth. ᵇ Semitas meas subuertit, & con-
fregit me, posuit me desolatā. ד Daleth. ᶜ Teten-
dit arcum suum, & posuit me, quasi signum ad sa-
gittam. ה He. ᵈ Misit in renibus meis filias pha-
retræ suæ. ה He. ᵉ Factus sum in derisum omni
populo meo, canticum eorum tota die. ה He.
ᶠ Repleuit me amaritudinibus, inebriauit me ab-
sinthio. ו Vau. ᵍ Confregit ad numerum dentes
meos:

a ¶ *Vrsus insidians, &c.*]
Per duas bestias ferocissimas,
nimis dolosam, & crudelem
persecutionem antiqui hostis
exprimit qui per ministros
suos, alium blandimentis, aliū
minis, alium vero suppliciis à
semita rectæ fidei subuertere,
& à spe cœlestis auxilij, quasi
desolatos atterere cupit. Vnde
sequitur.

Psal.9.e b ¶ *Semitas meas subuertit*, &c.] De huius leonis insidiis
propheta in psalmis testatur dicens: *Sedet in insidiis cum diui-
tibus in occultis.* Actus antichristi, latronū cōsuetudini com-
parauit, qui occultas vias insident, vt interficiāt innocentes.
c ¶ *Tetendit arcum suū, & posuit me quasi signum*, &c.] Hoc
est, sententiam iudicij sui in me direxit, & certo ictu castiga-
tiones corripuit. Arcus autem nomine in sacro eloquio ali-
quando malorū insidiæ, aliquādo dies iudicij, aliquādo vero
ipsa eadē sacra eloquia designantur. Per arcū quippe, insidię
Psal.36.c figurantur, sicut per psalmistam dicitur: *Intenderunt arcum,
rem amaram.* Per arcū quoque, iudicij dies designatur: sicut
per eundem rursum psalmistam dicitur: Ostendisti populo
tuo dura, potasti nos vino compunctionis. *Dedisti metuenti-*
Psal.59.a *bus te significationē, vt fugiāt à facie arcus.* In arcu enim quā-
to longius trahitur chorda, tanto de eo districtior exit sagit-
ta. Sed nimirum sic extremi iudicij dies, quanto longe dif-
fertur, vt veniat, tanto cum venerit, de illo districtior senté-
tia procedit. Idcirco autem diuersis nūc cladib. percutimur,
vt his correcti, paratiores tunc inueniri valeamus. Vnde illic
præmissum est: Ostendisti populo tuo dura: flagella videli-
cet sæculi, quæ secuturum grauius iudicij diē præcurrūt. Po-
B. tasti nos vino compunctionis, vt terrena gaudia in lacrymas
verterentur. Dedisti metuentibus te significationem, vt fu-
giant à facie arcus: ac si diceret, hoc tempus misericordiæ
est, illud iudicij erit. Per ista ergo huius temporis flagella, si-
gnificās, quo modo tunc percussurus es, quando nō parcens
iudicas, qui sic districte modo percutis, quando parcis? Ali-
quando autem per arcum etiam sacra scriptura designatur.
Ipsa quippe arcus ecclesiæ, ipsa arcus domini: de quo ad
corda hominū, sicut ferientes sagittæ, sic terrentes sententiæ
Psal.7.d veniunt. Vnde recte per psalmistam dicitur: *Arcum suum te-
tendit, & parauit illum: & in eo parauit vasa mortis, sagittas
suas ardentib. effecit.* Arcū nāque suū dominus tetendit: quia
cunctis peccatoribus per scripturam sacrā minas exhibuit.
In quo arcu, scilicet vasa mortis præparat: quia secundum
eloquij sui sententiam, eos qui nunc corrigi negligunt, re-
probos damnat. In quo etiam sagittas suas ardentibus effe-
cit quia ad eos, quos per terrorē corrigit, accensas verborum
sententias emittit. Et posuit me, inquit, quasi signū ad sagit-
tam. Constat nimirum, quod idcirco signum ponitur, vt sa-
gittarū emissione feriatur. Fidelis itaque populus in signum
hosti suo est positus: quia eum semper suis ictibus impetit,
cum suis persecutionibus affligit. Qui enim in hac vita assi-
due mala tolerat, velut in signo positus, ictus suscipit ferien-
tis. Vnde & prædicator egregius, cum persecutionum mala
toleraret, atque sub persecutione aduersariorū gemeret: te-
nerā discipulorum mentem de suis afflictionibus consolans
ait: *Ipsi enim scitis, quod in hoc positi sumus*: ac si eis aperte di-
2.Thes.3.a cat: Quid in hoc tempore vulnera nostra miramini: qui si æ-
terna gaudia quærimus, huc ad hoc venimus, vt feriamur?
d ¶ *Misit in renib. meis filias pharetræ suæ.*] Filias pharetrę,
sagittas dicit: Misit ergo in renibus filias pharetræ, cum car-
nalia desideria in hominib. iuxta modum dispensationis suæ
congrua castigatione corripuit. De hac quippe pharetra in
Iob, ita scriptum est: *Pharetrā enim suam aperuit, & afflixit*
Iob 30.b *me.* Quid per pharetram Dei, nisi occultum iudicium, vel
consilium designatur? Sagittam vero de pharetra dominus
eicit, quando de occulto iudicij consiliū apertam senten- C
tiam emittit. Quia enim flagellatur quisque, agnoscimus:
sed ex qua causa flagellū veniat, ignoramus. Cum vero post
flagella vitæ correctio sequitur, & ipsa consilij virtus aperi-
tur. Pharetra igitur clausa, est cōsilium occultum. Sed aperta
pharetra affligimur, quando
per id quod post flagellū se-
quitur quo consilio flagella-
mur, videmus. Cum peccata
dominus videt, & tamen ma-
num ad vindictam non com-
mouet, quasi clausam phare-
trā tenet: sed feriēdo indicat,
quantū ei in nobis displicuit,
hoc quod diu videndo tole-
rauit.
e ¶ *Factus sum in derisum.*
&c.] Derisionem populi sui
propheta passus est, quādo verbis eius nō credebant, imo re-
pugnabāt dicētes ad eum: *Mendaciū tu loqueris, non misit te* Hier.43.a
dominus Deus noster: Aut his verbis: illud sāctæ ecclesiæ té-
pus exprimitur, quo publice reprobis irridetur, quando ini-
quis crescētib. in opprobriū, fides & veritas erit in crimine.
Tāto quippe vnusquisque despectior erit, quāto iustior esse
potuerit, tanto abominabilis, quanto laudabilis. Sācta quip-
pe electorū ecclesiæ afflictionis tempore prouerbium prauis
efficitur: quia cum bonos mori per tormēta cōspiciunt, ab
eis similitudinem electionis sumūt. Quo enim transitoriam
mortē vident, sed permanentē vitā non vident: tanto magis
deridendo mala præsentia fugiunt, quanto per intellectum
intrinsecus ad bona permanentia nō pertingunt. Sed sancta
ecclesia scit in passionibus crescere, atque inter opprobria
honorabilē vitam tenere. Scit nec de aduersis deiici, nec de
prosperis gloriari. Nouit circa prospera mentē suam in de-
iectione sternere: nouit contra aduersa animum ad spē su-
perni culminis exaltare. Scit bona sua misericordiæ redem-
ptoris: scit mala sua iustitiæ retribuere iudicis, quod & bo-
na illo largiente habeat, & mala illo permittente patiatur.
f ¶ *Repleuit me amaritudinibus*, &c.] Amaritudine reple-
tum se propheta asserit: quia non tam de sua calamitate, quā
de contritione populi sui dolore anxiatus est. Vnde trahit
ad similitudinem potionem amarissimæ herbæ: quia valde
afflictum se videt inimicorum deuastatione. Mystice autem D
Hieremias totius in se humanæ conuersationis speciem te-
nens, per lamentum queritur, dicens: Inebriauit me absin-
thio. Ebrius quisq; quod patitur, nescit. Qui vero absinthio
inebriatur, & hoc quod sumpsit, amarum est, & tamen non
intelligit eandem amaritudinem, qua repletur. Humanum
quoque genus recto Dei iudicio in calamitatibus suis si-
bi dimissum atque per easdem voluptates spontaneis tribu-
lationibus traditum, absinthio est ebrium: quia & amara
sunt, quæ pro huius vitæ amore tolerat, & tamen eandem
amaritudinē cæcitate cupiditatis, quasi insensibilitate ebrie-
tatis ignorat. Mundi enim gloriā sitiens, dum multas pro ea
tribulationes reperit amarū est, quod bibit: sed quia hoc ni-
mis inaniter sumpsit, eiusdem amaritudinis malū discernere
iam præ ipsa ebrietate nō sufficit. Amant enim peruersi ho-
mines pro huius mundi gloriā & tribulationes, cunctisque
pro ea sudoribus libenter seruiunt: & grauissum laborum iu-
go, deuotissime colla submittunt, de quo adhuc subditur.
g ¶ *Confregit ad numerū dentes meos, &c.*] Hoc est, abstu-
lit mihi vsum edēdi, & pauit pastu inutili. Mystice autem in
scriptura sacra, dentes aliquando prædicatores, aliquando
vero interni accipi sensus solent: de sanctis enim prædicato-
ribus sponsæ dictū est: *Dentes tui sicut greges tonsarum, quæ* Cant.4.a
ascenderunt de lauacro. Vnde & vni eorum ostensis in figura
gentibus dicitur. *Macta & manduca*, id est, vetustatē earum Act.10.b
contere, & in corpus ecclesiæ videlicet, & tua membra con-
uerte. Rursum quia dentes, interiores sensus accipi solent,
Hieremias propheta nūc testatur, dicens: Fregit ad numerū
dētes meos. Per dentes etenim cibus frangitur, vt glutiatur.
Vnde non immerito dētibus internos sensus accipimus: qui
singula, quæ cogitant, quasi mandunt & comminunt, atq;
ad ventrem memoriæ transmittunt. Quos propheta ad nu-
merum fractos dicit: quia iuxta mensuram vniuscuiusque
peccati

meos: cibauit me cinere. ו ^a Et repulsa est à pace anima mea, oblitus sum bonorũ. ו Vau. Et dixi, Periit finis meus, & spes mea à domino. ז Zain. ^b Recordare domine paupertatis, & transgressionis meæ, absinthij, & fellis. ז Zain. ^c Memoria memor ero, & tabescet in me anima mea. ז Zain. Hæc recolẽs in corde meo, in Deo sperabo. ח Heth. ^d Misericordiæ domini quia nõ sumus consũpti, quia nõ defecerũt miserationes eius. ח Heth ^e Noui diluculo, multa est fides tua. ח Heth. ^f Pars mea dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eũ. ט Teth. ^g Bonus est dominus sperantibus in eum, animæ quærenti illum. ט Teth.

^a Bonum

E peccati, intelligentiæ cæcitas generatur in sensibus: & secundum quod quisque egit exterius, in eo obstupescit, quod interius, atq; in inuisibilibus intelligere potuit. Vnde recte & scriptum est: *Omnis homo qui comederit vuam acerbam, obstupescent dentes eius.* Quid namq; vua acerba, nisi peccatũ est? Hie. 31. c Vua quippe acerba, est fructus ante tempus. Quisquis enim præsentis vitæ delectationibus satiari desiderat, quasi fructus ante tempus comedere festinat. Qui igitur vuam acerbam comedit, dentes eius obstupescunt: quia qui præsentis mũdi delectatione pascitur, interni eius sensus ligantur: vt iam spiritualia mandere, id est, intelligere nequeat: quia vnde in exterioribus delectati sunt, inde in intimis obstupescũt. Et dum peccato anima pascitur, panem iustitiæ edere non valet: quoniam ligati dentes ex peccati consuetudine, iustũ quod intus sapit, edere nequaquam possunt. Hoc igitur loco, quia dentes (vt diximus inter nos sensus accipimus, considerare magnopere, quid agere iusti soleant, debemus: qui plerumque si qua in se quomodolibet carnalia esse deprehendunt: hæc internis sensibus retrectantes, vehementer in semetipsis insequuntur. Afflictione se cõterunt magnisque cruciatibus, vel minima in se praua diiudicant, atque hæc per pœnitentiam damnant, quod idcirco agunt, vt in conspectu æterni iudicis, & ipsi inueniri, inquantum est possibile, irreprehensibiles debeant, & hi qui eos sic se iudicare conspiciunt, emendare semetipsos a culpis grauioribus inardescant. *Cibauit*, inquit, *me cinere*, hoc est, fragili, & minus vtili sustentabar me ciborum adminiculo.

a ¶ *Et repulsa est à pace*, &c.] Si hæc iuxta historiam considerentur, magna angustia Iudaici populi exprimitur: qui se repulsum ab omni felicitate terrena, & oblitũ bonorũ præ-
F teritorũ propter imminentem captiuitatis tribulationẽ asserit: nec iam finem præsentis tribulationis vllum, vel cõsolationis spẽ habere se dicit. Iuxta mysticos vero intellectus, electorũ cœtus repulsum se à sæculi prosperitate fatetur, & oblitũ bonorũ præsentium, nec pro præsenti labore transitorium præmium à domino, sed futuram cœlestis regni gloriam ostendit se quæsiturum. Mundus enim perit, & cõcu-
1. Ioan. 2. c piscentia eius: qui autem facit voluntatẽ domini, manet in
Iob 7. c æternum. Hinc per beatum Iob dicitur: *Elegit suspendium anima mea, & mortem ossa mea: desperaui, nequaquam vltra iã viuã.* Quid per animam, nisi mentis intentio? quid per ossa, nisi carnis fortitudo designatur? Omne autẽ, quod suspenditur, proculdubio ab imis eleuatur. Anima ergo suspendium eligit, vt ossa moriantur: quia dum mentis intentio ad alta se subleuat, omnẽ in se fortitudinẽ vitæ exterioris necat. Sancti enim viri certissime sciunt, quia habere in hac vita requiẽ nequaquã possunt, & idcirco suspendium eligunt, quia nimirum desideria terrena deserentes, ad alta animum tollũt. Suspensi autem mortẽ suis ossibus inferunt, qui amore su-
Ezec. 10. g pernæ patriæ in virtutum studiis accincti, hoc quo fortes prius in mundo fuerant, vinculo humilitatis insequuntur.

b ¶ *Recordare domine pauper. &c.*] Mutata locutione ad ipsum dominum pro populi calamitate propheta orationis verba conuertit: vt ipse qui flagella peccantibus iuste intorsit, afflictis opẽ misericorditer impendat. Propter transgressionem ergo ad paupertatem venerũt, & amaritudinem vastationis, & captiuitatis, quæ absinthij & fellis nomina exprimunt, pati meruerunt. Sed quia diuinitatis natura clemens est & pia, magisque ad indulgentiam, quam ad vindictam prona, quia non vult mortem peccatoris, sed vt conuertatur, & viuat: si quis post lapsum peccatorum ad veram pœnitentiam se conuertit, cito à misericorde iudice veniam impetrabit: quod & propheta in sequentib. ostẽdit, cũ dicit:

c *Memoria memor ero*, &c.] Qui enim semetipsum diligẽter inspicit, & pro peccatis suis carnem macerare, & desideria mortificare non despicit: non solum veniam delictorum, sed & supernũ præmium à vero saluatore, & clementissimo iudice sperare debebit, qui omnes homines vult sal- G
1. Tim. 2. b uos facere. *Misericors & miserator dominus, patiens & mul-* Psal. 144. b
tum misericors. Ideo & propheta hanc inuestigabilem profunditatem bonitatis Dei considerans, & populi sui reatum, & proteruia non ignorãs vitia, subdidit dicens:

d ¶ *Misericordi adomini*, &c.] Toties enim gẽs praua & peruersa Iudæorum, dominũ ad iracũdiam prouocando irritauit: vt si eã secundũ iudiciũ vellet iudicare, & nõ per misericordiam eligeret patiẽter sufferre: iãdudũ pœnis deficeret: nec restaurationis spẽ vllã haberet: quod Esaias ostẽdit, dicens: *Væ gẽti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequaquam, filiis sceleratis: dereliquerũt Deũ: blasphemauerũt sanctũ Israel:* Esa 1. a
abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiã vos vltra, addentes præuaricationẽ. Omne caput languidũ, & omne cor mœrẽs: à planta pedis, vsque ad verticẽ non est in eo sanitas. Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circũligata, nec curata medicamine, nec fota oleo. Et post paululum: *Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorra similes essemus.*

e ¶ *Noui diluculo*, &c.] Loquitur ergo propheta ad primitiuam in Hierusalem ecclesiã, laudans speciẽ eius: quæ post diluculũ resurrectionis Christi, veterẽ hominẽ exuens, noui hominis pulchitudinẽ ortu suo declarabat: cuius etiã multa est fides: quia per gratiã sancti Spiritus cõfortata verbo prædicationis, & virtutum signis, plurimos ad societatẽ fidei, & religionem Christianam conuocabat. Vnde in Actib. apo- Act 6. b
H stolorum scriptum est. *Verbum domini crescebat, & multiplicabatur numerus discipulorum in Hierusalem valde, & multa turba sacerdotum obediebat fidei.* Et rursum: *Multitudinis au-* Ibi. 4 f
tem credentium erat cor vnum: nec quisquam eorum, quæ possidebat aliquid suum esse dicebat: sed erant illis omnia communia: Et virtute magna reddebant apostoli testimonium Resurrectionis Iesu Christi Domini nostri, & gratia magna erat in omnibus illis. Vnde ipse consequenter dicit.

f ¶ *Pars mea dominus, dixit anima mea, &c.*] Nam portio domini, ecclesiasticus est populus sanguine Christi redemptus: de quo in Cantico Deuteronomij Moyses ait: *Pars do-* Deut. 32 b
mini, populus eius Iacob: funiculus hæreditatis eius, Israel. Vel Ecc. 24. c
potius ipse dominus pars eius est, cuius amore omnia terrena despicit, & ipsum solum præ omnibus habere elegit: ad cuius aspectum futurum, & se peruenturum sperat. Ex cuius persona propheta in psal. ait: *Defecit cor meũ, & caro mea:* Psal. 72 c
Deus cordis mei, & pars mea Deus in sæcula. Defectus dictus est, quoniã deest illi effectus, & inre cogitatio carnalis defecerat, quæ se errasse noscebat. Sed illi confitetur, cui culpam reuelare remedium est, delicta confiteri securitas. Et notandum quod in vno versu, cor & in bono ponitur, & in malo. Defecit cor, vtique mala cogitatio: Deus autem cordis, hoc est, auctor boni intellectus: quia eum sine eius gratia nemo habet. Illius vero hominis Deus est pars, qui se maiestati ipsius, & credulitati consociat, & probabili actione commendat. In sæcula vero, quod addidit, semper se ipsi adhærere promisit: quod reuera perfectorum est, nunquam ab illo velle discedere, siue quo contingit semper errasse.

g ¶ *Bonus est dominus*, &c.] Bonus est itaq; dominus sperãtibus in eum: quia beneplacitum est domino super timẽtes Psal. 46. b
eum. Quẽ qui quærit, inueniet, & ad beatã vitam perueniet. Vnde dicit psalmista: *Quærite dominũ, & viuet anima vestra.* Psal 68 g
De quo & Esa. ait: *Sãcti qui sperãt in domino, mutabunt forti-* Esa 40 g.
tudinem, assument pennas, vt aquilæ volabunt, & non deficiẽt. Sed quia bonum est illi, qui sperat in domino, & ad futuram visionem peruenire certat, vt patienter omnia aduersa sustineat, vt sine molestia aliorum præsentem vitam ducat, imitans illum de quo scriptum est: *Ecce seruus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea,* Esa. 42 a

A

Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. Nõ clamabit, neq; accipiet personam, neque audietur foris vox eius. *Calamum quassatum non conteret: & linum fumigans non extinguet.* Propterea dicit.

a ¶ *Bonũ est præstolari cum silentio salutare domini.*] Omnis enim bonorum vita tranquilla est, & placida: inter superbos vero sẽper iurgia sunt. Idcirco Paulus Thessalonicensib. ait. *Rogamus autem vos fratres, vt abundetis magis, & operam detis, vt quieti sitis, & vt vestrũ negotium agatis, & operemini manib. vestris, sicut præcepimus vobis, & vt honeste ambuletis ad eos, qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis.* (1. Thes. 4. a) Quod quia nemo perfecte agere valet, nisi qui se à mundi concupiscentiis, & sæculi negotiis sequestrat, subsequitur dicere.

a Bonũ est præstolari cum silentio salutare domini. ט Teth. b Bonũ est viro cum portauerit iugum ab adolescentia sua. י Iod. Sedebit solitarius, & tacebit: quia leuauit se super se. י Iod. c Ponet in puluere os suum, si forte sit spes. י Iod. d Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. כ Caph. e Quia non repellet in sempiternum dominus. כ Caph. Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum. כ Caph. f Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum. ל Lamed. g Vt contereret

b ¶ *Bonum est viro cum portauerit iugum ab adolescentia.*] Militum ergo Christi perfectio est, exutam mentem habere à cunctis terrenis negotiis, & tumultu sæculi, iuxta illud Apostoli. *Nemo militans Deo implicat se negotiis sæcularibus,* (2. Tim. 2. a) & cætera: eamque quantum humana imbecillitas sinit, festinat vnire cum Christo. Quam quidem speciem conuersationis boni eremitæ, & monachi, qui voto monasticæ disciplinæ obligati sunt, imitari contendunt: sed rara est, & paucissimis dono Dei hæc perfectio concessa. Is enim vere & non ex parte perfectus est: qui & in eremo squalorem solitudinis, & in cœnobio infirmitates fratrum æquali magnanimitate sustentat. Et ideo in vtraque professione per omnia cõsummatum inuenire difficile est: quia nec Anachoreta contemptum, ac priuationem materialium rerum, nec cœnobita Theoricam ad integrum potest assequi puritatem: Sed

B

tamen quãtum superexcellat serenitas tranquillæ vitæ turbulentiam sæcularis conuersationis, nouit qui hanc expertus est, & dominicũ iudicium in euangelio inter duas mulieres cernit, ad Martham dicens: *Martha Martha solicita es, & turbaris circa plurima: Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.* (Luc. 10. g) Et beatus Dauid solum hoc necessarium homini esse definiens, Deo iugiter adhærere desiderat, dicens: *Mihi autem adhærere Deo bonum est: ponere in domino Deo spem meam.* (Psal. 72. d; Ibid. 26. b) Et alibi: *Vnam petii à domino,* & cætera. Vna ergo & sola est Theorica, id est, contemplatio Dei: cui merito omnia iustificationum merita, vniuersa virtutum studia postponuntur. Actiua etenim vita cum corpore deficit: Contemplatiua autem vita hic incipitur: vt in cœlesti patria perficiatur: quia amoris ignis, qui hic ardere inchoat, cum ipsum quẽ amat viderit, in amore eius amplius ignescit. Contemplatiua ergo vita minime aufertur; quia subtracta præsentis sæculi luce perficitur: sed ante omnia, humilitatis, & patientiæ custodia seruis Dei necessaria est: quia *qui se exaltat, humiliabitur*: (Luc. 14. c) qui autem in patientiæ virtute perseuerauerit, hic saluus erit. Vnde subiungitur.

c ¶ *Ponet in puluere os suum,* &c.] Ille quippe in puluere ponit os suum, qui humiliter sentiẽs, fragilem se cognoscit: & de puluere se factũ, iterum in puluerem reuersurum fatetur, dicens cum patriarcha Abraham: *Loquar ad dominum meum, cum sim puluis & cinis*: (Gen. 18. e) cui & spes erit futuræ resurrectionis: qui cum semper pœnitentia castigando carnem macerat, spem remissionis & futuræ gloriæ per domini misericordiam habere debebit. Hinc est quod beatus Iob sapiẽtes domini sententias audiens, se cognoscendo non est esse sapientem, semetipsum reprehendit, dicens: *Ideo insipienter loquutus sum, & quæ vltra modum excederent scientiam meã.* (Iob. 42. a) Sed quia nulla est cognitio reprehensionis, si non sequitur & lamentatio pœnitudinis eorum, quæ fecit post reprehensionem, subditur. Et ago pœnitentiam in fauilla, & cinere. In fauilla enim & cinere pœnitentiam agere, est contemplata summa essentia, nihil aliud quam fauillam cinerẽque se cognoscere. Vnde & ciuitati reprobæ in euãgelio dominus dicit: *Si in Tyro & Sidone facta fuissent virtutes, quæ* (Matt. 11. c)

C

facta sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiã egissent. In cilicio quippe asperitas & compũctio peccatorum, in cinere autem puluis ostenditur mortuorum. Et idcirco vtrũque hoc adhiberi ad pœnitentiam solet: vt in compunctione cilicij, cognoscamus quid per culpam fecimus, & in fauilla cineris perpendamus, quid per vitium facti sumus. Consideretur ergo in cilicio pũgentia vitia: consideretur in cinere per mortis sententiã subsequẽs iusta pœna vitiorũ. Quia enim post peccatũ carnis contumeliæ surrexerũt, videat homo in asperitate cilicij superbiẽdo quid fecit: videat in cinere vsquequo peccando peruenit. Potest quoq; cilicio ipsa in reprehẽsione atque pœnitentia dolorum cõpunctio designari. Nã hoc quod ait beatus Iob: *Ipse me reprehendo*: (Iob. 42. a) quasi quodam cilicio pungitur, dum in mente sua asperis redargutionum stimulis confricatur. In cinere autẽ agit pœnitentiam: quia ex primo peccato quid per iustum iudicium factus sit, solerter attẽdit, dicens: Ago pœnitentiam in fauilla & cinere. Ac si aperte dicat, de nullo auctoris dono superbio: quia sumptus ex puluere, per illatæ mortis sententiam ad puluerem me redire cognosco. Et quia necessarium est vt humilitatem comitetur patientia, ostendit præsens propheta, dicens.

d ¶ *Dabit percutienti se maxillam, satur.* &c.] Vt impleat euangelicum virum, cui dicitur: *Qui te percusserit in vnam maxillam, præbe ei & alteram.* (Matt. 5. f) Quod illi quoque in culpa sint qui reddunt malum pro malo, & dentem pro dente, oculum pro oculo, ostendit Dauid dicens: *Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis.* (Psal. 7. b) Quapropter illa apostolica sentẽtia magis tenenda est, quæ dicit: *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum.* (Rom. 12. d) Et quoniam post calamitatem huius mundi, misericordia domini electos suos de præsenti tribulatione subleuabit: sequitur.

D

e ¶ *Quia non repellet dominus in sempi.* &c.] Non enim in sempiternum dominus repellet eos qui se corrigere volunt, & cohibere à peccatis: quia si abiecit ad tempus, & digne corripi ab hostibus reos permisit: iterum conuersis secundum multitudinem misericordiarum suarum beneficia præstat. Huic simile est illud quod in psalmis Dauid ait: *Non in finem irascetur dominus: neque in æternum indignabitur. Non secundum peccata nostra fecit nobis,* &c. (Psal. 102. b)

f ¶ *Non enim humiliauit ex corde suo,* &c.] Non enim ita despexit Deus ex corde suo genus humanum, & abiecit à procuratione solatij sui, vt vltra propter transgressiones noluit eorum curam habere, & ope suæ pietatis sustentare, sed propter bonitatem suam sustinet eos in multa patientia sua: vt de vasis iræ efficiat vasa misericordiæ. (Rom. 9. e; Psal. 144. a) Quia *misericors & miserator dominus, patiens & multũ misericors.* De quo alia scriptura ait: *Misereris omnium domine, quia omnia potes, & dissimulas peccata hominũ propter pœnitentiam: diligis omnia quæ sunt, & nihil odisti eorum quæ fecisti: nec odiens aliquid cõstituisti. Quo modo enim posset aliquid permanere, nisi tu voluisses: aut quod à te vocatum non esset, conseruaretur? Parcis autẽ omnib. quoniam tua sunt domine: qui animas amas. Bonus & suauis est domine spiritus tuus in omnibus: propter quod hos qui exerrant partibus corripis, & de quibus peccant, admonens alloqueris, vt relicta malitia credãt in te domine.* (Sap. 11. d) Proinde nullo modo existimãdum est, quod creator clemẽtissimus, causa sit perditionis hominum iniquorum: qui ad eum per pœnitentiam nolunt conuerti, sed vnusquisque in peccato suo interibit. *Funiculis enim peccatorum suorum vnusquisque cõstringitur. Et anima quæ peccauerit, ipsa morietur.* (Prou. 5. d; Ezec. 18. a)

g ¶ *Vt contereret sub pedibus suis omnes vinctos ter.*] Nec plangit eos qui peccare cœperant, statimque desierant. (*Nõ est enim iustus super terram qui faciat bonum, & aliquando non peccet,*) (Eccl. 7. d) Sed qui longo funiculo peccata protraxerant. Vnde & in Numeris legimus vaccam rufam, cuius cinis expiatio est populi, non aliter immolari & offerri ad (Num. 19. a)

altare

teteret sub pedibus suis omnes vinctos terræ. ל Lamed. [a] Vt declinaret iudiciũ viri in conspectu vultus altissimi. ל Lamed. Vt peruerteret hominẽ iudicio suo, domious ignorauit. מ Mẽ. [b] Quis est iste qui dixit, vt fieret domino noo iubẽte? מ Mẽ. Ex ore altissimi nõ egredientur nec mala nec bona. מ Mem. Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis suis? נ Nun. [c] Scrutemur vias nostras, & quæramus, & reuertamur ad dominum. נ Non. Leuemus corda nostra, cũ manibus ad dominum in cœlos. נ Nun. [d] Nos inique egimus, & ad iracundiã prouocaoimus, idcirco tu ioexorabilis es o Samech. [e] Operuisti in furore, & percussisti nos: occidisti, oec pepercisti. ס Samech. [f] Opposuisti nubẽ tibi, ne traoseat oratio. ס Samech [g] Eradicationem & abiectionem posuisti me io medio populorũ. פ Phe. [h] Aperuerunt super nos os suum omnes inimici nostri

E altare domini, nisi quæ terrena operatiõn fecerit, iugumque non traxerit, nec vioculis iugi Nabuchodonosor fuerit alligata. Et in Esaia propheta pro cingulo veritatis filiæ Sion
Esa. 3. d. 10
2. Reg. 17. f
Matt. 27. a cinguntur funiculo: Achitophel quoque & Iodas: quorum alter Dauid, alter dominum prodiderint, fuoe longissimo trahentes peccata sua, periere suspendio, putantes malum conscientiæ præsenti morte finiri, & nihil esse post mortem. Domini enim iudicium nullo modo errabit: nec aliquid fit in terra sine causa: neminem iniuste damnat, neminem spernit, neminemque indebite relinquit; quia omnia numero, mensura, & pondere disponit, ordinat, atque gubernat. Nec vllo modo credẽdum est, quod aliquid per ignorãtiam auctoris sui conningat in rebus humanis, quod sequens sententia sonare videtur.

Iob 22. b a ¶ *Vt declinaret iudicium viri*, &c.] Huic quoque simile est quod in libro Iob in Eliphaz verbis legitur, vbi ita scriptum est: *An cogitas quod Deus excelsior cælo sit, & super stellarum vertices sublimetur? & dicis: Quid enim nouit Deus, quasi per caliginem iudicat, Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cæli perambulat.* Sunt plerique ita habẽtes, vt formidare nesciant, nisi quod corporaliter videnr, vnde fit vt Deum non metuant quem videre non possunt.

b ¶ *Quis est iste qui dixit*, &c.] Fuerunt enim hæretici qui dixerunt Deum non facere mala: contra illud quod scriptum
Esa. 45. b
F est: *Ego dominus formans lucem, & creans tenebras: faciens pacẽ, & creans malũ.* Econtrario fuerunt alij qui dixerunt Deũ
Gen. 1. d
Eccl. 3. b creasse mala: contra id quod scriptum est: *Fecit Deus omnia bona.* Fuere item alij qui dixerũt duas naturas, & duas substãtias ab initio fuisse, id est, bonã & malam: cum omnis natura aut creator sit, aut creatura. Vnde falsum est quod natura vlla mala sit, cum creator summus & optimus, creauerit bonã
Gen. 1. d. creaturam. Quia *vidit Deus cuncta quæ fecit, & erant valde bona.* Tropice igitur Deus dicitur facere mala, hoc est, aduersa merentibus infligere. Iuxta illud quod in Esaia scriptũ est:
Esa. 45. b *Ego dominus, & non est alter, formans lucẽ & creans tenebras: faciens pacem, & creans malũ.* Mala quę nulla sua natura subsistunt, à domino non creantur: sed creare se mala dominus indicat: cum res bene conditas, nobis male agentibus, in flagellũ format: vt ea ipsa & per dolores quo feriunt, delinquẽtibus mala sint, & per naturam qua existunt, bona. Venenũ quidẽ mors scilicet est homini, sed tamẽ vita serpenti. Amore enim pręsentium ab auctoris oostri dilectione recessimus, & peruersa mens, dum delectatione creaturæ se subdidit, à creatoris se societate disiunxit. Ex his ergo ab auctore ferienda erat, quæ errans auctori præposuerat, vt vnde homo culpam noo timuit superbus admittere, inde pœnam corrigendus inueniret, & tanto ocius respiceret ad illa quæ perdidit, quanto doloris pœnam esse conspiceret quæ quæsiuit.

c ¶ *Scrutemur vias nostras, & quæramus, & reuertamur ad*, &c.] Sciendum vero est, quod quisquis à præceptis dominicis discordat opere: quoties ea videt, cor de suo reprehẽditur, atque cõfunditur: qui id quod fecerit, memoratur. Nam in quo se errasse considerat, ipse se conscientia latenter ac-
Psal. 118. a cusat. Vnde Dauid propheta deprecatur dicens: *Tunc non confundar, dum perspexero in omnibus mandatis tuis.* Grauiter namque vnusquisque coofunditur, quando mandata Dei vel legendo, vel audiendo respicit, quæ viuendo cootem-
1. Ioan. 3. d psit. Hinc enim Ioannis voce dicitur: *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad dominum, & quidquid petierimus ab eo, accipiemus.* Ac si diceret: Si id quod pręcipit, facimus: id quod petimus, obtinemus. Valde namque apud dominum vtraque hæc sibi oecessario congruunt, & vt oratione operatio, & operatione fulciatur oratio. Hinc & modo Hieremias ait: Scrutemur, & reliqua. Vias

etenim nostras scrutari, est cogitationum interna discutere. G
Cor vero cum manibus leuat, qui orationem suam operib. roborat. Nam quisquis orat, sed operari dissimulat, cor leuat & manus noo leuat. Quisquis vero operatur & non orat, manus leuat, & cor non leuat. Iuxta ergo Ioãnis vocem, tunc cor fiduciam in oratione accipit, cum sibi vitæ prauitas nulla contradicit, & bonorum operũ ratio orationi concinit.

d ¶ *Nos inique egimus, & ad iracundiam prouocauimus*, &c.] Dan. 9. a
Propter peccata enim populi, & transgressiones plurimas, quas ab initio fecerunt, dominum ad iracundiam prouocantes, simul cum ciuitate disperdi meruerunt: nec iam digni fuerunt venia, qui filium Dei ad se venientem spernentes, tanta affecerunt contumelia, sicut alius propheta ostendit dicens: Propter peccata enim nostra & iniquitates patrum nostrorum, Hierusalem & populus tuus in opprobrium sunt omnibus per circuitum nostrum. Vnde etiam nobis timendum est, ne & ipsi contẽpserimos præcepta domini, & ioobedientes fuerimus euangelio Christi, duram gehennæ sentiamus vindictam qui corrigi nolumus de peccatis ad iustitiam. Dicit enim Apostolus:
Heb. 10. e *Voluntarie enim nobis peccantibus post acceptam notitiam veritatis, iam non derelinquitur pro peccatis hostia: terribilis autem quædam expectatio iudicij, & ignis cumulatio, quæ consumptura est aduersarios.* Et item: *Irritam*, inquit, *quis faciens le-* H
gem Moysi sine vlla miseratione, duobus vel tribus testibus moriebatur: Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filiũm Dei cõculcauerit, & sanguinẽ testamenti pollutũ duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit?

e ¶ *Operuisti in furore, & percussisti nos*, &c.] Vbicunque enim furor vel ira Dei in scripturis legitur: non perturbatio mentis, sed illa vindicta in pœna patientis exprimitur: Deus enim naturaliter pius semper bonus & placidus est, & semper idẽ ipse est, & anni eius nõ deficiẽt. De quo alibi legitur:
Psal. 101. e
Sap. 12. e *Tu autem domini vniuersoris, cum tranquillitate iudicas & disponis omnia.* Ideo dum percutit quemlibet vel occidit, nec parcit, non perturbationem vllam io semetipso sentit: sed quietus & placidus, reos debitas pœnas soluere cogit, de quo adhuc subditur.

f ¶ *Opposuisti nubem tibi*, &c.] Nubem sibi opponere Deus dicitur, cum ingratas preces petentium exaudire dedignatur. Item oubes opposita orationi videtur, com caligine quadam & nubilo cæcitatis mens obuoluitur, ne radio diuinæ contemplationis illustrari mereatur.

g ¶ *Eradicationem & abiectionem*, &c.] Eradicatam se asserit & abiectam plebs Iudaica, quæ in Chaldaica captiuitate sæpe pro sceleribus suis contrita est: primum sub Ioakim: deinde sub Iexonia tertio sub Sedechia: quando vrbs vasta- 4. Reg. 24. 25
ta templumque incẽsum est, & muri destructi. Postremo reliquiæ quæ sub Hodolia ad habitandam terram à Nabuzardam principe militiæ relictæ sunt contra præceptum domini, quod eis per prophetam mandaoerat, in Ægyptum pergentes ibi disperierunt. In Romana vero captiuitate ita vrbs tota & terra deuastata est, & plebs dissipata: vt nullam vltra spem restaurationis haberet: sed vsque in finem perseuerauerit eius desolatio. Mystice autem eradicationem & abiectionem à domino patitur anima peccatrix in medio populorum constituta, quando à malignis spiritibus ita virtutib. spoliatur, & radice fidei renuatur: vt iam non honori, sed pateat omnium irrisiooi, & ipsi inimici dominentur illius, & deceptæ insultent: quia iuxta merita sua pœnas quas ei scriptura sacra prædixit, & laqueum perditionis sustinere cogatur. Vnde seqoitur.

h ¶ *Aperuerunt super nos os suum omnes inimici nostri*, &c.] Aperuerunt enim tunc uumia os suum super pecca-

E iuxta votum suum de morte triumphare fecit. Aliter: Appropinquauit dominus seruis suis cum tribularentur, & de necessitatibus eorum liberauit eos: quoniam à timore inimici
Psal. 63.a animas eorum eripuit, sic. n. ipsi orabant in psalmo: *Exaudi Deus orationem cũ precor, à timore inimici eripe animam meã.*

quãdo inuocaui te dixisti, ne timeas. ר Res [a] Iudicasti domine causam animæ meæ, redemptor vitæ meæ. ר Res. [b] Vidisti domine iniquitatẽ illorum aduersum me: iudica iudicium meum. ר Res. Vidisti omnem furorẽ, vniuersas cogitationes eorum aduersum me ש Sin. [c] Audisti opprobium eorum domine, omnes cogitationes eorum aduersum me. ש Sin. Labia insurgentiũ mihi, & meditationes eorũ aduersum me tota die. ש Sin. [d] Sessionem eorum & resurrectionẽ eorum vide: ego sum psalmus eorum. ת Thau. [e] Reddes eis vicẽ domine iuxta opera manuum suarum. ת Thau. [f] Dabis eis scutum cordis laborem tuum. ת Thau. [g] Persequeris in furore, & conteres eos sub cœlis domine.

a ¶ *Iudicasti domine causam animæ meæ*, &c.] Iudicauit ergo dominus causam animæ Christi, quando innocentis mortem peruenire fecit ad salutem generis humani, & triumpho suæ resurrectionis cõfudit auctores eius interemptionis. Aliter: Iudicauit dominus causã fidelium suorum, quando redemit animas eorum & nõ dereliquit omnes qui in se sperauerunt: confessores suos ad cœlestem transtulit gloriam, & persecutores eorum in pœnã demersit perpetuam. Iniquitas enim illorũ hoc promeruit: quia timere & honorare auctorem suum, temeritas mentis eorum
Matt. 21.d eos non permisit. Insurrexerunt enim primum cum furoris sui insania in ipsum pastorem dicentes: *Hic est hæres*, & cætera. Ex seruis vero eius alium ceciderunt, alium occiderunt, alium vero lapidauerunt, & sic dissipatæ sunt oues gregis. Quapropter nunc dicit,

b ¶ *Vidisti domine iniquitatem illorum*, &c.] Cogitatio enim illorum maligna erat, & sermones pleni insania, auctorem vitæ interficere cogitantes, & sermonibus veritatis exprobrare nitentes. De quo sequitur,

Matt. 26.a
F c ¶ *Audisti opprobrium eorum domine*, &c.] Hinc & in euangelio scriptum est: Principes autem & seniores populi consilium fecerunt, vt Iesum dolo tenerent & occiderent. Et iterum: *Principes sacerdotum & omne consiliũ quærebant falsum testimonium contra Iesum*, & cætera. Vnde eo crucifixo,
Ibid. 27.e prætereuntes blasphemabant: *Vah qui destruis templum Dei*, dicentes: Similiter & principes sacerdotum illudentes cum scribis & senioribus dicebant: *Alios saluos fecit, seipsum saluũ faciat: Si rex Israel est, descendat nunc de cruce.* Talis enim fuit meditatio eorum, vt contra veritatem instruerent testes fal-
Psal. 34.a sos, & malum pro bono redderent gratis: Quæ psalmista dudum præcinebat, dicens: *Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui.* Gratis reuera quibus mali nihil fecerat. Illud enim gratuitum dicimus, quod non alicuius rei compensatione tribuitur. Absconderunt mihi, vt illi putabant, qui diuinitatis eius potentiam non credebant. Nam quid potest abscondi, cui nihil occultum est.

d ¶ *Sessionem eorũ & resurrectionem eorum vide*, &c.] In ses-
Psal. 1. sione exprimit habitum iudicãdi: in resurrectione vero stu-
Psal 13. b dium id quod moliebantur perficiendi. Sed quia in cathedra pestilentiæ pontifices & principes Iudæorum sederunt, in-
Matt. 26.f sidiantes vt interficerent innocentem: ad hoc surrexerunt vt quod nequiter tractarent, opere nefario consummarent. Infelicitas fuit in viis eorum, *& viam pacis non cognouerunt.* Sed quidquid ipse coram eis veracibus verbis proferebat, totum in calumniam & in opprobrium vertere studebant. Vnde cum diceret: *Amodo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli: tunc expuerunt in faciem eius, & acceperunt arundinem, & percusserunt caput eius, dicentes: Prophetiza nobis, quis est qui te percussit?* Quod etiam propheta dudum in spiritu præuidens, ostendit

dicens: *Aduersum me exercebantur qui sedebant in porta, & in* G
me psallebant qui bibebant vinum. Dicit enim passionem suã Psal. 68.c
genti Iudaicæ fuisse fabulam: qui quasi impleta cogitatione sua, de nece domini temulentissime garriebant. Sed his qui incorrigibiles erant, & magis perseuerare in malo, quam inde recedere eligebant: superba se intentione defendentes, quasi iustitiæ executores, per Hieremiam dicitur.

e ¶ *Reddes eis vicem domine iuxta opera manuum suarum.*] Moxque eandem vicem expressius subdidit dicens.

f ¶ *Dabis eis scutum cordis laborẽ tuum.*] Labor quippe domini apparens inter homines, passibilis eius humanitas fuit: quã Iudæi superbe sapientes, dum discernerent, despexerunt: eũque immortalem credere dedignati sunt, quem natura passibili mortalem viderunt. Cumque eius humilitatem conspicerent, superbiæ fastu indurati, summa cura moliti sunt, ne eorum mentes sancta prædicantium verba penetrarent. Dum ergo eis dominus vicem malorum operum redderet, dedit illis scutum cordis laborem suum: quia recto iudicio inde illos contra se superbe obstinatos exhibuit, vnde ipse pro nobis in infirmitate laborauit. Repulerunt quippe à se verba prædicantium, qui dedignati sunt in domino infirma passionum. Laborem igitur domini contra eundem dominum scutum cordis habuerunt: qui superbe sapientibus eo despectior apparuit, quo propter eos humilis fuit. Hoc scutum sicut iam superius diximus, prius ille peccator tenuit: qui requirenti domino, cur lignum vetitum contigisset, non ad se culpam reddidit, sed à muliere quam ei dederat se accepisse respondit: vt quasi reatum suum oblique in auctorem retorqueret, qui ei mulierem dederat, quę H
talia persuaderet. Hoc scutum etiam requisita mulier tenuit, quando neque ipsa ad se culpam retulit, sed serpentis illud Gen. 3.c
persuasionibus replicauit dicẽs: *Serpens decepit me, & comedi:* vt ipsa quoque reatum suum oblique in creatorem duceret: qui illic intrare serpentem persuasurum talia permisisset.
Serpens vero iam non requiritur, quia nec eius pœnitentia Gen. 3.e
quærebatur. Hi autem quorum pœnitentia quæsita est, scutum nequissimæ defensionis contra iustissimæ correptionis verba protulerunt. Vnde nunc vsque in vsum peccantium trahitur: vt culpa cum arguitur, defendatur, & vnde finiri reatus debuit, inde cumuletur.

g ¶ *Persequeris in furore, & conteres eos sub cœlis domine.*] His tribus sententiis, quas modo enumerauimus, quæ sub Thau litera prænotatæ sunt, respondet ad superiores: quibus iniquitatem Iudæorum, & dolosam meditationem expresserat: ostendens quid meruerint, quoniam in furore, diuino iudicio disponente, hostes eorum illos persecuti sunt, & in præsenti vita fortiter contriuerunt: ita vt hactenus per totũ orbem dispersi, malum exilij patiantur: sedentes sine rege ac sacerdotio regali, & sine templo, & sine cultu pietatis. Qui autem ad Christum conuertuntur, promissionem illã, quæ ad patres eorum facta est, spiritualiter hæreditabunt. Denique tribus alphabetis, quibus anteriorem partem Lamentationis propheta explicauit enarratis, iam quid Quartum insinuat considerandum est.

Commentarij Secundi in Lamentationes Hieremiæ Prophetæ Finis.

panem, & non erat qui frangeret eis. ה He. [a]Qui vescebantur voluptuose, interierunt in viis, qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora. ו Vau. [b]Et maior effecta est iniquitas filiæ populi mei peccato Sodomorum: quæ subuersa est in momento, & non ceperunt in ea manus. ז Zain. [c]Cãdidiores Nazaræi eius niuæ, nitidiores lacte, rubicũdiores ebore antiquo, Sapphiro pulchriores. ח Heth. Denigrata est super carbones facies eorum, & non sunt cogniti in plateis: adhæsit cutis eorum ossibus: aruit, & facta est quasi lignũ. ט Teth [d]Melius fuit occisis gladio quam interfectis fame: quoniam isti extabuerunt consũpti sterilitate terræ. י Iod. [e]Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos

[E] tiores sententias petierunt sibi exponendo comminui: sed qui exponere studeat, non valet inueniri. Potum vidis scripturam sacram propheta cum diceret: *Omnes sitientes venite ad aquas.* [Esa 55 a] Si potus aperta mandata non essent, per semetipsam veritas nõ clamaret: *Si quis sitit, veniat & bibat.* [Ioan. 7 f] Quasi cibum & potum intellexit propheta Iudææ defuisse cum diceret: *Nobiles eius interierunt fame, & multitudo siti exaruit.* [Esa. 5 b] Paucorum quippe est fortia & occulta cognoscere, multorum vero historię aperta sentire. Idcirco Iudææ nobiles non siti, sed fame interisse asserit: quia hi qui præesse videbantur, dũ totos se exteriori intelligentiæ dederant, quod de intimis discutiendo manderent, non habebant.

a ¶ *Qui vescebantur,* &c.] Qui sunt illi qui vescebantur voluptuose, nisi illi Iudæi qui semper terrenis concupiscentus, & sæculi voluptatibus dediti erant & pro cibo & potu sæpius murmurabant, dicentes ad Moysen: [Num 11 b] *Reuera induxisti nos in terram, quæ fluit riuis lactis, & mellis, & dedisti nobis possessiones agrorum & vinearum.* [ibid. 11 b] Et iterum: *Quis dabit nobis ad vescendum carnes? Recordamur piscium quos comedebamus in Ægypto gratis. In mente nobis veniunt cucumeres & pepones, porrique & cepe & allia. Anima nostra arida est, nihil aliud respiciunt oculi nostri nisi Man.* Ipsi interierunt in viis: quia in *lata & spatiosa via quæ ducit ad mortem*, exterminati sunt. Et *qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora*: cum vanam istius mundi pompam appetentes, & historicam traditionem legis sequentes, spiritualem intelligentiam spernebant, & in ipso exteriorum fœtore squalebant. [F] Quod enim vetus obseruantia ceremoniarum legis stercoribus comparetur, ostendit Paulus, dicens: [Phil 3 b] *Quæ ergo mihi fuerunt lucra propter Christum arbitratus sum vt stercora.* Tropologice vere, quicumque auaritiam terrenam, & delicias voloptatum secutus, viam istius vitæ incorrectus expleuerit: non ad æternæ vitæ gaudia, sed ad fœditatem pœnarum peruenturus erit.

b ¶ *Et maior effecta est*, &c.] Maior ergo effecta est iniquitas populi Iudæorum peccato Sodomorum: quia illi tantũmodo legem naturalem, isti autem & naturalem & scriptam transgressi sunt. Videntes mirabilia Dei, & cibo cælesti pasti, ingrati semper eius beneficiis extiterunt. Vnde & doctores non ceperunt in ea manus, qui condignos laboris sui in ipsis non inuenerũt fructus. Nam ipsum legislatorem suum Moysen plurimis conuitiis irritauerunt, & prophetas Dei ad se missos persecuti sunt: nouissime vero ipsum hæredem, hoc est vnigenitum filium patris ad se venientem, vt eos saluaret, & ab errore corrigeret, spernebant, & diuersis calumniis insequentes ad extremum per inuidiam occiderunt. Qualiter autem iniquitas Iudæorum maior sit peccato Sodomorum, ostendit euangelium, vbi ita legitur: [Matt 11 c] *Tunc cœpit Iesus exprobrare ciuitatibus, in quibus factæ sunt plurimæ virtutes eius: quia non egissent pœnitentiam: Væ tibi Corozaim, væ tibi Bethsaida quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent.* [Luc. 10] *Veruntamen dico vobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicij, quam vobis. Et tu Capharnaum nunquid vsque in cælum exaltaberis? vsque in infernum descendes: quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, forte mansissent vsque in hunc diem. Veruntamen dico: quia terræ Sodomorum remissius erit in die iudicij quam tibi.*

c ¶ *Candidiores Nazaræi eius niue*, &c.] His duabus sententiis ostenditur, quo modo omnis decor prioris populi, quẽ habebant in ornatu templi, & cultu diuino, propter peccata eorum emarcuerit, & destruẽtibus hostibus, ad nihilum redactus sit. Mystice autem casus animarum quorundam fidelium à propheta deploratur. Quid enim Nazarçorum nomine, nisi abstinentium & continentium vita signatur: quæ [G] niue & lacte nitidior dicitur? Nix enim ex aqua congelascit, quæ desuper venit. Lac autem ex carne exprimitur, quæ de inferioribus nutritur. Quid enim per niuem, nisi candor vitæ cœlestis? Quid per lac, nisi temporalis dispensationis administratio demonstratur? Et quia plerumque continentes viri in ecclesia tam mira opera faciunt: vt ab eis multi qui cœlestem vitam tenuerunt, multi qui terrena bene dispensauerunt, superari videantur, & cãdidiores niue & nitidiores lacte referuntur: qui etiam quia per feruorẽ spiritus, antiquorum ac fortium patrum nonnumquam vincere vitam videantur, recte adiungit: *Rubicundiores ebore antiquo.* Dum enim ruboris nomen imprimitur, sancti desiderij flamma signatur. Ebur vero esse os magnorũ animalium non ignoramus. Ebore vtique antiquo rubicũdiores sunt: quia sæpe ante humanos oculos nonnullis præcedentibus patribus studij feruentioris existunt. De quibus, vt totum simul ostẽdatur, adiũgitur: *Sapphiro pulchriores.* Aërei quippe coloris est Sapphirus. Et quia præcedentes multos, atque ad superna tendentes, per cœlestem conuersationem videntur vincere, narrantur Sapphiro pulchriores extitisse. Sed plerumque dum virtutum copia, etiã plus quã expedit prosperatur, in quandam sui fiduciam mens adducitur, & decepta præsumptione propria, repente peccato surripiente infuscatur: Vnde recte subiungitur: *Denigrata est super corbones facies eorum.* Nigri enim post candorẽ fiũt, quia amissa Dei iustitia cum de se præsumunt, in ea etiam quæ nõ intelligunt, dilabuntur peccata. Et qui post amoris ignem ad [H] frigus torporis veniunt, extinctis carbonibus ex cõparatione præferuntur: nonnunquam enim dum timorẽ Dei per sui fiduciam deserunt, etiam frigidis mentibus frigidiores fiunt. De quibus recte subiungitur: *Non sunt cogniti in plateis.* Platea quippe sermonis Græci ratione pro latitudine dicitur. Quid vero est humanæ menti angustius, quam voluntates proprias frangere? De qua fractione veritas dicit: *intrate per angustam portam.* [Matt 7 b] Quid autem latius, quam nullis propriis volũtatibus relucrari & quaquam versum impulsus arbitrij duxerit, se sine retractione diffundere? Qui ergo per fiduciam sanctitatis postposito meliorum iudicio se sequuntur: quasi per plateas pergunt: sed non sunt cogniti in plateis, quia de vita sua aliud ostenderunt, quando frangendo voluntates proprias in angusto se calle retinebant. Et bene additur: *Adhæsit cutis eorum ossibus.* Quid in osse nisi duritia fortitudinis? Quid in cute, nisi mollities exprimitur infirmitatis? Cutis ergo eorum adhærere ossibus dicitur: quia ab eis praua sentientibus, infirmitas vitij, duritia virtutis putatur. Infirma enim sunt quæ faciunt: sed elationis fiducia decepti, fortibus ea suspicientibus iungunt, & quo de se magna existimari cupiunt, eo de sua nequitia emendari contemnunt. Vnde recte adiungitur: Aruit & facta est quasi lignum. Culpa quippe eorum tanto insensibilior redditur, quanto apud eos etiam laudabilis habetur. Quam recte aridam asserit, quia nulla sui cogitatione viridescit.

d ¶ *Melius fuit occisis gladio, quã interfectis fame*, &c.] Quantum ad compendium mortis respicit, breuior fuit pœna subito gladio occisorum, quam fame & siti diu excruciatorũ. Quantum vero ad spiritualem sensum pertinet, melius fuit Apostolis & prædicatoribus euangelij, breuiori pœna corporis, pro Christi nomine ad tẽpus plecti, & postea in æterna lætitia coronari: quam persecutoribus eorum, longa inedia verbi Dei tabefieri, & propter sterilitatem & infœcunditatẽ bonorum operum ad extremũ æterno incendio cõcremari.

e ¶ *Manus mulierum misericordiam coxerunt filios suos*, &c.] Hoc historialiter recapitulat, quod superius iam dixerat: quia in captiuitate Chaldaica, necnon & in Romana, ad talem necessitatem propter inopiam cibi, plebs Iudæorum peruenit: vt aliquæ ex mulieribus eorum, filios suos trucidarẽt, &

suos: facti sunt cibus earum in contritione filiæ populi mei. כ Caph. a Cōpleuit dominus furorē suum, effudit iram indignationis suæ: & succendit ignem in Sion, & deuorauit fundamenta eius. ל Lamed. b Non crediderūt reges terræ, & vniuersi habitatores orbis: quoniā ingrederetur hostis per portas Hierusalem. מ Mem. c Propter peccata prophetarū eius, & iniquitates sacerdotū eius, & qui effuderunt in medio eius sanguinem iustorum. נ Nun. d Errauerunt cæci in plateis, polluti sunt sanguine. Cumque nō possent, tenuerunt lacinias suas. ס Samech e Recedite polluti, clamauerunt eis: recedite, abite, nolite tāgere: iurgati quippe sunt & commoti dixerunt inter gentes: non addet vltra vt habitet in eis. פ Phe. Facies domini diuisit eos, nō addet vt respiciat eos: facies sacerdotum nō erubue-

A carnes eorum coctas comederent. Iuxta spiritualem vero intellectum: non parui est delicti, quod doctores mali auditores suos, rebus terrenis & substantiis suis propter voracitatem suam spoliant: nec eis pabulum verbi tribuunt, quod illi ad vitā nutriantur æternā: (Ezec.34.a) cum dominus per Ezechielem dicat: *Væ pastoribus Israel qui pascebant semetipsos, nonne greges pascuntur à pastoribus? Lac comedebatis & lanis operiebamini, & quod crassum erat, occidebatis, gregem autem meum nō pascebatis: quod infirmum fuit, non consolidastis, & quod ægrotum, non sanastis: quod fractum est nō alligastis, & quod abierat: non reduxistis: quod perierat, nō quæsistis: sed cum austeritate imperabatis eis & cum potentia & dispersæ sunt oues meæ, eo quod non esset pastor: factæ sunt in deuorationem omnium bestiarum agri*, & reliqua. Sed quia talis actio iram domini meretur, sequitur.

a ¶ *Compleuit dominus furorem suum*, &c.] Compleuit dominus furorem suum, & effudit irā indignationis suæ in gentē peccatricem: quando non solū populū exterminauit, sed etiam habitacula per hostes eorū vsque ad fundamenta destruxit, & templum atque vrbem incendio consumpsit. Complet etiam & in malis doctoribus furorem suum, quando negligentia & desidia sua, incendio eos tradit perpetuo, & non solum pro operibus malis eos punit, sed vsque ad fundamenta peruersarum cogitationum, eius vindicta peruenit.

b ¶ *Non crediderunt reges terræ*, &c.] Quando ergo status B regni Iudaici mansit incolumis, & cultus Dei ibi erat celeberrimus, difficile fuit nationibus gentium circumquaque positarum credere, quod externus hostis, dominaturus esset vrbi insignissimæ & templo famosissimo, maxime cum viderent & audirent ab initio gentem illam signis clarescentibus diuina ope sustentatam atque protectam. Mystice autem cū animam cuiuslibet fidelis viderimus spirituali scientia, atque omnium virtutum decore adornatam, vix credere possumus tam subitaneo casu eam corruere: quæ vt quondam imperabat spiritualibus inimicis, eos ab obsessis corporibus verbo orationis eiiciebat: nunc eorundem hostium præda fiat, & tota illorum nequissimæ subdita voluntati. Sed vnde hæc ruina maxime proueniat, sequēs sermo prophetę demōstrat.

c ¶ *Propter peccata prophetarum eius*, &c.] Propter peccata enim Scribarum & Pharisæorum, necnon & pontificum Iudæorum qui sanguinem redemptoris, & prophetarum atq; apostolorum eius effuderunt, captiuitas Hierusalem, atque deuastatio maxime euenit. Similiter & nunc in ecclesia propter peccata prophetarū, & iniquitates sacerdotū eius, portarum spiritualis Hierusalem patet introitus: quādo propter ignauiam prædicatorum, & negligentiam sacerdotum Dei: qui non curant populo annuntiare viam domini, & compescere eum à peccatis: hostis malignus per sensus exteriores aditum intrandi in animā inuenit, & occasionem habet per diuersas fraudes eam seducendi. Vnde scriptum est: Causa ruinæ populi, sacerdotes mali. Qui merito dicuntur effundere sanguinem iustorum, quia dum simplicibus, qui forte per innocētiam iusti esse possent, si rectitudinem viarum domini scirent, subtrahunt verbum solatij, rei dicuntur esse sanguinis effusi. (Ezec 3.d) Quod sermo diuinus ad Ezechielem prophetā liquido demonstrat dicens: *Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel, & audies de ore meo verba, & annuntiabis eis ex me. Si dicente me ad impium, morte morieris, non annuntiaueris ei, neque locutus fueris, vt auertatur à via sua impia & viuat: ipse impius in iniquitate sua morietur: sanguinem autem eius de manu tua requiram. Si autem annuntiaueris impio, & ille non fuerit conuersus ab impietate sua, & via sua impia: ipse quidem in iniquitate sua morietur: tu autem animam tuam liberasti. Sed & si conuersus fuerit iustus à iustitia sua, & fecerit iniquitatem, ponam offendiculum coram eo: ipse morietur quia non annuntiasti ei: in peccato suo morietur, & non erunt in memoria iustitiæ eius quas fecit: sanguinem vero eius de manu tua requiram. Si autem tu annuntiaueris iusto, vt non peccet, & ille non peccauerit, viuens viuet: quia tu annuntiasti ei, & tu animam tuam liberasti.*

d ¶ *Errauerunt cæci in plateis*, &c.] Per inertiam ergo doctorum tenebris ignorātiæ excæcatæ errauerunt in plateis turmæ plebium: quia dum se ad illecebras tradunt voluptatum, rectum callem non tenent diuinorum preceptorum. Et bene dicitur: *Polluti sunt sāguine*: quia sanguinolentorum operum cōtaminati sunt commistione. *Cumque non possent*, inquit (subauditur recto tramite incedere) *tenuerunt lacinias suas*: hoc est, aliorum ducatum expetebant, vt eorum actuum exemplis, quasi quibusdam laciniis tracti, gressum imitarentur præcedentium. Sed quia frequenter illi qui præeunt, & sequentes se verbo doctrinæ & bonis exemplis docere debuerant, ipsos secutores suos per fastum superbiæ spernentes, in desperationem mittunt. Sequitur.

e ¶ *Recedite polluti, clamauerunt eis*, &c.] Talis est vox superborum magistrorum: qui pecus quod crassum est, de grege assumunt, & quod debile, proiiciunt: quod infirmum non consolidant, & quod ægrotū, non sanant. Recedite, inquiūt, polluti, recedite, abite, nolite nos tangere, nolite in aliquo nobis cōmunicare: insanabilia sunt vulnera vestra, & incurabiles plagæ, non estis digni communione Christiana, vt vltra in vobis inhabitet Spiritus sanctus. Facies domini diuidit vos ac respuit: nec addet vltra vt recipiat, quia facies D sacerdotū vestrorū non erubuistis: nec seniorum vestrorum admonitionem mansuete suscepistis. (c Recedite dist.45.) Talis loquela enim non illuminat cæcum, non sanat ægrotum, non curat infirmum: sed magis occidit, atque in desperationem periclitātem mittit. Boni etenim rectores ex sua infirmitate aliorum infirmitates pensantes, magis per humilitatis & mansuetudinis lenimentum, student peccantes ab erroris laqueo eruere, quam per austeritatem in foueam perditionis nutantes propellere. Vnde & doctor gentium qualiter subditis suis præfuerit, ostendit, dicens: *Factus sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem: omnia omnibus factus sum, vt omnes facerem saluos.* (1.Cor 9.d) *Quis infirmatur, & ego nō infirmor? Quis scādalizatur, & ego non vror?* (2.Cor.11 g) Debet rector esse bene agētibus per humilitatē socius: contra delinquentium vitia, per zelum iustitiæ erectus: vt & bonis in nullo se præferat, & cum prauorum culpa exigit, potestatē protinus sui prioratus agnoscat: quatenus & honore suppresso, æqualem se subditis bene viuentibus deputet, & erga peruersos iura rectitudinis non exercere formidet. Nam liquet quod omnes homines natura æquales sunt geniti, sed variātur meritorum ordine, alios aliis culpa postponit. Ipsa autem diuersitas accessit ex vitio, diuino iudicio dispensante: vt quia omnis homo æque stare non valet, alter regatur ab altero. Vnde cuncti qui præsunt non in se potestatem debent ordinis pensare, sed æqualitatē cōditionis: nec præesse hominibus se gaudeant, sed prodesse. Antiqui enim patres nostri, non reges hominum, sed pastores pecorum fuisse memorantur. Et cum Noe dominus & filiis eius diceret: *Crescite & multiplicamini, & replete terram*, (Gen 9.a) protinus adiunxit: *Et terror vester, ac tremor sit super cūcta animalia terræ.* Quorum videlicet terror ac tremor esse super animalia terræ præcipitur, profecto esse super homines prohibetur. Homo quippe brutis animalibus, non autē hominibus cæteris natura prælatus est. Et idcirco ei dicitur, vt ab animalibus, & non ab hominibus timeatur: quia cōtra naturam superbire est, ab æquali velle timeri, & tamen necesse est, vt rectores à subditis timeantur, quando ab eis Deū minime

erubuerunt, neque senum miserti sunt. ע Ain. [a] Cum adhuc subsisteremus, defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanum, cum respiceremus attenti ad gentem, quæ saluare nō poterat. צ Sade. [b] Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum appropinquauit finis noster: cōpleti sunt dies nostri, quia venit finis noster. ק Coph. [c] Velociores fuerunt persecutores nostri Aquilis cœli: super montes persecuti sunt nos, in deserto insidiati sunt nobis. ר Res. [d] Spiritus oris nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris: cui diximus, in vmbra tua viuemus in gētibus. ש Sin. [e] Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Huz. ad te quoque perueniet calix, inebriaberis, atq; nudaberis. ת Thau. [f] Completa est iniquitas tua filia Sion, non addet vltra vt transmigret te: visitauit iniquitatem tuam filia Edom, discooperuit peccata tua.

E minime timeri deprehendunt: vt humana saltem formidine peccare metuant, qui iudicia diuina non formidant. Possunt & superiores sententiæ, quæ clamando recedere pollutos iubent, & iurgantes illis denunciāt, quod vltra dominus eos non recipiat, neq; in eis habitet ex persona hostium Iudæorum accipi, qui insultabant captiuis, quando per violentiam, aut à terra sua eos iecerant, & in terram alienam adduxerant: quod deserti & derelicti sint à Deo, & diuino auxilio destituti, nec spem reuersionis vllam eis remanere, sed in perpetuū damnatos fore. Quare autem deserti à domino sint, sequens sentētia prophetæ manifestat.

a ¶ *Cum adhuc subsisteremus*, &c.] Hoc narrat, quod quando à domino arguebātur pro sceleribus suis, non ad ipsum conuersi sunt per pœnitentiam: neque ad eius misericordiam confugerunt, quatenus eius ope ab hostibus eriperentur, sed forinsecus ab aliis gētibus auxilium quærebant: ab Ægyptiis videlicet vel Assyriis: quæ nullo modo eos liberare poterāt. Vnde dicit: Defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanū, cum respiceremus attenti ad gentem quæ saluare non poterat. Frustra enim ab illis solaria quærebant, qui semetipsos defendere non poterant. Hinc quoque factum est, quod re-
F liquiæ Iudæorum, quæ post vastationem vrbis Hierusalem,
4. Reg. 25.f derelictæ sunt à Nabuzardan principe militiæ ad colendam
Hier. 40.c terram, interfecto ab Ismahele Godolia: quem præfecit memoratus Nabuzardan terræ, & ipsis reliquiis quæ ibi remāserant: metu exterritæ contra verbum domini, quod eis per Hieremiam mandauerat, in Ægyptum transierunt, quasi ab Ægyptiis contra Chaldæorum arma possent tueri. Sed vana fuit hæc spes eorum: Quinto siquidem anno captiuitatis Hierosolymorum: vt Iosephus refert: qui est tertius & vicesimus regni Nabuchodonosor, inferiora Syriæ castrametatus est idem Nabuchodonosor: eamque detinens expugnauit & Ammonitas & Moabitas. Cumque subdidisset has gentes, perrexit ad Ægyptum: eamque subuertit, & regem quidem qui tunc ibi erat, occidit: aliumque ei in ea constituens, denuo Iudæos captiuos duxit in Babyloniā, & Hebræorum genus huiusmodi habuit terminum. Vnde sequitur.

b ¶ *Lubricauerunt vestigia nostra*, &c.] Mystice autem quisquis deserto vno vero Deo, adiutorium quærit à spirituali
Esaie 30.b Ægypto, hoc est, ab hoc mundo, & lubrica sæculi huius per-
Hier. 17.a git vestigia, vana spe delusus, hostium spiritualium fit præda. Vnde scriptum est: *Ægyptus vane auxiliabitur*. Et iterū. *Maledictus homo qui confidit in homine*, & cætera.

c ¶ *Velociores fuerunt persecutores nostri Aquilis cœli*, &c.] Per rapidum volatum auium, validam & velocem significat persecutionem hostium: qui infra patriam constitutos, & deserta patria fugitiuos, nimia crudelitate insecuti sunt.

d ¶ *Spiritus oris nostri*, &c.] Hanc sentētiam diuersi auctores, diuersis modis exposuerūt. Nam alij super reges Iudæorum, qui Christi, hoc est, vncti dicebantur, sub quorum pro- G
tectione gens Iudæorum videbatur degere, interpretati sunt: quasi propter peccata populi ipsi interierint: vt Iosias qui iustus esse legitur, & cæteri huiusmodi. Alij autem super Iesu Christo vero vniuersorum domino, ac vita animarum fidelium, dictum intelligunt: sub cuius tutela in vniuersis gentibus versatur ecclesia. Ipse au- Act. 17.f
tem spiritus oris nostri est: in quo viuimus, mouemur, & sumus: ex cuius sapore quidquid recte sentimus, sapimus: qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram: Scripsit enim de hoc plenissime propheta Esaias, ita dicens: *Vere languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit: & nos putauimus eum quasi leprosum, & percussum à Deo & humiliatum: ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: disciplina pacis nostræ super eū, & liuore eius sanati sumus.*

e ¶ *Gaude & lætare filia Edom*, &c.] Edom idem fuit qui Esau
frater Iacob, à quo Idumæi hostes Israel orti sunt: huic ergo Esaie 53.c
fuit filius Core, Traconitidis & Damasci conditor, inter Palæstinam & Cœlesyriam tenens principatum. Quod autem dicit filiam Edom gaudere & lætari, eo quod peruenerit calix domini: per Ironiam legendum est, vt est illud in epistola Iacobi Apostoli: *Glorietur autē frater humilis in exaltatio-* Gen. 36.a
ne sua: diues autem in humilitate sua, subauditur, à superiore glorietur, quod non tamen ad gloriam, sed ad humilitatem Iacob. 1.b
eius & damnationem pertinet. Venit autem calix domini, hoc est, vindicta ad Idumæos, quando Nabuchodonosor vastata Iudæa, cæteras gentes simili modo deuastauit: & dignum fuit, quod hostes populi Dei, qui eius subuersione ga- H
uisi sunt, ipsi quoque meritam pro eo ab hostibus reciperēt vindictam. Mystice autem in filia Edom, qui sanguineus vel terrenus interpretatur, synagoga Iudæorum, vel etiam generaliter turba omnium persecutorum ecclesiæ exprimitur, qui acerbissimis persecutionibus fidelium turbam in toto orbe constitutam insectantur: quibus tamen certa in gehenna ignis æterni remanebit vindicta. De hac etiam Edom filia, Dauid propheta in psalmis meminit, *dicens: Memento domine filiorum Edom in die Hierusalem: qui dicunt exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea.*

f ¶ *Completa est iniquitas*, &c.] Completa ergo persecutione, qua hostes in hoc sæculo permittuntur persequi electos Dei: ad probationem scilicet eorum, non ad damnationem, iam vltra non addens, vt transmigrent per eos. Quoniam *absterget Deus omnem lacrymam ab oculis sanctorum suorum, & ne-* Apoc. 21.b
que luctus, neque clamor, neque dolor erit vltra, quæ prima abierunt: Sed exultent iusti in iustitia: impij autem & peccatores cum diabolo mittantur in stagnum ignis & sulphuris, vbi est bestia & pseudoprophetæ, & cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæculorum.

Commentarij Tertij in Lamentationes Hieremiæ Prophetæ Finis.

A C

IN ORATIONEM HIEREMIÆ PROOEMIVM.

Post Lamentationem ergo (quæ literis Hebraicis secundum seriem earundem literarum, quadrupliciter opportunis locis vt diximus, prænotata est) sequitur Oratio prophetæ, quæ vastationem vrbis Hierusalem, & casum populi Iudæorum, historialiter deplorat. Et spiritualiter ruinam animarum fidelium, & vastationem, quam passæ sunt à nequitiis spiritualibus flebiliter commemorat. Ad extremum vero ipsius domini opem & misericordiam subuenire afflictis humiliter deprecatur.

COMMENTARIA IN ORATIONEM HIEREMIÆ.

CAPVT V.

Recordare [a] domini quid acciderit nobis: intuere, & respice opprobrium nostrum. [b] Hæreditas nostra versa est ad alienos: domus nostræ ad extraneos. [c] Pupulli facti sumus absque patre: matres nostræ quasi viduæ. [d] Aquam nostram pecunia bibimus: ligna nostra pretio comparauimus. [e] Ceruicibus nostris minabamur: lassis non dabatur requies. [f] Ægypto dedimus manum, & Assyriis, vt saturaremur pane. [g] Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus. [h] Serui dominati sunt nostri: nõ fuit qui redimeret de manu eorum

Recordare [a] domine quid acciderit nobis: intuere, & respice opprobrium nostrũ.] Vsus prophetarum est, frequenter per humanas consuetudines dominum supplicare: recordare enim vel memento, illi dicitur, qui nullius aliquando potuit obliuisci. Non enim vt ad memoriam redeat diuinitas commonetur, coram qua omne præteritũ & futurum semper præsens est. Non est di-

B

gnum in illa maiestate ponere obliuionis iniuriam: sed iden recordari vel meminisse postulatur, vt cito auxilium indigentibus conferat, & palam faciat quod ante fuit occultum. Has enim tropologias frequenter in scripturis diuinis inuenies, vt est illud in Genesi: *Recordabor fæderis mei.* Vel in Exodo: *Recordatus est dominus pacti quod pepigerat cum Abrahã, Isaac, & Iacob.* Siue illud quod Moyses ad Deum dicit: *Recordare Abraham Isaac, & Iacob.* Gen 9.c Exod.6 a Ibid 32.c *Recordare,* inquit, *domine quid acciderit nobis* in calumnia vastationis: *intuere & respice opprobrium nostrum,* quod passi sumus ab his qui duxerunt nos quasi seruos captiuos in terram alienam, & abusi sunt nostri ad seruitium suum.

b ¶ *Hæreditas nostra versa est ad alienos: domus nostræ ad extraneos.*] Cum diuersæ gentes vndique congregatæ, possident terram inclytam, quam promisisti patribus nostris dare in possessionem.

c ¶ *Pupilli facti sumus absque patre, &c.*] Quia defensore destituti sumus quasi pupilli: nec personas habemus, quæ nobis nutriminis solatia solebant conferre: sed quasi viduæ omni prouisione ac consolatione priuati sumus.

d ¶ *Aquam nostram pecunia bibimus: &c.*] Duo elementa in quibus maxime nutritur vita humana, & quorum vsus omnibus communis est, sibi dicit propter captiuitatis penuriã difficilem esse adempta: ita vt nec aquam ad bibendum, nec ligna ad focum sine pretij redemptione habere possent.

e ¶ *Ceruicibus minabamur: lassis non dabatur requies.*] More iumẽtorum ceruicibus ligatis se minari dicit: quia hostis eorum, nullam dominationem sui habere permittit: sed trahuntur quocumque impetus dirigentis voluerit: nec lassis ad refrigerandum vlla datur facultas, & vnde solatium quæsierunt, mox subdit dicens.

f ¶ *Ægypto dedimus manum, & Assyrios, vt saturaremur pane.*] Semper enim Israelitæ auersi sunt cordibus in Ægyptum, & ab Assyriis sæpius auxilia petebant. Vnde merito ab eis sunt flagellati: quibus, deserto Deo propter cupiditatem terrenam, elegerunt esse subiecti. Iuxta allegoriam vero hæc querimonia conuenit his qui propter peccata sua virtutibus spoliati, traditi sunt in manus hostium spiritualium, & maxime Iudæis: qui post Christi aduentum innitentes veteri traditioni, ipsam legem Moysi & benedictionem paternam, quã hæreditario iure videbantur possidere, perdiderunt, & data est gentibus, quæ in Christo crediderunt: quia in semine Abrahæ benedicentur omnes cogitationes terræ. Vnde repu- Act.13 g
gnantibus illis & contradicentibus prædicationi Pauli, & D
Barnabæ, responsum est: *Vobis oportebat primũ prædicare verbum Dei: sed quia repellitis illud, ecce conuertimur ad gentes.* Isti ergo quasi pupilli facti sunt absque patre: quoniam Deum verum patrem habere renuerunt, & alium patrem elegerunt. De quo ad illos dictum est: *Vos ex patre diabolo estis.* Ioan.8 f Horum matres nimirum synagogæ, factæ sunt quasi viduæ: quia priorem virum, hoc est Deum, propter fornicationem idololatriæ habere non meruerunt. Hi aquam scientiæ voto discendi, quasi pecunia ad bibendum redimunt: sed quia Christum in ea non inueniunt, æterna siti dispereunt, semper quidem discentes, & numquam ad scientiam veritatis peruenientes. Similiter etiam ligna pretio comparant, cum exercendis virtutibus operam dant. Sed quia ardorem charitatis in eo habere despiciunt, in vacuum totum laborem expendunt. Hos quidem scribæ eorum & Pharisæi per varias sectas & traditiones inutiles, ceu ceruicibus iunctis minabant: nec lassis in eo dabãt requiem. Et quoniam Ægypto spirituali, & Assyriis propter gulam seruire magis quam Deo eligunt, æterna egestate peribunt. Sic enim patres eorum terrenis negotiis atque voluptatibus dediti fecerunt, & filij eorum adhuc facere non desinunt. Ideo sequitur.

g ¶ *Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus.*] Ideo iniquitates eorum portauerunt, quia imitatores eorũ in nequitia extiterunt: iuxta illud quod scriptũ est: *Patres nostri comederunt vuã acerbam, & dentes filiorũ obstupuerunt.* Hier.31.e Et in Exodo: *Ego sum, ait dominus Deus tuus æmulator: qui reddo peccata patrũ super filios vsq; ad tertiã & quartã generationem, his qui oderunt me, & facio misericordiã in millia his qui diligunt & custodiũt præcepta mea.* Exod.20. a Nec Ezec.16 a contrarius est iste locus illi testimonio Ezechielis, vbi dicitur: *Filius autem non portabit iniquitatẽ patris: nec pater iniquitatem filij:* quia mox sequitur: *Iustitia iusti erit super eum.*

h ¶ *Serui dominati sunt nostri: non fuit qui redimeret de manu eorum.*] Seruos appellat gentiles, qui idolis seruiebant,

E

bant, & dæmonibus immolabant: in quorum dominium propter peccata sua traditi sunt Israelitæ, qui quondam fuerunt in loco filiorum deputati. Vnde scriptum est: *Ex Aegypto vocaui filium meum* primogenitum Israel. Nec fuit qui redimeret illos de manibus eorum. Quoniam defensorem & liberatorem Deum habere non meruerunt. Osee 11.a

rum. a In animabus nostris afferebamus panem nobis, à facie gladij in deserto. b Pellis nostra quasi clibanus exusta est à facie tempestatum famis. c Mulieres in Sion humiliauerunt, virgines in ciuitatibus Iuda. Principes manu suspensi sunt: facies senum non erubuerunt. Adolescentibus impudice abusi sunt, & pueri in ligno corruerunt. d Senes defecerunt de portis: iuuenes de choro psallentium. e Defecit gaudium cordis nostri, versus est in luctum chorus noster. Cecidit corona capitis nostri: væ nobis quia peccauimus. f Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrũ: ideo contenebrati sunt oculi nostri. g Propter montem Sion, quia disperiit: vulpes ambulauerunt in eo. h Tu autem domine in æternum permanebis, & solium tuũ in generatione, & generationem. Quare in perpetuum obliuisceris nostri? derelinques nos in lõgitudine dierum? i Conuerte nos domine ad te, & conuertemur: innoua

a ¶ *In animabus nostris afferebamus panem nobis à facie, &c.*] Hoc est cum animarum nostrarum periculo quæsiuimus nobis victum in deserto gentium constituti. Merito ergo seruis subiicitur, qui libertatem sponte perdidit. Si enim in Christum Iudæi crederent, vere liberi essent, & pane vitæ pasti, periculũ animarum suarum veraciter deuitarent. Nunc autem quia verum liberatorem spreuerũt, imo crucifixerunt, de terra sua eiecti, vagi & profugi in toto versantur orbe, & sedibus incertis discurrentes, victum cum periculo vitæ acquirunt. Quod n. bene Cain parricida præfigurabat: cui data est sententia: vt vagus & profugus, pauens & tremens, per loca varia discurreret: nec vsquam tutus & securus maneret. Gen.4.b

b ¶ *Pellis nostra, &c.*] In pelle exusta deformitatem obscœnam ostendit, quam fame & siti & nuditate inter hostes positi passi sunt. Clibanus est coquendis panibus ænei vasculi deducta rotunditas, quæ sub vrentibus flammis ardet intrinsecus. In qua similitudine merito peccatores Iudæi

F

ponuntur, qui in futuro iudicio, & mœrore animi, & pœnali excruciatione torquendi sunt: quia contra regulas domini obstinata mente vixerunt. Vnde scriptum est in psalmis: *Pones eos vt clibanum ignis in tempore vultus tui.* Tempus vero vultus domini, dies iudicij est, quando filius hominis videbitur ab hominibus: sed soli eum iusti etiam diuinitatis suæ contemplatione respiciunt. Veraciter enim fame conficitur, quisquis cœlesti pane satiari non meretur. Psal.20.b

c ¶ *Mulieres in Sion, &c.*] Diuersas species calamitatis enumerat, quas gens nefanda in deuastatione Chaldæorum siue Romanorum perpessa est. Ibi enim mulieres eorum constupratæ sunt, virgines in ciuitatibus oppressæ, principes manibus vincti: senes sine honore, adolescentes & pueri in turpis officij abusione. Hoc enim ideo ei contigit, quia creatorem suum honorare noluerunt, sed falsis dijs atque simulacris humana arte confictis, diuinum honorem impartierunt: vt qui propter libidinem suam in culturam falsorum Deorum impudice vixerunt, hostium manibus traditi, omni turpitudine & confusione afficerentur. Sed iuxta allegoriam, quisquis sæuitiam spiritualium hostium intelligit veraciter, ingentem confusionem, quam in animabus sua fraude deceptis gerunt, agnoscit: vbi omnis impudicitia atque immunditia, insolentia & inhonestas regnat: vbi tot apparent confusiones, quot sunt vitiorum facies.

d ¶ *Senes defecerunt, &c.*] Nec enim ibi potest maturitas esse consilij, vbi nullus est ordo iudicij: nec psallentium chorus ibi consistere rite potest, vbi dolor & gemitus præsens est. *Musica* enim *in luctu*, vt quidam ait, *importuna narratio.* Vnde & sequitur, Eccle.22.a

e ¶ *Defecit gaudium cordis nostri: versus est in luctum chorus noster, &c.*] Bene ergo ibi dicitur chorum in luctum conuersum esse, vbi constat gaudium cordis defecisse. & honorem veræ religionis periisse: quia vbi non est lætitia mentis, frustra sonat melodia carminis. Vnde propheta ex persona captiuorum in psalmis ait: *Super flumina Babylonis illic sedimus & fleuimus, dum recordaremur tui Sion: in* Psal.136.

G

salicib. in medio eius suspẽdim⁹ organa nostra. Et quia propheta luctũ sibi inditũ, & gloriã depositã conquestus est, causam addit afflictionis suæ & doloris: Væ, inquit, nobis quia peccauimus. Peccato enim commisso & non per condignam pœnitentiam & correctionem vitæ emendatio, merita vindicta successit: quia quod homo pœnitendo non corrigit, diuinæ vltionis sententiam expectabit: attestante apostolo qui ait: *Existimas o homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis contemnis? ignorans quoniam benignitas Dei te ad pœnitentiam adducit.* Rom.2.a

f ¶ *Propterea mœstum, &c.*] Recte ergo propter peccatum, mœstum cor factum esse dicitur: quia vbi iniquitas premendo insidet cordi, ibi non est habitatio Spiritus sancti: sed animus totus caligine obscuratur peccati: cum in eo dedignatur splendorem suum infundere gratia summi paracleti. *Spiritus* enim *sanctus disciplinæ effugiet fictum: & in maleuolam animam non introibit sapientia.* Nam aliam adhuc subiungendo pandit mœroris causam. Sap.1.b

g ¶ *Propter montem Sion, quia disperiit, vulpes, &c.*] Iuxta historiam ergo digna fuit doloris mœstitia: quod in loco vbi sanctuarium domini constitutum erat, & cultura Dei celeberrima, bestiarum ibi fuerunt latibula. Secundum allegoriam autem non minus, imo magis dolendum est, quod in anima Christiana, vbi contemplatio fuit diuina, erroris regnet insipientia. Vulpes enim non alios quam hæreticos propter dolum & calliditatem intelligere debemus: qui vbicunque cum dogmate suo intrauerint, totum animum turbant, & tenebris erroris obcæcant.

H

h ¶ *Tu autem domine in æternum permanebis, & solium tuum in generatione. & generationem. Quare, &c.*] Enumerata multitudine tribulationum, quas supra retulit propheta, æternam domini potentiam & maiestatem, & solium eius, verbis simplicibus commemorando prædicat: quatenus eum humili petitione ad miserandum prouocet ad accelerationem opportuni auxilij: ne diu sub hostium dominatione constituti, penitus desperatione deficiant. Quod autem dicit: Quare in perpetuum obliuisceris nostri? more humano loquitur, quod quasi oblitus omnino spernere videatur, qui eis cito non auxiliatur: cum alibi de eo scriptum sit. Non in finem irascetur. Et iterum: *Non repulit dominus plebem suam.* Non enim Iudaicam plebem dominus ita repulit, vt vltra eis misereri nolit: sed cæcitas ex parte cõtigit in Israel, donec plenitudo gentium subintraret. Nunc quoque quotidie, sicut dudum fecerat, aliquos ad fidem Christi, & ecclesiasticam vnitatem conuertit, vt electio salua fiat: nam ex ipsa plebe, quã sibi dominus in patribus cognoscitur elegisse, extiterunt prophetæ: inde sunt & apostoli multi fideles, qui domino syncera mente crediderunt: sicut doctor gentiũ testatur, dicens: *Numquid repulit dominus plebem suam, quam præsciuit? Absit: nam & ego Israelita sum ex semine Abraham de tribu Beniamin*, & reliqua. Sed vnde eis vera salus prouenire possit, subiungendo manifestat. Psal.101.b Rom.11.a Rom.11.a

i ¶ *Conuerte nos domine ad te &c.*] Quem enim dominus conuerterit, ille veraciter saluus erit: quem autem ipse despexerit, nemo corrigere poterit. Quod autem dicit: Innoua dies nostros sicut à principio: hoc postulare videtur: vt sicut à principio primos patriarchas eorum, Abraham, Isaac, & Iacob, plena fide, & dilectione sibi esse fecit deuotos: ita & ipsos eodem munere sibi fideles, ac deuotos facere dignetur.

A Quod in aduentu Heliæ per Malachiam prophetam illis promissum esse plerique arbitrătur, vbi dicitur: *Ecce ego mittam vobis Heliam prophetam, antequam veniat dies domini magnus, & horribilis: & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum, ne forte veniam & percutiam terram anathemate.*

Malac. 4.b

innoua dies nostros, sicut à principio. ª Sed proiiciens repulisti nos: iratus es contra nos vehementer.

a ¶ *Sed proiiciens, &c.*] Non enim hæc quasi desperando de salute populi sui locutus est: sed vt dolorem suum nimium de contritione, & abiectione diutina gentis suæ manifestaret. Vidit enim prophetico spiritu, quod ipsi Iudæi in aduētu Christi non essent credituri: sed euangelio contradicturi, & ipsum hæredem morte traditūri, sicut in plerisque locis istius libri ante declarauit. Cæterum de conuersione eius vltima nullo modo dubitauit: sed plenissime credidit: quod in semine Abrahæ benedicentur omnes cognationes terræ: in qua vniuersitate nimirum & ipsi Iudæi comprehenduntur. G

Commentariorum in Lamentationes Hieremiæ Prophetæ Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI
IN PRIMVM COMMENTARIORVM
EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM
PROOEMIVM.

Initis in Esaiam decem & octo explanationum Voluminibus ad Ezechielem, (quod tibi & sanctæ memoriæ matri tuæ Paulæ, ô virgo Christi Eustochium, sæpe pollicitus sum,) transire cupiebam, & extremam, vt dicitur, manum operi imponere prophetali, & ecce subito mors mihi Pammachii, atque Marcellæ, Romanæ vrbis obsidio, multorumque fratrum & sororum dormitio nuntiata est. Atque ita consternatus obstupui, vt nihil aliud diebus, ac noctibus, nisi de salute omnium cogitarem: meque in captiuitate sanctorum putarem esse captiuum: nec possem prius ora reserare, nisi aliquid certius discerem: dum inter spem,
B *& desperationem sollicitus pendeo, aliorumque malis me crucio. Postquam vero clarissimum terrarum omnium lumen extinctum est, imo Romani imperii truncatum caput, & vt verius dicam, in vna vrbe totus orbis interiit:* obmu-
Psal. 31.a tui & humiliatus sum, & silui de bonis, & dolor meus renouatus est, concaluit cor meum intra me, D
& in meditatione mea exarsit ignis: *nec putaui illam sententiam negligendam: musica in luctu importuna nar-*
4. Reg. 22.b *ratio. Verum quia & tu indesinenter hoc flagitas: & magno vulneri cicatrix paulatim obducitur: scorpiusque inter Enceladum & Porphyrium Trinacriæ humo premitur, & Hydra multorum capitum contra nos aliquando sibilare cessauit: datumque tempus quo non hæreticorum respondere insidiis, sed scripturarum expositioni incumbere debeamus: aggrediar Ezechielem prophetam, cuius difficultatem Hebræorum probat traditio Nam nisi quis apud eos ætatem sacerdotalis ministerii, id est, tricesimum annum impleuerit, nec principia Geneseos, nec Canticum canticorum, nec huius voluminis exordium, & finem legere permittitur: vt ad perfectam scientiam, & mysticos intellectus, plenum humanæ naturæ tempus accedat. Quod opus si per domini misericordiam ad calcem vsque perduxero: transibo ad Hieremiam, qui in Lamentationibus suis sub typo Hierusalem quatuor plagas mundi, quadruplici plangit alphabeto.*

COMMENTARIORVM HIERONYMI
IN EZECHIELEM PROPHETAM
LIBER PRIMVS.

CAPVT I.

ET ª factum est in tricesimo anno, in quarto, in quinta mensis. ᵇ Cum essem in medio captiuorum, iuxta fluuium Chobar, aperti sunt cœli, & vidi visiones Dei: In quinta mensis, ipse est annus quintus transmigrationis regis Ioachin. ᶜ Factum est verbum domini ad Ezechielem filium Buzi sacerdotem in terra Chaldæorum, secus flumen Chobar.

ª Et

a ¶ *ET a factū, &c.*] Tricesimus annus, non vt plerique existimăt ætatis prophetæ dicitur, nec iubilei, qui est annus remissionis, sed à duodecimo anno Iosiæ regis
2. Par. 34.a
4 Reg. 24.d Ioda, quando inuentus est liber Deuteronomij in templo Dei, vsque ad quintum captiuitatis annum Ioachin cogno-
Luc. 3.e mento Iechoniæ, qui cum matre ductus est in Babylonē, & cum Daniele tribusque pueris, & Ezechiele, quæ est tribus
Num. 4.a Iudæ prima captiuitas, quando stillauit ira Dei super Hierusalem Secundum Anagogen vero præfiguratur dominus, atque saluator, qui triginta annos natus venit ad baptismū, quæ in homine perfecta ætas est. Vnde & in Numerorum
Gen. 41.f volumine iuxta Hebræos, non vt in Lxx. continetur, à vicesimo quinto ætatis anno, sed à tricesimo incipiunt sacerdo-
Eccle. 22.a tes in tabernaculo ministrare. In quod signum præcessit & Ioseph, quando in Ægypto esurienti populo frumenta largitus est, & Ioannes Baptista venit ad fluenta Iordanis: prædicauitque baptismum pœnitentiæ. Quodque scriptum est, *in quarto* pendente sententia, subauditur, mense. Statim enim sequitur, *in quinta mensis.* Quod vt manifestius fieret: supra addidere Lxx.

b ¶ *Cum essem in medio captiuorum, &c.*] Captiuum sedisse populum super flumina Babylonis, Dauid prophetat Psal. 136.a
in spiritu: *Super flumina Babylonis ibi sedimus, & fleuimus.* Chobar autem, aut oomen est fluminis: aut certe iuxta interpretationem suam, qua in graue vertitur, Tygrim significat & Euphraten, & omnia magna & grauissima flumina, quæ in terra Chaldæorum esse perhibentur. Apertosque cœlos non diuisione firmamenti, sed fide credentis intellige, eo quod cœlestia sint illi reserata mysteria. Vnde & in baptismate saluatoris, Mat. 3.d
quando Spiritus sanctus in specie columbæ descendit super eum, apertos cœlos legimus: quibus reseratis panduntur visiones Dei: non vna visio sed plures: dicente domino per prophetam: *Ego visiones multiplicaui, & in manibus prophetarum assimilatus sum.* Istæ sunt visiones quas omnis Eze- Osee 12.a
chielis prophetia contexuit. Significantiusque iuxta Hebræos, & cæteros interpretes transmigratio dicitur Ioachin, & non captiuitas, quod Lxx. transtulerunt. Non enim

E Non enim captus vrbe superata: sed voluntate se tradens, ductus est in Babylonem. Igitur Ioachin, id est, Iechoniæ dicatur prima transmigratio: Sedechiæ autem secunda, vel extrema captiuitas.

c ¶ *Factum est verbum domini ad Ezechielem filium Buzi &c.*] Et Danieli, & Ezechieli, qui in Babylone erant iuxta flumina, futurorum sacramenta panduntur super aquas, uno in aquis purissimis: vt baptismatis potentia monstraretur. Alioquin & apostolus Paulus, (Act. 9. c) quando ab Anania lotus in domino est: tegentib. prius oculos eius squamis, caruit cæcitate. (Gen. 1. c) Et in Genesi, prima quæ viuerent, de aquis egressa sunt. Illud quoque intelligendum, quod tricesimo ætatis suæ anno dominus ad baptisma venerit in quarto mense, quæ apud nos vocatur Ianuarius, & est in anni primus exordio, præter Nisan mensem nouorum, in quo pascha celebratur. Apud orientales enim populos, post collectionem frugum & torcularia, quando decimæ deferebantur in templum, October erat primus mensis, & Ianuarius quartus. Quintam autem diem mensis adiungit, vt significet baptisma, in quo aperti sunt Christo cœli, & epiphaniorum dies hucusque venerabilis est: non vt quidam putant natalis in carne: tunc enim absconditus est, & non apparuit: (Matt. 3. d) Quid huic tempori congruit, quando dictum est: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* (בוזי) Porro Buzi in linguam nostram vertitur spretus, atq; contemptus: Ezechiel roboratus à Deo. F Quod sic domino coaptabitur: vt dicamus creatorem mundi qui pater est saluatoris, ab omnib. hæreticis sperni, atq; contemni: qui vetus non recipiunt testamentum. Nec mirum robustum Dei esse dominum, cum ipse sit Dei virtus, deiq; sapientia. (1. Cor. 1. d)

HEB.

a Et facta est super eum ibi manus domini.

b Et vidi, & ecce ventus turbinis veniebat ab aquilone, & nubes magna, & ignis inuoluens, & splendor in circuitu eius. Et de medio eius, quasi species electri, id est, de medio ignis.

SEPT.

Et facta est super me manus domini. Et vidi, & ecce spiritus auferens (siue attollens) veniebat ab aquilone, & nubes magna in eo, & ignis micans, & splendor in circuitu eius. c *Et in medio eius quasi visio electri in medio id est, de medio ignis, & splendor in eo.*

d Et in medio eius similitudo quatuor animalium, & hic aspectus eorum, similitudo hominis in eis.

HEB.

e Et quatuor facies vni, & quatuor pennæ vni, & pedes eorum pedes recti, & planta pedis eorum quasi planta pedis

SEPT.

Et quatuor facies vni, & quatuor alæ vni, & crura eorum recta, & pennati pedes eorum. Et scintillæ quasi fulgu-

a ¶ *Et facta est super.*] Vt cernere visiones Dei, & intelligere possimus, manu & fortitudine Dei super nos opus est. (Exod. 8. c) In qua mano & brachio, eductus est populus Israel de Ægypto: (Luc. 11. c) cuius fortitudinis partem etiam magi intellexerunt, (Matt. 12. c) dicentes: *Digitus Dei est.* Et saluator in euangelio: *Si ego in digito Dei eiicio dæmonia.* Pro quo in altero euangelio scriptum est: *Si ego in spiritu Dei eiicio dæmonia.*

b ¶ *Et vidi, &c.*] In consolationem populi transmigrantis, & reuelationem sententiæ Dei, propheta videt maximam visionem. In cuius interpretatione omnes synagogæ Iudæorum mutæ sunt, vltra hominem esse dicentium, & de hac, & de ædificatione templi, quod in vltimo prophetiæ huius scribitur, aliquid velle conari. Nos autem quæ à maioribus accepimus (& iuxta modum ingenioli nostri spiritualibus spiritualia comparantes, suspicari magis possumus, quam explanare) Beniuolis credimus fidisq; lectoribus, veniam deprecantes, vt temeritati, imo fidei nescienti mensuram suam, faueant magis, quam irascantur. Ac primum sciendum, spiritum auferentem siue attollentem: quem nos iuxta Aquilam interpretati sumus, ventum turbinis, & iuxta Symmachum & Theodotionem flatum ac spiritum tempestatis, ab aliis in bonam, ab aliis in contrariam partem accipi. Verbum enim (e rouah) Hebraicum רוח pro locorum qualitate, vel spiritus, vel anima, (Psal. 103. d) vel ventus accipitur. Spiritus, vt ibi: *Emitte spiritum tuum & creabuntur.* (Psal. 145. a) Anima. *Egredietur spiritus eius, & reuertetur in terram suam.* (Psal. 47. b) Ventus: *In spiritu violento conteres naues Tharsis.* (Psal. 10. b) Et alibi: *Ignis & sulphur & spiritus procellarum, pars calicis eorum.* Qui ventum & flatum tempestatis legunt: hoc sentiunt, iram & furorem Dei venire ab aquilone, hoc est, Nabuchodonosor, & Hierusalem post sex annos huius visionis esse capiendam. Cernitur enim visio quinto anno transmigrationis regis Ioachin, qui & Sedechiæ regnanti in Hierusalem quintus erat, quam legimus post sex similiter annos, id est, anno vndecimo imperij sui, vrbe capta ductum in Babylonem. His ergo qui habitabant prope flumen Chobar, & sponte se regi tradiderant, reuelatur, quod benefecerint obedire sententiæ Dei. (G) (4. Reg. 25. b) In breui enim & Iudæam prouinciam, & vrbem Hierusalem esse capiendam. Quodque nube magna describitur: intelligimus eam imbres euersionum super Iudæam pluuiasq; alluuionum portare. Et inuolutus ignis, monstrat ventura supplicia, & captiuitatis mala. Splendorque in circuitu eius significat Dei aperta iudicia. Qui autem in contrariam partem sentiunt, hoc est, bonam: spiritum auferentem siue extollentem, spiritum sanctum intelligunt: qui auferat ab hominibus vitia atque peccata, siue iacentes attollat ad sublimia: faciatque recedere ab aquilone vento frigidissimo, à quo exardescunt mala super omnem terram: Et in Hieremia, olla illa terribilis à (Hier. 1. c) facie aquilonis accenditur. Nubem quoque magnam ad personam Christi referunt: qui venit in Ægyptum huius sæculi (Esa. 19. a) *super nubem leuem*: magnamq; proprie dici ad comparationem (Ibidem.) minorum, prophetarum videlicet & apostolorum, omniumq; (Psal. 35. b) sanctorum: de quibus scriptum est: *Et veritas tua vsque ad nubes*, Et, *Mandabo nubibus ne pluant super Israel imbrem.* (Esa. 5. b) Et alibi: *Nubes puluis pedum eius.* (Naum. 1. a) Et iterum: *Nubes & caligo in circuitu illius.* (Psal. 96. a) Ignem quoque micantem, & splendorem in circuitu eius: iuxta illud accipi, quod scriptum est: *Deus ignis consumens est.* (Deut. 4. d) Ad quem mittendum super terram Saluator venisse se dicit, & in nobis omnibusque credentibus ardere desiderat: (Luc. 12. f) qui eum terrorem peccatoribus inferat, atque supplicia: tamen splendore rutilet, & lumine, ac fulgore sit plenus. (H) Idcirco nos excoquens, vt puris, atque purgatis tribuat lætiora.

c ¶ *Et in medio eius, quasi visio, &c.*] Obelo prænotandum est. Nisi addidisset scriptura dicens: id est, de medio ignis: propter ambiguitatem verbi errare poteramus: vt putaremus: speciem, vel visionem electri esse in medio venti, vel spiritus. Ergo hoc sentiendum, quod in medio ignis, & tormentorum Dei, electri similitudo sit: quod est auro argentoque pretiosius: vt post iudicium, atque tormenta, quæ patientibus tristia videntur & dura, pretiosus electri fulgor appareat: dum prouidentia Dei omnia gubernantur, & quæ putatur pœna, medicina est.

d ¶ *Et in medio eius similitudo quatuor, &c.*] In medio eius subauditur quidem, electri: Sed melius vt ignis intelligamus qui credentibus lumen, incredulis supplicium est. In huius ergo ignis medio erat similitudo quatuor animalium: similitudo non natura: quatuorque animalium, quæ postea dicuntur quadriformia vna similitudo est hominis: vt omnia in mundo rationabilia demonstrentur. *Faciamus*, enim, inquit, *hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* (Gen. 1. e) Imago autem & similitudo Dei, non est corporis forma, sed mentis: descripta ad similitudinem veræ imaginis Christi, qui est imago Dei inuisibilis. (Col. 1. c) Hæ rationales creaturæ in quatuor versantur locis: siue propter quatuor cardines mundi, quibus orbis includitur: siue propter quatuor loca, cœlestium, terrestrium, & infernorum, & super cœlestium: de quibus & Paulus Apostolus loquitur: *Vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum.* (Phil. 2. b) De trib. Pauli testimonium est. Videamus & quartum. *Laudate dominum cæli cælorum, & aqua, quæ super cælos sunt, laudent nomen domini.* (Psal. 148. a) Rursumque ab Apostolo dicuntur cœlestia, & alia super cœlestia. (1. Cor. 15. e)

e ¶ *Et quatuor facies vni, &c.*] De quatuor animalibus, quorum aspectus erat similitudo hominis: ita duntaxat, vt singula haberent quaternas facies, & quaternas alas po-

HEB.	SEPT.
pedes vituli, & scintillæ quasi aspectus æris candentis. Et manus hominis sub pennis eorum in quatuor partibus.	*fulgurans æramentum, & leues pennæ eorum, & manus hominis sub pennis eorum in quatuor partibus eorum.*

[a] Et facies & pennas per quatuor partes habebant: iunctæq; erant pennæ eius alterius ad alterum. Non reuertebãtur cum incederent: sed vnumquodque ante faciem suam gradiebatur. [b] Similitudo autē vultus eorū facies hominis, & facies

A desque rectos, & plantam pedis, quasi vestigium pedis vituli: siue vt interpretatus est Aquila, rotundam: quod Lxx. penitus omiserunt: de scintillis quoque æris splendore rutilantibus, & de leuibus pennis eorum, quod in Hebraico non habetur: de manu quoque hominis sub alis eorum in quatuor partes, & reliquis quæ propheticus sermo describit: conabimur quid nobis videatur dicere: cum opiniones singulorū breuiter strinxerimus. Quidam quatuor euangelia, quos nos quoq; in procemio commentariorū Matthæi secuti sumus: horum animalium putant nominibus designari: Matthæi, quod quasi hominem descripserit. Liber generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham. Leonis ad
Esa. 40. a Marcum referunt: *Initiū euāgelij Iesu Christi filij Dei, sicut scriptum est in Esaia propheta: Vox clamãtis in deserto, parate viam domini rectas facite semitas eius.* Vituli ad Lucæ euāgelium, quod à Zachariæ incipit sacerdotio. Aquilæ, ad Ioannis exordium: qui ad excelsium euolans cœpit: *In principio*
Apoc. 4. *erat verbū, & verbū erat apud Deum, & Deus erat verbum.* Super quo quid nobis videretur, in supra dicto opere diximus: pleniusque in Apocalypsi Ioannis horum animantium species ac nomina referuntur ad quatuor euangelia. Quibus quo modo possit omnium animalium descriptio coaptari, tentabimus suo loco dicere. Alij vero qui philosophorum stultam sequuntur sapientiam, duo hemisphæria in duobus templi Cherubim, nos & Antipodas, quasi supinos & cadentes homines suspicãtur. Pleriq; iuxta Platonem, rationale animæ & irascitium, & concupiscitium, quod ille λογικὸν & θυμικὸν & ἐπιθυμητικὸν vocat: ad hominem & leonem, ac
B vitulum referunt: rationem & cognitionem & mentem, & consilium, eandemque virtutem, atque sapiētiam in cerebri arce ponentes: feritatem vero & iracundiam, atque violētiā in leone: quæ consistat in felle. Porro libidinem, luxuriam, & omnium voluptatum cupidinem in iecore: id est, in vitulo, qui terræ operibus hæreat. Quartamque ponūt, quæ super hæc & extra hæc tria est, quam Græci vocant συντήρησιν, quæ scintilla conscientiæ in Cain quoque pectore, postquā eiectus est de paradiso, nō extinguitur, & qua victi voluptatibus, vel furore, ipsaque interdum rationis decepti similitudine, nos peccare sentimus. Quam proprie aquilæ deputāt,
Rom. 8. c non se miscentem tribus, sed tria errantia corrigentem, quā in scripturis interdum vocari legimus spiritum, *qui interpel-*
1. Thes. 5. d *lat pro nobis gemitib. inenarrabilibus*: *Nemo enim scit ea, quæ hominis sunt, nisi spiritus qui in eo est.* Quē & Paulus ad Thessal. scribens: cum anima & corpore seruari integrum deprecatur. Et tamen hanc quoque ipsam conscīētiam, iuxta illud
Prou 18. a quod in Prouerbūs scriptū est: *Impius cum venerit in profundum peccatorum, contemnit*: cernimus præcipitari apud quosdam, & suum locum amittere: qui ne pudorem quidem, &
Hier. 3. b verecundiam habent in delictis, & merentur audire: *Facies meretricis facta est tibi, noluisti erubescere.* Hāc igitur quadrigam in aurigæ modum Deus regit, & incompositus currentem gradibus refrenat: docilemque facit, & suo parere cogit imperio. Quam disputationem partium animę: id est, hominis, qui minor mundus ab iisdē philosophis appellatur, etiā nos attingemus. Sunt qui simpliciter in quatuor animalibus, iuxta Hippocratis sententiam, quatuor arbitrantur elementa mundi monstrari, de quibus constant omnia ignem, aërem, aquam, terram. Quæ quo modo sibi misceantur, & cum singula sint, sibi iuncta videantur, inuicemque se tangant, & in vna persona animātium quatuor species habeāt, ac figuras: non est propositi operis. Quatuor quoque rotas de terrenis ad sublimia consurgentes, singulis & quadriformibus iunctas animalibus: vel eorundem elementorum comestionem æstimant, vel quatuor temporum circulum, qui ternis conficitur mensibus: annumque vertētem, qui ab eo quod semper vertatur, & in se redeat, nomen acceperit. De quibus pulchre vno versiculo dictum est: Ver, æstas, au-

C tumnus, hyems, & mensis, & annus. Quodque dicitur, erat rota in rota: annum in anno significari putant. De quo alius poeta: Atq; in se sua per vestigia voluitur annus. Firmamēti etiā similitudinē crystallo cōparatam, cœlū hoc quod suspicimus intelligi volunt, sub quo voluuntur & trāseunt quatuor animantia. Thronumque coloris sapphiri, & sedentē desuper hominē sub humana similitudine, imperium cuncta regentis, omniaque habentis sub pedibus suis, omnipotentiæ Dei scribi autumant: dicique ad extremum. Hæc visio similitudinis gloriæ Dei: Per quæ quasi per picturam quandam, & imaginem, prouidentiam demonstrari. Quodque pedes animantium recti esse dicantur, & planta pedis vituli, seu rotunda: terrena quæq; ad cœlestia subuolare, & omnibus angulis amputatis, rotunditatem sequi, quæ omnium figurarū pulcherrima est: Scintillas rutilantes, cuncta plena luminis indicare, & manus hominis sub pennis, tam ipsius hominis, quam leonis, & vituli & aquilæ, vt ratio cuncta sustentet, ac de humilitate terrena ad cœlestia subleuet. Hæc & ad euangelia, & ad cuncta, quæ supra posuimus referre possumus. Audisse me memini quatuor perturbationes, de quibus plenissimæ Cicero in Tusculanis disputat, gaudij, ægritudinis, cupidinis, & timoris: quorum duo præsentia, duo futura sunt, per quatuor significari animalia: de quibus & Virgilius breuiter: *Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque*: quæ regi debeant ratione & potentia Dei: quibusque oppositæ sint, imo impositæ virtutes quatuor: prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia, vt harum gubernentur arbitrio. Quæ quo modo vultibus hominis, leonis, vitulique, & aquilæ coaptentur, omnino tacuerunt. Super quibus
D idem philosophus, & orator in tribus ad filium officiorum libris disputat. Legi & cuiusdam Catinæ, quem Syri λεπτὸν, id est, acutum & ingeniosum vocant, breuem disputatiunculam, putantis castrorū ordinē duodecim tribuum describi in solitudine, ad orientem, & occidentem, septentrionem, & meridiem quæ sibi inuicem, & charitate, & consanguinitate socientur, & hoc esse rotam in rota: quæ ducantur à spiritu, & nube protegantur in eremo, & columna ignis illuminentur in nocte: nec reuertantur in Ægyptum, sed semper ad terram repromissionis ire festinent. Electri autem in medio similitudinē, interpretatur sancta sanctorū, faciemq; hominis refert ad totum Israel: leonis ad regale sceptrum Iudæ, vituli ad sacerdotalem, & leuiticam tribum: extra quæ sit facies aquilæ, vindicta & vltio Dei de cœlo cuncta prospiciens, & quæ parata sit laniare peccantem, de qua & in Osee dicatur: *Sicut aquila super domum Dei*, id est, templum. Et in Osee 8. a
hoc eodem propheta: Aquilam magnam magnarum & alarum & vnguium, quæ habeat ductum intrandi in Libanum, Infr. 17. a
Nabuchodonosor intelligi: quem & nunc significet esse venturum, ac super huiuscemodi quadrigam instar aurigæ sedere Deum, & facienda vel non facienda præcipere. Hoc autē, inquit, populo dicitur, qui in Babylone versatur, quod si Deo colla subiecerit, ipsiusque paruerit retinaculis: rursum eius mereatur auxilium, & terram quam amiserat recipiat.

a ¶ *Et facies. &c.*] Iuncta sibi sunt euangelia hærentq; mutuo, & in toto orbe volitantia huc illucque discurrunt, nec habent finem volatus, nec aliquando superantur, & recedunt, sed semper ad vlteriora procedunt. Vnde & Paulus dicit: *Præteritorum obliuiscens, & in futurum me extēdens.* Hoc Phil. 3. c
idem & de virtutibus animi possumus dicere, & de volatu temporum, commistioneque elementorum, quod præterita relinquentes, semper ad priora festinent. Quod autem tempora labantur & fugiant, breui versiculo demōstratur. Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus. Et in Carmine lyrico. *Heu heu fugaces Posthume, labuntur anni.*

b ¶ *Similitudo autem vultus eorū, facies hominis, &c.*] Facies, principia dicit euangeliorum, à quibus homo & leo: hoc est, natiuitas Christi & prophetæ vox tonãtis in eremo,

dextras

facies leonis à dextris ipsorum quatuor, facies autem bouis à sinistris ipsorum quatuor, & facies aquilæ desuper ipsorum quatuor. [a] Et facies eorum & pennæ eorum, extentæ desuper: duæ pennæ singulorum iungebantur: & duæ tegebant corpora eorum. [b] Et vnumquodque coram facie sua gradiebatur. Vbi erat impetus spiritus, illuc gradiebantur: nec reuertebantur: cum ambularent.

Heb.	Sept.
[c] Et similitudo animaliũ, & aspectus eorum quasi carbonum ignis ardentium: & quasi aspectus lampadarum. Hæc erat visio discurrens in medio animalium: splẽdor ignis, & de igne fulgur egrediens. Et animalia ibant & reuertebantur in similitudinem fulguris coruscantis.	*Et in medio animalium visio, sicut carbonum ignis ardentium: sicut facies lampadarum discurrentium in medio animalium: & splendor ignis, & ex igne egrediebatur, quasi fulgur, & animalia currebant & reuertebantur quasi species βεζέκ.*
[d] Cumque aspicerem animalia, apparuit rota vna super terram iuxta animalia babentia quatuor facies. Et aspectus rotarum & opus earum, quasi visio maris: & vna similitudo ipsarum quatuor, & aspectus earum & opera, quasi	*Et vidi: & ecce rota vna super terram sequens animalia quatuor. Et aspectus rotarum & factura earum, quasi species Tharsis. Et similitudo in quatuor: & opus earum erat sicut solet esse rota in rota. In quatuor par-*

E dextras partes tenent. Vituli autem, id est, victimarum & sacerdotij Iudæorum, in sinistris est, quod abolitum transi-
Psal.109. uit ad sacerdotium spirituale, de quo dictum est: *Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec*: ita duntaxat, vt omnia sibi hæreant, vno quoque corpore censeantur. Aquila autem, quæ & super natiuitatem & super prophetiam est, quæ domini expletur aduentu, & super sacerdotium, quod præteriit, & extra hæc omnia est, de natiuitate referens spirituali, quo modo pater in filio, & filius in patre sit,
Ioan 1. Esa.53 c Apoc.4.c de qua rectissime dicitur. *Generationem eius quis enarrabit?* Ista sunt iuxta Apocalypsin, vt ante iam diximus, *quatuor animalia plena oculis ante & retro*: quorum *vnũ animal simile vitulo, & tertium habere faciẽ quasi hominis, & quartum simile aquilæ volantis.* Ibique dicuntur in modum Seraphim senas habere alas: duabus faciem, & duabus pedes operiẽtia, duabus autem volantia, & nec in die, nec in nocte cessantia, atque dicentia: *Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Deus omnipotens, qui erat, & qui est, & venturus est*

a ¶ *Et facies eorum & pennæ eorum extentæ desuper: duæ pennæ singulorũ iungebantur, &c.*] Et supra diximus iuncta sibi esse euangelia & tempora, & omnes rationales creaturas quatuorque virtutes: ita vt qui
F vna caruerit, omnibus careat. Quodque duæ extentæ sunt & in altum se eleuant, prædicationẽ coelestium significat, & omnia ad Dei tendere maiestatem, Duæ autẽ quibus tegũtur corpora, humana excluditur scientia, nec perfectus præbetur intuitus: dicẽte Apo-
1.Cor.13.c stolo: *Ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus. Cũ autẽ venerit quod perfectum est, destruentur ea, quæ ex parte sunt.*

Luc.9.g Gen 19 f Deut.17. 1.Reg.4.d b ¶ *Et vnumquodque coram, &c.*] Qui aratri stiuam tenet, non debet respicere post tergum, nec imitari vxorem Lot: ne incidat in plagam Deuteronomij, & pereat *ἀνεπιστροφῇ* insanabili, quo cecidit & Heli: quia vitio filiorum offenderat Deum: quanto magis quatuor animalia, quæ plena erant lumine atque pennata: quæ sequuntur spiritum sanctum præcedentem, quæ ita per orbem volitant, & se ad excelsa sustollunt, vt corpora sua protegant pennis historiæ, nec nobis aspectum tribuant pleniorem? Quod autem secundo dicitur: *Non reuertebantur cum incederent*: vtriusque instrumenti indicat sacramentum, quod in quatuor istis animantibus & lex, & euangelium ad futura festinent, & numquam retro motum accipiant.

c ¶ *Et similitudo animaliũ, &c.*] *& splendor ignis, & ex igne egrediebatur, quasi, &c.*] Quodque sequitur: *Et animalia currebant & reuertebantur, quasi species Bezek*: de editione Theodotionis in LXX. additum est. Qui (ne contra priores duas sententias propheta dicere videretur) hoc quod putabant esse contrarium, id est, & animalia currebant & reuertebantur, silendum putauerunt, ne legenti scandalum facerent. Melius est autem in diuinis libris transferre, quod dictũ est, licet non intelligas quare dictum sit: quam auferre quod nescias. Alioquin & multa alia, quæ ineffabilia sunt, & humanus animus capere non potest, hac licentia, delebuntur. Nos autem hoc dicimus, quod quo modo in Prouerbiis in eodem loco scriptum est: ne *respondeas stulto, secundum stultitiam suam: ne similis ei fias.* Et rursum ponitur, quod
G Pro.26.a nobis videtur esse contrarium: *Responde stulto secundum stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur*: & vtrumque pro temporum, & personarum diuersitate concordat, dum & stultus contemnitur, quia non recipit sapientiam, & stulta superbia alia decutitur stultitia, iuxta quod & apostolus dicit:
1.Cor.4.c *Factus sum insipiẽs, vos me coegistis.* Ita & in hoc loco debere nos quærere quare supra secũdo dictum sit: Non reuertebantur animalia cum incederent, & nunc semel, animalia currebant & reuertebãtur. Essetque quæstio nisi sequeretur, in similitudinem fulguris coruscantis, quod Hebraico sermone dicitur [a] בזק, & interpretatus est Symmachus, *quasi species radij fulguris.* Quomodo igitur crebris micat ignibus æther, & in ictu oculi, atque momento discurrunt fulgura, & reuertuntur, non amittentia matricẽ, & vt ita dicam, fontẽ ignis, atque materiam: ita & hæc animalia cum inoffenso pergant pede, ad priora festinant. Sin autem conatu suo aliquid obsitum viderint, non tam reuertuntur quam cõtrahunt se: extendenda rursum, & præbitura lumen, quod parumper absconderant: vt dent seruis cibaria in tempore suo, nec tribuant sanctum canibus: nec mittant margaritas ante porcos. Vnde & Paulus dicit: *Lac vobis potum dedi nõ escam: necdum enim capere poteratis.* Electoque Iudæ, & Saulis vnctio, non arguunt Deum ignorantiæ futurorum, sed præsentium monstrant esse iudicem. Vnde & Apostolis præcipitur: vt si indignam domum salutatione perspexerint, excutiant prius pedes, & pax quam domui dederãt, reuertatur ad eos. Carbones autem ignis ardentis, & lampades in medio animalium discurrentes, de illo loco interpretandæ sunt Esaiæ: & comedet ignis sicut fœnum materiam: & sanctificabo eos in igne ardente. De quibus & alibi scriptum est: *Cadent super eos carbones ignis.* Et contra labia dolosa, & in alio psalmo dicitur: *Quid detur tibi aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? Sagittæ potentis acutæ, cum carbonibus desolatoriis.* Et in alio loco: *Habes carbones ignis, sedebis supra eos: hi erunt tibi in adiutorium.* Quamcunq; creaturam aspexerimus, fulgurat Dei notitiam, dum ex creaturis creator agnoscitur. De medioque animantium splendor ignis, & fulgur egreditur. Si enim euangelia sibi collideris, in medio literæ vilisque historiæ Spiritus sancti sacramenta reperies.

d ¶ *Cumque aspicerem animalia, apparuit rota vna super terram iuxta animalia habentia quatuor, &c.*] Hucusque quatuor animantium, quæ quaternas habebant facies, pictura describitur, sequentium spiritum & nubem quæ erat in medio spiritus: nunc per singula animalia singulæ ponuntur, totæ, quæ nõ erant iunctæ animantibus, sed sequebantur ea. Siue vna rota apparuit super terram, quæ diuisa per quatuor, tot habebat facies, quot animalia sequebatur. Tantaq; similitudo erat rotarum quatuor sequentium animalia quatuor, vt vna rota verissime crederetur. Opusque earum erat, atque factura, quasi visio Tharsis: quam nos in mare vertimus. Aquila hyacinthum posuit: qui lapis cœli habet similitudinẽ. Aspectusque earum erat quasi rota in rota: vt non vnam rotam crederes, sed alteram alteri copulatã Per quatuor partes ibant, & non retrahebantur, nec reuertebantur retrorsum. Qui enim fieri poterat vt reuer-

Marginal notes (right): a bazaz. — Matt 24 d, Ibid 7 a — 1.Cor.3.a — H — Matt.10.b — Esa 10.d, Sec.70. — Psal 139.c — Ibid 119 a — Esa 47.d, Sec.70.

HEB.

quasi sit rota in medio rotæ. Per quatuor partes earum euntes ibãt, & nõ reuertebantur cum ambularent. Statura quoque erat rotis, & altitudo & horribilis aspectus, & totũ corpus plenum oculis in circuitu ipsarum quatuor.

[a] Cumque ambularent animalia, ambulabant pariter & rotæ iuxta ea. Et cum eleuarẽtur animalia de terra, eleuabãtur simul & rotæ. Quocumque ibant spiritus, illuc eunte spiritu, & rotæ pariter leuabantur, sequentes eum: spiritus enim vitæ erat in rotis. Cum euntibus ibant, & cum stantibus stabant, & cum eleuatis à terra, pariter eleuabãtur, & rotæ sequẽtes ea: quia spiritus vitæ erat in rotis.[b] Et similitudo super capita animalium firmamenti, quasi aspectus crystalli horribilis, & extenti super capita eorũ desuper. Sub firmamento autẽ pennæ eorum rectæ alterius ad alterum. Vnũquodque duabus alis velabat corpus suum, & alterum similiter velabatur. Et audiebam sonum alarum, quasi sonum aquarum multarum, quasi sonum sublimis Dei. Cum ambularent, quasi sonus erat mul-

SEPT.

partes earum ambulabant, & non reuertebantur cum ambularent. Et dorsa earum & altitudo erat eis. Et vidi eas, & dorsa earum plena oculis, in circuitu ipsarum quatuor.

A terentur, cum sequerentur animalia quæ semper ad priora se renderent? Statura quoque rotarum & altitudo tanta erat, vt miraculum videntibus faceret. Totumque corpus & dorsa erant plena lucis in circuitu: vt nullum membrorũ aspiceres, quod oculos luminis non haberet. Qualemque describunt fabulæ poëtarum Argũ fuisse centoculum, siue multorum oculorum: quẽ Iuno in pauum vertit ob negligentẽ custodiã: vt quod miraculum est conditoris Dei, hoc cõdemnatio esset multi adulterij. Omnia cœlestia & terrestria, & quidquid sub humanã cadit intelligentiam, solis rotis voluũtur. Solis annuũ circulum, per singulos menses luna decurrit. Lucifer, qui ipse vesper est, dum ad oriẽtem & ad occidentem rutilus micat, & noctis tenebras paruo temperat lumine, duobus annis eundem cõficit cursum: aliaq; astra quatuor, quæ vocãtur errãtia, & quidquid fulget in cœlo, segetum quoq; & arborũ herbarũq; varietates per quatuor tempora suis currunt rotis: nihilque aspicimus quod *Eccles. 1 d* ante non fuerit. *Gyrans gyrãdo vadit spirit⁹, & in circulos suos reuertitur. Omnes torrentes vadunt in mare, & mare nõ adimpletur.* Quare? quia ad fontes suos de matrice abysso reuertuntur. Euangeliorum autem, id est, quatuor animalium, quę spirant, viuunt, intelligunt: si quis rotam cursumque consi-B derer, in breui tempore videbit mundum esse completum sermone Apostolico. Rota quoque in rota, vel duorum iunctura testamentorum est, q *Gen. 28 c* indicat scala Iacob, & forceps *Esa 6 b* Esaiæ, & gladius bis acutus: vel euangelia sibi cohærentia, quorum cursus & *Apoc. 19 c* statura tendit ad cœlum: paululumq; quid attingit *Zach 9 d* in terra, & semper properans, ad excelsa festinat. De quibus & alibi dicitur: *Psal 76 d* *Lapides sancti voluuntur super terram*: ex quibus ædificatur *Iacob. 3 b* cœlestis Hierusalem. Hoc ipsum puto significare & illud quod in psalmo canitur: *Vox tonitrui tui in rota.* Et alibi: *Quæ inflammat rotam natiuitatis.* Quæ testimonia quem sensum in suis locis habeant, non huius est temporis. Totum autem corpus & dorsa plena oculis approbabit, qui viderit nihil esse in euangelijs quod non luceat, & splendore suo mundum illuminet: vt etiam quæ parua putantur & vilia, Spiritus sancti fulgeant maiestate.

a ¶ *Cumque ambularent, &c.*] Quatuor animalia spiritum sequebantur, & nubem quæ erat in spiritu. Rursumque rotæ cum animalia sequerentur eleuantia se de terra, nequaquam animalia, sed spiritum sequebantur, vt ostenderent propriam voluntatem: quia spiritus vitæ erat in rotis. Tria autem & in animalibus & in rotis pariter indicantur: cum starent, cum ambularent, cum eleuarentur: quæ & animalia & rotæ in commune faciebant. Neque enim stãtibus animalibus rotæ poterant ambulare: nec ambulantibus super terram animalibus: eleuare se rotæ: sed quorum vna erat actio, vna erat & requies, & cursus, & eleuatio. Secundoque dicitur, quia spiritus vita erat in rotis: vt nequaquam vas aliquod arbitremur rotarum quas in carpentis *1. Cor. 2 d* plaustrorum, rhedarumque & curruum aspicimus: sed animantia, imo super animantia. *Animalis enim homo non percipit ea quæ spiritus sunt.* Istæ ergo rotæ in quibus erat spiritus vitæ, omnia ordine faciunt atque mensura: habentque cum animalibus concordiam sequentes ea, & per ea Spiritum sanctum: imo mediis prætermissis sancti Spiritus societate gaudentes. Quæ omnia iuxta priorem intelligentiam, variæ interpretationi prudens lector poterit coaptare.

b ¶ *Et similitudo super capus animalium firmamenti quasi aspectus crystalli horribilis*, &c. *Sub firmamento, &c.*] Vbi C nos posuimus, pennæ eorum rectæ, & quasi sonum vel vocem sublimis Dei: Lxx. transtulerunt, alæ eorum extentæ & volantes, & quasi vocem fortis: quod in Hebraico dicitur b שדי, Multaque & in hoc & *b Saddai.* in aliis capitulis ab eis prætermissa sunt: quæ ob longitudinem ponere supersedi. Quod autem nos manifestius interpretati sumus, alterius ad alterum, vnumquodque duabus alis velabat corpus suum, & alterum similiter velabatur: pro quo in Hebræo scriptum est, mulieris ad sororẽ suã: vir duabus alis velabat corpus suum, & vir velabatur similiter: Ideo post mulierem virum posuit in persona eadem: ne sexum in cœlestibus putaremus: cum in vno atq; eodem iuxta proprietatem Hebraicam, idem & vir & mulier appellatur. Videtur autem super quatuor animalia & rotas totidẽ similitudo firmamenti, quod nos appellam⁹ cœlum: habens speciem crystalli, quod est purissimum, & ex aquis mundis atq; lucentibus, nimio frigore concrescere dicitur: intantum vt etiam gelu constricta aqua, Græco sermone κρύσταλλος nominetur. Decebat autẽ in superioribus esse eximiam puritatem: quæ cuncta protegat, id est, rationales sapientesque virtutes, & quatuor temporũ cursum, D & mundi plagas, & rerum omnium ordinem, & euangelicam prædicationẽ, quæ ex parte intelligitur, & ex parte velatur. Voxque auditur alarum volantium, quasi vox aquarũ multarum, quæ iuxta apocalypsin Ioannis populos signifi- *Apoc. 17 d* cant paulatimq; proficiens dicitur quasi vox castrorum, & quasi vox sublimis Dei: quod Hebraice appellatur c שדי, *c Saddai.* & iuxta Lxx. φωνὴ τοῦ λόγου, id est, vox verbi: vt vniuersa quæ prædicantur in mundo, vocem filij Dei esse credamus. Stantibus autem animalibus, demittebantur alæ eorum. Vocem enim Dei omnipotentis resonantem in cœlestibus ferre non poterant, sed stabant & mirabantur, & silentio suo, Dei potentiam demonstrabant: qui sedebat super firmamentum. Quod firmamentum his qui deorsum erant, habebat similitudinem crystalli: his autem qui supra, instar lapidis sapphiri videbatur. Quæ similitudo sapphiri, thronus erat eius qui sedebat in similitudinem hominis. Ex quo intelligimus, & firmamentum, & crystallum, & sapphirum, & hominem in similitudinem, nõ in veritate monstrari. Hominem autem Deum patrem debere intelligi, multa docent testimonia. E quibus illud est in euangelio: *Homo quidam plantauit vineã, & locauit eam agricolis.* *Matt. 21 d* Et post paululũ: *Misit seruos, & super omnes filium suum.* *Ibid 22 a* Rursumq; *Homo quidam fecit nuptias filio suo.* *Esa. 6 a* Non quod filius excludatur à regno: de quo scripsit Esaias: *Vidi dominum sedentem super thronum excelsum & eleuatum.* *Ioan. 12 f* Et Ioannes: *Hæc autem, inquit, dixit Esaias, quando vidit gloriam filij Dei*: sed quod in patre regnet & filius. Omnia *Col. 1 b* enim filij patris sunt, *qui est imago Dei patris inuisibilis* Nam *Dan. 7* & in Daniele Deus pater sedens inducitur, & offertur ei filius hominis, vt accipiat regnum. Et in Apocalypsi Ioannis, ea- *Apoc. 5 d* dem de filio scribuntur. Et ad pugnã primi martyris Stepha- *Act. 7 g* ni cernitur stans ad dexteram patris. De quo canitur in psalmo: *Dixit dominus domino meo: sede ad dexteram meam*: Do- *Psal. 109.* nec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum. Sicut autem crystallo purissima quæq; atque lucentia in cœlestibus demonstrantur: quæ nostrum oculatum corpus illuminant: sic in sapphiro, id est, in throno Dei, & super firmamẽtum

E

Hiere.17.b Exod.24.c tum quod cælum accipimus, abscondita atque secreta & incomprehensibilia Dei sacramenta monstrãtur: *Qui posuit tenebras latibulum suum*, & in nube videtur & caligine. Vnde & in Exodo scribitur. Et sub pedibus Dei erat quasi opus lateris sapphiri, & sicut species firmamenti cœli mundissimi. Vnde & sponsa pulchritudinem sponsi describit in Cant.5.d Cantico: *Venter eius quasi tabula eburnea super lapidem sapphirũ.* Apoc.21. Et in Ioannis Apocalypsi primum fundamentum iaspidis: secundum, sapphiri scribitur. Exod.28.c Et in rationali põtificis, in versu & ordine lapidum singulorum: secundus ordo carbunculum habet, & sapphirum, & iaspidem. De quibus ex parte Esa.54. lapidibus, in Esaiæ explanationibus diximus.

a ¶ *Et vidi quasi speciem electri, velut aspectum ignis intrinsecus, &c.*] Hæc visio similitudinis gloriæ domini.) Similitudo hominis qui sedebat super similitudinẽ throni: qui thronus habebat similitudinem lapidis sapphiri, à lumbis & desuper, electro comparatur. Quod electrum & intrinsecus & extrinsecus habebat quasi ignis aspectum. A lumbis vero & deorsum ignis erat resplẽdens in circuitu: vt ostenderet ea quæ supra lũbos sunt, vbi sensus versatur & ratio, non indigere igne nec flammis, sed pretiosissimo metallo & purissimo. Ea vero quæ à lumbis

F

deorsum, vbi coitus, vbi generatio, vbi incentiua vitiorum sunt, purgatione indigere flãmarum: vt cum purgata fuerint, habeant sicut arcus similitudinem: quæ vulgo iris di- Gen.9.b Apoc.4.a citur cum fuerit in nube in die pluuiæ. Iris enim, quæ in sancta scriptura vocatur arcus, & in Apocalypsi Ioannis eodem nomine iris dicitur: nisi in pluuia & in aquosa nube non potest apparere diuersorũ colorũ, & pulcherrimorũ, & sensim in alios transeuntiũ. Vnde & Poëta: *Mille rapit varios aduersa luce colores* Sed & morẽ vulgi sequens idem Poeta: Cum bibit, inquit, arcus. Ex quo significat numquam arcum ap- Gen.9.b parere, nisi in nube & in aquis. Hic arcus signum est clemẽtiæ & testamenti Dei, quod fecit cum hominibus: vt quãdo apparuerit in nube, sciamus nos secundum antiquitatis exẽplum nequaquam perituros esse diluuio. Ex quo ostenditur post pœnas atq; supplicia, & purgationem peccatorum, futuram misericordiam, duntaxat in his qui Deum meruerint videre regnantẽ Vnde dicitur: *Hic erat aspectus splendoris per gyrum*: Per gyrum Dei, vel throni, vel omnium quæ perspecta sunt. *Et hæc visio gloriæ similitudinis Dei*: non quo gloriã domini viderit, sed similitudinẽ gloriæ eius. Visio autem omnis hæc est: Spiritus eleuãs & nubes magna, & quatuor animalia, & rotæ totidem sequentes animalia & spiritum: quæ sub firmamento Dei esse meruerunt. Quæ postquam eleuata sunt, & audierunt vocem quasi aquarũ multarum, & quasi verbi sublimis Dei: vocemque castrorum & exercitus: demiserunt alas, & stuporem silentio demonstrarunt: apparuitq; sedens super similitudinem sapphiri, quasi similitudo hominis: qui à lumbis supra habebat speciẽ electri, & à lumbis deorsum speciem ignis in circuitu. Post quẽ terrorem datur signum misericordiæ: velut aspectus arcus cum fuerit in nube in die pluuiæ. De hac visione prolixius diximus: quia & obscura est, & à multis varie exponitur. In reliquis quantum fieri potest absque damno sensuum, propter magnitudinem voluminis breuitati studebimus.

multitudinis, vt sonus castrorũ: cumq; starent, demittebantur pennæ eorum. Nam cum fieret vox supra firmamentum quod erat super caput eorum, stabant & submittebãt alas suas. Et super firmamentum quod erat imminens capiti eorum, quasi aspectus lapidis sapphiri, similitudo throni, & super similitudinem throni, similitudo quasi aspectus hominis desuper. [a] Et vidi quasi speciem electri, velut aspectum ignis intrinsecus eius per circuitum à lumbis eius & desuper. Et à lumbis eius vsque deorsum, vidi quasi speciem ignis splendentis in circuitu: velut aspectũ arcus cum fuerit in nube in die pluuiæ. Hic erat aspectus splendoris per gyrum: Hæc visio similitudinis gloriæ domini.

Cap. II.

ET [b] vidi, & cecidi in faciem meã, & audiui vocem loquentis, & dixit ad me: [c] Fili hominis, sta super pedes tuos & loquar tecum.

Heb.	Sept.
Et [d] ingressus est in me spiritus postquam locutus est mihi, & statuit me supra pedes meos. Et audiui loquẽtem ad me, & dicentem: Fili hominis.	*Et venit ad me spiritus, & assumpsit me, & eleuauit & statuit me super pedes meos: & audiui eum loquentem ad me & dixit mihi: Fili hominis.*

[e] Mitto ego te ad filios Israel, ad gentes apostatrices quæ recesserunt à me, Ipsi & patres eorũ præuaricati sunt pactum meum, vsque ad diem hanc. [f] Et filij dura facie & indomabili corde sunt,

G

Cap. II.

ET [b] *vidi & cecidi in, &c.*] Non est elatus visionum magnitudine, sed conscientia fragilitatis humanæ procidit in faciem suam Vnde & apostolus Paulus post ascen- 2 Cor.12.b sionem cœli & paradisi, & auditionem verborum ineffabilium, datum sibi dicit angelum satanæ, qui se colaphizaret, ne extolleretur. Et Abraham cecidit in faciem, postquam au- Gen.17.a diuit sermones Dei. Et tamen quia non peccato, sed humilitate corruerat, à domino subleuatur, & verba eius iubetur audire. Sciendum quoque quod aliud sit in faciem cadere, aliud retrorsum Abraham Ibid.c postquam audiuit de natiuitate Isaac, cecidit in faciem & risit. Heli autem qui peccauerat, retrorsum cecidit Et de Dan in Genesi scriptum est: *Fiat Dan* 1.Reg.4.? Gen.49.a *coluber in semita, mordens plantam equi, & cadet eques retrorsum, salutẽ expectans Dei.* Quia enim ad morsum colubri ceciderat ex equo, propterea saluatoris expectat aduentum. Et in euangelio secundum Ioan- Ioan.18.b nem: qui ad comprehendendum venerãt dominum, postquam ille respondit: *Ego sum*, ceciderunt retrorsum in terrã: Sermonem eius qui Moysi di- Exod.3.d xerat: *Vade dic filiis Israel: qui est, misit me ad vos*: minime sustinentes. *Et dixit ad me.*

c ¶ *Fili hominis, sta super pedes tuos & loquar tecum.*] Iacẽs sermonem Dei audire non poterat, sed audit cum Moyse: *Tu* H *vero hic sta mecum.* Quod & Ibid.34.a Dan.10. Daniel accidisse sibi commemorat.

d ¶ *Et ingressus est in me spiritus postquam, &c.*] Præceperat prophetæ sermo diuinus & iusserat: Sta supra pedes tuos: sed sine auxilio Dei, & aduentu Spiritus sancti stare non poterat, propterea ingreditur in eum, siue assumit & suscitat: vt firmo sit gradu, & possit dicere: *Statuit supra petram pedes meos.* Nullumque peccato- Psal.39.a rem stantem legimus, sed ad sanctos dicitur: *State ergo succincti lumbos vestros.* Peccator autem illud Deuteronomij Eph.6.c meretur audire: Non erit stabile vestigium pedis tui. Crebro Deut.28.g ad Ezechielem dicitur: Fili hominis, & ad Danielem raro: Sec.70. Quorum vterque in persona eius qui dixerat: *Filius autem* Matt.8.c *hominis non habet vbi caput suum reclinet*, captiuum populum consolatur, & retrahit ad pœnitentiam.

e ¶ *Mitto ego te ad filios Israel, ad gentes apostatrices quæ recesserunt à me, Ipsi & patres eorum, &c.*] Nequaquam populum Dei Israel, sed gentes apostatrices vocat eos qui à domino recesserunt, non solum patres, sed & filij. Ne peccato patrum filij viderentur obnoxij, sed vt par, & patrum & filiorum esset impietas: Porro quod Lxx. transtulerunt, irritantes me, siue in amaritudinem conuertentes, illud significat, quod Deus benignus & dulcis natura, nostris vitiis mutetur in amaritudinem. Sicut enim sanctis dicitur, *Gustate &* Psal.33.b *videte, quoniam suauis est dominus*, sic peccatores eum amarum sentiunt. Vnde & Apostolus bonitatem & seuerita- Rom.11.a tem Dei super sanctos & peccatores refert. Et de peccatoribus qui iacebant, scriptum est: *Dominus erigit elisos, dominus* Psal.145.b *diligit iustos, dominus soluit compeditos.* Sanctis vero stantibus præmia pollicetur.

f ¶ *Et filij dura facie & indomabili corde sunt, &c.*] Hoc in Lxx. non habetur, Magnæq; clementiæ est ad tales Deum mittere, nec desperare eorũ salutẽ, & cõfidentiæ prophetalis, q ad tales quoq; ire nõ timeat. Indomabili autẽ corde, &

A

Esa. 48. a
Inf. 11. a

dura facie, iuxta illud debemus accipere, quod peccatori dicitur: *Neruus ferreus collum tuum, & frons tua ænea.* Qui & in cōsequentib. arguuntur cordis lapidei, quod Deus euulsurum esse se dicit, & pro illo carneum redditurum: vt molline sua, Dei præcepta suscipiat.

sunt, ad quos ego mitto te. [a] Et dices ad eos. Hæc dicit dominus Deus. Si forte vel ipsi audiant, & si forte quiescant: quoniam domus exasperans est, & scient quia propheta fuerit in medio eorum.

HEB.	SEPT.
[b] Tu ergo fili hominis non timeas eos, neque sermones eorum metuas, quoniam increduli, & subuersores sunt tecum.	*Et tu fili hominis non timeas eos: nec à facie eorum formides, quoniam insanient & cōgregabuntur contra te in circuitu.*

[c] Et cum scorpionibus habitas. Verba eorum ne timeas, & vultus eorum ne formides: quia domus exasperans est. [d] Et loqueris verba mea ad eos, si forte audiant & quiescāt (vel timeant) quoniam irritatores sunt. Tu autem fili hominis, audi quod ego loquor ad te. [e] Noli esse exasperans, sicut domus exasperatrix est. [f] Aperi os tuū, & comede quæ ego do tibi. [g] Et vidi, & ecce manus missa ad me. [h] In qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat scriptus intus, & foris: scriptæque erant in eo lamentationes, & carmen, & væ.

CAPVT III.

ET [i] dixit ad me: Fili hominis quodcumque inueneris, comede, comede volumen istud, & vadens loquere filiis Israel. [k] Et aperui os meum, & cibauit me volumine illo: Et dixit ad me: Fili hominis. [a] Ven-

Hier. 26. a
Luc. 20. b

a ¶ *Et dices ad eos. Hæc dicit dominus Deus: Si forte vel ipsi audiant, & si, &c.*] Simile quid & in Hieremia scriptum est: *Si forte audiant & agant pœnitentiam.* Et in euangelio: *Forsitan filium meum verebuntur.* Loquitur autem hæc Deus ambigētis affectu, vt liberum hominis monstret arbitrium: ne præscientia futurorum mali vel boni, immutabile faciat quod Deus futurum nouerit. Non enim quia ille ventura cognoscit, necesse est nos facere quod ille prēsciuit: sed quod nos propria voluntate sumus facturi, ille nouit futurum quasi Deus.

b ¶ *Tu ergo fili hominis non timeas eos, neq; sermones, &c.*] Licet dura ceruice sint, & corde indomabili: tamen mea sunt fortiora præcepta. Nec te putes esse deceptum, si mittaris ad eos qui te loquentem non audiant. Ecce prædico tibi quod insaniant, & congregentur aduersum te, & circundent

B

te, nullum tibi effugium relinquentes. Hoc autem facient, quia increduli sunt, & Dei imperia contemnentes.

c ¶ *Et cum scorpionibus habitas. Verba eorum ne timeas, & vultus eorū ne formides, &c.*] Qui possint ferire, qui arcuato percutere vulnere, & aculeo fistulato: vt eadem plaga & cutem aperiat, & venena diffundat. Vnusquisque pro moribus suis sortitur vocabulum. Scribis & pharisæis dicitur: Generatio viperarum. Et de Herode qui versipellis erat:

Matt. 23. d
Luc. 13. g
Inf. 13. a
Ioan. 10. b

Ite & dicite vulpi huic. Et pseudoprophetæ in hoc eodem propheta vulpibus comparantur. Et nunc corde indomabili, scorpiones esse dicuntur. Vnde & in euangelio legimus: *Omnes qui ante me venerunt, fuerunt fures & latrones: & non audierunt eos oues.* Et quo modo oues perditæ domus Israel audierunt aduersarios? Ex quo ostenditur, eos qui audierint fures & latrones, ouium vocabulum perdidisse & alia assumpsisse nomina: vt non quasi oues perierint, sed quasi viperæ, vulpes, & scorpiones.

2. Tim. 4. a

d ¶ *Et loqueris verba mea ad eos: si forte, &c.*] Non est ergo cessandum licet mali sint quibus loquimur, quin secundum Apostolum: *Opportune importune* verbum Dei prædicemus: quia potest fieri vt & durus corrigatur ad molliciem, & qui obediens est, mutata voluntate non audiat.

e ¶ *Noli esse exasperans, sicut domus, &c.*] Semel diximus exasperationem siue irritationem, Lxx. amaritudinem ponere. Quod ergo dicit, hoc est: Non debes eos imitari, ad quos corrigendos mitteris: ne peccatum simile similem mereatur & pœnam.

Luc. 8. a
Psal. 8. b
Ibid. 118. r

f ¶ *Aperi os tuum & comede quæ ego, &c.*] Dignum te, inquit præbe sermonibus meis, & cibum suscipe spiritualem: vt quo modo in euangelio dicitur: *Qui habet aures audiendi, audiat*: & hic dicatur: Qui habet apertum os ad comedendum, comedat. Vnde & psalmistæ dominus loquitur: *Aperi os tuum, & implebo illud.* Et ille respondit: *Os meum aperui & attraxi spiritum.* Et apostolus Paulus: qui habebat in se thesauros sapientiæ & scientiæ, & in quo Christus dominus loquebatur, scribit Corinthiis: *Os meum apertum est ad vos ô*

C

2. Cor. 6. c
Matt. 5. a

Corint. Et de Saluatore Matthæus refert: *Aperiens os suum, docebat discipulos.*

Esa. 50. a
Psal. 73. e
Esa. 65. a
Exod. 17. a

g ¶ *Et vidi, & ecce, &c.*] Pro manu missa, extentam Lxx. transtulerunt. Quæ mittitur & extenditur ad eos, qui domini beneficia consequuntur. Contrahitur autem ab his, quibus loquitur per prophetam: *Numquid abbreuiata & contracta est manus domini?* Et in psalmo: *Vt quid auertis manum tuam, & dexteram tuam de medio sinu tuo in finem?* Denique extendit in passione pœnas suas, suscepitque discipulos: & portauit illos in humeris suis, & locutus est: *Tota die expandi manus meas ad populum non credentem*: vt congregaret filios Israël, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas: & extensione manuum Moysi Israel superat Amalec.

Psal. 39. b

h ¶ *In qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat scriptus int⁹, & foris: scriptæque erāt in eo lamētationes, &c.*] Pro inuoluto libro, Lxx. capitulum libri transtulerunt: in manu domini sedentis super thronum: quæ missa est & extenta. De quo & in psalmis dicitur: *In capitulo libri scriptū est de me.* Capitulum intelligamus exordium. Iste liber inuolutus atque signatus, scriptusque intus & foris, vel ante & post, tantæ difficultatis fuit, vt nullus potuerit neq; in cœlo, neque in terra, neque subtus ter-

D

Apoc. 10. d

ram aperire illum & legere: nisi solus leo de tribu Iuda, radix Dauid & Iesse: quem Ioannes in Apocalypsi deuorasse se dixit, non totum, sed in capitulo, id est, in principio. Neque enim fieri potest, vt humana natura totos libri huius the-

Esa. 29. d
2. Cor. 3. d
Psal. 44. e
1. Reg. 16. a
2. Cor. 12. g
Psal. 95. & 97.
Prou. 18. a

sauros deuoret. Et expandit illum coram propheta, & legendum cognoscendumque præbuit, qui in Esaia populo non credenti dicitur esse signatus. Vsque hodie enim velamen Iudæis in veteri positum est testamento. Scriptusque erat ante & retro, de futuris, & de præteritis. Vel certe foris in historiæ litera, intus intelligentia spirituali, de qua & Psalmista: *Omnis*, inquit, *gloria filiæ regis ab intus.* Scriptæque erant in eo tam intus quam foris lamentationes, & carmen, & væ. Lamentationes, de his qui ad pœnitentiam prouocantur: sicut Samuel & apostolus Paulus plangebant atque lugebant Saul & Corinthios, quos saluare cupiebant. Carmen, super his qui Dei digni sunt testimonio. Et quibus psalmista præcipit: *Cantate domino canticum nouum.* Porro væ super illis qui penitus desperantur, & cum venerint in profundum peccatorum contemnunt.

CAP. III.

Psal. 50.

E*T [i] dixit ad me: Fili hominis, quodcumque inueneris, &c.*] Nisi ante comederimus apertum volumen, docere non possumus filios Israel. Denique & Dauid postquam ipse misericordiam consecutus est: *Docebo*, inquit, *iniquos vias tuas, & impij ad te conuertentur.*

Rom. 9. c

k ¶ *Et aperui os meum, & cibauit me volumine illo: Et dixit ad me, &c.*] Ego, inquit, aperui os meum, quia mihi dictum est. Aperi os tuum, & comede. Et aperto ore dominus largitus est cibos: vt initia voluntatis in nobis sint, & perfectionem beatitudinis à domino consequamur. *Non est enim volentis, neque currentis, sed miserentis, Dei.* Attamen & velle & currere, nostri arbitrij est. Pro aperui, Lxx. transtulerunt, aperuit, vt subaudiatur, Deus: quia ipse & aperuit os prophetæ, & cibauit eum.

a ¶ *Ven-*

E a ¶ *Venter tuus comedet, &c.*] Principia lectionis, & simplicis historiæ, eius voluminis est. Quando vero assidua meditatione in memoriæ thesauro librum domini condiderimus, impletur spiritualiter venter noster, & saturantur viscera: Col. 3.b vt habeamus cum apostolo Paulo viscera misericordiæ, & Hier. 4.e impleatur ille venter, de quo Hieremias loquitur: *Ventrem meum, ventrem meum ego doleo, & sensus cordis mei conturbant me.*

HEB.	SEPT.
a Venter tuus comedet, & viscera tua complebuntur volumine isto, quod ego do tibi.	*Os tuum comedet, & venter tuus implebitur capitulo isto tibi dato.*

b Et comedi illud, & factum est in ore meo sicut mel dulce. c Et dixit ad me: Fili hominis, vade & ingredere ad domum Israel, & loqueris verba mea ad eos. d Non enim ad populum profundi sermonis, & difficilis linguæ tu mitteris, ad domum Israel, neq; ad populos multos profundi sermonis, & ignotæ linguæ, quorum non possis audire sermones. e Et si ad illos mitterem te, ipsi audirent te. Dominus autem Israel nolunt audire te: quia nolunt audire me. Omnis quippe dom⁹ Israel attrita fronte est, & duro corde. f Ecce dedi faciē tuā valentiorē faciebus eorū, & frontem tuam duriorem frontibus eorū. Vt adamantem & vt silicem dedi faciem tuam. Ne timeas eos, neq; metuas à facie eorum: quia domus exasperans est. Et dixit ad me: g Fili hominis, omnes sermones meos, quos loquar ad te, assume in cor tuū, & aurib. tuis audi. h Vade ingredere ad transmigrationē (siue ad captiuitatē) ad filios populi tui: & loqueris ad eos & dices eis: Hæc dicit dominus Deus, si forte audiāt & quiescāt. i Et assumpsit me spiritus, & audiui post me vocem commotionis magnæ. Benedicta gloria domini de loco suo. k Et voce malarum animalium percutientium alterā ad alteram, & vocem rotarum sequentium animalia, & vocem commotionis magnæ.

a Spiritus ...

b ¶ *Et comedi illud, &c.*] Loquitur & David: Psal. 118.o *Quam dulcia gutturi meo eloquia tua, super mel ori meo.* Et alibi: *Iudicia Domini vera iustificata in semetipsa, desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum, & dulciora super mel & fauum.* Ibid. 18.a Iud. 14.b Luc. 24.f Et Samson fauum mellis in ore leonis inuenit, & Dominus post resurrectionem, partem assi piscis comedit, & fauum. Et in Prouerbiis de ape dicitur, quanquā hoc Hebræa non habeant exemplaria: Sec 70: Prou. 6.b *Vade ad apem, & disce quomodo operatrix sit, & opus suum castum faciat: cuius laboribus reges & imperiti pro sanitate abutuntur.* Quod operati sunt Moyses, & Pro. 21.g prophetæ, & euangelistæ, & apostoli, vt quicunque rex fieret, cuius cor in manu Dei est, dulcibus fruatur cibis. Qui verò simplex, & absque serpentis astutia habet innocentiam columbarum simplici fide credat, atque saluetur: quia vbiq; 2 Cor. 15.e Prou. 5.a insidiæ sunt, & sæpe diabolus F *transfigurat se in angelum lucis*: melque distillat de labiis mulieris meretricis: dulcia repromittens, vt venena interserat.

c ¶ *Et dixit ad me: Fili &c.*] Cui dicitur: Vade & ingredere ad domum Israel, ostenditur non fuisse cum populo peccatore, licet in eisdem videretur Sup. 1. super flumen Chobar finibus cōmorari. Scriptum est enim: Sec. 70. *Et ego eram in medio transmigrationis, iuxta flumen Chobar.* Exod. 33.b Separata enim erat prophetæ conuersatio, & iniquorum offendebatur aspectu. Hoc idem faciebat & Moyses, procul à castris multitudinis figens tabernaculum. Quod cum fuisset ingressus, descendebat columna nubis, & stabat ante ostium tabernaculi.

d ¶ *Non enim ad populum, &c.*] Quoniam illi ad te nolunt venire, tu perge ad eos. *Non enim habent sani opus medico, sed male habentes.* Neque potes dicere: Non possum loqui ad eos, quia linguæ alterius sunt, & inuicem nobis barbari sumus, nec mutuum possumus audire sermonem. Quid loquar de vno populo. Si ad diuersas te mitterem nationes, tamen auctoritas & potentia mea omnem difficultatem vinceret. Atque vtinā tēpus instaret, quo ad omnes missurus sum nationes, quo & linguarum daturus sum gratias: vt prædicent apostoli mei, & totum mundum à diuersitate linguarum, vna fide meo subdant iugo: facilius illi audirent, qui profundi sunt altiq; sermonis, & nihil habent de leuitate Iudaica, sed graui & solido ingrediūtur pede, & cum ignotæ sint linguæ, Act. 13.g notæ fidei sunt. Vnde sequitur: *Et si ad illos mitterem te, ipsi audirent te.* Denique postea misit, & omnes pariter crediderunt. Vnde Paulus & Barnabas loquuntur ad Iudæos: Matt. 8.d *Vobis quidem oportuerat prædicari verbum Dei: sed quia noluistis suscipere sermonem, ecce conuertimur ad gentes.* Et de Centurione dicitur: *Neque in Israel tantam fidem inueni.*

Ibid. 10.d e ¶ *Domus autem Israel nolunt audire, &c.*] Ne cōtristeris, ait, si te audire noluerint. Idcirco te nō audient, quia me audire contemnent: iuxta quod & Saluator aiebat: *Qui vos* G *non recipit, me non recipit.* In quo apertè liberum monstratur arbitrium. Et duæ redduntur caussæ quare non audiāt: Quia peruersæ, inquit, sunt voluntatis, & attrita fronte, siue vt LXX. verterunt: contentiosi sunt, & subauditur, quod sæpè ad salutem prouocati, noluerunt audire.

f ¶ *Ecce dedi, &c.*] Domus Israel attritæ frontis est, & procacis audaciæ, & duro sic corde, vt scorpionibus comparetur. Ideo dedi tibi vultum durissimum, & frontē quæ nullo pudore superetur. Ex quo discimus interdum gratiæ esse Dei impudentiæ resistere, & cum res poposcerit, frontem fronte cōcutere. Hoc autē tribuitur, ne nostra verecundia, & humanus pudor pertimescat insidias æmulorum.

g ¶ *Fili hominis, &c.*] Iste est cibus voluminis, & hæc sunt verba, quibus pro diuersitate audiētium, vel lamēta, vel carmen, vel væ hominibus loquimur. Et tamē notandum quod ante sermones Dei in nostro corde condendi sunt, audiendique & intelligendi diligentius, & sic ad populum proferendi.

h ¶ *Vade ingredere, &c.*] Et H dominus noster venit ad populum Iudæorum mittente patre, vt prædicaret captiuis Psal. 67.d remissionem, & impleretur in eo quod scriptum est: *Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.*

i ¶ *Et assumpsit, &c.*] Deus Ibid. 46.a de quo scriptum est: Assumens mansuetos dominus, ipse assumpsit & prophetā, qui non erat in carne, sed in spiritu: & ambulans in spiritu carnis opera nō implebat, spiritus enim Dei erat in eo. Quamobrē & terrena contemnens, rapitur à spiritu, & audit post se vocem cōmotionis magnæ, præteritorum obliuiscens & in futurum se extendens, vt inimicorum insidias post tergum relinqueret. Tale quid & in Exodo Exod. 14.e legimus, quādo Pharao & omnis exercitus eius persequebatur Israel, & angelus in colūna nubis deseruit priora castrorum, venitq; post tergum, & tota nocte stetit inter Israel, & Ægyptios: vt perterritis aduersariis, audiret Israel: Benedicta gloria domini de loco suo. Locus autē domini est omnis in quibus hospitiū inuenit. Aut certè filius locus est patris sicut & pater locus est filij, dicēte dño Saluatore: *Ego in patre,* Ioan. 14.b Mich. 1.a *& pater in me.* Hoc idem significat & Micheas: *Ecce Domin⁹ egredietur de loco suo, & descendet super excelsa terræ, & commouebuntur montes subter eum, & valles tabescent sicut cera à facie ignis, & sicut aqua quæ defertur in præceps.* Descendente enim dño Saluatore, & proficiscēte de Patre, excelsa terræ montesque commoti sunt, & inferiora vallium liquefacta. Potest locus esse gloria domini, & lux inaccessibilis, de qua & apostolus loquitur: *Qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem.* 1. Tim. 6 Quando præterita iudicia domini animo reuoluimus, audimus vocem post tergum commotionis magnæ. Quando futura corde meditamur, auditur vox de prioribus, & ex his quæ ante sunt.

¶ k *Et vocem, &c.*] Pro eo quod subauditur: *ἀπὸ κοινοῦ*, iuxta Hebraicū, audiui post me vocem commotionis magnæ, & Exod. 20.c audiui vocem alarum animantium, vocem rotarum: addidere LXX. *Et vidi vocem alarum animalium, percutientium alteram ad alteram*, & reliqua, iuxta illud quod in Exodo legitur: *Et videbat omnis populus vocē Dei*: vt vocem quæ veniebat post tergum audierit propheta: quæ autem ante se erant,

A videtit. Sed melius & verius est, auditam vocem intellexisse, quam visam, tam alarum percutiētiū se mutuo, quā rotarū: de quibus supra diximus. Et commotionis magnæ, quæ Dei iram super Israel populum venturam esse monstrabat.

a ¶ *Spiritus quoque, &c.*] Postquam eleuatus à spiritu est, & assumptus ab eo, tunc in indignatione, & in amaritudine spiritus sui abiit quo ferebatur, intelligens indignationem Dei, & quid significaret visio mente pertractans. Siue sublimis ipso spiritus sui impetu ferebatur; cupiens ire quo dominus imperabat. Spiritum autem eius, non Spiritum sanctum, sed spiritum hominis intelligamus, de quo in multis locis dicitur, vt in Esaia:

Esa.26.b *De nocte consurgit spiritus meus ad te Deus.* Transferturque propheta non (vt quidam existimant) in spiritu, sed in ipso corpore, quod & de Habacuc iuxta Theodotionē legimus.

Dan.14.f b ¶ *Manus enim domini erat mecū confortans me, &c.*] Pro eo quod nos vertimus, aceruū nouarum frugum, Aquila, Symmachus & Theodotio ipsa verba posuere Hebraica

a tel abib a תל אביב: quod Lxx. transtulerunt, μετέωρος καὶ περιῆλθον, id est, sublimis & circuiui, melius esse credentes aliquid dicere, quam imponere, quod lectori

B faceret quæstionem. Nos autem ab Hebræis didicimus

b tel abib b תל אביב significare quando noua frumenta, vel hordea congregantur, & post famem & penuriam antequam terantur in area, spem ciborum aliquam repromittunt. Ita & Israel paruus & tenuis, qui habitabat in ripis Chobar fluminis quasi reuiuiscens, ortusque de terra, sementem Iudaici populi promittebat. Manus autē domini fit super prophetā, confortans eum, vt possit nomen speculatoris accipere, & docere quod didicit: Septemque prius diebus versatur inter eos, videns cuncta, quæ gererent vt postea sciret, quæ corriperet. Mœret autē, siue conuersatur in medio eorum, videns scelera, & iustam Dei pro peccatorum iniquitate sentētiam. Pro eo quod nos diximus, mœ-

c masmim tens, & in Hebræo scriptum est c משמים, Theodotio transtulit, admirans, vt stuporem prophetæ iniquitates eorum cernentes exprimeret. Aquilæ verò secunda editio, quam Hebræi κατὰ ἀκρίβειαν nominant, transtulit: ἠρεμάζων, id est, quiescens, & seorsum positus, vt fuisse quidem se in medio captiuorum, sed ab eis separatum mente monstraret.

c ¶ *Cum autem, &c.*] Qui speculator futurus est, & Dei verba populo narraturus, multo tempore debet quiescere, & dolere ad ea quę videat: nihilque habere eorum in conscientia, quæ in aliis correpturus est.

d ¶ *Si dicente me ad, &c.*] Duo sunt impij siue iniqui, vt Lxx. transtulerunt. Vnus qui nihil audiat à speculatore, & in sua impietate moritur: cuius sanguis de speculatoris quæritur manibus. Alter cui speculator annunciat, & ille audire contemnens suo vitio moritur, ita duntaxat, vt speculator à culpa alienus sit. Ex quo intelligimus ideo dominum impio comminari & dicere: *Morte morieris*: vt auertatur à via sua impia & viuat. Cōminatio enim non in homines, sed in peccata est: nec in eos qui cōuertūtur à vitiis, sed qui in pec-

HEB.

a Spiritus quoq; leuauit me, & assumpsit me, & abij amatus in indignatione spiritus mei. b Manus enim Domini erat mecum, confortans me. Et veni ad transmigrationem ad aceruum nouarum frugum, ad eos qui habitabât iuxta flumen Chobar. Et sedi vbi illi sedebant, & mansi ibi septem diebus mœtens in medio eorum.

c Cum autem pertransissent septem dies, factū est verbum domini ad me dicens: Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel, & audies de ore meo verbū, & annunciabis eis ex me. d Si dicente me ad impium, morte morieris: nō annunciaueris ei, neque locutus fueris, vt auertatur à via sua impia & viuat: ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Si autem tu annunciaueris impio, & ille non fuerit conuersus ab impietate sua, & à via sua impia: ipse quidem in iniquitate sua morietur, tu autem animam tuam liberasti. e Sed & si cōuersus iustus à iustitia sua fuerit, & fecerit iniquitatem, ponam offendiculum corā eo Ipse morietur, quia nō annūciasti ei: in peccato suo morietur, & nō erunt in memoria iustitiæ eius quas fecit, sanguinē vero eius de manu tua requiram. Sin autem tu annunciaueris iusto, vt non peccet iustus, & ille nō peccauerit viuens viuet, quia annunciasti ei, & tu animam tuam liberasti. f Et facta est ibi super me manus domini, & dixit ad me: Surgens egredere in campum, & ibi loquar tecū. g Et resurrexi, & egressus sum in cāpū, & ecce ibi gloria domini stabat

SEPT.

Et Spiritus eleuauit me, & suscepit me, & abij sublimis in impetu spiritus mei. Et manus domini facta est super me fortis, & intraui ad captiuitatem sublimis. Et circuiui habitantes super fluuium Chobar, qui erant ibi. Et sedi ibi septem diebus conuersans in medio eorum.

cato permanet. Magnūq; discrimē est, Dei tacere sermones, ob triplicem causam. Vel propter timorem, vel propter pigritiam, vel propter adulationem. Vnde & Esaias: *Væ,* inquit, *mihi misero quia tacui.* Quodq; sequitur: *Tu autem animam* Esa.6.b

tuā liberasti: illud apostolicū sonat: *Si cuius opus arserit, damnum patietur, ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem*: vt probetur vtrum speculator externus causa sit mortis eius qui perit, an reus. Opus enim magistri, salus discipuli est. 1 Cor.3.

e ¶ *Sed & si, &c.*] Sicut impios vel iniquos duos legimus: vnū qui nō audiuit & periit: alterū qui audiuit, & perseuerauit in nequitia: Sic duo iusti sunt, vnus qui non audiuit & perit: alter qui audiuit, & conuersus ad pœnitentiam, saluauit animam suam. Notandumq; quod possit iust, cadere, & si habuerit magistrum, ad meliora conuerti. Et bona igitur opera indigent assiduo præceptore, ne lapsus ab optimo cursu, retrahat pedem. Et impius quidem vel iniquus si cōuersus nō fuerit, in impietate & iniquitate sua morietur. Iustus autē si fecerit impietatem atque peccatum, non statim moritur, sed ponitur offendiculum coram eo, siue tormentū, & vt Theo- מכשול

dotio dixit, infirmitas: vt torqueatur, & planam viam non inueniat, & intelligat se languidum, de quibus & apostolus D

dicit: *Ideo infirmātur multi apud vos, & dormiūt multi.* Prodest enim iusto intelligere delictum suum, conscientiæque tormentū, & dicere cum psalmista: *Conuersus sum in ærumna mea, dum mihi infigitur spina.* Et quo modo impio non sunt obuiæ iniquitates, si auertatur à via sua impia & viuat: sic iusto non prosunt antiquæ iustitiæ, si nouis facinoribus opprimatur. Quod autem intulit: Ipse morietur, quia non annunciasti ei, subauditur, potuisse eum viuere, si speculator magisterque docuisset. 1.Cor.11. Psal.31.

f ¶ *Et facta, &c.*] Quod ex Hebræo transtulimus, ibi, & in Lxx. non habetur, significanter positū est: nec dubium, quem locum significet: Supra enim legimus: *Et veni ad transmigrationē ad aceruū nouarum frugum, & ad eos qui habitabāt iuxta fluuiū Chobar.* Rectèq; ei qui dixerat, sedi, iubetur vt surgat. Et qui ingressus fuerat ad transmigrationem, audit, egredere, non in confragosas valles, non in præruptas rupes, sed in campi latitudinem, quæ possit capere gloriam domini. Vnde & Corinthiis dicitur: *Dilatamini.* Quando ingreditur ad captiuos, de quibus dictum est, quod insaniant & persequantur eum, forti manu indiget, vt possit resistere, & furorem persequentium sustinere. Quando autem egreditur in campum, fit quidem super eum manus domini: quia absque illius adiutorio exire non poterat, sed non additur, fortis. Ad videndam enim gloriam Dei, non ad pugnandum egreditur. Et hoc animaduertendum, quod in medio captiuorum sedentium, ipse sedens propheta gloriam domini non viderit. Sup. eod. 2.Cor.6.c Sup.2.f Sec.70.

g ¶ *Et surrexi, &c.*] Iubēte domino ingreditur, sedetq; cum sedentibus, quia stātem illum numerus captiuorum audire non poterat. Egressusque in campi latitudinem, vidit stantē gloriam domini, quam prius viderat ambulantem & eleuātē se, & interdum stantem. Quia iuxta fluuium sæculi huius

Chobar

E Chobar, qui interpretari potest grauissimus, gloria cernebatur, quod significat omnem mundi huius gloriam præterfluere, & gradum stabilem non habere. Gloria autē domini stans & perseuerans, cum stante propheta videtur in cāpo, quæ in medio captiuorum, nec stare poterat, nec videri.

stabat, quasi gloria quam vidi iuxta fluuiū Chobar.[a] Et cecidi in faciem meam, & ingressus est in me spirit°, & statuit me super pedes meos, & locutus est mihi, & dixit ad me: Ingredere & includere in medio domus tuæ. [b] Et tu fili hominis: ecce data sunt super te vincula, & ligabunt te in eis, & non egredieris in medio eorum, & linguam tuam adhærere faciā palato (vel gutturi) tuo: & eris mutus, nec vt vir obiurgās eos quia domus exasperans est. [c] Cum autem locutus fuero tibi, aperiam os tuum, & dices ad eos. Hæc dicit dominus: Qui audit, audiat, & qui quiescit, quiescat, quia domus exasperans est.

CAP. IV.

ET [d] tu fili hominis sume tibi laterē, & pones eum coram te, & describes in eo ciuitatem Hierusalem: & ordinabis aduersus eam obsidionem, & ædificabis munitiones, & comportabis aggerem, & dabis contra eam castra, & pones arietes in gyro. [e] Et tu sume tibi sartaginem ferream, & pones eam murum ferreum inter te & inter ciuitatem, & obfirmabis faciem tuam ad eam, & erit in obsidionem, & circundabis eam. Signum domui Israel est. [f] Et tu dormies super latus tuum sinistrū, & pones iniquitates domus Israel super eo, numero dierum quibus dormies super illud, & assumes iniquitatem eorum. Ego autē dedi tibi annos iniquitatis eorum, numero dierum trecentos & nona-

a ¶ *Et cecidi, &c.*] Stantem gloriam domini ferre non sustinens, cecidit in faciem suam, vt ab ingrediente in eum spiritu leuaretur. Qui spiritus statuit eū super pedes suus & locut° est ei, dicēs: Intra & includere in medio dom° tuæ. Et est sensus: Quia corroboratus es aspectu dominicæ maiestatis, nullū timeas, nec aliquē pertimescas, sed reuertere in domū tuā, vel ad necessitates corporis, vt quidam putant, vel in signū futuræ obsidionis. Et quo modo Esaias discalciatus & nudus, triū annorum captiuitatē
Esa.20.a & nuditatem populi nūciauit, ita & tu clausus domo, opere ipso propheta vicinā obsidionem vrbis Hierusalem.

b ¶ *Et tu, &c.*] Quod in domo clauditur, quod vinculis alligatur, quod non egreditur ad eos, inter quos habitat: sed inter multitudinē captiuorum, solitudinē carceris patitur (vt supra dixi) obsidionis indicium est, quod clausa Hierusalem atque circundata ab exercitu Chaldæorum, nullū habitan-
F tiū foras exire permittet. Hæc est olla de qua Hieremias lo-
Hier.1.e quitur & ipse hic propheta in
Inf.24.a consequentibus, in qua carnes populi cōsumuntur. Quod autē lingua prophetæ palato vel gutturi cohæret, & mutus effectus, auctoritatem non habet increpantis, causa perspicua est, *quia*, inquit, *domus exasperans est*. Et est sensus: Tantæ sunt amaritudinis & tantæ aduersus Deum contentionis, vt obiurgantem non mereātur audire. Ex quo perspicuum est, vbi multitudo fuerit peccatorum, indignos esse peccantes qui à domino corrigantur.

Eccl.3.a c ¶ *Cum autem, &c.*] Illud quod in Ecclesiaste legimus:
Matth.4.A *Tempus tacendi, & tempus loquendi*: etiam in sermone pro-
Esa.65.a phetico comprobatur, quod eiusdem sit sapientiæ, & tacere, & loqui pro tempore, & dare conseruis in tempore suo cibaria. Vnde & Esaias ad populum non credentem: *Tacui, nūquid sēper tacebo, dicit dominus*. Qui igitur ob multitudinē peccatorum diu clausum os tenuit, quia vidit aliquos posse conuerti, de quibus dictum est: Qui audit audiat, & qui à malis quiescit, quiescat & desinat: idcirco aperto ore & non propria volūtate, sed domini iussioni loquitur ad populum. Id autem quod nos posuimus: *Qui audit audiat, & qui quiescit, quiescat*. Pro quo LXX. interpretati sunt. *Qui audit audiat, & qui incredulus est, incredulus sit*: Secunda Aquilæ editio ita transtulit: *Qui audit, audietur, & qui relinquit, relinquetur*: Et
Mar.4.c est sensus: *Qui habet, dabitur ei: qui autem non habet, etiam id quod videtur habere, auferetur ab eo.*

CAP. IV.

Sap.3.f ET d *tu fili hominis, &c.*] Sicut pri° diximus: Intra & includere in medio domus tuæ, & ecce data sunt super te vincula, & ligabunt te in eis, & non egredieris, typum esse prophetam futuræ obsidionis vrbis Hierusalem: ita nunc Geometrica iubetur in latere arte describere: ipsumque laterem poni in conspectu prophetæ, vt postquā descripserit in puluere Hierusalem, omnē aduersum eam pingat obsidionē, adumbrans munitiones & comportatos aggeres, & coronā vallantis exercitus, & arietes in circuitu, per quæ omnia vrbes capi solēt. Munitiones dicūtur, quibus vrbs clauditur, ne quis obsessorum possit effugere. Comportati aggeres, quibus vallum fossæque complentur. Castra, militum custodiæ per circuitū. Arietes, quibus murorum fundamēta quatiuntur, & lapidum iunctura dissoluitur. Hoc autē di- *4.Reg.25.a*
citur, vt significetur vrbis Hierusalē sub Sedechia rege vicina captiuitas, cuius anno vndecimo, & rex & ciuitas capta est. G
Pro latere, qui Græce dicitur genere fœminino ἡ πλίνθος: Symmachus manifesti° interpretatus est πλινθίον, quē nos laterculum & abacū appellare possumus. In cuius puluere solent Geometræ γράμματα, id est, lineas radiosque describere. Ex quo quidā voluntnō absurdum esse etiā huius doctrinæ habere scientiā illa exēpla replicantes,
quod Iesus fili° Naue explora- *Iosue 2.a*
tores miserit, qui terrā describerent, quæ propriè vocatur
Geometria, & angel° in Zacha- *Zach.2.a*
ria habuerit funiculū Geometricum ad Hierusalē menēdā. Et quod nūc iubetur propheta Hierusalē in puluere describere, quę apud eos propriè appel-
latur σκιαγραφία. Possumus la- *Exod.1.a*
terē & in sugillationē Israelis accipere: quod in luto & latere seruierit Pharaoni: Siue vt vrbs quam putabant esse firmam & inexpugnabilem, fragilissimo lateri cōparetur: qui ad tactum aquæ illico soluitur: vt de qua prius dictum est, numquid petra durissima vel deserti mons est filiæ Siō, vertatur in laterē,
qui inundatione Babylonia H
corrumpatur, iuxta illud quod scriptum est: *Propterea adducet*
Dominus super vos aquas mul- *Esa.8.b*
tas & fortes, regem Assyriorum.

e ¶ *Et tu, &c.*] Quod supra dixim°, & ipsū prophetā & descriptionē lateris, munitionib°, aggere, arietibusq; circundātē in signum præcedere obsidēdæ Hierusalē, hoc nunc manifestius dicitur, post multa quę media sunt. Signū est domui Israel. Sartago ferrea, quæ instar muri inter prophetā & vrbē ponitur, grandē irā demonstrat Dei, quæ nullis precibus fatigetur, nec flectatur ad misericordiam. Sicut enim omnia metalla ferrum domat, nihilq; eo durius est: sic incredibilia scelera Hierusalē, Deum natura mollē, suo vitio fecerunt esse durissimum. Sartago quoq; dicitur medius inter populum & Deum murus oppositus, vt ostendat omnē multitudinē in breui esse frangendam, redigendamq; ad nihilum. Obfirmatio autē vultus contra vrbē, seueritatis indicium est: iuxta illud quod alibi scriptum legimus: *Facies domini super facien-* *Psal.33.c*
tes mala: vt disperdat de terra memoriam eorum.

f ¶ *Et tu dormies, &c.*] Quærimus qui sint anni trecenti nonaginta, qui pro diebus rondē supputentur, quibus in sinistro latere propheta dormierit vinctus atq; constrictus, ita vt in latus se alterum non moueret, captiuitatem & miserias decē tribuum, id est, Israelis ostendens. Et qui alij quadraginta anni, quibus pro Iuda & iniquitatibus eius in dextro iacuerit latere: siue vt narrat sancta scriptura, dormierit. De Israel hoc dicendum est, quod sub rege Phacee filio Ro-
meliæ, qui vndeuicesimus regnauit in Israel annis viginti, *4.Reg.15.f*
venit Teglatphalasar rex Assur, & cepit Aion & Abel, domum Maacha, & Ianoe & Cedes, Hazor & Galaad & Galilæam, & vniuersam terram Neptalim, & trāstulit eos in As-
syrios. Postquē regnauit in Israel Osee filius Hela annis no- *4.Reg.17.a*
uem, captusq; est cum omni Samaria à Salmanasar rege As-
syriorum, & translatus in Elam & Abor fluuios Gozā in ci- *4.Reg.18.d*
uitatibus Medorum: Sexto autē Ezechiæ regis anno, vt san-
cta regum narrat historia, captus est Osee. A quo si per ordi- *4.Reg.18.c*
nē supputemus, quot annis Israel fuerit in angustia & iugo pressus captiuitatis, sic inuenire poterim°. A sexto anno vsq;

A ad vicesimumnonū annum (tot enim Ezechias regnauit annis) supputantur anni vigintiquatuor, cui successit Manasses, regnauitq; annis quinquagintaquinq;: Post hunc Amon regnauit annis duobus: Post quem Iosias annis triginta & duobus. Cui successit Ioakim, qui & Eliakim cognominatus est, & regnauit annis vndecim. Post quē Ioakim cognométo Iechonias, qui statim ductus est in captiuitaté: regnauitq; pro eo Sedechias annis vndecim, sub quo capta est Hierusalem, templumque destructū. Fiunt itaque à prima captiuitate Israel quæ facta est sub rege Phacee vsque ad vndecimū annum Sedechiæ, quo téplum desolatum est, anni cétū sexaginta quatuor. A secunda, quando captus est Osee, & omnis subuersa Samaria, anni centū trigintaquinq;. Fuerūtq; desolationis templi, anni septuaginta. Qui additi primæ captiuitati, faciunt annos ducétos trigintaquatuor. In secūda enim Darij regis Persarum anno, téplum extructum est à Zorobabel filio Salathiel, & Iesu filio Iosedech prophetantib. Aggeo & Zacharia: qui regnauit annis trigintasex: vnoq; sublato, adduntur anni eius trigintaquinque. Post quem regnauit Xerses filius Darij, annis viginti. Post quem Artabanus, mésib. septé Et Xerses qui cognominabatur μακρόχειρ annis quadraginta. Post quem Xerses, mensibus duobus & Sogdianus mensibus septé. Cui successit Darius cognomento νόθος, qui regnauit annis decem & nouem. Post quē Artaxerses cognométo μνήμων. Darij & Parisatidis filius regnauit annis quadraginta, qui ab Hebræis Assuerus appellatur, sub quo Mardochei & Hester narratur historia: quando omnis populus Iudæorū de mortis periculo liberatus, recepit pristinam libertatem. Fiuntque à secundo anno Darij vsque ad extremū annum Assueri, anni centum quinquagintaquinq; menses quatuor. Qui additi superioribus annis ducentis trigintaquatuor, faciunt annos trecentos octogintanouem, & menses quatuor. Dextri autem lateris dormitio, id est annorū quadraginta, faciè supputatur Post Eliakim enim qui cognominatus est Ioakim, regnauit filius eius Ioachin cognométo Iechonias mēsibus tribus. Quo regnāte ascenderunt serui Nabuchodonosor regis Babylonis in Hierusalé, & circundata est vrbs munitionibus: venitq; Nabuchodonosor rex Babylonis ad ciuitatem, cum serui eius oppugnarent eam. Et egressus est Ioachin rex Iuda ad regem Babylonis, ipse & mater eius, & serui eius, & principes eius, & eunuchi eius, & suscepit eū rex Babylonis anno octauo regni sui, & pro[illegible] inde omnes thesauros domus dñi, & thesauros domus regiæ. Et post paululū, trāstulit omnē Hierusalé, & vniuersos principes & omnes fortes exercitus, decē millia in captiuitaté & omné artificé & inclusorem, nihilq; relictū est exceptis pauperibus populi terræ. Quo capto cū infinita populi multitudine, & cūctis opibus Hierusalē, regnauit Sedechias annis vndecim: sub quo capta vrbs tépluinq; destructum est. Cuius solitudo vsq; ad secūdum Darij annum permansit annis septuaginta. Tricesimo autem desolationis templi anno, Cyrus regnauit in Persis, subuerso Astyage rege Medorum, qui iuxta prophetiā Esaiæ, quinquaginta ferme hominum millia de tribu Iuda remisit in Hierusalē, & vasa templi quæ Nabuchodonosor asportauerat, & cætera quæ Ezdię narrat historia. Sicut igitur in Israel, hoc est decē tribubus à Phacee rege Israel, sub quo Salmanasar Israelitici populi multa vastauit, vsq; ad quadragesimum annum Assueri, supputamus annos trecétos nonaginta, quādo vniuersi Iudaici populi persecutio mitigata est, sic à primo anno Iechoniæ, quando magna pars Hierusalem translata est in Babyloné, vsq; ad primum Cyri regis Persarum annum, qui desolationis tépli erat annus tricesimus, supputantur anni quadraginta, sub quo Iudæorum laxata captiuitas est, & libertas populo reddita. Quidā trecétos nonaginta annos Israelis, & quadraginta Iudæ iungentes, faciunt annos quadringentos triginta, & volunt eos impleri à baptismate Saluatoris, vsq; ad cōsummationē mūdi. Alij verò, & maximè Iudæi à secūdo anno Vespasiani, quādo Hierusalem à Romanis capta, téplumq; subuersum est, supputari volūt in tribulatione & angustia, & captiuitatis iugo populi constitui, annos quadringétos triginta, & sic redire populum ad pristinum statum, vt quo modo filij Israel quadringentis triginta annis fuerūt in Ægypto, sic & in eodē numero finiatur extrema captiuitas: Scriptumq; esse in Exodo: *Habitatio autem filiorū Israel, qua habitauerunt in terra Aegypti, anni quadringenti triginta.* Et iterum: *factū est post annos quadringentos triginta, egressus est omnis exercitus domini nocte.* Satisq; miror cur vulgata exéplaria centū nonaginta annos habeant & in quibusdā scriptū sit, centum quinquaginta cum perspicuè & Hebraicum, & Aquila, Symmachusq; & Theodotio, trecentos nonaginta annos teneant, & apud ipsos Lxx. qui tamen non sunt scriptorum vitio deprauati, idem numerus reperiatur. Difficillimā quæstionem, & ne dicam superbè, à nullo explanatam, non tam nostri scientia quam domini gratia exposuisse nos credimus: impleto illo quod ipse pollicitus est: *Quærite, & inuenietis: petite, & accipietis: pulsate, & aperietur vobis.* Qui autem voluerit supputare à prima captiuitate, quæ facta est sub Manahē filio Gaddi rege Israel, qui regnauit in Samaria annis decem: quādo venit Phul rex Assyriorum in terrā Israel, & mille talenta accepit argenti, & post eum alios duos annos Phacee quos regnauit in Israel: inueniet, vicesimo octauo anno regis Assueri compleri trecentos nonaginta annos, quando Hester fertur Historia: quod & credibilius est. Neque enim finito imperio Assueri, sed adhuc regnante eo Israel iugum grauissimæ seruitutis abiecit.

Margin (left): 4.Reg.21.a; Ibid.d; 4.Reg.22.a; 2.Par.14; 4.Reg.23.g; 4.Reg.24.b; Ibid.4.; Hest.8.b; B; 4.Reg.24.b; Ibid.e; Esa.44.d; 45.a; 1.Esdr.1.d. Margin (right): C; Exod.12.f; Mat.7.a; 4.Reg.15.d; D.

nonaginta dies & portabis iniquitatem domus Israel. Et cum compleueris hæc, dormies super latus tuum dextrum secūdo, & assumes iniquitatem domus Iuda quadraginta diebus. Diem pro anno, diem, inquam, pro anno dedi tibi.

HEB.	SEPT.
[a] Et ad obsidionē Hierusalem conuertas faciem tuam, & brachium tuum erit exertum, & prophetabis aduersum eam.	*Et ad conclusionem Hierusalem parabis faciem tuam, & brachium tuum roborabis & prophetabis super eam.*

[b] Ecce circundedi te vinculis, & nō te cōuertes de latere tuo in in latus alterum, donec cōpleas dies obsidionis (vel conclusionis) tuæ. [c] Et tu sume tibi frumentum, & hordeum, & fabam, & lentem, & milium, & vitiam: & mittes ea in vas vnum, & facies tibi panes numero dierum quibus dormies super latus tuum: trecentis & nonaginta

a ¶ [*Et ad obsidionem, &c.*] Præparatione vultus opus est ac robore, & confirmatione exerti brachij atque nudati, vt non solum voce, sed & gestu & habitu prophetantis, vrbis obsidio demonstretur.

b ¶ [*Ecce circundedi, &c.*] Sinistræ partes, quia sine templo & notitia Dei fuerant in Samaria, delegantur Israeli dextræ Iudæ: in qua Dei cultus & religio. Et notandum, quod in altero sit pœna peccantium, in altero virtutis exercitatio. Nec conuertit se de altero in alterum latus, vt nulla cruciatuum requies indicetur, donec impleatur supradictorum dierum perfecta conclusio. Quod dies prophetæ, hoc annus est patientibus. Et quos annos putabat Laban, Iacob erant quasi pauci dies. Non solum autem in suppliciis varietas est pro diuersitate meritorum, sed in bonorum quoq; retributione, agni in dextera, & hœdi stāt in sinistra. Vnde & in alio loco scriptum est: *Cor sapientis in dextera eius: cor autem stulti in sinistra eius.* Alia sunt domini vincula, quib. in salutem ligamur, alia diaboli, quibus decem & octo annis ligauerat mulierem in euangelio. Vnde & funibus peccatorū suorū vnusquisq; constringitur. Quæ soluit Dñs per typum Lazari suscitati, qui fasciolis & institis vinctus iacuerat in sepulchro.

c ¶ [*Et tu sume tibi, &c.*] Quam nos vitiam interpretati sumus, pro quo in Hebræo dicitur [a] כסמים Lxx. Theodotioque posuerunt ὄλυραν, quam alij auenam, alij secalem putant. Aquilæ autem prima editio & Symmachus ζεάν siue ζειὰς interpretati sunt, quas nos vel far, vel gentili Italiæ Pānoniæque sermone, spicam speltamq; dicimus. In vase quoque Lxx. addidere ὀστρακίνῳ, id est, fictili. Iubetur autem propheta famem futurā, & inopiam populi Israel opere demonstrare. Sicut enim in rerum omnium penuria, nō quæ runtur

Margin (right): Gen.29.e; Mat.25.d; Eccl.10.a; Luc.13.b; Prou.5.d; Ioan.11.f; a cassemim.

naginta diebus comedes illud. Cibus autẽ tuus quo vesceris, erit in põdere, viginti statheres in die: à tempore vsq; ad tẽpus comedes illud. Et aquam in mensura bibes, sextam partem hin: à tempore vsque ad tempus bibes illud. Et quasi subcinericium hordeaceum comedes illud, & stercore humano operies illud in oculis eorũ. [a] Et dixit dominus. Sic comedent filij Israel panem suum pollutum inter gentes ad quas eiiciã eos. Et dixi ah, ah, ah, domine Deus: Ecce anima mea non est polluta, & morticinum & laceratũ à bestiis non comedi ab infantia mea vsq; nũc, & nõ est ingressa in os meum omnis caro immunda. Et dixit ad me: Ecce dedi tibi fimũ boũ pro stercoribus humanis, & facies panem tuum in eo. [b] Et dixit ad me: Fili hominis: ecce ego conterã baculum panis in Hierusalẽ, & comedent panem in pondere, & in solicitudine, & aquã in mensura & angustia bibent: vt deficientibus pane & aqua, corruat vnusquisq; ad fratrẽ suum, & contabescant in iniquitatibus suis.

E runtur ciborum diuersitates & deliciæ, sed quo modo véter impleatur: sic nunc propheta, frumentũ & hordeum, fabam lentem & milium, auenamq; mittit in vnum vas, facitq; trecentos nonaginta panes, quos per singulos dies comedat: qui panes habent vicenos siclos, id est statheres. Siclus autẽ id est, stather, habet drachmas quatuor. Drachmæ autẽ octo, Latinam vnciam faciunt, ita vt vnus panis decem vncias habere dicatur, quo trahitur magis anima, quã sustẽtatur. Sterilitatẽ cibi, aquæ auget sterilitas. Sextã enim partem mensuræ Hebraicæ quæ appellatur hin, iubetur per singulos dies bibere. Porro hin duos χόας Atticus facit: quos nós appellare possum[9] duos sextarios Italicos, ita vt hin mensura sit Iudaici sextarij nostriq; Castrensis, cuius sexta pars facit tertiã partem sextarij Italici. Qui cibus & potus iuxta inclytum Oratorem non vires tribuit, sed mortem prohibet. Quod autem dicit: *A tempore vsque ad tempus comedes* vel *bibes illud*: à vespere vsq; ad vesperam significat: licet quidam malè ab anno vsque ad annum intelligi putent. Ipsique panes instar hordeacei panis subcinericij fiũt. Diciturque ei, vt humano stercore operiat eos non ignorantibus his qui comesuri sunt (solet quippe inscitia miserias temperare) sed videntibus, & in oculis eorum: vt ante aspectus horrorem, quam

F gustus nauseam sustineat. Notãdum quoq; q̀ iuxta numerũ dierũ sinistri lateris, trecẽti nonaginta subcinericij panes iubeantur fieri, & per singulos dies comedi, & de quadraginta dierũ dextri lateris panibus omnino taceatur: vt occultè sancta scriptura insinuet non eandem pœnam populi esse peccatoris, si tamen notitiam habeat Dei, & eius qui à religione veri Dei omnino discesserit. Possumus autem & hoc dicere iuxta intelligentiã spiritualem, quod Iudaicus populus post offensam Dei vsq; hodie subcinericios panes comedat, mistos frumento, hordeo, faba, lente, milio, & auena: quorũ alter hominũ, alter iumentorũ cibus est. In eo enim quod videntur in vnũ Deũ credere, habent aliquid & frumẽti. Quod autem filiũ negant, hordeo iumentorũ pascuntur & fabis, quibus comedentiũ venter inflatur, & mens opprimi dicitur: intantũ vt Pythagoreis quoque cibus detestabilis fit. Propter lentẽ Esau primogenita perdidit. Milium rusticorũ

Gen.25. & agrestium & alitum cibus est. Auena siue vitia & ulyra,

3 Reg. 19 a bruta pascuntur animalia. Quod autẽ scribitur iuxta Lxx.

ἐγκρυφίας Helias fugiens Hiezabel inuenisse panem ἐγκρυφίαν subcineri-

ἄρτος. cium, persecutionis & penuriæ signum est. Vnde & à coruis pascitur, vt quia cibum non inuenerat in Israel, nationum q̃ immundæ erãt, pasceretur alimentis. Lex quoque ipsa quam legunt & non intelligunt, subcinericius panis est, & opertus

Phil 3.b humano stercore. Quamobrem & Paulus Apostolus lucra legis, & pristinarum ceremoniarum obseruantiam, dicit se habuisse sicut stercora, vt Christum lucrifaceret.

a ¶ *Et dixit, &c.*] Prophetas iuxta Zachariam viros esse portentosos, qui suis operibus futura portendat, & de quibus loquitur Deus: *In manibus prophetarum assimilatus sum*:

Zach.3.e in multis locis creberrimè legimus. Sicut igitur Ezechiel panem comedit in stercore, sic & filij Israel, vel omnis popu-

Osee 13 c lus Iudæorum, siue vt alij putant decem tribus, comedent panem pollutum in nationibus: licet ad eos non sit comminatio, qui iam electi sunt: sed ad eos qui eiiciendi sunt de terra repromissionis. Quod cum propheta didicisset, iuxta Aquilam tertio detestatus est ah, ah, ah. Iuxta Symmachum verò & Lxx. respondit μηδαμῶς, quod Latinè dicitur, nequaquam. Pro quo Theodotio trãstulit: O domine Deus. Nec G putemus eũ contradicere domini imperio, sed causas reddere imo deprecari, cur hoc facere non possit. Denique impetrat quod rogauit, & sententiæ austeritas mitiori imperio temperata est. Quæritur cur Ezechiel faciliora renuerit, &

Osee 1.b Osee scorto statim fuerit copulatus, nec cõtradixerit, imo responderit, castum habere se corpus neq; cõmistione meretricis debere maculari, dicente

1.Cor.6.d apostolo: *Qui adhæret meretrici, vnũ cum ea corpus efficitur.* Ex quo ostenditur figurã fuisse synagogæ vel ecclesiæ, non verè iuxta literã perpetratum q̀ ipsum exponentes prophetã plenius disseruimus. Morticinum dicitur, quod absq; effusione sanguinis amittit vitã, & in quo moritur anima, laceratũ à bestiis, quod Græcè appellatur θηριάλωτον. Quod autem pro humano stercore boũ, cõceditur fim[9], leuiora significãtur mala: dum iubetur quidem coctũ in bubulo stercore comedere panem, sed ab humani stercoris lõge esse immũditia & vsq; hodie in populo Iudæorum seruatur ista sententia, vt non comedant panem suum in humano stercore. Neq; enim idolis seruiũt, nec varia dæmonũ portenta venerãtur sed in fimo bubalo: dum omnia propter carnẽ & vẽtrẽ, & terræ huius bona operantur secundũ

Gal 3.b quod dicitur: *Qui fecerit ea, viuet in eis.* Nos autem terrena contẽnimus, & non solũ humani stercoris calcamus cibos, ac

H terrenas delicias putamus esse pro nihilo: sed comedim[9] pa-

Psal.77.e nem qui de cœlo descendit, & fruimur illo cibo, de quo psalmista decantat: *Panem angelorum comedit homo*: nequaquam Ægyptiis carnibus, sed mannæ tenuitate viuentes.

b matte b ¶ *[illegible] dixit, &c.*] Verbum Hebraicum במטה prima Aquilæ editio baculũ, secunda & Symmach[9] Theodotioq; στήριγμα, id est, firmamentum interpretati sunt. Quod antè opere futurum esse monstrauerat, sermone demonstrat: omnisque sinistri & dextri lateris dormitio, & subcinericij panis, sexq; specierum varietate commisti, mundi mala significans, illo tendit, vt inediam ciborum in Hierusalem, & aquæ penuriã incredibilem protestetur: ita vt vnusquisque corruat ad fratrem suum, ab alio auxilium sperans, quod in se esse nõ peruidet. Naturæ enim hominum est, vt prementibus malis & angustiarum pondere, in proximo magis quam in se habeãt fiduciam, contabescuntque in iniquitatibus suis, dum pro iniquitatibus cuncta patiũtur. Vereorque ne ista panis contritio etiam in nostra inueniatur Hierusalẽ, in qua visio pacis cernitur, quem conteret dominus quando irascitur, & indignos nos suo iudicat pane. Atq; vtinam saltem in pondere eum & sollicitudine mereamus accipere, & arentem lin-

Luc.16.f guã nimia siccitate, extremus Lazari digitus irroret. Deficiente autẽ pane & aqua ecclesiæ, corruet vir cõtra fratrem

Ioan.19 d suũ &, vbique discordia est, scinderoobus nobis Christi tunicam quam nec milites in passione Saluatoris scindere ausi sunt, & contabescentibus in iniquitatibus nostris, dum Dei

Thren 4.a iustitiã non habemus. Scriptũ est in Hieremia, q̀ *paruuli*, id

Matt 5.c est, vulgus ecclesiæ, *petierint panem & non fuerit qui eis fran-*

1.Cor.10.c *geret*. Paulus verò qui vir ecclesiæ erat, & sciebat Christũ panes fregisse legales, ac dedisse discipulis erogandos: loquitur confidenter: *Panem quem frangimus, nonne communicatio est corporis Christi?* Baculumque vel fortitudinem panis comedere non possunt, qui lacte infantiæ indigent, nec valent accipere solidum cibum. Nihilque ita vescentis animum robo-

Psal.103.c rat, quo modo panis vitæ, de quo scriptum est: *Et panis confirmat cor hominis.*

Commentarij Primi in Ezechielem Prophetam Finis.

E G

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

Liber Secundus.

SECVNDI EXPLANATIONVM IN EZECHIELEM VOLVMINIS, O VIRGO CHRISTI EVSTOCHIVM, Istud est exordium.

Cap. V.

ET[a] tu fili hominis sume tibi gladiũ acutum, quasi nouaculam tonsorum (siue radentem pilos) & assumes eum, & trahes per caput tuum & pet barbam tuam, & assumes tibi statheram ponderis, & diuides eos. Tertiam partem igni combures in medio ciuitatis, iuxta completionem dierum conclusionis, & assumes tertiam partem & concides gladio in circuitu eius: tertiam vero aliam disperges in ventum, & gladium nudabo post eos. Et sumes inde paruum numerum, & ligabis eos in summitate pallij tui. Et ex eis rursum tolles, & proiicies eos in medium ignis, & combures eos igni. Ex eo egredietur ignis in omnem domum Israel. [b]Hæc dicit dominus Deus: Ista est Hierusalem: in medio gentium posui eam, & in circuitu eius terras: & cõtempsit iudicia mea, vt plus esset impia quàm gentes, & præcepta mea vltra quàm terræ, quæ in circuitu eius sunt. Iudicia enim mea proiecerunt, & in præceptis meis nõ ambulauerunt. [d] Idcirco hæc dicit dominus Deus: Quia superastis gẽtes quæ in circuitu vestro sunt: in præceptis meis non ambulastis, & iudicia mea nõ fecistis, & iuxta iudicia gentiũ q̃ in circuitu vestro sunt, non estis operati. Ideo hæc dicit dominus Deus: Ecce ego ad te, & ipse ego faciam in medio tui iudicia in oculis gentium. Et faciam in te quæ non feci, & quibus si-

ET tu filij hominis sume tibi gladium, &c.] Pro tribus partibus capillorum & pilorum; quarum vna comburitur in medio ciuitatis, alia conciditur gladio in circuitu eius: tertia vento huc illucque rapienda dispergitur, de qua parum assumitur & ligatur in ora pallij, & rursum modicum quid partis tertiæ emittitur in ignem, de quo egreditur flãma in omnem domum Israel: LXX. quatuor partes interpretati sunt. Cumque dixissent: Quartam partem igni combures in medio ciuitatis, & quartã concides gladio in circuitu eius, & quartam disperges in ventum: quia remanebat eis quarta pars alia: addiderunt de suo. *Et quartam partẽ assumes, & combures eam in medio ciuitatis*: quasi non sit ipsa quæ prima, & aliud quid in prima dixerit, aliud in ista quæ addita est. Denique & in consequentibus enigma capillorum in tres partes diuisorum, ipse dominus edisserit per prophetam dicens: *Tertia tui pars peste morietur, & fame consumetur in medio tui*: famem & pestilentiam ignem esse significans: *& tertia tui pars gladio cadet in circuitu tuo*: foris cædes ac bella describens. *Tertiam vero*, inquit, *partem tuam in omnem ventum dispergam*: eos esse demonstrans qui ducendi sunt in captiuitatẽ. Post quos dicit se nudare vel effundere gladiũ suũ, vt nec captiuitas nouissimum sit malorum: sumereque de ipsis dispersis atq; captiuis, & ligare in summitate pallij sui eos qui de captiuitate redituri sunt in Hierusalem, & ex ipsis quoque tollere aliquam partem, & igni flammaque consumere: significans Macedonas, sub quibus habitatores Iudææ, & præcipue Hierusalem dura perpessi sunt. Quod autem dicit, ex eo, id est, populo Iudæorũ: siue iuxta LXX. ex ea: vt subaudiatur vrbe Hierusalem, egredietur ignis in omnẽ domũ Israel: Machabæorum narrat historia, quod quædam pars Iudæorũ se tradiderit Antiocho Epiphani, & eũ ad persecutionem populi concitauerit, & multa alia quæ in eadẽ scribuntur historia, & in Iosephi voluminib. præcipueq; dissensione Hyrcani & Alexandri, per quorum occasionem Cneus Pompeius cepit Hierusalem, & Romanæ ditioni subdidit: posteaque sub Tito & Vespasiano vrbs capta est, templumq; subuersum. Et post quinquaginta annos sub Ælio Hadriano vsque ad solum incensa ciuitas atque deleta est, ita vt pristinum quoque nomen amiserit. Quomodo autem in cæsarie & barba, pulchritudinis ac virilitatis indicium est quæ si radantur, fœda nuditas apparet, & vniuersi corporis pars extrema, atq; vt dicam emortua, in capillis atq; pilis est: ita Hierusalem & populus eius emortuus & à viuo Dei corpore separatus, fami ac pestilentiæ & cædi & gladio, captiuitati ac dispersioni traditur. De qua dispersione, sub figura capillorum aliqua pars ligatur in summitate pallij, vt modicum quid rursum tradatur incendio, de quo infinita flamma ac pene vniuersa deuastans, egreditur in omnem domum Israel.

F

אריז ἀκκαρίου.

a Mac. 6. a Ioseph. lib. 12. antiq. cap. 7. Idem lib. 1. de bello Iud. cap. 6

b ¶ *Hæc dicit dominus Deus, &c.*] Hierusalem in medio mundi sitam, hic idem propheta testatur, vmbilicum terræ eam esse demonstrans. Et psalmista natiuitatem exprimens domini: *Veritas*, inquit, *de terra orta est*. Ac deinceps passionẽ: *Operatus est*, inquit, *salutem in medio terræ*. A partibus enim orientis cingitur plaga quæ appellatur Asia. A partibus occidentis: eius quæ vocatur Europa. A meridie & austro, Libia & Aphrica. A septentrione, Scythis, Armenia atque Perside, & cunctis Põti nationibus. In medio igitur gentium posita est, vt quia erat notus in Iudæa Deus, & in Israel magnum nomen eius: omnes in circuitu nationes illius sequerentur exempla: quæ gẽtium circa se positarum impietatem secuta, vicit etiam ipsas in scelere suo. Quod pulchre interpretatus est Symmachus. *Hæc*, inquiens, *Hierusalẽ, quam in medio nationum posui, & circa eam regiones, commutauit iudicia mea impietatibus, quas didicit à gentibus & iustificationes meas à regionibus, quæ sunt in circuitu eius: quia legitima mea reprobauerunt, & in iudiciis meis non ambulauerunt*. Illud autem quod dixere LXX. *Iustificationes meas iniqua ex gentibus, & legitima mea de regionibus, quæ sunt in circuitu eius*: non habere consequentiam, etiam me tacente perspicuum est.

Psal 84. b Ibid. 71. c

H

Ibid. 75. a

c ¶ *Idcirco hæc dicit dominus Deus, &c.*] Pro eo quod nos interpretati sumus: Quia superastis gentes quæ in circuitu vestro sunt: Symmachus transtulit: *Quia multitudo vestra fuit ex gentibus, quæ in circuitu vestro sunt*. Aquilæ secunda editio: *Eo quod numerati estis in gentibus, quæ in circuitu vestro sunt*. Porro LXX. *Quia occasio vestra de gentibus, quæ in circuitu vestro sunt*. Et est sensus, vel superasse Hierusalem scelerib. suis cunctas in circuitu nationes: vel multitudinem eius, non populum Israel, sed turbam cæterarum gentium esse dicendam. Aut certe in numerum cæterarum gentium quæ in circuitu eius sunt eos esse cõuersos: siue omnem occasionem habuisse de gẽtibus, quas magis in bonam

partem

E partem docere debuerint. Quid, inquit causer quod in præceptis meis non ambulaueritis, & iudicia mea non feceritis, cum etiā omnes in circuitu nationes viceritis scelere vestro & nō feceritis quæ illæ naturali lege scripta in cordib. suis sæpe fecerūt? Idcirco nō per angelos neque per aliquos ministros, sed ipse ego faciā in te iudicia mea, videntib. cunctis quæ ante non feci, & vltra nō faciam. Dicens autem iudicia: ostendit sententiæ veritatē: ne ira mensuram pœnarū videatur excedere. Nec fecit in vlla natione talia qualia fecit in Hierusalem: Quia *seruus qui* (Luc.12.f; cap 6 a) *nouit voluntatem domini sui, & non facit eam, vapulabit multis.* Potentesq; potenter tormenta patientur. *Et similia*, inquit, *vltra non faciā.* Pulchrè dixit, similia non faciam. Multo enim post interfectionē Christi duriora factur' est. Aliud est enim coluisse interdum idola, propter quæ ante punitō sunt, & aliud Dei filium trucidasse.

a ¶ *Idcirco patres comedent filios, &c.*] Ad id quod supra dixerat: quia superastis gentes quæ in circuitu vestro sunt: siue pro eo quod occasio vestra est ex gentibus, quæ in circuitu vestro sunt, in præceptis meis non ambulastis, & iudicia mea non fecistis: tertio retulit, Ideo. Primùm ita: *Ideo hæc dicit Dominus Deus, ecce ego ad te, & ipse ego faciam in medio tui iudicia.* Secundo: *Ideo patres comedēt filios in medio tui.* Tertio: *Ideo viuo ego, dicit Dominus Deus: nisi pro eo quod sanctum meum violasti in omnib. offensionibus tuis*, & reliqua. Attamen notandum, quod vbi decora sunt & honesta ac pro merito eorum, qui ea sustinēt: seipsum Deus facere profitetur. Vbi autem tristia & non digna Deo, dicit quidem fieri, sed non à se, vt in præsenti. Ideo patres comedent filios in medio tui, & filij comedent patres suos. Non enim dixit, ego faciam vt patres comedant filios suos in medio tui, & filij comedant patres suos. Quod autē decorum erat, nec Dei maiestati videbatur indignum, ipsum se dicit facere. Sequitur enim: *Et faciam in te iudicia, & ventilabo vniuersas reliquias tuas in omnem ventum.* Tale quid & in maledictis Deuteronomij inuenire poterimus, & præcipuè in loco illo: *Glorificantes me glorificabo: qui autem me despiciunt, ad nihilum deducentur.* Eos enim qui se glorificant, ipse glorificat. Qui autem eum despiciunt non à Domino despicientur, vel deducentur ad nihilum: hoc enim sequebatur vt diceret: sed absolutè, deducentur ad nihilum: non à Deo, sed pro meritis suis atque peccatis. Legimus in Regum volumine, famis necessitate cogente à matre filium deuoratum. Iosepus quoque in obsidione Hierusalem, multa huiuscemodi facta commemorat. Quando autem patres filios comederint vel filij patres, nulla narrat historia: nisi fortè in multis necessitatis malis, etiam hæc facta esse, credendum sit. Potest hoc ipsum referri & ad nostram Hierusalem: quādo magistri contra discipulos, id est, patres contra filios, & discipuli contra magistros, id est, filij aduersum patres, seditione mutua concitantur, & impletur illud quod per Apostolum dicitur: *Si autem inuicem mordetis & accusatis: videte ne ab inuicem consummamini.* Vnde & propheta mystico sermone cantabat: *Cum appropinquarent aduersum me qui affligunt me, vt comederent carnes meas.* Et Iob simile quid loquitur: *Si autem dixerunt ancillæ meæ: Quis det nobis de carnibus eius vt comedamus?* Et super magistris qui lucra sectantur de discipulis, salutisque eorum nullam curam gerunt, dicitur: *Qui deuorant populum meum sicut cibum panis.* De quibus & Euangelium: *Et comedunt*, inquit, *domos viduarum.* Possumus patres qui comederint filios, & filios qui comederint patres, non solum in Babylonia, sed & in Romana obsidione intelligere. Illud autem quod dicitur: Et ventilabo vniuersas reliquias tuas in omnem ventum: magis ad Romanam pertinet captiuitatem: quando in toto orbe terrarum dispersi sunt. Et hæc est in omnem ventum capillorum barbæque dispersio.

Marginal references: F; 1.Reg.2.; 4.Reg 6.f; Lib 7. de bello iud. c.8.; Gal.5.c; Psal.26.a; Iob.31.d; Sec.70.; Psal.52.A; Matt 23.b; Mar.12.d; Luc.20.g

millia vltra non faciam, propter omnes abominationes tuas. [a] Idcirco patres comedēt filios in medio tui, & filij comedēt patres suos: & faciā in te iudicia, & vētilabo vniuersas reliquias tuas in omnem ventum. [b] Idcirco viuo ego dicit dominus Deus: nisi pro eo quod sanctum meum violasti in omnib. offensionibus tuis, & in cunctis abominationib. tuis: ego quoque confringam (siue iuxta Lxx. abiiciam) te & non parcet oculus meus, & nō miserebor. [c] Tertia tui pars peste morietur, & fame consumetur in medio tui, & tertia tui pars gladio cadet in circuitu tuo. Tertiā vero partē tuā in omnem ventum dispergam, & gladium euaginabo post eos. Et implebo furorem meum, & requiescere faciam indignationem meam in eis, & consolabor: & scient quia ego Dominus locutus sum in zelo meo, cum impleuero indignationem meam in eis. [d] Et dabo te in desertum & in opprobrium

G b ¶ *Idcirco viuo, &c.*] Propriè hoc ad Hierusalem dicitur: quia sancta mea violasti me deserens, & in templo meo idola coluisti: ego quoq; confringam omnia idola tua, & conteram atque concidam siue abiiciam te, quia prius abiecisti me, & non parcet oculus meus cum te videro, fami, gladio, seruituti colla submittere, nec miserebor, quia misericordiam meam non mereris. Scriptum est enim: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* (Matt.5.a) Hoc idem & in ecclesia intelligendū est: quod magistris & sacerdotibus qui egerint negligēter, possit Deus quotidie dicere: quia sancta mea violastis in cunctis offensionibus vestris, & in vniuersis abominationibus quæ egistis, ego quoque vos conteram atque confringam, reddamque per me quod in meum populum perpetrastis. De quo contra pastores hic idem propheta plenius loquitur (Inf.34.a), quod lanis ouium operiantur, & lacte vescantur & caseo: & fractum pecus ac morbidum non requirant.

c ¶ *Tertia tui pars peste, &c.*] Lxx. qui supra quatuor partes posuerant, quas in descriptione incendij, gladij & dispersionis, tres tantum esse sermo propheticus adprobaunt, vt superfluo vna pars incendij in duas partes diuideretur. In hoc quoque loco eandem primam partem diuiserunt in duas, vt dicerent: *Quarta pars tui morte atteretur, & quarta pars tui fame consumetur in medio tui, & quarta pars tui cadet in circuitu tuo, & quartam partem tui in omnem ventum dispergam.* H Licet hoc quod posuimus: *Et quarta pars tui in gladio cadet.* De Theodotionis editione sub asteriscis additum sit. Perspicuum est autem, vt Hebræa veritas continet, tres esse partes. De quarum prima dicatur: *Et tertia tui pars peste morietur, & fame consumetur in medio tui.* Multoque melius fuerat transferre quod scriptum est, quam rei malæ translatæ patrocinium quærere. Ne hoc dicimus ab illis factum, quibus vetustas auctoritatem dedit: sed per multa sæcula, scriptorum atque lectorum vitio deprauatum. Quamquam & Aristeus & Iosephus (Ioseph lib. 12. antiq. cap.2.), & omnis schola Iudæorum, quinque tantum libros Moysi à Lxx. translatos asserant. De quo capitulo quia supra diximus: nunc omittendum videtur: Hoc tantum addam, quod necessariam est in eo quod ait: *Et implebo furorem meum, & requiescere faciam indignationem meam in eis: & consolabor, & scient quia ego Dominus locutus sum in zelo meo, cum impleuero indignationem meam in eis.* Quomodo sentiendus sit furor & indignatio & zelus Dei, sæpe exposuimus: quod humanis Deus loquatur affectibus, non quo ipse irascatur, sed quo nos per pœnas atque cruciatus Deum sentiamus iratum. Zelus autem sub metaphora viri & vxoris accipiendus: qui quamdiu vxorem diligit, zelotypus est: si neglexerit, dicit illud quod in consequētibus dicturi sumus (Infr.16.e): *Zelus meus recedet à te, & vltra nō irascar tibi.* Quodque iungitur: *Et scient quia ego Dominus locutus sum in zelo meo*: non illi qui consumpti sunt fame & pestilentia, nec qui gladio ceciderunt in circuitu ciuitatis, sed illi qui dispergentur in omnem ventum, aliorum mortibus suisque miseriis sentient iratum Deum, quem clementem sentire noluerunt.

d ¶ *Et dabo te in desertum & in opprobrium, &c.*] Quodque sequitur, & in opprobrium gentibus, quæ in circuitu tuo sunt: In Lxx. non habetur: pro quo addiderunt de suo, & filias tuas in circuitu tuo. Rursumque iuxta vtramq; editionem, in conspectu omnis prætereuntis. Prodest autem Hierusalem omnia in ea vitia desolari, & ad desertū redigi, & sua eam peccata cognoscere, vt quæ cæteris gentibus in exemplum virtutum esse debuerat, sit exemplum miseriarū.

A

Psal.38.c Psal.118.a

Filias autem eius, vrbes vel viculos intelligere possumus: siue ecclesias in toto orbe dispersas: vt quicumque huius peregrinus est sæculi, & dicat cum psalmista: *Aduena sum & peregrinus sicut omnes patres mei*: & de quo dicitur: *Non dixerunt qui præteribant: benedictio Domini super vos*, videat opprobrium eius & doleat.

gentibus, quæ in circuitu tuo sunt, in conspectu omnis prætereuntis. [a] Et eris opprobriũ & blasphemia, exemplum & stupor in gentibus quæ in circuitu tuo sunt. [b] Cum fecero in te iudicia in furore & indignatione, & in increpationibus iræ. Ego dominus loquutus sum. [c] Quando misero sagittas famis pessimas in eos, quæ erunt mortiferæ, & quas mittam vt disperdam vos: & famem congregabo super vos, & conteram in vobis firmamentum (vel baculum) panis. [d] Et immittam in vos famem, & bestias pessimas vsque ad internecionem, & pestilentia & sanguis transibunt per te, & gladium inducam super te: ego dominus locutus sum.

CAPVT VI.

ET [e] factus est sermo Domini ad me dicẽs: Fili hominis pone faciem tuam ad montes Israel, & prophetabis ad eos, & dices: Montes Israel audite verbum domini Dei. Hæc dicit dominus Deus montibus & collibus, rupibus & vallibus. [f] Ecce ego inducam super vos gladium, & disperdam excelsa vestra: Et demoliar aras vestras, & confringentur simulacra vestra, & deiiciam interfectos vestros ante idola vestra. Et dabo cadauera filiorũ Israel ante faciem simulacrorũ vestrorum, & dispergam ossa vestra circa aras vestras in omnib⁹ habitationibus

καὶ ἔσῃ στενακτὴ καὶ δηλαϊστή.

a ¶ *Et eris opprobriũ & blasphemia, &c.*] Pro quo in LXX. legitur: Et eris στενακτὴ, id est, gemibilis. Et de Theodotione additum est, καὶ δηλαϊστὴ, cuius verbi notitiam non habemus. Pro quo tres alij interpretes blasphemiam transtulerunt, quæ in Hebraico dicitur גדופה. Sequitur:

a gedopha.

b ¶ *Cum fecero in te iudicia in furore & indignatione, & in increpationibus, &c.*] Gemitu autem dignam Hierusalẽ cum offenderet Deum, vt faceret in ea iudicia in furore & indignatione, testatur & Paulus, qui dicit: *Eramus natura filij iræ, sicut & cæteri*. Et iterum: *Qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus aggrauati*. Loquimurque cum Hierusalem: iram domini sustinebo, quoniam peccaui ei, δηλαϊστὴν vel δηλαίαν quidam infelicem & miseram, alij perspicuam & expositam ad miserias intelligi volunt.

Ephes.2.a 2.Cor.5.b Mich.7.b

B

c ¶ *Quando misero sagittas famis pessimas in eos, quæ erũt, &c.*] Famem & pestilentiam & bestias pessimas, & quidquid aliud malorum sustinemus in sæculo, propter nostra venire peccata manifestũ est. Vnde & fames illa quæ facta memoratur in Ruth, & in Regum volumine sub Helia, quando tribus annis & sex mensibus cœlum clausum est: & sub Heliseo, cuius incredibilem inopiam repentina abundantia compensauit, Dei iudicio missa est. Quod non solum tunc in Hierusalem factum est, sed & in nostra fit Hierusalem: in qua propter magnitudinem peccatorum, primum fames mittitur audiendi sermonem Dei. Deinde famem mors sequitur: vt qui non audiuimus, *Gustate & videte quoniam suauis est Dominus*: postea sentiamus, mors peccatorum pessima est. De firmamento & baculo panis, supra diximus.

Ruth.1.a 3.Reg.17.a 4.Reg.6.f Psal.33.b Ibid.d Sup.4.d

d ¶ *Et immittam in vos famem & bestias, &c.*] Bestias pessimas induci super terram solitudinis, quæ fame & gladio & peste vastata est, præsentia quoque ostendunt tempora, quãdo familiaria animalia, canes, in dominorum carnes rabie concitantur, & vrsis ac lupis, cunctisque alijs generibus bestiarum terra completur: pestilentiamque & sanguinem transire per eam, morbum gladiumque significat. Sed & in nostram Hierusalem mittuntur bestiæ pessimæ, quando tradimur in passiones ignominiæ, & in reprobum sensum, & conscientiam peccatorum, quæ excruciant atque dilacerant animum nostrum. Dissensiones, hæreses, schismata, æmulationes, inuidiæ, tristitiæ, detractiones, desideria mala, auaritia, quæ est radix omnium malorum, bestiæ pessimæ sunt. Quæ cum fuerint in nobis, meremur audire: *Corripiet te præuaricatio tua*. Precamurque & dicimus: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi*.

Rom.1.d 2.Cor.12.g Hier.2.d Psal.73.d

CAPVT VI.

ET [e] *factus est sermo domini ad me dicens, &c.*] Quod sæpe in hoc propheta dicitur Adônai Dominus, propter Græcos & Latinos qui Hebrææ linguæ non habent scientiam, breuiter exponendum videtur. Adonai vnum nomen est de decem vocabulis Dei, & significat dominum: quo sæpe & in hominibus vtimur. Denique & Sara vocans Abraham dominum suum, hoc vocabat nomine. Et vbi dicitur: *Domini mei rex*, adonai scriptum est. Quando igitur duo, Domini & Domini, iuncta sunt nomina: prius nomen commune est, secundum propriè Dei, quod appellatur ἄῤῥητον, id est, ineffabile, & quod scriptum fuit in lamina aurea, quæ erat in fronte pontificis. Montes autem Israel, qui simulacris dæmonum fuerant occupati: non auribus, sed imperio ac potentia conditoris, suum audiunt & intelligũt creatorem. Quo modo *mare vidit & fugit, Iordanis conuersus est retrorsum*: non vtiq; carnis oculis quibus carebat. Et ad mare dicitur: *Tace, obmutesce*: Et ventorum flatibus imperatur: Iubeturque vermi, qui Ionæ percussit vmbraculũ. Et de eadem terra scriptum est: *Qui respicit terram, & facit eam tremere*. Ad quos propheta loquitur, indicans idola destruenda & aras, vniuersasque ceremonias, quibus prius idolis seruierant, cõterendas. Possumus montes Israel, & principes accipere eos, qui potentia, sapientiaque & scientia, ac diuitiis præcellebant. Et hoc animaduertendum, quod obfirmatus quidem facies & ponitur contra montes: sed nequaquam solis montibus, sed & collibus loquitur, & rupibus, & vallibus, in quibus inferior dignitas, & gradus prudentiæ scientiæque cognoscitur. Videntur mihi tropologicè montes esse, qui ad perfectam scientiam peruenerunt. Colles, qui paulo inferiores sunt. Rupes, qui nullam habentes scientiam, & tantum in conuersatione fidentes, aliquæ sibi de scripturarum interpretatione præsumunt, habentes iuxta Apostolum zelum Dei, *sed non secundum scientiam*. Valles autem appellari nouissimos in ecclesia: qui & vita & scientia inferiores, tamen de conuentu familiæ dominicæ non recedunt. Qui omnes verbum Dei iubentur audire: vt vnusquisque pro suo modulo & sensu intelligat quid dominus præcipiat.

C

Gen.18.b Exod.28.f Psal.113.a Mar.4.d Iona.4.e Psal.103.d

D

Rom.10.a

f ¶ *Ecce ergo inducam super vos gladium, & disperdam excelsa vestra, Et demoliar aras vestras, & confringentur simulacra vestra, & deiiciam interfectos vestros ante idola vestra, &c.*] Montibus dicitur Israel, quod disperdat Deus excelsa eorum, in quibus adorabant homines fictos Deos, & aras simulacraque confringat, & cultores eorum in conspectu phanorum interfici faciat: vt iaceant cadauera mortuorum, vbi prius iacebant hostiæ, & dispergantur ossa, non montium, sed eorum qui iacebant in montibus, in circuitu ararum, & in cunctis vrbibus viculisque Israel. Hoc iuxta literam. Alioquin & super eos qui eriguntur in superbiam, & de quibus Apostolus loquitur: *Scientia inflat, charitas autem ædificat*: inducitur gladius, vt omnia eorum simulacra, quæ de suo finxerunt animo conterantur, & interfecti iaceant & mortuos se esse sentiant: nihil sibi simulacra sua atque figmenta prodesse cernentes. Quodque dispergere se dicit ossa montium circa aras, fortissimos quosque eorum à se mutuo indicat separandos. Prodest enim peruersæ scientiæ malos à malis diuidi. Et vt illi qui consensu pessimo ædificabant turrem pro vtilitate propria, dissipati sunt; diuisæque linguæ eorum, ne consensus pessimus peiores eos faceret: ita ossa montium dispergentur, vt vanos conatus suos intelligant. Hoc quod nos posuimus: *Et dabo cadauera filiorum Israel ante faciem simulacrorum vestrorum*: in LXX. non habetur.

1.Cor.8.a Gen.11.a

a ¶ *Vrbes*

bus vestris.[a] Vrbes desertæ erunt, & excelsa demolientur, & dissipabuntur, & interibunt aræ vestræ, & confringentur & cessabūt idola vestra & cōterentur delubra vestra, & delebūtur opera vestra. Et cadet interfectus in medio vestri & scietis quia ego dominus.[b] Et relinquam in vobis eos qui fugerint gladium in gentibus, cum dispersero vos in terris. Et recordabūtur mei liberati vestri in gentibus, ad quas captiui ducti sunt.[c] Quia contriui cor eorū fornicās & recedens à me, & oculos eorū fornicantes post idola sua. Et displicebunt sibimet super malis quæ fecerant in vniuersis abominationibus suis. Et scient quia ego dominus non frustra locutus sū vt facerem eis malū hoc.[d] Hæc dicit dominus Deus: percute manu tua & allide pedem tuum & dic: heu, ad omnes abominationes malorum domus Israel.[e] Qui gladio, fame, & peste ruituri sunt.[f] Qui longe est, peste morietur qui autē prope est, gladio corruet, & qui relictus fuerit atq. circundatus, fame morietur, & implebo indignationem meam in eis.[g] Et scietis quia ego dominus, cum fuerint interfecti vestri in medio idolo[illegible]estrorū per circuitū ararū vestrarū in omni colle excelso: in cunctis summitatib. mōtiū & subter omne lignū nemorosum, & subter vniuersam quercū frōdosā: locū vbi accēderūt thura

E a ¶ *Vrbes desertæ erunt, & excelsa demolientur, & dissipabuntur, & interibunt aræ vestræ*, &c.] Causa perspicua cur vrbes montium deserendæ sint, scilicet vt demoliantur excelsa, aræq; & idola destruantur, & delubra pereant, & omnis simulacrorum cultura desistat: cadantq; interfecti in medio montium, & sciant quoniā ipse sit dominus. Per quæ occasio nobis datur, spiritualem magis intelligentiā sequi: vt vrbes hæreticorum, quæ interpretantur ecclesiæ, & excelsa superbiæ eorū, & aræ peruersorum dogmatum confringantur, & idola pereant, quæ de suo sibi corde simularant, & conterantur delubra non tēpla, quæ cōtra tēplum domini surrexerāt, Græcoq; sermone appellantur τεμένη, id est fana atque delubra, & omnia opera montium conterantur, quæ nō opera Dei sunt, sed magistrorum falsæ sciētiæ. Cumq; ceciderint interfecti in medio montium, vel quos ipsi montes interfecerāt, vel ecclesiastici viri qui eos male viuentes in salutem suam occiderāt: tunc finis erit montium superborū, vt cognoscant quod ipse sit dominus. Potest autem fieri vt de vno populo montium Israel, alijs interfectis cognoscāt alij. *Pestilente enim flagellato, stultus astutior erit.* Pro.19.d

F b ¶ *Et relinquam in vobis eos*, &c.] Illud quod dominus loquitur ad Heliam: *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curuauerūt genu Baal*, & Paulus Apostolus scribit: *Et nunc in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ saluæ factæ sunt*: potest huic capitulo conuenire. Et Apostoli enim, qui erant de semine Israel, & gladium fugerant, idcirco sunt reseruati, vt dispergerentur in terris, & in gentibus euangelium prædicarent, ac recordarentur in gentibus Dei, in quibus captiuitatis tempore versabantur. Potest autem & hoc dici, quod ideo aliqui de captiuitate Iudaica reseruati sint, vt in gentibus recordarentur nominis eius, illiusque potentiam prædicarent. De hæreticorum quoque populus, qui euadere potuerint gladium perditionis eorum, & pessimam factionem, quæ contra Deū fuerat concitata, huc illucque dispersi, recordabuntur nominis Dei agentes pœnitentiam, & captos se à viris ecclesiasticis exultabunt. 3.Reg.19.d Rom.11.a

שרירות c ¶ *Quia contriui cor eorum fornicans & recedens à me*, &c.] Multa de hoc capitulo à Septuaginta prætermissa sūt, illudque mutatum: *Iuraui corde eorum fornicanti* Pro quo nos possumus: *cōtriui cor eorum fornicans*. Iurauit autē atq; decreuit se facturum esse quæ opere monstrauit: siue contriuit fornicans cor, & recedens à Deo, eorum de quibus per Osee dominus loquitur: *Spiritu fornicationis seducti sunt*. Et oculos fornicantes post idola, per quorum fenestras mors intrasse perhibetur. Quam ob causam & in Daniele duo presbyteri præceperunt reuelari Susannam, vt nudati corporis decore fruerentur. Nec frustra locutus est dominus vt faceret malū vel mala, quando ad comminationem eius agunt pœnitentiam, qui sententiæ subiacebant. Sin autem cor durum sit & indomabile, ne per pœnas quidem sentiens beneficia corrigentis, dicitur ad eos: *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non recepistis*. Prodest autem & hæreticis vt conteratur cor eorum, thesaurus pessimus dogmatum peruersorum, quia recessit à domino, & fornicantes oculi post adinuentiones suas. Qui cum domini fuerint recordati, displicebunt sibi in vniuersis abominationibus suis, & intelligentes veræ fidei veritatem, scient quia ipse sit dominus. Qui idcirco sæpe infert tribulationem, quæ patientibus perniciosa videtur & pessima, vt ad pœnitudinem conuertantur. Ose.4.c Hier.9.f Dan.13.d Hier.3.f Su.70.

G d ¶ *Hæc dicit dominus Deus: percute manu tua & allide pedem tuum*, &c.] Magnitudinem peccatorum iubetur propheta manibus pedibusque ac sermone monstrare: vt gestu corporis & indignatione vocis, habitum stupentis mirantisque & plorantis ostendat. Quo modo enim si quando nouum aliquid mirandūque conspicimus, tam corpore quam animo perhorrescimus, ita vt cōplodamus manus, & pedes allidamus ad terram, & vocē inclinemus ad fletum: sic nunc oculis animi propheta cernens ventura supplicia, ad vniuersas abominationes malorū domus Israel loquitur quę sequuntur. Percutim' spiritualiter manu, quando à malis operib. nos separamus. Allidimus pedē quādo nō gradimur itinere peccatorum. Plāgimus atque ploramus, quando nobis displicent quæ geruntur. Quod ostenditur verbo, heu. Pro quo Aquila interpretat' est ἆ ἆ, Symmachus χεῖρ αἰάζω quod significat lamentare vel plange. Septuaginta & Theodotio εὖγε quod magis insultantis est quam plāgentis.

e ¶ *Qui gladio fame & peste ruituri sunt.*] Hæc est autem causa plangendi, quod habitatores mōtium & ararum idolorumque cultores, gladio, fame, & peste ruituri sunt. Qui variis ducūtur erroribus, & quotidie mutant fidē, circumferunturque omni vento doctrinæ: isti cæduntur gladio, & diuiduntur in partes, vnitatem ecclesiasticæ fidei relinquentes. Qui vero spirituales nō habet cibos, fame morietur: nesciens eum qui dixit: *Ego sum vita*. Porro qui vel singulis vel pluribus deditus vitiis, ab eis non potest separari: quasi quodam veterno pestilentiæ corruit. H Ioan 14.b

f ¶ *Qui longe est, peste morietur: qui autem prope est, gladio corruet*, &c.] Qui obsidionē vrbis effugerit, & ad deserta migrauerit, peste morietur, qui prope fuerit, cadet hostium gladio. Quem autem circumdederit hostilis exercitus, fame interibit & penuria, in hisque omnibus implebitur indignatio Dei, vt cognoscant qui remanserint, quia ipse sit dominus. Qui ab ecclesia quoque recesserit statim peste morietur. Qui sciolus sibi videtur & diligens, nisi cauerit, gladio ferietur inimici. Qui simplici contentus fide, instar brutorum animantium versatur quidem in ecclesia, sed tamen in nullo bono opere proficit, nec imitator est formicæ, quæ in messe præparat sibi cibos atque comportat: iste fame morietur, & in omnibus his implebitur ira domini. Pro 6

g ¶ *Et scietis quia ego domin', cū fuerint interfecti vestri in medio idolorum vestrorum, per circuitū ararū vestrarum, in omni colle excelso, in cunctis sum.* &c.] Perspicuum est iuxta literam, & interpretatione non indiget, quod in montibus Israel & in excelsis collibus inter ipsa idolorum altaria lucosque, qui appellantur ligna nemorosa, Israeliticus sit cæsus exercitus, vt vbi peccauerant, ibi punirentur. Iuxta anagogen sequamur ordinem propositum. Quando magistri hæreticorum ab ecclesiasticis viris, qui instructi sunt sciētia scripturarum, contriti fuerint atque superati, videmus interfectos peruersorum dogmatum iacere inter simulacra quæ finxerant, & eos qui se eleuabant contra scientiam Dei stratos in montib. collibusque subter omne lignū nemorosum, qui habebant verba pompatica, vmbramque foliorum, & poma bonorum operum non habebant: qui erant sub omni quercu frondosa, quæ non affert fructus hominum, sed porcorum: vbi accenderunt thura redolentia non Deo, sed idolis suis. Nec dicere puterant quod de Noe scriptum est: *Odoratus est dominus odorem bonæ fragrantiæ*, Gen.8.b

A
a Cor. 2. d & id quod Paulus loquitur: *Christi bonus odor sumus Deo in*
Psal. 37. b *omni loco.* Quo modo autem sanctus odore suo delectat Deum: sic peccator ex cuius persona psalmus ille cantatur: *Computruerunt & corruptæ sunt cicatrices meæ, à facie insipientiæ meæ:* accendit idolis suis thura fœtentia. Id quod nos interpretati sumus, in cunctis summitatibus montiū. Et post paululum: *Et subter vniuersam quercum frondosam*, Lxx. reliquerunt.

a ¶ *Et extendam manum meam super eos,&c.*] O mōtes Israel, cū interfecti vestri ceciderint in medio ararum idolorumq; vestrorum in omni colle excelso, in cunctis mōtium summitatibus: cum compleueroque lucos vestros cadaueribꝰ mortuorum, in quibus quondā accenderunt thura idolis suis redolentia: tunc extendam manū meam ad vltionem quæ fuerat hucusque contracta, & redigā
דבלתה vniuersam terram Israel in solitudinē à deserto Deblatha quæ est in terra Emath, quæ hodie vocatur Epiphania Syriæ in cunctis habitationibus eorum, vt omnibus pateat nihil esse inter solitudinem & mare magnum, quod non hostilis mucro consumpserit. Multipu-
Hier. 39. b tant eundem esse locum, de quo in Hieremia scriptum est: *Et apprehenderunt Sedechiam in deserto quod est iuxta Hiericho, & omnis comitatus eius diffugit ab eo.* Cumque comprehendissent regem, adduxerunt eum ad regem Babylonis in Reblata, quæ est in terra Emath. Potest & ob vicinam simi-
רבלתה litudinem a ד & b ר Hebraicarum literarum, quæ paruo api-
a daleth. ce distinguuntur: vel Deblata vel Reblata appellari. Iuxta
b res. mysticos autem intellectus, extendit dominus manum suam super omnes qui hæretico fuerant errore decepti, vt terram eorum, quæ interpretatur ecclesia, faciat desolatam à deserto Deblata, quod in lingua nostra παλάθων, hoc est massam
B ficorum sonat, carycarumque inter se compactarū, vt postquā in simulata dulcedine, quæ non erat terræ cultæ, sed solitudinis, amaritudinē repererint, tunc cognoscant, quia ipse sit dominꝰ. Mel enim distillat de labiis mulieris meretri-
Prou. 5. a cis: quæ ad tempus impinguat vescentium fauces, & postea amarius felle reperitur. Hoc significant & duo calathi ficorū qui positi sunt in Hieremia contra faciem templi: vnus ficorū
Hier. 24. a optimarum, & vnus pessimarum: quorum alter ad ecclesiam Christi refertur: alter ad congregationem malignantium.

CAPVT VII.

ET b *factus est sermo domini ad me dicens:&c.*] Finis venit, venit finis super quatuor alas terræ. Quas nos plagas
Esa. 24. e mundi interpretati sumus: orientem videlicet & occiden-
Sec. 70. tem, meridiem, & septentrionem. De quibus alis & Esaias
Psal. 67. c loquitur: *Domine ab alis*, siue à *finibus terræ portenta audiuimus*: quæ in toto orbe per Apostolos gerebantur. Et de sanctis scriptum est: *Si dormieritis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora dorsi eius in pallore auri.* Vnde & dominus cum appropinquasset, & vidisset Hierusalem, fleuit & dixit: *Quotiens volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti.* Iste est qui in Deuteronomij cantico expandens alas suas, suscepit eos
Matt. 23. d & assumpsit eos in humeris suis. Quidam spirituales alas terræ: quib. ad cælestia subuolamus, quatuor ponit genera cre-
Deut. 32. b dentium, domum Aaron, & domū Leui, & domum Israel, & timentes dominum. De quibus & psalmista canit: *Domus Israel benedicite dominum: domus Aaron benedicite dominum: domus Leui benedicite dominum: qui timetis dominū benedicite*
Psal. 134. d *dominum.* In Aaron, sacerdotium: in Leui, æditiuos & ministros: in Israel, cunctum populum, in timentibus dominum, proselytos intelligens. Nos autem simpliciter explanandum putamus, quod post comminationem montiū Israel, ad omnem terram Israel siue decem siue duodecim tribuum sermo propheticus dirigatur, & nequaquā propheta ventura prænunciet, sed iam ingruentem videat captiuitatē.

thura redolentia vniuersis idolis suis. [a] Et extēdam manum meam super eos & faciam terram desolatam & destitutam à deserto Deblatha, in omnibus habitationibus eorum, & scient quia ego dominus.

CAP. VII.

ET [b] factu est sermo domini ad me, dicēs: Et tu fili hominis, hæc dicit dominus Deus terræ Israel: Finis venit, venit finis super quatuor alas terræ. [c] Nunc finis super te, & immittam furorem meum in te, & iudicabo te iuxta vias tuas, & ponam contra te omnes abominationes tuas. Et non parcet oculus meus super te, & non miserebor: sed vias tuas ponam super te, & abominationes tuæ in medio tui erunt, & scietis quia ego dominus. [d] Hæc dicit dominus

C
4 R. 5. 25. Quinto enim anno Sedechiæ cœpit Ezechiel in Babylone prophetare captiuis, & anno nono venit Nabuchodonosor & obsedit Hierusalem, cepitque eam anno vndecimo. Sedechiæ. Ex quibus perspicuum est venisse finem & appropinquasse, non super montes & colles, rupesq; & valles, sed super quatuor plagas terræ ex omni parte Israel, non omnis terræ (quod si dixisset, de toto mundo credi poterat) sed terræ simpliciter, quod significat Israelis. Sic. n. cœperat: *Hæc dicit dominus Deus terræ Israel: Finis venit, venit finis super quatuor plagas terræ.*

c ¶ *Nunc finis super te,&c.*] In hoc capitulo iuxta Lxx. interpretes ordo mutatus est atque cōfusus: ita vt prima nouissima sint, & nouissima in prima vel media: ipsaque media nunc ad extrema nūc ad principia trāsferantur. Ex quo nos & ipsum Hebraicum, & cæteros sequuti interpretes ordinem posuimus veritatis. Ad terrā igitur Israel sermo dirigitur, quod venerit super eā finis & consummatio, & emittat dominus furorem suum in eam: non iniustum & tantum de indignatione venientē, sed plenum æquitatis atque rationis: vt iudicet eam secundum vias suas & ostendat illi omnes abominationes suas: vt recordetur operum suorum & intelligat quid male gesserit. Quod autē dicit: *Non parcet, oculus meus super te, &*
Heb. 12. b *non miserebor:* quia clementissimus medicus incidere cupiēs
D putridas carnes, & cariosa vulnera adurere cauterio, nō par-
Deut. 1. f cit vt parcat: nō miseretur vt magis misereatur: ne quid pu-
Amos 3. a tridum viuasque carnes sui vicinia corrupturum, remaneat
Sec. 70. in corpore: *Percutit* autē *dominus quē diligit, & castigat om-*
2. Tim. 2. c *nē filium quem recipit.* Cuius intelligentiæ est: Ego percutiā, & ego sanabo. Omnis enim medicina ad tempus habet amaritudinē: sed postea fructus doloris sanitate mōstratur. Tale quid & per Amos loquitur Deus. *Quoniā vos cognoui de vniuersis tribubus terræ: idcirco vlciscar super vos omnia peccata vestra. Nouit enim dominus eos qui eius sunt.* Et vias, inquit, illius, totiusq; vitæ egressum, abominationesque & maculas ponam in medio eius: vt ante oculos peccatricis, quæ pro sanitate punitur, pristina peccata ponantur. Cumque hoc fecerit dominus, scient qui cruciati sunt, quod ipse sit domi- Osee 12. a
nus. Hoc ipsum sonat & illud testimonium: *Vlciscar Iacob se-* Sec. 70.
cundum vias suas, & iuxta adinuentiones eius reddam illi.

d ¶ *Hæc dicit dominus Deus: Afflictio,&c.*] Hæc in Lxx. nō habentur, sed in editione eorum de translatione Theodotionis sub asteriscis addita sunt. Nos autē sequamur Hebraicum. Pro afflictione, quam iuxta Symmachū, qui interpretatus est κάκωσιν, perspicuitatis causa posuimus & in Hebraico a רעה & in Græco κακία vel πονηρία scribitur, id est mali- a raa.
tia. Dicitur autem quod extremum peccatorum terræ Israel tempus aduenerit: vt iam non effugiat sententiā Dei, quā longo tempore metuebat. Et quia necdum compleuerat pec-
Gen. 15. d cata sua, propterea differebatur supplicium, secundum illud
Matth. 23. d quod scriptum est: *Necdum enim completa sunt peccata Amorræorum.* Vnde & dominus ad Iudæos: *Et vos* ait, *implete mēsuram patrum vestrorum.* Venit tibi ergo miseria, venit afflictio, venitq; captiuitas. Et ne putes me rursum futura minitari, ostendo digito atque demonstro. *Ecce venit, finis venit, venit finis.* Qui hucusq; dormitare tibi videbatur & quiescere, euigilauit contra te repēte atq; surrexit. Venit cōtractio, quæ in Hebraico dicitur b הצפירה, & quam Aquila inter- b hassephira.
pretatus est περισκέψιν, id est, contemplationem & prospectionem: quam semper pauida tibi venire metuebas, & quā interpretatus est Theodotio πλοκὴν, id est ordinem contextumque malorum omnium. Porro quod dicitur: *Super te qui*
Apoc. 8. d *habitas in terra*: iuxta illud Apocalypseos Ioannis debemus accipere: *Væ super omnes qui habitant in terra.* Sanctus e-
Psal. 38. c nim non est habitator terræ, sed aduena atque peregrinus: dicitque: *Aduena sum & peregrinus, sicut omnes patres mei.*

Qam.

nus Deus: Afflictio vna, afflictio ecce venit, finis venit, venit finis. Euigilauit aduersum te, ecce venit. Venit contractio super te qui habitas in terra. [a] Venit tempus, prope est dies occisionis, & non gloriæ montium. [b] Nunc de propinquo effundā iram meā super te, & complebo furorē meū in te, & iudicabo te iuxta vias tuas. Et imponam (siue dabo,) tibi omnes abominationes tuas. [c] Et non parcet oculus meus, neque miserebor: sed vias tuas imponam, (siue dabo) tibi, & abominationes tuæ in medio tui erūt, & scietis quia ego sum dominus percutiens.

HEBR.	SEPT.
[d] Ecce dies, ecce venit egressa est contractio, floruit virga, germinauit superbia. Iniquitas surrexit in virga impietatis, non ex eis, & non ex populo, neque ex sonitu eorum, & nō erit requies in eis.	*Ecce dies parit ecce finis venit egressa est cōplexio, & floruit virga germinauit superbia, suscitata est iniuria, & conteret fortitudinem iniqui, & non cum perturbatione, neq; cum festinatione, & non ex ipsis sunt, neque pulchritudo in eis.*

[e] Venit tēpus appropinquauit dies. [f] Qui emit non lætetur, & qui vendit, nō lugeat. [g] Quia ira super

E Quamobrem & Abraham Hebræus, id est, עברי *περάτης* & peregrinus transitorque memoratur, de præsenti sæculo ad futurum transire festinans. Possumus hunc locum & spiritualiter interpretari contra populum Iudæorum, super quem venit finis consummatio à sanguine Abel iusti, vsq; ad sanguinē Zachariæ filij Barachiæ, (Matt. 23. d) quē interfecerunt inter templū & altare. Quādiu enim nō miserūt manus in filiū Dei (Matt. 21. d) dormitauit sententia eis domini, & dilata est. Quādo vero interfecerunt hæredē, vt periret hæreditas, nunc euigilauit aduersum eos, atque surrexit omnis ordo miseriarum atque perplexio, quia non quæsierunt cælestia, sed terræ hærere cupierūt.

a ¶ *Venit tēpus prope est dies occisionis, & nō gloria mon.*] Verbum Hebraicū [c] הד הרים quod nos in duo verba diuisum, primum [d] הד, secundum [e] הרים (c hed harim. d hed e harim.) iuxta Theodotionem gloriam montium interpretati sumus. Symmachus vertit in recrastinationem, dixitque. Et tēpus (Psal. 75. a) prope est: dies festinationis, & nō recrastinationis. Porro Septuaginta ita transtulerunt: *Venit tempus, appropinquauit dies, non cum perturbatione, neq; cum doloribus.* Theodotio: *Venit tēpus, prope est dies famis, & nō gloriæ montium.* Occisionis autem tempus & famis: nunc quoque in Iudaico populo comprobatur: F non habēte prophetas nec verbum Dei, quo anima credentium pascitur. Montes autem magistros intellige, & qui habeant notitiam scripturarum. De quibus & in alio loco dicitur: *Illuminans tu mirabiliter à montibus æternis.* Porro Septuaginta qui dixerunt, non cum perturbatione, & non cū doloribus: illud significant quod tantam habeant ignorantię Dei & animi cæcitatem, vt nec turbentur in sceleribus suis, nec pœnitentiæ doloribus crucientur.

(4. Reg. 24. b; 4. Reg. 25. a) b ¶ *Nunc de propinquo effundam iram meam super te, &c.*] Si à quinto anno transmigrationis regis Iechoniæ vsque ad nonum annum regni Sedechiæ, quando venit Nabuchodonosor & obsedit Hierusalem supputare voluerimus tres anni erunt medij. Vnde rectè dicitur: *Nunc de propinquo effundam iram meam super te.* Nequaquam tibi ventura prædicam: nec comminabor quæ longe post futura sunt: nunc in te complebo furorem meum. Qui furor & ira nequaquam absque iudicio est: sed vt reddat vias tuas in caput tuum, & omnes abominationes tuas sentire te faciat. Possumus autem & de extrema captiuitate dicere, quod post interfectionem Christi, quando venit eis finis, & euigilauit aduersum eos peccatum (1. Thes. 2. c) impletum est illud quod scriptum est: *Nunc peruenit in eos ira Dei in finem.* Quando à Tito, & Vespasiano, Hierusalem circundata est, & aduenit desolatio eius, & impletum est: (Matt. 23. d) *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta*: tunc iudicati sunt iuxta vias suas, & blasphemias, quibus dominum negauerunt, & senserunt furorem Dei: & omnis indignatio eius super illos effusa est, receperuntque scelera sua, vt permaneat desolatio templi vsque ad consummationem.

(Cōplebo.) c ¶ *Et non parcet oculus meus, neq; miserebor, &c.*] Causas seueritatis & austeritatis, siue vt hæretici putant, crudelitatis Dei quod nō parcat oculus eius, nec misereatur subiecit dicens. Vias tuas dabo tibi, & abominationes tuæ in medio tui erunt, vt sentias quæ fecisti: & videns abominationes tuas, vel in conspectu tuo, vel in medio omnium positas, emendes errorem pœnitudine: & recedens à pristinis operibus cum (Heb. 12. b) oderis quæ fecisti, tūc sentias quod ipse sit dominus. Qui ideo percutit, vt emendat: *& castigat omnem filium quē recipit.*

d ¶ *Ecce dies, ecce venit: egressa est cōtractio: floruit virga, &c.*] Contracta est, inquit, dies & abbreuiata, instatque vici- G na captiuitas. Floruit virga quæ multo vobis tempore minabatur, & de flore fructū plagarum parturit. Superbia vestra germinauit, quod merebamini: vt super virgam impietatis vestræ, qua subiectos vobis impie cædebatis: consurgat iniquitas, quæ nō est ea miserabili populo, neq; ex eis qui instar brutorum animantiū ducuntur à magistris: neque ex clamore eorū & sonitu, quo frustra vociferantur, à sacerdotib. pharisæisq. seducti: vt consona voce clamarēt, & dicerēt: *Crucifige, crucifige talem.* (Ioan. 19. a) Vnde nō erit eis requies, sed æterna captiuitas. Porro Septuaginta iuxta illum sensum in quo scribitur: *neque enim scitis, quid vētura pariat dies,* (Pro. 27. a) dixerunt: Ecce dies parit quod multo ante conceperat, venitque finis, & egressa est cōplexio, quæ mala vestra omnia cōplectatur, & teneat, siue vt Symachus interpretat' est, inspectio: (*περιοχή*) vt omnia videat Deus, quæ fecistis, & consideret opera vestra, & reddat vnicuique quod meretur. In eo autē quod ipsi similiter transtulerūt floruit virga: illo testimonio vti possumus: *Ne auferas virgā à filio tuo.* (Pro. 13.) Et Apostolus: (1. Cor. 4. d) *Quid vultis. In virga veniā ad vos, an in charitate & spiritu mansuetudinis?* Sed & Deus ore Psalmistæ resonat: (Psal. 88. e) *Visitabo in virga iniquitates eorū, & in flagellis peccata eorum: misericordiam autē* H *meam non auferam ab eis.* Ideo ergo dominus visitat & percutit, vt oriatur & pateat omnis superbia, quæ diu latebat inclusa, & suscitetur iniuria, contra ortam & germinantem superbiam, conteraturque fortitudo iniqui, non cum perturbatione, neque cum festinatione. Finis enim florentis virgæ sanitas est, atque correctio, quę non eorum merito venit, qui corripiuntur, nec pulchritudine, quam in se non habent, sed misericordia domini. Locus difficilis, & inter Hebraicum, & Septuaginta multū discrepans, quibus pleraque de Theodotionis editione addita sunt vt aliquam habere consequentiam viderentur.

e ¶ *Venit tempus, appropinquauit dies.*] Non solum ad Hierusalem dicitur, quod venerit ei tempus captiuitatis, & appropinquauerit dies, quo Babylonio sit vallāda exercitu, sed & ei qui extructis & dilatatis horreis exultabat, domin' loquitur: Stulte hac nocte auferetur anima tua à te, quæ autē præparasti, cuius, erunt? Vnde & Apostolus: (Luc. 12. c) *Tēpus ait abbreuiatum est.* Et in eodem loco. *Præterit enim figura huius mundi.* (1. Cor. 7. a) Notandū quod non in futurū distulerit, sed de præsenti dixerit: præterit, & quotidie labitur figura mundi. Nunquam in eodem statu permanet, sed semper crescentium & decrescētium figura præteruolat, & mutatur. Vnde & dominus: *Cælum, inquit, & terra præteribit.* (Matt. 24. e) Sin autem hæc quibus omnia quæ in mundo sunt continentur, prætereunt, atque pertrāseunt, quod potest in humanis rebus esse perpetuum.

f ¶ *Qui emit nō lætetur, & qui vēdit nō lugeat.*] Naturale est in possessionum emptione lætari, in venditione lugere. Cū autem instet seruitus, atque captiuitas: & gaudium & tristitia in vtroque sunt vana. Vnde & Apostolus: *Tempus, inquit, abbreuiatum est. de cætero qui habēt vxores, sic sint quasi non habeant, & qui flent, quasi non fleant, & qui gaudent quasi non gaudeant, & qui emunt quasi non posideāt: & qui vtuntur mūdo isto quasi non vtantur.* (1. Cor. 7. a) Nam & diluuium ementes oppressit atque vendentes, vt dominus loquitur in euangelio. (Matt. 24. e)

g ¶ *Quia ira super, &c.*] Hoc in LXX. non habetur. Pro populo potest multitudo & turba iuxta Hebraicū accipi: hoc n. significat [f] המונה. (f hamonas) Causaq; perspicua est quod idcirco qui emit gaudere nō debeat, & qui vēdit lugere desistat: quia ira Dei in breui vētura sit sup oēm multitudinē terrę Iudęæ siue Hierusalē.

A Ex superioribus enim intelligitur, in qoibus scriptum est: Hæc dicit dominus Deus terræ Israel, &c.

a ¶ *Quia qui vendit, ad id quod vendidit non reuertetur.*] Iuxta Hebraicum morem loquitur. Omniũ enim emptio ad ven-
Leuit 25.b
ditorem reuertebatur quinquagesimo anno remissionis: qui apud illos vocatur iubileus. Ante igitur quã annus remissionis adueniat, quando possessiooes ad priores dominos reuertuntur, ingruet captiuitas, quæ omnem vrbis auferet cõsuetudinẽ. Porro quod Septuaginta transtulerunt: *Quia qui emet, ad venditorem nõ reuertetur:* cum iuxta historiam penitus nõ cohæreat: iuxta Anagogen hunc sensum habere potest: vt dicamus eum, qui hæretico fuerat errore deceptus, cũ intellexerit magistri fraudulẽtiam, nequaquam reuerti ad venditorem: id est, ad magistrum: sed eum despicere, atq; contemnere.

b ¶ *Et adhuc in viuentibus vita eorũ, &c.*] Quo modo possessio non reuertetur ad priorẽ dominum euersione vrbis instãte: sic visio & cõminatio prophetalis, quę ad omnẽ multitudinẽ vrbis dirigitur, nequaquã regredietur & irrita fiet, sed rebus explebitur, viuẽtib. adhuc his ad quos prophetalis sermo dirigitur. Hoc autem ait, vt ostendat imminentem captiuitatem: ne secundũ consuetudinẽ dicerent: Visio hæc in lõ-
B
gos dies erit, & post tempora multa cõplebitur. Possumus &
Matt.11.b
hoc dicere, quod postquam recesserit à Iudæis visio prophetalis. (Lex enim & prophetæ vsque ad Ioannem Baptistam, (post interfectionẽ saluatoris nequaquã regrediatur ad eos: nec vltra mereantur habere prophetas. Significanterque ad omnem, inquit, multitudinẽ visio non regredietur. Ergo regredietur ad eos qui ex Iudæis domino crediderunt, Apostolos videlicet, & reliquias populi Iudaici, quæ ex Israel saluæ factæ sunt. Sed nec isti duo versus habẽtur in Lxx. editione.

c ¶ *Et vir iniquitate vitæ suæ non confortabitur.*] Et est sensus iuxta Hebraicum: Non proderit homini iniquitas sua, nec ei præbebit aliquam fortitudinem. Iuxta Septuaginta. Et homo qui desiderauit, quod in mundo putauit esse pretiosum non obtinebit: sed libertate pereunte, amittetur omne quod
עון iniquitas.
pulchrum est: Ambiguitas autem Hebraicarum literarum
עין oculus
& quæ tantum magnitudine discernuntur, fecit alios iniquitatem, alios oculos interpretari.

d ¶ *Canite tuba, præparentur omnes.*] De tubarum clangore
Esa 58 a
& sonitu in multis locis legimus: vt ibi: *Sicut tuba exalta vocẽ*
Psal.80.a
tuam. Et alibi: *Clangite in neomenia tuba, in insigni die solemni-*
1.Thes.4 d
tatis vestræ. Et in Apostolo: *Quoniam ipse dominus in iussu &*
Matt.6 a
in voce archangeli, & in tuba Dei descendet de cælo: Et in euan-
Num.10.a
gelio, *Nolite tuba clangere ante vos.* Et tubas ductiles, atq; argenteas Numerorum narrat historia quæ sermoni prophetico comparatur, & doctrinæ Apostolicę. Præcipiturque nũc, vt omnes ad signum clangoris & buccinæ præparentur ad bella. Porro quod dixere Septuaginta, & iudicate omnia, nulli dubium est, quin apostolorũ conueniat potestati. Qui
Matt 19 d
postquam cecinerit angelorum tuba, iudicaturi sunt in duo-
1.Cor 6 a
decim thronis duodecim tribus Israel. Quorum Paulus loquebatur: Angelos iudicabimus. Et alibi: *in vobis iudicabitur mundus.* Iuxta præsentem autem sensum iubentur per Itoniam hi qui huic officio mancipati sunt tuba clãgere, vt omnes contra Babylonium parentur exercitum.

e ¶ *Et non est, &c.*] Et hæc in Lxx. non habentur. Præceperat Deus vt tuba canerent ad exercitum præparandum, qui Babyloniorum posset resistere fortitudini, sed nihil profuit imperasse, cũ non sit in populo qui audeat ad bella procedere. Idcirco autem eneruatus est populus, & caret virib. prælhandi. Quia omnis ira Dei super omnem multitudinem eius, subauditur vrbis Hierusalem, siue terræ Iudææ. Sed &

super omnem populum eius. [a] Quia qui vendit, ad id quod vendidit, non reuertetur. [b] Et adhuc in viuentibus vita eorum: quia visio ad omnem multitudinem eius non regredietur.

HEB.	SEPT.
[c] Et vir in iniquitate vitæ suæ non confortabitur. [d] Canite tuba, præparẽtur omnes.	*Et homo in oculis vitæ suæ nõ obtinebit. Clangite tuba, & iudicate omnia.*

[e] Et nõ est, qui vadat ad prælium. Ira enim mea super omnem multitudinem eius. [f] Gladius foris, & pestis, & fames intrinsecus. Qui in agro est, gladio morietur: & qui in ciuitate, pestilentia, & fame deuorabuntur. Et salui erunt qui fugerint ex eis: eruntque in montibus quasi colũbæ conuallium omnes trepidi, vnusquisque in iniquitate sua. [g] Omnes manus dissoluentur & omnia genua fluent aquis. Et accingent se ciliciis, & operiet eos formido. [h] In omni facie cõfusio, & in vniuersis capitibus eorum caluitium [a] At-

C in nostra terra & Hierusalem, quando nos vel persecutio publica, vel variorum incentiua vitiorum superare nituntur. frustra magistri canunt tuba, & præparare nos ad bella festinant: cum nolla sit in populo fortitudo: quæ idcirco subtracta est, quia iram Dei præsentia meruere peccata.

f ¶ *Gladius foris, pestis, & fames intrinsecus. Qui in agro est, gladio mo. &c. quasi columbæ conuallium.*] Septuaginta colũbas conuallium: siue vt Theodotio transtulit, meditantes, omnino tacuerunt. Hocque quod nos interpretati sumus, oẽs trepidi vnusquisque in iniquitate sua: Theodotio transtulit: ita omnes mussitantes, vnaquæque in iniquitate sua: vt sub metaphora columbarum meditantium, significet vnũquemq; de populo suum flere peccatum: & intelligere atque sentire, cur ista patiatur. Tres autẽ partes aliorũ qui in vrbe pestilentia & quos fame moriãtur: & aliorũ gladius foris interficiet, & eorum qui captiuitatem fuga euaserint, supra legimus, quo-
Sup.5.
rum qui saluus fuerit, transibit ad montes, & instar mussitantium colũbarum, sua trepidus peccata deflebit. Tropologice vero sit accipiendũ, quod qui in agro, & campo est, extra fines dominicæ ciuitatis, quæ interpretatur ecclesia, aduersarij mucrone feriatur, qui autem in ciuitate egerit negligẽter, nec pręparauit sibi cibos, de quibus in Prouerbiis scriptum est: *Qui operatur terram suam, re-*
Prou.12.b
plebitur panibus, iste fame morietur, & pestileotia. Pauci au-
D
tem, qui vel hæreticorum gladium, vel desidiæ suæ famem, mortemque vitauerint, non saluabuntur nisi in montibus, & nisi assumpserint alas columbæ, & auolauerint, & requieuerint. Quæ columbæ quandiu in vallibus sunt, trepidãt, & ad singula reformidant, quarum præcipimur imitari inno-
Matt 10.b
centiam, & de quibus in psalmo scriptum est: *Si dormiatis in-*
Psal.67.a
ter medios cleros, penna columbæ deargentatæ, & posteriora
Matt.3.d
dorsi eius in pallore auri. In cuius specie descendit Spiritus
Psal.1.a
sanctus, & mansit super Dominum Saluatorem. Pulchreque
Psal.36.f
iuxta Theodotionem vocabimus columbam meditantem, eum qui in lege domini, die ac nocte meditatur, & de quo est: *Os iusti meditabitur sapientiam.*

g ¶ *Omnes manus dissoluentur, & omnia, &c.*] Pro genibus, aquis fluentibus. Septuaginta transtulerunt, fœmora polluantur humore. Cũ autem omnes trepidauerint, & ad montana confugerint, manus omnium dissoluentur, & nullus cõtra hostes poterit resistere, pauorisque magnitudine vrina polluet genua: nec valebit profluentes aquas vesica cohibere. Accingent se ciliciis, & tremor omnia possidebit. Hoc in
Matt.24.b
illo populo factũ est, non solũ sub Babyloniis, sed & sub Romanis, quando peruenit in eos vsque ad finẽ ira Dei. Cæterũ & in nostra Iudæa, in qua est domini confessio, quando multiplicatæ fuerint iniquitates, & refriguerit multorum charitas, omnes manus bonorum operum dissoluentur, & cun-
ברכים
cta genua siue fœmora fluent aquis, eorum qui illicitos quæ-
Leu.15.a
sierunt concubitus: & quos in lege τοὺς γονορροοῦντας, id est fluxum seminis sustinentes, & immundos scriptura cognominat. Vnde qui tales sunt debent se accingere ciliciis pœnitẽtiæ, & venturum iudicium formidare. Quod qui fecerit,
Esa.35 a
merebitur Esaiam audire dicentem: *Confortamini manus*
Sep. 70.
dissolutæ, & genua debilia roboramini.

h ¶ *In omni facie confusio, & in vniuersis capitibus caluitium.*] Rubor vultus, pudoris indicium est: & conscientia peccatorum lucet in facie, spesque salutis est, quando delictum sequitur verecundia. Vnde ad eam quæ corde duro in
Hier.3.b
suis peccatis gloriabatur, dictũ est: *Facies meretricis facta est tibi, nescis erubescere.* Caluitium quoque capitis, luctus est signum, quando perdit decorem cæsaries: & pulchritudinem comarum amittimus. Denique & ad Hierusalem dicitur:

Pro ro-

HEB.

[a] Argentum eorum foris proiicietur: & aurum eorum in sterquilinium erit.

SEPT.

Argentum eorum in plateis proiicietur: & aurum eorum erit contemptui.

[b] Argentum eorum & aurum eorum non valebit liberare eos in die furoris domini. [c] Animā suam non saturabunt, & ventres eorum nō implebuntur. [d] Quia scandulum iniquitatis eorum factum est.

HEB.

[e] Et ornamentum monilium suorum in superbiam posuerunt: & imagines abominationum suarum & simulacrorū fecerunt ex eo. [f] Propter hoc dedi eis illud in immunditiam: & dabo illud in manus alienorū ad diripiendum, & impiis terræ in prædam, & contaminabunt illud.

SEPT.

Electa mundi in superbiam posuerunt, & imagines abominationum suarum, & offendicula sua posuerunt ex eis. Propter hoc dedi ea illis in immunditiam: & tradam ea in manus alienorum, vt diripiant ea, & pestilentibus terræ in prædam, & polluent ea.

[g] Et auertam faciem meam ab eis, & violabunt arcanum meum: & introibunt in illud emissarij, & contaminabunt illud.

HEB.

[h] Fac conclusionem: quoniam terra plena est iudicio sanguinum & ciuitas plena iniquitate.

SEPT.

Et adducam perturbationem: quia terra plena iudicio sanguinum & ciuitas plena iniquitatum.

[a] Et ad-

E

Esa.3.d Pro ornamento capitis tui habebis caluitium propter opera
Hier.48.f tua. Et alius propheta. *Omnia*, inquit, *capita in omni loco attō-*
Mich.1.d *dentur: & omnis barba radetur.* Micheas quoque ad eandem Hierusalem: *Decaluare*, ait, *& tōdere super filios deliciarū tuarum: dilata caluitium tuum sicut aquila.* Et super mortuis iu-
Deut.14.a betur fieri caluitium. Soli autem sancti, hoc est, Nazaræi, & qui ad pontificatum domini meruerunt peruenire, non ra-
Num.6.d dunt capita sua. Neque enim habent mortis opera, nec immundi sunt: quia Nazaræi, id est, sancti domini sunt. Quod si iuxta eos quispiam mortuus fuerit, omnes dies pristini non reputabuntur sanctificationis
1.Reg.1.b eorū. Samuel Dei sanctus erat, & propterea æterna capitis ornamenta possedit: audiuitq; illud de Cantico canticorū: *Cin-*
Cant.5.a Sec.70. *cinni tui nigri sicut coruus.* Por-
Iud 16.e ro Samson quia perdidit comā, perdidit fortitudinem: paulatimque renascentib. capillis, vires rediere pristinæ: vt multo plures moriēs quam viuus oc-
4 Reg 2.d cideret. Helisæus vero licet corporis haberet caluitium: tamē quia Nazaræus domini erat, cincinnis capitis fruebatur. Vnde paruuli quia paruuli erāt, & necdū ad ætatē viri peruenerant, illudentes caluitio eius atq; dicentes: Ascende calue, ascende calue: ferarum laniati sunt morsibus, quarū saltus ac siluæ sunt habitaculum.

F

a ¶ *Argentum eorum foris proiicietur*, &c.] Fuga & captiuitate cogente, diuitias & auri argentique pondera proiiciēt in plateis, suas tantum animas seruare cupiētes, ne sint pōderi, quæ prius fuere luxuriæ. Alioquin
Mat. 7. & iuxta Anagogen, captiuorum atque fugientium de Hierusalem omne argentum proiicietur in plateis, *in lata & spatiosa via quæ ducit ad mortem*: quia angustam salutis semitam reliquerunt. Sed & omne aurum erit contemptui, vel in sterquilinium, atque immunditiam reputabitur. Non enim potest habere munditiam, quod extra domini ecclesiam est.

b ¶ *Argentum eorum*, &c.] Et hoc in Septuaginta non habetur. Nulli autem dubium quin obsidionis & famis tempore, aurum argentumque esurientes non liberet, & illisi pretiosissimo metallo dentes, instar durissimi lapidis retundantur. Denique sequitur:

e ¶ *Animam suam non saturabunt: & ventres eorum*, &c.] Præsentibus malis didicimus multos diuites inter Sericum, gemmas, & auri argentique pondera egestate cōfectos, habuisse exitum mendicantium. Argentum autem & aurum eorum qui extra ecclesiam sunt, non liberare animas possidentium
Prou.13.b in die furoris domini, sed æternā eos habere famen, & inani ventre cruciari, ostendit illud testimonium, in quo dicitur:
Luc. 16. *Redemptio animæ viri propriæ diuitiæ.* Propriæ diuitiæ sunt, quas nos Christi veritas docuit, qui præcepit vt faciamus nobis *amicos de iniquo mammona, qui nos recipiant in æterna tabernacula.*

d ¶ *Quia scandalum iniquitatis*, &c.] Ideo inquit, possidentium aurum & argentum nec anima saturabitur, nec venter implebitur, quia hoc ipsum aurum & argentum, scandalum scelerum eorum factum est. Significat autem idola, quæ auro argentoque fabricata, suos condemnant artifices. Pro quo LXX. transtulerunt, quia cruciatus iniquitatum eorum fuit vt in suo iniqui errore crucientur, & se intelligant male Dei munera in blasphemiam conuertisse.

e ¶ *Et ornamētū*, &c.] Quæ ego, inquit, dederā in ornamen-

G

tum possidētium atque diuitias, illi verterūt in superbiam vt de quibus poterāt per eleemosynas & bona opera suam animam liberare, ex illis haberent materiā arrogantiæ. Denique ex auro & argento fecerunt idola, & mea munera in dæmonū simulacra verterunt. Porro quod dixere LXX. *Electa mundi in superbiam posuerunt*: ad aurum argentumque referendū est, quibus in mundo nihil putatur esse pretiosius. Illudque quod sequitur: *Offendicula eorum*, sciamus de Theodotione additum: Facilis autem sensus est iuxta tropologiam, quod aurum & argentum, sensus & eloquia scripturarum, quæ electa sunt mundi, & quæ nobis in ornamentum data sunt, hæretici posuerunt in fomentum & materiam superbiæ, & imagines diuersorum dogmatum, & abominationum atque offendiculorum suorum fecerūt ex eis, vt per quæ poterant colere & adorare Deum, ex his Deum offenderint.

f ¶ *Propter hoc dedi eis illud in immunditiā*, &c.] Quia ex auro & argento, & ornamentis monilium, quæ dederam eis, imagines sibi abominationū suarū simulacrorumq; fecerunt propterea dedi eis illa in immunditiā & in stercora. Pro quibus Symmachus interpretatus est, nauseam volens idolorum sordes exprimere. Et tradā, inquit, ea in manus hostium, vt diripiant omnia & nō tam contaminē, quam contaminata esse demonstrem, quæ prius videbātur esse sanctissima. Nos quoq; tradimur in manus inimicorū & alienorum à Deo, quando facimus ornamenta nostra simulacra dæmonū, & omnis gloria nostra possidetur ab impiis siue pestilentibus terræ vt nos suæ subiiciant potestati.

H

g ¶ *Et auertam faciem meam ab eis, &c. & introibunt in illud emissarij.*] Siue vt Septuaginta transtulerunt, ἀφυλάκτως, id est temere, vel vt Symmachus, & Theodotio irrumpentes & pestilentes. *Et contaminabunt illud.* Cum inquit, per superiores causas abominationum populi auerto faciem meam ab eis, & nequaquam eos dignos meis oculis iudicauero, tunc violabūt arcanū meum, quod significat sancta sanctorū pro quo Septuaginta visitationem trāstulerunt, vt in sanctis Dei fuisse præsentiam demonstrarent, & irrumperent in ea impij & pestilentes terræ: quæ exceptis sacerdotibus soloque pontifice nullus alius audebat intrare. Quod scimus & à Babyloniis & à rege Antiocho, Cneoq; Pompeio, & ad extremum factum esse sub Vespasiano, & Tito, quando templum captum atque subuersum est, & omnia perpetrata, quæ sequens prophetæ sermo cōplectitur. Ob nostra quoque mala opera auertit Deus faciē suā, & quia auersa est facies, ideo Dei violatur arcanum, vt pro sacerdotibus & sanctis Dei pestilentes ingrediantur, & vniuersa contaminent, vt qui locus esse debuit sanctitatis, fiat locus immunditiæ, iuxta illud e- Matt.21.b
uangelicum: *Domus patris mei domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum.*

h ¶ *Fac conclusionem*, &c.] Verbum Hebraicū רתוק Aquila, conclusionem: Symmachus & Theodotio [illegible], id confixionē interpretati sunt. Pro quo LXX. posuere φυρμὸν, quod nos in perturbationē vertimus. Igitur ô propheta, irā meā super terrā Iudeā & super vrbē Hierusalē breui sermone cōclude, vt quo modo terra plena est iudicio sāguinū. (Omnes.n. in sāguine iudicātur, fundētes innoxiū sanguinē: quod
& in Nabuthe persona fecisse Iudæos scriptura cōmemorat.) 3.Reg 21.

A

4 Reg. 21.

Sic ipsorum quoque fundatur cruor, & plena iniquitatis ciuitas demonstretur. Nam & sub Manasse repleta est vrbs Hierusalem à porta vsque ad portam ságuine prophetarum. Venietque eis conclusio & perturbatio atque confixio, vt nullus de imminentibus miseriis possit euadere.

ᵃ Et adducam pessimos de gentibus, & possidebunt domus eorum.

HEB.	SEPT.
ᵇ Et quiescere faciam superbiam potentium, & posidebunt sanctuaria eorum.	*Et auertam fremitum fortitudinis eorum: & polluentur sancta eorum.*

Aquila. ᶜ (Angustia adest, propitiatio veniet.) ᵈ Angustia superueniente, requirent pacem, & non erit.

HEB.	SEPT.
ᵉ Cõturbatio super conturbationem veniet, & auditus super auditum.	*Væ super væ erit, & nuncius super nuncium.*

ᶠ Et quærent visionem de propheta, & lex peribit à sacerdote, & consilium à senioribus. ᵍ Rex lugebit, & princeps induetur mœrore. ʰ Et manus populi terræ conturbabuntur. ⁱ Secundum viam eorum faciã eis, & secundum iudicia eorum iudicabo eos. ᵏ Et scient quia ego dominus.

a ¶ *Et adducam pessimos de gentibus, & possidebunt domus eorum.*] Et hæc in Septuaginta non habentur. Pro sacerdotib., & prophetis, pessimos cunctarum gentium adducam Babylonios vt domos vestras possideant, vosque subiiciant seruituti. Sed & nostras domos, id est animas (templum enim sumus Dei, & Spiritus sanctus habuat in nobis,) possidebunt pessimi dæmones, si fuerit terra nostra plena sanguinibus, & habitatio plena iniquitatis.

1. Cor. 6. d

b ¶ *Et quiescere faciam superbiam potentium, &c.*] Omnis superbia offendit Deum. Propterea pessimi gentium possidebunt domos potentium & superborum, & obtinebunt sanctuaria eorum: quia locum sanctimoniæ spurcus ingreditur, & sua eũ contaminat immunditia. Significãter autem, quia polluta fuerant sanctuaria Dei, & violatum arcanum eius, non dixit, possidebunt sanctuaria mea, sed sanctuaria eorum: quia post contaminationem mea esse cessarunt.

c ¶ *Angustia adest, &c.*] Iuxta superiorem ordinem, recte Aquila & Theodotio interpretati sunt, adesse angustiam: Symmachusque mœrorem. Septuaginta autem in medio vniuersorum tristium, verbum posuere lætitiæ: vt lugentis animus sustentetur, & speret inter aduersa meliora, dominũque propitium, de quo scriptum est: *Dominus erigit allisos*, Nos autem iuxta Symmachum priorem sententiam cum posteriore coniunximus, vt diceremus.

B

Psal. 144. c

d ¶ *Angustia superueniente requirẽt pacẽ, & non erit.*] Quod iuxta Septuaginta omnino stare non potest. Si enim propitiatio veniet, quomodo quærent pacem & non inuenient? Quæret autem ille pacem & non inueniet, qui audiuit ab Apostolis: *Pax huic domui*: & non seruauit eam, nec fecit in sua mente requiescere, sed malis fugatam operibus non potest inuenire. Ipsa est autem pax *quæ exuperat omnem sensum*: & quam ad patrem victor ascendens saluator, Apostolis dereliquit.

Matt. 10. b

Phil. 4. b

Phil. 14. d

Phil. 4. a

Psal. 83. b

e ¶ *Conturbatio super conturbationem veniet, & auditus super auditum.*] Quomodo sanctis dicitur: *Gaudete, iterum dico gaudete* & de ipsis scriptum est: Ibunt de virtute in virtutẽ, vt præsentia bona, futuris bonis cumulent, sic & his super quos venit angustia, & qui quæsierunt pacem, & non inuenerunt eam, veniet conturbatio super conturbationem, siue væ super væ, iuxta quod & in Apocalypsi scriptum est: *Væ vnum abiit, & væ alterum veniet cito. Et auditus* veniet *super auditum*, nunciusque super nuncium, iuxta illud beati Iob: *Cum adhuc vnus loqueretur, venit alius nuncius*, mala augens malis, & appropinquantis Babylonij fremitum turbamque describens.

Apoc. 11. c

Iob. 1. d

f ¶ *Et quærent visionem de propheta, &c.*] Proprie singula quæruntur à singulis. Vaticinium futurorũ quæritur à propheta. Legis interpretatio, sacerdotis officium est. Prudens consilium, ætas matura perquirit iuxta illud quod scriptum est: *In consilio sanctorum* & congregatione, magna opera domini. Hæc autem non solum eo tempore, quando Babylonius contra Hierusalem veniebat exercitus, à prophetis sacerdotibus & senioribus quærebantur, sed quotidie in ecclesiis requiruntur. Quæ si visionem, legem, consiliumque perdiderint, frustra prophetas & sacerdotes & seniores habere se iactant.

C

Psal. 110. a

g ¶ *Rex lugebit & princeps induetur mœrore.*] Siue iuxta Septuaginta, interitu. Qui nescio quid volentes, hoc quod de Hebraico sermone expressimus, rex lugebit, omnino tacuerunt. Luxisse autem Sedechiam, & omnes principes populi Iudæorum fuisse mœrore confectos, sancta scriptura cõmemorat. Possumus autem (quanquam hoc prima fronte videatur esse blasphemum,) regem lugentem nostra vitia atque peccata Christum dicere, qui loquitur in psalmis: *Quæ vtilitas in sanguine meo dum descẽdo in corruptionẽ?* Et appropinquans Hierusalem fleuit super eam & dixit: *Hierusalem, Hierusalẽ quæ occidis prophetas, & lapidas missos ad te, quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat sub alas pullos suos, & noluisti?* Principes quoque vel in bonam partem Apostoli erunt, qui lugent peccatores: vel in contrariam illi quibus dicitur: *Audite verbum domini principes Sodomorum*, Induetur que iuxta Septuaginta, interitu, qui non habet armaturam Dei, nec indutus est Christo. *Quotquot enim in Christo baptizati sunt, Christum induerunt.*

Psal 29. c

Matt. 23. d

Esa. 1. c

D

Gal. 3. d

הבהלה

h ¶ *Et manus populi terræ conturbabũtur.*] Siue iuxta Septuaginta, dissoluentur. Quando visio non fuerit in propheta, & legis scientia in sacerdote, & consilium in senibus, rexque luxerit, & princeps fuerit in mœrore siue in interitu, consequenter & populi manus conturbabuntur, suum perdentes ordinem, siue dissoluentur, antiquam fortitudinem non habentes. Pulchreque non populus Dei dicitur, cuius turbabuntur manus, & cuius non est municipatus in cælo, sed populus terræ, de quo scriptum est: *Recedentes à te super terram scribentur.*

Phil. 3. d

Hier. 17. b

i ¶ *Secundum viam eorum, faciam eis, & secundum iudicia eorũ iudicabo eos.*] Siue vt Septuaginta transtulerunt, vlciscar eos. Peccatoribus reddit Deus iuxta vias suas, vt teneat iudicij veritatem. Cæterum in sanctis excedit modum clementiæ. Neque enim condignæ sunt passiones temporis huius ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. *Stipendia enim peccati mors*, quam recipit peccator iuxta vias suas & opera sua. Cæterum iustorum virtus fruitur domini largitate, de qua Paulus loquitur: *Donum Dei vita æterna.* Quodque addidit, & secundum iudicia eorum iudicabo eos, illud euangelicum sonat: *In quo iudicio iudicaueritis, iudicabitur de vobis.* Et Apostolicum: *In quo enim iudicio iudicas alterum, teipsum condemnas*: Eadem enim operaris quæ iudicas.

Rom. 8. d

Ibid. 6. d

Rom. 6. d

Mat. 7. a

Rom. 2. a

k ¶ *Et scient quia ego dom. &c.*] Iste versiculus frequenter in hoc propheta ponitur, quod supplicia atque cruciatus sequatur scientia Dei, vt quem non intelligebant per beneficia, per tormenta cognoscant.

Commentarij Libri Secundi in Ezechielem Prophetam Finis.

E

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI

G

IN TERTIUM COMMENTARIORUM EZECHIELIS AD EUSTOCHIUM

PROOEMIUM.

IHIL longum est, quod finem habet: & omnis retro temporũ series transacta non prodest, nisi forte bonorum operum sibi viaticum præparauerit, quæ semper ad futura, imo ad æterna respiciunt, & nullis terminis coarctantur. Vera sententia est: Omnia orta occidunt, & aucta senescunt. Et alibi: Nihil est enim opere & manu factum, quod non conficiat, & consumat vetustas. Quis crederet vt totius orbis extructa victoriis Roma corrueret, vt ipsa sui populi & mater fieret, & sepulchrum: vt tota Orientis, Ægypti, Aphricæ litora olim dominatricis vrbis, seruorum & ancillarum numero complerentur: vt quotidie sancta Bethleem, nobiles quondam vtriusque sexus, atque omnibus diuitiis affluentes, susciperet mendicantes? Quibus quoniam opem ferre non possumus, condolemus, & lacrymas lacrymis iungimus, occupatique sancti operis sarcina, dum sine gemitu confluentes videre non patimur, explanationes in Ezechielem & pene omne studium omisimus: scripturarumque cupimus verba in opera vertere: & non dicere sancta, sed facere. Vnde rursus à te commoniti ô virgo Christi Eustochium, intermissum laborem repetimus: & tertium Volumen aggressi, tuo desiderio satisfacere desideramus: illud & te, & cæteros qui lecturi sunt deprecantes: vt non vires nostras, sed votum considerent, quorum alterum fragilitatis humanæ, alterum sanctæ est in domino voluntatis.

COMMENTARIORUM D. HIERONYMI IN EZECHIELEM PROPHETAM

LIBER TERTIUS.

CAP. VIII.

Tᵃ factũ est in anno sexto, in sexto mense, in quinta mensis, ego sedebam in domo mea, & senes Iuda sedebant coram me.

HEB.	SEPT.
ᵇ Et cecidit super me ibi manus Domini Dei. Et vidi, & ecce similitudo quasi aspectus ignis ab aspectu lumborum eius, & deorsum ignis: & à lumbis eius & sursum, quasi aspectus splendoris: vt visio electri. ᶜ Et emissa similitudo manus apprehendit me in cincinno capitis mei.	*Et facta est super me manus Adonai domini: & vidi, & ecce similitudo quasi species viri à lumbis eius, & deorsum ignis: & à lumbis eius & sursum quasi visio auræ, quasi visio electri. Et extendit similitudinem manus, & assumpsit me in fimbria verticis mei.*

ᵈ Et eleuauit me spiritus inter terrã & cœlum.

HEB.	SEPT.
ᵉ Et adduxit me in Hierusalẽ in visione Dei, iusta	*Et adduxit me in Hierusalem in visione Dei, ad*

E*T a factũ est in anno, &c.*] Quinto anno transmigrationis Iechoniæ quarto mense, quinta mensis, superiorem
F
visionem factam ad prophetã legimus: Hæc autẽ quam nunc exponere volumus, sextu annu eiusdẽ regis, sexto mẽse, quinta mensis facta memoratur. Ex quu perspicuum est, post annũ & duos menses hæc facta quæ scripta sunt: & vel intermissam per annũ & duos menses prophetiã: vel per totos quatuordecim menses gesta, quæ superior sermu contexuit. Sexto autem anno, & sexto mense, & quinta die mensis: qui numeri ad fabricam mũdi referuntur, & carneos sensus qui terrena conspiciũt, & necdum cælestia contẽplantur, factam prophetiam non mirabitur, qui ad presbyteros Iuda sermonem dirigi intellexerit. E quibus septuaginta tenebãt thuribula, & vigintiquinque in templo adorabant solem: sedebatque propheta in domo sua fugiens frequentiam multitudinis: & senes Iuda sedebant coram eo, vel prophetæ verba audire cupientes, vel insidiantes sermonibus eius. Significanterque dicuntur senes Iuda, vt nihil ad Israel, hoc est, ad decem tribus quæ prius captæ fuerant, sed ad eos qui de tribu Iuda cum Iechonia ducti erant in captiuitatem, dici intelligamus.

b ¶ *Et cecidit super me ibi manus domini, &c.*] Virũ, Hebræus sermo non continet. Visionem autẽ auræ, quæ in Lxx. non habetur: de Theodotione addidimus. Et pro eo quod nos diximus, cecidit super me manus domini: Symmachus transtulit, incidit mihi manus domini, quod in Hebraico dicitur
stippol a לפן. Manus autẽ ἐνέργεια, id est, opera significat, vt visionis possit sacramẽta cognoscere. Et hoc considerandũ quod non ipsas videat veritates, sed similitudinem ignis: qui à lumbis vsque deorsum ignis apparuit: & à lumbis sursum quasi aspectus splendoris, & visio electri. Pro splendore, qui in He-
Brohar braico dicitur: ב זהר auram Theodotio trãstulit: vt in super-
3. Reg. 19. nis Dei refrigeria demonstret. Denique & in Regum volumine beatus Helias aduentum domini non in tẽpestate contemplatur & turbine: non in ignis ardoribus, sed in aspectu auræ tenuis atque lenissimæ: vt Dei omnipotentis mãsuetudinem cõprobaret. Opera autem coitus, quæ significantur in lũbis, vsq; deorsum igne purgãtur. Et opera virtutũ, quæ à lũbis ad superiora consurgunt, splẽdorem habẽt atque fulgorẽ & tamen nec ignis vsq; ad pedes dicitur, nec splendor electri vsque ad caput, sed deorsũ & sursum: vt tã in peccatoribus quã in sanctis, pro diuersitate meritorũ, alius vsque ad illud & illud membrum: alius vsque ad illa, & illa perueniat. Et quo modo qui sanctitudinis perfectionẽ tenent, ad verticẽ vsque perueniũt: sic qui in peccatorũ prufundo sunt, plãtas igneorũ pedum tenere credendi sunt.
H

c ¶ *Et emissa similitudo, &c.*] Et hic similitudo manus, non ipsa manus extenditur: neque enim in Deo aliquid corporale est: videturq; manus vt mẽbrũ humani corporis, atq. cõsueti, nequaq̃ terreat eũ qui assumitur atq; cõprehẽditur. Si.n. in colubri vel in qualibet alia bestiarum similitudine tetigisset prophetam, ipsa dissimilitudo membrorum terruisset assumptum. Parsque comprehẽditur capillorum: quia totius apprehensionem capitis humana natura non sustinet. Pro cincinno Lxx. transtulerũt *κράσπεδον*, i. fimbriã quorũ alterũ in capillis, alterũ in vestib. accipi solet.

d ¶ *Et eleuauit, &c.*] Primũ similitudine manᵘ apprehẽditur postea eleuatur à spiritu: qui spiritus non eũ statim ad cælum leuat, sed inter terrã & cælũ: vt terrena interim derelinquens, festinet ad cælũ. Possumus autẽ & hoc dicere, quod propter bona opera, propheta similitudine manus Dei apprehensus sit, & propter scientiam rerum spiritualiũ eleuetur à spiritu.

e ¶ *Et adduxit, &c.*] *vbi erat statua possidentis.*] Hoc autẽ quod in quibusdã codicibus reperitur: Et in statua imaginem zeli, de Theodotione additum est. Reliqua similiter. Quãdo dicit: *adduxit me in Hierusalem in visione Dei*, ostendit se non in corpore, sed in spiritu esse translatum. Iuxta quam visionem possumus & cœlos, & profunda maris & inferna conspicere: dum tationes singulorum cogitatione complectimur.

HEB.

iuxta ostiū interi⁹ quod respiciebat ad Aquilonē, vbi erat statutū idolū zeli ad prouocandam æmulationē. Et ecce ibi gloria Dei Israel secundum visionem, quam videram in campo.

SEPT.

ad vestibulum portæ quæ respicit Aquilonem: vbi erat statua possidentis. Et ecce erat ibi gloria domini Dei Israel secundum visionem, quam vidi in campo.

[a] Et dixit ad me: Fili hominis, leua oculos tuos ad viam Aquilonis: Et leuaui oculos meos ad viā Aquilonis: & ecce ab Aquilone portæ altaris idolum zeli in ipso introitu. [b] Et dixit ad me: Fili hominis, putasne vides tu quid isti faciant? abominationes magnas, quas dom⁹ Israel facit hic: vt procul recedam à sanctuario meo? Et adhuc conuersus videbis abominationes maiores. [c] Et introduxit ad me ad ostium atrij, & vidi, & ecce foramē vnū in pariete. Et dixit ad me: Fili hominis, fode parietem: & eum perfodissem parietem, apparuit ostiū vnū. Et dixit ad me: Ingredere, & vide abominationes pessimas, quas isti faciunt hic. [d] Et ingressus vidi: & ecce omnis similitudo reptilium & animaliū abominatio, & vniuersa idola domus Israel depicta erant in pariete in circuitu per totū. [e] Et septuaginta viri de senioribus domus Israel, & Iezonias filius Saphān stabat in medio eorum stantium ante picturas: & vnusquisque habebat turibulum in manu

A Primum autem venit ad vestibulum, quod respicit ad Aquilonem: vt ibi videat statuam idoli zeli ad prouocandā æmulationem: vt de illo loco possit ad interiora penetrare: & cernere reliqua, quæ postea describuntur. Statuam autem idoli Baal in templo Dei positam, narrat historia. Pulchreque appellatur idolum zeli: quia ad æmulationem & zelū, dominū prouocat, iuxta illud quod in Deuteronomio dicitur: *Ipsi me prouocauerunt ad zelum in eo qui non erat Deus: & ego prouocabo eos ad zelum in gente, quæ non est.* (Deut. 32. a) Porrò quia zelus & possessio, quod Hebraice dicitur: קנאה (Cina) eodem appellantur nomine, pro statua zeli, Septuaginta, statuam possidentis, interpretati sunt. Denique quādo natus est Cain, *Possedi*, inquit parens *hominem per Deum*: (Gen. 4. a) possessione hominis ad Cain nomen alludens. Ibique erat gloria Dei Israel: non quod delectarent tali vicinia, sed vt sui pœnitētia idolum zeli templūque deleret. Vnde & subuersio vobis templique post breue tēpus sequitur. Et in Esaia scriptum est, quod lectus angustus nequaquā duos capiat, *& palliū breue vtrumque operire nō possit*: (Esa. 28. c) significante scriptura illud apostoli: *Qui consensus Christo & Belial? Templo Dei & idolo?* (2. Cor. 7. c)

B a ¶ *Et dixit ad me, &c. & ecce ab Aquilone portæ altaris idolum zeli in ipso introitu.*] Pro eo quod nos posuimus: Ab Aquilone portæ altaris idoli zeli in ipso introitu; Septuaginta transtulerunt: Ab Aquilone ad portam Orientalem: quod in Hebraico non habetur: cætera quæ ibi scripta sunt relinquentes. Dixit, inquit, ad me: vel gloria Dei, quam in campo videram: vel spiritus qui me inter cœlum leuarit ac terram. Loquutusque est mihi, postquam me transtulit in Hierusalem, & fecit vel vrbem, vel templum videre: & imperauit vt leuarem oculos ad viam Aquilonis. Ibi enim statua Baal posita erat, quam vocat idolum zeli. in ipso portæ introitu. Qui autem idolum zeli siue possidentis, ad gloriam Dei vel ad spiritum referunt, impie faciunt: personam idoli, Dei maiestate mutantes.

b ¶ *Et dixit ad me: Fili hominis putasne vides tu quid isti faciāt, &c.*] Ne me inquit, putes iniuste templum deserere, & subuertendā relinquere ciuitatem: aspice quæ in templo faciāt. Cumque illa conspexeris, non putes finem esse scelerum, adhuc maiora conspicies. (1. Reg. 2. e) Quodquidem potest & de nostra Hierusalem, nostroque templo intelligi: quando in exemplum Ophni & Phinees idolorum scelera operamur in tabernaculo Dei: & fornicamur cum his, quæ se militiæ & ministerio Dei vouerint: & sacrificiorum eius primitiua decerpimus: dantes in vsum clientum atque famulorum, & omnia lucri causa facimus. Sin autem hæc tam magna sunt quæ videmus, quantu maiora existimanda sunt, quæ humanam effugiunt conscientiam?

c ¶ *Et introduxit, &c.*] Hoc quod transtuli & vidi, & ecce foramen vnum in pariete: in Lxx. non habetur. Et quia omnia quasi in imagine picturaque mōstrantur: vnum in pariete foramen vidisse se dicit, iubetque sibi vt illud perfodiat, & amplius faciat: quo videlicet aperto foramine, latius possit intrare & videre, quæ foris positus videre non poterat. Per quod ostenditur, tam in ecclesiis, quam in singulis nobis per parua vitia maiora monstrari: & quasi per quædam foramina, ad abominationes maximas peruenire. *Ex fructibus enim arbor cognoscitur: & ex abundantia cordis, os loquitur.* (Matt. 7. c) Pro signo sunt interiuris hominis verba erumpentia. Quomodu

C libidinosum, qui sua callide cælat vitia interdum turpis sermo demonstrat: & auaritiam latentem intrinsecus, paruulæ rei cupido significat. Minoribus enim maiora monstrantur vultuque & oculis dissimulari non potest conscientia, dum luxuriosa & lasciua mens lucet in facie: & secreta cordis, motu corporis & gestibus indicantur.

d ¶ *Et ingressus vidi & ecce, &c.*] Non solum idolum zeli stabat in introitu portæ Aquilonis, sed & omnes templi parietes diuersis idolorum imaginibus pingebantur: vt nulla esset bestia, quam non parietis pictura monstraret. Hoc in delubris idolorum phanisque gētilium hucusque perspicimus, quod omnia genera bestiarum adoret stulta religio. Vnde & Virgilius ait: *Omnigenumque Deum monstra & latrator Anubis.* Quasi non & illa sint monstra quæ laudat contra Neptunum & Venerē, contraque Mineruam. Possumus & in nostri tēpli parietibus idola monstrate depicta, quando omnib. vitiis subiacemus: & pingimus in corde nostro peccatorum conscientiam, imaginesque diuersas. De quibus & in psalmo dicitur: *Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum dissipabis.* (Psal. 72. d) Et in alio loco: *Verūtamen in imagine perambulat homo.* (Psal. 38. b)

D Quod. s. nullus hominum sit, qui aliquam imaginem non habeat, siue sanctitatis, siue peccati. Quamobrem furiosis dicitur & iracundis: *Furor illis secundum similitudinē serpentis: sicut aspidis surdæ & obturantis aures suas, quæ non exaudiet vocem incantantium.* (Psal. 57. a) Et de hominibus nequam: *Generatio viperarum, quis ostendit vobis fugere à futura ira?* (Mat. 3. b) Et de versipellibus ac frudulentis: Ite, *dicite vulpi huic.* (Luc. 13. g) Ac de amatoribus feminarum. *Equi insanientes in feminas facti sunt mihi: vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat.* (Hier. 5. b) De brutis quoque ac vecordibus: *Nolite fieri sicut equus, & mulus, quibus non est intelligentia.* Et iterum: *In chamo & fræno maxillas eorum constringe, qui non appropinquant ad te.* (Psal. 31. b) Et multa huiuscemodi. Hoc autem quod posuimus: *Et ecce omnis similitudo reptiliū & animantium*, in Lxx. non habetur.

e ¶ *Et septuaginta viri de senioribus domus Israel, &c.*] Quādo dicit septuaginta viros fuisse de senioribus domus Israel, qui tenebant thuribula manibus, ostēdit multos alios fuisse presbyteros, qui hoc non faciebant, sed forsitan peccatis aliis tenebantur, vnumque nomine Iezuniam filium Saphan stetisse in medio eorum quasi principem sceleris eorum atq; sacrilegij, qui omissa religione Dei, colebant idola: & in templo non adorabant Deum, cuius erat templum, sed picturas parietum. Pulchreq; dicitur: *Stabat Iezonias filius Saphan*, hoc est iudicij & condemnationis suæ in medio stantium presbyterorum: quia & princeps, & hi quorum princeps erat, firmo in sceleribus stabant gradu: nec fluctuabant in malo, sed robustissime persistebant: vaporque nebulæ & confusionis, ac turbinis, qui surgebat ex thure, offerrētium sacrilegia demonstrabat. Hoc factum sit eo tempore iuxta literam. Cæterum & nobis orandum est, ne seniores domus Israel septenarium numerum, qui est sanctus, per septem decades multiplicātes stent in erroribus suis & adorent picturas idolorum: vaporque sacrilegij ascendat siue consurgat resistens Deo. Quando viderimus plebem pessimam congregatam: de qua scriptum est: *Odiui ecclesiam malignantium*, (Psal. 25. b) & peiores plebe præpositos, nequioremque principem, qui præfectus est plebi atque presbyteris: dicamus Iezoniam stantem

ante pi-

E

ante picturas, & singulos habere thuribula in manibus suis: non Dei maiestatem, sed proprias sententias adorantes: & nequaquam odorem bonæ fragrantiæ ad Deum, sed fœtorem ad idola peruenire.

manu sua: & vapor nebulæ de thure cō surgebat. [a]Et dixit ad me: Certè vides fili hominis, quæ seniores domus Israel faciūt in tenebris, vnusquisq; in abscōdito cubiculi sui. Dicūt enim Nō videt dominus nos, dereliquit dominus terrā. [b]Et dixit ad me: Adhuc conuersus videbis abominationes maiores, quas isti faciūt. Et introduxit me per ostiū portæ domus domini, quod respiciebat ad Aquilonē: & ecce ibi mulieres sedētes, plāgentes Adonidē. [c]Et dixit ad me: Certe vidisti fili hominis. Adhuc cōuersus videbis abominationes maiores his. Et introduxit me in atriū domus domini interius: & ecce in ostio templi domini inter vestibulum & altare, quasi vigintiquinque viri dorsa habentes contra templum domini, & facies ad Oriētem, & adorabāt ad ortum solis. [d]Et dixit ad me: Certe vidisti fili hominis: Numquid leue est hoc domui Iuda, vt facerent abominationes istas, quas fecerunt hic? quia replentes terram iniquitate, conuersi sunt ad irritandum me. Et ecce applicant ramum

a ¶ *Et dixit ad me, &c.*] Ex eo, inquit, quod in tēplo faciunt pariter congregari, ostenditur quid vnusquisque in cubiculo suo faciat. Sed secundum Anagogen melius intelligi potest, quod nōnulli principes ecclesiarū faciāt in tenebris, quæ dictu quoque turpia sunt. Iste est absconditus cordis homo de quo dicitur: *Ingredere in cubiculum tuum.* Et rursum: *Qui videt in abscōdito, reddet tibi.* Recolat vnusquisq; conscientiam suā, & opera tenebrarū recordetur in tenebris, sciatque scriptū: *Omnis qui mala operatur, odit lucē: & non venit ad lucem, ne arguatur à luce.* Et in se illud intelliget esse completum: *Qui inebriatur, nocte inebriatur.* Quod iuxta literam stare non potest. Quāti enim in prandiis conuiuiisque dierum inebriātur? Sed quia ebrietas cordis offendens Deum tenebrarum est, & nō lucis, propterea quicunque inebriatur, nocte inebriatur. Cum autem seniores domus Israel fecerint mala in tenebris, & in abscondito cubiculorum suorum: & putauerunt se Deum posse celare, tunc consequenter dicent. Non videt nos dominus: derelinquit dominus terrā. Multique sunt peccatores, & ambulantes iuxta cogitationes suas, qui Deum non existimāt curare mortalia, nec ad illū nostra vita pertinere. Certe quādo peccamus, si cogitaremus Deum videre & esse præsentem, nūquā quod ei displicet, faceremus. Porro quod sequitur: *Dereliquit dominus terram*, quorundam etiā philosophorum sententia est: qui ex siderum cursu atque constantia, suspicantur esse in cœlestibus prouidentiam, & terrena contemni, dum nihil recti nec iuxta ordinem in terris geritur.

1. Pet. 3. a
Matt. 6. A
Ioan. 3. d
1. Thess. 5. A

F

b ¶ *Et dixit ad me: Adhuc conuersus videbis abominationes maiores, quas, &c. plangētes Adonidē.*] Quē nos Adonidem interpretati sumus, & Hebræus & Syrus sermo [d] תמוז vocat: vnde quia iuxta gentilem fabulam, in mense Iunio Amasius Veneris & pulcherrimus iuuenis occisus, & deinceps reuixisse narratur: eundem Iunium mensem, eodem appellant nomine: & anniuersariam ei celebrāt solemnitatem, in qua plangitur à mulieribus quasi mortuus: & postea reuiuiscens canitur atque laudatur. Cōsequenterque postquā principes & seniores domus Israel qui fecerint in templo, ac tenebris cubiculisque monstratum est: etiam mulierum vitia describuntur, quæ plangunt amatorum societate priuatæ, & exultant, si eos potuerint obtinere. Et quia eadem gentilitas huiuscemodi fabulas poëtarū, quæ habēt turpitudinem, interpretatur subtiliter, interfectionem & resurrectionem Adonidis, planctu & gaudio prosequens: quorum alterum in seminibus quæ moriuntur in terra, alterum in segetibus, quibus mortua semina renascūtur, ostendi putat. Nos quoque eos qui ad sæculi mala & bona, vel contristantur, vel exultant, mulieres appellemus, molli & effœminato animo: dicamusque plangere eos Tammuz; ea videlicet, quæ in rebus mundi putantur esse pulcherrima.

d tammuz

c ¶ *Et dixit ad me, &c.*] *Et ecce in ostio tēpli domini inter vestibulum, &c.* Quod nos vestibulū iuxta Symmachum interpretati sumus, qui προπύλαιον, posuit: pro eo quod Lxx. & Theodotio, ipsum verbum Hebraicū transtulerunt: [e] אולם Aquilæ prima editio, προθύρα, secunda, αἰλάμ templi interpretata est: quā nos porticum tēpli exprimere possumus, siue intectū atrium, quod inter templū & altare erat. Et quia supra legimus, post idolum zeli, quod ad portam Aquilonis apparuit. *Adhuc cōuersus videbis abominationes maiores:*

e oulam

G

ostensisque per parietem picturis omnium bestiarum, quas adorabāt septuaginta presbyteri, & Iezonias filius Saphan, tenētes thuribula in manibus; secundo dicitur: Adhuc conuersus videbis abominationes maiores, quas isti faciunt, eo quod sederēt mulieres plangentes Adonidem. Post tertium quoq; peccatū dicitur: *Adhuc cōuersus videbis abominationes maiores his.* Quæ est autē maior abominatio superiorū triū scelerum? Videlicet quarta quæ sequitur: *Ecce in ostio tēpli domini inter vestibulum & altare quasi vigintiquinq; viri, dorsa habentes contra templum domini, & facies ad oriētem: & adorabant ortum solis:* eo quod contēpto domino, id est, creatore, adorarent solē, id est, domini creaturā, præcipiēte ipso domino per Moysē: quod nequaquā in morem gentiliū contra Orientem, Deum adorare deberent: sed in quacūq; fuissēt orbis parte siue ad oriētē, siue ad occidentem, siue ad meridiem, siue ad septētrionē, adorent contra templum, vbi in sanctis sanctorū habitare dominus credebatur. Quod quidē & Danielē in Babylone fecisse legimus: qui apertis fenestris cænaculi sui, adorabat dominū cōtra tēplum, quod erat in Hierusalē. Hoc iuxta literā fuisse sacrilegij, nemo dubitat. Secūdū Anagogē, oēs hæreticos peiores esse peiorib. id est, idolo zeli, pictisq; in pariete figuris animātiū, & plāctu Adonidis, per quæ idololatria voluptasq; mōstratur, ille scire poterit, qui intellexerit prophetā dicentē: *Tu autē odisti disciplinā, & proiecisti sermones meos post te.* Et in alio loco: *Verterunt cōtra me scapulā recedentē.* An ignoramus Marcionē & cæteros hæreticos, qui vetus laniant testamentū, contēpto creatore, id est, iusto Deo, aliū quendam bonū Deū colere & adorare, quē de suo corde finxerūt? Omnesq; nostri tēporis hæretici, qui Dei filium prędicant creaturam, & tamen adorant eum, relicto diuinitatis templo, & post tergum habito, ipsi confessione sua creaturam adorare se dicunt. Nos autē sic adoramus solem iustitiæ, vt Deum adoramus in templo veteris Testamēti, vbi lex & prophetæ, vbi Cherubim & propitiatorium est. Quos nos vigintiquinque viros transtulimus, Lxx posuerunt, viginti, & in quibusdā exemplaribus, quinque de Theodotione additi sunt.

Deut. 17.
3. Reg. 8. c
Dan. 6. b
Psal. 49. c

H

Hiere 2. f

d ¶ *Et dixit ad me, &c. Et ecce applicāt ramū ad nares suas.*] Pro eo quod nos diximus: *Et ecce applicāt ramū ad nares suas:* Lxx. transtulerunt: *Et ecce ipsi sicuti subsannantes:* quibus de Theodot. additū est: *Extendunt ramum:* vt sit totum pariter: *Et ecce ipsi extendunt ramum quasi subsannantes.* Pro quo interpretatus est Symmachus: quasi emittentes sonitum in similitudinē cātici per nares suas. Significat autē vigintiquinque viros, qui in quadrum solida statione fundati sunt: & à quinq; sensib. per quinquies quinq;, quadranguli figuram efficiunt, non solum templum habere post tergum, sed instar idolorum applicare ramū ad nares suas: haud dubium quin palmarum, quas Græco sermone τὰ βαΐα vocant, vt per hoc eos idola adorare significet. Denique & Iob inter cæteras virtutes etiam hoc habuisse se dicit: quod numquā aspiciens cœlum, & solem, & lunam, & astra fulgentia osculatus sit manum suam, id est, adorauerit creaturas. Symmachi autem interpretatio, fœdum raucūque sonitum de naribus procedentem, in Dei contemptum significat. Omnesque hæretici qui repleuerunt terram iniquitate, & conuersi sunt ad falsi nominis scientiam, vt dominum ad iracundiam prouocarent: æstimandi sunt quando laudare voluerint Deum, magis turpi sonitu blasphemare, vel Testamēti veteris Deum paruu ducere, irridere, contemnere.

שלחים
את
הזמורה
אל אפם

Iob. 31. a
1. Tim 6. a

A

ramum ad nares suas. [a] Ergo & ego faciam in furore. non parcet oculus meus, nec miserebor. Et cum clamauerint ad aures meas voce magna, non exaudiam eos.

CAPVT IX.

ET [b] clamauit in aurib. meis voce magna, dicēs: Appropinquauerūt visitationes vrbis: [c] Et vnusquisq; vas interfectionis habet in manu sua. [d] Et ecce sex viri veniebāt de via portæ superioris, quæ respicit ad Aquilonē: & vniuscuiusq; vas interit' in manu eius. Vir quoq; vnus in medio eorū vestitus erat lineis, & atramētariū scriptoris ad renes eius: ingressiq; sunt, & steterunt iuxta altare æneū. Et gloria Dei Israel assumpta est de Cherub, quæ erat super eum ad limen domus. Et vocauit virū, qui indutus erat lineis, & atramentarium scriptoris habet in lumbis suis. [e] Et dixit dominus ad eum: Transi per mediam ciuitatem in medio Hierusalem: & signa Tau ת super frontes virorum gementium & dolentium super cunctis abominationibus, quæ fiunt in medio eius. Et illis dixit audiente me: Transite per ciuitatem sequētes eum & percutite: nō parcat oculus vester, neque misereamini, Senem, adolescentulum, & vir-

a ¶ *Ergo & ego faciam in furore, &c.*] Quodq; sequitur.) Et cum clamauerint ad aures meas voce magna, non exaudiam eos.) In Lxx. non habetur Pro his, ait, omnibus quæ fecerūt, *& ego faciā in furore, & nō parcet oculus meus, nec miserebor.* Quod audientes veteres hæretici, creatorem calumniantur quasi crudelē, & sanguinariū: nec cogitant Apost. Paulum, qui certe boni Dei (vt ipsi volunt) Apostolus est, scribere ad Corinth. Si *venero rursū, nō parcā*: vt virga corripiet delinquētes, & errantes retrahat ad salutem. Qui enim non intelligunt quid sibi prosit, & orant frequenter contraria, expedit eis vt non exaudiātur à domino. Vnde & in oratione dominica dicimus: *Fiat volūtas tua.* Non voluntas nostra, quæ errare cōsueuit: sed volūtas tua, quæ futura cognoscit. Magnæque interdum felicitatis est, ad præsens misericordiam non mereri. Et istis igitur qui sunt de domo Iuda, & à confessione ecclesiæ recesserunt, non parcet dominus. Cumque clamauerint voce magna, de qua dominus dixit, clamor eorū peruenit ad me, tamē dominus non exaudiet eos vt malis coacti intelligāt quid fecerint.

2 Cor. 13. a — Matt. 6. b — Gen. 18. e

CAP. IX.

Deut. 32. f

ET [b] *clamauit, &c. visitationes vrbis.*] Pro visitationibus, vltionē Lxx. transtulerūt. Mihi enim *vindictam, & ego retribuā, dicit dominus.* Omnisque vltio visitatio est quasi ægrotantis, quasi habentis vulnera, quasi medicas expectantis manus: iuxta illud quod alibi scriptum est: *Visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis.* Recteque (vt supra diximus) visitatio vel vltio appropinquare dicitur captiuitate vicina.

B — Psal. 88. e

c ¶ *Et vnusquisque vas interfectionis habet in manu sua.*] Non dixit, habebat, vt Lxx. transtulerunt. Neque enim narrat præterita sed præsentia, futuraque demonstrat. Qui igitur malos percutit in eo quod mali sunt, & habet vasa interfectionis vt occidat pessimos, minister est domini.

d ¶ *Et ecce, &c. vestitus, &c.*] Pro lineis quod nos iuxta Symmachum interpretati sumus: Lxx. ποδήρη: Theodotio ipsum verbum Hebraicum [a] בדים. Aquila præcipua, interpretati sunt. Rursum vbi nos diximus: *Et atramentariū scriptoris ad renes eius*: Lxx. posuerūt: *Et zona sapphirina super renes eius*: Theodot. ζώνη *scribæ in manu eius*: Aquila μελανοδοχεῖον, id est, *atramentariū scribæ ad lūbos eius*: Symmachus: *tabulas scriptoris habebat in renib. suis.* Et vbi nos trāstulim', *limen domus.* Lxx. & Theodotio, εἰς τὸ αἴθριον, id est, *sub dio posuere vestibulū.* Pro vase quoque interitus, quod singuli viri habebāt in manib. soli Lxx. securim interpretati sunt. Ad hominū igitur peccata delenda, qui in sexta die fabricationis mundi facti sunt, veniunt sex viri, & descendunt de porta superiori: siue vt Lxx. transtulerunt, excelsa ad Aquilonem. *Et habebat vnusquisque securim in manib.* de qua Ioannes loquitur: *Iam enim securis ad radices arborum posita est. Omnis arbor quæ fructum non facit, excidetur & in ignem mittetur.* Eratque in medio sex virorum vnus, id est, septimus, in habitu pontificis vestitus lineis indumentis: & habebat atramentarium scriptoris ad renes suos: quo omnium peccata describeret: & sanctorū à peccatoribus numerum segregaret: siue zonam sapphirinam coloris lapidis sapphiri, qui in ornamentis est principis sacerdotū. Egressique sunt sex viri, & steterunt iuxta altare æneū. Duo enim erāt altaria: vnū thimiamatis, aureum intrinsecus: & alterum ante templum æneum holocaustorum. Iuxta altare autem stare dicuntur parati ad iubentis imperium: vt cuiuscumque viderint ibi

a baddim — εἰς τὸ αἴθριον τοῦ οἴκου. — Luc. 3. b

C

non esse peccata dimissa, sententiæ domini & interfectioni eum subiacere cognoscant. *Gloria* quoque *Dei Israel ascēdit,* siue *assumpta est de vno Cherub*: & iuit ad limen, siue ad subdiuum atrij domus atque vestibuli: quod nequaquam tecto premitur, sed aëris fruitur libertate. Quæ ipsa gloria domini, virum qui erat in habitu pontificis, habebatque atramentariū in lumbis suis, vocaunt, & dixit quæ scriptura testatur. Quidā sex viros, sex interpretantur Angelos, qui Dei pareant voluntati. Ipsūque vnū qui habebat indumenta pōtificis, saluatorem intelligūt iuxta id, quod sacerdos est & magni consilij Angelus: illudque quod dicitur: *Tu es Sacerdos in æternū, secundū ordinē* Melchisedec. ποδήρη autem quod Lxx. trāstulerunt, vna ex octo vestiū est pōtificis: quæ Latine dicitur talaris: & ex eo quod ad pedes vsque descēdat, hoc sortita vocabulum est. De veste pōtificis ante annos plurimos scio edidisse me librū, ad cuius explanationē mitto lectorē. Neque enim possum omnia in omnib. locis dicere. Quodque Aquilæ prima editio & Theodotio dixerāt κάσυ: pro quo in Hebræo legitur [b] קסת cū ab Hebræo quærerē quid significaret: respōdit mihi Græco sermone appellari καλαμάριον, ab eo quod illo calami recondantur. Nos atramētariū, ex eo quod atramentū habebat, dicimus. Multi significātius thecas vocant, ab eo, quod thecæ sint scribentium calamorū. De quatuor Cherubim, vnus Cherub mittitur à gloria dominicæ maiestatis, locuturus ad eū qui pontificis indumētis indutus erat. Et quanquā plerique τὰ χερουβὶμ neutrali genere, numeroque plurali dici putēt: nos scire debemus singulari numero esse Cherub generis masculini, & plurali eiusdē generis Cherubim: non quo sexus in ministris Dei sit, sed quo vnūquodq; iuxta linguę suæ proprietatē diuersis appelletur generib. Angeli vocantur numero plurali Malachim, & Cherubim, & Seraphim, eiusdē generis & numeri. Porro sabaoth quod interpretatur militiarū, siue exercituū atq; virtutū, dicūtur genere feminino, numero plurali, & definiunt in extremā syllabā in oth. Qui autē volunt sub figura pōtificis intelligi saluatorē, de Apocal. Ioānis vtuntur exemplo: in qua scriptum est: *Et conuerti me, & vidi vocē qua loquebatur mecū. Et cōuersus aspexi septē candelabra aurea: & in medio candelabrorum similem filio hominis, &c.*

Psal. 109. — b caseth — כרוב — כרובים — מלאכים — שרפים — צבאות — Apoc. 1

e ¶ *Et dixit dominus ad eū, &c.*] Præcipitur ei qui indutus erat veste talari siue linea, & sacerdotalē habitum præferebat vt ponat signum super frontes virorum gementium & dolentium, super cunctis abominationibus quæ fiunt in medio Hierusalē Pro signo, quod Lxx. Aquila & Symmach. transtulerunt, Theodotio ipsum verbum Hebr. posuit [c] ת quæ extrema est apud Hebræos viginti & duarū literarum: vt perfectam in viris gementib. & dolentibus, scientiam demonstraret. Siue vt Hebræi autumant, quia lex apud eos appellatur [d] תורה quæ hac in principio nominis sui litera scribitur: illi hoc accipere signaculum, qui legis præcepta compleuerant. Et vt ad nostra veniamus, antiquis Hebræorum literis, quib. vsque hodie vtuntur Samaritani, extrema Thau litera crucis habet similitudinem: quæ in Christianorum frontibus pingitur, & frequenti manus inscriptione signatur. Sunt qui putent, ex eo quod secundum Hebraicum alphabetum ista extrema sit litera, demonstrari in multitudinem peccantium reliquias superesse sanctorum. Gementes igitur dolentesque saluantur: qui non solum malis non consenserunt operibus: sed & aliena planxere peccata,

c tau — d tora

secundum

E

1 Reg. 16. secundum quod & Samuel planxit super Saul, & Apostolus Paulus super his qui post peccatũ nõ egerunt pœnitentiam. Vnde & ipse dicebat: *Qui sumus in hoc tabernaculo ingemiscimus*: Et alibi: *Tristitia mihi est magna, & incessabilis dolor cordi meo*. Præcipiturq; sex viris, vt præter eos qui possũt dicere: *Signatũ est super nos lumẽ vultus tui domine*, cũctos interficiant: non seni parcant, non iuueni, non virgini, non paruulo, non mulieri. Secundũ mysticos intellectus: senes sũt in ecclesia, de quib. dicitur: Cani hominis prudentia eius. Iuuenes, qui sunt ad fidei bella promptissimi. Virgines Dei, quę pudicitiam tota mente cõseruant. Paruuli, qui lacte putantur infantiæ, & necdum percipiunt solidum cibũ. Mulieres, quæ fragilitate sexus, animæ imbecillitatẽ testãtur. Quibus vniuersis non parcitur, si absq; Christi signaculo aliquid esse se credunt. Quodque sequitur: *Et à sanctuario meo incipite*: siue vt Lxx. transtulerunt: καὶ ἀπὸ τῶν ἁγίων μου ἄρξασθε, id est, & à sanctis meis incipite. Vel sacerdotes significat, qui versabãtur in tẽplo & adorabãt idola: vel eos qui pro sacerdotij merito sancti vocabãtur in populo, & qui fuerant in populis causa peccati, primi meruere supplicia. Tẽpus enim est, vt iudicium incipiat à domo Dei.

2 Cor. 5. a
Rom. 9. a
Psal. 4. b

& virginẽ, paruulum, & mulieres interficite vsque ad internecionẽ. Omnẽ autẽ super quẽ videritis Tau ת ne occidatis, & à sanctuario meo incipite. [a] Cœperunt ergo à viris senioribus, qui erant ante faciem domus. Et dixit ad eos: Contaminate domũ, & implete atria interfectis. [b] Egredimini & egressi sunt, & percutiebant eos qui erant in ciuitate. [c] Et cæde completa, remãsi ego, ruique super faciem meam, & clamans aio: Heu heu heu domine Deus ergo ne disperdes omnes reliquias Israel, effundens furorem tuum super Hierusalem? [d] Et dixit ad me: Iniquitas domus Israel & Iuda, magna est nimis valde. Et repleta est terra sanguinib. & ciuitas repleta est auersione. Dixerũt enim Dereliquit dominus terram, & dominus non videt. Igitur & meus non parcet oculus, neque miserebor: vias eorum super caput eorum reddam.

HEB.	SEPT.
[e] Ecce vir qui indutus erat lineis, qui habebat atramentarium in lumbis suis, respondit dicens: Feci sicut præcepisti mihi.	*Et ecce vir qui indutus erat podere, (id est, veste talari) & accinctus zona lumbos suos, & respondit verbum dicens: Feci sicut mandasti mihi.*

CAP. X.

ET vidi, & ecce in firmamento quod erat super caput Cherubim, quasi lapis sapphirus quasi species similitudinis solij apparuit super ea. Et dixit ad virum qui indutus erat lineis, & ait:

2. Pet. 4. d a ¶ *Cœperunt ergo à viris senioribus*, &c.] Pro atriis quæ

F

e hasaroth Hebraice dicuntur, [e] חצרות Lxx posuere vias. Occiduntur autẽ viri seniores, de quib. supra legimus, quod haberent thuribula, & adolerent idolis incensum. Nec est vlla templi religio: quia offenso religionis Deo, contaminata sunt omnia, vt vnde peccatum, inde iudicium sit. Atriaque cadaueribus complentur in templo, & non viæ, quæ vtique foris erant. Nisi forsitan vias intelligere possimus, plateas ciuitatis: nec audere poterant Angeli contaminare templum sanguine mortuorum: in quo prius habitabat gloria Dei: nisi hoc recedentis gloriæ dominus præcepisset. Omnis qui peccato mortuus est, cõtaminat atria templi, & vias vrbis domini in quib. viuit: qui cum Christo resurgens, mortuus esse desistit.

b ¶ *Egredimini & egressi sunt, &c.*] Siue vt alij transtulerũt: percutiebant ciuitatem: pro his qui erant in vrbe, ipsam vrbem appellantes.

c ¶ *Et cæde cõpleta, &c.*] Cunctis qui signaculum non habebant cæde prostratis, corruit propheta in faciẽ suam, pro interfectorum multitudine, nullum præter se arbitrans remansisse. Quod quia videbatur esse contrariũ ei sententiæ, qua iusserat dominus signatarum frontium viros non esse cædẽdos: propterea in vulgata editione subtractum est. Nos autẽ sequentes Hebraicam veritatẽ, posuimus, remansi ego. Notandumq; quod non dixerit, solus: quod si dixisset, videbatur esse contrarium: sed remansi ego, vt subaudiatur cum cæteris qui frontes habuere signatas. Vt autẽ sciamus signãter hoc dictum, remansi ego: in Regum volumine, quando Helias loquitur ad Deum: *Altaria tua demoliti sũt, & ego re-*
4. Reg. 19. b *lictus sum solus, & quærũt animã meam auferre*, solũ, posuit quia remansisse alios nesciebat. Quidam putant ex persona domini, in cuius typum præcessit Ezechiel, posse hoc intelligi de populo Iudæorum: quando omnes declinauerunt, si-
Psal. 13. a mul inutiles facti sunt. Et propheta testatur: *Saluum me fac*
Psal. 11. a *domine: quoniam defecit sanctus*. Solus enim inuentus est do-
1. Pet. 2. d minus, qui peccatum non fecit, neque inuentus est dolus in ore eius. Quod autem intulit. *Effundens furorem tuum super Hierusalem*, verbum effusionis, pœnarũ ostendit magni- G
Psal. 106. d tudinem, vt alibi legimus: *Effusa est despectio super principes*.
Ibid. 72. a Et iterũ: *Pene effusi sunt gressus mei*. Et in bonã partem: *Charitas Dei effusa est in cordibus nostris*. *Et effusa est gratia in labiis tuis*. Et in contrariũ: *Effunde furorem tuum super gentes,*
Rom. 5. a
Psal. 44. a
Ibid. 78. b *quæ te non intellexerũt, & super regna quæ nomen tuum nõ innocauerunt*. Et: *Effunde frameam & conclude ex aduerso*
Ibid. 34. a *eorum qui persequuntur me.*

d ¶ *Et dixit ad me iniquitas domus Israel, &c.*] Vides dominus prophetam suum flere pro populo, & admirari indignationis magnitudinẽ, reddit causas, non vt ille putabat iniusti vel excedentis modum supplicij, sed meritæ iustæq; sententiæ. Iniquitas, inquit, decẽ tribuũ Israel, & duarũ tribuũ Iuda magna est, & nõ solum magna, sed magna nimis. Nec hoc dixisse sufficit, sed repetit, valde: vt pro magnitudine iniquitatis, magnitudo supplicij sit: ex quo discimus, non vt pleriq; æstimant, & maxime Stoici paria esse peccata, sed vel magna vel parua, & pro qualitate mensuraque peccatorum diuersitatẽ esse iudicij puniẽtis. *Repleta est*, inquit, *terra sãguinibus*, siue vt Lxx. trãstulerũt, populis: & ciuitas est re- מטה
pleta auersione: aut vt vulgata habet editio, iniquitate, & immũditia: non modicus sãguis effusus est, sed de porta H
vsque ad portã, & omnis ciuitas declinauit à cultu Dei, & pro eo plena est immunditia, idololatriæ videlicet sordib. Causa autẽ tãtorum scelerum illa est, quod putauerunt prouidẽtiã non esse super terrã, nec Deum curare mortalia, iuxta illud quod alibi legim[9]:
Scilicet is superis labor est, ea cura quietos Sollicitat. Quia igi- Virg. In 4. Æneid.
tur illi vel putauerunt, non esse prouidentiam, vel quæ ante fuerat in populis, hoc tẽpore suum populum reliquisse, propterea & Dei non parcet oculus, nec miserebitur: vt contra vitia sæuiens, placabilis sit virtutibus: viasque eorum atque peccata reddat super capita eorum: vel super principale cordis, vel super principes populi, iuxta Numerorum librum, in quo capita populorum principes esse dicuntur.

e *Et ecce vir, &c.*] Ipse est vir, cui iussum est trãsire per mediam Hierusalem, & ponere signum in frontibus virorum gementium & dolentium super cunctis iniquitatib. eorum. Dicit ergo se domini præcepta cõplesse, & signaculo Thau literæ frontes signasse lugentium. Sex autem viri quibus præceperat dominus, dicens. Transite per ciuitatem sequentes eum: & percutite, nullius; misereamini vsque ad internecionem, nihil tale renunciant. Neque enim lætitiæ, sed mœroris impleuere sententiam: quæ non sermone, sed opere probatur. Ergo hoc loco pro ποδήρη, id est, veste talari, quã interpretati sunt Lxx. Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit: [f] בדים Symmachus, lineam: Aquila, præcipuam f baddim
siue stolam. Pro zona quoque Symmachus, tabulas: Aquila, atramentarium: Theodotio, κάστυ posuerunt.

CAPVT X.

ET vidi, & ecce in firmamento quod erat super caput Cherubim, quasi lapis sapphirus, &c.*] De firmamẽto quod erat super Cherubim, & de lapide sapphiro, qui habebat similitudinem throni: & de rotis quæ animalia sequebantur, Sup. 1.
supra dixisse sufficiat, & illorum lector explanatione contẽtus sit. Nunc autem quod iubetur ille qui indutus erat lineis, pro quo Lxx. in hoc loco stolam interpretati sunt: vt tollat

A חרין prunas ignis de medio Cherubim, & effundat siue spargat super ciuitatem: illud mihi videntur ostendere, quod post interfectionem cædemque multorũ, & in viis cadauera mortuorum, prunarum ignis assumitur, vt puniat siue mundet Hierusalem, iuxta illud quod in Esaia scriptum est. *Sanctificabit eũ in igne ardente, & deuorabit sicut fenum materiam.* Esa.10.d sec. lxx. Isti sunt carbones, quos in remediũ linguæ atque mendacij, desolãtes vitia atque peccata, propheta interrogatus exoptat: *Quid detur tibi, & quid apponatur tibi* Psal.119.a *ad linguam dolosam? Sagittæ potẽtis acutæ, cum carbonib. desolatoriis.* Multaque istiusmodi in scripturis sanctis inuenire poterimus: de quibus crebro diximus. Hoc tantum notandũ est, quod in Esaia, qui tantũ in sermone peccauerat, & immunda Esa.6.b labia habere se dixerat, ad purgandũ vnus forcipe carbo comprehenditur. Hic vero quia erat ciuitas plena iniquitate, & post supplicia cadaueribus mortuorum, plures assumuntur carbones ignis: & non vna manu, sed ambabus, vt omnis purgetur Hierusalem. Quanquam & hoc B intelligendum sit, quod non ad purgationem, sed ad pœnas, atque cruciatus, prunæ ignis assumendæ sint, quæ effundantur super Hierusalem.

a ¶ *Ingressusque est in conspectu meo, &c.*] Vidente propheta, ingreditur vir qui indutus erat talari veste vel linea, & vt Lxx. nunc interpretationem commutant, stola sancta, cum apud Hebræos vnus sermo habeatur, στολὴν τὴν ἁγίαν. a baddim a בדים & cæteri interpretes in cœpta translatione persistant. Ingreditur autem, vt secundo dicitur, in medio rotarum, quæ sũt subter Cherubim, vt impleat manus suas igneis carbonibus. Qui cum esset ingressus, stetit tantum iuxta rotam, vel ob tristitiam puniendæ Hierusalem, vel ob gloriæ magnitudinem stupens, manũ ad ignem ipse non misit, sed vnus de Cherubim, id est Cherub, misit manum, & tulit ignem, qui erat in medio Cherubim, & dedit in manum eius qui indutus erat vestibus lineis. Qui accipiens egressus est, & tamen scriptura non dicit, egressus quid fecerit: vt tristis rei narrationem, intelligentiæ potius nostræ relinqueret, quam oculis subiiceret. Introeunte autem viro qui indutus erat vestibus lineis, Cherubim stabãt à dextris domus, vt sanctæ supernæque virtutes dexterã domus Dei partẽ tenere viderentur, & illæ quæ mittuntur ad supplicia, de quibus scriptum est: *Immissionẽ per Angelos malos*, sinistras partes possidere credantur. Psal.77.e Cumque eleuata esse gloria domini de Cherub, qui carbones ignis viro traditurus erat: & transisset ad limen domus, statim nube, tenebris, & caligine atrium impletur interius. (Neq; enim præsẽte domini maiestate exercẽtur supplicia,) & gloria domini videtur in atrio de quo scriptum est: Sonitus alarum Cherubim audiebatur vsque ad atrium exterius. Pro sonitu in Hebræo, vox ponitur: quæ vox habebat similitudinem vocis Dei omnipotentis loquentis. Pro b kolddai quo Lxx. transtulerunt: *Sicut vox Dei*: שדי: Aquila Symmachus & Theodotio, *ἱκανὸν*, quod fortem potẽtemque significat, trãstulerũt. Nota lector in quibus superior & hæc visio concordent siue discordent: vt ex collatione vtriusque absque nostro admonitu, diuina intelligas sacramenta, & illud

C quod ante commonui: quoniam in firmamento, & in throno, & manu hominis nõ veritas, sed similitudo dicatur. Neque enim facie ad faciẽ reuelato vultu, gloriã domini contẽplamur: sed in similitudine omnia videmus & imagine, quãdiu fragili & corruptibili & mortali circumdamur corpore. 1.Cor.13.d

ait. Ingredere in medio rotarũ quæ sunt subtus Cherubim, & imple manus tuas prunis ignis, quæ sunt inter Cherubim, & effunde super ciuitatem. a Ingressusque est in coospectu meo. Cherubim autẽ stabant à dextris domus cum iogrederetur vir, & oubes implebit atrium interius. Et eleuata est gloria domini desuper Cherub ad limẽ dom9: & repleta est domus nube, & atrium repletum est splendore gloriæ domini. Et sonitus alarũ Cherubim audiebatur vsque ad atrium exterius, quasi vox Dei omnipotentis loquẽtis Cumque præcepisset viro qui indutus erat lineis, dicens: Sume ignẽ de medio rotarũ, quæ sunt inter Cherubim: ingressus ille stetit iuxta rotam Et extendit Cherub maoũ de medio Cherubim, ad igoẽ qui erat inter Cherubim: & sumpsit & dedit in manu eius, qui indutus erat lineis: Qui accipiens egressus est. Et apparuit in Cherubim similitudo manos hominis subtus pennas eorum. b Et vidi, & ecce quatuor rotæ iuxta Cherubim. Rota vna iuxta Cherub vnum, & rota alia iuxta Cherub vnum. Species autem erat rotarum quasi visio lapidis chrysolithi, & aspectus earum similitudo vna quatuor: quasi sit rota in medio rotæ. Cumqoe ambularent, in quatuor partes gradiebantur, & oon reuertebantur ambulantes: sed ad locum ad quem ire declinabat quæ prima erat, sequebantur & cæteræ, nec conuertebantur. Et omne corpos earum, & colla, & maous, & pennæ, & circuli, plena erant oculis, in circuitu quatuor rotarum. Et rotas istas vocauit volubiles, audiente me. Quatuor autem facies habebat, vnum. Facies voa, facies Cherub, & facies secunda, facies hominis, in tertio, facies leonis, & io quarto, facies aquilæ. Et eleuati suot Cherubim. c Ipsum est animal quod videram iuxta fluuium Chobar. Cumque ambularent Cheru-

b ¶ *Et vidi, ecce quatuor, &c.*] Obserua quæ prius fuerũt, vel quod species rotarũ, iuxta Lxx. quasi visio Tharsis: nũnc autẽ iuxta eosdẽ *ὡς ὅρασις λίθου ἄνθρακος*, id est, quasi visio carbunculi, vt pœnarũ per ignẽ, qui à Cherub traditur, similitudo mõstretur: licet in Hebr. & supra, & hic, Tharsis scriptũ sit: quod Aquila, chrysolitũ: Symmach. hyacinthũ trãstulerũt. Rursumq; vbi nos vertimus: *Et omne corpus earũ*, quod subauditur rotarũ, in Hebræo scriptũ est: *Et oẽs carnes earũ, & colla, & manus, & pennæ circuli.* Nota carnes appellari in supernis virtutib. vt quãdo legimus: *Caro & sãguis regnũ Dei nõ possidebũt, neq; corruptio, incorruptionẽ*: sciamus 1.Cor.15.f nõ substãtiã carnis, sed opera condemnari, c בשר enim, c basar quod in hoc loco scribitur, D nõ corpus, sed carnẽ significat. Circulos autẽ rotarũ, cõntos ferreos appellauit, quib. lignorũ rotũditas arctatur & stringitur. Rotæ autẽ istæ nõ solũ carnes habẽt vel corpus, aut mẽbra: sed & colla, & manus, & pẽnas: vt efficiẽtias rerũ io singulis, nõ mẽbrorũ imagines sentiamus. Rotæ quoq; ipsæ appellatæ sũt lingua Hebraica d גלגל, quod Symmachus, volubiles, Aquila, d galgal rotã interpretatus est. Porro quod sequitur: Audiẽte me: vsq; ad eũ locũ vbi scriptũ est: *Eleuati sunt Cherubim*: in Lxx. non habetur, sed de Hebraico additũ est. In quo obseruãdũ, quod nequaquã, vt supra dicitur: *Facies hominis, & facies leonis à dextris quatuor: & facies vituli à sinistris quatuor: & facies aquilæ quatuor.* Vt videlicet alia à sinistris, alia in dextris esse credãtur. Sed omniũ æqualis ordo describitur, dicente scriptura: *Quatuor autẽ facies habebat vnũ: Facies vna, facies Cherub: & facies secunda, facies hominis, & in tertio facies leonis, & in* Sup.1.b Sec. lxx. *quarto, facies aquilæ*: vt prima & secũda, & tertia, & quarta facies, non locorũ diuersitate dextri & sinistri, sed vno per gradus ordine describatur. Vnã autem faciem, id est, primam appellauit Cherub, pro qua supra dixerat, facies vituli: Ex quo intelligitur faciem Cherub esse faciem vituli. Quorum omnium sensum præteritæ visionis explanatio continet.

c ¶ *Ipsum est animal quod viderã iuxta fluuium Chobar, &c.*] Omnia viuunt Deo, & suum sentiunt creatorem. Non est Matt.22.d enim Deus mortuorum, sed viuentium. Vnde & omnia Sup.1.a corpora rotarum plena sunt oculis. Et in psalmo dicitur: *Cæli* Psal.18.a *enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciant firmamẽtum. Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat sciẽtiam.* Sol quoque & luna, mare & flumina, montes & colles, laudant Deum, & in suum circulum per annos singulos elementa voluuntur: cœlorumque rationem in terris deprehendimus: vt antiquæ legis ordinem conseruantes voluantur & currant, & nihil nouum cernamus super terram, Eccl.1.b

Quod

Cherubim, ibāt pariter & rotæ iuxta eos. Et cum eleuarēt Cherubim alas suas, vt exaltarētur de terra, nō resistebāt rotæ, sed & ipsæ iuxta erāt. Stātib. illis, stabāt, & cū eleuatis, eleuabātur. Spirit⁹ enim vitæ erat in eis. [a] Et egressa est gloria domini à limine templi, & stetit super Cherubim. Et eleuātes Cherubim alas suas, exaltati sunt à terra corā me. Et illis egredientib. rotæ quoq; subsecutæ sunt. Et stetit in introitu portæ domus domini Oriētalis, & gloria Dei Israel erat super eos. Ipsū est animal quod vidi subter Deū Israel iuxta fluuiū Chobar, & intellexi, quia Cherubim essent. Quatuor, per quatuor vult⁹ vni, & quatuor alæ vni, & similitudo manus hominis sub alis eorum: Et similitudo vultuū eorū, ipsi vultus, quos videram iuxta fluuium Chobar, & intuitus eorum, & impetus singulorum ante faciem suam ingredi.

CAPVT XI.

ET [b] eleuauit me spiritus, & introduxit me ad portam domus domini Orientalem, quæ respicit ad solis ortum. [c] Et ecce in introitu portæ viginti & quinque viri, & vidi in medio eorum Iezoniam filium Azur, & Pheltiam filium Banaiæ, principes populi. Dixitq; ad me. Fili hominis, hi sunt viri qui cogitant iniquitatem, & tractant consilium pessimum in vrbe ista dicentes: Nonne dudum ædificatæ sunt domus? Hæc est lebes, nos autem carnes. Idcirco vaticinare de eis, vaticinare fili hominis. Et irruit in me spiritus domini, & dixit ad me: loquere. Hæc dicit dominus: Sic locuti estis domus Israel, & cogitationes cordis vestri ego noui. Plurimos occidistis in vrbe hac, & implestis vias eius interfectis. Propterea hæc dicit dominus Deus. Interfecti vestri, quos posuistis in medio eius, hi sunt carnes, & hæc est lebes, & educā vos de medio eius. Gladiū metuistis, & gladium inducam super vos, ait dominus Deus. Et eiiciam vos de medio eius, daboque vos in manum hostium, & faciam in vobis iudicia. Gladio cadetis: in finibus Israel iudicabo vos, & scietis quia ego dominus. Hæc non erit vobis in lebetem, & vos non eritis in medio eius in carnes. In finibus Israel iudicabo vos, & scietis quia ego dominus.

Quia

E Quod autem dicitur: *Ipsum est animal quod viderā iuxta fluuium Chobar*: scriptura demōstrat eadem nos debere intelligere in expositione animalis, quæ supra intelleximus.

a ¶ *Et egressa est gloria domini à limine*, &c.] Gloria domini siue maiestas, quæ steterat in tēpli limine, stetit super Cherubim. Qui eleuātes alas suas propheta cernēte, exaltati sūt, rotis pariter sequētib. & stetit in introitu portæ domus domini Orientalis, paulatimque protectio Dei reliquit Israel. Primū fuit in templo deinde stetit in atrio tēpli siue limine: qua recedente de tēplo, nubes & caligo impleuit templi penetralia. Rursūq; ipsa gloria sedit super Cherubim, & illis statim auolātib. & ad exteriora abeuntib. secutæ sunt rotæ. Et gloria stetit in porta domus domini Oriētalis: non in ianua templi, sed post atriū & limē in introitu portæ domus domini Oriētalis. Quod cum propheta vidisset, ipsum est, inquit, animal quod vidi subter Deū Israel, iuxta fluuium Chobar, & intellexi, quia Cherubim essēt. Quid enim noui viderat, quod intelligeret esse Cherubim, quæ prius non intellexerat? Cherubim in lingua nostra sciētiæ multitudo est: notitia sacramentorū Dei, & thronus eius ac requies. Vnde & in psalmo dicitur: *Qui sedes super Cherubim manifestare*. Psal.79.b Semper enim gloria domini sedet in scientiæ multitudine, & tūc manifestatur, F quādo cuncta rei prouidentia demonstrantur. Nec fortuitu quid fieri, nec dicere quēpiā: Sup.9.d *Dereliquit dominus terrā, & dominus non videt*: Vnde & intuit⁹ Cherubim, & appetit⁹ eorum, est obliuisci præteritorū, & in futura se extendere.

CAPVT XI.

ET *eleuauit me spirit⁹*, &c.] Quia egressa est gloria domini à limine tēpli, & stetit super Cherubim, posteaque auolātib. Cherubim, stetit ipsa gloria in introitu portę domus domini Oriētalis & propheta quia per se ad eā ire non poterat, eleuatus à spiritu est, & ductus ad eādē portā domus domini Oriētalē, quæ respicit solē iustitiæ, de quo scriptū est: Zach.6.c *Ecce vir Oriēs nomē eius*: vt nequaquā remaneret in tēplo, quod erat ignorātiæ nube cōfusū, sed stās in porta domus dñi Orientalis, quæ sequūtur sacramenta, cognosceret.

c ¶ *Et ecce, &c.*] Quod sequitur, in LXX. nō habetur, sed de Hebræo additum est: Quia in præceptis meis non ambula- Psal.146.a stis, & iudicia mea nō fecistis: sed iuxta iudicia gentium, quæ in circuitu vestro sunt, estis operati. Assumitur propheta iuxta illud quod scriptum est: Assumens mansuetos dominus: siue eleuatur è terra, & introducitur ad portam domus domini Orientalē, vt possit vigintiquinque virorum, qui erant in introitu portæ, & Iezoniæ filij Azur, atque Pheltiæ filij Banaiæ, principū populi sacramēta cognoscere. Hi igitur, qui erant in introitu portæ domus domini Orientalis, desperantes salutem, & scelerum conscientia parati ad interitum, nec volentes per pænitudinem peccata corrigere, dicunt: licet nuper post primā captiuitatem ædificatæ sint domus, quæ ante corruerant, tamen scimus hāc ciuitatem G esse instar lebetis, nosq; pro carnib. vt in ea cōsumamur & Esa.28.d concrememur, iuxta illud quod in Esaia scriptū est: *Tēpestas si transierit, non assumet nos*. Illis ista dicentib. irruit in prophetā spiritus domini, & secūdo præcipit vt vaticinetur, & dicat: Quoniā ista dixistis, & cordiū vestrorū me secreta nō fallunt, ego vobis interpretabor quomodo ciuitas in lebetē, & vos in carnes reputemini: nō iuxta illū sensū, quē locuti estis, sed iuxta alterum, quē nō timetis. Est quidē ciuitas in lebetis similitudinē, sed nō vestris implebitur carnib. verū eorū quos interfecistis. Vos autē qui arbitramini vos in hac vrbe morituros, educā de medio ciuitatis, & tradā hostium manibus faciāq; in vobis iudicia, vt cum cecideritis gladio, nequaquā in vrbe. nec extra terminos Israel, sed in finib. vestrę prouinciæ, tūc cognoscatis quod ego sim dominus. Secūdoq; dicitur: in finib. Israel iudicabo vos, & scietis quia ego sum dominus. Hæc autē vniuersa patiemini, quia in præceptis meis nō ambulastis, & iudicia mea non fecistis, sed cæterarū in circuitu gentium scelera estis operatis. Cumq; H secundum literam manifestū sit quod dicitur, omissis parūper Iezoniæ & Azur, Pheltiæ, & Banaiæ nominibus quæ in tēpus aliud reseruamus: hoc dicendū est, quod vsq; hodie in ecclesia, quæ est domus domini: & ante portā, & in introitu siue in via portæ, quæ significat Saluatorē, per quē ingredimur ad patrem, sunt vigintiquinque viri ad sensus cuncta referētes. Et quātū nō subterfugit memoriam meā, nunquam in bonā partē, hūc numerum potui reperire: licet in Numeris ad sacerdotale ministeriū à vigintiquinque annis eligantur. Num.4.a In Hebræo enim non habet hunc numerum qui in LXX. dicitur, sed tricenarium: qui in exordio huius prophetæ, & domini continetur ætate: quando venit ad fluenta Iordanis, & à Ioanne baptizatus est. Luc.3.c Sin autem in euangelio quinque virgines prudentes, & quinque stulti reperiuntur: Matt.25.a sciamus hunc numerum in medio positum, & pro qualitate vtentium, vel ad bonam vel ad malam partem posse conferri. Hi igitur viri, qui cuncta ad sensus referunt, & habent duos principes, de quibus supra diximus, duali numero continentur: qui scindit vnitatem, & in secundi diei numero non videtur à domino, iuxta Hebraicam veritatem. Gen.1.b Vnde in arca Noe, bina & bina introducuntur immunda. Gen.6.a Dominus autem scissionem in vnum coarctans. fecit vtrumque vnum, & soluit medium parietem, inimicitias in sua carne Ephes.2.c condemnans. Vnde & augustius quid loquitur atque sublimius: *Ego & pater vnum sumus*: Ioan.10.f vt à Iudaica dualitate in vnionem nos reuocet fidei Christianæ. Denique pontificatu perdito Iudæorum, dominus patitur nequaquam sub vno principe, sed sub duobus, Anna & Caypha, vt religionis eorum scissum monstraret errorem. Sunt multi in hu-

A ius portæ introitu ante domum domini Orientalem, qui vitiis suis nationibus comparatur, & peccatorum conscientia desperant salutem, & dicunt: Ciuitas in qua versamur, lebes est, & nos omnes carnes, & Babylonio consumemur ardore, cuius iacula ignita sunt: nolentes agere pœnitentiam & desperantes salutē, propterea audiunt, quod non ipsi sint carnes prӕteritæ & perditæ ciuitatis, sed hi quos scādalizauerint, & quos interfecerint. Idcircoq; super eos gladius inducitur: vt postquam in finib. Israel nequaquam inter gentes, sed inter Christianos fuerint iudicati, tūc cognoscant, quod ipse sit dominus, secundum illud quod in psalmis legitur: *Cum interficeret eos, requirebant illum*: vt quem per beneficia non senserant, per tormenta cognoscant. *Psal 77. d*

a ¶ *Et factū est cum, &c.*] Vaticinante propheta, vnus e duobus principibus. Pheltias filius Banaiæ moritur: qui interpretatur ruina declinans, & est filius structoris siue cementarij: פלטיהו בניה *ἐτυμολογίαν* enim aliter in linguam nostram verti non potest. Alter principum seruatur incolumis, Iezonias filius Azur. Iezonias aures eius sonat, quod subauditur animæ. Azur vero fulcrum siue adiutorium. יאזניה עזור Qui igitur cadendo à domino declinarat, & erat ædificationis pessimæ, recte cadit, prophetante eo, quem confortauit Deus. B Qui autem præceptis obediebat Dei, & illius sustentabatur ac fulciebatur auxilio: recte in imperio populi permanet. Legimus in Exodo, mortuo Pharaone rege Ægypti ingemuisse filios Israel ab operibus luti, palearum, ac laterum, & clamasse ad dominum, quem illo viuente, inclamare non poterant. *Exod. 2. d* Esaias quoque mortuo Ozia rege leproso, vidit dominum sedentem super thronum excelsum & eleuatum; & seraphim stantia circa eum: intelligensque immunda habere se labia, & habitare in populo immūda labia habente: meretur vt de altari carbo mittatur, & labia eius purget immunda. *Esa 6. a* Hic autem prophetante fortitudine Dei, princeps qui à domini declinauerat seruiture, cadit vt eleuetur à Christo. Si enim resurrectio dominus, ruina dabolus est. In quo quæritur, quomodo de Saluatore dicatur: *Ecce hic positus est in ruinam, & in resurrectionem multorum in Israel.* *Lu. 2. e* In ruinam eorum qui stabant pessime: & resurrectionem eorum qui ceciderant. Quod cum propheta vidisset, cecidit in faciem suam, non peccantis merito, sed plangentis affectu: & voce magna, quæ de magno fidei ardore veniebat, tertio clamauit, *& dixit: Heu, heu, heu, domine Deus consummationem tu facis reliquiarum Israel?* Et est sensus: Etiam ipsæ reliquiæ, quæ esse videbantur in populo, te indignante delentur.

b ¶ *Et factus est, &c.*] Primū de interpretationis varietate dicendū est. Pro eo quod in Hebræo habetur, viri propinqui tui, hoc enim significat. a אנשי גאלתך Lxx. transtulerunt, viri captiuitatis tuæ. Deinde vbi sequitur: vniuersi quibus dixerunt habitatores Hierusalē: pro vniuersis, illi posuerūt, consummata est, propter literarum & verbi ambiguitatem: b כלה enim quod Aquila & Symmach. & Theodot. vniuersos interpretati sunt: illi verterunt, cōsūmata est, quod iuxta sensum omnino non resonat. *a anse geullathecha.* *b cullo* Factus est igitur sermo domini ad Ezechielem, qui dixerat: *Heu, heu, heu, domine Deus, consummationem tu facis reliquiarum Israel?* in Pheltiæ vi-

C delicet morte, & eorū qui cum eo interfecti sunt, quod nequaquā illi sint reliquiæ quas in Hierusalē putabat propheta, sed hi qui in Babylone videbātur esse captiui. Et est sēsus: O fili hominis, fratres tui de eadem tecum stirpe generati: fratres: inquam tui, quib. dixerunt habitatores Hierusalem. vos recessistis à domino, quia captiui estis, & cum Iechonia vos tradidistis: nobis autem terra Israel data est in æternā possessionē. Dic ergo eis, quod quod lōge quidē eos fecerim à terra Israel, & dispersérim in nationes, & in alienis terris esse præceperim: sed quia meæ obedierint iussioni, sim in eis futur' etiā in peregrinis & hostilib. locis in paruā sāctificationē, dū pleriq; inueniūtur ex eis, qui idololatriæ nequaquā colla submittāt, sed memores sint mandatorū Dei, sicut fuerūt Daniel & tres pueri, & ceteros fuisse credēdum est, in similitudinē tantorū principū, quos scriptura nūc cōmemorat. *Dan. 1. b* Ex quibus vniuersis discimus, non esse insultandū his qui Dei iudicio pœnis traditi sunt, nec exprobrandū homini cōuerso à peccatis suis, nec pœnitententibus & egressis de ecclesia aliquādo dicendū: Lōge recessistis à domino: nobis data est terra in possessionem. Quia hęc dicit dominus: Licet eos parumper à mea ecclesia separauerim, & inter gentes dispersérim, tamen ero eis in sanctificationem modicā, dū meminerint peccatorū suorū, vt qui propter vitia recesserūt de loco suo, propter pœnitētiam ad sedes pristinas redire festinent. D

Quia in præceptis meis non ambulastis, & iudicia mea nō fecistis, sed iuxta iudicia gentiū, quæ in circuitu vestro sunt, estis operati. a Et factum est, cū prophetarē, Pheltias filius Banaiæ mortuus est: & cecidi in faciem meā, clamans voce magna, & dixi: Heu, heu, heu, domine Deus, consummationem tu facis reliquiarum Israel?

HEB.

b Et factum est verbum domini ad me dicens: Fili hominis, fratres tui, fratres tui, viri propinqui tui, & omnis domus Israel, vniuersi quibus dixerunt habitatores Hierusalem: Longe recedite à domino, nobis data est terra in possessionē. Propterea hęc dicit dominus Deus: quia longe feci eos in gentibus, & quia dispersi eos in terris, ero eis in sanctificationem modicam in terris ad quas venerint.

SEPT.

Et fact' est sermo domini ad me dicens: Fili hominis, fratres tui & viri captiuitatis tuæ, & omnis domus Israel consummata est, quibus dixerunt habitatores Hierusalem: Longe recessistis à domino: nobis data est terra in hereditatem. Propterea hec dicit adonai dominus: quia repellam eos in gentes, & disseminabo eos in omnem terrā, & ero eis in sanctificationē paruulam in regionibus ad quas ingressi fuerint illuc.

c Propterea loquere. Hæc dicit dominus Deus: Congregabo vos de populis, & adunabo de terris, in quibus dispersi estis: daboque vobis humum Israel. Et ingredientur illuc, & auferent omnes offensiones, cunctasque abominationes eius de illa. Et dabo eis cor vnum (siue alterum) & spiritum nouum tribuam in visceribus eorū.

Et

c ¶ *Propterea, &c.*] Loquitur sermo diuinus ad eos qui captiui erāt in terra Babylonis, ad fratres Ezechielis prophetæ, & ad propinquos, quib. dixerunt habitatores Hierusalē: Lōge recessistis à domino: nobis data est terra in possessionē. Loquitur autem hæc quæ sequuntur: *Congregabo vos de populis, & reddā vobis terrā Israel.* Cumq; ingressi fueritis, auferetis cuncta idola, propter quæ offenderatis Deum: & dabo vobis cor vnum timoris, & seruitutis Dei (vt nequaquā diuersis idolis seruiatis) siue alterū quā prius habuistis. Et spiritū nouū tribuā in viscerib. vestris, iuxta illud quod scriptū est: *Cor mundū, &c. Et auferā à vobis cor lapideū* id est, cor durū, secūdū illud quod loquitur Stephanus primus martyr in Christo. *Psal. 50. a* *Dura ceruice, & incircuncisi corde.* *Act. 7. f* Et induratur cor Pharaonis, ne dimittat populū Israel. *Exod. 7. a* *Et dabo*, inquit, *vobis cor carneum*, molle & tenerum, & quod possit Dei mandata suscipere, vt scribantur in tabulis cordis carnalibus. Idcirco autem datur cor molle, & aufertur cor durum, vt præceptis meis ambulent, iudiciaque custodiant: & sint in populo Dei, dominusque qui prius fuerat aduersarius, sit eis in Deū. Qui autem nequaquā pœnitentia priora peccata correxerint, sed ambulauerint post abominationes suas, retribuam ait eis, quod merētur: vt viæ eorum ponantur in capitibus eorum. Hæc sub Zorobabel filio Salathiel, & sub Iesu filio Iosedec sacerdote magno, & sub Esdra ac Neemia accidisse tribui Iudæ, & his qui cum eis reuersi sunt, plerique existimant. Habitatores quoque Hierusalem, qui sub Sedechia rege Iudæ capti sunt: vel qui fugerunt cum Hieremia in Ægyptum, in omnes terras esse dispersos, & nequaquam reuersos in vrbem Hierusalem. Plena autem conuersio eorum qui captiui erant, &

reliquarum

Et auferam cor lapideum de carne eorũ, & dabo eis cor carneum: vt in præceptis meis ambulent, & iudicia mea custodiant, faciantque ea: & sint mihi in populum, & ego sim eis in Deum. Quorum autem cor post offendicula & abominationes suas ambulat, horũ viam in capite suo ponam, dicit dominus Deus. [a] Et eleuauerunt Cherubim alas suas, & rotæ cum eis: & gloria Dei Israel erat super eos. Et ascendit gloria domini de medio ciuitatis, stetitque super montẽ, qui est ad Orientẽ vrbis. [b] Et spiritus leuauit me, adduxitq; in Chaldæam ad transmigrationem, in visione in spiritu Dei: & sublata est à me visio quam viderã. Et locutus sum ad transmigrationem omnia verba domini, quæ ostẽderat mihi.

CAPVT XII.

ET [c] factꝰ est sermo domini ad me, dicẽs: Fili hominis, in medio domus exasperãtis tu habitas: qui oculos habent ad videndum, & non vident, & aures ad audiendum, & non audiunt: quia domus exasperans est.

HEB.	SEPT.
[d] Tu ergo fili hominis fac tibi vasa trãsmigrationis, & migrabis per diẽ corã eis. Migrabis autẽ de loco tuo ad locũ alterũ in conspectu eorũ, si forte aspiciant: quia domus exasperãs est. [e] Et efferes foras vasa tua quasi vasa transmigrãtis per diẽ in cõspectu eorũ: Tu autẽ egredieris vespere corã eis sicut egreditur migrans.	*Et tu fili hominis, fac tibi vasa captiuitatis, & captiuare per diem coram eis, & captiuare de loco tuo in locũ alterum, in conspectu eorum, vt videãt quia domus exasperãs est. Et proferes vasa tua, vasa captiuitatis per diem in oculis eorum. Et tu egredieris vespere in conspectu eorum, sicut egreditur captiuus. Perfode tibi parietem*

E reliquiarum Israel intelligitur in Christo, quãdo reliquiæ saluæ factæ sunt, & vna die crediderunt tria millia, & iterum quinque millia: & alij, de quibus loquitur Iacobus ad Apostol. Paulũ: *Vides frater tanta millia credentium Iudæorum ibi omnes æmulatores legis sunt.* Sed & quotidie superbi habitatores vrbis Hierusalẽ, quorum cor post offẽdicula & abominationes suas ambulat, Dei merentur offensam. Et hi qui foris erant ablato corde lapideo, & accepto corde mollissimo, per pœnitentiam reuertũtur ad ecclesiam, & ambulant in præceptis domini, iudiciaq; eius custodiunt: fiuntque dñi populus, & dominus quem prius offenderant, fit eis Deus.

Act. 2. g / Iud. 21. d

a ¶ *Et eleuauerunt, Cherubim, &c.*] Paulatim gloria domini recedit de Hierusalem. Primũ templum deserẽs, stat in atrio vel in limine domus: & postea in introitu portæ Oriẽtalis: nouissime sublatis pennis rotisq; sequentib. stat super mõtem, qui est ad Oriẽtem vrbis: haud dubium quin mõtem significet oliueti, vnde saluator ascendit ad patrẽ. Stabatque gloria domini, quæ de Hierusalẽ vrbe discesserat super montẽ Oliueti, in signum resurrectionis & luminis, vt inde perituram, arsuramque cerneret Hierusalem. Quodque dicit: Ascendit gloria de medio ciuitatis, alijs verbis loquitur dominus ad discipulos. *Surgite, abeamus hinc.* Et ad Iudæos: *Relinquetur vobis domus vestra deserta.* Iosephus quoque refert auditam vocem in templo Angelorum & fortitudinũ cælestium, quæ prius in vrbis præsidio erãt, abeamus ex his sedibus. Mirumque in modũ vsque in præsentem diem gloria domini, quæ deseruit templũ, stat super montẽ Oliueti, & in crucis signo rutilãs, spectat tẽplũ quõdam Iudaicũ, in fauillas & cineres dissolutum.

Act. 1. b

F

Ioan. 14. d / Luc. 13. g / lib. 7. de bel. Iuda. 12.

b *Et spiritus leuauit me, &c. Et sublata, &c.*] Pro eo quod nos ex Hebraica veritate trãstulimus: & sublata est à me visio quam videram: LXX. transtulerunt: & ascendi à visione quam videram: Quod vtrumque significat non in corpore prophetam in Hierusalem de Babylone translatum, sed in spiritu: sublataque visione quæ eum in spiritu duxerat Hierusalem, & vniuersa monstrauerat, quę superior sermo narrauit; reuersus est in semetipsum, & locutus est ad transmigrationem omnia quæ ei fuerant demonstrata, ad eos videlicet, de quibus supra scriptum est: *Ego sedebam in domo mea, & senes Iuda sedebant iuxta me, & cecidit super me ibi manus domini Dei, & vidi.* Mirumque in modum sedentibus his, qui ad se venerant visitandum, visiones mysticas propheta cernebat, & absens erat ab his qui coram se sederant, absens spiritu, præsens corpore. Omniaque fiunt, vt consolationẽ recipiant qui captiui erant, quod reducendi sint in terram Israel, & ambulaturi in præceptis domini, futurique ei in populum, & ille futurus sit eis in Deum. Qui autem non fuerint conuersi ad pœnitentiam, sed ambulauerint post abominationes suas, recipiant quæ fecerunt. Verba autem in scripturis sanctis pro rebus dici, sæpe admonuimus.

Sup. 8. a

CAPVT XII.

ET a *factus est sermo domini ad me dicẽs: Fili hominis, &c.*] Pro eo quod nos vertimus: In medio domus exasperantis tu habitas: LXX. posuerunt: In medio iniquitatum eorum tu habitas. Sed ex eo quod sequitur: *Quia domus exasperans est*, intelligimus priorẽ quoq; sententiã huic versiculo conuenire. Pro exasperatione quoq; dici amaritudinem, crebro docuimus: vt sit sensus: In medio domus ad amaritudinem conuertentis tu habitas: quæ Deum natura dulcem, atque clemẽtẽ, vitiorũ suorum amaritudine, amarum facitatque crudelem. Alioquin de Deo legimus: *Gustate & videte, quoniam suauis* siue *dulcis est dominus.* Habitat autem propheta in medio populi, Deũ ad amaritudinem prouocantis: qui habet oculos, & non videt: aures & non audit, non vitio sensũũ, sed pertinacia prauitatis. Vnde & dominus ad Iudæos: *Si cæci, inquit, essetis, peccatum non haberetis*: voluntariam cæcitatem in illis arguens atque condemnans. Quia ergo oculos habent ad videndum, & non vident: aures ad audiẽdum, & non audiunt, & tua verba contemnũt: doce eos per imaginem atque picturam, & schematibus ostẽde corporeis, vt venturam captiuitatem non solum auditu, sed & oculis recognoscant.

G

Psal. 33. a

Ioan. 9. g

d ¶ *Tu ego fili hominis, &c.*] Nulli dubium quin vniuersa loci huius continentia, futurã captiuitatem indicet regis Sedechiæ tribus Iudæ, qui captus est cum Hierusalem. Sed quoniam quidam volunt captiuitatem Sedechiæ, qui interpretatur iustus dominus, in typum præcedere Saluatoris: qui de cælestibus ad terrena descendens, humanum corpus assumpserit, & hæc esse vasa captiuitatis: Ideo præmonendum puto prudentem cautumque lectorem, & hæc quidem nos ponere, ne quin prętetire videamur, sed non probare. Neque enim rex impius in figuram potest præcedere illius, qui totius pietatis exemplum est. Captum autem esse Sedechiam à Babyloniis atque Chaldæis, & Hieremias propheta, & Regum narrat historia, & ductum de loco in locum, hæc est, de Hierusalem in Babylonem, & cætera quæ Ezechiel in consequentibus loquitur. Qui autem referunt ad dominum Iesum Christum captiuitatem eius, & trasmigrationem de loco ad locum, decensionem ex cælestibus ad terrena significari putant.

H

Hier. 39 & 4. Reg. 25.

e ¶ *Et efferes foras vasa, &c.*] Facere iubetur propheta in figura, quæ Sedechias facturus est in veritate. Collige, inquit, sarcinas tuas: hæc enim vasa sunt transmigrantis, vidẽtibus eis. Et postquam viderint quæ facturus es, egredieris vespere in similitudinem transmigrantis. Legimus Sedechiam nocte muro suffosso fugisse ad deserta Iordanis: ibique à Babyloniis esse comprehensum, & hoc significare perfossum parietem. Quod antẽ dicit: *In humeris portabis*, subauditur, sarcinas tuas, & quicquid ad viæ solatium fugiẽtes portare consueuerunt. In caligine effugies, ne videaris à quoquam. *Faciẽ tuam velabis*, vel cæcitate quæ ei accidit, erutis oculis à Nabuchodonosor: vel ne cognoscatur quod ipse sit rex, & maior fiat cura seruantiũ. Quodq; sequitur: *Et non videbis terram*: illud significat, quod cæcus ductus sit in Babylonẽ, eamque non viderit: *Quia portentum dedi te, inquit, domui Israel*: In signum enim & in figurã, prophetarum tam dicta quam facta sunt. Vnde & in Zacharia, viri portentosi vocantur, quod futura portendant. Et in Osee loquitur Deus: *In manib. prophetarum assimilatus sum.* Qui

4. Reg. 25. b

Ibidem.

Hiere. 39. b / Infr. eod.

Zach. 3. c

Osee 12. c

A autem volunt in Ezechielis persona Christum intelligi, vasa captiuitatis, humanum corpus accipiunt, & perfossum parietem, quo infernorum claustra perfregit, & resurgens à solis credentib. visus est: portatusque in humeris, quando cū angelicis potestatib. ad cœlū victor ascendit. Et quod abscōditus egreditur, & velat faciē suā, ne in carne mortali videatur diuina maiestas, & non videret terrā, ne oculis illius illustretur: quæ eius non meretur aspectū. *Oculi enim domini super iustos, & auertit faciē suā ab impijs.* Psal.33.c Hæc autē, inquiūt, omnia fecisse narratur, vt per similitudinē hominis, dura ad fidē Israelitici populi corda conuerteret. Et in portentū datur domui Israel: iuxta illud quod scriptū est: *Ecce hic positus est in ruinā, & resurrectionē multorū, & in signum, cui cōtradicetur.* Luc.2.e

a ¶ *Feci ergo sicut præceperat mihi vasa mea, &c.*] Quę supra iussus est facere, opere se complesse testatur, nec interpretatione indiget iuxta vtrāq; sententiā, quod supra expositū est. Illud autē notandū, quod vno atq; eodē tempore Hieremias prophetabat in Hierusalem, & Ezechiel in Babylone, & illius prophetia mittebatur ad captiuos, & huius ad eos qui habitabant in Hierusalē: vt vnius in diuersis regionib. Dei prouidētia probaretur, & intelligerēt audientes, quæcunque accidebant populo, nequaquam idolorū potestate, sed domini iussione consistere.

B

b ¶ *Et factus est sermo domini mane ad me, &c.*] *Si te* (inquit) *interrogauerit domus exasperās: Quare ista facis?* Vel secundū Lxx. etiam si non interrogauerint, tu ingredere, vt sciant cur ista feceris: *Dic ad eos:*

c ¶ *Hæc dicit dominus Deus, super principem, &c.*] Primum exponamus historiam. Dic, inquit, ad eos, ô filij hominis, qui vel interrogāt vel non interrogāt: Quid tu facis hęc? quod super ducem onus istud & visio sit, qui est in Hierusalem: ducē significans Sedechiam. Et dic: *Ego portentum vestrum*: siue vt Lxx. transtulerūt: *Ego qui portēta facio*: vt ex præsentib. futura cognoscantur: quomodo feci, sic fiet illis: duci & cunctis qui in comitatu ducis sunt. In transmigrationem Babyloniā captiui ducentur, *& dux qui est in medio eorū, in humeris portabitur* vel iumentorū vel eorū qui cum eo fugerāt. *In caligine*, & in noctis tenebris *egredietur*: murumque suffodient socij eius, vt educant eum. Facies illius velabitur vel timore fugientis, vel cæcitatis iniuria: vt cæcus terram non videat Babylonis. *Et ego extēdam rete meum super illum, & capietur in sagena mea*, Concedente quippe domino à Babylonijs captus est, & hæc quæ ab hostibus passus est fieri, se fecisse testatur. Ductusque in Babylonem, terram Chaldæorum non videbit, ibique captiuus morietur. Omnes autem socios eius & adiutores & comites fugæ, cum ille fuerit cōprehēsus, huc illucque dispergam, nec securos abire permittam: sed in manibus hostium euaginabo gladium meū vt quando dispersi fuerint in gentibus intelligāt quod ego sim dominus, & mea cuncta voluntate sint facta. Et relinquā, inquit, ex socijs eius qui cum eo fugerit, & qui euadere potuerint, paucos, qui gladiū, & famē, & pestilentiam euaserit: vt cum vel fuga, vel captiuitate ad diuersas peruenerint regiones, narrent omnia scelera sua, vel sermone, vel exēplo propter quę tanta meruerint mala, & intelligāt, quod ipse sim dominus. Qui autē tropologiā, & cœptā explanationem super saluatore conatur exponere, ducē, qui est in medio Hierusalē, ipsū interpretatur, qui in portētū signūq; præcesserit, quod & ipse & socij eius captiui istius mūdi sint, & ab inferis victor ascendens, in humeris portatus sit Angelorum: in caligine egressus, ignotus incredulis, destructo medio pariete, fecerit vtrumque vnū facies illius operta, vt terrā non respiciat Iudæorum. Nec mirū si dominus celauerit faciem suam: cū vsq; hodie ante vultum Moysi velamē positū sit populo nō credenti. Extēditq; dominus rete suū super illū, iuxta id quod de eo sponsa loquitur in Cantico cāticorū: *Ecce iste post parietem nostrum prospiciēs per fenestras, apparēs per retia.* De quo & Hieremias: *Spirit⁹ vult⁹ nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris.* Et: Cū nō fecisset peccatū, pro nobis peccatum factus est. Et adducetur, ait, in Babyl. confusionē istius mūdi, in terrā Chald. qui interpretantur, quasi dæmonia: vt eos qui dæmonib. fuerāt mācipati, retraheret ad salutē & captiuā duceret pristinā captiuitatem. Ipsamq; (inquit) Chaldæorū nō videbit, & ibi morietur, vt oēs nos sua morte viuificet. Cūctos autē adiutores ei⁹ & socios, Apostolos & Apostolicos viros, dispersit in vniuersū orbē. Et euaginauit gladiū post eos, vt varijs coronarētur martyrijs, & tūc intelligerēt vel ipsi, vel hi qui per eos crediderant, quod ipse sit dominus, & idcirco disperserit eos in gētib. & disseminauerit in terras, vt multū fructum facerent. Et reliquit ex eis paucos viros: sicut Ioann. Apostolū, & cæteros, à gladio, & fame, & pestilentia liberatos, & persecutionum impetū declināt:es: vt narrēt scelera Iudæorū, & iniquitates cunctarū gētiū, ad quas ingressi sūt: vt acta pœnitētia, scirēt quod ipse esset dominus. Hæc diximus, lectoris arbitrio iudiciū relinquētes. Cęterū nulla dubitatio est, periculosū esse, regis impij captiuitatē & necem, sacramento domini comparare.

C D Ephes.2.a 2.Cor.5.d Cant.2.c Sec.70. Thren.4.d 2.Cor.5.d Eph.4.b

d ¶ *Et factus est sermo domini ad me, &c.*] Post principis & sociorum

HEB.

Ante oculos eorū perfode tibi parietem, & egredieris per eum. In conspectu eorū in humeris portabis: in caligine effugies. Faciem tuam velabis, & nō videbis terrā, quia portentum dedi te domui Israel.[a] Feci ergo sicut præceperat mihi: vasa mea protuli quasi vasa migrantis per diem, & vespere perfodi mihi parietem manu: In caligine egressus sum, & humeris portaui in conspectu eorum.

SEPT.

rietem, & transibis per eum in conspectu eorum. In humeris portaberis, & absconditus egredieris. Faciem tuam operies, & non videbis terram, quia portentum dedi te domui Israel. Et feci sic iuxta omnia quæ mandauerat mihi: vasaque protuli sicut vasa captiuitatis per diem, & ad vesperum perfodi mihi parietem manu, & absconditus egressus sum: super humeros assumptus sum in conspectu eorum.

[b] Et factus est sermo domini mane ad me, dicens: Fili hominis, nūquid non dixerūt ad te domus Israel, domus exasperans: Quid tu facis? Dic ad eos, [c] Hæc dicit dominus Deus: super principē onus istud, qui est in Hierusalem, & super omnē domū Israel, quæ est in medio eorū. Dic: Ego portentū vestrū quomodo feci, sic fiet illis: In trāsmigrationē & in captiuitatē ibunt. Et dux qui est in medio eorū in humeris portabitur, in caligine egredietur: parietē perfodient, vt educāt eum: facies eius operietur, vt nō videat oculis terrā. Et extendam rete meum super eum, & capietur in sagena mea, & adducā eum in Babylonem in terram Chaldæorum, & ipsam non videbit, ibique morietur: Et omnes qui circa eum sunt, præsidium eius, & agmina illius, dispergā in omnem ventum, & gladiū euaginabo post eos. Et scient quia ego dominus, quando dispersero illos in gentibus, & disseminauero eos in terras. Et relinquam ex eis viros paucos à gladio, & fame, & pestilentia: vt narrent omnia scelera eorum in gentibus ad quas ingredientur, & scient quia ego dominus.

HEB.

[d] Et factus est sermo domini ad me, dicēs: Fili hominis, panem tuum in cōturbatione comede, & aquā tuam in festinatione & mœrore bibe. Et dices ad populū terræ. Hæc

SEPT.

Et factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, panem tuum cum dolore comedes, & aquam tuam cum tormento & angustia bibes. Et dices ad populum terræ: hæc dicit

E sociorū eius prophetiā, quæ sub corporali imagine mōstrabatur, venit ad populū, & quidquid prophetæ dicitur, per Prophetā refertur ad habitatores Hierusalē: quod in obsidionis malo, panē suū comedāt in angustia & egestate, & aquā suā nequaquā in abundātia, sed cum tormento bibāt & tribulatione. Hæc autē, inquit, ô Propheta tibi dicuntur, vt tu loquaris ad populū terræ tuæ, & dicas: hæc dicit dominus habitatoribus Hierusalē, quæ est in terra Israel: Obsessi à Nabuchodonosor atque à Chaldæis, famis & sitis sustinebitis malū: vt omnis terra cū sua plenitudine deleatur: habitatores significans per eā quæ inhabitatur. Et ne putent sibi hoc euenire sine causa: Dic, inquit, eis, quod propter scelera eorū & impietates, oēs vrbes Iudææ ad solitudinem redigendæ sint, & vniuersa terræ cultura dispereat: vt cognoscant Deum sæuientē, quē miserantē cognoscere noluerunt. Possumus iuxta anagogen habitatores Hierusalē credentes Christo dicere, qui habitāt in Ecclesia. Et si per peccata, illius offensā meruerint, comedāt panem cum egestate, & bibāt aquā cū mœrore & angustia: *Nō cibū panis, nec potum aquæ, sed famem sermonis*, & doctrinæ Dei sustinentes. Quando enim vel vitio principum, qui vel capiendi sunt, & tradendi Babyloniis, vel nostra duritia perdiderimus sermonem Dei, aquasque non meruerimus habere vtiles: tūc in dolore & penuria, nostrum sumens cibum, & terra perdet multitudinem credentium: & ciuitates quæ in toto orbe intelliguntur Ecclesiæ, desolabūtur, & terra deserta erit, vt omnes sciant, quia offensa sit domini. Quod quidem & in persecutionis tempore intelligere possumus.

Amos 8.A

F

a ¶ *Et factus est sermo, &c.*] Quod nos diximus: prouerbiū iuxta Symmachum: oēs alij interpretes, parabolā transtulerunt, quæ Hebraicè appellatur [a] משל. Rursum vbi à nobis editū est: Neque erit diuinatio ambigua, vertere LXX. nec diuinans iuxta gratiam: per quo oēs lubricū interpretati sunt, quod nos ambiguum diximus, vt decipientia audientes suos Prophetarū verba noscam°. Est autē sensus omnis capituli hic: Supra prophetauerat cōtra principē, qui erat in Hierusalē: deinde populo famē & ardorē sitis nunciauerat esse venturā. Quod multitudo nō credēs, vetus assumebat tritūq; prouerbiū: In longū tempus differtur cōminatio prophetarū, & omnis visio peribit, dum frustra cernitur, vel iuxta Symmachū διαπνεῦσαι, id est, in vētū & auram tenuē dissoluetur. Dic ergo (inquit) eis, quod nequaquam mea cōminatio differatur; nec diuinatio falsa atq; ambigua proferatur in populos, quę finē habeat incertū: vt alio dicatur tēpore, alio impleatur: sed nūc viuēte te qui loqueris, & his qui audiūt, verbū quod locutus sum, cōpleatur. Significat autē vicinam captiuitatē vrbis Hierusalē, & Sedechiā cum populo Iuda iāiāq; capiendū. Nō solū autē illo tēpore, sed vsq; hodie vulgus incredulū, & dura corda mortaliū, prophetiā Dei nō recipit: sed omnia quæ Prophetæ cōminantur, qui prædicat Euāgeliū, in aliud tēpus existimāt differēdū. Sciamusq; hic parabolā, quæ à Septuaginta ponitur, accipi pro prouerbio, iuxta illud quod in psalmo legim°: *Et factus sum eis in parabolā.* Et in hoc eodem Propheta: *Quid est vobis parabola ista in Populo Israel, dicentiū: Patres comederūt vuā acerbā, & dentes filiorū obstupuerunt?* Manifesta perstringimus, vt in obscurioribus immoremur.

G

a masal

H

Psal 68.

Infr 18.

HEB.

Hæc dicit dominus Deus ad eos qui habitāt Hierusalem in terra Israel: Panē suum in sollicitudine comedēt, & aquam suam in desolatione bibent: vt desoletur terra à multitudine suā propter iniquitatē omniū qui habitāt in ea. Et ciuitates quæ nunc habitātur, desolatæ erunt terraque deserta, & scietis quia ego dominus.

SEPT.

cit Adonai dominus habitatoribus Hierusalem super terram Israel: Panes suos cum egestate comedent, & aquam suam cum dissipatione bibent, vt dissipetur terra & plenitudo eius. In impietate enim omnes qui habitant in ea, & ciuitates eorum quæ habitantur in desolationem erunt, & terra dissipabitur, & cognoscetis quia ego sum dominus.

a Et factus est sermo domini ad me dicēs: Fili hominis, quod est prouerbiū istud vobis in terra Israel, dicentiū? In longū differentur dies, & peribit omnis visio. Ideo dic ad eos: hæc dicit dominus Deus: Quiescere faciā prouerbiū istud, neque vulgo dicetur vltra in Israel. Et loquere ad eos, quod appropinquauerint dies, & sermo omnis visionis. Non enim erit vltra omnis visio cassa, neq; diuinatio ambigua in medio filiorum Israel. Quia ego dominus loquar, quodcūq; locutus fuero verbū, & fiet. Nō prolōgabitur amplius: sed in dieb. vestris domus exasperās loquar verbū, & faciam illud, dicit dominus Deus. Et factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, ecce domus Israel dicentiū: Visio quā hic videt in dies multos, & in tēpora longa iste prophetat. Propterea dic ad eos: hæc dicit dominus Deus: Non prolōgabitur vltra omnis sermo meus: verbum quod locutus fuero, complebitur, & dicit dominus Deus.

Commentarij Tertij in Ezechielem Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI
IN QVARTVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

Vellem, si fieri posset, Eustochium, explanationes in Ezechielem, per singulos Libros propriis texere prophetiis, & quod vaticinatione coniunctum est, nequaquam expositione diuidere: vt facilior esset cursus dictantis pariter & legentis: longumque & immensum interpretationis iter, certis spatiis separare: vt quasi titulis & indicibus, & vt proprius loquar, argumentis, ostenderem quid Libri singuli continerent. Sed quid faciam, cum aliæ Prophetiæ breues sint, aliæ longæ: vt sæpe necessitate cogamur, & plures in vnum Librum coarctare, & vnam in multos diuidere? Vnde & nunc, contra Prophetas & Prophetias, ad seniores quoque populi Israel, & ad terram, super quam inducuntur quatuor plagæ pessimæ, & de ligno vitis, quod cum fuerit abscissum, inutile est inter omnia ligna siluarum, catalogum etiam vitiorum Hierusalem volumus quarto Libro comprehendere. Quę quia vnius voluminis non patitur angustia, alteram partem eius quinto Voluminis reseruamus, prudentissimi Lectoris solicitudinem præmonentes: vt sciat quid nobis in hoc explanandum, & quid sibi legendum sit.

LIBER QVARTVS.

CAPVT XIII.

ET [a] factus est sermo domini ad me dicēs: Fili hominis, vaticinare ad Prophetas Israel, qui prophetant, & dices propherâ̄tib. de corde suo: Audite verbū domini: Hæc dicit domius Deus.

HEBR.

[b] Væ ptophetis insipiētib. qui sequuntur spiritum suū, & nihil vidēt. [c] Quasi vulpes in desertis ptophetæ tui Israel erant. Non ascendistis ex aduetso, neque opposuistis murū pro domo Israel, vt staretis in prælio in die domini. Vident vana, & diuinât mendacium, dicentes, ait dominus, cum dominus non miserit eos: & perseuerauerunt cō- firmare sermonē. Nūquid non visionem cassam vidistis, & diuinationem mendacem locuti estis? & dicitis, ait dominus, cum ego non sim locutus. [d] Propterea hæc dicit dominus Deus: Quia locuti estis vana, & vidistis mendacium, ideo ecce ego ad vos, ait dominus Deus. Et erit man' mea super Prophetas, qui vident vana, & diuinant mendaciū. In concilio populi mei non erunt, & in scri-

SEPT.

Væ his qui prophetant de corde suo, & omnino non vident. Sicut vulpes in desertis Prophetæ tui Israel. Non steterunt in firmamento, & congregauerunt greges super domū Israel. Non resurrexerunt in prælio, qui dicunt in die domini: videntes mendacia, diuinantes vana: qui dicunt dicit dominus: & dominus non misit eos, & cœperunt suscitare sermonem. Nonne visionem falsam vidistis, & diuinationes vanas locuti estis? Et dicebatis, dicit dominus, & ego non sum locutus. Ideo dic: Hæc dicit adonai dominus. Quoniam verba vestra mendacia, & diuinationes vestræ vanæ, idcirco ecce ego super vos, dicit dominus Deus: & extendam manum meam super prophetas, qui vident mendacium, & qui loquuntur vana. In disciplina populi

CAPVT XIII.

ET [a] *fact' est, &c. qui proph. &c.*] Hoc quod oos posuimus: Qui prophetant, & dices prophetātib. de corde suo: omisere Lxx. & pro eo quod nō habetur in Hebr. addiderūt, & prophetabis, & dices ad eos. Est autē sermo contra pseudoprophetas, qui decipiebāt populū, & contra Dei mādata, aliud prophetabant. Nec quempiā moueat, quod prophetæ appellantur: hāc enim habet sācta scriptura consuetudinē, vt vnūquēq; vaticinationis suæ & sermonis prophetam nūcupet: sicut
3.Reg. 18. Prophetæ appellātur Baal, & prophetæ idolorū, & prophetæ cōfusionis. Vnde & Apost. Paulus poëtam Græcum, pro-
Tit.1. e phetā vocat: *Dixit quidā proprius eorū propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ,*
Osee.9. b *ventres pigri.* Et in Osee legi-
Sec.70. mus: *Sicut Propheta insaniens homo portās spiritū.* Quidquid autē eo tēpore Israelitico populo dicebatur, hoc nūc refertur ad Ecclesiam: vt prophetæ sancti sint Apostoli & Apostolici viri, Prophetæ autē mendaces atq; furiosi, omnes hæ-
B retici, quorū principes ex suo corde confingunt: qui autem ab eis seducti sunt, aliorum mendaciis acquiescant.

b¶ *Væ proph.* &c.] Lxx. *Væ his qui prophetant de corde suo, & omnino non vidēt*: relinquentes illud quod à nobis propositū est, qui sequuntur spiritū suū. Cum prophetarum nomē secundum regulā scripturarum bonis malisq; cōmune sit, in eo differūt, quod boni prophetæ esse dicuntur sapiētes, mali autē stulti & insipientes: quorum alterum refertur ad Ecclesiasticos viros, alterū ad omnes hæreticos, qui Dei spiritum relinquentes, sequūtur spi-
So.1 ritum suum: quia nequaquam diuino instinctu, sed proprio corde vaticinantur, vnde & nihil vident. Qui autem sapiēs est, non cordis sui cogitationes, sed Dei spiritum sequitur, iuxta illud quod in superioribus animalia & rotæ spiritum
Psal 118.e Dei sequebantur. Et Propheta dicit: *Post dominum Deum tuū*
Psal. 142.e *ambulabis*: Et in alio loco: *Dedux me in semitam rectam.* Et ite-
Exod.13 e rum: *Spiritus tuus bonus ipse deducet me in terrā.* Et populo
Hier.17.e Dei, columna ignis & nubes erat dux in solitudine. Et Hie-
Sec. 70. remias loquitur. *Non laboraui sequens te.* Quis autem hæreticorum qui sequitur spiritum suum, non impingat in tenebris, & cæcus cæcos ducat in fooeam? Vnde licet sibi in mysteriis, imo orgiis suis plura Ecclesiasticis doctorib. videre videantur, tamen nihil omnino vident, quia solem iustitiæ perdiderunt: frustraq; imitātur eos qui prius vocabātur vidētes, & quib. dicitur, *Qui vides, vade: recede in terrā Iuda,*
Amos 7.e *& in Bethel nō prophetabis.* Quamobrē visio Esaiæ & Abdiæ
Ioan.4.e ponuntur in titulis. Et dominus Apostolis præcepit: Leuate oculos vestros, & videte. Et Propheta suppliciter depreca-
Psal.118 c tur: *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.*

c¶ *Quasi vulpes in desertis Prophetæ tui Israel erant, &c.*] Dicamus primum iuxta Hebr. Prophetæ Israel vulpium similes sunt, quotidie domesticarū auium furta faciētes: qui habitant, iuxta Aquilā & Lxx. in [illegible]
desertis: iuxta Symmachum & Theodot. in parietinis atq; ruinosis, qui non possunt ascēdere ex aduerso, neq; murū pro domo Israel opponere. Legimus Num. 16
Aaron aduersum ignem Israelis populum deuorantem occurrisse, & stetisse medium, & opposuisse murū pro salute populi. Hieremiæ quoque dicitur, ne occurrat domino, neque stet contra iram eius Hier 7.8
orationis perseuerātia. Sicut enim murus hosti opponitur, & aduersario occurri solet ex aduerso contraque venienti, ita Dei sententia sanctorū precib. frangitur. Vnde & Moysi dicitur: *Dimitte me, & delebo populum istum.* Cui enim dicitur: Dimitte me, ostēditur quod tenēdi habeat facultatem. Isti stare Exod 32.a
non posūt in prælio in die domini, vt pro populo precib. dimicent, & resistant obsecrationib. sententiæ Dei. Quia igitur vana conspiciunt, & diuinant mendaciū, & à domino missos esse se dicūt, cum non sint missi ab eo: & perseuerāt in errorib. & suū cupiūt firmare sermonē, arguūtur quod omnia sint cassa quæ prædicant, suū mendacium, domini sermonem esse C
dicentes. Porro iuxta Lxx. hic sensus est: Omnes hæretici propter fraudulentiā ac nequitiam vulpium similes sunt, de quib. saluator loquitur: *Vulpes foueas habēt, & volucres cæli nidos.* Et Matth 8.c
de Herode scriptum est: *Dicite vulpi huic.* Et de eisdem vulpib. Luc.13.g
quæ paruulos simplicesque decipiunt & populantur vineam Christi, Salomon loquitur: Cant.2.d
Capite nobis vulpes paruulas, dissipantes vineas. Et in psalmo super his qui eorū fraudulētia supplantātur, canitur: *Introibunt in inferiora, &c.* Hi prophetæ qui vulpiū similes sunt, Psal 62.c
non steterunt in firmamento: nec cum Petro audire meruerunt: *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Nec Moysi similes sunt, cui dictum est: Tu vero hic sta mecū. Nec illius qui dicit: *Statuit supra petram pedes meos,* Matth.16.c
sed fluctuauerunt omni vento doctrinæ. Nec steterunt in in firmamento: De quo in octauodecimo psalmo legimus: Deut.5.d
Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat Psal.39.a
firmamentum. Isti congregauerunt irrationabiles quosque, & propter nimiam innocentiam pecudum similes, contra domum Dei. Vnde nunc dicitur: *Et congregauerunt greges super domum Israel*: nec surrexerunt ipsi, nec alios suscitare potuerunt: sed quæcunque egerunt & agunt, plena mendaciis sunt. Quodque sequitur: *Et cœperunt suscitare sermonem:* illud significat, quod velint quidem consurgere, & se ad excelsa sustollere, sed quod cupiant, implere non possint. Diciturque eis: *Nonne visionem falsam vidistis, & diuinationes vanas locuti estis?* Quodque sequitur: *Et dicebatis, dicit dominus, & ego non sum locutus:* in Septuaginta non habetur.

d¶ *Propterea hæc dicit dominus Deus: quia locuti estis vana, & vidistis mēdacium, ideo ecce, &c.*] Sub Prophetarum persona, sermo contra hæreticos est, qui loquuntur vana, & vident

E

vident mendaciũ, & perseuerant suam firmare doctrinam: quod ipse dominus cõtra eos veniat atq; cõsurgat, & extendat manum suã super illos ad percutiendum, & non contrahat ad parcendũ, & cõminatur quod nõ sint in cõcilio populi domini futuri, nec in Ecclesia eius, sed in synagoga diaboli: nec scribantur in domo Israel De quib. in alio loco dicitur: *Super terrã scribãtur*, non in terrã Israel, quæ terra viuẽtiũ est, & de qua nunc dicitur, nec in terrã Israel ingrediẽtur: sed in terrã mortuorũ & vmbrã mortis: vt postquã ista perpessi fuerint, separati à cœtu populi Dei, intelligãt quod ipse sit domin⁹. Pro eo quod nos vertimus, *in concilio populi mei non erunt*: Lxx. transtulerũt, *in disciplina* siue *in correptione populi mei non erunt*. Alia enim aduersariorum, alia filiorũ correptio est. Vnde & Hieremias: *Corripe*, inquit, *nos domine, verũtamẽ in iudicio & non in furore*: vt nequaquã paucos nos facias. *Effunde furorẽ tuum super gentes quæ te ignorauerunt, & super regna, quæ nomen tuũ non inuocauerunt.*

Hier. 17 b

סוד

Ibid. 10 d Sec. 70.

a ¶ *Eo quod deceperint, &c.*] Prophetæ Israel qui non erũt in cõcilio populi Dei, nec scribentur in scriptura domus Israel, nec terrã repromissionis intrabunt: ideo ista patientur, quia deceperunt populũ meũ: pro rigore pœnitentiæ & conuersionis iniuria, pacem eis & prospera nunciantes: secundũ illud quod alibi dicitur: *Pax, pax: vbi est pax?* Deus itaque Metaphoricè ędificabat eis per legis mandata, sanctorumque prophetarum eloquia, & comminationes, maceriam. Hoc enim verbum Hebraicum significat, [c] חיץ, vt omnem ab illis incursionẽ bestiarum, & hostilẽ impetũ submoueret: dum cõuersi ad Deũ hoc quasi muro & pariete firmissimo cingerentur. Pseudo vero Prophetæ nõ semel, sed frequenter pollicebantur eis pacem (hoc enim repetitus pacis sermo significat:) Ipsumq; parietem, qui in sequentib. [b] קיר appellatur, linebant pseudoprophetæ absque temperamento, vt interpretatus est Symmachos: hoc est puro luto, & quod paleas non haberet: vt nec præbere posset aliquẽ fortitudinem. Vt vero Lxx. & Theodotio, linunt eum stultitia: Aquila autem verbũ Hebraicum [c] תפל interpretatus est ἀνάλῳ, quod significat absque sale: de translatione transiẽs ad ad aliã trãslationem: vt quo modo cibus absque sale nullum habet saporẽ, ita & lutũ absque paleis, quib. firmatur & stringitur, nihil roboris possit præbere parieti. Dic, inquit, ad eos qui illis vana promittunt, & cassum pol-

F

Hier. 8. d Sec. 70.

c hais

b zir

טחי תפל

c taphel

HEB.

in scriptura domus Israel nõ scribẽtur, nec in terram Israel ingrediẽtur. Et scietis quia ego dominus Deus.

[a] Eo quod deceperint populum meũ dicẽtes, pax, & nõ est pax. Et ipse ædificabat parietẽ, illi autẽ linebant eũ luto absque paleis. Dic ad eos qui linũt absq; tẽperatura quod casurus sit. Erit enim imber inundans, & dabo lapides prægrãdes desuper irruẽtes, & ventũ procellæ dissipantẽ. Siquidẽ ecce cecidit paries. Nũquid nõ dicetur vobis, vbi est litura quam linistis? propterea hæc dicit dominus Deus: Et faciã erũpere spiritum tempestatũ in indignatione mea, & imber inundãs in furore meo erit, & lapides grandes in ira in consummationẽ. Et destruam parietẽ quẽ linistis absq; tẽperamẽto, & adæquabo eum terræ, & reuelabitur fundamentum eius, & cadet & consumetur in medio eius & scietis quia ego sũ dominus. Et cõplebo indignationẽ meã in pariete, & in his qui linũt eum absque tẽperamẽto, dicãque vobis: Non est paries, & nõ sunt qui linunt eum. Prophetæ Israel qui prophetãt ad Hierusalẽ, & vident ei visionẽ pacis, & non est pax, dicit dominus De⁹: [b] Et tu fili hominis, pone faciẽ tuã contra filias populi tui quæ prophetant de corde suo, & vaticinare super eas, & dic: Hæc dicit dominus Deus: Væ his, quæ consuunt puluillos sub omni cubito manus, & faciunt ceruicalia sub capite vniuersæ ætatis ad capiendas

SEPT.

populi mei non erunt, nec in scriptura domus Israel scribẽtur, & in terrã Israel non intrabũt, & sciẽt quia ego Adonai domin⁹. Quoniã deceperunt populũ meũ dicẽtes: pax, pax, & non erat pax, & iste ædificat parietem, & isti linunt eum stultitia. Dic ad eos qui linunt stultitia, cadet. Erit pluuia inũdãs, & dabo lapides magnos in iuncturas eorũ, & cadent. Et spiritus auferens, & disrũpetur. Et ecce cecidit paries, & dicẽt ad vos, vbi est litura vestra quã linistis? Propterea hæc dicit Adonai dominus: Et disrumpam spiritũ auferentem in furore meo, & pluuia inundans in ira mea erit, & lapides magnos in furore inducam in consũmationẽ, & suffodiã parietẽ quẽ linistis, & cadet. Et ponã eum super terram, & reuelabuntur fundamenta eius, & cadet, & consumetur eum increpationib. & cognoscetis quia ego dominus. Et complebo furorẽ meum super parietẽ, & super eos qui linunt eum, & cadet: dixique ad vos: Non est paries, neque qui linunt eum Prophetæ Israel, qui prophetãt super Hierusalem, & qui vident illi pacẽ: non est pax eis, dicit dominus Deus. Et tu fili hominis, obfirma faciem tuã super filias populi tui, quæ prophetant de corde suo, & propheta super eas & dices: Hæc dicit Adonai dominus. Væ his, quæ consuunt ceruicalia sub omni cubito manus, & faciunt velamina super omne caput vniuersæ ætatis, vt peruertant animas. Animæ subuersæ sunt

G

licentur auxilium: quod casurus sit iste paries & hæc maceria, & immittã imbrem vehementissimum, hostes videlicet sæuissimos: Babylonios autem Chaldæosque significat, & eosdem lapides grandinis desuper irruentes, omnia per metaphoram: quo instabilem maceriam subtus turbo subuertat & subruat & postea dicatur eis, id est, pseudoprophetis: vbi est litura quam linistis, & vbi est quod polliciti estis auxiliũ? Quidquid autem de pseudoprophetis diximus, & ad hæreticos referri potest: quod omnia eorũ Dei ira figmẽta soluãtur, & ædificatio pessimorũ dogmatũ, quæ spiritus sãcti nõ habet condimentum, corruat, & vsque ad fundamẽta & puluerẽ dilabatur, & adæquetur ipsa maceria terræ, & cadat, & consumãtur Prophetæ, qui promittebãt, & populus cui promittebatur, in medio eius: vt postquã cõpleuerit indignationẽ suã, & dixerit eis: non est iste paries: hoc est, non est vestra defensio, & non sũt qui linũt eũ: sed omnia vana sunt, & in nihilũ proficiẽtia: tunc opere cognoscatis, quod ego sim dñs. Vt autẽ sciamus, qui sint isti, qui linũt parietem, Sequitur. Prophetæ Israel, hoc est pseudoprophetæ, qui prophetãt ad Hierusalẽ, & vidẽt ei visionẽ pacis, isti sunt causa peccati & ruinæ, & stultæ securitatis. Non enim erit pax dicit dominus: quia dominus nõ misit eos, nec est locut⁹ ad eos. Hoc quod Lxx. transtulerũt, & super iũcturas eorũ, in Hebr. non habetur. Significat autẽ iuncturas lapidũ in pariete, vel adminicula lignorum, quib. parietes roborãtur. Necnõ illud quod supra legimus: ipse ædificabat parietẽ: pleriq; ad populũ referunt Israel, qui vanum sibi vel Ægyptiorum, vel pacis promittebat auxiliũ.

אבני אלגביש

H

b ¶ *Et tu fili hominis, &c.*] Supra ad Prophetas diuinus sermo directus est, qui luto linebant parietem, quod paleas nõ haberet, nec vllum posset parieti siue maceriæ robur tribuere: Nũc aduersus filias populi prophetissas iubetur faciem suam ponere, siue dirigere &, vt Lxx. transtulerunt, obfirmare. Quo modo autem aduersum prophetas alij pseudoprophetæ inspirabãtur diabolico spiritu, vt Dei mandata subuerterent: ita aduersum prophetissas, qualis fuit Debora & Holda, & in Actibus Apostolorum Philippi Euangelistæ quatuor filiæ prophetantes, inspirabantur demoniaco spiritu: aliæ eiusdem sexus: quarum fuit Prisca & Maximilla, quę vaticinatione mẽdacij, fidem subuerterunt veritatis. Has autẽ dicunt Hebræi

Iud. 5. a
4. Reg. 22. b
Act. 21. b

A
1 Reg. 28 c maleficis artibus eruditas, per necromantias & pythicū spi-
Act. 16. d ritū: qualis fuit illa, quæ visa est suscitasse animā Samuelis. Et in Actibus Apostol. cuius diuinatio multos dominis reditus acquirebat: de qua ad Apostoli Pauli imperium immundus eiectus est spiritus. Nos autē ita dicimus: alios hæreticos falsitate dogmatū suorum prædicare virtutē. Quorū fuit Pythagoras, & Zeno, à quo Stoici, Indorū brachmanes, & Æthiopū gymnosophistæ: qui ob victus continentiā miraculum sui gētib. tribuunt. Recteq; dicuntur parietem linire, & aliquā fortitudinē polliceri: sed quia Christi non habēt cōdimētum, vanus est eorū labor, & peritura ædificatio.
Psal. 126. a *Nisi enim dominus ædificauerit domum, in vanū laborauerūt qui ædificant eā.* Alij, autem voluptatū libidinisque doctores, dicuntur cōsuere puluillos, & ponere sub omni cubito manus, Epicurei, & Pyrrhonij: & apud nos Iouinianos & Euno-
1. Cor. 15. d mius: qui dicunt: *Manducemus & bibamus, cras enim moriemur.* Iubetur ergo propheta ponere siue obfirmare faciem suā cōtra filias populi sui. Primumq; dicendū, quid sibi velit posita facies, siue directa & obfirmata. Nēpe illud quod de domino scriptū est: *Facies do-*
Psal. 33. c *mini super facientes mala: vt dis-*
Ibid. 67. a *perdat de terra memoriam eorū.*
B Sicut enim liquescit cera à facie ignis sic pereūt peccatores à facie Dei. Secundū quē sensum in hoc eodē Propheta di-
Infra. 20. g citur: *Fili hominis obfirma faciē*
Sec. 70. *tuā super Themā & Darom & Negeb.* Et iterū: *Factus est ser-*
Infr. 21. a *mo domini ad me, dicēs: Fili hominis, obfirma faciem tuā super filios Hierusalem.* Et post paululū. *Factus est sermo Domini ad*
25. a *me, dicens: Fili hominis, obfirma faciē tuam super filios Ammon.* Et rursum: *Obfirma vultum tuū*
Infr. 29. a *super Pharaonem regē Ægypti.* Et iterum: *Fili hominis: obfirma faciem tuā super Gog & Magog.*
Infr. 38. a Et in alio loco: *Firmabo faciem*
Infr 14. b *meam super hominem illum, &*
Sec. 70. *ponam illum in desertum, & in dissipationem, & auferam eum de medio populi, & scietis quia ego dominus.* Væ igitur his hæresib. hisq; doctrinis, quæ requiē pollicentes: omnem ætatē sexumq; decipiunt: vt capiāt animas miserorum, & contaminent me ad populum meū, dum credor diligere voluptatem, & hoc non propter corum & hemicorum hordei, vt in
Osee 3. a Osee legimus: sed propter pugillum hordei, quo bruta vescuntur animantia, & fragmentum panis: non panem integrum, nec solida testimonia scripturarum: sed quæ hæretica prauitate fracta & decurtata, atque imminuta sunt: vt sanctos quosque decipiant, & ad mortem trahant, & peccatores vanis promissionibus viuificare contendant. Propterea clemens & misericors Deus non ipsas prophetissas interficit, sed disrumpit puluillos earum: qui instar retium volantes animas capiunt: vt postquam rupti fuerint, liberam vo-

C
landi habeant facultatē. Et scindet velamina siue ceruicalia in quib. principale animæ recumbebat, & quibus deceptorū capita operiebantur: cum Apostolus doceat virorū ca- כסתות
pita nō velāda, sed reuelata facie domini gloriā contēplādā: 2. Cor. 3. d
Vos enim, inquit, falsis terrorib. seruientiū Deo animos frāgebatis, & promissionibus fraudulētis, impios tenebatis inclusos: ne agētes pœnitentiā, vitā reciperēt, quā perdiderant. Propterea vanas nequaquam videbitis visiones, nec vocabo vestra mendacia propetias, sed diuinationes: de quibus scriptū est: *Nō est* Num. 23. d
augurium in Iacob, neque diuinatio in Israel: vt eruam populū meū de manib. vestris, & opere cognoscatis me esse dominū qui perditos liberaui.

CAP. XIV.

ET *venerunt ad me, &c.*] Postquā locutus est ad Prophetas, qui prophetabāt in corde suo, & linebant parietē absque tēperamēto, & ad prophetissas, quæ cōsuebāt ceruicalia, & ponebant sub omni cubito manus: faciebātque velamina, & operiebāt capita vniuersæ ætatis: per quę peruersorū dogmatū doctrina mōstratur: venerūt ad prophetā, nō oēs senes (ne cuncti viderētur errare) sed quidā seniorum Israel, & sederūt corā propheta: quā ob causam venissent
D interim silentio differentes: statimque Dei sermo factus est ad prophetā, indicās cur adessent: Neq; enim naturæ hominis est quāuis sācti cordis arcana cognoscere: Vnde de solo dicitur saluatore: *Videns autē Iesus cogitationes* Matt. 9. a
eorū, dixit: Vt quid cogitatis mala in cordib. vestris? Et est sensus: Fili hominis, isti viri, qui coram te sedēt, posuerūt גלוליהם
immunditias suas in cordib. suis, siue cogitationes, & iuxta Symmachū & Theodot. idola & scādalū, id est, ruinā atq; tormētū iniquitatis suę, posuerunt cōtra faciē suā, & sic ad sciscitādum dñi venere sermonē: Nūquid huiuscemodi hominib. debeo respōdere, qui cum cogitationib. pristinis ad me veniunt, non hoc quidē tēpore impietatis suæ scelera relinquētes, sed credētes idolis & diuinationib. fraudulētis, & habentes ruinā iniquitatis cōtra faciē suā, atque tormentum, dum meliora desperāt, & parati sunt ad suppliciū, & sic mea per te cupiūt verba cognoscere? Quia igitur peruerso ad te corde venerunt, respōde eis nō ex persona tua (ne leuis sit auctoritas respōdentis) sed ex meo imperio, & dices ad eos: Hæc dicit dominus Deus. Est autē totius loci, vt latā explanationē breui sermone cōprehendam, ista sententia. Homo homo non aliarum gentium, quarum error potest habere veniam, sed domus Israel, qui cum pristinis vitiis, de quibus supra diximus, ad Prophetam venerit sciscitandum: ego respondebo ei iuxta cor & immunditias

HEB.

das animas: & cum caperent animas populi mei, viuificabāt animas eorū. Et violabāt me ad populū meum, propter pugillū hordei, & fragmentū panis: vt interficerēt animas, quæ nō moriuntur, & viuificarent animas, quæ non viuunt, mentiētes populo meo credēti mēdacijs. Propterea hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego ad puluillos vestros, quibus vos capitis animas volantes: & disrumpam eos de brachiis vestris, & dimittam animas, quas vos capitis, animas ad volandum. Et disrumpam ceruicalia vestra, & liberabo populum meum de manu vestra, neq; erunt vltra in manib. vestris ad prædam & scietis quia ego Dominus. Pro eo quod mœrere fecistis cor iusti mendaciter, quem ego non contristaui, & cōfortastis manus impij, vt nō reuerteretur à via sua mala, & viueret: Propterea vana non videbitis, & diuinationes non diuinabitis amplius: & eruam populum meum de manu vestra & scietis quia ego dominus.

SEPT.

sunt populi mei. Et animas saluabant, & contaminabant me ad populum meum propter pugillum hordei, & fragmentum panis: vt occiderent animas, quas non oportuit mori, & saluarent animas, quas non oportuit viuere: dum loquuntur populo audiendi vanos sermones. Propterea hæc dicit dominus Deus: Ecce ego super ceruicalia vestra, super quæ vos colligitis animas: & disrumpam ea de brachiis vestris. Et dimittam animas quas vos peruertitis, animas eorum in dispersionem. Et disrumpam velamina vestra, & liberabo populum meum de manibus vestris, & non erunt vltra in manibus vestris in congregationem, & cognoscetis quia ego dominus. Pro eo quod peruertebatis animam iusti iniquè, & ego non peruertebam eum, & confortabatis manus iniqui: vt penitus non conuerteretur à via sua pessima & viueret. Propter eam mendacia vltra non videbitis, & diuinationes nequaquam diuinabitis adhuc: & liberabo populum meum de manu vestra, & scietis quia ego dominus,

CAPVT XIV.

ET venerunt ad me viri seniorum Israel, & sederunt coram me. Et factus est sermo Domini ad me, dicens: Fili homi-

ET venerunt ad me viri de senioribus Israel, & sederunt ante faciem meam. Et factus est sermo domini ad me, dicens: Fili homi-

E ditias suas: vt iuxta qnod vult & credit, ita & audiat. Nõ enim meretur correctioné, qui non discendi, sed tentandi animo interrogat. Recesserũt enim à me, & idola sũt secuti. Breuisq; ista est cõminatio: vt recedant ab idolis, cogitationibusq; peruersis, & cõuertantur ad me, priora scelera relinquẽtes. Nõ enim meretur audire veritatem, qui fraudulẽter interrogat, sed suo corde capiendus est: secundum quod scribæ & Pharisæi interrogantes dominum, imo tentãtes, audiunt: *Quid me tentatis*: Mat. 22. b Et rursum: *Nec ego dicam vobis, in qua virtute hæc faciam.* Qui autem homo talis est, & sic interrogat, ponit Deus faciem suam super illum, siue confirmat: vt austeritate vultus, frontis duritia molliatur, & sit in exemplum & in prouerbium, siue לבאור ולמשלים in solitudinem & in interitum: vt illo perdito de populo Dei, cognoscant cæteri, quod ipse sit dominus qui cordis arcana cognoscit & peruersitatem mentis intelligit, nec considerat verba loqnentiũ, sed corda. Quodque sequitur, & videtur facere quæstionem. *Propheta cum errauerit, & locutus fuerit verbum,* F *ego dominus decepi prophetam illum*: non putemus de vero Propheta dici, sed de pseudopropheta, qui συνωνύμως propheta appellatur. Et de illo scripturarũ loco solui potest, quando 3. Reg. 22. Achab rex Israel vadens ad prælium, non vult audire Micheam prophetam, sed pseudoprophetarum consiliis acquiescit. Dicitque Micheas, quod viderit dominum sedentem in solio, & erroris spiritum vltro se obtulisse ad decipiendum regem. Diabolus quoque in volumine Iob circuiens terram, stare dicitur in conspectum Dei: Iob. 1. & 2. & in substantiam primo Iob, deinde in corpus eius accipere à domino potestatem. Sed & Balaam ariolus à domino mittitur, vt decipiat Balac filium Num. 22. b Beor. Hoc autem totum dicitur, ne pseudoprophetarũ fortitudini reputetur quod decipitur populus: & magis vult audire mẽdacium, quã veritati auré accommodare: sed quod Dei iræ sit, vt peruersus populus, & incredulus magis pseudoprophetas audiat, quã Prophetas. Denique extendit manum suã super eum: subauditur Prophetam: & deletur de medio populi eius, vt portet iniquitatem suam: quia similis erroris, & pœna consimilis sit: vt tam ille qui interrogat, quam ille qui interrogatur portent iniquitatem suam: & nequaquam domus Israel, eorum qui Dei

HEB.

minis, viri isti posuerũt immũditias suas in cordib. suis, & scandalũ iniquitatis suæ statuerunt cõtra faciẽ suã: nunquid interrogatus respõdebo eis? Propter hoc loquere eis, & dices ad eos: Hæc dicit dominus Deus: Homo homo de domo Israel, qui posuerit immũnditias suas in corde suo, & scandalũ iniquitatis suę statuerit cõtra faciẽ suã, & venerit ad prophetã interrogans eum per me: ego dominus respondebo ei in multitudine immunditiarum suarũ: vt capiatur domus Israel in corde suo, quo recesserunt à me in cunctis idolis suis. Propterea dic ad domũ Israel: Hæc dicit dominus De⁹: Cõuertimini & recedite ab idolis vestris, & ab vniuersis contaminationibus vestris auertite facies vestras Quia homo homo de domo Israel, & de proselytis quicunque aduena fuerit in Israel, si alienatus fuerit à me, & posuerit idola sua in corde suo, & scandalum iniquitatis suæ statuerit contra faciem suam & venerit ad Prophetam, vt interroget per eum me: ego dominus respondebo ei per me. Et ponam faciem meã super hominem illum, & faciam eum in exemplum, & in prouerbiũ, & disperdã eum de medio populi mei: & scietis quia ego dominus. Et Propheta cũ errauerit, & locutus fuerit verbũ: ego dominus decepi Prophetã illum, & extendã manum meã super eum, & delebo eum de medio populi mei Israel. Et portabunt iniquitatem suam: iuxta iniquitatem interrogãtis, sic iniquitas prophetæ erit, vt non erret domus Israel à me, *& iniquitas similiter propheta erit: vt nequaquã erret domus Israel à me.*

SEPT.

hominis, viri isti posuerunt cogitationes suas in cordibus suis, & tormẽtum iniquitatum suarum posuerunt ante faciem suam: si respondens, respondebo eis? Propterea loqueris eis, & dic ad eos. Hæc dicit Adonai dominus. Homo homo de domo Israel, qui posuerit cogitationes suas in corde suo, & tormentũ iniquitatis suæ posuerit ante faciem suam: & venerit ad prophetã, vt interoget eum in me: ego dominus respõdebo ei in his, quib. tenetur mens eius: vt auerteret domũ Israel secundum corda eorũ, quæ abalienata sunt à me in cogitationib. eorũ. Propterea dic ad domum Israel. Hæc dicit dominus Deus: Conuertimini & recedite ab inuentionibus vestris & ab omnibus impietatibus vestris, & conuertite facies vestras ad me: Quia homo homo de domo Israel, & de aduenis, qui peregrinantur in terra Israel, qui abalienatus fuerit à me, & posuerit cogitationes suas in corde suo, & tormentum iniquitatis suæ posuerit ante faciem suam, & venerit ad Prophetam vt interroget eum in me: ego dominus respondebo ei, in eo quo tenetur, & ob firmabo faciem meam super hominem illum, & ponam eum in desertum, & in exterminum, & auferam eum de medio populi mei: & cognoscetis quia ego Dominus. Et Propheta si errauerit, & locutus fuerit verbum: ego Dominus errare feci Prophetam illum. Et extendam manum meam super eum, & exterminabo illum de medio populi mei Israel. Et accipient iniquitatem suam secundum iniquitatem interrogãtis.

verba audire voluerint, peruersis vaticinationibus illudatur, G sed sit populus Dei, & ipsedominum habere mereatur. In eo quod dixit. *Ego dominus decepi illum*: Salomonis verba consentiunt, qui de Deo disputans, ait: *Et illusoribus illudet*: illudque testimonium: *Si ambulauerint ad me peruersi, & ego ambulabo contra eos in furore peruerso.* Prou. 3. d Leui. 26. d. Sec. 70. Quodque secundo dicitur, *homo, homo filiorum Israel, aduenarum qui iuncti sunt eis*: duplicem in nobis iuxta Apostolum ostendit hominem, exteriorem & interiorem. 1. Cor. 15. f Multi enim habentes hominis faciem corporalem, diuersarum bestiarum assumunt imagines: quas dissipari propheta cupiens, deprecatur: *Domine in ciuitate tua imaginem eorum dissipabis.* Psal. 72. e Illi de quibus scriptum est: *Homo cum in honore esset non intellexit: comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis*: Ibid. 48. d non sunt homines homines: sed sunt homines iumẽta. Rursum qui in Euangelio audiunt *Serpentes, germina viperarum, quis ostendit vobis fugere à ventura ira?* Matth. 23. d non sunt homines homines, sed homines serpentes. Et de quib. scriptum est: *Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos.* Ac de Herode: *Dicite vulpi huic*: Matt. 8. e Luc. 13. g H non sunt homines homines, sed homines vulpes. Qui vero vtrũq; hominis vocabulum possident: si errauerint, ideo per supplicia corriguntur, vt intelligant quod ipse sit dominus. Necnõ quod iuxta Lxx. posuimus: *Homo qui abalienatus fuerit à me, & posuerit cogitationes suas in corde suo, & tormentum siue supplicium iniquitatis suæ ante faciem suam*: Esa. 50. d illi testimonio conuenit, quod in Esaia scriptum est: *Ambulate in lumine ignis vestri, & in flãma, quam succendistis.* Vnusquisque enim ipse sibi flãmarum succẽdit ardores, pararque supplicia, dum non vult pœnitudine errata corrigere, sed permanet in erroribus, qui flammarum meretur incendium.

a ¶ *Et factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis terra, &c.*] Quatuor plagæ inducuntur super terram præuaricatricem: siue vt Lxx. transtulerunt, peccatricem: fames, bestia, gladius, pestilentia: quarum si singulæ per partes inductę fuerint singulis regionibus & tres viri isti Noe, & Daniel, & Iob, quorum iustitia scripturarũ vocibus prædicatur, pro terra peccatrice fuerit deprecati, non solum illam saluare non poterunt, sed ne filios quidem

A

& filias suas, si terræ peccatricis opera perpetrarint: sed seipsos tantúmodo poterūt liberare. Quæritur cum & Abrahā & Isaac & Iacob, Moyses quoq;, & cæteri patriarchæ, & prophetæ iusti fuerint, cur horū tantummodo fiat mentio. Quod facile soluitur: Noe enim imminēs orbi terrarū dilu-
Gen. 6. & 7. uium, quia omnis terra polluerat vias domini, prohibere nō potuit: sed filios, qui forsitan eiusdem virtutis erāt, & ob seminariū humani gene-
Dan. 2. b ris habuit reseruatos. Daniel quoq; iā imminentē captiuitatem populi Iudæorū, nullis fletibus mitigauit. Sed & Iob
Iob. 1 d nō ob peccata, sed ob probationē, nec domū nec filios liberauit. Alij autē dicūt, quia hi tantū tres viri & prospera & aduersa, & rursū prospera conspexerunt: idcirco pariter nominatos: & hoc latēter significari, vt quo modo illi & bona & mala, & rursū læta viderunt: sic & populum Israel, qui prius bonis fruitus fuerat & postea captiuitatis sustinuit iugum, si egerit pœnitētiam, redire ad pristinā felicitatem. Quod si Noe, Daniel, & Iob pariter congregati, & in vno loco positi, peccatricē terram hoc est eos, qui in terra peccatrice habitāt, non possunt iræ Dei subtrahere: qui dicēdum est de his, qui putāt me-
B rito parentū atque virtutibus posse filios peccatores de gehennæ ignibus liberari? Vnde
Infra 18 a nec peccatorem filiū, iustus pater poterit liberare, nec sācta cōuersationis mater impudicæ filię dabit pręmia pudicitiæ. Et econtrario, parentū vitia filijs nō nocebunt: sed anima, quæ peccauerit, ipsa morietur. Loth in Sodomis
Gen. 19. d habitās, sed & spiritu & carne peregrinus, vxorē, quia post tergum respexerat, non liberauit, sed tantū filias quę for-
4. Reg. 23. f sitan nō peccauerant. Et Iosias vir sanctus, non solū peccatorem populum suis virtutib. non saluauit, sed & ipse in peccatis illius mortuus est. Quod si aliquando propter Abraham, & Dauid, in posteros eorū misericordiā suā dominus pollicetur: notandum quod non his parcat, qui in sceleribus perseuerēt, sed qui agunt pœnitudinem, vt merita patrū, filiorum adiuuet conuersio. Cum, inquit, hæc se ita habeant, & terram peccatricem à singulis plagis tantorū virorum non saluet deprecatio: sic dicit dominus Deus: quia Hierusalem nefanda peccauit, quatuor simul plagas inducam super eam: gladium, quo ab hostibus trucidatur: & famem, quam in obsidione sustinet: & bestias, quibus fugien-
דבר tes in desertis & saltibus deuorantur: & pestilentiam quæ semper famem ac penuriam sequitur: Pro qua vulgata editio, mortem transtulit. Hæc autem, inquit, inducam super eam, vt nec homines in ea remaneant, nec iumenta. Et tamen pro mea clementia quatuor simul imminentib. plagis, & cuncta vastantibus, relinquam in ea aliquos, qui educant filios suos, & filias, & captiui huc veniant: hoc est, in Babylonē & in Chaldæā: vt cum videritis eos, & opera ipsorū perspexeritis, tunc intelligatis iustè eos captos, & meā iustā fuisse sententiam: & habeat consolationē vestra captiuitas, dum intelligitis, idcirco me eos de gladio, fame, bestiis, & pestilentia liberasse, vt eorum peruersitate discatis, merito eorum subuersam Hierusalem, templumque succensum & populū dictū esse captiuū, præter eos, quos gladius, fames, bestię, pestilentiaq; consumpserint. Hæc dicta sint de illa Hierusalē, cui prophetāte Ezechiele apud Chaldæos appropinquabat captiuitas. Cæterum & super nostram terrā
Gen. 3 d cui dicitur: *Terra es & in terrā ibis*: & super nostrā Hierusalē, singulosq; credētiū: si Dei mādata contempserint, & præuaricatores meruerint appellari, inducetur fames, *nō fames pa-*
Amos 8. d *nis neque sitis aquæ*, sed fames *audiēdi verbū Dei*. Inducetur & gladius, de quo legimus: Tradētur in manus gladij, partes vulpiū erūt. Et ad Mariā: *Tuā quoq; animā pertransibit gla-*
Psal. 62. a
Luc. 2. e *dius*. Inducentur & bestiæ: quibus ne tradatur iustus, po-
Psal. 73. d stulat: *Ne tradas bestijs animā confitentem tibi*. Inducetur & pestilentia: pro qua LXX. mortem interpretati sunt. De qua
Psal. 33. d scriptum est: *Mors peccatorum*
Infra 18 a *pessima est*. Et: *Anima quæ pec-*
1. Reg. 15 *cauerit, ipsa morietur*. Et, si sic separat amara mors. De quib. D cunctis, nec spiritualium parentū, quos magistros intelligimus, doctrina, nec principes nos poterūt liberare, nisi filiorum fuerit assensus, & illorum obsecrationes suis conatibus iuuerint. *Iustitia enim iusti e-*
Infra 18 *rit super eum: & iniquitas iniqui in ipso cōmorabitur*: Vnusquisque peccato proprio morietur: & iustitia sua saluabitur. Frustraque dicant Iudæi.
Ioan. 8 Abraham pater noster, cum opera Abraham non habeāt. Quod si in aliquo fiducia est, in solo domino confidamus.
Hier. 17 *Maledictus* enim *omnis homo qui spem habet in homine*, quāuis sancti sint, quāuis prophe-
Psal. 145 tæ. Legimus: *Nolite confidere in hominibus*. E iterum: *Bonum est confidere in domino, quam confidere in principibus*. Non in principibus tantum sæculi, sed & in principibus Ecclesiarum: qui suas tantum animas, si iusti fuerint, liberabunt. Filios autem ac filias, quos in Ecclesia genuerint, si fuerint negligentes, saluare non poterunt: & tamen Apostolus loqui-
1. Cor. 3 c tur. *Si cuius opus arserit, ipse saluus erit, sic tamen quasi per ignem*. Manus autem super terram præuaricatricem extenditur: vt virga siue fortitudo panis conteratur. Quæ extenta, minatur plagas, nolente qui eam extendit, & subleuat, peccantes percutere, sed extensione terrere & territos conseruare.

HEB.

neque polluatur in vniuersis præuaricationib. suis: sed sit mihi in populum, & ego sim eis in Deum, ait Dominus exercituum.

SEPT.

& non polluantur adhuc in cunctis delictis suis. Et erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum, dicit Adonai dominus.

[a] Et fact' est sermo domini ad me, dicēs: Fili hominis, terra cū peccauerit mihi, vt præuaricetur prę-uaricās: extendā manū meā super eam, & conterā virgā panis eius, & immittā in eā famem, & interficiā de ea hominē & iumentū. Et si fuerint tres viri isti in medio eius. Noe, Daniel, & Iob: ipsi iustitia sua liberabūt animas suas, ait dominus exercituum. Quod si bestias pessimas induxero super terrā, vt vastē eā: & fuerit inuia, eo quod non sit pertrāsiens propter bestias. Tres viri isti si fuerint in ea, viuo ego, dicit domin' Deus, quia nec filios nec filias liberabūt: sed ipsi soli liberabūtur, terra autē desolabitur. Vel si gladiū induxero super terrā illā, & dixero gladio, transi per terrā: & intersecero de ea hominē & iumentū, & tres viri isti fuerint in medio eius: viuo ego dicit dominus Deus, nō liberabūt filios, neq; filias: sed ipsi soli liberabūtur. Si autē & pestilentiā immisero super terrā illā, & effudero indignationē meā super eā in sanguine, vt auferam ex ea hominem & iumentum: & Noe, & Daniel, & Iob fuerint in medio eius: viuo ego, dicit dominus Deus, quia filium & filiam non liberabunt, sed ipsi in iustitia sua liberabunt animas suas. Quoniā hæc dicit dominus Deus: Quod si quatuor iudicia mea pessima, gladium, & famē, & bestias malas, & pestilentiam misero in Hierusalem, vt interficiam de ea hominem & pecus, tamen relinquetur in ea saluatio educentium filios & filias. Ecce ipsi egredientur ad vos, & videbitis viam eorum, & adinuentiones eorum: & consolabimini super malo, quod induxi in Hierusalem in omnibus, quæ importaui super eam. Et consolabuntur vos, cum videritis viam eorum, & adinuentiones eorum: & cognoscetis quod non frustra fecerim omnia, quæ feci in ea, ait dominus Deus.

CAPVT XV.

ET factus est sermo Domini ad me dicens: Fili hominis, quid fiet ligno vitis ex omnibus

C

CAPVT XV.

ET[a] factus est sermo Domini ad me, dicens: Filij hominis quid fiet ligno vitis, &c. Vtramque partem eius consumpsit ignis, &c.] Pro eo quod nos interpretati sumus:

E mus: vtraq; partem eius consumpsit ignis, & medietas eius redacta est in fauillam? Lxx. transtulerunt: An unam purgationē eius consumit ignis, & dimittit in finem. Rursum vbi nos diximus: Cum posuero faciem meam in eos: illi verterunt, cum obfirmauero. Præuaricationem quoque delictū interpretati sunt. Variis autem similitudinib. quas Græci parabolas vocant, prænunciatur subuersio vrbis Hierusalem. Et
Sop.4.a quomodo supta in sartagine, in qua carnes populi frigebantur, & in latere in quo munimēta & aggeres arietum ac vineaꝝ machinæ pingebantur, eiusdē vrbis obsessio famesque descripta est, & postea in hoc
Hier.1.e eodem lecturi sumus: In Hieremia quoque scriptum est: Ollā quę à facie aquilonis accēditur, significare vrbem Hierusalem, saltusque Nageb & Theman, &
Hier.2.e Darom, succisus, hoc ipsum prænunciat: sic in præsenti loco eadē Hierusalem, vineæ & viti fructiferæ comparatur. De qua in alio loco scriptum est:
Ser.70. *Ego plantaui te vineam frugiferam, omnem veram: quo modo cōuersa es in amaritudinem vitis aliena?* Et in Esaia:
Esa.5.a *Plātaui*, inquit, *vineam fore*: quod electam & pulchrā sonat. Et in psalmis legimus:
Psal.79.b *Vineam ex Ægypto transtulisti: eiecisti gentes, & plantasti eam. Dux itineris fuisti in conspectu eius*. Et manifestius dicimus scriptura dicente:
Esa.5.a *Vinea autem Domini Sabaoth domus est Israel*.
F Hæc vinea quamdiu affert fructus, in omnibus lignis saltuum nihil ea pretiosius est. Sin autē vuas habere desierit, in nullo vtilis erit, nisi vt cum radice & propaginibus suis, tradatur incendio. Cætera ligna siluarum, (vt de pomiferis arboribus taceam, quorum & scriptura modo nullam facit mentionem, cum poma non habeant, succisa plurimam præbent vtilitatem: & in omnem agriculturam & in vsum armorum proficiunt: dum attenuantur id scuta, raduntur in hastilia, cludunt foribus, continent armariis, risco, loculis, omnemque domus tribuunt supellectilem. Vitis autem si semel vuas afferre cessauerit, intantum inutilis est, vt ne paxillus quidem ex ea possit fieri, de quo aliquid pendeat. Cumque malleolos exciderìs, vtramque partem eorum primum ignis arripit, deinde flamma consumit: tantumque nihil prodest, cum redacta fuerit in fauillam, vt etiam cum integra sit, absque frugibus nullam præbeat vtilitatem.
a sin b nun c iod d sene e sane Ambiguitas autem verbi Hebraici שנה quod tribus literis scribitur, a ש & b נ & c ה. Si legatur d שני duo significat: si e שני annos. Vnde factum est: vt pro duabus summitatibus eius, quod nos interpretati sumus vtramque partem eius: Lxx. interpretarentur, annuam purgationem eius, cum Aquila dixerit, duo nouissima eius, Symmachus & Theodotio, duas summitates eius, Et est ordo. Sicut vitis infructuosa incendio traditur in nullā vtilitatē, sic & Hierusalē, imo habitatores eius tradentur ardoribus: vt egrediantur de igne, & ignis consumat eos: id est, etiam si de vrbe euaserint, foris hostili gladio consumentur: & qui remanserint, ipso miseriarum pressi pondere, me esse dominum recognoscent: cum posuero siue obfirmauero faciem meam super eos, & dedero illos in æternam solitudinem. Non enim peccatores sicut cæteræ gētes, sed prēuaricatores extiterūt. Aliud est enim negligere quod ignores, aliud contēnere quod colueris. Possumus vineam, & Hierusalem, iuxta intelligentiam spiritualem, intelligere credentium multitudinem. Quæ si negligens fuerit, & culturam pristinæ religionis amiserit, nec attulerit fruges virtutū, nec vinū fecerit quod letificat cor hominis, æternis tradetur ardorib. & in nihilū reputabitur.
G *Seruus enim qui scit voluntatē domini sui, & non facit eam, vapulabit multis*. Luc.12.f Tale quid & dominus loquitur in Euangelio secundum Ioannem: *Ego sum vitis vera, & pater meus agricola. Omnis palmes qui manet in me & non facit fructum, tollet illum pater. Et omnis qui* Ioan.15.a *affert fructum, purgabit eum, vt fructum plus afferat*. Sin autem saluator vitis est, & nos palmites, & Deus pater agricola, quamdiu Dei præcepta seruamus, semper excolimur, & cultura nostra purgatio est. *Non est enim volentis neque currentis, sed miserentis Dei*. Quod si afferentes fructum, purgamur Rom.9.d à patre, vt fructus ampliores Ioan.15.A afferamus, ostenditur omnē nostrum conatum adiutorio Dei peruenire ad finē, & fructum facere plenitudinis. Qui autē palmes fruges non fecerit, tolletur à patre. Et cum sublatus fuerit, quid de eo pater faciat, scriptura non dicit: nisi fortè separatio à Christi corpore, pœna perpetua est & interitus. Quod in vinea & vite intelleximus, sub alia figura Saluator docet in Euāgelio: *Bonum est sal: si autem sal infatuatum fuerit, ad nihil est vtile: nisi vt foras proyciatur, & ab hominib. conculcetur*. Mat.5.g
H Et oculus qui totū corp⁹ illuminat, si fuerit excæcat⁹, audit à domino: *Si lumen quod in te est tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt?* Cōparatione quippe præuaricantis, & eius qui cōfessum prius Matt.6.e negauerit Deū, leuior pœna est eorū qui nunquam Dei habuere notitiā. Ligna autem saltuum siue siluarum, secundū varietatem credentium, habent in magna domo aliquam vtilitatem: in qua non solum vasa aurea & argentea sunt, sed lignea & fictilia: *alia in honorem, alia in contumeliam*. 2.Tim.2.e

nibus lignis nemorum, quæ sunt inter ligna siluarum? Nunquid tolletur de illa lignum vt fiat opus, aut fabricabitur de ea paxillus, vt pendeat ex eo quodcunque vas? Ecce igni datum est in escam, vtramque partem eius consumpsit ignis, & medietas eius redacta est in fauillam. Nunquid vtile erit ad opus? Etiam cum esset integrum, non erat aptum ad opus: quanto magis cum ignis illud deuorauerit & combusserit, nihil ex eo fiet operis? Propterea hæc dicit dominus Deus: Quo modo lignum vitis inter ligna siluarum, quod dedi igni ad deuorandum, sic tradam habitatores Hierusalem, & ponam faciem meā in eos. De igne egredientur, & ignis consumet eos. Et scietis quia ego dominus, cum posuero faciem meam in eos, & dedero terrā inuiam & desolatam, eo quod præuaricatores extiterint, dicit dominus Deus.

CAPVT XVI.

ET factus est sermo Domini ad me, dicens: Fili hominis, notas fac Hierusalem abominationes suas, & dices: Hæc dicit Dominus Deus Hierusalem. ᵃ Radix

ET factus est sermo Domini ad me dicens: Fili hominis, testificare Hierusalem iniquitates suas, & dices ad eam: Hæc dicit adonai Dominus.

CAPVT XVI.

ET factus est sermo domini ad me, dicens: Fili, hominis, notas fac Hierusalem abominationes suas, & dices, &c.] In quib. breuis erat singularum prophetiarum circumscriptio, inta capitula posuimus, quid nobis videretur illico subiungentes. Hic autem quia longus ad Hierusalem sermo dirigitur, testificantis & docentis eam peccata quæ fecerit, & pene vsque ad ducentorum versuum numerum extenditur vaticinium (vsque ad eum videlicet locum in quo scriptum est: *Cum placatus fuero tibi in omnibus quæ fecisti, dicit dominus Deus*) necesse habemus omnem prophetiam per partes po- Infra. In fin.cap. nere, & his quæ proposuerimus, explanationes debitas coaptare. Sub persona mulieris meretricis, quæ primum viri fuerit consortio copulata, Hierusalem & ortus, & educatio, & pubertas: & nuptiæ, & adulterium, & repudium, & rursum reuocatio contexitur: vt & clementia viri atque iudicium, & adulteræ atque meretricis scelera cognoscantur: dum post vniuersa supplicia suscitat ei pactum sempiternum: vt recordetur iniquitatis suæ & confundatur: & non sit ei vltra aperire os præ confusione sua, cum placatus fuerit illi in omnibus quæ fecerat. Multum namque prodest peccatoribus scire quid fecerint. Vnde & pœnitens loquitur: *Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, & peccatū meū coram me est semper*. Psal. 50. Quatuor autem modis intelligi potest Hierusalem: Vel hæc quæ Babylonio & Romano igne succensa est: vel cœlestis primitiuorum: vel Ecclesia quæ interpretatur visio pacis: vel animæ singulorum, quæ fide cernunt Deum. Illudque quod plerique de cælesti Hierusa-

A

lem interpretandum putant, Ecclesia non recipit: ne omnia quæ in præsenti prophetia contexuntur ad cœlestium fortitudinum ruinas atque cruciatus, & restitutionem in pristinum statum suscipere compellamur.

ª Radix tua & generatio tua de terra Chanaan. Pater tuus Amorræus, & mater tua Cethæa.

Heb.	Sept.
ᵇ Et quando nata es, in die ortus tui nõ est præcisus vmbilicus tuus, & in aqua non es lota in salutem, nec sale salita, nec inuoluta pãnis. Nõ pepercit super te oculus, vt faceret tibi vnũ de his, miserť tui, sed proiecta es super faciẽ terræ, in abiectione animæ tuæ,	*Et generatio tua in die qua nata es: non ligauerunt mamillas tuas: & vmbilicus tuus non est præcisus, & in aqua nõ es lota in salutẽ, nec sale salita, & pannis nõ es inuoluta. Nec pepercit super te oculus tuus, vt facerem tibi vnum ex omnibus istis: & pateretur quippiam super te, & proiecta es super*

a ¶ *Radix tua & generatio tua de terra Chanaan, Pater tuus Amorræus, & mater tua Cethæa, &c.*] Magna fides & grãdis audacia prophetarũ, vnum hominẽ, totam vrbem ignobilitatis arguere. Mirabilis Daniel, qui ad presbyterũ delinquentem, & adulterio iungẽtem homicidiũ, puer ausus est dicere: *Semen Chanaan & non Iuda, species decepit te.* Magnus & Esaias, qui clamat ad principes, & ad populum Iudęorũ: *Audite verbum domini principes Sodomorum: aurib. percipite verba domini populus Gomorra,* Sed non minor Ezechiel, qui ad totam vrbem loquitur confidenter: Radix tua & generatio tua de terra Chanaan: *Pater tuus Amorræus, & mater tua Cethæa.* Quanquã & Stephanus primus martyr Euangelij, ad insanientẽ populum sit locutus. *Dura ceruice, & incircumcisi corde, vos semper sancto Spiritui restitistis.* Et licet possimus radicem Hierusalem, & generationem eius terram Chanaan, secundum illud accipere, quod in Ægypto vocatus sit populus, & ibi multo tempore habitauerit. Cham quippe pater Chanaan princeps fuit gentis Ægyptiæ: tamẽ iuxta scelerum similitudinem, radicem Hierusalem terram Ægypti esse dicemus: Vnde & pater illius appellatur Amorræus qui interpretatur λαλημένος, id est, multo sermone celebratur. *Et mater tua Cethæa,* id est, ἐξιστῶσα, quæ vel ipsa insanit, vel alios mittit in amentiam. Omnis enim qui facit peccatum, de diabolo natus est. Vnde & in toto orbe huius antiqui patris famosum vocabulum est, & multos vertens in amentiam. Præcipiturque Hierusalem vel iuxta literam, vel iuxta spiritum vt relinquat antiquum patrem, & dicitur ad eam: *Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domum patris tui: concupiscet rex decorem tuum.* Et promittitur ei, si post peccatum ad verũ voluerit patrem reuerti: Restituam te sicut fuisti quando nata es. Cuius tanta nobilitas, vt vrbs Hierusalem, quæ de Abraham, Isaac, & Iacob stirpe descendens Deum habuit patrẽ, & tamen quia peccauit, & verum reliquit parentem, meretur audire: *Radix tua & generatio tua de terra Chanaan: Pater tuus Amorræus, & mater tua Cethæa.* Si illa hoc audiuit, quid de nobis fiet, qui vocati ex gentium sordibus, omnem maculam in lauacro Saluatoris amisimus, si polluerimus indumentum Christi, & non habuerimus in conuiuio vestem nuptialem? Vtique illud: vt vinctis manibus pedibusque, æternis tradamur ardoribus: in quibus est fletus oculorum, & stridor dentium.

Dan. 13. f — Esa. 1. a — Act. 7. f — אמרי — חתית — B — χετ]αία. — Ioan. 2. d — Psal. 44. c — Matt. 22. b

b ¶ *Et quando nata es, in die ortus tui non est præcisus vmbilicus tuus, & in aqua non es lota in salutem, nec sale salita, nec inuoluta pannis. Non pepercit super te oculus, vt faceret tibi vnum de his, &c.*] Iuxta ordinem lectionis de singulis disseramus. Quãdo nata est Hierusalẽ de patre Amorræo & matre Cethæa, & effusa ex vtero, non est pręcisus vmbilicus eius, quo fœtus aluntur in ventre, instar arborũ & virgultorũ, quæ per radices humore terræ nutriũtur occulto. Et quo modo virorum seminarium significatur in lũbis, ita genitalia feminarum honesto sermone iuxta consuetudinem scripturarum, vmbilicus vocantur, testimonio Iob, qui sub figura draconis loquitur de diabolo: *Virtus eius in lumbis eius, & fortitudo illius in vmbilico ventris.* Iste enim dracò coluber antiquus, qui vocatur diabolus & satanas, & decepit orbẽ terrarum, aduersus viros virtutem habet in lumbis, aduersus feminas in vmbilico. Hoc autem significat de Hierusalem: quod non statim legẽ acceperit, nec ei pudendæ natiuitatis exordia sint abscisa: sed gentilẽ primum vixerit vitã: pro quo LXX. interpretati sunt: *In die qua nata es, non alligauerunt mamillas tuas:* hanc habente scriptura sancta consuetudinem, vt pro corde pectusculum, siue pectus & mamillas nominet, vt vnicuique loco congruum viderit. Sacerdotes in quibus debet esse doctrina, & legẽ requirunt ex ore eorum, accipiũt pectusculum. Ioãnes super pectus recumbit Domini, vt de fonte vberrimo hauriret fluẽta sapientiæ. Virginis in Cantico canticorũ duę mamillæ sunt, quasi duo hinnuli gemini capreæ, qui pascũtur in liliis, donec respiret dies, & amoueantur vmbræ. Mater diligens, statim vt nata fuerit infantula, ligat mamillas eius, vt à tenero tumore desistãt, & pulchritudinẽ custodiãt virginalem. Cum autẽ ad ætatẽ venerit pubertatis dicetur de ea: *Numquid obliuiscetur sponsa ornatus sui, aut virgo fasciæ pectoralis suæ?* Sequitur. *Et in aqua non es lota in salutẽ.* Cruenta infantium corpora, statim vt emittũtur ex vtero, lauari solent: Ita & generatio spiritualis, lauacro indiget salutari. *Nullus enim mundus à sorde, nec si vnius quidẽ diei fuerit vita eius.* Et in psalmis legimus, *In iniquitatibus conceptus sum, & in delictis concepit me mater mea.* Secunda natiuitas soluit primam natiuitatem. Scriptum est enim: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest intrare in regnum Dei.* Multaque sunt lauacra, quæ ethnici in mysterijs suis, & hæretici pollicentur, qui oẽs lauant, sed nõ lauant in salutẽ. Propterea additũ est: & in aqua non es lota in salutẽ. Quod quidẽ non solum de hæreticis, sed de Ecclesiasticis intelligi potest: qui non plena fide accipiunt baptismum salutare. De quibus dicendum est, quod acceperint aquam, sed non acceperint spiritum: sicut & Simon ille magus, qui pecunia volebat redimere gratiam Dei, baptizatus quidem est in aqua, sed nequaquam baptizatus est in salutem. Tertio dicitur, nec sale salita. Tenera infantium corpora dum adhuc vteri calorem tenent, & primo vagitu laboriosæ vitæ testantur exordia, solent ab obstetricibus sale contingi, vt sicciora sint & restringantur. Porro Hierusalem, quæ de malis parentibus nata est, nihil saporis, nihil diligentiæ consecuta est. Qui autem renascuntur in Christo, dicitur ad eos: *Vos estis sal terræ.* Et præcipitur eis ab Apostolo: *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus.* Vnde & vulgo sapientes salsi, & stulti vocantur insulsi. Et in Leuitico lege sancitur: *Omne sacrificium vestrum sale salietur.* Non cessabit sal testamenti Domini de sacrificiis vestris: in cunctis muneribus vestris sal offeretis. Qui hoc sale conditus fuerit & omnem putorem humoremque noxium huius admistione siccauerit, vltra non dicet: *Computruerunt & corruptæ sunt cicatrices meæ à facie insipientiæ meæ.* Scio me legisse in quodam volumine de Domino saluatore, quod ipse sit sal cæleste, & non solum terrena, & inferna, sed cælestia quoque suo sapore condiuerit: & impleatur illud quod scriptum est: *Gloria in excelsis Deo, & super terram pax hominibus bonæ voluntatis,* Quartum est: nec inuoluta pannis. Et saluator pannis est inuolutus infantiæ: & omnis qui nascitur, per inuolucra pannorum, protectione indiget Dei. Naturale est, (vbi tamen parentum non deest diligentia) ortis infantibus, primùm præcidi vmbilicum, deinde ad eluendum sanguinem lauari eos aqua. Tertiò, humorem corporum paruulorum, salis adiectione siccari. Quartò, vt tenera infantium corpora pannis inuoluantur, duplicem ob causam: vt & sale siccetur corpus, quod pannis ne defluat seruatur & stringitur: & membra tenerrima ne facilè deprauentur. Vnde & corpora barbarorum, Romanis corporibus rectiora sunt.

C — Iob. 40. b — Leuit. 7. d — Malac. 2. b — Ioan. 13. c — Cant. 4. b — Hier. 2. f — Iob. 14. a — Sec. 70. — Psal. 50. — Ioan. 3. a — D — Act. 8. d — Matt. 5. b — Col. 4. a — Leuit. 2. d — Sec. 70. — Psal. 37. b — Luc. 2. b — Ibidem.

Vsque

HEB.

tuæ in die qua nata es. ᵃ Transiens autem per te, vidi te conculcatam, in sanguine tuo: Et dixi tibi cum esses in sanguine tuo, viue: dixi, inquam, tibi: in sãguine tuo viue. Multiplicatam quasi germen agri dedi te: & multiplicata es, & grandis effecta, & ingressa es, & peruenisti ad mundum muliebrẽ. Vbera tua intumuerũt, & pilus tuus germinauit: & eras nuda, & confusionis plena. ᵇ Et transiui per te, & vidi te: & ecce tempus tuum, tempus amantium. Et expandi amictum meũ super te, & operui ignominiam tuam. ᶜ Et iuraui tibi, & ingressus sum pactum tecum, ait dominus Deus.

ᵈ Et facta es mihi: & laui te aqua, & mundaui sanguinem tuum ex te: & vnxi te oleo.

ᵃ Et ve-

SEPT.

per faciem campi prauitati animæ tuæ, in die qua nata es. Et transiui per te, & vidi te mistã in sanguine tuo, & dixi tibi, de sanguine tuo vita multiplicare. Sicut hortum agri dedi te, & multiplicata es, & magnificata es, & ingressa es in ciuitates ciuitatum. Vbera tua erecta sunt, & pilus tuꝰ ortus est: tu autem eras nuda, plena ignominiæ. Et transiui per te, & vidi te: & ecce tempus tuum, tempus diuertentium: & expandi alas meas super te, & operui ignominiam tuam. Et iuraui tibi, & ingressus sum in testamentum tecum, dicit Adonai dominus.

E Vsque ad secundum enim & tertium annum, semper pãnis inuoluuntur. Sed non talis Hierusalem, cuius nec vmbilicus abscisus, nec ligata sunt vbera, nec aqua lota est in salutem, nec sale salita, neque inuoluta atq; cõstricta pãnnis infantiæ. Cur autem nihil horum meruit, sequens scriptura testatur. *Nõ pepercit super te oculus, vt faceret tibi vnũ de his, misertus tui.* Pro quibus LXX. posuerunt: *Non pepercit super te oculus tuus, vt facerem tibi vnũ ex omnib. istis.* Et necesse est, vt duplex editio, duplicẽ habeat intelligentiam. Prior hoc significat: *Non pepercit super te oculus, vt faceret tibi vnũ de his, misertus tui.* Et est sensus: Nullus tui misertus est, offenso Deo: nullius super te mota sũt viscera: vt de quatuor superioribus saltem vnum tibi faceret: quia omnia simul non merebaris accipere. In altera dicitur: *Nõ pepercit super te oculus tuus, vt facerem tibi vnũ de his, misertus tui.* Et hunc habet sẽsũ: Ita egisti, & sic in peccatis nata es, & in delictis cõcepit te mater tua, vt ne ipsa quidẽ tui misereris. Cumque sic gesseris, vt aduersũ te per mala opera crudelis existeres, ego quid tibi potui facere, quæ ne vnũ quidẽ superiorũ accipere merueris? Quia igitur nihil horum quæ fieri infantibus solent, in te factum est, & hoc nõ sine causa, nec absque iudicio, sed tuo vitio,
F atque peccato, quæ nec ipsa quidem tui miserta es: ideo proiecta es in faciem terræ, siue campi: & proiecta propter prauitatẽ animæ tuæ, in die
Matt 7 b qua nata es. Oremus ne prauitate animæ, proiciamur in faciem campi: in quo *lata & spatiosa via est, quæ ducit ad mortem*: in quo Chaldæorum debacchatur equitatus. Simulque considerandum, quod nullus in die qua nascitur, prauum aliquid committere potest, nisi lauacri tempore, quando sapiens generatio fide credentis assumitur.

a ¶ *Transiens autem per te vidi te conculcatam in sanguine tuo.*
מתבוססת *Et dixi tibi, cum esses in sanguine, &c.*] Postquã proiecta es in faciem campi, siue super faciem terræ, propter prauitatẽ animę tuæ, meum vltra non merebaris auxilium: attamen trãsiens per te vidi te conculcatam, siue commistam in sanguine tuo, id est, ream mortalium criminum: & prouocaui te tribuens pœnitentiam, dixitque tibi. Licet sis in sanguine tamen viue conuersa: tantaque fuit in te omnium rerum ab-
Gen.27.d undantia, vt agri vberrimi haberes similitudinem, & benedictionem Iacob, qua benedixit ei pater suus, dicens: *Ec-*
Cant.1. *ce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus.* Et
Sec. 70. intrares penetralia domini, diceresque cum sponsa: Introduxit me rex in cubiculum suum. Et ad mundum muliebrem peruenires: pro quo LXX. transtulerunt: & ingressa es in ciuitates ciuitatum: vt quomodo Canticum canticorum, & sæculum dicitur sæculorum, ita ciuitates appellentur ci-
Luc.19.b uitatum. De quibus in euangelio dicitur: *Habeto potestatem super decem, siue super quinque ciuitates*: vt non solum ciuitas, sed metropolis ciuitas appelleris, secundũ illud quod in Esaia
Esa.1.g legitur: *Mater vrbium fidelis Sion.* Porro quod interpretatus
Sec 70. est Symmachus, & peruenisti ad ornatum mulierum: siue vt Theodotio, & ingressa es ad ornatum ornamentorum: pro quo nos secuti sensum Hebraicum diximus: & peruenisti ad mundum muliebrem: tempus pubertatis ostendit, quando puellæ nubiles appellantur, & possunt maritorum amplexibus copulari. Denique sequitur: *Vbera tua intumuerunt, & pilus tuus germinauit.* Honeste adolescentularum maturitas indicatur, quando intumescunt vbera,

siue eriguntur, & germinat pilus. Cumq; parata esset ad nuptias, & haberet pulchritudinem corporis, vestimentorum tegmina non habebat, nec Dei protegebatur auxilio. Si quis Christi non habet indumentum, nudus est. Si quis non est indutus visceribus misericordiæ, bonitatis, humilitatis, pudicitiæ, mansuetudinis, patientiæ: iacet super faciem terræ, & pulchritudo eius confusione & nuditate turbatur. G

b ¶ *Et transiui per te, & vidi te, &c.*] Quanta clementia. Non suffecerat semel vidisse eã conculcatã in sanguine, & ad pœnitẽtiam prouocasse, sed peccantem rursum inuisit: & quia erat nuda, & cõfusionis plena, rursum venit & visitat: & ecce tempus eius tempus amantiũ: siue iuxta LXX. diuertentiũ: & iuxta interpretationẽ Aquilæ secundam, συναλλαγῶν, sponsalium videl. & temporis nuptiarum. Iuxta primã vero eiusdẽ editionẽ, & Theodotionis μαστῶν, quod interpretatur vberũ: ꝓ quo Symachꝰ vertit ἀγαπῶν, quod dilectionem sonat. Illud igitur tẽpus erat, quando possunt mulieres viris sociari, & sustinere coitum maritalem. Attamen misericors Deus expãdit alas suas, & suscepit eos, & in humeris suis portauit eos: iuxta illud quod in euangelio scriptũ est: *Quoties volui* Luc.13
congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas: & noluisti. Siue amictum H
expandit pro alis: hoc.n. interpretatur πτερύγιον, quo operta est & Ruth ad pedes dormiẽs Booz. Et in ora, id est, πτερυ- Ruth.3.c
γίῳ vestimenti nostri, iubemur hyacinthinas fimbrias alliga- Sec 70.
re. Hæc autem fecit vt operiret ignominiam Hierusalem: ge- Num.15.d
nitale feminarũ sub hoc nomine corpus ostendens. Etenim Sec. 70.
iuxta Apost. *Inhonesta corporis nostri maiore honore circunda-* 1.Cor.12.
mus. Vnde & psalmista canit: *Beati quorum remissæ sunt ini-* Psal.31.a
quitates, & quorum tecta sunt peccata. Quæ Cham, quia nõ Gen.9.d
protexit in patre, æterna maledictione signatur. Quod de Hierusalem diximus, referamus ad animam nostram, quæ quãdiu in infantia constituta est peccato caret. Cum autem ætatis eius tempus aduenerit, multi sunt amatores dæmonum & hæreticorum, peruersorumque dogmatum, qui ad eam cupiunt declinare. Qui protectione Dei repelluntur, vt non satellites diaboli, sed ministros Saluatoris recipiat. Pro diuertentium dilectione & vberum, in Hebraico habetur: ᵃ דודים ᵃ dodim
quod secundum linguæ eorum proprietatem, omnia quæ supra versa sunt significat. Potest tempus dilectionis & vberum siue amatorum Dei, intelligi Abraham, & Isaac, & Iacob: quando eis pollicitus est dominus post Ægyptiam seruitutem, suum populum liberandum.

c ¶ *Et iuraui tibi, & ingressus sum pactum tuum, &c.*] Quia expandi amictum meum, siue alas meas super te, & operui confusionem tuam: propterea iuraui tibi, & ingressus sum pactum, siue testamentum, tecum: vt mihi potius quã cæteris, qui ad te volebant diuertere, iungereris: iuxta illud: Iurauit dominus & non pœnitebit eum: tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. *Omnis enim contro-* Psal.109.
uersiæ finis est iuramẽtum. Et *viuo ego, dicit dominus nisi malo* Heb 6.c
pœnitẽtiam peccatoris quam mortem. Tẽpore igitur nuptiarũ, Ezech.18
Israel iuramentum accipit Dei, pro omni dotali munere. Et Psalm.131.
quia Dauid de se dixerat: *Memento domine Dauid, & omnis mansuetudinis eius: Qui iurauit domino, votum vouit Deo Iacob*: & ipse dominus iurat ei, scriptura dicete: *Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eum.* Ibid.b

d ¶ *Et facta es mihi, &c.*] Quia expandi alas meas, & operu

A ignominiam tuam, & iuraui tibi, & ingressus sum pactum tecum: propterea mea es facta possessio: vt quæ aliena eras, quando videbaris immunda, mea esse cœperis, quando pactum meum tecum iuramento firmaui. Siue iuxta consuetudinem prophetarū: facta es mihi ait, pro eo quod est, meo coniugio copulata es: & laui te, inquit, aqua baptismi salutaris.
Ioan 3.a *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua & Spiritus sancto, non potest intrare in regnū Dei.*
Marc 1.a Et alibi legimus: *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igne.*
Esa. 4.b De quo baptismate & Esaias loquitur, dicens: *Lauabit dominus sordes filiorum & filiarum Sion, & sanguinem mundabit de medio eorum, spiritu iudicij, & spiritu combustionis.* Cum autē lauerit, & mundauerit sanguinē, quo & ἡ γυνὴ αἱμορροοῦσα, q̄
Marc. 5.c duodecim annis cruore manabat,
Luc. 10.f fimbriæ sanauit attactu: non sufficit ei lauare aqua, & mundare sanguine, nisi oleo quoque vnxerit: iuxta quod Samaritanus, qui interpretatur custos, semineces vulnera, primum olei infusione liniuit, deinde vini austeritate compescuit. Dominus autem noster alio vnctus est oleo, quod non dolorem vulnerum mitigaret, sed lætitiam tribueret: dicente ad eum spiritu sancto.
Psal. 44.b *Propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo exultationis præ consortibus tuis.* Habent & contrariæ fortitudines simulati olei lenitatē, dulcia per hæreticos pollicentes: quæ vertuntur in amaritudinem, & quæ detestatur propheta commemorans: *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum.*
Ibid. 140.b Sin autem ab vnctione vnctus, id est, Christus appellatur, vide quantum profecerit Hierusalem: vt & ipsa vncta oleo spirituali, Christi nomen acceperit: iuxta quod & in psalmis de Abraham legimus: *Nolite tangere Christos meos, & in prophetis meis nolite malignari.*
Psal. 104.b

Heb.	Sept.
[a] Et vestiui te discoloribus. [b] Et calciaui te ianthino.	*Et indui te variis. Et calciaui te hyacintho.*
[c] Et cinxi te bysso.	
Heb.	Sept.
Et indui te subtilibus.	[d] *Et circundedi te trichapto.*
[e] Et ornaui te ornamento.	(pro.
Heb.	Sept.
[f] Et dedi armillas in manibus tuis.	*Et circundedi armillis manus tuas.*
[g] Et torquem circa collum tuum.	[a] Et

B a ¶ *Et indui te variis.*] Legis ceremoniis: quarum occupata studio, idola derelinqueres. Ista sunt varia vestimenta quib. indutus est Ioseph: nec potuerunt eum fratres vendere, nisi
Gen 37.a prius eum tunicæ varietate nudassent. Et de sponsa dicitur in 44. psalmo: *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate.*
Psal. 44.c Hoc est vestimentum, de quo & Apost. loquitur: *Induite nouum hominem, qui renouatur in cognitionem iuxta imaginem creatoris.*
Ephes. 4.f Volumus scire quæ sint varia vestimenta? Idem nos Apostolus doceat, credentib. scribēs:
Col 3.b *Induemini ergo visceribus misericordiæ, bonitatis, humilitatis, mansuetudinis, patientiæ.* Quid hac varietate pulchrius? De qua & Iob loquebatur: *Quis dedit mulieribus texturæ sapientiam, aut varietatis disciplinam?*
Iob 38.g
Sec. 70. Et pontifex semel in anno,
Exod. 39.a quando pro populo adolebat incensum, ingrediens in sancta
Heb. 9.a sanctorum, variis vtebatur. Certe si diuitiæ, varietatem vestium, & non sanctitas faceret, diuersitasq; virtutū, Pharao
Gen 37.a & Nabuchodonosor hæc vestimenta habuisse scriberentur, & non Ioseph: qui sub peregrino & pastorali patre, vestes discolores, & regias habere non poterat.

b ¶ *Et calciaui te ianthino.*] Aquila & Symmach. ianthina: Lxx. & Theodotio, hyacinthina transtulerunt. Pro quo in
b tahas. Hebræo scriptum est תחש. Et pulchre, quia ad Hierusalem sermo dirigitur, & sub persona feminæ, omnis eius ornatus exprimitur, hyacinthina siue ianthina calciamenta narrantur: quæ virorum personæ non conueniunt. Deniq; facturis
Exod. 12.b pascha præcipitur absque vlla coloris varietate, vt accinctis lumbis, & pedib. calciatis sint. Ista sunt calciamenta, de quibus & Apostol. scribit: *Calciati pedes in præparatione euāgelij pacis.*
Eph. 6.a Philo vir disertissimus Iudæorum, hyacinthon in vestibus pontificis aëri comparat: per quem superna atque cœlestia significari arbitratur. Nec prius Hierusalem calciatur
Matt. 10.b hyacinthinis, nisi lauetur aqua. Vnde & Apostolorum, quibus prius præceperat dominus, vt excuterent pedum suorū puluerem, lauantur à Saluatore pedes. Et sponsa dicit in Cantico canticorū: *Laui pedes meos, quomodo inquinabo illos?*
Cant 5.b
Exod. 3.b Et Moysen & Iesum diuinus sermo testatur, vt soluant corrigiam calciamenti sui: quia locus in quo stent, sanctus sit. Cum autem loti fuerint pedes, & omni sorde purgati calciantur hyacinthinis siue ianthinis: quod vtrumque aërij & κυανέου coloris est: vt rapiantur in occursum domini in aërem, & ad cœlestia regna festinent.

C c ¶ *Et cinxi te bysso.*] Hierusalem non solum vestitur discoloribus, & calciatur hyacinthinis, sed & bysso accingitur, de qua tenuissima in veste pōtificis fila texuntur. Et vxor in
Prou 31.c Prouerbiis, quæ viro suo duas texuit chlamides, & præsentis sæculi & futuri, sibi de bysso & purpura fecisse dicitur vestimenta. Hac bysso accinguntur renes, quotiens pinguia libidinis incentiua tenuanda sunt: nihilque in eis crassi humoris relinquitur: & implemus præceptum Apostoli dicentis: *Sta-*
Ephes 6. *te ergo succincti lumbos vestros in veritate:* quasi aliis verbis diceret, bysso. Et dominus ad Apostolos loquitur: *Sint lumbi*
Luc. 12.e *vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris.* Nisi enim astrinxerimus fluentia lumborum reumata, lucernas
Iob 38.a in manibus habere non possumus. Vnde & ad Iob loquitur Deus: *Accinge sicut vir lumbos tuos.* Et comesturi agnum, calciati pedes, tenentes baculum, stantes in euangelij verita-
Exod. 12. te, & ad Christi sanguinem præparati, lumbos accinctos ha-
4 Reg. 1.b bere dicuntur. Qua zona mortificante lumbos, Helias quo-
Mat. 3.c que & Ioannes Baptista accinguntur. De quibus & pœni-
Psal. 37.b tens flebiliter ingemiscit, dicens: *Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus.*

d ¶ *Et circundedi te tricapto.*] Pro quo Aquila florido siue palpabili, Symmachus indumento, Theodotio ipsum verbū
mesi. Hebraicum posuit משי. Cumque diligenter inquirerem quid
τρίχαπτον sibi vellet vocabulum trichapti, quod Lxx. transtulerunt, & à nullo Græcorum nec vsum, nec etymologiam possem inuenire sermonis: tandem didici à Lxx. esse compositum. Re-
D bus. n. nouis noua fingenda sunt nomina: quod tātæ subtilitatis fuerit vestimentum, vt pilorum & capillorum tenuitatem habere credatur. Vnde & ego volens tenuitatem exprimere vestimēti pro trichapto, subtilib. transtuli: quod tenui stamine atque subtegmine textum erat. Et congrue illis de
Deut. 32. quibus increpans dixerat: *Incrassatum est cor populi huius:* & manducauit & bibit Iacob, & saturatus est, & incrassatus: & calcitrauit dilectus, & dereliquit Deum factorem suum: nunc tenuitas vestium condonatur. Nam & in libro sapientiæ qui à quibusdam Salomonis inscribitur: spiritus sapien-
Sap. 7.a tiæ vnigenitus & multiplex, tenuis & mutabilis appellatur. Et manna de quo scriptum est: *Panem angelorum māducauit*
Psal. 77.c
Exod. 16. *homo:* tenuissimum in similitudinem pruinæ, & sementis coriandri fuisse narratur. Possumus iuxta interpretationem secundæ editionis Aquilæ, qui floridum interpretatus est vestimentum, vbertatem terræ Iudææ per Metaphoram intelligere, vel diuini cultus pulchritudinem.

a ¶ *Et ornaui te ornamento.*] Generaliter ornamenta nunc ponit, de quibus in consequētibus per partes enumerat, armillas, & torquem, inaures, & coronam, & reliqua: quæ ornamenta tribuit Hierusalem. Et in Esaia dicitur, quod vitio suo vniuersa perdiderit. Scriptum est enim: *Pro eo quod ele-*
Esa 3. *uatæ sunt,* hoc est, superbierunt *filiæ Hierusalem, & ambulauerunt excelsa ceruice,* & reliqua: Pro zona accinctæ sunt funibus, & pro ornatu capitis, caluitio deturpatæ, & pro pulchris & mollibus indumentis, cilicij asperitate circundatæ.

f ¶ *Et dedi armillas in manib. tuis.*] Quādo nobis bona opera dederit Deus, circundat armillas manibus nostris. Vnde &
Osee 12. in manibus prophetarum assimilatum esse dicit: & crebro in
Agg. 1. manu Aggei siue Hieremiæ, & reliquorū factum sermonem
Iob 40. legimus. In Iob quoque draconis labium perforatur armilla, omnesque eius venenati sibili, (qui in peruersis intelligūtur dogmatibus) bonorum operum circulo perforantur.

g ¶ *Et torquem circa collum tuum.*] Pro torque, quā nos iuxta Aquilæ secundam editionem & Symmachum interpretati sumus: Lxx. & Theodotio κάθεμα transtulerunt, quod non
Esa 3. solum hic, sed & in Esaia scriptum est: Auferet dominus gloriam vestimenti earum, & murenulas, & corymbos, & circulos

E culos & ϰάθεμα. Puto autem ϰάθεμα ab eis dictum, ex varijs gemmis in pectus mulierum monile descendens, qui & ipse ornatus pulcherrimus mulierum est.

ª Et dedi inaurē super os tuum (siue nares tuas.)

HEB.	SEPT.
ᵇ Et circulos in auribus tuis. ᶜ Et coronam decoris in capite tuo.	*Et rotulas super aures tuas. Et coronā gloriationis super caput tuū.*
ᵈ Et ornata es auro & argento.	
ᵉ Et vestita es bysso, & polymito, & multicoloribus.	*Et amictus tui byssini & trichapta, & versicoloria.*

ᶠ Similā & mel & oleum comedisti, & decora facta es vehemēter nimis. ᵍ Et profecisti in regnū.

ª Et

d mesi a ¶ *Et dedi, &c.*] Verbum Hebraicū ᵈ נזם excepto Symmacho qui interpretatus est ἐνώτιον, omnes inaurē transtulerunt: nō quod inaures ponatur in naribus: quæ ex eo quod de aurib. pēdeāt, inaures vocātur: sed quo circulus in similitudinem factus inauriū, eodē vocabulo nuncupetur: & vsq; hodie inter cætera ornamenta mulierū, solent aurei circuli in os ex fronte pendere, & imminere narib. Quos tunc accipimus iuxta mysticos intellect⁹, quando cū Apostolo possumus 2 Cor 2. dicere: *Christi bonus odor sum⁹ in his qui salui fiūt, & in his qui pereunt. Aliis quidē odor mortis* Psal.113.a *in mortem: aliis autem odor vitæ in vitā.* Quando viuimus, & de nobis dici potest: Non mortui laudabunt te dñe, sed nos viuentes: tunc odoratur Deus odorem sacrificij nostri bonæ fragrantiæ: & aureū circulum sensuū ac dogmatū diuinorum habemus in naribus. Quando vero mortui sumus, & versamur Prou.11.c in cœno atque in sordib. turpitudinum: habemus illam inaurem in naribus, de qua scripsit Salomō: *Sicut inauris aurea in naribus porcæ, sic mulieri male moratæ pulchritudo.*

Esa.33.c Eccl.28.d Prou.24.d b ¶ *Et circulos in auribus tuis.*] Qui claudit aures suas ne audiat indicium sanguinis: & sepit eas spinis, ne particeps fiat inuidis, & detractoribus de quibus scriptū est: *Cū detractoribus non commiscearis: quoniam repēte veniet interitus eorū: & ruinā vtriusq; quis nouit?* tā videl. eius qui detrahit, quā illius qui libenter auscultat: Iste circulos habet & rotulas in auribus: nō rotas quæ sequuntur Cherubim (illud enim angeF licarū fortitudinū est) sed rotulas diminutiuæ, quæ humanæ Psal 76 d conueniunt fragilitati. Quamobrem & ad Deum dicitur: Zach.9.d *Vox tonitrui tui in rota.* In his enim qui terrena pertranseūt, & vix modicis vestigiis contingunt terram, de quibus scriptum est: *Lapides sancti voluuntur super terram*, vox tonitrui domini, & excelsorum dogmatum personat. Qui autem er-Gen.4.b Sep.70. Iacob.3. roribus ducuntur humanis, & non habent solida vestigia, sed circumferuntur omni vento doctrinæ, & eiecti de paradiso firmitatis, habitant in regione Naid · quæ interpretatur fluctuatio: merentur linguæ mendacis ferre sententiam: *quæ inflammat rotam natiuitatis nostræ.*

c ¶ *Et coronam decoris in capite tuo.*] Decorē iuxta Symma-c tipheret chum ob sensus elegantiam interpretati sumus. Alioquin & Hebræo c תפארת & in reliquis translatoribus καύχημα gloriatio dicitur. Ornamenta cętera, membrorum sunt singulorum. Capitis ornatus, totius corporis dignitas est. Coronam Exod.39.a autē vocat diadema feminarum, quo capillorū stringitur & ornatur ambitio. Volumus scire quæ sit corona decoris in capite Hierusalem? reuoluamus Exodū in quo scriptū est: *Et fecit laminā aureā, & scripsit in ea literas deformatas sigillo sāctificationis domini: & posuit super caput Aarō.* Signū domi-יהוה nicæ sanctificationis nomē est omnipotētis Dei, quod quatuor literis Hebraicis scribitur, & apud eos vocatur ineffabile, dum nomen eius nō potest dici. Cuius maiestatem etiam Act. 17.a gentilitas non ignorat, & Atheniensium testatur ara, ignoto Deo. Vnde & Apost. *Quem vos, inquit, ignotū colitis, hūc* Psal.4.b *nos annunciamus vobis*, istā puto coronā esse, de qua & Psal-2.Tim.4.b mista dicit: *Signatum est super nos lumen vultus tui domine.* Et Apostolus loquebatur: *Cursum consummaui, fidem seruaui, de cætero reposita est mihi corona iustitiæ, quā reddet mihi iust⁹ iudex.* Et in alio loco ad credētes: Gaudiū meū & corona mea, Phil.4.a Prou.17.a Sep.70. *Gloria enim patrum filij.* Et in Salomone scribitur: *Corona gloriæ senectus*, eorum videlicet qui destruxerunt ea quæ paruulorum sunt, & post ætatem perfecti viri venerunt ad senectutem, & ad patrum nomina. Quibus scribit Ioannes post 1 Ioan 2 b 1.Cor.13.c pueros & iuuenes, qui possunt dicere: *Quando eram paruulus, loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus: quando factus sum vir destruxi ea quæ paruuli sunt.*

d ¶ *Et ornata, &c.*] Crebro diximus aurū ad mentem, argētum ad eloquium pertinere. Tribuatque nobis dominus, vt diuinum sensum accipere mereamur atque sapientiam, & id quod mēte cōcipimus eloquij venustate proferre, & nequaquā Osee 2 b ex his facere idolum, sicut faciunt hæretici, de quibus scriptum est: Dedi eis argentū & aurum, ipsi vero ex argento & auro fecerunt Baal. Et hoc magis iuxta intelligentiam, spiritualē natui aptum est feminarū. Alioqnin argenti vilior materia, rusticarum & pauperum ancillarumq; ornatus est, qui non conuenit Hierusalē, quæ in reginam dicitur profecisse.

e ¶ *Et vestita es, &c.*] Ver-f mesi bum Hebraicum f משי & hic Theodot. ipsum vt supra posuit, Aquila αἰθέριον, Symmach. polymitū. Nos autem quod supra subtile, hic iuxta Symach. polymitum diximus: Lxx. τρίχαπτα transtulerunt, seruantes interpretationē præteritam: vt ad similitudinē capillorum tenuia vestimenta monstrarent. Omnis autē ornatus describitur feminarum, vt lauetur, vt mundetur, vt vngatur oleo, & discoloribus vestiatur, calcietur hyacintho, accingatur bysso, induatur trichaptis siue subtilibus, accipiat armillas & torquem auream, circulos in ora pendentes, & rotulas in auribus, diadema in capite: auro argentoque decoretur. (quāquā argenti vilior sit materia) & post omnia inferatur: Vestita es bysso, & polymito, & versicoloribus siue vt Lxx. transtulerunt, amictu & palliis (hoc. n. περιβόλαια significant) vt non solū cultu corporis esset ornata, & omnia haberet monilia feminarum, sed strati quoque eius & lectuli sollicita esset diligentia maritalis: vt postquam ista complesset, veniret ad ciborum delitias, & ne in his quidē aliquid ei deesse pateretur. Quæ omnia iuxta superiorem explanationem aptabimus intelligentiæ spirituali: vt byssinis operiatur, atque subtilibus, ne delicata coniugis membra graui palliorum onere prægrauentur, & sed & vsum pariter exhibeant & decorem. H

f ¶ *Similam & mel, &c.*] Post vestitum, ciborum curam gerit, vt comedat Hierusalem similam & mel & oleum: vel per Ioan.6 d partes, vt plerique æstimant, vel cōmistione trium, dulciorē panem, qui panis de cœlo descendit, ac sub tribus nominib. (vt nonnulli putant,) sacramentū indicat trinitatis: non quo alia atque alia substantia sit, sed quo diuersis similæ & mellis & olei nominib. Patris & Filij & Spiritus sācti vna dulcedo monstretur. Et hoc animaduertendū, quod in multis sacrificiis offeratur simila, medulla frumenti atque purissima: de Psal.80.c qua scriptum est: *Et de adipe frumēti saturauit eos:* nō de hor-Num 5.b Iudic. 4. deo nec de farina, quæ tūc solum offertur, quādo maritus zelotypiæ spiritu commouetur. In Iudicum volumine Deboram legimus, quæ interpretatur apis: cuius prophetia mella dulcissima sunt, & refertur ad Spiritum sanctum, qui apud g rouah Hebræos appellatur genere feminco g רוח. In euāgelio quoque Hebræorum, quod lectitant Nazaræi, Saluator inducitur loquens: Modo me arripuit mater mea, Spiritus sanctus. Porro simila, quæ de frumento cōficitur, refertur ad dominum, qui de semetipso ait: *Nisi granū tritici ceciderit, & in ter-* Ioan.12 a *ra mortuum fuerit, ipsum solum manet. Si autem mortuū fuerit, multum fructum affert.* Oleum vero, quod lassorum membra sustentat & reficit, & est luminis nutrimentum, & quo in tabernaculo Dei iuge lucernæ lumen accenditur, patri dicitur conuenire. Quæ omnia vnam credentibus tribuunt gratiā, 1.Cor.12. d dicente Apostolo: *Diuisiones sunt gratiarum, vnus autē spiritus: & diuisiones ministeriorum, vnus autem dominus: & diuisiones operationum, vnus autem & idem Deus*: Qui talem comederit cibum, & hoc dulcissimo & suauissimo pane, oleiq; splendore fulgente pastus fuerit ac nutritus, vertetur in decorem, & fiet pulcherrimus, non semel sed repetito, nimis nimis. Duplicatum. n. aduerbium pondus facit orationi: quoad pulchritudinis magnitudinem addi vltra nihil possit.

g ¶ *Et profecisti, &*] Hoc in Lxx. non habetur: qui forsitan Alexandriæ in Græcum sermonem scripturas ex Hebraica veritate vertentes timuerunt hoc edere, ne regem Ægypti viderentur offendere, dum à Deo Hierusalem debitum regnum esse cōmemorarent: quamquā eruditi solos quinq; libros Moysi ab eis interpretatos probent. Post ornatum ergo

A multiplicem, post coronam, post auri & argenti abundantiā, post indumenta palliaq; pulcherrima, post decorem incredibilem, proficit in reginā, quia ciuitas est magni regis, de quo scriptū est: *Deus iudiciū tuū regi da, & iustitiā tuā filio regis.* Psal.71.a Et in Apocalypsi Ioan. Hierusalem quasi sponsa ornata atq; cōposita describitur viro suo. Apoc.21.a

HEB.

a Et egressum est nomen tuum in gentes propter speciem tuā: quia perfecta eras in decore meo, quem posui super te, dicit dominus Deus.

SEPT.

Et exiuit nomen tuum in gentes in specie tua, quia completum erat in pulchritudine, quam posui super te, dicit dominus Deus.

b Et habens fiduciam in pulchritudine tua, fornicata es in nomine tuo: & exposuisti fornicationem tuam omni transeunti, vt eius fieres.

HEB.

c Et sumens de vestimē-tis tuis, fecisti tibi excelsa hinc inde consuta: & fornicata es super eis sicut non est factum, neque futurum est.

SEPT.

Et tulisti de vestibus tuis, & fecisti tibi idola consuta: & fornicata es super eis, & non ingredieris, neque fiet.

d Et tulisti vasa decoris tui, & de auro meo atq; argento meo, quod dedi tibi, & fecisti tibi imagines masculinas, & fornicata es in eis. e Et sumpsisti vestimenta tua multicoloria, & operuisti illas. f Et oleum meum, & thymiama meum posuisti coram eis. Et panem meum (siue vt LXX. trāstulerunt, panes meos) quem dedi tibi, similam, & oleum, & mel, quibus enutriui te, posuisti ea in conspectu eorum in odorem suauitatis

In psalmis quoque de eadē dicitur: *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circundata varietate.* Psal.44.c Omne autē quod dicimus de Hierusalē, ne in singulis hæream, & librorū magnitudo tædiū legētib. faciat, referamus ad ecclesiā. Si.n. Hierusalem, iuxta Apost. mater nostra est, mater autē nostra ecclesia est, consequenter, Hierusalem ecclesia est, mater primitiuorū qui descripti sunt in cœlis. Gal.4.d

a ¶ [*Et egressum est*, &c.] Hunc locum manifestius interpretatus est Symmach. *Et egressū est nomē tuū in gentes:* quod perfectū erat propter dignitatē meā, quoā posuerā super te, dicit dñs Deus. Heb 12.e Et est sensus: Meis beneficiis, meaque incredibili largitate ad reginæ vocabulum peruenisti, ita vt de te omnium gentium sermo loqueretur, & esses non tuis meritis atque virtutibus sed mea liberalitate perfecta. Psal 126.a *Nisi n. dominus ædificauerit domū, in vanum laborauerūt qui ædificant eā. Nisi dominus custodierit ciuitatē, frustra vigilat qui custodit eam.* B Qui plantat enim, & qui rigat nihil est, nisi dominus dederit incrementum: quia non est volentis, neq; currētis, sed miserentis Dei: vt postquā omnia fecerimus, dicamus: 1 Cor.3.b Rom.9.c *Serui inutiles sumus: quæ debuimus facere fecimus.* Non quo ex beneficentia Dei liberum homini tollatur arbitrium, sed quo ipsa libertas dominum habere debeat adiutorem. Luc.17.e

b ¶ [*Et habens* &c.] Grande discrimen, non in Dei clemētia, sed in suo decore confidere. Quandoque quis sublimior fuerit, debet timere ne corruat, & fornicetur in nomine suo. Aduersariæ siquidem potestates solitos contemnunt cibos, & peregrina alimenta desiderant. Vnde de diabolo dicitur: Abac.1.d *Escæ eius electa.* Non vult quemlibet decipere. Saul regem qui electus à domino est, & Iudam Apostol. supplantare festinat. Non ergo confidamus in propria pulchritudine, nec Dei liberalitatem, nostram putemus esse virtutē, sed potius audiamus: Prou 27.a Gal.6.a *Ne glorieris in crastinum:* Nescis enim quid ventura pariat dies. Et in alio loco: *Fratres si præuentus fuerit homo in aliquo peccato, vos qui spirituales estis, instruite huiuscemodi in spiritu mansuetudinis, considerans teipsum, ne forte & tu tēteris.* Neque exponamus, siue effundamus fornicationem nostram omni transeunti: vt non Dei in quem credimus, sed eius fiamus à quo polluimur. Qui cuncta recipit vitia, & diuersorum peccatorum spiritum transeuntem, suo suscipit gremio, & diuaricat pedes suos omni transeunti, iste effundit fornicationem suam, & eius incipit sustinere dominatum, cuius hospes extiterit.

c ¶ [*Et sumens*, &c.] Symmachus hunc locum ita interpretatus est. Cumque tulisses de vestib. tuis, fecisti tibi excelsa multicoloria, & fornicata es in eis, non facta neq; futura. Pro consutis & versicoloribus, & excelsis siue idolis: Aquila & Theodotio ἐμβαλίσματα transtulerūt: quod significat diuersos pannos hinc inde consutos, & instar emplastri factum idolum, quasi πολύῤῥαφον, vestimentum. *Vestiui*, inquit, *te versicolorib., & induta es bysso & polymito, & multarū varietate formarum.* Tu autē vestimenta tua, quibus mea largitate donata es, & tulisti, & fecisti tibi idola vel excelsa, quæ Hebraice dicuntur h במות, quod numquam ante factum est, neque fiet, vt quæ acceperis ad ornatū, transfuleris ad iniuriam donatoris. h bamoth. Quod super Hierusalem iuxta literam in-

G telligi potest: vt omnia præcepta legis, & diuitias, ac rerum omnium abundantiam idolis deputauerit: quod gens alia nō fecerit, nec factura sit. Omnes.n. nationes, quæ à principio idolis seruierunt, non tanti criminis reæ sunt. Nostra autem Hierusalem, quæ interpretatur visio pacis, ab hæreticis scinditur, quando vnum & alterum testimoniū scripturarum de propriis carpentes locis, conantur assuere his, quibus non queunt coaptare. Ad quos & supra dictum in hoc eodē propheta legimus: Sup.13.a *Væ his qui consuūt ceruicalia sub omni cubito manus, & faciunt operimēta super caput vniuersæ ætatis:* quod dominus fieri prohibens, loquitur in euāgelio: *Nemo assumit cōmissurā panni rudis in veteri vestimēto:* Alioquin tollit de plenitudine eius, & peior scissura fiet: nec mittūt vinum nouū in vtres veteres. Matt.9.b Tales sunt Nazaræi, qui veteris legis obseruantiam, euāgelicæ gratiæ aptare conantur. Et oēs hæretici, qui testimonium in suo loco alteri sensui congruens, alteri nituntur assuere, cū dñica tunica desuper texta per totū, scindi omnino non possit, sed texta Spiritu sancto nullā recipiat scissionē. Ioan.19.a Quod autē dicitur iuxta LXX. & non intrabis, neque erit, hoc significat: Cum tibi idola feceris peruersorum dogmatum, quæ arbitraris excelsa, & fornicata sis super eis, credens in his quæ ipsa finxisti, tēplum Dei intrare non poteris, & simulacra tua substantiam non habebunt, neque erunt in perpetuum dicente Apostolo: *Scimus enim quia nihil est idolum in mundo.* D

d ¶ [*Et tulisti vasa decoris tui*, &c.] Iuxta literā dñs lege præcepit vt fierent thuribula, phialæ candelabrum, arca testamenti: cunctaque vel aurea vel deaurata, & alia ex argento, quæ omnia conflauit Hierusalē & vertit in idola Belis siue Baalis, Chamos & Astaroth, & Melchom. 1 Cor.8.a Exod.25. Iuxta intelligentiam spiritualem, de auro & argento sanctarum scripturarū idola facimus, quādo gratiā sensus & eloquentiæ, hæretica prauitate corrumpimus, & ponimus in cœlo os nostrum, *& lingua nostra pertrāsit in terrā.* Psal.72.b Masculinæ aūt dicuntur imagines, in quibus omnis hæresis fornicatur: ex eo quod vnusquisque se putat robustissima colere, & habere quæ finxit, nec vlla posse oppugnatione subuerti. Hæ sunt imagines, quas de nostro corde confinximus, & quæ in cœlesti Hierusalē destruendæ sunt: de quib. propheta pronunciat: *Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum dissipabis.* Quicūq;.n. homo est, & Dei nomen amisit, dicitur de eo: *Veruntamen in imagine perambulat homo*, veruntamen frustra conturbatur. Psal.72.c Nos autem vnum habemus virum, & vnam veneramur imaginem, quæ est imago inuisibilis & omnipotentis Dei. Ibid.38.b

e ¶ [*Et sumpsisti*, &c.] Subauditur imagines masculinas, vt oēm cultū quem acceperat ad vtendum, verteret in blasphemiā. Hoc autē facimus, quotiens prudentia, tēperātia, fortitudine, iustitia, cunctisque virtutib. hæreticā circundamus prauitatē, & sub occasione earū, simplices quosq; decipimus: vt videntes mella virtutum, vitiorum venena non caueant.

f ¶ [*Et oleū*, &c.] Oleū de quo supra diximus, & thymiama siue incēsū, de quo Psalmista proclamat: *Dirigatur oratio mea sicut incēsū in conspectu tuo*: & panes propositionis, quos Deo iubemur offerre: similā quoq; sēsū purissimū scripturarum, & mel quod gustauit Ionathā, & aperti sūt oculi eius, & cōfortatus est, posuit misera Hierusalē in cōspectu idolorum, siue corā imaginib. masculinis: vt essēt his in odorem suauitatis. Psal.140. 1. Reg.14. Quæ natura sua dulcia sunt atq. suauissima, sed dū offeruntur idolis falsisque doctrinis, vertuntur in amaritudinem.

Commentarij quarti in Ezechielem Prophetam Finis.

DIVI

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN QVINTVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

NE Librorũ numerus confundatur, & per longa temporum spatia, diuisorum inter se Voluminum ordo vitietur, præfatiunculas singulis libris præposui: vt ex fronte tituli statim lector agnoscat, quotus sibi liber legendus, & quæ nobis prophetia explananda sit. In præterito igitur Volumine, id est Quarto, partẽ prophetiæ contra Hierusalem, cuius istud exordiũ est: Radix tua & generatio tua de terra Chanaan: vsque ad eum locũ, vbi scriptum est: Similã & oleũ & mel quibus enutriuite, posuisti in cõspectu eorũ, in odorẽ suauitatis: vt potui breui sermone disserui. Nunc eiusdẽ prophetiæ pars reliqua cũ cæteris quæ sequũtur, Quinto Volumini, & tuo Eustochiũ nomini dedicatur. In quo nihil ex arte Rhetorica, nihil ex cõpositione reperies, & venustate verborum: sed curam simplicis & solertis diligentiæ: vt ista & sola laus mea sit, si prophetæ per me dicta intelligas.

COMMENTARIORVM D. HIERONYMI IN EZECHIELEM PROPHETAM

LIBER QVINTVS.

CAP. XVI.

HEB.

ET[a] factũ est, ait, dominus Deus: & tulisti filios tuos & filias tuas, quas genuisti mihi: & immolasti eis ad deuorandum. Nunquid parua est fornicatio tua? immolantis filios meos, & dedisti illis consecrãs eis. Et post omnes abominationes tuas & fornicationes, nõ es recordata dierũ tuæ adolescentiæ, quando eras nuda, & cõfusionis plena, cõculcata in sanguine tuo.[b] Et accidit post omnem malitiam tuam, væ væ tibi, dicit dominus Deus: Et ædificasti tibi lupanar, & fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis. Ad omne caput viæ ædificasti signum prostitutionis tuæ, & abo-

SEPT.

ET factum est post hæc dicit Adonai dominus: & tulisti filios tuos & filias tuas, quas genuisti, & immolasti eis in cõsumptionem: quasi parum fornicata sis: & interfecisti filios tuos, & dedisti eos ad placãdum in illis: hoc est, super omnem fornicationem tuam, & abominationes tuas: & non es recordata diei infantiæ tuæ, quando eras nuda, & ignominiosa: mista in sanguine tuo vixisti. Et factũ est post omnes malitias tuas: væ væ tibi, dicit Adonai dominus. Et ædificasti tibi habitaculum fornicationis, & fecisti tibi prostitutionem in omni platea. Et in principio omnis viæ ædificasti fornicatio-

Esa.1.a ET[a] *factũ, &c.*] Quod filios suos & filias suas Hierusal. de quibus scriptum est: *Filios genui & exaltaui, ipsi autẽ spreuerunt me*, idolis immolauerit, sancta Scriptura cõmemorat:

Psal.105. Ibidem. *Immolauerunt filios suos & filias suas dæmonib.* Et iterũ: *Effuderunt sanguinẽ innocentẽ, sãguinem filiorũ suorũ, & filiarum suarum, quas immolauerũt sculptilib. Chanaan.* Suos autẽ vo-

F

Exod.4.f catiuxta Hebraicũ. Ipse enim de eis dixerat: *Filius primogenitus meus Israel.* Siue iuxta Lxx. tuos quos de fornicatione genuisti. In eo autẽ loco in quo nos posuimus: & dedisti illos consecrans eis: pro quo Lxx. trãstulerunt, & dedisti eos ad placandũ siue expiandum: Aquila, Symmachus & Theodotio posuerunt, transtulisti & transduxisti eos: quia ethnici per ignẽ filios suos vel transferũt paruulos, vel adultos transire compellunt. Cum hæc, ait, feceris, nõ es recordata infantiæ tuæ, qñ tuli te conspersam sanguine, & lani, & (post multa quæ ꝓpheticus sermo narrauit) copulaui mihi. Nostra quoq; Hierusalẽ si hęretica fraudulẽtia supplãtata fuerit, tollit filios suos, qui robustiores sũt in fide, & filias, q̃ nõ habẽt tantã fidei fortitudinẽ: Aut certe filios, qui mystica quæq; cognoscunt: filias q̃ simplicẽ sequũtur historiã: & tradit dæmonib. deuorandos: & cum interficiat eos, viuificare se credit, & placare simulacra, quorum occisione saturantur. Quodq; dicitur iuxta Lxx h. est super omnem fornicationẽ tuam, & abominationes tuas: illud significat, quod cũctis peccatis & fornicationib. peior sit doctrina hæreticorum, quæ Dei filios facit filios dæmonum: imo interficit eos, quos vel multo labore genuerat Deo, vel suos fecerat filios, quos in fornicatione generauit.

b ¶ *Et accidit, &c.*] Hoc quod secundo dicitur, væ væ tibi, vulgata editio nõ habet, sed de Theodotionis editione additũ est. Rursumq; vbi nos diximus: *Et ædificasti tibi lupanar*, pro quo Lxx. transtulerunt: Et ædificasti tibi habitaculum fornicationis: Symmachus & Theodotio πορνεῖον interpretati sunt: Aquila volens exprimere etymologiam sermonis

a gab Hebr. [a] גב posuit; βόθυνον, quod nos dicere possumus, foueam: vt significet ganeam ac deffossum specum atque tenebrosum, in quo prostitutarum libido versatur. Quodque sequitur: *Et fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis*: pro quo Lxx. transtulerunt ὕψωμα, in Hebr. habet רמה, & tam Aquila, quam Symmachus & Theodotio, excelsum siue sublime interpretati sunt. Denique & in consequentibus, vbi scriptum est: Ad omne caput viæ ædificasti signum prostitutionis tuæ. Pro signo & fornicatione, rursum in Hebræo habet[b] רמה quod nos vel prostibulum, vel signum interpretati sumus, cum apud Hebræos vnum vocabulum sit. Hoc autem ponitur, siue excelsus sit, vt volentibus fornicari, procul appareat fornicationis locus, & non necesse sit quæri. Quod semel & iterum atque iterum diximus, in perpetuum dixisse sufficiat: sub persona mulieris post multa mariti beneficia fornicantis describi fornicationem Hierusalem, quomodo à Deo recesserit, & iuncta sit idolis, nec occulta fuerit fornicatione contenta, sed ædificauerit sibi lupanar, & in omni via signum transeuntibus posuerit: vt venirent ad scortum, & satiarent libidinem, non tam suam quã eius quæ diuaricauit crura sua omni transeunti. & pulchritudinis magnitudinem fornicationis magnitudine deturparit, & inter cætera etiam Ægyptiis vicinis suis amore magnarum carnium prostituta sit: Et vt omne genus turpitudinis demonstraret, multiplici spurcitiæ genere deformata sit. Nulli autem dubium, quod Ægypto vicina sit Palæstina, dicente domino ad Abraham: *Dabo tibi omnem terram à fluuio Ægypti, vsque ad fluuium magnum Euphraten*: vt ex vna parte Ægyptios, & ex altera habeat Assyrios: cum quibus & in posterioribus dicitur fornicata. Fornicatio autem Hierusalem cum Ægyptiis, idololatriæ eorum imitatio est. Ad nostram autem Hierusalem, siue ecclesiam, siue credentium animas, si fuerint negligentes, & omnibus vitiis patuerint, duplex maledictionis sermo dirigitur, vt audiant: Væ væ tibi, ait dominus Deus iuxta illud quod in Apoc. Ioannis scriptum est: *Væ super omnes habitatores terræ.* Si enim sanctus dicit: *Aduena sum, & peregrinus sicut omnes patres mei*, quare non peccator habitator terræ esse dicitur? Ædificat autẽ sibi lupanar, qui tota frontis libertate delinquit: iuxta illud q̃ scriptũ est: Peccator cum venerit in profundũ iniquitatis, contemnit. Et extruit altissimum locum in cunctis

Margin notes (right): b rama — H — Gen.15.d — Apoc.8.d — Psal.38.d

HEB.

abominabilẽ fecisti decorem tuum; & diuisisti pedes tuos omni transeũti, & multiplicasti fornicationes tuas. Et fornicata es cum filiis Ægypti vicinis tuis magnarum carnium, & multiplicasti fornicationẽ tuã ad irritandum me. Ecce ego extendi manum meam super te, & auferam iustificationem tuam, & dabo te animis odientium te, filiarum Palæstinarum, quæ erubescunt in via tua scelerata. [b] Et fornicata es in filiis Assyriorum, eo quod necdum fueris expleta, & postquam fornicata es, nec sic es satiata. Et multiplicasti fornicationem tuam in terra Chanaan cum Chaldæis, & nec sic satiata es. [c] In quo mundabo cor tuum, ait

SEPT.

nicationes tuas, & corrupisti decorẽ tuum, & diuaricasti crura tua omni trãseunti, & multiplicasti fornicationem tuã: & fornicata es cum filiis Aegypti vicinis tuis, qui sũt magnarum carniũ, & multipliciter fornicata es, vt me ad iracundiam prouocares. [a] Si autẽ extendero manum meã super te, & auferam legitima tua, & dabo te in animas odientium te, filiarum alienigenarum, quæ te declinare fecerunt de via tua. Impie egisti, & fornicata es in filias Assur, & nec sic satiata es: & fornicata es, & nõ es repleta, & multiplicasti testamẽta tua ad terrã Chanaã & Chaldæorũ, & neq; in istis expleta es. Quid faciam cordi tuo, dicit Adonai dominus, cum feceris hæc omnia

E plateis: *Latæ enim & spatiosa via est, quæ ducit ad mortem.* Et in omni capite viæ ædificat: vt nulla peccatorum genera derelinquat: sed imitans scortum prouerbiorum, manifeste in plateis & in angulis platearum, prætereuntes stultos iuuenes ad suos inuitet amplexus, & polluat decorem animæ, quem pro beneficio à Deo cõditore sortita est. Et omnia itinera eius plena sunt turpitudinis: cunctisque cogitationibus, quæ vitiorum incentiua suppeditant, aperit cor suum, & crura diuaricat, & fornicatur cũ Ægyptiis vicinis suis, quorum exẽpla sectatur, ethnicis videl. qui in suis turpitudinib. gloriantur, & tam nefaria est, vt ipsos quoq; superet in turpitudine. Et hæc omnia facit, vt Deum ad iracundiam prouocet. Magnarum autẽ carniũ, Ægyptij esse dicuntur, siue ob turpitudinis magnitudinem, siue ob peccatorũ deformitatem. Vnde sanctus carnium dicitur paruularum: quæ in eo decrescunt quotidie, & per virtutes attenuantur: ita vt nequaquam caro appelletur, sed spiritus, & loquatur in psalmo: Psal. 62. a *Sitiuit anima mea ad te Deus, quã multipliciter tibi caro mea:* Siue (vt quædam habent exẽplaria) quomodo consumpta 1. Cor. 5. b est caro mea: *In terra deserta, & inuia, & inaquosa, sic in sancto apparui tibi.* Quamobrem & Corinthius fornicator traditur in interitum carnis, vt spiritus saluus fiat. De hac carne scriptũ F est: *Omnis caro fœnum, & om-* Esa. 40. b *nis gloria eius quasi flos fœni. Aruit fœnũ, & flos eius decidit: verbum autẽ domini manet in æternum.* De qua & Apost. loquebatur: 1. Cor. 15. f *Caro & sanguis regnũ Dei nõ possidebũt.* Gen. 6. d Et in Genesi loquitur Deus: *Non permanebit spirit⁹ meus in hominib. istis, quia caro sunt.* Rom. 8. b Et ad credentes dicitur. Qui in carne sunt, Deo placere nõ possunt. *Vos autẽ nõ estis in carne, sed in spiritu.* Esa. 40. b Alia autem caro sanctorum est, de qua scriptum est: *Omnis caro videbit salutare Dei.*

a ¶ *Si autem extendero manum, &c.*] Quodque sequitur: *ἠσέβησας*, hoc est: Impie egisti, iuxta LXX. sequenti capitulo coaptatur, iuxta cæteros finis superioris est. Extendit autem dominus super Hierusalem manum suam, vt corrigat delinquentem, & auferat legitima eius; quæ quãdiu Dei Exod. 31. c præcepta seruabat, legitima Domini dicebantur. Quando vero adorauit idola, & religionem in impietatem mutauit, nequaquam legitima illius appellantur: Quod non solum in lege & ceremoniis, sed in sabbathis quoque, & dieb. festis, & neomeniis accipiendum est. Dans enim legem, ait: Sabbatha mea, & dies festos meos. Quando autem recesserunt à Deo, dicitur eis: Deu. 5. b Esa. 1. d Sec. 70. *Neomenias vestras, & sabbatha, & diem magnum non recipio: Ieiunium, & otium, & solemnitates vestras odit anima mea.* Deut. 7. c Quod & de populo scriptum est. Qui enim prius Dei populus vocabatur, postquã recessit à domino, dicitur de eo ad Moysen: peccauit populus tuus quem eduxi- Exod. 32. b sti de terra Ægypti. Quæ hic extensio manus, alibi eleuatio siue visitatio dicitur. Quando enim peccantem non corripit Deus, contrahit manum suam: Sin autem peccauerit, & in Dei lege cœperit ægrotare, mittitur ad eum visitatio, iux- Psal. 88. e ta illud quod in psalmo canitur: *Si dereliquerint filij eius legẽ meam, & in iudiciis meis non ambulauerint: visitabo in virga iniquitates eorum.* Et in hoc propheta scriptum est: Terra si Sup. 14. d Sec. 70. peccauerit mihi, vt delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & conteram firmamentum panis eius, & reliqua. In quo quærimus quid sit inter extensionem manus, & emissionem eius. Loquitur diabolus ad dominum: *Mitte manum tuam, & tange omnia quæ habet: nisi in facie benedixerit tibi.* G Iob. 2. b Videturq; mihi, mitte manus ad probationem eorum, quibus mittitur: Extendi autem ad pœnas eorum, qui merentur supplicia. Nec solum extensio, & immissio, sed expansio manus Dei dicitur, Esaia ex persona domini Esa. 65. a proclamante: *Tota die expandi manus meas ad populũ non credentem & contradicentem.* Sanctus quoque leuare narratur Psal. 140. a manus, scriptura dicente: *Eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* Sublatis autem legitimis Dei à populo Iudæorum, interrogemus eos, quã habeant legis obseruantiam. Victimas sublato templo atq; subuerso offerre non possunt: nec adulterarum lapidatio, cæterorũq; criminum lege concessa exerceri potest, & vacatio terræ anno remissionis, & cætera huiuscemodi. Dator autem in animas odientium se filiarum Palæstinarum, quãdo traditur Palæstinis, quos indifferenter LXX. alienigenas vocant: quas intelligere possumus vrbes vel oppida Palæstinæ. Nostra quoq; Hierusalem, si præterierimus ceremonias Dei, & extenta fuerit manus eius super nos, & ablata cuncta legis obseruantia, tradetur filiab. Palæstinæ, & non filiis. Neq; enim primum fortioribus suppliciis tradimur, sed iuxta peccatorum qualitatem, inferioribus: vt correpti H in minori, maiora cruciatuum tormenta vitemus. Philistim, פלשתים hoc est, Palæstini, prima litterarum parte mutata, interpretantur cadentes poculo, siue fractura. Per quæ significatur tradẽdos nos aduersariis potestatibus, quæ biberunt de calice Babylonis & corruerunt, & quarum opera peruersa sunt. Tantaque erit miseriæ Hierusalem correptio atque ignominia, vt erubescant etiam ipsæ aduersariæ potestates super nostrorum magnitudine peccatorum. Quod nos interpretati sumus iuxta Symmachum, scelerata: Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit ζεμμα. e zimma. Sublatis autem ceremoniis Dei à populo Iudæorum, ad nos cum sacerdotio transit & legislatio, dicente scriptura: Psal. 9. d *Constitue domine legislatorem super eos.* Ibid. 26. d Et in alio loco: *Legem mihi pone domine in via tua.*

b ¶ *Et fornicata es in filiis Assyriorum, eo quod necdum fueris expleta, &c.*] Supra scriptum est, Hierusalem fornicatam cum filiis Ægypti vicinis suis, qui sunt magnarum carnium: hic altera Assyriorum vicinitas indicatur. Et propterea vtrisque traduntur gentibus: quia vtrarumque simulacra venerati sunt: ingredientesque Chaldæam, quæ est terra Chanaan, imitati sunt eorum errores, quorum imperio subiacebant. Secundum tropologiam: De aliis peccatis ad alia sæpe transimus: cumque non egerimus priorum scelerum pœnitentiam, augemus delicta delictis, & nullo errore sanamur: sed quasi fune longo, & corrigia iugi vitulæ trahimus peccata, & testamentum nostrum, siue fornicationem multiplicamus in terra Chanaan: quæ interpretatur quasi flu- Esa. 5. d Sec. 70. ctuatio, & cum Chaldæis, qui & ipsi nobiscum sonant, quasi dæmonia. כנען Semperque vestigia habemus in salo, & numquam possumus dicere: כשדים *Statuit supra petram pedes meos.* Hæreticorumque prauitatibus subiicimur, Psal. 39. a qui habent similitudinem dæmonum, siue ipsis dæmonibus, de quibus Paulus scribit: *Non est nobis pugna aduersus carnem & sanguinem, sed aduersum rectores tenebrarum istarum, aduersum spiritualia nequitiæ in cœlestibus.* Ephes. 6. b

c ¶ *In quo mundabo cor tuum, ait Domin⁹ Deus, cũ facis hæc omnia*

A omnia opera mulieris, &c.] Quodque dixere Lxx. *Et fornicata es tripliciter in filiabus tuis*: in Hebraico non habetur, nec aliorum interpretum quispiam posuit. ... autem hæc omnia ad Hierusalem loquitur Deus, quod inueniri non valeat, quo ægrotantem & semineцem possit curare medicamine, iuxta illud quod scribit Esaias: *Quid est quod debui vltra facere vineæ meæ, & non fecerim ei?* Et Osee: *Quid tibi faciam Ephraim, quid faciam tibi Iuda? Misericordia vestra quasi nubes matutina, & quasi ros mane pertransiens.* Idololatria enim tua non in occulto, sed tota libertate cōmissa est: vt in omnibus viarum principiis & compitis poneres aras, & basim siue excelsum tuū, de quo supra diximus, faceres in omni platea. Nec imitata es callidas meretrices, quæ solent difficultate augere libidinis pretium, & ex hoc magis amatores ad insaniam prouocare. Siue iuxta Lxx. Non fuisti quasi meretrix congregans mercedes, sed dedisti quæ accipere debueras: vt nec in eo quod fornicata es, & secuta dæmones, eorum protegereris auxilio: sed variis oppressa captiuitatibus, sentires calamitates tuas. Quod quidem & ad omnē animā Christianam referri potest, quæ deserto cultu Dei, vitiis se, luxuriæque permisit, & sæcularem secuta vitam, ne in ea quidem egit feliciter, sed & diuitias religionis perdidit, mundi diuitias non accepit: nec in constuprando eam aliqua fuit difficultas, sed ipsa se ingessit amatoribus suis. Est autem & alia fornicatio spiritualis, quando deserentes ecclesiam, hæreticis iungimur, & ædificamus lupanar nostrum in capite omnis viæ, quibus præcipit sermo diuinus: *State in viis, & quærite semitas domini sempiternas, & videte quæ sit via bona, & ambulate in ea*, Moysi videl. Iesu, Iudicum, & Regum libris, Esaiæ, & Hieremia, & aliis Prophetis. In omnib. viarum principiis fabricatur lupanar suum, qui ad peruersitatem doctrinæ, testimoniis male abutitur scripturarū, & dicit: Hæc ait Esaias, hæc dicit Osee, hæc locutus est Moyses, hæc Daniel. Et pulchre non in mediis viis, nec in viarum terminis ponit lupanar suum, sed in principio. Si n. ad scientiam, & profunda diuinorum veniret librorum, errare non poterit. Excelsum quoq; situm siue basim facit in omni platea, ethnicorum se & impiorum lasciuiæ vitiisq; permittens: etiam inter ipsos hæreticos cum ab eis fuerit deturpata, non habens gratiam, sed patens contemptui: quia facile præteritā fidei perdidit castitatem. Hoc autem quod (vt supra diximus) in Hebraico non habetur: *Fornicata es tripliciter in filiabus tuis*: siue ad Hierusalem iuxta literam dicitur, quod omni genere in suis oppidis & viculis fornicata sit, & nullus remanserit angulus vel platea, vbi nō idololatriæ signa condiderit: Siue ecclesiæ credentibusq; deceptis, qui non audierunt illud Apostoli: *Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia, vt integer spiritus vester & anima & corpus sine querela in die aduentus domini nostri Iesu Christi seruetur*: sed omni genere fornicati sunt, & corpore, & anima & spiritu. Legimus in prouerbiis: Tu autem scribe ea tripliciter, vt respondeas sermones veritatis, qui proponuntur tibi. Et iubetur nobis, vt eloquia veritatis, id est, scripturas sanctas intelligamus tripliciter. Primum iuxta literam: secundo medie per tropologiam: tertio, sublimius, vt mysthica quæque cognoscamus. Secundum literam, illud est: *Neque fornicemur, sicut quidam eorum fornicati sunt, & ceciderunt vna die viginti tria millia.* Et: *Nolite murmurare, sicut quidam de eis murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore.* Medie autem & iuxta tropologiam, quando recedimus à litera, & paululum ad altiora cōscendimus, dicente Apostolo: Scriptum est: *Non alligabis os boui trituranti*: Statimque sequitur: *Numquid de bobus cura est Deo? An propter nos vtique locutus est?* Extrema autē, id est, tertia & sublimis facraque intelligentia, iuxta illud eiusdem Apostoli: *Propterea relinquet homo patrem & matrē & adhærebit vxori suæ. Sacramentum hoc magnū est. Ego autem dico in Christo & in ecclesia.* Filiæ autē sunt, ecclesiæ fornicantis, credentium prius, & postea deceptorum in hæresi animæ: quarum culpa refertur ad matrem.

Psal. 5 b

Osee 6 b

B

Hier. 6 d

1. Thess. 5 d

Prou. 22 a

1. Cor. 10. b

C 1. Cor. 9 b

Ephes. 5 g

Hebr.

ait dominus Deus, cum facias hæc omnia opera mulieris meretricis, & procacis? Quia fabricata es lupanar tuū in capite omnis viæ, & excelsum tuum fecisti in omni platea: nec facta es quasi meretrix fastidio augens pretium: a Sed quasi mulier adultera, quæ super virum suum inducit alienos. Omnibus meretricibus dātur mercedes: tu autem dedisti mercedes cunctis amatoribus tuis, & dona donabas eis, vt intrarēt ad te vndique, ad fornicandum tecum. Factumque est in te contra consuetudinem mulierum in fornicationibus tuis, & post te non erit fornicatio. In eo enim quod dedisti mercedes,

Sept.

omnia opera mulieris fornicariæ & impudentis? & fornicata es tripliciter in filiabus tuis, quādo ædificasti lupanar tuū in principio omnis viæ, & Basim tuam fecisti in omni platea, & non fuisti quasi meretrix congregans mercedes. Mulier adultera similis tui, à viro suo accipiēs mercedes, omnibus qui fornicabantur cū ea, dabat mercedes: & tu dedisti mercedes cunctis amatoribus tuis, & onerabas illos, vt venirent ad te per circuitum in fornicatione tua. Et factum est in te peruersum contra mulieres in fornicatione tua, & post te non sunt fornicatæ: in eo quod dares mercedes, & mercedes non

a ¶Sed quasi mulier adultera, &c.] Hoc quod in Lxx. scriptū est: similis tui, in Hebraico non habetur, & lectionis cōturbat ordinē, & facit non minimam quæstionem, quę mulier cuius similis sit, cum Hierusalem ipsa mulier adultera esse dicatur. Tulit igitur Hierusalem rerum omnium abūdantiam, qua fuerat viri liberalitate donata, & dedit eam alienis, dæmonib. videlicet & idolis, iuxta illud quod scriptū est in Osee: *Et hæc non cognouit, quia ego dedi ei triticum, & vinum, & oleum, & argentū multiplicaui ei*: ipsa vero argētea & aurea fecit Baalim. Vnde iratus statim infert: *Propterea cōuertā, & auferam triticū meum*

Osee 2 b

D

in tempore suo, & vinum meum in tempore suo, & tollā vestimenta mea, & linteamina mea: vt non operiant vltra ignominiā eius, & nūc reuelabo immunditiam eius in conspectu amatorum illius, & nemo eruet eam de manu mea. Cumq; omnes mulieres fornicariæ soleant accipere mercedes ab amatoribus suis, Hierusalem fecit cōtrarium, vt magis daret quam acciperet. Et vt largitatem mercedis ostenderet: Onerabat, inquit, eos vt venirent ad se per circuitum: ne quis esset vicinus qui eius ignominiæ non misceretur. Et quidem Hierusalem in hoc quoq; vicit alias meretrices: vt nō solum sua daret, quæ pro ritu turpitudinis labore quæsierat, sed & munera maritalia amatorib. & stupratoribus suis tribueret. Tantaque fuit expositio adulteræ ad omnem turpitudinis magnitudinem, vt non solum præsentibus, sed etiam futuris meretricibus præferatur. Vnde & nos iuxta Symmachum interpretati sumus: *Et post te non erit fornicatio.* Collatione enim tui, omnis deinceps fornicatio leuior existimabitur. Quicquid de Hierusalem diximus, refer ad ecclesiam, animasque credentium: quæ munera maritalia, auri videl. in sensu, & argentū in eloquio, & vestimenta quibus foeditas nostra ac turpitudo velatur, dant amatoribus suis: vel contrariis fortitudinibus, vel magistris dogmatum peruersorum: quando asserunt nihil nocere luxuriam, & passiuam libidinem, iuxta corporis genitalia, coitum naturali lege deposcere: cibis omnibus indifferenter vtendū: qui ad hoc facti sunt, vt sumatur. Prudētiam in eo tantam necessariam, vt sibi prosit: nec iustitiam habere locum, quæ si valeat, mēdicandū sit, & cætera huiuscemodi. Quæ accipiens misera Hierusalem, in qua visio pacis esse deberet, acumen ingenij & eloquij venustatē, vertit in turpitudinē. Et pro amatoribus suis aduersum maritum ornata processit: his ornamentis in quibus in boni abusionem à viro fuerat ornata. Quodq; sequitur: *Et donabas eis vt intrarent ad te vndiq; ad fornicandum tecum*: omne genus significat peccatorum, vt non vno sit cōtenta delicto, sed peccandi sustineat famem, & contra iura naturæ omnibus turpata membris vsque ad verticem polluatur.

A

u § *Propterea, &c.*] Primum historiæ fundamenta iaceamus. Quia hæc & illa fecisti, quæ superior sermo cõprehendit, idcirco audi meretrix quæ feceris, & quæ passura sis. Effundisti æs tuũ, quod à me acceperas, & dedisti mercedem amatoribus tuis, quæ accipere debueras, & interfecisti filios tuos, dum eos offerres idolis: vt non solum adultera, sed & parricida extiteris. Idcirco cõgregabo super te omnes amatores tuos, cum quib. fornicata es: tã eos, quos dilexisti, quã illos quos oderas: & adulterarũ te lege nudabo, vt omnes videant turpitudinẽ tuam, & genitalia, ꝑpter quæ prius amoris amentia ferebantur. Hæc autẽ omnia per metaphoram mulieris adulteræ & homicidæ, quæ non solũ cõtra virũ suum fornicata sit, sed & filios interfecerit, dicũtur ad Hierusalem, & quod cõgregandæ sint vniuersæ gẽtes aduersum eã, quarum adorauerit idola, & omnia Dei munera in cultum eorum cõuerterit, & destruatur tẽplũ Baal, & aræ omnis ciuitatis incendio subuertantur: nihilque in ea remaneat. Et sicut solent contra adulteram omnes lapides iacere, & trucidare meretricẽ, vt singulorum vulnerib. occidatur, ita vt oẽs mulieres pœnã videant fornicatricis: sic in cõspectu aliarũ in circuitu ciuitatũ, & omniũ nationũ deserẽ-

B

dã Hierusalẽ. Et hoc fieri, vt desinat fornicari, & nõ det vltra mercedes amatorib. suis, & requiescat indignatio Dei: nec irascatur ei, quã amare desierit. Ex quo perspicimus grandem offensam esse, nequaquã curæ haberi à Deo, sed permitti hominẽ scelerib. suis atq; peccatis. Auferetur, inquit, zelus meus à te, & requiescam, nec irascar amplius quasi alienæ, & quę à me recesserit, & quam æternæ tradiderim nuditati. Si autem hoc passa est Hierusalẽ, quia cum idolis fornicata est: quid eam passurã putamus, quñ Dei filium trucidarit? Et hæc, ait, vniuersa fecisti, oblita beneficiorum pristinorum, & me ad iracundiam prouocasti, siue

ותרגזי contristasti me, quem bonis operibus debueras ad gaudia prouocare. Propterea & ego reddidi tibi opera tua in caput tuum. Et cum te subuertero ô adultera, tñ minus in te iræ meæ exercebo, quam meruisti: quo & in hoc diuina clementia demonstretur, vt maiora sint peccata q̃ pœnæ. Iuxta tropologiam, omnis anima accipit à Deo pecuniam spiritualem, secundum illud euangelij, quod dicitur in parabolis, quinque & duum, & vnius talentorum, &

Matt. 25. b / Luc. 19. b / Luc. 7. f — seruorum decem mnas singulis accipientium: qui cum egerint negligenter, debitores

C

fiunt quinquaginta denariorum, & quingentorum, & propter hoc præsentib. amatoribus (quos dæmones, contrarias que virtutes intelligimus) reuelatur ignominia Hierusalem: vel in die iudicij, vel in tempore pœnitentiæ, quando corripiuntur. Et prius quidem solus omnipotens Deus cernit occulta, dicente sermone euãgelico: *Et pater qui videt in abscondito*: Et in alio loco: *Scrutans corda & renes Deus.* Et in Regũ volumine: *Tu solus nosti corda cunctorum filiorum hominum.* Quãdo vero fuerit expletum: *Non est absconditum quod non manifestetur, & opertum quod non reueletur.* Et in alio loco: *Nolite ante tempus iudicare, donec veniat dominus, qui illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, & tunc laus vnicuique erit à Deo*, & cum correptionis tempus aduenerit, tunc implebitur illud Osee: *Nunc circundederunt eos cogitationes suæ.* Et in alio loco: *Inter se cogitationibus accusantibus siue defendẽtibus, in die, quando iudicabit Deus abscondita hominũ.* Et rursum: *Ecce homo, & opera eius ante faciem illius.* Et videbunt omnes turpitudinem eius qui priùs cum ea fuerant fornicati, & dabit eam Deus in sanguine furoris & zeli. Plenus est enim furor viri contra vxorem adulteram, & nullo pretio potest

D

redimi. Sanguis autem filiorũ sic intelligi potest, vt filios appellemus Hierusalem, λογισμοὺς καλοὺς, id est, cogitationes bonas, quæ à Deo hominibus insitæ sunt: quos interficit adultera, quando ad mala opera declinaueris. Prodest quoque Hierusalem, vt suffodiatur lupanar eius, & omnis fornicationis eius seminarium destruatur. Cum enim hoc factum fuerit, mercedes vltra non dabit, & requiescet Dei indignatio, & nequaquam eam zelabitur, de illius castitate securus: videl. iuxta eos qui in bonam partem accipiunt quæ dicuntur. Alij vero, vt supra diximus, ad contrariam partem referunt, vt magnæ iræ Dei sit non irasci, cum semel contempserit fornicantem, & de salute illius desperauit. Sin autem hæretici, qui vetus non recipiunt instrumentum, iuxta LXX. editionem, in hoc loco reprehenderint illud, quod dictum est: Et contristabas me in omnib. istis: eo quod Deus non solum iram recipiat, sed & mœrori subiaceat atque tristitiæ: interrogemus eos, quomodo illud suscipiãt, quod certe boni Dei mandatum est: nolite contristare spiritum sanctũ Dei in quo signati estis in die redemptionis

Quid-

Ibid. 6 a
Psalm. 7 c
3. Reg. 8 d
Luc. 12 a
1. Cor. 4 a
Rom. 2. c
Osee 7 a

HEB.

des, & mercedes non accepisti, factum est in te cõtrariũ. [z]Propterea meretrix audi verbum domini. Hæc dicit dominus Deus: Quia effusum est æs tuũ, & reuelata est ignominia tua in fornicatiõe tua super amatores tuos, & super idola abominationũ tuarũ in sanguine filiorũ tuorum, quos dedisti eis. Ecce ego cõgregabo omnes amatores tuos, quibus cõmista es, & omnes, quos dilexisti cum vniuersis, quos oderas, & congregabo eos super te vndique, & nudabo ignominiã tuam corã eis, & videbunt omnẽ turpitudinem tuam. Et iudicabo te iudiciis adulterarum, & effundentium sanguinẽ, & dabo te in sanguine furoris & zeli, & dabo te in manus eorũ, & destruent lupanar tuũ, & demoliẽtur prostibolũ tuum, & denudabunt te vestimentis tuis, & auferent vasa decoris tui, & derelinquent te nudã, plenãque ignominia. Et adducent super te multitudinem, & lapidabunt te lapidibus, & trũcabunt te gladiis suis. Et comburent domos tuas igni, & facient in te iudicia in oculis mulierũ plurimarũ, & desines fornicari, & mercedes vltra nõ dabis Et requiescet indignatio mea in te, & auferetur zelus meꝰ à te, & quiescã, nec irascar ampliꝰ: eo quod nõ fueris recordata dierũ adolescẽtiæ tuæ, & prouocasti me in oĩbus his. Quapropter & ego vias tuas in capite tuo dedi, ait dñs Deꝰ & non

feci

SEPT.

non sunt data tibi, & factum est in te peruersum. Propterea meretrix audi verbum domini. Hæc dicit Adonai dominus: Quia effudisti æs tuum, & reuelabitur ignominia tua in fornicatione tua ad amatores tuos, & in omnes cogitationes iniquitatum tuarum, & in sanguine filiorum tuorum, quos dedisti eis. Ideo ecce ego super te congregabo omnes amatores tuos, quibus commista es, & omnes, quos dilexisti cum vniuersis, quos oderas, & congregabo eos super te per circuitum, & reuelabo malitias tuas ad eos, & videbunt cunctam ignominiam tuam, & vlciscar te vltione adulterarum, & effundentium sanguinem, & ponam te in sanguine furoris & zeli, & tradam te in manus eorum, & suffodient lupanar tuum, & destruent basim tuam, & nudabunt te vestimentis tuis, & tollent vasa glorationis tuæ, & derelinquent te nudam & plenam ignominiæ, & adducent super te multitudinem, & lapidabunt te lapidibus, & trucidabunt te gladijs suis. Et succendent domos tuas igni, & facient in te vltiones coram mulieribus plurimis, & auertam te à fornicatione, & mercedes vltra non dabis. Et immittam furorem meum super te, & auferetur zelus meus à te, & requiescam, & non ero vltra solicitus: quia non es recordata diei infantiæ tuæ, & contristabas me in his omnibus. Et ecce ego vias tuas in caput tuum dabo, dicit

Ado-

E

Quidquid enim dixerint in defensionem illius testimonij, hoc nos satisfactionem præsentis sermonis aptabimus.

a ¶ *Ecce omnis*, &c.] Post ἐπιλόγου vitiorum & correptionis Hierusalem, per quam retrahitur ad salutem, aptatur ei tritum vulgi sermone prouerbium: siue vt LXX. transtulere, parabola: Qualis mater, talis & filia. Mater autē Hierusalē, sicut & supra, & in consequētibus scriptum est, Cethæa appellatur, interpretaturq; insaniens, siue in amentiam vertens: per quæ sæculi huius incēnua mōstrantur, quæ captiuam animam ducūt ad interitū, & à viro suo separant: haud dubium quin verbum Dei doctrinaque dicatur: Et soror sororum suarum, vt post paululū lecturi sumus, Sodoma vocatur & Samaria: quarū altera gentilem vitam luxuriamq; significat, altera, hæreticorum decipulas. Porro quod in LXX. legitur: soror es sororum tuarū, quæ repulerunt viros suos & filios suos, non habet sensum. Quas. n. alias sorores habebant Sodoma & Samaria? quæ sorores sunt Hierusalem. Et hoc quærēdum, quos viros Sodoma Samariaque dimiserint, & quos proiecerint filios. Nisi fortè possimus hoc dicere, quod semper errātium fluctuent pedes, nec sint solida vestigia, quæ contra veritatem sunt, sed huc illucque discurrāt

F

Ephes. 4 c — *& circumferantur omni vento doctrinæ*, dum de falsitate trāseunt ad aliam falsitatem. Et cum in primis frustra se sudasse cognouerint, ad secunda, tertiaque transcendant.

Sup. eod. a — b ¶ *Mater vestra Cethæa* &c.] Supra dixerat: *pater tu' Amorræus, & mater tua Cethæa*, hic ordine & numero cōmutato: *Mater vestra Cethæa, & pater vester Amorræus.* Cū. n. scelera profecerint, scindūtur in partes, & vnione deserta in turbam proficiunt ac multitudi-

Matth. 5 a, Ioan. 6 a — nē, quæ cum Iesu non valet ad montana conscendere Sorores autem Hierusalem, Samariam, & Sodomam, quarum altera à sinistris, & altera à dextris est, etiam secundum intelligentiā corporalem, si de templo Hierusalem orientem aspicias, approbabis. Maiorque dicitur Samaria, quia prior peccauit, & ab Assyriis ducta est in captiuitatem, & minor ac iunior Sodoma, quæ refertur ad gentium turbam. Alioquin eo tempore Sodoma nō erat, quæ priusquam in scripturis legamus

Gen. 19 a — Hierusalem, cum Gomorra, Adamma, & Seboim, diuino fuerat igne deleta. Media autem inter duas sorores, Hierusalem, quæ alio nomine appellatur Iuda, à Chaldæis ducta est in Babylonem: multoque Hierusalē sceleratiora peccauit quam Samaria & Sodoma, in templo adorans idolum zeli, & postea Dei filium interficiens. Porro secundum tropologiam, Samaria & Sodoma, id est, hæretici & ethnici, sæpe leuiora committunt, quam hi qui putantur Hierusalem, hoc est, Ecclesiastici. Vnde ad Corinthios dicitur, qui credebant quidem in Christum, sed malis operibus premebātur:

1. Cor. 5 a — *Omnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec inter gentes quidem, ita vt vxorem patris quis habeat*, &

HEB.

feci iuxta scelera tua in omnib. abominationibus tuis. [a] Ecce, omnis qui dicit vulgo prouerbiū, in te assumet illud, dicens: Sicut mater, ita & filia eius. Filia matris tuę es tu, quæ proiecit virū suū, & filios suos, & soror sororū tuarū tu, quæ proiecerūt viros suos & filios suos. [b] Mater vestra Cethæa & pater vester Amorræus, & soror tua maior Samaria, ipsa & filiæ eius quæ habitant ad sinistram tuā. Soror autē tua minor te, quæ habitat à dextris tuis, Sodoma, & filiæ eius. Sed nec in viis earū ambulasti, neq; secundum scelera earū fecisti: paulo minus pæne sceleratiora fecisti illis in omnib. viis tuis. [c] Viuo ego dicit dominus Deus, quia nō fecit Sodoma soror tua ipsa, & filiæ eius, sicut fecisti tu & filiæ tuæ. Ecce hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis, & abūdātia, & otium ipsius & filiarum eius, & manum egeno & pauperi non porrigebant. Et eleuatæ sunt, & fecerunt abominationes coram me, & abstuli eas sicut vidisti. Et Samaria dimidium peccatorū tuorum non peccauit, sed vici-

SEPT.

Adonai domin', & sic fecisti iniquitatem super cunctis iniquitatib. tuis. Hæc sunt omnia quæ dixerunt cōtra te in parabola, dicentes: Sicut mater, & filia. Filia matris tua tu es, quæ repulit virū suū, & filios suos, & soror es sororū tuarū, quæ repulerunt viros suos & filios suos. Mater vestra Cethæa & pater vester Amorræus: soror vestra senior Samaria, hæc & filiæ eius quæ habitant à sinistris tuis, & soror tua iunior te, quæ habitat à dextris tuis, Sodoma & filiæ eius: Et ne sic quidē in viis eius ambulasti, neq; secundū iniquitates illius egisti: paulo minus & transgressa es eas in omnib. viis tuis. Viuo ego dicit Adonai dominus: si fecit Sodoma soror tua hæc, & filiæ eius, & sicut fecisti tu & filiæ tuæ. Veruntamē fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ superbia in saturitate panū, & in abundātia. Delitiis affluebat ipsa & filiæ eius: Hoc habebat ipsa & filiæ eius, & manū pauperis & egeni nō assumebāt, & gloriabātur magnifice, & fecerūt iniquitates in conspectu meo, & abstuli eas sicut vidisti. Et Samaria

G

cætera. Solent hæretici, qui tamē vetus suscipiunt instrumētū, tres naturas ex hoc loco intelligere, spiritualem, animalem, atque terrenā. Et spiritualem referūt ad Hierusalē, animalem ad Samariam, terrenam, ad Sodomā: quos breuiter interrogemus, quo modo tres naturæ, spiritualis animalis & terrena, quæ vtiq; inter se diuersæ sunt, vnā matrē & vnum patrem habere dicantur, quod figmento eorum non cōgruit. Et quo modo animalis & terrena natura, iuxta hunc eundem Prophetam, restituantur in antiquum statum, id est, in spiritualē: quod & ipsum eorū rationib. contrariū est. — Infra eod. in fine. — Quod autem Samaria intelligatur in hæresibus, & in Osee Propheta & in multis aliis locis, præcipuéque illo testimonio cōprobatur: *Væ qui despiciunt Sion, & qui confidunt in monte Samariæ: vindemiauerūt principia gētiū.* — Amos 6 a — Omnes n. hæretici despiciunt Sion, quæ interpretatur specula, & refertur ad Ecclesiā, & confidunt sibi in monte Samariæ: in superbia videlicet dogmatum peruersorum, quæ putant esse sublimia, & per has prædicationes fraudulentas, vindemiant, atque populantur principia gentium, vt miraculo doctrinarum, potentes quosq; gentilium ad errorem hæreticum pertrahant.

c ¶ *Viuo ego*, &c.] Quod posuere LXX. Hoc habebat ipsa & filiæ eius, in Hebraico non habetur. In veteri testamento

H

Dei iuramentum est: *Viuo ego dicit dominus.* In nouo autem: *Amen amen dico vobis.* — Num. 14 d, Ioan. 15 b, Marc. 12 a — Sin autē hoc commune cum cęteris est: *Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob: nō est Deus mortuorum, sed viuentiū.* Et in alio loco: *Placebo domino in regione viuentiū*: — Psal. 114 b — quærimus qua ratione commune vocabulum propriè sibi vendicet Deus. Sed quomodo dicitur, arbor bona, & bonus homo, & bonus pastor, & bonus seruus, *nemo* autem absolute *bonus, nisi solus Deus*: — Luc. 18 d — sic cum angeli cæteræque virtutes, patriarchæ quoque & Prophetæ, atque Apostoli sint viuentes, cōparatione Dei omnipotentis, mortui appellantur. *Qui est* enim *homo qui viuet, & non videbit mortem?* — Psal. 88 g — Vnde & Apostolus Paulus de Deo, *Qui solus*, inquit, *habet immortalitatem, & lucē habitat inaccessibilem.* — 1. Tim. 6 a — Et de fonte viuentium: *Vita*, inquit, *Vestra abscondita est cum Christo in Deo.* — Col. 3 a — Iste igitur qui iurat, & loquitur: *Viuo ego dicit dominus*, describens Sodomæ & filiarum eius scelera, primam superbiam posuit: proprium diaboli, primumque peccatum. Vnde idem Apostolus: *Ne inflatus* ait *superbia in iudicium incidat diaboli*: — 1. Tim. 3 b — propter quam de cælo corruit. Dixerat enim: Fortitudine faciam, & sapientia intelligentiæ auferam terminos gentium, & robur earum deuastabo, & commouebo ciuitates habitatas, & orbem terrarum totum apprehendam manu, sicuti nidum, & sicut confracta oua auferā. — Esai. 10 a, Sec. 70. — Et *superbis Deus resistit, humilibus autē dat gratiam.* — Iacob 4 b — Legimus & in alio loco. *Quid superbis terra & cinis?* — Eccl. 10 b — Et Euangelium refert Pharisæi superbiam publicani humilitate superatam: — Luc. 18 b — cuius seminarium est saturitas panum,

A

Ibid. 16 e & rerum omniū abundantia, & otium: siue vt LXX. transtulerunt: delitiarum luxuriæque opulentia. Diues iste in Euangelio purpuratus, nihil aliud refertur habuisse criminis, nisi qood opibus & diuitiis affluens, in tantam eruperat superbiam, vt manū egeno & pauperi Lazaro non porrigeret, & sic oblitus sit conditionis suæ, vt ne hoc quidem misero daret, quod proiiciēdum erat. Ibid. 14. e Ob quā causam & in alio loco scribitur. *Omnis qui se exaltat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur.* Superbia, saturitas panis, rerum omnium abundantia, otium & delitiæ, peccatū Sodomoticum est, & propter hoc sequitur Dei obliuio, quæ præsentia bona putat esse Deut. 8. b perpetua, & nūquā sibi necessariis indigendum. Quapropter & lege præcipitur: Attēde ne comedēs & bibens & saturatus, ædificatis domibus optimis, habensque oues & boues, argentum, & aurum, obliuiscaris domini Dei tui. Et in Deut. 33. b alio loco de Israel scriptum est: *Manducauit & bibit, & saturatus est, & impinguatus, & calcitrauit dilectus.* Pro. 30. b Quod sciens & sapiētissimus omniū Salomon in Prouerbiis deprecatur: *Tribue mihi necessaria & quæ sufficiāt: ne saturatus mendax fiā &* B *dicam: Quis me videbit? aut pauper effectus, furer, & peierē nomen Dei mei.* Quodq; sequitur, *& iustificasti sorores tuas in cūctis abominationibus tuis, quas operata es:* nō simpliciter iustas Sodomam & Samariā esse decernit, sed comparatione deteriorum: quo modo & publica- Luc. 18 c nus, de quo supra diximus non absolute iustos dicitur, sed col- Luc. 12. f Sap. 6 a latione peioris. Et tamen cum tales sint Sodoma, & Samaria, ne dimidium quidem peccauerunt comparatione Hierusalem, *seruus* enim *qui scit voluntatem domini sui, & non facit eam, vapulabit multis.* Et, *potentes potenter tormenta patientur.* Porro quod pro delitiis, otium in Hebraico connectur, sciendum ad illum sensum pertinere. In desideriis est omnis תאוה Pro. 13 a Sec. 70. anima otiosi: quod videlicet semper aliquid agendum sit, ne ager pectoris nostri, cessante manu, malarum cogitationum sentibus occupetur.

a ¶ *Ergo & tu porta confusionem tuam, &c.*] Secūda post naufragium tabula est, cum peccaueris, erubescere: & non illi Hier. 3. b subiacere increpationi, quę contra Hierusalem dicitur: *Facies meretricis facta est tibi: nescis erubescere.* Portat. a. tormētum suum, qui propria torquetur conscientia, & in isto sæculo sustinet propria voluntate, cruciatum, ne æterna tormenta sustineat. Corrumpimusque fratres nostros, vel sorores peccatis nostris, quando per nostra peccata ad maiora scelera prouocantur. Quod dico, ita fiet manifestius: Finge aliquem in sacerdotali culmine constitutum, non bene viuere, & deturpare operibus dignitatem: Nonne imitatione vitiorum Mat. 18 a eius, laicus frater corrumpitur? Nam & qui vnum de minimis scandalizauerit, mola collo alligata, præcipitatur in profundum. Sorores quoque Hierusalem Sodoma & Samaria iustificantur: non qoo per se iustæ sint, sed vt diximus, comparatione peioris.

b ¶ *Ergo & tu confundere & porta ignomiam tuam, quæ* Rom. 5. a *iustificasti sorores tuas.*] Confusionem sequitur ignominia: ignomiam correptio, correptionem consolatio: consolationem salus, iuxta illud Apostoli: *Tribulatio operatur patientiam: patientia probationem: probatio spem, spes autem non confundit.* Haud dubium quin in futurum: quia

HEB.

vicisti, & eas sceleribus tuis, & iustificasti sorores tuas in omnib. abominationibus tuis, quas operata es. [a] Ergo & tu porta confusionem tuā, quæ vicisti sorores tuas peccatis tuis, sceleratius agens illis: iustificatæ enim sunt à te. [b] Ergo & tu confundere, & porta ignominiam tuam, quæ iustificasti sorores tuas. [c] Et conuertam restituens eas conuersione Sodomorum, cum filiabus suis, & conuersione Samariæ & filiarum eius: & conuertam reuersionem tuā in medio earum, vt portes ignominiā tuam, & confundaris in omnibus, quæ fecisti, consolans eas. [d] Et soror tua Sodoma, & filiæ eius reuertētur ad antiquitatem suam in Samaria, & filiæ eius reuertentur ad antiquitatem suam. Et tu & filiæ tuæ reuertemi-

SEPT.

maria dimidium peccatorum tuorum non peccauit, & multiplicasti iniquitates tuas super eas, & iustificasti sorores tuas in omnibus iniquitatibus tuis, quas operata es. Et tu sustine tormentū tuum in eo quod corruperis sorores tuas in peccatis tuis, quibus inique egisti super eas, & iustificasti illas super te. Et tu confundere, & suscipe ignominiam tuam, eo quod iustificaueris sorores tuas. Et cōuertam cōuersiones earū conuersione Sodomorum & filiarū eius: & conuertam conuersionem Samariæ & filiarū eius: & conuertam conuersionem tuam in medio earum, vt portes tormentum tuum, & habeas ignominiam ex omnibus quæ fecisti, vt me ad iracundiam prouocares. Et soror tua Sodoma, & filia eius resti-

C

in præsentiarum, sua per confusionem peccata deleuit. Tale 2. Cor. 7. a quid & illud sonat: *Est confusio quæ ducit ad mortem, & est cō-* Eccl. 4. a *fusio quæ ducit ad vitam.* Spiritus quoque sanctus peccatores hortatur in Psalmis: *Confundantur & reuereantur oēs inimici mei: conuertantur retrorsum, & confundantur valde velociter.* Scriptum est & in alio loco: Sec. 70. *Dic tu primum peccata tua, vt iustificeris.* Pro. 18. a Et rursum: iustus accusator sui est in principio sermonis. Non igitur mirum si prouocetur Hierusalem ad cōfusionem & ignominiam: quæ in tantum peccauit, vt iustificaret sorores suas: cui deinceps dicitur: Et tu & filiæ tuæ reuertemini in antiquum statum.

c ¶ *Et conuertam restituens eas, &c.*] Grandis profectus Hierusalem, vt post confusionem & ignominiam, quam illatam sibi Dei iudicio libenter excepit atq; portauit, diceret: *Iram* Mich. 7 b *domini sustinebo, quoniam peccaui ei:* promittatur ei restitutio in antiquum statum. Sed tamē quoniam comparatione scelerum eius, iustificata est Sodoma & Samaria: quarum altera à dextris, altera à sinistris est, primum restituitur conuersio שבות siue captiuitas Sodomæ, vt interpretatus est Aquila. Secundo captiuitas Samariæ, vt idem Aquila & Symmachus trāstulerunt, & nouissima restituetur Hierusalē, quæ maiore fuerat D iniquitate depressa, & peccatrices sorores comparatione sui iustas esse monstrauerat. Cui. n. dubium, quin inter tres peccatores, imo impios, gentilem, hæreticum, Ecclesiasticum, multo maioribus pœnis dignus sit, qui maioris fuerit dignitatis. *Potentes* enim, vt diximus, *potenter tormenta patientur.* Sap. 6 a Qui autē minimus fuerit dignus est misericordia. *Et seruus qui scit voluntatem domini sui, & non facit eam, vapulabit multis* Vnde & Petrus: *Tempus*, inquit, *est, vt incipiat iudicium à domo domini.* Et in hoc 1. Pet. 4. d eodem propheta præcipitur secures habentibus: *A sanctis* Sap. 9. a *meis incipite:* vt extrema Hierusalem, sororibus ante conuersis, & restitutis in pristinum statum, portet ignominiam suā, & confundatur & erubescat super his, quæ peccauerat: & in omnibus consoletur sorores suas, dum grauiora sustinet. Vel certe ideo confundatur & erubescat: quia Deū ad iracundiā prouocarit. Ex quo perspicuum est, non esse naturalem irā Dei, sed nostris vitiis clementissimum & mansuetissimum Deum ad iracundiam prouocari, dicente Apostolo: *Audi-* Rom. 12. a *nitias bonitatis eius, & sustentationis, & patientiæ contemnis: ignorans quia bonitas Dei ad pœnitentiam te prouocat?* Secundum doritiam autem tuam & impœnitens cor thesaurizas tibi iram, quam Deus naturaliter non habet. Vnde & in alio loco scriptum est. *Emisisti iram tuam, quæ deuorauit eos sicut* Exod. 15. a *stipulam.* Quod enim coniunctum est, & in vno corpore copulatum, miro non potest, sed illud quod extra corpus est: Verbi gratia: lancea, telum, sagitta, gladius. Legimus & in euangelio: *Tolerabilius fore terræ Sodomorum in die iudicij, quam ei quæ apostolos non receperit.* Matt. 10. b

d ¶ *Et soror tua Sodoma, &c.*] Iudæi inter cæteras fabulas, & interminabiles genealogias, & deliramenta quæ fingunt, etiam hoc somniant: in aduentu Christi sui, quem nos antichristum scimus, & in mille annorum regno, Sodomā restituendam in antiquum statū, ita vt sit quasi paradisus Dei & quasi terra Ægypti: & Samariam pristinam recipere felicitatē: vt de Assyriis reuertantur in terrā Iudæam. Legimus enim

E enim decē tribus captas à Phul, & Salmanassar, & Teglathphalassar regibus Assyriorū, & vsque hodie ibi esse captiuas. (4 Reg. 15. 17 a) Hierusalem quoque tunc esse fabricandam, & omnes filias eius, vrbes videlicet & viculos & castella, quæ sub ipsius futura sint potestate, florituras vt prius floruerunt: & ipsam Hierusalem auro & argento, & pretiosis lapidibus extruēdā, de qua & Esaias vaticinetur: (Esa. 1 g) *Cōstituam iudices tuos sicut prius, & consiliarios tuos sicut à principio: & post hæc vocaberis ciuitas iustitiæ, mater ciuitatū, fidelis Sion*, & nostra loquatur Apocalypsis: (Apoc. 21. Psa. 50.) Et Dauid canset: *Bene fac domine in bona voluntate tua Sion, & ædificentur muri Hierusalē.* Et in alio loco: (Psal. 86 g 101. d) *Ædificabūtur ciuitates Iudæ, & habitabunt & cōmorabūtur ibi, & semē eorū in æternum dirigetur.* Nos antē horum perfectā sciētiā, Dei iudicio relinquentes, imo liquido cōfitētes, post secundū aduentum domini saluatoris, nihil humile, nihil futurum esse terrenum, sed regna cœlestia, quę primū in Euangelio promittūtur, hoc dicimus: quod in Ecclesiæ statu, cuncta completa sint, & quotidie cōpleātur. Sodoma reuertitur in antiquū statum, quādo naturæ suæ reddita gentilis prius & impia anima intelligit creatorem. Samaria recipit antiquam beatitudinem, hæreticorum errore cōtempto, & iuncta doctrinæ, & fidei Christianæ. F Cumq; illæ reuersæ fuerint, & Hierusalem, visio pacis, quæ interpretatur Ecclesia, reuertetur in pristinum statum. De qua scriptū est: (Psal. 75. a Ibid. 121. f.) *Factus in pace locus ei⁹*. Et: *Hierusalē quæ ædificatur vt ciuitas: cuius participatio ei⁹ in idipsū.* Et in Apostolo: (Gal. 4 d) *Quæ antē sursum est Hierusalem, libera est: quæ est mater nostra.* Et in eodem: (Heb. 12. f) *Accessistis ad Sion montem, & ad ciuitatē Dei viuentis Hierusalē cœlestem, & millia angelorum frequentium.* Et reuertetur cum filiabus suis, quæ in toto orbe dispersæ sunt. De quo plenius in Esaiæ explanationibus disseruimus.

a ¶ *Non fuit autē Sodoma, &c.*]

Symmachus hunc locum ita interpretatus est: *Quia non fuit Sodoma soror tua in auditu per os tuum in die superbia tuæ antequam reuelaretur ignominia tua: sicut in tempore opprobrij filiarum Syriæ, & omnium quæ in circuitu tua sunt filiarum Palæstinarum, quæ te ambiunt per gyrum: Scelus tuum & nefas tuum tu portabis.* Theodotio hoc modo. *Et non erat Sodoma soror tua in auditu oris tui, in die superbia tuæ, antequam reuelaretur malitia tua: sicut tempus opprobrij filiarum Syriæ, & omnium per circuitum eius filiarum alienigenarum, quæ abominantur te per gyrum. Fornicationem tuam, & contaminationes tuas tu portasti, dicit Adonai dominus.* Editioni Aquilæ congruit nostra translatio: quas omnes posui, vt ex collatione cunctarum, alicuius sensus possimus reperire vestigium, & interim absque aliorum præiudicio, sic nobis videtur lectionis ordo reddendus. In diebus superbiæ tuæ, quando peccabas, non es recordata euersionis Sodomæ sororis tuæ, antequam pateret malitia tua, quæ hoc tempore reuelata est intantum, vt cunctis vrbibus Syriæ & Palæstinæ, quæ in circuitu tuo sunt, fieres opprobrium. G Quia igitur vicisti in scelere sororem tuam, nec eius exemplo territa es, ne similia sustineres, & prohiberes pedem tuum, nunc autem reuelata est ignominia tua, Dei ausculta sententiam. Vel porta iuxta LXX. vel portasti, iuxta Aquilam & Theodotionem: [illegible] vel portatura es, iuxta Symmachum, scelus & ignominiam tuam: vt postquam pœnas pro sacrilegio sustinueris, veniam non ex pacto tuo, sed ex mea clementia consequaris. Syria Hebræo sermone dicitur ארם (d Aram.) quæ interpretatur, sublimitas. Et iuxta explanationem illius loci Esaiæ Prophetæ, (Esa. 7. a) in quo Aram & Ephraim consentiunt contra Iudam & Hierusalem, ethnicorum arguta sapientia, quæ sublimitatem scientiæ repromittat, iuncta malitiæ hæreticorum, impugnat Iudam, in quo vera confessio est, & nō potest præualere. Hic quoque eadem arrogantia Syriæ, id est, philosophorum cum filiabus alienigenarum, in quibus multiplex diuersorum in gentibus dogmatum error ostenditur, illudit Hierusalem, & opprobrio habet eam, cuius vitiis superata est.

b ¶ *Quia hæc dicit dominus De⁹: Et faciam tibi sicut despexisti iuramentum, vt irritum faceres pactum. Et recordabor ego pacti, &c.*] Ideo tibi dixi: scelus tuū & ignominiam tuā tu porta, siue portasti, aut portatura es, vt H recipias quod mereris: quia despexisti iuramentum meum, & irritum fecisti pactum meū. (Deut. 32. f) Cum autem fuerit expletum: *ego occidam, & ego viuificabo: ego percutiam, & ego sanabo:* tunc recordabor pacti mei: qđ olim tecum habui, & suscitabo tibi pactū, nequaq̄ legis quod præterit, sed pactum Euangelij sempiternū: vt cum recordata fueris viarū tuarū, & receperis sorores tuas maiores vel minores Samariam & Sodomā, earumque socias: tribuā tibi eas in filias, siue in probationem: [illegible] (*Oportet enim & hæreses esse, vt probati quiq; manifesti fiāt*) (1. Cor. 11. d) non ex tuo merito, sed ex mea misericordia, & tunc scias qđ ego sim dominus, & recorderis beneficiorum meorum, & confundaris, & dicas iuxta Apostolum: (Ibid. 15. b) *Qui non sum dignus vocari Apostolus: quia persequutus sum Ecclesiam Dei. Et non sit tibi vltra aperire os præ confusione tua.* Sāctorum enim est aperire os, iuxta Apostolum qui ait: (2. Cor. 6.) *Os meum ad vos patet ô Corinthij*: Et domini saluatoris, qui aperiens os suum, docebat eos dicens: (Math. 5. a) & in Psalmo: (Psalm. 77. a) *Aperiam*, inquit, *in parabolis os meum.* Peccatori, autem dicitur: (Gen. 4. b) *Peccasti, quiesce.* Et: (Ps. 70.) *Vt quid tu assumis testamentum meum per os tuum?* Et: (Psalm. 49. c) *Non est pulchra laudatio in ore peccatoris.* Sanctusque meretur audire: (Eccle. 15. b) *Aperi os tuum: & implebo illud.* (Psal. 80.) Ex quo intelligimus, etiam cum per misericordiam Dei receperimus pristinam gloriam, imò acceperimus pactum Euangelij sempiternum: postquam placatus fuerit nobis dominus in omnibus, quæ fecimus memoriam præteriti nos habere peccati, & semper os claudere: quia non ex operibus nostris, sed ex Dei gratia saluati sumus.

HEB.

mini ad antiquitatem vestram. a Non fuit autē Sodoma soror tua audita in ore tuo in die superbiæ tuæ, antequā reuelaretur malitia tua, sicut hoc tempore in opprobriū filiarū Syriæ, & cunctarum in circuitu tuo filiarū Palæstinarū, quæ ambiūt te per gyrū. Scelus tuum, & ignominiam tuam tu portasti, ait Dominus Deus. b Quia hæc dicit dominus Deus: Et faciam tibi sicut despexisti iuramentum, vt irritum faceres pactū. Et recordabor ego pacti mei tecum in diebus adolescentiæ tuæ, & suscitabo tibi pactum sempiternum. Et recordaberis viarum tuarum, & confunderis, cū receperis sorores tuas te maiores, cum minoribus tuis, & dabo tibi eas in filias, sed non ex pacto tuo. Et suscitabo ego pactum meum tecum, & scies quia ego Dominus: vt recorderis & cōfundaris, & non sit tibi vltra aperire os præ cōfusione tua: cum placatus fuero tibi in omnibus quæ fecisti, ait dominus Deus.

SEPT.

restituentur sicut fuerunt à principio. Et tu & filiæ tuæ restituemini, sicut fuistis ab initio. Nisi fuisset Sodoma soror tua audiendū in ore tuo, in diebus superbiæ tuæ, antequam reuelarentur malitiæ tuæ, sicut nūc est filiarum Syriæ, & nisi hoc fuisset quod factū esset tibi, & oīum in circuitu tuo filiarū alienigenarum, quæ circundāt te per gyrum? Impietates tuas & iniquitates tuas tu portas. Hæc dicit Adonai dominus: Et faciā in te sicut fecisti, sicut despexisti hæc, vt præterires testamētum meum. Et recordabor ego testamēti mei, quod feci tecum in diebus adolescentiæ tuæ, & suscitabo tibi testamētum sempiternū. Et recordaberis viæ tuæ, & defficieris cum receperis sorores tuas te maiores, cum iunioribus tuis, & dabo eas tibi in probationem, & non ex testamento tuo. Et suscitabo ego testamentum meum tecum, & cognosces, quia ego dominus: vt recorderis & cōfundaris, & non sit tibi vltra aperire os à facie ignominiæ tuæ, cum propitius fuero tibi iuxta omnia quæ fecisti, dicit dominus Deus.

CAP.

Cap. XVII.

Et [a] factum eſt verbũ domini ad me dicẽs: Fili hominis, propone ænigma, narra parabolam ad domum Iſrael, & dices: Hæc dicit domin' Deus: Aquila grandis magnarũ alarum, longo membrorũ ductu, plena plumis & varietate, venit ad Libanum, & tulit medullam cedri. Summitatem frondium eius auulſis, & tranſportauit eam in terram Chanaã, in vrbe negotiatorum poſuit illam. Et tulit de ſemine terræ, & poſuit illud in terra pro ſemine, vt firmaret radices ſuper aquas multas, in ſuperficie poſuit illud. Cũq; germinaſſet, creuit in vineã latiorem, humili ſtatura reſpicientibus ramis eius ad eam, & radices eius ſub illa erant. Facta eſt ergo vinea, & fructificauit in palmites, & emiſit propagines. [b] Et facta eſt aquila altera grandis, magnis alis, multiſq; plumis. Et ecce vinea iſta quaſi mittens radices ſuas ad eã, palmites ſuos extendit ad illam, vt irrigaret eam de areolis germinis ſui. In terra bona ſuper aquas multas plantata eſt: vt faciat frondes, & portet fructum, & ſit in vineam grandem. Dic, Hæc dicit dominus De', Ergo ne proſperabitur? Nonne radices eius euellet, & fructum eius diſtringet, & ſiccabit omnes palmites germinis eius, & areſcet, & non in brachio grandi, neque in populis multis, vt euelleret eam radicitus: Ecce plantata eſt, ergone proſperabitur? Nonne cum tetigerit eã ventus vrens, ſiccabitur, & in areis germinis ſui areſcet?

Et fact' eſt ſermo domini ad me dicẽs: Fili hominis, narra narrationẽ, & dic parabolã ad domũ Iſrael, & dices: Hæc dicit Adonai domin': Aquila magna, magnarũ alarũ, lõga ductu, plena vnguium, quæ habet ductũ intrandi in Libanũ, & tulit electa cedri. Sũmitates teneritudinis auulſit, & attulit eas in terrã Chanaan. In ciuitate murata poſuit illud, & tulit de ſemine terræ, & dedit illud in cãpo, plantationẽ ſuper aquas multas, vt reſpiceretur poſuit illud: ortũq; eſt, & factum in vineã infirmã, & paruulã magnitudine: vt tãtũ apparerẽt rami ei' ſub ea, & radices illius ſubter illã erãt. Et facta eſt in vineã magnã, & fecit propagines, & extẽdit ramos ſuos. Et facta eſt aquila altera grãdis magnarũ alarũ plurimis vnguib., & ecce vinea hæc implicata erat ad eã, & radices eius ad illam, & ramos ſuos extendit ad illã, vt irrigaret eã cum gleba plãtationis ſuæ. In cãpum bonum, ſuper aquã multam ipſa impinguata eſt, vt faceret germina, & afferret fructum, & eſſet in vineã grandem. Propterea dic: Hæc dicit Adonai dominus. Si dirigetur? nõne radices teneritudinis eius, & fructus illius cõputreſcet, & areſcent omniaque ex ea orta sũt? Et non brachio magno, neq; in populo multo, vt euellat eam à radicibus ſuis, & ecce impinguatur. Nũquid dirigetur? Nonne ſtatim vt tetigerit eam vẽtus vrens, areſcet ac ſiccabitur ariditate, cum gleba germinis ſui areſcet?

[c] Et factũ eſt verbum domini ad me dicens: Dic ad domum exaſperantem, Neſcitis quid iſta ſignificent? Dic, Ecce venit rex Babylonis Hieruſa-

A Et [a] *factum eſt verbũ*, &c.] Quãdo Prophetæ dicitur, *Propone ænigma, narrat parabolã*: ſiue vt LXX. trãſtulerunt: *narra narrationẽ, & dic parabolam*, oſtenditur obſcurũ eſſe q dicitur. Nulli.n.dubium & ænigma, & parabolã aliud præferre in verbis, aliud tenere in ſenſibus. Et ſaluator.n. ad populũ loquebatur in parabolis (Matth. 13) quas ſecreto Apoſtolis diſſerebat. Ergo ænigma & parabolam ita debemus intelligere, quaſi ænigma & parabolam. Duæ autem in præſenti Ezechielis prophetia aquilæ proponuntur. De prima nunc dicendum eſt: de altera in conſequentibus diſſeremus. Et interim ſimplicem carpamus hiſtoriam. Aquila grandis magnarum alarũ, lõgo membrorũ (מלא הנוצה) ductu, plena plumis & varietate: ſiue vt vertere LXX. plena vnguium, Nabuchodonoſor rex Chaldæorum eſt: de quo & (Oſee 8 a) Oſee loquitur: *Quaſi aquila ſuper domum Dei*. Iſte multis imperans nationibus, & innumerabili vallatus exercitu, venit ſuper domum Dei, haud dubium quin templum ſignificet: ſiue vt nunc ſcriptura dicit, ad (Zach. 11 a) B Libanum: de quo loquitur Zacharias: *Aperi Libane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas. Vlula abies, quia cecidit cedrus: quoniam magnifici vaſtati ſunt*. Et crebro templũ, quod erat inclytũ atq; ſublime, in ſcripturis ſanctis Libanus appellatur. *Tulitq; medullam cedri, & ſummitatem frondium eius euellit, & tranſportauit eam in terrã Chanaan: in vrbe negotiatorum* (רכלים) (4 Reg. 24 d) *poſuit illam*. Pro negotiatoribus, ſiue negotiationibus, mutatam LXX. tranſtulerunt. Indicat autem Iechoniam regem Iuda, quem cepit Nabuchodonoſor cũ matre ſua, & principibus populi, cunctiſq; opibus Hieruſalem & vaſis templi, & tranſtulit in Babylonẽ, quæ eſt in terra Chanaan, ibique conſenuit. De cuius poſtea genere, ſicut Matthæi Euãgeliſtę ſcriptura teſtatur, (Matth. 1 b) dominus & ſaluator noſter natus eſt per Salathiel & Zorobabel. (4 Reg. 24.) Qui protulit de ſemente eiuſdem terræ, id eſt, de ſtirpe regia, Mathaniam patruum Iechoniæ: cuius vertit nomen & vocauit eum Sedechiam, & poſuit eum regem in Hieruſalem multiſque præfecit populis. Et tamen in ſuperficie poſuit illum, nec poteſtatem eius alta imperij radice firmauit: ſed poſuit eum vt reſpiceretur, & ſub poteſtate eſſet Babylonia, ſiue humili ſtatura, reſpicientibus ramis eius ad eam: vt præeſſet quidem populis Iudæorum, ſed reſpiceret ad Babylonij iubentis imperiũ: C Hoc eſt enim quod ſcriptura dicit. *Humili ſtatura*, reſpicientibus ramis eius ad eam, ſubauditur aquilam. Quod apertius vertere LXX. ortumque eſt quod plãtatum fuerat, & factum eſt in vineam infirmam & paruulã: vt tantum apparerent rami eius, vt videretur quidem habere regnum, ſed ipſum regnum eius humile atque infirmum, Babylonij principis regeretur arbitrio. Hoc interim de præſenti Capitulo, cui ſubnectamus & reliqua.

b ¶ *Et facta eſt aquila*, &c.] Aquila ſecunda, id eſt, altera, & ipſa magna, plena plurmis, multorum vnguium, propter rapacitatẽ & vaſtationem gentium plurimarũ, rex Ægypti eſt Pharao. Et ecce vinea iſta, ſubauditur rex Sedechias, qui à Nabuchodonoſor in Hieruſalem fuerat conſtitutus: Cœpit, inquit, mittere propagines ſuas ad eam, i.e. ad regẽ Ægyptiorũ legatos dirigere, & ab eo contra regem, cui ſubditus erat, auxilium poſtulare. Hoc eſt enim quod ſcriptura nũc dicit, vt irrigaret eam de areolis germinis D ſui. Quæ in terra bona à Nabuchodonoſor plantata erat: vt faceret frondes, & afferret fructum, & creſceret in vineã latiorem: propterea iubetur Prophetæ, vt loquatur ad vineã, quæ à Nabuchodonoſor plantata fuerat, & ramos ſuos ad aquilam Ægyptiam miſerat: Numquid proſperabitur, quia hoc facere conata eſt, & non ſtatim oẽs propagines eius & palmites ſiccabuntur? *Et non*, inquit, *in brachio grãdi, neq; in populo multo?* Fugiens.n. Sedechias, & regis Ægypti auxilio deſtitutus, à ducibus Nabuchodonoſor in deſertis Hierichontis comprehenſus eſt, & cuncti eius ſocij huc illucque diſperſi ſunt: ſicut in volumine Regum, Paralipomenon, & Hieremiæ ſcriptum eſt. (4 Reg. 25. 2 Par. 36. Hier. 39 & 52.)

c ¶ *Et factum eſt verbum domini ad me, dicens: Dic ad do.* &c.] Hoc eſt ænigma, hæc eſt parabola, quod ſub duabus aquilis & vinea, duos reges Babylonis & Ægypti ſcriptura monſtraret, & regem Sedechiã, qui contra iuſiurãdũ, deſerta amicitia Nabuchodonoſor, ſe ad regẽ Ægyptiorum trãſtulit: *Feret*, inquit, cũ eo fœdus, & accipiet ab eo iuſiurãdum, vt cuſtodiat pactum eius, & ſeruet illud. *Qui diſſoluit*, ait, *pactum numquid effugiet?* Ex quo diſcimus, etiam inter hoſtes ſeruandam-

rusalem, & assumet regem & principes eius, & adducet eos ad semetipsũ in Babylonẽ. Et tollet de semine regni, ferietq; cũ eo fœdus, & accipiet ab eo iusiurãdũ: sed & fortes terræ tollet, vt sit regnũ humile, & non eleuetur: sed custodiat pactũ eius, & seruet illud. Qui recedẽs ab eo, misit nũcios ad Aegyptũ, vt daret sibi equos, & populũ multũ. Nunquid prosperabitur, vel cõsequetur salutẽ qui fecit hæc? Et qui soluit pactũ nunquid effugiet? Viuo ego, dicit dñs De⁹, quoniã in loco regis, qui cõstituit eum regẽ, cuius fecit irritũ iuramentũ, & soluit pactũ quod habebat cũ eo, in medio Babylonis morietur. Et non in exercitu grandi, neq; in populo multo faciet contra eum Pharao prælium: in iactu aggeris, & in exstructione vallorũ, vt interficiat animas multas. Spreuerat enim iuramẽtum, vt solueret fœdus. Et ecce dedit manum suam: & cum omnia hæc fecerit, non effugiet.

a Propterea hæc dicit dñs Deus: Viuo ego, quoniã iuramẽtũ quod spreuit, & fœdus quod præuaricatus est, ponã in caput eius. Et extẽdã super eum rete meum, & cõprehendetur sagena mea, & adducã eum in Babylonem, & iudicabo illũ ibi in præuaricatione qua despexit me. Et oẽs profugi eius cũ vniuerso agmine in gladio cadent: residui autem in oẽm vẽtum dispergẽtur: & scietis quia ego dominus loquutus sum.

Hebr.

b Hæc dicit Dominus Deus. Et sumam ego de medulla cedri sublimis, & ponã de vertice ramorum eius: tenerum distringam, & plantabo super mõtem excelsum & eminentem: in monte sublimi Israel plantabo illud: Et erumpet in germen, & faciet fructum, & erit in cedrum ma-

Sept.

Quia hæc dicit Adonai dominus: Et auferam ego de electis cedri de vertice, & dabo de capite ramorum eius: de corde eorum auferã, & plantabo super montem excelsum, & suspendã illud in monte sublimi Israel: & plantabo, & afferet germen, & faciet fructum, & erit in ce-

E uandã fidem, & nõ considerandum cui, sed per quẽ iurauerts. Multo. n. fidelior inuẽtus est ille, qui propter nomen Dei tibi credidit & deceptus est, te, qui per occasionem diuinæ maiestatis hosti tuo, imo iam amico, es molitus insidias. Quoniam, inquit, in loco regis, qui constituit eum regẽ, cuius fecit irritum iuramentum, & soluit pactũ, quod habebat cum eo, in medio Babylonis morietur. Legimus enim Sedechiã captum, ductũ esse in Reblatha, ibique interfectis filiis excæcatum, & instar feræ clausum cauea, translatum in Babylonem. Vnde & scriptura cũ videatur sibi esse contraria, tñ in vtroq; verissima est. Dictum enim erat ad Sedechiã: Et intrabis Babylonẽ, & nõ videbis eã. Intrauit enim, quia ductus est Babylonẽ, & nõ vidit, quia fuerat excæcatus. Hoc autem quod sequitur. *Et non in exercitu grãdi, neque in populo multo, faciet cõtra eũ Pharao prælium, in iactura aggeris, & in extructione vallorum, vt interficiat animas multas*, dupliciter intelligitur. Siue rex Ægyptius contra Nabuchodonosor regẽ Babylonis veniens, non poterit præliari, neq; cum paruo exercitu tãtæ resistere multitudini: siue ipse Sedechias expugnabitur à Pharaone, à quo sperauit auxiliũ, nõ quo Pharao eũ expugnauerit, vel hoc alicubi scriptura testetur: sed quo expugnatio Nabuchodonosor per occasionẽ sit facta regis Aegyptij: nec iste visus sit expugnare Hierusalem qui obsidebat, sed ille in quo Sedechias frustra sperauerat. Ecce, inquit, dedit manum suam regi Aegypti, & tradidit se, & periurij contra Deum commisit sacrilegium: Nunquid, ait, proderit ei? *Et cum omnia hæc fecerit, non effugiet.*

4. Reg. 25 b, Hier. 52 b

Ezech. 12 d

F

a ¶ *Propterea, &c.*] Sententia sæcularis est: Dolus, an virtus, quis in hoste requirat? Quã solent nobis opponere, qui dicunt hostes fraude decipiendos. Cui vt acquiescamus, multo peius fecit Sedechias: non enim hostem decepit, sed amicum, cui fœdere domini fuerat copulatus. Ergo quamdiu non iures, & pactum non ineas sub nomine domini, prudentiæ est & fortitudinis, vel decipere, vel superare aduersarium, vtcunque potueris. Cum autem te constrinxeris iuramento, nequaquam aduersarius sed amicus est qui tibi credidit, & sub occasione iurisiurandi, id est, Dei nuncupatione deceptus est. Propterea scriptura nũc dicit: Iuramentum quod spreuit: & fœdus quod præuaricatus est, ponam in caput eius. Ac ne putaremus iuramentum, & fœdus, & pactum, regis esse Babylonij, vel Sedechiæ, qui fecerat, sequitur: In præuaricatione, qua despexit me. Ergo qui contemnit iuramentum, illum despicit per quem iurauit: illique facit iniuriam, cuius nomini credidit aduersarius, propter quam causam expandam, inquit, super eum rete meum, & comprehendetur sagena mea, & adducam eum in Babylonem, & iudicabo eum illic. Quidquid igitur contra Sedechiam fecit Nabuchodonosor, non suis fecit viribus sed ira Dei, in cuius nomine fuerat peieratum. Secundum anagogen, licet violenta videatur interpretatio, hoc sciendum: quod quo modo cætera animantia, & ad bonam, & ad

G malam partem referri solent, ita & de aquila, & de leone. In bonam partem dicitur: Catulus leonis Iuda. In contrariam: *Aduersarius noster diabolus quasi leo rugiens circuit.* Et illud in psalmo: *Insidiatur in absconditis, sicut leo in cubili suo: insidiatur, vt rapiat pauperem.* In bonam partem de aquila dicitur, quod iustus diues effectus faciat sibi alas sicut aquilæ; vt possit reuerti in domum præcessoris sui. Et in Esaia scriptum est, quod iusti pennas afferant sicut aquilæ: currant, & non lassentur: ambulent, & nõ deficiant. Recte autem ille qui dixerat: Fortitudine faciam, & sapientia intelligentię auferam terminos gentium, & vires earum deprædabor: & commouebo ciuitates quæ habitantur, & orbem terrarum vniuersum apprehendam manu quasi nidum, & sicut confracta oua: nunc sub persona aquilę describitur, quod nequaquam velit de Libano (qui interpretatur candor, & refertur ad thymiama) paruula atque humilia virgulta perstringere, sed summitates cedrorum, & de principibus ac de stirpe regia: iuxta illud Habacuc: *Esca eius electa.* Ponitque testamentum cum his, quos ceperit, vt regi Babylonio colla submittant, & impleant illud quod Apostolus loquitur: *Quos tradidi satanæ, vt discant non blasphemare.* Et in alio loco: *Quos tradidi,* inquit *satanæ in interitum carnis, vt spiritus saluus fiat.* Non debemus ergo, si forsitan ob aliquod peccatum de congregatione fratrum, & de domo Dei eiicimur, reluctari; sed æquo animo latam in nos ferre sententiam, & dicere cum Propheta: *Iram domini sustinebo, quoniam peccaui ei, donec iustificet causam meam,* & cætera. Et frequẽter euenit, vt alteri subditi ad alterũ transeamus, qui nobis suum repromittat auxilium: nec faciat in pristina sententia permanere: Quod omni ratione vitandum est, ne siccentur palmites nostri, germina arescant, & contra pactum Dei facere credamus.

Gen. 49. 1 Pet. 5 c Psal. 9 f Prou. 23 a Esa. 40 a Sec. 70. Esa. 10 e Sec. 70. לבנון Habac. 1 A 1. Cor. 5 b H Mich. 7 b

b ¶ *Hæc dicit dominus Deus: Et sumam ego de medulla cedri sublimis, & ponam de vertice ramorum eius: tenerum distringam, & plantabo super montem excelsum, &c.*] Hoc quod in Septuaginta legitur: Et dabo de capite ramorum eius, de Theodotionis editione additum est. Rursumque quod sequitur: Et rami eius restituentur, obelo prænotandum est, quia in Hebraico non habetur. Verus Nabuchodonosor propterea sumit de medulla cedri sublimis, de vertice ramorum eius: vt sit regnum eius humile, & non eleuetur. Dominus autem Deus pater omnipotens, qui loquutus est ad Ezechielem, tollit de stirpe regia, & de genere Dauid, & plantat super montem excelsum & eminentem, qui loquitur in Psalmo: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius.* Defecerat enim princeps de Iuda, & dux de Israel, *donec veniret cui repositum est, & ipse erat expectatio gentium.* Iste erupit in germen, & fecit fructum, & cedros omnes sua sublimitate superauit: ita vt habitent sub eo omnes volucres cœli, & cuncta volatilia illius protegantur vmbraculo. De quo dicit

Psal. 2. b Gen. 49. b

A Habacuc: *Cornua in manib. eius, ibi abscondita est fortitudo ei⁹*:
Matt. 23 d & quæ congregare desiderat quasi gallina pullos suos sub alas suas: vt oĩa regionis ligna cognoscant, q̃ ipse sit dominus. Tropologicè de credentibus loquens, iste est qui Israel quondam sublime lignum humiliauit, & exaltauit humilem gentium populum: qui exiccauit lignum viride Iudæorum, florens & germinans in lege & Prophetis, & frondere fecit lignum aridum nationum: vt quod semper loquutus est, opere compleret. Hoc idem significant Sy-
Luc. 2 f
Matt. 13 d meonis in Euangelio verba dicentis: *Ecce hic positus est in ruinam, & resurrectionem multorum.* Et granũ synapis, quod cum minimum sit omnibus seminibus, postquã creuerit, auium habitaculum est. Quidam C aliter interpretantur, lignum sublime, humiliatum, & humile exaltatum, referentes ad passionem domini saluatoris. Phil. 2 *Qui cũ in forma Dei esset, non est rapinã arbitratus, æqualẽ se esse Deo: sed exinaniuit se, formam serui accipiens*: & post resurrectionem, ipsum lignum postea sublimatum est, quod prius virẽs morte siccatũ est, & postea reuiuiscens, pristinum receperit virorem. Alij Iudaicè verũque referunt ad Israel: quod primo aduentu humiliatus sit & arefactus, & secundo restituatur in pristinum statum: impleto illo quod dicit Apostolus Paulus: *Cum intrauerit* Rom. 11 *plenitudo gentium, tunc omnis Israel saluus fiet.*

HEB.

magnam, & habitabunt sub ea oẽs volucres vniuersum volatile sub vmbra frondium eius nidificabit. Et sciẽt omnia ligna regionis, quia ego dñs humiliaui lignum sublime, & eleuaui lignũ humile, & siccaui lignũ viride, & frondere feci lignum aridum: ego dominus loquutus sum, & feci.

SEPT.

*cedrũ magnã: & requiescet sub ea omnis auis, & omne volatile sub vmbra eius requiescet: * & rami eius restituentur: & scient omnia ligna cãpi, quia ego dñs qui humilio lignum excelsum, & exalto lignũ humile, & arefacio lignũ viride, & germinare facio lignum aridum. Ego dominus loquutus sum, & facio.*

Commentarij quinti in Ezechielem Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SEXTVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

PVtabam quod medio serpente confosso, non reuiuisceret hydræ nouella plãtaria, & iuxta fabulas poetarũ, Scylla mortua, nequaquã in me Scyllæi sæuirent canes, qui latrare non cessant, & hæreticu, Dei percussis manu, ne
M. n. 24 b *tentarentur, si fieri potest, etiã electi Dei. Hæresis ipsa non moritur, hæreditariis cõtra nos odiorum suorum ca-*
B *tuiis derelictis: qui nostra simulãtes, genitricis antiquæ, & pellacis Vlyssis venena non deserunt: labiaq; tantum melle circumlinunt, & iuxta eloquia scripturarũ: mollierunt verba sua super oleũ: ipsi autẽ sunt iacula, & iacula ignita, quæ scuto* D
Psal. 54 *fidei repellenda simul & extinguenda sunt. Hæc dixi filia Eustochiũ, vt laborantẽ me in opere prophetali, & hæreticis resistentẽ, orationibus iuues. Et Sextum volumen explanationũ in Ezechielem, meo ore suo sensu dominus explicet: eius-*
Psal. 115 f *demque spiritus gratia, quo Prophetis reuelata sunt, quæ scripta legimus, nobis quoque disserentibus reuelentur: vt possimus dicere.* Os meum aperui, & attraxi spiritum.

COMMENTARIORVM D. HIERONYMI IN EZECHIELEM PROPHETAM

LIBER SEXTVS

CAP. XVIII.

HEB.

ET factus est sermo Dñi ad me dicens: Quid est q̃ inter vos parabolam vertitis in prouerbium istud in terra Israel, dicentes: Patres comederunt vuam acerbam,

SEPT.

ET fact⁹ est sermo Domini ad me dicens: Fili hominis, quæ est parabola hæc inter filios Israel, dicentium: Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obstupue-

ET *factus, &c.*] Hoc quod LXX. dixerũt, fili hominis, in Hebraico nõ habetur. Monet autẽ diuina scriptura illud q̃ in Exodo dictũ est: *Ego sum*
Exod. 20 a
Deut. 5 a *dñs Deus tuus, Deus æmulator, qui reddo peccata patrum super filios vsq; ad tertiã & quartam generationẽ his qui oderunt me, & facio misericordiam in millia his qui diligunt me, & custodiũt præcepta mea.* Et iterum: *Descendit dominus in nube, & astitit*
Exod. 34 a
sec. 70. *iuxta Moysen, & inuocauit Moyses nomẽ domini, & trãsiit domin⁹ ante faciẽ eius, & inuocauit: Domine De⁹ miserator & misericors, & patiens, & multæ misericordiæ, & verax, & iustitiã seruãs, & misericordiã in millia: auferens iniquitates, & iniustitias, & peccata, & non emundabit reũ: reddẽs iniquitates patrũ super filios, & super filios filiorum in tertiã & quartã generationẽ*: sic accipi debere, quasi prouerbiũ & parabolã: vt aliud in verbis sonet, aliud in sẽsu teneat: quod in parabola quoq; duarum aquilarum supra diximus. Vnde & dñs in 70. septi-
Matt. 13 mo psalmo: *Aperiam*, inquit, *in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio.* Et in Euãgelio, parabolã sementis, & lolij, & synapis, q̃ cum sit minimũ omnium seminũ, in magnam consurgit arborẽ, ita proponit, vt aliud prætendat in verbis, aliud in sensib. teneat. Et nos vsq; in præsentẽ diẽ putabamus duo testimonia Exodi, q̃ supra posuimus nõ esse parabolã, sed simplicẽ explicare sententiam. Et quanquam non
Esa. 29 d auderemus quippiã dicere nec vas fictile loqui cõtra figulũ, quare ita vel ita me fecisti, tamẽ scãdalũ patiebamur occultum, q̃ iniustitia videretur Dei, aliũ peccare, & aliũ luere peccata. Si. n. reddit peccata patrũ super filios, in tertiã & quartã generationem, iniustum videtur, vt alius peccet, & alius puniatur. Sed eo eo quod sequitur: *His qui me oderunt*, comminationis siue præcepti scãdalũ soluitur. Non. n. ideo puniuntur in tertia & in quarta generatione, quia deliquerunt patres eorũ, cum patres potius qui fuerunt peccatores, puniri debuerint: sed quia patrũ extiterunt æmulatores, & oderunt Deum, hereditario malo, & impietate in ramos quoq; de radice crescẽte. Solent in hoc loco hæretici, qui vetus nõ recipiunt instrumẽtũ, contra creatorem dicere: Quam bonus & iustus Deus legis & Prophetarum, qui quiescẽs, & silens ad peccata patrũ, reddi his qui nõ peccauerunt, imo quãta in eo crudelitas, vt irã suã vsq; ad tertiam & quartã extẽdat generationẽ. Quib. nos respondebamus, & in hoc Dei creatoris clementiã demõstrari. Non. n. truculentiæ est & sæuitatis, irã tenere vsq; ad tertiã & quartã generationẽ, sed signũ misericordiæ, pœnam differre peccati. Quando. n. dicit: *Domine Deus miserator & misericors, patiens & multæ miserationis*: & infert: *Reddens iniquitatem patrum super filios, & filios filiorum*: hoc indicat, tãtæ misericordiæ sit, vt non statim puniat, sed sententiã differat puniendi. Sin autem vindicta peccantium differtur in tertiam & in quartam genera-

E generationem cum iustis sanctisque quid amplius facit? Sequitur: *Et seruans iustitiam & misericordiã in multa millia, his* Prou. 10 d Sec. 70. *qui custodiunt mãdata eius, & faciunt præcepta illius.* Scriptũ est in Prouerbiis: *Sicut vua acerba dentibus noxia est, & fum⁹ oculis: sic iniquitas his qui vtuntur ea.* Ex quo perspicuum est, non aliorũ dolore dentes, & obstupescere, sed eorum qui vuam acerbã comederint. Est autẽ loci istius hic sensus: Quomodo si quis velit dicere, *Patres vuã acerbam comederũt, & dentes filiorũ obstupuerũt:* ridiculum est, & nullam habens consequentiam, sic iniquum est atque peruersum peccare patres, & filios, nepotesq; cruciari. Sũt qui hoc quod in Exodo scriptum est: Exod. 20 d 34. a *Reddens iniquitates patrũ super filios in tertiã & quartã generationem,* ita edisserant: vt ad animam humanam sententiam referant: patrem in nobis, leuem punctum sensuum, & incentiua vitiorũ esse dicentes: filium vero, si cogitatio peccatum cõceperit: nepotes, si quod cogitaueris atque conceperis, opere perpetraueris: pronepotẽ autem, hoc est, quartã generationem, si non solũ feceris quod malum est & scelestum, sed in tuis scelerib. glorieris: secundũ illud quod scriptum est: Prou. 18 a *Impius cum in profundũ malorum venerit, contemnit.* Deus igitur primos & secundos stimulos cogitationũ, quas Græci προπαθείας vocant, sine quibus nullus hominum esse potest, nequaquã punit, sed si cogitata quis facere decreuerit, ante ipsa q̃ fecerit, noluerit corrigere pœnitentia. Vnde scriptũ est: Iob. 14. Sec. 70. Prou. 20 b *Nullus hominum sine peccato, nec si vnius quidem diei fuerit vita* F *eius: numerabiles autem anni vitę illius.* Et in alio loco: Iob. 25. & 4 d *Quis gloriabitur castum se habere cor?* Et rursum: *Astra quoque nõ sunt mũda in cõspectu eius, & aduersus angelos suos peruersum quid excogitauit.* Sin autem sublimis illa natura peccato non Rom 7 d Luc 17 c Psal. 126 a caret, quid dicendũ est de hominib. qui fragili carne circundati debẽt loqui cum Apostolo: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Et illud: Vt cũ omnia fecerim⁹, debeamus dicere: *Serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.* Et: *Nisi dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt qui ædificant eam: nisi dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilauit qui custodit eam.* Ad probationem autẽ huius rei, quod nequaquã primus pulsus cogitationis imo parous mentis instinctus poniatur à Deo: sed si quod mente cõceperis, opere consummes: illud de Genesi proferendum est: Gen 9. d Cham peccauit, irridens nuditatem patris, & sententiam nõ ipse qui risit, sed filius eius suscepit Chanaan, *Maledictus ait* 1. Tim. 2. d *Chanaã, seruus erit fratrum suorum.* Quę enim iustitia est, vt pater peccauerit, & in filium sententia proferatur? Necnon quod in contrariam partem ponit Apostolus: saluam esse mulierem, si filij eius permanserint in fide, & sanctitate, & pudicitia: videtur sententia iustitiam non habere: vt si filij boni fuerint, & nepotes, saluentur parentes. Quanti enim parentes sancti sunt, & malos habent filios: & econtrario quanti parentes peccatores, iustos & sanctos filios, generãt. Ergo secundum hunc sensum cuncta accipienda quæ supra diximus: peccata parentum atque generantium, in ramis, nõ in radice puniri. Hoc interim de prouerbio siue parabola dixisse sufficiat: Quod lex & Prophetæ, hoc est, Exodus & Ezechiel, imo ipse De⁹, qui & hic & ibi loquutus est, nequaquam in sententiis discrepare videatur, aut hic corrigere quod ibi male dixerit. Si quis autem vel meliorem vel alterum sensum potuerit reperire, qui contrariorum inter se testimoniorum scandalum tollat, illius magis acquiescẽdum sententiæ est.

Sup. 16. & 17. a ¶ *Viuo ego, &c.*] Quid significet. *Viuo ego dicit dñs,* & parabola, vel prouerbium, supra plenius diximus: quæ nequaquam dicitur in Israel, sed in his qui Dei notitiam non habent, nec possunt perspicere veritatem. *Omnes, inquit,*

HEB.

acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt? a Viuo ego dicit Dominus Deus, si erit vobis vltra parabola hæc in prouerbium in Israel. Ecce omnes animæ, meæ sunt: vt anima patris, ita & anima filij, mea est: Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. b Et vir si fuerit iustus & fecerit iudicium & iustitiã, in montibus non comederit, & oculos suos nõ leuauerit ad idola domus Israel: & vxo-

SEPT.

pueruntʔ Viuo ego, dicit adonai dominus. Si fuerit vltra, vt dicatur hæc parabola in Israel quia omnes animæ, meæ sunt. Quo modo animæ patris, ita anima filij, mea est. Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur. Homo autem qui fuerit iustus, qui facit iudicium & iustitiam, super montes non comederit: & oculos suos non leuauerit ad cogitationes domus Israel: & vxorẽ proximi sui

animæ meæ sunt, iuxta creaturã, nõ iuxta meritum: vt Moyses G appellabatur homo Dei, de quo scriptum est: *Oratio Moysi hominis Dei.* Et Helias qui ad quinquagintamilitum princi- Deut. 33 a 4. Reg. 1. c pem loquebatur: *Si homo Dei ego sum, descendat ignis de cælo super te & super quinquaginta tuos.* Homo vero peccati & filius iniquitatis, non vocatur homo Dei sicut seru⁹ & famulus Dei, hi appellãtur, de quib. dici non potest: *Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati.* Ioan. 8. d 2. Pet. 2 Et iterũ: *A quo enim quis vincitur, eius & seruus est.* Sicut peccata filiorũ nõ nocẽt patribus, sic peccata patrũ, ad filios non redundant: sed anima quæ peccauerit, ipsa morietur, non abolitione substãtiæ, sed ex ei⁹ cõsortio, qui dicit: *Ego sum vita.* Ioan 14 a Et alibi loquitur: *Omnis qui viuit & credit in me, non morietur in æternum.* Ibid. 11. c Ibid. 8. f Et: *Amen amen dico vobis: qui sermonem meum custodierit, mortem non videbit in sempiternam. Vita enim nostra abscondita est cũ Christo in Deo,* quia victuri sumus, qñ Christus apparuerit vita nostra in gloria, & implebitur illud quod scriptum est: Ibid. 5. d *Amen amen dico vobis, qui sermonem meũ audit & credit ei qui misit me, habet vitam æternã, & in iudicium non venit, sed transibit de morte in vitam.* Illud autẽ Num 23 b Sec 70. quod à Balaam dicitur: *Moriatur anima mea in animabus iustorum,* hunc habet sensum, vt cupiat mori sæculo atque peccato, ac viuere cum iustorum animabus, quorum vita Psal. 114. b Matt. 22 a Christus est, & possunt canere: *Placebo domino in regione viuentium. Non est enim Deus mortuorũ, sed viuorum.* בלעם Et si Balaam (vt verissimum est in linguam nostrã translatum) vanum populum sonat, perspicuũ est quod vanus prius gentium populus desideret habere consortium cum animabus H iustorum, Abraham, Isaac & Iacob, qui εὐθεῖς, id est, recti & iusti nuncupantur. Vnde & Geneseos liber, ex eorum vocabulo nomen accepit.

b ¶ *Et vir, &c.*] Vultis, ait, scire hoc q̃ dictũ est, peccata pa- Exod 20 a Deut. 5. a trũ reddã in tertiam & in quartã generationẽ, non id sonare quod pleriq; existimãt: nec esse simile huic sententiæ: *Patres comederunt vuã acerbam, & dentes filiorũ obstupuerunt?* Audite quæ illaturus sum: Si fuerit pater iustus, qui hęc fecerit, & illa non fecerit: & habuerit filium pessimum, qui desertis virtutibus patris se flagitiis manciparit: nonne & iste vita viuet, quia iustus est: & ille morte morietur, qui omnia perpetrarit, quæ pater vitando iustus effectus est? Videamus catalogum virtutum patris, quæ mihi videntur in decem & septem partes diuidi. Quarum primum est, fecisse iudicium. Secundum huic simile, iudicio copulasse iustitiam. Tertium, non comedisse in montibus. Quartũ oculos non leuasse ad idola, siue (vt LXX. transtulerunt) ad cogitationes, domus Israel. Quintum, vxorem proximi sui non violasse. Sextum mẽstruatæ vxoris vitasse cõplexus. Septimum, hominem non contristasse: siue vt LXX. ediderunt, oppressisse per potentiam. Octauum, pignus debitori reddidisse. Nonum, per vim nihil rapuisse, vel iuxta LXX. rapinam non rapuisse. Decimum: panem suum esurienti dedisse. Vndecimum, nudum operuisse vestimento. Duodecimum, ad vsuram pecuniam non dedisse. Tertiumdecimum, nihil ex his quæ dederit amplius accepisse. Decimumquartum, ab iniquitate auertisse manum suam. Decimumquintum, (quod simile videtur primo, sed in parte diuersum est:) iudicium verum fecisse inter virum, & virum, siue proximum suum. Decimũ sextum, in præceptis dñi ambulasse. Decimumseptimũ, iudicia & iustificationes illius custodisse. Quorum singula quid velint, dicemus in consequentib. Si fuerit, ait, vir iustus, & fecerit iudiciũ. Scriptum est in Prouerbiis: *Cogitationes iustorum iudicia:* Qui hanc virtutem possederit, vt nihil sine ratione faciat, & iudicio, potest illud prophe- Prou 12. a Psal. 18. c ticum dicere: *Iudicia Domini vera, iustificata in semetipsis:*

HEB.

vxorē proximi sui non violauerit: & ad mulierem menstruatā nō accesserit: & hominem non contristauerit: pignus debitori reddiderit: per vim nihil rapuerit: panem suum esurienti dederit, & nudū operuerit vestimento:

SEPT.

sui non contaminauerit: & ad mulierem fluentem sanguine non accesserit: & hominem non oppresserit: pignus debitori reddiderit: & rapinam non rapuerit panem suum esurienti dederit, & nudum operuerit vestimento: & pe-

A
& cum recte omnia iudicarit, non vt accipiat personā pau-
Prou. 12. peris in iudicio, implebit præceptum domini: Sicut mino-
Psal. 118. d rem, sic & maiorem iudicabis, audacter dicens: *Desiderauit*
anima mea desiderare iudicia tua in omni tempore. Et iterum:
Psal. 35. b *Viam veritatis elegi, iudicia tua non sum oblitus.* Et in eodem
Psal. *Cognoui quia iustitia iudicia tua:* & in tātā proficiet beatitudinem, vt intelligat iudicia domini, quæ sunt abyssus multa: & dicat cum Apostolo: *O
Rom. 11. d profundū diuitiarum sapiētiæ & scientiæ Dei, quam inscrutabilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ illius.* Et in oratione cōmemoret.
Psal. 118. e *Quoniam iudicia tua iucunda.* Post iudiciū sequitur iustitia, quam quis habuerit, Christum liquido possidebit: qui (iuxta Apostolum)
1. Cor. 1. d *factus est nobis iustitia, & sanctificatio, & redemptio:* vt faciat iustitiam veram, nec personas respiciat in iudicio: sed de sua sciat in aliorū iudicio iustitia iudicandū. Tertium est, in montibus non comederit: quod Iu-
3. Reg. 13. b dæi existimant ad idololatriæ pertinere peccatum. Crebro
22. f enim legimus in Regum & Paralipomenon libris: *Veruntamē*
2. Par. 20. g *ab excelsis nō recessit. Adhuc popul⁹ immolabat in excelsis,*
3. Reg. 3. a *& adolebat incēsum in sublimibus:* hoc scriptura significante,
quod in mōtib lucisq; idolis hostias immolauerint, & thura
Luc. 18. b succenderint. Nos autem dicemus comedere eum in mōtibus, qui dicit cū Pharisæo: *Gratias ago tibi Deus, quod nō sum huic similis publicano: ieiuno bis in Sabbato: decimas do omnis substātiæ meæ, &c.* Et econtrario publicanus audiens eum qui
Matt. 11. d dixerat: *Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde, percutiebat pectus suum manu*, hoc est pessimarum cogitationum
Eccl. 3. c thesaurum: & oculos ad cœlum non audebat extollere. Sed & illud quod alibi dicitur: *Maiora te nō requiras & fortiora*
B *te nō scruteris*, oēs hæreticos arguit, in montibus comedere
Iacob. 4. b superbiæ, & Ecclesiasticam despicere simplicitatem, & nescire de se scriptum: *Deus superbis resistit, humilib. autem dat gratiā.* Quarto loco ponitur: *Et oculos suos nō leuauerit ad idola domus Israel:* pro quibus Lxx. cogitationibus transtulerunt. Idola autem, id est, simulacra quæ de suo corde finxerunt, oēs hæretici faciunt: ad quæ leuant cordis oculos, qui falsitatem eorum atque mendacium putauerint veritatem. Domus autem Israel simulacra dicuntur quæ reperiuntur in Ecclesia, & per occasionem falsi nominis scientiæ, simplices quosque seducunt: vt Philosophorū dogmata introducant in domum Israel: eorum scilicet qui Deum mente conspiciunt. Quinto loco ponitur. *Et vxorem proximi sui nō violauerit*, siue contaminauerit: quod aperte adulterium quidem prohibet: sed ex eo quod additur, proximi sui: nisi omnis homo proximus intelligatur, videtur esse præceptum, vt ab amicorum nos abstineamus vxoribus, inimicorum vero & ignotorum coniuges liberè polluamus. Proximus ergo omnis homo hominis accipiendus, iuxta para-
Luc. 10. e bolam Euāgelij, quæ à saluatore proponitur, cuiusdam hominis, qui Hiericho descendens, à latronibus vulneratus est: quādo interrogat Pharisæus, qui fuerit proxim⁹ eius: docens
Prou. 4. b illū esse proximū, qui benefecerit. Potest iuxta mysticos intellectus vxor intelligi sancti viri sapientia: dicente Salomone: *Ama illā & amplexabitur te: dilige illā, & custodiet te.* Quam cōtaminare desiderat, qui aliorum bene dicta reprehendit: & facibus accensus inuidiæ, sancta violat, casta corrūpit, pura contaminat. Sextū est: *Et ad mulierem*, siue *vxorem menstruatam non accesserit.* Per singulos menses, grauia atque torpentia mulierū corpora, immundi sanguinis effusione releuantur. Quo tempore si vir coierit cum muliere, dicuntur concepti fœtus vitium seminis trahere: ita vt leprosi & elephantiaci ex hac conceptione nascantur: & fœda in vtroque sexu corpora, paruitate vel enormitate membrorum sanies corrupta degeneret. Præcipitur ergo viris, vt non solum in alienis mulieribus, sed in suis quoque (qui-
Gen. 1. d bus videntur lege coniungi, scriptura dicente: *Crescite & multiplicamini & replete terram*) certa concubitus norint tempora, quando coeundū, quando ab vxoribus abstinendum sit. Quod quidem & Apostolus & Ecclesiastes sonāt: C
Tēpus amplexandi, & tēpus longe fieri à complexibus. Caueat 1. Cor. 7. Eccl. 3.
ergo & vxor, ne fortè victa desiderio coeundi illiciat virum: & maritus, ne vim faciat vxori: putans omni tempore subiectam sibi esse debere coniugij voluptatem. Vnde & Paulus: *Vt nouerit*, inquit, *vnusquisque possidere vas suū in sanctitate & pudicitia.* 1. Thess. 4. Pulchrè in Xisti Pythagorici sententiolis dicitur: adulter est vxoris propriæ, amator ardentior. Quem librum quidam in Latinam linguam transferens, martyris Xisti nomine voluit illustrare: nō cōsiderans in toto volumine, quod in duas partes frustra diuisit, Christi nomē & Apostolorū omnino reticeri. Nec mirum si gentilem Philosophum in martyrem & Romanæ vrbis Episcopum transtulerit: cum Eusebij quoq; Cæsariensis primum pro Origene librum, Pamphili martyris vocabulo cōmutarit: vt facilius tali laudatore, libros impiissimos περὶ ἀρχῶν, Romanis conciliaret aurib. Sequitur in loco septimo: *Et hominem nō contristauerit:* siue vt Lxx. transtulerunt: nō oppresserit per potentiā. Quo vitio atque peccato, nescio quis alienus sit. Et Ægyptij .n. opprimebāt Hebræos per potentiā. Vnde & Habacuc queritur, quare impius opprimat iustum. Atque vtinā de solis his diceretur qui foris sunt, & nō de his qui intus. Solent .n. & principes Ecclesiarum, opprimere plebem per superbiam. De quib. scriptū est: *Principem te cōstituerūt, ne eleueris: esto inter eos quasi vnus ex ipsis:* Et Saluator præcipit: *Qui vult inter vos esse primus, sit omniū minimus.* Eccl. 32. Matt. 20. Quod autē iuxta Hebraicū dicitur: & hominem non contristauerit: Apostolico congruit testimonio: *Nolite contristare spiritum sanctum, qui habitat in vobis.* Ephes. 4. Et in Euangelio quod iuxta Hebræos Nazaræi legere consueuerunt: inter maxima ponitur crimina, qui fratris sui spiritum contristauerit. Sin autem tristitia alterius interficit contristantem, quid de iniquitate & tyrannica mente dicendum est, cui illud conuenit: *Quid gloriatur terra & cinis?* vt oblitus conditionis suæ, quomodo plenus pituitis, felle, stercoribus, & post paululum vermibus exarandus, ponat in cœlum os suum, & lingua eius pertranseat vsque in terram: & dicat cum vero Nabuchodonosor: *Ascendā in cœlū super sidera cœli ponam thronū meū, & ero similis altissimo.* Octauum est: *Pignus debitori reddiderit.* Non omni debitori, alioquin multis occasio recipiendorum pignorum: fiet diuitiarum materia: sed ei debitori, de quo in lege scribitur, quod pauper sit, & proprium opposuerit vestimentū, & ante solis occasum operimentum recipere debeat: ne cruciatus frigore, clamet ad dominum, qui vltor est eius iniuriæ. Sin autem, iuxta ea quæ sequuntur, panem esurienti dare debemus, & nudum operire vestimento: quanto magis suum reddere, si tamen debitoris indubitata paupertas est? Possumus quoque pignus reddere debitori, quando ei cum dilectione cōiungimur, & qui nobis debet mutuam charitatem, reddimus pignus suum, nihil debiti eius apud nos vltra retinentes. Nonū possidet locum: *per vim nihil rapuerit:* siue iuxta Lxx. *rapinā non rapuerit.* De raptorib. & Apostolus loquitur, quod inter cæteros peccatores ne vescendum quidem cum huiuscemodi sit, omnisque rapina mista violentiæ est. Nisi enim vis fuerit illata, rapina non proficit. Est autem & sancta violentia rapinaque optabilis, de qua scribit & Euāgelium. *A diebus Ioannis Baptistæ regnū cœlorū vim patitur, & violenti diripiunt illud.* De qua & Iudas frater Iacobi loquitur: alios quidem de igne rapite, aliorum vero qui iudicantur miseremini. Et econtrario aduersariæ potestates, in perniciem eorum quos rapiunt, prædam rapere festinant. Quod significat & Iacob, dicens, *Bestia mala comedit eum: bestia mala rapuit Ioseph.* Vnde & oues domini quæ sequūtur eum, non rapiuntur de manibus eius. Et ipse dicit: *Pater quod dedit mihi, omnib. maius est: & nemo potest rapere de manu patris mei.* Ex quo perspicitur, vna patris filijque potestas, virtus atque substantia. Si enim de filij manu, quæ dedit pater, nemo

Marginal notes (right column): 1. Cor. 7. Eccl. 3.; 1. Thess. 4.; Ex. 1.; Habac. 1.; Eccl. 32.; Matt. 20.; Ephes. 4. D; Eccl. 10. b; Psal. 72.; Esa. 14. d; Deut. 24.; Exod. 22.; 1. Cor. 5. d; Matt. 11. b; Iud. g; Gen. 37.; Ioan. 10.

E nemo potuit rapere:& hæc eadem in patris manu sunt quæ non rapiuntur ab eo: liquido comprobatur, omnia patris & filij esse communia, & in filij manu tenere patrem, sicut patris manu tenetur quæ filij sunt. Decimum est: *Panem suum esurienti dederit*. Per quod docemur eleemosynam non saturis faciendam, sed esurientibus: nec dandum panem his qui ructant plenitudine, sed his qui inanitate cruciantur. In pane autem omnis continetur cibus. Et significanter dicitur, suum: ne de rapinis & vsuris & alieno malo quæsitū panem vertamus in misericordiam. (Prou. 13. b) *Redemptio enim animæ viri, propriæ diuitiæ*. Quod multos facere conspicimus, clientes & pauperes, & agricolas, vt taceam de militantiū & iudicum violentia: qui opprimunt per potentiā, vel furta committunt, vt de multis parua pauperibus tribuant, & in suis sceleribus glorientur. Publiceque diaconus in ecclesia recitet offerentium nomina: tantum offert illa, tantum ille pollicitus est: placentque sibi ad plausum populi, torquente eos conscientia. Damusque materiam miseris, vt gaudeant ad ea quæ tribuunt, & non lugeant ad ea quæ rapuerint. Melius autem est vt intelligamus panem iusti eum esse, qui dicit: *Ego sum panis viuus qui de cælo descendi*, (Ioan. 6. a) & quem in oratione nobis tribui deprecamur: (Matt. 6.) *Panem nostrum substantiuum, siue superuenturum da nobis*, vt quem postea semper accepturi sumus, in præsenti seculo quotidie mereamur accipere. (ἐπιούσιον.) Hunc panem iustus esurientibus tribuit: de quibus scriptum est: (Matth. 5. a) *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam*. Quia qui iustus est, communem omnium panem, suum facit propriū: F qui defecerat in Iudæa, propheta dicente: (Esaiæ 3. a) *Auferam ab eis fortitudinem siue baculum panis*. (משען) Hoc quod loquimur, si tamē Christi sumus, imo quod propheta commemorat, panis credentium est esurientium. Qui omnino non dandus est his, qui manducauerunt & biberunt & saturati sunt, & incrassati calcitrauerunt: de quib. dicitur: *Væ qui saturati estis nūc: quia esurietis*: (Luc. 6. d) ne euomant illum, dicēte Salomone: (Prou. 23. b) *Euomet n. & contaminabit sermones tuos bonos*. Quod aliis verbis Saluator loquitur: *Ne detis sanctū canibus, neq; mittatis margaritas vestras ante porcos*. (Matt. 7. a) Vndecimum possidet locum: *Et nudum operuerit vestimēto*. Qui sermo iuxta superioris versiculi explanationem, dupliciter disserendus est: vt & nudis tribuamus operimentum, Saluatore dicente: *Nudus eram, & operuistis me*: (Matt. 25. d) & nudus fide atq; virtutibus, tribuamus vestimētum Christi: de quo scriptum est: *Quotquot enim in Christo baptizati estis, Christum induistis*. (Gal. 3. d) Hoc vestimēto nudus erat, qui vestem non habens nuptialem, proiectus est de conuiuio. (Matt. 22. b) De hac nuditate & ad Hierusalem dominus loquitur: (Sup. 16. a) *Tu autem eras nuda & confusione plena*. Duodecimum numerum tenet: *Et ad vsuram non commodauerit*: siue vt LXX. transtulerunt, *pecuniam suam ad vsuram non dederit*. (בנשך לא יתן) In Hebraico cunctarum specierum vsura prohibetur: in LXX. tantum pecuniæ. Iuxta quod & quartodecimo psalmo scriptum est: *Qui pecuniam suam non dedit ad vsuram*. Et quomodo dicitur: (Deut. 23. & 24. b) *Fratri tuo non fænerabis, alieno autem fænerabis*. Sed vide profectum: In principio legis à fratribus tantum fœnus tollitur: in propheta ab omnibus vsura prohibetur, dicente Ezechiele: *Pecuniam suam non dedit ad vsuram*. Porro in euangelio virtutis augmentum est præcipiente domino: (Luc. 6. e) *Fæneramini his à quibus non speratis recipere*. Sequitur in tertio decimo loco: *Et amplius non acceperit*. Putant quidam vsuram tantum esse in pecunia. Quod præuidens scriptura diuina omni rei aufert superabundantiam, vt plus non recipias quam dedisti. (תרבית) Solent in agris frumenti & milij, vini & olei, cæterarumque specierum vsuræ exigi: siue vt appellat sermo diuinus, superabundantiæ. Verbi gratia, vt hyemis tempore demus decem modios, & in messe recipiamus quindecim, hoc est, amplius partem mediam. Qui iustissi-

HEB.

to: ad vsuram nō commodauerit, & amplius non acceperit: ab iniquitate auerterit manū suam: iudicium verum fecerit inter virum & virum: in præceptis meis ambulauerit, & iudicia mea custodierit, vt faciat veritatem: hic iustus est vita viuet, dicit Dominus Deus.

SEPT.

pecuniam suam ad vsuram non dederit, & amplius nō acceperit: ab iniquitate auerterit manū suā: iustū iudicium fecerint inter virum & inter proximū eius: in præceptis meis ambulauerit, iustificationes meas custodierit, vt faciat eas: hic iustus est: vita viuet, dicit Adonai dominus.

a Quod si genuerit filium latronē, effundentem sāguinem, & fecerit vnum de istis (siue vt LXX. transf.

mum se putauerit, quartam plus accipiet portionem, & solent argumentari ac dicere. Dedi vnum modium, qui satus, fecit decem modios. Nonne iustum est, vt medium modium de meo plus accipiam, cum ille mea liberalitate, nouem & semis de meo habeat? *Nolite errare*, inquit Apost. *Deus non irridetur*. (Gal. 6. b) Respondeat enim nobis breuiter fœnerator misericors, vtrum habenti dederit, an non habenti. Si habenti, vtique dare non debuerat, sed dedit quasi non habenti. Ergo quare plus exigit quasi habēti? Alij pro pecunia fœnerata solent munuscula accipere diuersi generis, & non intelligūt vsuram appellari & superabundantiam, quicquid illud est, si ab eo quod dederint, plus acceperint. Quartus decimus gradus: Ab iniquitate, ait, auerterit manum suam, vt omni opere fugiat iniquitatem. Non enim solum manu, sed & aliis membris committitur iniquitas: dicente Salomone: (Prou. 4. d) Iniqua labia à te procul remoue. Et in psalmis: (Psal. 72.) *Iniquitatem in excelso loquuti sunt*. Pes quoque currit ad iniquitatem, & oculus, si alienam mulierem concupiscat: nec sit eius imitator, de quo dicitur: (Esa. 53. e) Iniquitatem non fecit, & dolus non est inuentus in ore eius. Vnde & de iniquo mammona iubemur facere nobis amicos, qui nos in æterna recipiant tabernacula. (Luc. 16. d) Quintum decimum est: *Iudicium verum fecerit inter virum & virum*, siue *proximum suum*. Quod videtur idē sonare quod primum, vbi scriptum est: *Si fuerit iustus, & fecerit iudicium*: sed addita veritate iudicij, quod facit inter virū & virum siue proximum suum, ἐπίτασιν cernitur habere virtutum. Vnde & in Prouerbiorum exordio: post multa præcepta, correctio infertur iudicij. H *Scire*, inquit, *sapientiam & disciplinam, & intelligere verba prudentiæ: suscipere versutias sermonum, & nosse iustitiam veram*, & post omnia, *corrigere iudicium*. (Prou. 1. a Sec. 70.) Quamobrem & Apostolus reprehendit eos qui in ecclesia constituti sunt, quod habeant inter se iudicia, minimusque eligitur atque contemptus: (1. Cor. 6. a) qui iuxta euangelium primus est, *vt iudicet inter virū & virū*: (Matt. 20. d) qui destruxit ea quæ paruuli sunt, & peruenit vsque ad perfectum virum: (2. Cor. 13.) & tamen maiori sententia indiget, vt possit ad veritatem iudicij peruenire. Sequitur in sextodecimo loco: *In præceptis meis ambulauerit*. Et in decimoseptimo: *Iudicia & iustificationes meas custodierit, vt faciat ea*, factaq; custodiat. Quorū vtrūque multiplicem habet intelligentiam, si velimus omnia legis mandata replicare: in quibus præcepta domini, & in quibus iustificationes esse dicuntur. Plenus est præceptorum & iustificationum centesimus octauusdecimus psalmus: & ex parte octauusdecimus, in quo scriptum est: (Psal. 18. b) *Iustitiæ domini rectæ, lætificantes corda: & præceptum domini lucidum, illuminans oculos*. In quo quæritur, quomodo in hoc eodem propheta dixerit Deus: Dedi eis iustificationes non bonas, in quibus non viuant in eis. (Infr. 20. d) Facilisque responsio est, & plenior in consequentibus non viuere Iudæos sequentes occidentē literam, & viuere Christianos intelligentes spiritum viuificantem. Longum est, si voluerimus probare testimoniis: vbi præcepta dñi, & vbi iustificationes esse dicantur: & quibus singula, vel diuersitatibus vel obscuritatibus inuoluantur. Vnde & in præsenti loco infertur: *Hic iustus est, vita viuet, ait dominus Deus*. Qui hæc fecerit & illa non fecerit, nequaquam punietur delictis patris, sed suis viuet virtutibus.

a ¶ *Quod si genuerit filium latronem, &c.*] Pro latrone in Hebraico scriptū habet פריץ, quod Aquilæ secūda editio, peccatorem: (a paris) Symmachus, transgressorem: LXX. & Theodotio pestilentem interpretati sunt. Quomodo autem pestilentia morbos creat, & passim regiones in quibus incubuerit, vastare consueuit: sic pestilens homo vniuersa populatur. Dicamusq; primū iuxta historiam, vt sciatis iniquitates patrum non redundare ad filios. Si iustus fecerit, quæ superior sermo per ordinē texuit, vita viuet. Quod si genuerit filium

A recedentem à domini seruitute, & patris virtutes vitiis commutantem: vt faciat quæ ille non fecit, & non faciat quæ ille operatus est: nunquid viuere poterit? Certe nō viuet, sed erit reus sanguinis sui. Porro iuxta intelligentiam spiritualē, iustus vir ecclesiasticus, si fidem euangelicam prædicauerit, & filius eius atque discipulus hæretico fuerit errore deceptus, vocabitur pestilens. De quo &

Psalm 1.a in primo psalmo scribitur: *Et in cathedra pestilentiæ non sedit.*

Prou. 15.b Et in Prouerb. *Cōfidens & procax & superbus pestilēs appellatur.* Iste effudit sanguinē deceptorum, & omnia in se peccata congeminat, comedēs in montibus superbiæ, & ecclesiā proximi sui polluens: egenos & pauperes in scientia scripturarum contristans, opprimens atque supplantans: rapinam rapiens, eos, quos de ecclesia seduxerit: pignus non reddens, quod à magistro acceperat, vt impleret quod scriptum est:

Matt.1.a *Gratis accepistis, gratis date.* Et ad idola atq; simulacra, quæ de suo corde finxit, leuans oculos suos, cunctasq; faciens abominationes: & dans ad vsurā pecuniam, vt errorem magistri discipulorumq; augeat diligētia: & repetens ab his quibus tribuit amplius quā dederit: certe viuere non poterit, sed in suo sanguine morietur.

a ¶ *Quod si genuerit filiū, &c.*] Nec, inquit, miremini, si iusti

B viri filius declinās ad vitia atq; peccata, morte moriatur: cum econtrario filius peccatoris & impij, si viderit peruersitatem viarum patris sui, & conuerterit se, vt mala non faciat, & faciat bona, reus paternorū scelerum non teneatur. Quod & in nobis accipi potest, quibus

Psal.44.c in psalmis dicitur: *Audi filia, & vide, & inclina aurē tuā, & obliuiscere populum tuum. & domū patris tui: & concupiscet rex decorem tuum.* Et qui de gennū sumus stirpe generati, vt relinquamus parentum crimina, & faciamus iudiciū atq; iustitiam, & viuamus in ea. Repetit itaq; quæ supra latius prosequuti sumus. Et ideo breuiter cuncta percurrimus, ad illa quæ obscuriora & noua sunt transire cupientes.

b ¶ *Et dicitis: Quare nō portauit fili⁹ iniquitatē patris? Videlicet, &c.*] Soluit quæstionē, q̄ econtrario poterat auditor opponere: Soleris, ait, dicere: Quare filius iustus nō portauit iniquitatē patris? Ad quæ ipse respōdet: Videlicet, quia filius bene operatus est, & patris delicta non fecit. Iustūque est, vt quomodo peccator in suo scelere moritur, sic iustus in suis viuat virtutibus: & moriatur anima quæ peccauerit, & viuat quæ Dei præcepta custodierit.

c ¶ *Si autem impius egerit pœnitentiā ab omnibus peccatis suis, &c.*] In tantum, ait peccata patrum ad filios non redundant, nec iustum filium sceleratus prægrauat pater, neque alij pro aliorum sceleribus puniuntur, vt ipse vnus atque idem, qui prius impius fuit atque peccator, si postea egerit pœnitentiam, & ad meliora conuersus, pristina peccata deleuerit: nō iudicetur vetustate peccati, sed in meum suscipiatur gregē, innouatione virtutis. Simulque considerandum, qualē impium & peccatorem suscipiat pœnitentem. Si ab omnibus, inquit, peccatis suis quæ operatus est, auerterit se, & custodierit vniuersa præcepta dñi: quo scil. omnia crimina derelinquat, & cunctas virtutes sequatur: si omnia bona fecerit & cuncta deseruerit mala, & ego omnium iniquitatum eius, quas operatus est, obliuiscar.

d ¶ *In iustitia sua, &c.*] Non tā mea quā sua viuet iustitia: licet iustitiæ meæ sit, bonis bona, & malis mala reddere. 1.Tim.2.a

e ¶ *Nūquid voluntatis, &c.*] Ergo domini voluntatis est, omnes saluos fieri, & ad notitiam veritatis venire. Vbicūque autē Dei videtur seuera & truculenta sententia, non homines, sed peccata condemnat.

f ¶ *Si autem auerterit se iustus à iustitia sua, &c.*] Sicut iustū antea peccatorē, non prægrauāt antiqua delicta: sic peccatorē, qui prius iustus fuerit, non iuuant veteres iustitiæ. Vnusquisque enim in quo inuenietur, in eo iudicabitur.

D g ¶ *Et dixistis: Non est æqua via domini, &c.*] Reddit causas quare dñi iusta sententia sit. Putatis me, ait, iniquū vt peccata patrum reddam filiis: & aliis comedentibus vuam acerbam, aliorum dentes obstupescant? Ecce vnusquisque in suo peccato moritur, & in sua iustitia viuificatur: in vtroq; non præterita, sed præsentia iudicantur. Quin potius vestra iniqua sententia est: qui putatis parabolam non esse parabolā, sed sic eam accipitis, quasi historiæ veritatem vt aliorū scelera in aliis puniantur.

h ¶ *Cum enim auerterit se iustus à iustitia sua, & fecerit iniquitatē, morietur in eis, &c.*] Potest & hoc intelligi: Iustus pri⁹ populus Israel auertit se à iustitia sua: quia iustitiæ reliquit auctorem, & fecit iniquitatem, Dei filium denegando. In peccato atq; scelere quod operat⁹ est morietur: non in pluribus, sed in vno: hæredē interficiēs, vt perderet hæreditatem.

i ¶ *Et cum auerterit se impius ab impietate sua quā operatus est, &c.*] Econtrario, ait, gentium populus non habens notitiam Dei: & impius si se auerterit ab impietate sua, quam prius operatus est in idololatria, & fecerit ea quæ Israeli lege præcepta sunt, ipse prius mortuus viuificabit animam suam. Vidensque se interisse iniquitatibus, quas operatus est, credet in eum qui dicit: *Ego sum via, veritas,*

transtulerunt, & fecerit peccata, in via patris sui iusti non ambulauerit,) & hæc quidem omnia non facientē, sed in montibus comedentem, & vxorē proximi sui polluentem, egenum & pauperem contristantem (siue opprimentem,) rapientē rapinas, pignus nō reddentē, & ad idola leuantem oculos suos, abominationē facientē: ad vsurā dantem, & amplius accipientem numquid viuet? Non viuet cum vniuersa detestanda hæc fecerit? morte morietur, sanguis ei⁹ in ipso erit. [a] Quod si genuerit filium, qui vidēs omnia peccata patris sui quæ fecit, timuerit, & non fecerit similiter: super montes non comederit, & oculos suos nō leuauerit ad idola domus Israel, & vxorem proximi sui non violauerit, & virum non contristauerit, pignus nō retinuerit, & rapinam non rapuerit panē suum esurienti dederit, & nudum operuerit vestimento: à pauperis iniuria auerterit manum suam, vsuram & superabundantiā nō acceperit, iudicia mea fecerit, in præceptis meis ambulauerit: hic non morietur in iniquitate patris sui: vita viuet. Pater eius quia calumniatus est, & vim fecit fratri, & malū operatus est in medio populi sui ecce mortuus est in iniquitate sua. Et dicitis: [b] Quare nō portauit filius iniquitatē patris? Videlicet, quia filius iudiciū & iustitiam operatus est: omnia præcepta mea custodiuit, & fecit illa: vita viuet. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Filius non portabit iniquitatē patris, & pater non portabit iniquitatem filij. Iustitia iusti super eum erit, & impietas impij erit super illum. [c] Si autē impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis, quæ operatus est, & custodierit vniuersa pręcepta mea, & fecerit iudicium & iustitiam: vita viuet & non morietur. Omnium iniquitatum eius, quas operatus est, non recordabor. [d] In iustitia sua, quam operatus est, viuet. [e] Nunquid voluntatis meæ est mors impij, dicit Dominus Deus, & non vt conuertatur à viis suis, & viuat? [f] Si autem auerterit se iustus à iustitia sua, & fecerit iniquitatem secundum omnes abominationes, quas operari solet impius, numquid viuet? Omnes iustitiæ eius, quas fecerat, non erūt in memoria. In præuaricatione qua præuaricatus est, & in peccato suo, quo peccauit, in ipsis morietur. Et dixistis: [g] Nō est æqua via domini. Audite ergo domus Israel: Numquid via mea non est æqua, & nō magis viæ vestræ prauæ sūt? [h] Cum enim auerterit se iustus à iustitia sua, & fecerit iniquitatem, morietur in eis. In iniquitate, quam operatus est morietur. [i] Et cū auerterit se impius ab impietate sua quam operat⁹ est, & fecerit iudicium atque iustitiam, ipse animam suam viuificabit. Considerans enim euertit se

C

E

Ioan. 14 a *veritas & vita: vita viuet & non morietur.*
a ¶ *Et dicunt filij Israel, &c.*] Vsque hodie Israel blasphemat Deum, cur populū suum reliquerit, & gentium assumpserit multitudinē. Quos arguit dominus, quod viæ eorum prauæ sint, domini autem iusta sententia: vt perditis colonis prioribus alios in vineam suā mittat agricolas. Quod intelligentes in euangelij parabola dixere Iudæi: *Non erit istud.*
Luc. 20 a
b ¶ *Idcirco vnumquemq; iuxta vias suas iudicabo dom⁹ Israel, &c.*] Siue de gentium multitudine, siue de Israel populo sint qui iudicantur, nō est personarum acceptio apud Deum, sed vnusquisque sua coronabitur fide, & impietate atq; infidelitate damnabitur.
c ¶ *Conuertimini & agite pœnitentiam ab omnibus iniquitatib. vestris, &c.*] Proprie ad Israel iste sermo dirigitur: vt agāt pœnitentiam, & relinquant iniquitates siue præuaricationes suas, quibus in Deum præuaricati sunt. Potest autē & ad vtrumque populum intelligi: vt & Israel & gentium turba, sua vitia derelinquens, conuertatur ad eum, qui possit sanare contritiones suas.
d ¶ *Et facite vobis cor nouum, & spiritum nouum, &c.*] Vt vetustatem literæ deserentes, viuatis in nouitate spiritus. Cor
F nouum Israelis, est credere in eum, quem prius negauerat. Cor nouum gentium, est idola derelinquere: & mortuorum cultura contempta, credere in eum qui est Deus viuentium.
e ¶ *Et quare moriemini domus Israel?*] Melius est, vt supra diximus, exhortationē hanc in qua scriptum est: Conuertimini & agite pœnitentiam, super persona accipere Iudæorum, quos non vult mori, & quibus nunc loquitur: quare moriemini domus Israel, qui habetis patres Abraham, Isaac, & Iacob: de quibus scriptum est: *Deus vi-*
Marc 12 e *uorum & non mortuorum.* Cur vestro vitio moriemini, qui patrum merito, & mea debetis viuere misericordia.
f ¶ *Quia nolo mortē, &c.*] Nolo, inquit, vos mori, quos in
Esa. 1 a salutē genui. *Filios enim genui & exaltaui: ipsi autem spreuerūt me.* Reuertimini ergo & viuite. Non dicitur reuertimini, nisi his qui prius cum Deo fuerant, & postea eius deseruere comitatum. Et viuite per pœnitentiam, qui estis mortui per peccatum. Igitur Israel, quia non reuertitur ad pristinum statum, mortuus esse credendus est.

CAP. XIX.

E*T tu assume planctum, &c.*] Scio me in hoc loco multiplicem legisse explanationem, & tantis obscuritatibus impeditam, vt non tam aperuerit, quam inuoluerit lectionē: dum vniuersa quæ scripta sunt, refert ad contrarias fortitudines, & in cœlesti Hierusalem leones & bella describit: quomodo alter eorum captus sit, & rursum in locum eius

G
alius constitutus multaque ponit testimonia, diabolū & comites eius, leones appellari solere: vt est illud de Apostolo Petro: *Aduersarius vester diabolus quasi leo rugiens circuit, &* 1. Pet. 5 b
quærit: quomodo possit intrare: & de psalmis: *Ne tradas bestiis* Psal 73 d
animam confitentem tibi. Certe vbi ad historiam venit dicit Iohanan filium Careæ ductū Hier. 43 b
in Ægyptum: qui quomodo fugiens cum paucis leo appellatus sit, scire non possum: & alterum leonū Sedechiam, qui & ipse ductus in Babylonē sit. 4. Reg 25 b
Nos autē istiusmodi explanationes lectoris arbitrio relinquentes, dicemus captiuitate vicina, prophetam nō tam futura vaticinari, quā narrare præterita. Infr. c. 20 a
Post sextum. n. Sedechiæ annum (siquidem statim in cōsequentibus legimus, *& factū est in anno septimo, in quinto mense, decima mēsis,*) assumitur planctus super principes, vel principē Israel, & dicitur: Quare mater tua leæna inter leones cubauit? Planctus igitur super principes est, oēs videlicer, qui de Iosiæ stirpe generati sunt. Mater principum Hierusalem leæna appellatur, quæ leunculos genuit & nutriuit: vnumq; de leunculis suis eduxit, & fecit leonem, Ioachaz significans filium Iosiæ, quē Nechao Pharao duxit in Ægyptum, & pro 4. Reg 23 f
eo cōstituit Ioakim. Quo mortuo, Iechonias filius eius rex 4 Reg 24 f
H
constitutus, cum matre & optimatibus ciuitatis Nabuchodonosor ductus est in Babylonem de quo nascitur Salathiel pater Zorobabel: qui ex eo quod in זרבבל
Babylone natus est, nomen accepit. Perspicuūque est sub metaphora leænæ, leunculorū, & leonis, rursumque alterius leonis, illa describi, quę eo tempore iam facta erāt, quo hæc propheta dicebat. Postquā. n. Hierusalem eduxit de stirpe regia 4. Reg. 23 f
Ioachaz filium Iosiæ, & constituit in regem, tā crudelis in breui extitit tēpore, vt tropologice cepisse prædas, & homines deuorasse memoretur. Ad quem cum venisset Ægyptius rex, cepit eum non absque vulnerib. siue in fouea, vt proprie in Hebraico continetur: vt cō- בשחתם
seruet tropologicam captionē leonum, qua semper in foueis capi solent: Et adduxit eum in camo, siue in catenis, in terram בחחים
Ægypti, ibique mortuus est. Quod cum vidisset mater eius Hierusalem, quæ eū genuerat, quæ nutrierat, quæ constituerat in regnū, quod perisset expectatio eius, tulit de aliis regibus Iechoniam filium Ioakim, & constituit in regem. Qui & ipse præcessoris imitatus crudelitatem, sub leonis feritate describitur, quod homines deuorarit, multas viduas fecerit, ad desertum adduxerit ciuitates: & ad vocem rugitus eius territa sit vniuersa prouincia: ita vt conuenirēt ad eum gentes, & expanderent super eum rete suū, & in fouea caperent, & mitterent eum in caueam & in catenas: non quod hoc Iechoniæ factum sit, (ipse. n. se tradidit regi Babylonio, & in

tit se ab omnibus iniquitatibus suis, qoas operatus est; vita viuet, & nō morietur.[a] Et dicunt filij Israel: Non est æqua via domini. Nūquid viæ meæ non sunt æquæ domus Israel, & nō magis viæ vestrę prauæ?[b] Idcirco vnumquemq; iuxta vias tuas iudicabo domus Israel, ait dñs Deus. [c] Conuertimini & agite pœniteoriā ab omnib. iniquitatibus vestris, & nō erit vobis in ruinam ioiquitas. Proiicite à vobis oēs præuaricationes vestras, in quib. præuaricati estis.[d] Et facite vobis cor nouū, & spiritum nouū.[e] Et quare moriemioi domus Israel?[f] Quia nolo mortem morientis, dicit dñs Deus: reuertimini & viuite.

CAP. XIX.

ET tu assume planctū super priocipes Israel, & dices. Qoare mater tua leæna inter leones cubauit? In medio leunculorum enutriuit catulos suos? Et eduxit voum de leunculis suis, leo factus est, & didicit capere prædam, homioemq; comedere. Et audieruot de eo gentes, & non absq; vulneribus suis ceperuot eum: & adduxerunt eum in catenis in terram Ægypti. Quæ cum vidisset quoniam infirmata est & periit expectatio eius, tulit voum de leunculis suis, leooem coostituit eum. Qui incedebat inter leones, & factus est leo, & didicit capere prædam, & homines deuorare. Didicit viduas facere, & ciuitates eorum in desertum adducere: & desolata est terra & plenitudo eius, à voce rugitus illius. Et conuenerunt adoersum eum gentes vndique de prouinciis, & expanderunt soper eum rete suum, in vulneri-

*E*T tu accipe lamētum super principē Israel, & dices: Quid mater tua catulus in medio leonū facta est? in medio leonum multiplicauit catulos suos. Et exsiliuit vnus de catulis eius: leo factus est, & didicit rapere rapinas: homines comedit, & audierunt contra eum gentes. In corruptione earum captus est: & adduxerunt in camo in terram Ægypti. Et vidit quoniam ablatus esset ab ea, & perisset substantia eius: & tulit alium de catulis suis: leonem constituit eum, & conuersabatur in medio leonum. Leo factus est, & didicit rapere rapinas: homines comedit, & pascebatur in audacia sua: & ciuitates eorum ad desertum adduxit, & vastauit terram, & plenitudinē eius à voce rugitus sui. Et dedit super eum gentes per circuitum de regionibus, & expanderunt super eum retia sua. In corruptione earum captus

A Chaldæam aſpottatus eſt,) ſed vt leonis ſeruetur tranſlaoo, 4 Reg. 24. b qui capitur in foueis, cateniſque cõſtringitur, & in caueis reſeruatur. Alioquio iuxta hiſtoriã, hoc de Sedechia legimus, 4. Reg 25. b qui poſt Iechoniã rex Hieruſalem conſtitutus eſt. Et hæc fecit occaſio, vt quia catenæ leguntur, & caueæ, & carcet nominatur, Hier. 52. b Sedechiã potius quã Iechoniam plerique intelligãt. Seruatus igitur in carcere eſt, nec interfectus, & tantummodo ſublatus è regno. Cæterum Sedechiam cæcum ductum in Babyloοem, ibique ſtatim occiſum, narrat hiſtoria.

Sup. 16. a ❡*Mater tua quaſi vinea*, &c.] Diuerſis ſermonib. vna res dicitur. Et quomodo in ſuperio- Sup. eod. a ribus legimus Hieruſalem pulchræ molieri comparatam, & rurſum leænę, quę in cubili ſuo leones nutrierit: ſic nunc viti vel vioeæ pulcherrimę comparatur, quæ ſuper aquas plãtata ſit multas, & idcirco humore nutriti palmites intantum creuerint, vt vnus palmes, quem שבטי ſcriptura virgam ſolidiſſimam משלים ſiue fortiſſimã nuncupat, profecerit *in ſceptra dominantium*. Pro quo vertere Lxx. *in tribum ducum*, vt ſcil. reges ex ea fierét. Tantæ autem erat ipſa vinea pulchritudinis, vt ſplendor viroris eius, floribus mali punici בגפן coęquaretur, quod in Hebraico כרמך dicitur, quaſi vinea in ſangui- Iaob 4. b ne tuo: rubore florũ ſanguine B cóparato. Exaltata ergo vinea & erecta. (Quia ſuperbis Deus reſiſtit, humilibus autem dat gratiam,) euulſa eſt in furore domini, in terramq; proiecta: vt ruinas Hieruſalem, elegans vitis tráſlatio cuſtodirer. Quáuis. n. pulchra ſit vinea, & lõgis propaginibus extendatur: ſi haſtilia calamoſque ſubtraxeris, terræ iuncta, areſcit calore, maxime ſi ventus vrés, qué Græci καύσωνα vocant, ſiccauerit fructum ei', vt emarceſcat, & quaſi ignis cremetur ardoribus. Quod autem in Lxx. additum eſt: התפרקו *Vindicati ſunt*, pro eo quod in Hebraico ſcriptũ eſt, *emarcuerunt*, q̃ conſequentiá habere poſſit, ſcire ooo valeo. Illa igitur vinea tantæ vbertatis & fructuum, tantæque pulchritudinis, quomodo nunc tranſplantata eſt in deſertum, in terra inuia & ſitienti? Significat autem terram Babylonis ad quã tranſlati ſunt: vel Ægy- 4 Reg. 25. f ptum, quo confugerunt: aut ipſam terram Iudæam, in qua Hier. 40. b pauci pauperes remãſerunt: quibus præfectus erat Godolias, & 41. a vt congregaret & regeret reliquias populi. Contra qué ſurrexit de ſtirpe regia & de virga ramorum vineæ Iſmahel, qui interfecit eũ in Maſphat, & comedit omnem fructum vineæ, & exinde non fuit in ipſa vinea virga fortis, & ſceptrum dominantium. Nullus enim remanſit de regibus qui populum Hier. 43. b gubernaret, ſed cum Iohanan filio Careæ ad Ægyptum confugerunt. Idcirco planctus eſt, & parabola lamentationis, vt Gen 49. b plangatur regiũ genus, quod in Iudæa vltra ceſſauit, donec veniret cui repoſitũ eſt: *Et ipſe erat expectatio gentiũ*. Ex quo perſpicuum eſt, & ſuperiorem lectioné in qua dicitur: *Quare mater tua leæna inter leones cubauit*, & hanc iñ qua ſcriptũ eſt: *Mater tua quaſi vinea in ſanguine tuo ſuper aquã plantata*, ad Hieruſalem pertinere: quæ perdidit leones & palmites ſuos, & non remanſit in ea virga quæ conſurgeret in tribũ, ſiue in ſceptra dominantium. A planctu. n. incipit, & finitur C in planctu. *Aſſume plãctum ſuper principes Iſrael*. Hoc eſt in Sup. eod. principio, & nunc in fine planctus eſt: & lamentatione plãctuque parabolæ ſtirps regia proſequenda. Porro ſecundum Anagogen, quod alij ad cœleſtem referunt Hieruſalẽ, vt dicant ex ea in iſtam vallẽ lacrymarum plurimos corruiſſe, & reges eſſe deſiiſſe, & vineam quondam pulcherrimam vẽto vrẽte ſiccatam, ita vt nullus in ea virentium palmitum remáſerit, q̃ poſtea ſub vrbis figura plangat Hieremias: nos intel- Matt. 24. ligimus ſuper eccleſiã, eo qood in oouiſſimo tẽpore multiplicata iniqoitate, *refrigeſcat charitas multorũ*: ita vt probentur ſi fieri poteſt etiã electi Dei, & principes eius capiẽtur retibus diaboli: qui non ſit vnius regis captione contẽtus, ſed quotidie reges & princi pes capere feſtioet, ſecũdũ illud quod ſcriptum eſt: *Eſca eius electa*. Pal- Habac. 1. mites quoq; eccleſiæ, qui dudũ floribus & rubori ſanguinis ęquabantur, poſtea vento vrẽte ſiccentur. Quam expoſitioné Matt. 4. & euangelij quoque parabola ſonat: in qua ſole orto, ea quæ germinauerant, æſtuauerunt, & repẽte ſiccata ſunt: ita vt vix remaneat vnus è palmitibus, qui conſurgat in virgam, & dign' populi princeps fiat. Quod alius verbis loquitur Amos: *In-* D *ducam famem & ſitim ſuper ter-* Amos 8. *rã: non famem panis & ſitim aquæ, ſed famẽ audiendi ſermonis Dei*. Vnde debemus plangere & lamẽtari ſuper principes Iſrael, quorum vitio & ſuperbia Iudæa deſerta, & capta eſt Hieruſalem.

Heb.

neribus earũ captus eſt. Et miſerunt eum in caueã, in catenis adduxerunt eum ad regem Babylonis: miſeruntque eũ in carcerem, ne audiretur vox eius vltra ſuper montes Iſrael. a Mater tua quaſi vinea, in ſanguine tuo ſuper aquam plantata: fructus eius & frondes eius creuerunt ex aquis multis. Et factæ ſunt ei virgæ ſolidæ in ſceptra dominantium, & exaltata eſt ſtatura eius inter frondes. Et vidit altitudinem ſuam in multitudine palmitum ſuorum, & euulſa eſt in ira, in terramque proiecta, ventus vrens ſiccauit fructum eius: emarcuerunt & areſactæ ſunt virgæ roboris eius: ignis comedit eam. Et nunc tranſplantata eſt in deſertum, in terra inuia & ſitienti. Et egreſſus eſt ignis de virga ramorum eius, qui fructum eius comedit, & non fuit in ea virga fortis, ſceptrum dominantium, planctus eſt, & erit in planctum.

Sept.

ptus eſt, & poſuerunt eum in camo, & in cauea venit ad regem Babylonis: & introduxerunt eum in carcerem, vt non audiretur vox eius vltra ſuper montes Iſrael. Mater tua quaſi vinea: ſicut flos in malo granato in aqua plantata. Fructus eius, & germen illius factum eſt ex aqua multa. Et facta eſt ei virga fortitudinis, in tribum ducum & exaltata eſt magnitudine ſua in medio propaginum: Et vidit magnitudinem ſuam in multitudine palmitum ſuorum: & confracta in furore in terram proiecta eſt, & vẽtus vrẽs areſecit electa eius. Vindicati ſunt, & areſacta eſt virga fortitudinis eius. Ignis conſumpſit eã, & nunc plantauerunt eam in deſerto in terra ſine aqua: & exiuit ignis de virga electorum eius: & comedit eam: & nõ erat in ea virga fortitudinis. Tribus in parabolam lamentationis eſt & erit in planctum.

Cap. XX.

ET factum eſt in anno ſeptimo, in quinto, in decima menſis, venerunt viri de ſenioribus Iſrael, vt interrogarent dominum, & ſedebant coram

Capvt XX.

ET *factũ eſt in anno ſeptimo*, &c.] Poſt vndecim mẽſes & quinq; dies ſuperioris viſionis, rurſũ ſermo fit ad prophetã, poſtquam venerunt viri de ſeniorib. domus Iſrael, vt interrogarent dñm, & ſederunt coram eo. Hanc autẽ fuiſſe cõſuetudinem populi Iſrael, vt quidquid ſcire cupiebant, à domino quærerent per prophetas, multa exempla teſtantur. Saul quærens aſinas, pergit ad Samuelem, accepitque conſilium à puero, vt offerat prophetæ quartã partem ſicli. 1. Reg. 9. a
Ægrotante filio Hieroboam, mittitur in Silo ad Achiã pro- 3 Reg. 14. b
phetam vxor eius, deferens munuſcula, panes & collyridas, Sec. 70.
vuas & lagunculam mellis, vt de filij infirmitate cognoſceret. Dauid quoque propheta alium interrogat prophetam Nathan, vtrũ templum domino ædificare debeat. Et Achab 2 Reg. 7. a
ſciſcitatur, aſcẽdat an non in Ramoth Galaad. In Eſaia quo- 3 Reg. 22. d
que & in Regum volumine, quæ Sennacherib ventura Eſaie 37. b
ſint, nunciantur. Nec mirum, ſi in veteri teſtamento, ſingu- 4. Reg. 19. f
lis quæ ventura ſunt prophetæ annuncient, cum Agabum Act. 21. c
legerimus, quæ Paulo ventura ſunt prophetare. Scriptum Deut. 18. b
eſt. n. in Deuteronomio: Gentes quas perditurus eſt dñs in Sec. 70.
conſpectu tuo, iſtæ omina & diuinationes audient: tibi autẽ non ſic dedit dominus Deus tuus. Gentiũ. n. eſt adire Chaldæos, ariolos, aruſpices, diuinos, ſortilegos, oracula dæmonum, quibus errori earum illuditur. Vnde & ounc ſeniores Iſrael prophetam adeunt, vt interrogent per eum dñm: & tamẽ de interrogatione ſilent, ipſo qui interrogãdus erat,

ſciente,

coram me. [a] Et factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, loquere senioribus Iſrael, & dices ad eos: Hæc dicit dominus Deus: Nunquid ad interrogādū me vos veniſtis? Viuo ego, quia non reſpōdebo vobis, ait dominus Deus.

HEB.

[b] Si iudicas eos, ſi iudicas fili hominis. [c] Abominationes patrū ſuorum oſtende eis, & dices ad illos. [d] Hæc dicit dominus Deus: In die qua elegi Iſrael, & leuaui manum meā pro ſtirpe domus Iacob, & apparui eis in terra Ægypti, & leuaui manum meā pro eis dicens: Ego dominus Deus veſter. In die illa leuaui manū meam pro eis, vt educerem eos de terra Ægypti, in terrā quam prouideram eis, fluentē lacte & melle, quæ eſt egregia inter omnes terras. [e] Et dixi ad eos: vnuſquiſque offenſiones oculorum ſuorum abiiciat, & in idolis Ægypti nolite pollui. Ego dominus Deus veſter. [f] Et irritauerunt me. [g] Noluerūtque audire me. Vnuſquiſque abominationes oculorum ſuorum non proiecit, nec idola Aegypti reliquerunt.

SEPT.

Si vlcis eos fuero vltione fili hominis. Iniquitates patrum eorum conteſtare eis, & dices ad eos. Hæc dicit dominus Deus. Ex qua die elegi domum Iſrael, & notus factus ſum ſemini domus Iacob, & cognitus eis in terra Ægypti, & ſuſcepi eos dicens: Ego dominus Deus veſter: in die illa apprehēdi eos manu mea, dicens: vt educerē eos de terra Aegypti in terrā, quam paraui eis, terram fluentem lacte & melle: fauus eſt vltra omnē terram. Et dixi ad eos: Vnuſquiſque abominationes oculorum ſuorum proiiciat, & in adinuentionibus Aegypti nō polluatur: ego dominus Deus veſter. Et receſſerunt à me, Et noluerunt audire me. Abominationes oculorum ſuorū non proiecerunt, & adinuentiones Aegypti non reliquerunt,

[h] Et dixi vt effunderem indignationem meam ſuper

E ſciente, quid interrogarent, vt & in eo miraculum ſit ſcire cur venerint, & ad ea reſpondere, quæ tacitus ſermo in animo continebat.

a ¶ *Et factus eſt ſermo domini ad me, dicens: Fili hominis, loquere ſenioribus Iſrael, &c.*] Sanctis & congrua interrogantibus datur promiſſio, adhuc loquēte te, dicā, ecce ad ſum. Peccatoribus autem, quales fuerunt ſeniores Iſrael, & quorū ſcelera in conſequentibus propheta deſcribit, non datur reſponſio, ſed increpatio pro peccatis: & addidit iuſiurandū, viuo ego, vt firmior ſit ſententia denegātis. Quod autem dixere LXX. *Si reſpōdero vobis:* Symmachus manifeſtius tranſtulit, *non reſpondebo vobis,*

b ¶ *Si iudicas eos: ſi iudicas, &c.*] Illi quidem ad interrogandum me venerunt, cupientes de his quibus ambigunt & futura cognoſcere: tu autem fili hominis iudica eos, vt non prophetæ ſit reſpōſio, ſed ſententia iudicantis pro iniquitatib. quas fecerūt, & patrum ſecuti ſunt ſcelera: Vel certe ſi vlciſcens eos fuero vltione, vt ſit ſenſus. Tāta iniquitate cooperti sūt, vt ne emēdatione quidem & correptione ſint digni, ſecundū illud quod in propheta dicitur: (Oſee 4 d Se. 70.) *Non viſitabo ſuper filias veſtras, cum fornicatæ fuerint, & ſuper ſponſas veſtras cum mœchatæ fuerint.* Vnde &

F peccatores qui in profundum venere peccati, dimittuntur vt faciant deſideria cordis ſui. (Prou. 18. a)

c ¶ *Abominationes patrum ſuorum, &c.*] Si peccata patrum non redundant ad filios, quo modo abominationes & iniquitates patrū nunc ſeniorib. proponuntur? Hac videlicet cauſa, vt oſtendantur ſimilia parentib. agere, & hæreditario malo, longiſſimum funem trahere peccatorum, vt quorum imitantur vitia, eorum ſupplicia pertimeſcant.

(צבי הוא) d ¶ *Hæc dicit dominus Deus: In die qua elegi Iſrael, &c.*] Pro eo quod dixere LXX. fauus eſt vltra omnes terras: pro quo nos interpretati ſumus, egregia eſt inter omnes terras: Aquilæ prima editio poſuit, firmamentum, ſecunda, inclytum: Symmach. regionem, Theodotio, fortitudinem: quod videl. omnium terrarum iſta ſit fundamentū, quod, in ea Dei religio ſit & templum, & ceremoniæ & notitia Dei: & in tantum populus Iſrael in Ægypto conſtitutus ignorabat Deum, vt miſſus ad eos Moyſes: Si interrogauerint, ait, me, quis miſit te? quid dicam eis? *Dic*, inquit, *ad eos:* (Exod 3 d) *Qui eſt, miſit me.* In Ægypto igitur notus factus eſt populo & ſemini domus Iacob: quando leuauit manum ſuam pro eis contra Ægyptios, & dixit: *Ego ſū dominus Deus veſter*, & elegit eos, vt educeret de terra Ægypti, *ad terram fluentem lacte* (1. Cor. 3. a) *& melle.* Necdum. n. capere poterant ſolidum cibum, ſed quaſi paruuli atque lactantes, melle & lacte indigebant infantiæ. Iuxta literā vero, inclytam eſſe terram Iudææ & cunctis terris fertiliorem, dubitare non poterit, qui à Rinocorura vſque ad Taurum montem, & Eufratem fluuium cunctā cōſiderauerit terram, & vrbiū potentiam, amœnitatemque regionum: Palæſtinā videl. & Phœnicen, Arabiam, Syriam, Cœlen, Ciliciam, & cæteras regiones, quas Iſraeli, ſi Dei præcepta ſeruaſſet, dominus repromiſit: quas quia non accepit, vitium fuit incredulitatis eius. Nam & in ipſa Palæſtina,

G Iudæaque prouincia, gentes plurimæ remanſerunt, quæ non ſunt eiectæ. Neque enim ſponſor in crimine eſt, ſi ille cui repromittitur, indignum ſe fecerit ſponſione, præſertim cum proponatur optio promittētis. (Eſaia 1 a) *Si volueritis & audieritis me, quæ bona sūt terræ comedetis. Sin autē nolueritis, gladi*us *deuorabit vos.* Eligūtur ergo præſētia, nec ſtatim quis eligitur, tentari non poteſt, nec perire: quia & Saul electos in regem, & Iudas in Apoſtolum, ſuo poſtea vitio corruerunt. (צבי היא) Eleuatio autē manus, ſiue extentio, habitū percutientis oſtendit, vt percuteret pro eis Ægyptios, & populū Iſrael de Ægypto liberaret.

e ¶ *Et dixi ad eos: Vnuſquiſq; offenſiones, &c.*] Pro offenſionib. quæ Hebraic. dicūtur, [a] שקוץ, (a ſikkouſe) Symmachus interpretatus eſt, nauſeas: Aquilæ ſecunda editio, abſciſiones, vt ſignificarent abiiciendas ab oculis lippitudines, & quaſi nauſeas, quæ nō ſolum aſpectum impediunt, ſed & contra cernentibus vomitum creant: [b] גלולים (b gillouſe) quoque verbum Hebraicum eſt quod LXX. adinuentiones, Aquilæ prima editio inquinamenta, ſecunda, Symmachuſq; & Theodotio, idola interpretati ſunt: quos & nos in præſentiarum ſecuti ſumus. Præcipit autem exeuntibus primum de Ægypto, vt obliuiſcantur idolorū, quibus multo tempore ſeruierunt, imo abiiciant ea ab oculis ſuis, vt ne aſpectu quidem digna habeant, & quibus multo tempore polluti ſunt, vltra non acquieſcant. H *Ego*, inquit, *dominus Deus veſter:* non portenta Ægyptia, non variorum figmenta monſtrorum. Sed & nobis, quādo eximus de Ægypto, iubetur vt offenſiones oculorū noſtrorum abiiciamus: ne ſcil. his delectemur, quibus antea delectabamur in ſæculo: ne ſimulacris Ægypti polluamur, adinuētionibus videlicet philoſophorum atque hæreticorum, quæ recte idola nominantur. A ſpectaculis quoque, imo offenſionibus Ægypti remoueamus oculos, arenæ, circi, theatrorum, & omnibus, quæ animæ contaminant puritatem, & per ſenſus ingrediuntur ad mentem: impleturque quod ſcriptum eſt: Mors intrauit per feneſtras veſtras.

f ¶ *Et irritauerūt me.*] Siue vt Symmachus interpretatus eſt, (Hier. 4 f) Non acquieuerunt mihi. (ימרו כי) Statimque vocati recedunt à Deo, vt nullum ſit ſpacium inter vocationem & receſſionem. Et hoc notandum, quod nemo recedit à Deo, niſi qui ante cum eo fuerit. Vnde & draco in Iob volumine, apoſtata, præuaricator, & recedens appellatur.

g ¶ *Noluerunt q; audire me, &c.*] Propterea, inquit, irritauerunt me, & receſſerunt à me: quia noluerunt audire me: dū (Iob 34. b) liberum homini ſeruatur arbitrium: & fecerunt omnia, quæ ne facerent lege præcepi: ſtatim deſperantes ſalutem, & muſſitantes contra Moyſen, Deique repromiſſionibus diffidentes. Vnde ſequitur.

h ¶ *Et dixi vt effunderē indignationē, &c.*] Statim vt præcepi eis relinquere, ſiue abiicere offenſiones oculorū ſuorum, & in idolis Ægypti nequaquā pollui: irritauerunt me, & noluerunt audire quæ dixi: ſed econtrario fecerunt quæ nō facienda præcepi. Ideo decreueram vt effunderem in eos furorē, & indignationē meam, & implerem iram meam, quā merito

A conceperam in medio Ægypti: quia nec dum egressi fuerant de Ægypto. Sequitur. n. infra: Eieci ergo eos de terra Ægypti, & eduxi in desertum. Ex quo ostenditur, necdum eos fuisse egressos de Ægypto, quando effundere voluit indignationem suam, & implere iram suā super eos, & percutere eos in medio terræ Ægypti.

a ¶ *Et feci propter nomen tuum, &c.*] Quod facere cogitabam propter iustitiā, nō feci propter clementiæ magnitudinem: ne pollueretur nomen meum, & viderer nō potuisse complere, quod Israel repromiseram: peperci igitur nomini meo, ne haberent occasionē blasphemandi nationes, inter quas notus factus sum eis in terra Ægypti. Hucusque quid eis promiserit in terra Ægypti constitutis, & quo modo statim offenderint, & quid contra eos dominus cogitauerit, & tamen non fecerit, propheta describit. Quæ sequuntur, egressis de Ægypto locutus est.

b ¶ *Eieci ergo eos de terra, &c.*] Hæc ad eos dicuntur qui educti sunt de Ægypto in desertū: vt Ægyptiorum vitiis liberati, facilius in solitudine Dei præcepta cōplerent, & iudicia eius facerent, & sabbata custodirēt: Quæ in signū data sunt inter eū qui dedit, & eos quibus data sunt: scriptura dicente: Et locutus est dominus ad Moysen, dicēs: *Et tu præcipe filiis Israel, dicēs: Videte. & sabbatha mea custodite, quod est signū inter me & vos in generationibus vestris: vt sciatis quod ego est dominus, qui sanctifico vos, & custodite sabbathū, quoniam sanctū est vobis. Qui violauerit illud morte morietur. Omnis qui fecerit in eo opus, interficietur anima illa de medio populi sui.* Ergo sabbatum & circūcisio in signum data sunt veri sabbati, & veræ circūcisionis, vt sciamus nobis in perfecto, & æterno sabbato requiescendū à sæculi operibus: & non præputiū, sed cor circuncidamus. Vnde in sex diebus operantes, die septimo requiescimus, vt nihil aliud die ac nocte faciamus, nisi omne quod viuimus, deberi domino nouerimus, & redeunte hebdomade, totos nos eius nomini cōsecremus, vt per sāctificationē diei, recordemur dñi, qui sanctificat nos. Hæc præcepta, & iustificationes, & obseruātiā sabbathi, dedit dñs in deserto, vt facientes illa, viuerēt in eis, non de illis ad maiora transirent, sicut in euangelio promissū est. Quæ illi violauerunt, non semel ac nec parum, sed vehementer, vt violationis ἐπὶ πολὺ monstraretur. Dixit ergo, & in sua mente decreuit, vt effunderet furoré suum super eos in deserto, & consumeret eos, qñ locutus est ad Moysen: *Dimitte me, & iratus furore contra eos, delebo illos.* Sed noluit facere, parcens Ægyptiis, & cæteris gentib. ne scandalizarentur, & ipsis quorum misertus est, expectans pœnitentiam conuersorum. Notandumque quod quando constitutis in Ægypto loquebatur post offensam: feci ait, propter nomen meum, vt non violaretur coram gentibus, in quarum medio erant, de quibus eieci eos in conspectu earum. Tunc enim adhuc in medio erant, quia necdum exierant. Nunc autem postquam egressi sunt, dicitur: de quibus eieci eos in conspectu earum.

B Exod. 31. e Sec. LXX.

Exod. 32. e Sec. LXX.

super eos, & implerem iram meam in eis, in medio terræ Ægypti. a Et feci propter nomē meū, vt non volaretur coram gentibus, in quarū medio erant, & inter quas apparui eis, vt educerem eos de terra Ægypti. b Eieci ergo eos de terra Ægypti, & eduxi in desertum, & dedi eis præcepta mea, & iudicia mea ostendi illis, quæ faciat homo, & viuat in eis. Insuper & sabbatha mea dedi eis, vt essent signum inter me & eos, & scirent quia ego dominus sanctificans eos. Et irritauerunt me domus Israel in deserto: in præceptis meis nō ambulauerunt, & iudicia mea proiecerunt, quę faciet homo, & viuet in eis: & sabbatha mea violauerunt vehementer. Dixi ergo vt effunderem furorem meum super eos in deserto, & cōsumerem eos; & feci propter nomen meum, ne violaretur coram gentibus, de quibus eieci eos in conspectu earum.

HEB.

c Ego igitur leuaui manum meam super eos in deserto, ne inducerem eos in terram quam dedi eis, fluentem lacte & melle, præcipuam terrarum omnium: quia iudicia mea proiecerant, & in præceptis meis non ambulauerant, & sabbatha mea violauerant: post idola enim cor eorum gradiebatur. Et pepercit oculus meus super eos, vt nō interficerem eos, nec consumpsi eos in deserto.

SEPT.

Et ego leuaui manum meā super eos in deserto, vt omnino non introducerē eos in terrā, quā dedi eis, terrā fluentē lacte & melle: fauus est vltra oēm terram: eo quod iustificationes meas repulerunt, & in preceptis meis non ambulauerūt, & sabbatha mea violauerunt, & post cogitationes cordiū suorū ambulauerunt. Et pepercit oculus meus super eos ne delerem eos, & non interfeci eos in consumptionem, in deserto.

d Dixi autem ad filios eorū in solitudinę. In præceptis (siue legitimis) patrum vestrorum nolite incedere, nec iudicia eorum custodiatis, nec in idolis (siue cogitationibus) eorum polluamini.

Ego

C c ¶ *Ego igitur leuaui manum meam super eos in deserto, &c.*] Decreueram quidem vt totum furorem meum effunderem super eos, & delerem illos atq; consumerem. sed feci propter nomen meum, ne violaretur in gentibus Amalechitis videlicet & reliquis, quæ contra eos in solitudine dimicarunt: vt nequaquam inducerem eos in terram, quam eis pollicitus sū, fluentem lacte & melle, quæ præcipua terrarum omnium est, siue fauus. Causa autē pœnæ est, istiusque sententiæ, quia iudicia mea proiecerant, & in præceptis meis non ambulauerant, & sabbata mea violauerant. Istiusque causæ hæc causa est, vt ista non facerent, quia cor eorum Ægypti idola sequebatur. *Pepercit* autem, ait, *oculus meus ne interficerem eos atque delerem, nec omnino consumerem.* In quo quæritur, quomodo eis pepercerit, quorum cadauera in solitudine corruerunt, & excepto Iesu Naue, & Caleb filio Iechoniæ terram repromissionis nullus ingressus est. Ex quo intelligimus viuere eos, nec æternis suppliciis reseruatos, nec deletos esse de libro viuentium, nec consumptos ante faciem domini. Si enim ex eo quod non sunt introducti in terram repromissionis perisse credendi sunt: ergo & Moyses periit, qui vidit tantum terram repromissionis, & non est ingressus in eam. De quo in libro Iesu dominus loquitur: *Moyses famulus meus mortu' est.* Et in Malachia: *Mementote legis Moysi serui mei.* Et in Hieremia, quasi de amico & familiarissimo suo loquitur Deus: *Si steterint Moyses & Samuel in cōspectu meo.* Alioqnin & Moysi preces exauditas esse credendum est, quādo pro populo interpellans, ait: *Si dimittis eis peccatum, dimitte: sin autem non vis, me dele de libro tuo, quem scripsisti:* Vt autem sciamus sententiam Dei in filios & famulos, non ad perditionē, sed emendationem fieri, audiamus testimonia scripturarum. *Fili ne contristeris ad disciplinam domini: neque deficias, quando ab eo argueris. Quem enim diligit dominus corripit: Flagellat autem omnem filium quem recipit.* Et in alio loco: *Cum interficeret eos, tunc quærebant eum.* Et in Deuteron. cantico: *Ego interficiam, & ego viuificabo.* Possumus & hoc iuxta literam dicere, quod non deleuerit eos, neque consumpserit cū stirpe sua, atque progenie: sed interfectis patribus, pepercerit filiis, quos in terram repromissionis induxit.

d ¶ *Dixi autem ad filios eorum in solitudine, &c.*] Post interfectionem patrum qui in eremo corruerunt, præcepta dat filiis in quorum salutem misertus est patrum. Et pepercit, inquit, oculus domini super eos, ne omnino interficeret eos, atque deleret, sed patres in filiis reseruaret: eademque testatur, quæ & patribus est locutus, vt postquam in præcepris illius ambulauerint, & iudicia illius custodierint, & sanctificationem sabbati, quod signum datum est reseruauerint, tunc sciant quia ipse sit dominus Deus eorum. Præcepta autem & legitima patrum & iudicia eorum, errorem inolitum significat: ne peccata eorum imitentur, quorum tormenta perspiciunt.

Exod. 17. e Num. 14.

D Iosue 1. a Mala. 4. d

Hier. 15.

Exod. 32. f Sec. 70.

Pro. 3. b

Sec. 70. Psal. 77. d

Deut. 32. f

e ¶ Et

E

Ego dñs Deus vester. In præceptis meis ambulare, & iudicia mea custodite, & facite ea: & sabbatha mea sanctificate, vt sint signum inter me & vos, & sciatur (siue vt sciatis) quia ego sũ dominus Deus vester. [a] Et exacerbauerũt me filij, in præceptis meis nõ ambulauerunt, & iudicia mea nõ custodierunt, vt facerent ea: quæ cum fecerit homo, viuet in eis: & sabbatha mea violauerunt. Et cõminatus sum, vt effunderem furorem meũ super eos, & implerem iram meã in eis in deserto. Auerti autem manum meam, & feci propter nomen meũ, vt nõ violaretur corã gentibus, de quibus eieci eos in oculis earum. [b] Iterum leuaui manũ meam in eos in solitudine, vt dispergerem illos in nationes, & vẽtilarẽ in terras: eo quod iudicia mea non fecissent, & præcepta mea reprobassẽt, & sabbatha mea violassent, & post idola (siue cogitationes) patrum suorum fuissent oculi eorum. Ergo & ego dedi eis præcepta non bona, & iudicia in quibus nõ viuent, & pollui eos in muneribus suis cum offerrent (siue transducerent) omne quod aperit vuluam, propter delicta sua (pro quo Lxx. trãstulerunt.) Vt delerem eos (& quod illi prætermiserunt) & scient quia ego dominus.

HEB.

[c] Quamobrem loquere ad domum Israel fili hominis, & dices ad eos. Hæc dicit domin⁹ Deus: Adhuc & in hoc blasphemauerunt me patres vestri, cum spreuissent me contemnentes, & induxissem eos in terram, super quam leuaui manum meam vt darem eis: viderũt omnem collem excelsum, & omne lignum nemorosum, & immolauerunt ibi victimas suas, & dederunt ibi irritationem oblationis suæ, & posuerunt ibi odorem suauitatis suæ, & libauerunt libationes suas. Et dixi ad eos: Quid est excelsum ad quod vos ingredimini? Et vocatum est nomen eius excelsum, vsque in hanc diem.

SEPT.

Idcirco loquere ad domum Israel fili hominis, & dices ad eos. Hæc dicit Adonai dominus: Vsque ad hoc me ad iracundiam prouocauerunt patres vestri in delictis suis, quib. corruerunt in me, & introduxi eos in terrã, super quam leuaui manum meam vt traderem eam illis. Videruntque omnem collem excelsum, & omne lignum nemorosum, & immolauerunt ibi diis suis, & posuerunt ibi furorem munerum suorum, & posuerunt ibi odorẽ fragrantiæ eorum, & libauerunt ibi libamina sua. Et dixi ad eos. Quid est abbana: quia vos intratis illuc? Et vocauerunt nomen eius abbana vsque in hodiernum diem.

[d] Propterea dic ad domum Israel. Hæc dicit dominus

a ¶ *Et exacerbauerunt, &c.*] Sed & filij, inquit, parentum scelera sunt secuti, feceruntque omnia quæ illi fecerant, vnde & similem meruere sententiam, sed eadem, qua & patres eorum misericordiæ meæ magnitudine, reseruati sunt: & ob easdem causas, quibus & patrum misertus sum, vt vnus atque idem creator amborum, simili iram meam patientia mitigarem. Manifesta percurrimus, & ad obscuriora transimus.

b ¶ *Iterum, &c.*] Vbi in veteri testamento contra filios eorum, qui in solitudine corruerunt, dominus leuauerit manum suam, volens eos dispergere in nationes, scriptura nõ dicit: sed ex eo quod hîc refert, factum esse credendũ est. Siue hoc significat, quod postquam terram repromissionis intrauerint, variis temporibus ob multa peccata, diuersis traditi sunt gentibus, regibusque, & eo tempore, quæ natura sua bona erant præcepta domini, & iudicia in quibus possent credentes viuere, facta sint eis non bona: dum nequaquam valent in captiuitate legis præcepta seruare, & facere quæ dominus sermo mandauit. Neque dixit, dedi eis præcepta mala, sed non bona. Nõ enim statim sequitur, vt quod bonum non est, sit malum: sicut & Apostolus docet, bonum esse homini

F

1. Cor. 7. a — vxorẽ vel mulierẽ nõ tangere, sed ꝓpter incõtinentiã vnumquẽq; possidere vas suũ in sanctificatione & castitate. Quod

1. Tim. 4. a — si nõ fecerit, nec bonũ nec malũ est. Dedit ergo eis Deus dispersis in gentib. præcepta non bona, hoc est, dimisit eos cogitationib. & desideriis suis, vt fa-

Leuit. 13.-14. — cerent quæ non conueniunt, Et polluit eos in muneribus suis: sicut sacerdos leprosos de populo separans, & eos pollutos esse demõstrans, dum idolis offerunt, quæ Deo offerre deberẽt. Et transducunt omne ꝙ aperuit vuluam per ignẽ Baali, id est, primogenita: vt postquã deserti fuerint à Deo & idolorũ cultui traditi, tũc intelligãt, quod ipse sit dominus, quem suo vitio ad iracundiam concitauerũt. Hunc locum manifestius interpretatus est Symmachus, pro præterito ponens futurum. *Igitur & ego dabo eis præcepta non bona, & iudicia propter quæ non viuent & polluam eos propter munera sua, quia consecrant & transducunt omne quod aperit vuluam, vt deleam eos, & sciant quia ego dominus.* Et est sensus. Quia vidi filios patrum sceleribus adæquari, & eadem facere, propter quæ illi offenderant Deum, volui illos diuidere in nationes, & in toto orbe dispergere, & dare illis præcepta non bona, & iudicia in quibus non viuerent, vt polluerem illos in munerib. suis, (quia omnia primogenita idolis consecrabant,) & delerem eos in perpetuum, & scirent, quod ego essem dominus. Per quæ ostendit, eis se non dedisse præcepta non bona, qui in eremo morabantur, sed his quos dispergere voluit in nationes, & facere in toto orbe peregrinos, dare cogitasse quæ non dedit: vt ibi Dei præcepta bona, vitio suo non bona facerent, dum idolis exhibent, quæ Deus sibi præceperat exhibenda. Potest & hoc dici, ꝙ ante offẽsam decalogũ tãtũ acceperint, post idololatriã vero, & blasphemiam, multiplices legis ceremonias, vt Deo poti⁹ offerrent victimas, quas dæmonib. offerebant: & comparatione sacrilegij, leuius fieret, quod non erat per se bonum, & nequaquã malum, quia Deo offerebatur, & tamen non bonum, quia boni auctorem offenderant.

O

c ¶ *Quãobrẽ, &c.*] Volui, inquit, eos in solitudine delinquẽtes in cũctas dispergere nationes, & dare illis ꝓcepta non bona: vt ꝙ mihi offerre debuerãt, idolis immolarent, & omne primitiuum suũ consecrarent eis per ignem, vt interficerem eos, atq; delerem. Quando antẽ dicit, volui, ostendit se non fecisse, ꝙ voluit. Illudq; quod sequitur: *Et scient quia ego sum dominus*: in Lxx. non habetur. Non enim eis videbatur consequens, post interfectionem nosse, quod ipse sit dominus. Sed tu fili hominis rursum loquere ad eos, hoc est, ad seniores domus Israel, qui te interrogare venerunt: Patres vestri, de quorum vos stirpe descendistis, etiam in hoc blasphemauerunt me, & duxere pro nihili: postquam introduxi eos in terram quam mea fortitudine possederunt, quam ego ad possidendum dederam, illi verterunt ad exasperandum me. Cum enim vidissent omnẽ collẽ excelsum, lignumque nemorosũ, sacrificabant in montibus, & in lucis, & in saltibus, & idolis victimas immolabant, & liba fundebãt: quod cũ vidissem, dixi ad eos: Quid est bama? (hoc enim interpretatur excelsum) aut cur ingredimini istiusmodi locumq; vobis in cunctis collib. elegistis, ita vt vsque hodie istiusmodi loca appellentur Bamoth, & antiquus error nomen pristinũ teneat? Pro bama, (quod nos in excelsum vertimus) in Lxx. editione error obtinuit, vt scribatur ἀββανά quod Hebraico sermone nil resonat. Potest bama, si vtramq; syllabam in duo diuidas verba, significare, in quo: sed præsenti loco sensus iste non congruit. Vbicumque autem in Regum & Paralipomenon libris scribitur: Adhuc populus adolebat incensum, & immolabat in excelso, Bama singulariter, & Bamoth pluraliter, excelsa significat.

H

במה

d ¶ *Propterea dic ad domum Israel. Hæc dicit dominus, &c.*] Patrum vestrorum imitamini vitia, & per easdem incedentis vias, vt delicta similia similem mereantur & pœnam,

minus Deus. In via patrum vestrorum vos polluimini, & post offendicula eorũ vos fornicamini: Et in oblatione donorum vestrorũ, cum traosducitis filios vestros per ignẽ, vos polluimini in omnib. idolis vestris vsq; hodie. Et ego respõdebo vobis domus Israel? Viuo ego dicit domin' Deus, quia non respõdebo vobis.[a] Neque cogitatio mentis vestræ fiet, dicentium, erimus sicut gẽtes, & sicut cognatiooes terræ, vt colamus ligna & lapides. Viuo ego dicit dominus Deus, quoniã in manu forti, & in brachio extento, & in furore effuso regnabo super vos. [b] Et educã vos de populis: & cõgregabo vos de terris, io quibus dispersi estis: in manu valida & brachio extẽto, & in furore effuso regnabo super vos. [c] Et adducam vos in desertum populorum, & iudicabor vobiscum ibi facie ad faciem. Sicut iudicio contẽdi aduersus patres vestros in deserto terræ Ægypti, sic iudicabo vos, dicit dominus Deus. Et subiiciam vos sceptro meo, & inducam vos in vinculis fœderis, & eligã de vobis transgressores & impios: de terra incolatus eorum educam illos, & in terram Israel non ingredientur: & scietis quia ego dominus.

HEB.	SEPT.
[d] Et vos domus Israel. hæc dicit domin' Deus. Singuli post idola vestra ambulate, & seruite eis, Quod si & in hoc non audieritis me, & nomen meum sanctum polluetitis vltra in muneribus vestris, & in idolis vestris.	*Et vos domus Israel hæc dicit Adonai dominus. Vnusquisq; adinuentiones suas auferat, & post hæc si vos audieritis me, & nomẽ meum sanctum non pollueritis vltra in muneribus vestris, & in studiis vestris.*

[e] In monte vero sancto meo, in monte excelso Israel, ait dominus Deus: ibi seruiet mihi omnis domus Israel, omnes inquã in terra, in qua placebunt mihi: & ibi requiram primitias vestras, & initium decimarum vestrarum in omnibus sanctificationib. vestris. In odore suauitatis suscipiam vos, cum eduxero vos de populis, & cõgregauero vos de terris, in quas dispersi est, & sanctificabor in vobis in oculis nationũ: & scietis quia ego dominus. [f] Cum induxero vos ad terram

A & in tantum scelus profecistis, vt filios vestros per ignẽ dæmonibus consecretis. Nec semel hoc fecisse sufficiat, sed vsque in præsentiarum agaris eadem. Non quod hæc seniores in captiuitate faciant, sed qood illi in Hierosolymis morabantur & quibus captiuitas imminebat, hæc omnia facere non cessent. Et cum tantis flagitiis obligati sitis, responsionem, inquit meam quæritis? Viuo ego dicit dominus Deus, & iuro per memetipsum, quia non respondebo vobis. Quodque sequitur.

a ¶ *Neque cogitatio, &c.*] Hunc habet sensom: Ne putetis cogitationes vestras, quibus contra me blasphematis, posse cõpleri: dicitis enim, nolumus esse sub dño, nec populus illins appellari: sed sicut cunctæ in roto orbe sunt nationes, & vnaquæque gẽs suo viuit arbitrio, vt colat ligna & lapides, & idolis seruiat, etiam nos vna gens erimus è pluribus. Ad q̃ respondet Deus, iuratque per semetipsum & dicit: Non vos relinquã, neq; cõtemnam, vt fugaces seruos domini negligentes solent contemnere, sed ad meũ retraham imperiũ, & brachio extento ac percutiente, ac furore effuso, in pristinam vos redigam seruitutẽ, & regnabo super vos: vt velitis nolitis, me habeatis regem, &
B sentiatis regem iratum, cuius clementiam neglexistis.

b ¶ *Et educã, &c.*] Nec vos ait patiar esse in gentib. nec æterna captiuitate retineri: sed educam de popolis, & congregabo de terris, in quas vos ad seruiendum hostilis necessitas huc illucq; dispersit. Hæc autem faciã, non vt perdam vos & deleam, sed vt rex vester sim. Ex quo intelligimus etiam eam quam appellant hæretici creatoris crudelitatem, sonare clementiam: dum ad hoc irascitur & desæuit, & totum effundit furorem, vt retrahat eos ad regnum suum, qui dæmonum tyrannidem ad seruiendum elegerunt.

c ¶ *Et adducam, &c.*] Faciã, ait, dominus vobis, qui estis in Babylone & nunc seruitis idolis, quod feci patribus vestris in Ægypto: vt educam vos in desertum populorum, & ibi iudicer vobiscum facie ad faciem, sicut aduersos illos iudicio contendi, quando egressi sunt de Ægypto. Et postquam vos iudicauero, subiiciam vos sceptro meo & imperio, & inibo pactum vobiscum, & inducam vos in terram vestrã in vinculis charitatis: vt ligati amore meo, nequaquam à me possitis recedere. Transgressores autem & impios, qui cordis duritia in malis operibus perseuerant, eligam de vobis, non ad possidendum, sed ad abiiciendum. Et educam quidem eos de terra incolatus eorum, vt educti nõ ingrediantur terram Israel, sed in diuersis pereant regionib. & distinctione bonorum & malorum, cognoscatis, quia ego sum dominus, qui facio cuncta iudicio. Ad reliqua festinat oratio, breuiterque percurrimus singula, vt sensum tantum legentibus præbeamus.

d ¶ *Et vos domus Israel: hæc dicit dominus Deus: Singuli post idola, &c.*] Hunc locum manifestius interpretatus est Symmachus. *Vnusquisque idolis suis euntes seruite, quia noluistis audire me: nomen autem meum sanctum nolite vltra polluere per munera vestra atque simulacra: In monte vero sancto meo, in mõte excelso Israel, ait dominus Deus: ibi seruiet mihi omnis domus Israel.* Symmachi translano hunc habet sensũ. Quia mihi seruire nõ vultis, ite seruire idolis, & simulacrorum vestrorum calcate vestigia. Me enim aodire non vultis, vt nequaq̃ mihi hostias immoletis, nec adoleatis incensum, nec meus populus appellemini. Mihi enim nequaquam in lucis & phanis & idolorum locis seruiẽt cultores mei, quod vos facitis, sed in monte sancto meo, in monte excelso Israel. Porro LXX. proprium explicant sensum. Derelinquite cogitaoones vestras pristinas, & malarum adinuentionum auferte peccata: & si post hæc audieritis me, & nomen meum non pollueritis in muneribus vestris atque simulacris, tunc in mõte meo sancto offeretis mihi victimas, & [illegible]uietis, ô omnis domus Israel. Aquila vero Symmacho ex parte consentiens, in parte discordat: Ite, inquit, post idola vestra, & seruite eis: quia indigni estis meo imperio; nec me vestra cultora delectat. Quod si & in hoc nequaquam audieritis me, sed nomen sanctum meum pollueritis, dum mihi offerte simulatis, quæ offertis idolis, & nomini meo tantum blasphemiam facitis, vt qui idolorum cultores estis, meos vos esse dicatis: hoc scitote, quod in mõte sancto meo, in monte excelso Israel, ibi seruitura sit mihi omnis domus Israel: non vos qui seruitis idolis, sed omnis domus Israel, quæ postea creditura est. D

e ¶ *In monte vero, &c.*] De hoc mõte in quo seruitura est Deo omnis domus Israel, Esaias & Micheas pari voce cecinerunt: *In nouissimis diebus erit manifestus mons domus domini in vertice montium, & eleuabitur super colles, & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, & dicent: Venite ascendamus in montem domini, & in domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius. De Sion enim exibit lex, & verbum domini de Hierusalem*: Et rursum Esaias: *In montem, inquit, excelsum ascende qui annuncias Siõ, eleus & exalta vocem tuam, qui euangelizas Hierusalem.* Quem montem Sion, aut ecclesiam intelligimus, quæ interpretatur specula, & in altitudine sanctorum dogmatum cõstituta est: aut ipsum dominum saluatorem, in quo & primitiæ & decimæ & omnis cultura in odorem vertitur suauitatis: vt omnes in circuitu nationes videntes populum domini esse saluatum, glorificent Deum, & cognoscant qui saluati fuerint, quod ipse sit dominus.

Esaiæ 2. Mich. 4.

Esaiæ 40.

f ¶ *Cum induxero vos ad terram Israel, in terram pro qua leuaui manum meam, &c.*] Tunc scietis quod ego sim dominus, quando induxero vos, ait, in terram Israel, pro qua leuaui

E leuaui manum meam, vt inducerem in eam patres vestros, quam illi suo vitio perdiderunt, & vos non tam vestro merito quàm mea clementia recepistis.

a ¶ *Et recordabimini viarũ vestrarũ, & omnium scelerum vestrorum, quibus polluti, &c.*] Non possumus recordari scelerum nostrorum atque vitiorum, nisi inducti fuerimus in terram Israel, ibique positi dicamus cum Apostolo: *Qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei.* Et displicebitis, ait, vobis in conspectu vestro, in omnibus malitiis vestris, quas fecistis. Siue vt interpretatus est Symmachus, & paruuli vobis videbimini propter omnes malitias vestras, quas estis operati, vt postquam excelsi fuerint, humiles se esse credant, quia Dominus humilibus dat gratiam. Et in alio loco scriptum est: *Ante contritionem exaltatur cor viri, & ante altitudinem humiliatur.* Superbiam enim contritio, & humilitatem sequitur exaltatio. *Et scietis quia ego dominus cum benefecero vobis.* Et dñm saluatorem tunc magis cognouimus, qñ benefecit nobis, & passus est pro peccatis nostris. & portauit iniquitates nostras, & pro nobis doluit, non pro aliquo merito eorum qui saluantur, sed propter nomen suum. Alioquin viæ nostræ, & scelera pessima, non misericordiam meritere, sed pœnã. Quidquid autem de populo diximus Israel, qui liberatus de Ægypto in solitudine multa cõmisit & offendit Deũ, & postea in terram repromissionis inductus, veneratus est idola, lignaque & lapides coluit, & postea Dei clementia conseruatus est: referamus ad eos, qui de Ægypto sæculi huius, manu excelsa domini liberati sunt, & introducti in vitiorum solitudinẽ, rursum Ægyptum suspirarunt, & fecerunt ea, per quæ puniri debuerant: sed nihilominus per pœnitentiam non suo merito, sed domini clementia conseruati sunt. G

1.Cor 15.b

בקוטם

Iacob. 4.b

Pro. 18.b

terram Israel, in terram pro qua leuaui manum meam, vt darem eam patrib. vestris. a Et recordabimini ibi viarum vestrarum, & omnium scelerum vestrorum, quibus polluti estis in eis, & displicebitis vobis in conspectu vestro in omnibus malitiis vestris, quas fecistis. Et scietis quia ego dominus, cum benefecero vobis propter nomen meum, non secundum vias vestras malas, & secundum scelera vestra pessima domus Israel, ait dominus Deus.

Commentarij Libri Sexti in Ezechielem Prophetam Finis.

H

F

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SEPTIMVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

OLIM pueri legimus, nihil tam facile est quin difficile fiat, quod inuitus facias. Fateor me explanationes in Ezechielem multo ante tempore promisisse, & occupatione de toto hoc orbe venientium implere non posse: dum nulla hora, nullumque momentum est, in quo non fratrum occurramus turbis, & monasterij solitudinem, hospitum frequentia commutemus: in tantum vt aut claudendum sit nobis hostium, aut scripturarum per quas aperienda sunt fores, studia relinquenda. Itaque lucratiuis, imo furtiuis noctium horis, quæ hyeme propinquante longiores esse cœperunt, hæc ad lucernulam, qualiacumque sunt, dictare conamur, & æstuantis animi tediũ, interpretatione digerere: Nec iactamus, vt quidam forsitan suspicantur, fratrum susceptionem, sed morarum causas simpliciter confitemur: præsertim cum occidentalium fuga, & sanctorum locorum constipatio, nuditate atque vulneribus indigentium, rabiem præferat barbarorum (quos absque lacrymis & gemitu videre non possumus.) Illam quondam potentiam & ignorationem diuitiarum ad tantam inopiam peruenisse, vt tecto & cibo & vestimento indigeat, & tamen nequaquam duri quorundam atque crudeles animi molliuntur, dum pannos eorum & sarcinulas discutiunt, aurum in captiuitate quærentes. Accedit ad hanc dictandi difficultatem, quod caligantibus oculis senectute, & aliquid sustinentibus beati Isaac, ad nocturnum lumen nequaquam valeamus Hebræorum volumina relegere: qui etiam ad solis dieique fulgorem, literarum nobis paruitate cæcantur. Sed & Græcorum commentarios, fratrum tantum voce cognoscimus. Nulli que dubium, quod alienis dentibus commoliti cibi, vescentibus nauseam faciant. Vnde obsecro te filia Eustochium, vt ista quæ notariorum stilo cudimus, & ad quæ emendanda spatium vix habemus, id est, Septimum in Ezechielem librum, post interualla suscipias: & vt ante iam dixi, si librorum breuitas vel longitudo inter se fuerint inæquales, Visionum imo ἐνσηλέων breuitati imputes ac longitudini, dum & iuncta nolumus separare, & dissonantia in vnam coarctare congeriem. Gen. 27.a

LIBER SEPTIMVS.

CAPVT XX.

ET [a] factus est sermo dñi ad me dicēs: Fili hominis, pone faciē tuā contra viā austri & stilla ad Aphricū, & propheta ad saltū agri meridiani. Et dices saltui meridiano, Audi verbū domini: hæc dicit dominus De⁹. Ecce ego succendam in te ignē, & comburā in te omne lignum viride, & omne lignū aridum: nō extinguetur flāma succensionis, & cōburetur in ea omnis facies ab austro vsque ad aquilonē. Et videbit vniuersa caro quia ego dominus succendi eā, nec extinguetur. Et dixi, ah, ah, ah, domine Deus: ipsi dicūt ad me: Nūquid non per parabolas loquitur iste?

ET factus est sermo domini ad me dicēs: Fili hominis, obfirma faciē tuā super Themā, & respice ad Darom, vaticinare super saltū ducē Nageb, & dices, saltui Nageb. Audi sermonē domini, hæc dicit dominus. Ecce ego succendā in te ignem, & deuorabit in te omne lignū viride, & lignū aridū. Non extinguetur flāma succensa, & ardebit in ea oīs facies à meridie vsq; aquilonem: & cognoscet omnis caro, quia ego dominus succendi illam, nō extinguetur. Et dixi: Nequaquam domine domine: ipsi dicūt ad me: Nonne parabola est quæ dicitur hæc?

CAPVT XXI.

ET [b] factus est sermo domini ad me dicens: Fili hominis, pone faciem tuam ad Hierusalē, & stilla ad sanctuaria, & Propheta contra humum Israel, & dices terræ Israel: Hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego ad te, & eiiciam gladiū meum de vagina sua, & occidam in te iustum & impium. Pro eo autem quod occidi in te iustū & impium, idcirco egredietur gladius meus de vagina sua ad omnē carnem, ab austro vsque ad aquilonem. Et sciet omnis caro quia ego dominus eduxi gladiū meum de vagina sua irreuocabilem. [c] Et tu fili

ET factus est sermo domini ad me, dicēs. Idcirco vaticinare fili hominis, & obfirma faciem tuam contra Hierusalē, & aspice ad sancta eorū, & propheta super terram Israel, & dices ad terrā Israel: Hæc dicit dominus Deus: Ecce ego ad te, & educam gladiū meum de vagina sua, & interficiam ex te iniquū, & iniustū. Sic egreditur gladius meus de vagina sua super oēm carnē, à meridie vsq; ad aquilonem, & cognoscet omnis caro quia ego dominus eduxi gladiū meū de vagina sua: non reuertetur vltra. Et tu fili hominis ingemisce in con-

CAPVT XXI.

Sup. 4. a — ET [a] fact⁹ est sermo domini, &c.] Quid significet, pone vel obfirma faciē tuā, supra plenius diximus. Obfirmatione. n. vultus opus est & frontis duritia, vt quæ imperātur prophetæ, loquatur intrepidus, maximè cum ad totam populi multitudinem tristia nuncianda sint. Theman autem, & Darom, & Nageb, & rursum Nageb: pro quo Lxx. ἡγούμενον interpretati sunt: quid sonent in Hebræo, expressit nostra trāslatio. Quodque dixere, ducem Nageb, melius habet in Hebræo, agri vel regionis meridianæ. Non enim a שר vt putauerunt Lxx. quod verbum ducem & principem sonat, sed b שדה scriptum est, quod proprie agrum regionemq; signat, & propter c ד & d ר literarum similitudinem, error inoleuit. (a sar, b sade, c daleth, d res) Loquitur autem sermo diuinus per Metaphoram saltus contra Hierusalem, quæ bestiarum & ferocium hominum habitatio est: quod succendat eum; omniaque ligna illius concrementur: B nequaquam arbores vocās quæ fructibus indigebant, sed ligna quasi incendio præparata. Primumque comburit in eo lignum viride, secundum quod in hoc eodē Propheta legimus: (Sup. 7. a, Sec. 70.) *Et à sāctis meis incipite*: & postea aridum, quod nihil in se poterat habere vitale: sanctos videlicet simul & peccatores: vt alij captiuitatis mala morte effugiāt alij suppliciis tradantur æternis. Quodq; infert: Ab austro vsq; ad aquilonē hoc indicat, ab Hierusalem vsq; ad Babylonē: vt omne iter pergentium in captiuitatem, gladio, fame, pestilentia ruentium cōpleatur. (Hier. 1. a) His. n. qui in Babylone sunt, Hierusalem ad austrum sita est: quo modo econtrario olla in Hieremia, quæ significat Hierusalem, à facie Aquilonis, id est, Babylonis succenditur. Et pulchre in principio: stilla, inquit, ad Aphricum: vt non tota Dei ira videatur effusa, sed stilla quædam & pars. Sin autē stilla tantæ sæuitiæ est, quid in totis imbribus æstimandum est? Vt omnis caro quæ visura est salutare Dei, per siluarum incendium, & flammam, quæ nullius extinguunt auxilio, cognoscat quod ipse sit dominus. Quod intelligens Propheta respondit: *ah, ah, ah, domine Deus*: vel vt Lxx. transtulerunt, *nequaquam domine domine*. Et infert: *Et ipsi dicunt ad me: Nūquid non per parabolas loquitur iste*, vel *parabola est ista quæ dicitur*? Et est sensus. Planius loquere, non intelligimus per parabolam quid loquaris: aperto sermone, Dei nobis pande sententiam. Potest autem tropologicè Theman & Nageb & Darom Ægyptus intelligi: (Dan. 11.) legimus. n. in Daniele crebro Austrum pro Ægypto accipi: Ægyptus autē refertur ad mundi istius angustias: prophetat igitur Ezechiel quæ mundo vētura sint mala: quem saltum vocat, pomiferas arbores non habentem, sed habitaculū bestiarū. De quo & in vigesimo-octauo psalmo dicitur: Vox dñi perficientis ceruos, & reuelabit condensa siluarū. Istæ sunt siluæ & saltus qui plus deuorauerunt in prælio de exercitu Abessalon, quam interfecit gladius. (2. Reg. 18.) Succenditurque in saltibus primum lignum viride & sic aridum, hi qui viuūt in malo, & hi qui iustitiæ mortui sūt. Quodque dicitur, & comburetur in ea omnis facies, ab austro vsque ad aquilonem hoc dicit: Ab his qui feruent e spiritu videbantur, vsque ad eos qui crescente iniquitate, & refrigerata charitate multorum, calorē pristinum perdiderunt: ita vt omnis caro perspiciat flammā domini non extingui. Precaturque Propheta ne fiat quod dñs comminatus est, hoc est, ne succendatur saltus, & ligna omnia cōcremētur: vt aut adhuc accipiant locum pœnitētiæ, aut sibi non imponatur necessitas tristia nonciandi: præsertim cum populus ea non intelligat, & obscuritate dictorum, magis ad insaniam prouocetur.

CAP. XXI.

ET [b] fact⁹ est sermo domini ad me dicens: &c.] Quia supra dixerat, ipsi dicunt ad me, nunquid non per parabolas loquitur iste, & apertam populus flagitabat sententiam: idcirco id quod domin⁹ per metaphoram siue parabolam, & vt alij (Sup. 20. in fi.) (משל) vertere, prouerbium, est locutus, nunc manifestius loquitur saltus Nageb & Darō & Theman esse Hierusalem, & templum illius sancta sanctorum, & omnem terram Iudææ: flammamque quæ combustura sit saltum, intelligi gladium deuorantem, qui eductus sit de vagina sua, vt interficiat iustum & impium. Hoc est. n. lignum viride & lignum aridum. Vnde & dominus: *Si in ligno*, ait, *viridi tanta faciunt: in sicco quid facient*? (Luc. 23.) Pro quo nescio quid volentes Lxx. iniquum & iniustum interpretati sunt, quasi non idem vtrumque significet. Quodque ibi dixerat: *Et videbit vniuersa caro, quia ego dominus succendi eam*: hoc est, siluam siue flammam, nec extinguetur; hic alius verbis loquitur, vt sciat omnis caro, quia ego dominus eduxi gladium meum de vagina sua irreuocabilem. Verè enim contra Hierusalem nō est flamma sopita, nec extinctum incendium, nec reuocatus gladius: quia modicum tempus in medio, & Hierusalem cū templo suo, Babylonio igne succensa est.

c ¶ *Et tu fili hominis ingemisce in contritione lumborum, & in amaritudinibus ingemisce coram eis, &c.*] Primum dixerat: vatici-

B vaticinare, vel stilla ad austrum, Aphricum & meridiem, & ad saltum meridianum: Quod quia videbatur obscurum, & dicta Prophetæ populus nesciebat, secundo ponitur manifestius, saltum meridianū esse Hierusalem, & omnes infructuosas arbores ad quarum radices securis posita sit intelligi habitatores eius, gladiumque interpretari pro incendio. Tertio iubetur prophetæ, vt tacētib. illis, nec interrogantib. cur ista vaticinatus sit, faciat p quæ interrogetur, & respondeat q̄ dn̄s locutus est Ingemisce, inquit, eiulare, nō leui voce, nec dolore moderato, sed in contritione lumborū, vt gemitus tuus ex imis visceribus, & amaritudine animi proferatur. Et hoc facies coram eis, vt cum te interrogauerint cur tanto gemitu conteraris, & quid tibi mali acciderit, vt sic ingemiscas, tu eis meo sermone respōdeas: Idcirco plāgo, & dolorem cordis mei dissimulare non valeo, quia auditus, qui semper meis auribus insonuerat, opere cōpletur & venit, imminens videlicet Babylonij furentis exercitus: Qui cum venerit & vallauerit Hierusalem, nunc tabescet omne cor, & dissoluentur vniuersæ manus: vt occupāte pauore mentes hominum, nullus audeat repugnare. Infirmabitur enim omniū bellatorum spiritus, & tanta
F cunctos occupabit trepidatio, atque formido, vt timore cogente, artus & viscera dissoluantur, & vesica humorē tenere nō valeat, ita vt vrina genua polluātur. Naturale est n. vt timore cogente, vesica laxetur, & aduersus hominis voluntatē, humor defluat. Quod quidem & in morborum magnitudine accidere solet, vt postquā vires defecerint ægrotantium, non solum genua sed & lectuli polluantur Ecce, inquit, venit quod sæpe prædixi, & opere cōpletur, ac fiet quod non ego, sed dominus locutus est: Scio quendam in contritione lumborum, & fluentibus aquis, multa testimonia replicasse, vt Prophetæ castitas impleretur, & amaritudo animi, & dolor mētis internus, quod aquæ feminum genua polluant. Sed hæc expositio ad præsentem non pertinet locum.

HEB.

fili hominis ingemisce in contritione lumborum, & in amaritudinibus ingemisce coram eis. Cumque dixerint ad te, quare tu gemis? dices: Pro auditu, quia venit, & tabescet omne cor, & dissoluentur vniuersæ manus, & infirmabitur omnis spiritus, & per cuncta genua fluent aquæ. Ecce venit, & fiet, ait dominus Deus.

SEPT.

contritione lumborū tuorū, & in doloribus geme in conspectu eorū. Eritq; si dixerint ad te, quare tu gemis? & dices: propter nuncium, quia venit, & comprehendetur pauore omne cor, & dissoluentur vniuersæ manus, & examinabitur omnis caro, & omnis spiritus, & omnia fœmora polluentur humore. Ecce venit, & erit, dicit dominus Deus.

[a] Et factus est sermo domini ad me dicens: Fili hominis, Propheta & dicēs: Hæc dicit dominus Deus: loquere, Gladius, gladius exacut⁹ est & limatus, vt cædat victimas exacutus est, vt splendeat. limatus est: qui moues sceptrum filij mei, succidisti omne lignū. Et dedi eum ad leuigandum, vt teneatur manu: iste exacutus est gladi⁹ & iste limatus est, vt sit in manu interficientis. Clama, & vlula fili hominis, quia hic factus est in populo meo, hic in cunctis ducibus Israel. Qui fugerant, gladio traditi sunt cum populo meo, idcirco plaude super fœmur: quia probat⁹ est, & hoc cum sceptrū subuerterit, & non erit, dicit dn̄s Deus Tu ergo fili hominis Propheta, & percute manu ad manum, & duplicetur gladius ac triplicetur gladius interfectorū. Hic est gladi⁹ occisionis magnæ, qui obstupescere eos facit, & corde tabescere, & multiplicat ruinas. In omnibus portis eorum dedi conturbationē gladij acuti & limati ad fulgendum, amicti ad cædem. Exacuere, vade ad dexteram siue ad sinistram, quocunque faciei tuæ est appetitus. Quin & ego plaudam manu ad manum, & implebo indignationem meam, ego Dominus

[a] ¶ *Et factus est sermo Domini ad me dicens: Fili hominis, Propheta & dices: Hæc dicit dominus Deus: loquere, Gladius, &c.*] Multum est si vtramque ponam editionem, & librorum extenditur longitudo, maximè vbi aut nulla aut parua distantia est. Ponam igitur nōnulla quæ discrepant. Pro eo quod nos diximus: *Qui moues sceptrum filij mei, succidisti omne lignum*: illi transtulerunt: *Interfice, contemne, repelle omne lignum.* Rursum vbi nos diximus: *Qui fuerant, gladio traditi sunt*: & illi & alij transtulerunt: *Hospites mei* siue *habitatores.* Et vbi nos diximus: *Plaude super fœmur*: illi posuerunt: *Percute manu.* Et vbi transtulimus: Et hoc cum sceptrū subuerterit: illorum habet editio: Tribus repulsus est. Loquitur autē ad gladiū Nabuchodonosor, vt veniat contra Hierusalem & exacuatur atque limetur, multos enim esse cædendos, & ad ipsum Apostrophā facit: Tu es qui moues atque subuertis sceptrum filij mei, imperium videlicet populi Israel: & omne lignum succidis, vniuersam populi

multitudinē. Dedi, inquit, istum gladium, vt teneatur manu Nabuchodonosor, & sit in manu viri robustissimi. Vnde ô Propheta, clama & vlula, & mala instantia, vocis lamentatione testare. Hic gladius nulli pepercit, nec aliquem imminentium malorum reliquit expertem, factus est in populo, factus est in ducibus Israel, factus in hospitibus meis ac sacerdotib. qui habitabant in templo meo. Idcirco percute fœmur, siue manū, & habitum plangentis assume. Hic enim gladi⁹ probatus est mihi, & hoc cum sceptrum meum regnumque subuerterit, quod vltra non erit, & in Sedechia rege finietur. Iterum tibi propheta iubeo, vt qui fœmur percusseras pro stupore & miraculo, percutias & manus: vt non solum semel, sed secundo ac tertio gladius veniat ad interficiendū. Primo enim venit 4.Reg.24. 25.
Nabuchodonosor, quādo tulit Iechoniam, & secūdo quādo regnabit Ioakim: tertio, quādo Sedechias. Et hic est gladi⁹ triplicatus, q̄n facta est magna occisio, & in tantum multiplicauit ruinas, vt obstupescerēt animi, & corde tabescerēt, & in omnib. portis eorum darēt conturbationē. Præcipitur ergo illi, hoc est, gladio acuto & limato ad fulgendum, amictoq; & expedito & parato ad cædem, vt vadat siue ad dexteram voluerit, siue ad sinistram. Quocūque, ait, faciei tuæ placuerit, audacter ingredere, me H
habens ducem, me adiutorē. Ego plaudā manu ad manum, vt sæuientē te cōtra aduersarios meos, quasi fautor tu⁹ & exhortator instigē. Ne dubites, ne formides, & pati timeas quod passus est Sennacherib: ego dominus sum locut⁹, meæ 4.Reg 19.g
minister es voluntatis, meam comple sententiam. Possumus iuxta anagogen, gladium acutum paruumque ad cædem, accipere diabolum, de quo ait Apostolus: *Tradere huiuscemodi satanæ in interitū carnis, vt spirit⁹ saluus fiat.* Et in alio loco: Hymenæus & Alexander, quos tradidi satanæ, vt discant non blasphemare. Et in psalmis scriptū est: *Misit furorē, & iram, & angustiam: immissionem per angelos pessimos.* Hunc quidā putant gladium & in manu fuisse angeli, q̄n sub Dauid percutiebatur Hierusalem. Alij autē & de illo dici gladio suspicantur, de quo in Euangelio scriptū est. *Non veni pacem mittere super terrā, sed gladiū* & diuidere inter se omnem consanguinitatis affectum: vt mali corruant, & sancti resurgant. Sed hoc impium est credere de gladio saluatoris, & non potius de diabolo, qui domini in Ecclesia sceptra subuertit: qui interficit iunctos in populo, & duces & hospites Dei, & tunc à domino comprobatur, quando Iudam proditorem, & similes eius subuerterit. Qui *postquam comedit buccellam, intrauit in illum satanas.* Duplicaturque & triplicatur gladius interfectorum, vt soluatur peccatum Hierusalem: quia suscepit de manu domini duplicia peccata sua. Gaudet autē dominus, & exultat, & hortator est gladij sæuientis: vt vadat siue ad dexteram, siue ad sinistram, & quocunque eum faciei suæ tulerit appetitus, vt interfectis malis, remaneant boni, & impleatur illud quod scriptum est: *Quid paleis ad frumentum, dicit dominus?*

1.Cor.5 b; 1 Tim 1.d; Psalm 77.; 2 Reg. 24.a; Matt. 10.d; Ioan. 13.d; Esa. 40.b; Hier. 23.e

nus locutus sum.[a] Et fact[9] est sermo dñi ad me, dicẽs: Et tu fili hoïs pone tibi duas vias, vt veniat gladius regis Babylonis. De terra vna egredientur ambæ, & manu capiet coniecturã: in capite viæ ciuitatis cõiiciet. Viã pones, vt veniat gladius ad Rabbath filiorũ Ammõ, & ad Iudam in Hierusalẽ munitissimam. Stetit.n. rex Babylonis in biuio, in capite duarũ viarũ, diuinationẽ quærẽs, cõmiscens sagittas; Interrogauit idola, exta consuluit. Ad dexteram eius facta est diuinatio super Hierusalẽ: vt ponat arietes, vt aperiat os in cæde, vt eleuet vocẽ in vlulatu, vt ponat arietes contra portas vt comportet aggerẽ, vt ædificet munitiones. Eritq; quasi consulens frustra oraculum in oculis eorum, & sabbathorum otium imitãs: ipse autem recordabitur iniquitatis ad capiẽdum. Idcirco hæc dicit dominus Deus: Pro eo quod in memoriã reuocastis iniquitates vestras, & reuelastis preuaricationes vestras, & apparuerũt peccata vestra in omnib. cogitationibus vestris pro eo, inquam, quod in memoriam reuocastis, manu capiemini.

HEB.	SEPT.
[b] Tu autem prophane, impie dux Israel, cuius venit dies in tẽpore iniquitatis præfinita. Hæc dicit dñs Deus: Aufer cidarim, tolle coronam. Nõne hæc est, quæ humilẽ subleuauit, & sublimem humiliauit: Iniquitatem, iniquitatem, iniquitatẽ; ponam eam: & hoc non fuit, donec veniat cuius est iudicium, & tradam ei.	*Et tu prophane, inique dux Israel, cuius venit dies, in tempore iniquitatis finis Hæc dicit dominus Deus: Abstulisti cidarim, & posuisti coronam. Hæc non erit similis: Humiliasti excelsum, & subleuasti humilem. Iniquitatem, iniquitatem ponam eam nec hæc talis erit, donec veniat cui debetur: & dabo ei.*

[c] Et tu fili hoïs, propheta, & dic. Hæc dicit dominus Deus ad filios Ammon, & ad opprobrium eorũ: Et dices: Mucro, mucro euagina te ad occidẽdum lima te vt interficias, & fulgeas. Cum tibi viderentur vana, & diuinaten::: mẽdacia, vt

A

a ¶ *Et factus, &c.*] Scio me in hoc loco iuxta Lxx. interpretes, cuiusdam multiplicem legisse expositionem: Rabbath filiorũ Ammõn, referentis ad gẽtium populum, Iudã vero & Hierusalem, ad eos qui sub Christi nomine congregantur, & factis dent nominis dignitatem: regemq; confusionis diabolum stare in omni viarum capite, & insidiari in occulto: implerique illum versiculum: *Iuxta semitam scandalum posuerunt mihi*: & stare eum in biuio, vel eos qui sui sunt tenere cupiẽtem, vel nouum sibi acquirere seruitium: & ad dexterã semper pergere, ad eos scilicet qui in dexterã parte sunt positi: vt expugnet eos, vt exultet in cæde, vt arietibus & congestione operum terrenorũ capiat miseram Hierusalem, & primo quidem vt videatur ei nihil agere, & frustra conari. Illo vero recordãre iniquitates eorũ, quæ in Ecclesia cõmorantur: imo malis operibus reducunt aduersarias potestates in memoriam scelerũ pristinorum, patefiũt omnia peccata populi, & cogitationes eorum, & idcirco capiuntur, quia nouis vetera delicta cumulaturi. Hæc alius dixerit, nobis cœpta historiæ veritas persequẽda est. Cũ, inquit, dixisset mihi sermo diuinus: *Propheta fili hominis, & loquere ad gladiũ & dic: Gladi[9], gladius*, & cætera q̃ Prophetia gladij cõtinetur. Secundo fact[9] est ad me sermo domini, dicẽs: Vis fili hominis scire quis iste sit gladius, & apertius personam discere gladij sæuientis? Ausculta quæ dico: pone duas vias, vt per illas gladius veniat regis Babylonis: qui egredietur quidem vno itinere Chaldæorum: sed cum venerit per desertũ & solitudinem ad biuiũ terræ Arabiæ, q̃ appellatur filiorum Ammon: quarum vna via, Hierusalem ducit ad dexteram partem, sinistra vero ad Rabbath filiorum Ammon, quæ est ciuitas Metropolis, & hodie Philadelphia nominatur. Memor inquit, internecionis, quæ accidit regi Assyrio, quando centum octogintaquinque millia vna nocte sũt cæsa: formidabit ad partem dexteram declinare, & ire contra munitissimam Hierusalem: sed stabit in ipso compito, & ritu gentis suæ oraculum consulet, vt mittat sagittas suas in pharetram, & commisceat eas inscriptas, siue signatas nominibus singulorum, vt videat cuius sagitta exeat, & quam prius ciuitatem debeat oppugnare. Hanc autẽ Græci βελομαντείαν siue ῥαβδομαντείαν nominãt. *Interrogauit igitur idola, exta consuluit. Ad dexteram facta est diuinatio eius*, vt pergeret contra Hierusalem, & oppugnaret eam, aggeres comportaret, arietes poneret, ædificaret munitiones, vrbemque concluderet, & in cæde aperiret os suum, & fremitum exultantis & vlulantis exercitus concitaret. Hoc, inquit, facient, videbitur habitatoribus Hierusalem oraculum frustra consulere, & quasi sabbathorum otium terere, ludere videlicet, & nihil operis perpetrare. Rex autem Babylonis, non in sua fortitudine, sed in iniquitate populi confisurus est, qua eos scit offendisse Deum, & peccata patrum nouis cumulasse delictis, & preuaricationes eorum omnibus patuisse, & idcirco non dubitabit de victoria, quia confidet de iniquitate Hierusalem: hæc iuxta Hebraicum, à quo Lxx. non tam sensu quam verbis in plerisque discordant.

Psal 139 a

B

Esa. 37 d

C

b ¶ *Tu autẽ, &c.*] Symmachus hunc locum ita interpretat[9] est. *Tu autem prophane, inique dux Israel, cuius venit dies in tempore iniquitatis constitutus:* Hæc dicit dominus Deus: Abstulit cidarim, & tulit coronã: neque hoc neque illud: humilem subleuabit, & sublimem humiliabit. Iniquitatem, iniquitatem, iniquitatem faciam illud. Et hoc non fuit iste, cuius iudicium est, quem daturus sum. Post vrbis Hierusalem subuersionẽ, & captiuitatem populi, ad ducem Israel sermo dirigitur: quẽ nemini dubium est significari Sedechiam, in quo regum Israel de stirpe Dauid imperiũ finitum est. Venit, inquit, tibi dies, quæ longo tempore præfinita est in te: & propter te sacerdotium & regnum interiit populi Iudæorum. Cidaris enim insigne põtificis est: corona, hoc est diadema, regis indicium. Nonne hæc est cidaris, & hæc corona, quæ nihil fecit iudicio; sed ad imitationem regis Babylonij, quos volebat, exaltabat, & quos volebat, humiliabat? Propterea non semel, nec iuxta Lxx. bis, sed tertio iniquitatẽ ponã tibi in perpetuũ: quæ non statim tibi reputata est, sed donec veniat Christus cuius est iudicium: & tradat ei pater regnum & Sacerdotium, vel Ecclesiam de gentibus congregatam. *Non enim iudicat pater quemquam: sed omne iudiciũ dedit filio.* Et in alio loco: *Deus, ait, iudicium tuum regi da: & iustitiam tuam filio regis.* Iste est cui repositum est imperium, & sacerdotium sempiternum: De quo loquebatur & Iacob: *Non deficiet princeps ex Iuda, neque dux de femoribus eius, donec veniat cui repositum est: & ipse erit expectatio gentium.* In eo loco vbi nos interpretati sumus: *Nõne hæc est*: pulchrè trãstulit Symmachus, *neque hoc neque* illud. Quia enim dixerat: *Aufer cidarim, tolle coronam* subiunxit, *neque hoc neque illud*: id est regnum cessabit, & sacerdotium. Vnde qui postea vsque ad aduentum Christi reges fuerunt pariter & sacerdotes: quorum vnus Hyrcanus pontifex diadema capiti suo imposuit, frustra sibi & hoc & illud voluit vendicare, cum regnum ei non deberetur post Sedechiam, sed illi cui repositum erat, & qui fuit expectatio gentium: de quibus loquitur & Malachias: *Vos Sacerdotes, qui contaminatis nomen meum.* Et post paululum: *Non est voluntas mea in vobis, & victimas non suscipiam de manibus vestris. Ab ortu enim solis vsque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus: & omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda.* Quæ munda oblatio, sine sanguine hircorum, arietum, atque taurorum, in Christi completur aduentu: quando venit desideratus gentibus, & ortus est sol iustitiæ, in cuius pennis est sanitas.

D

Ioan. 5 A
Psal 71 a

Gen. 49 d
Sec. 70.

Malach. 1
Psal. 49 a
Agg. 2 b
Malac. 4 a

c ¶ *Et tu fili hominis, Propheta, & dic. Hæc, &c.*] Gladiũ regis Babylonis stetisse in capite duarum viarum, in compito dexteræ & sinistræ, quarum altera ducebat Hierusalem,

altera

E altera ad Rabbath filiorum Ammon: & exisse sortem vt pergeret prius cõtra Hierusalẽ, supra legimus: Qua expugnata & capta, regnũ quoq; & Sacerdotiũ eius in æternum perisse prænunciat. Residuum erat filius Ammon, & ipse diuisionis ordo poscebat, quid de sinistra via factum esset. Vnde imperatur Prophetæ, vt loquatur ad filios Ammon, & ad opprobriũ eorũ: quod & ipsi capiendi sint: & ad eundem gladium sermonem dirigit: O mucro mucro qui paratus es ad cædẽ qui limaris vt fulgeas & interficias: licet tibi idola responderint, & vanum sit omne quod à dæmonib. respondetur: vt videlicet vulneratorũ ceruicib. immineres, & per te cõpleretur quod multo dñs tempore fuerat comminatus: tñ expleto opere tuo, quod egisti contra filios Ammon, reuertere ad vaginam tuã, id est in Babylonem, ad locum in quo factus es & creatus: vt in terra natiuitatis tuæ iudicẽ te, & effundã super te indignationẽ meam, & Medorum atq; Persarum virtute capiaris. Quod plenius in Esaiæ volumine dicitur, in visione contra Babylonẽ: Ecce ego suscitabo super eos Medos. Et post paululũ: *Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclyta in superbia Chaldæorũ, sicut subuertit Deus Sodomã & Gomorrã: non habitabitur vsq; in finẽ.* Et quia semel sub persona gladij de rege, imo regno Babylonis loquebatur, seruatur τροπή. *In igne* inquit, *furoris mei sufflabo in te*, vt faciam te igne consumi: & tradam te in manibus hominum stultorum & imperitorum: qui artem non habent cudẽdi gladios & acuendi: vt nequaquam vltra acuaris, limeris, & fulgeas ad occidendum, sed sis ignis cibus: sanguisque tuus, quem fudisti cunctis spectantibus in te potius redundet: & tradaris æternæ obliuioni, & pereas in perpetuum: quia ego dominus locutus sum, cuius dixisse, fecisse est.

Esa. 13. d

F

vt dareris super colla vulneratorũ impiorum, quorũ venit dies in tẽpore iniquitatis præfinita. Reuertere ad vaginã tuã, in locũ in quo creatus es: in terra natiuitatis tuæ iudicabo te. Et effũdã super te indignationẽ meã, in igne furoris mei sufflabo in te, daboq; te in manib. hominũ stultorum, & fabricantiũ corruptionem. Ignis eris cibus, sanguis tuus erit in medio terræ obliuioni traderis; quia ego dominus locutus sum.

CAPVT XXII.

ET a factũ est verbum domini ad me, dicẽs; Et tu fili hominis, nonne iudicas ciuitatẽ sanguinũ, & ostendis ei omnes abominationes suas? Et dices, Hæc dicit dñs Deus. Ciuitas effundens sanguinẽ in medio sui, vt veniat tẽpus eius; & quæ fecit idola cõtra semetipsã, vt pollueretur. In sanguine tuo qui à te effusus est, deliquisti: & in idolis tuis quæ fecisti, polluta es: & appropinquare fecisti dies tuos, & adduxisti tẽpus annorũ tuorũ: propterea dedi te opprobriũ gentibus, & irrisionẽ vniuersis terris. Quæ iuxta sunt, & quæ procul à te, triumphabunt de te (siue illudent tibi:) sordida, nobilis, grandis interitu. Ecce principes Israel, singuli in brachio suo fuerunt in te ad effundendũ sanguinẽ. Patrẽ & matrem cõtumeliis effecerunt in te (siue patri & matri maledixerunt:) Aduenã calũniati sunt in medio tui, Pupillũ & viduã contristauerunt (siue oppresserunt) apud te. Sãctuaria mea spreuistis, & sabbatha mea polluistis. Viri detractores (siue latrones) fuerunt in te ad effundẽdũ sanguinẽ, & super montes comederunt in te. Scelus (siue vt significantius in Hebræo habet זמה, hoc est, incestũ) operati sunt in medio tui. Verecundiora patris discooperuerũt in te, immunditiam menstruatæ humiliauerunt in te: & vnusquisque in vxorem proximi sui operatus est abominationem, & socer nurum suã polluit nefariæ, frater sororem suã, filiam patris sui oppressit (siue humiliauit) in te. Munera acceperũt apud te, ad effundendũ sanguinem. Vsuram & superabundantiã accepisti, & auarè proximos tuos calumniata es: (siue & cõplebo consummationẽ malitiæ tuæ in oppressione tua:) meique oblita es, ait dñs Deus. Ecce, cõplosi manus meas super auaritiam tuam quam fecisti, & super sanguinem qui effusus est in medio tui. Nunquid

CAP. XXII.

ET a factum est verbum, &c.] *Et tu*, ait, *fili hominis* (vtar enim consueto ad te vocabulo) iudica ciuitatẽ sanguinum, & ostende illi omnes abominationes suas: vt sciat se imminentem captiuitatem merito sustinere, & in multis sanguinib. adduxisse tempus ruinæ suæ. Primum omniũ scelerum, pro Deo idola venerata est, & adorasti opera manuum tuarum: & appropinquare fecisti tempus annorum tuorũ, quod multo tempore dicebatur: & differebatur, vt ageres pœnitentiam. *Tu autem secundũ impœnitens cor tuum, thesaurizas tibi iram in die iræ.* Idcirco dedi te opprobriũ gentibus & illusionem vniuersis terris, quæ in circuitu tuo sunt, tam iuxta, quàm procul: quæ triumphabunt de te, siue illudent tibi. *Sordida, nobilis, grãdis interitu.* Sordida, quia munda esse desisti. *Nobilis* in malo: quæ quondam in bono cunctas vrbes nobilitate superabas. *Grandis interitu*: vt quando sublimior eras, tanto fortius rueres. Et interim (vt cætera prætermittam) pauca numerabo, quæ in te fuerint. Principes tui non

Rom. 2. a

יתקלסו

G iustitia, sed roboris & brachij fortitudine iudicantes, fuderunt in te innoxiũ sanguinẽ. Alij patrẽ & matrẽ cõtumeliis affecerunt, siue maledixerunt parentibus scriptura dicente: *Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur. Aduenã & peregrinũ oppresserunt in medio tui*: quasi nõ illis sufficeret pro omni angustia peregrinatio & exiliũ patriæ. *Pupillũ & viduã contristauerunt*, siue *oppresserũt apud te*: vt quorũ omne præsidiũ est in legũ iustitia, non solum cõtristarentur, sed opprimerẽtur à te. Sanctuaria mea, siue sancta contempsistis, & sabbatha mea polluistis: vt non discerneretis inter sanctum & pollutum: inter decretũ religioni diẽ, onúmq; sabbati ad culturam Dei, & cæteros dies, quib. operari & seruire carnis necessitatibus lege promissum est. *Viri detractores* siue iuxta Symmachum, & Theodotionem, *dolosi*, quod in Hebræo dicitur a רכיל, *& homicidæ erãt in te*, vt blasphemarent Deum: siue cuncta dolo agerent, aut violentia. Et comederunt in montibus alta sapientes, & eleuari contra Deum superbia, scelus, siue incestũ operati sunt in medio tui: vt quod in angulis quoque & secreto raro fit, quñ à malis conscientię hominũ deuitãtur, hoc tu in propatulo feceris. Quid sit aũt incestus, sequẽs sermo significat: *Verecũdiora patris nudauerũt in te*, nouercæ cõtra fas & licitũ copulari: & immunditiã mẽstruatæ humiliauerunt in te: non parcentes naturę, nec inducias dãtes turpitudini: & ad vxorem proximi sui adhinnientes. Quodque hoc sceleratius est, socer exarsit in nurũ, & frater sororis iura nesciuit, vt nõ veterinã, sed eadem patre violaret sororẽ. Acceperunt munera, vt innocẽtem sanguinẽ funderent. Necessitatem pauperum verterunt in lucrum, vt vsuram acciperẽt, & superabundãtiam: & propter auaritiã amicos calumniati sunt. Hoc aũt, inquit, fecisti ô Hierusalem, quia mei oblita es. Memoria.n. Dei excludit cuncta flagitia. Vnde habitũ dñi irascentis assumpsi, & cõplosi manus meas contra auaritiam tuã, & contra sanguinẽ qui effusus est in medio tui: vt intelligas, & mente cognoscas, vtrũ vel animo, vel manibus possis meã iracundiã sustinere. Ego enim *dominus locutus sum, & ego faciã*: vt postquã capta fueris Hierusalem, *dispergam te in nationes, & ventilem in aerem*: quasi inutiles paleas huc illucq; rapiendas: tantæq; clemẽtiæ sum vt sæuitia mea vertatur in misericordiam. Omnia enim faciam, vt deficiat immunditia tua à te, & recipias pristinam puritatem. Quam cum receperis, possidebo te in conspectu omnium gentium: vt cum à me possessa fueris, tunc intelligas, quod ipse sim Dominus. Sin autem interpretationem Symmachi & Theodotionis sequimur: quorum alter ait: *Et vulnerabo te siue confodiam*: Alter: *Contaminabo te in conspectu gentium*: ad malam partem cuncta referenda sunt: quamquam illud huic sensui contrarium sit, quod supra dici-

הקלו Exod. 21. b

a rachil

זמה

H

ונחלת

Nunquid sustinebit cor tuum, aut præualebũt manus tuæ in diebus quos ego faciam tibi? Ego dominus locutus sum, & faciã. Et dispergam te in nationes, & ventilabo te in terras, & deficere faciã immunditiã tuam à te & possidebo te in conspectu gẽtium. (siue iuxta Aquilæ primã editionẽ, & Theodotionem.) Et contaminabo te: (Vel iuxta Symmachũ: Et vulnerabo te in conspectu gentiũ) & scies quia ego dominus. [a] Et factum est verbũ domini ad me dicẽs: Fili hominis, versa est mihi dom[us] Israel in scoriã. Omnes isti, æs, & stãnum, & ferrũ, & plumbum in medio fornacis, scoria argẽti facti sũt. Propterea hæc dicit dominus Deus: eo quod versi estis omnes in scoriam, idcirco ecce ego cõgregabo vos in medio Hierusalẽ, congregatione argenti, & æris, & ferri, & stanni, & plũbi, in medium fornacis: vt succendam in ea ignem ad conflandum. Sic congrega in furore meo; & in ira mea, & requiescam & conflabo vos: Et congregabo vos, & succendam vos in igne furoris mei: & conflabimini in medio eius. Vt conflatur argentum in medio fornacis, sic eritis in medio eius, & scietis quia ego dominus effuderim indignationem meam super vos. [b] Et factum est verbũ domini ad me dicens: Fili hominis, dic ei: Tu es terra immunda, & nõ cõpluta in die furoris. Coniuratio prophetarum in medio eius: sicut leo rugiens rapiẽsque prædã, animas deuorauerũt: opes & pretiũ acceperũt, viduas eius multiplicauerunt in medio illius. Sacerdotes eius contẽpserunt legem meam, & polluerunt sãctuaria mea: Inter sãctum & prophanum nõ habuere distãtiã, & inter pollutum & mundũ nõ intellexerunt: & Sabbatis meis auerterũt oculos suos, & coinquinabar in medio eorum. Principes eius in medio illius, quasi lupi

rapien-

A tur: *Et deficere faciam immunditiem tuã à te.* Defectio.n. immunditiæ, restitutio puritatis est. Vtramq; editionem pariter disserui, vt librorum magnitudinem declinarem.

a ¶ *Et factum, &c.*] Verbum Hebraicum [b] סיג, Symmachus scoriam, Aquilæ prima editio στέμφυλον γίγαρτον: quod vtrũque acinum vinacij significat, interpretati sunt. Secunda autẽ eius translatio, & Lxx. vertêre cõmistionẽ. Porro scoria, sordes & purgamenta metallorũ sonat: vt cõsequenter captiuitate vicina, imo iã imminente vrbis excidio, ignis adhibeatur: vt sub translatione cõflationis, purũ argentũ remaneat, quod ære, stanno, ferro, plũboq; mistum fuerat atq; violatũ; quorum tria, æs, stannũ, & plumbum, fusilis materiæ sũt, & igni soluuntur. Ferrũ vero inter incudẽ & malleum mollescit atq; tenuatur, & diuersas accipit formas, prout voluntas artificis fuerit. Sicut igitur argẽtum, quod supradicta metalla violarunt, in fornacẽ mittitur: vt ablatis sordib. & adulterinis materiis, purũ remaneat: ita, inquit, congregabo vos in medium Hierusalem, & Babyloniæ obsidione circundabo: vt succendam in vobis ignem ad conflandum quodq; ibi facit flammarum ardor immensus, hic fames & pestilentia faciet:
B vt postquam congregauero vos atq; succendero in igne furoris, tunc requiescã: & contemptus dolorẽ, pœnarum vestrarum vltione cõpescam. Et hoc totum faciã, vt postquam effudero indignationem meã super vos, finis vestri cruciat[us], mei nomina sit: & sciatis quod ego sim domin[us] iudex omnium
Malach.3.a Esa.xxx. & retributor. Quod autem dicitur esse conflator, & in multis quidem aliis locis, sed maximè in Malachia & Esaia legimus: quorum alter: *Ecce, inquit, dominus egreditur, quasi ignis cõflatorij, & sicut herba lauantium: & sedebit conflans & emũdans quasi argentum, & aurum: & emundabit filios Leui.*
Esa 4 b Alter: *Et lauabit dominus sordes filiorum & filiarum Sion: & sanguinem Hierusalem mundabit de medio eorũ, spiritu iudicij,*
Psal.25.a *& spiritu combustionis.* Et puto illud sonare quod in Psalmis dicitur: *Proba me domine, & tenta me.* Post quod infertur: *Vre renes meos & cor meum:* vt vniuersa lumborum noxij in me humoris pituita siccetur. Quod de Hierusalem intelleximus, intelligamus de animarum statu, quæ puræ à Deo conditæ sunt, aurumque in sensu atque sapientia, & argentum in sermone atque eloquio susceperunt, vt quod mente conceperint, verbis explicent. De argento legimus:
Ibid.11.b *Eloquia domini, eloquia casta: argẽtum igne examinatũ, probatum terræ, purgatum septuplum.* De auro similiter & argento, sexagesimusseptimus continet psalmus: in quo scriptum
ὠτὸ φρενα ἐν χλωρότητι. est: *Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora siue interiora dorsi ei[us], in virore aut pallore auri.* Omnis enim gloria *filiæ regis intrinsecus:* quæ loquitur
Ibid.44.c Cant.1.c in cantico canticorum: Introduxit me rex in cubiculum suum. Qui inter duos dormierit & requieuerit testamenta, statim assumit pennas columbæ deargentatas: aurique in
Leui.26.c cordis thesauro fulgore radiabit. Ad hunc sensum reor & illa esse referenda: quod peccatoribus, & qui meruerunt offensam Dei, cœlum æneũ, terra sit ferrea: & maximè terra Ægypti: de qua eduxit dominus Israel quasi de fornace

ferrea. In Zacharia quoque: Iniquitas sedet super talentum plũbi. Et in Exodi cantico dicitur: *Demersi sunt quasi plumbũ in aqua violentissima.* Grauati.n. peccatorum põdere premebãtur, & loqui poterãt: *Quasi on[us] graue grauatæ sunt super me.* C Zach.5. Exod.15. Psal.37.a
Quomodo autẽ auri speciẽ adulterina æris similitudo mentitur, sic argenti candorẽ stãnũ simulat: quod simplex & rusticus nõ facile dignoscit. Et sæpe accidit, vt aurũ & argentum hæretica prauitate cõmistũ, igne Spiritus sancti, & dñi iudicio separetur, & purum aurum remaneat & argentum; de quo Propheta dicit: *Dedi eis argentum & aurum: ipsi autem fecerunt ex eis Baal.* Osee.8 Psal.104
Cui simile est: *Eduxi eos in argẽto & auro: & non erat in tribub. eorum infirmus:* Finisque pœnarum omnium sit, nosse quod ipse sit dñs. Lapidẽ stanneũ siue massam stanneam & in Zacharia legimus: quæ quid significet, suo loco interpretati sumus. האבן הבדיל Zach.4.c

b ¶ *Et factum est verbum domini ad me dicens: Fili hominis, &c.*] Poterat dilĩgẽs auditor inquirere, quæ esset scoria, quę argenti violauerit puritatẽ, & ære, plumbo, stanno, ferroque miscuerit. Quod ibi igitur sub persona vrbis & fornacis expressum est, & hic sub specie terræ, quæ non sit rigata, nec pluuiam susceperit, prædicatur. Pluuias illas debemus intelligere, de quibus scriptum est: *Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem:* quem expectamus: quando datur nobis pluuia temporanea & serotina: de qua scriptum est: *Pluuiã voluntariam segregabis Deus hereditati tuæ.* Dies autem furoris est, quam vbi vniusquisq; conciliat multitudine peccatorum. Scire cupimus quæ sit vrbis scoria, qui terræ durissimæ, & plenæ vepriũ sentiũque squalor. D Esa.5.b Psal.67.b
Coniuratio, inquit Prophetarũ, siue iuxta Lxx. ducum in medio eius, habentium similitudinẽ leonis: de quo scribit & Petrus: *Aduersarius vester diabolus, quasi leo rugiẽs circuit.* 1.Pet.5.b
Qui leo omnesque eius socij non quærunt corpora deuorare, sed animas: accipiuntq; mercedes, & pecunia cuncta diiudicãt. Quod in illo quidẽ tempore accidisse populo Iudæorũ, nulli dubium est. Propter sacerdotes enim & principes & Prophetas adduxit dñs super eos malum. Sed in nostra Hierusalẽ hoc sæpe conspicimus: qui iuxta Lxx. deuorant animas in potentia, & pretium accipiunt vt multas viduas faciant, quæ sponsum dominum perdiderunt. Horum autem prophetarum factio est, & coniuratio: vt inuicem sui fautores sint, & omnia turpis lucri gratia faciant. Sacerdotes qui præsules templi esse deberent, & ex quorum ore notitia legis inquiritur, violant sanctuaria: nullamque inter sanctũ & prophanum, nisi pecuniæ habent distantiã. Auertunt oculos à sabbathis: & Dei requiem, quæ in notitia scripturarum est, non recogitant: nec dicunt cum Propheta: *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.* Psal.118 2.Cor.3.d
Neque illud Apostoli: *Nos autem omnes reuelata facie gloriam domini contemplamur.* Inter tales Prophetas & sacerdotes, medius dominus inquinatur: de quo scriptum est: *Medius autẽ inter vos stat, quẽ vos ignoratis.* Ioan.1.b
Prophetæ igitur siue duces, leonibus cõparantur. Principes autẽ, quos inferioris gradus hões intelligimus, luporum imitantur rapinã, vt effundant sanguinẽ non corporum, sed animarũ: & auarè sectentur lucra:

nequa-

A neqꝗquā illo cōtenti: Qui seruiunt altari, viuant de altario sed postquam ad ministerium Dei accesserint, Crœsi diuitias cōgregant. Prophetæ quoque illi qui ventura prænunciant, *liniebant eos absq; temperamento* (de quo & supra diximus) vaticinantiū Prophetarum: qui absque commixtione palearum linierunt parietem qui imbrib. dissipatur. Istiusmodi *vident vana*, & non tam prophetāt, *quā diuināt mendacium, dicentes* terræ miserabili: *Hæc dicit dominus*, dominus ista promittit: *cum dominus non sit locutus* ad eos. Populus autem terræ nequaquā Dei, sed terrenorum operum, principum ac sacerdotum æmulator existēs, per calumniam & potentiam cuncta faciebat: non diuites, sed pauperes opprimens: de quib' scriptum est: *Pauper autē non sustinet comminationem: & redemptio animæ viri, propria diuitiæ*. Aduenam quoq; & peregrinū, qui necdum eius Ecclesiæ fuerat effectus, sed tā auditor, & habens initia fidei, opprimebant calumnia: vt postquam circuissent mare, & aridam, facerent vnum proselytum: & facerent eum filium gehennæ. Inter tanta autē vitia & scelerum multitudinem, quæsiui de eis virum, qui iræ meæ posset resistere: & instar Moysi & Aaron & Samuelis, igni meo & incēdio se opponeret: & nō potui reperire. Vnde loquebatur ad Moysen: *Dimitte me, & delebo populum istum*. Et quia resistētem mihi, retinentemque me, non potui reperire: propterea totam super eos effudi indignationem meam: & consumpsi illos non absque mensura atque iudicio, sed vt redderem vias eorum in capita illorum: vel propria peccata, quæ fecerant, auctoribus tribuens, vel certe in capita populi ducis, principis ac prophetarū: quorum nullus fuit, qui irascenti domino auderet resistere: & quorum causa terra squalida atque deserta, imbrem domini suscipere non meruit.

Cor. 9 b
Sup. 13 b
Prou. 13 b
Mat. 23 b
Num. 16 b
1. Reg. 12 d
15 e
B
Exod. 32 a

rapientes prædā, ad effundendum sanguinem, & perdendas animas, & auare ad sectāda lucra. Prophetæ autē eius liniebant eos absq; temperamēto, videntes vana, & diuinantes eis mendaciū, dicentes: Hæc dicit dñs Deus, cū dominus non sit locutus. Populū terræ calumniabantur calumnia, & rapiebāt violenter: egenū & pauperem affligebāt, & aduenā opprimebant calumnia absq; iudicio. Et quæsiui de eis virū qui interponeret maceriā, & staret oppositus cōtra me pro terra, ne dissipatem eam, & non inueni. Et effudi super eos indignationem meā, in igne iræ meæ consumpsi eos. Viam eorum in caput eorum reddidi, ait dominus Deus.

CAP. XXIII.

ET factus est sermo dñi ad me, dicens, Fili hominis, duæ mulieres filiæ matris vnius fuerunt: & fornicatæ sunt in Ægypto, in adolescētia sua fornicatæ sunt. Ibi subacta sunt vbera earum & fractæ sunt mammæ pubertatis earum: (siue vt in LXX. continetur: Ibi ceciderunt vbera earum, & ibi deuirginatæ sunt.) Nomina earum, Oolla maior (siue senior) & Ooliba soror eius. Et habui eas (siue factæ sunt mihi:) & pepererunt filios & filias. Et nomina earū, Samaria Oolla, & Hierusalē Ooliba. Fornicata est igitur Oolla super me: & insaniuit (siue abiit) ad amatores suos, in Assyrios, qui appropinquabāt ei, vestitos hyacinthinis, principes & magistratus, iuuenes cupidinis (siue electos) vniuersos equites, ascensores equorū. Et dedit fornicationes suas super eos, electos filios Assyriorum vniuersos: & in omnibus in quos insaniuit, in immunditiis (siue adinuentionibus) eorū polluta est. Insuper & fornicationes suas, quas habuerat in Aegypto, non reliquit. Nā & illi dormierunt cum ea in adolescentia eius, & illi cōfregerunt vbera pubertatis eius: (siue & ipsi deuirginauerant eam,) & effuderunt fornicationem

CAPVT XXIII.

ET factus est sermo domini &c.] Duodecim tribus Israël quæ fuerūt innexæ in Ægypto, postea esse diuisas in duas & decem tribus, appellatasque Iudam & Israel, Regum & Paralipomenon scriptura testatur. Iudæ regnauit de stirpe Dauid, Roboam filius Salomonis in Hierusalem, vbi erat templū & sacerdotes, & magna pars tribus Leui. Decē autem tribubus in Samaria Ieroboam filius Nabat de tribu Ephraim & Ioseph: quarum Samaria nūc appellatur Oolla, quod in lingua nostra sonat tabernaculum: Hierusalem vero Ooliba, h. e. tabernaculum meum in ea. Si quidē & in decē tribubus erat tabernaculum nō Dei, sed idolorum. Aureos. n. Hieroboam, vt populum auerteret à cultu Dei, vitulos collocarat in Dan & Bethel. Dicamus ergo de singulis. Duæ istæ mulieres, Samaria & Hierusalem, filiæ fuerunt matris vnius de Israel stirpe generatæ, & fornicatæ sunt in Ægypto in adolescentia sua. Neque. n. accepissent legem eductæ de Ægypto in monte Sina, prohibentem eos venerari idola, nisi in Ægypto fuissent Ægyptia portenta veneratæ. Pōt autem mater ambarum esse Cethæa, de qua supra legimus, *Pater vester Amorræus, & mater vestra Cethæa*. Sed & quā dicitur: Vnusquisq; abominationes Ægypti auferat ab oculis suis: hoc significat, quod in Ægypto Israel idolis seruierit: & ibi ceciderint, siue fracta sint vbera virginitatis eius: maiorque Samaria dicitur & senior, vel propter multitudinē decē tribuū, vel quia post mortem Moysi de Ephraim tribu, Iesus filius Naue populo præfuit: vnde & Hieroboam, qui scidit eas, à domo Dauid fuisse legim'. Et habuit eas Deus, siue factæ sunt eius: quando ingemuerunt ab operibus Ægypti, luto prius & lateri seruientes. Quæ postea illi filios & filias, vel in solitudine, vel in repromissionis terra genuerunt. Primúque fornicata est Oolla, id est, Samaria super Deum, quādo insaniuit in Assyrios, qui vestiti erāt hyacinthinis, & nō quoslibet de populo, sed duces & magistratus: nec ætate confectos, sed iuuenes omnes, equites electos: quorum secuta est idola: & à quibus contra iussionem Dei postulauit auxiliū. Qui venerūt, & polluerunt eā: vt quidquid in adolescētia fecerat in Ægypto, nōn relinqueret. Nā & Ægyptij cōcubuerant cum ea in adolescentia eius: quorū simulacra venerata est: ibique deuirginata, & cōfracta sunt vbera illius: & tāta fuit fornicationis abūdantia, vt nō fornicati cum ea, sed fornicationē suam super illam effudisse dicātur. Propterea tradita est ipsis amatoribus suis, Phul, & Theglatphalassar, & Salmanasar: in quorū insaniuit libidinē: & ipsi discooperuerunt ignominiā eius: τρομαγγικῶς, quasi mulieris meretricis. Reuelatio autē vrbis, captiuitas est quod filios & filias eius duxēre captiuas: & ipsā gladio trucidarunt: ita vt in omnium mulierum exemplū iugulata sit, & in malā partē cunctarum sermone celebretur. Qui iudicia & vltiones fecerunt in ea: vt nihil in illa salutis relinquerēt, sed vsque hodie decē tribus captiuæ teneantur in montibus & in vrbibus Medorum, ad quas trāslatæ sunt. Iuxta Anagogen in Osee propheta quid significet, Ioseph, Ephraim, Samaria, Iezrael, & Israel: & quo modo cōtrariæ sint domui Dauid, & Hierusalem, quæ significat Ecclesiā, plenius disseruimus. De quib. & septuagesimus septimus Psalmus sonat. *Filij Ephraim intēdētes & mittentes arcū conuersi sunt retrorsum in die belli*. Et iterū: *Repulit tabernaculū Ioseph, & elegit tribū Iuda*. Elegit. n. De' domū confessionis Ecclesiam: & repulit tabernaculum Ioseph, quod interpretatur augmētum. Qui prætermissa lege Dei, aures culturæ suæ vitulos addiderunt: & appellantur Oolla, id est, tabernaculum; non Dei, sed erroris & dæmonum. Et soror maior ac senio, propter multitudinem & captiuitatem ab Assyriis fornicata est contra Deum: quia dereliquit fidei veritatem, & insanauit in hæreticorum principes amatores suos: qui vestiti erant hyacinthinis, excelsa illa & cœlestia promittentes: & ascensores, de quibus dictum est: *Hi in curribus, & hi in equis*: electos filios Assyriorū, & duces ac magistratus, qui scientiā sibi & eloquentiam repromittunt. Hoc autem propterea fecit, quod easdem fornicationes, quas habuerat in Ægypto, id est, antequam crederet, & adhuc in sæculo versabatur, etiam in hæresi exercur.

3. Reg. 12.
אהלה
אהליבה
3. Reg. 12. f
Sup. 16 a
C
3. Reg. 12 g
Exod. 1 A
D
4. Reg. 15 d
17. d & 18. c
1. Par. 5 b
Psal. 19. b

nē suā super eā. Propt. tradidi eā in man' amatorū suorū, in manus filiorū Assur, super quorū insaniuit libidine. Ipsi discooperuerunt ignominiā eius: filios & filias illius tulerūt, & ipsam occiderūt gladio. Et factæ sunt famosæ mulieres (siue facta est in sermone mulierum:) & iudicia (siue vltiones) fecerunt in ea. [a] Quod cum vidisset soror eius Ooliba, plusquam illa insaniuit libidine: & fornicationē suā super fornicationē sororis suæ, ad filios Assyriorū præbuit impudenter, ducib. ac magistratib ad se venientibus, indutis veste varia (siue pretiosa) equitibus qui vectabantur equis, & adolescentib. forma cūctis egregia. Et vidi quod polluta esset via vna ambarū; & auxit fornicationes suas. Cūq; vidisset viros depictos in pariete, imagines Chaldæorū expressas colorib. & accinctos baltheis renes, & tiaras tinctas in capitibus eorū, formā ducum omniū (siue tristatarū omnium) similitudinē filiorū Babylonis, terræque Chaldæorū in qua orti sunt: Insaniuit super eos cōcupiscētia oculorū suorum: & misit nuncios ad eos in Chaldæā Cumque venissent ad eam filij Babylonis ad cubile mammarū (siue diuertentium) polluerūt eam stupris suis: & polluta est in eis, & saturata est. (siue recessit) anima eius ab illis. Denudauit quoq; fornicationes suas, & discoperuit ignominiā suam: & recessit anima mea ab ea, sicut recesserat anima mea à sorore eius. Multiplicauit. n. fornicationes suas, recordans dies adolescentiæ suæ, quibus fornicata est in terra Ægypti. Et insaniuit libidine super concubitū eorū, quorum carnes sunt, vt carnes asinorum, & sicut fluxus equorum, fluxus eorū: (siue verenda equorum, verenda eorum.) Et visitasti scelus adolescentiæ tuæ, quando subacta sunt in Ægypto vbera tua, & confractæ sunt mammæ pubertatis tuæ.

HEB.	SEPT.
[b] Propterea Ooliba, hæc dicit dominus Deus: Ecce ego suscitabo omnes amatores tuos contra te, de quibus satiata est anima tua: & congregabo eos aduersum te in circuitu. Filios Babylonis, & vniuersos Chaldæos nobiles, tyrannosque & principes, omnes filios Assy-	*Propterea Ooliba, hæc dicit Dominus Deus. Ecce ego suscitabo amatores tuos contra te à quibus recessit anima tua: & adducam eos aduersum te per circuitum: filios Babylonis, & omnes Chaldæos* φακούδ & σουὲ & κοῦε, & *omnes filios Assyriorum cum eis, iuuenes, electos,*

A Et deuirginata est à viris Assyriis, qui in malitia perseuerāt,
1.Pet.5 d siue vltorib. Aduersarius. n. noster diabolus, ipse est inimicus & vltor. Illi confregerunt vbera Samariæ, & virginitatē
1.Tim 1 d eius q̄ habuerat in Ecclesia, perdiderunt. Propterea tradita
1.Cor.5 b est amatorib. suis: iuxta Apostolum qui scribit: *Tradidi eos Satanæ, vt discāt nō blasphemare.* Et: *Tradidi eos in interitum carnis, vt spiritus saluus fiat.* Illi discooperuerunt ignominiam miseræ Samariæ, & omnem illius ostenderunt turpitudinē: filiosque & filias, qui de illa generati sunt, scientia præditos, & simplices, atque imperitos duxēre captiuos: & ipsam interfecerunt gladio spirituali: totiusque mundi in malam partem sermone celebrātur, & fiunt famosi inter cuncta sæculi dogmata: vt in exēplum omnium fœminarum, turpitudo illius puniatur.

a ¶ *Quod cum vidisset soror eius Ooliba, plusquam illa insaniuit, &c.*] Iuxta literam facilis interpretatio est: quod videns Ooliba, id est, Hierusalem, in qua erat Dei tabernaculum, plagas sororis, non est exemplo cōmonita, vt retraheret ab errore pedē suum: sed auxit germanæ fornicationem. Illa enim semel & foris idola fabricata est in Dan & Bethel: Ista autem crebro in excelsis, & in templo Dei adorauit statuā Baalis: & cum Assyriis fornicata est. Idolum autem Baal siue Bel, & (vt apertius dicā)
B Belis, Assyriorū religio est, cōsecrata à Nino Belis filio in honorē patris. Et fornicationē suam Assyrus præbuit impudenter ducibus & magistratibus, qui induti erant veste varia & multicolori, equitib. & adolescentib. forma cunctis egregia: ita vt ambarum sororū vna fieret fornicatio. In eo autē auxit Hierusalē fornicationes suas, quod vidēs in parietibus imagines Chaldæorum, insaniuit libidine: & forma eorū vestituq; decepta misit ad eos nūcios auxilium postulās: qui venerunt & polluerunt eam. Et quia voluptas non est perpetua, sed cito affert satietatē, polluta & saturata in eos, recessit ab eorum fœdere. Vnde & ego cernens turpitudines & fornicationes omnibus publicatas, recessi ab ea: vt q̄ sororis scelera vicerat, pœnarū quoque sororem magnitudine superaret. Quæ tātæ procacitatis fuit, vt cunctos errores adolescentiæ suæ in grauiori iam ætate committeret: & Ægyptia vitia, in Chaldæorū quoque libidine sectaretur. Insaniuit enim quondā in concubitu Ægyptiorum, quorum carnes sunt ad similitudinē asinorū: & tam largus seminum fluxus, siue verenda tam grandia, vt equorum superent deformitatem. Nec cessauit scelus adolescentiæ eius: imo reuersa est, postquam facta est mihi, vt & in eremo & in terra repromissionis suspirarent antiquam libidinem: in qua deuirginata est, & fracta sunt vbera eius, & ōis decor

C periit virginitatis. Porro secundū Tropologiā, difficilis intelligentia: quo modo Ecclesia hæretica vincat libidinē: nisi forte possim' hoc dicere, q̄ seruus *qui scit volūtatem domini sui, & non facit eā, vapulabit multis*: & q̄ hæretici foris nefā- Luc 12 f
da cōmittant, & extra arcam Noe naufragio pereant. Ecclesiastici autem si verā fidem sequētes, Assyria atq; Chaldæa imitentur vitia, & discolores sequātur imagines peccatorū maiorib. digni sunt cruciatibus An non mittimus nuncios ad Chaldæos (qui interpretantur quasi dæmones) quando pandimus eis, atq; præbemus eis frangēda in pectore vbera, vbi mentis hospitiū est: & saturati voluptatibus, ab aliis transimus ad alias: & non tam fornicationē, quam meretricū numerum desideramus: & ad tantam venimus rabiem, vt post multa tempora dominicæ seruitutis reuertamur ad Ægyptū: & ea faciamus, quæ in seculo fecimus, antequam nomen fidei acciperemus.

b ¶ *Propterea Ooliba, &c.*] Quia Ægyptiarum carnium recordata es, & imitata turpitudinē gentis immundæ, quæ oīum bestiarum simulacra veneratur, propterea adducam contra te amatores tuos: quorum saciata complexu, recessisti ab eorū fœdere: vt quantus prius amor fuerat, in tāta odia verterens. Filios, inquā, Babylonis, omnesq; Chaldæos, nobiles, tyrannos & principes: D
pro quibus in Hebraico habetur, a פקוד & b שוע & c קוע a pecud b soag c coag
quas multi gētes orientales intelligunt: cū huiuscemodi nomina, nec in Regum volumine nec in Paralipomenon, neque in Hieremia quidē, qui describunt captiuitatē Hierusalem, aut in aliquo loco scripturæ sanctæ inueniamus. Nec mirū, si LXX. ipsa Hebraica posuerunt nomina: cum Symmach' quoque & Theodotio in eadē verba cōsentiant. Omnes inquit, Assyrios, equites, & iuuenes, forma egregia, duces & magistratus, siue tristatas, שליש
quos nos principes principum τριστάτ.
interpretati sumus. De quibus Exod. 15
& in Exodo legimus: *Electos ascēsores tristatas*: pro quib. Latina simplicitas ternos statores trāstulit. Tristatæ autem nomē est apud Græcos, secundi gradus post regiā dignitatem. De quibus scriptum est: *Veruntamen ad tres primos nō perueniit*: 1. Par. 11
qui principes equitum peditumque erant & tribunorum: quos nos magistratus vtriusque militiæ, & præfectos annonarij tituli nominamus. Omnes, inquit, in curribus & in equis, lorica armati, galea & clypeo, obsederunt te per circuitū. *Et dabo eis iudicium*: vt quos relinqueras, & quorū ritum feceras pactum, ab his iudiceris: & iudicabunt te iudiciis suis quasi adulteram. *Et ponam*, inquit, *Zelum meum in te*, quem exercēs tecum in furore. Zelus enim meus est inter hostes fidei etiam non seruatæ. *Nasum*, inquit, *tuum &*

aures

E

aures tuas præcident, quasi adulteræ & deprehensæ in stupro vt deformata placere desistas. Quomodo enim in facie omnis pulchritudo oris in narium decore consistit, & in aurib. è quib. in fœminis vniones & margaritæ dependent, ita dignitas regis & iudicium, quæ in ore auribusq; signatur, eorū gladio præcidetur. Ipsi filios tuos & filias tuas capiēt. Tuos, inquit, & tuas, non meos & meas, quia de adulterio generati sunt, & cætera vorabūtur incēdio. Et denudabūt, inquit, te vestimentis tuis, quib. te ornaueră, & vasis gloriæ tuæ, quę tibi ad ceremonias templi aurea argenteaq; concesseram: de quib. scriptū est: *Ego dedi eis aurū & argentū: & ipsi fecerūt ea Baal.* (Osee. 2. b) Hæc autē omnia faciā, vt perdita pulchritudine, & vultu veneficio deturpato, quiescat aliquādo scelus tuū. & fornicatio quam didicisti, & exercuisti in Ægypto. Vt postquā nasum aurésque perdideris nequaquā audeas oculos tuos leuare ad Chaldæos, & amatorib. pristinis ostendere fœditatē tuā, nec recorderis amplius Ægyptiorū libidinis, quorum magnitudine carnuū delectabaris. Quæ vniuersa dicūtur sub trāslatione adulteræ, & propter adulterium deturpatæ: vt nequaquā vltra glorietur in decore suo: sed erubescat in fœditate, quā magnitudine meruit voluptatum.

F

Quidquid de Hierusalē τροπικῶς dicitur, & ad animā referri potest, quæ virtutibus Dei iuncta cōplexui, postea adulterauit in vitia, & recessit ab eo, & patefactis vniuersis sceleribus eius, denudata est atque turpata, & ostensa omnib. vt à scelere suo aliquando desistat: nec glorietur in nominis dignitate, sed pro mali cōsciētia & recordatione Ægypti, oculos vltra ad cælum non audeat tollere. Vnde & nasus ei præciditur, & (Deut. 16. b) aures amputantur, quia odorē bonæ fragantiæ verterat in fœtorem, & audierat iudicium sanguinis, quod non solum de odore & auditu, sed de visu quoque intelligimus, quo quia male fuerant abusi Samson & Sedechias, priuantur. (Iud. 16. e; 4. Reg. 25. b) Surdum quoque Deus & mutum fecit, (Ezech. 4. e) ne lingua eorum pertranseat vsque ad terram, & tactus omnis auferetur in his qui vitam penitus perdiderunt. Et hæc fient, vt igni cuncta purgētur, & pereat Ægypti fornicatio, nec vltra oculos suos ad mala possit attollere.

Heb.

Assyriorū, iuuenes forma egregia, duces & magistratus vniuersos, principes principū, & nominatos, ascensores equorū. Et veniēt super te instructi curru & rota, multitudo populorū, lorica, & clypeo, & galea armabūtur cōtra te vndiq;. Et dabo corā eis iudiciū, & iudicabūt te iudiciis suis: & ponā zelum meū in te quem exercēt tecū in furore. Nasum tuū & aures tuas precidēt, & quæ remanserint, gladio concidēt. Ipsi filios tuos & filias tuas capient, & nouissimum tuū deuorabitur igni: & denudabunt te vestimentis tuis, & tollent vasa gloriæ tuæ. Et requiescere faciam scelus tuum de te, & fornicationem tuam de terra Ægypti: nec leuabis oculos tuos ad eos, & Ægypti non recordaberis amplius.

Sept.

electos, duces, & magistratus oēs, tristatas & nominatos, equitantes in equis. Cuncti venient super te ab aquilone, currus & rotæ cum multitudine populorum, clypei & peltæ, & mittent custodiam super te in circuitu. Et dabo ante faciem eorum iudicium: & iudicabunt te iudiciis suis: & dabo zelum meū in te: & faciēt tecum in ira furoris. Nasum tuum & aures tuas auferent, & reliquos tuos gladio deiiciēt. Ipsi filios tuos & filias tuas tollent & residuos tuos deuorabit ignis: & denudabunt te vestimēto tuo, & assument vasa gloriationis tuæ: Et auertēt impietates tuas à te, & fornicationem tuā de terra Aegypti: & non eleuabis oculos tuos ad eos, & Aegypti non recordaberis amplius.

[a] Quia hæc dicit dominus Deus: Ecce ego tradam te in manus eorum quos odisti, in manus de quib. satiata est anima tua. Et agēt tecum in odio: tollent omnes labores tuos, dimittent te nudam, & ignominia plenam, & reuelabitur ignominia fornicationum tuarū. Scelus tuum, & fornicationes tuæ fecerūt hæc tibi, quia fornicata es post gentes, inter quas polluta es in idolis earū. In via sororis tuæ ambulasti, & dabo calicem eius in manu tua. Hæc dicit dominus Deus: Calicē sororis tuæ bibes, profundum & latum. Eris in derisum, & in subsannationem, quæ est capacissima, ebrietate & dolore repleberis: calice mœroris & tristitiæ, calice sororis tuæ Samariæ. Et bibes illū, & epotabis vsq; ad fæces, & fragmēta eius deuorabis, & vbera tua lacerabis (siue vt Lxx. trāstulerunt: festiuitates & neomenias eius auferam.) quia ego locutus sum, ait dominus Deus. Propterea hæc dicit dominus Deus: Quia oblita es mei, & proiecisti me post corpus tuum, tu quoque porta scelus tuum & fornicationes tuas. [b] Et ait dominus ad me

a § *Quia hæc dicit dominus Deus: Ecce ego tradam, &c.*] Prodest & Hierusalem inimicitias habere contra Assyrios atque Chaldæos, & nequaquam Ægypti recordari, sed tradi eis in manus ad puniendum, qui illā oderant, quib. ante non traditur, nisi satiata fuerit de eis anima eius, vt postquā pænituerit veterum peccatorum, tunc purgetur suppliciis: & perdat omnes labores, quos arte meretricia conquisiuit, videatque nuditatem suam & ignominiam, & sciat quod hæc vniuersa non ei dominus fecerit, sed fornicationes suæ: quibus fornicata est per gentes, quas supra enumerauit, vt earū coleret simulacra. In viis, ait, sororis tuæ Samariæ ambulasti: propterea debes calicē illius bibere, cuius peccata sectata es. Calix autē quod sæpe accipiatur pro pœnis atq; suppliciis, multa exēpla sunt: è quib. illud est: *Calix in manu domini vini meri plenus misto: & inclinauit ex hoc in hoc: veruntamen fæx eius non est exinanita: bibent ex eo oēs peccatores terræ.* (Psal. 74. b) Et in Esaia: *Calix ruinæ, & poculum furoris dicitur.* Et ad Hieremiā loquitur Deus: *Accipe calicē vini meri de manu mea: & potabis oēs gētes, ad quas ego mittā te, & bibēt & vomēt, & insanient.* (Esa. 51. f; Sec. 70.; Hier. 25. d) Sicut enim quædam dātur cathartica, vt noxius humor qui inest corporibus egeratur: sic & dñs dat calicē tormentorū meracissimū: vt quidquid fellis amaritudinisq; est auferat à peccatorib. & pristinę eos restituat sanitati. Et ipse calix erit profūdus & latus. Profundus, pœnarum magnitudine. Latus, tempore captiuitatis. Quando autem ait, inebriata fueris & dolore cōprehensa, & biberis calicē vsque ad fęces, & intantum hauseris, vt fragmenta quoque ipsius calicis deuores: tunc tædebit te fornicationis pristinæ: & lacerabis vbera, quæ fracta fuerant in Ægypto, & quæ ab amatoribus tuis subacta atque collisa sunt, siue omnes festiuitates, & neomenias tuas auferam, vt pro solemnitate atque

H

lætitia, æternum planctum habeas & mœrorem. Quia igitur ista fecisti, & oblita es mei, & proiecisti me post corpus tuū, siue retrorsum, propter corporis vitia, vel post genitalia, quibus turpitudinis fœditas indicatur: propterea porta scelus & impietatem tuam: videlicet supplicia, quæ propter impietatem & scelera meruisti. Potest hoc quod dicitur: *Et epotabis vsque ad fæces, & fragmenta eius deuorabis*, significanter intelligi super Hierusalem, quæ calicem Samariæ sororis suæ bibit nouissima, & quasi fæces tormentorum eius vsque fundum epotauit.

b § *Et ait dominus ad me, dicens: Fili hominis, numquid iudicas Oollam & Oolibam, & annuncias eis scelera vel iniquitates eorum, quia adulteræ sunt, &c.*] Vt sæpe commonui, parua in quibus Lxx. editio discrepat ab Hebraico, ex latere copulaui, lectoris fastidio prouidens. Consequens autem erat, vt qui Samariæ & Hierusalem adulteria separatim descripserat, pariter earum supplicia nunciaret. Omnia autem dicuntur quasi ad adulteras: & facta ἀνακεφαλαιώσει breuiter earum scelera proponuntur, vt rectè iuxta legis imperium in adulteras, lapidatio populi consequatur. Quis

A igitur adulteræ sunt, iustã pro me sententiã. Sunt enim mæchatæ in idolis, & sanguis in manib. earum, eorum videlicet, quos idolis immolarunt, vt filios quos mihi genuerant, dæmonibus consecrarẽt. Nec hoc fecerunt foris & in montib. ac lucis, vt sæpe facere consueuerant, sed ad extremum polluerunt templum meum, vt statuã Baal in eo ponerent. Et sabbatha mea prophanauerũt: vt nec loci, nec temporis custodiretur apud eas religio. Sed nec presẽtib. rãtũ adulteriis cõtentę erãt: neq; sufficit eis quod filios meos immolauerũt idolis suis vel dæmonib. sed peregrinis quoq; voluptatib. lasciuiẽtes, Assyriorũ atq; Chaldæorũ simulacra veneratæ sunt. Qui cũ venisset, Ooliba Hierusalẽ, oẽm adulterę habitũ implesti super eis, vt lauares corpus, oculos stibio linires; vt assumeres cultũ muliebrem, sederes in lectulo libidini præparata, epulas proponeres, quib. fractas ad libidinẽ vires reparares amatorũ tuorũ: thymiama meũ & (Exod 30.d) vnguẽtũ quod mihi specialiter iusserã fieri, & exterminari animã illã de populo, quæ in priuatos vsus hoc facere voluisset tu offerres idolis, vt cõgregares frequẽtiã populorũ: siue omni genere musicorũ caneres, vt nõ solũ visu, sed B & auditu & odoratu, & cunctis sẽsib. placeres amatorib. tuis. Qui venerũt ad te ebrii, nõ vrbanæ alicuius elegãtiæ, sed de deserto ac solitudine, rusticorũ ac latronũ habitum præferẽres. Et in tantã exarsistis, O sorores pessimæ, insatiã voluptatũ, vt armillas vestras & discriminalia imponeretis manib. & capitib. amatorũ vestrorũ, siue vobisipsis, vt plenæ ornatu turparemini. Quamorẽ dixi ei, vel Hierusalẽ, vel Samariæ, vel vtriq;. Sic attriuistis frõtẽ, vt nequaquã secreto polluamini, vel marito, vel hominũ viteris aspectũ sed instar meretricum publice prostituamini, qui ingressi sunt, ad vos, quasi ad meretrices certatim vos polluere cupiẽtes. Tradã igitur vos ad puniendũ his quib. vltro traditæ estis ad deturpãdũ. Iusti enim viri sunt, in eo quod adulterã & parricidã me iubẽte discruciãt. Hæc enim dicit dominus De⁹: Moni in vocis tuæ cõgrega ad eas. O propheta multitudinẽ populorũ, & primũ diripiatur earũ vniuersa sobstãtiã, deinde lapidẽtur & cõfodiantur gladiis, & filij earum & filiæ trucidentur, & domus ardeant. Et hæc omnia fiẽt, vt auferatur de terra impietas, & discant omnes mulieres, vniuersæq; prouinciæ procul positæ, pœnis earum similia deuitare. Vt postquã receperitis quæ meremini, & portaueritis scelera idolorum vestrorum, tunc cognoscatis quod ego sum dñs. Hæc autem omnia tropologice, & sub Typo adulterarum dicta sunt contra Samariam & Hierusalem quod Assyriis traditæ atque Chaldæis, ductæ sint in captiuitatem, C & vrbes earũ incendio concremarint, interfecti sint populi, qui pro Deo dæmonũ simulacra venerati sunt. Possunt hæc & post aduentum Christi intelligi, quod viri iusti de populis nationum, ipsi Samaritanos & Iudæos comparatione sui iudicent, & tradant eos ad deuorandum, quibus dominus dixerat: *Relinquetur vobis domus vestra deserta*: & quando videritis circundari ab exercitu Hierusalem, scitote quia appropinquat desolatio eius. (Matt. 23.d; Luc. 21.d) Vsque hodie enim adulteratæ sunt, & totius orbis lapidibus opprimuntur. Quoniã miserunt nuncios ad eos qui erant procul, & dicere non poterant: *Ergo Deus appropinquans, & non Deus de longe, dicit dominus*: (Hier. 23.c) & præparauerunt se amatoribus suis dæmonibus, & omnẽ cultum atque ornatum, quem à Deo acceperant naturali bono, verterũt in cultum dæmonum, & opera sua decoremque quem in armillis & diademate intelligimus, adulteris amatorib. præbuerunt: quorum pœna gentib. timor est, imo his qui ex gentib. crediderunt, ne similia patiãtur, si ea fecerint quæ fecit Samaria & Hierusalẽ. A quibus tunc auferentur impietates, cum receperint scelera sua, & velamen quod positum est ante vultum Moysi, abstulerint ab oculis suis, (Exo. 34.f; 2. Cor. 3.c) D vt cognoscant quod ipse sit dominus Iesus Christus, quem Dei filium negauerunt.

CAPVT XXIV.

ET *factus est sermo, &c. Secundum vias tuas & secundum adinuentiones tuas iudicabo, &c.*] Quorũ pleraque de Theodotione addita sunt: & verbum Hebraicum ‏זמה‎, pro quo nos execrabilem immũditiam interpretati sumus, (a zimma, Ζίμα) Illudque ab eis additum est, quod in Hebraico non habetur & obelo prænotãdum est. Propterea ego iudicabo te iuxta sanguinem tuũ: & iuxta cogitationes tuas, iudicabo te immunda atq; famosa, & nimia ad irritandum Dicamus ergo de singulis. Nono anno captiuitatis regis Ioachim (quinto enim exorsus est prophetare) & decimo mense eiusdem noni anni, decima die mensis decimi, factũ est verbum domini ad Ezechielem prophetam, in Babylonis regione constitutum: Et dixit ei: Fili hominis, scribe tibi hanc eandem diem, & scito quod rex Babylonis hodie in regione Iudæa obsidere cœperit Hierusalem, & vallare eam exercitu, & obsidionem istam per parabolam describe atque prouerbium, quæ in præsenti loco Metaphoram translationemque significat. Pone, inquit, ollam æneam, id est, lebetem, & mitte in eam aquam, & pinguissimorum animantium omne corpus in frusta concide, tam fœmur, quã crus & armum,

me dicẽs: Fili hominis, nũquid iudicas Oollã & Oolibã, & annũcias eis scelera (vel iniquitates) earũ: quia adulteræ sũt, & sãguis in manib. earũ, & cũ idolis (siue aduẽtionib.) suis fornicatæ sũt: insuper & filios suos, quos genuerãt mihi, obtulerũt eis ad deuorãdũ (siue trãsduxerũt per ignẽ.) Sed & hoc fecerũt mihi, polluerũt sanctuarium meũ in die illa & sabbatha mea prophanauerũt. Cũque immolarent filios suos idolis suis, & ingrederẽtur sãctuariũ meũ in die illa, vt polluerẽt illud: etiã hæc fecerũt in medio dom⁹ meæ. Miserũt ad viros veniẽtes de lõge, ad quos nũciũ miserãt. Itaque ecce venerũt: quib. te lauisti, (siue cũ venisset, statim lauabaris:) & circũlinisti oculos tuos, & ornata es mũdo muliebri. Sedisti in lectulo pulchro, & mẽsa ornata est ante te. Thymiama meũ, & vnguẽtũ meũ posuisti super eã, & vox multitudinis exultãtis erat in ea: (siue & voce composita persultabat.) Et in viris qui de multitudine hominũ adducebantur, & veniebãt de deserto, (siue ebrij de deserto,) posuerunt armillas in manib. suis, & coronas speciosissimas in capitibus suis. Et dixi ei quæ attrita est in adulteriis: Nunc fornicabitur in fornicatione sua etiã hæc. Et ingressi sunt ad eam quasi ad mulierẽ meretricẽ: sic ingrediebãtur ad Oollã & Oolibã mulieres nefarias: (siue vt facerent iniquitatẽ. Viri ergo iusti sunt; hi iudicabũt eas iudicio adulterarũ, & iudicio effundentiũ sanguinem, quia adulteratæ sunt, & sanguis in manibus earum. Hæc enim dicit dominus Deus: Adhuc ad eas multitudinem & trade eas in tumultum & in rapinam: & lapidentur lapidibus populorum, & confodiantur gladiis eorum: filios & filias earum interficient, & domos earũ igni succendent: Et auferam scelus (siue impietatem) de terra, & discent omnes mulieres ne faciãt secundum scelus (vel impietatem) earum. Et dabũt scelus vestrũ (siue impietatem vestrã) super vos, & peccata idolorum vestrorum portabitis: & scietis quia ego dominus Deus.

CAPVT XXIV.

ET factum est verbũ domini ad me in anno nono, in mense decimo, decima mensis, dicens: Fili hominis, scribe tibi nomen diei huius, in qua confirmatus est rex Babylonis aduersum Hierusalem hodie: Et dices per prouerbium ad domum irritatricem para-

ET factus est sermo domini ad me, in anno nono, in mense decimo, decima mensis, dicens: Fili hominis, scribe tibi diem ab hac die qua obfirmatus est rex Babylonis super Hierusalem ab hodierna die: Et dic ad domum exasperantem parabolam, & di-

A & armum, carnesque diligenter ab ossib. separa, & carnibus missis in lebetem, ossa pone vel compone sub lebete, & fac strues, & cumulos ossium, vt efferuescat non semel, sed frequenter coctio lebetis, & discoquantur carnes intrinsecus, & ossa subter incẽdio concrementur. Vis autem scire propheta quis sit iste lebes, vel quæ carnes aut ossa? *Loquere hæc, dicit dominus Deus: Væ ciuitati sãguinũ*, id est, Hierusalẽ, lebeti, cuius rubigo, id est malitia nimia est: & licet ignis suppositus sit, tamẽ rubigo eius nõ exiuit de ea. Perseuerauerunt enim etiã capti, atq; cruciati, in pristino scelere. Per partes, & sigillatim cõsumite eam, nemo remaneat in salutẽ. Non cecidit super eam sors, vt alij perirent, & alij saluarentur, sed cũctis communis veniet interitus. Sãguis enim eius, id est, homicidia & filiorũ neces in medio illius sunt. Quẽ sanguinẽ effudit super limpidissimã petram, vt pateret omnibus nec terra operiretur aut puluere (ne transiret videlicet indignatio mea) sed super apertissimũ sanguinẽ vltio properaret. Naturæ est enim vt si sanguis fundatur in terram, combibat humus humorem sanguinis, vel paulatim terra operiatur & puluere. Cũ autẽ super limpidissimam petrã & nullã habentẽ foueam, sanguis fuerit effusus, labitur & latam obtinet sedem. B Hoc autẽ indicat, quod non occulta, sed publica fecerit homicidia secũdũ illud quod dicitur ad Cain: *Sanguis fratris tui clamat ad me*: (Gen 4. b) propterea dic ciuitati, non vnius sanguis, sed sanguinum multorum: Ecce ego grandem in te pyram faciam: (אגדיל המדורה) siue educã torrem, quem vulgus titionem vocat, & non solum carnes in te molles & teneras, sed durissima quoque ossa succendã: vt nihil in te remaneat, quod non crementur incendio. Cumque & carnes & ossa consumpta fuerint & cremata ipsum lebetem vacuum pone super prunas, vt æs quoque illius incalescat, & consomatur: & ære consumpto, rubigo quoque illius pereat, id est, ciuitate incẽdio concremata, malitia cum vrbe dispereat. Sed quid prodest fecisse quod iussum est? Ne per ignẽ quidẽ rubigo atque malitia lebetis, & vrbis potuit auferri: sed permanet in ea immũditia scelesta, & execrabilis: Hoc enim [b] זמה significat. (b zimma) Et Apostrophã ad ipsum lebetẽ, id est, ad ipsam vrbẽ facit. Mũdare te volui, & non es mũdata sordibus tuis: nec vltra poteris emũdari, donec in te compleam indignationẽ meã. Ego dominus locutus sum, & sẽtentia mea non potest præterire. Venit iam vrbis obsidio, faciam quod minatus sum: nec transibo, sicut sæpe feci, scelera tua, & vltra non parcã, nec placabor tibi, etiã si multiplicaueris preces, sed vias tuas, & adinuentiones tuas reddam tibi, imo iudicabo te iuxta opera & cogitationes tuas, vt in hoc quoque ostendã clementiã meã C instar medici, qui putridis non parcit carnibus, vt sana mẽbra saluẽtur, non parcit, vt parcat, crudelis est, vt misereatur, nec considerat patientis dolorem, sed vulneris sanitatẽ: iuxta illud euangelicum, magis volens vnum perire membrum, (Matt. 5. d) quam totum corpus interfici. Notandum quoque quo modo à principio prophetiæ vsque ad præsentem diem, quando obsideri cœpit Hierusalem, per ordinem captiuitas veniat. Primum, gladius prouocatur, deinde duæ viæ ponuntur, Ammon & Hierusalem, quarum ad (Sup. 21. d) dexteram partem sors cadit Nabuchodonosor: Conflatur argentum in ciuitate, æs, stãnum, (Sup. 22. d) plumbum, & ferrũ: Terra quoque non compluitur, sed sentibus occupatur: Postea sub nomine duarum sororum Oollæ & Oolibæ, Samariæ, & Hierusalem peccata narrantur, quo- (Sup. 23. a) modo illa sit capta & ista capiẽda. Ad extremum nono anno, decimo mense, decima die mensis, in captiuitate posito Ezechiele, & his qui cum eo erant, & tradiderant se cum rege Iechonia, ostenditur qua die vrbs cœperit obsideri, & similitudo lebetis ponitur: vt quomodo carnes & ossa congesta in lebetem, ossa incendio concremantur, sic cuncta ciuitas cum suis interitura sit ciuibus & nullus D remaneat eorũ qui obsessi sunt, quin fame, gladio, pestilentia, consumantur, & pars reliqua captiua ducatur in Babylonem. Potest hæc eadem prophetia & ad tempus pertinere dominicæ passionis, propter quã exercitu circũdata est Hierusalẽ, & interfecti filij eius, & obsidente Tito filio Vespasiani, ad salutem nullus euasit templumque subuersum est, & post quinquaginta annos sub Hadriano, ciuitas æterno igne consumpta est. Præsentem autem captiuitatẽ quãdo Ezechiel in Babylone ista cernebat, & Hieremias in principio ponit voluminis sui: (Hier. 24) *Quid tu vides Hieremia?* Qui respondens ait: *Ollam succensam, & facie eius à facie aquilonis*. Sũt qui iuxta tropologiam, totum locum istum ad consummationem mundi transferant, nonnunquam numerũ qui in scripturis sanctis pœnarũ & dolorũ est, & semper sequuntur iustitiã, decimi mensis & diei decimæ clementia temperant. Idcirco enim adhibentur ęgrotantibus pœnæ, vt dolorem sanitas consequatur. *Mundus* ergo *qui in maligno positus est*, (1. Ioan. 5. d) die iudicij diuino igne succen-

HEB.

parabolam, & loqueris ad eos. Hæc dicit dominus De^9: Pone ollã, pone, inquam, & mitte in eam aquã. Congere frusta eius in eã, omnẽ partẽ bonã, fœmur & armũ, electa & ossibus plena. Pinguissimum pecus assume, cõpone quoque strues ossium sub ea: efferbuit coctio eius, & discocta sũt ossa illius in medio eius. Propterea hæc dicit dominus Deus: Væ ciuitati sanguinum, ollæ cuius rubigo in ea est, & rubigo eius non exiuit de ea, per partes, & per partes suas eiice eam, non cecidit super eam sors. Sãguis enim eius in medio eius est, super limpidissimã petram effudit illum: non effudit illum super terram vt possit operiri puluere. Vt superducerem indignationem meam, & vindicta vlciscerer: dedi sanguinẽ eius super petram limpidissimam, ne operiretur. Propterea hæc dicit dominus Deus: Væ ciuitati sanguinũ, cuius ego grandem faciam pyram. Congere ossa quæ igne succẽdã: consumentur carnes, & concoquetur vniuersa compositio, & ossa tabescent. Pone quoque eã super prunas vacuã, vt incalescat & liquefiat æs & confletur in medio eius inquinamentum eius, & consumatur rubigo eius. Multo labore sudatum est, & non exiuit de ea nimia rubigo eius, neque per ignem. Immunditia tua execrabilis: quia emundare te volui, & non es

SEPT.

& dices ad eos: Hæc dicit dominus Deus: Pone lebetem: & infunde super eã aquã, & mitte in eũ diuisiones: omnẽ incisuram bonã, crus, & humerum, carnib. separatu ab ossib. de electis pecorib. assũpta: & incende ossa sub eis: ferbuit, & sunt cocta ossa eius in medio illius. Propterea hæc dicit Adonai dominus: O ciuitas sanguinũ, lebes in quo est rubigo in eo, & rubigo non est egressa ex eo: per partes suas protulit, non cecidit super eã sors: quia sãguis eius in medio illius est. Super leuissimã petrã posui illũ, non effudi illũ super terram, vt operiretur terra. Vt ascenderet furor vltionẽ vindictæ, dedi sanguinẽ eius super limpidissimam petram, vt non operiretur. Propterea hæc dicit Adonai dominus: Væ ciuitas sanguinũ: & ego magnificabo torrẽ, & multiplicabo ligna, & succendã ignẽ: vt tabescant carnes, & imminuatur ius, & ossa concremẽtur, & stet super carbones suos. Incensa est vt exuratur & frigatur æs eius, & concremetur in medio illius immunditia eius, & deficiat rubigo eius. Humiliabitur rubigo, & non exiet de ea multa rubigo eius, confundetur rubigo illius, In immunditia tua Zima, pro eo quod contaminata es tu, & non es emundata ab immunditia tua. Et quid erit si non fueris emundata vltra, donec impleam furo-

E

Esai. 47. d Sec. 70. ditur:& ciuitas sanguinum ponitur super carbones ignis:vt impleatur illud quod scriptū est in Esaia: *Habes carbones ignis, sedebis super eos:hi erūt tibi in adiutorium.* Illudq; difficile est, quo modo cū carbones & ossa consumātur, quib. pleni sunt etiā pharisæi, quib. dominus loquitur in euangelio: *Væ vobis scribæ & pharisæi,* Matth. 23. e *qui similes estis sepulcris dealbatis, quæ intus plena sūt spurcitia, & ossib. mortuorū:* nūc dicatur quod rubigo, sordesque mundi consūptæ non sint, sed etiā post iudicij seueritatē malitia remaneat. Quod facile soluitur, si intelligamus illud apostoli: *Conclusit Deus omnia* Galat. 3. d *sub peccato, vt omnib. misereatur* Rom. 11. d *vanitati enim, creatura sub-* Rom. 8. d *iecta est.* Et ponitur sanguis qui effusus est in propatulo creaturæ vniuersæ, vt omniū scelera pateant. Petram autem limpidissimā possumus accipere, & dominum Saluatorē, quæ sequebatur in solitudine populū Israel: de qua scriptum est: *Bibebant autē de spirituali* 1. Cor. 10. a *consequente eos petra, petra autē erat Christus:* quod in illo reuelentur omnia, & impleatur Matt. 10. e quod scriptū est: *Nihil occultum quod nō reueletur.* Dicitq; se dominus non misereri, nec mundi præterire peccata: neque parcere impiis, nec placari: vt viæ pereant impiorū: secundum illud quod in primi psalmi fine ponitur: Et iter

F impiorum peribit.

a ¶ *E factum est verbum domini ad me dicens: Fili hominis, ecce ego tollo à te desiderabile oculorum tuorum in, &c.*] Supra ollæ lebetisq; succēsio, obsidionē vrbis ostenderat: nunc captā eam atq; deletā, & omnē populum, vel interfectum, gladio, vel ductum in captiuitatem, propheralis sermo testatur. Et primum iuxta cōsuetudinem nostram, historiæ fundamenta iaciamus. Fili, inquit, hominis, ecce auferam de conspectu oculorum tuorum quid tibi desiderabile est, & auferam in plaga: siue vt במגפה ἐν παρατάξει. Lxx. verterūt, in præparatione: vt videlicet præpares te ad ea non facienda, quę solent in luctu fieri. Non planges, neque plorabis, nec fluentes lacrymæ dolorem cordis ostendeot: sed si forte nimio fueris mærore superatus tacitū habeto gemitum, neque prorūpas in verba. *Mortuorum luctum non facies:* vel vt vertere האנק דם מתים אבל לא תעשה Lxx. *gemitus sanguinis, renum luctus est.* Per quod ostēdit vxorem eius esse moriturā. Statim enim sequitur: *Et mortua est vxor mea vesperi:* quod proprie ad cōiunctionē renū pertinet. Nihil enim viro vxore bona amabilius, quæ à Deo homini prouidetur, & cui dominus lege coniūgitur, & vnū cum ea corpus efficitur. Quod- G Prouer. que sequitur: *Corona tua circumligata sit tibi, & calceamenta tua erunt in pedibus tuis:* hoc significat: Habebis comam quæ tondetur in luctu, & calciamenta in pedib. quæ lugentes solent abucere. Vnde & Dauid Abessalon filium fugiens, & pœnitens super nece Vriæ, nudis pedibus 2. Reg. 15. incedit. Aiunt Hebræi huc vsque Babylonios magistros, legis præcepta seruantes, decalogum scriptum in membranulis circuodare capiti suo, & hæc esse quæ iubeantur ante oculos & in frōte pendere, vt semper videant quæ præcepta sunt. Et quia Ezechiel sacerdos erat, nequaquam eum debere deponere coronam gloriationis, sed ligatam habere in capite. Hoc illi dixerunt. Nos autem iuxta Lxx. coronam capillorum intelligamus Cæsariē: licet & ipsorum interpretatio nequaquam vim Hebraici sermonis expresserit. *Nec amictu,* inquit, *ora velabis, nec cibos lugentium capies,* quæ solent in luctu fieri, vt operiant vultum, & quæ Græci [illegible] vocant, à consolatoribus accipiant. *Locutus sum,* inquit, *ad populum mane,* quæ mihi dominus imperatat, & vesperi mortua est vxor mea, oculorum desiderabile, lumborumqoe & sanguinis luctus. Statimque die altera mane feci omnia quæ mihi fuerant imperata, interrogauitque me populus, cur contra morem omnium H fecerim. Causasque quærentib. tantæ patientiæ respondit: Sermo domini qui ad me factus est, vt ad populum Israel loqueter, ista pręcepit. Ecce ego, id est, iam nunc polluam sanctuarium meum, vt incendatur templum, & cunctis alienigenis pateat ac prophanis: & in quo habebatis superbiam, id est, confidentiam, & spem ac desiderium salutis vestræ, & ad cuius obsidionem vestræ animæ formidabant, filios quoque & filias, quos vobis fames, ac pestilentia reliquos fecerant, cōsumam gladio. Quidquid ego feci, & vos facietis. Quando consuetudo seruatur in luctu, medius dolor est, quādo autem tanta malorum incūbit necessitas, vt omni ploratu maior sit, vnusquisque de sua necessitate sollicitus, ad aliorum, quamuis sint proximi, miserias non ingemiscit. Nihil, inquit, facietis, quod solet in luctu fieri, sed vrbe temploque succensis, stupebitis ad malorum magnitudinem. Non attondebitis, nec nudis incedetis pedibus nec plangetis: nec amictu ora velabitis, nec cibos accipietis, consolantibus, sed tabescetis, & consumemini

HEB.

es mundata à sordibus tuis: sed nec mūdaberis prius, donec quiescere faciam indignationem meā in te. Ego domin⁹ locut⁹ sum: venit & faciā: nō trāsibo, nec parcā nec placabor. Iuxta vias tuas, & iuxta adinuētiones tuas iudicabo te, dicit dominus. a Et factū est verbū domini ad me dicens: Fili hominis, ecce ego tollo à te desiderabile oculorū tuorū in plaga, & nō plāges, neq; plorabis, neque fluent lacrymæ tuæ. Ingemisce tacens, mortuorū luctum non facies. Corona tua circumligata sit tibi, & calciamenta tua erunt in pedibus tuis, nec amictu ora velabis, nec cibos lugentium comedes. Locutus sum ergo ad populum mane, & mortua est vxor mea vesperi: feciq; mane sicut præceperat mihi. Et dixit ad me populus. Quare nō indicas nobis quid ista significent, quæ tu facis? Et dixi ad eos: Sermo domini factus est ad me, dicens: Loquere domui Israel, hæc dicit dominus Deus: Ego polluā sanctuarium meum, superbiam imperij vestri, & desiderabile oculorum vestrorum, & super quo pauet animā vestra, & filij vestri, & filiæ vestræ quas reliquistis, gladio cadent. Et facietis sicut feci: ora amictu nō velabitis, & cibos lugētiū nō comedetis. Coronas habebitis in capitib. vestris, & calciamenta in pedibus: non plāgetis, neq; flebitis, sed tabescetis in iniquitatib. vestris, & vnusquisq; gemet ad fratrē suū. Eritq; Ezechiel

SEPT.

furorem meum in te: Ego dominus locutus sū, & veniet, & faciā nō differā, nec miserebor, nec deprecabilis ero. Secūdū vias tuas & secundū adinuentiones tuas indicabo te: iuxta sanguinē tuum & iuxta cogitationes tuas indicabo te, immūda atq; famosa & nimia ad irritādū. Et factus est sermo domini ad me, dicēs. Fili hominis, ecce ego auferā à te desiderabilia oculorum tuorū in acie (siue in præparatione) nō plāges, neque flebis, nec veniēt lacrymæ tibi: gemitus sanguinis, renum luctus est. Erunt crines tui colligati super te, & calciamenta tua in pedib. tuis: nec consolaberis in labiis eorū, & panē hominū nō comedes. Locutus sum ad populū mane, sicut præceperat mihi & mortua est vxor mea vesperi: fecique mane sicut præceptum est mihi. Et dixit ad me populus: non annuncias nobis quid sunt hæc quæ tu facis? Et dixi ad eos. Sermo domini factus ad me, dicens: Dic ad domū Israel, hæc dicit adonai dominus: Ecce ego contaminabo sancta mea, superbiam fortitudinis vestræ, desiderabilia oculorum vestrorum, & quibus parcunt animæ vestræ: Filij vestri & filiæ vestræ, quos reliquistis, in gladio cadent, & facietis sicut feci. Ore eorum non consolabimini, & panem virorum non comedetis, & comæ vestræ super capita vestra & calciamenta vestra in pedibus vestris. Non plangetis nec flebitis, & consumemini in iniquitatibus vestris: & consolabitur vnusquisque

E memini in iniquitatib. vestris, & vix liberũ habebitis gemitum: ne offendatis victorum superbiam, si publice flere videamini: ita vt Ezechiel propheta sit vobis in portentum, & omnia quæ ille non fecit in morte vxoris suæ, vos in euersione vrbis, & tẽpli nõ faciatis. Et adhuc apertius: O inquit, fili hominis, io tẽpore quãdo abstulero ab eis fortitudinẽ eorũ, templi vt diximus confidentiã, & gaudiũ dignitatis, & in quo spem solã habebant, ac desiderium, in quo requiescebant animæ eorum: insuper filios eorũ & filias (subauditur ex superioribus abstulero) eo inquit, tempore, cum venerit ad te Hierusalem fugiens, vel qui euaserit, dicens vrbem esse subuersam: tunc qui prius tacueras, & gemitum liberum oon habebas, & tantæ eras patientiæ, vt in vxoris nece & lumborum dolore, lacrymam non emitteres: aperies os tuum & loqueris, non ad eum qui venerit, sed cum eo: vt quæcunque tu ventura prædixeras, ille nunciet iam perfecta, & vltra non tacebis, sed argues eos, & dices cuncta illis merito prouenisse: ita vt sis illis in portentum, iuxta illud quod
Zach. 3. c in Zacharia scriptum est: Prophetas viros esse portendentes. Et dominus alibi loquitur: *in manibus prophetarum assimila-*
Osee 12. c *tus sum.* Hæc iuxta historiam
F dicta sint. Veniamus ad anagogen: si tamen violenta non fuerit visa cauti lectoris prudentiæ: Filiũ hominis dici dominum Saluatorem, nulli dubium: qui extrema hora, hoc est, ad vesperam mundi huius vxorem pristinam perdidit, H
nec fleuit eam, ne amictu ora velauit, nec recepit vllam hominum consolationem: & hæc ventura prædixit mane, quæ completa sunt vesperi, & rursum mane in secundo aduentu facta probauit, quæ ventura prædixerat, sanctuariũ Iudæorum, & quod desiderabile habuerãt in oculis, & super quo tremebant animæ eorum, esse polluta: filios quoque eorũ & filias, Romano gladio concidisse. Quod autem dicitur: *Coronã habebitis in capitibus vestris, & calciamenta erunt in pedibus vestris*: ad illam partem referemus, quod nequaquam lugere debeant, nec signa luctus assumere, postquã pro vmbra receperint veritatem, & Nazarei quidam facti fuerint, & vnusquisque super fratre suo consolabitur: ita vt Ezechiel, quem confortauit Deus pater, sit eis in portentum, ventura prænuncians, & יחזקאל
postquam subuersa fuerit Hierusalem, templumque succensum, & hoc totus mundus audierit, & dispersio Israel, quæ orbis terminos colit, tunc verba domini opere completa, habeant libertatem: & polluto sanctuario eius, lege cõpleta, vel destructa secundum occidentem literam, aperta sit euangelij gloria, & cognoscat Israel, quod ipse sit dominus & Deus, qui hæc mane ventura prædixerit, & vesperi atque in consummatione mundi esse completa, suo probarit aduentu. G

HEBR.

zechiel vobis in portentum: iuxta omnia quæ fecit, facietis cum venerit istud, & scietis quia ego dominus Deus. Et tu fili hominis, ecce in die quo tollã ab eis fortitudinẽ eorum, & gaudium dignitatis, & desideriũ oculorũ eorum super quo requiescunt animæ eorum filios & filias eorum. In die illa cum venerit fugiens ad te, vt annunciet tibi: In die, inquam, illa aperietur os tuũ cum eo qui fugit, & loqueris, & non silebis vltra: eritque eis in portentum, & scietis quia ego dominus.

SEPT.

que fratrem suum, & erit Iezekiel vobis in portentum. Secundum omnia quæ fecit, facietis. Cumque venerint hæc, cognoscetis quoniam ego Adonai dominus. Et tu fili hominis, nonne in die quando abstulero fortitudinem ab eis, exaltationem gloriationis eorũ, desiderabilia oculorum eorum, & elationem animæ eorum, filios & filias eorũ. In die illa veniet qui saluus factus fuerit ad te, vt annunciet in auribus tuis. In die illa aperietur os tuum ad eum qui fugerit, & loqueris, & nequaquam vltra reticebis: & eris eis in portentum, & cognoscent quoniam ego dominus.

Commentarij Libri Septimi in Ezechielem Prophetam Finis.

A DIVI HIERONYMI PRESBYTERI C
IN OCTAVVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM
PROOEMIVM.

Vid alijs prosit in Prophetas nostra dictatio, Dei iudicij est, eorumque conscientiæ, qui omissu declamationibus ac plausu & compositione verborum, cupiunt scire quid eorum sermo vel narret præteritum vel præsens arguat, vel prædicat esse venturum. Nobis interim prodest. Dum enim hoc facimus, & nihil aliud cogitamus, in modum furti explanationes aggredimur, & dierum miserias, noctium studio compensamus: pascitur animus & obliuiscitur sæculi calamitatum, quod in extremo fine iam positum con-
2. Thes. 2. b *gemiscit & parturit,* donec qui tenet de medio fiat, *& pedes statuæ quondam ferrei, fragilitate digitorum fictilium*
Dan. 2. e *conterantur. Cadit mundus & ceruix erecta non flectitur. Pereunt diuitiæ, & nequaquam cessat auaritia. Congregare festinant quæ rursum ab alijs occupentur. Aruerunt lacrymæ. pietas omnis ablata est. Multi qui petant, pauci qui tri-*
Luc. 16. e *buant. Nec erubescimus, paupertatem vili palliolo præferentes, Crœsi opibus incubare, in famemque & interitum plurimorum nostros custodire thesauros, secundum illum diuitem purpuratum, qui vt nihil aliud fecerit, (neque enim rapinas eius & iniquitates scriptura testatur) crudelitas eius atque superbia non habebat modum: Lazaro ante fores iacenti atque semineci, ne ea quidem iussit dari, quæ canibus proiiciuntur. Quanti nunc Lazari iacent, & quanti purpurati diuersis vestium coloribus proteguntur, ne in vsum quidem proprium vertentes quæ peritura conseruant? Hæc virgo Christi Eustochium ex cordis abundantia os locutum sit, & paulo liberius quam humilitati nostræ conuenit, dixerimus: cæterum octauus in Ezechielem Liber, qui filiorum Ammon, & gentium cæterarum increpationem continet, & vaticinium futurorum, hoc habebit exordium.*

COMMENTARIORVM D. HIERONYMI IN EZECHIELEM PROPHETAM

LIBAR OCTAVVS.
CAP. XXV.

T factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, pone (siue obfirma) faciẽ tuam cõtra filios Ammon, & prophetabis de eis, & dices filiis Ammon: Audite verbũ domini Dei: hæc dicit dominus Deus: pro eo quod dixistis, euge euge super sanctuariũ meũ, (siue quia gauisi estis super sanctuariũ meum,) quia pollutum est, & super terram Israel, quia desolata est, & super domum Iuda, quia ducti sunt in captiuitatem. Idcirco ergo tradam te filiis orientalibus (siue Kedem) in hæreditatem, & collocabunt caulas suas in te, & ponent in te tentoria sua: ipsi comedent fruges tuas, & ipsi bibent lac tuum (siue vbertatem tuam) daboque Rabbath in habitaculum camelorum (siue ciuitatem Ammon in pascua camelorum,) & filios Ammon in

ET *factus est sermo. &c.*] Capta vel obsessa Hierusalem, postquam venit in Babylonem qui poterat euadere, & nunciauit vrbem iam iamque capiendam, vel cum templo esse subuersam: iuxta consuetudinem omnium prophetarum
B aduersum cæteras in circuitu nationes, quæ insultauerant ruinæ Hierusalem, templique incendio, sermo conuertitur prophetalis primumque contra filios Ammon, qui habebant Metropolim nomine Rabbath, quæ hodie à rege Ægypti Ptolemæo cognomento Philadelpho, qui Arabiam tenuit cum Iudęa, Philadelphia
שים nuncupata est. Fili, inquit, ho-
τάριϭον. minis, pone siue obfirma faciẽ
Gen. 19 f tuam contra filios Ammõ, qui de Loth stirpe generati sũt, & dices ad eos: *Hæc dicit dominus Deus* (non sunt enim prophetæ verba, sed domini: De obfirmatione vultus, in hoc eodẽ propheta plenius disputauim*) *Pro eo quod dixistis, euge euge,* siue insultastis, & gauisi estis, quia templum & sanctuarium meum hostium ingressione pollutum est, & super terram Israel quoniam desolata est, & specialiter super domũ Iuda, id est, duarum tribuum, quę nunc ductæ sunt in captiuitatem, propterea & ego tradam te filiis Kedem, quos Orientales interpretati sumus. Nulliq; dubium est Madianitas, & totam eremi vastitatem adiacere terræ Arabiæ, qui habent camelorum greges, ouiumque & caprarum multitudines, & his opibus victitant. Quod & terræ Israel in Iudicum libro accidisse narrat historia: quãdo
Iud. 6 d venerunt Madianei, & depasti sunt vsque Gazam oẽs regiones eorum. Μετωνυμικῶς ergo per Madianeos, Ismaelitas, & Agarenos, qui nunc Sarraceni appellantur, assumentes sibi falso nomen Saræ: quod scilicet de ingenua & domina videãtur esse generati, scriptura significat: Diciturque de rege Nabuchodonosor & omni eius exercitu, quod veniat & capiat vrbẽ Rabbath: quæ vel proprie hoc appellatur nomine,
רבת vel ob magnitudinem. Rabbath enim maxima dicitur. Et ne dubitemus Nabuchodonosor subuertisse Arabiã, postquam capta est Hierusalem, supra scriptura testatur: *Et tu fili hominis, pone tibi duas vias, Ammon &* Supra 21. d
Hierusalem, & veniet gladius regis Babylonis. Et iterum: *In capite viæ ciuitatis coniiciet,* viam pones, *vt veniat gladius ad Rabbath filiorum Ammon, & ad Iu-* D
dam in Hierusalẽ munitissimam. Et rursum: *Hæc dicit dominus* Ibidem.
Deus ad filios Ammon, & ad opprobrium eorum. Venient ergo filij Kedẽ, & collocabunt caulas suas quasi pastores, figentque tentoria. Ipsi vastabunt fruges tuas, & bibent lac & vbertate terræ, immissis gregibus camelorum & omnium populorum: ita vt sint filij Ammon in cubile pecorum, & malorum necessitate intelligant, quod ipse sit dominus, qui & futura prædixit. & vt fierent imperauit. Nec hoc suffecit filiis Ammon vt insultarent & dicerent, Euge euge soper templo & sanctuario domini, quod pollutum erat diuersarum introitu nationum, sed tanta fuit insultandi lasciuia, vt cunctus simul populus manibus & pedibus concreparet, & ex toto corde clamaret affectu, eo quod terra Israel esset desolata. Propterea non per Angelos neque per alia ministeria, sed ipse dominus extendens manum suam ad percutiendum, tradet eam in direptionem, nequaquam camelis & ouium gregibus sed manifestius gentibus, vt de populorum numero penitus eradicetur, & pereat, & redigatur ad nihilum: & postquam contrita fuerit, tunc intelligat quod ipse sit dominos, qui cuncta diiudicet, & in omnes terras habeat potestatem. Possumus iuxta tropologiam filios Ammon intelligere (qui de Lot in spelunca generati sunt semine, & generati in ebrietate & incestu) omnes hæreticos, de quibus dicit & Apostolus Ioannes:
Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex 1. Ioan. 2
nobis, permansissent vtique nobiscũ: Isti enim de inclinatione orti sunt (hoc enim Lot in linguam nostram vertitur) Quia
omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat לוט
bonum, non est vsque ad vnum. Aduersum hos ponitur siue Psal. 13 d
obfir.

E

obfirmatur facies prophetalis, vt eos sua austeritate cõterat, & dicit eis: Quia insultastis ecclesiæ meæ tempore persecutionis: diuersorũq; vitiorũ, quod pollutũ esset sanctuarium meum (siue eorum vitio qui mihi seruiebant, siue hostium crudelitate, qui meos persequebantur.) Et quod terra Israel, hoc est, sensus videntes Deũ, esset desolata virtutũ choro, & quoniã filij domus Iuda, id est, Deũ cõfitentis, in qua est vera fides & recta confessio, ducti sint in captiuitatem, & seruire domino desierint. Idcirco omnis insultãs, traderis filiis oriẽtalib. qui de vero lumine sunt perfecti, & traderis in hęreditatẽ, vt tu quoq; discas dñm cõfiteri. Et per trãslationem dicitur, quod filij orientis ponãt super eos caulas suas, & figãt tẽtoria, & bibant lac, & comedãt fruges: & ciuitas quõdã superbiæ fiat in habitaculũ camelorum, qui possint deposito onere peccatorũ intrare per foramẽ acus, & in cubile pecorum, quæ regũtur à pastore bono: Vt cũ hoc fecerint, missi & traditi oriẽtis pastorib. intelligãt quod ipse sit dominus. Rursũq; exprobrat eis, quare insultauerint nimio cordis affectu ruinis populi Dei, & terrã Israel putauerint omnino desertã, pro quo mereãtur manũ vlciscẽtis Dei: vt qui excesserãt modum exultationis & gaudij super ruina domus Iudę, nequaquã tradãtur filiis oriẽtis, sed sint in direptionẽ cunctarum gẽtiũ, & interficiãtur de populis, & pereãt & cõterantur: & nequaquã de stirpe Abrahã, sed de cũctis nationibus esse credendi sint, & tuoc malorum cognoscãt magnitudine & contritione sua & interfectione populi, quod ipse sit dominus. Quod generaliter de ecclesia intelleximus, super vnumquemque sanctorum intelligi potest, ad quorum ruinam gaudent sæculi homines, & aduersariæ potestates: si multi tẽporis perdiderint pudicitiam: dum mali consolationem suorũ scelerũ putant, si plures habeant consortes criminum atque supplicij: & hoc nemo faciat, nisi fuerit filius Ammõ, h.e. filius populi, qui in declinatione generatus est.

Luc 18. c

F

a ¶ *Hæc dicit dominus*, &c.] Hoc quod nos interpretati sumus, & Seir, in LXX. non habetur, sed de Theodotionis editione additum est. Ridiculam vero in hoc loco Hebræi narrant fabulam. Postquam vrbs aperta templumque reseratũ est, filiiq; Ammon & Moab & Seir ingressi sunt tẽplum videruntque Cherubim protegentia propitiatoriũ, dixerunt: Sicut cunctæ gentes colũt simulacra, ita & Iuda habet suæ religionis idola, & idcirco inquiũt iratus est dominus, & tradidit eos captiuitati. Nos autẽ hoc dicemus, quod & isti insultauerint domui Iudæ, quando à Chaldæis capta est: putantes sicut in cæteris gentibus non ibi esse auxilium Dei, & ideo regnũ Iudæ & Hierusalẽ Dei præsidio destitutum, patuisse Babyloniæ potestati. Idcirco non multo post tẽpore, sed in præsentiarum dominus cõminatur, se humerum, robur videlicet, & fortitudinẽ Moab, de ciuitatib. eius dissoluturum siue aperturũ: vt ad ipsos quoq; Babylonius victor introeat, & ciuitates in Moab esse desistant, & in finibus eius ac terminis vrbes inclitæ destruantur: quarum ponit nomina. Beth Iesimoth & Beelmeõ & Cariathaim: pro quibus nescio quid volentes LXX. interpretati sunt, domũ Beth Iasimuth, cum hoc vocabulum villã desertam significet: Beelmeon quoq; vsque hodie in Moab vicus sit maximus: quẽ illi verterunt super fontem, & Cariathaim ciuitatem maritimã: traditurq; & ipsa cum filiis Ammõ filiis orientis, Babyloniis videlicet: iuxta illum sensum, quẽ contra filios Ammon interpretati sumus. *Et dabo*, inquit, *Moab in hæreditatem*: vt quo modo filiorum Ammon non est memoria vlt ra in gentibus, sic & in Moab vltiones faciam atque iudicia: vt cognoscant quod ego sim dominus, qui Iudam tradidi pro peccato, & in filios Ammon & in Moab vltor existam. Vsque hodie autem Moab qui interpretatur ex patre, & Seir, qui in pilosum vertitur & hirsutum, despicit & contẽnit domum Iuda, in qua vera confessio est, & putat tam facile eam posse subuerti, quam cæterarum subuertuntur vrbium munimenta. Vnde & dominus comminatur aperturum se siue dissoluturum omnem fortitudinem Moabitarum: vt ciuitates habere desistant, & nequaquam in dialectica arte confidant: sed cuncti illius termini, quos pro illisione fluctuum vocant promontoria, destruantur, & inclytæ atque electæ terræ Beth Iesimoth, quæ interpretatur domus solitudinis atque deserta, & Beelmeon, quæ & ipsa vertitur habens fontem, siue super fontẽ, & Cariathaim, quam LXX. ciuitatem maritimam transtulerunt, pereant. Quamuis enim habeant robora pugnatorum, & inclyta pergant ad prælium arte pugnãdi, & ex omni parte circumsepti munitique gradiantur: tamen inclyta eorum terra non est domus habitationis, sed domus solitudinis. Quodque se putant habere fontem scientiæ, & vrbem maritimam, quæ cunctas sustinere possit sæculi tempestates, patientiam sibi & fortitudinem promittentes, tamen illuc cõuertentur, vt & ipsi tradantur filijs orientis, veri in Christo luminis: sicut traditi sunt filij Ammõ, qui sibi in hæretica multitudine cõfidebant. Et cõsideremus profectũ atq; in ipsa cõminatione clementiã Dei, vt tradantur cum filiis Ammõ filiis orientis, in hæreditatem, & nequaquã hæresis vlla nominetur in gentibus, sed factis in Moab iudiciis suis & vltionibus pro arrogantia, rerum fine cognoscant, dominum esse qui cuncta dispenset. Ad approbandum autem quod Moab in præsenti loco super philosophorum intelligatur superbia, de quibus dicitur: *Perdam sapientiam sapientium, & intelligentiam intelligentium reprobabo*, pauca de prophetis exempla replicanda sunt. Amos loquitur: *Hæc dicit dominus: Super tribus impietatibus* Moab, *& super quatuor non aduersabor eum, pro eo quod cõbussit ossa regis Idumeæ in cineres.* Vere enim quidquid in sæculo dogmatum peruersorum est, quidquid ad terrenam scientiam pertinet, & putatur esse robustum, hoc dialectica arte subuertitur, & instar incendij in cineres fauillasque dissoluitur: vt probetur nihili quod putabatur esse fortissimum. Sed Esaias superbiam arguit Moab dicens: *Audiuimus contumeliam Moab: contumeliosus est nimis: superbiam eius abstuli.* Hieremias quoque contra omnes vaticinans nationes, proprie loquitur ad Moab: *Quoniã confidebas in munitionibus tuis.* Et post paululum, *Habebas fiduciam in gloria tua.* Et iterum: *Quo modo dicitis, fortes sumus?* Ac deinde: *Iuxta est dies Moab vt veniat, & malitia eius velox nimis.* Et manifestius: *Dicite quo modo contritus est baculus gloriosus, virga magnificentiæ?* Et iterum: *Contritum est cornu* Moab. Hæc autem dicuntur, vt sub nomine Moab, stulta sæculi in cælum se efferens superbia conteratur.

b ¶ *Hæc dicit dominus Deus*, &c.] Supra duo proposueras,

G

פריתימת

מואב
שעיר

H

בית
הישימות

פתח

בעל
מעון

1. Cor. 1. c

Amos. 2. a

Esa 16. b
Sec. 70.

Hier. 48. b
Ibidem. c

Ibidem. d

in cubile pecorũ, & scietis quia ego dominus. Quia hæc dicit dominus De' pro eo quo plausisti manu, & percussisti (siue insonuisti) pede, & gauisa es ex toto affectu (siue insultasti ex animo tuo) super terrã Israel: idcirco ego extendã manũ meã super te, & tradã te in direptionem gentiũ, & interficiam te de populis, & perdam de terris, & conterã: & scies quia eo dominus.

Heb.	Sept.
a Hæc dicit dominus Deus: Pro eo quod dixerũt Moab & Seir, ecce sicut oẽs gẽtes, domus Iuda: idcirco ecce ego aperiam humerũ Moab de ciuitatib., de ciuitatib. in quã eius & de finib. eius inclytas terræ Beth Iesimoth, & Beelmeõ, & Cariathaim, filiis orientis cũ filiis Ammon: & dabo eã in hæreditatẽ: vt nõ sit vltra memoria filiorum Ammon in gentibus, & in Moab faciam iudicia, & scient quia ego dominus. b Hæc dicit dominus Deus. Pro eo quod fecit Idumæa vltionẽ, vt se vindicaret de filiis Iuda, peccauitque delinquens, &	*Hæc dicit Adonai dominus: Pro eo quod dixit Moab & Seir, ecce sicut oẽs gẽtes, domus Iuda: Idcirco ecce ego dissoluã humerũ Moab de ciuitatibus promontoriorũ eius, electã terrã domũ Beth Iasimuth super fontem vrbis maritimæ: filios oriẽtis, super filios Ammõ dedi ei in hæreditatem: vt non sit memoria filiorum Ammõ in gẽtib. & in Moab faciam vltiones, & cognoscẽt quoniã ego dominus. Hæc dicit Adonai dominus: pro eo quod fecit Idumæa, vt vlciscerentur vltionem de domo Iuda, & memoriam retinuerunt mali,*

A pro eo quod dixerunt Moab & Seir, & postea de Seir tacens, cōtra Moab tantū locutus est: nunc reddit cœptū problema, quid Seir, hoc est, Idumæa fecerit. Quod autem Esau Cen.2; d & Seir & Edō & Idumæa & Duma, vna gens appellentur, non ambiget qui scientiā habuerit scripturarū. Et vt, de cæteris prophetis taceam, Esaia, Hieremia, Amos, qui cōtra Idumæā, & Dumā & Edom vaticinati sūt, Abdias propheta totā prophetiā cōtra hanc dirigit nationem, quē vt potuimus, olim disseruimus. Arguitur igitur Seir, qui quia hispidus erat, pilosi nomē accepit, & Edō sāguinarius, qui ob lenticulæ rufæ coctionē primogenita perdidit, & ab edulio sortitus vocabulum est: Esau quoque facta עשו interpretatur. Et hoc sciendum, quod in Hebræo nūquā scribatur Idumæa, sed semper Edom, quem Idumæā expressit Græca translatio: Nequaquā ergo Idumæa vt Moab locutus est, sed דאשכו fecit vltionem de filiis Iuda, אשום peccauitque, siue memoriā pristini doloris tenuit: vt vltionem de eis caperet, à quibus in vtero supplātatus est. Idcirco non per Angelos, neque per alium quēlibet, sed ipse Dominus manum extendens super Idumæā, abstulit de ea hominem & iumentum, & ciuitates illius redegit in desertum, id est, Themā, quā nos in austrum vertimus: B de qua & de alia vrbe Dedan, interfecti gladio cadent. Cumque illi se de Iuda vlti fuerint, ego dabo vltionem super Idumæos per manum siue in manu populi mei Israel: vt ab his opprimantur in quos exercuerūt vindictam. Qui facient in Edō siue Idumæam, iuxta iram & furorē meum: vt meam expleāt indignationē, & per manus populi mei Israel in itumicam gētem mea ira desæuiat, & intelligant contra iniquam vltionē Idumeæ, meam iustā fuisse vindictam, dicit Adonai dominus. Secundum tropologiā, hic mihi sensus videtur. Idumæa terrena appellatur & carnea: quæ consurgit cōtra spiritum vt non faciamus ea quæ spiritus sunt, & animā in meditullio positā ad se retrahere festinat: vultq; vltiones reddere, quib. prius subdita fuerat, filiis Iuda: & recordatur doloris āntiqui, quod nō propriæ fuerit potestatis, & ideo vindictam experiuit de eis, qui recedētes à carne, spiritū sequebātur. Propterea ipse dominus filiorū Iuda vltor existēs, extēdit manū super Idumæā, & aufert de ea hominē & iumētū, quidquid vel rationis videtur habere, vel simplicis fidei, vt eā redigat in solitu-
תימן dinē: Et de Themā (quæ interpretatur deficiēs) & Dedā (quæ
דדנה & ipsa cognationē sonat) oēs gladio interficit: quē posuit in manu populi sui Israel, vt subuertatur Edom: & iram domini sentiat ac furorem eo, & intelligat vindictā eius ad hoc profecisse, vt seruiat domui Iudæ. Hoc est illud de quo & Apostolus disputat scribens: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*
Rom. 9. c Diligit autem Iacob, quia carneum atque terrenum supplantat & superat, & benedictiones illius meretur accipere. Pri-
Gen. 8. d mū enim iuxta carnē, & postea secūdū spiritū viuimus. Ante vitia, deinde virtutes, quib. vitia subruūtur: quia appositū est hominis ad malitiam à pueritia: errorésque adolescētiæ, ætas matura cōdemnat. Vnde & Dauid: *Delicta*, inquit, *iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris.* Et tamen C
sciendū quod Iacob primam accepit benedictionem, Esau Psal. 24 Gen. 27.
secundam. Et quod ad extremum dicitur de eo, seruus eris fratris tui: hoc significat, quod postquā caro spiritui subiecta fuerit, illique coniuncta, caro esse desistat, & Idumæa transeat in Iudæam.

HEB.

& vindictam expetiuit de eis. Idcirco hæc dicit dominus Deus: Extendā manū meā super Idumæā, & auferā de ea hominē & iumentū, & faciā eam desertā ab austro, & qui sunt in Dedā gladio cadēt. Et dabo vltionem meam super Idumæā per manū populi mei Israel, & facient in Edom iuxta iram meam, & furorē meū, & scient vindictā meam, dicit dominus Deus. [a] Hæc dicit dominus Deus: Pro eo quod fecerunt Palæstini in vindicta, & vlti sunt se toto animo, interficientes & implētes inimicitias veteres: Propterea hæc dicit dominus Deus: Ecce ego extendam manum meā super Palestinos, & interficiam interfectores, & perdam reliquias maritimæ regionis: faciamque in eis vltiones magnas, arguens in furore: & scient quia ego dominus, cum dedero vindictam meam super eos.

SEPT.

mali, & vlti sunt vltione: propterea hæc dicit Adonai dominus: Extendam manum meam super Idumæam, & interficiam de ea hominem & pecus, & ponam eam desertam, & de Themam fugientes gladio cadent. Et dabo vltionem meam super Idumæam in manu populi mei Israel, & facient in Idumæa iuxta iram meam, & furorem meum, & cognoscent vltionem meam, dicit Adonai dominus. Propterea hæc dicit Adonai dominus. Pro eo quod fecerunt alienigenæ vltionem, & suscitauerunt vindictam insultantes ex animo, vt delerent vsque in æternum. Propterea hæc dicit Adonai dominus: Ecce ego extendam manum meam super alienigenas, & disperdam (siue interficiam) Cretenses, & perdam reliquias litoris maritimi, & faciam in eis vltiones magnas in vindicta furoris: & cognoscent quia ego Adonai dominus, cum dedero vltionem meam super eos.

CAPVT XXVI.

ET [b] factum est in vndecimo anno, prima (siue vna) mensis, factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus

[a] *Hæc dicit, &c.*] Post filios Ammon, Moab & Seir, qui & ipsi sunt Idumæi, & per Lot & Esau populo Israel, & domui Iudæ cognatione sociantur, venit ad Philistiim, quos LXX. ἀλλοφύλους, i. e. alienigenas trāstulerunt: nō generali nomine omnium gētiū, quæ nō sūt de genere Iudæorū, sed speciali gētis suæ: quæ nunc dicitur Palæstina: mutata ש litera iuxta Græco- ερ rū cōsuetudinē in σ: sicut & apud nos pro Hebr. [b] פסח b pesah Græcū & Latinū Pascha celebratur. Philistiim interpre- פלשתים tātur cadentes populo, qui & ipsi de aureo Babylonis calice inebriati sunt, & sæuiunt, & toto animo insolitant, inimicitiarū cōtra Israel veterū recordātes, quib. à Dei populo diuisi sunt. Cūq; dominus Deut. 32 / dicat: *Mihi vindictā & ego retribuā*: ipsi se vlciscūtur, in- Rom. 12 D terficientes & implētes antiqua odia. Propter quę extētā super se manū dn̄i sentient, quę interficiet interfectores. Pro quo LXX. nescio quid volentes, Cretenses interpretati sunt: cum & Aquila & Symmachus & Theodotio ipsum verbum Hebraicum [c] כרתים vel interfectores, vel c cerethim interfectionem verterint, nō solum in præsenti loco, sed & in Sophonia, vbi cōtra Palæstinos ista dicuntur: *Gaza direpta erit, & Ascalon in perditionem, & Azotus in meridie eiicietur, & Accaron eradicabitur. Væ habitatoribus funiculi maris, accolæ Cretarū: verbū domini super vos Chanaan terra alienigenarum: &* Sophon. 2 *disperdam vos ex habitatione, & erit Creta in pabulum pastorū, & cubile ouium*: Et hic enim cum LXX. Cretam verterint, cæteri translatores ὀλεθρὸν, id est interfectionem vel perditionem interpretati sunt. De quo in supradicto propheta, Deo præstante, quod nobis visum est diximus. Vnde & duarum legionum Dauid, quarum vna appellabatur Phelethi, 1. Reg. 15 & altera Cerethi, vltima ab eo quod interficerent atque iugularent, Cerethim, hoc est, interfectorum nomen accepit. Perditque dominus omnes reliquias maritimæ regionis, quæ salsis tunditur fluctibus, & vindictas non paruas, sed magnas faciet in furore: vt furor eius finem habeat misericordiæ, & postquam vltiones fecerit arguens cum furore tunc cognoscant Palæstini quod ipse sit dominus.

CAPVT XXVI.

ET [b] *factum est in vndecimo anno, prima siue vna mensis, factus est sermo domini ad me dicens: Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus, siue Sor, de Hierusalem, euge, confractæ sunt, &c.*] Consequenter prophetiæ ordo contexitur. Locutus erat contra filios Ammon & Moab & Seir, qui

Tyrus (siue Sor) de Hierusalem: euge, cõfractæ sunt portæ populorũ (siue gẽtes,) conuersa est ad me: implebor, deserta est: siue quæ fuit plena, deserta est,) Propterea hæc dicit Domin⁹ Deus: Ecce ego super te Tyre (siue Sor,) & ascendere faciã super te gentes multas, sicut ascẽdit mare fluctuãs. Et dissipabũt muros Tyri, & destruent turres eius, & radã (siue ventilabo) puluerẽ eius de ea, & dabo eam in limpidissimã (siue nitidissimã) petrã. Siccatio sagenarũ erit in medio maris, quia ego locutus sum, ait dominus Deus, & erit in direptionẽ gentib. Filiæ quoq; eius, quæ sunt in agro (siue in cãpo) gladio interficiẽtur: & sciẽt quia ego dominus. a Quia hæc dicit dominus Deus: Ecce ego adducã ad Tyrũ (siue ad te) Sor Nabuchodon. regẽ Babylonis ab aquilone, regẽ regũ, cũ equis & currib. & equitib. & cœtu, populoq; magno. Filias tuas, quæ sunt in agro, gladio interficiet: & circũdabit te munitionibus, & cõportabit aggerẽ in gyro, & leuabit cõtra te clypeũ: & vineas & arietes (siue lãceas) tẽperabit in muros tuos, & turres tuas destruet in armatura sua In vndatione equorum eius, operiet te puluis eorum: à sonitu equirum & rotarum & curruum mouebuntur muri tui, dum ingressus fuerit portas tuas, quasi per introitũ vrbis dissipatæ (siue quasi ingrediens vrbẽ de cãpo.) Vngulis equorũ suorum conculcabit omnes plateas tuas: populum tuum gladio cædet, & statuæ tuæ nobiles in terram corruent (siue substãtiam fortitudinis tuæ in terram deducet.) Vastabunt (siue vastabit) opes tuas, diripiẽt negotiationes tuas, (siue spoliabit substantiã tuã) & destruẽt (vel destruet) muros tuos, & domos tuas præclaras (siue desiderabiles) subuertẽt (siue vertet) & lapides tuos, & ligna tua: & puluerẽ tuum in medio aquarum ponent (siue in medio maris iniiciet.) Et requiescere faciã multitudinem cantorũ tuorum (siue destruam multim-

E qui & ipsi sunt Idumæi, & Philistim qui sunt in litore, & in funiculo maris, & eundem limitem tenent. Post Palæstinos enim succedit Phœnices regio, cuius Metropolis est ciuitas
a Sor Tyrus, quæ appellatur Hebræo Syroque sermone a צר. Et quia capta Hierusalẽ, etiã ipsa gauisa est, & insultauit, ac dixit: cõfractæ sunt portæ populorum, ego portum tutissimum habeo: Illaque subuersa, ad me omnis multitudo conuersa est, quæ illius regebatur arbitrio: & quia illa deserta est, idcirco ego implebor, siue quæ plena fuit ante, redigetur in solitudinem. Quia igitur ista dixisti, & ruinis Hierusalem, quæ meo iudicio propter peccata sua subuersa est, insultasti: propterea non per nuncios, nec per quoslibet alios, sed ego ipse ero aduersum te Tyre, & instar fluctuum maris ascẽdere faciã contra te Babylonios cum plurimis nationibus: quarum oppugnatione, muri tui, & turres destruentur: intantum vt vsque ad solum concidant, & puluis
וסחיתי illius radatur, siue in partes varias ventiletur: & sic humiliabitur, vt petræ nitidissimæ comparetur: tantaque erit in vrbe quondam frequentissima solitudo, vt sagenæ piscatorum expandantur, & siccentur in medio eius: Ego enim dominus locutus sum: cuius verba irrita esse non possunt, & tradam eam in direptionem gentibus. Filiæ quoque eius, quæ sunt in agro siue in campo, hoc est in Phœnices litore, vrbes & oppida,
F vici atque castella interficientur gladio. Μεταφορικῶς quia filias appellauit, interfectionem ponit gladij, vt rerum fine cognoscant, me esse dominum, qui fieri ista præcepi. Potest iux-
צור ta tropologiam (quia Sor nomen Hebraicum vertitur in angustiam) omnis anima, quæ perturbationibus occupata est, Sor appellari: quæ quando viderit pro suis vitiis atque peccatis Dei iudicio subuerti Hierusalem, in qua fuit templum & pacis visio, exultat, & ad se putat vrbis quondam inclytæ imperium transferendũ. Quod & in contrariis dogmatibus accipitur, & in hominib. sæculi: quando viderint hominem sanctũ per negligentiam esse prolapsum, gaudent & exultãt, quasi aliorum ruina, sua sit resurrectio. Propterea dominus cõminatur, quod ipse contra huiuscemodi homines dimicet, & ascendere faciat cõtra eos, instar marinorum fluctuũ, plurimas nationes, quæ destruant in eis quidquid munitissimum & firmum videtur, & ita omnia eorum argumenta subuertat, vt in puluerẽ redigãtur. Sagenas quoque & retia, quibus prius deceptam multitudinem piscabantur, cessare faciat, & in desertæ vrbis solo, expandi atque siccari, vt pro illis alij subeant piscatores, quos dominus ad piscandũ misit. Sed & filias eius, quæ prius quasi in thalamo seruabãtur. & pro mysticis secretioribusque doctrinis nulli facile credebantur, processuras protrahendasque in publicum, & ecclesiastico mucrone trũcãdas: vt tunc intelligãt quod ipse sit dominus, qui & Hierusalẽ pro peccatis parũper reliquit, & Tyri pro insultatione eius & gaudio munimenta destruxit.

a ¶ *Quia hæc dicit dominus: Ecce ego adducã, &c.*] Vtramque editionem ex more coniunxi, & in quibus discrepant, ex latere copulaui, breuitati voluminum prouidens. Ergo quod dixerat, ascendere faciam ad te gentes multas, sicut ascendit mare fluctuans, & erit Tyrus in direptionẽ gentibus: nunc ponit manifestius, quod Nabuchodon. regem Babylonis adducat dominus ab aquilone, regẽ regũ, cum equis & currib. & cũ infinita exercitus multitudine: qui prius subditas Tyro in litore ciuitates, & castella subuertat, & postea obsideri faciat Tyrum, valletque eam exercitu, & aggere & munitionibus, vineisque & arietibus impugnet muros & destruat: & tãta sit multitudo equitũ eius, vt puluere equitatus & sonitu vlulantis exercitus, rotarũque strepitu, & equorum hinnitu, vrbis fundamẽta moueãtur: & sic ingrediatur ciuitatẽ dissipatis muris, quasi de campo securus ingrediens: tãtaque securitas sit vincẽtis exercitus, vt plateas Tyri conculcent equorum vngulæ, & omnis populus in medio corruat ciuitatis: & statuæ quondã nobiles, siue vniuersa substantia in terram corruat: nihilque pristinarum diuitiarũ inexpugnata vrbe seruetur: & sed cum muris domus quoque nobiles destruãtur, & tãta sit victorũ sæuitia, vt ligna & lapides, qui residui incendio fuerint, in medium mare proiiciãtur: & vel Nabuchodon. vel ipse dominus quiescere faciat vniuersam vrbis lætitiam, quã prius in Canticis & psalteriis personabat, & ad solum vsque subuersa, sit siccatio sagenarũ. Quodq; sequitur: *Nec ædificaberis vltra*, videtur facere quæstionẽ, quo modo nõ sit ædificata, quã hodie cernimus Phœnices nobilissimam & pulcherrimam ciuitatẽ. Ex quo quidã volunt in vltimo tempore hæc Tyrum esse passuram, quæ postea non sit ædificãda: Sed quomodo Nabuchodon. personã seruare poterunt: præsertim cum legamus in cõsequentib. Nabuchodon. oppugnasse Tyrum, & laboris sui non accepisse mercedẽ, & propterea tradi ei Ægyptũ, quia Dei sententiæ in Tyri oppugnatione seruierit: Græcas & Phœnicũ, maximeque Nicolai Damasceni, & alias barbarorum aiunt, se qui huic historiæ contradicunt, legisse historias, & nihil super oppugnatione à Chaldæis inuenisse Tyriæ ciuitatis, cum probare possimus multa dici in scripturis facta quæ in Græcis voluminibus non inueniantur: nec debere nos eorũ auctoritati acquiescere, quorum perfidiam & mendacia detestamur. Potest ergo quod dicitur, *nec ædificaberis vltra*, sic accipi: quod nequaquam vltra sit regina populorum, nec proprium habeat imperium: quo modo habuit sub Hirã & cæteris regibus: sed vel Chaldæis vel Macedonibus, vel Ptolemæis, & ad postremum Romanis regibus seruitura sit. Nulli autem ambiguum iuxta Anagogen, Nabuchodo- Prou.17.c
nosor regem Babylonis, qui venit ab Aquilone, diabolum Sec.70.
intelligi: qui cum sit ventus durissimus & sinister, nomine dexter vocatur, præsumens sibi nominis dignitatem, & est rex regum, omniumque regnorum, quæ ostendit domino, dixitque ad eum: *Hæc omnia mihi tradita sunt, quæ dabo tibi si* Matt.4.a
procidens adoraueris me. Iste habet equos, & currus, de quib. scriptum est: *Fallax equus in salutem: & dormierũt omnes qui* Psal. 30.
ascenderunt equos. Et in alio loco. *Equum & ascensorem pro-* 75. a
iecit in mare. Iste filias Tyri, animas in angustia & in quo- Exod.15.a

G

H

titudinem musicorum tuorū) & sonitus citharārum tuarum (siue vox organorum tuorum) nō audietur amplius. Et dabo te in limpidissimam (siue nitidissimam) petram. Siccatio sagenarum eris, nec ædificaberis vltra: quia ego locutus sum dicit dominus Deus.

HEB.

ᵃ Hæc dicit dominus Deus Tyro: Nūquid nō à sonitu ruinæ tuę, & gemitu interfectorū tuorum, cum occisi fuerint in medio tui, cōmouebūtur insulæ? Et descēdent de sedib. suis oēs principes maris, & auferēt exuuias suas, & vestimenta sua varia abiicient, & induētur stupore. In terra sedebūt, & attoniti super repentino casu tuo admirabuntur, & assumētes super te lamentū, & dicēt: Quomodo peristi quæ habitas in mari, vrbs inclyta, quæ fuisti fortis in mari cū habitatoribus tuis, quos formidabāt vniuersi? Nūc stupebūt naues in die pauoris tui, & turbabuntur insulæ in mari, eo quod nullus egrediatur ex te.

SEPT.

Quià hæc dicit dominus Deus Sor. Nonne *à voce ruinæ tuæ, cum ingemuerint vulnerati tui, cum euaginatus fuerit gladius in medio tui, commouebuntur insulæ, & descendēt de sedibus suis omnes principes maris, & auferent coronas suas, & vestimentis suis variis nudabuntur? Furore insanient, in terra sedebunt, & formidabunt perditionem suam, & gemēt super te, & assument super te lamentū, & dicent tibi: Quomodo peristi & dissipata es in mari vrbs laudata, quæ fuisti fortis in mari, ipsa, & habitatores eius, quæ dedit timorem suum omnib. habitatoribus suis? Et formidabunt insulæ in die ruinæ tuæ, & turbabuntur insulæ in mari in exitu tuo.*

ᵇ Quia hæc dicit dominus Deus: Cum dedero te vrbem desolatam, sicut ciuitates quæ nō habitantur, & adduxero super te abyssum, & operuerint te aquæ multæ, & detraxero te cum his qui descendunt in lacum (siue ad eos qui descendunt in foueam (ad populum sempiternum, & collocauero te in terra nouissima (siue in profūdo terrarum sicut solitudines veteres cum his qui deducuntur in lacum (siue descendunt

A dam peccatorum carcere positas, interficit in agro campoque latissimo, & circundat Tyrum munitionibus suis, vt clausam teneat, & nullus ex ea Babylonij regis euadere possit imperiū. Destruet muros, turresq; subuertet, & quidquid forte habuit in dogmatibus, inuodatione equorum eius & sonitu equitū rotarūque & curruū strepitu pertremiscet, & ingredietur portas eius nullo prohibente: & plateas ciuitatis.
Matt.7.b (Quia *lata & spaciosa via est, quæ ducit ad mortem*,) equorum eius calcabunt vngulæ, vniuersamque substantiam, siue statuas nobiles, (quibus sibi imagines finxerant falsitatis, de quibus
Psal.72.e scriptum est: *Domine in ciuitate tua imagines eorum dissipabis*,) ad terram deiiciet, & destructis muris, domus quoque nobiles subuertētur, qoas sibi paraoerat, & in quibus exultabat: atque in tantam desolationem veniet, vt lapides eius & ligna, quibus ædificauerat muros, & cementa construxerat, proiiciant in profundum: canticaque eius & mosica, quibus sibi in sapientia huius sæculi confidebat, & omnis cithararum sonus noo audietur amplius: & piscatio eius cessabit, & erit humilis, ita vt sit siccatio sagenarum, & vltra non ædificetur: quia ad domini sententiam tradita Nabuchodonosor omnino subuersa est iuxta quod & Apostolus dicit: *quos tradidi sata-*
1.Tim.1.d *næ, vt discant non blasphemare.*
B Loca difficilia sunt, & prudens lector ac diligens debet ignoscere labori meo. Aut si melius quid potuerit inuenire, & ego in eius transibo sententiam, dummodo nouerit, veniam quam mihi tribuet, se ab aliis accepturum.

a ¶ *Hæc dicit dominus Deus Tyro: Numquid*, &c.] Primum ipsa historiæ verba pandamus breuissima μεταφράσει sensum dictorum aperientes. Hæc dicit adonai dominus Tyro, quæ He-
b Sor. braice appellatur ᵇ צר: Numquid in die ruinæ tuæ, quando Nabuchodonosor oppugnante corrueris, & in gemitu vulneratorum siue interfectorum qui occisi fuerint in medio tui, non commoueboorur insulæ? Et descendent omnes reges de sedibus siue solus suis, & principes maris qoi diuersis imperant insulis: & auferent diademata de capiobus suis, omnem regnandi gloriam deponentes: & vestes pretiosissimas, & incredibili varietate fulgentes abiicientes à se, & stuporis magnitudine vertentur in amentiam: atque humilitate deiecti, sedebunt in terra, & cum te viderint corruisse, sibi similia formidabunt: nihilque putabunt in terræ bonis esse perpetuum, sed econtrario assumēt super te lamentum, & flebile canticum commemorabunt, dicentes: *Quomodo peristi quæ*
מהללה *habitas in mari, vrbs inclyta* siue *laudata*? Tyrum enim fuisse
ἐπαινετή. insulā, & nullā habuisse de terra introitū, in Græcis Latinisque & barbaris historiis legimus: sed postea à Nabuchodonosor rege Chaldæorū: vel vt nonnulli affirmant, ab Alexādro rege Macedonum iactos esse aggeres, & oppugnatione vineisque & arietibus locum præparatum, ac de insula factam esse peninsulā. Tu igitur ô Sor, ô Tyre, quæ quondam foisti in cunctis fortissima insulis, siue in vrbibus omnium C
רחת voce laudata, cum habitatoribus tuis, quos vniuersi time-
רתן bant, quo modo subito corruisti: *Nunc stupebunt* siue *pauebunt super te insulæ*, & vt melius habetur in Hebraico, *naues, in die pauoris & ruinæ tuæ, & turbabūtur insulæ in mari*. Vnde cōseqoēnos est supra naues legere, ne secūdo ponantur insulæ, eo quod nullus egrediatur ex te: siue vt LXX. trāstulerunt, in die egressionis tuæ, quando fueris ducta captiua. Hęc interim quasi quædā historiæ iacta sint fundamenta: nūc spirituale nitemur culmen imponere. Finge aliquē diu seruata pudicitia, multis floruisse virtutib. & postea in aliquo graui mortaliq; peccato esse collapsū. Nōne ad sonitū ruinæ eius, interfectarūq; virtutū, oēs insulæ mouebūtur: hi videlicet qui salsis amarisque huius sæculi tūdūtur fluctibus? & descēdēt de throno superbiæ suæ, oēs qui in sæculi huius salsugine principes videbantur & humilitate deiecti auferēt diademata de capitib. suis, quæ videbātur bonis operib. possidere, & vestimenta varia diuersitate virtutū abiiciēt: & induētur stupore, siue timoris magnitudine quodāmodo videbuntur insani: sedebūtque humi, & stupētes super repētino casu eius admirabūtur: intātū vt oēs assumant planctū, & lamētationē super eum qui cor-
ruit, & dicāt. Quomodo peristi D
qui prius saluus eras? quomodo corruisti, qui tanto tēpore steteras: qui in mari huius sæculi inter oēs inclytos putabaris, qui eras cunctorū opinione robustus? & habitatores Tyri, hoc est, cogitationes fortissimæ aduersum omnia ignita diaboli iacula resistētes, quæ prius erant formidini omnibus aduersariis, versæ sunt in stuporē. Sed & naues oēs, videlicet sancti, qui huius sæculi fluctus trāseunt, obstupescēt, cum te viderint cōcidisse. *In die pauoris & ruinæ tuæ turbabuntur insulæ*, ne & ipsæ similia sustineant. Aliorum enim ruinæ, exempla iustorum sunt, dum omnes infirmo & imbecillo statu fluctuantique vestigio in isto sæculo commoramur, & numquam est oostra certa securaqoe victoria: quando egre-
dientor ex te qui prius steterant: vel in exitu tuo, in fine & ἀπὸ τῆς
consummatione tua: Noo enim ex præteritis, sed ex præsen- ξόδου
tibus iudicamur. Cauendumque est & semper timendum, ne veterem gloriam & solidam firmitatem, vnius horæ procella subuertat.

b ¶ *Quia hæc dicit dominus Deus*, &c.] Cum superioribus iunge quæ dicta sunt, Quando te dedero ô Tyre vrbem in perpetuum desolatam, sicut ciuitates sunt aliæ quæ omnino non habitantur: & adduxero super te abyssum, & operuerint te aquæ multæ: vel hostium infinitæ multitudines, vel certe, qui ad insulam loquitur & ad vrbem in insula constitutam, tropologice aduersariorum frequentiā abyssi fluctibus comparat, & detraxero te cum his qui descendunt in la-
cum siue in foueam, ad eos qui in inferno sunt, de quibus & בר
in psal-

E

Psal. 62. Luc. 13. f in psalmis legimus: *Introibunt in inferiora terræ, tradentur in manus gladij, partes vulpium erunt*: ad populum sempiternū, vbi est fletus oculorum & stridor dentium, & posuero te in terra nouissima, in qua antiquus draco constitutus est, & sicut veteres solitudines atque deserta, vbi nulla bonorum recordatio, sed pœnæ erunt sempiternæ: neque te fecero suscitari in terra viuentium, de qua Matt. 5. a scriptū est. *Beati mites, quoniā ipsi possidebunt terrā*. Et in alio Psal. 114. b loco: *Placebo domino in regione viuorum*: tunc redigeris in nihili: siue peribis in æternum, & בלהות אתנך vltra non eris, secundum illud quod in alio psalmo scriptum est: *Dimitte mihi vt refrigerer* Ibid. 38. c *priusquā abeā, & amplius non ero*. Non quod esse desistat, qui in pœnis est sempiternis, sed quod qui Deo non viuit, in scripturis sanctis dicatur non subsistere. Vnde & Hester cōtra idola loquens. *Ne tradas*, Hest. 14. e *inquit, sceptrum tuum his qui nō sunt*. Vtique erant quibus obsecrat ne tradamr, sed Deo non erant, qui virtutibus & viuenti Deo esse cessarent. Et hoc notandū, quod quæritur Tyrus Luc. 19. b Ibid. 15. a ab eo qui venit *quærere & saluum facere quod perierat*: & nonaginta nouem ouibus in montibus derelictis, quærit vnam erroneam ouem. Mulier quoque quæ vnā drachmam Ibid. 6. perdiderat, quærit & inuenit, & vicinas conuocat ad lætitiæ societatem. Sin autem requisita non inuenitur Tyrus, non est quærentis vitium, sed eius qui boni pastoris fugerit manum. *Et vltra*, inquit, *non eris in sempiternum*: siue vt in He- c olam braico c עולם, & in Græco αἰών scribitur, vnum seculum si- Esa. 23. a gnificat, iuxta illud Esaiæ: qui post septuaginta annos dicit Tyrum restituendam in integrum statum. Aiunt autem vnū F sæculū, id est, humanæ tempus ætatis, septuaginta annorum Psal. 89. c numero supputari, psalmista dicente: *Dies annorum nostrorū, in ipsis septuaginta anni. Sin autē in potentatibus octoginta anni*: quidquid supra, labor & dolor est. Hoc [illegible] breuiter de Tyro diximus. Quod & ad eos referri potest, qui in angustia huius sæculi constituti, deducuntur ad inferos, & operiuntur abyssis fluctibusque pœnarum, & trahuntur ad inferiora terræ, & his copulantur qui in veteri solitudine sunt, & deducuntur in lacum siue in foueam sempiternam, vt vltra non habitentur à Spiritu sancto: De quibus scriptū Prou. 18. a est: *Impius cum ceciderit in profundum malorū, contemnit*. Nec de cætero erunt in terra viuentium, sed peribunt, & redigētur ad nihili, & Deo esse cessabunt. Quibus testimoniis abutuntur, qui dicunt impiorum atque peccatorum pœnas non esse perpetuas, qui quæsiti à Deo, non sint inuenti, & in æternum esse cessarunt, quia suo vitio perdiderunt eum qui dicit, ego sum vita.

... cendunt in foueam) vt non habiteris: & dedero gloriam in terra viuentium (siue vt non resurgas in terra viuentium) ad nihilum redigam te (siue perditionem dabo te) & non eris, & requisita non inueneris in sempiternum, dicit dominus Deus.

CAPVT XXVII.

ET a factum est verbum domini ad me, dicēs: Tu ergo filij hominis, assume super Tyrum lamētum, & dices Tyro quæ habitat in introitu maris, negotiationi populorum ad insulas multas (siue ab insulis multis.) Hæc dicit dominus Deus. b O Tyre, tu dixisti, perfecti decoris ego sum (siue dixisti, circundedi mihi ego decorem) & in corde maris sita.

HEB.	SEPT.
c Finitimi tui qui te ædificauerūt, impleuerūt decorē tuū. Abietibus	*Beelim filij tui circundederunt tibi decorem: cedrus de Sanir ædificata est*

CAPVT XXVII.

Ioan. 14. a ET a *factum est verbum domini ad me dicens: Tu ergo fili hominis, assume, &c.*] Si voluero totam prophetiā contra Tyrum, siue super lamentatione Tyri vno sermone cōprehēdere, & longum faciam, & sensum lectoris obscurem, dum omnia simul non potest mente retinere, præcipue in quibus ab Hebraico in hoc loco LXX. editio discrepat: hoc est, quæ addiderint, quæue subtraxerint. Itaque nostra erimus interpretatione contenti, & sicubi dissonant, ex latere copulabimus, perfectam omnium Deo scientiam relinquentes, & quid nobis videatur in singulis, breuiter admo- 1. Reg. 15. g 2. Cor. 12. g nebimus. Qui plangitur, adhuc curæ est ei à quo plangitur. Vnde & Samuel flebat atque plangebat super Saul. Et Apostolus Paulus lamentatur & luget super his qui fornicati sunt, & non egerunt pœnitentiam. Et Hieremias lamentationes super euersione Hierusalem quatuor scribitur alphabetis. Habitat ergo iuxta literam Tyrus siue צור Sor in introitu maris, vel quod prius insula fuit, vel quod portu tutissimo de alto venientes recipit naues, & est negotiatio populorum ad insulas multas, siue de insulis multis: G Quod quidem vsque hodie perseuerat, vt omnium propemodum gentium in illa exerceantur cōmercia. Cœptam autem interpretationem sequentes, quidquid de Tyro dicitur referamus ad συνοχὴν, id est, angustias istius mundi, qui in maligno positus est, & variis perturbationibus quasi fluctibus coarctatur, atque percutitur. De huiuscemodi negotiatoribus & in psalmo mystico sermone narratur. *Qui descendunt mare in na-* Psal. 106. c *uibus, facientes operationes in aquis multis, ipsi viderunt opera domini, & mirabilia eius in profundo.*

b ¶ *O Tyre, tu dixisti, perfecti decoris, ego sum (siue dixisti, circundedi mihi ego decorem) & in corde, &c.*] Primum crimen est Tyri, si quid videtur habere boni, non Dei putare, sed suum & omnem pulchritudinem quæ illi de diuersis venit regionibus propriæ æstimare diligentiæ atque virtutis. Dixit enim perfecti decoris ego sum, siue ego mihi circundedi decorem, cum sit in corde, hoc est, in medio maris sita, & quasi insula moueatur & fluctuet, & vndarum illisionibus confringatur. Quod autem cor maris, medium significet, & ille propheticus sermo demonstrat: *Propterea non timebimus cum conturbata fuerit* Psal. 45. a *terra, & translati montes in cor maris: Sonuerunt & turbatæ sunt aquæ eorum.* Sed & dominus noster in corde terræ, hoc Matt. 12. e est, in medio, & ad inferos dicitur descendisse. Vera autem & perfecta pulchritudo in nullo hominum, nisi in Christi H corpore, quod interpretatur ecclesia, & multorum sanctorū virtutibus, congregatur. Vnde & ipse loquitur ad sponsam. *Tota pulchra es proxima mea, & macula non est in te.* Cant. 4. b

c ¶ *Finitimi tui qui te ædificauerunt, &c.*] Pro quo nescio quid volentes, ita LXX. transtulerunt: Beelim filij tui circundederunt tibi decorem: cedrus de Sanir ædificata est tibi: tenues tabulas cypressinas de Libano tulerunt, vt facerent tibi malos abiegnos. Sermo enim Beelim, in hoc loco apud Hebræos penitus non habetur, sed pro Beelim scriptum est a גבוליך, quod significat terminos tuos. In eo quoque quod a gebolaich. dixerunt, filij tui: verbi ambiguitate decepti sunt, & scripturæ similitudine, dum pronunciatione diuersa eædem literæ, cementariorum & filiorum b בניך, & c בניך, leguntur: O b bonaich c banaich. igitur Tyre, quæ dixisti per superbiam, perfecti decoris ego sum, siue ego decorem mihi circundedi, cum sis sita in medio mari, audi quanta tibi Dei largitate collata sint. Finitimi & contermini tui, qui non de longinquis sed de vicinis sunt regionibus ipsi impleuerunt decorem tuum, & tu putas tuum esse quod alienum est? Et loquitur quasi ad nauem τροπικῶς, vrbis significans pulchritudinem, & rerum omnium abundantiam: vt postquam vniuersam illius supellectilem descripserit, malum, antennas, remos, vela, proram, carinam, funes, opertoria, pelles, & cætera quibus nauium optime instructarum vsus indiget, tunc tempestatem illi & ventum austrum, quo fluctus maximi commouebuntur venire denunciet, & eam subiacere naufragio. Per quæ significat vrbis Tyriæ euersionem à rege Nabuchodonosor, siue vt multi putant ab Alexandro rege Macedonum, qui sex mensibus ipsam vrbē obsedisse, & cepisse narratur, postquā Dariū vicit in Lycia. Iuxta mysticos vero intellect⁹, abietib. siue cedris de Sanir, nauis Tyriæ tabulata cæduntur, quibus ברושים ארז texitur atque compingitur, & cedro siue cyparisso de Libano malus eius erigitur, abietib. propter leuitatem iuncturasq; tabularū mollius inuicem se tenentiū atque mordentiū: siue cedris quod lignū imputribile est. De Sanir autē dicitur, שניר quod interpretatur vialucernæ: aut vt nos verius arbitramur, deus vigiliarum: eo quod omnis nauis prosperitas & illustratio venerit ex vero lumine. Sanir autem mons iuxta

A לבנן literam ipse est qui & Hermon, quē alij vocant Sanior. Lege historiam. Libanus interpretatur candor siue dealbatio. quod & ipsum ad gratiam pertinet aliunde venientem.

HEB.

tibus de Sanir extruxerunt te cum omnibus tabulatis malis. Cedrō de Libano tulerunt, vt facerent tibi malum.

SEPT.

est tibi. Tenues tabulas cypressinas de Libano tulerunt, vt facerent tibi malos abiegnos.

HEB.

[a] Quercus de Basan dolauerūt in remos tuos, trāstra tua fecerūt tibi ex ebore Indico, & prętoriola de insulis Italiæ. [b] Byssus varia de Ægypto texta est tibi in velum, vt poneretur in malo, hyacinthus est purpura de insulis Elisa, facta sūt operimētū tuum. [c] Habitatores Sidonis, & Aradij, fuerūt remiges tui. Sapientes tui Tyre, facti sunt gubernatores tui, Senes Giblij & prudētes eius præbuerunt nautas ad ministerium variæ supellectilis tuæ. Omnes naues maris & nautæ earū fuerunt in populo negotiationis tuæ.

SEPT.

De Basan fecerunt remos tuos, & templa tua, & fecerunt tibi ex ebore domos syluestres de insulis Chetiim. Byssus cum varietate de Ægypto facta est tibi in stratum, vt circūdaret tibi gloriā, & operiret te hyacintho & purpura: de insulis Elisa facta sunt opertoria tua. Principes tui, qui habitabant in Sidone, & Arady, fuerunt remiges tui. Sapientes tui Sor, qui erāt in te, isti gubernatores tui. Senes Biblij & sapientes eius erant in te: isti confortabant consilium tuum, & omnes naues maris & remiges earum facti sunt tibi in occidentem occidentis.

[d] Persæ & Lydii & Lybies erant in exercitu tuo viri bellatores tui, clypeum & galeā suspenderunt in tepto ornatu tuo (siue peltas & galeas suspenderunt in te) ipsi dederunt gloriam tuā. [a] Filij

a ¶ *Quercus de Basan, &c.*] Quanta pulchritudo nauis & supellectilis eius, vt remos haberet cedrinos, non vndelibet sed de Basan, & transtra eburnea, & prætoriola siue cellaria, in quibus merces pretiosissimæ seponūtur, de insulis Chetiim, quod nos in Italiā vertimus, ex ea regione quæ Gręciæ propinquior est, oēs occidētaliū insulanū partes intelligētes. χεττιείμ Dicamus ergo iuxta Anagogē, remos fieri nauis Tyriæ de Basan, de qua & in psalmis scribitur: *Dixit dominus, de Basan conuertā, cōuertā de profūdo maris.* Psal. 67.a בשן Baās in lingua nostra interpretatur ignominia. Eos igitur qui fuerunt in profundo maris, & ignominia peccatorum, cōuertit Deus, & conuertit in remos, vt cum apostolis nauigātes, possint ad terrā & ad litora præuenire: Et fiūt trāstra de ebore, cū mortificauerunt corpora sua, vel vsum dētiū ad laudes Dei cōtulerunt, & prætoriola siue cellaria de insulis Chetiim כתים quæ iuxta Hebraici sermonis etymologiam vertitur in percussam, vt plagis diaboli nō tā interfecta sit quā probata. Possumus ex ebore & syluestres domos dicere de insulis Chetiim, quas hæretici nō in domo Dei, sed in naui Tyria fabricare conātur. Et ipsi habētes ebur suum sermonis & linguæ, ædificātes tēpla, Dei templo contraria, & domos syluestres habitacula bestiarū cum scriptura dicat, in domo Dei, nemora & syluas, ac lucos non esse plantandos. B Deut. 12.d

b ¶ *Byssus varia de Ægy. &c.*] Quia dixerat Tyrus, perfecti decoris ego sum, vel circundedi mihi ipsa pulchritudinem, arguitur quid à singulis acceperit regio oib. secundū illud scripturæ. *Quid habes quod nō accepisti? Si autē accepisti, quid gloriaris quasi nō acceperis?* 1.Cor 4. Describitur ergo quid vnaquæque mittat prouincia, secundum illud Virgilianum: *India mittit ebur: molles sua thura Sabæi: At Calybes duri ferrum, virosaque Pontus Castorea,* & cætera. Byssus in Ægypto quam maxime nascitur, ex qua contextum est Tyriæ nauis velum, quod suspenditur malo, & operimentum illius, quod in solis calore atque tranquillo nautis atque vectoribus præbet vmbraculum, de hyacintho & purpura fit, quæ sunt de insulis Elisa: אלישה Ionij maris sic appellans insulas. Porro iuxta LXX. de bysso in stratum & in requiem Tyriæ nauis velamenta texuntur, vt his operta gloriosior sit, & circundata amictum habeat puchriorem. Byssum autem referri ad terram, quia ex terra oritur, & hyacinthū ad aërem, purpuram ad mare ex quo conficitur, addito coccino bis tincto, quibus pontificis vestiméta texuntur, sæpe admonuimus quod quatuor elementa significent: terram, ignem, aërem, & aquas: ex quibus cōstāt omnia quæ sibi assumit Tyrus, vt Dei creaturis non vtatur cum gratia, sed dicat: perfecti decoris ego sum, vel decorem mihi ipsa circundedi.

c ¶ *Habitatores Sidonis, & Aradij fuerunt remig. &c.*] Dixerat supra: *finitimi tui qui te ædificauerunt, impleuerunt decorem tuum*: antequam veniat ad eos qui longe habitant, proximarum prouinciarum describit auxilia. Habitatores, inquit, tui siue principes Sidonis, & Aradij, quę vicina est insula, remiges tui Sapientes tui ô Tyre, facti sunt gubernatores tui. Ad sapiētes enim propriæ pertinet gubernatio, scriptura dicēte: Quib. non est gubernatio, cadēt quasi folia. C Prou. 11.a Senes siue seniores Giblij & prudentes eius præbuerunt nautas ad ministrium tuum, siue confortauerunt consilium Tyri, & variam supellectilē præbuerunt: omnesque naues maris & nautæ earū fuerunt in populo negotiationis Tyriæ, siue in occidentē occidentis. Hoc interim secundū literam. Cæterū iuxta mysticos intellectus: quia Sidonij interpretatur venatores, & Aradij deponētes, dicemus Tyrū gloriosā & superbissimā ciuitatem, quæ vento flāte postea contetāda est, habere ciues siue principes venatores de quib. scriptū est. *Anima nostra quasi passer erepta est de laqueo venātium.* Psal. 123.a Vbi enim nos legimus venātiū, in Hebræo scriptum est, Sidoniorum. Isti venantur incautas animas in sublimib. constitutas, vt ad terrena deducant, & efficiuntur remiges, vt ducant eos ad naufragia. Luc. 16.b Sapientes autē Tyri, qui in malā partē accipiūtur, (per quam *sapientiores sunt filij tenebrarum à filijs lucis*) ipsi gubernant Tyrū naufragio præparatā. Seniores Giblij & prudentes eius præbuerunt nautas Tyro ad ministerium: siue confortauerūt consilium eius Sacra narrat historia, seniores plurimos fuisse à domino reprobatos, & iuniores electos in typum synagogæ & ecclesię. Senior Cain abijcitur, & Abel iunior eligitur: D Gen. 4.b Ismael filius Abraham alienus à patre est, & Isaac iunior hæreditatē accepit. Filiorum quoque Isaac senior Esau venator est, & vagatur in saltibus iunior Iacob simpliciter habitat domi. Ibid. 25.b Mal. 1.a Rom. 9.b Vnde scriptū est & in Malachia: *Iacob dilexi, Esau autē odio habui.* Et recte, iuxta Apostolū, nihil in matris vtero cōstituti boni vel mali fecerāt, nec habebant meritū nec offensam, vt alter eligeretur, & alter abijceretur, nisi in typo, vt diximus synagogę & ecclesiæ, senior repellitur, & assumitur iunior. Oēs, inquit, naues maris & nautæ earum fuerunt in populo negotiationis Tyriæ, siue in occidētē occidētis. Quomodo dicitur canticū canticorū, & seculū seculorū, & opera operū, vt canticū maius alijs cāticis sit, & seculū prolixius alijs seculis, opusque cæteris operibus vtilius: sic appellatur occidens occidētis, vt magnitudinē occidētalium partiū significet. Et pulchre naues maris & nautæ earum & remiges, qui in Tyriæ nauis auxilio sunt, nō pergūt ad orientem, nec ad ortum luminis, vbi sol iustitiæ nascitur, sed ad occidentem occidentis, vbi lumen occumbit, & vbi tenebrarum exordium est.

d ¶ *Persæ, &c.*] Persas fuisse fortissimos, quorū rex Cyrus, (vt Esaiæ vaticinio prædicatur) subuerso Astyage rege Medorū, Babylonem ceperit, & sacra & secularis narrat historia. Esa. 45.a Lydos quoq; illo tēpore inter gētes robustissimas reputatos, quorū rex Crœsus ab eodē Cyro captus sit, Xenephon scribit plenissime. Et Lybias cum Troglodytis & Æthiopibus venisse contra Hierusalem, in Paralipomenon volumine legimus: 2. Par. 12.a Qui quia illis temporibus florentissimi erant, & famosi ad prælia pugnatores, Tyriæ vrbis defensores esse memorantur, & ad terrendos hostes, scuta & galeas inter murorū propugnacula suspendisse. Spiritualis autē intelligentia illud sonat, quod Persæ qui interpretantur tentantes

fiue

A siue tentati, & Lydij, quos generatos intelligimus, & Lybies qui Hebraico sermone appellatur [d] פוט & vertūtur in os, ab ore nō ab osse, frustra Tyrum nitantur defendere, cum tentatione superētur, & generationi ac libidini seruiant, cassaq; tantū verba multiplicent, non habentes galeam salutis, nec scutum fidei, sed gloriam tantū strepitumque sermonum prætendant ad ornatum illius.

פוט לוד
d pout

HEB.

[a] Filij Aradij eum exercitu tuo erāt super muros tuos in circuitu, sed & Pygmæi qui erant in turrib. tuis, pharetras suas suspenderunt in muris tuis per gyrum: ipsi cōpleuerunt pulchritudinem tuam.

SEPT.

Filij Aradiorum & fortitudo tua super muros tuos: in circuitu custodes in turribus tuis erant: Pharetras suas suspenderunt super propugnacula tua per gyrum. Ipsi perfecerunt decorem tuum.

[b] Carthaginenses negotiatores tui, à multitudine eunctarū diuitiarum, argento, ferro, stanno, plumboque repleuerunt nundinas tuas.

HEB.

[c] Græcia, Thubal, & Mosoch, ipsi institores tui: mancipia & vasa ænea adduxerūt populo tuo, de domo Thogorma, equos & equites & mulos adduxerunt ad forū tuū. [d] Filij Dadan negotiatores tui. [e] Insulæ multæ negotiatio manus tuæ: dētes eburneos & hebeninos cōmutauerunt in pretio tuo. Syrus negotiator tuus, propter multitudinē operum tuorum, gēmam, purpuram, & scutulata, & byssum & sericum & Chodehod pro-

SEPT.

Græcia vniuersa & adiacentia eius ipsi negotiatores tui in animabus hominum, & vasa ænea dederūt mercatum tuum de domo Thorgama, equos & equites, & mulos dederunt nundinas tuas.

Ex insulis multiplicauerūt negotiationem tuā: dentes elephantinos, & his qui introducebantur reddebas mercedes tuas. Homines negotiationem tuam à multitudine mercatus tui, in naphec stacten, & polymita de Tharsis, & Ramoth & Chod-

a ¶ *Filij Aradij cum, &c.*] Verbum [e] גמדים Aquilæ prima editio, Pygmæos: Symmachus, Medos: LXX. custodes: Theodotio [f] גמדים ipsum Hebraicum, interpretati sunt. Aradum insulam, quæ tota sit ciuitas, & cōtra se positum oppidum Antaradū habeat vicinaq; sit Tyro, & prætendat in Phœnices litore continentis terræ, vsque hodie cernimus. Hi sunt in exercitu vrbis Tyriæ, custodesque turrium eius, & suspenderunt pharetras suas per gyrum, cōplentque pulchritudinem eius, vt sagittarij esse doceantur, siue Pygmæi sunt, hoc est bellatores, & ad bella promptissimi: ἀπὸ τῆς πυγμῆς, quæ Græco sermone in certamen vertitur. Sin autem Aradij deponentes sonant, omnis prætendit falsi nominis scientiam, & habet in pharetra pectoris sui ignita diabolj iacula, quibus deceptorum corda vulnerat atque succendit, Aradius appellandus est. Cupit enim deponere eos qui nituntur ad alta cōnscendere, & complet pulchritudinē Tyride qua in Prouerbus scriptū est: *Non te decipiat pulchritudinis desiderium, ne capiaris oculis tuis.* Et iterum: *Sicut inauris in naribus porcæ, sic mulieri male moratæ pulchritudo.*

e gemmadim
f gammadim
ארוד
B
Pro. 6.c
Ibid. 11.d
Sec. 70.

b ¶ *Carthaginenses negotiatores tui à multitudine, &c.*] Non solum in præsenti loco, sed & in Esaia vbi scriptum est: *Vlulate naues Carthaginis*: cæteri interpretes verbum Hebraicum transtulerunt [g] תרשיש, quam coloniam esse Tyriorum nulli dubium est. Ipsi de occidentis partibus argento, ferro, stanno, & plumbo, Tyri nundinas repleuerunt. Tharsis in lingua nostra sonat, exploratio gaudij. Exploratores autem hic non in bonam partem debemus intelligere, quales Moyses miserat ad explorandam terram repromissionis, sed in contrariam, quales & Apostolus vitare se dicit. *Propter subintroductos falsos fratres, qui intrauerūt explorare libertatem nostrā, quam habemus in Christo*: & de quibus Ioseph loquitur: *Exploratores estis*, considerare vestigia regionis venistis. Fratresque eius intelligentes crimen esse non modicum aliena per insidias explorare, responderunt, *Non sunt exploratores serui tui.* Isti ergo nundinas Tyri non auro, nec lapide pretioso, sed argento, ferro, stanno, plumboque multiplicant, habentes eloquij venustatem, & arma ad expugnandum: & in stanno eloquij similitudinem, quod mentitur argētum: & in plumbo impietatem grauissimam iuxta Zachariam, in quo mulier sedit super talentum plumbi: & Ægyptij demersi sunt in profundum sicut plumbum. Longa singulorum disputatio metallorum, sed breuitati studendum est.

Esa. 23.
g Tharsis
Num. 13.c
Gal. 2.a
Gen. 42.b
Zach. 5.a

c ¶ *Græcia, Thubal, & Mosoch, ipsi institores tui mancipia & vasa ænea adduxerunt, &c.*] Iones, inquit, qui Hebraice appellantur Iauan: & Thubal, id est, Iberi Orientales, vel de Occidentis partibus Hispani, qui ab Ibero flumine hoc vocabulo nuncupantur: & Mosoch, quos Cappadocas intelligimus: quorum metropolis quæ postea ab Augusto Cæsare, Cæsarea appellata est, vsque hodie lingua ipsorū Mazaca dicitur: Isti pretiosum Tyri fecere cōmercium: vt mancipia & ænea vasa ex Corintho adducerent Tyrum: & *de domo Thogorma*, id est, de Phrygia, *equos & equites & mulos*, quorum, quondā illa prouincia maximā habuit copiam. Aiunt Hebræi Græciam, id est, Iauā, interpretari, est, & non est: quod proprie refertur ad sapientiam sæcularem: in qua si recte aliquid reperiunt, est appellatur: si in contrariā partē, non est. Multa enim naturæ bono & ipsi disserunt de officiis, de continentia, de opibus contemnendis, quod proprie sibi Stoici vendicant, & videtur animas hominū quos deceperunt, lucrifacere: habētq; vasa ænea quibus mentiuntur auri similitudinē, quæ ingerūt populi Tyri, vt eos falsæ doctrinæ opinione supplantent. De domo quoq; Thogorma, (quod interpretatur peregrinus & aduena,) ad forū & nūdinas eius qui adducentur & equites & muli, de quib. scriptum est: *Fallax equus ad salutē.* Et in alio loco: *Dormitauerūt oēs qui ascenderūt equos.* Et: *Nolite fieri sicut equus & mulus, in quib. non est intellectus.* Quamobrē & Doech accusator & interfector sacerdotū, præfectus mulorū fuit, hos esse de domo aduenæ atque peregrini, qui non comedunt carnes agni, de quib. scriptum est: *Aduena & mercenarius nō comedent ex eo*: vt omnes nondinæ Tyri his mercimoniis compleantur.

תובל
משך
G
יון
תוגרמה
Psal. 32.b
Ibid. 75.a
Ibid. 31.b
1.Reg. 22.d
Exod. 12.g
D

d ¶ *Filij Dadan, &c.*] Pro quo nescio quid volentes, Septuaginta filios Rhodiorum interpretati sunt, nisi forte: primæ literæ falsi similitudine vt pro Dadan legerent Radā, quæ & ipsa Cycladum maxima est, & in Ionio mari quondam vrbs potentissima, naualique certamine gloriosa, & propter tutissimū portum, mercatorum omnium receptaculum. Et quia Rhodij in linguam nostrā vertuntur videntes iudicium, de his nunc tropologice dicitur, qui cernunt iudicij veritatem, & ipsi non faciunt, dicente Apostolo: *Propter quod inexcusabilis es. O homo omnis qui iudicas.* In quo enim iudicas alium, teipsum cōdemnas: *Eadem enim facis qua iudicas.* Sed melius est Dadan alterius loci nomen accipere, & vt in Hebraico, & apud cæteros interpretes habetur.

vel ῥόδιοι
דדן
רדן
Rom. 2.a

e ¶ *Insulæ multæ negotiatio manus tuæ: dentes eburneos & hebeninos commutauerunt in pretio tuo. Syrus negotiator tuus, propter multitudinem operum tuorum, gemmam, &c.*] Multum ab Hebraico in præsenti loco Septuaginta editio discrepat, ideo iuxta vtramque pauca dicenda sunt, ne in Tyri mercimoniis occupati, ad reliquas prophetias tardius transeamus. Filij Dadan negotiatores Tyri, de multis insulis multiplicauerunt negotiationem eius, ita vt dentes elephantorum darent his qui veniebant ad commercium eius, & haberent homines in nundinis propter negotiationis multitudinem. Haberent autē in naphec (quod de Theodotionis editione in septuaginta additū est, pro quo Symmachus vertit, polymita.) Stacten quoque, pro quo omnes alij purpurā interpretati sūt, quæ Hebraice dicitur [h] ארגמן, & varietates ex Tharsis, pro quo in Hebræo [i] בוץ, dicitur, quæ ab omnib. in byssū trāslata est. Tharsis autē in præsēti loco penitus nō habetur. Et ramoth, inquiunt, & chodchod dederūt in nundinis tuis, quod ita habetur in Hebræo: nisi quod

נפך
h argaman
i bous
ראמת
כדכד

A pro ramoth Aquila serica vel subtilia interpretat^{*} est. Chodchod vero omnes interpretes, ita vt in Hebræo positum est, transtulerunt. Igitur iuxta Septuaginta, fili Rhodiorum negotiatores Tyri, de insulis plurimis multiplicauerunt negotiationem eius. Iuxta Hebraicum, post filios Dadan negotiatores eius: insulæ quoq; diuersarū gentium auxerūt mercimoniū eius: afferentes dētes eburneos ex India, & ligna hebenina, quæ nigri coloris pretiosissima sunt: & cōmutauerūt cum aliis Tyri mercibus Syrus quoque fuit negotiator Tyri: pro quo in Hebræo positū est,[k] ארם in cuius loco Septuaginta, homines, interpretati sunt, pro Aram legentes Adam:[l] ר &[m] ד literarū, sicut supra, decepti similitudine. Vsque hodie autem permanet in Syris ingenitus negotiationis ardor, qui per totum mundū lucri cupiditate discurrunt, & tantam mercandi habent vesaniam, vt occupato nunc orbe Romano, inter gladios, & miserorum neces quęrāt diuitias, & paupertatem periculis fugiāt. Istiusmodi homines negotiatores Tyri sunt, qui polymita, purpurā, & scutulata mercantur, byssum quoque & sericum & chodchod proponunt in mercatu eius. Pro purpura, quā oēs interpretati sunt, stacten, id est, guttam, Septuaginta transtulerunt. Chodchod autē quid significet vsq; in præsentiarū inuenire non potui. Aiūt Hebræi omnes pretiosissimas merces: hoc nomine significari: vel speciem quandam esse pretiosarum mercium, quā Romanus sermo non resonet, vel communi vocabulo scruta vendētium. De multis autem insulis, (vt transeamus B ad Anagogen) quæ salsis & amaris huius sæculi tunduntur fluctibus, deferunt negotiatores Dedan dentes eburneos, candorem eloquentiæ pollicentes, de quibus scriptum est: *A domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ regum in honore tuo.* Sed non sunt candidi, nec imitantur sponsam, de qua dicitur: *Quæ est ista quæ ascendit dealbata, innitens super fratruelē suum?* verū hebenini nigri coloris, qui non possūt suam mutare nigredinem, Hieremia dicente: *si mutabit Æthiops pellem suam, & pardus varietatē suam.* Syrus quoq; id est, Aram, qui interpretatur excelsus, & tumet superbia, negotiator Tyri est, & in multitudine operū Tyriorum defert falsi nominis scientiam, multas varietates & stacten nidoris optimi repromittens, & purpuram regiæ dignitatis, & scutulata ex arte dialectica: & byssum, (pro qua Septuaginta Tharsis interpretati) terræ operibus deditos: & sericum, pro quo in Hebræo scriptum est, ramoth: quod interpretatur visiu mortis. Omnia enim opera terrena ad interitum properant: & chodchod (quidquid illud est, quod intelligitur) proponens in nundinis Tyri: Dedan autem, ex his mercibus, quæ à negotiatoribus eius insulisque dicuntur afferri, vel Indiæ regio intelligenda est, vel Idumæorum ac vastæ solitudinis, vt nonnulli æstimant, sonatque cognationem, vt similitudinem diuinorum dogmatum in hæreticis cognoscamus.

[Margin notes: k Aram; l res; m daleth; Psal. 44.b; Cant. 3.c & 8.; Hier. 13.d; ארם; ראמת; דדן]

a ¶ *Iuda & terra Israel, &c.*] Verbum Hebraicum [n] פנג, Aquila, Symmachus & Theodotio, ita vt apud Hebræos positum est, trāstulerūt, pro quo LXX. vnguenta: nos balsamum vertimus. Dicitur autē quib. terra Iudæa, quæ nūc appellatur Palæstina, abūdet copiis, frumēto, balsamo, melle & oleo & resina, quæ à Iuda & Israel ad Tyri nundinas deferuntur. Cumque manifesta sit litera, iuxta spiritualem sensum dicemus, non debere terram confessionis & sensum cernentis Deum, qui refertur ad ecclesiam, deferre Tyro primū triticum, quod cadens in terram multiplicatur, & accipitur pro verbo Dei: *Non enim in pane solo viuit homo sed in omni sermone Dei.* Deinde balsamum quod nascitur in vineis Engaddi: siue vnguentum, de quo scriptum est: *Sicut vnguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam*

[Margin notes: n pannag; Deut. 8.a; Psal. 132.a]

HEB.

proposuerunt, in mercatu tuo.[a] Iuda & terra Israel ipsi institores tui, in frumēto primo balsamum, & mel, & oleū, & resinam proposuerūt in nundinis tuis.[b] Damascenus negotiator tuus in multitudine operum tuorum, in copia diuersarum opum, in vino pingui in lanis coloris optimi.
[c] Dan & Græcia & Meuzel in nundinis tuis posuerunt ferrum fabre-

SEPT.

Chodchod dederunt in nūdinas tuas. Iudas & filij Israel, isti negotiatores tui in frumenti commercio & vnguentis primum mel, & oleum, & resinam dederunt in nundinis tuis. Damascus negotiator tuus, in multitudine operum tuorum ex multitudine omnis fortitudinis tuæ: vinum ex Chelbon & lanas de Mileto.
Dan & Iouan & Meozel in nundinis tuis. Ferrum factum opere & ro-

Aaron. Et mel, super quo loquitur & Salomon: *Mel inuenisti, comede quantum satis est.* Si enim plus comederis, euomes illud, dum saturitate nimia vel vertitur in absinthium. Oleū quoque, de quo in tabernaculo Dei lucerna accenditur: ne aptetur nobis illud propheticum. *Oleum in Ægypto venundabas.* Quod si in Ægypto & in Tyro fuerit, vertetur in contrariū, & dicetur de eo: *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meū.* Sed & resina lenis est apta corporibus & pro medicina accipitur. Vnde & in Hieremia scriptum est: *Nunquid resina nō est in Galaad: aut medicus non est ibi?* Quare non ascendit curatio filiæ populi mei? Hanc resinam habebat & Iacob, quam mittebat filio suo Ioseph cum melle & terebintho, nucibus, thymiamate & stacte. Ismaelitæ quoque qui emerunt Ioseph de terra Israel, hæc in Ægyptum portabant: thymiamata & resinam de Galaad, & stacten. Et vt manifestius scire possimus, quid sit frumentum, balsamū, mel & oleum, resinamque ad mercatum ferre Tyri audiamus domini verba dicentis: *Nolite dare sanctum canibus, neque margaritas vestras mittatis ante porcos.* Mulieri quoque Chananeæ, quæ pro filia precabatur, dicens: Filia mea male vexatur à dæmonio: respondit dominus: *Non oportet tollere panem filiorum & dare eum canibus.* Sed quia exierat de finibus Tyri, & Sidonis, & propinquabat terræ Israel: idcirco quod rogauerat consequuta est.

[Margin notes: C; Prou. 25; Osee 12; Psal. 140; Hier. 8; Gen. 43; Matt. 7; Marc. 7]

b ¶ *Damascenus negotiator, &c.*] Pro vino pingui, quod interpretatus est Symmachus, & apud Aquilam & Theodotionem, & in ipso Hebraico habet vinum de [o] חלבון. Rursumque vbi nos posuimus, lanis coloris optimi, siue splendentibus: Aquila & Theodotio transtulerunt, in lanis Soot. D Significat autem quod inter cæteras negotiationes Tyri, ad nūdinas eius de Damasco deferebatur vinū pinguissimū, & lana præcipua, quod vsq; hodie cernimus. Sin autē Damascus interpretatur, sanguinē bibens, & Hebræorū vera traditio est, campum in quo interfectus est Abel à parricida Cain fuisse in Damasco: vnde & locus hoc insignitus vocabulo sit, iuste & Paulus post interfectionem Stephani primi in Christo martyris perrexit Damascum, vt credentes in Christo vinctos duceret Hierusalem, Deique misericordia, qui fecit videntem & cæcum, oculos carnis amisit vt mētis reciperet, cecideruntque squamæ draconis ex oculis eius, quib. lumen perdiderat veritatis, vt iret ad vicum qui appellatur rectus, & inueniret Ananiam, qui in lingua nostra interpretatur obediens. De hac igitur terra, cui dictum est: *Maledicta terra, quæ aperuit os suum, & hausit sanguinem fratris tui,* Tyri nundinę cōgregantur, & vinum pingue, & lanæ splendentes. Siue vinum de Celbon, quod interpretatur lacteus: LXX. pro lanis coloris optimi, lanæ de Mileto siue Soot senserunt. Miletum in Hebraico non habetur, sed quia inde lanæ præcipue deferuntur, pro Soot Miletum interpretati sunt. Ex quo perspicuum, quod Tyrus lacte vescatur infantiæ & vestimenta non habeat propria, sed aliūde & ex variis cōuecta prouinciis. Illud autē quod Damascus interpretatur sanguis cilicij, & sanguis osculi, præsēti non conuenit loco. Frequēter enim Hebræa nomina pro diuersitate accētuum & mutatione literarū vocaliumque, vel maxime, quæ apud illos habent proprietates suas, varie interpretantur.

e ¶ *Dan & Iauan & Meuzel, &c.*] Quæ in editione eorum de Theodotione addita sunt. (*Ferrum factum opere, & rota in commistione tua est.*) Ex nomine patriarchæ Dan & tribus, & locus in quo habitauit tribus nomen accepit: vbi hodie Paneas, quæ quondam Cæsarea Philippi vocabatur. Vnde & Iordanis fluuius sortitus est vocabulum: Ior videlicet riuus, Dan qui fluit de Libano, Iauan autem Græciam sonat, quæ interpretatur, vt diximus, est & non est. Pro Meozel

[Margin notes: o chelbo; צחר; Gen. 4; Act. 9; ישר; Gen. 4; חלבון; דן; יאר]

E כאזל Meozel quoq; Symmachus transtulit deferens, vt sit sensus: Dan & Graecia detulerunt in nundinis tuis ferrum fabrefactum, &c. Aquila vero pro Meozel posuit de Vzal. De quib. credendum est regionib. ferrum & stacten, & calamum ad Tyri nundinas deportata. Dicamusque quod Graecia, id est, Iauā, ferrum habeat fabrefactum, & ad bella promptissimum, dialecticaq; arte cō structū, iactans se cuncta iudicio & ratione proferre: vocalemque sonum, qui interpretatur in calamo, & stacten odoris optimi repromittat: siue ferrū fabrefactum, & rotam, quae verborum cōpositione voluatur & cursū habeat orationis.

HEB.

fabrefactum stacte & calamus in negotiatione tua.[a] Dadā institores tui in tapetibus ad sedēdū.

SEPT.

& rota in commistione tua est. Dedan negotiatores tui cum iumentis electis ad currus.

[b] Arabia & vniuersi principes Cedar, ipsi negotiatores manus tuae: cū agnis & arietib. & hoedis venerunt ad te negotiatores tui. [c] Venditores Saba, & Raama, ipsi negotiatores tui cum vniuersis primis aromatibus, & lapide pretioso, & auro, quod proposuerunt in mercatu tuo.

HEB.

[d] Aran & Channe & Edē negotiatores tui. Saba, Assur, Chelmad vēditores tui: Ipsi negotiatores tui multifariam, inuolucris hyacinthi, & polymitorū, gazarumque pretiosarum quae obuolutae & astrictae erant funibus.

SEPT.

Charram & Chana & Edne isti negotiatores tui: Saba, Assur, & Chalmā institores tui deferentes negotiationem in Machalim, & in Galima, hyacinthum & polymita, thesauros electos funibus colligatos.

[e] Cedros quoque habebant in negotiationibus tuis. Naues maris (siue vt in Hebraico continetur, Tharsis) principes tui in negotiatione tua [f] Et repleta es & glorificata (siue aggrauata) nimis in corde maris. [g] In aquis multis adduxe-

a ¶ *Dadan, &c.*] Multū Hebraicū & Lxx. in praesenti loco discrepāt: (בבגדי חפש) praeter nomē regionis quod vicinum est Dedā & Dadan. Infinita quippe distantia in tapetib. ad sedendū, & iumētis electis ad currus, nec dubiū quin quadrigę, currus & equi in malā partē accipiantur si terreni sint. Alioquin & Helias ad caelestia curru rapitur, appellaturque ab (4. Reg. 2. b) Heliseo pater, pater, auriga & (Ibid. 6. d) currus Israel. Et Giezi aperiūtur oculi vt currus in monte & equos videat sine ascensorib. sessioni domini praeparatos. In tapetib. autē sermonū pulchritudo monstratur: in quib. vehuntur & requiescūt institores Dedan sessione cōposita venientes ad nundinas Tyri.

b] ¶ *Arabia & vniuersi principes, &c. agnis & arietib.* &c.] Pro agnis, arietib. & hoedis: Lxx. camelos & arietes & agnos interpretati sunt. F Arabia autē & principes Cedar, (quae hodie Saracenorum regio est, sicut in Hieremiae sermone, qui (Hier. 49. f) aduersum Cedar scribitur plenissime demonstratum est, & abundant his animantibus, agnis videlicet & arietib. & hoedis, & Tyri nundinas hac illatione multiplicant. Sed & camelorum fertilissima regio est ob pascuarum eremi latitudinem, aërisque temperiem, quibus hoc animal delectatur, (ערב) Arabia autem interpretatur vespera, & Cedar tenebrae. (קדר) De qua & in psalmis dicitur: *Habitaui cum habitantib. Cedar.* Quae regiones deferunt Tyro camelos grauissimis peccato- (Psal. 119. b) rum oneribus praegrauatos, siue agnos & arietes & hoedos, quos immolant in altarib. suis, qui de iniquo ac rebelli corde simularunt. (Ies. 34. e) Sed & in hoc eodem propheta in visione pastorum, arietes aquas purissimas conturbantes & impingentes lateribus oues, & cornibus dimicantes legimus: hoedos quoque qui ad sinistram stare consueuerunt & agnos qui mentiuntur agnum, de quo scriptum est: (Ioan. 1. A) *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* (Esa. 60. d) In bonam autem partem camelos scribit (מדין) Esaias, de Madian, quod interpretatur domini iudiciū, venire Hierusalem, & Epha, & arietes de Nabaioth & Saba, deferentes aurum & thus: quorum duo vltima etiam à Magis offeruntur domino. Istique cameli deposito onere (Matt. 2. b 7. b) peccatorum, possunt intrare arctam & angustam viam, quae ducit ad vitam.

c ¶ *Venditores Saba, &c.*] In psalmis vbi scriptum est: *Reges* (Psal. 71. b) *Arabum & Saba munera offerent tibi:* in Hebraeo habet, *reges Saba, & Saba munera offerent tibi:* quorum vnum Saba per (p schin) [p] ש literam scribitur, alterum per (q samech) [q] ס quae nostrae literę similis est. (שבא סבא) Quia igitur Saba interpretatur conuersio: hoc dicendum est. quod in praesenti loco non conuersionem significet, sed auersionem: de qua Tyro munera deferuntur cum vniuersis aromatibus & odoribus optimis, & lapide pretioso & auro, quae omnia in Tyri nundinis proponuntur. Et ipsi enim mentiuntur odorem optimum, lapidemque pretiosum, quo extruere peruersitatis suae nituntur ecclesias, & aurum quod pollicentur in sensu, omniaque peruersa sunt. G Nihil enim gratuito accipiunt, nec gratis tribuunt, sed vniuersa mercātur, cum reges Arabū & Saba gratis Christo munera offerant. Hi sunt qui omnia turpis lucri causa faciūt: & ab eo haec munera susceperunt, qui dicit in euangelio: Haec enim tradita sunt mihi, quę dabo (Mat. 4. d) tibi, si procidens adoraueris me. Raama, siue iuxta Lxx. Rhāma, (רעמה) in nullo alio scripturarum loco inuenire potui, nec quae regio quidve significet: nisi quod manifestum est, & ex eo quod iungitur Saba, vicinam huic prouinciae esse regionem.

d ¶ *Aran & Channe, & Eden negotiatores tui, Saba, Assur, Chelmad, venditores tui, &c.*] Et istae gentes diuersorum locorum nomina continentes. Quod autē de Theodotione in Lxx. additum est, in Machalim & in Galima: Symmachus interpretatus est, pretiosis inuolucris. Polymita quoque, quae Theodotio varia interpretatus est, de Aquila & Symmacho addidimus. Tā pretiosae autem vestes negotiatorū inuolucris ferebantur, vt funib. hyacinthinis stringerentur. Arā, (חרן) siue vt Lxx dixere, Charran, & in nostra lingua sonat foramina: Channe praeparationem: Eden (כנה) delitias: pro quo apud Lxx. Edne, (עדן) quod in Hebraico non habetur, quid sonet ignoram⁹ & ficti nominis etymologiam quaerere non debemus. In negotiatione ergo Tyri, per carneos sensus, qui indicantur in foraminib. tota saeculi hominum pręparatio est: qui solas delicias putāt, si augeant Tyriae vrbis commercia. De Saba supra diximus. Assur interpretatur dirigens: Chelmad, siue vt in quibusdā H exemplarib. continetur, Cherma transfertur in vineas: haud (אשור) dubiū quin Sodomorum, qui veniunt in mercatum Tyri vt (כלמד) praua dirigant, imo arguant poenis, & corrigant quae fuerant deprauata: iuxta illud quod in psalmis dicitur: *Vt destruas inimicum & vltorem.* (Psal. 8. a) Habentque multifariam supellectilē, & incredibili varietate distinctam, quae inuolucris hyacinthi astricta est: siue thesauri eorum funibus constringuntur, quos thesaurizauerunt sibi in terra: iuxta illud quod scriptū est: *Funibus peccatorum suorum vnusquisque constringitur.* (Prou. 5. A) Nec habuerunt negotiationem liberam, sed cuncta peccatorum vinculis innexuerunt. Inuolucra hyacinthina, propter coloris similitudinem, referamus ad aëreas potestates, quae thesauros suos saeculi nundinis largiuntur.

e ¶ *Cedros quoque habebant in negotiationibus tuis. Naues maris, &c.*] (ארזים) Pro cedris, Lxx. cyparissos transtulerunt. Et quia supra de vtroque diximus, superfluum est lectoris augere fastidium.

f ¶ *Et repleta es & glorificata* (siue *aggrauata,*) &c.] Nihil inquit, tibi defuit, quod ad diuitias pertinet insularum. (Sup. 10. a) Quae tamē glorificatio, fuit aggrauatio possidentis, dum non potes moderate ferre diuitias: quanquam & paupertatis saepe (Prou. 30. b) tentatio sit. Vnde & Salomon necessaria tantum postulat, & diuitias & paupertatē pariter detestatur: ne in altero superbia, in altero subrepat impatientia atque mendaciūm.

g ¶ *In aquis multis adduxerunt te remiges tui.*] Supra remiges Tyriae ciuitatis Sidonios legimus & Aradios: quorum alteri venatores, alteri interpretantur deponentes. Venantur enim eorum animas, quos inter saeculi huius fluctus suo ducunt arbitrio, & non ad excelsa subleuant, sed in profunda demergunt, nec imitantur eos qui vsque ad matutinam vigiliam nauigantes, fregerunt insanos maris fluctus, & dominum saluatorem suscipere meruerunt, statimque tali vectore & comite peruenerunt ad portum quietis. De quo in euangelio plenius scribitur. (Matt. 14. a)

adduxerunt te remiges tui. [a]Ventus Auster cōtriuit te in corde maris. [b] Diuitiæ tuæ & thesauri tui, & multiplex instrumentū tuū. [c]Nautæ (siue remiges) tui & gubernatores tui, qui tenebāt supellectilē tuā, & populo tuo præerant: viri quoq; bellatores tui qui erant in te, cum vniuersa multitudine tua, quæ est in medio tui, cadeot in corde maris io die ruinæ tuæ. [d]A sonitu clamoris gubernatorum tuorum cōturbabuntur classes, & descendent de nauib. suis omoes qui tenebant remum: nautæ. & vniuersi gubernatores maris, (siue vectores, & proretæ) in terra stabuot, & eiulabunt super te voce magna, & clamabunt amare: & superiacient puluerē capitibus suis, & cinere coospergentur (siue cioerem sternent sibi. Et radent super te caluitiū, & accigentur ciliciis, & plorabunt te io amaritudine animę ploratu amarissimo. Et assumēt super te carmen lugubre, & plangent te. [e] Quæ est vt Tyrus quæ obmutuit (siue conticuit) in medio maris? (Quod in Lxx. oon habetur.) Quæ in exitu negotiationum tuarum, (siue quā inuenisti mercedem) de mari, implesti populos multos. In multitudine diuitiarum tuarū & populorum tuorum ditasti reges terræ. Nunc cōtrita es à mari (siue in mari:) io profundis aquarū opes tuæ (siue negotiatio tua) & omnis multitudo tua, quæ erat in medio tui, ceciderunt. Vniuersi habitatores insularum obstupuerunt (siue cōtriti sunt) super te: & reges earū omnes tempestate perculsi (siue versi in amentiam,) mutauerūt vultus (vel fleuerunt.) Negotiatores

A

a ¶ *Ventus Auster contriuit te in corde maris.*] Oēs diuitiæ Tyri, Austro flante dispereunt, quæ significantius Hebraice, ' קדים. Græce *καύσων* interpretatur, quem nos in ventum (v kadim) vrentem transferre possumus. De quo dicebat sanctus Dauid: *Per diem sol non vret te, neque luna per noctem.* (Psal. 120. b) Hoc vento Iacob exustus erat, & tameo non cōtritus, dum loquitur: Fui per diem exustus æstu, & gelu noctis. (Gen. 31. f) Illi quoque qui ab hora prima conducti sunt, totius (Matt 20. b) diei calorem & æstus tulerunt, & tamen accipiunt denarium: quia exusti sunt & non contriti. Vnde & sponsa dicit in cantico: *Nigra sum, sed formosa,* (Cant. 1 b) *quia despexit me sol:* siue (vt melius in Hebraico continetur,) (שזפתני) *decolorauit me sol.*

b ¶ *Diuitiæ tuæ & thesauri tui, &c.*] Multi ita legunt: In corde maris diuitiæ tuæ, & thesauri tui & multiplex instrumentum tuum, vt omnes Tyri diuitiæ, & thesauri, vniuersaque substātia in corde maris sit posita, & sæculi fluctib. obruatur: nihilq; habeant stabile habitatores eius atq; perpetuum: impleto illo euangelico: *Stulte hac nocte auferent animam tuam à te, quæ autem præparasti cuius erunt?* (Luc. 12. c) Et illo apostolico: *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & muscipulas multas, & trahuntur in profundū.* (1. Tim 6. παγίδα καὶ ἐπιθυμίας πολλάς.) Manifesta est historia, & propterea singulis pene versiculis breues sententiolas coaptamus. Iam enim ad finem libri festinat oratio.

B

c ¶ *Nautæ siue, &c.*] Remiges siue nautas vrbis Tyriæ, Sidonios legimus & Aradios, de (Sup. ead b) quibus iam dictum est, & iuxta editionem Lxx. *consiliarios Bybli* quæ Hebraice appellatur ' גבל: (f gebal) viros quoque bellatores eius Persas, Lydos, & Lybias, qui omnes cadent, & esse nihili monstrabuntur cum ceciderit Tyrus, & vniuersa gloria eius finē habuerit ruinatum. Multitudinem autem quam commistionem Lxx. trāstulerunt, exceptis principibus vulgus significat, qui absque nomine dignitatum, simili iudicio contererentur. Mistaque prophetia est inter vrbem & nauem, vt ex altero alterum intelligas, & tamen vtrumque ad consummationem sæculi pertineat, atque in naufragium.

d ¶ *A sonitu clamoris gubernatorum tuorum cōturbabuntur classes, & descendent, &c.*] Quod autem sequitur: Et radent super te caluitium, & accingentur ciliciis: & plorabunt te in amaritudine animæ ploratu amarissimo, & assument super te carmen lugubre, & plangent te. In Lxx. non habetur, sed de Theodotionis editione additum est. Quando Tyrus ceciderit, gubernatores illius turbabuntur, descendentque de classib. & remiges vectoresque ac proretæ siue nautæ, & vniuersi gubernatores maris iactati fluctib. stabili aliquando consistent gradu, & eiulabunt super ea voce magna, quā prius suis locupletabant mercibus & mentis amaritudinem clamore signabunt: puluerem quoque siue terram iacient super capita sua, pro terrenis operibus agentes pœnitentiā. Et cinere coospergentur, vel vitulæ iuxta legem, vt purificē- (Num 19 b) tur, vel certe substernent cinerem sibi, iuxta illud quod dicitur ad Hierusalem: *Sparge terram super caput tuum, & cinerem substerne tibi, & fac planctum.* (Hier 6 g.) Et in euangelio scriptum est: *Si in Tyro & Sidone factæ essent signa hæc, olim in sacco & cinere egissent pœnitentiam.* (Luc. 10 c) Et psalmista dicit: *Cinerem quasi panem manducaui.* (Psal. 101 b) Radentque super Tyro caput, & facient caluitium, (quod in luctu fieri solet,) eo tempore quo magnitudo doloris omnē excluserit lætitiā. Apostolorum vero capilli numerati erant, quia crinem suum (Matt. Luc 6) instar Nazarenorū domino consecrarant. Et Samson quādiu (Iud. 16) crines habuit, possedit fortitudinem: ablata vero cæsarie, captus est ab Allophylis. Quando autē dicitur, & accingentur ciliciis, vetus lumborum libido damnatur, vt qui vixerant in deliciis, postea pœnitētes viuant in austeritate atque duritia. Niniuitę habuere saccos. Et iterum ad Hierusalem dicitur: *Plange ad me quasi sponsa accincta cilicio super virum suum virginalē.* (Ioel 1 a Sec 70.) *Et plorabunt te*, inquit, *in amaritudine animæ ploratu amarissimo.* *Melius est*, enim, *ingredi in domum luctus, quam in domum conuiuij,*) (Eccl 7 a) vt plangāt Tyrū, & carmen lugubre congeminēt, quod sequens scriptura subiungit. Vt autē sciamus profectū esse eorum qui plangunt ruentem, & qui prius in maris corde & in medio illius versabantur, prophetæ nos doceat exemplum, qui & ipse plāgere iubetur Tyrum, vt expleto tēpore pœnitentiæ, restituatur in antiquum statum, & assumpta cithara domino personet. Lege Esaiam. (Esa. 23.) Quidam ridicule, (sed tamen quod legimus est dicēdum,) gubernatores episcopos hæreticorum, consiliatores presbyteros, proretas archidiaconos, remiges atque nautas diaconos interpretantur: vectores vero ad cunctum populum referūt, quod si addidissent nauclerum diabolum, implessent tragœdiam. Qui omnes eiulabunt pariter, & flebunt amarissime, & agent pœnitentiam, postquam naufragium senserint nauis suæ, & in terra steterint: omnemque decorē falsi nominis scientiæ amiserint: & pro gaudio atque lætitia, in cordis amaritudine pœnitentiam mærore signauerint.

C

D

e ¶ *Quæ est vt Tyrus, &c.*] Gubernatores, remiges, proretæ, atque vectores, in planctu Tyri ista memorabunt. Quæ alia ciuitatum ita conticuit, vt loquendi fiduciam non haberet, & audiret illud euangelicum? *Tace, & obmutesce.* (Marc. 4) Et de psalmis: *Peccatori autē dixit Deus: Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meum per os tuum?* (Psal. 49) Quantis mercibus ô Tyre ditata es? Et quid tanto labore quæsisti, vt diebus ac noctibus peritura naufragio congregares? Implesti quidem populos multos, & opibus tuis locupletasti reges, de quib. scriptū est: *Astiterūt reges terræ, & principes cōuenerunt in vnum, aduersus dominum, & aduersus Christum eius.* (Ibid. 2 a) Sed nunc contrita es in mari, & in aquarum profundis: iuxta illud quod de Pharaone scriptum est: *Currus Pharaonis, & fortitudinem eius proiecit in mare.* (Exo. 15. a) Qui demersus est in profundum quasi lapis, & dicere poterat: *Veni in profundum maris, & tempestas demersit me.* (Psal 68 a Sec. 70.) Omnes insulæ vel habitatores insularum, quæ sæculi huius fluctibus verberātur, stupebunt super te, & reges earum tempestate perculsi sentiēt interitum suum, imitantesque vocem colubri, sibilabunt & dicent: *Ad nihilum deducta es*, siue facta perditio es, vt non naturam perditionis habueris, sed voluntatem. *Et non eris.* Quod si hucusque dixisset, magna quæstio nasceretur, quo modo nō esset, quam nunc videmus extructā. (בלהות) Sed ex eo quod sequitur: *Vsque in seculum*, vnius sæculi (עד) tempus ostendit, quod iuxta ætatem hominis annorum septuaginta circulo supputatur. Siue non eris Deo dicente Apostolo: *Qui vocauit ea quæ non erant.* (Rom 4) Et Esaia (Esa. 41) propheta: *Ecce confundentur, & erubescent omnes aduersarij*

tui

Hiob 14.c tui: Erunt enim quasi non sint. Et Hester iuxta Lxx. interpre-
Psal. 38.c tes: *Ne tradas sceptrum tuum his qui non sunt*. Et in psalmo: *Dimitte mihi vt refrigerer prius quam abeam, & amplius non ero*. Quæ testimonia quo sensu accipienda sint, supra diximus. Omnia autem hæc ad hæreticorum possumus referre personam: qui in contritione Tyri atque naufragio, sentient errorem suũ: & in medio maris positi, liberare suas animas concupiscẽt: plangẽtque male diuitias congregatas, quibus multos ditauerant reges: patriarchas videlicet suos, & vulgus ignobile: quorum opes in medio corruent mari.

res populorum (siue gentium) sibilauerunt super te: ad nihilum deducta es (siue facta perditio es:) & non eris vltra vsque in sæculum (siue in perpetuum.)

G Habitatores quoque omnium insularum (si tamen voluerimus ad bonam partem referre quæ dicta sunt) obstupescent super contritione Tyri, & reges insularum omnium: vel ipsi quasi tempestate perculsi, mutabunt vultus: vel certe cordis mœrorem fletu & lacrymis indicabunt: stuporisque magnitudinem, admiratione & sibilo testabuntur quomodo nihili facta sit & perierit, quæ salutem multis gentibus promittebat. Et vltra non erit, nequaquam certo tempore vt αἰῶνα interpretemur, in sæculo, sed in perpetuum: quia idem sermo vtrunque significat. עד שלם

Commentarij Libri octaui in Ezechielem Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN NONVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

Onsequens erat filia Eustochium, vt prophetiam Tyri & principis Tyri, vno Volumine comprehenderem: & tam locis quam vaticinatione coniunctos, nequaquam librorum ordine separarem. Sed quia plura sunt quæ dicuntur, & modum prolixitatis excedunt: ideo in nonum Librum dilata est explanatio: quam orationibus tuis, omniumque sanctorum, ad calcem credimus peruenturam: vt contra Pharaonem quoque, & vniuersam Ægyptum, quæ in Ezechiele scripta sunt, disseramus. Quæ & ipsa nobis longitudine sui, in Librum decimum diuidenda sunt: quo & Voluminum inter se mensura seruetur, & diuisus dictantis scribentisque & legentis labor respiret in partibus.

COMMENTARIORVM D. HIERONYMI IN EZECHIELEM PROPHETAM

LIBER NONVS.

CAP. XXVIII.

F

ET factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, dic principi Tyri: Hæc dicit domin⁹ Deus: Eo quod eleuatum est cor tuum, & dixisti: Deus ego sum, & in cathedra Dei sedi in corde maris: cum sis homo, & non Deus: & dedisti cor tuum quasi cor Dei. Ecce sapientior es tu Daniele? Omne secretum non est absconditum à te. In sapientia & prudentia tua fecisti tibi fortitudinem: & acquisisti aurum & argentum in thesauris tuis. In

ET fact⁹ est sermo domini ad me, dicens: Et tu fili hominis, dic principi Tyri: Hæc dicit domin⁹ Deus: Pro eo quod exaltatum est cor tuum, & dixisti: Deus ego sum, habitationem Dei habitaui in corde maris: tu autem es homo & non Deus: & dedisti cor tuum quasi cor Dei: nunquid sapientior es Daniele? Sapientes non erudierunt te disciplina sua: nunquid in eruditione tua, aut prudentia tua fecisti tibi fortitudinem: & fecisti aurum

T factus est sermo, &c.] Vbicumque iuxta Lxx. secundo ponitur, dñs, dñs:
יהוה primum nomen Tetragrammaton est: quod proprie ad
אדני Deum pertinet, & ineffabile dicitur: secundum commune, quod sæpe in hominibus inuenitur. Quo modo autem Tyriæ vrbis sub figura nauis, primum diuitiæ, deinde ruina planctusque descriptus est: sic ad principem Tyri primum sermo fit prophetalis, quod erect⁹ sit per superbiam, nec bene abusus opib. quas habebat, deinde luctus lamentatio, de quãtis bonis ad mala quãta peruenerit. Primum igitur prima dicenda
Esa. 14.d sunt. Scriptũ est in Esaia ad regẽ Babylonis Nabuchodonosor, quod se Dei potẽtiæ coæquarit, & in tantã elatus sit arrogantiã, vt auderet dicere: Super sydera cœli ascendã, & ero similis altissimo. Præcipitatusque de solio, meruit audire. Quomodo cecidit Lucifer, qui mane oriebatur: Et de Pha-
Infr. 29.a raone in hoc eodẽ propheta. *Mea sunt flumina, & ego feci ea.* Et de principe Tyri, quod elato corde dixerit arroganter. *Deus ego sum, & in cathedra Dei sedi: siue in habitaculo Dei habitaui: cum sit homo, & non Deus*. Quæ quamquam videantur vires humanæ fragilitatis excedere, & non tam hominum verba esse, quam insanientium dæmonum: tamen Hyperbolen debemus accipere, quod intãtum intumuerint & nescierint mensuram suam, vt elati felicitate sæculi, & regni potentia, dum præsentia bona putant esse perpetua, homines se esse nescierint, & æternum sibi imperium vindica-

H rint. Licet sub typo principũ,
Eph. 6.b regum, & singularum vrbium vel prouinciarum, potestates aduersariæ demonstrentur: de quib. scribit & apostolus Paulus: *Nõ est nobis pugna aduersus carnem & sanguinem, sed contra principes, & potestates, rectoresque tenebrarum istarũ, & spiritualia nequitiæ in cœlestibus*. Et in alio loco: *Sapien-*
1. Cor. 2.d *tiam loquimur inter perfectos: Sapientiã vero non mũdi huius, neque principũ sæculi istius, qui destruuntur*. Et iterũ de sapien-
Ibid. tia disputans, ait: *quã nullus de principib. huius mundi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam dominũ gloriæ crucifixissent*. In
Dan. 10.d Danielis quoq; prophetia perspicue legitur: Priceps Israeliticæ populi Michael: & princeps Græciæ, princepsq; Persarum, Et Moyses aptius scribit in Deuteronomij cantico: *Quando diuidebat altissimus gen-*
Deut. 32.a Sec. 77. *tes, & disseminabat, filios Adam, constituit terminos nationũ iuxta numerũ angelorum Dei*: siue (vt melius habetur in Hebraico,) *iuxta numerum filiorũ Israel: Et facta. si pars domini populus eius Iacob: funiculus hæreditatis eius Israel*. Nec mirabimur in parte contraria pessimos reges in typo præuaricatorum præcedere principum: cum optimos reges Dauid, & Salomonẽ, & Iosiã, & patriarchas, ac prophetas in figura domini Saluatoris præcessisse doceamus. Igitur iuxta vtramque intelligentiã, regum pariter superborum, & apostatarũ principũ, quæ scripta sunt, disseramus. Ait ergo: Licet in medio maris, & insulæ tenearis angustiis, plus dicã, cum sis homo & humanæ carnis fragilitate circundat⁹, tumore cordis

A elatus in solio Dei, in cœlis te habitare arbitratus es. Simulq; quia iactas sapientiam, in tantum vt regni tui homines Salomonẽ ænigmatibus prouocare ꝑ: nunquid sapiẽtior es Daniele, qui Dei gratia vicit omnes magos, & ariolos, & nũc in Babylone sapientissimus est? Siue ita intelligẽdum, Etiam si sapientior sis Daniele, qui omniũ confessione sapientissimus est: & diuitiarũ ac potẽtiæ magnitudine Dei te cupias potẽtiæ coæquare: tamẽ capieris ab aduersariis, & vrbe perdita, multis cõfodieris vulnerib⁹, & vltra nõ dices: Deus ego sum: sed doctus interitu, hominẽ te esse cognosces, nõ Deũ. Sin autẽ voluerim⁹ principẽ Tyri eãdẽ dicere potestatẽ, cui à Deo tradita est ipsa ciuitas siue prouincia, illud assumam⁹ testimoniũ. *Ego dixi, dii estis, & filii excelsi oẽs. Vos autẽ sicut homines moriemini, & sicut vn⁹ de principib. cadetis.* Traditæ enim illis sunt ad regendum prouinciæ, quasi iudicibus ab imperatore. Qui obliti honorẽ suum ex alterius iussione pendere (qualis nuper Heraclianus in Africa fuit) erecti sunt mente tyrãnica cõtra regẽ & dominum suum: vt in toto orbe dispersi, sub nominib. idololatriæ, deorum sibi nomina assumerent, & inflati superbia, in iudicium diaboli inciderent & laqueum. De quo & Saluator locutus in euangelio est: *Vidi satanam quasi fulgur cadentem de cœlo.*

Psal. 18.a — Luc. 10.c

B a ¶ *Et factus, &c.*] Quia diximus, qui sit princeps Tyri, & quomodo corruerit per superbiã, lamentationes eius super pristina gloria cognoscamus. Primũ cõmonetur quid fuerit, vt doleat se perdidisse quid habuit. *Tu*, inquit, *signaculum similitudinis*: iuxta illud, ꝙ proprie de Saluatore dicit Ioannes euangelista: *Hunc enim Deus signauit pater.* Et de hominibus: *Signauit quoniã Deus verax est.* Et in psalmis: *Signatũ est super nos lumen vultus tui domine.* Et in alio loco: *Charissimi, nũc filii Dei sumus, & nec dũ apparuit quid futuri simus: Scim⁹ quoniã cum apparuerit, similes ei erimus.* Vnde & ad Deũ dicitur: *Quis similis erit tibi?* Aliud est enim similitudo, aliud æqualitas. Vnde sæuissima hæresis est, quæ in Christo tantum patris similitudinẽ cõfitetur, aufert naturã. Nos autem in filio non solũ similitudinẽ dicimus, sed æqualitatem. *Propterea enim eum persequebãtur Iudæi: quia nõ solũ soluebat sabbatum, sed & æqualem se faciebat Deo.* Vbi autẽ æqualitas est, ibi eadem natura, vnaq; substantia: Hoc est illud quod de similitudine loquitur & Apostolus: *Filioli mei, quos iterũ parturio, donec Christus formetur in vobis*: vt recipiatis videlicet similitudinem eius, quam vestro vitio perdidistis. Et quia in Latinis codicibus pro signaculo, resignaculum legitur: dum κατεζύγησας verbũ e verbo exprimẽs, qui interpretatus est iuxta Lxx. trãslationem ἀποσφράγισμα, id est, resignaculũ posuit. Vnde quidam sic intelligunt, quod signaculum Dei & figurã, q̃ velut in cera mollissima expressa sit, e ex Tyri resignauerit: atq; perdiderit: vt pro signaculo fecerit resignaculum: nequaquã habẽs imaginem & similitudinem Dei, iuxta quã & primus homo cõditus est, dicente Deo: *Faciamus hominẽ ad imaginem & similitudinẽ nostram.* Et notãdum quod imago tunc facta sit tantũ, similitudo in Christi baptismate cõpleatur. Et cõsequẽter ei cui dictũ est: tu signaculũ similitudinis, iungitur: plenus sapiẽtia, perfectus decore: siue corona decoris. Vbi enim similitudo Dei est, ibi & plenitudo sapiẽtiæ, & perfectus decor: siue quasi diuersis florib. ornata, atq; cõposita corona virtutum, quã proprio studio auget diligẽs, dum naturæ bonũ nutrit industria, & negligẽs minuit, iuxta illud quod in Prouerbus sub figura mulieris pulchræ, & male moratæ dicitur: *Sicut inauris in narib. porcæ, sic mulieri male moratæ pulchritudo.* Sequitur: in deliciis paradisi Dei fuisti: pro quo in Hebraico habetur: in עדן: quod & Geneseos narrat historia. Eden autẽ vertitur in delitias. Et pulchre ad distinctionem, paradisum Dei nominat: vt ostendat esse & contrarium paradisum non Dei, apud eos qui veritatẽ mutant mendacio, & paradisum habere se iactant. Quo sermone demonstrant, nequaquam hominem esse de quo scribitur, sed contrariam fortitudinem: quæ quondam in Dei paradiso cõmorata sit: licet Iudæi hoc per τρόπον qui appellatur ὑπερβολὴ, de Hiram rege Tyri existimẽt prophetari. Cui autem dicitur: In delitiis paradisi Dei fuisti, siue fact⁹ es: quid habuerit, ostẽdit, quidue perdiderit. Porro quod habitationi paradisi copulatur: omnis lapis pretiosus operimentũ tuũ, siue colligatio tua, & circũdatio sardius, topazius, & iaspis, chrysolithus, & onix, & berillus, sapphirus & carbunculus, & smaragdus: siue vt in Lxx. diuerso ordine nominibusque aliis, duodecim lapides cõtinẽtur. Hoc obseruandum est, nõ omni lapide pretioso regẽ Tyri fuisse circũdatum, siue opertum, & vt Symmachus trãstulit, vinctũ atque constrictũ: sed omnem lapidem, quem habuit princeps Tyri, fuisse pretiosũ. Alioquin multi sunt pretiosi lapides, quos in præsenti loco scriptura non nominat: chalcedonius, sardonix, chrysoprasus, hyacintus, crystallus quoque, & pretiosissimum margaritum. Sed & Aquila & Symmachus ac Theodotio in præsenti loco multum inter se, & Lxx. interpretes, non solum ordine, sed & numero discrepãt atque nominibus. In Apocalypsi quoq; Ioannis, vbi de viuis lapidib. Hierusalẽ extructa memoratur, paululum extremis partib. ordine cõmutato, iidem in fundamentis eius ponuntur lapides: ita vt portæ illius crystalli lumine scribantur ædificatæ. Sed & in pectore pontificis, per quatuor ordines in rationali, iidem lapides describuntur, & in humeris eius duo lapides onychini: in quibus duodecim patriarcharum scripta sunt nomina: quos verus pontifex (de quo scriptum est: *Tu es sacerdos in æternum, secundũ ordinẽ Melchisedec*) portat in pectore, portat in humeris: vt in duodecim lapidib. apostolorũ numerũ, & in duob. vtriusq; testamenti sacramenta demonstret: quorũ vn⁹ Ioannes euãgelista recubuit in pectore eius, vt hauriret fluẽta sapientiæ, & posset dicere: *In principio erat verbum, & verbũ erat apud Deũ, & Deus erat verbũ*: hoc erat in principio apud Deũ. Isti sunt viui lapides de quib. ædificatur ecclesia, & de quibus scribit apostolus Petrus: Si credidistis, quia suauis est dominus: *ad quẽ accedentes lapidem viuentẽ, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autẽ electum & honorabilẽ*: & ipsi sicut lapides viuentes ædificamini domus spirituales in sacerdotium sanctum, offerre spirituales victimas, placẽtes Deo per Iesum Christũ: quoniã dicit scriptura: *Ecce ponã in Sion lapidẽ angularẽ, electũ, pretiosum, & qui crediderit in eo, nõ cõfundetur.* Sup quo & vas electionis pari voce cõsentit, dicẽs: *Superædificati in fundamẽto apostolorum & prophetarum,*

Ioan. 6.e — Ibid. 3.d — Psal. 4.b — 1. Ioan. 3.a — Psal. 14.b — Ioan. 5.e — Gal. 4.c — Gen. 1.e — צלם — דמות

Prou. 11 — a cdo Gen. 4. — פטר — D — Apoc. 21 — Exod. 28 — Psal. 109 — Ioan. 13.e — Ibid. — 1. Pet. 2.a — Esa. 28 — Eph. 2.d

HEB.

In multitudine sapientię tuæ, & in negotiatione tua multiplicasti tibi fortitudinem, & eleuatum est cor tuum in robore tuo. Propterea hæc dicit domin⁹ Deus: Eo quod eleuatum est cor tuum quasi cor Dei: idcirco ecce ego adducam super te alienos robustissimos gẽtiũ: & nudabunt gladios suos super pulchritudinem sapiẽtiæ tuæ, & polluent decorẽ tuũ. Interficiẽt & detrahẽt te, & morieris in interitu occisorum in corde maris. Numquid dicens loqueris: Deus ego sum corã interficientibus te: cum sis homo & non Deus, in manu occidentium te? Morte incircuncisorum morieris in manu alienorum: quia ego locutus sum, ait dominus Deus. a Et factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, leua planctum super regem Tyri, & dices ei: Hæc dicit dominus Deus: Tu signaculum similitudi-

SEPT.

aurũ & argentũ in thesauris tuis: aut in multa eruditione tua: & negotiatione tua multiplicasti fortitudinẽ tuã? Elatum est cor tuũ in fortitudine tua: propterea hæc dicit dominus Deus: Quia dedisti cor tuum quasi cor Dei: propter hoc ecce ego adducã super te alienos pestilentes de gentibus & euaginabunt gladios suos in te super pulchritudine doctrinæ tuæ: & humiliabunt pulchritudinem tuam in perditione: & deducent te, & disponent te, & morieris morte vulneratorum in corde maris. Nunquid loquens, dices: Deus ego sum, in conspectu interficientium te? Tu autem es homo & non Deus, in multitudine vulnerantium te. Mortibus incircuncisorum morieris, in manibus alienorum: quia ego locutus sũ dicit Adonai dominus. Et factus est sermo domini ad me, dicẽs: Fili hominis, sume planctũ super principem

E *phetarum, ipso angulari lapide Christo Iesu dño nostro: in quo*
Zach. 9. d *omnis ædificatio constructa, crescit in tēplum sanctū in domino.*
Hi sunt lapides, de quibus & in alio loco legimus: *Lapides*
sancti voluuntur super terram: instar rotatum, paululum tan-
gentes humum, & volubilitate sua ad cœlestia festinantes.
De quib. & scriptura comme-
Esaia. 54. c morat: *Ecce ego præparo carbū-*
culū lapidē tuum. & fundamen-
ta tua sapphirū, & ponā propu-
gnacula tua iaspidē, & portas
tuas lapides crystalli, & muros
tuos lapides electos, & oēs filios
tuos doctos à Deo. & in multa
pace filios tuos, & in iustitia æ-
dificaberis. Super quo quid no-
bis videretur, in eiusdē prophe-
tæ explanationib. diximus. De
huiuscemodi lapidibus & xx.
psalmus canit: *Domine in virtu-*
te tua lætabitur rex, & super sa-
lutare tuū exultabit vehemēter.
Desiderium animæ eius tribuisti ei,
& voluntate labiorum eius non
fraudasti eū. Quoniā præuenisti
eū in benedictionibus dulcedinis:
posuisti in capite eius coronā de
lapide pretioso. Iste sunt marga-
ritę prophetarū & apostolorū,
quæ cōparatione Christi, om-
nes venūdantur in euangelio,
Matt. 13. f vt ematur pretiosissimum mar-
garitum, & lapis de quo Za-
Zach. 3. & 4. charias scribit: quod septē ha-
beat oculos, id est, septem gra-
Esaie. 54. f tias spiritus sancti. Lege Esaiam.
1. Cor 3. c Et ponitur per apostolū Pau-
lum in fundamento ecclesiæ:
F super quo ædificētur aurū, ar-
gentū, & lapides pretiosi: quo-
rū colores atq; naturas & effi-
cientias singulorū, nō est hui⁹
tēporis disserere, sed proprium
volumē desiderant: ita vt in E-
Exod. 28. b zechiele & in Exodo, & in A-
Apoc 21. c pocalypsi, & in Esaia, sibi oēs
Esa. 54. f lapides & lapidū ordines cōpa-
rati, magnam & legenti & dis-
serendi faciāt questionē. Super quib. & vir sanctus Epipha-
nius episcopus, proprium volumē mihi præsens tradidit Et
xxxvij liber Plinij secundi, naturalis historiæ, post multipli-
cē omnium rerum scientiā, de gemmis & lapidib. disputat.
Ad quorum notitiam, diligens à nobis mittendus est lector
Porro Symmachi interpretatio, istum principē Tyri, quasi
pretiosissimū monile lapidib. scribit esse distinctum. Deni-
que auri tympanum vocat, in quo infixi sint lapides. Vñ &
iuxta Hebraicum sequitur: Aurum opus decoris tui, & fo-
ramina tua in die qua cōditus es, pparata sunt. Pro quo po-
suere LXX. Auro replesti thesauros tuos, & apothecas tuas,
ad sensum mentemq; referentes: quod cogitatio ei⁹, diuinis
patuerit sacramentis, & congregauerit sibi diuitias spiritua-
Matt. 6. c les: de quib. dominus præcepit: *Thesaurizate vobis thesauros*
in cælos: vbi nec erugo, nec tinea demolitur: nec fures effodiūt
Ibid. 13. f *& furantur. Vbi est enim thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.*
Iste est thesaurus abscōditus: de quo & in euangelio loqui-
tur: *Simile est regnum cælorum thesauro abscōdito in agro: quē*
מכסך *qui inuenerit, abscondit, & præ gaudio suo vadit, & vendit om-*
Deut. 28. a *nia quæ habet & emit agrum illum.* Apothecæ autē sunt siue
horrea, de quibus in alio loco scriptum est: *Benedicta apothe-*
cæ tuæ & reliquiæ tuæ. Post hæc dicitur iuxta Hebraicū: Tu
cherub extentus & protegens, subauditur arcā Dei & pro-
piciatorium: vel iuxta LXX. ꝙ ipse cum Cherub vnctus sit &
creatus. Ex quo ostenditur ad hominē vrbis Tyriæ principē
hoc pertinere non posse: sed ad sanctā quondā & præcipuā
fortitudinem, q̄ vrbis Tyriæ princeps posita sit. Et posui te,
inquit, in mōte sancto Dei: Haud dubiū quin paradisum si-

Hebr.

tudinis, plenus sapien-
tia, & perfectus deco-
re: in deliciis paradisi
Dei fuisti. Omnis lapis
pretiosus operimentum
tuū: sardius, topazius
& iaspis, chrysolithus,
onyx, & berillus, & sap-
phirus, carbunculus, &
smaragdus. Aurū opus
decoris tui, & foramina
tua in die qua cōdit⁹ es,
pparata sunt. Tu cherub
extētus & protegens, &
posui te in mōte sancto
Dei. In medio lapidum
ignitorū ambulasti: per-
fectus in viis tuis à die
conditionis tuæ, donec
inuenta est iniquitas in
te. In multitudine ne-
gotiationis tuæ repleta
sunt interiora tua ini-
quitate: & peccasti, &
eieci te de monte Dei,
& perdidi te ô cherub
protegens, de medio
lapidum ignitorum. Et
eleuatum est cor tuum
in decore tuo: perdidi-
sti sapientiam tuam in
pulchritudine tua: in
terram proieci te: an-
te faciem regum dedi-
te,

gnificet: ad quem post cœlum tertium Paulus apostolus ra- G
ptum esse se dicit. Cherub autē genere masculino, numero 2. Cor 12. a
singulari, & plurali dicitur cherubim, qui interpretātur sci- כרוב
entiæ multitudo: super quibus requiescit, & sedet Deus, & כרובים
hoc curru vtitur, dicente propheta ad eum: *Qui sedet super* Psal. 79. a Ibid 17. b

Sept.

cipem Tyri, & dices ei,
Hæc dicit dñs Deus: Tu
signaculum similitudi-
nis, plenus sapientia &
corona decoris: in deli-
ciis paradisi Dei fuisti.
Omni lapide bono cir-
cundatus es: sardio &
topazio, & smaragdo,
& carbunculo, & sap-
phiro, & iaspide, & ar-
gento, & auro, & ligu-
rio, & achate, & ame-
thysto, & chrysolitho,
& berillo, & onychi-
no, & auro replesti the-
sauros tuos, & horrea
sua in te. A die qua con
ditus es, parauerunt cū
cherub vncto & habi-
tante in tabernaculo. Et
dedi te in monte sancto
Dei: factus es in medio
lapidum ignitorū. Fui-
sti immaculatus in die-
bus tuis à die qua crea-
tus es: donec inuentæ
sunt iniquitates in te.
A multitudine nego-
ciationis tuæ replesti
cellaria tua iniquitate,
& peccasti, & vulnera-
tus es à monte Dei, &
adduxit te cherub ob-
umbrans de medio lapi-

Cerubim, manifestare. Et in alio
loco: *Ascēdit super cherubim. &*
volauit: volauit super pennas
ventorū. Iste autem cherub, si-
ue creatus cum cherub, extē-
tus, & protegens sacramenta,
positus est in mōte sancto Dei,
de quo crebro diximus. Et
Paulus apostolus loquitur, si
quis tamē ad Hebræos episto-
Heb 12. f lā suscipit, *Accessistis ad Siō mō*
tem, & ciuitatem Dei viuentis,
Hierusalē cœlestē, & millia an-
gelorum. Vel certe mōs sanct⁹
Dei, paradisus (vt diximus) in-
telligēdus est. Ambulauit quo-
q; in medio ignitorū lapidum,
Psal 103. a de quibus scriptum est: *Qui fa-*
Deut. 4. d *cit angelos suos spiritus, & mi-*
nistros suos ignem vrentem. Et
non solum Deus, qui vocatur
ignis consumēs, fenum, ligna,
stipulamq; consumat: sed & an-
geli, qui vocantur igniti lapi-
des, spirituq; feruentes. Vnde
Luc. 12. f dñs: *Ignē*, inquit, *veni mittere*
super terrā, & quam volo vt ar-
deat. Quodq; sequitur: *Perfe-*
ctus in viis tuis à die conditionis
tuæ: pro quo posuere LXX. *Fui-*
sti immaculatus in dieb. tuis à
die qua conditus es, donec inuēta
est iniquitas in te: ostēdit omnē H
creaturam bonā à Deo condi-
tam, & perfectā habuisse virtu-
tē: & per hoc principem quoq;
Tyri fuisse immaculatum: vt
deinceps macula nō naturę sit,
sed voluntatis. *Donec inuenta*
est iniquitas in te. Inuēta à Deo,
quæ in thesauris pectoris tui
per superbiam & abusionē po-
testatis, quam acceperas, tenebatur inclusa. *In multitudine*
quoque negotiationis eius repleta sunt interiora illius, siue cel-
laria iniquitate. Dū. n. multa conquirit, & non est contentus
scientia quam acceperat, nec potestate cui præpositus erat:
repleuit cellaria & interiora pectoris sui: vt saturatus & in-
crassatus calcitraret contra creatorem suum. Manducauit. n.
Iacob, & saturatus est: & recalcitrauit dilectus, *incrassatus* Deut 32. b
& impinguatus & dilatatus: & dereliquit Deū qui fecerat eū.
Et *de corde procedunt cogitationes pessimæ*: propter quas dicit
Deus: *peccasti, & eieci te de monte Dei*, siue *vulneratus es à*
monte Dei: quod legentes, timere cōpellimur. Si enim che-
rub extētus & protegens positus in monte sancto Dei, & in
medio ignitorum lapidū perfectus & immaculatus, propter
multitudinē negotiationis repleuit interiora sua iniquitate:
& peccauit, & eiectus est de mōte Dei, hoc est, de habitatio-
ne paradisi, siue vulneratus à mōte Dei, qui perspicue Chri-
stus intelligitur, aut certe in monte Dei constitutus & habi-
tans, à semetipso vulneratus est, & conscientiæ compun-
ctus malo, dum se intelligit habitatione montis indignum,
quid de nobis existimandum est? Propter quod dicitur ei:
Et perdidi te O Cherub protegens, de medio lapidum ignitorum,
vt nequaquā inter ignitos lapides consisteres, sed perires. O
ipse Cherub, siue cherubim, qui protegebas; *eduxi te de me-* Gen 3. d
dio lapidum ignitorum: iuxta illud quod & de Adam scri-
ptum est: *Eiecit Adā, & constituit eum contra paradisum deli-*
ciarum. Causasque reddit, cur eductus sit siue proiectus de 2. Cor 11. b
medio lapidum ignitorum. *Eleuatum est enim cor tuum in de-*
core tuo: dum tuum putas esse quod Dei est. Vnde & aposto-

A lus, stimulũ carnis & angelum satanæ accepisse se dicit, qui cum colaphizaret, ne reuelationũ magnitudine superbiret, & in iudicium incideret diaboli Et idcirco corrupta est, inquit, doctrina tua cum decore tuo, siue perdidisti sapientiam tuam in decore tuo: vt dum plus vis esse, quam conditus es, & magis sapere, quam à Deo acceperas: etiam id perderes quod habebas, & pro pulchritudine atque doctrina, deformitas te & stultitia possideret. Vnde in terram proiectus es, qui ante habitabas in monte
Esa. 14 c Dei. De quo & Esaias scribit
Quo modo cecidit Lucifer qui
Luc. 10. c *mane oriebatur*? Et Saluator in euãgelio: *Videbam*, inquit, *satanã quasi fulgur de cælo cadẽtẽ*. Quod & Hieremias loquitur
Thren. 2. *Sat 70.* ad Hierusalẽ. *Quomodo obscurauit dominus in ira sua filiam Siõ: proiecit de cælo in terrã gloriã Israel*? Proiectus es autẽ in
Prou. 22. conspectu omnium regum, vt tuo terrerentur exemplo: vel bonorũ regum, quorũ cor in manu Dei est: vel malorum, quorum regna ostẽdit diabo-
Matt. 4. lus Saluatori: qui occurrerunt
Esa. 14. regi Babylonio, dicẽtes: *Et en capi⁹ es sicut nos*: atq; inter nos reputatus es. Quamobrem & polluit sanctificationẽ suã quã habuerat, quãdo habitabat in monte, & cõuersabatur in medio ignitorum lapidũ. Sequitur: Producam ignem de me-
B dio tui, qui deuoret te. Istum ignem in Tyri regis corde succenderat ille cuius ignita sunt iacula, & de quo scriptum est:
Osee 7. a *Omnes adulterantes, quasi clibanus corda eorũ*. De quo igne lo-
Esa 50 d quitur & Esaias: *Ambulate in lumine ignis vestri, & in flãma quã succendistis*: vt foras egrediẽs, deuoret possidentẽ; iuxta
Esa 10. d *&c. 70.* illud quod in eodẽ Esaia scriptũ est: *Deuorauit sicut fœnum materiã*. In die illa extinguẽtur montes, & colles, & saltus, & deuorabit ab anima vsq; ad carnes. Hunc ignem, qui alienus appellatur, Nadab & Abiu ad altare domini obtulerant, & idcirco diuino igne consumpti
Leuit 10. a sunt. Vnde & Moyses ait: *Hoc est verbũ quod dixit dominus: in his, qui appropinquant mihi, sanctificabor*. Sanctificatio autem Dei, est pœna peccantium. Post hæc dicitur: *Et dabo te in cinerem*: vt omnia quæ superædificasti, malæ conscientiæ tuæ ignis absumat. Qui cũ debueras requiescere in sabbato, & nequaquã opus facere seruile: ligna in sabbato collegisti: vt haberet quod in pectore tuo deuoraret incẽdiũ. Perdet quoque omnia mala opera conuertens in cinerẽ: vt ignis noxius penitus extinguatur: vt oẽs conspiciant & obstupescant periisse regem Tyrum, & nihili factum esse: non in multis sæculis, sed in vno: vel certe in perpetuum: vt impleatur illud
Hier 15. a quod scriptũ est: *Non parcam tibi, & non miserebor*. Solẽt Hebræi inter cæteras fabulas suas & genealogias atque interminabiles quæstiones, hæc contra Hirã regem Tyri dicta intelligere, cum à Salomone vsque ad Ezechielẽ anni sint plurimi: quos eo tempore homines non vixisse perspicuum est, & sic pronunciare, quasi per ironiam propheta ad eum loquatur: *Nũquid tu es signaculum similitudinis Dei plenus sapiẽtia, & perfectus decore*: tu cũctis ornat⁹ lapidibus: tu cherub, vel creatus cum cherub. cum econtrario peccaueris, & in cinerem dissoluendus sis? Adduntque fabulæ suæ miraculum: vt contra scripturam, imo sine scripturæ auctoritate dicant Hiram mille vixisse annis. Verum hæc quam violẽta sit interpretatio, absq; nostro iudicio prudens lector intelligat.

HEB.

te, vt cernerẽt te. In multitudine iniquitatũ tuarũ, & iniquitate negotiationis tuæ polluisti sanctificationẽ tuã. Producã ergo ignẽ de medio tui, qui comedat te, & dabo te in cinerẽ super terrã, in conspectu omnium videntium te. Omnes qui viderint te in gentibus, obstupescent super te. Nihili factus es, & non eris in perpetuum.

SEPT.

dum ignitorũ. Elatũ est cor tuũ in decore tuo: corrupta est disciplina tua cum decore tuo. Propter multitudinẽ peccatorum tuorum in terrã proieci te: in conspectu regum dedi te, vt dehonestareris. Propter multitudinem peccatorum tuorũ, & iniquitates negotiationis tuæ contaminaui sancta tua. Et educam ignem de medio tui: hic deuorabit te. Et dabo te in cinerem super terram in conspectu omnium videntium te: & omnes qui nouerunt te in gentibus, contristabuntur super te. Perditio factus es, & non eris vltra in sæculum.

ª Et factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, pone (siue obfirma) faciẽ tuã contra Sidonem, & prophetabis de ea, & dices: Hæc dicit dñs Deus: Ecce ego ad te Sidõ, & glorificabor in medio tui (siue in te) & scient quia ego dñs cũ fecero in ea (siue in te) iudicia, & sanctificatus fuero in ea (siue in te) Et immittã in eam (siue in te) pestillentiã, & sanguinẽ in plateis eius (siue tuis:) & corruẽt interfecti (siue vulnerati) in medio eius in gladio (siue in gladiis) per circuitum & scient quia ego dñs. Et nõ erit vltra domui Israel offendiculum amaritudinis, & spina dolorẽ inferens vndique per circuitum eorum qui aduersantur eis (siue qui fecerint contumeliam,) & scient quia ego dominus Deus. Hæc dicit domin⁹ Deus: Quãdo cõgregauero domum Israel de populis (siue de gentibus,) in quib. dispersi sunt, sanctificabor in eis coram gentibus: Et habitabunt in terra sua,

C a ¶ [*Et factus est, &c.*] *& scient quia ego* [*dominus Deus eorum.*] Quodque sequitur iuxta LXX. *Et Deus patrum eorum*, in Hebraico nõ habetur. Consequenter autem post Tyrum, sermo fit ad Sidonem. Vnius n. vtraque vrbs prouinciæ est. & in euãgelio, Tyrus & Sidon
Matt. 11. pariter nominantur. *Si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in te*. Vnde & Chananæa, cuius filia à dæmonio vexabatur, quia egressa est de finib. Tyri & Sidonis: quod postulauerat, impetrauit. Prædicit autẽ sermo diuinus, quod à Babyloniis & ipsa capiẽda sit, & malorum cognoscat põdere, quod ipse sit dominus, cum iudicauerit eam, & sanctificatus fuerit in illa, & fame eã ac pestilentia, gladioque cõsumpserit: ita vt corruat in⁹ plateis illius, & nequaq̃ vltra sit in offendiculũ populo Dei, nec eos frequenter impugnet. Cũ autem hoc factũ fuerit, reuertatur populus Israel, quos in diuersas disperserat nationes, in terrã suam, & sanctificetur in eis: nequaq̃ vt in Sidone in malam partẽ, sed in bonam, cum eis misertus fuerit, & habitauerint in terra q̃ dedit patri eorum Iacob, & habitauerint se-
D curi, & in dño confidentes, & ædificauerint domos, & plantauerint vineas, cum sua promissa cõpleuerit: & tũc cognoscant quod ipse sit dñs, cuius ꝓmissa firmissima sunt. Quod multi ad tẽpus referunt Zorobabel, Ezdræ, & Neemiæ, quãdo reuersus est populus Israel, & habitauit in terra Iudęa. Alij vero in vltimo tẽpore, in mille annis sperant esse complendum. Porro secundum intelligẽtiam spiritualem, hic nobis sensus videtur. Sidonij interpretantur venatores: de quib. & in psalmis scriptũ est: *Anima nostra sicut passer erepta est de*
Psal. 123 *laqueo venantiũ*. Et in Prouerbiis: *Oculus meretricis, Laqueus*
Prou. 6 *est peccatoris*. Sunt autem & in bonam partem his contrarij
Hier. 16 venatores. De quibus scribit & Hieremias: *Ecce ego mittam*
Matt. 4 *piscatores & venatores, qui venentur vos de omni colle & mõte*: quos & dominus mittit ad piscãdum, & facit eos de piscatoribus piscium, piscatores hominum. Vnde & viculus Petri & Andreæ hoc appellatur vocabulo, Bethsaida enim in lingua nostra interpretatur, domus venatorum. Aduersum hos igitur pessimos venatores, Dei sermo dirigitur, & imperatur prophetæ, vt ponat siue obfirmet faciem suam contra Sidonẽ, & nequaq̃ fluctuet omni vento doctrinæ: sed in veritate consistens, interficiat venatores. Quæ sunt ergo quæ Sidoni dominus comminatur? Ecce ego ad te ipse veniã, & glorificabor in te cũ te interfecero, & scient omnes qui vixerint, quod ego sum dominus, cũ tibi reddidero quæ mereris: mittamque pestilentiam & sanguinem in plateas tuas. Recteque plateæ dicuntur Sidonis. *Lata enim & spatiosa via*
Ibid. 7 b *est, quæ ducit ad mortem*. Et corruent interfecti, qui male steterant, gladio per circuitum: illo gladio quem venit domi-
Mat. 10 b nus mittere super terram, vt male iuncta dissociet: & sciant qui remanserint, quod ipse sit dominus. Cumque illic cessauerit, nequaquã vltra erit offendiculum amaritudinis, & spina doloris compungens & vulnerans populum Dei. Omnia autem

E autem hæc dicuntur contra aduersarias potestates, quod in
extremo tempore deleantur, & sit æterna securitas, quando
congregauerit dominus domum Israel, eos qui sensu cer-
Leuit.19.a nunt Deum, & sanctificatus fuerit in eis, & complebitur il-
lud quod scriptum est: *Sancti estote, quoniã ego sanctus sum.*
Psal 26 d Et habitauerint in terra sua. De
qua & alibi legimus: *Credo vi-
dere bona domini in terra viuen-
tiũ.* Quam dederat Iacob, qui
priorem supplãtauerat fratrẽ,
& primitiua eius meruerat ac-
cipere. *Et habitabũt in ea securi,*
siue in *spe, & ædificabũt domos,
plantabuntq́; vineas & habita-
bunt* secundo *in spe*, iuxta illud
Esa.60.a quod legitur in Esaia: *Qui ab-
lactati estis à lacte, qui abstracti
ab vbere, tribulationẽ super tri-
bulationẽ expectate, & spẽ super
spem.* Ædificabũt autẽ domos,
Matt.7.d quas & in euangelio ædificat,
qui non super arenã, sed super
petram fundamenta cõstituit.
Psal.126 a De quibus scriptũ est: *Nisi do-
Exod.1 d minus ædificauerit domum, in
ἐποίησαν vanum laborauerunt qui ædifi-
ἑαυ- cant eã.* Et in Exodo iuxta LXX.
τοῖς *Quia timebãt obstetrices domi-
οἰκίας. num, fecerũt sibi domos:* & mul-
ta huiusmodi. Cum autem fe-
cerit dominus iudicium cõtra
eos qui aduersantur, siue con-
tumeliis afficiunt Israel in cir-
Psal.18.c cuitu: tunc omnis creatura cognoscet quod ipse sit domi-
nus, cuius vera iudicia sunt, *& iustificata in semetipsis.*

ra sua, quam dedi seruo meo Iacob, & habita-
bunt in ea securi (siue in spe.) Et ædificabunt
domos, & plantabunt vineas, & habitabunt cõ-
fidenter (siue in spe) cum fecero iudicia in om-
nibus qui aduersantur eis per circuitum) siue
fecerint eis contumeliam,) & scient quia ego
dominus Deus eorum.

CAP. XXIX.

IN anno Decimo (siue iuxta LXX. duodeci-
mo) in decimo mẽse: siue iuxta Hebraicum,
duodecimo) in prima (siue vna) mensis die, fa-
ctum est verbum domini ad me dicens: Fili ho-
minis, pone (siue obfirma) faciem tuam contra
Pharaonem regem Aegypti, & prophetabis de
eo, & de Aegypto vniuersa. Loquere & dices:
Hæc dicit domin[9] Deus: [b] Ecce ego ad te Pha-
rao rex Aegypti draco magne, qui cubas (siue se
des) in medio fluminum tuorum, & dicis: meus
est fluuius, & ego feci memetipsũ (siue eos.) Et
ponam frenum (siue laqneum) in maxillis tuis,
& agglutinabo pisces fluminũ tuorũ squamis
(siue pennis) tuis, & extraham te de medio flu-
minum

CAPVT XXIX.

IN *anno decimo* (siue iuxta LXX. *duodecimo*) *in decimo,
F &c.*] Post Sidonem, quæ & ipsa in Phœnices litore con-
stituta est, sermo fit ad prophetam decimo anno captiuita-
tis regis Ioakim, & duodecimo mense, vna die mensis: vt
ponat faciem suam siue obfirmet contra Pharaonem re-
gem Ægypti, & loquatur de eo, & de vniuersa Ægypto, siue
ad omnem Ægyptum (ex alia enim parte Iudææ in eodem
litore constituta Ægypti prouincia est) & quæ illi ventura
sint, prophetet. Sin autẽ oportet de numeris aliquid dicere,
quem locum habeat inter decem dies vna. (Vnde & in prin-
cipio Geneseos, non est dictum: *Factum est vespere & mane
dies* prima, sed *vna*: vt eandem diem reuolui semper doceat)
Eundem ordinem inter decẽ decadas hoc est, centenarium
numerum decimus numerus possidebit: quo ad victimam
Exod.12 a agnus assumitur, vt immoletur die quartadecima: atq; hoc
modo vsque ad mille & decem millia, & centum millia, &
vltra per decadas suas numerorũ ordo procedit. Post deci-
mum autem annum, mensis duodecimus ponitur: vt perfe-
ctus duodecim apostolorum ac prophetarũ (qui in vno vo-
lumine continentur) numerus demonstretur. Porro iuxta
a Tebeth LXX. decimus mensis qui Hebraice appellatur [a] טבת, &
apud Ægyptios τυβὶ: apud Romanos, Ianuarius dicitur: eo
quod apud illos anni sit ianua: omni calore sublato, hiberni
frigoris cõtinet principatum. Hoc de numeris dixisse suffi-
ciat. Cæterũ illud vel maxime requirendum est, vtrũ ipse sit
Cant 1.c Pharao qui in Exodo, & Esaia, & Hieremia, & Ezechiele,
multisque aliis in locis, & in Cantico canticorum nomina-
tur: *Equitatui meo in currib. Pharaonis assimilaui te proxima
mea*: an alius atque alius? Videturque mihi non esse vnus,
sed apud Ægyptios hoc vocabulo demonstrari regiam di-
gnitatem: sicut apud Romanos, Cæsares & Augusti reges
eorum appellantur à primo Caio Cæsare, & secundo ado-
ptiuo eius Octauiano, qui postea Augustus est nominatus:
& apud Syros, Antiochi: apud Persas, Arsacidæ: apud Phili-
stim, Abimelech: & post Alexandrum in Ægypto Ptolomæi
vsq; ad Cleopatram: qua victa apud Actium, Ægyptus Ro-
mana est facta ꝓuincia. Ergo in præsentiarũ aduersum vnũ-
quemlibet regem Ægypti sermo fit domini: qui interpreta-
פרעה tur διασκεδάζων, interfector videlicet & lacerator, & gladio

G cuncta concidens & diuidens. Quod iuxta mysticos intelle-
ctus referendum est ad eam potestatem, cui subiecta est Æ-
gyptus. Numquã enim homo auderet dicere: mea sunt flu-
mina, & ego feci illa: nec draco appellaretur magnus, & se-
dens in medio fluminum suorum. Ægyptus autem Hebrai-
ce appellatur [b] מצרים, & in lin- b Misraim
guã nostram vertitur ἐκθλίβου-
σα, coangustãs videlicet & tri-
bulans eos qui sibi subditi sũt,
& non dimittẽs oculos ad cœ-
lum leuare: sed iuxta euange- Luc.13 b
lium & exẽplũ mulieris illius,
quam decẽ & octo annis dia-
bol[9] incuruauerat, semper ad
terrena demergens. Videamus
igitur quæ sit cõminatio cõtra
Pharaonẽ & omnem Ægyptũ.

b ¶ *Ecce ego ad te Pharao
rex Aegypti, &c.*] Studio bre-
uitatis editionem vtramq; mis-
cemus, vbi non multũ inter se
discrepant. Alioquin vbi ma-
gna diuersitas est, vtraq; pro-
ponimus. Dicit autem contra
Pharaonem principem Ægy-
pti, & sub figura eius ad magnã
loquitur potestatem, cui Ægy-
ptus tradita est ad regendum,
& nihilominus superbit con-
tra creatorẽ suum, sibi domi-
nationem terræ vendicans. &
se colendam Ægyptiis gentib.
tradens. Loquiturque iuxta si-
tum prouinciæ, quasi ad regẽ, quod in Nili inundatione cõ-
fidat, & pluuias de cœlo non magnopere desideret, aucto-
remque sui seipsum putet: vel fluuios, hoc est, διώρυχας & ri-
uos Nili à se factos iactitet. Non, inquit, angelum mittã, sed
ô draco magne, qui cubas & resides in medio fluminũ tuo-
H rum, ipse ad te veniam puniendum. Ausus es enim dicere
meus est Nilus fluuius, & ego mei cõditor sum: vel, ipse fe-
ci flumen, quo omnis Ægyptus irrigatur. Cumque venero, חחים
ponam frenum in maxillis tuis: siue constringam laqueis os לחייך
tuum, quo magnifice loquebaris, & omnes socios ac duces קשק שתיך
tuos quos pisces vocat. adhærere faciam pennis vel squamis
tuis: vt extract[9] è flumine, proiiciaris, siue deponaris. Nimiũ
enim te extuleras in deserto. *Et cades super faciem campi*, vel
terræ tuæ: eo quod Ægyptus campestris prouincia sit. Nec
colligetur cadauer tuum, nec cõgregaberis: id est nequaquã
sepelieris: sed bestiis & volatilibus cœli dabo te deuorandũ:
vt cũ hæc viderint in te meo iudicio perpetrata habitatores
Ægypti, cognoscãt quod ipse sim dominus. Hæc autem tibi
euenient, quoniam populum meum Israel tuo auxilio dece-
pisti: vt nequaquã in Deo creatore suo, sed in te confiderent.
Fuisti eis baculus arundineus iuxta Esaiam: vel virga vacua Esa.30.a
& calamus fragilissimus: cui innitentes, cassum deprehende-
re præsidium: ita vt incumbentibus illis frangereris, & lace-
rares humerum, & manũ qua tenebaris: & dum in te secu-
ri sunt, comminuerentur omnes lumbi eorũ cadentium in
terram, & pro auxilio accipientum vulnera. Hæc autẽ per
metaphoram dicuntur quasi ad regem Ægypti: eo quod &
ipsa prouincia nequaquam aduersaria fuerit Israeli, sed dum
magna promittit, à Dei eos auxilio separaret. Draconem
autem iuxta anagogen, contrariam potestatem sæpe legi-
mus. Vnde & Pharao dicitur διασκεδάζων, quod à Deo sepa-
ret atque seiungat, & Ægyptus, id est, [c] מצרים, in tribu- c Misraim
lantes & affligentes vertitur: eos videlicet quos sibi potue-
rit subiugare. Iste draco est præuaricator, de quo Iob plenis- Iob.40. &
sime loquitur. Et in psalmis scriptum est: *Tu confregisti capi-* 41.
ta draconis: dedisti eum in escã populis Aethiopũ. Et draco ma- Psal.73.a
gnus ad comparationem minorum draconum dicitur, de Ibidem.
quibus canitur in psalmo: *Tu confregisti capita draconum in* Ibid.103 e
aquis. Et in alio loco: *Hoc mare magnum & spatiosum mani-* Iob 41.d
bus: Illic reptilia quorum non est numerus: animalia pusilla cum 40.a
magnis, illic naues pertrãsibunt: Draco iste quẽ formasti ad illu- Sci. 70.
dendum ei. De quo & in alio loco dicitur: *Ipse est rex omnium*

A qui in aquis sunt, & principium figurationis domini: qui factus est, vt illuderetur ab angelis eius. Sedet autem siue cubat in medio fluminū suorum: non vnius fluminis, sed multorum: quæ in diuersis hæresibus accipimus: per quas fluxit in Ægyptum sæculi istius, & irrigauit animas seductorum: non pluuiis de cælo venientibus, sed de terra aquis turbidis: quas bibere nos prohibet Hier. 2.d Hieremias dicens: *Quid tibi & viæ Ægypti, vt bibas aquā Geon?* d sihot Pro quo in Hebraico d שחור scriptum est: quod verbum in *aquas turbidas* transfertur atq; cœnosas. Vt autē intelligamus quæ sint Ægyptij draconis flumina, ex contrariis scire poterimus. Ioan. 7.f Dominus loquitur de fluminibus suis: *Qui credit in me, flumina de ventre eius fluēt* Ibid. 4.b *aquæ viuæ.* Et ad Samaritanā: *Qui biberit de aqua, quā ego dedero ei, non sitiet in æternū*: sed fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternā. Ista sunt flumina de cœlo venientia, de quibus Psal. 45.a Dauid canit: *Fluminis impetus lætificat ciuitatē Dei*: haud dubiū quin ecclesiam significet. Cōsideremus ergo, quæ draconis pœna, quodve supplicium חחיים sit. Sequitur: *Et ponam frenum,* Iob. 40.c Sec. 70. *vel laqueū in maxillis tuis.* Cui simile est illud Iob: Adduces autē draconē in hamo, & pones capistrum circa nares eius. Confidit quod introeat Iordanis in os eius: in oculo suo suscipiet illum. Perforabit autem nares eius armilla, & labia il- B lius. Ponit autē dominus in maxillis draconis istius frenum, & perforat labia eius atq; cōstringit armillæ circulo: quando per ecclesiasticos viros, qui in scripturis sanctis eruditi sunt, imponit ei silentium, & vniuersa peruersitatis dogmata dissoluuntur. Agglutinatq; pisces fluminum eius pennis ipsius vel squamis: quibus hæretici per superbiam ad alta festināt: vt & ipsi vincti cū dracone, vnum cum eo corpus efficiāt, & copulentur ei vel in erroris consortio, vel in pœnæ simili- 1 Cor. 6.d tudine: quo modo *qui adhæret domino vnus spiritus est.* Neq; vero vnum habet flumen draco Ægyptius, sed multa flu- Esa. 8.b mina: quibus irrigat Ægyptum humilem atque deiectam, & nihil in se habētem montium: nec *aquas Siloe, quæ vadūt cum silentio*, sed turbidas & cœnosas. Vnde & extrahit eum dominus de medio fluminum suorum: vt nequaquam eis incubet, nec sedeat in eis & omnes pisces squamis illius adhæreant: pro qualitate vitiorum per totum corpus draconis, vel capiti, vel ventri, vel caudæ, & extremis partibus adhærentes: vt extracto dracone, pisces quoque qui adhærent ei, pariter extrahātur. *Et proiiciam te*, inquit, *in desertum*: vt nequaquā reperias, quos decipias. Vel certe deponam te de culmine superbiæ tuæ, & deponā velociter, iuxta illud Apo- Rom. 16.c stuli: *Deus autē pacis conterat satanam sub pedibus vestris velociter*: vt dracone contrito atq; deposito, pisces quoq; fluminis illius deponantur, & cadat auctor criminum, qui prius stare se arbitrabatur, & in toto orbe discurrere. Cadat autē super faciem terræ suæ, ad quā de cœlo præcipitatus est: vt nequaquam vltra in hæreticorum ecclesiis colligatur, neque congregetur siue sepeliatur in his qui crediderint ei, cum ab eo fuerint liberati: sed detur ad deuorandum bestiis terræ, & Psal. 73.d volatilibus cœli: Bestiis, de quibus scriptum est: *Ne tradas* Matt. 13.c *bestiis animam confitentem tibi*: Et volatilibus cœli, quæ iuxta viam sementem comedunt & à Saluatore interpretantur esse diabolus. Non solū enim princeps malitiæ, sed & disci- Ioan 6.g puli eius diaboli nominantur, iuxta illud quod de Iuda dicitur: *Nonne ego vos duodecim elegi, & vnus de vobis diabolus est?* Cœli autem vocantur volatilia, quia sibi sublimia repromittunt, vt postquā draco cum piscibus suis depositus fuerit atque proiectus, & traditus ad deuorandum bestiis ter-

minum tuorum, & vniuersi pisces tui, squamis tuis adhærebunt. Et proiiciam (siue deponam) te in desertum (siue velociter) & omnes pisces fluminis tui super faciem terræ (siue campi tui) cades. Non colligeris, neq; congregaberis: bestiis terræ, & volatilib. cœli dedi te ad deuorādū. Et scient omnes habitatores Ægypti, quia ego sum dominus: pro eo quod factus es (siue fuisti) baculus arundineus (siue virga arūdinea) domui Israel: quando apprehēderunt (siue apprehēdit) te manu, & confractus es, & lacerasti omnem humerum eorum, & innitentibus eis super te, comminutus es, & dissoluisti (siue confregisti) omnes renes eorum. Propterea hæc dicit dominus Deus: Ecce ego adducam super te gladium, & interficiam de te hominem & iumentum. Et erit terra Ægypti in desertum (siue perditio) & in solitudinē: & sciēt quia ego dn̄s: eo quod dixerit (siue dixeris) fluuius meus est, & ego feci eum (siue fluuij mei sunt, & ego feci illos.) Idcirco ecce ego ad te, & ad flumina tua: daboque terram Ægypti in solitudines gladio dissipatam (siue disperditam) à turre Syenes (siue à Magdalo & Syene) vsque ad terminum Aethiopiæ. Nō transibit per eam pes hominis,

neque

ræ, quæ nihil in se habent mansuetudinis, & his qui circumferuntur omni vento doctrinæ: tunc intelligāt habitatores istius sæculi, quod ipse sit dominus. Omnis autē causa pœnarum est, quod frustra domui Israel promisit auxilium, & fuit ei virga vel baculus arundineus, vacuus & inanis, nihil- סוף que in se habens plenitudinis: quia non poterat dicere: Nos Ioan. 1.b autē *omnes de plenitudine eius accepimus*: cū scriptura præce- Exod. 23.b perit: *Non apparebit in cōspectu* κενός *domini dei tui vacu°*, aut *inanis*. Quod autem non debeamus ab Ægypto auxilium postulare, & alibi scriptura testatur: Esa. 31.a *Væ eis qui descendunt in Ægyptum ad auxiliū.* De istiusmodi baculo arundineo, & Rab- Esa. 36.b saces frustra exprobrat Ezechiæ regi Iudæ dicens: *Ecce cōfidis in virga arundinea atq; cōfracta ista, super Ægypto, cui qui innixus fuerit, ingreditur in manum eius. Sic est Pharao rex Ægypti omnib. qui confidūt in eo.* Et ille quidem de iusto rege mentiebatur ista commemorās, qui interpretatur multus poculo. Inebriatus enim erat de aureo calice Babylo- Hier. 51.a nis, & idcirco quæ sua erant, ingerebat populo dominum cōfiteri. Hic vero exprobratur Pharaoni quod fuerit domui Israel virga siue baculus arundineus, vanum eis & fragile, & citu comminuendum auxilium repromittens. Vt autem scire valeamus, qui sit baculus arundineus, super quo domus Israel confidere non debeat, ex contrario baculo & virga dn̄i D intelligere poterimus, de qua ad dominum dicitur: *Virga tua* Psal. 22.b *& baculus tuus, ipsa me consolata sunt.* Hanc virgā habuit & Exod. 7 & 8. Aaron, quæ dracones Ægyptios deuorauit: & quando percussit aggeres Nili, & Cyniphes in tota Ægypto generatæ Ibid. 10.d sunt. Moyses quoq; iuxta LXX. extendit hanc virgā, & leuauit ἄνεμον νότον. in cœlum: & dominus induxit vētum austrum super terram toto illo die & tota nocte: & mane leuauit vētos, & adduxit locustas super omnem terrā Ægypti. De hac puto virga scri- Num. 17.c bi & in Numerorū libro, quod floruerit, & nuces siue amygdalas germinarit. Hanc habebat & Apostolus cum dicebat: 1 Cor. 4.d *Quid vultis: in virga veniam ad vos?* Et qui pascha celebra- Exod. 12.b bant, baculos tenebant manibus: sine quib. imbecillitatem humani corporis sustentantibus, carnes agni comedere non Esa. 11.a poterant. Hæc est virga de radice Iesse: super quam septem spiritus requieuerunt. Sed non talis Pharao, nec baculus Ægypti & virga arundinea, quæ decipit apprehendentes se, & lacerat humeros eorum, id est fortitudinem. Et quicumque super eam fuerit innixus, dissoluuntur lumbi eius, & stare non potest, nec accinctus renibus pascha celebrare. Quod his congruit, quorum scrutatur corda & renes Deus. Apoc. 2.f

a ¶ *Propterea hæc dicit Dominus, &c.*] Iunge prioribus quæ sequuntur. Quia fuisti baculus arundineus domui Is- Esa. 36.a rael, & non solum confractus es in manu eius, sed iuxta Esaiam perforasti manum eius: & nunc lacerasti humerum, & ipse comminutus es, & innitentium super te dissoluisti lumbos. Idcirco ego inducam super te hostium gladium, & cum hominibus iumēta vastabo, & redigetur terra Ægypti in solitudines, & secundo sciēt Ægyptij quod ego sum dominus. Nec hoc ero fine contentus, sed quia in tantam prorupit blasphemiam, vt suos esse diceret fluuios, & omnē abundantiam Ægypti, ideo & ipsum auferam, qui se dixerat creatorem, & flumina quæ à se creata iactauerat, & redigam terrā Ægypti in longissimam solitudinem, & gladio dissipatam, à turre Syene vsque ad terminos Æthiopiæ. Pro turre q̄ Hebraice מגדל dicitur: LXX. loci nomen posuerunt, vt *μαγδωλὸν* scriberent. Turris autē Syene vsq; hodie permanet castrum ditioni Romanæ subditum, vbi sunt Nili cataractæ, & a migdal

vsque

neq; pes iumenti gradietur in ea, & nõ habitabitur quadraginta annis. Dadoq; terram Aegypti desertam in medio terrarum desertarum: & ciuitates eius in medio vrbium subuersatum erunt desolatæ quadraginta annis. Et dispergam (siue disseminabo) Aegyptios in nationes, & vẽtilabo eos in terras Quia hæc dicit dominus Deus: post finem quadraginta annorũ congregabo Aegyptum (siue Aegyptios) de populis (vel gentibus) in quibus dispersi fuerant. Et reducam captiuitatem Aegypti, & collucabo eos in terra Phatures, in terra natiuitatis suę (siue in terra de qua assumpti sunt.) Et erunt ibi in regnum (siue principatum) humile; inter regna cætera erit humillima. Et non eleuabitur vltra super nationes, & imminuam eos ne imperent gentib.) siue ne plures sint inter gentes) Neque erunt vltra domui Israel in confidentia (siue in spe) docentes iniquitatem, vt fugiant & sequãtur eos (siue reducant eos in memoriam iniquitatis, vt sequantur illos) & scient quia ego dominus Deus. ᵃ Et factum est in vicesimo & septimo

E vsque ad quem locum de nostro mari Nilus nauigabilis est. Totam igitur Ægyptum dicit esse depopulandam vsque ad terminos Æthiopiæ, quibus extrema Ægypti regio iungitur: ita vt pes hominis in Ægypto non pertranseat, nec iumenta reperiantur in ea, & non habitetur per quadraginta annos. Parcitur. n. Ægyptiis, & quia hospites quondam fuere Israel, breuior tẽporis condemnatio est. Tyrus sabbatizauit sabbata sua per annos septuaginta, & sic in antiquum statũ restituta est Captiuitas quoque Iudææ, templique subuersio, vsq; ad Cyrum regem Persarum, septuaginta compleuit annos. *Sa. 16.a* *Potentes enim potenter tormẽta patiẽtur.* Quod autem dicit: Dabo terram Ægypti desertã in medio terrarũ desertarum: Palæstinos significat, Idumęos & Moabitas, omnesq; alias regiones, aduersum quas supra prophetæ vaticiniũ est. Tunc disperget siue disseminabit Ægyptios in nationes, & vẽtilabit eos in terras. Et quia clemẽs & miserator est dominus, patiens, & multarum miserationum, post quadraginta annos Ægypti restitutio est, & reducetur in antiquum solũ vniuersa captiuitas, & collocabitur in vrbe metropoli, quæ appellatur Phatures vbi orta est, & vnde profecta est: ita dũtaxat vt pro vtilitate sua amittat antiquam superbiam, & sit regnum humile, imo humillima omnium nationum: vt non eleuetur vltra contra gentes, nec
F in eas habeat imperium: sed redacta in paucitatem, nequaquam decipiat domum Israel sui confidentia, nec doceat eos iniquitatem, siue redigat eos in memoriã iniquitatis, quod deserto Dei auxilio, Aegypti quæsierunt adminiculum. Et hæc omnia fient, vt tertio cognoscant Aegyptij, quod ipse sit dominus. Hæc breui sermone perstrinximus, historiæ fũdamenta iacientes. Nunc allegoriæ nubilum differendũ est, & eadem breuitate vitare conabimur, & huius explanationis longitudinem. *Sup. eod.* Ad draconem sermo est, qui dixerat: *Mea sunt flumina, & ego feci ea* quod inducat super eũ ipse dominus gladium, de quo in Esaia scriptum est: *Esa. 34.a* *Inebriatus est gladius meus in cœlo: nunc descendet in terram, vt perdat ex ea hominem & iumentũ:* quidquid vel rationis videtur habere, vel simplicitatis: & perdat non absolute, sed draconi: vt draconi pereant, & viuant Deo, & fiat Aegypti terra perditio secundum superiorem sensum, quod draconi pereat: & post perditionẽ redigatur in solitudinem, pessimum hospitẽ habere desistens. Et nunc cognoscent homines & iumenta, & terra disperdita quod ipse sit dominus: illo sensu quo in septuagesimo septimo psalmo scriptum est: *Psal. 77.d* *Luc. 11.b* *Cum interficeret illos, tunc quærebant eum.* Omnis enim qui quærit, inueniet. Dei quidẽ misericordiæ est, vt mundi huius pereat abundãtia, & Aegypti fluenta siccẽtur, imo terra eorũ sit in solitudines, & sententia domini dissipetur à turre Syene (quæ interpretatur gyr⁹. vt nihil in se recti habeat) vsq; ad terrã Aethiopum, qui humiles appellantur: *סונה* vt videlicet omnis superbia quæ se contra Dei scientiam erexerat, destruatur, & humilietur in salutem suam: Nec pes hominis, hoc est, rationale quippiam transeat per Aegyptum: neque pes iumenti gradiatur in ea: vt simplices quosque non teneat, quod dimissis hominibus, Pharao in Aegypto tenere cupiebat, Moyse cõtradicente, & volente iumenta quoque de Aegypti captiuitate liberari. *Et non*, inquit, *habitabitur quadraginta annis:* qui numerus semper afflictionis & pœnæ est. *Exod. 34.d* *3 Reg. 9.b* *Matt. 4.a* *Num. 14.f* *Sup. 4.b* *Gen. 15.e* Vnde & Moyses & Helias & ipse Saluator, quadraginta diebus ieiunauerunt & noctibus: & per quadraginta annos populus erat in solitudine, vt postea circumcisus in Galgalis, opprobrio & ignominia Aegypti liberetur. In cuius numeri sacramento, & hic idem propheta pro tribu Iuda quadraginta diebus

G dormit in dextro latere: & quadringentis annis populus *Gen. 7.d* seruiturus in Ægypto nunciatur: qui faciunt quadraginta decadas, siue quatuor ἑκατοντάδας. Pluuiæ quoque diluuij quadraginta diebus inferunt orbi naufragium. Iustum enim erat, vt qui per quatuor elementa mundi, quib. omnia cõstare dicuntur, dum ea diligit & fouet, Deum offenderat, in ipso numero puniretur: & Israel qui peccauerat in sabbatũ, septem decadarum, hoc est, septuaginta annorum suppliciũ sustineret. Daturque terra Ægypti deserta, & ciuitates eius in medio terrarum & vrbium subuersarum, quæ nõ sunt extructæ de lapidibus, sed latere & paleis, vt dispergatur Aegyptus, quæ male sibi fuerat copulata, & ventiletur in terras, quo sc. frumentum à paleis separetur: & quadraginta annorum sine cõplero, sit restitutio Aegypti, & reducatur captiuitas eius, & collocetur in terra Phatures, q̃ interpretatur panis conculcatus: *פתרוס* vbi panis ille qui dixerat: *Ioan 6.d* *Ego sũ panis qui de cœlo descendi*, prauitate hæretica conculcatus est: Vt cum venerint ad ecclesiam, habitẽt in pane conculcato, & nequaquam eleuentur in superbiam, sed sint in regnum humile: Et vt etiam cum restituti fuerint in pristinum statum, se per humilitatem deiiciant, quod in Aegypto vixerint, & latericias extruxerint ciuitates, & inter multa regna ecclesiæ sint humiles, & sciant in quem peccauerint: & vltra non eleuetur Aegyptus super ecclesias in toto orbe diuisas, sed redigatur in paucitatem, & pauci in ea
H remaneant inter gentes, iuxta illud quod scriptum est: *Osee. 9.e* *Da illis domine. Quid dabis illis? Da illis vuluam sterilem, & vbera arentia?* vt nequaquam gaudeant, & extollant se in multitudine deceptorum, sed redigantur in paucos: *Matt. 20.b* *Multi enim vocati, pauci vero electi.* Et vltra non decipiant domum Israel, id est, ecclesiam: nec vanam eis spem confidentiamque repromittant, docentes iniquitatem: vt fugiant ecclesiasticam disciplinam, & sequantur Aegyptias voluptates. Hæc autẽ fient, vt tertio cognoscant Aegyptij quod ipse sit dominus. Quod mihi propterea videtur dici, vt cognitio prima Aegyptiorum in carne sit: secunda in anima, tertia in spiritu. Primo, super terram, secundo, mundi huius conuersatione finita: tertio, post resurrectionem.

a ¶ *Et factum est in vicesimo & septimo anno, in primo, in vna mensis, factum est verbum domini ad me, dicens, &c.*] Quæritur quo modo post decimum annum superioris sermonis, statim vicesimus & septimus ponatur annus, & in cõsequẽtibus decimus duodecimusque, & in extrema descriptione templi, vicesimusquintus. Sed facilis solutio est. Quia enim de Aegypto & superior, & hæc quæ nunc dicitur, prophetia contexitur, licet diuersis sit facta temporibus, tamen quia de vna prouincia prophetatur, iunctæ sibi sunt. Quod *Hier. 34.* *Ibid. 36.* & in Hieremia crebro legimus, vt præpostero ordine tempora describantur. Prius enim Sedechiæ in quibusdam gesta referuntur, & postea Ioachim qui ante eum fuit. In psalmis autem, quia carmen est lyricum, historiæ ordo nõ quæritur. Dicamus ergo prius iuxta literam. Nabuchodonosor cum oppugnaret Tyrum, & arietes, machinas, vineasq; (eo quod cincta esset mari) muris non posset adiungere: infinitam exercitus multitudinem iussit saxa & aggeres comportare, & expleto medio mari, imo freto angustissimo, vicinum litus insulæ fecit continuũ. Quod cum viderent Tyrij tamiamque perfectum, & percussione arietum, murorũ fundamenta quaterentur, quidquid pretiosum in auro, argento, vestibusq; & varia suppellectili nobilitas habuit, impositum nauibus ad insulas asportauit, ita vt capta vrbe, nihil dignum labore suo inueniret Nabuchodonusor. Et quia

A Dei in hac parte obedierat voluntati, post aliquot captiuitatis annos Tyriæ, datur ei Ægyptus: multoque sæuior Tyrus Ægypto. Illa enim oppugnabat Hierusalem: hæc vanũ pollicebatur auxilium. Aliud est enim spe imbecillitatem decipere: aliud aduersum populum Dei dimicare. Hoc est ergo quod dicit, Nabuchodonosor rex Babylonis, & oppugnatione Tyri, suũ mihi seruire fecit exercitum, vt implerem volũtatem meam: *omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus est* gestãtiũ cophinos terræ, & lapides quibus raduntur humeri, & decaluatur caput: & tamen nec ipse, nec exercitus eius aliquid dignum inuenit in Tyro. Et cum in hoc mihi seruierit, & meam contra Tyrum impleuerit voluntatem, idcirco dabo ei terram Ægypti. Quod quidam dicunt sub Nabuchodonosor esse completũ: alij sub Cambyse filio Cyri, qui Ægyptum vsque ad Æthiopiã vastauit, ita vt Apim interficeret, & omnia eorum simulacra deleret. Quã ob causam putãt eum versum in amentiã, casu equi, & proprio pugione confossum. Plenissime hanc historiam narrat Herodotus: vbi & omnis Ægyptus per pagos & castella & vicos describitur: & Nili origo gentisque illi' populi, & mẽsura terræ per circuitũ vsq; ad desertum Æthiopiæ, & litora magni maris, Libyæque B & Arabiæ cõfinia demonstrantur. Causa autẽ iræ domini cõtra Ægyptum, illa est: q populum Dei suo deceperit auxilio, ne speraret in Deum, & illũ ad iracũdiã prouocaret. *In illo*, inquit, *die* quo Ægyptus capta fuerit, *pullulabit cornu domus Israel*: haud dubiũ quin regiũ genus significet. Quod quidam ad Zorobabel filium Salathiel, qui per Iechoniam de Dauid stirpe generatus est: alij ad vltimum tempus referunt, quando putant & Heliam esse vẽturum. Nos autem cornu domini super Christo intelligentes, præsentem carpimus historiam. Cumque ait, ô propheta hoc prius fuerit expletum, tunc aperietur os tuum, & vaticiniũ tuum nequaquam dubia promissione pẽdebit, sed cernetur opere perpetratum: vt sciant omnes qui audierint, me esse dominum, cuius dixisse, fecisse est. Hæc secundum literam, imo iuxta veritatem dicta sint prophetiæ. Cæterum ex eo quod Nabuchodonosor mercedem accepit boni operis, intelligimus etiam ethnicos, si quid boni fecerint, non absque mercede Dei iudicio præteriri. Vnde & per Hieremiã, Nabuchodonosor columba Dei appellatur, eo quod aduersum populum peccatorem, Dei seruierit voluntati. *Et adducam*, inquit, *seruum meum Nabuchodonosor*. Ex quo perspicuũ est Hier. 25. condemnari nos comparatione gentilium, si illi lege faciant naturali, quæ nos etiam scripta negligimus. De quo plenissime ad Romanos Paulus Apostolus disputat. Ac ne aliquid Rom. 1. præterire videamur: secundum intelligentiam spiritualẽ quærimus vbi hunc numerum, hoc est, vicesimumseptimũ legerimus. In Geneseos libro scriptura testatur, sexGen. 7. d centesimo anno vitæ Noe, secundo mense, vicesimaseptima die mensis secundi super faciẽ terræ aquas inductas esse diluuij & postea septimo mense eiusdem anni, qui vicinus est sabbato & vicesima septima die eiusdem mensis septimi, aquas cessasse diluuij, & sedisse arcam Noe super montes Ararat, qui interpretãtur Armeniæ. Ex quo intelligimus, medium esse numerum, & ad vtrumque posse conferri: quando C in hoc & ira Dei incipit à diluuio, & clementia eius septimo mense in eodem dierum numero demõstratur. Et quia apud Hebræos, mensis, qui apud nos Kalendis & nonis, idibusq; deuoluitur, secundũ lunæ cursum supputatur (vnde, & Græco vocabulo μην, id est, luna à toense nomen accepit) hoc dictum est, in vicesimo septimo lunæ die parum quid luminis remansisse, ne penitus ira eius absque misericordia sit. Quando autẽ totus lunæ orbis lumine impletur, tunc & Pascha celebratur, & omnes maximæ solemnitates. Quod strictim posuimus, vt sciamus in hoc numero, & bona & mala pariter contineri. Bona Nabuchodonosor, cuius labori merces redditur: Mala Ægyptiis, quorum vastitas nunciatur.

primo anno, in primo, in vna mensis, factum est verbum domini ad me, dicens: Fili hominis, Nabuchodonosor rex Babylonis seruire fecit exercitum suũ seruitute magna aduersum Tyrum: omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus est, & merces non est reddita ei, neque exercitui eius de Tyro, pro seruitute qua seruiuit mihi aduersum eã. Propterea hæc dicit dominus Deus: Ecce ego dabo Nabuchodonosor regem Babylonis in terra Ægypti: & auferet multitudinem eius, & deprædabitur manubias eius, & diripiet spolia eius: & erit merces exercitui illi': Et operi, quo seruiuit aduersum eam, dedi ei terram Ægypti, pro eo quod laborauerũt mihi, ait dominus Deus. In die illo pullulabit cornu domus Israel, & tibi dabo apertum os in medio eorum, & scient quia ego dominus.

CAPVT XXX.

HEB.

ET factum est verbum domini ad me, dicens: Fili hominis, propheta, & dic, hæc dicit dominus Deus: Vlulate, væ, væ, diei: quia iuxta est dies, & appropinquat dies domini: dies nubis, tempus gentium erit. Et veniet gladius in Ægyptum, & erit pauor in Æthiopia, cum ceciderint vulnerati in Ægypto, & ablata

SEPT.

ET factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, vaticinare, & dic. Hæc dicit Adonai dominus: O ò dies: *quoniam iuxta est dies, & iuxta viam domini dies nubis, finis gentium erit. Et veniet gladius super Aegyptios, & erit conturbatio in Aethiopis. Et cadent vulnerati in Aegypto, & auferẽt multitudinem eius, &* conci-

CAP. XXX.

ET factum est verbum domini ad me dicens: Fili hominis propheta, & dic, hæc dicit dominus Deus: Vlulate, væ, væ, &c.] Post vicesimum & septimum annum captiuitatis regis Ioachim, reuertitur ad præsens tempus, quando contra Ægyptum cœperat prophetare, id est, ad annum decimum, & decimum mensem, vndecimi toensis die: & dicit sibi præceptum à domino vt loquatur ad omnes nationes, & cum o- D mnibus specialiter ad Ægyptum. Quæ sunt ergo quæ loquitur? Vlulate, væ, væ dici: quia iuxta est dies, & appropinquat dies domini: non claro sole rutilans, sed operta nubibus, & Babyloniam afferens tempestatem. Cumque cœperit gladius vastare Ægyptũ, pauor erit in Æthiopia, quæ vicina est Ægypto, ne ad se vsq. Babylonius mucro perueniat. Cadent. n. in Ægypto vulnerati, & auferetur multitudo illius: & vsque ad fundamẽta omnia destruentur: ita vt si quis in Ægypto reperiatur de Æthiopia, & Libya, & Lydia, & in commune de variis populis & Chub, quod Symmachus כוב vertit in Arabiã: & de filiis terræ fœderis, hoc est, de populo Iudæorum, cum illis gladio cadat. Pro quibus gentib. LXX. posuerunt, Persæ, & Cretenses, & Lydi, & Libyes, & omnes commisti, & filij testamenti mei gladio cum ipsa cadent. Et vt sciremus has omnes gentes fuisse in auxilio Ægypti, sequens sermo demonstrat: *Et corruent fulcientes Ægyptum*, siסמך ue *sustentacula Ægypti*, id est, socij: & omnis superbia imperij, siue contumelia fortitudinis illius destruetur ac deponetur, à turre Syenes, quam in extremis finib. Ægypti sitam diximus: siue à Magdalo vsq; Syenem, sicut LXX. transtulerunt: omnes ciuitates Ægypti desertæ erunt, vt cognoscant dominum, quando ignis Chaldæorum vniuersa vastauerit: & attriti fuerint vniuersi auxiliatores eius, & peruenerint nuncij iuxta Aquilam & Theodotionem a ציים, quos Symma- a Siim. chus transtulit, festinantes: nos in trieres vertimus (ita enim ab Hebræis accepimus) vt omnis Æthiopiæ fiducia conteratur, & quando fuerit vicina prouincia desolata, pauor teneat proximam. Vt autem sciremus quis esset iste gladius qui vastaret Ægyptum, & terreret Æthiopiã, sequitur manifestius: Et cessare faciam multitudinẽ Ægypti in manu Nabuchodonosor regis Babylonis: qui non solũ veniet, sed veniet multis comitatus nationibus: ita vt omnis Ægyptus interfectorum

E ctorum sanguine compleatur: tantaq; erit ira domini, vt siccentur aluei fluminum, hoc est, Nili διώρυχες, vsque ad solum, & in manu pestilentum, siue hominum pessimorum, plenitudo Ægypti desoletur. Mea enim verba irrita esse nõ possunt: illucque proficiet indignatio, vt simulacra Ægypti disperdantur, & essent idola de Mẽphis, quæ vsque hodie metropolis est superstitionis Ægyptiæ, siue optimates & principes de Mẽphis, & de terra Ægypti. Tãtus autẽ terror cunctã Ægyptũ possidebit, vt terra Phatures omnis pereat, & ignis vastet Taphnis: siue vt LXX. trãstulerunt, Tanin. צען *Faciãque* ait, *iudicia in Alexãdria*, quæ hodie sic vocatur. Cæterum pristinũ nomen habet: No: quod Aquila, Symmachus, & Theodotio, נא sicut in Hebræo positum est, transtulerunt. Pro quo nescio quid volẽtes LXX. dixere Diospolim, quæ Ægypti parua ciuitas est. Nos autẽ pro No, Alexãdriam posuimus, per anticipationẽ, quæ Græce πρόληψις appellatur, iuxta illud Virgilianũ: *Lauinaque venit littora*: non quod eo tempore quando venit Æneas in Latiũ Lauinia dicerentur, sed quæ postea Lauinia nuncupata sunt, vt manifestior locus fieret lectoris intelligentiæ. סין *Et effundam*, inquit, *indignationẽ meã super Sain*, q̃ nos in Pelusiũ vertimus, & robur appellatur Ægypti, eo q̃ F portum habeat tutissimum, & negotiationes maris ibi vel maxime exerceãtur. Vnde & poëta Pelusiacam appellat lentẽ, non quod ibi genus hoc leguminis gignatur vel maxime, sed quod e Thebaida & omni Ægypto per riuũ Nili illuc plurimũ deferatur. Et interficiã, ait, multitudinẽ Alexandriæ, quæ rursũ in Hebræo posita est נא: pro qua nequaquã Diospolim, vt supra, sed Memphim LXX. transtulerunt. Et vt ostẽdat populosam iam illo tẽpore fuisse vrbem. *Perdam*, ait, *multitudinẽ No*: *& dabo ignẽ*, hoc est, regem Babylonis in Ægypto: qui instar ignis cũcta depopuletur. *Quasi parturiens dolebit Sain*, id est, Pelusiũ: siue cõturbatione turbabitur, & in Alexãdria, id est, in No, erit scissura, & diffundentur aquæ, pro qua rursum LXX. Diospolim transtulerunt. Moris autem Ægyptiorum est propter inundationem Nili, excelsos aggeres construere ad ripas Nili. Qui si custodum negligentia, vel nimia aquarum magnitudine rupti fuerint, subiacentes campos, nequaquam rigant aquæ, sed opprimunt, atque populantur. Per quod significatur, sic Chaldæorum exercitu occupandam Ægyptum, quo modo inundantibus Nili aquis & super modum crescentibus operiri solet atque corrumpi. Pro inundatione aquarum & irruptione atque scissura aggerum, in Hebræo positum est: Et erunt in Memphis angustiæ quotidianæ: vt vnde Nilus diuiditur, & vbi Apis templum est, & consulta respondent oracula, ibi quotidianæ angustiæ fiant. *Iuuenes quoque Heliopoleos*, quæ Hebraice appellatur b און, *& Bubasti* alterius ciuitatis, *gladio corruent*: ita vt ipsæ vrbes, hoc est, habitatores, siue mulieres earum ducantur in captiuitatem, qoi sexus iniuriæ subiacet. In Taphnis vero, quæ est regia ciuitas, conterentur sceptra Ægypti, id est, omne regium genus. Cumque potentia eius interfectis principibus defecerit, tunc nigrescet dies, & caligne ac tenebris omnia complebunt: ita vt ipsa vrbs operiatur nube mœroris ac luctus & filiæ eius, id est, oppida reliqua ducãtur in captiuitatem: vt postquam fecero iudicia in Ægypto, & me cunctis iudicem demonstrauero, tunc sciant Ægyptij quod ego sum dominus. Hæc quasi paruulis elementa descripsimus, vt per literas, syllabas, nomina, verborumque contextũ, possint ad lectionem prosæ vel carminis peruenire. Nunc aggrediamur tropologiam, & latissimum disputationis pelagus, breui quasi picturæ tabula demonstremus. Sermo domini, qui erat semper in patre, factus est ad prophetam, & vocat eum nequaquam nomine suo, sed filiũ hominis. Quod in scripturis sanctis, in bonam partem semper accipitur, duntaxat numero singulari, vt in hoc eodem propheta, & in Daniele, & in euangelio: Alioquin plurali numero in cõtrarium legitur, vt est illud: *Filij hominum, dentes eorum, arma & sagittæ: & lingua eorum gladius acutus.* Psal 56.a Et rursum: *Filij hominum vsquequo graui corde? Leo enim rugiet, & quis nõ timebit?* Ibid.4.a Dominus locutus est, & quis non prophetauit? Amos.3.b *Vlulate*, inquit, *væ væ, diei, quia iuxta est dies, & appropinquat*, dicit dominus, *dies nubis*, tempus siue finis gentium erit. Duplex consummatio est: aut generaliter omnium, quando finis mundi aduenerit, aut specialiter singulorum, quando tempus mortis institerit. Iuxta autem dicitur, quia æternitati comparatum, omne tempus breue est. Vide & Iacob Gen.47 centum & triginta annos quibus vixerat: pauci, inquit, & pessimi sunt dies mei. Et psalmista de vniuersi generis humani fragilitate disputans ait: *Dies nostri quasi vmbra pertranseunt.* Psal 143.a Quod reputantes, nec potentia erigemur, nec diuitiis incubabimus, nec felicitate lætabimur, cito omnia auferenda noscentes. Pulchreque dies dicitur domini, quando omnis sæculi conuersatio destruetur, & errore sublato, vna veritas apparebit: diesque nubis & nebulæ. Nullus enim intrepidus, incertusque de sententia, absque pauore iudicem præstolatur: & tempus siue finis gentium erit: non vnius gentis Aegyptiæ, sed vniuersarum, vt manifestum fiat de cunctis gentibus prophetari. Sequitur, veniet in Aegyptum gladius, gladius versatilis & flammineus, sermo diuinus: qui bonos à malis diuidat, & pessimos suo igne cõsumat: in Aegyptum autem huius sæculi, ita vt pauor sit in Aethiopia: qui trans Aegyptum in nocte erroris & tenebris commorãtur, & quorum nigredo in candorem, aut difficulter, aut

G H

b Auen.

HEB.

lata fuerit multitudo illius, & destructa fundamenta eius. Æthiopia & Lybia, & Lydi, & omne reliquum vulgus, & Chub, & filij terræ fœderis cum eis gladio cadent. Hæc dicit domin⁹ Deus: Et corruent fulciẽtes Ægyptum, & destruetur superbia imperij eius: à turre Syenes gladio cadent in ea, ait dñs Deus. Et dissipabũtur in medio terrarum desolatarũ, & vrbes eius in medio ciuitatum desertarũ erunt. Et scient quoniam ego dominus, cum dedero ignem in Ægypto, & attriti fuerint omnes auxiliatores eius. In die illa egredientur nuncij à facie mea in trieribus ad conterendam Æthiopiæ confidentiam, & erit pauor in eis in die Ægypti, quia absque dubio veniet. Hæc dicit dominus Deus: Et cessare faciam multitudinem Ægypti in manu Nabuchodonosor regis Babylonis: Ipse & populus eius cum eo, fortissimi gentium adducentur ad disperdendam terram. Et euaginabunt gladios suos super Ægyptum, & implebunt terram interfectis. Et faciam alueos fluminum aridos, & tradam terram in manu pessimorum: &

SEPT.

cõcidẽtur fundamẽta illius. Persæ & Cretẽses, & Lydi, & Lybies, & omnes cõmisti, & de filiis testamẽti mei gladio cadent. Hæc dicit Adonai dominus: Et concident sustẽtacula Ægypti, & descendet contumelia fortitudinis eius: à Magdalo vsque ad Syenem gladio cadent in ea, dicit Adonai dominus. Et desolabitur in medio regionũ desolatarũ: & ciuitates eius in medio vrbiũ desertarũ erũt: & scient quoniam ego sum dominus, quando dedero ignem super Aegyptum, & contriti fuerint omnes qui auxiliantur ei. In die illa egredientur nuncij à facie mea, festinantes disperdere Aethiopiæ spem, & erit conturbatio in eis in die Ægypti, quia ecce veniet. Hæc dicit dominus Deus: Et disperdam multitudinem Aegyptiorum per manum Nabuchodonosor regis Babylonis, ipsius, & populi eius cum eo, pestilentes qui de gentibus missi sunt ad perdendam terram. Et euaginabunt omnes gladios suos super Aegyptum, & replebitur terra vulneratorum. Et dabo fluuios eorum desertos, & tradam terram in manu pessimorum: & disperdam

A nequaquam conuertitur. Cadentque vulnerati in Ægypto, qui male steterant in nequitia. Et auferetur multitudo Ægypti. Matt.7.b *Lata enim & spatiosa est via, quæ ducit ad mortem.* Et fundamenta illius destruentur: vt nihil in Aegypto pristinæ resideat firmitatis, sed desertis fundamentis pessimis, ponatur fundamentū Christi, super quo ædificetur ecclesia. Matt.7.b *Omnis quippe plantatio, quam non plantauit cælestis pater, eradicabitur.* Hier.1.b Vnde & Hieremias destruere iubetur quæ constructa erāt vt ædificet meliora. Peribunt quoque in Ægypto Aethiopes, Libyes, & Lydi (siue iuxta Lxx. Persæ, Crerenses, & Lydi, & Libyes) & Chub, id est, Arabes, & omne reliquū vulgus, quos Hybridas atq; Myxticios Lxx. trāstulerunt. Quos omnes pro diuersitate vitiorum & interpretatione nominum, quæ in visione Tyri posuim', diuersas possum' intelligere nationes. Vnde & apostolus: Ephes.2.b *vos*, inquit, *gentes in carne, qui dicimini præputium.* Nūquā enim dixisset, in carne gentes, nisi essent aliæ in spiritu: 1.Cor.10.d vt in alio loco: *Videte Israel secundum carnem.* Vnde magnopere prouidendum est, ne corde reuertamur in Aegyptum, de qua semel exiuimus, & inter cæteras gētes inueniamur: & pereamus gladio, de quo in consequentib. dicitur: און ופי בסת *Iuuenes Heliopoleos & Bubasti gladio cadent*, maxime cū iungatur, & filij terræ fœderis, siue testamenti mei simul mucrone ferientur: de quibus scriptum B est Sup.eod.a Esa.31.a *Væ qui descendūt in Aegyptū ad auxiliū, in equis & curribus confidentes.* Num.11.a Sin autē cæterarum gentium homines trucidantur in Aegypto, quanto magis filij terræ fœderis & testamenti Dei: qui contemnentes angelorum panem, Aegypti peponum, & ceparum, & alliorum & cucumerum recordati sunt? Tunc corruent sustētacula & fulcra Aegypti, quæ eam nequitia sustentabant, dialecticorū argutiæ, & Philosophorum strophæ. Contumeliosum quoque ac superbum imperium destruetur: qui omnia loquuntur per arrogantiam, & ecclesiasticam simplicitatē ducunt pro nihili. A turre enim Syenes cadēt in ea, quæ in extremis terminis Aegypti, Aethiopiæ, Blemmyarūq; confinis est: vbi Nilus innauigabilis est, & cataractarum fragor, & omnia inuia plenaque serpētum, & venenatorum animantium. Sin autem (vt supra diximus:) Magdalus, magnificentiam, & Syene, gyrum sonat, perspicuum est quod Aegyptiæ opes, & cōtumeliosa fortitudo, & magnificentia, id est, iactantia & exaltationes vi pereant, vsque ad gyrum Aegypti, vbi nihil stabile est, sed incerto voluitur lapsu, & peruenit ad ruinam. Tunc dissipabuntur Aegyptiæ ciuitates, & terra deserta erit, & nulla cōgregatio remanebit, habēs aliquid firmitatis: vt rerum fine cognoscant quod ipse sit dominus, quando miserit ignē in Luc.12.f Aegypto, quem dominus ardere desiderat, vt fenum, ligna, 1.Cor.3.a stipulam, quæ supra fundamentum Christi ædificata sunt, concremētur: & omnes auxiliatores peruersorum dogma- Psal.67.b tum conterantur. Ex quo intelligendum, falsi nominis sciētiam, & eos de quibus scriptum est: *Dissipa gentes quæ bella volunt*: socios & auxiliatores Aegypti nuncupari. In die, inquit, illa egredientur nuncij à facie Dei, de quibus scriptum Matt.18.b est in euangelio: *Angeli eorum semper vident faciem patris* Ibid.13.f *mei qui in cælis est.* Et in semētis parabola: messores angeli, id est, qui nuncij sunt, mittuntur, vt vniuersa scandala congregent, & mittant ea in caminum ignis: vbi est fletus oculorum, & stridor dentium. להחריד Festinabuntque implere præceptum, vt deterreant siue conterant Aethiopiæ confidentiam, qui ad summum malitiæ verticem peruenerunt, vt in

HEB.

& dissipabo terram & plenitudinem eius in manu alienorum, ego dominus locutus sum. Hæc dicit domin' Deus: Et disperdam simulacra, & cessare faciam idola de Memphis, & dux de terra Aegypti non erit amplius, & dabo terrorē in terra Aegypti Et disperdam terram Phatures, & dabo ignem in Taphnis: & faciam iudicia in Alexandria, & effundam indignationem meam super Pelusium robur Aegypti: & interficiam multitudinem Alexandriæ, & dabo ignem in Aegypto. Quasi parturiens dolebit Pelusium, & Alexandria erit dissipata, & in Memphis angustiæ quotidianæ.

Ioue-

SEPT.

dam terram, & plenitudinem eius in manibus alienigenarum: ego dominus locutus sum. Quia hæc dicit dominus dominus. Et perdam abominationes, & deficere faciam optimates de Memphis, & principes de terra Ægypti, & non erunt vltra. Et dabo terrorem in terra Aegypti, & disperdā terram Phatures: & dabo ignem super Tanin, & faciā vltionem in Diospoli. & effundam furorem meū super Sain, robur Aegypti, & disperdam multitudinem Mempheos. Et dabo ignem super Aegyptū, & cōturbatione conturbabitur Sain, & in Diospoli erit scissura, & dif-

fun-

euersione Agypti, Aethiopia conteratur & paueat, eo quod C dies domini sit vltionis atque vindictæ, qua fugentur tenebræ peccatorum, & lux virtutū remaneat. *Et cessare*, inquit, *faciā multitudinē Aegypti in manu Nabuchodonosor regis Babylonis*, cui traditi sunt ad puniendum. Ipse est enim inimicus & vindex, qui etiam mercedem accepit (eo quod seruierit in expugnatione Tyri) Aegypti multitudinē: vt multi in Aegypto esse desistant, qui semper in ea sunt. Sin autem aliquis opposuerit, quo modo Deut.10 illud dicatur in Deuteronomio: *In septuaginta animabus descēderunt patres vestri in Aegyptū: nunc autem facti estis vt stellæ cæli in multitudine.* Facile soluitur. Neque enim exemplum terrenæ multitudinis posuit, sed cœlestis, quæ virtutibus fulgeat, & plena sit luminum: super quam multitudinem Aegypti, adducuntur fortissimi gentium, vt disperdant terram, pro quibus Lxx. pestilentes, interpretati sunt: Quod Psal.77 nescio quo modo cōueniat his qui adducuntur à domino, nisi forte iuxta illud exēplum, immissionem per angelos pessimos: Qui euaginabūt gladios suos super Aegyptū: & implebunt terrā interfectis siue vulneratis, vt occisos vulneratosque esse se sentiant: & intantū Aegyptum esse destructā, & ad nihili peruenisse, vt omnia flumina eloquentiæ, quibus errores Aegyptij, iuncus & calamus rigabantur, arefiant, & tradātur in manu pessimorum, D qui eos torqueāt: & plenitudo terræ Aegypti, quæ male creuerat, deleatur in manu alienorū à Deo. Neque enim boni, sed mali angeli tormentis præpositi sunt. Hæc necesse est vt sciant, quia locutus est dominus. Quod frequenter assumitur, vt sciant qui audiunt non prophetæ verba esse, sed domini, cuius præcepta irrita esse non possunt. Sequitur: *Et disperdā simulacra*: quæ abominationes Lxx. transtulerunt. *Et cessare faciā idola vel optimates de Memphis, & dux* siue *principes in terra Aegypti nō erunt amplius*: Clementissimi enim domini est, male ficta subuertere, vt nulla similitudo, quæ mētitur imaginē veritatis, remaneat in Aegypto: optimates quoque pereant de Memphis, quæ interpretatur ex ore: de quo omnia idola confinxerunt, vt truncatis capitib. & magistris idolorum, non sit princeps in Aegypto, & terrore ac perditione omnis Aegyptus compleatur. De cuius vrbibus dicitur: *Et disperdam terram Phatures, & dabo ignē in Taphnis*, siue *Tanin, & faciā iudicia in No*, (quam Lxx. Diospolim transtulerunt) & effundam indignationem meam super Sain, robur Aegypti. Phatures interpretatur, panis conculcatio: Taphnis, mandatum humile: Diospolis, pro qua in Hebræo posita est No, requies: Sain, tentatio: quibus nominibus diuersa hæreticorum & omnium mendaciorum conciliabula demonstrantur: qui conculcant panem ecclesiasticum atque contemnunt, sequuntur mandatum humile, & ad cælestia non perducens, & deliciis vacant, & Luc.16 sunt in requie (qualem in Euangelio legimus diuitem purpuratum) & tentationibus inseruiunt: quorum vnus expe- Iob.1. tiuit à domino, vt tentandi Iob haberet potestatē. Hæc omnia dominus disperdet atque succendet, & effundet super ea indignationem suā, & robur Aegypti dissipabit: vt redacti ad nihilum, nequaquā populum Dei sollicitēt, & in suo sperare faciāt auxilio: vt deserta veritate quærant mendaciū. & quasi à baculo arundineo, sic suo præsidio vulnerentur. Post hæc dicitur: *Et interficiā* siue *disperdam multitudinem Mempheos*, pro qua in Hebræo habet: No: quā supra idem Lxx. המון Diospolim transtulerunt, quæ interpretatur, requies.

Multi

E Multi enim sunt qui quærunt requiem, & iacere volunt super lectos eburneos, & comedere agnos lactentes. Siue iuxta LXX. qui interpretati sunt Memphæos: multi sunt qui loquuntur aliis: *Dimitte vt auferam festucam de oculo tuo*, cũ ipsi trabes habeant in suo. Daturque ignis in Ægypto, qui verbositates atque delitias, suo

Matt. 7. a ardore consumat. Dolebit vniuersa tentatio, & in diospoli

נא (quæ rursum in Hebræo No ponitur) erit scissura: effundã-tur aquæ, omnisq; pessima cõgregatio dissipetur, & hucusque disperear. Vel iuxta Hebraicũ, in Memphis erunt angustiæ quotidianæ, vt pro omni verbo otioso reddant rationem, vt intelligant nihil dictorum suorum domini iudicium præterire. *Iuuenes quoque Heliopoleos & Bubasti gladio ca-*

און *dent.* Heliopolis Hebraicæ Oo dicitur, quod interpretatur, do-

פי בסת lor. Bubastus autẽ iuxta linguã Ægyptiacam, oris experimentum. Omnes isti qui dolorem sæculi ferre non poterant, sed delitias. Diospoleos sectabantur, & confidebãt sibi in volubilitate sermonũ, & aduersum cætera dogmata disputãtes, habuerãt experimenta victoriæ, gladio sermonis Dei concidẽt: & qui nequaquam iuuenes, sed imbecillitate mentis mulieres appellantur, captiui ducentur. Siue ipsæ vrbes, dolores & oris iactantia, ducentur in captiui-

F tatem. *Et in Taphnis*, inquit, *ni-*

חשך *grescet dies.* Taphnæ interpretãtur, cedentes ori: subauditur diaboli, cui qui cesserit amittẽt lumen veritatis, & diem in noctẽ mutabunt, & sceptra Ægypti atque omne imperium sen-

גאון tient in Taphnis esse contritũ:

עזה ita vt deficiat in ea cõtumeliosa fortitudo siue superbia potentiæ eius, & solis iustitiæ radiis in nube cæcẽtur, & nequaquã mulieres, sed filiæ ducantur in captiuitatem: faciatque dominus nõ vnum iudicium, sed multa iudicia in Ægypto.

HEB.

Iuuenes Heliopoleos & Bubasti gladio cadent, & ipsæ captiuæ ducentur. Et in Taphnis nigrescet dies, cum contriuero ibi sceptra Ægypti, & defecerit in ea superbia potentiæ eius, ipsam nubes operiet, filiæ autem eius in captiuitatẽ ducentur. Et faciam iudicia in Ægypto: & scient quia ego dominus.

SEPT.

fundentur aquæ. Iuuenes Heliopoleos & Bubasti gladio cadent, & mulieres captiuæ ducentur: & in Taphnis tenebrescet dies, quando contriuero ibi sceptra Ægypti: & peribit ibi cõtumelia fortitudinis eius, & ipsam nubes operiet, & filiæ eius captiuæ ducentur: & faciam iudicia in Ægypto, & scient quoniam ego sum dominus.

a Et factum est in vndecimo anno, in primo, in septima mensis, factum est verbũ domini ad me dicens: Fili hominis, brachium Pharaonis regis Ægypti confregi. & ecce nõ est obuolutum, vt restitueretur ei sanitas, & ligaretur pannis, & farciretur linteolis: (siue vt acciperet malagma) & recepto robore, posset tenere gladium. Propterea hæc dicit dominus Deus: Ecce ego ad Pharaonem regem Ægypti, & comminuã brachium eius forte, sed contractum: (siue brachia fortia & disposita:) & deiiciam gladium de manu eius: & dispergam (siue disseminabo) Ægyptum in gentibus, & ventilabo eos in terras. Et confortabo brachia regis Babylonis, daboque gladium meum in manu eius, & confringã brachia Pharaonis, & gement gemitibus interfecti coram facie eius: (siue vt in LXX. continetur: Et inducet gladium super Ægyptum, & populabitur prædas eius, & spoliabit spolia illius.) Et cõfortabo brachia regis Babylonis, & brachia Pharaonis cadent: & scient qui ego dominus, cũ dedero gladium meum in manum regis Babylonis, & extenderit eum super terrã Ægypti, & dispergam Ægyptum in nationes, & ventilabo eos in terras: & scient quia ego dominus.

Ioan. 14. a Sicut enim bonorum apud patrem diuersæ sunt mansiones, ita & Ægypti suppliciorum diuersa iudicia: vt cum hæc om-

Psal. 18. c nia facta fuerint cognoscant Ægypti quod ipse sit dominus: cuius *iudicia vera, iustificata in semetipsis.*

a ❡ *Et factum est in vndecimo*, &c.] Reuertitur ad ordinem prophetiæ, post vicesimum enim & septimum annum, nunc ponit vndecimum. Quæ quæstio etiam in superioribus con-

Sup. 26. a tinetur. Cum enim sermo domini contra Tyrum factus sit in

Sup. 29. a anno vndecimo, qui prius positus est, in consequentibus lo-

Ibidem d quitur ad Pharaonem anno decimo, rursumque ponit vicesimum septimum, vt diximus, & nunc vndecimum. Vt cætera prætermittam, quæ in Psalmorum ordine continentur:

Psal. 33. quæritur, quo modo tertius psalmus præponatur his psal-

51. mis, in quibus mutauit faciem suam Dauid corã Abimelech,

56. & de Doech Idumæo, & quando inuentus est in spelunca: & quinquagesimus pœnitentiæ, in cuius titulo demonstratur, quod introierit ad Bethsabeæ vxorem Vriæ, cũ priores sint isti psalmi tertio, in quo fugere notatur a facie filii Abessalon. Sed in psalmis facilis responsio est, carmen esse lyricum, & in huiuscemodi opere non quæri ordinem historiæ

sed factorum carmina singulorum. In historia vero illud dicendum est, ea quæ de vna re diuersis sunt dicta temporibus, non debere oratione diuidi, sed vnius loci narratione concludi. Verbi gratia: vt quæ de Ægypto dicta sunt alio atque alio tempore, vno lectionis ordine cognoscantur. Cum

G hæc dixerimus, manet nihilominus quæstio. Cur in hoc eodem loco primũ factus sit ser- Sup. 26.
mo domini ad Pharaonem anno vndecimo, & postea vicesimoseptimo, & deinceps anno decimo: cum vtiq; iuxta ordinem primo decimus, secundo vndecimus, tertio vicesimusseptimus annus, singulis prophetiis debuerint prænotari.
Ad quod illud possumus respõ-
dere: *O profundũ diuitiarum sa-* Rom. 11. d
pientiæ & scientiæ Dei: quam in-
scrutabilia iudicia eius, & inue- Eccles. 1. a
stigabiles viæ eius. Et in alio loco: *Abyssum & sapientiam quis inuestigabit?* Possumus autem hoc dicere quod & in prophetis nequaquam historiæ ordo seruetur, duntaxat non in omnibus, sed in quibusdam locis: neque enim narrant præterita, sed futura prænunciant, prout voluntas Spiritus sancti fuerit. In historia vero, vt sunt Moysi quinque libri, & Iesu, & Iudicum volumina, Ruth, quoque & Hester, Samuel & Malachim, Paralipomenon liber & Ezdræ, iuncto sibi pari- H
ter Neemia, præposteram narrationem nequaquam reperiri. Hæc de annorum ordine dixisse sufficiat: Nunc videamus quæ cõtra Pharaonem siue de Pharaone prophetia sit. Brachium eius confregisse se dicit, & non esse obuolutum neque ligatum, nec fartum linteolis,
nec accepisse malagma, iuxta Esa. 1. b
illud quod scriptum est: *Nõ est* Sus. 70.
malagma imponere, nec oleum, nec alligaturas. Quod si factum fuisset, vtique recepta fortitudine posset tenere gladium, & ad bella procedere. Idcirco clemens & misericors Deus rursum comminuit brachium eius siue brachia: vt penitus cadat gladius de manu eius, & in gentes Ægyptus dispergatur, Psal. 9. g
& ventiletur in terras. In brachio autem robur accipe & fortitudinem: dicente scriptura. *Contere brachium peccatoris & maligni.* Quod contermur in aduersariis nostris quando nos persequuntur quidem, sed opprimere nequeunt. Et pro salute seruorum Dei aduersus Pharaonem rex Babylonis sæpe consurgit: vt potentẽ opprimat potentior, & mala tradantur peioribus, confortante Deo brachia pessimorum, vt sciat qui liberatus est, quod ipse sit dominus: Profectum autẽ esse virtutis scire quod ipse sit dominus. Ecõtrario possumus dicere:
Filii Heli, filii pestilentiæ, nescientes Deum. Et in bonam partẽ 1. Reg. 2. e
de regibus, qui rectum fecerunt in conspectu Dei, scriptum est, quod nouerint dominum, Illud autem quod in LXX. dicitur: Et cõteram brachia eius fortia & disposita, quod Græ-
ce dicitur πεπηγμένα, scriptorum vitio deprauatum est. Illi Ῥεγχίεται
enim interpretati sunt nuo πεπηγμένα, sed πεταμένα: hoc πεταμένα.
est, non disposita sed extenta. Pro quo, iuxta consuetudinem suam, alii interpretes excelsa posuerunt.

A C

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN DECIMVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

ELLEM vt ante iam dixi, prophetias contra vnam prouinciam aut vnum regem, iisdem explanare libris, & nequaquam sensum lectoris diuidere. Sed quid faciam longitudini, quæ nisi diuidatur in partes, modum voluminis egreditur? & infinita congeries, tam dictanti quã legenti molesta est? Itaque post sermonem contra Ægyptum & planctum eius, regemque Ægypti, de cuius brachio nequaquam obuoluto neque restituto pristinæ sanitati in vltima parte noni Libri diximus: transimus ad principium Decimi Libri contra eundem Pharaonẽ regem Ægypti, qui comparatur regi Assyrio: & post longissimam prophetiam, lamentatio super eodem assumitur, & deinceps contra omnem Ægyptum. In quibus differendis ô virgo Christi Eustochium, eleua cum Moyse manus: vt nostra victoria, tuarum orationum fructus sit. Non est enim volentis neque currentis, sed miserentis Dei: *qui loquitur ad prophetam*, Aperi os tuum & adimplebo illud: *propheta ad dominum respondente:* Aperui os meum & attraxi spiritum: *qui vbi vult spirat. Vbi autem spiritus domini, ibi libertas, qua libertate donauit nos dominus, Quam frustra se Iudæi habere iactabant dicentes:* Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam, *multis vitiis peccatisque subiecti, & ignorantes illam sententiam: à quo quis vincitur, eius & seruus est,*

Exod. 17. d
Rom. 9. c
Psal. 80. b
118. f
Ioan. 3. d
2. Cor. 3. d
Ioan. 8. d
2. Pet. 2. d

COMMENTARIORVM D. HIERONYMI IN EZECHIELEM PROPHETAM

LIBER DECIMVS

CAP. XXXI.

T a factum est in vndecimo anno, tertio, vna mensis, factum est verbum domini ad me, dicens: Fili hominis, dic Pharaoni regi Ægypti, & populo eius. Cui similis factus es in magnitudine tua? Ecce

B

ET a factum est in vndecimo anno, tertio, vna mensis, factũ est verbum domini ad me dicens: Fili hominis dic Pharaoni regi Ægypti, & populo eius. Cui similis factus es in magnitudine tua? &c.] Vtramque editionem ex more commiscui, vbi tamen plurimum discrepabant, ne duplex propositio augeret librorum magnitudinem. Ac primum sciendum, quod quæcunque dicuntur de rege Assyriorum futuro tempore, in LXX. quasi transacta memorantur: & sic vel ad arborem vel ad principem loquitur Assyriorum: vt tam masculino quam fœminino genere de vna persona intelligatur: dum & arbor refertur ad Assyrium, & Assyrius in arbore nominatur. Nec de rege Babylonio in præsenti sermone vlla fit mentio: ne videatur contra captiuum populum positum in Chaldæa, dominorum atque regnantium iracundiam prouocare: sed dicitur de rege Assyriorum, qui eo iam tempore captus fuerat à Chaldæis, & omne robur Assyriorum Babylonio subiaceat imperio. Vnde & decem tribus, hoc est Israel, Assyrij capiunt: duas autem, hoc est, Iudam & Beniamin, Chaldæi superant, & vrbem subuertunt Hierusalem. Dicturus igitur contra Pharaonem regem Ægypti, & populum eius sermo diuinus, tali aduersum illum est vsus exordio: Cui similis factus es in magnitudine tua? Ecce Assur quasi Cedrus in Libano, & reliqua. Et est sensus. Non miteris si à Babyloniis sis vincendus atque periturus, & tuum perditurus imperium, omnesque opes Ægyptiæ destruendæ sint: cum Assur multo te fortior, eodem Chaldæo superante, deletus sit. Describitque potentiam regis Assyrij sub figura arboris Cedri, iuxta Hebraicum: iuxta LXX. Cyparissi, in monte Libano constitutæ: quæ sit pulchra ramis & condensa frondibus, & ad nubes vsque subiecta: quæ idcirco tãtum creuit, quod non aquis sed abyssis, hoc est aquis abundantissimis irrigetur. Abyssus enim multitudo sonitus aquarum: ita vt omnes aues nidos fecerunt in ramis eius, & sub frondibus illius

4. Reg. 17.
4. Reg. 25.

genuerint omnes bestiæ saltuum. Et ne dubitaremus quæ essent cœli volatilia, quæ siluarum bestiæ, apertius posuit: Et sub vmbraculo illius habitabat cœtus gentium plurimarum. Cedri, inquit, siue cyparissi, abietes siue pinus, & platani siue cyparissi, non fuerunt æquæ ramis illius. Et ne singillatim de cunctis arboribus diceret: & omnia, inquit, ligna paradisi Dei non sunt assimilata illi, & pulchritudini eius. Per quæ nonnulli intelligunt, nõ de rege dici Assyrio, sed de contraria fortitudine, quæ in sermone Tyri inter Cherubim dicitur esse generata, & pretiosis distincta lapidibus, & postea ad terrena suo vitio concidisse: qui & in Esaia cadens lucifer appellatur, & in euangelio signatur à domino: *Videbam satanam quasi fulgur de cœlo cadentem.* Sed nos hæc omnia (vt interim sequamur historiam) ὑπερβολικῶς dicta intelligamus, quod tantæ Assyrius fuerit potentiæ, & sic cunctas oppresserit nationes, vt se angelorum fortitudini compararet. Omnia autẽ metaphorice sub altissima Cedro siue Cyparisso dicuntur ad Assyrium, interfectioque illius appellatur succisio. Quodque sequitur: Tradidi eam in manu fortissimi gentium: regem Babylonũ vocat: vt quod vicit Assyrium, non propriæ fortitudinis, sed diuinæ intelligat potestatis. Iuxta impietatem, inquit, eius eieci eam: vt occulte Babylonium moneat non debere esse crudelem, nec opprimere populum Dei, qui sibi traditus sit: ne similia patiatur ab Assyrio, qui crudelis & impius fuit. Et succident illam alieni & crudelissimi nationum: siue iuxta LXX. pestilẽtes: quod nunquam diceret positus in Chaldæa: ne illum aduersum gentem suam commoueret. Proiicitur quo[...] super montes, & in cunctis conuallibus corruunt rami [...], & confringuntur in rupibus, & à cunctis derelinquitur [...]pulis, hoc est, volatilibus cœli, & bestiis campi: & in tant[...] veniet perditionem, vt omnes arbores, quæ putabantur excelsæ comparatione Assyriæ arboris, suo exemplo eleuari, & in sublime erigi vltra desistant: nec stent in altitudine sua, sed illa succisa, omnes metu pariter succidantur. Quodque

D

Ezec. 28.

Esa. 14. c
Luc. 10. c

E Quodque per translationem dictum erat, fit manifestius: Omnes, ait, traditi sunt, subauditur, reges in mortem ad terram vltimam, hoc est, ad infernum, in medio filiorum hominum, nequaquam inter arbores, ad eos qui descendunt in lacum, haud dubium quin inferna significet. Post succisionem arboris Assyriae: siue in die quando descendit ad inferos Assyrius, & induxit dominus luctũ, rursum per translationẽ de eo loquitur, quod opertus sit abysso: iuxta illud quod scriptum est: *Veni in profundum maris, & tẽpestas demersit me:* (Psal. 68. a) Et omnia flumina, omnes videlicet nationes, eum vltra rigare cessauerint, & cõtristatus sit siue contenebratus super eam, id est, arborem: vel eum, id est, Assyrium, Libanus. Ac ne putaremus de arbore esse sermonem, sequitur: *A sonitu ruinae eius commoui gẽtes.* Quae enim tanta ruina esse vnius arboris potest, vt ad sonitum eius vniuersae commoueantur gentes? Cum deducerem, inquit, eam ad infernum: iuxta literam, arbor ad inferos deduci non potest: cum aliis qui in lacum, id est, ad inferos descendebãt. Et cõsolata sunt in terra infima: in corde videlicet terrae, omnia ligna voluptatis siue deliciarũ, quod Hebraice appellatur a עדן, vt nemorosos saltus syluasque significet egregias atque praeclaras, quae fuerũt in Libano, & irrigabantur aquis. (a eden.) E Nam & ipsae arbores cũ eo, hoc est, cum Assyrio, descẽdent ad infernum: ad interfectos siue vulneratos gladio. Ligna gladiis non vulnerantur, sed caeduntur: nec descendunt ad infernum. Et brachium, inquit, siue semen (quoniã apud Hebraeos sermo b זרע vtrumque significat) (b zaroagh.) requiescet in vmbraculo eius in medio nationum: nequaquam syluarum, sed gẽtium. Ad extremũ fit apostropha ad ipsum Assyrium, siue ad Pharaonem. *Cui assimulatus es O inclyte atque sublimis inter ligna voluptatis?* Nullus tibi, inquit, par fuit: sed omnes reges potentia superasti, & tamen cũ ceteris regibus, qui erant in comitatu tuo, ad terras vltimas, id est, ad inferos deductus es: dicente scriptura: (Psal. 62. c) *Ingredientur ad extrema terrae: tradentur in manus gladij, partes vulpium erunt.* In medio ait, incircuncisorum dormies, cum his qui interfecti sunt gladio. Ostendit quae essent ligna, quae Cedrus siue Cyparissus gladiis vulnerata, & iacens cum incircuncisis: Et vt extrema anterioribus iungeret (quia supra dixerat, cui similis factus es in magnitudine tua? ecce Assur quasi Cedrus in Libano, pulcher in ramis & frondibus, & reliqua) nunc infert: *Sic est Pharao, & omnis multitudo eius, dicit dominus.* Quo modo, inquit, Assyrius, Cedrus & Cyparissus Babylonio succidente deiecta est: sic Pharao & populus eius, hoc est, ipsa arbor, & rami illius à Babylonio succidentur. Haec interim iuxta historiam dicta sint: quae plerique in consummatione mundi futura intelligunt: & regem Pharaonem, hoc est eam potestatem cui Aegyptus subiecta sit, comparari regi Assyriorum potentissimo, id est, antichristo: quod si ille corruerit, vtique & alij rectores tenebrarum istarum & principes mundi facilius corruant. Dicamus ergo de singulis breuiter omnia perstringentes: vt non tam differamus & explanemus obscura, quã explanare cupientibus materiam dedisse videamur.

Ecce Assur quasi Cedrus (siue Cyparissus) in Libano, pulcher ramis & frondib. numerosus, excelsusque altitudine: & inter condensas frondes (siue in medio nubiũ) eleuatũ est cacumen eius: Aquae nutrierunt illũ, abyssus eleuauit eum: flumina eius manabãt in circuitu radicũ eius, & riuus suos emisit ad vniuersa ligna regionis. Propterea eleuata est altitudo ei⁹ super omnia ligna regionis (siue cãpi) & multiplicata sunt arbusta (siue rami) eius, & eleuati sũt rami eius prae aquis multis. Cumque extendisset vmbrã suã, in ramis eius fecerunt nidos omnia volatilia coeli, & sub frõdib. eius genuerunt oẽs bestiae saltuũ, & sub vmbra illi⁹ habitabat coetus gentiũ plurimarũ. Eratque pulcherrimus in magnitudine sua, & in dilatione (siue multitudine) arbustorũ (vel ramorũ) suorũ, erat. n. radix illius iuxta aquas multas. Cedri (siue Cyparissi) nõ fuerunt altiores illo in paradiso Dei: abietes (siue pini) non adaequauerunt summitatem eius: & platani (vel abietes) nõ fuerunt aequae (vel similes) frondibus (siue ramis) illius. Omne lignũ paradisi Dei (siue in paradiso Dei) non est assimilatũ illi, & pulchritudini eius: Quoniam speciosam feci eam, & multis condensisque frondibus: & aemulata sunt eam omnia ligna voluptatis (siue deliciarũ) quae erãt in paradiso Dei. Propterea haec dicit dominus Deus: Pro eo quod sublimata est in altitudinẽ, & dedit summitatem suam virentem atque condensam (siue in medio nubium) & eleuatum est cor eius in altitudine sua, tradidi eam, (siue eũ) in manu fortissimi (siue principis) gentium: faciens faciet ei (siue & faciam perditionẽ eius:) iuxta impietatem eius eieci eam. Et succident eam alieni & crudelissimi nationum (siue pestilentes gentium:) & proiicient eam super montes, & in cunctis conuallibus corruent rami eius: & confringentur arbusta eius in vniuersis rupibus (siue campis) terrae, & recedent de vmbraculo eius omnes populi terrae, & relinquent eam. In ruina eius habitauerunt (siue requieuerunt) omnia volatilia coeli, & in ramis eius fuerunt vniuersae bestiae regionis. Quamobrem non eleuabuntur in altitudine sua omnia ligna aquarum: neque ponent sublimitatem suam inter nemorosa atque frondosa (siue in nubibus) nec stabunt in sublimitate sua omnia quae irrigan-

G Primumque discutiendum, cur vndecimo anno, tertio mense, vna die mensis factum est verbum domini ad Ezechielem, dicens: *Fili hominis, dic Pharaoni regi Aegypti & multitudini eius.* Locuturo ad Pharaonem, vndecimo anno sermo fit domini: nec dum enim venerat ad duodecimum: qui numerus plenae cõsummataeque virtutis est. Vnde & duodecim sunt filij Iacob: (Gen. 35. d) à quibus postea duodecim nomina prophetarum vno volumine cõtinentur. (Luc. 6 c) Et apostoli duodecim sunt, quorum quia vnus Iudas proditor fuit, in locum eius Matthias eligitur. (Marc. 5. a) Et Archisynagogi filia annorum duodecim à domino suscitatur. (Matth. 9.) Haemorrousa quoque anno duodecimo recipit sanitatẽ. Sed quia corripitur Pharao, & postea plãgitur, propterea tertius mẽsis & vnus dies vndecim annorum (Inf. c. 32.) numero copulãtur. Vnde & in consequentib. duodecimo anno, mense duodecimo, vna mẽsis fit verbum domini ad Ezechielem, dicens: fili hominis assume plãctum super Pharaonem regem Aegypti & dices ad eum: H Qui enim plãgitur, ideo plangitur, vt intelligat quanta bona perdiderit: & tamen quia Pharao erat, & brachium eius necdum fuerat colligatũ, nec pristinam receperat fortitudinem, propterea in anno & in mense duodecimo, viginti nouem dies adhuc remanent, vt duodecim annorum numerus compleatur. Vno igitur mẽsis die, sermo fit domini ad prophetam, & praecipitur ei vt loquatur regi Aegypti, & multitudini eius. In quo mirandum quod quatuor interpretes non populum dixerunt, sed multitudinem. *Multi enim vocati, & pauci electi.* (Matt. 22 b) Et in lege scriptum est: *Non eris cum multitudine in malo.* Diciturque ad regem Aegypti: Cui similis factus es in magnitudine siue in altitudine tua: Quod & ipse se exaltauerit, (Luc. 14. a) & subiaceat illi sententiae: *Omnis qui se exaltat humiliabitur:* sed tamen non sit eius altitudini similis: qui quasi Cedrus siue Cyparissus in Libano fuerit, (Psal. 35 b) (Esa. 5. b) pulcher ramis, & frõdibus nemorosus, excelsusque altitudine & ad nubes vsque erexerit caput: ad quas secundum Dauid veritas Dei peruenit, (Psal. 38. a) & quibus mandatur ne pluant super Israel imbrem. Pulchritudo quoque illius praedicatur, quae in turpitudinẽ praua voluntate mutata est: ita vt dicatur de eo: *Confringet dominus Cedros Libani*, & excelsus ipse in altissimo montium Libano constitutus, quanto sublimior fuerat, tanto fortius cederet. Cuius scriptura sancta volens altitudinem demonstrare, appellat cedrum magnam, quam nutrierunt aquae: non aquae Siloe, *quae vadunt cum silentio*, sed aquae (Esa. 8. b)

A

Hier. 2. d — Gen. 2. a — Luc. 8. e

Rasin & aquæ Ægypti, de quibus scriptum est. *Quid tibi vt bibas aquas Geon* siue Sior? quod aquas turbidas sonat. Abyssus quoque exaltauit eum, super quam io principio mundi tenebræ ferebantur, & ad quam in euangelio dæmones ne mittantur rogant. Flumina eiusdem abyssi in circuitu radicum eius erant: de quibus dicitur: quid tibi & viæ Assyriorum, vt bibas aquas fluminū? Et in alio loco: *Ecce dominus inducet super vos aquam fluminis fortem & multā: regem Assyriorum & omnē gloriam eius.* (Hier. 2. d; Esa. 8. b) Riuos quoque suos emisit abyssus ad vniuersa ligna regionis: vt non solum principem mūdi huius, sed & socios illius irrigaret. Propterea eleuat⁹ est, & super omnia ligna altissima fuc creuit, & multiplicata sunt arbusta eius, & totius orbis possedit imperiū, dicens: Hęc oīa mihi tradita sūt. Et eleuatis sūt rami eius, qui aquis abyssi fuerant irrigati. Qui extendit siue dilatauit vmbraculū suum, vt oēs subiiceret suæ ditioni. In ramis eius fecerunt oidos omnia volatilia cæli. *Omnis. n. qui facit peccatū, de diabolo nat⁹ est,* (Ioan. 8. d) & de ramorū eius numero cōputatur. Illa autem volatilia fecerūt uidos in ramis eius, quæ iuxta viam euāgelicam comedere sementem: siue quia omnes peccaueruot & indigent misericordia Dei: (Rom. 3. e) De quib. dictum est: *Omnes declinauerunt,*

B

simul inutiles facti sunt: (Psal. 13. a) Idcirco in ramis eius fecerunt nidos. Sequitur: Et sub frondib. eius genuerunt omnes bestiæ saltuum: quæ Christi mansuetudinē perdiderunt: & sub vmbraculo illius habitabat cœtus gentium plurimarum, vt nullus esset qui non eius regeretur vmbraculo: præter eum qui dixit: *Ecce venit princeps mundi istius, & inueniet in me nihil.* (Ioan. 14. d) Per vnum enim hominem peccatum intrauit in mundum, & per peccatum mors: & sic in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauimus: (Rom. 5. b) & in Adā omnes morimur, (1 Cor. 15. c) cunctique peccauimus, & indigemus gloria Dei. (Rom. 3. c) Et tamen in ipsa habitatione diuersa conditio est. Alij habitant in ramis eius quasi volatilia, scientiam sibi in philosophia, & in hęreticorum dogmatibus pollicentes. Alij quasi bestiæ ferę, immites atque crudeles: Alij quasi multitudo gētium plurimarum: vt commistos diuersis vitiis significet atque peccatis. Erat autē Assur pulcherrimus in magnitudine sua, & in dilatatione arbustorū suorū: quia aquis multis radix eius fuerat irrigata: intantum vt in paradiso Dei nulla cedrorum & cypatissorum esset altior, nec abietes piniq; adæquarēt sublimitatem eius, siue platani non essent æquæ frondib. illius. Idcirco nulla arborum in paradiso plantatarū ei fuerat adæquata: quia omne lignum paradisi Dei non est assimilatum illi, & pulchritudini eius. Nequaquam enim erectæ sunt per superbiam, sed scierunt humilitatem suam: neque similitudinē Dei sacrilego sibi animo vendicare conatæ sunt. Quodque sequitur: Et æmulata sunt eam omnia ligna deliciarum, quæ erant in paradiso Dei: sic edisserimus. Æmulata sunt ligna paradisi multitudinem ramorum eius: *Multi enim vocati, & pauci electi.* (Matt. 20. b) Et, *lata & spaciosa via quæ ducit ad mortem.* (7. b) Cupit enim tantos habere in salutem, quantos Assur habuit in perditionem. Vnde quia Assur sublimatus est in altitudinem, & dedit sublimitatem suam virentem atque condensam: siue vsque ad nubes cacumen erexit, & eleuatum est cor eius, vt diceret: *Ero similis altissimo:* (Esa. 14. d) propterea traditus est in manu fortissimi gentium, quam intelligimus aliam detestabilem potestatem, cui traditur ad puniendum, ipse est. n. inimicus & vltor: vt Assur intelligatur antichristus: & fortissimus gentiū cui traditus est satanas: iuxta illud Apostoli: (1. Tim. 1. d)

C

Quos tradidi satanæ, vt discāt non blasphemare: Qui faciens faciet ei quæcunq; ei à domino fuerint imperata. Ista autē cyparyssus eiecta est de paradiso Dei propter impietatē suam: & succident illam alieni, & crudeles siue pestilentes in gentibus: vt impleatur illud quod scriptum est: *Pestilēte flagellato, stultus astutior fiet.* (Prou. 19. f) Et iterū: *Iā securis ad radices arboris posita est:* (Matt. 3.) Qui proiiciēt eā super montes, vt corruat in superbia sua. Io cunctis autem conuallibus corruent rami eius: vt ad tartarū deducantur oēs qui in eius fuere comitatu: & recedant de vmbraculo illius, & relinquant eam: vt volatilia cœli & bestiæ terræ, quæ prius sub illa fuerāt, & illius vmbraculo tegebantur, postea pœnæ eius participes sint. Cumq; viderint cætera ligna siluarum siue paradisi, Assur cyparissum sententia Dei corruisse, nō eleuabuntur in superbiam, nec se esse aliquid æstimabunt, nec irrigationem aquarum suarum proprias arbitrabuntur diuitias: eo q omnes rami, & volatilia cœli, & bestiæ terræ, quæ erāt sub imperio Assur, deducantur in mortem ad terram vltimā. De quibus scriptum est: *In conspectu eius cadent omnes qui descēdunt in terram.* (Psal. 62. [illegible]) Et in alio loco. Ingrediētur ad extrema terræ: Et erunt nequaquam cum angelis, sed cum filiis hominum, qui descendunt in lacum, siue foueam sempiternam.

H

irrigātur aquis: quia omnes traditi sunt in mortem ad terram vltimam, in medio filiorum hominum, ad eos qui descendunt in lacum. Hæc dicit dominus Deus: In die quando descendit ad inferos, ioduxi luctum (siue luxit eum abyssus:) operui eum abysso: & prohibui flumina eius, & coercui aquas multas. Contristatus est (siue contenebratus) super eū Libanus: & omnia ligna agri concussa sunt (siue defecerunt) A sonitu ruinæ eius commoui (siue commotæ sunt) gentes, cum deducerem eum (siue eam) ad inferouin, cum his qui descendebant (siue descendunt) in lacum: & consolata sunt in terra infima omnia ligna voluptatis (siue deliciarum) egregia atque præclara in Libano: vniuersa quæ irrigabantur aquis. Nam & ipsi cum ea (siue cum eo) descendent (siue descenderuot) ad inferoū ad interfectos (siue vulneratos) gladio: & brachium (siue semen) vniuscuiusque sedebit sub vmbraculo eius in medio nationum, siue in medio vitæ suæ perierunt.) Cui assimilatus es ò inclyte atque sublimis inter ligna voluptatis? Ecce deductus es cum lignis voluptatis ad terram vltimain. In medio incircumcisorum dormies, cum his qui interfecti sunt gladio. Ipse est Pharao & omnis multitudo eius, dicit dominus Deus.

Cap.

Cum autem ille descenderit, ad extrema terræ, & pars vulpium fuerit, à quibus lacerandus est: tunc luctus erit, vel omnium sociorum eius, vel sanctarum fortitudinum, quæ illum dolebunt ad inferos descendisse. Vnde dicit Dominus: *Operui eum abysso*, cuius aquis fuerat ante nutritus: & prohibui flumina eius, id est, abyssi: & coercui aquas multas, ne eum irrigarent, sed magis opprimerent. Contristatus est super eum Libanus, in quo fuerat exaltatus: & omnia agri ligna concussa sunt, succisionem similem formidantia. *A sonitu ruinæ eius commoui gentes:* vt nullus perditionem illius ignoraret, & deductionem ad inferos cum cæteris sociis eius. Acceperuotque consolaoonem omnia ligna voluptatis, id est, paradisi, dum vidēt & mala malis, & bona bonis restitui. Hæc aotem ligna Libani, sunt aquis irrigata fluminum domini: quibus & illa arbor fuerat irrigata, quæ corruit. Siue omnia ligna, quæ quondam fuerunt bona, & irrigabantur aquis, & in Libani altitudine morabantur, accipient consolationem, quando principem suum similia viderint sustinere tormenta. Et ipsa enim descendent ad infernum ad interfectos gladio domini: & omnis fortitudo lignorum habitabit sub vmbraculo eius, id est, in pœna: in medio omnium nationum, quæ claustris inferni tenebuntur. Post hæc ad ipsum Pharaonem sermo conuertitur, cui dictum fuerat in principio: cui similis factus es in magnitudine tua: & dicitur ad eum: *Cui assimilatus es O inclyte atq; sublimis inter ligna voluptatis?* Nempe Assyrio qui corruit. Et tu eras inclytus atque sublimis inter ligna eden, hoc est deliciarum & paradisi, & ecce deductus es sicut Assyrius cum omnibus lignis, quæ quondam fuerant in deliciis, ad terram vltimam, & ad inferos: & dormies non in requie, sed in pœnis: in medio incircumcisorum, hoc est immundorum: & cum his qui in gladio domini conciderunt. Et vt sciamus quis sit ille cui dixerit, *O inclyte atque sublimis inter ligna voluptatis:* ponit manifestius: *Ipse est Pharao & omnis multitudo eius:* siue iuxta Lxx. sic est Pharao & omnis multitudo eius: vt quo modo supra Assyrius succisus est & corruit, sic & Ægyptius subruatur.

E

Cap. XXXII.

ET *factum est duodecimo anno, in mense duodecimo* (siue decimo,) &c.] Editionem vtramque miscemus, in his duntaxat in quibus discrepant. Alioquin vbi vnus sensus est, Hebraicum sequimur. In multis autem exēplaribus iuxta LXX.

Capvt XXXII.

ET factum est duodecimo anno, in mense duodecimo (siue decimo) in vna mēsis, factum est verbum domini ad me, dicēs: Fili hominis, assume lamentum super Pharaonem regem Ægypti, & dices ad eum: Leoni gentium assimilatus es, & draconi qui est in mari: & vētilabas cornu in fluminibus tuis, & conturbabas aquas pedibus tuis, & conculcabas flumina earum (siue tua.) Propterea hæc dicit dominus Deus: Expandam super te rete meum in multitudine populorum multorum, & extrahā te in sagena mea: (siue extrahā te in hamo.) Et proiiciam (siue extrabam) te in terrā, super faciem agri abiiciam te (siue campi replebuntur tui:) & habitare (siue sedere) faciam super te omnia volatilia cœli: & saturabo de te bestias vniuersæ terræ: & dabo carnes tuas super montes, & implebo colles (siue valles) sanie tua (vel sanguine tuo) & irrigabo (siue irrigabitur) terram putore sanguinis tui (siue stercoribus tuis) super montes: & valles implebūtur ex te. Et operiam cum extinctus fueris cœlum, & nigrescere faciam stellas eius: Solem nube tegam, & luna non dabit lumen suum. Omnia luminaria cœli mœrere faciam (siue contenebrescent) super te: & dabo tenebras super terram tuam, dicit dominus Deus. Et irritabo cor populorum multorum, cum induxero contritionem (siue captiuitatem) tuam in gentibus super terras, (siue in terra,) quas nescis. Et stupescere faciam (siue

duodecimus annus, & mensis decimus ponitur: Iuxta cæteros autem interpretes, decimus annus & duodecimus mensis: vt vel iam capta sit Hierusalē, & gaudium Pharaonis malis sibi imminentibus auferatur: vel certe capienda, & suis magis miseriis doleat, quam aliorum captiuitate lætetur: Et interim breuiter quædam historiæ fundamenta iacientes, quid Hebræi super hoc loco intelligant, percurramus. Leoni comparatur Pharao, non vnius gentis, sed multarum gentium: siue draconi in mari, vt terram aquasque possideat: Qui irrigatione fluminum erigebatur in superbiā, quæ cornu vocatur: & multitudine exercitus sui omnes aquas transiens poterat cōturbare: Idcirco expandere se dicit rete suum super multitudinem eius, & extrahere eum sagena sua vel hamo, & prouicere siue extendere eum super terrā: quasi coluber multis spiris fuerat inuolutus, à cunctis cœli volatilibus deuoretur. Cūque non solum aues, sed omnes bestiæ terræ eum lacerauerint, reliquæ carnes eius, montes & valles, camposque complebūt: ita vt cuncta vermibus scateāt. Hęc autem loquitur per metaphoram: vt postquam volatilia cœli & bestiæ carnib. eius fuerint saturatæ, id est exercitus eius, & vniuersa multitudo: reliqua pars in vermes & saniem conuertatur. Tunc inquit, cæli tenebris obuoluētur: sol & luna & cætera luminaria non dabunt lumen suum: sed super te cuncta nigrescent nihilque tibi lætum erit: & ad tuum interitum omnes populi, & cūcti reges eorum horrore nimio formidabunt, cōspicientes gladium meum huc illucque volitare, & nulli parcere: & in tua ruina, suinam similē pertimescēt. Vt autem scias quis iste sit gladius, audi manifestius: *Gladius regis Babylonis veniet tibi: in gladiis fortium* siue *gigantium deiiciam omnem multitudinem tuam*. Qui gigantes inexpugnabiles gentes sunt, quæ Babylonij regis tenebātur exercitu. Isti vastabunt siue disperdent superbiam Ægypti, & omnem multitudinem eius: nihilque in Ægypto remanebit, sed cum hominibus, & iumenta, brutaque animalia pariter auferentur. Et tāta erit solitudo in Ægypto, vt nec pede hominis nec vngula iumenti aquæ illius conturbentur: sed quieta sint omnia: & aquæ fluminum eius, quasi oleum fluāt purissimæ ac nitentes, nullo per eas trāseunte, nec earū fluēta turbante. Hoc autem fiet propter Ægypti solitudinē: quæ redigetur in desertū ab omni multitudine sua, quando habitatores eius dominus percusserit: vt intelligant qui remanserint, quod ipse sit dominus. Idcirco planctus est Pharaonis, & plangent eum filiæ gentium in circuitu. Non solum autē super illo, sed & super multitudine eius, quæ domino vastāte deleta est. Hæc super simplici litera cursim dixisse sufficiat: veniamus ad intelligētiam spiritualem. Nec puto magnopere laborādum, nosse qui sit Pharao rex Ægypti, cum supra plenius dixerimus, eā videlicet potestatē, cui Ægyptus credita est, vel vna prouincia, vel Ægyptus totius mundi: quę nō est leo condita, sed proprio vitio assimilata leoni gentium. *Homo enim cum in honore esset non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus; & similis factus est illis*. De hoc leone & Petrus loquitur: *Aduersarius vester diabolus quasi leo rugiens circuit quærens quem deuoret*. Et in nono psalmo scriptū est: *Insidiatur in abscondito, quasi leo in spelunca sua: insidiatur vt rapiat pauperem*. Et in Hieremia Spiritus sanctus ait: *Leo de silua percussit eos*. Draconem autem dicit diabolum, pro quo Aquila interpretatus est Leuiathan, nomen draconis exponens, iuxta superiorem explanationem multis testimoniis docui: qui dixerat, mea sunt flumina & ego feci ea. Iste igitur draco fluminibus suis, quasi cornibus vētilabat plurimas nationes, quæ super Marcione, Valentino, Ario, & Eunomio cæterisque hæreseon principibus intelligere possumus: qui imitantur ecclesiasticos viros, dicentes ad dominum saluatorem: *In te inimicos nostros ventilabimus cornu*, & non ventilant ad salutem, vt de terra ad cœlum leuent, sed vt in profundum abiiciāt. Denique sequitur: *Et conturbabas aquas pedibus tuis*: iuxta illud Apostoli: *Qui autem conturbat vos, portabit iudicium*. Nō vult enim aquas Siloe bibere, quæ vadunt cum silentio, sed aquas Ægypti turbidas, atque cœnosas, quæ antequam pedibus cōculcarentur draconis, puræ erant, & suo fluentes ordine: postquam autem pedibus illius conturbatæ sunt, cursus sui ordinem perdiderunt. Neque enim vtuntur hæretici testimoniis scripturarū, sibi cohærentibus, sed conturbant omnia. Et quia ipse est inimicus & vltor: non solū aquas alienas draco Ægyptius conturbat pedibus suis, sed conculcat flumina sua, ne parcat eis, quos semel in suam redegerit potestatem. Quod deuitare cupiens iustus, precatur: *Non veniat mihi pes superbiæ*: Et in alio loco, conculcatus petit ne nerū conculcetur: *Miserere, inquit, mei domine, quoniā conculcauit me homo*. Inimicus autem homo diabolus est, de quo & alter psalmus loquitur: *Vt nō magnificetur vltra homo super terrā*. Propterea hæc dicit dominus Deus: *Expandam super te rete meum, in multitudine populorū multorū*. Rete domini veteris & noui testamenti ratione contextū mittitur super draconē, qui habitat in populorum multitudine: & semper turbis, & populorum multitudine delectatur: vt extrahat eum in sagena sua, siue in hamo suo. Ista est sagena, quæ in mare huius sæculi mittitur, & extrahit pisces multos: alios eligendos, & alios abiiciendos. Siue iste est hamus de quo in Iob scriptum est: *adduces autem draconem in hamo, & circundabis capistrum circa nares eius*: pro quo interpretatus est Aquila: *extrahes Leuiathan in hamo, & funibus colligabis linguā eius*. Extrahitur autem draco siue Leuiathan de mari hamo, vel sagena domini: vt proiiciatur siue extendatur super terram: & omnes spiræ eius, quibus suas insidias occultabat, aperiantur, & proferantur in publicum, & in terram abiiciantur: & iaceat qui in cœlo posuerat os suum, & se altissimo similem esse iactabat. Vnde sequitur: *Et habitare siue sedere faciam super te omnia volatilia cœli: & saturabo de te bestias vniuersæ terræ*, secundum illud quod scriptum est: *Dedisti eum escam populis Æthiopum*. Qui vel volatilia vocantur vel bestiæ terræ. Volatilia, quæ sementem, vt diximus, iuxtā viam rapiunt. Bestiæ terræ, vitiis efferatæ: quod ad hæreticos atque gentiles referri potest. Quod autem sequitur: *Et dabo carnes tuas super mōtes, & implebo colles tuos sanie tua: siue implebo valles*

Margin notes (left): בחרמי ונטשתיך — F — גבורים ושדד — Psal. 48. d

Margin notes (right): G — 1.Pet.5.B — Hier.5.b — Sop 29.a — Psal. 33 b — Gal. 5.B — Esa. 8.b — H — Psal. 14.B — Psal. 55.a — Psal. 9.d — Matt. 13 f — Iob. 40. d — Sec. 70 — Psal. 73.c — Mat. 13.a — רמותך

A *sanguine tuo*: hunc habet sensum: vt volatilia cœli, & bestias terræ, deceptorum populos intelligamus, crudelitatemque gentilium: montes autem ad principes referamus hæreseon: qualis fuit Valentinus & Marcion, collesque successores eorum, qui saturantur sanie draconis: siue valles, quæ implentur draconis sanguine, inferiores quosque credentiū. Aut certe montes aduersarias potestates, quæ in aere discurrunt: & valles, quæ inferna penetrant, & æternis suppliciis mancipatæ sunt. Porro quod dicitur: *& irrigabo terram putore sanguinis tui super montes*, siue *irrigabitur terra de stercoribus tuis super montes, & valles implebuntur ex te*: illud significat, quod omnis superbia, & arrogans hæreticorum tumor, non tam vitali & puro, quam putrido atque fœtenti sanguine compleatur: iuxta illud quod scriptum est: *Pone eos sicut stercus terræ*. De quo sanctus à domino liberatur: *Qui suscitat de terra inopem, & de stercore erigit pauperem. Vt collocet eum cum principibus cū principibus populi sui*. Valles autem in ima depressæ, (vt supra diximus,) aut inferna significant, aut humilem hæreticorum sensum propter voluptatem & terrenas opes cuncta facientium. Quod autem iūgitur: *Et operiam, cum extinctus fueris, cœlum, & nigrescere faciam stellas eius: solem nube tegam, & luna non dabit lumen suum: omnia luminaria cœli mœrere* vel *tenebrescere faciam super te: & dabo tenebras super terram tuam, ait dominus Deus*: si

B sequamur literam, penitus intelligi nō potest. Quando enim interfecto Pharaone siue dracone, sol & luna & stellæ non dederunt lumen suum: & cœlum opertū est tenebris: iuxta illud Poeticum: Impiaque æternā timuerunt sæcula noctem? Ergo hoc dicendum est, quod extincto Pharaone, qui transfigurabat se in angelū lucis, de quo in alio loco scriptū est: *Lux impiorū extinguetur: cœlū* siue *cœli operiētur tenebris*. De quibus & Paulus loquitur: *Et spiritualia nequitiæ in cœlestib. Et nigrescere faciet dominus stellas eius*, vel draconis, vel cœli. Super quo & Iudas apostolus scribit: *Sidera errantia, quibus caligo tenebrarum in æternum reseruatur*. Sol quoque nube tegitur: sol iniquitatis qui contrarius est soli iustitiæ, nube autē, vel ipso domino saluatore, qui descendit in Ægyptum super nubē leuem, nullo peccatorum pondere prægrauatā, vel prophetis & apostolis, de quibus legimus. *Mandabo nubibus, ne pluant super eam imbrem*. Et in Psalmis: *Veritas tua vsque ad nubes*. Cum autem sol iniquitatis fuerit obscuratus: luna (quam hæreticorum sentimus ecclesiam, & quæ à sole iniquitatis lumen putabatur accipere,) non dabit lumen suum: nec decipiet credentes falsi nominis scientia. Omnia quoque luminaria, & quicquid videtur in hæreticis esse doctrinæ, extincto dracone cæcabitur: siue mœrebunt principe perdito: ita vt ipse dominus terram hæreticorum operiat tenebris, ignorantia scilicet veritatis, vt cæci cæcos ducant in foueam, & habitatores terræ mittantur in tenebras exteriores, vbi est fletus & stridor dentium. Post hæc dicitur: *Et irritabo cor populorum multorum, cū induxero contritionem* siue *captiuitatem tuam in gentibus, super terram quam nescis*, vt qui prius Pharaoni seruierant, irascantur contra eum: videntes captiuitatem eius ad aliam terram, qua draco nesciebat, esse perductam. Nec debemus ambigere bonas

צפתך
כד כך
Psal. 18 b
Ibid.11.2.a
2.Cor.11.d
Iob.18.a
Ephes.6.b
Iudæ c
Esa.19.a
Ibid.5.d
Psal.35.b
לא יאיר
אורו
Luc.13.f
שברך

(siue contristabūtur) super te populos multos (vel gentes multæ,) & reges eorum horrore nimio formidabūt super te, cum volare cœperit gladius meus super facies eorum: & obstupescent repente singuli pro anima sua in die ruinæ tuæ: (siue expectantes ruinam suam à die ruinæ tuæ:) Quia hæc dicit dominus Deus: Gladius regis Babylonis veniet tibi. In gladiis fortiū (siue gigantium) deiiciam multitudinē, (siue fortitudinem) tuam: inexpugnabiles gentes omnes hæ, (siue pestilentes de gentibus cūctis:) & vastabunt (siue perdent) superbiam (vel iniuriam) Ægypti, & dissipabitur multitudo eius (siue cōteretur omnis fortitudo illius.) Et perdā omnia iumenta eius, quæ erant super aquas plurimas (siue ab aquis multis: & non conturbabit eas per hominis vltra, neq; vngula iumētorum turbabit (siue calcabit) eas. Tūc purissimas reddam aquas eorum, (siue vt aliquando quiescant aquæ eorū,) & flumina eorum quasi oleum adducam (siue vt oleum fluent) ait dominus Deus: cum dedero terram Ægypti desolatam (siue perditam.) Deseretur autem terra à plenitudine sua (siue cum plenitudine) quamdo percussero (siue disseminauero) omnes habitatores eius: & scient quia ego dominus. Plāctus est, & plangent eum: filiæ gentium plangent eum, super Ægyptum: & super multitudinem eius (siue omni fortitudine illius) plangent eum, ait dominus Deus.

[a] Et factū [b] est in duodecimo anno, in quintadecima mensis, factum est

Et factū est in duodecimo anno, in quintadecima mensis, factum est

C esse terras, quas Pharao nesciat, scilicet quando captiuitas Pharaonis alia captiuitate mutatur: de qua dicitur ad saluatorem: *Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem: accepit*, siue iuxta Apostolum, *dedit dona hominibus. Et stupescere*, inquit, *faciā super te populos multos*: vt qui prius Pharaonis admirabantur potentiā, postea eum admirentur de suo culmine cecidisse. Reges quoque populorum horrore nimio formidabunt super eum, quorum regna domino diabolus ostendit, & de quib. in psalmo dicitur: *Astiterūt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum*. Hoc autem fiet cum volare cœperit gladius domini super facies eorum: subauditur regum siue populorum. Gladi⁹ autem domini intelligēdus est *viuens sermo Dei, & efficax, & acutus super omnem gladium ex vtraque parte acutum*: qui volat atque discurrit, & perstringit cernentium oculos, vultusque deterret, vt obstupescentes super ruina Pharaonis, se in illo videant esse deiectos. Et domini quidem gladius de quo scriptū est: *Ecce hic positus est in ruinam, & resurrectionem multorum*, iacentes eleuat, & male erectos humilitate commutat. Gladius autem regis Babylonis veniet super draconem Ægyptium: vt in gladiis fortium siue gigāntum deiiciat dominus multitudinem eius, qui regem Ægypti sectabatur. *Inexpugnabiles*, inquit, siue *pestilentes de gētibus omnes isti*: vt mali ad puniendum tradantur peioribus: de quibus scriptum est: *Immissionem per angelos pessimos*. Et Apostolus: *Quos tradidi*, inquit, *satanæ: vt discant non blasphemare*: vel in interitum carnis, vt spiritus saluus fiat. Cum autem per huiusmodi ministros deiecta fuerit superbia Ægypti, & multitudo illius dissipata: perdentur omnia iumēta illius, quæ erant super aquas plurimas: & nō conturbabit eas pes hominis vltra. Si enim *beatus qui seminat super aquas, vbi bos & asinus calcat*: econtrario infelix, qui simplices quidem suo vltra poterit errore retinere: ita vt pes hominis non calcet in eis: quo ne signum quidem sapientiæ atque rationis aquæ Ægyptiæ in se habere videantur. Vngula quoq; iumētorum non turbauit eas: vt de limpidissimis atq; nitentibus faciat turbidas atque cœnosas. Tunc reddentur, non ab alio sed ab ipso domino aquæ purissimæ, quę draconis fuerāt dominatione turbatæ: ita vt flumina earum labantur quasi oleum, & sint veri luminis nutrimentum. Hęc autē fient, cum dederit dominus terrā Ægypti desolatam, & perdiderit multitudinē eius, & percussi fuerint omnes habitatores illius: vt isto profectu scire possint quod ipse sit dominus. Quod autem iungitur: *Planctus est, & plangent eum filiæ gentiū super Ægyptū, & super multitudinē eius plangent eum, ait dominus Deus*: perspicuum est animas omnium gentium, quæ nequaquam in Ægypto morabantur, sed in regione viuentium, interfectum draconem plangere, & omnem multitudinem eius: non spe salutis, sed quod de tanta potentia, suo vitio & superbia deiectus sit in æterna supplicia.

a ¶ *Et factum est in duodecimo anno*, &c.] Multum in hoc loco LXX. interpretum editio, & ordine & translatione discordat: & quædam in ea de Theodotione addita sunt. Vnde necesse habuimus & ipsam ponere: nequaquam parcentes longitudini, & studiosi lectoris diligentiæ seruientes.

b ¶ *Et factum est in duodecimo anno*, &c.] Non ignoro, fastidio-

Psal.67.
iuxta
Sept.
Ephe.4.
Matt.
Psal.2.
Heb.4.
Luc.2.
גבורים
D
עריצי
גוים
Psal.77.
1.Timo.1.
1.Cor.5.
Esa.32.

E fastidiosam fore delicato lectori tantam inter duas editiones discrepantiam. Sed quid faciam calumniatoribus meis: quid si aliquid de Lxx. interpretũ trãslatione subtraxero, me sacrilegũ, & absq; timore domini vociferantur: maximè qui cũ in fidei veritate discordent, & Manichæorum sequantur errores, in eo imperitorũ animas commouent, si de veteri quippiam mõstrare potuerint mutatum consuetudine, libentius errare cupiẽtes: quam aliquid ab æmulo verum discere. Et interim iuxta historiam manifestus est sensus. In eodem enim anno duodecimo, & in eodẽ, vt putamus mense: sed non in vna, vt supra mensis, verum in quinta decima die nequaquã (המון) super Pharaone, sed super fortitudine siue multitudine Ægypti planctus assumitur: Qui detrahitur de superbia sua cũ vniuersis filiabus suis, siue gẽtium robustarum, ad terrã vltimam, id est, in profundum inferni, diciturq; ad regem Ægypti: Quo meliores, vt mortem merearis euadere? Cum enim Assur, & Ælam, id est, Persæ: & Mosoch (משך), qui interpretantur Cappadoces: & Thubal (תבל), quos alij Iberos, alij Italos intelligi volunt: Idumæi quoq; & principes aquilonis, ac Sidonij, cũ vniuersis exercitib⁹ suis (quorum auxilio horrorem cunctis gentibus præbuerunt,) mortui F sunt, & interfecti gladio: & posuerunt gladios suos sub capitibus suis, (quod dictũ ἐμφαντικώτερον accipiendum est) tu solus poteris non eodẽ sustinere? Quin potius cũ videris tantam tecũ apud inferos multitudinẽ dormientium, & sepulcrum tuum fortissimorum quõdam principũ circundari memoriis: habebis consolationẽ leuiora tormenta æstimans consortio plurimorũ. Hæc interim iuxta simplicem sensum strictim dixisse sufficiat. Nunc eadem breuitate, quantũ explanationis patitur difficultas, spiritualis intelligentiæ summa quoq; carpamus. Supra vna mensis die factus est sermo domini ad prophetã, hic quintadecima. In prima autem die, hoc est in Kalendis mensis exordium est: (Exod. 12. a / Leuit. 23. g) in quintadecima quando totus lunæ orbis impletur: & si quidẽ primus mensis fuerit, azymorum est prima dies: sin autẽ septimus, scenophegiarum, quando figuntur tabernacula: Quæ solẽnitates apud Hebręos vel maximæ sunt. Fit autem planctus super fortitudinẽ Ægypti, vt fortis in malo esse desistat, & recipiat infirmitatem: (2. Cor. 12. c) (חמון) & qñ infirmior fuerit, tunc fortior sit. Pro *fortitudine Aegypti*, in Hebraico habet *multitudinẽ*. (Matt. 7. b) *Lata enim & spatiosa via est quæ ducit ad mortẽ: & multi ingrediuntur per eã*: sicut ecõtrario dicitur ad Israel: (Deut. 7. b) *Vos autem estis pauci inter omnes gẽtes*: semper enim virtus rara est, & (Matt. 7. b) *arcta & angusta via quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui ingrediuntur per eam*. Quod autẽ Ægyptus plangitur, & mortuæ filię eius iuxta Lxx. siue gentium robustarum deducuntur ad terram vltimam, in lacum siue in foueã profundissimam: significantur animæ in Ægypto huius sæculi cõmorantes, quæ perdiderũt eum qui dicit: *Ego sum vita*: (Ioan. 14. a) & peccatis mortuæ, pondere eorũ ad inferos detrahuntur, dicẽte peccatore: *Quoniã iniquitates meæ supergressæ sunt caput meũ: sicut on⁹ graue grauata sũt super me*. (Psal. 37. a) Istæ sunt de quibus scriptũ est in alio loco: *Ingrediẽtur in inferiora terræ, tradẽtur in man⁹ gladij, partes vulpiũ erunt*. (Ibid. 62. c) Qui. n. fodit foueam, incidet in eam. (Eccl. 10. b) Vnde & legimus: *Lacũ aperuit & effodit eũ: & incidit in foueã, quã fecit*. (Psal. 7. d) Quodq; sequitur: *Quo pulchriores descende, & dormi cũ incircũcisis*: propriè ad Pharaonem regem Ægypti sermo dirigitur, siue (vt in Lxx. de Theodotione additũ est,) ad ipsam G Ægyptum: De aqua pulcherrima descende, & dormi cum incircuncisis. Quod specialiter ad eum pertinet, qui in baptismate Christi renatus, & audiẽs cum Ecclesia: *Quæ est ista quæ ascendit dealbata, innitens super fratruelem suum?* (Cant. 8. b) postea vel fornicatione, vel aliis vitiis sordidatus, eiicitur de Ecclesia: & dicitur ad eũ. De aqua pulcherrima descende, & dormi cum incircuncisis: id est, cum immundis: iuxta illum sensum, quem ponit Apostolus: H *Nos sum⁹ circuncisio*: (Phil. 3. a) qui in spiritu Deo seruientes, & gloriãtes in Domino, & non in carne confidentes. Hi omnes in medio vulneratorum siue interfectorum cadent cum Pharaone, illo gladio quem venit (חללים) mittere Dominus super terrã. Sicut enim Christi gladius bonos à malis separat, dicẽs: *Non veni pacem mittere super terrã, sed gladium*: (Matt. 10.) sic hæreticorũ gladius omnes truncat populos, & vulneratos ad infernũ deducit. Isti sunt gigantes potẽtissimi, & rebelles, & ponentes in excelsum os suum: & quanto per superbiam se ad excelsa sustollunt, tanto ad profundum foueæ, & in inferni nouissima detrahuntur: qui omnes interfecti sunt gladio. Et vt sciret vel Pharao, vel omnis Ægypti fortitudo, quę ad inferna detracta est, quos haberet in pœnis socios, sequens sermo demõstrat. Ibi Assur, & omnis multitudo eius: vel synagoga eius. Princeps enim hæreticorũ diabolus, cuius verè congregatio synagoga est: (קהלה) de qua in Apocalypsi dicitur: *Qui sunt synagogæ satanæ*. (Apoc. 2. c) Sequentes autem versiculos qui obelo prænotantur, prætereundos puto, dicendumque quod habetur in Hebraico: *In circuitu illius sepulcra eorum*: videlicet deceptorum ab eo. Qui omnes vulnerati vel interfecti sunt gladio: & ideo corruerunt, quorum sepulcra data sunt in nouissimis laci. Quod autem lacus vocetur infernus, perspicuè psalmus ille demõstrat, in quo pa-

HEB.

est verbum Domini ad me, dicẽs: Fili hominis, cane lugubre super multitudinem Ægypti: & detrahe eam ipsam, & filias gentium robustarum ad terram vltimã, eum his qui descẽdunt in lacũ. Quo pulchrior es, descende, & dormi cum incircuncisis. In medio interfectorum gladio eadent: gladius datus est, atttaxerũt eã, & omnes populos eius. Loquentur ei potẽtissimi robustorum de medio inferni qui cũ auxiliatoribus eius descenderũt & dormierũt, incircuncisi interfecti gladio. Ibi Assur & omnis multitudo eius, in circuitu illius sepulcra illius, omnes interfecti, & qui ceciderunt gladio, quorum data sunt sepulcra in nouissimis laci, & facta est multitudo eius per gyrum sepulcri eius, vniuersi interfecti, cadentesque gladio, qui dederant quondam formidinem in terra viuentium. Ibi Ælam, & omnis multitudo eius per gyrum sepulcri illius, omnęs hi interfecti, ruẽtesque gladio, qui descenderunt incircuncisi ad terram vltimam, qui posuerunt terrorẽ suũ in terra viuentium, & portauerunt ignominiam suam eum his qui descendunt in lacum. In medio interfectorum posuerunt cubile eius in vniuersis populis eius, in circuitu eius sepulcrum illius. Omnes

SEPT.

est sermo Domini ad me dicens: Fili hominis, plange super multitudinem Aegypti, & deducent filias eius gentes mortuas in profundum terræ, ad eos qui descendunt in foueam. (*Porro sub asterisco additum est.* ※) *De aqua pulcherrima descende & dormi cum incircũcisis.* (*Rursum ordo sequitur*) *In medio vulneratorum gladio cadent cum eo: & dormiet omnis fortitudo eius, & dicent tibi gigantes, in profundo foueæ: descende, quo meliores descende, & dormi cum incircuncisis in medio vulneratorum gladio. Ibi Assur & omnis congregatio eius.* (*Quodque sequitur.*) *Omnes vulnerati ibi dati sunt, & sepulcrum eius in profundo foueæ: & facta est congregatio eius* (*in Hebraico non habetur, sed à Lxx additũ est. Rursum dicitur*): *In circuitu sepulcri eius omnes vulnerati, qui ceciderant gladio.* (*Et iterum de editione Theodotionis sub asteriscis additum est.* ※) *Qui dederunt sepulcra eius in lateribus laci: & facta est congregatio in circuitu sepulcri eius. Omnes isti vulnerati, cadẽtesq; gladio.* (*Post quæ posuere Lxx.*) *Qui dederunt timorem suum in terra vitæ. Ibi Ælã & omnis fortitudo eius in circuitu sepulcri eius, omnes vulnerati & cadentes gladio, & qui*

A

Psal.27.a nitens loquitur: *Assimilatus sum cum his qui descendunt in lacum.* Quem nequaquã debemus iuxta Latini sermonis proprietatem eum intelligere, qui Græcè λίμνη dicitur: vt est lacus Tiberiadis, & lacus Larius, & Benachus, multique alij: sed quas nos solemus appellare cisternas. Quos lacus, quia aquas refrigerant, & omnem ab eis calorẽ spiritus auferunt, peccatores cunctique hæretici fodiunt: & quantũ in mea memoria est, nullum sanctorum, 2.Par.26.b lacum, id est, cisternam fodisse, scriptura testatur: sed omnes peccatores. Quorũ fuit Ozias rex leprosus, & qui per suã superbiam corruit, de quo scribitur, quod homo fuerit terræ operibus incubans, & multas superbiæ turres ædificarit in angulis, & lacus foderit. Econ- Prou.5.c trario ad iustum dicitur: *Bibe aquã de tuis vasis, & de puteorũ* Ibid. *tuorum fontibus.* Et rursũ: *Fons aquæ tuæ sit proprius.* Vnde lo- Hier.2.c quitur & dñs: *Me dereliquerũt fontẽ aquæ viuæ, & foderũt sibi lacus,* (id est, cisternas,) *quæ aquas cõtinere nõ possunt.* Sequitur: *Et facta est multitudo ei⁹ per gyrũ sepulchri eius.* Hi omnes cingunt Assyrium, & est eorũ plurima multitudo, qui vniuersi vulnerati sunt & interfecti, & cadentes gladio. Nemo enim eorum stare potest cum Exod.16.b Moyse, nec audire: *qui statis in* B *domo domini:* sed omnes vulne- Psal.134.a rati interfectiq; sunt & cadentes, qui quondam dederãt formidinẽ in terra viuentium formidinem autem his, qui erant ecclesiis præpositi: ne in terra viuẽtiũ facerent populos mortuorũ, & simplices quosq; deci- 2.Cor.11.a perẽt. Vnde & Paulus aiebat. *Timeo autẽ, ne forte sicut serpẽs decepit Euã malitia sua, ita corrũpantur sensus vestri à simplicitate, quæ est in Christo.* Sed hic timor spe Dñi mitigatur, dicẽ- Psal.26.a te ecclesiastico viro *Dñs illuminatio mea & salus mea, quẽ timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo:* Post hæc dicitur: Ibi Ælã & omnis mul- עילם titudo eius per gyrũ sepulchri eius, haud dubiũ quin Assyrij, Ælã in lĩguã nostrã vertitur ascensus eorũ. Omnes enim qui Christi humilitate contempta diaboli ascendere superbiam, & se in falsi nominis scientia esse aliquid æstimauerunt. Ælamitæ sunt nuncupandi, qui Assyrij regis sepulcrũ ambiũt, & interfecti sunt vulneratique gladio. Et licet in excelso posuerint os suum, tamen descẽderunt immundi & incircuncisi ad terram vltimam, vt quanto sublimius fuerant eleuati, tanto fortius caderent. *Isti posuerunt terrorem suum* non semel, sed secundo, *in terra viuentium.* Quis enim ecclesiasticorum ab huiuscemodi Ælamitarum terrore securus est, & non aliquem sui perdidit gregis? Pulchreque ecclesia Christi appellatur terra viuentium,

C vt econtrariò hæreticorum conciliabula, mortuorũ terra esse credantur. *Et portauerunt,* inquit, *ignominiam* siue *tormen-* כלמתם *tum suum,* cum his quos secum detraxerũt in lacũ, & in profundum inferni: quorum cubile in medio interfectorũ est, (eorũ videlicet quos suo mucrone iugularũt,) & circundantur huiusq. populis. Hi populi Assyrij regis populi sunt, & licet circũcisos esse se iactent, tamẽ incircuncisi interfectiq; sũt gladio, & tertio dederunt terrorẽ atque formidinẽ in terra viuentium. Vnde portauerunt tormẽtũ suum atque suppliciũ in medio eorũ, quos suis fraudibus deceperunt. Ibi quoque est, id est, iuxta Assyrium, Mosoch & Thubal, & omnis multitudo eius in circuitu sepulcri eius: omnes incircuncisi interfectiq; & cadentes gladio, qui dederant formidinem suam in terra viuentium. Pro Mosoch & Thubal, Symmach⁹ & Theo- משך תבל dotio interpretati sunt, cubile eorum, vt ostenderent cubilia hæreticorum, imo foueas sempiternas. Assyrij regis esse supplicia. Mosoch interpretatur insania, Thubal conuersio: nõ in bonum à malo, sed de bono in malũ: siue vniuersa, vt ostendat omnes hæreticos insanire, & pari studio ad peiora cõuerti. Nec mirum si insanientes & coaceruati in malum habẽt multitudinem, cum Ægyptij D regis socij sint, qui gaudent multitudine. *Oẽs hi interfecti gladio, qui dederant formidinem suam,* non semel, nec secundo, sed tertio *in terra viuentiũ:* de גבורים quibus supra plenius diximus. נפלים Sequitur: *Et nõ dormiẽt cũ fortibus,* siue *gigãtib. cadentibusq; & nõ circũcisis, qui descenderũt ad infernũ cũ armis suis,* & posuerũt gladios suos sub capitibus suis, & fuerunt iniquitates eorum in ossibus eorum: quia terror fortiũ facti sunt in terra viuentium. Hi, inquit, qui hæreticorum principes extiterãt, ad tantum malitiæ peruenere culmen atque cruciatũ: vt nec cum fortib. atque gigantibus, qui à principio corruerunt, similia mereãtur ferre supplicia. Qui nequaquã erroris sui acta pœnitentia, descenderunt ad inferos cũ armis suis: rebelles cõtra Deum & ecclesiam eius: secum arma deferẽtes, de quibus scriptum est: *Filij hominũ,* Psal.56.a *dentes eorũ, arma, & sagitta.* Et posuerunt ait, gladios suos sub capitibus suis: requiescentes in anuno perduelli, & pro summa victoria, sententiarum suarum iacula complexantes, intantum vt iniquitates eorum fuerint in ossibus eorum, hoc est fortissima figmenta, & erroris sui dogmata possidentes. Quia terror fortium facti sunt in vita sua, siue in terra viuẽtium. Quod quarto dicitur vt fortissimos quosq; & habentes scientiã scripturarum, & qui essent de regione viuentiũ, sua

HEB.

nes hi incircuncisi, interfectiq; gladio. Dederunt enim terrorem in terra viuentium, & portauerunt ignominiam suam cum his qui descendunt in lacum in medio interfectorum positi sunt. Ibi Mosoch & Thubal, & omnis multitudo eius, in circuitu eius sepulcra illius. Omnes hi incircuncisi interfectique gladio. Quia dederunt formidinem suam in terra viuẽtium. Et non dormient cum fortibus, cadentibusq; & incircuncisis, qui descẽderũt ad infernum cum armis suis, & posuerunt gladios suos, sub capitibus suis, & fuerunt iniquitates eorum in ossibus eorum: quia terror fortium facti sunt in terra viuentium. Et tu ergo in medio incirconcisorum contereris, & dormies cum interfectis gladio. Ibi Idumæa & reges eius, & omnes duces eius, qui dati sunt cum exercitu suo cum interfectis gladio: & qui cum incircuncisis dormierunt, & cum his qui descenderunt in lacum. Ibi principes aquilonis omnes, & vniuersi Sidonij (siue venatores) qui deducti sunt cum interfectis pauentes, & in sua fortitudine confusi, quia dormierunt incircuncisi cum interfectis gladio, & portauerunt confusionem suam cum his qui descendunt in lacum. Vidit eos Pharao, & consolatus est super vniuersa multitudine sua, quæ interfecta

qui descendunt incircũcisi in terra profundum, qui dederunt terrorem suum in terra vitæ, & acceperunt tormentum suum cum his qui descendunt in foueã, in medio vulneratorum. Ibi dati sunt Mosoch & Thubal, & omnis fortitudo eorum in circuitu sepulchri eius: omnes vulnerati eius, vniuersi incircuncisi & vulnerati gladio. Qui dederunt terrorem suum super terram vitæ, & non dormierunt cum gigantibus, qui ceciderunt ab æterno. Qui descenderunt in infernum cum armis quibus vtebantur ad bella, & posuerunt gladios suos sub capitibus suis, & facta sunt iniquitates eorum in ossibus eorum: quia terruerunt gigantes in vita sua. Et tu in medio incircuncisorumontereris, & dormies cum vulneratis gladio. Ibi Edom & reges eius, & & oẽs principes Assur qui dederunt fortitudinem eius in vulnere gladij, isti cum vulneratis dormierunt, cum his qui descenderunt in foueam. Ibi principes Aquilonis omnes, vniuersi magistratus Assur qui descenderunt vulnerati cum terrore suo, & in fortitudine sua confusi dormierunt incircuncisi cum vulneratis gladio: & abstulerunt tormentũ suum cũ descendẽtib. in foueam. Videbit eos Pharao, & consolationem accipiet super omni fortitudine eorum: Vulne-

E sua peruersitate terrerent, dum descendunt ad infernum cū armis suis, & ponūt gladios suos sub capitibus suis, & iniquitates eorum vsque ad ossa peruenniūt. Post hæc scriptum est: Et tu ergo in medio incircuncisorum cōtereris: quod vel ad Pharaonem, vel ad fortitudinem, siue multitudinē Ægypti dicitur, quod & ipsa conteratur; iuxta illud quod scriptum est: (Rom 16.e) *Deus autem conterat satanā sub pedibus vestris velociter.* Et dormies, inquit, cum interfectis gladio somno perpetuo. Ibi cum Assyrio, & cum Ægyptia multitudine erit. Idumæa & reges eius, omnes qui terrenis operibus seruierunt, siue sanguine delectati sūt. Etenim Idumæa & terrenam & sāguinariam sonat. (אדים) Omnes reges & vniuersi principes, de quibus crebro & Apostolus loquitur, (Phil.3.d) terrenis operibus incubātes & effundētes quotidie sanguinē eorum, quos sua fraude deceperint, cum incircūcisis & immundis dormierūt, & cum his qui descenderunt in lacum, de quibus supra diximus. In ipso comitatu erunt & principes aquilonis, à quo exardescūt mala super terram. Et à quo vel in Hieremia vel in hoc eodē propheta, (Hier 1.8) (Sup 24.a) olla illa plena carnium ossiumque succenditur: Et non solum principes aquilonis, verum omnes magistratus Assur, (וכל שדני) F pro quo in Hebraico verius positum est, vniuersi Sidonij: quos nos in venatores vertimus, iuxta illud quod scriptū est: (Psal.123.a) *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium:* pro quo in Hebraico positum est, Sidoniorum. Qui Sidonij siue venatores, deducentur ad inferos pauentes, in sua quōdā confusi fortitudine: & dormient immūdi, & portabunt confusionem siue tormētum suū: habentes malæ conscientiæ pœnitudinem sempiternam: (Esa 66 g) ita vt *ignis eorum non extinguatur, & vermis eorū non morietur.* Quos omnes cum viderit Pharao, consolabitur, vel habens adhuc malitiā pristinā, & multos pœnæ suæ socios habere se cernens, vel certè consolatus est, videns & illos confundi in suppliciis & terroribus suis, super vniuersa multitudine sua, quæ interfecta est gladio, Pharaonis scilicet, vel omniū sociorū eius, præcipueq; Assyrij regis, & Mosoch, & Thubal, & Idumæorum, & principum aquilonis, & Sidoniorū. Hi enim dederant terrorem suum in terra viuentium. Quod quinto dicitur, vt oēs istiusmodi nationes cauere & fugere debeamus quæ cunctis non sensibus deceperunt, & scire esse horribiles, nec facile posse vitari, nisi omni custodia seruauerimus cor nostrum. (Prou.4.d) Dormiuit inquit, & ipse Pharao cū sociis suis interfectis gladio, qui socij multitudo eius sūt, per latam & spatiosam viam pergentes ad supplicia sempiterna.

HEB.

interfecta est gladio, Pharao & omnes exercitus eius, ait Dominus Deus: Quia dedi terrorem meum in terra viuentium, & dormiuit in medio incircuncisorum cum interfectis gladio, Pharao & omnis multitudo eius, ait dominus Deus.

SEPT.

Vulnerati gladio, Pharao, & omnis fortitudo eius, dicit Dominus Deus. Quia dedi formidinem eius super terram vitæ, & dormiet in medio incircuncisorum cum vulneratis gladio, Pharao & omnis multitudo eius, dicit dominus Deus.

CAP. XXXIII.

ET factum est verbum Domini ad me dicens: Fili hominis, loquere ad filios populi tui, & dices ad eos: Terra cum induxero super eam gladium, & tulerit populus terræ virum vnum de nouissimis suis: (siue hominem vnum de suis,) & constituerit eum super se speculatorem, & ille viderit gladium veniētem super terram, & cecinerit buccina, & annūciauerit populo. Audiens autem, quisquis est ille, sonitum buccinæ, & non se obseruauerit, veneritque gladius, & tulerit (siue comprehenderit) eum: sanguis ipsius super caput eius erit. Sonitum (vel vocem) buccinæ audiuit, & non se obseruauit: sanguis eius in ipso erit: si autem se custodierit, animam suam saluabit. Quod si speculator viderit gladium veniētem, & nō insonuerit buccina, & populus nō se custodierit, veneritque gladius, & tulerit de his animam: ille quidem in iniquitate sua captus est, sanguinē autem eius de manu speculatoris requiram. Et tu fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel. Audiens ergo ex ore meo sermonem, annunciabis eis ex me: Si me dicente ad impium, impie, morte morieris, non fueris locutus vt se custodiat impius à via sua: ipse impius in iniquitate sua morietur, sāguinem autem eius de manu tua requiram. Sin autem annunciante te ad impium

CAP. XXXIII.

ET *factum est verbum domini ad me dicens, &c.*] Rursum ad prophetam sermo fit domini, qui aliquando siluerat tempore (eo quod non possit propheta, nec humana fragilitas iuge ad se atque continuum sustinere vaticinium,) & loquitur eadē, quæ in superioribus continentur: (Sup 3 d) (Sec 7 e.) *Fili hominis speculatorem dedi te domui Israel, & audies ex ore meo verbū, & cōminaberis eis ex me*: in eo quod dicā iniquo, morte morieris, & non annunciasti ei, nec locutus es vt annunciares iniquo, & cōuerteretur à viis suis & viueret: iniquus ille in iniquitate sua morietur, & sanguinem eius de manu tua requirā. Et tu si annunciaueris iniquo, & non conuersus fuerit ab iniquitate sua, & à via sua, iniquus ille in iniquitate sua morietur, & tu animam tuam liberasti. Quæ si diligenter inspicias, intelliges similia quidē esse, sed non eadē, dum in plerisque discordāt. Et hoc in omnibus scripturis sanctis obseruare debemus: vbi videtur aliqua similitudo esse sententiæ, non in omnibus eadem dici, sed vel subtrahi pleraq., vel addi, & singulorum inter se verborum discrepantium habere rationem. Et interim priusquā ad altiora veniamus, breuis est explicanda sententia. Si speculator fuerit constitutus in populis, vt annūciet gladium domini, iramque veniētem, & annunciante eo, populus audire noluerit, speculator liber erit, & ille qui oppressus est gladio, ipse sāguinis sui sustinebit reatum, quod si audierit, saluabit animam suam. Si autem speculator non sonuerit buccina, & populus ignorans venturū gladium, nequaquam se obseruauerit: populus quidem in sua morietur iniquitate, attamen sanguinem moriētis de speculatoris requirā manu. Et vt sciret propheta Ezechiel generalem disputationem ad se potissimum pertinere. Et tu, inquit, H fili hominis nō à terra & à populo terræ, vt supra dixi, sed à me constitutus es speculator domui Israel. *Si ergo me dicente ad impiū, impie morte morieris, non fueris locutus ad eū*, vt se custodiat, & de interitu liberetur: *& ille quidem in sua iniquitate morietur*, quam prius cōmiserat & de qua, si annunciasses, potuit liberari: *sanguinem autē eius de manu tua requirā*. Quod si tu annunciaueris, atque præceperis impio, vt conuertatur à viis suis pessimis, & ille hoc facere noluerit, ille quidē in sua iniquitate morietur, tu autem liberasti de interitu negligentiæ animam tuam. Ex quibus verbis discimus, posse hominem, quamuis iniquum & impium, si magistri verba audierit, & egerit pœnitentiam, à sua impietate saluari: nec minus magistrum subire discrimen, si docere noluerit, vel timore discriminis, vel desperatione peccantis, dum reus est sanguis eius, qui liberari potuit & de morte eriui, nisi magistri silentio concidisset, & in vtroque liberum seruari arbitrium, dum & in magistri voluntate est, vel tacere vel loqui, & in auditoris arbitrio, vel audire & facere atque saluari, vel contemnere & proprio perire contemptu. Nec statim sequitur, vt quia propheta prædicit, veniat quod prædixit: Non enim prædicit vt veniat, sed ne veniat: nec quia Deus loquitur, necesse est fieri quod minatur: sed ideo comminatur, vt conuertatur ad pœnitentiam cui minatur, & non fiat quod futurum est, si verba domini contemnantur. Possumus autē tripliciter locum istum disserere, vt terra, quæ sibi speculatorē constituit, vel iuxta literā terra Iudæa sit, vel iuxta spiritualem intelligentiam ecclesia, quæ sæpe de nouissimis populi sui speculatorem eligit, illū videlicet, quem & Apostolus scribens ad Corinthios, assumit iudicem, (1.Cor 15 a) vel certè anima credentis, quæ mētem atq. rationem præponit populo, ac turbæ cogitationū suarū, ut non omnia

impiū, vt à viis suis conuertatur, non fuerit cōuersus à via sua, ipse in iniquitate sua morietur: porro tu animam tuam liberasti. a Tu ergo fili hominis dic ad domū Israel: sic locuti estis, dicentes: Iniquitates nostræ, & peccata nostra super nos sūt, & in ipsis nos, tabescimus, quo modo ergo viuere poterim*? Dic ad eos; Viuo ego dicit dominus Deus: Nolo mortem impij, sed vt reuertatur impius à via sua, & viuat. Conuertimini, conuertimini à viis vestris pessimis: Et quare moriemini domus Israel? Tu itaque fili hominis, dic ad filios populi tui: iustitia iusti nō liberabit eum in quacumque die peccauerit, & impietas impij non nocebit ei, in quacumque die conuersus fuerit ab impietate sua, & iustus non poterit viuere in iustitia sua, in quacunque die peccauerit. Etiam si dixero iusto quod vita viuat, & confisus in iustitia sua fecerit iniquitatem: omnes iustitiæ eius obliuioni tradentur, & in iniquitate sua, quam operatus est, in ipsa morietur. Sin autē dixero impio, morte morieris, & egerit pœnitētiam de peccato suo, feceritq; iudiciū & iustitiam, pignus restituerit impius, rapinamque reddiderit, in mādatis vitæ ambulauerit, nec fecerit quicquam iniustum: vita viuet, & non morietur. Omnia peccata eius quæ peccauit, nō imputabuntur ei: iudicium & iustitiam fecit, vita viuet. Et dixerunt filij populi tui: Non est æqui ponderis via domini, & ipsorum via iniusta est. Cum enim recesserit iustus à iustitia sua, feceritque iniquitates, morietur in eis. Et cum recesserit impius ab impietate sua, feceritque iudicium & iustitiam, viuet in eis. Et dicitis: Non est recta via domini. Vnumquemq; iuxta vias suas iudicabo de vobis domus Israel. b Et factum est in duodecimo anno, in decimo mense, quinta mensis transmigrationis (siue captiuitatis) nostræ, venit ad me qui fugerat (siue qui saluatus fuerat) de Hierusalem, dicens: Vastata (siue capta) est ciuitas. Manus autem domini facta fuerat ad me vespere, antequam veniret

A cogitationum incētiua suscipiat, sed iudicet atque discernat, quæ sectāda sibi, quæue fugienda sint. Speculator terræ Iudææ, vel rex potest intelligi, vel propheta: speculator autem ecclesiæ, vel episcopus, vel presbyter, qui à populo electus est, & scripturarū lectione cognoscens, & præuidēs quæ futura sint, annunciet populo, & corriget delinquentem. Vnde magnopere formidandum est ne ad hoc officium accedamus indigni, & assumpti à populo, negligentiæ nos demus atque desidiæ, & quod his peius est, delicis ventriq; & otio seruētes, honorem nos accepisse putemus, non ministerium. Siquidem *filius hominis nō venit ministrari, sed ministrare*, & pedes discipulorum lauit, vt ostenderet omnes sordes & vitia, à magistris in discipulis, debere dilui atque purgari. Nec statim respōdeamus: quid prodest docere, si nolit auditor facere quod docueris: Vnusquisque enim ex suo animo atque officio iudicatur: Tu si locutus non fueris: ille si audire contēpserit. De magistris negligentibus Salomon loquitur: *Sapientia abscondita, & thesaurus occultus, quæ vtilitas in vtrisque?* Talequid significatur & in euangelio, quod *qui scandalizauerit vnum de minimis ecclesiæ, expediat ei, vt alligetur ad collū eius mola asinaria, & abiiciatur in profundū*: quā in specula constitutus, plurimis noceat.

Matt. 20. d — Ioan. 13. d — Eccl. 20. d — Mar. 9. g

B a ¶ *Tu ergo fili hominis dic ad domum, &c.*] Si negligenter legamus, videtur nobis eadem prophetia esse quæ supra, in qua dicitur: Numquid volens cupio mortem iniqui, dicit dominus: nisi conuerti eum à via sua mala, & viuere? Et in fine eiusdē prophetiæ, *Conuertimini, & recedite ab vniuersis impietatibus vestris, & non erunt vobis in tormentum iniquitatis*. Ibi.n. ad eos sermo fit, qui volūt agere pænitentiam, & iustitia peccata delere, vt cum fiducia cōuertantur, & pleno animo agāt pœnitentiam. Hic autem ad eos loquitur, qui magnitudine peccatorum, imo impietatum suarum, desperant salutem, & dicunt: *iniquitates nostræ, & peccata nostra super nos sunt, & in ipsis tabescimus*: quo modo ergo viuere poterimus? Et est sēsus: Cum semel nobis mors proposita sit, & vulneribus nostris nulla medicina possit restituere sanitatem: quid necesse est laborare, & frustra consumi, & præsentem vitam nō cum desperatione transigere, vt saltem hac fruamur, quia futuram perdidimus? Quibus respondet Deus, non velle se mortem impij, sed vt reuertatur, & viuat. Et apostropham facit ad impios desperantes: conuertimini à viis vestris pessimis. Atque vt sciamus qui sint impij, ad quos loquitur, sequens sermo demonstrat: *Quare moriemini domus Israel?* Vita autem & mors in hoc loco, non hæc significantur, qua omnes cōmuni cum bestiis lege naturæ vel viuimus vel morte dissoluimur: sed illa de qua scriptum est: *Placebo domino in regione viuentium*. Et *anima quæ peccauerit ipsa morietur*. Et à speciali commonitione, qua Israel domui loquebatur, ad generalem transit disputationem, quod & iustum præteritæ non saluēt iustitiæ, si nouis sceleribus fuerit occupatus, & peccatorem vel impium antiqua peccata non perdant, si operibus iustitiæ veteres emendarit errores: Deumque non præterita in vtroque iudicare, sed præsentia. Si dixero, inquit, iusto, vita viues, & ei præmia iustitiæ pollicitus fuero, cōfisusq; ille peccauerit, omnes iustitiæ eius pristinæ obliuioni tradentur, & præsenti iniquitate morietur, nec mea est mutata sententia, cum non possim in eodem homine, peccatori reddere quod iusto promiseram. Econtrario si peccatori, & impio fuero cōminatus, & dixero: *Adhuc tres dies, & Niniue subuertetur*, & ille egerit pœnitentiā, bonisque operibus veterē emendarit errorē: ita vt iudiciū faciat & iustitiā: pignus restituat, rapināq; reddat, in mādatis vitæ ambulet, nec faciat quicquā iniustū nonne debet vita, quæ Christus est, viuere, & nequaquam mori, cū comminatio peccantis iustum punire nō debeat? Tale quid loquitur sermo diuinus ad Hieremiā, quando descēdit in domū figuli, & audit vel promissa, vel cōminationē Dei id agere, vt vel homines prouocent ad salutē, vel deterreant à peccato. Vnde qui dicunt: *Non est æqua via domini*, arguuntur, quod ipsorū sit iniqua sentētia, habētium oculum pessimum, & nequaquam noua, sed vetera iudicantium. Quibus omnibus demōstratur, nec peccatorem salutē desperare debere si agat pœnitentiā: nec iustum in sua confidere iustitia, si perdiderit negligenter, quod magno labore quæsierat. D Manifesta transcurrimus, vt in obscurioribus immoremur. In quibus autē præsens prophetia discrepet à præterita, & in quibus loquatur similia, collatio vtriusq; poterit iudicare. Porro quid sit iudicium facere, & iustitiam, pignus restituere, rapinā reddere, in mandatis vitæ ambulare, & cætera, in hoc eodem propheta supra diximus.

Psal. 114. b — Sup. 18. a — Sup. 18. a — Sup. 70. — Ibid. g — Ionæ 3. — Hier. 18. — Sup. 18.

b ¶ *Et factum est in duodecimo, &c.*] Vndecimo anō regni Sedechiæ, quinto mense, capta est ciuitas Hierusalem. Hæc autem prophetia, duodecimo anno decimo mense, quinta mensis captiuitatis siue transmigrationis, quando captus est Iechonias. Ex quo ostenditur, post vnū annum, & quatuor menses, & vigintiquinq; dies capta est Hierusalē, venisse Babylonem vnum ciuium Hierusalem, qui nunciaret captam vrbē atq; vastatam. Ante vnum autem diem quam veniret, qui ista narraret, vespere facta est manus dñi ad Ezechielem prophetam: quæ aperuit os eius quod diu clausum fuerat, & quidquid erat ille dicturus, hic factum ante replicauit: nec siluit amplius vidēs prophetiam suam opere completam, & nequaquam dubitare populū, qui erat in Babylone, vel eos qui capti erant, de vaticinio prophetali. Tunc enim aperitur os prophetę, quādo quod prius nūciauerat, opere mōstrant effectum, & tota libertate proclamat: qui nequaquam futura, sed vel pręsentia, vel transacta demonstrat. Hoc secundum literam. Cęterum iuxta anagogen, si Ezechiel interpretatur fortitudo Dei: Christus autem est Dei virtus & Dei sapientia: hoc intelligendum, quod capta Hierusalem & subuersa, quicunque perfidiam Iudæorū potuerit euadere, quales fuerunt apostoli, & reliquiæ, quæ saluæ factæ sunt: ipse Christo nunciat omnes ceremonias Iudæorū esse subuersas quas

4. Reg. 25 — Interpr. — 1. Cor. 1.

veniret qui fugerat: aperuitque os meum donec veniret ad me mane, & aperto ore meo non silui amplius. a Et factum est verbum domini ad me, dicẽs: Fili hominis, qui habitant in ruinosis his super humum Israel loquentes, aiunt, Vnus erat Abraham, & hereditate possedit terrã, nos autem multi sumus, nobis data est terra in possessionem. Idcirco dices ad eos: hęc dicit dominus Deus. Qui in sanguine comeditis, & oculos vestros leuatis ad immũditias vestras, & sanguinem funditis, numquid terram hereditate possidebitis? Stetistis in gladiis vestris, fecistis abominationes, & vnusquisq; vxorem proximi sui polluistis, & terrã hereditate possidebitis? Hæc dices ad eos: Sic dicit dominus Deus: Viuo ego, quia qui in ruinosis habitant, gladio cadent, & qui in agro est, bestiis tradetur ad deuorãdum: qui autem in præsidiis & in speluncis sunt, peste morientur. Et dabo terram in solitudinem & in desertum, & deficiet superba fortitudo eius, & desolabuntur montes Israel, eo quod nullus sit qui per eos transeat. Et sciẽt quia ego dominus cum dedero terram eorum desolatam & desertam propter vniuersas abominationes suas, quas operati sunt. Et tu fili hominis: filii populi tui loquuntur de te iuxta muros, & in ostiis domorum, & dicũt vnus ad alterum, vir ad proximum suum loquentes: Venite, & audiamus qui sit sermo egrediens à domino. Et veniunt ad te, quasi si ingrediatur popul⁹, (vel quo modo populus congregari solet) & sedent coram te populus meus: & audiunt sermones tuos, & non faciunt eos: quia in canticum oris sui vertunt

E quas quidam vsque hodie obseruandas putant, non audientes illud Apostoli: *A gratia excidistis, qui in lege iustificamini.* (Gal 5.a) Mirorque hominum pertinaciam, id velle sermone defendere, quod opere implere non audeant, nisi forte sub pelle ouium, id est, Christianorum, lupi cælantur Iudaici. Quid defensor Synagogæ in Christi ecclesiis personat? Capta ergo Hierusalẽ atque subuersa, aperitur os domini per Apostolos & Apostolicos viros, qui possunt dicere: *Os meum apertũ est ad vos ò Corinthii:* (2.Cor.6.c) & *apertũ est mihi ostium magnum & efficax.* (1.Cor.16.b) Et illud: *Os meum aperui, & attraxi spiritum:* (Psal.118.e) quod nunquam tacere poterit, nec audire cum Israel: *Audi Israel & tace:* (Deut 27.b Sec.70.) sed in toto orbe resonabit, & Christi euangelium pandet gentibus. Vnde iuxta hunc sensum & duodecimus annus ad duodecim refertur tribus, & decimus mensis ad tempus propitiationis Iudaicæ, quæ Græce dicitur *ἱλασμός*, & quinta dies mensis ad sensus carneos, quæ omnia capta Hierusalem, & euãgelio succedente, deleta esse & transisse monstrauimus, & vespere hoc est, in cõsummatione mũdi factam manum Domini ad verum Ezechielem: qui futuras ruinas vrbis cecinerat per prophetas, & mane impletas esse monstrauit.

F a ¶ *Et factum est verbum domini ad me, dicens: Fili hominis, qui habitant in ruinosis his super, &c.*] Primum sciendum, quod octo plus vel minus versus ab eo loco quem posuimus. Qui in sanguine comeditis, & oculos vestros leuatis ad immũditias vestras: vsq; ad eum locum vbi scriptum est: *Hæc dices ad eos, sic dicit dominus Deus*, in Lxx. non habentur: qui cum multis alia & hæc prætermiserunt: siue interpretata ab eis, scriptorum paulatim sublata sunt vitio. Et Latini nostri, imo inuidi Christiani, & vt apertius dicam, Grunnianæ factionis heredes aduersum nos latrant cur iuxta Hebraicum disseramus: quasi nolentibus ingerendi sint sibi, & non his epulæ præparentur, qui eas cum gratiarum actione suscipiunt. Certè si nobis non habent fidem, legant alias editiones, Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis: interrogent Hebræos non vnius loci (ne eos à me redemptos iactitent) sed diuersarum prouinciarum, & cum errori meo, vel imperitiæ cunctos viderint consonare, tunc se intelligant nimium esse prudentes, & magis cupere dormire quam discere: habitentque in septuaginta cellulis Alexandriæ Phari: ne vela perdant de nauibus, & funium detrimenta suspirent. Hæc contra inuidos: nunc quod proposuimus disseramus. Capta vt diximus Hierusalem, temploque subuerso, pauperes terræ, de quibus scribit Hieremias, (Hier.39.) soli relicti fuerant in Hierusalem: qui vineas & agros colerent, & in ruinis incensæ vrbis habitarent. Cumque deberent agere pœnitentiã super his, propter quæ captiuitas venerat, seipsos cassa spe decipientes loquebantur: Vnus fuit pater noster Abraham, & tamen hanc terram hereditate possedit: non quod ipse possederit, sed quod semen eius terram repromissionis acceperit. Si igitur ille vnus in tantos multiplicatus est populos: nos multo plures, qui relicti sumus in terra Iudæa, & habitamus in vrbibus desertis ac ruinosis, vtique multo amplius multiplicabimur, vt possideamus plures, quod vnus ille possedit. (Gen 15.b) Quibus respondit dominus, Abraham vnum, fide possedisse terram repromissionis. *Credidit enim Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam.* Istos autem incredulitate & sceleribus occupatos, etiam si plures sint possidere non posse. Simulque enumerat, quid facientes offendant Deum: sex videlicet genera peccatorũ. Qui in sanguine comeditis, & oculos vestros leuatis ad immunditias, hoc est, ad idola vestra, & sanguinem funditis, hoc est, homicidium perpetratis, numquid ista facientes poteritis terrã hereditate retinere? Nec hoc estis scelerum fine contenti, sed statis in gladiis vestris, quotidie parati ad occidendum, & imitantes Esau, (Gen 27.f) qui stetit & vixit in gladio suo facitis abominationes incredibiles: videlicet libidinũ turpitudines, & vn⁹quisq; vxorem proximi sui polluit, vt in eo sit sceleratiór, quod amici & proximi polluerit vxorẽ. Et cum hæc, inquit, faciatis, arbitramini vos terram hereditate retenturos: Responde igitur eis ò Propheta, & hanc super eos ex meo sermone prome sententiam. Iuro per memetipsum, quod qui habitant in ruinosis & parietinis, gladio cadent, & qui in agris sunt siue in campo, à bestiis deuorentur, & qui in muratis siue in præsidiis ac speluncis, Dei irã vitare non possint, sed fame moriantur & pestilentia. *Et dabo*, inquit, *terram Iudæam in solitudinẽ, & deficiet superba fortitudo eius*, quæ quondam fuerat fortitudo. (1.Pet 5.b) Superbis autem resistit Deus, & humilibus dat

H gratiam. Montes quoque & omnia deserentur, & in tantam venient solitudinem, vt nullus per eos transeat: & tũc nequaquam confident in multitudine sua pauci qui remanserant: sed cognoscẽt solitudinis magnitudine, quod ego sim dominus, qui dedi terram in desertum propter omnes abominationes, quas operati sunt. Hæc dicta sint aduersus eos, qui capta Hierusalẽ, omniq; Iudæorũ regione vastata, pauci habitabant in ruinosis, & in desertis vrbibus, villulisque. Nunc veniamus ad tropologiã, & iuxta consuetudinem nostram, latam disputationem stringamus potius, quam differamus. Omnis hæreticus in parietinis habitat & desertis, & possidere se putat terram Israel, dicitque: Si Abraham fide sua vnus homo in tantam venit beatitudinem, vt semen eius multiplicaretur sicut arena maris, & sicut astra cæli: quanto magis nos plures terram Israel, hoc est, cernentium Deum, & Iudæam confessionis dominicæ possidebimus? Quibus respondit dominus. Ille possedit terram fidei merito, vestra autem infidelitas imo blasphemia terram Israel, id est, ecclesiam possidere non poterit. Primum enim comeditis in sanguine, effundentes eorum sanguinem quos scandalizatis. Deinde oculos vestros leuatis ad immunditias vel abominationes vestras, quas de vestro animo confinxistis: ([illegible]) cum debueritis imitari ecclesiasticum virum, & dicere: *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cælo.* (Psal.122.b) Tertiò sanguinẽ funditis, non viuificantes eos, quos seduxistis, sed interficiẽtes. Nec vobis sufficit tria ista fecisse, sed statis in gladiis vestris, hoc est, perseueratis in prauitate sententiæ, & parati estis ad cædes, & fecistis abominationes, ea agentes in cubilibus, quæ turpe est loqui, & vxoẽ proximi vestri polluistis, ecclesiasticam videlicet conuersationem, quotidie de cõplexu Christi deceptos rapere festinantes. Et cum hæc feceritis putatis vos terram Israel hereditate tenturos? Quibus loquitur Deus, quod quicumque in ruinosis hæreticorum habitauerit conciliabulis, gladio cadat ecclesiastico: de quo scriptũ est: *Gladii ancipites in manibus eorum.* (Psal.149.e) Et in Euangelio: *Non* (Matt.10. Luc.2.f)

illos, & auaritiam suam sequitur cor eorū) siue vt in LXX. continetur: Quoniam mēdacium in ore eorum ipsi faciunt, & post abominationes suas cor eorum graditur.) Et es eis quasi carmē musicum, quod suaui dulcique sono canitur, & audient verba tua, & non faciēt ea: & cum venerit quod prædictum est: ecce enim venit, tūc scient quod propheta fuerit in medio eorum.

A על·פני השדה במצרות ובמערות Psal 71 d Prou 11 e Ser 70. Matt 21 b *veni pacem mittere, sed gladium*. Et, seruus qui se luxuriæ tradit & otio, diuidetur, id est, mucrone ferietur, & pars eius ponetur cum infidelibus. Et qui in agro siue in cāpo est, bestiis tradetur ad deuorandum: quas propheta vitare desiderās deprecatur: *Ne tradas bestiis animam confitentē tibi.* Qui autem in præsidiis, & in munitis est (de quibus scriptum est:) Ciuitates firmas ascendit iustus, & destruxit munitiones earum, in quibus confidebant impij: & versatur in speluncis de quibus dicitur: *Scriptum est: Dom⁹ patris mei, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronū*) iste fame sermonis domini, & peste morietur: & dabitur omnis terra hæreticorum in solitudinem, ita vt frangatur eorum superbia, & redigantur montes in solitudinem, qui sibi altitudinem scientiæ promittebant. Qui montes vocantur Israel: quia sub Christi nomine deceptos quosque supplantant: nullusque per eos trāsibit, nec
Exod .3 a dicere poterit quod Moyses: *Transiens videbo visionem hāc magnam*: habitatores enim sunt peruersorum montium, nō peregrini nec accolæ: Vt cum hæc passi fuerint, tunc cognoscant, quod ipse sit dominus, qui dederit terram eorū in solitudinem propter abominationes, quas operati sunt. Sequitur: Eadem quidem die & eodem tempore, hoc est, duodecimo anno, decimo mense, in quinta mensis, quādo venit qui fugerat de Hierusalem, & quando locutus est propheta ad eos, qui erāt in terra Iudæa, & æternæ possessionis sibi spē pollicebantur, & iubet prophetæ, & dicat populo, qui in Babylone versatur, & habitat cū eis, & arguat eos super insidiis blandiētibus, qui prophetæ verba audire desiderant, non ad animæ salutem, sed ad aurium voluptatem. Isti iuxta muros sedebant, & in ostiis domorū: nequaquā in sensum prophetæ intrare cupiētes, sed mutuo se hortantur, & dicunt: Venite & audiamus qui sit sermo egrediens à domino: Et sic veniunt quasi populus, qui ingrediatur ecclesiam Dei, & sedent corā te populus meus, qui meū esse se dicit, & nolunt facere quod audierunt: Istiusmodi mihi videntur eorum similes, qui theatralibus luduntur carminibus, & vel tragœdos audiunt vel comœdos, & ibi cum voluptate palpantur: ita vt cum egressi fuerint à te, replicēt ea, & decantēt, & dulci sono se decipiant. *Et audient*, inquit, *verba tua, & non facient ea.* Tales sunt vsq; hodie multi in ecclesiis, qui aiunt: Venite, audiamus illum & illum: mira eloquentia prædicationis suæ verba voluentem plaususque commouēt, & vociferantur & iactant manus: Et quæ operibus neglexerant, postquam aduenisse cognouerint (necesse est enim venire, quod propheta Dei sermone pronunciant) tunc incipient approbare & nosse, quod cuncta quæ audierant, non fuerint hominis verba sed domini, qui per prophetam & virum ecclesiasticum locutus est. C

Commentarij Libri decimi in Ezechielem Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI
B IN VNDECIMVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM D

PROOEMIVM.

NDECIMVS in Ezechielem explanationem Liber, in extrema sui parte contra Gog & Magog vaticinium continebit, & vsque ad exordium ciuitatis in monte posita, & templi in ea siti veniet. Quem si adiuuante Domino, & sua mysteria disserente, potuero ad calcem vsque perducere, diu mihi erit multumque dubitandum, vtrum ad spiritale templum debeam mittere manus, an aperte ignorantiam confiteri: præsertim cum & apud Iudæos, & apud nos, super interpretatione eius grande silentium sit, aliis in futuro tempore extruendum esse censentibus: aliis bono quidem animo, sed imperito, scientibus spiritualia esse, quæ dicuntur, & tamen ipsa spiritualia, quo modo disseri debeant, nescientibus. Et interim vt præsentis operis cura nos teneat, scias ò virgo Christi Eustochium, orandum tibi esse pro nobis. In prophetia difficillima, illud breuiter admoneo, quod vir nostræ ætatis haud ignobilis, ad Imperatorem scribens super hac natione dixerit: Gog iste, Gothus est, cui qua ratione possint omnia, quæ in ea scripta sunt, coaptari, non est meum, sed eorum qui hoc putant, disserere.

COMMENTARIORVM D. HIERONYMI IN EZECHIELEM PROPHETAM

LIBER VNDECIMVS.

CAP. XXXIV.

T factum est verbum Domini ad me, dicens: Fili hominis, propheta de pastoribus (siue ad pastores) Israel: propheta, & dices pastoribus. Hæc dicit Dominus Deus. Væ pastoribus Israel, quæ pascebant semetipsos (siue

T factū est verbum, &c.] Sæpe commonui editionē me vtráque miscere, vt librorum vitem magnitudinem, in his duntaxat, quæ nō multum à se in translatione discordant. Post captam Hierusalem, postquam annunciauit in Babylone qui fugerat, locutus est de his, qui habitabāt in ruinosis Hierusalem, & deinde ad eos qui in captiuitati positi, nihilominus perseuerabant in malitia, prophetæ verba audire nolentes, nūc ad pastores, id est, ad principes sermoné dirigit, quorū vitio oues, id est, populi dissipati sunt. Et hoc notandum, quod à duodecimo anno, decimo mense, quinta mēsis transmigrationis siue captiuitatis Iechoniæ, & qui cum eo capti fuerāt vsq; ad vicesimū & quintum annū, quando super montem vrbis ædificatæ templum extruitur, & incredibilia ecclesię sacramēta panduntur, nullus in medio annus, nullúque tempus est positū: sed simpliciter dicitur: factus est sermo domini ad me dicens: Fili hominis, loquere ad illas & ad illos: vt intelligere debeam⁹ omnia quæ leguntur tredecim annis, diuersis dicta temporibus, & tamen certa inter se spatia temporū nō habere. Ad pastores autem Israel sermo dirigitur, quos vel reges vel principes scribas & Pharisæos, ac magistros Iudaici populi debemus accipere:

A accipere: Vel certè in euangelico populo, episcopos, presbyteros, & diaconos: aut iuxta mysticos intellectus, angelos singularum ecclesiarum, ad quos scripsit Ioannes in Apocalypsi
Apoc. 2. a / Matt. 18. b sua. Et quorũ angeli quotidie vident faciem Dei. Primumq; dicitur: *Væ pastoribus Israel:* qui cum gregem domini pascere debeant, & saluti illius prouidere, pro sua festinãt luxuria.
Eccl. 7. a Vnde magnopere cauendum est, & obseruãda illa præcepta: *Ne quæras iudex fieri, ne forte non possis auferre iniquitates.* Et
Ibid. 3. c iterũ: *Quãto maior es, tanto magis te humilia, & in cõspectu domini inuenies gratiã.* Et rursũ:
Ibid. 32. a *Ducem te constituerũt, ne eleueris: sed esto inter eos quasi vnus ex illis.* Vnde & apostolus quasi paruulum atq; lactentem inter
2. Cor. 11. b discipulos esse se dicit. Quodq; sequitur: *Lac comedebatis, & lanis operiebamini:* per Metaphoram pastorum ad principes loquitur, de quibus & in alio loco scriptũ est. *Qui deuorant plebẽ meã sicut escam panis.* In lacte, omnes escas intellige, in lanis, multiplicẽ vestium varie-
Psal. 52. a tatẽ. Quod autem dicitur: *Et quod crassũ erat, occidebatis:* de diuitibus populi loquitur, quos mali principes in ecclesiis iugulare narrãtur, dum eos prædicant, & vitia eorũ increpare
Esa. 3. non audent. De quibus & propheta dicit: *Populus meus, qui beatos vos dicunt, seducunt vos, & semitã pedum vestrorũ sup-*
Iacob. 2. a *plantant.* De quibus & Iacobus
F loquitur, quòd cũ ingressi fuerint ad eos pretiosis circũdati vestibus, & annulo aureo, honorãtur ab eis & sanctis pauperibus dicitur: Tu verò sede in scabello siue in terra, aut sta. Isti quòd infirmum est, non confortant siue consolidant. Vnde & Pau-
1. Thess. 5. c / Rom. 14. a / 1. Cor. 11. g lus Apostolus loquitur: *Suscipite infirmos.* Et infirmum in fide assumite, & multi inter vos infirmi & ægrotantes. Ad quos mittitur sermo diuin⁹, de quo
Psal. 106. b scriptum est in Psalmis: *Misit verbũ suum, & sanauit eos, & eripuit eos de corruptionib. eorũ.* Et quod fractũ est, ait, nõ alligãt, nequaquã mortalia in populis considerantes vulnera, qualis est adulter, homicida, sacrilegus. Et quod abiectũ est, siue quod errare viderint, non reducunt, permittentes eos ab hæreticis decipi. Et quod perierit non requirunt, non tam perditos saluare cupientes, quã eos qui sunt in ecclesiis deuorare, sed cum austeritate imperantes eis, & cum potentia: Quod propriè ad supercilium episcoporum pertinet, eorum videlicet, qui operibus dedecorant nominis dignitatem, & pro humilitate assumunt superbiã, vt honorem se putent cõsecutos, non onus, & quoscunque in ecclesia viderint præpotentes, & Dei habere sermonẽ, opprimere nituntur. Vnde iuxta LXX. scriptũ est: *Et quod forte erat, affligebatis labore. Et dispersus est populus Dei,* vel vitiis, vel errore hæreticorũ: *eo quod non esset pastor* bonus, qui poneret animam suam

G pro ouibus: sed omnes mercenarij, qui lucra tantum de gre-
Ioan. 10. c / Psal. 103. f gibus considerant, & cum lupum viderint, fugiunt. Quorum negligentia, grex domini deuoratur à bestiis agri, de quibus scriptũ est: *Posuisti tenebras, & facta est nox: in ipsa pertransibunt omnes bestiæ agri: catuli leonum rugientes, vt rapiant, & quærant à Deo escam sibi.* Et dispergunṭur, & errant in cunctis montibus, qui eleuantur contra scientiam Dei, & in vniuerso colle excelso: qui per hæreticam superbiam, ecclesiasticam despiciunt simplicitatem. Et super omnẽ faciẽ terræ dispergũtur: terrena, non cœlestia requirẽtes. Et non erat qui requireret, nec qui reduceret: quia deliciis occupati, gregis dominici damna non curant. Vnde ad malos pastores sermo fit dñi: Quia ista & ista fecistis, quę supra exposui, & quę secundo enumerat: Ecce ego ipse ad pastores veniam, & requiram gregem meum de ma-
Matt. 18. a nu eorum, quibus expedit, vt mola asinaria alligetur ad collum, quam vt minimum scandalizẽt de populo meo. Et hæc erit eorũ pœna vel maxima, vt vltra nõ pascant gregẽ meum: ne sub occasione ouiũ seipsos pascant, & opes congregẽt. Et liberabo populum meũ de ore eorum. Requiram, inquit, de manu, & liberabo de ore, quòd a-
H uidis faucibus deuoratur. Cum autem requisierit oues, visitat eas quasi ægrotãtes, atque macilentas, & pastorũ negligentia dissipatas, & liberabit de omnibus locis in die nubis & caliginis, de qua loquitur & Ioel: *Ad-*
Ioel. 2. a *est dies domini, & prope est dies tenebrarũ & caliginis, & dies nubis & nebulæ.* Tunc educentur de terris, vt inducantur in terrã suam, quæ est terra viuentium, & ipse eas pascet in montibus
Psal. 120. a Israel, de quibus loquitur Dauid: *Leuaui oculos meos in montes: vnde veniet auxilium mihi.* Et nõ solum in mõtibus, sed in riuis, & in cunctis sedibus terræ, in pascuis vberrimis, & in monte excelso, de quo Esaias & Micheas plenius vaticinantur,
Esa. 2. a / Mich. 4. siue in mõtibus excelsis Israel: *Ibi requiescent in herbis virentibus, & dicẽt, Dominus pascit me, & nihil mihi deerit, in loco pas-*
Psal. 22. *cua ibi me collocauit, super aquas refectionis educauit me.* Et pascentur in pascuis pinguissimis super montes Israel. Est infinita promissio, spesq; beatitudinis quãdo ipse dominus pollicetur, dicens: Ego pascã oues meas, & nequaquã eas cõmittã malis pastoribus, & ego eas accubare faciã, dicit dominus Deus: vt requiescãt in sinu Abrahã, Isaac, & Iacob. Tunc quod perierat in gentium populis, requiretur, & quod errauerat in hæreticorũ persuasione, reducetur, quod confractũ fuerat, alligabitur, & quod contritum atque infirmum, consolidabitur, vt impleatur quod
Psal. 146. a / Ibid. 50. d scriptum est: *Qui sanat infirmitates eorum, & alligat cõtritiones eorum. Cor enim contritum, & humiliatum Deus non*

(siue ò pastores Israel, numquid pascunt pastores semetipsos?) Nonne greges pascuntur à pastoribus? (siue nonne oues pascunt pastores) Lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod crassum erat occidebatis, gregem autem meum non pascebatis. Quod infirmum fuit non solidastis (siue confortastis) & quod ægrotum, non sanastis: quod fractum, nõ alligastis: & quod abiectum erat (siue errabat,) non reduxistis. Et quod perierat, nõ quæsistis: sed cum austeritate imperabatis eis, & cum potentia: (siue, quod forte erat, afflixistis labore.) Et dispersæ sunt oues meæ, eo quod non esset pastor (siue pastores:) & factæ sunt in deuorationem omnibus bestiis agri, & dispersæ sũt. Errauerũt greges mei (siue oues) in cunctis montibus, & in vniuerso colle excelso, & super omnẽ faciem terræ dispersi sunt greges mei (siue oues) & non erat qui requireret, nõ erat, inquam, qui requireret (siue qui reduceret.) Propterea ò pastores, audite verbum domini: Viuo ego, dicit Dominus Deus: quia pro eo quod facti sunt greges mei (siue oues) in rapinam, & oues meæ in deuorationem omnium bestiarum agri, eo quod non esset pastor (siue pastores,) neque enim quæsierunt pastores gregem meum, sed pascebãt pastores semetipsos, & greges meos nõ pascebant. Propterea pastores audite verbum domini, hęc dicit dominus Deus: Ecce ego ipse super pastores requiram gregem meum de manu eorum, & cessare eos faciam, vt vltra non pascãt gregem meum, nec pascãt amplius pastores semetipsos, (siue oues,) & liberabo gregem meũ (siue oues) de ore eorum, & non erit vltra eis in escam. Quia hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego ipse requiram oues meas, & visitabo eas, sicut visitat pastor gregem suum in die quando fuerit in medio ouium suarum dissipatarum: (siue quando fuerit caligo & nubes in medio ouium suarum separatarum,) sic visitabo oues meas, & liberabo eas de omnibus locis, in quibus dispersæ fuerant in die nubis & caliginis. Et educam meas (siue eos) de populis (siue de gẽtibus) & congregabo eas (siue eos) de terris siue regionibus,) & inducam eas (siue eos) in terram suam, & pascam eas (siue eos) in montibus Israel, in riuis & in cunctis sedibus terræ. In pascuis vberrimis pascam eas (siue eos) & in mõtibus excelsis Israel erunt pascua earũ (siue ouilia eorum,) ibi requiescent in herbis virentibus, & in pascuis pinguibus pascentur super mõtes Israel. Ego pascam oues meas, & ego eas accubare faciam (siue requiescere) dicit Dominus

nus Deus. Quod perierat, requirã, & quod abiectum erat (siue errauerat) reducam, & quod confractum fuerat, alligabo, & quod infirmum erat, consolidabo (siue confortabo, &) quod pingue & forte, custodiam: & pascam illas in iudicio (siue cum iudicio.) Vos autem greges mei (siue oues meæ) hæc dicit dominus Deus: Ecce ego iudico inter pecus & pecus, arietum & hircorum. Nonne satis vobis erat pascua bona depasci? Insuper & reliquias pascuarum vestrarum conculcabatis pedibus vestris, & cum purissimam aquã biberetis, reliquam pedibus vestris turbabatis. Et oues meę his quæ conculcata pedib. vestris fuerant, pascebãtur, & quæ pedes vestri turbauerant, hæc bibebãt. Propterea hæc dicit dominus Deus ad eos: Ecce ego ipse iudi[illegible]ioter pecus pingue & macilentum (siue in[illegible] pecus forte & infirmum.) pro eo quod lateribus & humeris impingebatis, & coroibus vestris vẽtilabatis omoia infirma pecora, dooec dispergerẽtur foras. Saluabo gregem meum, & non erit vltra in rapinam, & iudicabo inter pecus & pecus (siue ioter arietem & arietem,) Et suscitabo super eas (siue eos) pastorem vnum qui pascat eas (siue eos) seruum meum Dauid, ipse pascet eas (siue eos,) & ipse erit in eis pastorem. Ego autem dominus ero eis in Deum, & seruus meus Dauid princeps in medio eorum: Ego dominus locutus sum. Et faciam cum eis pactum (siue testamentum) pacis, & cessare faciam bestias pessimas de terra, & qui habitant in deserto, securi dormient in saltibus. Et ponã eos io circuitu collis mei benedictionem, & deducam (siue dabo) imbrem io tempore suo, pluuiæ benedictionis eruot. Et dabit lignũ agri (siue dabunt ligna camporum) fructum suom, & terra dabit germen suum (siue fortitudioem,) & erunt (siue habitabuot) in terra sua absque timore, (siue in spe pacis.) & scient quia ego dominus com contriuero catenas (siue torquem) iugi eorum, & eruero eos de manu imperaotiũ sibi,) siue seruire eos facientium. Et noo eruot vltra in rapinam gentibus, neque bestiæ terræ deuorabũt eos: sed habitabunt coofideoter (siue in spe) absque vllo terrore. Et suscitabo eis germen oomioatum (siue plãtationem pacis,) & noo eruot vltra immiouti (siue pereuotes) fame in terra, oeque portabunt amplius opprobria gentium. Et sciẽt quia ego dominus Deus eorum cum eis, & ipsi populus meus domus Israel, dicit dominus Deus. Vos autẽ greges mei,

gres

A spernit. Vnde & sanctus loquitur: *Sana me domine, quoniã cõturbata sunt ossa mea.* Et in tricesimoseptimo psalmo pęnitẽs: *Non est*, inquit, *pax ossibus meis à facie peccatorum meorũ.* (Ibid. 37.) *Et quod pingue*, ait, *& forte, custodiã*: ne voretur à bestiis. Et pascet oues suas in iudicio: sciens cui oui quæ pascua debeãtur. Diuersæ enim sunt mansiones apud patrẽ, & non iudicat pater quẽquã, sed omne iudiciũ dedit filio. (Ioan. 14. a; Ibid. 5. d) Hæc aduersum pastores locutus est, nũc loquitur ad oues, id est, ad populũ, & ad vtriusq; pecoris gregẽ, id est ouium, & caprarum: & non solũ ad oues & capras, sed & ad arietes & hircos, qui sunt in gregibus principes, quibus ait: Nõne vobis satis erat, quod bonis scripturarũ pascuis vescebamini? sed insuper reliquias pascuarũ vestrarum cõculcabatis pedibus: Et cũ aquã eloquiorũ Dei purissimũ biberetis, reliquas aquas pedib⁹ turbabatis: vt populus meus cõculcatus à vobis, pascuas, & turbidas aquas manducaret & biberet, & vestro viuo, quod per se bonũ erat, corruptum violatũq. susciperent. Quod & omnes quidem hæretici faciunt, vt carpãt eloquia scripturarum, & quantum io se est, maculent. Sed & ecclesiastici viri, qui dogmatũ non custodiuot veritatem, sed de suo corde cõfingunt, magistramq. habent præsumptionẽ suam, simili errore tetinentur. B Qui cum populo persuaserint vera esse, quæ fingũt, & in theatralem modum plausus concitauerint & clamores, immemores fiunt imperitiæ suæ & adducto supercilio, libratisq; sermonibus atque trutinatis, magistrorũ sibi assumuot auctoritatem. Videamus igitur quod sit iudicium intet pecus & pecus, & qoo iudicio iudicet eos bon⁹ pastor & verus, qui accepit omne iudiciom à patre. *Ecce*, inquit, *ipse ego iudico inter pecus pingue & macilentũ*, sioe inter forte & infirmum. (בריה; רזה) Fortes enim lateribus & humeris suis impingunt atq; collidunt infirma pecora, & cornibus ventilant: nescienres in lege taurum cornupetã debere puniri. (Exod. 26.) Impingebant autem lateribus, & cornibus vẽtilabant, donec dispergerent, & eiicerẽt ouęs foras. Soperbia enim maiorũ, & præpositorum iniqoitate, frequenter pelluntur de ecclesia, vt dispergantur à dño, quos ipse saluauit. Sed non dimittet eos vltra dominus in tapinam, & iudicabit inter pecus & pecus, oon inter nomina dignitatum, quibus tument præposin, sed inter hominem & hominem: iuxta id quod vterque seruus est domini. (Ioan. 10. b; Philip. 2. b) Tunc suscitabit pastorem vnum (qui dicit in euãgelio: *Ego sum pastor bonus*) seruum suum Dauid, secundum id quod formam serui dignatus est assumere: qui Dauid interpretatur, manu fortis. (דוד) Ipse pascet eos, & dominus erit eis in Deum, vel filius & pater, vel certè pastor iuxta assumptam carnem: dominus autem & Deus iuxta verbum, quod erat in principio apud (Ioan. 1. a) Deum. Qui Dauid, proficientibus pecudibus in rationale animal, nequaquam pastor vocabitur, sed princeps in medio eorum, de quo scriptum est: *Medius autem vestrum stat, quẽ vos ignoratis.* (Ioan. 1. d) Tunc ponet cum eis pactum pacis, nequaquã bellorũ atq; discordiæ, quia *factus est in pace loc⁹ eius*: sed pacis Christi, quæ exuperat omnem sensum, qui dicit: *Pacem meã do vobis, pacem meã relinquo vobis.* (C; Psal. 75. a; Phil. 4. b; Ioan. 14. d) Et cessare faciet bestias pessimas de terra, vitia vel perturbationes, quibus animæ vexantur humanæ: vel aduersarias potestates à quibus impugnantur. Et qui habitant in deserto, securi dormient in saltibus. *Dominus .n. reuelabit condensa siluarũ, & in tẽplo eius omnes dicent gloriam.* (Psal. 28. b) Eiectis autẽ bestiis, & redacta terra in solitudinẽ, ab istiusmodi animantibus securi dormient, & dicẽt: *Dominus illuminatio mea, & salus mea, quẽ timebo?* (Psal. 26. b) Et ponet eos qui securi dormient, in circuitu montis vel collis sui, & erunt benedictio. Tũc dabit imbrem in tempore suo, & pluuię benedictionis erunt, quas in Deuteronomij benedictionib. pollicetur. (Deut. 28.) Et dabit, inquit, lignum vitæ, de quo in Genesi scriptum est. (Gen. 2. b) *Lignumq; sapientiæ*: de quo dicitur: *Lignum vitæ est omnibus, qui assumunt eã.* (Prou. 3. a) Dabit autem fructum suum, quando & terra dederit fructũ suum: Siue ligna regionũ, sanctorum plurima multitudo. (Psal. 84. b) D Et terra dabit germen suum: *Veritas enim de terra orta est.* (Ἐυλογίαν; Ibidem.; לבטח) Et erũt in terra sua absque timore, siue in spe pacis: in terra viuentium, terra mansuetorum, de qua scriptum est: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terrã.* Vt rerum omniũ felicitate cognoscant quod ipse sit dominus: quando contriuerit catenas, vel circulum ferreum iugi eorum: quo quasi grauissimo premebantur imperio, & erueriteos de manu imperantium, sioe seruitute affligentium eos. (מטות עלם) Seruus est enim vnusquisque eius, à quo vincitur. Et nequaquam eruot vltra io rapinam dæmoniacis gẽtibus: nec bestię terræ deuorabunt eos, de quibus diximus: (פרר; המברים; 2. Pet. 2. b) sed habitabunt confidenter absq; vllo terrore, iuxta superiorem expositionẽ. Et suscitabo, inquit, eos germẽ nominatum, siue plantationẽ pacis, quæ loquitur in euangelio: *Ego sum vitis vera.* (מטעו לשם; Ioan. 15. a) Et non eruot vltra imminuti fame in terra. Ergo fames in terrenis est: fames autem audiendi sermonem Dei: quæ sub pastore bono, & germine oominato, atque omnium sermone celebrato, & plantatione pacis, nequaquam erit in terra, neq; amplius opprobrus gentium subiacebunt, vt dicant: *Vbi est dominus Deus eorum?* (Psal. 113.) Et scient post hæc omnia, quod non solum ipse sit dominus, quod & supra quoque dixerat: sed cum additamento, quod dominus omnium propriè Deus eorum sit cum eis, qui dicit in euangelio ad apostolos: *Ecce ego vobiscum sum cunctis diebus, vsque ad consummationem sæculi.*

grex pascuæ meæ(siue oues)homines estis. & ego dominus Deus vester, dicit dominus Deus.

CAPVT XXXV.

ET factus est sermo dñi ad me, dicens: Fili hominis, pone (siue conuerte) faciem tuã aduersum montem Seir, & prophetabis de eo (siue ad eũ) & dices illi, hæc dicit dñs Deus: Ecce ego ad te mons Seir, & extendam manũ meã super te, & dabo te desolatum atque desertum. Vrbes tuas demoliar (siue in vrbibus tuis faciã solitudinem) & tu desertus eris, & scies quia ego sim dominus: Eo quod fueris inimicus sempiternus, & concluseris filios Israel in manus gladij (siue & assederis domui Israel fraudulenter in manu gladij) in tẽpore afflictionis eorũ, in tempore iniquitatis extremæ. Propterea viuo ego, dicit dominus Deus, quoniam sanguini tradam te, (siue quoniam in sanguine peccasti) & sanguis te persequetur, & cum sanguinẽ oderis, sanguis persequetur te. Et dabo montẽ Seir desolatum & desertum & auferã de eo eũtem & redeuntem (siue homines & iumenta.) Et implebo montes eius occisorum suorum (siue vulneratorum:) in collibus tuis, & in vallibus tuis, atque torrẽtibus, interfecti gladio cadent. In sulitudines sempiternas tradam te, & ciuitates tuæ non habitabuntur: & scietis (siue scies) quoniam ego sum dominus: Eo quod dixeris, duæ gentes, & duæ terræ (siue regiones) meæ erunt, & hæreditate possidebo eas, cũ dominus esset ibi. Propterea viuo ego, dicit dominus Deus, quia faciã iuxta iram (siue inimicitiã) tuam, & secundum zelum tuum, quem fecisti, odio habens eos, & not⁹ efficiar tibi, cum iudicauero te. Et scies quia ego domin⁹ audiui vniuersa opprobria tua, (siue vocẽ blasphemiarũ tuarum) quæ locutus es (siue quia locutus es) de montib. Israel, dicens deserti nobis dati sunt ad deuorandum. Et insurrexistis super me ore vestro, (siue magnifice locut⁹ es super me ore tuo) & derogastis aduersum me, siue vociferati estis contra me) verba vestra, ego audiui. Hæc dicit dominus Deus: Lætante vniuersa terra, in solitudinem

E

Matt.18.d *sæculi*. Cum autem fuerit ipse dominus Deus eorum, tunc & ipsi erunt populus eius, non quilibet, sed qui meruerint appellari domus Israel. Ac ne putaremus vniuersa quæ dicta sunt ad pastores, & oues hircosq; & arietes pertinere, soluit ænigma, imo metaphoram, & ponit manifestius: *Vos autem oues meæ, & oues pascuæ meæ, homines estis*. Omnis igitur sermo diuinus de hominibus est, ad quos dicit, Ego sum dominus Deus vester, dicit dominus Deus.

CAP. XXXV.

ET *factus est sermo domini ad me, dicens: Fili hominis, pone (siue conuerte) faciem, &c.*] Illud autẽ quod in LXX. additum est: & consumentur: in Hebraico non habetur. Si semper in prophetis esset sermo Dei, & iugem in pectore eorũ haberet auspicium, nũquã tam crebro Ezechiel poneret: *Et factus est sermo domini ad me, dicens*. Sed quia ob humanam fragilitatem, & vitæ hui⁹ necessitates, interdum recedebat ab eis, propterea Ioannes
Ioan.1.e Baptista loquitur: *Qui misit me baptizare, ipse dixit mihi: Super quem videris spiritum sanctũ, in specie columbæ descendẽtem, & manentem in eo, ipse est*. Nũquã enim proprium esset in Christo quod additur, & manenté in eo, nisi ab aliis nonnunquã recederet. Alioquin & ad Moy-
F sem loquitur Deus: *Auferã de spiritu qui est in te*: quem vtique
Num 11.d non haberet, nisi ad eum à domino descendisset. Omnis autem istius capituli prophetia, est contra montem Seir: filiorum videlicet Esau & Edom, qui Græca & nostra lingua appellantur Idumæi: eo quod tẽpore necessitatis & angustiæ, quãdo Iudas capiebatur à Babyloniis, insultauerint eis, & eiecto populo Iudæorum, sibi putauerint terram traditam ad possidendum & non solũ non susceperint fratres suos, filios videlicet Iacob, sed persecuti sint, & concluserint in manus gladij. Vnde manifestius interpretatus est Symmachus: *Sanguinẽ tuũ odisti, & sanguis persequetur te*. Prophetatur autẽ, quod & ipse capiendus sit, & redigendus in solitudines sempiternas & rerum fine cognoscat, esse iudicem Deum, eo quod dixerit. *Duæ gẽtes & duæ regiones meæ sunt*: vel Idumæorũ & Iudæorum, vel certe Iudæ & Israel, duarum videlicet & decem tribuum. Et locutus es de montibus Israel, dicens: *Deserti nobis dati sunt ad deuorandum* nõ cõsiderans quod hæc contra Deum blasphemia redundaret. Vnde sequitur: *Lætante vniuersa terra, in solitudinem te redigã*. Et est sensus: Cum omnis terra Iudæa receperit pristinum statum, tu permanebis in solitudine sempiterna. Quodque infertur. Sicuti gauisus est super hereditate domus Israel, eo quod fuerit dissipata, sic faciã tibi, in LXX. non habetur, sed sub asteriscis de Theodotionis editione additum est. Omnis autem ira Dei illuc proficit contra montem Seir, vt cum fuerit dissipatus, & ipse vniuersa Idumæa cognoscant, quia ipse sit
שׂע dominus. Hæc iuxta historiam, & sensum magis quam verba cursim dixerim: Trãsibo ad anagogen, & studio breuitatis pauca perstringam. Pone, inquit, siue conuerte faciẽ tuã

G

aduersum montem Seir. Et significanter ait, conuerte, ab alia prophetia ad aliam prophetiam. Faciam autẽ non corpo- ἀνάγραπτον. ris, sed animi: de qua dicit & apostolus: *Nos autẽ oẽs reuela-* 2 Cor.3.d *ta facie, gloriam domini contemplantes*. Mons autem Seir, qui שׂעיר interpretatur hispidus & pilosus, contraria fortitudo accipienda est: quæ præsidebat genti filiorũ Esau, & se contra populum Iuda, id est, confessionis & veræ fidei erexerat. Quod si prudens lector opposuerit, quo modo in isto loco Seir, hoc est, hispidus & pilosus intelligatur in malam partem, cum Helias quoq; vir pilosus dictus sit: Breuiter respõdebo: de Esau scriptũ esse, quod ruffus fuerit, & quasi pelle hispid⁹, de Helia vero, quod vir tãtũ pilosus. In Esau (qui sanguinarius & cruẽtus, pelli hispidæ comparatur) mortalium operum & ipsius 4.Reg.1.b mortis indiciũ est: in Helia virilitatis argumẽtũ. Quamobrẽ & habitatio eius in solitudine, & cõuersationis austeritas, nõ solum virũ, sed & virũ fortissimũ demõstrabat. Porro Iacob, qui supplãtauerat Esau & primogenita eius acceperat: quia Gen.25.d simpliciter habitabat domi, & non erat venator, sicut gigas Nemrod, idcirco leuis appellatur & nitidus. Videamus ergo quid dici præcipiat Deus ad montem, siue contra montẽ Seir: *Ecce ego ad te mõs Seir*: H
Gen.10.b non mittam angelos, nec aliis vtar ministris: sed ipse ad te veniam, & extendam manum meam super te, & habitũ percutientis assumam, & dabo te desolatum atque desertum. Vt qui male habitabaris, & plurimos habebas impietatis tuæ socios: in tantũ vt & vrbes extrueres, imperiũque tibi proprium vendicares: nunc deso- latus cum vrbibus tuis (quas & Hier.1.b Hieremias destruere iubetur atque suffodere, vt bonas pro eis extruat ciuitates) ineptoficies, vt scias quod ego sim dominus, quem ante solitudinem tui nosse non poteras. Omnis autem causa peccati est, quod fueris inimicus sempiternus.
Psal.4.a Vnde dicit & psalmus: *Irascimini, & nolite peccare*: vt cito cõciliemur inimicis, & odia charitate, mutemus. Sed non ta- איבת lis mons Seir, qui super inimicitias sempiternas conclusit siue obsedit filios Israel dolo in manu gladij. Ex quo intelligimus, quod quicunque gladium arripuerit contra filios Dei, & dolose aliquid egerit, & obsederit eos, tradatur in manus gladij, sicut mõs Seir, in tempore iniquitatis extremæ: quãdo Eph.5.d dies pessimi sunt, *& mundus in maligno positus est*, & mul- 1.Ioan.5.d tiplicata iniquitate, *refrigescit charitas multorum*. Est autẽ & Matt.24.b aliud peccatum montis Seir: vt quoniam oderat sanguinem iustorum, quem singulis persecutionibus cupiebat effundere, ab ipso sanguine sustineat persecutionem. Vnde & sub Apoc.6.c altari, sanctorum animæ clamant, & vltionẽ à domino sui sanguinis deprecantur. Et auferuntur de monte Seir, euntes & redeuntes, id est, omnis habitator: siue homines & iumẽta, quæ saluantur in Ecclesia, de quibus scriptum est: *Homines & iumenta saluos facies domine*. Quod in monte Seir v- Psal.35.b trunq; deletur: vt & hi qui videntur aliquid habere rationis & illi qui simplici fide cõtenti sunt Deo iubente dispereant.

A Et implentur montes eius vulneratorum, & occisorum. Et non solum montes, qui ad impietatis verticem peruenerũt, sed colles quoq; hoc est, inferiores discipuli montis Seir, & valles, quæ in ima depressæ sunt: siue torrentes, qui turbidas habent aquas, & hinc inde collectas, venientesque de superbia: vel iuxta LXX. cãpi qui medij inter colles & valles sunt. Hi oẽs interfecti cadent gladio domini, & extentæ manˀ eius, atq; percutientis: vt redigãtur in solitudines sempiternas: & si q̃ erant ciuitates, hoc est, cõciliabula malæ habitationis, & ipsæ dispereant, & desinant in malã partẽ habere consensum & diuidãtur linguæ eorum, ne turrẽ blasphemiæ contra Deũ possint extruere, & redactæ in solitudinẽ atq; desertũ cognoscãt, quod ipse sit dominus. Nec sufficit monti Seir tanta dixisse quæ præteritus sermo narrauit sed hoc quoque per superbiã locutus est: Duæ gẽtes, & duæ terræ, siue regiones, meæ sunt: Idumæa videlicet & Iudæa: & hereticos & ecclesiasticos possidebo pariter. Et hoc (inquit) dixisti, cum dominus esset ibi, qui suo populo præsidebat. Propterea iurat dominus, & dicit: *Viuo ego, dicit dñs Deus*, quod iuxta irã tuã qua sæuiebas in populum Dei, & zelum
B tuũ quo persequebaris Christi familiã, odio habens eos, quos possidere cupiebas, cũ te percussero, & iudicauero, tunc tibi notus efficiar: & scies, quod opprobria tua, & blasphemias non alio referẽte cognouerim, sed ipse audierim: quæ locutus es contra montes Israel, dicẽs: deserti nobis dati sunt ad deuorandũ. Montes Israel, Moysen, prophetas & apostolos debemus accipere: quos hæretici & hæreticorum princeps diabolus sibi putant traditos ad deuorandum: quando aut rarus, aut nullus in ecclesia reperitur qui possit pugnare pro montibus domini, & eorum lacerationem sua voce defendere. *Et insurrexistis*, inquit, *super me ore vestro*, siue *magnifice locuti estis*: non vt putatis contra montes Israel, sed per illos aduersum me, & rogastis siue clamastis aduersum me. Omnes enim preces vestræ mons Seir, & socij montis Seir (de quibus supra dictum est: *Implebo montes eius, & colles & valles, & cãpos* siue *torrẽtes*) fuerunt aduersũ me: nequaquã preces & orationes, vt putatis ad Deum, sed clamores, vociferationes, atque blasphemiæ. Vnde & dominus comminatur, & dicit: Sicuti gauisus es super hæreditate domus Israel, quando tuis persecutionibus dissipata est, atque lacerata, & in toto orbe dispersa, sic faciam tibi. Lætante enim vniuersa terra viuentium, terraque sanctorum, & omnibus conuersis ad seruitutem Dei, tu dissipatus eris mõs hispide, mons pilose. & omnis Idumæa, opera videlicet terrena, & cruori & sanguini dedita: vt tunc cognoscas quod ipse sim dominus, qui alibi sum locutus: *Ego sum dominˀ Deus vester.*

[Margin: והגדילו עלי בפיכם והעתרתם; Sup. ead. b; Exod. 20 a; Sup. 35 a]

tudinem te redigam: Sicuti gauisus es super hereditate domus Israel, eo quod fuerit dissipata: sic faciam tibi. Dissipatus (siue desertus) eris mons Seir, & omnis Idumæa, & scient quia ego dominus.

CAPVT XXXVI.

TV autem fili hominis, propheta super mõtes Israel, & dices: mõtes Israel audite verbum dñi: Hæc dicit dominus Deus, Eo quod dixerit inimicus de vobis, euge, altitudines (siue solitudines) sempiternæ in possessionẽ datæ sunt nobis: propterea vaticinare & dic: Hæc dicit dominus Deus: Pro eo quod desolati estis, & conculcati per circuitum, (siue pro eo quod dispersi estis ab his qui in circuitu vestro sunt) & facti in hereditatem (siue in possessionem) reliquis gentibus, & ascendistis super labium linguæ & opprobrium populis (siue gẽtibus.) Propterea montes Israel audite verbum dñi Dei. Hæc dicit dominus Deus mõtibus, & collibus torrentibus vallibusq; & desertis parietinis (siue dissipatis,) & vrbibus derelictis, quæ depopulatæ sunt & subsannatæ (siue cõculcatæ) à reliquis gentib. per circuitum. Propterea hæc dicit dominus Deus. Quoniã in igne zeli mei locutus sum de reliquis gentib. & de Idumæa vniuersa, quæ dederunt terram meã sibi in hereditatem cum gaudio, & toto corde, & ex animo, & eiecerunt eam vt vastarẽt, (siue cũ odio despicientes animas vt subuerterent eas in vastatione (Idcirco vaticinare super terrã Israel, & dices montib. & collibus, iugis & vallib. hæc dicit dominus Deus. Ecce ego in zelo meo, & in furore meo locutus sum, eo quod confusionem (siue opprobria) gentium sustinueritis. Idcirco hæc dicit dominus Deus (siue Adonai dominus.) Ego leuaui (siue leuabo) manum meã, vt gentes quæ in circuitu vestro sunt, ipsæ confusionem (siue ignominiam) suam portent. Vos autem montes Israel ramos vestros (siue vuas vestras) germinetis, & fructũ vestrum afferatis populo meo Israel, prope est enim vt veniat. Quoniam ecce ego ad vos, & conuertar ad vos (siue respiciam vos) & arabimini, & accipietis sementem, & multiplicabo in vobis homines, omnemque domum Israel, & habitabuntur ciuitates, & ruinosa instaurabuntur (siue deserta ædificabũtur.) Et replebo vos hominibus, & iumentis, & multiplicabuntur & crescẽt & habitare vos faciam sicut à principio bonisq; donabo

CAPVT XXXVI. C

TV autem fili, &c.] Supra ponitur prophetæ facies siue conuertitur aduersum montẽ Seir: hic filius hominis loquitur ad montes: siue super montes Israel, qui iubentur Dei audire sermonẽ. Et vt parumper differã tropologiã, totius ad montes Israel prophetię breuiter hic sensus est. Quia insultauit vobis inimicus, hoc est, mons Seir, & putauit quod in perpetuũ ipse vos possideret & altitudines quondam domini nunc desertas cessisse sibi in hereditatem: & non solum dixit, sed & aliquanto tẽpore vos possedit, intantum vt superbe loqueretur contra vos, quod opprobrium essetis cunctis gentibus. Propterea hæc dicit dominus Deus, non solũ monti Seir, sed & montib. eius & collibus, torrentibus, vallibusque & desertis atq; vastatis, & vrbibus derelictis: quoniam in igne zeli sui, & aduersũ omnes quidem gentes, sed præcipue contra Idumæam locutus sit. Quæ cum ceteris, inquit, gentibus tenuit terrã meam in possessionem, & possedit gladio, & toto corde possedit, vt eiiceret habitatores de ea, terramq; vastaret. Propterea loquere (ait propheta) super terram Israel, & dices montibus & collibus, & iugis (pro quib. LXX. ταῖς νάπαις interpretati sunt: quæ nos nemorosa intelligimus loca) & vallibus: Hæc D dicit dominus Deus: In zelo & in furore meo, opprobrij vestri vltor existam, & leuabo manũ meam, vt gentes, quæ in circuitu vestro sunt, ignominiam & confusionem suam portent: vos autẽ ô mõtes Israel, secundum pristinum statũ germinetis virgulta, ramosque mittatis: siue iuxta LXX. afferatis vuas, quibus populus meus saturetur Israel. Quod non putetis post longum tempus futurum prope est, instat, & veniet tempus. Ac ne vobis videatur hoc esse difficile, ipse ego veniam ad vos, & qui à vobis recesserã cõuertar ad vos: vt pristinã culturam recipiatis, & semente omnia cõpleantur: ita vt multi in vobis fiant homines, & habitentur ciuitates, quæ prius destructæ fuerant. Et non solum homines multiplicabo, sed & iumenta æque multiplicabuntur & crescent, & habitare vos faciam sicut à principio, quando Moyse duce trans Iordanẽ duæ & semis tribus acceperant possessionem, & sub Iesu filio Naue, aliæ nouem & semis tribus terram Iudæam possederunt: bonisque vos donabo multo maioribus, quã fuistis ab initio, priusquã captiuitates varias sentiretis. Et cum hoc vobis fecero, tunc cognoscetis, quod ego sim dominus. Et impleberis, inquit, ô terra Israel populo meo, qui te hereditate tenturus est, & eris eis possessio, & non addes vltra, vt absque filiis sis. Cum autem multiplicatus fuerit vester habitator ô mõtes Israel, tunc nequaquam dicent inimici vestri contra vos, quod homines deuoretis, & absque liberis sit

[Margin: Num. 32; Ios. 13.14]

vestra

donabo maioribus, quam habuistis ab initio: & scietis quia ego sum dominus. Et adducam (siue generabo) super vos homines, populum meum Israel, & hæreditate possidebūt te (siue vos,) & eris (siue eritis) eis in possessionē, & non addes vltra vt absque eis sis (siue & nō adderis vltra vt absque liberis vos faciant.) Hæc dicit dominus Deus: Pro eo quod dicunt de vobis, (siue tibi) deuoratrix hominum es, & suffocans gentem tuam: propterea homines non comedes amplius, & gentē tuā non necabis vltra, ait dominus Deus: nec auditam faciam in te (siue in vobis) amplius confusionē (vel ignominiam) gentium, & opprobrium populorum nequaquam portabis (siue portabitis) & gentem tuam non amittes amplius (siue gens tua absque liberis vltra non erit) dicit dominus Deus. a Et factū est verbum domini ad me, dicēs: Fili hominis, domus Israel habitauerunt (siue habitauit) in terra sua, & polluerunt eam in viis suis, & in studiis (siue idolis) suis: iuxta immunditiam menstruatæ facta est via eorum coram me. Et effudi indignationem meam (siue furorem meum) super eos pro sanguine, quem fuderunt super terram, & in idolis suis polluerunt eam, & dispersi eos in gentes, & vētilati sunt (siue ventilaui eos) in terras (siue regiones) Iuxta vias eorum & adinuentiones (siue peccata) eorum iudicaui eos.

Et

E vestra possessio, sed ecōtrario multiplicetis homines, & largissimam prolem vestra posteritas germinet. Nec audies, inquit, amplius, nec sustinebis confusionē gentium: sed nec amittes gentem tuam, vt aliquando sustineas captiuitatem: quia dominus locutus est. Hæc κατὰ τὸ ῥητὸν more Iudaico dixerimus: quę illi expectāt in mille annorum regno, quādo ciuitatem Hierusalem asserunt extruendam, & templum quod in fine huius voluminis describitur, & rerum omnium felicitatem: quorum nonnulli arbitrātur sub Zorobabel hæc fuisse completa. Sed quomodo stare poterit hoc quod dicitur: *Et habitare vos faciā sicut à principio: bonisq; donabo maioribus, quam habuistis ab initio?* Sub Zorobabel enim Ezdra & Neemia pauci de populo sunt reducti, & ipsi obediētes Medis ac Persis, & deinceps Macedonib' & Ægyptijs atq; Romanis vsq; ad Titum & Vespasianum diuersarum gentium regib. seruierunt, & vsq; hodie seruiunt, vt stare omnino non possit hoc quod in extrema dicitur prophetia: *Et opprobrium populorum nequaquā portabis, & gentē tuam non amittes amplius.* Et quia longum est nunc aduersum dogma Iudaicum, & beatitudinem ventri & gutturi Iudaico seruientem (qui omnia terrena desiderāt, & dicunt: *Māducemus & bibamus:* de quibus & Apostolus loquitur: *Esca ventri, & venter escis Deus autem & hunc & illam destruet*) in breui explanatione dicere: nunc ad spiritualē intelligentiā trāseamus, iuxta quā & Esaiæ extremas partes interpretati sumus. Neq; enim iuxta Iudaicas fabulas, quas illi δευτερώσεις appellant, gemmatam, & auream de cælo expectamus Hierusalem: nec euersum passuri circuncisionis iniuriam: nec [illegible] taurorum & arietū victimas: nec sabbathi otio [illegible] Quod & multi nostrorū, & præcipue Tertulliani liber, qui inscribitur de spe Fideliū, & Lactantij institutionum volumē septimum pollicetur, & Victorini Pictauiensis episcopi crebræ expositionis, & nuper Seuerus noster in dialogo, cui Gallo nomen imposuit. Et vt Græcos nominem, & primum extremumq; coniungam. Irenæus & Apollinarius. Nos ergo mōtes Israel, prophetas & apostolos esse dicemus, qui audiunt verbum Dei, & quibus diabolus insultauit inimicus, dicens: Euge, excelsi quondam montes de quib. scriptum est: *Montes in circuitu eius, & dominus in circuitu populi sui*, mihi dati sunt in possessionē: quando persecutionū angustiis desolati sunt, & conculcati per circuitum, & facti in hereditatem reliquis gētibus, & ab omnib. blasphemati. Propterea loquitur dominus conculcatis montibus & desolatis, & non solum montibus, sed & inferioribus, ac per singulos gradus in terra Iudæa, hoc est, in monte ecclesiæ constitutis, de qua scriptum est: *Non potest ciuitas abscondi super montem posita:* & collibus atque torrentib. quorum hyeme persecutionum & tempestate, pressuræ augetur fides: Vallibus quoque his qui in humilitate depressi sunt & desertis ecclesiis & parietinis, atque in toto orbe ecclesiarum conciliabulis derelictis: qualis sub Diocletiano & Maximiano in toto orbe persecutio fuit: per quam proscriptæ sunt ecclesiæ atque vastatæ: Quando subsannauerunt ecclesiam omnes gentiū & hæreticorum gentes per circuitum: quod in igne zeli furoris sui locutus sit, & proprie aduersum Idumæam, quæ terrenis operibus volebat omnes, deposita imagine cœlestis, portare imaginem terreni. Illi enim dederunt terram Dei sibi in hæreditatem, & ex toto corde atque ex animo ecclesiā domini

Inf. 41. b

Inf. 40. c

F

1. Cor. 15. d

Ibid. 6. c

Psal. 124. a

Mat. 5. b

G persecuti sunt, & eiecerunt eam de sedibus suis, & vastauerunt. Sed quid profuit nationibus? quid iuuit hæreticorum gentes insultasse terræ domini: cum dominus loquatur ad eam, & montibus illius collibusque ac iugis siue nemorosis locis, quæ amœnitate virebant paradisi? & collibus, de quibus supra diximus, in zelo & in furore suo locutus sit, & pro opprobrio gentiū leuet manum suā contra aduersarios, qui ecclesiam persecuti sunt, vt portent confusionem & ignominiam suā? Tunc persecutorib. interfectis, & pace ecclesiæ reddita, montes Israel, apostoli videlicet & apostolici viri, germinabunt arbores suas, & extendent ramos, vuasq; afferēt calcandas in prælo domini: de quib. musta fundūtur, quæ inebriant credentiū populos, & exprimitur vinū, quod lætificat cor hominis: vt omnis fructus montium, de quibus conficitur panis de cælo descēdens, comedatur à populo Dei Israel. Et ne forsitan desperemus in persecutionibus, additur: Prope est tēpus vt veniat. *Veniens enim veniet & nō tardabit.* Vnde suum ad montes, & ad eos qui in tribulationib. perdurarunt, pollicetur aduētum: atq; promittit, quod post persecutionis ardorē exerceatur terra prius decerpta Christi vomere, & omnem virtutū sementem recipiat de qua nascantur & multiplicētur homines, & omnis domus Israel.

אפסים πέρατα.

H Cumque ciuitates, hoc est, ecclesiæ credentium fuerint inhabitatę redeuntibus turbis, tunc nequaquam solum homines qui pollebant scientia scripturarum, sed & iumēta, simplices quique credentium, multiplicabuntur atque succrescent, & habitabuntur ecclesiæ sicut à principio, hoc est, priusquam esset persecutio: bonisque florebunt maioribus quam habuerunt ab initio, martyrum victoriis coronatæ. Et tunc scient, quod ipse sit dominus, qui restituit plebem suā pristino statui: quæ possideat ecclesias, & ipsa sit ecclesiarum hæreditas, & nequaquam vltra absque liberis sit quos in persecutione perdiderat. Vnde iubetur prophetæ, vt loquatur ad terram mansuetorum, terramque viuentium, siue ad montes Israel, & dicat: Persecutorum vltra non patieris opprobrium: nec insultabunt iugulatum populum tuum, sicut oues occisionis. Pace enim reddita, opprobria vniuersa cessabunt: nec sustinebis confusionem & ignominiam inter diuersas in circuitu nationes: sed gentem tuam habebis & populum: quia veritas promissionum, domino loquente firmata est.

a ¶ *Et factum est verbum domini ad me dicens: Fili hominis, domus Israel habitauerunt, &c.*] Perspicua sunt, quæ dicuntur, omnium sensus montiū Israel, qui prius deserti fuerāt, & postea restituti, nunc manifestius, ponitur. Reddit q; causas Deus, quare populum Israel captiuitati tradiderit, & propter suam clementiam pollicetur reducturum se eos in terram Iudæam, & multo ampliora tributurum quā abstulerat. Quod quidam Iudæorum referunt ad Zorobabel tempora quando Cyro rege Persarum laxante captiuitatem eorum, de tribu Iuda & Beniamin plurimi reducti sunt in Iudæam. Alij vero ad mille annorum regnum referunt, quando sub Christo, quem putant esse venturum, sperant vt ciuitas extruatur Hierusalem, & ædificetur templum, de quo in vltima parte huius prophetiæ dicturi sumus. Et interim, vt Iudaicas fabulas relinquamus, & interminabiles genealogias, iuxta consuetudinem nostram, breuiter τροπολογίαν huius capituli percurramus, & quid nobis videatur,

Inf. 41.

A iuxta ecclesiasticam intelligentiam differamus: Domus Israel, hoc est, populus Iudeorum, habitauit quondam in terra sua, hoc est, in terra Iudææ, quando educta est de Ægypto בעלילותם sed polluerunt eam in viis & in studiis, siue idolis suis: & in tantum extitere polluti, vt immunditiæ mulieris menstruatæ cōparati sint. Propter quod Deus effudit indignationē suā super eos, pro sanguine prophetarum atq; iustorū, quem fuderant super terrā, dicēte in euāgelio Saluatore (Matt. 23. a): Hierusalem, *quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt.* Et iterum: *Amen amen dico vobis: requiretur sanguis, qui effusus est, à generatione hac, à sanguine Abel iusti, vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem effuderunt inter altare & tēplū.* Non solum autem effuderunt sanguinem, sed & polluerunt terram sceleribus suis. Quamobrem dispersit eos vel sub Babylonia captiuitate, vel sub Romana: quando vere effuderunt sanguinem Christi, & ventilati sunt in terras, quomodo paleæ ventilantur, & iuxta vias suas & inuentiones pessimas iudicati, ita vt in gentib. quoque ad quas captiui ducti fuerant, polluerent nomen sanctū Dei: eo quod per irrisionem dicerent vniuersæ nationes: Ecce populus Dei iste est, qui se iactabat proprie nosse cultum Dei. B Quod cum vidissem, ait, non propter eos, sed propter nomen meum sanctum (creator enim omnium sum) peperci eis, & sanctificaui illos, & gloriæ pristinæ restitui, ita vt super credentes, & ab errore conuersos, effunderem aquam mundam baptismi salutaris, & mundarem eos ab abominationibus suis, & ab vniuersis erroribus, quibus fuerant occupati, & darem eis cor nouū, vt crederent in filium Dei & spiritum nouum, de quibus (Psal. 50.) Dauid loquitur: *Cor mundum crea in me Deus, & spiritum rectum innoua in visceribus meis.* Et considerandum, quod cor nouum & spiritus nouus detur per effusionem, & aspersionem aquæ. Quando autem cor nouum datum fuerit, & spiritus nouus, tunc auferetur de corde Iudaico omnis duritia, quæ lapidi comparatur: vt pro lapideo corde, sit cor carneum, molle & tenerum, quod spiritum Dei in se possit recipere, & inscribi literis salutaribus. Tunc ambulabunt in præceptis domini, & custodient iudicia eius, & habitabunt in terra confessionis, quam dederat patribus (Ioan. 12. d) eorum, Abraham, Isaac, & Iacob, & cunctis sanctis ac prophetis: & erunt in populum Dei, & dominus erit eis in Deū, (Amos 8.) quod præsenti tempore cōprobatur. Cumq; saluati fuerint, vocabit dominus frumentum, & multiplicabit illud. *Nisi enim granum tritici cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum* (Luc. 15. a) *solum manet.* Et nequaquam patientur famem: non famem panis, & sitim aquæ, sed famē audiendi sermonem Dei: quā passus est ille, qui à patre profectus, omnem quam acceperat substantiam, dissipauit: quando famis necessitate cogente, porcorum pastus est siliquis. C Tunc multiplicabitur fructus ligni, hoc est sapientiæ, de quo scriptum est (Prou. 3. Gen. 27.): *Lignum vitæ est omnib. qui requirunt eā*: & genimina agri, in similitudinē Iacob: cuius odor erat *quasi odor agri pleni, cui benedixit dominus.* Nec vltra portabunt opprobrium famis in gentibus, quod hodieque Iudæorum patitur incredulitas, sed postquā beatitudinē fuerint consecuti, imitabuntur Apostolū qui dicit (1. Cor. 15.): *Non sum dignus vocari apostolus: quia persecut⁹ sum ecclesiā Dei.* Et recordabuntur viarū suarum pessimarū, & studiorū non bonorum, quib. offenderant Deum, & displicebunt eis iniquitates suæ, & scelera sua, quib. prius errauerāt. Hæc autem omnia tributurus est dominus: non propter eos, qui proprio errore perierunt, sed propter nomē sanctum suum. Vnde prouocat domum Israel vt confundatur, & erubescat super prioribus vitiis, & suum intelligat creatorem. Postquā autem mundauerit credētium ex Iudæis populum ab iniquitatibus suis, & habitari fecerit vrbes ecclesiæ, & instaurauerit ruinosa, quæ in synagogis conciderant: & terra confessionis fuerit exculta ceremoniis Dei: quæ quondam visa est desolata omnibus sanctis, qui terrenæ conuersationis opera præterierunt: D Tunc omnes dicent: quo modo terra Iudæa, quæ quondam fuerat inculta, nunc habet similitudinem paradisi Dei, & ciuitates Iudææ, quæ desertæ fuerāt & destitutę, & sua incredulitate suffosæ nūc erectæ & munitæ sunt in confessione, & nomine domini saluatoris, ita vt omnis creatura cognoscat, & multitudines angelorū, quæ terrā ambiunt Israel quod dominus dissipatas ædificauerit ciuitates, & incultas plātauerit regiones, & quod pollicit⁹ fuerat per prophetas, opere compleuerit? Nec hoc erit liberalitatis suæ in populum quē saluauerit, contētus munere, sed multo maiora præstabit. Inuenietur enim à domo Israel, qui multo tempore quæsitus fuerat, & non inuentus. Et postquam inuenerit eū multiplicabit eos sicut oues, (nō brutorū animantium, sed oues hominū, quæ rationis confessionisq; sunt plenæ: sicut oues sanctas, & greges Hierusalem: in qua proprie Dei cultus, & visio pacis est,) in solemnitatib. eius, Quando comedimus azyma synceritatis & veritatis, & agni carnib. vescimur, & cruore potamur, & in septē hebdomadibus, & in tabernaculis huius sæculi dominica festa celebramus: vt ciuitates quondam desertæ, plenæ fiant gregibus hominū, & hac ratione cognoscant quod ipse sit dominus, qui cūcta præstiterit. Hæc iuxta historiæ veritaté, imo iuxta prophetiæ fidē, quo modo populus Israel restituatur in integrū statū, & reliquiæ populi Iudæorū, apostolo Paulo docēte (Rom. 11.) saluæ sint in apostolis & in omnib. qui ex Iudæis in principio crediderunt, & vsque hodie redeunt ad ecclesiam, breuiter dixisse sufficiat. Nunc Tropologiæ eadem breuitate aperiendus

Et ingressi sunt ad gentes, ad quas introierūt, & polluerūt nomē sanctum meum, cum diceretur de eis, populus dñi iste est, & de terra eius egressi sunt. Et peperci nomini sancto meo (siue peperci eis ꝓpter nomē meū sanctū) quod polluerat dom⁹ Israel in gentib. ad quas ingressi sunt. Idcirco dices domui Israel, hæc dicit dñs Deus: Non propter vos ego faciam domus Israel, sed propter nomē meū sanctum, quod polluistis in gētib. ad quas intrastis. Et sanctificabo nomen meū magnū, quod pollutū est inter gētes quod polluistis in medio earū vt sciant quia ego sum dñs, dicit dñs exercituū cum sanctificatus fuero in vobis coram eis. Tollam quippe vos de gentib. & congregabo vos de vniuersis terris, & adducā vos in terrā vestrā. Et effundā (siue aspergam) super vos aquā mundā & mūdabimini ab omnib. inquinamētis vestris, & ab vniuersis idolis vestris mūdabo vos. Et dabo vobis cor nouū, & spiritū nouū ponā in medio vestri (siue dabo vobis) & auferā cor lapideū de carne vestra, & dabo vobis cor carneū. Et spiritū meū ponā in medio vestri: (siue dabo vobis & faciā vt in præceptis meis (siue iustificationib. meis) ambuletis, & iudicia mea custodiatis, & operemini (siue faciatis) ea. Et habitabitis in terra, quā dedi patrib. vestris: & eritis mihi in populū, & ego ero vobis in Deū. Et saluos vos faciā ex vniuersis inquinamentis (siue immūditiis) vestris: & vocabo frumētum & multiplicabo illud, & nō imponam (siue dabo) vobis famē. Et multiplicabo fructū ligni, & genimina agri, vt non portetis vltra opprobrium famis in gētibus. Et recordabimini viarum vestrarū pessimarum, studiorumque non bonorum, & displicebunt vobis iniquitates vestræ: & scelera vestra. Nō propter vos ego faciā, ait dominus Deus, notum sit vobis: cōfundimini, & erubescite super viis vestris, domus Israel. Hæc dicit dominus Deus. In die qua mundauero vos ex omnibus iniquitatib. vestris, & habitari fecero vrbes, & instaurauero ruinosa, & terra deserta fuerit exculta quæ quondā erat desolata in oculis omnis viatoris, dicent. Terra illa inculta (siue deserta) facta est vt hort⁹ voluptatis, & ciuitates desertæ, & destitutæ, atque suffosæ, munitæ sederunt. Et scient gentes quæ derelictæ fuerint in circuitu vestro, quia ego dominus ædificaui dissipata

E aperiendus est sensus: Quicumq; de domo est Israel, & cer-
Philip. 4. b tut pacem Christi, *quæ exuperat omnem sensum*, habitat in terra sua ecclesia, vel in carnis hospitio, quod ei à Deo traditũ est. Sin autem polluerit vtranque terrã in viis suis pessimis, & immunditiæ mulieris menstruatæ fuerit cõparatus: effundit Deus indignationem suam super eũ, pro sanguine vel suo vel eorum quos scandalizauerit, & effuderit super terram, & peruersis cogitationib. quibus polluit eam. Tunc dispergetur in gẽtes, vt incredulis coæquetur: & ventilabitur in terra instar palearum, vt à frumẽto ecclesię separetur, & iudicetur secundum vias suas. Quod si nec sic senserit peccatũ suum, sed polluerit nomen sanctum eius dicent omnes, inter quos habitauerit: Ecce populus Dei, ecce qui egressus est de terra eius, imo proiectus. Sin autem egerint pœnitentiã, & sanctificatus fuero in medio eorũ: tunc omnis gentilium turba cognoscet, quod ego eos tollã de terris, in quas dispersi erãt, & reducam in terrã ecclesiæ & effundam super illos, nequaquã aquas baptismi salutaris, sed aquas doctrinæ & sermonis Dei & mundabo illos ab omnibus inquinamentis suis, & ab vniuersis idolis atque errorib. quæ in suo corde simulauerant. *Et dabo*, inquit, *eis cor nouũ*, quod
F per peccatum perdiderant, & spiritum rectum innouabo in cordibus eorũ. *Et auferam cor lapideum*, cor videlicet incredulũ: *& dabo cor carneũ*, molle & tenerum, quod Dei præcepta suscipiat: ita vt ambulent in præceptis meis, & faciant iudicia, quæ prius neglexerant, & & habitent in terra, quã dederam patribus eorum, magistris videlicet atque doctoribus: & rursum sit populus Dei, & dominus eis vertatur in Deum, quem prius offenderãt. Tunc saluabũtur ab vniuersis inquinamentis suis, & multiplicabitur eis frumentum, de quo efficitur cœlestis panis: & nõ patientur vltra famem sermonis Dei, & multiplicabitur in eis lignũ sapientiæ, & genimina in eorũ pectore complebuntur. Nec erunt vltra opprobrium in gentib. sed postquam misertus fuerit eorum Deus, recordabuntur viarũ suarum pessimarum: & sciẽt vbi fuerint, & displicebunt sibi in iniquitatibus suis. Quod dicit dominus, nõ propter illos, sed propter suam se facere clementiam. Vnde & cohortatur errantes vt confundantur & erubescant in viis suis, & restituãtur in vrbes ecclesiæ, quæ rursum habitẽtur ab eis, & omnia quæ in eis corruerãt, ædificẽtur: & ad pristinas redeant ceremonias & terra quondã deserta, quæ accolis & peregrinis, & mundi huius cõuersationem transeuntibus visa fuerat desolata, reuertatur in pristinum statũ: omnesque mirẽtur & dicant: terra illa inculta, terra deserta, in qua omnes quondã periere virtutes: nunc facta est quasi hortus voluptatis, & paradisus Dei: & ciuitates quondã desertæ, quæ Deum hospitem nõ habebant, & destitutæ erant à Spiritu sancto, & suffossæ

& plantaui inculta, ego dominus locutus sum, & fecerim. Hæc dicit dñs Deus. Adhuc in hoc inueniet dom' Israel (siue quærat domui Israel) vt faciam eis. Multiplicabo eos sicut gregẽ hominum (siue vt oues homines) vt gregem sanctum, (siue vt oues sanctas) vt gregem (siue oues) Hierusalem in solemnitatibus eius. Sic erunt ciuitates desertæ, plenæ gregibus (siue ouibus) hominum, & scient quia ego dominus.

CAPVT XXXVII.

FActa est super me manus domini, & eduxit me in spiritu dñi, & dimisit me in medio cãpi, qui erat plen' ossib', & circũduxit me per ea in gyrũ. Erant autem multa valde super faciẽ cãpi, siccaque vehementer. Et dixit ad me: Fili hominis, putasne viuẽt ossa ista? Et dixi: Domine Deus tu nosti. Et dixit ad me. Vaticinare de ossibus istis, & dices eis: Ossa arida audite verbum domini: hæc dicit domin' Deus ossibus his: Ecce ego intromittam in vos spiritum, & viuetis, & dabo super vos neruos, & succrescere faciam super vos carnes, & superextendam in vobis cutem, & dabo vobis spiritum, & viuetis: & scietis quia ego dominus. Et prophetaui sicut præceperat mihi: factusque est sonitus prophetante me, & ecce commotio & accesserunt ossa ad ossa, vnumquodque ad iuncturam suam. Et vidi

ET facta est super me man' dñi, & eduxit me in spiritu dñi, & posuit me in medio cãpi & hic erat plenus ossiũ hominũ, & circumduxit me sup ea per gyrũ in circuitu, & ecce multa nimis super faciẽ cãpi, & arida vehemẽter: & dixit ad me: Fili hominis si viuent ossa hæc? Et dixi: Vnde dñe, dñe tu nosti hæc. Et dixit ad me: Fili hominis. Ppheta super ossa ista, & dices eis: Ossa arida audite verbũ domini. Hæc dicit dominus Deus ossibus istis. Ecce ego adducam super vos spiritũ vitæ, & dabo super vos, & inducam super vos carnes, & extendam super vos pellem, & dabo spiritum meum super vos, & viuetis, & cognoscetis, quoniam ego sum dominus. Et prophetaui sicut præcepit mihi, & facta est vox cum ego prophetarem, & ecce commotio, & accedebant ossa ad ossa ad iuncturam suam. Et vidi, & ecce super ea nerui

incredulitate, munitæ erunt fide Christi: vt sciant omnes in 6
circuitu, quod dominus ædificauerit animas dissipatas, & plantauerit in eis atque conseuerit cunctarum virtutum arbores, & ipse rebus præstiterit, quæ sermone promisit. Rursumque cohortatur sermo propheticus pœnitentes, vt etiã cum egressi fuerint in ecclesiis semper requirant dominum & inueniant eum: vt multiplicẽtur redeuntium turbis greges domini non iumentorum & brutorum animantium, sed greges hominum, qui fidei rationisque sint pleni, greges sãcti, greges vrbis Hierusalem, & in cunctis solemnitatibus quas Dei clementia receperunt, vt postquam ciuitates domini huiuscemodi gregum multitudo compleuerit, tunc sciant omnes, quod ipse sit dominus.

CAPVT XXXVII.

F*Acta est super me manus domini, & eduxit me in spiritus domini, & dimisit &c.*] Famosa est visio, & omnium ecclesiarum Christi lectione celebrata, ob quam vel maxime causam vtramque editionem ex integro posui, ne qua nobis ab Hebræis calumnia fieret si saltem in verbis aliquid discreparent. Solent enim ridere de nobis, & attollere supercilium, & inflatis buccis, ructare scientiam scripturarũ, si (non dicam sensuum discrepantiam, quæ si fuerit, iure reprehenditur,) verborum dissonantiam in nostris codicibus potuerint demonstrare. Qui ergo putant de resurrectione, quæ ab omnibus & Iudæis & Christianis creditur, Dei esse sermonem hæc solent dicere: Facta est super prophetam manus domini id est, dominus atque saluator, per quem pater cuncta operatus est: *Omnia* Ioan. 1.
enim *per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est. Et eduxit me*, inquit, *in spiritu domini*, subauditur manus domini. Eduxit autem eum in spiritu non in corpore, sed extra corpus: & posuit illũ siue dimisit in medio cãpi qui ויניחני
plenus erat humanis ossibus. Nec eum est passa requiescere sed fecit ossa omnia circuire q̃ non erant operta humo, sed super campũ iacentia, nec solum multa, sed multa nimis & ppter tẽporis vetustatẽ, arida siccaq; vehemẽter, & nihil in se humoris habẽtia. Cumque interrogasset eũ sermo diuin', verũ existimaret hæc ossa posse viuere, respõdit: Domin' De' tu nosti, qui plenã habes scientiã futurorũ. Dixitque ad eum dñs: *Vaticinare de ossibus*, siue על
super ossa hæc, & dices ad ea: Ossa arida audite verbum domini. העצמות
In quo mirandum quomodo ad ossa arida sit locutus: quæ האלה
ante neruos, carnes, & cutem, & spiritum viuificantem, Dei possent audire sermonem. Primumq; ossa cum aliis ossibus neruorum vinculis colligantur, deinde implentur carnibus & desuper ob pulchritudinem extenditur cutis, quæ nudarum carniũ operiat fœditatẽ: & tunc accipiunt spiritum qui viuere ea faciat, & postquã vixerint, tũc cognoscant, quod ipse sit dominus. Dicente itaque propheta quod ei fuerat

A imperatum, statim est facta commotio, ossaque in suam sũt applicata compagem: astricta neruis, plena carnibus, pelle cooperta: iacebantque humana corpora spiritum non habentia. Idcirco propheta vaticinatur ad spiritum & ait: Hæc dicit dominus Deus: A quatuor ventis veni spiritus, à quatuor videlicet mundi plagis, vt quo modo in prima conditione hominis, *insufflauit Deus in faciem eius, & factus est in animam viuentem* (Gen 2.a): sic & secunda conditio, id est, resurrectio mortuorum, insufflante spiritum viuificetur: Qui ingressus est humana corpora statimque vixerunt, steteruntq; super pedes suos. Vnde & resurrectio dicitur mortuorũ, congregatio (συναγωγὴ πολλή.) siue ecclesia multa, & vt in Hebræo habetur (חיל גדול), grandis exercitus, eoque cõpletur tempore: *Emitte spiritum tuum, & creabuntur: & renouabis faciem terræ* (Psal 103 d). Quod autem sequitur. *Et dixit ad me: Fili hominis ossa hæc, vniuersa domus est Israel*: videtur facere quæstionem: eo quod non generali resurrectione, proprie de resurrectione dicatur domus Israel, quæ dicat (נגזרנו לנו): *Aruerunt ossa nostra, & periit spes nostra, & abscissi sumus à terra nostra*, siue omnino desperauimus, quibus ista dicẽtibus, tertio Ezechiel prophetare compellitur, & dicere ossibus aridis: *Hæc dicit dominus Deus: Ecce ego aperiam tumulos vestros.* B In quo quæritur: Si aperit tumulos, quo modo supra dixerit: *Erant autem multa valde super faciem campi, siccaque vehementer. Et educam*, inquit, *vos de sepulcris vestris populus meus*, secundũ illud quod scriptum est in euangelio (Joan 5.d): *Venit hora, quãdo qui in sepulcris sunt, audient vocem filij Dei, & exibunt qui bona egerunt in resurrectionem vitæ.* Et iterum, *Qui audierint, viuent.* (Ibid.) Et si, sicut nonnulli arbitrãtur, de generali resurrectione dicit sermo diuinus, quid necesse fuit specialiter dici: *Et inducam vos in terrã Israel*: cum in omni orbe terrarum resurgere debeant mortui ex his locis, in quib. sepulti sunt? Cũque ait, *eduxero vos de tumulis vestris, & dedero spiritum meũ in vobis & vixeritis, tunc requiescere vos faciam super humũ vestrã* vt postquã requieueritis in terra Israel, tũc cognoscatis quod ipse sim dominus, qui promissa mea opere compleuerim. Qui ergo de generali resurrectione hæc dicta intelligunt, illud quod videtur facere quæstionẽ: *Ossa hæc vniuersa domus est Israel*: ad sanctorum resurrectionem referũt, de qua & Apostolus Ioannes in Apocalypsi loquitur (Apoc.20.): *Beatus & sanctus qui habet partẽ in resurrectione prima, super eũ secũda mors non habet potestatem*, quod videlicet alia sanctorũ, alia peccatorum sit resurrectio. Vnde & in psalmo primo dicitur: *Nõ resurgũt impij in iudicio, neque peccatores in cõsilio iustorum.* Terram autem Israel, quam resurgentibus dominus pollicetur, illam esse confirmant, de qua scriptum est (Matt 5.a): *Beati mites quoniã ipsi possidebũt terrã.* Et, *Placebo domino in regione viuentium* (Psal 114.b). Hæc loquuntur, qui de generali, vt diximus, resurrectione Ezechielem scripsisse autumãt. Qui autẽ C aliter interpretantur ista, non debent nobis facere inuidiam quod istũ locũ aliter exponẽtes, resurrectionẽ negare videamur. Scimus. n. multo robustiora testimonia, & in quib. nulla sit dubitatio, in scripturis sanctis reperiri: vt est illud Iob. Suscitabis pellẽ meã, q̃ ista sustinet (Iob 19 b Sec 70). Et in Daniele (Dan 12 Sec 70): *Multi qui dormiunt in terræ puluere, resurgẽt, isti in vitã æternã & isti in opprobriũ & in confusionẽ æternam.* Et in euangelio (Matt): *Nolite timere eos qui corpus interficiũt, animã autẽ non possunt occidere, timete autẽ eũ magis, qui potest & animam, & corpus perdere in gehennam.* Et apostolus Paulus (Rom 8): *Qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, viuificabit mortalia vestra corpora, propter inhabitantem spiritum eius in vobis*, & multa alia. Ex quo perspicuum est, nõ nos resurrectionem negare, sed hæc non scripta de resurrectione contendere & per resurrectionis parabolam, de restitutione Israel prophetari: qui eo tempore captiuus erat in Babylone. Nec statim hæreticis occasionẽ dabimus, si hæc de resurrectione commum intelligi denegemus. Nunquam enim poneretur similitudo resurrectionis ad restitutionem Israelitici populi significandã, nisi staret ipsa resurrectio & futura crederetur: qui nemo de rebus non extantibus incerta cõfirmat: Totaq; nostra illo tẽdit assertio, quod quomodo videtur incredulum, quod ossib. aridis, & multa vetustate cõfectis, futura resurrectio promittatur & tamen futurũ est q̃ promittitur, sic & restitutio populi Israel, qui ductus est in captiuitatem, & in toto orbe dispersus, videtur quidẽ incredibilis his qui Dei nõ norunt potentiã, sed tamẽ futura est: quia ego inquit, dñs locutus sum, & faciã sicut pollicitus sum. Denique & in anteriori prophetia, in qua montibus Israel antiquus repromittitur status, dicit ad eos dñs. *Et conuertar ad vos & arabimini: & accipietis sementẽ & multiplicabo in vobis homines, omnẽque domum Israel* (Sup.). Et rursũ quod dom⁹ Israel habitatura sit in terra sua, q̃ quõdã inculta, postea futura sit quasi hortus voluptatis, & ciuitates desertæ, & destitutæ muniantur, & multiplicetur in eis domus Israel, sicut grex ouium (Ibid.): & cætera quæ sequuntur, ad eundem sensum, pertinere, qui nunc sub tropologia & parabola dicitur aridorum ossium, & pœnitus nullum humorẽ vitæ habentiũ: impleto illo q̃ in euangelio scriptũ est (Matt): *Quæ apud homines impossibilia videntur apud Deũ possibilia sunt.* Eiecti sũt autẽ de sepulcris suis, de sepulcris captiuitatis & vinculis, quibus seruitute Babylonia tenebantur astricti. Sed hæc omnia Iudæi vel sub Zorobabel, vt prius diximus, expleta confirmãt, quando magna est facta cõmotio, & regnũ Chaldæorum in Medos Persasque translatũ: vel in præsentia Christi sui, quẽ putant esse vẽturũ. Nos autẽ spiritualiter post crucẽ domini saluatoris cõpleta memoram⁹, & quotidie fieri in his, vel maxime qui instar Lazari peccatorũ suorũ fascijs

HEB.

vidi & ecce super ea nerui, & carnes ascẽderũt, & extenta est in eis cutis desuper, & spiritum nõ habebãt. Et dixit ad me: Vaticinare ad spiritum, vaticinare fili hominis, & dices ad spiritũ, hæc dicit dominus Deus: A quatuor ventis veni spiritus, & insuffla super interfectos istos, & reuiuiscant. Et prophetaui, sicut p̃ceperat mihi, & ingressus est in ea spiritus, & vixerunt steteruntque super pedes suos, exercitus grandis nimis valde. Et dixit ad me: Fili hominis, ossa hæc, vniuersa domus Israel est. Ipsi dicunt, Aruerunt ossa nostra, & periit spes nostra, & abscissi sumus. Propter ea vaticinare, & dices ad eos hæc dicit dominus Deus: Ecce ego aperiã tumulos vestros, & educam vos de sepulcris vestris populus meus, & inducam vos in terram Israel, & scietis quia ego dominus, cum aperuero sepulcra vestra, & eduxero vos de tumulis vestris populus meus & dedero spiritum meum in vobis, & vixeritis, & requiescere vos faciam super humum vestram, & scietis quia ego dominus locutus sum & feci, ait dominus Deus.

Et

SEPT.

nerui & carnes oriebãtur, & ascendebant super ea pelles desuper, & spiritus nõ erat in eis. Et dixit ad me: Propheta fili hominis, propheta super spiritum, & dic spiritui. Hæc dicit dominus Deus. A quatuor spiritib. veni spiritus & insuffla super mortuos istos, & viuant. Et prophetaui sicut præceperat mihi, & ingressus est in eos spiritus & vixerũt & steterunt in pedibus suis congregatio multa vehementer nimis. Et locutus est domin⁹ ad me dicens Fili hominis ossa hæc omnis domus Israel est. Ipsi dicunt, Arida facta sunt ossa nostra, periit spes nostra, desperauimus: propterea vaticinare, & dic ad eos, hæc dicit dominus Deus. Ecce ego aperiam memorias vestras, & reducam vos de sepulcris vestris populus meus, & introducam vos in terram Israel, & cognoscetis, quoniam ego sum dominus, cum aperuero sepulcra vestra, vt educam vos de sepulcris vestris populus meus. Et dabo spiritum meum in vobis, & viuetis, & ponam vos super terram vestrã, & cognoscetis quia ego sum dominus locutus sum, & faciam dicit dominus Deus.

Et

F

Ioan. 11. c — Matt. 14. d

fasciis colligati, ad vocē domini suscitantur: & vere fuit domus Israel, arens quondā, & nullam spem habens salutis: sed intrante in se spiritu gratiæ, & porrigente domino manum, de profundo inferi liberentur, & qui prius dixerant: *Domine Deus tu nosti hæc*, postea audiant liberati, *Modicæ fidei, quare dubitastis?*

ᵃ Et factus est sermo domini ad me, dicēs: Et tu fili hominis, sume tibi lignum vnū, & scribe super illud Iudæ & filiorū Israel sociorū eius: & tolle lignum alterū, & scribe super illud Ioseph lignum Ephraim: & omnis domus Israel sociorumque eius. Et adiunge illa, vnum ad alterū tibi in lignum vnum: & erunt in vnionem in manu tua. Cum autem dixerint ad te filij populi tui, loquentes: Nonne indicas nobis quid in his tibi velis. Loqueris ad eos. Hæc dicit dominus Deus: Ecce ego assumā lignum Ioseph, quod est in manu Ephraim, & tribus Israel quæ iunctæ sunt ei: & dabo eas pariter cum ligno Iuda, & faciam eas lignum vnū, & erunt vnum in manu eius. Erunt autem ligna super quæ scripseris in manu tua, in oculis eorum: & dices ad eos: Hæc dicit dominus Deus: Ecce ego assumā filios Israel, de medio nationum, ad quas abierunt & congregabo eos vndique, & adducā eos ad humum suam, & faciam eos in gentem vnam in terra in montib. Israel, & rex vnus erit omnibus imperans. Et non erunt vltra duæ gentes, nec diuidentur amplius in duo regna: neque polluentur vltra in idolis suis, & in abominationibus suis, & in cunctis iniquitatibus suis, & saluos eos faciam de vniuersis

SEPT.

Et factus est sermo domini ad me, dicens: Et tu fili hominis, assume tibi virgam vnam, & scribe super eam Iudā & filios Israel, qui appositi sunt ei: & virgam secūdā assumes tibi, & scribes super eā, Ioseph, virga Ephraim & oēs filios Israel, qui appositi sunt ei. Et coniunges eas inuicē tibi in virgā vnā vt copules eas: & erunt in manu tua. Et erit quando dixerint tibi fili Israel, loquentes: Non indicas nobis quod sint ista tibi? Et dices ad eos: hæc dicit dominus Deus: Ecce ego assumam tribū Ioseph per manum Ephraim tribus Israel quæ adiunctæ sunt ei: & dabo eos oēs super tribum Iuda: & erunt in virgā vnam, & erunt vna in manu Iuda. Et erunt virgæ, quas inscripsisti sic, in manu tua coram eis, & dices eis. Hæc dicit dominus Deus: Ecce ego assumam oēm domum Israel de medio gētium, ad quas ingressi sunt, & congregabo eos ex omnibus qui in circuitu eius sunt, & inducam eos in terram Israel: & dabo eos in gentem vnam in terra mea in montibus Israel, & princeps vnus erit omnium istorum in regem. Et non erunt vltra in duas gentes, nec diuidentur vltra in duo regna: vt non polluantur vltra in idolis suis, & in offendiculis suis, & in omnibus impietatibus suis. Et eruā eos ex omnibus

3. Reg. 12. d

a ¶ *Et factus est sermo domini, &c.*] Regum narrat historia, sub Roboam filio Salomonis duodecim tribus fuisse diuisas & duas, hoc est Iudam & Beniamin, cum Leuitis ac Sacerdotibus secutas esse Roboam, qui regnauit in Hierusalem, & regnum eius appellatum est Iuda. Alias vero decem tribus, quæ dixerunt: *Non est nobis pars in Dauid neque hæreditas in filio Isai:* Hieroboam filio Nabath de tribu Ephraim, qui fuit filius Ioseph submisisse ceruices: & seruisse ei, appellatasque ex magna parte populi antiquo nomine Israel, & multo tempore regnum Iuda & Israel aduersū se habuisse certamina, propriisque paruisse regibus. Primasque decem tribus captas ab Assyriis: & post aliquantum temporis eas quæ appellabātur Iuda à Chaldæis in Babylonem ductas esse captiuas: & tribum Iuda post annos septuaginta, antiquæ terræ redditam: decem autem tribus, quæ vocabantur Israel, vsque hodie in montib., vrbibusque Medorum seruire captiuas. Præsens igitur prophetia hæc ex ore dñi pollicetur, quod vtrumque sibi iungatur imperium hoc est, regnum Iudæ, & regnum Israel: tollaturque virga Ephraim, qui de Ioseph stirpe generatus est, cū reliquis tribubus, quæ ei sociatæ sunt; & iungatur virgæ Iuda. Vt nequaquam vocetur Iuda & Israel, sed vno nomine appellentur Iuda & sub figura prophetæ qui præcedit in typo domini saluatoris, nequaquā duabus manib., sed vna Christi teneātur manu. Dicit enim se assumere filios Israel de medio nationum, ad quas captiui ducti sunt: & reducturum eos in terram & in montes Israel, de quibus supra legimus: & appellandam vnam gentem, vniusque regis regendam imperio. Vt vltra non polluantur in idolis & abominationibus suis sed cum fuerint de captiuitatis sedibus liberati, in quibus peccauerunt, omnibus vitiis esse mundandos, & futuros populum Dei: ita vt dominus sit Deus eorum. *Et seruus*, inquit, *meus Dauid rex super eos.* De quo & angelus loquitur in euangelio, quod regnaturus sit super domū Iacob, & regni eius non sit finis. Tantæque erit clemētiæ, vt non solum rex, sed & pastor appelletur: eo quod superbum nomen imperij, pastoris vocabulo mitiget. Qui postquā fuerint in gentem vnam, & in terra Israel ac montibus habitauerint, ambulaturi sint in omnib. iudiciis domini, & præcepta illius custodituri: habitaturi autem non in alia terra, sed in ea quam dedit seruo suo Iacob: in qua habitauerūt patres eorum, Abraham, Isaac, & Iacob. & reliqui sancti: & nō solum ipsi habitaturi sint, sed & filij eorum ac nepotes, iuxta illud Virgilianum: *Et nati natorum, & qui nascentur ab illis:* habitentque non ad breue tēpus, sed in perpetuum. Vultis autem, ait, scire qui sit iste rex & pastor? Ipse est de quo supra dixi, seruus meus Dauid. *Qui cum in forma Dei esset, non est rapinam arbitratus esse se æqualem Deo, sed se exinaniuit, formam serui accipiēs: & factus est obediens patri vsque ad mortē mortem autem crucis.* Cumque sub tali rege fuerint, percutiam illis fœdus pacis: nequaquam vt in veteri testamento certaminum atque bellorum, sed pactum pacis, *quæ exuperat omnem sensum*, de qua saluator loquitur ad Apostolos: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* Et propheta dicit: *Factus est in pace locus eius.* Quos cum in ecclesia fundauerit & stabiliuerit, ita vt possint dicere: *Statuit supra petrā pedes meos:* tunc multiplicabūtur vel credentium numero, vel multiplicatione virtutum. *Et dabo*, inquit, *sanctificationem meam, siue sanctuarium, in medio eorum in perpetuū:* quod Iudæi de templo interpretantur, quod sub Zorobabel extructum est. Sed quomodo stare poterit hoc quod dicitur, in perpetuum, cum templum illud quod à Zorobabel extructum est, & postea à multis instauratum, Romano igne succensum sit? Quæ omnia referenda sunt ad ecclesiam, & ad tempora saluatoris: quando tabernaculum eius positum est in ecclesia, vbi factus est Deus noster, & nos populus eius. Profectusque omnium est, vt sciant quod ipse sit dominus: & ipse sanctificet Israel, non iuxta carnem, sed iuxta spiritum: quando sanctificatio eius in medio credentium facta est in perpetuum. Quod autem dominus abiecerit tribū Ephraim, & elegerit tribum Iuda, & in psalmis legimus, in quib. scriptum est: *Et repulit tabernaculum Ioseph, & tribum Ephraim non elegit, sed elegit tribum Iuda.* de qua scriptum est: *Non deficiet princeps ex Iuda, neq; dux de femoribus eius, donec veniat cui repositum est: & ipse erit expectatio gentium.* Vere enim in aduētu domini Saluatoris, duæ virgæ, & (vt in Hebraico positum est,) duo ligna, in vnum iuncta sunt sceptrum: & in baptismate Christi dudum separata sociantur, vt fiant in vnum nouum hominem, & in vnam gentem: neque polluantur vltra in idolis & abominationibus sed mundi lauacro, sint populus Dei, & imperet eis Christus, & habitent super terram mitiū, terrā viuentium, quā dederat seruo suo Iacob

Margin: 4. Reg. 17. a — 4. Reg. 25. a — P — Sap. 56. — Luc. 1. c — G — Phil. 2. a — Phil. 4. b — Ioan. 14. d — Psal. 75. a — Psal. 30. a — מקדשי — Psal. 77. g — Gen. 49. b — Sec. 70.

A Genes. 25 c / Roman. 11 d

qui populum Israel in matris vtero supplantauit. Sin aũt voluerimus iuxta prophetiam Osee, quæ pene omnis ad decẽ tribus dirigitur, id est, ad Ioseph & Ephraim, & Samariam, & Israel, intelligere falsi nominis scientiam, & diuersas turbas hæreticorum: hoc dicemus, quod in vltimo tempore quando subintrauerit plenitudo gẽtium, & omnis Israel saluus fuerit: tunc etiam aduersarij populi, qui contra dominum Iudæ & confessionem ecclesiæ pugnauerunt, tradant se ecclesiasticæ fidei: & vniuersis erroribus derelictis, & principibus mundi istius qui destruuntur, & patriarchis suis, qui eos in blasphemiarum barathrũ deduxerunt: consurgant & relinquãt idola sua, & abominationes suas, quas de suo corde cõfinxerant: & de cunctis sedibus suis, in quib. peccauerũt, transeant ad ecclesiasticam fidem: & mundentur, & sint populus Christi, & ipse sit Deus eorum quæ plenius in Osee propheta dictasse me noui. Quod si Iudæi & Christiani Iudaizantes, hæc ad mille annorum voluerint referre regnũ: necessitate coguntur, vt suscipiant omnes qui salui fuerint habitaturos in terra Israel, ædificandam Hierusalẽ, extruendum templum, cunctas legis ceremonias exercendas obseruãdum sabbathũ accipiendam circuncisionis iniuriam, manducandum & bibendum, & diuitiarum abundãtiam pro summa beatitudine, & cunctis opibus æstimandam: cum Apostolus dicat: *Esca ventri, & venter escis: Deus autẽ & hunc & illas destruet.* Quo modo autem in typo resurrectionis superior sermo propheticus, restitutionem Iudaici populi demõstrauit, non carnalem, sed spiritualem: sic & ista prophetia nequaq̃ ad carnis, sed ad animæ pertinet felicitatem, & ad Christi fidem, qua mundamur in baptismate: cuius regnum in perpetuum est: vt nõ expectemus ventura quæ transacta sunt, & quotidie transigi nouimus.

B

1. Cor. 6 c

HEB.

sis sedibus suis, in quib. peccauerunt, & mundabo eos. Et erunt mihi populus, & ego ero eis Deus. Et seruus meus Dauid rex super eos, & pastor vnus erit omniũ eorum, in iudiciis meis ambulabunt, & mandata mea custodient & facient ea. Et habitabunt super terram quam dedi seruo meo Iacob in qua habitauerunt patres vestri: & habitabunt super eam ipsi, & filij eorum & filij filiorum eorum, vsque in sempiternum: & Dauid seruus meus, princeps eorum in perpetuum. Et percutiam illis fœdus pacis, pactũ sempiternum erit eis: & fundabo eos & multiplicabo eos, & dabo sãctificationem meam in medio eorum in perpetuum. Et erit tabernaculum meum in eis, & ero eis Deus, & ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes, quia ego dominus sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuum.

SEPT.

nibus iniquitatibus eorũ in quibus peccauerunt & mũdabo eos. Et erũt mihi in populũ & ego ero eis in Deũ. Et seruus meus Dauid princeps in medio eorũ: & pastor vnus erit omniũ istorũ quia in preceptis meis ambulabunt, & iudicia mea custodiẽt, & faciẽt ea. Et habitabunt in terra sua quã dedi seruo meo Iacob, vbi habitauerũt patres eorum: & habitabũt in ea ipsi, & filij eorum, & filij filiorum eorum vsque in sempiternum. Et Dauid seruus meus, princeps eorũ erit in perpetuum. Et disponam eis testamentũ pacis: testamentum sempiternum erit cum eis. Et dabo eos, & multiplicabo eos, & ponam sancta mea in medio eorum in perpetuum. Et erit tabernaculũ meum in eis & ero eis Deus, & ipsi erunt mihi populus. Et scient gẽtes, quia ego sum dominus, qui sanctifico eos: cum fuerint sancta mea in medio eorum in perpetuum.

CAP. XXXVIII.

ET factus est sermo domini ad me, dicẽs: Fili hominis, pone faciem tuam contra Gog, terram Magog, principẽ capitis (siue ros) Mosoch, & Thubal. Et vaticinare de eo, Et dices ad eum: Hæc dicit dominus Deus: Ecce ego ad te Gog principem capitis (siue ros) Mosoch, & Thubal: & circumagam te, & ponam frenum in maxillis tuis: & educam (siue congregabo) te, & omnem exercitum tuum, equos & equites vestitos loricis vniuersos: multitudinẽ magnam,

CAP. XXXVIII.

ET *factus est sermo Domini ad me, dicens: Fili hominis,* &c.] Primum historiæ fundamenta iacienda sunt, sciendumque quod ad Ezechielem prophetam iste extremus sermo sit domini. Neque enim post hunc simile quid possumus inuenire, præter illud quod in vicesimoquinto anno scriptum est transmigrationis Iechoniæ. Facta est super me manus domini, & adduxit me illuc, hoc est, in terram Israel, quando ædificatio templi describitur, & ceremoniarum eius ordo narratur. Deinde obseruandum est, quod ponitur siue obfirmatur facies prophetæ contra Gog terram, siue terram Magog. Obfirmatione enim & multa consideratione vultus opus est, vt quæ dicuntur, nosse possimus, secundũ illud Apostolicum: *Nos autem omnes reuelata facie gloriam domini contemplantes, in eandem imaginem reformamur, à gloria in gloriam, quasi à domini spiritu.* Igitur Iudæi & nostri

Infr. 40 a

2. Cor. 3 d

C

Iudaizantes putant Gog gentes esse Scythicas, immanes, & innumerabiles, quæ trans Caucasum montem, & Mæotidem paludem, & prope Caspium mare ad Indiam vsque tẽdantur, & has post mille annorum regnum esse à diabolo commouendas, quæ veniant in terram Israel, vt pugnent cõtra sanctos multis secum gentibus congregatis. Primũ Mosoch, quos Iosephus interpretatur, Cappadocas, deinde Thubal, quos idem Iberos vel Hispanos, Hebræi Italos suspicantur, habentes secum in exercitu Persas, Æthiopas, & Libyas: Gomer quoque & Thogorma, quos Galatas & Phrygas interpretãtur: Sabæos quoque, & Dedam, & Carthaginẽses, siue Tharsis: & hoc est quod Ioannes quoque in sua posuit Apocalypsi *Et cum finiti fuerint mille anni, soluetur satanas de custodia sua: & egredietur vt seducat gentes in quatuor angulis terræ, Gog & Magog: vt congreget eos ad bellum quorũ numerus est sicut arena maris. Et ascenderũt super latitudinẽ terræ, & circundederunt castra sanctorum & ciuitatem dilectam. Et descendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos, & diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi erat bestia & pseudopropheta, & cruciabuntur diebus & noctibus in sæcula sæculorum:* non intelligentes totum volumen Ioannis, quod reuelationis titulo prænotatur, esse mysticum: & reuelatione nos indigere, vt possimus cum propheta dicere: *Reuela oculos meos. & considerabo mirabilia de lege tua.* Alij vero terrenum sensum relinquentes, & Iudaicas atq; aniles fabulas, quæ noxiæ sunt, & acquiescentes sibi detrahunt in profundũ, nimiũ ad alta conscendunt, & multo peiores fingũt nænias: vt in cælesti Hierusalem diaboli & omnis exercitus eius bella describant, & sub τροπολογίαις gentiũ singularum interpretantur spiritualia nequitiæ in cælestibus. Quæ nos omnia lectoris arbitrio cõcedentes, non tam aliena damnare, quam ecclesiasticam explanationem affirmare conabimur. Gog Græco sermone δῶμα Latino tectum dicitur. Porro Magog interpretatur de tecto. Omnis igitur superbia, & falsi nominis scientia, quæ erigit se contra notitiam veritatis, his nominib. demonstratur. Ista sunt tecta, de quibus & Esaias loquitur in visione contra vallẽ Sion: *Quid tibi factum est nunc, quoniam ascendistis omnes in tecta vana?* Tectumq; interpretabimur, hæreticorũ principes: & de tecto, eos qui illorum suscepere doctrinas. Et pulchre post multas & mysticas in hoc volumine prophetias, extremum vaticiniũ est contra Gog & Magog. Si enim tempus iudicij est, iuxta Petrum, vt incipiat à domo Dei: & iuxta hunc eundẽ Ezechielẽ, qui ait: *Et à sanctis meis incipite:* & nouissimus inimicus destruetur mors. In Esaia quoque primus sermo fit contra Iudæam, in qua confessio domini est: & extremus contra quadru-

Apoc. 20

D

Psal. 118

1. Tim. 4

גג

מגג

Esai. 22 / Sup. 20

1. Pet. 4 / Sup. 9 / 1. Cor. 15 / Esai. 1 / Ibid. 54

E

Psal. 45 a
Esai 27. e
Sec. 70.
Matt. 5 b

quadrupedes, quæ in deserto sūt: rectè & hic nouissimus sermo fit contra Gog & Magog, qui oppugnant ciuitatē Dei, quam fluminis impetus lætificat. Et quæ in Esaia dicit: *Ego ciuitas firma, ciuitas quæ oppugnatur*. Et de qua in euangelio scriptū est: *Non potest ciuitas abscondi super montē posita*. Et

Psal. 121 a

plenius in psalmo: *Hierusalem quæ ædificatur vt ciuitas, cuius participatio eius in idipsū. Montes in circuitu eius, & dominus in circuitu populi sui*. Porro quod in exercitu Gog siue Magog, qui iuxta Lxx. Symmachum, & Theodotionē, princeps est Ros, Mosoch, & Thubal: primā gentem Ros, Aquila interpretatur caput, quem & nos sequuti sumus, vt sit sensus: *Principē capitis Mosoch, & Thubal*. Et reuera, nec in Genesi, nec in alio scripturæ loco, nec in Iosepho quidē, qui omnia Hebraicarū gentiū in primo antiquitatū libro exponit nomina, hanc gētem potuimus inuenire. Ex quo manifestum est, Ros nō gentē significare, sed caput. Illud quoque breuiter annotandum quod in Ezechiele Gog, princeps terræ

ראש

Apoc. 20. c

Magog esse dicatur. Apocalypsis verò & Gog & Magog nationes esse cōmemoret, quę egrediuntur de quatuor angulis terræ. Et quomodo à Iacob qui

Gen. 32 f

postea appellatus est Israel, omnis populus Hebræorum Israel

Ibid. 10.

sortitus est nomen, & ab Aram Syria, à Mesraim Ægypt⁹, quorum in Genesi scripta sunt nomina: sic & à principe Gog

F

omnes qui ei subditi sunt, Magog appellantur. Mosoch autē interpretatur, amētia, & Thubal rota vel omnia. Princeps igitur & caput superbientis amentiæ, & omniū malorū (iuxta illud quod scriptū est: *Mundus in maligno positus est*) Gog &

משך
תובל

1. Ioan. 5. d

Magog appellātur. Quæ gētes, inimicæ, aduersariæq; sanctorū, egrediuntur ad angulis terræ: rectam lineā relinquentes, & dispositionem castrorum Dei, quæ narratur in Numeris, & illud testimoniū nescientes: *Multi de Oriente, & Occidente, & Septentrione, & Meridie venient, & discumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno Dei*. Et in alio loco: *Dicam Aquiloni, affer, & Aphrico, noli prohibere. Adduc filios meos de terra longinqua: & filias meas ab extremo terræ: omnes qui vocati sunt nomine meo*. Sed non tales anguli terræ, de quibus egrediuntur Gog & Magog: iuxta quos angulos stat meretrix in Prouerbiis, quæ prætereūtes stultos iuuenes per plateas: per latam videlicet & spatiosam viam quæ ducit ad mortem, decipere festinat. Scribæ quoque & Pharisæi orant in angulis platearum, vt ab hominibus videantur: qui receperunt mercedem suam. Quæ est igitur contra Gog comminatio? *Circumagam te siue conuertam, & ponam frenū in maxillis tuis*. Primum à sententia tua fluctuare te faciam, atque conuerti: Et ponam frenum in maxillis tuis, de quo scriptum est: *In chamo & freno maxillas eorum constringe, qui non approximant ad te*: vt indomitus equus atque lasciuiens & corruens per præcipitia, freno Domini subiugetur: ad quem propheta dicit: *Ascende super equos tuos: & equitatio tua salus*. Et ad Iob per nubem & turbinem dicitur: *Tu circumdedisti equo fortitudinem*? Tales erant equi & equites, quorum multitudinem Ioannes vidit in cælo. Dicit ergo ad Gog: *Educam, siue congregabo te, & omnem exercitum, vel fortitudinem tuam*. Qui educitur, & de dispersione congregatur, retrahitur ad salutem: iuxta illud quod in lege pro-

Matt 8. b
Esai 43. a
Sec. 70.
Prou. 7. b
Matt 6. a
ושובבתיך
Psalm. 31. b
Habac. 3 b
Iob 39 c
Sec 70.
Apoc. 7. a
והוצאתי
חילך

G

Deut 30. a
Ephe. 6. c

mittitur: *Si fuerit dispersio tua à summitate cæli vsque ad summitatem eius, inde congregabo te*: Equos quoq; & equites vestitos loricis: qui imitantur armaturam Apostoli, & loricas iustitiæ habere se iactant, quorum multitudo nimia est: omnesq; qui arripiūt contra ecclesiam clypeum & gladiū, & sunt gētes sæuissimæ & inimicæ Israel, Persæ, Æthiopes, & Libyes: quorū aduersum populū Dei in scripturis sanctis bella narrātur. Gomer quoque & domus Thogorme, qui veniūt de lateribus Aquilonis, qui est ventus frigidissimus, & nomine dexter vocatur: totūq; robur Magog, & omnes qui subiecti sunt ei populi, veniēt cū illo ad prælīū. Cui dicitur per Ironiam, præpara te & instrue, & oēm multitudinē tuā, quæ tuis paret imperiis, coaceruata ad te, & scito quod post dies multos visitaberis, iuxta illud quod scriptum est: *Visitabo in virga iniquitates eorū, & in verberib. peccata eorum. In nouissimo*, inquit, *annorū venies*. Vnde & Ioānes loquitur: *Filioli mei nouissima hora est*. Et populus gentiū hora vndecima ad operandam conducitur vineā, ad quorū terram, id est, terrā mitiū, terramq; sanctorum, quæ affert centenos & sexagenos & tricenos fructus, venit Gog expugnandā, quæ reuersa est siue auersa à gladio. Scit enim scriptū: *Dissipa Domine gentes quæ bella volūt*. Et in pace consistit, & cōgregata est de populis & gentibus multis: vt nationum errore contempto, vniret ad montes Israel, patriarchas videlicet & prophetas, qui fuerunt quondam deserti iugiter sine lege & præceptis Dei, cui postea dicitur: *Plures filii desertæ magis quam eius quæ habet virum*. Ista sunt deserta, & inaquosa, in quibus diabolus locum inuenire non poterat, quia vocati fuerāt ad salutem: & postea assumptis aliis septem dæmonibus nequiorib. se, reuersus est in domum suam, ad gētem videlicet Israel. Hæc, inquit, de populis educta est, subauditur terra: siue hic de gentibus eductus est, vt intelligatur credentium populus, qui habitauit in pace, & confidit in domino. Ascendens autem Gog cum omni exercitu suo, quasi tempestas veniet, quasi nubes, vt operiat terram credentium. Quis enim hæreticorum, quorum princeps diabolus est, non quasi tempestas venit contra ecclesiam: & nube verborum suorum simplices quosque credentium opprimere & operire festinat? Vnde dicitur ad eum: Quantum in te est, cuncta operies tu, & omnia agmina tua, & populi multi tecum, Pulchreque ascendens Gog non habet pluuiam voluntariam, non imbrem temporaneum & serotinum, qui arentia arua lætificat, sed tempestatem & caliginem, vt cuncta tenebris & errore confundat. Propterea hæc ei loquitur dominus Deus: in illo tēpore, hoc est, in diebus nouissimis, ascendēt sermones super cor tuum, & cogitabis cogitationem pessimam: scriptura dicente: *Si spiritus potestatem habentis ascendere voluerit super te, locum tuum ne derelinquas*. Econtrariò autem in sancti cor ascendit Deus: De quo scriptum est: *Ascensiones in corde suo disposuit*. Dicitq; Gog: Ascendam ad terram absque muro siue proiectam, hoc est, quæ Dei auxilio destituta est, nec dialecticorum argumentatione munita: veniā ad quiescentes habitantesque securè, siue in pace. Rex enim noster pacificus est, & in pace locus eius. Omnes, inquit, ha-

Prou. 17 e
Sec. 70.
Psal 88. a
1 Ioan 2. d
Matt. 20. a
משובבת
Psalm. 67 g
H
Esa. 54 a
Matt. 12. d
שוה
æ. G.
Eccl 10 a
Psalm 83 b
ארץ
פרזות
ἀπεῤῥιμ-
μένην.
לבטח

magnam, hastā & clypeum arripiētium, & gladiū (siue peltas & galeas & gladios) Persæ, Aethiopes, & Libyes cum eis, oēs scutati & galeati: Gomer, & vniuersa agmina eius, domus Thogorma, latera Aquilonis (siue ab extremis Aquilonis) & totū robur ei⁹, populiq; multi (siue gētes multæ) tecū. Præpara & instrue te, & omnē multitudinē tuā, quæ coaceruata est ad te: & esto eis in præceptū) siue & eris mihi in custodiā.) Post dies multos visitaberis: in nouissimo annorū venies ad terrā, quæ reuersa (siue auersa) est à gladio, & cōgregata est de populis multis, ad montē (siue terrā) Israel, qui fuerūt deserti iugiter: Hæc de populis educta est, & habitabunt cōfidenter vniuersi. Ascendēs autē quasi tēpestas veniēs, & quasi nubes, vt operias terrā tu, & omnia agmina tua, & populi (siue gentes) multi tecum. Hæc dicit dominus Deus: In die illa ascendent sermones super cor tuum, & cogitabis cogitationem pessimā, & dices: Ascendam ad terram (siue super terram) absque muro (siue proiectā,) veniam ad quiescentes habitantesq; securè (siue in pace.) hi omnes habitāt sine muro, vectes & portæ non sunt eis. Vt diripias spolia, & inuadas prædam, vt inferas manum tuam super eos, qui deserti fuerant, & postea restituti, & super populum qui est congregatus ex gētibus, qui possidere cœpit, & esse habitator vmbilici terræ. Saba & Dedan, & negotiatores Tharsis (siue Carthaginenses) & omnes leones) siue villæ) eius dicent tibi: Nūquid ad sumenda spolia tu venis? Ecce ad diripiendam prædam cōgregasti multitudinem tuam, vt tollas argētum, & aurum, & auferas supellectilem, atque substan-

substantiã, & diripias manubias infinitas. Propterea vaticinare fili hominis, & dices ad Gog: Hæc dicit dominus Deus: Numquid non in die illo, cum habitauerit populus meus Israel confidẽter) siue in pace) scies (: siue consurges? Et venies de loco tuo à lateribus (siue à nouissimis) Aquilonis, tu & populi multi tecum, ascensores equorum vniuersi, cœtus magnus, & exercitus vehemens. Et ascẽdes super populũ meũ Israel quasi nubes, vt operias terrã. In nouissimis diebus eris (siue erit, & adducã te super terrã meã, vt sciãt oẽs gentes me, cum sanctificatus fuero in te in oculis eorũ ô Gog. Hæc dicit dominus Deus: Tu ergo ille es, de quo locutus sum in dieb. antiquis, in manu seruorum meorum prophetarũ Israel, qui prophetauerũt in dieb. illorũ temporũ (siue illis annis) vt adducerẽ te super eos? Et erit in die illa, in die aduentus Gog super terrã Israel, ait dominus Deus, ascendet indignatio mea in furore meo. Et in zelo meo, in igne iræ meæ locutus sum: Quia in die illa erit commotio magna super terram Israel: & commouebuntur à facie mea pisces maris, & volucres cœli, & bestiæ agri (siue campi, & omne reptile, quod mouetur super humum, cunctique homines qui sunt super faciem terræ: & subuertentur (siue scindentur) montes, & cadent sepes (siue valles) & omnis murus in terrã corruet. Et conuocabo aduersum eum in cunctis montibus meis gladium (siue omnem formidinem gladij,) dicit dominus Deus. Gladius vniuscuiusque (siue hominis) in fratrem suum dirige-

A bitãt sine muro, vectes & portæ non sunt eis. Hoc diabolus princeps hæreticorum loquitur, quod nulla habeat munimenta ecclesia, nec sapientiam sæcularem, quæ apud Deum stultitia est, vt diripiat spolia, & inuadat prædam ecclesiæ, & inferat manum suam super eos qui deserti fuerant, quando Dei notitiam non habebant: & postea restituti per Christum, veniant ad patrem, cui loquitur in euangelio: *Pater reuelaui nomen tuum hominib.* (Ioan. 17 a) Et vt sciamus populum, qui desertus fuerat & postea restitutus, significare populum Christianum, sequitur: Et super populum, qui est congregatus ex gentib. Qui populus possidere cœpit hæreditatẽ Christi, & esse habitator vmbilici terræ: de qua scriptum est: (Psal. 73. a; Ibid 84 b) *Operatus est salutem in medio terræ: Veritas* enim *de terra orta est*: quæ dicit in euangelio: (Ioan. 14 a) *Ego sum via, & vita, & veritas.* Hęc illo cogitante atque dicente, & & possessionem ecclesiæ rapere festinante: gentes, quæ ab errore (תרשיש) pristino conuersæ fuerant ad salutẽ: Saba, & Dedan, & negotiatores Tharsis Charthaginis siue maris, qui inter sæculi huius fluctus bonis operibus quærunt mercimonia, & omnes villæ ea- (וכל כפיריה) rum, siue leones, aut catuli leonum, vt in Hebraico continetur, loquentur ei quæ sequuntur. Vt autem pro catulis leonum, qui Hebraicè dicuntur, B (a cephirim κώμας. b ceph r c caph d iod e iod f capher כפרנום) a כפרים Lxx. & Theodotio ponerent villas, error perspicuus est. Si enim b כפיר per c כ litteram in prima d י, in vltima syllaba scribas, appellatur catulus leonis. Sin autem sine e י f כפר ager appellatur & villa. Vnde & Capharnaum ager pulcherrimus dicitur. Dicẽt ergo Saba & Dedan, & negotiatores Tharsis, & omnes sancti, qui leonum catuli nuncupantur, vel certè villæ, habitationesque credentium ô Gog numquid idcirco venis vt spolia rapias ecclesiæ: & ideo multitudinem cõgregasti, vt Christi possessio tua fiat hæreditas? Aut putas te argentũ & aurũ, quod in eloquio sensuq; intelligitur, ecclesiæ possessurum, vt auferas supellectilem, omnemq; substantiam, & diripias manubias infinitas, Christi victoriis congregatas? Propterea ô propheta Ezechiel, qui in typo Christi appellaris filius hominis, loquere ad Gog & dic ei: Hæc dicit dominus Deus, quãdo totius mũdi errore sublato, populus meus Israel, qui mente cernit Deum, habitauerit in in ecclesia confidẽter siue in pace, tunc scies siue cõsurges & venies de loco tuo. Quis sit autem locus hæreticæ prauitatis, sequens sermo demonstrat: A lateri. Aquilonis, qui om- (לבטח תרם) nem calorem credentiũ refrigerare conatur. Venientq; cum eo populi multi, omnes ascensores equorum, de quibus scriptũ est: (Exod. 15 a) *Equum & ascẽsorem proiecit in mari*: cœtus magnus, & exercitus vehemẽs, cum quibus ascẽdes, ait, super populum meum Israel, quasi nubes & caligo, vt operias terram meam, de qua supra scriptum est: In nouissimis diebus eris, quando euangelica prædicatio: Et adducam te super terram meã. (1. Cor. 11. d) *Oportet enim & hæreses esse, vt probati quique manifesti fiant*: & Dei voluntate ἀγωνιστὴς diabolus, & omnia peruersitatis dogmata derelicta sunt, vt sciant omnes gentes & intelligãt me, cum sanctificatus fuero in te in oculis eorum ô Gog: hoc est, cum pœnis tuis me intellexerint iudicẽ. Et facit apostropham ad ipsum Gog. Nonne tu ille es, de quo locutus sum in diebus antiquis, in manibus seruorum meorũ prophetarum Israel, Moysi videlicet, qui ait in Numerorum libro dũtaxat iuxta Lxx. (Num. 24 b) *Egredietur homo de semine eius: & dominabitur gẽtium plurimarum, & eleuabitur Gog regnũ eius, & crescet regnum illius.* Cæterum iuxta Hebraicum ita scriptum reperi: *Tolletur propter Agag rex eius, & auferetur regnum illius*: eo quod regnũ Israel in Saule propter Agag regẽ Amalech destructũ sit. Et in alio loco: *Mundabit terrã populi sui.* Ioel quoq; in valle Iosaphat, hoc est, iudicij Dei, describit populos congregandos. (Ioel 3 a) Et Esaias, oẽsq; prophetæ, in quorũ manib. & bonis operib. sermo fit domini. Cũ igitur veneris super terrã Israel, ascendet indignatio mea in furore meo contra te, & in zelo meo pro populo meo. In igne iræ meæ locut[9] sum, qui omnia vitiorũ tuorũ ligna cõsumat. Illo, inquit, tẽpore, erit magna cõmotio super terrã Israel. Immitẽte enim diabolo, crebra contra ecclesiã persecutio fiet: quę quando sopita fuerit, & Dei victa præsidio, tũc cõmouebuntur à facie eius pisces maris, & volucres cæli, & bestiæ agri, & oẽ reptile, quod mouetur super terram, cũctiq; homines, qui sunt super faciem terræ. Quod manifestè de habitatoribus ecclesiæ demonstratur, quorũ alij vt pisces maris, alij vt volucres cæli, alij vt bestiæ agri, & omnia reptilia, quæ mouẽtur super terram, alij vt retinẽtes hominis dignitatẽ, habitans super faciem terræ, quod autẽ morum diuersitas, variis signetur nominib. & Apostol[9] scribit ad Corinthios: (1. Cor. 15 e) qui alia corpora post resurrectionẽ dicit esse cælestia, alia terrena: & aliud corpus piscis, aliud volucris, aliud bestiarũ, D aliud reptiliũ, & aliud hominũ, qui nomẽ pristinũ seruauerũt. (Act. 10 b) In Actib. quoq; apostol. linteũ illud, quod quatuor principiis tertiò Petro apost. demõstratur, varietatẽ credẽtiũ significat, quæ in arca quoq; diluuij continetur. Tunc autẽ a facie domini & à cõspectu maiestatis ei[9] subuertẽtur mõtes qui se eleuabãt contra scientiã Dei: & cadent sepes siue valles, quæ vel humilitate sẽsus ad ima demersæ sunt: vel certè munitiones, quę aliquid pollicentur, vt imitentur ecclesiam Dei, de cuius sepibus dicitur: Qui destruit sepem, mordebit eum coluber. (Eccl. 10 b) *Et omnes muri in terram corruent.* Cum enim ecclesiastici sermonis apparuerit fortitudo, omnia hæreticorum corruent munimenta. *Et vocabo*, inquit, *aduersum illũ*, hoc est, hæreticorũ principem Gog, *in cunctis montibus eius gladium*: vt principes exercitus eius gladio domini conficiantur. Tunc hæresis dimicabit aduersum hæresim, quorum inter se compugnatio, nostra victoria est. *Et iudicabo*, inquit, *eum morte* vel *peste, & sanguine & imbre vehementi, & lapidibus immensis* siue *grandinis*. Iudicatur autem Gog morte sua, & sanguine quem effudit, & imbre vehementi, sermonibus erudito & perfecti viri, & lapidib. immensis, qui eum obruant testimoniis scripturarũ, siue grandinis, qui calorem illius faciant refrigescere. (Ose. 7. d) *Omnes enim adulterantes quasi clibanus corda eorum. Ignẽ*, inquit, *& sulphur pluam super eum*: per quæ demonstratur pœna iudicij sempiterni. Et non solum super eũ qui auctor peruersitatis fuit, sed & super omnẽ exercitũ, & multitudinem eius, & super populos multos, qui sunt cum eo. Plures enim habent hæretici socios, imo diabolus princeps eorum infinita multitudine circumdatur. Omnique errore sublato, & punitis atque destructis hæreticorum principibus, magnificatur dominus, & sanctificatur in credentibus, & notus fit in oculis gentium multarum,

quæ

E quæ illius fidei crediderunt:& tam ex beatitudine sui, quam ex aduersariorum pœnis scient atque cognoscent, quod ipse sit dominus. Hęc vt potuimus, interpretati sumus, obediētes illi præcepto: *Neq; ad dexterā, neq; ad sinistrā declinabis,* *Deut. 5. d* *Num. 20. c* *sed via regia ingredieris.* Si quis autem nostra reprehēdit, aut meliora proferat, quæ sequemur, aut si nihil voluerit dicere, perfectam Deo scientiam derelinquat, dum tamen sciat nequaquam in nobis vires, sed animum iudicandum.

dirigetur. Et iudicabo eum peste (siue morte) & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immēsis (siue grandinis.) Ignem & sulphur pluam super eum, & super exercitum eius (siue super omnes qui cum eo sunt,) & super populos multos qui sunt cum eo. Et magnificabor, & sanctificabor, & notus ero in conspectu gentiū multarum: & scient quia ego dominus.

CAPVT XXXIX.

TV autem fili hominis, vaticinare aduersū Gog, & dices: Hæc dicit Dominus Deus. Ecce ego super te Gog principem capitis (siue Ros) Mosoch & Thubal, & circumagam (siue congregabo) te, & seducā (siue deducā) te, & ascēdere te faciam de laterib. (siue de nouissimis) Aquilonis, & adducam te super montes Israel. Et percutiam (siue perdā) arcum tuum in manu, (siue de manu) sinistra tua, & sagittas tua de manu dextera tua deiiciam. Super montes Israel cades tu, & omnia agmina tua, & populi tui (siue gentes (qui tecum sunt. Feris, auibus, omniq; volatili, & bestiis terræ dedi te deuorandum. Super faciē agri (siue campi) cades: quia ego locut⁹ sum, dicit dominus Deus. Et immittā ignē in Magog, & in his qui habitant in insulis cōfidenter (siue, & habitabuntur insulæ in pace,) & scient quia ego dominus: Et nomen sanctum meum notum faciam in medio populi mei Israel, & non polluā (siue non polluetur) nomen sanctum meū amplius: & scient gentes quoniā ego sum dominus sanctus Israel. Ecce venit, & factū est, (siue & scies quoniā erit) dicit domin⁹ Deus: hæc est dies de qua locutus sum. Et egredientur habitatores vrbium Israel, & succendēt & cōburent arma, clypeum, & hastas) siue peltas & contos,) arcum & sagittas, & baculos manus, & contos (siue lanceas,) & succendent ea igni septē annis. Et non portabūt (siue non assument) ligna de regionibus (siue de campis,) neq; succident de saltibus: quoniam arma succendent igni, & deprędabūtur eos quibus prædæ fuerant, & diripient vastatores suos, ait dominus Deus. Et erit in die illa, dabo Gog locū nomi-

CAP. XXXIX.

TV autem fili hominis vaticinare adu. Gog, &c.] Et hæc Iudaicæ traditionis hæredes, & discipuli interminabilium fabularum, post mille annorum regnum futura contendunt, interficiendumque Gog principē Ros, Mosoch & Thubal in finibus Israel, & ab omnibus volatilibus & bestiis deuorandum: & habitatores vrbiū Israel septem annis lignorū vsum nequaquā habituros de succisione syluarum, sed de armis Gog, scutis videlicet & hastis, sagittisq; & baculis siue cōtis: ipsum autem Gog sepeliēdum in valle, quæ Hebraicè dicitur ᵃ גיא, & nomen sepulcri illius appellandum poliandrion: *ᵃ ge* vbi scilicet multitudo hominū sit sepulta. Septē autem mensibus eū sepeliendum à domo Israel, vt terra mundetur, & inclitā futuram diem, quando interfectus sit Gog, constituendosq; qui ossa diligenter inquirant & sepeliāt, quo scilicet nihil in terra remaneat insepultū. Post menses autē siue in mēsibus septem peragrandam terram, & sicubi os hominis iacere perspexerint, titulo prope posito demonstrandū, vt postea sepeliant illud qui huic operi præpositi sunt: nomen autē ciuitatis appellari Amona, quæ *F* *המונה* Græcè dicitur πολυανδρῖον, hoc est, multitudo hominū sepultorum, & sic terram esse mundā. Hoc illi dixerint: Nos autē cæptæ explanationis sensū tenentes, singula quæ proposuimus differamus. Habet Gog & ipse trinitatē suam: Ros, Mosoch, *ראש משך תובל* & Thubal, caput videlicet, & insaniam, & vniuersa: vt nullū sit vinū quod non in Gog possessione cōsistat. Iste educetur siue circuagetur, & palpabitur, siue lactabitur: vt sperans victoriā, occidēdus ducatur ad prælium. Et ascēdet de laterib. *Hier. 1. e* siue de nouissimis Aquilonis: Ex quo exardescūt mala super oēm terrā. Et ab eo ipsos adducetur super mōtes Israel, quos apostolos & apostolicos viros atq; ecclesiasticos intelligere debemus, vt postquā adductus fuerit ad montes Israel, tunc *2. Cor 6. b* percutiatur arcus, qui est in manu sinistra ei⁹, & sagittæ quæ manu tenētur dextera. Et ipse enim imitatur, ad interficiendos eos quos deceperit, habere arma à sinistris & dextris, per bonā & malā famā. Istæ sagittæ sunt, & hæc iacula, de quib. & psalmista loquitur: *Ecce enim peccatores intenderunt arcū:* *Psalm. 10. a* *parauerunt sagittas suas in pharetra, vt sagittent in obscuro rectos corde.* Quæ ignita diaboli iacula, scuto fidei restinguēda sunt. *Eph. 6. e* Deiicietur autem siue cadet Gog, qui ascēderat super montes Israel, in ipsis montibus cum omni exercitu suo, cunctisque agminibus: & erit in escam feris, auibus,

G omnibusq; volatilibus & bestiis terræ, aduersariis videlicet potestatibus quę iuxta viam comedere sementem, & sangui- *Matth. 13. a* nariis bestiis. Quo modo enim scriptum est de dracone: *Dedisti eum escam populis Æthiopum:* sic decepti quiq; ab hære- *Psalm. 73. b* ticis dæmonum cibi sunt. Cadet autem Gog vel in campi la- *על פני* titudine, vel in agri, qui cultus *השדה* est à Dei agricolis. Neq; enim fieri potest, vt Domini verba sint irrita. Tunc mittetur ignis in Magog, in eos videlicet qui Gog suscepēre doctrinam, & in eos qui ad similitudinem insularum sæculi fluctibus verberantur, & putant se debere esse securos: ille ignis, de quo dominus loquitur: *Ignē veni mit-* *Luc. 12. f* *tere super terrā, & quam volo vt ardeat:* vt sciant omnes & intelligant quod ego sim dominus: & nomen sanctum meum notum fiat in medio populi mei, qui nequaquā Gog auctoritate seductus est: neque vltra per occasionem falsi nominis sciētiæ polluatur nomen meum in hæreticis, & sciant gentes, quæ in circuitu sunt, quod ego sim dominus. Quod autem sequitur: *Ecce venit, & factū est:* de iudicio Christi dicitur: Qui *ve-* *Abac. 2. a* *niens veniet, & non tardabit.* Et ipsa est dies pœnarū atq; vindictæ, de qua per omnes prophetas locutus est dominus. Et egredientur habitatores vrbiū Israel, credētium populi: vrbes autē Israel, intelligimus ecclesias rectæ fidei. Et succendent, & comburent arma, de quib. & in alio loco scriptū est: *Ar-* H *cum cōteret & confringet arma, & scuta cōburet igni:* clypeos & *Psalm. 45. b* hastas, arcum & sagittas, baculos manus, in quibus peruersum pascha celebrabant: lanceas siue contos, quibus lata & insanabilia inferebant vulnera doctrinarū, clypeosque arcus & sagittas, de quibus supra dictū est. Quoq; sequitur: *Et succendent ea igni septē annis:* de E- *Exod. 21. a* xodo & Leuitico exponendū *Leui. 25. b* est, in quibus lege præcipitur, vt septimo anno remissionis, quando seruis Hebræis libertas redditur, & debita cuncta soluuntur, & ad dominos redit antiqua possessio, & quies terrę tribuitur, & oēs fruges pauperib. cōdonātur: Quo scilicet in septem annis, numero sacrato atq; perfecto, hæreticorū armatura dispereat: & ecclesiastici viri nequaquā ligna succidāt de cāpis & regionib. siluisque & saltib. gentiū, quos magis saluare cupiunt quā perdere: sed de hæreticorū, quos vicerint clypeis, hastis, sagittis, baculis, contisq; & lanceis. Habēt enim & ipsi ad impugnādam ecclesiam Christi tela diuersa: quæ ab eruditis hominibus igne sancti Spiritus succendēda sunt, sermone videlicet ecclesiastico: quem qui habuerit, poterit dicere: *Nonne cor* *Luc. 24. a* *nostrum erat ardens in via, cū aperiret nobis* Iesus *scripturas?* Nec possumus plenā habere pacē, & habitationis confidentiam, nisi cunctam aduersariorum supellectilem deprædemur, vt pereāt omnia, & in cinerē concrementur: & deprædemur eos, qui nos fuerant ante prædati & vastemus illos, qui vastauerunt prius ecclesiam. *In die illa,* in claro prædicationis lumine. *Dabo,* inquit, *Gog locum nominatum sepul-* *גיהעברים* *crū in Israel:* iuxta Hebraicum, *vallem viatorum ad orientem* *קדמם*

A *maris, quæ obstupescere facit prætereuntes.* Cuius sermonis hic sensus est: Sepulcrum Gog non erit in montibus, sed in depressis vallibus, & in confragosis locis, quæ Hebraice appellantur [b] גיא, quæ hæretici cum in Occidente sint, Orientis loca esse confingunt, vt decipiant viatores, eos videlicet quæ sæculum istud pertransëut & non sunt habitatores, sed peregrini, dicentes illud propheticũ: *Aduena sũ ego, & peregrinus, sicut oẽs patres mei.* Quis enim prætereuntium, de quibus scriptum est: *Et non dixerũt qui præteribãt, benedictio domini super vos:* non admiratur & obstupescit, cum vallẽ viderit viatorum: quæ viatoribus vallis, habitatoribus mons videtur? Hoc iuxta Hebraicum. Cæterum Lxx. transtulerunt, polyãdrion eorum qui venerint ad mare, & ædificabunt in circuitu introitum vallis. Labor enim est eorum, qui egrediuntur de vrbibus Israel, vt omnẽ introitum & exitum hæreticæ prauitatis (qui venerant ad mare, & amaritudine illius delectabantur, vndarumq; molibus & crudelitate naufragij) claudant & circumædificent, & in voraginibus terræ sepeliant, ne vltra exire valeãt & aliquos sua fraude decipere. Ibi ergo sepelient Gog & omnem multitudinem eius: qua semper hæretici delectantur. Et vocabitur nomen vallis illius, in qua Gog sepult[e] est, multitudinis ge, siue πολυάνδριον, hoc est, sepulcrum plurimæ multitudinis. Et quo modo supra diximus, per septẽ annos aduersariorum arma succẽdi: sic per septẽ menses sordibus hæreticorum terra mundabitur. A primo enim mẽse quãdo pascha domini celebramus, & exterminatorẽ Ægypti, agni in postibus nostris cruore vitamus, vsque ad exitum anni, hoc est, vsque ad septimum mensem quando tabernacula figimus, & inter cæteras frondes, palmarum quoque ramis protegimur, vt perfecta contra hostes victoria demonstretur, festiuitates omnes complemus in populis, nec solũ magistri, sed & omnis populus hoc certatim faciet & sepeliat Gog, & terra operiat, & nequaquam aërem liberum capere permittat. Post necem autem & interfectionẽ siue sepulcrum Gog, eligentur viri ecclesiastici, qui hoc habeant studij, ne quid in terra Israel maneat sordium pristinarũ, ne quid morticinum: qui lustrent terram, & requirãt mortuos & sepeliant, vt videlicet mundetur terra ecclesiæ. Sin autem post septem menses, quando debent esse cuncta purgata, hi qui terrã peragrant atque circumeunt, in aliquo os hominis, hoc est, duritiã hæreticæ prauitatis, siue morticinum quid doctrinæ pristinæ viderint remansisse, ponent iuxta illud, siue ædificabunt titulum, vt postquã notati fuerint qui huiuscemodi sunt, tunc vel emundẽtur vel sepeliãtur cum Gog, & in tumba sepulturæ illius retrudantur. Nomen autẽ ciuitatis, vbi seruorum domini victoria est, & iacent aduersarij, & omnis inimicorum eius multitudo prostrata est, appellabitur amona siue polyandrion, vt finis omnium, restitutio puritatis fit. Denique sequitur. Et mundabunt terrã, haud dubium quin hi, de quibus supra scriptum est, quærere incipient, & circuibunt peragrantes terram.

Psal. 38. c | Psal. 118. a | c ge | περιεό μενον τῆ ἐνέργειᾳ. | d ge | גיא המון | B | Exod. 12. | Leui. 23 g | המונה | אלל | המונה

nominatum, sepulcrum in Israel: vallẽ viatorũ ad orientẽ maris, quæ obstupescere facit prætereuntes (siue πολυάνδριον eorũ, qui venerint ad mare, & ædificabũt per circuitũ os vallis, & sepeliẽt ibi Gog, & omnẽ multitudinẽ eius: & vocabitur vallis) siue [c] גיא multitudinis Gog. Et sepeliẽt eos domus Israel, vt mũdẽt terrã) siue vt mũdetur terra) septẽ mensib. Sepeliet autẽ eos omnis populus terræ, & erit eis nominata dies, in qua glorificatus sum, ait dominus Deus. Et viros iugiter cõstituẽt lustrãtes (siue circũeuntes) terrã, qui sepeliãt & requirãt eos qui remãserint super faciẽ terræ vt emũdẽt eã: Post mẽses autẽ septẽ quærere incipiẽt, & in fine circuibũt peragrantes terrã: Cũq; viderint os hominis, statuẽt iuxta illud titulũ, donec sepeliãt illud pollinctores in valle (siue [d] גיא) multitudinis Gog Nomen autẽ ciuitatis Amona (siue Polyãdriõ) & mũdabunt terrã (siue mundabitur terra) [a] Tu ergo fili hominis, hæc dicit dominus Deus: Dic omni volucri, & vniuersis auibus, cunctisq; bestiis agri (siue cãpi,) Conuenite & properate, cõcurrite vndiq; (siue per circuitũ) ad victimã meã, quã ego immolaui vobis, victimã grãdẽ super mõtes Israel, vt comedatis carnem, & bibatis sanguinem. Carnes fortiũ (siue gigantium (comedetis, & sanguinem principũ terræ bibetis: arietum, agnorum: & hircorum, taurorumque, altilium & pinguium omnium. Et comedetis adipem in saturitatem, & bibetis sanguinem in ebrietatem, de victima, quam ego immolaui vobis. Et saturabimini super mẽsam meam de equo, & de equite forti (siue gigãte, (& de vniuersis viris bellatoribus, ait dominus Deus. Et ponam (siue dabo) gloriam meam in gentibus (siue in vobis,) & videbunt omnes gentes iudicium meum quod fecerim, & manum meam quam posuerim (siue induxerim) super eos. Et scient domus Israel, quia ego sum dominus Deus eorũ à die illa, & deinceps. Et scient omnes gentes quoniam in iniquitate sua capta sit domus Israel, eo quod reliquerint me, & absconderim (siuė auerterim) faciem meam ab eis, & tradiderim eos in manu hostium (siue inimicorum) eorum, & ciciderint in gladio vniuersi. Iuxta immunditias eorum

C

a ¶ *Tu ergo fili hominis, hæc dicit dominus Deus: Dic ergo omni volucri, &c.*] Hoc quod transtulimus iuxta Hebræos: & congregabo eos super terrã suam, & non derelinquã quemquam ex eis ibi: in Lxx. non habetur. Rursumque quod iuxta Hebræos pro benedictione in vltimo ponitur, eo quod effuderim spiritum meum, Lxx. transtulerunt furorem, qui ad iram pertinet: præsertim eum in Hebræo [e] רוחי positũ sit, quod propriè sonat spiritum meum, & nequaquam furorem meum. Omnia autem vsque ad eum locum in quo succedit templi ædificatio. Hi quos supra diximus Iudæi, & nostri Iudaizantes, ad vltimũ tempus referunt, quod carnibus Gog, cunctique eius exercitus, quasi pinguissimis hostiis volucres bestiæque saturandæ sint, & restituatur Israel in pristinum statum, & nequaquam vltra à gentibus expugnetur, sed effundat spiritum suum super eos Deus vt habitent in terra sua, non omnes gentes, se propriè domus Israel. Nos autem cœptam tropologiã sequentes, hoc dicemus, quod omnes volucres, & vniuersas bestias conuocet dominus, vt tradat eis hæreticorum principes quasi pinguissimas hostias deuorandos. Volucres autem & bestiæ, vel propter celeritatem in omnia discurrendi, vel propter feritatem & crudelitatem appellantur: quibus traduntur aduersarij in *interitum carnis, vt spiritus saluus fiat,* & *discant non blasphemare.* Comedent autem grandẽ & pinguissimam victimam, non alibi, sed super montes Israel: quos prophetas, & apostolos, & sanctos viros intelligere debemus. In illis enim contrariorum dogmatum magistri corruunt, & ab ipsis pereunt vulnerari, super quos ædificatur ecclesia, & vt verius dicam, super montium montẽ: de quo Esaias loquitur & Micheas: *Venite ascendamus in montem domini, & in domum Dei Iacob, & annunciabit nobis vias suas.* Istæ autem aues, & istæ bestiæ, celeres atq; crudeles, comedent carnes, & bibent sanguinem quæ regnum Dei possidere non possunt: carnes fortium siue gigantium, qui contra Dei scientiam rebellabant: & sanguinem principum, non cæli, sed terræ bibent, qui cuncta terrena sapuerunt, sanguinem arietum, & agnorum, & hircorum, siue iuxta Lxx. arietum, vitulorum, & hircorum, vt tria significent animantia, quæ in Dei victimis immolãtur. Imitantur enim & hæretici ecclesiasticam mansuetudinem, sed oblatio eorum non in Dei cultum, sed in dæmonum cibum proficit: quæ est pinguissima hostia eorum, & quasi adipe saturantur, & bibunt sanguinem deceptorum vsque in ebrietatem. Hanc autem victimam Deus immolat per ecclesiasticos viros, vt multitudine deceptorum saturentur conuiuæ pessimi, & bibant vsque ad vomitum & ebrietatem. Quando

e ruchi | D | 1. Cor. 5. e | 1. Tim. 1. d | Esa. 2. a | Mich. 4. a | 1. Cor. 15 f | גבורים | אילים | כרים | עתודים

E

Exod. 15. a

videris sanctos viros, & scripturis diuinis eruditos truncare equos hæreticorum & ascensores, de quibus scriptū est: *Equum & ascensorem proiecit in mare*: & omnes rebelles & gigantes suo mucrone concidere, & cunctorum bellatorū falsi nominis scientiæ sanguinē fundere: tunc scito mensam domini præparatam, vt ponat gloriam suam in cunctis gentibus quæ illius credunt nomini: & intelligant ecclesiæ sanctorum illius iudiciū, quod fecerit super aduersarios, & manum fortem qua eos percusserit, & sciant domus Israel atque cognoscāt, quod & ipse sit dominus Deus eorum qui locutus est: Ego sum dominus Deus vester, a die victoriæ domini vsque in perpetuum: & recogitent idcirco captiuā esse quondam ab hæreticis domū Israel & in toto peruersorū dogmatū orbe dispersā quod reliquerint eum, qui parumper abscōdit siue auertit faciem suā ab eis: & tradidit eos in manu hæreticorum, & ceciderunt illorum mucrone confossi, propter immunditias & iniquitates suas, quæ causa extitit vt abscōderet, & auerteret faciem suam ab eis: Expositis autem rationibus, secundū illud quod scriptū

1 Cor. 11. d

F

est: *Oportet & hæreses esse, vt probati quique manifesti fiant*: captiuitati Israel, videlicet ecclesiæ, in qua habitant cernētes Deum, nunc pollicetur, quod reducat in ecclesiam captiuitatem Iacob, qui Iudaicum populum supplantarat, & postea hæreticorum fraudibus supplantatus est: & misereatur omni domui Israel, non iuxta carnem, sed iuxta spiritū. Et assumam, inquit, zelum meum pro nomine sancto meo, quod blasphemabatur in gentib. propter hæreticos, vt postquam eos liberauerim, erubescant & confundantur, quare fide ecclesiastica derelicta, præuaricati sint in me. *Confundantur autem & erubescant valde velociter*, cum habitaue-

Psalm. 6.

rū & scelera (siue iniquitates) eorum feci eis, & abscōdi (siue auerti) faciē meam ab illis. Propterea hæc dicit dominus Deus. Nūc reducā captiuitatē Iacob, & miserebor omni domui Israel: & assumā zelū pro nomine sancto meo: Et portabūt confusionē (siue ignominiā) suā, & omnē præuaricationē, qua præuaricati sunt in me, cū habitauerint in terra sua confidenter (siue in pace) neminē formidantes: Et reduxero eos de populis (siue gentib.) Et congregauero de terris inimicorum suorū (siue de regionibus gentiū) & sanctificatus fuero in eis in oculis (siue in cōspectu) gentium plurimarum. Et scient quia ego dominus Deus eorū, cum transtulerim eos in nationes (siue cum apparuero eis in gētibus,) & congregauero eos super terram suam & non dereliquerim quemquam ex eis ibi. Et non abscondam (siue auertam) vltra faciem meam ab eis, eo quod effuderim spiritum (siue furorem) meum super omnem domum Israel, ait dominus Deus.

G

rint in terra sua, terra mitium, terraque sanctorum: & habitauerint confidenter, siue in pace nequaquam hæreticorum insidias formidantes. Tunc reducentur de populis, & congregabuntur de terris inimicorum meorum in terram suā: & sanctificabitur dominus in eis in conspectu gentiū plurimarū, quæ & ipse credituræ sunt domino, finisq; sit beatitudinis, scire atq; cognoscere, quod ipse sit dominus Deus eorum: eo quod apparuerit eis in gentibus, siue transtulerit eos de nationibus, & congregauerit super terram suā, terram Iudæam, terram cōfessionis, terram mitium, terramq; viuentium, & ne vnum quidē reliquerit hæreticæ prauitati, & vltra non abscondat faciem suam ab eis: nec auersetur illos, eo quod effuderit spiritum gratiæ suæ, de quo & Ioel propheta loquitur: *In nouissimis diebus effundam de spiritu meo super omnem carnem*: effuderit autē super omnem domum Israel. Sin autē pro spiritu, iuxta LXX. furorem legerimus, quē in Hebraico non habetur, sic sentiendum est, quod vltra nō abscondat faciem suam ab eis, in quos furorē suū ante effu-

בהגלותי

Ioel. 2. g.

θυμόν μου

רוחי

H

derat. Huc vsque in Ezechielem prophetam, Deo, vt optamus & credimus, auxiliante, & aperiente os nostrum, locori sumus, non aliorum, si qui scripserunt, vel deinceps scripturi sunt, sententiam destruentes, sed asserentes qualiacumque sunt nostra. In ædificatione autem templi, & ordine sacerdotum, terræque sanctæ diuisione, & flumine egrediente de templo, & ardoribus ex vtraque ripa semper virenobus, & per singulos menses afferentibus fructum, & reliquis, quæ vsque ad finem prophetico volumine continentur, apertè imperitiam confitemur: melius arbitrantes interim nihil, quam parum dicere.

Infra 43. 44. 45. 46.

Commentarij Libri vndecimi in Ezechielem Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN DVODECIMVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

Trepidationem meam in explanationem templi Ezechielis, imo tacendi perseuerantiam, tuæ filia Eustochiū preces, & domini promissa superarunt, dicentes: Petite, & accipietis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis. *Et qua nos excusatione vsi sumus, vt in calce anterioru voluminis diceremus, melius est nihil, quam parum dicere: tu eam vertisti in contrariam, vt referre putes saltem parum, quam nihil dicere: quia in altero voluntas prompta, in altero totius operis desperatio est: naturamque huiuscemodi hominum esse commemoras, vt non tantam gratiam habeant pro his quæ tribueris, quantum dolorem super his quæ negaueris. Minore enim studio virtutes laudamus, quam vitia reprehendimus: & quamuis pulchra sint corpora, vnius prauitate ac deformitate membri insigniora fiunt. Obsequar igitur voluntati tuæ, & flante Spiritu sancto, vela suspendam, ignorans ad quæ sim litora peruenturus, & cum hoc eodem Propheta clamitans: à quatuor ventis venit spiritus: fastidiosoque Lectori, imo animo perduelli nostra lecturo, illud in explanatione templi tota libertate denūcio: vt si veritatem desiderat: quærat eam ab alijs. Nos autem ea, quæ in opere difficillimo possemus suspicari, simpliciter confitemur, atque dictamus gratias acturi domino, si non omnibus (quod impossibile est) sed in plerisque nobis aperuerit fores scientiæ. Prima enim, vt ait sublimis Orator: Quæque sectanti: honestum est etiam in secundis tertijsue consistere.*

Matt. 7. a

Sap. 37. c

LIBER DVODECIMVS
CAPVT XL.

N vicesimo & quinto anno transmigrationis nostræ (siue captiuitatis) in exordio anni (siue in primo mēse) decima mensis, quattodecimo anno postquā percussa (siue capta) est ciuitas: in ipsa hac die (siue in die illa) facta est super me manus domini, & adduxit me illuc. In visionibus (siue in visione Dei, adduxit me in terrā Israel, & dimisit (siue posuit) me super montē excelsū nimis, super quē erat quasi ædificiū ciuitatis vergētis ad Austrū (siue è regione.) Et introduxit me illuc: & ecce vir, cuius erat species quasi species æris (siue æris splendētis,) & funiculus lineus (siue cementariorum) in manu eius, & calamus mensuræ in manu eius. Stabat autē in porta: & locutus est ad me idem vir: fili hominis, vide oculis tuis, & auribus tuis audi, & pone cor tuum in omnia, quæ ego ostendam tibi (siue pone in cor tuum omnia, quę ostendero tibi:) quia vt ostendantur tibi adductus (siue ingressus) es huc: annuntia (siue monstrabis)

N. vicesimo & quinto anno, &c.] Si quinto anno captiuitatis siue transmigrationis regis Ioachim, in quarto mēse, in quinta mensis, aperti sunt cęli Ezechieli prophetæ iuxta fluuium Chobar, & vidit visiones Dei: nunc autē dicitur quod in vicesimo & quinto anno transmigrationis eiusdē Ioachim, in exordio anni, decima mensis, facta sit super eum manus domini: adductusque in terram Israel, & positus super montē excelsum nimis, vt videret ædificiū ciuitatis vergētis ad Austrū: nulli dubiū est, quin decē & nouē annis, nouemque mensib. & quinq; dieb. anni vicesimi completis, omnis illius prophetia cōtexta sit. Quod si iuxta Theodotionē qui in eo loco, vbi nos posuimus, in exordio anni, interpretatus est, in nouo anno, decima mēsis (nouus autem annus apud Hebræos vocatur mēsis septimus, qui apud eos habet vocabulū תשרי, vt Kalend. mensis septimi sit tubarū clāgor: & decima dies eiusdē mensis, dies ieiunij & placationis: quintadecima verò, quādo totius lunæ orbis expletur (dies scenophegiarū) datur intelligi quod decima die placationis dominicæ mōstratū fuerat Ezechieli ædificiū ciuitatis. Et quo modo restitutionem populi, imo viuificationē in ossibus cāpi sub resurrectionis imagine demōstrauit, sic nunc instaurationē vrbis, quæ Babylonio fuerat ante annos quatuordecim igne deleta, sub descriptione eius dominus pollicetur, vt sicut captiuitatē & euersionem ollæ succensæ à facie Aquilonis monstrauerat, typus & prophetiæ veritas opere cōprobata est: ita ex præteritorū fide, futuræ ædificationis veritas vaticinio probaretur. Ne hoc de illo tēpore dicitur, quod quidā imperiti Iudæorū volunt, quando sub Zorobabel, & sub Iesu filio Iosedech sacerdote magno templū extructū est, prophetantib. Aggeo & Zacharia. Hoc enim tēplum, quod nunc describitur, & ordo sacerdotij, terræq; diuisio & fertilitas, multo angustius est, quā fuit quod Salomon extruxerat. Illud autem quod ædificatū est sub Zorobabel, intantū paruum erat, & prioris cōparatione nihili: vt qui prius tēplum viderant, & postea hoc aspiciebāt, eiularent, dolorēque suū lacrymis testarentur: & multo maior esset clamor vlulantiū, quam clāgor turbarum. Lege Ezdræ librū. Porro quod additur, *quatuordecimo anno post quam percussa* siue *capta est ciuitas*: iuxta mysticos intellectus quatuordecim significat generationes, quib. cōpletis à Dauid vsque ad natiuitatem Christi, vrbis restitutio promittitur ab eo, de quo scriptum est: *Ipse ædificabit ciuitatē meā, & captiuitatē populi mei reducet.* Et iterum: *Venit vt prædicaret captiuis remissionē, & cæcis visū: dicēs his qui erant in vinculis, exite: & qui erant in tenebris, reuelamini.* Fit autem super eum manus domini, vt iuxta carnem in Babylone positus, in spiritu ad terram veniret Israel, & nequaquā in visione, sed in visionib. Dei poneretur super montē excelsū nimis, de quo Esaias & Micheas vaticinantur: *Venite ascendamus in montē domini, & ad domum Dei Iacob.* Qui mōs excelsus est nimis ad comparationem montiū cæterorum, de quib. propheta testatur, dicens: *Leuaui oculos meos in montes. vnde veniet auxilium mihi:* Et in alio loco: *Montes in circuitu eius, & dominus in circuitu populi sui.* De quo & Esaiæ dicitur: *In montem excelsum ascende tu, qui euāgelizas Sion.* Super hunc montem ostenditur ædificium ciuitatis: Iuxta LXX. & Aquilam, è regione, & ex aduerso Aquilonis, vnde ad terrā Israel propheta veniebat: iuxta Theodotionem verò & Symmachum, vergētis ad Austrū: vbi plenum lumen est, vt sol iustitiæ in summo cæli vertice positus. Vnde & in Cantico dicitur canticorum: *Exurge Aquilo, & veni Auster, perfla hortum meum, & fluent aromata illius.* Fugatur enim de horto domini Aquilo vētus durissimus, ne refrigeretur dilectionis calor, floresque marcescant. Quando autem dicitur: Quasi ædificium ciuitatis, nō verè ciuitas sed ciuitatis similitudo mōstratur, de qua scriptū est: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei*: quæ est Hierusalem, ædificata vt ciuitas, *cuius participatio eius in idipsum*: & in qua magnus dominus & laudabilis nimis, in ciuitate Dei nostri, in mōte sancto eius. Et in turribus ciuitatis istius Deus cognoscetur, quando suscipiet eam. De qua & alibi: *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.* Et: *Non potest abscondi ciuitas super montē posita*: quæ loquitur in Esaia: *Ego ciuitas firma, ciuitas quæ oppugnatur.* Non dixit quę expugnatur sed oppugnatur: quæ ædificata est super terrā, & nulla tēpestate cōcutitur. Sequitur: *Et introduxit me illuc*: subauditur, manus Dei. Illuc autē, hoc est, quasi ædificiū ciuitatis, vt mihi cuncta, quæ erant intrinsecus, demonstraret. Et ecce, inquit, vir, cuius erat species siue visio quasi species æris fulgētis, ille videlicet de quo scriptū est: Ecce vir, oriēs nomē eius: Habebat autē speciē nequaquā electri, vt in principio huius voluminis dicitur: neq; accinctus erat zona aurea, vt in Ioānis Apocal. cōtinetur: sed habebat speciē iuxta Hebr. quasi æris. Hæc enim materia cūctis metallis vocalior est, & tinnitu lōge resonat. Vnde & in Daniele in imagine, quæ erat ex auro, argēto, ære, ferroq; cōpacta, regnū Alexādri atq; Græcorum in æris similitudine demōstratur. vt Græcæ linguæ eloquentia signaretur: per quā manifestū est adhuc eos indigere doctrina, qui tēpli spiritualiter ædificādi necdū plenè nouere mysteria. Funiculus quoq; erat lineus, siue cemētariorū in manu eius, de quo & in Zacharia scriptū est, quod funiculū habuerit geometricū: vt latitudinē & longitudinē vrbis metiretur. Cementariorū autē, vel angelorū, qui Dei imperio ministrabant, vel Moysi, & omniū prophetarū atque apostolorum. qui ædificant ciuitatem Dei, & adiutores vel ministri sunt dominicæ voluntatis. Vnde & Paulus apostolus loquebatur: *Dei agricultura, Dei ædificatio estis.* Quodq; sequitur: *Et calamus mensuræ in manu eius*: designat gratiā prophetalem, de qua scriptū est in quadragesimo quarto psalmo: *Lingua mea calamus scribæ, velociter scribentis.* Et de Ioāne propheta atque Baptista: *Quid existis in desertum videre, calamū vento agitatum?* Quem calamum imitari cupiunt, qui scribentes scribunt iniquitatem: & quibus imprecatur propheta: *Increpa feras calami.* Stabat autem in porta: quia per ipsum ad patrem ingredimur, & sine ipso ciuitatem Dei intrare non possumus: vt dignos suscipiat, indignos abiciat. In porta quoque iudicium est. Vnde & propheta dicit: *Oderunt arguentes in porta.* Et in alio loco: *Non confundetur cum loquetur inimicis suis in porta.* Hic vir locutus est ad prophetam, in cuius manu erat funiculus, & cuius erat species quasi æris, & qui calamum tenebat manu. Locutus est ad Ezechielem verus architectus, quem imitabatur & Paulus Apostolus, dicens: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui.* Sapientem autem vocat architectum, ad distinctionem

E stinctionem illius qui stultus est, & in Zacharia pastor insi-
Zach.11.d piens appellatur: Locutus est autem quæ sequuntur: *Fili hominis vide oculis tuis, & auribus tuis audi:* non oculis carnis,
Ioan.4.e sed spiritus, nec auribus corporis, sed animæ. *Leuate,* inquit,
Luc.8.b *oculos vestros, & videte quia messes iam albæ sunt ad metendū:* & *qui habet aures audiēdi, audiat.* Videtur autem ædificatio ciuitatis, & auditur ordo ceremoniarum, & sacerdotum, terræque descriptio. Nec suffecit præcepisse, vt cerneret oculis, & audiret aurib. sed adiecit: Et pone cor tuum in omnia, siue & pone in corde tuo omnia, quæ ego ostendam tibi. Nihil enim prodest vidisse & audisse, nisi ea, quæ videris & audieris, in memoriæ reposueris thesauru. Quando autem dicit: omnia, quæ ego ostendam tibi, intentum facit auditorem, facit & cordis oculis præparatum: vt memoriter teneat quæ sibi ostendenda sunt, quia vt omnia ostendantur tibi, adductus es huc. Quo dicto ostendit specialiter, nihil theoria & scientia dulcius, quam propheta desiderat, dicens: *Vnam petiui à Domi-*
Psalm.26.b *no, hanc requiram, vt inhabitem in domo domini per omnes dies vitæ meæ: Vt videam voluptatem domini, & visitem templum eius.* Vnde iungit & lo-
Psalm.25.b quitur: *Domine, dilexi deco-*
F *rem domus tuæ, & locum habitationis gloriæ tuæ.* Annuncia inquit, omnia, quæ tu vides domui Israel, vt qui per se videre non possunt: per te discant, quæ tibi à domino demonstrantur. Domui autem Israel, his qui mente conspiciunt
Ioan.1.g Deum, de quibus erat & Nathanael, qui Christum studiosissimè requirebat, & meruit audire: *Ecce verus Israelita, in quo dolus non est.*

a ¶ *Et ecce murus forinsecus, in circuitu domus vndique, & in manu viri calamus mensuræ sex cubitorum & palmo, & mensus est, &c.*] Dum essem Romæ puer, & liberalibus studiis erudirer, solebam cum cæteris eiusdem ætatis & propositi, diebus dominicis sepulcra apostolorum & martyrum circuire: crebroque cryptas ingredi, quæ in terrarum profunda defossæ, ex vtraque parte ingredientium, per parietes habent corpora sepultorum, & ita obscura sunt om-
Psal.54.e nia, vt propemodum illud propheticum compleatur: *Descendant ad infernum viuentes:* & raro desuper lumen admissum, horrorem temperet tenebrarum, vt non tam fenestram, quam foramen demissi luminis putes: rursumque pedetentim acceditur, & cæca nocte circundatis, illud Virgilianum proponitur: *Horror vbique animos, simul ipsa silentia terrent.* Hoc mihi dictum sit, vt prudens lector intelligat, quam habeam sententiam super explanatione templi
Psalm.96.a Dei in Ezechiele, de quo scriptum est: *Nubes & caligo sub*
Psalm.17.b *pedibus eius.* Et rursum: *Tenebræ latibulum eius.* Vnde &
Exod.24.d Moyses nubem ingressus est & caliginem, vt posset domini
34.e
Ibid.d mysteria contemplari, quæ populus longè positus, & deorsum manens, videre non poterat. Denique post quadraginta dies, vultum Moysi vulgus ignobile caligantibus oculis non videbat: quia glorificata erat, (siue vt in Hebraico continetur) cornuta facies Moysi: Ita & mihi legenti descri-
Ἀδίξαται ptionem templi mystici) quod Iudæi secundum literā in ad-
קץ uentum Christi sui, quem nos esse antichristum comprobamus, putant ædificandum, & nos ad Christi referimus ecclesiam, & quotidie in sanctis eius ædificari cernimus) accidit: Vbicumque oculus cordis aperitur, & me aliquid videre æstimauero, & tenere sponsum, & gaudens dixero: *Inueni,*
Cant.3.b *quem quæsiuit anima mea: tenebo eum, & non dimittam eum:* rursum me deserit sermo diuinus, fugitque sponsus è ma-

G nibus, & clauduntur oculi cæcitate, ita vt cogat dicere: *O*
Rom.11.d *profundum diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei: quam inscrutabilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ illius.* Et quod alibi scriptum est: Iudicia domini abyssus multa. Et: *De pro-*
Psal.35.b
129.a *fundis clamaui ad te Domine: Domine exaudi vocem meam:* Et illud Hælisæi, qui raptum à se magistrum cordis oculis sequebatur dicens: *Pater, pater, currus*
4.Reg.2.b *Israel, & auriga eius.* Simplici-
Sec.70. ter igitur est fatendum me templum beati Ezechielis, quod sæcula cuncta tacuerunt, non temeritate velle disserere, sed fide & timore Dei, coniecturam animi mei cupere legentibus demonstrare: Vt si ego in taberna-
Exod.25.a culum Dei pelles caprarum pilosque obtulero, vnde peccatorum spinæ & aculei protegantur, & arceantur pluuiæ & tempestates, alius qui diues est pro qualitate meritorum, vel ferrum, vel æs, vel argentum, aurumque & pretiosissimos lapides offerat, & non nostra, quia suo minora contemnat, sed propriis gaudeat opibus. Nisi enim ima fuerint, summa esse non poterunt, & vt maiora laudentur minorum comparatione succrescunt. Videamus igitur quid ingressus Ezechiel ædificium ciuitatis vergentis ad austrum primum viderit, deinde audierit. Et ecce, inquit murus forinsecus in circuitu domus vndique. Pro muro, quem Aquila & Theodotio interpretati sunt: Symmachus & LXX. posuere περίβολον. Murus ergo siue περίβολον ex omni parte domum, hoc est, templum domini, circumdabat, habebat-
חומה
H que vir, cuius erat species quasi species æris, non solum funiculum geometricum & cementariorum, sed & calamum tenebat in manu: cuius supra mensura tacita est, & nunc ponitur cubitorum sex & palmo, qui rectius Græcè dicitur παλαιστὴ & est sexta pars cubiti: Alioquin palmus σπιθαμὴ sonat, quam nonnulli pro distinctione palmam, porrò παλαιστὴν palmum appellare consueuerunt. Hoc igitur calamo mensus est altitudinem & latitudinem muri, & vtrumque, hoc est, latitudo & altitudo vno fuere calamo, hoc est, senis cubitis & palmo vno. Cumque essent portæ plurimæ, noluit per alias intrare portas, sed per eam, quæ respiciebat ad orientalem plagam. Et quia non erat æqualis locus (& muros enim per circuitum, & ipsa ædes Dei in excelsioribus locis ædificata erat) propterea per gradus ingreditur imo conscendit, quos soli LXX septem nominant, cum & in Hebræo, & in cæteris translatoribus, gradus tantum absque numero legerimus. Ingressusque portam, statim mensus est limen portæ, quod Septuaginta θεὶ nominat,
במעלותיו pro quo in Hebræo scriptum est סף. Et diligentem & stu-
b saph diosum lectorem admonendum puto: si tamen scientia scripturarum, & non vanis oratorum declamationibus ducitur: vt sciat omnia prope verba Hebraica, & nomina, quæ in Græca & Latina translatione sunt posita, nimia vetustate corrupta, scriptorumque vitio deprauata, & dum de inemendatis scribuntur inemendatiora, de verbis Hebraicis facta esse Sarmatica, imo nullius gentis, dum & Hebræa esse desierint, & aliena esse non cœperint. Limen igitur portæ siue θεὶ, imo saph, quod Symmachus οὐδὸν, Aquila, & Theodotio πρόθυρον interpretati sunt: habebat calamum vnum, hoc est, sex cubitos & palmum in latitudine, pro quo nescio quid volentes Septuaginta, addidere de suo, sex hinc, & sex inde. Post limen autem portæ, iuxta Hebraicum mensus est thalamum siue cubiculum, vt Symmachus transtulerit
תא
παραστάδας, id est, postes ex vtraque parte, calamo vno tam in longum quam in latum, quod & ipsum Septuaginta ælam αἰλάμ.

strabis) omnia quæ tu vides domus Israel.

HEB.

a Et ecce murus forinsecus, in circuitu domus vndiq;, & in manu viri calamus mensuræ sex cubitorum & palmo: & mensus est latitudinē ædificij calamo vno altitudinē quoq; calamo vno. Et venit ad portam quæ respiciebat viā Orientalem, & ascendit per gradus eius, & mēsus est limen portæ calamo vno latitudinem, id est, limen vnum calamo vno in latitudine: & thalamum vno calamo in longum, & vno calamo in latum, & inter thalamos quinque cubitos, & limen portæ iuxta vestibulum portæ intrinsecus, calamo vno. Et mensus est vestibulum

SEPT.

Et ecce murus extra domū per gyrū, & in manu viri calamus mensuræ cubitorū sex, & palæstes & murū mensus est, latitudinem æqualē calamo, & altitudinē eiusdē mēsuræ. Et ingressus est portam quæ respiciebat Orientē septem gradib. & mēsus est thee, sex hinc, & sex inde, elā portæ æqualē calamo longitudine, & æqualē calamo in latitudine, & elam in medio theelath cubitorū sex: & thee secūdū, æqualē calamo in latitudine, & æqualē calamo in longitudine: & elam cubitorum quinque. Et thee tertium æqualem calamo in latitudine trium, &

A transtulerunt, quod in consequentibus Symmachus anteliminare interpretatus est. Inter thalamos autem duos siue
חתאים cubicula & παραστάδες erant quinque cubiti, & aliud proli-
אולם men portæ iuxta vestibulum intrinsecus calamo vno. Tertium quoque vestibulum portæ, octo habebat cubitos, & in frôte eiusdem, siue in marginibus duos cubitos. Quod vestibulum ne quis putet idem esse quod supra, addidit: Vestibulũ autem erat portæ interioris: pro quibus Septuaginta pri-
θεὶ mum, & secundum & tertium
θεὶ τὸ δεύ- vestibulum transtulerunt. Tha-
τερον; θεὶ lami autem, id est, cubicula, quę
τὸ τρίτον. post portam orientalem erant ædificata in vestibulis respiciebant ad viam orientalem. Et vt sciamus quod fuerint thalami igitur, & tres hinc & tres inde, ad septentrionem videlicet & ad meridiem respicientes, & ad orientalem viam, vnaq; mensura frõtiũ erat ex vtraq; parte. Mensus est quoque mensuram in latum liminis portæ, & reperit decem cubita, & in longum tredecim cubita, & in vnũ cu-
תחת bitum artabãtur extrema thalamorum, vel vt Symmachus transtulit παραστάδων, & vtraq; frõs singulos habebat cubitos. Thalami autem siue παραστάδες, & vt Septuaginta de suo posuere αἰλάθ, ex vtraq; parte sena habebant cubita. Mensus-
גג que est portam à tecto thalami siue παραστάδος vsque ad tectum siue ad parietem eius, & inuenit inter tectum & tectum latitudinis viginti & quinque cubita. Tantum enim erat spatii inter ostium & ostium,
B siue inter portam & portam. Hæc breuiter diuinantis magis quam explanantis animo diximus, volentes iuxta literam obscuram, & penè non apparentem adumbrare picturam. Cæterum pauca quæ possumus suspicari, strictim, dubitanterque ponemus. Apostolus Paulus volens Ephe-
Ephes. 3 sios sacratiora cognoscere, imprecatur eis, vt repleantur sapientia & charitate domini: vt radicati atque fundati, scire valeant & comprehendere, *quæ sit latitudo, & longitudo, & altitudo, & profundum* diuitiarum eius: & ad eosdem loquitur: *Ergo nequaquam estis peregrini, sed ciues sanctorum &*
Ibid. 2. d *domestici Dei: ædificati supra fundamentũ Apostolorũ, & Prophetarũ, ipso angulari lapide Iesu Christo: in quo omnis ædificatio compacta, crescit in templum sanctum in domino: in qua & vos coædificamini in habitaculum Dei, in spiritu sancto.* Petrus quoq; Apostolus eisdem penè verbis, quia eodem spiritu, in Epistola loquitur: *Siquidem credidistis quoniam bonus domi-*
1. Pet. 2. a *nus: ad quẽ accedentes, lapidem viuentem, ab hominibus quidẽ reprobatum, à Deo autẽ electum & honoratum, & ipsi vt lapides viuentes ædificamini domus spiritualis in sacerdotium sanctum, offerentes spirituales victimas, acceptabiles Deo per Iesum Christum.* Ex quo perspicuum est Dominum Saluatorem, qui verus architectus est, probare lapides, qui possint poni in templi fundamentis, qui in medio, qui in superioribus locis, & inferioris mensuræ: vel non tam solidæ firmitatis in muro, & extra templum in circuitu τοῦ περιβόλου collocari. Non est enim parui roboris, nec minimæ firmitatis, impositos desuper sustinere. Vnde scribit Apostolus ad credentes: *Inuicem onera vestra*
Gal. 6. a *portantes.* Et in alio loco scriptum est: non debere nos pondus assumere, quod ferre non possumus. Calamus autem mensuræ qui habebat sex cubita & palmum vnum, illud significat, notam esse Deo conuersationem nostram, quæ in sex diebus, in quibus mundus factus est, continetur, & notam esse rationem operum singulorum, vt aliud ad opera pertineat, aliud ad mentem. Vnde & latitudo est æqua altitudini: quorum latitudo ad opera,

HEB.

stibulum portæ octo cubitorũ & frontẽ eius duob. cubitis, vestibulũ autẽ portæ erat intrinsecus. Porrò thalami portæ ad viam orientalem, tres hinc, & tres inde, mensura vna trium & mensura vna frontium ex vtraque parte. Et mensus est latitudinem liminis portæ decem cubitorum, & longitudinẽ portæ tredecim cubitorũ. Et marginẽ ante thalamos cubiti vnius, & cubitus vn⁹ finis vtriq; , thalami autẽ sex cubitorũ erant hinc & inde. Et mensus est portam à tecto thalami vsque ad tectum eius, latitudinem viginti & quinque cubitorum,

SEPT.

& æqualem calamo in longitudine trium: & alã portæ qui iuxta ælam portæ, octo cubitorum, & ælam duorum cubitorum, & alã portæ intrinsecus, & thee portæ è regione, tres hinc & tres inde, & mensura vna trium: mensura vna ælam hinc & inde. Mensus est latitudinẽ introitus portæ decem cubitorum, & latitudinem portæ cubitorum tredecim, & cubitus vnus redigebantur in conspectu theim cubiti vnius, & cubiti vnius terminus hinc inde: & thee cubitorum sex hinc, & cubitorum sex inde. Et mensus est portam à muro thee, vsque ad parie-

vt diximus, altitudo refertur ad animũ, qui ad alta festinat. C
Illud autem semel monuisse sufficiat: nosse me cubitum & cubita neutrali appellari genere: sed pro simplicitate, & facilitate intelligentiæ, vulgique consuetudine ponere & genere masculino. Non enim curæ nobis est vitare sermonum vitia, sed scripturæ sanctæ obscuritatem quibuscumq; verbis disserere. Ingreditur igitur vir, cui Oriens nomen est, per portam orientalẽ, vt illuminet eos, quos in prima vestibuli frõte repererit siue in ipso introitu portæ, non per vnum, sed per plures gradus, quorum siletur numerus, vt ascẽsionis appareat difficultas & quotcũque gradus ibi proposueris, scias minus esse ab eo quod dubiũ derelinquitur. Istã arbitror portã, de qua & in psalmis
canitur. *Hæc porta domini: iusti intrabunt per eam.* Mensus- Psalm. 117
q; est limen portæ; vt scire valeamus omnia patere notitiæ Dei. Quod limen in latitudine vnius dicitur calami, & de altitudine siletur ac lõgitudine. Via enim est & introitus, & per eã ad interiora pergẽdum est, licet in hoc loco Lxx. superfluè longitudinẽ, vel, vt in plerisq; codicibus continetur, altitudinẽ dixerint: Cubicula autẽ, id est thalami & παραστάδες tam in longũ quam in latũ singulos habent calamos: sed inter thalamum & thalamum, quinque tantum sunt cubita: vt interiora cubiculorum plenam habeant mensuram calami, id est, sex cubitorum & palmi vnius, dum opera pariter
ratioque cõsenõunt. Ea verò quæ extrinsecus sunt, hoc est, D
inter thalamum & thalamũ quinque cubita: necdum enim
Christi secreta penetrarunt, nec possunt dicere: *Introduxit* Cant.
me rex in cubiculum suum. Et alibi: *Omnis gloria filiæ regis* Psalm. 44
intrinsecus: Sed discipulis cum Christo domi cõmorantibus, Matt. 13
mysteria eius audire non possunt, & foras ad se cupiunt Dei exire sermonem, & propterea quinque cubitorum mensura eis ponitur, vt ad sensus quinque omnia referre doceantur. Limen quoque alterius portæ, siue vt in Septuaginta continetur, secundi vestibuli & tertij, eiusdem calami, vnius mensuræ est. Post quod vestibulum eius, hoc est limen portæ, in introitu octo ponuntur cubita, vt interiora vestibuli nequaquam septenarium numerum, & sex cubita & palmũ vnum, sed octonarium teneant: qui ad resurrectionis, & diei dominicæ pertinent sacramentum. Et in fronte, inquit, eiusdẽ vestibuli duo erant cubita, quæ vel ad vtrũque pertinent instrumentum, vel ad literam & spiritum, vel ad mysterium
forcipis, qua in Esaia de altari carbo comprehenditur, & de- Esa. 6. b
fertur ad prophetæ labia purganda. Et vt sciamus quod sit hoc vestibulum, quod octo & duobus cubitis terminatur, ponit manifestius. Vestibulũ autem portæ erat intrinsecus, per quod peruenimus ad templum Dei. Thalami quoque & cubicula, quæ erant ad viam portæ orientalis, pro quibus Lxx. θεὲ scribunt, tres erant hinc & tres inde, mensuræ vnius, id est, calamo vno: qui sex cubita & vnum palmum habebat, de quibus supra dictum est: Et αἰλὰμ vno calamo in longum, & vno calamo in latum: & inter thalamos quinque cubitos. Ne igitur putaremus duos tantũ esse thalamos ter-
nos ex vtraque parte posuit, vt senarium numerũ demõstra- Ioan. 2. d
ret, qui & in hydriis euangelij indicatur, in quibus aquæ in Psal. 103. b
vina mutatæ sunt, & quotidie Iudaici latices vertũtur in vinũ, quod lætificat cor hominis, & Christi cruore fit dulcius. Mẽsus est quoque latitudinem liminis portæ decẽ cubitorũ: qui perfectus est numerus, & vel decalogo cõtinetur, vel euangeliorum quatuor sacramento: Qui ab vno incipiens: ita ad quatuor peruenit, vt denarium impleat numerum.

Cuius

E Cuius longitudo habebat tredecim cubitos, pro qua in Lxx. rursum ponitur latitudo, quod mihi videtur scriptorum negligentia deprauatum. Neq; enim in vno loco latitudinem, & rursum latitudinem decem vel tredecim cubitorum scriptura dixisset. Potest autem porta liminis, in quo sacratus est numerus veteris & noui testamenti, vel ipse dominus intelligi, qui dicit: *Ego sum ostiū*: vel certè omnes sancti, per quos ingrediunt ad notitiam Dei, quorū apostolus Paulus loquebatur: *Os nostrū patet ad vos ò Corinthij, & dilatamini & vos.* Tredecim autē cubiti post octonarium numerum, librorū Moysi continent sacramentū: qui & in quinque monstrātur panib. & in Samaritana euangelij, quæ arguitur quod quinque habuerit viros, & sextum, quē se putabat habere, non habebat: & tamen octonarius & quinarius numerus, vno cubito, id est, quartodecimo consūmatur, quia in Christo recapitulantur omnia. Vnde dicitur: & cubitus vnus finis, vtrinque: dum & vetus & nouum testamentum, vna Christi mensura cōplectitur, & altitudinem triginta cubitorum arcæ Noe, vnus cubitus includit. Thalami autem, inquit, siue vt Lxx. posuere thau vel thee (vertentes atq; mutātes per singula loca: vt voluerunt, Hebraica nomina) sex cubitorum erant ex vtraque parte, quod dicitur *hinc & inde*: & nequaquam habebat palmum, nec ratio nem desuper additam, quæ præsentē conuersationem ad futuram beatitudinem prouocaret, sed tantum sex cubita. Vnde sequitur: *Et mensus est portam à tecto thalami vsque ad tectum* siue *parietem eius: & inuenit latitudinis viginti & quinque cubita*: qui & ipse numerus, licet
F quadrus sit, tamen refertur ad sensus. Si enim quinos cubitos contra se quinquies ordinaueris, vicesimum & quintum numerum efficies, qui est inter tectum thalamorū & tectū: & tamen vtrumque è regione sui positum, à summis partib. habet ostiū cōtra ostium. Hæc non friuola videntur esse lectori licet & mihi ipsi, qui dico displiceāt, sentiens me clausam pulsare ianuam, sed legenda cum venia sunt: alioquin potui simpliciter ignorantiam confiteri, & omne studiosorū amputare desiderium. Sicut enim à perfecta scientia procul sumus, leuioris culpæ arbitramur, saltem parum quam omnino nihil dicere.

Ioan. 10. b — 2. Cor 6. b — Marc. 14. b — Ioan. 4. b — θεῶ — θεα

HEB.

bitorum, ostium cōtra ostium. [a] Et fecit frōtes per sexaginta cubitos, & ad frontē atriū portæ vndique per circuitū. Et ante faciē portæ, quæ pertingebat vsq; ad faciē vestibuli portæ interioris quinquaginta cubitos & fenestras obliquas in thalamis, & in frontib. eorū, quæ erāt intra portā vndiq; per circuitū. Similiter autem erant & in vestibulis fenestræ per gyrum intrinsecus & ante frontes pictura palmarum. [b] Et eduxit me ad atrium exterius, & ecce gazophylacia, &

SEPT.

parietē thee, latitudine viginti quinq; cubitorū. Hæc porta contra portā. Et sub diuo ælam portæ sexaginta cubitis, & theim atrij portæ per circuitū. Et sub diuo atrij extrinsecus ælā portæ interioris quinquaginta cubitis: & fenestræ abscōditæ super theim, & super ælā intra portā atrij per circuitū. Et similiter elamoth, & fenestræ in circuitu intrinsecus & super ælā palmæ hinc & inde. Et introduxit me in atriū interi⁹, & ecce thalami, & inter colum-

a ¶ *Et fecit frontes per sexaginta, &c.*] Symmachus hunc locum ita interpretatus est: *Et fecit* παραστάδας, quas nos circunstantias possumus dicere: pro quibus in Hebraico habet [b] אילים, quæ Aquila interpretatus est κρίωμα, & nos in frontes vertimus. Rursum vbi Lxx. posuere theim atrij: in Hebraico habet numero singulari, quod Symmachus propè atriū, Aquila κρίωμα, id est, frontem atrij, transtulerunt. Sub diuo quoque ælam portæ: Aquila, ante faciem postium portæ: Symmachus, contra faciem vestibuli portæ, interpretati sunt. Fenestras absconditas, quæ Hebraicè appellantur [c] אטמות: Symmachus, τοξικὰς, transtulit. Et vbi dixere Lxx. super theim & super ælam, idem Symmachus postes posuit & circunstantias: Aquila, thalamos & frontes eorū: pro quibus in Hebraico scriptum est [d] תאים & [e] אלים Porro [f] אלמות quod Lxx. & Theodotio similiter ἐλαμὼθ trāstulerunt: Symmachus circunstantias: Aquila, frontes, interpretati sunt. Ælam autem, pro quo in Hebræo scriptum est [g] איל, ostium vel porticus appellatur. Pro palmis quoq; in Hebraico scriptum est [h] תמרים numero plurali: quia singularis numerus, palmam [i] תמר vocat. Hæc fastidioso lectori scio molesta fore: sed volui breuiter ostendere, quantum tēporis longitudine, imo scriptorum vitio, & vt apertius loquar imperitia, ab Hebraica veritate discrepet antiqua translatio: præ-

b elim — איל — החצר — על-לפני — אלם — השער — c atumoth — εἰς τὸ αἴθριον αἰλάμ τῆς πύλης. ἐπὶ τὰ αἰλάμ. — d taim — e ele — f elamoth. — g ail — h tammorim — i tamar

G cipueque in Hebraicis nominibus, quæ nos de aliorum editionibus in Latinum sermonē expressimus: non tam explanationem dictionum, quam suspicionem nostram simpliciter iudicantes. Puto autem inter murum templi extrinsecus per circuitum, & ipsam ædem in atrio, hoc est, in medio quædā fuisse propter ornatum posita, quæ Symmachus interpretatur circunstantias: id est stantia quædam, & terræ solo erecta in sublime, & hæc sexaginta cubitorū obtinere spatium. Rursumque egredientibus de porta interiori ad faciem vestibuli, quod respiciebat portam exteriorem quinquaginta cubitos obtinuisse locum, in quibus fenestræ erant obliquæ: quas Lxx. absconditas, Symmachus τοξικὰς vocat. Et hæ fenestræ erant in thalamis, hoc est, in cubiculis singulis, & porticibus, quę ante cubicula tendebantur, obtinentes cubitos quinquaginta. Quæ fenestræ obliquæ siue τοξικαὶ, idcirco à sagittis vocabulum perceperunt quod instar sagittarum angustum in ædes lumen immittant, & intrinsecus dilatentur: omniaque per circuitū plena erāt huiuscemodi fenestris. *Et ante frontes*, inquit, *porticuum, pictura* siue *cælatura palmarum*: per quæ ostēditur in introitu portæ statimq; ingredientibus murum, sexaginta occurrere cubita cum varijs ornamentis: quę referuntur ad conditionem mundi, vt ex creaturis creator intelligatur & omnia ordine & ratione currentia, ostendāt mūdi varietatem, qui apud Græcos κόσμος ab ornatu nomen accepit, & in sex diebus factus est, vt per singulos dies, decades singulæ supputentur, quem perfectum numerum supra diximus. Post hæc ingredientibus nobis atrium interius, oc-
H currunt ante ipsum vestibulū portæ interioris thalami cum obliquis fenestris, quinquaginta cubitorum tenētes spatiū: qui & ipse sacratus est numerus. Et post septē hebdomadas plenas festiuitatis & gaudij, Ogdoadis prima incipit dies, quæ est resurrectionis, & introducit nos ad viciniam tēpli. Cum enim omnia fecerimus: agentes prioris erroris pœnitentiam, tūc vicini & proximi efficimur Deo: vt in exteriori atrio, notitiam creatoris creaturarum ordo nos doceat atq; constantia, & in interiori, verus iubilæus, in quo omnia nobis debita dimittuntur, instruat θεολογίαν, & introducat ad sancta sanctorum. Notandum quoque, quod interius atriū plures fenestras habeat, nō directas & ęquales, sed obliquas & angustas exterius, & se intrinsecus dilatantes: vt per parua quędam foramina possimus ad interiora penetrare, & ad clarissimi luminis, quod versatur in templo, plenitudinem peruenire. Deniq; post sexaginta & quinquaginta cubitos, & thalamos, & porticus & frontes porticuū, fenestras plurimas per circuitum, palmarum nobis cælatura vel pictura monstratur, vt de mundo victoriam possidentes, digni efficiamur plagas videre virtutum.

b ¶ *Et eduxit me ad atrium exterius, & ecce gazophylacia, & pauimentum stratum lapide in atrio per circuitum: triginta gazophylacia in circuitu pauimenti. Et pauimentum in fronte portarū secundum longitudinē*, &c.] Pro thalamis triginta, quos vertere Lxx. siue gazophylacus atque celariis, vt interpretatus est Aquila, Symmachus posuit ἐξέδρας. Et pro centum cubitis exterioris spatij, qui tendebāt vsque ad portam oriētalem, in Hebraico idem cubitorum numerus, & ad aquilonem tendere dicitur: in Lxx. verò nomen aquilonis oblatum est. Vir ergo ille qui habebat funiculum cementariorum in manu, & calamū mēsuræ, & stabat in porta (inter cætera, quę prophetæ mōstrabat aspectui, post atriū sexaginta cubitorū & aliud vestibulū portæ interioris, quod tenebat quinquaginta cubitos) eduxit prophetā ad alterū exterius, siue vt in

רצפה — הצפון

A

HEB.

& pauimentum stratũ lapide in atrio per circuitũ, triginta gazophylacia in circuitu pauimẽti, & pauimẽtum in fronte portarũ secundum longitudinem portarũ erat inferius. Et mẽsus est latitudinem à facie portæ inferioris vsque ad frontem atrij interioris extrinsecus, centum cubitos ad orientem & ad aquilonem. a Portam quoq;, quæ respiciebat viam aquilonis atrij exterioris, mensus est, tam in lõgitudine quàm in latitudine. Et thalamos eius, tres hinc & tres inde, & frontem eius, vestibulum eius, secundum mensuram portæ

SEPT.

columnia atrij per circuitum, triginta thalami per columnas, & porticus post ianuas in longitudinem ianuarum ante colũnas inferius. Et mensus est latitudinem atrij ab eo loco, qui erat sub diuo portæ exterioris, vsque ad interius sub diuo portæ interioris, quæ respiciebat exteriora, cubitos centum, & vergebat ad orientem. Et introduxit me ad aquilonem, & ecce porta respiciens atrium exterius. Et mensus est eam in longitudine & in latitudine, & thee eius tres hinc & tres inde, & elau & elamoth (& quod in Hebraico non habetur) & palmas eius: Et

Lxx. cõtinetur, introduxit ad atrium interius. Satisq; miror
εἰς τὴν αὐλὴν τὴν ἐσωτέραν. iuxta literã & Lxx. quo modo post exteriora atrij, sexaginta & quinquaginta cubitos tenentia, interius sit atrium, quod in latitudine centum cubitorum tendatur spatiis: nisi fortè iuxta mysticos intellectus, & profectus ingredientium, quæ interiora in doctrinis fuerint, latiora sint. Introductus autẽ in atriũ interius, siue ductus ad exterius atriũ, vt in Hebraico
חצר החיצונה continetur, statim intuitus est triginta thalamos vel gazophylacia, siue vt Symmach⁹ interpretatus est, exedras, quę habitationi leuitarũ atq; sacerdotum fuerant præparatæ, & pauimentum viuis stratum lapidibus, siue intercolumnia, vt ostẽdatur interius atrium vel
περίστυλα. exterius habere ante fores ordinẽ columnarũ, & pauimentum in fronte portarum, siue porticus post tergum portarũ. In quibus porticibus puto colũnas ordine fuisse dispositas: vt ante gazophylacia essẽt porticus, & in frontibus porticuũ colũnæ porticus sustinentes. Pauimentum autẽ quod stratũ erat lapidib. & ante porticus atrij tendebatur, inferius erat in ascensione porticuũ, & eandem habebat longitudinem quã thalamorũ ędificatio possidebat. Mensusq; est idem vir,
B in cuius manu erat funicul⁹ & calamus, à facie portæ inferioris, siue vt Lxx. volunt, exterioris, vsque ad frontem atrij vel portæ interioris, cẽtum cubitos ad orientem (& vt in Hebraico dicitur) & ad aquilonẽ.
Matt. 13. a Ex quibus intelligimus illud euangelicum, quod saluatore narratur: missæ in agrũ semẽtis in terram bonam quæ multiplicet fruges pro varietate virtutum, in tricenarium, & in sexagenarium, & centenarium numerum, huius loci vaticinio conuenire: Et hic enim tricesimus, & sexagesimus, & centesimus numerus ponitur: vt his quasi gradibus ad perfectam scientiam peruenire valeamus, ita duntaxat vt ad interiora ecclesiæ quinquagenarius nos perducat numerus, qui finito septem hebdomadarum sabbato, in diem resurrectionis erumpit. Gazophylacia autem appellantur, quæ plena sunt spiritualibus diuitiis, de quibus scriptum est: *Re-*
Prou. 13. b *demptio animæ viri, propriæ diuitiæ.* Super quibus & Paulus
Phil. 1. b Apostolos gratulatur discipulis suis, quod pleni sint omni verbo, & omni scientia. Gaza autem lingua Persarum diuitiæ nuncupantur. Vel certè thalami qui Græcè dicuntur *παστόφορια* ostendunt sponsi aduentui cubicula præparata: quæ fuere triginta numero, vt perfectam ætatem habitantium demonstrarent. Et pauimentum stratum erat lapide, ne luto & terra & puluere peccatorum habitantium polluerentur vestigia, sed vt super viuos incederent lapides, quibus ædificatur templum Dei: Siue intercolumnia erant ante thalamorum fores, quæ impositum desuper ædificium sustentarent. Istæ sunt columnæ, de quibus & Paulus Apostolus scribit: *Dexteras dederunt mihi & Barnabæ. Petrus &*
Galat. 2. b *Ioannes, qui videbantur columnæ esse.* Et in alio loco: *Colum-*
1. Timo. 3. d *na, & firmamentum veritatis.* Et in Ioannis Apocalypsi le-
Apoc. 3. c gimus: *Qui vicerit: faciam eum columnam in templo Dei mei, & foras non egredietur amplius.* Pauimentum ergo quod erat in fronte portarũ, de quo iam diximus, siue porticus post tergum portarum, quæ habitatores thalamorum ab imbribus defendebant, erat inferius. Semper enim quæ inferiora sunt in altiorib. collocantur, vt ad mystica atque secreta, & plena diuitiis spiritualibus, ascensu & gradibus peruenire possumus. Plenusque numerus atque perfectus, in decem
Gen. 26. a decadarum numero est, qui & sementem Isaac centena fru-

C

ge multiplicat. Sed quia in terra erat, & adhuc dicere pote- Psalm. 38.
rat: *Aduena ego sum & peregrinus, sicut omnes patres mei:* Hebr. 11. 13. a
hordeum seuisse, & centesimam frugem messuisse narratur. Necdum enim granũ tritici mortuum fuerat in terra, quod
multas fruges faceret, & famem Iudaici populi audiendi ser- Ioan. 12. d
monis Dei, saturaret eo pane qui de cælo descendit. Quo modo autem centum cubiti nõ solum ad portam orientalem fuerint, sed & ad portam aquilonis, sequens testimonium demonstrabit.

a ¶ *Portam quoque, quæ respiciebat viam aquilonis atrij exterioris mensus est, tam in logitudine, &c.*] Quid significent ver- תאו אלו אלמות
ba Hebraica thee & elau & elamoth, supra plenius diximus: sed & in præsentiarum, collatione sui docebit nostra translatio. Mensus est autem vir, cuius funiculus in mano erat, portam quoque aquilonis atrij exterioris: siue introduxit prophetam per portã aquilonis ad atrium exterius. In quo considerandum, quod primum introducatur per portã aquilonis, secundo per portã austri, tertio per portã oriẽtalẽ. *Ab a-*
quilone enim exardescunt mala Hier. 1. d
super habitatores terræ. Pulchre- Sec. 70
D q;, qui habitator terræ est, & nõ aduena atque peregrinus, patet iaculis eius, qui venit ab aquilone, cuius ignita sunt iacula, quæ iuxta apostolum scuto fidei restinguuntur. Et ad aquilonem exterius atrium
nominatur, ad meridiem vero, hoc est ad austrum non Ephes. 6. d
exterius sed interius. Dicit enim scriptura: *Et introduxit me ad atrium interius ad portam australem:* quod & in orientali atrio scriptum similiter inuenitur. Primus enim ad virtutem ingressus est, aquilonem calcare pedibus, & per quinquagenarium & vicesimum & quintum numerum, ad summitatem centenarij peruenire: deinde introduci ad australem plagã, & aquilonis frigus expellere, & tunc ad perfectam venire virtutem, id est, ad portam orientalem, in qua oritur sol iustitiæ, & per quam solus ingreditur pontifex. Et hoc obseruandum, quod cum quatuor plagæ sint, de occidentali porta taceatur, de qua in principio sexagesimi septimi psalmi scriptum est: *Iter facite ei qui ascendit super occidentem, dominus nomen eius:* vt postquam nobis præparantibus iter domino, & illud implentibus, quod Ioannes Ba-
ptista clamat in eremo: *Parate viam domino, & rectas facite* Matt. 3. a
semitas eius: vt possimus audire, quod in extrema parte eius-
dẽ psalmi dicitur: *Cãtate Deo, psallite domino, qui ascendit super* Psal. 67. b
cælum cæli ad orientem. Quod autem dicuntur thalami, tres hinc, & tres inde: hoc docet, quod tam litera quam spiritus, & vtraq; intelligentia, & historiæ & tropologiæ, ad trinitatis sacramenta pertineant. Illudque quod additur: Et frontem eius & vestibulum secundum mensuram portæ prioris: oriẽtalem portam significat, quæ prior non ordine, sed merito nuncupatur. Et habebat, inquit, quinquaginta cubitos in longitudine, & vigintiquinque in latitudine: vt in quinquaginta, post septem hebdomadas æterna requies demonstretur: tendens per diem resurrectionis ad regna cœlorum, in quibus vera requies est. In vigintiquinque autem, de quo numero ante iam diximus, quinque sensuum per quinque ordines quadranguli mensura seruetur: quorum alterum longitudini, alterum latitudini coaptatur: vt in longitudine requies & delectatio sacratioris scientiæ, in latitudine præsentium, quæ ad sensus pertinet, ratio demonstretur. Quodque infertur. *Et fenestræ eius, & vestibula, & sculpturæ,* siue vt Lxx. addidere, *palmæ, erat iuxta*

men-

E

mensuram portæ, quæ respiciebat ad orientem: hoc subtiliter indicatur, quod quicunque in introitu virtutũ positus, tres & tres thalamos fuerit ingressus, frõtemque & vestibulum mensuræ portæ prioris agnouerit: ad ea perueniat, illaque conspiciat, quæ & in porta orientali plenissimè suscepturus est. Porrò quod sequitur. *Et septem graduum erat ascensus eius, & vestibulum ante eam siue interius*: hunc habet sensum, quod per septẽ gradus hebdomadis & ollæ quæ à facie aquilonis accẽditur, & ceremonias Iudæorũ,
Sup. 20. d quibus dedit Deus *præcepta non bona, & iustificationes in quib. nõ viuant*, in eis scandamus ad altiora, & ad vestibulum eius, id est, portę: pro quo Lxx. elamoth
αἰλαμμὼθ transtulerunt. Quod vestibulũ ante portam est, siue interius: Nec solum vna porta est aquilonis, quæ supra porta appellatur exterior: sed & altera interior, quæ habet similitudinem portæ orientalis vt manifestius dixere Lxx. *Et porta atrij interior respiciens portam aquilonis, sicut erat porta, quæ respiciebat ad oriẽtem*. Mensusque est à porta exteriori aquilonis vsque ad portam eiusdem aquilonis interiorem, centum cubitos, vt his quasi gradibus atque mensuris, recedentes a porta exteriori ad interiorem peruenire valeamus, de cuius numeri sacramento supra dictum est.

F

a ¶ *Et eduxit me ad viã australem, &c.*]Lxx. in eadem verba consentiunt, præter thee & elau, & elamoth & ælam: pro quo in Hebræo positum est vlam. Thee autem interpretatur limen siue frons: Elau, circa eum siue sustentacula. Elamuth propyla, si-
אולם ue vestibula: Vlam πρὸ πυλῶν id est ante fores. Illud autem quod iuxta Hebraicum posuimus, & vestibulum siue πρὸ πυλῶν in circuitu per gyrũ longitudinis vigintiquinque cubitorum, & latitudinis per quinque cubitos: in Lxx. non habetur. Sed & hoc notandũ, quod in australi porta iuxta Lxx. non dicatur via, sed simpliciter, & eduxit me ad austrum, & ecce porta, quæ respiciebat ad austrum. Per singulos
יחזקאל igitur introitus Ezechiel, quem confortauit Deus (hoc enim nomen eius sonat) ducitur, & de porta aquilonis transit ad portam australem: cuius frontes & limina προπύλαια, siue vestibula fenestræque per circuitum similes habebant mensuras, quinquaginta cubitorum longitudinem, & vigintiquinque cubitorum latitudinem, per gradus septem ascendebatur ad eam, id est, ad portam australem, & vestibulum eius, hoc est, Elamoth ante fores eius: duæ quoq; palmæ celatæ, de quibus in septentrionalis plagæ porta diximus. Et hoc tantum admonuisse sufficiat, quod quæcũque ibi ponuntur iuxta intelligentiam viliorem hoc est, iuxta literam, in meridiana porta intelligimus iuxta spiritualem sensum. Eisdem enim lineis & historia currit, & tropologia: sed illa humilior est, ista sublimior: Illa hæret terræ, ista ad cœlestia subuolat. Et in circuitu per fenestras cuncta plena erant luminis. Singula e-

G

nium προβλήματα habent terminos suos, & proprium per illa ad animã credentis lumen ingreditur, præsertim si longitudo vitæ eius quinquagenarij anni, hoc est, iubilei mysterio Prou. 1. c
fuerit protelata, & ad diuinioris sensus latitudinẽ potuerit peruenire. In qua latitudine & plateis, agit sapientia confidenter, & cũ sublimi voce clamitat: septemque gradibus ingreditur, vt perueniat ad vestibulũ, & per palmas propositi sui atque conatus, victoriã teneat sempiternam. Et ne putaremus vnum esse ad australem partem atrium, de secundo dicitur atrio: *Et porta atrii interioris in via australi, & mẽsus est à porta vsq; ad portã in via australi centũ cubitos*: vt post hebdomadis & instrumẽti veteris sacramẽta ad terrã bonam, & euangelij gratiam perueniret. Nec solum in porta australi secundum atrium est, sed tertiũ, de quo nunc dicitur: Et introduxit me in atrium interius ad portam australem, & mensus est portam iuxta mensuras superiores, &c. Singula enim atria habent mensuras & ordines suos, & in eisdem mensuris diuersa gratia est, dum easdem res aliter in principio, aliter in profectu, aliter in fine cognoscimus. Hoc verò quod in Lxx. nõ habetur, & vestibulum siue

H

πρὸ πυλῶν per gyrũ longitudine vigintiquinque cubitorum, & latitudine quinq; cubitorum: videtur facere quæstionẽ, propter quod in veteri interpretatione nõ positum est, quo modo post profectũ tertij gradus vigintiquinq; cubiti & quinq; ponãtur. Sed tollit ambiguitatem illud quod sequitur: *Et vestibulũ eius ad atrium exterius, & palmas eius in frõte*: vt scilicet hoc atrium, quod habebat in longitudine vigintiquinque cubitos, & in latitudine quinq;: non interioris sed exterioris atrij sit, vt prioris atrij latitudinẽ hoc est, vigintiquinq; cubitos, exterioris atrij possideat lõgitudo, & in latitudine quinq; cubitos teneat. Quas mẽsuras, id est, vigintiquinq; & quinq;, ad eosdẽ sensus referimus, visum videlicet, & auditum, gustum & odoratum, & tactum: quas si ad altiora conscendimus, quinquies duplicamus, & de carnalibus sensibus facimus spirituales, vt est illud: *Leuate oculos vestros, & videte,*
quoniam iam messes albæ sunt ad metendum. Et: *Qui habet au-* Ioan. 4. e
res audiendi, audiat. Et: *Gustate & videte quoniam suauis est* Luc. 8. b
dominus. Et: *Christi bonus odor sumus Deo in his qui credunt*. Psalm. 33. b
Et in Ioannis epistola dicitur: *Quod audiuimus & vidimus,* 2. Cor. 2. d
& manus nostræ palpauerunt de verbo vitæ. Et ad extre- 1. Ioan. 1. a
mum nequaquam vt in septentrionali plaga septem tantum gradus sufficiũt: sed post septem octonarius ponitur numerus: vt de synagoga ad ecclesiam, de veteri instrumento ad nouum, de terrenis ad cœlestia transeamus.

b ¶ *Et introduxit me in atrium interius per viam orientalem, & mensus est portã secundum mensuras superiores: thalamum eius, & frontem eius, &c.*] De septentrionali plaga, in cuius

HEB.

portæ prioris: quinquaginta cubitorum longitudinẽ eius, & latitudinem vigintiquinq; cubitorũ. Fenestræ autem eius, & vestibulũ, & sculpturæ, secundũ mensurã portæ, quæ respiciebat ad orientem. Septem graduũ erat ascensus eius, & vestibulum ante eam. Et porta atrij interioris contra portam aquilonis, & orientalẽ. Et mensus est a porta vsque ad portam centum cubitos.

SEPT.

Et factum est secundum mensurã portæ, quæ respicit orientẽ, quinquaginta cubitorũ lõgitudo eius, & latitudo eius viginti quinq; cubitorũ. Et fenestræ eius & elamoth, & palmæ eius, sicut in porta quæ respiciebat orientem, & in gradib. septem ascendebantur ad eam: & elamoth intrinsecus, & porta atrij interioris respiciens ad portam aquilonis, (& quod in Hebraico non habetur) sicut porta quæ respicit ad orientẽ. Et mẽsus est atriũ à porta vsque ad portam centum cubitorum.

aEt eduxit me ad viã australẽ, & ecce porta quę respiciebat ad austrũ: Et mẽsus est frontẽ eius, & vestibulũ eius, iuxta mensuras superiores, & fenestras eius, & vestibula in circuitu, sicut fenestras cæteras, quinquaginta cubitorũ longitudine, & latitudine vigintiquinq; cubitorũ. Et in gradib. septẽ ascẽdebatur ad eã, & vestibulũ ante fores eius, & cælatæ palmæ erãt vna hinc & altera inde in frõte eius. Et porta atrij interioris in via australi, & mensus est à porta vsq; ad portã in via australi, centũ cubitos. Et introduxit me in atriũ interius ad portã australẽ, & mẽsus est portã iuxta mẽsuras superiores, thalamũ eius, frontẽ eius, & vestibulũ eius, eisdem mensuris: & fenestras eius, & vestibulũ eius in circuitu, quinquaginta cubitos lõgitudinis, & latitudinis vigintiquinq; cubitos. Et vestibulũ per gyrũ lõgitudine vigintiquinq; cubitorũ, & latitudine quinq; cubitorũ. Et vestibulum eius ad atriũ exterius, & palmas eius in frõte: & octo gradus erant quibus ascendebatur ad eam. bEt introduxit me in atriũ interius per viam orientalẽ, & mensus est portam secundum mensuras superiores, thalamum eius, & frontẽ eius, & vestibulũ eius, sicut supra, & fenestras ei*, & vestibula ei* in circuitu, lõgitudine quinquaginta cubito-

A atrium septē tantum ascendebatur gradibus transit ad australē portam, & atrium eiusdem plange, ad quod non solū septem, vt supra, sed octo gradibus ascenditur: videlicet vt per vetera transeamus ad noua, & vt loquar manifestius, per patriarchas & prophetas veniam' ad Apostolos: vt in altero hebdomadas, in altero ogdoas sit. Nunc autem venit ad vltimum, imo ad summum, & introducit prophetam per viam portæ interioris, siue per atriū: ad quod itur per viam orientalē. Via iuxta Lxx. in hoc tantum habetur loco in septentrionali & australi plaga omnino tacita est, vt possumus intelligere non orientali tantum porta illā intelligendam viam, quæ dicit:
Ioan. 14. b Ego sum via, veritas, & vita. Per ipsum enim venimus ad patrem, & de ipso scriptum est:
Psalm. 118. *Beati immaculati in via*: qui nihil de Christo sinistrum sapiūt, sed fides eorum pura est, & nequaquā hæreticorū sorde polluta. Ideq; numerus thalamorum, frōnium, & vestibulorum & fenestrarum, & luminū earum, & eadem mensura longitudinis & latitudinis, quinquaginta videlicet & vigintiquinque cubitorū sacramenta conseruans, & vestibulū eius portæ siue atrij interioris, quod iuxta Hebraicum exterius ponitur: vt orientali lumine omnia teneantur inclusa: secundum illud quod scriptum est: *Nec est*
Psal. 18. b *qui se abscondat à calore eius.* Sin autem & exterius & inte-
B rius accipimus atrium: sic intelligendum est, quod Deus &
Esa. 40. e 66. a circunfusus sit & infusus: dicens per prophetam: *Qui tenet cœlum palmo & terram pugillo*: vt omnia ab illo videantur includi. Et rursum: *Cœlum mihi thronus est: terra autem scabellum pedum meorum*, vt intra omnia esse credendus sit: iuxta illud Virgilianum: *Principio cœlum, ac terras, camposque liquentes: Lucentemque globum lunæ. Titaniaque astra, Spiritus intus alit: totamque infusa per artus. Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.* Cumque *per arma iustitiæ à*
2. Cor. 6. b *dextris & sinistris: per gloriā & ignominiam, per bonam & malam famam*, per laudes & vituperationes, victoriam de isto sæculo cepimus: tunc palmæ nobis dantur ex vtroque latere, quos nec gaudia mutauere nec mœror, nec prospera nec aduersa superarunt, & nequaquam per septem gradus sicut in aquilonis plaga, nec per septem & octo, sicut in meridie continetur, sed per octo tantum gradus ad summa conscendimus: eo quod sufficiat nobis octonarij numeri, id est, Euangelicum sacramentum: vt possimus iuxta Apo-
2. Cor. 5. d stolum dicere: *Et si noueramus secundum carnem Christum, sed iam nunc non nouimus eum*, subauditur iuxta carnem.

a¶ *Et introduxit me ad portam quæ respiciebat ad aquilonem, & mensus est secundum, &c.*] Multū in hoc testimonio Hebraica veritas à Lxx. interpretum editione discordat. Hoc enim quod diximus: Ibi lauabunt holocaustum, & in vestibulo portæ duæ mensæ hinc, & rursum, Vt immoletur super eas holocaustum & pro peccato, in Lxx. non habetur: sed in plerisque codicibus de Theodotione additū est. Rursum vbi nos diximus: *Et labia earum palmi vnius reflexa in-*
γεῖσ☉. *trinsecus per circuitum.* Lxx. transtulerunt, *& γεῖσ☉ palmi habētes dolatū intrinsecus per circuitū.* Quod verbum, vtrum Hebræum, an Græcum sit, scire non possumus: nisi hoc tātum quod pro γείσ☉ Symmachus & Theodotio, χεῖλ☉, id est, labia: Aquilæ prima editio ὑπεράνω, numero plurali: secunda, labia transtulerunt: pro quo in Hebræo habetur
b sephataim. b שפתים. Et vbi nos diximus: *Super mensas autem carnes*

cubitorū, & latitudine vigintiquinq; cubitorū. Et vestibulum eius, id est, atrij exterioris: (pro quo Lxx. & Symmachus, interiorē posuerūt) & palmæ cælatæ in fronte eius hinc & inde, & in octo gradib. ascēsus eius. a Et introduxit me ad portā quæ respiciebat ad aquilonē, & mēsus est secundū mensuras superiores, thalamū eius, frontē eius, vestibulū eius, & fenestras eius per circuitū, longitudine quinquaginta cubitorū, & latitudine vigintiquinque cubitorū. Vestibulum eius respiciebat in atriū exterius, & cælatura palmarū in frōte illius hinc & inde, & in octo gradib. ascēsus eius. Et per singula gazophylacia ostiū in forib. portarū: ibi lauabūt holocaustū, Et in vestibulo portæ, & duæ mensæ hinc, & duæ mēsæ inde: vt immoletur super eas holocaustū, & pro peccato & pro delicto. Et ad latus exterius, quod ascendit ad ostium portæ, quæ pergit ad aquilonē, duæ mensæ & ad latus alterū ante vestibulū portæ, duæ mensæ. Quatuor mēsæ hinc, & quatuor mēsæ inde: per latera portæ, octo mēsæ erāt, super quas immolabūt: Quatuor autē mēsæ ad holocaustū de lapidib. quadris extructæ, lōgitudine cubiti vnius & dimidij, & latitudine cubiti vnius & dimidij, & altitudine cubiti vnius, super quas ponēt vasa in quibus immolatur holocaustū & victima. Et

C oblationis: Lxx. posuere de suo, *& in mensis desuper tecta, vt operiātur à pluuia & siccitate.* Illud autē quod Hebræis nominibus ediderunt, *Thee, & Elau, & Elamoth, & Aelā*: quid significet, & supra admonuimus, & è regione ostendere potest nostra translatio: Nec necesse est super hoc sæpe admonere lectorem, & prudētia eius studioque diffidere. Introducitur ergo rursum ad portā, quæ respiciebat ad aquilonem: sed nequaquam vt supra ad atrium exterius sed interius. In eo enim quod in consequentibus dicitur: *Vestibulum eius respiciebat in atrium exterius*: ostenditur hoc atrium fuisse intrinsecus: Per quæ profectus ingredientis ostenditur, dum in singulis locis nomina mensuræq; sunt propriæ, & fenestræ per circuitum, luminū plenæ scientiæ vniuersa monstrantes, & per quinquaginta & vigintiquinque cubita remissionis diuinorumq; sensuū sacracramēta sunt posita: vt in vestibulo atrij interioris positi, exteriora videamus, præteritorū & præsentium notitiam contemplātes per quam veniamus ad duplices palmas atq; victorias, & octo graduū mysteria cognoscamus, introgressi gazophylacia, in quibus templi diuitiæ continentur, & lauātur orationes nostræ ab omni sorde peccati: mensæq; ex vtraque parte binæ sunt positæ, vt primum
D immoletur holocaustum, quod totū sacer ignis assumat, deinde pro peccato, & ad extremum pro ignorantia: quod vel scientes commisimus vel ignorantes. Ad latus quoque exterius iuxta Lxx. erat riuus fabrefactus, qui holocaustorum cineres, & carnium virulentias efferebat exterius, siue erant duæ mensæ & ad latus alterum vestibuli eiusdem portæ, duę mensæ: id est, ex vtraque parte quaternæ, quatuor hinc, & quatuor inde, & post tergum, siue ad latus earum aliæ octo mensæ, vt simul faciant mensas sedecim: quo numero prophetarū mysteria demonstrātur, vt quidquid per euangelicā offerimus dignationem prædictum eorū vaticinationibus approbemus. Quodque inferuntur quatuor mēsæ de lapidibus quadris extructæ, & hæ ipsæ ad sacrificium & holocau- Zach. 9. d
stū, isti sunt viui lapides, qui voluuntur super terrā, & habēt secū angularē lapidem, quo veteris & noui instrumenti parietes cōtinentur. Quatuor autem numerus, euangelica sacramenta demonstrat: longitudine & latitudine habens vnū cubitum & dimidium, id est per quadrum, quæ simul iuncta, tres cubitos faciunt, qui tres cubiti habent in altitudine cubitum vnum: vt mysteria Trinitatis, vnius cubiti, hoc est, diuinæ maiestatis mensura conseruet, dicente domino ad discipulos: *Ite baptizate omnes gentes in nomine Patris, &* Matt. 28.
Filij, & Spiritus sancti. Nomen autem Dei, quasi vnius altitudinis cubitus est, qui tres complectitur proprietates, & holocausta oblationum nostrarum semper assumit. Super ipsas autem quatuor mensas holocaustorum de viuis lapidibus extructas, quarum longitudo, & latitudo, & altitudo descripta est, ponuntur vasa in quibus immolatur holocaustum martyrum: de quibus dicitur: *Pretiosa in conspectu do-* Psalm. 115.
mini mors sanctorum eius: & eorum victimæ, qui continentia & corporis sanctitate, animas suas immolant Domino. Mēsarumque istarum nomina, puto in Matthæo, & Luca, Marco, & Ioanne Apostolis contineri: quarum corona desuper flexa intrinsecus, per circuitum margines ambiebat, vt holocausta contineret intrinsecus, & non passim fluere permitteret, teneretque carnes oblationis: siue vt Lxx. transtulerunt: Et ipsæ mensæ tectæ erant desuper propter imbrium

E

imbrium violentiam, & æstiui solis nimiam siccitatem, vt carnes desuper positæ, possint dicere cum propheta: *Per diē*
Psal. 120.b *sol non vret nos neque luna per noctem.* Quorum alterum, nimiis pluuiis & tēpestatibus tribulationum dissoluit oblationes: alterum vehementi æstu persecutionum arefacit quidquid oblatum est. Ignosce lector difficultati locorum, aut si melius quid inuenire potes, doce: libenter discimus quod nescimus.

Et labia earū palmi vnius, reflexa intrinsecus per circuitū: super mēsas autē carnes oblationis.ᵃ Et extra portā interiorē gazophylacia cātorū in atrio interiori, quod erat in latere portæ respiciētis ad aquilonē. & facies eorū cōtra viā australē, vna ex latere portæ oriētalis, quæ respiciebat ad viam aquilonis. Et dixit ad me: Hoc est gazophylaciū, quod respicit viā meridianā sacerdotū erit qui excubant in custodiis tēpli. Porro gazophylacium, quod respicit ad viā aquilonis, sacerdotū erit, qui excubāt ad ministeriū altaris. Isti sunt filij Sadoch, qui accedūt de filiis Leui ad dominū, vt ministrēt ei. Et mēsus est atriū lōgitudine centū cubitorū, & latitudine centū cubitorū per quadrū, & altare ante faciē tēpli. Et introduxit me in vestibulū tēpli: & mēsus est vestibulū quinque cubitis hinc, & quinque cubitis inde, & latitudinē portæ triū cubitorū hinc, & triū cubitorum inde. Longitudinē autē vestibuli, viginti cubitorum, & latitudinem vndecim cubitorum, & octo gradibus ascendebatur ad eam. Et columnæ erant in frontibus: vna hinc & altera inde.

CAPVT.

c ¶ *Et extra portam interiorē*
לשכת *gazophylacia cantorum, in atrio interiori, &c.*] Pro gazophylaciis: Lxx. ἐξέδρας transtulerunt. Illudq; quod nos diximus exedræ siue gazophylacia cantorum, ab eis prætermissum est, rursumque post mensuram vestibuli quinque cubitorū hinc & quinque cubitorum inde, addidere de suo, & latitudo portæ cubitorum quatuordecim: cum in Hebræo tantum positum sit, & latitudo portæ trium cubitorum hinc, & trium cubitorum inde. Hæc lectorem admonui, ne translationum diuersitate turbetur, sed vt in præsenti loco, & maximè in mensuris templi, Hebraica veritate contentus sit. Igitur post murum, quem περίβολον, Lxx. transtulerunt: qui totum templum per quadrum ambiebat in circuitu, introductum prophetam legimus in atrium interius, & deinde ad aquilonem, & ad austrum, sed ad portam orientalē,
F
& rursum ad aquilonē: De quibus vt potuimus, diximus, & in quorum diuersitatib. vel nominum, vel mensurarum, quid nobis videretur, præteritus sermo mōstrauit, quorum sensum testimonium saluatoris breuiter ostendit, dicentis:
Ioan.14.a *In domo patris mei multa sunt mansiones.* Quib. expletis, ingreditur tēplum, hoc est, sancta sanctorum: de quibus nunc dicitur, & intra portam interiorē, gazophylacia, siue exedræ
Psal. 95.a Luc.2.b cantorum. Ad quos illud imperium est: *Cantate domino canticum nouū.* Qui cum angelis clamitāt: *Gloria in excelsis Deo, & super terrā pax in hominibus bonæ voluntatis.* Quod atriū interius erat situm in latere portæ, quæ respiciebat ad aquilonem, & ad austrum, & ad orientem: vt semper meminerint cantores domini, & qui angelorum officio detinentur, per quos gradus ad summa peruenerint, & mysteria singulorū locorū diligenter agnoscant. Denique vir ille cuius calamus & funiculus erat in manu, introducto propheta in atriū interius, quod respiciebat viā meridianā, hæc locutus est: Hoc est gazophylaciū siue exedra, & vt Theodotio posuit thalamus, qui habitationi sacerdotū separatus est, obseruātium in excubiis tēpli. Porro gazophylacium, quod respicit ad viā aquilonis, sacerdotum erit, qui excubant ad ministeriū altaris. In quo notandum: quod sacerdotes, quibus custodiæ tēpli delegatæ sunt, habitāt in gazophylacio quod respicit ad viā meridianā, in qua lux plenissima est. Hi autem qui excubant ad ministerium altaris, in quo offeruntur victimæ pro peccato, in gazophylacio sint quod respicit viā aquilonis, eos qui ab aquilone veniunt, & offerunt victimas pro peccatis, suscipere & saluare cupientes. Qui vtriq; pro
צדוק officiis suis domino seruientes, appellantur filij Sadoch, qui
Psal. 10.b interpretatur, iustus siue iustificans, omnipotens videlicet Deus, de quo scriptū est: *Iustus dominus, & iustitias dilexit, æquitatem vidit vultus eius.* Isti autē filij Sadoch de filiis Le-
לוי ui, qui interpretatur, assumptus, & ipsi assumuntur à domino, vt accedant ad eum, & nequaquam de solo dicatur Moy-
Exod. 19.a se: Moyses accedebat ad dominum, alij vero non accedebāt: sed & omnes qui seruiunt ei & ministrant, domino appropinquare dicuntur. Iste autem vir qui introduxit Ezechielem in atrium interius, & vt ita loquar, ad sancta sanctorū: mensus est ipsum atrium, in quo erant duæ exedræ siue gazophylacia custodum tēpli, siue altaris habitaculis delegata G
& reperit longitudinis & latitudinis per quadrum centenos cubitos, vt sacerdotes Dei ministerio seruientes, qui per arctam & angustam viam intrauerant, habeant deambulacra latissima, & in perfecto consummatoque virtutum numero commorentur. Et in ipso atrio erat altare ante faciem templi: vt nunquam sanctorum ad Deū cesset oratio. Supradictᵇ quoque vir introduxit Ezechielem in vestibulum siue πρόπυλον tēpli: quod mensus est quinque cubitis hinc, & quinque cubitis inde: quoniam qui introductus est, diuinis sensibus fuerat eruditus, & nec dexteram nouerat nec sinistram, sed via regia ingrediebatur. Latitudo autem ipsius portæ, per quam introitus erat ad vestibulum tēpli, habebat ternos cubitos hinc & inde. In quo scripturæ sanctæ obseruanda elegantia: quod non dixerit, à dextera & sinistra, ne videretur in sanctis sanctorum sinistrū aliquid nominare: sed hinc & inde, id est, ex vtraque parte. Statimq; prudens lector intelligit, trinum numerum ad Trinitatis mysterium pertinere quæ porta est ingrediētium ad Deum, dum & pater in filio est, & filius in patre, & in vtroque Spiritus sanctus. Qui ternus numerus, vna porta est eorum, qui post baptismum Trinitatis perueniunt ad salutem. Quod autem se- H
quitur: *Longitudo vestibuli viginti cubitorum, & latitudo vndecim cubitorum:* videtur facere quæstionē, quo modo dualis numerus, qui refertur ad duas decadas, & vndecimus qui vnum videtur habere minus vt sacrū numerū expleat duodecimum, in vestibulo templi esse dicatur. Quod plerique sic soluunt: Quamuis sancti sint sacerdotes, & in templi ministeriis collocati, & quotidie victimas offerant Christo: tamē quia in hoc mortali fragilique corpusculo, & ægrotationib. viriisque subiecto commorātur, vicenarium habent numerum, & vndecimum. Vnde dicebat & Apostolus: *Miser ego* Rom 7.d
homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Non quod 2.Cor.15.a
iuxta sæuissimam hæresim: abolenda corpora esse credamus, sed quod voti nostri sit superuestiri, non spoliari, & *mortale hoc accipere immortalitatem, & corruptiuum induere incorruptionem:* Illud autē quod sequitur: *Et octo gradib. ascendebatur ad eā*, id est ad portam interiorem, scientibus Hebræam linguam, facit magnā difficultatem. Denique Symmachus, quem in hoc loco secuti sumus, octo gradus posuit: Lxx. decem: Theodotio & Aquilæ secunda editio, vndecim: prima autem nullum numerum posuit, sed absolutè ait, & gradib. in quibus ascendebatur ad eam, vt vel iuxta consuetudinem priorum portarum, octo intelligamus gradus, sicut intellexit & Symmachus: vel certè quos habebat porta interior: quorum numerū scriptura non dixit. Hæc Hæbræi sermonis expertibus deliramēta videantur: sed nunc non controuersias scribimus, aut orationes, in quib. ludi solet compositione verborum, sed explanationes & commentarios Hebræorum voluminum. Verum redeamus ad cœptum: Octo siue decem gradibus, qui perfectus est numerus, aut vndecim, de quo iam diximus, ascenditur ad portam sanctorum: in cuius frontibus columnæ erant, vna hinc, & altera inde. Non dixit, duæ ne in dualem incurreret numerum, sed vna & vna, qui perfectus est numerus, & vnione sui imitatur
Deum. Istæ autem erant columnæ duæ, de quibus & in A- Apoc 3.c
pocalypsi dicitur: *Qui vicerit, faciam eum columnam in tem-* Gal.2.b
plo Dei mei, & foras non egredietur. Et Petrus, ac Ioannes columnæ appellantur ecclesiæ, per quos ingredimur ad sancta sanctorum, & quorum doctrina, ad Christum noster introitus est.

A

CAPVT XLI.

ET[a] *introduxit me, &c.*] Post multa mystéria, variosq; introitus, & locorum singulorum proprietates, tandem aliquando vir, cuius funiculus cementariorum & mensuræ calamus in manu erat, Ezechielem prophetam introducit in templum, & mensus est frontem templi: pro quo ælam Lxx. & ælim Theodotio, & in circuitu Symmachus transtulerunt. (אילים αἰλάμ, αἰλίμ.) Et ex vtraque parte latitudo tabernaculi senum cubitorum erat sacramentū creaturarum omniū continens. In sex enim dieb. mundus est cōsummatus. Per quorū notitiā causasq; conditionis atque rationem, intramus ad templum Dei, & ex creaturarū ordine atque constantia cognoscimus creatorem. Latitudo autē portæ templi erat decem cubitorū, qui sacratus & perfectus est (Leui. 23. d) numerus, & in quo mense septimo, die decimo mēsis, ieiu- (Exod. 12. a) niū & propitiatio est. Decima autem die mēsis primi, qui appellatur Nisan, ad immolationē & præparationē paschæ, agnus assumitur. Septimo igitur (Leuit. 23. g; Deut. 16. c) mēse, decimæ offerūtur in Dei horrea, siue, vt scriptura appellare cōsueuit, torcularia. Vnde dicit & Apostolus: *Dilatemini & vos*: vt postquam per decem portæ cubitos templum quis fuerit ingressus ex vtraq; parte portæ ipsius latera, siue vt proprie in Hebraico dicitur, (כתפות; 2. Cor 6. c) humeri mensurentur, qui sem- (B) per referuntur ad opera. Vnde (Gen. 49. c; Sec 70.) & Isachar desiderauit bonum, requiescens inter medios cleros: *vidēsque requiē, quia bona est, & terram, quia pinguis, sup-* (Exod 28 d) *posuit humerum ad laborandum, & factus est vir agricola.* Et in veste pōtificis, humerale cum rationali stringitur, vt rationi opera copulentur, & possit dicere vir ecclesiasticus: *A māda-* (Psal. 118 n) *tis tuis intellexi*: Qui humeri portæ, ex vtraque parte, quinas habebant porticus, vt per terrenos sensus atque diuinos, super quorum differentia sæpe scripsimus, ingrediamur adita templi: cuius mensus est vir ille, qui ductor prophetæ erat, longitudinem quadraginta cubitorum, & latitudinem viginti cubitorum, siue vt melius est, portæ longitudinem ac latitudinem: quia supra tantum de latitudine & humeris eius dixerat. Quod autem vicies quadraginta octingentesimum numerum faciat, qui vicinus est octonario, nulli du- (Eccl. 11. a) bium est. Vnde & in Ecclesiaste præcipitur: *Da partes septem, da & octo.* De cuius numeri sacramento, crebro disputasse me noui: siue quia per tribulationes & angustias huius sæculi intramus ad sanctuarium domini, idcirco longitudo (Deuter. 9 b; 3. Reg. 19. b; Deut. 29. a) portæ habebat cubitos quadraginta, qui numerus sēper in labore positus est. Vnde & Moyses & Helias quadraginta dieb. non comedunt panem, & aquam non bibunt: Et annis quadraginta populus Israel vexatur, & probatur in solitudi- (Matth 4. a) ne, & per multos labores terrā repromissionis ingreditur. Et dominus atque saluator, secundum assumpti corporis fragilitatem quadraginta diebus tentatur in solitudine, vt post victoriam accedant angeli & ministrent ei. Cum autem per tribulationes & angustias poterimus dicere illud Apostoli- (2. Thes. 1. c) cum: *In omnibus tribulati, sed non coangustati*: atq; illud pro- (Psalm 4. a) pheticum: *In tribulatione dilatasti mihi*: tūc nobis latissimus aperitur introitus, qui viginti cubitorum habet latitudinē, & superatis mundi certaminibus atque terrenis, qui & ipse dualis est numerus, ingrediamur templi penetralia, & audiamus imperantem discipulis dominum: *Confidite, ego vici* (Ioan. 16 g) *mundum.*

CAPVT XLI.

ET[a] introduxit me in tēplū, & mēsus est frōtes, sex cubitos latitudinis hinc, & sex cubitos latitudinis inde, latitudinē tabernaculi. Et latitudo portæ decē cubitorū erat, & latera (siue humeri) portæ quinq; cubitis hinc & quinq; cubitis inde. Et mēsus est lōgitudinē eius quadraginta cubitorū, & latitudinē viginti cubitorū. [b] Et ingressus intrinsec⁹ (siue in atriū interius) mensus est in frōte (siue ælā) portæ duos cubitos & portā sex cubitorū, & latitudinē portæ septē cubitorū: (siue & humeros portæ septem cubitis hinc, & septem cubitis inde.) Et mensus est longitudinē eius (siue ostiorū) viginti cubitorum, & latitudinem viginti cubitorum ante faciem templi. Et dixit ad me: Hoc est sanctum sanctorum. [c] Et mēsus est parietem domus sex cubitorum: & latitudinem lateris, quatuor cubitorum vndiq; per circuitum domus. Latera autē, latus ad latus, bis triginta trium: & erant eminentia, quæ ingrederentur per parietē domus, in lateribus per circuitum, vt contineret, & non attingeret parietē templi. Et platea erat in rotūdum, ascendens sursum per cochleā, & in cenaculum templi deferebat per gyrum. Idcirco latius erat templum in superioribus, & sic de inferiorib. ascendebatur ad superiora in mediū * & de mediis ad tristega & Thrael. [d] Et vidi in domo altitudinem per circuitum, fundata latera ad mensurā calami, sex cubitorū spatio: & latitudinē per parietē lateris forinsecus, quinq; cubi-

C

b ¶ *Et ingressus intrinsecus siue in atrium interius, mēsus est in fronte* (siue ælā) *portæ duos cubitos, &c.*] Quantumuis proficiamus, semper nobis maior profectus aperitur. Vnde post introitum templi, rursum ingredimur intrinsecus, siue vt Lxx. transtulerūt, interius atrium: in cuius fronte siue αἰλάμ (לפנימה) pro quo Symmachus περὶ τὴν θύραν, id est, circa portā: Theodotio Hebraicum איל el, Aquila ostium, nos frontem interpretati sumus, duo erant cubiti: vt iuxta superiorem sēsum per dualem numerum ingrediamur ad eum locum, vbi sunt sancta sanctorum. Vnde & ipsa porta sex cubitorum erat, per quam ingressi, æternam requiem possidemus, quæ in septenario numero demonstratur: Pro quo Lxx. transtulerunt, & latitudinem portæ septem cubitorum hinc, & septem cubitorum inde in Hebræo, & cæteris editionibus semel tantum septem cubiti in latitudine portæ positi sunt: Quod autem sequitur: *Et mensus est longitudinem eius*: siue vt Lxx. transtulerunt, *ostiorum viginti cubitorum*, pro quo in plerisque codicib. iuxta Lxx. *quadraginta* continentur, *latitudinem quoque viginti cubitorum ante faciem templi*: illud significat, quod ante templi faciē, & introitum eius præteriti laboris, atque certaminis nobis mensura semper occurrat. Quam enim rationem in singulis numeris duplex numerus possidet, eandem duæ habent decades. Et hoc considerandum, quod ingressus intrinsecus per portam duorum in (D) fronte cubitorum, & sex habentem cubitos, septemque in latitudine ex vtraque parte, & viginti cubitos in longitudine, totidemque in ipsis templi foribus, doceatur propheta quis sit ille locus, vel quo appelletur vocabulo. *Dixit* enim, inquit, *mihi*: Hoc est *sanctum sanctorum*. Sin autem ante templum siue vt scriptura cognominat ante faciem templi, san- (Psalm 72. e) ctum sanctorum est, quantam beatitudinem in templi adytis, & in interioribus eius existimare debemus, De qua propheta loquitur: *Hoc labor est in conspectu meo, donec ingrediar in sanctuarium Dei, & intelligam in nouissimis eorum.* Sed & (Exod. 26. g; Hebr. 9. a) hoc notandum, quod in descriptione tabernaculi, dicuntur sancta sanctorum, plurali numero: hic autem sanctum sanctorum numero singulari: vt post sancta veniamus ad sanctum: quomodo post multa cantica peruenimus ad Canticum canticorum, quod omnium carminum carmen est, & quod canentes sponsi copulamur amplexibus.

c ¶ *Et mensus est parietem domus sex cubitorum, &c.*] Quod autem in Lxx. ponitur: *Et de mediis ad tristega*, id est, ad tria cenacula & Thrael: in Hebraico non habetur. Pro Thrael (τρίστεγα.) quoque, quod nescio quid significet apud illos in Hebræo legitur a ואראה, quod & nos & cæteri transtulerunt, & vidi, vt sequatur ordo testimonij.

d ¶ *Et vidi in domo altitudinem per circuitum, fundata &c.*] Postquam peruenit ad sanctum sanctorum (de quo supra diximus) vir ille venerabilis, mensus est sancti sanctorum parietem, qui propter fabricam mundi & omnem visibilem creaturam, quæ in sex diebus condita est, sex habebat cubita & latitudinem vnius lateris quatuor cubitorum, non ex vno latere, sed per circuitum. Quatuor autem cubita tenebat per circuitum domus latitudo, vt quatuor elementa monstraret, ex quibus vniuersa compacta sunt, & maximè humana corpora, contra quæ sancti dimicantes & subiicientes se animæ potestati, interiora merentur intrare, &

dominus

domini arcana cognoscere. Ipse autem latera, quę in circuitu domus erant, & quatuor cubitorum spatio à templi parietibus separabantur, iuncta sibi erant, ita vt vnum latus aliud latus contingeret, & haberet in lõgitudine non triginta & tres cubitos, sed bis triginta tres, hoc est, sexaginta sex. Vetus in Leuitico loquitur testamentum, in ortu maris post vnam hebdomadam, & illam qui genuit, & illum qui genitus est, triginta tres explere dies, vt veniãt ad purificationẽ. Porro si genuerit feminã, duplicẽ obseruari numerum, id est, sexaginta sex. Et quia, vt veniamus ad sancta sanctorum, non solũ prima indigemus natiuitate, sed & secunda: vt nati in carne, renascamur in spiritu: Idcirco nõ sexaginta sex, sed bis triginta & trium ponitur numerus: vt vtraq; natiuitas Deo auctori debeatur, illiusque clementiæ, & duplici muro circũeant latera domus, quæ templi fulciunt ædificium. Quodq; sequitur iuxta Hebraicum: Et erant quędã eminentiæ, quæ egrederentur per parietem domus per latera in circuitu: vt continerent & non attingerent parietem templi: illud significat, quod sancti viri in multitudine credẽtium erumpãt per parietẽ templi: per omnia videlicet latera in circuitu, & cõtineant ecclesię fundamenta, & tamen non tangãt parietem templi tãtum vidisse contenti, & de longe inenarrabilia adorasse mysteria. *Nunc enim videmus per speculum in ænigmate*, & plenissimam tangere atque comprehendere non possumus veritatem. Quod autem platea erat in rotundum, ascendens sursum per cochleam, & in cœnaculum tẽpli deferebat per gyrum: & idcirco latius erat tẽplum in superioribus, & sic de inferiorib. ascendebatur ad superiora & mediũ: puto perspicuum esse lectori, semper angustiora esse, quæ deorsum sunt in terrenis, χαμαιζηλοις, & victus continentia: paulatimq; dum ad summa cõscendimus latiorem nobis aperiri viam, & impleri quod scriptum est: in tribulatione dilatasti mihi. Per rotundum autẽ, & per cochleã ascendimus tẽpli cœnaculum: quæ figura inter omnia σχήματα à philosophis quoq; huius sæculi pulchrior approbatur: dum & cælum, & sol, & luna, & astra cætera, & punctũ terræ: in corporibus quoque humanis oculi, quasi altera sidera, & figura capitis, quod omniũ sensuũ receptaculũ est, teretesq; digiti, & femina, & brachia hãc præferũt rotunditatẽ. Porro cœnaculũ tẽpli, ad quod de angustiorib. ad altiora cõscendimus, illud puto esse quod in Regũ volumine Helias habuit & Helisæus, & in Apostolorũ actib. Tabitha, id est, δορκάς, & damula nostra possedit, quæ bonis operib. ad sũma cõscenderat, Apostolus autẽ Petrus, super quẽ dominus ecclesiæ fundamẽta solidauit, transcẽdit cœnaculum, & venit ad tectũ, quod significantius Græce δῶμα dicitur, id est tecti solariũ, & incognita prius sæculo ecclesiæ sacramenta cognouit. Saluator quoq; generis humani pascha fecit in cœnaculo. & magno latoque cœnaculo, atque omni sorde purgato stratoq; & ad spirituale conuiuiũ præparato: vbi mysteriũ corporis & sanguinis, suis tradidit discipulis, & æternam nobis agni immaculati reliquit festiuitatem. Quodque addidit: Et de mediis ad tristega, id est tertia cœnacula, & θυρίδ, videtur mihi obelo prænotandũ. Quid enim necesse est dubia, & non scripta disserere: cum in ea, quæ Hebræorũ tenẽtur, libris, debeamus incumbere? Sequitur. *Et vidi in domo altitudinem per circuitum, fundata latera ad mensuram calami, sex cubitorum spatio: & latitudinem per parietẽ lateris forinsecus quinque cubitorum, & inter gazophylacia*, (quæ Symmachus ἐξέδρας vocat) *latitudinem cubitorum viginti per circuitum domus*. Quibus numeris ostenditur, quod de mundo hoc, & de terrenis sensibus, & de duarum decadarum numero, qui refertur ad viginti, non solum in sancta sanctorũ sed & in cœnacula eorũ mereamur ascendere: & semper habere in memoria, quod per sex dies conditionis nostræ, & per quinque sensus, & per viginti cubita latitudinis ascẽderimus ad cœnaculum tẽpli, & terrenã humilitatẽ, sensumque literæ relinquentes, transierimus ad summitatem ecclesiæ, spiritusq; sancti consortio gaudeamus. *Et ostium*, inquit, *lateris ad orationẽ contra viam aquilonis*, à quo exardescũt mala super omnem terrã: & quẽ dominus abacturũ se à nobis pollicetur, dicens: *Et eum qui ab aquilone est, abigã à vobis*. Pulchreque in ostio cõtra aquilonẽ locus orationis est: vt secundum Apostolum, oremus sine cessatione: & dicamus cum Hieremias: *Non sileat pupilla oculi mei*: vel præsẽtia mala vitare cupientes, vel agentes gratias pro præteritis. Quamdiu enim in tabernaculo corporis, huius sum⁹: ingemiscimus dicimusque: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Sed & ad viã australem erat ostium: & ipsum iuxta Hebraicum habẽs locum orationis, & quinque tendens cubitis per circuitũ. Post frigus enim aquilonis ad australem transimus calorẽ: & tamen rursum orationis quærimus locum, in aquilonis ostio, vt euadamus pericula, in australi, vt agamus gratias pro præteritis, & sit nobis victoriæ secura possessio. Quinque autẽ cubiti, & in hoc loco diuinos indicant sensus, per quos de terrenis ad altiora conscẽdimus. *Et ædificium*, inquit, *quod erat separatum versumq; ad viã respicientẽ ad mare latitudinis septuaginta cubitorum*: vt post labores, & pericula, & sæculi istius fluctus atque naufragia, & annos septuaginta: (de quibus Hieremias scribit, & Daniel, & Zacharias,) verum & legitimum septem decadarum sabbatũ consequamur: vt sit nobis æterna requies: & per quinque cubitorum latitudinem, veniamus ad longitudinẽ nonaginta cubitorũ: in qua ætate de repromissione filium Sara generauit: quæ nonaginta annorum, id est, nouẽ decadarum, peperit Isaac, iuncta Abrahã centenario, id est, decem decadarum habenti mysterium. Qui numerus quid significet, sequens scriptura monstrabit.

cubitorum: & erat interior domus in lateribus domus, & inter gazophylacia latitudine viginti cubitorum in circuitu domus vndique. Et ostium lateris ad orationem: (quod in Lxx. non habetur) ostium vnum ad viam aquilonis, & ostiũ vnum ad viã australem, & latitudinem loci ad orationem: (quod & ipsum Lxx. non trãstulerunt,) quinque cubitorum in circuitu. Et ædificium quod erat separatum, versumque ad viã respicientẽ ad mare, latitudinis septuaginta cubitorum: paries autem ædificij, quinq; cubitorum latitudinis per circuitum, & longitudo eius nonaginta cubitorum.

HEB.

Et mensus est domus longitudinem, centũ cubitorum: & quod separatum erat ædificiũ & parietes eius, longitudinis centum cubitorum. Latitudo autem ante faciem domus & eius quod erat separatum contra orientem, centum cubitorum. Et mensus est longitudinem ædificij contra faciem eius quod erat separatũ ad dor-

SEPT.

Et mensus est ÷ contra domum, longitudinem cubitorum centum: & reliqua, & separantia, & parietes eius, in longitudinem cubitorum centum: & latitudinem contra faciẽ templi, & reliqua econtra, cubitorũ centum. Et mensus est longitudinem separantis contra faciem reliquorum quæ erant post tergum domus illius, & reliqua hinc & inde cubi-

a ¶ *Et mẽsus est domus lõgitudinem centum cubitorum: &c.*] Verbum contra, quod Lxx. transtulerunt in principio testimonij, vbi scriptum est: *Et mensus est contra domum*, in Hebraico non habetur: & idcirco obelo prænotandum est: vt sit rectius & verius, & mensus est: domum longitudine cubitorum centum, & reliqua: Describuntur autẽ sancta sanctorum, & templum interius, quod post nonaginta cubitos, ex tribus partibus centenos cubitos habere dicatur: perfectũ videlicet numerum decadarum decem: vt & mente, & sermone, & operibus domino seruiamus: recordantes illius Apostolici exempli, in quo ait: *Vt scire possimus, quæ sit latitudo, & longitudo, & profundum, & altitudo*. Quod autem in Hebraico dicitur, ædificium separatum, & parietes eius, Lxx. reliqua interpretantur & separantia: quæ non hæreant parietibus templi, sed propinquos, & suos habeant parietes. Ipsum quoque templum & anguli eius, & Ælam,

A

CAPVT XLI.

ET[a] introduxit me, &c.] Post multa mysteria, variosq; introitus, & locorum singulorum proprietates, tandem aliquando vir, cuius funiculus cementariorum & mensuræ calamus in manu erat, Ezechielem prophetam introducit in templum, & mensus est frontem templi: pro quo ælam Lxx. & ælim Theodotio, & in circuitu Symmachus transtulerunt. Et ex vtraque parte latitudo tabernaculi senum cubitorum erat sacramentũ creaturarum omniũ continens. In sex enim dieb. mundus est cõsummatus. Per quorũ notitiã causasq; conditionis atque rationem, intramus ad templum Dei, & ex creaturarũ ordine atque constantia cognoscimus creatorem. Latitudo antẽ portæ templi erat decem cubitorũ, qui sacratus & perfectus est numerus, & in quo mense septimo, die decimo mẽsis, ieiuniũ & propitiatio est. Decima autem die mẽsis primi, qui appellatur Nisan, ad immolationẽ & præparationẽ paschæ, agnus assumitur. Septimo igitur mẽse, decimæ offerũtur in Dei horrea, siue, vt scriptura appellare cõsueuit, torcularia. Vnde dicit & Apostolus: *Dilatemini & vos*: vt postquam per decem portæ cubitos templum quis fuerit ingressus ex vtraq; parte portæ ipsius latera, siue vt proprie in Hebraico dicitur, humeri mensurentur, qui semper referuntur ad opera. Vnde & Isachar desiderauit bonum, requiescens inter medios cleros: *viditque requiẽ, quia bona est, & terram, quia pinguis, supposuit humerum ad laborandum, & factus est vir agricola*. Et in veste põtificis, humerale cum rationali stringitur, vt rationi opera copulentur, & possit dicere vir ecclesiasticus: *A mãdatis tuis intellexi*: Qui humeri portæ, ex vtraque parte, quinas habebant porticus, vt per terrenos sensus atque diuinos, super quorum differentia sæpe scripsimus, ingrediamur adita templi: cuius mensus est vir ille, qui ductor prophetæ erat, longitudinem quadraginta cubitorum, & latitudinem viginti cubitorum, siue vt melius est, portæ longitudinem ac latitudinem: quia supra tantum de latitudine & humeris eius dixerat. Quod autem vicies quadraginta octingentesimum numerum faciat, qui vicinus est octonario, nulli dubium est. Vnde & in Ecclesiaste præcipitur: *Da partes septem, da & octo*. De cuius numeri sacramento, crebro disputasse me noui: siue quia per tribulationes & angustias huius sæculi intramus ad sanctuarium domini, idcirco longitudo portæ habebat cubitos quadraginta, qui numerus sẽper in labore positus est. Vnde & Moyses & Helias quadraginta dieb. non comedunt panem, & aquam non bibunt: Et annis quadraginta populus Israel vexatur, & probatur in solitudine, & per multos labores terrã repromissionis ingreditur. Et dominus atque saluator, secundum assumpti corporis fragilitatem quadraginta diebus tentatur in solitudine, vt post victoriam accedant angeli & ministrent ei. Cum autem per tribulationes & angustias poterimus dicere illud Apostolicum: *In omnibus tribulati, sed non coangustati*: atq; illud propheticum: *In tribulatione dilatasti mihi*: tũc nobis latissimus aperitur introitus, qui viginti cubitorum habet latitudinẽ, & superatis mundi certaminibus atque terrenis, qui & ipse dualis est numerus, ingrediamur templi penetralia, & audiamus imperantem discipulis dominum: *Confidite, ego vici mundum*.

אילים αἰλὰμ αἰλίμ. Leui. 23. d. Exod. 12. a. Leuit. 11. g. Deut. 16. c. כתפות. 2. Cor. 6. c. B. Gen. 49. c. Sec. 70. Exod. 28. d. Psal. 118. n. Eccl. 11. a. Deuter. 9. b. 3. Reg. 19. b. Deut. 29. a. Matth. 4. a. 2. Thes. 1. c. Psalm. 4. a. Ioan. 16. g.

CAPVT XLI.

ET[a] introduxit me in tẽplũ, & mẽsus est frõtes, sex cubitos latitudinis hinc, & sex cubitos latitudinis inde, latitudinẽ tabernaculi. Et latitudo portæ decẽ cubitorũ erat, & latera (siue humeri) portæ quinq; cubitis hinc & quinq; cubitis inde. Et mẽsus est lõgitudinẽ eius quadraginta cubitorũ, & latitudinẽ viginti cubitorũ. [b] Et ingressus intrinsecus (siue in atriũ interius) mensus est in frõte (siue ælã) portæ duos cubitos & portã sex cubitorũ, & latitudinẽ portæ septẽ cubitorũ: (siue & humeros portæ septem cubitis hinc, & septem cubitis inde.) Et mensus est longitudinẽ eius (siue ostiorũ) viginti cubitorum, & latitudinem viginti cubitorum ante faciem templi. Et dixit ad me: Hoc est sanctum sanctorum. [c] Et mẽsus est parietem domus sex cubitorum: & latitudinem lateris, quatuor cubitorum vndiq; per circuitum domus. Latera autẽ, latus ad latus, bis triginta trium: & erant eminentia, quæ ingrederentur per parietẽ domus, in lateribus per circuitum, vt contineret, & non attingeret parietẽ templi. Et platea erat in rotũdum, ascendens sursum per cochleã, & in cenaculum templi deferebat per gyrum. Idcirco latius erat templum in superioribus, & sic de inferiorib. ascendebatur ad superiora in mediũ [a] & de mediis ad tristega & Thrael. [d] Et vidi in domo altitudinem per circuitum, fundata latera ad mensurã calami, sex cubitorũ spatio: & latitudinẽ per parietẽ lateris forinsecus, quinq; cubi-

C

b ¶ *Et ingressus intrinsecus siue in atrium interius, mẽsus est in fronte* (siue ælã) *portæ duos cubitos, &c.*] Quantumuis proficiamus, semper nobis maior profectus aperitur. Vnde post introitum templi, rursum ingredimur intrinsecus, siue vt Lxx. transtulerũt, interius atrium: in cuius fronte siue αἰλὰμ pro quo Symmachus περὶ τὴν θύραν, id est, circa portã: Theodotio Hebraicum איל el, Aquila ostium, nos frontem interpretari sumus, duo erant cubiti: vt iuxta superiorem sẽsum per dualem numerum ingrediamur ad eum locum, vbi sunt sancta sanctorum. Vnde & ipsa porta sex cubitorum erat, per quam ingressi, æternam requiem possidemus, quæ in septenario numero demonstratur: Pro quo Lxx. transtulerunt, & latitudinem portæ septem cubitorum hinc, & septem cubitorum inde. in Hebræo, & cæteris editionibus semel tantum septem cubiti in latitudine portæ positi sunt: Quod autem sequitur: *Et mensus est longitudinem eius*: siue vt Lxx. transtulerunt, *ostiorum viginti cubitorum*, pro quo in plerisque codicib. iuxta Lxx. *quadraginta* continentur, *latitudinem quoque viginti cubitorum ante faciem templi*: illud significat, quod ante templi faciẽ, & introitum eius præteriti laboris, atque certaminis nobis mensura semper occurrat. Quam enim rationem in singulis numeris duplex numerus possidet, eandem duæ habent decades. Et hoc considerandum, quod ingressus intrinsecus per portam duorum in fronte cubitorum, & sex habentem cubitos, septemque in latitudine ex vtraque parte, & viginti cubitos in longitudine, totidemque in ipsis templi foribus, doceatur propheta quis sit ille locus, vel quo appelletur vocabulo. *Dixit* enim, inquit, *mihi*: Hoc *est sanctum sanctorum*. Sin autem ante templum siue vt scriptura cognominat ante faciem templi, sanctum sanctorum est, quantam beatitudinem in templi adytis, & in interioribus eius existimare debemus, De qua propheta loquitur: *Hoc labor est in conspectu meo, donec ingrediar in sanctuarium Dei, & intelligam in nouissimis eorum*. Sed & hoc notandum, quod in descriptione tabernaculi, dicuntur sancta sanctorum, plurali numero: hic autem sanctum sanctorum numero singulari: vt post sancta veniamus ad sanctum: quomodo post multa cantica peruenimus ad Canticum canticorum, quod omnium carminum carmen est, & quod canentes sponsi copulamur amplexibus.

לפנימה. D. Psalm. 72. e. Exod. 26. g. Hebr. 9. a.

c ¶ *Et mensus est parietem domus sex cubitorum, &c.*] Quod autem in Lxx. ponitur: *Et de mediis ad tristega*, id est, ad tria cenacula & Thrael: in Hebraico non habetur. Pro Thrael quoque, quod nescio quid significet apud illos in Hebræo legimus a ויראני, quod & nos & cæteri transtulerunt, & vidi, vt sequatur ordo testimonij.

τριώροφα τερά. a veranthi.

d ¶ *Et vidi in domo altitudinem per circuitum, fundata &c.*] Postquam peruenit ad sanctum sanctorum (de quo supra diximus) vir ille venerabilis, mensus est sancti sanctorum parietem, qui propter fabricam mundi & omnem visibilem creaturam, quæ in sex diebus condita est, sex habebat cubita & latitudinem vnius lateris quatuor cubitorum, non ex vno latere, sed per circuitum. Quatuor autem cubita tenebat per circuitum domus latitudo, vt quatuor elementa monstraret, ex quibus vniuersa compacta sunt, & maximè humana corpora, contra quæ sancti dimicantes & subiicentes se animæ potestati, interiora merentur intrare, &

domini

E domini arcana cognoscere. Ipse autem latera, quę in circuitu domus erant, & quatuor cubitorum spatio à templi parietibus separabantur, iuncta sibi erant, ita vt vnum latus aliud latus contingeret, & haberet in lógitudine non triginta & tres cubitos, sed bis triginta tres, hoc est, sexaginta sex. Vetus in Leuitico lo-
Leuit. 12. a quitur testamentum, in ortu maris post vnam hebdomadam, & illam qui genuit, & illum qui genitus est, triginta tres explere dies, vt veniát ad purificationẽ. Porro si genuerit feminã, duplicẽ obseruari numerum, id est, sexagintasex. Et quia, vt veniamus ad sancta sanctorum, non solú prima indigem⁹ natiuitate, sed & secunda: vt nati in carne, renascamur in spiritu: Idcirco nõ sexaginta sex, sed bis triginta & trium ponitur numerus: vt vtraq; natiuitas Deo auctori debeatur, illiusque clementiæ, & duplici muro circũeant latera domus, quæ templi fulciunt ædificium. Quodq; sequitur iux-
Sup. eod. ta Hebraicum: Et erant quædã eminentia, quæ egrederentur per parietem domus per latera in circuitu: vt continerent & non attingerent parietem templi: illud significat, quod sancti viri in multitudine credẽtium erumpãt per parietẽ templi: per omnia videlicet latera in circuitu, & cõtineant ecclesię fundamenta, & tamen non tangãt parietem templi tãtum vidisse contenti, & de longe inenarrabilia adorasse mysteria. *Nunc*
F
1. Cor. 13. d enim *videmus per speculum in ænigmate*, & plenissimam tangere atque comprehendere non possumus veritatem. Quod autem platea erat in rotundum, ascendens sursum per cochleam, & in cœnaculum tẽpli deferebat per gyrum: & idcirco latius erat tẽplum in superioribus, & sic de inferiorib. ascendebatur ad superiora & mediũ: puto perspicuum esse lectori, semper angustiora esse, quæ deorsum sunt in terrenis, χαμαιευνίαις, & victus continentia: paulatimq; dum ad summa cõscendimus latiorem nobis aperiri viam, & impleri quod scriptum est: in tri-
Psal. 4. a bulatione dilatasti mihi. Per rotundum autẽ, & per cochleã ascendimus tẽpli cœnaculum: quæ figura inter omnia σχήματα à philosophis quoq; huius sæculi pulchrior approbatur: dum & cælum, & sol, & luna, & astra cætera, & punctũ terræ: in corporibus quoque humanis oculi, quasi altera sidera, & figura capitis, quod omniũ sensuũ receptaculũ est, teretesq; digiti, & femina, & brachia hãc præferũt rotunditatẽ. Porro cœnaculũ tẽpli, ad quod de angustiorib. ad altiora cõscendimus, illud puto esse quod in Regũ volumine
3. Reg. 17. d Helias habuit & Helisæus, & in Apostolorũ actib. Tabitha,
4. Reg. 4. b id est, Δορκάς, & damula nostra possedit, quæ bonis operib. ad
Act. 9. g sũma cõscenderat, Apostolos autẽ Petrus, super quẽ domi-
Ibid. 10. b nus ecclesiæ fundamẽta solidauit, transcẽdit cœnaculum, & venit ad tectũ, quod significantius Græce δῶμα dicitur, id est tecti solariũ, & incognita prius sæculo ecclesiæ sacramenta cognouit. Saluator quoq; generis humani pascha fecit in ce-
Marc 14. b naculo, & magno latoque cœnaculo, atque omni sorde purgato stratoq; & ad spirituale conuiuiũ præparato: vbi mysteriũ corporis & sanguinis, suis tradidit discipulis, & æternam nobis agni immaculati reliquit festiuitatem. Quodque addidit: Et de medijs ad tristega, id est tertia cœnacula, & θερινά, videtur mihi obelo prænotandũ. Quid enim necesse est dubia, & non scripta disserere: cum in ea, quæ Hebræorũ tenẽtur, libris, debeamus incumbere? Sequitur. *Et vidi in domo altitudinem per circuitum, fundata latera ad mensuram cala-*

cubitorum: & erat interior domus in lateribus domus, & inter gazophylacia latitudine viginti cubitorum in circuitu domus vndique. Et ostium lateris ad orationem: (quod in Lxx. non habetur) ostium vnum ad viam aquilonis, & ostiũ vnum ad viã australem, & latitudinem loci ad orationem: (quod & ipsum Lxx. non trãstulerunt,) quinque cubitorum in circuitu. Et ædificium quod erat separatum, versumque ad viã respicientẽ ad mare, latitudinis septuaginta cubitorum: paries autem ædificij, quinq; cubitorum latitudinis per circuitum, & longitudo eius nonaginta cubitorum.

HEB.

Et mensus est domus longitudinem, centũ cubitorum: & quod separatum erat ædificiũ & parietes eius, longitudinis centum cubitorum. Latitudo autem ante faciem domus & eius quod erat separatum contra orientem, centum cubitorum. Et mensus est longitudinem ædificij contra faciem eius quod erat separatũ ad dor-

SEPT.

Et mensus est ÷ contra domum, longitudinem cubitorum centum: & reliqua, & separantia, & parietes eius, in longitudinem cubitorum centum: & latitudinem contra faciẽ templi, & reliqua econtra, cubitorũ centum. Et mensus est longitudinem separantis contra faciem reliquorum quæ erant post tergum domus illius, & reliqua hinc & inde cubi-

mi, sex cubitorum spatio: & latitudinem per parietẽ lateris forinsecus quinque cubitorum, & inter gazophylacia, (quæ Symmachus ἐξέδρας vocat) *latitudinem cubitorum viginti per circuitum domus.* Quibus numeris ostenditur, quod de mundo hoc, & de terrenis sensibus, & de duarum decadarum numero, qui refertur ad viginti; non solum in sancta sanctorũ sed & in cœnacula eorũ mereamur ascendere: & semper habere in memoria, quod per sex dies conditionis nostræ, & per quinque sensus, & per viginti cubita latitudinis ascẽderimus ad cœnaculum tẽpli, & terrenã humilitatẽ, sensumque literæ relinquentes, transierimus ad summitatem ecclesiæ, spiritusq; sancti consortio gaudeamus. *Et* Hier. 1. d *ostium*, inquit, *lateris ad orationẽ contra viam aquilonis*, à quo exardescũt mala super omnem terrã: & quẽ dominus abactu- Ioel. 2. g rũ se à nobis pollicetur, dicens: *Et eum qui ab aquilone est, abigã à vobis*, Pulchreque in ostio cõtra aquilonẽ locus orationis est: vt secundum Apostolum, o- 1. Thes. 5. d remus sine cessatione: & dicamus cum Hieremias: *Non si-* Thren. 2. f *leat pupilla oculi mei*: vel præsẽtia mala vitare cupientes, vel agentes gratias pro præteritis. Quamdiu enim in tabernaculo corporis, huius sum⁹: ingemiscimus dicimusque: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Sed & ad viã Rom. 7. d australem erat ostium: & ipsum iuxta Hebraicum habẽs locum orationis, & quinque tendens H cubitis per circuitũ. Post frigus enim aquilonis ad australem transimus calorẽ: & tamen rursum orationis quærimus locum, in aquilonis ostio, vt euadamus pericula, in australi, vt agamus gratias pro præteritis, & sit nobis victoriæ secura possessio. Quinque autẽ cubiti, & in hoc loco diuinos indicant sensus, per quos de terrenis ad altiora conscẽdimus. *Et ædificium*, inquit, *quod erat sepa-* Hier. 25. a 29. *ratum versumq; ad viã respicientẽ ad mare latitudinis septua-* Dan. 9. a *ginta cubitorum*: vt post labores, & pericula, & sæculi istius Zach. 7. b fluctus atque naufragia, & annos septuaginta: (de quibus Gen. 21. a Hieremias scribit, & Daniel, & Zacharias,) verum & legitimum septem decadarum sabbatũ consequamur: vt sit nobis æterna requies: & per quinque cubitorum latitudinem, veniamus ad longitudinẽ nonaginta cubitorũ: in qua ætate de repromissione filium Sara generauit: quæ nonaginta annorum, id est, nouẽ decadarum, peperit Isaac, iuncta Abrahã centenario, id est, decem decadarum habenti mysterium. Qui numerus quid significet, sequens scriptura monstrabit.

a ¶ *Et mẽsus est domus lõgitudinem centum cubitorum: &c.*] Verbum contra, quod Lxx. transtulerunt in principio testimonij, vbi scriptum est: *Et mensus est contra domum*, in Hebraico non habetur: & idcirco obelo prænotandum est: vt sit rectius & verius, & mensus est: domum longitudine cubitorum centum, & reliqua: Describuntur autẽ sancta sanctorum, & templum interius, quod post nonaginta cubitos, ex tribus partibus centenos cubitos habere dicatur: perfectũ videlicet numerum decadarum decem: vt & mente, & sermone, & operibus domino seruiamus: recordantes illius A- Eph. 3. d postolici exempli, in quo ait: *Vt scire possimus, quæ sit latitudo, & longitudo, & profundum, & altitudo.* Quod autem in Hebraico dicitur, ædificium separatum, & parietes eius, τὰ ἀπόλοιπα καὶ τὰ διορίζοντα, Lxx. reliqua interpretantur & separantia: quæ non hæreant parietibus templi, sed propinquos, & suos habeant parietes. Ipsum quoque templum & anguli eius, & Ælam,

A Gen. 2. b id est, πρόπυλον siue vestibulum, exterius erant strata ligno: sapientia videlicet, quod lignum vitæ situm in paradiso scriptura commemorat. Fenestræ quoq; erant factæ in modum retis instar cancellorũ: vt non speculari lapide, nec vitro, sed lignis interrasilibus, & vermiculatis clauderentur: pro quibus in Hebraico, obliquas fe-
חלונים אטומות nestras habet: quæ in tribus tãtum erant partibus templi, ad dexteram videlicet & sinistram, & post tergum: id est ad meridiem, & ad Aquilonem, & ad occidentem, Orientalis autem pars nõ habebat fenestras quia ipse introitus clarum immittebat lumen intrinsecus, & cuncta interiora templi, ianuarũ lumine complebantur: ita vt per singulas fenestras, & cancellorum foramina intro quis posset aspicere. Et non solum exteriora erant strata ligno, sed tanta erat lignorum copia per circuitum, vt & pauimentum, & de pauimento vsque ad fenestras, lignis omnia iungerentur. Quę fenestræ iuxta LXX. aperiebantur tripliciter: vt apertis eis, triplex in templo Dei intelligentia mõstraretur: iuxta illud quod alibi
Prou. 22. c dicitur. *Tu autem describe ea tripliciter.* Prospicitur autem per eas non solum interius, sed & exterius: vt quæ interiora sunt inuisibilia: quæ exteriora, visibilia cognoscamus: vt aliud mẽtem, aliud carnem: aliud spiri-
B tualem intelligentiã aliud simplicem monstret historiam: & per omnes parietes in circuitu, tã intrinsecus, quã extrinsecus, erant mensuræ suæ. Nihil enim absque ratione & mẽsura in templo Dei, & maxime in sanctis sanctorum à Deo factũ est. Cæ-
כרובים lata quoque erant Cherubim, (haud dubium quin in lignis,) de pauimento vsque ad fenestras pertingentibus: & tam fabrefactæ erant cælaturæ, vt nõ sculptæ sed appositæ viderẽtur. Cherubim interpretatur, scientiæ multitudo. Igitur intrinsecus in interioribus templi, post scientiæ multitudinem cælantur & palmæ: in quibus signum victoriæ est: dicente Apostolo:
Phil. 3. c *Persequor autem ad statutum brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.* Quæ palmæ erãt inter Cherub & Cherub vt v-
Ezec. 1. b numCherub duarum palmarum lateribus vallaretur. Quod Cherub nequaquam, vt in principio huius prophetæ legimus, quatuor habebat facies, hominis scilicet, & leonis & vituli, & aquilæ: sed tantum duas, hoc est, hominis & leonis: quorum primum ad rationẽ pertinet, sequens ad furorẽ: qui significantius Græce θυμός, appellatur. Furorem autem dicimus, non eum qui perturbationi, & vitio proximus est: sed qui mentis consolidat mollitiem, & fortiorem facit animũ dimicantis. In principio enim subiacemus concupiscentiæ: quæ refertur ad vitulũ propter terrena opera, & alia sunt carnalia, alia spiritualia, quorum extremum aquilæ deputatur. Cum autẽ intrauerimus sancta sãctorũ, & interiora tẽpli possederimus, nequaquã alia re indigemus, nisi ratione atq; fortitudine: quorum alterũ ad sensum atque prudẽtiam: alterum refertur ad animi perseuerantiã: Omnis igitur, paries per circuitũ tẽpli à pauimento vsq; ad laquearia, Cherubim habebat, & palmas mira arte cælatas: postquam aperiebatur sanctuarium, & templum per quatuor angulos cõ-
C Leuit. 13. a tra faciem sanctorum. Prius enim habemus scientiæ multitudinem, per quam victoriã de hoste consequimur: & postea nobis sanctuarium aperitur, & tẽplum: quod habet quatuor angulos & stationem firmissimam & quæ in nullam partem decliuior sit. Hanc enim habet naturam mensura quadranguli, vt stabili consistat basi, & in mystico numero, qui prudenti lectori perspicuus est, elementa quatuor, ex quib. constant omnia, solida perpetuaq; possideat. Et cuncta cõtra faciem sanctuarij aspiciebant: ante quod sanctuariũ, siue in quo sanctuario, erat species altaris lignei trium cubitorum altitudine, & longitudine, cubitorũ duorum: & latitudine cubitorum duorũ, qui iuncti, septem faciunt cubitos. Quod altare habebat cornua: & tam bases, quam parietes eius, hoc est latera erant lignea: in quo scripturæ sanctæ mysteria, humanus sermo non potest explicare: quo modo altare in quo ignis succendendus erat, mensa videlicet thymiamatis,
D
1. Cor. 3. a nihil ab igne patiatur: sed vt ita dicam, igne purius fiat. Sicut enim sanctorum opera, de quibus scribit Apostolus: Vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit, non pereunt, sed per ignem puriora monstrantur: ita & altaris ligna, quæ de lignis paradisi sunt, non cremantur igne vicino, sed puriora redduntur. Nec mirũ hoc de sanctuario, & interiorib. tẽpli & altari thymiamatis credere: cum etiã ἀμίαντον, quod genus est ligni, vel ligni habens similitudinem, quanto plus arserit, tanto mundius inueniatur. Ignosce lector difficultati, & veniam tribue pauperi intelligentiæ. Per fenestras enim obliquas, & in modum retis factas, & quæ semper clausæ sunt, vix vsq; ad interiorem domũ cordis nostri oculum
Rom. 11. d possumus intromittere vt omnia quæ cernimus in vmbra videamus & in imagine: & cum Apostolo clamemus. *O profundum diuitiarum sapiẽtiæ & scien-*
Esa. 9. b *tiæ Dei: quam inscrutabilia sunt iudicia eius: & inuestigabiles viæ illius.* Et: *Quis cognouit sensum Dei:* nisi ille qui est magni consilij angelus, & sua potest dignis aperire mysteria? Ethecas autem Romæ appellant solaria de cænaculorum parietibus eminentia, siue Meniana, ab eo qui ea primus inuenit, quæ nonnulli Græcorum ἐξώστας vocant.

a ¶ *Et locutus est ad me: Hæc est mẽsa corã domino, &c.*] Multum in hoc loco LXX. editio ab Hebraica veritate discordat. Vnde hoc solũ admonebo, quod pro crassiorib. lignis σπουδαῖα, hoc est, necessaria, siue cura digna transtulerint: & pro obliquis fenestris, abscõditas, & quod in fine testimonij positũ est, & mẽsus est hinc & inde laquearia superliminaris siue vestibuli, & latera domus cõpacta siue coniũcta, quæ illi dixerũt, ἐζυγωμένα, pro quib. possumus, æqui ponderis vertere. Vt ergo ille qui prophetã in abdita tẽpli introduxerat, & inter

אתיקים
θυρίδας κρυπτὰς καὶ διαφράγματα ἔνδον, καὶ ἔξωθεν, εἰς τὰ ὀροφώματα τοῦ αἰλάμ, καὶ τὰ πλευρὰ τοῦ οἴκου ἐζυγωμένα.

HEBR.

dorsum, & ethecas ex vtraq; parte, centũ cubitorũ: & tẽplum interius, & vestibula atrij. Limina & fenestras obliquas, & ethecas in circuitu per tres partes, cõtra vniuscuiusque limen stratũq; ligno per gyrũ in circuitu: terra aut erat vsq; ad fenestras, & fenestræ clausę. Super ostia, & vsque ad domum interiorem & forinsecus per omnem parietẽ in circuitu intrinsecus, & forinsecus ad mensurã. Et fabrefacta Cherubim & palmæ, & palma inter Cherub & Cherub: duasq; facies habebat Cherub: Faciem hominis iuxta palmã ex hac parte, & faciẽ leonis iuxta palmã ex alia parte expressã per omnẽ domũ in circuitu. De terra vsq; ad superiora portæ, Cherubim & palmæ cælatæ erant in pariete tẽpli. Limẽ, quadrãgulũ erat: & facies sãctuarij, aspectus contra aspectũ altaris lignei triũ cubitorũ altitudo eius & longitudo eius duorũ cubitorum: & anguli eius, & lõgitudo eius & parietes eius lignei.

SEPT.

cubitorum centum longitudinem, & templum, & anguli, & Aclã exterius strata ligno: & fenestræ in modũ retis facta, tres ad lucendum vt prospiceretur per eas. Et domus, & ea quæ proxima erãt strata ligno per circuitum & pauimentũ, & de pauimento vsque ad fenestras. Et fenestræ aperiebantur tripliciter, vt prospiceretur per eas: & vsque ad domũ interiorem & exteriorem & per omnem parietem in circuitu, intrinsecus, & extrinsecus mẽsura, & cælata Cherubim, & palmæ inter Cherub & Cherub. Duæ facies Cherub: facies hominis ad palmã hinc & facies leonis ad palmã inde: cælatus omnis paries per circuitum à pauimento vsque ad laquearia Cherubim & palmæ cælatæ. Et sanctuarium & templum aperiebatur per quatuor angulos contra faciẽ sanctorũ, Visio quasi species altaris lignei: trium cubitorum altitudo eius, & longitudo cubitorũ duorum, & latitudo cubitorum duorum: & cornua habebat. Bases quoque & parietes eius lignei.

a Et locutus est ad me: Hæc est mensa corã domino. Et duo ostia erãt in tẽplo, & in sãctuario. Et in duob. ostiis ex vtraq; parte bina erãt ostiola quæ in se inuicẽ plicabantur. Bina enim ostia erant

E

Exod.3 a inter cætera ostenderat ei altare ligneum: quod & angulos & cornua, iuxta LXX. & parietes habebat ligneos, dixit ei: Hoc altare quod respicis, ipsa est mẽsa coram domino: quæ Psal.22.b in similitudine rubi ardet, & non cõburitur: de qua sanctus loquitur ad Deum. *Parasti in conspectu meo mensam aduersus eos, qui tribulant me.* Duo quoque ostia erant in templo, & in ipso sanctuario: per quæ vtriusq; instrumenti sacramenta mõstrantur, & in duob⁹ ostiis ex vtraq; parte bina erãt ostiola, quæ in se inuicem plicabãtur: vt & in historia spiritualẽ habeas intelligentiã, & in tropologia historiæ veritatẽ: quorum vtrumque altero indiget, & si vnum defuerit, perfecta caret scientia. Quod autẽ sequitur: Bina erant ostia ex vtraque parte ostiorũ, iuxta literam perspicuum est. Solẽt enim in maioribus tricliniis bina sibi hęrere atq; coniungi: vt maior introitus nequaquã duabus & ingentibus, sed quatuor minoribus claudatur vel aperiatur foribus. In quibus ostiis templi, siue sancti sanctorũ cælata erant Cherubim: de quibus supra diximus. Et sculpturæ palmarum: vt post sciẽtiæ multitudinem, victoria intrantibus præberetur. quæ sculptura palmarum in omnib. quoque parietibus templi erat. Redditq; causas, quare cælata fuerint Cherubim in ipsis ostiis, & palmarũ expressæ similitudines. Vnde & crassiora erant ligna in vestibulo portę forinsecus: vt & firmitatem haberent, & cælaturam possent recipere. Pulchreque iuxta intelligentiam spiritualem, firmiora & cælata sunt ostia: vt & firmitatem habeant & pulchritudinem: ne quis in sancta sanctorum similis Oziæ possit irrumpere, & sibi sacerdotium vendicare. Super quæ ostia erant fenestræ obliquæ siue absconditæ: vt ipsum quoq; lumẽ, quod præbebatur intrinsecus, non haberet perfectam scientiam, nec clarum lumen & cunctis patens: sed plerisq; ex parte esset absconditũ. *Nunc enim videmus in ænigmate: & necdum nouimus sicut oportet nos scire: Cum autem venerit quod perfectum est, tunc quod ex parte fuerat destruetur.* Et erat similitudo palmarum hinc atque inde. Eleganter in interioribus templi, & in sanctis sanctorum non posuit dexteram & sinistram: ne quid sinistrum in his quæ magna sunt, & arcana, dicere videretur: sed hinc atque inde, iuxta illud quod in euangelio scriptum est: *Qui te percusserit in dexteram maxillam, præbe ei & alteram.* Numquid dicere non potuit, & sinistram? Sed quando percutitur dextera, præbetur altera dextera: quia in sancto viro vtrumque dexterum, vtrumque perfectum est. Et in humerulis vestibuli secundum latera domus, latitudinemq; parietum: pro quo LXX. transtulerunt, in laquearibus Ælam, hoc est, propyli, & latera domus, æqualis ponderis siue mensuræ: per quæ latenter ostenditur, & postes superliminaris, siue vestibuli: (hoc enim humeruli videntur significare, & latera domus,) & latitudinem parietum, cuncta rationis plena esse atque mensuræ: & nihil in templo domini reperiri, quod absque mensura & sapientia constitutum sit.

2.Par.26 מזבח
1.Cor.13 d
1.Cor.8 a
1.Cor.13 d
Matt.5.f
ἐζυγωμένα מדות

erant ex vtraque parte ostiorum: & cælata erãt in ipsis ostiis tẽpli Cherubim, & sculptura palmarum, sicut in parietibus quoque expressæ erant. Quamobrẽ & crassiora erant ligna in vestibuli fronte forinsecus, super quæ fenestræ erant obliquæ, & similitudo palmarum hinc atque inde in humerulis vestibuli, secundum latera domus, latitudinemque parietum.

Commentarij Libri duodecimi in Ezechielem Prophetam Finis.

F H

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI
IN TERTIVMDECIMVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

PROOEMIV.

TErtius decimus explanationum in Ezechielem liber, Secundus est expositionis Templi: quem & Quartum Psal.14.a *decimum, opitulante Saluatore nostro, ad finem vsque dictare cupio: illud eiusdem numeri cum Dauid in quartodecimo psalmo canens:* Domine quis habitabit in tabernaculo tuo: aut quis requiescet in Psal.26 b monte sancto tuo? *Quod & pro difficili & impossibili debemus accipere. Vnde & in alio loco quasi vir desideriorum enixius deprecatur, ac dicit:* Vnum petiui à domino, hoc requiram, vt inhabitẽ in domo domini Psal.83.a omnibus diebus vitæ meæ: vt videam iucunditatem domini, & visitem templum sanctum eius. *Et rursum:* Quam dilecta, *inquit*, tabernacula tua domine virtutum: concupiscit & deficit anima mea in atria domini. *Æmulorum maledicta præuenio: qui non quid ipsi possint, sed quid ego non possim, considerant: & cum nostra* Isa 6 a Luc.17.a *diiudicent, sua iudicanda non præbent: numquam in agone pugnantes, sed de pugnantibus otioso, imo superbo animo iudicantes. Facile est dare dictata de populo, & in singulos ictus calumniari, ac de alieno ridere sanguine: & vbi vulnus infligi debuerit, imperiti lanistæ more differere. Ego in explanatione templi Ezechielis, & cæterorum quæ ad finẽ ipsius vo-* 1.Cor.13 a *luminis pertinent, fateor me pro rei magnitudine nihil dignum scribere: & in paucis, si qua tamen accipere meruero, gratias agere saluatori. Scriptum est enim:* Nisi credideritis, non intelligetis. *Et in alio loco:* Si habueritis fidem vt granum sinapis, & dixeritis monti huic, transmigra, & transplantare in mare, fiet. *Et quo modo Apostolus granum sinapis non modicam fidei portionem, sed totam fidem esse commemorat, dicens:* Et si totam fidem habuero, ita vt montes transferam? *Igitur granum hoc sinapis, etiam si modicum fuerit, in magnam succrescit arborẽ, & volatilia cæli habitant in ramis eius. Quamobrem tibi filia Eustochium, quæ nostra, qualiacunque fuerint, libenter accipis, contestatum volo, & illud rhetoris Victorini breuiter admoneo, vt obscuritatem voluminum ex tribus rebus fieri scias: vel rei magnitudine, vel doctoris imperitia, vel audientis duritia: quorum primum & secundum liquido in hoc opere cõfitebor: tertium, acumen ingenij tui, & desiderium scripturarum facile remouit: quæ priuilegio virginali, & victus continentia, non dicam frequentem, sed ingem hospitem possides Deum. Igitur tertiumdecimum in Ezechielem arripiamus librum: cuius hoc principium est.*

CAPVT XLII.

ET eduxit me in atrium exterius per viã ducentẽ ad aquilonem, & induxit me in gazophylacium, quod erat contra separatũ ædificium, & cõtra ædem vergentem ad aquilonem. In facie lõgitudinis, centũ cubitos ostii aquilonis, & latitudinis quinquaginta cubitos, contra viginti cubitos atrij interioris, & contra pauimentum stratũ lapide atrii exterioris, vbi erat porticus iuncta porticui triplici. Et ante gazophylacia deambulatio decẽ cubitorum latitudinis, ad interiora respiciens viæ cubiti vnius. Et ostia eorum ad aquilonẽ, vbi erant gazophylacia in superiorib. humiliora: quia supportabant porticus quæ ex illis eminebant de inferioribus & de mediis ædificii. Tristega enim erant, & non habebãt colũnas, sicut erant colũnæ atriorum, propterea eminebant de inferioribus, & de mediis à terra cubitis quinquaginta. Et peribolus exterior secundũ gazophylacia, quæ erant in via atrij exterioris ante gazophylacia: longitudo eius quinquaginta cubitorum. Quia longitudo erat gazophylaciorum atrii

ET eduxit me in atrium exterius, ad orientẽ cõtra portam aquilonis & introduxit me: & ecce exedræ quinque de reliquo ædificio, & prope ædificium separatum ad aquilonem, e contra cubitis cẽtum longitudinis ad aquilonem, & latitudinis quinquaginta cubitis, descriptæ sicut portæ atrii interioris, & sicut columnæ atrii exterioris per ordinem: contra faciem, porticus terna, & contra exedras deambulatio cubitorum decẽ latitudinis, per cubitos centum longitudinis, & ostia earum ad aquilonem. Et deambulationes cœnaculorũ similiter, quoniam eminebant columnæ à columnis inferioribus, & spatium simile erat. Et porticus triplices erant, & columnas non habebant, sicut columnæ in exterioribus: propterea eminebant ab his, quæ erãt inferius, & in medio, de terra quinquaginta cubitorum. & lumen exterius sicut exedrarũ atrii exterioris, quæ respiciebãt contra exedras aquilonis, longitudine cubitorum quinquaginta. Longitudo enim exedrarum respicientium in atrium exterius, erat cubitorum

ET eduxit, &c.] Hoc quod Lxx. transtulerũt ad orientẽ, in Hebraico nõ habetur, & superfluum esse manifestũ est. Quomodo enim educitur ad portã exteriorẽ ad orientẽ, cum sequatur, cõtra portam aquilonis? Illud quod & supra, & in hoc loco posuimus: *Et eduxit me in gazophylacium, quod erat contra separatum ædificium, & contra ædem vergentẽ ad aquilonẽ*: pro quo habetur in Lxx. *Et introduxit me: & ecce exedræ quinque de reliquo ædificio, & iuxta separatum ad aquilonem*: Pro separato, quod Aquila & Symmachus transtulerunt, secũda Aquilæ editio, & Theodotio ipsum verbum posuere,
גזרה
gazera: in omnibus locis similiter exprimentes: multaque alia quæ in præsenti loco posita sunt inter Hebraicum & Lxx. non solum ordine, sed & numero, & verborum interpretatione discordant: vt si voluerimus hærere in singulis, & diuersitates eorum quærere, & explanare rationem,
B multum aberremus à proposito: Volueramq; desperatione & magnitudine rei præsens testimonium silentio præterire sed melius arbitratus sum, quodcunq; dicere, quam omnino nihil dicere: Socraticum illud assumens: Scio quod nescio. Pars enim scientiæ est, scire quod nescias. Postquam igitur ea, quæ erant intus, propheta diligentius contemplatus est, eduxit eum vir, cuius funiculus & calamus erat in manu, ad atrium exterius, per viam ducentem ad aquilonẽ: quod & supra iam viderat, antequam interiora penetraret. Sed aliter videmus perfectam habẽtes scientiã, aliter in principio disciplinæ. Et necesse est, vt qui interiora cõspexerit, secundum eandem formã atque mensuras & recondita sacramenta, etiam quæ exteriora sunt, videat. Eductus autem est
לשכה
in gazophylacium, siue vt Symmachus & Lxx. transtulerũt, exedram: vel vt Theodotio παστοφόριον, quod in thalamum vertitur: quod erat contra separatum ædificium. Quod autẽ Lxx. addidere pro gazophylacio, exedras quinque, in Hebraico non habetur. Quod gazophylacium erat contra separatum ædificium, de quo supra iam diximus, gazera Separatum autem erat, eos suscipiens qui ab aquilone veniebant: & erat contra ædem vergentem ad aquilonem, id est, respicientem quidem aquilonis partes sed non in aquilone positum: vt facilior esset transitus his, qui aquilonis frigora relinquebant: à quo exardescunt mala super terram. Legimus
Hier.1. Sec.70. Num.2.d
in Numerorum libro, tribus Dan, & Neptalim, & Aser filiorum Bale, & Zelphe ãncillarum Rachelis & Liæ, ad aquilonis plagas castra tenuisse: Nunc quoque in facie longitudinis ostij aquilonis centũ fuisse cubitos, & latitudinis quinquaginta: vt ex decem decadis: quadrãgulus numerus atque perfectus: & ex septem hebdomadibus, qui remissionis est numerus, & in principium vnionis, id est, ogdoadis erũpit, sacerdotalia in templo Dei spatia monstrarẽtur. Illudque quod iuxta Hebraicum iungitur: contra viginti cubitos atrij interioris: pro quo Lxx. transtulerunt: descriptæ erant sicut portæ atrij interioris; hunc habet sensum: quod exterioris atrij centenarius & quinquagenarius numerus: eãdem vim habeat, quã vicenarius atrii interioris. Si enim quatuor quinquies supputes, in numero vicenario, vtrumq; reperies testamentum: vt & lex teneatur in euangelio, & euangelium de legis radice nascatur. Pro quo numero Lxx. similitudinem atrii interioris, interpretati sunt: forsitan formidantes vicenarium numerum, in quo offeruntur Esau munera, in atrio interiori ponere Sequitur. *Et contra pauimentum stratum lapide atrii exterioris, vbi erat porticus, cũcta porticui triplici*: pro quo Lxx. transtulerunt: *Et sicut colũnæ atrii exterioris per ordinẽ positæ, contra faciem porticuum triplicium.* Significat autẽ, quod pauimentũ atrij exterioris, viuo fuerit stratũ lapide: vt nec æstatis puluere, nec luto hyemis, sacerdotum vestigia polluantur. Vnde & dominus ascensurus ad patrẽ, apostolorũ lauat pedes: vt mundatis purgatisq; vestigiis scandãt regna cœlorũ: & imperat apostolis, vt in quãcunque ingressi fuerint ciuitatem, & nõ susceperint eos, excutiãt pedum suorum puluerẽ: quo scilicet nihil munerum terrenorum ab eis apud se remanere patiãtur. Non solum autẽ pauimentum stratum erat lapide, sed & porticus erat iuncta porticui triplici. Vna porticus ab imbre & æstu protegens sacerdotes, & iuncta porticui triplici, demonstrat mysterium trinitatis: quod cum patris, & filij, & Spiritus sancti diuidatur nominibus, tamẽ vna sibi diuinitate coniungitur. Erat quoq; ante gazophylacia siue exedras, vel thalamos deambulatio decẽ cubitorum latitudinis, ad interiora respiciens viæ cubiti vnius. Quodque à Lxx. additum est: Per cubitos longitudinis centum: superfluum est: quia in Hebraico non habetur: quod ponentes, tulerunt id quod habetur in Hebræo, ad interiora respiciens viæ cubiti vnius, quod nos de Hebraica veritate transtulimus. Significat autem quod ante fores gazophylaciorum omnium siue exedrarum & thalamorum, fuerit deambulatio, latitudinem habens cubitorum decem: qui & ipse perfectus est numerus, vel propter decalogum, vel propter euangelij sacramentũ. Si enim ab vno per duos, & tres, ad quartum numerum venias, decenarius euangeliorum numerus efficitur: In cuius latitudine deambulant sacerdotes. ante singula gazophylacia gradientes: ita duntaxat,

Marginal notes (right): Gen.33.a (beside "Esau munera"); D; Ioan.13.a; Mat.10.b; הלשכות (beside "interiora respiciens viæ cubiti vnius").

E taxat, vt semper ad interiora respiciat viæ eius, quæ ducit ad cubitum vnum ad cultum videlicet vnius diuinitatis: dicente filio ad patrem: *Reuelaui nomen tuum hominibus*. Ipsa est enim via, interiora respiciens, quæ dicit in euangelio: *Ego sum via, & vita, & veritas*: quia nemo venit ad notitiam patris, nisi per filiũ. Sequitur:

Ioan.17.b
Ibid.14.a

Et ostia earum ad aquilonem, vbi erãt gazophylacia in superioribus humiliora: quia supportabant porticus, quæ ex illis eminebant de inferioribus, & medijs ædificij. Tristega enim erant, & non habebant columnas sicut erant columnæ atriorum: propterea eminebant de inferioribus, & de medijs, à terra cubitis quinquaginta. Quod iungitur: ostia earum, subauditur, exedrarum, siue gazophylaciorũ: de quibus sermo supra fuit. Quæ gazophylacia erant in superioribus, id est, in cœnaculis

3.Reg.17.d humiliora quę cœnacula ascẽdit Helias & Helisæus: & do-

4.Reg.4.b minus cum discipulis pascha
Marc.14.b facturus: & Tabitha, quæ & fi-
Act.9.g de apostoli, & virtutũ suarum merito suscitata est. Ista sunt

Psal.103.b cœnacula, de quibus in psalmo
ἐκ τῶν ὑπερῴων. scriptũ est: *Qui rigas montes de cœnaculis suis*. Nisi enim quis mons fuerit effectus & ad altiora surrexerit, pluuiis domini non irrigabitur: qui pro diuersitate meritorũ de primo, secundo, & tertio irrigatur cœnaculo. Ipsa quoque gazophylacia, hoc est, thesauri gazarum

F domini, in superioribus humiliora sunt. Quanto enim quis excelsior fuerit, tanto cũ Apostolo humilitate deijcitur, dicẽs: *Qui non sum dignus vocari apostolus, quia persecutus sum ecclesiã Dei*. Erant autẽ ipsa gazophylacia in cœnaculis hu-

1.Cor.15. miliora: quia supportabant porticus, quæ ex illis eminebãt de inferioribus, & de medijs ædificij. Redditque causas cur gazophylacia in cœnaculis posita, humiliora fuerint. Quia supportabant, inquit, porticus, quæ libertate aëris fruebantur: & eminebant de inferioribus, & de medijs ædificij: vt secundũ cœnaculum pauimento inferioris domus esset eminentius: & tertium cenaculum secundo esset excelsius: & & quanto quis ad superiora conscenderet, tanto altiori vteretur cenaculo: quod humilitate crescebat, dicente domino:

Marc.9.e *Qui vult inter vos maior esse, fiat omnium minimus*. Neque enim columnis alijs portabantur, sicut in atriorum columnis legimus: sed eminebant de inferioribus, & de medijs à terra cubitis quinquaginta, numero remissionis omniũ debitorum. Hæc sunt autem tristega, de quibus præcipitur:

Prou.22.e *Describe ea tripliciter, concilio & scientia, vt respondeas sermonibus veritatis his, quæ proponuntur tibi*. Inferiora igitur & exteriora, columnis indigent: quæ antẽ altiora sunt & interiora, columnarũ, id est, alieni auxilij vsu non egent. Post hęc dicitur: Et peribolus exterior secundum gazophylacia, quæ erant in via atrij exterioris ante gazophylacia: lõgitudo eius quinquaginta cubitorũ: quia longitudo erat gazophylaciorum atrij exteris quinquaginta cubitorũ, & longitudo ante

[illegible] faciem templi, centum cubitorũ. Peribolus murũ significat, qui erat exterior, & cingebat gazophylacia in via atrij exterioris, habens in lõgitudine quinquaginta cubitos: de cuius numeri sacramento crebro diximus. Porro longitudo ante

G faciem tẽpli, nequaquã quinquaginta cubitorũ erat, vt ante gazophylacia, sed centum cubitorum: vt post remissionem omnium peccatorũ, perfecta præmia in centenario numero præstolemur. Pro peribolo siue muro, quod hebraice dicitur גדר, Lxx. lumẽ interpretati sunt, quod venit extrinsecus, & illuminat cordis nostri oculos: non sufficiente natura nostri luminis, quod versatur in sensu, perfectum scientiæ habere fulgorem, nisi extrinsecus, per Dei gratiã inttoeat. Quod primum oculos nostri cordis illuminat, & omne atriũ exterius, quod quinquaginta cubitorũ latitudine tenditur, facit clarescere. Postea vero cum venerimus ante faciem tẽpli, perfecta in centenario numero recipiemus præmia. Erat autem subter gazophylacia introitus ab oriente, ingredientium in ea de atrio exteriori. Oportet enim Dei nos possidere diuitias, & de atrio exteriori subter gazophylacia orientis introitum reperire: & per latitudinẽ periboli, qui respicit viam orientis, venire ad ædificium quod sanctis est separatum, ante quod sunt gazophylacia: & in ipsa via similitudo gazophylaciorũ, quæ erant in via aquilonis. Licet enim ad orientis perueniamus introitum, tamẽ similitudo maiorum est in minoribus: & non possumus ad orientis peruenire lumen, nisi per viam aquilonis, id est, per minora & humiliora, ad maiora & altiora tendamus. In ipso

a gader. i

H autem introitu, longitudo erat similis latitudini, id est eadem mensura per quadrum: omnisque ingressus, & similitudines, & ostia, eandem habebãt mensuram & similitudinem, quam gazophylacia, quæ erãt in via respiciente ad austrum. Per oriẽtem quippe aquilonis frigora restinguẽtes, peruenimus ad austrum, in quo sponsus recubat in meridie, & in

Cant.1.b

pleno versatur lumine. In capite autem eiusdem viæ, hoc est, orientalis, quæ patet ingredientibus, ostium est: quod nisi apertũ fuerit ab eo qui dicit: *Ego sum ostium*: & *qui habet clauem Dauid*, ad vestibulum sanctorum virtutibus separatum, & quod ab aquilone venientes suscipit, non possumus peruenire. Superfluum est iuxta Lxx. singula loci huius verba disserere: cum & hæc quæ dicta sunt, obscuritate non careãt, & illa quæ reticemus, similia proposint his quæ diximus.

Ioan.10.b
Esa.22.f

a ¶ *Et dixit ad me: Gazophylacia, &c.*] Vir ille qui ductor prophetæ fuit, postquam eum duxit in atrium exterius, & monstrauit omnia, quæ præteritus sermo narrauit: gazophylacia quoque siue exedras, in quibus diutissime commoratus est, dixit ad eum: Hæc sunt gazophylacia vel exedræ thalamique ad aquilonem & ad austrum, quę sunt ante ædificium separatum: & appellantur sancta gazophylacia, in quibus vescuntur sacerdotes, qui appropinquant ad dominum in sancta sanctorum. Ex quibus discimus, multas ciborum esse diuersitates, quibus vesca sacerdotibus licet vel non licet: & de his ipsis quos licet in cibos sumere, non in omnibus sumũtur locis, nec ab omnibus, nec omni tempore. Gazophylacia aquilonis & austri puto esse, quæ vel historiæ cõtineãt simplicitatẽ, vel spiritualis intelligentiæ sacramenta: vt per aquilonem veniamus ad meridem. Neque enim sic legendo

Heb.

atrij exterioris quinquaginta cubitorum: & lõgitudo ante faciẽ tẽpli centum cubitorũ. Et erat subter gazophylacia hæc introitus ab oriẽte ingredientium in eade atrio exteriori in latitudine periboli atrij, quod erat contra viam orientalem, in faciem ædificij separati. Et erãt ante ædificium gazophylacia: & via ante faciem eorum, iuxta similitudinem gazophylaciorum, quæ erant in via aquilonis: secũdum longitudinem eorum, sic & latitudo eorum. Et omnis introitus eorum, & similitudines, & ostia eorum, secundum ostia gazophylaciorũ, quæ erant in via respiciente ad austrum: ostium in capite viæ, quæ erat ante vestibulum separatum per viam orientalem ingredientibus. a Et dixit ad me: Gazophylacia aquilonis, & gazophylacia austri, quæ sunt ante ædificium separatum: hæc sunt gazophylacia sancta, in quibus vescuntur sacerdotes qui appropinquant ad dominum in sancta sanctorum. Ibi ponent sancta sanctorũ, & oblationem pro peccato & pro delicto: locus enim sanctus est. Cum autem ingressi

Sept.

rũ quinquaginta. Et hæc sunt contra faciẽ suã, vt cubitorum centum. Et ostia exedrarum istarũ ad introitum orientalem: vt ingrediatur per eadem in atrio exteriori, secundum lumen, quod erat in principio deambulationis ad austrum contra meridiem, & faciem reliqui ædificij, & separati. Et exedræ, & deambulatio, contra faciem suam, iuxta mensuras exedrarum, & viam ad aquilonem, & longitudinem earum, & latitudinem earum: & omnis exitus earum, & introitus, & luminaria, & ostia exedrarũ contra meridiẽ: & introitus ab initio deambulacri ad luminare spatio calami: & vt ad orientem iretur per ea.

ingressi fuerint sacerdotes, non egredientur de sanctis in atrium exterius: & ibi reponent vestimenta sua, in quibus ministrant, quia sancta sunt. vestienturque vestimentis aliis, & sic procedent ad populum.[a] Cumque cõplesset mensuras domus interioris, eduxit me per viã portæ, quæ respiciebat ad viam orientalẽ: & mensus est eam vndique per circuitum (siue mensus est similitudinem domus per circuitum in ordine.) Mensus est autem cõtra ventũ orientalem (siue, & steti post tergum portæ respiciẽtis ad orientem) calamo mẽsuræ quingentos calamos, in calamo mensuræ per gyrum. Et mensus est contra ventum aquilonis quingentos calamos, in calamo mensuræ per gyrum. Et ad ventum australem mensus est quingentos calamos, in calamo mensuræ per circuitum. Et ad ventũ occidentalem mensus est quingentos calamos, in calamo mensuræ. Per quatuor ventos mensus est murum eius vndique per circuitum, longitudine quingẽtorum cubitorum, & latitudine quingentorum cubitorum, diuidentem inter sanctuarium & vulgi locum.

A est litera, & historiæ fundamenta iacienda, vt non veniamus ad culmina: nec ita pulcherrimo ædificio tecta ponenda, vt nequaquam fundamenta sint solida. Sacerdotes autem, qui vescuntur in cellariis, in quibus multæ diuitiæ continentur, ipsi sunt, qui appropinquant ad dominum: De quibus scri- (Exod. 24. a) ptura testatur, quod Moyses appropinquauerit ad dominũ: & cæteri accedere non potuerint. In ædificatione templi mystici, & in ecclesiæ sacramento multi sunt sacerdotes, & apostolici viri, qui accedunt ad dominum: & non in quolibet loco, sed in sancto sanctorum. Quodque iuxta Lxx. dicitur: Filij Sadoch, qui interpretatur, iustus: in Hebraico non habetur: Ibi, inquit, Sacerdotes ponẽt sanctasanctorum, & oblationem, hoc est, victimam holocausti, & pro peccato, & pro ignorantia: vt non solum iuge offerant sacrificium, sed pro diuersitate temporum, & qualitate peccati, atque ignorantiæ, sciant placare dominum: quia ipse locus sanctus est, & sacerdotalis in eo dignitas commoratur, quæ possit rogare pro cæteris. Quãdo autem procedendum est ad eos, qui non possunt templi adyta penetrare, nec diuinæ scientiæ arcana cognoscere: egrediantur, inquit, foras ad eos sacerdotes in atrium exterius: nequaquam cum his vestimẽtis, quibus intrinsecus induti erant, viscera videlicet misericordiæ, & dominum saluatorem: de quibus scriptum est: B (Rom. 13. d) *Induimini dñm Iesum Christũ*: nec his vtantur sermonibus, (Esa. 24. c) de quibus loquitur Deus: *Mysterium meũ mihi*, & meis: ne (Matt. 7. a) incurrant in illud quod saluatore prohibet, dicens: *Nolite dare sanctum canibus: nec proiiciatis margaritas ante porcos*: Sed ponent vestimenta sua intrinsecus: quibus induuntur, quando ministrant in templi adytis: sancta enim sunt, & ad eos qui perfectam non habent sanctitatem non debent proferri: accipientque alia vestimenta, & sic procedent ad populum. Sic, inquit, loquentur ad populum, quo modo potest audire populus. Vnde & Apostolus Corinthus loquebatur, (1. Cor. 5. a) in quibus audiebatur fornicatio, *& talis fornicatio, quæ nec inter gentes* quidem: *Lac vobis potum dedi, non escam*: id est, so- (Ibid. 3. a) lidum cibum: *nec dum enim capere poteratis*. Ad quos rursum dicit: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus forme-* (Gal. 4. c) *tur in vobis*. Paruulis enim atque lactentibus non solum nõ prodest solidus cibus, sed interficit eos: qui perfectæ ætatis hominibus congruit. Illud autem quod à Lxx. additum est: Propterea non egredientur in atrium exterius sacerdotes, vt semper sancti sint qui offerunt, obelo prænotemus: quia in Hebraico non habetur.

a ¶ *Cumque complesset mensuras domus interioris, eduxit me per viam portæ, quæ respiciebat ad viam, &c.*] Sciendum quod post ventum orientalem & aquilonem, in vento australi, & occidentali apud Lxx. ordo præposterus sit. Illi enim primum posuerunt, occidẽtalem, id est, mare, & postea australem: cum apud Hebræos primum ponatur ventus australis, & postea occidentalis. Quodque scriptura nunc dicit: *Cumque complesset mensuras domus interioris, eduxit me per viam portæ, quæ respicit ad viam orientalem*: ostendit cuncta quæ supra dicta sunt, & forinsecus, & intrinsecus, & in interioribus templi, hoc est, sanctis sanctorũ, proprie ad tem- (ויִמדוֹ) pli ædificium pertinere, & templi interioris. Vnde nunc se- (διεμέτρησε) quitur: *Eduxit me per viã portæ, quæ respiciebat ad viã orien-* (τὸ ὑπόδειγμα τοῦ οἴκου.) *talẽ: & mensus est eam vndique per circuitũ, siue similitudinem domus*. Per quod demonstratur, non ipsam domum, sed similitudinem domus esse quæ cernitur: quia *nunc per specu-* (1. Cor. 13. c) *lum videmus in ænigmate: cum autem venerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est, destruetur*. Vnde & Moyses in tabernaculo, & Salomon in ædificio, non veritatem tento- C (Exod. 25. a; 3. Reg. 6) rij & templi, sed similitudinem figuramque fecerunt: vt per hæc quæ minora sunt & terrena, ea quæ in cœlestibus & in spirituali ædificio sunt, intelligere possimus. Vir autem qui prophetam eduxerat, nequaquam in atrium exterius, sed per viam portæ, quæ respiciebat ad viam oriẽtalem, primum mensus est cõtra ventum orientalem: id est ad orientalem plagam, quingentos calamos per gyrum: secundo ad aquilonem: tertio ad austrum: quarto ad mare, id est, ad occidentem: per quatuor videlicet ventos, murum in circuitu, tam in longitudine, quã in latitudine, hoc est, per quadrum: qui murus simul habebat duo millia calamos. Sin autem calamus sex cubitorum erat, & παλαιστῶν vnius, quæ παλαιστὴ, sexta pars cubiti est: perspicuum est murum exteriorem habuisse per circuitum calamos duo millia, qui faciunt cubitos duodecim millia, trecẽtos, trigintatres, & trientem de duobus millibus. Prudens lector & diligens le- (Ios. 15.) gat librum Iesu Naue, & inueniet quo modo in suburbanis hæc mensura seruetur. Vnde (Luc. 8. e) & legio dæmonum, hunc numerum elegit in suffocatione porcorum: vt qui seruientibus Deo, præcepto domini separatus est, in contrariam partem referatur ad perditionem eorum, qui vitam cœno dignam, & sordibus consectantur. Omnis autem murus qui D est exterior, & habet spatiosissimam longitudinem & latitudinem per quadrum, apostolorum continet numerum, id est, duodecim millium: vt singulis apostolis millenus numerus deputetur: & tamen ad mensuram plenitudinis Christi, & perfecti viri non veniat: nisi iungatur ei, & παλαιστὴ, qui trecenti, triginta, & tres cubiti sunt, & cubiti tertia pars: per quæ sanctæ & venerabilis trinitatis mysterium demonstratur, quæ cingit & vallat omnia, & habitatores templi sui præstat tutissimos. Vnde trecentorum cubito- (Gen. 6.) rum arca Noe habet longitudinem: & triginta cubitorum altitudinem: quæ consummatur in vno cubito. Quod au- (Ibid.) tem ibi adduntur quinquaginta cubiti in latitudine, remissionis (vt sæpe diximus) significat sacramentum. Vnde & dominus triginta annorum venit ad baptismum: & hic ipse (Luc. 3. e) prophetam principio voluminis sui annum ponit tricesimum: qui trecentesimus, & tricesimus numerus, tribus additis, & tertia parte completur. Illud autem quod per simplicitatem interpretationis, (dum parum attendimus celeritate dictandi,) & Lxx. habet & nostra translatio. *Murum eius vndique per circuitum, longitudine quingentorum cubitorum, & latitudine quingentorum cubitorum*. Hebræus ser- (חמש מאות קנים) mo non continet: sed simpliciter, longitudinem quingentorum, & latitudinem quingentorum, vt subaudiatur, calamorum: sicuti quarto supra dictum est, ad orientalem ventum, & ad aquilonem, & ad austrum, & ad mare quingentis calamis, murum partium singularum, ab eo qui tenebat calamum, fuisse dimensum. Quingentesimus autem numerus, qui vicinus est quinquagenario, quod ad remissionem pertineat omnium peccatorum, non solum vetus scriptura, sed & saluatoris in euangelio verba demonstrant, dicentis: *Duo debitores erant fœneratori cuidam: vnus debebat dena-* (Leui. 25. b) *rios quingentos, & alius quinquaginta*. Et murus diuidit inter (Luc. 7. f) sanctuarium, & vulgi locum. Ex quo intelligimus omnem supra templi descriptionem, sacerdotum, qui sunt filij Sadoch, fuisse ministeriis delegatam. Hunc autem murum, qui tanto spatio dilatetur, & vniuersa circumeat, separare sanctuarium, & vulgi locum.

E

Capvt XLIII.

Capvt

ET eduxit me ad portam quæ respiciebat ad viam orientalem: & ecce gloria Dei Israel ingrediebatur per viam orientalem: & vox erat ei, quasi vox aquarũ multarũ & terra splēdebat à maiestate eius. Et vidi visionē secundum speciē, quam videram, quando venit vt disperderet ciuitatem: & species secundum aspectum, quem videram iuxta fluuium Chobar: & cecidi super faciem meam. Et maiestas domini ingressa est templum per viam portæ, quæ respiciebat ad orientem. Et eleuauit me spiritus, & introduxit me in atrium interius: & ecce repleta erat gloria domini domus. Et audiui loquentem ad me de domo: & vir stabat iuxta me, & dixit ad me: Fili hominis, locus solij mei, & locus vestigiorum pedum meorum, vbi habito in medio filiorum Israel in æternum. Et non polluent vltra domus Israel nomen sanctum

XLIII.

ET adduxit me ad portam quæ respiciebat contra orientē, & eduxit me: & ecce gloria Dei Israel veniebat per viā orientis: & vox castrorũ, quasi vox geminantium multorum: & terra resplendebat quasi fulgor à gloria per circuitum. Et visio quā vidi, secundum visionem quam videram, quando ingrediebar, vt vngerem ciuitatem. Et visio currus, quam vidi secundum visionē quam videram super fluuium Chobar: cecidi que in faciem meam. Et gloria domini ingressa est domum per viā portæ, quæ respiciebat orientem. Et assumpsit me spiritus, & introduxit me in atrium interius: & ecce plena gloria domini domus. Et steti, & ecce vox de domo loquētis ad me & vir stabat iuxta me, & dixit ad me. Vidisti fili hominis locum solii mei: & locum vestigii pedum meorũ, in quibus habitabit nomen meum in medio domus Israel in sempi-

ET *eduxit me ad portam, quæ respiciebat ad viam orientalē, &c.*] Primum de translationis varietate dicendum est. Hoc quod ponunt Lxx. Et eduxit me: in Hebraico non habetur. Si enim adductus fuerat ad portam, quæ respiciebat orientem, quid necesse fuit vt educeretur: cum ideo inductus sit, vt videret quid in porta fieret orientali? Deinde vbi dicitur: Vox erat ei, haud dubiũ quin Dei, quasi vox aquarum multarum quod & Ioannes in sua confirmat Apocalypsi: Lxx. posuerũt. *Et vox castrorum, quasi vox geminantiũ multorum.* Tertio in Hebraico habetur. *Vidi visionē, secundum speciem quam videram, quando venit vt disperderet ciuitatē.* Venit autem ille, qui in principio huius prophetæ vestitus erat lineis, & atramentariũ habebat ad lumbos, cum aliis sex, vt disperderet ciuitatem, non vt vngeret, quod Lxx. transtulerunt. Qui quarto dixere: *Et visio currus quam viderā*: quod in Hebraico non habetur. Dicam⁹ strictim de singulis, quātum explanationis patitur difficultas: ne dũ studemus breuitati, velamentum nō solum Moysi, sed & prophetæ Ezechielis remaneat in nobis: qui cupimus reuelata facie veritatem domini cōtemplari. Gloria ergo Dei Israel ingreditur per viam orientalem: per quā & egressa fuerat, quando ciuitas domini furore percussa est. Ingreditur autem, imo regreditur ad eam, quia templum domini ædificatum in monte mōstrauerat. Et tamen multo plus est quod in consequentibus dicitur: *Leuauit me spiritus & introduxit me in atriũ exterius: & ecce repleta erat gloria domini domus.* Hic.n. gloria tantum Dei Israel ingreditur: ibi autem dicitur, quod plenitudo gloriæ domini fuerit in templo: de qua & Esaias scribit: *Vidi dominum sedentem super thronum excelsum & eleuatum: & plena erat domus gloria eius*: quando reuelata facie gloriam domini contemplantes, reformamur in imaginem creatoris. Vox quoque erat Dei, quasi vox aquarũ multarũ, omnium scilicet in toto orbe populorum: vt Ioannes euangelista interpretatur: siue quasi vox castrorum, & sicut vox geminantium multorum, vt exercitus Dei sacramenta cognosceret. Quod intelligens Iacob, vocauit nomen illius loci, *castra*. De quibus & alibi scriptum est: *Currus Dei decem millium multiplex millia lætantium.* Vna autem vox dicitur castrorum & multitudinis, propter vnum in Dei laude consensum. Geminaturque vox canentium patri, & filio & Spiritui sācto: *Sanctus, sanctus, sanctus domin⁹ Deus Sabaoth, plena est terra gloria eius* Sequitur: *Et terra splēdebat à maiestate eius.* Quod proprie in aduentu Christi factum est, quādo in omnem terram exiit sonus apostolorum, & in fines orbis terræ verba eorum: quotidieque impletur in credentibus: & ad perfectum complebitur, quando corruptiuum hoc induerit incorruptionem: & mortale istud fuerit immortalitate vestitum. Quod autem infertur: *Et vidi visionē secundũ speciem quam videram, quando venit vt disperderet ciuitatem*: pro quo Lxx. transtulerunt: *quando ingressus sum, vt vngerem ciuitatem.* Cùm iuxta Hebraicum perspicuum sit, iuxta Lxx. plurimam obscuritatem habet, quo modo Ezechiel ingressus sit, vt vngeret ciuitatem: ad cuius prophetiam; comminationemque ceciderit: nisi forte illud dicamus: quod correptio prophetæ sit vnctio ciuitatis: & vnctio olei exultationis sacerdotalis & regii: quod qui libēter receperint, & audire voluerint, efficiuntur vncti domini: de quibus scriptum est: *Nolite tāgere Christos meos: & in prophetis meis nolite malignari.* Ille autē potest iuxta Anagogē, vngere ciuitatem, de qua scriptũ est: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei*: qui vidit visionem currus & mysteriorũ Dei, quā intuitus est Ezechiel super fluuium Chobar, qui onus pondusque significat. Quid.n. grauius fluminibus Babylonis, super quæ Dauid sedit & fleuit, cũ recordaretur Sion? De quibus scriptũ est: *Præterit enim figura huius mũdi.* Nihilq; puto in sæculi huius confusione esse perpetuũ, sed omnia præterire & fluere. Quæ qui considerauerit, cadet super faciem suam, intelligēs quam procul sit à maiestate Dei: & flectet genua ad patrē in nomine Iesu Christi. Cumque ait, ego corruissem, maiestas domini ingressa est templũ, per viā portæ, quæ respiciebat ad orientē: statimq; me eleuauit spiritus: ipse enim iacens pergere non valebam: & introduxit me in atrium interius, foris enim cecideram & ecce, qui prius cōspexerā gloriam Dei Israel venientem per viam orientalem, vidi repletā gloria domini domum eius: & vocem ad me de domo interiori loquentē audiui. Quæ quid sit locuta, scriptura nō narrat: nisi forte illud Apostoli. *Et audiui verba ineffabilia, quæ non licet homini loqui.* Vir autē, inquit, qui stabat iuxta prophetam, dixit ad eum: quē perspicue dominum intelligimus. Cui enim alii poterit conuenire quod sequitur. (Fili hominis, locus solii mei, & locus vestigiorum pedum meorum, vbi habito in medio filiorum Israel in æternum,) nisi illi, qui habitat in ecclesia in medio filiorum Israel cernentium Deũ: & habitat in perpetuum, non secundum tēplum Salomonis ad tempus? Et locus eius est ille, de quo scriptũ est: *Et factus est in pace locus eius, quæ exsuperat omnē sensũ*: *Et locus vestigiorum pedum illius* apostolis dicentibus: *Adoremus in loco vbi steterũt pedes eius.* Et pulchre dixit, steterũt: In ecclesia enim stant pedes domini: in synagoga ambulant & prætereunt. Vt autem sciamus hoc dici de ecclesia, iũgitur: *Et non polluent vltra domus Israel nomen sanctum meum*: quod proprie ad eos pertinet, qui sanctæ conuersationis in ecclesia commorantur. Qui sint autem, qui polluerint prius nomen sanctum Dei, ponit manifestius: *Ipsi & reges eorum*, tam populus, quā sacerdotes, in fornicationibus suis, quibus à Deo fornicati sunt: & in ruinis regum suorũ: qui frustra sibi per superbiam, regium nomen assumunt. Deniq; sequitur: Et in excelsis. Arrogans enim mens offendit Deum: humilis ad misericordiam prouocat. Qui post superbiam, imo per superbiam fabricati sunt limen suũ iuxta limen Dei, & postes suos iuxta postes illius. Audiant hæc iuxta literam mulierculæ oneratæ peccatis *quæ circum-*

Marginal references: Apo. 14. a; Sup. a; F; Sup. 10. d; Esa. 6. a; 2. Cor. 3. f.; Apoc. 14. a; Gen. 32. a; Psal. 67. d; Esai. 6. b; Psal. 18. a; Rom. 10. d; 1. Cor. 15. g; G; Psal. 104. b; Psal. 86. a; כבר; רכב; Psal. 136. a; 1. Cor. 7. f.; H; 2. Cor. 12. a; Psal. 75. a; Philip. 4. b; Psal. 131. b; 2. Tim. 3. b

feruntur omni vento doctrinæ: semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes: mentem iunctam Deo, non vicinitatem ecclesiarum & habitationem proximam, Dei in se prouocare clementiam, quin potius indignationem domini cōmoueri, quando in consecratis Deo locis, indignus habitator est. Fabricati sūt, inquit, limen suū iuxta limen meum: vt nihil interesset inter sacrū & prophanū, & postes suos iuxta postes meos: vt vnus laicorū & sacerdotū esset introitus. Vnde & Apostolus dicit. *Probet autem se homo*, & sic accedat ad corpus & sanguinē dñi. Et vt grauius faceret quod dicebat, sequentē iungit versiculum. *Et murus erat inter me & eos*: vt sacerdotalia sacrificia, & loca sacramentorū corporis & sanguinis Christi, breuissim⁹ murus diuideret. *Et pollueret*, inquit, *nomen sanctū meū, in abominationib. quas fecerūt*. Qoid prodest habitationis vicinia, & medius inter cellulā nostrā & altare dñi paries: cū in his quæ secreto facimus, & quæ turpe est etiā dicere, contaminetur, & polluatur nomen dñi? Ego hoc arbitror, quod nō polluat nomen dñi, nisi ille qui visus est nomini eius credere, & ex illius cēseri vocabulo. Et quomodo tollit mēbra Christi & facit membra meretricis, qui prius Christo credidit: sic ille polluit nomen Dei, qui prius nominis eius fidem susceperit. Alioqoin ethnicus & Iudæus, cū sint polluti & contaminati, imo contaminatio ipsa atque pollutio, nomen Dei polluere & contaminare non possunt: quod illi polluunt, ad quos dicitur: *Nomen meū per vos blasphematur in gentibus*. Propter has igitur causas consūpsi eos in ira mea: quia hæc fecere, q̄ diximus. Et tñ. clemens dñs rursū pphetæ præcipit, vt iubeat eis procul à se remouere fornicationes pristinas, & ruinas regū suorū, ac principū derelinquere, & repellere non tā à se, quā à Deo: & boni operis statim præmia pollicetur dicēs: Et habitabo in medio eorū: de quo & in euangelio dicitur: *Medius inter vos stat, quem vos nescitis*: & habitabit non paruo tempore, vt in synagoga, sed in perpetuum: quod in Christi ecclesia comprobatur.

1.Cor.11 f

1.Cor.6.d

Rom.2 d

Ioan.1 d

a ¶ *Tu autem fili hominis ostende domui Israel templū: &c.*] Non parui operis est, quod oculis carnis vel mente conspexeris, audientibus demonstrare: vt & ipsi tecū vidisse videātur. Quamobrē scribit & Iosephus, eos qui ad describendā terrā missi sunt ad Iesu filio Naue, fuisse γεωμέτρας, & artē, quæ nūc philosophorum propria est, habuisse geometriæ. Domui igitur Israel, eorū qui animo conspiciunt Deum, ostenditur domus, hoc est templum quod Ezechiel situm in monte conspexit, & non solū in monte, sed sicut nūc dicitur, in summitate montis: quā nequaquam illam putemus, quæ à Salomone constructa narratur in Regū & in Paralipomenō libris. Illa.n. alterius ordinis atq; mensuræ est, & in singulis magnam habens diuersitatem: tantumque inferior

Lib.5. antiqui.c.1.

3 Reg 6

2 Par.3.

HEB.

sanctum meū, ipsi & reges eorum in fornicationib. suis, & in ruinis regum suorū, & in excelsis. Qui fabricati sūt limen suum, iuxta limē meum, & postes suos, iuxta postes meos. & murus erat inter me & eos: & polluerunt nomen sanctum meum in abominationibus quas fecerunt: propter quod consumpsi eos in ira mea. Nunc ergo repellant procul fornicationem suam, & ruinas regum suorum à me: & habitabo in medio eorū semper. [a] Tu autem fili hominis ostende domui Israel templum, & confundantur ab iniquitatibus suis: & metiātur fabricam, & erubescāt ex omnibus quæ fecerunt. Figuram domus & fabricæ eius, exitus & introitus, & omnem descriptionē eius, & vniuersa præcepta eius: cunctumque ordinem eius, & omnes leges eius ostende eis: & scribes in oculis eorum, vt custodiant omnes distributiones eius, & præcepta illius, & faciant ea. Ista est lex domus in summitate montis. Omnis finis eius in circuitu, sanctū sanctorum erit. Hæc est ergo lex domus. [b] Istæ mensuræ

SEPT.

sempiternū. Et nō contaminabunt, vltra domus Israel nomē sāctū meū, ipsi & duces eorum in fornicatione sua, & in homicidiis ducū in medio sui: cū ponerēt limē meū in liminib. suis, & postes meos iuxta postes suos. Et dederunt parietem meum, quasi connexum inter me & se: & contaminauerūt nomen sanctū meū in iniquitatibus suis, quas faciebant. Et cōtriui eos in furore meo, & in occisione. Et nunc abiiciant fornicationem suam, & homicidia ducum suorum à me: & habitabo in medio eorum in sempiternum. Et tu fili hominis ostende domui Israel domum, & cessabunt à peccatis suis, & visionē eius, & dispositionem illius: & ipsi sustinebūt tormentum suum pro omnibus quæ fecerunt, Et describes domum, & præparationem eius, & exitus atq; introitus eius, & substantiā eius, & omnia præcepta illius, & omnia legitima eius, & omnes leges eius ostendes illis: & describes coram eis, & custodient omnes iustificationes, & omnia præcepta mea, & faciēt ea, & descriptionē domus in

templo, quod nunc ostenditur Ezechieli, vt nō solum cultores eius & æditui, sed & ipse fabricator eius Salomon peccauerit, & offenderit Deum licet postea egerit pœnitentiā, scribens Prouerbia, in quibus ait: *Nouissime ego egi pœnitētiam: & respexi vt eligerem disciplinā*. Ista autē q̄ Ezechieli & per Ezechielē domui Israel ostenditur, talis est, vt qui eam mēte cōspexerit, cesset ab iniquitatibus suis, non quibusdā, sed omnib⁹: siue, vt in Hebraico cōtinetur: cōfundatur & sustineat tormentū suū pro omnibus quæ fecerit. Sustinet autem tormentū iniquitatū suarum, qui cessat præterita facere peccata: multumq; prodest ei, qui ante peccauerit, videre domū Dei, & omnis fabricæ eius nosse rationē: vt & peccare desistat, & habēs illius desideriū, dicat ad dñm: *Domine, dilexi decorē domus tuæ: & locū habitationis gloriæ tuæ*. Et iterū: *Vnū petiui à domino, hoc requirā: vt inhabitem in domo domini omnibus diebus vitæ meæ*: cū cœpero viuere, esse cū Christo, qui est vita credentiū. Sequitur: Exitus eius & introit⁹, subauditur, domus. Exitus autem, qui egrediūtur ad eos qui foris sunt, & introitus eorū, qui per magistrorū disciplinā ad interiora penetrant. Et omnē, inquit, descriptionem eius, siue substantiam eius, vt LXX. trāstulerunt, quæ non tā ad naturā domus, quam ad supellectilē pertinet atq; diuitias, & vniuersa præcepta, cūctūq; ordinem, & omnes leges tēpli ostēdes eis, qui portauerunt tormentum iniquitatum suarum, & cessauerunt, siue cōfusi sunt super his quæ ante gesserāt. Idcirco autē ostēde eis, vt custodiāt omnia, quæ præcepta sunt Nihil enim prodest scire descriptionē domus, & omnes distributiones eius: (de quibus scriptū est: *Multæ mansiones apud patrē meū*. Et iterum: *Statuit terminos gentium secundum numerum filiorū Israel, siue angelorum Dei*) nisi feceris quæ præcepta sunt. Domus autē, & lex omnium præceptorū Dei, & vrbs quæ in summitate mōtis est constituta: illa credenda est, de qua scriptū est: *Non potest ciuitas abscondi super montē posita*. Et, *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei*: Quæ perspicue refertur ad ecclesiā, & sita est in eo monte, qui in vertice omnium montium est, & à quo vulneratus est princeps Tyri. Omnesq; fines & termini dom⁹ huius, sanctasanctorum sunt. In illa domo, hoc est, in tabernaculo, quod fabricatus est Moyses, & in templo, quod à Salomone constructū est, interiora tantum, vbi erant Cherubim, & propitiatorium, & arca testamenti, & mensa thymiamatis, appellabatur sanctasanctorum: In hac autem domo, quæ monstratur Ezechieli, & quæ in summitate montis est constituta, omnes termini eius reputātur in sanctasanctorum. Quodque infertur: *Hæc est lex domus*: vel ad præterita pertinet, de quibus iam dictum est: vel ad ea quæ dicenda sunt postea.

b ¶ *Ista autem mensura altaris, &c.*] Scriptum est: Abyssū & sapientiam quis inuestigabit? Et: *O profundum sapientiæ & scien-*

C

Prou 24. f 31.70.

Psal.25.b

Ibid. 26 b

צורתו

ב

בבלקו

Ioan.14.a

Deu.32.a

Sec. Hebr. 70.

Matt.5.b

Psal.45.a

Esaia.2.a

Ezec. 28. c

Sec. 70.

Exod. 26.

3. Reg. 6.

Eccls 1.a

Rom. 11. d

E *scientiæ Dei*: cuius alta profunditas, & quis inueniet eam?
Eccle. 7 c Multum est si voluerimus templum Salomonis huic templo, & omnes partes eius, & tabernacula comparare. Quod
Exod. 38 a quia difficillimum est, interim in præsentiarum, altare quod Ezechieli ostensũ est, altari quod in Exodo legimus, ex parte modica conferamus. Ibi altare quinque cubitorum in longitudine, & quinque cubitorum in latitudine, id est, quadrãgulom, & trium cubitorũ in altitudine describitur: hic vero recedens à sensibus quinque, tendit ad vnionẽ: in qua cubitus perfectus siue verissimus ponitur: coniungitur palmus, id est, παλαιστά, textã, vt supra diximus, habẽs partẽ cubiti. In sinu autẽ eius, hoc est altaris, erat cubit⁹: qui scilicet ea, quæ igne consumebantur, suscipiebat: & in latitudine eius alius cubitus: vt & interiora, hoc est secreta, & spatia altaris, quæ in latitudine demõstrantur, vno cubito finirentur. Quod autẽ sequitur: Et definitio eius vsq; ad labiũ eius: pro quo Aquila, Symmachus, & Theodotio posuerunt terminũ: LXX. rursum γεῖσος interpretati sunt. Cuius verbi, vt ante iam dixi, nõ possum scire rationem, nec cuius linguæ sit dicere confidenter: nisi hoc admonere lectorẽ, quod vbi nunc definitionem interpretatus sum, infra coronã transtulerim. Illudque breuiter demonstratur, quod
גבלת in circuitu ipsius altaris, id est,
Infr. ead. F in margine, & circulo repandũ fuerit labiũ, & quasi corona in modum lilii: habẽs in aspectu plurimam venustatem. Quæ definitio siue gisus per circuitũ palmi vnius, siue παλαιστῆς latitudine tendebatur. Fouea autẽ altaris, siue profũdũ, & altitudo, pro qua in Hebraico ponitur ᵃגב de sinu ter-
a gab ræ vsq; ad crepidinẽ nouissimã, vel vsq; ad propitiatoriũ maximũ, duobus cubitis erat, & latitudo eius cubiti vnius. Inferiora enim, & profunda & terræ coherentia, duali numero, qui & in immundis animalibus positus est, continentur: superiora autẽ, & ad crepidinẽ siue ꝑpitiatoriũ peruenientia, quod Theodotio ipso Hebraico nomine appellauit ᵇעזרה, vnius cubiti habent latitudi-
b azara nem: vt dualis numerus transeat ad solitarium, & bonũ nuptiarũ, quod inferius est, ad vnionis perueniat beatitudinẽ. Quodq; sequitur: Et à crepidine minori vsque ad crepidinẽ maiorẽ quatuor cubitorũ, & latitudo vnius cubiti (pro quo in LXX. positũ est: Et à propitiatorio minori vsq; ad ꝑpitia-
עזרה toriũ maius, & Theodotio in vtroque azara transtulit) illud est intelligendũ, quod propitiatoriũ minus, lapis sit excisus de monte sine manibus, & propitiatorium maius, ipse lapis qui creuit in montem magnum, & impleuit vniuersum or-
Dan. 2 a bem. Siue iuxta alterum sensum, propitiatorium minus est,
Ibidem. qđ exinaniuit se formam serui accipiens: & propitiatorium maius, qđ recepit gloriã, quã habuit apud patrem antequam
Phil. 2 b mundus fieret. Prius enim Christi humiliora cognoscimus, & sic ad diuinitatis eius altitudinem peruenimus, & tamen
Ioan 17 a vtriusq; naturæ propitiatoriũ, hoc est minoris atq; maioris, ad vnius altaris pertinet sacramentum. Inter duo autẽ propitiatoria minus atque maius, quatuor erant cubita, quatuor mundi elementa signantia: quæ & ipsa perueniunt ad vnius cubiti altitudinem. Et hoc animaduertendum, quod

HEB.

suræ altaris in cubito verissimo, qui habebat cubitũ & palmũ: (siue παλαιστῆς) in sinu ei⁹ erat cubit⁹, & cubitus in latitudine, & definitio eius vsque ad labiũ eius in circuitu palmi vnius, hæc quoque erat fossa altaris. Et de sinu terræ vsque ad crepidinem nouissimam duo cubiti, & latitudo cubiti vnius: & à crepidine minori vsque ad crepidinem maiorem quatuor cubiti, & latitudo vnius cubiti. Ipse autem Ariel quatuor cubitorum, & ab Ariel vsque sursum cornua quatuor. Et Ariel duodecim cubitorum in longitudine, per duodecim cubitos latitudinis, quadrangulum æquis lateribus. Et crepido quatuordecim cubitorum longitudinis, per quatuordecim cubitos latitudinis, in quatuor angulis eius, & corona in circuitu eius dimidij cubiti, & sinus eius vnius cubiti per circuitum. Gradus autẽ eius vetsi

SEPT.

in vertice mõtis. Omnes termini eius in circuitu; sancta sãctorũ sũt. Ista est lex domus. Et hæc mensura altaris, in cubito perfecto, cubitus, & παλαιστῆς, sin⁹ illius altitudo per circuitũ, & cubit⁹ latitudinis, & γεῖσος p labium eius in circuitu palmi vnius. Et hæc est altaris altitudo, à profundo exordij in sinu eius vsque ad propitiatoriũ magnum, quod erat subter cubitorum duorum, & latitudo cubiti. Et à propitiatorio minori vsque ad propitiatorium maius, cubiti quatuor, & latitudo cubiti: & Ariel cubitorũ quatuor, & ab Ariel vsque ad superiora cornuum, cubitus. Ipsum autem Ariel duodecim cubitos habebat in longitudine, & duodecim cubitos in latitudine, quatuor angulorum per singulas partes eius, & propitiatorium quatuordecim cubitorum in latitudine per quatuor partes eius, & gisus eius per cir

in mensura altaris primus cubitus in latitudine nulli copu- G
latur, sed sua vnione perfectus est: secundus autem latitudinis cubitus, post duos cubitos crescit ad summum, & tertius cubitus post propitiatorium minus & maius per quatuor elementa ad vnius cubiti mysterium tendit: vt vnus & alter & tertius cubitus in altare domini, nequaquã primus secũdus, & tertius: sed vnus, & vnus, & vnus esse dicatur: *Ipse autẽ Ariel quatuor cubitorum erat, & ab Ariel vsque sursũ cornua quatuor*: siue vt in LXX. dicitur) *ab Ariel vsque ad superiora cornuum cubitus vnus*. Ariel, אריאל
vt plerique æstimãt, interpretatur lux mea Deus. De quo & in Esaia propheta, vbi scriptũ est: *Væ tibi ciuitas Ariel, quam* Esa. 26 b
expugnauit Dauid, siue *circũdedit*, plenius diximus. Vt autem ego arbitror, leo vel fortis Dei quod nomẽ refertur propriè ad altare in quo vel illuminatio Dei est, vel leo, & fortitudo ei⁹, dicente Iacob ad Iudã: *Catulus* Gen. 49 b
leonis Iuda: ad prædã fili mi ascẽdisti: requiescens accubuisti vt leo, & quasi leæna: quis suscitabit eum? Cubitorum autẽ quatuor est, & cornua habet quatuor: siue superiora quatuor cornuum vno cubito finiuntur: vt euangeliorũ mẽsora, & in totũ orbẽ fortitudo discurrẽs, sub illuminatione Dei, & leonis fortitudine demonstretur, ad vnumq; cubitũ perueniant diuinæ confessionis. Et H
vt paulatim obscuritas præsẽtis loci manifestior fiat. Sequitur: *Et Ariel duodecim cubitorũ in longitudine, per duodecim cubitos latitudinis quadrangulum æquis lateribus.* Quod nemo dubitat ad duodecim tribus pertinere, quæ in Ioannis Apocalypsi scriptæ sunt, & ad Apoc. 7 a
apostolorũ numerũ: de cuius Num. 35 b
sacramento supra dixisse me memini. Per quatuor autẽ latera mũdi, duodeni cubiti simul efficiunt quadraginta octo cubitos sacerdotalium ciuitatum: vt istis quasi fundamentis in toto orbe diuisis, ecclesiæ fortitudo solidetur. Porro crepido (pro qua LXX. ꝑpitiatoriũ: Theodotio vt supra Azara, Symmachus περιδρομὴν, hoc est, circuitũ interpretati sunt) quatuordecim cubitorum erat longitudinis, per quatuordecim latitudinis, in quatuor angulis eius, & corona in circuitu eius dimidij cubiti: pro qua rursum LXX. γεῖσος inter- חיק
pretati sunt, & sinus siue iuxta Symmachum, consummatio eius atq; perfectio, cubiti vnius per circuitum: illud latenter ostendit, quod dominus noster, qui vere propitiatorium dicitur, non solum pro peccatis nostris, sed pro omni mũdo per quatuordecim generationes venerit ab Abraham vsque Matt. 1.
ad Dauid: & rursum per alios quatuordecim vsque ad captiuitatẽ Iechoniæ, & eiusdem numeri sacramento ad terrena descenderit: vt in tertia τεσσαρεσκαιδεκάδι, & diuini numeri sacramento saluaret quatuor angulos mũdi, de quibus scriptũ est: *Multi ab oriente, & occidente, & ab aquilone, & meri-* Mat 8 b
die venient: & accubabunt cum Abrahã, Isaac, & Iacob in regno cælorum. Quodq; sequitur, & corona, siue gisus, per circui- גבול
tum eius, subauditur, propitiatorij, habebat dimidium cubitum, & sinus ipsius propitiatorij, siue consummatio atque perfectio, quam Symmachus interpretatus est περιδρομήν, habebat vnum cubitum: illud significat, quod & peccatores & iusti, domini propitiatione saluentur: dicẽte apostolo

A Rom. 5. d Paulo: *Reconciliati sumus Deo in sanguine filij eius*. Et de peccatorib. dicitur, quod dimidij cubiti mensuram habeant per circuitum: qui tamen saluantur misericordia creatoris: iuxta [illegible] illud quod in psalmo scriptum est: *Pro nihili saluos facies eos*. De iustis, quod in vno saluentur, numero solitario atq; perfecto, & imitentur vnam diui-
2. Cor. 5. d nitatem, dicente eodem Apostolo: *Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi*. Quod autem in fine huius testimonij ponitur: & gradus eius versi ad orietem: gradus huius propitiatorij, vel vigintiquatuor libri veteris instrumeti debent accipi: qui habebant citharas
Apoc. 5. a in Apocalypsi Ioannis, & coronas in capitibus suis: vel sacramentū patris & filij & Spiritus sancti, in quo vera nobis datur propitiatio. Et vt dicam apertius: propterea graduū numerus incertus relinquitur: vt quantocūque studio ad altiora scādere potuerimus in inferiorib. nos putemus collocatos, & cogitemus illud psalmistæ:
Psal. 83. a *Ibunt de virtute in virtutem*.

a ¶ *Et dixit ad me: fili hominis, hæc dicit domin⁹ Deus, &c.*] Postquā prophetæ mōstrauit altare, & cubitum eius, cubitosque duos, & rursum cubitū & quatuor cubitos, & tertio cubitum: duodecim quoq; cubitos per alios duodecim, &
B quatuor altaris cornua: Ariel quoque duodecim cubitorū, per duodecim cubitos, & crepidinē, hoc est, propitiatoriū quatuordecim cubitorum per quatuordecim cubitos: coronam quoq; illius, & sinum dimidio cubito & vno cubito per circuitū: gradusq; ad orientem, quorum incertus est numerus: Locutus est vir, cuius calamus & funiculus erat in mano, & docet eum quo modo altaris opere perfecto altare debeat expiari, & cōsecrari. Primumq; offertur victima, & datur sacerdotibus de genere
צדוק Leui, qui sunt de semine Sadoch: quem cur LXX. Sadduc nominent, scire non valeo. Sadoch autem interpretatur iustus: offerturq; iuxta LXX. & Theodotionem vitulus: iuxta Sym-
פר machum taurus, qui Hebraice dicitur פר. Vitulum autem qui pro nobis immolatus est, & multa scripturarum loca, & præcipue Barnabæ epistola, q̄ habetur inter scripturas apocryphas, nominat. Et hircus caprarum secundo offertur diei. Vnde & pascha facturi assumunt de grege agnum & hœdū,
E Exod. 12. a & qui primum pascha facere nō potuerūt, in secundo mēse faciunt: quorum alterū ad iustos pertinet, alterum ad pœnitentes. Sin autē LXX. nobis interpretatio placet, qui dixerunt: die autem secundo tollent hœdos duos immaculatos pro peccato: audax quidē est quod dicturi sumus, sed tamen aliorū simpliciter ponenda sententia est: qui aiūt duos hœdos immaculatos post passionē domini oblatos esse ad alta-
Act. 12. a Ibid. 7. g re domini, Iacobum & Stephanum: quorum alter de apo-
Matt. 17. a stolorū numero: alter de septem electis in ministerium domini princeps fuit. Iste est Iacobus qui transformatū saluatorem vidit in mōte: qui resurgentem filiam archisynagogi
Luc. 8. g Matt. 10. a cum domino Petroq; & Ioanne intuitus est: qui in Catalogo apostolorū, in quo bina iunguntur nomina, prior fratre ponitur. Hunc interfecit Herodes, & quasi hœdum immaculatū post passionem saluatoris in die immolauit secunda.

Stephanum quoque, cuius sapientiæ & doctrinæ nullus poterat resistere, & qui stātem vidit filium ad dexteram patris, C
& dixit: *Domine Iesu suscipe spiritum meum*, lapidib. obruere Act. 7. g
Iudæi. Et quomodo quosdam credētium, primitias Achaiæ 1. Cor. 16. a
& Asiæ apostolus nominat, sic & isti primitiæ fuere martyrum, quos Christi postea confessio coronauit. Et hoc notādū, quod vitulus totus offertur holocaustū, & crassitudo corporis eius diuino igne consumitur. *Et si enim noueremus Christum secundum carnem: sed* 2. Cor. 5. c
iam nūc non nouimus eum secūdum carnem. Iacobus autem & Stephanus, qui secunda die oblati sūt: siue hircus, qui iuxta
Hebraicum narratur oblatus: שעיר
offertur quidē in victima, sed holocaustum præsētiæ domini reseruatur. Quod autē tollitur sanguis, de quo loquitur
Petrus *redēpti estis de vana ve-* 1. Pet. 1. d
stra cōuersatione paternæ traditionis pretioso sanguine Christi: & Paulus Apostolus docet:
Pretio redempti estis: & in alio 1. Cor. 7. d
loco: *Pacē faciens per sanguinē* Col. 1. d
crucis suæ, siue in terra, siue super cælos: illud significat, quod sanguine Saluatoris, quatuor cornua purificentur altaris, id est, quatuor mundi plagæ, aspergiturque corona propitiatorij siue bases per circuitū, vt vniuersa purgetur, & firma sit
propitiatio. Propterea autē in D
secunda die, vel duo hœdi, de quibus supra diximus, vel hircus assumitur: quia animal est semper ad excelsa festinans, & nihil periculi sustinens in præcipitiis, & ibi inuenit viam, vbi cæteris animantib. interitus est. Vnde & Græco sermone caprarum & hircorū grex, sublimiū cōuersatio dicitur: hoc est, αἰπόλιον, quasi αἰπόπολιον, siquidē αἶπος excelsum, πόλιον cōuersationem significat. Porro altare Christi expiatur sanguine, vt orationes sanctorum mundæ permeent ad Deum.

Hoc quoque notādū, quod iuxta Hebraicum ipse Ezechiel, quasi sacerdos vitulū iubetur assumere, & holocaustū facere, & sanguinē eius in circuitu aspergere, tā altaris, quā angulorū, & coronæ siue basis. LXX. autē interpretes alios sacerdotes hoc facere demōstrāt: de quib. dictū est: Dabis sacerdotib. Leuitis, qui sūt ex semine Sadoch, quia accedūt ad me.

b ¶ *Cumque compleueris expians illud, offeres vitulū de armento immaculatū, &c.*] Postquam altare & mensuræ eius in montis vertice demonstratæ sunt: rursumq; expiatio, & consecratio illius prophetæ ostensa est, per vnum vitulum immaculatum, & hircum, siue duos hœdos: quorum primum ad dominū Saluatorem, duo sequentia ad apostolos ministrosque retulimus: ne in consecratione spiritalis altaris, & proprie ad ecclesiā pertinentis, lex & prophetæ viderentur exclusi: propterea cōsecrato altari, vitulus immaculatus assumitur & aries, & offertur in conspectu domini: & filij Sadoch, hoc est, iustorum sacerdotes aspergunt super capita eorum sal, vt & lex & prophetæ sapore euāgelij cōdiantur.
Nec vllum est sacrificium iuxta legis imperium, & interpre- Leuit. 2. d
tationem Apostoli, qui ait: *Sermo vester sit sale cōditus*, quod Col. 4. a
sale careat. Vtrumq; autem offertur holocaustū domino, vt corpus pinguis literæ (q̄ significatur in lege: & prophetiæ nubilum, igne dn̄i, hoc est, Spiritu sancto, de quo dicit Paulus:

HEB.

versi ad orientē. a Et dixit ad me: Fili hominis, hæc dicit domin⁹ Deus: Hi sunt ritus altaris, in quacumque die fuerit fabricatum, vt offeratur super illud holocaustū, & effundatur sanguis. Et dabis sacerdotibus Leuitis, qui sunt de semina Sadoch, qui accedunt ad me, ait dominus Deus, vt offerant mihi vitulum de armento pro peccato. Et assumens de sanguine eius pones super quatuor cornua eius, & super quatuor angulos crepidinis, & super coronam in circuitu, & mundabis illud, & expiabis. Et tolles vitulum qui oblatus fuerit pro peccato, & combures illum in separato loco domus extra sanctuarium. Et in die secunda offeres hircum capratum immaculatum pro peccato, & expiabunt altare, sicut expiauerunt in vitulo. b Cumque compleueris expians illud, offeres vitulum de armēto immaculatum, & arietem de grege immaculatum. Et

SEPT.

circuitū gyrans illud dimidio cubito, & circuit⁹ eius cubito per gyrū, & gradus eius respiciētes ad oriētem. Et dixit ad me: Fili hominis, hæc dicit dominus Deus: Hæc sūt præcepta altaris, in die qua factū fuerit, vt offerantur super eo holocaustomata, & effundatur super illud sanguis: Et dabis sacerdotibus Leuitis, qui sunt ex semine Sadduc, & appropinquant ad me, dicit dominus Deus, vt ministrent mihi vitulū de bobus pro peccato: Et tollent de sanguine eius, & ponent super quatuor cornua altaris, & super basim eius in circuitu, & mundabunt, & expiabunt illud. Et tollent vitulū pro peccato, & comburetur in loco separato domus extra sancta. Et die secunda tollent hædos duos de capris immaculatos pro peccato, & expiabunt altare, sicut expiauerunt in vitulo. Et cum compleueris expiationem, offerent vitulum de bobus immaculatum,

E lis: Spiritu feruentes) in spiritualem & tenuem substantiam
Rom. 12. c conuertantur. Volumus scire apertius, qui sit vitulus de armento immaculatus, & aries de ouibus purissimo vellere:
Num. 12. d Intelligamus Moysem & Heliam: quorũ prior mansuetissimus fuit inter omnes homines, qui versabantur in terra: alter ardore fidei similis Moysi.
3. Reg. 19. b Vnde & audebat dicere: *Ego relictus sum solus*. Quod autem in Hebraico scriptũ est: Offeres vitulum, in LXX. offerẽt sacerdotes, nulla sit quæstio. Et ipse enim Ezechiel cui hæc dicuntur de numero sacerdotum est, plenæ ætatis atq; perfectæ, & sacerdotalem gradum prophetiæ auxit gratia. Et Moyses
Mat. 17. a & Helias videntur in mõte cũ dño, id est, lex & prophetæ, qui ei nũtiabant quæ Hierosolymis passurus esset. Expiato autẽ altari, septem diebus offertur hircus siue hœdus pro peccato quotidie, & vitulus de armento, & aries de pecoribus immaculatus: vt per hæc sacrificia septẽ dierum ad perfectũ
Heb. 4. c expietur altare. In septẽ diebus sabbathismus ostenditur: qui iuxta Apostolum, populo Dei reseruatur: in quibus æternam veramque speramus requiẽ, & nequaquã seruile opus faciemus peccatorum. In hirco autẽ & vitulo & ariete, tria generalia delicta monstrantur, quibus omne mortalium subiacet genus. Aut enim cogitationibus, aut sermone, aut opere peccamus. Cogitatio refertur ad arietẽ, quæ prima est omnium peccatorum, & ex qua alia duo peccata nascuntur. Hœdus autem siue hircus, ad eloquium siue sermonem, qui semper de excelsioribus disputat. Opera vero proprie vitulo deputantur: quoniã vomeri & labori & terrenis operibus mancipatus est: Hæc igitur immaculata per septẽ dies veri sabbathi atque perfecti Deo offerre debemus, & expiare altare, vt oratio nostra munda perueniat ad Deum. Quod autẽ infertur: *Et mundabunt illud, & implebunt manũ eius*: quod & Hebraicũ & cæteri interpretes transtulerunt: illud significat, quod ipsius quoq; altaris, pro cuius expiatione offertur sacrificiũ, dona cõplenda sint, sicut offertur pro sacerdotib. & populo atq; pontifice: ne quid vacuum stetisse videatur in cõspectu domini. Pro quo posuere LXX. *Et mundabunt illud, & implebunt manus suas*, vt subaudiatur sacerdotes: qui cum pleni fuerint bonis operibus, hoc enim plenæ significant manus, transacto sabbato, veniant ad diem resurrectionis octauã, &
Col. 3. a dicant cũ Apostolo: Resurreximus cum Christo: & vltra octauum tendãt ad cœlestia, & offerãt pro nobis holocausta: siue quæ pro pace peccatorũ nostrorũ & salute sunt nostra: vt per ignẽ Spiritus sãcti, omnia quæ cogitamus, loquimur, & facimus in spiritualem substantiam conuertantur, & huiuscemodi dñs delectatus sacrificiis nobis placabilis fiat.

HEB.

Et offeres eos in conspectu domini, & mittent sacerdotes super eos sal, & offerent eos holocaustũ domino. Septem diebus facies hircum pro peccato quotidie, & vitulum de armento, & arietem de pecoribus immaculatos offerent Septem diebus expiabunt altare, & mũdabunt illud, & implebunt manum eius. Expletis autem diebus, in die octauo & vltra facient sacerdotes super altare holocausta vestra, & quæ pro pace offerunt: & placatus ero vobis, ait dominus Deus.

SEPT.

tum, & arietem de ouibus immaculatum. Et offeretis coram domino, & aspergent sacerdotes super ea sal, & offerent ea holocausta domino. Septem diebus facies hædum pro peccato quotidie, & vitulum ex bobus, & arietem de ouibus immaculatum facient septem diebus. Et expiabunt altare, & mundabunt illud, & implebũt manus eorum, & consummabunt dies. Et erit à die octauo & vltra, facient sacerdotes super altare holocausta vestra, & pro salute vestra: & suscipiam vos, dicit dominus Deus.

CAPVT XLIV.

ET conuertit me ad viam portæ sanctuarij exterioris, quæ respiciebat ad orientem: & erat clausa. Et dixit dominus ad me, Porta hæc clausa erit, & non aperietur, & vir non transibit per eam: quoniam dominus Deus Israel ingressus est (siue ingredietur) per eam, eritque clausa principi. Princeps ipse sedebit in ea, vt comedat panem coram domino. Per viam vestibuli

CAPVT XLIV.

ET *conuertit me ad viam portæ sanctuarij exterioris, quæ respiciebat, &c. eritque clausa principi.*] Pro eo quod in Hebraico scriptum est: erit clausa principi: LXX. transtulerunt, *erit clausa, quia dux ipse sedebit in ea*. Multæ sunt portæ, quas in descriptione templi Ezechielis scriptura commemorat, tam intus quam foris. Altaris quoque figuram, & consecrationẽ, & sacrificia sermo præteritus percucurrit. Quo finito, venit ad portam sanctuarij exteriorem, quæ respiciebat ad orientem, & erat clausa: statimque vir ille qui erat ductor prophetæ, & ei omnia demonstrabat, locutus est ad eum: Porta hæc quam respicis clausam, semper clausa G
erit, & non aperietur: nullusque virorum transibit per eam. Et reddit causam cur clausa sit semper: *quoniã dominus Deus Israel ingressus est*, vel *ingredietur per eã: eritq; clausa* iuxta Hebraicum *principi*, quem ducem LXX. transtulerunt. *Qui princeps & dux*, id est, a נשיא *sedebit* a nasi.
in eo, vt comedat panem corã domino: & per viã vestibuli portæ ingredietur, & per ipsam egredietur. Quænã ista porta est, quæ semper clausa est, & solus dominus Deus Israel ingreditur per eam? Nempe illa, de qua saluator loquitur in euangelio: *Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ*: & væ væ vobis Matt. 23. b Luc. 11. g
doctorib. legis, qui tollitis clauem scientiæ: ipsi non ingredimini, & intrãtes prohibetis. De hac sub nomine libri scribit & Esaias: *Erunt verba libri istius sicut verba libri signati: quem cũ dederis homini nescienti literas, & dixeris ei, lege: respondebit tibi, nescio literas. Et dabunt illum homini scienti literas, dicentes, lege: & dicet non possum legere, quia signatus est.* Iste autem liber est, cuius nemo potest soluere, & aperire signacula: neque in cœlo, neq; in terra, neq; sub terra, nisi ille de quo in Apocalypsi Ioannis dicitur: *Ecce vicit leo de tribu Iuda, radix & genus Dauid: vt aperiat librum, & soluat signacula eius.* Prius enim quam saluator humanũ corpus assumeret, & humiliaret se formã serui accipiẽs, clausa erat lex, & prophetæ, & omnis scientia scripturarum: clausus erat paradisus. Postquã autem ille pependit in cruce, & locutus est ad latronem: *Hodie mecum eris in paradiso*: statim velum templi scissum est, & aperta sunt omnia: ablatoque velamine, dicimus: *nos autem omnes reuelata facie gloriã domini contemplantes, in eandẽ imaginem transformamur à gloria in gloriam.* Sin autem reuelata sunt omnia (in Christo enim iuxta sermonem Pauli omnia reuelantur) quomodo porta clausa erit, & non aperietur, & vir non trãsibit per eam? Ex quibus discimus, quamuis ad summam scientiam venerimus, comparatione diuinæ scientiæ, nunc ex parte nos scire, & ex parte cognoscere: quando autem venerit, quod perfectum est, tunc quod ex parte est, destruetur. Vnde & in alio loco ipse apostolus imperfectũ se esse loquitur, rursumque perfectum. Quod si interpretatione caret, videtur esse contrarium. Dicit enim: *Non quia iam accepi, aut quia iã perfectus sum: sequor autem, si cõprehendam, in quo & cõprehensus sũ à Christo Iesu. Fratres ego me nõ arbitror cõprehendisse: Vnum vero, posteriora obliuiscens, & ad priora me extendens, statutũ persequor ad brauiũ supernæ vocationis Dei.* Cumq; putaremus eum secundum professionem suam nõ esse iam perfectum, & magis quærere quam inuenisse quod verum est: nõ solum se, sed & alios dicit esse perfectos: Quotquot ergo perfecti sumus, hoc sapiamus. Est autẽ sensus huius loci. Ad comparationẽ hominũ cæterorum, qui curã non habent notitiæ scripturarũ, nec mysteriorum Dei, perfectum esse me fateor: quantũ autem ad scientiam diuinæ maiestatis, nunc in ænigmate video, & per nubilum & caliginem, & dico cum propheta: *Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, & non potero ad eam.* Hæc Psal. 138. a
igitur porta, quæ omnibus clausa est (vir enim non transibit per eam) erit clausa principi siue duci, & illius aduentu reserabitur, qui sedebit in ea, vt comedat panem coram domino: de quo ipse in euangelio profitetur, dicens:

Esa. 29. b — Apoc. 5. a — Philip. 2. a — H — Luc. 23. f — Matt. 27. f — 2. Cor. 3. d — 1. Cor. 13. c — Phil. 3. c

stibuli (id est, Ælam) portæ ingredietur, & per
viam eius egredietur. * Et adduxit me per viam
portæ aquilonis in conspectu domus, & vidi, &
ecce impleuerat gloria domini domum domi-
ni, & cecidi in faciem meam. Et dixit ad me do-
minus: Fili hominis, pone cor tuum, & vide o-
culis tuis, & auribus tuis audi omnia quæ ego
loquor ad te de vniuersis ceremoniis domus
domini, & de cunctis legibus eius, & pones cor
tuū in viis templi, per omnes exitus sanctuarij.
b Et dices ad exasperantem me domum Israel,
hæc dicit dominus Deus: Sufficiant vobis om-
nia scelera vestra domus Israel: eo quod induci-
tis filios alienos (siue alienigenas) incircūcisos
corde, & incircūcisos carne, vt sint in sanctuario
meo, & polluant domum meam, & offertis pa-
nes meos, adipem, & sanguinem & dissoluistis
(siue præteristis) pactū meum in omnibus sce-
leribus vestris: & non seruastis præcepta san-
ctuarii mei, & posuistis custodes obseruationū
mearum in sanctuario meo vobismet ipsis.
a Hæc

A
Ioan 4.e *Meus cibus est vt faciā voluntatem eius qui me misit, & com-*
Psal.109.a *pleam opus eius.* Ipse est princeps & pontifex secūdum ordi-
nem Melchisedec, & hostia & sacerdos: qui in conspectu pa-
tris nobiscum cælestem comedit panē, & vinū bibit, de quo
Matt.26.e loquitur in euangelio. *Non bibam de genimine vitis huius, nisi*
cum bibero illud nouum in regno
patris meis: in illo videlicet re-
Luc.17.e gno, de quo & ipse alibi ait:
Regnum Dei intra vos est. Clau-
saque erit porta. Nemo enim
potest passionis domini, cor-
porisque eius & sanguinis, pro
maiestate rei, sacramenta co-
gnoscere. Tantæque bonitatis
est, & clementiæ princeps no-
ster, vt cū solus sedeat in porta,
quæ clausa est, & panem co-
ram domino comedat, velit
mensæ suę atque conuiuij plu-
res habere consortes, & dicat:
Apoc 3.d *Ecce ego sto ad ostium & pulso,*
si quis aperuerit mihi, ingrediar
ad eum, & cænabo cum illo, & i-
pse mecum. Solus autem panem
comedit coram domino: quia
substātia eius diuinaque natu-
ra, à cunctis creaturarum sub-
stantiis separata est. Ipse per
eandem vestibuli portam in-
greditur & egreditur: quia est
intus & foris, hoc est infusus
& circumfusus omnibus: ingrediensque per portam, vt se-
cum introducat eos, qui absque doctrina & eius auxilio in-
trare non possunt, & egrediens, vt rursum alios introducat,
& loquatur eis, qui difficiliora non capiunt. Quod autem
porta orientalis extra terminus mundi semper clausa sit, &
humano nequaquam pateat aspectui, Ioannis euangelium
Ioan 1.b probat, dicentis: *Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus filius*
B *qui est in sinu patris, ipse enarrauit.* Quasi aliis verbis dixerit:
Matt.11.b Erit, clausa principi. Princeps sol⁹ sedebit in ea, vt comedat
panē perfectæ & consummatæ scientiæ. *Nemo enim nouit fi-*
lium nisi pater, & nemo nouit patrem nisi filius, & cui voluerit
filius reuelare. Pulchre quidam portam clausam, per quā so-
lus dominus Deus Israel ingreditur, & dux cui porta clausa
est, Mariam virginem intelligunt: quæ & ante partū & post
Luc.1.d partum virgo permansit. Etenim tempore quo angelus lo-
quebatur: *Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi*
obumbrabit te: quod autem nascetur ex te sanctum, vocabitur fi-
lius Dei: & quando natus est virgo permansit æterna: ad con-
fundendos eos, qui arbitrantur eam post natiuitatem salua-
Mar 3.d toris habuisse de Ioseph filios, ex occasione fratrum eius, qui
vocantur in euangelio. Super qua quæstiuncula, Romæ ad-
uersum Heluidium illius temporis hæreticum, in adolescen-
tia non grandem librum scripsisse me noui.
a ¶ *Et adduxit me per viam porta aquilonis in cōspectu domus,*
& vidi & ecce impleuerat gloria domini, &c.] Vir qui ductor
prophetæ est, & quo cuncta in templo monstrante cogno-
Ioan 20.e scit, postquam clausam ei ostenderat portam numquam re-
serandam, & tamen apertā ei qui clausis ingressus est ostiis,
ducit prophetā ad viam portæ aquilonis, quæ tamen & ipsa
esset in conspectu domus, haud dubium quin templum si-
gnificet. Cumq; propheta è regione vidisset plenam domum
domini gloria domini, eandem videlicet quam in aquilonis
plaga positus contra cernebat, statim cecidit in faciem suam,
maiestatem gloriæ domini ferre non sustinens. Vnde quia
fuerat humilitate deiectus, dicit ad eum, nequaquam vir,
3 Reg.8.b sed dominus: *Fili hominis pone cor tuum,* & reliqua. In con-
summatione tabernaculi, & ædificij templi quod à Salomo-
ne constructum est, apparuit gloria domini: quæ postea e-
uangelicæ gloriæ comparatione destructa est: dicente Apo-
2.Cor.3.c stolo: *Etenim non est glorificatum, quod glorificatum est in hac*
parte, propter excellentem gloriam. Si enim quod destruitur,
per gloriam est: multo magis quod manet, in gloria est. Ca-
uendumq; ne destructionem prioris gloriæ abolitionē pute-
mus: sed sic sentiendum, quod postquam venerit quod per-

fectum est, id quod ex parte fuerat destruetur: velut si solis C
radiis lampadem compares, aut lampadis lumen lucernæ. 1 Cor.13.c
Quamobrem & de Ioanne Baptista dicitur: *Ille erat lucerna* Ioan.5.f
lucens in domo. Postquam autem venit sol iustitiæ, lucernæ
lumen absconditum est: dicente ipso propheta atque Bapti-
sta: *Illum oportet crescere, me au-* Ibid 3.d
tem minui Cecidit autem in fa-
ciem suam propheta: ne dum
plus cernere cupit quam potest
humana fragilitas intueri, etiā
ipsum oculorum lumen amit-
teret. Vnde familiarius eū vo-
cat dominus, filium hominis,
præcipitque vt ponat cor suū,
& videat oculis, & auribus au-
diat. Primum enim ad intelli-
gendum quod dicitur, aperien-
dus est animus: Secundo cor-
dis intelligendum oculis: de
quibus dicitur ad Abraham:
Leua oculos tuos, & vide stellas
cæli: Tertio his auribus audien- Gen 15.b
dū, de quibus saluator ait: *Qui*
habet aures audiendi, audiat: vt Luc.8.a
possit cunctas templi ceremo-
nias, & legitima eius intellige-
re, & ad extremum ponere cor
suū in viis templi: quia diuersi
ad eum introitus sunt: Siue per
vias templi, ceremoniarum or-
dinem significat, & exitus san-
ctuarij: Procemium igitur est, & præparatio prophetæ, ad
intelligenda quæ postea super templi ordine cogniturus est.
Et hoc notandum, quod in mundi huius plaga, qui in mali-
gno positus est, & in aquilonis frigore constitutus, cælestis
nobis ceremoniarum ordo monstratur.
b ¶ *Et dices ad exasperantem me domum: &c.*] Quando dicit,
sufficiant vobis omnia scelera siue iniquitates vestræ: ad תועבתיכם
priorum peccatorum hortatur pœnitentiam: ne augeamus D
peccata peccatis, & materiam futuro paremus incendio: sed Esa 5.e
audiamus illud quod Esaias loquitur: *Væ his qui attrahunt* Sec 70.
peccata sicut funiculo lōgo, & sicut iugo corrigiæ vituli, iniqui-
tates. Primūq; peccatum est, quod inducunt filios alienos si-
ue alienigenas, incircūcisos corde, & incircumcisos carne: vt נכר
sint in sanctuario Dei, & polluant domum Dei. *Modicum e-* 1.Cor 5.b
nim *fermentum totam massam corrumpit*, & in quibusdā ex-
emplaribus fertur prouerbiorū: *Ne introducas impium in ta-*
bernacula iustorum. Vrgēt nos in hoc loco Iudæi & Hebioni-
tæ, qui circumcisionē carnis accipiunt, quo modo possimus
præsentē locū exponere, incircumcisos corde, & incircūci-
sos carne: quo videlicet post spiritualem intelligentiam, e-
tiam carnis circumcisionē suscipere debeamus. Sed qui legi-
mus Paulum dicentē: *Contestor autē omnem hominem, qui cir-* Gal.5.a
cumciditur: quoniā si circūcidamini, Christus vobis nihil prode-
rit. Et illud Hieremiæ: *Ecce incircūcisa aures vestræ, & nō pos-* Hier.6.b
sunt audire. Et in exodo locutus est Moyses in conspectu do-
mini dicens: *Ecce filij Israel non audierūt me, & quo modo au-* Exod 6 b
diet me Pharao: ego autē sum tardi sermonis: pro quo LXX. di-
xere, ἐγὼ δὲ ἄλογός εἰμι, quod melius habetur in Hebræo: *E-* ערל
go autem incircumcisus sum labiis: Interrogemus eos, imo co- שפתים
gamus circumcidere aures, & labia desecare, vt scripturam
implere videantur: Sin autē cœperint circumcisionem aurū
interpretari, quando nihil turpe & inhonestum audire nos
patimur, & circumcisionē labiorum, quando nihil indecens
loquimur: dicamus eis, eandem expositionem etiam in cor-
de, & in carne seruare debetis. Cor circumcidimus cultello
Dei, & aufertur de corde nostro præputium, quando turpes
cogitationes nequaquam exeunt de corde nostro, nec de
nobis dicitur. *Impinguatū est cor populi huius, & auribus suis* Esa.6.c
grauiter audierunt. Ergo & caro similiter circumciditur: vt Sec.70.
nequaquam faciamus terrena opera, quæ pro necessitate
corporis facere compellimur: cibum capere, & potum, &
somnum, & vti vestibus quę tunc circumcidimus, si non ad
delitias, & ad luxuriam, & ad inertiam, sed ad necessitatem
naturæ, & corporis istius sustentaculum cuncti faciamus.
Qui

E 2.Tim 5 d Qui bibit vinũ modicum propter stomachum, & frequen-
tes infirmitates, & odit ebrietatem, circumcidit carnem suá.
Qui dormit quantum natura patitur, audiet à Salomone: *Si*
Prou 3.c *sederis, absque timore eis: Si dormieris, suauiter dormies, & non*
Ecc.7 a *timebis pauorem superuenientem tibi, neq; impetus impiorũ su-*
1.Cor 7.a *peruenientes.* Et qui fugit forni-
cationem, & vxori debitum
reddit, reuertens ad idipsum,
ne tentet eum satanas, audiet
Ios.5 c cum populo Israel: In hac die
abstuli opprobrium Ægypti à
vobis. Vestibus quoque vtetur
quæ frigus repellant, non quæ
tenuitate sui, corpora nuda
demonstrent. Attenuata ieiu-
niis caro, & circumcisa conti-
Sap.16.c nentia fugit opprobriũ Ægy-
ptiorum qui sunt magnis car-
nibus, & illud potest dicere, quod
in plerisq; iuxta editioné Lxx.
Psal.62.a legitur: *Quo modo contabuit ca-*
ro mea: in terra deserta, inuia &
inaquosa, sic in sancto apparui ti-
bi. Si quando ergo alienigenas
introducere voluerimus in té-
plũ Dei, circumcidamus aures
eorum, & labia, & cor, & om-
né carnem, oculosque, gustum
& odoratũ: vt omnia cum Dei
timore & ratione faciam⁹. Au-
diant hoc episcopi atque pres-
byteri, & omnis ordo ecclesia-
sticus: vt non inducant filios
alienos incircuncisos corde, &
incircumcisos carne, ne sint in
sanctuario Dei, & polluãt do-
mum eius. Si enim hoc fece-
rint, aptabitur illis quod sequi-
F tur: Et offertis panes meos, pa-
nes videlicet propositionis, in
cunctis ecclesiis, & orbe terra-
rum, de vno pane pullulantes,
& non solum panes, sed adipé
quoque, de quo scriptum est:
Psal.147 a Ex adipe frumenti saturauit
eos, & sanguiné qui in Christi
passione effusus est. Legendũ-
que ita, & sic lectionis ordo
reddendus. Cum filios alieni-
genas incircumcisos corde &
corpore inducatis in sanctua-
rium meum, & polluatis do-
mum meá: audetis offerre pa-
nes, & adipem, & sanguinem,
mystica sacramenta: & non in-
telligitis, quod solueritis, &
prætergressi sitis pactum meũ
in omnibus sceleribus, & im-
pietatibus vestris, & non ser-
uaueritis præcepta sanctuarij
mei, neque posueritis custodes
ceremoniarum mearum in sá-
ctuario meo. Omnis autem aduersus eos est comminatio,
1.Tim.5 d qui non audierunt Apostolum præmonentem: *Manus cito*
nemini imposueris, neque communices peccatis alienis. Vel certè
sic intelligendum: Dissoluistis pactum meum in omnibus
sceleribus vestris, & non seruastis præcepta sanctuarij mei,
& audetis indignos, alienosque custodes ponere in obser-
uatione sanctuarij mei: vobismetipsis, vt subaudiatur, non
mihi. Et est sensus: Qui vobis in carnalibus seruiant ac mi-
nistrent, & ob vestra refrigeria meum polluant sanctuarium.
a ¶ *Hæc dicit dominus Deus, &c.*] Iuxta vtramque editioné
posui testimonium: vt ex comparatione earum, quid Lxx.
senserint, quid Hebraicum teneat, scire valeamus. Lxx. hoc
significãt, quod alienigenæ incircumcisi corde & carne, qui
habitant in medio filiorum Israel, ingredi non debeant san- G
ctuarium Dei: Leuitæ autem, hoc est, sacerdotalis gradus,
qui longe recesserunt à domino in errore filiorum Israel, &
errauerunt post idola sua, postquam receperint iniquitatem
suam, stent in sanctuario domini æditui, & ianitores, mini-
strique domus, & mactent ho-
locausta & victimas populi, &
isti sint in conspectu eorum vt
ministrent eis: eo quod mini-
strauerint illis in cõspectu ido-
lorum suorum, & facti sũt do-
mui Israel in tormentum ini-
quitatis: idcirco manum leuas-
se se dicit super eos dominus
Deus, vt nõ accedant ad eum,
& sacerdotio fungantur illi: ne-
que offerant illi in sanctasan-
ctorum: portentque ignomi-
niam suam in errore quo erra-
uerunt: vt scilicet ponantur in
obseruatione custodiarum do-
mus in omnia opera eius, & in
vniuersa quæ fiunt in domo.
Quod si ita est, quomodo sta-
re poterit, vt Leuitæ qui longe
recesserunt à Deo in errore fi-
liorum Israel, & errauerunt ab
eo post idola sua, ipsi ministrét
in domo, & mactent holocau-
sta & victimas populi, & ipsi
stent in conspectu eorum, vt
ministrent eis? Quid enim am-
plius facturi sunt sacerdotes
filij Sadoch, qui custodierunt
ceremonias sanctuarij Dei, de
quibus dicit: Ipsi accedent ad
me, vt ministrent mihi, & sta-
bunt in conspectu meo, vt of-
ferant mihi adipé, & reliqua? H
Hebraicum autem hunc habet
sensum. Omnis alienigena in-
circumcisus corde & carne, nõ
ingredietur sanctuarium meũ,
licet cum populo Israel esse vi-
deatur: Leuitæ autem, hoc est
sacerdotalis gradus, qui longe
recesserunt à me in errore fi-
liorũ Israel, & secuti sunt ido-
la, portabunt iniquitatem suá,
eo quod fuerint in sanctuario
meo ministrantes in officio
portarum domus, & ministri
eius. Ipsi enim offerebant ho-
locaustum & victimas popu-
li, & ipsi stabant in conspectu
eorum, vt ministrarent pro eis.
Quia ergo ministrauerunt pro
illis in conspectu idolorũ suo-
rum, & fuerunt domui Israel
offendiculum iniquitatis: pro-
pterea leuaui manum meam
super eos, dicit dominus Deus,
& portauerunt iniquitatem suam, & non appropinquabunt
ad me, vt sacerdotio fungantur mihi: neque accedent ad
omne sanctuarium meum iuxta sanctasanctorum: sed por-
tabunt confusionem suam, & scelera sua quæ fecerunt. Pro
sacerdotali enim officio, qui holocaustum & victimas om-
neque sacrificium offerre consueuerant, redigentur in vl-
timum gradum, & erunt ianitores domus in ignominiam
sempiternam: vt ab vniuerso populo videantur intrante &
exeunte, de qua sublimi dignitate ad qué vltimum gradum
peruenerint. Sacerdotes auté inquit, id est Leuitæ, qui sunt
filij Sadoch, hoc est iustorum siue iusti Dei, & qui tempore
erroris vniuersi Israelis, custodierunt ceremonias sanctuarij
mei: ipsi accedét ad me, vt ministrét mihi, & stent in conspe-

HEB.

a Hæc dicit dominus Deus: Omnis alienigena incircumcisus corde, & incircumcisus carne, non ingredietur sanctuarium meum, omnis filius alienus, qui est in medio filiorum Israel. Sed & Leuitæ qui longe recesserunt à me in errore filiorum Israel, & errauerunt à me post idola sua, portabunt iniquitatem suam: qui erant in sanctuario meo æditui & ianitores portarum domus, & ministri domus: ipsi mactabant holocausta & victimas populi, & ibi stabant ante eos, vt ministrarent pro illis. Pro eo ergo quod ministrauerunt pro eis in conspectu idolorum suorum, & facti sunt domui Israel in offẽdiculum iniquitatis: Idcirco leuaui manum meá super eos, dicit dominus Deus, & portauerunt iniquitaté suam. Et non appropinquabunt ad me, vt sacerdotio fungantur mihi: neque accedent ad omne sanctuariũ meum iuxta sanctasanctorum: sed portabunt confusionem suam, & scelera sua, quæ fecerunt. Et dabo eos ianitores domus in omni ministerio eius, & vniuersis quæ fiũt in ea. Sacerdotes autem Leuitæ filij Sadoch, qui custodierunt ceremonias sanctuarij mei, cũ errarent

SEPT.

Propterea hæc dicit dominus: Omnis filius alienigena incircumcisus corde, & incircumcisus carne, non ingredietur in sancta mea, in omnibus filiis alienigenarum, qui sunt in medio domus Israel. Sed & Leuitæ, qui recesserunt à me, cum erraret Israel à me post cogitationes suas: & accipient iniquitatem suam, & erunt in sanctis meis ministrantes, ostiarij in portis domus, & ministri domus. Isti immolabunt holocausta & victimas populo, & isti stabunt ante populum vt ministrent eis. Pro eo quod ministrauerunt eis ante faciem idolorum suorum, & factum est domui Israel in tormẽtũ iniquitatis: propterea leuaui manum meã super eos, dicit dominus Deus, & accipient iniquitatem suam, & non accedent ad me, vt sacerdotio fungantur mihi, neque vt offerant ad omnia sancta filiorum Israel, nec ad sancta Sanctorum meorum: & suscipient ignominiam suam in errore, quo errauerunt. Et ponent eos vt seruent custodias domus in omnia opera eius, & in vniuersa quæ fecerunt in eo. Sacerdotes Leuitæ filij Sadduc, qui custodierunt custodias sanctorum meorum cũ

A

ctu meo, & offerant mihi adipem, hoc est pinguissimam hostiam & sanguinẽ, viuam scilicet & placẽtem hostiam Deo: & ipsi ingredientur sanctuarium meum, & accedent ad mẽsam meam, vt accendant thymiama mihi, & omnem ritum sacrificij custodiant. Si autem hoc ita est, vt qui in tempore erroris & persecutionis idola sunt secuti, quæ de suo corde confinxerant, & non solũ voce, sed & subscriptione manus, & asseruerunt Dei filiũ creaturam, & seruierũt creaturæ magis quã creatori, qui est benedictus in sæcula: quo modo sibi sacerdotale & põtificale assumunt fastigiũ, & audent offerre victimas Deo cultores quõdam idolorũ? Sed vt ardentissimus poeta testatur, quidquid à multis peccatur, inultũ est: multitudo peccantium impetrabiliorẽ fecit impiis veniã: vt qui redacti in laicos pristina sacrilegij sui debuerant scelera deplorare, nũc resupini in põtificali solio sedeant, & ructent nobis simulatæ fidei nauseas, imo opertæ perfidię aperta cõpendia. Audiant igitur saltem sero, & obseruent præcepta omnipotentis Dei. *Omnis alienigena incircumcisus corde & incircumcisus carne, non ingredietur sãctuarium meum.* Licet ille sit filius, licet cognatione sociatus, licet antiqua nobis hæreat necessitudine: si incircumcisus corde vel carne est, non introducatur in sanctuariũ Dei: ne ministros Christi, nostros faciamus ministros, & pro carnalibus refrigeriis, altaria dñi polluamus. Pro eo q̃ nos posuim⁹: *Et dabo eos ianitores dom⁹ in omni ministerio ei⁹, & vniuersis quæ sũt in ea,* (eos videlicet Leuitarũ, qui longe recesserũt à Deo in errore filiorũ Israel, & secuti sunt idola, quib⁹ victimas immolauerũt.) Symmachus ordinem lectionis sensumq; considerans, rectius interpretatus est, dicens: *Posuerã enim eos custodes ianuarum dom⁹ vniuersi ministerij eius, & cũctorũ quæ fiunt in ea:* vt nõ ad eos pertineat qui futuri sunt in templo, sed ad eos qui fuerunt.

Rom. 1. e

a ¶ *Cumque ingredientur portas atrij interioris, vestibus siue stolis lineis induentur: nec ascendet super,* &c.] Primum historiæ verba pandenda sunt. Inter cætera quæ sacerdotibus pręcipit sermo dominicus, hoc quoque obseruandum iubet vt in ipsis portis interioris atrij, vestibus, id est, stolis lineis induantur: nec vtantur laneis indumentis tam in portis atrij interioris quam intrinsecus: hoc est, in adytis sanctisque sanctorum. Vitæ quoque siue cidares lineæ sint in capitibus eorum, & fœminalia linea in lumbis. Quodque sequitur iuxta LXX. *Et non accingentur violenter:* pro quo Aquila & Symmachus transtulerunt, *in sudore:* Theodotio ipsum verbum Hebraicum exprimens posuit in ביזע: Aquilæ secunda editio, † Baiezach: per quod significat non eos violenter, arcte atque constricte instar vinctorum esse cingendos: ne in ministeriis sacerdotalibus atque Leuiticis inhabiles fiant, & tenere & cædere victimas, attrahere quoque nequeant atq; discurrere. Et quia semel præceperat, quibus vestibus vti deberent sacerdotes, quãdo intrinsecus in ministeriis essent, rursum iubet vt egredientes in gazophylaciis siue in exedris sanctorum, exuãt se pristinis vestibus & induantur aliis: ne si sanctas vestes habuerint, sanctificent populum foris positum, qui necdum fuerit sanctificatus, nec se præparauerit in sanctificationẽ templi, vt sit domini Nazareus. Per quæ discimus, non quotidianis & quibuslibet pro vsu vitæ cõmunis pollutis vestibus, nos ingredi debere in sanctasanctorũ, sed munda conscientia, & mundis vestibus tenere domini sacramenta. Quod autem sequitur: *Caput autem suum non*

οὐ περιζώσονται βία

bi azagh.

† ביזע

בלשכה

Leuit. 21.

HEB.

filij Israel à me: ipsi accedent ad me, vt ministrent mihi, & stabunt in conspectu meo, vt offerant mihi adipem & sanguinem, ait dominus Deus: Ipsi ingredientur in sanctuarium meum, & ipsi accedent ad mensam meã vt ministrent mihi, & custodiant ceremonias meas.

SEPT.

erraret domus Israel à me: isti accedent ad me vt ministrent mihi, & stabunt ante faciem meam, vt offerant mihi hostiam, adipem, & sanguinem, dicit dominus Deus. Isti ingredientur in sancta mea, & isti accedent ad mẽsam meam vt ministrẽt mihi, & obseruent custodias meas.

a Cumque ingredientur portas atrij interioris, vestibus (siue stolis) lineis induentur: nec ascẽdet super eos quidquam laneum (siue, & non induentur laniticiis) quando ministrant in portis (siue à portis) atrij interioris & intrinsecus. Vitæ lineæ erunt in capitibus eorum (siue cidares lineas habebunt super capita sua) & fœminalia linea erunt in lumbis eorum, & non accingentur in sudore (siue violenter) Cumque egredientur atriũ exterius ad populum, exuent se vestimentis (siue stolis) suis, in quibus ministrauerant, & reponent ea (siue eas) in gazophylaciis (siue exedris sanctuarij) vel sanctorum, & vestient se vestimentis (siue stolis) aliis, &

C

radent, neque comam nutrient, sed tondentes attondebunt capita sua: perspicue demonstratur, nec rasiis capitibus, sicut sacerdotes cultoresq; Isidis atque Serapis nos esse debere: nec rursum comam demittere, quod proprie luxuriosorum est, barbarorumque & militantium, sed vt honestus habitus sacerdotum facie demonstretur: Pro quo dixere LXX. *Capita sua non radẽt, & comas suas ad pressum non tondebunt: sed operiẽtes operient capita sua.* Iuxta quod discimus, nec caluitium nouacula esse faciendum: nec ita ad pressum tondendum caput, vt rasorũ similes esse videamur, sed in tantũ capillos demittendos, vt operta sit cutis. Vel certe sacerdotes semper operire capita sua debent, iuxta illud Virgilianum: *Purpureo velare comas adopert⁹ amictu.* Sed hæc violenta interpretatio est. Vinum autem nõ solum in ministerio sacerdotes non bibent atque Leuitæ, sed ne ingressuri quidem sanctasanctorum: ne opprimatur mens, & sensus crassior fiat. Vnde & Apostolus: *Bonum est,* inquit, *vinum nõ bibere, & carnem non manducare.* Et in alio loco: *Et vinum, in quo est luxuria.* Manducauit enim populus & bibit, *& surrexerunt ludere.* Quodque cõcedit Timotheo vt vini paululũ bibat perspicue demonstrabat cur hoc concesserit: propter stomachum, inquit, & frequẽtes infirmitates. Vestibus lineis vtuntur Ægyptij sacerdotes, non solum intrinsecus, sed & extrinsecus. Porro religio diuina alterum habitum habet in ministerio, alterum in vsu vitaque communi. Fœminalia recte assumuntur, vt honestas decorque seruetur: ne scilicet ascendentes altaris gradus & in ministerio discurrentes, reuelent turpitudinem. Rasa capita habet superstitio gentilis. Vino autem, quantum ad meam notitiam pertinet, non reor aliquem se abstinere gentilium. Quæ vniuersa quid iuxta sensum indicent spiritualem, sequentia verba monstrabunt. Esse indumenta sancta & spiritualia docet & Apostolus, dicens: *Induimini dominum Iesum Christum.* Et in alio loco: *Induite vos viscera misericordiæ, bonitatis, humilitatis, mansuetudinis, & patientiæ.* Et iterum: *Expoliati vetere homine cum operibus eius, & induti nouo, qui renouatur in scientiam iuxta imaginem creatoris:* quod & illud significare puto: *Oportet enim corruptiuum hoc indui incorruptionem: & mortale hoc indui immortalitatem. Cum autem corruptiuum hoc indutum fuerit incorruptionem: & mortale hoc immortalitatẽ, tunc fiet sermo qui scriptus est,* & reliqua. De sacerdotalibus vestibus in Exodo plenius scriptum est: & nos olim edidimus librum, ad cuius interpretationem diligens mittendus est lector. Neque enim possumus latam materiam breui sermone comprehendere. Hæc vestimenta proprio nobis labore conficimus: quæ texta sunt desuper: qualem & dominus habebat tunicam, quæ scindi non potuit: quibus induimur, quando secreta domini & arcana cognoscimus, & habemus spiritum, qui scrutatur etiam alta & profunda Dei: quæ non sunt monstranda vulgo, nec proferenda ad populũ, qui non est sanctificatus, nec domini sanctitudini præparatus: ne si maiora se audierint, maiestatẽ scientiæ ferre non possint, & quasi solido suffocentur cibo, qui adhuc lacte infantiæ nutriendi sunt. Esse autem ecõntrario pessima vestimenta, docet scriptura diuina, vt est illud quod in psalmis de Iuda proditore cantatur: *Indutus est maledictione sicut vestimento.* Et post paululũ: *Fiat ei sicut vestimentum quo circumdatur, & sicut zona qua semper accingitur.* Vnde & dominus, qui pro nobis doluit, & nostra

Rom. 14. d
Ephe. 5. d
1. Cor. 10. b
1. Tim. 5. d

D

Rom. 13. d
Col. 3. b
Ibidem.
1. Cor. 15. g
Exod. 28.
Ioan. 18. d
1. Cor. 2. c
Psal. 108. c

peccata

& non sanctificabunt populum in vestimentis (siue stolis) suis. Caput autem suum nō radent, neq; comam nutrient, sed tondentes attondebunt capita sua (siue capita sua non radent, & comas non ad pressum tondebunt: operientes operient capita sua.) Et vinum nō bibet omnis sacerdos, quando ingressurus est atriū interius. a Viduam & repudiatam (siue eiectam) non accipiēt vxores, sed virginem de semine domus Israel. Sed & viduam, quæ fuerit vidua à sacerdote, accipient. Et populum meum docebunt, quid sit inter sanctum & pollutum, & inter mūdum & immundum ostendet eis. Et cum fuerit cōtrouersia (vt in LXX. additum est, sanguinis) stabunt in iudiciis meis, & iudicabunt: leges meas, & præcepta mea in omnib⁹ solēnitatibus meis

E
Zach. 3. b peccata portant, in Zacharia sordida habere dicitur vestimenta, de quibus scriptū est: Et Iesus erat indutus vestibus sordidis: quæ postea deponit, scriptura dicente: Auferte ab eo vestimenta sordida: & induite eum podere, & reliqua.
מצנפת Quod autem sequitur: Vittæ siue cidares lineæ erunt in ca-
פארי pitibus eorum: puto coronam ostendere gratiarum, de qua
Prou. 4. b scriptū est: *Coronam enim gra-*
Sec. 70. *tiarum suscipiet tu⁹ vertex.* Nec illud nobis de operto & nudo capite faciat quæstionem, quod
1. Cor. 11. b Apostolus loquitur. *Mulier debet velamen habere super caput propter angelos. Si.n. non velatur mulier, attondatur. Sin autem turpe est mulieri tonderi aut radi, operiatur. Vir. n. non debet operire caput, cum sit imago & gloria Dei: Mulier autem gloria viri est.* Si enim virorum est nō operire caput, videtur esse cōtrarium quo modo nunc sacerdotes capita vittis vel cidare operire iubeantur. Sed si legamus diligētius, ex prioribus soluēmus præsentia. Supra enim dicitur: Quando ministrant in portis atrij interioris & in-
Psal 142. d. trinsecus. Si enim ingrediamur ad sancta, & stemus in con-
Gen 8 d spectu domini, capita nostra operire debemus: *Quia non iustificabitur in conspectu domini omnis viuens:* Et ab infantia cor hominis appositum est ad malitiam. Denique & fœminalibus intrinsecus vtimur: ne vlla in conspectu Dei pollutæ conscientiæ, & operis nuptialis appareat turpitudo.
Luc. 12. e Quibus fœminalibus accingi vult Saluator Apostolos di-
Eph. 7 e cens: *Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardentes in manibus*
Esa 11. a
Sec. 70. *vestris.* Et Apostolus credentibus loquitur: *State ergo accin-*
F *cti lumbos vestros in veritate.* Et imitatores Christi audiunt illud quod de eo scriptum est: *Erit iustitia accinctus lūbos, & veritate circundatus latera.* Et hac ipsa zona, qui sanctus est & ad virtutum culmen ascenderit, nequaquā violenter astringitur: ne inuitus bonum continentiæ obseruare videatur, & in sudore vultus sui comedere panem, sed præceptum domini facere voluntate. Denique quando foras egreditur & miscet se populo, sacerdotalia vestimenta deponat in gazophylacio, in quo dominicæ diuitiæ conseruantur: & aliis vtuntur vestibus sacerdotes, aliaq; doctrina ad vulgus ignobile, ne sanctificetur populus in stolis eorū. Graue est multitudini onus vltra vires suscipere, dicente Salomone: *La-*
Prou. 20. d *queus est viri, cito quid de suis sanctificare: cū enim votum fece-*
Sec 70. *rit surrepit pœnitentia.* Deniq, & Nazaræi sponte se offerunt: & quicunque aliquid vouerit & non impleuerit, voti reus
1. Tim. 5. b est. Vnde & de viduis dicitur: *Cum luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationē, quia primam fidem irritam fecerunt.* Melius est enim non promittere, quam pro-
1 Reg. 1. d mittere & non facere. Anna obtulit Samuelem, qui in æter-
Iud. 13. e na sanctitate permansit: & Manue obtulit Samson filium, sed sanctificationem capillorum eius Dalile libido turpauit. Denique dominus recessit ab eo, & cæcitate damnatus est: nisi quod postea crescentibus capillis, pristinum robur accepit, & in typo Christi multo plures alienigenarū mortuus quam viuus occidit. Vult autem dominus sacerdotes suos capillos sanctificationis habere perpetuos, & operiri capita eorum, non aliquo extrinsecus velamento, sed sua naturalique cæsarie: non ad ornatum atque luxuriam, sed ad honestatem. Vnde & capilli capitis apostolorum numerati sunt, dicente Saluatore: *Vestri autem capilli capitis nu-*
Matt. 10. b *merati sunt.* Illius capitis, de quo in Ecclesiaste scriptum
Eccles. 2. b
1. Cor. 11. a est: Sapientis oculi in capite eius. *Caput autem viri Christus est:* quod peccator conculcat & despicit, & vt ita loquar, radit nouacula, & aufert eius pulchritudinem. Quod
2 Reg. 10. a & filij Ammon fecerunt his quos Dauid legatos miserat. Sin autem legis præuaricatio inhonorat Deum, consequenter qui legis præcepta conseruat, honorat eum, vt
Ioan. 5 d impleatur quod scriptum est: *Vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem.* Porro quod sequitur: Vt omnis

sacerdos, quando ingressurus est atrium interius, vinū non bibat: perspicuū est ebrietate & sicera statum mentis euerti, & non plene nos sapere quando vini satietate animus occupatur. Ebrietas autem non solum in potione vini, sed in omnibus rebus ostenditur: quibus & in contractibus, & in negotiis sæculi, & damnis ac lucris, amore & odio mens inebriatur & fluctuat & statum suū tenere non potest. Et quia fragili carne circumdamur, & cogimur pro victu atq; vestitu & necessariis, quæ ad corpus pertinent, aliqua facere quæ facere non debemus: saltē hoc à nobis exigitur, vt quando in nos reuertimur, & scimus cur nati sumus, & interiora atque adyta templi ingrédimur, recedamus à vitiis sæculi, & ne minima quidem peccata faciamus. Per quæ ostenditur & peccare nos pro necessitatibus carnis peccata leuia: & rursum esse tēpus qn̄ atriū ingredientes interius, ab omni ebrietate mūdi atq; alieni esse debemus.

a ¶ *Viduam & repudiatam* (siue *eiectā*) *non accipient vxores, sed virginem de semine domus Israel,* &c.] Omnis hic locus præcepta continet sacerdotum: qui post multa, quæ supra exposuimus, iubentur viduam & repudiatam siue eiectam non accipere vxores. Vidua & repudiata est synagoga: id est, גרושה
congregatio Iudæorum, quæ dominum non recepit. Vnde eiecta recte dicitur siue vidua, synagoga. Eiecta vero hæreticorum frequentia: qui exierunt à nobis, quia non erant ex 1. Ioan. 2. c
nobis. Sed *virginem,* inquit, *de semine domus Israel,* quæ nutrita est in domo Dei, in lege & prophetis, de qua & Apo- D
stolus loquitur: *Volo omnes vos virginem sanctam exhibere* 2. Cor 11. a
Christo. Ista est virgo de qua & alibi dicit sermo diuinus: A- Prou. 4. a
ma illam, & seruabit te: circumda illam, & exaltabit te, ho- Sec 70.
nora eam, vt te amplexetur. Quæ sit autē virgo, quæ amanda sit, & suum custodiat amatorem, sciet qui illud legerit:
Hanc dilexi & quæsiui ab adolescentia mea, & quæsiui sponsā Sapien. 8. a
ducere mihi: & amator fui decoris eius. Et iterum: *Et omniū dominus dilexit eam.* Non solum autem virginem, sed viduā debent sacerdotes ducere, quæ tamen alterius sacerdotis vxor fuerit: scientiam videlicet, quam alius Dei cultor inuenerit. Neque enim noua tantum contenti debemus esse doctrina, sed & veterem excolere, & nostro iungere comitatui, si tamen sacro cultu fuerit erudita. Sacerdotis quoq; officium est docere populum, quid inter sanctum & pollutū, inter mundum & immūdum sit: vt prius referamus ad dogmata, secundum ad opera, quæ per carnem efficiuntur. *De-* Psal. 18. b
licta enim quis intelligit? Et cum fuerit controuersia de omni re, siue vt LXX. transtulerunt, sanguinis (hoc est quod ad mortale pertinet crimen) *stabunt sacerdotes in iudiciis meis,* vt nō iudicent secundum honorem, nec accipiant personam pauperis siue diuitis in iudicio: sed stent in iudiciis Dei, & recordentur illius psalmi: *Deus stetit in synagoga deorum, in me-* Psal 81 a
dio autem deos diiudicat: Deos appellans qui habent iudicandi de hominibus potestatem: qui in quo iudicio iudicauerint, iudicabitur de eis. *Leges,* inquit, *meas & præcepta mea* Matt 7 a
in omnibus solemnitatibus meis custodient: vt sciant quo mo- Leui. 23.
do nobis Christus pascha sit immolatus: quo modo septem hebdomadas implere debeamus gaudij atque lætitiæ, & humiliare animas nostras in ieiunio: clangoremque tubarum intelligere, & scenophegias spirituales, & in quibus dicimus:
Aduena sum ego & peregrinus sicut omnes patres mei. Hę sūt Psal. 38 a
veræ solemnitates Dei, quas consequentius quis Pentateuchum differens interpretabitur. Prima virtus est sacerdotis, non tantum docere quæ nouerit, sed omnes Dei festiuitates custodire, vt possit aliis custodienda præcipere quæ & ipse obseruauerit. Sacerdotum autem officium esse legis habere notitiam, & in Malachia discimus, qui ait: *Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia an-* Malac. 2. b
gelus domini exercituum est.

meis custodiet. [a] Et sabbata mea sanctificabūt, & ad mortuum hominem nō ingredientur, ne polluantur: (pro quo Lxx. transtulerunt, & super animam hominis nō ingredientur, ne polluantur) nisi ad patrem & matrem, filium & filiam, fratrem & sororem, quæ virum non habuit, cōtaminabuntur. Et postquam fuerit mūdatus, septem dies numerabuntur ei: Et in die introitus sui in sanctuarium & ad atrium interius, vt ministret mihi in sanctuario, offeret pro peccato suo, ait Dn̄s De⁹ (siue offeret placatione̅. Nō erit autē eis hereditas: ego hereditas eorum: & possessiones non dabitis eis in Israel: ego possessio eorum. [b] Victimam & pro peccato & pro delicto (siue pro ignorantia) ipsi comedent: & omne votū (siue separatio) in Israel, ipsorum erit. Et primitiua omnium primogenitorum, & omnia libamenta ex omnibus quæ offeruntur, sacerdotum erunt: & primitiua ciborum vestrorum dabitis sacerdoti, vt reponat benedictionē domui suæ (siue vt ponat benedictiones super domos vestras.) [c] Omne morticinum

A [a] ¶ *Et sabbata mea sanctificabunt, & ad mortuum hominem,* &c.] Adhuc sacerdotibus præcipitur. In quibus obseruandū, quod non dixerit absolute: & sabbata sanctificabūt: vel iuxta Esaiā (Esa. 1. d): *Neomenias & sabbata vestra odit anima mea, sed* cum distinctione sabbata mea. Vnde & in euangelio scriptum est (Matt. 12. a): *Sacerdotes in templo sabbatum violant, & absq; culpa sunt*: non sabbatum Dei, sed sabbatum literæ, sabbatum Iudæorum: quod recte violant qui sunt genus electum, regale, sacerdotale (1. Pet. 2. b). Porro sabbatū quod sanctificatum est, illud intelligamus, quod & Apostol⁹ docet relictū esse populo Dei (Heb. 4. c), de quo dicitur (Psal. 94. b): *Si intrabunt in requiem meam*: quod Hebraice sabbatum nominatur. Sāctificat autem sabbatum Dei, qui nō portat ōnus peccati in sabbato: nec dicit (Ibid. 37. a): *Sicut onus graue grauatæ sunt super me.* Qui talis est, nō colligit ligna in sabbato (Num. 15. d): nec superædificat fundamento Iesu Christi, ligna, fenum, stipulam (1. Cor. 3. c), nec accendit ignem (Exod. 35. a): qui inutilem consumat materiam: & die sabbati in vno permanet loco, nec foras egreditur, sed quasi columna in templo Dei positus permanet: super quo Ioannes scribit in Apocalypsi (Apoc. 3. c): *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei, & foras non egredietur amplius.* Quodque sequitur:

B Et ad mortuum hominem non ingredientur, ne polluantur: proprie sacerdotalis officij est, morticina non tangere, vt qui pro aliorum vitiis deprecatur, ipse ad altare mundus accedat. De quibus mortuis & saluator loquitur in Euangelio (Matt. 8. c): *Dimitte mortuos vt sepeliant mortuos suos.* Isti contaminātur in patre mortuo, quando relinquunt creatorem suum: & in matre mortua, de ecclesiæ recedentes: in filio quoque, & filia quod aliud ad cogitationes, aliud ad opera pertinet, quod significantius Græce dicitur: τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητά. Fratrem quoque & sororem, qui eodem renatus est spiritu, si putauerit mortuum, contaminatur in eo: ita dumtaxat si soror virgo permanserit, nec vllius viri fuerit maculata complexu. Ex quibus intelligimus priuilegium virginale, quod cuiuslibet viri contactus, perfectam auferat puritatem: quæ vtrum recte, perperam ne dicta sint, lectoris arbitrio relinquamus. Naturæ quoq; super hoc probatur affectus, vt ordine charitatis) iuxta quod scriptum est (Cant. 2. a): *Ordinate in me charitatem*) post rerum parentem Deum, carnis quoque pater diligatur & mater filius & filia, frater & soror: ita dumtaxat, si de domo non exierit, nec in alterius transierit potestatem. Postquam autem sacerdos fuerit emundatus purificationis ordine, quæ in Mosayca lege conscripta est (Leuit. 4. a), septem dies numerabuntur ei vel perfectus numerus pœnitudinis, vel post consummationē mundi, qn̄ ad veram transimus ogdoadem: vt introeat sancta sanctorum, (hoc est enim interius atrium) & possit ministrare in sanctuario, & semper offerre pro peccato conscientiæ victimam: nec vllum tempus sit quo non recordetur maculatum se fuisse super patre & matre, filio & filia, fratre & sorore. Multa quippe facere compellimur in seculi huius angustiis constituti, vel conditione carnis, vel fragilitate naturæ. Qui autem talis extiterit, vt ministret in sanctuario, & atrium ingrediatur interius, & offerat semper Deo sacrificium, ita vt verus sacerdos sit, imo imitator eius, de quo scriptum est (Psal. 109. a): *Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec*: iste nullam habebit hereditatem, nisi Deum, qui est hereditas eius: nec accipiet possessionem in Israel, hoc est inter vulgus ignobile, sed sacerdotalē, vt dicat de eo dominus: Ego sum hereditas, & ego possessio eorum. Quem cum inuenerint, loquentur ac dicent (Cant. 3. b): *Tenebo eum, & non dimittam illum*: & psallent cum propheta (Psal. 72. b): *Pars mea dominus.*

C [b] ¶ *Victimam & pro peccato & pro delicto, siue pro ignorantia ipsi comedent,* &c.] Pro victima & sacrificio, quod Hebraice dicitur [b] מנחה (b minha.): Aquila & Symmachus interpretati sunt, donum. Rursum pro voto, quod Lxx. ἀφόρισμα, hoc est separationem transtulerunt, Aquila & Symmachus & Theodotio ἀνάθεμα interpretati sūt, quod Hebraice dicitur [c] חרם (c herem.). Et considerandum quod omnia, quæ nunc per prophetam dominus loquitur, per Moysen ante iam dixerit (Leuit. 7. a). Quærendumque cur eadem quæ dicta sunt repetat: Vt videlicet quæ in mentibus hominum sunt vel legendi negligentia, vel audiendi contemptu & obliuione deleta, viua voce innouentur: quæ non sit scripta calamo & atramento, sed spiritu & verbo Dei. Vnde & saluator nullū volumen doctrinæ suæ propriū dereliquit (quod in plerisque apocryphorū deliramenta confingunt) sed patris & suo spiritu quotidie loquitur in corde credentium. Et hæc erit responsio aduersum eos, qui calumniantur prophetas, cur quæ in Pentateucho continentur, in suis voluminibus replicent. Victimam igitur & pro peccato & pro delicto siue ignorantia comedent sacerdotes, de quibus scriptum est (Osee 4. b): *Peccata populi mei comedent.* Nec tantum gaudendum est ad oblationem munerum, quantum timendum ad honoris cōdemnationem, si eo abutamur indigne. Primitiua iuxta literam sunt animantium & inanimantium, quæ prima nascū-

D tur, & quæ primum terra gignit. Primitiæ quoque ciborum nostrorum sacerdotibus offeruntur, vt nihil gustemus nouarum frugum, nisi sacerdos ante gustauerit. Hoc autem facimus, vt reponat sacerdos benedictionem & oblationem nostram in domo sua: siue vt ad imprecationem suam, domibus benedicat domibus nostris. Grandis dignitas sacerdotū, sed grandis ruina eorum, si peccant. Lætemur ad ascensum, sed timeamus ad lapsum. Non est tanti gaudij excelsa tenuisse, quanti mœroris de sublimioribus corruisse. Neque enim solum pro nostris delictis reddemus rationem: sed pro omnium, quorum abutimur donis, & nequaquam sumus de eorum salute soliciti.

[c] ¶ *Omne morticinum & captum à bestia, de auibus & de pecoribus non comedent sacerdotes.*] Et iuxta literam, omni generi electo, & regali & sacerdotali (quod proprie ad Christianos refertur, qui vncti sunt oleo spirituali, de quo scriptum est (1. Pet. 2. b): *Vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis* (Psal. 44. b)) hæc præcepta conueniunt, vt morticinum nō comedat tam de auibus quam de pecoribus, cuius nequaquam sanguis effusus est, quod in Actibus Apostolorum dicitur suffocatum (Act. 15. d): & quæ necessario obseruanda, Apostolorum de Hierusalem epistola monet: & captum à bestia, quia & ipsum similiter suffocatum est: & condemnat sacerdotes qui in turdis, ficedulis, glitibus, & cæteris huiuscemodi, hæc auiditate gulæ non custodiunt. Possumus autem iuxta Anagogen morticinum dicere, in quo animæ sanguis emortuus est, & imitatur Nabal Carmelum (1. Reg. 25. f; נבל), qui interpretatur stultus, & audita ira Dauid pauore contremuit, & mortuum est cor eius in eo. Captus autem à bestiis (quarum ne morsibus lanietur, propheta suspirat dicens (Psal. 73. d): *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi*) ille dicendus est, qui aduersarij leonis morsibus deuoratur: & pardi, qui non mutat varietem suam, & vrsæ, quæ captis sæuit catulis, & luporum Arabiæ, & reliquarum bestiarum: quas in varietate dæmonum accipimus. Aues autem illas esse dicimus, quæ ponunt in cœlum os suum: & illa pecora, quæ prona, in terramque vrgentia, ventri tantum, & his quæ sub ventre sunt seruiunt.

CAP.

num, & captum à bestia de auibus, & de pecoribus oon comedeot sacerdores.

CAPVT XLV.

CVmque cœperitis terram diuidere in possessiooem, separate primitias domino sanctificatum de terra, longitudine vigintiquioque millia, & latitudine decem millia, sanctificatum erit in omni termino eius per circuitum. Et erit ex hoc sanctificatum, quingentos per quingentos, quadrifariam per circuitum: & quinquaginta cubitis suburbaoa eius per gyrū. Et à mensura ista mensurabis longitudioem vigintiquinque millium, & latitudioem decem millium, & io ipso erit templum (siue sanctificatio) sanctumque sanctorum. Sanctificatum de terra erit sacerdotibus ministris sanctuarij, qui accedunt ad ministerium domioi: & erit eis locus in domos, & in sanctuarium sanctitatis, vigintiquinque millia longitudinis, & decē millia latitudiois. Leuitæ autem qui ministrant domui, ipsi possidebunt vigioti gazophylacia (pro quibus LXX. transtulerunt: ipsi teoebunt ciuitatem vt habitent.) Et possessionem ciuitatis dabitis quinque millia latitudinis, & longitudinis vigintiquinque millia, secundum separatiooem sanctuarij omni domui Israel. Principi quoque hinc & inde, & in separatiooem (vel primitias) saoctuarij, & in possessiooem ciuitatis, contra faciem separationis sanctuarij, & contra faciem possessionis vrbis: à latere maris vsque ad mare, & à latere orientis vsque ad orieotem: longitudinis autem iuxta vnamquamque partem à termino occidentali vsque ad terminum orientalem, terræ erit ei possessio in Israel: Et non populabuntur (siue vastabunt) vltra priocipes populum meum: sed

E CAP. XLV.

CVmque cœperitis terram diuidere in possessionē: separate primitias domino, sanctificatum de terra, longitudine vigintiquinque, &c.] Post ceremonias sacerdotum, cultumque eorum & cibum, quæ debeant sumere, quæ vitare, nunc terræ sanctæ facit descriptionem: & antequā omnem in tribus diuidat, de cūctis tribubus iubet eligi locum, qui in longitudine habeat vigintiquinque millia: & in latitudine decem millia. Et quia non est positū cubitorum, siue pedum, aut vlnarū, subintelligi datur significare calamum, qui erat in manu viri, & habebat mensuræ sex cubitos, & sextam partem vnius cubiti, id est παλαιστήν. Diligēs supputet lector quot calami mille passus faciāt, & quā multa millia in lōgitudine fuerint & latitudine. Post quam descriptiooem rursus præcipit, vt de sanctificata terra, quæ electa est omnibus tribub' Israel, id est, vigintiquinque millium calamorum in longitudine, & decem millium in latitudine, eligatur ad ædificandum sanctuarium, id est, templum domini, alia intrinsecus terra, quingētorum calamorum per circuitum, hoc est, duum millium. Et ne forsitan ædificio templi ædes aliæ iungerentur, præcipit vt quinquaginta cubitis per circuitum terra sit vacua in suburbana, vel vt Symmachus & Theodotio & LXX. transtulerunt, in terminum, & separationem, & spatium. Hac descriptione finita, alia ex integro separandæ sanctificationis mensura præcipitur: vt vigintiquinque millium calamorum in longitudine, & latitudine decem millium, post superiorem mēsuram terra alia metiatur: in qua nequaquam sit templum, id est sanctum, sed sanctum, sanctumque sanctorum: Et habitent in ea sacerdotes, qui accedunt ad ministerium domini habitent autē eo tempore, quando sacerdotali funguntur officio, & sit ipsa, vt diximus, possessio vigintiquinque millium calamorum in longitudine, & decem millium in latitudine. Porro Leuitæ qui sacerdotibus seruiūt, & habent propria ministeria, accipient locū ad ædificanda viginti gazophylacia: iuxta Aquilam, exedras: iuxta Symmachum, thalamos: iuxta Theodotionem, gazetas: siue vt LXX. transtulerunt, ciuitatem. Per quod intelligimus, separatum quēdam locum ad habitationem Leuitarum, vrbis vocabulo nuncupari: qui locus quinque millia habeat calamorum io latitudine, & viginti quinque millia in longitudine. Hæc autem omnia, id est, sanctuarium, & alterum sanctuarium, sanctumque sanctorum, & habitacula sacerdotum, & domus Leuitarum qui ministrant sacerdotibus, appellantur loca separata, & cōsecrata, in ministerium & sanctificationem domui Israel. Post quadruplicē terræ sanctæ descriptionē, ponitur quinta diuisio: Princeps siue dux populi accipiat hinc & inde: hoc est ex vtraque parte sanctuarij in possessionem suam, & in vrbe versetur: respiciatque eius possessio ad separatum templo locum & faciem vrbis, sitque à latere maris, hoc est ab occidente, vsque ad alterum latus maris: latitudinem habens, quam inferius in descriptione tribuum singularum propheta describit. Denique sequitur: In longitudine autem iuxta vnamquamque partem: quam singulæ tribus accipiunt, à termino occidentali, id est, maris, vsque ad terminum orientalem, qui vbi finiantur, in tribuū descriptione noscemus. Et hæc erit possessio ducis siue principis in terra Israel. Hæc interim dicta sint, vt simplex historiæ sermo noscatur. Cæterum si voluerimus comparare spiritualibus spiritualia, & iuxta quosdam interpretes ad altiora conscendere, qui asserunt figuram futurorum esse præsentia, & omnia quæ dicuntur pertinere ad cœlestem Hierusalem, *quæ est mater omniū nostrum, & ecclesia primitiuorum*: non quidem difficile erit dicere quæ dicta sunt ab aliis: sed veremur ne huiuscemodi expositionē prudens lector nequaquam recipiat. Vnde ad præsens tempus, & ad ecclesiam, quæ nunc laborat io mundo, & ad cœlestia ire festinat, referenda sunt omnia: vt de vniuerso mundo eligātur, alij in possessionem Dei, qui sanctum possideāt, alij qui ad maiora profecerint, teneant sancta sanctorum. In ministris quoq; ordo diuersus est sacerdotum & Leuitarum: quorum alij orationibus suis atq; virtutibus quotidie sacrificia offerunt Deo: alij in secundo & minori gradu sunt, vt eis ministrent, & per eos qui ad virtutum culmina conscenderūt: & ad extremum sit dux siue princeps, qui tātum possit, vt cōtra vnam tribuū possessionem accipiat: vniusq; meritum compenset merita plurimorum: & primum dum versatur in sæculo, de mari vsque ad mare latitudinem possideat: deinde ab occidente, siue amari vsq; ad oriētem; vt præsentia derelinquens, ad futura festinet, & habeat certam possessionē suam, & nequaquā principes aliena desiderent, & vnaquæque tribus suam partem teneat. Quod proprie ad episcopos & presbyteros referri potest: quibus dicitur: vt non vastent atque depopulētur vltra populū Dei, nec terram Israel hæreditate possideant: sed vnusquisque habeat possessionem suam, quæ gradui illius constituta est. Vigintiquinque autem millia referuntur ad sensus, qui quater positi sunt. Porro decem millia ad perfectam scientiam: vt in altero simplex tātum teneatur historia, in altero etiam de theologia & supernis virtutibus disputetur: quia decenarius perfectus est numerus. Illud quoque considerandum, quod sacerdotes qui in maiori gradu sunt constituti, vigintiquinque millia possideant in longitudine, & decem millia in latitudine. Leuitæ autem, id est, inferior gradus, eundem quidem numerum habeat in longitudine, hoc est, vigintiquinque millia: sed latitudo ipsorum quinario numero finiatur. Vnde & viginti tantum tenent gazophylacia; in quo numero offeruntur munera Esau. Princeps vero qui vere princeps in populo est, & meretur ducis nomen accipere, hinc inde accipit possessionem sanctuarij, ex omnibus videlicet qui ei voluntate subiecti sunt: & vrbis habitator est, multorumque salutem, suam mercedem facit. In priori templo, quod dicitur sanctuarium, quingenti per singula latera calami describuntur, & rursum quinquaginta cubiti: quibus omnis sacerdotum possessio separatur. In secundo autem sanctuario, vbi sunt sancta sanctorum, latitudo templi & spatium non describitur, sed incertus numerus est.

Marginalia: G; קדש; E; מגרש; Heb. 12.4; H; מקדש; קדש; קדשים; לשכות; נשיא; Gen. 33. 8

A Quod quidem & in possessione principis inuenimus: qoi absque vllo numero habet possessionem in populo Israel: dum profectus vniuersorum redundat ad principem, & discipulorum salus, præmium magistrorum est.

a ¶ *Hæc dicit dominus Deus: Sufficiat vobis principes Israel: iniquitatē & rapinas intermitte, &c.*] Pro rapinis LXX. miseriam transtulerunt: pro confiniis, oppressionem: Est autem sensus. Quia accepistis partem vestram ô principes, scriptura dicente: Principi quoque hinc inde in separationem sanctuarij possessionem ciuitatis, subauditur dabitis: & tanta est vestra potentia, vt vnius tribus partē acceperit vestra possessio: idcirco præcipio atque cōmoneo, vt sufficiat hucusque iniquitatem fecisse & rapinas dum aliena inuaditis atque diripitis. Et quia scriptum est: *Dimitte malum, & fac bonum*: econtrario, iudicium facite atque iustitiam, iudicantes pupillo, & iustificantes viduam: separate vestra confinia à populo meo ne videlicet terminos transferatis. Et quia ipsa vicinia lædit humiliorem, qui supercilium maioris & potentioris nō potest sustinere. Hoc interim dictum sit ad illius temporis populum. Cæterum & nostris principibus præceptum poterit coaptari, qui in morem Pharaonis & Ægyptiorum opprimunt filios Israel per potentiam: nec meminerunt scriptum: *Ducem te constituerint, ne eleueris: sed esto inter eos quasi vnus ex ipsis.* Et illud quod in Euangelio κατὰ Λουκᾶν dominus loquitur: *Si autē dixerit seruus ille in corde suo: moratur domin⁹ meus venire, & cœperit percutere seruos & ancillas, comedere & bibere, & inebriari: veniet dominus serui illi⁹ in die qua nō putat, & hora qua nescit, & diuidet eum, & partem eius ponet cum infidelibus.* Discipulos quoque suos in Euangelio secundum Matthæum his præceptis erudit: *Scitis quoniam principes gentium dominantur eorū: & qui maiores sunt, potestatem exercent in eos? Non sic erit inter vos: sed qui voluerit in vobis magn⁹ esse, fiat minister: & qui voluerit esse primus, sit omnium seruus*: sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro pluribus. Multa sunt si voluero de sacris scripturis reuoluere, vbi maiorum superbia coercetur, & ad humilitatem omnes domini prouocantur, dicentis: *Discite à me, quia mitis sum & humilis corde.*

C

Margin: שד — חמס; Eccl. 32. a; Luc. 12. f; Psal. 43. e; Esa. 1. e; Matt. 20. e; Matt. 11. d

Text: sed terram dabunt domui Israel secundum tribus eorum. ᵃ Hæc dicit dominus Deus: Sufficiat vobis principes Israel: iniquitatem & rapinas intermittite, & iudicium & iustitiam facite: separate confinia vestra à populo meo, ait dominus Deus.

Commentarij Libri decimitertij in Ezechielem Prophetam Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN QVARTVMDECIMVM COMMENTARIORVM EZECHIELIS AD EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

D

B

VOD in principio templi Ezechielis debui dicere, nunc præpostero ordine in fine dicturus sum, illius versiculi memor: Hic labor ille domus, & inextricabilis error. De quo & in alio loco idem poeta decantat. Vt quondam Creta fertur labyrinthus in alta: Parietibus textum cæcis iter, ancipitemque, Mille viis habuisse dolum: qua signa sequendi, Falleret indeprensus, & irremeabilis error. Ita & ego istarum scripturarum ingressus oceanum, & mysteriorum Dei, vt sic loquar, labyrinthum: de quo scriptum est: Posuit tenebras latibulum suum, & nubes in circuitu eius, perfectam quidem scientiam veritatis mihi vendicare non audeo, sed nosse cupientibus aliqua doctrinæ indicia præbuisse, non meis viribus, sed Christi misericordia: qui errantibus nobis ipse dolos tecti ambagesque resoluit: cæca regens Spiritu sancto vestigia: quem sequentes, ad portum explanationum prophetæ Ezechielis peruenire poterimus: in quem extremus, id est, quartusdecimus liber est. Quem si orante te virgo Christi Eustochium, ad finem vsque perduxero, & dominus vitæ huius concesserit spatium, transibo ad Hieremiam. qui vnus nobu remauet prophetarum: cuius interpretatio, mei quidem laboris & tuarum orationum, sed proprie Christi erit clementiæ.

COMMENTARIORVM D. HIERONYMI IN EZECHIELEM PROPHETAM

LIBER DECIMVSQVARTVS.

HEB. STathera iusta, & ephi iustum, & batus iustus erit vobis. Ephi & batus æqualia & vnius mensuræ erunt: vt capiat decimam partem cori batus, & decimam partem cori

SEPT. *STathera iusta, & mensura iusta, & chœnix iustus erit vobis ad mensuram: & chœnix similiter vnus erit ad accipiendum. Decima pars gomor chœnix, & decima*

Tathera iusta, & ephi iustum, &c.] Hic locus iuxta Septuaginta nō coheret, & penitus intelligi non potest: dum non solum numeros mensurarum, sed etiam nomina commutarūt. Pro ephi enim interpretati sunt mensuram, generale nomen pro speciali: & pro bato chœnica: pro homer quoque Hebraico qui Græce dicitur κόρος, transtulerunt Gomor, rursumque pro bato chœnica. Dicamus ergo iuxta Hebraicom & literam, & quid nobis videatur, in singulis apertius explicemus. Stathera quæ Hebraice dicitur mozene מאזני, in his intelligitur quæ appendontur. Epha autem quæ in Græco sermone corrupte dicitur οἰφὶ, ad mensuram pertinet variarum frugum. Verbi gratia: tritici, hordei, leguminū. Porro batus, qui Hebraice appellatur bath, ᵃ בת, eadē mēsura est quæ & ephi, & in specieb⁹ tātū liquidis, vini & olei, & istiusmodi. Corus triginta habet modios: & in vtraq; mēsura, hoc est, tam aridarū quam liquentiū tenet principiū. Decima pars cori in his quæ modio mēsurantur, appellatur epha, id est, tres modij: & decima pars cori in speciebus liquidis, vocatur batus siue vadus: vt eiusdem mēsuræ sit epha & batus. Porro siclus, qui Græce dicitur σίκλος, viginti habet obolos. Mina vero, quę appellatur mna, habet siclos sexaginta: qui faciant obolos mille ducentos. Quod autē dicitur, viginni sicli, & vigintiquinque sicli, & quindecim sicli minam faciūt, lectorē turbare nō debet.

Margin: איפה; בת; חמר; איפה; ᵃ bath; חמר; שקל; מנה

Idcirco

E Idcirco enim difficultas in numeris ponitur, vt intentum animum faciat auditoris. Vnde & multa dicuntur in parabo- Luc. 5. a lis & ænigmatibus: vt *qui habet aures audiẽdi, audiat*. Omnisque prophetia in obscuritate continet veritatem: vt discipuli intrinsecus audiant, vulgus ignobile & foris positum, nesciat quid dicatur. Præcipit ergo scriptura diuina vt iusta Leuit. 19. g sint pondera, dicens: *Non erit in marsupio tuo mensura grãdis & minor: statera vera & iusta erit vobis: & mensura vera & iusta erit vobis*. Et in Prouerbiis P.o.20.b Sec.70. dicitur: *Statheragrãdis & minor, abominabile est vtrumque in conspectu Dei* Quod quidẽ non solum in commerciis & in vsu quotidianæ vitæ nobis est obseruandũ, sed in omnibus custodienda iustitia, dicente scriptura: Sermonibus tuis facies statherã, & appendiculũ: vt & in verbis, & in opere, & cogitationibus omnia pondere & Eccl.28.a ratione faciamus. Obolũ autẽ, hoc est vicesimã partẽ sicli siue statheris esse minimã portiunculam, in alio loco legimus: Eius qui fidelis est, totus mũdus diuitiarum: illius autẽ qui infidelis est, neq; obolus. Quasi aliis verbis dixerit: Infidelis nihil in mundo possidet, sed etiã minima indiget portione. De quo aliis verbis in euãgelio di- Matt. 5. d Luc. 19. b citur: *Non egredietur inde, nisi reddat nouissimum quadrantem*: hoc est, etiam extremum numum & minutũ. Legimus decem mnas singulis seruis ad negotiandum traditas: & in alia F parabola inter seruos talenta diuisa: & debitorem quingen- Matt 25.b torum denariorũ, & quinquaginta: & operarios vineæ, qui Luc. 7. f singulos accipiũt denarios: & mulierẽ viduã, quæ drachmam Matt. 20. a Luc. 15. b perdiderat, & vix eam lucernæ accẽsione reperit. Quæ omnia quem sensum habeant, nõ est huius temporis disserere.

a ¶ *Et hæ sunt, &c.*] Et hic mutatis nominibus mensurarũ in Lxx. editione confusa sunt omnia, vt quid dicatur, non possit intelligi. Qui enim supra pro ephi, mensuram, & pro χοῖνιξ γόμορ κοτύλην. bato, chœnica dixerant: & pro coro gomor: pro siclo appendiculum: & hic pro ephi posuere mensuram: pro coro nunc gomor nũc ipsum corũ: & in mẽsura olei pro bato κοτύλην, id est, cyathum. Dicamus igitur primum iuxta literam; δεκάτας, hoc est, decimam partem omnium frugum. Leuiticæ tribui populus ex lege debebat. Rursum ex ipsis decimis, Num. 18. b Leuitæ, hoc est inferior ministrorũ gradus, decimas dabat Ibid. d sacerdotibus: & hæc est, quæ appellatur δευτεροδεκάτη. Erant quoque & aliæ decimæ, quas vnusquisque de populo Israel in suis horreis separabat, vt comederet eas cum iret ad templum in vrbe Hierusalem, & in vestibulo templi, & sacer- Deut. 26. c dotes, ac leuitas inuitaret ad conuiuia. Erant autem & aliæ decimæ, quas pauperibus recõdebant: quæ Græco sermone Ibid. appellãtur πτωχοδεκάται. At vero primitiua quæ de frugib. offerebant: non erant speciali numero definita, sed offeren- Num. 15. b tium arbitrio derelicta. Traditionemq; accepimus Hebræorum, non lege præceptam, sed magistrorũ arbitrio inolitam: qui plurimũ, quadragesimam partem dabat sacerdotibus: qui minimum, sexagesimam, inter quadragesimam & sexagesimam licebat offerri quodcumque voluissent Quod igitur in Pentateucho dubium derelictũ est, hic specialiter definitur propter sacerdotum auaritiam, ne amplius à populo exigant in primitiis deferendis, id est, vt sexagesimam partem offerant eorũ quæ gignuntur à terra. Si enim corus qui b homer. Hebraice appellatur b חמר, & à Lxx. dicitur gomor, triginta habet modios, tam in aridis speciebus, quã in liquentibus. Epha quoq; & batus iuxta q supra dixim⁹, decima pars est cori, præcipiturque vt sexta pars tam ephi quam bati detur sacerdotibus in primitiis offerendis, quæ de tribus modiis dimidium facit modium: perspicue supputatur, sexa-

HEB.

cori ephi: iuxta mensuram cori erit ęqua libratio eorum. Siclus autem viginti obolos habet. Porro viginti sicli, & viginti quinque sicli, & quindecim sicli, minam faciunt.[a] Et hæ sunt primitiæ quas tolletis: sextam partem ephi de coro frumenti, & sextam partẽ ephi de coro hordei. Mensura quoque olei, batus olei, decima pars cori est: & decem bati eorum faciũt, quia decem bati implent corum.

SEPT.

ma pars gomor ephi. Gomor erit æquum, & appendiculum viginti oboli. Viginti sicli, quinque & viginti sicli, & quindecim sicli, mina erit vobis. Et hæ sunt primitiæ quas separabitis. Sextam partem mẽsuræ de gomor tritici, & sextam partem ephi de coro hordei, & præceptum olei cotylam, (id est, cyathum olei,) de decem cotylis: quia decem cotylæ sunt gomor.

[b] Et arietem vnum de grege ducentorũ de his quæ nutrit Israel in sacrificium, & in holocaustum, & in pacifica, ad expiandum pro eis, ait domin⁹ Deus. Omnis populus terræ tenebitur primi-

gesimam partem primitiarum sacerdotes accipere debere. G Hæc interim iuxta literam, & iuxta Hebraicam veritatem, & sensisse, & audisse sufficiat. Nunc reuertamur ad intelligentiam spiritualem, in qua primum quærendum, quo modo dicatur: *Honora dominũ de tuis iustis laboribus: & da ei de* Prou. 3. b Sec.70. *fructib. iustitiæ tuæ: vt implẽãtur cellaria tua frumento, & vino torcularia tua redundent*: vt postquam obtuleris primitias laborum tuorũ atque virtutũ, & dixeris: *Ecce nũc ego attuli tibi primitias frugum terræ, quas* Deu. 26. a Se. 70. *dedisti mihi domine*: merearis Ibid. 28. a audire. *Benedict⁹ tu in ciuitate, & benedict⁹ tu in agro: benedicti filii vteri tui, & genimina terræ tuæ, & fructus iumentorũ tuorum*, & cætera: & possideas (iuxta Apostolum) omnem *be-* Ephe. 1. a *nedictionẽ spiritualium in cœlestibus in Christo*: dum quidquid habes non tuæ putas esse virtutis, sed eius misericordiæ qui fruges dedit. Et si quidem tantam habuerimus scientiã scripturarum, vt mystica quæque pandamus, & doceamus homines, id est, rationale animal, damus primitias frumenti nostri. Si autem post Anagogen, puram tantum sequamur historiam, quæ simplices nutrire potest, iuxta illud quod scriptũ est: *Homines & iumenta saluos* Psal. 35. b *facies domine*: damus primitias hordei nostri: quod hordeum seuit Isaac, sed in terra alienigenarum: & ortum est ei centu- Gen. 26. c Se. 70. plum. Qui hordei dat primitias, potest dicere Dominus pas- Psal. 22. cit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuę ibi me collocauit: H super aquas refectionis educauit me. Qui autem rationalia pascit animantia: vertit sententiam, & dicit: *Præparasti in* Ibid. b *conspectu meo mensam aduersus eos qui tribulant me*. Et postquam olei & vini obtulerit primitias, iungit & loquitur: impinguasti in oleo caput meum: & calix tuus inebrians quam præclarus est: illo oleo, quod absque fece mundissimum, ad lucernam domini præparatur Quod qui præparauerit, ex- Psal. 44. b hilaratur facies eius in oleo exultationis, quo vnctus est Christus præ participibus suis: & effectus oliua cum propheta cantabit: *Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei.* Et illo vino, quod de vera vite redundat in torcularibus sal- Psal. 51. b uatoris, dicente domino: *Ego sum vitis, vos autem propagi-* Ioan. 15. a *nes: pater meus agricola.* De his torcularibus tres psalmos legimus: octauum, & octogesimum, & octogesimumtertium: qui omnes ad Ecclesiæ sacramenta referuntur. Et in veteri quidem lege, absque mensura erant & numero primitiæ: Ioan. 3. d non enim ad mensuram Deus spiritum dabat. In secunda autem ædificatione templi, quod Ezechielis prophetia continet certa mensura est, id est. sexagenarius numerus, quo mundus expletur: & dicitur vobis: *In qua mensura mensi fue-* Matt. 7. a *ritis, remetietur vobis.*

b ¶ *Et arietem vnum, &c.*] Supra dixit quota pars eorum quæ appenduntur, mensuræ quoq; tam aridarũ specierum quam liquentium debeat offerri principi: nunc eundem primitiarum in animantibus ordinem tenet: vt vnũ de grege ducentorum arietum iubeat offerri: quos nutrit Israel in sacrificium, & in holocaustum, & in pacifica, ad expiandum pro populo Israel ait, dominus Deus. Quod nos interpretati sumus, de his quæ nutrit Israel: in Hebraico scriptũ est c מַשְׁקֵה, quod Aquila & Symmachus interpretantur c mim- mask. ἀπὸ τῶν ὑδάτων: Lxx. & Theodotio, ἀπὸ τῶν πατριῶν: quorum alterum de irriguis, alterum de canalibus siue piscinis sonat: vt videlicet primitiæ principis, non alibi nisi in irriguis nutriantur Et quomodo in superioribus legimus sexagesimam partem debere offerri principi de his quæ appenduntur, & quæ mensuræ subiacent: sic nunc ducentesima pars animantium iubetur offerri, & huiuscemodi legis-

A

præceptis, omnem populum esse subiectum: vt offerat duci siue principi: quod videlicet per illum holocausta, & sacrificia, & libamina, in singulis solemnitatibus offerantur pro populo, & expietur domus Dei. Ea quo animaduertendum, quod quo modo populus debitor est primitiarum offerendarum principi, sic princeps debitor est populi offerre pro eo victimas: quem iuxta tropologiam non alium intelligere possumus, nisi dominũ saluatorẽ. Iste de ducentis animãtibus suscipit arietem: siue vt significãtius Hebraicus sermo demõstrat *βόσκημα*, quod ad cuncta animantia, & non proprie ad arietem referri potest. & suscipit animal vel arietẽ, qui nutritur est in locis irriguis, sanctarum videlicet scripturarũ, & potest dicere: *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit: super aquas refectionis educauit me.* Hæc erãt irrigua, imo hi canales, ad quos & Iacob ducebat pecora sua, vt in ipsis biberent atq; cõciperent, & iuxta virgarum colorem, fœtus ederent domino. Pro sacrificio, hoc est, *θυσία*, Aquila & Symmach⁹ δῶρον interpretantur, quod in Hebraico dicitur [d] מנחה & proprie non pertinet ad hostiam, sed ad ea quæ ex simila, & polenta, & oleo offeruntur in sacrificio. Holocaustum vero est, quod totum offertur Deo, & sacro igne consumitur. Pacifica, quando reconciliamur Deo, & pro nobis Apostolus loquitur: *Precamur pro Christo, recõciliamini Deo.* Et in eodẽ loco: *Deus erat in Christo, mundũ reconcilians sibi.* Iste autem princeps, cui primitiæ de animantibus offerũtur, ipse est & rex: vt in crucis quoq; titulo demonstratur, Hebraicis & Græcis literis ac Latinis. Nitentibusque Iudæis, vt deponeretur titulus triumphalis, gentium in Pilato turba respondit: Quod scripsi, scripsi. Sub principe, inquit, erunt. Pulchre sacerdotalis dignitas commonetur, cui subiecta sit officio: vt sciat se sacrificium & libamina quæ offerũtur ex vino, pro populo offerre debere in cunctis solemnitatibus, tam videlicet in Kalendis, id est, neomeniis, quã in sabbatis: quando tenebris cuncta operientibus, lunaris exordium luminis est, & in requie sabbatorum: vt faciat videlicet pro peccato ad expiandum pro domo Israel, *quæ est ecclesia Dei viuentis*, columna & firmamentum veritatis. Ista est enim domus Dei viuentis, & domus Israel, quæ expiatione suorum indiget peccatorum.

Psal. 22. — Gen. 30. f — *θυσία* — d minha — 2. Cor 5. d — B — Ioan 19. d — 1 Tim 3. d

a ¶ *Hæc dicit dominus, &c.*] Totũ capitulum posui, ne diuisum per singula legentis animum conturbaret. Et primũ de interpretationis varietate dicendum est. Vbi nos interpretati sumus, in quatuor angulis crepidinis altaris: Lxx. transtulerunt, & super quatuor angulos templi, & super altare. Et vbi nos diximus, pro vnoquoq; qui ignorauit & errore deceptus est: illi posuerũt, pro ignorante & pro paruulo. In eo quoque vbi nos diximus, & sacrificium ephi per vitulum, & ephi per arietem faciet, & olei hin per singula ephi: illorum editio tenet, & sacrificium & coctionem vitulo, & coctionem arieti dabis, & olei hin coctionis. In extremo quoque versiculo, vbi nos diximus: in sacrificio & in oleo: illi dixerunt, sicut in manaa, sicut in oleo. *In primo*, inquit, *mense, & prima die mensis* (haud dubium, quin Nisan significet) *sumes vitulum de armento*: non qui domi nutritur sit, sed qui in armento, hoc est, de grege & numero plurimorum. In septima quoque eiusdem mensis die: quæ duæ solemnitates, hoc est, primi mensis prima dies, & eiusdem septima, in lege Mosaica non habentur. Quartamdecimam autem diem mẽsis, quo Pascha celebratur, & Moyses præcepit obseruandum, quando septẽ diebus azyma comedimus.

μαναά. — Exod. 12. e — Leuit. 23. f

C

Quartam vero solemnitatem, de qua dicit: septimo mense, quintadecima die mensis in solemnitate, & cætera: videtur mihi significare scenopegiam, quam hic sine nomine posuit. Curramus ergo ad singula, & quid nobis videatur, breuiter disseramus. Esse solemnitates spirituales, & Apostolus docet: *Ne ergo quis vos iudicet in cibo & potu, aut in parte solẽnitatis, aut neomeniæ, aut sabbatorũ, quæ sunt vmbra futurorũ.* Et sic per Esaiam loquitur Deus: *Neomenias vestras, & sabbata vestra, & diem magnũ nõ suscipio: ieiuniũ, & ferias, & neomenias, & solẽnitates vestras odit anima mea.* Manifestũ est, quod qui solemnitates oderit Iudæorum, suas diligat: sabbatum videlicet, quod relictum est populo Dei: vt videamus quæ à Deo donata sunt nobis: & loquamur, nõ in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina spiritus: spiritualibus spiritualia comparãtes. In præsenti enim sæculo, quod in maligno positum est, dies bonos videre non possumus, sed in nouo: de quibus diebus in carmine Mosaico Spiritus sanctus canit: *Memento dierũ antiquitatis: intellige annos generationis generationũ.* De quib. & sanctus loquebatur in psalmo: *Nocte in corde meo meditabar.* Et iterum: *Et annos æternos in mẽte habui, & meditatus sum.* Qui istũ non suscipit intellectum, respondeat quo modo illud possit exponere, quod Esaias de futuro & nouo sæculo vaticinatur: *Erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato: & veniet omnis caro adorare dominũ*: quando veri adoratores nequaquam adorabunt in mõte Garizim, nec in Hierusalem, sed in spiritu & veritate: quando erit cœlum nouum, & terra noua: *& liberabitur omnis creatura à seruitute corruptionis, in libertatẽ filiorũ Dei*: & sol septies tantum lumen accipiet, & luna soli comparabitur. Accessimus enim ad montem Sion, qui interpretatur specula, & ad ciuitatem Dei viuentis Hierusalem cœlestem, & ad millia angelorum solemnitates. De qua solemnitate loquitur & alius propheta: *Quid facietis in diebus cõgregationis, & in diebus solemnitatis domini?* Hoc est illud quod & alibi dicitur. *Celebra Iuda festiuitates tuas: redde vota tua.* Si ergo didicimus solemnitates spirituales, consequenter docebimur & victimas spirituales. Assumitur vitulus de armento, siue taurus, vt interpretatus est Symmachus, liber, & nullo pressus iugo, hoc est, onere peccatorum, & immaculatus, *qui peccatũ non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius*: vitulus nouellus, cornua efferens & vngulas: vt in ipso mundetur, & expietur sanctuarium. *Et tollet*, inquit, *sacerdos de sanguine eius. quod erit pro peccato omnium*: qui aliis verbis agnus appellatur in Exodo, & in Euangelio, Baptista Ioanne dicente: *Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi.* Sanguis autem ipse est pretiosus, in quo redimimur in passione domini saluatoris: cuius carnibus alimur, & cruore potamur: quo tanguntur quatuor anguli crepidinis altaris (quod Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit, e עזרה: siue ἱερόν, id est, templi, vt Lxx. transtulerunt) vt sanctificetur domus & altare. Vniuersa enim mundi elementa hoc sanguine sanctificantur: vt cum quis expiatus fuerit atq; mundatus, ingrediatur portam atrij interioris, & possit domini arcana cognoscere: & cõsequenter venire ad septimã diem mensis primi, & cõsequi requiem, & domino offerre sacrificium tam pro ignorantia, de qua Dauid loquitur: *Delicta iuuentutis meæ, & ignorantiæ meæ ne memineris*: quam pro paruulo, qui cum ad perfecti viri mensurã peruenerit, destruet ea quæ paruuli sunt, & loquetur confidenter: Dum essem paruulus, quasi paruulus loquebar, quasi paruul⁹ sapiebam.

Col. 2. — Esa 1. d — Sec. 70 — Heb. 4 c — 1. Cor. 2. d — Ibidem. a — 1. Ioan 5. d — Deut. 32. a — Psal 76. b — Ibidem. — Esa. 66 g — D — Ioan 4. c — Esa. 56 c — Rom. 8. d — Esa. 30. f — Heb. 12. f — Osee 9. a — Sec. 70. — Naum. 1. d — תו — 1. Pet. 2. d. — Exod 12. d — Ioan. 1 d — e azara: — Psal 24 b — פתי — νηπίου. — 1. Cor. 13. e

primitiis his principi in Israel. Et super principe erũt holocausta, & sacrificiũ, & libamina, in solemnitatibus, & in Kalendis, & in sabbatis, & in vniuersis solemnitatibus domus Israel. Ipse faciet pro peccato sacrificium, & holocaustum, & pacifica, ad expiandũ pro domo Israel. [a] Hæc dicit dominus Deus: In primo mense, vna mẽsis, sumes vitulum de armento immaculatum, & expiabis sanctuarium. Et tollet sacerdos de sanguine quod erit pro peccato, & ponet in postibus domus, & in quatuor angulis crepidinis altaris, & in postibus portæ atrij interioris. Et sic facies in septima mensis pro vnoquoque qui ignorauerit, & errore deceptus est, & expiabitis pro domo. In primo mense, quartadecima die mensis, erit vobis paschæ solemnitas: septẽ diebus azyma comedentur. Et faciet princeps in die illa pro se, & pro vniuerso populo terræ, vitulum pro peccato. Et in septẽ dierũ solemnitate faciet holocaustum domino septem vitulos, & septem arietes immaculatos quotidie septem diebus: & pro peccato hircum caprarum quotidie. Et sacrificium ephi per vitulũ, & ephi per arietem faciet: & olei hin per singula ephi. Septi-

E piebam. Siue pro eo qui errore deceptus est, & non tam voluntate, quã boni opinione peccauit. Completis autem duabus solemnitatibus primi mensis, hoc est, primæ diei & Exod. 12. a septimæ eius, venit ad quartum decimũ diem mensis, in quo 1 Cor 5. b paschæ solemnitas est: de qua scriptũ est: Etenim *pascha nostrũ immolat⁹ est Christus.* Tũc comedimus septẽ diebus azyma in requie & securitate rerũ omniũ, qũ fermentũ malitiæ, & nequitiæ destruentes, manducamus azyma synceritatis & Ual. a veritatis: principe nostro cuncta hæc pro nobis offerente, & primum pro seipso. Suscepit enim corpus humanũ, & per peccatũ destruxit peccatũ: qui pro nobis dolet & portat infirmitates nostras, deinde pro domo sua, ꝙ in Lxx. scriptum est, sed in Hebraico non habetur, id est, pro ecclesia, & pro omni populo terræ, vniuerso 1 Tim 4. a videlicet humano generi. *Saluator est enim omnium hominũ, & maxime fidelium, & ipse est propitiatio pro peccatis nostris, & non solum pro nostris, sed pro omni mundo.* Oblato autẽ vitulo pro vniuerso populo terræ, in septẽ diebus reliquis dominicæ passionis, septẽ vituli & septẽ arietes immaculati offeruntur quotidie, vt holocausto & igne dominico concrementur. Septẽ autẽ vituli & septem arietes sunt, qui configurantur dominicæ passioni: vt imitentur verum vitulum, & verum arietẽ, & sanguine martyrum per septem dies totius mundi peccata purgentur. Hircus quoq; caprarũ offertur pro peccato quotidie, septẽ videlicet diebus. Attendendumque diligẽtius, ꝙ in sacrificio ephi F per arietẽ, & olei hin offeruntur quæ lege præcepta sunt. In oblatione autẽ hirci, nec ephi, nec (vt Lxx. transtulerunt) coctio ponitur: qui ꝓ ephi, πέμμα, hoc est, coctionẽ interpretati sunt. Hin vero, quæ olei certa mensura est, de qua ante iam diximus, assumitur in sacrificio vituli & arietis: vt fomentũ luminis sempiterni, & requiẽ laboris, & lassitudinis sanitatẽ, post placationem peccatorũ accipere possimus. In septimo quoque mense, quintadecima mensis die, hoc est Leuit. 23 schenophegiarum, idem oblationis & sacrificiorum ordo seruandus est, tam pro peccato quam pro holocausto, & in sacrificio & in oleo: vt festiuitatẽ domini, fugatis tenebris, & orto lumine olei consequamur: clarioresque habeamus solemnitates, in quibus nobis omnia peccata donantur.

Septimo mense, quinta decima die mensis in solemnitate, faciet sicut supra dicta sunt per septem dies: tam pro peccato, quam pro holocausto, & in sacrificio, & in oleo.

CAPVT XLVI.

HÆc dicit dominus Deus: à Porta atrii interioris, quæ respicit ad Orientẽ, erit clausa sex diebus, in quibus opus fit: die autem sabbati aperietur, sed & in die Kalendarum aperietur. Et intrabit princeps per viam vestibuli portæ deforis, & stabit in limine portæ: & faciẽt sacerdotes holocaustum eius, & pacifica eius, & adorabit super limẽ portæ, & egredietur porta autem non claudetur vsq; ad vesperã. Et adorabit populus terræ ad ostium portæ illius in sabbatis & in kalendis coram domino. Holocaustum autem hoc offeret princeps domino: in die sabbati sex agnos immaculatos, & arietem immaculatum, & sacrificium ephi per arietem: In agnis autem sacrificiũ quod dederit manus eius & olei hin per singula ephi In die autẽ Kalendarum vitulum de armento immaculatum, & sex agni, & arietes immaculati erunt. Et ephi per vitulum, ephi quoque per arietem faciet sacri-

CAPVT XLVI.

HÆc *dicit dominus Deus: Porta, &c.*] Vbi interpretati sumus ephi, quæ est decima pars cori. Lxx. transtulerunt, πέμμα, quod in nostra lingua coctionem sonat Et vbi nos diximus sacrificium, illi ipsum Hebraicum posuere a minha verbum a מנחה, quod Aquila, donum vel sacrificium: Theodotio, sacrificium transtulit. Et interim priusquam quid ista significent, disseramus, ipsa scripturæ ἀπαρεγχείρητα Exod. 20. b verba pandenda sunt *Porta* inquit, *atrii interioris sex diebus* (de quibus scriptũ est: *Sex diebus operaberis & facies omnia opera tua*) *erit clausa*: nec quælibet porta, sed quæ respicit ad Orientem. vnde oritur sol iustitiæ. Porro die sabbati, id est, septimo, in quo requies est: aperietur per singulas hebdomadas, & rursum completis diebus triginta, quando alterius mensis finis, & alterius exordium est, id est, neomenia, die videlicet kalendarum aperietur: vt quod priuilegium habet septimus dies in hebdomada, hoc habeat priuilegium mensis exordium. Cur autem aperiatur die septimo & die kalendarum porta interioris atrii, quæ respicit ad Orientem, sequens sermo monstrabit. *Et intrabit*, inquit, *princeps per viam vestibuli portæ deforis* atrii videlicet exterioris, *& stabit in limine portæ interioris atrii, quæ respicit* G *ad Orientem*: nec ingredientur atrium interius: sed illo stãte, alij sacerdotes facient pro ipso holocaustum (quam oblationem interpretatus est Symmachus) & pacifica, siue quæ ad salutem pertinent: vt postquam hostia principis, sacro igne fuerit concremata, & dux reconciliatus Deo, tunc adorare possit super limen portæ interioris atrij, in quo steterit, & egrediatur. Quid igitur? Post egressionem principis statim porta claudetur? Nequaquam: sed aperta erit vsque ad vesperam: vt post principem, omnis populus terræ adoret contra ostium portæ illius: adoret autẽ in sabbatis, & in Kalendis, quando aperitur porta. Et quia supra dixerat: *Facient sacerdotes holocaustum eius, & pacifica eius*, nec significauerat holocaustorum numerũ nunc infert. *Holocaustum autem hoc offeret princeps domino in die sabbati.* Offeret autem non per se, sed per sacerdotes holocaustum eius & pacifica eius: *sex*, inquit, *agnos immaculatos, & arietem immaculatum*, ita vt sacrificium arietis mensura ephi sit, quæ Hebraice appellatur b איפה. Sex autem agnis fit sa- b ephi crificium, quod offerre poterit manus eius qui offert: & per singula ephi, erit olei mensura, quæ appellatur hin. Kalendarũ autẽ, hoc est neomeniarũ dies, hoc habebit priuilegium amplius à die sabbati: vt vitulus immoletur de armento, siue taurus immaculatus. Cætera autem, hoc est sex agni immaculati, & aries immaculatus, & sacrificia eorum, ritũ sabbati possidebunt: ita duntaxat, vt sicut in ariete ephi offertur sacrificij, id est, similæ, & hin olei, ita offeratur & in vitulo. Hæc perspicuitatis causa sint H posita: nunc spiritualẽ sensum domino donante referemus. Sex dieb⁹ quib⁹ operamur in mũdo, porta orientalis atrij interioris clausa nobis est. Postquã autem venerimus ad diem septimũ, id est, ad diem sabbati, in quo æterna requies est: siue ad diẽ kalendarum, quãdo post cæcam noctem, & horribiles tenebras, lucis exordiũ est: aperitur nobis porta oriẽtalis: si quis nostrũ per merita virtutũ: ducis nomen & dignitatem fuerit consequutus, per viam vestibuli portæ deforis, hoc est, per mũdi hui⁹ labores, & portã ecclesiæ, quæ adhuc in terrenis finibus posita est ingredietur, non interius atriũ, (hoc enim in præsenti loco scribitur) sed ad limen portæ interioris, & stabit in ea Sin autẽ princeps in præsenti scriptura non ingreditur atriũ interius, sed stat in limine eius, nulli dubiũ est nunc ex parte nos videre, & ex parte cognoscere, & necdum reuelata facie gloriam domini contemplari. De- 1 Cor 13. d nique stante principe in limine portæ atrij interioris, cæteri 2 Cor. 3. d sacerdotes, quibus hoc officium delegatum est, quos possumus intelligere virtutes angelicas, facient pro ipso holocaustum & pacifica. Indigemus enim misericordia Dei: & omnis creatura ad comparationem creatoris immũda est & diuino igne purganda, quo & Esaiæ prophetæ purgata sunt la- Esa. 6. b bia: Vt postquã per sacrificium pacem receperit, tunc in limine cõstitutus, adorat omni potentiam Dei: & se atrij interioris ingressu fateatur indignũ, & statim ingrediatur. Postquam autẽ qui primus est, fuerit egressus, non claudetur vsq; ad vesperã huius sæculi ipsa porta interioris atrij, sed aperta erit: vt populus quoq; terræ sit ad ostium, & adoret ad eum: nequaquam omni tempore, sed quando requieuerit à peccatis, & fugatis tenebris fidei, sciẽtiæ lumen acceperit. Hoc autẽ ipsum holocaustum, quod offert princeps per sacerdotes in die sabbati, sex agnorũ immaculatorũ numero terminatur; pro sex videl. diebus in quibus operamur in mundo: & arietem immaculatum, qui princeps gregis est: ita vt per singulos arietes offeratur in sacrificio ephi, id est, decima

sacrificium: De agnis autē, sicut inuenerit manus eius, & olei hin per singula ephi. a Cumque ingreditur princeps, per viā vestibuli portæ ingrediatur, & per eādem viam exeat. Et cum intrabit populus terræ in conspectu domini in solemnitatibus: qui ingreditur per portam Aquilonis vt adoret, egrediatur per viam portæ meridianæ, & qui ingreditur per viam portæ meridianæ, egrediatur per viā portæ Aquilonis. Non reuertetur per viam portæ, per quam ingressus est, sed è regione illius egredietur. Princeps autē in medio eorū, cum ingredietibus ingredietur, & cū egredietibus egredietur. Et in nūdinis, & in solemnitatibus erit sacrificiū ephi per vitulū, & ephi per arietem. De agnis autē erit sacrificiū sicut inuenerit manus eius, & olei hin per singula ephi. b Cum autē fecerit princeps spontaneū holocaustum, aut pacifica volūtaria domino aperietur ei porta quæ respicit ad Orientem, & faciet holocaustum suum, & pacifica sua, sicuti fieri solet in die sabbati: & egredietur, claudeturq; porta postquam exierit. Et agnū anniculum immaculatū faciet holocaustū quotidie domino: mane & mane faciet illud. Et sacrificium

A pars cori. In agnorū autem sex sacrificio, certa mensura non ponitur, sed quantumcunque dederit manus eius qui offert, hoc est, pro operum qualitate atque mensura. *Olei autem hin offeret per singula ephi*, hoc est, oleū quod sibi quinque virgines præpararunt: vt vngat similam siue cōmisceat, & omnis oblatio Dei plena sit lumine veritatis, & exhilaretur facies offerentis oleum. (Matt. 25.a) Die autem Kalendarum (hoc est, die tricesimo, quando primogenita, & Leuitæ numerantur in lege præter omnem Israel, de quibus supra diximus) offertur vitulus immaculatus de armento (super quo plenius in priori capitulo disseruimus,) & agni sex, & arietes immaculati, & cætera quæ offerantur in sabbatis, vt æternā requiē cōsequamur, & mereamur audire: *Euge serue bone, quia in paucis fidelis fuisti super multa te constituam: intra in requiem domini tui*: & nō solum ad portam interioris atrij peruenire, sed etiā penetralia eius intrare possimus, & illud opere possidere: *Plantati in domo domini, in atriis Dei nostri florebunt.*

Num. 4.a — Matt. 25.b — Psal. 91.a

a ¶ *Cumque ingreditur princeps. &c.*] Princeps ille de quo supra dictū est: Et intrabit princeps per viam vestibuli portæ deforis, per eādem portam ingrediatur, & per eādē egrediatur: liberi enim arbitrij est, & potestatē habet ponendi animā suam, & rursum resumendi eam: tamq; ad nos veniens, quam ad cœlestia conscendens, eadē maiestatis suæ vtitur libertate. (Ioan. 10.a) B Deniq; non quærit nundinas, nec solemnitates, nec differentiam vllā obseruat dierū: quia omne tempus, ei festiuitas est. Populus autem in nūdinis tantum, & in solemnitatibus ingreditur & egreditur, & non per eandem viam, sed per alteram atq. alteram. Scriptū est enim: *Et cum intrabis populus terræ in conspectu domini in solemnitatibus: qui ingreditur per portam Aquilonis vt adoret, egrediatur per viam portæ meridianæ, & qui ingreditur per viam portæ meridianæ, egrediatur per viam portæ Aquilonis: non reuertetur per viam portæ, per quam ingressus est, sed è regione illius egredietur.* Quod non solum his præcipitur, qui egrediuntur de Sodomis, & dicitur eis: *Ne respicias retrorsum*: (Gen. 19.d; Luc. 9.g) neque illis qui manum mittunt ad aratrum, vt non respiciant ea quæ post tergum sunt: sed in domo quoque domini constitutis, iubetur ne post terga respiciant, & reuertantur ad egena, & infirma elementa, & incipientes spiritu, carne consumentur: (Gal. 4.b; 3.a) sed vt de spiritualibus quoque ad maiora procedant, & dicant cum Apostolo: *Præteritorum obliuiscens, & in priora me extendens*: (Phil. 3.c) vt nequaquam ex parte cognoscant, & ex parte prophetent, sed veniāt ad perfectum: iuxta eam tamen perfectionem quam potest capere humana natura: vt intelligamus illud euangelicum: *Et vos cum omnia feceritis, dicite, serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.* (Luc. 17.a) Vnde & Apostolus in eadem epistola de duabus loquitur perfectionibus: quasi imperfectus enim scribit: *Non quia iam accepi, aut quasi iā perfectus sim: persequor autē si apprehendā, in quo & comprehensus sum à Christo.* (Phil. 3.c) Statimq. quasi perfectus loquitur: *Vnum autē, posteriorum obliuiscens, ad ea quæ in priora sunt me extendens, iuxta propositum prosequor ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.* Quotquot ergo perfecti sumus, hoc sapiamus. Quo modo enim potest stare sententia: vt qui dixerat, non quia iam accepi, aut quia iam perfectus sum, audeat dicere: Quotquot ergo perfecti sumus, hoc sapiamus? Ex quo perspicuum est omnem hominem, & vniuersam creaturam, quamuis ad perfectionem venerit, tamen indigere misericordia Dei, & plenam perfectionem ex gratia, non ex meritu possidere. Præcipitur itaque populo terræ: vt si ingreditur per portam Aquilonis vt adoret, egrediatur per viam portæ meridianæ. C Quis est iste populus, cui hoc præcipitur? Nempe gentiliū: vt qui derelinquens portā Aquilonis, à quo exardescunt mala super terrā, (Hier. 1.a) ingressus fuerit templū, nō egrediatur nisi per viā portæ meridianæ: ad portā luminis, ad portā caloris, ad portā in qua sponsus cubat in meridie. Denique dicitur in eodē Cantico canticorum: *Surge Aquilo, & veni Auster.* (Cant. 4.d) Qui vero ingreditur per viā portæ meridianæ, egrediatur per viā portæ Aquilonis. Quis nam ille est populus? scilicet Iudæorū, qui derelinquēs portā viæ huminis, vadit ad portā Aquilonis: de quo dicitur: *Aquilo ventus durissimus.* (Prou. 27.c; Ecc. 7.c) Nā & olla Hieremiæ à facie Aquilonis accēditur. (Hier. 1.a) Dicamus & aliter: Per portam Aquilonis ingreditur, qui peccata dimittit, & egreditur per portā meridianā, qui virtutes sequitur. Et econtrario: si iustus lapsus fuerit in peccatis, ingreditur quidem per portam meridianam, sed egreditur per viā portæ Aquilonis. Princeps autē, inquit, in medio eorum erit, ingredientium scilicet & egredientium: iuxta illud quod scriptū est: *Medius inter vos stat, quē vos ignoratis.* (Ioan. 1.d) Et apostolus: *An ignoratis quia Christus in vobis est?* (2. Cor. 13.b) Sin autem ignorantibus dicitur, quod medius inter eos stet Christus, quanto magis scientibus? Sed cum inter scientes Christus steterit, tunc corpus mortuum fiet propter peccatum, & spiritus viuens propter iustitiam. (Rom. 8.b) D Ingreditur autem princeps cum ingrediētibus, & egreditur cum egredientibus: vtorumque virtutis atque peccati testis assistens. In nundinis ergo & in solemnitatibus, sabbatorum videlicet & Kalendarum, & vniuersæ festiuitatis, de qua in anterioribus locuti sumus, tam in vitulo, quam in ariete per singula ephi offerentur in sacrificio. In agnis vero non erit certus numerus, nec voluntati dimissum arbitrium: sed viribus quis vtetur, & bono conscientię: vt quantum potest, non quantum vult, offerat, & super omnia olei hin per ephi singula: vt vngatur simila, & lucerna accendatur in conspectu domini, & qui eo vtitur, possit dicere: *Ego autem sicut oliua fructifera in domo domini.* (Psal. 51.b)

b ¶ *Cum autem fecerit princeps spontaneum, &c.*] Vbi nos legimus, immaculatum, & in Hebraico scriptum est [c] תמים: (c tamim) Aquila perfectum, interpretatur. Et vbi LXX. [d] מנחה, (d minha) Theodotio, sacrificium, Aquila & Symmachus, donū transferūt. Pro eo autē quod nos diximus, spontaneū, LXX. ὁμολογίαν, id est, confessionem verterunt: & pro principe, ducem: hoc enim [e] נשיא (e nasi) significat. Adhuc autē sermo de principe est: de quo Esaias loquitur: *Ecce testimonium in gentibus dedi eum principem, & præceptorem in gentibus.* (Esa. 55.b; Sec. 70.) Et Ezechiel: *Et ego dominus ero eis in Deum: & Dauid princeps in medio eorum.* (Sup. 14.f) Cum igitur iste princeps fecerit spontaneum, (נדבה) & dixerit: Voluntaria siue spontanea oris mei beneplacita fac domine: (Psal. 118.o) Spontaneum autem holocaustum, vt totum se offerat Deo, & pacifica voluntaria, quod in prioribus non inuenitur: scriptū est enim: *Et facient sacerdotes holocaustū eius & pacifica eius*: Et de spontaneis ac voluntariis, quibus nunc dicitur, omnino reticetur: vt non necessitate faciant, sed voluntate: post holocaustum offerat pacifica, & reconcilietur Deo. Vnde & virginitas maiorem nuptiis, quia non exigitur, nec redditur, sed offertur. (1. Cor. 7.) Pro pacificis, quæ Hebraice dicuntur [f] שלמים (f selamim) LXX. salutaria interpretantur: vt ipsa conciliario pacificorum, salus sit offerentis. Cum ergo hoc fecerit princeps, aperietur ei porta, vel iuxta LXX. aperiet sibi portam, quę respicit ad Orientem: illam videlicet portam, de qua scriptum est: *Hæc porta domini, iusti intrabunt per eam*: (Psal. 117.a) & vnde orietur sol iustitiæ. Et faciet, inquit, holocaustum suum & pacifica sua:

E sua: de quibus nunc diximus. Faciet autem quia spontaneũ
sacrificium est, & non alij pro eo facient sacerdotes, videli-
cet sicut fieri solet in die sabbati. Ergo omni tempore holo-
caustum & pacificum, quod offertur voluntarie, reseratam
habet portam domini: nec obseruat sabbatum, sed omnes
dies ei reputantur in requiem.
Deniq; postquã obtulerit ho-
locaustum & pacifica, statim
egreditur, & clauditur post eũ
ianua, siue claudit ianuam: vt
seruetur principi priuilegium
suum, nec sacrificia eius popu-
lo misceantur. Et quia genera-
liter dixerat, spontaneũ holo-
caustum, aut pacifica volũtaria
domino: nec apposuerat taurũ
siue vitulũ, & arietem, vel ouẽ,
hircumque pro peccato: docet
quod sit ipsum holocaustum:
Agnũ, inquiens, anniculũ im-
maculatum faciet holocaustũ:
& non certis diebus, sed quo-
tidie: nec qualibet hora, sed
mane, mane faciet illũ: per sin-
gula videlicet mane, quando
orto sole, lucis exordium est.
De quo mane Dauid loquitur
Psal. 5. a in psalmo: *Mane exaudies vo-*
cem meam: mane astabo tibi: &
Ibid. 29. b *videbo.* Et in alio loco: *Ad ve-*
sperum demorabitur fletus, &
Ibid. 62. a *in matutino lætitia.* Et iterum:
Deus Deus meus, ad te de luce
Esa. 53. a *vigilo.* Quis sit autẽ iste agnus
Sec. 70. immaculatus, siue perfectus &
F anniculus, Esaias plenius docet, dicens: *Sicut ouis ad victi-*
Hier. 11. d *mam ductus est, & sicut agnus in conspectu tondentis se sine vo-*
Sec. 70. *ce, & non aperuit os suum.* Et Hieremias: *Ego autẽ sicut agnus*
Ioan. 1. d *innocens ductus ad victimam, non cognoui.* Et Ioãnes Baptista:
Exod. 12. d *Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi.* Iste est agnus, qui im-
Esa. 61. a molatur in Ægypto: de cuius sanguine armantur postes fi-
delium, & exterminator excluditur. Anniculus autem, quia
prædicauit annum domini acceptabilem, & diem retribu-
tionis. Nec miretur lector, si idem & princeps est, & sacer-
dos, & vitulus, & aries, & agnus: cum in scripturis sãctis pro
varietate causarũ legamus eum dominum, & Deum, & ho-
minem, & prophetam, & virgam, & radicem, & florem, &
principẽ, & regẽ, & iudicem, & iustum, & iustitiam, aposto-
lum, & episcopum, brachium, seruum, vnguentum, pasto-
rem, filium, & puerum, vnigenitũ & primogenitũ, ostium,
viam, angelum, sagittam, & sapientiam, & multa alia: quo-
rum omnium, si voluero testimonia dicere, proprio libro
indigent. In holocausto itaque istius agni, immaculati & an-
niculi, qui mane semper offertur, faciet ipse princeps sacri-
מנחה ficium, siue manaa: & similam, siue donum, mane, mane,
סלת sextam partẽ ephi, subauditur, similæ. Sexta autẽ pars ephi,
dimidius modius est. Si. n. ephi decima pars cori est, id est,
τῶ ἀναμί- tres modij: nulli dubium, quin sexta pars ephi, dimidium
ξαι. faciat modiũ. De oleo quoq; mensuræ hin, tertia pars offer-
לרס tur: vt misceatur, siue aspergatur similæ: Sacrificium Deo,
legitimum, iuge atque perpetuum: quod nulla intermittitur
die, sed omni tempore orto sole semper offertur: vt implea-
tur quod in fine capituli huius ponitur: Faciet agnũ in sacri-
ficium, & oleum mane, mane, holocaustum sempiternum.

a ¶ *Hæc dicit dominus, &c.*] Hucusque sermo de principe,
nunc de heredibus eius præcepta tribuuntur: imo de donis,
hereditate, atque legatis, quibus dare debeat, & quorum sit,
vel ad tempus, vel æterna possessio. Si inquit, filiis suis dede-
rit vel donum, vel hereditatẽ, ipsi possidebunt eam: quia eis
successionis iure debetur, & de alio ad alium non potest
transire possessio. Sin autẽ dederit vni seruorũ suorũ legati
nomine: tamdiu habebit possessionẽ, quandiu vel septimus
g deror. annus remissionis, qui dicitur g דרור, vel iubileus, hoc est,
Leuit. 25. b quinquagesimus adueniat: quando omnis emptio, atq; do-
natio reuertitur ad priores dominos: ita vt seruus vsum ha-

cium (siue manaa) faciet super eo, mane, ma-
ne, sextam partem ephi (siue mensuræ:) & de
oleo tertiam partem hin, vt misceatur (siue iu-
xta Symmachum, aspergatur) simile: sacrificiũ
(siue manaa) domino legitimum, iuge atque
perpetuum. Faciet agnum, & sacrificium, & o-
leũ mane, mane, holocaustũ sempiternũ. Hæc
dicit dominus Deus. a Si dederit princeps (siue
dux) donum alicui de filiis suis, hereditas eius,
filiorũ suorũ erit, possidebunt eam hereditarie.
Sin autem dederit legatũ de hereditate sua vni
seruorum suorum: erit illius vsq; ad annum re-
missionis (pro quo Theodotio ipsũ verbũ He-
braicũ posuit, b דרר.) Et reuertetur ad princi-
pẽ: hereditas autẽ eius filiis eius erit. Et nõ acci-
piet princeps de hereditate populi per violen-
tiam, & de possessione eorũ: sed de possessione
sua hereditatem dabit filiis suis: vt non disper-
gatur populus meus vnusquisque à possessione
sua. h Et introduxit me per ingressum qui erat
ex latere (vel post tergũ) portæ in gazophylacia
sanctuarij ad sacerdotes, (siue in exedras & tha-
lamos) quæ respiciebãt ad Aquilonem: & ecce
ibi erat locus vergens ad Occidentem, (siue ad
mare:

beat pro tempore, & proprietatem possessionis filij princi- G
pis. Quod autem sequitur: *Et non accipiet princeps de heredita-*
te populi per violentiam, (siue vt LXX. transtulerunt, *vt oppri-* להונתם
mat eos: vel vt Aquila & Symmachus, *vt affligat eos atque cõ-*
tristet: sed de possessione sua hereditatem dabit filiis suis.) Sugil-
lat nõ solum illius temporis sa-
cerdotes & principes, sed no-
stri quoque, qui ditiores fiunt
sacerdotes dignitate, & præter
ea quæ sibi domini dispositio-
ne debentur, tollunt à paupe-
ribus per violentiam, vel sub
honoris nomine diuites spo-
liant: vt ipsis quoque filiis suis,
quibus paterna debetur here-
ditas, nil debeant derelinque-
re, nisi quod sibi à parentibus
derelictum est. Ergo qui ditior
est sacerdos quam venit ad sa-
cerdotium, quidquid plus ha-
buerit nõ filiis debet dare, sed
pauperibus, & sanctis fratrib⁹ b deror.
& domesticis fidei, qui vincũt
merita liberorum: vt reddat ea
quæ domini sunt, domino suo
qui loquitur in euãgelio. *Quid-*
quid vni istorum fecistis, mihi Matt. 25. d
fecistis. Ipse enim in pauperib.
suscipitur hospitio, visitatur in
carcere, nudus tegitur, sitiens
bibit, saturatur esuriens. *Vt nõ*
dispergatur, inquit, *populus*
meus vnusquisque à possessione
sua. Si enim licentiam habue-
rit princeps, vel accipere, vel
rapere, vel sub figura honoris, tenere, quæ non sunt sua, & Num. 27. b
liberis derelinquere: populus, qui in nomine Dei fuerat con- 36. c
gregatus, dispergetur in partes, atque lacerabitur: siue iuxta H
legem, ne paulatim alterius hereditas transeat ad aliũ, & pe-
reat funiculus diuisionis, per quem sorte ad vnumquemque
venit hereditas. Dispergit ergo populum Dei & aufert ab eo
possessionem fidei sempiternam, qui aliena dona, vel bona,
vel rapina, vel adulatione, vel blanditiis, vel prætextu reli-
gionis, filiis, fratribusque & consanguineis derelinquit.

b ¶ *Et introduxit me, &c. Et dixit ad me. Hæc est domus culi-*
nariam, in qua coquent ministri domus victimas populi, seu *vi-*
ctimam. Hoc enim Hebraice significat † זבח.] Vir qui cala- † zebah.
mum tenebat manu, & funiculum cementarij, quo ædifi-
cium metiretur, Introduxit, inquit, me per ingressum qui
erat ex latere portæ, vel post tergũ portæ. (Nec posuit cuius
portæ. Oriẽtalis, australis, aut alterius plagæ, sed reliquit in-
certum.) vt irem ad locum sanctuarij, & in gazophylacia, si-
ue in cubicula sacerdotum, quæ respiciebant ad Aquilonem לשכות
& ad mare, ad Septentrionem videlicet & ad Occidentem:
hanc habente scriptura sacra consuetudinẽ, vt pro situ ter-
ræ Iudææ, semper mare Occidentem vocet. Et considerã-
dum quod locus sacerdotũ vbi pro delicto, siue ignorantia, אשם
& pro peccato coquuntur sacrificia, ne cruda offerantur, in
atrium exterius ad Aquilonem & Occidentem positus sit:
vnde ventus frigidissimus oritur, & ibi solis lumen occum-
bit. Ex quo ostenditur, quidquid ad edulium pertinet, vel
pro errore esse, vel pro peccato. Sin autem & pro ignorantia
offertur sacrificium, quanto magis pro delicti conscientia
Vnde & Iob offerebat mane quotidie Hostiam pro filiis suis Iob 1. a
timens ne per ignorantiam deliquissent. Quod autem sequi-
tur: *Vt non efferant in atrium exterius, & sanctificetur popu-*
lus, qui sanctificationi non fuerat præparatus: illud signifi-
cat, ne facile non sanctificatis sancta tribuamus: nec mitta-
mus) iuxta Euangeliũ) margaritas ante porcos, nec demus Matt. 7. a
sanctum canibus. Denique Moyses tribus diebus ab omni Exod. 19. a
immunditia, & ab vxorum complexu vult populum sancti-
ficari, vt accedat ad montem Sina & sanctificatus sancta su-
scipiat. Si autem accessuri ad audienda & suscipienda verba
Dei, sanctificari iubentur ab vxoribus, manifestum est in
lege illud apostolicum contineri: *Nolite fraudare inuicem, nisi* 1. Cor. 7. a

A *forte ex consensu ad tempus, vt vacetis orationi*:& ex consensu abstinendũ ab vxoribus, vt vacemus orationi. Post hæc scriptum est:*Et eduxit me in atrium exterius, & circumduxit me per quatuor angulos atrij: & ecce atriolũ erat in angulo atrij, atriola singula per angulos atrij: in quatuor angulis atrij atriola disposita.* Ille vir, quem sæpe commemorat, eduxit eum de loco sacerdotum, qui vergebat ad Aquilonem, vbi erat locus vergens ad occidentem, siue qui erat separatus, vbi coquũt sacerdotes pro delicto, & pro peccato, vel ignorantia: eduxit autẽ in atriũ exterius. Ex quo intelligimus illud atriũ de quo egressus est, fuisse interius & multa esse atria in scripturis sanctis, de quib. legimus: *Qui statis in domo domini, in atriis domus Dei nostri.* Et in Ioanne: *Et alias oues habeo, quæ non sũt ex hoc atrio, & illas oportet me adducere, & vocem meã audiẽt, & fiet vnum atrium, & vnus pastor*: hoc enim Græce αὐλὴ significat, quod Latina simplicitas in ouile transtulit. Quando autem dicit, ex hoc atriu, ostẽdit esse & aliud: quod vel in gentium turba, ad distinctionẽ Israel, vel in cœlis ad separationem terreni atrij demonstratur, & pro qualitate meritorum vnicuique officio atriũ delegatũ: super quo in anterioribus plenius disputatum est.

Τόπ⊙ κεχωρισμέν⊙.

Psal 134 a

Ioan 10. c ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης

Hoc autem atrium, de quo nunc sermo est, per singulos angulos quatuor habebat atriola, quæ Lxx. minora vocant, & nos pro facilitate sensus ἀνακεφαλαιώσεως, atriola diximus. Quadraginta cubitorum erant per lõgum, & triginta per latum. De quibus numeris in hoc eodem propheta disputasse me memini: quod aliud ad tribulationes & angustias, aliud ad perfectã referatur ætatem. Vnde quadraginta diebus Moyses, & Helias, & dominus atque saluator in eremo ieiunarunt: & ad sacerdotale officium, non post vicesimumquintũ ætatis annum, sed post tricesimum accedunt. Quamobrem & dominus triginta annorum erat, cum venit ad baptismũ: & in hoc eodem propheta tricesimus annus ponitur in exordio. Vbi igitur cibi, ibi & angustia atque tentatio, per quæ parantur cibi. Et vbi in perfecti viri venerimus ætatem, ibi calcanda sunt omnia, & dicendum: *Habẽtes victum & vestitum, his contenti simus.* Et: *Si dederit mihi dominus cibum ad vescẽdum, & vestem ad operiendum.* Vel certè illud: *Esca ventri, & venter escis. Deus autem & hunc & illas destruet.* Neque enim in futuro mãducabimus & bibemus, sed illo vescemur pane, qui de cœlo descendit: de quo in psalterio canitur: *Panem angelorum mãducauit homo.* Et: *Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui misit me.* Quod autẽ mensura vna atriolorum erat quatuor, quæ atrij maioris angulos possidebant, quatuor mundi significat plagas: quod in sudore vultus nostri comedamus panem, & omnis labor ventri stercorique proficiat. Quæ quatuor atriola, vel vnus paries ambiebat, & culinæ fabricatæ erant subter porticus per gyrum, vel propinqua habebant accubita: vt vbi cibi, ibi & mensarum præparatio. Et ne forsitan ignoraret propheta quid essent quæ cerneret, dixit ad eum: Hæc est domus culinarum, in qua coquent ministri domini victimas populi. Populi quidem victimæ, quæ offeruntur pro delicto, siue ignorantia, & pro peccato, sunt alimenta, & refrigeria sacerdotum: vt meminerit nihil se aliud debere appetere, cum etiam in templo carnes ad eorum refrigeria præparatæ sint.

B

Sep 41.

Exod 34 d
3 Reg. 19. b
Matt 4. a
Num 4 a

Luc 3. e

1 Tim 6 b
Gen 28 d
1 Cor. 6 c

Ioan 6 d
Psal 77 c
Ioan 4 a

mare: & vt Lxx. transtulerunt, separatus.) Et dixit ad me: Iste est locus vbi coquent sacerdotes pro delicto & pro peccato (siue pro ignorãtia,) vbi coquent sacrificium (siue manaa & donũ,) vt non efferant in atrium exterius, & sanctificetur populus. Et eduxit me in atrium exterius, & circumduxit me per quatuor angulos atrij: & ecce atriolum erat in angulo atrij, atriola singula per angulos atrij. In quatuor angulis atrij atriola disposita, quadraginta cubitorum per lõgum, & triginta per latum: mensuræ vnius quatuor erant. Et paries per circuitum ambiens quatuor atriola: & culinæ fabricatæ erant subter porticus per gyrum (siue prope accubita, quæ Aquila, στιβάδας interpretatus est. Symmachus περιφράγματα, Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit מבשל.) Et dixit ad me. Hæc est domus culinarum, in qua coquent ministri domus victimas populi, (siue victimam.)

CAP. XLVII.

ET conuertit me ad portam domus, & ecce aquæ egrediebãtur subter limen dom⁹ ad orientem. Facies enim domus respiciebat ad orientem, aquæ autem descendebant in latus templi dextrũ ad meridiẽ altaris. Et eduxit me per

CAP. XLVII.

ET *conuertit me, &c. Et mensus est mille, torrentẽ, &c.*] Pro quo Lxx. transtulerunt: Et mensus est mille, & non poterat pertransire: quomodo ferebantur aqua instar præcipitis torrentis, qui transiri nõ potest. Aquæ istæ quæ egrediebantur subter limen domus, id est, templi, non ferebantur ad Aquilonem & ad Occidentem, sed ad Orientem: & in latere templi dextro, id est, ad meridiem: ipsamque meridiẽ non cuiuslibet loci, sed altaris. Ex quo perspicuũ fit sacras esse aquas, & Saluatoris nostri significare doctrinã: iuxta illud quod scriptũ est: De Siõ egredietur lex, & verbũ dñi de Hierusalem. Et in alio loco. Repleta sunt omnia sciẽtia dñi, sicut aqua multa operiens mare. De his aquis & Zacharias propheta vaticinatus est, dicẽs: *In die illo egredietur aqua viuens de Hierusalẽ: & mediũ eius in mare primũ, medium autem illius in mare nouissimũ.* De his aquis & ad Samaritanã domin⁹ loquebatur. *Si scires quis est qui dicit tibi, da mihi bibere: tu forsitã petisses eum & dedisset tibi aquam viuentem.* Et iterum: *Omnis qui bibit de aqua ista, sitiet denuo, qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternũ.* Et in tẽplo clamabat atq; dicebat: *Si quis sitit, veniat ad me & bibat. Qui credit in me (sicut dicit scriptura) flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ: hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum.* Istæ sunt aquæ, de quibus propheta loquebatur in psal. *Super aquas refectionis educauit me.* Et Ezechiel: *Assumam vos de gentibus, & congregabo vos de vniuersis terris, & adducam vos in terram vestram, & aspergam super vos aquã mundã, & mundabimini ex omnibus immunditiis vestris. Apparuerunt enim fontes aquarum.* Et in nonagesimosecundo psalmo canitur: *Eleuauerũt flumina domine eleuauerunt flumina voces suas, eleuauerunt flumina fluctus suos, à vocibus aquarũ multarum. Mirabiles elationes maris.* Istæ sũt aquæ Siloe, quæ vadunt cum silentio, de quibus loquitur Esaias: *Haurietis aquas de fontibus saluatoris.* Et psalmista: *Benedicite domino de fontibus Israel.* Et idẽ Esaias de domino saluatore: *Iste*, ait, *habitabit in excelsa spelunca petræ fortissimæ. Panis ei dabitur, & aqua illius fidelis.* Erupit enim in deserto aquas, & vallis in terra sitienti. Diciturque credentibus, *Noli timere: quoniam redemi te, vocaui te nomine tuo: meus es tu: & si transieris per aquam, tecũ ego sum.* Et rursum: *Qui sititis, ite ad aquam.* Et per Hieremiam loquitur Deus: *Duo mala fecit populus meus: Me dereliquerunt fontẽ aquæ viuæ: & foderunt sibi lacus qui aquã continere nõ possunt.* Sicut igitur legimus in bonam partem aquas, quæ egrediuntur de limine templi, & referuntur ad doctrinã ecclesiæ: sic sunt aquæ amaræ, & aquæ pessimæ ad quas Hieremias propheta nos prohibet accedere, dicens: Quid vobis & viæ Ægypti vt bibatis de aquis Geõ? quæ Hebraice dicuntur שיחור, id est, turbidæ atque cœnosæ. De quibus iratus super hæreticis loquitur Deus: *Ecce ego cibabo eos angustiis: & dabo eis potum aquam fellis*: in qua draco regnat Ægyptius, qui dicit: *Mea sunt flumina, & ego feci ea*: qui *omne excelsum videt*: & ipse est rex eorum qui in aquis sunt. Vnde vir ecclesiasticus dominum deprecatur, & dicit: *Saluum me fac domine: quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam. Infixus sum in limo profundi, & non est substãtia. Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me.* Et iterum, *Libera me ab his qui oderunt me, & de profundis aquarũ: non me præcipitet tẽpestas aquæ, nec absorbeat me profundũ: neque vrgeat super me puteus os suum*: Et in alio psalmo: *Nisi quia dominus erat in nobis, dicat nunc Israel: nisi quia dominus erat in nobis, cũ exurgerẽt homines in nos, forsitan viuos deglutissent nos. Cũ irasceretur furor eorum super nos, forsitan aqua absorbuisset nos.* Et spõsa in Cantico cãticorũ: *Aqua multæ nõ poterit*

C

Esa. 2. a
Ibid 11 a
Sec 70.
Zach. 14 b
Sec. 70.
Ioan. 4 b
Ioan. 7 f
Psal. 22 a
Sep 36 a
D
Psal 17. c
Esa. 8 b
Ibid. 12 a
Psal. 67 f
Esa. 13 a
Sec. 70.
Ibid. 35 a
Ibid. 43 a
Esa 55 a
Hier. 2 a
Ibid. d
Sec. 70.
a Sihor.
Ibid. 9. c
Sec. 70.
Sep 29. a
Sed. 70.
Psal 68 a
Ibid. 133.
Cant 8 a

per viam portæ Aquilonis, & conuertit me ad
viam foras portam exteriorem, viam quæ respi-
ciebat ad Orientem: & ecce aquæ redundantes
à latere dextro. Cum egrederetur vir ad Orien-
tē, qui habebat funiculum in manu sua, & men-
sus est mille cubitos, & traduxit me per aquam
vsque ad talos, (siue transiuit in aqua, aquam
remissionis. Rursumq; mensus est mille, & tra-
duxit me per aquam vsq; ad genua (siue transi-
uit in aqua, aquam vsq; ad fœmina.) Et mensus
est mille, & traduxit me per aquam vsque ad re-
nes: (siue & transiuit aquam vsq. ad lumbos.)
Et mensus est mille, torrentem, quem nō potui
pertransire: quoniam intumuerant aquæ pro-
fundæ torrentis, qui non poterat transuadari.
a Et dixit ad me: Certe vidisti fili hominis: & e-
duxit me, & conuertit ad ripam torrentis (siue
fluminis.) Cumq. me conuertissem (siue con-
uertisset,) ecce in ripa torrentis (siue fluminis)
ligna multa nimis (siue arbores multæ nimis: ex
vtraq. parte. Et ait ad me. Aquæ istæ quæ egre-
diuntur ad tumulos sabuli orientalis, & descen-
dunt ad plana deserti (siue aqua ista quæ egredi-
tur in Galilæā, quæ vergit ad Orientē, & descē-
dit ad Arabiā) intrabunt mare, & exibunt, & sa-
nabun.

E *Poteris restinguere charitatē, & flumina non demergent eā.* Ista
Ose 6.c est aqua de qua dicit Osee. *Contempsit me Galaad ciuitas, quæ*
Ose 10. *operatur vanitates, conturbans aquā: & fortitudo eius vir: pi-*
מרה *ratæ.* Quæ aqua alio nomine vocatur marach hoc est, ama-
ritudo: in qua lignū crucis mittitur, & amara vertuntur in
Exod. 15.d dulcia. Cōsidera legem Moysi,
si intelligatur iuxta sensum car
Ibid. 21.g neum Iudæorum, quo modo
amara sit, effodiens *oculum pro*
Gen. 38.d *oculo, dentem pro dente*: Iudæ in
Osee 1.a Thamar fornicationem, & O-
Hier. 13. see iunctum fornicariæ, He-
Num. 12. remiæ μοιχείαν, Moysi vxorē
Exod. 2. Æthiopissam, & interfectio-
nem Ægyptij, & mille alia: quæ
si intelligamus iuxta occiden-
tem literam, & non iuxta spiri-
tum viuificantem, amara sunt,
& lectorem suum non tam æ-
dificant, quam destruunt. Istæ
igitur aquæ, quæ egrediuntur
de templo domini, & pergunt
ad Orientem, descendūt in la-
tus templi dextrum ad altaris
meridiē, vbi sponsus conuiuas
suos pascit, & accubat. Quod
Cant. 1.b autem sequitur. *Et adduxit me*
per viam portæ Aquilonis, &
conuertit ad viam, foras portam
exteriorem, viā quæ respiciebat
ad Orientem: illud latenter ostē-
dit, quod statim ad portam o-
rientalem peruenire non pos-
sumus, nisi per viam portæ A-
quilonis longo circuitu perue-
niamus ad eam. Nisi enim ven-
tum frigidissimum vicerimus calore fidei, & calcauerimus
F regiones eius, (vt impleatur illud in nobis Apostolicū: *Deus*
Rom. 16.c *autem pacis conteret satanā sub pedibus vestris velociter*,) por-
tam, per quam egrediuntur aquæ, & sunt à latere dextro, in-
gredi nō valebimus. Et nota quod aquæ istæ, quæ egrediun-
tur per portam Orientis, intantum leuas partes fugiunt, vt à
dextris altaris ad meridiem pergere describantur. Vir autem,
inquit, ille, qui habebat funiculum in manu, cum me duxis-
set per portam Aquilonis forinsecus ad viam, quæ respicie-
bat Orientem, & ipse quoque esset in eodem loco, mensus
est eiusdem aquæ mille cubitos, & traduxit me per aquam
vsque ad talos: quos Aquila & Symmachus & Theodotio
ἀστραγάλων interpretati sunt: pro quibus LXX. transtule-
runt: & transiuit in aqua aquam remissionis. Quod intelli-
gere possumus prima hominum significare peccata: quæ
ingredientibus nobis aquas domini, dimittuntur & baptis-
mi ostendunt gratiam salutarem, & initia sunt profectuum,
tamen ipsi sublimia. Denique ad talos vsque pertingunt, qui
plantæ calcaneoque vicini sunt, quod patet morsibus colu-
Gen. 3.c bri, dicente domino. *Tu eius obseruabis caput, & ipse obserua-*
Sec. 70. *bit tuum calcaneum.* Et in psalterio de Iuda dicitur proditore:
Psal. 40.a *Qui edebat panes meos, magnificauit super me supplantationem*
siue *calcaneum*: hoc enim Græcum πτέρνα, significat.) Post
mille autem cubitos, qui perueniunt vsque ad talum, men-
sus est alios mille cubitos in aqua: & traduxit me vsque ad
genua. Post remissionem siquidem peccatorum, & iter pro-
fectuum, quando paululum de terrenis ad altiora conamur
Philip. 2.d ascendere, flectimus domino genua, dicente Apostolo: *Vt*
omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum: &
omnis lingua confiteatur, quoniam dominus Iesus Christus in
gloria est Dei patris. Tertio mensus est mille alios cubitos: &
traduxit, inquit, me per aquam vsque ad renes. His enim
gradibus ad sublimia peruenimus: quæ tamen ipsa sublimia
vsque ad lumbos, & renes perueniunt: vt omnis in no-
bis ignobilis libido truncetur, & possideamus sanctifica-
tionem corporis, sine qua nemo videt Deum. Vnde & in
Heb. 12.d hoc eodem propheta: à pedibus vsque ad lumbos Deus
Soph. 1.a igneus cernitur. Indigent enim igne & purgatione opera
Psal. 37.c lumborum: dicente iusto. *Quoniam lūbi mei repleti sunt illu-*

G *sionibus*: per quos nobis & in die, & in noctium phantasma-
te illudit inimicus. A lūbis vero vsque ad caput, & verticem,
pretiosissimo metallo electri fulgore resplendet: vt nihil in
se sordium, nihil habeat vilitatis. Vnde nunc quarto dicitur:
Et mensus est mille, (subauditur, cubitos,) *torrentem* (quod LXX.
non transtulerunt,) *quem non*
potui pertrāsire: multo melius,
quam LXX. qui dixerunt, & nō
poterat pertransire. Propheta
enim, & omnis humana natu-
ra, post lumbos, torrentem co-
gitationū, & incentiua in cor-
de vitiorum, non potest per-
transire. Vir autem ille qui in-
dutus erat baddim, & ductor בדים
prophetæ, liquido pertransiit,
qui peccatum non fecit, nec
dolus inuentus est in ore eius.
Causasq; reddit, cur propheta Esa. 53.c
mille quartos cubitos non po-
tuerit pertransire: *quoniam*, in-
quit, *intumuerant aquæ profun-*
dæ torrentis, qui non potest trā-
suadari. Et quo modo scriptum
est gloriante propheta: *Torrē-* Psal. 123.e
tem pertransiuit anima nostra:
Sed facile soluitur, si sciamus
pro hoc scriptum esse in He- נחלה
bræo: *Torrens pertransiit ani-* עבר
mam nostrā. De hoc torrente & על
Esaias loquitur: *Ecce ego inclino* נפשנו
super eos sicuti fluuius pacis, & Esa. 66.d
sicut torrēs inundans gloriā gen-
tiū. Et in tricesimoquinto psal-
mo de sanctis dicitur: *In prote-*
ctione alarum tuarum sperabūt,
Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente deliciarum
tuarum potabis eos: quoniam apud te est fons vitæ. Et in cente- H
simo vicesimo quinto: *Conuerte domine captiuitatem nostrā,* Psal. 125.
sicut torrens in Austro. Et super saluatore: *De torrente bibet in* Psal. 109.
via. Quis enim hominū *gloriari potest castum se habere cor*: vel Prou. 20.d
ad cuius mētem per oculorum fenestras, mors concupiscen- Hier. 9.f
tiæ non introibit? & (vt parum dicam) animi titillatio? *Mū-* 1 Ioan. 5.d
dus enim in maligno positus est: & à pueritia appositū est cor Gen. 8.c
hominis ad malū: vt ne vnius quidem diei à natiuitatis suæ Iob. 14.a
exordio, sine peccato sit humana cōditio. Vnde & Dauid cō- Sec. 70.
fitetur in psalmo: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum,* Psal. 50.a
& in peccatis concepit me mater mea. Non in iniquitatib. ma-
tris meæ, vel certe meis, sed in iniquitatibus humanæ condi-
tionis. Vnde & Apostolus dicit: *Regnauit mors ab Adā vsque* Rom. 5.d
ad Moysen, etiam super eos qui nō peccauerunt, in similitudinem
præuaricationis Adæ. Quod cubitos genere masculino, & nō
neutrali, cubita dicimus, iuxta regulam Grammaticorum, &
in superioribus docui, non nos ignorantia hoc facere, sed
consuetudine, propter simplices quosque & indoctos: quo-
rum in congregatione ecclesiæ maior est numerus.
a ¶ *Et dixit ad me*: &c.] Totum capitulū quanquā prolixum
sit simul ponere volui: ne sensum legentis irrumperem, &
lectionis ordo diuisus in partes, audientis intelligentiā con-
turbaret. Primumque dicendum, quod pro torrente qui in
Hebraico dicitur b נחל, & Græco sermone χείμαῤῥος ap-
pellatur: LXX. flumen transtulerūt. Deinde pro Galilæa, quæ b nahal
Hebraice dicitur c גלילה: Aquila θῖνας interpretatus sit: c gelila
quod tumulos significat arenarū: Symmachus μεθόριον: quod
possumus transferre confinium. Pro Arabia quoque Sym- ערבה
machus, inhabitabilem: Aquila, humilia, vel plana: Theo-
dotio, Arabas transtulerunt. Dicamus ergo quid nobis vi-
deatur in singulis. Vir ille qui erat ductor Ezechielis, com-
monet prophetam, vt diligentius intueatur & videat, & oc-
culta mysteria oculis mentis attendat. Vocat autem filium
hominis, vel in figurā domini saluatoris (etenim Ezechiel
interpretatur, fortitudo vel imperium Dei) vel certe ad co- יחזקאל
monitionem fragilitatis humanæ: ne obliuiscatur condi-
tionis suæ, dum ei magna monstrantur, & commonitum
ducit atque conuertit ad ripam torrentis: vt quoniam me-

A diam profunditatem transire non poterat, saltem ea quæ in ripis sunt, recognoscat. Cumque, ait, me conuertissem, siue ille me conuertisset, qui ductor erat & monitor, ecce in ripa torrentis, siue fluuij, ligna multa, vel arbores plurimæ nimis ex vtraq; parte. Torrens iste, qui pro aquarū abundātia fertur more torrentis, & suscipit de cœlo pluuias (de quo in præterita diximus lectione,) ipse à LXX. appellatur fluuius, eo q perpetuas aquas habeat, nec de pluuiis hunc inde collectas, sed de viuo & perpetuo fonte manantes. De quo fluuio multa in scripturis sanctis legimus, sed in præsentiarum pauca dicēda sunt: ac primū illud: [Psal. 45. a] *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.* Et in alio loco: [Ibid. 64. b] *Flumen Dei repletū est aquis: præparasti cibum eorū: quia sic est præparatio eius.* [Ibid. 92. a] Rursumq; pluraliter: *Eleuauerunt flumina domine, eleuauerunt flumina voces suas, eleuauerunt flumina fluct⁹ suos à vocibus aquarum multarū: Mirabiles elationes maris.* Et in Esaia: [Esa. 43. c Sec. 70.] *Faciam in deserto viā, & in inuio flumina.* Et in alio eiusdē loco manifestius: [Ibid. 35. a Sec. 70.] *Apparebit in Sion fluuius decurrens, gloriosus in terra sitienti.* Super hunc fluuium erant arbores plurimæ ex vtraque parte ripæ: vt inter duo scilicet instrumenta, vetus & nouū, clausus curreret fluuius. Ligna autem multa, vel arbores plurimas & multas nimis, illas arbitror, quas in paradiso scriptura commemorat pomis variis abundare: docetque prophetā ductor præuius & magister, & dicit: Aquæ istæ quæ egrediuntur, [B] vel in Galilæam gentium iuxta LXX. vel (vt vetius in Hebræo continetur) ad tumulos sabuli Orientalis, & descendunt ad plana deserti, vel ad Arabiam: intrabunt mare, vel ad exitus maris, & sanabuntur aquæ. [אל הגלילה הקדמונה על הערבה] Aquas vel baptismi gratiam, vel euangelicam significare doctrinam, dudum diximus. Quæ si egrediantur de limine templi domini, & apostolicam teneant disciplinā, tumulos sabuli, steriles prius & infertiles, faciunt esse frugiferos, & omnia plana atq; deserta ita irrigantur, vt exprimant in se Hierichontini fluuij sacramentum: [4 Reg. 2. d] quem Helisæus euangelico & apostolico curauit sale: intantum vt vbi prius sterilitas fuerat & mors, ibi vbertas esset & vita. Nec solum deserta sanarunt, sed intrant mare Orientale: mare videlicet mortuum, in quo nihil poterat esse vitale, & mare amarissimum: quod Græce λίμνη ἀσφάλτου, id est, stagnum bituminis vocatur. Mirumque in modum aquis euangelicis aquæ sanantur mortuæ: quæ ab eo quod nihil in se vitale habeant, nomen mortis sortitæ sunt. Noo enim nouerāt eum qui dicit: [Ioan. 14. a] *Ego sum vita, & veritas.* Et reuera iuxta literā hucusq; nihil quod spiret, & possit incedere præ amaritudine nimia in hoc mari reperiri potest: nec cochleolæ quidem paruique vermiculi & anguillæ, & cætera animantium siue serpentium genera: quorum magis corpuscula possumus nosse quam nomina. Denique si Iordanis auctus imbribus pisces illuc influens rapuerit, statim moriuntur, & pinguibus aquis supernatant. Cum hęc itaque nihil vtilitatis habeant, vt simplex sermo testatur (etiam si facta fuerint, quod stulta Iudæorum superstitio credit) iuxta intelligentiam spiritualem, domini torrente curatæ, habebunt pisces plurimos, & viuent omnia ad quæ torrens iste peruenerit: ita vt piscatores stent super ripas ab Engaddi, vsque ad Engallim: [עין גדי] quorum prius fontem siue oculum hœdi, [עין עגלים] sequens fontem oculumue vitulorum sonat. Eogallim enim in principio est maris murtui, vbi Iordanis ingreditur. Engaddi vero vbi finitur atque consumitur. Mare autem mortuum illud puto esse, de quo Zacharias loquitur: [Zach. 14. b Sec. 70.] *In die illa egredietur aqua viuens de Hierusalem, & mediū eius in mare primum.* Daniel quoque in hæc verba consentit: [Dan. 7. a] *Videbam, & ecce quatuor venti cœli innitebantur in mari magno.* Et Dauid: [Psal. 92. a] *Mirabiles elationes maris.* Et ex persona saluatoris in psalmo: [Ibid. 68.] *Veni in profundū maris, & tēpestas demersit me.*

Rex quoque Ægypti iuxta eundem Ezechielem draco appellatur, [Ezec. 32. a] qui habitat in mari, & ventilat fluminibus quasi cornibus suis. [Psal. 103. e] Et iterū: *Hoc mare magnum & spatiosū.* Quod quādiu non susceperit in se aquas fluminis siue torrentis, omne quod in se habet, mortificat: sed dominus, de quo dictum est: Percutiet & curabit post duos dies, & in die tertio surgemus, & viuemus in conspectu eius: ipse loquitur in eodē propheta Osee: [Osee 6. a Sec. 70.] *Ego colligaui Ephraim: suscepi eum in brachio meo, & non cognouerunt, quia sanaui eos* [Ibid. 11. a Sec. 70.] *in corruptione hominis:* qui [Esa. 53. b] *vulneratus est propter peccata nostra, & infirmatus pro iniquitatibus nostris: Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus.* Ipse istud mare quod est salsissimum, & nimia amaritudine mortuū, sua morte sanauit: qui dicit per Esaiā: [Ibid. 61. a] *Spiritus domini super me: propter quod vnxit me euangelizare pauperibus misit me: sanare eos qui contriti sunt corde.* Vnde per Hieremiam clamitat. [Hier. 3. g] *Conuertimini filij conuertentes, & sanabo contritiones vestras.* Dixit enim populus impatiens: & dolorem vulnerum suorum diutius ferre non sustinens. *Transiuit æstas, pertransiit messis, & nos saluati non sumus.* Vnde respondit ei dominus. [Hier. 8. g] *Numquid resina non est in Galaad: aut medici non sunt ibi?* Quare non ascendit sanatio filiæ populi mei? Et ipse Hieremias vociferatur, & dicit: [Ibid. 17. b] *Sana me domine, & sanabor: saluum me fac, & saluus ero.* Denique angeli qui præsides erant populi Iudæorum: eo tempore quando clamauit multitudo insipiens & ait: [Matt. 27. e] *Sanguis eius super nos & super filios nostros.* Et: *Velum templi scissum est.* [D] & omnia Hebræorum sacramenta reserata: [Hier. 51. a] responderunt precipienti dominu atq; dixerunt. *Curauimus Babylonem, & non est sanata: relinquamus eam,* vrbem videlicet confusionis atque vitiorum. Vnde & Iosephus in sua narrat historia: [Lib. 7 de bello Iud. c. 12.] quod postquam dominus crucifixus est, & velum templi scissum est, siue liminare templi fractum corruit: audita sit vox in adytis templi virtutum cœlestium, transeamus ex his sedibus. Hoc totum non superfluū, sed necessario dictum sit: quia mare murtuum, influentem in se flumine domini, dicitur esse curatum. Super hoc mare ab Engaddi, oculo & fonte hœdi, qui pro peccato semper offertur, vsque ad Engallim fontem vitulorum, qui mactantur domino, & imitantur vitulum cornua efferentem & vngulas: qui in typo saluatoris ad altare mactatur: erunt piscatores, quibus loquitur dominus Iesus: [Matt. 4. c] *Venite ad me, & faciam vos piscatores hominum:* de quibus & Hieremias: [Hier. 16. e] *Ecce ego,* inquit, *mittam piscatores.* Et plurimæ species, imo genera piscium erūt in mari quondam mortuo. Quos pisces ad dexteram partem iubēte domino extraxit Petrus, [Ioan. 21. a] & erant centum quinquagintatres, ita vt præ multitudine eorum retia rumperentur. Aiunt autem qui de animantium scripsere naturis & proprietate, qui ἁλιευτικὰ tā Latino, quam Græco didicere sermone: de quibus Oppianus Cilix est poeta doctissimus: centum quinquagintatria esse genera piscium: quæ omnia capta sunt ab apostolis, & nihil remansit incaptum: dum & nobiles & ignobiles, diuites & pauperes, & omne genus hominum de mari huius sæculi extrahitur ad salutem. Quod autem sequitur: [בצאתיו ובגבאיו] *In litoribus autem eius & in palustribus, siue in his quæ extra litora egrediuntur, aquæ non sanabuntur:* illud latenter ostendit, quod qui in Noe arca non fuerit, pereat regnante diluuio, & quos iste fluuius non attigerit, non suscipiant sanitatem: sed in salinas, inquit, dabuntur, iuxta illud q scriptum est: [Prou. 19. d] *Pestilente flagellato, stultus sapientior erit.* Erudiuntur enim boni exempla peiorū. Siue in salinas dabuntur, iuxta illud quod in euangelio scriptum est: [Mat. 5. g] *Bonum est sal: si autem sal infatuatum fuerit, in nihil est vtile:* vt in perpetuum frugibus careant, & virore: Quod & vrbs post ruinam sale conspersa demonstrat Super torrentem vero siue fluuium, orietur

nabuntur aquæ. Et omnis anima viuens (vel animaliū) quæ serpit (siue serpentiū) quocunq. venerit torrens (siue fluuius) viuet: & erūt pisces multi satis postquāvenerint illuc aquæ istæ, & sanabuntur, & viuent omnia ad quæ venerit torrens (siue fluuius.) Et stabunt super illas piscatores, ab Engaddi vsque ad Engallim siccatio sagenarum erit. Plurimæ species erunt piscium eius, sicut pisces maris magni, multitudinis nimiæ. In litoribus autem eius, & in palustribus: (siue in his autem quæ egrediuntur ripas, & sunt palustria) non sanabuntur, sed in salinas dabuntur. Et super torrentem (siue fluuium) orietur in ripis eius ex vtraq. parte omne lignū pomiferum: (siue frugiferum) non defluet folium ex eo (siue non inueterascet ex eo) & non deficiet fructus eius. Per singulos mēses afferet primi-

primitiua (siue innouabũtur omnia,) quia aquæ eius de sanctuario egredientur, & erunt fructus eius in cibum, & folia eius ad medicinam (siue & ascensio eius ad sanitatem.) [a] Hæc dicit dominus Deus: Hic est terminus in quo possidebitis terram in duodecim tribubus Israel: quia Ioseph duplicem funiculum habet. Possidebitis autẽ eam singuli æque vt frater suus: Super quam leuaui manum meam vt darem patribus vestris, & cadet terra hæc vobis in possessionẽ. [b] Hic est autem terminus terræ: ad plagam septentrionalem, à mari magno viæ Hethalõ veniẽtibus Sedada, Hemath, Berotha, Sabarim, quæ est inter terminum Damasci & confinium Hemath: atrium Thicon, quæ est iuxta terminum Hauran (siue Hauranitidis.) Et erit terminus à mari vsque ad atriũ Enon (Siue Seranan) terminus Damasci, & ab Aquilone ad Aquilonem terminus Hemath plaga septentrionalis. [c] Porro plaga orientalis de medio Haurã, & de medio Damasci, & de medio Galaad, & de medio terræ Israel, Iordanis disterminans ad mare orien-

E orietur in ripis eius ex vtraque parte omne lignum pomiferum: siue (vt omnes voce consona transtulerunt) βρώσιμον, quod cibum & escam tribuit, & quod mandi potest, appellaturque lingua Hebraica, [b] מאכל, & nihil iuxta Lxx. veterascet in eo: sed quotidie innouabuntur fruges eius: siue non defluet folium ex eo, & nõ deficiet fructus eius, iuxta illud quod in primo psalmo scriptũ est: *Et erit tanquã lignũ, quod plantatũ est secus decursus aquarũ, quod fructum suum dabit in tẽpore suo, & folium eius non defluet.* Per singulos, inquit, menses afferet primitiua: siue vt in Lxx. scriptum est: Fructus eius in renouatione sui primitiua dabit: vt omnes credentium fructus primitiæ sint, & singulis mẽses singulis apostolis deputentur. Hoc autem eueniet: quoniã aquæ eius de sanctuario egredientur. Ne putemus riparum esse, vel arborum, aut mensium tantarũ frugum abũdantiam, reddit causas vbertatis, & infert: Quia aquæ eius de sanctuario egredientur. (Rom. 9.c) *Non ergo volentis neque currẽtis, sed miserentis Dei est.* Horum omnium lignorum principatum tenet lignum vitæ: quod intelligitur sapientia, de qua scriptum est: (Prou. 3.c) *Lignũ vitæ est omnibus credentibus in eam.* Illudque quod dicitur: *Et erũt fructus eius in cibum, & folium eius ad medicinam*, diuinorum librorum sacramenta demonstrat: quorum alterum pertinet ad literam, alterum ad spiritum: vt verba simplicia intelligamus in foliis, in fructibus vero sensum F latentem. Sicut enim scientia scripturarum ducit ad regna cœlorum, & præbet nobis panem qui dicit: *Ego sum panis, qui de cœlo descendi*: (Ioan. 6. e) sic folia eius moralem doctrinam cõtinent, & tribuunt sanitatem, vt peccantium curent vulnera. Pro foliis quæ Hebraice dicuntur [e] עלה: (ale.) propter verbi & vocis similitudinem, Lxx. ascensionem transtulerunt: quod & ipsum sic edisseri potest: vt post cibos fructuum, verborum monitis ad cœlestia conscendamus.

[a] ¶ *Hæc dicit dominus Deus, &c.*] Pro eo quod nos diximus: quia Ioseph duplicem funiculum habet: Lxx. transtulerunt, augmentum funiculi (πρόσθεσις σχοινίσματος. יוסף) (Etenim Ioseph interpretatur, augmentum) rem intelligentes pro nomine, & lectoris animum confundentes. Subtracta enim Leuitica tribu, & templi sacrificiis delegata, remanebant vndecim tribus: quarum tribus Ioseph diuisa est in duas, Ephraim, & Manasse: (Ios. 17. d) qui dixerunt ad Iosue filium Nun. *Quare dedisti mihi possessionem sortis, & funiculi vnius, cum sim tantæ multitudinis, & benedixerit mihi dominus?* Quibus respõdit Iosue: Si *populus multus es, ascende in siluam, & succide tibi spatia in terra Pherezei & Raphaim, quia angusta est tibi possessio montis Ephraim.* Et iterum: *Dixitque Iosue ad domum Ephraim & Manasse: Populus multus es, & magnæ fortitudinis: non habebis sortem vnam, sed transibis ad montem, & succides tibi, atque purgabis ad habitandum spatia, & poteris vltra procedere, cum subuerteris Chananæum, quem dicis ferreos habere currus, & esse fortissimum.* Hoc propterea dixerim, quia nunc scriptura commemorat Ioseph, hoc est, Ephraim & Manasse, duplicem habere funiculum. Singulæ autem tribus iuxta multitudinẽ suam, æqualia accipiunt terræ spatia, nequaquam arbitrio diuidentis, sed sorte, quæ in domini potestate consistit. Denique & ipse Iosue, (Ios. 19. d) qui diuisor terræ fuit, non propriam sibi separauit terram, ne optimam elegisse videretur, sed accepit à principibus omnium tribuum Thamnathsareh (תמנתסרח) in monte Ephraim.

b ¶ *Hic est autem terminus terræ ad plagam septentrionalẽ, &c.*] Inter descriptionem terræ sanctæ duodecim tribuum Iosue filij Nun, & quæ nunc per Ezechielem fieri imperatur, hoc interest: quod ibi inter tribus sorte terra diuidi-

G tur: hic domini iubentis arbitrio delegatur. In Numerorum igitur libro, in quo omnis terra repromissionis per quatuor plagas breui sermone diuiditur, ab Aquilone, id est, plaga septentrionali ista descriptio est. (Num. 34. b) Porro ad septentrionalem partẽ à mari magno termini incipient, peruenientes vsque ad montem altissimum, à quo venies in Hemath, vsque ad terminos Sedada: ibuntque cõfinia vsque Zephtona, & villam Enan, siue Haser Enan (חצר עינן): Dicũtque Hebræi septentrionalem plagã incipere à mari magno: quod Palæstinæ, Phœnices, Syriæ, quæ appellatur Cœle, Ciliciæque prætenditur litoribus, & per Ægyptũ tẽdit ad Libyam. Quod autem dicit: *Peruenient termini vsque ad montẽ altissimum*, vident Hebræi autumnat vel Amanum montem significari, vel Taurum: quod nobis videtur verius. (Ibid.) A quo, inquit, venies in Hemath, quæ nunc Epiphania nominatur, ab Antiocho crudelissimo tyrãnorũ nomine cõmutato: Nam cognomentum habuit ἐπιφανὴς. Vsque ad terminos, inquit, Sedada: qui locus & in præsenti Ezechielis ponitur lectione: Ibuntque confinia vsque Zephrona, quam vrbem hodie Zephyrium oppidum Ciliciæ vocant. Hoc autem quod sequitur: Et villa Enan: pro quo in Hebraico scriptum est, חצר עינן Haser Enan, & præsens continet locus. Et interim secundum historiam breuiter strinxisse sufficiat, & tam Numerorũ quam Ezechielis descriptionem sibi ex latere copulasse: vt prudens lector intelligat in quibus, vel eadem, vel H vicina, vel diuersa commemorarint. Nunc interpretatis nominibus singulorum, sequamur anagogen, & quid nobis videatur in singulis, præbente domino dissseramus. Hethalon (חתלון) interpretatur, incunabula mœroris: Sedada (צדדה), latus eius, à latere, nõ à latitudine intellige: Hemath (חמת), furor, qui Græce dicitur, χόλος: Berotha (ברותה), putei: Sabarim (סברים), circuitus montiũ: Damascus (דמשק), sanguis sacci, & osculi siue poculi. Domum autem siue atrium Thicon (תיכון), Symmachus interpretatur, atrium mediũ, quod pergit ad terminus Hauran (חורן). Igitur Thicon, medium sonat. Hauran quam Lxx. in Græcum vertere sermonem, Hauranitidis, iracundiam. Haser autem Enon (חצר עינן), quæ est terminus Damasci, in lingua nostra dicitur atrium fontis. Septentrionalis igitur plaga incipit à mari magno per viam Hethalon (quod interpretatur, incunabula mæroris) & per pœnitentiam venit ad Sedada, vbi est ex latere declinatio. Intelligimus enim impendentẽ nobis Hemath, hoc est, indignationem Dei: siue Hemath (חמת) veritate comperta, aperiuntur nobis putei Berotha: quos foderunt principes, Abrahã, Isaac, & Iacob: longoque circuitu peruenimus ad montes Sabarim: qui positi sont inter Damascum, hoc est, sanguinem cilicij, & confinium Hemath, vt supra diximus, veritatis. Sicut enim per mœrorem declinamus mala impendentia, & ex latere deuitamus: sic post sanguinem & cilicium vitæ sanguinariæ, antequam veniamus ad cõfinia Hemath, circuimus & peruenimus ad mõtes, de quibus scriptum est: (Psal. 124. a) *Mõtes in circuitu eius, & dominus in circuitu populi sui*: Qui locus appellatur, atrium Thicon, hoc est, atrium medium (vt interpretatus est Symmachus) iuxta terminos Hauran, quod (Mich. 7. b) iracundiam sonat, vt cum propheta dicamus: Iram domini sustinebo, quoniã peccaui ei. (Act. 9. a) *Et à mari vsque terminos Damasci*: in quo & apostolus Paulus à furore Iudaico, & effusione ecclesiastici sanguinis, lumen cæcitate conspexit & assumpto cilicio persecutionis veteris, euangelium prædicauit: vt perueniret ad atrium fontis æterni, & in aquilone quondam positus, apprehenderet terminum veritatis.

c ¶ *Porro plaga orientalis de medio Hauran, & de medio, &c.*] Pro quo in Numerorum libro ita scriptum reperi: (Num. 34. b)

orientale, metiemini plagam orientalē. [a] Plaga autem australis meridiana à Thamar vsque ad aquas contradictionis (siue ad aquas Marimoth. hoc enim contradictio siue διαδικασία hoc est, iurgia sonat.) Cades, & torrēs vsque ad mare magnū. Et hæc est plaga ad meridiē australis. [b] Et plaga maris, mare magnum à confinio per directum, donec venias Hemath: hæc est plaga maris. [c] Et diuidetis terram istam vobis per tribus Israel, & mittetis eam in hæreditatē vobis, & aduenis, qui accesserunt ad vos, qui genuerint filios in medio vestri, & erunt vobis sicut indigenæ inter filios Israel: vobiscum diuident possessionem in medio tribuum Israel. In tribu autem quacumque fuerit aduena, ibi dabitis possessionem illi, ait dominus Deus.

CAPVT XLVIII.

ET hæc nomina tribuum, à finibus Aquilonis iuxta viam Hethalon pergentibus Hemath, atrium Enan terminus Damasci ad Aquilonem iuxta viam Hemath: & erit ei à plaga

A Inde metientur fines contra orientalem plagam de villa Enan, hoc est, Haser Enan, vsque Sephama, & de Sephama descendent termini Rebla contra fontem; inde peruenient contra orientem in mare Cenereth, & tendēt vsque ad Iordanem, & ad vltimū claudentur mari. Supra Dixerat: Et erit terminus à mari vsque ad Haser Enan, terminus Damasci. A fine igitur septentrionalis plagæ, hoc est, atrio Enan, tēdunt fines iuxta Numerorum librum vsque Sephama, quam Hebræi Apamiam nominant, & de Apamia descendunt termini in Rebla, quæ nunc Syriæ vocatur Antiochia. Et vt scias Reblam hanc significare vrbem, quæ nūc in Syria Cœle nobilissima est, sequitur: Contra fontem: quem perspicuum est significare Daphnen: de quo fonte supra dicta vrbs, aquis abundantissimis fruitur. Hic autē locus à Cneo Pompeio, qui primus Iudæam Romano subegit imperio, militari manu conditus est, & ab eo iuxta fabulā poëtarū, Daphnes nomen accepit, ob lauros & cyparissos: quæ arbores in ipso loco frequentissimæ sunt. Inde, inquit, peruenient termini contra orientalem plagam ad mare Cenereth, vsq; ad stagnum Tyberiadis. Mare autem dicitur, cum habeat dulces aquas, iuxta idioma scripturarū, quo congregationes aqua-
Gen. 1. a rū appellātur maria. *Et tendent*, inquit, *termini vsq; ad Iordanē, & ad vltimum claudentur mari*: vel mari mortuo, vel vt
B alij putant, lingua maris rubri: in cuius litore Ahila posita est, vbi nunc moratur legio & præsidium Romanorū. Hoc
Ios. 22. a iuxta Numerorum librum dictū sit: Iuxta Ezechielem vero de medio Hauran, quod est oppidum Damasci in solitudine, & de medio Galaad, qui mons Libani collibus copulatus, cecidit in sortem Ruben, & Gad, & dimidiæ tribus Ma-
Gen. 31. c nasse, & est à tergo Phœnices & Arabiæ: ad quem montem peruenit de Carris profectus Iacob, & comprehensus est à
Hier. 22. b Laban, de quo & Hieremias loquitur: *Galaad tu mihi initium*
Ios. 13. d *Libani*, quam cepit de Ammorrhæorum regione Galaad filius Machir, filij Manasse: finisque huius plagæ, Iordanis fluuius disterminans, & mare oriētale: quod in hoc loco mare mortuum, non linguam maris rubri intelligunt. Dicamus iuxta tropologiā: Post terminos aquilonis lōgo circuitu per Hethalon, & Sedada, & Berotha, Sabarim quoque, Thicon, & Hauran, & Damascum, & atrium Enon, ad Hemath vsque peruenit orientalis plaga: de medio iracundiæ Hauram, & de medio Damasci, sanguine videlicet pœnitentiæ, & de
גלעד medio Galaad: quod interpretatur, reuelatio, vel tumulus testimonij: vt post iram & pœnitentiam, spem salutis ostendat: & de medio terræ Israel, quæ visionem continet pacis, vsque ad dulcissima Iordanis fluenta pertingat, quæ longæ
ירדן separato mari lumen orientis consequitur, ita fluuio Iordanis, qui interpretatur, riuus iudicij, & orientis termino finiatur. Quod autem in LXX ponitur φοινικῶνος, id est, palmeti, in Hebraico non habetur: pro quo nos metiemini interpretati sumus: Errorque manifestus, quod pro תמדו literæ de-
thamod-dou. cepti similitudine ד & ר, legerunt תמרות.
daleth a [¶] *Plaga autem australis meridiana, &c.*] Pro quo in Nu-
& res merorū libro ita scriptū est: Incipiet à solitudine Sin, quæ est
thimoroth iuxta Edom, & habebit terminos cōtra orientem mare: qui circuibunt australem plagam per ascensum scorpionis, ita vt transeant Senna: & peruenient in meridiem vsque ad Cades barne. vnde egredientur confinia ad villam nomine Addar, & tendent vsque ad Asemona: ibique per gyrum terminus ab Asemona vsq; ad torrentē Ægypti, & maris magni litore finietur. Quod breuiter hoc significat, ne per occasionē Ezechielis, ad expositionem videamur Numerorum transis-

C se latissimā. *A solitudine Sin, quæ est iuxta Edom, & mari ru-*
bro: terminum circuire, & per ascensum scorpionis, & per Num. 34. a
Senna, & Cades barne, & atriū Addar, & ab Asemona peruenire vsq; ad torrentē Ægypti: qui iuxta vrbem Rhinocoruram mari influit. Hic vero terminos plagæ australis, hoc 2. Par. 8. a
est, meridianæ, incipit à Thamar: quę vrbs in solitudine est, quā & Salomon miris operibus extruxit, & hodie Palmyra nuncupatur: Hebræoque sermone תמר dicitur. quæ in lin thamar.
gua nostra, palmam sonat: vsq; ad aquas contradictionis Cades: quam in deserto esse non dubium est: & torrens ingrediens mare magnū: hoc quod Ægypti Palæstinæq; prætendit litoribus, & hæc est plaga australis ad meridiem. Post plagā ergo aquilonis & orientis, quū ortus nobis fuerit sol iustitiæ, accipimus meridianam plagā: quū totum nobis desuper lumē infunditur, & cum Abraham Gen. 18. a
inimus conuiuium, & inebria- Psal. 103. b
mur vino, quod lætificat cor Gen. 43. g
hominis, cum Ioseph & fratribus eius. Incipis autē ista possessio, & hi termini à Thamar: à palma videlicet, victoriaque vitiorum, vsque ad aquas contradictionis: Semper enim virtutibus contradicitur: vnde Act. 28. e
& prædicationi euangelicæ, Iudæi contra Paulum differentes, in toto orbe asserunt contradici. Et in euangelio legim', Luc. 2. e
Simeone dicente: *Hic erit in ruinam & resurrectionem multorum, & in signum cui contradicetur.* Omnis autem contradictio est sanctitatis, quod interpretatur Cades, dicente Psal- D
mista: *Concutiet dominus desertum Cades*: quod videlicet pri- Psal. 28. b
mum non habebat domini sanctitatem: sed concussum est קדש
atque commotum, vt reciperet hospitem Deum, qui dicit: *Super quem requiescet spiritus meus, nisi super humilem &* Esa. 66. a
quietum & trementē verba mea? Post desertum Cades vsque ad mare magnum in meridie plagæ australis torrens est, de quo supra diximus: qui non de terra, sed de cœlo pluuias habet diuersarum virtutum varietate collectas.

b [¶] *Et plaga maris, &c.*] De qua manifestius & breuius scribit Numerorum liber. Plaga autem occidentalis à mari magno incipiet, & ipso fine concludetur: hoc est, de mari vs- Num. 34. b
que ad mare, ad torrentem videlicet Rhinocoruræ, qui influit in mare, vsque ad eum locum, qui est contra Hemath vrbem Syriæ, de qua supra diximus. Occidens autem iuxta leges tropologiæ semper in mari est, semper in salo & fluctibus: vbi quotidie naufragia suscitantur, & miserorum neces, & diuitiarum & mercium amissio: & tamen cum hæc omnia patientia fregerimus, venimus per directum ad He- חמת
math, hoc est, ad domini veritatem: qui victis persecutionibus, æterna nobis præmia repromisit.

c [¶] *Et diuidetis, &c.*] Per hoc capitulum discimus (& decutitur supercilium Iudæorum) nihil inter Israel & gentium populum esse diuisum. Si enim aduenis & alienigenis, cum his qui sunt de populo Israel, hoc est, indigenis, terra diuiditur, nulli dubium eandem esse hereditatem populi gentiū, & populi Iudæorum: si tamen conuersi fuerint ad cultum Dei Israel, quod proprie nomen possidet Christianorum: habentibus Iudæis legis literam, & nobis spiritum: illis tenentibus membranas, & nobis eum qui scriptus est in mēbranis. Et apud Moysen sorte terra diuiditur, hic autem, vt diximus, domini iudicio delegatur: vnaque possessio & aduenæ & Israel, & in singulis tribubus datur heredisas iubente domino Deo.

CAPVT XLVIII.

ET *hæc nomina tribuum, à finibus aquilonis iuxta viam Hethalon pergentibus Hemath, atrium Enan, &c.*] Descripta terræ sanctæ possessione, tam iuxta præsentem Ezechie-

plaga orientali mare, Dan vna. Et super terminum Dan, à plaga orietali vsque ad plagā maris, Aser vna. Et super terminum Aset, à plaga orietali vsq; ad plagā maris, Neptali vna. Et super terminū Neptali, à plaga orietali vsque ad plagam maris, Manasse vna. Et super terminū Manasse, à plaga orietali vsq, ad plagā maris, Ephraim vna. Et super terminū Ephraim, à plaga orietali vsque ad plagā maris, Rubē vna. Et super terminū Ruben, à plaga orietali vsq; ad plagā maris, Iuda vna. a Et super terminum Iuda, à plaga orietali vsque ad plagā mares, erūt primitiæ, quas separabitis, vigintiquinque millibus latitudinis, & lōgitudinis, sicuti singulæ partes à plaga orientali, vsque ad plagam maris, & erit sanctuarium in medio eius. Primitiæ quas separabitis domino, lōgitudo vigintiquinque millibus, & latitudo decem millibus. b Hæ autem erunt primitiæ sanctuarij sacerdotum: ad aquilonē longitudinis vigintiquinque millia, & ad mare latitudinis decem millia: sed & ad orientē latitudinis decem millia, & ad meridiem longitudinis vigintiquinque millia, & erit sanctuariū domini in medio eius. Sacerdotibus erit sanctuarium de filiis Sadoch, qui custodierunt ceremonias meas, & nō errauerunt cum errarent filij Israel, sicut errrauerunt Leuitæ. Et erūt eis primitiæ de primitiuis terræ sanctum sanctorū, iuxta terminum Leuitarū. c Sed & Leuitis sime-

E Ezechielis prophetiam, quam iuxta Numerorum librum, nunc singularum tribuum à plaga orientali vsque ad plagam occidentis, id est, maris possessio describitur: & primum fines accipiūt ab aquilone, iuxta viam Hethalon pergentibus Hemath, atrium siue Haset Enam, terminum Damasci ad aquilonem iuxta Hemath: de quib. ante iam diximus. Incipit autem primū tribus Dan: secunda Aser: tertia, Neptali: quarta, Manasse: quinta, Ephraim: sexta, Ruben: septima, Iudæ, hoc est à sinistra parte & cōpletur numer⁹ septenarius: Deinde primitiæ sacerdotū & leuitarū, & sanctuariū domini in medio, sanctūque sanctorū. Vrbs quoque ipsa describitur per singula latera in quadrum, quatuor millia & quingentos habens calamos. Subvrbana quoque sacerdorum & leuitarum per ordinem describuntur, & possessio principis. Rursumq; à parte dextera succedūt quinque tribus, à plaga similiter orientis, vsque ad plagam occidentis: quarum prima est Beniamin: secunda, Simeon: suam specialiter habens possessionem, & nequaquam vt prius mistam cum Iuda: tertia, Isachar: quarta, Zabulō: quinta, Gad: portæq; ciuitatis ternæ per singulas plagas: & nomen ipsius ciuitatis, quod in frōte pontificis auri lamina continetur. (Exo. 28. f) De quibus vniuersis in suis differemus locis. F Hocq; notandum, quod quadragintaocto ciuitatum, quæ in Numerorū volumine tribui Leuiticæ dantur ad habitandum cum suburbanis suis, hic silentur nomina, & ciuitates fugitiuorum, (Num. 35. a) quarum tres trans Iordanem, Bosor videlicet & Ramoth, & Gaulon in duabus & dimidia tribu datæ sunt: & tres intra Iordanem, Cades videlicet, & Sichen, & Cariatharbe. (Ibid. b; Ios. 20. c) Neque enim opus erat in descriptione mystica, & habitatione sanctorum, & cōuersatione perfecta, fugitiuorum describi auxilia, quibus Israel indiguit adhuc in terra positus, & per multos labores, atque discrimina ad hanc ciuitatem venire festinans, & in singulis sanctis loquens: *Aduena sum atque peregrinus, sicut omnes patres mei*: (Psal. 38. e) Et in alio loco: *Habitaui cum habitantibus Cedar: multum peregrinata est anima mea.* (Ibid. 119. b)

a ¶ *Et super terminum Iuda à plaga orientali vsque ad plagam maris, erunt, &c.*] Superfluum est dissecta differere, & in quibus supra laborauimus, quasi non sint dicta, iterum laborare. Post septem tribuum terminos, ab oriente vsque ad occidentem describuntur primitiæ: quarum latitudo teneat vigintiquinq; millia calamorum: longitudo vero, sicuti tenent singulæ tribus ab oriente vsque ad mare: cuius longitudinis incertus est numerus. Neque enim in singularum descriptione tribuum, mensura descripta est. Sin autem latitudo habet vigintiquinque millium calamorum: coniici datur multo maiorem esse numerum longitudinis, quæ sēper maior est latitudine. In medio autem sanctuarium ponitur, iuxta primitias quæ sunt domino separatæ, longitudinis vigintiquinque millium calamorum, & latitudinis decem millium: quæ legens nihil aliud possum dicere, nisi illud Apostoli: *O profundum diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei quam inscrutabilia iudicia eius & inuestigabiles viæ eius.* (Rom. 11. d) Et in alio loco: *Vt possitis comprehēdere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & sublimitas, & profundum: scire etiam supereminentem scientiæ charitatem*, Christi: (Ephe. 3. d) vt impleamini in omnem plenitudinem Dei. Vigesimumquintum autem numerum referri ad sensus, de quibus dictum est: Sensum diuinum possidebitis: & decem millium ad perfectam consummatamque virtutem: quæ decalogō veteris instrumenti, ad euangelicum perueniat sacramentum, & prius breui sermone perstrinximus, & hic ex parte commonebimus. Si enim ab vno addens numero, ad quatuor peruenias, denarium implebis numerum: atque ita fiet vt & vetus testamentum coostringatur in nouo, & nouum in veteri dilatetur.

b ¶ *Hæ autem erunt primitiæ sanctuarij sacerdotum: ad aquilonem longitudinis, &c.*] Quatuor primitiarū sanctuarij describuntur plagæ: quæ non ad populum, nec ad vulgus ignobile, neque ad leuitas, inferiorē gradum, sed propriè ad cultū pertinēt sacerdotum: aquilonis videlicet, & occidētis, & orientis, & austri: & per partes profectuū ordo narratur: vt aquilonis frigora relinquentes, veniamus ad occidentem (quod scilicet occidant nobis vitia atque intereant) & inde transeamus ad orientem, ortoque nobis sole iustitiæ, veniamus ad meridiem, in quo clarissimum lumen atque perfectum est: & tam ab aquilone vsq; ad mare, quam ab oriente vsque ad meridiē vigintiquinque millia longitudinis, & latitudinis decem millia sint: vt vbique eadem longitudinis & latitudinis mensura seruetur. Sanctuarium autē, id est, templum domini, in medio erit primitiarum sacerdotalium, & æquo latere ex omni parte vallabitur. H Et quia dixerat. Hæc autem erunt primitiæ sanctuarij sacerdotum: ne cōmuni vocabulo omnes sacerdotes vindicarent sibi huius loci possessionem, & ceremonias obseruandas, ponit specialiter inferens: Sacerdotibus sanctuarium erit de filiis Sadoch: qui interpretatur, iustus: (צדוק) de quo dicitur: Iustus dominus & iustitias dilexit: æquitatē vidit vultus eius. (Psal. 10. b) Pro quo Sadoch, Lxx. scribūt Sadduc. Iste Sadoch loquitur in euāgelio: *Non enim pater iudicat quemquam: sed omne iudicium dedit filio.* (Ioan. 5. d) Et de hoc sub nomine Salomonis mysticè propheta decātat: *Deus iuditium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis.* (Psal. 71. a) Illi autem sacerdotes, domini sanctuarium possidebunt, & custodient ceremonias eius, qui non errauerunt cum errarēt filij Israel atque leuitæ, de quibus in superioribus disputatum est: Qui non offerunt victimas, sed priuilegio nominis, & erroris sui humilitate contenti, semper loquuntur in corde. *Iniquitatē meam ego agnosco, & peccatum meum contra me est semper*: (Ibid. 50.) Audiat hoc sacerdotalis gradus (& Arianæ persecutionis ardore superatus, ac veræ postea fidei, ne opib. careat, potentia colla submittens) sufficere sibi, si non expellatur ex templo: si pristini nominis vmbram quandam & imaginem teneat, & non resupinus tractans delitias, quasi immaculatus & purus, de excelso throno nobis imperitiæ suæ, & barbaræ garrulitans ructet nauseam. Erunt, inquit, eis primitiæ de primitiis terræ, hoc est sacerdotibus, & qui non errauerunt, cum errarent filij Israel & Leuitæ. Primitiæ autem de primitiis, sicut decimarum decimæ, sanctumque sanctorum iuxta terminum leuitarum: vt habeāt quidem Leuitæ confinia sacerdotum, sed vmbilicum, id est, medium eius, & ipsam possessionem tenere non valeant.

c ¶ *Sed & Leuitis similiter iuxta fines sacerdotum vigintiquinque millia longitudinis, &c.*] (חל) Quod nos vertim⁹ in prophanum, pro quo Aquila βέβηλον, Symmachus & Theodotio λαϊκὸν transtulerunt, Lxx. dixere προτείχισμα quod antemurale possumus dicere. Prophanum autem est & laicum, id est, vulgare, quod omni populo habitare passim licet. Illud

liter iuxta fines sacerdotum vigintiquinq; millia lõgitudinis, & latitudinis decem millia: omnis longitudo vigintiquinque millium, & latitudo decem millium. Et non venundabunt ex eo, neque mutabũt (siue metientur) nec transferentur primitiæ terræ (siue auferentur) quia sanctificatæ sunt domino. Quinque millia autẽ quæ supersunt in latitudine per vigintiquinque millia, prophana erunt vrbis in habitaculum; & in suburbana: & erit ciuitas in medio eius. [a] Et hæ mensuræ eius: Ad plagam septentrionalem, quingenti & quatuor millia, & ad plagam meridianam, quingenti & quatuor millia, & ad plagam orientalem, quingenti & quatuor millia, & ad plagam occidentalem, quingenti & quatuor millia. [b] Erunt autem suburbana ciuitatis, ad Aquilonem, ducenti quinquaginta, & ad meridiem, ducenti quinquaginta, & ad orientem, ducenti quinquaginta, & ad mare, ducenti quinquaginta. [c] Quod autem reliquum fuerit in longitudine secundum ꝓ primitias sanctuarij, decem millia in orientẽ, & decem millia in occidẽtem, erunt sicut primitiæ sanctuarij, & erunt fruges eius in panes (siue cibum) his qui seruiunt (vel operantur) ciuitati. Seruientes autem (vel operantes) ciuitati: seruient (vel operabuntur) ex omnibus tribubus Israel. Omnes primitiæ vigintiquinque millium, per vigin-

A

לא ימר ולא יעבר

autem quod dixerũt Lxx. nec mensurabitur, nec auferetur: pro eo quod nos diximus: non mutabitur, nec transferetur, sensum nõ habere, perspicuum est. Describitur quodq; Leuitarum possessio, quæ vicina quidem est finibus sacerdotum, & eadem habet spatia in longitudine & in latitudine, pro multitudine Leuitarũ, quæ habet paucitas sacerdotũ: sed tamẽ propriis vtitur terminis, & intelligit se à sacerdotali gradu esse disiunctã: ad decutiendam superbiam ministrorum, qui ignorantes humilitatẽ status sui, vltra sacerdotes, hoc est, presbyteros intumescunt, & dignitatem non merito sed diuitiis æstimant. Certe qui primus fuerit ministrorũ (quia per singula concionatur in populos, & à pontificis latere nõ recedit) iniuriam putat si presbyter ordinetur: & nõ meminit mẽsarum & viduarum minister, in obsequium se & ministerium non solum sacerdotum, sed & viduarũ & pauperum delegatum. Et non venũdabunt, inquit, ex eo, neque mutabũt, vt permaneat Leuiticæ distributionis æterna possessio: nec vincatur pretio meritum dignitatis, nec ab alio transferamus ad alium: quia quæ sanctificata sunt domino, non sunt eorum, quibus data sunt, sed eius, cuius nomine possidentur. Quinque millia autem, quæ supersunt in latitudine, per vigintiquinq; millia, subauditur, longitudinis,

To.2.epistol.85. Euagrio.

B

prophana erunt vrbis: vt cunctis habitare liceat Israelitis, omnique de plebe: non quod immunda sint aut aliquid in habitatione terræ sanctæ contaminatum, putridum putetur & sordidum: sed quod præter sacerdotes omnibus in eis habitare permissum sit. Per quæ intelligimus, cuncta quæ referimus ad sensus, hoc est, ad corporis voluptatẽs: quæ visu, & auditu, tactu, odore, & sapore capimus, esse prophana, & templi sanctimoniam non habere, nec sacerdotale esse priuilegium, sed laicæ vilitatis. Ciuitas autem erit in medio: de qua scriptum est: *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.* Et: *Non potest ciuitas abscondi super montem posita:* de qua dicemus in consequentibus, προτείχισμα, hoc est, antemurale, & διάστημα, id est, spatium: quod Lxx. pro suburbanis interpretati sunt: quem sensum in hoc locu habeant, ignoramus.

Psal 45.a Matt 5.b προτείχισμα ἔσται τῇ πόλει εἰς προτείχισμα καὶ διάστημα αὐτῆς.

a ¶ *Et hæ mensuræ eius: ad plagam septentrionalem, quingenti & quatuor millia, & ad glagam meridianam, quingenti, & quatuor, &c.*] Quod dicit: Et hæ mensuræ eius, subaudiendum est, ciuitatis. In fine enim præteriti capituli positum est: *Et erit ciuitas in medio eius*, id est, terræ. Primumque à plaga septentrionali incipit, & è regione ponit plagam meridianam. Rursumque par reddit pari: vt orientali plagæ econtrario ponat occidentalem, id est, mare: singulaque latera ciuitatis habeant quatuor millia & quingentos calamos: qui faciunt supputatim vndecim millia passuum, & octogintaquinque vt simul omnis vrbs, sicut in fine huius voluminis scribitus, per circuitum habeat decem & octo milla calamorum: qui faciunt quadraginta quatuor millia passuum, & trecentos quadraginta Vnde & quadragesimus quartus psalmus qui inscribitur, in finem pro his qui commutabuntur, & pertinet ad Idida: id est, ad amabilem domini: siue vt interpretatus est Aquila, pro liliis, Symmachusque pro floribus, ecclesiæ (quæ vrbs domini est) continet sacramenta, de qua scribitur in eodem psalmo: *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate.* Et iterum; *Omnis gloria filiæ regis intrinsecus* vt non sit

ידידת על־ששנים

Mat 23.a

C

similis sepulcris forinsecus dealbatis, sed & intus & foris omnia lauet paropsidis. Cumque recesserimus ab Aquilone vento frigidissimo, transimus ad meridiem, & post ortum in nobis lumen scientiæ, occasum fortitudinum formidamus: nequaquam præterita sed futura considerantes, nec habentes certam virtutis possessionem, sed quotidie in oratione dicentes: *Ne inducas nos in tentationem*, quam ferre non possumus.

Matt.6.b

b ¶ *Erunt autem suburbana ciuitatis ad Aquilonem, ducenti quinquaginta, & ad meridiem, ducenti, &c.*] Pro suburbanis, quæ Hebraice dicuntur a מגרש: rursum Lxx. διάστημα: id est, spatium trãstulerũt. Quod autem dicitur, ducenti quinquaginta per singulas plagas, subauditur calami: qui sena cubita habent, & vnũ palmum, & per singula latera faciunt passus sexcentos decem & septem paulo minus, & in communi mille calamos: habentes passus duo millia quadringẽtos sexaginta octo: quæ spatia muros per circuitũ ambiunt ciuitatis, vt inter vrbem, & ea quæ reliqua sunt, diuidãt. Ex quo ostenditur, nullum de his spatiis ad exercẽdum opera ciuitatis, capiendorumque fructuũ habere licentiam: sed vacare ab vsu & opere hominum: vt circummuralia vrbis, sponte nascentium virgultorum atque herbarum, & cæterorum, quæ terra gignit, habeant amœnitatem.

a migras

D

c ¶ *Quod autem reliquum fuerit in longitudine secundũ primitias sanctuarij, &c.*] Post vrbis sanctæ descriptionem, & suburbana eius, reliquam partem primitiarum sanctuarij decem millia calamorum in orientẽ, & alia decem millia ad occidentẽ tendentium, delegari his qui opera ciuitatis exercent ad varios vsus, & quibuscumque vrbs indiget: vt scilicet serantur, & ex frugibus quæ in hoc terræ nascuntur spatio, vescãtur operarij: qui vel mœnia vrbis extruunt, vel interrupta & ruinosa restituunt: vt habeat ciuitas cultũ suum, & sarta tecta, cum poposcerit necessitas, instaurẽtur. Et hæc non solum in Israel, vel in possessione terræ sanctæ spiritualiter ecclesiæ mysterio continetur, sed in Romano quoque fieri probamus imperio: vt quædã villæ sint pertinentes ad iura vrbium: vel regia munificẽtia, vel hereditatibus & donatione multorũ: ne scilicet paulatim ædificia collabantur, & ædes publicæ, quæ ornamento sunt ciuitati, longa vexentur incuria. Operarij autem, inquit, siue qui seruiunt in operibus ciuitatis, erunt ex omnibus tribubus Israel: vt nullus se ab opere ciuitatis immunẽ putet, sed omnes certatim extruant ecclesiam. Quod in tabernaculo quoque factum legimus, vt pro varietate virium, alius aurum, & argentũ, coccum, byssum, & purpuram, variaque & diuersa subtegmina: alij pelles & caprarũ offerrent pilos, & cum essent dona diuersa, pro qualitate substantiæ, vnũ donantium esset præmium: imo maius eorum, qui parua quidem obtulerint, sed maiora pro viribus: in exemplum viduæ pauperis, quæ duo minuta in gazophylacij dona mittebat, & domini est iudicio laudata, dicentis: *Vere dico vobis, quia vidua hæc pauper plusquam omnes misit*: Nam omnes hi ex abundantia sibi miserunt in munera Dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnẽ victum suum, quem habuit misit. Sicut ergo diximus de operibus ciuitatis, sic illud breuiter perstringẽdum est: quod omnes primitiæ sanctuarij, & possessio ciuitatis pariter supputata per quadrum, cõtineat millia ducenta quadraginta sex, & partem tertiam. Si enim vigintiquinque millia calamorum,

Exo.25.a

Luc.21.a

vigintiquinque millia in quadrum separabuntur in primitias sanctuarij, & in possessionem ciuitatis. ᵃQuod autẽ reliquum fuerit, principis erit ex omni parte (siue hinc siue inde primitiarum sanctuarij,) & possessionis ciuitatis è regione (siue contra faciem) vigintiquinque millium primitiarum vsque ad terminum orientalem: sed & à mari à regione (siue contra faciem) vigintiquinque millium vsque ad terminum maris, similiter in partibus principis erit, & erunt primitiæ sanctuarij, & sanctuarium templi in medio eius. De possessione autem Leuitarum, & de possessione ciuitatis in medio partium, principis erit inter terminum Iuda & inter terminum Beniamin, & ad principem pertinebit. ᵇEt reliquis tribubus: à plaga orientali vsque ad plagam occidentalem, Beniamin vna. Et contra terminum Beniamin, à plaga orientali vsque ad plagam occidentalem, Simeon vna. Et super terminum Simeonis, à plaga orientali vsque ad plagam occidentalem, Issachar vna. Et super terminum Issachar, à plaga orientali vsque ad plagam occidentalem, Zabulon vna. Et super terminum Zabulon, à plaga orientali vsque ad plagam maris, Gad vna. Et super terminum Gad, ad plagam austri in meridiem, & erit finis de Thamar vsque ad aquas contradictionis Cades, hæreditas contra mare magnum. Hæc est terra quam metiemini tribubus Israel, & hæ partitiones earum, ait dominus Deus. ᶜEt hi egressus ciuitatis: A plaga septentrionali quingentos & quatuor millia mensurabis. Et portæ ciuita-

E morum, qui senos cubitos habẽt & palmum vnum, faciunt nostra, hoc est, Romana sexaginta & vnum millia, & sexcẽtos sexagintaseptẽ passus: nulli dubium est, hæc in quadruplum supputata superiorem efficere numerum. Ex quo perspicimus omnia intelligẽdo spiritualiter, ecclesiæ possessionem multo latiorem esse quam quondam fuit in Iudæa; qui ne Num. 35 a accipere quidem partes terræ sanctę, sed ex singulis tribubus quadragintaocto ciuitatũ, non ex pleno possessionem, sed habitationẽ & hospitia susceperunt: Vt ipsi quoque, qui videntur laici, nec peruenisse ad sacerdotalem & leuiticum gradum, tamen si operentur in domini ciuitate, vescantur de sancta terra, terra mitium, terraque credentium: quorum Psal. 26. d vnus loquebatur: *Credo videre bona domini, in terra viuentium.*

a ¶ *Quod autem reliquum* Sup. 45. *fuerit, principis erit ex omni parte (siue hinc siue inde) primitiarũ, &c.*] De hoc principe supra plenius disputatum est, & quod tantum solus acciperet quantum vna tribus: Nunc autem aliud discimus, quod ex cunctis tribubus quidquid reliquum fuerit, hic solus accipiat: vt nulla tribus sit, quæ principi dona non offerat: non aliunde, sed ex primitiis, quæ templo, & sanctuario & delegatis vrbis partibus seruiunt. Hoc est enim quod dicit: E re- F gione siue cõtra faciem vigintiquinq; millium primitiarum, vsq; ad terminum orientalem, siue vsq; ad terminum maris: vt sint primitię inter septem & quinque tribus, & in ipsis primitiis ciuitas & suburbana eius, & in medio ciuitatis sanctuarium templi. Sed & de possessione Leuitarũ, & de possessione ciuitatis, quidquid reliquum est, principi deputabitur: eritq; pars extrema septem tribuum vicina primitiis, & ciuitati, & templo in tribu Iuda, & pars extrema quinq; tribuum eodem iure, quo supra in tribu Beniamin, ipsa extrema pars ad principem pertinebit. Ex quo scripturæ sanctæ sacramenta miranda sunt & cogitanda magis, quã eloquio proferenda. In priori enim diuisione terrarum trans Num. 32 Iordanem per Moysen duabus tribubus Ruben & Gad, & Ios. 13 a dimidiæ tribui Manasse, terra diuisa est: intra Iordanẽ autem Ios. 15. a per Iosue filium Nun & Eleazarũ filium Aaron. Iudas possedit ab austro, & Ephraim & Manasse tribus dimidia, ab aquilone. Postea vero de Silo missis exploratoribus per sin- Ios. 18. a gulas tribus, & descriptione terræ allata ad Iosue & Eleazar, Beniamin iuxta Iudam ab austro, & iuxta Ephraim & dimi- Ios. 19. a diam tribum Manasse accepit possessionem. Secunda tribus Gen. 49 b Simeon hereditatẽ accepit in tribu Iuda: vt impleretur quod Ios. 19. scriptũ est de Leui & Simeon: *Diuidam eos in Iacob, & dispergam eos in Israel.* Tertia Zabulon Galilæam accepit, in qua est mons Thabor. Quarta Issachar, vbi est Iezrahel vsque ad Iordanem. Quinta Aser vsque ad montem Carmelum, qui imminet mari magno, Tyrumque & Sydonem. Sexta Neptah, in Galilæa vsque ad Iordanem: vbi Tyberias quæ o- Ibidem. d lim appellabatur Chenereth. Septima Dan vsque ad Ioppen: vbi sunt turres Hailon & Selebi & Emaus, quæ nunc appellatur Nicopolis: licet postea legimus, quod ceperint sibi transcensis aliis tribubus vrbẽ Lesem in tribu Dan, quæ hodie appellatur Paneas. Cum hæc se ita habeant, & inter priorẽ tribuum descriptionẽ, & quæ nunc habetur tãta di-

uersitas sit, hoc consideremus quo modo & in præsenti descriptione & in præterita inter tribum Iuda & Beniamin, vrbs & templum collocatum sit. Et in priori quidem descriptione Iudas erat ab austro, & Beniamin ab aquilone: hic vero econtrario fit: vt Iudas sit ab aquilone, & Beniamin ab austro, post quem secundus est Simeon: tertius Issachar, quartus Zabulon: quintus Gad: quinque videlicet tribus, sicut in consequentibus dicitur: Scriptum est enim. G

b ¶ *Et reliquis tribubus: à plaga orientali vsque ad plagam &c.*] Quod in quinque & septem tribubus semper in fine ponitur vna, subintelligitur vel pars, vel possessio, vel hereditas: licet Aquila & Symmachus interpretentur genere neutrali τὸ ὅριον, quod significat terminum. Illudq; breuiter attendendum, in extrema quinque tribuum, tribus Gad, quæ in priori descriptione fuit trans Iordanem, poni in eam partem quem prius Iudas tenuit: ad plagam videlicet austri in meridiem, & esse terminũ de Thamar vsq; ad aquas contradictionis Cades, hereditate cõtra mare magnum. Thamar ipsam, de qua iam diximus, quam nũc Palmyram, & olim à Salomone cõstructa est, pal- 3 Par. 8 a ma enim Hebræo sermone תמר Thamar appellatur, ab eo quod ibi palmeta sint plurima, quidã putant hoc sortitam vocabulũ. Quodque sequitur: *Vsque* H *ad aquas contradictionis Cades, hereditas contra mare magnum:* pro quo LXX. transtulerunt, de *Thamã & aqua* Marimoth *Cades, hereditas vsque ad mare magnum:* illud est obseruandum in Hebraico eundem sermonem ᵇנחלה, quia ambiguus sit, & hereditatem sonate & b nahala torrentem, & hic magis torrentem accipi debere quam hereditatem. Iste est enim torrens, qui ingreditur mare magnum Rhinocoruræ, vt ante iam diximus. Cades autem, quæ in libro Iosue appellatur Cades Barne, in deserto est, Ios. 14. b quod extenditur vsque ad vrbem Petram: Mariboth vero מריבות (quod interpretatur contradictionis) non vocabulum loci est, vt plerique æstimant, sed aquarum in quibus populus domino contradixit, & Moyses offendit Deum: dicente psalmo: *Tentauerunt eum ad aquam contradictionis. & afflictus est Moyses propter eos.* Omnisque terræ sanctæ heredi- Psal. 105. c tas ab australi plaga iuxta terminos Ægypti, Rhinocoruta & torrente finitur. Et quia Gad interpretatur tentatio, in גד possessione eius de palmetis transimus ad aquas contradictionis vsque Cades, quæ interpretatur sancta: vt intelli- קדש gamus nos etiam post victoriam mundi debere esse solicitos, & semper in metu, & recordari illius versiculi: *Tentatio est vita hominum super terram:* & ad sanctitatem aduer- Iob. 7 a sariis impugnantibus peruenire: sicque obtinere victo- Sec. 70. riam, vt è vicino torrentem plenum imbrium contemplemur.

c ¶ *Et hi egressus ciuitatis: A plaga septentrionali quingentos & quatuor millia mensurabis, &c.*] De ambitu ciuitatis, quod per latera singula in quadrum quatuor millia quingẽtos calamos habuerit, præteritus sermo narrauit: qui faciunt decem & octo millia calamorum, vt in præsenti capitulo quoque positũ est, id est, quadragintaquatuor millia passuum, & trecentos quadraginta passus: Nunc scribitur per singula latera, hoc est per vndecim millia passuum,

A octogintaquinque passus, ternas fuisse portas: quas Aquila, Symmachus, & Theodotio ἐξόδους, LXX. διεξόδους vocant, nos interpretati sumus, egressus & exitus ciuitatis. Illudque primum breuiter admonendum, easdem tribus in circuitu tabernaculi ita castrametatas, vt ad orientem fuerit Iudas, Issachar, & Zabulon filij Liæ: & ad meridiem, Ruben, Simeon, Gad, duo filij Liæ, & tertius filius Zelphe ancillæ Liæ. Ad occidentem vero Ephraim & Manasses & Beniamin, duo videlicet filij Rachelis: quia Ioseph pro tribu Leui, quæ sacrificiis deputata est, in duas trib. Ephraim & Manasse diuisa est. Ad aquilonem autem Dan & Aser & Neptali: quorum primus & tertius filij sunt Bale ancillæ Rachelis: secundus filius Zelphe ancillæ Liæ, ignobiles, & ad aquilonem positi: quippe qui ex ancillarum inter se dissidentium stirpe generati sint. Hoc iuxta Numerorum librum, & descriptionem tabernaculi, quæ iubente Deo Moysi ore dictata est. Nostra vero vrbs, quæ est ciuitas magni regis, cuius artifex & conditor est Deus, de qua & psalmista canit: *Numquid Sion dicet homo, & homo natus est in ea, & ipse fundauit eam altissimus:* aliam habet tribuum in terra sancta descriptionem, & mensuram ciuitatis, possessionis ordinem, & plagas tribuum singularum. Primum enim plagæ aquilonis opponuntur tres portæ siue exitus ciuitatis (quorum est primogenitus Ruben) & Iudas regiæ stirpis auctor, & Leui: super cuius nomine in tabernaculo, & sacrorum descriptione nil dictum est: vt primogenita possidentes, quasi genus regale, & sa-

Gen. 30.

Ibid.

Psal. 86.a

B

ciuitatis ex nominibus tribuum Israel: portæ tres à septentrione. Porta Ruben vna, porta Iuda vna, porta Leui vna. Et ad plagam orientalē quingentos & quatuor millia, & portæ tres. Porta Ioseph vna, porta Beniamin vna, porta Dan vna: Et ad plagam meridianam quingentos & quatuor millia metieris, & portæ tres: Porta Simeonis vna, porta Isachar vna porta Zabulon vna. Et ad plagā occidentalem: quingentos & quatuor millia, & portæ eorum tres. Porta Gad vna. porta Aser vna. porta Nephtali vna: Per circuitum decem & octo millia, & nomen ciuitatis ex illa die, dominus ibidem.

C cerdotale, aquilonis frigora contemnamus. Secundo vero ad orientem est Ioseph, Beniamin, & Dan: ambo filij Rachel, & vnus Bale ancillæ eius. Ad meridiem vero Symeon, Issachar, & Zabulon: qui tres Liæ filij sunt. Porro ad occidentem Gad, Aser, & Neptali: quorum priores duo filij Zelphe sunt ancillæ Liæ: tertius filius Bale ancillæ Rachelis. *Quis sapiens & intelligens & cognoscet ea?* Quia rectæ viæ domini, & iusti ambulabunt in eis: præuaricatores vero corruent in illis. Has duodecim portas siue exitus, pro qualitate meritorum atque virtutū, singulis tribubus, sub apostolicis & patriarcharum nominibus arbitror delegatas. De quibus & in Apocalypsi Ioannis apertius scribitur, & multa diuinarum scripturarum sacramenta testantur. Et necesse est, vt talis ciuitas decem & octo millium per circuitum teneat calamorum: sub quo numero & in duodevigesimo psalmo lex naturalis est scripta, gratiaque euangelij describitur: quibus ecclesia, id est, vrbs saluatoris extructa est. Nomen quoque ipsius ciuitatis nequaquam erit vt prius Hierosolyma (quæ interpretatur visio pacis) sed Adonai sama, quod in Latinum sermonem vertitur, dominus ibidem: qui recedat numquam ab ea, vt à priori populo ante discessit, dicens ad discipulos: *Surgite, abeamus hinc.* Et ad Iudæos: *Relinquetur vobis domus vestra deserta:* sed æternam habeat possessionem, & sit ei ipse possessio, iisdem discipulis repromittens: *Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem seculi.*

Osee 14.d

Apoc. 21.d

יהוה שמה

Ioan. 14.d

Matt. 23.d

Ibid. 28.d

Commentariorum in Ezechielem Prophetam Finis.

D

DIVI

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN LIBRVM COMMENTARIORVM DANIELIS AD PAMMACHIVM ET MARCELLAM

PROOEMIVM.

ONTRA prophetam Danielem duodecimum Librum scribit Porphyrius, nolens cum ab ipso, cuius inscriptus est nomine, esse compositum; sed à quodam qui temporibus Antiochi, qui appellatus est Epiphanes, fuerit in Iudæa, & non tam Danielem ventura dixisse, quam illum narrasse præterita. Denique quidquid vsque ad Antiochum dixerit, veram historiam continere: si quid autem vltra opinatus sit, quia futura nescierit, esse mentitum. Cui solertissime responderunt Eusebius Cæsariensis episcopus tribus voluminibus, id est, octauodecimo, & nonodecimo, & vicesimo. Apollinarius quoque vno grandi libro, hoc est, vicesimosexto, & ante hos ex parte Methodius. Verum quia nobis propositũ est non aduersarij calumniis respondere, quæ longo sermone indigent: sed ea, quæ à propheta dicta sunt, nostris differere, id est, Christianis, illud in præfatione commoneo, nullum prophetarum tam aperte dixisse de Christo. Non enim solum scribit eum esse venturum, quod est commune cum cæteris, sed etiam quo tempore venturus sit docet: & reges per ordinem digerit, & annos enumerat, ac manifestima signa prænuntiat. Quæ quia vidit Porphyrius vniuersa completa, & transacta negare non poterat, superatus historiæ veritate, in hanc prorupit calumniam: vt ea quæ in consummatione mundi de Antichristo futura dicuntur, propter gestorum in quibusdam similitudinem, sub Antiocho Epiphane impleta contendat. Cuius impugnatio testimonium veritatis est. Tanta enim dictorum fides fuit, vt propheta incredulis hominibus non videatur futura dixisse, sed narrasse præterita. Et tamen, sicubi se occasio in explanatione eiusdem voluminis dederit, calumniæ illius strictim respondere conabor, & philosophiæ artibus, imo malitiæ sæculari (per quam subuertere nititur veritatem, & quibusdam præstigiis clarum oculorum lumen auferre) explanatione simplici contraire. Itaque obsecro vos Pammachi φιλομαθέστατε, & Marcella vnicum Romanæ sanctitatis exemplar, iunctos fide & sanguine: vt conatus meos vestris orationibus adiuuetis: vt dominus atque saluator pro causa sua, suo sensu, meo ore respondeat: qui loquitur ad prophetam: Aperi os tuum, et implebo illud. *Si enim, cum apprehensi fuerimus ante iudices, & tribunalia, monet ne cogitemus, quid respondere debeamus, quanto magis contra aduersarios blasphemantes, sua potest bella bellare, & in seruis suis vincere? Vnde & psalmi plurimi illud Hebraicum, quod in titulis ponitur* a *למנצח: pro quo LXX. transtulerunt, in finẽ, magis pro victoria continent. Aquila enim interpretatus est τῷ νικοποιῷ, hoc est, ei qui præbet victoriam. Symmachus ἐπινίκιον, quod proprie triumphum, palmamque significat. Sed & hoc nosse debemus inter cætera, Porphyrium de Danielis libro nobis obiicere: Idcirco illum apparere confictum, nec haberi apud Hebræos, sed Græci sermonis esse commẽtum, Quia in Susannæ fabula contineatur (Dicente Daniele ad presbyteros) ἀπὸ τοῦ σχίνου, σχίσαι, καὶ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, quam etymologiam magis Græco sermoni conuenire quam Hebræo. Cui & Eusebius, & Apollinarius pari sententia responderunt: Susannæ, Belisque ac draconis fabulas, non contineri in Hebraico, sed partem esse prophetiæ Abacuc filij Iesu de tribu Leui: sicut iuxta LXX. interpretes in titulo eiusdem Beli fabulæ ponitur:* Homo quidam erat sacerdos nomine Daniel, filius Abda, conuiua regis Babylonis: *cum Danielem & tres pueros de tribu Iuda fuisse, sancta scriptura testetur. Vnde & nos ante annos plurimos cum verteremus Danielem, has visiones obelo prænotauimus: significantes eas in Hebraico non haberi. Et miror quosdam μεμψιμοίρους indignari mihi, quasi ego decurtauerim librum: cum & Origenes, & Eusebius, & Apollinarius, aliique ecclesiastici viri & doctores Græciæ, has, vt dixi, visiones non haberi apud Hebræos fateantur: nec se debere respondere Porphyrio pro his, quæ nullam scripturæ sanctæ auctoritatem præbeant. Illud quoque lectorem admoneo, Danielem non iuxta LXX. interpretes, sed iuxta Theodotionem ecclesias legere: qui vtique post aduentum Christi incredulus fuit: licet eum quidam dicant Hebionitam, qui altero genere Iudæus est. Sed & Origenes de Theodotionis opere in editione vulgata asteriscos posuit: docens defuisse quæ addita sunt, & rursus quosdam versus obelis prænotauit, superflua quæque designans. Cumque omnes Christi ecclesiæ, tam Græcorum quam Latinorum, Syrorumque & Ægyptiorum hanc sub asteriscis & obelis editionem legant, ignoscant inuidi labori meo: qui volui habere nostros, quod Græci in Aquila & Theodotionis ac Symmachi editionibus lectitant. Et si illi in tantis diuitiis doctrinarum non contemnunt studia hominum Iudæorum, cur Latina paupertas despiciat hominem Christianum? Cuius si opus displiceat, certe voluntas recipienda est. Verum iam tempus est, vt ipsius prophetæ verba texamus, non iuxta consuetudinem nostram proponentes omnia, & omnia differentes, vt in duodecim prophetis fecimus: sed breuiter, & per interualla, ea tantum quæ obscura sunt explanantes, ne librorum innumerabilium magnitudo, lectori fastidium faciat. Ad intelligendas autem extremas partes Danielis, multiplex Græcorum historia necessaria est: Suctorij videlicet Callinici, Diodori, Hieronymi, Polybij, Posidonij, Claudij, Theonis, & Andronici cognomento Alipij: quos & Porphyrius esse secutũ se dicit Iosephi quoque, & eorũ quos ponit Iosephus, præcipueque nostri Liuij, & Pompei Trogi, atque Iustini: qui omnem extremæ visionis narrant historiam, & post Alexandrum vsque ad Cæsarem Augustum, Syriæ & Ægypti, id est, Seleuci, & Antiochi, & Ptolemæorum bella describunt. Et si quando cogimur literarum sæcularium recordari, & aliqua ex his dicere, quæ olim omisimus, non nostræ est voluntatis, sed, vt ita dicam, grauissimæ necessitatis: vt probemus ea, quæ à sanctis prophetis ante sæcula multa prædicta sunt, tam Græcorum, quam Latinorum, & aliarum gentium literis contineri.*

Psal.20.b
Math.10.b
a lamnatseah.
Dan.13.f
Dan.1.d

F H

IN DANIELEM PROPHETAM
LIBER PRIMVS.
CAPVT I.

NNO tertio regni Ioakim regis Iuda, venit Nabuchodonosor rex Babylonis Hierusalem, & obsedit eam. [b] Et tradidit dominus in manu eius Ioakim regem Iuda. [d] Et partem vasorũ domus Dei, & asportauit ea in terram Sennaar, in domum Dei sui, & vasa intulit in domum thesauri Dei sui. [d] Et ait rex Asphenez præposito eunuchorum suorum, vt introduceret de filiis Israel, & de semine regio & tyrannorum, pueros in quibus nulla esset macula, decoros forma, & eruditos omni sapientia, cautos scientia, & doctos disciplina, & qui possent stare in palatio regis, vt doceret eos literas, & linguã Chaldæorũ. Et constituit eis rex annonam per singulos dies de cibis suis, & de vino vnde bibebat ipse: vt enutriti tribus annis, postea starent in conspectu regis. Fuerũt autem inter eos de filiis Iuda, Daniel, Ananias, Misael, & Azarias. [e] Et imposuit eis præpositus eunuchorum, nomina, Danieli, Baltasar, & Ananiæ, Sedrach, Misaeli, Misach, & Azariæ, Abdenago. [f] Proposuit autẽ Daniel in corde suo, ne pollueretur de mensa regis, & de vino potus eius, & rogauit eunuchorũ præpositum ne contaminaretur. [g] Dedit autem Deus Danieli gratiã & misericordiam in conspectu principis eunuchorũ: & ait princeps eunuchorũ ad Danielem. Timeo ego dominum meum regẽ, qui constituit vobis cibum & potum: qui si viderit vultus vestros macilentiores præ cæteris adolescentibus coæuis vestris, condẽnabitis caput meũ regi. Et dixit Daniel ad Malassar, quẽ constituerat princeps eunuchorum super Danielẽ, Ananiam, Misaelem, & Azariã: [h] Tẽta nos obsecro seruos tuos diebus decem, & dentur nobis legumina ad vescendum, & aqua ad bibendum: & contemplare vultus nostros & vultus puerorum, qui vescuntur cibo regio, & sicut videris, facies cum seruis tuis. Qui audito sermone huiuscemodi, tentauit eos diebus decem. Post dies autem decem apparuerunt vultus eorum meliores & corpulentiores præ omnibus pueris, qui vescebantur cibo regio. Porro Malassar tollebat cibaria, & vinum

potus

NNO *tertio regni Ioakim regis Iuda*, &c.]
Ioachim filius Iosiæ
4 Reg. 23. e (cuius tertiodecimo
Ibid. 23. g anno ꝓphetare orsus est Hieremias, sub quo & Holda mulier prophetauit) ipse est qui
alio nomine appellatur Eliachim, & regnauit super tribũ
Ibid. 24. b Iuda & Hierusalem annis vndecim. Cui successit in regnum
filius eius Ioachim cognomento Iechonias: qui tertio mense
regni sui, die decimo captus
Ibid. d est à ducibus Nabuchodonosor, ductusque est in Babylonem, & in loco eius cõstitutus
Ibid. 25. a est Sedechias filius Iosiæ patruus eius: cuius anno vndecimo Hierusalem capta atque
subuersa est. Nemo igitur putet eundem in Danielis principio esse Ioachim, qui in Eze-
יהויקים יהויכין Matt. 1. b chielis exordio Ioachin scribitur. Iste enim extremam syllabam kim habet, ille Chin. Et
ob hanc causam in euangelio secundum Matthæum vna videtur deesse generatio: quia
secunda τεσσαρεσκαιδεκὰς in Ioakim desinit filio Iosiæ, & tertia incipit à Ioachin filio Ioachin.
B Quod ignorans Porphyrius, calumniam struit ecclesiæ, suã ostendens imperitiam, dum euangelistæ Matthæi arguere
nititur falsitatem.

b ¶ *Et tradidit dominus*, &c.] Quodq; traditus scribitur Ioachin, monstrat non aduersariorum fortitudinis fuisse victoriam, sed domini voluntatis.

c ¶ *Et partem*, &c.] Terra Sẽnaar locus est Babylonis, in quo fuit campus Dura, & turris quam vsque ad cœlum, hi qui ab oriente mouerant pedes suos, ædificare conati sunt.
Gen. 11. b Vnde & à confusione linguarum locus nomen accepit Ba-
בבל bylon: quæ in linguã nostram transfertur confusio. Simul & animaduertendum secundum
anagogen, ꝙ rex Babylonis non potuerit vniuersa Dei vasa trãsferre, & in idolio ꝙ sibi finxerat collocare, sed partẽ vasorũ domus Dei, quæ intelligenda sunt dogmata veritatis. Si. n. cunctos philosophorũ reuoluas libros, necesse est vt in eis reperias aliquã partẽ vasorum Dei. Vt apud Platonem, fabricatorem mundi Deũ: vt apud Zenonem Stoicorum principem, inferos, & immortales animas, & vnũ bonũ, honestatem: sed quia iungunt mendacium veritati, & naturæ bonũ multis perdunt malis, ideo partem vasorum domus Dei, & non omnia vasa integra atque perfecta cepisse memorantur.

d ¶ *Et ait rex Asphenez præposito eunuchorum suorum*, &c.]
אשפנז Pro Asphenez in æditione vulgata ἀβιεσδρὶ scriptum reperi-
פרתמים ri, & pro φορθομμὶν quod Theodotio posuit, LXX. & Aquila, electos transtulerũt: Symmachus Parthos, pro verbo nomẽ gentis intelligens: quod nos iuxta editionem Hebræorum, quæ ἀπ᾽ ἀρχῆς legitur, in tyrãnos vertimus: maxime quia præcedit, de regio semine: Vnde & arbitrãtur Hebræi, Danielem, & Ananiam, & Misaelẽ, & Azariam fuisse eunuchos:
Esa. 39. d impleta illa prophetia, quæ ad Ezechiam per Esaiam prophetam dicitur: *Et de semine tuo tollent, & facient eunuchos in domo regis*. Si autem de semine regio fuerunt, nulli dubium quin de genere fuerint Dauid. Nisi forte huic sensui illud cõtrariũ sit, quod sequitur: Pue- ילדים
ros siue iuuenes in quib⁹ nulla esset macula: vt doceret eos literas, & linguam Chaldæorũ. Philo arbitratur linguam Hebræorum ipsam esse Chaldaicam, quia Abraham de Chaldæis fuerit. Quod si recipimus, quærendum est, quo modo nunc Hebræi pueri linguam, quam nouerant, doceri iubeãtur: nisi forte iuxta quorundam opinionẽ duas Abraham linguas, & Hebræorum & Chaldæorum scisse dicamus.

e ¶ *Et imposuit eis præpositus eunuchorum*, &c.] Non solum præpositus eunuchorum siue magister, & vt alij transtulerũt, ὁ ἀρχιευνοῦχος sanctis immutat nomina, sed & Pharao Io- Gen. 41. f
seph in Ægypto appellauit, Sa- צפנת
phanath paaneh, nolentes eos פענח
in terra captiuitatis vocabula habere Iudæorum. Vnde pro- Psal. 136. a
pheta dicit in psalmo: Quo modo cantabimus canticum
domini in terra aliena? Porro D
dominus in bonã partem nomina mutat antiqua, & ex rebus imponit virtutum vocabula: vt Abram appellaret A-
braham, & Sarai Saram. In e- Gen. 17. a
uangelio quoque, quõdam Si- Marc 3. b
mon, Petri nomen accepit, & filij Zebedæi appellati sunt filij tonitrui: quod nõ vt pleriq; putant, boanerges, sed emen-
datius legitur, beneraham. בני רגש

f ¶ *Proposuit autem Daniel*, &c.] Daniel, qui de mensa re- Dist. 17.
gis & de vino potus eius non qui de mensa.
vult comedere, ne polluatur, vtiq; si sciret ipsam sapientiam atq; doctrinam Babyloniorum esse peccatũ, nunquam acquiesceret discere quod non licebat. Discunt autem non vt sequantur, sed vt iudicent atque conuincãt. Quomodo si quispiam aduersus mathematicos velit scribere imperitus μαθήματος, risui pateat, & aduersũ philosophos disputans, si ignoret dogmata philosophorũ. Discunt ergo ea mente doctrinam Chaldæorum, qua & Moyses omnem sapientiam Ægyptiorum didicerat.

g ¶ *Dedit autem Deus Danieli gratiam & misericordiam in*
conspectu principis, &c.] Qui propter peccata maiorum du- Act. 7. a
ctus est in captiuitatem, propter virtutum suarum magnitudinem statim mercedem recepit. Proposuerat enim in corde suo vt non pollueretur de mensa regis, & epulis regiis præposuerat viles cibos: Idcirco gratiam & misericordiam in conspectu principis eunuchorum accepit: domino largiẽte. Ex quo intelligimus, pro necessitate rerum, si quando diliguntur sancti ab infidelibus, Dei esse misericordiæ, non bonitatis hominum peruersorum.

h ¶ *Tenta nos obsecro seruos tuos diebus decem*, &c.] Incredibilis fidei magnitudo, non solum sibi corpulentiam polliceri esu vilioris cibi, sed & tempus statuere. Non est ergo

temeri-

E temeritatis sed fidei, ob quam regias dapes contempserunt.

a ¶ *Pueris autem his, &c.*]Nota quod Deus dederit sanctis pueris scientiã, & disciplinam sæcularium literarum in omni libro & sapientia. Pro quo Symmachus interpretatus est artem grãmaticam: vt cuncta quę legebant intelligerent, & spiritu Dei de Chaldæorũ scientia iudicarent. Daniel autem hoc extra tres pueros habebat insigne, quod visiones & somnia, quibus per symbola quædam & ænigmata, futura mõstrantur, sagaci mente cernebat: vt quod alij videbãt in phãtasmate, oculis cordis aspiceret.

Sup. eod. d b ¶ *Completis, &c.*] Cõpletos dies, trienij tẽpus intellige, quod rex cõstituerat, vt enutritio trib. annis postea starent in conspectu regis.

c ¶ *Et omne verbum sapientiæ, &c.*] Pro ariolis & Magis, vulgata editio sophistas & philosophos transtulit: non iuxta hanc philosophiam, & sophisticam disciplinam, quam Græcorum eruditio pollicetur, sed iuxta doctrinam gentis barbaræ, qua vsque hodie Chaldæi philosophantur.

d ¶ *Fuit autem Daniel, &c.*] Dicemus in consequentib. quomodo qui vsque ad annum primum regis Cyri hic fuisse describitur, postea tertio anno eiusdem Cyri regis,
F & primo Darij fuisse memoretur.

CAPVT II.

Sup. 1. b. g I N[a] *anno secundo, &c.*] Si post tres annos pueri ingressi sunt in cõspectu eius, vt ipse præceperat, quomodo nunc secundo anno regni sui somniũ vidisse narratur? Quod ita soluũt Hebræi: secundũ hic annũ dici regni eius omnium gentiũ barbararum: non Iudææ tãtum, & Chaldæorũ, sed Assyriorũ quoq;, & Ægyptiorũ, & Moabitarum, & reliquarũ nationũ, quas domino cõcedẽte superarat. Vn-
Cap. 12. de & Iosephus in decimo antiquitatum scribit libro: Post annũ secundũ Ægyptię vastitatis rex Nabuchodon. vidit mirabile somniũ, & cõterritus est spiritus eius, & somniũ eius fugit ab eo. Vidit rex impius somnium futurorum, vt interpretante sancto quod viderat, Deus glorificaretur, & captiuorum, Deoque in captiuitate seruientium sit grande solatium. Hoc idem in Pharaone legimus: non quod Pharao & Nabuchodonosor vi-
Gen. 41. dere meruerint, sed quod Ioseph & Daniel digni extiterint, qui interpretatione eorũ omnibus præferrẽtur.

potus eorum, dabatq; eis legumina.[a] Pueris autem his dedit Deus scientiam & disciplinam in omni libro & sapientia. Danieli autem intelligentiam omnium visionum & somniorum.
[b] Completis itaque diebus, post quos dixerat rex vt introducerentur: introduxit eos præpositus eunuchorum in conspectu Nabuchodonosor. Cumque eis locutus fuisset rex, non sunt inuenti tales de vniuersis vt Daniel, Ananias, Misael, & Azarias, & steterunt in conspectu regis.[c] Et omne verbum sapientiæ & intellectus, quod sciscitatus est ab eis rex, inuenit in eis decuplum super cunctos ariolos & Magos, qui erant in vniuerso regno eius. [d] Fuit autem Daniel vsque ad annum primum Cyri regis.

CAPVT II.

I N[e] anno secundo regni Nabuchodonosor, vidit Nabuchodonosor somnium, & conterritus est spiritus eius, & somnium eius fugit ad eo. [f] Præcepit ergo rex vt conuocarentur arioli & Magi, & malefici, & Chaldæi, vt indicarẽt regi somnia sua. Qui cum venissent, steterunt coram rege.[g] Et dixit ad eos rex Vidi somnium, & mẽte confusus ignoro quid viderim.[h] Responderũt Chaldæi regi Syriace: Rex in æternum viue: dic somnium seruis tuis, & interpretationẽ eius indicabimus. Et respondens rex ait Chaldæis: Sermo recessit à me. [i] Nisi indicaueritis mihi somnium & coniecturam eius, peribitis vos, & domus vestræ publicabuntur. Si autem somnium & coniecturam eius narraueritis, præmia & dona, & honorem multum accipietis à me. Somnium igitur, & interpretationem eius indicate mihi. Responderunt secundo, atque dixerunt: Rex somnium dicat seruis suis, & interpretationem indicabimus. Respondit rex, & ait: Certe noui, quod tempus redimitis, scientes quod recesserit à me sermo. Si ergo somnium non indicaueritis mihi, vna est de vobis sententia, quod interpretationem quoque fallacẽ, & deceptione plenam composueritis, vt loquamini mihi donec tempus pertranseat.[k] Somnium itaque dicite mihi, vt sciam quod interpretationẽ quoque eius verã loquamini. Respondentes ergo Chaldæi coram rege dixerũt: Non est homo super terram, qui sermonem tuum rex possit implere: sed neque regum quisquam magnus & potens verbum huiuscemodi sciscitatur ab omni ariolo, & Mago, & Chaldæo: Sermo enim, quem tu rex quæris, grauis est: nec reperietur quisquã, qui indicet illum in conspectu regis, exceptis diis, quorum non est cum hominibus conuersatio. [l] Quo audito rex in furore & in ira magna præcepit vt perirent omnes sapiẽtes Babylonis. Et egressa sententia, sapiẽtes interficiebantur: quærebanturq; Daniel, & socij eius, vt perirent. Tunc Daniel requisiuit de lege atque sententia ab Arioch principe militiæ regis, qui egressus fuerat ad interficiendos sapientes Babylonis

f ¶ *Præcepit ergo rex vt conuocarentur arioli & Magi, &c.*] G
Quos nos ariolos, cæteri ἐπαοιδοὺς interpretati sunt, id est, incantatores. Ergo videntur mihi incantatores esse, qui verbis rem peragunt. Magi qui de signis philosophantur. Malefici qui sanguine vtuntur & victimis, & sæpe contingunt corpora mortuorum. Porro in Chaldæis γενεθλιαλόγους significari puto, quos vulgus mathematicos vocat. Consuetudo autem & sermo communis Magos pro maleficis accipit: qui aliter habentur apud gentem suam, eo quod sint philosophi Chaldæorum, & ad artis huius scientiam, reges quoque & principes eiusdem gentis omnia faciunt. Vnde & in natiuitate domini Saluatoris ipsi primum ortum eius intellexerunt, & venientes in sanctam Matt. 2. a
Bethlehem, adorauerunt puerum, stella eis desuper ostendente.

g ¶ *Et dixit ad eos rex: Vidi, &c.*] Vmbra quædam, & vt ita dicã, aura somnij atque vestigium remansit in corde regis: vt referentibus aliis posset reminisci eorum quæ viderat, & nequaquam eum deciperẽt mentientes.

h ¶ *Responderunt Chaldæi regi Syriace: Rex in æternum, &c.*] Hucusque quæ lecta sunt, sermone narrantur Hebræo. Ab hoc loco vsque ad visionem anni tertij regis Balthasar, quam Inf. 8.
Daniel vidit in Susis, Hebraicis quidem literis, sed lingua scribuntur Chaldaica, quam vocat hic Syriacam. H

i ¶ *Nisi indicaueritis mihi somnium, & coniecturam eius, peribitis vos, &c.*] Comminatus est pœnam, proponit & præmia: vt si potuerint somnium dicere, consequenter credat etiam his quæ incerta sunt, hoc est, quid significet somnium. Quod si non potuerint ea dicere, de quibus rex in plerisque confusus poterat recordari, etiam futuræ interpretationis perdant fidem. Denique sequitur.

k ¶ *Somnium itaque dicite mihi, vt sciam quod interpretationem quoque eius veram loquamini. Respondentes ergo Chaldæi coram rege, &c.*] Confitentur Magi, confitentur arioli, & omnis scientia sæcularis literaturæ, præscientiam futurorum non esse hominum, sed Dei. Ex quo probatur prophetas Dei spiritu locutos, qui futura cecinerunt.

l ¶ *Quo audito rex in furore, & in ira magna, &c.*] Quærunt Hebræi, cur Daniel & tres pueri non sint ingressi ad regem cum aliis sapientibus, & prolata sententia iubeantur perire cum cæteris. Quod ita edisserunt;

A

vt eo tempore quo rex præmia & dona & honorem maximum promittebat, ire noluerint, ne impudenter diuitias, & dignitatem Chaldaicam viderentur appetere. Aut certe ipsi Chaldæi inuidentes gloriæ eorum & scientiæ, soli ingressi sunt, quasi soli præmia percepturi, & postea in periculo voluerunt habere consortes, quos in spe gloriæ refutauerant.

a ¶ *Et interrogauit eum, &c.*] Scientes Chaldæi quod decuplum super cunctos ariolos & Magos, qui erant in vniuersa Chaldæa, Daniel & tres pueri saperent & intelligerent, cælauerant eos interrogationem regis, ne præferentur sibi in interpretatione somnij: Et ob hanc causam interrogauit Daniel de crudelitate sententiæ, qui causam periculi sui nesciebat.

b ¶ *Cum ergo rem indicasset Arioch Danieli: Daniel, &c.*] Daniel tempus postulat, non quo tractatione & sagacitate mentis occulta perquireret, sed quo occultorum dominū precaretur. Et ideo Ananiā & Misaelem & Azariam iungit ad preces, ne solus de suo merito videatur præsumere: vt quorum erat commune discrimen, communis esset & oratio.

c *Tunc Danieli per visionem nocte, &c.*] Somnium regis suo dicit somnio: imo & somnium & interpretationem eius, Dei reuelatione cognoscit: quod dæmones ignorabant, sapientia sæculi scire nō poterat. Vnde & Apostoli mysterium, quod cunctis retro generationibus fuerat ignoratum domino reuelante cognoscunt.

B

1 Thes 3 a

d ¶ *Et Daniel benedixit Deo cæli, & locutus ait: &c.*] Ad distinctionem eorum qui versantur in terra, & dæmoniacis artibus atq; præstigiis terrena deludunt, Daniel Deo cæli benedixit. Dij enim qui non fecerunt cœlum & terram, peribunt.

bylonis. [a] Et interrogauit eū qui à rege acceperat potestatē, quā ob causam tam crudelis sententia à facie regis esset egressa. [b] Cum ergo rem indicasset Arioch Danieli, Daniel ingressus rogauit regē, vt tēpus daret sibi ad solutionē indicandā regi. Et ingressus est domū suā, Ananiæque, & Misaeli, & Azariæ sociis suis, indicauit negotiū: vt quærerent misericordiā à facie Dei cæli super sacramēto isto, & non perirēt Daniel & socij eius, cum cæteris sapientib. Babylonis. [c] Tūc Danieli per visionē nocte mysteriū reuelatū est. [d] Et Daniel benedixit Deo cæli, & locutus ait: Sit nomē domini benedictū à sæculo & vsque in sæculū: quia sapiētia & fortitudo eius sunt. [e] Et ipse mutat tēpora & ætates, & trāsfert regna, atq; constituit. [f] Dat sapientiam sapiētibus, & scientiam intelligentibus disciplinam. [g] Ipse reuelat profunda & abscondita, & nouit in tenebris constituta, & lux cum eo est. [h] Tibi Deus patrum meorum confiteor, teque laudo: quia sapientiam & fortitudinem dedisti mihi. [i] Et nunc ostēdisti mihi quæ rogauimus te: quia sermonem regis aperuisti nobis. Post hæc Daniel ingressus ad Arioch, quem cōstituerat rex vt perderet sapientes Babylonis, sic ei locutus est. [k] Sapientes Babylonis ne perdas: introduc me in conspectum regis, & solutionem regi narrabo. Tunc Arioch festinus introduxit Danielem ad regem, & dixit ei. [l] Inueni hominem de filiis transmigrationis Iuda, qui solutionem regi annunciet. Respondit rex, & dixit Danieli, cuius nomen erat Baltasar. [m] Putasne vere potes indicare mihi somnium quod vidi, & interpretationem eius? Et respondens Daniel coram rege, ait: [n] Mysterium quod rex interrogat, sapientes Magi, & arioli, & aruspices non queunt indicare regi. [o] Sed est Deus in cælo reuelans mysteria. [p] Qui indicauit tibi rex Nabuchodonosor, quæ ventura sint nouissimis

C

rantiam, & lux scientiam atque doctrinam. Itaque Deum vt peruersa non celant, ita recta ambiunt atque circundant. Siue ita interpretandū est, quod tenebrosa mystica quæque & profunda significent: iuxta illud quod legimus in Prouerbus: *Intelliget quoque parabolam & tenebrosum sermonē*: hoc ipsum significat quod in psalmis legimus: *Tenebrosa aqua in nubibus aeris*. Qui enim ad excelsa conscendit, & terrena deserens, instar auium tenuissimum aërem & ætheria quæque desiderat: iste nubes efficitur, ad quam veritas Dei peruenit, & quę super sāctos pluere consueuit: repletusq; multitudine scientiæ, habet multas aquas in corde suo tenebrosas & inuolutas caligine, quam solus Moyses ingreditur, & loquitur Deo facie ad faciem: de quo scriptum est: *Posuit tenebras latibulum suum*.

Prou 1. a Sec.70.

Psal 17 b

Ibid 34 b

Exod 33 b

Psal.17.b

h ¶ *Tibi Deus patrum, &c.*] Ne sui videatur meriti, quod impetrauit, refert ad patrum iustitiam & ad veritatem Dei, qui seminis eorum etiam in captiuitate miseretur.

i ¶ *Et nunc ostendisti, &c.*] Quod quatuor rogant, vni ostenditur: vt & arrogantiam fugiat, ne solus impetrasse videatur, & agat gratias, quod mysterium somnij solus audierit.

k ¶ *Sapientes Babylonis, &c.*] Imitatur clementiam Dei: qui pro persecutoribus deprecatur, & non vult eos perire, propter quos fuerat ipse periturus.

D

l ¶ *Inueni hominem de filijs, &c.*] Dei gratiam ad suam refert diligentiam, & inuenisse se dicit, cum Daniel vltro se obtulerit, vt introduceretur ad regem: in quo ἦθος ostenditur nunciorum: qui cum bona nunciant, sua videri volunt. Qui autem solutionem somnij repromittit, vtique ante narraturus est somnium. Et nota quod de filiis Iuda sit Daniel, non sacerdos: sicut in fine Beli fabula continet.

e ¶ *Et ipse mutat tempora & ætates, & trāsfert regna, &c.*] Non ergo miremur si quando cernimus & regibus reges, & regnis regna succedere, quæ Dei gubernantis & mutantur & finiuntur arbitrio. Causasque singulorum nouit ille qui conditor omnium est, & sæpe malos reges patitur suscitari, vt mali malos puniant: simulque subostēdit & generali disputatione præparat auditorem, somnium quod vidit esse de mutatione & successione regnorum.

f ¶ *Dat sapientiam sapientibus, &c.*] Iuxta illud quod scriptum est: Audiet sapiens, & apponet sapientiam. *Qui enim habet, dabitur illi*: & animæ quæ feruet amore sapientiæ libenter spiritus Dei infunditur. *In peruersam autem animam non introibit sapientia.*

Prou. 1. a
Matt.25.
Sap.4.1.

g ¶ *Ipse reuelat profunda & abscondita, & nouit in tenebris constituta, & lux cum eo est.*] Cui Deus reuelauit profūda, & potest dicere. *O profundum diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei*: iste habitante in se spiritu scrutatur etiam profūda Dei, & in profundo animæ suæ fodit altissimos puteos, & omnem terram egerit, quæ profundas aquas operire consueuit: seruatque mandatum Dei, dicens: *Bibe aquam de tuis vasis, & de puteorū tuorum fonte*. Quodq; sequitur: *Nouit in tenebris cōstituta, & lux cum eo est*: Tenebrę significat igno-

Rom 11.d
1 Cor. 2.c

Prou.5.d
Sec.70.

m ¶ *Putasne vere potes indicare mihi somnium, &c.*] Seruat ordinem quæstionis, vt primum somnium, quod se Magi ignorare responderant, & postea interpretationem quærat somnij: vt cum somnium audierit, & quæ viderat recognouerit, tunc credat & interpretationi, quæ variam recipit coniecturam.

n ¶ *Mysterium, &c.*] Pro aruspicibus, quod nos vertimus, in Hebræo גזרין habetur: quod solus Symmachus θύτας interpretatus est, quos Græci solent ἱεροσκόπους appellare: qui exta inspiciunt, vt ex his futura prædicant. Mysterium autem vocans, ordinem somnij reuelari, ostendit quicquid occultum est, & ab hominibus ignoratur, posse mysterium nuncupari. Tollit quoque regi prauam suspicionem ne humana æstimet inueniri posse solertia, quod Dei solius notitię reseruatur. a gazrin

o ¶ *Sed est Deus in cælo reuelans mysteria.*] Frustra igitur ab hominibus quæris in terra, quod Deus solus nouit in cælo. Et occulte retrahens eum à multorum Deorum cultu, ad vnius Dei notitiam dirigit.

p ¶ *Qui indicauit, &c.*] Absque adulationis vitio veritate sociata, blanditur vt regi: quod illi à Deo mysteria sint reuelata, quæ nouissimis temporibus sint ventura. Nouissimi

autem

E autem dies, aut ex eo numerandi sunt tempore, quo Danieli somnium reuelatum est, vsque ad consummationem mundi. Aut certe hoc sentiendum est, quod vniuersa interpretatio somnij tendat ad finem, in quo imago statuaque quæ cernitur, conterenda est. aliqua ventura signantur, & quasi per nubilum veritas demonstratur, non pateant coniectoribus & humanæ mentis arbitrio, sed Dei solius scientiæ. G

a *Somnium tuum, &c.*] Non dixit visiones oculorum tuorum, ne quid putaremus esse corporeum, sed capitis. *Sapiētis enim oculi in capite eius* (Eccle. 2. b): in principali videlicet cordis: iuxta illud quod in euangelio legimus: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. 5. a): Et: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris* (Ibid. 9. a). Alij vero huius occasione capituli τὸ ἡγεμονικὸν nō in corde, sed iuxta Platonem in cerebro suspicantur.

b *Tu rex cogitare, &c.*] Pro eo quod est, post hæc: soli LXX. dies nouissimos transtulerūt. Quod si ita legitur, sollicitius requiramus, vbi dies nouissimi scripti sunt, & redarguamus eos, qui mundū non putant esse periturum. (אחרית ימיא) Nūquam enim dies appellarentur nouissimi si mundus esset æternus. Quodque dicitur: *Tu rex cogitare cœpisti*: indicat causas somnij, quod idcirco ei Deus futurorum mysteria reuelauerit, quia ipse rex voluerit scire ventura, & vt Nabuchodonosor (Matt. 5.) diuinæ inspirationis miretur gratiam, non solum quid in somnio viderit, sed ante somnium, quid tacitus cogitarit, exponit. F

c *Et qui reuelat, &c.*] Illud quod in euangelio legimus: *Qui solem suum oriri facit super malos & bonos*: etiam super Nabuchodonosor intelligimus esse completum. Tanta enim est clementia omnipotentis Dei, vt etiam Nabuchodonosor dispēsationis suæ quæ mūdum regit, mysteria reuelaret. Interrogemus eos, qui diuersas asserunt esse naturas, cuius naturæ Nabuchodonosor intelligāt, bonæ an malæ. Si bonæ, cur impius dicitur? Si malæ (vt certum est) cur malo atque terreno, id est, χοϊκῷ, sua Deus sacramenta monstrauit?

d *Mihi quoque non in sapiētia, quæ est in me plus quam in cunctis viuentibus, sacramentū reuelatum est, &c.*] Putauerat rex notitiam futurorum solertia mentis humanæ posse cōprehendi, & ideo sapientes Babylonis interfici iusserat. Ergo Daniel eos excusat, qui dicere non potuerunt: & ipse inuidiam fugit, ne quis existimet eum, quæ dicturus est, propria dixisse sapientia. Causa autem reuelationis propheticæ, regis est desiderium, qui voluit ventura cognoscere. Ergo honorat regem, quando propter illius scientiam sibi dicit à Deo mysteria reuelata. Et hoc considerandum, quod somnia in quibus

mis temporib. [a] Somnium tuū, & visiones capitis tui in cubili tuo, huiuscemodi sūt. [b] Tu rex cogitare cœpisti in stratu tuo, quid esset futurū post hæc. [c] Et qui reuelat mysteria, ostendit tibi quæ ventura sunt. [d] Mihi quoq; nō in sapientia, quæ est in me plus quā in cunctis viuētibus, sacramentum hoc reuelatum est: sed vt interpretatio regi manifesta fieret, & cogitationes mētis tuæ scires. [e] Tu rex videbas, & ecce quasi statua vna grandis: statua illa magna, & statua sublimis, stabat cōtra te, & intuitus eius erat terribilis. Huius statuæ caput ex auro optimo erat, pectus autē & brachia de argento, porro vēter & fœmora ex ære, tibiæ autē ferreę, pedū quædā pars erat ferrea, & quædā fictilis. Videbas ita, donec abscissus est lapis de mōte sine manibus, & percussit statuā in pedib. suis ferreis & fictilib., & cōminuit eos. Tunc contrita sunt pariter ferrū, testa, æs, argentū, & aurum, & redacta quasi in fauillā æstiuæ areæ: quæ rapta sunt vēto, nullusq; locus inuentus est eis. Lapis autē qui percusserat statuam, factus est mōs magnus, & impleuit vniuersam terrā. Hoc est somniū. Interpretationem quoq; eius dicemus coram te rex: Tu rex regum es, & Deus cœli regnum & fortitudinē & imperiū & gloriam dedit tibi: & omnia in quibus habitant filij hominum & bestiæ agri: volucres quoq; cœli dedit in manu tua, & sub ditione tua vniuersa constituit. [f] Tu es ergo caput aureū. [g] Et post te consurget regnū aliud minus te, argenteum. [h] Et regnum tertiū aliud aureum, quod imperabit vniuersæ terræ. [i] Et regnū quartū erit veluti ferrū: quomodo ferrum cōminuit, & domat omnia, sic cōminuet & cōteret omnia hæc. Porro quia vidisti pedū & digitorum partē testeam figuli, & partē ferream: regnum diuisum erit, quod tamen de plantario ferri orietur: secundum quod vidisti ferrū mistū testæ ex luto, & digitos pedū ex parte ferreos, & ex parte fictiles: ex parte regnū erit solidum, & ex parte contritū. Quod autem vidisti ferrum mistum testæ ex luto, commiscebuntur quidem humano semine, sed non adhærebunt sibi, sicut ferrum misceri non potest testæ. In dieb. autem regnorum illorū suscitabit Deus cæli regnum, quod in æternum non dissipabitur: & regnum eius alteri populo non tradetur. Cōminuet autem, & consumet vniuersa regna hæc, & ipsum stabit in æternum: secūdum quod vidisti, quod de monte abscissus est lapis sine manibus, & comminuit testam, & ferrum, & æs, & argentū, & aurum. [k] Deus magnus ostendit regi, quæ futura sunt postea, & verum est somnium, & fidelis interpretatio eius: [l] Tunc rex Nabuchodonosor cecidit in faciem suam, & Danielem adora-

e *Tu rex videbas, & ecce quasi statua vna grandis: statua illa magna, & statua sublimis, stabat contra te, &c.*] Pro statua (צלם צלמא) id est, ἀνδριάντα, quod solus interpretatus est Symmachus, cæteri imaginem transtulerūt: volentes hoc nomine similitudinem ostendere futurorum. Sequamur interpretationem propheticam, & Danielis verba interpretantes, quæ ab illo breuiter dicta sunt, latius exponamus.

f *Caput, inquit, aureum tu es rex.*] Per quod ostenditur primum regnum Babylonium auro pretiosissimo comparatum.

g *Et post te consurget regnū aliud minus te, &c.*] Medorum videlicet atque Persarū, quod argenti habet similitudinem, minus priore, & maius sequente.

h *Et regnum tertium aliud æneum, quod imperabit vniuersæ terræ.*] Alexandrum significat, & regnum Macedonum, successorumq; Alexādri. Quod rectè æneū dicitur. Inter omnia enim metalla æs vocalius est, & tinnit clarius, & sonitus eius longe lateque diffunditur: vt non solū famā & potentiam regni, sed & eloquentiā Græci sermonis ostenderet.

i *Et regnum quartum erit veluti ferrum, &c.*] Regnum autē quartum, quod perspicue pertinet ad Romanos, ferrum est, quod comminuit & domat omnia: sed pedes eius & digiti ex parte ferrei & ex parte sunt fictiles: quod hoc tēpore manifestissime comprobatur. Sicut enim in principio nihil Romano imperio fortius & durius fuit, ita in fine rerum nihil imbecillius: quando & in bellis ciuilibus, & aduersum diuersas nationes, aliarum gētium barbararū indigemus auxilio. In fine autem horū omnium regnorum, auri, argenti, æris, & ferri, abscissus est lapis dominus atque Saluator, sine manib. id est, absque coitu & humano semine, de vtero virginali, & contritis omnib. regnis, factus est mons magnus, & impleuit vniuersam & terrā: quod Iudæi, & impius Porphyrius male ad populum referunt Israel, quem in fine sæculorū volūt esse fortissimum, & omnia regna conterere & regnare in æternum. H

k *Deus magnus, &c.*] Rursum reuelationem somnij nō sui dicit meriti, sed vt interpretatio regi manifesta fieret, & doceret regem, quod Deus solus esset colendus.

l *Tunc rex Nabuchodonosor cecidit, &c.*] Hunc locum calumniatur Porphyrius, quod numquam superbissimus,

A Act.14.b

rex captiuum adorauerit: quasi non & Lycaones ob signorũ magnitudinẽ Paulo & Barnabæ voluerint hostias immolare. Error ergo gentiliũ, qui omne quod supra se est, deos putant, scripturæ nõ debet imputari, quæ simpliciter refert vniuersa quæ gesta sunt. Sed & hoc possumus dicere, quod causas adorandi, & immolandarum hostiarum, & incensi atque sacrificij ipse rex exposuerit, dicens ad Danielem.

a ¶ *Vere Deus vester, Deus deorum est, &c.*] Ergo non tam Danielem, quam in Daniele adorat Deum, qui mysteria reuelauit. Quod & Alexandrum Magnum regem Macedonum, in pontifice Iuiada fecisse legimus. (Ioseph. lib. 11 antiq. cap. 8.) Quod si displicet hoc, dicendum est Nabuchodonosor signorum magnitudine & stupore confusum, quid faceret ignorasse: vt qui Deum verum intelligebat, & dominum regum, seruum eius adoraret, & illi adoleret incensum.

b ¶ *Tunc rex Danielem in sublime extulit, &c.*] Et in hoc calumniator ecclesiæ prophetam reprehẽdere nititur, quare non recusarit munera, & honorem Babylonium libenter susceperit. non considerans ideo regem vidisse somnium, & interpretationis mysteria per puerũ reuelata, vt Daniel cresceret, & in loco captiuitatis princeps omnium fieret Chaldæorum & Dei omnipotentia nosceretur. (B — Gen.41.e Hester.8.a) Quod quidem & in Ioseph apud Pharaonem & Ægyptum factum legimus: Et in Mardocheo apud Assuerum: vt in vtraque gente haberent captiui & peregrinantes Iudæi solatia, videntes hominem gentis suæ Ægyptiorum esse principem, vel Chaldæorum.

c ¶ *Daniel autem, &c.*] Non obliuiscitur eorum, cum quib. dominum deprecatus est, & qui secum periclitati fuerant. Itaque facit eos iudices prouinciarum: ipse autem à regis latere non recedit.

CAP. III.

N*Abuchodonosor rex fecit, &c.*] Velox obliuio veritatis: vt qui dudum seruum Dei quasi Deum adorauerat, nunc statuam sibi fieri iubeat, vt ipse adoretur in statua. Quod autem aurea sit & infiniti ponderis, illud in causa est, vt stuporem videntibus creet, & res inanimata adoretur vt Deus, dum vnusquisque suam consecrat auaritiam. Datur autem per occasionem captiuorum barbaris nationibus salutis occasio: vt qui primum per Danielis reuelationem potẽtiam cognouerant vnius Dei, in trium puerorum quoque fortitu-

adorauit, & hostias, & incensum præcepit vt sacrificarẽt ei. Loquẽs ergo rex, ait Danieli: [a] Vere Deus vester, Deus deorũ est, & dominus regũ, & reuelás mysteria: quoniá tu potuisti aperire hoc sacramentũ. Tunc rex Danielem in sublime extulit, & munera multa, & magna dedit ei: & cõstituit eum principẽ super omnes prouincias Babylonis: & præfectum magistratuum super cunctos sapiẽtes Babylonis. [c] Daniel autem postulauit a rege, & constituit super opera prouinciæ Babylonis Sedrach, Misach, & Abdenago. Ipse autem Daniel erat in foribus regis.

CAPVT III.

NAbuchodonosor rex fecit statuam aureã altitudine cubitorum sexaginta, latitudine cubitorũ sex: [e] Et statuit eam in cãpo Dura prouinciæ Babylonis. [f] Itaq; Nabuchodonosor rex misit ad cõgregãdos satrapas, magistratus, & iudices, duces, tyrãnos, & præfectos, oẽsque principes regionum, vt cõuenirent ad dedicationem statuæ, quam erexerat Nabuchodonosor rex. Tunc cõgregati sunt satrapæ, magistratus, & iudices, & duces, tyrãni, & optimates, qui erant in potestatibus cõstituti, & vniuersi principes regionum, vt conuenirent ad dedicationem statuæ quam erexerat Nabuchodonosor rex. Stabant autem in conspectu statuæ, quam posuerat Nabuchodonosor rex. [g] Et præco clamabat valenter: Vobis dicitur populis, tribub᷒, & linguis, in hora qua audieritis sonitum tubæ, & fistulæ, & citharæ, sambucæ, & psalterij, & symphoniæ, & vniuersi generis musicorum, cadentes adorate statuam auream, quã constituit Nabuchodonosor rex. Si quis autem non cadẽs adorauerit, eadem hora mittetur in fornacem ignis ardentis. [h] Post hęc igitur statim vt audierunt omnes populi sonitum tubæ, fistulæ, & citharæ, sambucæ, & psalterij, & symphoniæ, & omnis generis musicorũ, cadentes omnes populi, tribus, & linguæ adorauerunt statuam auream, quam cõstituerat Nabuchodonosor rex. [i] Statimq; in ipso tempore accedẽtes viri Chaldæi accusauerunt Iudæos, dixeruntque Nabuchodonosor regi: Rex in æternum viue: tu rex posuisti decretum, vt omnis homo qui audierit sonitum tubæ, fistulæ, citharæ, sambucæ, & psalterij, & symphoniæ, & vniuersi generis musicorum, prosternat se, & adoret statuam aureã. Si quis autem non procidens adorauerit, mittatur in fornacem ignis ardẽtis. [k] Sunt ergo viri Iudæi, quos constituisti super opera regionis Babyloniæ, Sedrach, Misach, & Abdenago: viri isti contempserunt rex decretum tuum: Deos non colunt, & statuam auream quam erexisti, non adorãt. Tunc Nabuchodonosor in furore & ira pręcepit vt adducerẽtur Sedrach, Misach & Abdenago. Qui confestim adducti sunt in conspectu regis: pronuncians q; Nabuchodonosor

C

dine discant mortem contemnere, & idola non colere.

e ¶ *Et statuit eam in campo Dura prouinciæ Babylonis.*] Pro Dura, Theodotio, Deira, Symmachus Doraum, LXX. περίβολον transtulerunt: quod nos viuarium vel conclusum locum dicere possumus.

f ¶ *Itaque Nabuchodonosor rex misit ad congregandos, &c.*] Excelsa periculosius stant, & citius corruunt, quæ sublimia sunt. Principes congregantur ad adorandum statuam, vt per principes seducantur & gentes. Qui enim diuites sunt & potentes, dum timent carere diuitiis, & potẽtia, facilius supplantantur. Seductis autem magistratibus subditi populi maiorum exemplo pereunt.

g ¶ *Et præco clamabat valenter: vobis dicitur populis, tribubus &c.*] Non quo omnes populi vniuersarum nationum in campo Dura potuerint congregari, & adorare statuam auream: sed quo in principibus cunctarũ gentium, omnes gẽtes & populi adorasse credantur. Omnem scripturam sanctam mente percurrẽs (nisi tamen me fallit obliuio) nequaquam reperio quod sanctorũ quisquã Deum cadẽs adorauerit: sed quicumque idola, & dęmones, & res illicitas adorauerit, cadens dicatur adorare: vt in præsenti loco non semel sed crebrius. Et in Euangelio diabolus loquitur ad dominum: *Hæc omnia dabo tibi, si cadẽs adoraueris me.* Sed & hoc dicẽdũ: omnes hæreticos, qui fulgore eloquentiæ secularis falsum dogma componunt, aureã statuam facere, & quantum in se est, persuasione compellere, vt cadentes adorent idolum falsitatis. (D — Matt.4.b)

h ¶ *Post hæc igitur, statim vt audierunt omnes populi sonitum tubæ, fistulæ, &c.*] Eodem sensu accipiẽdum quo supra: vt omnes populos intelligamus in principibus. Neque enim adesse vniuersæ simul poterat nationes.

i ¶ *Statimque in ipso tempore accedentes viri Chaldæi, &c.*] Quos præpositos in Babylone regis operibus inuidebant, & offendebantur peregrino cultu, & auersione idolorum nacti occasionem criminantur ad regem. Denique sequitur.

k ¶ *Sunt ergo, &c.*] Et quodãmodo sic loquũtur: Quos prætulisti nobis, & captiuos, vel seruos, principes esse fecisti, hi elati in superbiã, tua præcepta contẽnunt: deos tuos non colunt: & statuã aureã, quam erexisti, nõ adorãt. Quod in principio huius visionis diximus, hic manifestius approbatur, alios esse Deos Nabuchodonosor

nosor rex ait eis: Verene Sedrach, Misach, & Abdenago, [a]deos meos nõ colitis, & statuã auream, quã constitui, non adoratis? Nũc ergo si estis parati, quacũq; hora audieritis sonitũ tubæ, fistulæ, citharæ, sãbucæ, & psalterij, & symphoniæ, omnisq; generis musicorũ. [b]Prosternite vos, & adorate statuã quã feci: quod si nõ adoraueritis, eadẽ hora mittemini in fornacẽ ignis ardẽtis: [c]Et quis est Deus, qui eripiat vos de manu mea? Respondẽtes Sedrach, Misach, & Abdenago, dixerũt regi: [d]Nabuchodonosor (rex) nõ oportet nos de hac re respondere tibi. [e]Ecce enim Deus noster, quẽ colimus, potest eripere nos de camino ignis ardẽtis, & de manibus tuis ô rex liberare. [f]Quod si noluerit. [g]Notũ sit tibi rex, quia deos tuos nõ colimus, & statuã auream, quã erexisti, non adoramus. [h]Tũc Nabuchodonosor repletus est furore, & aspectus faciei illius commutatus est super Sedrach, Misach, & Abdenago. [i]Et præcepit vt succẽderetur fornax septuplũ quã incẽdi consueuerat, & viris fortissimis de exercitu suo iussit, vt ligatis pedib. Sedrach, Misach, & Abdenago, mitterent eos in fornacẽ ignis ardentis. [k]Et confestim viri illi vincti cum braccis suis, & tiaris, & calciamẽtis, & vestib. missi sunt in mediũ fornacis ignis ardentis: Nã iussio regis vrgebat: fornax antẽ succensa erat nimis. [l]Porro viros illos, qui miserãt, Sedrach, Misach, & Abdenago, interfecit flamma ignis. [m]Viri autẽ hi tres Sedrach, Misach, & Abdenago ceciderũt in medio camino ignis ardentis colligati.

¶ (QVÆ sequuntur in Hebraico seu verius Chaldaico nõ habẽtur, sed ex editione Theodotionis addita sunt.) ¶ Et ambulabant in medio flãmæ laudãtes Deũ, & benedicẽtes domino. Stãs autẽ Azarias orauit sic, aperiẽsque os suũ in medio ignis ait: [n]Benedictus es domine Deus patrũ nostrorũ, & laudabile & gloriosũ nomẽ tuũ in sæcula: quia iustus es in omnibus quæ fecisti nobis, & vniuersa tua opera vera, & viæ tuæ rectæ, & omnia iudicia tua vera. Iudicia enim vera fecisti, iuxta omnia quæ induxisti super nos, & super ciuitatẽ sanctã patrũ nostrorũ Hierusalẽ: quia in veritate & in iudicio induxisti omnia hæc propter peccata nostra. [o]Peccauimus enim, & inique egimus recedẽtes à te, & deliquimus in omnibus, & præcepta tua nõ audiuimus, nec obseruauimus, nec fecimus sicut præceperas nobis, vt bene nobis esset. Omnia ergo quæ induxisti super nos, & vniuersa quæ fecisti nobis, in vero iudicio fecisti, & tradidisti nos in manib. inimicorũ nostrorum iniquorũ & pessimorum, præuaricatorumq;, & re-

E

nosor, & aliam statuam auream, quam in cultu sui iussit erigi: nam & in consequentibus ipse rex loquitur.

a ¶ *Deos meos non colitis, & statuam auream quam constitui, non, &c.*] Alij hanc dicunt scripturæ sanctæ consuetudinẽ, vt vnum idolum appellet pluraliter: vt est illud in Exodo de vitulo: *Isti sunt dij tui Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti.* Et in Regum volumine: Hieroboã ponens aureum vitulum in Bethel, idola fecisse narratur. E contrario multa dæmonia singulari numero appellantur: vt in Esaia: Inclinat se, & adorat illud, & votum faciens dicit: *Deus meus es tu.*

Exod. 32 a
3. Reg. 12. g
Esaia 44. c

b ¶ *Prosternite vos, & adorate statuam quam fecit, &c.*] Quamquam in furore præceperit adduci pueros, tamen dat spatium pœnitudinis: vt si ceciderint & adorauerint, prior culpa veniã consequatur: sin autem adorare contempserint, præsens sit pœna fornacis ardentis.

c ¶ *Et quis est Deus, qui eripiat vos, &c.*] Ille videlicet cuius seruum dudum adorasti: quem vere Deum deorum, & dominũ regum esse dixisti.

d ¶ *Nabuchodonosor, &c.*] In Hebr. non habet regem, sicut in Lxx. ne adulari viderentur impio, aut regem vocare eum, qui ad iniqua compelleret. Quod si quis contentiosus regem quoq; legerit: dicemus eos non procaciter regem ad effusionem sui sanguinis prouocare, sed ita reddere regi honorem debitũ: vt Dei cultus nõ lædatur. Quod autẽ ait: Nõ oportet nos de hac re respondere tibi: Ille sensus est: nõ debes audire verba, quorũ iam reb. ipsis probabis fortitudinẽ atque constantiam.

F

e ¶ *Ecce enim, &c.*] Vnde se potauerat terrere pueros, inde cernit in eis materiã fortitudinis. Nec in longum differunt, sed præsens sibi pollicentur auxiliũ, dicentes: *Ecce enim Deus noster, quem colimus,* ipse nos, & de eo quod minaris incendio, & de tuis potest manibus liberare.

f ¶ *Quod si, &c.*] Pulchre ad id quod dixerant: Potest eripere nos: non intulit contrarium, si non potuerit, sed si noluerit: vt non impossibilitatis Dei, sed voluntatis sit, si perierint.

g ¶ *Notum, &c.*] Siue statuam vt Symmachus siue imaginem auream, vt cæteri transtulerũt, voluerimus legere, cultores Dei eam adorare non debent. Ergo iudices & principes sæculi, qui imperatorum statuas adorant & imagines, hoc se facere intelligant, quod tres pueri facere nolentes placuerunt Deo. Et notanda proprietas, deos coli, imaginem adorari dicunt: quod vtrumque seruis Dei non conuenit.

h ¶ *Tunc Nabuchodonosor repletus est furore, & aspectus faciei illius commutatus est super Sedrach, Misach, & Abdenago.*] In quibusdã psalmis tituli prænotantur: Pro his qui cõmorabuntur. Sermo igitur commutationis ambiguus est, & de bono in malum, de malo in bonum. Neque enim commutatio vultus Nabuchodonosor bonæ parti poterit coaptari: Licet quidam & inscriptionem psalmorum de bono ad malum referant: quod hi qui naturaliter debuerant intelligere Deum, contra Christũ & sanctos eius perturbatione mentis & furore mutati sunt.

G

Psal. 44. 59. 65. 79.

i ¶ *Et præcepit vt succenderetur fornax septuplum quam incendi consueuerat, &c.*] Quasi non posset simplex & solitus ignis trium puerorũ consumere corpora: sed furor & ira, quæ insaniæ proxima est, modum tenere non potest. Et vult eos multiplicis pœnæ comminatione terrere, quos paratos videbat ad mortem.

k ¶ *Et confestim viri illi vincti cum braccis suis, &c.*] Prõ braccis, quas Symmachus ἀναξυρίδας interpretatus est, Aquil. & Theodor. saraballa dixerunt, & non, vt corrupte legitur, sarabara. Lingua autẽ Chaldæorũ saraballa crura hominũ vocantur & tibiæ, & περικνημῖδες etiã braccę eorũ, quib. crura teguntur & tibiæ quasi crurales & tibiales appellatæ sunt. Tiara autem verbum Græcũ est, & vsu versum in Latinum. De quo Virgilius: *Sceptrumque sacerque tiaras.* Est autẽ genus pileoli, quo Persarum Chaldæorumque gens vtitur.

בסרבליהון σὺν τοῖς σαραβάροις αὐτῶν כרבל τιάρα.

l ¶ *Porro viros, &c.*] Eos viros scilicet de quibus supra dixerat: Et viris fortissimis de exercitu suo, iussit vt ligatis pedibus Sedrach, Misach, & Abdenago, mitterent eos in fornacẽ ignis ardentis. Non ergo fortuito quoscumque ministros perdidit Nabuchodonosor, sed viros fortes de toto exercitu suo, & ad bella promptissimos: vt non solum miraculum pertimesceret, sed exercitus sui dãna sentiret.

H

m ¶ *Viri autem hi tres Sedrach, Misach, & Abdenago, &c.*] Grãde miraculum, ligati mittuntur in fornacẽ, & cadunt in mediũ ignis præcipites: ardẽt vincula, quib. ligati sunt, & vinctorum corpora timens flãma non tangit. Hucusq; Hebræi legũt: media quæ sequuntur vsque ad finem cantici trium puerorũ, in Hebraico non habentur: De quibus, ne omnino præterisse videamur, pauca dicenda sunt.

n ¶ *Benedictus es domine Deus patrum nostrorum, &c.*] Quãdo diuersis premimur angustijs ex toto cordis hoc loquamur affectu, & quidquid nobis acciderit, iuste nos sustinere fateamur: vt compleatur in nobis illud quod scriptum est: *Exultauerunt & lætatæ sunt filiæ Iudæ in omnibus iudicijs tuis domine.*

Psal. 96 b

o ¶ *Peccauimus enim, & inique egimus recedentes, &c.*] Et certe tres pueri peccauerunt, nec eius ætatis erant, quando

A ducti sunt in Babylonem, vt propter sua vitia punirentur. Ergo quomodo hi ex persona populi loquuntur, sic illud Rom. 7.a Apostoli legendum est: *Non enim quod volo hoc ago: sed quod nolo illud operor*, & cætera, quæ in eodem loco scripta sunt.

a ¶ *Quoniam domine imminuti sumus plusquam, &c.*] His versiculis vtendum est, si quando ecclesiæ propter peccata populi, sanctorum virorum & magistrorum, qui in lege Dei doctissimi sunt, sustinent penuriam, & quando in persecutionibus non offertur sacrificium & oblatio. Quidam hunc locũ, & ad cœlestem referunt Hierusalẽ: quod animæ ad terrena delapsæ, & in loco lacrymarum, & confessionis positæ, plangãt antiqua delicta, & cætera quæ prophetalis sermo complectitur: sed hæc non recipit ecclesia Dei.

b ¶ *Sed in anima contrita, & spiritu, &c.*] Et ex præsenti loco, & ex eo quod sequitur: *Benedicite spiritus & animæ iustorum domino*: Et in psalmis: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despiciet*: sunt qui alium velint esse spiritum in homine excepto Spiritu sancto, & aliam animam. Sed laborandum eis erit, quomodo absq; carne, & gratia Spiritus sancti, duæ substantiæ, & duo B interiores homines in vno homine esse dicantur. Psal. 50.d

c ¶ *Et non cessabant, qui miserant eos ministri regis, succendere fornacem, &c.*] Salustius scribit in historiis, quod naphtha sit genus fomitis apud Persas, quo vel maxime nutriantur incendia. Alij ossa oliuarum quæ proiiciuntur cum amurca arefacta, naphtham appellari putant: Vnde & Græce *συρίνη* dicitur, ab eo quod *πῦρ*: idest, ignem nutriat.

d ¶ *Angelus autem domini descendit cum Azaria, & sociis eius in fornacẽ, & excussit, &c.*] Oppressa perturbationibus animia, & variis molestiis occupata, cum hominum desperauerit auxilium, & tota ad dominum fuerit mente conuersa, descendit ad eam angelus domini, scilicet sermo diuinus, & excutit flammæ æstuantis ardores: vt nequaquam ignita iacula inimici cordis nostri arcana penetrent, nec illius fornace claudamur.

e ¶ *Benedicite omnia opera domini domino, laudate, & super. &c.*] Generali laudatione præmissa, quod omnis creatura debeat laudare dominum: in consequentibus per partes singulas cohortatur angelos & cœlos, aquas atque virtutes, solem & lunam, imbrem, & rorem, spiritum, ignem & æstum, & frigus, & cauma, & cætera, quæ longum est texere: ita vt fontes quoque, & C maria, & cete, & volucres, bestiasque, & pecora ad laudem domini prouocet, & filios hominum & post omne hominum genus Israelem, & de ipso Israele sacerdotes & seruos domini spiritus, animasque iustorum, sanctos & humiles corde: Et ad extremum Ananiam, Azariam, Misaelem: qui ad laudem domini præsenti beneficio prouocãtur. Omnis autem creatura non voce, sed opere laudat dominum: quia ex creaturis consequenter creator intelligitur, & in singulis operibus, atq; affectibus, Dei magnificentia demonstratur.

f ¶ *Benedicite sancti & humiles corde domino: laudate & superexaltate, &c.*] Humilitatem cordis

& regi iniustó pessimo vltra omnem terrã. Et nunc non possumus aperire os. Cõfusio & opprobrium facti sumus seruis tuis, & his qui colunt te. Ne, quæsumus, tradas nos in perpetuũ propter nomen tuum & ne dissipes testamentum tuum, neq; auferas misericordiam tuam à nobis propter Abraham dilectum tuum, & Isaac seruum tuum, & Israel sanctum tuum: quibus locutus es, pollicẽs quod multiplicares semen eorum sicut stellas cæli, & sicut arenam, quæ est in litore maris. [a] Quoniam domine imminuti sumus plusquam omnes gentes, & sumus humiles in vniuersa terra hodie propter peccata nostra: & non est in tẽpore hoc princeps. & propheta, & dux, neq; holocaustũ, neque sacrificium, neq; oblatio, neq; incensum, neq; locus primitiarum coram te, vt possimus inuenire misericordiam tuã. [b] Sed in anima contrita, & spiritu humilitatis suscipiamur: sicut in holocausto arietũ & taurorum, & sicut in millib. agnorum pinguium: sic fiat sacrificium nostrũ in conspectu tuo hodie, vt placeat tibi: quoniã non est cõfusio cõfidentib. in te. Et nũc sequimur te in toto corde, & timemus te, & quærimus faciem tuã. Ne cõfundas nos, sed fac nobiscũ iuxta mansuetudinẽ tuã, & secũdũ multitudinẽ misericordię tuæ: & erue nos in mirabilib. tuis, & da gloriã nomini tuo, domine, & cõfundantur omnes, qui ostendunt seruis tuis mala. Cõfundantur in omnipotẽtia tua, & robur eorũ conteratur, & sciant, quia tu es dominus Deus solus, & gloriosus super orbẽ terrarum. [c] Et non cessabant qui miserant eos ministri regis succendere fornacẽ naphtha, & stupa, & pice, & malleolis: & effũdebatur flãma super fornacẽ cubitis quadraginta nouẽ, & erupit, & incendit quos reperit iuxta fornacẽ de Chaldęis. [d] Angelus autẽ domini descẽdit cum Azaria & sociis eius in fornacẽ, & excussit flammã ignis de fornace, & fecit mediũ fornacis quasi vẽtum roris flãtem, & nõ tetigit eos omnino ignis, neq; contristauit, nec quicquã molestiæ intulit. Tunc hi tres quasi vno ore laudabãt & glorificabant, & benedicebãt Deum in fornace dicentes: Benedictus es domine Deus patrũ nostrorũ, & laudabilis & gloriosus & superexaltat' in sæcula. Et benedictũ nomẽ gloriæ tuæ sãctũ, & laudabile & superexaltatũ in omnib. sæculis. Benedict' es in tẽplo sãcto gloriæ tuæ, & superlaudabilis & supergloriosus in sæcula. Benedictus es in throno regni tui, & superlaudabilis & superexaltatus in sæcula. Benedictus es qui intueris abyssos, & sedes super Cherubim & laudabilis & superexaltatus in sæcula. Benedictus es in firmamẽto cœli, & laudabilis gloriosus in sæcula. [e] Benedicite omnia opera domini domino: laudate & superexaltate eũ in sæcula. Benedicite angeli domini domino: laudate & superexaltate eũ in sæcula. Benedi. cæli domino: laudate & superexaltate eũ in sæcula. Benedic. aquæ oẽs quæ super cœlos sunt domino: laudate & superexaltate eũ in sæcula. Benedic. oẽs virtutes domini domino: laudate & superexaltate eũ in sæcula. Benedic. sol & luna domino: laudate, &c. Benedi. stellæ cæli dño: laudate, &c. Benedi. imber & ros dño: laudate & super, &c. Benedi. omnis spiritus Dei dño: laud. Benedi. ignis & æstus dño: laud. Benedi. frigus & æstas domino: laud. Benedi. rores & pruina domino: laud. Benedi. gelu & frigus domino: laud. Benedi. glacies & niues domino: laud. Benedicite noctes & dies domino: laud. Benedi. lux & tenebræ domino: laud Benedi. fulgura & nubes domino: laud. Benedicat terra dominũ: laudet, &c. Benedicite mõtes & colles domino: laud. Benedic. vniuersa germinãtia in terra domino: laud. Benedicite fõtes domino: laud. Benedicite maria & flumina domino: laud. Benedicite cete & omnia quæ mouentur in aquis domino: laud Benedi. oẽs volucres cœli domino: laud. Benedicite oẽs bestiæ & pecora domino: laud. Benedicite filij hominũ domino: laud. Benedicat Israel dominũ, laudet, &c. Benedicite sacerdotes domini domino: laud. Benedicite serui domini domino: laud. Benedicite spiritus & animæ iustorũ domino: laud. [f] Benedi. sancti & humiles corde domino: D

E

Matt. 11. d *Matt. 5. a* cordis habere, & præsens versiculus docet, & illud quod in euangelio dicitur: *Discite à me, quia mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiem animab. vestris.* Cordis autẽ illa est humilitas, quæ in alio loco paupertas spiritus appellatur: vt non erigamur superbia, nec ficta gloriam humilitate quæramus: sed toto corde inclinemur. Hucusq; de Theodotionis editione pauca perstrinximus, confessionis & laudum trium puerorum, quæ non habentur in Hebræo: exinde sequamur Hebraicam veritatem.

a ¶ *Tunc Nabuchodonosor rex obstupuit, & surrexit propere, &c.*] Punitis principibus, rex corripitur, vt viuens glorificet Deum. Interrogat autem optimates suos, quorum accusatione & consilio tres pueros in ignem fornacis miserat: vt illis respondentibus se misisse tres pueros in fornacem, iste quartum eis nunciet, & ostendat.

b ¶ *Qui respondentes regi dixerunt: Vere rex: Respondit rex & ait: Ecce ego video viros quatuor solutos, &c.*] Rursum dicã: O quam sapiens ignis, quam enarrabilis Dei potentia: vinculis stricta sunt corpora, vruntur vincula, corpora non vruntur. Speciem autem quarti, quem similem dicit filio Dei, vel angelum debemus accipere, vt LXX. transtulerunt, vel certe, vt plerique arbitrãtur, dominum Saluatorẽ. Sed nescio quomodo rex impius Dei filiũ videre mereatur. Ergo iuxta Symmachũ qui interpretatus est: *Species autem quarti similitudo filiorum, non Dei, sed Deorum,* angeli sentiendi sunt: qui & dij, & deorum vel Dei filij sæpissime nuncupantur. Hoc iuxta historiam. Cæterum in typo præfigurat iste angelus siue filius Dei, dominum nostrum Iesum Christum, qui ad fornacẽ descendit inferni: in quo clausæ, & peccatorum, & iustorum animæ tenebantur: vt absq; exustione & noxa sui, eos qui tenebantur inclusi, mortis vinculis liberaret.

F

ἐγένε τῶ τομπρεό- μοια υἱῷ θεῶ.

c ¶ *Tunc accessit Nabuchodonosor ad ostium fornacis ignis ardentis, & ait: Sedrach, Misach & Abdenago serui Dei excelsi: &c.*] Pauore perterritus, non per nuncios quærit à pueris, sed ipse eos ex nomine vocat, seruos Dei excelsi appellans, & petens vt ad se egrediantur, quos vinctos in fornacem miserat.

d ¶ *Benedictus Deus Sedrach, Misach, & Abdenago: qui misit angelum suum, & eruit seruos suos, &c.*] Quem supra filium Dei hic angelum vocat, quamquam in superioribus similitudo filij Dei, non veritas appellata sit. Rursum ergo Nabuchodonosor Dei confessionem recipit, & damnatis idolis laudat tres pueros, qui noluerunt seruire & adorare omnẽ Deum, excepto Deo suo, & miratur, quod sanctos Dei ignis tangere non potuerit. Quod autem ait:

mino laudate & superexaltate eum in sæcula. Benedicite Anania, Azaria, Misael Domino: laudate & superexaltate eũ in, sæcula. Quia eruit nos de inferno, & saluos fecit de manu mortis, & liberauit nos de medio ardẽtis flãmæ, & de medio ignis eruit nos. Cõfitemini domino quoniã bonus: quoniã in sæculum misericordia eius. Benedicite omnes religiosi domino Deo deorũ. Laudate & confitemini ei: quia in omnia sæcula misericordia eius.

¶ (Hucusque ex editione Theodotionis addita fuerunt.) [a] Tunc Nabuchodonosor rex obstupuit & surrexit propere, & ait optimatib. suis: Nonne tres viros misimus in medium ignis compeditos? [b] Qui respondentes regi dixerũt: Vere rex. Respondit rex, & ait: Ecce ego video viros quatuor solutos, & ambulantes in medio ignis, & nihil corruptionis in eis est, & species quarti similis filio Dei. [c] Tunc accessit Nabuchodonosor ad ostium fornacis ignis ardẽtis, & ait: Sedrach, Misach, & Abdenago serui Dei excelsi egredimini & venite. Statimq; egressi sunt Sedrach, Misach, & Abdenago de medio ignis. Et congregati sunt satrapæ, magistratus, & iudices, & potentes regis contemplabantur viros illos: quoniam nihil potestatis habuisset ignis in corporibus eorum, & capillis capitis eorum non esset adustus, & saraballa eorum non fuissent immutata, & odor ignis non transisset per eos. Et erumpens Nabuchodonosor ait: [d] Benedictus Deus Sedrach, Misach, & Abdenago: qui misit angelũ suum, & eruit seruos suos, qui crediderũt in eum: & verbũ regis immutauerũt, & tradiderunt corpora sua in ignẽ, ne seruirẽt & adorarent omnem Deũ præter Deum suum. [e] A me ergo propositum est hoc decretum: vt omnis populus, tribus & lingua, quæcumque locuta fuerit blasphemiam cõtra Deũ Sedrach, Misach, & Abdenago, dispereat, & domus eius vastetur. Neq; enim est Deus alius qui possit ita saluare. [f] Tunc rex promouit Sedrach, Misach, & Abdenago in prouincia Babylonis. [g] Nabuchodonosor rex omnibus populis, gentibus & linguis, qui habitant in vniuersa terra: pax vobis multiplicetur. Signa & mirabilia fecit apud me Deus excelsus: placuit ergo mihi prædicare eius signa, quia magna sunt, & mirabilia eius, quia fortia, & regnum eius, quia regnum sempiternum, & potestas eius in generatione & generationem.

CAPVT IV.

EGo Nabuchodonosor quietus eram in domo mea, & florens in palatio meo.

a Somnium

G

e ¶ *A me ergo propositum hoc decretum, vt omnis populus, tribus & lingua, quæcumque locuta fuerit blasphemiam, &c.*] Quidam pessime ad diabolum referunt, quod in cõsummatione & fine mundi, etiam ipse recipiat notitiam Dei, & oẽs ad pœnitentiam cohortetur, & hunc volunt esse regẽ Niniue, qui nouissime descendit de throno superbiæ, & humilitatis præmia consecutus sit. *Ioan. 3. b*

f ¶ *Tunc rex promouit, &c.*] Qui dicunt supra tres pueros non iudices prouinciarum, sed præfectos operum singulorum fuisse in Babylone, hic volunt etiam eos prouinciarum iudices constitutos.

g ¶ *Nabuchodonosor rex, &c.*] Epistola Nabuchodonosor in prophetę volumine ponitur: vt non fictus ab alio postea liber, sicut sycophanta mentitur, sed ipsius Danielis esse credatur.

CAP. IV.

EGo *Nabuchodonosor, &c.*] Historia quidem manifesta est, & non magna interpretatione indiget: quod ad offensam Dei Nabuchodonosor versus in amentiam, septem annis inter bruta animalia vixerit, & herbarum radicibus alitus sit: ac postea misericordia Dei restitutus in regnum, laudauerit & glorificauerit regem cæli: Quia omnia opera eius vera, & viæ eius iudicia, & gradientes in superbia potest humiliare. Sed qui volunt per Nabuchodonosor contrariam intelligere fortitudinem (de qua dominus loquitur in euãgelio: *Videbam satanam, quasi fulgur cadentem de cælo.* Et Ioannes in Apocalypsi, quod draco cadens in terram, tertiam partem stellarum secum traxerit. Et Esaias: *Qomodo cecidit lucifer, qui mane oriebatur?*) asserunt nequaquam potuisse fieri, vt fœno per septem annos vesceretur homo, qui nutritus est in delitiis, & septem annis absque vlla laceratione corporis sui, inter bestias vixerit. Et quomodo amenti homini per septem annos imperium reseruatum sit, regnumque potẽtissimum absque rege tanto tẽpore fuerit: aut si alius illi successerit in regnum, cuius vecordiæ æstimandus sit, vt cederet imperio, quod tanto tempore possidebat: præsertim cũ historiæ Chaldæorũ nihil tale contineant: nec potuisse fieri, vt qui de minoribus scripserãt, maiora reticerent. Hæc autem omnia quærunt & replicant, vt cum historia non steterit, per Nabuchodonosor diabolus significetur. Quod nos nequaquam recipimus, ne omnia quæ legimus, vmbræ videantur & fabulæ. Quis enim amentes homines non cernat instar brutorum animantium in agris viuere, locisque siluestribus? Et, vt cuncta prætereãm (cum multo incredibiliora & Græcæ & Romanæ historiæ accidisse homi-

H

Luc 10. c

Apoc. 12. a

Esa. 14. c

A Act.14.b nibus prodiderint: Scyllam quoque Chimeram, Hydram, atque Centauros, aues, & feras, flores, & arbores, stellas, & lapides factos ex hominibus narrent fabolæ (quid mirú est, si ad ostendendam potentiam Dei, & humiliandam regum superbiã, hoc Dei iudicio sit patratum? *Quietus eram in domo mea, & florẽs in palatio meo,*

tuitur, & collega appellatur?

C

e ¶ *Videbam, &c.*] Non solom de Nabuchodonnsor rege Chaldæorum, sed de omnibus impiis propheta loquitur. *Vidi impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani:* Psal.36.g qui non virtutum magnitudine, sed sua eleuantur superbia, & ideo exciduntur, & corruũt.

בהיכל siue *in throno*, vt interpretatus est Theodotio. Domum autem diaboli, qui sensum sequuntur cõtrarium, mundum istum intelligunt. De quo & in euang. ipse loquitur ad Saluatorem: Matt.11.b *Hæc omnia mihi tradita sunt.* Et Apost. dicit: *Mundus in maligno* 1.Ioan.5.d *positus est.*

a ¶ *Somnium vidi, &c.* Responderunt quale somniom viderit contraria fortitudo: nisi forte omne, quod in hoc mundo habere videtur, vmbra & somnium est.

b ¶ *Et visiones capitis mei cõturbauerunt, &c.*] Nota quod & Nabuchodonosor visiones non oculorũ & cordis, sed capitis noverit: quia propter gloriam seruorum Dei, futurorum illi mysteria reuelantur.

c ¶ *Donec collega ingressus est in conspectu meo Daniel: &c.*] Exceptis LXX. translatorib. qui hæc omnia nescio qua ratione אחרין prætermiserunt, tres reliqui, collegam interpretati sunt. Vnde iudicio magistrorum ecclesiæ, editio eorum in hoc volomine repudiata est, & Theodotionis B vulgo legitur: quæ & Hebræo, & cæteris translatorib. cõgruit. Vnde & Origen. in 9. Stroma. volum. asserit se quę sequuntur ab hoc loco in propheta Daniele, non iuxta LXX. interpretes, qui multũ ab Hebraica veritate discordant, sed iuxta Theodotionis editionem disserere.

d ¶ *Qui habet spiritũ deorum sanctorum, &c.*] Pro eo quod hic dicitur, deorum sanctorũ, lingua Chaldaica, qua scriptus est, Daniel legimus [a] אלהין קדישין, quod deos sanctos, & nõ Deum sanctum significat: vt Theodot. interpretatus est. Nec mirum si erret Nabuchodonosor, & quidquid super se cernit, non Deum, sed deos arbitretur. Denique & in consequentib. *Baltassar*, inquit, *princeps ariolorum, quem ego scio quod spiritum deorũ sanctorum habeas in te*: Baltassar princeps ariolorũ siue incantatorũ, vt alij interpretati sunt. Non mirũ si prin- בלטשאצר רב ceps ariolorum omnium constitutus sit, qui ad præceptum regis sapientiam didicerat Chaldæorum, & decuplũ omnium sapientior fuerat inuentus. חרטמיא Quæramus ab his, qui in hac

[a] Elahin kaddisin

[a] Somniũ vidi, quod perterruit me, & cogitationes meæ in stratu meo: [b] Et visiones capitis mei cõturbauerũt me. Et per me propositũ est decretũ, vt introducerẽtur in cõspectu meo cuncti sapiẽtes Babylonis, & vt solutionẽ sõnij indicarẽt mihi. Tunc ingrediebãtur arioli, Magi, Chaldæi, & aruspices, & sõniũ narraui in conspectu eorũ, & solutionẽ eius nõ indicauerunt mihi: [c] Donec collega ingressus est in cõspectu meo Daniel, cui nomẽ Baltassar secundũ nomẽ Dei mei. [d] Qui habet spiritũ Deorũ sanctorũ in semetipso, & sõniũ corã ipso locutus sũ. Baltassar princeps ariolorũ, quoniam ego scio quod spiritũ deorũ sanctorũ habeas in te, & omne sacramẽtũ nõ est impossibile tibi: visiones somniorũ meorũ quas vidi, & solutionẽ earũ narra. Visio capitis mei in cubili meo. [e] Videbã, & ecce arbor in medio terræ, & altitudo eius nimia: magna arbor, fortis, & proceritas eius cõtingẽs cœlũ aspectus illius erat vsq; ad terminos vniuersæ terræ. Folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & esca vniuersorũ in ea. Subter eã habitabãt animalia & bestiæ, & in ramis ei⁹ cõuersabantur volucres cæli, & ex ea vescebatur omnis caro. Videbã in visione capitis mei super stratũ meũ: [f] Et ecce vigil & sãctus de cœlo descẽdit, clamauitq; fortiter, & sic ait: Succidite arborẽ, & præcidite ramos eius: excutite folia ei⁹ & dispergite fructus eius: fugiãt bestiæ quæ subter eã sũt, & volucres de ramis eius. Verũtamẽ germen radicum eius in terra sinite, & alligetur vinculo ferreo & æreo in herbis, quæ foris sũt, & rore cœli tingatur, & cũ feris pars eius in herba terræ. Cor ei⁹ ab humano cõmutetur, & cor feræ detur ei, & septẽ tempora mutentur super eum. In sententia vigilũ decretum est, & sermo sanctorum, & petitio, donec cognoscant viuẽtes, quoniã dominatur excelsus in regno hominum, & cuicumq; voluerit, dabit illud, & humillimum hominẽ cõstituet super eum. Hoc somnium vidi ego Nabuchodonosor rex. Tu ergo Baltassar interpretationem narra festinus: quia omnes sapientes regni mei non queũt solutionem edicere mihi. Tu autem potes, quia spiritus deorum sanctorum in te est. [g] Tunc Daniel, cuius nomen Baltassar, cœpit intra semetipsum tacitus cogitare quasi hora vna, & cogitationes eius conturbãbant eum. Respondens autẽ rex ait: Baltassar, somnium, & interpretatio eius non conturbent te. Respõdit Baltassar, & dixit: [h] Domine mi, somniũ hoc his qui te oderũt, & interpretatio eius hostib. tuis sit. [i] Arborẽ quã vidisti sublimẽ atque robustam, cuius altitudo pertin-

Vnde bonum est illud sectari quod dominus docet in euangelio: *Discite à me quia mitis sum, & humilis corde.* Matt.11.d Quod autem ait iuxta Theodotionem τὸ κύτος, id est, altitudo eius, siue κυρεία, vt postea ipse interpretatus est, id est dominatio: חזותה pro quo nos vertimus, aspectus eius: iidem contemptores historiæ calũniantur, quod nequaquam dominatio Nabuchodonosor regis orbem terrarũ possederit. (Neque enim Græcis & Barbaris, cunctisque septentrionis & occidentis nationibus imperauit) sed tantũ orientis prouincias tenuit: id est Asiam, non Europam, & Libyam. Ex quo intelligi volunt cuncta ad diabolum referenda esse: cum hæc omnia nos hyperbolice dicta debeamus accipere, ob superbiam regis impij, qui tantum gloriatur in Esaia: vt cœlum se tenere iactet, & orbem terrarũ, quasi Esa.14.d et 10.c nidum & oua volucrum.

f ¶ *Et ecce vigil & sanctus de cælo descendit, clamauitque fortiter, &c.*] Pro vigili, Theodotio ipsum Chaldaicum verbum E posuit [b] עיר: quod per tres literas [c] ע [d] י [e] ר scribitur: significat autem angelos, quod semper vigilent, & ad Dei imperiũ sint parati. Vnde & nos crebris pernoctationibus imitamur angelorum officia: Et de domino dicitur: *Non dormitabit, neque dormiet, qui custodit* Psal.120.a *Israel.* Denique in consequentib. legimus: In sententia vigilum, hoc est, angelorum, decretum, & sermo sanctorum, & petitio. Consuetudo autẽ Græci Latinique sermonis ἶριν vocat, quæ per multicolorem arcum ad terras descendere dicitur.

[b] ir [c] ain [d] iod [e] res

D

g ¶ *Tunc Daniel, cuius, &c. tacitus cogitare quasi, &c.*] Tacitus intellexit Daniel somniũ esse contra regem, & timorem cordis vultus pallore signabat, dolebatque pro eo, qui ei plurimum honoris detulerat. Et ne videretur insultare atque lætari contra hostem regem, denique detestans id quod intelligebat, loquitur ad eum.

h ¶ *Domine mi somnium hoc his qui te oderunt, &c.*] Vidẽs ergo Nabuchodonosor eum

visione non recipiunt historiam: quis iste sit Nabuchodonosor, qui somnium viderit, & quis Daniel, qui somnium eius edisserat, & ventura prædicat, & quomodo hic ipse Daniel, qui vtique iuxta eos, sancta intelligenda est fortitudo, à Nabuchodonosor princeps ariolorum eius consti-

metuere, ne sinistrum quid atque contrarium contra regem dicere videretur: cohortatur eum vt simpliciter & vere loquatur quod intelligit, nec quicquam metuat.

i ¶ *Arborẽ, quã vidisti sublimem atque robustam, cuius altitudo*

titudo pertingit, &c.] Absque regis iniuria explicat veritatem: vt non eum superbiæ, sed potentiæ videatur arguere.

a ¶ *Et vinciatur ferro, & ære in herbis foris, & rore cæli, &c.*] Et supra similiter scriptum est. Quærunt ergo à nobis qui historiæ contradicunt, quo modo in vinculo ferreo, & æreo fuerit Nabuchodonosor: aut quis eum vinxerit & compedibus alligauerit: cum perspicuum sit omnes furiosos, ne se præcipitent, & alios ferro inuadant, catenis ligari.

b ¶ *Hæc est interpretatio sententiæ altissimi, quæ peruenit, &c.*] Austeritatem sententiæ, verborum temperat blandimentis: vt cum dura præcesserint, mitioribus repromissis releuet animum territi. Denique infert:

c ¶ *Regnum tuum tibi manebit, postquam cognoueris potestatem, &c.*] Vnde hi, qui historiæ contradicunt, & volũt diabolo reddi pristinam dignitatẽ, in hoc loco velificãt: quod post tormenta, post efferationem, post herbarum & feni cibos, & septem annorum circulos, cõfiteatur dominum, & sit, qui prius fuerat. Qui respondere debent, quo modo congruat, vt angeli qui nunquam corruerant, eum rursum principem habeant, qui per pœnitentiam sit reuersus.

d ¶ *Quamobrem rex consilium meũ placeat tibi, & peccata, &c.*]
F Si prædixit sententiam Dei, quę non potest immutari, quomodo hortatur ad eleemosynas, & misericordias pauperũ, vt Dei sententia cõmutetur? Quod facile soluitur Ezechiæ regis exẽplo, quem Esaias dixerat esse moriturum: & Niniuitarum, Esa. 38. a quibus dictum est: *Adhuc quadraginta dies & Niniue subuertetur*: Ionæ 3. a Et tamen ad preces Ezechiæ, & Niniue, Dei sententia commutata est: non vanitate iudicij, sed eorum cõuersione, qui meruere indulgentiam. Alioquin & in Hieremia loquitur Deus, Hier. 18 a se mala minari super gentem: & si bona fecerit, minas clementia cõmutare. Rursum bona agenti se asserit polliceri: & si mala fecerit, dicit se suam mutare sententiam: non in homines, sed in opera, quæ mutata sunt. Neque enim Deus hominibus, sed vitiis irascitur: quæ cum in homine non fuerint, nequaquam punit, quod mutatũ est. Dicamus & aliter: Fecit quidem Nabuchodonosor iuxta Danielis cõsilium misericordias in pauperes: & idcirco vsque ad mensem duodecimum in eum est dilata sententia: Sed quia postea ambulans in aula Babylonis, gloriatur & dicit: Nonne hæc est Babylon magna, quam ego ædificaui in domum regni, in robore fortitudinis meæ, & in gloria nominis mei: bonum misericordiæ perdidit malo superbiæ.

e ¶ *Forsitan ignoscet Deus delictis tuis. Hæc omnia venerũt super regem Nabuchodonosor. Post duodecim mensium, &c.*] Cum beatus Daniel præscius futurorum de sententia Dei dubitet, rem temerariam faciunt, qui audacter peccatoribus indulgentiam pollicentur. Et tamen sciendum, quod si Nabuchodonosor bona opera facienti venia repromittitur, multo magis aliis promittitur, qui leniora peccata commiserunt. Legimus & in Hieremia præceptum populo Iudæorum, vt orent pro Babyloniis, quia in pace eorum sit pax captiuorum. Hier. 29. b

f ¶ *Cumque adhuc sermo esset in ore regis: vox de cælo ruit: Tibi dicitur Nabuchodonosor rex. Regnum tuum transiit à te, &c.*] Arrogans gloriatio statim punitur à dño. Et ideo non differtur sentẽtia, ne videatur misericordia in pauperes nimimè profuisse. Sed statim vt locutus est per superbiam, perdidit regnum, quod ob eleemosynas fuerat reseruatum.

g ¶ *Donec scias quod dominetur excelsus in regno hominum, & cuicunque voluerit; det illud. Eadem hora, &c.*] Magna miseriæ consolatio, quando in tormentis positus, scit prospera secutura: quamquam Nabuchodonosor tanti furoris sit & amentiæ, vt malorum tempore, H bonorum, quæ ei Deus promiserat, non fuerit recordatus.

h ¶ *Ego Nabuchodonosor oculos meos ad cælum leuaui, & sensus meus redditus est mihi: & altissimo, &c.*] Nisi oculos leuasset ad cœlum, sensum pristinum non recepisset. Quando autem dicit, sensum sibi redditum ostendit non formam se amisisse, sed mentem.

i ¶ *Et regnum eius in generatione & generatione, & omnes habitatores terræ apud, &c.*] Si hoc quod in scripturis dicitur: in generatione & generatione, simpliciter accipimus, pro eo quod est, in omnia futura tempora, nulla quæstio est: Sin autem (vt sæpe diximus) generatio & generatiõ, duas generationes significat, legis, & Euangelij, quærendum est, quo modo Nabuchodonosor Dei Sacramenta cognouerit. Nisi fortè hoc dicamus, quod postquam oculos ad cœlum leuauit, & recepit pristinum statum, & exaltauit, & benedixit Deum viuentem in sempiternum, etiã hoc non ignorauerit.

k ¶ *Iuxta*, &c.] Et hoc loquitur quasi homo sæculi. Non enim quod vult, hoc facit, sed quod bonum est, hoc vult Deus, Nabuchodonosor autem sic locutus est, vt

pertingit ad cælũ, & aspectus illius in oẽm terrã, & rami eius pulcherrimi, & fructus eius nimi[a], & esca omniũ in ea: subter eã habitãtes bestiæ agri, & in ramis eius cõmorãtes aues cœli: Tu es rex, qui magnificatus es, & inualuisti, & magnitudo tua creuit, & peruenit vsq; ad cælũ, & potestas tua in terminos vniuersæ terræ. Quod autẽ vidit rex vigilẽ, & sãctũ descendere de cælo, & dicere: Succidite arborẽ, & dissipate illã, attamen germen radicum eius in terra dimitte. Et vinciatur ferro & ære in herbis foris, & rore cœli cõspergatur, & cum feris sit pabulũ eius, donec septem tẽpora cõmutentur super eum.[b] Hæc est interpretatio sentẽtiæ altissimi, quæ peruenit super dominũ meũ regẽ. Eiiciẽt te ab hominib & cũ bestiis ferisq; erit habitatio tua, & fenum vt bos comedes, & rore cæli infũderis. Septẽ quoq; tẽpora mutabuntur super te, donec scias quod dominetur excelsus super regnũ hominũ & cuicunq; voluerit det illud. Quod autẽ præcepit vt relinqueretur germen radicũ eius, id est, arboris.[c] Regnũ tuũ tibi manebit, postquã cognoueris potestatẽ esse cæleste.[d] Quamobrẽ rex consiliũ meũ placeat tibi, & peccata tua eleemosynis redime, & iniquitates tuas misericordiis pauperum. Forsitã ignoscet Deus delictis tuis. Hæc omnia venerunt super regem Nabuchodonosor. Post duodecim mẽsium finem in aula Babylonis deambulabat. Respondit que rex, & ait: Nonne hæc est Babylon magna, quam ego ædificaui in domũ regni. in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei.[f] Cumque adhuc sermo esset in ore regis, vox de cælo ruit: Tibi dicitur Nabuchodonosor rex, Regnum tuum transiit à te, & ab hominib. eiiciẽt te, & cum bestiis & feris erit habitatio tua: fenum quasi bos comedes, & septem tempora mutabuntur super te.[g] Donec scias quod dominetur excelsus in regno hominũ, & cuicunque voluerit, det illud. Eadem hora sermo completus est super Nabuchodonosor: & ex hominib. abiectus est, & fenum vt bos comedit, & rore cœli corpus eius infectũ est, donec capilli eius in similitudinem Aquilarum crescerent, & vngues eius quasi vngues auium. Igitur post finem dierũ,[h] Ego Nabuchodonosor oculos meos ad cælũ leuaui, & sensus meus redditus est mihi: & altissimo benedixi, & viuẽtem in sempiternũ laudaui & glorificaui, quia potestas eius, potestas sempiterna.[i] Et regnum ei[us] in generatione & generatione, & oẽs habitatores terræ apud eum in nihilũ reputati sunt.[k] Iuxta volũtatem enim suam facit tam in virtutibus cœli quam in habitatoribus terræ, & non est qui resistat manui eius, & dicat ei, quare fecisti?

A dum potentiam Dei prædicat, iustitiam eius videatur arguere, quod immerito pœnas sustinuerit.

a ¶ *Et optimates mei, & magistratus mei requisierũt me*, &c.] Ergo iuxta eos, qui historiæ contradicunt, omnes angelicæ fortitudines requisituræ sunt diabolum: & in tantam crescet potentiam, vt qui quondam aduersus Deũ superbierat, maior futurus sit, quam fuit ante peccatum.

b ¶ *Nunc igitur ego Nabuchodonosor, &c.*] Intellexit Nabuchodonosor, quare septennij pœnas sustinuerit & idcirco se humiliatum, quia contra Deum superbierit.

CAPVT V.

B*altasar* b *rex fecit, &c.*] Sciendum est non hunc esse filium Nabuchodonosor, vt vulgo legentes arbitrantur, sed iuxta Berosum, qui Chaldæam scripsit historiã, & Iosephum, qui Berosum sequitur, post Nabuchodonosor, qui regnauit annis quadraginta tribus, successisse in regnum eius filium, qui vocabatur Euilmerodach: de quo scribit Hieremias, quod in primo anno regni sui leuauerit caput Ioachim regis Iudæ, & eduxerit eum de domo carceris. Refert idem Iosephus, quod post mortem Euilmerodach, in regnũ patris successerit filius eius Neglisar, Post quem rursum filius eius Labosordach: quo mortuo Baltasar filius eius regnum tenuerit, quem nunc scriptura commemorat: quo interfecto à Dario rege Medorum (qui Cyri regis Persarum auunculus fuit) & Cyro Persa (quæ duo regna Esaias ascensorem bigæ, cameli, & asini vocat) destructum esse imperium Chaldæorũ. Quod quidem & Xenophon in Cyri maioris scribit infantia, & Pompeius Trogus, & multi alij, qui barbaras scripsere historias. Hunc Dariũ in Græcis voluminibus quidam Astyagen, alij Astyagis filium putant, & alio apud eos appellari nomine. *Vnusquisque* autem principum vocatorum, *iuxta suam bibebat ætatem*. Siue (vt ceteri interpretes, transtulerũt) *Bibebat ipse rex vinum coram cunctis principibus, quos vocauerat.*

בלשצר Βαλτάσαρ. Ioseph. lib. 10. antiq. cap 12. אוילמרודך Hier 52. B Esa. 21. a Sec. 70. παιδία, παιδίσκαι, ἄλλοις.

fecisti? in ipso tempore sensus meus reuersus est ad me, & ad honorem regni mei, decoremque perueni, & figura mea reuersa est ad me. a Et optimates mei, & magistratus mei requisierunt me, & in regnum meum restitutus sum, & magnificentia amplior addita est mihi. b Nũc igitur ego Nabuchodonosor laudo, & magnifico, & glorifico regem cœli, quia omnia opera eius vera, & viæ eius iudicia, & gradientes in superbia potest humiliare.

CAPVT V.

BAltasar b rex fecit grãde conuiuiũ optimatibus suis mille: & vnusquisque secundum suã bibebat ætatẽ. c Præcepit ergo iã temulentus, vt afferrentur vasa aurea atq; argentea, quæ asportauerat Nabuchodonosor pater eius de tẽplo quod fuit in Hierusalẽ: vt biberẽt in eis rex, & optimates eius, vxoresq; eius, & concubinæ. Tũc allata sunt vasa aurea, quæ asportauerat de tẽplo quod fuerat in Hierusalẽ, & biberũt in eis rex & optimates eius, vxores & cõcubinæ illius. e Bibebãt vinum, & laudabãt deos suos aureos, & argẽteos, æreos, ferreos, ligneosque, & lapideos. f In eadem hora apparuerũt digiti, quasi manus hominis scribentis cõtra cãdelabrum in superficie parietis aulæ regiæ. Et rex aspiciebat articulos manus scribentis. g Tunc facies regis commutata est, & cogitationes eius conturbabant eum: & compages renum eius soluebantur, & genua eius ad inuicem collidebãtur. h Exclamauit itaq; rex fortiter, vt introducerẽt magos, Chaldæos, & aruspices. Et proloquens rex ait sapientibus Babylonis: Quicunque legerit scripturam hanc, & interpretationem eius manifestã mihi fecerit, i Purpura vestietur, & torquem auream habebit in collo. k Et tertius in regno meo erit. Tunc ingressi omnes sapientes regis non potuerũt nec scripturam legere, nec interpretationem indicare regi. Vnde rex Baltasar satis conturbatus est, & vultus illius immutatus est. Sed & optimates eius turbabantur. l Regina autem pro re quæ acciderat regi & optima-

d ¶ *Præcepit ergo iam temulentus, &c.*] Tradũt Hebræi huiuscemodi fabulam: quod vsq; ad septuagesimum annũ, quo Hieremias captiuitatem populi Iudæorũ dixerat esse soluẽdam (de quo & Zacharias in principio voluminis sui loquitur) irritam putans Dei pollicitationem Baltasar, falsumq; promissum, versus in gaudium, fecerit grande conuiuium: insultãs quodammodo spei Iudæorum, & vasis templi Dei: sed statim vltio cõsecuta est. Quod autem Baltasaris patrem Nabuchodonosor vocat, non facit errorem scientibus sanctæ scripturæ consuetudinem, qua patres, omnes proaui, & maiores vocantur. Et hoc considerandum, quod sobrius ista non faciat, sed temulentus, oblitusque pœnæ, quæ Nabuchodonosor proauum illius consecuta est.

Hier. 25. c Zach. 1. c

e ¶ *Bibebant*, &c.] Quanta stultitia: in aureis vasis bibentes, deos ligneos laudabant & lapideos. Quamdiu vasa fuerunt in idoleo Babylonis, non est iratus dominus (vide- C bantur enim rem Dei, secundum prauam quidem opinionẽ, tamen diuino cultui consecrasse) postquam autem humanis vsibus diuina contaminant, statim pœna sequitur post sacrilegiũ. Laudant autẽ deos suos, insultantes Deo Iudæorum, quod illis victoriã tribuẽtib. bibebãt in vasis eius. Iuxta tropologiã, hoc dicẽdum est, quod oẽs hæretici, & doctrina cõtraria veritati (quæ assumit verba prophetarum, & testimoniis diuinæ scripturæ abutitur ad sensum suum: & dat bibere his quos decipit, & cum quibus fornicata est) tollat vasa templi Dei & inebrietur in eis: & non Deum, cuius vasa sunt, sed deos laudet aureos & argẽteos, & æneos, & ferreos, ligneosq;, & lapideos. Aurei mihi videntur hi qui seculari ratione cõpositi sunt. Argentei, qui habẽt eloquij venustatẽ, & Rhetorica arte constructi sunt. Qui autẽ inferunt fabulas poëtarum, & vetustis vtuntur traditionibus, habentes inter se multam vel elegantiæ vel stultitiæ differentiam, isti vocantur ænei & ferrei. Qui autem penitus inepta proponunt, lignei appellantur & lapidei. Quos omnes in duas partes Deuteronomium diuidit, scribẽs: *Maledictus qui facit sculptile & conflatile, opus manuum artificis, & ponit illud in abscondito.* Abscondunt enim omnes hæretici, & operiunt mendaciorũ suorum dogmata, vt sagittent in obscuro rectos corde. Deut. 27. c Psalm. 10. a D

f ¶ *In eadẽ, &c.*] Pulchrè dixit: In eadem hora, sicut & supra legimus de Nabuchodonosor: cum adhuc sermo esset in ore regis, vox de cœlo ruit: ne ob aliud sibi illata supplicia, sed ob blasphemiam cognosceret. Videntur autem digiti in pariete scribere contra candelabrũ: ne & manus, & id quod scribebatur, lõgius à lumine non paterent. Et scribunt in pariete aulæ regiæ, vt intelligat rex ad se pertinere quod scribitur. Sup. 4. e

g ¶ *Tunc, &c.*] Et hîc notandum propter eos psalmos qui habent titulos. *Pro his qui commutabuntur*: quod immutatio non solum sancti, sed & peccatoris quoque sit. Nam & in consequentibus legimus: *Rex Baltasar satis conturbatus est, & vultus illius immutatus est.* Psal. 44. 59 68. 79.

h ¶ *Exclamauit, &c.*] Oblitus eorum, quæ Nabuchodonosor acciderant, antiquum & inolitum suæ gentis sequitur errorem, vt non Dei Prophetam, sed Magos, & Chaldæos, & aruspices vocet.

i ¶ *Purpura, &c.*] Rem quidem ridiculam, vt in expositione prophetarum, de verborum generib. quasi grammaticus disputem. Sed quia à quondam nihil sciente, & omnia pollicente reprehensus sum, cur torquẽ genere feminino transtulerim, breuiter annotabo: quod Cicero, & Maro, torquẽ genere feminino, Titus Liuius masculino dixerint.

k ¶ *Et tertius, &c.*] Vel tertius post me, vel vnus è tribus principibus quos alibi τριστάτας legimus.

l ¶ *Regina autem pro re qua acciderat, &c.*] Hanc Iosephus auiam Baltasaris, Origenes matrem, scribunt: vnde & nouit præterita, quæ rex ignorabat. Euigilet ergo Porphyrius, qui Ezech. 23. d

E qui eam Baltasaris somniat vxorem : & illudit plus scire, quam maritum.

a ¶ *Est vir in regno tuo, qui spiritum deorum sanctorum habet in se.*] Præter Symmachum, qui Chaldaicam veritatem secutus est: cæteri spiritum Dei interpretati sunt.

b ¶ *Et in, &c.* Patrem vocat Nabuchodonosor (vt supra diximus) proauum eius, secundũ consuetudinem scripturarum. Imitanda autem est sancti viri & inter barbaros conuersatio, cum regis auia vel mater pro virtutum magnitudine tantis eum laudibus eleuet.

c ¶ *Ad quæ, &c.*] Æmulemur Danielem, regis dignitatem & munera contemnẽtem: qui absque pretio proferens veritatem, iam illo tempore præceptum Euangelicum sequebatur: *Gratis accepistis, gratis date.* Aliquio & tristia nunciantem indecens erat libenter dona suscipere. Matt. 10. a

d ¶ *Quos volebat, interficiebat, & quos volebat, &c.*]. Nabuchodonosor proaui ponit exemplum: vt & Dei iustitiam doceat, & propter superbiam etiam pronepotem similia sustinere confirmet. Si autẽ Nabuchodonosor quos volebat, interficiebat: & quos volebat percutiebat: quos volebat, exaltabat: & quos volebat, humiliabat: in huiuscemodi honoribus
F & percussionibus, exaltatione & humiliatione, non est Dei prouidẽtia, nec præceptum, sed eorum voluntas, qui percutiũt quos voluerint, & exaltant, & reliqua. Quod cum ita sit, quærendum est: quo sensu illud legatur. *Cor regis in manu Dei: quocunque voluerit, illud declinabit*: Nisi fortè sanctum quemq; dicamus regem: cuius non regnat peccatum in mortali corpore, & cuius ideo seruatur cor, quia in manu Dei est. Quidquid autem in manu Dei patris fuerit iuxta Euangelium, nullus potest rapere ex ea, & quicunq; raptus fuerit, intelligitur in manu Dei non fuisse. Prou. 21. a Rom 6 d Ioan. 10 f

e ¶ *Tu quoque filius, &c.*] Proauus tuus, quia eleuatum est cor eius, & spiritus illius obfirmatus est ad superbiam: depositus est de solio regni sui, & gloria eius ablata est, & reliqua. Et tu igitur cum hæc de parente cognouisses, & scires quod superbis resistit Deus, humilibus autem dat gratiam: non debueras aduersus dominatorẽ cœli eleuare cor tuum, & insultare maiestati illius, & ea facere quæ fecisti. Hunc locum quidam ad Antichristum referunt, quod imitatus patris sui diaboli superbiam, contra Deum erectus sit. Sed quærendum est ab eis, quis sit Daniel qui eis scripturam Iacob. 4 b

Dei interpretatur, & qui Medi & Persæ occiderent eum, & succedentes in regnum eius. Nulli enim dubium, quin post Antichristum sancti regnaturi sint. G

f ¶ *Hæc est autem scriptura quæ digesta est, Mene, Thekel, Pheres. Et hæc, &c.*] Tria tantum verba in pariete scriptura signauerat: Mene, Texel, Phares: quorum primum, numerũ: secundum, appensionem: tertium, diuisionem sonat. Non solum ergo lectione opus fuit, sed & interpretatione eorum quæ legerat: vt intelligeret quid hæc verba prædicerent: quod scilicet numerasset Deus regnum illius, atque complesset, & appendisset in stathera iudicij sui, vt ante eum iugularet gladius, quam natura dissolueret: & imperium eius in Medos diuideretur & Persas. Cyrus ẽnim, vt ante iam diximus, rex Persarum, iuncto sibi Dario auunculo, subuerterit imperium Chaldæorum. מנא תקל פרס

g ¶ *Tunc iubente rege indutus est Daniel purpura, &c.*] Siue tertiæ partis regni. Accepit autem insigne regnum, torquem & purpuram: vt Dario qui erat successurus in regnum, fieret notior, & per notitiam honoratior. Nec mirum si Baltasar audiens tristia, soluerit præmiũ quod pollicitus est. Aut enim longo post tempore credidit ventura quæ dixerat: aut dum Dei Prophetam honorat, sperat se veniam cõsecuturum. Quam si non impetrauit, maius fuisse credendum est sacrilegium in Deum, quam honorem in hominem. H

h ¶ *Eadem nocte interfectus est Baltasar rex Chaldeus, & Darius Medus successit in regnum, annos natus sexaginta duos.*] Iosephus scribit in decimo Iudaicæ antiquitatis libro: obsessa Babylone à Medis, & Persis, Dario Cap. 12.

optimatib. eius, domũ conuiuij ingressa est, & proloquẽs ait: Rex in æternũ viue: nõ te cõturbẽt cogitationes tuæ, neq; facies tua immutetur. [a] Est vir in regno tuo qui spiritũ deorũ sãctorum habet in se. [b] Et in diebus patris tui sapiẽtia & sciẽtia inuentæ sunt in eo: Nam & rex Nabuchodonosor pater tuus, principẽ magorũ, incantatorũ Chaldæorũ, & aruspicũ, constituit eum. Pater inquã tuus ô rex: quia spiritus amplior, & prudentia, intelligentiaq;, & interpretatio somniorum, & ostẽsio secretorum, ac solutio ligatorum inuẽtæ sunt in eo, hoc est, in Daniele, cui rex imposuit nomen Baltasar. Nunc itaque Daniel vocetur, & interpretationem narrabit. Igitur introductus est Daniel coram rege. Ad quẽ præfatus rex ait: Tu es Daniel de filiis captiuitatis Iuda, quẽ adduxerat pater meus rex de Iudæa? Audiui de te quoniam spiritum deorũ habeas: & scientia, intelligentiaq;, ac sapiẽtia ampliores inuentæ sunt in te. Et nũc ingressi sunt in conspectu meo sapiẽtes magi, vt scripturam hanc legerent, & interpretationem eius indicarent mihi & nequiuerunt sensum huius sermonis edicere. Porro ego audiui de te, quod possis obscura interpretari, & ligata dissoluere. Si ergo vales scripturã legere, & interpretationẽ eius indicare mihi, purpura vestieris, & torquẽ aureã circa collũ tuũ habebis, & tertius in regno meo princeps eris. [c] Ad quæ respondens Daniel, ait coram rege: Munera tua sint tibi, & dona domus tuæ alteri da: scripturã autem legam tibi rex, & interpretationem eius ostendam tibi. O rex, Deus altissimus regnum, & magnificentiam, gloriam, & honorem dedit Nabuchodonosor patri tuo, & propter magnificentiã quã dederat ei, vniuersi populi, tribus & linguæ tremebant, & metuebant eum. [d] Quos volebat, interficiebat, & quos volebat, percutiebat: quos volebat, exaltabat, & quos volebat, humiliabat. Quando autem eleuatum est cor eius, & spiritus illius obfirmatus est ad superbiam, depositus est de solio regni sui, & gloria eius ablata est, & à filiis hominum eiectus est: sed & cor eius cum bestiis positum est, & cum onagris erat habitatio eius. Fenum quoque vt bos comedebat, & rore cœli corpus eius infectum est, donec cognosceret quod potestatem haberet altissimus in regno hominum, & quemcumque voluerit, suscitabit super illud. [e] Tu quoque filius eius Baltasar, non humiliasti cor tuum cum scires hæc omnia: sed aduersum dominatorem cœli eleuatus es: & vasa domus eius allata sunt coram te: & tu, & optimates tui, & vxores tuæ, & concubinæ tuæ, vinum bibistis in eis. Deos quoque aureos & argenteos, & æreos, ferreos, ligneosque & lapideos, qui non vident, neque audiunt, neque sentiunt, laudasti. Porro Deum qui habet flatũ tuum in manu sua, & oẽs vias tuas, non glorificasti. Idcirco ab eo missus est articulus manus, quæ scripsit hoc quod exaratũ est. [f] Hæc est autẽ scriptura quæ digesta est: Mene, Thekel. Pheres. Et hæc est interpretatio sermonis: Mene, numerauit Deus regnũ tuum, & cõpleuit illud. Thekel, appensum est in statera, & inuentũ est minus habens. Pheres, diuisũ est regnũ tuum, & datũ est Medis & Persis. [g] Tũc iubẽte rege indutus est Daniel purpura, & circundata est torques aurea collo eius, & prædicatũ est de eo, quod haberet potestatẽ tertius in regno. [h] Eadẽ nocte interfect' est Baltasar

rex Chaldæus, & Darius Medus successit in regnum, annos natus sexaginta duos.

CAPVT VI.

PLacuit Dario, & constituit supra regnum Satrapas centum viginti, vt essent in toto regno suo, & super eos principes tres, ex quib. Daniel vnus erat: vt Satrapæ illis redderēt rationē, & rex nō sustineret molestiā. Igitur Daniel superabat oēs principes & satrapas, quia spiritus Dei amplior erat illo. [b]Porro rex cogitabat cōstituere eū super ōne regnū. vnde principes & Satrapæ quærebāt occasionē vt inuenirēt Danieli ex latere regis: nullāq; causam & suspicionē reperire potuerūt, eo quod fidelis esset, & omnis culpa & suspicio non inueniretur in eo. [c]Dixerūt ergo viri illi: Nō inueniem⁹ Danieli aliquā occasionē, nisi forte in lege Dei sui. [d]Tūc principes & satrapæ surripuerūt regi, & sic locuti sunt ei: Dari, rex, in æternum viue: cōsiliū inierūt oēs principes regni, magistrat⁹ & satrapæ, senatores & iudices, vt decretū imperatoriū exeat, & edictū, vt omnis qui petierit aliquam petitionem à quocunque Deo & homine, vsque ad triginta dies, nisi à te rex, mittatur in lacum leonum. [e] Nunc itaque rex confirma sententiam, & scribe decretum, vt non immutetur quod statutum est à Medis atque Persis, nec præuaricari cuiquam liceat. Porro rex Darius proposuit edictum & statuit. [f] Quod cum Daniel comperisset, id est, constitutam legem, ingressus est domum suam, & fenestris apertis in cenaculo suo contra Hierusalem tribus temporibus in die flectebat genua sua, & adorabat, confitebaturque coram Deo suo, sicut ante facere cōsueuerat. [g]Viri igitur illi curiosius inquirentes, inuenerunt Danielem orantem, & obsecrantem Deum suum.

Et

A Dario videlicet, & Cyro, in tantam venisse Baltasar regem Babylonis obliuionē sui, vt celeberrimum iniret cōuiuium, & in vasis templi biberet: & obsessus vacaret epulis. Vnde potest stare historia, quod eadē nocte sit captus atq; iugulatus: dum omnes aut visionis interpretationisq; pauore terrerentur: aut occupati sunt festiuitate, & ebrietate cōuiuij. Quod autē vincente Cyro rege Persarum, & Dario rege Medorū, solus Darius successisse in regno scribitur: ordo ætatis & propinquitatis, & regni est. Darius enim sexaginta duorum annorū erat, & maius regnum Medorū, quam Persarū legimus & auunculus qui prior erat iure naturæ, successor regni debuit numerari. Vnde & in visione, quæ contra Babylonē in Esaia legitur; post multa quæ longum est
Esai. 13. A ponere, hæc futura narrantur: *Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum nō quærāt nec aurum velint: sed sagittis paruulos interficiant, & lactētib. vteri non misereantur.* Et Hieremias:
Hier. 51. a *Sanctificate, inquit, cōtra eā gentes, reges Mediæ, duces eius, & vniuersos magistratus eius, cūctāq; terrā potestatis illius.* Et in cōsequentibus: *Filia Babylon quasi area, tempus trituræ eius: adhuc modicum & veniet tempus messionis eius.* Quod autē in conuiuio capta sit Babylon: quā hortatur ad pugnā, manifestius scri-
Esa. 21. b bit Esaias, *Babylon dilecta mea,*
B *facta est mihi in miraculum: pone mensā, contēplare in specula: comedentes & bibentes surgite principes, arripite clypeum.*

CAP. VI.

P*Lacuit Dario, & constituit, &c. Igitur Daniel superabat omnes principes & satrapas: quia spiritus Dei amplior erat in*
Lib. 10. antiq. c. 13. *illo.*] Iosephus (de quo supra diximus) huius loci scribens historiam, ita locutus est. Darius autem qui Babyloniorum destruxit imperium, iuuante se & pariter dimicante Cyro propinquo suo, annum vitæ agebat sexagesimum secundum, quando cepit Babylonem: eratque filius Astyagis, qui altero apud Græcos vocabatur nomine: tulitque secum Danielem Prophetam, & adduxit in Mediam, & vnum fecit è tribus principibus, qui vniuerso regno eius præerant. Ex quo intelligimus subuersa Babylone, Darium reuersum esse ad regnum suum in Mediam, secumque adduxisse Danielem, in honore eodem, quo à Baltasar prouectum acceperat. Nec ambiguum est, audisse eum signum atque portentum, quod Baltasari acciderat, & interpretationem, quam Daniel exposuerat, & quo modo Medorum regnum Persarumque prædixerit. Nemo ergo perturbetur, quod nūc in regno Darij, nūc in regno Cyri, Daniel fuisse dicatur. Pro Dario, LXX. Artaxerxem interpretati sunt. Quod autem ordo præposterus est, vt ante sub Dario narretur historia, quam sub Baltasar (quod postea lecturi sumus, qui à Dario interfectus est) illud videtur mihi in causa, quod statim historiam historiæ copulauit. In fine enim superioris dixerat visionis. *Et Darius Medus successit in regnum, annos natus sexaginta duos.* Sub hoc igitur Dario qui interfecit Baltasar, hæc gesta sunt
סרכיא quæ dicturi sumus.
τακτικοὺς b ¶ *Porro rex cogitabat constituere, &c.*] Pro principibus,
τρεῖς. quod Symmachus transtulit: Theodotio, τακτικούς: Aquila, συνετωτάτους interpretatus est. Cumque quærerem qui essent isti principes τακτικοὶ, vel συντακτικοὶ in LXX. editione lege manifestius, qui dixerunt, Et duos viros, quos constituit cū eo, & satrapę centū viginti. Quia igitur inter duos principes, inter quos erat tertius, hunc primū facere rex cogitabat, inuidiæ & insidiarum nata occasio est. Quærebant occasionē, vt inuenirent Danieli ex latere regis. Et in hoc loco Hebræi tale nescio quid suspicantur: latus regis, regina est, vel concubinæ eius, ceteræque vxores, quæ ex latere dormiunt. Quærebant ergo occasionem in reb. huiuscemodi, si in sermone, tactu, nutu, internuncio possent accusare Danielem. Sed nullā, inquiunt, causam & suspitionē reperire potuerunt: quia eunuchus erat, & eum in re stupri arguere non potuerunt. Hoc illi dixerint, qui propter occasionem vnius verbi, longas solent fabulas texere. Nos interpretemur simpliciter, quod nullā occasionē aduersus eum repererint, in qua regi noxius fuerit, eo quod fidelis esset, & omnis culpa & suspitio non inueniretur in eo. Pro suspitione Theodotio & Aquila ἀμβλάκημα interpretati sunt: quæ
שחיתה Chaldaicè dicitur: essartha. Cumque ab Hebræo quærerē quid significaret: respondit vim verbi sonare δέλεαρ, quam nos illecebram, siue σφάλμα, hoc est, errorem dicere possumus. D
Porro Euripides in Medea ἀμπλακίας, per π, & non per β, ἁμαρτίας, id est, peccata appellat.

c ¶ *Dixerunt, &c.*] Felix conuersatio, in qua inimici nullam reperiunt occasionem, nisi fortè in legitimis Dei.

d ¶ *Tunc principes, &c.*] Pulchrè dixit, surripuerunt. Non enim hoc locuti sunt quod agere cogitabāt: sed per honorem regis, inimico moliuntur insidias.

e ¶ *Nunc, &c.*] Perspicuū fit quod supra diximus, vnum regnū fuisse sub Dario & Cyro Medorum atque Persarum.

f ¶ *Quod cum Daniel, &c.*] De omni scriptura sancta celeri memoria congregandum est: vbi δώματα, quæ Latine dicuntur meniana vel tecta, siue solaria, & ὑπερῷα, id est cenacula, legerimus. Nam & dominus noster pascha celebrat in Marc. 14. b
cenaculo. Et in Actibus Apostolorum, super centum vigin- Act. 1. c.
ti animas credentium Spiritus sanctus descēdit in cenaculo, & nunc Daniel regis iussa contemnens, & in Deo habens fiduciam, non orat in humili loco, sed in excelso: & fenestras aperit contra Hierusalem, vbi erat visio pacis. Orat autē se- Deut. 12. b
cundum præcepteptum Dei, dictaque Salomonis, qui con- 3. Reg. 8. e
tra templum orandum esse admonuit. Tria autem sunt tempora, quibus Deo flectenda sunt genua: tertiam horam, sextam, & nonam, Ecclesiastica traditio intelligit. Deníque Act. 2. a
tertia hora descendit Spiritus sanctus super Apostolos. Sexta volens Petrus comedere, ad orationem ascendit in cenaculum. Nona, Petrus & Ioannes pergebant ad templum.

g ¶ *Viri igitur, &c.*] Ex hoc loco discamus, ne temere nos Ibid. 10. b
offeramus periculis: sed quantum in nobis est, insidias de- Ibid. 3. a
clinemus. Vnde & Daniel nō in foro, non in plateis faciebat contra regis imperium, sed in abscondito: vt veri domini Dei omnipotentis iussa non negligeret.

a ¶ Rex

Et accedẽtes locuti sũt regi super edicto.[a] Rex, nũquid nõ cõstituisti, vt omnis homo qui rogaret quẽquã de diis & hominib. vsque ad dies triginta, nisi te rex, mitteretur in lacum leonũ? Ad quos respondens rex, ait:[b] Verus est sermo iuxta decretum Medorũ, atq; Persarum, quod præuaricari non licet.[c] Tunc respõdẽtes dixerunt coram rege: Daniel de filiis captiuitatis Iuda nõ curauit de lege tua, & de edicto, quod constituisti: sed tribus temporibus per diẽ orat obsecratione sua.[d] Quod verbum cum audisset rex, satis contristatus est, & pro Daniele posuit cor, vt liberaret eũ, & vsque ad occasũ solis laborabat, vt erueret illũ.[e] Viri illi intelligentes regẽ dixerunt ei: Scito rex quia lex Medorũ est atq; Persarũ, vt omne decretũ quod cõstituerit rex, non liceat immutari.[f] Tunc rex præcepit, & adduxerunt Danielẽ, & miserũt eum in lacũ leonũ, Dixitq; rex Danieli: Deus tuus, quẽ colis sẽper, ipse liberabit te.[g] Allatusq; est lapis vnus & posit[us] super os laci: quẽ obsignauit rex anulo suo, & anulo optimatũ suorum, ne quid fieret contra Danielẽ.[h] Et abiit rex in domum suã, & dormiuit incœnatus, cibiq; non sunt allati corã eo, insuper & somnus recessit ab eo.[i] Tunc rex primo diluculo consurgẽs, festinus ad lacũ leonũ perrexit:[k] Appropinquansq; lacui, Danielem voce lacrymabili inclamauit, & affatus est eũ[l] Daniel serue Dei viuẽtis.[m] Deus tuus cui tu seruis sẽper, putasne valuit liberare te à leonib.? Et Daniel respõdens regi ait:[n] Rex in æternũ viue.[o] Deus meus misit angelũ suũ, & conclusit ora leonum, & non nocuerũt mihi: quia coram eo iustitia inuenta est in me, sed & coram te rex delictum non feci. Tunc vehemẽter rex gauisus est super eo, & Danielẽ præcepit educi de lacu. Eductusq; est Daniel de lacu, & nulla læsio inuenta est in eo, quia credidit Deo suo. Iubente autem rege, adducti sunt, viri illi qui accusauerunt Danielem, & in lacum leonum missi sunt, ipsi, & filij, & vxores eorum, & non peruenerũt vsque ad pauimentum laci, donec arriperent eos leones, & omnia ossa eorũ comminuerũt.[p] Tunc Darius rex scripsit vniuersis populis, tribubus, & linguis habitãtibus in vniuersa terra: Pax vobis multiplicetur. A me constitutũ est decretũ, vt in vniuerso imperio & regno meo tremiscant & paueant Deũ Danielis. Ipse est enim Deus viuens, & æternus in sæcula, & regnum eius non dissipabitur, & potestas eius vsque in æternum. Ipse liberator atque saluator, faciẽs signa & mirabilia in cœlo & in terra: qui liberauit Danielem de lacu leonum.[q] Porro Daniel perseuerauit vsque ad regnum Darij, regnumque Cyri Persæ.

CAP.

E a ¶ *Rex nunquid*, &c.] Tacent de Danielis nomine: vt cum rex generaliter se iussisse responderit, verbo suo teneatur: ne aliter super Danielem faciat quam locutus est.

b *Verus*, &c.] Crebrius annotauimus: vbicunque dicitur, regnum Medorum atq; Persarum: vt soluamus difficillimam quæstionem, qua nũc sub Dario, nunc sub Cyro Daniel fuisse memoratur.

c ¶ *Tunc*, &c.] Vt maior sit indignatio, contẽnentes eum qui regis iussa contemnit, dicunt esse captiuum.

d ¶ *Quod*, &c.] Intellexit se propria responsione esse deceptũ: & quod causa insidiarũ esset inuidia. Itaq; ne contra suã legem facere videretur non auctoritate regia, sed ratione atq; consilio vult Danielem de discrimine liberare. Et in tantum nititur & laborat, vt rex potẽtissimus vsque ad solis occasum cibum non accipiat: & illis tãta in malo pertinacia est, vt nec voluntate regis moueantur, nec iniuria.

e ¶ *Viri autem*, &c.] Sicut rex intelligebat principes accusare propter inuidiam, sic & illi intelligebãt regis animum quod vellet Danielem de præsenti morte eruere. Vnde iuxta legẽ
F Medorum atq; Persarũ, dicunt regis iussa nõ posse fieri irrita.

f ¶ *Tunc rex*, &c.] Cecidit multitudini, & consentientibus aduersariis, mortem amici non audet negare: quodq; ipse obtinere non potuit, Dei tradidit potentiæ. Nec ambigue loquitur, vt dicat, si potuerit liberare te: sed audacter & cõfidenter: Deus, inquit, tuus, quem colis semper, ipse te liberabit. Audierat enim tres pueros (qui inferioris à Daniele gradus erant) flammas vicisse Babylonias, & Danieli multa mysteria reuelata: vnde & diligebat eum, hominemque captiuum habebat in bonore maximo.

g ¶ *Allatusque est*, &c.] Obsignauit anulo suo lapidẽ, quo os laci claudebatur: ne quid contra Danielem moliãtur inimici. Credidit enim eum Dei potentiæ & qui de leonibus securus est, de hominibus pertimescit. Obsignat autem & anulo optimatum suorum: ne quid suspicionis contra eos habere videretur.

h ¶ *Et abijt rex*, &c.] Quanta regis beneuolẽtia, vt cibum nec die nec nocte caperet: somnum oculis non concederet: sed cum periclitante Propheta ipse penderet affectu. Si autem rex nesciens Deum, hoc facit pro altero, quem vult de discrimine liberari: quanto magis nos pro peccatis propriis, inedia, & vigiliis debemus Deum ad clementiam flectere?

i ¶ *Tunc rex primo diluculo consurgens festinus*, &c.] Lacum vocat depressam in altum foueam, vel arentem cisternam, in qua leones nutriebantur. Festinus autem primo diluculo pergit ad lacum, credens eum viuere. Lacus autem Latinè, aquarum dulcium congregatio nuncupatur. vt lacus Benacus, & Larius, & cæteri: quem Græci λίμνην, id est stagnum vocant.

k ¶ *Appropinquansque lacui, Danielem voce lacrymabili*, &c.] Cordis affectum lacrymis indicat, & oblitus regiæ dignitatis, victor ad captiuum, dominus currit ad seruum.

l ¶ *Daniel serue*, &c.] Viuẽtem vocat, ad distinctionẽ deorũ gentiliũ: qui simulacra sunt hominum mortuorum.

m ¶ *Deus tuus cui tu seruis semper, putasne*, &c.] Non quod dubitet de Dei potẽtia, de qua supra dixerat: Deus tuus quem colis semper, ipse liberabit te: sed ambiguam sententiam temperat, vt cum Daniel illæsus apparuerit: quãto res incredibilior est, tanto aduersum principes iustior indignatio sit.

n ¶ *Rex in æternũ viue.*] Honorat honorantem se, & ei vitam imprecatur æternam.

o ¶ *Deus meus misit angelum suum, & cõclusit*, &c.] Non leonum feritas immutata est: sed rictus eorum & rabies conclusa est ab angelo, & idcirco clausa, H
quia Prophetæ bona opera præcesserant, vt non tam gratia liberationis sit, quam iustitiæ retributio. Has autem voces omnis sanctus vir proferat, qui ereptus est de ore leonum inuisibilium, & de lacu inferni, quia credidit in Deum suum.

p ¶ *Tunc Darius rex scripsit, vniuersis populis, tribubus & linguis habitantibus in vniuersa terra*, &c.] Sicut Nabuchodonosor scribentem linguis & gentibus, quidam interpretatus est in contrarias fortitudines, ita & Darium interpretatur, quod omnes ad pœnitentiam prouocet. Et quærit verum hoc in isto mundo futurum sit, an in altero, vel certè post alios mundos. Quæ nos pro deliramentis & cassis ducentes fabulis, hoc solum dicimus, ideo signa fieri per seruos Dei apud barbaras nationes, vt vnius Dei cultus & religio prædicetur.

q ¶ *Porro Daniel perseuerauit vsque*, &c.] Ergo quod supra legimus in fine primæ visionis: Fuit autem Daniel vsque ad annum primum Cyri regis: non vitæ illius tempus accipiẽdum est: (siquidem in vltima legimus visione: Anno tertio Cyri regis, Persarum, verbum reuelatũ est Danieli cognomẽto Baltasar) sed hoc significatur, quod vsq; ad primũ annũ Cyri regis, qui Chaldæorũ destruxit imperium, Daniel potens fuerit in Chaldæa: postea vero à Dario in Medos trãslatus sit. Infr. 10. a

Capvt VII.

Anno primo Baltasar regis Babylonis Daniel somniũ vidit. Visio autē capitis eius in cubili suo. Et somniũ scribēs, breui sermone cōprehēdit, sũmatimq; perstringēs, ait: [b] Videbã in visione mea nocte, & ecce quatuor venti cœli pugnabant in mari magno, & quatuor bestiæ grãdes ascēdebãt de mari diuersæ inter se. [c] Prima quasi leæna, & alas habebat aquilæ. Aspiciebã donec euulsæ sũt alæ eius, & sublata est de terra, & super pedes quasi homo stetit, & cor eius datũ est ei. [d] Et ecce bestia alia similis vrso in parte stetit, & tres ordines erãt in ore eius, & in dētibus eius, & sic dicebãt ei: Surge, comede carnes plurimas. [e] Post hoc aspiciebã, & ecce alia quasi pardus, & alas habebat quasi auis, quatuor super se, & quatuor capita erãt in bestia, & potestas data est ei. [f] Post hoc aspiciebã in visione noctis, & ecce bestia quarta terribilis atque mirabilis & fortis nimis: dētes ferreos habebat magnos, comedens atque cōminuēs, & reliqua pedi-

A

Capvt VII.

Anno primo Baltasar regis, &c.] Hęc pericope, quã nũc conamur exponere, & sequens, de qua dicturi sumus, priores sunt iuxta historiam quam duæ superiores. Ista enim & sequens, primo & tertio anno Baltasar regis accidisse memorantur: illa autem quæ ante superiorem lecta est, nouissimo anno, imo nouissima die regni Baltasar scribitur. Et hoc non solum in Daniele, sed in Hieremia quoque, & Ezechiele legimus: sicut in locis ipsis, si vita comes fuerit, docere poterim*. Sed in superiorib. ordo sequitur historiæ, quid sub Nabuchodonosor & Baltasar, & Dario siue Cyro mirabilium signorum acciderit. In his vero narrantur somnia, quæ singulis sint visa temporibus: quorum solus Propheta conscius est, & nullam habent apud barbaras nationes signi vel reuelationis magnitudinem, sed tantum scribuntur, vt apud posteros eorum quæ visa sunt, memoria perseueret.

Hier. 39. a
Ezech. 17. d

b ¶ *Videbam in visione mea nocte, &c.*] Quatuor ventos cœli, quatuor arbitror angelicas potestates, quibus principalia regna commissa sunt, iuxta illud quod in Deuteronomio legimus: *Quando diuidebat altissimus gentes: quando separabat filios Adam: constituit terminos populorum iuxta numerũ angelorum Dei. Pars autem domini populus eius, Iacob, funiculus hereditatis eius*, Israel. Mare autem mundum istum, sæculumque significat, salsis amarisque fluctibus redundãtem: sicut dominus in parabola sagenæ missæ in mare interpretatur. Vnde & draco rex dicitur omnium, quæ in aquis sunt, & cuius secundum Dauid in mari confringuntur capita: Et in Amos legimus: *Si descenderit in profundum maris: ibi mandabo draconi, & mordebit eum.* Quatuor autē bestias, quæ ascendebant de mari, & erant diuersæ inter se, angelo differente noscamus. Hæ inquit, quatuor bestiæ magnæ, quatuor regna consurgent de terrà. Quatuor autem venti, qui pugnabant in mari magno, ideo venti cœli esse dicuntur, quia vnusquisque angelus facit pro eo regno, quod sibi creditum est. Et hoc notandum, quod regnorum feritas atque crudelitas, bestiarum nomine demonstretur.

Deut. 32. a
Sec. 70.
B
Matt. 13. f.
Ezech. 29. a
Psal. 73. c
Amos 9. a

c ¶ *Prima quasi leæna, & alas habebat aquilæ, &c.*] Regnũ Babylonium propter sæuitiam & crudelitatem, siue propter luxuriam, & vitã libidini seruientē, non leo, sed leæna appellatur. Aiunt enim hi, qui de bestiarum scripsere naturis, leænas esse ferociores, maximè si catulos nutriãt, & semper gestire ad coitum. Quod autem habebat alas aquilæ, superbiã significat regni potentissimi: cuius princeps loquitur per Esaiam: *Super sidera cæli ponam thronum meum, & ero similis altissimo.* Vnde dicitur ad eum: Si alte feraris, vt aquila, inde te detraham. Alioquin vt leo inter bestias, ita aquila inter aues regnum tenet. Sed & hoc dicendum, aquilam multo tempore viuere, & regnum Assyriorum multis ætatibus fuisse dominatum. Quod autem euulsæ sunt alæ eius, id est, leænæ siue aquilæ, cætera regna significat, quibus prius imperabat, & volitabat in mundo. Et sublata est inquit, de terra: subuerso videlicet imperio Chaldæorum. Quodque sequitur: *Et super pedes quasi homo stetit, & cor eius datum est ei*: Si de Nabuchodonosor intelligimus, perspicuũ est quod postquam perdidit regnum, & potentia eius ablata est, rursum in pristinum statum restitutus sit, & non leænam, sed hominem se esse didicerit, & cor receperit quod amiserat. Sin autem generaliter de regno Chaldæorum: hoc sentiendum est quod interfecto Baltasar, & Medis Persisque imperio succedentibus, Babylonij, homines & humilis fragilisq; naturæ se esse intellexerint. Nota ordinem: qui in imagine caput aureum dicitur, hic leæna appellatur.

Esa. 14. d
Abdia. b
Sup. 4.

C

d ¶ *Et ecce bestia alia similis, &c.*] Bestia secunda vrso similis, ipsa est de qua in visione statuæ legimus: *Pectus eius & brachia de argento.* Hæc ob duritiam & ferocitatem vrso comparatur. Rigidum enim & parcioris victus, in morem Lacedæmoniorum, regnum Persarum fuit: ita vt in pulmēto sale vteretur & cardamo, Legamus Cyri maioris infantiã. Quodque dicitur: In parte vna stetit: sic Hebræi interpretantur, nihil eos aduersum Israel crudele gessisse: Vnde & in Zacharia propheta, equi albi appellãtur. Tres autē ordines siue versus qui erant in ore eius, & in dentibus, quidam sic interpretatus est, vt regnum Persarum in tres principes diceret fuisse diuisum: sicut in τριχοτο; Baltasar & Darij legimus, tres fuisse principes, qui centũ viginti satrapis præfuerint. Alij autē, tres reges post Cyrum fuisse Persarum autumãt, & quæ illis sint nomina, reticent. Nos vero cum post Cyrũ, qui regnauit annis triginta, sciamus apud Persas regnasse Cambysen filiũ eius, & fratres magnos, & deinceps Darium: cuius secundo anno cœptũ est ædificari templum in Hierusalem. Quintum, Xerxē filiũ Darij: sextũ, Artabanum: septimũ, Artaxerxē (qui μακρόχειρ, id est, longimanus cognominatus est:) octauum, Xerxen: nonum, Sogdianum: decimum, Darium cognomento νόθον: vndecimum, Artaxerxen, qui appellatus est μνήμων, id est, recordans: duodecimũ, alium Artaxerxen, qui & ipse cognominatus est Ochus: tertiumdecimũ, Arsen Ochi filiũ: quartum decimum, Dariũ Arsami filium: qui ab Alexandro Macedonũ rege superatus est: Quo modo tres reges Persarum fuisse dicemus: nisi fortè legamus aliquos sæuissimos, quos ex historiis reperire nõ possumus. Ergo tres ordines in ore regni Persarum, & in dentib. eius, tria regna debemus accipere: Babyloniorũ, Medorum, atque Persarum: quæ in vnum redacta sunt regnũ. Quodque infertur. Et sic dicebant ei: Surge, comede carnes plurimas. Illud tempus significat, quando sub Assuero (quē LXX. Artaxerxen vocant) ad suggestionem Aman Agagitæ, vna die omnes Iudæi iussi sunt trucidari. Et pulchrè non ait: deuorabat eos, sed sic dicebat ei, vt conatus tantum fuerit, & nequaquam rei exitus sit consecutus.

Sup. 2. a
Zach. 1. g
D
Hester 3. a

e ¶ *Post hoc aspiciebam, &c.*] Tertium regnum Macedonum, de quo in statua legimus: Venter & fœmora eius ex ære, pardo bestiæ velocissimæ, & ὁρμητικῇ comparatur, quæ præceps fertur ad sanguinem, & saltu in mortem ruit. *Et alas habebat quatuor.* Nihil enim Alexãdri victoria velocius fuit, qui ab Illyrico & Adriatico mari vsque ad Indicum oceanum, & Gangen fluuium, non tam prælijs, quam victoriis percucurrit, & in sex annis partem Europæ, & omnem sibi Asiam subiugauit. Quatuor autem capita, eosdem dicit duces eius, qui postea successores regni extiterunt: Ptolemæũ, Seleucum, Philippum, Antigonum. Quodque additur: *Et potestas data est ei*: ostendit, non Alexandri fortitudinis, sed domini voluntatis fuisse.

Sup. 2. a

f ¶ *Post hoc aspiciebam in visione noctis, &c.*] Quartum quod nunc orbem tenet terrarum, imperium Romanorum est, de quo in statua dicitur: Tibiæ eius ferreæ, pedum quædã pars ferrea, quædam fictilis, & tamen ipsius ferri ex parte nunc meminit, dentes eius ferreos & magnos esse contestans. Satisque miror, quod cum supra leænam & vrsum & pardum, in tribus regnis posuerit, Romanum regnum nulli bestiæ compararit: nisi fortè vt formidolosam faceret bestiam, vocabulum tacuit, vt quicquid ferocius cogitauerimus in bestiis, hoc Romanos intelligamus. Hoc quod hic tacitum est, Hebræi in psalmis dictum putant. *Deuastauit eam aper de silua: & singularis ferus depastus est eam.* Pro quo in

Psal. 79. b

Hebræo

E ותשרי ירענה Hebræo habet: Oēs bestiæ agri lacerauerunt eam: dum in vno imperio Romanorū, omnia simul regna cognoscimus, quæ prius fuerant separata. Illud autē quod sequitur: *Comedens atque comminuens, & reliqua pedibus suis conculcans*: significat omnes nationes, vel interfectas ab eis, vel tributo & seruituti subiugatas.

G deus autem & vetustus dierum dicitur Deus, vt æterni iudicis habitus demonstretur. *Vestimentum eius quasi nix candidum, & capilli capitis eius, quasi lana munda.* Et Saluator trāsformatus in monte, & gloriā diuinæ maiestatis assumēs, in cādidis videtur vestib. Quodque capilli eius lanæ mundissimæ cōparantur, purum ostenditur, sincerumque iudicium, & nullam personam in iudicando respiciens. Senex quoque describitur vt maturitas cōprobetur sententiæ. Thronus eius flāmæ ignis: vt peccatores tormentorū magnitudinem pertimescant, & iusti saluentur, sic tamen quasi per ignem. *Rotæ eius ignis accensus* siue *currus eius.* Et in Ezechiele, quadrigæ sedēs inducitur Deus, omnia Dei flāmea sunt. De quo & alibi dicitur: *Deus ignis consumens est*: vt lignum fenum, stipulam, arsura in die iudicij nouerimus. Et in psalmis legimus: *Ignis ante eum præcedet, & inflammabit in circuitu omnes inimicos eius. Fluuius igneus rapidusque egrediebatur à facie eius*, vt peccatores traheret in gehennam.

Matt.17.a 1.Cor.3.b Ezech.1.a Deu.4.d Psalm.96.a

pedib. suis cōculcans.[a]Dissimilis autē erat cæteris bestiis quas viderā priꝰ.[b]Et habebat cornua decē.[c] Cōsiderabā cornua, & ecce cornu aliud paruulū ortū est de medio eorum, & tria de cornib. primis euulsa sūt à facie eiꝰ: Et ecce oculi quasi oculi hominis erāt in cornu isto, & os loquēs ingētia.[d]Aspiciebam, donec throni positi sunt, & antiquus dierū sedit. Vestimentū eius candidū quasi nix, & capilli capitis eius quasi lana mūda. Thronus eiꝰ flāmæ ignis: rotæ eius ignis accēsus: fluuius igneus rapidusq; egrediebatur à facie eius.[e] Millia milliū ministrabant ei, & decies millies cētena millia assistebāt ei.[f] Iudiciū sedit, & libri aperti sūt.[g]Aspiciebā propter vocē sermonū grandiū, quos cornu illud loquebatur.[h]Et vidi quoniā interfecta esset bestia, & perisset corpus eius, & traditū esset ad cōburendū igni: aliarū quoq; bestiarum ablata esset potestas, & tempora vitæ constituta essent eis vsq; ad tempus & tempꝰ. Aspiciebā ergo in visione noctis,[i] Et ecce cū nubib. cœli quasi filius hominis veniebat.[k] Et vsq; ad antiquū dierū peruenit, & in cōspectu eius

a ¶ *Dissimilis autem, &c.*] In prioribus enim bestiis singula formidinum signa, in hac omnia sunt.

b ¶ *Et habebat cornua, &c.*] Porphyrius duas posteriores bestias, Macedonum & Romanorum, in vno Macedonum regno ponit & diuidit: pardum volens intelligi ipsum Alexādrum: bestiam autem dissimilem cæteris bestiis, quatuor Alexandri successores, & deinde vsque ad Antiochum cognomento Epiphanen, decē reges enumerat, qui fuerunt sæuissimi. Ipsosque reges non vnius ponit regni. Verbi gratia, Macedoniæ, Siriæ, Asiæ, & Ægypti: sed de diuersis regnis vnum efficit regū ordinem: vt videlicet ea quæ scripta sunt: *Os loquens ingentia*: non de Antichristo, sed de Antiocho dicta credantur.

c ¶ *Considerabam cornua, &c.*] Frustra Porphyrius cornu paruulum, quod post decem cornua ortum est, Epiphanen Antiochum suspicatur: & de decem cornibus tria euulsa cornua, sextum Ptolemæum cognomento Philometorem, septimum Ptolemæum Euergetem, & Artarxiam regem Armeniæ: quorum priores multo antequam Antiochus nasceretur, mortui sunt. Contra Artarxiam vero dimicasse quidem Antiochum nouimus, sed illum in regno pristino permansisse. Ergo dicamus, quod omnes scriptores Ecclesiastici tradiderunt: in consummatione mundi, quando regnum destruendum est Romanorum, decem futuros reges, qui orbem Romanum inter se diuidant, & vndecimum surrecturum esse regem paruulum, qui tres reges de decem regibus superaturus sit: id est, Ægyptiorum regem, & Aphricæ, & Æthiopiæ: sicut in consequentibus manifestius dicemus. Quibus interfectis, etiā septem alij reges victori colla submittent. *Et ecce, ait, oculi quasi oculi hominis erāt in cornu isto.* Ne eum putemus iuxta quorundam opinionem, vel diabolum esse vel dæmonem, sed vnum de hominibus, in quo totus satanas habitaturus sit corporaliter. *Et os loquens ingentia.* Est enim *homo peccati, filius perditionis, ita vt in templo Dei sedere audeat, faciens se quasi Deum.*

F 2.Thess.2.a

d ¶ *Aspiciebam, donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit, &c.*] Simile quid in Ioannis Apocalypsi legimus: Post hæc statim fui in spiritu, & ecce thronus positus erat in cœlo, & super thronum sedens, & qui sedebat, similitudinem habebat lapidis iaspidis & sardini, & iris erat in circuitu throni similis aspectui smaragdino, & circa thronum alij throni vigintiquatuor, & super vigintiquatuor thronos, vigintiquatuor senes sedentes, amicti vestibus candidis, & super capita eorum coronæ aureæ, & de throno egrediebantur, fulgura, & voces, & tonitrua: Et septem lampades ardentis ignis in conspectu throni, quæ septem sunt spiritus Dei. *Et in conspectu throni, sicut mare vitreum simile crystallo.* Multi igitur throni quos vidit Daniel, hi mihi videntur esse, quos Ioannes vigintiquatuor thronos nuncupat. Vetustus autem dierum ille est, qui apud Ioannem solus in throno sedet. Filius quoque hominis, qui venit ad vetustum dierum, ipse est qui apud Ioannem, *leo* dicitur *de tribu Iuda, radix Dauid*, & cætera his similia. Hos thronos esse reor, de quibus Paulus Apostolus loquitur: *Siue throni, siue dominationes.* Et in Euangelio legimus: *Vos autem sedebitis super duodecim thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.* Se-

Apoc.4.a Apoc.5.a Coloss.1.c Matt.19.d

e ¶ *Millia millium ministrabant ei, &c.*] Non quo iste ministrorum Dei numerus diffinitus sit, sed quo maiorem multitudinem humanus sermo explicare nequiuerit. Ista sunt millia, & istæ myriades, de quibus in psalmis legimus: *Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium, dominus in eis.* Et in alio loco: *Qui facit angelos, suos spiritus, & ministros suos ignem vrentem.* Duplex autem angelorum officium est: Aliorum qui iustis præmia tribuunt: aliorum qui singulis præsunt cruciatibus.

Psal.67.b Ibid.103.a H

f ¶ *Iudicium sedit, &c.*] Conscientiæ & opera singulorum in vtramque partem, vel bona vel mala omnibus reuelātur. Bonus liber ille, est quem sæpe legimus, liber viuentium. Malus liber, qui in accusatoris tenetur manu: qui est inimicus & vindex, de quo & in Apocalypsi legimus: Accusator fratrum nostrorum. Liber iste terrenus est, de quo & Propheta dicit In terra scribantur.

Apoc.12.a Hier.17.b

g ¶ *Aspiciebam propter vocem sermonum grandium, &c.*] Dei iudicium venit propter humiliandam superbiam: idcirco Romanum delebitur imperium, quia cornu illud loquebatur grandia.

h ¶ *Et vidi quoniam interfecta esset bestia, &c.*] In vno Romano imperio propter Antichristum blasphemantem, omnia simul regna delenda sunt, & nequaquam terrenum imperium erit, sed sanctorum conuersatio, & aduentus filij Dei triumphantis, de quo dicitur.

i ¶ *Et ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat.*] Qui in somno Nabuchodonosor lapis scribitur abscissus sine manibus, & creuisse in montem magnum, & comminuisse testam, ferrum, æs, argentum, & aurum: nunc sub persona filij hominis introducitur: vt assumptio carnis humanæ significetur in filio Dei, iuxta illud quod in Actibus Apostolorum legimus: *Viri Galilæi quid statis aspicientes in cœlum? Hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum.*

Sup.2.e Act.1.b

k ¶ *Et vsque ad antiquum dierum peruenit, &c.*] Totū quod dicitur oblatum eum omnipotenti Deo, & accepisse potestatem, & honorem, & regnum, iuxta illud Apostoli accipiēdum est: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens: in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo, humiliauit semetipsum, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.* Quę cuncta si hæresis Arianorum pio vellet aduertere sensu, nequaquam filio Dei calumniam inæqualitatis moueret.

Philip.2.a

A a ¶ *Et omnes populi, tribus, & linguæ ipſi ſeruient, &c.*] Hoc cui poteſt hominum cõuenire (reſpondeat Porphyrius) aut quis iſte tam potens ſit, qui cornu paruulum, quem Antiochum interpretatur, fregerit atque cõtriuerit. Si reſponderit, Antiochi principes à Iuda Machabæo fuiſſe ſuperatos: docere debet quo modo cum nubib. cæli veniat quaſi filius hominū, & offeratur vetuſto dierum, & detur ei poteſtas & regnū, & omnes populi, trib., ac linguæ ſeruiant illi: & poteſtas eius æterna ſit, quæ nullo fine claudatur.

b ¶ *Hæ quatuor beſtiæ, &c.*] Quatuor regna, de quibus ſupra diximus, fuêre terrena. Omne enim quod de terra eſt, reuertetur in terrā: ſancti autem nequaquam habebunt terrenum regnum, ſed cœleſte. Ceſſet ergo mille annorum fabula. *Ezech. 3. d*

c ¶ *Et obtinebunt regnū, &c.*] Si hoc de Machabæis intelligitur, doceat qui iſta cõtendit, quo modo regnum eorū perpetuum ſit.

ומלין לצד עליא

d ¶ *Et ſermones contra, &c.*] Siue vt interpretatus eſt Symmachus: Sermones quaſi Deus loquetur: vt qui Dei aſſumit potentiam, verba quoque diuinæ ſibi vendicet maieſtatis.

e ¶ *Et ſanctos altiſſimi, &c.*] Prælabitur enim Antichriſtus contra ſanctos, & ſuperabit eos: In tantamque erigetur ſuperbiam, vt leges Dei & ceremonias mutare conetur: & eleuetur ſupra omne quod dicitur Deus, religionem cunctam ſuæ ſubiiciens poteſtati. B *2. Theſ. 2. a*

עדן ועדנין

f ¶ *Et tradentur in manu eius vſque ad tempus, &c.*] Tempus, annum ſignificat: Tempora iuxta Hebraici ſermonis proprietatem, qui & ipſi dualem numerum habent, duos annos præfigurant. Dimidium autem temporis, ſex menſes, quibus ſancti poteſtati Antichriſti permittendi ſunt: vt condemnentur Iudæi, qui nõ credentes veritati, ſuſceperunt mendacium. De quo tempore & Saluator in Euangelio loquitur: *Niſi abbreuiati eſſent dies illi, nequaquam ſalua eſſet omnis caro.* Non conuenire hæc tempora Antiocho, in extrema viſione dicemus. *Matth. 24. b*

g ¶ *Et iudiciū ſedebit, vt auferatur potentia, & conteratur, &c.*] Hoc de Antichriſto, id eſt, de cornu paruulo, quod grandia loquebatur: quia regnum eius deſtruendum ſit in perpetuum.

h ¶ *Regnum autem, & poteſtas & magnitudo, &c.*] Hoc loquitur de Chriſti imperio, quod ſempiternum eſt.

i ¶ *Hucuſque finis verbi.*] Iſtius verbi atque ſermonis, quem mihi in præſenti viſione dominus reuelauit. C

k ¶ *Ego Daniel multum cogitationibus meis cõturbabar, & facies, &c.*] Hactenus liber Danielis Chaldaico Syriacoque ſermone conſcriptus eſt. Cætera quæ ſequuntur vſque ad finem voluminis, Hebraicè legimus.

eius obtulerūt eum, & dedit ei poteſtatē, & honorē, & regnū. [a] Et oēs populi, tribus, & linguæ ipſi ſeruient. Poteſtas eius, poteſtas æterna quæ nõ auferetur, & regnum eius quod non corrūpetur. Horruit ſpiritus meus: ego Daniel territus ſum in his, & viſiones capitis mei cõturbauerūt me. Acceſsi ad vnū de aſsiſtentib. & veritatem quærebā ab eo de omnib. his. Qui dixit mihi interpretationem ſermonum, & docuit me. [b] Hæ quatuor beſtiæ magnæ, quatuor sūt regna, quæ conſurgēt de terra: Suſcipient autē regnū ſancti Dei altiſsimi. [c] Et obtinebunt regnū vſq; in ſæculū & ſæculum ſæculorū. Poſt hæc volui libēter diſcere de beſtia quarta, quæ erat diſsimilis valde ab omnib., & terribilis nimis. Dentes & vngues eius ferrei: comedebat & cõminuebat, & reliqua pedib. ſuis cõculcabat, & de cornib. decē, quę habebat in capite, & de alio quod ortū fuerat, ante quod ceciderāt tria cornua, & de cornu illo, quod habebat oculos, & os loquens grādia, & maius erat cæteris. Aſpiciebā, & ecce cornu illud faciebat bellū aduerſus ſanctos, & præualebat eis donec venit antiquus dierum, & iudiciū dedit ſanctis excelſi, & tēpus aduenit, & regnū obtinuerūt ſancti. Et ſic ait: Beſtia quarta, regnū quartum erit in terra, quod maius erit omnib. regnis: & deuorabit vniuerſā terrā, & conculcabit, & comminuet eam. Porro cornua decem ipſius regni, decem reges erunt: & alius conſurget poſt eos, & ipſe potentior erit prioribus, & tres reges humiliabit. [d] Et ſermones cōtra excelſum loquetur. [e] Et ſanctos altiſsimi cōteret, & putabit quod poſsit mutare tempora & leges. [f] Et tradentur in manu eius vſque ad tēpus, & tempora, & dimidiū tēporis. [g] Et iudiciū ſedebit, vt auferatur potentia, & cōteratur, & diſpereat vſque in finē. [h] Regnū autem, & poteſtas, & magnitudo regni, quæ eſt ſubter omne cœlum, detur populo ſanctorum altiſsimi: cuius regnum ſempiternum eſt, & omnes reges ſeruient ei, & obedient. [i] Hucuſque finis verbi. [k] Ego Daniel multum cogitationib. meis conturbabar, & facies mea mutata eſt in me, verbum autem in corde meo conſeruaui.

CAPVT VIII.

ANno tertio regni Baltaſar regis, viſio apparuit mihi. [m] Ego Daniel, poſt id quod viderā in principio, vidi in viſione mea, cūm eſſem in Suſis caſtro, quod eſt in Elā regione. [n] Vidi autem in viſione me eſſe ſuper portam Vlai. [o] Et leuaui oculos meos, & vidi. [p] Et ecce aries vnus ſtabat ante paludem (ſiue ante portam, quod Hebraicè dicitur [a] אובל) habens cornua excelſa, & vnum excelſius altero atque ſuccreſcens. [q] Poſtea vidi arietem cornibus ventilantem contra occidentem, & contra aquilonem, & contra meridiem: & omnes beſtiæ non poterant reſiſtere ei, neque liberari de manu eius: fecitque ſecundum voluntatem ſuam, & magni-

CAP. VIII.

ANno tertio regni Baltaſar regis, &c.*] Poſt duos annos ſuperioris reuelationis, hęc viſio: Illa enim in primo anno Baltaſar, hæc in tertio cernitur. Vnde infert: Poſt id quod videram in principio.

בירנה

m ¶ *Vide in, &c. in Elā, &c.*] Siue vt Symmachus interpretatus eſt, ciuitate: à qua etiā regio nomen accepit, vt à Babylone, Babylonij, & ab Elam, Elamitæ: pro qua LXX. Elimaidē regionem interpretati ſunt. Suſis autem Metropolis eſt regionis Elamitarum, in qua Daniel, ſecundum hiſtoriam Ioſephi, turrim extruxit excelſam, & quadro ædificatam marmore: tantæque magnitudinis & pulchritudinis, vt vſque in præſens videatur eſſe noua. In eaque regum Perſarum atque Medorum conduntur reliquię, & cuſtos ſiue ædituus, ac ſacerdos eiuſdem loci Iudæus eſt. Cum eſſem in Suſis caſtro. Non quod caſtrū ipſa ſit vrbs, vt diximus, Metropolis & potentiſſima, ſed quod tāta firmitate ædificata ſit, vt caſtrum eſſe videatur. עילם שושן *Lib. 10. Antiq. c. 14.* D

אובל אולי

n ¶ *Vidi autē in viſione, &c.*] Pro quo Aquila tranſtulit, ſuper Vbal Vlai: Theodotio, ſuper Vbal: Symmachus, ſuper paludem Vlai: LXX. ſuper portā Vlai. Sciendum eſt autem Vlai, nomen eſſe loci ſiue portæ, vt in Troia, *σκαιὰ* porta, & apud Romanos, Carmentalis dicitur, habentes ſingula ex propriis cauſis origines nominum.

o ¶ *Et leuaui oculos, &c.*] Quātuis in ſomnis videantur, quæ, (in vmbra videlicet & imagine) tamen ne ipſa quidem videre poſſumus ſine oculis eleuatis.

p ¶ *Et ecce aries, &c.*] Arietē, Darium vocat auunculum Cyri, qui poſt Aſtyagen patrem regnauit in Medis. Cornu autem vnum excelſius altero atque ſuccreſcens, ipſum Cyrum ſignificat: qui poſt Aſtyagen auum maternum cum auunculo Dario, quem Græci *κυαξάρην* vocant, Medis imperauit & Perſis. a oubal.

q ¶ *Poſtea vidi, &c.*] Non ipſum arietem Cyrum videlicet, vel Darium, ſed eiuſdem regni arietem, id eſt, Darium alterum, qui vltimus potentiæ Perſicæ rex fuit, & quem ſuperauit Alexander Philippi filius.

E lius, rex Macedonum. Quod autem Darius iste rex potentissimus & ditissimus fuerit, tam Græcæ, quàm Latinæ, ac barbaræ narrant historiæ.

magoificatus est. [a] Et ego intelligebã. Ecce autem hircus caprarũ veniebat ab occidẽte super facie totius terræ, & oon tangebat terrã. Porro hirc⁹ habebat cornu insigne inter oculos suos, & venit vsq; ad arietem illum cornutum, quem viderã stãtem ante portã, & cucurrit ad eum in impetu fortitudinis suæ. Cumq; appropinquasset prope arietẽ, efferatus est in eum, & percussit arietem, & cõminuit duo cornua eius, & nõ poterat aries resistere ei. Cumq; eum misisset in terrã, conculcauit eum, & nemo quibat liberare arietẽ de manu eius. Hircus autẽ caprarum magnus factus est nimis, cũque creuisset fractũ est cornu magnũ, & orta sunt cornua quatuor subter illud per quattuor ventos cœli. De vno autẽ ex eis egressum est cornu vnum modicum, & factum est grande contra meridiẽ, & contra orientem, & cootra fortitudinem, & magnificatũ est vsque ad fortitudinem cœli, & deiecit de fortitudine, & de stellis, & conculcauit eas. Et vsque ad principem fortitudinis magnificatum est, & ab eo tulit iuge sacrificium, & deiecit locum sanctificationis eius. Robur autem datum est ei contra iuge sacrificium propter peccata: & prosternetur veritas in terra, & faciet, & prosperabitur. [b] Et audiui vnũ de sanctis loquentem, & dixit vnus sanctus alteri nescio cui loquenti: [c] Vsquequo visio, & iuge sacrificium, & peccatum desolatioois quæ facta est, & sanctuarium, & fortitudo conculcabitur? [d] Et dixit ei: vsque ad vesperam & mane, duo millia, trecenti, & mundabitur sanctuarium. [e] Factum est autem cum viderem ego Daniel visiooem, & quærerem intelligentiam: [f] Et ecce stetit in cõspectu meo quasi species viri [g] Et audiui vocem viri inter vlai, & clamauit, & ait: Gabriel fac iotelligere istum visionem. Et venit, & stetit iuxta vbi ego stabam. Cumque venisset, pauens corrui in faciem meam, [h] Et ait ad me: Intellige fili hominis, quoniam in tempore finis cõplebitur visio. Cumq; loqueretur ad me, collapsus sum proous in terram, & tetigit me, & statuit me in gradu meo, dixitque mihi: [k] Ego ostendam tibi quæ futura suot iu nouissimo maledictionis: quoniam habet tempus finem suum. [l] Aries quẽ vidisti habete cornua duo, rex Medorum est atque Persarum. Porro hircus caprarum, rex Græcorum est, cornu grande, quod erat inter oculos eius, ipse est rex prim⁹. Quod

a ¶ *Et ego intelligebam*, &c.] Ex superioribus enim visionibus, in quibus secundum regnum per arietem & hircum significatum est, etiam nunc intelligit, quod Medorum atque Persarum cernat imperium.

b ¶ *Et audiui vnum*, &c.] Pro altero nescio quo, quod Symmachus interpretatus est *τινί*, *τινί* (quẽ & nos secuti sumus) Aquila & Theodotio: & Lxx. *φελμουνὶ* ipsum verbũ Hebraicum posuerunt. Nomen ergo angeli tacens, generaliter vnũ quẽlibet de angelis indicauit.

c ¶ *Vsquequo visio*, &c.] Vnus angelus interrogat alterũ angelum, vsque ad quod tempus Dei iudicio sub Antiocho rege Syriæ, templum futurum sit desolatum, & simulacrũ Iouis statutum in templo Dei: iuxta id quod subiunxit, dicens: Et sanctuarium, & fortitudo conculcabitur.

d ¶ *Et dixit ei: Vsq; ad vesperam & mane*, &c.] Legamus Machabæorum libros, Iosephi historiam: ibique scriptum reperiemus, centesimo quadragesimotertio anno à Seleuco (qui primus regnauit in Syria post Alexandrum) ingressum Antiochum Hierosolymam, vniuersa vastasse, reuersumq; anno tertio, in tẽplo posuisse statuam Iouis, & vsque ad Iudam Machabæum, id est, vsque ad annum centesimum quadragesimum octauum, per annos vastitatis Hierusalem sex, contaminationis autem templi tres, duo millia trecentos dies, & tres menses esse cõpletos, post quos templum purgatum est. Quidã pro duobus millib. trecentis, duo millia ducentos legunt: ne sex anni & tres menses superesse videantur. Hunc locum pleriq; nostrorũ ad Antichristũ referunt, & q̃ sub Antiocho in typo factum est, sub illo in veritate dicũt esse complendum. Quod autem infert: *Mundabitur sanctuarium*, Iudæ Machabæi significat tempora: qui de vico Modin fratribus ac propinquis secũ annitentibus, & multis de populo Iudæorũ, Antiochi duces superarat, iuxta Emaus, quæ nũc Nicopulis dicitur. Quod audiens Antiochus, qui contra principem principum surrexerat, id est, dominum dominantium, & regem regum, in Elimaide (quæ regio Persarum est) templum Dianæ spoliare cupiens, quod habebat pretiosa donaria, & ibi quoque amisso exercitu sine manibus contritus est, id est, tristitiæ morbo periit. Vespere autem & mane, successionem diei noctisque significat.

1. Mach. 4. & 6

F

2. Mac. 10. a

1. Mac. 2. a

2. Mac. 8. e

2. Mac. 9. a

Ibid. c. 8

e ¶ *Factum est autem cum viderem ego Daniel*, &c.] Videbat visionem per picturam & imaginem, & illius intelligentiam nesciebat. Non ergo omnis qui videt, intelligit: quo modo si scripturam sanctam legamus oculis, & corde non intelligamus.

f ¶ *Et ecce stetit in conspectu*, &c.] Non enim viri sunt angeli, sed in specie videntur virorum: Sicut Abraham ad quercum Mambre tres visi sunt viri (qui vtique viri non erant) è quibus vnus adoratur vt dominus. Vnde & saluator loquitur in euangelio: *Abraham vidit diem meum: vidit, & lætatus est.* G

Gen. 18. a

Ioan. 8. g

g ¶ *Et audiui vocem viri*, &c.] Virũ istum, qui præcepit Gabrieli, vt Danielẽ faciat intelligere visionem, Iudæi Michaelẽ autumant. Cõsequenter autem, quia visio de prælijs erat, regumque certaminibus, imo regnorum successionibus, Gabriel, qui prępositus est pręlijs, huic officio mancipatur. Gabriel. n. in linguam nostrã vertitur fortitudo, vel robust⁹ Dei. Vnde & eo tempore, quo erat domin⁹ nasciturus, & indicturus bellũ dæmonibus, & triũphaturus de mundo, Gabriel venit ad Zachariã, & ad Mariã. Et postea in psalmis legim⁹ de domino triumphante: *Quis est iste rex gloriæ? dominus fortis & potẽs domin⁹ fortis in prælio, ipse est rex gloriæ.* Vbicumque autẽ medicina & sanatio necessaria est, Raphael mittitur, qui interpretatur, curatio vel medicina Dei, hoc videlicet nominis interpretatione significãte, quod in Deo sit medicina vera.) Si cui tamẽ placet Tobiæ librum recipere.) Porro vbi populo prospera promittũtur, & *ἱλασμὸς* (quod nos vel propinationem, vel expiationẽ possumus dicere) necessaria est, Michael dirigitur, qui interpretatur, quis sicut Deus: vt scilicet intelligatur, quia propitiationem, vel expiationem nullus possit offerre nisi Deus.

גבריאל

Luc. 1. a

Psal. 23.

רפאל

Tob. 5. a

H

מיכאל

h ¶ *Et ait ad me: Intellige fili hominis*, &c.] Et Ezechiel, & Daniel, & Zacharias (quia sæpe inter angelos esse se cernunt) ne eleuentur in superbiam, & angelicæ, vel naturæ, vel dignitatis se esse credant, admonentur fragilitatis suæ, & filij hominum nuncupantur, vt homines se esse nouerint.

i ¶ *Et tetigit me*, &c.] Propheta qui pauore lapsus, quadrupes & pronus iacebat in terra, ad tactum angeli erigitur, vt possit absq. formidine audire & intelligere quę dicuntur.

k ¶ *Ego ostendam tibi*, &c.] Ne quis me putet proprium sensum ponere, Gabrielis, exponentis visionem prophetæ, verba discamus.

l ¶ *Aries quem vidisti habere cornua duo*, &c.] Darius videlicet filius Arsami, in quo Medorum & Persarum regnum destructum est. Porro hircus caprarum, veniebat ab occidente, & propter nimiam velocitatem terrã tangere non videbatur, Alexander est, rex Græcorum: qui subuersis Thebis, in Persas arma corripuit, & apud Granicũ fluuiũ inito certamine, Darij duces superauit, & ad extremũ ipsum percussit arietem, & duo eius confregit cornua, Medus atque Persas: misitque eum sub pedibus suis, & vtrumque cornu suo subiugauit imperio: Cornu autem grande, ipse est rex primus Alexander, quo trigesimosecũdo ætatis suæ anno mortuo in

A Babylone, surrexerunt pro eo quattuor duces eius, qui sibi imperium diuiserunt. Ægyptũ enim Ptolemæus Lagi filius tenuit: Macedonas Philippus, qui & Arideus, frater Alexandri: Syriam & Babylonem, & omnia regna orientis, Seleucus Nicanor: Asiæ regnauit Antigonus.

a ¶ *Sed non, &c.*] Nullus enim magnitudini Alexandri potuit coæquari.

b ¶ *Et post regnum, &c.*] Consurget Antiochus *epiphanes* frater Seleuci, qui & Philopater appellatus est. Qui cum obses fuisset Romæ, & nesciente senatu, per dolum cæpisset imperium, cõtra Ptolemæũ Philometorem dimicauit, hoc est, contra meridiem, & cõtra Ægyptios. Rursumq; ad orientem contra eos, qui res nouas in Perside moliebãtur, ad extremũ contra Iudæos dimicans, capta Iudæa, ingres-

1. Mac. 3 b sus est Hierosolymam, & in tẽplo Dei simulacrum Iouis Olympij statuit: & vsque ad fortitudinem cœli, id est, filios Israel, qui angelorũ vallabantur auxilio, erexit magnificentiam suã, ita vt de sanctis plurimos idololatriæ subijceret, & velut stellas cæli conculcaret pedib. suis. Atque ita factum est, vt & meridiẽ & orientẽ, id est Ægyptum & Persidem, suo teneret imperio. Quodq; ait: *Vsque ad principem fortitudinis magnificatus est*: hoc significat, quod erectus sit contra Deũ, & sanctos

B illius persecutus sit: & tulerit *endelechismon*, id est, iuge sacrificium, quod mane offerebatur & vespere, & polluerit atque deiecerit locum sanctificationis eius: & hoc non sua virtute, sed propter peccata populi. Atque ita factũ est, vt veritas prosterneretur in terrã: & cultu idolorum florente, Dei religio conquiesceret.

c ¶ *Tu ergo, &c.*] Exposita Gabriel angelus visione, quam supra, vt potuimus, disseruimus, ponit in fine: *Tu ergo signa visionem, quia post dies multos erit.* Ex verbo ostendẽs signaculi, obscura esse quæ dicebantur, & non patere multorum auditui: nec posse ante intelligi, nisi rebus & operibus impleantur.

Gen. 18 d d ¶ *Et ego, &c.*] Hoc est illud quod in Genesi de Abraham legimus: quod postquam dominũ audierit loquentem sibi, terram & cinerem esse se dixerit. Ergo Daniel ad visionis horrorẽ languisse, & ægrotasse se dicit: Et cum surrexisset, fecisse opera quæ sibi à rege fuerant imperata, reddens omnib. omnia, & euãgelicum illud

Matt. 22. b ciens: *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo.*

e ¶ *Et stupebam, &c.*] Si non erat qui interpretaretur, quo modo supra interpretatus est angelus? Sed quod dicit, hoc est: reges audierat & eorum nomina nesciebat: futura cognouerat, & quo tempore futura essent dubius fluctuabat. Itaque quod solum facere poterat, stupebat ad visionem, & Dei scientiæ cuncta relinquebat.

autem fracto illo, surrexerunt quatuor pro eo: quatuor reges de gente eius consurgent: [a] sed nõ in fortitudine eius. [b] Et post regnum eorum cum creuerint iniquitates, cõsurget rex impudens facie, & intelligẽs propositiones: & roborabitur fortitudo eius, sed non in viribus suis, & supra quã credi potest vniuersa vastabit, & prosperabitur, & faciet: Et interficiet robustos, & populum sanctorum secundũ voluntatẽ suam: & dirigetur dolus in manu eius, & cor suũ magnificabit, & in copia rerum omnium occidet plurimos, & contra principem principum cõsurget, & sine manu conteretur. Et visio vespere, & mane, quæ dicta est, vera est. [c] Tu ergo signa visionem, quia post dies multos erit. [d] Et ego Daniel langui, & ægrotaui per dies. Cumq; surrexissem, faciebam opera regis. [e] Et stupebã ad visionem, & non erat qui interpretaretur.

CAPVT IX.

IN [f] anno primo Darij filij Assueri de semine Medorum, qui imperauit super regnũ Chaldæorum, anno vno regni eius: [g] Ego Daniel intellexi in libris numerũ annorũ, de quo factus est sermo dñi ad Hieremiã prophetam, vt complerentur desolationis Hierusalẽ septuaginta anni. Et posui faciẽ meã ad dñm Deum rogare, & deprecari ieiuniis, sacco, & cinere. Et oraui Dõm Deum meũ, & cõfessus sum, & dixi. [h] Obsecro domine Deus, magne & terribilis, [i] Custodiens pactũ, & misericordiã diligentib. te, & custodientib. mandata tua. [k] Peccauimus, iniquitatẽ fecimus, impiè egimus, & recessimus, & declinauimus à mandatis tuis, atque iudiciis. Non obediuimus seruis tuis prophetis, qui locuti sunt in nomine tuo regib. nostris, principib. nostris, patrib. nostris, omniq; populo terræ. [l] Tibi dñe iustitia, nobis aũt cõfusio faciei, sicut est hodie viro Iuda, & habitatorib. Hierusalẽ, & omni Israel, his qui prope sunt, & his qui procul in vniuersis terris, ad quas eiecisti eos propter iniquitates eorũ, in quib. peccauerunt in te. Dñe, nobis confusio faciei, regib. nostris, principib. nostris, & patrib. nostris, qui peccauerunt. [m] Tibi autem dño Deo nostro misericordia & propitiatio: quia recessimus à te, & nõ audiuimus vocẽ domini Dei nostri, vt ambularemus in lege eius, quã posuit nobis per seruos suos prophetas: & omnis Israel præuaricati sũt legem tuã, & declinauerunt, ne audirent vocem tuam. [n] Et stillauit super nos. [o] Maledictio & detestatio, quæ scripta est in libro Moysi serui Dei, quia pec-

CAPVT IX.

IN [f] anno primo, &c.*] Hic est Darius, qui cum Cyro Chaldæos Babyloniosque superauit: ne putemus illum Dariũ, cuius secundo anno tẽplum ædificatum est (quod Porphyrius suspicatur, vt annos Danielis extẽdat) vel eum, qui ab Alexandro Macedonum rege superatus est. Addit ergo nomen patris, additque victoriam: quia primus de semine Medorum, subuertit regnum Chaldæorum: vt auferat propter similitudinem nominis, lectionis errorem. 1. Esd. 4. d & 5.

g ¶ *Ego Daniel, &c.*] Prædixerat Hieremias septuaginta annos desolationis templi: post quos rursus veniret populus in Iudæã, & ædificaretur templũ & Hierusalem, quæ res Danielem non facit negligentem, sed magis prouocat ad rogandum: vt quod Deus per suam promisit clementiam, per huius impleat preces: ne negligentia superbiam, & superbia pariat offensam. Deniq; in Genesi legimus, cẽtum viginti annos pœnitentiæ constitutos ante diluuium: qui (quia tanto tempore, hoc est, cẽtum annis noluerũt agere pœnitentiã) neque aquam expectat, vt & viginti alij compleãtur, sed infert ante, quod post ea fuerat comminatus. Vnde & ad Hieremiam dicitur ob duritiam cordis populi Iudæorum: *Ne ores pro populo hoc: quia non audiam te.* Et ad Samuel: *Vsquequo luges super Saul, & ego abieci eum?* In cinere igitur & sacco postulat impleri quod promiserat Deus: non quo esset incredulus futurorum, sed ne securitas negligentiam, & negligentia pareret offensam.

Hier. 25. a & 29. c

Gen. 6. a

Hier. 7. b

D

1. Reg. 16. a

h ¶ *Obsecro domine, &c.*] Aduersus eos qui tua præcepta contemnunt.

i ¶ *Custodiens, &c.*] Non ergo quod pollicetur Deus statim futurum est, sed in eos sua promissa complet, qui custodiunt mandata illius.

k ¶ *Peccauimus, iniquitatẽ, &c.*] Peccata populi (quia vnus è populo est) enumerat ex persona sua: quod & Apostolum in epistola ad Romanos facere legimus.

l ¶ *Tibi domine, &c.*] Iuste enim patimur quod meremur. Rom. 5. a

m ¶ *Tibi autem domino Deo, &c.*] De quo supra dixerat, tibi domine iustitia, nunc quia dominus non solum iustus, sed & misericors est, dicit: Tibi domine misericordia: vt post sententiam iudicantis eum prouocet ad clementiam.

n ¶ *Et stillauit, &c.*] Non totam in nos effudisti iram, quam ferre non poteramus, sed stillam furoris tui: vt correpti in plaga, reuerteremur ad te.

o ¶ *Maledictio, &c.*] In Deuteronomio maledictiones & benedictiones Dei legimus: quæ postea dictæ sunt in monte Garizim & Ebal super iustos & peccatores. Deut. 27. b Ibidem.

a ¶ *Omne*

cauim' ei. Et statuit sermones suos, quos locutus est super nos, & super principes nostros, qui iudicauerũt nos, vt superinducerẽt in nos magnũ malũ, quale nũquã fuit sub omni cælo, secundũ quod factũ est in Hierusalẽ, sicut scriptũ est in lege Moysi:[a] Omne malũ hoc venit super nos: & non rogauimus faciẽ tuã domine Deus noster, vt reuerteremur ab iniquitatib. nostris, & cogitarem' veritatẽ tuã.[b] Et vigilauit dominus super malitiã, & adduxit eã super nos quoniã iustus dominus Deus noster in omnib. operib. suis quæ fecit, nõ enim audiuimus vocẽ ei'.[c] Et nũc domine Deus noster, qui eduxisti populũ tuũ de terra Ægypti in manu forti, & fecisti tibi nomẽ secũdũ diẽ hãc, peccauim', iniquitatẽ fecim' domine in omnẽ iustitiã tuã: Auertatur obsecro ira tua, & furor tu' à ciuitate tua Hierusalẽ, & à mõte sãcto tuo: propter peccata enim nostra, & iniquitates patrũ nostrorũ, Hierusalẽ & popul' tuus in opprobriũ sunt omnib. per circuitũ nostrum. Nunc ergo exaudi Deus noster orationẽ serui tui, & preces eius.[d] Et ostẽde faciẽ tuã super sanctuariũ tuũ, quod desertũ est.[e] Propter temetipsũ inclina De' meus aurẽ tuã, & audi: aperi oculos tuos, & vide desolationem nostram, & ciuitatem super quam inuocatũ est nomen tuum. Neque enim in iustificationibus nostris posternimus preces ante faciem tuam, sed in miserationibus tuis multis. Exaudi domine, placare domine: attẽde & fac, nec moreris, propter temetipsum Deus meus: quia nomen tuum inuocatum est super ciuitatem & super populum tuum.[f] Cumque adhuc loquerer, & orarem, & confiterer peccata mea, & peccata populi mei Israel, & prosternerem preces meas in conspectu Dei mei pro monte sancto Dei mei,[g] adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel, quem videram in visionis principio.[h] Cito volans tetigit me in tempore sacrificij vespertini.[i] Et docuit me, & locutus est mihi, dixitque.[k] Daniel nunc egressus sum vt docerem te, & intelligeres.[l] Ab exordio precum tuarum egressus est sermo: ego autem veni vt indicarẽ tibi, quia vir desideriorũ es.[m] Tu ergo animaduerte sermonem, & intellige visionẽ.[n] Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sũt super

E a ¶ *Omne malum hoc venit, &c.*] Grandis duritia, vt & in plagis positi, Deum non rogarent: quod & si rogarunt, ideo non rogarunt, quia non sunt reuersi ab iniquitatibus suis. Reuersio autem ab iniquitate, est cogitare veritatem Dei.

b ¶ *Et vigilauit dominus super malitiã, &c.*] Quãdo propter peccata corripimur, vigilat super nos Deus, & visitat nos. Quando vero à Deo deserimur & non iudicamur, indignique sumus correptione domini, tunc dormire dicitur. Vnde & in psalmis legimus: *Surrexit quasi dormiens dominus, & quasi potens crapulatus à vino.* (Psal. 77. c) Malitia enim nostra inebriat Deum: quæ quãdo in nobis corripitur, euigilare dicitur, & de sua ebrietate cõsurgere: vt nos peccato ebrios euigilare faciat iustitiæ.

c ¶ *Et nunc, &c.*] Memor est antiqui beneficij, vt ad similẽ Deum clementiam prouocet.

d ¶ *Ostende faciem, &c.*] Imple opere quod sermone pollicitus es: vicinum tempus desolationis impletur.

e ¶ *Propter temetipsum, &c.*] Ἀνθρωποπαθῶς hæc loquitur, vt quãdo exaudimur, inclinare Deus videatur aurem suam, quando respicere nos Deus dignatur, aperire oculos suos: quando vero auertit faciem suam, & oculis eius & auribus videmur indigni.

f ¶ *Cumque, &c.*] Ergo, vt supra diximus, nõ populi tantum peccata, sed & sua replicat, quia vnus è populo est. Siue humiliter, cum peccatum ipse non fecerit, se iũgit populo peccatori, vt ex humilitate veniã cõsequatur. Nota quod hic dixerit, confiterer peccata mea. In multis enim sanctæ scripturæ locis cõfessio nõ pœnitentiam, sed laudem sonat.
F

g ¶ *Adhuc me, &c.*] Principiũ vocat præteritam visionẽ, quã hæc sequitur: Et grãdis orationis effectus est: impletaque promissio domini, qui ait: *Adhuc te loquente, dicam ecce adsum.* (Esa. 65. A) Videtur autem Gabriel non angelus vel archangelus, sed vir: vt nequaquam sexum, sed nomen virtutis ostenderet.

h ¶ *Cito volans tetigit me in tempore, &c.*] Volare dicitur, quia vt vir apparuerat: & in tempore sacrificij vespertini: quia oratio prophetæ à sacrificio matutino vsque ad sacrificium vespertinum perseuerauerat, & propterea Dei in se flexit misericordiam.

i ¶ *Et docuit me, &c.*] Tam obscura est visio, vt propheta angeli doctrina indigeat.

k ¶ *Daniel nunc egressus sum, &c.*] Nunc ad te missus sum, & egressus sum, non à facie Dei, vt ab eo recederem, sed vt ad te venirem.

l ¶ *Ab exordio precum tuarum egressus est sermo: ego autẽ veni vt indicarem tibi, &c.*] Vt rogare cœpisti, statim impetrasti misericordiam Dei, & egressa est sententia, & ego idcirco missus sum, vt exponerem tibi quæ ignoras: quia vir (כי חמודות אתה) desideriorum es, siue amabilis & Dei amore dignus (vt Salomon appellatus est idida (ידידה) G) siue vir desideriorum, quod pro desiderio tuo Dei secreta audire merearis, & esse conscius futurorum.

m ¶ *Tu ergo animaduerte sermonem, & intellige visionẽ.*] Si Daniel dicitur: diligenter attende vt audias & intelligas quod vides: quid nos facere oportet, quorum oculi ignorantiæ tenebris & caligine vitiorum obcæcati sunt.

n ¶ *Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt super populum tuum, &c.*] Quia propheta dixerat: eduxisti populũ tuum, & nomen tuum inuocatum est super ciuitatem tuam, & super populum tuum: propterea ex persona Dei loquitur Gabriel. Nequaquam populus Dei est, sed populus tuus, nec vrbs sancta Dei, sed sancta, vt dicis, tibi. Simile quid & in Exodo legimus: quando Deus loquitur ad Moysen: *Descende, peccauit enim populus tuus*: (Exod. 32. b) hoc est, non populus meus, quia me deseruit. Quia igitur postulas pro Hierusalem, & oras pro populo Iudæorum: audi quid in septuaginta annorum hebdomadibus futurum sit populo tuo, & vrbi tuæ, vtque sequuntur. Scio de hac quæstione ab eruditissimis viris varie disputatum, & vnumquemque pro captu ingenij sui dixisse quod senserat. Quia igitur periculosum est de magistrorum ecclesiæ iudicare sententiis, & alterum præferre alteri: dicam quid vnusquisque senserit, lectoris arbitrio derelinquens, cuius expositionem sequi debeat. H

¶ Africanus in quinto temporum volumine, de septuaginta hebdomadibus, hæc loquutus ad verbum est. Capitulum quod in Daniele de septuaginta hebdomadibus legimus, multa & mirabilia continet, quæ nunc lõgum est dicere: ergo quod ad præsens opus pertinet, de temporib. disserendum est. Nulliq; dubium quin de aduentu Christi prædicatio sit? qui post septuaginta hebdomadas mundo apparuit: post quẽ consummata sunt delicta, & finem accepit peccatum, & deleta est iniquitas, & annunciata iustitia sempiterna, quæ legis iustitiam vinceret, & impleta est visio & prophetia: quia *lex & prophetæ vsque ad Baptistam Ioannem*: (Luc. 16. d) & vnctus est sanctus sanctorũ: quæ omnia priusquam Christus humanum corpus assumeret, superabantur magis quã tenebãtur. Dicit autem ipse angelus, septuaginta annorum hebdomadas, id est, annos quadringentos nonaginta, ab exitu sermonis, vt respondeatur, & vt ædificetur Hierusalem, (להשיב ולבנות) vicesimum Artaxerxis regis Persarum annum habere principium. Nehemias quippe huius pincerna (sicut in Ezdræ libro legimus) rogauit regẽ, (2 Esdr. 2.) accepitq; responsum vt ædificaretur Hierusalem. Et iste egressus est sermo, (τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι) qui extruendæ vrbis & circundandæ muris daret licentiam: quæ vsque ad illud tempus vicinarũ gẽtium patebat incursibus. Siquidem ad Cyri regis imperium, qui volentib. reuerti Hierosolymam dederat potestatẽ, Iesus põtifex & Zorobabel, & postea Ezdras sacerdos, & cæ- (Neh. 1. d)

A Nehem. 2. A Ibidem. 4. teri qui cum eis proficisci voluerant, templum & vrbem, & muros eius ædificare conati sunt, prohibentibus in circuitu nationibus, ne impleretur opus, quasi hoc rex non iussisset. Mansit itaque imperfectũ opus vsque ad Nehemiam & vicesimũ annũ regis Artaxerxis: quo tempore regni Persarũ, centum & quindecim anni fuerãt euoluti: captiuitatis autem Hierusalẽ, centesimus octogesimus & quintus annus erat: & nunc primum Artaxerxes iussit muros extrui Hierusalem: cui operi præfuit Nehe- Nehe. 2. mias, & ædificata est platea, & muri circumdati, & ex illo tempore (si numerare velis) septuaginta annorum hebdomadas vsque ad Christum poteris inuenire. Quod si harum principium ab alio tẽpore voluerimus sumere, & tẽpora non cõcurrent, & multa reperiemus cõtraria. Nam si à Cyro, & prima eius indulgentia, qua Iudæorum est laxata captiuitas, septuaginta numerẽtur hebdomadæ: cẽtum & eo amplius inueniemus annos, qui statutum septuaginta hebdomadarum excedãt numerũ: & multo plus, si ex qua die locutus est Danieli angelus: additurque amplior numerus, si captiuitatis, exordium volueris hebdomadarum habere principiũ. Permãsit enim regnũ Persarum vsque ad initium Macedonum, annis ducentis triginta: & ipsi Macedones regnauerunt annis trecentis: atque exinde vsque ad annũ quintumdecimum Tyberij Cæsaris quando passus est Christus, numerãtur anni sexaginta: qui simul faciunt annos quingentos nonaginta, ita vt centum supersint anni. A vicesimo autem anno Artaxerxis regis vsque ad Christum, complentur hebdomadæ septuaginta, iuxta lunarem Hebræorum supputationem: qui menses non iuxta solis, sed iuxta lunæ cursum numerant. Nam à centesimo & quintodecimo anno regni Per-
B sarum, quando Artaxerxes rex eiusdem imperij vicesimum regni sui habebat annũ, & erat octogesimæ & tertiæ Olympiadis annus quartus, vsque ad ducentesimam secundam olympiadem, & secundum eiusdẽ Olympiadis annum, Tyberijq; Cæsaris annum quintumdecimum, colliguntur anni quadringenti septuagintaquinque, qui faciunt annos Hebraicos quadringẽtos nonaginta, iuxta lunares, vt diximus, menses. Qui secundum illorum supputationem possunt facere per singulos menses dies vigintinouem & semis: ita vt solis circulus per annos quadringentos nonaginta plus habeat dies trecẽtos sexagintaquinque & quartam diei partẽ: & per duodecim menses singulorum annorũ, vndecim dies, & quarta diei pars amplius reperiatur. Vnde Græci & Iudæi per octo annos trium mẽsium ἐμβολίσμους faciunt. Si enim octies vndecim & quartam partem volueris supputare, nonaginta dies, hoc est, tres menses efficies, & in quadringentis septuagintaquinq; annis octonarij, reperiẽtur anni quinquagintanouem & menses tres: qui simul faciunt plus minusve annos quindecim: quos si quadringentis septuagintaquinque annis volueris addere, septuaginta annorum facies hebdomadas: hoc est, simul annos quadringentos nonaginta. Hæc Africanus eisdem verbis quibus expressimus loquutus est.

¶Transeamus ad Eusebium Pamphili, qui in octauo libro εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως tale nescio quid suspicatur. Non mihi videtur frustra septuaginta hebdomadarũ facta diuisio: vt primum diceretur septem, deinde sexagintaduæ, & vltima adderetur hebdomada vna, quæ & ipsa in duas partes secta est. Scriptum est enim: Scies & intelliges ab exitu sermonis, vt respondeatur, & ædificetur Hierusalem, vsque ad Christũ ducem hebdomadas septẽ, & hebdomadas sexaginta duas. Et post alia quæ narrauit in medio, ponit in fine: Et cõfirmabit testamentũ plurimis hebdomada vna. Hæc non frustra, & absque inspiratione Dei angelum respondisse manifestũ est. Quæ obseruatio cautam atq; solicitam videtur expetere rationem: vt lector diligenter attẽdat, & causam diuisionis inquirat. Sin autem necesse est nos dicere, quod sentimus, iuxta aliam expositionẽ, quæ in præsenti versatur lectione: in eo quod angelus ait: ab exitu sermonis, vt respõdeatur, & ædificetur Hierusalẽ, vsque ad Christum ducem: non alios arbitramur quam principes, qui post hanc prophetiam & reuersionem de Babylone Iudaico populo præfuerunt: hoc est ἀρχιερεῖς & pontifices, quos Christos, ab eo quod vncti sunt scriptura cognominat: quorum princeps fuit Iesus filius Iosedech sacerdos magnus: & qui fuerũt vsq; ad aduentũ domini saluatoris. Hosq; significat & vaticinium prophetale, dicens: ab exitu sermonis, vt respondeatur, & ædificetur Hierusalem, vsque ad Christum ducẽ, hebdomadæ septem & hebdomadæ sexagintaduæ: id est, vt septem hebdomadæ, & postea sexagintaduæ, quæ faciunt annos quadringentos octogintatres, à Cyro numerentur. Ac ne videamur procacem tantum ferre sententiam, & non probare quæ dicimus, numeremus eos, qui post Iesum filium Iosedech vsque ad aduentum domini, populo præfuerunt, Christi, id est, vncti in pontificatum. Primus igitur, vt ante iam diximus, post Danielis prophetiã, quæ facta est sub Cyro rege, postquã de Babylone reuersus est populus, Iesus filius Iosedech fuit sacerdos magnus: & Zorobabel filius Salathiel, qui tẽpli fundamẽta iecerunt: impeditoque opere à Samaritis & aliis in circuitu nationibus, septẽ hebdomadarum anni completi sunt: id est, quadraginta & nouem, in quibus imperfectum opus templi fuit: & quas prophetia à reliquis sexagintaduabus hebdomadibus separat. Denique & Iudæi in euangelio ex hac opinione loquuntur ad dominum: *Quadraginta & sex annis ædificatum est tẽplum hoc, & tu in tribus diebus suscitabis illud?* Ioan. 2. A Tot enim anni sunt à primo anno Cyri regis (qui libertatem dedit volentibus Iudæis reuerti in patriam) vsque ad sextum annum Darij regis: sub quo templi opus omne completum est. Porro Iosephus & alio tres annos addidit, in quibus περίβολοι templi, & quædam alia quæ remanserant, perfecta sunt: qui additi quadragintasex annis, faciunt annos quadragintanouem, id est, septem annorum hebdomadas. Reliquas autẽ sexagintaduas hebdomadas ab eiusdem Darij septimo anno enumerant. Quo tempore Iesus filius Iosedech, & Zorobabel iam maioris ætatis populo præerãt, sub quibus prophetauerũt Aggeus & Zacharias: post quos Ezdras & Nehemias de Babylone veniẽtes, muros vrbis extruxerũt, tenẽte pontificatũ Ioachim filio Iesu cognomento Iosedech: post quẽ successit in sacerdotiũ Eliasub: ac deinde Ioiade, & postea Ioãnes: post quem Iaddus, cuius ætate Alexander rex Macedonum condidit Alexandriam (vt Iosephus in antiquitatum libris loquitur) venitque Hierosolymam, & victimas in templo immolauit. Lib. 11. c. 8. Mortuo antẽ Alexãdro cẽtesima tredecima olympiade, anno ducentesimo trigesimo sexto regni Persarum (quod cœperat primo anno quinquagesimæ quintæ olympiadis: quo tempore Cyrus rex Persarum Babylonios Chaldæosque superauit) & post mortem Iaddi sacerdotis, qui sub Alexandro tẽplo præfuit, suscepit pontificatum Onias: quo tẽpore Seleucus subiugata Babylone, diadema totius Syriæ & Asiæ capiti suo imposuit, anno duodecimo mortis Alexãdri. In quod tẽpus supputantur omnes anni à Cyri imperio, ducẽti quadragintaocto. Ex qua ætate scriptura Machabæorum regnum Græcorũ enumerat. Post Oniam præfuit Iudæis pontifex Eleazarus. Quo tẽpore Septuaginta interpretes scripturas sanctas Alexandriæ dicuntur in Græcum vertisse sermonem: post quem alter Onias, cui successit Simon: quo regẽte populum, Iesus filius Sirach scripsit librũ, qui Græce πανάρετος appellatur, & à plerisq; Salomonis falso dicitur. Cui successit in pontificatũ alius Onias, quo tempore Antiochus Iudæos diis gentiũ immolare cogebat. Quo mortuo, Iudas Machabæus purgauit tẽplũ & idolorũ simulacra contriuit. Cui successit frater Ionathã, & post eũ rexit populũ Simon frater vtriusque: in cuius morte ducentesimus septuagesimus septimus regni Syriæ impletus est annus, & vsq; ad hoc tempus Machabæorum primus liber historiã continet. Supputanturque à primo anno Cyri regis Persarum vsque ad finem primi Machabæorum voluminis, & mortem Simonis põtificis, anni quadringenti viginti quinque. Post quem Ioannes tenuit pontificatum annis vigintinouem:

C

super populum tuum, & super vrbem sanctam tuã: vt cõsumetur præuaricatio, & finẽ accipiat peccatũ, & deleatur iniquitates, & adducatur iustitia sẽpiterna, & impleatur visio & prophetia, & vngatur sanctus sanctorum. Scito ergo & animaduerte: Ab exitu sermonis vt iterũ ædificetur Hierusalem, vsque ad Christum ducem, hebdo-

E noué: quo mortuo Aristobulus vno anno præfuit populo: qui primus reuersus de Babylone, diadema insigne regiæ potestatis cum honore pōtificatus assumpsit. Huius successor fuit Alexander, rex pariter & pontifex: qui rexit populū annis vigintiseptē. Et hactenus à primo anno Cyri regis & captiuorum reditu, qui in Iudæam venire voluerūt, supputantur anni quadringenti octoginta tres: quos septē & sexagintaduæ hebdomadæ, id est, sexagintanouē simul efficiunt. Et hoc omni tempore pōtifices rexerunt populum Iudæorum, quos ego nunc arbitror vocari Christos duces. Mortuo autem nouissimo eorum Alexandro, huc atque illuc in varias partes absque vllo duce gēs Iudæorum seditionibus vexabatur: intātum vt Alexandra, quæ & Salina vocabatur, eiusdē Alexandri vxor, obtineret imperium: & pontificatū quidem Hircano filio reseruaret, Aristobulo autē alteri filio regnum traderet: quod obtinuit annis decem. Pugnantibus autem contra se intestina seditione Germanis, & gentem Iudæorum in diuersa studia trahentibus, superuenit Cneus Pompeius dux Romani exercitus: captaq; Hierosolyma, vsque ad adyta templi ingressus est, quę vocabantur sancta sanctorum: vinctumque Aristobulum Romam misit, seruans triumpho suo, & pontificatū Hircano fratri eius tradidit. Tunc primum gens Iudæorum Romanis facta est tributaria. Post quem Herodes filius Antipatris, interfecto Hircano, regnum Iudæorū senatus consulto accepit, & primus alienigena Iudæis præfuit. Qui pōtificatum quoque, nequaquam iuxta legem Moysi, mortuis parentibus, tradebat liberis, sed alienis, & nec ipsis multo tempore, nisi ob gratiam & pretium, diuinæ legis iussa contemnens. Ponit & aliam idem Eusebius explanationē, quā si voluerimus in Latinum sermonem vertere, extendemus
F libri magnitudinem. Hæc est ergo interpretationis eius sententia: A sexto anno Darij, qui post Cyrum & Cambysen filium eius regnauit in Persis, quando templi opera consummata sunt, vsque ad Herodem & Cæsarem Augustū, numerat hebdomadas septem & sexagintaduas: quæ faciūt annos quadringētos octogintatres: quādo Christus, hoste est. Hircanus nouissimus pontifex de genere Machabæorū ab Herode iugulatus est. Et cessauit iuxta legē Dei pontificum successio. Ciuitatem quoque & ipsum sanctuarium sub duce Romano, Romanus vastauit exercitus: siue ipse Herodes, per Romanos indebitum in Iudæos arripuit imperium. Quodque infert: Confirmabit enim pactum multis hebdomada vna: & in dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium: sic interpretatur, quod Herode regnante apud Iudæā & Augusto apud Romanos, Christus natus sit: qui tribus annis & sex mensibus iuxta euangelistam Ioannē euā- [Ioan 2 b & 6 a & 11.g]
gelium prædicauit, & confirmauit veri Dei cultum multis (haud dubium quin apostolis & credentibus) quando post passionē domini in dimidia rursum hebdomada defecit hostia & sacrificium. Quidquid enim in tēplo postea factū est, non fuit sacrificium Dei, sed cultus diaboli: cunctis in commune clamantibus: *Sanguis eius super nos, & super filios nostros.* Et hoc: *Non habemus regem nisi Cæsarē.* Quem locum [Matt. 27.c] in chronica eiusdem Eusebij (quam ante annos plurimos in Latinam linguam vertimus) diligens lector plenius edissertum poterit inuenire. Quod autem à perfectione templi vsque ad decimum Augusti imperatoris annum (quando interfecto Hircano Herodes Iudæam obtinuit) septem & sexagintaduæ hebdomadæ, id est, quadringenti octogintatres supputentur anni, sic possumus approbare: Sexagesimæsextæ Olympiadis primo anno, hoc est, Darij sexto, cōpleta est tēpli ædificatio: & cētesimæ octogesimæ sextæ Olympiadis anno tertio, id est, Augusti decimo, Herodes in Iudæos cepit imperiū: qui faciūt annos quadringētos octoginta tres, per singulas Olympiades quadriennio supputato. Dicit idē Eusebius & aliā opinionē, quę ex parte nō reprobatur: quod plerìq; vnam hebdomadam annorum in septuaginta annos extēdant: per singulos hebdomadæ annos, decennio supputato. Et volunt à passione domini vsque ad Neronis imperiū

hebdomades septē, & hebdomades sexagintaduæ erūt: & rursum ædificabitur platea, & muri in angustia temporum. Et post hebdomades sexagintaduas occidetur Christus, & non erit eius populus qui eū negaturus est: Et ciuitatē, & sanctuarium dissipabit populus cum duce vēturo: & finis eius vastitas, & post finem belli statuta

annos esse trigintaquinque, quando contra Iudæos Romana primum arma cōmota sunt, & hanc esse dimidiā hebdomadam annorum septuaginta. Postea vero à Vespasiano & Tito, & deinceps quando Hierosolymam templumq; succensum est, vsque ad Traianum, alios esse annos trigintaquinque, & hanc esse hebdomadā de qua angelos loquitur Daniel: Confirmabit autē pactum multis hebdomada vna. In totum enim orbem per apostolos euangelium prædicatum est: qui vsque ad illud tempus perseuerauerunt: tradentibus ecclesiasticis historiis Ioannem euangelistam vsq; ad tempora vixisse Traiani. Sed nescio quo modo superiores hebdomadas septē & sexagintaduas per septenos annos, & hanc vnam per denos, id est, septuaginta annis possimus accipere. Hæc Eusebius.

¶ Hippolytus autem de eisdē hebdomadibus opinatus est ita: Septem hebdomadas ante reditum populi supputat, & sexagintaduas post reditum, vsque ad natiuitatem Christi: quarum tempora omnino non congruunt. Si quidem regni Persarum ducenti & triginta supputantur anni, & Macedonum trecenti, & post illos vsque ad natiuitatem domini, anni triginta: hoc est ab initio Cyri regis Persarum, vsque ad aduentum saluatoris, anni quingenti sexaginta. Nouissimā quoque hebdomadā ponit in consummatione mundi: quā diuidit in Heliæ tempora & antichristi: vt tribus & semis [Dan 9 f]
annis vltimæ hebdomadæ Dei notitia confirmetur. De qua dictum est: Confirmabit pactum multis hebdomada vna: & tribus aliis annis sub antichristo deficiet hostia & sacrificium. Adueniente autem Christo, & iniquitatis spiritu oris sui interficiente, vsque ad consummationem & finem perseueret desolatio.

¶ Apollinarius autem Laodicenus omni præteritorum tēporum se liberans quæstione, vota extendit in futurum, & periculose de incertis profert sententiā. Quæ si forte, hi qui post nos victuri sunt, statuto tempore cōpleta nō viderint, [H]
aliam solutionem quærere compelleutur, & magistrum erroris arguere. Dicit ergo (vt verbum è verbo interpreter, ne calumniam videar facere non dicenti) in quadringentis nonaginta annis, peccata & omnia quæ ex peccatis oriūtur, vitia cōprimenda: post quæ ventura sint bona, & reconciliandum Deo mundum in aduentu Christi filij eius. Ab exitu enim verbi, quādo Christus de Maria generatus est virgine, vsque ad quadragesimum nonum annum, id est, finem septem hebdomadarum, Israelis expectatam pœnitentiā. Postea vero ab octauo Claudij Cæsaris anno, contra Iudæos Romana arma correpta. Tricesimo enim, iuxta euangelistā [Luc. 3.a]
Lucam, anno ætatis suæ, cœpit in carne dominus euangeliū [Ioan. 2 b]
prædicare, & iuxta Ioannem euangelistam, per tria paschata [& 6 a &]
duos postea impleuit annos: & exinde sex Tiberij supputā- [11.g]
tur anni, & quatuor C. Cæsaris cognomento Caligulæ, & octo Claudij: id est, simul anni quadragintanouē, qui faciūt hebdomadas annorum septem. Cum autem quadringenti [Luc. 3.b]
trigintaquatuor anni post hoc fuerint euoluti: id est, sexagintaduæ hebdomadæ: tunc ab Helia (qui venturus est iuxta sermonem domini saluatoris: vt restituat cor patrum ad filios) in vltima hebdomada ædificandam Hierusalem & templum, per annos tres & semis: venturumque antichristum, & iuxta Apostolum sessurum in templo Dei, & inter- [2 Thes. 2.b]
ficiendum spiritu domini saluatoris, postquā contra sanctos dimicauerit: atque ita fieri, vt media hebdomada confirmet testamentum Dei cum sanctis, & rursum media cessationem victimarum esse proficiet sub antichristo: qui ponet abominationem desolationis, id est, idolum & statuam proprij Dei in templo, & erit extrema vastitas & condemnatio populi Iudæorum: qui spreta veritate Christi, receperunt antichristi mendacium. Asserit autem idem Appollinarius hāc se temporum capere coniecturam: quia Africanus scriptor temporum, cuius supra expositionem posui, vltimam hebdomadam in fine mundi esse testetur: nec posse fieri vt iunctæ diuidantur ætates, sed omnia sibi, iuxta prophetiam Danielis, esse tempora copulanda.

A ¶ Clemens vir eruditiſſimus, presbyter Alexandrinæ eccleſiæ, paruipendens annorum numerum: à Cyro rege Perſarum vſq; ad Veſpaſianum & Tytum imperatores Romanos, ſeptuaginta annorum hebdomadas dicit eſſe cõpletas: id eſt, annos quadringẽtos nonaginta, additis in ipſo numero duobus millib. trecentis diebus: de quibus ſupra diximus: Perſarumque & Macedonum & Cæſarum tẽpora in his hebdomadib. enumerare conatur: cum iuxta diligentiſſimã ſupputationẽ, à primo anno Cyri regis Perſarum atque Medorũ, in quo imperauit & Darius, vſque ad Veſpaſianum & euerſionem templi, ſupputantur anni ſexcenti triginta.

ſtatuta deſolatio. Confirmabit autem pactum multis hebdomada vna, & in dimidio hebdomadis deficiet hoſtia & ſacrificiũ: Et erit in tẽplo abominatio deſolationis, & vſq; ad cõſummationem & finem perſeuerabit deſolatio.

CAPVT

¶ Origenes, cum propoſuiſſet hoc idem capitulum, hortatus eſt nos vt quæramus quod non intelligimus, & quia non habebat locum allegoria, in qua eſt libera diſputatio, hiſtoriæ veritate cõcluſus, hæc in decimo Stromatum volumine breuiter annotauit, Studioſius requirenda ſunt tempora, à primo anno Darij filij Aſſueri vſque ad aduentum Chriſti, quot anni ſint, & quæ in illis geſta dicantur, & videndum eſt an ea poſſimus aduentui domini coaptare.

¶ Tertullianus quid dixerit, ex eo libro quẽ contra Iudæos ſcripſit, noſſe poterimus: cuius verba breuiter ponẽda ſunt. Vnde igitur oſtendemus, quia Chriſtus venit intra ſexaginta duas hebdomadas? Numeremus à primo anno Darij: quoniã ipſo tẽpore oſtẽditur Danieli viſio ipſa. Dicit enim ei. Intellige & conijce à prophetatione ſermonis reſpondere me tibi hæc. Vnde à primo anno Darij debemus cõputare quãdo hanc vidit viſionem Daniel. Videamus igitur anni quomodo impleantur vſq; ad aduentum Chriſti. Darius annis
B regnauit decem & nouem. Artaxerxes, annis quadraginta. Ochus qui & Cyrus, annis vigintiquatuor. Argus anno vno. Darius alius, qui & Melas nominatus eſt, annis viginti vnũ. Alexander Macedo annis duodecim. Deinde poſt Alexandrum (qui & Medis & Perſis regnauerat, quos deuicerat, & in Alexandria regnum ſuum firmauerat, quando & nomine ſuo eam appellauit) regnauit illic in Alexãdria Soter, annis trigintaquinque: cui ſucceſſit Philadelphus, regnans annis trigintaocto: poſt hunc Euergetes, regnauit annis vigintiquinque: deinde Philopator, annis decem & ſeptem, & poſt hunc Epiphanes annis vigintiquatuor. Itẽ alius Euergetes annis viginti nouẽ. Soter annis trigintaocto: Ptolemęus annis trigintaſeptẽ. Cleopatra annis viginti, menſib. quinq;. Item Cleopatra conregnauit Auguſto annis tredecim. Poſt Cleopatrã Auguſtus alijs annis quadraginta trib. imperauit. Nam omnes anni Auguſti imperij, fuerunt numero quinquaginta ſex. Videamus autem quoniam in quadrageſimoprimo anno imperij Auguſti, qui poſt mortẽ Cleopatræ imperauit, naſcitur Chriſtus. Et ſuperuixit idẽ Auguſtus, ex quo natus eſt Chriſtus, annos numero quindecim. Et erunt reliqua tempora annorũ in diem natiuitatis Chriſti, in annum Auguſti quadrageſimum primum poſt mortem Cleopatræ, anni quadringenti triginta ſeptem, menſes quinque. Vnde adimplentur ſexagintaduæ hebdomadæ & dimidia: quæ efficiũt annos quadringentos trigintaſeptẽ, menſes ſex vſque in diem natiuitatis Chriſti. Et manifeſtata eſt iuſtitia æterna, & vnctus eſt ſanctus ſanctorum, id eſt, Chriſtus, & ſignata eſt viſio & prophetia, & dimiſſa ſunt peccata: quę per fidem nominis Chriſti omnibus in eum credentibus tribuuntur. Quid eſt autẽ quod dicit ſignari viſum & prophetiã? quoniam omnes prophetæ nunciabãt de ipſo quod eſſet venturus & pati haberet: Igitur quoniã impleta eſt prophetia per aduentum eius; propterea ſignari viſionẽ & prophetiam dicebat: quoniam ipſe eſt ſignaculum omnium prophetarũ, adimplẽs omnia quæ retro de eo prophetæ nunciabãt. Poſt aduentum enim & paſſionem eius, iam non eſt viſio neque prophetia quæ Chriſtũ nunciet eſſe venturum. Et poſt paululum: Videamus, inquit, aliæ ſeptẽ & dimidia hebdomadæ, quæ ſunt ſubdiuiſæ in abſciſſione priorũ hebdomadarum, in quo actu ſint adimpletæ: poſt Auguſtum enim (qui ſuperuixit poſt natiuitatem Chriſti, annis quindecim) efficiuntur. Cui ſucceſſit Tyberius Cæſar, & imperium habuit annis vigintiduobus, menſibus ſeptem, diebus vigintiocto. D
Huius imperij decimoquinto anno patitur Chriſtus, annos habens quaſi triginta tres cum pateretur. Item Caius Cæſar, qui & Caligula, annis tribus, menſibus octo, diebus tredecim. Nero annis nouem, menſibus nouem, dieb. tredecim. Galba menſibus ſeptem, diebus viginti octo. Otho menſib. tribus, diebus quinque. Vitellius menſibus octo, diebus viginti octo. Veſpaſianus anno primo imperij ſui debellauit Iudæos, & fiunt anni numero quinquaginta duo, mẽſes ſex. Nam imperauit annis vndecim: atque ita in diem expugnationis ſuæ, Iudæi impleuerunt hebdomadas ſeptuaginta prædictas à Daniele.

¶ Hebræi quid de hoc loco ſentiãt breui ſermone perſtringam, fidem dictorum his à quibus dicta ſunt derelinquens. Dicamus igitur παραφραστικῶς vt ſenſus manifeſtior fiat. O Daniel, ſcito quod à die hac qua tibi nunc loquor (erat autẽ annus primus Darij, qui occidit Baltaſar, & regnum Chaldæorum in Perſas Medoſque tranſtulit) vſque ad ſeptuageſimam annorum hebdomadam: hoc eſt, annos quadringentos nonaginta, hæc populo tuo per partes accident. Primũ propitiabitur tibi Deus (quæ nunc magnopere deprecaris) & delebitur peccatum, & finem accipiet præuaricatio. Nũc enim vrbe deſerta, & templo vſque ad fundamenta deſtructo, in luctu eſt populus conſtitutus: ſed non poſt grande tẽpus inſtaurabitur. Et non ſolum hoc fiet in his ſeptuaginta hebdomadibus, vt ædificetur ciuitas, & templum inſtauretur, ſed naſcetur Chriſtus, id eſt, iuſtitia ſẽpiterna. Et ſignabitur viſio & prophetia (vt nequaquã propheta inueniatur in Iſrael) & vngetur ſanctus ſanctorum. De quo in pſalterio legimus: *Propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ* C
cõſortib. ſuis. Qui & in alio loco dicit de ſe: Sãcti eſtote, quia Pſal 44. b
& ego ſanctus ſum. Scito igitur quoniam à die (quę nunc Leuit. 19. a
tibi loquor & Dei ſermone promitto; quod reuertatur populus, & Hieruſalem inſtauretur) vſque ad Chriſtum ducẽ, & perpetuam deſolationem templi, hebdomadæ numerentur ſexagintaduæ: nec non & aliæ ſeptẽ hebdomadæ, in quibus iuxta ordinem ſuum duæ res fiẽt, de quibus & ante iam dixi, quod reuertatur populus & ædificetur platea à Nehemia & Ezdra. In fine ergo hebdomadarum complebitur Dei ſententia in anguſtia temporum, quando rurſum deſtruetur tẽplum & capietur ciuitas. Nam poſt ſexagintaduas hebdomadas occidetur Chriſtus, & non erit eius populus qui eum negaturus eſt: ſiue vt illi dicunt, non erit illius imperiũ quod putabat ſe redempturum. Et quid dico de Chriſto occidendo, & populo penitus deſerẽdo auxilio Dei: cum ciuitatem & ſanctuarium diſſipaturus ſit populus Romanus, cum duce venturo Veſpaſiano? Quo mortuo trãſactis ſeptem hebdomadis, id eſt, annis quadragintanouem, Ælius Hadrianus (à quo poſtea de ruinis Hieruſalem vrbs Ælia condita eſt) rebellantes Iudæos, Timo Ruffo magiſtro exercitus pugnãte, ſuperauit. Et tunc defecit hoſtia & ſacrificium, & vſque ad conſummationem mundi & finem perſeuerabit deſolatio. Nec nos, inquiunt, moueat quod primum numerentur ſeptem hebdomadæ, & poſtea ſexagintaduæ, & rurſum vna, quæ in duas partes diuiditur: Eſt enim hoc idioma ſermonis Hebraici & antiquorum ſermonis Latini: vt ante minorem numerum ſupputent, & poſtea maiorem. Verbi gratia, nos iuxta proprietatem linguæ noſtræ nunc dicimus: Abraham vixit annis centum ſeptuagintaquinque: illi econtrario loquuntur: vixit Abraham annis quinque & ſeptuaginta & centum. Non igitur vt legitur ita impletur, ſed vt totum pariter ſupputetur, ita finem accepit. Nec ignoramus quoſdã illorum dicere, quod vna hebdomada, de qua ſcriptum eſt: Confirmabit pactum multis hebdomada vna, diuidatur in Veſpaſiano & in Hadriano: quod iuxta hiſtoriam Ioſephi, Veſpaſianus & Titus tribus annis & ſex menſibus pacem cum Iudæis fecerint. Tres autem anni & ſex menſes ſub Hadriano ſupputantur, quando Hieruſalem omnino ſubuerſa eſt, & Iudæorum gens cateruatim cæſa: ita vt Iudææ quoque finibus pellerentur. Hæc loquuntur Hebræi, non magnopere curantes à primo anno Darij regis Perſarum,

vſque

E vſque ad extremam ſubuerſionẽ Hieruſalem, quæ ſub Hadriano eis accidit, ſupputari olympiades centũ ſeptuaginta quatuor, id eſt, annos ſexcentos nonagintaſex, qui faciunt hebdomadas Hebraicas nonaginta nouem & annos tres: quãdo Cochebas dux Iudæorum oppreſſus eſt, & Hieruſalem vſque ad ſolum diruta eſt.

CAPVT X.

ANno tertio Cyri regis Perſarũ verbum reuelatum eſt Danieli, cognomento Baltaſar, & verbum verum & fortitudo magna: intellexitque ſermonem: intelligentia enim eſt opus in viſione. [b] In dieb. illis ego Daniel lugebã triũ hebdomadarum diebus: panẽ deſiderabilẽ non comedi, & caro & vinũ non introierunt in os meũ: ſed neque vnguẽto vnctus ſum, donec cõplerentur triũ hebdomadarum dies. [c] Dies autẽ viceſima & quarta menſis primi, erã iuxta fluuium magnũ, qui eſt Tigris. [d] Et leuaui oculos meos, & vidi. [e] Et ecce vir vnus veſtitus lineis. [f] Et renes eius accincti auro obrizo. [g] Et corpus eius quaſi chryſolitus, & facies eius velut ſpecies fulguris, & oculi eius vt lãpas ardẽs, & brachia eius & quæ deorſũ ſunt vſq; ad pedes, quaſi ſpecies æris cãdẽtis, & vox ſermonũ eius vt vox multitudinis. [h] Vidi autem ego Daniel ſolus viſionẽ: porro viri qui erant mecũ non viderũt, ſed terror nimius irruit ſuper eos, & fugerunt in abſconditum. Ego autẽ relictus ſolus vidi viſionẽ grandẽ hanc, & non remãſit in me fortitudo, ſed & ſpecies mea immutata eſt in me, & emarcui, nec habui quidquã viriũ. Et audiui vocem ſermonum eius, & audiens iacebam conſternatus ſuper faciẽ meã, & vultus meus hærebar terræ. [i] Et ecce manus tetigit me, & erexit me ſuper genua mea, & ſuper articulos manuũ mearum. [k] Et dixit ad me: Daniel vir deſideriorum, intellige verba, quæ ego loquor ad te, & ſta in gradu tuo: nũc enim ſum miſſus ad te. Cumque dixiſſet mihi ſermonem iſtum, ſteti tremens. [l] Et dixit ad me: Noli metuere Daniel: quia ex die primo quo poſuiſti cor tuũ ad intelligendũ, vt te affligeres in conſpectu Dei tui, exaudita ſũt verba tua, & ego ingreſſus ſum ad verba tua: [m] Princeps autẽ regni Perſarum reſtitit mihi viginti & vno diebus. [a] Et

CAP. X.

ANno tertio Cyri, &c.] Et quomodo in fine primæ legimus viſionis: Fuit autem Daniel vſque ad annum primum Cyri regis? Fuiſſe ergo eum apud Chaldæos in priſtina dignitate purpura byſſuque veſtitum, vſque ad annũ primum Cyri regis, intelligimus, quando ſubuertit Chaldæos, & poſtea cœpit eſſe cum Dario filio Aſſueri de ſemine Medorum, qui imperauit ſuper regnum Chaldæorum. Aut certe iam Dario mortuo, cuius anno primo ſeptuaginta hebdomadarum ſacramenta cognouerat, nunc tertio anno regis Cyri hæc vidiſſe narratur. Et verum verbum & fortitudo magna: Siue Dei, qui iſta facturus eſt: ſiue prophetæ, qui hæc intellecturus eſt.

b ¶ *In diebus illis ego Daniel lugebam, &c.*] Hoc docemur exemplo, tempore ieiunij à cibis delicatioribus abſtinere, F (quod ego puto nunc dici panem deſiderabilem) nec carnẽ comedere, nec vinum bibere. Inſuper & vnguenta non quærere. Qui mos apud Perſas & Indos hodie quoque ſeruatur, vt pro balneis vtantur vnguẽtis. Tres autem iungit hebdomadas affligẽs animam ſuam, ne trãſitoria & fortuita videatur deprecatio. Secundum Anagogen vero hoc dicendum eſt: quod qui in luctu eſt, & ſponſi luget abſentiam, non comedit panem deſiderabilem, qui de cœlo deſcendit: neque ſolidum capit cibum, qui intelligitur in carne: nec bibit vinum, quod lætificat cor hominis: nec exhilarat faciem in oleo: iuxta illud quod in pſalmis legimus: *Vt exhilaret faciẽ in oleo*, Hoc autem ieiunium impetrabiles facit lacrymas, quando ſponſus fuerit ablatus ab ea. Recte quoque Daniel audet dominum deprecari: quia iam ex parte primo anno regis Cyri, Iudæorum fuerat laxata captiuitas. (Mat. 9. b; Pſal. 103. b)

c ¶ *Die autem, &c.*] Et Ezechiel iuxta fluuium Chobar vidit viſionem magnam. Et domino ſaluatori, & Baptiſtæ Ioanni ſuper fluenta Iordanis aperiuntur cœli. Vnde eorum deliramenta conticeſcant, qui vmbras & imagines in veritate quærentes, ipſam conantur euertere veritatem: vt flumina & arbores & paradiſum putent allegoriæ legibus ſe debere ſubruere. (Ezech. 1. a; Mat. 3. d)

d ¶ *Et leuaui oculos, &c.*] Eleuatione opus eſt oculorum, vt viſionem myſticam cernere valeamus.

e ¶ *Et ecce vir vnus veſtitus lineis.*] Pro lineis, quod interpretatus eſt Aquila: Theodotio βαδδὶν poſuit: Septuaginta, byſſina: Symmachus ἐξαίρετα, id eſt, præcipua. Pro eo autem quod nos iuxta Hebraicam vertimus: ecce vir: Symmachus poſuit, quaſi vir: non enim vir erat, ſed viri habebat ſimilitudinem. (לבוש בדים; חוה איש)

f ¶ *Et renes eius accincti, &c.*] Pro quo in Hebræo legitur אוּפָז, quod Aquila ita interpretatus eſt: Et lumbi eius accincti erant ἐν ὀφάζ. (ouphaz.) G

g ¶ *Et corpus eius quaſi chryſolitus.*] De quibus in explanatione Ezechielis plenius interpretati ſumus: nũc de chryſolito pauca dicamus. Pro chryſolito, qui vnus eſt de duodecim lapidibus, qui ponitur in logio pontificis, in Hebræo habetur Tharſis: quod Theodotio & Symmachus eodem verbo interpretati ſunt, Tharſis: LXX. vero mare appellauerunt: iuxta illud quod in pſalmo legimus: *In ſpiritu violento confringes naues Tharſis*, id eſt, maris. Et Ionas fugere cupiebat nõ in Tarſum vrbem Ciliciæ, vt plerique exiſtimant, literam ponentes pro litera: vel Indiæ regionem, vt putat Ioſephus, ſed abſolute in pelagus. (Eze. 1. d; תרשיש; Pſal. 74. b; Iona. 1. a; Lib. 1. antiq. c. 5.)

h ¶ *Vidi autem ego Daniel ſolus*, &c.] Et Paulus apoſtolus ſimile quid in actibus Apoſtolorum paſſus eſt, vt cæteris non cernentibus viſionem ſolus aſpiceret. (Act. 9. b; 22. a)

i ¶ *Et ecce, &c.*] In hominis figura videtur angelus, & humanam ad prophetam iacentẽ mittit manum: vt ſui generis corpus aſpiciens nequaquam paueat.

K ¶ *Et dixit, &c.*] Congruẽter vir deſideriorum vocatur: qui inſtantia precũ & afflictione corporis, ieiuniorumq; durtia cupit ſcire ventura, & Dei ſecreta cognoſcere. Pro viro deſideriorum, Symmachus interpretatus eſt, virum deſiderabilẽ. Omnis enim ſanctus habens in ſe animæ pulchritudinem, amatur à domino. H (איש חמדות)

l ¶ *Et dixit ad me: &c.*] Viceſimaquarta die menſis primi, id eſt, Niſan, expletis tribus hebdomadibus, hoc eſt viginti diebus & vno, cernit hanc viſionẽ, & audit ab angelo, quod ex die primo quo orare cœperit, & affligere ſe in conſpectu Dei, exaudita ſunt verba eius. Quæritur, ſi ſtatim exauditus eſt, cur non ſtatim ad eum miſſus ſit angelus. Data eſt ei per moram occaſio amplius Deum deprecandi: vt ex eo quod plus deſiderat, per laborem plus audire mereatur. Quod autem ait: Et ego ingreſſus ſum ab verba tua: hunc habet ſenſum. Poſtquam tu cœpiſti bonis operibus, & lacrymis, atque ieiunio Dei inuocare miſericordiam, & ego accepi occaſionem vt ingrederer in conſpectu Dei, & orarem pro te. (ואני באתי בדבריך)

m ¶ *Princeps autem regni Perſarum reſtitit mihi viginti & vno diebus.*] Videtur mihi hic eſſe angelus cui Perſis credita eſt: iuxta illud quod in Deuteronomio legimus: *Quãdo diuidebat altiſſimus gentes, & diſſeminabat filios Adam: ſtatuit terminos gentium iuxta numerum angelorum Dei.* Iſti ſunt principes, de quibus & Paulus Apoſtolus loquitur: *Sapientiam loquimur inter perfectos*, quam nullus principum ſæculi huius cognouit. Si enim cognouiſſent, nũquam dominum gloriæ crucifixiſſent. Reſtitit autem princeps, id eſt, angelus Perſarum, faciens pro credita ſibi prouincia, ne captiuorum omnis populus dimitteretur. Et forſitan cum prima die ex quo poſuit cor ſuum propheta ad intelligendum, exauditus ſit à Deo: idcirco non ſtatim miſſus eſt angelus, qui ei Dei indulgentiam nunciaret: quia viginti & vno diebus reſtitit ei princeps Perſarum: enumerans peccata populi Iudæorum, quod iuſte tenerentur captiui, & dimitti non deberent. (Deut. 32. a; Sec. 70.; 1. Cor. 2. b)

A

a ¶ *Et ecce Mihael, &c.*] Resistente Persarum angelo precibus tuis & meæ legationi, qui orationes tuas Deo offerebam, venit in adiutorium mihi angelus Michael, qui præest populo Israel. Principes autem primos, archangelos intelligimus.

[a] Et ecce Michael vnus de principib. primis venit in adiutoriū mihi.[b] Et ego remāsi ibi iuxta regē Persarū.[c] Veni autē vt docerē te quæ ventura sunt populo tuo in nouissimis dieb., quoniā adhuc visio in dies. Cumq; loqueretur mihi huiuscemodi verbis, deieci vultum meū ad terrā, & tacui. Et ecce quasi similitudo filij hominis tetigit labia mea, & aperiēs os meū locutus sum, & dixi ad eum qui stabat cōtra me: Domine mi, in visione tua dissolutæ sunt compages meæ, & nihil in me remāsit virium: & quo modo poterit seruus domini mei loqui cū domino meo? nihil enim in me remansit viriū, sed & halitus meus intercluditur. Rursum ergo tetigit me quasi visio hominis, & cōfortauit me, & dixit: Noli timere vir desideriorū, pax tibi, cōfortare & esto robustus.[d] Cumq; loqueretur mecū, cōualui, & dixi: Loquere domine mi, quia cōfortasti me.[e] Et ait: Numquid scis quare venerim ad te? Et nunc reuertar, vt prælier aduersum principē Persarū.[f] Cum enim egrederer, apparuit princeps Græcorum ingrediēs.[g] Veruntamē annuntiabo tibi quod expressum est in scriptura veritatis.[h] Et nemo est adiutor meus in omnibus his nisi Michael princeps vester.

CAP. XI.

EGo[i] autem ab anno primo Darij Medi stabam, vt confortaretur & robotaretur.[k] Et nunc veritatem annuntiabo tibi.[l] Ecce tres adhuc reges stabunt in Perside, & quartus ditabitur opibus nimiis super omnes, & cum inualuerit diuitiis suis, concitabit omnes aduersum regnum

b ¶ *Et ego remansi ibi iuxta, &c.*] Regem Persarum, angelū, id est, principem vocat: & ostendit qood iuxta Michaelem sit paululum moratus qui contra principem Persarum loquebatur.

c ¶ *Veni autem vt docerem te, quæ ventura sunt populo tuo in, &c.*] Quod Daniel deprecatus est, hoc à Deo meretur audire, quid futurum sit populo Israel, non in vicino tempore, sed in nouissimis diebus, id est, in consummatione sæculi. Domine mi, in visione tua conuersa sunt interiora mea in me: Sic Theodotio interpretatus est: iuxta illud quod in centesimosecundo psalmo legimus: *Benedic anima mea domino: & omnia interiora mea nomen sanctum eius.* Prius enim quam visionem Dei videre mereamur, interiora nostra foras aspiciunt: cum autem viderimus visionem, Dei conuertuntur in nos interiora nostra, & toti in illis sumus. De quibus & in alio loco scribitur: *Omnis gloria eius filiæ regis ab intus in fimbriis aureis.*

נהפכו צירי עלי

Psal. 44. c

B

d ¶ *Cumque loqueretur mecum, conualui, & dixi: &c.*] Nisi eum confortasset tactus quasi filij hominis, & pauor recessisset ex corde, sacramenta Dei audire non poterat: & idcirco nunc ait: Quia confortasti me loquere domine. Tu enim fecisti vt possim & audire & sentire quæ loqueris.

e ¶ *Et ait: Numquid scis quare venerim ad te? Et nunc reuertar vt prælier aduersus principem, &c.*] Quod dicit hoc est: Veni quidem vt docerem te exauditas preces tuas: sed reuersurus sum rursum, vt pugnem contra principem Persarum in conspectu Dei, qui non vult populum tuum de captiuitate laxari.

f ¶ *Cum enim egrederer, &c.*] Ego, inquit, egrediebar de conspectu Dei, vt tibi nonciarem quæ ventura sunt populo tuo in nouissimis diebus: licet adhuc non sim securus, stante Persarum principe, & contradicente tuis precibus, ac meæ legationi. Et ecce princeps Græcorum, id est, Macedonum, veniebat, & ingressus est in conspectu Dei, vt accusaret Persarum principem atque Medorum: vt in locum eorum regnum Macedonum succederet. Et reuera mira sacramenta Dei. Laxato enim de captiuitate populo Iudæorum, Persarum regnum atque Medorum, interfecto Dario, subuertit Alexander rex Macedonum, & princeps Græcorum vicit principem Persarum.

g ¶ *Veruntamen annuntiabo tibi quod expressum est, in scriptura veritatis.*] Hic ordo lectionis est: adhuc res in dubio est. Te enim precante dominum, & me offerente orationes tuas, stat è regione princeps Persarum, & non vult populum tuum de captiuitate laxari. Ego autem quia venit princeps Græcorum, & interim pugnat contra principem Persarum, habens illic Michaelem in adiutorium, donec illi inter se dimicant, referam tibi quæ Deus mihi futura prædixerit, & tibi narranda præceperit. Nullique oriatur scrupulus quare pro principe Macedonum, principē Græcorum dixerit, hoc est, [illegible]. Alexander enim rex Macedonū primū subuersa Græcia & subiecta potestati suæ, in Persas arma corripuit.

C

h ¶ *Et nemo est adiutor, &c.*] Ego sum, inquit, angelus ille qui offero Deo orationes tuas, & nullus est alius qui adiutor meus sit rogandi pro vobis Deum, nisi Michael archangelus, cui creditus est populus Iudæorum. Et interim hoc tempore ego & princeps Græcorum communi labore aduersum Persarum principem dimicamus. Reuoluendæ sunt veteres historiæ, & considerādum, ne forte illud tempus significet, quando Persæ à Græcis victi sunt. Iuxta editionem vulgatā vsq; ad finem libri vna putatur visio: quæ anno tertio Cyri regis Persarum apparuit Danieli. Porro iuxta Hebraicam veritatem, separata sunt quæ sequuntur, & scripta ordine præpostero. De cuius causis supra diximus: Non enim sub Cyri anno tertio, sed sub Darij primo, qui subuertit Baltasar, narrantur ista quæ scripta sunt.

CAP. XI.

EGo[i] *autem, &c.*] Ego, inquit Daniel ab anno primo regis Darij qui subuertit Chaldæos, & me de manu inimicorum, quantum in se fuit, liberauit (ob custodiam meam etiam lacum leonum suo signans annulo, ne me aduersarij interficerēt) stabam in conspectu Dei, & rogabam eius clementiam pro eo qui me diligebat, vt confortaretur, vel ipse vel regnum eius, & roboraretur. Cumque in oratione persisterem, hæc domino respondente cognoui. Consuetudinis autem prophetarum est repente personas introducere sine vlla præfatione verborū: vt est illud in Psalmo tricesimoprimo: cum enim rogasset dominū propheta, & dixisset: *Tu es refugium meum à tribulatione mea, qua circumdedit me: exultatio mea, erue me à circumdantib. me:* repente persona Dei introducitur respōdentis: *Intellectum tibi dabo, & instruam te in via hac qua gradieris, firmabo super te oculos meos.* Ergo & nunc narrante propheta: ab anno primo Darij Medi, stabā & deprecabar vt cōfortaretur, & roboraretur eius imperiū: Deos repente respōdit.

D

k ¶ *Et nunc veritatem, &c.*] Estque sensus: Quia vis nosse de Persarum regibus quid futurum sit, audi ordinem rerum, & ausculta quod quæris.

l ¶ *Ecce tres adhuc, &c.*] Quatuor reges post Cyrum dicit in Perside surrecturos: Cambysen filium Cyri: & Smerdē magum qui Pantapten filiam Cambysis duxit vxorem. Qui cum à septem Magis fuisset occisus, & in locum eius Darius suscepisset imperium: eadem Pentaptes nupsit Dario, & ex eo Xerxen genuit filium: qui potentissimus rex & ditissimus, aduersum Græciam innumerabilem duxit exercitum, & ea gessit quæ Græcorum narrant historiæ. Succendit enim Athenas sub principe Callia, bellumque eo tēpore gestum est in Termopylis, & apud Salaminā nauale certamē: quādo Sophocles & Euripides clari habebātur, & Themistocles in Persas fugiēs, hausto tauri sanguine periit. Frustra igitur quidā Dariū regē quartū, qui ab Alexandro superatus est scribit: qui non quartus, sed quartusdecimus post Cyrum Persarū rex fuit: quē septimo imperij sui anno, & superauit & occidit Alexāder. Et notandū quod quatuor post Cyrum regib. Persarum enumeratis, nouem prætererit, & trāsierit ad Alexandrū. Non enim curæ fuit spiritui prophetali historiæ ordinē sequi, sed præclara quæque perstringere.

a ¶ Surget

E a ¶ *Surget vero rex fortis, & dominabitur potestate multa: & faciet quod placuerit ei, & cum steterit, &c.*] Perspicue de magno Alexandro rege Macedonum loquitur, qui Philippi filius fuit: hic enim Illyricis Thracibusque superatis, victa Græcia, Thebisque subuersis, transiuit in Asiam, & fugatis Darij ducibus, vrbem Sardis cepit: posteaque capta India, & vrbe Alexandria condita, cum triginta & duos ætatis haberet annos, & duodecimum imperij annum, in Babylone veneno periit.

regnū Græciæ. [a] Surget vero rex fortis, & dominabitur potestate multa, & faciet quod placuerit ei. Et cū steterit, cōteretur regnū eius, [b] & diuidetur in quatuor vētos cæli: sed nō in posteros eius, neq; secūdum potentiā illius, qua dominatus est. [c] Lacerabitur enim eius regnū etiā in exteros, exceptis his. Et confortabitur rex austri. [d] Et de principib. eius præualebit super eū, & dominabitur ditione. Multa enim dominatio eius. [e] Et post finē annorū fœderabūtur. (Siue vt Theodotio interpretatus est: Et post annos illi⁹ cōmiscētur.) Filiaq; regis Austri veniet ad regē Aquilonis, facere amicitiā, & non obtinebit fortitudinē brachij, nec stabit semen eius: & tradetur ipsa, & qui adduxerūt eā iuuenes eius, & qui cōfortabāt eā in tēporibus. [f] Et stabit de germine radicū eius plantatio: & veniet cum exercitu, & ingredietur prouinciā regis Aquilonis, & abutetur eis, & obtinebit. Insuper & deos eorum & sculptilia, vasa quoque pretiosa auri & argēti, captiua ducet in Ægyptū: ipse præualebit aduersus regem Aquilonis. Et intrabit in regnum rex Austri, & reuertetur in terrā suam. [g] Filij autem eius prouocabuntur, & congregabunt multitudinem exercituum plurimorum, & veniet properans & inundans, & re-

b ¶ *Et diuidetur in quatuor ventos, &c.*] Post Alexandrum in quatuor ventos cæli, Orientem videlicet & occidentem, Meridiem & Septentrionem, regnum illius diuisum est. In Ægypto enim primus regnauit Ptolemæus Lagi filius: id est, ad Meridiem. In Macedonia Philippus, qui & Arideus frater Alexandri: id est, ad Occidentē. Syriæ & Babylonis & superiorum locorum, Seleucus Nicanor: id est, ad Orientem. Asiæ & Ponti ceterarumque in ipsa plaga prouinciarum Antigonus: id est ad Septentrionem. Hæc secundum totius orbis plagas dicimus. Cæterum qui in Iudæa est, ad Aquilonem, Syriam, & ad Meridiem Ægyptum habet. Quod autem ait: sed non in posteros eius: hoc significat, quod liberos non ha-

F buerit, sed regnum ipsius in alienos laceratum sit: excepto fratre Philippo qui Macedonas tenuit. Neque secundum potentiam illius qua dominatus est. Diuisum enim in quatuor partes regnum imbecillius fuit: dum aduersum se dimicant, & intestino furore bacchantur.

c ¶ *Lacerabitur enim, &c.*] Præter regna quatuor Macedoniæ, Asiæ, Syriæ, Ægypti: etiam in alios obscuriores & minores reges Macedonum regnum laceratum est. Significat autem Perdicam & Crateron & Lysimachum. Nam Cappadocia, & Armenia, Bithynia, & Heraclia, Bosphorusque, & aliæ prouinciæ de potestate Macedonum recedentes, diuersos sibi reges constituerunt.

d ¶ *Et confortabitur, &c.*] Ptolemæum indicat filium Lagi, qui primus regnauit in Ægypto, & vir prudentissimus fortissimusque ac ditissimus fuit, & tantæ potentiæ, vt Pyrrhum regem Epirotarum expulsum restitueret in regnum, Cyprumque obtinuerit & Phœnicem, & victo Demetrio filio Antigoni, Seleuco regi sui partē, quæ ab Antigono fuerat ablata, restituerit: Cariam quoque obtinuerit, & multas insulas vrbesque & regiones: de quibus non est huius temporis scribere. Idcirco autem, cętera regna dimittens, Macedoniæ videlicet & Asiæ, tantum de Ægypti & Syriæ narrat regibus: quia in medio Iudæa posita, nunc ab illis, nunc ab istis regibus tenebatur. Et scripturæ sanctæ propositum est, non externam absque Iudæis historiam texere, sed eam quæ Israelitico populo copulata est.

e ¶ *Et de principibus, &c.*] Iste est Ptolemæus Philadelphus, secundus rex Ægypti, filius Ptolemæi superioris: sub quo LXX. interpretes Alexandriæ scripturam sanctam in Græcum dicuntur vertisse sermonem: qui & Eleazaro pontifici multa Hierosolymam, & in templi donaria vasa transmisit: cuius bibliothecæ præfuit Demetrius Phalereus, idem apud Græcos orator & philosophus: tantæque potentiæ fuisse narratur, vt Ptolemæum patrem vinceret. Narrant enim historiæ habuisse eū peditum ducēta millia: equitū viginti millia: curruū vero duo millia: elephantos quos prim⁹ eduxit ex Æthiopia, quadringētos. Naues lōgas, quas nunc liburnas vocāt, mille quingētas: alias ad cibaria militū deportāda, mille: auri quoq; & argenti grande pondus: ita vt de Ægypto per

G singulos annos quatuordecim millia, & octoginta talenta argenti acceperit: & frumenti artabas (quæ mensura tres modios, & tertiam modij partem habet) quinquies & decies centena millia.

f ¶ *Et post finem annorum, &c.*] Primum Syriæ regnauit (vt diximus) Seleucus, cognomēto Nicanor. Secundus Antiochus, qui appellatus est Sother. Tertius & ipse Antiochus qui vocabatur Θεὸς, id est, Deus. Iste aduersus Ptolemæum Philadelphum, qui secundus imperabat Ægyptiis, gessit bella quā plurima, & totis Babylonis atque Orientis viribus dimicauit. Volens itaque Ptolemæus Philadelphus post multos annos molestum finire certamen, filiam suam nomine Berenicem, Antiocho vxorem dedit: qui de priore vxore nomine Laodice, habebat duos filios: Seleucum, qui cognominatus est Callinicus, & alterum Antiochum. Deduxitque eam vsque Pelusium, & infinita auri & argenti millia dotis nomine dedit. Vnde φερνόφορος, id est, dotalis appellatus est. Antiochus autem Berenicē consortem regni habere se dicens, & Laodicen in concubinæ locum, post multum temporis amore superatus, Laodicen cū liberis suis reduxit in regiam. Quæ metuens ambigui viri animum, ne Berenicem reduceret, virū per ministros veneno interfecit: Berenicen autem cum filio, qui ex Antiocho natus erat, Icadioni & Gennæo Antiochiæ principibus occidendam tradidit: filiumque suum maiorem Seleucum Callinicū

H in patris loco regem cōstituit. Et hoc est quod nunc dicitur: Post multos annos Ptolemæus Philadelphus & Antiochus Θεὸς facient amicitias, & filia Austri regis, hoc est, Ptolemæi veniet ad regem Aquilonis, id est, ad Antiochum, vt inter patrem ac virum iungat amicitias. Et non poterit, inquit, obtinere, nec semen illius stare in regno Syriæ: sed & ipsa Berenice, & qui eam adduxerunt, interficientur. Rex quoque Antiochus qui confortabat eam, hoc est, per quem poterat præualere, veneno vxoris occisus est.

g ¶ *Et stabit de germine, &c.*] Occisa Berenice, & mortuo Ptolemæo Philadelpho patre eius in Ægypto, frater illius & ipse Ptolemæus cognomento Euergetes, tertius successit in regnū, de plantatione & de germine radicis eius: eo quod esset germanus, & venit cum exercitu magno, & ingressus est prouinciam regis Aquilonis, id est, Seleuci cognomento Callinici, qui cum matre Laodice regnabat in Syria: & abusus est eis, & obtinuit, intantum vt Syriam caperet & Ciliciam, superioresque partes trans Euphraten, & propemodum vniuersam Asiam. Cumque audisset in Ægypto seditionem moueri, diripiens regnum Seleuci, quadraginta millia talentorum argenti tulit: & vasa pretiosa simulacraque deorum, duo millia quingenta: in quibus erant & illa quæ Cambyses capta Ægypto, in Persas asportauerat. Denique gens Ægyptiorum idololatriæ dedita: quia post multos annos deos eorum retulerat, Euergetem eum appellauit, & Syriam quidem ipse obtinuit, Ciliciam autem amico suo Antiocho gubernandam tradidit, & Xantippo alteri duci prouincias trans Euphratem.

h ¶ *Filij autem eius prouocabuntur, & congregabunt multitudinem, &c.*] Post fugā & mortē Seleuci Callinici, duo filij eius Seleucus cognomento Ceraunus, & Antiochus qui appellatus est magnus, prouocati spe victoriæ & vltione, parentis exercitu congregato aduersus Ptolemæū Philopatorem arma corripuēt. Cumque Seleucus maior frater, tertio anno imperij esset occisus in Phrygia per dolū Nicanoris

A & Apaturij: exercitus qui erat in Syria Antiochum fratrem eius cognomento Magnum de Babylone vocauit ad regnũ. Et propterea nunc infert, quod duo quidem filij prouocati sunt, & congregauerunt multitudinem exercituum plurimorum. Sed quod vnus Antiochus Magnus venerit de Babylone in Syriam, quæ eo tempore tenebatur à Ptolemæo Philopatore filio Euergetis, qui quartus regnauit in Ægypto. Cumque pugnasset aduersum duces eius, imo proditione Theodotij obtinuisset Syriam, quæ per successionẽ iam à regibus Ægypti tenebatur, in tantam venit audaciam, contempta luxuria Philopatoris, & magicis artibus quibus inseruire dicebatur, vt vltro Ægyptiis bellum conaretur inferre.

a ¶ *Et prouocatus rex, &c.*] Ptolemæus enim cognomento Philopator amissa Syria proditione Theodotij, congregauit plurimam multitudinẽ, & ingressus est aduersus Antiochũ Magnum (quem nunc regem Aquilonis vocat) iuxta situm Ægypti & Iudææ prouinciæ: idem enim locus pro qualitate regionis, alteri ad Austrum, alteri ad Aquilonẽ situs est. Verbi gratia: Si de Iudæa dicamus, Ægyptiis ad Aquilonẽ, Syris ad Austrum est. Inito ergo certamine iuxta oppidũ Raphiæ, B quod in foribus Ægypti est, omnem Antiochus amisit exercitum, & per deserta fugiens, pene captus est: Cumque cessisset Syria, ad extremum fœdere & quibusdam conditionibus pugna finita est. Et hoc est quod scriptura nunc dicit: Deijciet multa millia Ptolemæus Philopator, sed non præualebit. Aduersarium enim suum capere non potuit. Quodque sequitur.

b ¶ *Et conuertetur rex, &c.*] Antiochum magnum significat: qui contempta Ptolemæi Philopatoris ignauia (eo quod deperiret Agathocleam psaltriam: fratremque eius, & ipsum Agathoclem haberet concubinum: quem postea Ægypti ducem constituit) incredibilem de superioribus locis Babylonis exercitum congregauit. Et Ptolemæo Philopatore mortuo, aduersum filium eius, qui tunc quatuor annorum erat, & vocabatur Ptolemæus ἐπιφανής rupto fœdere mouit exercitum. Tantæ enim dissolutionis & superbiæ Agathocles fuit, vt subditæ prius Ægypto prouinciæ rebellarent, ipsaque Ægyptus seditionibus vexaretur. Philippus quoque rex Macedonum & Magnus Antiochus pace facta, aduersum Agathoclen & Ptolemæum Epiphanem dimicarent, sub hac conditione, vt proximas ciuitates regno suo singuli de regno Ptolemæi iungerent. Et hoc est quod nunc dicit, multos consurgere aduersus regem Austri, Ptolemæum scilicet Epiphanem, qui erat ætate puerili.

c ¶ *Filij quoque præuaricatorum, &c.*] Pugnantibus contra se Magno Antiocho & ducibus Ptolemæi, in medio Iudæa posita in contraria studia scindebatur: alijs Antiocho, alijs Ptolemæo fauentibus. Denique Onias sacerdos assumptis Iudæorum plurimis fugit in Ægyptum, & à Ptolemæo honorifice susceptus, accepit eam regionem quæ Heliopoleos vocabatur, & concedente rege, templum extruxit in Ægypto simile templi Iudæorum: quod permansit vsque ad imperiũ Vespasiani, annis ducentis quinquaginta. Ipsa autem vrbs quæ vocabatur Oniæ, dimicantib. postea aduersus Romanos Iudæis, ad solum vsque deleta est, & neque vrbis neq; templi vllum restat vestigium. Sub occasione igitur Oniæ pontificis, infinita examina Iudæorum Ægyptum confugerunt. Eo tempore & Cyrenæorum multitudine repleta est. Asserebat enim Onias se Esaiæ implere vaticinium scribẽtis: *Erit altare domini in Ægypto, & titulus domini in terminis eius.*

Ioseph lib 13. antiquit. c.6 & lib 7. de bello Iud.c.30.

Esa.19.b

& reuertetur & cõcitabitur, & cõgredietur cũ robore eius. [a] Et prouocatus rex Austri, egredietur, & pugnabit aduersũ regẽ Aquilonis, & præparabit multitudinẽ nimiã, & dabitur multitudo in manu eius. Et capiet multitudinẽ, & exaltabitur cor eius, & deijciet multa millia, sed non præualebit. [b] Et conuertetur rex Aquilonis, & præparabit multitudinẽ multo maiorem quàm prius, & in fine tẽporum annorũq; veniet, properans cum exercitu magno & opib. nimiis. Et in tẽporib. illis multi consurgẽt aduersum regẽ Austri [c] Filij quoq; præuaricatorum populi tui extollentur vt impleãt visionẽ, & corruãt. [d] Et veniet rex Aquilonis, & cõportabit aggerẽ, & capiet vrbes munitissimas, & brachia austri nõ sustinebunt, & cõsurgent electi eius ad resistendum, & non erit fortitudo. Et faciet veniens super eum iuxta placitum suum, & non erit qui stet cõtra faciem eius, & stabit in terra inclyta, & consumetur in manu eius. [e] Et ponet faciem suam vt veniat ad tenẽdum vniuersum regnum eius & recta faciet cum eo. Et filiam feminarũ dabit ei, vt euertat illum. [f] Et non stabit nec illius erit. Et conuertet faciem suam ad insulas, & capiet

C Et hoc est quod nunc dicit: *Filij præuaricatorum populi tui*, (qui dereliquerũt legem domini, volentes in alio loco præterquam iussum erat, Deo victimas immolare) *extollentur in superbiam & visionem*: hoc est domini præceptum se implere iactabunt. Sed corruent: quia & templum & vrbs postea destruentur. Cumque Antiochus teneret Iudæam, missus Scopas Ætholi filius, dux Ptolemæi partium, aduersus Antiochum fortiter dimicauit: cepitque Iudæam, & optimates Ptolemæi partium secum abducens, in Ægyptum reuersus est.

d ¶ *Et veniet rex Aquilonis & cõportabit, &c.*] Antiochus enim volens Iudæam recuperare, & Syriæ vrbes plurimas, Scopam ducem Ptolemæi iuxta fontes Iordanis, vbi nunc Paneas condita est, inito certamine fugauit, & cum decem millibus armatorum obsedit clausum in Sidone. Ob quem liberandum misit Ptolemæus duces inclytos Eropum & Menoclem & Damoxenum. Sed obsidionẽ soluere non potuit: donec fame superatus Scopas, manus dedit, & nudus cum sociis dimissus est. Quodque ait: *Comportabit aggerem*: illud significat, quod præsidiũ Scope in arce Hierosolymorum adnitentibus Iudæis, multo tempore oppugnarit, & ceperit alias vrbes, quæ prius à Ptolemæi à partib. tenebantur, Syriæ, Ciliciæ, & Lyciæ. Eo enim tempore captæ sunt Aphrodisias, & Soloe & Zephyrion, & Mallos, & Annemutũ, & Selenus, & Coracesiũ, & Coricus, & Andriacæ, & Limyra, & Patra, & Xanthus & ad extremũ Ephesus: de quib. vniuersis & Græca & Romana narrat historia. D Quodque intulit: *Et stabit in terra inclyta, & consumetur siue perficietur in manu eius.* Terrã inclytam: siue vt LXX. interpretati sunt, voluntatis, hoc est, quæ complaceat Deo, Iudæam significat, & proprie Hierusalem, in qua honorifice susceptus, eos qui partiũ Scopæ erãt persecutus est. Pro terra inclyta, quod interpretatus est Aquila, quẽ nos in hoc loco secuti sumus: Theodotio ipsum Hebraicum verbum posuit σαβὶρ: pro quo Symmachus vertit terram fortitudinis. בארץ הצבי צבי

e ¶ *Et ponet faciem suam vt veniat ad tenendum vniuersum regnum, &c.*] Vt euertat illum, hoc est Ptolemæum: siue illud, hoc est regnum eius. Volens Antiochus non solum Syriã & Ciliciã & Lyciam, & alias prouincias, quæ Ptolemæi fuerant partium, possidere, se in Ægyptum quoque regnum suum extendere: filiam suam Cleopatram per Euclem Rhodium septimo anno regni adolescentis despondit Ptolemæo, & tertiodecimo anno tradidit: data ei dotis nomine omni Cœlesyria & Iudæa. Filiam autem feminarum per παλινῳδίαν vocat: vt est illud poeticum. *Sic ore locuta est: Vocemque his auribus hausi.* להשחיתו

f ¶ *Et non stabit, nec illius erit. Et conuertet faciem, &c.*] Neque enim obtinere potuit Ægyptum: quia Ptolemæus Epiphanes, & duces eius sentientes dolum, cautius se egerunt, & Cleopatra magis viri partes quam parentis fouit. Vnde vertit se ad Asiam, & nauali certamine aduersum plurimas insulas dimicans: cepit Rhodum & Samum & Colophonam, & Phoceã, & alias multas insulas. Sed occurrit ei L. Scipio Nasica cum fratre suo Publio Scipione Aphricano, qui Hannibalẽ vicerat. Cum enim consol Nasica frater Aphricani hebetioris esset ingenij, & contra regem potentissimum senatus ei bellum nollet credere, spontaneam legationẽ obtulit Aphricanus pro fratris iniuria. Victus ergo Antiochus, intra Taurũ regnare iussus est, & inde fugiens ad Apamiã ac Susam, & vltimas regni sui penetrauit vrbes. Cumq; aduersum Elimæos pugnaret, cum omni est deletus

exerci-

E exercitu. Et hoc est quod nunc scriptura dicit: quod multas insulas ceperit, & vincente exercitu Romano, regnum Asiæ perdiderit, & opprobrium eius conuersum sit in caput eius & ad extremum de Asia fugiens, reuersus sit ad imperium terræ suæ, & impegerit atque corruerit, & locus eius non sit inuentus.

capiet multas, & cessare faciet principē opprobrij sui, & opprobriū eius cōuertetur in eū. Et conuertet faciē suā ad imperiū terræ suæ, & impinget & corruet, & nō inuenietur. [a] Et stabit in loco eius vilissimus, & indignus decore regio, & in paucis dieb. conteretur, non in furore nec in prælio. [b] Et stabit in loco eius despectus. & nō tribuetur ei honor regius, & veniet clam & obtinebit regnū in fraudulētia. Et brachia pugnātis expugnabūtur à facie eius, & cōterentur: insuper & dux fœderis. Et post amicitias, cū eo faciet dolū, & ascēdet, & superabit in modico populo. Et abūdantes & vberes vrbes ingredietur, & faciet quæ nō fecerūt patres eius, & patres patrū eius: rapinas, & prædā, & diuitias eorū dissipabit, & cōtra firmissimas cogitationes inibit, & hoc vsque ad tempus. [c] Et concitabitur fortitudo eius, & cor eius aduersus regē Austri in exercitu magno. Et rex Austri prouocabitur ad bellū multis auxiliis & fortib. nimis, & non stabūt, quia inibūt aduersum eum consilia. Et comedentes panem cum eo, conterent illum: exercitusq; eius opprimetur, & cadent interfecti plurimi. [d] Duorum quoque regum

a ¶ *Et stabit in loco eius vilissimus, &c.*] Seleucum dicit cognomento Philopatorem filiū magni Antiochi, qui nihil dignum Syriæ & patris gessit imperio, & absque vllis præliis inglorius periit. Porro Porphyrius non vult hunc esse Seleucum, sed Ptolemæum Epiphanem, qui Seleuco sit molitus insidias, & aduersum eum exercitū præpararit, & idcirco veneno sit interfectus à ducibus suis. Quod cum vnus ab illo quæreret, tantas res moliēs vbi haberet pecuniam, respondit, sibi amicos esse diuitias. Quod cum diuulgatū esset in populis, timuerūt duces ne auferret eorum substātiam, & idcirco cum maleficis artib. occiderunt. Sed quo modo potest in loco magni Antiochi stare Ptolemæus, qui hoc omnino non fecit? maxime cum LXX. interpretati sunt: & stabit de radice eius plantatio: id est, de germine eius & semine percutiens dignitatem imperij, & in paucis diebus conteretur absque ira & prælio? Hebræi vilissimum & indignum decore regio, Triphonem intelligi volunt: qui nitor pueri arripuit tyrannidem.

F b ¶ *Et stabit in loco eius despectus, & non tribuetur ei honor, &c.*] Hucusque ordo historiæ se sequitur, & inter Porphyrium ac nostros nulla contentio est. Cætera quæ sequūtur vsque ad finem voluminis, ille interpretatur super persona Antiochi (qui cognominatus est Epiphanes: frater Seleuci, filius Antiochi magni: qui post Seleucum vndecim annis regnauit in Syria: obtinuitque Iudæam, sub quo legis Dei persecutio & Machabæorum bella narrātur.) Nostri autem hæc omnia de antichristo prophetari arbitantur, qui vltimo tempore futurus est. Cumque eis videatur illud opponi: quare tātos in medio dereliquerit sermo propheticus, à Seleuco vsque ad consummationem mundi: respondēt quod & in priori historia vbi de regibus Persis dicebatur, quatuor tantū reges post Cyrum Persarū posuerit, & multis in medio transiliitis, repente venerit ad Alexandrum regem Macedonum: & hanc esse scripturæ sanctæ consuetudinem, non vniuersa narrare, sed ea quæ maiora videantur exponere. Cumque multa quæ postea lecturi & expositiuri sumus, super Antiochi persona conueniant: typum eum volunt antichristi habere, & quæ in illo ex parte præcesserint, in antichristo ex toto esse cōplenda. Et hunc esse morē scripturæ sanctæ, vt futurorū veritatem præmittat in typis, iuxta illud quod de domino Saluatore in septuagesimoprimo psalmo dicitur: qui prænotatur Salomonis, & omnia quæ de eo dicuntur, Salomoni non valent conuenire. Neque enim permansit ille cum sole & ante lunam generationes generationum: neque dominatus est à *mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarū*: nec omnes gētes seruierunt ei: neque ante solem permansit nomen eius: nec benedictæ sunt in ipso omnes tribus terræ: neque omnes gētes magnificauerunt eum. Ex parte autē & quasi in vmbra & imagine veritatis in Salomone præmissa sunt: vt in domino Saluatore perfectius implerentur. Sicut igitur Saluator habet & Salomonē & cæteros sanctos in typum aduentus sui: sic & antichristus pessimum regē Antiochū, qui sanctos persecutus est, templumque violauit, rectè typū sui habuisse credendus est. Sequamur igitur expositionis ordinē, & iuxta

Psal. 71.

Q vtramque explanationem, qui aduersariis, quid nostris videatur, breuiter annotemus. Stabit, inquiūt, in loco Seleuci frater eius Antiochus Epiphanes: cui primum ab his qui in Syria Ptolemæo fauebant non dabatur honor regius: sed postea simulatione clementiæ obtinuit regnum Syriæ. Et brachia pugnātis Ptolemæi & vniuersa vastantis, expugnata sunt à facie Antiochi atque cōtrita. Brachia autem fortitudinē vocat: vnde & manus appellatur exercitus multitudo. Et non solum ait Ptolemæū vicit fraudulentia, sed ducē quoque fœderis: hoc est Iudam Machabæū superauit dolis. Siue quod dicit hoc est: Cum ipse obtulisset pacem Ptolemæo, & fuisset dux fœderis, postea est ei molitus insidias. Ptolemæum autem hic non Epiphanem significat: qui quint' regnauit in Ægypto: sed Ptolemæum Philometorē, filiū Cleopatræ sororis Antiochi: cuius hic auūculus fuit. Et cum post mortem Cleopatræ Eulæus eunuchus nutritius Philometoris & Leneus Ægyptum regerent, & repeterent Syriam, quam Antiochus fraude occupauerat: ortū est inter auunculū & puerum Ptolemæū præliū. Cumque inter Pelusium & mōtem Casium prælium commisissent, victi sunt duces Ptolemæi. Porro Antiochus parcens puero & amicitias simulans, ascendit Memphim, & ibi ex more Ægypti regnum accipiēs, puerique rebus se prouidere dicens, cum modico populo omnem Ægyptum subiugauit sibi, & abundantes atque vberrimas ingressus est ciuitates. Fecitq; quæ non fecerūt patres eius, & patres patrum illius: nullus enim regum Syriæ ita vastauit Ægyptū, & omnes eorū diuitias dissipauit, & tam callidus fuit, vt prudentes cogitationes eorū qui duces pueri erant, sua fraude subuerteret. Hæc Prophyrius sequens Suctoriū, sermone laciniosissimo prosecutus est: quæ nos breui compendio diximus. H Nostri autē & melius interpretantur & rectius: quod in fine mūdi hæc sit facturus antichristus: qui cōsurgere habet de modica gente: id est, de populo Iudæorum, & tam humilis erit atque despectus, vt ei non deint honor regius, & per insidias & fraudulentiā obtineat principatū, & brachia pugnantis populi Romani, expugnentur ab eo & cōterantur. Et hoc faciet, quia simulabit se ducem esse fœderis, hoc est, legis & testamenti Dei. *Et ingredietur vrbes ditissimas, & faciet quæ non fecerunt patres eius, & patres patrum illius*: Nullus enim Iudæorum absque antichristo in toto vmquam orbe regnauit, & contra firmissimas cogitationes sanctorum inibit consilium: facieque vniuersa vsque ad tempus: donec eum Dei voluntas facere ista permiserit.

c ¶ *Et concitabitur fortitudo eius, & cor eius aduersus regem austri, &c.*] Hęc Porphyrius interpretatur de Antiocho, qui aduersus Ptolemæum sororis suæ filium profectus est cum exercitu magno. Sed & rex austri, id est, duces Ptolemæi, prouocabuntur ad bellum multis auxiliis & fortibus nimis, & non potuerūt resistere Antiochi cōsiliis fraudulentis: qui simulabit pacem cum sororis filio, & comedet cum eo panem: & postea occupabit Ægyptum. Nostri autē secūdum superiorem sensum interpretātur omnia de antichristo, qui nasciturus est de populo Iudæorum, & de Babylone venturus, primum superaturus est regem Ægypti: qui est vnus de tribus cornibus, de quibus antea iam diximus.

d ¶ *Duorum quoque regum cor erit vt male faciāt, &c.*] Nulli dubium est quin Antiochus pacem cum Ptolemeo fecerit, & inierit cum eo conuiuium, & dolos machinatus sit, & nihil profecerit, quia regnum eius non potuerit obtinere, sed à militibus Ptolemæi eiectus sit. Verum ex eo quia

A scriptura nunc dicit duos fuisse reges, quorum cor fuerit fraudulentum, vt sibi mutuo malefacerent: hoc secundum historiam non potest demonstrari. Ptolemæus enim paruus ætate erat, & deceptus Antiochi fraude, illi malum cogitare quid potuit? Vnde volunt nostri hæc omnia referri ad antichristum, & ad regem Ægypti, quem primum superaturus est.

eius & semina, Titus filius cum exercitu, & polluēt sanctuarium: auferentque iuge sacrificiū, & templum tradent æternę solitudini. a כתים, ציים quos nos Trieres & Romanos interpretati sumus, Hebræi Italos volūt intelligi atq; Romanos. C a Siim, Cittim

d ¶ *Et impij in testamentum simulabunt fraudulenter, &c.*] 1 Mac. 6 g

gum cor erit vt malefaciant, & ad mensam vnā mendacium loquentur, & non proficient: quia adhuc finis in aliud temp⁹. Et reuertetur in terram suam cum opibus multis. a Et cor eius aduersum testamentum sanctum, & faciet, & reuertetur in terram suam. Statuto tempore reuertetur, & veniet ad aostrū, & non erit priori simile nouissimum. Et veniēt super eū Trieres, & Romani, & percutietur. b Et reuertetur, & indignabitur contra testamentum sanctuarij, & faciet, ac reuertetur, & cogitabit de his qui dereliquerunt testamentum sanctuarij. c Et brachia ex eo stabūt, & polluent sanctuarium fortitudinis, & auferent iuge sacrificium, & dabūt abominationem in desolationem. d Et impij in testamentum simulabunt fraudulenter. Populus autem sciens Deum suum, obtinebit & faciet. e Et docti in populo docebūt plurimos, & ruent in gladio, & in flamma, & in captiuitate & in rapina dierum. f Cumq; corruerint, subleuabuntur auxilio paruulo, & applicabuntur eis plurimi fraudulenter. Et de eruditis ruent, vt conflentur, & eligantur, & dealbentur vsq; ad tempus

a ¶ *Et cor eius aduersum testamentum, &c.*] Siue vt alius interpretatus est, & comminabuntur ei. Et Græca & Romana narrat historia, postquam reuersus est Antiochus expulsus ab Ægyptiis, venisse eum in Iudæam (hoc est aduersus testamentū sanctum) & spoliasse templum, & auri tulisse quamplurimum: positoque in arce præsidio Macedonum, reuersum in terrā suam. Et post biennium rursum cōtra Ptolemæū exercitum congregasse, & venisse ad austrum. Cumque duo fratres Ptolemæi Cleopatræ filij quorū auunculus erat, obsiderentur Alexandriæ, legatos venisse Romanos: quorū vnus Marcus Pōpilius lenas, cum eū stantem inuenisset in litore, & senatusconsultū dedisset: quo iubebatur ab amicis populi Romani recedere, & suo imperio esse contētus, & ille ad amicorum responsionem consilium distulisset: orbē dicitur fecisse in arenis baculo quem tenebat in manu, & circumscripsisse regem atque dixisse: Senatus & populus Romanus præcipiunt, vt in isto loco respondeas quid consilij geras. Quibus

B dictis ille perterritus ait: Si hoc placeat senatui & populo Romano recedēdū est: atque ita statim mouit exercitū. Percussus autē dicitur esse, non quod interierit, sed quod omnem arrogantiæ perdiderit magnitudinem. De antichristo nullus ambigit, quin pugnaturus sit aduersus testamentum sanctum, & primum contra regem Ægypti dimicans, Romanorum pro eius auxilio terreatur. Hæc autem sub Antiocho Epiphane in imagine præcesserunt, vt rex sceleratissimus qui persecutus est populum Dei, præfiguret antichristum, qui Christi populum persecuturus est. Vnde multi nostrorum putant ob sæuitiæ & turpitudinis magnitudinem, Domitianum Neronem antichristum fore.

1. Mac 1. b b ¶ *Et reuertetur, & indignabitur contra testamentum sanctū, &c.*] Hæc plenius in Machabæorū gestis legimus: quod postquam eum de Ægypto pepulerunt Romani, indignans venerit contra testamentum sanctuarij, & ab his inuitatus sit qui dereliquerat legem Dei, & se ceremoniis miscuerant ethnicorum. Quod plenius complendum est sub antichristo, qui indignabitur contra testamentum Dei, & cogitabit aduersum illos quos vult legem Dei derelinquere. Vnde significantius interpretatus est Aquila: *Et cogitabit vt deseratur pactum sanctuarij.*

c ¶ *Et brachia ex eo stabunt, & polluent sanctuarium fortitudinis, &c.*] Pro brachiis alius interpretatus est semina, vt significaret stirpem atque progeniem. Volunt autem eos si-

1. Mac. 6. a gnificari qui ab Antiocho missi sunt post biennium quam templum expoliauerat, vt tributa exigerent à Iudæis, & auferrent cultum Dei, & in templo Hierusalem, Iouis Olimpij simulacrū, & Antiochi statuas ponerent: quas nunc abominationem desolationis vocat: quando ablatum est holocaustum & iuge sacrificium. Quæ vniuersa in typo antichristi,

2. Thes. 2. b nostri præcessisse contendunt: qui sessurus est in templo Dei, & se facturus vt Deum. Iudæi autem hoc nec de Antiocho Epiphane, nec de antichristo, sed de Romanis intelligi vo-

Sup. eod. Num. 24. d lunt, de quibus supradictum est: *Et venient Trieres* siue *Itali atque Romani, & humiliabitur*. Post multa inquit, tēpora de

צים, כתים ונבאו ipsis Romanis, qui Ptolemæo venere auxilio, & Antiocho cōminati sunt, consurget rex Vespasianus: surgent brachia

Et hoc in Machabæis legimus, quod quidam simulauerint se legis Dei esse custodes, & postea cum gentib. pactum fecerint: alij vero permanserint in religione: quod & antichristi temporibus futurum arbitror, quando refrigescet charitas multorum. De quibus dominus loquitur in euangelio: *Putas filius hominis veniens inueniet fidem super terram?* Matt. 24 b

e ¶ *Et docti in populo docebunt plurimos, &c.*] Quanta Iudæi ab Antiocho passi sunt, Machabæorum libri referunt, & triūphi eorum testimonio sunt: qui pro custodia legis Dei flammas, & gladios, & seruitutem, & rapinas, & pœnas vltimas sustinuerūt. Quæ futura nemo dubitet sub antichristo, multis resistentibus potentiæ eius, & in diuersa fugientibus. Quæ Hebræi in vltima euersione tēpli, quę sub Vespasiano & Tito accidit, interpretātur: fuisse plurimos de populo, qui scirent dominum suum, & pro custodia legis eius interfecti sunt.

f ¶ *Cumque corruerint, subleuabuntur auxilio paruulo, &c.*] Paruulum auxilium, Matthathiā significari arbitratur Porphyrius de monte Modin: qui aduersum duces Antiochi rebellauit, & cultum veri Dei seruare conatus est. Paruum autem, inquit, auxilium vocat, quia occisus est in prælio Matthathias: & postea Iudas filius eius qui vocabatur Machabæus pugnans cecidit, & cæteri fratres eius aduersariorum fraude decepti sunt. Lege Machabæorū libros. Hæc ait, omnia idcirco sunt facta, vt probentur & eligantur sancti, & dealbentur vsque ad tempus præfinitum: quia in aliud tempus erat dilata victoria. Sub antichristo paruum auxiliū nostri intelligi volunt, quia congregati sancti resistent ei, & vtentur auxilio paruulo, & postea de eruditis corruent plurimi. Et hoc fiet, vt quasi conflentur in fornace, & dealbentur, & eligantur donec veniat tempus præfinitum: quia veræ victoria in aduentu Christi erit. Hebræorum quidam hæc de Seuero & Antonino principibus intelligūt, qui Iudæos plurimū dilexerunt. Alij vero de Iuliano imperatore: quod quādo oppressi fuerint à Caio Cæsare, & in captiuitatis angustiis multa perpessi, ille consurgat, Iudæos amare se simulans, & in templo eorum immolaturum se esse promittens: in quo paruam spem auxilij habebunt, & applicabuntur illis gentium plurimi, non in veritate, sed in mendacio. Pro idolorū enim cultu, eius simulabunt amicitias. Et hoc facient, *vt qui probati sunt, manifesti fiant*. Tempus enim veræ salutis eorū, & auxilij futurum esse Christum: quem falso putant esse venturum, cum sint recepturi antichristum. 1. Mac 2. a D Ibid. 4 g. Ibid. 9 b 14. 16. a 1. Cor. 11. d

g ¶ *Et faciet iuxta voluntatem, &c.*] Perpetrata quippe definitio est. Siue vt alius interpretatus est: in ipso enim erit consummatio. Ab hoc loco Iudęi dici de antichristo putant, quod post Iuliani paruum auxilium surrecturus sit rex, qui faciat iuxta voluntatē suam, & eleuetur contra omne quod dicitur Deus, *& aduersum Deum deorum loquatur magnifica:* ita vt sedeat in templo Dei, & seipsum faciat Deum, & dirigatur voluntas eius donec compleatur ira Dei, quia in ipso erit consummatio. Quod quidem & nos de antichristo intelligimus. Porphyrius autē, & cæteri qui sequūtur eum, de Antiocho Epiphane dici arbitrantur: quod erectus sit contra cultum Dei, & in tantam superbiam venerit, vt in tēplo Hierosolymis simulacrum suum poni iusserit. Quodque sequitur, & dirigetur donec compleatur ira, quia in ipso erit con- כי נחרצה נעשתה 2. Thes. 2

E

consūmatio: sic intelligunt, tam diu eū posse, donec irascatur ei Deus, & ipsum interfici iubeat. Siquidē Polybius & Diodorus, qui bibliothecarum scribunt historias, narrant eum nō solū contra Deum fecisse Iudææ, sed auaritiæ facibus accensum, etiam templum Dianæ in Elimaide, quod erat ditis-

1. Mac. 6. a

simum, spoliare conatum, oppressumq; à custodib. templi, & vicinis circum gentibus, & quibusdam phantasiis atque terroribus versum in amentiā, ac postremū morbo interiisse, & hoc ei accidisse commemorant, quia tēplum Dianæ violare conatus sit. Nos autem dicimus etiā si acciderit ei, ideo accidisse, quia in sanctos Dei multā exercuerit crudelitatem, & polluerit templum eius. Nō enim pro eo quod conatus est facere, & acta pœnitētia desiuit implere, sed pro eo quod fecit punitus esse credendus est.

a ¶ *Et Deum patrum, &c.*] Pro eo quod nos interpretati sumus, *& erit in concupiscentiis feminarum*: Lxx. transtulerunt, *& concupiscentiis mulierum non subiacebit*. Rursum pro Deo c מעזים, quod habebatur in Hebraico, Aquila transtulit, *Deum fortitudinum*: Lxx. *Deum fortissimum*. Quia vero in Hebraico pro eo quod nos diximus, & erit in concupiscentiis feminarum, ambigue positum est: dicente Aquila, qui verbum expressit è verbo: *καὶ ἐπὶ θεὸν τῶν πατέρων αὐτοῦ οὐ συνίεν, καὶ ἐπὶ θυμίαν γυναικῶν, καὶ ἐπὶ πάντα θεὸν οὐ συνίεν*: id est, & super Deum patrum suorum non intelliget, & super concupiscentiam feminarum, & super omnem Deū non intelliget. Quibus verbis intelligitur & habere eum concupiscentiam feminarū, & non habere. Si legerimus & intellexerimus *ἀπὸ κοινοῦ*, & super concupisceotiam feminarum non intelliget, de antichristo facilior interpretatio est: quod ideo simulet castitatem, vt plurimos decipiat. Sin autem ita legerimus, & super concupiscentiam feminarum, vt subaudiatur, erit: Antiochi personæ magis coaptabitur: qui luxuriosissimus fuisse dicitur, & in tantum dedecus per stupra & corruptelas venisse regiæ dignitatis: vt mimis quoq; & scortis publice iungeretur, & libidinem suam populo præsente cōpleret. Deum Mauzim ridicule Porphyrius interpretatus est, vt diceret in vico Modin (vnde fuit Mattathias & filij eius) Antiochi duces, Iouis posuisse statuā, & cōpulisse Iudęos, vt ei victimas immolarent: id est, Deo Modin. Quod autem sequitur, *& Deum quē ignorauerūt patres eius, colet*: hoc magis antichristo quam Antiocho conuenit: Legimus enim Antiochum idolorum Græciæ habuisse cultum, & Iudæos atque Samaritas ad venerationem suorum deorum compulisse. Necnō & hoc quod infert, & faciet vt muniat Mauzim cum Deo alieno, quem cognouit, & multiplicabit gloriam, & dabit eis potestatem in multis, & terram diuidet gratuito: Theodotio ita interpretatus est: Et aget hæc, vt muniat pręsidia cum Deo alieno, & cum eis ostēderit, multiplicabit honorem, & dominari eos multis faciet, & terram diuidet gratis. Pro præsidiis, confugia interpretatus est Symmachus: quod Porphyrius ita edisserit: faciet hæc omnia, vt muniat arcem Hierusalem, & in cæteris vrbibus ponat præsidia, & Iudæos doceat adorare Deum alienum: haud dubiū quin Iouem significet. Quē cum illis ostēderit, & adorandū esse persuaserit, tunc dabit deceptis honorē, gloriam plurimā: & faciet cæteris, qui in Iudæa fuerint, dominari, & pro præuaricatione possessiones diuidet, & dona distribuet. Antichristus quoq; multa deceptis munera largietur, & terrā suo exercitui diuidet: quoque terrore nō quiuerit, subiugabit auaritia.

ועל חמדת נשים — c mauzim — F — לאיבן — מעזים — 1. Mac. 2. a — מעזים

tēpus præfinitū, quia adhuc aliud tēp' erit. a Et faciet iuxta voluntatē suā rex, & eleuabitur & magnificabitur aduersū omnē Deū, & aduersū Deū Deorū loquetur magnifica, & dirigetur donec cōpleatur ira: perpetrata quippe definitio est. a Et Deū patrū suorum nō reputabit, & erit in cōcupiscentiis feminarū, nec quemquā deorū curabit, quia aduersū vniuersa consurget. Deū autē Mauzim in loco suo venerabitur, & Deū quē ignorauerūt patres eius colet, auro & argēto, & lapide pretioso, rebusq; pretiosis. Et faciet vt muniat Mauzim cū Deo alieno quē cognouit: & multiplicabit gloriam, & dabit eis potestatem in multis, & terram diuidet gratuito. b Et in tēpore præfinito præliabitur aduersum eum rex austri, & quasi tempestas veniet contra illū rex aquilonis in curib., & in equitib., & in classe magna, & ingredietur terras, & cōteret & pertrāsiet. Et introibit in terrā gloriosam, & multi corruēt. c Hæ autem solæ saluabūtur de manu eius, Edom & Moab, & principium filiorum Ammon. d Et mittet manum suam in terras, & terra Ægypti non effugiet, & dominabitur thesaurorum auri atque argenti, & in omnib. pretiosis Ægypti. Per Libyas quoque & Æthiopias transibit. e Et fama turbabit eum ab oriente & ab aquilone. Et veniet in multitu-

G

b ¶ *Et in tempore præfinito præliabitur aduersum eum, &c.*] Et multi corruent. Pro quo interpretatus est Symmachus, & multa millia corruent: Theodotio, & multi infirmabuntur. Multas autem corruere iuxta Aquilam vel vrbes, vel regiones, vel prouincias intellige. Et hæc Porphyrius ad Antiochum refert: quod vndecimo anno regni sui rursus contra sororis filium Ptolemæum Philometorē dimicauerit: Qui audiens venire Antiochum, congregauit multa populorum millia. Sed Antiochus quasi tempestas valida, in curribus, & in equitibus & in classe magna ingressus sit terras plurimas, & transeundo vniuersa vastauerit: veneritque ad terram inclytam, id est, Iudæam: quam Symmachus terrā fortitudinis interpretatus est: pro qua Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit d צבי & arcem munierit de ruinis murorum ciuitatis, & sic pertexerit Ægyptum. Nostri autem ad antichristum & ista referentes, dicunt quod primum pugnaturus sit contra regem austri, id est, Ægypti, & postea Libyas & Æthiopias superaturus (quæ de decem cornibus tria contrita cornua supra legimus) & quia venturus sit in terram Israel, & multæ ei vel vrbes vel prouinciæ datutæ sint manus.

ורבות יכשלו — d seb

c ¶ *Hæ autem solæ saluabuntur de manu eius, Edō, &c.*] Antiochus, aiunt, festinans contra Ptolemæum regē austri, Idumæos & Moabitas & Ammonitas, qui ex latere Iudææ erant, non tetigit: ne occupatus alio prælio, Ptolemæum redderet fortiorem. Antichristus quoque Idumæam & Moabitas ac filios Ammō, id est, Arabiam, relinquet intactam: quia illuc sancti ad deserta confugient.

H

d ¶ *Et mittet manum suam in terras, & terra Ægypti non effugiet, & dominabitur thesaurorum, &c.*] Hæc Antiochum ex parte fecisse legimus. Sed quod sequitur, per Libyas quoque & Æthiopias transibit: magis nostri asserunt antichristo cōuenire. Antiochus enim Libyam quam plerique Aphricam intelligunt, Æthiopiāque non tenuit: nisi forte (quia in ipso climate sunt prouinciæ Ægypti & longe per deserta vicinæ) captis Ægyptiis etiam istæ prouinciæ conturbatæ sint. Vnde non dicit quod ceperit eas: sed per Libyas Æthiopiasque transierit.

לבים וכשים

e ¶ *Et fama turbabit eum ab Oriente & ab Aquilone, &c.*] Et in hoc loco Porphyrius tale nescio quid de Antiocho somniat: Pugnans, inquit, contra Ægyptios, & Libyas, Æthyopiasque pertransiens, audiet sibi ab aquilone & ab oriente prælia cōcitari: vnde & regrediens capit Aradios resistētes, & omnem in litore Phœnices vastat prouinciam. Confestimque pergit ad Artaxiam regem Armeniæ, qui de oriētis partib. mouebatur, & interfectis plurimis de eius exercitu, ponit tabernaculum suum in loco Apadno, qui inter duo latissima situs est flumina, Tigrim & Euphraten. Cumque huc usque processerit: in quo mōte inclyto sederit, & sancto, dicere non potest: quamquam inter duo maria eum sedisse probare non potest, & stultum sit duo Mesopotamiæ flumina, duo maria interpretari. Mōtem autem inclytum idcirco præteriit; quia secutus est Theodotionis interpretationem, qui ait: inter media maria super montem Sabin sanctum. Cumque Sabin nomen montis vel Armeniæ vel Mesopotamiæ putet; quare sit sanctus, dicere non potest: etiam hac licentia mentiendi, possumus nos addere quod ille conticuit: sanctum dici montem, quia iuxta errorem Armeniorum sit idolis consecratus. *Et veniet*, inquit, *vsque ad summitatem*

לדר צבי קדש

A ipsios montis in Elimaide prouincia, quæ est vltima Persarum ad orientem regio: ibique volens templum Dianæ spoliare (quod infinita donaria habebat) fugatus à barbaris est, qui mira veneratione phanum illud suspiciebāt: & mortuus est, mœrore consumptus in Tabes oppido Persidis. Hæc ille in sugillationem nostri, artificiosissimo sermone composuit: quæ etiam si potuerit approbare, non de antichristo dicta, sed de Antiocho, quid ad nos, qui non ex omnib. scripturarū locis Christi probamus aduentum, & antichristi mendacium? Pone enim hæc dici de Antiocho: quid nocet religioni nostræ? Nūquid & in superiori visione, vbi in Antiocho prophetia cōsummata est, aliquid de antichristo dicitur? Dimittat itaque dubia, & in manifestis hæreat: dicatque quis sit ille lapis, qui de monte abscissus sine manibus, creuerit in montem, magnum, & orbem impleuerit, & quadriformē imaginem cōtriuerit: quis sit ille filius hominis, qui cum nubibus venturus sit, & staturus ante vetustum dierum, & dandum sit ei regnum quod nullo fine claudatur; omnesque populi, tribus ac linguæ, ipsi seruituri sint. Hæc quæ manifesta sunt præterit, & de Iudæis asserit prophetari, quos vsque hodie seruire cognoscimus. Et dicit eum qui sub nomine Danielis scripsit librum, ad refocillandam spem suorum fuisse mentitum. Non quo omnem historiam futuram nosse potuerit, sed quo iam facta memoraret, & in vltimæ visionis calumnijs immoratur, flumina ponens pro mari, & montem inclytum & sanctum Apadno Sabin vocans, quem vbi legerit nullam potest proferre historiam. Nostri autem extremum visionis huius capitulum super antichristo sic exponunt: quod pugnans contra Ægyptios Libyasque & Æthiopias, & tria cornua de decem cornibus conterens, auditurus sit de Aquilone & de orientis partibus, aduersum se bella consurgere: quod veniens cum magna multitudine vt conterat & interficiat plurimos, figat tabernaculum suum in Apadno iuxta Nicopolim, quæ prius Emaus vocabatur, vbi incipiunt Iudææ prouinciæ montana consurgere: denique inde se erigens vsq; ad montem Oliueti, Hierosolymorum regio ascenditur, & hoc esse quod nunc scriptura dicit: Et cum fixerit tabernaculū suum in mōtanæ prouinciæ radicibus inter duo maria (mare videlicet quod nunc appellatur mortuū ab oriēte, & mare magnū, in cuius litore Cæsarea, Ioppe, Ascalō, & Gaza sitæ sunt. Tūc veniet vsq; ad summitatem mōtis eius: hoc est, mōtanæ prouinciæ, id est, verticem montis Oliueti: qui inclytus vocatur, quia ex eo dominus atq; Saluator ascendit ad patrem: & nullus antichristo poterit auxiliari contra se domino sæuiente. Et asserunt ibi antichristum esse periturum vnde dominus ascendit ad cœlos. Apadno verbum compositum est: quod si diuidas intelligi potest θρόνου αὐτοῦ: id est, solij sui. Et est sensus: Et figet tabernaculum suum, & thronū suum inter maria, super montem inclytum & sanctum. Hunc locum Symmachus ita interpretatus est: καὶ ἐκτενεῖ τὰς σκηνὰς τοῦ ἱππαστασίου αὐτοῦ μεταξὺ τῶν θαλασσῶν εἰς τὸ ὄρος τῆς δυνάμεως τὸ ἅγιον, καὶ ἥξει ἕως ἄκρου αὐτοῦ, quod in Latino sonat: *& extendet papiliones equitatus sui inter maria, super montem fortitudinis sanctum, & veniet vsque ad verticem montis.* Theodotio vero sic vertit: καὶ πήξει τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐν ἀφαδανῷ, ἀνὰ μέσον τῶν θαλασσῶν ἐπ᾽ ὄρος σαβὶρ ἅγιον καὶ ἥξει ἕως μέρους αὐτοῦ, id est, *& figet tabernaculum suum in Aphadano inter maria in monte Sabir sancto, & veniet vsque ad partem eius.* Aquila ita: Et plantabit tabernaculum prætorij sui in ἀφαδανῷ inter maria, in monte Sabin glorioso & sancto, & veniet vsq; ad finem eius. Soli LXX. omni se nominis quæstione liberantes, interpretati sunt: Et statuet tabernaculum suum tunc inter maria & montem voluntatis sanctum, & veniet hora tunc inter maria & montē voluntatis sanctum, & veniet hora consummationis eius. Quos Apollinarius secutus de nomine Apadno omnino conticuit. Hoc ideo prolixius posui, vt & Porphyrij ostendam calumniam (qui hæc omnia ignorauit, aut nescire se finxit) & scripturæ sanctæ difficultatem, cuius intelligentiā absq; Dei gratia & doctrina maiorum sibi imperitissimi vel maxime vendicant. Notandum autem quod cum, פ, literā Hebræus sermo non habeat, sed pro ipsa vtantur ו, cuius vim Græcum φ sonat: in isto tantum loco apud Hebræos scribatur quidem ו sed legatur, פ. Quod antè antichristus veniat vsque ad summitatem mōtis sancti & inclyti, & ibi pereat, Esaias plenius loquitur. *Præcipitabit dominus in monte sancto faciem dominatoris tenebrarum super omnes gentes,* id est, eum qui dominatur cunctis populis: & vnctionem quæ vncta est contra vniuersas nationes.

Margin: Dan. 2.g / Dan. 7.d — B] — אפדנו — ו phe — פ phe — Esa. 25.c Sec. Hebr. — C

multitudine magna vt conterat & interficiat plurimos. Et figet tabernaculū suum in Apadno, inter maria super montem inclytum & sanctum: & veniet vsque ad summitatem eius, & nemo auxiliabitur ei.

CAPVT XII.

IN tempore autem illo consurget Michael princeps magn⁹, qui stat pro filijs populi tui: & veniet tempus quale non fuit ex eo quo gētes esse cœperunt vsque ad tempus illud. Et in tempore illo saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt: alij in vitā æternam: & alij in opprobriū, vt videāt semper. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splēdor firmamenti, & qui ad iustitiam

CAPVT XII.

IN *tempore autem illo consurget Michael princeps magnus qui, &c.*] Hactenus Porphyrius vtcumque se tenuit, & tā nostrorū imperitis, quam suorum male eruditis imposuit. De hoc capitulo quid dicturus est in quo mortuorum describitur resurrectio: alijs suscitatis in vitam æternam, & alijs in opprobrium sempiternum? Nec potest dicere qui fuerint sub Antiocho fulgentes quasi splendor firmamenti, & alij quasi stellæ in perpetuas æternitates. Sed quid non facit pertinacia? Quasi contritus coluber eleuat caput, & moriturus in eos qui morituri sunt venena diffundit. Et hoc, inquit, de Antiocho scriptum est: qui vadens in Persidem, Lysiæ, qui Antiochiæ & Phœniciæ præerat, reliquit exercitum, vt aduersum Iudæos pugnaret: vrbemque eorum Hierusalē subuerteret: quæ omnia narrat Iosephus historiæ auctor Hebrææ: quod talis fuerit tribulatio, qualis numquam, & tempus aduenerit, quale non fuit ex quo gentes esse cœperūt vsq; ad illud tēpus. Reddita autē victoria & cæsis Antiochi ducib., ipsoq; Antiocho in Perside mortuo, saluatus est populus Israel: omnes qui scripti erant in libro Dei: hoc est qui legem fortissime defenderunt, & econtrario qui deleti sunt de libro: hoc est qui præuaricatores extiterunt legis, & Antiochi fuerunt partiū. Tūc, ait, hi qui quasi in terrę puluere dormiebant, & operti erant malorum pōdere, & quasi in sepulcris miseriarum reconditi, ad insperatam victoriam de terræ puluere surrexerunt, & de humo eleuauerunt caput, custodes legis resurgentes in vitam æternam, & præuaricatores in opprobriū sempiternum. Magistri autē & doctores, qui legis notitiam habuerunt, fulgebunt quasi cælum; & qui inferiores populos exhortati sunt ad custodiendas ceremonias Dei, ad instar astrorum splendebunt in perpetuas æternitates. Ponit quoque historiam de Machabæis: in qua dicitur multos Iudæorum sub Matthathia & Iuda Machabæo ad eremum cōfugisse, & latuisse in speluncis, & in cauernis petrarum: ac post victoriā processisse, & hæc μεταφορικῶς quasi de resurrectione mortuorum esse prædicta. Tempore autē antichristi talem tribulationem fore, qualis numquam fuit ex eo quo gentes esse cœperunt, verius intelligitur: Ponamus enim vicisse Lysiam, qui victus est, & penitus oppressos Iudæos esse, qui vicerunt: Numquid fuit talis tribulatio qualis eo tēpore quo Hierusalem capta est à Babylonijs, tēplūque subuersum, & omnis populus ductus in captiuitatē? Oppresso igitur antichristo, & spiritu saluatoris extincto, saluabitur populus, qui scriptus fuerit in libro Dei, & pro diuersitate meritorū alij resurgent in vitam æternam, & alij in opprobrium sempiternum. Magistri autem habebunt similitudinem cęli, & qui alios erudierunt, stellarum fulgori comparabuntur. Non enim sufficit scire sapientiam, nisi & alios erudias: tacitusque sermo doctrinæ alium non ædificās, mercedem operis recipere non potest. Quem locum Theodotio & vulgata editio ita expressit: Et intelligentes fulgebūt quasi splendor firmamēti, & de iustis plurimi quasi stellæ in æternum

Margin: Ioseph. lib. 12.c.11. — D — 1. Mac. 2.b — כזהר הרקיע

E æternũ & vltra. Solent nonnulli quærere, vtrum doctus ſanctus, & ſimplex ſanctus eandem mercedẽ habeant, & vnam in cœleſtibus manſionem. Vnde nunc iuxta Theodotionẽ dicitur: quod docti ſimilitudinem cœli habeant, & abſque doctrina iuſti, ſtellarum fulgori comparentur: tantumque ſit inter eruditam ſanctitatem, & ſanctam ruſticitatem, quantũ cælum diſtat & ſtellæ.

a ¶ *Tu autem Daniel claude, &c.*] Qui Danieli multiplicem reuelauerat veritatem, ipſa occulta eſſe ſignificans quæ locutus eſt, præcepit vt inuoluat ſermones, & ſignet librum, vt legant plurimi, & quærant hiſtoriæ veritatẽ, & propter obſcuritatis magnitudinẽ diuerſa opinentur. Quod autem ait: Pertranſibunt, id eſt, percurrẽt plurimi, multorũ ſignificat lectionem. Solemus enim dicere percurri librum, pertrãſiui hiſtoriã. Quod quidem & Eſaias de obſcuritate ſui voluminis loquitur: *Et erunt ſermones libri iſtius, quaſi verba voluminis ſignati: quod ſi dederint homini neſcienti literas, dicentes ei, lege: Reſpondebit, neſcio literas. Sin autem dederint illud homini ſcienti literas & dixerint: Lege librum: Reſponebit, non poſſũ legere: ſignatus eſt enim.* Et in Apocalypſi Ioannis liber videtur ſignatus ſigillis ſeptem intus & foris. Cumque nullus poſſet ſignacula illius ſoluere, ait Ioannes: *Flebam nimis. Et venit ad me vox dicens: Ne plores: Ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum & ſoluere ſignacula eius.* Librum autem illum poteſt ſoluere qui ſcripturarum ſacramenta cognouit, & intelligit ænigmata & verba tenebroſa (propter myſteriorum magnitudinẽ) & interpretatur parabolas: & occidentem literam transfert in ſpiritum viuificantem.

ישטטו רבים

Eſai.29.d

Apoc.5.b

F

Prou.1.a

Sec.70.

b ¶ *Et vidi ego Daniel, & ecce quaſi duo alij ſtabant: &c.*] Vidit Daniel duos angelos ſtantes ex vtraque parte ſuper ripam Babylonij fluminis: qui cum hic ponantur abſq; nomine, ſecundum præteritam viſionem puto eum eſſe Tigrim qui Hebraice dicitur [a] חדקל: & tamen non interrogat eos qui ſtabant ſuper vtramque ripam: ſed eum quem in principio viderat, qui indutus erat veſtibus lineis ſiue byſſinis, quod Hebraice dicitur [b] בדים. Et hic ipſe angelus ſtabat ſuper aqua fluminis Babylonij, ſuo eas calcans pede. Ex quo intelligimus ſuperiores duos angelos, quos vidit ſtantes ſuper ripam, & non interrogat nec putat ſciſcitatione cõdignos, angelos eſſe Perſarum atque Græcorum. Hunc autem eſſe angelum clementiſſimũ, qui orationes Danielis in conſpectu Dei obtulerat: quando ei viginti & vno dieb. Perſarum angelus reſiſtebat. Interrogabat autem hæc mirabilia quæ in præſenti viſione dicuntur, quo complenda ſint tempore: quod Porphyrius more ſuo de Antiocho, nos de antichriſto interpretamur.

a hiddekel

b baddim

Sup.10.c

c *Et audiui virum qui indutus erat lineis, qui ſtabat ſuper aquas fluminis, cum eleuaſſet dextram & ſiniſtram ſuam in cælum, & iuraſſet per viuentem in æternum, quia in tempus, & tempora, & dimidium temporis.*] Tempus, & tempora, & dimidium temporis, tres & ſemis annos interpretatur Porphyrius, quod & nos iuxta ſcripturarum ſanctarum idioma non negamus. Nam & ſupra legimus, quod ſeptem tempora tranſierint ſuper Nabuchodonoſor id eſt, ſeptem anni efferationis eius: & in viſione quatuor beſtiarum ſcriptũ eſt: leonis, & vrſi, pardi, & alterius beſtiæ, cuius nomen tacetur, quæ regnum ſignificat Romanorum, & poſtea de antichriſto, quod tres reges humiliet, & ſermones contra excelſum loquatur, & ſanctos altiſſimi conterat, *& putabit*, ait, *quod poſſit mutare tẽpora & leges. Et tradentur in manu eius*

Sup.7.a

Sup.4.b

Ibidem.f

iuſtitiam erudiũt multos, quaſi ſtellæ, in perpetuas æternitates. [a] Tu autem Daniel claude ſermones, & ſigna librũ vſq; ad tẽpus ſtatutũ. Pertranſibũt plurimi, & multiplex erit ſciẽtia. [b] Et vidi ego Daniel, & ecce quaſi duo alij ſtabãt: vnus hinc ſuper ripã fluminis, & alius inde ex altera ripa fluminis. Et dixi viro qui indutus erat lineis, qui ſtabat ſuper aquas fluminis, vſq; quo finis iſtorũ mirabiliũ? [c] Et audiui virũ qui indutus erat lineis, qui ſtabat ſuper aquas fluminis, cũ eleuaſſet dextrã & ſiniſtrã ſuã in cœlũ, & iuraſſet per viuẽtẽ in æternũ: quia in tẽpus, & tẽpora, & dimidiũ tẽporis. [d] Et cũ cõpleta fuerit diſperſio manus populi ſãcti, cõplebĩtur vniuerſa hæc. [e] Et ego audiui, & nõ intellexi. Et dixi: Domine mi quid erit poſt hæc? Et ait: Vade Daniel, quia clauſi ſignatiq; ſunt ſermones vſque ad tempus conſummationis. Eligentur & dealbabuntur, & quaſi ignis probabuntur multi, & impie agent impij, neque intelligent omnes impij, porro docti intelligẽt. [f] Et à tẽpore quo ablatum fuerit iuge ſacrificium, & poſita fuerit abominatio in deſolationem, dies mille, ducẽti, nonaginta. [g] Beatus qui expectat & peruenit

G *vſque ad tempus, & tempora, & dimidium tẽporis.* Et iudiciũ ſedebit, vt auferatur potentia & conteratur, & diſpereat vſque in finem. Et manifeſte de aduentu Chriſti atque ſanctorum, dicit: *Regnũ autem & poteſtas, & magnitudo regni, quæ eſt ſubter omne cælum, detur populo ſanctorum altiſſimi: cuius regnum, regnum ſẽpiternum eſt, & omnes reges ſeruient ei, & obedient.* Si itaque ſuperiora quę perſpicue de antichriſto ſcripta ſunt, refert Porphyrius ad Antiochum, & ad tres & ſemis annos, quibus tẽplum dicit fuiſſe deſertum: ergo & hoc quod ſequitur: *Regnum eius ſempiternum, & omnes reges ſeruient ei & obedient*: debet probare ſuper Antiocho, vel vt ipſe putat, ſuper populo Iudęorum: quod nequaquam ſtare manifeſtum eſt. Legimus in Machabæorum libris, Ioſephus quoque in eandem conſentit opinionem: quod tribus annis templum pollutũ fuerit in Hieruſalem, & in eo Iouis idolum ſteterit ſub Antiocho Epiphane, centeſimo quadrageſimo quinto anno regni Macedonum, à Caſleu menſe eiuſdem anni nono, vſque ad menſem nonum centeſimi quadrageſimi octaui anni, qui faciunt annos tres. Sub antichriſto autem non tres anni, ſed tres & ſemis, hoc eſt mille, ducenti nonaginta dies, deſolationis templi ſancti, & euerſionis futuri eſſe dicuntur.

Ibidem.

1.Mac.1.g

ibid.4.f

Ioſeph.lib.12.cap.12.

d ¶ *Et cum completa fuerit diſperſio manus populi ſancti, complebuntur vniuerſa hæc.*] Quando, inquit, populus Dei diſperſus fuerit: vel Antiocho perſequente, vt vult Porphyrius, vel antichriſto, vt noſtri verius probant, tunc hæc omnia complebuntur. H

e ¶ *Et ego audiui, & non intellexi, & dixi: Domine mi, quid erit poſt hæc? Et ait: Vade Daniel, quia clauſi ſignatique ſunt ſermones vſque ad tempus conſummationis. Eligentur & dealbabuntur*, &c.] Vult propheta intelligere quod viderat, imo quod audierat, & futurorum cupit cognoſcere veritatem. Audierat enim regum bella diuerſa, & inter ſe prælia, & multiplicem hiſtoriam: ſed nomina non audierat ſingulorũ. Si autem propheta audiuit & non intellexit, quid facient hi qui ſignatum librum, & vſque ad tempus conſummationis multis obſcuritatibus inuolutum, præſumptione mentis edifferunt? Cum autem inquit, finis aduenerit, impij non intelligent, & qui docti fuerint diſciplina Dei, ipſi intelligere poterunt. *In peruerſam* enim *animam non introibit ſapientia*: nec poteſt ſe infundere corpori, quod peccatis ſubditum eſt. Sap.1.b.

f ¶ *Et à tempore quo ablatum fuerit iuge, &c.*] Hos mille ducentos nonaginta dies, Porphyrius in tempore Antiochi, & in deſolatione templi dicit completos, quam & Ioſephus & Machabæorum (vt diximus) liber, tribus tantum annis fuiſſe commemorant. Ex quo perſpicuum eſt tres iſtos & ſemis annos, de Antichriſti dici temporibus, qui tribus & ſemis annis, hoc eſt mille, ducentis, nonaginta diebus, ſanctos perſecuturus eſt, & poſtea corruiturus in monte inclyto & ſancto. A tempore igitur ἐνδελεχισμοῦ (quod nos interpretati ſumus iuge ſacrificium) quãdo Antichriſtus orbem obtinens, Dei cultum interdixerit, vſque ad internetionẽ eius, tres & ſemis anni, id eſt, mille, ducenti & nonaginta dies complebuntur. תמיד

g ¶ *Beatus qui expectat, & peruenit vſque ad dies mille, trecẽtos trigintaquinque*, &c.] Beatus, inquit, qui interfecto Antichriſto, dies, ſupra numerum præfinitum, quadragintaquinque præſtolatur: quibus eſt dominus atque Saluator in ſua maieſtate venturus. Quare autem poſt interfectionem Antichriſti, quadragintaquinque dierum ſilentiũ ſit, diuinę

uenit vsque ad dies mille trecentos triginta-quinque.[a] Tu autem vade ad præfinitum, & requiesce, & stabis in sorte tua in fine dierum.

CAPVT XIII.

ET erat vir habitãs in Babylone, & nomen eius Ioakim, & accepit vxorẽ nomine Susannã filiã Helkiæ, pulchrã nimis, & timentem dominũ.[c] Et parentes eius iusti, edocuerũt filiã suã iuxta legẽ Moysi.[d] Erat autẽ Ioakim diues valde: & erat ei pomarium vicinũ domui suæ: & ad ipsũ cõfluebãt Iudæi, eo quod esset honorabilior omnium. Et constituti sunt duo senes de populo iudices in anno illo.[e] De quibus locut9 est dñs. quia egressa est iniquitas de Babylone à senib. iudicib., qui videbãtur regere populum. Isti frequentabant domũ Ioakim, & veniebant ad eos oẽs qui habebãt iudicia. Cũ autẽ populus reuertisset per meridiẽ, ingrediebatur Susãna,[f] & deãbulabat in pomario viri sui, & videbãt eã senes quotidie ingredientẽ & deambulãtem, & exarserunt in concupiscentiã eius, & euerterunt sensum suum, & declinauerunt oculos suos, vt nõ viderent cœlũ, neq; meminissẽt iudiciorũ iustorũ. Erant ergo ambo vulnerati amore eius, nec indicauerũt sibi vicissim dolorẽ suũ. erubescebãt enim indicare sibi cõcupiscentiã suam, volẽtes concũbere cum ea, & obseruabant quotidie solicitius videre eã. Dixitq; alter ad alterum. Eamus domũ, quia prãdij hora est. Et egressi recesserũt à se. Cumque reuertissent, venerunt in vnum, & sciscitãtes ab inuicem causam, cõfessi sunt concupiscentiã suam. Et tunc in cõmune statuerunt tempus, quando eam possent inuenire solam. Factum est autem cum obseruarent diem aptum, ingressa est aliquãdo sicut heri, & nudiustertius: (vel secundum LXX.[g] Et ecce Susanna inambulabat iuxta consuetudinem) cum duabus solis puellis: voluitque lauari in pomario: Æstus quippe erat, & non erat ibi quisquam præter duos senes absconditos & contemplantes eam. Dixit ergo puellis: Afferte mihi oleũ & smigmata, & ostia pomarij claudite, vt lauer. Et fecerũt sicut præceperat: clauseruntq; ostia pomarij, & egressæ sunt per posticum, vt afferrẽt quæ iusserat. Nesciebatque senes intus esse absconditos.[h] Cum autẽ egressæ essent puellæ, surrexerunt duo senes, & accurrerunt ad eã, & dixerũt: Ecce ostia pomarij clausa sunt, & nemo nos videt, & nos in concupiscentia tui sumus. Quamobrem assentire nobis, & commiscere nobiscum. Quod si nolueris, dicemus cõtra te testimonium, quod fuerit tecum iuuenis, & ob hanc causam emiseris puellas à te. Ingemuit Susanna, & ait: Angustiæ mihi sũt vndiq;.[i] Si enim hoc egero, mors mihi est: si autem non egero, nequaquam effugiam manus vestras.[k] Sed melius mihi est absq; opere incidere in manus vestras, quàm peccare in con-

A scientiæ est: nisi forte dicamus: Dilatio regni sanctorũ, patientiæ comprobatio est. Porphyrius hunc locum ita edisserit, vt quadragintaquinque dies qui super mille ducentos nonaginta sunt, victoriæ contra duces Antiochi tempus significent: quando Iudas Machabæus fortiter dimicauit, & emundauit templũ, idolumq; contriuit, & victimas obtulit in templo Dei. Quod recte diceret, si Machabæorum liber, tribus & semis annis templum scriberet fuisse pollutum, & non tribus.

1. Mac. 1 g / Ibid. 4. f

a ¶ *Tu autem, &c.*] Hucusque Danielem in Hebræo volumine legimus: cætera quæ sequũtur vsque in finem libri, de Theodotionis editione translata sunt. Theodotio ita interpretatus est: Tu autem vade, & requiesce, & resurges in ordine tuo in consummatione dierum. Quo verbo ostenditur omnem prophetiam vicinam esse resurrectioni omniũ mortuorum: quando & propheta surrecturus est. Et frustra Porphyrius, quæ in typo Antiochi de Antichristo dicta sunt, vult omnia referre ad Antiochum. Cuius calumniæ (vt diximus) plenius responderunt Eusebius Cæsariensis, & Apollinarius Laodicenus, & ex parte disertissimus vir martyr Methodius, quæ qui scire voluerit, in ipsorum libris poterit inuenire.

B

CAP. XIII.

ET erat vir habitans in Babylone, & nomẽ eius Ioakim, & accepit vxorem nomine Susannam filiam, &c.*] Exposuimus vt potuimus, quæ in Danielis libro iuxta Hebraicum continentur, ponam breuiter quid Origenes in decimo Stromatum suorum libro de Susannæ & Belis fabulis dixerit. Cuius hæc verba sunt, quæ locis suis subnotabis.

c ¶ *Et parentes eius iusti edocuerunt filiam suam iuxta legem Moysi, &c.*] Hoc vtendum est testimonio ad exhortationem parentum, vt doceant iuxta legem Dei, sermonemque diuinum non solum filios, sed & filias suas.

d ¶ *Erat autem Ioakim diues valde, & erat ei pomarium vicinum domui suæ, & ad ipsum confluebant, &c.*] Referebat Hebræos istos esse Achab & Sedechiam, & de quibus scribit Hieremias: *Faciat te dominus sicut Achab & Sedeciam, quos frixit rex Babylonis in igne, propter iniquitatẽ quam fecerãt in Israel, & adulterant vxores ciuium suorum.*

Hier. 29 c

e ¶ *De quibus locutus est dominus: quia egressa est, &c.*] Pulchre de presbyteris peccatoribus non ait: Qui regebant populum, *sed qui videbantur regere.* Qui enim bene præsunt populo, regunt populum: qui autem tantum nomen habent Iudicum, & iniuste præsunt populo, regere videntur populum magis quam regant.

D

f ¶ *Et deambulabat in pomario viri sui & videbant eam senes, &c.*] Quod Græci vocãt πάθος, nos perturbationẽ magis quam passionẽ rectius interpretamur. Hæc igitur perturbatio & cupido libidinis titillauit, imo percussit corda seniorũ. Sed vt in animis eorum iaceret fundamentum, & cogitarent desiderata complere, ipsi euerterunt sensum suum: quo subuerso, oculi eorum inclinati sunt, vt cælestia non viderent, nec recordarentur iudiciorum iustorum, siue Dei, siue honestatis, siue naturæ: quę omnibus ad bonum insita est.

g ¶ *Et ecce, &c.*] Ante iam dictum est quod facto mane inambularet Susanna. Nec incongruum est ad placandos eos, qui omnium quæ gerimus de scripturis sanctis quærunt exempla, hunc inambulandi locum assumere: quod recte quis ad vegetandum corpusculum deambulet. Quem locum, inquit, de LXX. editione nunc posui: quo dicto Origenes ostendit cætera se non iuxta LXX. interpretes disseruisse.

h ¶ *Cum autem, &c.*] Qui ad summitatem perfectæ virtutis venerit, numquam dicit sibi imminere discrimen si adulterorum manus non effugerit, dicentium: Assentire nobis, & commiscere nobiscum. Alioquin & si nolueris, dicemus testimonium cõtra te, quod fuerit tecũ iuuenis, & hac de causa dimiseris puellas à te. Humanæ quippe fragilitatis est, mortem timere, quæ infertur pro iustitia: nisi forte angustiã interpretabimur, nõ imminẽtis mortis, sed opprobrij & ignominiæ: qua perfundenda erat, illis accusantibus atque dicentibus: Fuit cum illa iuuenis, & idcirco dimisit puellas.

C

σμῆγμα. Vnguentũ.

i ¶ Si *enim hoc egero, mors mihi est, si autem non, &c.*] Peccatum mortem vocat. Sicut ergo ei qui facit adulterium, mors est adulterium: sic omne peccatum quod ducit ad mortem, mors appellandum est. Et totiens mori credimur, quotiens peccamus ad mortem. Vnde ecõtrario totiens resurgimus & viuificamur, quotiẽs vitæ digna opera facimus.

k ¶ *Sed melius mihi est absque opere incidere in manus vestras, quàm peccare in cõspectu domini.*] In Græco non habet, αἱρετώτερον, id est, melius, sed αἱρετόν, quod bonum interpretari possumus. Vnde eleganter non di-

E

in conspectu domioi. [a] Et exclamauit voce magna Susãna. Clamauerũt autẽ & senes aduersus eã. Et cucurrit vnus ad ostia pomarij, & aperuit. Et cũ audisẽt clamorẽ in pomario famuli domus, irruerũt per posticũ, vt viderẽt quidnam esset. Postquã autẽ senes locuti sũt, erubuerunt serui vehemẽter, quia nũquã dictus fuerat sermo huiuscemodi de Susanna. Et facta est dies crastina. Cumq; venisset populus ad virum eius Ioakim, venerũt & duo presbyteri pleni iniqua cogitatione aduersus Susãnã, vt interficerẽt eã, & dixerũt corã populo: Mitte ad Susãnã filiã Helxiæ vxorẽ Ioaxim. Et statim miserũt, & venit cũ parentib., & filiis, & vniuersis cognatis suis. Porro Susãna erat delicata nimis, & pulchra specie. At iniqui illi iusserũt, vt discoperiretur (erat enim cooperta vt vel sic satiarẽtur de decore ei9. Flebãt igitur sui, & oẽs qui nouerãt eã. Cõsurgẽtes autẽ duo presbyteri in medio populi, posuerũt manus suas super caput eius. Quæ flẽs suspexit ad cælũ. Erat enim cor eius fiduciã habẽs in domino. Et dixerũt presbyteri: Cũ deãbularemus in pomario soli, ingressa est hæc cũ duab. puellis, & clausit ostia pomarij, & dimisit à se puellas. Venitq; ad eã adolescẽs, qui erat abscõditus, & cõcubuit cum eo. Porro nos cũ essemus in angulo pomarij, vidẽtes iniquitatẽ, cucurrimus ad eos, & vidimos eos pariter cõmisceri. Et illũ quidẽ non quiuim9 cõprehẽdere, quia fortior nobis erat. & apertis ostiis, exiliuit. Hãc autẽ cum apprehendissemus, interrogauimus quisnam esset adolescens, & noluit iudicare nobis. Huius rei testes sumus. Credidit eis multitudo quasi senib. & iudicib. populi, & condemnauerunt eã ad mortẽ. [b] Exclamauit autẽ Susãna voce magna, & dixit: Deus æterne, qui abscõditorũ es cognitor, qui nosti omnia antequam fiant: tu scis quoniam falsum contra me tulerũt testimonium. Et ecce morior, cum nihil horum fecerim, quæ isti malitiose composuerunt aduersum me. Exaudiuit autẽ dominus vocẽ eius. [c] Cumq; H
duceretur ad mortem, suscitauit dominus spiritum sanctum pueri iunioris, cuius nomen Daniel. [d] Et exclamauit voce magna: Mnudus ego sum à sanguine huius Et cõuersus omnis popul9 ad eũ dixit: Quis est iste sermo quẽ tu locutus es? Qui cũ staret in mẽdio eorũ, ait: Sic fatui filij Israel, non iudicantes, neq; quod verum est cognoscẽtes, condẽnastis filiam Israel? Reuertimini ad iudicium, quia falsum testimonium locuti sunt aduersus eam. Reuersus est ergo populus cum festinatione: Et dixerũt ei senes: Veni & sede in medio nostrum, & indica nobis: quia tibi Deus dedit honorem senectutis. Et dixit ad eos Daoiel: Separate illos ab inuicẽ procul, & diiudicabo eos. [e] Cũque diuisi essent alter ab altero, vocauit vnum de eis, & dixit ad eũ: Inueterate dierũ malorũ, nunc venerũt peccata tua quæ operabaris prius, Exod. 23. a
iudicans iodicia iniusta, innocentes opprimens, & dimittens noxios, dicẽte domino: Inoocentem & iustum non interficies. Nunc ergo si vidisti eã, dic sub qua arbore videris eos colloquentes sibi. Qui ait: sub schino. Dixitque ei Daniel: Recte mentitus es in caput tuum. Ecce enim aogelus domini accepta sentẽtia ab eo, scindet te mediũ. Et amoto eo, iussit venire aliũ, & dixit ei: Semen Chanaan & non Iuda, species decepit te, & concopiscẽtia subuertit cor tuũ. Sic faciebatis filiabus Israel, & illæ timentes loquebantur vobis: sed non filia Iuda sustinuit iniquitatem vestram. Nunc ergo dic mihi, sub qua arbore comprehenderis eos loquentes sibi. Qui ait: sub prino. Dixitq; ad eum Daniel: Recte mentitus es & tu in caput tuum: manet enim angelus domini, gladium habẽs, vt secet te medium, & interficiat vos. [f] Exclamauit autem omnis synagoga voce magna, & benedixerũt Deum, qui saluat sperantes in se. Et consurrexeront aduersus duos presbyteros. (Conuicerat enim eos Daniel ex ore suo falsũ dixisse testimoniũ.) Et fecerũt eis sicut male egerant aduersum proximũ: vt facerent secundum legem Moysi, & interfecerunt eos, & saluatus est sanguis innoxius in die illa. [g] Helxias autem & vxor eius laudauerũt Deum pro filia sua Susanna cum Ioaxim marito eius, & cognatis omnibus, quia non esset inuenta in ea res turpis. Daniel autem factus est magnus in conspectu populi à die illa & deinceps.

ὑπὸ σχῖνον. σχίσει. ὑπὸ πρῖνον. πρίσαι.

non dixit: Melius mihi est incidere in manus iniquorum presbyterorum, quam peccare in conspectu domini: ne videretur comparatione peccati, quod erat bonum, hoc appellare melius. *Sed bonum est*, inquit, *mihi non facere malum, & incidere in manus vestras, ne pecce in conspectu domini.* Nõ ergo per comparationem legendum est: *Melius mihi est incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu domini*, sed absolute: *Bonum mihi est non facere malum, & incidere in manus vestas, ne peccem in conspectu domini.*

a ¶ *Et exclamauit voce magna Susanna: &c.*] Magna vox erat, non aëris percussione & clamore faucium, sed pudicitiæ magnitudine, per quã clamabat ad dominum. Vnde & sancta scriptura in exclamatione seniorum non apposuit magnam vocem. Sequitur enim: Clamauerunt & senes aduersus eam.

b ¶ *Exclamauit autem Susanna voce, &c.*] Cordis affectus, & mentis pura confessio, & bonum conscientiæ, vocẽ eius fecerant clariorem. Vnde magna erat exclamatio eius Deo, quæ ab hominibus non audiebatur.

c ¶ *Cumque duceretur ad mortem, suscitauit dominus spiritũ sanctum, &c.*] Quo sermone ostenditur, non intrasse in Danielem spiritum Sanctum, sed F eum qui erat in illo, & quiescebat propter ætatis infirmitatem, nec sua poterat opera demonstrare, data occasione pro sancta femina à domino suscitatum.

d ¶ *Et exclamauit voce magna: Mundus ego sum à sanguine huius, &c.*] Suscitato in se spiritu sancto, & quæ puer deberet dicere suggerente, vox eius magna erat. Et notandum sicubi in scripturis sanctis, peccatoris vox magna vocatur.

e ¶ *Cumque diuisi essent alter ab altero, vocauit, &c.*] Quia Hebræi reprobant historiam Susannæ, dicentes eam in Danielis volumine non haberi, debemus diligenter inquirere nomina, σχῖνον καὶ πρῖνον, quæ Latini ilicem & lentiscum interpretantur, si sint apud Hebræos, & quam habeant etymologiam, vt à σχίσει, scissio, & à πρίσαι, sectio siue serratio dicatur lingua eorum. Quod si nõ fuerit inuentum, necessitate cogemur, & nos eorum acquiescere sententiæ, qui Græci tantum sermonis hanc volunt esse περικοπήν, quæ Græcã habeat tantum etymologiam & Hebraicam nõ habeat. Quod si quis ostenderit duarum istarum arborum scissionis & sectionis in Hebræo stare etymologiam, tunc poterimus etiam hanc scripturam recipere.

f ¶ *Exclamauit autem omnis, &c.*] Si interfecit eos omnis synagoga, videtur illa opinio refutari, de qua supra diximus secundum Hieremiam, quod ipsi essent presbyteri Achab & Sedechias: nisi forte hoc quod scriptum est: *Interfecerunt eos*: sic interpretemur pro eo quod est, regi Babylonis occidendos tradiderunt. Sicut & nos dicimus, quod Iudæi interfecerint saluatorem: non quod ipsi percusserint, sed quod tradiderunt occidẽdũ: & succlamãtes dixerint: *Crucifige crucifige eũ.* Hier. 29. b Luc. 23. d

g ¶ *Helxias autem, & vxor eius laudauerunt Deum pro filia sua Susanna cum Ioaxim marito eius, &c.*] Digne quasi sancti

A C

sancti laudāt Deum, non quia liberata est de manu presbyterorum Susanna (hoc enim non satis laudabile est, nec magni discriminis, si non esset liberata) sed quia non est inuenta in ea res turpis.

a ¶ *Statimque cum aperuisset ostia, &c.*] Hoc quod scriptura nunc dicit: Exclamauit voce magna: quia de idololatra & ignorante Deum dicitur, videtur obseruationem nostram subuertere, qua dudum asseruimus vocem magnam in sanctis tantum reperiri. Quod soluet facile qui hanc historiam in libro Danielis apud Hebræos dixerit non haberi. Si quis autem potuerit eam approbare esse de canone, tunc quærendum est quid ei respondere debeamus.

CAPVT XIV.

ET rex Astyages appositus est ad patres suos, & suscepit Cyrus Perses regnum eius. Erat autem Daniel conuiua regis, & honoratus super omnes amicos eius. Erat quoque idolum apud Babylonios nomine Bel, & impendebantur in eo per singulos dies, similæ artabæ duodecim, & oues quadraginta, vini quoque amphoræ sex. Rex quoque colebat eum, & ibat per singulos dies adorare eum. Porro Daniel adorabat Deum suum. Dixitque ei rex: Quare non adoras Bel? Qui respondens ait ei: Quia non colo idola manufacta, sed viuentem Deum, qui creauit cœlum & terram, & habet potestatem omnis carnis. Et ait rex ad eum: Non videtur tibi esse Bel viuens Deus? An non vides quanta comedat, & bibat quotidie? Et ait Daniel arridens: Ne erres rex: Iste est enim intrinsecus luteus, & forinsecus æreus, nec comedit aliquando. Et iratus rex vocauit sacerdotes eius, & ait eis: Nisi dixeritis mihi, quis est iste qui comedat impensas has moriemini: si autem ostenderitis, quoniã Bel comedat hæc, morietur Daniel, quia blasphemauit in Bel. Et dixit Daniel regi: Fiat iuxta verbum tuum. Erant autẽ sacerdotes Bel septuaginta, exceptis vxoribus, & paruulis, & filiis. Et venit rex cum Daniele in templum Belis. Et dixerunt sacerdotes Belis: Ecce nos egrediemur foras, & tu rex pone escas, & vinum misce, & claude ostium, & signa anulo tuo. Et cum ingressus fueris mane, nisi inueneris omnia comesta à Bel, morte moriemur, vel Daniel qui mentitus est aduersum nos. Contemnebat autem, quia fecerant sub mensa absconditum introitum, & per illum ingrediebantur semper, & deuorabant ea. Factum est igitur postquam egressi sunt illi, & rex posuit cibos ante Bel, Præcepit Daniel pueris suis, & attulerunt cinerem, & cribrauit per totum templum coram rege, & egressi clauserunt ostium, & signantes anulo regis, abierunt. Sacerdotes autem ingressi sunt nocte iuxta consuetudinem suam, & vxores, & filij eorum, & comederunt omnia, & biberunt. Surrexit autem rex primo diluculo, & Daniel cum eo. Et ait rex: Salua ne sunt signacula Daniel? Qui respondit: Salua, rex.[a] Statimque cum a-
B peruisset ostia, aspiciens rex super mensam exclamauit voce magna: Magnus es Bel, & non est apud te vllus dolus. Et risit Daniel, & tenuit regem ne ingrederetur intro, & dixit: Ecce pauimẽtum, animaduerte cuius vestigia sunt hæc. Et dixit rex: Video vestigia virorum & mulierum & infantiũ. Et iratus est rex. Tunc apprehendit rex sacerdotes, & vxores, & filios eorum, & ostenderunt ei abscõdita ostiola per quæ ingrediebantur, & consumebant quæ erant super mensam. Occidit ergo illos rex, & tradidit Bel in potestatem Danielis: qui subuertit eum & templum eius. Et erat draco magnus in loco illo, & colebant eum Babylonij, Et dixit rex Daniel: Ecce nunc non potes dicere, quia iste non sit Deus viuens. Adora ergo eum. Dixitque Daniel, Dominum Deum meum adoro, quia ipse est Deus viuens. Tu autem rex da mihi potestatem, & interficiam draconem absque gladio & fuste. Et ait rex: Do tibi. Tulit ergo Daniel picem, & adipem, & pilos, & coxit pariter, fecitque massas, & dedit in os draconis, & diruptus est draco. Et dixit Daniel: Ecce quẽ colebatis. Quod cum audissent Babylonij, indignati sunt vehementer, & congregati aduersum regem dixerunt: Iudæus factus est rex, Bel destruxit, draconem interfecit, & sacerdotes occidit. Et dixerunt cum venissent ad regem: Trade nobis Danielem, alioquin interficiemus te, & domum tuam. Vidit ergo rex quod irruerent in eum vehementer, & necessitate compulsus, tradidit eis Danielem. Qui miserunt eum in lacum leonum, & erat ibi dieb. sex. Porro in lacu erant leones septem, & dabantur eis duo corpora quotidie, & duæ oues, & tunc non data sunt eis, vt deuorarent Danielem. Erat autem Habacuc propheta in Iudæa, & ipse coxerat pulmẽtum, & intriuerat panes in alueolo, & ibat in campum vt ferret messoribus. Dixitque angelus domini ad Habacuc: Fer prandium quod habes in Babylonem Danieli, qui est in lacu leonum. Et dixit Habacuc: Domine, Babylonem non vidi, & lacum nescio. Et apprehendit eum angelus domini in vertice eius, & portauit eum capillo capitis sui: posuitque eum in Babylonem super lacum in impetu spiritus sui. Et clamauit Habacuc, dicens: Daniel Daniel tolle prandium quod misit tibi Deus. Et ait Daniel: Recordatus es mei Deus, & non dereliquisti diligentes te. Surgensque Daniel, comedit. Porro angelus domini restituit Habacuc confestim in loco suo. Venit ergo rex die septimo, vt lugeret Danielẽ, & venit ad lacum, & introspexit, & ecce Daniel sedens. Et exclamauit, voce magna rex dicens: Magnus es domine Deus Danielis, & extraxit eum de lacu leonum. Porro illos qui perditionis eius causa fuerant, intromisit in lacum, & deuorati sunt in momento coram eo.

D

Ezech. 8:3

Commentariorum S. Hieronymi in Danielem Prophetam Finis.

MARIANI VICTORII

REATINI CANONICI, IVRISCONSVLTI, ET SACRÆ THEOLOGIÆ PROFESSORIS.

In Tomum quartum sancti Hieronymi pro locis à se emendatis,

ANNOTATIONES.

IN ESAIAM PROPHETAM.

Capvt I.

SIMVL arat in Boue, & Asino Ebiō, dignus pro humilitate sensus paupertate nominis sui.] Hoc dicit, quia Ebion אביון Hebraicè pauperem significat: sensu autem humilem propterea Ebionem fuisse ait, quod Christi diuinitatem negaret, & eum purum tantum hominem fateretur. ex hoc loco Haymo ipse etiam Ebionitas pauperes, & verè sensu pauperes interpretatur lib. 5. Christianarum rerum memoriæ cap. 17.

Vinea enim domini sabaoth, domus est Israel, & homo Iuda nouella plantatio, atque dilecta.] νεόφυτον ἠγαπημένον sic habent Lxx. infra cap. 5. antea directa, legebatur.

Cap. II.

Vnum petiui à domino, hoc requiram [Vnam petij à domino, hanc requiram, habet vulgata editio, Hebraicum, & Lxx. propterea autem non mutauimus, quia codices nos muniuerè iuuerunt, & Diuus Hieronymus sensum potius verbi, quam literam respiciens sic alibi locum semper citat. Infra cap. 54. Denique, ait, Vt sanctus tabernacula præterire festinans, & domum Dei videre desiderans, vnum votum habere se dicit, vt numquam de domo Dei exeat. Vnum petiui à domino, hoc requiram, vt inhabitem in domo domini omnibus diebus vitæ meæ. Sic etiam in proœmio xiij commentarij super Ezechielem, & in 43. caput eiusdem, & super 14. Zachariæ. Ezechielis autem 40. loquens de Theoria & scientia, subdit: quam propheta desiderat, dicens, Vnam petiui à domino, hanc requirā. Vtroque autem modo legi posse ipsemet Hieronymus Ecclesiaste 7. his verbis testatur. Quod enim nos solemus absolute, & neutraliter appellare, id est, hoc quæsiui, illud volui inuenire, Hebræi feminino genere pronunciant, sicut in psalmo. Vnam petij à domino hanc requiram, pro eo quod est vnum.

Alij autem putant hoc non pertinere ad Romana tempora, sed ad superiora priusquam à Babylonijs vastarentur, quod sub impijs regibus fuisse narrantur, & à domino derelicti sunt.]Nō displicet etiam prior lectio: quibus sub impijs regibus fuisse narrantur: quibus scilicet temporibus. Vtram malit eligat lector: exemplaria variant: posterior proiectionis, & derelictionis causam magis ostendit.

Furem indicem, arguit atque condemnat inde vsuratior, & in alio de se promens sententiam.] & copulam vti superfluam, sensusque perturbatricem, exemplarium ope, expunximus.

Basan regio est Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus est rex Basan, & interpretatur αἰσχύνη, id est ignominia: quam si confusionem transferre voluerimus, id est, σύγχυσιν, Babylonē significat, magis quam Basan.] Olim inuerso ordine legebatur. Quam si confusionem transferre voluerimus, magis σύγχυσιν, id est, Babylonem significat quam Basan. Nostrā emendationem approbat ipsemet Hieronymus Amos cap. 4. dum ait, hoc enim interpretatur Basan, id est, αἰσχύνη: quam si confusionem dicere voluerimus, Babylonem magis quam Basan interpretabimur.

Cap. III.

Senem quoque, quem Lxx. presbyterum transtulerunt, intelliget ablatum à Iudæis, qui scierit in scripturis sanctis presbyterum merito, & sapientia eligi, non ætate. Neque enim apud Iudæos senes esse cessarunt, quos vsque ad decrepitam senectutem sæpe venire conspicimus.] Olim intelligit, pro intelliget, & vox, enim, deerat.

Et septem hebdomadarum in Leuitico, id est, Pentecostes, celeberrima festiuitas est.] De his septem hebdomadibus historia habetur Leuit. 23. & rursum Deut. 16. Propterea miror quis pro Leuitico, olim, Numeris, supposuerit, cum in Numeris nudum tantum, vt pote, re iam in Leuitico explicata, illarum repetatur nomen: cap. scilicet 28. similis, qui statim postea ex isto natus, sequebatur error, similiter expunctus est, cum diceretur. Legimus quoque in eodem Numerorum libro, vox enim, eodem, vti ab imperito aliquo, qui priorem locum vitiarat necessario infarcta, deleta à nobis est.

Decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & dominus crinem earum nudabit: & pro ornamento erigit ignominia.]Hîc versus, & pro ornamento erit ignominia, temere ab imperito aliquo textui infarctus fuerat, propterea à nobis expunctus est: illum enim nec Hebraicum habet, nec Lxx aut vulgata editio, nec etiam ipse Hieronymus in commentario.

Torques quoque, quæ ad pectus vsque pendentes, intelligentiam, ac principale mentis in corde demonstrant.] τὸ ἡγεμονικὸν mentis sic semper vocat D. Hieronymus, vt plures ac emendatiores codices habent. Vnde Danielis. 2. Alij vero, inquit, huius occasione capituli τὸ ἡγεμονικὸν non in

corde, sed iuxta Platonem in cerebro suspicantur: olim, ac principalem mentem rationis in corde demonstrant. Torquem autem feminino dixit genere: in quo non esse erratum, Virgilij, Ciceronisque auctoritate Dan. 5. sese contra obtrectatorem suum defendit.

Cap. IIII.

Cum filia Sion propter superbiam omnem ornatum perdiderint & maruerint, luxerintque portæ eius, & ipsa desolata consederit.] Constat ex textu, & commentario in fine præcedentis capitis sic esse legendum: conciderit tamen legebatur antea.

Et creabit dominus super omnem locum montis Sion.] ובורא & creabit, & ita est in vulgata editione: Lxx. quoque tempus idem seruantes ἥξει hoc est, veniet, transtulerunt: creauit, legebatur antea.

Qui tangit montes, & fumigãt.] καπνίζονται, fumigant, habent Lxx quos citat D. Hieronymus, & ita est in vulgata vnde haustus est locus Psal. 103. Qui respicit terram, & facit eam tremere, tangit montes & fumigant. Psalm. tamen 143. tange (inquit) montes, & fumigabunt καὶ καπνισθήσονται. Hebraicum vtrobique ויעשנו.

Cap. V.

Sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti.] Ita est in Græco, qui circunfertur codice, & in ipso Matthæi loco penes ipsum Hieronymum, & sic habet vulgata editio apud omnes, quos ego viderim, impressores: cum qua consentiunt ad vnum omnes Bibliorum codices manuscripti, qui apud me sunt numero 46. ita antiquissimi, vt xvij. ex eis Longobardicis characteribus sint exarati: qua in re nullam varietatem Louanienses Theologi, qui omnium postremi honorifice in Biblijs laborauerũt, in suis, xxxv. similiter vetustissimis exemplaribus inuenerunt. Quam lectionem nos quoque secuti sumus: volui præmonuisse, quia sæpe apud D. Hieronymum legebatur, sub alas suas.

Ego plantaui te vineam fructiferam, totam veram: quo modo conuersa es in amaritudinem vinea aliena.] ἡ ἄμπελος ἀλλοτρία sic est apud Lxx. Hierem. 2. Vbi D. Hieronymus. Miratur quo modo semen verum, electaque vinea conuersa sit in amaritudinem, & ideo facta sit vinea aliena, siue vitis aliena, vt statim subdit: propterea falso antea legebatur, vineæ alienæ.

Et rursum: dabit dominus pluuiam terræ tuæ puluerem, & cinis de cælo descendet super te.] δῴη κύριος τὸν ὑετὸν τῆς γῆς σου κονιορτόν. Deut 28. pro κονιορτὸν in Hebraico est אבק id est puluerem, quo modo & vulgata habet editio. Olim tamen vox, puluerem, deerat.

Quod autem bonus saluator sit appellatus, ipse in euangelio loquitur, ego sum pastor bonus: pastor bonus ponit animã suam pro ouibus suis.] Ego sum pastor bonus, à nobis repositum est exemplarium ope.

Lucem quoque esse se dicitur: Ego sum lux mundi, & de dulcedine ipsius quotidie cælesti pane saturati, dicimus. Gustate, & videte quã suauis est dominus.] Exponens illa verba, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum: mysticè quid sit lux, & dulce interpretatur propterea vti necessarias, moniti à manuscriptis codicibus, reposuimus voces, & de dulcedine ipsius. Dum autem ait quotidie cælesti pane saturati dicimus, Gustate, & videte quam suauis est dominus. Sacram intelligit Eucharistiam, quam se quotidie sumere ex hoc loco colligi potest. Hanc autem singulis diebus offerri in sacrificio Missæ solitam, discant hæretici nostri temporis ab eodem Hieronymo Ezech. 46. dum exponit illa verba. Et agnum anniculum immaculatum faciet holocaustum quotidie domino: mane, & mane faciet illud: & sacrificium faciet super eo mane, mane. Sacrificium (inquit) Deo, legitimum, iuge atque perpetuum, quod nulla intermittitur die: sed omni tempore orto sole semper offertur: vt impleatur quod in fine capituli huius ponitur, faciet agnum in sacrificium, & oleum, mane, mane holocaustum sempiternum.

In Procemio Commentarij Tertij.

Non sufficit mihi voluminum magnitudo, qua in explanatione Esaiæ prophetæ texitur, vbi aliquod prætermittere damnum est intelligentiæ. Quamobrem in singulis libris, qui tantum numerum, ordinemque significant, breues præfatiunculas posui.] Sensus perspicuus: perperam igitur antea legebatur, sufficit mihi voluminum magnitudo, sine voce, non.

Cap. VI.

Cadit in faciem suam, & voce excelsa clamat ad dominum.] Olim clamabat.

Ecce tetigi hoc labia tua.] In textu נגע Hebraicum, & Lxx. ἥψατο hoc est, tetigit, habent: quam lectionem vti veriorem ex Lxx. Aquila, Symmacho, & Theodotione sequitur ipsemet Hieronymus in epistola ad Damasum, quæ est numero cxliij: proque ea faciunt decem & septem manuscripti Bibliorum codices penes me. Volui præmonuisse, quia vulgata alioqui lectio relicta est.

Sed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ. Act. 13. ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτόν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς. & ita est in vulgata editione. Antea, repulistis, & iudicastis, hîc, & alibi.

Conclusit Deus omnia in incredulitatem.] Rom. 11. εἰς ἀπείθειαν. quam lectionem Louanienses quoque Theologi secuti sunt: olim, incredulitate.

Cap. VII.

Achaz impiissimus, qui clausit ianuas templi, & in valle Benhennon adorauit Baalim.] Gehennon falso antea legatur 2. Paral. 28. ipse est, inquit, qui adoleuit incensum in valle Benhennon, & lustrauit filios suos in igne Hebraicum. בן הנם

Quod regnante Achaz rege impio, consentientes venerint contra Hierusalem rex Aram, &c.] Ex textu, ibi: consentit Syria cum Ephraim, & ex codicibus, addidimus has voces, consentientes venerint contra Hierusalem, & statim vocem fuit.

Duodecimo enim anno Achaz filij Ioathan in tribu Iuda regnauit Osee super Samariam.] Olim fœdo errore, quartodecimo, non duodecimo anno, legebatur 4. Reg. 17. anno duodecimo, inquit, Achaz regis Iuda, regnauit Osee filius Ela in Samaria super Israel nouem annis Hebraicum & Lxx, similiter.

Regnauit autem Achaz super Iudam annis sexdecim: post cuius mortem septimo anno Imperij sui, obsessus, & nono captus est Osee, & destructa Samaria.] Quod septimo anno obsessus fuerit in Samaria vrbe Osee, & nono captus, clare habetur 4. Reg. 17. & 18. tribus enim annis durauit obsessio: propterea falso legebatur antea, septimo anno Imperij sui captus est Osee, & destructa Samaria.

Ita vt si voluerimus sexdecim annos Achaz, & septem Osee ponere, efficiantur anni viginti tres, aut vt multum vigintiquatuor.] Hic quoque pro vigintiquatuor reposuimus viginti quinque. Si enim septem anni Osee, quando scilicet obsessus est, annis sexdecim Achaz, quibus ille regnauit, iungantur, fiunt anni, vigintitres: quod si nouem anni Osee, quando scilicet captus est, addantur annis sedecim Achaz, (hoc est, si consideremus non quando obsessus, sed quando captus fuit Osee) necessario vigintiquinque exibunt anni, non vigintiquatuor.

Ne dixeris in corde tuo, quis ascendet in cœlum? hoc est, Christum deducere: aut quis descendet in abyssum.] Rom. 10. ἀναβήσεται καὶ καταβήσεται. Sic in vulgata & Deut. 30. Quis nostrum valet ad cœlum ascendere: & quis è nobis poterit transfretare mare: olim ascendit, & descendit. Item paulo post, pro Cynomia restituimus cœnomia ex ipso Hieronymo alibi, & Exod. 18. quæ vox significat omne genus muscarum Hebraicè ערב.

Ecce Virgo concipiet, & pariet filium.] Quamuis Lxx. vocem הרה concipiet, transtulerint ἐν γαστρὶ λήψεται, hoc est

est in vtero accipiet, tam hic quam infra 26. & Gen. 16. & hanc lectionem secuti sint Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius, & ceteri qui versioni Lxx. prius hærebant: non est tamen recedendum à vulgata, id est, Hieronymi versione, quam postea probauit, & semper deinde secuta ecclesia est, (vt vir quidam alioqui pius, doctusque præmonuit) quippe cum vox הרה concipere significet, & ita semper vbique D. Hieronymus, ipsique etiam Lxx. alibi eam transtulerint, Gen. 4. concepit, & peperit Cain. 16. At illa concepisse se videns despexit dominam suam & ibidem. Ecce, ait, concepisti, & paries filium, vocabitque nomen eius Ismahel. 19. Cóceperuntque duæ filiæ Lot. 30. Quæ ingressu ad se viro cócepit. 38. Quæ concepit, & peperit filium, & vocauit nomen eius Hier. & ne longius vager, vbicumque vox ista הרה reperitur, Hieronymus, sicut ceteri omnes Hebraicè periti, & ipsimet Lxx. alibi pro συλλαβεῖν, id est, concipere semper accepit.

Iudaicum populum significet, qui relictus est, & postea reuersurus.] Olim reuersus: reuersurú esse populum Iudæorú, tunc eum omnis Israel saluus fiet, non autem illum iam reuersum, nemo ignorat: ex emendationibus codicibus ita restituimus.

Tu autem vastationis tempus illud adueniet: quando quod nunquam speraueras, imo nunquam metueras, Assyrius venerit.] Has voces, speraueras, imo nunquam, codicum ope, vti superfluas expunximus, quippe cum de futuro malo metus dicatur, non spes.

Omnis locus vbi fuerint mille vites, mille argenteis.] Sic textus in Vulgata, & Heb. באלף כסף Lxx. similiter χιλίων ἀμπέλων χιλίων σίκλων. olim, mille argentei.

At nunc magna pars Romani orbis, quondam Iudææ similis est: quod absque ira Dei factum non putamus, qui nequaquam contemptum sui per Assyrios vlciscitur, & Chaldæos, sed per feras gentes, & quondam nobis incognitas: quarum & vultus, & sermo terribilis est, & femineas incisasque facies præferentes, virorum, & bene barbatorum fugientia terga confodiunt.] Loquitur de Hunnis, & Vandalis, & similibus septentrionalibus gentibus, qui Romanum orbem inuadentes, eum magna ex parte vastarunt, nó secus quam Assyrij, Chaldæique fecerint ir Iudæa. Hunnorum autem talem, qualem Hieronymus describit, fuisse faciem, veteres omnes, qui de illis commentati sunt asserunt: falso igitur antea pro Romani orbis: legebatur Romanæ Vrbis.

Cap. VIII.

Ipse dominus loquitur ad Achaz, & præcipit ei, vt petat sibi signum.] Olim præcepit.

Legimus quod regnante Achaz, Vrias sacerdos præfuerit templo domini cui præcepit Achaz, vt altare simile altaris Damasci faceret. 4. *Reg.* 16. *Perrexitque rex Achaz in occursum Theglathphalasar regis Assyriorum in Damascum: cumque vidissent altare Damasci, misit rex Achaz ad Vriam sacerdotem exemplar eius, & similitudinem, iuxta omnia, quæ præceperat rex Achaz de Damasco: ita fecit Vrias sacerdos, donec veniret rex Achaz de Damasco.*] Olim insigni errore pro Vrias, legebatur Zacharias in hunc modum. Legimus quod regnante Achaz, Zacharias sacerdos fuerit templi domini, Quod autem pro sacerdos fuerit templi domini: similiter præfuerit templo domini, reposuerimus codicum monitu fecimus: fuit enim Vrias summus sacerdos.

Qui propter bona opera, & gratiam, quam per bona opera consecutus sum, sicut in forti manu sua erudiuit me.] Constat ex textu legendum esse, sicut in forti manu, olim tamen legebatur, siue forti manu, & pro, quam per bona opera consecutus sum, quæ per bona opera consecutus sum.

Ne forte dicant durum est.] in textu Lxx. μήποτε εἴπωσι σκληρόν. olim ne forte dicatis.

Gentes, quas dominus Deus tuus disperdet à facie tua, omnia audiunt, & diuinos.] Deuteron. 18. κληδονισμῶν καὶ μαντειῶν ἀκούσονται. Vulgata editio. Gentes istas, quarum possidebis terram, augures, & diuinos audiunt. Similiter in Hebræo est מעננים. ex quo constat falso antea pro omnia, lectum esse, somnia. Hunc errorem expunximus etiam Ezech. 20. exemplaria nos monuerunt: vocat autem omnia, auguria.

Cap. IX.

Esaia dicente. Reuelabit dominus Deus brachium sanctum suum omnibus gentibus.] ἀποκαλύψει Esa. 52. secundum Lxx. vbi vide: olim reuelauit.

Cecidit enim impijs, quod staturum ad sanctos directum erat.] Prius, statutum: & pro, sciet, scient, ex vulgata & Hebraico tam in textu quam in Commentario, semel & iterum reposuimus, ibi. & scient populus omnis Ephraim. וידעו.

Cap. X.

Qui enim diues est, de quo legimus: Redemptio animæ viri propriæ diuitiæ, non sustinet commutationem, non cito ab eis rapitur. Pauper autem, & qui humilis est, & paruus in populis, cito ab eis scandalizatur.] Non sustinet commutationem: id est, non commutatur, nec facile ab hæreticis (de quibus sermo est) à recto sensu ad prauum auertitur. Si autem Hieronymus allusit, vt reor, ad illud Pro. 13. λύτρον ἀνδρὸς ψυχῆς ὁ ἴδιος πλοῦτος, πτωχὸς δὲ οὐχ ὑφίσταται ἀπειλήν. Legendum est, Qui autem diues est sustinet comminationem.

Consolamini, consolamini populum meum, dicit Deus, sacerdotes.] Sic habent Lxx. infra cap. 40. & etiam Hebraicum & vulgata: olim deerat, dicit Deus.

Maximè cum ea quæ sequuntur, & nos de illo, & circumcisio scripta fateatur.] Circumcisio, hoc est, περιοχὴ & quæ à nobis dicitur circumscriptio. De Christo enim, ait, à propheta hic sermonem fieri, tam nos, quam ipsamet prophetæ circumscriptio, continentiaque fatetur: nam & ante, & retro insignis de Christo hic est prophetia.

Cap. XI.

Sed iudicabit humili iudicium.] In textu Lxx. ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῷ κρίσιν, id est, nó respiciet personam hominis, sed pro paupere quoque eius dicet: quem sensum vulgata editio clarius expressit, dum ait. Sed iudicabit in iustitia pauperes. Exod. 23. Sicut ne contra eius, pauperi faueamus dicitur. Pauperis quoque non misereberis in iudicio: Ita ne contra illum, vbi ius negat, hoc est, in fauorem diuitis, feramus sententiam, subditur. Non declinabis in iudicio pauperis. Quod Lxx. dilucidius explicantes dixerunt οὐ διαστρέψεις κρίμα πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ. id est, non subuertas iudicium pauperis.

Cap. XII. In Prologo.

Interdum obliuiscitur propositi, & in Origenis scita concedit.] Simili locutione vtitur etiam infra capite 58. Symmachus inquiens, in Theodotionis scita concedens, torquem posuit: qui locus vitiatus non erat: hic autem legebatur, & Origenis fata concidit. Exemplaria nos monuerunt.

Oculos Sedechiæ iussit auferri: excæcatumque misit in caueam, & in ritum ferarum traxit in Babylonem: completo vaticinio Hieremiæ, quod canebat, intrabis in Babylonem, & non videbis eam.] Ezech. 17. ita scribit idem Hieronymus. Legimus enim Sedechiam captum, ductum esse in Reblata, ibique interfectis filiis excæcatum, & instar feræ clausum cauea translatum in Babylonem. Vnde & scriptura cum videatur sibi esse contraria, tamen in vtroque verissima est. Dictum enim erat ad Sedechiam: Et intrabis Babylonem, & non videbis eam. Intrauit enim: quia ductus est in Babylonem, & non vidit, quia fuerat excæcatus. Volui præmonuisse, quia vbi hoc scribatur in Hieremia, equidem non inuenio: constat autem scriptum id esse Ezech. 12. Adducam, inquit, eum in Babylonem, & ipsam non videbit: mutare autē locum ab exemplaribus destituti ausi non sumus, quia potuit esse, vt sicut Ezechiel Babylonæ id de Rege, ita Hierosolymis id regem idipsum Hieremias prædixerit: maxime cum huic sententiæ non aduersetur id quod

Hier. 33. & 34. dicitur, scilicet quod Sedechias suis propriis oculis visurus esset regem Babylonis: constat enim 4. Reg. 25. Sedechiam ductum esse in Reblata, hoc est, Antiochiam ad regem Babylonis, ibique excæcatum, ductum postea in Babylonem: & ita regem vidit, non autem Babylonem.

Cap. XIII.

Pilosi saltabunt ibi: vel incubones, vel Satyros, syluestres quosdam homines, quos nonnulli Faunos ficarios vocant] Ficarios, vocem superfluam non esse, vt olim margini erat adscriptum, cuncta me, quæ illam habent exemplaria monent.

Cap. XIIII.

Babylonem fuisse potentissimam, & in campestribus per quadrum sitam, ab angulo, vsque ad angulum, muri quindecim millia tenuisse passuum, id est, simul per circuitum quadringenta octoginta stadia, refert Herodotus.] Herodotus libro primo κέεται, inquit, ἐν πεδίῳ μεγάλῳ, μέγαθος ἐοῦσα μέτωπον ἕκαστον εἴκοσι καὶ ἑκατὸν σταδίων, ἐούσης τετραγώνου· οὗτοι στάδιοι τῆς περιόδου τῆς πόλιος γίνονται συνάπαντες ὀγδώκοντα καὶ τετρακόσιοι. ex quo cõstat falso antea in impressis codicibus lectum: ab angulo vsque ad angulum, muri sedecim millia tenuisse passuum: quindecim enim, non sedecim millia passuum legendum est. Tot enim reddunt centum viginti stadia ab angulo vsque ad angulum cuiusque lateris, hoc est, in circuitu per totum sexaginta milliaria, quæ sunt quadringenta octoginta stadia, cum octo stadia mille passus efficiant. Altissimam autem fuisse turrim satis constat ex Iosepho, qui libro primo antiquitatum cap. 4. postquam scripsit Nembrotum dixisse ædificaturum turrim excelsiorem quam quo aqua ascensedere posset: tantamque illius fuisse crassitudinem, vt proceritatem suam obscuraret: vt eius postea Sybillæ testimonio ait. Cum vniuersi homines vno eloquio vterentur, turrim ædificarunt excelsissimam, quasi ad cælum per eam ascensuri: & hoc est, vt Gen. 11. scriptum est: faciamus nobis ciuitatem & turrim, cuius culmen pertingat ad cælum. Quod autem quatuor millium passuom fuerit altitudinis ex vulgata, vt apparet, opinione hic refert Hieronymus. Diuersa autem fuit hæc turris ab ea quam scribit ibidem Herodotus in medio templi Beli fuisse, altitudinis vnius stadij, cui septem aliæ per ordinem impositæ fuerint.

Mortuo rege aduersarium gentium semper lætantur inimici: ex rebus nouis bella ciuilia, & seditiones, ac regnandi imperitiam præstolantes.] Regnandi imperium habent quinque manuscripti codices: quæ lectio, si magis placet, significat futuram in regno potestatem. i. præstolantur quinam regni imperio pontiti sint. Aut potius pro tyrannide accipitur: sperant enim inimici, mortuo rege, vel bella & seditiones in populo excitandas, vel futurum regem in tyrannum conuertendum, & ita aduersariorum res pessum ituras: non displicet etiam altera lectio, eos scilicet habere spem in imperitia futuri regis.

Ab Aquilone enim fumus venit. Tex. Heb. בא, Lxx. ἔρχεται venit: quam lectionem sequitur ipsemet Hieronymus infra dum idem capot rursus exponit. Vulgata tamen editio habet, veniet: ex qoa statim pro, Quid respondebit correximus, Quid respondebitur.

Cap. XV.

Et in plateis eius omnis vlulabit.] Tex. כלה ילל & ita est in vulgata. Olim, vlulatus, & rursus infra in eodem capite, vlolat.

Cap. XVI.

Super hoc plorabo in fletu Iazer vineam Sabama.] Tex. Vineam melius quam vinea: ex vulgata, & ipsomet Hieronymo infra dum idem caput rursus exponit.

Cap. XVIII.

Ad gentem expectantem, & conculcatam.] Textus secundam vocem, expectantem, ex Hebræo, vulgata editione, & ipsomet Hieronymo infra, reposuimus.

Cap. XIX.

Et Ezechielis vaticinium compleatur: Dispergam simulacra, & cessare faciam idola de Memphis.] Ezec. 30. leges hæc verba: antea pro Ezechielis, Hieremiæ falso legebatur.

In eo quoque quod nos transtulimus, incuruantem, & refrenantem, possumus dicere incuruum, & lasciuientem: vt intelligamus senem, & puerum. Nos autem verbum Hebraicum אגמון *dum celeriter quæ scripta sunt, vertimus, ambiguitate decepti, refrenantem diximus: quod significantius Aquila transtulit* στρεβλοῦντα *id est, qui nihil rectè agit, sed omne peruersum, vt puerum significet.*] Sup. cap. 9. & hic, eadem verba sunt in Hebræo, כפה ואגמון primam vocem, vtrobique incuruantem transtulit: alteram, illic deprauantem, hic refrenantem. Quod autem ambiguitate vocis deceptum se dicit, vt refrenantem hic verterit, ad Græcam vocem quam στρεβλοῦντα reddidit, Aquila, non ad Hebraicã אגמון quæ talem ambiguitatem non habet, respicit. Cum enim στρεβλόω, duos significatus habeat deprauare scilicet, seu peruertere, item stringere, ac torquere cap. 9. ex prima significatione deprauantem, hic ex secunda, quod non probat, refrenantem dixit: puero enim deprauantis, non refrenantis vox conuenit. In incuruo enim & peruerso (quod voluit Aquila) senem & puerum (ait) his vocibus significari: aut principium & finem, vt Lxx. & Symmacho hic: seu magnum & paruũ, vt iisdem Lxx. cap. 9. placuit. Alij truncum, & virgultum exponunt, fortem & debilem Kimchi, qui & dominantium nomina esse retur. Certè אגמון circulum significat, ahenomque incurui capitis, seu germen tenerum, & quidquid aliud curuato capite est, vt Aben Ezra interpretatur: olim falso, pro refrenantem referentem legebatur. Vulgata editio primam Hieronymi hic sequitur versionem.

Et sicut ebrius & vomens ignorat quid gesserit, & vbi sit, nescit: sed iacet mentis aliena.] Magis placuit hæc lectio quã prior, egerit quod ingesserat, propter ea quæ sequuntur. Alij per nimiam ætatem desipiunt, atque delirant: alij per lasciuiam & infantiam ignorant quid agant.

Et titulus iuxta terminum eius domino.] Sic Hebr. Lxx. & Hieronymus in commentario. Sensus patet: alioqui inuerso ordine legendum erat, vt in vulgata, & titulus domini iuxta terminum eius: olim, domini.

Nequaquam Israel inter Ægyptium & Assyrium medius elidetur: nunc Antiochis & Demetriis ad se Iuda trahentibus regnum, nunc Ptolemais possessionem eius sibi vendicãtibus.] Olim, Ægyptum, & Antiochiis.

Cap. XXII.

Et lacum fecistis inter duos muros ad aquam piscinæ veteris.] Textus. Heb. in hunc sensum למי הברכה. Lxx. in eũdem καὶ ἐποιήσατε inquiunt, αὐτοῖς ὕδωρ ἀναμέσον τῶν δύο τειχῶν, ἐσώτερον τῆς κολυμβήθρας τῆς ἀρχαίας aliter, & aquam piscinæ veteris: quam lectionem Hieronymus in Commentario sequitur, dum ait, fecerintque cisternam inter duos muros, & piscinam veterem instaurarint ad seruandas aquas. Hoc est quod non tantum nouam fecerint cisternam, sed veterem quoque purgauerint, & instaurauerint. Infra tamen dum idem caput tropologicè interpretatur, priori lectioni fauere magis videtur. Videlicet quod iuxta aquæ ductum piscinæ veteris, lacum quendam magnum ad maiorem aquarum copiam seruandam extruxerint. Vulgata variat.

Cap. XXIII.

Quia his qui habitauerint corã domino, merces erit negotiatio eius.]

eius.] Tex. vox, merces, cum tam in Hebraico, & vulgata editione, quam in codicibus manuscriptis vacet, expuncta à nobis fuit. Vbi autem supra dicitur. Et merces sanctificatæ domino: pro mercimoniis hic accipere videtur. Infra tamen, dum idem tropologicè caput exponit, pro mercedibus interpretatur: nam & in Hebraico est אתנן & apud Septuaginta μισθὸς quod vtrumque mercedem, non mercem significat. Ego autem puto vitiatum hunc esse locum, & secundum quinque manuscriptos codices in textu legendum esse, mercedes, non merces: similiter in commentario, vbi ait: & nota quod non dixerit negotiationes & merces Tyri sanctificatas domino, his dandas qui habitauerint Hierusalem: & iam in emendationibus vulgaris Bibliis mercedes non merces in propheta legitur: placuit præmonuisse, quia locus emendatus non est.

Rursus Cap. XIII.

Exaltat vocem suam qui de sublimibus loquitur, & præsentia quasi breuia, & transitura contemnit.] Exaltat vocem suã, nos reposuimus, voces vtique necessarias. Codices manuscripti nos monuerunt.

Legimus quoque in Iob Pleiadas, & Vesperum & Arcturum, & thesauros, siue interiora austri.) Iob 9. secundum Lxx. quos semper citat Diuus Hieronymus, ποιῶν, inquit, πλειάδα, καὶ ἕσπερον, καὶ ἀρκτοῦρον, καὶ ταμεῖα νότου. pro Pleias in Hebræo est עש in vulgata, Arcturus. Qui facit, inquiens, Arcturum, & Oriona, & Hyadas, & interiora austri. Tertia vox in Hebræo est כימה quam nostra translatio hic vertit, Hyadas, cap. 38. Pleiades, Amos 5. Arcturum. Vbi D. Hieronymus late: olim pro Pleiadas, hîc, Hyadas.

Cap. XIIII.

Hic autem baculus, & hæc virga insanabili gentes furore cædebat.] Olim manifesto errore, hoc baculo, & hac virga.

Tu autem proiicieris in montibus sicut mortuus abominabilis.] In tex. Lxx. ὡς νεκρὸς ἐβδελυγμένος. olim, sicut abortiuum: quæ vox non Lxx. fuit, sed Symmachi, vt ait Hieronymus, sicut eiusdem Symmachi fuit, quod statim sequitur. Vsque ad fundamenta laci, quod est Hebraicè אבני בור, hoc est, lapides laci: ad Inferos scilicet, vt vertêre Lxx. hâc Symmachi versionem citat supra, dum idem caput exponit, dicens, simulque discimus quod infernus sub terra sit, dicente scriptura: Vsque ad fundamenta laci.

Quorum in corpore nequaquam regnabat peccatum.] Rom. 6. deerat, olim in corpore.

Præparate filios eius occisioni, in iniquitate patrum suorũ.] Tex. ex Hebræo & vulgata ita emendauimus, antea filios vestros occisioni iniquitatum.

Cap. XV.

Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo seruimus.] Philip. 3. ex Græco, & vulgata: olim qui spiritui Dei seruimus.

Vnde & manna, quod videtur quasi glacies super faciem terræ, non præterfluit, sed consistit.] Hoc dicit quia vbi nos Num. 11. habemus: Erat autem manna quasi semen coriandri, coloris bdellij: pro coloris bdellij Lxx. legunt ὡς εἶδος κρυστάλλου. vt species crystalli: glacies enim, seu crystalli species non præterfluit, cum potius gelu sit ex aqua concretum.

Cap. XVI.

Finitus est enim puluis, consummatus est miser.] Tex. pro consummato, consumptum interpretatur D. Hieronymus, quod est Hebraicè כלה & apud Lxx. ἀνήλωσεν verum cum idem sit sensus, non recessimus à vulgata.

Nocte vastata Ar, Moab conticuit.] Constat ex textu sic esse legendum, deerat antea, conticuit.

Cuius non sunt oues propriæ.] Ioan. 10. οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια: propriæ, ex vulgata addidimus.

Hoc & nostris temporibus videmus esse completum: Serapium Alexandriæ, & Marnæ templum Gazæ in Ecclesias domini surrexerunt.] Serapis templum vocat Serapium, quod Alexandriæ magnifice extructum erat, sicut Gazæ templum Marnæ: sic habent quinque ex Florentia manuscripti codices, quæ lectio magis placuit, quam prior: Serapis in Alexandria: dicit autem Serapium à Serapi, sicut ab Vlixe dixit Vlixeum in libello ad Fabiolam, de veste sacerdotali.

Et respicient sanctum Israel, & aras, lucosque ac delubra contemnent.] Olim, respiciens.

Quod Hebraicè dicitur ביום נחלה. *Legi potest in Hebraico, in die pessima.*] Sic vertit ipse Nahum 3. in fine, vbi dicitur, pessima est plaga tua. נחלה enim in Hebraico est ibi.

Sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium.] Tex. ex vulgata, & Hieronymo tam hic quam supra sic restituimus, quod Hebraicè est כשאון & Septuaginta ὡς ὕδωρ ὑχὸν ὡς ὕδωρ πολύ. prius, sicut multitudo aquarum inundantium.

Cap. XVIII.

Sequebatur vt de hæresibus quoque eorum, qui ecclesiam vexarunt, & hucusque populantur, sermo propheticus nunciaret: qui dormiente patrefamilias in agro ecclesiæ superseminauerunt zizania.] Sensus verus: olim, vt de hæresibus quoque, quæ Ecclesiam vexauerũt: cui lectioni non congruebat postea, qui superseminauerunt zizania.

Cap. XIX.

Pro quo Aquila transtulit ἆρμα αἰγύπτου.] Hæc enim vox ponderi, seu משא respondet non ὅραμα vt olim. i. visio.

Sicut arbitratus est Iosephus, qui in libris de bello Iudaico refert Oniam sacerdotem Esaiæ implesse vaticinium.] Quamuis li. 7. de bello Iudaico cap. 30. verum sit hoc scribere Iosephum: tamen, quia in antiquitatibus quoque id refert li. 13. cap. 6. & is locus magis est proprius, à priori lectione recedendum esse non reor, vt legatur, qui in libris antiquitatum refert: maxime cum περὶ ἁλώσεως, id est, de captiuitate libros Iosephus magis inscripserit, quam de bello Iudaico, vt infra Hieronymus in fine cap. 64.

Calamus quoque & iuncus nimia siccitate marcescent.] Vox קמלו quamuis pro percuti exponat Kimchi, rectè tamen pro marcescere accepit Diuus Hieronymus, sicut infra 33. pro obsorduit. Huic lectioni vulgata, commentariumque consentiunt: ita quoque ex ea eadẽ vulgata constat eundem Hieronymum reddidisse vocem אמללו. Expandentes rete super faciem aquæ, emarcescent: olim vtrobique, arescent. אמלל enim Psalm. 6. pro infirmo, & Nehem. 4. pro imbecillo.

De quibus ebrijs, idem loquitur: Veh qui ebrij estis absque vino.] Sic habetur infra cap. 28. ad verbum secundum Lxx. Imperiti librarij non inuenientes locum pro, idem s Esaias, Ioel adscripserant: cum tamen Ioel primo contraria prorsus sententia apud Lxx. contineatur, dum aiuot. Euigilatę qui ebrij estis in vino vestro, & in Hebraico, vulgataque non sit eadem, expergiscimini, inquit, ebrij, & flete. Vox autem Veh, & absque vino, deest vtrobique.

Timebit autem commotionem, siue eleuationem manus domini.] Id est, תנופת vnde infra. Multum prodest manus domini eleuata siue commota, antea elationem.

Quando audiuimus iudicium sanguinis dicente domino: Non suscipies auditionem vanam, auditus noster loquitur lingua Ægyptiaca.] Allusit ad illud Esaię 33. Qui obturat aures suas, ne audiat sanguinem, & claudit oculos suos ne videat malum: iste in excelsis habitabit: & ad id quod Deut. 17. de iudicio sanguinis scriptum est. Difficilis enim sanguinis quæstio non nisi sacerdotum sententia definiri debebat.

Cap. XXI.

Horribilis visio & dura annunciata est mihi.] In tex. Lxx.

φοβερὸν τὸ ὅραμα καὶ σκληρὸν ἀνηγγέλη μοι, olim, de terra horribili visio dura annunciata est mihi, vt est in vulgata Latina editione.

φιλοτιμούμενοι.] Si vocat reprehendendi cupidos: At Suidæ ἐπίτιμα sunt τὰ ἐπὶ τιμῇ γινόμενα: quæ pro honore fiunt.

Para mensam, speculare speculam.] In Lxx. hæc verba, speculare speculam, desunt in vulgato Lxx. codice Græco, & Hieronymus de illis in Commentario non meminit: Verũ cum sint in Hebræo, & nostra editione, non puto à Lxx. omissa, sed potius mancum esse codicem Græcum, qui circumfertur, præsertim cum in Latino reperiantur, ideo nihil est mutatum.

Et vocaui Vriam ad speculam domini, & dixit: steti per totam diem.] In tex. Lxx. καὶ κάλεσον Οὐρίαν εἰς τὴν σκοπιὰν κυρίου, καὶ εἶπεν. constat etiam ex sensu hanc esse veram lectionem, cui fauet etiam vulgata, dicens, & clamauit leo. Vriam enim pro leone posuere Lxx. ambiguitate nominis אריה & אוריה decepti: falso antea, & vocaui Vriam ad speculam: Dominus dixit, &c.

Cap. xxii.

Quid nunc tibi quoque est, quia ascendisti, & tu omnis in tecta.] In text. אפוא nunc significare, non nam, ipsemet Hieronymus probat in commentario: falso igitur antea legebatur Quid nam tibi: & in Lxx pro ἀνέβητε πάντες ascendistis omnes, ascendisti omnis: loco ex Latina lectione vitiato.

Fletu amarissimo se flere testatur, non super filio, sed super filia populi sui: quæ virilitatis perdidit dignitatem.] Filia est in Hebraico, vulgata, & Lxx. & ita esse legendum satis liquet ex ipso Hieronymo: prius tamen legebatur, non super filios, sed super filias, sicut penes Lxx. error pro erroris.

Donec aut peccato moriantur, & vitiis: aut cum delitiis suis ad inferos pertrahantur.] Delitiis non delictis esse legendum, explicat statim, dum voluptates vocat.

Et reuelata est in auribus meis vox domini exercituum.] In tex. quamuis, vox, desit in Hebraico, cum tamen necessaria videatur ex vulgata editione illam reposuimus: reponenda est autem supra quoque in eodem cap. Lxx. pro eo habent, reuelata sunt hæc.

Et erit in solium gloriæ domui patris tui.] In tex. sic habet vulgata Hebraicum similiter לכסא antea in solio domus.

Qui est filius Helchie, id est, partis domini.] Helkias Hebraicè: חלקיהו partem domini significat: falso antea, patris domini חלק enim partem, non patrem significat.

Cap. xxiii.

Et dixit, nequaquam adijcietis iniuriam facere.] In tex. sic correximus ex Hebraico & vulgata, olim, & dicent. Quæ lectio Lxx. est, non Hieronymi.

Quia concupiscet rex decorem tuum.] ἐπεθύμησεν. Psalm. 44. antea concupiscit, sicut paulo superius, collecta pro collata.

Cap. xxiiii. In fine.

Quales iubetur & Moyses presbyteros eligere, quos scit esse presbyteros: cani enim hominis sapiẽtia eius: qui imitantur vetustum dierum, cuius cæsaries describitur candida, vt ætatis lõgitudo monstretur.] Hunc versum: cani enim hominis sapientia eius, ex quatuor manuscriptis codicibus hîc reposuimus: antea enim non suo loco legebatur, id est, post verbum monstretur.

Cap. xxv.

Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, & telam quam orditus est super omnes nationes.] Tex. pro faciem vinculi colligati in Hebræo est. פני הלוט הלוט quæ verba ipsemet Hierony. Dan. 11. in fine, vertit: faciem dominatoris tenebrarũ, pro eo quod לוט abscondere significet. 2. Reg. 19. Rex לאט abscondit faciem & 1. Reg. 18. loquimini ad Dauid בלט clam me. Ruth. 3. Venit בלאט abscondite. Hîc autem pro vinculo colligato accepit, sicut 1. Reg. 21 ecce gladius Goliath Philistæi quem percussisti in valle Terebinthi, est לוטה בשמלה inuolutus pallio. Item pro tela quam orditus est, in Hebræo legitur המסכה הנסוכה. Vox enim מסכת pro tela & liciosumitur Iud. 16. hîc, & infra 30. At ex vocis ambiguitate in eo loco Da 1 pro vnctione, quæ vncta est vertit, quippe cum סך vngere significet. Deut. 28. Ruth. 3. item 2 Reg. 12. & Ezech. 16. Præmonui autem propter locum aliter quam sit in vulgata, & Lxx. citatum infra Dan. 11.

Omnia quoque munimenta sublimium virorum illius, siue murorum, vt in Hebraico continetur, concident.] Non virorũ, sed domorum legendum est. Sic enim Lxx. transtulerunt vocem. חמת quam pro muris vertit ipse Hieronymus. καὶ τὸ ὕψος inquientes, τῶν καταφυγῶν τοῦ τείχους σου ταπεινώσει. volui præmonuisse, quia locus emendatus non fuit.

Cap. xxvi.

Cantabitur canticum istud in terra Iuda, siue Iudea, quod interpretatur vtrumque confessio: vt quo modo Sion & Hierusalem vrbem cælestem intelleximus, ita & regionem huius vrbis confessionem cælestem intelligamus.] Verba, confessionem cælestem, vtique hîc necessaria, ex antiquissimo manuscripto Mediceo codice nos reposuimus.

Hoc autem ille consequitur, de quo in Leuitico dicitur: Homo homo filiorum Israel, & in Numerorum libro: Vir vir, cuius vxor cubile maculârit.] Primus locus Leuit. 17. Secundus Num. penes Lxx. habetur. Pro, Vir vir, in quinque manuscriptis codicibus legebatur, Viri viri sicuti est in Græco ἀνδρὸς ἀνδρὸς ἐὰν παραβῇ ἡ γυνὴ αὐτοῦ. nõ recessimus autẽ à vulgata lectione, quia sensus est idem, & magis congruit cum superioribus: correximus tamen insignem errorem, quo pro vxor, legebatur vox.

Deus magne, æterne, qui humiliasti, & detraxisti eos qui habitant in excelsis.] In tex. Lxx. κατήγαγες & sic habent quatuor codices: olim destruxisti.

Ad quod respondit dominus: Misereamur impio: & est sensus magis impius misericordiam consequatur, & discat clementiam meam, dum etiam ipse saluatur.] Sic habent quinque ex Florentia manuscripti codices, veraque lectio est antea discat clementiam meam, sum enim ipse saluator.

Quod quidem & de sapientia legimus: quæ iuxta Hebraicum loquitur in Prouerbiis: Deus possedit me initio viarum suarum.] Licet quædam exemplaria male pro possessione habeant creaturam: Denique sequitur: Ante omnes autem colles generauit me. Quo modo enim creaturæ generatio poterit coaptari, quæ magis possessioni congruit. Deum ait male in quibusdam exemplaribus non possessionem haberi, sed creaturam, ostendit Græcum codicem Lxx. Pro 8. vitiatum, & pro ἔκτισε creauit, legendum esse ἐκτήσατο. possedit. Quod miror veteres Græcæ Ecclesiæ antesignanos non animaduertisse, dum aduersus Arium belligerantur, præsertim Cyrillum Alexandrinum, qui multum in eo se torquet: erat enim is locus Arij Achilles. Nam quod vox Hebraica קנני possessionem significet, non creationem, omnes norunt. Vide quantum Hebraicæ linguæ prosit peritia: Vnico enim verbo D. Hieronymus ἄλυτον Arianorum syllogismum, in quo adeo veteres catholici laborarunt, prostrauit.

In vtero accepimus, & doluimus, & peperimus spiritum salutis tuæ.] In tex. Lxx. ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν, καὶ ὠδινήσαμεν καὶ ἐτέκομεν πνεῦμα σωτηρίας σου. & ita ipsemet Hieronymus citat hunc locum infra cap. 37. pro doluimus legebatur antea, parturiuimus, altera verbi significatione: de quo Hieronimus Matth. 24. ab eo tamen hîc recedere non placuit.

Ros enim domini iuxta fabulas poetarum vincens omnes herbas Pæonias viuificabit corpora mortuorum.] A Pæone peritissimo medico, de quo Homerus meminit, & à quo Pæonia Plinio teste, nomen accepit. Pæonias herbas dixit, hoc est, vt Suidas exponit, medicas.

Cap.

Cap. XXVII.

Venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti.] In tex. sic habet vulgata editio, & Hebraicum בארץ מצרים quod Lxx. dixerunt ἀπολόμενοι ἐν αἰγύπτῳ. Venient, inquit Hieronymus de Assyriis & de terra Ægypti: antea in terram Ægypti: comma non suo loco positum, sensum turbauit: qui eiecti erant de terra Ægypti, scilicet venient.

In hoc loco Iudæi cassa sibi vota promittunt: quod in consummatione mundi quando ἠλειμμένος suus venerit, de Assyriis, & de terra Ægypti dispersus populus congregetur, & veniat in Hierusalem.] Idem est Græcè ἠλειμμένος, quod Hebraicè Messiach, & Latine vnctus ab ἀλείφομαι & inde ἠλειμμένος voce ducta. Vulgaris autem sententia est, Iudæos suum expectare Messiam. Suscipient autem falsum pro vero, hoc est, pro Christo Antichristum: secundum quod illis prædictum fuit. Ego veni in nomine patris mei, & non accipitis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.

Nazianzenus oratione in Basilium. Μηδὲ γὰρ τὸ ἰουδαῖον ἔθνος ἀποβαλοῦμεν, εἰ τὴν τοῦ ἠλειμμένου φωνὴν αὐτὸ τοῦ χρειοῦ πρὸς ἐλίγον ἐπιζητοῦντες, ἄξιον μεθ' ἡμῶν τετάχθαι. Neque enim, inquit, Iudæorum gens abiicienda est, si pro Christi, ἠλειμμένου vocem, parui tamen id esse ducens, requirat: dummodo C alias digna sit nobiscum connumerari. εἰλημμένος autem captum, comprehensumque significat à verbo λαμβάνομαι, & εἴλημμαι. Vnde Esaia 11. penes Lxx. καὶ ἀληθείᾳ εἰλημμένος τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. Veritate latera circundatus: quod est apud nos. Fides cinctorium renum eius. Hinc Aristophanes in Pluto ἐπ' αὐτοφώρῳ δεινὰ δρῶντ' εἰλημμένον. In actu ipso deprehensi indigna facientes. Interdum autem librariorum imperitia has duas voces inter se confusas inuenies.

Siquidem & apud Hebræos compositum est: quia vomitus dicitur קיא & צואה sordes. Verbum צואה, significare sordes constat etiam supra cap. 4. si abluerit dominus צואת sordes D filiarum Israel, & pro. 30. & tamen non est lota מצאתו à sordibus suis, sic in textu & penes Aquilam, vomitum sordium. Inde nos moti pro sordibus, reposuimus, sordes.

Non eos iuxta Lxx. Sed iuxta Hebraicum ponere, nullius sequentes interpretationem, sed sensum Hebraicum suo sermone vertentes.] Olim falsa Latinitate, sequentium, & vertentium.

Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem.] Tex. secundam vocem, lapidem, ex Hebræo, vulgataque editione reposuimus.

Sic contra impios & illusores irascetur dominus, vt faciat opus suum: nequaquam: Non est enim opus domini perdere quos E creauit, sed facere opus alienum.] Et distinctione, & additione vocis, nequaquam, hunc locum suo nitori restituimus: alioqui sensus mancus, & contrarius.

Cap. XXIX.

Fortitudine faciam, & sapientia intellectus auferam fines gentium.] In tex. Lxx. sup. cap. 10. τῇ ἰσχύϊ ποιήσω, καὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν. Deerat autem vox, intellectus.

Sed cum viderint filij sui opera mea.] In tex. Lxx. ὅταν ἴδωσι τὰ τέκνα αὐτῶν τὰ ἔργα μου, δι' ἐμὲ ἁγιάσουσι τὸ ὄνομά μου. ex vulgata, in qua legitur: cum viderit filios suos opera manuum F mearum, Lxx. lectio immutata fuit, sic enim legebatur antea. Cum viderit filios suos.

Cap. XXX.

Erant enim in Tanis principes tui, & Nuntij tui vsque ad Hanes peruenerunt.] Tex. היו est in Hebræo, & in vulgata legitur, erant: olim tamen erunt. Tanis autem, quæ Chaldaicè dicitur טאנס & Hebraicè צען, de qua Psalm. 77. Esa. 19. & Ezech. 30. maxima Ægypti vrbs est, Strabone teste, ad ostium Taniticum posita, in qua Pharaonis regia fuit, & sub Moyse portenta plurima perpetrata, eademq; proA fus est cum ea, quæ Hieremiæ 43. 44. 46 Taphnis vocatur: quod Hebraicè est תחפנחס, & Græcè Taphnas. Nã & Hieronymus tam hic, quam in libro de locis hebraicis vnam ab altera non distinguit.

Pro Regulo volante, quem Lxx. genimina aspidum transtulerunt in hebraico est. מעופף. dicitur euolans שרף, nos appellare possumus comburentem.] Sic restituimus hunc locum, qui confuso, & incongruo ordine prius legebatur: in hebraico מעופף dicitur euolans, quem nos appellare possumus comburentem, & hebraicè vocatur שרף. De hoc serpente, qui שרף dicitur Deut. 8. fit mentio, & vocatur flatu B adurens Num autem 21 simpliciter serpẽs tantum dicitur. huiusmodi flatu adurentem draconem Chiorum agros deuastasse memoriæ proditum est.

Leænam & catulum leonis, quidam cælestem hierusalem, & deceptum ex ea populum exposuit.] Vox deceptum magis placuit quã receptũ. Loquitur enim vir ille de Angelis, qui superbiæ vitio decepti ex cęlesti hierusalẽ deciderũt. Vnde statim subditur. Qui draco appellatus in Apocalypsi tertiam partẽ stellarũ secũ detraxit in terrã: quæ peruersitate sententiæ priores diuitias perdiderunt, deferẽtes eas in Ægyptum huius sæculi: Vocat autẽ sententiæ siue scientiæ (vtrumque enim legitur) peruersitatem, quia eorum princeps draco se altissimo similẽ futurũ putauit, dum dixit. In cœlũ conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum: sedebo in mõ C te testamenti in lateribus aquilonis: Ascendam super altitudinem nubium, similis ero altissimo.

Saluator quoque quinque millia virũ, qui adhuc sensibus corporis seruiebãt, & legẽ sequebãtur Moysi, hordeaceis panibus saturauerat: Qui in alio loco frangens septem legis panes, & in frustra comminuens, quatuor millia virorum repleuit triticeis panibus, qui euangelicum numerum sequebãtur.] Pro septem, quinque olim legis panes, insigni legebatur errore: constat enim Mat 14. Luc 9 & Ioan. 6. Quinq; hordeaceis panib. saturata primũ hominum quinque millia Deinde alio loco Matt. 15. & Marc. 8. septem (quos triticeos fuisse ait Hieronymus) panib. hominũ quatuor millia: & ita habebant quatuor ex Florẽtia, & aliqui è Brixia manuscripti codices. Aliquis imperitus quinq; pro septẽ supposuit, ex eo quod ait, legis panes, sciens nõ nisi illũ tritũ vulgatũque sermonem, quod numer⁹ quinq; ad quinq; legis libros referatur: Ignorauit enim, quisquis tanto errore tantũ virũ resperſit, quod septẽ etiã referantur ad legẽ, sicut octo ad euangelium hebdomade illi propter sabbatũ, ogdoade huic propter resurrectionis diẽ, qui octauus fuit attributis: vt oẽs veteres exponũt illud ecclesiastis. Da partem septem, necnon & octo. In quã sententiã hieronymus Ezech. 40. ita scribit. Post septẽ octonarius ponitur numerus: vt de synagoga ad Ecclesiã de veteri instrumento ad nouũ, de terrenis ad cælestia transeamus, & paulo postea. Ad quod non soluũ septẽ, vt supra, sed E octo gradibus ascenditur: Videlicet, vt per vetera transeamus ad noua, & vt loquar manifestius, per patriarchas & prophetas veniamus ad Apostolos: vt in altero hebdomas, in altero ogdoas sit, paucis verbis epist. xvij. scribitur de panum numero in hunc modum. Inde ad mare veniemus Genezareth, & de quinque & septem panibus videbimus in deserto quinque, & quatuor hominum millia saturata. Similes homines, qui se omnia scire arbitrabuntur, dum non intelligebant quæ legebant, multa in antiquis patribus cum emendare existimant, corrupere.

Canticum erit vobis sicut uox sanctificatæ solẽnitatis.] hãc lectionẽ ex quatuor sacris manuscripti codicib. Bononien F sib., & aliis quibusdã vti genuinã restituimus: Nã & Hebr. legitur ליל. & eã Gryphius margini apposuit, loquitur autẽ de ea nocte, in qua populus Israel ex Ægypto subuersa Pharaone cũ lętitia egress⁹, cecinit, Cãtemus dño, gloriosẽ enim magnificatur est, equũ & ascensorẽ deiecit in mare: Nocte enim egressũ populũ, & sub primo diluculo submersos Ægyptios satis constat Exo. 12. & 14. linguarũ imperitia ex quadã maiori, vt putabatur, verisimilitudine error irrepsit, vt hic pro nox legeretur, vox, sicut fontem, pro fortẽ in eo psalmi versu: Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum, & potabit, pro portabit apud Esaiam. Ad fontes aquarum potabit eos. Siti enim magis fontem quam fortem, & fonti magis putare quam portare conuenire existimatum fuit.

Cap. XXXII.

De qua in consequentibus lecturi sumus ipsum saluatorem dicentem: Spiritus domini super me.] Olim dicturi, non lecturi.

Cap. XXXIII.

Populum imprudentem non videbit.] Sic ex vulgata, & tribus manuscriptis codicibus reposuimus, quod in Hebraico est נועז עם quem locum Lxx. transtulerunt, populum ᾧ οὐ συνεβουλεύσατο cui non dedit consilium, hoc est, לא יעץ B quod idem est, cum imprudenti: Nec ab hac expositione abhorrent Iudæi, dum auctore Kimchi, pro barbaro vocem intelligunt, id est, לועז pro נועז in quem sensum Hieronymus quoque interpretatur, dum de philosophis & oratoribus exponit. Nam quod pro forti haud acceperit, clarum est: impudentem legebatur antea cum in textu tum in commentario, cum tamen vocem נועז nullus ita interpretetur.

Malus tunc inclinatus est, non demittet vela.] In tex. Lxx. οὐ χαλάσει τὰ ἱστία. quod est Hebraice בל פרשו נס & in vulgata, vt dilatare signum nequeas: hoc dicimus quia falso, olim legebatur, vt dimittet vela, sine negationis vocæ, quæ vtique hîc necessaria est. Idem est autem non dimit- C tet vela, quod non pendebunt in eo vela: nam & χαλάζειν Græcè demittere significat, non dimittere.

Cap. XXXIIII.

Vt postquam omnia peccata aperta fuerint, & relecta.] Olim relicta.

Stellas autem cadere plerique arbitrantur iuxta Apocalypsim Ioannis, & illud quod alibi scriptum est: stellæ vniuersæ ardentes soluentur: & cælum, & terra transibunt, præterit enim figura huius mundi. Quidam de his stellis dici putant, quæ in D *cælo rutilant: vt in parte monstretur & totum: quod scilicet per stellarum ruinas etiam cælorum interitus ostendatur. Alij vero has stellas putant esse ruituras, de quibus & Paulus Apostolus scribit. Non est nobis certamen aduersus carnem, & sanguinem, sed aduersus principatus, &c.*] Sic corruptissimè antea legebatur hic locus, veluti tres opiniones de stellarum ruina poneret Diuus Hieronymus, cum tamen non ponat nisi duas, hoc est, de veris stellis, & de mysticis: & iam testimonia quæ adducit duabus tantum conueniunt, non tribus: Nos ope trium exemplarium deleuimus vocem, & arbitrantur, & pro, Quidam de his stellis, reposuimus, Vere E has stellas. Sensusque Hieronymi est, stellarum ruinam, quosdam de veris stellis, quæ in cœlo rutilant, interpretari, iuxta Apocalypsim Ioannis capit. scilicet 6. & 8. & illud quod scriptum est in epistol. Petri, nec non illud euangelij, cælum ac terra transibunt, & illud Apostolicum, præterit enim figura huius mundi. Alios de mysticis, hoc est, angelis. s. malis illis, qui versantur in aëre: quos è cœlo, hoc est, aëre ruituros ad infernum in die iudicij, ad perpetuam in eo mansionem, clare interpretatur, dum subdit. Hæc vniuersa fient, quia inebriatus est in cœlo gladius eius, pœna atque sententia, & vltio in peccatores, quæ profertur à domino. Cumque inebriatus fuerit, & repletus in cœlo, hoc est in aëre (qui consuetudine scripturarum cælum dicitur) tunc ad Idumæam quoque, id est, terrena descen- F det: vt post pœnam dæmonum etiam hominum animæ iudicentur. Hoc autem quo modo intelligi debeat, vide quæ doctissime scribat D. Thomas 1. p. sum. quæst. 64 artic. 4. Quod autem stellæ pro rebellibus angelis accipiantur, constat dilucide Apocalyp. 12. dum tertiam earum partem draconis cauda è cælo in terram attractam dicitur. Illud autem testimonium, quo dicitur stellæ vniuersæ ardentes soluentur, non nisi 2. Pet. 3. reperitur. Vbi tamen non stellas legimus, sed elementa, id est, στοιχεῖα. Adueniet (inquit) dies domini, vt fur: in quo cæli magno impetu transient, elementa vero calore soluentur: terra autem, & quæ in ipsa sunt opera comburentur. Nihil tamen in hoc est immutatum, quia in cœlis, & elementis, stellas quoque, quæ cœlorum pars sunt intelligere voluit D. Hieronymus. Elementa alioqui si posuisset pro stellis, nihil pro- A basset. At infra cap. 51. suis verbis testimonium citat. Elementa (inquiens) ardentia soluentur.

Ibi cubauit Lamia, & inuenit sibi requiem: ibi habuit foueam Ericius.] In text. ex Hebraico הרגיעה & מצאה, vulgatæ editionis, & Lxx. ope, pro cubabit, & inueniet, sic restituimus. sicut infra congregauit, pro congregabit: supra, domibus, pro domo, & in commentario integrum Lucæ testimonium cap. scilicet 4. dum dicitur, spiritus domini super me, &c.

Cap. XXXV.

Et quia de solitudine figuraliter dicitur, quæ refertur ad gentes, in qua fuit Ioannes, consequenter iungi potest Iordanis.] Deerat antea vox, dicitur.

Cap. XXXVII.

Quod quidem & de Matthæo euangelista legimus, quod ipse Matthæus se dixerit publicanum, alij vero euangelistæ nomen publicani tacuerint, & apostolicam tantum posuerint dignitatem: & quod in coniunctionibus apostolorum, apud se secundus, apud illos primus sit.] Apud illos scilicet euangelistas, seu alios, vt prius, parum refert. Non est autem prætereunda D. Hieronymi obseruatio (tanta cura & diligentia quidlibet quantumuis minimum sacris in literis veteres annotabant) ait enim tam insigni præditum humilitate, & modestia fuisse Matthæum, vt non solum quod alij tacuerunt publicanum se vocet, sed in combinationibus nominum Apostolorum, vbi ab aliis primo, ipse secũdo se ponat loco: Matth. enim 10. scribitur, Thomas & Matthæus. Marc. vero 3. & Luc 6. Matthæus & Thomas.

Cap. XXXVIII.

Et ecce omnes cadauera mortuorum.] Tex. sic reddidit Hieronymus, vt constat ex vulgata. Verba Hebraicæ כלם פגרים sicut Reg. 19. omnia corpora: Vtraque lectio bona, nisi quod à vulgata recedere hîc non libuit.

Successit in patris locum Asaraddon, quem scriptura testatur misisse habitatores Samariam, ne terra maneret inculta.] Samariam, non Samariæ, vt prius, legendum esse constat 4. Reg. 17. è Babylone enim, & aliis eius regni vrbibus coloni illuc missi sunt. Dum autem ait, quem scriptura testatur misisse habitatores Samariam: nisi pro quem, patrem, & pro patre vel Salmanasar (vt scripturæ moris est patrem quemque maiorem appellare) vel ipsum vere patrem Sennacherib intelligas, tamquam per ἀνάληψιν Regum in historia id prodatur, μνημονικὸν ἁμάρτημα sanctissimi viri esset. Constat enim 4. Reg. 17. à Salmanasar, qui regnauit ante Sennacherib, colonos in Samariam missos, non ab Asaraddon, qui Sennacherib patri successit, vt scribitur 4. Reg. 19. Salmanasar enim tertius, Asaraddon quintus Babyloniorum fuit rex.

Aut certe iuxta Hieremiam, ad cor suum: qui קיר id est, parietem, cor appellat.] Hierem. 4. קירות לבי הומה לי. Hoc est sensus cordis mei turbati sunt in me.

Audiui orationem tuam, & vidi lacrymas tuas: ecce sanabo te. καὶ εἶδον τὰ δάκρυά σου· ἰδοὺ ἐγὼ ἰάσομαί σε, 3. Reg. 10. olim vidi lacrymam tuam: ecce sanaui te.

Non aspiciam hominem vltra, & habitatorem quietis: cessauit generatio mea, ablata est, & conuoluta est à me.] Tex. sic mendosè legebatur antea, prima, & secunda versione in vnum mixtis. Constat enim ex commentario, Hieronymum vocem חדל primum exposuisse pro חדל i. cessauit seu occidit, & sequenti, vti Lxx. iunxisse versui, in hunc s. modum. Non aspiciam hominem vltra, & habitatorem: cessauit generatio mea, &c. Mox re melius perpensa mutasse sententiam, & eam vocem non חדל i. cessauit, sed חלד, hoc est, quietem exposuisse: vt non principium secundi, sed primi versus esset finis, hoc videlicet modo: Non aspiciam hominem vltra, & habitatorem quietis. Generatio mea ablata est, &c. & hoc ipse monstrare conatur, dum ait. Sequitur: Non aspiciam hominem vltra, & habitatorem quietis. Quod nos olim propter

verbi

verbi ambiguitatem sequenti versiculo iunxeramus: sermo enim Hebraicus חדל si legatur, aut scribatur, requiē, si חדל occidentem sonat. Verum Germani, qui in restituendo D. Hieronymo ante me laborarunt, non intelligentes locum, eo quod occidentem, non pro decidentem, siue cessantem, sed pro quarta cæli acciperent regione, pro חדל secundo loco ex suo cerebro supposuerunt חלד veluti literarum permutatio Hieronymum fefellisset, cum tamen חלד non nisi tempus significet. Non omnia possumus omnes. Nos ablata voce, cessauit, locum, vt est in vulgata, suo nitori reddidimus.

Dixi (inquit) in corde meo, in dimidio dierum meorum: siue vt Aquila, & Symmachus, & Theodotio interpretati sunt: in infirmitate & silentio dierum meorum, pro quo Lxx. excelsum B *interpretati sunt ob literæ similitudinem* רמי *pro* דמי *legentes agro, licet quidam* דמי *sanguinem verterint.*] Sic mendosè legebat antea; Nos pro agro ἄκρῳ reposuimus: quid enim faceret hîc agri vox cum non de campis aut vallibus, sed de excelso tractetur? Ait D. Hieronymus Lxx. verbum דמי pro רמי i. pro excelso accepisse literæ ר & ד similitudine deceptos, propterea que legisse ἄκρῳ. id est, summo, quod ipsi dixerunt ἐν τῷ ὕψει in excelso, vertentes. Ego dixi in excelso dierum meorum. ἄκρῳ enim & ὕψει, quo verbo vsi sunt Lxx. idem prorsus est. Græcæ linguæ imperitia pro ἄκρῳ similem vocem, agro, supposuit. Supra etiam reposuimus dominum pro Deum (quod est in vulgata) dum dicitur: Non videbo dominum, dominum in terra C viuentium: ipsum Hieronymum, Hebraicumque secuti ait enim ille in commentario. Dixi non videbo dominum, dominum in terra viuentium. Pro domino, & domino, bis in Hebræo ponitur יה יה quod in extrema syllaba הללויה sonat.

Cap. XXXIX.

Qui enim fidelis est, spiritus abscondit negotia.] Spiritu non spiritus legendum: locus est Pro. 11. πιστὸς δὲ πνοῇ κρύπτει πράγματα. sequitur, & quicumque hoc non fecerit, omnis virtus illius eneruatur, peritque posteritas: & amisso virili robore in muliebrem redigitur mollitudinem) olim D falso legebatur: & quicumque hoc fecerit, absque negatione.

Cap. XL.

Confide fili, dimittuntur tibi peccata tua.] Math. 9. verba Christi ad Paralyticum, de quo Mar. 2. & Luc. 5. olim, filia. Qui error alibi quoque à nobis expunctus est.

Verbum autem domini nostri manet in æternum.] Tex. manet est in vulgata, & in commentario D. Hieronymi, permanet: propterea nos hanc lectionem secuti sumus. Nam & Lxx. μένει legunt, quod est in Hebræo יקום. olim, stabit in æternum.

Ne quis putaret difficilem esse vocationem gentium, & E *quod omnis caro videret salutare Dei: super montē excelsum iubetur ascendere qui euangelizat Sion, & dicere quod ipse dominus veniret in fortitudine, & redderet vnicuique secundum opus suum: instarque pastoris agnos foueret in sinu, & fœtas ipse portaret. Nunc autem describitur eius magnitudo, quod nihil ei impossibile sit.*] Et hic reposuimus primo voces, & dicere quod: Mox, nunc autem, sine quibus quam esset locus mancus, & sine aliquo sensu, cuius facile patet.

In Prooemio xij. libri

Igitur & noster Lucius Lauinius, fruatur testibus, imo fautoribus tuis.] Olim pro Lucius legebatur Luscius. Fuit autem Lucius Lauinius Terentij obtrectator, de quo ille in Comœdiarum prologis, tacito tamen conqueritur nomine: Hieronymus sic vocat Ruffinum aduersarium suum. Vnde libro primo Apologiæ aduersus eum. Si autem (inquit) contra inuidos loquor, & L. Lauinium, vel Asinium Pollionem de genere Corneliorum, styli mei mucro conuulnerat. Luscij enim vox falsa erat. Fuit autem L. Luscius (Pediano teste) Syllanarum partium centurio, ita diues vt amplius centies sex tertium possederit: damnatus autem Ci- A ceronis tempore, quod ei obiectæ essent tres cædes proscriptorum circa eosdem dies.

Incomprehensibilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ illius.] Licet quibusdam magis placeret, vt legeretur, in inuestigabiles viæ illius, Rom. 11. tamen cum hæc vulgata sit lectio, & à vestigo, non ab inuestigo ducatur, significetque inuestigabiles, non vestigabiles, nihil à nobis est immutatum.

Cap. XLI.

Vnusquisque proximo suo auxiliabitur, & fratri suo dicet, confortare. Confortauit faber ærarius percutiens malleo.] In tex. Sic ex vulgata, & Hebraico emendauimus, antea dicit, & confortabit.

Tibi ergo qui es seruus meus, & electus meus, &c. dico ne timeas.] *sic in tex. seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te.*] Olim qui & seruus meus.

Causaque redditur, quare non inueniat aduersarios suos: Quia erunt quasi non sint: Qui aduersarij insanire dicuntur contra Apostolos, vel iuxta Hebraicum esse consumpti.] Pro consumptio in Hebraico est כמו, pro, homines qui insaniēt in te, vt vertēre Lxx. vel vt vertit ipse Hieron. Viri rebelles tui, אנשי מצתך. Cum non sit igitur idem verbum, quod differentiam inter Hieronymum & Lxx. fecerit, miror cur dixerit, Insanire dicuntur, vel iuxta Hebraicum, esse consumpti: nisi cum ait iuxta Hebraicum, in eò tantum ad versionem Lxx. respiciat, quod ea vox quodammodo ab eis omissa sit, cum de consumptione verbum nullum fecerint: sed pro כמו dixerint ὡς ἐν.

Ne timeas Iacob paruule numero.] In tex. Lxx. ὀλιγοστὸς Ἰσραήλ. Sic infra cap. 42. citat hunc locum. Noli, inquit, timere vermis Iacob, & paruulus numero Israel. In Hebræo legitur מתי ישראל. At Gen. 34. similiter Lxx. interpretati sunt ἐγὼ δὲ ὀλιγοστός εἰμι ἐν ἀριθμῷ. Ego autem paruulus numero sum, quod est Hebraicè ואני מתי מספר, & in vulgata, Nos pauci sumus. Cum igitur sine verbo, numero, paucitas hominum non explicaretur, quod ex Lxx. dixit D. Hieronymus, Paruule numero Israel, vel paucissimi ex Israel, propterea nos illud addidimus. Vbi autem apud eosdem Septuaginta sequebatur. Qui redimo te sanctus Israel, nos vocem, sanctus, expunximus: cum quia penes omnes codices manuscriptos, tum etiam apud ipsos Lxx. Græce deerat: ex nostra enim vulgata eo irrepserat.

Vbi Apollo Delphicus, & Loxias, Deliusque & Clarius.] Sic Apollo apud varias gentes appellabatur. Loxias autem dictus est, quod ambigue, ac dubie ita loqueretur, vt in vtramque partem eius oraculum sumi posset: cuiusmodi erant illa de quibus Hieronymus subdit. λοξῶς enim oblique significat, hinc λοξοῖς ὄμμασιν, id est obliquis oculis, penes Suidam.

Ecce vos estis ex nihilo.] Hebraice מאין & in vulgata, ex nihilo; olim, pro nihili.

Primusque dominus loquetur ad Sion.] Constat ex ipsa continentia sic esse legendum; olim, priusquam.

Cap. XLII.

Cunctis enim placabilis erit, & veniam dabit peccatoribus, dicens ad mulierem: Confide filia, dimittuntur tibi peccata.] Paulo ante diximus, hæc non esse verba ad mulierem, sed ad Paralyticum Matth. 9. Ad mulierem enim dixit, confide filia, fides tua te saluam fecit, eodem Matth. cap. Non satis fuit F imperito lectori, aut librario pro fili, scripsisse, filia, nisi (vt maiori obliuionis labe vndecumque doctissimum virum respergeret) hic nomen quoque mulieris adiecisset. Nos locum suo nitori restituentes, ita correximus, dicens: Confide fili, dimittuntur tibi peccata.

Cap. XLIII.

Ante me non fuit alius Deus, & post me non erit.] In tex. Lxx. ἔμπροσθέν μου οὐκ ἐγένετο ἄλλος θεὸς sic etiam in vulgata & Hebraico: prius, Deus, deerat.

Hauddubium quin Christum significet: cui & infra dicit: Magnum tibi esse vocari te puerum meum.] Hæc verba sunt infra

cap. 49. falso igitur antea legebatur, cui & supra dicit. Cum non supra, sed infra hæc verba ponantur.

Cap. XLIIII.

Alius scribet manu sua, Dei sum: siue vt Lxx. transtulerunt, ἐπιγράψει χειρὶ αὐτοῦ. Θεοῦ εἰμι, id est scribet manu sua, Dei sum.] Prima vice pro Dei sum, restituimus, domino, ex Hebræo & vulgata versione Hieronymi in hunc modum. Alius scribet manu sua, domino ליהוה. Quippe cum, Dei sum, Lxx. sit editionis.

Extendi cælum solus, & firmaui terram,] In tex. Lxx. ἐστερέωσα τὴν γῆν. Firmaui: sicut etiam habent Hebraicum, & vulgata editio: antea, formaui.

Etiam ad Hierusalem, quæ destruenda erit à Babyloniis nunc dicit, antequam destruatur: quod rursum habitetur à populis: & ciuitatibus Iudææ, quod instaurarentur. Sic locum istum legendum esse satis constat ex ipsa vulgata. Qui dico Hierusalem, habitaberis: & ciuitatibus Iudæ, ædificabimini: licet non nesciam locum impressum habere, populis, non à populis: qui etiam antea distinctione corruptus erat.

Cap. XLV.

Quoniam absque me non est Deus] In tex. Verbum, Deus, antiquiorem vulgatam secuti ecclesiæ editionem, reliquimus, vti necessario subintellectum. Quamuis hodie in Hebraico desit, & a Louaniensibus omissum sit: fuisse olim in codice Hebræo ex eo præsumi potest, quod Lxx. eam vocem habeant, cum aiunt ὅτι οὐκ ἔστι θεὸς πλὴν ἐμοῦ, sicut paulo supra pro Cyro ex Græco emendauimus κύριε dum ait. Neque enim κυρίῳ quod dominum sonat, sed κύρῳ dicitur.

Ego, ait, dominus, & non est amplius: extra me non est Deus.] Ex ipsa vulgata addidimus, non est Deus: alioqui sensus mancus.

Germinet terra: & oriatur misericordia, & iustitia germinet simul.] In tex. Lxx. καὶ δικαιοσύνην ἀνατειλάτω ἅμα. sicut & vulgata: & iustitia oriatur simul: falsa antea, iustitiam, etiam in Græco codice.

Ipse ædificabit ciuitatem meam.] In tex. sic legi debere constat ex Hebræo יבנה & vulgata editione, & iam ipsi quoque Septuaginta transtulerunt οἰκοδομήσει. antea, ædificauit.

Ergo Deus in quo est Deus, dominus noster Iesus Christus rectius intelligitur, & verius: qui in euangelio loquitur. Ego & pater vnum sumus, & ego in patre, & pater in me est.] Hæc postrema verba, Ego in patre, & pater in me est, ex manuscriptis codicibus reposuimus. Sunt enim Ioan 14. & Hieronymi sententiam melius probant.

Iste Deus, qui ostendit terram, & fecit eam: ipse parauit eã.] In tex. Lxx. διώρισεν. est in Græco, & Medicæus codex, separauit, legit, non parauit, & ita nos emendauimus.

Quis auditum fecit hoc ab initio, ex tunc prædixit illud.] In tex. sic ex vulgata & Hebræo restituimus: olim prædixi.

Cap. XLVI.

Confractus est Bel, contritus est Nabo, &c] Consequenter post vocationem gentium, & electionem credentium ex Israel, idola corruisse testatur. Cecidit, cecidit, siue confractus est Bel: quem Græci Belum, Latini Saturnum vocant.] Deerant olim duæ primæ voces, consequenter post, & pro, Latini, legebatur, id est, in hunc modum. Quem Græci Belum, id est, Saturnum vocant. Nobis lectio nostrorum codicum magis placuit, quippe cum Saturnus Latinũ sit nomen, dictus quod annis saturetur, Græci similiter κρόνον quasi χρόνον illum appellant. Nos de hac re in originibus Italiæ multa.

Cap. XLVII.

Illudque quod in Iudicum libro de Samson scribitur, ad molam eum à Philisthiim esse damnatum, hoc significare volunt, quod pro sobole robustissimorum virorum hoc in Allophylas A *mulieres facere sit compulsus.*] Samsonem veluti admissariũ quendam equum ad gignendos robustissimos viros à Philistium coactum, ex Hebræorum sententia, significare ait illius ad molam admotionem: & hoc quia molere pro coire exponunt. Antea falso robustissimus, pro robustissimorum legebatur. Nos locum ex tribus codicibus restituimus.

Denuda turpitudinem tuam, pro quo Lxx. transtulerunt ἀνακάλυψαι τὸ κάλυμμα, id est, reuela operimentum: Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit שבליך. Aquila צמתך Symmachus τὴν σιώπησίν σου, quod nos exprimere possumus, taciturnitatem tuam, quod taceri debeat præ verecundia: quod qui- B *dem & in cantico canticorum legimus: vbi sponsæ pulchritudo describitur, ad extremum infert: Absque taciturnitate tua: Nolentibus qui interpretati sunt, transferre nomen, quod in sancta scriptura sonaret turpitudinem.*] Cant. 4. vbi nos habemus, absque eo quod intrinsecus latet, in Hebræo legitur מבעד לצמתך quod Lxx. verterunt ἐκτὸς τῆς σιωπήσεώς σου. Absque taciturnitate tua: intelligentes hanc vocem צמתך pro pudendis: quam tamen hîc pro velo, seu operimento acceperunt: In quem sensum Theodotio simile verbum Hebraicum posuit שבליך, id est, vestimentum: Hebræi tamen hodie vtrumque locum (alibi enim hæc vox non repetitur) pro crinibus interpretantur. Cant. 4. oculi tui columbarũ, qui sunt intra crines tuos. Vide quantum interpretationi- C bus recentium Iudæorum (ex quorum sententia à Germanis tot λεξικὰ Hebraicè consarcinata sunt) fidere debeamus. Innumera sunt propemodum verba, quæ aliter Lxx. item Aquila, Theodotio, & Symmachus, viri absque vllo dubio Hebraicæ linguæ peritissimi, quam Hebræi nostri temporis, suo Kimchi auctore, faciant, exposuerunt: Cum tamen Lxx. non solum omni antiquitate teste, peritissimos, sed etiam in inueniendis Græcis nominibus, quæ Hebraicis proprie & ad amussim responderent, diuino veluti numine afflatos egregie testatur Philo libro secũdo de vita Moysi. Hoc diximus, vt tot recentium interpretum in sacris Bibliorum libris petulantia aliquo modo compescatur, & antiquam Diui Hieronymi editionem non ita superbè contumeliosèque, vt faciunt, aspernentur: Hebraici enim D codices non solum mutati, & ex punctis literarumque similitudine viciati ab eo tempore sunt multis in locis, sed innumera fere verba aliter illius sæculi Hebræi quam nostri faciant, exponebant. Confer veterum recentiumque interpretationes, & verum esse quod dicimus, certo reperies: Quod autem subdit Diuus Hieronymus צמאך interpetari sitiens tuus, pro צמתך ipse vocem, sublato scilicet א intelligit.

Senis aggrauasti iugum.] In tex. Lxx. τοῦ πρεσβυτέρου: Olim, seni.

Vt qui salutem aliis promittebant, sua ignorarent supplicia.] Ignorabant, antea.

Sta nunc in incantationibus tuis, & in multis maleficiis tuis, quæ discebas ab adolescentia tua, si prodesse tibi possint.] In E tex. Lxx. εἰ δυνήσῃ ὠφεληθῆναι. sic etiam in vulgata: si forte quid prosit tibi. Antea, Quæ non prodesse tibi possunt.

Cap. XLVIII.

Qui iuratis in nomine domini.] In tex. sic ex vulgata & Hebræo: iurastis, olim.

Et de aquis, inquit, Iuda existis σπερματικώτερον aquas vocans pro semine.] Id est pro semine ponit aquas, quæ maius habent corpus, quam habeat ipsum semen.

Quæ audisti, vide omnia. Vos autem non annunciastis.] In tex. חזה est in Hebraico, & in vulgata editione, similiter, vide: F antea vidi.

Dextera mea mensa est cælos, ego vocabo eos, & stabunt simul.] In tex. sic vulgata & Lxx. In Hebræo est קרא voco, & ita legere videtur Hieronymus, dum ait. Vocat autem cælos, vt eius pareant iussioni. Vocaui, prima lectio erat.

Cap. XLIX.

Sanctificate eum qui despicit animam suam, qui abominationis est gentium, seruorum principum.] In tex. Lxx. τὸν

ἐλαττούμενον τῇ ψυχῇ, τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων, Hieronymus. Cui inquit, interpretationi Aquila consentit, & ex parte Septuaginta, licet in eo mutauerint sensum & extenuauerint, quod pro gente gentes, & pro seruo, seruos interpretati sunt. Falso igitur antea singulari numero legebatur. Abominationi est gentium, qui seruus est principum. Hæc enim Hieronymi interpretatio est, non Septuaginta.

Reges videbunt, & consurgent principes, & adorabunt: propter dominum, quia fidelis est, & sanctum Israel, qui eliget te.] In tex. quia fidelis est, legitur in vulgata, & in Lxx. similiter *ὅτι πιστός ἐστιν*. in Hebræo tamen legitur אשר נאמן qui fidelis est. Nobis vulgata lectio magis placuit: eam enim Hieronymi fuisse non solum constat ex vulgata, quæ absque vllo dubio super prophetas ipsius est, sed etiam ex commentario, dum ait. Reges, quorum cor in manu Dei est, & ecclesiæ principes adorabunt te: quia fidelis est dominus sanctus Israel, qui eligit te.

Quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum portabit eos.] In tex. Hanc lectionem non solū probat Hebraica veritas, quæ habet ינהלם & Lxx. qui verterunt, *ἄξει αὐτούς*, ducet eos, sed etiam sex codices Bibliorum antiquissimi penes me manuscripti, duoque ex illis, quos Louanienses Theologi, & alij quos Gryphius secuti sunt, eam prorsus habent. Hieronymus ipse etiam dum Lxx. non reprehendit, nec inter suam & illorum versionem, differentiam (quæ vtique maxima fuisset, si vbi illi docet, ipse, potabit, transtulisset) ponit, proculdubio eam tuetur: ait enim: Ipse consolabitur, & reget eos: & deducet ad fontes aquarum, siue portabit, ad fontes, de quibus scriptum est: Benedicite domino de fontibus Israel. Constat enim ex sensu, potabit, non portabit hîc legendum esse. Nam quod hoc verbum נהל, quod potare nusquam significat, pro portare transtulerit D. Hieronymus, clare apparet Exod. 15. Et portasti eum in fortitudine tua נהלת בעזך Esa. 40. Fœtas ipse portabit עלות ינהל. Item, quod idem valet, pro sustentare. Gen. 47. sustentauitque eos anno illo, וינהלם בלחם Esa. 54. Non est qui sustentet eam אין מנהל לה. Linguæ Hebraicè, vt superius dicebamus, imperitia, dum quis ex sola verisimilitudine verbum examinat, & quo modo translatum sit, conicit, potabit pro portabit hîc supposuit, sicut Psalm. 41. fontem pro fortem, & supra 30. Vox pro Nox. simile quid Hieronymi tempore accidisse, ipsemet infra cap. 55. refert, dum exponit illa verba, Venite ad aquas, emite, & comedite. Ergo, inquiens, quod in quibusdam exemplaribus legitur: emite & bibite: ab imperitis scriptoribus immutatum est: qui putauerunt esse consequentius, si biberentur potius aquæ, quam comederentur.

Nunquid obliuiscetur mulier paruuli sui, vt non misereatur partus vteri sui.] in tex. Lxx, *ἔκγονα* est in Græco, quod Hebraicè dicitur בן, ipseque Hieronymus partum, non posteros interpretatur, propterea nihil mutatum, vt aliqui persuadebant.

Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meum.] In tex. Olim leuo, vt in Lxx. Nos ex Hebraico אשא & vulgata editione, leuabo reposuimus.

Quasi modo nati paruuli rationabile, & absque dolo lac desiderate.] 1. Pet. 2. *τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα*. Sic Augustinus & Hieronymus infra & cap. 55. & Petrus: Quo modo nati paruuli rationale lac desiderate: & cap. 66. Vt præberet eis duo vbera, nequaquam vt prius in Ægypto fracta & iacentia, sed integra, & virginali decore stantia, veteris ac noui instrumenti ad præbendum rationale lac. Antea corrupte legebatur, rationabiles, vt in quibusdam non emendatis Biblijs.

Respondit dominus suo aduentu omnia perpetranda, quod scilicet capta prius gentes, à gigante tollantur, & omnis illius supellex, vniuersaque spolia Apostolis diuidantur, impleto illo quod scriptum est: Rex virtutum dilecti, & species domus diuidere spolia.] Ita esse legendum satis ex loci continentia liquet, & in hanc sententiam scribit Lucas Euangelista. Vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet: propterea nos ita ex manuscriptis exemplaribus emendauimus. Olim vniuersaque familia Apostolis diuidatur.

An putas quia non possum rogare patrem meum, & exhiberet mihi modo plusquam duodecim legiones angelorum.] Sic legendum. Sunt enim verba ad Petrum. Olim, putatis. Necnon, vt exhiberet, pro, & exhiberet.

Quia iuxta est qui iustificat me.] In tex. Lxx. *ὅτι ἐγγίζει ὁ δικαιώσας με*. Olim, qui iuxta est, iustificat me.

Et in prouerbijs: Timea ostium cor intelligens.] Pro 14. *οἱ ὀφθαλμοὶ καρδία αἰσθητική*. Olim, os suum.

Cap. 51.

Et hoc considerate, quod cum vnus centum esset annorum, & sterilem haberet vxorem, multiplicauerint filios eius, quasi stellas cœli: ita vt numerum vinceret multitudo: Si ergo de vno homine tanta populorum nata sunt millia, quid mihi grande est, vt instaurem ruinas Sion?] Intelligit de Abraham, qui cum vnus esset, & ætatis decrepitæ, infinita tamen filiorum examina ex eo nata sunt: & hanc lectionem habebant tres codices manuscripti. Antea, quod cum vnius & centum esset annorum: cum potius Gen. 7. appareat nonaginta & nouem annorum fuisse cum apparuit ei dominus, & filium sibi nasciturum pollicitus est: qui centenario postea ei natus fuit: quemadmodum ipse dixit. Putas ne centenario nascetur filius.

Dicente nationibus Moyse in Deut. cantico: Lætamini gentes cum populo eius.] Deut. 32. Vbi nos habemus, Laudate gentes populum eius: & Lxx. *εὐφράνθητε οὐρανοὶ ἅμα αὐτῷ*. Lætamini cæli cum eo: In Hebræo legitur הרנינו גוים עמו. Quod hîc Hieronymus vertit, lætamini gentes cum populo eius, veluti legerit עם עמו, & eodem modo vtitur hoc testimonio infra cap. 56.

Qualis fuit & Abraham, qui rex appellatus est.] Vbi nos legimus Gen. 23. Audi nos domine. Princeps Dei es apud nos Lxx. legunt, *βασιλεύς*, id est, Rex.

Si *ergo de sanctis scriptum est. Non omnes quidem dormiemus, sed omnes immutabimur: Et in quatuor psalmorum titulis legitur, pro his qui immutabuntur, &c.*] Volens Hieronymus cælos non interituros, sed mutandos in melius probare, aptius est, vt hac vtatur lectione, quam nos ope etiam codicum reposuimus, quam priori. Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur: imo contrarium prope D. Hieronymo illa sensum contineret. Ambas autem has fuisse penes Apostolum Paulum 1. Cor. 15. ipsemet refert, & interpretatur scribens Minerio & Alexandro Tom. 3. epist, 152. in hæc verba. Quæritis quo modo dictum sit, & quo modo in prima ad Corinth. epist. Pauli Apostoli sit legendum: Omnes quidem dormiemus, non autem omnes immutabimur. An iuxta quædam exemplaria. Non omnes dormiemus, omnes autem immutabimur? Vtrumque enim in Græcis codicibus inuenitur: hæc ille. Neutra tamen harum lectio hodie in vulgata ecclesiæ editione inuenitur, sed ista: omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.

Cum autem cælum veterascat, & terra, consequenter & ea quæ cæli circulo continentur: & homines qui sunt habitatores terræ sicut hæc morientur: non in interitum sui, sed in abolitionem vilitatis antiquæ, & innouationem futuræ gloriæ.] Hoc est, non ipsi interibunt homines, nec corporū occidet substantia: sed antiqua tantū eorum vilitas abolebitur, cum scilicet ad futuram gloriam innouabūtur: & de animali, corruptiuo, & mortali corpore resurget corpus spirituale, incorruptiuū & immortale. Hoc diximus vt probaremus melius esse vt hîc legatur, in abolitionem vilitatis antiquæ, quēadmodū codicum monitu nos emendauimus, quā in absolutionē vilitatis antiquę. Abolitio enim magis conuenit morti, quā absolutio, præter quod de absolutione vilitatis antiquæ dicitur cum innouatio futuræ gloriæ nominatur.

Vt plantes cælos, & fundes terram.] Tex. sic vulgata editio, Hebraicum: & Lxx. Olim, impressorum oscitantia, vt reor, & effundas terram.

Pro Betasemicosta, reliqui interpretes, Orygem captū, & illaqueatum, transtulerunt: qui Hebraice appellatur תוא, quod genus bestiæ nascentis in eremo, inter mūda animalia in Leuitico & Deuteronomio ponitur.] Cum verum non sit in Leuitico cap. 11. vbi de esu mundorum, aut immundorum scribitur

animalium, aut alibi de Oryge fieri mentionem, non solum in vulgata & Hebraica veritate, verum nec penes ipsos etiā Lxx. quos sequitur D. Hieronymus, sed tantum in Deuteronomio cap. 14. (quippe cum quædam amplius hic quam ibi initio explicentur) vocem in Leuitico, vbi ab aliquo hæc non ita accurate expendente adiectam, cancellauimus.

Cap. LII.

Appellaturque ciuitas sanctuarij, hoc enim קדש *sonat. propter templum, quod in ea conditum fuit: siue sancti, propter notitiam Dei: vel sancta, quia sola in orbe terrarum acceperat legem.*] Nomen Hebraicum קדש kodes, vtique hic maxime necessarium, cuius loco duo exemplaria corrupte habebant, sodes, à nobis adiectum fuit.

Solue vinculum colli tui captiua filia Sion.] In tex. Lxx. τὸν δεσμὸν. vinculum, non vincula, vt olim.

Quia sic dicit dominus.] In tex. Lxx sic ipsimet Lxx. legūt, ὅτι οὕτως λέγει κύριος. Olim tamen. Quia sic dominus: sicut in commentario. Hic ædificabit ciuitatem meam correximus, pro ædificauit.

Appropinquate montibus æternis.] Hic locus est Micheæ 2. secundum Lxx. vbi nos habemus: Tulistis laudem meam in perpetuum.

Hoc quod Lxx. transtulerunt, ὡς ὥρα, *id est, sicut* Hora *super montes, sic pedes Euangelizantis auditum pacis.* Falso antea irrepsit, sicut pedes: res ex ipsis Lxx. quos citat, clare apparet.

Potest ὥρα *secundum Græcæ linguæ latitudinem, cura dici, & solicitudo, iuxta illud quod sanctus ait. Multiplicabis me in anima mea virtute tua. Pro multiplicabis me, in Græco dicitur* πολυωρήσεις, *quod est multa cura & solicitudine dignū habebis: & alibi. Secundum altitudinem tuam* ἐπολυώρησας *filios hominū: quod alijs verbis Græca dicitur* τὸν ὥραν ὥρασω: τουτ' ἐστι φροντίδος ἀξίωσας.] ὥρασι & φροντίδας Typographorum, vt reor, in curia prius legebatur: ὡράσω autem est secunda Aoristi media vox, ab ὡράομαι. Sēsus autem Hieronymi est: non absque causa bis in psalmis Lxx. vsos esse hac voce πολυωρεῖν. ab ipsis, veluti inuenta. Vbi scilicet nos habemus, multiplicare, & Hebraicè primo תרהבני, secundo הרבית legitur. Illaque ipse exponens, ait significare multa cura, & solicitudine quem dignum habere. ἐπολυώρησας enim, inquiens, idem est ac si diceres, τὸν ὥραν ὡράσω. Curam curasti, nouo verbo ab ὥρα, quod est cura, formato τουτ' ἐστι φροντίδος ἀξίωσας, quod est cura & sollicitudine dignum dixisti. ὥρα enim curam seu φροντίδα significat: ab eaque voce descendit, ὀλίγωρος, id est paruam habens curam: in quam sententiam dictum est à Platone: καὶ περὶ τῶν πλουσίων ὀλιγωρίαν ὥραν ἔχειν. & ab Æliano: homini posito ἐν μηδεμίᾳ ὥρᾳ in nulla cura: Inuenies autem & alios hanc vocem ὥρα iuxta accentuum varietatem, habere significatus: Tempus scilicet anni, partes diei, pulchritudinem corporis & εὐμορφίαν.

Ipse parauit siue reuelauit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium.] Non reuelauit, sed reuelabit, quod est ἀποκαλύψει. Septuaginta transtulerunt, quemadmodum & in Latino eorum codice legitur, & ita nos restituimus: Vulgatæ editionis præteritum tempus Lxx. versionem corrupit: Paulo infra, pro, saluabit sibi dextera eius, Psalm. 97. Græcæ vulgatæque editionis ope, saluauit, reposuimus.

Ecce intelliget puer meus: & exaltabitur, & glorificabitur valde.] In tex. Lxx. δοξασθήσεται. glorificabitur, erat antiqua lectio.

Cap. LIII.

Inglorius erit inter viros aspectus eius.] Sic supra in vulgata, quam citat editione cap. 52. prope finem. Voces, inter viros, deerant antea.

Iste est de quo supra legimus: Exiet virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: vt natiuitatis eius ascensum significet in mundo. Hæc trium codicum lectio perpulchrior est, quam illa prima: vt natiuitatem eius, & ascensum significet in mundo.

Vnusquisque in viam suam declinauit.] In tex. in viā suam, לדרכו, non in via sua, vt antea. Vulgata editio nobis fauet.

Propter scelus populi mei percussit eos.] In tex. hunc locum vulgatæ editioni, vt pro viribus semper conamur, accommodare nequiuimus, propterea quod ita est in Hebræo נגע למו, & sic etiam interpretatur Hieronymus. Lxx. autem dum aiunt: Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem, vulgatæ accedunt interpretationi, & forte pro נגע legebant נגע percussus seu flagellatus est: & pro למו habebant למות ad mortem: mihi profecto, vt ingenue fatear, magis placet vulgata lectio: Propter scelus populi mei percussi eum: Quæ Lxx auctoritati à D. Cypriano alijsque veteribus sanctis vsurpatæ, innitimr.

De quo Paulus loquitur: si enim cognouissent, numquam dominum gloriæ crucifixissent.] εἰ γὰρ ἔγνωσαν. 1. Cor. 2. Et sic verè legitur in vulgata editione. Falso igitur antea. Si enim credidissent.

In scientia sua iustificabit ipse iustus seruus meus multos.] Tex. sic legit, & interpretatur Hieronymus, eamque vt genuinam lectionem vulgata seruauit editio: עבדי similiter est in Hebræo, hic est seruus meus, facessat ergo vetus lectio, seruos meos.

Beniamin lupus rapax: mane comedet prædam, & ad vesperam diuidet spolia.] Sic ex Hebraico, quod citat, & ex vulgata editione hunc locum restituimus. Deerat enim antea vox, prædam, sicut paulo superius pro gentes, emendauimus, reges, in eo psalmi versu: Cum diuideret cælestis gentes in ea: Quippe cum reges legatur non solum in Lxx. quorum editione in psalmis ecclesia vtitur, sed etiam in Hebraica, & vulgatis codicibus.

Cap. LIIII.

Dilata locum tabernaculi tui, & pelles aulæorum tuorum fige.] In tex. Lxx. καὶ τὰς δέρρεις αὐλαίων σου πῆξον. Et paulo infra ipse Hieronymus. Dilatandum est ergo tabernaculum, & aulæ appellesque tendendæ. Vox, pelles, deerat antea.

Vt & humilior intelligentia vitæ teneat institutionem, exemplaque maiorum: & spiritualis atque sublimis de præsentibus nos transferat ad futura.] Spiritualis atque sublimis, scilicet intelligentia, quæ humiliori opponitur: spirituales atque sublimes corrupte legebatur antea.

Alioquin Paulus Apostolus dicit: Conclusit Deus omnia sub peccato, vt omnibus misereatur.] Sic alibi quoque hoc testimonium vsurpat, quod tamen à duobus Pauli locis collectum est. Roman. 11. Conclusit Deus omnia in incredulitatem, vt omnium misereatur & Gal. 3. conclusit scriptura omnia sub peccato: nisi dicamus quod est, in incredulitatē, ipsum ad sensum tantum respicientem, dixisse, sub peccato: Nos propterea nihil mutauimus.

Fundabo te in sapphiris, & ponam in iaspidem propugnacula tua.] In tex. amouimus vocem, in corrigentes, & ponam iaspidem: eo quod in Hebræo, Græco, & Latina editione non esset, nec Hieronymus ea in commentario vteretur.

Quatuor ordines intexti erant lapidum. Ordo primus habuit lapidem Sardium. Topazium Smaragdum: ordo secundus, Carbunculum, Sapphirum, Iaspidē: & post pauca. In quo notandū quod secundus ordo lapidū etiā in præsēti scriptura sit positus, Carbunculus, Sapphirus, & Iaspis. Necdū enim perfecta retinemus, nec ad prima peruenimus: Quia nunc per speculum videmus in ænigmate.] Quatuor ordines xij. recenset lapidem, de quibus tam in Exodo, quam in Ezechiele, nulla iniecta differentia, apud Lxx. scribitur: Secundum autem illorum ordinem non solum in illis duobus locis, verum & in hoc Esaiæ capite penes eosdē referri ait: Cur autem non primus, sed secundus tantū ordo penes Esaiā repetatur, rationē reddens, ait, Necdum enim perfecta retinemus, nec ad prima peruenimus. Digna profecto tanti viri ingenio emendatio, quam ex tribus manuscriptis Florentiæ codicibus nos reposuimus. Antea, nec ad patriam peruenimus, legebatur.

Qui nascitur iuxta Geneseos fidem, in terra Heuilat, vbi est aurum optimum, carbunculus & lapis prasinus.] Sic legimus Genes. 2. secundum Lxx. καὶ ἐκεῖ ἐστιν ὁ ἄνθραξ, καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος, inuerso prius ordine, lapisque carbunculus, & prasinus.

Porro

Porro sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cæli habet similitudinem & superioris aeris.] Venustior hæc nostrorum codicum lectio, quam vetus: Cæli habet similitudinem, & supra nos aëris. Socratis autem quod ex Aristophane citat carmen, à Suida quoque recensetur, dum quid significet *περιφρονεῖν*, enarrat.

Iaspidum multa sunt genera: alius est enim smaragdi habens similitudinem: qui reperitur in fontibus Thermodoontis fluminis, & vocatur Grammatias, quo omnia phantasmata fugari autumant.] Vbi nos reposuimus, Grammatias, vacuus erat locus, inanisque lacuna penes Germanam impressionem: At ex nostris manuscriptis codicibus quidam Amethystus, alij Grammatias habebant. Nobis propterea magis placuit Grammatias, quod ea quæ de Grammatia inter Iaspidum genera scribit Plinius, optime cum his quæ Hieronymus refert, conueniant: ait enim ille lib. 37. cap. 9 Totus vero oriẽs pro amuletis traditur gestare eam, quæ ex iis smaragdo similis est, & transuersa linea alba media præcingitur, & Grãmatias vocatur: quæ pluribus, Polygrammos: Nam circa Thermodoontem quoque amnem cæruleam Iaspidem, cuiusmodi hæc est, reperiri, idem Plinius cap. 8. eiusdem libri describit.

Excessimus breuitatis modum, qui vtilis est in omnibus quæ dicenda sunt: nequaquam nos iuxta Hebræos, & nostros semiiudæos in terra, sed in cælis vrbem Dei quærendo, quæ in Christo monte sita latere non potest. Inepta porsus antiqua lectio: Vrbem Dei quærere.

De quibus & in psalmis dicitur: Dominus sapientes facit cæcos. Sic legunt Lxx. hoc est *σοφοῖ*. Psalm. 145. vbi in Latinis codicibus legitur: dominus illuminat cæcos, quod est Hebraicè *עִוְרִים*.

Et omnis vox surget contra te in iudicium: omnes eos vinces] Constat ex ipsis Lxx. quorum verba sunt hæc, ita esse legendum. Antea & omnis vox, quæ surget contra te in iudicium.

Cap. LV.

De his aquis clamabat in templo: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Qui biberit de aqua, quam ego dedero ei, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.] Quamuis non ita à Ioanne Euangelista positum sit hoc testimonium, sed potius hoc modo. Si quis sitit veniat ad me, & bibat: Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ (verba enim illa: Qui biberit de aqua, quam ego dedero ei: sunt verba ad Samaritanam dicta) nil tamen sine codicibus immutare ausi sumus: iungit enim interdum Hieronymus loca, vt paulo ante dicebamus, nec verba, aut verborum ordinem, sed sensum tantum respiciens, eiusdem materiei testimonia in vnum coaceruat.

Quare emitis pecunia, non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate.] In tex. Lxx. sic habent Lxx. *ἵνα τί τιμᾶσθε ἀργυρίου καὶ οὐκ ἐν ἄρτοις*, & vulgata similiter aditio: Quare appenditis argentum, non in panibus. Propterea miror cur hæ voces, non in panibus, omissæ à Germanis fuerint.

Ecce testimonium in gentibus dedi eum: principem & præcipientem gentibus: Ecce gentes, quæ nesciebat te, inuocabunt te.] In tex. Lxx. Alterum, ecce, ex ipsis Lxx. *ἰδοὺ ἔθνη* reposuimus sunt autem & in Hebræo, vulgataque editione. Supra quoque in commentario addidimus vocem, viuam, vbi dicitur. Tu petisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.

In semine tuo benedicentur omnes gentes. Quod Paulus Apostolus edisserẽs non dixit, ait In seminibus, sed in semine tuo, quod est Christus. Mutilum prius hoc Pauli testimonium erat: deerant enim hæ duæ voces, omnes, & tuo.

Propter quæ dicitur ad credentes. Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Ac ne hoc putaremus posse sufficere, statim supra iungit: Resistite diabolo, & fugiet à vobis: De quo & Petrus dixeras. Aduersarius vester diabolus, sicut leo circumiens, quærit quem deuoret: aduersum quem resistite, confortati fide.] Mirum est quam deprauate hæc testimonia adducerentur. Primo pro supra iungit, legebatur, subiungit, cum tamen in epistola Iacobi prius ponatur, Resistite diabolo, quam appropinquate Deo, in hunc videlicet modum. Subditi ergo estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet à vobis; Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Sequebatur deinde. De quo supra dixerat: Aduersarius vester diabolus, &c. Veluti eiusdem Iacobi essent hæc verba, quæ tamen Petri Apostoli sunt: Nec quis dicere poterit, Deum scilicet hóc supra dixisse per Petrum, si scierit ipsomet etiam Hieronymo in celebri illa ad Paulinum epistola teste, Iacobi epistolam præcedere, non subsequi Petri epistolas: Et cui dubium erit ita vt diximus esse legendum in Iacobo, quemadmodum legit ecclesia, cum appropinquare Deo nequeamus, nisi prius resistamus diabolo? dispereant ergo qui tam primario Ecclesiæ viro tantum obliuionis facessunt negotium.

Interrogamus eos, qui simplicem tantum sequuntur historiã, & elixas carnes agni comedunt.] Scriptum est de agno Exod. 12. & edent carnes nocte illa assas igni, & azymos panes cum lactucis agrestibus. Non comedetis ex eo crudũ quid, nec coctum aqua, sed assum tantum igni. Hieronymus diuine profecto eos edere agnum coctum aqua, siue elixum interpretatur, qui nudam tantum scripturæ sectantur historiam, & omnem respuunt Tropologiam, sacratioremque intelligentiam: Quemadmodum Nouatores faciunt, qui soli inhærent, & mysticum abdicant sensum: & quod miserabilius est, nec ipsum etiam elixum comedunt agnum, cum eius in Eucharistia denegent corpus, sed vmbram tantum eius, figuramque sectantur. Olim, hic non agni, sed sanguine legebatur: quæ lectio falsa est, & inepta. Vetustissimus Brixiæ codex nos monuit.

Cap. LVI.

Efficiamur cum eo vnus spiritus, impleamusque sabbata delicata.] Sic legunt Lxx infra cap. 58. *σάββατα τρυφερά*. Sabbata delicata, & ita ibi legit, interpretaturque D. Hieronymus. Olim dedicata.

Quis hæc dicit dominus Eunuchis, qui custodierint sabbata mea, & elegerint quæ ego volui.] In tex. vulgata editio incorruptam Hieronymi seruauit interpretationem, quæ ex Hebraico hausta est, nos secundum eam locum hunc restituimus. Prius, si custòdierint, & vox ego, deerat.

Qui ergo hæc fecerit, adducet eum Deus in montem sanctum suum.] Sic in Hebraico, sic in vulgata: item in Lxx & tribus codicibus: cum prius legeretur in monte sancto suo; sicut inferius corrupte legebatur. Hostia laudis glorificauit me. Et in alio loco. Immola, &c.] pro glorificabit. Et in eodem loco, vtrumque enim est in psal. 49.

Et canes impudentis animæ ignorauerunt saturitatem.] In tex. Lxx. *ἀναιδεῖς τῇ ψυχῇ*. Ita Hieronymus in commentario, & Latine locutionis proprietas. Olim, Et canes impudentes, animæ ignorauerunt saturitatem.

Hoc est quod supradixi: Nescierunt saturitatem: nec præterita voluptate satiati sunt, sed futuras delicias parant.] Trium codicum hic sensus melior quam olim, satiantur.

Cap. LVII. In proœmio Lib. 16.

Nimirum hoc illud est quod alijs verbis propheta demõstrat. Beatus qui in aures loquitur audientium.] In præfatione locus est in sapientia Iesu filij Sirach cap. 25. *μακάριος ὃς εὗρε φρόνησιν, καὶ ὁ διηγούμενος εἰς ὦτα ἀκουόντων.* Vbi nos legimus, Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarat iustitiam auri audienti. Vocat autem prophetam latiori nuncupatione, quemadmodum ita etiam Hieremiæ 1. vocat Auctoré libri sapientiæ, quem Philonem fuisse ipsemet docuit. Alio enim, inquit, propheta loquente didicisti. Cani hominis sunt, sapientia eius.

Tres autem versiculos qui sequuntur, &c. In Esaia propheta reperi.] Olim falsa Latinitate, Tres autem versiculi. Sicut infra, Quod absque auctoritate scripturæ positum non putabant: pro in scriptura, ex tribus codicibus emendauimus. Hoc est non putabant à Paulo Apostolo prolata testimonia, quæ non haberent scripturæ auctoritatem.

In Hebraico non haberi, nec esse in Septuaginta interpretibus, sed in editione vulgata, quæ Græce κοινὴ dicitur, & in toto orbe diuersa est.] Diuersa vetus lectio, quam dispersa, quæ erat altera lectio, magis placuit. Intelligit autem de vulgata eo

tempore sacrorum Bibliorum editione: quæ κοινὴ, id est: communis vocabatur, & vbique in orbe diuersa erat. Hoc est varia, nec sibi vsquequaque consentiens, sicut accidit nostræ à multis annis. Hæc autem prorsus altera quam sincera Lxx. erat interpretatio. Propterea autem ait in toto orbe esse diuersam, quod trifaria varietate esset in vsu. Ægyptus enim Hesychij emendatione vtebatur: Constantinopolis vsque ad Antiochiam Luciani: mediæ inter has prouinciæ Origenis. Prodierant autem omnes à Lxx. versione variè diuersèque à prædictis correcta. Vide lib. 2. contra Ruffinum & epist. 135. ad Suniam, & Fretelam in principio.

Siue vt in Hebræo scriptum est. Immolate homines, vitulos adorantes.] Hanc esse veram lectionem, pro vt est in Hebraico, vulgata fatetur editio, ipseque Hieronymus late eam confirmat in commentario cap. 13. super Oseam: Propterea falso legebatur antea. Immolantes homines, vitulos adoratis.

Obtulisti sacrificium numquid super his non indignabor? Hanc veram ex Hebraico lectionem, quam Lxx. etiam secuti sunt, vulgata retinuit editio. Prius vox negationis deerat. Tres manuscripti codices me monuerunt: sicut infra, conuersi pro conuersæ substituimus.

Et ambulauit mærens in via cordis sui.] In tex. Vagus legitur in vulgata, non mærens: mærens enim, siue contristatus, quod est Græcè στυγνὸς Lxx. editionis est: Neutro modo legit ipse Hieronymus, sed potius conuersus, cui vox Hebræa שובב optime respondet: ait enim. Et ambulauit mærens, siue conuersus in via cordis sui: vt non ad faciem hominum, sed in corde ageret pœnitentiam. Propterea videns vias conuersionis eius, sanaui vulnera, quibus eum ante percusseram. Nos igitur Hieronymum secuti pro mærens, substituimus, conuersus.

Dans pacem super pacem his qui fuerant longe, & qui prope: id est, qui non habuerant legem, & prophetas, & qui ante susceperant, suscepit eos, atque sanauit.] Deus enim, ait, pacem dedit tam iis qui longe, quam iis qui fuerant prope: hoc est tam gentibus, quæ legem non susceperant, quam Iudæis, qui eam susceperant. Vetus autem lectio in qua deerant hæ duæ voces, id est qui, intelligi nullo poterat modo.

Cap. LVIII.

Nequaquam mortem metuens, nec impiorum truculenta conuitia.] Hanc trium codicum lectionem magis probauimus quam Transalpinam, reticula, & conuitia.

Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. In text. sic vertisse Hieronymum satis ex ipsumet Hieronymo hic in commentario appareret: veruntamen hoc esse vulgata quoque probat editio.

Et comedistis fructum mendacij.] Mirum est quam omnia tempore & incuria corrumpantur: frumentum pro fructum hîc legebatur: Qui locus est Osee 10. cum tamen Lxx. habeant καρπὸν, Hebraicum פרי, & recepta apud Latinos editio, fructum.

Non ta e ieiunium elegi, & diem humiliare hominem animam suam.] In text. Lxx. καὶ ἡμέραν ταπεινοῦν ἄνθρωπον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Aufer verbum, hominem, & videbis quam manca esset Transalpina editio.

Quos videris non habentes calorem fidei, sed extra ecclesiam frigoribus infidelitatis algêtes, inopes atque peregrinos induc, ait, in domum tuam, id est in domum ecclesiæ: & operi incorruptionis pallio.] Olim, induc, ait in domum ecclesiæ. Vetustissimus Brixiæ codex nostram lectionem habebat. Nos autem eam magis probauimus, quod sensus esset sacratior, licet antiqua quoque non displiceat.

In eo enim loco vbi supra iuxta Lxx diximus: dissolue obligationes violentarum cautionum: pro vno verbo חמוטה sciamus eos posuisse violentas cautiones.] Violentarum commentationum perperam legebatur antea: error patet ex verbis. Ipse paulo superius στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων. obligationes violentorum tractatuum interpretatus est: & in ipsis Lxx. penes Latinos ibidem legitur. Dissolue obligationes violentarum cautionum: Non ignoro autem Hieronymum hanc vocem συνάλλαγμα secundum Græcæ linguæ proprietatem, etiam pro commutatione interpretatum, dum Tropologiam enarrans, dixit. Omnes enim qui hæreticorum vinculis alligantur, declinant à domina, quasi bos ductus ad victimam, & eligunt, atque commutant pro veritate mendacium: sed tamen sensum potius quam verbum transferens (quod Lucæ quoque 16. factum fuit, vbi pro γράμμα cantio similiter legitur.) lectionem alteram magis probat: vnde ait superius. Siue vt Lxx. manifestius transtulerunt, obligationes violentarum cautionum: quas nostri verbi ambiguitate decepti, id est συναλλαγμάτων commutationes pro chirographis interpretati sunt: significat autem chartarum fasciculos in quibus fæneratorũ calumniæ continentur, & opprimuntur pauperes ære alieno, hæc ille.

Vt hic cohibeat pedem suum in sabbatis, ne faciat voluntates suas: & diem sanctum domini sui commaculet voluptatibus.] Cum de voluptatibus iam dixerit, non incongruum fuerit si altera vice legatur voluptatibus, vt habent tres ex Florentia codices, & vti nos emendauimus: Nam veriorem hanc esse lectionem ipsemet statim ostendit, dum ait. Ne nos voluptas corporis, & libido succendant. Omnes enim adulterantes, quasi clibanus corda eorum.

Si *enim terra pertransibit, hæc vtique quam incolimus, quo modo in sæculum sæculi iusti habitabunt super eam? Ex quo discimus esse terram, quæ in sublimibus sita est.*] Insigni olim errore sic legebatur: Si enim terram pertransibunt, hanc vtique quam incolimus. Alludit autem ad illud: Cælum & terra transibunt.

Cap. LIX.

De quo ante iam dixerat: Iustus perijt, & nemo suscipit corde. Et viri iusti tolluntur, & nemo intelligit. A facie enim iniquitatis sublatus est iustus: erit in pace sepultura eius, ablata est de medio.] Locus est supra c. 5. ex quo hunc restituimus.

Legimus & in alio loco: Quasi vrsa raptis catulis: & in Daniele, regnum cruentum, in quo tres sunt ordines dentium, Vrsæ ferocissimæ comparatum,] Tria exemplaria legunt, in cuius ore tres sunt ordines dentium: eo scilicet modo quo Dan. 7. enarratur: in cuius scilicet vrsæ, alioqui si referamus ad regnum, melior lectio erit: In quo tres sunt ordines dentium, vbi autem post paululum subdit. Expectabunt iudicium, & non erit, salutem subauditur expectabunt, & non erit: quia longe migrauit ad gentes: Clare ostendit in text. legendum esse: expectabimus iudicium, & non erit: Quod est Hebraicè נקוה, vti nos emendauimus, & non expectauimus.

Et saluauit sibi brachium suum: & iustitia eius ipsa confirmauit eũ. Indutus est iustitia vt lorica: & galea salutis in capite eius.] Tex. ita ipsemet Hieronymus legit, & hãc lectionem ex Hebraico haustam vulgata conseruauit editio. Olim, saluabit, & galeam.

Non recedent de ore tuo, & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui.] Sic legitur in Hebraico, & penes ipsum Hieronymum in commentario, & hanc lectionem secuti sunt Louanienses Theologi: antea & de ore feminis feminis tui.

Vt omnis per seriem generatio demonstretur: quod scilicet gratia prophetarum in Apostolos veniat, & in eos qui de Israel per Apostolos credituri sunt.] Maxime corruptus erat hic locus quippe cum sic legeretur. Quod scilicet gratia prophetarum in Apostolis veniat, & per eos qui de Israel per Apostolos credituri sunt.

In Procemio lib. xvij.

Denique quod difficile in alijs reperitur, hic psalmus etiã in Samuelis seu regum historia continetur.] Loquitur de psalmo 17. cuius initium est: Diligam te domine fortitudo mea. At insigni antea errore deturpatus erat hic locus, & qui sanctissimum virum ignorantiæ & obliuionis labe maxime commacularet: sic cuique impune licuit veterum ecclesiæ procerum scripta corrumpere. Legebatur enim hoc modo. Hic psalmus tam in Samuelis, quã in dierũ historia continetur: Cum falsum sit hunc psalmum in dierum historia reperiri: quippe cum in ea psalmus tantum centesimus

centesimus quartus, qui incipit. Confitemini domino, & inuocate nomen eius, inueniatur 1. Par. 16. Psalmus autem 17. reperitur 2 Reg. 22.

Rursumque octaui addito sacramento, tricesimum sextum psalmum efficit literatum, cuius principium est: Noli æmulari in malignantibus. Literatum vocat psalmum, quod eius versus apud Hebræos duobus sub vna litera sæpius comprehensis, ab alphabeti literis ordinate incipiant, non secus quam in lamentationibus Hieremiæ factum sit, vsquequo totius alphabeti literæ compleantur. Quæ compositi veluti metri ratio clare ostendit quam corrupti sint hodie Hebraici Bibliorum codices: Velint enim nolintque Hebræi, necesse est vt fateantur, deesse apud eos hoc in psalmo versum qui a ע litera incipiat. nisi ea duo verba, quæ in Græca Latinaque editione repetiuntur, hoc est, iniusti punientur, quæ sunt penes Lxx. ἄνομοι δὲ ἐκδιωχθήσονται, reponantur. Hoc autem Hebraicè erunt עולים, seu עשקים, aut verius עשוקים: & pro punientur יפקדו. Quippe cum עשק iniquitatem significet Psalm. 61. & nequitiam. Psalm. 72. & עשוק calumniatorem sonet Iob 35. quod est עשק Psalm. 71. עריץ autem, quæ vox fortem robustumque signat, pro violento sumitur Iob 27. Emendauimus etiam hic, reuelabit, pro reuelauit condensa: & facit pro fecit: ibi Diluuium inhabitare facit.

Cap. LX.

Filij tui de longe venient: & filiæ tuæ lac sugent.] in tex. *ita vertit Diuus Hieronymus (vt late aperit in commentario hic & infra eodem capite) exponens illud: Pro eo quod fuisti derelicta.*] Verba Hebraica, בנותיך על צד תאמנה, quæ Lxx. transtulerunt, αἱ θυγατέρες σου ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται, filiæ tuæ super humeros portabuntur: veluti alijs verbis dixerit, super latere nutrientur: אמן enim nutritium significa Numer. 11. Item 4. Reg. 9. & Esa. 49. sicut אומנת nutrix 2. Reg. 4. & צד latus sonat. Hanc autem Hieronymi versionem, tres tantum ex omnibus, quos viderim Bibliorum manuscripti codices retinuerunt: duo ex monasterio Montis Cassini, & tertius qui nimia antiquitate multis in locis legi vix potest, ex cœnobia Augustinianorum, quod Carbonaræ nuncupatur Neapoli. Hi enim habent: De lacte sugent: Vbi nos in vulgata: De latere surgent. Vide quæ scripsimus infra c. 66.

Habentes in muneribus principalia, aurum sensum, & thus odoris optimi.] Millies D. Hieronymus aurum pro sensu, & argentum pro eloquio interpretatur supra capite 3. Et murenulas, quæ auri atque argenti texuntur virgulis: sensu videlicet, & sermonibus scripturarum. Hier. 4. Si mooih ornaueris aureo, id est meditationem habueris sensus & intelligentiæ spiritualis, & 10. Iactant grandia, & ad decipiendos singulos quosque quasi aureis sensibus, & eloquiis argenti splendore fulgentibus, imperitorum obstringunt aciem, Ezech 38. Ao putas te argentum, & aurum, quod in eloquio sensusque intelligitur, ecclesiæ possessurum? Dan. 5. Aurei mihi videntur, qui seculari ratione compositi sunt. Argentei, qui habent eloquij venustatem. Perperam igitur antea legebatur, aurum, incensum, & thus odoris optimi: quid enim hîc faceret vox incensi, quæ eadem est cum thure, cum solum de auro thureque tractetur, de illis scilicet verbis, Aurum, & thus deferentes? Dixit autem aurum sensuum, sicut infra cap. 65. vocauit frumentum sensuum, dum ait. Donec multo labore, atque industria mereantur ad frumentum sensuum peruenire.

Inter cetera quibus ditatur ecclesia, & vrbs saluatoris extruitur: alienigenæ quoque, & filij peregrinorum ædificant muros eius.] Alia lectio, quibus ædificatur ecclesia: quæ magis placuit, propter quod magis cõgruat verbis, quæ interpretatur: Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos: propterea quod ditari antequam ædificetur vrbs nequit.

Tunc intelliges, cum videris eloquentissimos adduci ad fidem Christi.] Prius, cum intelliges: paulo superius reposuimus duas voces necessarias, Deus & Ecclesiam.

Gentes autem, & reges earum qui seruire ecclesiæ noluerint, bonam & vtilem seruitutem, vt in Apostolicam transferantur dignitatem: peribunt.] Transferant, falso antea legebatur.

Quibus breuiter respondendum est, quod pseudoprophetis & peccatoribus sol occidat meridie: & è contrario timentibus dominum semper oritur sol iustitiæ. Quare non semper sanctus ille, qui dicit: Ego sum lux mundi: qui lucet in tenebris.] Nisi ope vetustissimi Brixiani codicis expunxissem hæc quatuor verba, Quare non semper sanctus: quis hunc locum intelligere potuisset?

Cap. LXI.

Prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum: dimittere fractos in libertatem, &c.] In text. Lxx. Dimittere fractos in libertatem, quod Græcè ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Olim, deerant, omissæ, vt arbitror, à Germanis, quod in Græco codice Septuaginta impresso non reperirentur. Nos ea ex Luca Euangelista, qui, vt erant olim in Lxx. citat illa cap. 4. & ex Diuo Hieronymo hic in commentario reposuimus: cuius auctoritate innixi, in libertatem diximus, quod est ἐν ἀφέσει in remissionem. In commentario quoque. dum hoc testimonium ex Euangelio Lucæ refertur, restituimus hæc etiam verba, sanare contritos corde: cum ea non solum Lucæ 4 sed hîc etiam penes Lxx. sint. Voces autem, Deo nostro, ex ipsomet Hieronymo supra cap. 34. vt in Hebraico, & vulgata editione quoque inueniuntur, addidimus: correximus & alia quædam minutiora in hoc capitulo.

Sic dominus Deus profert iustitiam & laudem in conspectu omnium gentium.] In text. Lxx. ἀνατελεῖ. Olim, propter, non profert, impressorum, vt reor, incuria.

Cap. LXII.

Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os domini nominabit.] In text. nominabit ex Hebraico, Græco, & vulgata editione restituimus, antea nominauit.

Dicit & Apostolus, viri diligite vxores vestras, sicut & Christus Ecclesiam: Cumque in alio loco posuisset exemplum. Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna, intulit: Sacramentum hoc magnum est.] Male imperitus aliquis, aut sanctissimi viri memoriæ parum bene affectus, infarciuit hîc istas voces, in alio loco: cum illæ in eodem sint loco, Ephes. scilicet 5. paucis quibusdam interiectis verbis.

Et vocabunt eos, populus sanctus, redempti à domino.] In text. sic ex Hebraico, vulgataque restituimus editione, antea redemptus.

Ipsa quoque ciuitas nequaquam appellabitur derelicta. vt prius vocata fuerat: vel in Iudæis propter negationem, vel in gentibus propter idololatriam.] Negotiationem pro negationem, vetus erat lectio: falsa profecto. Mediceus codex me monuit.

Cap. LXIII.

Hic formosus in stola sua, violentia cum fortitudine.] In tex. Lxx. οὗτος ὡραῖος ἐν στολῇ, βίᾳ μετὰ ἰσχύος. sic transtulisse Lxx. refert ipsemet Hieronymus. Corrupte autem pro, hic legebatur sic, etiam in commentario, quippe cum Hebraicè sit זה, Græcè οὗτος, & Latinè iste.

Leuate portas principes vestras.] Psal. 23. ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν. Et in vulgata editione. Attollite portas principes vestras, antea principis vestri: & paulo superius, suscitauit: pro suscitabit: accubuisti vt leo, & quasi leæna, quis suscitabit eum?

Finito, vt nos arbitramur, primo, vt plerique existimant, secundo saluatoris aduentu: in quo subauditur iudicantis, imo pugnantis vox, suosque & populi sui aduersarios trucidantis, cruentus, victorque describitur: incipit alia περικοπὴ in qua ex persona populi propheta loquitur.] Miror si quis hunc intelligat locum: quem nec ipse Hieronymus pro suo agnosceret. Nos ex Brixianis codicibus ita restituimus. In quo sub habitu iudicantis, imo pugnantis, suosque & populi sui aduersarios trucidantis, &c.

לא Est negantis aduerbium, & pro, non, legi potest לו, ipse: vt sit sensus. In omni tribulatione eorum, ipse est tribulatus.] Olim, & pro non legi potest, & pro ipse: vt sit sensus.

Quare seduxisti nos domine de via tua sancta. In text. Septuaginta. Nescio quis hanc vocem, sancta, hic infarserit. deest enim non solum in Septuaginta qui hunc locum ita verterunt, verum etiam in Hebraico, & vulgata editione: nec illam ponit Hieronymus, dum infra cap. 65 initio hoc testimonium citat.

Seduxisti me domine, & seductus sum: tenuisti, & potuisti.] Locus est Hier. 20. in Græco est ἐδυνάσθης. corrupte igitur antea, tenuisti & potuisti.

Ecce ego seducam eam, & ponam eam quasi desertum (id est statuam eam sicut terram absque aquis) *& loquar ad cor eius: & dabo ei possessiones eius inde.*] Ita hunc locum, qui est Osee 2. ex LXX. & ipsomet Hieronymo super Osee restituimus: Verba enim illa, statuam eam sicut terram absque aquis, desunt non solom penes Septuaginta, sed etiam in Hebraico, & vulgata Latina editione: adiecta itaque existimo vti præcedentium verborum expositioné: facile corruptus est locus, id est, pro, &, reponendo. Peccatum est vbique multum à librariis circa ea testimonia quæ citat D. Hieronymus: dum enim illa à vulgata Latina, & non à Græca LXX. edioone petierunt, supposuere, vt cuiusque ingenio magis arrisit, multa: sic turbidam potant aquam, qui à riuis magis quam à fonte illam hauriunt.

Cap. LXXXXX.

Et in euangelio, Baptista Ioannes vidisse testatur cælos apertos: & spiritum sanctum super dominum in specie columbæ descendentem.] Testatur, melior lectio quam narratur, vt olim: scriptum est enim Ioan. 1. Et testimonium perhibuit Ioannes dices: Quia vidi spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum. Ex tribus codicibus sic emendauimus.

Et per hanc occasionem, multaque huiuscemodi, Hispaniarum, & Lusitaniæ deceptæ sunt mulierculæ.] Sicut in agris, Infelix lolium, & steriles dominantur auenæ; & Dei propter peccatum ita, spinas, & tribulos terra semper progignit: ita in sacro scripturarum euenit campo. Hîc enim pro Hispaniarum, spinarum, legebatur antea; nec per tot annos inuentus est aliquis diligens peritusque colonus, qui tam senticosum fruticem ligone eruerit. Vere autem locum à nobis purgatum non solum testimonio fuerint tres manuscripti codices, sed etiam ipsemet Hieronymus dum subdit. De quibus diligentissime vir Apostolicus scribit Hirenæus episcopus Lugdunensis & martyr, multorum origines explicans hæreseon, & maxime Gnosticorum: qui per Marcum Ægyptum, Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas deceperunt. Et vltra alios veteres Sulpitius Seuerus lib. 2. Namque tum primum illa Gnosticorum hæresis intra Hispanias deprehensa superstitio exitiabilis, arcanis occultata secretis: origo istius mali oriens ab Ægyptiis. sed quibus ibi initiis coaluerit, haud facile est disserere. Primus eam intra Hispanias Marcus intulit, Ægypto profectus, Mêphi ortus: huius auditores fuere, Agape quædã non ignobilis mulier, & Rhetor Elpidius. Ab his Priscillianus est institutus, &c. Emendauimus etiam in LXX. occurret quod est, *Cυναντήσει*, pro occurrit: quæ erat antiqua lectio. Quod autem hic Hieronymus multis contra scripturas apocryphas inuehatur, notent qui nostro tempore hæreticorum venenata pocula contra parentis ecclesiæ inhibitionem tam auidis epotant faucibus.

Et statim habebimus dominum respondentem: Deleui sicut nebulam iniquitates tuas, & sicut nubem peccata tua. Ad quê dicemus: ostende faciem tuam, & salui erimus.] Atque dicimus, nullo sensu legebatur antea. Nos exemplarium ope locum correximus.

In Procemio lib. xviij.

Qui tamen pleno intellectui non sufficient: & statim. Vt qua æstimaueris plana, & inoffensa currere lectione, sequentium rursum obscuritatibus inuoluantur.] Vetus lectio, pleno intellectu: & plena, pro plana.

Cap. LXV.

Veh qui potum dat proximo suo subuersionis turbidæ] Habac. 2. ὦ ὁ ποτίζων τὸν πλησίον αὐτοῦ ἀνατροπὴν θολερὰν. Sic transtulerunt LXX. verbum Hebraicum חמתך, id est ἀνατροπήν, subuersionem: sicut Theodotio transtulit, diffusionem, Aquila emissionem furoris, Symmachus furorem. Quinta editio subuersionem insperatam: Alij turbinem volantem, quidam amentiam turbidam: Ipse autem Hieronymus, fel: Nemo autem potionem, vt erat antiqua lectio. Vide Hieronymum, Habac. 2. Antea legebatur; Veh, qui potum dat proximo amico suo potionis turbidæ. Vbi autem statim ex psalmo. 88. citat. Locutus est in visione filiis tuis, secundum Græcam, vulgatam Luciani martyris editionem, quæ κοινὴ dicebatur, citat. In Hebraico enim, & vulgata Latina editione, sanctis tuis legitur, non filiis suis: secundum quod ipse ad Suniam & Fretelam latius refert.

Et Lot de Sodomis cum filiabus suis iustus eripitur, de quo in Catholica epistola scribitur, quod cruciaretur anima ipsius videntis nefanda committi.] Vtitur testimonio secundæ Petri epistolæ: Pro catholica, canonica prius legebatur. Hieronymus in cathalogo scriptorum Ecclesiasticorum. Petrus duas scripsit epistolas, quæ catholicæ nominantur: & Hieron. cap 1. Vnde & Petrus catholicam epistolam scribit aduenis, atque peregrinis Ponti, Galatiæ, & Cappadociæ: & in vita Iacobi, Iacobus vnam tantum scripsit epistolam, quæ de septem Catholicis est. Dictæ sunt autem catholicæ, quod non ad singulos, aut homines, aut populos, cuiusmodi sunt Pauli Epistolæ, sed generatim ad omnes conscribantur fideles, secunda & tertia Ioannis exceptis.

Non interficiet fame dominus animam iustam.] Locus est Pro. 10. οὐ λιμοκτονήσει κύριος ψυχὴν δικαίαν.

Beatus Apostolus Paulus, Christo in se loquente, scripturam veterem edisserens, Abraham Patriarcham non solum circumcisionis, sed præputij asserit patrem: hoc est duos ex eo populos esse generatos: & eum qui iuxta carnem natus fuerat, centenarius, propter Christum, qui de Abraham stirpe generatus est, in quem ille miserit manus, maledictioni perpetuæ subiacere.] Obscurus locus, & qui vix intelligi possit absque labore. Exponit prophetæ verba. Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit: Ait autem peccatorem centenarium, qui maledictus erit, Iudæorum populum, qui Abrahæ secundum carnem filius fuit, significare: eumque propterea maledictioni perpetuæ subiacere, quod iniecerit manus in Christum, qui de Abraham stirpe generatus est: quem puerum centum annorum interpretatur.

Hanc figuram docent euangelia, in quibus fertur tunc Hæmorrousam ægrotare cœpisse, quando nata est filia Archisynagogi, & quando ista sanata sit, statim illam esse mortuam.] Hoc dicit, quia filia Archisynagogi erat annorum duodecim, quando mortua est. Luc. 8. & Hæmorrousa annis duodecim fuerat in infirmitate, quando sanata fuit Matth. 9. Luc. 5. Et ita quando nata est filia Archisynagogi, ista ægrotare cœpit: & vbi ista sanata est, illa obiit mortem. Trahit autem diuino ingenio hanc similitudinem ad duos populos, Iudæorum scilicet, & gentium: quippe cum surgentibus ad fidem Iudæis, gentes ægrotare cœperunt: sanatæ sunt autem istæ, & ad fidem venerunt, cum Iudæi fidem in qua nati fuerant, perdiderunt: & ita vbi vnus desiuit, alter cœpit.

De his omnibus & in 68. psalmo sermo propheticus pollicetur, dicens: Quia Deus saluam faciet Sion, &c.] Olim, de his domibus: quæ vtique lectio falsa erat: non enim de domibus tantum in eo psalmo, sed de omnibus, quæ sunt hîc in Propheta, enarratur.

Quod sit hoc lignum vitæ, Salomon exponit manifestius: qui de sapiẽtia Dei disputans, ait: Lignũ vitæ est omnibus qui accedunt ad eam: & qui innituntur super illam, quasi super dominum firmitas.] Locus est Prou. 3. Vbi sic legitur in Græco: ξύλον ζωῆς ἐστι πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς καὶ τοῖς ἐπερειδομένοις ἐπ' αὐτὴν, ὡς ἐπὶ κύριον ἀσφαλής. Hieronymus ad sensum tantum citat, dum ait. Qui accedunt ad eam. Vnde Zachariæ 14. lignum vitæ est omnibus, qui appropinquant

quunt ei. Et Ezech. 36. lignum vitæ, inquit, est omnibus, qui requirunt eam: & cap. 34. Lignum vitæ est omnibus qui assumunt eam: & cap. 47. Lignum vitæ est omnibus credentibus in eam. Non enim accedentibus, assumentibus, seu credentibus est penes Lxx. sed ἀντεχομένοις, id est amplexantibus eam, siue adhærentibus illi: quod in vulgata editione dicitur, his qui apprehenderint eam, hoc enim est Hebraicè למחזיקים בה, & hoc modo locum citat infra Hier. 29.

Vt Publij pater in insula Melite, febribus, & dysenteria, qui morbi inter se contrarij sunt, Pauli precibus sanaretur.] Melitem insulam Maltam nunc vocant: quam equites sancti Ioannis, Rhodiani olim dicti, viribus plusquà humanis & laboribus incredibilibus, diuina freti ope, contra ingentem Turcarum classem, innumerosque exercitus illam oppugnantes, non diu tutati sunt. Fit de ea mentio Act. 28. Meleta legebatur antea, sicut alibi Mitylene: vtrumque falso, μελίτη Melite enim rectè dicitur.

Cap. LXVI.

Qui audit Deum, habitabit confidens, & quiescet absque timore ab omni malo] Abiet confidenter ἐπ' ἐλπίδι est in Græco Prou. 1. in spe. καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ corrupte legebatur prius, quiescet absque timore, & omni malo.

Et dominus elegit illusiones, siue illusores eorum: quæ Hebraice dicuntur תעלליהם, id est, ἐμπαίγματα.] Ita ex ipsis Lxx. emendauimus, cum prius ἐμπαίκτας legeretur, aiunt enim illi. καὶ ἐγὼ ἐκλέξομαι τὰ ἐμπαίγματα αὐτῶν. Et ego eligam illusiones eorum. Hoc autem verbo vsi sunt etiam Psalm. 37. Et lumbi mei impleti sunt ἐμπαιγμάτων illusionibus.

Dixerunt fratres vestri qui oderunt vos; & abiiciunt propter nomen meum.) Text abiiciunt, non abiicerunt, vt antea, legendum est: nam & vulgata editio seruat hoc tempus, dum legit. Dixerunt fratres vestri odientes vos, & abiicientes propter nomen meum. Et Hieronymus dum ait. Quod oderunt & separant vos: In quem sensum Lxx. habent. Qui oderunt vos, & abominantur: Nec mirum eum sic quoque in Hebraico legatur שנאיכם מנדיכם. Emendauimus quoque in ipsis Lxx. ex Græco hîc, confundentur pro confundantur, & effugit, pro effugiat.

Clamore resonante de Hierusalem, & templo eius, quando obsessa, atque subuersa est: & inimicis Christi, qui eum regem suscipere noluerunt, recipientibus pro impietate sua, atque blasphemiis æterna supplicia.] Eum pro Deum ex Brixianis codicibus restituimus, eum scilicet Christum.

Peperit igitur Sion, hoc est reliquia ex Israel, & Apostolorum credentium fides, masculum dominum saluatorem: qui in toto simul orbe generatus est. Quod nullus audiuit quod nulla narrat historia, vt alicuius doctrina, omnes in breui tempore crederent nationes.] Corruptus erat hic locus, & intelligi non poterat. Legebatur enim sic. Qui in toto simul orbe generatus, quod nullus audiuit, quod nulla narrat historia, aut alicuius doctrina, vt omnes in breui tempore crederent nationes. Vides quam paucis mutatis suo nitori sit redditus. Tres ex Florentia codices suppetias nobis subministrarunt.

Nonne ego feci parturientem & sterilem: id est quæ prius fuerat sterilis, postea parturiuit, & peperit.] Deerat hîc verbum, id est. Constat ex ipsa lectione, locum apte emendatum.

Ecce ego declino super eam quasi fluuium pacis, & quasi torrentem inundantem gloriam gentium, quam sugetis. Ad vbera portabimini; & super genua blandientur vobis.] Hic locus diu me torsit: legebatur enim antea: Ab vbere portabimini: quam lectionẽ multi ex manuscriptis sacrorum Bibliorum codices retinent. Impressi autem omnes veteres constanter legunt. Ad vbera portabimini. Augebat dubietatem, quod Hieronymus in Commentario neutram videtur agnoscere lectionem, sed illam potius, quæ Lxx. est, & magis Hebraicæ veritati adhæret, quam nos quoque primu secuti sumus: hoc est. In humeris portabimini: quod est Hebraicè על צד תנשאו, & Græce ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται, in humeris portabuntur. Tandem post longam mentis concertationem, vulgatam Hieronymi editionem retinere magis placuit. Cum forte verius sit, non quid ipse, sed quid Lxx. transtulerunt, eum in commentario posuisse. Huic autem sententiæ minime aduersatur, quod צד, latus non vber significet: quippe cum vber שד dicitur, aut דד. Nam etsi non ignorem Hieronymum צד vbique pro latere vertisse: vt Gen. 6. Exod. 25. 26. & 1. Reg. 20. ינק tamen præcedens verbum, quod sugere significat, mouere potuit sanctissimum virum, vt latus pro vbere hîc acciperet, quemadmodum accepit supra cap. 60. vbi illa verba על צד תאמנה, hoc est. In latere nutrientur, ipse transtulit, lac sugent. Portari autem ad vbera magis proprium est, quam portari ab vbere: Cui significationi vox על minime contrariatur. Nam illa quoque, ad, interdum significat, vt Psalmo 17. Clamauerunt nec erat qui saluos faceret על יהוה. Ad dominum, nec exaudiuit eos. Ab vere autem minime illum transtulisse reor, nisi præcedenti verbo vber iunxisset, dicens: quam sugetis ab vbere. Portabimini, &c.

Postquam filij & habitatores eius vberibus fuerint consolati, & lactis abundantia ad delicias peruenerint veritatis, per quas introitur ad gloriam Dei.] Introitur Medicei codicis lectio, melius est quam peruenitur: exponit enim mystice illa Lxx, vbera: Vt postquam suxeritis, delectemini ab introitu gloriæ eius.

In humeris, de quibus & in priori prophetia dictum est: & quos Iacob interpretatur filio suo Issachar. Quia supposuit humerum suum ad laborandum, & vocatus est vir agricola.] Olim imprecatur, pro interpretatur, impropie legebatur. Interpretatur enim Iacob suum illud dictum: supposuit humerum, ad labores scilicet: vt late prosequitur Hieronymus. Addidimus quoque paulo infra negationis vocem, ibi. Nunquid obliuiscetur, ait, mulier, vt non misereatur sobolis vteri sui.

Benedictus Deus & Pater domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum, &c.] Hîc ex ipso Paulo Apostolo 2. Cor. 1. reposuimus hæc verba, & pater domini nostri Iesu Christi, & statim vocem, nostra. In omni tribulatione nostra. Indecens enim erat, vt vbi integrum testimonium Apostoli ad verbum ponitur, aliqua deessent in medio.

Vt cogitationes nostræ omnes vno tempore congregatæ iustum iudicem probent: dum aut accusat nos nostra conscientia, aut satisfacit pro delicto: vtrum plura sint peccata, an bona opera.] Melior hæc codicum lectio quam impressa, Iusto in die probentur, nostræ enim cogitationes iudicij die probabunt Deum iustum esse iudicem. Hinc Paulus Rom. 2 Testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationum accusantium, aut etiam defendẽtium, in die cum iudicabit Deus occulta hominum.

De toto orbe reducantur filij Israel, nequaquam assumptis alis, sed farraco Gallico, couinisque bellicis, & equis Cappadociæ, atque Hispaniæ, ac rhedis Italiæ, & matronæ eorum lecticis referantur, atque basternis, nequaquam super equos, sed super mulos Numidiæ.] Diximus in scholiis epistolarum contra Bataui delirium, dum exponeremus Basternarum causas ex Seruio & Palladio, Basternam currus concamerati esse genus, eiusmodi sunt ætate nostra, quæ Romæ cocchia vocant. Inde paulo superius in hoc eodem capite. Pro carrucis, inquit, quas solus interpretatus est Symmachus, quẽ nos in hoc loco secuti sumus, Aquila, & Lxx. & Theodotio mulos transtulerunt: Et vbi posuere Lxx. cum vmbraculis, quæ nos dormitoria interpretari possumus, vel basternas: alij voce consona transtulerunt φορεῖα, quæ nos varij generis interpretamur vehicula. Et Hier. 31. quod Esaias plenius exequitur, in camelis & curribus, ac basternis eos afferens reducendos: farracus autem couinusque equorum species sunt.

Veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea.] In text. Olim deerat mea, ex vulgata editione, Hebraico, & Græco reposita est.

Cum ira furoris mei transierit, rursum sanabo.] Sup. cap. 52. Cum ira furoris meis transierit, rursum curabo, pro transierit, fuerit, hic legebatur.

IN HIEREMIAM PROPHETAM.

EX PROOEMIO.

Ibi frater Eusebi eiusdem commentarios dedicantes.] Antea, eosdē. Hic autem est Eusebius presbyter Cremonensis, indiuiduus Hieronymi comes, cui interpretationem quoque in Matthæi Euangelium dedicauit.

Multaq; quæ desunt, ex Hebræis fontibus digerere, ordinare, deducere ac complere.] Duæ illæ voces, ordinare, deducere, & quæ in omnibus Florentiæ codicibus deessent, & superfluæ viderentur, de medio à nobis sublatæ sunt.

Nec recordatur stolidissimus, & Scotorum pultibus prægrauatus, nos in ipso dixisse opere: Non damno digamos, imo nec trigamos.] Insigni errore, scortorum pro Scotorum, vt nos è Brixianis codicibus emendauimus, antea legebatur. Fuit autem hic de quo loquitur, amicus, sectatorque Ruffini, quem infra in procemio tertij libri, Alpinum appellat canem, & originem è Scotia duxisse scribit his verbis. Ipseq; mutus latrat per Alpinum canem, grandem & corpulētum, & qui calcibus magis possit sæuire quam dentibus. Habet enim progeniem Scotiæ gentis, de Britannorum vicinia: qui iuxta fabulas poëtarum, instar Cerberi spirituali percutiendus est clauo, vt æterno cum suo magistro Plutone silētio conticescat. Quo in loco Ruffinum, quem hîc Grunniū, alibi Lauinium dixit, Plutonem vocat. De Grunnio, quod eo nomine Ruffinum intelligat, plura epistola quarta ad Rusticum Monachum. Apposité autem Scotorum pultibus prægrauatum dixit, quod Scotorum vsque ad nostra tempora is cibus sit, & homines qui eo vescuntur, pingues obesosque efficiens graues reddat. Fuerit ne autem is Macarius, quem vere beatum futurum in epitaphio Marcellæ dixit, si in talem præceptorem non incidisset, cui Origenis libros π. ἀρχῶν, & pro eis apologiam Eusebij Pamphili à se conuersos Ruffinus dicauit: An Apronianus, cui inuectiuas in D. Hieronymum inscripsit: seu alius quispiā, incertum. Eiusdem ingenij hominem, imperitum scilicet maledicumque fuisse, Alpibus ortum, & e Scotia oriundum, pro compertissimo habetur.

Cap. I.

Quicumque igitur sermones locuturus est Dei, debet accingere lumbos suos.] Olim, Locutus.

Eris autem talis contra Reges, & principes, & populum: non cuiuslibet loci, sed terræ: id est eorum qui terrena sapiunt, & cælestia non nouerunt: qui habent imaginem χοϊκῶν & non cælestis.] Verba, id est eorum, nos reposuimus, χοϊκὸς autem terrenum significat. Vtitur hac voce Paulus 1. Cor. 15. Primus homo de terra χοϊκὸς terrenus: secundus homo de cælo cælestis. Qualis χοϊκὸς terrenus, tales & χοϊκοὶ terreni. Idem autem est Suidæ χόϊκος quod & χόϊνος, & γῆ idem quod γῆ τε χερσαία τοῖς νεκροῖς.

Cap. II.

Sacerdotes non dixerunt, vbi est dominus: & tenentes legem meam nescierunt me.] In text. expunximus vocem, meam. Deest, enim in vulgata Hieronymi editione, & in Hebraico. Lxx. similiter ea carent dum aiunt, οἱ ἀντεχόμενοι τοῦ νόμου οὐκ ἠπίσταντό με.

Quæ desperatione malorum negauit se facturam quod dominus imperauit.] Pro malorum, meliorum reposuimus, quinque exemplarium ope. Vtitur autem hoc dictionis genere etiam Cyprianus: quem omnium emendatissimum, scholiis interea illustratum, reddidit nobis post alios Iacobus Pamelius Theologus, Canonicus Burgensis, pius certe, & eruditus vir. Ita enim Cyprianus ipse in epistola ad Donatum scribit. Sic vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum, malis meis veluti iam propriis ac vernaculis adfauebam.

Sic gladius domini in aduersariorum gladio demonstratus, deuorauit, atque lacerauit pseudoprophetas vestros.] Melior hæc trium codicum lectio, quam vetus: qua aduersariorum gladium demonstrauit.

Cap. III.

Sin autem ecclesiasticus vir corrigere voluerit errantem, & putridas resecare carnes, & ad pœnitentiam retrahere eos qui secuti fuerint falsitatem: ac nihilominus illi sub specie ecclesiastica veritatis antiquum sequantur errorem: dici potest de his. In omnibus his non est reuersa ad me præuaricatrix soror eius Iuda, in toto corde suo.] Loquitur contra hæreticos, qui ita obstinaté pro veritate sua defendunt mendacia, vt reuerti ad veram fidem nolint. Hoc autem propterea illis euenit, quod superbiæ conscenderint montem, & carnis voluptatibus dediti sint. Verum autem hoc esse, quis temporibus nostris flendo non videat? Desciscunt enim quotidie à catholica fide integræ prouinciæ, & dum in sola credulitate, non etiam in sanctis operibus, salutem sibi quisque pollicetur æternam, falsæ persuasionis, & liberioris vitæ illecebris capti, quiduis potius perpeti malunt, quam ad veritatem reuerti. Imo apprehensis armis, veluti amentes diuina pariter, humanaque iura conuellunt: & tam in principes suos rebelles, quam in parentem ecclesiam præuaricatores existūt. Perbella profecto, ingeniosaque inuentio, & quam nemo sequi non debeat, si cælum solis deliciis & credulitate paretur. Huiusmodi homines præuaricatricem Iuda esse dicit D. Hieronymus, vt quæ ex rectæ fidei confessione ad falsam præuaricando desciuerit: sicut Auersatricem Israelem, pro idolatris exponit. Hæ duæ voces, soror eius, desunt in omnibus Florentiæ exemplaribus: eamque lectionem secuti non sumus. Cum enim de sorore sua Israel nihil in hac Tropologica interpretatione dicatur, non ita hîc, vt sunt in ipso sacro codice, repeti debent.

Conuertimini ad me filij reuertentes.] In text. Nescio quis has voces, ad me. codici immiscuerat: desunt enim non solum in vulgata editione, & infra, dum prope finem capitis repetuntur, verum etiam in Hebraico, & ipsis quoque Lxx. Cancellatæ propterea à nobis sunt: ex aliis enim locis, in quibus legitur, Conuertimini ad me, aliquis hic eas inseruit.

In tempore illo vocabunt Hierusalem solium domini, & congregabuntur ad eam omnes gētes.] In text. Olim ad eum. Hebraica, Græca, Latinaque editiones, & ipsa Latinitatis proprietas, nostram emendationem tuentur.

Et scito quia in dominum fornicatus sis, & superba colla demitte.] Hæc Brixianorum codicum lectio melior est quam impressa. Et superbiæ colla dimitte.

Ego autem dixi: quo modo ponam te in filios, & tribuam tibi terram desiderabilem?] In text. In filios non in filiis, legit vulgata editio, ipsequemet Hieronymus in commentario: & Lxx. similiter: τάξω σε εἰς τέκνα: quamuis Hebraicum habeat בבנים: statim quoque, Hæreditatem præclaram exercituum gentium: ex Hebraico, Hieronymo, vulgata, ac manuscriptis codicibus ter correximus: exercituum enim legebatur antea, sicut supra pro, non vt recorder, restituimus, vt non recorder.

Quo modo, inquit, mulier cōtemnit, non virum sed amatorē, si semel cōmixta fuerit, cernens eum suæ libidini seruientē, & in se mutatā esse legē naturæ, per quam viro quondā subiecta fuerat,

dicente

dicente domino: Et ad te conuersio eius.]Quidam hunc locum non intelligentes, ita mutare volebant: Quo modo, inquit, mulier contemnit virum, si amatori semel commixta fuerit: veluti sensus esset, vxorem suum virum contemnere, si semel alicui amatori commixta fuerit, cum tamen alter prorsus Hieronymi sensus sit: ait enim prophetam loqui de eodem homine, qui nimio in suam vxorem exardescat amore: proptereaque illi, cui naturæ lege superior esse debebat, ob explendam libidinem seipsum subdat. Sic autem, inquit, contempsit me domus Israel, quomodo mulier virũ suum, qui illam deperëat contemnere interdum soleat.

Cap. IIII.

Vsquequo videbo fugientes, audiam vocem buccinæ.]Quãuis vulgata editio habeat, fugientem, Hebraicum נס: verum qoia Hieronymus fugientes legit, & Lxx. Similiter φεύγοντας, nihil à nobis motatum est.

Vox filiæ Sion intermorientis, expandentisque manus suas.] In text. ita emendatiores codices legunt, & ad hanc lectionem vergit interpretatio D. Hieronymi: neque ab ea dissentiunt Lxx. dum aiunt. φωνὴ θυγατρὸς σιὼν ἐκλυθήσεται, καὶ παρήσει τὰς χεῖρας αὐτῆς. & iam Hebraicè legitur in eandem sententiam תתיפח & תפרש, deficiet, intermorietur, & expandet manus suas. Olim intermorientes expandentesque. Error initio exortus, quod vox, inter, præpositio credita fuit, quam accusandi casus necessario postea sequeretur: cum tamen ab intermorior dictum sit, intermorientis inde Hieronymos. Qoo modo, inquit, mulier pariens, & nec dum dolorem parturitionis experta, pene moritur, & angustias sustinens vix potest respirare: sparsisque manibus collabitur: sic & filia Sion, cum suos viderit liberos interfectos, in hæc verba prorumpet, & dicet. Sexdecim sacrorum Bibliorum manuscripti antiquissimi Codices ita penes me legunt.

Cap. V.

Sed instar petræ indurantes frontes impudentia, noluerunt ad meliora conuerti.] Sic melius legitur codicum monitu, quam, indurantes frontis impodentiam.

Pardus vigilans super ciuitates eorum, Alexandri impetum præfigurans, & velocem de Occidente vsque ad Indiam percursionem.] legendum esse, non vt antea, percussionem, non solum manuscripti Brixiæ Codices docent, verum ipse quoque Hieronymus Danielis septimo, vbi hanc ipsam de pardo, seu Alexandro prophetiam enarrans, ita scribit. Nihil enim Alexandri victoria velocius fuit, qui ab Illyrico, & Adriatico mari, vsque ad Indicum Oceanum, & Gangen fluuium, non tamen prælis quam victoriis percucurrit, & in sex annis partem Europæ & omnem sibi Asiam subiugauit.

Et qui amatores in feminas, & emissarij facti sunt mihi. Vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat.]Text. desunt in Hebraico voces, in feminas, & vox, mihi, similiter in Lxx. qoi verteruot: ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν, eamque vti meliorem lectionem amplexi sunt nouissimè Louanienses Theologi: & iam soperfluas esse ostendunt quæ statim sequuntur. Vnusquisqoe ad vxorem proximi sui hinniebat. Manuscriptorum codicum plerique cum Hebraico, Græcoque consentiunt: à quibus mihi recedere consentaneum visum minime est. Ideo autem Hieronymus non admissarios dixit, sed emissarios, quod ita Hebraicam vocem משכים, id est trahentes, melius explicaret.

Cuius ignorabis linguam sicut in Hebræo scriptum est, nec intelliges quid loquatur.] Ideo dixit, sicut in Hebræo scriptum est, quia Lxx. aliter verterant, hoc est, cuius non audies vocem linguæ eius. Falso antea legebatur. Coius ignorabis linguam, sioe vt in Hebræo scriptum est, nec intelliges quid loquatur. Quippe cum vtrumque in Hebraico scriptum sit, & vtrumque vulgata Hieronymi editio retinuerit. Vides quam parua literarum immutatio, quam longe alium sensum reddat.

Oculos habent & non videbunt, aures habent & non audiẽt.] Psalm. 113. ita legitur in vulgata editione, & penes Septuaginta, à quibus in Psalmis illa accepta est: & ita emendatè hoc testimonium citatur infra cap. 10. Olim vident, audiunt.

Et populus meus dilexit talia: quondam meus: sed postquam dilexit talia, meus esse desiuit.]Mediceus, Fesolanus, Benedictinus, & Certusianus è Florentia codices hanc meliorem lectionem nos docuerunt. Olim, & postquam dilexit, meus esse desiuit.

Cap. VI.

Sicut frigidam facit cisterna, vel lacus aquam suam, sic frigidam fecit malitiam suam.] Ita ex vulgata Hieronymi editione restituimus: in quam sententiam non solum veniunt Lxx. cum aiunt. ὡς ψύχει λάκκος ὕδωρ αὐτοῦ, οὕτω ψύχει κακία αὐτῆς. sed ipse quoque Hieronymus, dum ait: Quo modo ergo cisterna, vel lacus frigidam facit aquam suam: sic in medio Hierusalem malitia, quæ in ea est, omnem calorem perdidit vitæ. Olim, malitia sua.

Effunde. siue effundit, super paruulum foris. In text. ita ex vulgata Hieronymi editione locum restituimus, in quem sensum Hebraicum legit חוץ, & Lxx. ἔξωθεν. Antiqua lectio erat: effunde super paruulum furorem: Hanc autem primo intuitu quis non meliorem crederet? Propterea hinc discere quiuis potest, errata coniecturis non tolli: sed linguarum, vnde loca hausta sunt, veterumque exemplarium collatione. Reperi de furore opus non erat: dictum enim erat de eo proximè illis verbis. Idcirco furore domini plenus sum: Laboraui sustinens: quibus statim subiungitur: Effunde super paruulum foris, & super concilium iuuenum simul. Hoc est furorem, quo te plenum esse dicis, foras emitte, & paruulos iuuenesque disperde.

Calamum autem, quod Hebraicè dicitur קנה, pro quo Lxx. & Theodotio, Cinamomum transtulerunt, de terra venire longinqua, propheticus sermo testatur: vt intelligamus Indiam, de qua per mare rubrum plura veniunt aromata. Hoc genus pigmenti medici ad ζωας ὀρέγγυς appellant.] Ignorata videtur historia à veteribus omnibus, Theophrasto, Galeno, Plinio, & aliis, si verum est quod Garcias, ab horto pro-regis Indiæ medicus, in suo de Aromatibus libro, cui alij quoque (qui Indiam peragrarunt) assentiuntur, scribit Cannellam vulgarem, seu Cassiam ligneã, & Cinamomum idem prorsus esse: nihil aliud asserens esse Cinamomum, quam præstantiorem Cannellam. Corticem scilicet eiusdem arboris, quæ oleæ magnitudine, lauri foliis ad Citri folia accedentibus, flore candido, duplici, vt apud nos suber, cortice vestiatur. Illudque non è primo cortice, cum primum sit veluti tegumentum, sed colligi ex secundo, trienniοque ab ea postea arbore abstineri. Dictumque asserit Cinamomom, quasi Chinæ amomum, non quod in China proueniat, sed quod inde ad nos afferatur. Ego ab Hebraico קנה nomen propagatum existimo: Andreas Mattiolus, qui non solum Dioscoridem, sed omnem ferme Europam, suis commentariis plantarum scientia illostraoit, multis contra Amathum Lusitanum hac de re digladiatur: contendens non inueniri amplius Cinamomum (vt qui diuersum à Cannella illud faciat) fruticemque potius illud esse, quam corticem, ex Dioscoride, Galenoque asseuerat. Nos hac de re, annotationibus in in Plinium plura. Quod autem Diuus Hieronymus Cinamomum Cassiam, Syringa, seu fistulam dici scribat, erudit issimè, vt in ceteris omnibos, facit: Probat enim hoc late Hermolaus Barbarus, vir harum rerum peritissimus, suo in Dioscoridem Corollario. καθαρτικὰ enim, qoæ ad purgandum corpus in vsu est, lignea appellatur. Cinamum, oon Cinamomum hîc antea legebatur. Lxx. legunt κιννάμωμον, ex quibus nos ad Hieronymi sensum locum correximus.

Cap. VII.

Quoniam si benedixeritis (siue dixeritis) vias vestras, & studia vestra.] Vulgata in ecclesia Hieronymi editio, veram lectionem retinuit: eamque non solum voces Hebraicæ היטיב תיטיבו, sed ipse etiam interpres defendit, dum ait;

Si rectas feceritis vias vestras: Septuaginta in eundem sensum, καὶ διορθοῦντες διορθώσατε τὰς ὁδοὺς ὑμῶν, verterunt. Hieronymus, ideo verbum, bene, addidit, quod ita in Hebræo replicaretur. Locus corruptus, quod idem videbatur esse, bene dixeritis, & dixeritis, quod Septuaginta dixerunt. Propterea bene dixeritis, substitutum fuerat.

De nocte, siue diluculo consurgit spiritus meus ad te Deus.] Locus est Esaiæ 26. secundum Lxx. ὀρθρίζει enim legunt: & ita nos ex quatuor codicibus emendauimus. Consurget legebatur prius.

Quæ est in valle filij Ennom.] Ita legit vulgata editio hîc, & Iosue 15. & ipse Hieronymus infra cap. 19. dum exponit ea verba. Egredere ad vallem filij Ennom. Vox Hebraica similiter בן הנם, & Lxx. φάραγξ υἱοῦ Ἐννόμ. Propterea miror quis hic in commentario ter falsam substituerit lectionem, filiorum Ennom, pro filij Ennom, scribendo: ex Brixianis codicibus locum nos emendauimus.

Et sepelient in Tophet.] Hebraicum וקברו, Lxx. καὶ θάψουσι. Vulgata Biblia, & sepelient: Olim, & sepelientur.

Cap. VIII.

Numquid qui cadit, non resurget?] Text. ex vulgata editione, Lxx. similiter μὴ ὁ πίπτων οὐκ ἀνίσταται. Verum Hebraicè היפלו. Numquid cadent, ולא יקומו & non resurgent? Olim cadet.

Quia Dominus noster silere nos fecit: & potum dedit nobis aquam fellis.] Text. miror quis hîc pro silere nos fecit, substituerit: abiecit nos. Cum hæc interpretatio Lxx. sit, non Hierônymi, ipsi enim verterunt ὅτι ὁ θεὸς ἀπέῤῥιψεν ὑμᾶς. Hieronymus autem vertit, silere nos fecit: vt patet ex eius vulgata in ecclesia editione, & ex commentario, dum ait. Et sileamus ibi, quia dominus noster silere nos fecit: Non enim habemus fiduciam deprecandi. Mox Lxx. interpretationem hac in re subdens, ait. Siue abiiciamur ibi, siue proiiciamur instar stercoris. Vox Hebræa, הדמנו Hieronymi talem fuisse versionem apte demonstrat. Tertiam autem, proiiciamur instar stercoris, ideo subdit, quod דמן stercus significet, sicut ipse idem vertit 4. Reg. 9.

Et mordebunt vos, ait dominus, insanabiliter, cum dolore cordis vestri deficientis.] In text. Lxx. μετ᾽ ὀδύνης καρδίας ὑμῶν. Hanc lectionem habent etiam manuscripti codices: propterea abdicanda est vetus, deficieris, etiam ex commentario.

Cap. IX.

Quia de malo in malum egressi sunt.] In text. sic in vulgata editione. Hebræum similiter יצאו, & Lxx. ἐξήλθοσαν. antea ingressi.

Ecce ego cibabo eos, populum istum absinthio.] In text. Vox, eos, à nobis expuncta: est enim ex Lxx. huc illata: dixerunt enim: ψωμιῶ αὐτοὺς ἀνάγκας, cibo eos angustiis. Vulgata, Hebraicumque monuerunt me. Sic infra, defluant, pro defluent reposuimus ibi. Deducant oculi nostri lacrymas, & palpebræ nostræ defluant aquis.

Sicut & coma, quæ gentem significant, non roborant corpora, & fortitudinem pugnatorum.] Antiqua lectio: non robora corporum, valde inepta: veritas inter legendum apparet: suppetias tamen Brixiæ codices præstiterunt. Sic paulo postea ex Mediceo emendauimus, quorum pleraque pars circuncisa est: plerumque enim legebatur antea.

Cap. X.

Dominus autem Deus meus, ipse Deus viuens, & rex sempiternus.] In text. vulgata Hieronymi editio sinceram hîc tenuit lectionem, quæ Hebraice est חיים: iste enim legebatur antea. Sic ex eadem paulo infra correximus: fulgura in pluuiam facit, pro fecit: & stultus factus est omnis à scientia: pro à scientia sua.

Septem nominibus apud Hebræos appellatur aurum.] Septem auri nomina apud Hebræos sunt. Segor סגור. Besar בצר. Cetem כתם. Ophir אופיר. Vphaz אופז. Paz פז. Zahab זהב.

Quia comederunt Iacob, & deuorauerunt eum, & consumpserunt illum.] In text. mancus mutilusque erat hic locus, & neque cum Hebraico, neque cum Græco conueniebat, cum vulgata editione multo minus: ex illa enim, adiuncta veritate Hebraico, nos restituimus. Legebatur enim antea. Quid deuorauerunt Iacob, & locum eius consumpserunt: restitutio Hieronymi commentario comprobatur. Lxx. autem verterunt. ὅτι κατέφαγον τὸν Ἰακὼβ, καὶ ἐξανήλωσαν τὸν Ἰσραήλ. Deuorauerunt Iacob, & consumpserunt Israel.

Cap. XI.

Quid sit autem de mane consurgere, & Dei verba per prophetas eis frequenter ingerere, & educere eos de Ægypto, & sæpius admonere, & dicere: Audite vocem meam: & illos abiisse post prauitatem cordis sui, & postea eis, reddere, quæ merentur & accipere, antea iam diximus.] Et postea eis reddere quæ merentur accipere, legendum est: & ita ex manuscriptis Brixiæ codicibus emendauimus.

Posuistis aras confusionis, aras ad libandum Baalim.] In text. ex Hebraico, vulgataque editione, addidimus rursum, aras.

Et eradicemus, siue conteramus eum de terra viuentium.] Aliter eradamus. ἐκτρίψωμεν est apud Lxx. & נכריתנו in Hebraico. Et in fine capituli, pro filiæ earum morientur in fame: correximus ex vulgata & aliis, filiæ eorum.

Ex Procemio Tertij Libri.

Hoc ego cum facere cuperem, & hæreticorum rabiem declinarem, iuxta Hismeniam mihi canens, & meis.] Antea corrupte legebatur: & Hæreticorum rabiem declinare, & iuxta Hismeniam mihi canens, & meis. Quod autem legi debeat, mihi canens & musis, ita vt erat Hismeniæ dictum, quod aliqui existimant, mihi prorsus non placet: abhorruit enim vir sanctus à musarum nomine: & pro musis meis substituit: & hanc lectionem constanter retinent omnia manuscripta exemplaria.

Sed id agit diebus ac noctibus.] Ita ex quatuor restituimus codicibus: ait enim, non agit, Transalpina erat impressio. Vocat autem postea Biblinas epistolas, longas, & quæ voluminis instar sint, sequens in hoc Græciæ tractatores, qui ita exposuerunt quod est penes Septuaginta Esaiæ 18. ἀποστέλλων ἐπιστολὰς βιβλίνας ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Vbi nos legimus. Qui mittit in vasis papyri super aquas.

Cap. XII.

Quia zelaui super iniquos, pacem peccatorum videns.] Psal. 72. verba ὅτι ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις. sic legit vulgata editio, & Mediceus codex. Olim, Quia zelaui in peccatoribus.

Congrega eos quasi gregem ad victimam.] In text. cum Hebraica, Græca, Latinaque editiones ita omnes concorditer legant, & quod amplius est, ipse quoque Hieronymus in Commentario, miror eo vsque vel imperitiam, vel incuriam processisse, vt legeretur hic. Congregabo eos quasi gregem ad victimam.

Numquid auis tincta per totum? Contra eam venite, congregamini omnes bestiæ terræ.] In text. hîc quoque vulgata D. Hieronymi interpretatio genuinam lectionem retinuit, quæ est Hebraicè עליה. Deerant enim antea hæ voces. Contra eam: & eodem in versu Lxx. lectio distinctione quæ sensum perturbaret, peccabat.

Porro iuxta Hebraicum, ideo Iudæa omnis est desolata, quia nullus est qui recogitet Deũ, nec residuus qui possit euadere. Per omnes enim vias solitudinis venerunt vastatores, id est, hostilis exercitus: & gladius domini deuorauit à termino, vsque ad terminum, nec requies vlla fuit de vrbe fugientibus, vnde dicitur: Nec est pax vniuersæ carni: neque enim pacem Dei potest caro recipere. Sapientia enim carnis inimica est Deo: & qui in carne sunt, Deo placere non possunt.] Deerant penes Germanos impressores

impressores omnes hi versus. Nos sex manuscriptorum codicum ope, quorum quatuor erant ex Florentia, duoque ex Brixia, eos reposuimus. Nam & phrasis Hieronymiana est, & pro loci explicatione verba sunt necessaria.

Qui assumptus de terra, & terra limo, Dei consortio copulatur.] Lino forsitan pro limo legendum est, loquitur enim de lumbari, siue cinctorio lineo, quidnam illud sit mystice exponens.

Cap. XIII.

Et ambulabant in prauitate, siue in directione cordis sui pessimi.] In text. ההלכים בשרות לבם. Vocem Hebraicam שררות pro prauitate interpretatus est Diuus Hieronymus non solum hîc, sed etiam Deuter. 29 pax erit mihi, & ambulabo בשררות in prauitate cordis mei: expunximus autem hîc verbum, pessimi: eo quod non solum in vulgata desit editione, verum etiam in Hebræo: Hieronymus quoque in commentario ea caret, dum ait. Quia nolunt audire verba eius: & ambulant in prauitate cordis sui, siue quod sibi rectum videtur, hoc faciunt. Pro directione autem vertisse Septuaginta, quod pro prauitate vertit Hieronymus, ex his verbis conjici potest: mancus enim est hodie Græcus codex.

Expectabitis lucem, & ponet eam in vmbram mortis, & in caliginem: Siue, & ibi vmbra mortis, & ponetur in tenebris.] Adeo Hieronymi & Lxx. interpretatio commixta multis fuerat locis, dum ipsemet Hieronymus suæ illam ex professo adiungit, vt sæpe, non nisi ex vulgata in ecclesia editione, quæ genuina Hieronymi fuerit, agnosci potuerit. Vulgata veluti Lydius lapis nobis hac in re fuit: illiusque suppetiis, quæ Hieronymi est liberam vagari siuimus: quæ autem est Lxx. duabus vtrimque ductis lineis, quam παρένθεσιν vocant vbi omissum id à Germanis qui hoc quoque curarunt, fuerat, veluti aliis obstrictam limitibus inclusimus. Hoc autem factum fuit, vt semel præmonuisse sufficiat, toto in opere multis in locis. Quæ discretio multa dubia, quæ eruditorum ingenia diuexabant, tamquam non esset Hieronymi, quæ vulgata recepta est in ecclesia, cum ab ista quam ipse interpretatur alicubi dissentire videatur, veluti sol nebulas dissipabit. Agnoscent enim omnes, sic inuicem Hieronymi & Lxx. interpretatione discreta, ne verbo quidem vulgatam ab hac dissentire. Sed eandem prorsus esse, & vnam alteri vbi quid à librariis peccatum est, facile vt restitui possit, adiumentum præstare. Loquor autem nunc de ea quam præ manibus super prophetas habemus: cui rei ne ipse quidem Grunnius contradicere posset. Nam reliqua pars, vti commentario destituta, corruptioni facilius patuit. Conjice sedulo ambas, vti nos semel & iterum & tertio etiam fecimus, & verum esse quod dicimus pro certo agnosces. Et vt tibi statim ante oculos ponam exemplum, ita hîc antea, Lxx. versione non suo loco posita, legebatur. Expectabitis lucem, & ibi vmbra mortis, & ponentur in tenebris (siue iuxta Hebraicum, & ponet eam in vmbram mortis, & in caliginem. Cum autem suo loco Hieronymi versionem reposuerimus, & post eam, quæ est Septuaginta.) Secundum quod Hieronymus semper facit, superflua visa sunt illa verba (siue iux Hebraicum) cum quæcunque Hieronymi sint, iuxta Hebraicum esse toto opere quadam veluti regula, intelligatur. Statim quoque vbi legebatur: Plorans plorabit Hierusalem, siue plorans plorabit: quatuor postremas voces, vt quæ vbique deessent, cancellauimus.

Et deducet oculus meus lacrymam, quia captus est grex domini, doloremque meum tacitis gemitibus dissimulare non possum.] Hic versus doloremque meum tacitis gemitibus dissimulare non possum nescio cur hîc infarctus sit: non enim est ex codice, deestque apud omnes. Glossema autem initio fuit, mox, vt Hieronymi, fœtus libro tandem immixtum est. Nos vt adulterinum partum eiecimus.

Tu enim docuisti eos aduersum te, & erudisti in caput tuum.] Text. למדת est in Hebræo, ἐδίδαξας in Græco, & in Latina vulgata editione similiter, docuisti, & erudisti, & docuisti legit in commentario Diuus Hieronymus: & tamen præualuerat error, vt legeretur: Tu enim doces eos aduersum te & erudis in caput tuum.

Facitque apostropham ad ipsam Hierusalem, quod hæc sit sors eius, & ista pars, quam ipsa sibi elegit, mensuram cumulatam atque perfectam, & supereffundentem.] Alia lectio, superefluentem, vt legitur Luc. 6. vox Græca est ὑπερεκχυνόμενον. Emendauimus hoc in capite alia quoque sed non ita illustria: præsertim circa illius finem, vbi nullis interiectis lineis Lxx. interpretatio simul cum ea quæ D. Hieronymi est, confundebatur.

Cap. XIIII.

Agricolæ quoque quorum vnus loquitur: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis. Et in alio loco: Dei cooperatores sumus.] Non in alio loco, sed in eodem loco, correximus. Sūt enim hæc verba Pauli Aposto. 1. Cor. 3 sibi inuicem iuncta. Dei enim, inquit, sumus συνεργοὶ cooperatores, seu (vt nos habemus) adiutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis. Aliquis Græcè imperitius locum corrupit, eo quod in vulgata Latina editione hanc vocem cooperatores, non inueniret: propterea aliunde haustum ratus testimonium, scripsit in alio loco. Qua in re alibi quoque peccatum est.

Quare futurus es velut vir vagus, ac fortis qui non potest saluare?] In text. Et hunc quoque locum ex vulgata editione, hebræoque correximus: aut fortis qui non potest saluari, legebatur antea. לא יוכל להושיע est in Hebræo: & in eundem sensum penes Lxx. μὴ δυνάμενος σώζειν. Qui error etiam ex commentario extrusus est.

Stultum est orare pro eo qui peccauerit ad mortem, dicente Ioanne: est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget quis. Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum ad mortem.] Corruptè penes Transalpinos Typographos legebatur. Et est peccatum non ad mortem: emendatio probatur 1. Ioan. 5.

Et dixi, ah ah, ah, domine Deus meus.] In text. Vox meus, vti penes omnes superflua, cancellata à nobis est Sic paulo post. Et populi quibus prophetant: correximus: prophetarunt erat antiqua lectio, נבאים Hebraice, prophetant Latine legitur: Græce tamen προφητεύουσιν prophetabunt, nisi corrupta vox sit ex προφητεύουσιν.

Cap. XV.

Et dabo eos in feruorem (siue commotionem, & angustias.] In text. vocem Hebraicam זועה pro feruore, seu commotione, Hieronymus interpretatur, sic 2. Par. 29. Tradiditque eos לזועה in commotionem. Lxx. hic ἀνάγκας. Ibi vero ἔκστασιν dixerunt.

Et liberem te de manu pessimorum: & de manu fortium siue pestilentium, redimam te.] Et vulgata Hieronymi & Lxx. versione locum sic restituimus. Legebatur enim antea. Et liberem te de manu pessimorum, siue pestilentium, & redimam te. Non enim inter Hieronymum & Lxx. differentiam fecit vox רעים. concorditer enim pro pessimis eam omnes transtulerunt: sed vox עריצים, quam ipse, pro fortibus, Lxx. vero pro pestilentibus quod est apud eos λοιμῶν interpretati sunt. Itaque prior lectio falsa.

Cap. XVI.

Non solum enim Christus petra, sed & Apostolo Petro donauit vt vocaretur Petra. In cuius sensibus requiescentes, recte dicuntur translati esse de petra.] Duo hîc contra Hæreticos nostri temporis clare ostendit D. Hieronymus Primo à Christo petra, Petro tantum donatum, vt vocaretur petra, non cæteris, vt illi aiunt, apostolis. Tu es Simon, inquit, filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. Idem est enim Cephas Syriacè, quod petra, vnde Petri nomen. Deinde quod in huius petræ sensibus requiescentes, recte dicuntur translati esse de petra. Transit enim de petra in petram, qui post Christi fidem & confessionem, sub Petri Apostoli, eiusque successorum sensibus, & sententiis requiescit.

Et reddam primum duplices iniquitates, & peccata eorum, quibus contaminauerunt terram meam.] Quia contaminauerunt, non quibus, est in vulgata Hieronymi editione. Lxx. transtulerunt, in quibus ἐφ' οἷς. Hebraica vox anceps, magis tamen ei respondet, quia quam quibus. על חללם vulgatam vti veriorem lectionem nos secuti sumus. Omnes enim codices eam habent.

Cap. XVII.

Peccatum autem Iudæ indelebile, & vt ita dicam nulla ratione abolendum, scriptum est stilo ferreo: in vngue adamantino, qui Hebraice dicitur שמיר, non quo vllus vngis sit, qui appelletur שמיר, sed quo lapis adamantinus, ex eo quod indomitus sit & infringibilis, hoc nomen accepit: qui tantum nitorem habeat, & leuitatem, vt absque vllo impedimento in eo scribi possit stilo ferreo, vt dura ferri materies scribat in duriori tabula adamantina: & duret quod scriptum est in perpetuum.] Hebraicè hic locus sic legitur בעט ברזל בצפרן שמיר. Hieronymus autem eum transtulit, stilo ferreo in vngue adamantino: appellans tabulam adamantinam ob nitorem, & duritiã, vnguem adamantinum. Pro vngue enim non solum hic, sed etiam Deut. 21. vertit vocem צפרן cum ait: Quæ radet cæsariem, & circumcidet צפרניה vngues: sicut verbum שמיר pro adamante semper accepit. Ezech. 4. vt שמיר adamantem, & vt silicem dedi faciem tuam. Zach. 7. Et cor suum posuerũt vt שמיר adamantem. Esaiæ quoque cap. 27. vbi nos legimus. Quis dabit me spinam & veprem in prælio, & Hebraice scribitur שמיר שית ita ipsemet commentatur. Vbi Aquila posuit spinam, & veprem, in Hebraico scriptum est, שמיר & שית quod adamantem & loca sentium plena significat, vnde dicit: Quis me docebit, vt durus sim, & meam vincam clementiam? Dixit autem adamantinam tabulam Hieronymus, non quod talis magnitudinis adamas reperiatur, qui auellanam nucem numquam superat: sed vt communi dicendi more quid sit in adamante scribere, explicaret: Imo dum vnguem audis, talem prorsus, non maiorem magnitudinem cogitato.

Quodque sequitur. Nec desinet facere fructum: illum locum.] Qui in Marco scriptus est, quod venerit dominus ad ficum, & non inuenerit in ea fructum, quia nondum erat tempus: & maledixerit ei, vt fructus non faciat in æternum, exponere poterit. Vera lectio, quam nostri manuscripti codices habent. Olim, illum lucus.

Cap. XVIII.

Nunquid sicut figulus iste non potero vobis facere, domus Israel.] Hanc genuinam Hieronymi lectionem vulgata eius in ecclesia retinuit editio: esse autem ipsius non solum ex eius commentario apparet, dum ait. Ego in vobis qui quantum in vobis est perisse videmini, hoc facere non potero? sed etiam in Hebraico לא-אוכל & Græco οὐ δυνήσομαι. Antea non possum.

Nunc ergo dic viro Iuda, & habitatori Hierusalem.] Text. correximus habitatoribus, ex vulgata editione, & Hebraico.

Numquid redditur pro bono malum, quia foderunt foueam animæ meæ.] Ex Hebraico, Græco, & Latino addidimus, meæ.

Sed plenius atque perfectius complentur in Christo, cum vrbe subuersa, Romano gladio trucidati sunt.] Olim, & vrbe subuersa.

Cap. XX.

Nec mirum si hodie serui Dei cædantur à Phaseor.] Occidantur falso legebatur antea. Percussit enim Phashur, siue Phaseor Hieremiam, non occidit, etiam: quatuor manuscripti codices ita scriptum habebant, vnde statim sequitur, nec tamen maior est ille qui cædit, sed fortior iste qui cæditur.

Mutatur autem nomen pontificis, vt ex nomine futurum supplicium demonstretur. Nequaquam, inquit, habebis nomen, oris nigredinem.] Olim futurorum supplicium, & vox, nomen, deerat.

Confundentur vehementer, quia non intellexerunt opprobrium (siue ignominiam) sempiternum, quod nunquam delebitur.] Tex. Olim, siue ignominiam sempiternam, quæ nunquam delebitur. Lxx. interpretatione cum vulgata Hieronymi simul confusa. Nos ex eisdem sinceram reposuimus lectionem: Vox enim sempiternum, Hieronymi est, non Lxx. Illi enim verterunt ὅτι οὐκ ἐνόησαν ἀτιμίας αὐτῶν αἳ δι' αἰῶνος οὐκ ἐπιλησθήσονται. Quia non cognouerunt ignominias eorum quæ à sæculo obliuioni non erunt: At Hieronymus, vt in vulgata. Hebraica autem verba sunt hæc. כי לא השכילו כלמת עולם לא תשכח.

Iuxta illud quod scriptum est. Mors viro requies, cui clausit Deus viam suam.] Hoc testimonium inuenies apud Septuaginta: Iob 3. θάνατος ἀνδρὶ ἀνάπαυμα· συνέκλεισε γὰρ ὁ θεὸς κατ' αὐτοῦ.

Cap. XXII.

Amicum suum opprimet frustra, & mercedem eius non reddet ei.] Sic constanter omnes Bibliorum tam manuscripti, quam impressi codices legunt: iique Hieronymi versionem conseruarunt, congruitque ea cum Hebraico. Olim, opprimit, reddit.

Possumus autem hunc locum iuxta anagogen contra hæreticos accipere: qui ædificant sibi domum non magnam, nec ecclesiæ vbertate latissimam, sed paruulam.] Clarior hæc lectio quam vetus, & ecclesiæ vbertate latissimam.

Cap. XXIII.

Hoc quod in Lxx. male additum est, in prophetis penitus amputandum.] Sic enim legunt Septuaginta. Hoc est nomen eius, quo vocabit ipsum dominus Iosedech in prophetis.

Et quasi homo madidus (siue soporatus vino.] pro soporatus, superatus, correximus, quatuor codicum ope: sic enim verterunt Lxx. quod est Hebraicè עברו יין, & Hieronymus reddit madidus vino ὡς συνεχόμενος, inquientes, ἀπὸ οἴνου.

Quid sibi volunt hæreticorum palea ad triticum ecclesiæ? de quo Ioannes Baptista plenius loquitur: quod purget dominus aream suam ventilabro, & paleas ventorum flatibus dispergendas, vrendasque ignibus derelinquat, triticum autem condat in horrea.] Corruptus penes Transalpinos typographos erat hic locus: legebatur enim in hunc modum: quod purget dominus aream, & ventilabo paleas ventorum flatibus, &c. Restituimus autem illum ex Matthæi euangelio, vbi cap. 3. Sic legimus. Cuius ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam: & congregabit triticum suum in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili. Ventilabrum, quod Græcè est πτύον, Tertullianus, Cyprianus, & Augustinus palam verterunt. Pala enim in area ventilantur frumenta: & hoc modo legendum esse in Hieronymo contra Luciferianos, non palmam, illis verbis: Nemo potest Christi palmam sibi assumere: Nemo ante Iudicij diem de hominibus iudicare, doctissime primum aduertit Iacobus Pamelius pius & eruditus Theologus (nemo enim laude sua fraudari debet) annotationibus suis in epistolam Cypriani quinquagesimamprimam, quæ est ad Maximum presbyterum.

Ecce ego ad prophetas somniantes mendacium, ait dominus, qui narrauerunt ea, & seduxerunt populum meum in mendaciis suis.] Text. vulgata Hieronymi editio hanc constanter lectionem retinuit, quam nos quoque secuti sumus. Congruit cum ea Hebraicum ויספרום ויתעו. Antea narrant, seducunt.

Si igitur interrogauerit te populus iste, vel propheta, aut sacerdos dicens, quod est onus domini, siue quæ est assumptio domini? dices ad eos. Vos estis onus, siue assumptio: Proiiciã quippe, siue allidam vos dicit dominus.] Text. Discant ex hoc loco qui Hebraicos codices vbique incorruptos esse contendunt, quam multis in locis illos viciatos credendum sit. Legebatur enim hic tam Lxx. quam Hieronymi tempore את מה משא vos estis onus: in quem sensum dixere Lxx. ὑμεῖς ἐστὲ τὸ λῆμμα. Vos estis assumptio: postea disiunctis tantum vocibus, ipso sensu, Grammaticaque repugnantibus

tibus, quæ mutatio hodie quoque perseuerat, cœptum est legi מה את משא. Vt quid onus? Constat quod didicimus ex decem manuscriptis Bibliorum codicibus, & ex impresso vno Venetiis anno 1475. Quin & ipse Hieronymus clarè hoc in commentario testatur, dum ait: Præcepit ergo dominus, vt siue populus, siue propheta, siue sacerdos interrogauerint Hieremiam, quid sit pondus, vel assumptio domini: respondeat eis, & dicat: Vos estis onus, & vos assumptio. Assumam enim vos, & proiiciam, allidamque & interire faciam: Sensus clarus Quia inquit, vos estis mihi onus, propterea proiiciam vos, terræque allidam: Solent enim sic grauia onera abiici ex humeris. Illa vero lectio, vt quid onus? & incongrua est, & penes Hebraicum canonem non subsistit.

Et peruertistis verba Dei viuentis.] Vulgata D. Hieronymi editio sinceram hic retinuit lectionem: congruitque cum Hebraico והפכתם. Olim, peruertitis.

In Proœmio in Quintum Librum.

Quamuis Ananias filius Azur repugnet Hieremiæ: & Semeias Nehelamites prophetam mitti cupiat in carcerem.] Cupiat, non iubeat, vt olim, legendum est. Nam præter quod infra cap. 29. constat hoc ipsum, & quatuor manuscripti Florentiæ codices ita legunt, Hieronymus ita eo scribit in loco. Pseudopropheta Semeias vere Nehelamites, qui de torrente alienas & turbidas aquas sumpserat, irascitur contra mendacium suum vera scripsisse Hieremiam, & ad Sophoniam sacerdotem mittit epistolas, cur ausus sit propheta scribere veritatem: & cupit eum recludi in carcerem ne loquatur.

Cap. xxv.

Quod in Lxx. non habetur, & sequitur.] Expunximus hæc verba, vti ab aliquo imperito adiecta: quippe cum falsum sit ea in Lxx. non haberi: quod dicere non omisisset Hieronymus in commentario: facit enim id perlibenter, si verum esset.

Non enim curæ erat, vt antea iam dixi, prophetis tempora conseruare.] Hæc Brixianorum codicũ lectio melior, quam antiqua: prophetiæ tempora conseruare.

Interfectus est autem Ioakim vndecimo anno regni sui in Hierusalem.] Ioakim vinctum catenis, & in Babylonem adductum constat. 2. Par. 36. Liberatum eum postea, & remissum in Hierusalem, vbi & obiit, ex hoc Hieronymi testimonio apparet: in quam sententiam scribitur 4. Reg. 24. tribus annis fuisse eum seruum Nabuchodonosor, & postea rebellasse. Reuersus enim è Babylone post tres annos elapsos rebellauit: Non enim scriberetur dormisse eum cum patribus suis, si in captiuitate mortem obiisset.

Neque inclinastis aures vestras vt audiretis, cum diceret.] Tex. vulgata editio veram lectionem retinuit, vnde Hieronymus in commentario, præcipue domino commonente, vt reuerteretur vnusquisque à via sua mala: ex loci sui continentia apparet veritas. Olim, dicerem.

Et bibent, & turbabuntur.] Text. Hic quoque vulgata editio veram Hieronymi retinuit lectionem, cui vox Hebraica והתגעשו optime conuenit: געש enim turbari, commouerique significat Iob. 34. Psalm. 17. Vetus lectio, Et bibent, & inebriabuntur.

Quod si aperte dicere voluisset, stultè persecutiones aduersum Christianos, & tunc nascentem ecclesiam, rabiem concitasset.] Olim, ecclesiæ.

Cap. xxvi.

In principio regni Ioakim.] Txt. sic vulgata editio: Hebraicum similiter ממלכות. Conuenit sequentis capitis initium. In principio regni Ioakim. Olim, regis.

Verbum ambiguum, forsitan, maiestati domini non potest conuenire: sed nostro loquitur affectu, vt liberum homini seruetur arbitrium: ne ex præsentia eius, quasi necessitate, vel facere quid, vel non facere cogatur: Non enim ex eo quod Deus scit futurum aliquid, idcirco futurum est: sed quia futurum est, Deus nouit, quasi præscius futurorum.] Vbique sanctissimus ac disertissimus vir liberum hominis defendit arbitrium, contra nostri temporis hæreticos, qui Stoicam resumentes opinionem, & Manichæorum hæresim rursum orbi terrarum ingerentes, dum liberum negando arbitrium, assertores Dei gratiæ in nobis se esse iactant, & Deum omnis culpæ desidiæque auctorem reddunt, & nos veluti muta, & irrationabilia efficiunt pecora.

Hieremias in templo verba domini prophetarat, & dixerat dabo domum istam sicut Silo.] Olim, prophetabat: & vox, Dabo, deerat.

Cap. xxvii.

Hunc locum allegoricus semper interpres, & historiæ fugiẽs veritatem, interpretatur de cælesti Hierusalem, quod debeant habitatores eius sponte assumere corpora, & descendere in Babylonem, id est, confusionem mundi istius.] Allegoricum interpretem Origenem vocat, cuius impiam de animarum in terram è cælo lapsarum opinionem vbique coarguit. Sic paolo infra. Delirat, & in hoc allegoricus interpres, & hortatur in cœlesti positos Hierusalem ne audiant prophetas suos atque diuinos, & somniatores, & augures, & maleficos, sed vt potius seruiant Nabuchodonosor, & corpus humilitatis assumant, infantium vagitus, & incunabula paruulorum. Vide de hac relatius sub finem cap. 28.

Nolite audire verba prophetarum dicentium nobis: Non seruietis regi Babylonis.] Text. sic paulo superius. Qui dicunt vobis: Non seruietis regi Babylonis. Hebraice לא תעבדו ex vulgata editione sic motauimus qood erat olim: Nolite seruire. Sensus quamuis in idem recidat, melior tamen qui in vulgata seruatus est.

Cap. xxviii.

Et ego referri faciam omnia vasa domus domini.] Text. sic ex Hebraica, Græca, & Latina editione restituimus: deerat enim antea vox, domus.

Et facies (siue faciam) pro eis catenas (vel furcas) ferreas.] Text. Et hic quoque ex vulgata in ecclesia editione, & Hebraica veritate addidimus verbum, catenas faciam pro eis: furcas ferreas Lxx. interpretationis est: καὶ ποιήσω ἀντ' αὐτῶν κλοιοὺς σιδηροῦς. Verbum enim Hebraicum מוטות Hieronymus pro catena hic, sicut 1. Par. 15. pro vecte: Septuaginta ipsi quoque ibi pro vectibus ἐν ἀναφορεῦσιν: hic autem pro furcis interpretati sunt. Supra quoque vbi dicitur, Et abiit Hieremias propheta in viam suam, vox propheta, deerat.

Sic confringam iugum Nabuchodonosor Regis Babylonis duobus annis dierum de collo omnium gentium.] Tex. id est, nondum duobus annis completis, sicut ipsemet Hieronymus sub initium capitis interpretatur. Verba Hebraica egregie hanc sententiam explicant, בעוד שנתים ימים. Vulgata tamen editio legit, post duos annos dierum: Nos nihil mutauimus.

Sequamur Hebraicam veritatem.] Ex Brixianis codicibus hanc veram restituimus lectionem. Olim enim obscuro sensu legebatur. Sed quid ad Hebraicam veritatem? ex loci continentia constat veritas.

Quodque intulit: furcas ligneas contriuisti, & facies, siue faciam, pro eis catenas ferreas.] καὶ ποιήσω sic in ipso Latino codice. Falsa igitur antiqua lectio, & facies, siue fecisti. Deleta sunt autem illa verba. Quodque sequitur, &c. in Lxx. non habetur: propterea quod in commentario ponantur & repetere hic nulla cogat necessitas.

Cap. xxix.

Siue optimates, & faber, & inclusor, seu artifices.] Text. hæc verba, faber & inclusor, e translatione D. Hieronymi, quam integram hic vulgata seruauit editio, reposita sunt החרש והמסגר est in Hebraico: δεσμώτης καὶ τεχνίτης ligator, & artifex, penes Lxx

Ædificate domos & habitate, & plantate hortos, siue pomaria, & comedite fructum eorum.] Text. Erronea valde erat antiqua lectio, vtpote quæ Hieronymi versioni verbum

præcipiens, Lxx interpretationi illud adscriberet. Legebatur enim in hunc modum. Ædificate domos, & habitate, siue plantate hortos, siue pomaria. Vulgata editio nobis suppetias tulit.

Et adorabitis me, & exaudiam vos.] Text. orabitis est in Hebræo, Græco, & vulgata editione, & ita nos emendauimus.

Et in opprobrium cunctis gentibus, ad quas ego eiiciam eos.] Text. Eieci eos, est in vulgata & in Hebræo similiter והדחתים. sic paulo superius. Et reducam captiuitatem vestram, & congregabo vos de vniuersis gentibus, & de cunctis locis, ad quæ expuli vos. Verum quia Hieronymus in commentario legit, eiiciam, nihil est immutatum.

Et cum ego hæc, inquit, mea sponte facturus sim, & certo tempore redituros vos decreuerim: frustra decipimini, & putatis vos habere prophetas in Babylone, qui vobis falsa promittunt.] Deerat antea verbum, decreuerim, vtique hic necessarium.

Et ponam eos quasi ficus malas: quas Theodotio interpretatus est sudrinas, secunda editio pessimas.] Vox, editio, deerat antea.

Si *stetissent in substantia mea.*] εἰ ἔστησαν ἐν τῇ ὑποστάσει μου. Hier. 23. vbi in Latina editione. Si stetissent in consilio meo. Antea stetisset. Supra autem propterea ait Nehelamitem הנחלמי torrentem interpretari, quia נחל torrentem significat.

Cap. xxx.

Et conuertam eos, siue sedere faciam, ad terram quam dedi patribus eorum.] Text. Hæc est sincera Hieronymi interpretatio, quam eius vulgata conseruauit editio: nam & in Hebræo legitur אל הארץ. In terra, erat antiqua lectio, congruebatque cum verbis (sedere faciam non cum conuertam Diuersa hic versio, quam genuit vox והשבתים, vtraque Hieronymi est. Nam Lxx. ἀποστρέψω, dixerunt.

Et non dominabuntur ei amplius alieni.] Text. ei, est in vulgata Hieronymi editione: Similiter in Hebræo בו. Antea, eis.

Rursumque & hoc in Lxx. non habetur, & eritis mihi in populum, & ego ero vobis in Deum. Corrupte legebatur antea Rursumque & hoc in Hebraico non habetur. Quippe cum in Hebraico reperiatur hic versus. Qui error etiam ex commentario extrusus est. Non reperitur autem in Lxx. & iam in Græco eorum codice deest: locum bene correptum ex superioribus apparet: dixerat enim supra. Quodque sequitur, & glorificabo eos, & non attenuabuntur: in Lxx non habetur, subdens postea. Rursumque & hoc in Lxx non habetur: verba conueniunt. At non ita, si legatur. Rursumque & hoc in Hebraico non habetur: cum aliquid deesse in Hebraico supra dictum non sit. Hic locus viriatus diu eruditorum torsit ingenia: conuiciebant enim ex eo aut non esse Hieronymi, quæ vulgo circumfertur editio, in qua is versus reperiretur: aut si sit, aliunde suppletam, cum Hebraicus codex integer illi defuerit.

Cap. xxxi.

Quod sequitur. In solemnitate Phase, & generabit filios multos, in Hebraico non habetur, sed in Lxx. tantum legitur: pro quo apud Hebræos scriptum est. Inter quos erunt cæcus & claudus, prægnans & pariens simul.] Deerant hic quatuor postremæ voces. & vltimus versus veluti alterius commentarij initium legebatur. Confer locum, & quam sit bene restitutus, cognosces. Supra quoque ex vulgata & Hebraico correximus. Quia erit dies in qua clamabunt custodes. Olim, etenim dies.

Tunc generauit multum populum, vt illud impleretur Esaiæ. Quia nata est gens semel.] Esa. 66. ita secundum Lxx. legitur, καὶ ἐτέχθη ἔθνος εἰς ἅπαξ, quod est Hebraicè אם יולד גוי פעם אחת. Aut parietur gens semel. Aut parietur gens simul, est in vulgata.

Vox in Rama audita est, ploratus & vlulatus multus, Rachel flens filios suos.] ῥαχὴλ ἀποκλαιομένη. Rachel plorans, in vulgata. Matth. 2. vnde verba sunt hausta: antea: Rachel flentis, quod non in Matthæo, sed in Hieremia legitur.

Sine sicut vitulus non didici.] ὥσπερ μόσχος οὐκ ἐδιδάχθην. Olim, & non didici. Locus ex ipsis Lxx. correptus.

Et postquam ostendisti mihi, siue cognoui, percussi femur meum.] Siue cognoui, Lxx. interpretatio est: ostendisti mihi, ipsius Hieronymi: semper autem quæ Hieronymi versio est, Lxx. versionem præcedit. Falsa igitur, nec suo loco posita erat antiqua lectio: & postquam cognoui, siue ostendisti mihi.

Resurgent in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.] Eph. 4 deerat antea vox, ætatis.

Statue te ipsam Sion.] Text. Lxx. Latina interpretatio huoc locum corruperat: legitur enim in ea. Statue tibi speculas: cui quippiam simile substitutum fuit Speculatores pro speculas. In Græco autem Lxx codice ita legitur, στῆσον σεαυτὴν σιών. Statue te ipsum Sion. Quo modo illos vertisse locuples testis est ipse Hieronymus, dum ait. Verbum Hebraicum ציונים vel in speculatores, vel in speculas vertitur, vt Aquila, & Symmachus interpretati sunt. Vnde miror quid sibi voluerit vulgata editio, vt pro ציונים, hoc est, pro speculatoribus, Sion poneret, turbaretque lectoris intelligentiam: quo putaret post Ephraim ad Sion & ad tribum Iuda repente Dei factum esse sermonem, cum perpetua oratio sit Ephraim. Vocat autem vulgatam editionem, eam quæ est Lxx. vt latius infra apparet.

Vt sit. Et seminabo Israel, & Iudam. Quodque intulit: semine hominum, & semine iumentorum: ad rationales & simplices referre debemus.] Ita hunc locum, mancum mutilumque restituimus. Legebatur enim antea. Quodque intulit semine iumeotorum, semine hominum, omisso: & ita interpretatio rationabilium non congruebat. Necessaria autem hæc esse verba inficiari quis poterit? Legitur enim penes ipsum prophetam. Et seminabo domum Israel, & domum Iuda, semine hominum, & semine iumentorum.

Et ipsi tamquam lapides viui superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum.] 1. Pet. 2. Græcè sic legitur, καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικός, ἱεράτευμα ἅγιον, Hieronymus eodem semper sensu, verbis tamen diuersis hoc vtitur testimonio, Zachar. 9. de quibus & Petrus Apostolus loquitur. Sicut lapides viui superædificamini in domum spiritualem, & sacerdotium sanctum. Malach. 3. Ædificamini domos spirituales, sacerdotium sanctum. Ezec. 40. Et ipsi vt lapides viuẽtes ædificamini domus spiritualis in sacerdotium sanctum.

Cap. xxxii.

Venit ergo ad eum patruelis frater suus, & offert emptionem, quæ illi ex propinquitate debetur.] Fœdo Olim errore, patruelis pater suus, hic apud omnes legebatur.

Ecce Hanameel filius Sellum (siue Sallom) *patruelis tuus* (quod Hebraicè dicitur דדך, *veniet ad te, dicẽs.*] Constanter tam Diuus Hieronymus, quam vulgata eius editio, legunt, veniet. Hinc ille, Quod futurum prophetæ verbum domini nunciarat statim opere completum est. Venit, inquit, ad me Hanameel gratia Dei, filius patrui mei Sellum, hoc est, filius pacis. Vult dicere statim quod ille venturum esse prædixit, is venit. Nos vulgatæ, Hieronymique testimonio locum correximus. Venit legebatur antea: quæ Lxx. non Hieronymi versio est, ἔρχεται enim illi dixerunt. Hebraicè autem est בא Vocem quoque Sellum, hic in commentario rursum posuimus, alioqui interpretatio non conuenit.

Et accepi librum possessionis signatum: stipulationes, & rata, & signa forinsecus] Pro stipulationes in Hebræo legitur המצוה, pro & rata והחקים, pro signa fornisecus ואת הגלוי stane lectionem vulgata Diui Hieronymi editio retinuit, quæ quoniam cum Hebraico magis conuenit, quam prior, stipulatione rata, & signa fornisecus, tuto eam secuti

cuti sumus. Lxx. vero lectio longe ab ista diuersa, sic legit. καὶ ἔλαβον τὸ βιβλίον τῆς κτήσεως τὸ ἀνεγνωσμένον καὶ ἐσφραγισμένον. Et accepi librum possessionis lectum, & signatum.

Qui erat filius Neri, qui interpretatur lucerna mea.] Mutatus hodie est codex Hebraicus, non enim נר Neri, lucerna mea, sed נריה Neria, lucerna mea Deus, legitur.

Neri quoque pater Baruch filius Maasiæ, id est, facturæ, & operis domini.] Hic quoque, si Hieronymus recte memoriam tenuit, mutatus est Hebraicus codex. Scribitur enim מחסיה: cum tamen vt facturam & opus domini significet, scribendum esset מעשה יה.

Hoc indicat, quod interdum pro nimia patientia iudicia eius videantur iniusta.] Sic habent meliores codices. Olim, Sapientia.

Propterea hæc dicit dominus.] Text. Hebraicè לכן, Græcè διὰ τοῦτο, Latinè propterea. Olim, præterea. Et supra, statim vt abscondatur à me, pro, aut abscondatur à me.

Sic enim verterunt Lxx. μὴ ἀπ' ἐμοῦ κρυβήσεταί τι: vbi nos legimus. Numquid mihi difficile erit omne verbum.

Et venient Chaldæi, siue ingredientur, prœliantes aduersus vrbem hanc.] Text. Vox Hebraica ובאו anceps est, sonatque: & venient, & ingredientur. Hieronymo magis placet, vt hic accipiatur pro ingredi, sicuti accepit Aquila. Vulgata tamen editio, & Lxx. constanter legunt, venient: confusus erat antea locus variis translationibus in vnum mixtis. Legebatur enim sic. Et venient Chaldæi, & ingredientur prœliantes. Siue, venient Chaldæi aduersus vrbem hanc.

Hucusque Hieronymi commentarios in Hieremiam inuenimus. Scripsisse autem eum in reliquas illius prophetias ex eo certo conicitur, quod Ezech 27. asserit se plenius disputasse de Cedar in Hieremia, vbi contra eum fit sermo. Hoc autem inuenitur Hier. 49. circa finem voluminis, cum tamen hic 32. finiat caput.

IN EZECHIELEM PROPHETAM.

CAPVT I.

CHobar autem aut nomen est fluminis: aut certe iuxta interpretationem suam, quæ in graue vertitur, Tigrim significat, & Eufratem, & omnia grauissima flumina, quæ in terra Chaldæorum esse perhibetur.] Hebraicè כבר Græcè χοβάρ. Latine Chobar constanter legitur. Verum vt graue significat, כבד legendum esset: & forte ד & ר similitudo mutationem induxit, nisi potius graue pro potenti, ac multo, quod est כביר Hieronymus vocem accepit.

Ego visiones multiplicaui, & in manibus Prophetarum assimilatus sum.] Osee 12. ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα: & in vulgata, ego visionem multiplicaui. Olim multiplicabo.

Et aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen domini. Psalm. 148. Olim, aqua quæ super cælos est, laudet, &c.

Et animalia currebant, & reuertebantur, quasi species Zebek.] Bezek emendauimus, est enim vox Hebræa בזק, & etiam in Græco Lxx. Codice βεζὲκ legitur.

Habens speciem crystalli, quod est purissimum, & ex aquis mundis, atque lucentibus nimio frigore concrescere dicitur, in tantum vt etiam gelu constricta aqua, Græco sermone κρύσταλλος nominetur.] Pro concrescere, duo manuscripti codices, congelascere legunt, verum nihil mutatum.

Et ad pugnam primi martyris Stephani cernitur stans ad dexteram patris.] Verbum cernitur, ex duobus Florentiæ codicibus repositum à nobis est, alioqui desiderabatur. Ecce, inquit, ipse, video cælos apertos. Act. 7.

Et sub pedibus Dei erat quasi opus lateris Sapphiri.] hæc est antiqua, & vera lectio: lapidis pro lateris nos habemus: locus est Exod. 24. & sub pedibus eius quasi opus lapidis sapphirini. Lxx. autem legunt lateris ὡσεὶ ἔργον πλίνθου σαπφείρου, & hebræi similiter לבנת הספיר. Quippe cum לבנה laterem significet.

Cap. II.

Et loqueris verba mea ad eos, si forte audiant, & quiescant vel timeant.] Text. hebræi, Græci, Latinique codicum ope ita verba permutauimus: & timeant (vel quiescant) legebatur antea. Quod est hebraice יחדלו quiescant, hieronymus: Lxx. vero πτοηθῶσιν timeant, interpretati sunt. At Hieronymi interpretatio eam quæ est Lxx. semper præcedit.

Extensione manus Moysi Israel superat Amalec.] Olim, superarat.

Cap. III.

Iudicia domini vera, iustificata in semetipsa: desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum, & dulciora super mel & fauum.] Verba, iustificata in semetipsa, reposita à nobis sunt.

Non enim ad populum profundi sermonis, & difficilis linguæ tu mitteris, ad domum Israel: neque ad populos multos, profundi sermonis, & ignotæ linguæ, quorum non possis audire sermones. Text. Ita ex vulgata Hieronymi editione locum restituimus. עמקי שפה וכבדי לשון est in Hebraico: id est, profundi sermonis, & ignotæ linguæ, vt Hieronymus secundo vertit, quippe cum difficilis linguæ primo sit interpretatus. Septuaginta autem prima vice πρὸς λαὸν βαθύχειλον, βαρύγλωσσον profundi labij, grauis linguæ, dixerunt. Secunda vero πρὸς λαοὺς πολλοὺς ἀλλοφώνους, ἢ ἀλλογλώσσους. Ad populos multos alterius vocis, vel alterius linguæ. Prior itaque lectio manca, in qua sic legebatur. Neq; ad populos multos, & ignoti sermonis, quorum non possis audire sermones.

Si autem annunciaueris impio, & ille non fuerit conuersus ab impietate sua, & à via sua impia.] Text. sic vulgata Hieronymi editione melius legit: hebraicus similiter codex מרשעו antea ab iniquitate sua, quæ lectio non Hieronymi, sed Lxx. erat, illi enim dixerunt. ἀπὸ τῆς ἀνομίας αὐτοῦ.

Vt probetur vtrum speculator externus causa sit mortis eius qui perijt, an reus.] Antea. Vt probet vtrum speculator externus à causa sit mortis eius.

Sed & si conuersus iustus à iustitia sua fuerit, & fecerit iniquitatem.] Tex. Antea vox, fuerit, deerat. Locus ex vulgata editione restitutus.

Tantæ sunt amaritudinis, & tantæ aduersus Deum contentionis, vt obiurgantem non mereantur audire.] Ita ex melioribus Florentiæ codicibus correximus. Antea. Tantæ sunt amaritudines, & tantæ aduersus Deum contentiones.

Cap. IIII.

A sexto autem anno, vsque ad vicesimum nonum, tot enim Ezechias regnauit annis, supputantur anni vigintiquatuor.] Magno errore legebatur antea. A sexto autem anno vsque ad vicesimum, tot enim Ezechias regnauit annis, supputantur anni vigintiquatuor. Nam præter quod constat 4. Reg. 18. Ezechiam viginti nouem, non viginti duntaxat annis regnasse: quis non videat vigintiquatuor includi intra viginti non posse?

Post quē Iosias annis triginta & duobus.] Triginta & vno, non triginta duobus annis Iosias regnauit 4. Reg. 22. & 2. Par. 34. apud omnes, verum nihil mutatum, quia numerorum, quos supputat, ratio non responderet, si adimeretur vnus. Eo enim adempto non CLXIIII. sed CLXIII. nec CXXXV. sed CXXXIIII. essent.

Et ita prophetico numero CCCXC. vnus deesset annus. Nec propterea putes sanctissimum virum lapsum memoria: imperfectum enim annum pro perfecto sumit, & ea est causa quod in totius sũma nõ annos CCCXC. sed CCCLXXXIX. & menses quatuor supputat. At scriptura sacra integros tantum in vita Regum, non autem imperfectos numerat annos. Vixisse autem Iosiam menses aliquot super vnum & trigesimum annum, aliunde vir sanctus historiam hausit.

Cap. V.

Et assumes eum, & trahes per caput tuum, & per barbam tuam [Text. Vulgata Hieronymi interpretatio integram hîc retinuit lectionem; quæ Hebraico, Græcoque codicibus confirmatur. Deerant enim in impressis exemplaribus hæc verba: & assumes eam: quæ Hebraicè sunt ולקחת לך, & Græcè *καὶ λήψῃ αὐτὸ* [illegible]. Deerat similiter paulo post, verbum assumes, in eo versu: & assumes tertiam partem, & concides gladio in circuitu eius: & vox, tui, cum dicitur: Et ligabis eos in summitate pallij tui. Loca iisdem restituta suppetiis sunt.

Qui deuorant populum meum sicut cibum panis: de quibus & Apostolus. Et comedunt, inquit, domos viduarum.] Si Apostoli nomine alius quam Paulus intelligeretur, profecto nihil hîc mutandum fuisset: quippe cum inter tres Euangelistas, qui id prodant, Matthæus vnus ex tribus, Apostolus fuerit. Verum cum numquam sic vsurpetur, pro Apostolus, euangelium substituimus: est enim testimonium illud Matth. 23. Marc. 12. Luc. 20. Quod alibi quoque semel à nobis factum est. Aliquis suæ nimium fidens memoriæ, qui longam de viduis, in epistola ad Timotheum fieri penes apostolum mentionem recolebat, locum corrupit. Hieronymi enim tantus lapsus non est: Christi enim, non Pauli esse hæc verba, ipse idem Hieronymus clarè dilucideque ostendit supra Hieremiæ 3. dum scribit. Qui deuorant populum meum velut escam panis, & quam Christi notat, deuorantes domos viduarum.

Pro quo in LXX legitur: & eris στενακτὴ, id est gemibilis.] καὶ ἔσῃ στενακτή. *Antea corrupte & erit.*

Cum fecero in te iudicia in furore, & indignatione, & in increpationibus iræ. Ego dominus locutus sum.] Tex. sic vulgata Hieronymi interpretatio. Hebraicum similiter אני יהוה דברתי LXX. *ἐγὼ κύριος λελάληκα.* Olim, quæ ego dominus locutus sum. Infra quoque. Et conteram in vobis firmamentum panis: ex Hebraico & vulgata editione reposuimus voces, in vobis.

Cap. VI.

Magnitudinem peccatorum iubetur propheta manibus, pedibusque, ac sermone monstrare: vt gestu corporis, & indignatione vocis, habitum stupentis, mirantisque, plorantis ostendat.] Aliter ex Brixiæ codicibus, inclinatione vocis.

Qui vero spirituales non habet cibos, fame moritur.] Ita melius tres manuscripti legunt codices. Antea, morietur: loci continentia vocem benè emendatam ostendit: sic enim idem semper seruatur tempus.

Cap. VII.

Finis venit, venit finis super quatuor alas terra: Quatuor mundi plagas interpretati sumus.] Prior versus ex codice in commentarium allatus, alioqui secundus concisus abrupta inchoabat oratione. Vox quoque venit, iterum posita. Vulgatæ interpretationis, Hebræique voluminis ope.

Venit contractio super te qui habitas in terra.] Text. צפירה est in Hebræo: quæ vox bis posita est, hîc, & paulo infra in illis verbis: Egressa est contractio, floruit virga. Nec dubium ita à Hieronymo verbum interpretatum, ait enim: Contracta est, inquit, dies & abbreuiata, instatque vicina captiuitas. Antiquissimus Bibliorum codex, quem Carolus magnus ecclesiæ S. Pauli extra vrbem dono dedit, duoque alij longa antiquitate fere deleti Neapoli, hanc retinuerunt lectionem. Contritio tamen est in vulgata editione [illegible], id est, ordinem, contextumque seu complexionem, LXX. Theodotioque verterunt. Nos Hieronymum hac in re deserere non potuimus.

Pro afflictione, quam iuxta Symmachum qui interpretatus est [illegible], perspicuitatis causa posuimus: & in Hebraico רעה & in Græco κακία vel πονηρία scribitur, id est, malitia.] Vox Hebraica רעה à nobis reposita est.

Nunc de propinquo effundam iram meam super te, & complebo furorem meum in te.] Text. vera lectio, quam vulgata editio, ipseque Hieronymus in commentario retinuit *συντελέσω* similiter est in LXX. וכליתי in Hebræo. Antea, replicabo.

Vt super virgam impietatis vestræ, qua subiectos vobis impiè cædebatis, consurgat iniquitas.] Quia, pro qua legebatur antea, & supra statim, parturit pro parturiit. Quatuor manuscripti codices nos monuerunt.

Vnde & Apostolus. Tempus, ait, abbreuiatum est. Et in eodem loco: Præterit enim figura huius mundi.] 1. Cor. 7. Tempus breue est, & post tres versus. Præterit enim figura huius mundi. Falso antea legebatur. Et in alio loco: quippe cum hæc testimonia iuncta sibi sint.

Et homo qui desiderauit quod in mundo putauit esse pretiosum, non obtinebit.] Sic legunt emendatiores codices. Antea quo desiderauit.

Clangite in neomenia tuba, in insigni die solemnitatis vestræ.] Psal. 80. Olim, nostræ.

Quorum Paulus loquebatur: Angelos iudicabimus, & alibi. In vobis iudicabitur mũdus.] 1. Cor. 6 Etsi in vobis iudicabitur mundus, indigni estis qui de minimis iudiceris? Nescitis quoniam Angelos iudicabimus? iuncta sibi mutuo sunt testimonia: quapropter legi debet: & in eodem loco, In vobis iudicabitur mundus.

Non enim potest habere mundiciam, quod extra domini ecclesiam est.] Loquitur de auro, cui vt genus respondeat, quod legendum est, non qui, vt erat antiqua lectio. Mediceus, Fesulanus, & tertius sanctæ crucis penes me codices ita legunt.

Ob nostra quoque mala opera auertit Deus faciem suam.] Claro errore legebatur antea, Ad nostra quoque.

Cap. VIII.

Cæterum & nobis orandum est, ne seniores domus Israel septenarium numerum, qui est sanctus, per septem decades multiplicantes, stent in erroribus suis.] Septem decades absque voce, per, falso legebatur antea.

Secunda αἰλαμ templi interpretata est: quam nos porticum templi exprimere possumus, siue intectum atrium, quod inter templum & altare erat.] Atrium intectum, non atrium interius, vt quidam habent codices, legendum: antiqua hac in re melior. De hoc atrio sub initium sequentis capitis loquens Hieronymus ait. ERIT ad limen, siue ad subdiuum atrij domus, atque vestibuli: quod nequaquam tecto præmitur, sed aëris fruitur libertate. Hoc in atrio Zacharias filius Barachię occisus est. Erat enim inter templum, & altare. Exterius atrium hoc dicebatur, de quo Ezech 10. Et sonitus alarum Cherubim audiebatur vsque ad atrium exterius: quia erat & atrium interius, de quo 3. Reg. 6 Ædificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum positorum, & vno ordine lignorum cedri: sacerdotum atrium hoc appellatur 3. Par. 4.

Cap. IX.

Tristitia mihi magna est, & incessabilis dolor cordi meo.] Ro. 9. *ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου.* Olim, cordis mei.

Egredimini, & ingressi sunt, & percutiebant eos, qui erant in ciuitate.] Tex. צאו ויצאו Hebraicè. Egredimini, & egressi sunt, Latinè vulgata in editione legitur. Olim, vox, Egredimini, deerat.

Cap. X.

Iuxta illud quod in Esaia scriptũ est: Sanctificabit eum in igne ardenti.]

ardenti.] Sic legont Lxx. Esaiæ 10. ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ φλεγομένῳ. Autea, sanctificauit.

In quo obseruandum, quod nequaquam, vt supra dicitur. Facies hominis, & facies leonis à dextris quatuor, & facies vituli à sinistris quatuor: & facies Aquilæ quatuor.] Sic ab verbum habent Lxx. supra cap. 1. Antea transposita voce legebatur. Facies hominis, & facies leonis quatuor: & facies vituli à sinistris quatuor: & facies Aquilæ quatuor à dextris. Vbi nos habemus, Et facies Aquilæ desuper ipsorum quatuor: Lxx. legunt, καὶ πρόσωπον ἀετοῦ τοῖς τέσσαρσι, quod est Hebraicè, ופני נשר לארבעתם: id est, Et facies Aquilæ ipsis quatuor.

Et leuati sunt Cherubim.] Text. Neutro genere in vulgata editione Græcorum more, qui τὰ χερουβὶμ, dicunt, legitur. Verum quia Diuus Hieronymus post 9. capitis initium, masculino genere tam Cherubim, quam Seraphim & Malachim, legendum esse contendit, nihil à nobis mutatum est.

Et cum eleuarent Cherubim alas suas, vt exaltarentur de terra, non resistebant rotæ, sed & ipsæ iuxta erant.] Text. pro nõ resistebãt, Hebraicè legitur לא יסבו, & Græcè οὐκ ἐπέστρεφον, non conuertebantur: vulgata editio habet, non residebant. Sensus profectò idem, mihi tamen lectio quæ hîc est, magis placet: vnde supra. Sequebantur & ceteræ, nec conuertebantur: & infra: Illis egredientibus rotæ quoque subsecutæ sunt. Hoc enim est, non resistere.

Cap. XI.

Licet in Leuitico ad sacerdotale ministerium à vigintiquinque annis eligantur. In Hebræo enim non habet hunc numerum, qui in Lxx. dicitur, sed tricenarium.] Tanta est imperitorum hominum temeritas, vt ad normam ingenij sui omnia vertant: nec erubescant, ipsi anseres inter olores, semper obstrepere. Alibi quoque hunc errorem exposuimus, & pro Leuitico Numeros substituimus. Est enim testimonium hoc, Num. 4. vbi iuxta Hebraicam veritatem vulgata in editione nos legimus: Tolle summam filiorum Caath de medio Leuitarum per domos & familias suas, à tricesimo anno & supra, vsque ad quinquagesimum annum: Qui in loco Lxx. legunt, non à tricesimo anno, sed ἀπὸ εἰκοσι καὶ πέντε, id est, à vigintiquinque annis: & de hac in relapsum memoria Hieronymum putes, ita emendatè apud eum antea legebatur supra cap. primo. Vnde & in Numerorum volumine iuxta Hebræos, non vt in Lxx. continetur, à vicesimo quinto ætatis anno, sed à tricesimo incipiunt sacerdotes in tabernaculo ministrare.

Quia longe feci eos in gentibus, & quia dispersi eos in terris.] Text. Ita ex vulgata editione correximus: Hebraicum similiter, הפצותים בארצות. Quæ correctio Hieronymo probatur dum ait: quod eos dispersim in nationes, falso antea legebatur: Quia dissipaui eos in terra.

Cap. XII.

Super ducem onus istud, qui est in Hierusalem.] Text. Ita legit vulgata Hieronymi editio, & ipsemet in commentario. Quod super ducem onus istud, & visio sit, qui est in Hierusalem: ducem significans Sedechiam. Super principem onus istud, legebatur antea: quæ vox Lxx. est, non Hieronymi, τῷ ἄρχοντι dixerunt illi. Sic paulo post. Et dux qui est in medio eorum, pro princeps. Quæ lectio non solum vulgatæ interpretationis, sed ipsius quoque Hieronymi in commentario testimonio comprobatur: ait enim. Et dux qui est in medio eorum in humeris portabitur, vel iumentorum, vel eorum qui cum eo fugerant. In Hebræo est נשיא. Idem sensus, seruanda tamen est vox interpretis.

Cap. XIII.

Quasi vulpes in desertis prophetæ tui Israel erant.] Text. erant, legendum, non erunt. Sic vulgata editio, & Hebraica.

Sicut enim murus hosti opponitur, & aduersario occurri solet ex aduerso contraque venienti: ita Dei sententia sanctorum precibus frangitur. Vnde & Moysi dicitur. Dimitte me, &c.] Audiant hæc nouatores, qui sanctorum preces & orationes pro nihil ducunt. At de hac re latius in libro contra Vigilantium.

Babylonios, Chaldæosque significat, & eosdem lapides grandinis desuper irruentes.] Vulgata editio grandes, siue prægrandes lapides constanter legit. Verum quia Hebraicè legitur אבני אלגביש, & Hebræi verbum אלגביש pro grandine exponunt, prægrandesque lapides grandinis hic significare existimant, nihil est immutatum. Ostendit enim Hieronymus in Commentario se vim vocis Hebraicæ non ignorasse, quamuis grandes tantum non grandinis ipso sacro in codice interpretatus sit. Lxx. λίθους πετροβόλους, siue emendatius τριβόλους verterunt: quod tribuli bellici instar dentati essent.

Et dicent ad vos, vbi est litura vestra, quam linistis. Text. Lxx. καὶ ἐροῦσι πρὸς ὑμᾶς. Antea falsò, & non dicent ad vos. Paulo quoque supra, ædificat, quod est οἰκοδομεῖ pro ædificabat, reposuimus, manuscriptorum codicum monitu.

Et lapides grandes in ira, in consummationem.] Text. Sic vulgata Hieronymi editio, & Hebraicum כלה, olim & lapides grandes iræ.

Et ponam eum super terram, & reuelabuntur fundamenta eius: & cadet, & consumetur cum increpationibus.] Text. Septuaginta καὶ συντελεσθήσεσθε μετ' ἐλέγχων. Olim & consumemini cum increpationibus. Sub finem quoque capitis amouimus vocem, vestra, ex eo versu: Propterea mendacia vestra vltra non videbitis. Vacat enim penes Lxx. eaque carent omnes manuscripti Florentiæ & Brixiæ codices: nec etiam in vulgata editione, Hebraicoque reperitur.

Cap. XIIII.

Et venerunt ad me viri seniorum Israel. [Text. vulgata Hieronymi editio sinceram hîc, vt alibi multis in locis, lectionem retinuit: quod ipsum Hebraica voce probatur אנשים מזקני, & eius testimonio in commentario dum ait. Venerunt ad prophetam, non omnes senes (ne cuncti viderentur errare) sed quidam seniorum Israel. Lxx. similiter: καὶ ἦλθον πρός με ἄνδρες ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ Ἰσραήλ. Antiqua lectio. Viri seniores Israel.

Quia homo homo de domo Israel, & de proselytis quicumque aduena fuerit in Israel, si alienatus fuerit in Israel a me.] Text. Has duas postremas voces, in Israel, cancellauimus: propterea quod nec in Hebraica, nec Græca, Latinaque editionibus reperiantur: & Brixiæ manuscripti codices eis careant.

Non sunt homines homines, sed homines serpentes.] Sic supra. Nõ sunt homines homines, sed sunt homines iumenta. Melior itaque hæc lectio, quam prior. Non sunt homines homines, sed homines atque serpentes. Brixiani codices emendationem nostram approbant.

Et interficiam de ea hominem & iumentum.] Tex. ita legit vulgata editio, Hebraicum similiter ובהמה, & statim. Interfecero ex ea hominem & iumentum: & rursus. Vt auferam ex ea hominem & iumentum. Olim, iumenta.

Noe enim imminens orbi terræ diluuium, quia omnis terra polluerat viam domini, prohibere non potuit: sed filios, qui forsitan eiusdem virtutis erant, & ob seminarium humani generis habuit reseruatos.] Nisi extrusissemus hinc coniunctionem, &, nullus erat sensus.

Sed & Iob, non peccata, sed ob probationem, nec domum nec filios liberauit.] Non ob peccata, vti nos restituimus, legendum.

Quod si Noe, Daniel, & Iob pariter congregati, & in vno loco positi, peccatricem terram, hoc est, eos qui in terra peccatrice habitant, non possunt iræ Dei subtrahere.] Vocem, peccatricem ex Brixiæ codicibus reposuimus. Dicitur enim terra peccatrix, vt paulo superius. Terra cum peccauerit mihi, vt præuaricetur præuaricans, pro iis scilicet qui peccatores in terra sunt.

Cap. XV.

Ego plantaui te vineam frugiferam, omnem veram: quomodo conuersa es in amaritudinem vitiis alienæ?]Ita legunt Lxx. Hieremiæ 2. ἐγὼ δὲ ἐφύτευσά σε ἄμπελον καρποφόρον, πᾶσαν ἀληθινήν. πῶς ἐστράφης εἰς πικρίαν ἡ ἄμπελος ἀλλοτρία. Olim, ego plantaui vineam frugiferam, omnem veram: quo modo conuersa es in amaritudinem vitis alienæ?

Cap. XVI.

Et proiecta es super faciē campi prauitati animæ tuæ.] Text. Lxx. τῇ σκολιότητι. Olim, prauitate.

Multiplicatam quasi germen agri dedi te: & multiplicata es, & grandis effecta: & ingressa es, & peruenisti ad mundum muliebrem.] Text. Deerat antea hic versus: & multiplicata es, & grandis effecta: ex vulgata Hieronymi editione, quæ illum retinuit, & ex Hebraico reposuimus. Habent autem illum etiam Septuaginta, καὶ ἐπληθύνθης. in quorum Latinis codice legitur. Et multiplicata es, & magnificata es.

Numquid parua est fornicatio tua? Immolasti filios meos, & dedisti illos consecrans eis.] Text. Hanc veram Hieronymi lectionem vulgata eius in ecclesia retinuit editio: in quam sententiam Hebraicè legitur ותשחטי, olim, immolantis filios meos.

Et interfecisti filios tuos, & dedisti eos cum offeres illis.] Text. Lxx. Sic corrupte antea legebatur: quæ lectio vnde irrepserit, ignoro. Constat enim ex ipsis Lxx & Hieronymo contrarium. Illi enim legunt, καὶ ἔδωκας αὐτὰ ἐν τῷ ἀποτροπιάζεσθαί σε αὐτοῖς. Eaque Hieronymus in commentario ita interpretatur. In eo autem loco, vbi nos posuimus: & dedisti illos consecrans eis, pro quo Lxx. transtulerunt: Et dedisti eos ad placandum, siue expiandum. His itaque moti auctoritatibus locum ita restituimus. Et dedisti eos ad placandum in illis.

Et inter cetera etiam Ægyptijs vicinis suis amore magnarum carnium prostituta sit.] Hæc trium codicum lectio, melior quam vetus, prostrata sit.

Sitiuit anima mea ad te Deus, quam multipliciter tibi caro mea. siue, vt quædam habent exemplaria, quo modo consumpta est caro mea] Duplex apud Hebræos olim lectio, duplicem hic reddidit penes Lxx interpretationem. Legebant enim aliqui codices לך pro כלה, & ita vbi nos hodie legimus in Hebræo כמה לך בשרי id est, vt vertere Lxx. ποσαπλῶς σοι ἡ σάρξ μου: quam multipliciter tibi caro mea: alij legebant כמה כלה בשרי quo modo consumpta est caro mea. Quod autem vtramque lectionem ipsi iidem habuerint Lxx. infra Ezech. 44. clarè ipsemet Hieronymus his verbis asserit. Attenuata ieiuniis caro, & circuncisa continentia fugit opprobrium Ægyptiorum, qui sunt magnis carnibus: & illud potest dicere, quod in plerisque iuxta editionem Lxx. legitur: Quomodo contabuit caro mea? Vox autem Hebraica כלה, quod significet consumi, siue contabescere, norunt omnes qui Hebraicam callent linguam: & ita versa est Iob 7. & 33. & Psalm. 36. Duo veteres interpretes, qui versum, vti hodie Hebræi, legebant, primam vocem כמה pro verbo, vt illi quoque faciunt, accipiebant, absque intermedio tamen puncto. Aquila enim ἐπόθησεν interita est. Symmachus ἱμείρεται desiderat, interpretatus est. Theodorio autem, qui cum intermedio legebat puncto, ποσαχῶς, sicut Lxx. ποσαπλῶς Theodoreto auctore, vertit. Qui Theodoretus non πῶς ἀπλῶς disiunctis vocibus, sed vnica tantum dictione ποσαπλῶς à Lxx. verbum interpretatum, multis contendit: & forte pro altera lectione, Quo modo consumpta est, πῶς ἀπώλετο illi dixerunt.

Quando vero adorauit idola, & religionem in impietatem mutauit: nequaquam legitima illius appellantur.] Vox nequaquam olim deerat: reposita est autem ex manuscriptis codicibus, vti necessaria.

Dicitur eis Neomenias vestras, & sabbata, & diem magnum non recipio.] οὐκ ἀνέχομαι, Esa. 1. Secundum Lxx. Olim, non recipiam.

Et tollam vestimenta mea, & linteamina mea: vt non operiant vltra ignominiam eius.] Ita legitur Osee 2. Olim operiam. Græcè est τοῦ μὴ καλύπτειν.

Et vicisti eas sceleribus tuis.] Text. eas, scilicet sorores tuas, Sodomam & Samariam: Ita ex Hebraica, Græca, Latinaque editionibus emendauimus; Olim eam.

Tale quid & illud euangelij sonat. Est confusio quæ ducit ad mortem, & est confusio quæ ducit ad vitam.] Hoc testimonio sæpe vtitur D. Hieronymus. Esa. 41 Siue iuxta Lxx. qui tribuit non dolentibus mœrorem. Est enim tristitia quæ ducit ad mortem, & est tristitia quæ ducit ad vitam. Rursus Esa. 63. est enim tristitia quæ ducit ad vitam, & est tristitia, quæ ducit ad mortem. Sententia horum verborum inuenitur Ecclesiastici 4. est enim confusio adducens peccatum, & est confusio adducens gloriam & gratiam: & 2 Cor. 7. quæ enim secundum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: Sæculi autem tristitia mortem operatur. At vbinam sit in euangelio, sicuti ego non inuenio, ita Nazaræorum euangelium sine præfatione, vti alibi facit, Hieronymum citasse minimè reor: Cancellauimus propterea vocem Euangelij, cum certum sit id in euangelio non reperiri.

Et tu & filiæ tuæ reuertimini in antiquum statum.] Sic ex ipso sacro Bibliorum codice emendauimus, vbi legitur: Et tu filiæ tuæ reuertimini ad antiquitatem vestram: & penes Lxx. Et tu & filiæ tuæ restituemini sicut fuistis ab initio. Olim, reuertimini.

Et suscitabo ego pactum meum tecum.] Ita ex vulgata editione, & Hebraica correximus. Olim, & suscitabo tibi pactum meum tecum: eodem modo paulo superius emendauimus. Cum receperis sorores tuas te maiores: pro, tecum maiores.

Cap. XVII.

In terra bona super aquas multas plantata est.] Text. ita in vulgata editione legitur, quam lectionem ipsemet Hieronymus in commentario probare videtur: dum ait. Quæ in terra bona à Nabuchodonosor plantata erat. Lxx. vero legunt, εἰς πεδίον καλόν, in campum bonum: quemadmodum & Hebræi אל שדה טוב. Antiqua lectio, In terram bonam super aquas multas plantauit eam. Nos vulgatam, Hieronymumque secuti, pro, In terram bonam, reposuimus, in terra bona, & pro plantauit eam, reposuimus, plantata est, quemadmodum vulgata legit editio, & Hebraicum, quod habet הנה שתולה. Hinc paulo infra. Ecce plantata est: ergone prosperabitur? superius quoque terra, pro terram reposuimus ibi: Et tulit de semine terræ, & posuit illud in terra pro semine Et terram pro terra apud Lxx. ibi: summitates teneritudinis auulsit, & attulit eas in terram Chanaan: Nam & Græcè legitur: καὶ ἤνεγκεν αὐτὰ εἰς γῆν Χαναάν.

Cap. XVIII.

Et innocauit eum dicens: domine Deus miserator.] Desunt hæ duæ voces, eum dicēs, penes Lxx. Exod. 34. nec non apud Hebræos & aliquot manuscriptos codices, propterea delectæ à nobis sunt.

Si homo Dei ego sum, descendat ignis de cælo super te, & super quinquaginta tuos.] Sic legitur apud omnes 4. Reg. 1. & ita habent aliquot manuscripti codices. Olim, Et si homo Dei ego sum, descēdat ignis de cælo super te, & super quinquaginta viros.

Et si Balaam (vt verissimum est in nostram linguam translatum) vanum populum sonat.] Verisimile pro verissimum falso antea legebatur. Vox Hebraica est בלעם quæ vanum populum verissime significat.

Vnde & Geneseos liber ex eorum vocabulo nomen accepit.] Librum Geneseos iustorum librum vocari asserit, quod iustorum hominum vitas contineat, Noë, Abraham, Isaac, Iacob, & aliorum qui εὐθεῖς, id est, recti & iusti nuncupantur. Alius tamen ab hoc erat liber ille, de quo 2. Reg. 1. dicitur: Et præcepit vt docerent filios Iuda arcum, sicut scriptum est in libro iustorum: is enim cum Dauid historiam contineret, Geneseos liber esse non poterat, & iam

Hebraicè legitur עלספר הישר, & Græcè ἐπὶ βιβλίου τοῦ εὐθοῦς in libro iustitiæ, siue rectitudinis.

Et ad vsuram non commodauerit.] Legant hæc, & diligenter perpendant, qui fortunas suas vsuris quotidie augent: quo vitio hodie multi Christianorum laborant, opprimuntque pauperes, ac miseros homines absque vlla pietate; & vt Christi præcepto illudant, friuolis & à Christiana charitate alienis rationibus, quas hîc Diuus Hieronymus luculenter disérteque refellit, feruntur. Quam autem callidè à legum se eximant pœnis, vel re ipsa clam perpetrata, vel simulatis contractibus, omnes norunt. Rectè autem superabundantiam, quæ est Hebraicè תרבית, id quod plus exigitur, scriptura appellat: abundantiæ pro superabundantiæ secundo loco legebatur antea.

Numquid viuet? Non viuet, cum vniuersa detestanda hæc fecerit: morte morietur, sanguis eius in ipso erit.] Text. Deerát antea hæ voces, Non viuet: ex vulgata editione, Hebraicoque repositæ sunt.

Pater eius, quia calumniatus est, & vim fecit fratri, & malum operatus est in medio populi sui, ecce mortuus est in iniquitate sua.] Text. Qui, non quia, legebatur antea, & pro, ecce, hîc. Locus ex Hebraico, vulgataque editione correctus.

Putatis ait, iniquum, vt peccata patrum reddam filijs: & alijs comedentibus vuam acerbam, aliorum dentes obstupescăt? Ecce vnusquisque in suo peccato moritur, & in sua iustitia viuificatur: in vtroque non præterita, sed præsentia iudicantur: Quin potius vestra iniqua sententia est.] Deerat hîc vox, iudicantur: siue quia imperfecta sententia erat: ipsiusmet Hieronymi ope, alibi acceptam, reposuimus. Ait enim ille infra, cap. 32. Ad generalem transit disputationem, quod & iustum præteritæ non saluent iustitiæ, si nouis scèleribus fuerit occupatus: & peccatorum vel impium antiqua peccata non perdant, si operibus iustitiæ veteres emendarit errores: Deumque non præterita in vtroque iudicare, sed præsentia.

Cap. XIX.

Et exaltata est statura eius inter frondes.] Text. ita legit vulgata editio. Hebraicum similiter מעל בין, & Græcum ἐν μέσῳ, olim in frondes. Sic paulo postea. Et ventus siccauit fructum eius, quod est Hebraicè הוביש, pro siccabit ex eadem vulgata correximus.

Quod alijs verbis loquitur. Amos propheta: Inducam famem & sitim super terram: non famem panis, & sitim aquæ, sed famem audiendi sermonis Dei.] Locus est Amos 8. Antea pro Amos legebatur Esaias.

Cap. XX.

Venerunt viri de senioribus Israel, vt interrogarent dominum & sederunt coram me.] Text. vulgata editio, & Hieronymus, sederunt, Hebraicus codex וישבו & Græcus ἐκάθισαν, olim sedebant.

Gentes quas perditurus est dominus in conspectu tuo, iste omina, & diuinationes audient.] Deut. 18 οὗτοι κληδονιζομένων καὶ μαντειῶν ἀκούσονται. sic quoque ex quatuor manuscriptis codicibus emendauimus. Esa. 8. somnia lectio erat antiqua. Hebraicè est מעננים, qua voce augures, & præstigiatores significantur.

Non visitabo super filias vestras cum fornicatæ fuerint, & super sponsas vestras, cum mœchatæ fuerint.] Locus est Osee 4. οὐ μὴ ἐπισκέψωμαι ἐπὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν, ὅταν πορνεύσωσι: καὶ ἐπὶ τὰς νύμφας ὑμῶν ὅταν μοιχεύσωσι. Ita quoque est in Hebræo, & vulgata editione. Antiqua lectio erat. Non visitabo vltra filias vestras, & nurus vestras, cum mœchatæ fuerint.

Abominationes oculorum suorum non proiecerunt.] Text. LXX. τὰ βδελύγματα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν οὐκ ἀπέῤῥιψαν. Sic quoque est in Hebræa, Latinaque editione. Olim, Abominationes oculorum non proiecerunt.

Ego igitur leuaui manum meam super eos in deserto, ne educerem eos in terram, quam dedi eis.] Text, Vulgata Hieronymi editio, veram hîc retinuit lectionem, quam ipse quoque in commentario sequitur: cum eaque Hebraicum, Græcumque consentiunt: inducerem enim, pro educerem legendum est.

Notandumque quod quando constitutis in Ægypto loquebatur post offensam. Feci, ait, propter nomen meum: vt non violaretur coram gentibus, in quarum medio erant, de quibus eieci eos in conspectu earum. Tunc adhuc in medio erant quia necdum exierant.] Deerant antea hæ voces, in quarum medio erant: cum tamen necessariæ hîc essent: & pro constitutis legebatur, constitutus. Manuscriptorum codicum, & vulgatæ editionis, ope locus est restitutus.

Per quæ ostendit, eis non se dedisse præcepta non bona, qui in eremo morabantur: sed his quos dispergere voluit in nationes, & facere in toto orbe peregrinos, dare cogitasse quæ non dedit.] Sibilo explodendum errorem. Antiqua hic habebat lectio Coëgisse enim pro cogitasse legebatur. Tres manuscripti ex Florentia codices me monuerunt: cogitaui (inquit) illis dare præcepta non bona, sed non feci. Quod autem hîc genuinus Hieronymi sit sensus, constat ex commentario: ait enim paulo superius. Volui illos diuidere in nationes & in toto orbe dispergere, & dare illis præcepta non bona, & iudicia in quibus non viuerent. Et paulo inferius. Volui, inquit, eos in solitudine delinquentes in cunctas dispergere nationes, & dare illis præcepta non bona: vt quod mihi offerre debuerant, idolis immolarent, & omne primitiuum suum consecrarent eis per ignem, vt interficerem eos atque delerem. Quando autem dicit, volui, ostendit se non fecisse quod voluit.

Sicut iudicio contendi aduersus patres vestros in deserto terræ Ægypti, sic iudicabo vos dicit dominus Deus.] Text. sic ex vulgata editione, & Hebraico restituimus: deerant olim voces, vestros, & Deus Infra quoque reposuimus vocabulum, ibi, in eo versu. Et recordabimini ibi viarum vestrarum: est enim & in Hebraico, & in vulgata editione.

Ante contritionem exaltatur cor viri, & ante altitudinem humiliatur. Prou. 18. πρὸ συντριβῆς ὑψοῦται καρδία ἀνδρὸς. & hanc lectionem habent duo manuscripti codices. Antea, exaltabitur.

Ex Proœmio in Septimum Librum.

Illam quondam potentiam, & ignorantiam diuitiarum, ad tantam inopiam peruenisse, vt tecto, & cibo, & vestimento indigeat.] Magis placuit hæc lectio, quam illa, quam ex coniecturis Germanus impressor substituere volebat, arrogantiam diuitiarum. Tres manuscripti ex Florentia codices, ignorationem pro ignorantiam legunt: quam lectionem vti candidiorem, & quæ genuinum sensum magis reddat, nos secuti sumus. Vocat autem ignorationem diuitiarum quod tot tantæque illæ essent, vt à propriis dominus earum magnitudo ignoraretur.

Ad nocturnum lumen nequaquam valeamus Hebræorum volumina relegere: qui etiam ad solis dieique fulgorem literarum nobis prauitate cæcantur.] Prauitate, est alia lectio: At verius est vt legatur, prauitate: exigui erant enim Hebræorum codicum characteres, præsertim qui manu scribebantur.

Cap. XXI.

Et sciet omnis caro, quia ego dominus eduxi gladium meum de vagina sua.] Text. וידעו כל בשר Hebraicè: καὶ ἐπιγνώσεται πᾶσα σάρξ, Græcè legitur. Vulgata tamen editio, & ipse Hieronymus in commentario legunt. Vt sciat omnis caro. A nobis nihil mutatum.

Et tu fili hominis pone tibi duas vias, vt veniat gladius regis Babylonis: De terra vna egredientur ambæ, & manu capiet coniecturam: in capite viæ ciuitatis coniiciet. Viam pones, vt veniat gladius ad Rabbath filiorum Ammon, & ad Iudam in Hierusalem munitissimam.] Text. ita ex vulgata editione, Hebraicoque, & ex ipso Hieronymo infra cap. 25. hunc locum restituimus. Olim, Et veniat, ambo, & ad Hierusalem.

Pro eo quod in memoriam reuocastis iniquitates vestras, & reuelastis præuaricationes vestras.] Text. יען הזכרכם עונכם

inclyta: cum tamen inclytas legendum esse non tantum ex vulgata constat editione, verum ex ipsomet Hieronymo, dum ad ciuitates verbum referens, ait. Vt ad ipsos quoque Babylonius victor introeat: & ciuitates in Moab esse desistant, & in finibus eius ac terminis vrbes inclytæ destruantur: infra quoque: inclytæ atque electæ terræ.

Bethmeon, quæ & ipsa vertitur, habens fontem, siue per fontem.] Super fontem à Brixiano codice admoniti correximus. על enim, vnde fit בעל supra significat, & מעין fontem. Quamuis quoque versibus supra, confidant pro confidere, reposuimus.

Et dabo vltionem meam super Idumæam per manum populi mei Israel: & facient in Edom iuxta iram meam, & furorem meum: & scient vindictam meam.] Text. ita ex Hebræa, Græca, Latinaque editionibus, ipsoque Hieronymo in commentario correximus. ועשו est in Hebræo, & penes Lxx. ποιήσουσιν id est, facient. Item נקמתי & ἐκδίκησίν μου, hoc est vindictam meam, legitur. Antea tamen, faciam, & indignationem meam legebatur.

Ante vitia, deinde virtutes, quibus vitia subruuntur: quia appositum cor hominis ad malitiam à pueritia: erroresque adolescentiæ ætas matura condemnat.] Miror tam in impressis, quam in manuscriptis codicibus constanter hîc pro matura, natura lectum fuisse.

Pro eo quod fecerunt Palæstini in vindicta.] Text. congruit cum hac lectione Hebraicum, בנקמה & Lxx. ἐν ἐκδικήσει. Vindictam tamen habet vulgata editio. Nihil mutatum.

Gaza direpta erit, & Ascalon in perditionem: & Azotus in meridie eiicietur, & Accaron eradicabitur.] Sic sincere apud Lxx. legitur Sophoniæ 2. Antea deerant voces, in meridie eiicietur: & eradicabuntur pro eradicabitur, quod est Græcè ἐκριζωθήσεται legebatur.

Vnde & duarum legionum Dauid, quarum vna appellabatur Phelethi, & altera Cerethi: vltima ab eo quod interficerent, atque iugularent, Cerethim, hoc est, interfectorum nomen accepit.] 2. Reg. 15. de his legionibus fit mentio: Egressusque Rex, & omnis Israel pedibus suis stetit procul à domo: & vniuersi serui eius ambulabant iuxta eum; & legiones Cerethi, & Phelethi. Vbi in Hebræo legitur וכל הכרתי וכל הפלתי Phelethim liberatores significant: Cerethim vero percussores & interfectores: erant enim ij Regis custodes, defensoresque.

Cap. XXVI.

Et factum est in vndecimo anno, prima, siue vndecima mensis.] Pro vndecima, reposuimus, vna, ex ipsomet codice: quod enim est Hebraicè באחד, prima, ipse Hieronymus Lxx. vero μιᾷ, vna, transtulerunt.

Quia hæc dicit dominus Deus: Ecce ego adducam ad Tyrum (siue ad te Sor) Nabuchodonosor regem Babylonis ab Aquilone.] Text. vocem, Deus, ex vulgata editione, Hebraicoque reposuimus, & Te Sor verbum distinximus, Septuaginta enim dixerunt ἐπὶ σὲ Σόρ. Tirum enim צר Sor Hebræi appellant.

Destruet muros, turresque subuertet.] Ita esse legendum loci ipsius circumscriptio ostendit. Quam lectionem tres manuscripti habebant codices. Olim, destruxit, subuertit.

Cap. XXVII.

Perfectam omnium Deo scientiam relinquentes.] Ita ex manuscriptis codicibus emendauimus: sententiam legebatur antea.

Sed & dominus noster in corde terræ, hoc est, in medio, & ad inferos dicitur descendisse.] Copulam, &, superfluam esse existimo, sensumque Hieronymi tantum esse: Christum in corde terræ fuisse, nihil aliud significare, nisi eum ad inferos, qui in corde terræ sunt, descendisse: talem enim ipsius sententiam clare ab eomet super 2. Ionæ capite accipimus: ait enim. Porro per cor maris significatur infernus, pro quo in euangelio legimus, in corde terræ. Quo modo autem cor animalis in medio est, ita & infernus in medio esse perhibetur.

Iuxta mysticos vero intellectus, abietibus siue cedris de Sanir nauis Tyriæ tabulata caeduntur: quibus texitur, atque compingitur: & Cedro siue Cyparisso de Libano malus eius erigitur abietibus propter leuitatem, iuncturasque tabularum mollius inuicem se tenentium atque mordentium: siue cedris, quod lignum imputribile est.] Desiderabatur hic vox, erigitur: Nos eam ex manuscriptis Florentiæ, Brixiæque codicibus reposuimus.

Senes Giblii, & prudentes eius præbuerunt nautas ad ministerium variæ supellectilis tuæ.] Text. Legebatur olim, senes Biblij, quomodo ipsi Lxx. Legunt οἱ πρεσβύτεροι Βίβλου. Emendauimus autem Giblij, quia ita est in vulgata Hieronymi editione non corrupta. Quam lectionem non solum habet Hebraicus codex, qui tam hìc quam vbique legit גבל, verumetiam 3. Reg 5. scribitur. Porro Giblij præparauerunt ligna & lapides ad ædificandam domum, & Psalm. 8. Gebal, & Ammon, & Amalech. alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Quo in loco etiam ipsi Lxx. Legunt, Gebal, quamuis tam hic, quam 3. Reg 5. habeant Biblij, vnde & Biblus vrbs penes historicos. Septuaginta igitur suam relinquentes lectionem, in Hieronymi editione, vulgatam secuti sumus, veluti quæ Hebraicæ veritati innitatur.

Anima nostra quasi passer erepta est de laqueo venantium. Vbi enim nos legimus venantium, in Hebræo scriptum est Sidoniorum.] Non Sidoniorum, hoc est צידנים. Legitur hoc in psalmo 123. sed יוקשים: verum Hieronymus ita constāter hoc semper asserit, vt non eum lapsum memoria, sed mutatum codicem Hebraicum iam credam. Infra cap. 28. Sidonij, inquit, interpretantur venatores, de quibus & in Psalmis scriptum est: Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. Et cap. 32. Pro quo & in Hebræo verius positum est, vniuersi Sidonij, quos nos in venatores vertimus, iuxta illud quod scriptum est. Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium, pro quo in Hebraico positum est, Sidoniorum.

Sed & Pigmæi, qui erant in turribus tuis, pharetras tuas suspenderunt in muris tuis per gyrum.] Text. cum Hebraicus codex habeat במגדלותיך, Lxx. ἐν τοῖς πύργοις σου. & vulgata editio, in turribus tuis. Nescio vnde error irrepserit, vt hîc antea legeretur, in vrbibus tuis: præsertim cum ipse quoque Hieronymus in commentario turres legat, non vrbes.

Gemmam, purpuram, & scutulata, & bissum, & sericum, & chodchod posuerunt in mercatu tuo.] Text. pro gemmá נפך est in Hebraico: quam vocem pro carbunculo vertit infra 28. Sapphirus, & carbunculus, & smaragdus: & Exod. 20. in secundo, carbunculus, sapphirus, & iaspis. Symmachus polymitá interpretatus est: Guttam non gemmam legebatur antea: qui error vnde irrepserit, ignoro. Gemmam quippe legit vulgata editio. Nisi forte ante Stacten quæ lectio est Lxx. guttam magis quam gemmam legendum esse etiam in D. Hieronymi versione aliquis existimauit: Hoc vnum constat, argui à Hieronymo Lxx. quod pro purpura Stacten, id est, guttam verterint: de gutta autem nulla alia mentio.

Chodchod autem quid significet vsque in præsentiarum inuenire non potui. Aiunt Hebræi omnes pretiosissimas merces hoc nomine significari: vel speciem quandam esse pretiosarum mercium, quam Romanus sermo non resonet: vel communi vocabulo scruta vendentium.] כד כד pro Sapphiro interpretatur Kimki tam hic quam Esaiæ 54. Hieronymus vero ibi Iaspidem vertit, hîc autem ipsum Hebraicum reliquit verbum. Scruta autem viles & attritas vsu vestes, quales hodie à Iudæis venduntur, appellari, viri docti existimant, inter quos Cælium Rhodiginum iure repono, qui libro decimo antiquitatum cap. 36. id asserit: Cuius sententiæ Flaccus fuisse videtur, dum vili ac paruo populo scruta vendi solita aperit in epistolis, illis verbis: Vulterius mane Philippus, vilia vendentem tunicato scruta popello, Occupat. Et Lucillius. Quid nisi scruta quidem vt vendat, scrutarius laudat.

De hac igitur terra, cui dictum est. Maledicta terra, quæ aperuit os suum, & hausit sanguinem fratris tui: Tyri nundinæ congregantur, & vinum pingue, & lanæ splendentes: siue vinum de Chelbon quod interpretatur lacteus.] Confusa erat antiqua lectio, in qua transpositis verbis ita legebatur: & vinum pingue, siue lanæ splendentes: Vinum de Chelbuo interpretatur lacteus.

Cum agnis, & arietibus, & hædis venerunt ad te negotiatores tui. Venditores Saba, &c.] Text. pro venerunt ad te, quod est Hebraicè בם סחריך legitur hodie בם, hoc est: vt verterunt Lxx. ἐν οἷς in quibus. Duæ autem voces, negotiatores tui, vt vulgata habet editio, quæ Hebraicè sunt. סחריך & Græcè ἐμπορεύονταί σοι, deerant olim.

Et Giezi aperiuntur oculi, vt currus in monte, & equos videat siue ascensoribus, sessioni domini præparatos.] Olim sessione.

In multitudine diuitiarum tuarum, & populorum tuorum, ditasti reges terræ.] Text. Reges terræ non solum legit vulgata Hieronymi editio, cui lectioni ipse quoque in commentario assentitur, dum reges terræ nominat, sed etiā Hebraicus, Græcusque Lxx. codex. Quamobrem miror cur antea legeretur, ditasti reges multos: præsertim cum etiam manuscripti codices ita legant.

Negotiatores populorum (siue gentium) *sibilauerunt super te.*] Text. vocem Hebraicam. בעמים Hieronymus vertit, populorum, Lxx. vero ἐθνῶν, gentium. Quia propter cum semper Lxx. interpretationem suæ non præponat, sed sobdat D. Hieronymus (vt ex toto ipsius constat opere) inuerso, ac præpostero ordine legebatur antea. Negotiatores gentium, siue populorum, sibilauerunt super te.

Et Hester iuxta Lxx. interpretes: Ne tradas sceptrum tuum his qui non sunt.] Ideo dicit iuxta Lxx. quia in Hebræo non habetur nisi vsque ad xj. caput: hoc autem inuenitur cap. xiiij. in Græco scilicet iuxta Lxx.

Cap. xxviii.

Interficient & detrahent te.] Text. detrahent legendum est, non tradent, quæ antiqua erat lectio. Nam & vulgata editio ita legit, & vox Hebraica est יורידוך, & Græca κατάξουσίν σε.

A die qua conditus es, parauerunt cum Cherub vncto à Deo, & habitante in tabernaculo.] Text. Lxx. Vox, à Deo, superflua est: nec enim Hebraicè habetur, neque Græcè: illæ, vncto & habitante in tabernaculo, desunt hodie in Græco: verum fuisse olim, coniici ex Hebraico potest, in quo ita legitur. כרוב ממשח הסוכך. Hieronymus quoque in commentario ita de Lxx. versione meminit: Tu Cherub extentus, & protegens, subauditur arcam Dei, & propitiatorium: vel iuxta Septuaginta, quod ipse cum Cherub vnctus sit, & creatus.

In quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in domino.] Olim, in templum sanctum Dei. Locus est Ephes. 2.

Et ponam propugnacula tua iaspidem, & portas tuas lapides chrystalli, & muros tuos lapides electos.] Ita legitur penes Lxx. Esa. 54. Olim, & portas tuas lapide chrystallo, & murum tuum lapidibus electis: quæ casuum mutatio inepta erat, & à Latina locutione abhorrens.

Iuxta illud quod in eodem Esaia scriptum est: Deuorabit sicut fœnum materiam.] Esa. 10. vbi nos legimus. Et sanctus eius in flamma: & succendetur, & deuorabitur spina eius, & vepres. Lxx. legunt, καὶ ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ, καὶ φάγεται ὡσεὶ χόρτον τὴν ὕλην. Et sanctificabit eum in igne ardenti, & comedit sicut fœnum materiam. Deuorabit magis placuit quam deuorauit: respondet enim tempori ואכלה. Corrupte enim deuorat in Græco non legitur.

Et educam ignem in medio tui.] Text Lxx. correximus, de medio tui, καὶ ἐξάξω πῦρ ἐκ μέσου σου est in Lxx.

O ipse Cherub, siue Cherubim, qui te protegebat.] Correximus qui protegebas. Arcam enim & propitiatorium Cherubim protegebant, vt iam diximus, non se: Exod 25. exponit enim illa Prophetæ verba: Tu Cherub extentus, & protegens. Vocem autem Hebraicam כרוב ipse Cherub reddidit, Lxx. vero χερουβὶμ, propterea dicit, ô ipse Cherub, siue Cherubim.

Ecce ego ad te Sidon, & glorificabor in medio tui (siue in te:) *& scient, quia ego dominus, cum fecero in ea, siue in te, iuditia, & sanctificatus fuero in ea, siue in te.*] In te translatio Lxx est, qui verterant, ἐν σοί. Propterea interpretationi Hieronymi eas voces subiecimus, hoc est, loco suo reposuimus. Præpostero enim ordine antea locatæ erant.

Cap. xxix.

Et proiiciam siue deponam te in desertum, siue velociter, & omnes pisces fluminis tui.] Text. Hic quoque suo ordini, quæ præpostera erant, reddidimus, id est: primo quæ erant Hieronymi, secundo quæ Lxx. Olim, & proiiciam (siue deponam) te velociter, siue in desertum. καὶ καταβαλῶ σε ἐν τάχει habent Lxx. Vox Hebraica est המדברה, quam illi velociter, Hieronymus desertum transtulit

Pro eo quod fuisti, siue factus es, baculus arūdineus, siue virga arundinea.] Text. ἀνθ' ὧν ἐγενήθης ῥάβδος καλαμίνη, olim, motato similiter ordine: Pro eo quod factus es, siue fuisti, & vox, arundineus, deerat.

Eundem ordinem inter decem decadas, hoc est, centenarium numerum decimus numerus possidebit: quo ad victimam agnus assumitur, vt immoletur die quartadecima.] Quo ad victimam, non quod ad victimam, vt erat antiqua lectio, ex manuscriptis codicibus correximus.

Et erit terra Ægypti in desertum, siue perditio, & in solitudinem.] Text. ita concorditer legit vulgata editio penes cunctos codices. לשממה וחרבה est in Hebræo: Lxx. vero legunt ἀπώλεια καὶ ἔρημος perditio, & solitudo: Antiqua lectio erat, in desertum, & solitudo. Hieronymus in commentario nostræ emendationi, vulgatæque editioni ipse quoque fauet.

Et merces non est reddita ei, neque exercitui eius de Tyro.] Text. & hunc quoque locum ex vulgata Hieronymi interpretatione, & hebraico restituimus: super Tyro, non de Tyro, legebatur ante, quæ Lxx. non Hieronymi versio erat: illi enim ἐπὶ Τύρῳ dixerunt: Hieronymus autem de Tyro: nam & Hebraica veritas habet מצר.

Diripiet spolia eius, & erit merces exercitui illius: Et operi, quo seruiuit aduersum eum, dedi ei terram Ægypti.] Text. Ex vulgata similiter Hieronymi editione, & Hebraica veritate, hunc correximus locum, והיתה שכר Hebraicè: καὶ ἔσται μισθὸς, Græce: & erit merces, Latine legitur. Olim, Et erit in mercedem exercitui illius; & operi, pro quo seruiuit mihi: pro, & mihi, desunt similiter in Hebraica, Græca, Latinaque editionibus: propterea cancellata à nobis sunt.

Cap. xxx.

A turre Syenes cadent in ea, ait dominus Deus.] Text. Vnde nemo putaret, errores emergunt: Ita legitur non solum penes vulgatam Hieronymi editionem, sed etiam penes Hebraicos Græcosque codices: & tamen antiqua lectio erat: ait dominus exercituum.

Et cessare faciam idola de Memphis: & dux de terra Ægypti non erit amplius. Text]. מארץ est in Hebraico: ἐκ γῆς, in Greco: de terra, in vulgata editione. Antea tamen legebatur, in terra.

Et in Taphnis nigrescet dies.] Text. Ita concorditer vulgata Hieronymi penes omnes codices legit editio. Lxx. similiter habent συσκοτάσει: nec tempus aliud congruit, nisi futurum, quam veram esse lectionem liquet ex commentario: חשך est in Hebraico: quam vocem vt futuri temporis sit, verba, quæ præcedunt subsequunturque, efficiunt.

Et recepto robore possit tenere gladium.] Text. Vulgata sic legit editio, cui assentitur Hieronymus in commentario, ita scribens: Quod si factum fuisset, vtique recepta fortitudine, posset tenere gladium, & ad bella procedere. Accepto robore, erat antiqua lectio: Quæ etiam parum refert, si teneatur. לחזקה est in Hebræo: τοῦ δοῦναι ἰσχὺν in græco.

Et

Et ligaretur pannis, & farciretur linteolis.]Text. Faciretur legit vulgata Hieronymi editio: cui lectioni vox Hebraica לחבשה optimè respōdet: חבש enim significat alligare, Exod. 27. Esa. 30. Verum quia Hieronymus ipse in commentario ait: Brachium eius confregisse se dicit, & non esse obuolutum, neque ligatum, neque sartum linteolis: nihil mutauimus, præsertim cum ex manuscriptis Bibliorum codicibus antiquissimi duo ex Augustiniano Neapoli ad Carbonaram, & ex Cassinensi monasterio tres, ita penes me legant: sensus præterea idem. Non ignoro tamen esse codices duos Brixiæ manuscriptos, & tertium impressum, qui in Hieronymo legant, sartum linteolis, non fartum.

Cap. XXXI.

Et multiplicata sunt arbusta (siue rami) eius: & eleuati sunt rami eius præ aquis multis.] Text. Deerat antea hic versus: & eleuati sunt rami eius: ex vulgata autem Hieronymi editione illum repusuimus, quippe cum eum tam Hebraicus habeat codex, quam Græcus Lxx. interpretum.

Cedri, inquit, & cyparissi, abietes, siue pinus, & platani, siue cyparissi non fuerunt aquæ ramis illius.] Corrupta lectio hæc antiqua. Cedri, inquit, seu cyparissi legendum. Vocem enim Hebraicam Hieronymus cedros, vt alibi semper, vertit: Lxx vero cypparissos. Veritas hæc ex ipso codice constat, & commentario.

Et sub vmbra illius habitabit cœtus gentium plurimarum.] Text. Hanc veram, sinceramque esse Hieronymi versionem negare quis poterit, cum talis sit in vulgata Ecclesiæ editione talisque penes ipsum Hieronymum his verbis inueniatur? Et ne dubitaremus quæ essent cæli volatilia, quæ siluarum bestiæ, apertius posuit: Et sub vmbraculo illius habitauit cœtus gentium plurimarum. In Hebræo quoque legitur כל גוים רבים, quę verba egregie explicantur, cum dicitur, cœtus gentium plurimarum. Antiqua lectio erat, cœtus gentium vniuersarum, quæ Septuaginta potius est, quam Hieronymi: illi enim dixerunt πᾶν πλῆθος ἐθνῶν. Nisi potius vtrumque in Hieronymo legeretur, hoc modo. Cœtus gentium plurimarum, siue vniuersarum.

Erat enim radix illius iuxta aquas multas.] Text. Hunc quoque locum vulgatæ editionis, & Hebraici codicis ope restituimus. Deerat enim antea vox, multas, & pro erat radix, erant radices, quæ Lxx. fuit versio, legebatur. Hebraica veritas ita legit כי היה שרשו אל מים רבים, & Lxx. ἐν ἐγενήθησαν αἱ ῥίζαι αὐτοῦ εἰς ὕδωρ πολύ.

Et succident eam alieni.] Text. Claro fœdoque errore, succendent pro succident legebatur antea: ויכרתהו est in Hebræo: ἐξωλόθρευσαν in Græco: succident habet vulgata editio: & Hieronymus in commentario. Et succident illam alieni, & crudelissimi nationum: & infra. Sed illa succisa omnes metu pariter succidantur: & mox post succisionem arboris Assyriæ.

Contristatus est, siue contenebratus, super eum Libanus.] Text. Tot erant in impressa transalpina editione errores, vt referre pigeat: abstineremque profecto à reddenda de singulis ratione, si doctos, æquosve lectores me vbique inuenturum sperarem: verum inuidia, & maleuolentia plena sunt omnia. Nec potest inueterata lectio sine obtrectationis periculo mutari. Contritus pro contristatus, hic antea legebatur, qui error vnde irrepserit, ignoro. Certè verbum Hebraicum אקדר aut obtenebrari significat, aut contristari: Pro obtenebrari verterunt Lxx. dum dixerunt ἐζόφωσεν. quod ipsum fecit etiam Hieronymus alibi. At hic contristatum vertit, quod seruauit etiam Hieremiæ 8. Vnde קדר Iob 30. pro tristi accepit, & קדרנית pro tristitia Malach. 3. Vulgata Hieronymi editio veram retinuit lectionem: & ipse in commentario, dum scribit. Et contristatus sit, siue contenebratus super eam, id est, arborem, vel eum, id est, Assyrium, Lybanus. Et sub finem capitis. Contristatus est super eum Libanus, in quo fuerat exaltatus.

A sonitu ruinæ eius commoui (siue commota sunt gentes, cum deducerem eum, siue eam, ad infernum.] Text. Vulgatæ editioni multum debemus: non enim ita polluta ac vitiata illa fuit, vt hæc, quæ commentariis vallata est, cum tamen contrarium accidisse quis non existimasset? At melius custoditur quod omnium, quam quod paucorum diligentia curatur. Deducerent, pro deducerem, hic antea legebatur. Legendum autem esse vti nos emendauimus, non solum vulgata nos docet editio, verum Hebraica quoque veritas, quæ legit בהורדי. Expunctus est hic error etiam ex commentario, verum Brixianorum codicum suppetiis.

Et brachium, siue semen, vniuscuiusque sedebit sub vmbraculo eius.] Text. Hanc lectionem vulgata probat editio, & vox Hebraica ישבו. Item ipse quoque Hieronymus in Commentario, dum ait. Et brachium, inquit, siue semen, quoniam apud Hebræos sermo זרע vtrumque significat, requiescet in vmbraculo eius. Vetus lectio, pro sedebit, erat, habitantium. Hæc autem Septuaginta non Hieronymi erat. Illi enim verterunt οἱ κατοικοῦντες ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτοῦ.

In medio nationum, siue in medio vitæ suæ perierunt.] ἐν μέσῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἀπώλοντο. Sic interpretati sunt Lxx quamuis vox Hebræa, cui ἀπώλοντο respondeat, non reperitur. Deerat antea, in medio, & verbum, perierunt, extra lineas, veluti Hieronymi esset, relictum fuerat.

Vt nullus esset, qui non eius tegeretur vmbraculo.] Ita ex manuscriptis Brixiæ codicibus emendauimus: tangeretur, non tegeretur, erat antiqua lectio.

Qui proiicient eam super montes, vt corruat in superbia sua. In cunctis autem conuallibus corruent rami eius]Hæc est vera, & sincera Hieronymi lectio. Exponit iuxta anagogen illa prophetæ verba: & proiicient eam super montes, & in cunctis conuallibus corruent rami eius. Falso igitur pro proiicient præcident legebatur antea: Dictum enim fuerat de præcisione à Hieronymo antea, ibi: & succident eam, &c.

Ipse est Pharao, & omnis multitudo eius, dicit dominus Deus.] Text. ita ex vulgata editione locum restituimus cui emendationi Hebraica veritas assentitur הוא פרעה, & Hieronymus in Commentarij fine, dum ait: Ipse est Pharao, & omnis multitudo eius. Sic Pharao erat antiqua lectio: At Lxx. non Hieronymus ita verterat οὗτος φαραὼ dixerunt illi. Hieronymus dum Lxx. interpretationem primum refert, ait. Sic Pharao, & omnis multitudo eius. Postremo suam, illorumque simul recensens, dicit. Ipse est Pharao, & omnis multitudo eius, siue iuxta Lxx. hic est Pharao, & omnis multitudo eius.

Cap. XXXII.

Cum induxero contritionem (siue captiuitatem) tuam in gentibus super terras, siue in terra, quam nescis. Et stupescere faciam (siue contristabuntur (super te populos multos, vel gentes multæ.] Text. Vt Hieronymi versio à Lxx. versione internosceretur, vulgatæ editionis ope ita locum emendauimus. Olim, quam nescis: Et stupescere faciam, siue contristabuntur, super te populi, vel gentes multæ.

Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem: accepit, siue iuxta Apostolum, dedit dona hominibus. Psalm. 67. לקחת est in Hebraico, & apud Lxx. ἔλαβες, accepisti dona in hominibus. At Paulus Apostolus vtens hoc testimonio Ephes. 4. mutata persona, ἔδωκε dixit, hoc est, dedit dona hominibus: sensus potius, quam verba, nobis reddens.

Planctus est, & plangent eum: Filiæ gentium plangent eum super Ægyptum.] Text. bis in Hebraico vulgataque editione legitur. Plangent eum: idemque apud Lxx. seruatur: semel tamen legebatur antea.

Loquentur ei potentissimi robustorum de medio inferni, qui cum auxiliatoribus suis descenderunt & dormierunt incircumcisi, interfecti gladio.] Text. sic constanter legit vulgata Hieronymi editio, cui Hebraica veritas assentitur in scribens שכבו הערלים חללי חרב sensus est, ipsos potentissimos robustorum descendisse, & dormisse incircuncisos, interfectosque: non cum incircumcisis, interfectisque: Hoc enim cum supra dixerit illis verbis. Dormi cum incircumcisis, repetere amplius opus non erat: imo magis cōueniebat,

• t exponeret postea, quinam essent incircumcisi isti, cum quibus dormire debebat: potentissimi, inquiens, robustorum, qui incircumcisi obierunt, interfectique sunt. Magis igitur placuit vulgata editio, quam hic impressa: & dormierunt cum incircumcisis, interfectisque gladio. Hæc enim Lxx. non Hieronymi est: illi enim dixerunt. κατέβησαν καὶ ἐκοιμήθησαν μετὰ ἀπεριτμήτων τῶν ἐν μέσῳ τετραυματισμένων μαχαίρᾳ.

Omnes hi incircumcisi, interfectique cadentes gladio: Qui dederunt formidinem suam in terra viuentium.] Text. vulgatæ Hieronymi editioni, Hebraicæque veritati locum accomodantes, induximus vocem, cadentes, & pro qui, emêdauimus, quia, כי enim est in Hebraico: & verbum נופלים cadentes, quod supra pluries ponitur, hic non repetitur, sed tantum dicitur ערלים מחללי חרב, incircumcisi, interfecti gladio.

Pauentes, & in sua fortitudine confusi: Et dormierunt incircumcisi cum interfectis gladio.] Text. formidine pro fortitudine falso legebamt antea. Nam vox Hebraica est מגבורתם: Græca τῇ ἰσχύι αὐτῶν. in vulgata quoque editione legitur, in sua fortitudine: & Hieronymus in commentario ita scribit. Quis Sidonij, siue venatores, deducentur ad inferos, pauentes in sua quondam confusi fortitudine. Quo in loco confisi, pro confusi, falso antea legebatur quippe cum confusi legatur in codice, cuius verba exponit, & ita sit in vulgata editione: Hebraica quoque veritas legat בושים.

Quia dedi terrorem suum in terra viuentium.] Text. terrorem meum erat antiqua lectio: vox Hebraica anceps, חתיתי scilicet terrorem meum, an חתיתו terrorem suum, legendum sit. Mihi autem propterea magis placuit. vt legatur terrorem suum, quia Lxx. ita legunt ὅτι δέδωκα τὸν φόβον αὐτοῦ: & quinquies in Propheta ponitur, dederunt terrorem suum: Vnde Hieronymus. Hi enim dederunt terrorem suum in terra viuentium. Quod quinquies dicitur; vt omnes istiusmodi nationes cauere, & fugere debeamus, quæ cunctis nos sensibus deceperunt. Sensus autem est: dedi terrorem suum, id est Pharaonis in terra viuentium: Sicut supra quartum ponitur, dederunt terrorem suum, Assur scilicet Mosoch, & Thubal, Idumæa, & Principes Aquilonis, Sidoniorumque.

Cap. XXXIII.

Et non erunt vobis in tormentum iniquitatis.] Sic legunt Lxx. supra cap. 18. καὶ οὐκ ἔσονται ὑμῖν εἰς κόλασιν ἀδικίας: iniquitates erat antiqua lectio.

Conuertimini, conuertimini à viis vestris pessimis.] Text. bis legitur in Hebræo שובו שובו conuertimini, conuertimini: in eamque sententiam dixerunt Lxx. ἀποστροφῇ ἀποστρέψατε, conuersione conuertimini. Ex manuscriptis Bibliorum codicibus xxij. antiquissimi ita penes me legunt: quorum plurimi facio eum, qui à Carolo Magno ecclesiæ Sancti Pauli Romæ in via Ostiensi donatus dicitur: & qui è cœnobio Cassinensi Longobardicis literis conscripti sunt. Ex impressoribus aliqui, quorumè numero Gryphius est, hanc lectionem secuti sunt: Nos vti meliorem probantes, secundo vocem conuertimini, addidimus.

Nec mea est mutata sententia, cum non possim in eodem homine, peccatori reddere quod iusto promiseram.] Magis arrisit hæc Florentinorum codicum lectio, quam vetus: cum non possim eidem homini, peccatori reddere, quod iusto promiseram.

Vnus erat Abraham, & hæreditate possedit terram: nos autem multi sumus.] Text. ex vulgata editione reposuimus vocem, hæreditate: quam Hieronymi lectionem fuisse, non solum ipse in commentario ostendit, dum ait. Vnus fuit pater noster Abraham; & tamen hanc terram hæreditate possedit: sed etiam verbum Hebraicum ויירש. Hoc autem quod significet hæreditate possidere, docti omnes norunt: itaque D. Hieronymus vertit.

Ex proœmio in XI. Librum.

Et vsque ad exordium ciuitatis in monte positæ, & templi in ea siti veniet Hierusalem.] Deleuimus vocem, Hierusalem, à duobus Brixiæ manuscriptis codicibus, tertioque typis excusso admoniti: Nam præter quod infra cap. 40. describitur tantum, non autem nominatur ciuitas: Et Hieronymus de cælesti, non autem de terrena Hierusalem illud interpretatur: si ponendum erat nomen, non hîc, sed supra ponendum erat, hoc modo: & vsque ad exordium ciuitatis Hierusalem in monte positæ, & templi in ea siti veniet.

Cap. XXXIIII.

Propterea hæc dicit dominus Deus ad eos.] Text. Hebraica veritas cum hac lectione côcordat: habet enim אליהם. Lxx. similem vocem habentes אלהים, id est, κύριος, siue dominus, eandem potius quam alteram אליכם ad vos confirmare videntur. Vulgata typis excusa constanter legit, ad vos: Manuscripta variat: septem ex cœnobio Cassinensi antiquissimi codices, item vnus ex Augustiniano Neapoli, & alter ecclesiæ Sancti Pauli in via Ostiensi Romæ legunt, ad eos: Nos, hac perpensa difficultate, mutare lectionem ausi non sumus. Non enim nisi clara, compertaque semper sectamur: dubiumque quid vbi perspicuimus, veterem potius retinemus, quam nouam introducimus lectionem.

Pro eo, quod lateribus, & humeris vestris impingebatis.] Text. Vox, vestris, concorditer in vulgata editione tam manuscripta, quam typis excusa vacat: nec eam habet Hebraica veritas, sed Septuagita tantum. Propterea cancellata à nobis est. Sicut infra, habitant, pro habitabant, ex eadem vulgata, & Hebraico reposuimus in eo versu. Et qui habitabant in deserto, securi dormient in saltibus.

Medius autem vestrum stat, quem vos ignoratis.] Stetit, legit vulgata editio, & ἕστηκε est in Græco, Ioan. 1. Nihil tamen à nobis mutatum, propterea quod Hieronymus infra cap. 46. ita scribat. Princeps autem, inquit, in medio eorum erit, ingredietium scilicet, & egredientium: iuxta illud quod scriptum est: Medius inter vos stat, quem vos ignoratis: & Apostolus: An ignoratis quia Christus in vobis est? Sin autem ignorantibus dicitur, quod medius inter eos stet Christus, quanto magis scientibus? sed cum inter scientes Christus steterit, tunc corpus mortuum fiet propter peccatum, & spiritus viuens propter iustitiam. Cyprianus similiter huic lectioni lib. secundo aduersus Iudæos assentitur: Ego quidem, ait, baptizo in aqua: in medio autem vestrum stat, quem vos nescitis.

Cap. XXXV.

Et non solum non susceperint, filios videlicet Iacob fratris sui, sed persecuti sint, & concluserint in manus gladij.] Antiqua lectio hæc est: at magis placuit altera antiquior typis excusa, quam manuscripti etiam aliqui codices habêt, quæ talis est: Et non solum non susceperint fratres suos, filios videlicet Iacob, sed persecuti sunt. De filiis enim Esau, non de ipso Esau, cuius frater erat Iacob, fit sermo. Erant autem illi fratres filij Iacob, vtpote ex duobus orti Germanis.

Vel iuxta Lxx. campi, qui medij inter colles, & valles sunt.] Nominandi casus esse debet, quippe cum referatur ad illud: Et implentur montes eius vulneratorum, & occisorum: & non solum montes scilicet implentur vulneratorum, sed colles & valles, & torrentes: vel iuxta Lxx. campi. Vocem enim Hebraicam אפיקיך torrentes vertit Hieronymus, campos autem Lxx. dicentes ἐν πεδίοις. Falso igitur antea campos, pro campi, legebatur. Codex vnus manuscriptus veram retinuit lectionem.

Cap. XXXVI.

Pro eo quod dicunt de vobis, siue tibi, deuoratrix hominum es.] Text. dicunt, est vera lectio, non dixerunt, vt olim: Nam & vulgata ita legit editio, & in Hebraico est יען אמרים pro eo quod dicunt: dixerunt Lxx. versionis est, non Hieronymi. ἀνθ' ὧν εἶπαν

Et victorini Pictauiensis Episcopi crebra expositiones.] Pitabionensis, falso antea legebatur, quem errorem Sophronius introduxit, dum non rectè Latinam vocem Græcè in catalogo reddidit. Vrbs Galliæ insignis est Pictauum, & Pictones populi Cæsari in tertio ac septimo commentariorum libro celebres, Aquitanis annumerantur, Tolosatibus, Engolismensibus, & Petragoriis proximi. Vrbs ipsa in prouincia Burdegalensi posita Episcopalis est, & magno Hilario Episcopo quoque celebris, nomen retinet.

Et vocabo frumentum, & multiplicabo.] Text. ignorantia, & incuria nullam non vincunt custodiam: fructum, non frumentum hic antea legebatur; cum tamen frumentum nullibi non legatur. Hebraicè דגן Græcè σῖτον, & in vulgata Latina editione, frumentum. Ipse quoque Hieronymus in Commentario. Cumque saluati, inquit, fuerint, vocabit dominus frumentum, & multiplicabit illud. Nisi enim granum tritici cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet.

Cap. XXXVII.

Vt est illud Iob: suscitabis pellem meam quæ ista sustinet.] ἀναστήσαι τὸ δέρμα μου τὸ ἀναντλοῦν ταῦτα. Iob. 19. secundum Lxx. suscitabis, erat antiqua lectio.

Qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, viuificabit mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis.] Sic legitur Rom. 8. Antea ruptum, imperfectumque testimonium adducebatur, hoc modo. Qui viuificabit mortalia corpora vestra. Tres Florentiæ codices me monuerunt.

Ecce ego assumam tribum Ioseph per manum Ephraim.] Tex. Lxx. ἰδοὺ ἐγὼ λήψομαι τὴν φυλὴν Ἰωσὴφ τὴν διὰ χειρὸς Ἐφραΐμ. Vulgata quoque editio, Hebraicumque huic emendationi assentiuntur. Antea, ecce ego assumam in tribum Ioseph per manum Ephraim. Expunximus itaque voculam, in.

Cap. XXXVIII.

Ego ciuitas firma, ciuitas, quæ oppugnatur.] ἐγὼ πόλις ὀχυρὰ, πόλις πολιορκουμένη. ita habent Lxx. Esai. 27. vbi nos in vulgata editione legimus. Ego dominus, qui seruo eam. Et Hebraicè scriptum est אני יהוה נוצרה. Quid autem mouerit Septuaginta vt locum ita transtulerint, equidem non inuenio: valde enim Hebraica veritas ab eorum versione differt. Vetus lectio erat. Ego ciuitas firma; quæ oppugnatur.

Et totum robur eius, populique multi, siue gentes multæ, tecum.] Text. ex vulgata editione, & Hebraico addidimus vocem, multi.

In nouissimo annorum veniet ad terram, quæ reuersa, siue auersa, est à gladio.] Text. Verbum Hebraicum משובבת, Hieronymus reuersa, Lxx. autē auersa est, interpretati sunt, καὶ ἥξει εἰς τὴν γῆν τὴν ἀπεστραμμένην ἀπὸ μαχαίρας. Et venit in terram, quæ auersa est à gladio. Hanc emendationem probat etiam Hieronymus in commentario, dum ait. Ad quorum terram, id est terram initium, terramque sanctorum, quæ affert centenos, & sexagenos, & tricenos fructus, venit Gog expugnandam, quæ reuersa est, siue auersa à gladio. Scit enim scriptum: Dissipa domine gentes, quæ bella volunt. Vetus lectio pro auersa, erat peruersa.

Et in alio loco. Dicam Aquiloni, affer: & Aphrico, noli prohibere.] Vox, loco, deerat antea in omnibus Transalpinis editionibus: reposita autem à nobis est veluti necessaria; trium Florentinorum codicum monitu.

Equos quoque & equites vestitos loricis: qui imitantur armaturam Apostoli, & loricas iustitiæ habere se iactant: quorum multitudo nimia est.] Deerat antea vox, multitudo, vtique hic necessaria, sine qua sensus mutilus: Ex Brixiano antiquissimo codice nos eam reposuimus: cuius, & vulgatæ editionis ope deleuimus voculam eius, quippe cum in sacris Bibliis non sit. Legebatur enim antea, Equos quoque eius, & equites.

Ascendam ad terram, siue super terram, absque muro, siue proiectam.] Text. ἐπὶ τὴν γῆν ἀπερριμμένην est in Lxx. quod nomen abiectam, seu proiectam significat: proiectam tamen ipse legit in commentario, quam lectionem nos quoque secuti sumus.

Vt autem pro catulis leonum, qui Hebraicè dicuntur כפירים Lxx. & Theodotio ponerent villas, error perspicuus. Si enim כפיר per כ literam in prima & י in vltima syllaba scribas, appellatur catulus leonis: sin autem sine י, כפר ager appellatur, & villa: Vnde & Capharnaum ager pulcherrimus dicitur.] Germanorum hæc est emendatio margini adscripta, quam nos quoque probamus, & codici inserendam iure censemus. Quis enim Hebraicè peritus veterem illam lectionem ferre æquo animo posset? Si enim per, Chi literam scribas, appellatur catulus leonis: sin autem per. Ce, quæ Hebraicè dicitur Coph, ager appellatur, & villa. Certum enim est, per eandem literam כ vtrumque incipere nomen; nec aliam inter vtrumque differentiam facere, nisi Iod insertum, dum leonis catulū significat, à qua litera inchoat etiam כפר נחום Capharnaum, quod agrum, seu villam pulchram significat. Doctissimus Hebræorum Dauid Kimki egregiè hæc omnia in libro Hebraicarum vocum explicat, sciuntque Hebraicè docti omnes me vera narrare: quapropter ab horum probatione supersedeo. Aliquis linguæ Hebraicæ imperitens locum corrupit, putans diuersarum literarum in nimium differentiæ inter vtrumque nomen fuisse causam. Tantam enim inscitiam eruditissimo omnium seculorum viro adscribere, ineptum pariter est & nepharium.

Vt sciant omnes gentes me. Text. Nec in Hebræo neque in vulgata Hieronymi editione inuenitur vox, omnes. Verum quia Lxx. ipseque in commentario eam habent, relicta à nobis est.

Cæterum iuxta Hebraicum ita scriptum reperi, Tolletur propter Agag rex eius, & auferetur regnum illius.] Sic habet vulgata editio, Num. 24. vt hoc testimonio discas, Hieronymi illam esse: idem profecto inuenies, si loca, quæ ad Hebraicam veritatem citat, cum eadē vulgata contuleris. Propterea, non propter legebatur antea: quæ lectio falsa erat, est enim in Hebræo מאגג: & propter, in communi editione. At quod est Hebraicè וירם מאגג מלכו, Hieronymus vertit: Tolletur propter Agag rex eius: quæ vera interpretatio est. Lxx. autem ὑψωθήσεται ἢ Γὼγ βασιλεία αὐτοῦ. eleuabitur Gog regnum eius.

Qui prophetauerunt in diebus illorum temporum.] Text. Melior hæc vulgatæ editionis lectio, quam antiqua. Qui prophetauerunt in diebus illis, atque temporibus. Hebraicè autem est בימים ההם שנים, in diebus illorum annorum: & Græcè, ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις καὶ ἔτεσι, in diebus illis, & annis.

Et subuertentur, siue scindentur, montes, & cadent sepes, siue valles.] Text. Vulgata Hieronymi editio veriorem hic retinuit lectionem. Maceriæ enim, non sepes, legebatur prius. Vox Hebraica est המדרגות, quam sepes vertisse D. Hieronymum, non solum ex eius vbique dispersa constat interpretatione, quæ nullibi hac in re variat: sed etiam late ex commentario. Non ignoro tamen Cant. 2. pro maceria, eandem vertisse vocem. In cauerna maceriæ; quod est Hebraicè בסתר המדרגה. At hic pro sepibus accepit: ait enim. Et cadent sepes, siue valles, quæ vel humilitate sensus ad ima demersæ sunt: vel certè munitiones, quæ aliquid pollicentur, vt imitentur Ecclesiam Dei, de cuius sepibus dicitur. Qui destruit sepem, mordebit eum coluber.

Cap. XXXIX.

Et circumagam, siue congregabo, te: & seducam, siue deducam te.] Text. Pro seducam, reducam erat antiqua lectio. Vulgata emendatior editio, qualis post Gryphium, theologorum Louaniensium est, seducam legit, cum qua ex nostratibus manuscriptis codicibus viginti, illique meliores, consentiunt. At cui dubium, ita esse legendum, cum ipsemet Hieronymus in commentario ita interpre-

terpretatio incorruptam huc seruauit lectionem: Habet enim & Hebraica veritas וחלונות לו ולאלמו, & fenestras eius, & vestibulum eius. At vetus lectio, & fenestras vestibulorum eius.

Et vestibulum per gyrum longitudine viginti quinque cubitorum.] Text. Sic Hebraica, sic Græca, sic Latina editio: ipseque Hieronymus in Commentario. Olim tamen, longitudine quinque cubitorum, non viginti quinque,

Thalamum eius, & frontem eius, & vestibulum eius sicut supra.] Text. Vera lectio, quæ in vulgata Hieronymi editione retenta est: respondetque illi optimè vox Hebraica ואלמו, vestibula tamen legebatur antea.

Et palmæ cælatæ in fronte eius hinc, & inde] Text. In fronte eius, non in frontibus habet vulgata editio: Hebraicum similiter אילו. Olim, in frontibus

Illud autem quod sequitur: Et octo gradibus ascendebatur ad eam, id est ad portam interiorem, scientibus Hebræam linguam, facit magnam difficultatem: Denique Symmachus, quem in hoc loco secuti sumus, octo gradus posuit, Lxx. decem: Theodotio, & Aquilæ secunda editio, vndecim: Prima autem nullum numerum posuit, sed absolute ait, & gradibus, in quibus ascendebatur ad eam: vt vel iuxta consuetudinem priorum, octo intelligamus gradus, sicut intellexit & Symmachus: vel certè quos habebat porta interior, quorum numerum scriptura non dixit.] Verba Hebraica, ex quibus tam varia interpretatio prodiit, huiusmodi sunt, ובמעלות אשר יעלו אליו, & gradibus, quibus ascendebantur ad eam. Non enim explicat graduum numerum: & hoc modo Aquila primum vertit. Quod autem postea vna cum Theodotione, vndecim verterit, causa fuit, quod latitudinem vestibuli, de qua proximè dicebatur, id est vndecim, etiam in gradibus repetierit. Symmachus secundum numerum priorum portarum, octo subintelligēs, posuit: Lxx. autem ideo, vt reor, dixere decem, sed hoc est [illegible], quod pro אשר legebant עשר. Sequebatur autem statim in D. Hieronymo. Pro quo in Hebræo positum est, verohab ורחב, id est & latitudo עשתי עשרה, aste esre. Quod si ita legatur, vndecim significat: Sin autem pro esre עשרה, hoc est, decem, legamus אשר eser: non significat decem, pronomen, qui. Deleta sunt autem à nobis eruditorum iudicio, quod nec sensum sanctissimi viri assequerentur, nec interpretationis dexteritatem, qualis nam verè esset, attingerent: Itaque vt infaustæ, ofcinisque Coccycis, oua, temerè oculatissimæ Aquilæ nido iniecta, magno impetu fracta, extrusaque à nobis sunt: Quam eiectionem eruditos homines probaturos, minimè dubitamus.

Et columnæ erant in frontibus, vna hinc, & altera inde] Ita erit in vulgata editione, Hebraicum similiter habet. Et Septuaginta, [illegible]. Olim, Et columnæ earum in frontibus.

Cap. XLI.

Latitudo autem portæ templi erat decem cubitorum: qui sacratus & perfectus est numerus, & in quo mense septimo, die decimo mensis, ieiunium, & propitiatio est.] Corrupte antea legebatur, die decimi mensis, in omnibus exemplaribus. Locum correximus ex Leuitico cap. 23. in quo sic legitur. Decimo die mensis huius septimi, dies expiationum erit celeberrimus, & vocabitur sanctus: affligetisque animas vestras in eo, & offeretis holocaustum domino.

Et sic de inferioribus ascendebatur ad superiora in medium.] Text. Ad fidem vulgatæ editionis, qua mihi nihil certius est, nihil antiquius, ita emendauimus. Emendationem autem Hebraica quoque veritas approbat, quæ legit לתיכונה antea legebatur & medium.

Pro Thrael quoque, quod nescio quid significet apud illos, in Hebræo legitur וראיתי quod & nos, & cæteri transtulerunt, & vidi, vt sequatur ordo testimonij.] Corruptus erat antea hic locus: ex qua corruptione subobscurus & incertus sensus prodibat. Erat autem lectio huiusmodi. Pro Thrael quoque, quod nescio quid significet: neque enim in Hebræo legitur: apud illos וראיתי quod &c.

Et in Apostolorum actibus Tabitha, id est, [illegible], & damnula nostra possedit.] Act. 9. in Ioppe autem fuit quædam discipula nomine [illegible]. Tabitha, quæ interpretata dicitur dorcas. Capram interpretari Tabitham, ipse etiam Hieronymus in libro de nominibus Hebraicis testatur. Nomen Syriacum est, qua lingua ita Capream vocant, sicut טליתא Talitha, puellam, Marc. 5.

Et mensus est longitudinem ædificij contra faciem eius, quod erat separatum ad dorsum, & Ethecas ex vtraque parte centum cubitorum: & templum interius, & vestibula atrij: Limina, & fenestras obliquas, & Ethecas in circuitu per tres partes.] Corruptus antea erat hic locus, quem nos ad fidem vulgatæ restituimus editionis: recteque restitutum, & Hebraica veritas, & ipsa per se ratio satis cuique persuadebūt. Verbum Hebraicum Hieronymus hic reliquit, Lxx. interpretum alibi exemplo, quod fecit etiam supra cap. 27. in voce Chodchod: & Hierem. 2. in dictione Borith. & Osee 4. in verbo Bethauen. אתיקיא enim & אתיקים legitur in Hebraico. hoc est, Ethecas: licet sequenti capite אתיק porticum, & אתיקים porticus, verterit. Quod non animaduersum à Germanis, qui ante me Hieronymum restituerunt, præsertim à Reuchlino Hebraicæ linguæ peritissimo, demiror. At non solum vocem non agnouerunt, sed corrupere magis, ἐκθέτας Græcam dictionem ex suo supponendo cerebro: quæ licet peregregiè Menianorum significationem ostendat: fictitia tamen est, nec à Vitruuio, aut aliquo veterum in ædificiorum partibus vsurpata: Dum autem Hieronymus ait: ἐκθέτας autem Romæ appellant solaria de cœnaculorum parietibus eminentia, siue Meniana, ab [illegible], qui ea primus inuenit: quæ nonnulli Græcorum ἐξώστας vocant: disertè ostendit Græcam dictionem esse haud debere, vbi ἐκθέτας legitur, sed alterius linguæ: cum superfluè, ac inaniter alioqui subdidisset ἐξώστας à Græcis, id est, exteriores porticus talia ædificia appellari: si enim Græcam nuncupationem iam prompsit, frustra quo modo à Græcis vocetur, postea addidisset. Antiqua autem lectio huiusmodi erat. Quod erat separatum ad dorsum אתיקיא id est, eminentia, ex vtraque parte. Item limina, & fenestras obliquas, ואתיקים in circuitu. Induximus autem voces, id est eminentia vulgatæ editionis ope: est enim glossema quoddam ex commentario huc translatum. Sciant autem lectores penes omnes codices vulgatæ editionis tam impressos, quam manuscriptos, ita vt nos emendauimus, indifferenter legi, nisi quod pro Ethecas aliqui vna amplius addita litera, Ecthecas scriptum habent.

Nec mirum hoc de sanctuario, & interioribus templi, & altari thymiamatis credere, cum etiam ἀμίαντον, quod ligni genus est, vellini habens similitudinem, quanto plus arserit: tanto mundius inueniatur.] Talis erat antiqua lectio, in qua duo conspicui suberant errores, primus quod Amiātum lignum vocabat, cum lapis illud sit, Dioscoride in quinto, omnique antiquitate teste. Alter quod vellinum nominat: quod quidnam sit, nemo nouit: nec diuidi in partes duas potest, vel lini, nisi quid antea appingatur. Nos vnica tantum voce in suum locum reposita, & Hieronymum ab imperitiæ labe defendimus, & testimonium suo autori reddidimus. Emendatio autem talis est. Cum etiam ἀμίαντον, quod genus est: ligni, vel lini habens similitudinem. Rectè autem asserit, ligni, vel lini similitudinem habere: ligni eo quod ardeat, lini, quod ex eo panni texantur. Amiantus lapis (inquit Dioscorides) in Cypro nascitur, scisso alumini similis, quo vt potè flexili, pannos tantum ostentationis gratia texunt: qui ad ignes coniecti ardent quidem, sed flammis inuicti splendidiores exeunt: Lintea quibus mortuorum corpora cremarentur, ne commisceretur cinis, ex amianto fieri solita à veteribus proditur. Strabo in Carystho Eubocæ nasci lapidem scribit, ex quo texantur vela, quorum ignis velut aqua sordes eluat. Quod scribunt veteres de amianto, nostrū etiam sæculum verum esse, experientia teste, nouit.

Ignosce lector difficultati, & veniam tribue pauperi intelligentiæ.] Magis placuit hæc Florentinorum codicum lectio, quam impressa, pauperis intelligentiæ. Vocat autem pauperem intelligentiam, aridam, & ieiunam, vt aiunt.

historiam spectat. Communis omnium doctorum sententia est, non vtrumque simul, sed ideo hædum post agnum sumi iussum, vt qui agnum habere non posset, hædum acciperet: eo sensu quo dicitur, par turturum, aut duos pullos columbarum.

Quod autem tollitur sanguis, de quo loquitur Petrus: Redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis pretioso sanguine Christi.] Sic legitur 1. Pet. 1. & in Græco, & in vulgata editione. Olim redempti sumus de vana nostra conuersatione.

Cap. XLIV.

Dicit enim. Non quia iam accepi, aut quia iam perfectus sum. Sequor autem si comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.] Mancum erat hoc testimonium, nec integre proferebatur, cum tamen ad probandum id, quod Hieronymus volebat, commodus esset versus intermedius. Sequor autem &c. Ex vulgata sacri codicis editione Philip. 3. additus à nobis est.

Et cecidi in faciem meam.] Text. ואפל אל פני Hebraicè. καὶ πίπτω ἐπὶ πρόσωπόν μου, Græcè. Et cecidi in faciem meam, Latinè. Quam lectionem sequitur Hieronymus in commentario, dum ait. Statim cecidit in faciem suam, maiestatem gloriæ domini ferre non sustinens: & tamen antiqua lectio erat. Et cecidi ante faciem meam, cũctis in hoc mendacio consentientibus exemplaribus.

Ipse per eandem vestibuli portam ingreditur, & egreditur, quia & intus, & foris, hoc est infusus, & circumfusus omnibus.] Quia est intus, & foris. emendauimus, alioqui deerat verbum: Sunt enim loca ita clara, perspicuaque, vt ex ingenio corrigi interdum possint.

Et illud Hieremiæ. Ecce incircumcisæ aures vestræ, & non possunt audire Hier. 6. ita nunc legitur, penes Lxx. ἰδοὺ ἀπερίτμητα τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ οὐ δύνανται ἀκούειν. Ecce incircumcisæ aures eorum & non possunt audire, quo modo est in Hebræo, & Hieronymus etiam transtulit. Corruptum autem codicem Lxx. ex eo suspicor, quod Hieronymus non solum hîc dicat aures vestræ: sed etiam ibi scribat. Ecce incircumcisæ aures eorum, siue vestræ, & non possunt audire: veluti Lxx. pro αὐτῶν habuerint ὑμῶν, quæ fuit causa, vt ipse mutare dictionem, vestræ, in eorum, ausus non fuerim. Vetus tamen lectio admodum corrupta in hæc verba erat. Ecce incircumcisi aures vestras, & noluistis audire.

Idcirco leuaui manum meam super eos, dicit dominus Deus: & portauerunt iniquitatem suam.] Text. portauerunt est in vulgata editione, cuius tamen aliqui codices habent portabunt: quæ lectio conuenit non solum cum verbo, quod sequitur, portabunt confusionem suam: verum etiam non dissentit ab Hebraico ונשאו, & Græco καὶ λήψονται, & accipient iniquitatem suam. Vulgata maiori ex parte contradicente, nihil à nobis mutatum est.

Multitudo peccantium impetrabiliorem fecit impijs veniam: vt qui redacti in laicos pristina sacrilegij sui debuerunt scelera deplorare nunc resuppini in Pontificali solio sedeant, & eructent nobis simulatæ fidei nauseas, imo opertæ perfidiæ aperta cõpendia.] Loquitur de episcopis, qui in Arianã hæresim prolapsi, priuati ob hoc, episcopatu, & in laicos redacti fuerant. Verum postea abiurata hæresi, in suas restituti fuut sedes: Horum enim aliqui simulate ad ecclesiam reuersi sunt, & pontificali gradu recuperato, virus, quod se deposuisse testati sunt, in gregem postea magna cum superbia clam eructantes fundebant: Hoc enim simulatæ fidei nauseas vocat, imo opertæ perfidiæ aperta compendia. Talem fuisse Eusebium Pamphyli, eruditi catholici asserũt: & eam fuisse caussam, vt post mortem Constantini magni pro Arianorum parte aliqua scripserit, multa tacuerit: cuiusmodi sunt ea, quæ de causa conuocati Niceni Concilij, & de baptismo Constantini in eius vita, & de numero canonum ab ea Synodo editorum, in ecclesiastica mentitur historia. Apertè, non opertæ hîc antea legebatur. Ex Brixianis manuscriptis, & vno impresso codicibus, sensu ipso huic lectioni fauente, locum correximus; sicut enim simulatam dixit fidem, ita opertam vocat perfidiam, in hoc tantum quod fidem dixerit, non quod simulatam, se retractans.

Vinum autem, quantum ad me pertinet, non reor aliquem se abstinere gentilium.] Sic putido, ac sibilo explodendo errore antea legebatur: Nos ex manuscriptis Brixianis codicibus ita restituimus. Vino autem, quantum ad meam notitiam pertinet, non reor, aliquem se abstinere gentilium.

Viduam, repudiatam, siue eiectam, non accipient vxores: sed virginem de semine domus Israel.] Text. Virgines, non virginem, & in vulgata editione, & in Hebraico. Verum quia tam Lxx. quam Hieronymus legunt virginem, nihil à nobis mutatum est: & forte pro בתולות, illi habebant בתולה.

Et in die introitus sui in sanctuarium, & ad atrium interius, vt ministret mihi in sanctuario, offeret pro peccato suo ait dominus Deus.] Text. Sic legitur in omnibus editionibus, Hebraica, Græca, & Latina: vnde non possum, non sans mirari, vnde vetus lectio irrepserit, vt pro, ait dominus Deus, legeretur, domino Deo.

Porro sabbatum, quod sanctificatum est, illud intelligamus, quod & Apostolus docet, relictum esse populo Dei, de quo dicitur: Si intrabunt in requiem meam: quod Hebraicè sabbatum nominatur.] Pro, requiem meam, in Hebraico Psalm. 94. legitur מנוחתי. Verum Hieronymus ad vocem quietis, quam sabbatum quoque significat, alludit, non ad vocem sabbati.

Cap. XLV.

Principi quoque hinc, & inde in separationẽ, vel primitias, sanctuarij & in possessionem ciuitatis.] Text. לתרומת הקדש est in Hebræo. εἰς τὰς ἀπαρχὰς τοῦ ἁγίου in Græco Vulgata editio similiter legit, in separationem. Olim, de separatione, vel primitiis.

Gomor erit æquum ad pondus viginti oboli.] Text. Lxx. vetus lectio hæc est, at falsa: legi enim debet. Gomor erit æquum, & appendiculum viginti oboli: Huius enim emendationis assertores sunt Græcus Lxx. codex, & ipse Hieronymus. Legitur enim in græco, τὸ γομὸρ ἔσται ἴσον καὶ στάθμιον εἴκοσι ὀβολοί. Hieronymus clare prodit, Lxx. pro Siclo vertisse appendiculum, & ita lectionem Græci approbat codicis. Vbi igitur Hieronymus ex Hebraico transtulit, Siclus viginti obolos habet, Lxx. dixerunt, Et appendiculum viginti oboli: στάθμιον enim appendiculum significat: in quem sensum legitur in græco apud Iesum Syrach, Eccles. 28. καὶ τοῖς λόγοις σου ποίησον ζυγὸν, καὶ στάθμιον. hoc est, vt ipse Hieronymus hîc in commentario, dum locum citat, interpretatur, sermonibus tuis facies statheram, & appendiculum.

Et præceptum olei cotylam, id est cyathum olei de decem cotylis: quia decem cotylæ sunt Gomor.] Text. Lxx. Ad fidem græci codicis hunc quoque locum ita restituimus: legitur enim in græco. καὶ τὸ πρόσταγμα τοῦ ἐλαίου ἀπὸ δέκα κοτυλῶν, ὅτι αἱ δέκα κοτύλαι εἰσὶ γομόρ. Antiqua autem lectio erat. Et præceptum olei cotylem, id est cyathum olei decem cotyles: quia decem cotyles sunt gomor. κοτύλη enim græcè cotyla dicitur, non κοτυλίς. est autem vasis, & mensuræ genus rotundum, dictum veluti concauum. Hinc Cotyla Aboriginum Vrbs antiquissima Reatino in agro, quam Cutilias dixere Latini, lacu sacro, ac mobili insula penes Dionysium Halicarnasæum celebris: sic dicta, quod montibus circumuallata, sinuoso, ac concauo loco posita esset. Nos de ea in originibus multa.

Pacifica quando reconciliamur Deo, & pro nobis Apostolus loquitur. Precamur pro Christo, reconciliamini Deo. Et in eodem loco. Deus erat in Christo, mũdum reconcilians sibi.] 2. Cor. 5. ita legitur. Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, & posuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur tamquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo. Cum itaque hæc duo Hieronymi testimonia iuncta sibi sint in Apostolo, emendatius legitur, & in eodem loco, quam

multarū.]Hic quoque deerat versus. Eleuauerunt flumina fluctus suos, cum tamen eius finis sequeretur, à vocibus aquarum multarum. Psal. 92.

Infixus sum in limo profundi, & non est substantia. Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me.] Deerant antea verba, Veni in altitudinem maris, cum tamen necessaria essent, sequendo, & tempestas demersit me. Psal. 68.

Vide in Thamar fornicationem, Et Osee iunctum fornicariæ] Tres codices pro vide, habebant Iudam: nobis rectius visum est, vt pro, Vide, legatur, Iudæ: Pendet enim ex superioribus locutio, à verbo scilicet, considera: repetendumque est hoc modo. Considera Iudæ in Tamar fornicationem.

Denique ad talos vsque pertingunt, qui planta, calcaneoque vicini sunt, quod patet morsibus colubri, dicente domino. Tu eius obseruabis caput: & ipse obseruabit tuum calcaneum. Et in psalterio de Iuda dicitur proditore. Qui edebat panes meos, magnificauit super me supplantationem, siue calcaneum: hoc enim Græcum πτέρνα significat.] Quod patet legendum est, quod scilicet calcaneum: vt de eo probant testimonia, quæ citat. Qui patet legebatur antea, falsa omnino lectione. At si legeretur: Qui patent, referretur ad pedes: sed rectius est, vt ad calcaneum referatur.

Propheta enim & omnis humana natura post lumbos, torrentem cogitationum, & incentiua in corde vitiorum non potest pertransire.] Suffragantibus codicibus manuscriptis quatuor, ipsoque opitulante sensu, ita correximus: pertransiri enim erat antiqua lectio. Statim quoque, poterat, pro potest, substituimus, dum ait, qui non poterat transuadari.

De hoc torrente & Esaias loquitur. Ecce ego inclino super eos, sicut fluuius pacis, & sicut torrens inundans gloriam gentium.]Ita prorsus legitur penes Lxx Esa. 66. ἰδοὺ ἐγὼ ἐκκλίνω εἰς αὐτοὺς ὡς ποταμὸς εἰρήνης, καὶ ὡς χείμαρρος ἐπικλύζων δόξαν ἐθνῶν. Quam lectionem vti veram refert eo in loco D Hieronymus. Vetus lectio erat. Ecce ego inclino super eos sicut fluuium pacis, & sicut torrentem inundantem gloriam. Sēsus est, inclino super eos gloriam, non fluuium, & torrentē. Sic loca non intellecta corrupta sæpe sunt ab imperitis lectoribus, librariisque.

In litoribus autem eius, & in palustribus, siue in his autem, quæ egrediuntur ripas, & sunt palustria.]Text. Prior lectio est in vulgata Hieronymi editione: In commentario refert vtramque: quippe cum vtraque eius sit, non altera Lxx. illi enim aliter locum transtulerunt: hoc est, καὶ ἐν τῇ διεκβολῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ ἐπιστροφῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ ὑπεράρσει αὐτοῦ, quod est Hebraicè ונבאיו בצאתו, vnam amplius dictionem in Hebraico habentes: Deerat antea prior versus: Nos suffragante sacro Bibliorum codice, ac ipso Hieronymo reposuimus. Ait enim ille. Quod autem sequitur: In litoribus autem eius, & in palustribus: siue in his, quæ extra litora egrediuntur, aquæ non sanabuntur: Illud latenter ostendit, quod qui in Noë arca non fuerit, pereat, regnante diluuio.

Flumen Dei repletum est aquis: præparasti cibum eorum, quia sic est præparatio eius.] Olim, Præparatio tua. At veram lectionem vulgata tenuit editio, quamuis in Græco nec eius, nec tua legatur. Hieronymus epist. 135. Ad Suniam & Fretelam emendationem nostram probat his verbis. Parasti cibum illorum, quoniam ita est præparatio eius. Et dicitis quod in Græco non sit eius, ὅτι οὕτως ἡ ἑτοιμασία, quoniam ita est præparatio, cum in Hebræo תכינה manifestè præparationem eius significet: Eius autem, id est terræ, de qua supra dexerat. Visitasti terram, & inebriasti eam.

Eleuauerunt flumina domine, eleuauerunt flumina voces suas: eleuauerunt flumina fluctus suos à vocibus aquarum multarum.] Rursus hic ex vulgata editione reposuimus versum, eleuauerunt flumina fluctus suos, quod est Græcè ἀροῦσιν οἱ ποταμοὶ ἐπιτρίψεις αὐτῶν, & Hebraicè ישאו נהרות רבים.

Engallim enim in principio est maris mortui, vbi Iordanis ingreditur.] Magis placuit hæc aliquorum codicum lectio quam prior: Ibi Iordanis ingreditur.

Et cognouerunt, quia sanaui eos in corruptione hominis: qui vulneratus est propter peccata nostra, & infirmatus pro iniquitatibus nostris.]Correptione falso antea pro corruptione legebatur. ἐν διαφθορᾷ est in Græco, locus est Osee 11. penes Lxx. vbi tamen ἀνθρώπου, non ἀνθρώπων, hoc est hominis, non hominum legendum esse, ex hac Hieronymi interpretatione clarè dilucideque apparet.

Super quam leuaui manum meam, vt darem patribus vestris.] Text. Sic legitur in vulgata editione: olim; in quam leuaui manum meam, quæ Lxx lectio est. Illi enim dixerūt, εἰς ἣν ἦρα τὴν χεῖρά μου. Hebraico tamen vtraque conuenit lectio: habet enim, אשר נשאתי את ידי

Quæ est inter terminum Damasci, & confinium Hemath.] Text. Corrupta valde erat antiqua lectio: pro terminum enim habebat medium: cum tamen ita, vt nos emendauimus, legendum esse, non solum vulgata ostendit editio verum Hebraica quoque veritas, quæ habet בין גבול דמשק. Constat idem ex commentario: liquet ex sensu.

Pro quo in Hebraico scriptum est חצר עינן *Naser Enan, & præsens continet locus.*] Olim, siue Enan.

Et diuidetis terram istam vobis per tribus Israel, & mittetis eam in hæreditatem vobis.]Text. Mittetis, non metietis eam, constanter legit vulgata editio: Lxx. similiter, βαλεῖτε αὐτήν: & Hebraicum תפלו אתה, olim metietis.

Sed contussum est, atque commotum, vt reciperet hospitem Deum, qui dicit. Super quem requiescet spiritus meus, nisi super humilem, & quietum & trementem verba mea?] Sic semper hoc testimonio abutitur D. Hieronymus, consultoque, vt apparet ex locorum continentia, id facit, sensum potius quàm verba hac in re spectans. Dictum enim erat supra in Propheta, & quis est locus requietionis meæ? Vnde ibi in commentario: Nullusque, inquit, est locus requietionis domini, nisi iste, quem Propheta subnectit. Ad quem autem respiciam? Nihil itaque à nobis mutatum est, quamuis non ignoremus, legendum esse. Super quem autem respiciam, nisi super humilem, & quietum? Si Lxx. codex incorruptus nunc sit, penes quem legitur, ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, ἀλλ᾽ ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν, καὶ ἡσύχιον. Veritas autem Hebraica prorsus cum vulgata consentit editione אל זה אביט. Ad quem respiciam. Quod autem non verba, sed sensum tantum protulerit Hieronymus, cui non clare appareat, cum addit has voces, spiritus meus, quæ nulla in editione reperiuntur? At incorruptum esse codicem Lxx. potest quis affirmare ex veteribus Patribus, præsertimque ex D. Cypriano, qui ita vti nunc legitur, citat in epistola ad Rogatianum, & in altera, quæ est ad Presbyteros, & Diaconos fratres, ita scribit. Dominus loquitur, & dicit. Super quem respiciam, nisi super humilem, & quietum, & trementem sermones meos?

Cap. XLVIII.

Et super terminum Dan, à plaga Orientali vsque ad plagam maris.] Text. ועל גבול דן habet veritas Hebraica: hoc est vt nos ex vulgata correximus editione: Antiqua lectio erat, à termino Dan: quæ Lxx. non Hieronymi interpretatio est. Illi enim dixerunt, καὶ ἀπὸ ὁρίων τοῦ Δάν, & à terminis Dan. Supra quoque ex vulgata editione, & Hebraico addidimus vocem, viam, ibi. Ad Aquilonem iuxta viam Hemath.

Audiat autem hoc sacerdotalis gradus, & Arianæ persecutionis ardore superatus, ac vera postea fidei, ne opibus careat, potentia colla submittens, sufficere sibi, si non expellatur ex tēplo.]Olim & potentia colla submittens. Deleta est autem copula quod sensum perturbaret. Sententia autem Hieronymi est, aduersos ad hæresi Ariana contentos esse debere suo gradu, sufficereque, si ex eo non expellantur non autem ad maiores aspirare debere.

Describitur quoque Leuitarum possessio, quæ vicina quidem est finibus sacerdotum, & eadem habet spatia in longitudine, pro multitudine Leuitarum, quæ habet paucitas sacerdotum: Sed tamen proprijs vtitur terminis, & intelligit, se à sacerdotali gradu esse disiunctam: ad decutiendam superbiam ministrorum, qui ignorantes humilitatem status sui, vltra sacerdotes, hoc est presbyteros intumescunt, & dignitatem non merito, sed diuitijs æstimant: Certè qui primus fuerit ministrorum, quia per singula concionatur in populos,

& à Pontificis latere non recedit, iniuriam putat, si presbyter ordinetur: & non meminit mensarum, & viduarum minister, in obsequium se, & ministerium non solum sacerdotum, sed & pauperum delegatum.] Ideo hoc integrum posuimus testimonium, vt clare cunctis appareat, rectè in fine Epistolæ 85. ad Euagrium, quod Romæ controuersum fuit, legi: Nouerit se lucris minorem, sacerdotio autem esse maiorem: falsamque esse Gratiani lectionem Dist. 93. cap. legimus: Nouerit se laicis maiorem: sacerdotibus autem esse minorem. Quod enim ibi lucris, hic diuinis dixit. Efferebant enim se super presbyteros diaconi, veluti ditiores, vt qui res Ecclesiæ administrarent, easque in pauperes, viduasque elargirentur: Et Archidiaconus, qui primus erat inter eos, iniuriam putabat, si presbyter ordinaretur: hac amplius ratione, quod in populus concionaretur, & à Pontificis latere non discederet.

IN DANIELEM PROPHETAM.

EX PROOEMIO.

πὸ τοῦ σχίνου σχίσαι, καὶ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι.] Vt Daniel presbyteros, qui Susannam adulterij accusarant, falsi testimonij coargueret, interrogans eos separatim, dixit primo: Sub qua arbore illam vidisti? qui respondens ait, *ὑπὸ σχῖνον*. sub lentisco. Ad quod responsum intulit Daniel: Rectè mentitus es in caput tuum: ecce enim angelus domini, accepta sententia ab eo *σχίσαι* scindet te medium. Deinde interrogans alterum, dixit. Et tu sub qua arbore deprehendisti eos simul colloquentes? Qui ait, *ὑπὸ πρῖνον* sub ilice: Tunc inferens Daniel dixit, Rectè mentitus es & tu in caput tuum: Manet enim angelus domini gladium habens *πρίσαι*, vt secet te medium. Ex hac Græcorum nominum allusione, & simili apud eos etymologia, Græcam, non Hebraicam Susannæ esse historiam Hieronymus tam hic, quam infra cap. 13. probat. At non propterea erit falsa, & commentitia, vt argumentabatur Porphyrius, & Hieronymo quidam obiiciunt: Hoc enim tantum asseuerat Hieronymus, eam in Hebraico non inueniri: sed partem esse prophetiæ Habacuc filij Iesu de tribu Leui. *πρῖνον* autem ilicem, & *σχῖνον* lentiscum vocari tam apud Theophrastum, & Dioscoridem, quam ceteros Græcos, notissimum omnibus est. *σχοῖνος* autem ioncum significat. Vnde & holoschænus, & oxischœnus.

Cap. I.

Et ob hanc causam in Euangelio secundum Matthæum vna videtur deesse generatio: quia secunda τεσσαρεσκαιδεκὰς in Ioacim desinit filio Iosiæ, & tertia incipit à Ioachin filio Ioachim. Quod ignorans Porphyrius calumniam struit Ecclesiæ, suam ostendens imperitiam, dum Euangelistæ Matthæi arguere nititur falsitatem] Iechonias vocatur à Matthæo tam Ioaxim, in quo sub transmigratione Babylonis desinit secunda Tessaradecas, quam Ioachin eius filius, in quo post dictam transmigrationem incipit tertia: sicut 4. Reg. 23. vterque à LXX. appellatur Ioachim: Quod non animaduertens Porphyrius, dum in Matthæo Iechoniam pro vno tantum accipit homine, vnam deesse apud illum generationem dicebat: propterea ve falsitatis eum arguere nitebatur.

Et asportauit ea in terram Sennaar, in domum Dei sui. Text. Ita ex vulgata editione, Hebraico, & tribus manuscriptis codicibus emendauimus: Olim, in domo.

Quod Rex Babylonis non potuerit vniuersa Dei vasa transferre, & in idolio, quod sibi finxerat, collocare.] Idolo legebatur antea: Vera lectio infra cap. 5 seruatur: Quamdiu vasa fuerunt, inquit, in idolio Babylonis, non est iratus dominus: & eam hic quoque vnus manoscriptus liber retinuit. Est autem idolium idoli delubrum: qua voce vtitur Paolus Apostolus 1. Cor. 8.

Completis itaque diebus, post quos dixerat Rex, vt introducerentur. Text. Deerat antea vox, post.

Cap II.

Ergo videntur mihi incantatores esse, qui verbis rem peragunt. Magi, qui de signis philosophantur. Malefici, qui sanguine vtuntur, & victimis, & sæpe contingunt corpora mortuorum.] Antiqua lectio. Magi, qui de singulis philosophãtur. Nos pro singulis, signis, correximus, Brixianorum, & antea impressorum codicum monitu.

Tibi Deus patrum meorum confiteor.] Text. ex vulgata, Chaldaico אבהתי meorum, correximus: olim enim nostrorum legebatur: quæ non Hieronymi, sed Theodotionis interpretatio fuit: ille enim legit *πατέρων ἡμῶν*.

Non ergo miremur, si quando cernimus, & Regibus Reges, & regnis regna succedere, quæ Dei gubernantis & mutantur, & finiuntur arbitrio.] Magis placuit hæc Carthusiani Florentiæ codicis lectio, quam prima: quæ Dei gubernantur, & mutantur, & finiuntur arbitrio: Non enim de regnorum gubernatione, sed mutatione disseritur.

Quid cogitatis mala in cordibus vestris?] Fesulanus manuscriptus liber monuit nos, vt ita ex vulgata editione locum restitueremus. Deerat enim antea vox, mala. Vide Matth. 9.

Non enim quid in somnio viderit, se dante somnium quid tacitus cogitarit, exponit.] Ita emendate scriptum habent quatuor manuscripti codices. Olim, Non solum quid in somno viderit.

Videbas ita, donec abscissus est lapis de monte sine manibus.] Text. Desunt in Chaldaico hæ duæ voces, de monte tam hic, quam infra sub finem capituli. Verum quia sunt in vulgata Hieronymi editione, item in Græca Theodotionis, similiter in Iosepho: & Hieronymus indem eas habet Esa. 65. in fine: & infra cap. II. nos illas, vti erant reliquimus.

Tu Rex regum es, & Deus cæli, regnum, & fortitudinem, & imperium, & gloriam dedit tibi.] Text. Ad fidem vulgatæ editionis ita locum restituimus. Non ignoramus tamen à Chaldaico, Græcoque volumine bis scriptum esse, rex. Tu Rex, rex regum es. Antiqua lectio erat. Tu rex regum es, cui Deus cæli regnum, & fortitudinem, & imperium, & gloriam dedit.

Cap. III.

Nunc statuam sibi fieri iubeat, vt ipse adoretur in statua. Quod autem aurea sit, & infiniti ponderis, illud in causa est, vt stuporem videntibus creet.] Sic ex tribus Florentiæ codicibus emendauimus. Olim, quod autem aurea sit.

Statimque & in ipso tempore accedentes viri Chaldæi accusauerunt Iudæos.] Text. Induximus & copulam, vulgata editione, sensusque ipso admonente.

Viri isti contempserunt Rex decretum tuum.] Text. Ad fidem vulgatæ editionis, & Chaldæi codicis ita locum restituimus. Olim, qui contempserunt decretum tuum.

Mitteret eos in fornacem ignis ardẽtis.] Ita vt in vulgato Bibliorum codice legendum est: antea; in fornacem ignis ardentem.

Et ex præsenti loco, & ex eo, quod sequitur. *Benedicite spiritus, & animæ iustorum domino.*] Quis adeo tam imperitus, ac hebes, vt non videat ita esse legendum? Olim, Benedictus spiritus, & animæ iustorum domino.

Quia eruit nos de inferno, & saluos fecit de manu mortis.] Text. Antea, qui eruit. Vulgata editio nostræ emendationi fauet: item Græcus Theodotionis codex, cuius editionis est Canticum illud, ὅτι ἐξείλετο ἡμᾶς ἐξ ᾅδου.

Vt illis respondentibus, se misisse tres pueros in fornacem, iste quartum eis nunciet, & ostendat.] Vocem quartum, vtique hîc necessariam ex ipso codice, exemplaribus minimè suffragantibus, audacter nos reposuimus: alioqui nullus sensus. Ecce ego video, inquit, viros quatuor solutos, & ambulantes in medio ignis: & nihil corruptionis in eis est: & species quarti similis filio Dei.

Et species quarti similis filio Dei] Text. ita legit Hieronymus in vulgata editione: Chaldaicum similiter דמה לבר. Idem Hieronymus in commentario veram hanc esse lectionem declarat, dum ait. Speciem autem quarti, quem similem dicit filio Dei, vel angelum debemus accipere, vt Septuaginta transtulerunt, vel certè, vt plerique arbitrantur, dominum saluatorem. Ipse autem Theodotio, cuius, non autem Lxx. est Græcus, qui circumfertur, codex, legit καὶ ἡ ὅρασις τοῦ τετάρτου ὁμοία υἱῷ θεοῦ. & visio quarti similis filio Dei Olim, & species quarti similitudo filij Dei.

Epistola Nabuchodonosor in Prophetæ volumine ponitur, vt non fictus ab alio postea liber, sicut Sycophāta mentitur: sed ipsius Danielis esse credatur.] Porphyrium Sycophantē vocat, qui totam Ecclesiam sursum deorsum impellens, & Danielis librum confictum, & scripturam sacram falsam multis in locis comminiscebatur.

Cap. IIII.

Hæc autem omnia quærant, & replicent, vt cum historia non steterit, per Nabuchodonosor diabolus significetur.] Vnus Brixiæ manuscriptus liber, & alter Carthusiæ Florentiæ hanc genuinam nobis lectionem conseruarunt: antiqua enim erat Hæc autem omnia quærant & replicent.

Responditque Balthasar & dixit; Domine mi Rex, somnium hoc his qui te oderunt.] Induximus vocem, rex: Deest enim non solum penes ipsum Hieronymum in vulgata editione: verum etiam in Chaldaico, Græcoque codicibus.

Nonne hæc est Babylon, ciuitas magna, quam ego ædificaui in domum regni.] Text. Vox magna, propterea cancellata à nobis est, quod deesset non solum penes ipsum Hieronymum, verum etiam in Chaldaico, Græco, & vulgata editione magis emendata, qualis Louaniensium Theologorum est.

Donec capilli eius in similitudinem Aquilarum crescerent.] Text. ex Græco Theodotionis codice, secundum cuius interpretationem Danielem legebat Ecclesia, enatus erat error, vt pro, Aquilarum, legeretur leonum, quod est Græcè λεόντων: cum tamen sinceram lectionem esse, Aquilarum, non solum vulgata Hieronymi testatur editio, verum etiam codex Chaldaicus, qui legit כנשרין.

Cap. V.

Quæ duo regna Esaias ascensorem bigæ, cameli, & asini vocat.] Sunt, qui putant vocem bigæ, ex vulgata editione immixtam huic Lxx. testimonio esse: Sæpe enim imperiti, & qui ad fidem vulgatæ, ea quæ citabat Hieronymus, examinabant, vnam alteri miscentes interpretationem, loca corruperunt, cum tamen Hieronymus receptam tunc in vulgatamque in Ecclesia Septuaginta interpretationem, vt ipse contra Ruffinum testatur, semper citaret: Id enim de sua, quæ nunc vulgata dicitur, cum nondum ab Ecclesia esset recepta, facere nequaquam poterat: Et sicubi id facit, quod rarissimè facit, præmonet semper testimonia proferre se secundum Hebraicam veritatem. Ego, & si id verum esse fatear, hic tamen factum esse propterea non existimo, quod vox ista, bigæ, etiam apud Lxx. legatur: cum post ascensorem asini, & cameli subdant, ἰδοὺ αὐτὸς ἔρχεται ἀναβάτης συνωρίδος, Ecce iste venit ascensor bigæ. Locus est Esa. 21. Vnde Hieremiæ 25. ita ait. Nouissimus autem rex Babylonis bibet hanc potionem, propinante sibi ascensore bigæ, cameli, & asini, Cyro rege Medorum, atque Persarum.

Quod quidem & Xenophon in Cyri maioris scribit infātia.] Cyri παιδείαν, id est, educationem, institutionem, eruditi omnes, Cicero vitam & disciplinam, librum illum Xenophontis appellant: quem à Philelpho euersum potius, quam versum non pridem Iulius Gabrielius Eugubinus mihi haud vulgari iunctus necessitudine, & grauitate sententiarum, & elegantia verborum Latinum faciens, suo nitori restituit. Hieronymus tamen dum infantiam tam hîc, quam infra cap 7. interpretatur παιδίαν non παιδείαν legisse videtur: quamuis libro secundo contra Iouinianum, Persarum, inquiat, regis Cyri vitam Xenophon octo voluminibus explicat. Cicero Papyrio Pæto lib. 9. Epistolarum familiarium κῦρον παιδείαν, quam contriueram legendo, totam in hoc imperio explicaui: de qua re idem plura ad Quintum fratrem.

Tria tantum verba in pariete scriptura signauerat: Mene, Tekel, Phares] Ita legendum esse nemo non nouit: Antiqua tamen lectio erat: Scriptura signauerat: Brixiani codices me monuerunt.

Sed sagittis paruulos interficient, & lactentibus vteri non miserebuntur.] Sic emendate, vetereque in vulgata editione legitur, Esa. 13. Vocat autem lactentes vteri, infantulos: fructum ventris est in Hebraico: in Græco autem καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν οὐ μὴ ἐλεήσωσιν, & filiorum vestrorum non miserebuntur. Corrupte autem legebatur antea. Et lactantibus vteris non misereantur: quasi de matribus, quæ lac præberent, non de paruulis, qui illud sugerent, testimonium loqueretur: At improprium est, & vt Græci vocant ἄκυρον, vocare vteros lactantes, cum mammis non vteris lactis nomē conueniat. Quantum vero ad regis pertinet nomen. Baltasar penes Iosephum, Theodotionem, & ipsos etiam Lxx. vocatur: quod est græce βαλτάσαρ: Quæ nuncupatio, quia vbique terrarum præualit, nobis propterea mutare non placuit; quamuis secundum vocem Hebraicam בלשאצר Balsasar potius, quam Baltasar dicendum esset, nisi litera ט quæ in Danielis nomine, qui ipse בלטשאצר Baltasar est appellatus, amplius inuenitur, temporum iniuria ex regio excideret nomine.

Cap. VI.

Ex quo intelligimus, subuersa Babylone, Darium reuersum esse ad regnum suum in Mediam, secumque adduxisse Danielē in honore eodem, quo à Baltasar profectum acceperat.] Prouectum non profectum legendum esse quis non videat, etsi hæc antiqua lectio vbique corrupta inueniatur?

Vnde principes, & satrapæ quærebant occasionem, vt inuenirent Danieli ex latere Regis.] Text. Vera, sinceraque Hieronymi interpretatio, quam facit Bibliorum codex impressus Venetiis anno 1475. & ex manuscriptis melioribus penes me libri viginti & octo, sicut ex Louaniensibus viginti septem retinuerunt. Quid enim de ea dubitare liceat, cum suam esse Hieronymus his verbis agnoscat? Quærebant occasionem, vt inuenirent Danieli ex latere Regis. Et in hoc loco Hebræi tale nescio quid suspicantur. Latus Regis Regina est, vel concubinæ eius, ceteræque vxores, quæ ex latere dormiunt. Quærebant ergo occasionem in rebus huiuscemodi, si in sermone, nutu, tactu, internuncio possent accusare Danielem: sed nullam, inquiunt, causam, & suspicionem reperire potuerunt: quia Eunochus erat, & eum in re stupri arguere non potuerunt. Antiquam igitur, vti veriorem lectionem retinuimus: Qui enim vulgata editione, regni, pro regis substituerunt, habent illi quidem vocem Chaldaicam מלכותא quæ illis fauet: sed tamen Hieronymi interpretatio illa non est.

Consilium inierunt omnes principes regni tui.] Text. expunximus vocem, tui, eo quod desit tam in vulgata editione, quam in Chaldæo.

De scriptura sancta celeri memoria congregandum est: ubi δώματα, quæ Latinè dicuntur mœnia, vel tecta siue solaria: Et ἀνώγαια, id est cœnacula legerimus.] Suidæ δῶμα, domum, & δωμάτιον domonculam significat. ἀνώγαιον autem sublimem ac superiorem contignationem notat, sicut κατώγαιον inferiorem. Cœnaculum autem Act. 1. & 9. alibique multis in locis ὑπερῷον appellatur. Pro Mœnia, Meniana correximus ex libro vno Brixiæ manuscripto, & altero iam typis excuso, de quibus diximus Ezech. 41. Correximus etiam ea Suidæ ἀνώγαια: legebatur enim ἀνάγαια.

Tunc respondentes, &c.] Vt maior sit indignatio, contemnentes eum, qui Regis iussa contemnit, dicunt esse captiuũ: Partim ex manuscripto, partim ex impresso codice hunc restituimus locum. Sensus autem est: vt ad maiorem indignationem Regem incitarent, contemnendo eum, qui Regis iussa contemnit, aiunt captiuum, ac veluti mancipium illum esse. Antiqua autem lectio erat. Vt maior sit indignitas contemnentis, eum, qui regis iussa contemnit, dicunt esse captiuum. Hæc vero quantum esset corrupta, & à vero sensu abhorreret, eruditorum iudicium erit.

Cap. VII.

Pars autem domini populus eius Iacob, funiculus hæreditatis eius Israel. Sic ad verbum habent LXX. Deuteron. 32. Antea deerat, Israel, sine qua sensus dubius & imperfectus.

Et alas habebat quasi auis, quatuor super se.] Text. Vox, quasi, ex vulgata editione & Hebraico reposita à nobis est.

Et super capita eorum corona aureæ.] Ita legendum esse non solum constat Apoc. 4. vnde haustum est testimonium, verum ipsa Latinitatis id docet proprietas. Olim coronas aureas. Brixiani codices me monuerunt.

Vetustus autem dierum ille est, qui apud Ioannem solus in throno sedet.] Hanc meliorem lectionem multi manuscripti libri retinuerunt. Antiquus dierum vocatur à Daniele. Olim, vetus dierum.

Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium: dominus in eis.] κύριος ἐν αὐτοῖς. Psal. 67. Olim, domine in eis.

Cap. VIII.

Susis autem Metropolis est regionis Elamitarum, in qua Daniel secundum historiam Iosephi, turrim extruxit excelsam, & quadro ædificatam marmore, tantæque magnitudinis, & pulchritudinis, vt vsque in præsens videatur esse noua: in eaque Regum Persarum, atque Medorum conduntur reliquiæ: Et custos, siue æditus ac sacerdos eiusdem loci Iudæus est.] Ad verbum Iosephi hac de re historiam Hieronymus retulit: ita enim ille libro decimo antiquitatum, capite vltimo scribit. Ædificauit Daniel apud Ecbatana Mediæ turrim, opus pulcherrimum, & singulari admiratione dignum: quod in hodiernum vsque durat, & spectantibus recentissime structa structuræ videtur, ac si ea ipsa die qua spectatur, esset absolutum: tantam nouitatis speciem, & tam integram pulchritudinem habet, nihil omnino à tam longo tempore læsam, præter aliorum ædificiorum consuetudinem, quæ æque atque homines vetustatis iniuriam sentiunt, nec firmitatem solum, sed & decorem sensim deperdunt: Mos autem durat vsque in præsens tempus, vt in ea turri sepeliantur Medorum Reges, & Persarum, atque Parthorum, eiusque custodia sacerdoti Iudaici generis hodieque concreditur.

Cumque creuisset, factum est cornu magnum ipsius.] Text. Vox, amplius superflua est: nos eam ad fidem vulgatæ editionis, Hebraicæque veritatis induximus.

Et prosternetur veritas in terra, & faciet, & prosperabitur.] Text. Sic ea vulgata editione, Hebraicoque correximus. Olim, mutato ordine, & prosperabitur, & faciet.

Et dixit ei: Vsque ad vesperam, & mane, dies duo millia trecenti, & mundabitur sanctuarium. Text. Et dixit ei. Hæc lectio non solum vulgata editione defenditur: verum etiam Græco codice, qui habet: καὶ εἶπεν αὐτῷ. sensus congruus ac verus: & dixit ei, scilicet sancto illi interroganti. Cum itaque vulgata editio in hoc non variet, ipseque sensus melior sit, corruptum esse existimo librum Hebraicum, & pro אלי legendum esse אליו, præsertim cum Theodotio hanc ipse lectionem habuerit. Expungenda esset autem vox, dies, quia nec Hebraica veritas, neque vulgata editio, neque hic Brixiani codices illam habent: adiecta autem fuit vel ex Theodotionis codice, vel vti subintellecta è margine huc trãslata.

Quod autem infert. Mundabitur sanctuarium: Iudam Machabæi significat tempora, qui de vico Modin filijs ac propinquis secum annitentibus, & multis de populo Iudæorum, Antiochi duces superat iuxta Emaus, quæ nunc Nicopolis dicitur.] Falsa lectio hæc antiqua: non enim filiis, sed fratribus, legendum est, vti duo è Florentia codices habent. Constat id 1. Mach. 2. item 2. Mach. 8. Fratres enim Iudæ Machabæi, quorum opera vsus est ille in bello, fuerunt Simon, Iosephus, & Ionathas.

Et audiui vocẽ viri inter Vlai, & clamauit, & ait: Gabriel, fac intelligere istam visionem.] Olim, istam visionem. Emendatio nostra Hebraica veritate, Græca, Latinaque editionibus probatur: Hieronymus quoque illam in commentario tuetur.

Cap. IX.

Quæ res Danielem non facit negligentem, sed magis prouocat ad rogandum, vt quod Deus per suam promisit clementiam, per huius impleat preces: ne negligentia superbiam, & superbia pariat offensam.] Ad fidem Carthusiani, Fesulanique codicum ita locum restituimus: emendationem approbat ipse Hieronymus, dum statim post aliquot versus ait. Ne securitas negligentiam, & negligentia pareret offensam: Deerat enim antea, vox, superbiam, & pro huius, scilicet Danielis, legebatur horum: erat enim antiqua lectio huiusmodi. Vt quod Deus per suam promisit clementiam per horum impleat preces, ne negligentia & superbia pariat offensam. Supra quoque ex eodem Fesulano libro qua, pro quia substituimus ibi, quia primus de semine Medorum subuertit regnum Chaldæorum.

Peccauimus, inique egimus, impie egimus.] Text. Vt euitetur ταυτολογία ad fidem vulgatæ editionis correximus: Peccauimus, iniquitatem fecimus, impie egimus. Vox Hebraica est רשענו, ἠδικήσαμεν Græcè.

Surrexit quasi dormiens dominus, & quasi potens crapulatus à vino.] Vox, potens, addita à nobis est ex psalmo 77.

Quia oratio Prophetæ à sacrificio matutino vsque ad sacrificium vespertinum perseuerat: & propterea Dei in se flexit misericordiam.] Vox, flexit, postulat, vt legatur, perseuerauerat vti nos ea aliquibus Brixiæ codicibus emendauimus: alioqui tempus non congruit.

Vinctumque Aristobulum Romam misit.] Hæc Brixianorum codicum lectio magis placuit, quam vetus, victumque.

Deinde post Alexandrum (qui & Medis, & Persis regnauerat, quos deuicerat & in Alexandria regnum suum, firmauerat, quando & nomine suo eam appellauit.) Post eum regnauit illic in Alexandria Soter annis XXXV.] Voces, post eum, redundant; sensu ob longam parenthesim non intellecto, illæ adiectæ sunt: Nos vti male interiectas, reposita parenthesi, expunximus.

Videamus, inquit, aliæ septem, & dimidia hebdomadæ, quæ sunt subdiuisæ in abscissione priorum hebdomadarum, in quo actu sint adimpletæ: post Augustum enim, qui superuixit post natiuitatem Christi annis quindecim, efficiuntur.] Hîc quoque locus non intellectus, nec subdistinctus parenthesi in mendum incidit: legebatur enim. Post Augustum enim, qui superuixit post natiuitatem Christi, anni quindecim efficiuntur: cum tamen verbum, efficiuntur, ad hebdomadas, non ad annos Augusti referatur. Hîc error alium pepererat

peperetat errorem: erat enim scriptum. Videamus, inquit, quid aliæ septem, &c. Vnde vocula, quid, inducta à nobis fuit. Hæc autem emendatio Brixiæ manuscriptos codices anctores habet.

Huius imperij decimo quinto anno patitur Christus, annos habens quasi triginta, cum pateretur.] Quis non videat, in hac antiqua lectione mendum subesse, & non triginta, sed triginta tres esse legendum, vti nos iisdem suffragantibus codicibus emendauimus?

Et tunc defecit hostia, & sacrificium, & vsque consummationem mundi & finem perseuerabit desolatio.] Ita tres manuscripti Florentiæ codices habent: quæ vera lectio est, Olim, & tunc deficiet hostia.

Cap. x.

Quod autem ait: Et ego ingressus sum ad verba tua: hunc habet sensum. Postquam tu cœpisti bonis operibus, & lacrymis, atque ieiunio Dei inuocare misericordiam: & ego accepi occasionem, vt ingrederer in conspectu Dei, & orarem pro te.] Quia Hieronymus vim facit in verbo, ingredi, & verbum בא tam ingredi, quam venire significat, ipsomet alibi auctore, nihil mutauimus: quamuis vulgata editio legat: Et ego veni propter sermones tuos, & Hebraicum habeat ואני באתי בדבריך.

Nihil enim in me remansit virium: sed & halitus meus intercluditur.] Text. Mirum est, quam vbique serpant, coalescantque errores: omnes Hieronymiani codices tam impressi, quam manuscripti, habitus, pro halitus hîc habebãt: Nos ex vulgata editione locum correximus: cui assentitur Hebraicum, in quo legitur. ונשמה לא נשארה בי, & Græcum, καὶ πνοὴ οὐχ ὑπελείφθη μοι. & respiratio, seu halitus non remansit in me.

Omnis gloria eius filiæ regis ab intus.] Ita tam in vulgata Latina editione, quam in Græco penes Lxx. quorum psalterio ecclesia vtitur, legimus, Psalm. 44. Olim, filiæ regum.

Reuoluendæ sunt veteres historiæ, & considerandum, ne forte illud tempus significet, quando Persæ à Græcis victi sunt.] Ex Florentiæ codicibus manuscriptis tribus ita correximus. Olim, considerandæ.

Cap. x I.

Et reuertetur, & concitabitur, & egredietur cum robore eius, & exaltabitur cor eius.] Text. Postrema verba, & exaltabitur cor eius, expuncta à nobis sunt, eo quod non solum desinit in vulgata editione Latina: verum in Hebræo quoque Græcoque codicibus: & pro, egredietur emendauimus, congredietur, eadem vulgata editione suffragante.

Inito ergo certamine iuxta oppidum Raphiæ, quod in foribus Ægypti est, omnem Antiochus amisit exercitum, & per deserta fugiens, pene captus est. Cumque cœpisset Syriam, ad extremum fœdere & quibusdam conditionibus pugna finita est.] Magnus, & conspicuus error: legendum est enim: Cumque cessisset Syria, scilicet Antiochus, qui proditione Theodotij illam Ptolemæo Philopatori, & ita Regibus Ægypti, à quibus per successionem tenebatur, abstulerat, vt ex superioribus constat. Si enim superatus Antiochus per deserta fugiens vix viuus euasit, quo modo Syriam capere potuit? Ad Ptolemæum enim hoc referri non potest. Cessit igitur Syria, propter quam bellum exortum erat Antiochus victus, & ita pugna finita est. Hanc emendationem tres ex Florentia, & è Brixia aliquot manuscripti codices continebat.

In qua honorifice susceptus, eos, qui partium scopæ erant, persecutus est.] Honorifice susceptus, scilicet Antiochus. Veritas constat ex superioribus. Olim susceptos.

At euertat illum, hoc est Ptolemæum: siue illud, hoc est regnum eius.] Deerant antea verba, Vt euertat illum: sine quibus nullus sensus. Ex ipso codice in commentarium adiecta à nobis sunt: illa enim exponit.

Neque enim permansit ille cum sole, & ante lunam generationis generationum] Psal. 71. vbi Græcus codex ita protsus legit, hoc est, γενεὰς γενεῶν. Aliqui vulgatæ editionis libri eandem habent lectionem: sed magis receptum est, vt legatur, in generatione, & generationem. Nos tamen cum hac Hieronymi lectione Græco codice consentiente nihil mutauimus.

Hæc Porphyrius sequens Suctorium, sermone latissimo prosecutus est: quæ nos breui compendio diximus.] Pro latissimo, laciniosissimo, quatuor è Florentia, & vno è Brixia opitulantibus manuscriptis codicibus, reposuimus: Vox enim hæc verborum anfractus magis explicat, & Porphyrij loquacitatem argutius reprehendit: præter quod Hieronymo familiare est, laciniosum appellare sermonem.

Vnde volunt nostri hæc omnia referre ad Antichristum, & ad Regem Ægypti, quem primum superaturus est.] Magis placet, vel legatur, referri, & ita nos Brixianis codicibus opitulantibus, emendauimus .

Pro brachiis alius interpretatus est semina, vt significaret stirpem atque progeniem.] Substituissem vtique aquila, pro alius, vt duo manuscripti codices habent. Verum quia quo modo interpretatus sit aquila non liquet: Et ipse Hieronymus infra quoque scribat: siue vt alius interpretatus est, in ipso enim erit consummatio, nihil mutauimus: & tamen forte vtrobique legendum esset aquila, non alius.

Et aduersum Deum deorum, loquetur magnifica, & dirigetur donec compleatur ira.] Olim diriget. Vulgata nobis suppetias tulit editio. Supra quoque resistent pro resistunt, reposuimus, ibi: quia congregati sancti resistent ei & vtentur auxilio paruulo.

Et quibusdam phantasiis atque terroribus versum in amentiam, ac postremum morbo interiisse: & hoc ei accidisse commemorat, quia templum Dianæ violare conatus sit.] Quis non videat terroribus hîc vti nos codicum ope emendauimus, legendum esse, & non erroribus, vt antea legebatur?

Perpetrata quippe definitio est, siue, vt alius interpretatus est, in ipso erit consummatio.] Verba, Perpetrata quippe definitio est, ab impressore, vti reor, eiecta, reposita à nobis sunt: alioqui non respondet quod sequitur.

Et multi corruent, pro quo interpretatus est Symmachus: & multa millia corruent.] Hîc quoque tres primas voces, vti necessarias reposuimus.

Et in vltima visionis calumniis immoratur, flumina ponẽs pro mari, & montem inclytum & sanctum Apadno, Sabin vocans: quem vbi legerit, nullam potest proferre historiam [Constat ex superioribus has duas voces, Sabin vocans, quas nos reposuimus, necessarias hîc esse. Porphyrius enim Thedotionis interpretationem secutus, nomen montis, de quo dicit Daniel, super montem inclytum, & sanctum, putauit esse Sabin, cum tamen per scriptores tale montis nomen probare non posset. Theodotionis autem interpretatio, quæ hîc à Hieronymo refertur, eadem prorsus est cum Græca, quæ sub Lxx. nomine circumfertur. Est autem huiusmodo. καὶ πήξει τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐν ἀφαδανῷ ἀνὰ μέσον τῶν θαλασσῶν ἐπ' ὄρος σαβὶν ἅγιον. & figet tabernaculum suum in Aphadano inter maria, in monte Sabin sancto. Vox Hebræa est צבי. Hanc autem Theodotio Sabini, Hebraicè similem, Lxx. voluntatis, Hieronymus inclytum verterunt. Quæ Hieronymi versio nomen montis non esse צבי, vt Porphyrius existimauit, sed inclytum potius significare demonstrat. Cuius sententiæ fuerunt etiam Lxx. qui pro voluntate, non pro monte aliquo interpretati sunt.

Et figet tabernaculum suum in Apadno inter duo maria super montem inclytum & sanctum.] Text. Vox, duo, expuncta à nobis est: quippe cum apud omnes editiones illa desit: etsi in expositione subintelligatur, vt patet ex commentario.

Esaias plenius loquitur. Præcipitabit dominus in monte sancto faciem dominatoris tenebrarum super omnes gentes: & eum, qui dominatur cunctis populis, & vnctionem, quæ vncta est contra vniuersas nationes.] Legendum: id est eum, qui dominatur: exponit enim quis sit tenebrarum dominator, id est is, qui dominatur cunctis populis. Verba autem

Hebraica Esa. 25. quæ interpretationis varietatem fecere, huiusmodi sunt. Præcipitabit dominus in monte sancto פני הלוט הלוט. Hæc autem, vt ex vulgata editione apparet, alias transtulit, faciem vinculi colligati: hic autem interpretatur: faciem dominatoris tenebrarum. Sequitur in Hebreo והמסכה הנסוכה על כל הגוים, quæ verba primum vertit & telam, quam orditus est super omnes nationes: Hic autem interpretatur: Et vnctionem, quæ vncta est contra vniuersas nationes: Verborum Hebraicorum ambiguitas interpretationis varietatem progenuit. Citat antè locum neque secundum LXX. vt solet, neque secundum primam suam interpretationem, quæ in vulgata editione continetur: sed secundum aliam verborum Hebraicorum significationem.

Cap. XII.

Non enim sufficit scire sapientiam, nisi & alios erudias: tacitusque sermo doctrinæ mercedem operis recipere non potest.] Id est mercedem, quæ operi debetur. Quædam exemplaria mercedem otij legunt: Nos tamen nihil mutauimus.

Et postea de Antichristo, quod tres reges humiliet.] Sic legitur supra c. 7. & ita ibi interpretatur D. Hieronymus: Deerat tamen antea vox, tres. Nos eam ad fidem etiam manuscriptorum exemplarium reposuimus.

Legimus in Machabæorum libris: Iosephus quoque in eandem consentit opinionem, quod tribus annis templum pollutum fuerit in Hierusalem: & in eo loco idolum steterit sub Antiocho Epiphane, centesimo quadragesimo quinto anno regni Macedonum à Casleu mense eiusdem anni nono vsque ad mensem nonum centesimi quadragesimi octaui anni, qui faciunt annos tres.] Corruptum antea locum ex ipso, quem citat Iosepho, restituimus: legebatur enim prius vsque ad mensem nonum centum quadraginta nouem anni: Iosephus libro xij. antiquitatum cap. 10. alias 11. & in nouo, inquit, altari holocaustomata imolauerunt: idque accidit eadẽ die, qua ante triẽnium sacra eorum profanata fuerant: integro enim triennio desertum fuit templum post factam ab Antiocho profanationem: ea enim incidit in annum centesimum quadragesimum quintum, & diem Apellæi mensis xxv. in Olympiadem CLIII. Renouatum est autem eadem die centesimo quadragesimo octano anno Olympiade CLIIII. Hæc Iosephus: cuius tamẽ vulgatus codex corrupus: pro CXLVIII. legitur CCXLVIII. error constat ex Olympiadibus, quas refert. Inuenies eandem historiam 1. Mach. 1. & 4. constatque ex illis locis idolum positum fuisse in templo anno CXLV. templumque ablato idolo repurgatum anno CLVIII.

Mensis autem Casleu Nouembri respondet mensi, vt tam hic in Hieronymo, quam septimo Zachariæ scribitur capite.

Vade Daniel, quia clausi, signatique sunt sermones vsque ad tempus consummationis.] Text. In vulgata est, vsque ad tempus præfinitum. Hebraica verba sunt עד עת קץ, infra quoque in fine. Tu autem לך לקץ vade ad præfinitum: tam in Hieronymo legitur, quam in vulgata editione. Hic tamen propterea non mutauimus, quod tam Hieronymus in Commentario, quam sex Bibliorum penes me manuscripta exemplaria ita legant: sensus præterea idem.

Tu autem Daniel vade ad præfinitum.] Text. Induximus nomen Daniel: Deest enim tam in Hebraico, & Græco, quam etiam in vulgata Hieronymi editione: καὶ σὺ δεῦρο, penes Theodotionem Græcè legitur: Tu autem vade.

Cap. XIII.

Afferte mihi oleum, & smigmata.] Text. Non plurium, sed vnius numero Græcè apud Theodotionem, vnde hæc historia accepta est, legitur: Smigma scilicet: est autem Σμῆγμα sapo, siue vnguentum ex pluribus confectum rebus, ab abstergendo appellatum, cui odoratum interdum immiscebatur, cuiusmodi sunt Dioscoridi Amaracinum, Megalynum, Hedycrhoum, & quod Ægyptium Atheno, & aliis nuncupatur. Item Galeno Nardinum Melinum: & similia. Σμῆγμα Suidæ quoque idem est, quod ῥυπτικὸν seu purgationis genus. σμήχω enim idem prorsus est, quod purgo, seu abstergo,

Diligenter inquirere nomina σχῖνον, καὶ πρῖνον.] Diximus de his nominibus in principio prophetiæ Danielis.

Digni quasi sancti laudent Deum.] Olim digni. Tria manuscripta exemplaria mihi hac in re adiumento fuere.

Cap. XIIII.

In hoc postremo capite ad fidem vulgatæ editionis, Græcique Theodotionis codicis deleuimus verba: Iste autem non est Deus viuens. Item, in medio leonum: ibi, & ecce Daniel sedens in medio leonum: & pro Daniel serue Dei, reposuimus, Daniel, Daniel.

Hæ sunt locorum emendationes, quas in quatuor maiores Prophetas edidimus. Correximus autem in Esaia errores CCLXXV. in Hieremia CLVIII. in Ezechiele. CCC. in Daniele LXXX. omnes numero octingentos tredecim: præter alios quosdam non ita illustres ac magnos. Nunc autem ad Ecclesiasten, quem sequenti Tomo vti breuiori prætexuimus: & reliquos minores Prophetas deueniamus.

FINIS QVARTI TOMI.